Yılmaz Öztuna

20 Eylûl 1930'da İstanbul'da doğdu. 1950-57'de Paris'te bulundu. Siyasal Bilgiler ve müzik öğrenimi gördü. Tarih doktoru olan Öztuna, 1960'ta İstanbul büyük basınında profesyonel gazeteciliğe başladı. 1969'da milletvekili seçilip Ankara'ya yerleşti. Özel sektörde ve devlette genel yayın müdürlüğü, TRT'de baş danışmanlık ve çeşitli kurullarda üyelik, MEB ve Kültür Bakanlığı ihtisas kurullarında üyelik, yönetim kurulları üyelikleri yaptı. İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nı ve İstanbul Türk Müziği Devlet Korosu'nu kurdu. Kültür Bakanlığı'nın ve Konya Selçuk Üniversitesi'nin de kurucularındandır. Yılmaz Öztuna'nın kitaplarının detaylı listesi bu cildin sonunda yer almaktadır.

©T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
1097

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ
397

ISBN 975-17-0469-3 (takım)
ISBN 975-17-0470-7

www.kulturturizm.gov.tr
e.posta: kultur@kutuphanelergm.gov.tr

Öztuna,Yılmaz
Devletler ve hânedanlar / Yılmaz Öztuna.- 3. bsk.-Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

5 c.; 24 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 1097,1101,1225,1345,1831. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü kültür eserleri dizisi; 397)
İçindekiler: 1.c.İslâm devletleri-2.c. Türkiye (1074-1990) -3.c. İlk çağ ve Asya Afrika devletleri-4.c. Avrupa devletleri-5.c. Latin Avrupa-Amerika.
ISBN 975-17-0469-3 (tk.)
ISBN 975-17-0470-7 (1.c.)

I. k.a. II. Seriler.
929.7

ÜÇÜNCÜ BASKI
1.500 Adet

(Birinci Baskı 1989 - İkinci Baskı 1996)

BASIM YERİ, TARİHİ
Öncü Basımevi
(0 312) 384 31 20(Pbx)

ANKARA - 2005

DEVLETLER ve HÂNEDANLAR
İslâm Devletleri

Cilt:1

İlaveli 3. Baskı

Yılmaz Öztuna

T. C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

ÖNSÖZ

Yaşadığımız yeni bin yıl, düşüncede, bilim ve kültürde katma değer yaratamayan toplumların, atılım yapma potansiyelini de kaybettiği, küreselleşen dünyada eriyip yok olmaya doğru gittiği bir dönem olacaktır.

Milletlerin hayatında kültürün önemi; toplumsal kalkınmanın asıl gücünün kültürel kalkınmadan geçtiğinin anlaşılmasında yatmaktadır. Kültürler arası iletişim ve etkileşimin yoğun yaşandığı küreselleşen dünyamızda, toplumların yapacağı atılımın bu gerçeğe bağlı olduğunun farkındayız.

Bu anlayışla Türk kültür, sanat ve edebiyatının seçkin eserlerinin dünyanın çeşitli dillerinde yayınlanmasına yönelik "Çeviri Destek Projesi"ni uygulamaya geçirdik. Bu proje ile kültürel mirasımızın ve tarihten gelen birikimimizin ülkemiz dışındaki geniş kitlelere ulaşması ve paylaşılması yolunda dünya kültürüne yapacağımız önemli katkılar olacaktır.

Kurumlarımız "değer üreten" kurumlar haline geldikçe, düşüncenin önündeki engeller aşıldıkça, kurumlarla bireylerin etkileşimi arttıkça, düşünsel birikimin ekonomik birikim kadar hayati öneme sahip olduğu genel kabule dönüştükçe ve hepsinden önemlisi bu yaklaşım bir "toplumsal irade" biçimini aldıkça, toplum olarak hedeflerimize daha hızlı ve daha kolay ulaşacağız.

Çabamız; okuyan, düşünen ve üreten bireylerin oluşturduğu, kendi değerleriyle tanışık ve barışık bir topluma ulaşmaktır. Bunu sağlamak için de dışa dönük ve evrensel kültüre katkıda bulunan bir yayın politikası ve sektörleşmiş bir yayın dünyasının oluşmasını sağlamaktır.

Atilla Koç
Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İslâm Devletleri, Türkiye-Osmanlı sâhası dışında kalan Peygamber'den günümüze bütün İslâm devletlerini ihtivâ eden bir jenealoji (Osm. ilm-i ensâb) kitabıdır. Te'lîfe esâs olan malzeme tam 45 yılda toplanmış, bütün Türkçe, Arapça, Farsça kronikler ve tarihler gözden geçirilmiş, belli başlı dillerdeki modern yayınlar incelenerek değerlendirilmiştir. Her bahsin sonunda, incelenen kitapların başlıcalarının bibliyografyaları verilmiştir. Bunu tâkîb edecek cilt, Türkiye-Osmanlı sâhasını içine alacak olup daha detaylıdır, meselâ 300 kadar Osmanlı vezîr ve ilmiyye âilesinin şeceresini ihtivâ etmektedir. Bu cilt, *İslâm Devletleri* yayınlanır yayınlanmaz dizgiye verilecektir. *İslâm Devletleri*, 'Adnân Mahmûd Selmân tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Arapça tercüme de baskıya hazırdır ve Türkiye dışında yayınlanacaktır.

Elinizdeki cildi 23 eylûl 1980'de tapaja başladım, 3 gün önce 50. yaşımı idrâk etmiştim. Bu cildin tapajı 7 hazîran 1981 günü sona erdi. Bu târihten sonra çıkan kitaplardaki bilgiler, bu tape edilen metne sonradan eklendi. 26 hazîran 1989 günü kitabın dizgisine başlandı. Son formayı 11 eylûl 1989 günü basılmak üzere imzâladım.

İslâm Devletleri, İslâm tarihi araştırmaları için bir müracaat kitabı, bir manuel'dir. Öncelikle jenealoji, ikinci derecede kronoloji'dir. En küçüklerine kadar istisnâsız bütün Müslüman devletlerin hangi zamanda, hangi mekânda, hangi şartlarda yaşadıklarını gösteriyor. 1920'lerden önce İslâm âleminde monarşi dışında bir yönetim hemen hemen meçhul, cumhuriyet tarzı bir yönetim fevkalâde bir istisnâ olduğu için, 7. asırdan 20. asra uzanan bütün Müslüman devletlerde devlet başkanı olarak hükümdarlar vardır. Bu hükümdarlar, belirli hânedanlara mensubdur. Kitabımız, bu hânedanları sıralamaktadır.

Bu tarz jenealoji kitapları, Avrupa ve Hristiyan hânedanları için, mükemmel ve detaylı şekilde mevcuttur. İslâm hânedanları için olanlar ise hem yeni, hem yetersiz, hem detaydan mahrumdur. Bu tip eserler için bugün bütün dünyâda İslâm târîhi araştırmalarında en çok kullanılan kitap, Alman müsteşrikı E.de Zambauer'in 1927'de Hanover'de Fransızca olarak 2 cilt hâlinde yayınladığı *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islâm*'ıdır. Sâdece İslâm devletleri hükümdarlarının listelerini, cülûs (tahta çıkış) târihlerini (bâzan yıl, bâzan ay, nâdiren gün târihleri ile) verir. Kimin oğlu olduklarını belirler. Her hânedân için ana kaynağı oluşturan üç dört kitabı bibliyografya olarak zikreder. Tahta çıkmayan prensler ve prensesler, çok istisnâî olarak ve çok önemli görülenler anılmıştır. Bâzı vezîr ve eyâlet listeleri de mevcuttur. Arab kronikleri, bilhassa İbnü'l-Esîr, başlıca kaynağını oluşturur. İsimler transkripsiyonla verilir. Müellifin gayri kaabil-i münâkaşa érudition'u, eserini 60 yıldan beri vaz geçilmez bir manuel hâline koymuştur. 1927'den önce bu sâha için İngiliz müsteşrikı Stanley Lane-Poole'ün 1894'te Londra'da basılan *The Muhammedan Dynasties* adlı

manuel'i kullanılıyordu. De Zambauer, bu kitabı, 1927 yılı için, Lane-Poole'ün allâmeliğine rağmen eskimiş ve çok eksik olmakla tavsîf eder. Gerçekten ortaya koyduğu eser, Lane-Poole'ü hayliden hayliye aşmıştır. Lane-Poole'ün eserini daha çıkar çıkmaz, çok büyük Rus türkolog-müsteşrikı Alman asıllı Wilhelm Barthold, Rusca'ya çevirmiş (Sankt Petersburg=Leningrad 1899), ihtisâsı olan Türkistân hânedanları ve dîğer bahislerde değerli ilâveler yapmıştır. Bizim büyük epigraf ve nümizmatımız Halîl Edhem (Eldem) Bey, Lane-Poole'ün eserini *Düvel-i İslâmiye* adıyle Türkçe'ye çevirirken, Barthold'ün düzeltmelerini nazar-ı îtibâre aldıktan başka, ihtisas sâhası olan Anadolu beylikleri üzerinde ilâveler yapmıştır. *Düvel-i İslâmiye*, Zambauer'in eseri ile ayni yılda (İstanbul 1927) Maârif Vekâleti tarafından eski harflerle yayınlandı. Halîl Edhem Bey'in eserini küçük ilâvelerle Ahmed Su'âd Süleymân, Arabca'ya çevirmiştir (*Târîhu'd-Düweli'l-İslâmiyye*, 2 cild, Kahire 1972). Zambauer'in 1955'te yeniden basılan eseri de Arapça'ya çevrilmiştir (Zekî M.Hasan Bey, Hasan Bey ve Hasan Ahmed Mahmûd, *Mü'cemü'l-Ensâb we'l-Üserât fi't-Târîhı'l-İslâmî*, 2 cild, Kahire, 1951-2). Ahmed Hamdî Cilâd Bey'in *el-Ewweliyyât bi't-Târîh*'i (Şâm 1943) ayni mâhiyettedir. Nihâyet İngiliz müsteşrikı C.E. Bosworth, küçük boy 264 sahifelik *The Islamic Dynasties* adlı manuel'ini yayınladı (ilk baskı Edinburgh Üniversitesi 1967, küçük düzeltmelerle 1980, Türkçe tercümesi de var). Bu, gene allâme bir müsteşrikın, başlıca İslâm devletlerini, hükümdarlarının cülûs yılları ile veren çok kısa bir rehber kitaptır. Lane-Poole'ü allâme 'Abbâs Ikbâl, Farsca'ya tercüme etmiştir (*Tabakaat-i Selâtîn-i İslâm*, Tahrân, 1313 Şemsî=1934).

Bugün bütün dünyâ ilim âleminde İslâm devletleri, hükümdarları, hânedanları, cülûs ve ölüm târihleri, nesebleri (jenealoji) için kullanılan kitaplar, bunlardır. Zambauer'inki tercîh edilmektedir. Tafsîlâttan mahrum bulunmasına rağmen, daha sinoptik olması bakımından Bosworth da kullanılmaktadır. Çok eskimiş bulunmalarına rağmen Lane-Poole, bihassa Halîl Edhem'in eserlerini kullananlar da vardır.

Elinizdeki *İslâm Devletleri*, anılan eserlere nisbetle çok büyük tafsîlâtı ihtivâ ediyor. Bütün hânedanların bütün erkek ve kadın üyelerinin târihçe mazbut hepsinin adları verilmiştir. Bu sûretle hükümdar cetvelleri veren yukarıdaki manuel'lerden kesin şekilde ayrılmakta, Avrupa hânedânlarına âit jenealoji kitapları ile eşleşmektedir. Gene kitabınız, târih bakımından mazbut bütün evlenmeleri, mazbut bütün gün ve ay târihlerini, mazbut değilse yalnız yıl târihlerini, büyük görevlilerin listelerini ihtivâ ediyor ve devletlerin yapısı bakımından hem daha etraflı, hem daha modern bilgiler sunuyor ve her bahis, etraflı bir bibliyografya ile nihâyet buluyor. Rastgele seçilecek bir Arab, Fars veyâ Türk hânedânının, yukarıda anılan kitapların herhangi biri ve en etraflısı olan Zambauer ile *İslâm Devletleri*'nde eş bahisleri açılıp bir kaç dakika incelenirse, bizdeki tafsîlâtın hiç birinde bulunmadığı, hattâ *İslâm Devletleri*'nin ayrı mâhiyette bir kitap olarak te'lîf edildiği, derhâl anlaşılır. Ben, benzeri tafsîlât için, yukarıda anılan İslâm

hânedanlarına âid kitapları değil, Avrupa'da yayınlanan Hristiyan hânedanlara âid kitapları örnek aldım.

Jenealoji üzerinde yukarıda anılan kitaplar gibi çeşitli islâmî ilimler sâhaları için vaz geçilmez ana mürâcaat kitapları vardır: Alman müsteşrikı Carl Brockelmann'ın Arab dilinde yazılmış bütün eserler ve yazarları üzerinde 5 cildlik *Geschichte der Arabischen Literatur*'u bunlardan biridir. Şimdi bu büyük eserin yerine Fuad Sezgin'in 9 cildi yayınlanan ve 5 cildi yayına hazırlanan *Geschichte der Arabischen Schrifttums*'u kullanılmaya başlanmıştır. Bu da bir Türk bilgininin kaleminden ve ömür boyu mesâîsinden çıkmış olmakla, Türk ilmi için milletlerarası büyük başarıdır, nitekim İslâm âleminin Nobel'i sayılan Melik Faysal Câizesi'ni kazanmıştır. Elinizdeki İslâm Devletleri'nin de, jenealoji sâhasında ayni duruma geleceği mutlaktır ve bu da Türk ilmi için az şey değildir.

Fars dilindeki kitaplar ve yazarlar için İngiliz müsteşrikı Strorey'in *(Persian Literatur)*, Osmanlı sâhası için ayni mâhiyette Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in (*'Osmânlı Müellifleri*, 3 cild), Osmanlı devlet adamları için Mehmed Süreyyâ Bey'in (*Sicill-i 'Osmânî*, 4 cild) eserleri, kendi sâhalarında, bâzıları çok eskimekle berâber, henüz aşılamamış, vaz geçilmez rehber kitaplardır.

Özel isimler ve tâbirler, transkripsiyon alfabesi, fakat Türkçe okunuşları ile yazılmıştır. Şöyle: 'Abd al-Ḥamîd değil okunduğu gibi 'Abdü'l-Ḥamîd, Aḥmad değil okunduğu gibi Aḥmed, Murûc al-Ẕahab değil, okunduğu gibi Mürûcü'z-Zeheb, Târîḫ al-İslâm değil okunduğu gibi Târîḫu'l-İslâm.... Zîrâ îrâb'sız transkripsiyon ve yalnız 3 sesli (a, i, u) kullanan tranksipsiyon, îrâb'da tereddüdü bulunan müsteşriklerce vaktiyle yerleştirilmiş bir sistemdir. Mütehassıs olmıyanlar bu isimleri yazıldığı gibi okunduğunu sanarak hatâya düşüyorlar.

Sonraki ciltte günümüzün devletleri üzerinde ayrı bir bahis açılacak ve bu ciltte 1980 statistikleri verilen İslâm devletleri üzerinde 1990 statistikleri sunulacaktır.

Böylece toplu İslâmî jenealoji gibi kapital bir bahiste, bütün ilim dünyâsı için son çizgiyi temsîl eden bu eserin önümüzdeki asırda mutlaka daha iyileri ve etraflıları yazılacaktır.

Yılmaz ÖZTUNA

Ankara, 25 Hazîran 1989

KISALTMALAR

/ yaklaşık, aşağı yukarı
= izdivâcı, eşi, evlenme
'Abb.='Abbâs
'Abd.='Abdullâh
'Abdür.='Abdürrahmân
Ah.=Ahmed
alb.=albay
Al.=Allâh
ann.=annesi
Ank.=Ankara
Alm.=Almanca
Ar.=Arabca
aş.bk.=aşağıya bakınız
aş.yk.=aşağı yukarı
ay.es.=ayni eser
A.M., A.Y.=ayni müellif
Bağd.=Bağdâd
başl.=başları
b.=bin, ibn, oğlu
B.=Bey,B., Beğ.=Beğim
Beyr.=Beyrût
bk.=bakınız
beyl.=beyberbeyi
b.bk.=buraya bakınız
bnb.=binbaşı
by.=büyük
C.=Câmii
c.=cild
Çel.=Çelebî
D.=Dîn
Dâw.=Dâwûd
doğ.=doğumu
Ef.=Efendi
Fars.=Farsça
Fât.=Fâtıma
Fr.=Fransızca
Fülân=adı bilinmeyen erkek
Fülâne=adı bilinmeyen kadın
gen.=general
göst.yerl.=gösterilen yerler
GSMH=gayri sâfî millî hâsıla
hakk.=hakkında
H.=Hicrî
Has.=Hasan
Hât.=Hâtûn
Hn.=Hanım
Hrist.=Hıristiyan
Hz.=Hazret-i
Hüm. = Hümâyûn

Hüs.=Hüseyn
Isf.=Isfahân
Ist.=Istanbul
İbr.=İbrâhîm
İl.=İllâh
imp.=imparatorluğu, imparator
İng.=İngilizce
İsp.=İspanyolca
İt.=İtalyanca
ît.=îtibâren
izd.=izdivâcı, evlenme
izd.müd.=izdivaç müddeti
Kah.=Kahire
kd.=kadar
Kas.=Qâsim
km=kilometre
kaz.=kazasker
kr.=kral
krş.=karşılaştırınız
kç.=küçük
kum.=kumandan
Lat.=Latince
m=metre
mar.=mareşal
M.=Mîlâdî
M.Ö.=Mîlâd'dan Önce
M.S.=Mîlâd'dan Sonra
med.=medfeni, mezârı
medr.=medresesi
Meh.=Mehmed
Mîr., M.= Mîrzâ
Muh.=Muhammed
Muz.=Muzaffer
müdd.=müddeî
Müsl.=Müslümân
n.=nüfûs, nüfûsu
nş.=neşri
ol.=olarak
'Osm.='Osmân
'Öm.='Ömer, 'Umar
ölm.=ölümü
p.c.=per capita (kişi başına)
pr.=prens
prs.=prenses
Pş.=Paşa
s.=sahife
s.=sayımı
salt.=saltanatı
salt.müd.=saltanat müddeti

sd.=sadrâzam
Sel.=Selîm
sic.=aynen, böyle yazılmış
Sin.=Sinân
st.=satır
sn. = sonra
sonl. = sonları
sult.=sultân
Sül.=Süleymân
süt.=sütun
şeyh.=şeyhulislâm
t.=tahmînî
Tahr.=Tahrân
tal.=talâq, boşanma
tar.=tarafından
Tr.=Türkçe
trc.=tercemesi
Türb.=Türbesi
'Ubeyd.='Ubeydullâh
um.v.=umûmî vâlî
v.=vâlîsi
v.d.=ve devâmı
vel.=velîahd
vs.=ve sâire
Yah.=Yahyâ
yk.bk.=yukarıya bakınız
yş.=yaşı
Yun.=Yunanca
Yûn.=Yûnus
Yûs.=Yûsuf
yz.=yazma
a= yılın ilk yarısı (1984a)
b= yılın 2. yarısı (1985b)
x= bilinmeyen yıl
?= şüpheli yıl, ay, gün

'a, 'u, 'ı = 'ayn
â' = 'ayn-elif
h = hı (kh)
h = ha
g, ğ = gayn
q, k = kaaf
s = se (th)
s = sâd
w = wâw
t = tı
z = zı
z = zel
z, d = dâd

Birinci Kitap

HILÂFET

I

HÂŞİMÎLER

'Adnânî Arablar'ın Şeceresi

Nûh (M.Ö./2400) oğlu Sâm oğlu Erfahşad oğlu Kaynûn oğlu Şâlih oğlu Â'bir oğlu Fâliğ oğlu Arğû oğlu Sârûğ oğlu Nâhûr oğlu Târih oğlu Âzer (=Ûşâ) oğlu İbrâhîm (M.Ö./2000): "Halîl'Ullaah, Halîlü'r-Rahmân", doğ. Mezopotamya, med. Halîl=Hebron (Filistin); Nemrûd tarafından ateşte yakılmak istenmesinden sonra eşi Sâre ile berâber Mezopotamya'dan Filistin, sonra Mısır'a göçtü, Hiksos fir'avunu kendisine ikinci eş olarak Hâcer'i verdi; târihte Tek Tanrı'ya inanan ilk kişi; İslâm inancında Peygamber, Îsâ ve Mûsâ'dan sonra 4. büyük peygamber; ilk eşi Sâre (Sârâ)'den olan, fakat - Hâcer'den olma- İsmâ'îl'den ancak bir kaç ay küçük bulunan İshâq, İsrâil-Oğulları'nın atasıdır; İshâk'ın oğlu Yâ'qûb'un dîğer adı "İsrâil"dir ve bunun Yûsuf ile dîğer 11 oğlu olmuştur; İshâq, Mûsâ'nın ve bütün Yahûdîler'in atasıdır. İbrâhîm'in Mısırlı Hâcer'den olma büyük oğlu İsmâ'îl ise, bütün İsmâîlî Arablar'ın atasıdır*. Bu Arablar'a "Kuzey Arabları" veyâ "Â'râb-ı Müstâ'ribe=Arab'laşmış Arablar" denir. İsmâîl, bütün Arablar'ın da atası sayılır; bu, dîğer bir görüştür. Bu takdirde Cürhümler'i Arablar'dan değil, başka bir Sâmî kavim saymak îcâb eder. İsmâîl, Cürhümler'den 'Amr'ın oğlu Mudad'ın kızı ile evlenmiştir. 'Amr'ın babasının adı da Hâriş olarak bildirilmektedir. İsmâîl'in 11 oğlundan Kayzer'den

(*) Mekke, İsmâîl'den önce, Cürhüm Arabları'nın kervanlarının durağı, fakat meskûn değildi. İsmâîl, babası İbrâhîm ile Kâbe'yi kurdu. Kâbe, asırlarca Cürhümler'in elinde kaldı. Cürhümler'in rakıybi 'Amâlika idi. Cürhümler bu kavmi yenip bölgeden attılar. V. asır ortalarında Kusayy'a kadar ise Mekke idâresi, Huzâa kabîlesi elinde idi. Bu asırda Zemzem kuyusu kapanmış, kumla örtülmüş, yeri unutulmuş duruma gelmişti.- Başlıca Arab peygamberleri: Hûd (Hadramût kuzeyinde Âd kavmine gönderildi), Sâlih ('Akabe Körfezi doğusundaki Semûd kavmine gönderildi), Şu'ayb(Medyen Arabları'na gönderildi).

şecere yürümüştür: Kayzer oğlu Aram oğlu Uss oğlu Nizwî oğlu Şem' oğlu Zarîh oğlu Nahîs oğlu Muhassir oğlu İham oğlu Aknud oğlu Aysar oğlu Dişan oğlu 'Awf oğlu Erwa oğlu Yaldem oğlu Yakzân* oğlu Yesribi oğlu Senber oğlu Hamdân oğlu ed-Da'a oğlu 'Ubeyd oğlu Akban oğlu 'Awf oğlu Mâhî oğlu Tahîş oğlu Cahîm oğlu Tabîh oğlu Yüdlâf oğlu Bildâs oğlu Hazza oğlu Nâşid oğlu el-'Awwâm oğlu 'Ubeyy oğlu Kamwal**.

Kamwal'den sonra 20 BATIN (/670 yıl) ve sonra: Buzz oğlu 'Aws oğlu Selmân oğlu el-Hümesyâ oğlu Üded oğlu 'Adnân (doğ. M.Ö./135): 'Adnânî Arablar'ın (Kuzey Arabları = Â'râb-ı Müstâ'rebe = Arablaşmış Arablar) atası; eşi: Cedîs oğlu Celhab oğlu El-Lahm kızı Mehdet'ten olan oğulları: Ebû-Nizâr Ma'add, ed-Dîs, en-Nû'mân, 'Aden, 'Adiyy, 'Akk (Deys), 'Amr, Nebt, Üdd, Ayy, ed-Dahhâk. Bunlardan Ma'add ve 'Akk'in nesli yürümüş ve bütün Arab kabîlelerinin ataları olmuşlardır. 'Aden'in oğulları: 'Adnân, Nebt, 'Amr. Esas kol Ma'addîler olmakla, bu kolu sonraya bırakıp önce 'Akk'in neslini göstereceğiz.

'Akk'in kızları: Sewde, Şaqîka, 'Akk'in oğulları: eş-Şâhid, Sohâr. Sohâr'ın oğulları: es-Semenât(bunun oğlu: İle), Gaafik. Gaafik'in oğulları: el-Kıyâka(oğlu: Eslem), Lisân(oğlu: Ekrem, Ekrem'in oğlu: Rebbân).

Ma'addîler: Ma'add = Mu'âne b.Cewşem b.Cülhüme b.'Amr b.Cülhüm izdivâcından olan çocuklar: Ebû-İyâd (Ebû-Rebî'a) Nizâr, Kanas, Kunâsa, Senam, Haydan, Cüneyd, Cünâde, el-Kahm, 'Ubeydü'r-Rimmâh, el-'Urf, 'Awf, Şekk, Kudâ'a, Hayde, İyâd. Esas kol bunlardan Nizâr'dan yürümüştür (Nizârîler). Ma'addîler'in Nizârî olmıyan dalları (yânî Ma'add'in Nizâr'dan başka oğullarından olan çocuklar) şöyledir: İyâd'ın kızı: el-Hanfâ. Hayde'nin oğlu: Mecîd, Hayde'nin kızı: er-Riâb. Haydân'ın oğlu: Mehre. Mehre'nin oğulları: et-Tuğme, Firdhim. Kudâ'a'ya gelince, bunun bu addaki büyük Arab aşîretinin atası olduğu rivâyeti varsa da, bu aşîret daha çok Yemen (Güney) Arabları'ndan (Kahtânîler) sayılmaktadır (bk. ARABLAR). Şimdi Ma'add'in Nizâr'dan olan nesline geçelim:

(*) Kahtân ile ayni(Mes'ûdî, III, 143). Kahtânîler'in (Güney Arabları) atası. Arablar'ın İslâm'dan önceki kuruluşları ve hükûmetleri ile Yemen(Güney) Arabları'nın şeceresi için bk. ARABLAR. Bu cildimize sâdece Kuzey Arabları ('Adnânîler) ile başlıyoruz. Peygamber'in ataları ve Hâşimî hânedânının cedleri olmak bakımından, Kuzey Arabları'nı, Müslüman hânedanlara âit bu cildimize aldık.

(**) Süleymân Peygamber (saltanatı: M.Ö.973-933) ile çağdaş olduğu söyleniyor. Taberî'deki şecere, Kamwal'in oğlu olarak Buzz'a geçiyor. O zaman, Kamwal'in doğumu M.Ö. /335 olur. Kamwal'in Süleymân ile çağdaş olabilmesi için, 20 batın(1 asır = 100 yıl = 3 batın hesâbıyle) daha istemektedir. Nûh ile İbrâhîm arasında şecere *Tewrât*'a göredir ve Sa'âlîbî gibi İslâm kaynaklarınca da makbûldür. Eğer Kamwal'in Süleymân ile çağdaş olduğu kaydı nazar-ı îtibâra alınmazsa, İbrâhîm'in doğumu M.Ö. /1500 eder ki, İbrâhîm'in bu kadar yakın zamanda yaşamadığı muhakkaktır. Zâten Taberî, 'Adnân'a kadar olan şecerenin ihtilâflı bulunduğunu, çeşitli rivâyetleri ve şecereleri de kaydederek açıkça söylemekte, belki 'Adnân'a kadar olan şecerenin fictif(düzmece) bulunduğunu îmâ etmektedir.

Nizâr, 2 evlenme yapmıştır: amca-kızı Sewde b.'Akk ve dayı-kızı Cedâle b. Wâlân b. Cewşen b. Cülhüme b. 'Amr b. Cürhüm ile. İlk evlenmeden Muẕâr ile İyâd, ikincisinden Rebî'a'l-Feres ile Enmâr doğmuşlardır. Nizârîler'in esas kolu Muẕârîler yânî Muẕâr'ın neslinden gelenlerdir. Muẕârîler'i en son bırakıp önce Nizârîler'in dîğer dallarını göreceğiz: İyâdîler (İyâd'ın oğulları): Dûmî, Numâre, Zühr. Dûmî'nin oğulları: Geylân, Efṣa. Efṣa'nın oğlu: Yakdum. Yakdum'un oğulları: 'Awdsmenât, Manṣûr, Manṣûr'un oğlu: en-Nebît. 'Awdsmenât'ın oğulları: Wâile, en-Nemr, 'Amr. 'Amr'ın oğlu: Gaṭafân. Zühr b.İyâd b. Nizâr'ın oğlu: Ḥudsâce. Bunun oğulları: İyâd, Ümeyye, Münebbih. İyâd'ın oğlu: 'Amr, bunun oğlu Enmâr, bunun da kızı Hind. Münebbih'in oğlu: Nebhân, bunun oğlu 'Iṣâm, bunun oğlu Baḥr, bunun oğlu Ḥumrân, bunun oğlu Câriye, Ümeyye'nin oğlu: ed-Dîl, bununki Dews, bununki Burgaan, bununki Man'a, bununki Kanas, bununki Mâlik, bununki 'Abdü Necm, bununki 'Abdü Hind, bununki Mâlik, bununki Sellâm, bununki 'Abbâd, bununki 'Abdullaah, bununki Mâlik, bununki Ceıîr, bununki Ebû-Dâwûd, bununki Aḥmed, bununki Muḥammed. Bir kısım Arab nesebcileri Enmâr b. Nizâr'ın, H̱aṯ'em'i soyunun atası olduğunu, bir kısmı da H̱aṯ'em soyunun Yemen (Güney) Arabları'ndan bulunduğunu ileri sürmektedir. Halîfe Ebû-Bekr'in eşi ve Hazret-i Â'işe'nin annesi Esmâ b. 'Umeys, H̱aṯ'em soyundan ve bu soyun en ünlü ismidir. Biz, H̱aṯ'em'i Enmâr b. Ma'add b. 'Adnân'ın oğlu kabûl edip Kuzey Arabları'na bağlıyoruz ve Wüstenfeld'den ayrılıyoruz. Buna göre, H̱aṯ'em b. Enmâr b. Nizâr'ın oğlu Ḥalf, onun oğlu 'Ifris'tir (H̱aṯ'em'e "Eftel" ve "Eftel" de denilmektedir). 'Ifris'in oğulları: Şehrân (Sefwân), Rebî'a, Nâhis. Nâhis'in oğulları: Reşed (bunun oğlu:Büsr), 'Awsmenât (bunun oğlu: Süwân), Ḥâm (bunun oğlu: 'Unne), Mecwiye. Rebî'a'nın oğlu: Eklüb, bunun oğlu Mübeşşir, bununki Teym'Ullaah, bununki 'Amr, bununki Sâ'd, bununki Ḥâriṯe, bununki Cüşem, bununki Mâzin, bununki Ḥuleyf. Şehrân'ın oğulları: el-Fezâ ve Wehb'Ullaah'ın oğulları: Nazr ve el-Eswed (bunun oğlu: Übâme). Nazr'ın oğlu: Mâlik, onunki Â'mir, onunki Rebî'a, onunki Â'mir, onunki Kuhâfe. Kuhâfe'nin oğulları: Naḏle ve Mâlik. Naḏle'nin oğlu: 'Abdullaah, onunki Waḥşî, onunki Eş'as. Mâlik b. Kuhâfe'nin oğlu 'Umeys. 'Umeys = Hind izdivâcından doğan kızlar: Esmâ ve Selme. Esmâ hakkında geniş bilgi için bk. Ebû-Bekr bahsi (aşağıda).

Nizâr b. Ma'add'in "el-Feres" denen oğlu Rebî'a, Kuzey Arabları'nın "Rebî'a" denen çok büyük boyunun atasıdır. Rebî'a'nın kızı: Ẕariyye (=H̱ulwân b. İnân b. İllâf b. Kuḏâ'a). Rebî'a'nın oğulları: Ẕubey'a'l-Aḏgam, Esed (=Berre), Eklüb (bunun oğulları: Ḥarîr, 'Awf, Mâ'n, Ḥalîle). Ẕubey'a'l-Aḏgam'ın kızı: Mâwiyye, oğulları Aḥmes, el-Ḥâiṣ, Ẕü'l-Kılâde. Aḥmes'in oğulları: Naẕîr, Cüleyy, Bell. Cüleyy'in kızı: Mâwiyye, oğulları: Wehb, Cümâ'a. Wehb'in oğlu: Ḥarb. Ḥarb'in oğulları: Dewfen ve Bühṣe (bunun oğlu Bilâl, onunki Sâ'd, onunki Selime, onunki Rebî'a). Dewfen'in oğulları: 'Abdullaah (bunun oğlu: el-Ḥâriṣ) ve Zeyd. Zeyd'in oğlu 'Abdullaah, onunki 'Abdü'l-Mesîḥ, onunki Cerîrü'l-Mütelemmis. Naẕîr b. Aḥmes'in oğlu: Ews, onunki Man'a, onunki Mâzin, onunki Esḥam, onunki S̱â'lebe, onunki Câbir, onunki el-Hündüwâlî, onunki Zeyd, onunki Cendele, onunki Cübeyr, onunki 'Umeyr, onunki 'Azre, onunki Şübeyl. Esed b. Rebî'a b. Nizâr'ın oğulları: Cedîle ve 'Aneze ile Â'mire'dir. Â'mire'den inen aşîret başları

şöyledir: Â'mire'nin oğulları: 'Adiyy, Mâlik, Manşûr, Mübeşşir. Mübeşşir'in oğlu: Enmâr, onunki 'Uble, onunki Bekr, onunki Fehm, onunki Câriye, onunki S̱â'lebe, onunki İyâs, onunkiler 'Awf (bunun oğlu 'Itr) ve Zebîne, bu sonuncusunun oğlu 'Ayş, onunki 'Alî, onunki Eser. Â'mir veyâ 'Aneze boyu, bu zâtın iki oğlu Yakdüm ve Yadskur'dan inmektedir: Yakdüm oğulları: Teym (bunun oğulları Cesr ve Rebî'a, Rebî'a'nınki 'Abdü'l-'Uzze, onunki Hümeym, onunki Rühm, onunki Â'mir) ve en-Nemr (bunun oğlu Tarîf, bununki Ḥarb, bununki Mâlik, bununki S̱â'lebe, bununki Kırâr). Yadskur'un kızı Fâṭıme ve oğlu Eslem'dir. Eslem'in oğlu: 'Atîk, onunkiler Gillân ve Ṣubâḥ, Ṣubâḥ'ın oğulları Muḥârib, ed-Dîl (bunun oğlu el-Ḥâris̱, bununki Ḏubey'a, bununki 'Amr, bununki Mürre'l-Kudâr, bununki 'Abdü Şems) ve Hizzân (bunun oğlu Wâil, bununki Sâ'd, bununki Mâlik, bununki Razâḥ, bununki Ḏawr).- Esed b. Rebî'a boyu asıl Esed'in oğullarından Cedîle'den inmektedir. Cedîle'nin oğulları Ceddân ve Dûmî, Dûmî'nin oğlu Efsa, bunun oğulları Hinb ve 'Abdü'l-Kays(=Hind)'dır. Hinb ve 'Abdü'l-Kays, iki büyük boyun atasıdır. 'Abdü'l-Kays = Hind evlenmesinden el-Lebû ve Efṣa doğmuştur. Efṣa = Leyle evlenmesinden ise Şenn ve Lükeyz doğmuşlar ve iki boyun atası olmuşlardır: Şenn'in oğlu ed-Dîl, onun oğulları Sâ'd, Cedsîme, Â'mir ve Ḥabîb, Cedsîme'nin oğlu Bühs̱e'dir. Lükeyz'in oğulları: Wedî'a (=Wâile), Ṣubâḥ, Nükre. Nükre'nin oğulları: Şükre, Münebbih, bu sonuncunun oğlu 'Udsre, bunun da oğlu Dühn. Wedî'a'nın oğulları: 'Amr, Dühn, Ganm. Ganm'in oğulları: 'Awf, 'Amr. 'Amr'ın oğlu ed-Dîl, onunki el-Ḥâris̱, onunki 'Adî, onunki Â'mir, onunki Kâb, onunki Eswed, onunki Ḥıṣn, onunki Cebele, onunki Ḥakîm, onunki Seyyâr, onunki Î'sâ, onunki Yemût, onunki el-Müzerre, onunki Yemût, onunki Mühelhil. 'Amr b. Wâile'nin oğulları: ed-Dîl, Muḥârib, 'Amrü'l-Kays, Enmâr, el-'Awece, 'Igl. Şimdi 'Amr'ın bu oğullarından türeyen dalları görelim: ed-Dîl'in oğulları 'Awf (bunun oğlu 'Ayş) ve Ẕafîr (bunun oğlu Mürre)'dir. Muḥârib'in oğulları Ẕafîr ve Ḥuṭame'dir (Ḥuṭame oğlu Â'mir oğlu Şebâbe oğlu Mu'âwiye oğlu Hemmâm oğlu Mâlik, Mâlik'in oğulları 'Ubeyde ve Müzîde, bu sonuncunun oğlu Muḥârib). Enmâr'ın oğulları el-Ḥâris̱ (oğlu Â'mir oğlu Mâlik oğlu Süleyme), Bekr (oğlu 'Awf oğlu 'Amr oğlu Wâs̱ile), Cedsime ve 'Awf'ur. Cedsime b. Enmâr'ın oğulları Mehw (oğlu Beydere oğlu 'Abdullaah) ve 'Awf, bunun oğlu 'Amr, bununki 'Awf, bununki 'As̱er, bununkiler Â'mir ve 'Abdullaah, bu sonuncununki Şihâb, bununkiler 'Amr ve 'Ubeyd'dir ('Amr'ın oğlu el-Mercûm, bununkiler 'Amr ve Kays; 'Ubeyd'in oğlu 'Abbâd, onunki Şihâb). 'Awf b. Enmâr'ın oğlu Bekr oğlu 'Awf, oğlu Cedsîme, oğlu S̱â'lebe, oğlu Mu'âwiye, bunun oğulları S̱â'lebe, Fürreyy ve Ḥâris̱e, bu sonuncunun oğlu Zeyd oğlu el-Mu'allâ, oğlu Ḥaneş, oğlu 'Amr(=Derike), oğlu Bişrü'l-Cârûd (=Ümâme), bu sonuncunun oğulları da Ḥabîb, Gayyâs̱, 'Abdullaah, Selm, Müslim, el-Ḥakem ve el-Münẕir, bu sonuncunun oğlu da el-Ḥakem'dir.- 'Igl b. 'Amr b. Wedî'a'nın oğlu Ẕühl oğlu Ẕâlim oğlu Ḥudâd oğlu Leys̱ oğlu 'Isâs oğlu Ḥidricân, bunun oğulları Ṣabre ve Câbir'dir. Câbir'in oğlu el-Â'tik oğlu Hemmâm oğlu Ḫawâlî oğlu 'Abdü 'Amr, bunun oğulları Ceyfer ve Ḫawalî oğlu Sifyân'dır. Ṣabre b. Ḥidricân'ın oğlu ise el-Hicris oğlu el-Ḥâris̱ oğlu Ḥücr oğlu Ṣûḥân, bu sonuncunun oğulları Seyhân, Zeyd, Ṣâ'ṣa'a'dır.- Rebî'alar'ın 'Abdü'l-Kays boyunun

başlıca soy başları bunlardır. Şimdi 'Abdü'l-Kays'ın kardeşi Hinb'den inen boşları görelim.

Hinb'in oğulları Câsiṭ (=el-Misk) ve 'Amr, bu sonuncunun oğlu 'Aîîb, bunun oğulları Dehr ve Hafâce'dir. Câsiṭ'in oğulları: Wâil, 'Amr, Gufeyle, en-Nemr (=Hind)'dir. en-Nemr'in oğulları: Âmir (oğlu:Hubeyyib), 'Ayẑullaah, Ewsullaah, Teymullaah, bu sonuncunun oğulları el-Hureyṣ ve el-Hazrec, bunun oğlu Sâ'd, bunun oğulları 'Afw (oğlu Zeyd-Menât oğlu Rebî'a oğlu Cüşeym kızı el-Kırriyye) ve Â'mirü'z-Zaḥyân'dır (bunun oğlu Zeyd-Menât, bunun oğulları Rebî'a ve Â'mir; Rebî'a'nın oğlu Hilâl; Â'mir'in oğlu 'Amr oğlu Mâlik (=el-Kırriyye) oğulları Küleyb ve Cüşem; Küleyb'in oğlu Ḥabbân kızı Nüteyle; Cüşem oğlu Selime oğlu Zürâre oğlu Kays oğlu Zeyd oğlu Eyyûb). Wâil b. Câsiṭ b. Hinb, Mâwiyye ve Hind ile iki izdivaç yapmıştır. Wâil, büyük boy atalarından biridir. Oğulları: Bekr, Şüḫayṣ, Rebî'a (kızı Zeyneb), 'Anz, Taglib, kızı: Waḥşiyye. Bunlardan Bekr, 'Anz ve Taglib, üç büyük boyun atalarıdır. Sırasıyle bu üç boyun başlıca aşîret kurucu şahsiyetlerini göreceğiz. Önce Bekr'ler: Bekr'in oğulları: Beden (oğlu en-Nehriş kızı el-Ḳelbe), Yeşkür, Cüşem, el-Ḥâriṣ, 'Alî. 'Alî b. Bekr'in oğlu: Ṣâ'b. Ṣâ'b'ın oğulları: 'Ukâbe, Mâlik, Lüceym (=Hadṣâm, = Ṣafiyye). Mâlik b. Sâ'b'ın oğlu: Zimmân, bununki Rebî'a, bununki Seybân, bununki Şeyḫ. Lüceym'in oğulları: 'Icl (=el-Kelbe b. en-Nehriş), el-Ewkas, Lüheym, Ḥanîfe. 'Icl'ın oğulları: Rebî'a, Sâ'd, Kâb, Ẕubey'a. Kâb'ın oğlu: Â'mir, bununki 'Utre. Ẕubey'a'nın oğlu: Sâ'd, bununki Kâb, bununki Â'mir, bununki Mâlik, bununki Waṣṣâf. Rebî'a b. 'Icl'ın oğulları: Hilâl (oğlu 'Abdü'l-Ḥâriṣ, oğlu Mâ'bed, oğlu el-Ḥaṣf), Mâlik (oğlu 'Amr, oğlu Şürayṭ, oğlu 'Ayds, oğlu Büceyr, bunun oğulları en-Nûmân ve Câbir, bu sonuncunun oğlu Ebcer, bunun oğlu Ḥaccâr). Sâ'd b. 'Icl'ın oğulları: Cedsîme (oğlu el-Eswed, oğlu Ḥâṭıbe), Cüşem (oğlu Agleb), Rebî'a (oğlu Hebbe oğlu Ḥabîb oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu Ṣâ'lebe oğlu Ḥayyen oğlu Fürât), Kays (oğlu Cüşem oğlu Dülef oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu Huzâî oğlu Mu'âwiye oğlu Şeyḫ oğlu 'Umeyr oğlu Mâ'kıl oğlu İdrîs oğlu Î'sâ oğlu el-Kaasim oğlu Dülef oğlu Muḥammed oğlu 'Alkân oğlu Câ'fer oğlu 'Alî, bunun oğulları el-Ḥüseyn ve Hibet'Ullaah, bu sonuncunun oğlu Mâkûlâ, bunun oğlu 'Alî).- Ḥanîfe b. Lüceym'in oğulları: Ḥucr, 'Abdü Menât, Â'mir (oğlu el-Ef'as), ed-Dûl (='Able) ve 'Adî (oğlu 'Abdullâh oğlu Küleyb oğlu Ḥayye oğlu Sâlim oğlu Şihâb oğlu Huzeym oğlu Kelde oğlu Ḥardân oğlu Ṭalḥa oğlu el-Eswed oğlu el-Aḥnef oğlu el-'Abbâs). ed-Dûl b. Ḥanîfe'nin oğulları: Ẑuhl, 'Abdullaah, Mürre (oğlu Süheym oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğlu 'Amr oğlu Şeybân oğlu 'Alî) ve Ṣâ'lebe. Ṣâ'lebe'nin oğulları: Mu'âwiye ve Cerbû'. Cerbû'un oğulları: Zeyd ve Ṣâ'lebe. Ṣâ'lebe'nin oğlu: 'Ubeyd.'Ubeyd'in oğulları: Wehb, Seyyâr, Erkam, Seleme (oğlu Süreyy oğlu Câbir oğlu Hüreyṣ oğlu el-Bâiṣ), Zeyd (oğlu Selme oğlu Mürâre oğlu Meccâ'a oğlu Sirâc oğlu Hilâl) ve Mesleme. Mesleme'nin oğulları: Kays (oğlu Câ'fer kızı Şewle), en-Nû'mân (oğlu Eṣâl oğlu Ṣümâme) ve el-Ḥâriṣ (oğlu Mâ'dikerib oğlu Mesrûc).

'Ukaabe b. Ṣâ'b b.'Alî Bekr'in oğulları: Kays ve Ṣâ'lebe'l-Ḥıṣn (=el-Berşâ). Bu Ṣâ'lebe'nin oğulları: Mâlik, 'Ayds, Ẕinne, Üteyd, Kays Zuhl, Teym'Ullaah ve Şeybân.

Teym'Ullaah'ın oğulları: Hilâl (oğlu el-Hâriş oğlu Hilâl oğlu Mâlik oğlu Hâlid oğlu Hilâl oğlu Mücemme), el-Hâriş (oğlu 'Adî=Recâş, oğlu Hantem oğlu 'Amr oğlu 'Arfece oğlu Temîm oğlu Tewsi'a, bunun oğulları Nehâr ve 'Itbân), Mâlik (oğulları Kâb ve 'Ayş, bu sonuncunun oğlu aş-Sahsah oğlu Muhriz), Â'mir, Žuhl, Hâtıbe, Zimmân.- Şeybân'ın (=Tümâzir) oğulları: Teym, 'Awf, 'Uneyse, Žuhl (=Hıdre, =Recâş, =el-Werse), Şâ'lebe (oğlu Wâlân oğlu 'Amr oğlu el-Eswed oğlu Refî' oğlu Râfî' oğlu Müslim oğlu ed-Dahhâk, oğlu Muhalled oğlu Ebû-Â'şımi'n-Nebîl. Žuhl'ün oğulları: Muhallim (oğlu 'Awf kızı Şümâ'a), Ebû-Rebî'a (oğlu 'Amr oğlu Hârişe) (Ebû Rebî'a kızı eş-Şakıyka), 'Amr (oğlu Zeyd oğlu 'Abbâd kızı eş-Şakıyka), Mâzin, Subh, el-Hâriş, Şeybân, 'Awf, 'Abdü Ganm (oğlu: Suleyy) Mürre (=el-Hâile); Žuhl'ün kızı: Selûl. Mürre b. Žuhl'ün oğulları: Cündeb, Kisr, Sâ'd, el-Hâriş, Dübb, Büceyr, Nazle, Seyyâr, Gassâs, Hemmâm; Mürre'nin kızları: Mâwiyye, Celîle. Dübb b. Mürre'nin oğlu Mürre (oğlu el-Hâriş oğlu Mürre oğlu 'Imrân). Hemmâm b. Mürre'nin oğulları: Es'ad (=eş-Şakıyka; oğulları: Seyyâr, Sümeyr, 'Amr, Şâ'lebe, bu sonuncusunun oğlu 'Amr ve bunun da oğlu 'Abdullaahi's-Semîn), el-Hâriş (oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğlu Hâlid oğlu Kays oğlu Mes'ûd; Mes'ûd'un oğulları: Hânî, Bişr, Kays; Hânî'nin oğlu: Kabîsa ve bunun oğlu Hânî; Kays'ın oğulları: es-Selîl, 'Amr, Bistâm, Bicâd; es-Selîl oğlu 'Umeyr, 'Amr oğlu Mefrûc, Bistâm kızı Zebâd, Şerâhil. Şerâhil oğlu Kays, bunun oğlu 'Amrü'ş-Sulb, bunun oğulları Kays (oğlu Nu'eym oğlu Yezîd Cehîze oğlu Şebîb Gazzâle) ve Şerîk. Şerîk'in oğulları: Meter ve el-Hewfezân. Meter oğlu Zâide oğlu 'Abdullaah oğlu Zâide oğulları Mâ'n ve Mezyed; Mân'ın oğlu Şerâhil; Mezyed'in oğlu Yezîd ve Yezîd'in oğulları Muhammed, Esed, Hâlid (oğlu Muhammed). el-Hewfezân b. Şerîk b. 'Amri'ş-Sulb'ün oğlu 'Ulwân oğlu Hübeyre oğlu 'Amr oğlu Cehm oğlu el-Hasen oğlu Ahmed oğlu el-Hüseyn oğlu Sa'îd oğlu Hübeyre oğlu Muh. oğlu Yahyâ ve Yahyâ'nın oğulları: Muzaffer ve Muhammed.

Kays (b. Şâ'lebe b. 'Ukâbe b. Sâb b. 'Alî b. Bekr b. Wâil b. Câsit b. Hinb b. Efsa b. Dûmî b. Cedîle b. Esed b. Rebî'a b. Nizâr b. Ma'add b. 'Adnân)'ın oğulları: Teym, Sâ'd, Zubey'a. Zubey'a'nın oğulları: Cehder (oğlu 'Abdullaah oğlu Kuneyy), Teym (oğlu Hiffân oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Hüsayn), 'Ubâd, Sâ'd, Mâlik. Mâlik'in oğulları: el-Bürek (oğlu 'Abdü Rüzan oğlu Şerâhîl oğlu Eşyem), 'Amr, 'Ubâd (oğulları: Cüreyr, Mürre, Hâriş, 'Amr; 'Amr'ın oğlu: Büceyr), Sâ'd. Sâd'ın oğulları: Süfyân (oğlu el-'Abd ve bunun oğulları Mâ'bed ile Terefe), 'Awf (oğlu Şerâhîl oğlu Cendel oğlu Kays oğlu Meyûnü'l-Â'şâ), Žarîh (oğlu Cemiye oğlu 'Amr), Mersed (oğlu: 'Amr; 'Amr'ın oğulları: Hassân, Şürahbîl, Mahmûd; Hassân'ın oğlu: Kays; Şürahbîl'in oğlu: Zubey'a ve bunun oğlu Hassân; Mahmûd'un oğlu: Hâlid ve bunun oğlu Hücr).- Žühl (=Hind) (Kays b. Şâ'lebe'nin kardeşi)'ün oğulları: Â'mir (oğlu Mu'âwiye ve bunun oğulları 'Abdü Şems ile Şâ'şem) ve Şeybân. Şeybân'ın oğulları: Zeydü Menât, Mâlik (oğlu el-Hâris oğlu ez-Zebbân oğlu 'Amr), 'Amrü'l-Â'ma, 'Ilbâ, Â'mir, Mâzin (oğlu Câsit oğlu 'Awf oğlu Enes oğlu 'Abdullaah oğlu Hayyân oğlu 'Abdullaah oğlu İdrîs oğlu Esed oğlu Hilâl oğlu Henbel oğlu Muhammed oğlu Ahmed ve bu Ahmed'in oğulları 'Abdullaah ile

Sâlih), Sedûs. Sedûs'un kızı 'Able ve oğulları: Zabâre, 'Amr (oğlu 'Alkame oğlu Harmele oğlu Sewr oğlu el-Hâris oğlu 'Amr oğlu Müarric), el-Hâris. Bu el-Hâris'in oğulları: 'Amr (oğlu 'Awf oğlu Şihâb oğlu Eswed oğlu 'Abdullaah) ve Rebî'a (oğlu 'Amr oğlu 'Azîz oğlu Katâde oğlu Di'âme oğlu Katâde).

Yeşkür b.Bekr b. Wâil'in oğulları: Harb, Kâb, Kinâne. Kinâne b. Yeşkür'ün oğlu: Zübyân; Zübyân'ın oğulları: Wâsile ve Â'mir (oğlu Cüşem oğlu Mu'âz oğlu 'Abd oğlu Mâlik oğlu 'Abdullaah oğlu Bedîl oğlu Mekrûh oğlu Hillize oğlu el-Hâris). Kâb'ın oğulları: el-'Atîk, Hubeyyid, Kinâne. Kinâne'nin oğulları: Zuhl ve Cüşem (bunun oğlu: 'Amr oğlu Sâ'd oğlu 'Usaym; Cüşem'in dîğer oğlu: Kâb oğlu Habîb oğlu el-Himyer). Hubeyyid b. Kâb b. Yeşkür'ün oğlu: Ganm. Ganm'in oğulları: Sâ'lebe (oğlu Mâlik oğlu Hurfe), Cüber ve Cüşem. Cüber b. Ganm'in oğlu: Sâ'lebe; bu Sâleb'nin oğulları: Teym (oğlu Esed oğlu Sureym ve bunun oğulları Wâil ile Bâis) ve Cüheyl (Â'mir oğlu Rebî'a oğlu Usam oğlu 'Abde oğlu Şihâb oğlu Râşid). Cüşem b. Ganm'in oğlu: 'Adî. 'Adî'nin oğulları: Habîb (oğlu Mesleme oğlu 'Abdullaah oğlu Hucr oğlu Münkız oğlu 'Ubeyd oğlu Ebû-Halede) ve Sâ'lebe (oğlu 'Amr oğlu Kays; bu Kays'ın oğulları: Hittân ve en-Nû'mân ve bu sonuncunun oğlu 'Alkame).

'Anz b. Wâil'in oğulları: Tesr, Arâşe (oğulları: Eşcâ ve Gazâza), Rüfeyde (oğlu Rebî'a oğlu Mâlik oğlu Selâmân oğlu Hücr oğlu Rebî'a oğlu Â'mir oğlu Mâlik oğlu Rebî'a oğlu Â'mir (=Leyle) oğlu 'Abdullaah).

Disâr Taglib b. Wâil'in oğulları: el-Ews, 'Imrân, Ganm. Bu Ganm'in oğlu: 'Amr. Bu 'Amr'ın oğulları: Mu'âwiye (oğulları Mâlik, Rezâh, Bekr, 'Adî) ve Hubeyb. Bu Hubeyb'in oğlu: Bekr. Bu Bekr'in oğulları: el-Hâris, Cüşem, Sâ'lebe, 'Amr, Mu'âwiye, Mâlik. 'Amr b. Bekr b. Hubeyb'in oğlu: Hacî (oğlu Safî oğlu Ebû-Hârise oğlu Hüreym oğlu Hubeyş oğlu Hüreym oğlu Â'mir oğlu Terîf oğlu el-Welîd). Sâ'lebe b. Bekr b. Hubeyb'in oğlu: Hurfe. Cüşem b. Bekr b. Hubeyb'in oğlu: Züheyr. Bu Züheyr'in oğulları: Mürre ve Sâ'd. Mürre'nin oğlu: el-Hâris, bunun oğlu: Rebî'a, bunun da oğulları: Küleyb (=Mâwiyye, =Celîle), Seleme, Mühelhil (kızı Leyle), kızı Fâtıme. Sâ'd b.Züheyr'in oğlu 'Attâb (oğlu Mâlik oğlu Külsûm (=Leyle b. Mühelhil), oğulları Mürre ve 'Amr, bu 'Amr'ın oğlu 'Abdullaah oğlu Mes'ûd oğlu Ews oğlu Hubeyş oğlu 'Ubeyd oğlu Eyyûb oğlu 'Amr oğlu Külsûm).- Mâlik b. Bekr b. Hubeyb'in oğulları: el-Hâris (oğlu Cündeb), 'Amr (oğlu Fedewkes oğlu 'Amr oğlu Sihân oğlu Târika oğlu as-Salt, bu Salt'ın oğulları Terîf ile Gaws, Gaws'in oğlu el-Ahtal, Terîf'in oğlu el-Welîd ve Terîf'in kızı el-Fâri'a), Üsâme. Bu Üsâme'nin oğlu 'Adî oğlu 'Ubeyd oğlu Mâlik oğlu Câriye oğlu Mecriye oğlu Gutayf oğlu el-Hâris oğlu Râfî' oğlu el-Mühenne oğlu Râşid oğlu Lokmân oğlu el-Hâris oğlu Hamdûn oğlu Hamdân. Bundan sonrası için bk. HAMDÂNÎLER.

Muzarîler, iki büyük kola ayrılır: 'Aylân ve el-Yâs'tan inenler. Muzar b.Nizâr b. Ma'add b. 'Adnân'ın Ribâb b. Hayda b. Ma'add ile izdivâcından "'Aylân" denen en-Nâs ve "İlyâs" denen el-Yâs adlı iki oğlu oldu. Bunlar, Hazret-i Î'sâ ile çağdaştırlar. Peygamber'e doğru inen büyük kol olan İlyâs neslini sonraya bırakarak, önce, 'Aylân neslinin başlıca boy ve aşîret başı şahsiyetlerini göreceğiz:

'Aylân'ın oğlu: Kays. Kays'ın oğulları: 'Amr (=Cedîle), Sâ'd (=Tükme, =Dâ'd), Hasafe, kızı ise Berre'dir. 'Amr şûbesi:

'Amr'ın oğulları: Fehm ve 'Adwânü'l-Hâris. Fehm'in oğlu el-Kayn, onun oğlu 'Amr, onun oğlu Kinâne, onun oğulları Sâ'lebe ve Cüşem'dir. Cüşem'in oğlu Ümeyye, onunki Kays Sahre, bunun kızı da Terîfe'dir. Sâ'lebe oğlu 'Amr oğlu Nasr oğlu Hursân oğlu Ribân oğlu Rebî'a oğlu Kays, bu Kays'ın kızı Meymûne'dir. 'Adwânü'l-Hâris'in oğulları ise şunlardır: Zeyd (oğulları Wâbiş ve Â'mir ve bu sonuncunun oğlu 'Ayyâbe), Harice, Rebâh, Dews, 'Ikrişe, Yeşkür. Yeşkür'ün oğulları: 'Iyâd (oğlu 'Amr oğlu Leheb), Nâc (oğulları Rühm ve 'Amr, 'Amr'ın oğlu Wâile oğlu Mâil oğlu 'Ayd oğlu Habîb oğlu Ebû-Câ'mer oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abd oğlu 'Abde), Bekr (oğulları: Yusayy, 'Amr, 'Awf; 'Awf oğlu Weşce; 'Amr oğlu 'Abbâd oğlu ez-Zarîb, bunun oğulları Wâile (=Fâtıme) ve Â'mir; Â'mir'in kızı Fâtıme; Wâile oğlu 'Abdullaah kızı Â'tike).

Sâ'd b. 'Aylân'ın oğulları: Gatafân ve Münebbih Â'sur. Sâ'd'in kızı: Hind 'Uwene. Münebih'in oğulları: Tüfâwe (oğulları Sinân ve Cesr), Â'mir, Mâlik (=Bâhile) (oğulları Sâ'dü Menât ve Mâ'n=Bâhile, =Sewde), Ganâ (oğulları: 'Ubeyd, Bühse, Zabîne, Ganm; Ganm oğlu Hillân oğlu Kâb oğlu Zibbân). Gatafân b. Sâ'd ile Mâ'n b. Mâlik'in şecereleri daha aşağıda verilecektir. Kays'ların Hasafe kolu ise şöyledir:

Hasafe b. Kays'ın oğulları: Muhârib ve 'Ikrime. Muhârib'in oğulları: Cesr (oğlu 'Alî ve Halef (oğlu Terîf, bunun oğulları Mâlik (oğlu el-Huzr) ve Zuhl; bu sonuncunun oğlu Bedâwe oğlu Hidâd).- 'Ikrime oğulları: Ebû-Mâlik (oğlu Nâc oğlu Himâr oğlu ed-Dîl), Â'mir, Sâ'd, Mansûr (=Tükme). Mansûr oğulları: Mâzin (oğlu 'Awf oğlu el-Hâris oğlu Mâlik oğlu Zeyd oğlu Nüseyb oğlu Wüheyb oğlu Câbir oğlu Gazwân oğlu 'Utbe; Câbir'in kızı Münce ve Gazwân'ın kızı Nâciye), Süleym, Selemân, Hewâzin. Hewâzin oğulları: Harb, Sübeyy, Bekr (=Â'tike). Bekr oğulları: Sâ'd, Münebbih (bu ikisinin nesli daha aşağıda verilecek; kezâ Süleym b. Mansûr nesli de aşağıdadır), Mu'âwiye. Mu'âwiye oğulları: Cüşem, Nasr (nesli aşağıda verilecek), Sâ'sa'a (='Adiyye). Sâ'sa'a oğulları: Mürre, Câzire, Mâzin, Â'mir. Â'mir oğulları: Hilâl (nesli aşağıda verilecektir), Süwân, Nümeyr, Rebî'a (=Mecd). Rebî'a oğulları: Kilâb (nesli daha sonra verilecek), el-Hâris (oğulları 'Uweyf ve 'Awf), Küleyb (oğulları: Cehm, Mesrûc, Halef, Cüşem, Ebân; bu sonuncunun kızları: Âmine ve Fâtıme), Â'mir (oğulları: Cels, Rebî'a, 'Awf, 'Amr, Mu'âwiye, el-Bekkâ; bu sonuncunun oğulları: Hundüc (oğlu 'Abd. oğlu el-Fecî) ve 'Ubâde; 'Ubâde oğulları: Mu'âwiye (oğlu 'Udes oğlu el-Asamm=Bereze oğlu Yezîd) ve Sewr oğlu Mu'âwiye (oğlu Bişr oğlu Muhammed), Kâb.- Kâb b. Refî'a b. Â'mir b. Sâ'sa'a oğulları: 'Abdullaah (oğulları: el-'Aclân, Rebî'a, Nühem), Habîb, Mu'âwiye'l-Harîs (oğulları: el-'Aclân, Rebî'a, Nühem), Habîb, Mu'âwiye'l-Harîs (oğulları: el-Müccer, Şekel, Wecdân; bu sonuncunun oğlu Kâb oğlu 'Awn oğlu 'Awn oğlu eş-Şıhşîr oğlu 'Abdullaah;'Abdullaah'ın oğulları Mutarraf ve Yezîd), Câ'de (oğlu Rebî'a oğlu 'Udes oğlu 'Amr oğlu Kaysü'n-Nâbiga; Câ'de'nin dîğer oğlu 'Abdullaah oğlu 'Amr, bu 'Amr'ın oğulları er-Rükâd ve Werd), Kuşeyr, 'Ukayl. Kuşeyr'in oğulları: Kays (oğlu Mu'âwiye

oğlu Hayde oğlu Mu'âwiye oğlu Hakîm oğlu Behz), Seleme'ş-Şerr(oğlu 'Abdullaah oğlu 'Azre oğlu Sewr; bu Seleme'nin dîğer oğlu Mâlik oğlu Üseyde), Seleme'ş-Şeyr(oğulları: 'Ubeyd'Ullaah, Semüre, Â'mir; 'Ubeyd 'Ullaah oğlu Büceyr; Semüre oğlu Seleme; Seleme oğulları Sewr, Yezîd, İbnü't-Tesriyye, Seleme kızı Zeyneb; Â'mir kızı Zubâ'a, Â'mir oğlu Hübeyre oğlu Kurre; Kurre oğlu Tüfeyl oğlu 'Abdullaah oğlu aş-Sımme, Kurre'nin dîğer oğlu Hanîfe oğlu Kilâb oğlu Sewâde).–'Ukayl'in oğulları: 'Ubâde, Rebî'a, Â'mir, 'Amr. 'Ubâde'nin oğulları: el-Ahyal (oğlu Hübeyre) ve Hazn(oğlu Tehfe oğlu Hûse oğlu Kays oğlu Büzeyd oğlu 'Abdullaah oğlu Büzeyd oğlu el-Mühennâ oğlu 'Amr oğlu Câ'fer oğlu el-Mukalled oğlu Râfî' oğlu el-Müseyyib oğlu el-Mukalled oğlu Bedrân oğlu Kureyş oğlu Müslim oğlu 'Alî; bk.'UKAYLÎLER). Rebî'a b.'Ukayl'in oğulları: el-Mu'allâ(oğlu el-Hüseyn) ve el-Â'lem (oğlu 'Abdullaah oğlu Mutarraf). Â'mir b.'Ukayl'in oğulları: 'Awf, Huweylid(oğulları 'Icâl ve Ebû-Harb), el-Müntefic (oğulları Rebî'a, Â'mir, Kays; Â'mir oğlu Lakıyt; Kays oğlu Enes). 'Amr b.'Ukayl'in oğlu Hafâce ve bunun oğulları: el-Ekre, el-Wâzî, Kâb, Mu'âwiye(oğlu Rebî'), Hazn (oğlu 'Awf oğlu 'Abdullaah oğlu Süleymü'n-Nedic oğlu el-Hümeyyir, bu sonuncusunun oğulları Tewbe ve el-Küheyf).

Kilâb b.Rebî'a b.Â'mir b.Sâ'sa'anın oğulları: Ebû-Bekr 'Ubeyd, 'Abdullaah, Rebî'a, el-Azbat, Kâb, Câ'fer, Â'mir, el-Welîd, Mu'âwiye'z-Zibâb, Rüwâs.- 'Amr b.Kilâb oğulları: Nüfeyl ve Mu'âwiye. Nüfeyl oğulları: 'Awf ve Hâlid. Hâlid oğlu Şüteyr. Şüteyr oğulları: 'Inebe ve Mesâd Mu'âwiye b.'Amr oğlu 'Amr, 'Amr'ın oğlu Hüseyn ve kızı Sahre.-'Abd.b.Kilâb oğulları: 'Amr, Berrâz (oğlu el-Â'wer), aş-Samût (oğlu 'Abdullaah oğlu Zubey'a'l-A'azz).- Rebî'a b. b.Kilâb oğulları: Büceyr, Nüfeyl, 'Ubeyd.- el-Azbat oğulları: Rebî'a, Webr (bunun oğulları: Ebû-Rebî'a, Hâlid, Wehbân, Wâhib, Wehb I, Wehb II) (Ebû-Rebî'a oğlu Rebî'a ve Wehb II oğlu Hanser).-Kâb b.Kilâb oğulları: Rebî'a oğlu Rebî'a ve Wehb II oğlu Hahser).-Kâb b.Kilâb oğulları: Rebî'a, Wehb, Â'mir.- Câ'fer b.Kilâb oğulları: Hâlid (oğlu Câ'fer), el-Ahwas (oğulları 'Amr ve 'Awf, bu sonuncunun oğlu 'Ulâse ve bunun oğlu 'Alkame), Mâlik (=Ümmü'l-Benîn) (oğulları: 'Abîde, Rebî'a=Erwe, Tüfeyl=Kebşe, Â'mir, Sülme; Rebî'a oğulları: Lebîd ve Erbed; Tüfeyl oğulları: 'Ukayl ve Â'mir; Â'mir b.Mâlik oğlu Beşîr oğlu 'Abdullaah oğlu Â'mir kızı Fâtıme; Sülme oğlu Cebbâr oğlu 'Abdullaah kızı Hind).- Â'mir b.Kilâb oğulları: Terîf, el-Asamm, Kâb (oğlu Â'mirü'l-Wahîd oğlu Rebî'a oğlu Hâlid oğlu Hizâm kızı Ümmü'l-Benîn).- Mu'âwiye'z-Zibâb b.Kilâb oğulları: Hisl, Hüseyl, Zibâb, Zabb, Müzibb, 'Amr (bunun oğulları: Enes, Züheyr, Rebî'a, Mâlik, Üneys, Züfer, Kurtu'l-Â'wer; bu sonuncunun oğlu Zu'l-Cewşen Şürahbîl ve bunun da oğlu Şimr).- Rüwâs b.Kilâb oğulları: 'Ubeyd, Bicâd, Büceyd. Büceyd oğulları: 'Ukayf, Kays (oğlu Mâlik oğlu 'Amr), kızı Fâtıme. 'Ubeyd oğlu 'Amr ve bunun oğulları: 'Abdullaah (oğlu el-Muhris) ve el-Hâris (oğlu Süfyân oğlu el-Feres oğlu 'Adiyy oğlu Melîh oğlu el-Cerrâh oğlu Wekî ve bu sonuncunun oğulları Melîh ve Süfyân).- Ebû-Bekr 'Ubeyd b.Kilâb oğulları: 'Abd, Kâb, 'Abdullaah. Kâb oğulları: 'Acs ve 'Awf (oğlu 'Amr oğlu Cinn oğlu Zürâre oğlu 'Abdü'l-'Azîz). 'Abd b.Ebî-Bekr 'Ubeyd oğulları: Karît, Kurt, 'Amr, Kureyt (oğlu Zinbâ), Kâb (oğlu Â'mirü'l-Hissân oğlu el-Mazrahî oğlu Mücîb oğlu 'Abd.i'l-Kattâl). 'Abd.b.Ebî-Bekr 'Ubeyd oğulları: Rebî'a'l-Mecnûn (oğulları: 'Amr, el-Hâris, Şeddâd; Şeddâd oğlu Hantem oğlu el-Muhallak), Müleyl (oğlu Sümeyr oğlu oğlu Sured oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Zürâre oğlu Hâcib oğlu Süleymân oğlu 'Abde), Kâb (oğlu Rebî'a oğlu Kays oğlu 'Ubeyd oğlu Şeddâd oğlu Müdrik oğlu Hamîd

oğlu Naṣîr oğlu İdrîs oğlu Mirdâs oğlu Ṣâliḥ oğlu Naṣr oğlu Maḥmûd oğlu Naṣr; bk. MİRDÂSÎLER).

Hewâzin b.Manṣûr b.'Ikrime b.Ḫaṣafe b.Kays b.'Aylân oğulları: Ḥarb, Sübeyy, Bekr=Â'tike. Bekr b.Hewâzin oğulları: Mu'âwiye, Zeyd, Münebbih, Sâ'd. Sâ'd b.Bekr oğlu Naṣr oğlu Kuṣayye oğlu Nâṣıre; bu Nâṣıre'nin oğulları: Mellân (oğlu Rifâ'a oğlu 'Abdü'l-Uzze oğlu el-Ḥâriṣ=Ḥalîme, bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah ve kızları 'Uneyse ile "eş-Şeymâ" denen Cüdâme) ve Rizâm (oğlu Câbir oğlu Şicne oğlu el-Ḥâriṣ oğlu Ebû-Żuweyb (kızı Ḥalîme) oğlu Muḫayyis oğlu Rebî'a oğlu el-Ḥâriṣ oğlu Ḥabîb oğlu Mugıyṣ Şâs oğlu 'Aşâir oğlu Nizâr oğlu Mücîr oğlu Şâwer).- Mu'âwiye b.Bekr b.Hewâzin'in oğulları: Ṣâ'ṣa'a(='Udeyye, ='Adiyye), Daḥwe, Düḥayne, Düḥunne, 'Awfü'l-Weca'a, Ceḥâş, Ya'îşü's-Sebbâk, Seyyâr, Caḥweş (oğlu Rizâm oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu Rebî'a kızı Fâṭıme), el-Ḥâriṣ (oğlu 'Amr oğlu Mu'âż oğlu 'Itr), Naṣr, Cüşem.- Naṣr b.Mu'âwiye b.Bekr'in oğulları: 'Awf (oğlu Külfe oğlu Żakwân oğlu Ḥurṣân oğlu el-Ḥâriṣ oğlu Ḥurân oğlu Züfer) ve Dühmân (oğlu: Wâile, bunun oğulları: Cerbû' ve Ḥabîb; Ḥabîb oğlu 'Uter oğlu en-Nâbiga oğlu Ḫafâce oğlu Süfyân oğlu Muẕarris; Cerbû' oğlu Rebî'a oğlu 'Awf oğlu el-Ḥâriṣ oğlu el-Hedeṣân oğlu Ews oğlu Mâlik ve Rebî'a b.Cerbû'un dîğer oğlu Sâ'd oğlu Awf oğlu Mâlik).- Cüşem b.Mu'âwiye b.Bekr oğulları: 'Adiyy (oğulları: Zimmân ve Ḥarâm), 'Uṣayme (oğlu Kâb oğlu Ganm oğlu Ḥadîd oğlu Ḥabîb oğlu Ḫadîc oğlu Naẕîe oğlu 'Awf oğlu Mâlik oğlu Ebü'l-Aḥwaṣ), Gaziyye (oğlu Cüdâ'a oğlu 'Alece oğlu Bekr oğlu el-Ḥâriṣ oğlu aṣ-Sımme I, bunun oğulları Düreyd ve 'Abdullaah, aṣ-Sımme I'in kardeşi aṣ-Sımme II.- Ṣâ'ṣa'a b.Mu'âwiye b.Bekr b.Hewâzin'in oğulları: Mâzin (oğlu Zeyd oğlu 'Abdü Nühm oğlu Ebû-'Adiyy oğlu 'Adiyy ve bu sonuncunun kızkardeşi Wâkıde), 'Amr (oğlu Ḥawze kızı Mâwiyye), Câḫıre (oğlu Derwân=Wekâş oğlu 'Abde Â'tike), Mürre (oğlu Cendel oğlu 'Amr oğlu Mu'ayṭ oğlu el-Ḥâriṣ oğlu Üsâme oğlu Naṣr oğlu Cünâde oğlu Ḥubşi) (Mürre=Selûl), Müsâwid, Züyeyne, Rebî'a, Kâlib, Mascûr, Waẕî'a, Nehhâd, Küṣeyr, 'Ayż, Mu'âwiye, Câbir, 'Azbe, Süḫeym Â'câ, Wâile, 'Awf, Kays, 'Abdullâh, el-Ḥâriṣ, Â'mir.- Â'mir b.Ṣâ'ṣa' b.Mu'âwiye b.Bekr'in oğulları: Hilâl, Rebî'a, Nümeyr, Süwân. Süwân b.Â'mir oğulları: Ḥurṣân, Cessâs, Ḥabîb (oğlu Zebbâb oğlu Ḥüceyr oğlu Cündüb oğlu Cünâde oğlu Semüre oğlu Câbir). Nümeyr b.Â'mir oğulları: 'Abdullaah (oğlu Ẕinne), Â'mir (oğlu Mâlikü'l-Escâ), el-Ḥâriṣ. Bu el-Ḥâriṣ'in oğulları: Câwene ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Ḫuweylife ve el-Mükeşşeb (oğlu Keṭân oğlu Cendel oğlu Mu'âwiye oğlu el-Ḥüseyn oğlu 'Ubeydü'r-Râ'î oğlu Cendel oğlu Bişr oğlu 'Attâf oğlu Wezer oğlu Eṣâl oğlu Ḥamîd oğlu Manṣûr oğlu Naṣr).- Hilâl b.Â'mir b.Ṣâ'ṣa'a b.Mu'âwiye b.Bekr'in oğulları: Ḥaẕre, Ṣaḫr, Rebî'a, Şu'aybe, Şû'be, Nâşire, Rüweybe, 'Ayża, Nehîk (oğulları: Dâmıg, Fâdıg, Sehl, Mâ'şer), 'Abdü Menâf, 'Abdullaah. 'Abdü Menâf b.Hilâl oğulları: Yâ'mer, el-Ḥâriṣ, Rebî'a (oğlu 'Amr oğlu Kurre), 'Amr (oğlu 'Abdullaah oğlu el-Ḥâriṣ; el-Ḥâriṣ'in oğlu Ḫuzeyme ve bunun kızı Zeyneb; el-Ḥâriṣ b.'Abdullaah'ın dîğer oğlu 'Ubeyd oğlu Ẕahîr oğlu Kidâm oğlu Mis'ar). 'Abdullaah b.Hilâl'in oğulları: Ḥûṣe, Ḥâriṣe, Rüweybe. Bu Rüweybe'nin oğulları: Mu'âwiye, Zügbe, Riyâḥ, el-Hüzem Bu el-Hüzem'in oğulları: Şu'ayṣe ve Büceyr. Bu Büceyr'in oğulları: Mâlik (oğlu 'Abdullaah='Azze Ziyâd oğlu 'Alî ve Ḥazn (oğlu el-Ḥâriṣ=Hind, bunun 5 kızı: Lübâbe, Hüzeyle, Bereze, Meymûne, 'Azze). Şu'ayṣe b.el-Hüzem'in oğlu: 'Amr. Bu 'Amr'ın oğulları: Aṣrem (oğlu 'Abdü 'Awf) ve Miḥcen (oğlu el-Efcen kızı Ümmü Cemîl). Riyâḥ b.Rüweybe b.'Abdullaah'ın oğlu: Fâdıg (oğlu 'Alî oğlu Necbe).

"Bâhile" boyunun atası Mâ'n b.Mâlik b.Münebbih b.Sâ'd b.Kays b.'Aylân'dır. Bâhile boyu, Mâ'n ile Sewde izdivâcından türemiştir. Boya adını veren Bâhile, Mâ'n'ın annesi ve Mâlik'in eşidir. Mâ'n oğulları şunlardır: Wüheybe, Lihyân, Ewd, Ferrâş, Kâneb, Harb, Ebû-'Uleym, Kuteybe, Câwe, Wâil, el-Hâris.– el-Hâris b.Mâ'n oğlu: Riyâh oğlu Wehb oğlu 'Arîb oğlu Wehb oğlu Â'mir oğlu Ganm oğlu 'Amr oğlu 'Aclân oğlu Ebû-Ümâme.– Câve b.Mâ'n oğlu: Ceylân oğlu el-Harzec oğlu Habbân oğlu Z ekwân oğlu 'Ukayl oğlu Seydân, bu Seydân'ın oğulları Müterrif ve Mükrem.– Kuteybe b.Mâ'n oğulları: Sahb ve Ganm. Ganm b.Kuteybe oğulları: Nazle(oğlu Sehm oğlu 'Amr oğlu Yezîd oğlu Rebî'a oğlu Selmân) ve 'Abd. 'Abd b.Ganm oğulları: Â'mir ve Sâ'd(oğlu Â'yâ oğlu 'Abdü Şems oğlu 'Amr oğlu Riyâh oğlu Müzahhir oğlu Asmâ' oğlu 'Alî oğlu 'Abdü'l-Melik oğlu Kureyb oğlu 'Abdü'l-Melik).– Wâil b.Mâ'n oğlu: Sâ'lebe oğlu Selâme oğlu Hilâl oğlu Kuzâ'a oğlu Zeyd oğlu Esîdü'l-Hayr oğlu Hâlid oğlu Rebî'a oğlu el-Hüseyn oğlu 'Amr oğlu Müslim oğulları: 'Amr, Mâ'bed, Beşşâr, el-Hüseyn 'Abdü'l-Kerâm, Ziyâd, 'Abdullaah(oğlu el-Miswer), Kuteybe(Kuteybe oğulları: Katan ve Selm; bu Selm'in oğulları: 'Umer, Kasîr, İbrâhîm, Sa'îd ve Saîd'in oğlu 'Umer).

"Süleym" boyunun atası Süleym b.Mansûr b.'İkrime b.Hasafe b.Kays b.'Aylân'dır. Süleym oğulları: Behz, Matrûd, Zafer, eş-Şerîd, Bühse(=Becle). Bühse oğulları: 'Awf, Mu'âwiye, Sâ'lebe, el-Hâris, 'Amrü'l-Kays.– Sâ'lebe b.Bühse oğulları: Zekwân ve Mâlik(oğlu Mâzin oğlu Halef oğlu 'Amr oğlu Hüzeyfe oğlu Hâlid oğlu 'Abese oğlu 'Amr). Zekwân oğlu Sâ'lebe oğlu Fâlic(=Fâtıme) oğlu Hilâl(=Â'tike); bu Hilâl'in oğlu Mürre(=Mâwiyye) ve Hilâl'in kızı Â'tike. Mürre'nin kızı Â'tike ve Mürre'nin oğlu el-Ewkas ve bu sonuncunun kızı Â'tike.– el-Hâris b.Bühse oğulları: Rifâ'a(oğlu Rebî'a oğlu Rifâ'a oğlu Esed oğlu Mâlik oğlu Habîb oğlu Ferkad oğlu 'Utbe), Hayy(oğlu Hâris oğlu Rifâ'a oğlu 'Abs oğlu 'Abd oğlu Câriye oğlu Ebû-Â'mir, bunun oğulları Â'mir ve Mirdâs, bu sonuncunun oğlu el-'Abbâs ve bu sonuncunun oğulları Celheme ve Üneys), Kâb(oğulları Gazb ve 'Amel, bu sonuncunun oğlu Mellân oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu Ümeyye oğlu Mâlik oğlu el-Münce').

"Sakıyf" boyunun şeceresi şöyle verilmektedir: Sakıyf b.Münebbih b.Bekr b.Hewâzin b.Mansûr b.'İkrime b.Hasafe b.Kays b.'Aylân. Bu şecere şüphelidir. Sakıyf oğulları: Cüşem ve 'Awf, Sakıyf'in kızı ise el-Misk'tir.– Cüşem b.Sakıyf oğlu: Hutayt. Bunun oğulları: Mâlik ve Câzire(=Leyle). Câzire kızı Â'tike ve Câzire oğulları Cerbû' ile Mâlik; Mâlik kızı Zeyneb.– Mâlik b.Hutayt oğulları: el-Hâris ve Yesâr. Yesâr oğlu Ebân oğlu Hemmân oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü Dühmân oğlu Bişr oğlu Ebü'l-'Asyy oğulları 'Usmân ve el-Hakem. Bu el-Hakem'in oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu as-Salt oğlu 'Abdü'l-Mecîd oğlu 'Abdü'l-Wehhâb. el-Hâris b.Mâlik b.Hutayt oğulları: Hübeyyib ve Ebû-Rebî'a(bunun oğulları Rebî'a ve 'Abdullaah, bu sonuncunun oğlu Süfyân oğlu 'Abdullaah). Hübeyyib b.el-Hâris oğulları: 'Udeyy ve el-Hâris. Bu el-Hâris'in oğulları: Cündüb ve Rebî'a(oğlu 'Abdullaah oğlu 'Usmân oğlu 'Abdullaah=Ümmü'l-Hakem oğlu 'Abdü'r-Rahmân).– 'Awf b.Sakıyf oğulları ise Sâ'd ve Ciyere, 'Awf kızı Leyle'dir. Sâ'd b.'Awf oğlu 'Amr(=Fâtıme). Bu 'Amr'ın kızı Â'tike ve

'Amr'ın oğlu Kâb, onun oğlu Mâlik, onun oğlu Mu'attib(=Künne)'dir. Mu'attib oğulları: Rebîa(=Künne)(oğlu Ews), Wehb(oğlu 'Amr oğlu el-Hakem), Selime(oğlu Ceylân oğulları Şürahbîl ve 'Urwe), Mes'ûd(=Sübey'a) ve Â'mir. Mes'ûd b.Mu'attib oğulları: el-Eswed (oğlu: Kaarib), 'Urwe, Ebû-Â'mir(oğulları Â'mir ve Şû'be, bu sonuncunun oğlu el-Mügıyre, bunun da oğulları Hamze, Yâ'fûr, 'Urwe, el-'Akkâr); Mes'ûd kızı Hayye, bu kızın oğlu Cübeyr'dir. 'Urwe b.Mes'ûd oğulları: Ebû-Melîh(oğlu Melîh) ve Hemmâm. Bu Hemmâm'ın kızı el-Fâriga. Â'mir b.Mu'attib oğlu Mes'ûd, bunun oğlu Ebû-'Akıyl, bunun oğulları el-Kaasim(oğlu Muhammed: Muh.b. el-Kaasimi' s-Sakafî: Haccâc'ın dâmâdıdır. Basra v. iken 712'de Sind'e tâyîn edildi, 717'de orada öldürüldü. Multân ve Himalaya eteklerine kadar Hindistan'ın batısını fethetti) ve el-Hakem'dir. Bu el-Hakem'in oğulları: Muhammed(oğlu 'Umer oğlu Yûsuf oğlu aş-Salt), Eyyûb, Süleymân, Yahyâ, Yûsuf (=el-Fâriga). Bu sonuncunun (Yûsuf) kızı Zeyneb, oğulları ise Muh. (oğulları 'Umer, Mus'ab, Yûsuf; Muhammed'in kızı Ümmü'l-Haccâc) ve el-Haccâc(=Ümmü Külsûm)'dır (Haccâc oğulları: el-Welîd, Ebân, 'Abdü'l-Melik, Muhammed, bu sonuncunun oğlu 'Abdü'l-Melik)- Ciyere b.'Awf b.Sakıyf'in oğulları: 'Ucde ve 'Abdü'l-'Uzze. 'Ucde oğlu 'Awf. Bu 'Awf'ın oğulları: Zuweylim(oğlu Huweylid oğlu Wehb), Rebî'a(oğlu Ebü's-Salt, bunun oğulları: Ümeyye ve Rebî'a; bu Rebî'a oğlu Kelede; Ümeyye b.Ebi's-Salt oğulları Wehb ve Rebî'a, bu sonuncunun oğlu el-Kaasim), 'Umeyr (oğlu 'Amr, bunun oğulları: Habîb ve 'Abdü Celîl; Habîb oğlu Ebû-Mihcen; 'Abdü Celîl oğulları Rebî'a ve Kinâne). 'Abdü'l-'Uzze b.Ciyere oğlu: Ebû-Selime. Bunun oğulları: 'Abdullaah(oğlu Esed oğlu Ceriye, bu sonuncunun oğulları Esîd ve el-'Alâ) ve 'Ilâc. Bu 'Ilâc oğlu 'Amr olu Kelede oğlu el-Hâris(=Sümeyye), bunun oğulları Nâfi'(oğlu 'Abdullaah) ve Ebû-Bekre. Ebû-Bekre oğulları: 'Abdü'r-Rahmân, Müslim, 'Ubeyd'Ullaah(oğlu Beşîr oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu Ebû-Berza'a oğlu Kuteybe oğlu Bekkâr).

"Gatafân" boyu, Gatafân b.Sâ'd b.Kays b.'Aylân'dan iner. Gatafân oğulları: Reys ve 'Abdullaah(oğlu Bühse oğlu 'Awf oğlu Cüşem oğlu 'Adiyy oğlu Kâb oğlu Yerbû' oğlu 'Ukbe oğlu Müsâfî' oğlu Sâlim). Reys oğulları: Beğîz, Mâzin, Ehwen, Aşgaa(oğlu Bekr oğlu Sübeyy; bunun oğulları: Halâwe, Bişâr, Firyân; Bişâr oğlu Dühmân; Fityân oğlu 'Arakî oğlu Müzehhir oğlu Sinân oğlu Mâ'kıl; Halâwe oğulları 'Ayş, Hilâl, Kunfüd; Hilâl oğlu Suhwe; Kunfüd oğlu Sâ'lebe oğlu Üneys oğlu Â'mir oğlu Mes'ûd oğlu Nu'aym oğlu Seleme). Beğîz oğulları: Enmâr, Zubyân, 'Abs. 'Abs ve Zubyân, Gatafân boyunun iki büyük aşîretidir.

'Ab b.Begîs b.Reys b.Gatafân oğulları: Werece ve Kutay'a. Bu sonuncunun oğulları: 'Awf, Mû'temm, Gaalib ve Mâzin.– Gaalib oğulları: Mâlik ve 'Awz. 'Awz oğlu Harîm oğlu Süfyân oğlu Nâşib oğlu 'Abdullaah oğlu Zeyd oğlu Hâbis oğlu el-Werd oğlu 'Urwe. Mâlik b.Gaalib oğulları: Mahzûm ve 'Abd(oğlu Bicâd oğlu 'Ays oğlu Câbir oğlu Sinân oğlu Hâlid). Mahzûm b.Mâlik oğlu Nizâr oğlu Kurâd oğulları Şeddâd (oğlu 'Antere) ve Câbir(oğlu Humâm oğlu Übeyy oğlu Bişr).– Mâzin b.Kutay'a oğlu el-Hâris oğulları: Şeddâd, Â'mir, Zekwân, Rebî'a, Cürwe'l-Yemân (oğlu 'Amr oğlu Rebî'a

oğlu Câbir oğlu Hislü'r-Ribâb oğulları Safwân ve Hüzeyfe, bu sonuncunun oğlu Ebû-"Ubeyde). Rebî'a b.el-Hâriş b.Mâzin oğlu Rewâhe(=Hacce) oğulları: 'Uweyr(oğlu Wehb oğlu Hazn oğulları Kays ve Zehdem) ve Cedsîme. Bu Cedsîme'nin oğulları: Hizyem, Üseyd, Zinbâ'(oğlu Merwân oğlu el-Hakem oğlu Cedsîme oğlu Übeyy oğlu Büşeyr) ve Züheyr(=Tümâzir). Züheyr oğulları: Şâs, Wercâ, Mâlik, Kays(oğlu Hind oğlu Müsâwir) ve el-Hâriş(oğlu Cezz oğlu el-'Abbâs kızı Wellâde).

Zubyân oğulları (Zubyân b.Beğîz b.Reyş b.Gatafân): Fezâre(=Menûle), Hâribe'l-Bec'â, Sâ'd. Sâ'd b.Zubyân oğulları: 'Icâl, Sâ'lebe, 'Awf. 'Awf b.Sâ'd oğulları: 'Abd, Mürre(=Harecefe, =Müleyke). Bu Mürre'nin oğulları: Sırme(oğlu Zareme), Mâlik, as-Sârid, Geyz, Sehm. Sehm b.Mürre oğulları: Hilâl(oğlu 'Amrü'l-Gadîr oğlu Beşâme) ve Wâile(oğlu Harâm oğlu Mesâb oğlu Rebî'a oğlu el-Hümâm oğlu Hüseyn). Geyz b.Mürre oğulları: Cerbû' ve Nüşbe. Nüşbe oğlu Mürre oğlu Ebû-Hârise, bunun oğulları: Hârise, Sinân(oğulları: Hârice, Harîm; Sinân kızı Müleyke), 'Awf(oğlu el-Hariş, bunun kızları 'Umre ve Kırsâfe). Cerbû' b.Geyz oğulları: Hadsîme, Zâlim(oğulları el-Hâriş ve Ebred), Câbir(oğlu Zibâb oğlu Mu'âwiye oğlu el-Hariş oğlu 'Ullefe='Umre oğlu 'Aqıyl, Mu'âwiye'nin dîğer oğlu en-Nâbiga). Sâ'lebe b.Sâ'd b.Zubyân oğulları: 'Uwâl, 'Aceb, Mâzin. Mâzin oğulları: Becâle (oğlu Eme) ve Rizâm. Rizâm oğulları: Sübed ve Hazîme.– Fezâre b.Zubyân oğulları: Mâzin, Şemh, Zâlim(oğlu 'Urâb), Mürre, 'Adiyy. Mâzin b.Fezâre oğlu: Sümeyy oğlu Hilâl oğlu 'Ukayl oğlu Câbir oğlu 'Amrü'l-'Uşerâ oğlu Seyyâr, Seyyâr oğulları Kutbe(oğlu Harîm) ve Zebbân(=Mülkeyke), bu sonuncunun oğlu Manzûr(=Müleyke) ve bunun oğlu Hâşim ve kızı Hawle. Şemh b.Fezâre oğulları: Hilâl ve 'Usaym. Hilâl oğlu 'Awf, bunun oğulları Rebî'a (oğlu Reyb) ve Riyâh(oğlu Rebî'a oğlu Negabe oğulları el-Müseyyeb ve Mersed, bu sonuncunun oğlu Hakîm oğlu Kerdem). 'Usaym b.Şemh oğlu Lây oğulları: Haşşân, Huşayn(oğlu Câbir oğlu 'Amr oğlu Hazn olu Mürre oğlu Harîc oğlu Hilâl oğlu Cünde oğlu Semüre), Mühâşin (oğlu Sürmüle oğlu 'Amr oğlu Kays oğlu Zühre; Mühâşin'in dîğer oğlu: Himâr oğlu Mâlik).– 'Adiyy b.Fezâre oğulları Züneym, Sâ'd, Sâ'lebe. Bu Sâ'lebe'nin oğlu Lewsân oğlu Cüweyye. Cüweyye oğulları: 'Amîre, Nazle(oğlu Câs) ve 'Amr. Bu Amr'ın oğlu Bedr. Bedr oğulları: Mâlik, Hamel, 'Awf. Bu Amr'ın oğlu Bedr. Bedr oğulları: Mâlik, Hamel, 'Awf, Huzeyfe(=el-Lakıyte). Bu Huzeyfe'nin oğulları: Nedbe, Şerîk, Werd, Mu'âwiye, Mâlik, Hısn. Bu Hısn'ın oğulları: Hârice ve 'Uyeyne. Bu 'Uyeyne'nin oğulları: 'Anbes, Zeyd ve 'Ammâr (oğlu 'Abdullaah oğlu el-Câ'd).– Sâ'd b.'Adiyy b.Fezâre oğlu Humeme oğlu Beğîz. Bu Beğîz'in oğulları: Wehb(oğlu Merwân oğlu 'Usaym kızı Nüzeyre) ve Hadîc. Bu Hadîc'in oğlu Sükeyn oğlu Mu'ayye oğlu Hübeyre oğlu 'Umer. Bu 'Umer'in oğulları: Süfyân, 'abdü'l-Wâhid, Yezîd(oğulları: Dâwûd, el-Müsennâ, Muhalled).

el-Yâs(İlyâs) b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân, "Hındif" denen Kahtânî Arablar'dan Leyle ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan doğan oğullar: Peygamber'e uzanan esas boyun atası olan Müdrike ('Amr), nesebi olmıyan 'Umeyr(Kama'a) ve "Tâbiha" da denen Â'mir'dir. Tâbiha'nın kızı Selme ve oğlu Üdd'dür. Şimdi bu Üdd b.Tâbiha neslini ele ala-

cağız. Üdd'ün oğulları: Mürr(nesli daha aşağıda incelenecektir), Zabbe, 'Amr (veyâ Müzeyne), 'Abdü Menât, Humeys(oğlu Harb oğlu Sebîr oğlu Â'mir oğlu 'Attâb oğlu Zeyd oğlu Mâlik oğlu Nazle oğlu Cirwe).– Zabbe oğulları: Sâ'd, Sü'ayd, Ewrâ, Bâsil. Zabbe kızı: eş-Şu'ayre. Bâsil oğlu ed-Deylüm oğlu Mu'âwiye oğulları: el-Ebyaz ve Bişr. el-Ebyaz b.Mu'âwiye oğulları: Lâr(oğlu Kemyâr oğlu Cewr), Şehryâr, Îrân, Nâşir, ad-Dahhâk; bu sonuncunun oğulları: Zerbûrân, Feyrûz, Behrâm, Beryânûs (oğlu Kâbûs oğlu Şehmerd).– Sa'd b. Zabbe oğulları: Şureym, Sâ'lebe ve Bekr. Bu Bekr'in oğulları: 'Abdullaah(oğlu Nasr) ve Mâlik=Hind. Bu Mâlik'in oğulları: Cârim, 'Ayza, es-Sîd(oğlu Zuweyb oğlu Sâ'lebe oğlu Şuyeym) ve Zuhl. Bu Zuhl'ün oğulları: Subeyh, Teym(oğlu el-Hâris oğlu 'Amr oğlu Hücr oğlu Ews oğlu Â'mir oğlu Selmân) ve Becâle. Bu Becâle'nin oğlu Kâb ve onun oğulları: Kuuz(oğlu Münkız oğlu Mes'ûd oğlu Rebî'a oğlu el-Â'rec oğlu Hamîl oğlu 'Amr oğlu Züheyr oğlu 'Amr oğlu Dâwûd ve Zeyd. Bu Zeyd'in oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Â'mir'in oğulları: Sahr(oğlu Cebbâr), el-Hüseyn(oğlu Zeyd kızı Menfûse), el-Münzir(oğulları: Hübeyre, er-Rükâd, Hassân; bu Hassân'ın oğlu et-Tüfeyl oğlu Şübrüme oğlu 'Abdullaah; Hübeyre oğlu el-Ahzar, bunun oğulları el-Fazl ve Şem'ale).– Sâ'lebe b.Sâ'd b.Zabbe oğulları: Kâb, ed-Düwel, Rebî'a. Bu Rebî'a'nın oğlu Kâb ve bunun oğulları: Rebî'a(oğlu Â'mir oğlu Mebdûl) ve Kurâme(oğlu Nu'aym oğlu Dülce oğlu Mes'ûd). Kâb b.Sâ'lebe b.Sâ'd oğlu Rebî'a ve bunun oğulları: Şakre ve Â'mir. Bu Â'mir'in oğulları: Hilâl ve 'Amr. 'Amr oğlu Zeyd oğlu Terîf. Bu Terîf'in oğulları: Subâh(oğlu Mâ'kıl oğlu el-Müntefic oğlu Mâlik) ve el-Hâris(oğlu 'Abd oğlu es-Sicf oğlu el-Hüteyf).

'Abdü Menât b.Üdd oğulları: Sewr Ethal, 'Awf, 'Adiyy, Teym. Bu son üçünden gelen Arab boyuna "er-Ribâb" denir.– Sewr Ethal oğlu Milkân oğlu Â'mir oğlu Sâ'lebe oğlu el-Hâris oğlu el-Hakem oğlu Nasr oğlu Münkız oğlu 'Abdullaah oğlu Übeyy oğlu Mewhebe oğlu 'Abdullaah oğlu Râfî' oğlu Habîb oğlu Mesrûc oğlu Sa'îd'in oğulları: el-Mübârik, 'Umer, Süfyân.– 'Awf b.'Abdü Menât oğlu Kays oğlu Wâil oğlu 'Awf(='Ukl) oğulları: Sâ'd, Cüşem, el-Hâris. Bu sonuncunun oğlu 'Awf oğlu 'Abdü Kâb oğulları: Kays (oğlu Züheyr oğlu Tewleb oğlu en-Namir) ve el-Hâris(oğlu 'Awf oğlu Â'mir oğlu Hüzâr oğlu Rebî'a).– 'Adiyy b.'Abdü Menât oğulları: Cell ve Milkân. Cell kızı en-Newâr ve Cell oğlu ed-Dûl oğlu Temîm oğlu Mâlik oğlu Â'mir oğlu Cendel oğlu 'Adiyy oğlu 'Adiyy(sic!) oğlu Esed oğlu el-Hâris oğlu 'Abd. Milkân b.'Adiyy oğlu Rebî'a oğlu Awf oğlu Kâb oğlu Sâ'ide oğlu Rebî'a oğlu 'Amr oğlu Hârişe oğlu Mes'ûd oğlu Büheyş oğlu 'Ukbe oğulları: Geylân, Hişâm, Cirfâs, Ewfe, Zu'r-Rümme.– Teym b.'Abdü Menât oğlu el-Hâris oğlu 'Amr oğlu Lüweyy oğlu 'Abdullaah oğulları: 'Amr(oğlu Rübeyy oğlu Nüşbe oğulları Zabârî ve Cisâs, bu sonuncunun oğlu en-Nû'mân) ve Zeyd(oğlu Wâsile oğlu Şureym oğlu 'Abdullaah oğlu Zeyd oğlu Übeyr oğlu 'Isme).

'Amr b.Üdd, Müzeyne ile evlenmiş ve Müzeyne boyunun atası olmuştur. 'Amr b.Üdd'ün oğulları: 'Usmân ve Ews(oğlu Süleym oğlu Sâ'lebe oğlu Zubyân oğlu Sâriye oğlu Süwâa oğlu 'Ubeyd oğlu Riâb oğlu Hilâl oğlu İyâs oğlu Kurre oğlu Mu'âwiye

oğlu İyâs).– 'Usmân b.'Amr b.Üdd oğulları: Lâtım, 'Adiyy ve Efrek(oğlu Bekr oğlu 'Amr oğlu Müleyha oğlu Zeyd oğlu 'Awf oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğlu Kesîr).– 'Adiyy b.'Usmân oğlu Sa'îd oğlu Zuweyb oğlu Sâ'lebe oğlu 'Adiyy oğlu Rebî'a oğlu Esham oğlu 'Afîf oğlu 'Abdü Nühm(='Able) oğulları: Huzâ'î, 'Abdüllaah ve Mügaffal. Bu Mügaffal'in oğlu 'Abd.'ın oğulları: Hassân, Sa'îd, Târic ve Ziyâd (oğlu Huzâ'î oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed).– Lâtım b.'Usmân oğulları: Ceres ve Huzme. Bu Huzme'nin oğlu Sewr'in oğulları: 'Abd ve Sâ'lebe. Bu Sâ'lebe'nin oğlu Hılâwe oğlu Mâzin oğlu el-Hâris oğlu Kurt oğlu Riyâh oğlu Ebû-Sülme oğlu Zübeyr oğulları: Büceyr ve Kâb(=Su'âd). Bu Kâb'ın oğulları: el-'Awwâm, 'Ukbe(oğlu-el-Awwâm) ve 'Abdü'r-Rahmân(oğlu Zu'r-Rukaybe). 'Abd b.Sewr b.Huzme oğulları: 'Işş ve Kâb. Bu Kâb'ın oğulları: Lâc(oğlu Hurrâc oğlu Mu'abbir oğlu 'Abdullaah oğlu Yesâr oğlu Mâ'kıl) ve Hubşiyye. Bu Hubşiyye'nin oğlu Nasr oğlu Hüceyr oğlu Mîcâ oğlu 'Ayz oğlu Mücerrin oğlu 'Amr'ın oğulları: en-Nû'mân(oğlu Mu'âwiye), Sinân, 'Akıyl(oğlu 'Abdü'r-Rahmân), Süweyd, Mâ'kıl, 'Abdü'r-Rahmân.

Mürr b.Üdd, eş-Şu'ayrâ ve Zâine ile iki evlenme yapmış ve Temîm boyunun atası olmuştur. Mürr'ün kızları: Cedîle, Tükme, Mâwiyye, Berre, Â'tike, er-Râcâ. Mürr'ün oğulları: "Sûfe" diye tanınan el-Gaws, Bekr, Sâ'lebe, Erâşe, Muhârib ve Temîm olup bunlardan yalnız sonuncusundan nesli yürümüştür. Temîm=el-'Awrâ evlenmesinden doğan kız Hind ve oğullar Zeydü Menât, 'Amr ve el-Hâris'tir. Bu sonuncusun oğlu "Şekıyre" diye tanınan Mu'âwiye'dir. Temîm soyu Zeydü Menât ve 'Amr'dan yürümüş olup önce Zeydü Menât boyunu ele alacağız. Zeydü Menât oğulları: Â'mira's-Sahih (oğulları: Gays, Yezîd, Hüseyn), 'Amrü'l-Kays(oğulları: el-Hâris, Kebâse, Mâlik, 'Usayye), el-Hâris, Sâ'dü'l-Fizr, Mâlik(=en-Newâr). Soy, bu son iki oğuldan yürümüştür. Önce Mâlik soyunu ele alacağız. Mâlik'in oğulları: Kays, Mu'âwiye, Rebî'a'l-Cû(oğulları: el-Micerr ve 'Abd, bu sonuncunun oğlu Nâşire oğlu en-Nû'mân oğlu 'Abede oğlu 'Alkame), Hanzale (=Cendele). Hanzale oğulları: 'Awf Mâlik (=Tüheyye, =el-'Adewiyye), Cerbü'l-Ebras, Gaalib, Külfe, Zuleym, Kays(oğlu Hârik oğlu 'Ubeyd kızı 'Able), 'Amr. Bu 'Amr'ın oğulları: Â'mir(oğlu Hârise) ve Mürre(oğlu Esed oğlu Hemmâm oğlu Kâb oğlu Mürre oğlu 'Atıyye oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu el-Wâris oğlu Gaalib oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu Matar oğlu 'Abdullaah oğlu İbrâhîm oğlu Mahled oğlu İbrâhîm oğlu Râhûye oğlu İshâq).– Yerbü'l-Ebras b.Hanzale oğulları: Gudâne (oğlu Mâlik oğlu 'Awf oğlu Kelb oğlu Ebû-Sûd oğlu Kays oğlu Hassân oğlu Wekî'), 'Amr(oğulları Zemzem ve 'Isl, bu sonuncunun oğlu Kaşm oğlu Katan oğlu el-Münzir oğlu Şerîk, bunun oğulları Sabîğ ve Rebî'a) Subeyr, Selît, Hizâm, Kuleyb(oğulları Munkiz, Sâbire, 'Awf, bu sonuncunun oğlu Seleme oğlu Bedr oğlu el-Hatafe oğlu 'Atıyye oğlu Cerîr oğlu Bilâl oğlu 'Akıyl oğlu 'Umâre).– Sâ'lebe b.Cerbû oğulları: 'Arîn(oğlu Abdü Menâf oğlu 'Abdullaah oğlu Wâkıd), Câ'fer(oğulları Humre ve el-Kubâs, bu sonuncunun oğlu 'Abdü Kays oğlu Şihâb oğlu el-Hâris oğlu 'Uteybe, bunun oğulları Dâmûz, Hazre, Rebî'), 'Ubeyd. Bu 'Ubeyd'in oğulları: Hubşî, Zibâre, Şeddâd, bunun oğlu Cemre. Cemre oğulları Sured ve Nüweyre. Nüweyre'nin oğulları Mütemmem

ve Mâlik(=Leyle).– 'Awf Mâlik b.Hanzale'nin oğulları: 'Awf, Ebû-Sûd, Sudeyy, Cerbû', Rizâm, Rebî'a(oğlu el-'Uceyf), Zeyd(oğulları Hurfe ve Bekr, bu sonuncunun oğlu el-Hâris oğlu Hemmâm oğlu 'Ubeyde oğlu Übeyy oğlu Ümeyye(=Münce), bunun oğulları Seleme ve Yâ'lâ, bu sonuncunun oğulları 'Abdullaah ve Safwân), Bahr Dârim(=Düneynü'd-Dümâwiyye). Dârim aşîreti bu Bahr Dârim'den inmiştir, oğulları: Nehşel(oğulları: Sahr, Übeyy ve Katan; Katan oğlu Câbir oğlu Zamre, bunun oğulları Kasıyr ve Zamre(sic!)(=Fükeyhe), bunun oğlu Harri oğlu Nehşel; Übeyy Cerdel, bunun oğulları Selme ve Muharribe, bunun da oğlu Selme), Cerîr(oğlu Fükaym oğlu 'Abdullaah oğlu Newle), Şeyberî, Menâf, Ebân, Sedûs, 'Abdullaah ve Mücâşî. Mücâşî b.Dârim oğulları: Â'mir(oğlu Fâtik oğlu 'Amr oğlu el-Hâris oğlu Nübâte oğlu el-Asbag) ve Süfyân. Bu Süfyân'ın oğulları: Huveyy(oğlu Â'mir oğlu Nüwâs), Mürre(oğulları Sewâde ve Seydân), Muhammed. Bu Muhammed'in oğlu 'Icâl'in oğulları: Zubey'a(oğlu Â'cem kızı en-Newâr), Hâbis(oğlu el-Ekre ve kızı Leyle)(Hâbis=el-Mezabbe izdivâcından), Nâciye. Bu Nâciye'nin oğulları: Ebû-Himâr(oğlu Himâr oğlu 'Iyâz) ve Sâ'sâ'a(=Leyle). Sâ'sa'a oğlu Celîl Keymer(=Kufeyre) oğlu el-Ferezdak(=en-Newâr), bunun oğulları: Rakaza, Habeta, Zema'a, Lebete.– 'Abdullaah b.Dârim oğlu Zeyd'in oğulları: Rebî'a(oğlu Süweyd oğlu Kays oğlu 'Azîz oğlu Ebû-Ehâb oğlu Huceyr), Mâlik, Cenâb, 'Abdullaah, Mürre, Hicc, Hârise, 'Udüs. Bu 'Udüs'ün oğulları: 'Amr(oğlu gene 'Amr) ve Zürâre. Bu Zürâre'nin oğulları: 'Ubeyd(oğlu Tewiyye kızı Ümâme), Lebîd, Huzeyme, 'Abdü Menât, Hâcib(oğlu 'Utârid), 'Alkame(oğlu Şeybân oğlu el-Mâmûm oğulları Hınzale ve 'Ascel), Mâ'bed ve Lekıyt. Mâ'bed'in oğulları: 'Umâre(oğlu 'Umeyr) ve el-Kaakaa(=Mu'âza) (oğulları: 'Awf, Nu'aym, Zırâr=Ete, bu sonuncunun oğlu Kays; Kaakaa'ın kızı Hawle. Lekıyt b.Zürâre'nin oğlu Nehşel ve kızı Duhtenûş.

Sâ'dü'l-Fizr b.Zeydi Menât b.Temîm oğulları: 'Abdü Şems(oğulları el-'Umeyr ve Tüheyye), 'Awf, Necde, el-Hâris, 'Uwâfe, Hübeyre, Cüşem, 'Amr, Kâb ve Mâlik. Bu Mâlik'in oğulları: Mishal(kızı ed-Dehnâ) ve Sâ'd(oğlu Hârâm oğlu Sâ'd oğlu Muharres oğlu 'Abbâd oğlu 'Abd. oğlu Hafâce oğlu 'Ikâl oğlu Sâlim oğlu el-Agleb oğlu İbrâhîm oğlu el-Agleb oğlu Ahmed oğlu Ziyâdet'Ullaah oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu el-Agleb oğlu Ahmed oğlu Ziyâdet'Ullaah oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu el-Hüseyn oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu Câ'fer oğlu 'Alî, bk. AGLEBÎLER.– Kâb b.Sâ'dü'l-Fizr oğulları: 'Awf, Mâlik, el-Hibâk, el-Hârisi'l-Â'rec, Harâm, 'Amr, 'Abdü'l-'Uzze(oğlu Himmân). Bunlardan 'Awf'ın oğulları: Behdele, Birnîk, Kureyy, 'Utârid. Bunlardan Bendele'nin oğulları: Â'mir, Üheymir(oğlu Sewr oğlu Cendel oğlu Rebî'a oğlu 'Abdullaah oğlu el-Fezâ), Halef(oğlu 'Amrü'l-Kays oğlu Bedr oğlu ez-Zibrikân ve kızı Huleyme). Kureyy b.'Awf'ın oğulları: Haddân ve el-Azbat(oğlu Lâc oğlu Şemmâs oğlu Hewza oğulları 'Alkame ve Â'mir, bu sonuncunun oğlu Beğîz). 'Utârid b.'Awf'ın oğlu Şicne'nin oğulları: 'Uweyr ve el-Hâris(oğlu Safwân oğlu Kerib). el-Hibâk b.Kâb'ın oğulları: Müstewgir ve Sacîr(oğlu Sâ'd oğlu Rabâh oğlu Razâh oğlu 'Amr oğlu Hâlid oğlu Metar oğlu el-Haccâc oğlu Nübâte oğlu Hamîd oğlu Nübâte oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu 'Amr oğlu 'Abdü'l-'Azîz). el-Hârisü'l-Â'rec'in oğlu

Cüşemm'in oğulları: gene Cüşem ve Aẕnem(oğlu Mâlik oğlu Kaṭan oğlu Mu'âwiye oğlu Merṣed oğlu Katâde oğlu 'Abdullaah oğlu Ḥawiyye oğlu Zühre). 'Amr b.Kâb'ın oğlu el-Hâriṣ Mücâis'in oğulları: Rübeyy, 'Ubeyd ve Sarîm'in oğulları: Hadîc, Mürre(oğlu en-Nâzzel oğlu 'Ubâde oğlu el-Ḥüseyn oğlu Mu'âwiye oğulları el-Müteşemmis, Cezî, Ṣâ'ṣa'a, Kays=Ḥuceyy, bu sonuncunun oğlu el-Aḥnef oğlu Baḥr), Mincer(oğlu Hâlid oğlu Sinân oğulları Â'ṣım ve Sümeyy; Sümeyy oğlu el-Ehtem oğlu 'Amr oğlu 'Abdullaah oğulları Ṣafwân ve Şeybe, Ṣafwân oğlu Hâlid ve Şeybe oğlu Şebîb; Â'ṣım oğlu Kays=Menfûse oğulları Ḥakîm, Süleym ve Telibe, bu sonuncunun oğlu Mukaatil ve bunun kızı Mecce).

'Amr b.Temîm'in Ümmü Hârice ile evlenmesinden doğan oğullar: el-Ḥâriṣi'l-Habaṭ(oğulları: Naẕle, Meşâde, Sâ'd), el-Hüceym(oğulları: Rebî'a, Enmâr, 'Amr, Ḥibâl, Â'mir, Sâ'd), Kâb(oğlu Ẕuweyb oğlu Mâzin oğlu Meṣâd oğlu el-Ḥâriṣ oğlu el-Â'dil oğlu Süfyân oğlu Kays), el-Kuleyb Alîhe; 'Amr b.Temîm'in kızı Sewde. 'Amr b.Temîm'in boy atası oğulları ise: el-'Anber, Mâlik(=Cendele) ve Üseyyid.– el-'Anber'in oğulları: Mâlik, Kâb, Beşşe, Cündeb(=Düga). Kâb'ın oğulları: el-Mücfir(oğlu el-Ḥâriṣ oğlu Kelb oğlu el-Ḥâriṣ oğlu 'Amr oğlu Nakb oğlu 'Aneze oğlu Kudâme oğlu 'Abdullaah oğlu Sewwâr) ve 'Afr(oğlu Zühre oğlu Rebî'a oğlu Hîmyerî oğlu Müşemmit oğlu Câriye). Cündeb = Düga'nın oğulları: 'Adiyy, 'Urec, Ḥuncûd (oğlu 'Amr oğlu Huzeyme oğlu Ẕuweyb oğlu Ẕuhl oğlu Mükemmel oğlu Kays oğlu Süleym oğlui Kays oğlu el-Hüẕeyl oğlu Züfer).– Üseyyid b.'Amr b.Temîm'in oğulları: 'Akıyl, Nümeyr(oğlu el-Ḥâris=Fâṭıme kızı Lübne), Cürwe ve Üseyyid'in kızı Sewde. Cürwe b.Üseyyid'in oğulları: Şüreyf(oğlu Mu'âwiye oğlu Muhâşin oğlu el-Ḥâriṣ oğlu Rabâḥ oğlu Ṣayfî oğulları Ekṣem ve Rebî'a ve bu sonuncunun oğulları Ḥanẕale ve Riyâḥ) ve Cüveyy(oğlu Selâme; Selâme oğulları Sarid, Cüveyy ve Ḥabîb; Cüveyy oğlu Ḥanṣer; Ḥabîb oğlu Wecdân oğlu Zürâre oğlu Ebû-Hâle=Hadîce, bunun oğulları Hâle ve Hind ve bu sonuncunun oğlu gene Hind).– Mâlik b.'Amr b.Temîm'in oğulları (Mâ'lik, el-Ḥişşân boyunun atasıdır): 'Abdullaahi'l-Ḥirmâz, Gassân, Geylân, Mâzin. Bu Mâzin'in oğulları: Uṣâṣe, Huzâî, Râlân, Rizâm, Ḥuqûs, Enmâr, Zebîne. Huzâî oğlu Ḥücr oğlu Cülhüme oğulları: 'Urwe(oğlu Züheyr oğlu 'Abde oğlu Külṣûm oğlu Yezîd oğlu Hareşe oğlu Şümeyl oğlu en-Naẕr) ve el-Ḥâriṣ(oğlu el-Hüseyn oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ammâr oğlu el-'Alâ ve bunun oğulları Ebû-'Amr ile Ebû-Süfyân, Ebû-'Amr'ın oğlu 'Amr ve Ebû-Süfyân'ın oğlu Süfyân). Ḥurqûṣ b.Mâzin b.Mâlik'in oğulları: Ḥuşeyş, Mu'âwiye ve Kâbiye. Kâbiye'nin oğulları: Ḥuceyye(oğlu Zibâre) ve Ḥanṣer(oğlu Zeydü Menât oğlu Yezîd oğlu Mâzin oğlu Câwene'l-Fücâa oğlu Kaṭarî).

'Amr Müdrike b.el-Yâs b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân=Selmâ b.Eslem b.İlhâf b.Kuḏâ'a izdivâcından 2 oğul doğdu: Hüẕeyl(Hüẕeyf şekli de vardır) ve Huzeyme. Müdrike'nin eşi Selmâ, Müdrike'nin ölümünden sonra Hulwân b.'İmrân b.İllâf b.Kuḏâ'a ile evlenmiş ve bu ikinci izdivâcından Taglib boyu doğmuştur. Hulwân b.'İmrân'ın ilk eşi ise Zariyye b.Rebî'a b.Nizâr'dır. Evvelâ Hüẕeyl, sonra esas kol olan Huzeyme boyunu inceleyeceğiz.

Huzeyl'in oğulları: Lihyân, 'Umeyr ve Sâ'd(=Selmâ). Lihyân oğlu Tâbiha oğulları: Hind(oğlu Kebîr oğlu el-Hâris oğlu Kâb oğlu Rebî'a oğlu Câbir oğlu en-Nâbiga oğlu Mâlik oğlu Hamel) ve Kâb. Bu Kâb'ın oğlu Sa'sa'a'nın oğulları: 'Adiye, el-Hâris(=Dübb)(kızı Kılâbe). 'Adiye oğulları: 'Itre, Hubşi(oğlu Süweyd oğlu Ganm oğlu Mâlik=Kılâbe kızı Ümeyme) ve Lihyân. Lihyân oğlu Ganm'in oğulları: Mâlik(=Dübb, kızı Ümeyme) ve Hübâşe(oğlu Mâlik oğlu el-Hâris=Ümeyme kızı Kılâbe).– Sâ'd b. Huzeyl oğulları: Temîm, Cüreyb, Ganm(oğlu Şamh), Man'a, Hunâ'a, Cehâm; Sâ'd b.Huzeyl'in kızları: Leyle, Â'tike, Ümeyme.– Temîm b.Sâ'd b.Huzeyl oğulları: Mu'âwiye(oğlu 'Amrü Kırd) ve el-Hâris(=Lübne). Bu el-Hâris'in kızı: Dübb) ve Kâhil. Kâhil'in oğulları: Kureym(oğlu Hârise) ve Mahzûm. Bu Mahzûm'un oğlu Fâr oğlu Şemh oğlu Habîb oğlu Gaafil oğlu Mes'ûd(=Ümmü 'Abd). Mes'ûd'un oğulları: 'Utbe 'Utbe(oğlu 'Abdullaah oğulları 'Awn ve 'Ubeyd'Ullaah) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Ebû-'Ubeyde(oğlu 'Abdü'l-Melik oğlu 'Abdullaah), 'Utbe(oğlu 'Abdullaah oğulları 'Utbe ve 'Abdü'r-Rahmân) ve 'Abdü'r-Rahmân. Bu 'Abdü'r-Râhmân'ın oğulları: Mâ'n(oğlu el-Kaasim) ve el-Kaasim.

Huzeyme b.Müdrike b.İlyâs b.Muzar ise iki defa evlenmiştir: 'Uwâne b.Sâ'd b.İbni Kinâne Kays b.Ayla ve Berre b.Mürr b.Üdd ile. Berre b.Mürr, eşi Huzeyme'nin ölümünden sonra, eşinin ilk zevcesi 'Uwâne'den doğan üvey oğlu Kinâne b.Huzeyme ile evlenmiştir. Berre, Huzeyme'den Esed'i ve Esede adlı kızı doğurmuştur. 'Uwâne ile izdivâcından ise Huzeyme'nin oğulları Kinâne ve el-Hewn doğmuşlardır. Esas kol bu Kinâne b.Huzeyme'den yürümüştür. Bu kolu daha sonraya bırakarak, önce Esed b.Huzeyme boyunu inceliyelim: Esed'in oğulları: Dûdin, Sâ'b, Hülme, Kâhil(oğulları el-Hazmer ile Hanser ve kızları Rühm ile Safiyye), Hind(oğlu el-Hashâs), 'Amrü Na'âme(oğulları: el-Hâlik ve el-Kuleyb, bu sonuncunun oğlu Fâtik oğlu 'Amr oğlu Şeddâd oğlu el-Ahrem oğlu Fâtik, bu sonuncunun oğulları Sebre ve Hureym, bu sonuncunun oğlu da Eymen). Esed boyu, oğullardan Dûdin'den inmiştir. Dûdin'in kızı: Hind ve oğulları: Sâ'lebe ve Ganm. Bu Ganm'in oğlu Kebîr oğlu Mürre oğlu Sabre.Sabre oğulları: Kays ve Yâ'mer. Kays oğlu Hursân oğlu Mihsan(oğulları 'Ukkâşe ve Ebû-Sinân, bu sonuncunun oğlu Sinân). Yâ'mer oğlu Riâb oğlu Cehş(=Ümeyme) oğulları: 'Ubeyd'Ullaah(=Remle)(kızı Habîbe), 'Abdullaah(oğlu Muhammed), Ebû-Ahmed(oğlu 'Abdullaah); Cehş b.Riâb'ın kızları: Hamne, Ümmü Habîbe ve Zeyneb.– Sâ'lebe b.Dûdin b.Esed oğulları: el-Hâris (=Rühm), Sâ'd ve Mâlik(=Ümmü Hârice). el-Hâris b.Sâ'lebe kızı Tümeyzır ve oğulları: Wâlibe(oğlu Nümeyr oğlu Hirbiş), Sâ'd ve Ku'ayn. Sâ'd b.el-Hâris oğlu Behd'in oğulları: Birbât ve Kâb. Bu Kâb'ın oğulları: Kays(oğlu 'Ukbe oğlu Wâbisa oğlu Sâlim) ve Beşîr(oğlu el-Hârbis oğlu Mâlik olu el-Hârbis oğlu Behd'in oğulları: Birbât ve Kâb. Bu Kâb'ın oğulları: Kays(oğlu 'Ukbe oğlu Wâbisa oğlu Sâlim) ve Beşîr(oğlu el-Hârbis oğlu Mâlik oğlu el-Hârbis oğlu 'Utbe oğlu Mâ'bed oğlu Wâhid oğulları Sâlim ve Ku'ayn b.el-Hâris oğulları: 'Abs(oğlu el-Hâris oğlu Habîb oğlu Wehb kızı Esmâ), Nasr ve 'Amr. Nasr b.Ku'ayn oğulları: 'Umeyr(oğlu Wehb oğlu Münkız oğlu Süfyân oğlu Mu'âwiye oğlu Bürme oğlu Kabîsa) ve Mâlik. Bu Mâlik'in oğulları:

Üsâme(oğlu Habîb oğlu Mîyer) ve Cedsime(oğlu Sâ'd oğlu 'Ubeyd olu Rübeyyi'a oğlu Zuwâb). 'Amr b.Ku'ayn oğulları: Kâb, aş-Saydâ(oğlu Nükre oğlu el-Mücerr) ve Terîf. Bu Terîf'in oğulları: Münkiz(oğlu Mâlik oğlu Kays), Âyâ(oğlu Wehb) ve Fec'as(=Hayye). Bu Fec'as'ın oğulları: Dişâr(oğlu Wehb oğlu 'Amr oğlu el-Eşcem oğulları Cüreybe ve Mutayr) ve Cehwân. Bu Cehwân oğlu el-Eşter oğlu Nazle'nin oğulları: Hâlid, Mâ'bed ve Newfel. Bu Newfel'in oğulları: Merşed(oğlu Ferwe) ve Huweylid(oğulları Tüleyha ve Seleme ve bu sonuncunun oğlu Hibâl).– Sâ'd b.Sâ'lebe b.Esed oğlu el-Hâriş'l-Hallâf oğulları: Cüşem, Zinne, Mürre(oğlu Hudsâr oğlu 'Amîre oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Wehb oğlu Câbir oğlu Kabîsa) ve Mâlik. Mâlik'in oğulları: Hirr(oğlu Â'mir oğlu Haddân) ve Rüweybe(oğlu Sâ'lebe oğlu Ebû-Büleyy oğlu Şâs oğlu 'Amr oğlu 'Irâr).– Mâlik b.Sâ'lebe b.Esed oğulları: Rebî'a(oğlu Cedsime oğlu Ews oğlu el-Ezwer oğlu Zirâr), ez-Zenye(oğlu Kâb oğlu Zabb oğlu Hemmâm oğlu Mürele oğlu Kûz), Câzire (oğlu Nasr oğlu Hibâl oğlu Sâ'd oğlu Hilâl oğlu Ews oğlu Hübâşe oğlu Hübeyş oğlu Zirr) ve Sâ'd. Bu Sâ'd b.Mâlik'in oğulları: Müreyy(oğlu 'Amîre oğlu Halef oğlu 'Abdullaah oğlu Nikâde) ve Süwâa. Bu Süwâa'nın oğulları: Rebî'a(oğlu 'Awf) ve Nasr(oğlu Nâşire).

el-Hewn b.Huzeyme oğlu Müleyh oğlu Yeysâ da el-Kaare boyunun atasıdır. Bu boy, Yeysâ'ın şu oğullarından inmiştir: 'Azal, ed-Dîş ve 'Ayza. Bu 'Ayza'nın oğlu Gaalib oğlu Muhallem'in oğulları: ed-Düyl ve Hulme.

Kinâne b.Huzeyme b.Müdrike b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân: Önce dul üvey annesi Berre ile evlenmiştir. Bundan çocuğu olup olmadığı bilinmiyor. Sonra üvey annesi ve sonradan eşi olan bu Berre b.Mürr b.Üdd'ün yeğeni Bint Nazr b.Mürr b.Üdd ile evlenmiştir. Çocuklarının annesi budur. Fükeyhe (Zefrâ) b.Heniyy b.Beliyy b.'Amr b.İlhâf b.Kudâ'a ile de bir izdivaç yapmış ve bundan 'Abdü Menât doğmuştur. Bu 'Abdü Menât b.Kinâne, Hind b.Bekr b.Wâil'le evlenmiştir. Fükeyhe, Kinâne'nin ölümünden sonra Mes'ûd b.Mazn b.Zi'b b.'Adiyy b.'Amr b.Mazn Gassân ile evlenmiş ve bu izdivaçtan doğan 'Alî b.Mes'ûd, 'Abdü Menât'tan dul kalan Hind b.Bekr'i almış, bu izdivaçtan çocuklar doğmuştur. Kinâne b.Huzeyme'nin oğulları şunlardır: 'Abdü Menât, Hudâl, Milkân, 'Amr, Â'mir, Mâlik, en-Nazr, Hâriş, Sâ'd, 'Awf, Ganm, Mahreme, Cerwel, Gazawân. Esas dal en-Nazr'dan yürümüştür. Nazr kolunu sonraya bırakarak önce Mâlik ve 'Abdü Menât kollarını göreceğiz.

Mâlik b.Kinâne oğulları: Hudâd ve el-Hâriş. Bu Hâriş'in oğlu Sâ'lebe'nin oğulları: Süreyr(=Ümâme)(kızı Hind), Ganm ve Â'mir. Bu Â'mir'in oğulları: 'Adiyy(oğulları Fükaym ve Huşeyş) ve Muhdic(oğlu Recebe oğlu Şikk oğlu Şuml oğlu Muharriş oğlu Ümeyye oğlu Safwân kızı Behnâme). Ganm b.Sâ'lebe oğulları: Firâs(oğlu 'Alkame oğlu Cedsîme oğlu Hudbân oğlu Mukaddem oğlu Rebî'a) ve el-Hâriş. Bu Hâriş'in oğlu Dühmân'ın oğulları: 'Amr(oğlu Â'mir oğlu Hilâl oğlu Nazle oğlu 'Abdullaah oğlu Cüweyye oğlu Hamle) ve Sübeyy (oğlu Üzeyne oğlu 'Attâb oğlu 'Abdü Şems oğlu 'Uweymir oğlu Â'mir kızı Ümmü Rûmân ki Hazret-i Ebû-Bekr ile evlenmiş ve Hazret-i Â'işe'yi doğurmuştur).

'Abdü Menât b.Kinâne kızı: Ümâme ve oğulları: Bekr(=Ümmü Hârice), Hârise, Â'mir (oğlu Kayn), el-Hâris ve Mürre. Bu Mürre'nin oğlu Müdlic'in kızı: Â'tike ve oğlu Teym(oğlu Mâlik oğlu 'Amr oğlu Mâlik oğlu Cüşem oğlu Mâlik oğlu Sürâka). el-Hâris b.'Abdü Menât'ın oğlu 'Awf'ın kızı Fâtıme ve oğlu Sâ'd(oğlu Cedsîme oğlu 'Ureyc oğlu Hâlid oğlu Ganm oğlu 'Alkame oğlu Târik oğlu 'Abdü'r-Rahmân).– Bekr b.'Abdü Menât oğulları: Zamre, Hârice, ed-Düyl, 'Ureyc, el-Hâris ve Leys. Bu Leys'in oğulları: Â'mir (=Berâh), Cünde ve Sâ'd. Bu Sâ'd'in oğulları: Humeys, Cüdeyy(oğlu Humeys oğlu Câbir oğlu 'Umeyr oğlu 'Abdullaah oğlu Wâsile oğlu Ebü't-Tüfeyl Â'mir oğlu Tüfeyl) ve Ciyere. Bu Ciyere'nin oğlu Nâşib oğlu 'Abdü Celîl'in oğulları: 'Abdü'l-Uzze(oğlu el-Eska oğlu Wâsile) ve Ebü'l-Bükeyr. Bu sonuncunun oğulları: Bükeyr, Hâlid, 'Akıyl, Â'mir, İyâs ve Kays (oğlu Kuleybü'l-Cerrâr). Cünde b.Leys oğulları: 'Awf(oğlu Cüşeyş) ve Â'mir(oğlu Sâ'd oğlu Katâde oğlu 'Umeyr oğlu 'Ubeyd oğlu 'Abdullaah). Â'mir b.Leys oğulları: 'Utwâre, Şicc ve Kâb(oğlu 'Awf oğlu Yâ'merü'ş-Şüddâh oğlu el-Mülewweh oğlu Â'mir oğlu Escem oğlu Kabâs).– 'Ureyc b.Bekr oğlu Himâs oğlu 'Amr oğlu Büceyr oğlu Hâlid oğlu 'Abdullaah oğlu Ebû-'Akreb Huweylid oğlu 'Amr oğlu Müslim oğlu Ebû-Newfel oğlu Newfel ve 'Amr b.Ebî-'Akreb'in kızları Â'işe ve Hafsa.– ed-Düyl b.Bekr oğlu 'Adiyy oğulları: Cedsîme (oğlu Mâlik oğlu Humeys) ve Nüfâse. Bu sonuncunun oğulları: Mu'âwiye(oğlu Newfel) ve Hils(oğlu Yâ'mer oğlu Cendel oğlu Süfyân oğlu 'Amr oğlu Ebü'l-Eswed oğulları 'Atâ ve Ebû-Harb).– Zamre b.Bekr oğulları: Cüdeyy(oğlu Kâb oğlu Nâşire oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu İyâs oğlu 'Abdullaah oğlu Huweylid oğlu Ümeyye oğlu 'Amr oğulları 'Abdullaah ve Câ'fer ile el-Fazl) ve Müleyk. Bu Müleyk'in oğulları: Nüeyle(oğlu el-Hâris oğlu Hizyem oğlu Mücedde oğlu 'Amr oğulları el-Hakem ve Râfî') ve Gifâr. Bu Gifâr'ın oğulları: Hâcib(oğlu 'Abdü'l-'Uzze oğlu İyâs oğlu Hafs oğlu Cemîl kızı 'Azze) ve Hirâm(oğlu er-Rüfey'a oğlu 'Ubeyd oğlu Süfyân oğlu Cünâde(=Remle) oğulları Ebû-Zerr ve as-Sâmit ve bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah).

en-Nazr b.Kinâne b.Huzeyme b.Müdrike b.İlyâs b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân: asıl adı "Kays" olup "Nazr" diye tanınmıştır. Asıl adı "Â'tike" olup "İkrişe" diye tanınan 'İkrişe b.'Adwân b.'Amr b.Kays b.'Aylân ile evlenmiştir. Oğulları: Mâlik, aş-Salt ve Yahlud'dur. Yahlud (=Üneyse)'un oğlu el-Hâris onun oğlu Bedr onun oğlu Kureyş'tir (bâzı kaynaklarda Hâris'le Bedr arasında Yahlul vardır). Yahlud'un kızı ise Â'tike olup Gaalib b.Fihr b.Mâlik b.Nazr ile evlenmiştir.

Mâlik b.en-Nazr b.Kinâne oğulları: Fihr Kureyş ile el-Hâris'tir. Bu Hâris'in oğlu el-Huluc oğlu Kays oğlu 'Adiyy oğlu Subh oğlu Â'mir oğlu er-Rebî' oğlu el-Hedîl oğlu Herme'dir. Mâlik b.en-Nazr, Cendele b.Â'mir b.Hâris b.Müzâb b.'Amri'l-Cürhümî ile evlenmiştir.

Kureyş (*)

Fihr b.Mâlik b.en–Nazr b.Kinâne b.Huzeyme b.Müdrike b.İlyâs b. Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân, bu şecerenin gösterdiği üzere, 'Adnân'ın 10. batından torunudur. Mîlâd'ın 200 yılına doğru doğmuştur. 'Adnânîler'in yânî Kuzey Arabları'nın (ki Â'râb-ı Müstâ'rebe = Arablaşmış Arablar adıyla Güney=Yemen Arabları'ndan ayrılırlar) Kureyş aşîretinin atası bu Fihr'dir. Zîrâ Fihr'in dîğer adı "Kureyş"tir. Leyle b. İbni Gaalib b.Hâris b.Temîm b.Sâ'd b.Huzeyl b.Müdrike b.İlyâs b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân ile evlenmiştir ki bu hanım, 'Adnân'ın 11. batından torunu ve Kureyş aşîretinin büyük annesidir. Kureyş aşîreti bu Fihr Kureyş ile Leyle'nin izdivâcından türemiştir. Binâenaleyh Kureyş aşîretinin başlangıcı Mîlâdî III. asırdır. Fihr Kureyş'in Cendele adlı bir kızı ile şu oğulları olmuştur: Gaalib (=Â'tike b.Yahlud b.en–Nazr), Muhârib (=Â'tike), 'Azb, el–Hâris, Esed, 'Awf, Cewn, Zi'b. Kureyş nesli ana kol olan Gaalib'den başka Muhârib ve el–Hâris'ten yürümüştür ('Azb'ın oğlu Şeybân, onun oğlu Wâsile'den sonra nesli kesilmiştir; Kureyş'in dîğer oğullarının nesli ise yoktur). Bundan sonra aşağıda göreceğimiz bütün şecereler istisnâsız, Kureyş kabîlesinin şeceresidir.

Muhârib b.Kureyş kızı Selme ve oğlu Mürre'dir. Mürre oğlu Şeybân (=Wahşiyye) kızı Mahşiyye, Kâb b.Lüeyy b.Gaalib'le evlenmiştir. Şeybân'ın oğlu ise 'Amr'dır. Bu 'Amr'ın oğulları: Habîb ve Wâile. Wâile oğlu Sâ'lebe (=Nâhiye) kızı Nû'm ve oğlu Wehb oğlu Hâlidü'l–Ekber oğulları: Mesleme (oğlu Habîb) ve Kays (kızı Hezme, oğlu ad–Dahhâk ve bunun oğlu 'Abdü'r–Rahmân; Kays'ın dîğer oğlu Külsüm, bunun oğlu Sa'îd). Habîb b.'Amr'ın oğulları: 'Amr ve el–Ahabb. Bu sonuncusunun oğulları 'Amr ve Hisl. Hisl'in oğulları: Câbir (oğlu Kürz) ve 'Amr (oğlu Şeddâd oğlu el–Müstewrid). 'Amr b.Habîb b.'Amr'ın oğulları: Kebîr (oğlu Mirdâs oğlu el–Hattâb oğlu Zırâr, Mirdâs'ın dîğer oğlu Hafs) ve Hacwân. Hacwân'ın oğulları el–Mugtarif (oğlu 'Amr oğlu Rebâh) ve 'Abdullaah (oğlu Üneys oğlu 'Isme oğlu Katan oğlu 'Abdü'l–Wâhid oğlu Katan oğlu Ebû–Newfel Muhârib oğulları Newfel ve Ahmed).

Muhârib b.Fihr Kureyş'in dîğer oğlu Şemh, bunun oğulları Wehb, Teym, Mu'âviye, 'Ubeyd, Â'mir, Â'izz ve Rebî'a, sonuncunun oğulları Kays, Selâmân ve Â'mir'dir.– 'Amr b.Şeybân'ın dîğer oğulları Câbir, Sâ'd ve Cehwân, sonuncunun oğulları 'Abd., Mâlik ve Üheybi'l–Muğterif, bunun oğlu Rebâh, bunun oğlu 'Ubeydullâh'dır. Sâ'd b.'Amr b.Şeybân'ın oğulları Mâlik, Zib'ân, Wehb, sonuncunun oğlu 'Abd., oğlu 'Amr, oğlu Nehşel, oğulları Sâlih, Katan, 'Abdurrahmân, 'Abd., Nazle'dir.– Sâ'lebe b.Wâile b.'Amr b.Şeybân'ın Wehb'den başka oğulları Habîb ve Hırâş, bunun oğlu Â'sım'dır. Wehb b.Sâ'lebe'nin dîğer oğulları ise: Kays, Sâ'lebe, 'Abdü'l–'Uzzâ, Zeyd, Hâlidü'l–Asgar, Nâkış, Halef, Mâlikü'l–Asgar ve Mâlikü'l–Ekber, bunun oğlu ise Mesleme, bunun oğlu Habîb'dir.

(*) Mânâsı: Köpek balığı, hasım kabîlelerce verilmişe benziyor. (Kâbe etrâfında toplanan) mânâsı daha mâkul.

el–Ḥâriṡ b.Kureyş oğulları: Betîre, Kays (oğlu 'Aleka), Ṡâ'lebe (oğlu Sümeyr kızı Hind=Mürre b.Kâb b.Lüeyy b.Gaalib), Wedî'a, Ẕabbe ve Ẕarib. Bu sonuncusunun oğlu 'Âişş'in oğulları: 'Amr (oğlu Ceḥdem kızı Dâ'dü'l–Beyẕâ) ve 'Utwâre (=Â'tike) (oğlu 'Amr=Leyle kızı Heẕîbe). Wedî'a b.el–Ḥâriṡ oğlu 'Umeyre oğlu Â'mire (=Â'tike) oğulları: Ḥabîb ve 'Abdü'l–'Uzze (oğlu Câbir oğlu Ganm=Dâ'd kızı Ümeyme), Â'mire b.'Umeyre kızı Selme.– Ẕabbe (Â'tike) b.el–Ḥâriṡ oğlu Hilâl, diğer oğlu Wüheyb Mâlik oğlu Hilâl (=Selme) kızları: Dâ'd, Leyle, Â'tike; ayni Hilâl'in oğulları: el–Cerrâḥ (oğlu 'Abdullaah=Ümeyme oğlu Ebû–'Ubeyde Â'mir ('Aşere-i Mübeşşere'den)=Hind oğulları Yezîd ve 'Umeyr). Rebî'a b.Hilâl b.Mâlik b.Ẕabbe b.el–Ḥaris'in oğulları: Â'mir (kızları Ümâme ve Selme), Ebû–Serḥ(=Zeyneb) (oğlu Me'merr=Ümâme oğulları 'Abdullaah ve 'Umeyr), Ebû–Şeddâd (oğlu Zühcir=Selme oğulları 'İyâẕ ve Ganm ve bu sonuncunun oğulları 'Iyâẕ ve Geylân).

el–Ḥâriṡ b.Fihr Kureyş'in dîğer oğulları: Nasr, 'Amîre, Cüdâ'a, Muḍibb, Ḍabâb, Sâ'd, Yemm, sonuncunun oğulları Mâlik(oğlu Kuşayr) ve Kuneyn(oğlu Kayṣ)'dir.– Kaysü'l–Ḫulc b.el–Ḥâriṡ b.Kureyş'in 2 oğlu: 1) 'Aleka: oğulları Nehîk, el–Â'cem (oğulları Kâb ve 'Abdü Nühm), Hilâl, bunun oğlu Mâlik, bunun oğulları Wehb, Müvezzî' ve Kays'dır. 2) 'Adiyy: oğulları Seyyâr (oğlu Ḥâriṡe oğlu Rebî'a) ve Ṣubḥ, bunun oğlu Â'mir, oğlu er–Rebî', oğulları Ews (oğlu el–Erkam) ve Hüdayl, bunun oğulları Dübeyye (oğlu Süweyd, oğulları Züfer ve Mâlik), Necebe (oğlu 'Adiyy, oğlu Nâfi') ve Herme, bunun oğulları 'Abdurraḥmân, 'Abd., Â'mir, bunun oğlu Seleme, oğlu 'Alî, oğlu İbr.'dir.– Rebî'a b.Hilâl b.Mâlik b.Ẕabbe'nin oğulları: Ebû–Serḥ(oğulları Wehb ve 'Amr), Ebû–Şeddâd(oğlu Züheyr, oğlu 'Abdü Cenm, oğlu 'Iyâḏ) ve Â'mir, bunun oğlu 'Amr, oğlu Rebî'a, oğlu Wehb, oğulları Sehl ve Ṣafwân'dır.– Wedî'a b.el–Ḥâriṡ b.Kureyş'in oğulları: Mâlik, Â'mir, 'Abdü'l-'Uzzâ ve 'Amîre, bunun oğulları Tarîf, Ḥabîb, Ḫâlid, Teym ve Â'mire, bunun oğulları Kunayy, Seleme, 'Abd., Kays, 'Abdü'l–'Uzzâ, bunun oğulları Tarîf, Câbir, Selâmân (oğlu Şeqîq, oğlu 'Amr) ve Ebû Hemheme 'Amr, bunun oğlu Fükaym, oğlu 'Amr, oğlu Şeqîq'dir.– Ẕarib b.el–Ḥâriṡ b.Kureyş'in oğulları 'Abd., Mâlik, Ümeyye, Â'işş'dir. Ümeyye'nin oğulları: Esed, Ẕi'b, Ḫâlid(oğulları 'Abd, 'Ubeyd, Sa'îd, Süfyân, Mâlik, 'Amr, bunun oğlu Sübeyy) ve Â'mir'dir. Bu sonuncunun oğulları: Leqîṭ(oğlu 'Abdü Kays, oğlu Nâfi', oğlu 'Adiyy, oğlu 'Abdurraḥmân) ve 'Abd., bunun oğlu İyâs, oğlu 'Abd., oğlu Ebû Me'merr, oğlu 'Abdurraḥmân'dır.– Â'işş b.Zarib'in oğulları: 'Utwâre, 'Abdü Şems(oğlu 'Awf, oğlu Cebîẕ) ve Caḥdem, bunun oğlu Esed, oğlu 'Abd, oğlu el–Ḥâriṡ, oğlu Ebû–İyâs, bunun oğulları İyâs ve 'Utbe, bunun oğlu da 'Abdurraḥmân'dır.

Gaalib b.Kureyş b.Mâlik kızı Â'tike ve oğulları: Yaḫlüd (oğlu Kureyş), Kays, Teymü'l–Edrem(=Fâtıme) ve Lü'ayy. Teymü'l–Edrem(=Fâṭıme) kızı: Mâwiyye, oğulları: Wehb(=Â'tike) (kızı Sewde), Dehr(oğlu 'Awf), Keṡîr (oğlu Câbir oğlu Es'ad oğlu 'Abdü Menâf oğulları 'Abdü'l–Uzze ve 'Abdullaah, bu sonuncunun oğlu İbnü Ḫ.).

Teymü'l–Edrem'in 5 oğlunun geniş ahfâdı şöyledir: 1) Ḥurâq: oğulları Â'mir, Ḫâlid, Mâzin, Mu'âviye, 'Abdü'l–'Uzzâ, Ḥâriṡe, el–Ḥâriṡ, Yezîd, Zeyd. 2) Wehb:

oğulları 'Awf, el-Ḥâriṣ, Ḫuzeyme, Ṣâ'lebe, 'Abbâd, Lü'ayy. 3) Dehr: oğulları Ewfâ, Ḥabîb, Ḫâlid, Şelle, el-Â'cem, Huweylid, Esede, 'Uyeyne, Mâlik, Süleym, 'Awf. Ḫuweylid b.Dehr'in oğulları: Â'ṣım, Cüweyn, el-Eceşş, Nüweyre, Ḥisl, Külṣûm ve 'Abd. ve bunun oğlu Nâfî'. 4) el-Ḥâriṣ: oğulları el-Aḥreb, Kâb (oğulları el-Â'cem ve el-Ḥâriṣ) ve Ṣâ'lebe, bunun oğulları Wehbân, Nazle (oğulları Dubeyy ve Zeyd) ve Ḫuneys, sonuncunun oğulları Nazle ve Wehb, sonuncunun oğulları 'Abdü'l-'Uzzâ ve Şeyṭân, sonuncunun 3 oğlu: Yezîd (oğulları Ḫâlid, 'Abd., Ebü'l-Ḥakem ve 'Amr), Câwene (oğulları Ḫâlid, Ḥakem ve 'Ukbe Ebî Ḥuzayq) ve Ḫâlid, bu sonuncunun oğulları: Cürw, 'Abbâs, Nehşel, 'Ubeydullâh, 'Abdü'l-Uzzâ, en-Nû'mân, Ḥakîm, Süheyl ve Ebû-Sâ'd (oğlu Sâ'd). 5) Kebîr: oğlu Câbir, bunun oğulları Şimr, Kürz, Es'ad ve 'Amr; sonuncunun oğulları Wehb Ḥuweyriṣe (oğlu el-Ḥâriṣ) ve Gufeyle (oğulları Seleme, 'Abdü'l-'Uzzâ ve el—Cemûḥ); Es'ad b.Câbir'in oğulları Ḥâriṣe ve 'Abdü Menâf, sonuncunun oğulları 'Abdü'l-'Uzzâ ve 'Abd., sonuncunun oğlu Hilâl İbni Ḥaṭıl.

Lü'ayy (veyâ: Müwayy) b.Gaalib b.Kureyş: eşleri: =1. A'izze b.el-Hins b.Kuhâfe b.Has'an, =2. Bünâne (Sâ'd ve Ḥayât'ın annesi), =3. Mâwiyye b.Kâb b.el-Kayn b.Cesr b.Şeyy'İllaah b.Esed b.Webre b.Taglib b.Hulwân b.'İmran b.İlhâf b.Kuḏâ'a (Kâb, 'Amr ve Selme'nin annesi), =4. Bâride b.'Awf b.Ganm b.'Abdillaah b.Ḉaṭafân ('Awf'ın annesi) (bu hanım dul kaldıktan sonra Sâ'd b.Zübyân b.Bagz ile evlenmiştir). Lü'ayy kızı: Selme. Lü'ayy oğulları: Kâb, Ḫuzeyme (oğlu 'Ubeyd oğlu Mâlik='Ayẕa oğlu el-Ḥâriṣ). Ḥarb b.Ḫuzeyme b.Lü'ayy oğulları Riyâḥ ve 'Awf ve sonuncunun oğulları 'Adiyy, Mâlik, Mu'âwiye, Selâme, Ceẕîme, Â'mir.- el-Ḥâriṣ'in (b.Mâlik b.'Ubeyd b.Ḫuzeyme b.Lü'ayy) oğulları: 1) Kays, oğlu 'Amr, oğulları Kaṭan, Ḥiṣn, Kanân, sonuncunun oğlu Â'mir, oğlu Ḫâlid, oğlu Mürre, oğlu Ṣâ'lebe, oğlu Muḥaffir. 2) Teym, oğulları Rebî'a (oğlu 'Amr, oğlu en-Nû'mân, oğlu Müshir Meqqâs) ve Sümeyy, bunun oğlu Â'mir, oğlu Amr, oğlu Rebî'a, oğlu 'Abdü'l-'Uzzâ, oğlu Zürâre, oğlu Nu'aym, oğlu Ḥanẓale, oğlu Ebû-Ṭalk 'Adiyy, oğlu Ṭalk.

el-Ḥâriṣ b.Lü'ayy'ın 2 oğlu: 1) 'Idâ: oğulları Mâlik (oğulları Aḥmer ve Keyşâme, bunun oğulları 'Awz ve 'Arfece) ve 'Abd., bunun oğlu Düneyb, oğlu el-Cewn, oğlu es-Seken, oğlu Seleme, oğlu 'Amr, oğlu Ḥâcib, oğlu Naṣr. 2) Wehb: oğlu 'Ukayde, bunun oğulları: Yezîd (oğulları Mirdâs, Nebhân ve Mes'ûd), Ḥiṣn (oğulları Webr ve Ukayş), Miḥṣan (oğlu 'Abdü'l-Uzzâ, bunun oğulları 'Abbâd, Ḥiṣn ve Ceẕime) ve Ḥamel (oğulları 'Ukayde, Câbir ve Kudâme). 'Awf (oğlu Mürre), Cüşem, Sâ'd, Sâ'd b.Lü'ayy oğulları Maḫzûm ve 'Amâr, sonuncunun oğulları Ewfâ, Gaanim(oğlu 'Abd., bunun oğulları Ḥiyeyy, Hümeym, Ḥubeyb, Ebân) ve 'Awẕ, bunun oğulları Bekr, Sâ'b ve Cillân, bunun oğlu Wâil, bunun oğulları Ḏuhl ve Ṣâ'lebe, bunun oğlu el-Ḥallâf, bunun oğlu Wâil.Â'mir, Sâme, 'Amr, Ma'îs. 'Amr b.Lü'ayy oğlu Mâlik oğlu Ḥisl oğlu Es'ad oğlu 'Abdullaah oğlu, 'Abdü'l-'Uzze kızı Kutayle=Hz. Ebû-Bekr. Ma'îs b.Lü'ayy oğlu Hücr oğlu Rewâḥa oğlu Zâide kızı Fâṭıme=Huweylid b.'Abdi'l-'Uzze ki bu izdivaçtan Hz. Ḫadîce doğmuştur. Â'mir b.Lü'ayy oğulları: Uwayṣ, Ma'îṣ ve Ḥisl. Bu Ḥisl'in oğlu Mâlik'in oğulları: Ceẕîme (Şihâm) (oğlu Ḥubeyb oğlu el-Ḥâriṣ oğlu Ebû-Serb oğlu Sâ'd=Mühâne oğulları Üweys ve 'Abdullaah Üweys'in oğlu 'Amr, oğlu 'Abd.). el-

Hâris'in diğer oğlu Rebî'a, oğlu 'Amr, oğulları Ebû–Hareşe ve Hişâm) ve Nasr. Bu Nasr'ın diğer oğulları el–Ukayşir, 'Abdü Es'ad ve Câbir. 'Abdü Wüdd b.Nasr oğulları: Ebû-Kays ve 'Abdü Şems. Bu 'Abdü Şems'in oğulları: Kays (oğlu Zema'a=eş–Şemûs kızı Sewde) ve 'Amr (=Hübeyy). Bu 'Amr'ın oğulları: Kays(kızı eş—Şemûs), Sehl, Hâtıb (=Reyta) (oğlu 'Amr), es–Sekr (=Sewde), Süheyl (=Fâhıte) (oğulları 'Abdullaah, Ebû–Cendel; Süheyl kızı Ümmü Külsûm).– Ebû–Kays b.'Abdi Wüdd oğulları: Kays Abdi'l'Uzze (=Zeyneb), 'Abdü Wüdd (oğlu 'Amr Zi'ş-Südeyde) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Sa'îd (Şûbe) (oğlu Ebû–Zîb Hişâm oğlu el–Hâris oğlu el–Müğîre oğlu 'Abdü'r–Rahmân oğlu Muhammed İbn'Ebî–Zîb), Mücellil (kızı Fâtıme), 'Amr (kızı Ümmü Külsûm), 'Alkame (oğlu 'Amr ve kızı Reyta). 'Abdü'l–'Uzze b.Ebî–Kays kızı Katle ve oğulları: Mahreme (=Behnâne, oğlu 'Abdullaah=Zeyneb oğlu Musâhiq oğlu Newfel oğlu 'Abdülmelik ve Süleymân, oğlu Sa'îd oğlu 'Abdü'l-Cebbâr), Ebû-Rühm(=Berre oğlu Ebû–Sabre= Külsûm oğulları 'Abdullaah ve Muhammed (oğlu 'Abd., oğlu Ebû-Bekr) ile Sâ'd), Huveytıb (=Üneyse, =Âmine). Bu sonuncusunun oğulları: Ebû–Süfyân (oğlu Süfyân), 'Abdü'r–Rahmân(=Ümmü Habîb, =Ümmü 'Utbe) (kızı Â'tike ve oğulları 'Ubeyd'Ullaah, 'Abdullaah, Muhammed, Habîb, 'Utbe).–Ma'îs b.Â'mir b.Lü'ayy oğulları: 'Amr (oğlu Münkız oğlu el–Hâris=Hadîce kızı Nâciye), Nizâr (oğlu Seyyâr oğlu el–Huleys oğlu 'İmrân oğlu 'Uweymir oğlu Ebû–Artat oğlu Büsr), 'Usayye, 'Abd. Bu 'Abd'in oğlu Huceyr(=Fâtıme)'in oğulları: Rewâhe (oğlu Hirm oğlu Cündübü 'l–Asamm oğlu Zâide oğlu Kays oğlu İbnü Ümmi Mektûm; Zâide kızı Fâtıme) ve ad–Dahâb (oğlu Wehb oğulları Rebî'a ve Câbir; Rebî'a kızı Zeyneb; Câbir oğulları: 'Abede ve Lakıyt, Câbir kızı Hind; 'Abede oğlu Ebû–Lebîd oğlu Lebîd; Lakıyt oğlu Â'mir oğlu Şeddâd oğlu Şüdeyd).– Seyyâr b.Nizâr b.Ma'îs'ın el–Huleys dışındaki oğulları: 'Awf, Seyyâr, Suhayr, Cezîme, Â'mir, Habîb, 'Abd.– Huceyr b.'Abd b.Ma'îs'ın oğulları: 'Amr, Wehb(oğlu el–Mudarreb, oğlu Mâlik, oğlu Şeybe) ve Dabâb. Sonuncusunun –Wehb'den gayri – oğulları: 1) Wehbân, oğulları 'Abd. (oğlu Wehb, oğlu el–'Alâ) ve Wehb (oğlu Kays, oğlu Ebû-Sâ'd, oğlu 'Abdülwâhid, kızı Rukayye), 2) Wüheyb, oğlu Rebî'a, oğlu Mâlik, oğlu Şüreyh, oğlu Kays, oğulları 'Ubeydullâh İbn Kaysi'r–Rukayyât ve 'Abd. (oğulları Üsâme ve Sâ'd).– 'Amr b.Ma'îs'ın oğulları: el–Hâris, Habîb ve Münkız, bu sonuncunun oğulları: 1) 'Ubeyd, 2) Rewâha, oğlu Â'mir, oğulları Rahsa (oğlu el–'Asamm, oğlu Beşîr, oğlu Hıdâş) ve 'Amr (oğlu 'Awf, oğlu Dûdân, bunun kızı Ümmü Şerîk Guzeyye), 3) el–Hâris, oğulları 'Abd (oğlu 'Alkame, oğlu el–Ahyef, oğlu Hafs, oğlu Mikrez) ve 'Abdü Menâf, bunun oğulları 'Abdü'l–Ekber ve 'Abd, bunun oğlu 'Alkame, oğlu Ebû–Kays, bunun oğulları Kays ve Hibbân İbni'l–'Arika.Sâme(=Nâciye) b.Lü'ayy oğulları: el–Miczem (oğlu Ceşîbe), Gaalib ve el–Hâris(=Nâciye). Bu el-Hâris'in oğulları: Rebîa (oğulları Mâzin, Humâm ve Cüşem, bunun oğlu el–Eswed, oğlu 'Adiyy, oğlu Mâlik, oğlu Rebî'a, oğlu Kâbis) ve 'Ubeyde. 'Ubeyde oğulları: 'Amr (oğulları 'Awf ve Sâ'd), Süwâ'a, Kutay'a, Sâ'd ve Mâlik. Sâd b.'Ubeyde oğlu Mâlik oğlu Hârise oğlu el–Hâris oğlu Küzmân oğulları: el–Efcâ (oğlu 'Alice oğlu en–Nû'mân oğlu el-Birind oğlu 'Ar'are) ve Zeyd(oğlu Safedân oğlu Leys oğlu el–Müsennâ oğlu Sa'îd oğlu Reyhân). Mâlik b. 'Ubeyde b.el-Hâris oğlu 'Amr oğlu Zuhl oğulları: el-Heyzûm Bekr ve Ahzem.

Bu Ahzam'ın oğlu Katan oğlu Hadîc oğlu Katan oğlu el–Hâris oğlu Câbir oğlu 'Utbe oğlu Mâlik oğlu Câbir oğlu Kâb oğlu Kerrâr oğlu Üzeyne oğlu Esîd oğlu Mes'ûd oğlu el–Cehm oğlu Bedr oğlu el–Cehm oğlu 'Alî.

el–Hâris'in (b.Sâme b.Lu'ayy) yukarıda görülen Rebî'a ve 'Ubeyde (veyâ 'Abîde)' den gayri oğulları: Sâ'd, 'Abdü'l–Beyt ve Lu'ayy'dır. Son ikisinin ahfâdı: 'Abdü'l–Beyt'in oğulları Sâide (oğlu el–Hâris, bunun oğulları Kutayye ve Câbir) ve el–Hâris, bunun oğlu 'Utbe, oğlu Mâlik, oğlu Câbir, oğlu Kâb, oğlu Kerrâr, oğlu Üzeyne, oğlu Esîd, oğlu Mes'ûd, oğlu el–Cehm, oğlu Bedr, oğlu el–Cehm, oğlu 'Alî.– Lu'ayy(b.el–Hâris b.Sâme) oğulları: Zâide (oğulları Kâb, Sâlim, Zafer, Teym); 'Abd. (oğulları Mütayre (oğlu Rebî'a), Wâil (oğulları Yezîd ve Bekr) ve Asbah, bunun (oğulları Gusn ve Câbir); Mâlik (oğulları Duhl, 'Amr, 'Awf, eş–Şeytân, sonuncunun oğulları Müzn ve Sâ'd, bunun oğulları Ews, Sabire, Wehb, bu sonuncunun oğulları Cizz ve Wassâq); 'Abbâd(b.Lu'ayy b.el–Hâris b.Sâme), oğlu 'Awf, bunun oğulları: Â'dât, Kâb(oğulları el–Hâris, Câbir ve Fülân), el–Hâris(oğulları Humâm ve Duhl, bunun oğulları Herrâb ve Habîb; Humâm'ın oğlu el–Â'tik), 'Amr. Sonuncunun oğlu Bekr, oğulları 'Awf ve Miczem, bunun oğulları 'Amr, el–Hâris ve 'Awf, bunun oğlu Duhl, oğlu Ziyâd, oğlu el–Fükaym.

Kâb b.Lü'ayy=Mahşiyye b.Şeybân b.Mürre b.Muhârib b.Kureyş b.Mâlik: Oğullar: Mürre, 'Adiyy, Hüsays.– 'Adiyy b.Kâb oğulları: Rizâh ve 'Awîc(=Mahşiyye). 'Awîc oğlu 'Abîd'in oğulları: 'Abdü 'Awf(oğlu Esîd oğlu 'Abdullaah oğlu Nû'cim oğlu İbr.= Rüceyye), 'Abd. ve 'Awf (Kılâbe). 'Abd. b.'Abîd oğlu Â'mir kızı Gufeyle ve oğlu Gaanim. Bu Gaanim'in oğulları: Huzâfe (oğlu Hâricc) ve Huzayfe(=Beşîre). Bu sonuncusunun oğulları: Ebû–Cehm(oğlu Cehm) ve Ebû–Hasme. Bu sonuncunun oğlu Süleymân(=Meymûne, =Emet'Ullaah)ın oğulları: 'Umer, Ebû–Bekr, 'İkrime ve Muhammed. 'Awf b.'Abîd kızı Berre ve oğulları Hursân ve Nazle. Bu sonuncunun oğulları el–Hâris(oğlu Kays kızı Sümeyye) ve Hârise(oğlu el–Esved=el–'Acmâ oğlu Mutıyy oğlu 'Abdullaah). Hursân b.Awf oğlu 'Abdü'l–'Uzze oğlu Nazle oğulları: 'Abdullaah (oğlu Me'mer) ve 'Adiyy (oğlu en–Nûmân).–Rizah b. 'Adiyy b. Kâb oğlu Kurt oğlu 'Abdullaah oğulları: Temîm (oğlu Habîb, oğlu el–Mu'ammel, oğlu 'Abd., oğlu Muh., oğlu Ebû–Bekri'l–Eşell), Saddâd ve Riyâh. Saddâd oğlu Halef oğlu 'Abdü Şems oğlu 'Abdullaah oğlu eş–Şefâ, Riyâh. Riyâh b.'Abdullaah oğulları: 'Abdü'l–'Uzze ve Edâ. Edâ kızı Kuteyle ve Edâ oğlu Enes oğlu el–Mûtemir oğlu Sürâka(=Eme) oğlu 'Amr ve Sürâka kızı Zeyneb. 'Abdü'l–'Uzze b.Riyâh oğlu Nüfeyl oğulları: el–Hattâb ve 'Amr. Bu 'Amr'ın oğlu Zeyd(=Fâtıme) kızı Â'tike ve Zeyd oğulları Sâ'd ve Sa'îd(=Hazme, =Fâtıme, =Ümâme, =Zumah). Bu Sa'îd'in kızları Ümmü Habîb, Ümmü Zeyd, Zücle ve oğulları 'Abdullaah(oğlu Muhammed), İbrâhîm, Muhammed, el–Eswed, Talha.– el–Hattâb'ın oğulları Zeyd ve Hazret–i Ömer ile kızları ve bunların nesli için "Hazret–i Ömer" bahsine bk.

Hüsays b.Kâb b.Lü'ayy'ın oğlu 'Amr'ın oğulları: Cümah (Teym) ve Sehm (Zeyd). Sehm oğulları: Hizyem, Riâb (oğulları Sâ'd, 'Adiyy ve Sa'îd, bunun oğlu Hazime kızı Zu'ayfe), Sâd(=Â'tike), 'Abdü'l–'Uzzâ, 'Amr, Habîb ve Süeyd (veyâ Sa'îd). Bu

sonuncunun oğulları: Hâşim ve Huzeyfe. Bu sonuncunun oğlu Â'mir oğlu el–Haccâc'ın oğulları: Nübeyh ve Münebbih(kızı Reyta). Hâşim b.Süeyd oğlu Wâil(=en–Nâbiga) oğlu el–'Ass(=Ümmü Hermele) oğlu 'Amr İbni'l–'Ass(bu bahse bk.)(=Reyta) ve Hişâm. 'Amr İbni'l–'Ass'ın oğulları: Muhammed ve 'Abdullaah(='Umre) oğlu Muhammed oğlu Şu'ayb oğulları Şu'ayb ve 'Amr ile 'Umer.– Sâ'd b.Sehm kızları Reyta ve Hadîce ile oğulları 'Adiyy ve Sü'ayd. Bu sonuncunun oğlu Zubeyre oğulları Ebû–'Awf(oğlu'Awf) ve Ebû–Wedâ'a(=Erwâ). Bu sonuncunun oğlu el–Muttalib oğlu Kesîr(=Â'işe) oğlu gene Kesîr. 'Adiyy b. Sâ'd oğlu Kays'ın şu oğulları "el–Gayâtıl" aşîretinin atalarıdır: ez–Zübeyr, Hantab, el–Hâris(oğlu el–Haccâc), ez–Zibâre (oğlu 'Abdullaah), el–Fâkih, Huzâfe (=Zueyfe) (oğulları 'Abdullaah ve Huneys=Hafsa).– Cümah b.'Amr b.Hüsays oğulları: (Huzayfe) Huzafe ve Sâ'd. Bu Sâ'd'ın oğulları: Lewdân ve 'Ureyc (Dûmûs), bunun oğlu Rebî'a (oğlu Selâmân oğlu Hizyem oğlu Â'mir oğlu Sa'îd ve Cemîl, bunun oğlu 'Abd., oğlu 'Abdurrahmân, oğlu Sa'îd) ve Rebî'a'nın dîğer oğlu Lewdân, oğlu Mîyer, oğulları Ebû-Üneys ve Ebû-Mahzûre Ews. Huzâfe b.Cümah oğulları: Wehbân, Wehb ve Üheyb. Bu Üheyb'in oğlu 'Umeyr'in oğulları: Wehb, 'Abdullaah(oğlu Ebû–'Azze 'Amr ve kızı Eme). 'Umeyr'in dîğer oğlu 'Abdü Menâf (oğlu Müsâfî). Üheyb'in dîğer oğlu 'Amr'ın oğlu Rebî'a, oğlu 'Alkame, oğlu Eyyûb, oğlu Habîb, oğlu Eyyûb. 'Amr b.Üheyb'in diğer oğlu Ebû–Humeyde (oğlu Sabit oğlu 'Abdü'r–Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü'r–Rahmân).– Wehb b. Huzâfe oğulları: Habîb, Halef ve Wehbân. Bu sonuncusunun oğlu el–'Anbes kızı Sühayle ve oğlu el–Huwayris(kızı Guzziyye). Halef b.Wehb oğulları: Übeyy ve Ümeyye(=Safiyye). Bu sonuncunun oğulları: 'Alî, Rebî'a ve Safwân'ın oğulları: 'Abdullaah ve 'Abdü'r–Rahmân (oğlu Ebû–Süfyân= Hafsa oğulları Süfyân ve Hanzale).– Halef b. Wehb'in dîğer oğulları: Wehb(oğlu 'Umerü'l–Mudarreb, oğlu Wehb); Kalede; Uhayha (oğlu Esîd, oğlu Zama'a, oğlu Wehb, oğlu Wehb Ebî–Denbel, oğlu Dehbel); Esîd (oğulları Kelede ve Wehb, bunun oğlu 'Abdurrahmân). Übeyy b. Halef'in oğlu 'Abd., oğlu 'Ubeydullâh, oğlu Safwân, oğlu Muh., oğlu 'Ubeydullâh. Ümeyye b. Halef'in dîğer oğulları el–Cüeyd (oğlu Huceyr) ve Mes'ûd (oğlu Â'mir) ve Safvân b. Ümeyye b.Halef'in diğer oğlu Hakîm (oğlu Yahyâ). Habîb b. Wehb oğulları: Maz'ûn(=Sühayle, =Guzziyye) ve Me'mer. Bu sonuncunun kızı Safiyye ve oğulları Ebû–Me'mer Cemîl (oğlu Me'mer) ile el–Hâris(=Kuteyle). Bu sonuncunun oğulları: Me'mer ve Hâtıb (=Fâtıme) (oğulları el–Hâris ve Muhammed, bunun oğlu Lukmân, oğlu Î'sâ). Maz'ûn b. Habîb kızları Zeyneb, Kuteyle ve oğulları 'Abdullaah, es–Sâib, Kudâme(=Safiyye, =Fâtıme, =Hind) ve 'Usmân(oğlu'Abdü'r–Rahmân). Kudâme'nin kızları Remle, Hafsa, Â'işe, Fâtıme ve oğlu ise 'Umer'dir.

Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Kureyş: 2 def'a evlendi: 1.= Hind b.Süreyr b.Sâ'lebe b.Hâris b.Kureyş ve 2.=Esmâ b.'Adiyy b.Hârise b.'Amr b.Â'mir. İlkinden Kilâb, ikincisinden Teym ve Yekaza doğmuşlardır. Esas kol olan Kilâb'ı sonraya bırakarak önce Teym, sonra Yekaza şûbelerini inceliyeceğiz.

Teym b. Mürre oğulları: Şükâme'l–Ehabb ve Sâ'd(=Nû'm). Bu Sâ'd'in oğlu Kâb'ın oğulları: 'Abdü Menâf (oğlu Hâlidi'ş–Şarqî, oğlu Ebü'l–Haşr) ve Â'mir'dir. Sonuncunun oğlu Sahr'ın oğulları: Hâlid (oğlu el–Hâris, oğlu İbr., oğlu Muh.) ve 'Iyâd

(oğlu Müsâfî). Kâb b. Sâ'd kızı Reyṭa'l-Huzayye ve oğlu 'Amr(=es-Sewdâ)'dır. Bu 'Amr'ın kızı Hind ve oğulları Â'mir(=Kuteyle), 'Usmân, Cüşem'dir. Sâ'd b.Teym'in Kâb'dan başka oğulları el-Ehabb ve Hârise, bunun oğlu el-Hâris, onun oğlu Â'mir, onun oğulları da 'Abdullaah (oğlu Debbâb='Alle oğlu el-Huweyris) ve 'Abdü'l-'Uzze'dir. Bu sonuncunun oğulları: Ebü'l-Gaşm(oğlu el-Gaşm) ve el-Hüdeyr, bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah(=Sümeyye), bunun da oğulları Rebî'a ve el-Münkedir(=Sâ'de), bu sonuncunun oğulları 'Umer, Muhammed, Ebû-Bekr, 'Ubeyd'Ullaah'tır. el-Hâris (b. Harîse b. Sâ'd)' in dîğer oğlu 'Umeyr, oğlu Bicâd, oğlu 'Abd, kızı Ümeyme ve oğlu el-Hâris'dir.- Cüşem (Cud'ân) b.'Amr b.Kâb oğulları: 'Umeyr (oğlu Kunfüde=Hind oğlu el-Muhâcir oğlu Yezîd oğlu Muhammed) ve 'Abdullaah, bunun oğulları Ümeyye ve Ebû-Mülayke, bunun oğulları 'Amr(oğlu Ced'ân oğlu Zeyd oğlu 'Alî) ve 'Abdullaah, bunun oğulları Zeyd(oğlu 'Alî) ve 'Ubeyd'Ullaah(=Meymûne), bunun oğulları 'Abdullaah ve Ebû-Bekr(='Awne), bunun oğlu 'Abdü'r-Rahmân'dır.- 'Usmân b.Amr'ın oğlu 'Ubeyd'Ullaah (=as-Sâ'be), bunun oğulları: Mâlik, 'Usmân(oğlu 'Abdullaah oğlu Talha oğlu 'Abdurrahmân, oğlu Muh.) ve Talha ('aşere-i mübeşşire'den, geniş jenealojik bilgi için aşağıda yerine bk.). 'Usmân b. 'Amr b. Kâb'ın dîğer 2 oğlu: 'Umeyr(oğlu 'Abdurrahmân, oğlu 'Amr, oğlu Hâlid, oğlu 'Ubeydullâh) ve Me'mer. Sonuncunun oğlu 'Ubeydullâh,bunun oğulları Mûsâ oğlu 'Umer) ne 'Umer'dir. 'Umer'in oğlu Talha, bunun oğlu 'Umer, bunun oğlu 'Usmân'dır.- Â'mir(=Kuteyle) b.'Amr b.Kâb b.Sâ'd b. Teym oğulları: Sahr (kızı Selme; oğlu Hâlid oğlu el-Hâris oğlu İbrâhîm oğlu Muhammed) ve Ebû-Kuhâfe(=Selme). Ebû-Kuhâfe oğlu: Hz.-i Ebû-Bekr (aşağıda yerine bk.)

Mahzûm(=Sewde) b.Yekaza b. Mürre, "Mahzûm" aşîretinin atasıdır. Oğulları: Â'mir'in oğlu Haremî, bunun oğulları Süreyd ve eş-Şerîd, bunun oğlu 'Usmân, bunun oğlu Şemmâs. 'Ankese b. Â'mir oğulları: 'Awf, Züheyr, 'Abd. Yerbû' (oğlu Sa'îd), 'İmrân, Â'mir, 'Amr, 'Ayd (kızı Ümmü Mektûm). Mahzûm'un dîğer oğulları: Habîb, Esed, 'Amîre, 'Umer ve 'İmrân. Bu 'İmrân'ın oğulları: 'Abd(=Tahmür) (kızı Sahre) ve 'Ayz(=Fâtıme). Bu 'Ayz'ın oğlu 'Amr(=amca-kızı Sahre). Bu 'Amr'ın kızı Fâtıme, 'Abdü'l-Muttalib b.Hâşim'le evlenmiş ve bu evlenmeden Hazret-i 'Abdullaah doğmuştur ki, Peygamber'in babasıdır; yânî bu Fâtıme b.'Amr, Peygamber'in baba-annesidir. Ayni 'Amr'ın oğulları: Wehb (oğlu Mâ'bed, oğlu Huzâbe, oğlu Mâ'bed, oğlu Ebû-Bürde, oğulları 'Abdurrahmân ve Müslim), Süheyl (oğlu Ümeyye Cumah oğlu Safwân) ve Ebû-Wehb' Amr. Bu sonuncunun oğulları: Wehb, Hazn(oğlu el-Müseyyeb oğlu Sa'îd (ölm. Medîne 710 Ebû-Hüreyre'nin dâmâdı) oğlu Muhammed) ve Hübeyre(=Ümmü Hânî). Hübeyre oğulları: Hânî ve Câ'de(=Ümmü'l-Hasen). Câ'de oğulları: el-Hasen, 'Awn ve Câ'fer(kızı Ümmü Hâşim).- 'Umer b.Mahzûm oğulları: 'Abdü'l-'Uzzâ, 'Ubeyd(oğlu el-Hâris kızı Rukayye) ('Ubeyd'in diğer oğlu 'Awf, bunun oğlu Müdrik. el-Hânis (b.'Ubeyd b.'Umer) oğlu Hantab, oğlu el-Muttalib, oğlu 'Abd., oğlu el-Muttalib, oğulları 'Abdül'azîz ve el-Hâkem) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: el-Muğîre, Hâlid, Ebû-Cündeb Esed (Esed'in oğulları: 'Abd, 'Abdü'l-'Uzzâ, 'Abdü Menâf Ebi'l-Erkam(oğlu el-Erkam) ve Cürdeb), Hilâl, Â'bid ve 'Usmân(oğlu 'Amr oğlu Hureys oğulları Sa'îd ve 'Amr, bu sonuncunun oğlu Câ'fer) ('Usmân'ın dîğer oğulları: Ebû-Bürd, 'Ureyfice, 'Arfece, 'Usmân). Â'bid b.'Abdullaah oğulları: Ümeyye(oğlu Rifâ'a oğlu

Câ'fer oğlu 'Abbâd=Zeyneb oğlu Muhammed). (Ebû-Rifâ'a Ümeyye b.Â'bid'in dîğer oğulları: Rifâ'a, Rüfeyy, Ebü'l-Münzir (oğlu Münzir), Züheyr, Sayfî, bunun oğlu Muh.). Â'bid b.'Abd.'ın dîğer oğulları: Üteyk (Hazret–i Hadîce'nin ilk zevci), Sayfî(oğlu el–Müseyyib oğlu 'Abdullaah ve Müseyyib kızı Emet'Ullaah), Ebü's–Sâib. Bu sonuncunun oğlu es–Sâib(=Remle)'in oğlu 'Abdullaah ve kızı Zeyneb'dir ki 'Abbâd b.Câ'fer'le evlenmiştir.–Hilâl b. 'Abdullaah b.'Umer b.Mahzûm'un oğlu: 'Abdü'l–Esed, Peygamber' in halası Berre b.'Abdi'l–Muttalib'le evlenmiştir; bu evlenmeden el–Eswed, Süfyân (oğulları 'Abd. ve Hebbâr) ve Ebû–Seleme 'Abd. doğmuşlardır ki Peygamber'in hala oğullarıdır. Ebû–Seleme, Ümmü Seleme ile evlenmiştir ki, bu hanım dul kaldıktan sonra Peygamber'le izdivâc etmiştir. Ebû–Seleme=Ümmü Seleme izdivâcından hem Peygamber'in küçük yeğenleri, hem de üvey kızları olan Zeyneb ve Dürre ile oğulları Seleme ve 'Umer doğmuşlardır. –el–Muğîre(=1.Reyta=2.Sahr binti'l–Hâris b. 'Abdillâh b.'Abdi'ş–Şems) b.'Abdillaah b.'Umer b.Mahzûm'un oğulları: 'Abdullaah, Hırâş, Muhaşşim Ebû–Huzayfe (oğulları Huzayfe, Ümeyye, Ebû–Habîb ve bunun oğlu Habîb; Ebû–Huzayfe kızı Ümmü Hakîm), Hâşim (kızı Hanteme=Hz.–i Ömer), Ebû–Rebî'a 'Amr(oğlu Ebû–Hafs=Fâtıme, oğlu Hafs), (Ebû–Rebî'a 'Amr'ın dîğer oğulları: 'Ayyâş ve 'Abd., sonuncunun oğulları 'Umer ve el–Hârisi'l–Kubâ), el–Fâkih, Hafs (oğlu Ebû–'Amr, bunun oğulları 'Amr ve 'Abd.), el–Welîd, Ebû–Rebî'a Hişâm (kızı Üzeyhir=Ebû–Süfyân b.Harb) (oğlu el–Hâris, bunun oğlu 'Abdü'r–Rahmân, bunun 3 oğlundan Ebû–Bekr (ölm. 713) Râhibü Kureyş diye ünlü fakıyh'dir), 'Usmân, 'Abdü'ş–Şems ('Abdü Şems'in oğlu el–Welîd, oğlu 'Abdurrahmân, oğlu'Abd. i'l–Ezrak, Ebû–Züheyr Temîm, Newfel (Hendek'te müşrikler saffında maktûl: 627), Ebû–Ümeyye Huzayfe (oğulları el–Muhâcir ve 'Abd.). Bu Ebû–Ümeyye(=Â'tike b. 'Abdi'l-Muttalib, Peygamber'in halası) oğulları: 'Abdullaah, Rebî'a(oğlu 'Abdullaah, kızı as–Sâ'be); Ebû–Ümeyye kızı Ümmü Seleme veyâ Hind 679'da ölmüş, önce Ebû–Seleme b.'Abdi'l–Esed, sonra Peygamber'le evlenmiştir. Diğer kızı Kuteybe, Hz.– 'Ömer'den boşanıp 630'dan önce Mu'âviye b.Ebî–Süfyân ile evlendi. Ebû–Rebî'a (=Esmâ) b.el–Muğîre kızı 'Ayyâş ve oğlu 'Abdullaah (oğulları el–Hâris, 'Abdü'r–Rahmân=Ümmü Külsûm ve 'Umer; 'Umer'in kızları Cüwân ve Emet, oğlu el–Wâhid).– Hişâm b.el–Muğîre(=Zubâ'a, =Esmâ b.Muharribe, ölm.636) oğulları: Ebû–Cehl 'Amr, el–Hâris, Seleme, Hâlid, el–'Asıyy ve Hişâm kızı Ümmü Harmele. el-Hâris'in kızı Ümmü Hakîm ve oğlu 'Abdü'r-Rahmân, bunun oğulları: el-Muğîre, Ebû-Bekr ve 'Ikrime (oğlu 'Abdullaah oğlu Hişâm). el-'Asıyy b.Hişâm'ın oğulları: Seleme, Hâlid ve Hişâm. Bu Hişâm'ın oğulları: Seleme (oğlu Hâlid), Hâlid (kızı Ümmü Hakîm) ve Yahyâ=Ümmü Hakîm. Bu Yahyâ'nın oğlu Hişâm=Ümmü Hakîm(oğulları Hakîm, Yahyâ, 'Abdü'r-Rahmân). Hâlid b.el-'Asıyy b.Hişâm b.el-Muğîre'nin oğulları: el-Hâris(oğlu 'Abdü'l-Melik kızı Â'tike) ve 'Ikrime (=Â'tike, =Gulâle) (kızı Ümmü 'Abdi'l-'Azîz ve oğlu 'Abdullaah).- Ebû-Cehl: Hişâm b.el-Muğîre'nin bir oğluna Müslümanlar'ın verdiği lakab olup târîhe bu isimle geçmiştir. Asıl ismi 'Amr olup künyesi 'Ebü'l-Hakem' ve neseb adı "İbnü'l-Hanzaliyye"dir. Ebû-Cehl(556-624=68), Peygamber'den 14 yaş büyük ve onun pek amansız düşmanıdır. Bedr'de maktûl düşmüş, Mu'âz b.'Amr adlı sahâbe tarafından katledilmiştir. Annesi Esmâ

b. Muharribe, Hanzale b. Mâlik... b. Zeydi Menât b. Temîm b. Ma'add'dır. Ebû-Cehl'in kızı Cüweyriye, 'Attâb b.Esâd b.Ebi'l-Â'ṣṣ b.Ümeyye ile evlenmiştir(Emewîler'e bk.). Diğer kızı el-'Awrâ'dır. Ebû-Cehl'in oğulları: el-Hâriṣ, Hakem, Hişâm(oğlu Hâriṣ 630'da Müslüman oldu, =Fâtıme b.Welîd b.el-Muğîre; el-Hâriṣ'in kızı Ümmü Hakîm, babasının amcası olan 'Ikrime b.Ebî-Cehl ile evli idi), 'Ikrime (630'da Müslüman ve 634'te şehîd oldu, oğlu Hakîm'dir; eşi olan küçük yeğeni de 630'da ihtidâ etti).- el-Welîd(=Lübâbe) b.el-Muğîre, Mahzûmlar'ın reîsi ve Peygamber'in muhâlifi olarak 622'de Mekke'de 92 yaşlarında ve Kureyş'in en yaşlısı ol. zehirlenerek Hicret'ten 3 ay sonra öldü, Ebû-Cehl'in amcasıdır. Eşi Lübâbe (ki Hâlid'in annesidir), Peygamber'in zevcelerinden Meymûne'nin ablasıdır. el-Welîd'in 7 oğlu ve Fâhıte adlı kızı oldu. Oğullarından Hâlid'i ayrıca inceliyeceğiz. Dîğer oğulları: şâir 'Umâre, Ebû-Kays, 'Abdü'ş-Şems, Velîd (bu son 2'si ve Hâlid ihtidâ ettiler), Hişâm (oğlu İsmâîl oğlu Hişâm oğlu Muhammed ve İbr.) ve el-Welîd (oğlu 'Abdullaah oğlu el-Hâris oğlu 'Abdullaah oğlu Yahyâ oğlu 'Abdullaah oğlu Halîs oğlu Yahyâ oğlu Muhammed oğlu gene Muhammed oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu Muhammed ki bu sonuncusu 1000 yıllarında yaşamıştır).- 'Abd.'ın (İbni'l-Welîd İbni'l-Muğîre) dîğer oğlu Seleme, bunun oğlu Eyyûb oğlu İsm.- İslâm târîhinin en büyük fâtih kumandanlarından olan Hâlid b.el-Welîd ile 'Amr İbni'l-Â'ṣṣ'ın şecerelerini burada not hâlinde biraz geniş vermek istiyorum. Peygamber'in muhâlifi olarak kariyerlerine başlıyan bu geç sahâbelerden Hâlid'e Peygamber "Seyf'Ullaah=Allaah'ın Kılıcı" lakabını bizzât vermiştir. Hâlid bin Welîd Mahzûmî sert bir asker olmakla berâber, 'Amr'dan dürüsttür. 'Amr Sehmî ise (şeceresi yukarıda kaydedildi) son derecede entrikacı ve menfaatperesttir.- Mekke'de doğan Hâlid, 642'de Medîne'de öldü. Uhud'da Müşrikler'in sağ kanat kumandanı idi. 629'da 'Amr ile Mekke'den Medîne'ye gelip ihtidâ etti. 634 yazında Ecnâdeyn'de Bizans ordusunu yenip Şâm'ı (3.9.635) fethetti. Fakat az sonra Hazret-i Ömer tarafından Bizans'a karşı Suriye başkumandanlığından azledildi. Yerine, onun kadar büyük bir asker olmıyan, fakat çok dürüst olan Ebû-'Ubeyde tâyîn edildi. Hâlid'in izdivaçları: =Bint Cûdî (633'te öldürüldü) b.Rebî'a(633'te bu hanımı Dûmetü'l-Cendel'de esîr edip evlendi); = Leylâ (633 sonunda esîr edip evlendi; 633'te öldürülen Bitâh şeyhi Mâlik b. Nüweyre Temîmî'nin dul eşi); =Esmâ b.Enes b.Müdriki'l-Haṣ'emî (Câhiliyye'de evlendiği oğullarının annesi olan hanım).Hâlid'in oğulları: 'Abdü'r-Rahmân (bir çok Anadolu akınına kumanda etti, 666'da Hums'ta sancak beyi iken zehirlendi) ve el-Muhâcir(oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Dâğır oğlu Naṣr oğlu Hâlid oğlu Muhammed oğlu Dâğır oğlu Naṣr oğlu Dâğır oğlu Sagıyr oğlu Naṣr oğlu Muhammed ki 11. asırda yaşamıştır).- 'Amr İbni'l-Â'ṣṣ(Mekke, 573?-Füstât/Kaahire, 6.1.664=90?): Şâirdir. Hâlid ile 629 hazîrânında Medîne'ye Peygamber'in yanına gelip ihtidâ ettği zaman 56 yaşlarında idi. 'Ummân seferine kumanda edip bu ülkeyi ihtidâ ettirdi. 633'te Filistîn'i fethetti. Ecnâdeyn, Yermûk muhârebelerinde ve Şâm'ın fethinde bulundu. 640-642'de Mısır'ı Bizans'tan fethetti. 642'de Mısır'ın merkezi İskenderiyye'yi alarak fethini tamamladı. Füstât(Eski Kaahire) şehrini kurdu. Sıffîn'de Mu'âwiye saffında Hazret-i 'Alî'ye karşı savaştı. Kaahire'de muazzam 'Amr Câmii'ni yaptırdı. 13 yıl Mısır vâlîsi oldu; 640-647=7+658a-6.1.664=6. Bu makamda öldü. Reyta

b.Münebbih-i Sehmî ile evliydi. Oğulları: Kûfe vâlîsi Sa'îd, 'Abdurraḥmân, el-Muhâcir(oğlu Ḫâlid), Muḥammed ve 'Abdullaah(585?-685a=100?). Bu sonuncusu babası 12 yaşında iken doğmuştu. Hadîs bilgini olarak parladı. 647 İfrîkıye seferine katıldı. 629'da babasından bir kaç ay önce Müslüman olmuştu. Babasının yerine Mısır vâlîsi olup 665'te azledildi. 657 başında 'Amr'ın oğulları 'Abdullaah ile Muḥammed, babaları 'Amr ile Şâm'a gelip Mu'âviye'nin hizmetine girdiler ve Hazret-i 'Alî'nin hılâfetini tanımadılar. 'Amr'ın bir teyzesi, Nâfi b.Abdi'l-Kays Kureyşî ile evlendi ve bu izdivaçtan Kuzey Afrika fâtihi 'Ukbe doğdu. 'Ukbe b.Nâfi'(630?-683=53?): 662'de İfrîkıye vâlîsi oldu. 682-3'te ikinci def'a bu makamda bulundu. 670'de İfrîkıye'nin başkenti olarak Kayrewân'ı kurdu. Biskre'nin bir kaç km. güney-doğusunda Ṭubne'de şehîd oldu ve buraya gömüldü ki bu mevkıe "Sîdî 'Ukbe" denmektedir.

Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Fihr Kureyş: Kilâb'ın (/365-/405) asıl adları Ḥakem ve 'Urwe'dir. =Fâtıme b.Sâ'd b.Seyâl(Ḫayl) b.'Awf b.Ganm b.Â'miri'l-Gadîr b.'Amr b.Ceṡeme b.Yeşkür b.Ezd Şemû'e (bu hanım Kilâb'dan dul kalınca Rebî'a b. Ḥarâm b.Ẕamme b.'Abd b.Kebîr b.'Uzre b.Sâ'd b.Zeyd ile evlendi; bu Rebî'a'nın da ilk eşinden 3 oğlu vardı: Hun, Maḥmûd ve Celheme). Kilâb genç öldü. Yalnız Kuṣayy ve Zühre(=Cümel) adlı iki oğul bıraktı. Önce Benû-Zühre'yi göreceğiz. Zühre'nin kızı es-Sewdâ ve oğulları: 'Abdü Menâf(=Â'tike, =Kayle) ve el-Ḥâriṡ. Bu el-Ḥâriṡ'in oğulları: Şihâb, Wehb Ẕi'l-Füreyye 'Abd ve 'Abdullaah (oğlu Şihâb oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğulları 'Abdullaah ve Müslim oğlu Muḥammed; 'Abdullaah b.'Ubeyd'Ullaah'ın kızı Sâ'de; Şihâb'ın dîğer oğlu 'Abdülcânn). 'Abd b.el-Ḥâriṡ'in oğlu: 'Abdü 'Awf(=Mümenna'a) oğlu 'Awf(=eş-Şefâ, bu hanım Hazret-i Âmine Peygamber'i doğururken yardım etti) oğulları: 'Abd. (oğlu Ṭalḥa), el-Eswed (oğulları 'Abd., Muḥ., 'Ayyâş), Ḥamnen ve 'Abdü'r-Raḥmân. 'Awf kızı Â'tike. 'Abdü'r-Raḥmân b.'Awf, aşere-i mübeşşire'den olmakla gerekli neseb bilgisi yerinde verilecektir.- 'Abdü 'Awf'ın dîğer oğlu Ezher, bunun oğulları Ṭuleyb ve el-Muṭṭalib'dir. 'Abdü Menâf b.Zühre'nin oğulları: Kays, 'Abdü Kays, Hişâm (kızı Ṣafiyye), Üheyb ve Wehb. Bu Wehb, yeğeni Ṣafiyye'den başka Berre b.'Abdi'l-'Uzze b.'Uṡmân b.'Abdi'd-Dâr b.Kuṣayy ile evlenmiş ve bu ikinci izdivaçtan Hazret-i Âmine doğmuştur ki, Peygamber'in annesidir. Binâenaleyh Wehb b.'Abdi Menâf, Peygamber'in anne tarafından büyük-babasıdır. Wehb'in oğulları: 'Ubeyd, Yeğûṡ, 'Abdü Yeğûṡ(oğlu el-Eswed, oğlu 'Abdurrahmân; el-Eswed'in kardeşi el-Erkan, oğlu 'Abd.) ki bu 3 kardeş, Peygamber'in dayılarıdır ve son ikisinin Hıristiyan olduğu adlarından istihrâc edilebi' (Yeğûṡ = Hazret-i Îsâ). "Wüheyb" de denen Üheyb b.'Abdi Menâf(ki Hazret-i Âmine'nin amcasıdır) kızı Hâle ve oğulları Newfel ve Ebû-Wakkaaṣ Mâlik(=Ḥamme)'dir. Peygamber'in büyük-babası Wehb, 569'dan yânî Peygamber'in doğumundan önce ölmüştür. Hazret-i Âmine'nin amca kızı olan Hâle ise, 569'da 'Abdülmuṭṭalib b.Hişâm yânî Peygamber'in babasının babası (büyük-babası) ile evlenmiştir. Ebû-Wakkaaṣ'ın kızı Â'tike, amcası Newfel'in oğlu Maḫreme ile evlenmiş ve bu izdivaçtan el-Miswer doğmuştur(kızı Ümmü Bekr ve oğlu 'Abdü'r-Raḥmân ve bunun oğlu Ebû-Bekr). Ebû-Wakkaaṣ'ın oğulları: 'Umeyr, Â'mir, 'Utbe(Uhud'da Peygamber'in dudağını yaralayıp bir dişini kıran) (oğulları Hâşimü'l-Mirqâl ve Nâfi') ve Sâ'd'dır

(=Zebed). Bu Sâ'd b.Ebî-Wakkaaşın, Peygamber'in annesi Hazret-i Âmine'nin amca-oğlunun oğlu olduğu yukarıdaki şecereden anlaşılır.

Kusayy b.Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Fihr Kureyş: Kusayy(/400 -/480 =/80)ın asıl adı Zeyd'dir. el-Hacrûn'da gömülüdür. Peygamber'in 5. kuşak dedesidir. Kayın-pederinin yerine Kâbe mütevellîsi ve muhâfızı, Kureyş kabîlesi reîsi ve Mekke sitesi devlet başkanı olmuştur. =Hubbâ b.Hüleyl b.Hubşiyye b.Selûl b.Kâb Huzâ'a. Kusayy, Huzâ'alar'ı Mekke'den çıkardı. Mekke idâresi Kureyş'e geçti ve Kusayy cumhur reîsi oldu. Kâbe çevresi zâten Kureyş'e mahsustu. Dîğer kabîleler Mekke'nin dış mahallelerinde otururlardı. Kusayy'ın Berre adlı kızından başka 4 oğlu oldu: Aslî dal olan 'Abdü Menâf şûbesini en sona bırakacağız. Önce 'Abdü'd-Dâr, 'Abdü Kusayy(=Selmâ) ve 'Abdü'l-'Uzzâ(=Reyta'l-Huzayye) adlı oğullarının nesillerini göreceğiz. Bunlardan 'Abdü'r-Dâr, babasında önce öldü. Ancak Kusayy, Kâbe anahtarlarını, ihtiyarlığında bu oğluna vermişti. Hicâbet görevi, 'Abdü'd-Dâr öldükten sonra, onun oğullarına ve nesline intikaal etti.

'Abdü'd-Dâr b.Kusayy oğulları: Kelede, 'Abd., 'Ubeyd, 'Ubeyde, Wehb, 'Usmân (=Hezîbe), 'Abdü Menâf, 'Umeyle (oğlu Mâlik) ve es-Sebbâk. Bu sonuncunun oğulları: 'Awf, el-Hâris, Â'mir (oğlu el-Eswed), 'Umeyle(oğlu Mâlik oğlu Harmele oğlu Sâ'd oğlu Süweybıt). el-Hâris b.es-Sebbâk oğulları: Â'mirül-Asrem (oğlu el-Eswed) ve Bâ'kek (oğulları Ebû-Sünbüle ve Ebü's-Senâbil). 'Awf b.es-Sebbâk oğulları: Desiyy ve Ebû-Meysere (oğlu 'Abd.). 'Abdü Menâf b.'Abdi'd-Dâr oğulları: 'Usmân, Kalede ve Hâşim. Bu Hâşim'in oğulları: 'Ikrime (644'te hayatta) ve 'Umeyr. Bu 'Umeyr'in kızı Ümmü Cemîl ve oğulları: Ebû-Rizâm, Ebû-'Azîz Zürâre (oğlu 'Umeyr oğlu Mus'ab) ve Mus'abü'l-Hayr(=Hanne b.Cehş Esedî) (bu Mus'ab, ilk Habeş göçüne katıldı, 621'de Medîne'ye gidip burada İslâm'ı yaydı ve Peygamber'e göç edebilecek bir muhit sağladı, 625 martında şehîd oldu).- Kalede b.'Abdi Menâf oğlu 'Alkame'nin oğulları: 'Abdü'l-Münzir ve el-Hâris. Bu sonuncunun oğulları en-Nazr ve en-Nüzayr, bunun oğlu el-Mürtefî' oğlu Muhammed oğlu Câ'ferü'l-Meymûn 'Usmân b.'Abdi'd-Dâr oğulları: Şüreyh (oğlu Kâsıt), Hâris ve 'Abdü'l-'Uzzâ (=Ümmü Habîb b.Esed b.'Abdi'l-'Uzze b.Kusayy). Bu sonuncunun kızı: Berre = Wehb b.'Abdi Menâf b.Zühre ki bu evlenmeden Hazret-i Âmine doğmuştur; yânî bu Berre b'Abdi'l-'Uzze, Peygamber'in anneannesidir. 'Abdi'l-'Uzze b.'Usmân'ın oğulları Habîb ile Ebû-Talha'dır. Ebû-Talha'nın oğulları: Şeybe (oğlu 'Abd.ü'l-'Ankazî), Ebû-Sâ'd, 'Usmân (oğlu Şeybe oğlu 'Ubeydullâhi'l-Â'câm) ve Talha's-Sülâfe. Uhud'da Hazret-i Hamza tarafından katledilen bu sonuncu Talha'nın şu bütün oğulları da Uhud'da maktûl düşmüşlerdir: 'Usmân(2 oğul bıraktı ki biri 'Abd., bunun oğlu 'Usmân oğlu 'Ubeydullâh oğlu İbnü'l-Hacebî), Nâfi'a, Kilâb, Cülûs, Ebü'l-Hulâs, Müsâfî' (oğulları Yezîd ve 'Abd.), el-Hâris. Bu sonuncunun oğlu Talha'nın oğlu 'Abdü'-Rahmân(=Safiyye)'ın oğlu Mans ûr'un oğlu el-Kerîm ve bu Mansûr'un kızları da Safiyye ile Emet'tir.- 'Abdü'd-Dâr-Oğulları, 'Usmân b.Ebî-T alha b.'Abdi'l-'Uzze'den günümüze kadar gelmiştir. 'Usmân b.Ebî-Talha, Kâbe hâcibi olarak 'Abdü'd-Dâr-Oğulları'nın görevini devâm ettirdi. 627'de Hendek'te Müşrikler'in sancakdârı olarak Müslümanlar'la savaştı. 629'da Medîne'ye gelip ihtidâ etti. 630'ta Mekke fethinde

Peygamber tarafından resmen Kâbe muhâfazası kendisine ve nesline tevdî edildi. 662'de Mekke'de öldü. Oğulları: Wehb(oğulları: Nebîh ve 'Abdullaah, bunun kızı Sâ'de) ve Şeybe. Bu Şeybe, 630'da Mekke'nin fethinde ihtidâ etti. 662-676 arasında Kâbe muhâfızlığı yaptı, bu târihte Mekke'de öldü. Kızları Safiyye ve Ümmü Hüceyr, oğulları Talha, Cübeyr ve 'Abdullaah'tır. 'Abdullaah b.Şeybe'nin kızı Ümmü 'Umeyr, oğlu Müsâfî'dir (bunun oğulları: 'Abdü'r-Rahmân, 'Abdullaah ve Mus'ab). Müsâfî'in oğulları Sâ'de b.'Abdillaah b.Wehb'den doğmuştur. Cübeyr b. Şeybe oğulları: 'Abdü'l-Hamîd ve Şeybe(=Ümmü 'Umeyr) (bunun oğulları: 'Umeyr ve Mus'ab). Talha b.Şeybe'nin oğlu 'Usmân, 677'de Mekke'de öldü. X. asra kadar Kâbe anahtarlarını muhâfaza eden 'Abdü'd-Dâr-Oğulları, bu 'Usmân b.Talha'nın torunlarıdır.

'Abdü Kusayy b.Kusayy'ın Selmâ ile izdivâcından Tahmür adlı kızı ve 4 oğlu oldu: Büceyr (oğlu Nukayd oğlu el-Huweyris), Wehb, Ebû-Kebîri'l-Münhib (oğlu Kebîr, kızı Hind=Newfel b.Esed) ve Münhib. Wehb'in oğlu 'Umeyr, Erwe b. 'Abdi'l-Muttalib, yânî Peygamber'in bir halası ile evlenmiş, bundan Peygamber'in hala-oğlu Ebû-'Adiyy Tuleyb doğmuş, Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid düşmüştür; oğlu 'Adiyy'dir.

'Abdü'l-'Uzze b.Kusayy'ın Reyta ile izdivâcından Esed doğmuş, Berre b.'Awf b.'Ubeyd b.Kâb b.Lü'ayy ile evlenmiştir. Kızı Ümmü Habîb, 'Abdü'l-'Uzze b.'Usmân ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Berre doğmuştur ki, Peygamber'in büyük büyük-annesidir; Ümmü Habîb b.Esed, Peygamber'in annesi Hazret-i Âmine'nin anne annesi olmaktadır. Esed oğlu el-Hâris oğulları: 1) Züheyr, oğlu Humeyd, oğulları 'Abd. ve Mâ'bed, oğlu 'Abd. 2) Ümeyye, oğlu 'Amr. 3) Hâşim, oğlu el-Â'sıyy Ebi'l-Bahterî, oğlu el-Eswed, oğulları Sâ'îd ve 'Abd., oğlu 'Abdurrahmân, oğlu Talha. Esed'in dîğer oğulları: 'Usmân Hâşim, Tuleyb, Habîb (oğlu Tüweyt oğlu 'Abd.), Hâlid, Tâlib, 'Amr, Ebû-Sayfî, Newfel, el-Muttalib, Huweylid, Huweyris. Huweyris oğlu 'Usmân, 609'da İslâm dîninin zuhûrundan önceki 4 hanîf'ten yânî Tek Tanrı'ya inanandan biridir. Bu durumda iken 605'te Hıristiyan oldu, Bizans hizmetine girdi, İstanbul'a gitti, orada öldü, kardeşi Muttalib'dir. Oğlu ise el-Hâris'dir.- Hind b.Ebî-Kebîr b.'Abdi Kusayy b. Kusayy ile evlenen Newfel'in oğulları 'Adiyy (oğlu 'Ubeydullâh), Safwân (kızı Büsre) ve Waraka'dır. Kızı Kuteyle'dir. Waraka b.Newfel, şâir olup (*Eğânî*, III, 13-5) 619'da 84 yaşlarında öldü. 609'dan önceki 4 hanîf'den biri de budur. Peygamber'e 609'da nübüvvet gelince ilk vahyini Hazret-i Hadîce'den sonra Waraka'ya bildirdi; Waraka, Peygamber'e, kendisinin beklenen peygamber olduğunu söyledi, fakat İslâm dînini kabûl etmedi.- el-Muttalib b.Esed: Oğulları Ebû-Hubeyş (kızı Fâtıme, oğlu es-Sâib oğlu 'Abd.) ve el-Eswed'dir. Bu sonuncunun oğulları 'Aqîl, Hebbâr ve Zem'a, Zem'a'nın oğulları Wehb (oğlu 'Abd.), el-Hâris Yezîd ve 'Abdullaah, 'Abdullaah'ın oğulları Ebû-'Ubeyde (oğlu 'Ubeyd, kızı Hind) ve Kesîr'dir(bunun oğlu Wehb oğlu gene Wehb='Ubde oğlu gene Wehb).- Huweylid b.Esed 584'de öldü. Fâtıme b.Zâide b.Rewâha b.Hücr b.Ma'ıss b.Lü'ayy b.Gaalib b.Kureyş ile evlendi. Kızları Hadîce ve Hind, oğulları Hizâm, Newfel, el-'Awwâm (oğlu 'aşere'den Zübeyr), Talha'dır. Hazret-i Hadîce (556-618), yerinde görülecektir. Peygamber'in ilk zevcesi ve İslâm kadınlarının efdal'idir, yânî İslâm akıydesinde gelmiş geçmiş Müslüman kadınların en büyüğüdür. Peygamber'den sonra da yeryüzündeki ilk

Müslüman'dır. Binâenaleyh Huweylid b.Esed, Peygamber'in kayın-pederi olur. Ancak kızının Peygamber'le evlenmesinden 11 yıl önce ölmüştür. Hadîce'nin kızkardeşi ve Peygamber'in baldızı Hind, er-Rebî' b.'Abdi Şems ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Ebü'l-Â'ss Lukayt doğmuştur ki, Peygamber'le Hadîce'nin büyük kızları olan teyze kızı Zeyneb'le evlenmiştir, yerinde görülecektir. Newfel b.Huweylid, Peygamber'in kayın-birâderi olmasına rağmen Bedr'de Müşrikler saffında savaşmıştır. Aynı durumda bulunan Talha da 627'de Hendek'de Müşrikler saffında idi. Hizâm b.Huweylid'in oğulları: Hakîm(=Zeyneb) ve Hâlid'dir. Hakîm, 678'de pek yaşlı olarak ölmüştür, oğulları: Hişâm ve 'Abdullaah(oğlu 'Usmân oğlu 'Abdullaah=Sükeyne oğlu 'Usmân Karîn oğlu İbrâhîm kızı Hadîce ve bunların oğulları 'Usmân). Hâlid b.Hizâm b. Huweylid'in kızı Hind ve oğlu 'Abdullaah'tır. Bu 'Abdullaah'ın oğulları: 'Usmân(oğlu ad-Dahhâk oğlu 'Usmân oğlu ad-Dahhâk) ve el-Muğîre(oğlu el-Münzir oğlu 'Abdullaah oğlu el-Münzir oğlu İbrâhîm). el-'Awwâm b.Huweylid, Safiyye b.'Abdi'l-Muttalib yânî Peygamber'in halalarından biri ile evlenmekle çocukları, Peygamber'in hala-zâdeleridir. Oğullarından Zübeyr, aşere-i mübeşşire'den olmakla, bu dal hakkındaki bilgiler yerinde ez-Zübeyr bahsinde görülecektir. ez-Zübeyr'den başka el-'Awwâm'ın oğulları Asrem, es-Sâib, Büceyr, Yâ'lâ ve el-'Awwâm kızı Zeyneb'dir.

'Abdü Menâfi'l-Muğîre "el-Kamer" (doğ./433) b.Kusayy, Peygamber'in dedesinin dedesidir. 480'e doğru babasının yerine Kâbe muhâfızı ve mütevellîsi olmuştur. İlk Çağ'da doğmuş, Orta Çağ'da ölmüştür (babası Kusayy da öyle). Wâkıde ve Â'tike b.Mürre Süleymânî ile evlenmiştir. Newfel, ilk izdivaçtan, Hâşim, 'Abdü Şems ve el-Muttalib ise ikincisinden doğmuşlardır. Kızları: Hâle, Berre, Kılâbe, Tümâzır, Reyta, Hanen, oğulları ise Hâşim, Newfel, el-Muttalib, 'Abdü Şems, Ebû-'Ubeyd(oğlu 'Ubeyd)'dir.

'Abdü Şems b.Abdi Menâf = 'Able izdivâcından: Ümeyye, Süfyân, 'Abdü Ümeyye, Newfel (kızı 'Able) (oğlu el-Â'ś, oğlu Hebbâr, oğlu 'Usmân oğlu Yezîd, oğlu Hâlid), Küçük Ümeyye (oğlu el-Hâris oğlu 'Abdullaah oğlu 'Alî kızı es-Süreyyâ), 'Abdü'l-'Uzze, Habîb(=Zebîbe), Rebî'a(=Hind ki Hazret-i Hadîce'nin kızkardeşidir) ve kız olarak Rukayye (=Ebü's-Salt Sakıyf oğlu Ümeyye b.Ebi's-Salt, ünlü şâir, ölümü: 631).- Ümmeyye b.'Abdi Şems'in nesli için bk. EMEWÎLER.- 'Abdü'l-'Uzze b.'Abdi Şems'in oğulları: Rebî'a oğlu Hârise oğlu Muhliz oğlu 'Abdurrahmân oğlu el-'Alâ. Rebî'a b.'Abdi'l-'Uzze'nin diğer oğlu 'Adiyy, bunun oğulları: Kinâne, 'Alî ve Yezîd. 'Alî oğlu 'Abd. oğlu 'Umer oğlu 'Abd.i'l-'Ablî. Yezîd'in oğlu ise el-Welîd, bunun oğlu 'Abd. İbni'd-Dâniyye. er-Rebî' b.'Abdi'l-'Uzze oğlu: Ebü'l-Â'ss Lukayt, Hazret-i Zeyneb'le evlenmekle Peygamber dâmâdıdır. 'Alî ve Â'ss adlı oğulları ve Ümâme adlı kızı vardır (Zeyneb bahsine bk.).- Habîb b.'Abdi Şems'in oğulları: 'Amr, Semüre (=Erwe) (oğlu 'Abdurrahman oğlu 'Ubeydullâh oğlu keza 'Ubeydullâh) ve ve Rebî'a. Bu Rebî'a'nın oğlu: Kureyz(=el-Beyzâ), bunun oğlu Â'mir(=Deccâce) ve bunun da oğlu 'Abdullaah (646'da Basra vâlîsi, 651 başında Sicistân ve Kâbil fâtihi). Kureyz'in kızı Erwe ise önce 'Ukbe b.Ebî-Mu'ayt, sonra 'Affân b.Ebi'l-Â'ss b.Ümeyye b.'Abdi Şems ile evlenmiş ve bu ikinci izdivâcında Hazret-i Osmân'ı doğurmuştur.- Kureyz'in dîğer oğlu 'Ubeys, bu-

nun oğlu Müslim. 'Abd. b.'Âmir'in oğulları: 'Abdülmelik, 'Abdülḥamîd, 'Abdurrahmân, 'Abdü'l-'Alâ(oğlu 'Abdurraḥmân oğlu 'Amr) ve 'Abdülkerîm (oğlu 'Abdülḥamîd oğlu 'Ubeydullâh Newfel).- Rebî'a b.'Abdi Şems, Hazret-i Hadîce'nin kızkardeşi Hind ile evlenmiştir, oğulları: Şeybe ve 'Utbe (Fâṭıme). Şeybe ile Ebü'l-Welîd 'Utbe (doğ. 559?, şâir) ve 'Utbe'nin oğlu el-Welîd, 624'te Bedr'de Müşrikler saffında maktûl olmuşlardır. 'Utbe'nin oğulları: el-Welîd (kızı Hind ve oğlu Â'ṣım oğlu İmrân oğlu el-Muğîre) ve Ebû-Ḥuẕeyfe Hüşeym (=Sehle). Bu Ebû-Ḥuẕeyfe, kardeşi, babası ve amcası Müşrikler saffında çarpışırken Bedr'de Peygamber saffında vuruşmuş, 633 şubatında da Yemâme'de şehîd olmuştur. Oğulları Ḥuẕeyfe ve Muḥammed'dir. Bu ikincisi 633'te küçük yaşta yetim kalınca Hazret-i Osmân tarafından evlâd edinilmiş, 656'da bir ara Mısır vâlîsi olmuş, 657 başında Mu'âwiye tarafından Ḥawrân'da öldürülmüştür. 'Utbe b.Rebî'a'nın kızı Hind ise, önce Fâkih b.Muğîre Maḫzûmî, sonra Ebû-Süfyân ile evlenmiş, bu ikinci izdivâcından ilk Emevî halîfesi Mu'âwiye'yi doğurmuş, babası Hazret-i Hadîce'nin yeğeni olduğu halde, korkunç Müslüman düşmanlığı ile tanınmış, 630 Mekke fethinde Müslüman olmuş, 640'a doğru ölmüştür. 'Utbe'nin diğer kızları Ümmü Eben ve Ümmü Külṡûm idi. Toplam 11 oğlu ve bir çok kızı vardı.

Newfel b.'Abdi Menâf oğulları: 'Amr(oğlu Ẕureyb oğlu Nâfi'), 'Abdü 'Amr (oğlu Karaẓa oğlu Müslim ve Karaẓa kızı Fâḫıte), 'Adiyy ve Â'mir. Bu sonuncunun kızı Fâḫıte ve oğlu el-Ḥâriṡ(=Hadîce). Bu el-Ḥâris'in oğulları: 'Ukbe ve Ebû-Ḥüseyn. Bu sonuncunun oğulları Ḥüseyn ve el-Welîd (kızı Meymûne).- 'Adiyy b.Newfel'in oğulları: el-Ḫıyâr (oğlu 'Adiyy oğlu 'Ubeydullâh) ve el-Muṭ'ım. Bunun oğlu Cübeyr'in kızı Ümmü Ḥabîb ve oğulları: Nâfi', 'Ubeyd'Ullaah, Muḥammed (oğlu Ebû-Süleymân oğlu Sül.), Ebû-Süleymân. Bu sonuncunun oğulları: Süleymân ve Ebû-Ḥüseyn 'Uṡmân. Bu sonuncunun oğulları: Ḥüseyn, Sa'îd(oğlu 'Umer), 'Abdü'r-Raḥmân (oğlu 'Abdullaah).

el-Muṭṭalib b.'Abdi Menâf, 489'da ağabeyi Hâşim ölünce Kâbe hizmetlerini devraldı, Yemen'de Redmân'da öldü. Kızı el-'Ayle'dir. Oğulları: Ebû-Rühm Üneys (=Râiṭa) (kızı Selmâ), 'Abbâd (oğlu Üṡâṡe, bunun kızı Hind ve oğlu Misṭaḥ), 'Alkame(oğlu 'Amr), Ebû-Şimrân (oğlu Şimrân), Miḥṣan, Ebû-Rühmi'l-Aṣğar, Maḫreme(oğulları 650'ye doğru ölen Kays ve aṣ-Ṣalt oğlu Cüheym; Kays'ın oğulları Muḥ. ve 'Abd.), Hâşim ve el-Ḥâriṡ'tir. Hâşim'in oğlu 'Abdü Yezîd, onun oğulları: Ṭalḥa, Rükâne (=Süheyme) (oğlu Yezîd oğlu 'Alî oğlu Muḥammed ve 'Alî'nin kızı 'Ubde), 'Ubeyd. 'Ubeyd oğlu es-Sâib oğlu Şâfi', bunun oğulları 'Alî (oğlu Muḥammed) ve 'Uṡmân, bunun oğlu el-'Abbâs ve bunun oğulları İdrîs(oğlu Muḥammed kızı Zeyneb) ve Muḥammed'dir (oğlu 'Abdullaah oğlu Muḥammed=Zeyneb oğlu Aḥmed b.Bintü' ş-Şâfi'î).- El-Ḥâriṡü'l-Erett b.el-Muṭṭalib(=Ümmü Ṣayfî) oğulları: el-Ḥüseyn (oğlu 'Abd.), et-Tüfeyl, 626'dan sonra ölen Eswed, Bedr'de Müşrikler saffında olan Newfel, Bedr'de şehîd olan 'Ubeyde veyâ 'Ubeydullâh (563-3.624=61) ve el-Ḥâriṡ'in kızı da Büheyne'dir.

Hâşimîler

Hâşim b.'Abdi Menâf'dan gelen Kureyşliler'e "Hâşimîler" denmektedir (Ar. Hewâşim, Benû-Hâşim). Hâşim b.'Abdi Menâf, Peygamber'in dedesinin babasıdır (/464-/498=25). Asıl adı 'Amr'dır. 25 yaşlarında (25 yaşında, bir rivâyete göre sâdece 25 yaşında) Şâm dönüşü Gazze'de ölmüştür. Babasının yerine Kâbe'nin sikaaye ve rifâde denen hizmetleri, Kâbe muhâfızı ve mütevellîsi olarak Hâşim'e geçmişti. Hâşim ölünce kardeşi el-Muttalib bu hizmetleri üzerine aldı. Hâşim, Medîneli Hazrec kabîlesinin Neccâr âilesinden genç bir dul olan Selmâ b.'Amr b.Zeyd ile Medîne'de evlenmişti. Peygamber'in dedesi 'Abdü'l-Muttalib, bu izdivaçtan doğdu. Bâzı kaynaklarda Hâşim'in şu hanımlarla da evlendiği zikredilir: Wâkıde, Hind, Leyle'l-Cezûr, Ümeyme. Bundan sonraki bütün aşağıdaki şahıslar "Hâşimî" olup Hâşim'in torunlarıdır. Hâşim'in kızları: Rukayye, Hâlide, eş-Şifâ, Hanne, ez-Za'îfe. Hâşim'in oğulları: 'Abdü'l-Muttalib, Sayfî, Ebû-Sayfî 'Amr(kızı Rakıyka ve oğlu Sayfî), Nazle(oğlu el-Erkamm), Esed (oğlu Huneyn, kızı Fâtıme). Fâtıme b. Esed b.Hâşim, amca oğlu Ebû-Tâlib'le evlenmiş ve bu izdivaçtan Hazret-i 'Alî doğmuştur. Hâşim'in nesli oğullarından yalnız 'Abdü'l-Muttalib tarafından yürümüş, diğer bütün çocukları -kendisi gibi- çok genç ölmüşlerdir.

'Abdü'l-Muttalib b.Hâşim(Medîne /487-Mekke 577=90): Peygamber'in dedesidir(babasının babası). Peygamber 7 yaşında iken ölmüştür. Amcası el-Muttalib'in yerine Kâbe muhâfızı ve mütevellîsi olmuştur. Zemzem'in ikinci kâşifidir. Zîrâ Zemzem kuyusu takrîben 3 asırdan, Cürhümler tarafından doldurulduğundan beri kaybolmuştu. Asıl adı Şeybe ve künyesi "Ebü'l-Hâris" olan ve "Şeybetü'l-Hamd" diye anılan 'Abdü'l-Muttalib, Medîne'de amcası el-Muttalib tarafından büyütüldü (zîrâ babası Hâşim öldüğü zaman 2 yaşlarında idi). Annesinin izniyle amcası tarafından Medîne'den alınıp Mekke'ye getirildi. 'Abdü'l-Muttalib'in zevceleri: 1.= Semrâ b.Cündeb ('Abdü'l-Muttalib'in ilk eşi ve büyük oğlu el-Hâris'in annesi), 2.= Fâtıme b.'Amr b.A'ızz b.'İmrân b.Mahzûm b.Yekaaza(Â'tike, Berre, Ümeyme adlı Peygamber halalarının, Peygamber'in babası 'Abdullaah'ın, Peygamber'in amcaları Ebû-Tâlib, Zübeyr, 'Abdü'l-Kâbe'nin annesi), 3.= Nuteyle b.Cenâb ('Abbâsîler'in ceddi el-'Abbâs'ın annesi), 4.= Hâle b.Wüheyb b.'Abdi Menâf b.Kâb b.Zühre b.Kilâb (izdivâcı 569) (Safiyye ve Hamza'nın annesi), 5.= Şübre veyâ Lübne b.Hâcir Huzâ'a (Ebû-Leheb'in annesi), 6.= Safiyye, 7.= Mümenne'a.

'Abdü'l-Muttalib'in kızları (yaş sırası hiç bir zaman tesbît edilemiyor) (hepsi Peygamber'in halaları): 1. Â'tike: 624'te hayatta ve müşrike. =Ebû-Ümeyye b. el-Muğîre b.'Abd. b.'Umer b. Mahzûm b. Yekaza b. Mürre b.Kâb b. Lü'ayy b.Gaalib b. Kureyş. Çocukları: 10.1.630'da Müslüman olan 'Abdullaah, Zübeyr ve Ümmü Seleme. Bu sonuncu kız, önce teyze-oğlu Ebû-Seleme, sonra dayı-oğlu Peygamber'le evlendi.- 2. Berre: Mahzûmîler'den 'Abdü'l-Esed b. Hilâl ile evli. Oğlu: Ebû-Seleme (594-3.625=31), Peygamber'in hem hala-oğlu, hem süd kardeşidir, Uhud'da şehid düşmüştür. Hala kızı Ümmü Seleme b.Ebî-Ümeyye ile evlenmiş, 'Abdullaah, 'Amr, Seleme adlı oğulları olmuştur ki Peygamber'in hem ikinci derecede yeğenleri, hem de üvey oğullarıdır. Zîrâ

Ümmü Seleme dul kalınca, Peygamber'le evlenmiştir.- 3. Ümeyme: Cehş b.Riâb b.Yâ'mer b.Sâbire b. Mürre b.Kebîr b.Ganm b.Dudan b.Esed'le evlenmiştir. Kızı Zeyneb: önce Zeyd b.Hârise b.Şerâhîl evlenmiş, 626'da boşanıp dayı-oğlu Peygamber'le evlenmiştir. Ümeyme'nin dîğer kızı Hamne, 622'de hayatta ve Müslüman idi. Ümeyme'nin oğulları 'Abdullaah ve 'Ubeyd'Ullaah'tır. 'Abdullaah, ilk Müslümanlar'dan ve Habeş göçmenlerindendir. 622'de Medîne'ye göçmüş, Uhud'da şehîd olmuştur (586-626=40). Zeyneb b.Huzeyme ile evlenmiştir ki dayısının kızıdır; Zeyneb'in 3. izdivâcı Peygamber iledir. 'Ubeyd'Ullaah, 609'dan yânî İslâm dîninin zuhûrundan önce 4 hanîf'ten biridir. 616'da Müslüman oldu. 616'da 2. Habeş göçüne katıldı. "Ümmü Habîbe" denen Remle b.Ebî-Süfyân ile evlendi. 616'da Müslüman olan ve 664'te ölen bu hanım, zevciyle Habeş göçüne katıldı, 627'de dul kalınca Peygamber'le evlendi. Oğlu Habîb'dir.- 4. Ümmü Seleme: el-Hâris b.Keldeti's-Sakafî ile evlendi. Oğlu Nazr, Bedr'de maktûl düştü.- 5. Erwe: Ümeyr b.Wehb b.'Abd b.Kusayy ile evlendi. Oğlu Ebû-'Adiyy Tuleyb, Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid düştü. Onun oğlu 'Adiyy'dir.- 6. Safiyye: 626'da hayatta ve Müslüman idi. 'Awwâm ile evlenip aşere-i mübeşşire'den ez-Zübeyr'i ve dîğer kardeşlerini doğurdu; yerine bk.- 7. el-Beyzâ.- 8. Adını tesbît edemediğimiz bir Peygamber halası, Ebû-Rehm ile evli idi. Oğlu Ebû-Berâ, ilk Habeş göçüne katılan Müslümanlar'dandır.- 9. ve 10. İki Peygamber halası daha, muhtemelen genç kız olarak ölmüşlerdir.

'Abdü'l-Muttalib'in oğulları (yaş sırasını tesbît etmek mümkün değildir): 1. 'Abdullaah: Peygamber'in babasıdır, aşağıya bk.- 2. Ebû-Tâlib: Hazret-i 'Alî'nin babasıdır, aşağıya bk.- 3. el-Hâris: Oğulları: Newfel, Rebî'a (=Ümmü Hakem, oğulları Âdem ve el-'Abbâs= Ümmü Firâs oğlu 'Abdü'r-Rahman (ölm. 704) kızı Ümmü 'Abdullaah; Rebî'a kızı Zeyneb), Ebû-Süfyân (10.1.630'da Müslüman, şâir, ölm. 652; kızı Hamîde; oğulları Süfyân ve 630'da Müslüman olan Câ'fer), Tufeyl(=amca-kızı Zeyneb b. Huzeyme, boşandıktan sonra Peygamber'le evlendi), el-Muğîre, Ümeyye, 'Abdullaah; el-Hâris'in kızı: Erwe; Newfel b.el-Hâris'in oğulları: el-Hâris (kızı Zureym oğlu 'Abdullaah(684'te hayatta) (=Hâlide), "Bebbe" diye tanınmıştır; bu 'Abdullaah'ın oğulları: genc 'Abdullaah ve İshâq(=Ümmü 'Abdullaah); İshâk'ın oğulları: 'Abdullaah, Tellâb, Yâ'kuub, 'Abdü'r-Rahmân; İshâk'ın kızları: Hind ve Ümmü 'Umer; 'Abdullaah b.'Abdillaah b.el-Hâris'in kızı Â'tike ve oğulları Süleymân, Hammâd, Î'sâ); el-Muğîre b.Newfel'in kızı Ümâme ve oğlu Yahyâ; el-Muğîre=Esmâ, =Ümeyme. 'Abdullaah (=Hind) b.Newfel'in oğulları: Muhammed(=Hamîde) (kızı Kuseyme ve oğulları el-Kaasim, Mu'âwiye, Câ'fer) ve as-Salt(=Zeyneb, =Ümâme) (kızı Fâtıme ve oğulları Hamîd, Yahyâ).- 4. el-'Abbâs, 'Abbâsîler'in atası, bk. 'ABBÂSÎLER.- 5. Hacl(oğlu Kurre).- 6. el-Mücewwem (kızı Hind).- 7. ez-Zübeyr (bâzı kaynaklarda: Züheyr)'in kızları Ümmü'l-Hakem ve Zubâ'a; oğlu 'Abdullaah (Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid). Zübeyr'in yeğeni Peygamber'le - Peygamber 17 yaşında iken- Yemen seyâhati: 587, ölümü: 590'dan sonra.- 8. 'Abdü'l-Kâbe.- 9. Kusemm (çocukken öldü).- 10. Zirâr.- 11. el-Geydâk.- 12. Huzeyme: oğlu el-Hâris(Bedr gaazîsi, ölm. 660a); kızı: Zeyneb: önce amca-oğlu Tufeyl b.el-Hâris'le evlenip boşandı; sonra hala-oğlu 'Abdullaah b.Ümeyme,

üçüncü defa gene dul kalıp dayı-oğlu Peygamber'le evledi.- 13. Hamza (569-625 mart = 56): Peygamber'in bir yaş büyük amcası. Künyeleri: Ebû-Yâ'lâ, Ebû-'Umâre. Uhud'da şehîd oldu ve Uhud'a gömüldü. 615 sonunda Müslüman oldu; 39. Müslüman'dır. = Zeyneb veyâ Selmâ b. 'Umeys (Selmâ'nın kız kardeşi: Esmâ). Kızları: Ümmü Ebîhe, 'Ammâre. Oğlu: Yâ'lâ.- 14. 'Abdü'l-'Uzze: künyesi "Ebû-'Utbe" iken Müslümanlar'ca "Ebû-Leheb" denmiş, bu cehennemlik adla târîhe geçmiştir. Büyük Müslüman düşmanı. Bedr'den 7 gün sonra Mekke'de 21 Mart 624'te öldü. = Cümeyl "Ümmü Cemîl" b.Harb b.Ümeyye. Kızları: Dürre (=Zeyd b.Hârişe, 628'de evlendi, Peygamber'in evlâdlığı) ve Kuteyle (=Hazret-i Ebû-Bekr; bu izdivaçtan Esmâ doğdu ki ez-Zübeyr İbni'l-'Awwâm ile evlenmiştir, aşere-i mübeşşire'dendir). Ebû-Cehl'in oğulları: Cemîl, Mu'attib (kızı Hâlide), Huweytıb(630'da Müslüman, 674'de pek yaşlı öldü), 'Uteybe(Peygamber'in bedduâsından az sonra Şam yolunda Zerkaa'da arslan parçaladı) ve 'Utbe(şâir, 630'da Müslüman, =Bint Ebân b.Sa'îd b.el-Â'ss Emewî, izdivâcı 613; oğlu: el-'Abbâs ve bunun oğlu el-Fazlü'l-'Abbâsi'l-'Utbe'l-Lehebî, şâir). 'Utbe ve küçüğü olan 'Uteybe, amca kızları olan Peygamber'in 2 kızı ile nişanlı iken, nişan bozulmuştur.

Ebû-Süfyân b.el-Hâris b.Abdilmuttalib 641'de Medîne'de öldü. Aşağıdaki Ebû-Tâlib(535-619=84) şâirdir.

Ebû-Tâlib b.'Abdi'l-Muttalib (Mekke 639-Mekke 619 = /80): Ölümü, Hazret-i Hadîce'nin ölümünden 3 gün öncedir. Müslüman olmadı. Asıl adı: 'Abdü Menâf. Künyesiyle tanınmıştır. Peygamber'in 31 yaş kadar büyük amcasıdır. Peygamber'in babasından da 2 veyâ 4 yaş büyüktür. Peygamber'in kendisinden 1 ve 2 yaş büyük amcaları Hamza ve 'Abbâs'tan ise takrîben 29-30 yaş büyüktür. Hazret-i 'Alî, babası 60, hattâ 60 küsur yaşında iken doğmuştur. Ebû-Tâlib, amcasının kızı(ve Peygamber'in babasının amca kızı, yânî ikinci derecede halası) Fâtıma b.Esed'le, ayrıca 'Aliyye ile evlenmiştir. Ebû-Tâlib, 577'den 619'da ölümüne kadar takrîben 42 yıl, Mekke cumhur reîsi idi. Kureyş şeyhi, Kureyş kabîlesinin başı, Kâbe hizmetlerinin başı olarak bu vasfı hâiz bulunuyordu. Ölünce yerine Mekke'nin başına babasının amcasının torunu olan Ebû-Süfyân b. Harb b.Ümeyye -ki Mu'âwiye'nin babasıdır-geçti. Ebû-Tâlib'in Mekke ve Kureyş'in en nüfuzlu adamı olduğu uzun yıllardan ondan sonra en nüfuzlu şahsiyet esâsen Ebû-Süfyân'ın babası Harb b.Ümeyye, o ölünce de Welîd b.Muğîre Mahzûmî, o da ölünce Ebû-Süfyân olmuştu. Babasının ölümünde Ebû-Tâlib, yeğeni Peygamber'i himâyesine aldı ve baba gibi yetiştirdi. Zîrâ Ebû-Tâlib'in babası ve Peygamber'in büyükbabası 'Abdü'l-Muttalib öldüğü zaman Peygamber, 7 yaşında idi. Ebû-Tâlib'in hayâtının son 10 yılında (609-619) Peygamber, dînini neşretmiye başladı ve Mekke'de büyük tepki, düşmanlık gördü, sûikasdlerle karşılaşdı. Bu 10 yıl içinde Ebû-Tâlib, yeğeninin zarar görmemesini sağladı, fakat onun dînini kabûl etmedi. Hâlbuki Ebû-Tâlib'in oğulları, başta Hazret-i 'Alî olmak üzere, Müslüman olmuşlardı. Hattâ Hazret-i 'Alî, Müslüman olan 3. şahsiyettir (Hazret-i Hadîce ve Hazret-i Ebû-Bekr'den sonra). Ebû-Tâlib 80'lik olarak ölünce Peygamber, amcası ve babalığı olan kudretli şahsiyetin şemsiyesinden dışarıya çıktı. Düşman Mekke'de barınması ve dînini yayması imkânları çok kısıtlandı. 3 yıl sonra Medîne'ye hicret etti.- Ebû-Tâlib'in kızları: Reyta, Cümâne, Ukayle, Fâhite, "Ümmü Hânî" künyesiyle tanınan Hind. Bu sonuncu 630'da Müslüman oldu. =Hübeyre b. Wehb(Mahzûm), 630'dan sonra Necrân'da müşrik olarak öldü. Oğlu

Câ'de, Kûfe'de 661'den sonra öldü. Fâhıte de 630'da Müslüman oldu. Hübeyre b. Â'mir'le evliydi. Ebû-Tâlib'in oğulları: Tâlib (en büyük oğlu), 'Akıyl (2. oğlu), Tüleyk, Câ'fer ve en küçük oğlu olan Hazret-i 'Alî. Hazret-i 'Alî ve Evlâdı, yerinde aşağıda görülecektir. Burada 'Akıyl ile Câ'fer'in çocuklarını göreceğiz:

'Akıyl: 681'e doğru 90 yaşlarıda öldü.= Fâtıme. Bedr'den müşrikler saffında vuruştu. Hudeybiye muâhedesinde (mart 628) Müslüman oldu. Bunun üzerine Mekke'den Medîne'ye geldi. Medfeni Haleb'in doğusunda Büzâ'a'daki türbedir. Kızları: Ümmü Hânî, Fâtıme, Zeyneb, Esmâ, Remle. Bu kızların biri şâir olup Medîne'de 680'den sonra öldü. Peygamber'in amca-oğlu olan 'Akıyl b.Ebî-Tâlib'in oğulları: Müslim(=Rukayye; oğulları: 'Abdü'l-'Azîz, 'Abdullaah, 'Alî, gene Müslim), 'Abdü'r-Rahmân(=Hadîce; oğulları: Sa'îd, Muhammed(=Zeyneb; oğulları: 'Abdü'r-Rahmân, el-Kaasim, 'Abdullaahi'l-Ahwel, bu sonuncunun oğulları Muhammed ve Müslim), 'Usmân, 'Ubeyd'Ullaah, Câ'fer, 'Alî, Hamze, 'Abdullaah(=Meymûne; kızı Rukayye ve oğlu Muhammed); Ebû-Sa'îd(oğlu: Muhammed). Bunlardan 3 kardeş 'Abdü'r-Rahmân, 'Abdullaah ve Câ'fer ile 'Abdullaah b.Müslim ve Muhammed b.Ebî-Sa'îd, Ewlâd-ı Ebû-Tâlib'den 5 Peygamber yeğeni, 10 Kasım 680'de Kerbelâ'da şehîd edildiler. Müslim b. 'Akıyl ise, 10 eylûl 680'de Yezîd'in Basra vâlîsi 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd tarafından Kûfe'de şehîd edilmiş bulunuyordu. 'Abdullaah b.Müslim'in torununun torunu Nasr, 824'te Keysûn'da âsî olarak tevkıyf edilip Bağdâd'a getirilmiştir.

Câ'ferü't-Tayyâr b.Ebî-Tâlib (Mekke, 597-Mû'te, 27.VIII.629=32): İlk Müslümanlar'dandır. Çocuk yaşında -daha evvel küçük kardeşi 'Alî'nin kabûl ettiği-yeni dîne girdi. İkinci Habeş göçmen kaafilesine başkanlık etti. Lût Gölü yakınlarında Mû'te'de Bizans ordusu ile vuruşurken 60 yara aldı, önce bir sonra dîğer kolu düşman kılıcıyle kesildi, sonra şehîd oldu. Bu sebeple "Tayyâr" ve "Zü'l-Cenâheyn" lakabiyle târîhe geçti. 616'dan 627 aralarına kadar 11 yıllık hayâtı Habeşistan'da (Eritre) geçmiş, buradaki küçük Müslüman kolonisinin başında bulunmuştur. Peygamber'in çok sevip güvendiği amca oğlu idi ve Peygamber'den 27 yaş küçüktü. =Esmâ b.'Umeys(Has'em) (Câ'fer'in şehâdetinden sonra Hazret-i Ebû-Bekr ile, 5 yıl sonra ondan da dul kalınca kayın-birâderi Hazret-i 'Alî ile evlendi, oraya bk.). Oğulları: 'Awn(=Ümmü Külsûm), Muhammed ve 'Abdullah. Muhammed b.Câ'fer'i t-Tayyâr, 657'den sonra, amcası Alî'nin halîfeliğinde öldü. Peygamber'in torunu Ümmü Külsûm (doğumu: mayıs 632) ile 645'te evlendi ki, Ümmü Külsûm bir yıl önce Hazret-i Ömer'den dul kalmıştı. Ümmü Külsûm, Hazret-i 'Alî'nin Hazret-i Fatıma'dan olan kızıdır. Bu evlenmeden "Ümmü Câ'fer" künyesiyle bilinen kızları Câriye ile el-Kaasim ve Talha (= Ümmü Külsûm) adlı oğulları oldu. 'Abdullah b.Câ'feri't-Tayyâr (Habeşistan, 616-Medîne, 703 = 87): "Bahrü'l-Cûd" unvânı ile tanınır. 647'de İfrîkıye seferine katıldı. =Zeyneb: amca-kızıdır. Hazret-i 'Alî ile Hazret-i Fâtıma'nın kızı olmakla Peygamber'in torunudur. Mu'âwiye dışındaki çocuklarının annesidir. 625'te doğmuştur. 'Abdullaah'ın dîğer zevceleri: =Cümâne, =Leyle, =el-Hawsâ. 'Abdullaah b.Câ'feri't-Tayyâr'ın kızları: Ümmü Külsûm (=Hâlid b.Yezîd I b. Muâviye I), Ümmü Ebîhe. 'Abdullah b. Câ'fer'in oğulları: 'Alî(oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Câ'fer oğlu İsmâ'îl kızı Meryem), İshâq(=Ümmü Hakîm;

oğulları: Hakîm, el-Kaasim, bu sonuncunun oğlu Dâwûd), İsmâ'îl(oğulları Zeyd, Câ'fer ve 'Abdullaah), 'Abbâs, 'Awn, Muhammed(bu son ikisi Kerbelâ'da şehîd edildi) ve Mu'âwiye. Bu Mu'âwiye b.'Abdillaah b.Câ'fer'in kızları: Hammâde ve Übeyye. Oğulları: 'Abdullaah, 'Alî, Sâlih, Yezîd, el-Hasen. 'Abdullaah b.Mu'âwiye b.'Abdillaah b.Câ'fer: 744 ekiminde Kûfe'de hılâfete hakk iddia etmiş, 747'de Horasan'da öldürülmüştür. Herât'taki türbesinde gömülüdür. 744 sonunda henüz çocukken Isfahân'da halîfe îlân edilmiş, Reyy, Hemedân, Fars'ta kendisine bîat edilmişti.

'Abd'Ullaah b.'Abdi'l-Muttalib (Mekke, 541 - Medîne, VI. 570 = 29) (doğum târîhi 545 de olabilir): Peygamber'in babasıdır. = Âmine(öl. el-Ebwâ, 576). b.Wehb b.'Abdi Menâf b.Zühre b.Kilâb. Hazret-i Âmine'nin babası Kureyş'in Benû-Zühre kabîlesinin şeyhi Wehb, annesi ise Berre b.'Abdi'l-'Uzze b.'Usmân b.'Abdi'd-Dâr b.Kusayy'dır. Bu sûretle Peygamber, babasının baba ve anne taraflarından olduğu gibi, annesinin baba ve anne taraflarından da Kureyş'ten inmiştir. Peygamber, 'Abdullaah = Âmine izdivâcının tek çocuğudur. Âmine, Peygamber'e 7 aylık hâmile iken, Abdullaah ölmüş ve dul kalmıştır. Hazret-i Âmine, Medîneli idi. Peygamber, Arab âdetince bir müddet çöle gönderildi; 6 yaşına kadar çölde kaldı. 6 yaşına gelince annesi Âmine, câriyesi Ümmü Eymen'le çöle gidip oğlunu aldı. Bir ay Medîne'de kaldılar. Oğlunu Mekke'ye götürmek üzere yola çıkan Âmine, yolda Ebwâ'da öldü. Câriyesi Ümmü Eymen, Peygamber'i Mekke'ye getirdi ve büyük-babasına teslîm etti. Ertesi yıl (577), büyük-babası 'Abdü'l-Muttalib ölünce, 7 yaşındaki Peygamber, amcalarından Ebû-Tâlib tarafından evine alındı ve orada büyüdü.

Peygamber

Ebü'l-Kaasim Muṣṭafâ Aḥmed-ü Maḥmûd-ü MUḤAMMED'il-Emîn(Mekke, 20. VIII. 570-Medîne, 8.VI.632, saat 12.30 = 61, 7, 19) (*):

Peygamber'in şeceresi: Muḥammed b.'Abdi'llaah b.'Abdi'l-Muṭṭalib b.Hâşim b.'Abdi Menâf b.Kuṣayy b.Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Fihr Kureyş b.Mâlik b.Naẕr b.Kinâne b.Ḫuzeyme b.Müdrike b. İlyâs b.Muẕar b. Nizâr b.Ma'add b.'Adnân b. Üded...

Anne tarafından şeceresi: Âmine b.Wehb b.'Abdi Menâf b.Zühre b. Kilâb (burada neseb, baba tarafı ile birleşmektedir). Baba-anne tarafından şeceresi: Fâṭıme b.'Amr b.'Amr b.'Ayẕ b.'İmrân b.Maḫzûm b.Yekaẕa b.Mürre (burada şecere yine birleşmektedir). Anne-anne tarafından şeceresi: Berre b.'Abdi'l-'Uzze b.'Uṣmân b.'Abdi'd-Dâr b.Kuṣayy (burada neseb gene birleşmektedir). Babanın baba-annesi (Selmâ b.'Amr b.Zeyd Neccârî, Ḫazrec) ise neseb, 'Adnânî değil, Kaḥṭânî'dir (Kaḥṭânî şecere, III. cildin ARABLAR bahsindedir).

İbnü İsḥâq, Peygamber'in Fil Yılı'nda 12 rebî'ü'l-evvel gecesi doğduğunu nakleder. Fil Yılı 570'tir ki Yemen'in Habeş hükümdârı Ebrehe'nin Mekke'yi filleriyle başarısız istîlâ teşebbüsünün geçtiği senedir. Gene İbnü İsḥâq, iṣneyn=pazartesi gecesini doğum günü olarak verir. Peygamber, büyük-babası 'Abdü'l-Muṭṭalib'in evinde Mekke'de doğdu. Doğum için aldığımız 20.VIII.570 günü Caussin de Perceval'in ḥesâbına göredir. S.de Sacy ve Maḥmûd Felekî Paşa'ya göre doğum târîhi 21. IV.571'dir ve 9 rebî'ül-evvel gecesidir. Sir W.Muir ise doğumu "570 sonbahârı" olarak anlamaktadır.

Kur'ân'ın ilk âyetinin nâzil olması ile Peygamber'in nebî'liği(nübüwwet) başlamıştır. Bu, 27 ramazân günüdür. 609 Mîlâdî yılıdır (Muḥ. Ḥamîdullâh'a göre: Hicret'ten önce 13 = 1.1.610). Ve İslâm dininin başlangıç târîhidir. Resûl'lük(risâlet) ise 3 yıl sonra, 612 yılındadır (yılın sonu).

Şakku'l-Kamer mûcizesi, peygamberliğin 8., Zeyd ile berâber Tâif seyâhati 10., Mi'râc ise 12. yılında geçmiştir. *Kur'ân*'da İsrâ(gece seyâhati, yürüyüşü) olarak geçen Mi'râc, 621 yılı başlarındadır. Amca kızı Hind b.Ebî-Ṭâlib'in evinde iken vukuu' bulmuştur. Kıble'nin Küdüs'ten Mekke'ye tevcîhi ve ramazân orucu ise 623 yılı aralık ayında, yânî Hicret'ten sonradır.

Peygamber, 582'de 12 yaşında iken amcası ve babalığı Ebû-Ṭâlib'le Suriye'ye seyâhat etti. 5 yıl sonra 587'de yaş bakımından kendisinden pek büyük olmıyan ve yakın arkadaşlık kurduğu amcası Zübeyr ile Yemen seyâhati vardır. Bu iki amcası da, babası 'Abdullaah ile aynı anneden doğmuş amcalarıdır. Peygamber, aynı yıl içinde evlendiği Ḫadîce'nin sâhib olduğu kervanla, 595 yılında bir def'a daha Şâm'a gitti.

Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra bu şehirde 15 gün kalıp Medîne'ye döndü. Muhtemelen Medîne sıtmasından Â'işe'nin kucağında vefât etti.

(*): Muḥ. Ḥamîdillâh, *Le Prophète*, II, 711: doğumu Hicret'ten Önce 12 rebîülevvel 53 = 17.6.569. Vefâtı: 12 rebîülevvel 11=4.6.632.

Peygamber'i ilk bir kaç gün Süweybe emzirdi. Amcası Ebû-Leheb'in câriyesi idi ve dîğer amcası Hamza'yı da emzirmişti. Binâenaleyh Peygamber'den bir yaş büyük amcası Hamza, aynı zamanda süd kardeşidir (Peygamber'in babasının annesinden başka bir anneden doğmadır). Süweybe, 628'de öldü. Oğlu Mesrûh, Peygamber'in süd kardeşi olur. Ancak Peygamber'in asıl süd annesi Halîme'dir. Peygamber'i 2 yıl emzirdikten sonra, 5 yaşına kadar, çölde büyütülen Peygamber'e baktı. 630'dan önce ölen Halîme b.Ebî-Zueyb 'Abdi'llaah b.el-Hâris, Benû-Sâ'd b.Bekr'den idi. Halîme, aynı kabîleden ve sonra Müslüman olan el-Hâris b.'Abdi'l-'Uzze ile evlendi. Halîme'nin kızı Şeymâ, Peygamber'in süd hemşîresi ve bebekken dadısıdır. 630'dan sonra öldü. Halîme'nin oğulları ise 'Abdullaah, Ümeyse ve Hüzeyfe'dir.

İlk Müslümanlar

Ashâb'ın efdaliyyet sırası şudur: 1.) Ebû-Bekr ile 'Ömer = Şeyhayn, 2.) 'Osmân ile 'Alî: Hateymeyn, 3.) bu dördünden sonra gelen Aşere-i Mübeşşire'den 6 zât, 4.) Bedr gaazîleri (14 mart 624 Bedr meydan muhârebesinde Peygamber saffında vuruşan ashâb), 5.) Uhud gaazîleri(mart 625'te Uhud'da Peygamber safında bulunan ashâb), 6.) İslâm dînini kabûl ediş sırasıyla dîğer ashâb, 7.) 630-32 arasında Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan ashâb. Bu sıraya göre İslâm dîninin -Peygamber dışında- en büyüğü Ebû-Bekr, sonra Ömer, sonra Osmân, sonra Alî, sonra dîğer 6 aşere-i mübeşşire'dir. Ancak ashâb, geçmiş peygamberlerin üzerinde değillerdir. İslâm'a göre Peygamber'den sonra en büyük peygamber Îsâ, sonra Mûsâ, sonra İbrâhîm, sonra Dâvûd, sonra Âdem, sonra Nûh...'tur. Ashâb'ın efdaliyyeti, peygamberlerden sonra gelmek tabîîdir. Müslüman kadınların efdali ise Hadîce'dir.

İlk 40 Müslüman'ın İslâm dînine giriş sırasını gösteren en sıhhatli cedvel şudur (bunlar 610-612 arasında Müslüman olmuşlardır):

1- Hadîce
2- Ebû-Bekr
3- 'Alî
4- Zeyd(bu 4'ü 610 yılı başında bir kaç gün ara ile Müslüman oldular)
5- 'Osmân
6- 'Abdü'r-Rahmân b.'Awf
7- Sâ'd b.Ebî-Wakkaas
8- Zübeyr
9- Talha
10- Ebû-'Ubeyde
11- Habbâb b.el-Erett (1)

---

(1) 594-657a=63. Oğlu 'Abdullaah 658b'de Hâricîler tarafından şehîd edildi.

12- Sa'îd b.Zeyd b.Hattâb
13- Bunun eşi Fâtıme
14- Ebû-Seleme b.'Abdi'l-Esed(2)
15- Erkaam b.Ebi'l-Erkaami'l-Mahzûmî(3)
16- 'Osmân b.Maz'ûn b.Habîb(Ebû's-Sâib) (4)
17- Kudâme b.Maz'ûn(5)
18- 'Abdu'llaah b.Maz'ûn(6)
19- Ebû-'Ubeyde b.el-Hâris b.el-Muttalib b.'Abdi Menâf
20- 'Abdu'llaah b.Mes'ûd(7)
21- Bilâl-i Habeşî(8)
22- Suheyb-i Rûmî (9)
23- 'Ammâr b.Yâsir (10)
24- Sümeyye (11)
25— 38: Çeşitli ashâb (12)
39- Hazret-i Hamza (13)
40- Hazret-i 'Ömer
41- 'Abdu'llaah b.Hazret-i 'Ömer

---

(2) 594-III.625=31. Uhud'da şehîd. Babasının asıl adı: 'Abdü Menâf. Künyesi: Ebû-Abd'Illaah. Oğulları: 'Abd'Ullaah ve 'Amr.

(3) 23.VIII.634'te Ebû-Bekr ile aynı günde öldü. Oğlu Zeyd, Kûfe'de 680'den sonra öldü.

(4) =Huweyle b.Hakîm(Süleymiyye). 'Osmân'ın kızkardeşi Zeyneb, Hazret-i 'Ömer'in eşi ve Hazret-i Hafsa'nın annesidir.

(5) Ölümü 626. 16 ve 18'in kardeşi.

(6) Ölümü 651. 16 ve 17'nin kardeşi.

(7) 582'ye doğru doğdu. Kardeşi: 'Ukbe oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ubeyd' Ullaah. Bu sonuncusu fakîh ve şâir olup Medîne'de 717'de öldü.- 'Abdullaah b. Mes'ûd'un şeceresi şöyledir: 'Abdullaah b.Mes'ûd b.Gaafil b.Habîb b. Şemh b.Fa'r b. Mahzûm b. Sâhile b.Kâhil b.el-Hâris b.Temîm b.Sâ'd b.Hüzeyl. 652'de 70 yaşlarında öldü. Kardeşi 'Ukbe, kendisinden az sonra Müslüman oldu. Bedr'de Ebû-Cehl'in başını kesip öldüren bu 'Ukbe'dir. 'Abdullaah b.Mes'ûd, Medîne'de Bakî'ü'l-Garkad'a gömüldü. Annesi Ümmü 'Abd'Illaah b.'Abdi Wüdd b.Semâ'dır. Oğlu Ebû-'Ubeyde'dir. İbnü Mes'ûd, *Kur'ân* kaari'i ol. ünlüdür.

(8) Bilâl b.Rabâb = Hamâme. Mekke'de Ümeyye b.Halef'in kölesi olarak doğdu. Müslüman olunca Ebû-Bekr satın alıp âzâd etti. 622'de Peygamber tarafından İslâm'ın resmî müezzini tâyîn edildi. 642'de Suriye'de öldü.

(9) 589?-659a=70?. Hazret-i 'Ömer sûikasde uğrayıp imamlık yapamayınca, imâmet görevini buna verdi.

(10) b.Â'mir b.Mâlik. Ebü'l-Yakzân. Habeş göçmeni. Babası Yâsir, oğlundan sonra ihtidâ etti; fakat müşrik Kureyşliler'ce işkenceyle şehîd edildi.- 'Ammâr, 642'de Kûfe vâlîsi oldu. 657'de Sıffîn'de şehîd oldu ve oraya gömüldü. Oğlu Muh., bunun oğlu Ebû-'l-Yakzân 'Osmân'dır ve 750'den sonra ölmüştür. Muh b. 'Ammâr'ın diğer oğlu Ebû-'Ubeyde ve bunun da oğlu 'Abd.'dır. Endelüslü ünlü şâir, edîb ve bilgin Ebü'l-Has. 'Alî b.Mûsâ b.Muh b.'Abdi'l-Melik b.Sa'îdi'l-Magribî (Gırnâta 1213 -Tûnus 1286), 'Ammâr b.Yâsir neslindedir. 'Ammâr'ın kızı Ümmü'l-Hakem'dir.- 563'te doğan 'Ammâr öldüğü zaman 94 yaşında idi.

(11) 'Ammâr b.Yâsir'in annesi. 616'da Ebû-Cehl tarafından kargı atılarak şehîd edildi. İlk Müslüman şehiddir.

(12) Bunlar 613 ve 614 yıllarında ihtidâ edenlerdir. İçlerinden biri 'Abbâs b.Rebî'a, Mahzûmî'dir ki Ebû-Cehl'in ana bir kardeşidir. 31.'si Câ'ferü't-Tayyâr'dır.

(13) Hamza ile 'Ömer, 615 sonunda Müslüman oldular. 616 yılında artık kişi hâlinde değil, kitle hâlinde ihtidâ başladı. 616 yılında 100'ün üzerinde kişi Müslüman oldu.

620-621: Medîne'de ilk Müslümanlar. Bunlar Hicret'ten önce ihtidâ eden Medîneli ensâr'dır. Hepsi bir hac sırasında (6.621) Müslüman oldular. Buna "Birinci 'Akabe Bîati" denir. 12 kişi olup 9'u Hazrec, 3'ü Ews kabîlesindendir. Bunların içinde şunlar zikredilmelidir: Ebû-Ümâme b.Zerâre, Râfî' b.Mâlik, 'Awf b.el-Hâris, Kutbe b.Â'mir, kardeşi 'Ukbe b.Â'mir, el-Hâris b.'Abd'İllaah Riyâbî, sonra Bedr'de şehîd olan el-Hâris b.Sürâka. 621'de Mus'ab b.'Umeyr Hâşimî'nin Mekke'den Medîne'ye gitmesiyle Medîne'de Müslümanlar'ın sayısı 40 oldu. Sonra Ezdler'den Medîneliler de ihtidâ ettiler. Hicret'ten önce bütün Medîne, Mûsevî dîninde kalan küçük bir azınlık dışında, Müslüman olmuştu. Ensâr'ın efdali Sâ'd b.Mu'âz'dır(*). Bu sırada Medîne'ye hâkim ve Ewsler'den çoğunluk c'an Hazrecler'in başı Sâ'd b.'Ubâde (**) idi.

İlk 40 Müslüman, "Ashâb'ın Birinci Tabakası" sayılır. "Ashâb'ın İkinci Tabakası" ise, Hazret-i Ömer'den sonra Müslüman olanlardır. Bu tabaka, 41. Müslüman olan Hazret-i Ömer'in oğlu 'Abdullaah ile başlar. Ancak 616 başında Müslüman olanlarla başlıyan bu tabaka başladığı zaman bâzıları 616'dan önce ·'lmüş veyâ şehîd olmuştu.

"Ashâb'ın Üçüncü Tabakası": 'Akabe'den önce bîat eden ensâr'dır (620-621). "Ashâb'ın Dördüncü Tabakası": 2. 'Akabe'de bîat eden 75 ensâr'dır (6.622). "Ashâb'ın Beşinci Tabakası": Hicret sırasında Peygamber, Kubâ'da iken bîat eden muhâcirîn (622). "Ashâb'ın Altıncı Tabakası": Bedr'de bîat eden ensâr ve muhâcirîn (624). "Ashâb'ın Yedinci tabakası": Bedr-Hudeybiye arasında muhâcir olanlar (624-628). "Ashâb'ın Sekizinci Tabakası": Hudeybiye'de bîat edenler (628). "Ashâb'ın Dokuzuncu Tabakası": Hudeybiye ile Mekke fethi arasında muhâcir olanlar ('Amr İbni'l-Â'ss gibi) (628-630). "Ashâb'ın Onuncu Tabakası": Mekke fetinde ihtidâ edenler (630). "Ashâb'ın Onbirinci Tabakası": Mekke fethi ile Peygamber'in ölümü arasıda ihtidâ edenler (630-632). "Onikinci Tabaka": Peygamber'in ölümünden sonra Ebû-Bekr zamânında ihtidâ eden Tâbi'în (632-634).

Ashâb'ın sonuncusunun ölümü (Peygamber'in vefâtından 86 yıl sonra): Ebû-Tufeyl Â'mir b.Wâil(625-Mekke, 719a=94). Hicret'in 100. yılında ölen bu zât, Peygamber'in ölümünde 7 yaşında olan çocuk ashâb'dan idi. Yetişmiş ashâb'dan son ölen Enes b.

(*) Sâ'd b.Mu'âz b.en-Nû'mân b.İmri'l-Kays b.Zeyd b.'Abdi'l-Eşhel. el-Ensârî ve kabîlesi bakımından el-Ewsî diye anılır: Medîne, 591-Medîne, 627a = 36. Hendek muhârebesinde şehîd oldu. 621'de Müslüman oldu. Annesi Kebşe b. Râfî'dir. Bedr'de sancakdâr olan Sâ'd, Medîne'de el-Bakî'de gömüldü. Hicret'de, Peygamber'in emriyle Sâ'd b.Ebî-Wakkass ve Ebû-'Ubeyde b.Cerrâh yânî aşere-i mübeşşere'den ikisi ile kardeş oldu ve onları evinde misâfir etti. Hassân b.Sâbit'in ölümü için yazdığı mersiye ünlüdür. Oğulları 'Amr ve 'Abdullaah'tır.

(**) Sâ'd b.'Ubâde b.Düleym b.Hârise b.Ebî-Hazîne b.Sâ'lebe b.Tarîf, el-Ensârî, el-Hazrecî. 632 temmuzunda Hawrân'a yerleşti ve 637 şubatında burada öldü. Bu da 621'de 'Akabe bîatinde ihtidâ etti. Annesi 'Amre b. Mes'ûd'dur. Oğulları: Kays, Sâbit, Sa'îd, Muhammed, 'Abdü'r-Rahmân ve İmâme.

Mâlik'in vefâtı ise 712'dedir. Peygamber'i görmeyip onun aṣḥâb'ından en az biri ile görüşene "tâbi'în" veyâ "tâbi'ûn", hiç bir aṣḥâb ile görüşemeyip asgarî tâbi'în'den bir kişiyi görene "teba'-i tâbi'în" (etbâ'ü't-tâbi'în) denmektedir. Son ölen tâbi'în Hüşeym b.Beşîri's-Sülemî 799'da vefât emiştir. Son ölen (855) tebe-i tâbiîn ise İmâm İbnü Ḥanbel'dir.

Aṣḥâb'dan bâzıları, Peygamber'in izin ve emriyle, 2 def'a Habeşistan'a göçmüşlerdir. Bunlar, Mekke'de müşriklerin eziyetlerine katlanamıyanlardır. 615'teki ilk Habeş göçüne katılan 12 erkek + 5 kadın Müslüman'dır ve 3 ay Habeşistan'da kaldıktan sonra Mekke'ye dönmüşlerdir. Hazret-i 'Osmân ve zevcesi Peygamber'in kızı Rukayye, 'Abdu'r-Raḥmân b.'Awf, 'Abdullaah b.Mes'ûd, Zübeyr b.'Awwâm, 'Osmân b.Maẓ'ûn, Ebû-Ḥuẕeyfe b.'Utbe ve zevcesi Sehele, Muṣ'ab b.'Umeyr, Ebû-Seleme Maḫzûmî ve zevcesi Ümmü Seleme, Â'mir b.Rebî'a ve eşi Leylâ, Ebû-Berâ b. Ebî-Rehm(Peygamber'in kuzeni), Ḫâṭıb b.'Amr, Süheyl b.Beyzâ. Bu kaafilenin başında Hazret-i Osmân bulunmuştur. Bu kaafilenin Habeşistan'a kabûl edilmemesi için Kureyş, 'Amr İbni'l-Â'ṣṣ ile 'Abd'Ullaah b.Ebî Rebî'a'yı Negüs'e (Habeşistan kralı) elçi göndermiş, buna rağmen Negüs Müslümanlar'ı kabûl etmiştir.

İkinci Habeş göçü ertesi yıl 616'da olmuş, ilki gibi 3 ay değil, 627 aralığına kadar 11 yıl sürmüştür. Fakat bâzıları 11 yıldan daha önce Habeş'ten Hicâz'a dönmüşlerdir. İkinci Habeş göçmenleri 84 erkek + 21 kadın = 105 Müslüman'dır (İbnü Hişâm 77 erkek + 13 kadın sayıyor). Bunlar Peygamber'in isteği üzerine Necâşî'nin hazırlattığı iki gemi ile Hicâz'a dönüp Medîne'ye geldiler. İkinci göçmenlerin başında Peygamber'in amcaoğlu Câ'fer b.Ebî-Ṭâlib bulundu ve oğlu 'Abdullaah, Habeşistan'da doğdu. İkinci göçmenlerden biri Peygamber'in hala oğlu 'Ubeyd'Ullaah b.Caḥş idi, eşi de kendisine refâkat etti. Bu zât, 4 ḥanîf'ten biri iken, 616'da Müslüman oldu. Fakat Habeşistan'a göçünce orada Hıristiyan dînini kabûl etti. Dönmeyip Hıristiyan ülkesinde öldü. Eşi Ümmü Ḥabîbe b.Ebî-Süfyân(ki Halîfe Mu'âwiye'nin ablasıdır), İslâm dîninde direndi ve Habeşistan'dan dönünce Peygamber'le evlendi.

Waḥy: İlk vahy Hîre dağında mağarada Kadir Gecesi vukuu buldu (*Âlâḳ*, 1-5). İkinci vahy, Mekke'de Peygamber'in evinde geldi (*Müdessir*, 1-7). Bu vahy üzerine Ḫadîce, Müslüman oldu ve olayı amca-oğlu Waraka b.Newfel'e anlattı. Waraka, kuzinine, zevcinin, beklenen Peygamber olduğunu bildirdi. Bu sûretle Waraka, Peygamber'in sırrının açıklandığı ikinci kişi oldu. Üçüncü vahy, *Dühâ* sûresidir. Peygamber'in yakın dostu Ebû-Bekr'e açılması ve onun derhal Müslüman olması, bu vahyin üzerinedir. Amca-oğlu Peygamber'in evinde yaşıyan çocuk 'Alî, amcaoğlu ile zevcesi Ḫadîce'nin namaz kıldığını görüp o da Müslüman oldu. Peygamber'in kölesi ve evlâdlığı Zeyd, 4. Müslüman olarak 'Alî'yi tâkıyb etti. Risâlet'e kadar 3 yıl yeni din açıklanmadı. 3 yıl sonra Peygamber, risâlet gereği, misyonunu açıkladı (612). İslâm dînine resmen dâvet

safhası başladı. Risâlet veren vahy, *Hicr* sûresindedir: "De ki (ey Muhammed): haberiniz olsun ben apaçık anlatan peygamberim". Peygamber'e, putları reddetmekten vaz geçmek karşılığında Mekke hükümdarlığı teklîf edilince şöyle dedi: "Sol avucuma ayı, sağ avucuma güneşi koysanız, İslâm yolundan dönmem!". Müslüman oldukları için büyük işkenceye uğrayanlar çoğaldı. Bunlardan Lübeyne, Zuneyre, Nehdiye, Ümmü 'Abs adlı câriyeleri Ebû-Bekr, efendilerinden satın alıp âzâd etti. Hiç bir Müslüman, çok ağır işkence görenler dâhil, irtidâd etmedi.

Hicret: 8 rebî'ü'l-evvel 1 = 20 eylûl 622[1]. Bu târih, Peygamber'in Ebû-Bekr ile berâber Mekke'den ayrılıp 8 günde Kubâ'ya gelmesi günüdür[2]. 70 Müslümân'ın 15 eylülde Mekke'den hareketle 24 eylülde Medîne'ye ulaşmasıyla Hicret tamâmlanır. Sonradan İslâmî takvîm, Hicret yılı 1 senesi sayılarak düzenlenmiştir. Medîne'den 2 konak olan Kubâ'ya gelince, Peygamber, Ebû-Bekr ile berâber burada 4 gün kaldı. Kubâ'da 2 hafta yürüyerek buraya gelen 'Alî ile birleşti. Cuma günü Medîne'ye girdiler (Muh. Hamîdullâh'a göre: 12 rebîülevvel 1= 31.5.622). Peygamber, evini ve onun yanında mescidi inşâ edilinceye kadar, Ebû-Eyyûb Hâlid Ensârî b.Zeyd b.Küleybi'n-Neccârî'nin evine misâfir oldu (bu zât, 'Alî devrinde Medîne vâlîsi oldu; İstanbul sûrları dibinde 50 veyâ 51 yâhut 55 Hicret yılında şehîd oldu: 670, 671, 675). Hazret-i Eyyûb, Peygamber'in sancakdarlığını da yaptı. İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed'in inşâ ettirdiği câmî ve türbesi, İslâm âleminin en mukaddes yerlerinden biri ve harem'dir. Müslüman olmıyan ayak basamaz. 1481'den 1918'e kadar 27 pâdişah-halîfe burada kılıç kuşanmışlardır ki, Hıristiyan hükümdarların tâc giyme töreni ile eşittir. Hicret, peygamberliğin 14. yılında oldu. Bu yılın safer ayının son günü Mekke'den hareket eden Peygamber, rebîülevvelde Medîne'ye vardı. Bu yılın 1 muharrem günü, sonradan Hicrî târîhin ilk günü sayıldı. Hicret'te bütün Mekke Müslümanları, birer ikişer Medîne'ye geldi. Şehrin adı "Yesrib" iken "Medînetü'n Nebî" ve kısaca "Medîne", tâzim maksadıyla "Medînetü'l-Münewwere = Medîne-i Münevvere" (krş. Mekke-i Mükerreme) oldu. İlk muhâcir, Habeş'ten dönen Ebû-Seleme b.'Abdi'l-Esed'dir. Son gidenler Hazret-i Ömer, kardeşi Zeyd, 'Abbâs b.Rebî'a ve 20 kişi, en son giden de Hazret-i Osmân'dır. Osmân'dan sonra Mekke'de 3 Müslüman kaldı: Peygamber, Ebû-Bekr ve Alî. Onlar da hemen göçtüler. Mekke'de ancak bir kaç Müslüman kaldı. Bu sûretle, 609-622 arasında Müslüman olup Medîne'ye göçenlerin tamâmına "Muhâcirîn", onları Medîne'de karşılıyan Medîneli 620-622 arasında Müslüman olanların hepsine de "Ensâr" denir. Peygamber, Hicret'in 11. yılında vefât etti. Bu 11 yıllık olayların özetini vermeden önce, Peygamber'in zevcelerini gözden geçireceğiz.

---

1) İbnü İshâq: 12 rebiül-evvel=24.9.622.

2) Ancak Hicrî 1.Yıl, 1 Muharrem'e isâbet eden 16.6.622'den başlar ki Hicret vak'asından 3 ay öncedir.

Peygamber'in Zevceleri ve Çocukları

627'de nâzil olan *Ahzâb* sûresinin 51. âyeti ile, Peygamber zevcelerinin, Peygamber'in vefâtından sonra evlenemiyecekleri buyurulmuştur. Öyle olmuştur. İzdivaç sırasıyla Peygamber zevceleri (zewcât-ı tâhirât) şunlardır:

1.) Hadîce(tü'l-Kübrâ) (Mekke, 556 - Mekke, 619 = 63): Şeceresi şöyledir: Hadîce b.Huweylid b.Esed b.'Abdi'l-'Uzze b.Kuşayy(neseb burada Peygamber'in nesebi ile birleşir). Anne tarafından nesebi: Fâtıme b. Zâide b.Rewâh b.Hücr b.Ma'ıış b.Lü'ayy(burada neseb, Peygamber'inki ile birleşir). Binâenaleyh Hadîce'nin Peygamber'in dedesinin dedesinin yeğeninin torunu olduğu anlaşılır. Hadîce, Peygamber'den önce 2 def'a evlendi: İlk zevci: 'Uteyyik b.Â'izz b.'Abdillaah b.'Umer b.Mahzûm b.Yekaza b.Mürre (burada neseb, Peygamber'inki ile birleşir). Bu izdivaçtan "Hind" adındaki kız doğdu. İlk zevci ölünce şu zât ile evlendi: Ebû-Hâle b.Zürâre b.Wecdân b.Habîb b.Selâme b.Cüweyy b.Cürwe b.Üseyyid b.'Amr b.Temîm b.Mürr b.Üdd b. Tâbîha b.İlyâs (burada neseb, birincisi ile birleşir ve Hadîce'nin ikinci zevcinin Kureyş'ten olmadığı anlaşılır). Bu izdivaçtan "Hâle" adlı bir oğul doğmuştur. Bir rivâyete göre gene bu izdivaçtan "Hind" adlı bir oğul doğmuş ve bu Hind'in gene aynı adı taşıyan (Hind) bir oğlu olmuştur. Bu zevci de ölünce Hadîce, 595 yılında 39 yaşında iken Peygamber'le evlenmiştir. Bu izdivaç 23 yıl sürmüştür. Hadîce, Peygamber'den 14 yaş büyüktür. Peygamber, 25 yaşına kadar evlenmemiştir. 23 yıl boyunca Hadîce, Peygamber'in tek zevcesi olarak kalmıştır. Onun hayâtında Peygamber, asla başka zevce veyâ câriye(odalık) almamıştır. Hadîce aynı zamanda-İbrâhîm dışında- Peygamber'in bütün çocuklarının annesidir. Peygamber'den 4 erkek + 4 kız = 8 çocuk dünyâya getirmiştir. Hadîce, Hicret'ten 3 yıl önce öldü. Mekke'ye gömüldü. Peygamber'in ölümünde Hadîce'den başka Zeyneb b.Huzeyme adlı zevcesi de ölmüştü. Aşağıda gösterilecek bütün dîğer zevceleri hayatta idiler. Hadîce'nin hemşîresi Rükayka ve onun kızı Ümeyme'dir. Hadîce'nin yeğeni Hakîm b.Hizâm b.Huweylid'dir.

Müslüman kadınların efdallik sırası şöyledir: 1.) Hadîce: en büyük Müslüman kadındır. Peygamber'le ilk namâzı bütün İslâm târîhinde ilk önce o kılmıştır. 2.) Peygamber'le Hadîce'nin 4 kızından Hazret-i 'Alî zevcesi Fâtıme, 3.) Â'işe: Hazret-i Ebû-Bekr'in kızıdır. Peygamber'le -câriyeler hâriç- bâkire evlenen tek zevcesidir. Peygamber'le bâkire evlenen başka zevcesi yoktur. Fakat çocukları olmamıştır. Â'işe'den sonra efdallik sırası: Peygamber'in dîğer 3 kızı, Peygamber zevceleri, ilk Müslüman kadınlar.

Peygamber'le Hazret-i Hadîce'nin 4 oğlu: asıl adı "'Abdü Menâf" olan el-Kaasim(596'da doğan ilk çocuklarıdır), et-Tâhir, et-Tayyib, 'Abd'Ullaah(dedesinin adı). Bunların dördü de 609'dan önce ve Câhiliyye devrinde öldüler. Babalarının peygamberliğini görmediler. Hepsi sabî vefât etti. Bunlar dışında Peygamber'in peygamberliğinde doğan ve sâdece 5 ay(VIII.631-27.I.632) yaşıyan ve Peygamber'in son aylarında ölen oğlu İbrâhîm için aşağıya bk.- Peygamber'le Hazret-i Hadîce'nin 4 kızı-doğum sırasıyla-şunlardır:

1- Zeyneb(Mekke, 603 -Medîne, 27.6.623 = 26): 4 kızın büyüğü ve en çok

yaşıyanıdır (el-Kaasim'den sonra, Peygamber'in 2. çocuğu ol. doğdu). 4 kız da -evli olarak- 20-26 yaşları arasında vefât etmişlerdir. Zevci: Ebü'l-Â'ṣṣ Lukayt b.er-Rebî b.'Abdi'l-'Uzze b. 'Abdi Şems b.'Abdi Menâf (burada nesebi, kayın-pederi Peygamber'inki ile birleşir) ki Hazret-i Hadîce'nin kızkardeşi Hâle'nin oğludur. Lukayt'ın annesi Hind, Hazret-i Hadîce'nin kızkardeşi olmakla Hadîce, Lukayt'ın teyzesi idi. Zeyneb, bu teyze-oğlu ile 609'da nikâhlandı ve bir müddet sonra zifâf oldu. Bu izdivaçtan doğan çocuklar: el-Â'ṣṣ(çocukken öldü), 'Alî (631'de 12 yaşlarında öldü) ve Ümâme. Ümâme, teyzesi Hazret-i Fâṭıme öldükten sonra, Hazret-i 'Alî ile evlendi ve -Peygamber torunu-çocukları oldu; 'Alî'den dul kalınca el-Muğîre b.Newfel b. Ḥâris b. Muṭṭalib'le evlenip Yahyâ adlı oğlu oldu. Fakat Peygamber'in Fâṭıma dışındaki 3 kızından nesebi devâm etmedi, az müddetle kesildi. Zeyneb, 624 nîsânından 627 sonuna kadar Medîne'de zevcinden ayrı yaşadı. Lukayt, Müslüman olmamakla direndi. Bedr'de müşrikler saffında vuruşurken esir düştü, fakat kayın-pederi Peygamber tarafından serbest bırakıldı; Mekke'ye döndü. Lukayt'ın iki kardeşi('Ukbe ve Şeybe) ile yeğeni Welîd, Bedr'de maktûl düşmüşlerdir. Nihâyet Lukayt, 627 sonunda Müslümân olup Medîne'ye geldi. Fakat ertesi yıl Zeyneb öldü. Zevci Lukayt da 2.633'de öldü.

2- Rukayye(Mekke, 604-Medîne, 15.III.624 = 20): Peygamber'in 4 kızının 2.'si, fakat ilk ve en genç ölenidir. Bedr'in ertesi günü vefât etti. Amca-oğlu 'Utbe b.Ebû-Leheb (=Ümmü Cemîl)'le nişânı (yâhût sûrî nikâh) bozulduktan sonra 614'te Hazret-i Osmân ile evlendi ve ertesi yıl berâber Habeşistan'a gittiler, 3 ay sonra döndüler. Ablası Zeyneb 19 yıl nikâhlı kalmasına rağmen, Rukayye'nin evlilik müddeti 10 yıldan ibârettir. Oğulları 'Abdullaah (615-621) 6 yaşında öldü.

3- Ümmü Külsûm Âmine (Mekke, 607-Medîne, XI. 630 = 23): Baba-annesinin adını taşır. Amca oğlu 'Uteybe b.Ebû-Leheb'le nişânı bozulmuştu. 624'te, 3 yaş büyük ablası Rukayye ölünce, Hazret-i Osmân ile evlendirildi. İzdivaç müddeti 6 yıldır ve çocuk olmadı. Hazret-i Osmân, Peygamber'in 2 kızı ile ayrı ayrı cem'an 16 yıl evli kaldığı için "Zü'n-Nûreyn" (İki Nûrlu) diye anılır.

4- Fâṭıme(Mekke, 610-Medîne, 22.XI.632 = 22): Babasından sonra hayatta kalan tek peygamber çocuğu. Peygamber'in nesli yalnız Hazret-i Fâṭıme'den yürümüştür. Annesi Hadîcetü'l-Kübrâ'dan sonra gelmiş geçmiş bütün Müslüman kadınların efdali sayılır. Şiir söylemiştir. Medîne'de 28.VIII.623'te babasının amca-oğlu Hazret-i 'Alî ile evlendi. 9 yıl, 2 ay, 25 gün süren evlilik müddetince Hazret-i 'Alî, başka hiç bir kadın almadı. Bu izdivaçtan 6 çocuk doğdu: Ḥasen, Ḥüseyn, Muḥassin(çocukken öldü); Ümmü Külsûm, Zeyneb, Rukayye. Hazret-i Fâṭıme, 3 kızına, 3 ablasının adını vermiştir. 3 kızından nesli kısa zamanda kesilmiştir. Kendisinin, Hazret-i 'Alî'nin, dolayısıyle Peygamber'in nesli, yalnız Ḥasen ve Ḥüseyn'den yürümüştür.- 623'te Peygamber, evlâdlığı Zeyd b.Ḥârise'yi Mekke'ye göndererek, Fâṭıme'yi ablası Ümmü Külsûm ile berâber Medîne'ye getirtti.- Fâṭıme'nin künyesi: Ümmü Ebîhâ. Lakabları: ez-Zehrâ (Fâṭımetü'z-Zehrâ, bilhassa şöyle anılır), el-Kübrâ, el-Betûl, er-Râżıye, el-Marżıye, el-Meymûne, ez-Zekiyye. Ünvanları: Eşrefü'n-Nisâ, Ümmü'l-A'immeti'l-Aṣfiyâ, Seyyidetü'n-Nisâ, el-Biz'atü't-Ṭâhire.

2.) Sewde(*) b.Zem'a b.Kays b.'Abdi Şams b.'Abdi Wüdd b.Naṣr b. Mâlik b.Ḥisl b.Â'mir b. Lü'ayy(burada nesebi Peygamber'inkiyle birleşir) (Mekke, 584? - Medîne, 674 = 90?) (**): Sewde, 616'da zevci Sekrân b.'Amr(=Hübeyy) b.Kays(ki amcaoğludur), annesi Sewde's-Şümûs, oğlu 'Abdü'r-Raḥmân(sonradan Celûlâ meydan muhârebesinde şehîd olan Peygamber'in üvey oğlu), zevcinin ilk eşinden olan oğlu ünlü hatîb Sühely ile berâber Müslüman oldu. Zevci ile berâber aynı yıl Habeşistan'a gitti ve orada kısa müddet Hıristiyan oldular veyâ öyle göründüler. 618'de zevcinin ölümüyle dul kadı. Ertesi yıl Peygamber'le evlendi(619). Peygamber'in Hadîce'den sonraki ikinci zevcesidir. Evlenmeleri, Hadîce'nin ölümünden 1,5 ay sonra ve ramazân ayındadır. Peygamber'le 13 yıl evli kaldı. Peygamber, ilk Müslümanlar'dan olan Sewde'yi şereflendirmek için onunla evlendi. 3 yıl sonra Peygamber'le Medîne'ye hicret etti. Medîne'de el-Baḳî mezarlığında gömülüdür.

3.) Â'işe(Mekke, 613 - Medîne, 13.VII.678 = 65): Hazret-i Ebû-Bekr ile Ümmü Rûmân'ın kızıdır. Peygamber'le bâkire olarak evlenen tek zevcesidir(Peygamber'in câriyesi Mâriye hâriç). "Ümmü'l-Mü'minîn" diye anılmış, Hadîce ve -kendisinden 3 yaş büyük olan üvey kızı- Fâṭıma'dan sonra en büyük İslâm kadını olduğunda birleşilmiştir. Medîne'de el-Baḳî'de gömülüdür. 619'da Hadîce'nin ölümünden ve Peygamber'in Sewde ile evlenmesinden az sonra Peygamber'le bir rivâyete göre nişanlanmış, başka rivâyete göre nikâhlanmıştır. Bu sırada 6 yaşında idi. 623'te bir rivâyete göre nikâh, bir rivâyete göre zifaf yapılmıştır. Zifaf târîhinin 629 ve 630 olduğu rivâyetleri de vardır. 623 nîsânından îtibâren Peygamber'le fiilen 9 yıl, 2 ay nikâhlı kaldığı anlaşılır. Künyesi- yeğeni 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr'e nisbetle- "Ümmü 'Abdullaah"tır. Çocuğu olmamıştır. Esâsen Peygamber'in Hadîce'dan başka yalnız Mâriye'den bir oğlu olmuştur. Peygamber'in vefâtında 19 yaşında dul kaldı.

Cemel Vak'ası: Hazret-i Â'işe, Cemel Vak'ası ile siyâsî târîhe geçmiştir. 4 aralık 656'da 'Alî'nin hılâfetinin başında 43 yaşındaki Â'işe ile Aşere-i Mübeşşire'den iki zât,. Zübeyr ve Ṭalḥa, Basra yakınlarına gelerek 30.000 askerle Hazret-i 'Alî'nin 20.000 kişilik ordusuna çattılar, fakat mağlûb oldular. 'Alî, bizzât seçtiği Basralı 40 kadını refâkatine vererek, 24 aralıkta Â'işe'yi Basra'dan yola çıkardı. Hazret-i 'Alî, Â'işe'yi bir millik, oğulları Ḥasen, Ḥüseyn ve Muḥammed İbni'l-Ḥanefiyye ise bir günlük yola kadar uğurladılar. Hacca giden Â'işe, Medîne'ye döndü. 21 yıl boyunca 'Alî'ye baş kaldırdığı için pişmanlığını ifâde etti. Medîne'de münzevî ve sofiyâne yaşadı.

4.) Ḥafṣa(Mekke, 607-Medîne, 11.665 = 58): Hazret-i 'Ömer'in kızıdır. 625'in martında Uḥud Günü'nden sonra Peygamber'le evlendiği zaman, 18 yaşında bir duldu. İzdivaç müddeti 6 yıldır. Peygamber, Ebû-Bekr'in kızı Â'işe'den sonra 'Ömer'in kızını da alarak, bu ikinci çok yakın arkadaşını da taltîf etmiş oldu. Ḥafṣa, Peygamber'den 25 yaşında dul kaldı. İlk zevcinden çocuğu yoktur. İlk zevci Bedr gazilerinden olup 625 ocağında ölen Humeys b.Ḥuẕâfe b.Kays b.'Adiyy b.Sâ'd b.Sehm b.'Amr b.Hüṣayṣ b.Kâb

(*) Arab talaffuzu böyledir. Yazılışı "Sewdâ" şeklindedir.
(**) 584'ten önce de doğmuş olabilir, 584'ten sonra doğmuş olamaz. Ölümü bir kaynakta 643 olarak gösterilir. Peygamber'le evlendiği zaman yaşlıca idi.

b.Lü'ayy'dır (burada şecere, Peygamber'in nesebi ile birleşir).Hafṣa, Peygamber'in hem okuma, hem yazma bilen tek zevcesidir. Dîğer Peygamber zevceleri ya ümmî idiler, veyâ sadece okuyabiliyorlardı.

5.) Zeyneb (ölm.Medîne, 631): Huzeyme b.'Abdi'l-Muttalib'in kızı olmakla, Peygamber'in amca-kızıdır. 626 şubatında Peygamber'le evlendi ve 5 yıldan fazla evli kaldı. Hadîce'den başka Peygamber'in hayâtında ölen ikinci ve sonuncu Peygamber zevcesidir. Peygamber'in vefâtından bir yıl önce öldü. el-Bakî'a gömüldü. Peygamber'den önce Tufeyl b.el-Hâriṣ'le (ki amca-oğludur) evlenip boşanmış, sonra hala-oğlu 'Abdullaah b.Ümeyme ile evlenip dul kalmıştı. "Ümmü'l-Mesâkîn" diye anılır.

6.) Zeyneb(Mekke, 593-Medîne, 641 = 48): Asıl adı "Berre", künyesi Ümmü'l-Hakem'dir. Peygamber'le 4.627'de evlenip 5 yıl evli kaldı. Peygamber'den de dul kaldığı zaman 39 yaşında idi. Peygamber'in halası Ümeyme'nin kızıdır. Babası Cehş b.Riâb b.Yâ'mer b.Sahre b.Mürre b.Kebîr b.Ganm b. Dûdin b.Esed b.Huzeyme (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir). Zeyneb, Zeyd ile boşanıp Peygamber'le evlenmiştir (*). İslâm dînini 609 yılında 3. kişi olarak kabûl etmek bakımından İslâm târîhinde ehemmiyeti olan Zeyd hakkında aşağıdaki bilgiyi sunuyoruz:

Ebû-Üsâme Zeyd b.Hâriṣe b.Şerâhîl (Şürahbil b.Kâb b.'Abdi'l-'Uzzâ b. Imri'l-Kays) (580-25.IX.629=49), Güney Arabları'nın Kelb boyundandır. Annesi Tayy kabîlesinden Sâ'dî b.Ṣâ'lebe b.'Abd Â'mir'dir. Çocuksuz olarak Zeyneb'i boşadıktan sonra, Ümmü Külṣûm b.'Ukbe b.Ebî-Mu'ayt ile evlendi. Sonra Berre b.Ebî-Leheb'le (ki Peygamber'in amca-kızıdır) evlenip boşadı (4. 627'de bu hanımla Peygamber evlendi). Sonra Hind b.el-'Awwâm ile evlendi ki aşere-i mübeşşire'den Zübeyr'in kızkardeşidir. Evvelce Ümmü Eymen adlı bir Habeş'le de evlenmişti. Ümmü Külṣûm'dan olan kızı Rukayye ve ölümünden sonra doğan oğlu Zeyd'dir. Asıl adı "Bürke" olan ve 'Ubeyd b.'Amr b.Hilâli'l-Hazrecî'den dul kalan Ümmü Eymen'den oğlu Üsâme doğdu.- Zeyd, Hazret-i Hadîce'nin yeğeninden satın alıp Peygamber'e hediye ettiği bir köle idi. Peygamber onu âzâd ederek evlâd edindi. Mû'te meydan muhârebesinde başkumandan iken Peygamber'in vefâtından bir yıl önce şehîd oldu. Peygamber'den 10 yaş küçüktür. Zeyd'in oğlu Üsâme de mühim şahsiyettir (Mekke, 613-el-Cürf, 674 = 61). Medîne'de gömülüdür. Fâtıme b.Kaysi'l-Fihriyye ile evlendi. Muhammed adında bir oğlu oldu. Zeyd b.Hâriṣe, Peygamber'in mânevî oğlu olduğu için Zeyd b. Muhammed diye de anılır, Peygamber bunu hoş karşılardı. Oğlu Üsâme b. Zeyd de Peygamber'in büyük îtimâdını kazanmıştı. Peygamber tarafından Bizans üzerine gidecek orduya başkumandan tâyîn edildiği zaman 20 yaşlarında idi. Bu orduda Ebû-Bekr ile Ömer'in de bulunması emredilmişti. Ordu, Peygamber hastalanınca hareket etmedi. Peygamber vefât edince, Ebû-Bekr'in emriyle Üsâme, ordusunun başında hareket etti. Elinde Peygamber'in sancağını tutuyor ve 3 yıl önce babasının üzerinde Bizans'a karşı şehîd olduğu ata biniyordu. Mû'te'ye kadar gelip Bizans kuvvetlerini dağıttı.

(*) Zeyneb'in Zeyd'den önce bir evlilik daha yapmış olması muhtemeldir.

7.) Cüweyriye(veyâ: Cüweyre) (ölm. Medîne, 676): 627a'de Peygamber'le evlendi. 5 yıl evli kaldı. Çocuksuz duldu. Babası Benî-Müstâlik şeyhi el-Hâriş b.Ebî-Zirâr b.Habîb b. Mâlik b. Cezîme Mustâlik. b. Sâ'd b.'Amr'dır (Huzâ'a). İlk zevci ise Mâlik b.Safwân zi'ş-Şefer b.Ebî-Serh b.Mâlik b.Câzime Müstâ'lik'tir (el-Wâkıdî, 404-13).

8.) Ümmü Seleme (Mekke, 584-Medîne, 679 = 95): Asıl adı Hind'dir. Peygamber'in son ve en yaşlı ölen zevcesidir. 627 aralığında evlenip 4,5 evli kaldı. Peygamber'in vefâtında 48 yaşında bulunuyordu. Peygamber'in hala-oğlu ve süd kardeşi Ebû-Seleme'den dul kalmıştı. 'Ömer, Seleme, Zeyneb, Dürre adlı 2 oğlu ve 2 kızı Peygamber'in hem üvey çocukları, aynı zamanda ikinci derecede yeğenleridir. Bedr gazilerinden olup Uhud'da şehid düşen Ebû-Seleme, Peygamber'in halası Berre ile 'Abdü'l-Esed b.Hilâl b.'Adillaah b.'Umer b.Mahzûm'un oğludur.

9.) Ümmü Habîbe (ölm. Medîne, 664): Asıl adı Remle'dir. Ebû-Süfyân'ın kızı ve Halîfe Mu'âwiye'nin ablası olmakla, Emevîler'dendir. Kardeşi Mu'âwiye'nin halîfeliğini görüp öldü. 616'da Müslüman olup zevci ile geldi, 627 aralığında (bu târîhi mayıs 628'e kadar almak da mümkindir) Peygamber'le evlendi. Evlilikleri 4,5 yıl sürdü. Ümmü Habîbe Remle'nin ilk izdivâcından Habîbe adlı kızı oldu. İlk zevci 'Ubeyd' Ullaah, 6 sayıda verdiğimiz Zeyneb b. Cehş'in ağabeyidir. Peygamber'in hala-oğlu olan bu 'Ubeyd'Ullaah b.Cehs b.Riâb b.Yâ'mer b.Sabre b.Mürre b.Kebîr b.Ganm b.Dûdin b.Esed b.Huzeyme, 4 hanîf'ten biridir. 616'da Müslüman olduğu, hanîf olduğu (tek Tanrı'ya ve İbrâhîm dînine inandığı), Peygamber'in yakını bulunduğu, her iki Habeş göçüne katılıp meşakkatlerini çektiği halde, Habeşistan'da Hıristiyan olmuş ve bu dinde ölmüştür.

10.) Safiyye (ölm. Medîne, 656): Babası 628 mayısında müşrik ölen Huyyay b. Ahtab b.Sâ'ye b.'Ubeyd b.Kâb b.Ebî-Habîb b.Nazr'dır. Safiyye, Mûsevî iken 628 mayısında ihtidâ edip Peygamber'le evlendi. İzdivâcı 4 yıl sürdü. Amca kızı da aynı tarihte Dihye'l-Kelbî (Dihye b. Halîfe, ölm. Şâm 670) ile evlendi. Safiyye önce Sellâm b.Mişken b.Hakem b.Hârişe b.Hazrec b.Kâb b.Hazrec'le evlenip dul kaldı. Sonra Kinâne b.Rebî'a b.Ebi'l-Hukayk(ki Mûsevî idi) ile evlenip 628 mayısında dul kaldı.

11.) Meymûne (Mekke, 604-Medîne, 658 = 54): Ölüm târihleri olarak 671 ve 681 rivâyetleri de görülür. Mekke yakınlarında Serif'te öldü. Babası Benî-Sâ'sa'a'dan el-Hâriş b.Huzun b.Büceyr b.Hüzm b.Rüweybe b.'Abd b.Hilâl'dir. Meymûne'nin bir ablası, Peygamber'in amcası el-'Abbâs ile evlenen Ümmü'l-Fazl, dîğer bir ablası da Hâlid b.Welîd'in annesidir. Bu sûretle Meymûne'nin, Hâlid b. Welîd'in teyzesi olduğu anlaşılır. Meymûne önce 'Umeyr b.'Amr...b. 'Akade b.Giyeve b.'Awf b.Kusayy... b.Şakıyf ile evlenmiş, çocuğu olmamış, ayrılmışlardır. Sonra Kureyş'ten Ebû-Rükm b.'Abdi'l-Uzzâ ile evlenip dul kalmıştır. Peygamber, 3. zevcidir. Peygamber'in dîğer evlilikleri gibi siyâsîdir. Peygamber tarafından, şeref vermek için zevce alınmıştır. Â'işe dışındaki ekseri Peygamber zevceleri gibi zevcât-ı tâhirât arasına girdiği zaman yaşlıca idi. Serif'te 629 martında ihtidâ edip Peygamber'le evlendi; 3 yıl, 3 ay evli kaldı.

12.) Reyhâne: Mûsevî Kurayza kabîlesinden Zeyd'in kızıdır. 628'de Peygamber'le evlenip 4 yıl izdivâcı devâm etti.

13.) Mâriyye(tü'l-Kıbtıyye) (ölm. Medîne, II.637): 630'da Peygamber'le evlenip 2 yıl evli kaldı. Peygamber'in odalığıdır. Peygamber'e sunulduğu zaman bâkire idi. Mısırlı Kıbtî(Mısır'ın Hâmî asıllı yerli halkı) Şem'ûn'un kızıdır. Mısır'ın Bizans vâlîsi Mukawkis tarafından diğer 3 câriye, "Düldül" adlı beyaz katır, "Yâ'fûr" adlı merkeble berâber, Peygamber'e sunulmak üzere, Peygamber'in elçisi Hâtıb'e verilerek Mısır'da İskenderiyye'den Medîne'ye gönderilen hediyeler arasında idi. Mâriye, 631 ağustosunda Peygamber'den "İbrâhîm" adındaki çocuğu doğurdu. Fakat İbrâhîm, Peygamber'in ölümünden 4 ay, 11 gün önce, 27 ocak 632'de öldü ki, aynı gün Güneş tutulduğu astronomik hesaplarla isbât edilmiştir ve Arab kroniklerinde de yazılıdır. Bu İbrâhîm b.Muhammed b.'Abdillaah, Peygamber'in anneleri Hadîce olmıyan tek çocuğudur. Ebesi Ebû-Râfi'in eşi Selmâ, süd annesi Ümmü Seyf'tir. el-Bakî'a gömüldü(Buhârî, *Sahîh*).

Mâriye ile berâber Mısır'dan gönderilen diğer 3 câriyeden biri olan Sîrîn, Peygamber tarafından aynı 630 yılında büyük şâir Hassân b. Sâbit'le evlendirildi. Hassân b.Sâbit b.el-Münzir b.en-Neccâr, el-Ensârî, el-Hazrecî (Medîne 563-Medîne 678 = 115), târîhin en çok yaşıyan şahsiyetlerinden biridir (biz daha çok yaşıyan târîhî bir şahsiyet tesbît edemedik). Peygamber'den 7 yaş büyüktür. Peygamber'in şâiri idi. Annesi el-Fürey'a b.Hâlid b.Kays Hazrecî'dir. 622'de Müslüman olan Hassân, 10 yıl Medîne'de Peygamber'in yanında yaşadı. 'Amre binti's-Sâmit'le evlenip boşandı. Mâriye'nin kızkardeşi olan Sîrîn'den ise 631'de 'Abdü'r-Rahmân adlı oğlu oldu ki bu sırada büyük şâir 68 yaşında, zevcesi ise herhalde 20'nin hayli altında idi.- Mâriye,"Maria" demektir, daha Arabca'sı Meryem'dir. Hazret-i Îsâ'nın annesinin adıdır. Meryem, İslâm akıydesinde, bütün kadınların en büyüklerinden biri sayılır.

Peygamber'in yukarıda sayılanlar dışında, çok kısa evli kaldığı, bâzılarıyla zifâfa girmeden bir müddet nikâhlı yaşadığı ve hayâtında boşadığı zevceleri de vardır, şunlardır:

14.) Neşât(veyâ: Senâ) b.Rifa'a...Benî Kilâb b.Rebî'a: Peygamber bu hanımla 628'de Meymûne'den sonra evlendi. Neşât, zifâf olmadan öldü.

15.) Şenbe b.'Amr (Cifâr): 628'de Neşât'tan az sonra evlendi. Zifâf olmadan boşadı.

16.) Gaziyye b.Câbir...b.Ebî-Bekr b.Kilâb: 628'de Şenbe'den hemen sonra evlendi, zifâf olmadan boşadı. Bir başka rivâyete göre nikâh da olmadan evlilik anlaşmasından vaz geçildi.

17.) Esmâ b.en-Nû'mân b.Eswed b.Serâfil b.Cewn b.Hücr b.Mu'âwiye Kindî: 628'de Gaziyye'den hemen sonra nikâhlanıp boşandı; zifâf olup olmadığı bilinmiyor. Bundan hemen sonra Peygamber, Reyhâne ile evlendi.

18.) 'Aliyye (Benî-Bekr b.Kilâb'dan): boşandı.

19.) Kutayle b.Kays b.Mâ'dikerîb: zifâfa girmeden öldü. Kardeşi Eş'as'tır.

20.) Fâtıme b.Şüreyh: bir zifâftan sonra boşandı.

21.) Hawle B.Hüzeyl b.Hübeyre b.Kabîsa b.el-Hâris.

22.) Leylâ b.el-Hutaym b.'Adiyy b.'Amr b.Sewâd b.Zafer b.el-Hâris b.Hazrec: zifâf olmadan boşandı.

23.) 'Umre b.Yezîd: Benî-Rüâs b.Kilâb'dandır.

Peygamber'in tâlib olduğu halde evlenmekten vaz geçtiği 5 hanım da vardır:

1.) Ümmü Hânî Hind b.Ebî-Ṭâlib: Peygamber'in amca-kızı ve dul idi. Hazret-i 'Alî'nin ablasıdır.

2.) Zübâ'a b.Â'mir b.Kurt b.Seleme b.Kuşayr b.Kâb b.Â'mir b.Ṣa'ṣa'a: Hişâm b.Muğîre'den dul kalmıştı, Seleme'nin annesi idi.

3.) Ṣafiyye b.Reşâme.

4.) Ümmü Ḥabîb b.el-'Abbâs b.'Abdi'l-Muṭṭalib: Peygamber'in amca-kızıdır.

5.) Cemre b.el-Ḥâriṣ b.Ebî-Ḥâriṣe.

Peygamber'in seyisi: 'Ukbe b.Â'mir(Cühemm): bilgin, fakîh, şâir ve hatîb idi. Sonradan Mu'âwiye'nin Mısır vâlîsi oldu.

Peygamber'in son yıllarında kölesi: Rabâḥ.

Peygamber'in uşağı: Ebû-Zer-i Gıfârî: asıl adı Cündüb b.Cünâde'l-Rabazî'dir. 653'te Medîne'de Rabaza'da öldü.

Peygamber'in muhâfızı: Kays b.Sâ'd b.'Ubâdeti'l-Enṣârî.

Hicret'ten îtibâren Peygamber'in vahy kâtibi: Zeyd (611-665=54)b. Ṣâbitü'z-Żaḥḥâk b.Zeyd b. Lewzân b.'Amr b.'Abdi Menâf 'Awf b.Ganm b.Mâlik b.Neccâri'l-Ḫazrecî. Annesi Newâr b.Mâlik b.Mu'âviye b.'Adiyy b.'Amr b.Ganm b.'Adiyyi'n-Neccâr'dır. Babası Ṣâbit, 616'da Ews ve Ḫazrecler arasındaki Bu'âṣ çarpışmasında öldü. Peygamber'in dedesi 'Abdü'l-Muṭṭalib'in annesi Selmâ ile ayni kabîledendi. Çocuk yaşında okuma yazma öğredi ve Peygamber'in yanında bulundu. İlk 3 halîfeye de kâtiblik yaptı. 'Ömer, Medîne'den ayrıldığı zamân onu yerine vekil bırakırdı. 'Alî, Kûfe'ye gittiği zamân gene Medîne'de dîvân başkanı idi ve bu görevi ölünceye kadar Mu'âviye zamânında da devâm etti. Künyesi Ebû-Sa'îd, Ebû-Ṣâbit, Ebû-'Abdi'r-Raḥmân olarak yazılmıştır. Zeyd'in oğlu Ḫârice Ebî-Zeyd (ölm. 719), Medîne müftîsi idi.

Mekke'nin fethinden îtibâren Peygamber'in vahy kâtibi: Mu'âwiye. Sonradan 5. halîfe olmuştur. Aynı târihten îtibâren Peygamber'in husûsi kâtibleri: Mu'âwiye'nin babası Ebû-Süfyân (ki 630'a kadar Mekke cumhur reîsi idi) ve Mu'âwiye'nin kardeşi Yezîd.

Peygamber'in uşağı: Enes b. Mâlik (Mekke, 612- Basra, 710 = 98), Ebû-Ḥamza. 622b'de Medîne'ye gelen Peygamber'e annesi tarafından, uşak olarak verildiği zaman 10 yaşında idi. 2 yıl sonra Bedr muhârebesinde bulundu. Fakat çocuk olduğu için Peygamber, vuruşmasına izin vermedi. 632'ye kadar son 10 yılında Peygamber'in hizmetinde bulundu. Çok ḥadîṣ rivâyet etti. 80 oğlundan büyüğü Ḥamza ve en ünlüsü 694'te ölen 'Abdullah'tır. 2 kızının adı da bilinmektedir. 710'da öldüğü zaman hayatta bulunan çocuk ve torunlarının sayısı 120 idi.

Devlet Başkanı Olarak Peygamber (622 - 632)

Peygamber, Allaah'ın Resûlü olarak 13 yıl Mekke'de yaşadı (610-622, ilk 3 yılda sâdece nebî). Medîne'ye hicret edince, bu sıfatına, devlet başkanı sıfatı da eklendi. Son 10 yılında bu sıfatı da vardır. Medîne'de Peygamber'in son 10 yılında geçen en mühim olaylar, jenealoji ve kronolojiye bütün ağırlık verilerek, aşağıda hulâsa edilmiştir.

Bedr'den 1 ay önce 11.2.624'de kıble Kudüs'den Mekke'ye tahvîl buyuruldu.

Bedr (14 Mart 624) (*)

Bedr, Medîne'nin güney-batısında bir kasabadır. Burada Medîneli Müslümanlar ile Mekkeli Müşrikler arasında ilk muhârebe oldu. Müşrik Kureyş, İslâm dînini imhâ etmek üzere, Medîne'ye yürümüştü. Medîne, Mekke ticâret sitesinin Suriye'ye giden yolunu kesiyordu.

Müşrikler: 700 develi + 100 atlı + 200 piyâde = 1.000 kadardı. Kumandan, Mekke sitesi devlet başkanı Ebû-Süfyân idi.

Müslümanlar: 64 Muhâcir, gerisi Ensâr(61 Ews, gerisi Hazrec) = 305 veyâ 320 gazi (yalnız 3 süvârî, 70 develi, gerisi piyâde). Kumandan: Allaah'ın Resûlü ve Medîne sitesi devlet başkanı Peygamber.

Peygamber, Bedr muhârebesi için Medîne'den 19 gün müddetle ayrı kaldı. Tam bir kardeş savaşı idi. Bir iki örnek: Hazret-i Ebû-Bekr ile oğlu 'Abdullaah, gaziler saffında, Ebû-Bekr'in dîğer oğlu 'Abdü'r-Rahmân müşrikler saffında vuruşuyordu. 'Umeyr'in oğlu Mus'ab, Müslümanlar'ın bayrakdârı, kardeşi olan 'Umeyr oğlu Ebû-'Azîz ise müşriklerin sancakdârı idi. 'Ubeyde b.el-Hâris 61 yaşında gaziler arasında idi, şehid de düştü; kardeşleri Ebû-Süfyân(Emewî Ebû-Süfyân değil!) ile Newfel ise müşrikler saffında vuruştu. İslâm'ın yok edilmesi veyâ devâm etmesi savaşı idi.

14 gazi, şehit düştü: 6 muhâcir ve 8 ensâr(6'sı Hazrec, 2'si Ews). Müşriklerden Ebû-Cehl dâhil 70'i veyâ 50 küsûru maktûl düştü ki 24'ü Kureyşî idi. Ümeyye b.Half, 'Alî b.Ümeyye, bunlar arasındadır. 70 müşrik de Müslümanlar'a esîr oldu: Peygamber'in amcası Hazret-i 'Abbâs, Hazret-i 'Alî'nin ağabeyi 'Akıyl b.Ebî-Tâlib(Hazret-i 'Alî, gaziler arasında idi), Peygamber'in dîğer bir amcası Newfel b.'Abdi'l-Muttalib, Hazret-i Zeyneb'in zevci (Peygamber dâmâdı) Ebü'l-Â'ss Lukayt (esâretde ihtidâ etmeyip Mekke'ye döndüğü için Zeyneb'den ayrıldı), Ebû-'Azîz b.'Umeyr (Bedr akşamı ihtidâ etti) ...

Uhud (31 Mart 625) (**)

Müslümanlar: 100'ü zırhlı, 2'si atlı, gerisi yaya olmak üzere 700 gazi. Sancakdar: 'Abdüddâr Oğulları'ndan Mus'ab b.'Umeyr. 70 veyâ 75 şehid(6 muhâcir, gerisi ensâr).

Müşrikler: 10 günde Mekke'den Medîne'ye geldiler. 3.000 veyâ 3.200 Mekkeli (3.000 deve, 200 atlı, 700 zırhlı). Ayrıca Hind'in riyâsetinde bir kadınlar kaafilesi var (Hind, Mekke cumhur reîsi Ebû-Süfyân'ın zevcesi ve sonra halîfe olan Mu'âwiye'nin annesi idi). Sancakdar: gene 'Abdüddâr Oğulları'ndan Talha b.Talha ile 5 oğlu 'Usmân, Nâfi'a, el-Hâris, Kilâb, Cülûs ki, 5'i maktûl oldu. Kumandan: Ebû-Süfyân, sağ kol: 200 atlının başında Hâlid b.Welîd, sol kol: 'Ikrime b.Ebî-Cehl, okçular: 'Abdullaah b.Rebî'a, dîğer kumandanlar: Safwân b.Ümeyye, 'Amr b.el-Â'ss, Hişâm b.Ümeyye b.Salt (bu da maktûl). Toplam 27 müşrik maktûl.

(*) Muh. Ham., II,711: 18.11.623. *Cambridge History of Islam:* 15 Mart.

(**) *Cambridge History of Islam:* 23 Mart.

Hendek(24.1.627) (*)

Müslümanlar: 36'sı veyâ 12 ilâ 24'ü atlı 3.000 asker. Sancakdar: Hazret-i 'Alî. Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesiyle Medîne, Mekkeli müstevlîlere karşı hendek kazılarak kapatıldı. Muhâsara 14 Nisan'da kaldırılıp müşrikler döndü. Müşrikler: 10.000 kişi (bunlardan Ebû-Süfyân'ın kumandasındaki Kureyş: 4.000 yaya + 300atlı + 1.500 develi = 5.800), sancakdar: 'Usmân b.Talha.

Hudeybiye Sulhü (Mart 628)

Hudeybiye, Mekke'ye 17 km. bir vâdîdir. Peygamber, 1.500 sahâbe ve zevcelerinden Ümmü Seleme ile Mekke'ye gitti; fakat şehre girmeyip Hudeybiye'de bekledi. 10 yıl için Medîne-Mekke sulhü yapıldı. Kureyş'in Medîne devletini tanıması, İslâm'ı meşrû dinlerden biri olarak tanıması, Peygamber'in bu dînin başı olduğunu kabûl etmesi, Müslümanlar'ın 3 aylarda Kâbe'yi tavâfına izin vermesi bakımlarından bu sulh, çok ehemmiyetlidir. Peygamber, Hudeybiye'den Medîne'ye dönerken yolda *Feth* sûresi nâzil oldu ve Mekke'nin fethinin yakınlaştığı anlaşıldı. Bir ay sonra nîsan ayında içki ve kumar yasağı buyuruldu (*Mâide*, 93-4).

628 mayısında ve müteâkıb aylarda Peygamber, İslâm'ı teblîğ için elçiler gönderdi. Başlıcaları şunlardır: Kayser'e (Bizans İmparatoru) Dihye Kelbî, Kisrâ'ya (İran Sâsânî şehenşâhı) 'Abdullaah b.Huzâfe Sehmî, Necâşî'ye (Habeşistan kralı) 'Amr b.Ümeyye (Damre), Mukavkıs'a (Bizans'ın Mısır umûmî vâlîsi) Hâtıb b.Ebî-Beltea, 'Ummân'a 'Amr b.el-Â'ss, Yemen'e Saliyt b.'Amr, Bahreyn'e 'Alâ b.Hadramî, Hîre ve Gassân'â Şucâ' b.Wehb, Yemen Himyerîleri'ne Muhâcir b.Ümeyye.

Hayber'in Fethi (Mayıs 628)

Hayber, Medîne'nin 150 km. kuzeyinde bir vâha-kasabadır. Burada Mûsevî dîninde Arablar bir prenslik kurmuşlardı. En ünlü Hayber hükümdarı el-Hâris b.Cebele Ebî-Şemir'dir(şeyhliği: 528-570 = 42). 1,5 ay savaşılarak kale düşürüldü. Müslümanlar 1.600 askerdi(200 atlı + 1.200 yaya). 15 şehid verildi. Mûsevî Arablar'dan 93 kişi maktûl oldu. Asıl kale muhâsarası 10 gün sürdü. Bu müddet içinde 621'de Müslüman olan Tufeyl b.'Amr, Dews kabîlesinden 400 askerle imdâda geldi. Peygamber, Hudeybiye'den döndükten sonra 20 gün Medîne'de kalıp Hayber'e hareket etti. Hayber'in fethinden sonra Yemen dışında Arabistan'da Mûsevî dîninde pek az Arab kaldı. İhdidâ ettiler. Etmiyenler çekilip gittiler.

Bütün bu olaylar, Hicret'in ilk 7 yılı içinde geçti. Hicret'in 1 yılında kıble'nin Kudüs'ten Mekke'ye çevrildiği tebliğ buyuruldu. Hedef daha bu kadar erken tesbît edilmişti. İlk 7 hicrî yılın Mîlâdî takvimde isâbet ettiği günler şöyledir:

Hicrî 1: 16.7.622 - 4.7.623
Hicrî 2: 5.7.623 - 23.6.624
Hicrî 3: 24.6.624 - 12.6.625

(*) *Ayni Eser:* 31 Mart.

Hicrî 4: 13.6.625 - 1.6.626

Hicrî 5: 2.6.626 - 22.5.627

Hicrî 6: 23.5.627 - 10.5.628

Hicrî 7: 11.5.628 - 30.4.629

7. yılın son mühim olayı takrîben mart ayında (629) Peygamber'in 2.000 Müslüman'la Mekke'ye gidip 'umre yapmasıdır. Bu sıralarda Îrân'ın Yemen umûmî vâlîsi Sâsânî imparatorluk hânedânından Bâzân, Müslüman oldu ve Peygamber tarafından makamında bırakıldı (merkez: Ṣan'â).

Hicret'in 8. Yılı (1.5.629 - 19.4.630)

629 hazîrânında Ḫâlid b.Welîd, 'Amr b.el-Â'ṣṣ, Kâbe hâcibi 'Abdüddâroğulları'ndan 'Uṣmân b.Ebî-Ṭalḥa, Mekke'den Medîne'ye gelip ihtidâ ettiler. Bunlar çok nüfuzlu, zengin ve yetenekli kişilerdi.

Bizans'la ilk muhârebe, Mûte'de oldu (25.9.629). Mûte, Kerek güneyinde Belkaa'ya bağlı bir mevkı'dir. 3.000 kişilik Müslüman ordusu, 100.000 kişilik -ekserisi Bizans'a bağlı Bedevîler'den müteşekkil- bir Bizans kuvveti ile karşı karşıya geldi. Kumandan, muhârebede şehîd olan Zeyd b.Ḥâriṣe idi ki, İslîm dînini kabûl eden 4. kişidir ve Peygamber'in evlâdlığıdır. Onun şehâdeti üzerine kumandayı Peygamber'in amca-oğlu ve Hazret-i 'Alî'nin kardeşi Câ'fer b.Ebî-Ṭâlib aldı. Zeyd, atının üzerinde vurulduğu halde Câ'fer, yaya vuruştu. Önce bir, sonra dîğer kolu kesilip sonra şehid düştü (bu yüzden târîhe "Ṭayyâr" unvânıyle geçti). Bunun üzerine kumandayı 'Abdullaah b.Rewâḥa aldı. Bu zât da 10 dîğer sahâbe ile şehid düşünce, Müslümanlar bozuldu. Ḫâlid b.Welîd, bozgun orduyu alıp Medîne'ye getirdi.

Mekke'nin Fethi (20 ramazân 8 cuma = 11 ocak 630)

10 gün önce (1 ocak) Peygamber, 10.000 kişi ile Medîne'den çıktı. Yolda kendisine kabîlelerden 2.000 kişi katıldı. Ordu, 4 birlik hâlinde idi. Solda Zübeyr, sağda Ḫâlid, Enṣâr'ın başında Sâ'd b.'Ubâde ve oğlu Kays, Muḥâcirîn'in başında Ebû-'Ubeyde İbni'l-Cerrâh bulunuyordu. Mekke'ye girilince bir sokak vuruşmasında Ḫâlid kolunda 2 kişi şehîd oldu, Kureyş'ten 13 kişi maktûl düştü, 4 kişi de îdâm edildi. Bunun dışında kimsenin kanı dökülmedi. Kâbe'deki 360 put kırıldı. Peygamber tarafından Mekke'ye ilk müezzin olarak Ebû-Maḥzûre(doğ. 614) tâyîn edildi ki 16 yaşında idi. 679'a kadar 49 yıl bu görevde kaldı. Kâbe'de fetih günü ilk ezân'ı okuyan Bilâl, Peygamber'le berâber Medîne'ye döndü. Mekke seferinden bir kaç gün önce Mekke devlet başkanı Ebû-Süfyân, Medîne'ye gelmiş, fakat seferi durduramamıştı. Yolda 'Abbâs gelip, yeğenine bîat ederek Müslüman oldu (62 yaşında idi).

Sahâbe'den 'Alâ, Bahreyn'e gidip Bahreyn emîri Münzir ve halkını ihtidâ ettirdi (Lahsâ bölgesi, Bahreyn adıyle anılıyordu). 'Amr b.el-Â'ss da 'Ummân'a gidip Cülendî hânedânından Melik Ceyfer'le 'Abdullaah'ı, 'Ummân halkı ile berâber ihtidâ ettirdi. Ma'an (Doğu Ürdün) emîri Bizans'a tâbî Cüzâmlar'ın şeyhi Ferwe b.'Amr ihtidâ ettiği için Bizanslılar'ca tevkiyf ve îdâm edildi.

Huneyn: Hewâzin, Sakıyf, Nasr, Cüşem kabîleleri, Müslümanlar'a karşı birleşti. Başkumandanlığa Mâlik b.'Awf b.Nasr b.Mu'âwiye (Hewâzin) (578? - 640'tan sonra, 630'da Müslüman) seçildi. Yanına müşâvir olarak ihtiyar Düreyd b.Sımme b.Cüşem b.Mu'âwiye b.Bekr b.Hewâzin verildi ki, asıl adı Mu'awiye b.el-Hâris'tir. Şâir ve yiğit süvâri olarak nam salan bu zât, Cüşem kabîlesi şeyhi idi, 630'da öldürüldü (babası da 590'da öldürülmüştü). Babası el-Hâris 'Abdullaah, 3 erkek kardeşi ile berâber Câhiliyye (*) devrinde maktûl olmuştu. Peygamber, 2 hafta kaldığı Mekke'den 25 Ocakta Huneyn'e 12.000 kişi ile hareket etti. Bu sırada bütün Mekke, ihtidâ etmişti. Müşriklik yasak edilmişti. Sâdece Hıristiyan ve Mûsevîler (Ehlü'l-Kitâb) dinlerini muhâfaza edebileceklerdi. Meydan muhârebesini kazanan Müslümanlar, 22.000 deve, 40.000 koyun, 4.000 kıyye gümüş ve daha pek çok ganîmet aldılar. Mâlik'in Tâif'e sığınması üzerine Peygamber, bu kaleyi muhâsara etti. Zevcelerinden Ümmü Seleme ve Zeyneb, Mekke'nin fethi gibi Huneyn seferine de katıldılar. Tâif muhâsarası 20 şubat 630'da kaldırıldı. Peygamber ayrıldı. Fakat kalenin ablukası devâm etti.

Hicret'in 9. Yılı (20.4.630 - 8.4.631)

Tebûk (11-12.630): Peygamber, 90.000 küsur (veyâ 30.000) yaya + 10.000 atlı askerle Bizans sınırına gitti. Dönüşte Tebûk'te 10 gün kaldı (Doğu Ürdün'ün güneyi). Eyle emîri Yuhannâ (Hıristiyan Arab) itâat etti. Hâlid b.Welîd, 400 atlı ile Dûmetü'l-Cendel'in Hıristiyan emîri Ükaydir b.'Abdi'l-Melik'i ihtidâ ettirdi. Bu yılın emîr-i haccı olarak Hazret-i Ebû-Bekr tâyîn edildi. Hilâl b.Ümeyye, Kâb b.Mâlik Mirâre b.Rebî' gibi ünlü şahsiyetler, Peygamber'in huzûrunda ihtidâ ettiler. Arabistan yarımadasının tamâmı Müslüman oldu ve İslâm devletine itâat etti.

Hicret'in 10. Yılı (9.4.631 - 28.3.632)

Peygamber, ilk Hadramût vâlîsi olarak Ziyâd b.Lebîd-i Ensârî'yi, bir Medîneli'yi tâyîn etti.

Vedâ haccı: Peygamber'in son haccı ile 100.000 küsur Müslüman ve bütün zevecât-ı tâhirât ile berâber Medîne'den hareketi: 22.I.632. Hac günü: 8.III.632. Bilâl'in Kâbe'de ezan ve Peygamber'in hutbe okuması. Rebî'a b.Ümeys b.Half'in Peygamber'in hutbesini yüksek sesle tekrârı. Hutbe sonunda Peygamber'in "Yâ Rabbi teblîğ ettim

(*) İslâm dîninin zuhûr ettiği 609 senesinden önceki Arab târihine "Câhiliyyet Devri = el-Câhiliyye" denmektedir.

mi?" demesi üzerine cemâatin "evet" diye cevâbı. Bunun üzerine Peygamber'in "Şâhid ol Yâ Rab" diye misyonunu tamamladığını îlânı. Peygamber'in ikindiyi Kâbe'de kılması, sonra Müzdelife'ye gitmesi ve şu son âyetlerin inzâli: "Bugün size dîninizi ikmâl ettim. Size ikrâm ettiğim nîmetleri tamamladım. Ve İslâm'ı dîniniz olarak kabûl ettim". Hazret-i Ebû-Bekr'in, bu âyetlerle risâlet'in tamamlandığını ve Peygamber'in Allah'a kavuşacağı günün yaklaştığını anlayıp ağlaması. Peygamber'in Arafât ve Müzdelife'den Minâ'ya gelip getirdiği 100 devenin 63'ünü, hayâtının her yılı için bir tâne olmak üzere kurbân etmesi. Geriye kalan 37 deveyi 'Alî'ye vermesi, onun da bu 37 deveyi kurbân etmesi. Güneş batarken Kuswâ adlı devesine binip terkisine torunu saydığı Usâme b. Zeyd'i alarak Arafât'dan Müzdelife'ye gelen Peygamber'in ertesi sabah terkisine amcaoğlu el-Fazl b.el-'Abbâs'ı alıp Müzdelife'den Minâ'ya gelmesi. İslâm dîninin bu şekilde tamamlanması ve Peygamber'in bir daha Mekke ve Kâbe'ye gitmemesi. Medîne'ye dönmesi.

Hicret'in 11. Yılı (29.3.632 - 17.3.633): Hazret-i Peygamber'in İrtihâli

Peygamber, vefâtından 3 gün önce, mescide gidemeyecek şekilde ağırlaştı. Emriyle, hayâtından son 17 namâza Ebû-Bekr imâmet etti. 12 rebî'ü'l-evvel sabâhı az iyileşti. Mescide gidip sabah namâzını Ebû-Bekr'in imâmetinde kıldı (başkasının imâmetinde kıldığı ilk ve son namazdır). Ayni gün öğleden yarım saat kadar sonra vefât etti. Techiz ve tekfîn edenler: Amcası 'Abbâs ile oğulları Fazl ve Kusemm, Üsâme b.Zeyd, Ews b.Hawlî, Peygamber'in âzâdlısı Şükrân(dîğer bir rivâyette Peygamber'i asıl Hazret-i 'Alî yıkamış, dîğerleri sâdece su dökmüşlerdir).

HULEFÂY RÂŞİDÎN

1- Ebû-Bekri'-Sıddîq

Ebû-Bekr b.Ebî-Kuhâfe b.Â'mir b.'Amr b.Kâb b.Sâ'd b.Teym b.Mürre (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 573 - Medîne, 23. VIII.634 = 61. "Halîfetü'r-Resûl'İlaah, Emîrü'l-Mü'minîn": 8.VI.632 = 23.VIII.634 = 2, 2, 15.

Peygamber'den 3 yaş küçük olan Ebû-Bekr, Peygamber'in en yakın arkadaşıdır. İslâm'ın Peygamber dışında en büyük şahsiyetidir. "Ebû-Bekr"in ad değil künye olduğu ortadadır. Fakat Arablar'da bâzı şahsiyetler isimleriyle değil, künye veyâ neseb yâhut unvanlarıyle tanınmışlardır(Örnekler: Ebû-Nüwâs künye'dir, İbnü Sînâ neseb'dir, el-Câhiz lekab'dır). Ebû-Bekr'in asıl adı "Âtik veyâ 'Atîq 'Abdi'l-Lât" idi, fakat İslâmdan önce de künye'siyle anılırdı. 610'da Hadîce'den sonra 2. Müslüman olarak İslâm dînini kabûl ettiği zaman Peygamber adını "'Abdullaah"a çevirdi. Fakat gene künye'siyle anılmaya devâm etti. Akşam ve yatsı namazları arasında vefât eden Ebû-Bekr'in cenâze namâzını Ömer kıldırdı. Ravza-i Mutahhara'ya "el-Hücre" denen (Osm.Hücre-i Sa'âdet) Â'işe'nin

odasına gömüldü ki, Ömer de buraya gömülüdür. Yanlarında Hazret-i Peygamber medfundur. Peygamber tarafından halîfesi seçildiği açıkça belli edilmiş ve Peygamber vefât edince arzûsu üzerine Ebû-Bekr lehine seçim yapılmıştır. "Peygamberler hâriç, dünyâya Ebû-Bekr'den daha fazîletli kimse gelmemiştir" (hadîs-i şerîf).

Babası Ebû-Kuḥâfe 'Us̱mân (Mekke, 541 - Mekke, III. 635 = 94), Ebû-Bekr'den 7 ay sonra ölmüştür. Ancak 630'da Müslüman olan bu zât, Medîne'ye de gelmemiş, hayâtını Mekke'de geçirmiştir(*). Bununla berâber, dîğer pek çok Kureyşli gibi yeni dîne cephe de almamıştır. Ebû-Bekr'in annesi Selme(Selmâ)'dır. Ebû-Bekr'in erkek kardeşleri Mû'tek ve Üteyk, kendisinden önce ölmüşlerdir, İslâm'ı kabûl etmemişlerdir (Câhiliyye devrinde ölmüş olmaları da vâriddir). Ebû-Bekr'in kızkardeşleri ise Cemre ile Ümmü Ferwe Kureybe'dir. Cemre genç ölmüştür. Ümmü Ferwe, 634'ten sonra vefât etmiştir. Ağabey Ebû-Bekr'den çok genç olduğu anlaşılan Ümmü Ferwe, 631'de Ebû-Muḥammed b.el-Eş'as̱ b.Kays b.Mâdîkerib b.el-Ḥâris̱ b.Mu'âwiye ile evlenmiştir ki, bu zâtın kızkardeşi ile de Peygamber nişanlanmıştır. Ḥaḏramût Kindî emîri olan bu zât, ancak 632'de Müslüman olmuş, sonradan (646-656) Âzerbaycan vâlîliğinde bulunmuştur. Bu evlilikten doğan Câ'de ile Hazret-i 'Alî'nin büyük oğlu Hazret-i Ḥasen, evlenmiştir. Ümmü Ferwe ile Ebû-Muḥammed'in oğulları ise Muḥammed, bunun oğulları İsḥâq ve 'Abdü'r-Raḥmân'dır. Bu sonuncusu, Kureyş'ten olmıyan ilk hılâfet müddeîsidir. 699'da Türkistan ordusu başkumandanı olarak Türkler'le savaşmış, 700-701'de Basra ve Kûfe'de halîfe îlân edilmiş, 701 eylûlünde Basra'da Ḥaccâc'a bozularak Türkistan'a kaçmış, orada intihâr etmiştir.

Ebû-Bekr'in zevceleri: =1. Kutayle b.'Abdi'l-'Uzze b.'Abd b. Es'ad b.Ḥisl b.Mâlik b.'Amr b.Lü'ayy (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir), izdivâcı: 595('Abdullaah'ın ve Esmâ'nın annesi).- =2. Ümmü Rûmân b.'Umeyr b.Â'mir b.Â'mire b.Zühre b.Dühmân b.el-Ḥâris̱ b. Ganm b.Mâlik b.Kinâne (burada nesep Peygamber'inkiyle birleşir ve Ümmü Rûmân'ın Kureyş'ten olmadığı anlaşılır): dul olduğu halde 609'dan önce Ebû-Bekr ile evlendi (Â'işe ve 'Abdü'r-Raḥmân'ın annesi). İlk zevci: el-Ḥâris̱ b.Tufely b.'Abd b.Sahbere. Bu zâttan el-Ḥâris̱ adlı oğlunu, zevcinin ölümünden sonra doğurmuştur. Ümmü Rûmân, Peygamber'in kayınvâlidesidir.- =3. Ḥabîbe b.Ḥâris̱e b.Zeyd b.Ebî-Züheyr(Benî-Ḥâris̱ b. Hezrec) (Ümmü Küls̱ûm'un annesi): son yıllarında evlendiği tahmîn edilebilir.- =4. Esmâ b.'Umeys b.Ma'add b.Teym b.Kâb b.Mâlik b.Kuḥafe b.Â'mit b.Rebî'a b.Â'mir b.Mâlik b.Nas̱r b.Wehb'İllaah b.Sefrân b.İfrîs b.Ḫalf b.Etfal Ḫas̱'em b.Nizâr (Kureyş'ten olmadığı anlaşılır) (Esmâ'nın annesi: Hind b. 'Awf b.Zübeyr) (Esmâ'nın kızkardeşleri de Hazret-i 'Abbâs ve Hazret-i Ḥamze ile evli) ilk Müslüman kadınlardandır. Berâber Habeş göçüne katıldığı Câ'fer b.Ebî-Ṭâlib'den 3 erkek çocukla dul kalınca Ebû-Bekr ile 630'a evlendi ve Muḥammed'i doğurdu. 634'te Ebû-Bekr'den de dul kalınca, ilk zevcinin kardeşi olan 'Alî b.Ebî-Ṭâlib'le izdivâc etti, 659'da 'Alî'den 2 yıl önce öldü(**).

(*) Mekke'nin fethinde oğlu Ebû-Bekr onu Peygamber'e getirdi. Peygamber, en yakın arkadaşının babasına sevgi gösterdi ve bizzât şehâdet getirtip Müslüman yaptı (11.1.630).

Ebû-Bekr'in kızları: 1. Esmâ Zâtü'n-Nitâkeyn(Mekke, 596 - Mekke, 11.692 = 96), ilk Müslüman kadınlardandır. 622'de Aşere-i Mübeşşire'den Zübeyr ile evlenip 'Urwe, 'Abdullaah, daha 3 oğul ve 3 kız doğurdu (Zübeyr bahsine bk.).- 2. Â'işe "Ümmü"l-Mü'minîn" (Mekke, 613 - Medîne, 678 = 65): Hazret-i Peygamber'in zevcesi. Çocuğu yoktur.- 3. Ümmü Külşûm(Medîne, 634b - ?): babasının ölümünden sonra doğdu. Aşere-i Mübeşşire'den Ṭalḥa ile evlendi (oraya bk.). Kızı Â'işe, Ümmü Külşûm'un ağabeyi 'Abdü'r-Raḥmân'ın oğlu 'Abdullaah ile evlenmiştir.

Ebû-Bekr'in oğulları: 1. 'Abdullaah (ölm. 1.633): öldürüldüğü zaman 35 yaşlarında olması muhtemeldir. Babasının halîfeliğinde ünlü şâir Ebû-Miḥcen'le yaptığı bir düelloda öldü. = Â'tike b.Zeyd b.'Amr b.'Adiyy b.Kâb, zevci 'Abdullaah gibi 622'den önce ihtidâ etti. Dul kalınca önce Hazret-i 'Ömer, ondan da dul kalınca (644) Aşere'den Zübeyr ile evlenmiştir.- 2. 'Abdü'r-Raḥmân (ölm. 677): asıl adı 'Abdü'l-Kâbe'dir. Hicret'e (622) katılmayan Ebû-Bekr âilesinin tek ferdidir. Nitekim Bedr'de (624) müşrikler saffında savaştı, sonra Müslüman oldu. Ölümünde 80 yaşına yakın olmalıdır. 'Alî'ye karşı Mu'âwiye'nin tarafını tutup onun hizmetine girdi. Kızı: Ḥafṣa. Oğulları: Ebû-Bekr (ölm.Medîne, 713, fakîh), Muḥammed (=Esmâ, oğlu: Ebû-'Atîq, bunun oğlu 'Abdullaah İbni Ebî-'Atîq (oğlu Muḥ) =Ümmü İsḥâq b.Ṭalḥa b.'Ubeydillâh, Ḥas. ve Ḥüs.'den dul), 'Abdü'l-'Azîz (oğlu Hâşim oğlu 'Abdü'r-Raḥmân oğlu 'Abdullâah oğlu Muḥammed oğlu 'Alî) ve 'Abdullaah (=Â'işe b Ṭalḥa; 645'ten sonra doğan bu Â'işe, Aşere'den Ṭalḥa ile Ebû-Bekr'in kızı Ümmü Külşûm'un kızı olmakla, dayısının oğlu ile evlenmiştir). Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Muḥammed(oğlu 'Abdullaah oğlu Eflaḥ oğlu Aḥmed oğlu 'Abdullaah) ve Ṭalḥa. Bu Ṭalḥa'nın oğlu Muḥammed, kızı da 'Ubde'dir ve Muḥammed b.Ṭalḥa'nın kızı Â'işe'dir.- 3. Muḥammed(Medîne, 632 - Mısır, 658a= 26): Mısır vâlîsi iken, Mu'âwiye'nin kumandanı 'Amr b.el-Â'ṣṣ üzerine yürüdü, öldürüp Mısır'ı Mu'âwiye nâmına zabtetti. Mısır vâlîliği 655 sonundan îtibâren 3 yıla yakındar. Kızı Kureybe, oğulları Ebû-Bekr (zevcesi Kaahire'de Sitti-Nefîse'de medfundur) ve el-Kaasim(fakîh, ölm. Medîne, 726)'dir. Annesi Kisrâ Yezdecird'in 3 kızından biri olan Kaasim'in kızı Ümmü Ferwe, 5. imâm Muḥammedü'l-Bâkır'la evlenmiştir(oraya bk.). el-Kaasim'in 2 oğlu 'Abdullaah ve Mu'âz'dan Ebû-Bekr'in soyu asırlarca devâm etmiştir: 'Abdullaah'ın oğlu Muḥammed oğlu el-Kaasim oğlu en-Naẕr oğlu el-Kaasim oğlu 'Abdullaah oğlu Câ'ferü'l-Cewzî oğlu Muḥammed oğlu Aḥmed oğlu Ḥımmâde oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu 'Alî oğlu Muḥammed oğlu 'Alî oğlu 'Abdü'r-Raḥmân oğlu Kızoğlu oğlu Yûsuf (XII. asır sonları, XIII. başları)(Kızoğlu'nun kardeşi: Yûsuf). Mu'âz'Abdü'r-Raḥmân(el-Kaasim b.Muḥ oğlu)'ın ise oğlu 'Abd. en-Naẕr onun oğlu 'Alkame oğlu el-Kaasim oğlu el-Ḥüseyn oğlu Sâ'd oğlu 'Ammûce oğlu Muḥammed oğlu 'Abdullaah, oğulları 'Abdü'l-Kaahir ve Muḥammed ve bunun oğlu 'Umer'dir(XI. asır sonları,XII başı).

(**) Esmâ'nın Câ'fer'den önce de Rebî'a b.Riyâhi'l-Hilâlî ile evlenip 3 oğul(Mâlik, 'Abd. ve Ebû-Hübeyre) doğurmuş olduğu istidlâl edilebilmektedir.

2- 'Ömerü'l-Fârûq

'Umer b.el-Hattâb b.Nüfeyl b.'Abdi'l-'Uzze b.Riyâh b.'Abdillaah b.Kurt b.Rizâh b.'Adiyy b.Kâb(burada neseb, Peygember'inkiyle birleşir): Mekke, 583* - Medîne, 3.XI.644 = 61. Halîfetü'r-Resûl'İllaah ve Emîrü'l-Mü'minîn: 23.VIII.634 – 3.XI.644 = 10, 2, 11.

Peygamber'den 13 yaş küçük olan Ömer, Ebû-Bekir'den 6 yıl sonra 615 sonunda Müslüman oldu; 32 yaşında idi (Ebû-Bekir, 36 yaşında Müslüman olmuştu). 40. Müslüman'dır. Onun İslâm'ı kabûlü ile yeni dîni gruplar hâlinde kabûl etme safhası başlamış, şahıslar hâlinde kabûl safhası sona ermiştir. Hazret-i Ömer'in babası ve annesi hakkında bilgi yoktur. 2 erkek ve 2 kız kardeşini biliyoruz: Zeyd, Dırar, Fâtıme ve Safiyye.

Kızkardeşi Fâtıme, 615'ten yânî Ömer'den önce Müslüman olmuştur. 'Aşere-i Mübeşşire'den Sa'îd b.Zeyd ile evlenmiştir ki, Ömer'in amcaoğludur(aşağıya bk.).– Safiyye ise Bedr gazilerinden Kudâme b.Maz'ûn ile evlenmiştir.– Dırar b.el-Hattâb, 635'te Kaadisiyye meydan muhârebesinde Îrân imparatorluk(Sâsânî) kutsal sancağı Direfş-i Kâwiyânî'yi ganîmet alan kumandan olarak ünlüdür. 638'de Mâsezebân vâlîsi oldu. 627'de Hendek vak'asında müşrikler saffında bulunduğuna göre, geç ihtidâ etmiş olmalıdır. Hazret-i Ömer'in dîğer kardeşi Zeyd b.el-Hattâb, 633 şubatında Yemâme'de şehîd olmuş ve kardeşinin halîfeliğini görmemiştir. Bu Zeyd'in kızı Esmâ ve oğlu 'Abdü'r-Rahmân'dır(=Fâhıte). 'Abdü'r-Rahmân'ın oğulları 'Abdullaah ve 'Abdü'l-Hamîd'dir. 'Abdü'l-Hamîd'in oğulları: Muhammed, 'Abdü'l-'Azîz, 'Umer, 'Abdü'l-Kaadir, 'Abdü'l-Melik, İbrâhîm(oğlu İshâq), Zeyd. Bu Zeyd'in oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Umer oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Umer oğlu 'Abdü'l-Kebîr oğlu el-Fârûq'dur. Zeyd'in soyundan el-Hattâbî adı bilgin, 998'de ölmüştür.

Ömer, Ebû-Lûlû adlı Hıristiyan bir köle tarafından iki başlı hançerle 6 yerinden yaralanarak şehîd edildi. Bu vak'ada köle, Halîfe'nin maiyyetinden bir kaç kişiyi daha öldürdü. Ömer, kısa müddet sonra öldü. Ölüm hâlindeyken halîfeliği 'Abdü'r-Rahmân b.'Awf'a teklîf etti. O kabûl etmeyince Aşere'den hayatta kalan 6 kişiyi, aralarından birini halîfe seçmekle görevlendirdi. Oğlu 'Abdullaah, ölüm hâlindeki babasına, gönlünden geçen halefin 'Alî olduğunu bildiğini, açıkça hılâfeti 'Alî'ye bırakmasını söylediyse de Ömer, kabûl etmedi, seçimle olmasında direndi. Hazret-i Ömer'in tabutunu oğlu 'Abdü'r-Rahmân, Hazret-i Osmân, Sâ'd b.Ebî-Wakkaas ve 'Abdü'r-Rahmân b.'Awf omuzladılar. Hazret-i Ebû-Bekr'in yanına ve Peygamber'in bir tarafına bizzât gömdüler. Hazret-i 'Ömer'in zevceleri şunlardır:

= 1. Zeybeb b.Maz'ûn (kardeşi: 'Usmân b.Maz'ûn): 606'da evlendi (Hafsa ile Büyük 'Abdullaah ve Büyük 'Abdü'r-Rahmân'ın annesi).– = 2. Müleyke: 609'da evlendi (küçük ölen dîğer bir 'Abdullaah'ın annesi).– = 3. Ümmü Hakîm(küçük ölen Hakîm ile

(*)Ömer'in doğumunu "Fil Yılı'ndan 3 yıl sonra" yânî 573'te gösteren rivâyeti ciddî bulmuyoruz.

Fâtıme'nin annesi).– = 4. Fükeyhe(câriye)(Zeyneb'in annesi).– = 5. Cemîle b.Ebi'l-Aklah(Â'sım'ın annesi): Â'sım adında bir kardeşi vardı. Hazret-i 'Ömer'den boşanıp Yezîd b.Mu'âwiye ile evlendi.– = 6. Kureybe b.Ebî-Ümeyye b.Muğîre: 630'dan önce 'Ömer'den boşanıp Mu'âwiye b.Ebî-Süfyân ile evlendi. = 7. Ümmü Külsûm b.'Amr b.Cerwel(Huzâ'a)('Ubeyd'Ullaah'ın annesi): 630'dan önce boşanıp Ebû-Cehm b.Huzâfe b.Ganm ile evlendi.– = 8. Lüheyye.– = 9. Â'tike b.Zeyd b.'Amr('İyâd'ın annesi): Ömer'in amca-kızıdır. 'Abdullaah b.Ebî-Bekr'den dul kalınca 634 ocağında Ömer'le evlendi. Ömer'den de dul kalınca Zübeyr b.el-'Awwâm ile izdivâc etti. 622'den önce Müslüman olmuştu. Ömer'le 10 yıl, 1 ay evli kaldı.– = 10. Ümmü Külsûm b.'Alî(Rukayye ve Zeyd'in annesi): Hazret-i 'Alî ile Hazret-i Fâtıme'nin kızıdır. 639'da 7 yaşında iken Ömer'le evlendi, 5 yıl evli kaldı.– = 11. Hanteme b.Hâşim b.el-Muğîre b.'Abd.b.'Umer b.Mahzûm b.Yekaza b.Mürre (6'nın amca kızı).

Hazret-i 'Ömer'in kızları: 1. Hafsa(607-665 = 58): önce Bedr gazilerinden Humeys b.Huzâfe ile evlendi, 625 ocağında dul kaldı. Aynı yılın mart ayında Peygamber'le evlendi. Her iki evliliğinden çocuğu olmadı.– 2. Rukayye.– 3. Fâtıme.– 4. Zeyneb.

Hazret-i 'Ömer'in oğulları: 1. Hakîm, 2. 'Abdullaah(Asgar), 3. 'Abdü'r-Râhmân (Asgar)(*), 4. 'Asr, 5. 'İyâd, 6. Zeyd küçük (sabî) veyâ genç öldükleri için târihe geçmemişlerdir. Dîğer oğulları: 7. Â'sım: Ümmü Â'sım adlı kızı ile ünlüdür ki, bu kız, Halîfe I. Merwân'ın oğullarından 'Abdü'l-'Azîz ile evlenmiş ve Halîfe II. 'Ömer'i doğurmuştur. Â'sım'ın Hafs'ın kızı Ümmü Â'sım ve oğlu 'Umer'dir (bunun oğlu 'Abdullaah ve oğulları Abdur-rahmân ve el-Kaaim). 'Umer b.Hafs'ın dîğer oğlu Ebû-Bekr ve bunun oğulları 'Amr ve 'Umer'dir.– 8. 'Abdü'r-Rahmân: "el-Mücebber" ve "el-Ekber" denir. Uzun zaman Mekke'de kalmış, Müslüman olmakta gecikmiştir. Oğlu 'Abdü'l-Hamîd, II. 'Ömer zamânında Şâm'da idi.– 9. 'Ubeyd'Ullaah: Esmâ ile evlenmiştir. Sıffîn'de Mu'âwiye saffında vuruşurken 657b'de öldürüldü. Oğulları el-Hırr(oğlu Mecmûrü'l-Bahterî), 'Usmân(kızı Ümmü 'Usmân) ve Ebû-Bekr(kızı Ümmü Sekeme)'dir.– 10. 'Abdullaah(Mekke, 612-Mekke, 1.693 = 81): Ömer'in oğullarının en tanınmışıdır. Babası ile berâber 41. Müslüman olarak 615 sonunda 3 yaşında ihtidâ etti. 647 İfrîkıye seferine, 669 Istanbul muhâsarasına katıldı. 683'te Yezîd'in ölümü üzerine kendisine hılâfet teklîf edildi, reddetti. Zeyneb b.Maz'ûn ve Safiyye b.Ebî-Mûse'l-Eş'arî ile evlendi. Oğulları: Wâkıd(oğlu 'Abdullaah), Bilâl, Â'sım(oğlu Muhammed), 'Abdullaah(723b'de öldü; oğlu 'Abdü'l-'Azîz, bunun oğulları 'Abd. ve 'Umer), 'Ubeyd' 'Ullaah(723'te Medîne'de öldü, fakîh) (oğlu Ebû-Seleme, oğlu 'Ubeydullâh), Sâlim(fakîh, 700'den sonra Medîne'de öldü).

(*)Arablar, iki, hattâ üç çocuklarına aynı adı verebiliyorlardı. Üçü de hayatta olan aynı adlı üç çocuk yaş sırasına göre "ekber"(en büyük), "ewsat"(ortanca), "asgar"(en küçük) diye biribirinden ayrılıyordu. 3 değil 2 kardeş aynı adı taşıyorsa "ewsat" kullanılmaz, büyükle küçük birbirinden "ekber" ve "asgar" diye ayrılırdı.

3- 'Osmân Zü'n-Nûreyn

'Usmân b.'Affân b.Ebi'l-'As b.Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada meseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 676 – Medîne, 17.V.656 = 82. Halîfe: 5.XI.644 – 17.V.656 = 11, 6, 14.

Peygamber'den 6 yaş küçüktür. 610 yılında 5. olarak Müslüman dînini kabûl ettiği zaman 34 yaşında idi. Çok zengin ve Hâşimîler'e rakıyb olan Emevîler'e mensub bulunduğu için, İslâm dînine büyük destek oldu. Âilesi hakkında tafsîlât için bk. EMEVÎLER. Kinâne b.Bişr(658'de Mısır'da öldürüldü) tarafından şehîd edildi. Medîne'de el-Bakî mezarlığına gömüldü.

Hazret-i Ömer tarafından ölüm döşeğinde halîfe seçmiye me'mûr edilen 6 aşere-i mübeşşire'den 'Abdü'r-Rahmân b.'Awf'ın dîğer beşi tarafından seçime tam yetkili kılınmasıyla 'Abdü'r-Rahmân, 'Alî ile 'Osmân arasında 3 gün tereddüd ettikten sonra, 'Alî'nin bir sözünü kendi görüşünce aleyhine tefsîr edip, 'Osmân'ı halîfe seçti.

Hazret-i Osmân'ın dayısı Â'mir = Ümmü Hakîm izdivâcından Hakîm ve 'Abdullaah doğdu. Bu sonuncusu(627 – 667 = 50), 650'de Basra vâlîsi oldu. Hazret-i Osmân'ın ana bir üvey kardeşi el-Welîd b.'Ukbe ise Kûfe vâlîliği yaptı(646-51). Bu 'Ukbe, 624'te Bedr'de maktûl olan şahıstır. el-Welîd'in kardeşi 629'da kendisiyle berâber Müslüman olan Umâre, kızkardeşi ise 628'den önce Müslüman olan Ümmü Külsûm'dur. el-Welîd'in şeceresi şudur: B.'Ukbe b.Ebî-Mü'ayt b.Ebî-'Amr b.Ümeyye. Hazret-i Osmân'ın süd kardeşi 'Abdullaah b.Sâ'd b.Ebî-Serh de mühim rol oynamış, 646'da 10.000 askerle Mısır'dan çıkıp İfrîkıye (Tûnus) seferi yapmış, 647'de Mısır vâlîliğine getirilmiştir.

Hazret-i Osmân'ın annesi Erwe b.Küreyz b.Rebî'a b.Habîb b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf'tır(burada anne şeceresi de Peygamber'inkiyle birleşir). Babası 'Affân'ı genç yaşında kaybeden Osmân, büyük mîras yemiş ve annesi yeniden evlenmiştir. Hazret-i Osmân'ın zevceleri:

= 1. Rukayye(604-15.III.624 = 20): Hazret-i Peygamber'le Hazret-i Hadîce'nin 4 kızının 2.'si. 614'te 10 yaşında Osmân ile evlendi, 10 yıl evli kaldı. 6 yaşında ölen 'Abdullaah adlı oğulları oldu. Mekke'de doğan ve evlenen, 622'de Medîne'ye göçüp orada vefât eden Rukayye'den sonra Peygamber, onun 3 yaş küçük kızkardeşi Ümmü Külsûm'u 'Osmân ile evlendirdi ki "Zü'n-Nûreyn = İki Nûrlu" lekabı bu yüzden verilmiştir.– = 2. Ümmü Külsûm(607-XI.630 = 23): 624'te Medîne'de Osmân ile 17 yaşında iken evlendi, 6 yıl evli kaldı. Asıl adı "Âmine"dir. Çocuğu olmadı. Rukayye ve Ümmü Külsûm ile evli iken Osmân, başka zevce almadı. Bu ikinci zevcesini kaybettiği zaman Osmân, 54 yaşında idi. Aşağıdaki bütün zevceleri ile bunlardan sonra 631'den îtibâren evlenmiştir.– = 3. Fâhıte b.Gazwân: 631'de evlendi. 656'dan sonra öldü('Abdullaah Asgar'ın annesi).– = 4. Ümmü 'Amr b.Cendel: 632'de evlendi, 656'dan önce öldü('Amr, Hâlid, Ebân, 'Ömer ve Meryem'in annesi).– = 5. Fâtıme b.Welîd b.Muğîre: 656'dan önce öldü (Welîd, Sa'îd, Ümmü Sa'îd'in annesi).– = 6. Ümmü'l-Benîn Üyeyne b.Hisni'l-Fezârî: ölümünden bir kaç gün önce mayıs 656'da Hazret-i Osmân kendisini

boşamıştır('Abdü'l-Melik'in annesi).– = 7. Remle b.Şeybe b.Rebî'a: 656'dan sonra öldü(Â'işe, Ümmü Ebân, Ümmü 'Amr'ın annesi).– = 8. Nâile Binti'l-Ferâfisa(Kelb): 656'dan sonra öldü. Şehâdetinde zevcinin yanında bulunuyordu(Meryem-i Sugrâ'nın annesi).– = 9. Büsre(câriye)(Ümmü'l-Benîn'in annesi).– Hazret-i Osmân'ın kızları:

1. Ümmü Sa'îd, 2. Â'işe, 3. Ümmü Ebân, 4. Ümmü 'Amr, 5. Ümmü'l-Benîn, 6. Meryem-i Kübrâ, 7. Meryem-i Sugrâ.– Hazret-i Osmân'ın oğulları:

1. 'Abdullaah(Mekke, 615 - Mekke, 621 = 6): Peygamber'in ana tarafından torunu.– 2. 'Abdü'r-Rahmân: Kaahire'de Sitti-Nefîse Câmii'nde gömülüdür.– 3.Welîd: Cemel Vak'ası'nda Alî'ye karşı savaştı.– 4. Sa'îd: 676'da Nîşâbûr vâlîsi oldu. Bu sırada Türkler'e karşı Semerkand seferine kumanda etti.- 5. 'Abdü'l-Melik: küçük öldü.– 6. 'Abdullaah Asgar(doğ.632).– 7. Hâlid(/634-/654): çocukları oldu.– 8. 'Ömer: Oğlu Zeyd(ölm.710?) =Sükeyne b.Hazret-i Hüseyn. Oğulları: Â'sım ve 'Abdullaah=Fâtıme b.Hazret-i Hüseyn, bunun oğlu: Muhammed Dîbâc(Kûfe'de IV.763'te Halîfe Mansûr'ca öldürtüldü). Dîbâc'ın kızı: Rukayye = İbrâhîm b.'Abdillaah b.el-Hasen b.Hazret-i Hasen. 'Ömer b.Hazret-i Osmân'ın kızı: Ümmü Eyyûb.– 9. Ebân(Medîne, 643 – Medîne, 723b = 80): Cemel'de 'Alî'ye karşı savaştı. Halîfe 'Abdü'l-Melik zamânında Medîne vâlîsi oldu. = Ümmü 'Amr b.Cündel b.'Amri'd-Dewriyye. Oğulları: 'Amr ve 'Abdü'r-Rahmân(bunun oğlu el-Kaasim oğlu Welîd oğlu el-Kaaim oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Muhammed oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu 'Abdü'l-'Azîz oğlu Yahyâ oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu XII. asırda yaşıyan Muhammed).– 11. 'Amr(doğ.635): = Remle, = Hafsa. Oğulları: 'Usmân, Bükeyr, Hâlid, 'Abdullaahi'l-Mıtref=Fâtıma; bu sonuncunun oğulları: Muhammedü'l-Kaasim(=Hadîce), Ümeyye, 'Umer(oğlu 'Abdullaah), Hâlid(oğlu Sa'îd oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmed oğlu Muhammed). Muhammedü'l-Kaasim'in oğlu 'Abdullaah'ın(ölm.762'den sonra) bir kızı oldu. Sâ'de b.'Abdullaahi'l-Mıtref ise Muhammedü'l-Mehdî en-Nefsi'z-Zekiyye ile evlendi ki Hazret-i Hasen'in torununun oğludur ve Medîne'de 6.XII.762'de ölmüştür.– Hazret-i Osmân'ın yukarıda anılan, fakat hangisi olduğu kaynaklarımızda belirtilmiyen bir kızı el-Hakem Ebi'l-Â'ss b.Ümeyye ile evlenmiş ve bu zât 652'de ölmüştür.

4- 'Aliyyü'l-Murtazâ

'Alî b.Ebî-Tâlib b.'Abdi'l-Muttalib(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir). Peygamber'in amca-oğlu. Annesi Fâtıme b.Esed de Peygamber'in babasının amca-kızı ve Peygamber'in 2. derecede halasıdır: Mekke, 605* – Kûfe, 27.I.661 = 566. Halîfe: 17.V.656 – 27.I.661 = 4, 8, 11.

Peygamber'den 35 yaş küçüktür. 609 yılında 4. Müslüman olarak 4 yaşında çocukken ihtidâ etti. Peygamber'in "Hâşimîler = Hewâşim" denen âilesindendi. Babasının ölümünde 14 yaşında idi. Fakat çocuk yaşta Peygamber onu evine evlâd gibi

(*)Doğum târîhini 597'ye kadar geri alan rivâyetler vardır.

almıştı. Zîrâ Peygamber'i de 7 yaşından îtibâren 'Alî'nin babası Ebû-Tâlib evine alıp evlâdı arasında büyütmüştü. Künyesi Ebü'l-Hasen'dir. Hılâfet aslında 'Osmân'ın şehâdetiyle 38 gün boş kalmış, ancak 24 hazîranda 'Alî'ye bîat edilmiştir. Peygamber'in kendisine verdiği lekab Ebû-Türâb'dır. Önce Talha kendisine bîat etmiştir. Bedr'e katılmış en kıdemli ashâb'ın reyleriyle hılâfete seçilmiştir. 19 yaşında Hicret'ten bir yıl sonra Peygamber'e dâmâd olan 'Alî, 632 ocağında, Peygamber'in son günlerinde Yemen'e gidip gelmiştir. 656 sonunda Medîne'den ayrıldı ve bir daha dönmedi. Bu sûretle Medîne'nin İslâm devletinin başşehri olması 34 yıl ve bir kaç aydır. Başşehir Irak'ta Kûfe'ye götürüldü. Tebük seferinde Medîne'de Peygamber'e vekîl olarak kaldı. Cenâze namâzını oğlu Hasan kıldırdı. Kûfe'deki türbesine gömüldü ki bugün bu şehre "Necef" denilmektedir. Hulefây Râşidîn'den ilk üçü Peygamber gibi Medîne'ye gömüldükleri halde 'Alî, Necef'te gömülüdür.

"Hulefây Râşidîn" denen İlk 4 Halîfe'nin hılâfet müddetlerinin toplamı -Peygamber'in vefâtından 'Alî'nin şehâdetine kadar- 28 yıl, 7 ay, 19 gündür. Bu zaman parçası -Peygamber'in hayatta bulunduğu yıllara verilen "Devr-i Sa'âdet" kadar olmamakla berâber- İslâm târîhinin olgunluk ve bahtiyarlık devresi sayılır.

Hazret-i 'Alî de, iki selefi 'Ömer ve 'Osmân gibi şehîd edilmiştir. Şîîler'e göre Peygamber'in ölümünden îtibâren 28 yıl, 7 ay, 19 gün (8.VI.632-27.I.661) Birinci İmâm'dır. Bu müddet içinde Sünnîler'e göre sâdece Hâşimî hânedânının reîsidir.

Hılâfetinin başında "Yewmü'l-Cemel" denilen Cemel Vak'ası'nda, Basra yakınlarında Â'işe-Talha-Zübeyr koalisyonunu yenmiştir (4.XII.656)(Muhârebe Hazret-i Â'işe'nin devesi(cemel=deve) çevresinde çok kızıştığı için târîhe böyle geçmiştir).– Hazret-i 'Alî'nin zevceleri:

= 1. Hazret-i Fâtıme (Mekke, 610 - Medîne, 22.XI.632 = 22): Peygamber'in 4 kızının en küçüğüdür. İslâm kadınları içinde annesi Hadîce'den sonra en büyüğü sayılır. Medîne'de'de 28.VIII.623'te evlendi. 13 yaşında ve 'Alî'den 5 yaş küçüktü. 9 yıl, 2 ay, 25 gün evli kaldı ve bu müddet içinde 'Alî, başka hiç bir kadınla evlenmedi. Babası Peygamber'den 2 ay, 20 gün sonra vefât ederek Medîne'ye gömüldü. Hasen, Hüseyn, Muhassin; Ümmü Külsûm, Zeyneb, Rukayye adlı 3 erkek ve 3 kızın annesidir. Hazret-i Peygamber'in nesli ancak kızı Fâtıme'nin iki oğlu, Hasen ve Hüseyn yoluyla devâm etmiştir.– = 2. Esmâ b.'Umeys(Has'em): Hazret-i 'Alî'nin ağabeyi Câ'fer'den ve ikinci def'a Hazret-i Ebû-Bekr'den dul kaldıktan sonra 635'te 'Alî ile evlendi(Yahyâ, 'Awn ve Muhammed Asgar'ın annesi).– = 3. Ümmü Habîbi's-Sahbâ b.Habîb b.Bükeyr(Rebîa): izdivâcı II.634('Ömer ve Rukayye'nin annesi).– = 4. Hawle b.Câ'fer(Benî-Hanîfe)(Zencî) (Muhammed İbni'l-Hanefiyye'nin annesi).– = 5. Ümâme b.Lukayt Ebi'l-Â'ss annesi Peygamber'in kızı Zeyneb'dir. Hazret-i Fâtıme teyzesi olur(Muhammed'in annesi).– = 6. Ümmü'l-Benîn b.Hizâm ('Abbâs Ekber, 'Abdullaah, 'Osmân Ekber, Câ'fer Ekber'in annesi).– =7. Leylâ b.Mes'ûd b.Hâlid(Ebû-Bekr, 'Abdü'r-Rahmân, 'Ubeyd'Ullaah'ın annesi).– = 8. Ümmü Sa'îd b.'Urwe b.Mes'ûd Sakafî(Remle'nin annesi).– = 9. Mahyât b.İmri'l-Kays b.'Adiyy(küçük ölen bir kızın annesi).

Hazret-i 'Alî'nin çocukları ve nesli, daha aşağıda 'Alî-Evlâdı bahsinde verilecektir. Daha da ileride verilecek 'Abbâsîler ile berâber 'Alî-Evlâdı, Hâşimîler'in devâmını teşkîl eder.

Hılâfet Hakkında Not

Peygamber, 'Alî'ye şöyle demiştir: "Sen Kâbe gibisin. Herkes sana gelir. Sen kimseye gitmezsin. Ümmet sana gelip işi verirse kabûl et. Sana gelmezlerse kendiliğinden ileri atılıp isteme". 'Alî, bu emre hayâtı boyunca uydu.

Peygamber ölünce, açıkça Ebû-Bekr'in kendisine halef olmasını îmâ ettiği halde amcası 'Abbâs, Zübeyr, Ebû-Süfyân ve başkaları, 'Alî'yi istiyorlardı. Fakat 'Alî kabûl etmedi. Zâten Peygamber'in îmâsı açıktı. İki yıl sonra Ebû-Bekr, yerine 'Ömer'in seçilmesini vasıyyet edince 'Ömer seçildi. Şûrâda 'Alî de açıkça 'Ömer'i destekledi.

'Ömer yerine Ebû-'Ubâde'yi halîfe namzedi göstermiye kararlı iken, o 640'ta ölünce, 'Alî'yi namzed göstermiye karar verdi. Fakat bu karârını, yanlış bir karar verebilmesi ihtimâlini düşünerek bir türlü açıklıyamadı. Bu sûretle 'Ömer'in ölümünde tereddüt doğdu. Çoğunluk 'Alî'nin seçilmesini bekliyordu. 'Aşere-i Mübeşşire'den sağ kalan 6 kişi aralarından 'Abdürrahmân b.'Awf'i, gene aralarından birini halîfe seçmesi için tam salâhiyetli kıldılar. Abdürrahmân, önce 'Alî'yi seçecekti. Son anda 'Alî'nin bir sözü üzerine tereddüde düşünce, 'Osmân'ı seçti. Fakat az sonra seçiminde yanıldığını beyân ederek 'Osmân ile bir daha görüşmedi.

'Osmân'ı son âna kadar savunan 'Alî, onun yerine seçilince, 3 selefi aleyhine bir şey söyletmedi. Şîîler'e en küçük şekilde yüz vermedi. Kûfe Câmii'ndeki bir hutbesinde şöyle dedi: "Biliniz ki, peygamberlerden sonra ümmetin en hayırlı kişileri Ebû-Bekr ile 'Ömer'dir". Fakat 'Osmân'ın adını anmadı.

'Aşere-i Mübeşşere

el-'Aşeretü'l-Mübeşşere, Peygamber'in, hayatlarında kendilerini doğrudan doğruya Cennet'e gitmekle müjdelediği 10 kişidir. Bunlar, bütün Müslümanlar'ın efdali sayılırlar. İlk dördü, yukarıda görülen Ebû-Bekr, 'Ömer, 'Osmân ve 'Alî'dir. Dîğerleri şunlardır:

5.) Talha

Ebû-Muhammed Talha b.'Ubeyd'İllaah b.'Usmân b.'Amr b.Kâb b.Sâ'd b.Teym b.Mürre(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 594?- Basra XII.656 = 62?:

Peygamber'den yaklaşık 24 yaş gençtir. 9. Müslüman olarak 610'da 16 yaşlarında ihtidâ etti. Uhud'da müşrik muhâriblerden biri Peygamber'e kılıç sallayınca, kılıcı eliyle tuttuğu için iki parmağının sinirleri kesilerek çolak kaldı. Bedr'e katılmamıştı. Ebû-

Bekr'in amcasının torunu olmakla 2. derecede yeğenidir. Cemel Vak'ası'nda müstakbel halîfe Merwân tarafından atılan bir okla öldü. Talha, ölümünden önce, 'Alî'ye baş kaldırdığına pişmân olup istiğfâr etti ve 'Alî'ye bîatini yeniliyerek son nefesini verdi. Zübeyr ile ber. Basra dışında medfûn. Zevceleri: = 1. Ümmü Külsûm: Hazret-i Ebû-Bekr'in kızı ve Â'işe'nin annesidir. = 2. Hawle. = 3. Hamne.

Kızları: Â'işe(ölm./700): = 1. 'Abdullaah b.'Abdi'r-Rahmân b.Hazret-i Ebû-Bekr, dayı-oğludur; = 2. Mus'ab İbni'z-Zübeyr İbni'l-'Awwâm; = 3. 'Ömer b.'Ubeyd'İllaah b.Me'merr Teymî, izdivâcı 692 (oğlu: Hafs, bunun oğlu: Ebû-Bekr Muh. İbn. Â'işe, bunun oğlu 'Ubeydullâh, ölm. Basra 843, bunun oğlu 'Abdürrahmân).- Ümmü İshâq (= 1.el-Has., = 2. el-Hüs., = 3.'Abd. b.Muh. b.'Abdirrahmân b.Ebî-Bekr) ve daha 3 kız çocuk.

Oğulları: Muhammed(= Hawle b.Manzûr b.Zebbân Fezârî)(Cemel Vak'ası'nda 4.XII.656'da babası ile berâber öldü), Mûsâ(oğulları Muhammed ve 'İmrân), Î'sâ, 'Ubeyd'Ullaah, 'Osmân, Yahyâ(oğulları İshâq ve Talha), İshâq, Zekeriyyâ, Ism., Sâlih, Yûsuf, Yâ'qûb. Bunlardan Muhammed b.Talha'nın oğulları: İbrâhîm(oğulları Yâ'kuub, Mûsâ(oğlu 'Abd.) ve 'İmrân, bu sonuncusunun oğlu Muhammed oğlu 'Ubeydullâh) ve Muhtâr(ölm.685'ten sonra)(oğlu İbrâhîm oğlu 762'de Medîne kadısı iken ölen 'İmrân). Yâ'qûb b.Talha oğlu Yûsuf, oğlu Muh., oğlu 'Abdurrahmân'il-Harbüşt'tür. Yahyâ b.Talha oğlu Bilâl'dir. Mûsâ b. Talha oğulları Muh. ve 'İmrân'dır. Zekeriyyâ b.Talha oğlu Yahyâ, oğlu Muh., oğlu el-Kaasim Ebî-Bâ're'dir.

6.) Zübeyr

Ebû-'Abdullaahi'z-Zübeyr İbni'l-'Awwâm b.Huweylid b.'Abdi'l-'Uzze b.Kusayy(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 686?-Basra, 4.XII.656 = 70?.

'Aşere-i Mübeşşire içinde 'Alî'den sonra Peygamber'in nesebine en yakın düşen bu Zübeyr, sonra Hazret-i Osmân'dır. Zübeyr ayrıca anne tarafından da Peygamber'in hala-oğludur. Gene ayrıca Hazret-i Hadîce, Zübeyr'in halası olmaktadır. 8. Müslüman olarak 610'da ihtidâ ettiği zaman 24 yaşlarında idi. O da Talha gibi Cemel Vak'ası'nda öldü. Gene Talha gibi Hazret-i Ebû-Bekr'in dâmâdı idi. Habeş göçmenlerindendir. Cemel'de 'Amr b.Cürmûz tarafından arkasından kılıçla vurularak şehîd edildi. Şehâdetinden önce, 'Alî'ye baş kaldırdırdığına pişmân olduğunu ifâde etti. Talha ile Zübeyr'in ölmeden 'Alî'ye tekrar bîatleri, İslâm âleminde tefrika yaratmamak içindir. Fakat bu def'a tefrika Emevîler'den, Mu'âwiye'den gelmiştir. Bu sûretle 'Aşere-i Mübeşşire'yi teşkîl eden 10 kişiden 5'i şehîden ölmüşlerdir.

Zevceleri: = 1. Esmâ(Mekke, 596 - Mekke,I.692 = 96): Hazret-i Ebû-Bekr'in kızıdır. Hazret-i Â'işe'nin 17 yaş büyük ablasıdır. Zevci Zübeyr'den 10 yaş küçüktür. 622'de 26 yaşında Zübeyr ile evlenip 34 yıl evli kaldı. İlk Müslümanlar'dandır. Peygam-

ber tarafından "Zâtü'n-Nikaateyn" diye unvanlandırılmıştır('Abdullaah, Â'sım, 'Urwe, Münzir ve Ümmü Hasen'in annesi).– = 2. Â'tike b.Zeyd b.'Amr b.'Adiyy b.Kâb: 622'den önce Müslüman olmuştu. Önce 'Abdullaah b.Hazret-i Ebû-Bekr'den, sonra Hazret-i 'Ömer'den dul kaldıktan sonra 645 ocağında bu sırada 59 yaşlarında olan Zübeyr ile evlendi. İzdivaç müddeti 11 yıl, 11 aydır. Zübeyr'den de dul kalınca Hazret-i Hüseyn ile evlendi(Muṣ'ab, Muhammed, 'Amr ve 2 kızın annesi).

Kızları: 1. Remle (=Hâlid b.Yezîd b.Muâwiye), 2. 'Ubeyde, 3. Habîbe, 4. Â'işe, 5. Ümmü Hasen.– Oğulları: 1. Hâlid(oğlu 'Osmân oğlu Hâlid). 2. Hamza 3. Câ'fer. 4. 'Amr(Yezîd'in kumandanı iken ağabeyi tarafından Mekke yakınlarında 681'de öldürtüldü)(oğlu gene 'Amr). 5. Sa'îd(Kûfe'de 712'de Haccâc tarafından öldürüldü, Mekke'den henüz Kûfe'ye gelmişti). 6. 'Abdü'r-Rahmân(647 İfrîkıye seferine katıldı). 7.Muhammed. 8. Â'sım. 9. el-Münzir (=Bint Menzûr b.Zebbân Fezârî(kızı Fâtıme binti'l-Münzir = İbnü İshâq(Muh. b. İshâq b.Yesâr b.Hıyâr)(Medîne 704-Bağdâd 767), ünlü siyer müellifi ve oğulları Muhammed ve Â'sım; bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah oğlu Süleymân oğlu Ahmed oğlu ez-Zübeyr). 10. 'Urwe(=Sâre)(Medîne 644 -Medîne 713 = 69, Fakîh ve muhaddis, 689'da ağabeyinin hizmetinde) (oğulları Hişâm, Yahyâ, 'Usmân ve 'Abdullaah; bu sonuncunun oğlu Sâlih oğlu Â'mir; 'Usmân'ın kızı Hadîce ve oğlu Muṣ'ab). 11. Muṣ'ab. 12. 'Ubeyde ve 13. 'Abdullaah, ehemmiyetlerine binâen aşağıda gösterilmiştir:

Muṣ'ab İbni'z-Zübeyr(Medîne, 656-Deyr-i Câselik, 13.X.691 = 35): ağabeyi 'Abdullaah'ın Irak vâlîsidir. Deyr-i Câselik meydan muhârebesinde Emevî Muhammed b.Merwân'a yenilerek öldürüldü. = Â'işe: Hazret-i Talha ile Hazret-i Ebû-Bekr'in kızı Ümmü Külsûm'un kızıdır. 'Abdullaah b.'Abdi'r-Rahmân b.Ebî-Bekr'den dul kalınca Muṣ'ab ile evlendi. Ondan da dul kalınca 'Ömer b.Ubey'İllaah b.Me'merr'e vardı. = Sükeyne: Hazret-i Hüseyn'in kızıdır.– Muṣ'ab'ın oğulları: Câ'fer (=Müleyke; oğlu İbrâhîm=Fâhıte, kızı Ümmü'l-Cebbâr), 'Ukaaşe, Î'sâ, Hamza. Bu Hamza'nın oğulları: 'Umâre ve Muhammed(oğlu Hamza oğlu İbrâhîm).

'Abd'Ullaah İbni'z-Zübeyr(Medîne, II.624 - Mekke, 4.X.692 = 68, 8): İslâm târîhinin mühim şahsiyetlerinden biridir. Hicret'ten sonra doğan ilk Müslüman'dır, bu dinde doğdu. Zübeyr'in en büyük oğludur. Peygamber'in ikinci derecede, Hadîce'nin birinci derecede küçük yeğeni, Fâtıma'nın ikinci derecede yeğeni, Ebû-Bekr'in ana tarafından torunu olmak gibi sıfatlarla, zamanla Kureyş aristokrasisinin en üstün şahıslarından biri hâline geldi. Mu'âwiye'nin ölümünde kendisini "Emîrü'l-Mü'minîn" sıfatıyle halîfe îlân etti. Merkezi Mekke idi. Arabistan, Irak, Ürdün ve başka ülkeler onu halîfe tanıdılar. Bu durum 11 yıl devâm etti(681a-4.X.692). Sonunda Emevîler'in kumandanı Haccâc, Mekke'yi de aldı ve 'Abdullaah'ı öldürdü. Şâir olan 'Abdullaah, Medîne'de Ravza-i Mutahhara'da gömülüdür. 647 İfrîkıye seferine ve 669 Istanbul muhâsarasına katılmış, Cemel'de teyzesi Â'işe'nin piyâde kumandanlığını yapmıştı(4.XII.656) = Bint Menzûr b.Zebbân Fezârî (Gatafân).– Oğulları: Sâbit, Şübeyb, Â'mir(oğlu 'Atîk oğlu 'Umer oğlu Hafsa), Mûsâ(oğlu Kudeyk oğlu Yâ'kuub oğlu 'Atîk), 'Urwe, Hubeyb(692'den sonra öldü), Zübeyr(4.X.692'de babası ile berâber

öldürüldü; oğlu Muhammed oğlu 763 ocağında Bağdad'da Halîfe Manşûr'ca öldürtülen 'Usmân), Hamza(ölm.692'den sonra; oğlu 'Abbâd oğlu ez-Zübeyr oğlu Yahyâ), Muşab. Bu sonuncunun oğlu 'Abdullaah, muhaddis Muhammed(ölm.852a) b.Bekkâr'ın hemşîresi Hadîce ile evlendi, çocukları: Bekkâr(oğlu-Ebû-'Abd.i'z-Zübeyr, Medîne 788-Mekke 870 = 82, Mekke kadısı, *Nesebü Kureyş* müellifi: Mahmûd M.Şâkir nş., Kaah. 1961), 'Alî, Mus'ab (773-851a = 78).

7.) 'Abdürrahmân

'Abdü'r-Rahmân b.'Awf b.'Abdi 'Awf(=Mümenna'a) b.'Abd b.el-Hâriş b. Zühre b. Kilâb (neseb burada, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 579 - Medîne, 653 = 74.

Annesi eş-Şefâ, Peygamber doğarken Hazret-i Âmine'ye yardım (ebelik) etmiştir. Uhud'da 21 yerinden yara aldığı için topal kaldı (626). 627 aralığında 700 askerle Dûmetü'l-Cendel seferini yaptı. Evvelce Habeş göçüne katılanlardandır. Asıl adı 'Abdü 'Amr veyâ 'Abdü'l-Kâbe iken Müslüman olunca değiştirdi. 6. Müslüman olarak 610'da 31 yaşında ihtidâ etti. Hazret-i 'Ömer'in ölümünde 6 aşere-i mübeşşire'den müteşekkil halîfe seçim hey'eti, halîfe seçmek yetkisini, içlerinden birini seçmek kaydıyle, kayıtsız şartsız 'Abdü'r-Rahmân'a bıraktı. O da uzun tereddüdlerden sonra 'Osmân'ı seçti. Fakat sonradan 'Osmân'ı seçtiğine pişmân olarak onunla münâsebetlerini kesti. 'Osmân'ın eniştesi olmakla yakınlığı vardı.– = 1. Tümâzir b.el-Asbağ(Kelb emîri), izdivâcı 627.– = 2. Ümmü Külsûm b.'Utbe b.Mü'ayt, Hazret-i 'Osmân'ın yalnız ana bir üvey kızkardeşidir.– Oğulları:

Süheyl(oğlu 'Uteyr), Humeyd, Zeyd, Muş'ab (kızı 'Awne), İbrâhîm(oğlu Sâ'd oğlu İbrâhîm oğulları Sâ'd ve Yâ'kuub), Ebû-Seleme 'Abd. (oğulları Seleme ve 'Umer), 'Umer. Bu sonuncunun oğulları: Hafs(kızı Emetü'r-Rahmân) ve 'Abdü'l-'Azîz(oğulları Muhammed ve 'İmrân; bu sonuncunun oğlu: 'Abdü'l-'Azîz=Emetü'l-Wâhid, =as-Sâ'be; bunun kızları 'Abîde, Fâtıme, el-Fasîha ve oğlu İbrâhîm).

8.) Sâ'd

Sâ'd b.Ebî-Wakkaas b.Üheyb b.'Abdi Menâf b.Zühre b.Kilâb(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 593 – 'Akîk/Medîne, 678? = 85?:

610 yılında 7. Müslüman olarak 17 yaşında ihtidâ etti. Annesi Hamne, Emevîler'dendir. 'Aşere-i Mübeşşire'den en son ölendir. Târîhin büyük serdarlarından biridir. 635-641 arasında Îrân imparatorluğuna karşı başkumandan idi. 636'da Kaadisiye ve 637'de Celûlâ meydan muhârebelerini kazanarak İran imparatorluğunu yıktı. Taht şehri Medâin'i fethetti. 638'de Kûfe şehrini kurdu ve 646'ya kadar bu eyâletin ilk vâlîsi oldu. "Fârisü'l-İslâm = İslâm'ın Süvârîsi" diye meşhurdur. Medîne'de gömüldü. Namâzını Medîne vâlîsi -sonradan halîfe olan- I. Merwân kıldırdı. Kardeşinin oğlu Hâşim b.'Utbe b.Ebî-Wakkaas, 658'de Sıffîn'de 'Alî'nin sancakdârı iken şehîd oldu. Bunun babası ve Sâ'd'in kardeşi 'Utbe b.Ebî-Wakkaas, Uhud'da müşrikler saffında düğüşürken Peygamber'e

taş atıp isâbet ettirmişti. Sonradan ihtidâ edip Îrân fütûhâtından ağabeyinin kumandanlarından biri oldu. 'Utbe'nin Zâ'me'den olan oğlu 'Abdullâh'dır.

Sâ'd'in zevceleri: = 1. el-Musennâ b.Hârise'nin (Sâ'd'den önceki Îrân'a karşı İslâm başkumandanı) dul zevcesi, izdivâcı 635.– = 2. Selmâ b.Ebî-Hafsa.– = 3. Zebed.

Sâ'd'in kızları: 1. Ümmü Hakemi'l-Kübrâ, 2. Ümmü Hakemi's-Sugrâ, 3. Hafsa, 4. Ümmü'l-Kaasim, 5. Ümmü Külsûm, 6. Â'işe. Bu kızlardan biri Muğîre b.Şûbe ile evlenip Hamza'yı doğurdu. Bu Hamza, Kerbelâ vak'asında dayısı 'Ömer'i, Reyy vâlîliği için Hazret-i Hüseyn'e kıyması için iknâ etmiştir.

Sâ'd'in oğulları: 1. İshâku'l-Ekber(büyük oğludur), 2. İshaku'l Asgar, 3. Muhammed (ölm. 701'den sonra, oğlu İsmâ'îl), 4. Â'mir(oğlu Dâwûd), 5. İsmâ'îl, 6. Musab, 7. İbrâhîm, 8. Hâlid(oğlu 'Abdullaah oğlu Ziyâd oğlu Yahyâ oğlu Müfric oğlu Zekeriyyâ oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm), 9. Mûsâ(oğlu Bicâd oğlu Muhammed oğlu İbrâhim oğlu Sâ'd oğlu İbrâhîm oğlu 'Umer), 10. 'Umer: 680 kasımında Reyy vâlîsi oldu. Reyy'e hareketinden önce Kûfe vâlîsi 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd'n emriyle 6.000 atlı ile Kerbelâ mevkiinde Hazret-i Hüseyn'i kuşattı ve şehîd ettirdi. Aşere-i Müneşşire'den imparatorluk fethetmiş bir zâtin oğlunun, bir eyâlet vâlîliğine tamah ederek Peygamber'in sevgili torununu öldürtmesi, ibrete değer hâdiselerdendir ve İslâm târîhinin en büyük tefrikalarından birine sebep olmuş, ıztırâbını asırlar boyunca bütün Müslümanlar yaşamıştır. 686 temmuzunda Muhtârü's-Sakafî, bu 'Ömer'in ve oğlu Hafsın(bunun da oğlu Ebû-Bekr'dir) kellelerini kestirdi; şehit Hazret-i Hüseyn'in kardeşi Muhammed İbni'l-Hanefiyye'ye gönderdi.

9.) Sa'îd

Sa'îd b. Zeyd b.'Amr b.Nüfeyl b.'Abdi'l-'Uzze b.Riyâh (Riyâh'ın diğer oğlu Adât, bunun oğulları 'Abd. ve Emer, bunun oğlu el-Mü'temir, oğlu Sürâka, oğlu 'Amr'dır. Nüfeyl b.'Abdi'l-'Uzzâ'nın oğulları 'Abdü Nühm, 'Amr ve - Hazret-i Ömer'in babası-El-Hattâb'dır). b.'Abdillaah b.Kurt b.Rizâh b.'Adiyy b.Kâb (burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 595?-Medîne, 671 = 76?:

'Aşere-i Mübeşşire'nin Hazret-i 'Alî'den sonra en gencidir. Hazret-i 'Ömer'in - ondan 12 yaş kadar küçük- amca-torunu, aynı zamanda eniştesi ve kayın-birâderidir. 12. Müslüman olarak 610'da 15 yaşlarında ihtidâ etti. Amca-kızı, Hazret-i 'Ömer'in kızkardeşi olan zevcesi Fâtıma da onunla berâber ihtidâ etti ki, 13. Müslüman sayılır. Ebü'l-Â'wer ve Ebû-Sewr künyelerini taşır. Bedr'e katılamadı. 634'te Ecnâdeyn meydan muhârebesinde İslâm süvârîsine kumanda etti. Aynı yıl Fihl meydan muhârebesinde İslâm piyâdesinin kumandanlığını yaptı. Kûfe kurulunca(638), 622'den beri oturduğu Medîne'yi terk ederek ortaya yerleşti. Ancak yıllar sonra Medîne'ye döndü. Çok yakın ardadaşı Sa'îd b.Ebî-Wakkaas tarafından gasl edildi. Namâzını yeğeni 'Abdullaah b.'Ömer kıldırdı. Â'wer, Sewr ve başka çocukları oldu.

Sa'îd'in kızkardeşi Â'tike, şâir olup 622'den önce ihtidâ etti. Sırasıyle 'Abdullaah b.Ebî-Bekr(Ölm.I.633), amca-oğlu Hazret-i 'Ömer(izd.I.634), ez-Zübeyr İbni'l-'Awwâm(izd.645), el-Hüseyn b.'Alî b.Ebî-Tâlib(izd.657) ile evlendi.

Sa'îd'in annesi Ṣafiyye b.el-Ḥaḍremî'dir. Â'tike'nin annesi ise Ümmü Kürz b.el-Ḥaḍremî'dir. Sa'îd'in babası Zeyd, ayrıca Fâṭıme b.Bâ'ce b.Ümeyye ile evlenmişti. Bu Ẓeyd b.'Amr, 608'de öldürüldü. İslâm dîninden bir yıl öncesidir. Peygamber'in gençlik arkadaşı idi. Şâirdi. 4 ḥanîf'ten biri ve en meşhûrudur. Câhiliyye Arabları'nın taptığı putlardan hiç birine inanmaz, Tek Tanrı olduğunu söyler ve Hazret-i İbrâhîm'in "ḥanefiyye" denen dînine inandığını beyân ederdi. Bu inancını arkadaşı müstakbel Peygamber'le görüştüğü muhakkaktır. Hazret-i Peygamber de, hiç bir yaşında putlara inanmamıştır.

10.) Ebû-'Ubeyde

Ebû-'Ubeyde Â'mir b.'Abd'Illaah İbni'l-Cerrâḥ b.Hilâl b.Mâlik b.Wüheyb b.Ḍabbe b.el-Hâris b.Fihr Kureyş(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir): Mekke, 584 - Şâm, 640 = 56:

'Aşere-i Mübeşşire'den en genç ölendir(onu Hazret-i 'Alî tâkıyb eder). 'Aşere-i Mübeşşire içinde nesebi Peygamber'e en uzak olanıdır. "Ebû 'Ubeyde İbni'l-Cerrâḥ" diye tanınır ve "Â'mir" olan adı kullanılmaz(aslında el-Cerrâḥ babası değil, büyük-babasıdır). Peygamber kendine "el-Emîn" lekabını vermiştir ki, bizzât Peygamber de bu lekabı taşıyordu. Çocuğu olmıyan 'Aşere'den tek zâttır. 636-639 arasında Bizans'a karşı Suriye cebhesi başkumandanlığında bulundu (Şâm, Ḥıms, Ḥaleb, Antakya vs. kumandanı). Şâm'da Câmi'ü'l-Cerrâḥ'a gömüldü. 4 yıl daha yaşasa idi, Hazret-i 'Ömer, onu yerine halef göstermiye kararlı idi. Kardeşi 'Ömer ve bunun oğlu 657'de Hazret-i 'Alî'nin kumandanları arasında bulunan Ebû-Leylâ'dır.

Evlâd-ı 'Alî

Ḥalîfe 'Alî b.Ebî-Ṭâlib'in çocuklarını bu bahiste veriyoruz(Ebü'l-Fereci'l-Isfahânî, *Mekaati'l-Tâlibiyyîn*, Aḥmed Ṣakr vs. neşri, Kaahire, 1949; maktûlen ölen Ewlâd-ı 'Alî'nin dîğer bir listesi: Mes'ûdî, *Mürûc*, V, 421).

'Alî'nin Fâṭıma'dan 3 erkek ve 3 kız çocuğu oldu. Peygamber torunları olan bu çocuklar şunlardır: el-Ḥasen, el-Ḥüseyn, Muḥassin; Zeyneb, Rukayye, Ümmü Külsûm. 'Alî Evlâdı, Hâşimîler ve Peygamber'in kız tarafından nesli Ḥasen ve Ḥüseyn'den yürümüştür. Bu iki kardeşe birden "Ḥaseneyn = İki Ḥasan" denir. Muḥassin (bâzı kaynaklarda: Muḥsin) 627'de doğmuş, küçükken ölmüştür. 'Alî=Fâṭıma izdivâcından doğan kızlar ise -doğum sırasiyle- şöyledir:

Zeyneb (Kübrâ) (Medîne, 629 - Medîne, 682 = 53) = 'Abd'Ullaah b.Câ'fer-i Ṭayyâr (616-703 = 87), amca-oğludur. Zevcinden 13 yaş küçüktür. Bu izdivaçtan 10.X.680'de Kerbelâ'da şehîd olan 'Awn ve Muḥammed'den başka el-'Abbâs ve Ümmü Külsûm doğmuştur. Dîğer kızkardeşleri gibi, Zeyneb'in de nesli bir müddet sonra kesilmiş, devâm etmemiştir. Bizzât Zeyneb, Kerbelâ'da bulundu ve Şâm'a sevk edildi, sonra Medîne'ye döndü.

Rukayye(Medîne, 631): Küçükken öldü, evlenmedi. Medîne'ye gömüldü.

Ümmü Külsûm(Kübrâ)(Medîne, V.632 - Medîne, 657'den sonra) = Hazret-i 'Ömer. 639'da 7 yaşında nikâhlandı ve bir müddet evlilik sûrî kaldı. İzdivâcı 5 yıl devâm etti, 12 yaşında dul kaldı. Ertesi yıl 645'te Ümmü Külsûm yeniden evlendi: = Muhammed b.Câ'fer-i Tayyâr ki, amca-oğludur. Hazret-i 'Ömer'den Zeyd ve Rukayye'yi, ikinci zevcinden de Câriye adlı kızı doğurdu.

Hazret-i 'Alî'nin yukarıda işâret edilenler dışında, aşağıda sayılacak bütün çocukları, 632'de Fatıma'nın vefâtından sonra çeşitli annelerden doğmuşlardır:

Bunların en mühimmi "İbnü'l-Hanefiyye" neseb'iyle meşhur Muhammed'dir (Medîne, 637 - Medîne, 700 = 63). Ağabeyleri Hasen ve Hüseyn derecesinde siyâsî rol oynamış ve -Peygamber torunu olmamasına rağmen-saygı görmüş, tarafdar toplamıştır. Zevceleri: =Berre, =Cemâl, =Misra'a. 680-691 arasında iki ağabeyinin ölümü üzerine 11 yıl Irak ve Îran'da halîfe kabûl edilen Muhammed İbni'l-Hanefiyye'nin oğulları: Câfer, İbrâhîm, Hamza, el-Kaasim, 'Awn, 'Alî(oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu el-Hasen), el-Hasen (ölm. 714-720 arası, fakıyh), Ebû-Hâşim 'Abdullaah. Bu sonuncusu babasının vefâtı üzerine 700 yılında Şîîler'in lideri oldu ve onlar tarafından 717'de ölümüne kadar halîfe tanındı. Yaşlıca öldü. Hâricîler de kendisini İslâm'ın başı olarak kabûl ediyorlardı. Şam'da Halîfe Süleymân'ı ziyâretten Medîne'ye dönerken yolda sütle zehirlendiğini anladı. Müddeîsi olduğu hılâfeti 'Alî b.'Abd'İllaah b.el-'Abbâs'a vasıyyet etti. Bu sûretle Hâşimî âilesinin riyâseti, 'Alî Evlâdı'ndan 'Abbâsîler'e geçti. Lût güneyinde Humeyme'de vefât etti. Zevceleri Reyta ve Fâtıme, kızları Lübâbe, Reyta(= Zeyd b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn, b.bk.), oğulları Hâşim, 'Ubeyd'Ullaah, 'Alî, Tâlib, 'Awn, Muhammed'dir.

Hazret-i 'Alî'nin dîğer bir oğlu 635'te doğan 'Ömer'dir. Zevcesi Esmâ, oğlu Muhammed(=Ümmü Hâşim, =Hadîce), bunun oğulları 'Ubeyd'Ullaah, 'Abdullaah, 'Ömer, Câ'fer'dir. Torunlarından 'Abdü'r-Rahmân, 822'de Yemen'de Âkk'den Bağdâd'a gelmiştir.

Hazret-i 'Alî'nin dîğer bir oğlu el-'Abbâs, 10.X.680'de Kerbelâ'da şehîd edilmiş, Kerbelâ'daki müstakil türbesine gömülmüştür. Zevcesi Lübâbe, oğulları 'Ubeyd'Ullaah ve el-Hasen'dir.

Hazret-i 'Alî'nin Zeyneb(Sugrâ) adlı dîğer kızı da evlenmiştir. Bunlar dışında 'Alî'nin -aşağıda sayılan- çocuklarının çocukları olmamıştır:

Kızlar: Remle(Kübrâ), Remle(Sugrâ), Ümmü Külsûm(Sugrâ), Ümmü Hânî, Meymûne, Fâtıme, Ümâme, Hadîce, Ümmü'l-Kirâm, Ümmü Seleme, Ümmü Câ'fer, Cümâne, Nefîse, Rukayye (Sugrâ), Ümmü'l-Hasen.

Oğulları: 'Abdullaah, 'Usmân(Ekber), Câ'fer (Ekber), Ebû-Bekr, Muhammed (Ewsat)(bu 5'i,Hazret-i 'Alî'nin Kerbelâ'da şehîd edilen 7 oğlundan 5'idir,dîğerleri Hazret-i Hüseyn ile el-'Abbâs'tır), 'Abdü'r-Rahmân, 'Ubeyd'Ullaah, Yahyâ, 'Awn, Câ'fer(Asgar), el-'Abbâs(Asgar), 'Usmân(Asgar), Muhammed (Asgar), 'Umer (Asgar).

Hasan I.

el-Haseni'l-Müctebâ, es-Sibt(Medîne, 1.III.625 - Medîne, 18.III. 670 = 45, 0, 18). Halîfe: 27.I.661 - VII.661 = 0, 6. 2. İmâm ve Hâşimîler'in reîsi: 27.I.661-18.III.670 = 9, 1, 22.

Dedesi Peygamber'in ve annesi Fâtıma'nın ardarda ölümlerinde 7 yaşını henüz geçmişti. Babasının şehâdeti üzerinde Suriye, Mısır, Filistin dışında bütün İslâm ülkelerinde halîfe tanındı. Başkenti Kûfe idi. 6 ay sonra Mu'âwiye lehine hılâfetten ferâgat edip 656-661 arasında oturduğu Kûfe'yi bıraktı, Medîne'ye döndü. 10 yıl geçmeden Medîne'de -Mu'âwiye tarafından elde edilen- zevcesi Câ'de eliyle zehirlendi. Sonradan halîfe olan Merwân, Hücre-i Sa'âdet'e dedesi Peygamber'in yanına defnine izin vermedi. el-Baki'a gömüldü. Namâzını Medîne vâlîsi Emewî'ler'den Sa'îd b.'Asıyy kıldırdı. Gençliğinde 647 İfrîkıye ve 651 Taberistân seferlerine katılmıştı. Dedesi Peygamber'e vechen benziyordu. 100 kadar kadınla evlenip çoğunu boşadı. Vefâtında 15 oğlu ve 8 kızı hayatta idi. Zevceleri: = Câ'de(el-Eş'as Kindî ile Ebû-Bekr'in kızkardeşi Ümmü Ferwe'nin kızı). = Ümmü İshâq b.Talha b. 'Ubeydillâh (dul kalınca el-Hüs. ile evlendi) = Ümmü Beşîr. = Hawle = Bint Menzûr b.Zebbân Fezârî (Gatafân).

Hüseyn

el-Hüseyni's-Sibtı'ş-Şehîd, Ebû-'Abd'Ullaah (Medîne, 10.I.626-Kerbelâ, 10.X.680 = 10 muharrem 61 cum'a = 54, 9, 1). 3. İmâm ve Hâşimîler'in reîsi: 18.III.670 - 10.X.680 = 10, 6, 23.

Ağabeyi ile yaş farkı 10 ay, 10 gündür (erken doğum olabilir). Ağabeyi ile 647 İfrîkıye ve 651 Taberistân seferlerine katıldı. 661 temmûzunda -5 yıldan beri oturdukları-Kûfe'den çıkıp ağabeyi ile Medîne'ye döndü.

Mu'âwiye'nin oğlu Yezîd'i velîahd îlân etmesine îtirâz edenler: Hazret-i Hüseyn, Hazret-i 'Ömer'in oğlu 'Abdullaah, 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr, Hazret-i Ebû-Bekr'in oğlu 'Abdü-r-Rahmân, Hazret-i 'Abbâs'ın oğlu 'Abdullaah. Mu'âwiye, meşru 6. halîfe tanınmıştı. Fakat onun ölümünde Şâm'da oğlu Yezîd'in halîfe îlânı, umûmî tasvîbe mazhar olmadı. Kûfe, halîfe olarak Hüseyn'i dâvet etti. Bunun üzerine Hüseyn, âilesiyle yola çıktı. Fakat Kûfe'ye giremedi. Kerbelâ'da şehîd edildi ki, Emewîler devrindeki olaylar hulâsa edilirken görülecektir.

Hüseyn'in zevceleri: = Â'tike b.Zeyd b.'Amr: 'Abd'Ullaah b.Ebî-Bekr, 'Umer b.el-Hattâb, ez-Zübeyr İbni'l-'Awwâm'dan 3 def'a dul kaldıktan sonra 657'de Hüseyn ile evlendi. = Bîbî Şehr-Bânû b.Yezdicird III (Arabca adı: Selâme): 'Alî Zeyni'l-Â'bidîn annesidir. Son Sâsânî şehenşâhının kızı. Reyy'deki türbesinde gömülüdür. 681'de kul kalınca Serîd ile evlendi. = Rebeb b.İmri'l-Kays b.'Adiyy b.Ews: bu da Â'tike gibi şâiredir Sükeyne ve Fâtıme'nin annesidir. = Ümmü İshâq (ağabeyi el Hasan'dan dul). = Sülâfe.

'Abbâsîler de 'Alî Ewlâdı gibi Hâşimîler'den olmakla berâber, 'Alî Ewlâdı'nın hânedan rengi y e ş i l, 'Abbâsîler'inki ise s i y a h'tır.

Hasen ve Hüseyn'in nesillerine geçmeden önce, İlk 4 Halîfe devrindeki karakteristik olayları nakledeceğiz.

İlk 4 Halîfe Devrindeki Karakteristik Olaylar (8.VI.632-27.I.661)
Hicret'in 12. Yılı (18.III.633-6.III.634)

Mayıs-Hazîran 633'te Hâlid, Îrân'a tâbî Arab emâreti Hîre'yi fethetti. 634 başında Hâlid b.Sa'îd b.Â'ṣṣ, Bizans'a karşı uc beyliğine getirildi. 633 ocağında Hâlid b.Sa'îd, ordusu ile Medîne'den çıktı. Yemâme seferini yaptı (20.000 Benî-Hanîfe maktûl, 2.000 şehid; şehidler: 360 muhâcir, 360 ensâr, gerisi tâbî'în; şehidler arasında: Hazret-i Ömer'in ağabeyi Zeyd, Hazret-i Zübeyr'in kardeşi Sâib ve Ebû-Huzeyfe b.'Utbe. Sonra Muhâcir b.Ümeyye, Yemen'e sefer yaptı. Bütün Arabistan yeniden itâat altına alındı ve Peygamber'in vefâtından sonra zuhûr eden fetret giderildi.

Hicret'in 13. Yılı (7.III.634 - 24.II.635)

Ebû-Bekr'in vefât ettiği, 'Ömer'in 2. halîfe olduğu yıldır. Ebû-'Ubeyde b.Mes'ûd-i Sakafî, Hâlid'in yerine Sâsânî Îrân üzerine başkumandan oldu. Köprü muhârebesi'nde, hortumunu kestiği büyük beyaz filin ayakları altında şehid düştü. Kardeşi Hakem ve bunun oğlu Cübeyr, ve Salt b.Kays da şehîd oldu (şehid sayısı 4.000). Bir müddet sonra, Müsennâ'nın kardeşi Mes'ûd b.el-Hâris de şehid düştü. Ebû-'Ubeyde'nin yerine Sâ'd b.Ebî-Wakkaas başkumandan oldu. Bu sırada Hîre üzerinde serdâr olan Müsennâ da şehid düştü. Yerine kardeşi Mühennâ geçip ağabeyinin dul zevcesi Selâ ile evlendi. Bizans'a karşı Ebû-'Ubeyde İbni'l-Cerrâh başkumandanlığa getirildi.

Hicret'in 14. Yılı (25.II.635 - 13.II.636)

Yılın başlarında Ebû-'Ubeyde; muâvini Hâlid b.Welîd ile Şâm'ı fethetti. Şâm'a Yezîd b.Ebî-Süfyân, Ürdün'e Şürahbil, Filistîn'e 'Amr İbni'l-Â'ṣṣ kumandan, vâlî ve muhâfız tâyîn edildiler. Yezîd'in kardeşi ve muâvini Mu'âwiye Lübnân'ı (Beyrut, Sayda vs.) fethetti.– Îrân cebhesinde ise Kaadisiyye'de Sâsânî ordusu ezildi. Sâ'd b.Ebî-Wakkaas'ın ordusu 44.000(8.500'ü şehid), Sadrâzam Rüstem'in Îrân ordusu ise 120.000 kişi idi. Düşmanın tamâma yakını imhâ edildi.– 'Utbe b.Gazwân, Basra şehrini kurdu.

Hicret'in 15. Yılı (14.II.636 - 1.II.637)

Ebû-'Ubeyde'nin Bizans'tan fetihleri devâm etti: Lâzıkıyye, Haleb, Antakya vs. Muâvini Hâlid, Kuzey Suriye Bizans eyâleti merkezi Kınnesrîn'i aldı, sonra Mar'aş'ı fethetti. 'Amr İbni'l-Â'ṣṣ ise Gazze, Nâblus, Yâfa vs.'yi aldı. Kudüs'ü muhâsaraya başladı. Hazret-i 'Ömer, Kudüs'ü bizzât teslîm almak için yerine Medîne'de 'Alî'yi nâib bırakarak Kudüs'e geldi. Şehri teslîm aldı. Ṣahrat'Ullaah'ı kendi eliyle süpürüp yıkadı ve Mescid-i 'Ömer'in inşâsını emretti.– Îrân cebhesinde Sâ'd, Bâbil'i aldı.

Hicret'in 16. Yılı (2.II.637 - 22.I.638)

Sâ'd'in Îrân cebhesinde fütûhâtı devâm etti. Yılın başında imparatorluk taht şehri Medâin'i, sonra Mûsul ve Ninova'yı aldı. Celûlâ meydan muhârebesinde Sâsânî ordusunu tekrar imhâ etti.– 'Ömer, 'Alî ile müşâvere ederek, muḥarrem'den başlamak üzere Hicrî takvîmi resmen îlân etti.

Hicret'in 17. Yılı (23.I.638 - 11.I.639)

Kûfe ve Basra şehirleri kuruldu. Kûfe'nin yerini Selmân-ı Fârisî seçti. Ebû-Heyyân b.Mâlik Kûfe'yi, Â'ṣım b.Delf de Basra'yı iskâna me'mûr edildiler. 'Ömer, Suriye hudûdundan Medîne'ye döndü. Anadolu'da savaş İyâḏ b.Ganm'in başkumandanlığında devâm etti. 'Abdullaah b.'Utbe Nuṣaybin'i, Süheyl ise Rakka'yı aldılar. 'Utbe b.Gazwân, ilk Basra vâlîsi oldu. Yılın sonunda ölmesi üzerine yerine Muğîre b.Şû'be, yılın son günlerinde de onun yerine Ebû-Mûse'l-Eş'arî getirildiler. Şüster fethedildi. Bu sûretle Irak'tan sonra Ḫûzistân'ın fethi başladı.

Hicret'in 18. Yılı (12.I.639 - 1.I.640)

Şâm vâlîsi Yezîd b.Ebî-Süfyân'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Mu'âwiye getirildi. Bizans'a karşı başkumandan olan Ebû-'Ubeyde hastalanıp Medîne'ye döndü. 'Ömer tekrar Suriye'ye gelip 639 kasımında Medîne'ye avdet etti.

Hicret'in 19. Yılı (2.I.640 - 20.XII.640)

'Amr, Mısır seferinde başladı. el-'Arîş'i alarak (1.XII.640) Sînâ yarımadasını ele geçirdi. 4.000 atlı ile Süveyş berzahına geldi (bu sırada merkezi İskenderiyye olan Bizans'ın Mısır eyâletinin nüfûsu 6 milyonun üzerinde idi).

Hicret'in 20. Yılı (21.XII.640 - 9.XII.641)

'Amr, Mısır'da Füsṭâṭ(Eski-Kaahire) şehrini kurdu ve ordu-gâhını burada te'sîs etti. Az sonra ez-Zübeyr İbni'l-'Awwâm, 12.000 askerle onu takviyeye geldi. Mısır'daki Müslüman ordusunun kuvvesi 26.000'e yükseldi (başkumandan 'Amr, müşâviri Zübeyr). 'Ömer'in oğlu 'Abdullah da Mısır'a geldi. İskenderiyye fethedildi.– El-Cezîre fâtihi İyâḏ b.Ganm, vefât etti.

Hicret'in 21. Yılı (10.XII.641 - 29.XI.642)

Nihâwend meydan muhârebesinde Îrân ordusu 100.000 ölü vererek bozuldu. Basra vâlîsi Ebü'l-Mûse'l-Eş'arî, Isfahân'ı fethetti.

Hicret'in 22. Yılı (30.XI.642 - 18.XI.643)

'Amr, Bizans'tan Trâblusgarb'i de aldı. Bu sûretle Mısır'dan sonra Libya da İslâm devletine geçti.– Îrân cebhesinde Hemedân, Kazwîn, Zencân, Reyy, Âzerbâycân, Merw, Belḫ, Nîşâpûr dâhil Horâsân fethedildi. Îrân'da fethedilmiyen çok az bölge kaldı.

Hicret'in 23. Yılı (19.XI.643 - 6.XI.644)

Ebü'l-Mûse'l-Eş'arî Şîrâz'ı (Fârs), Selh b.'Adiyy ise Kirmân, Mekrân, ve Sicistân'ın fethetti. Bu sûretle Hazar denizi güneyi hâriç Îrân'ın tamâmı alınmış oldu.– Hicret'in 23. yılının bitmesine 4 gün kala(3.XI.644) Hazret-i 'Ömer öldü. Yerine 'Osmân, 3. halîfe oldu.

Hicret'in 24. Yılı'nda(7.XI.644-27.X.645)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 25. Yılı(28.X.645-16.X.646)

'Abd'Ullaah b.Sâ'd b.Ebî-Serḥ, 10.000 askerle Tûnus'a sefer yaptı.

Hicret'in 26. Yılı(17.X.646-6.X.647)

'Abd'Ullaah b.Sâ'd b.Ebî-Serḥ, 'Amr'ın yerine Mısır vâlîsi oldu. Bu zât, yanına Bingaazî vâlîsi 'Ukbe b.Nâfi'i de alarak Tûnus'a ikinci seferini yaptı. Bu sefere 60.000 kişi katıldı. Orduda Hazret-i Ḥasen, Hazret-i Ḥüseyn, 'Abd'Ullaah b.el-'Abbâs, 'Abd'Ullaah b.'Ömer, 'Abd'Ullaah b.'Amr İbni'l-Â'ṣṣ, 'Abd'Ullaah İbni'z-Zübeyr, 'Abd'Ullaah b. Câ'fer-i Ṭayyâr gibi çok ünlü şahsiyetler bulunuyordu. Bizans'ın İfrîkıye (Tûnus, Cezâyir, Fâs) umûmî vâlîsi Circir'in 100.000 kişilik ordusunu 'Abd. İbni'z-

Zübeyr'in tümeni bozdu ve umûmî vâlî maktûl düştü. İbnü'z-Zübeyr, umûmî vâlînin kızı ile evlendi. Ifrîkıye eyâletinin merkezi Subeytıle fethedildi. İfkîkıye'ye Nâfi'b. 'Abd'İllaah b.'Abdi'l-Kays vâlî tâyîn edildi.

Hicret'in 27. Yılı'nda (7.X.647-24.IX.648)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 28. Yılı (25.IX.648-13.IX.649)

Şâm(Suriye) vâlîsi Mu'âwiye, 'Abd'Ullaah b.Kays'ı Kıbrıs'a gönderdi. Mısır'dan da vâlînin oğlu 'Abd'Ullaah b.Sâ'd donanma ile geldi. Ada, 7.000 altın yıllık cizyeye bağlandı. Bu Kıbrıs seferinde Ümmü Haram; zevci 'Ubâde b.Sâmit'le berâber bulundu. Larnaka'da hayvandan düşerek şehîd oldu. Oraya gömüldü. Bu Ümmü Haram (Türkçe: Hala Sultân), Enes b.Mâlik'in halası olup, Peygamber onun evinde misâfir kalmıştı.

Hicret'in 29. Yılı(14.IX.649 - 3.IX.650)

Ebû-Mûse'l-Eş'arî Basra'dan alındı. Yerine 'Abd'Ullaah b.Â'mir getirildi.

Hicret'in 30. Yılı(4.IX.650 - 23.VIII.651)

Kûfe vâlîsi Emewîler'den Sa'îd, Taberistân'a sefer yaptı.

Hicret'in 31. Yılı'nda (24.VIII.651 - 11.VIII.652)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 32. Yılı(12.VIII.652 - 1.VIII.653)

Ermeniyye vâlîsi 'Abdü'r-Rahmân b.Rebî'a, Hazar Türkleri'ne Belencer meydan muhârebesinde yenilip şehid düştü. Yerine kardeşi Selmân geçti.- Şâm(Suriye) vâlîsi Mu'âwiye, Boğaziçi'ne kadar Anadolu akını yaptı.

Hicret'in 33. Yılı'nda(2.VIII.653 - 21.VII.654)

Mühim bir olay geçmedi.

Hicret'in 34. Yılı(22.VII.654 - 10.VII.655)

Hazret-i 'Osmân, İslâm devletinde iç tansiyonun artması üzerine, mensup bulunduğu Emevî hânedânının başlıca ferdlerini Medîne'ye çağırarak istişâre etti (çağırttıkları:

Şâm vâlîsi Mu'âwiye, Mısır vâlîsi 'Abd'Ullaah b.Sâ'd, Basra vâlîsi 'Abd'Ullaah b.Â'mir, Kûfe vâlîsi Sa'îd b.'Asıyy, ayrıca Emevîler'in sâdık adamı 'Amr İbni'l-Â'ss). Sonradan Kûfe'ye Ebû-Mûse'l-Eş'arî getirildi. Hac dolayısıyla Hazret-i Osmân, ikinci bir meclisi Mekke'de topladı. Basra vâlîsi 'Abd'Ullaah b.Â'mir, Mısır vâlîsi 'AbdUllaah b.Sâ'd, Şâm vâlîsi Mu'âwiye, 'Amr İbni'-Â'ss, bu meclise katıldılar. Hac dönüşü Medîne'de 'Alî, Zübeyr ve Talha ile görüştü (hazîran 655). Fakat Emewî âilesinin sultasını kıramadığı için şikâyetlerin önü alınamadı.

Hicret'in 35.Yılı(11.VII.655 - 29.VI.656)

Halîfe Hazret-i 'Osmân'ın kâtibi(vezîri) Emevîler'den -sonradan halîfe olan- I. Merwân, halîfe adına sahte bir mektup yazdı. Mektup bulundu. Bunun üzerine ayaklanma oldu. Âsîler, Merwân'ın kendilerine teslîmini istediler. İsteği reddeden Halîfe'nin sarayı muhâsara edildi. Vuruşmalarda Merwân ile Hazret-i Hasen yaralandılar. Halîfe Ebû-Bekr'in oğlu Muhammed, 'Osmân'ın odasına, Halîfe'yi öldürmek niyetiyle girdi. Fakat yüzyüze gelince utanarak odadan kaçtı. Bunun üzerine hepsi Mısırlı olmak üzere Gaafikî, Kutayl, Sewdân b.Hamrân ve Kinâne b.Bişr, odaya girdiler. Zevcesi Nâile'nin parmaklarını kılıçla kesip onun müdâfaasını bertaraf ettikten sonra Hazret-i 'Osmân'ı şehîd ettiler. Sewdân adlı kaatil öldürüldü, dîğerleri kaçtı. Bu sûretle, halîfeliğinin son 6 yılında, Halîfe'yi kötü te'sîrine almış bulunan kuzeni Merwân'ı teslîm etmeyişi ve bizzât cezâlandırmayışı yüzünden Hazret-i Osmân hayâtını kaybettiği gibi, çok büyük bir tefrika hâsıl oldu.- Hazîran 656'da Selmân-ı Fârisî, Medîne'de çok yaşlı olarak öldü. Önce Mecûsî, sonra Hıristiyan, 622'den sonra Medîne'ye gelip Müslüman olan bu İranlı sahâbe, Peygamber'in büyük sevgisini kazanmıştı.

Hicret'in 36. Yılı (30.VI.656 - 18.VI.657)

Halîfe Hazret-i 'Alî, 'Osmân b.Hanîf'i Basra vâlîliğine tâyîn etti. Kendisi de Medîne'yi bırakıp Kûfe'ye gitti ve İslâm devletinin başşehri yaptı. 4.II.656'da Basra dışında CEMEL muhârebesi geçti. 'Alî'nin ordusu 20.000, muhâlif ordu 30.000 kişi idi. 'Aşere'den Talha ile Zübeyr bu muhârebede öldüler. Müttefikleri olan Â'işe, 'Alî'ye esir düştü; saygıyle Medîne'ye gönderildi. Â'işe'nin zırhlı mahfilli devesi çevresinde yalnız Kureyş'ten 40 kişi öldü.- 656 ağustosunda Kays b.Sâ'd b.'Ubâde, Mısır vâlîliğine getirildi ise de az sonra yerine Muhammed b.Ebî-Bekr tâyîn edildi.- Rakka ile Bâlis arasında SIFFÎN'de, Halîfe 'Alî ile onun hılâfetini tanımıyan Şâm vâlîsi Mu'âwiye arasında muhârebeler geçti. Bu yıl içinde iki ordu, Fırat kıyısında karşı karşıya gelip aylar boyunca kesik kesik muhârebe ettiler (bu kadar kuvvet Bizans'a sevk edilseydi, İstanbul alınabilirdi).

Hicret'in 37. Yılı (19.VI.657 - 8.VI.658)

Sıffîn muhârebeleri devâm etti. 'Alî ile Mu'âwiye arasındaki mes'ele, hakem'lere havâle edildi. Mu'âwiye'nin hakemi 'Amr İbni'l-Â'ss, 'Alî'nin istemiyerek seçtiği hakemi ise Ebû-Mûse'l-Eş'arî idi. 31.VII.657'de iki hakem bir tahkîm-nâme kaleme aldılar.

Sıffîn muhârebelerinde 'Alî tarafının kaybı 25.000 şehid, Mu'âwiye tarafının kaybı ise 45.000 ölü idi. Şehidlerin 26'sı Bedr gaazîsi idi(bu arada tâbi'în'den Weyse'l-Karânî). Bizans ve İran'a karşı yapılan savaşlarda asla bu kadar zâyiât olmamıştı. 658 şubatında iki hakem, hılâfet mes'elesi için tekrar bir araya geldiler. 400'er kişilik birliklerle Dûmetü'l-Cendel yakınlarında Ezruh'ta buluştular. 'Alî hey'etinin içinde amca-oğlu 'Abd'Ullaah b.el-Abbâs da vardı. Ebû-Mûsâ, oyuna gelip 'Alî'yi müşkil durumda bıraktı. Mu'âwiye kendisi rakıyb-halîfe îlân etti. Bu sûretle ortaya ilk def'a iki halîfe çıkmış oldu.

Bu sırada HÂRİCÎLER ortaya çıktı. Sıffîn'de Mu'âwiye'ye tâviz verildiğini ileri süren 12.000 kişi, 'Alî'yi tanımaktan vaz geçti. Hılâfetin lüzûmu olmadığını iddia ettiler ve cumhûriyetle idâreye karar verdiler. Bu eski 'Alî tarafdarları, Kûfe yakınlarında Harûre'de toplandı. Şît b.Rebî''i kumandan ve 'Abd'Ullaah b.Kewwâ'ı dîn işlerinin başı seçtiler. Hazret-i 'Alî, Mu'âwiye tarafdarlarından başka, Hâricîler (Hawâric)'le uğraşmıya mecbur kaldı. 'Abd'Ullaah b.Wehb, Nehrewân'da 4.000 Hâricî'yi kılıçtan geçirdi; sâdece 7 kişi şehîd oldu.

Hicret'in 38. Yılı (9.VI.658 - 28.V.659)

'Amr 6.000 askerle Mısır'a geldi. Eyâleti Mu'âwiye nâmına işgaal etti. Hazret-i 'Alî'nin vâlîsi olan Hazret-i Ebû-Bekr'in genç oğlu Muhammed'i öldürdü.

Hicret'in 39. Yılı (29.V.659 - 16.V.660)

Mu'âwiye'nin orduları, Irak akınları ile, bu ülkeyi tâcîze başladılar.- el-Hâris b.Mürreti'l-'Abdî, 2 yıl sürecek Sind seferine başladı.- Hassân b.Sâbit, Medîne'de fevkalâde yaşlı ve en büyük şâir olarak öldü.

Hicret'in 40. Yılı (17.V.660 - 6.V.661)

Mu'âwiye'nin kumandanı Bisr b.Ertât, 3.000 kişi ile Medîne'yi işgaal etti. 'Alî'nin Medîne muhâfızı Ebû-Eyyûbi'l-Ensârî (Eyüb-Sultân), şehri terk ederek Kûfe'ye geldi. Bundan sonra Bisr, Yemen'e gitti. Yemen vâlîsi ve Hazret-i 'Abbâs'ın oğlu 'Ubeyd'Ullaah'ı da kaçırdı. Yemen eyâleti de Hicâz gibi Mu'âwiye'nin eline geçti. 'Alî'nin kumandanı Câriye b.Kudâme az sonra 2.000 askerle Yemen ve Hicâz'ı geri aldı. 'Alî ve Mu'âwiye arasında Suriye-Filistin-Mısır-İfrîkıye Mu'âwiye'de, Arabistan, Irak, İran 'Alî'de kalmak üzere mütâreke yapıldı.

Hâricîler ise, 'Alî, Mu'âwiye ve 'Amr'ın katline karar verdiler. Aynı gün içinde Kûfe, Şâm, Kaahire'de (Eski-Kaahire) bu sûikasdleri yapacak fedâîler seçildi. Kaahire'deki fedâî, 'Amr zannederek bir başkasını öldürdü. Fedâî îdâm edildi. Şâm'daki sûikasdçi ise gene zehirli kılıçla Mu'âwiye'yi oyluğundan yaraladı. Fedâî îdâm edildi. Mu'âwiye, çok mâhir bir hekim tarafından kurtarıldı. Kûfe'de 'Alî'ye sûikasde memur Mısırlı İbnü Mülcem ise, sabah namâzı için câmie giden Halîfe'yi zehirli kılıcıyla başından ağır şekilde yaraladı. Bu sûretle Hazret-i 'Alî, Mu'âwiye üzerine Suriye'ye sefer hazırlarken

şehîd edildi. Aynı gün Kûfe'de 40.000 kişi, büyük oğlu Hasen'e bîat etti. İlk bîati ensâr'dan Kays b.Sâ'd yaptı. Sonra bütün Irak, Îrân, Hicâz, Yemen, Hasen'e 5. halîfe olarak bîat etti. Suriye, Filistin, Mısır ve İfrîkıye ise, Mu'âwiye'yi halîfe tanımakta devâm etti.

Hicret'in 41. Yılı (7.V.661 - 25.IV.662)

Halîfe Hazret-i Hasan, 40.000 kişi ile Kûfe'den Mu'âwiye üzerine sefere çıktı. Fakat ordusunda ihtilâf olduğunu gördü. Mu'âwiye ile şartları üzerine anlaştı. Kardeşi Hüseyn ve amca-oğlu 'Abd'Ullaah b.Câ'fer'in îtirazlarına rağmen, Mu'âwiye lehine hılâfetten ferâgat ettiğini îlân etti. Kûfe'den bütün Ewlâd-ı 'Alî ile Medîne'ye çekildi. Mu'âwiye, bizzât Kûfe'ye gelip bîat aldı. 'Aşere'den Sâ'd b.Ebî-Wakkaas'ın da Mu'âwiye'ye bîatı ile hılâfet birliği yeniden kuruldu. Hazret-i Hasan, Kûfe'den, halkın gözyaşları ile uğurlanmıştı. Niçin ferâgat ettiğini soranlara "dünyâdan tiksindim ve Kûfeliler'le hiç bir şey yapılamayacağını anladım" dedi.- 'Ukbe b.Nâfî', Tûnus'u fethetti.- Büyük şâir Lebîd, çok yaşlı olarak Kûfe'de öldü.- Hulefây Râşidîn devri sona ererek Emewî saltanatı (661-750) başladı.

Hâşimîler'in Haseni'l-Müctebâ b.'Alî b.Ebî-Tâlib Şûbesi

Hazret-i Hasan(Hasan I) neslinden gelen erkeklere "şerîf" (çoğul: şürefâ), kadınlara "şerîfe" (çoğul: şerîfât) denir. Hasenî Şerîfler, Hüseynî Seyyidler ve 'Abbâsîler'le berâber Hâşimî hânedânını teşkîl ederler. Hâşimîler'in dîğer dalları devâm etmemiştir; az çok devâm edenler evvelki bahislerimizde görülmüştür. Hâşim b.'Abdi Menâf b.Kusayy'dan inen bütün Kureyşliler, Hâşimî'dir. Hâşim, Peygamber'in dedesinin babasıdır. Onun bütün soyu, Hâşimî hânedânını teşkîl etmiş ve bu hânedandan Peygamber çıktığı için, dîğer Kureyşliler'e efdal tutulmuştur.

Hazret-i Hasan'ın kızları: Hadîce (Kâzımeyn'de medfun), Ümmü'l-Hasen, Ümmü 'Abd'İllaah. Hazret-i Hasan'ın oğulları: el-Haseni'l-Müsennâ (Hasan II), Zeyd, İshâq, Beşîr, el-Hüseyni'l-Esrem, 'Umer, Talha, 'Alî(oğlu el-Hüseyn 11.VI.786'da Fahh/ Mekke'de öldürüldü), Ebû-Bekr, el-Kaasim(bu ikisi 10.10.680'de Kerbelâ'da şehîd edildi. Hazret-i Hasan'ın nesli bu oğullarından Hasan ve Zeyd dallarıyle devâm etmiştir. Önce Zeyd, sonra Hasan II dallarının göreceğiz.

Hazret-i Hasan'ın kızları: Hadîce, Fâtıma, Ümmü Hayr, Ümmü Abdirrahmân. Ümmü Seleme, Ümmü'l-Hasen, Ümmü Abdillâh(='Alî Zeyni'l-Â'bidîn b.Hüs.b.'Alî. amca-zâde). Hazret-i Hasan'ın Zeyd ve Hasan II adlı oğulları dışında oğullarından Muhammedü'l-Ekber, Muhammedü'l-Asgar, Câ'fer, Hamza, İsm., Yâ'qûb'un da nesli vardır.

Zeyd, Kaahire'de Sitti-Nefîse'de medfundur. Lübâbe ile evlenmiştir. Nefîse adlı kızı ile Muhammed, Yahyâ (bu da aynı yerde medfun), Hasan adlı oğulları olmuştur. Zeyd dalı, bu Hasan (IV)'dan yürümüştür. el-Hasan b.Zeyd, 767-772'de Medîne vâlîsi olmuş, 772-777'de Bağdad'da habs edilmiş, 783b'de Medîne'de ölmüş, el-Hâcir'e gömülmüştür. Yahyâ'nın kızı Sitti Zeyneb de Sitti-Nefîse'de medfundur. 783'de ölen Hazret-i Hasan (I)'ın torunu olan bu Hasan(IV)'ın çocukları:

Şerîfe Seyyide, Halîfe el-Mansûr ile evlenmiştir. es-Seyyide Nefîse, İshâku'l-Mûtemin b.Câ'fer-i Sâdık'la (Hüseynî seyyidlerinden) evlenmiş, 824 ocağında Kaahire'de ölmüş, İmâm Şâfiî'deki Sitti Nefîse Câmi'ne gömülmüştür. Hasan (IV) nesli oğulları Muhammed, el-Kaasim, 'Alî ve İsmâ'îl'den 4 dal hâlinde devâm etmiştir:

'Alî b.el-Hasan (IV)'in oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmed oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu Î'sâ oğlu Muhammed oğlu el-Hüseyn oğlu Ebü'l-Feth en-Nâsırî'd-Deylemî (ölm. 1048).

Muhammed b.el-Hasen(IV)'in oğlu el-Kaasim oğlu Muhammed oğlu Î'sâ el-Kaasim oğlu Yûsuf oğlu Ahmed oğlu Ebû-'Abdullaah Muhammed oğlu 'Abdullaah, ve Î'sâ, bu sonuncunun oğlu Muhammed oğulları 'Ömer ve Ebû-Muhammed Îse'l-Hakkârî Zıyâeddîn(ölm. 1189) oğlu Muhammed.

İsmâ'îl b.el-Hasen(IV)'in oğlu Muhammed oğlu Zeyd'in oğulları TABERİSTÂN 'ALEWÎLERİ hânedânını kurmuştur, o bahse bk.(merkez: Sâriye). Bu dal Şîî/Zeydî'dir. Taberistân 'Alewîleri'nin ikinci dalını, el-Kaasim, b.el-Hasen(IV)'in iki oğlundan şûbeler teşkîl eder; bu şecere de ileride ÎRÂN bahsinin TABERİSTÂN 'ALEWÎLERİ kısmında verilecektir.

'Abd. el-Hasen (II)i'l-Müsennâ b.el-Hasen (I)'i'l-Müctebâ b.'Alî b.Ebî-Tâlib: =Remle, =Habîbe, =Fâtıme b.Hazret-i Hüseyn (amca-kızı) ('Abdullaah'ın annesi), çocukları:

Ümmü Külsûm, Zeyneb (='Alî b.el-Has.III), Müleyke, Kuseyme, Fâtıme; Zeyd, Dâwûd, Câ'fer, Muhammed, el-Hasen, İbrâhîmü'l-Gamr, 'Abdullahi'l-Kâmil, el-Hüs., Yahyâ. Bu oğullardan olan nesli şöyledir:

Câ'fer oğlu el-Hasen oğlu Câ'fer oğlu Ebû-Ahmed Muhammed(ölm. Sâmerrâ 866) oğlu Ahmed.

Dâwûd oğlu Süleymân oğlu Muhammed(ölm. Medâin 816): SÜLEYMÂNÎLER' in ceddidir (Hicâz ve Yemen'de, oraya bk.)

Muhammedi'l-'Ulâ (M.ü'n-Nefsi'z-Zekiyye) oğulları: Ebü'z-Zifti'l-Has.(Mekke'de katli: 7.786), Kaasim (oğlu Ebû-Muhammed Yahyâ(Sitti-Nefîse'de medfun) oğlu Muhammed) ve el-'Abbâs oğlu Yesîr oğlu Rabâh oğlu 'Atâ oğlu Yahyâ oğul Câbir oğlu Şufyân oğlu 'Adnân oğlu Temmâm oğlu Hâlid oğlu Hûd oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammedü'l-Mehdî(XIV. asır).

el-Hasen (III)i'l-Müsellesât = Fâtıme oğulları: Muhammed(kızı Ümmü Seleme) ve 'Ali'l-'Abîd (Â'bid, el-Hayr, el-Agarr) (ölm. 763a, =Zeyneb b.Haseni'l-Müsennâ). Bu sonuncunun oğulları: el-Hüseyn Şâhidi'l-Fahh veyâ Sâhibü'l-Fahh ve el-Mürtezâ sanıyle (hılâfet müddeîsi, ölm. Fahh/Mekke'den 6 mil, 11.VI.786), Sül.(Mekke'de katli: 7.786) ve el-Haseni'l-Mekfûf (=Sükeyne) oğlu 'Abdullaah (=Meryem) oğulları Muhammed, 'Alî ve el-Hasen.

Fahh'da el-Hüs. Sâhibi Fahh, 300 tarafdâriyle hurûc etdi, 100'ü kılıçtan geçirildi. Kardeşi Sül. ile el-Has. b.Muh.'i'n-Nefsi'z-Zekiyye, az sonra Mekke'de yakalanıp öldürüldü. el-Hüs'in başı, önce Halîfe el-Hâdî'ye götürüldü, o, Bağdâd'dan Horâsân'a gönderdi. Fahh katliâmından kurtulan İdrîs ve Yahyâ kardeşler, Mağrib'e kaçıp İdrîsî devletini kurdular. el-Hüs., Mekke'yi almak için Fahh'a gelmişdi. Bu sırada Mekke'de el-'Abbâs b.Muh ve oğlu 'Ubeydullâh, Sül. b.el-Manşûr ve oğulları Muh.ve Mûsâ, Mûsâ

b. Î'sâ ve oğlu İsm. gibi 'Abbâsî prensleri bulunduğu için gerçekte el-Hüs.'in hurûcu ümîdsiz idi.

İbrâhîmü'l-Gamr b.el-Hasen 11, (=Rebîha) ölm. Bağdâd, 762, şehid, oğulları: 'Alî, el-Hasen (oğlu 'Alî oğlu Ahmed) ve Muhammed. Bu sonuncunun oğlu İsmâ'îlü'd-Dîbâc(763'te Kûfe'de Halîfe Mansûr tarafından öldürüldü) = Emetü'l-Kerî. İsmâ'îl'in oğulları el-Hasenü't-Tâc ile İbrâhîm Tabâtabâ(=Hind)'dır. Tabâtabâ'nın 6 oğlu şunlardır: 1.) İsmâîl oğlu Muhammed oğlu Ebü'l-Kaasim Ahmed(902-1.XII.956) oğlu el-Kaasim.- 2.) Ebû-'Abd'Ullaah Muhammed İbni Tabâtabâ Seyyidi's-Sâdât (müddeî, 15.II.815'te Kûfe'de öldürüldü ve imâmeti Muh. b.Zeyd'e bıraktı) (şâir) oğlu 'Abd'Ullaah (çocuklarının nesli bir iki nesil sonra Kirmân ve Habeşistân'da söndü).- 3.) el-Hasen oğlu 'Alî oğlu Ahmed oğlu Ebû-Muhammed Ahmed(899-Kaahire, 10.IX.959) oğlu Muhammed.- 4.) Ebû-Muhammed 'Abd'İllaah(Kaahire'de Sitti-Nefîse'de medfun) oğlu Muhammed oğlu Ahmed Buğra (867'de Kaahire'de).- 5.) Ahmed oğlu Muhammed oğulları Ahmed (oğulları el-Hasen, 'Alî, 934'te Isfahân'da ölen Muhammed) ve 'Ali'l-Kaaim. Bu sonuncunun oğulları gene Muhammed ve el-Kaaimü'l-Mecdûr. Bu sonuncunun oğulları Nizâr, Hibet'Ullaah ve Ebû-Tâlib Muhammed. Bu sonuncunun oğulları Tâlib, el-Hüseyn, Ebü'l-Me'mer Yahyâ, bunun oğlu Me'mer.- 6.) el-Kaasimi'r-Ressî Ebû-Muhammed Tercemâni'd-Dîn(ölm. 860). Oğulları: Yahyâ, Mûsâ, Süleymân, İsmâ'îl, el-Hasen, el-Hüseyn (Yemen'e dönüşü 860, RESSÎÎLER hânedânının atası, YEMEN bahsinde Ressîîler'e bk.) (W.Madelung, *Der Imâm al-Qâsim ibn Ibrâhîm und die Glaubenslehre der Zaiditen*, Berlin 1965) ve Ebû-'Abd'İllaah Muhammed. Bu sonuncunun oğulları: İbrâhîm (kızı Rukayye), Ebû-Muhammedi'l-Kaasimi'r-Reîs ve 'Abd'Ullaah. Bu sonuncunun oğlu 'Ali'l-İlyânî oğlu Kaasimü'l-Mansûr(Yemen'de saltanatı: 998-1003), bunun oğulları el-Hüseyni'l-Mehdî(Kâ'a/Yemen'de saltanatı: 1003-1013b, katl) ve Câ'fer(San'â'da saltanatı: 1022-1031) oğlu Muhammedü'l-Hedcâf.- Ebû-Muhammedi'l-Kaasimi'r-Reîs'in oğulları: Muhammed, Ahmed (oğlu İsmâ'îl Ebi'l-Berekât oğulları Berekât ve Ahmed, sonuncunun oğlu el-Kaasim oğlu 'Abdullaah kızı Mâlike = Halîfe Mütewekkil) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğulları: Mûsâ (oğlu Müfric oğlu 'Abdullaah oğlu 'Alî oğlu Ramazân oğlu Muhammed oğlu Tâcü'd-Dîn Ebi'l-Hasen 'Alî (1281'de Bağdad'da öldürüldü) oğulları el-Hasan ve Muhammed Ebû-Câ'fer Safiyyi'd-Dîn İbni't-Tiqtaqâ, (1263-1340, *el-Fahrî* müellifi, oğlu Câ'fer) ve Yahyâ. Bu Yahyâ'nın oğlu el-Hüseyn oğlu Ebü'l-Berekât oğulları Berekât ve el-Hüseyn, bunun oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu Füleyte oğlu el-Hüseyn oğlu Câ'fer oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu 'Alî oğlu Salâh oğlu el-Mehdî oğlu 'Alî oğlu İbrâhîm oğlu 'Ali'l-'Alîm. Bunun oğulları: Muhammed Bedrüddîn (ölm. 1623) (oğlu Salâh oğlu Ahmed) ve İbrâhîm Sarîmüddîn (ölm. 1603). Bu sonuncunun oğulları: Şerefüddîn (ölm. 1664a), Şemsüddîn (ölm. 1644), Muhammed, Salâh, Ahmedü'l-'Abd ve el-Hüseyn (oğlu Ahmed).

'Abd'Ullahi'l-Kâmil (Medîne, 689 - Bağdâd, 762 = 73) (*), Medîne'de hılâfet müddeîsi: 757-762. Öldürülmüştür. Ewlâd-ı 'Alî'nin reîsi idi. =Â'tike, =Hind b.Ebî-

(*) Oğlu Mûsâ, dîğer 3 oğlu, yeğenleri, bu arada İsmâ'îl b.İbrâhîm ve 'Alî 'Abîd b.el-Hasen, cem'an 11 Hasenî şerîfinin Medîne'de 'Abbâsîler'ce tevkıyfi: Aralık 761.

'Ubeyde (İbr. ve Nefsü'z-Zekiyye'nin annesi) (şâire, 'Abd. b.'Abdi'l-Melik Emewî'den boşanmış), =Karîne, =el-Mehz. Oğulları: 1.) Câ'fer: Tûnus'ta SÛS ŞERÎFLERİ'nin atasıdır (o bahse bk.).- 2.) Yahyâ: 11.VI.786'da Mekke'den Deylem'e kaçtı. Orada hılâfet müddeîsi oldu (792). 793'te Horasan vâlîsi iken tevkıyf edilip ölünceye kadar hapiste kaldı.- 3.) Î'sâ.- 4.) İbrâhîmü'l-Mehd (716-Kûfe, 14.2.763): Bu da öldürüldü. 23.XII.762'de ağabeyi Nefsü'z - Zekiyye adına Basra'yı zabt etti. =Ümâme, =Rukayye b.Muhammed b.'Umer b.Hazret-i 'Osmân. Oğulları: Yûsuf (oğlu İsmâîl, 865'te Mekke'de) ve el-Hasen (777'de Mekke'de) =Müleyke, bunun oğlu 'Abdullaah (II).- 5.) İdrîs I: 11.VI.786'da Mekke yakınlarında Fahh'ta Halîfe el-Mehdî, Hasenîler'in çoğunu öldürttü. Yalnız İdrîs kurtulup Fâs'a kaçabildi, kardeşi Süleymân'ı da yanına aldı. Dîğer kardeşi Yahyâ da Deylem'e firâr etti. Fâs'ta İDRÎSÎLER ve HAMMÛDÎLER hânedanlarının atası oldu (bu bahislere bk.).- 6.) Süleymân: ağabeyi İdrîs ile berâber 786 (11 hazîran) Mekke'den Fâs'a kaçtı. 42 yıl ağabeyinin Tlemsen vâlîsi oldu (786-828), bk. İdrîsîler.- 7.) Mûse'l-Cewn.- 8.) Muhammedü'l-Mehdî en-Nefsi'z-Zekiyye (ölm. Medîne, 6.XII. 762): Hicâz'da(Mekke ve Medîne) 762 ekiminde kendini halîfe ilân etti. Halîfe el-Mansûr tarafından öldürtüldü. Şöyle: Muhammedü'l-Mehdî, kardeşi İbrâhîm ile berâber el-Mansûr tahta çıkınca (754), Yemen-'Aden-Sind-Irak-Medîne-Yenbû' seyâhati ile uzun yıllar Hindistan'a kadar gidip Halîfe'den saklandılar. Sonra Medîne'ye gelip hılâfete hakk iddia ettiler.- 'Abd'Ullaahi'l-Kâmil'in nesli, Mûse'l-Cewn ve Muhammedü'l-Mehdî'den yürümüştür:

Muhammedü'l-Mehdî'nin oğulları: 'Alî(hılâfet müddeîsi, el-Mansûr tarafından öldürüldü), el-Hasen Ebi'z- Zift (11.VI.786'da Mekke'de 'Abbâsîler'le vuruşurken öldü), el-Hüseyn, Tâhir, Ahmed, İbrâhîm, el-Kaasim (oğlu İsmâ'îl oğlu Ahmed oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu Ebû-Bekr oğlu el-Hasen oğlu Ebû-'Arefe Muhammed) ve 'Abdullaahü'l-Eşter(Sind'e gitti). Bu sonuncunun oğlu Muhammed, onun oğlu el-Haseni'l-Â'wer'in oğulları: Ahmed, 'Abdullaah ve Muhammedü'n-Nakıyb(oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğulları el-Hasen, 'Alî, Muhammed ve 'Abdullaah). 'Abdullah b. el-Haseni'l-Â'wer'in oğulları: el-Kaasim, Ahmed ve 'Alî (oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu en-Nâsır).

Mûse'l-Cewn'in oğulları: 'Alî (oğlu el-Hüseyn 786'da el-Fahh'ta şehîd edildi), İbrâhîm (Mekke'de saltanat süren BENÛ-UHAYDİR'in atası, o bahse bk.) ve 'Abd'Ullaahi's-Sâlih. Bu sonuncuna âit şecerenin fictif (düzme) olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat derc ediyoruz. Muhtemelen fictif şecere: 'Abd'Ullaahi's-Sâlih'in oğulları: Süleymân (oğlu Dâwûd), as-Sâlih(oğulları İdrîs ve Emîn) ve Mûsa (II) (859'da Halîfe tarafından habsedildi).- Emîn İbni's-Sâlih'in oğlu Dâwûd oğlu Muhammed oğlu Yahyâ oğlu Muhammed oğlu 'Abdullaah oğlu Yahyâ oğlu Muhammedü'l-Wârid oğlu 'Anbe oğlu Ma'add oğlu 'Alî oğlu 'Anbe oğlu Mühenne oğlu' Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu Ahmed (XV.asır).- Mûsâ(II)'nın oğulları: Dâwûd(956'da Mekke'yi ele geçirdi), Ebû-Câ'fer, Muhammed (Mekke'de MÛSEWÎ ŞERÎFLERİ'nin atası, o bahse bk.) ve Muhammedü's-Seyr. Bunun oğulları 'Abdullaah ve el-Hüseyn. Bu sonuncunun oğlu Ebû-Câ'fer Muhammed, 1201'de sönen HÂŞİMÎ ŞERÎFLERİ (HEWÂŞİM)'nin atasıdır (o bahse bk.).

Hâşimîler'in el-Hüseyn b.'Alî b.Ebî-Tâlib Şûbesi

Hazret-i Hüseyn neslinden gelen erkeklere "seyyid" (çoğul: sâdât) ve kadınlara 'seyyide" (çoğul: seyyidât) denir. Şerîfler gibi Seyyidler'in sahîh şecereleri de 1000 yıllarına doğru söner. 11. asırdan îtibâren yalnız bir kaç âile ve ismin 'Alewî='Alî Evlâdı'ndan olduğu sâbittir. Her hânedan, her âile, her kişi, ülkelerde büyük cemâatler, şerîf ve seyyid olduklarını iddia ederler. Bu iddia, zamânımıza kadar devâm eder. Hüseyn'den gelen Hâşimîler, ağabeyi Hasan'dan gelenlerden fazladır.

Hazret-i Hüseyin'in kızları: 1. Sükeyne(asıl adı: Âmine)(ölm. Medîne, 5.IV.735), Medîne'de medfun (Kaahire'deki makam'dır): =1. Muṣ'ab İbni'z-Zübeyr(ölm.13.10.691), =2. 'Abdullaah b.'Usmân b.'Abdillaah b.Hakîm b. Hizâm (1'in yeğeni, bundan oğlu: 'Usmân Kareyn), =3. el-Asbag b.'Abdi'l-'Azîz b.Merwân I.(ölm. 705, zifâf olmadı), = 4. Zeyd b. 'Umer b.'Usmân b.'Affân (ölm. 710 ?). Sükeyne, Kerbelâ Vak'ası'nda (680) bulunmuştur.- 2. Fâtıme. (med. Kâzımeyn) = 1. el-Hasen b.Hazret-i Hasan(amca-oğlu, b.bk.), = 2. 'Abdullaah b.'Umer b.'Usmân b.'Affân. Fâtıme, Kerbelâ'da bulundu, Şâm'a sevk ve Medîne'yi iâde edildi, 720'den sonra öldü.- 3. Hediyye.

Hazret-i Hüseyn'in oğulları: 1.) Ebû-Muhammed 'Alî Zeyni'l-Â'bidîni's-Seccâd "'Aliyyü'l-Ewsat" (Ortanca 'Alî) (Kûfe, 658 (veyâ 655) - Medîne, 713 = 55): Dedesi 'Alî, amcası Hasan ve babası Hüseyn'den sonra -Şîîler'e göre- IV. İmâm: 10.10.680 - 713 = 33. Kerbelâ'da bulundu, fakat hasta ve genç olduğu için katliâmdan kurtuldu. Medîne'de gömülüdür (Kaahire'deki Sitti-Nefîse Câmii'ndeki makam türbesidir). = Heydân, =Ümmü 'Abdullaah. Hüseyn hânedânı bu zâttan yürümüştür. Anne tarafından dedesi, son Sâsânî şehenşâhı III. Yezdicird'dir. Hazret-i Hüseyn'in büyük oğlu değildir (yaş sıralaması yapmak mümkin değildir).- 2.) 'Aliyyü'l-Ekber(Büyük 'Alî) (ölm.Kerbelâ, 10.10.680): Kerbelâ'da şehîd edilmiş, oraya babasının yanına gömülmüştür.- 3.) 'Aliyyü'l-Asgar (Küçük 'Alî) (ölm. 10.10.680): Kerbelâ'da küçük çocukken okla şehîd edilmiş, babasının yanına gömülmüştür.- 4.) 'Abd'Ullaah(ölm. Kerbelâ, 10.10.680): Kezâ Kerbelâ şehîdi.- 5.) Yahyâ: Kaahire'de Sitti-Nefîse'de gömülü.- 6.) 'Umer: Kerbelâ'da bulunmuş, fakat küçük çocuk olduğu için hayâtına dokunulmamıştır.- 7.) Tâhir(oğlu Hüseyn oğlu Câ'fer oğlu Muhammed oğlu 'Ali'l-Habîci'z-Zencî, bu sonuncusunun ölm. 884a).- 8.) el-Hasen(Kûfe, 16.I.659 - Medîne, 694 = 35): Kerbelâ'da bulundu, 22 yaşında idi, hayâtına dokunulmadı. Oğulları: İsmâ'îlü'd-Dîbâc(Kaahire'de Sitti-Nefîse'de gömülü), İbrâhîm(oğlu İsmâ'îl oğlu Muhammed oğlu Î'sâ oğlu Muhammed kızı Fâtıme, bu sonuncusu da Sitti-Nefîse Câmii'nde) ve 'Abd'ullaah(oğulları Sitti-Nefîse'de gömülü İbrâhîm ve Mûsâ, bu sonuncunun oğlu 'Abd'ullaah oğlu Mûsâ oğlu 864'te Reyy'de ölen İdrîs).

Hazret-i Hüseyn hânedânı, Muhammedü'l-Bâkır'ın annesinden yürüdü ki 'Abd.b.Hüs.b.'Alî kızı yânî amca-zâdedir.

'Alî Zeyni'l-Â'bidîn'in kızları: Ümmü Mûsâ, Hasene, Ümmü Hasen, Müleyke. Oğulları: 1.) Muhammedü'l-Bâkır, Ebû-Câ'fer (Medîne, 16.12.676 - Medîne, VI.731 = 54, 6) (ölümünü 736'ya kadar götüren rivâyetler vardır): V. İmâm: 713 - VI.731 = 18.

En büyük oğul. Muhaddis'tir. =Ümmü Hakîm, = Ümmü Ferwe b. el-Kaasim b. Muhammed b.Ebî-Bekr b.Ebî-Kuhâfe. Çocukları daha aşağıda verilecektir.- 2.) 'Ali'l-Eftas: oğlu el-Hasen oğlu el-Hüseyni'l-Eftas (815a: Mekke vâlîsi ve emîrü'l-hacc; katli: Mekke, 821); bunun oğulları: 'Alî ve Muhammed ki, ikisi de babalarıyle berâber öldürüldü.- 3.) 'Umerü'l-Eşref: =Ümmü İshâq, =Ümmü Mûsâ. Çocukları aşağıda verilecek.- 4.) Zeydü'ş-Şehîd (Medîne, 692 - Kûfe, 6.I.740 = 48): 739-40'ta Kûfe'de müddeî. Emewîler'le savaşırken okla öldü. Çocukları aşağıda verilecek. Bu Zeyd, Zeydî mezhebine adını vermiştir. Şîîler'in en mûtedili olan Zeydîler'e göre imâm, budur. Hâlen bu mezhebin reisleri, Yemen imamlarıdır. Şî'a-i Zeydiyye:

Ebû-Bekr ile 'Ömer'in hılâfetini kabûl edip 'Osmân'ı gaasıb sayarlar. Sünnî halîfelere itâati vâcib görürler. Sünnî'liğe en yakın Şîî mezhebidir.- 5.) 'Abd'Ullaah: kızları el-Aliyye ile Üleyye ve oğulları Muhammed ile İshâq'tır.- 6.) el-Hüseyni'l-Ekber.- 7.) el-Hüseyni'l-Asgar: Oğlu 'Abd'Ullaah'il-'Aqîqî oğlu Câ'fer oğlu Muhammed oğlu 880e'den sonra ölen el-Hasan.- 8.) el-Hüseyni'l-Ekber.- 9.) el-Hüseyni'l-Asgar: =Ümmü Hâlid. Çocukları aşağıda gösterilecektir.- 10.) Tâhir: Kâzımeyn'de medfun.- Şimdi 'Alî Zeyni'l-Â'bidîn'in oğullarının çocuklarını göreceğiz:

Zeydü'ş-Şehîd b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn(692-740): =Reyta(Yahyâ'nın annesi), =Fülâne(Benî-Ferkad), =Fülâne b.Muhammed İbni'l-Hanefiyye Ezdî.- Oğulları: Muhammed(oğlu Muhammed, ölm. Kûfe, 816a), el-Hasen (ölm. 784), İdrîs, Muhammed, İbrâhîm, Yahyâ (716-VI.743=27, 740'ta Kûfe'den Horasan'a firâr etti, hılâfet müddeîsi, Horasan vâlîsi ile vuruşurken okla şehîd oldu, kesik başı Cûzcân'da Arguva'dan Şam'a getirilip teşhîr edildi, vücûdu Cûzcân'da Enbâr'a gömüldü; oğlu el-Hüseyn'in oğlu Muhammed oğlu 'Alî, 783'de ölen Î'sâ (oğulları Hüseyn, Zeyd ve Ahmed(*); Hüseyn'in oğlu Muhammed oğlu 'Alî; Ahmed'in ise oğlu Muhammed oğlu 'Alî, bu sonuncusu 869-878'de Basra'da Zenc'lerin lideri) ve el-Hüseyn. Bu el-Hüseyn'in kızı Meymûne ve oğulları: Zeyd (oğlu 'Alî), 'Alî(oğlu Zeyd oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah oğlu 1049'da ölen Ebü'l-Kaasim 'Alî İbni'ş-Şebîh oğlu el-Kaasim) ve 830'dan sonra ölen Yahyâ. Bu Yahyâ'nın oğulları Hamze ile Muhammed'dir. Bu sonuncusunun oğlu 'Alî oğlu Muhammed oğlu el-Hasen oğlu Muhammed oğlu 884a'te ölen Ebû-Muhammed Yahye'l-Aksâsî oğlu Muhammed. Hamza b.Yahyâ b.el-Hüseyn'in oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu gene Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Ebü'l-Berekât ki 12. asırda yaşamıştır. - el-Hüseyn(i'l-Asgar) b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn'in kızı Hüşeyme ve oğulları: 'Abdullaah, el-Hasen, İbrâhîm, Hâlid, 'Umer(oğlu Yahyâ), 'Ubey'Ullaah (I) ve 'Ali'l-Cezerî'dir. Bu sonuncunun oğlu Ahmedü'l-Hekaainî oğlu 'Alî oğlu el-Hasen oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah oğlu el-Hasen oğlu Câ'fer oğlu 1048b'de ölen 'Ali'l-Hâdi'l-Hekaainî.- 'Ubeyd'Ullaah (I) b.el-Hüseyni'l-Asgar'ın oğulları: Yahyâ, Hamza, Câ'fer, Muhammed ve 'Alî. Bu sonun-

(*) Ah .b.Î'sâ : Kûfe, 22.11.773-Basra, 1.12.861 = 89, 0, 9, müddeî.- Î'sâ'nın zevcesi: Bintü'l-Has. b.Sâlih b.Hayyi'l-Kûfî Ebî-'Abd. (kardeşleri 'Alî ve Sâlih) (bu el-Has. 718 doğumludur).

cunun oğulları: 'Ubeyd'Ullaah (II) (oğlu Muhammed oğlu gene Muhammed oğlu Ahmed oğlu el-Me'merr oğlu Muhammed oğlu el-Me'mer oğlu 'Alî oğlu 1174a'te ölen Ahmed) ve İbrâhîm. Bu sonuncunun oğulları: el-Hasen, el-Hüseyn ve 'Alî. Bu sonuncunun oğlu el-Hasen ve bunun oğulları Muhammed ve 'Ali'l-Harrâz. Bu sonuncunun oğulları el-Hasen (oğlu Muhammed) ve Ebû-Câ'fer Muhammed. Bu sonuncunun oğulları da Câ'fer ve Ebü'l-Hasen Muhammed (oğlu 12. asır başlarında ölen el-Hasen).

'Umerü'l-Eşref b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn'in kızları Habbe ve Mahabbe, oğulları: Mûsâ, İshâq, Câ'fer ve el-Hasen. Bu sonuncunun oğlu 'Alî'nin oğulları: 'Umer(oğlu el-Hasen oğlu Muhammed oğlu 956'da ölen Câ'fer), el-Kaasim (kızı Seyyide = Nâsırü'l-Utrûş, amcasının torunu; oğulları el-Hasen, Muhammed ve 834'te Horasan'da Tâlekaan şehrinde ısyân eden 'Alî) ve el-Haseni'l-Utrûş. Bu sonuncunun oğulları: Muhammed (oğlu Ahmedü'l-Â'râbî oğlu Muhammed oğlu el-Hasen oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu Ebû-Hâşim Muhammed oğulları Hâşim ve el-Hüseyn, sonuncusunun oğlu 1034'te ölen Ahmedü'l-Müstazhir) ve 'Alî(=Fülâne, Horasanlı). Bu sonuncusunun oğlu: Ebû-Muhammedi'l-Haseni'n-Nâsıri'l-Utrûş(Medîne, 844 - Âmül, I.917 = 74): şâir ve müellif, =Seyyide (babasının amca-kızı); Yemen'de Zeydî imâmı ve Taberistân hükümdârı (merkez Âmül: 12. 913-I.917=3,1) olarak: en-Nâsıri'l-Kebîr. Oğulları: el-Kaasim, Muhammed(oğlu Ebü'l-Fazl Câ'feri's-Sâir-f'Illaah 932'den sonra ölmüş, bir müddet Âmül'de hükümdâr olmuştur, oğlu: el-Fazl), Ebü'l-Kaasim Câ'fer(ölm. 924) (oğulları el-Kaasim ve 931'de öldürülen İsmâîl, bunun oğlu Ebû-'Alî Nâsır oğlu 'Alî), Ebü'l-Hüseyn Ahmed(ölm. 924) (oğulları Ebû-'Alî l-Hüseyn (ve bunun oğlu 'Alî), Ebû-Muhammedi'l-Hasen (ve bunun oğlu Muhammed), Ebû-Câ'fer Muhammed (ve bunun oğulları Câ'fer ve 'Alî ki 924'ten sonra Taberistan'da ölmüştür) ve Ebü'l-Hasen 'Ali'l-Edîb(ölm. 916b) (bunun nesli bir alt paragraftadır). Nâsırü'l-Utrûş'un kızı Seyyide ise, gene Hasenî şerîflerinden el-Haseni'd-Dâî ile evlenmiştir ki bu zât Taberistan'da saltanat (1.917-10.11.928 = 11, 10) sürmüştür.

Ebü'l-Hasen 'Ali'l-Edîb'in (ölm.916b) oğulları: Ebû-'Alî Muhammed (874'ten sonra Bağdâd'da öldü) (oğlu 'Alî) ve el-Hasen. Bu sonuncunun oğlu el-Hüseyn oğlu Ebû-Ahmed Câ'fer, bunun oğulları Ahmed ve Ebû-'Abd'İllaahil-Hüseyni'n-Nâsır(ölm. 1079b), bu sonuncunun oğul 'Abd'Ullaahi'l-Hüseynî, bunun oğlu Zeyd, bunun da oğulları Ahmed(oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu Muhammed İsmâ'îl) ve Muhammed. Bu sonuncunun oğlu el-Mürtezâ oğlu 'Abdü'l-Muttalib oğlu el-Mürtezâ oğlu Muhammed oğlu Muhammed Nasîrüddîn(1287'den sonra Mûsul'da öldü).

V.) Muhammedü'l-Bâkır (V.İmâm)'ın kızları: Zeyneb ve Ümmü Seleme. Oğulları: İbrâhîm, 'Abdullaah, Hakîm, 'Alî, Muhammed(oğlu İbrâhîm oğlu Muhammed, bu sonuncusu Kaahire'de Sitti-Nefîse Câmii'nde) ve VI.) Ebû-'Abd'Ullaah Câ'feri's-Sâdık(veyâ: Sadîq) (Medîne, 23.V.699 - Medîne, 6.I.766 = 66, 7, 14) (VI. İmâm: VI.731

- 6.I.766 = 32, 4) (med. el-Baqî, Medîne) = 'Ubde (Hamîde) b.Nâzım ki daha çok "Ümmü Mûsâ" diye anılır (VII. İmâm'ın annesi) (*).

VI.) Câ'ferüs-Sâdık'ın (VI. İmâm) kızları: Ümmü Külsûm ve Fâtıme (bu sonuncusu Kaahire'de Sitti-Nefîse Câmii'nde). Ayni İmâm'ın oğulları: İsmâ'îl (=Fâtıma, Hasenîler'den), 'Ali'l-'Azîz (nesli aşağıda verilecek), 'Abdullaah (ölm. 1.766), Muhammed(Cürcân'da medfun), İshâku'l-Mûtemin(ölm.I.824, =Sitte Nefîse b.el-Hasen IV), Ebû-Câ'fer Muhammedi'd-Dîbâci'l-Erkat(816'da Mekke'de müddeî; Halîfe el-Me'mûn'un maiyyetinde iken V.819'da Cürcân'da öldü; nesli aşağıda verilecek) ve VII.) Ebû-İbrâhîm Mûse'l-Kâzım(Ebwâ, 17.11.744-Bağdâd, 1.9.799 = 54, 9, 14) (VII. İmâm: 6.I.766 - 1.9.799 = 33, 7, 26) (**). Bağdâd'da Kâzımiyye'de torunu IX. İmâm ile berâber türbesinde gömülüdür. = Ümmü Seyyide (VIII. İmâm'ın annesi).

Muhammedü'd-Dîbâc (ölm.819) b.Câ'feri's-Sâdık'ın oğulları: Câ'fer, el-Kaasim, İsmâ'îl ve Ebü'l-Hüseyn 'Alî(ölm. Mekke, 816'dan sonra). Bunlardan el-Kaasim'in kızı Ümmü Külsûm (Kaahire'de Sitti-Nefîse'de) ve oğulları da Ebû-Hâşim Dâwûd(oğlu Hâşim), 'Abdullaah (ölm. Kaahire 875, oğlu Meysere) ve Yahye'ş-Şebîb (ölm. 14.4.877)'dir.- İsmâ'îl b. Muhammedi'd-Dîbâc'ın oğlu Muhammed oğlu İsmâ'îl oğlu Muhammedü'l-Â'rif oğlu Ahmed oğlu el-Hasen oğlu Ahmed oğlu el-Hasen oğlu el-Hasen oğlu el-Hüseyn oğlu Halef oğlu el-Hasen oğlu Muhammed oğlu Ebû-Muhammedi'l-Hasen oğlu Kadı Ebü'l-Mehâsin Muhammed'dir ki 14.12.1197'de ölmüştür.- Ebü'l-Hüseyn 'Alî b. Dîbâc'ın oğlu Ebû-'Abd'İllaahi'l-Hüseyn, onun oğulları 'Abdullaah ve Ebü'l-Hüseyn 'Alî, onun oğulları el-Hüseyn ve Ebû-Câ'fer Muhammed, bunun oğulları Câ'fer ve Ebü'l-Fazli'l-Hüseyn, bunun oğulları el-Fazl ve Ebû-Câ'fer 'Azîz, bunun oğulları Câ'fer ve Ebü'l-Hüseyn Muhammed, bunun oğulları el-Hüseyn ve

(*) Nâdir Şâh Avşar'dan îtibâren CÂ'FERİYYE mezhebi, bu İmâm'ın adını taşır. İmâmiyye ile İsmâ'îliyye yânî 12 ve 7 İmâmcılık Şîî mezheblerini birleştirmeyi güder. Fakat İsmâ'îliyye (Şî'a-i Seb'iyye = 7 İmâmcılık) mezhebini kucaklıyamamış, bu müfrit Şîî mezheb gene dışarıda kalmıştır. Câ'feriyye, ancak Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye (12 İmâmcılık) yânî Safewîler'in mezhebinin yerine geçmiş, fakat ondan daha mûtedil olmuştur. Bununla berâber İstanbul, yeni Câ'feriyye Şîîliği'ni de tanımamıştır.

(**) Mûse'l-Kâzım, ŞÎ'A-İ ISNÂ-'AŞERİYYE (=İMÂMİYYE)'ye göre 7. İmâm'dır.- ŞÎ'A-İ SEB'İYYE(=İSMÂ'ÎLİYYE)= BÂTINIYYE'ye göre İmâm, Mûse'l-Kâzım'ın kardeşi İsmâ'îl'dir ve bu müfrit Şîî mezhebi adını bu İsmâ'îl'den alır. İsmâ'îliyye'de imâmlar, mektûm=gizli'dir, açıkça îlân edilmez.- Şîî Müslümanlar'ı üçe ayırmak mümkündür: mûtedil Zeydîler ki yalnız Hazret-i 'Osmân'ı tanımaz, ilk iki halîfe'yi meşrû sayarlar ve Sünnî halîfe'ye itaati meşrû görürler. Mezhebin başı Yemen imâmıdır. Müfrit İsmâîlîler'in başı Ağa Han'dır. Bunlar ilk 3 halîfeyi gaasıb sayarlar. Gerek Zeydîler (Yemen nüfûsunun yarısı), gerek İsmâ'îlîler (İslâm dünyâsında dağınık) azınlıktır. Şîîler'in en büyük çoğunluğu Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye'dir. Şâh İsmâ'îl'in tedvîn ettiği bu mezhepte ilk 3 halîfe gaasıbtır ve onlara küfr etmek sevabtır. Nâdir Şâh Avşar, Sünnîler'le yakınlaşmak için "Câ'feriyye" denen mezhebi, İsnâ-'Aşeriyye'nin yerine geçirmiştir. Câ'feriyye'de de ilk üç halîfe Hazret-i 'Alî'nin hukukunu ihlâl ettikleri için meşrû değillerdir, fakat kendilerine küfr etmek câiz değildir, zîrâ Peygamber'in ashâb'ıdırlar. Bu Şîî mezhebinin başı, Îrân şâhıdır.

Ebû-'Alî Aḥmed, bunun oğulları 'Alî ve Ebû-Aḥmedi'l-Ḥüseyn, bunun oğulları Aḥmed ve Ebû-Ḥüseyni'l-Muḥammed, bunun oğlu Ebû-Muḥammedi'l-Ḥüseyn, bunun oğulları Muḥammed ve 1217'de ölen Ebû-Ṭâlib İsmâ'îl 'Azîzü'd-Dîn, bunun oğlu da Ṭâlib'dir.

İsmâ'îl b.Câferi ṣ-Ṣâdık, babasının hayâtında (766'dan önce) ölen büyük oğuldur. Oğulları 'Alî ve Muḥammedü't-Tâm'dır. 'Alî'nin oğlu Muḥammed oğlu 'Alî oğlu el-Ḥüseyn, bunun oğulları Muḥammed ve el-Ḥasen, bu sonuncunun oğlu 'Alî ve bunun da oğlu 10. asır sonlarında ölen el-Ḥüseyn'dir. Muḥammedü't-Tâmi'l-Mektûm'un oğlu Câ'ferü'l-Muṣaddık oğlu Muḥammedü'l-Ḥabîb oğlu Mehdî oğlu 'Abdullaah oğlu 925'te zuhûr eden (sâhib-zuhûr) II. İsmâ'îl'dir. Bu sonuncu, Fâṭımîler'in atası sayılır. Bk. FÂṬIMÎLER. Ancak bu şecere kesin şekilde fictif (düzme)'dir. Fâṭımîler'in Ḥüseyn hânedânından olmadıkları kesindir, alelâde sâhib-zuhûr bir âiledir. II. İsmâ'îl'in kardeşi 'Ubeyd'Ullaah diye bir adam da çıkmıştır, bunun şeceresi de kesin şekilde düzmedir. Binâenaleyh bu 'Ubeyd'Ullaah'a bağlı KARMAṬÎLER(Karmaṭ İmâmları) ve Fâṭımîler (Gaaib İmâmlar), Şî'a-i Seb'iyye (İsmâ'îlî) hânedanları olmakla berâber, Hâşimîler'e nisbetleri, sâdece kendi iddialarıdır.

VII.) Mûse'l-Kâẓım'ın kızları: Fâṭıma(837'de öldüğü Kum'da medfun) ve Emîne(Kaahire'de Sitti-Nefîse'de). Mûse'l-Kâẓım'ın bu 2 kızı ve aşağıda gösterilen 14 oğlu dışında daha 21 çocuğu olmuştur, çocuklarının sayısı cem'an 37'dir. İmâm Mûsâ'nın oğulları (*): el-Ḥasen, Hârûn, 'Awn (nesli aşağıda gösterilecek), Aḥmed (815'te Şîrâz'da öldürüldü, Şîrâz'daki türbesinde), Zeydü'n-Nâr(816'dan sonra Baṣra'da öldü), Câ'fer(oğlu el-Ḥasen, bunun oğulları Medîne'de 884b'de ikisi birden ölen Muḥammed ve 'Alî), İsḥâq (oğulları el-Ḥüseyn, el-'Abbâs ve 'Alî), Ebû-'Abd'İllaah Muhammed(oğulları 'Abdullaah ve İbrâhîm, bu sonuncunun oğulları Muḥammed ve 'Alî), 'Ubeyd'Ullaah(oğlu Muḥammed oğlu İbrâhîm oğlu Muḥammed oğlu Câ'fer oğlu Mûsâ İbni'l-Â'râbî ki 10. asrın ikinci yarısında yaşamıştır), el-'Abbâs (ölm.Basra, 816'dan sonra; oğlu el-Kaasim oğlu 834'ten sonra Horasan'da ölen Muḥammed), İsmâîl (med. Kâẓımeyn) (oğulları Aḥmed, Câ'fer, Mûsâ; bu sonuncunun oğulları İsḥâq, 'Alî, el-Ḥüseyn; Aḥmed b.İsmâ'îl'in oğlu Muḥammed oğlu Aḥmed oğlu Muḥammed), İbrâhîmü'l-Cezzâri'l-Mürteẕâ(Yemen'de Ṣan'â'da müddeî: 815-6, nesli için aşağıya bk.) (med. Kâẓımeyn), Ebü'l-Kaasim Ḥamza (türbesi Karyetü'l-Bâşiyye =Baş köyünde; oğlu Ebû-Muḥammedi'l-Kaasim, bunun oğulları Muḥammed ve Aḥmedü'l-Â'râbî oğlu Muḥammed oğlu İsmâ'îl oğlu Câ'fer oğlu İbrâhîm oğlu Muḥammed oğlu el-Ḥasen oğlu Muḥammed oğlu Şeref-Şâh oğlu Muḥammed oğlu Fîrûz-Şâh oğlu İwâẕ oğlu Muḥammedü'l-Ḥâfıẓ oğlu Reşîd Ṣalâḥü'd-Dîn ki 14. asır başlarında ölmüştür) ve VIII.) Ebü'l-Ḥasen 'Aliyyü'r-Riẕâ(Medîne, 15.III.770 - Ṭûs, 16.VIII.818 = 48, 5, 2) (VIII. İmâm: 1.9.799 - 16.VIII.818 = 18, 11, 15): annesi Şehd (Sükeyne), Nübyeli câriyedir; = Ümmü Ḥabîb, Halîfe el-Me'mûn'un kızı, izdivâcı Seraḫs, 818. VIII. İmâm, Meşhed yakınlarında Ṭûs'ta Hârûnü'r-Reşîd'in türbesinde gömülüdür. Tûs'ta iken 1 yıl, 4 ay, 23 gün müddetle

---

(*) Mûse'l-Kâẓım'ın oğullarından 3'ü Meşhed'de medfûndur.

vefâtına kadar (24.III.817-16.VIII.818) Halîfe Me'mûn tarafından 'Abbâsî imparatorluğu velîahdi îlân edilmiştir.

VIII. İmâm 'Aliyyü'r-Rizâ'nın oğulları: İbr. (med. Kuçan = Hâbûşen/Horâsân), Hâbîb, el-Hasen ve IX.) Ebû-Câ'fer Muhammedi't-Takıyyi'l-Cewâd (Medîne, 1.VI.811 - Bağdâd, 12. 830 = 19, 6) (IX. İmâm: 16.VIII. 818 - 12.830 = 12, 4):Bağdâd'da Kâzımeyn'de(*) dedesinin yanında gömülü. =Ümmü'l-Fazl, Halîfe el-Me'mûn'un kızı, izdivâcı: Bağdâd, 830, izdivaç bir kaç ay devâm etti.

IX. İmâm Muhammedü't-Takıyyi'l-Cewâd'ın oğulları: Mûsâ (oğlu Ahmed), Câ'fer, el-Fazl, el-Hüseyn(nesli aşağıdadır) ve X.) Ebü'l-Hasen 'Ali'l-Hâdiyyi'n-Nakıyyi'l-'Askerî(Medîne, 16. 9.829 - Sâmerrâ, 20.VI.868 = 38, 9, 4) (X. İmâm:12. 830 - 20.VI.868 = 37, 6): medfeni 'Asker Sâmerrâ'da. = Hudeys (XI'in annesi.)

el–Hüseyn b.Muhammedi't Takıyyi'l-Cewâd'ın oğlu İdrîs oğlu Âdem oğlu 'Alî oğlu el-Hüseyn oğlu 'Abdullâh oğlu Sâlim oğlu Yahyâ oğlu el-Hasen oğlu Yûsuf oğlu el–Hasen oğlu Muhammedü'n–Necîb oğlu Ahmed oğlu 'Ali'l–Eybâ oğlu Ebû–Bekr Şî'a oğlu Ebü'l–Kaasimi'l–Bahr oğulları el-Kaasim ve Ebü'l-Gays, bunun oğulları Gays, Ahmed (bunun kızı Â'işe) ve Ebü'l-Kaasim, bu sonuncunun oğulları el-Kaasim ve at-Tâhir, bunun oğlu Muhammed ki 15. asır sonlarında ölmüştür.

X. İmâm 'Ali'l-Hâdiyyi'n-Nakıyyi'l-'Askerî'nin oğulları: Ebû-Câ'fer Muhammed (ölm.868'den önce), Câ'fer (oğlu 'Alî, oğulları 'Abdullaah ve Câ'fer, bunun oğulları Tâhir, Yahyâ ve 'Abdü'l-'Azîz, bunun oğlu 'Alî, oğlu Muhammed; Yahyâ b.Câfer'in oğlu el-Muhassin oğlu Muhammed ki 11. asır sonlarında ölmüştür) ve XI.) Ebû-Muhammedi'l-Haseni'l-'Askeriyyi'z-Zekî(Medîne, 10.11.845 - Sâmerrâ, 1.1. 874 = 28,1,21) (XI. İmâm: 20.VI.868 - 1.1. 874 = 5,6,11): Babası ile 848'de geldiği 'Asker Sâmerrâ'da medfûn. =el-Hamt. Oğlu: XII.) Ebü'l-Kaasim Muhammedi'l-Mehdî, el-Müntezar, el-Hücce, Sâhibü's-Sirdâb(Sâmerrâ, 29.VII.869 - Sâmerrâ, 880a = 11): 880 yılında Sâmerrâ'da tegayyüb etti (XII. İmâm: 1.1.874-880 = 6).

İbrâhîmü'l-Cezzâri'l-Mürtezâ b.Mûse'l-Kâzım'ın oğulları: Câ'fer ve Mûsâ. Bu Mûsâ'nın oğlu Muhammed oğlu Mûsâ'nın oğulları: Ebû-Muhammed(oğlu Muhammed), Ebû-'Abdullaah(oğlu 'Abdullaah) ve Ebû-Ahmed'il-Hüseyn "Tâhir Zü'l-Menâkıb". Bu sonuncunun oğulları: Ahmed, Ebü'l-Hasen Muhammedi'r-Rizâ(ölm. Bağdâd, 1015b) (oğulları el-Hasen ve Ebû-Ahmed 'Adnân(ölm. 1057) ve bunun oğlu Ahmed), Ebü'l-Kaasim 'Aliyyi'l-Mürtezâ'ş-Şerîf(966-Bağdâd, 1045a = 89, ünlü yazar ve bilgin; oğulları el-Kaasim ve 1051'de ölen Ebû-'Abdullaahi'l-Hüseyn, bunun oğlu 'Abdullaah) ve Ebû-Ahmed Tâhir Zü'l-Menâkıb(919-I.1010 =81) (oğulları Ahmed ve Muhammedü'r-Rizâ ki bu sonuncusu 999'da Bağdâd nakıybü'n-nükabâsı olmuş, 46 yaşında Bağdâd'a ölmüştür: 969-26.VI.1015).

'Awn b.Mûse'l-Kâzım: oğlu Muhammed oğlu 'Alewî oğlu Îsâ oğlu 'Ubeyd oğlu Süleymân oğlu Muhammed'in oğulları: Zeynü'l-Â'bidîn(oğlu Ahmed oğlu 'Umer oğlu

(*) VII+IX. İmâmlar olan dede+torunun ikisine birden "Kâzımeyn" denir ki Bağdâd'da aynı türbede gömülüdürler ve semte adlarını vermişlerdir.

Muhammed kızı Hadîce = Seyyid 'Umer b.Ahmed b.'Umer) ve 'Umer. Bu 'Umer'in oğlu Ebü'l-Hasen 'Alî'l-Ehdel. Bu sonuncunun oğulları: 'Umer ve Ebû-Bekr ile el-Hasen.– 'Umer. b.'Ali'l-Ehdel'in oğulları: Seyyid ve Ahmed. Bu Ahmed'in oğlu 'Umer(= Hadîce b.Muhammed b.'Umer) oğlu Ahmed. Bu sonuncunun oğulları Muh. oğlu 'Umer oğlu el-Hasen oğlu Ahmed oğlu 'Abdü'l Kaadir oğlu 'Umer oğlu 1662a'de ölen Muhammed oğlu aynı yıl ölen 'Abdü'l-Bâkî. Ebû-Bekr b.Ahmed b.'Umer'in oğlu Muhammed oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Mûsâ. Bu sonuncunun oğlu Ahmed oğlu 1604'te ölen Hâtim.– Seyyid b.'Umer b.'Ali'l-Ehdel'in oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ebû-Bekr oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ebû-Bekr oğlu Süleymân oğlu Muhammed oğlu Ebû-Bekr oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu 1613'te ölen Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim, Süleymân ve 1626'da ölen Ebû-Bekr.– Ebû-Bekr b.'Ali'l-Ehdel'in oğulları: 'Alî(oğlu 'Umer oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm oğlu Yahyâ oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ahmed oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Muhammed oğlu Ebü'l-Kaasim oğulları el-Kaasim ve 1631'de ölen 'Abdullaah) ve 'Abdü'r-Rahmân. Bunun oğulları: Ahmed(oğlu Muhammed oğlu Ebû-Bekr oğlu Muhammed oğlu 'Abdü'l-'Alîm oğlu 1637'de ölen Muhammed) ve Ebû-Bekr oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Ahmed oğlu Ebül-Kaasim oğulları el-Kaasim ve Ebû-Cehrebe oğlu el-Hâdî oğlu 'Afîf oğlu Muhammed oğlu Ebû-Bekr oğlu 1614'te ölen Muhammed.

'Ali'l-'Arîz b.Câ'feri's-Sâdık: Oğlu Muhammed oğlu Î'sâ oğlu Ahmed oğulları Muhammed ve 'Ubeyd'Ullaah. Bunun oğulları: Basrî, Cedîd(oğlu Muhammed oğlu 'Alî) ve 'Alewî. Bunun oğulları: 'Alî (oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu el-Üstâdü'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh ki nesli devâm etmiştir) ve Muhammed. Bu Muhammed'in oğlu 'Alewî oğulları Sâlih ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğlu Muhammed oğlu 'Abdü'r-Rahmâni's-Sekkâf. Bu es-Sekkâf'ın oğulları: el-Hasen, Ahmed, 'Umer, Şeyh, Ebû-Bekr, İbrâhîm, 'Abdullaah ve Muhammed. Bu Muhammed'in oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Alî oğlu Muhammed oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Muhammed oğlu 1638'de ölen 'Abdü'r-Rahmân.- 'Abdullaah İbni's-Sekkâf'ın oğulları Şeyh (oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu 1607'de ölen Şeyh oğlu 1635'te ölen 'Abdullaah) ve 'Abdü'-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu Sâlim oğlu Ebû-Bekr oğulları: el-Hüseyn(ölm.1634, oğlu Ahmed, ölm. 1651), Ahmed Nasîrü'din oğulları: el-Hüseyn(ölm.1634, oğlu Ahmed, ölm. 1651), Ahmed Nasîrü'd-Dîn(ölm.1611), Hamîd, 'Umer ve el-Hasen (ölm.1648).-İbrâhîm İbni's-Sekkâf oğulları: Ebû-Bekri'l-Beytî ve 'Abdü'r-Rahmân. Bu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu Muhammed oğulları Berekât (oğlu Muhammed) ve Ahmed(oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü'r-Rahmân).Ebû-Bekri'l-Beytî'nin oğulları İsmâîl (oğlu Şeyh oğlu 'Umer oğlu Muhammed) ve Ahmed (oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Umer oğlu Ahmed, ölm. 1640).

Ebû-Bekr İbni's-Sekkâf (b.Muhammed b.'Alî b.'Alewî b.Muhammed b. 'Alî b.'Alewî b.Muhammed b.'Alewî b.'Ubeyd'İllaah b.Ahmed b.Î'sâ b. Muhammed b.'Ali'l-'Arîz b.Câferi's-Sâdık) oğulları: Ahmed, 'Abdullaahi'l-'Ayderûs(ölm.1461) ve Şeyh 'Alî (ölm.1470). Şeyh 'Alî'nin oğulları: el-Hasen (oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah), Ahmed(oğlu 'Akıyl oğulları 'Alî ve 'Abdü'r-Rahmân oğlu Muhammed oğlu 'Akıyl oğlu 'Abdü'r-Rahmân; 'Alî b.'Akıyl b.Ahmed b.Şeyh 'Alî'nin oğlu Muhammed oğlu' Abdü'r-

Rahmân, ölm. 1602 oğlu 'Akıyl) ve 'Abdü'r-Rahmân(ölm. 1517). Bu'Abdü'r-Rahmân'ın oğulları: Ebû-Bekr (oğlu Ahmed oğlu 'Abdullaah oğlu 'Ayderûs, ölm. 1597a), Ahmed Şihâbü'd-Dîn (oğlu 1605'te ölen 'Abdü'r-Rahmân oğulları Ahmed, Ebû-Bekr, 1631a'de ölen Muhammedü'l-Hâdî oğlu Ahmed) ve Muhammed Fakıyh. Bunun oğlu 'Alî'nin oğulları 'Umer(oğlu 'Alî, ölm.1629a) ve el-Hüseyn(oğlu 'Umer, ölm.1648).- 'Abdullaahi'l-'Ayderûs'un(ölm.1461) oğulları: Ebû-Bekr(ölm.1508), 'Alewî(oğlu 'Abdullaah oğulları Ebû-Bekr ve 'Umer oğulları 'Alî ve Ahmed, ölm.1618), el-Hüseyn ve Şeyh (ölm.1582). el-Hüseyn b.'Abdillaahi'l-'Ayderûs'un oğul Ahmed'in oğulları: 'Abdullaah (ölm.1616; oğulları 'Alewî, ölm.1645 ve 'Alî, ölm.1667b) ve Muhammed(ölm.1597; oğulları Ahmed ve el-Hüseyn oğulları 'Alewî, ölm. 1645 ve Ebû-Bekr, ölm. 1658). Şeyh'ın (ölm.1582) oğlu 'Abdullaah'ın oğulları: Muhammed (ölm.1597a), el-Hüseyn(ölm.1600a; oğlu 1638'de ölen Ahmed'in oğulları el-Hüseyn, 1638'de ölen 'Abdullaah ve 1648'de ölen Ebû-Bekr) ve Şeyh. Bu Şeyh'in oğulları: Ahmed(1542-1615=73), 'Abdü'l-Kaadir (ölm. 1629a)ve'Abdullaah(ölm.1610). Bu 'Abdullaah'ın oğulları: Muhammed (oğulları 'Abdullaah ve 1643'te ölen 'Abdü'r-Rahmân) ve 1632a'de ölen 'Alî Zeynü'l-Â'bidîn (oğlu 1654'te ölen Câferü's-Sâdık).

el-Üstâdü'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh b.'Alî b.Muhammed b.'Alî b.'Alewî'nin oğulları: 'Alewiyyü'l-Asgar(nesli aşağıda), 'Abdü'l-Kerîm, Ahmed Bâ-Fakıyh (nesli aşağıda) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğlu el-Hasen oğlu Muhammed Esed'Ullaah'ın oğulları: Ebû-Bekr Bâ-Şeybân (oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu 1538a'de ölen 'Umer oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Abdullaah oğlu 1656'da ölen 'Umer) ve Ahmedü'l-Fakıyh. Bu sonuncunun oğlu 'Alî oğlu Ebû-Bekri'l-Habeşî oğlu 'Alewî oğlu Muhammed'in oğulları: 'Umer (oğlu Muhammed, ölm.1642) ve Ahmed(oğlu 1645'te ölen Ebû-Tâlib oğlu Tâlib).- Ahmed Bâ-Fakıyh İbni'l-Üstâdi'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh'in oğulları: 'Alî(oğlu'Umer oğlu Muhammed oğlu Sâlim oğlu 'Umer oğlu 'Alî oğlu 'Abdullaah oğulları 'Umer, 'İmrân(bunun oğlu 1652'de ölen 'Akıyl) ve 'Alî oğlu 'Umer oğlu 1685'te ölen 'Alî) ve Muhammed. Bu Muhammed b.Ahmed Bâ-Fakıyh'in oğlu 'Alî'nin oğulları: el-Hüseyn(oğlu 'Abdür-Râhman oğlu Ahmedü'l-Beyz oğlu 'Abdü'r-Rahmâni'l-Wecîh), Muhammed(nesli aşağıda) ve Ahmed. Bu Ahmed'in oğlu 'Abdullaah'ın oğulları: 'Abdür-Rahmân (oğlu 1599a'da ölen Muhammed) ve Muhammed Bâ-Fakıyh(oğlu 1612'de ölen 'Alî Bâ-Fakıyh oğulları 1640'ta ölen 'Abdullaah ve 1656'da ölen Muhammed). Muhammed b.'Alî b.Muhammed b. Ahmed Bâ-Fakıyh'in oğulları: Câ'fer(oğlu Ebû-Bekr oğlu 'Alewî oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu 1653'te ölen Şeyh'ul-Cüfrî) ve Ebû-Bekri'l-Cüfrî. Bunun oğlu 'Alewî oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü'r-Rahmâni'l-Cüfrî oğlu Ebû-Bekr oğulları Muhammed(oğlu 1651'de ölen 'Alewî) ve Sa'îd(oğlu 1682'de ölen Ebû-Bekr).- 'Alewiyyü'l-Asgar İbni'l-Üstâdi'l-Â'zam Muhammedi'l-Fakıyh'in oğulları: 'Abdullaah Bâ-'Alewî(nesli aşağıda) ve 'Abdü'r-Rahmân. Bu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu Ahmedü'l-Fakıyh'ın oğulları: 'Alewî(oğlu Ahmed oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Ali's-Sanhâcî oğlu 'Abdullahi's-Semît oğlu Muhammed oğlu 1628a'de ölen Ahmed) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğlu Muhammed oğlu el-Haseni't-Tawîl oğlu Muhammed oğlu 'Abdullaahi'l-Hüdaylî oğlu Muhammed oğlu 'Abdullaah'ın oğulları: 'Alî(oğlu 1628a'de ölen 'Abdü'r-Rahmân oğlu 'Umer oğlu 1678'de

ölen Zeyn) ve 'Abdü'r-Rahmân(oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmedü'l-Weteriyye oğlu Muhammed oğlu 1662a'de ölen Zeyn).- 'Abdullaah Bâ-'Alewî b.'Aleviyyi'l-Asgar'ın oğulları: 'Alî (nesli aşağıda) ve Muhammed. Bu Muhammed'in oğulları: 'Abdullaah, 'Abdü'r-Rahmân. Bu 'Abdü'r-Râhmân'ın oğlu Muhammed Hamîdân oğlu 'Alewî Harîd oğlu 'Alî'nin oğulları: Ahmed Şerîf, Zeyn (oğlu 'Alî oğlu Muhammed oğlu Zeyn) ve Muhammed(oğlu 'Alî Harîd oğlu 1599a'da ölen Ebû-Bekr). 'Abdullaah b.Muhammed b. 'Abdillaah Bâ-Alewî'nin oğlu Muhammed Menfiz'in oğulları: 'Abdü'r-Rahmân(oğlu Ebû-Bekr oğlu Ahmed oğlu 1611'de ölen 'Umer) ve 'Abdullaah Watb. Bunun oğulları: 'Umer (oğlu İbrâhîm oğlu 'Abdür'-Rahmân oğlu İbrâhîm oğlu 1647'de ölen 'Abdü'r-Rahmân) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğlu Şeyh oğlu 'Akıyl oğulları Muhammed ve 'Abdullaah'ın oğulları: 'Alî, Muhammed, Ahmed(oğlu 'Abdü'r-Rahmân) ve 1682'de ölen 'Akıyl(oğlu 'Abdullaah).- 'Alî b.'Abdillaah bâ-'Alewî b.'Alewiyyi'l-Asgar'ın oğulları: Muhammed Mewle'd-Düweyle (nesli aşağıda) ve 'Abdullaah. Bu 'Abdullaah'ın oğlu 'Alewiyyü'ş-Şeybe'nin oğulları: 'Umer(oğlu Ahmed oğlu 'Umer oğlu Muhammed oğlu 1651'de ölen 'Alî), Ahmed Kısm (oğlu Muhammed oğlu 'Abdullâh Muhammed oğlu 'Abdullaah), Muhammed (oğlu el-Hasen Bürûm oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu 1630a'da ölen 'Abdullaah) ve Ebû-Bekr (oğlu 'Abdullaah oğlu Ebû-Bekr oğlu 1596'da ölen Ahmed oğlu 1643'te ölen Ebû-Bekr Bâ-Alewî oğulları 1647'de ölen Ahmed ve 1682'de ölen Muhammedü'ş-Şillî oğlu 'Alewî).- Muhammed Mewle'd-Düweyle'nin oğulları: 'Alewî (oğlu 'Abdullaah oğlu 'Abdü'r-Rahmâni'ş-Şeybe oğlu Sehl oğlu Muhammed oğlu Sâlim oğlu 'Abdullaah oğlu Sâlim) ve 'Alî. Bu 'Alî'nin oğulları: Şeyh(oğlu 'Alî oğlu Şeyh oğlu el-Hasen oğlu Şeyh oğlu el-Hasen oğlu 1608'de ölen 'Abdü'r-Rahmân) ve 'Abdullaah 'Abûd. Bunun oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Ebû-Bekr oğlu 'Alî oğlu Şeyhân'ın oğulları: el-Hasen(ölm.1634a) ve Ahmed Bâ-Alewî. Bunun oğlu Salim'in oğulları: 'Umer ve Ebû-Bekr Bâ-'Alewî(ölm.1674). Bunun oğulları Sâlim (ölm.1673) ve Ahmed Bâ-'Alewî(ölm.1680).

Gerek Hüseynî seyyidler, gerek Hasenî şerîflerin çoğunluğunun Şîî değil, Hanefî, Şâfi'î, Mâlikî, bâzan Hanbelî mezheblerinden Sünnî olduğunu burada ehemmiyetle kaydetmek lâzımdır.- Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye ve bugünki adıyla Câ'feriyye'nin kanâatine göre 12 İmâm'ın listesi ve imâmet müddetlerini aşağıda sinoptik olarak gösteriyoruz.

Oniki İmâm

1- 'Alî b.Ebî-Tâlib: 8.VI.632-27.I.661 = 28,7,19
2- el-Hasen b.'Alî: 27.I.661 - 18.III.670 = 9,1,22
3- el-Hüseyn b.'Alî: 18.III.670 - 10.10.680 = 10,6,23
4- 'Alî Zeynü'l-Â'bidîn b.el-Hüseyn: 10.10.680 - 713 = 33
5- Muhammedü'l-Bâkır b.'Alî Zeyni'l-Âbidîn: 713 + VI.731 = 18
6- Câ'ferü's-Sâdık b.Muhammedi'l-Bâkır: VI.731 - 6.I.766 = 32, 4
7- Mûse'l-Kâzım b.Câ'feri's-Sâdık: 6.I.766 - 1.9.799 = 3, 7, 26
8- 'Aliyyü'r-Rizâ b.Mûse'l-Kâzım: 1.9.799 - 16.VIII.818 = 18, 11, 15
9- Muhammedü't-Takıyyi'l-Cewâd b.'Aliyyi'r-Rizâ: 16.VIII.818 - XII.830 = 12, 4
10- 'Aliyyi'n-Nakıyyi'l-'Askerî b.Muhammedi't-Takıyy: XII.830 - 20.VI. 868 = 37, 6
11- el-Hasenü'l-'Askeriyyi'z-Zekî b.'Aliyyi'n-Nakıyy: 20.VI.868 - 1.1.874 = 5,6,11
12- Muhammedü'l-Mehdî b.el-Haseni'z-Zekî: 1.1.874 - 880a = 6

II

EMEVÎLER

Emevî Hânedânı'nın Yapısı

İlk Müslüman hânedânı Emevîler'dir. Emevîler'den önceki İlk 4 Halîfe, bir hânedan teşkîl etmezler. Gerçi dördü de 'Adnânî Arablar'ın Kureyş kabîlesindendir. Fakat Kureyş'i bir hânedan kabûl etmek mümkün değildir. Yalnız 4. halîfe olan 'Alî, Kureyş'in Hâşimî hânedânındandır. Hâşim b.'Abdi Menâf soyundan gelenlere "Hâşimî" denmektedir. Hâşim'in kardeşi 'Abdü Şems b.'Abdi Menâf'ın oğullarından Ümeyye'nin soyundan gelenlere de "Emewî" tâbîr edilir. 'Abdü Şems'in Ümeyye'den gayri oğullarından inenler, Emevî sayılmazlar. Emevîler'in gerçek bir saltanat hânedânı olması, bu Ümeyye'nin torununun oğlu Mu'âwiye b.Ebî-Süfyân b.Ḥarb b.Ümeyye ile başlar. Mu'âwiye'den önce Emewîler, Mekke ve Kureyş'in sâdece en zengin ve çok nüfuzlu âilesi idiler. Gerçi Hâşimîler'in büyük îtibârı vardı. Fakat Mekke sitesi cumhur başkanı mevkıinde olan Ebû-Ṭalib'in 619'da ölümü üzerine Hâşimî nüfûzu söndü. Üstelik Hâşimîler'in çoğunun Müslüman ve müşrik Kureyş'e can düşmanı olması, Peygamber'in Hâşimîler'den çıkması, Mekke'de Emevî hâkimiyetini iyice tahkîm etti. Nitekim amcası Ebû-Ṭâlib'in ölümünden sonra Peygamber, Mekke'de ancak 3 yıl tutunabildi, Medîne'ye göçtü ve

orada Mekke'ye rakip, can düşmanı bir devlet kurdu. Ebû-Ṭâlib'in yerine Mekke'nin başına, Emewî hânedânının başı olan Ebû-Süfyân(ki Mu'âwiye'nin babasıdır) geçti. Ancak Mekke'de Emevî hâkimiyeti 630'a kadar devâm edebildi. Emevîler'den ilk yıllarda yalnız Hazret-i 'Osmân, Müslüman oldu. 630'da bütün Arablar gibi Emevîler'den de ihtidâ etmiyen kalmadı. Mu'âwiye, Peygamber'in vahy kâtibi olarak iki buçuk yıl görev yaptı. Babası Ebû-Süfyân Mekke'nin fethinden sonra daha 22 yıl yaşamasına rağmen, nüfûzunu kaybetti, esâsen çok yaşlanmıştı. Âilenin başına Mu'âwiye geçti. Ebû-Bekr'in kısa hılâfetinden sonra 'Ömer'in 10 yıl süren münâkaşasız otoritesi devrinde Emevîler, kendilerine verilen görevlerle iktifâ ettiler. Ancak 644'te 'Osmân halîfe seçilince, mensûb olduğu Emevî âilesinin nüfûzu pek çok arttı. Yumuşak tabîatlı olan 'Osmân'ın müsâmahasını Emevîler, iyice kemirdiler. Hele Ebû-Süfyân'ın amca-torunu Merwân, 'Osmân'ın kâtibi yâni vezîri olunca, çok karmaşık entrikalara girişti. Sonradan halîfe olan, merhametsiz, fakat çok zekî Merwân, Hazret-i 'Osmân'ın şehâdetine yol açan hâdiselerin müsebbiblerinden biri, belki birincisi oldu. Bütün eyâletler hemen hemen Emevî vâlîlere verildi. 'Alî halîfe seçilince, Mu'âwiye ve Emevîler'in çoğu ona bîat etmedi. Uzun yıllardır Suriye eyâletini elinde tutan Mu'âwiye, Şam'da, yıkılması zor bir otorite kurmuştu. Medîne'den Kûfe'ye nakletmekle büsbütün müşkiller içinde kalan 'Alî, Mu'âwiye'nin entrikalarını karşılıyamadı. Mu'âwiye, Şam'da rakip halîfe hâline geldi. 'Alî'nin yerine oğlu el-Ḥasen halîfe seçildiyse de 6 ay sonra ferâgat etti. Mu'âwiye, 6. halîfe olarak, rakipsiz kaldı. Peygamber'in arkadaşları ona bîat ettiler. Ölümünden sonra istediklerini seçebileceklerini sanıyorlardı. Ancak Mu'âwiye'nin oğlu Yezîd'i velîahd îlân etmesi ve hânedan kurmak niyetini izhâr etmesi, en nüfuzlu sahâbe'lerin Şâm'a karşı cebhe almasıyle netîcelendi. Mu'âwiye'nin ölümünden sonra Yezîd'in hılâfetine karşı çıkanlarla çok büyük ölçüde iç savaşlar devresi başladı. Ancak 'Abdü'l-Melik zamânında Ḥaccâc, Emewîler'in bütün İslâm âleminde hâkimiyetini te'mîn edebildi. Ancak Hâşimîler'in çoğu, Emevî halîfelerini -II. Ömer hâriç- açıkça veyâ iç âlemlerinde meşrû saymıyorlardı. Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyn'in neslinden bir çok hılâfet müddeîsi ortaya çıktı ve çoğu hayatlarını kaybettiler. Gelişmeleri dînî açıdan değerlendiren 'Alî Ewlâdı, politika adamları olan Emewîler'in karşısında dâimâ kaybetti. Ancak sonunda 'Alî Ewlâdı ile 'Abbâsîler'in, Hâşimîler'in bu başlıca iki dalının birleşmesi, Emewîler'i yıkabildi. Emewîler gibi politika adamları olan 'Abbâsîler ise, bir def'a hılâfeti kendi hânedanlarına te'mîn ettikten sonra, 'Alî Ewlâdı'nı bertaraf ettiler. Bilhassa 'Abbâsîler'in ikincisi olan el-Manṣûr, hılâfet müddeîsi olan veyâ öyle olabileceklerinden şüphelendiği 'Alî Ewlâdı hakkında şiddetli ve merhametsiz davrandı.

İlk Müslüman hânedan ve ilk Müslüman imparatorluk hânedânı olan Emevîler(Benî-Ümeyye, Hulefây Emewiyye), Sünnî idi. Dilleri Arabca idi. Taht şehirleri Şâm idi. Hazret-i Ḥasan'ın ferâgati üzerine temmuz 661'de Mu'âwiye, tek halîfe olarak kaldı ve gerçek Emevî saltanatı ve hanedânı başladı. Yerlerini 'Abbâsîler'e bıraktıkları 25 ocak 750'ye kadar saltanatları 88 yıl, 6 ay sürdü. Bu müddet içinde bütün İslâm dünyasının imparatoru ve bütün Müslümanlar'ın halîfesi idiler. Gerçek bir Arab imparatorluğu olan Emevîler devrinde, Gayrı Arab kavimlere, ikinci sınıf vatandaş

muâmelesi yapıldı ki, İslâm'ın rûhuna aykırı idi. 'Abbâsîler, ancak Müslüman İranlılar'ı ve Türkler'i saflarına alarak Emevîler'in hakkından gelebildiler. Emevî saltanatının sonu olarak aldığımız târih(25.I.750) Zâb meydan muhârebesidir. Ancak Şâm'ın düşmesi 26.IV.750'dedir. Emevî halîfeleri ve saltanat müddetleri:

1. Mu'âwiye I. b.Ebî-Süfyân: VII.661 - IV.680 = 18,9
2. Yezîd I. b.Mu'âwiye I.: IV.680 - 11.XI.683 = 3, 7
3. Mu'âwiye II. b.Yezîd I.: 11.XI.683 - 22.VI.684 = 0, 7, 11
4. Merwân I. b.el-Ḥakem: 22.VI.684 - 7.V.685 = 0, 10, 15
5. 'Abdü'l-Melik b.Merwân I.: 7.V.685 - 9.X.705 = 20, 5, 3
6. el-Welîd I. b.'Abdi'l-Melik: 9.X.705 - 23.II.715 = 9, 4, 15
7. Süleymân b.'Abdi'l-Melik: 23.II.715 - 22.IX.717 = 2, 6, 27
8. 'Ömer (II) b.'Abdi'l-'Azîz b.Merwân I.: 22.IX.717 - 9.II.720 = 2, 4, 17
9. Yezîd II. b.'Abdi'l-Melik: 9.II.720 - 26.I.724 = 3, 11, 15
10. Hişâm b.'Abdi'l-Melik: 26.I.724 - 6.II.743 = 19, 0, 11
11. el-Welîd II. b.Yezîd II.: 6.II.743 - 17.IV.744 = 1, 2, 9
12. Yezîd II.b.el-Welîd I.: 17.IV.744 - 25.IX.744 = 0, 5, 8
13. İbrâhîm b.el-Welîd I.: 25.IX.744 - 7.XII.744 = 0, 2, 12
14. Merwân II. b.Muḥammed b.Merwân I.: 7.XII.744 - 25.I.750 = 5, 1, 19

Emevî Hânedânının Nesebi

Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir) (doğ./500, ölm. çok yaşlı): Zevceleri: Âmine, Türne. Kızları: Erwe, Tewbe, Ṣafiyye. Ümeyye, 20 yıl Şam'da yaşamıştır. Ümeyye'nin oğulları:

1.) Ebü'l-'Iṣ̈(nesli aşağıda), 2.) el-'Iṣ̈, 3.) el-'Uweys, 4.) el-'Aṣ̈(nesli aşağıda), 5.) Ebü'l-'Aṣ̈(zevcesi Rukayye) (nesli aşağıda).- 6.) Ḥarb(nesli aşağıda), 7.) Ebü'l-Ḥarb, 8.) Süfyân(kızı Ḥamne, Sâ'd b.Ebî-Wakkaaṣ'ın annesidir) (oğlu Ṭalîq oğlu Ḥakîm oğlu el-Muhâcir) 9.) 'Amr, 10.) Ebû-'Amr Ẕekwân(ölm.667; eşi Âmine; bunun mânevî oğul olduğu hakkında: Ṭaberî, I, 967; *Agaanî*, 1, 7-8; nesli aşağıda), 11.) Ebû-Süfyân (asıl adı 'Anbese, oğlu Ümeyye, oğlu Süfyân).- İlk 5 oğlu Emevîler'in "el-Â'yâṣ" ('Aṣ̈lar) denilen şûbesini, sonraki 6 oğul da "Süfyâniyyûn" (Süfyânîler) denen şûbesini teşkîl eder. İkinci şûbe aslında Ḥarb'in oğlu Ebû-Süfyân'ın çocuklarından ibârettir. İlk şûbe ise Ümeyye'nin 3 ayrı oğlundan yürür. Emevî halîfelerinden yalnız ilk 3'ü ikinci şûbedendir. Ondan sonrakilerin hepsi Ebü'l-'Aṣ̈ b.Ümeyye neslidir. Yalnız ikinci şûbeden Ebû-'Amr'ın neslini kaydetmemiz lâzımdır:

Ebû-'Amr b.Ümeyye'nin kızı Erwe ve oğulları: Müsâfir (oğlu el-Ḥâriṣ), Küheym ve Ebân Ebû-Mü'ayṭ. Bunun oğulları: Mü'ayṭ ve 'Ukbe(624'te Bedr'de maktûl; eşi: Erwe b.Küreyz b.Rebî'a b.Ḥabîb b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf ki, 'Affân b.Ebi'l-'Aṣ̈'dan dul kalmış ve Hazret-i Osmân'ı doğurduktan sonra bu ikinci izdivâcını yapmıştır). 'Ukbe'nin oğulları: Hişâm(oğlu Muâviye oğlu Hişâm), Ḫâlid, 'Umâre(oğlu Müdrik), el-Welîd(646-51'de Kûfe vâlîsi, Hazret-i Osmân'ın ana bir kardeşi). el-Welîd'in oğlu Ebû-

Kaûfe 'Amr ve bunun da oğlu Muhammed'dir. 'Ukbe b.Ebî-Mü'ayt'ın kızı ise Ümmü Külsûm'dur. el-Welîd'in diğer oğulları Ebân, Yâ'lâ, 'Usmân, Hâlid ve bunun oğlu gene Halid'dir.

Ebü'l-'Iss b.Ümeyye'nin oğlu 'Asîd(eşi Erwe)'in oğulları: 'Attâb(ölm.640?, Mekke'nin fethinde Müslüman 630, Peygamber'in ilk Mekke vâlîsi 630-; eşi: Cüweyriye b.Ebî-Cehl)(oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Sa'îd oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu Hâlid oğlu Ümeyye oğlu 'Abdü'l-'Azîz oğlu Mu'âwiye oğlu 'Abdü'l-'Azîz ki 10. asır başlarında ölmüştür) ve Hâlid(eşi Reyta). Bu Hâlid'in oğlu 'Abdullaah(Basra vâlîsi 693, Mekke vâlîsi 695)(eşleri Ümmü Hüseyn ve Ümmü Sa'îd)'ın oğulları: 'Abdullaah, 'Abdü'r-Rahmân, Sa'îd, Hüseyr, Hâlid(Mekke vâlîsi: V.712-5), 'Abdü'l-'Azîz(Mekk vâlîsi 715), Ümeyye (Horasan vâlîsi: 692-7)(oğlu 'Abdü'l-Azîz), 'Usmân(oğlu 'Abdullaah oğlu 858'de ölen Muhammed).

el-'Ass b.Ümeyye'nin kızı Za'îfe ve oğlu Ebû-Uheyme Sa'îd(yâhut Ebû-Üheyha) (Müslümanlar'la vuruşurken maktûl)'in oğulları: 'Ubeyde(kızı Ümmü Nahşel), 'Amr(Ecnâdeyn meydan muhârebesinde şehid), Sa'îd, Ebân(Ecnâdeyn'de şehid, 613'te dâmâdı 'Utbe b.Ebî-Leheb'den Hâşimîler devâm etti), Ebû-Sa'îd Hâlid (629'da Müslüman, 634'te Bizans'a karşı uc beyi, 25.2.635'te Merc-i Suffer'de şehid) (oğulları Sa'îd ve 'Abd., bu sonuncunun oğlu Hâlid'in oğlu Sa'îd), 'Anbese ve el-'Asyy. 'Anbese'nin oğulları: Ziyâd(oğlu İbrâhîm) ve 'Abdü'r-Rahmân(oğlu 'Anbese oğlu 'Abdü'r-Rahm oğlu 'Abdullaah oğlu Hassân oğlu Hârûn oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu Hassân Ebi'l-Welîd oğlu el-Welîd ki 10. asırda yaşamıştır). el-'Asyy b.Ebî-Üheyme Sa'îd'in oğlu Sa'îd(623-679 = 76, Hazret-i Osmân tarafından yetiştirildi, Kûfe vâlîsi(651a-5a) iken Taberistân seferi, Medîne vâlîsi 669-76). Bu Sa'îd'in oğulları: Muh., 'Abd., 'Usmân, 'Anbese(bunun oğulları 'Abdurrahmân ve 'Abd.), Yahyâ (oğlu Sa'îd), Ebân (oğlu Sa'îd oğulları 'Anbese, 'Ubeyd, Yahyâ, 'Abdü'l-Melik ve 'Amrü'l-Eşdak(oğlu Sa'îd oğlu İshâq). Bu Ebû-Ümeyye el-Eşdak, 684 ve 688'de hılâfet müddeîsi olmuş, 680-VIII.681'de Mekke ve Medîne vâlîliği yapmış, 689a'da Halîfe 'Abdü'l-Melik tarafından öldürülmüştür. Diğer oğulları Mûrâ ve Ümeyye, sonuncunun oğulları İsm. ve 'Amr.– Ebû-Sa'îd Hâlid b.Ebî-Üheyme Sa'îd, Ümmü Hakîm b.el-Hâris b.Hişâm Mahzûmî ile evlendi, fakat bir gün sonra Hâlid şehid düştü; Ümmü Hakîm, İkrime b.Ebî-Cehl'den dul kalmışı.

Ebü'l-'Ass b.Ümeyye(eşi Rukayye)'nin kızı Sufeyye ve oğulları: 'Affân(eşi: Erwe b.Küreyz b.Rebî'a b.Habîb b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf) (çocukları: Erneb ve Âmine adlı kızlar ile Hazret-i 'Osmân; Hazret-i Osmân nesli, 3. halîfeye âit kısımda verilmişti), Â'mir(oğlu 'Abdullaah (Mekke, 626-Mekke, 679=53) 650-664'te Basra vâlîsi), el-Muğîre, el-Enâbis, el-Hakem.– el-Muğîre'nin oğulları: Mu'âwiye, (kızı Â'işe, Halîfe 'Abdülmelik'in annesidir)(Hazret-i Hamza'yı bu Mu'âwiye şehîd etmiştir), Merwân(oğlu 'Abdü'l-Melik oğlu Süleymân), Welîdü'l-Mahzûmî. Bu sonuncunun oğlu İsmâ'îl oğlu Hişâm(701-5'te Medîne vâlîsi, 715'te Mekke vâlîsi, 702'de emîrü'l-hacc)'ın oğulları: İbrâhîm(724'te Mekke ve Medîne vâlîsi ve emîrü'l-hacc) ve Muhammed(735-43'te Medîne vâlîsi, 732'de Mekke vâlîsi, 734'te emîrü'l-hacc).– el-Hakem b.Ebi'l-'Ass

b.Ümeyye: Halîfe 'Osmân'ın dâmâdıdır. Ancak oğlu I. Merwân, bu eşinden değil, Kelb kabîlesinden olan dîğer bir eşinden doğmuştur. el-Hakem, 652'de kayınpederi 'Osmân'ın hılâfetinde ölmüştür. Oğulları: Halîfe I. Merwân(aşağıda görülecektir), Yahyâ(kızı Ümmü Halîm, Halîfe Hişâm'ın annesi ve III. Yezîd'in annesidir, oğlu Yûsuf oğlu el-Hürr ki 723-6'da Mısır ve 726-8'de Mûsul vâlîsi olmuştur), 'Uner, Yûsuf (oğlu el-Hurr) 'Ubeydullâh (oğlu el-Hırr) Yezîd(oğlu 'Amr, *Kitâbü'l-Agaanî* müellifi Ebü'l-Fereci'l-Isfahânî bu zâttan iner), 'Abdurrahmân (şâir) ve el-Hâris. Bu sonuncunun oğulları: 'Abdü'l-'Azîz (oğlu 'Abdü'l-Melik oğlu Süleymân ki Halîfe Süleymân'ın kâtibi iken Ürdün'de Mâdebe'de ölmüştür) (bu 'Abdü'l-'Azîz'in dîğer oğlu Sa'îd Hazîne, 721a'de Nîşâbûr vâlî muâvini), 'Abdülwâhid ve 'Abd. ve bunun oğlu 'Abdü'l-Melik(oğlu Hâlid 732-5'te Medîne vâlîsi).

Harb b.Ümeyye'nin kızları: Sahbâ(eşi: Bişr b.'Abdi'l-Meliki'l-Kinde'nin Sekûn kabîlesinden, el-Hîre'de öğrendiği yazı'yı Mekke'de öğretti; zevcesinin birâder-zâdesi olan Halîfe Mu'âwiye'ye okuyup yazmayı onun öğretmiş olması muhtemeldir; oğulları: 'Ukeydir, Dûmetü'l-Cendel emîri), Ümmü Cemîl Cümeyl(eşi: Peygamber'in amcası Ebû-Leheb).– Harb'in oğulları: 'Umer, El-Hâris(eşi Safiyye) ve Ebû-Süfyân.

Ebû-Süfyân'ın annesi, Medîne'de ölen Safiyye b.Hazni'l-Hilâliyye, Peygamber eşi Meymûne'nin halasıdır.

Ebû-Süfyân (Mekke, 567 - Mekke, 652a = 85): asıl adı Sahr olup künyesiyle tanınmıştır, dîğer bir künyesi de Ebû-Hanzale'dir. Kureyş şeyhi ve Mekke sitesi cumhur reîsi: 619-10.I.630 = 11. Ancak Mekke'nin fethinde (10.I.630) Müslüman oldu ve 632'de Necrân vâlîliğine gönderildi. Oğlu Yezîd ile berâber son iki buçuk yılında Peygamber'in husûsî kâtibliğini, dîğer oğlu Mu'âwiye de vahy kâtibliğini yaptı. Emewîler'in ondan inen şûbesine "Süfyânîler" denir.– Eşleri Hind, Süreyyâ, Sufeyye olup en ünlüleri Bedr'de Hz.–i Hamza tar. öldürülen 'Utbe'nin kızı Hind'dir ve Mu'âwiye'nin annesi olmaktan başka, İslâm dînine ve Peygamber'e 630'a kadar olan vahşî düşmanlığı ile tanınmıştır. Fâkih b. Muğîre Mahzûmî'den ve bir kocadan daha dul olarak 610'dan önce Ebû-Süfyân ile evlenen ve ondan da boşanan Hind b.'Utbe b.Rebî'a b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf, 640'a doğru ölmüştür.– Ebû-Süfyân'ın kızları: Fâri'a, Âmine, Cüweyriye, Ümmü'l-Habeş, Ümmü Hakem(680'den sonra öldü)(oğlu 'Abdü'r-Rahmân: Kûfe 678-9 ve Mısır 679-vâlîleri) ve Ümmü Habîbe Remle. Bu sonuncusu 664'te öldü. Erken Müslüman olup ilk eşi ile Habeş göçüne katıldı. Önce Peygamber'in hala-oğlu 'Ubeyd'Ullaah b.Cehş ile, sonra dul kalınca Hazret-i Peygamber'le evlendi. Bu sûretle Ebû-Süfyân, Peygamber'in kayın-pederleri arasına, Mu'âwiye de kayın-birâderleri arasına girdi.– Ebû-Süfyân'ın oğulları şunlardır:

1. Hanzale: 624'te Bedr'de maktûl.– 2. 'Usmân: 680-684'te Basra vâlî muâvini.– 3. Muhammed: Oğlu 'Usmân 682-4'te Medîne vâlîsi.– 4. Huweytıb.– 5. 'Amr: 624'te Bedr'de peygamber'e esir.– 6. Yezîd: 640'ta ölünceye kadar Şâm = Suriye vâlîsi ki yerine kardeşi Mu'âwiye geçti.– 7. Mu'âwiye (aşağıya bk.).– 8. Ziyâd(aşağıya bk.).– 9. 'Utbe: 661-2'de Mekke vâlîsi, 663'te hacc emîri, Mısır vâlîsi(aşağıya bk.).– 10. 'Anbese: "el-'Anâbis" denen dalın atası (aşağıya bk.).

'Utbe b.Ebî-Süfyân'ın kızı Hind ve oğulları: Mu'âwiye, el-Welîd(Medîne vâlîsi: 677-80 ve VIII.681-2), 'Umer(oğlu Mu'âwiye oğlu 'Umer oğlu 'Ubeyd'Ullaah oğlu

Muhammed) ve 'Amr. Bu 'Amr'ın oğlu Mu'âwiye'nin oğulları: 'Abdü'r-Rahmân(oğlu Muhammed oğlu 843'te ölen 'Usmânü'l-'Utbî) ve 'Amr. Bu 'Amr'ın oğlu 'Ubeyd'Ullaah'ın oğlu Muhammed'in oğlu 722'de hacc emîri olan 'Abdü'l-Wâhid. Medîne v.el-Welîd'in nesli Yemen'de devâm etmiş ve Benü'l-Enf denen İsmâ'îlî imâmları olan neslin sonuncusu 1539'da Zeydî İmâmı tar. Harâz Dağı'nda ortada kaldırılmıştır.

el-'Anâbis: 'Anbese b.Ebî-Süfyân'ın oğlu 'Usmân oğlu el-Eşref oğlu 'Utbe oğlu 'Anbese oğlu Ebü'l-'Abbâs Mu'âwiye'l-Asgar. Bu sonuncunun oğulları el-'Abbâs ve Ebû-Merfû' Mansûr. Bunun oğulları Merfû' ve Ebû-Fityâni'l-Hasen. Bunun oğulları Fityân ve Ebü'l-Fityân İshâq. Bunun oğulları el-Fityân ve Ebü'l-'Abbâs Muh. Bunun oğulları el-'Abbâs, İshâq ve Ebü'l-'Abbâs Ahmed. Bunun oğulları el-'Abbâs ve Ebü'l-Muzaffer Muhammedi'l-Ebîwerdî ki 1113'te ölen ünlü şâirdir, oğlu el-Muzaffer'dir.

Ziyâd b.Ebî-Süfyân(Mekke, 622 - Kûfe, 23.VIII.673=51): Ebû-Süfyân'ın en küçük oğlu (en büyük oğul: Hanzale). Gayrı meşrû oğul olduğu için "Ziyâd İbni Ebihi = Babasının Oğlu Ziyâd" neseb'iyle tanınmış, ancak kardeşi Mu'âwiye sonradan onun kendi kardeşi ve Ebû-Süfyân'ın oğlu olduğunu resmen tescîl ettirmiştir. Askerî ve idârî dehâsı ile hızla yükselmiştir. Annesinin adı Sümeyye'dir. Daha Hazret-i 'Alî'nin güvenini kazanıp 659a'da Fârs-Kirmân vâlîsi oldu. 665'te Mu âwiye tarafından Basra vâlîliğine getirildi. Horasan, Sicistan, Bahreyn, 'Ummân gibi ülkeler de bu eyâlete bağlı idi. 670'te Basra vâlîliğini muhâfaza etmek kaydıyle ilâveten Kûfe vâlîliği de Ziyâd'a verildi. Bu sûretle Suriye'nin doğusunda kalan bütün ülkeler, Türkistan'a kadar, Ziyâd'ın elinde birleşti. Muâvini Sümre b.Cendeb idi. Ziyâd, 6 ay Basra'da, 6 ay Kûfe'de otururken Cendeb, onun bulunmadığı dîğer eyâlet merkezinde otururdu. 673'te Hicâz(Mekke ve Medîne) eyâleti de Ziyâd'a bağlandı. Fakat bir kaç ay sora öldü.— Oğullarından 'Ubeyd'Ullaah, babası Ziyâd'ın Emewî saltanatındaki misyonunu üzerine aldı. 'Ubeyd'Ullaah'ın(648-686 = 38) annesi Mercâne'dir. Basra (675-684) ve Kûfe(670-673 ve 680-684) eyâletlerini yönetti. 674-675'te Horasan eyâleti de ona verildi ve Türkler'e karşı Buhârâ seferini yaptı. O da babası gibi Emevî saltanatına düşman herkese düşmandı ve büyük iç savaşlar içindeydi. Mûsul yakınlarında Burşia'da öldürülüp kellesi Kûfe'de teşhîr edildi. Bu sûretle Ehl-i Beyt'i seven bütün Müslümanlar sevindiler ve Hazret-i Hüseyn'in intikaamı alınmış oldu. Zîrâ Hüseyn'in Kerbelâ'da katlini emreden bu 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd'dır. Halîfe Yezîd, Hüseyn'in katli için açık emir vermemişti; sâdece Hüseyn'in durdurulmasını, Kûfe'ye sokulmamasını 'Ubeyd'Ullaah'a emretmişti.– Ziyâd'ın 'Ubeyd'Ullaah'tan başka oğulları şunlardır: 'Abdü'r-Rahmân(678-81'de Horasan vâlîsi), 'Abbâd, Ebû-'Ubeyde, 'Usmân, Selem(681-3'te Horasan ve Sicistân vâlîsi) (Ebû-'Ubeyde'nin oğlu 'Ubeyde) ve İbrâhîm. Bu İbrâhîm'in nesli 819a'dan başlıyarak Yemen'de ZİYÂDÎLER(b.bk) hânedânının atasıdır: İbrâhîm oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm'in oğulları: Ziyâd(oğlu Muhammed) ve Ebü'l-Ceyş İshâq (kızı Hind ve oğulları el-Ceyş ve Ziyâd).

Mu'âwiye I.(Mekke, 610 – Şâm, IV.680 = 70?)(6. Halîfe: VII.661-IV.680 = 18, 9): Şâm'da Bâbü's-Sağîr'de gömülüdür. 630'un ilk günlerinde Mekke'nin fethinde Müslüman ve Peygamber'e vahy kâtibi olduğu zaman 20 yaşlarında idi. Peygamber'den

40 yıl kadar küçüktür. 640'ta ölen ağabeyi Yezîd'in yerine Hazreti 'Ömer tarafından Şâm(Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün) vâlîliğine getirilmiş, 646-56 arasında Mûṣıl vâlîliği de buna eklenmiştir. 661'de halîfe oluncaya kadar Şâm eyâletini elinde tutmuştur. Hazret-i 'Alî devrinde rakıyb-halîfe olmuş, Hazret-i Ḥasan'ın 6 aylık hılâfetinde de bu durumunu muhâfaza etmiş, sonunda 661 temmuzunda Ḥasan'ın ferâgati ve Kûfe'den Medîne'ye çekilmesi ile tek başına halîfe kalmıştır. Ancak bir taraftan Hâricîler, dîğer taraftan Hâşimîler'le devamlı, kanlı iç savaşlar hâlinde uğraşmış, oğlu Yezîd'i velîahd îlân edip ilk def'a olmak hânedan kurucu olarak isteyince, muhâlefet pek çok artmıştır. =Meysûm b.Baḥdel b.Üneyf b.Welce b. Kunâfe Kelbî(Yezîd'in annesi): (630'dan önce Hazret-i 'Ömer'den boşanıp Mu'âwiye ile evlendi), şâire, kardeşi: Mâlik. Mâlik'in oğlu: Ḥassân(ölm.689?). Mu'âwiye'nin kızları: Ṣafiyye, Remle, Hind ve Â'işe = Kureybe b.Ebî-Ümeyr b.Muğîre. Mu'âwiye'nin dîğer bir kızı Basra vâlîsi 'Abd'Ullaah b.Â'mir'le evlenmiş ve bu izdivaçtan doğan kız, Halîfe I. Yezîd yâni dayı-oğlu ile evlenmiştir ki adı Hind'dir. Mu'âwiye'nin dîğer bir kızı Sa'îdü'l-Eşdaq ile evlenmiş ve bundan 680-90'da Mekke vâlîsi olan 'Amr doğmuştur.

Mu'âwiye'nin oğulları: 1.) I. Yezîd(aşağıya bk.).– 2.) 'Abd'Ullaah (kızı Â'tike).– 3.) 'Abdü'r-Raḥmân: küçük öldü.– 4.) Naẕr: oğulları 'Awf(oğlu Sâ'b oğlu Ümeyr oğlu 'Abd'Ullaah oğlu 'Abdü'l-Wâḥid) ve 'Abdü'r-Raḥmân.

Yezîd I. b.Mu'âwiye I. (Şâm, 642?-Ḥuwwârîn, 11.11.683 = 41?)(2. Emevî halîfesi: IV.680 – 11.11.683 = 3, 7): Şâm -Tedmür yolunda Ḥuwwârîn'de gömülü. 669 Istanbul muhâsarasına katıldı. Hılâfetinde de bir Anadolu seferi yaptı. Bu sefer müddetince Şâm'da saltanat nâibleri: Ẓaḥḥâk b.Kays ve Müslim b.'Ukbe. Şâirdir. Eşleri: 1.) Cemîle b.Ebi'l-Aklaḥ('Abdü'r-Raḥmân'ın annesi): daha önce Hazret-i 'Ömer'le evlenip boşanmıştı. 2.) Hind b.'Abd'İllaah b.Â'mir b.Küzeyr (eşi I. Yezîd dayı-oğlu olur). 3.) Bint 'Ukayl b.'Ullefe. 4) Bint Hurays (II. Mu'âwiye'nin annesi). 5.) Fâḫıte b.Ebî-Hâşim b.'Utbe b.Rebî'a (Ḫâlid'in annesi).– Yezîd'in resmen velîahd îlân edilip bu sıfatla babası Mu'âwiye'nin oğluna bîat istemesi 676'dadır.– Yezîd'in kızı: Â'tike: 686'da Halîfe 'Abdü'l-Melik'le evlenmiştir ki hala-oğludur.– Yezîd'in oğulları:

1.) 'Amr(oğlu 'Abdullaah).– 2.) 'Abdü'r-Raḥmân.– 3.) Hâşim.– 4.) 'Abdullaah: oğulları Muḥammed (oğlu 'Abbâs ki 750'de Mekke'de babası ile berâber 'Abbâsîler'ce katledildi) ve Ebû-Muḥammed Ziyâd(bu da oğlu Muḥammed'le berâber 750'de öldürüldü, Ṭaberî, III, 54).– 5.) Ebû-Hâşim Ḫâlid(Şâm, 668 - Ḥumṣ, 704 = 36): II. Mu'âwiye ile I. Merwân'ın velîahdleri idi. Şâir ve kimyâ bilginidir. 686'da halîfe 'Abdü'l-Melik'in kızı Â'işe ile evlendi. Dîğer eşleri: Ümmü Külṣûm b.'Abd. b.Câ'fer b.Ebî-Ṭâlib ve Âmine b.Sa'îd İbni'l-Â'ṣṣ b.Ümeyye ve Remle Binti'z-Zübeyr İbni'l-'Awwâm. Ḥumṣ vâlîsi idi. Oğulları: Hâşim, Yezîd(750'de müddeî) ve 'Abdullaah. Bu sonuncusu Nefîse b.'Ubeyd'İllah b.Hazret-i 'Abbâs ile evlendi. Oğlu Ebû-Ümeyṭari's-Süfyânî 'Alî'dir ve müddeî olduğu için 9.811'de Şâm'da öldürülmüştür. Bunun da oğlu Ümeyṭar'dır.– 6.) Mu'âwiye II.(Şâm, 663-Şâm, 684 = 21) (3. Emevî halîfesi: 11.11.683-22.VI.684 = 0,7, 11): oğlu 'Abdü'l-Melik'tir.– Bu şekilde Emevîler'in Süfyânîler şûbesi sona erdi. Merwânîler şûbesi şöyledir:

4.) Merwân I.(Mekke, 614? - Şâm, 7.V.685=71?)(4. halîfe: 22.VI.684-7.V.685 = 0,10, 15): Mekke'nin fethi ile 16 yaşlarında ihtidâ etti. Emevîler'den olan Hazret-i Osmân'ın hılâfetinde gittikçe artan bir nüfuz kazandı. "Kâtib" unvâniyle 656'da Osmân'ın şehâdetine kadar onun vezirliğini yaptı. Cemel'de 'Alî saffında çarpıştı ve Hazret-i Talha'yı bizzât öldürdü, kendi de yaralandı. 676-77'de Medîne vâlîsi oldu. Daha önce de Medîne (661-668) ve Mekke(668-673) vâlîliklerinde bulunmuştu. Delikanlı II. Mu'âwiye'nin ölümü üzerine, Süfyânîler'den hılâfeti elde edecek kimse kalmadığı için halîfe oldu. Merwân'ın annesi bir Kürd câriye olup ondan mâvi gözünü almışdı (Taberî, I, 51). Bir rivâyet, eşi Ümmü Hâşim tarafından yastıkla boğularak öldürüldü. Eşleri: = 1. Â'işe b.Mu'âwiye b.el-Muğîre b. Ebi'l-'Ass b.Ümeyye, (Halîfe 'Abdü'l-Melik'in annesi), =2. Ümmü Hâşim.– Kızı: Fâtıme, Şâm'da 720'den sonra öldü.– Oğulları: Hâşim, 'Abdullaah, 'Amr, 'Usmân, Dâwûd, Ebân, Mu'âwiye(26.IV.750'de Şâm'da öldürülen ve II. Merwân'ın dâmâdı olan oğlu: el-Welîd), Muhammed, 'Abdü'l-Melik, Bişr, 'Abdü'l-'Azîz. Nesilleri devâm eden oğullarının yaş sırası şöyledir: 'Abdü'l-Melik, 'Abdü'l-'Azîz, Bişr, Muhammed ve Mu'âwiye.

Ebû-Merwân Bişr b.Merwân I.(Medîne, 650 - Şâm, 694a = 44): Kûfe, 691'den îtibâren ilâveten ölümüne kadar Basra vâlîsi. Oğulları: Merwân, 'Abdül'azîz ve 'Abdü'l-Melik (714-21 Mûsıl ve 721-2 Basra vâlîsi) (oğlu Bişr).

'Abdü'l-'Azîz b. Merwân I.(Medîne, 648 - Eski-Kaahire, 704 = 56): I. Merwân'ın(684-685) 2. velîahdi, sonra 7.V.685-V.704 arasında ölünceye kadar 19 yıl velîahd, 1 yıl, 5 ay daha yaşasaydı idi, ağabeyi 'Abdü'l-Melik'in yerine tahta geçecekti. 20 yıla yakın (684 sonu-V.705) Mısır vâlîsi. = Ümmü Â'sım b.Â'sım b.Hazret-i 'Ömer(II. 'Ömer'le Â'sım'ın annesi).– Oğulları: Guzayy, Ebû-Bekr, Sehl, Zebbân, Süheyl(oğlu 'Amr), Â'sım(oğlu Süfyân oğlu el-Asbag); el-Asbag(ölm. 705) = Sükeyne b.Hazret-i Hüseyn(Asbag, Sükeyne'nin 4. zevcidir) (bunun oğlu Mus'ab oğlu Dihye); 8.) 'Ömer II.(Medîne, 682b - Hunâsire/Şâm, 9.II.720 = 37 küsur) (8. Halîfe: 22.9.717 – 9.II.720 = 2, 4, 17): -anne tarafından- Hazret-i 'Ömer'in torununun oğlu. Kısa saltanatında imparatorluğu Hulefây Râşidîn dönemindeki gibi yönetmiştir. Nitekim 30 yıl sonra 'Abbâsîler ıktidâra gelince, bütün Emevî mezarlarını tahrîb ettikleri halde onunkini istisnâ etmişlerdir. Medfeni: Deyr-Sim'ân/Haleb. Velîahd: 716-22.I.717. Künyesi: Ebû-Hafsi'l-Eşecc. = Lemîs. = Fâtıme b.Halîfe 'Abdü'l-Melik(amca-kızı), izd.Şâm, 705. Kızı: Âmine. Oğulları: Hafs, Âdem(şâir), 'Abdü'l-Melik (702-719 = 17; oğlu Ümeyye), 'Abdü'l-'Azîz(Mekke ve Medîne vâlîsi 744; 750 katliâmından kurtuldu) (bunun oğlu 750 katliâmından kurtulan Âdem; bu Âdem'in 15. kuşak torunu: Kaadî Kutbü'd-Dîn Hâlid: 1210-Kaahire, 5.V.1277 = 67), 'Abdullaah (750a'de katl, Irak vâlîsi VII. 744-745, velîahd VII.744-25.9.744).– 'Ömer II. b.'Abdü'l-'Azîz, bestekâr idi. Hânedânı tarafından zehirlendi. 705-V.712 arasında Mekke ve Medîne vâlîliği yapmıştı.

Muhammed b.Merwân I.(Medîne, 652? - Şâm, 720 = 68?): el-Cezîre ve Ermeniyye vâlîsi: 691-710 = 19. Deyrü'l-Câselik meydan muhârebesini kazanıp Mus'ab İbni'z-Zübeyr'i öldürüp 'Irâk'ı geri alan kumandan budur. Bu müddet Irak vâlîliği de yapmıştır. Oğlu II. Merwân'ın annesi olan zevcesi, Kürd asıllıdır. Oğlu: Yezîd, dîğer

oğlu: 14.) Merwân II.(Şâm, 690? - Bûşîr/Mısır, 7.VIII.750 = 60?) (14. ve sonuncu Halîfe: 7.12.744 - 25.I.750 = 5, 1, 19): halîfe iken Şâm'dan taht şehrini Harrân'a nakletti, orada oturdu. Ermeniyye ve Âzerbâycân vâlîsi: 733-7.12.744 = 11. Yakalanıp öldürüldüğü Mısır'da Bûşîr'e gömüldü.– Kızı, el-Welîd b.Mu'âwiye b.Merwân I. ile evli idi ki, bu dâmâdı da 26.IV.750'de öldürülmüştür.– Oğulları: 'Ubeyd'Ullaah.– 'Abdü'l-'Azîz: oğlu Mus'ab oğlu Dhia ki 783a'de Mısır'da müddeî oldu.– 'Abdü'l-Melik: velîahd: 7.II.744-25.I.750 = 5, 1, 19. Mûsul vâlîsi: 744-25.I.750. Halîfe Hişâm'ın kızı ile 745'te evlendi.– 'Abdullaah. 2. velîahd: 7.II.744-25.I. 750. Bu da 745'te Halîfe Hişâm'ın dîğer bir kızı ile evlendi. Oğlu Merwân oğlu 'Abdü'r-Rahmân oğlu el-Heysem oğlu Ahmed oğlu Muhammed oğlu el-Hüseyn oğlu Ebü'l-Ferec 'Alî el-Kâtibü'l-Isfahânî (897-20.I.967 = 70, *Kitâbü'l-Agaanî* müellifi(maamâfih *Agaanî*'nin pek ünlü müellifinin Emevîler'in başka bir dalından indiği rivâyeti de, yukarıda nakledildi).

5.) 'Abdü'l-Melik b.Merwân I.(Medîne, 646 - Şâm, 9.10.705 = 59) (5. Halîfe: 7.V.685 - 9.10.705 = 20, 5, 3): kendisinden sonra gelen bütün Emevî halîfelerinin babası yâhut dedesidir, bu da öldürülmüştür. Anne tarafından I. Mu'âwiye'nin torunudur. Şâm'daki Emevî Câmii, bunun eseridir. Şâirdir. Babasının velîahdi: 22.VI.684-7.V.685 = 0, 10, 15.– = Wellâde b.el-'Abbâs b.Cez'('Absî) (Halîfe I.Welîd ve Halîfe Süleymân'ın annesi). = Â'tike b.Yezîd I., izd. 686 (II. Yezîd'in annesi). = Â'işe Ceydâ b.Hişâm b.İsmâ'îl(Mahzûm) (Halîfe Hişâm'ın annesi) (Ceydâ'nın kardeşi Muhammed: Mekke vâlîsi).– Kızları: Fâtıme = 'Ömer II. (amca-oğlu), izd. Şâm, 705; Â'işe = Hâlid b. Yezîd I., izd. 686.

80 Emevî prensinin 'Abbâsî 'Abd'Ullaah b.'Alî tarafından Yâfa yakınlarında Ebû-Futrus(Antipotris)'ta 'Abbâsî ordusundan kaçarken yolda yakalanıp katli: 25.VI.750.

Halîfe 'Abdü'l-Melik'in oğulları: oğullarından 4'ü halîfe olmuştur. Önce halîfe olmıyan oğullarını görelim (yaş sırası bahis mevzuu değildir): 1.) Sa'îd: Mûsul vâlîsi. En az 45 yaşında iken 750 başında öldürüldü.– 2.) Bişr.– 3.) Muhammed: 750 başında öldürüldü. Mısır vâlîsi 723, Mekke 748-9. Oğlu: Kaasim.– 4.) Kaasim: oğlu Muhammed: şâir.– 5.) 'Abdü'l-'Azîz = Ümmü Hakîm (dul kalınca kayın-birâderi Halîfe Hişâm ile evlendi); oğlu: Hakîm.– 6.) Bekkâr.– 7.) 'Abdullaah (680-750a = 70): bu da 'Abbâsî katliâmında öldürüldü. Hind b.Ebî-'Ubeyde ile evlenip ayrıldı (şâire) (sonra 'Abd.i'l-Kâmil'le evlendi). Mısır vâlîsi 704-709. Oğlu: Merwân.– 8.) el-Haccâc: 'Abdü'l-Melik'in en küçük oğludur. Oğlu 'Abdü'l-Azîz: I.744'te öldürüldü. 2. velîahd: 1-10.744, velîahd: -I.744).– 9.) Mesleme (ölm. 740?): bu da İslâm târîhinin büyük serdârlarından. Mûsul vâlîsi 710, Âzerbâycân ve Ermeniyye vâlîsi 710-720 + 725 - 732, Irak ve Horasan 720, Basra ve Kûfe 720-721; 716-7: Mesleme'nin 120.000 askerle Gelibolu'ya çıkıp Istanbul'a gelmesi ve Arablar devrindeki en büyük ve şiddetli Istanbul muhâsarasını yapması. Mesleme'nin oğlu Sâ'd oğlu Muhammed oğlu 'Alî oğlu Yâ'kuub oğlu 811'den sonra ölen Mesleme.-10) Ebû-Bekr, 11.) el-Haccâc, 12.) 'Anbese, 13.) Merwân.– 'Abdü'l-Melik'in halîfe olan 4 oğlu, hılâfet sırasıyla şunlardır:

6.) el-Welîd I. b.'Abdi'l-Melik (673 - 23.II.715 = 42)(6. halîfe: 9.10.705 - 23.II.715 = 9, 4, 15): 'Abdi'l-Melik'in en büyük oğlu. İspanya bunun hılâfetinde

fethedildi. Kezâ Muhammed İbni'l-Kaasim, Hindistan fetihlerini bunun hılâfetinde yaptı. 5-10.704'te velîahd oldu. Babasının 20 yıllık saltanatında en büyük oğul olmasına rağmen velîahd o değil amcası, 'Abdü'l-'Azîz idi. = Su'âr(Deyrâ) (İbr.'in ann.). = Ümmü'l-Benîn ('Abdü'l-'Azîz'in annesi). = Bâbûne b.Muhdâc b.Yezdicerd II. b.Şehryâr b.Husrew II. = Şâh-Efrîd b.Fîrûz b.Yezdicerd III. (= Türk hâkaanının kızı) (III. Yezîd'in annesi) (Sogd prensesi, bu da Sâsânî hânedânından).– I. Welîd'in oğulları: 12.) Yezîd III. b.el Welîd I.(12. halîfe: 17.IV.744 - 25.9.744 = 0, 5, 8): en küçük oğuldur.– 13.) İbrâhîm b.el-Welîd I.(13. halîfe: 25.9.744 - 7. 12.744 = 0, 2, 12): hılâfetten ferâgat edip çekildi. III. Yezîd'in vel.i.: oğlu: İshâq. İbr., 25.1.750'de öldürüldü. I. Welîd'in halîfe olmıyan oğulları: 3.) Bişr(katli: 25.VI.750): 714'te hacı oldu. Bilgindir. Trakya'ya asker çıkararak Edirne'ye kadar ilerledi. = Sâ'dâ, amca-oğlu II. Welîd'in boşadığı eşidir.– 4.) 'Abbâs(katli: Harrân, 25.VI.750): I.Welîd'in III. Yezîd'den sonra en küçük oğlu. 707'de Bizans'a karşı serdâr. Bu 'Abbâs'ın 30 oğlu, kendisiyle aynı günde, 'Abbâsîler'ce öldürüldü.– 5.) Mesrûr: el-Haccâc b. Yûsuf'un dâmâdıdır.- 6.) 'Umer: 90 oğul ve kızı oldu.- 7.) Kusayr.- 8.) Ebû-'Ubeyde (katli 750a).- 9.) 'Abdü'l-'Azîz: en büyük kardeştir. 10.717'de saltanata müddeî oldu.- 10.) 'Usmân: 712'de hacc emîri.- 11.) Ebû-Katîf 'Amr: şâir (*Agaanî*, I, 7-18).- 12.) Merwân. I.Welîd'in torununun oğlu Habîb için bk. Endülüs Emewîleri, oğlu I. 'Abdü'r-Rahmân(731-788 = 57) ilk İspanya meliki (15.V.756-788 = 32) ve İspanya Emevîleri'nin ilkidir. Emevîler'in bu çok mühim şûbesi için bk. ENDÜLÜS EMEVÎLERİ.– Süleymân b.Hişâm ise 745'te tahta hakk iddia etmiş, Bizans'a karşı başkumandan olmuş, 750'ye kadar Sind vâlîliğinde (Hindistan) bulunmuş ve nesli devâm etmiştir. Torunlarından biri Ebû-Tâhir, bunun bir kaç batın sonra torunu Halef(Yemen Emevîleri olan Ziyâdîler'den Zebîd'de Muhammed b.'Ubeyd'İllaah'ın vezîri), bunun bir kaç katın sonra torunu Ebû-Tâhir, bunun bir kaç batın sonra torunu Ebû-Sa'îd Halef'tir ki, Necâhîler'den Ceyyâş'ın vezîridir ve oğlu Sa'îd'dir.

13. halîfe İbrâhîm'in oğlu Mûsâ'nın oğlu Ebû-Sa'îd Esed muhaddisdir(Kaahire 750-Kaahire 4.827=77).(*)

Emevîler Devrinin Karakteristik Olayları (661-750)

Hicret'in 42. Yılı(26.IV.662-14.IV.663): Mu'âwiye'nin yeni vâlîleri: 'Abdullaah b.Â'mir Basra'ya (Horasan ve Sicistân ile) (2 yıl sonra: el-Hâris b.'Abd'İllaah Ezdî), Merwân b.el-Hakem Medîne'ye, Hâlid b. el-'Ass b.Hişâm Mekke'ye, 'Utbe b.Ebû-Süfyân hacc emîri.

663(43 H.): Büsr b.Ertat'ın İstanbul'a kadar Anadolu akını.

664(44 H.): Afganistan ve Pencâb fetih ve akınları:

670: Eylûlde vâlî Muğîre b.Şû'be'nin (doğ. 602) Kûfe'de ölümü. Mekke'de Ebü'l-Mûse'l-Eş'arî'nin ölümü(oğlu Ebû-Bürde 695'ten sonra Kûfe'de öldü). Mu'âwiye b.Hadic'in Mısır'dan azli ve yerine Mesleme b.Muhalled'in Mısır ve İfrîkıye vâlîsi olması.

(*)Bu bahsi tamamlıyan 4 paragraf için 168. sayfaya bakınız.

673: Rodos'un fethi.

676: Yezîd'in resmen velîahd îlânı üzerinde onun velîahdliğini tanımadıklarını îlân edenler: Hazret-i Â'işe, Hüseyn b.'Alî, 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr, 'Abdullaah b.Hazret-i 'Ömer, 'Abdü'r-Rahmân b.Hazret-i Ebî-Bekr. Mu'âwiye'nin bu durum üzerine Medîne'ye gelmesi, fakat Medîne'de bulunan bu zâtlardan hiç birinden oğlu için bîat alamaması, hepsi berâber hacc edip Mu'âwiye'nin Şâm'a dönmesi.

680: KERBELÂ FÂCİASI: Mu'âwiye'nin ölümü üzerine el-Hüseyn b.'Alî b.Ebî-Tâlib, kardeşleri, çocukları, yeğenleri, bütün âilesi ve maiyetiyle Medîne'den ayrıldı. Mekke'ye gitti. Yezîd'in halîfeliğini tanımadığını îlân etti. 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr de aynı maksatla Medîne'den Mekke'ye geldi. Kûfe'de 30.000 kişi, Hüseyn'e bîat etti. Fakat Kûfe üzerine yürüyen Hüseyn'in kuzeni Müslim b.'Akıyl b.Ebî-Tâlib, 'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd'a bozulup şehîd oldu. Hüseyn'e bîat eden Kûfeliler, Hüseyn'in kuzenini ve adamını Yezîd'in Kûfe vâlîsine karşı savunmadılar. Bu duruma ve 'Abdullaah İbni'l-'Abbâs'ın vaz geçirmek istemesine rağmen Hüseyn, Kûfeliler'e güvenip babasının başkenti olan bu şehre halîfe sıfatıyle girmek istedi. Kendisi de halîfe olmak isteyen, fakat Peygamber'in torunu Hüseyn varken bu iddiada bulunamıyacağını anlıyan 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr, Hüseyn'in Kûfe'ye hareketini sevinçle karşıladı. Kûfe'de muvaffak olamıyacağını biliyordu. Nitekim az sonra kendini Mekke'de halîfe îlân etti. Hüseyn yolda, kuzeninin bozgununu işitince, ordusundan istiyenlerin dönmesine izin verdi. Pek çok kişi Hüseyn'i terkedip savuştu.

'Ubeyd'Ullaah b.Ziyâd b.Ebî-Süfyân, Peygamber'in torununun üzerine bizzât yürümeyi arzû etmedi. Bu iş için, çok şerefli nesebi olan bir şahsı bulmak istedi. Reyy vâlîliği karşılığında 'Ömer b.Sâ'd'ı bu işe me'mûr etti. 'Ömer, Aşere-i Mübeşşire'den, yânî Peygamberin en yakın 10 arkadaşından biri olan büyük fâtih serdâr Sâ'd ibn'Ebî-Wakkaas'ın oğlu idi. 'Ömer b.Sâ'd, kısa bir tereddütten sonra, Peygamber'in torununun üzerine yürümek görevini kabûl etti. 'Ubeyd'Ullaah, 'Ömer'e 6.000 atlı verdi. Hazret-i Hüseyn'in 40 yaya + 32 atlısı vardı ki, mühim kısmı, Hâşimî hânedânının kremasını teşkîl eden prenslerdi. Hüseyn, teslîm olup Kûfe'ye mahfûzan sevk edilme teklîfini reddetti. Belki buna cebren cesâret edemiyeceklerini sanıyordu. Fakat İslâm'ın yarım asır önceki, Devr-i Saâdet'teki, Hazret-i 'Ömer zamânındaki sâfiyyet ve disiplini kalmamıştı. Hüseyn, istihkâm muhârebesi ile savunmaya başladı. Önce oğlu 'Alî Ekber şehîd oldu. Aynı gün şu zâtlar şehid düştüler: Hüseyn'in dîğer oğulları 'Abdullaah ve 'Alî Asgar; Hazret-i Hasan'ın oğulları Ebû-Bekr ve Kaasim, Hüseyn'in amcaları olan Hazret-i 'Alî'nin oğulları 'Abbâs, Câ'fer, 'Abdullaah, 'Osmân, Muhammed, Ebû-Bekr; Câ'fer-i Tayyâr'ın torunları olan Hazret-i 'Alî küçük yeğenleri 'Awn b.'Abd'Illaah ve Muhammed b.'Abd'Illaah kardeşler ki bu ikisi ana tarafından da Hazret-i 'Alî'nin torunları idiler; Câ'fer b.'Akıyl b.Ebî-Tâlib ve kardeşleri 'Abdü'r-Rahmân ve 'Abdullaah; 'Abdullaah b.Müslim b.'Akıyl, Muhammed b.Ebî-Sa'îd b.'Akıyl.

Hüseyn, hemen hemen tek muhârib olarak kaldı. Mâhir savaşçı idi. Fakat ona darbe indirmeye kimse cesâret edemiyordu. Kumandanlardan Şimr'in emri üzerine, en gözü dönmüş bir kaç kaatil, Hüseyn'e hamle etti. Şöyle: Zürâ b.Şerîk-i Temîmî,

Hüseyn'in sol eline kılıçla vurdu.Hüseyn, yere düştü. Tekrar kalkarken, atlı olan Sinân b.Enes-i Nehâî mızrak saplıyarak gene düşürdü. Bu Sinân, Ḥawlî b.Aṣbag-ı Yezîd'e, düşen Hüseyn'in başını kesmesini söyledi. Hawlî bu emri yerine getirmek isterken elleri titredi, yapamadı, Bunun üzerine Sinân, atından indi, kılıcıyla, toprakta yatan Hüseyn'in başını kesti. Başı Hawlî'ye verdi. Sinân, Baḥr b.Kâb, Kays b.Eş'aṣ ve Eswed Ezdî, Hüseyn'in silâhlarını ve elbiselerini paylaştılar. Dîğerleri, çadırlara girdiler. Peygamber'in torunları ve gelinleri olan kadınların üzerlerindeki ziynetleri söküp aldılar, paylaştılar. Hüseyn'in nâşında 33 mızrak yarası, 34 darb eseri, ayrıca bir çok ok yarası sayıldı.

Hüseyn'den sonra, onun adamlarından, ağır yaralı olduğu için artık vuruşamıyan Süweyd b.Mutâ' şehîd edildi. Son Kerbelâ şehîdi odur. Hüseyn'in oğullarından 'Alî Zeynü'l-'Âbidîn Ewṣat, Ömer ve Hasan'ın hayatlarına dokunulmadı. Son ikisi çocuktu. Zeynü'l-Âbidîn'in hayâtını kurtaran ise günlerden beri hasta olarak yatakta yatması ve yanına yaklaşan askerlere karşı Hüseyn âilesi kadınlarının delikanlının üzerine kapanmaları idi. Bu sûretle bütün imamların atası ve kendisi bizzât 4. imâm ve Hâşimî hânedânı reîsi olan Zeynü'l-Âbidîn kurtuldu ve daha çok yaşadı. Kadınların hayatlarına dokunulmadı ve değerli eşyâlarını almak dışında saygısızlık yapılmadı.

Kerbelâ'da Hazret-i Hüseyn tarafından 17'si Ebû-Ṭâlib soyundan 72 kişi şehîd oldu. Hüseyn, son nefesini vermeden teslîm olmadı. Böylece gerçek bir siyâset, hattâ harb adamı olmadığını, sâdece emsalsiz bir muhârib ve idealist olduğunu isbât etti. Karşı taraftan 88 kişi öldü ve yüzlercesi yaralandı. 'Ömer b.Sâd'in niçin bir kaç gün sabredip Hüseyn'i teslîme zorlamadığı, bütün Ehl-i Beyt'in hayâtına kasdettiği husûsu münâkaşalıdır. Fakat 'Ubeyd'Ullaah'tan bu yolda emir aldığı, en mantıkî mütâlaadır. Emevîler'den olan ve hâlen tahtta bulunan Yezîd'in amca-oğlu bulunan 'Ubeyd'Ullaah, hılâfete haklarının Emevîler'den çok fazla olduğunu hissettiği 'Alî Âilesi'ne, unutulmaz ve caydırıcı bir ders vermek istemiştir. Zâten bu umûmî Emevî metodudur ki, Ḥaccâc da kullanmış, sonra Abbâsîler'den Mansûr da aynı şeyi yapmıştır.

Hüseyn'in başı, 'Ömer b.Sâd'in emriyle, Hawlî ve Ḥamîd b.Müslim Ezdî ile Kûfe'ye, 'Ubeyd'Ullaah'a gönderildi. Katliâmın ertesi sabâhı da 'Ubeyd'Ullaah'a getirilip gösterildi. Ubeyd'Ullaah asâsıyle Hüseyn'in dişlerine vurunca, dîvânda bulunan ve İslâm dînini kabûl eden 15. kişi olan Erkaam'ın oğlu ṣaḥâbe'den ihtiyar Zeyd, yüksek sesle lânet okudu.

İki gün sonra 'Ömer b.Sâd, Kerbelâ'dan Kûfe'ye geldi. Hüseyn'in kızkardeşi 51 yaşındaki Zeyneb'i(ki Fâṭıma'dan doğduğu için Peygamber'in torunu idi), Hüseyn'in 3 oğlu ile 2 kızını ve dîğerlerini, Şâm'a sevk etti. Şâm'da Yezîd, Peygamber âilesi ferdlerini kabûl edip özür diledi, ağırladı. Medîne'ye, evlerine gönderdi.

Peygamber'in ölümü üzerinden 48 yıl geçmeden vuku' bulan bu olay Hindistan'la Fransa arasında tek devlet hâlinde uzanan İslâm imparatorluğunu alt üst etti. Yıllarca ve asırlarca milyonlarca Müslüman'ın kanının dökülmesine sebeb oldu. Yeni mezhebler teşekkül ettirdi. Kerbelâ'da Hazret-i Hüseyn'in hemen her safhada ve fâciadan önceki zaman parçasında gösterdiği ihtiyatsızlık zikredilmelidir. Bu şüphesiz kaatillerin

cinâyetlerini ne mâzur gösterir, ne hafifletir. Ancak Emevî hânedânının, İslâm'ın gelişmesinde bir rolleri olmaması ve Mekke'nin Fethi'nden evvel Ebû-Süfyân âilesinin en amansız İslâm düşmanı olmalarını da hatırlamak îcâb eder. Bunun cezâsı verilmemiş, Peygamber, Mekke'ye girdiği zaman, herkesi afvetmiştir. Kimse mâzîdeki hiç bir fiil için cezâ görmemiştir. Mekke'nin fethi günü Müslüman olanlar, âdetâ 20 yıldır meşakkat çeken sahâbe'ye üstün duruma gelmişlerdir. Asıl sorumluluk, mensûb olduğu Emevî âilesine imparatorluğu âdetâ paylaştıran Hazret-i 'Osmân'dadır. Nihâyet Emevîler, çok katı, fakat dâhî devlet ve siyâset adamları yetiştirmişler, her şeyin Peygamber ve ilk halîfeler zamânındaki rûh ile cereyân edeceğini sananları yerden yere vurmuşlardır. Peygamber, amca ve amca-oğullarını şehîd edenleri afvederken, onlar, yarım asır geçmeden, Peygamber'in saatlerce kucağında sevdiği torununu şehîd etmiye kadar işi ileri götürmüşlerdir.

683: Yezîd'in kumandanı Müslim, Hâşimîler'in kalesi ve merkezi olan Medîne'ye girdi. 3 gün askeri, evleri yağmâ ve halkı katliâm etti. Bu olay, Ravza-i Mutahhara'nın yanı başında yapıldı. Uhud şehidlerinden Hanzale'nin oğlu 'Abdullaah, 8 oğlu ve kardeşleri ile berâber şehîd edildi (28 ağustos). Müslim, sonra Mekke'ye yürüdü. Fakat 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr'e halîfe olarak bîat eden Hicâz'ı gene de Emevîler'in hükmü altına alamadı. Bu sırada Yezîd ansızın öldü (11 kasım). Yerine genç ve dindâr oğlu II. Mu'âwiye geçti. Medîne'nin yağması ve Mekke'nin muhâsarasını öğrenen Şâm halkı ayaklandı. II. Mu'âwiye, Hâşimîler'den biri lehine hılâfetten ferâgate hazırdı. Ancak İbnü'z-Zübeyr, Şâm üzerine yürümeye cesâret edemedi ve en büyük târîhî fırsatı kaçırdı. II. Mu'âwiye devlet işlerinden el çekti. İbâdetle vakıt geçirmeye başladı ve az sonra öldü (22.VI.684). Velîahdi, 16 yaşındaki kardeşi Hâlid idi. Fakat Hazret-i 'Osmân'ın uğursuz vezîri 70'lik Merwân, hılâfeti kaptı.

684: Hicâz ve Yemen'den sonra Irak, Îrân ve Mısır da halîfe olarak İbnü'z-Zübeyr'i tanıdı. Merwân'ın elinde sâdece Sûriye ve Filistin kaldı. 'Ubeyd'Ullaah, Irak'ta tutunamayıp Şâm'a kaçtı. Humş'ta da İbnü'z-Zübeyr halîfe tanınınca, Halîfe Merwân, ferâgat edip hılâfeti 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr'e bırakmıya karar verdi. Fakat 'Ubeyd'Ullaah, onun fikrinden vaz geçirdi. Zîrâ 4 yıl önce Hüseyn'i şehîd eden 'Ubeyd'Ullaah'a, İbnü'z-Zübeyr'in hılâfetinde hayat hakkı verilmezdi. Emevîler, İbnü'z-Zübeyr'e direnmeye karar verdiler. Merwân, hânedânından 'Amr b.Sa'îd ile Mısır'a gitti ve bu eyâlette İbnü'z-Zübeyr idâresine son verdi. Emevîler, yüksek devlet adamlarını ve kumandanları ellerinde tutuyorlardı, bizzât kendileri bu vasıfta idiler. İbnü'z-Zübeyr ve onu destekliyen Hâşimîler ise, bu vasıfta adamlardan mahrûm idiler. Oğlu 'Abdü'l-'Azîz gibi müstesnâ bir şahsiyeti Mısır eyâletinde bırakan Merwân, İbnü'z-Zübeyr'in kardeşi Muş'ab'ın Şâm'ı almak üzere olduğu öğrendi. Fakat Muş'ab, 'Amr b.Sa'îd'e bozuldu. İbnü'z-Zübeyr, Kûfe'den 'Abdullaah b.Yezîd'i alarak yerine 'Abdullaah b. Mutî'i getirdi.

685: İbnü'z-Zübeyr, Emevîler'den başka Şîîler'le de uğraşmıya başladı. Bu yıl Şîîler, İbnü'z-Zübeyr'i tanımadıklarını îlân ederek Irak'ta Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbni'l-Hanefiyye'yi halîfe yaptılar. Medîne'deki bu halîfe nâmına ayaklanan

Şîîler'in başı Süleymân Surad, bozuldu ve öldürüldü. Fakat yerini, çok kudretli bir şahsiyet, Muhtâr Sakafî aldı. Kûfe'yi ve ona bağlı Îrân eyâletlerini ele geçiren Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'yi halîfe îlân etti*.

686: Muhtâr, Kerbelâ'da Hüseyn'e karşı silâh çeken 248 askeri Kûfe'de tevkıyf ettirdi. Hepsi îdâm edildi. Bu arada kaatillerin elebaşısı Şimr öldürülerek leşi köpeklere yedirildi(27.VII.686). Sonra Kerbelâ Vak'ası ile uzaktan yakından ilgili herkes tevkıyf edilip işkencelerle öldürüldü(elleri ve ayakları kesilip ölüme terk ediliyorlardı). Kerbelâ kumandanı 'Ömer b.Sâ'd b.Ebî-Wakkaas da oğlu Hafs ile berâber başları kesilip îdâm edildi. Başlar, Hazret-i Hüseyn'in kardeşi halîfe îlân edilen Muhammed İbni'l-Hanefiyye'ye gönderildi. Hazret-i Hüseyn'in başını taşıyan Hawlî de öldürülüp cesedi yakıldı. Ağustosta Muhtâr'ın kumandanı İbrâhîm b.Üştür, Hüseyn'in şehîd edilmesi emrini veren Emevî hânedânından eski Kûfe vâlîsi 'Ubeyd'Ullaah'ı Mûsul yakınlarında Barşia'da yakaladı. Kanlı bir muhârebeden sonra yenip öldürdü. 'Ubeyd'Ullaah'ın kellesi Kûfe'ye getirilip, Hüseyn'in tevkıyfini emrettiği dîvânda teşhîr edildi. Peygamber torunlarının kaatillerinin âkıbetinin ne idüğü gösterilmiş oldu. Barbar çöl adamlarını cihan gaalibi ve dünyânın efendisi hâline getiren Peygamber'e böylesine cinâyetlerle ihânet etmenin mutlakaa cezâ göreceği anlatıldı. Fakat bir intikam savaşı dîğerini doğurmakta devâm etti. İslâm dünyâsı kana boyandı. İbrâhîm b.Üştür'ün kardeşi 'Abdullaah'ın oğlu 'Abdü'r-Rahmân, Nusaybin, Sincâr, Harrân ve Urfa'yı Emevîler'den alarak Suriye'yi kuzeyden çevirmiş oldu. Bu sûretle devlet fiilen üçe ayrılmış oldu: Suriye-Filistin-Mısır-Afrika Halîfe 'Abdü'l-Melik'te; Hicâz-Yemen-Basra-Güney Îrân 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr'de; Güneydoğu Anadolu-Orta ve Kuzey Irak-Îrân-Horasan Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbni'l-Hanefiyye nâmına Muhtâr'da (Muhammed İbni'l-Hanefiyye bu sırada, 'Abdullaah b.el-'Abbâs ile berâber Mekke'dedir; İbnü'z-Zübeyr de Mekke'de olmasına rağmen bu Hâşimî liderlere göz yummaktadır).

687: Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr'in ordusuna yenildi (3.IV.). 7.000 askeri öldürüldü. Kûfe, İbnü'z-Zübeyr'in eline geçti. Muhtâr'ı yenen 'Abdullah İbni'z-Zübeyr'in kardeşi Mus'ab, İbrâhîm Üştür'ün yerine Âzerbâycân, Ermeniyye, Elcezîre eyâletlerini Mühelleb'e verdi. İbrâhîm Üştür de İbnü'z-Zübeyr'in hizmetine girdi. Bu sûretle Muhammed İbni'l-Hanefiyye'nin pek az tarafdârı kaldı, Şîîler sindi. Esâsen Şîîler'in akıl almaz sayıda adamı Hazret-i Hüseyn'in kaatilidir diye boğazlamaları, büyük memnûniyetsizlik yaratmıştı. Üstelik Şîîler'in halîfe tanıdıkları Muhammed İbni'l-Hanefiyye de bütün Hazret-i 'Alî âilesi gibi Sünnî idi ve Sünnîlik-Şîîlik henüz ayrılmamıştı. Hılâfetin 'Alî Evlâdı'nın hakkı olduğunu savunanlara "Şîî" deniyordu.

689: Emewî prensi 'Amr b. Sa'îd, Şâm'ı ele geçirip kendini halîfe îlân etdiyse de,

*el-Muhtâr b.Ebî-'Ubeyd b.Mes'ûd b.'Amr b.'Umeyr b.'Awfi's-Sakafî(Tâif, 622-Kûfe, 3.IV.687 = 65)'nin amcası Sâ'd, Hazret-i 'Alî'nin Medâin vâlîsi, babası da 634'te Îrânlılar'la savaşta şehîd idi. Kûfe vâlîsi (Beşîrü'l-Ensârî'nin oğlu) en-Nûmân'ın kızı ile evlenmişti ki bu hanım, 3.IV.687'de Muhtâr ile berâber öldürülmüştür.

'Abdülmelik tarafından hîleyle öldürüldü. Binâenaleyh Emewîler'in kendi iç iktidarları da sağlam değildi.

690: Irak'ta Düceyl kıyısında Deyrü'l-Câselik meydan muhârebesi (13.10.): 'Abdü'l-Melik'in kardeşi Muhammed, Mus'ab İbni'z-Zübeyr'i yenip İbrâhim Üştür'le berâber öldürttü. Irak ve Îrân, 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr'ce kaybedilip Emevîler'in eline geçti. 'Abdü'l-Melik, bizzât Kûfe'ye geldi.

692: Emevî kumandanı Haccâc, İbnü'z-Zübeyr'in merkezi olan Mekke'yi 40.000 kişi ile muhâsara etti. Uzun muhârebelerden sonra İbnü'z-Zübeyr şehîd oldu(4.10.). Başı, Şâm'a gönderildi. Bunun üzerine Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbni'l-Hanefiyye, 'Abdü'l-Melik'e bîat etti. 12 yıldan, Yezîd'in tahta çıkıp Kerbelâ fâciasının olduğu zamandan beri ilk defa olarak Hâşimîler ve 'Alewîler('Alî Ewlâdı), Emevîler'i tanıdılar. İslâm dünyâsında birlik sağlandı. 12 yıllık fetret sona erdi.

693: Son sahâbe'lerden, ensâr'dan ve Uhud gaazîlerinden(burada yaralanmıştı) Refî' b.Hadic (doğ.613) 80 yaşında öldü. Kardeşi Mu'âwiye b.Hadic, eski Mısır vâlîsi idi. O da aynı yıl öldü ve son sâhabe'lerden idi. Bu 73. Hicret yılının haccına (22. IV.) Halîfe 'Abdü'l-Melik de katıldı ve İslâm devletinin ve ümmetinin yeniden birleşmesine şükrân olarak secde-i Rahmân'a kapandı.

694: Yılın başlarında 'Abdü'l-Melik'in kardeşi Bişr öldü. Kûfe ve Basra eyâletleri vâlîsi olarak Irâk ile Îrân'ı elinde tutuyordu. Onun yerine, Hicâz vâlîsi Haccâc getirildi.

695: Bu yıl da Halîfe 'Abdü'l-Melik hacca katıldı (1.IV.).

697: Horasan ve Sicistân eyâletleri de Haccâc'ın idâresine verildi. Horasan eyâletine Haccâc'ın vekîli olarak Mühelleb, Sicistân'a ise 'Ubeyd'Ullaah b.Ebî-Bekr gönderildi.

698: 639'dan, 57 yıldan beri Kûfe kadısı olan sahâbe'lerden Şüreyh, Buhârâ yakınlarında 'Ubeyd'Ullaah b.Ebî-Bekr'in ordusunda Türkler'le savaşırken şehîd oldu. Arab ordusu bozuldu. Bunun üzerine Haccâc, Türkistan'a 40.000 asker daha yolladı. Bu yıl Bizanslılar, Antakya'yı muhâsara ettilerse de alamadılar.

702: Haccâc, Basra ile Kûfe arasında Wâsıt şehrini kurdu.

705: 'Abdü'l-Melik'in çok büyük bir kudret içinde ölmesi (9.10.) üzerine, kardeşi olan velîahd ve Mısır vâlîsi 'Abdü'l-'Azîz'in 1 yıl, 5 ay önce ölmesinden îtibâren velîahd îlân edilen oğlu el-Welîd tahta çıktı. 715'e kadar (23.II.) saltanat sürdü.

705-715: I. el-Welîd. Boğaziçi'ne kadar yapılan akınla Bizans'a göz dağı verildi (711). Buhârâ, Semerkand, Fergana dâhil Mâverâünnehr(Batı Türkistan)'den başka Doğu Türkistan'a da girilip Kâşgar fethedildi. Sind ve başka Hind ülkeleri alındı. Muhammed b.Kaasim, Multân ve Himalaya eteklerine kadar ilerledi (712-717). İfrîkıye vâlîsi (Libya-Tûnus-Cezâyir-Fâs) Mûsâ b.Nusayr, Tanca sancak beyi Berberî asıllı Târık b.Ziyâd'ı İspanya'ya geçirtti. Sonra kendisi de artık "Cebelü't-Târık Boğazı" denen suyu geçip Afrika'dan Avrupa'ya atladı. İspanya ve Portekiz'in fethini sağlıyan meydan muhârebesini kazandı(19.VII.711). Son İspanya Vizigot(Vandal) kraliçesi Egilone, Mûsâ

b.Nuṣayr'ın oğlu 'Abdü'l-'Azîz ile evlendi(VIII.711). Bu sûretle I.Welîd deevrinde muazzam fetihler yapıldı. Tek din ve mezhepten tek devlet hâlinde İslâm imparatorluğu, Çin ile Fransa, Hindistan ile Kafkas Dağları arasında kesiksiz bir siyâsî varlık oldu. Akdeniz Arab İslâm gölü hâline geldi. Kızıldeniz ve Basra Körfezi iç denizlerdi. I.Welîd, hacc etti(9.X.710). Kardeşi Mesleme b.'Abdi'l-Melik, büyük bir ordu ile Gelibolu yarımadasına çıktı. Karadan ve donanma ile denizden, Türkler'e kadar olan en şiddetli İstanbul muhâsarasını yaptı (716-7). Halîfe Süleymân'ın oğlu Dâwûd, bu muhâsarada şehid düştü. Mesleme'nin 120.000 kara askeri vardı. Ayrıca Mısır'da üslenen donanmaya da Mısır vâlîsi 'Ömer b.Abdül'Azîz(II. 'Ömer), Fransa sâhillerinden, Marmara'ya gitmesi emrini verdi. Donanma, Istanbul limanına girdi. Donanma 1.800 gemi idi. Gemiler küçüktü ve amiral gemisinin mürettebâtı bile 120 kişi idi. Bu donanma, Rûm ateşi ile yandı. Kar ve kış (716-7) içinde ordu, inşâ ettiği barakaların içine sığındı; fakat Bizans sûrlarını önünden ayrılmadı. Soğuktan ve koleradan çok şehid verildi. Baharda (717) İskenderiyye'den 400, İfrîkıye'den 360 gemi gelip erzak getirdi. Fakat bu donanma da Bizanslılar'ın Rûm ateşi ile yakıldı(sırrını Bizanslılar'dan başka aslaa hiç bir kavmin bilmediği, üzerine su atılınca daha çok alev alan bir yakıta "Rûm ateşi = Fr.feu grégeois" denmektedir, 7 asır sonra Fâtih bile bu ateşten çok kayıplar vermiştir). İslâm ordusunda açlık başladı. Balkanlar'dan gelen Bizans ordusu da Müslümanlar'ı tazyîka başladı. 13 aylık bir muhâsaradan sonra yeni halîfe II. 'Ömer'in gönderdiği emir üzerine Mesleme, muhâsarayı kaldırdı. Ordu, Gelibolu'ya geldi. Orada bekliyen Müslüman donanmasına bindi. Denizden Şâm'a geldi. Arablar, İstanbul'un fethinden vaz geçtiler. Bu olay ve 14 yıl sonraki Fransa'da Poitiers'de geçen Arab-Fransız meydan muhârebesinde Müslüman ordusunun Orta Fransa'da çakılması, dünya târîhinin en mühim hâdiselerindendir. Her iki teşebbüste de Müslümanlar muvaffak olsalar, Bizans ve Frank sedlerini aşabilse idiler, VIII. asrın ilk yarısında Avrupa, Müslüman olacak ve târîhin olanca seyri değişecekti. Bundan sonra asırlar süren bir statu quo devri başladı: İspanya ve Portekiz ile hemen bütün Akdeniz adaları Arablar'da, fakat kıt'a Avrupası Hıristiyanlar'da kaldı.

Hicret'in 100. Yılı (3. VIII.718-23.VII.719): 23 temmuz 719'da 101 yılı ile Hicret'in II. Asrı başlar. Bu yıllarda II. 'Ömer'in kısa, fakat örnek hılâfeti vardır (717-720). Sonra Hişâm'ın uzunca hılâfeti gelir (724-743). Hişâm, bizzât hacc eder(28.IV.725). Bu hacc ile hılâfetini açar. Fransa'da büyük Arab-Frank savaşları devresidir. Poitiers'de Müslüman ordusu Charles Martel tarafından durdurulur. Bundan sonra da Fransa'da Arab teşebbüsleri devâm eder, fakat büyük hamle kırılır. 732'de bir kaç ay için Bordeaux'yu alan Arablar, 737'de Avignon'u kaybederler.

745: Son Emevî halîfesi II. Merwân'ın hılâfet yılları (744-750) başlar. İyi ve azimli bir hükümdâr olmasına rağmen bu zât, Emevî düşmanlığını önliyemez. Olaylar şöyle gelişir: Horasan'dan Emevî aleyhdârı bir grup, hac bahânesiyle gizlice Mekke'ye geldi. Hâşimîler'in Abbâsî dalının lideri olan İbrâhîm ile görüşüp ona gizlice bîat etti. Hazırlanan ihtilâlin adamlarından Ebû-Müslim-i Horâsânî(*), Horasan'la Mekke arasında bir kaç def'a gidip gelerek irtibâtı sağladı. İbrâhîm, Ebû-Müslim'i Horasan'da 'Abbâsîler

*'Abdü'r-Rahmân Ebî-Müslim (Iṣfahân, 719-Rûmiyye/Irak, 13.II.755 = 36): Îrân asıllıdır. el-Manṣûr tarafından katledildi. 'Abbâsî nakıyb'lerinden Ebü'n-Necm 'Unwân b.İsmâ'îl'in dâmâdı idi.

lehine bayrak açmakla görevlendirdi. Horasan vâlîsi Naṣr b.Seyyâr'ı alt edebildiği takdirde, eyâletin başına vâlî olarak geçmesini emretti. Dîğer eyâletlere de Hâşimîler adına nakıyb'ler gönderildi. Ancak kudretli bir asker olan Naṣr b.Seyyâr, diretiyordu.

747(mart) Ebû-Müslim, Horasan'dan çıktı. Merw'in banliyösü Sefîdec'e geldi(15.VI.). Burada Abbâsî âilesinin reîsi İbrâhîm nâmına hutbe okuttu. Siyah bayrak açtırdı(siyah Abbâsîler'in, yeşil Alewîler'in âile rengidir). Ramazân bayramı büyük cemâatle bu şekilde kutlandı. Herât alınarak burada da İbrâhîm adına hutbe okundu. Bunu duyan Emevîler, Mekke'deki İbrâhîm'i tevkıyf ettiler. İbrâhîm az sonra hapiste öldü veyâ öldürüldü(747 sonları). Onun emriyle kardeşi Seffâḥ, Abbâsîler'in başına geçti. Ebû-Müslim, 7.000 askerle Horasan'dan çıktı. Onun Merw'den hareketini duyan Naṣr b.Seyyâr, eyâletini bırakarak firâr etti. Az sonra Reyy civârında öldü(669-9.11.748 = 79). Ebû-Müslim ile kumandanı Kaḥṭaba ve bunun oğlu Ḥasan, bütün Îrân'ı zabt ettiler. Mûṣul ve Zor'u da olarak Kuzey Irâk'a da hâkim oldular. Kahtaba'nın* öldürülmesine rağmen oğlu Ḥasan, kardeşi Ḥamîd ile berâber Kûfe'yi aldı(ekim 749).

Bunun üzerine Mekke'de toplanan Hâşimîler, Hazret-i Hüseyn torunlarından İmâm Câ'fer-i Ṣâdık'ın ibâdetle meşgul olması, dünyevî işlerle uğraşmak istememesi bakımından, içlerinden Hazret-i Ḥasan torunlarından Muḥammed Nefsi'z-Zekiyye'ye bîat ettiler. Bîat edenler arasında Hâşimîler'in Abbâsî dalının başı Seffâḥ ile kardeşi ve halîfe olarak halefi Manṣûr da bulunuyorlardı. Manṣûr yemînini yıllarca unutmadı ve çok sonra bir gün Nefsü'z-Zekiyye'yi öldürttü. Halîfe Merwân, tehlikenin Hâşimîler'in 'Alewî('Alî âilesi) dalından değil, 'Abbâsî ('Abbâs âilesi) dalından geldiğini biliyordu. Seffâḥ'ın tevkıyfini emretti. Fakat artık çok teşkîlâtlanmış ve tarafdar toplanmış olan Seffâḥ, Ḥamîse'den Kûfe'ye kaçtı. Ağabeyi Manṣûr da Mekke'den Kûfe'ye geldi ki, saltanatı elde etmek azmi bakımından, âilenin şefi olan küçük kardeşi Seffâḥ'tan daha ateşli idi.

750: Zâb meydan muhârebesi(25.I.): Merwân'ın 100.000 kişilik ordusu bozuldu. Halîfe, Mûṣul yakınlarından -uzun zamandan beri oturmayı tercîh ettiği- Ḥarrân'a kaçtı. 'Abbâsî ordusu başkumandanı olan Seffâḥ'ın amcası 'Abdullaah, Merwân'ı tâkıyb etti. Ḥarrân'da yakalıyamayınca peşine düştü. Merwân, Şâm yoluyle Filistin'e geldi. Şâm, 'Abbâsîler'in eline düştü (26.IV.). Merwân, Filistin'den Mısır'a geldi. 'Abdullaah, son Emewî halîfesini Mısır'da Buṣîr kilisesinde ele geçirip öldürttü. Ebû-Müslim ise, Emewî tarafdârı 600.000 kişiyi öldürttü. 'Abbâsî prensleri 'Abdullaah b.'Alî Şâm'ı aldığı gibi, kardeşi Süleymân da Baṣra'yı ele geçirdi. Emewî prensleri öldürüldü. Çok azı hayatta kaldı. Bunlardan 'Abdü'r-Raḥmân, Endülüs'e kaçtı. İspanya ve Portekiz'de –Abbâsî halîfesi adına hutbe okutmak şartıyle- Emevî devletini kurdu(15.V.756). Arablar'ı kılıçtan geçiren Ebû-Müslim ordusunda ekseriyeti İranlılar'la Türkler teşkîl ediyordu.

---

*Ziyâd Kaḥṭabe b. Şebîb(Tâî): 'Abbâsî nakıybi olarak Kûfe'den Horasan'a gönderilmekle 718'de siyâsî hayâtı başladı. 27.VIII.749'da Enbâr civarında Fırat kıyısında muhârebe gecesi kayboldu, muhtemelen nehirde boğuldu.

III

ABBÂSÎLER

Abbâsî Hânedânı'nın Yapısı

Emevî hânedanının yerine, dünyâdaki tek İslâm devletinin imparatoru ve bütün Müslümanlar'ın halîfesi, Resûl'Ullaah'ın halefi olarak geçen Abbâsîler, devlet merkezini Suriye'de Şâm'dan Irak'ta Bağdâd'a taşıdılar. Burası, Îrân'a yakın, artık büyük kitleler hâlinde ihtidâya başlıyan İranlılar'a ve Türkler'e uzak olmıyan bir çevre idi. Bir Arab devleti hâlinde olan Emevîler'e karşı Abbâsîler, iktidârı İranlılar ve Türkler'le paylaştılar. Çin'le Fransa arasındaki bir devletin tek kavimle elde tutulamıyacağını anlamışlardı. Üstelik Emevîler'den iktidârı almalarında İranlılar'ın, ikinci derecede Türkler'in hizmetleri büyük olmuştu. Ebû-Müslim şahsen İranlı idi ve ihtilâlin vurucu kuvvetini teşkîl etmişti. Bir asır sonra Türkler, İranlılar'ı ikinci plana atarak imparatorlukta ağır basmıya başladılar ve ağırlıklarını devamlı arttırdılar.

Emevî hânedânının 88 yıl, 6 ay devâm etmesine karşılık 'Abbâsîler, Bağdâd'da 508 yıl, 26 gün saltanat sürdüler. Bu müddetlere, Emevîler'in İspanya'daki uzun saltanatları ile 'Abbâsîler'in Mısır'daki uzun hılâfetleri dâhil değildir.

'Abbâsîler'in ihtilâl merkezleri sırasıyla Kûfe, Hîre, Hâşimiyye idi. 757'de taht

şehri Hâşimiyye'den Enbâr'a götürüldü (43° 40' ve 33° 23'). Bunların hepsi Irak'ta idi. 762'de taht şehri, ilk adı "Medînetü'l-Manṣûr=Manṣûr Şehri" olan Bağdâd'a taşındı. Bu târihte Manṣûr, Bağdâd'a nakletti ve şehrin inşâsına başlattı. Az zamanda şehrin nüfûsu 1,5 milyona erişti. Ancak 10.835 - 892 = 57 arasında taht şehri Sâmerrâ idi. Sonra halîfeler, esâsen yakın olan Bağdâd'a döndüler.

Hânedan renkleri siyah olan 'Abbâsîler, bu sûretle -Zâb meydan muhârebesi başlangıç sayılmak üzere -25 ocak 750'den 20 şubat 1258'e kadar 508 yıl, 26 gün halîfelik yaptılar. 1261-29.VIII.1516 = 255 yıllık Kaahire'deki hılâfetleri de bu müddete eklenince 766 yıl, 7 ay, 5 günlük bir saltanat ortaya çıkar. Bu kadar uzun müddet için imparatorluk tâcı (hılâfet tâcı aynı değerdedir) taşıyan hânedanlar, fevkalâde nâdirdir. Kaahire'deki 'Abbâsî hılâfeti, 1412'deki bir kaç aylık sultanlık dışında dünyevî saltanat taşımazsa da, gene Müslümanlar'ın en büyük lideri mevkiinde idiler.

Sünnî-Ḥanefî olan Hulefây 'Abbâsiyye ('Abbâsiyyûn), imparatorluk hılâfet hânedânı, 'Abbâsîler'in daha önce kendilerini halîfe îlân etmelerine rağmen 25.I.750 Zâb meydan muhârebesi ile başlar, 26.IV.750'de Emevî taht şehri Şâm'ın düşmesi ile kesinleşir. Şâm'ın sukuutundan 2 ay, 13 gün sonra son Emevî halîfesi Merwân'ın Mısır'da bulunup öldürülmesinin ehemmiyeti yoktur.

'Abbâsîler, Hâşimîler'in nesilleri devâm eden iki büyük kolundan biridir. Peygamber'in amcası 'Abbâs'ın soyudur. 'Abbâs'ın ağabeyi Ebû-Ṭâlib'in soyu ile paralel gitmiştir. Ebû-Ṭâlib'in oğlu 'Alî'nin soyu, oğulları -ve Peygamber torunları- Ḥasan'la Ḥüseyn'den devâm etmiştir. Ḥasenîler olsun, bilhassa Ḥüseynîler olsun, Hâşimîler'in riyâsetinin 'Abbâsîler'de olduğunu ya hiç kabûl etmemiş, ya zorlukla kabûl etmişler, bu hakkın kendilerinde bulunduğunu savunmuşlardır. 'Abbâsîler karşısındaki bu Hâşimîler'e 'Alewîler denmiştir ki 'Alî Ewlâdı = Ewlâd-ı 'Alî ile aynı mânâdadır. Hasenî şerîfler ve Ḥüseynî seyyidlerle devâm etmiştir.

Emevî âilesinin reîsi Ebû-Süfyân ile -ondan sâdece bir yaş genç olan- 'Abbâsî âilesinin reîsi el-'Abbâs'ın İslâm dîninde kıdemleri aynıdır. İkisi de çok geç, ancak Mekke'nin fethi günü(1.I.630) Müslüman olmuşlardır. Ancak, ihtidâ etmeden önceki durumları farklıdır: Ebû-Süfyân ve âilesi, İslâm dînine ve peygamberine vahşîce denecek bir mukaavemet ve düşmanlık gösterdikleri halde, el-'Abbâs, hiç bir zaman ileri gitmemiş ve yeğeni Peygamber'i mânevî bakımdan yaralıyacak bir şey yapmamıştır. Peygamber'in sâdece 2 yaş büyük amcası olması ona müstesnâ bir saygı sağlamıştır. Zîrâ Hazret-i Ḥamza'nın Uhud'da şehâdetinden(625) sonra Peygamber'in hayatta kalan tek amcası idi. Peygamber'in son yıllarında yeğeninden büyük sevgi gördü. Yeğenini kendi eliyle techîz ve tekfîn etti. Halîfeliğe seçilmesi bile bahis mevzuu oldu. Fakat İslâm dîninde kıdemi o kadar azdı ki, Peygamber'e yakınlığı bu açığı kapatamadı. Peygamber'in ölümünden sonra 21 yıl örnek bir Müslüman olarak yaşadı. Oğullarından 'Abdullaah'ın büyük dindarlığı, 'Abbâsîler'e saygıyı arttırdı. Dîğer taraftan Emevîler, dîni bir kenara bırakarak, daha doğrusu dinle pek meşgul olmıyarak sâdece politika ile uğraştılar. Bu müddet içinde 'Abbâsîler, Hicâz'da dindar, örnek bir hayat yaşadılar.

'Abbâsîler'in İlk Asrında Bâzı Karakteristik Olaylar

7.VI.754: Velîahd ve hacc emîri el-Manṣûr, Ebû-Müslim'le berâber hacc etti. 3 gün sonra Mekke'de, kardeşi Halîfe es-Seffâḥ öldü.

755: Bizans, Malatya'yı aldı. Fakat az sonra istirdâd edildi.

24.IV.758 ve 11.III.763: el-Manṣûr'un iki defa daha hacc etmesi.

10.762: Hazret-i Ḥasan'ın torununun oğlu Muḥammedü'l-Mehdî en-Nefsi'z-Zekiyye'nin Ḥicâz'da halîfe îlân edilmesi. Kardeşi İbrâhîm, onun nâmına Baṣra ve Kûfe'yi ele geçirdi. Seffâḥ tahta geçmeden Medîne'de Hâşimîler, bu arada Manṣûr, Muḥammedü'l-Mehdî'ye bîat etmişlerdi. Fakat sonradan Seffâḥ ve o ölünce Manṣûr, tahta geçtiler. el-Mehdî'nin halîfe îlânı üzerine 'Abbâsî velîahdi Î'sâ b.Mûsâ, önce Ḥicâz'ı alıp Muḥammedü'l-Mehdî'yi, sonra Kûfe yakınlarında onun kardeşi İbrâhîm'in 100.000 kişilik ordusunu bozup İbrâhîm'i(31.1.763) öldürttü. Îrân'a kaçmıya hazırlanan Manṣûr da tahtını muhâfaza etti.

780: Halîfe el-Mehdî b.el-Manṣûr, 2. oğlu Hârûnü'r-Reşîd ve bir ordu ile Ḥaleb'e geldi. Bağdâd'da nâib olarak büyük oğlu Velîahd el-Hâdî kaldı. Ceyhan kıyısında kalan el-Mehdî, oğlu Hârûn'u Anadolu'ya gönderdi.

781-2: Hârûn, 2. Anadolu seferine çıktı. Boğaziçi'ne kadar geldi. Kayser(Bizans imparatoru), yılda 70.000 altın karşılığında 3 yıllık mütâreke elde etti.

783-4: Velîahd Hâdî'nin Cürcân seferi(Hazer Denizi'nin güneyi).

785: Halîfe el-Mehdî, 2. oğlu Hârûnü'r Reşîd ile berâber seferde iken öldü. Yerine oğlu el-Hâdî, fakat ertesi yıl Hârûnü'r-Reşîd geçti.

11.VI.786: Ḥasenîler'den el-Ḥüseyn, Ḥicâz'da kendini halîfe îlân etti. Öldürülen Muḥammedü'l-Mehdî en-Nefsi'z-Zekiyye'nin oğullarınca da desteklenen isyan, 'Abbâsîler'den Muḥammed b. Süleymân tarafından bastırıldı. Fa<u>hh</u> muhârebesinde 'Alî Ewlâdı'ndan pek çok kişinin şehîd edildiği bu olay, 'Abbâsî devrinin Kerbelâ'sı sayılır. Olay sırasında halîfe olan Hâdî de 3 ay sonra öldürüldü.

787: Hârûnü'r-Reşîd, Bizans uc muhâfızlıklarını "el-'Awâṣım" adıyle bir sınır eyâletinde birleştirdi.

10.12.802: Hârûnü'r-Reşîd'in haccı.

805: er-Reşîd'in, oğulları Me'mûn ve Kaasim ile berâber Reyy'e(Tahrân) gelmesi.

806: Râfi' b.Ley<u>s</u> b.Naṣr b.Seyyâr, Semerkand'da ayaklandı. Halîfe er-Reşîd, Anadolu'ya yeni bir sefer yaptı.

812: el-Me'mûn, Ḥicâz'da da halîfe tanındı. Bağdâd'da kardeşi el-Emîn'in 15 ay sürecek muhâsarasına başlattı. Sonunda Ṭâhir b.Ḥüseyn, el-Emîn'in başını kestirdi. Emîn'in annesi Zübeyde ile oğlu Mûsâ'yı Bağdâd'dan Zâb'a sürdü. Bağdâd'da da Me'mûn halîfe tanındı. Fakat el-Me'mûn, daha 5 yıl, 8 ay, 15 gün Bağdâd'a gelmeyip Horasan'da kaldı.

III.830: el-Me'mûn, Bağdâd'dan ordu ile Bizans seferine çıktı. Tekrît-Mûsıl-Menbic-Antakya-Misîs-Tarsus'u geçip Bizans sınırını aştı(temmuz). Fetihler yapıp döndü.

831: el-Me'mûn 2. Bizans seferine çıktı. Şâm'a döndü. Oradan Mısır'a geçti(II.832). Mısır'dan kalkıp tekrar Bizans topraklarına girdi. Fakat bu seferde hastalanıp öldü.

Bâbek İhtilâli: Bâbek(aslında: Pâpek), İranlı Hurremî şefidir. Medâinli bir tâcirin oğludur. Ebû-Müslim'in oğlu olduğu iddiasıyle ortaya çıktı. Câwidân b.Sehl'in mürîdi olarak(816-7), Âzerbâycân'ın Bazz kalesinde(Aras'a yakındır) ihtilâli başlattı. Mazdekî-Müslüman karışımı bir mezhebi savunuyordu. İhtilâl Âzerbaycan ve Irâk-ı Acem'de yayıldı. Uzun savaşlar olduğu hâlde Bâbek alt edilemedi. Nihâyet 'Abbâsîler'in Türk başkumandanı Afşın, Bazz kalesini aldı. Bâbek'le kardeşi 'Abdullaah'ı esîr etti(15.VIII.837). Bunlar Sâmerrâ'ya getirilip îdâm edildi(4.I.838). Bâbek ihtilâlini desteklemek isteyen büyük Bizans ordusu, Ankara yakınlarına kadar gelen Afşın tarafından burada imhâ edildi(838). Ankara, Müslümanlar'ın eline düştü. Halîfe Mû'tasım bizzât Ankara'ya geldi. Afşın, VI.841'de hapiste öldürüldü. Asıl adı Hayder b.Kâwûs idi ve Fergana Türk hükümdarları hânedânından iniyordu. Daha 831'de Mısır vâlîsi olmuştu.

'Abbâsî Halîfeleri ve Saltanat Müddetleri

1- es-Seffâh b.Muhammed: 25.I.750 – 9.VI.754 = 4, 4, 15
2- el-Mansûr b.Muhammed: 9.VI.754 – 7.10.775 = 21, 3, 28
3- el-Mehdî b.el-Mansûr: 7.10.775 – 4.VIII.785 = 9, 9, 28
4- el-Hâdî b.el-Mehdî: 4.VIII.785 – 15.9.786 = 1, 1, 11
5- er-Reşîd b.el-Mehdî: 15.9.786 – 24.III.809 = 22, 6, 9
6- el-Emîn b.er-Reşîd: 24.III.809 – 30.9.813 = 4, 6, 5
7- el-Me'mûn b.er-Reşîd: 30.9.813 – 9.VIII.833 = 19, 10, 9
8- el-Mû'tasım b.er-Reşîd: 9.VIII.833 – 5.I.842 = 8, 4, 27
9- el-Wâşık b.el-Mû'tasım: 5.I.842 – 9.VIII.847 = 5, 7, 5
10- el Mütewekkil b.el-Mûtasım: 9.VIII.847 – 12.12.861 = 14, 4, 4
11- el-Muntasır b.el-Mütewekkil: 12.12.861 – 6.VI.862 = 0, 5, 24
12- el-Müsta'în b.Muhammed b.el-Mû'tasım: 6.VI.862 – 25.I.866 = 3, 7, 19
13- el-Mû'tezz b.el-Mütewekkil: 25.I.866 – 11.VII.869 = 3, 5, 17
14- el-Mühtedî b.el-Wâşık: 11.VII.869 – 19.VI.870 = 0, 11, 9
15- el-Mû'temid b.el-Mütewekkil: 19.VI.870 – 15.10.892 = 22, 3, 26
16- el-Mû'tazıd b.Talha b.el-Mütewekkil: 15.10.892 - 5.IV.902 = 9, 5, 21
17- el-Müktefî b.el-Mû'tazıd: 5.IV.902 – 14.VIII.908 = 6, 4, 9
18- el-Muktedir b.el-Mû'tazıd: 14.VIII.908 – 31.10.932 = 24, 2, 18

19- el-Kaahir b.el-Mû'tazıd: 31.10.932 – 24.IV.934 = 1, 5, 24
20- er-Râzî b.el-Muktedir: 24.IV.934 – 18.12.940 = 6, 7, 24
21- el-Müttekî b.el-Muktedir: 18.12.940 – 12.10.944 = 3, 9, 25
22- el-Müstekfî b.el-Müktefî: 12.10.944 – 29.I.946 = 1, 3, 18
23- el-Mutî b.el-Muktedir: 29.11.946 – 5.VIII.974 = 28, 6, 7
24- at-Tâ'î b.el-Mutî: 5.VIII.974 – 29.11.991 = 17, 3, 25
25- el-Kaadir b.İshâq b.el-Muktedir: 29.11.991 – 29.11.1031 = 40, 0, 0
26- el-Kaaim b.el-Kaadir: 29.11.1031 – 3.IV.1075 = 43, 4, 4
27- el-Muktedî b.el-Kaaim: 3.IV.1075 – 4.II.1094 = 18, 10, 1
28- el-Müstazhir b.el-Muktedî: 4.II.1094 – 6.VIII.1118 = 24, 6, 0
29- el-Müsterşid b.el-Müstazhir: 6.VIII.118 – 30.VIII.1135 = 17, 0, 25
30- er-Râşid b.el-Müsterşid: 30.VIII.1135 – 17.9.1136 = 1, 0, 18
31- el-Muktefî b.el-Müstazhir: 17.9.1136 – 12.III.1160 = 23, 5, 25
32- el-Müntencid b.el-Muktefî: 12.III.1160 – 20.12.1170 = 10, 9, 9
33- el-Müstazî b.el-Müstencid: 20.12.1170 – 30.III.1180 = 9, 3, 11
34- en-Nâsır b.el-Müstezî 30.III.1180 – 7.10.1225 = 45, 6, 8
35- ez-Zâhir b.en-Nâsır: 7.10.1225 – 11.VII.1226 = 0, 9, 5
36- el-Müstansır b.ez-Zâhir: 11.VII.1226 – 15.10.1242 = 16, 3, 5
37- el-Müstâ'sım b.el-Müstansır: 15.10.1242 – 10.II.1258 = 15, 3, 26

Mısır'da 'Abbâsî Halîfeleri

1- el-Müstansır II. b.ez-Zâhir: 9.VI.1261 – 24.11.1261 = 0, 5, 15
2- el-Hâkim I. b.H.b.'A.b.E.b.el-Müsterşid: 24.11.1261 – 1.1302 = 40, 2
3- el-Müstekfî I.b.el-Hâkim I: I.1302 – II.1340 = 38, 1
4- el-Wâşık I. b.Ahmed b.el-Hâkim I: II.1340 – 18.VI.1340 = 0,4
5- el-Hâkim II.b.el-Müstekfî I: 18.VI.1340 – VII b.1352 = 12, 1
6- el-Mû'tezıd I. b.el-Müstekfî I: VII b.1352 – III.1362 = 9, 8
7- el-Mütewekkil I.b.el-Mûtezıd: III.1362 – VII.1377 = 15, 4 + VIII. 1377 – 26.VIII. 1383 = 6, 0 + 13.V.1389 – 19.I.1406 = 16, 7, 7 = 37, 11, 7
8- el-Mû'tasım b.İbrâhîm b.Ahmed b.el-Hâkim I: VII.1377 – VIII.1377 = 0, 0, 15 + 14.11.1386 – 7.V.1389 = 2, 5, 23 = 2, 6, 7
9- el-Wâşık II.b.İbr. b.Ah.b.el-Hâkim I: 26.VIII.1383 – 14.11.1386 = 3, 2, 19
10- el-Müsta'în b.el-Mütewekkil I: 19.I.1406 – 9.III.1414 = 8, 1, 21*

---

*IV-XI.1412: "el-Â'dil" adıyle Memlûk sultânı.

11- el-Mû'tazıd II.b.el-Mütewekkil I: 9.III.1414 – 23.VII.1441 = 27, 4, 15
12- el-Müstekfî II.b.el-Mütewekkil I: 23.VII.1441 – II.1451 = 9, 7
13- el-Kaaim b.el-Mütewekkil I: II.1451 – VII. 1455 = 4, 5
14- el-Müstencid b.el-Mütewekkil I: VII.1455 – 19.IV.1479 = 23, 9
15- el-Mütewekkil II.b.el-Müsta'în: 19.IV.1479 – 10.1497 = 18, 6
16- el-Müstemsik b.el-Mütewekkil II: 10.1497 – 1509 = 12
17- el-Mütewekkil III.b.el-Müstemsik: 1509 – 29.VIII.1516 = 7

'Abbâsîler'in Nesebi

Ebü'l-Fazli'l-'Abbâs b.'Abdi'l-Muttalib(Mekke, 568 – Medîne, 653 = 85): babasının ölümünde 9 yaşında idi. Peygamber'in babası olan 'Abdullaah'ın ölümünde 2 yaşında bulunuyordu('Abdullaah, kardeşi 'Abbâs'tan 27 yaş büyüktü; 'Abdullaah ile ağabeyi Ebû-Tâlib aynı anneden, fakat 'Abbâs, başka anneden doğmuştur). 1.I.630'da Mekke fethi ile Müslüman oldu ve Peygamber tarafından Zemzem vazîfesi ona verildi. = Zür'a b.Mısreh('Abdullaah'ın annesi), = Lübâbe Ümmi'l-Fazl b.el-Hâris(Sâ'sa'a) (el-Fazl'ın annesi) = Fülâne b.'Umeys .– 'Abbâs, oğulları el-Fazl ve Kusemm ile Peygamber'in techîz ve tekfînini yaptı. Kızları: Ümmü Habîb, Safiyye ve Âmine.

el-'Abbâs'ın oğulları: 1.) el-Fazl(ölm. 639), en büyük oğuldur; kızı: Ümmü Külsûm.– 2.) 'Abdü's-Salâh: oğlu el-'Abbâs oğlu el-Fazl(ölm. Medîne, 683, katl).– 3.) 'Awf.– 4.) Subh.– 5.) Sâlih.– 6.) Kesîr.– 7.) 'Abdü'r-Rahmân.– 8.) Müsirr.– 9.) Kusemm(ölm.676): 656 Medîne v., 657 Mekke v.Semerkand önünde Türkler'le vuruşurken şehîd oldu. Semerkand'daki türbesini 1130'da Sultan Sancar muhteşem şekilde yeniden yaptırdı. Oğlu 'Ubeyd'Ullaah kızı Büreyhe.– 10.) Temmâm = -el-'Aliyye: bir oğlu Kusemm, diğer oğlu Câ'fer oğlu Yahyâ=Ümeyne.–11.) el-Hâris: oğlu 'Abdullaah oğlu es-Serî(Mekke vâlîsi 760).– 12.) 'Ubeyd'Ullaah (ölm. 678) = Â'işe b.'Abdillaah b.'Abdi'l-Medân: hacc emîri 657 ve 658, Yemen vâlîsi 656-660, Âzerbâycân vâlîsi 660; kızları: Nefîse(='Abdullaah b.Hâlid b.Yezîd I, bk. Emewîler) ve Ümmü Muhammed(='Abdullaah b.Mâ'bed, amca-oğlu) ile 'Umre ve el-'Aliyye, 'Ubeyd'Ullaah b.el-'Abbâs'ın oğulları: Câ'fer(oğlu Muh.), el-'Abbâs(kızları: el-'Aliyye, 'Ubde, Meymûne, Ümmü Câ'fer; oğulları: el-'Abbâs(oğlu Kusemm oğlu 'Ubeydullâh), Süleymân, Dâwûd, Kusemm ve bu sonuncunun oğlu 'Ubeyd'Ullaah) ve 'Abdullaah=Esmâ(oğulları: el-Hüseyn, el-Hasen, 796'da Medîne vâlîsi olan Muhammed; bu sonuncunun oğlu el-'Abbâs; el-Hasen'in oğlu 819'da Medîne vâlîsi olan 'Ubeyd'Ullaah).– 13.) Mâ'bed: Oğlu 'Abdullaah=Ümmü Muhammed(amca-kızı), = Cemre. Bu 'Abdullaah'ın kızı Lübâbe ve oğulları: Mâ'bed, 'Abdullaah, Muhammed, el-'Abbâs(753'te Mekke ve Medîne vâlîsi), İbrâhîm. Bu İbrâhîm'in oğulları: Muhammed ve Dâwûd. Bu Dâwûd'un 5. kuşak torunu: 905'te ölen

Ahmedü'l-Mâ'bedî.– 14.) 'Abdullaahi'ş-Şî'a Ebi'l-'Abbâs(Mekke, 619 - Tâif, 688b = 69) ('Abbâsî âilesinin şefi: 653 – 688 = 35): Hânedânın atasıdır. Büyük tefsîr ve hâdîs bilgini. Cenâze namâzını Muhammed İbni'l-Hanefiyye (Hazret-i 'Alî'nin oğlu) kıldırdı. Hacc emîri 656, Basra vâlîsi 5.12.656-660b, 656'dan önce Yemen vâlîsi oldu. 656'da 'Alî'ye karşı Mu'âwiye'yi destekledi. = Zür'a.

'Abdullaah İbni'l-'Abbâs'ın kızları: Lübâbe, Esmâ.– Oğulları: 1.) 'Ubeyd'Ullaah(ölm. 706) oğlu Ziyâd, 2.) Muhammed(oğlu el-'Abbâs), 3.) el-'Abbâs, = Câ'de, Meryem, Habîbe, 4.) el-Fazl, 5.) Kanem(katledildi), 6.) 'Abdü'r-Rahmân(katledildi), 7.) Ebû-Muhammed 'Ali's-Seccâd "Zü's-Sâfinât"(661 – 736 = 75) (Şef: 688b – 736 = 48) = Hennâde, = Sâ'de, = Kebîre, = el-'Aliyye, = Ümmü Ebîhe: 717'de Hazret-i 'Alî'nin oğlu Muhammed İbni'l-Hanefiyye, Emevî halîfesi Süleymân tarafından zehirlendi. Öleceğini anlayınca, hılâfet üzerindeki haklarını ve Hâşimî hânedânın riyâsetini bu 'Ali's-Seccâd'a arzûsu ile devrettiğini bildirdi. İbnü'l-Hanefiyye'nin yeğenleri olan Hazret-i Hüseyn'in çocukları, bu vasıyyeti beğenmediler, fakat amcalarının arzûsuna ses de çıkarmadılar. Bû sûretle 717'den beri Emevî hılâfetine karşı Hâşimî muhâlefetinin liderliği, 'Abbâsîler'e intikaal etmiş oldu.

'Alî b.'Abdillaah İbni'l-'Abbâs'ın kızları: Fâtıme, Büreyhe, Lübâbe, 'Umeyne.– Oğulları: 1.) Bişr.– 2.) Ahmed.– 3.) İshâq.– 4.) Î'sâ(ölm. 777): Fârs 750-2. Oğlu: İshâq: Basra ve Medîne 783b-5b.– 5.) Mübeşşir.– 6.) Yahyâ: oğlu İbrâhîm, bunun kızı Büreyhe = Î'sâ b. el-Mansûr.– 7.) Dâwûd = Ümmü Mûsâ b.Zeyni'l-Â'bidîn 'Alî. Mekke, Medîne ve Kûfe VI.750. Oğulları: Mûsâ, 'Abdullaah(katli: 786), Sâlih(Basra 780-1).– 8.) İsmâ'îl: Mûsıl 750-1. Oğlu Ahmed: Mûsıl 782-3, Mısır ve Mekke 803.- 9) 'Abdü's-Samed(722-801=79): Mûsıl 782-5, Basra ve Mekke 763, Mısır 772 Medîne 772-6. Oğlu 'Abdullaah oğlu Ahmed oğlu Muhammed 791?-866 = 75?, katledildi (Ebü'l-İber Ebi'l-'Abbâs, şâir: as-Sûlî, s. 323-33).- 10.) Sâlih (711-764 = 55): Mısır 750 – 753-4, Suriye 754-64, Irak = el-Mansûr'un kızı el-'Uleyye (küçük yeğeni), izd. 780?. Oğulları: İsmâ'îl(Mısır 797), 'Abdullaah(ölm. 801, Mûsıl 780-2), el-Fazl(Mısır 785-6), İbrâhîm(ölm. 792, Mısır 782-4 + 792, Suriye 791; oğulları: Sâlih ve İshâq: babasının Suriye vâlî muâvini 791) (el-'Abbâse binti'l-Mehdî'nin 2. zevci: 789-792), 'Abdü'l-Melik(ölm.812, Suriye 793-4 + 809-12, Mısır 794, Haleb 767, Mûsıl 785a-7a, Medîne 796, hapis 803-9, oğlu 'Abdü'r-Rahmân).– 11.) 'Abdullaah (712-764 = 52)(şâir: as-Sûlî, 297-308): el-Mansûr tarafından öldürüldü. Zâb meydan muhârebesinde başkumandan. Emewî hânedânını kılıçtan geçirmesi: VI.750. Müddeî 6-11.754, Suriye 26. IV.750-I.754. Oğlu Î'sâ oğlu 'Abdullaah oğlu Muhammed oğlu Î'sâ oğulları Ahmed ve Muhammed ki 10. asrın ilk yarısında ölmüşlerdir).– 12.) Süleymân(ölm. Basra, 759) = Â'işe, = Ümmü'l-Hasen: Basra, Bahreyn ve 'Ummân 750b-756. Kızları: Reyta ve Zeyneb(bu prensesin nesline "ez-Zeynebîler" denir; bir kaç batın sonraki torunu Ebü'l-Kaasim 'Alî b.Tırâd b.Muhammed Bağdâd'da, IV.1144'te ölmüş, VII.1122'de 'Abbâsî vezîri(b.bk.) olmuş, babası Tırâd ise Bağdâd'da I.1098'de ölmüştür). Süleymân'ın oğulları: el-Hasen, 'Abdü'r-Rahîm, 'Alî(Mısır 785b-7b), İshâq(Medîne 786, Sind 790-3,

Mısır 793-4), 'Abdullaah(oğlu Süleymân: Mekke 829, bunun oğlu Î'sâ oğlu Muhammed), Muhammed(ölm. 789; Basra 763-4 + 777 – 81 + 783a-6a, Bahreyn ve 'Ummân 777 – 82 + 786, Kûfe 764, Fârs 777 + 786-7 (oğulları Hârûn ve el-Kaasim, bunun oğlu Muh.) (el-'Abbâse binti'l-Mehdî'nin 1. zevci) ve Câ'fer (Basra ve Mekke 763, Medîne 763 + 778 - 83). Bu Câ'fer'in 43 oğlu ve 35 kızı olmuştur, oğullarından: Î'sâ, Süleymân (Mekke 802-7, hacc emîri 818), İsmâ'îl. Bu İsmâ'îl'in oğlu İbrâhîm oğlu Muhammed oğlu el-'Abbâs İbni'l-Beriyye(Mekke 873-6).– 13.) Ebû-'Abdullaah Muhammed (682 – 26.VIII.743 = 61) (Şef: 736 – 26.VIII.743 = 7) = Reyta'l-Hârisiyye b.'Ubeyd'İllaah b.'Abdillaah b.'Abdi'l-Medâni'l-Hârisî(es-Seffâh'ın annesi), = Selâme(el-Mansûr'un annesi, Berberî câriyesi), = Ümmü İbrâhîm(Berberî, İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın annesi). Muhammed b.'Alî, 'Abbâsî âilesinin başında bulunduğu 7 yıl müddetle hılâfet müddeîsi de olmuştur.

Muhammed b.Ali's-Seccâd'ın oğulları: 1.) Yahyâ: Mûsul 750b-1b, Hûzistân 751-2, Fârs 752-3 vâlîliklerinde bulundu; oğlu İbrâhîm(ölm. 784a): Medîne 783-4, hacc emîri 775.– 2.) el-'Abbâs(ölm.802) = Şekle b.Hurşîd II(Taberistân): Elcezîre 756-72. Malatya fâtihi 756. Oğulları: İshâq, 'Alî(ölm. 802), el-Fazl(Mekke 806), Sâlih(Medîne 824-5, Mekke 825-9 + 833-6; oğlu Muhammed 844-8), İsmâ'îl(oğulları el-Hüseyn ve el-Hasen, ikincinin oğulları 'Alî(Medîne 861) ve İshâq, bu sonuncunun oğlu el-Fazl), 'Ubeyd'Ullaah, 'Ubeyd'Ullaah'ın oğlu 'Abdullaah(Yemen 832-9). 'Abdullaah'ın oğulları: 'Abdü'l-Wâhid(oğlu 'Abdü'l-Melik oğulları Muhammed, 903'ten sonra ölen el-Fazl ve İshâq, hacc emîri 921, 922, 923, 924) ve 'Abdü'l'Azîz. 'Abdü'l-'Azîz'in oğulları: el-Hasen(hacc emîri 925), Eyyûb(oğlu 926'da hacc emîri olan Ebû-Tâlib 'Abdi's-Semî' ve bunun oğlu Tâlib) ve 'Abdü'l-Wehhâb. 'Abdü'l-Wehhâb'ın oğlu Muhassin oğlu Ebû-Câ'fer Mes'ûd(eş-Şerîfi'l-Bayâdî, şâir, ölm. 21.VI.1076, oğlu Câ'fer).– 3.) İbrâhîmü'l-İmâm(701-Harrân-8.749 = 48) (Mekke'de âile şefi ve hılâfet müddeîsi: 26.VIII. 743-8.749 = 6, 0) (resmen müddeî 30.5.747): kardeşlerin en büyüğüdür. Emevîler tarafından hapiste öldürüldü. Ölürken şefliği ve müddeîliği kardeşlerinden Seffâh'a bıraktı; daha büyük olmasına rağmen dîğer kardeşi Mansûr'a bırakmadı. Az daha yaşasa idi bu İbrâhîm ilk 'Abbâsî halîfesi olacaktı (Claude Cahen, *La Révolution Abbaside, Revue Historique*, no. 468, 1963, 295-338). Oğulları: İshâq, Abdü'l-Wehhâb(Mansûr'un Suriye vâlîsi; oğlu Muhammed oğlu İbrâhîm) ve Muhammed(ölm. 801, Mekke 766 + 794, Medîne 801). Bu Muhammed'in oğulları: İbrâhîm(Medîne 799), 'Abdullaah (Mekke 806), el-'Abbâs(Mekke 796), 'Ubeyd'Ullah İbni Zeyneb(Mekke 796, Mısır 805; kızı Zeyneb), Mûsâ(oğlu 'Abdü's-Samed: Mekke 856-9, hacc emîri 857) ve Süleymân (oğlu Î'sâ = Fât. b.'Umer b.Hafs, ölm. 770) oğlu Muhammed oğlu el-'Abbâs oğlu 919'da hacc emîri olan Ahmedü'l-İmâm ve bu sonuncunun kızkardeşi "Kahramânü'l-Muktedir" denilen Ümmü Mûse'l-Hâşimiyye.– 4.) Mûsâ: oğulları el-'Abbâs ve Ebû-Mûsâ Î'sâ (şâir: as-Sûlî, s.309-23). Bu Î'sâ 14 yıl Kûfe vâlîsi (750-764), 2. velîahd(764 – 775 + 777 – 783a), velîahd(754 – 764 + 775 – 777) olmuş, 783b'de 83 yaşında ölmüştür. Î'sâ'nın oğulları: el-'Abbâs(er-Reşîd'in Kûfe vâlîsi), İsmâ'îl(Mısır v. 798), 'Alî(Medîne v.799), 'Ubeyd'Ullaah, Dâwûd(Mekke ve Medîne 809), Mûsâ(ölm. 799, Mekke ve Medîne 796,

Mısır 787 + 791 + 795, Ermeniyye 794, Kûfe'de bir çok def'a; = el-'Aliyye b.el-Mehdî). Bu Mûsâ'nın oğulları: Yahyâ(Mısır vâlî muâvini 795), el-'Abbâs(Mekke 806,Mısır 813-4), 'Alî(Mekke 806), el-Fazl (Kûfe 812-5), İshâq (Yemen 815-6). Bu İshâk'ın oğlu Muhammed'in oğulları İshâq ve Hârûn(Mekke 881-4), bu sonuncunun oğlu Ebû-Bekr Muh.İbni Terince. Dâwûd b.Î'sâ b.Mûsâ b. Muh'in oğulları: Süleymân (Medîne v.muâvini 809) ve Muh. (Mekke 836-48). Bu Muhammed'in oğlu 'Abdullaah(Mekke 853-6) oğlu Muhammed oğlu Î'sâ oğlu Muhammed oğlu Hamza oğlu Sâlih oğlu Muh. oğlu Ebû-Yâ'lâ Muhammed Nizâmi'd-Dîn İbni'l-Hebbâriyye(1023-1115 Kirmân, Nizâmülmülk'ün hizmetinde şâir).– 5.) es-Seffâh.– 6.) el-Mansûr.

1.)) Ebü'l-'Abbâs 'Abd'İllaahi's* –SEFFÂH (Mekke, 724 - Enbâr 9.VI.754 = 30) (1. 'Abbâsî halîfesi: 25.I.750 – 3.VI.754 = 4, 4, 15): Horasan'da 'Abbâsîler adına bayrak açılması: VI.747, Kûfe'de es-Seffâh'ın halîfe îlânı: 29.10.749 cuma. Enbâr'da medfundur. el-Hasen(ölm.783) b.Zeyd b.el-Hasen b.'Alî b.'Ebî-Tâlib'in kızı Ümmü Seleme ile 751 civârında evlenmiştir. es-Seffâh'ın kızı, Halîfe el-Mehdî(amca-oğlu) ile evlenen Reyta, oğulları ise el-'Abbâs ile 767'de ölen Muhammed'dir (şâir: as-Sûlî, 9-10). Hânedan, ağabeyi ve halefi el-Mansûr'dan yürümüştür. 8 yaş büyük ağabeyi olan el-Mansûr ona halef olmuştur.

2.)) Ebû-Câ'fer 'Abd'İllaahi'l-MANSÛR(Mekke, VIII.716 - Bi'r Meymûne/ Mekke, 7.10.775 = 58, 10) (2. 'Abbâsî halîfesi: 3.VI.754 – 7.10.775 = 21, 3, 28): kardeşinin velîahdi (25.I.750 – 3.VI.754). Şâir. = Ümmü Mûsâ(el-Mehdî'nin annesi, Kayrevânlı Berberî câriye)=Fülâne b.İspehbez Hûrşîd(Taberistân: 740-61). = Fâtıme(Kürd asıllı) (Câ'fer'in annesi). (Taberî, III, 442). Kızı: el-'Uleyye (şâire: as-Sûlî, s.58-83) = Sâlih b.'Alî(b.bk., büyük amcası, çocukları oldu). el-Mansûr'un oğulları şunlardır:

1.) Î'sâ=Büreyhe b.İbrâhîm b.Yahyâ b.'Ali's-Seccâd. Oğulları: 'Alî, Ahmed (oğlu Muhammed, Mekke 867-8),İbrâhîm(oğlu Î'sâ oğlu Hârûn oğlu Muhammedü'l-Büreyhî).– 2.) el-'Abbâs(oğulları Muhammed, Medîne 793 ve İbrâhîm, Mûsul).– 3.) el-Kaasim.– 4.) Yâ'kuub.– 5.) Sâlih (Basra 819-21; oğlu 'Abdü'l-Melik = el-'Aliyye b.Hârûni'r-Reşîd, bunun oğlu İbrâhîm).– 6.) 'Abdü'l-Azîz.– 7.) Süleymân (Basra, Şâm 811) (şâir: as-Sûlî, s.10-7), oğulları Muh. ve Mûsâ. .– 8.) Yezîd(Basra 769-71): oğlu el-Mansûr(Yemen 781-3).– 9.) Ebû'-Î'sâ Muhammed (Kûfe 819-20): oğlu Î'sâ.– 10.) Ebü'l-Feth Câ'fer (ölm.806): hacc emîri 766, Basra, Mûsul 762 = Selsebîl. Kızı: Lübâbe = el-Hâdî(amca-oğlu, Hârûnü'r-Reşîd'in ağabeyi ve selefi). Dîğer kızı: Zübeyde =Hârûnü'r-Reşîd (amca-oğlu, b.bk.). Oğulları: 'Abdullaah(oğlu el-'Abbâs), İbrâhîm(hacc emîri 779), Î'sâ(Mûsul 793) = el-'Abbâse binti'l-Mehdî, 3. izd.792. Bunun oğulları: 'Ubeyd'Ullaah ve 'Alî(Mekke 851-3).– 11.) el-Mehdî.

---

* Burada "Ebü'l-'Abbâs" ilk oğlu doğduktan sonra alınmış künye'dir. Asıl doğuşta verilen adı "'Abd'Ullaah"tır. "es-Seffâh" isehılâfet tahtına geçer geçmez aldığı lekab'dır. Bütün 'Abbâsî halîfeleri, asıl adlarıyle değil, tahta geçince aldıkları bu lekab'la anılırlar. Emewî halîfeleri ise doğrudan doğruya doğuşta verilen isimleriyle anılırlar, saltanat adı almamışlardır: Mu'âwiye, Hişâm, Yezîd vs., bu halîfelere doğuşlarında verilen addır.

3.)) Ebû-Abd'Ullaah Muhammedi'l MEHDÎ (Îzec/Hûzistân 743?-Mâsezebân, 4.VIII.785 = 42?) (3.Halîfe: 7.10.775 – 4.VIII.785 = 9, 9, 28): avda atından düşerek öldü. 764'e kadar 2. velîahd, Horasan (Reyy) vâlîsi 758, velîahd: 764 – 7.10.775 = Reyta b.es-Seffâh(amca-kızı) izd. 762, = 'Uleyye(ölm. 825).– = el-Bahteriyye(el-Buhtüriyye: İbnü Kuteybe, s.193) b.Hûrşîd II (Taberistan ispehbed'i: 740-761) (Mansûr'un annesi).– = Meknûne('Aliyye'nin annesi).– Hayzürân bint 'Atâ el-Cû'reşiyye (Yemenli câriye) (bk. aşağıda no.5) (N.Abbott, *Two Queens of Baghdad*, New York 1946)(ölm. 789b)(el-Hâdî ve er-Reşîd'in anneleri).– =Şekle(el-Bahteriyye'nin hemşîresi) (İbrâhîm'in annesi).– Kızları: 'Uleyye, Süleyme, el-Bânûke, Mû'nise, Me'mûne, el-'Aliyye('Uleyye ile aynı olabilir, bestekâr, 777-825 = 48), (= Mûsâ(ölm. 799) b.Î'sâ b.Mûsâ b.Muhammed 'Abbâsî), el-'Abbâse (4. zevci: Câ'fer Bermekî, izd. 793, îdâmı: 27.I.803, vezîr, Bermekîler'e bk.) (777-825 = 48)*. el-Mehdî'nin oğulları:

1.)'Ubeyd'Ullaah.– 2.)Yâ'kuub.– 3.)'Abdullaah.– 4.)'Alî.– 5.)İshâq.– 6.) 'Abdü'r-Râhmân.– 7.) el-Mansûr(ölm.851b):Basra v.809, Bağdâd'da saltanat nâibi: VI.816- .– 8.) İbrâhîmü'l-Mübârek(Bağdâd, 20.VII.779 – Sâmerrâ, VII.839 = 60, 0): Müddeî: 14.VII.817 – 15.VI.819 = 1, 11, 2("el-Mübârek" adıyle). Şâir ve bestekâr. Velîahdi: 'Alî Rızâ(aş. bk.). Oğulları: Alî ve İshâq: 833'te Bağdâd'da Me'mûn seferde iken nâib olan bu İbr.'in kızı: Hibetullâh, şâire (aş-Sûlî, 50-4; Barbier de Meynard, *Ibrahim fils de Mehdi*, Paris 1869). 9) el-Hâdî.– 10.) er-Reşîd (3. oğul).

4.)) Ebû-Muhammed Mûse'l-HÂDÎ(Bağdâd, 760-Bağdâd, 15.I.786 = 26) (4. halîfe: 4. VIII.785 – 15.9.786 = 1, 1, 11) (tam adı: Hâdî ile'l-Haqq): öldürüldü. 2. velîahd: 775-777, velîahd: 777-4.VIII.785. = Lübâbe b.Câ'fer b.el-Mansûr(amca-kızı). Oğulları: İshâq, Câ'fer (doğ. 775), Muhammed, 'Abdullaah (bestekâr, ûd virtüözu, şâir: aş-Şûlî, s. 84-7), el-'Abbâs(Ermeniyye 788-9, Mısır 795-6, bir ara Kûfe v.).

5.)) Ebû-Câ'fer Hârûni'r-REŞÎD(Reyy, 21.II.766 – Tûs, 24.III.809=43, 1, 2) (5. halîfe: 15.9.786 – 24.III.809 = 22, 6, 9): 783a'de "er-Reşîd" adıyle 2. velîahd, velîahd: 4.8.785-15.9.786. 803'te hacc etti. 779-80 ve 781-2 Bizans seferlerinde serdâr ve İstanbul muhâsarası. Vel. olunca İfrîkıye, Mısır, Suriye, Ermeniyye ve Âzerbâycân v. oldu, niyâbeten Yahyâ Bermekî idâre etti. = Zübeyde (asıl adı: Emetü'l-Azîz) Ümmi Câ'fer(Bağdâd, 763-Bağdâd, VII. 831 = 68), izd. 782a(amca-kızı) (Zübeyde b.Câ'fer b.el-Mansûr) (el-Emîn'in ve Câ'fer'in annesi). = Merâcil b.Ustâdsîs(Îrânlı) (el-Me'mûn'un annesi).– =Mâride(Sogdlu Türk) (el-Mû'tasım'ın annesi) = 'Azîze b.el-Gıtrîf b.'Atâ el-Cüre-

* İlk 3 zevci, 'Abbâsî, prensleridir: 1. Muh . b.Sül.b.'Alî, kısa bir izdivaçtan sn. 789'da bu ölünce, ilkinin amcazâdesi olan 2. İbr. b.Sâlih b.'Alî, 3 yıl sn. 792'de bu da ölünce, 'Abbâse'nin amca-zâdesi olan Î'sâ b.Câ'fer'le 3. izdivaç ki bu zât da bir yıl sonra 793'te ölmüştür. 4. kocası da katledildi. Ebû-Nüvâs'ın hicviyyesi (Hârûnü'r-Reşîd'e hitâben): "birini ortadan kaldırmak istersen, cellâda verme, kızkardeşinle evlendir!".

şî, er-Reşîd'in dayı kızıdır. el-Gıtrîf, er-Reş'îd'in Yemenli çok mütevâzı' âileden dayısıdır. Yemen 786, Horâsân 791-2 v. oldu.– er-Reşîd'in oğulları: 1.) el-Emîn.– 2.) el-Me'mûn.– 3.) el-Mû'tasım.– 4.) Câ'fer.– 5.) Sâlih.– 6.) el-Kaasimi'l-Mû'temin: Haleb 809, 3. velîahd ve el-Cezîre-el-'Awâşım vâlîsi 799-809, 2. velîahd: 24.III.809-30.9.813.–7.)'Alî: hacc emîri 806.– 8.) Ebû-Î'sâ Muhammed: bestekâr ve şâir (aş-Sûlî, 88-94), oğlu: Î'sâ.– 9.) Ebû-Yâ'kuub Muhammed(oğlu Yâ'kuub).– 10.) Ebü'l-'Abbâs Muhammed(oğlu el-'Abbâs).– 11.) Ebû-Muhammed(oğlu Muhammed).– 12.) Ebû-Süleymân Muhammed (oğlu Süleymân).– 13.) Ebû-'Alî Muhammed(oğlu 'Alî).– 14.) Ebû-Ahmed Muhammed(oğlu Ahmed).– 15.) Ebû-Eyyûb Muh., şâir (aş-Sûlî, s.94-7) (oğlu Eyyûb). er-Reşîd'in kızları: Hamdûne ve 'Aliyye = İbrâhîm b.'Abdi'l-Melik b.Sâlih 'Abbâsî.

6.)) Ebû-Mûsâ Muhammedi'l-EMÎN(Bağdâd, IV.787 – Bağdad, 30.9. 813 = 26, 5) (6. halîfe: 24.III.809 – 30.9.813 = 4, 6, 5): ana ve baba tarafından Hâşimî olan 3 halîfeden (dîğerleri: Hazret-i 'Alî ve oğlu Hazret-i Hasen), biri. Hârûnü'r-Reşîd'in -küçük ölen- Câ'fer'den sonraki 3. oğlu. Suriye vâlîsi. Velîahd îlânı: 791. Annesi de Hâşimî olduğu için, 7 ay büyük ağabeyi el-Memûn'a tercîh ve takdîm edilerek veliyyü'l-'ahd, Me'mûn ise 2. vel. îlân edildi. Halîfe olunca Me'mûn onu tanımadı ve kendi halîfeliğini îlân etti. Ordu Me'mûn'u tuttu. Nihâyet Me'mûn'un ordusu, uzun bir muhâsaradan sonra Bağdâd'ı düşürdü ve el-Emîn'in başı kesildi. Me'mûn bu muhâsaraya katılmadı ve olayları Horasan'dan tâkıyb etti, daha uzun müddet de Bağdâd'a gelmedi.– Oğulları: 'Abdullaah: el-Kaaim bi'l-Haqq adıyle velîahd îlân edildi; babası el-Emîn tahta çıktığı zaman ilk zamanlarda amcası Me'mûn'dan sonra sâdece 2. velîahd idi. Şâirdir (aş-Sûlî, s.97-101). Nesli devâm etti. Annesi 30.000 parça repertuarı olan ünlü mugahiye Bezlü'l-Kübrâ'dır(ölm. 839) (*Ağânî*, VII, 75 v.dd.). Mûsâ: el-Emîn'in bu çocuk oğlu da Mûse'n-Nâtık bi'l-Haqq adıyle 2. velîahd îlân edildi; Me'mûn velîahdlikten düşürülmeden önce 3. velîahd idi (809-811).

el-Emîn'in 3. oğlu 'Abdullâh'dır.

7.)) Ebû-Câ'fer 'Abd'ullaahi'l-ME'MÛN "el-Kebîr = Büyük" (Bağdâd, 14.9.786 – Bedencûn çayı kıyısı/Tarsus, 9.VIII. 833 = 46, 10, 25) (7. halîfe: 30.9.813 – 9.VIII.833 = 19, 10, 9): 2. velîahd 791-24.III. 809, velîahd 24.III.809-10.810, müddeî 10.810-30.9.813. Taht şehirleri önce Merw, sonra Tûs, 15.6.819'da Bağdâd'a gelerek burası tekrar taht şehri oldu. Babasının ölümünde Reyy'de (Tahrân) idi. Âzerbâycân ve Horasan vâlîsi idi. 827'de Sünnî'liği bırakarak Mû'tezilî oldu; hayâtının son 6 yılını bu mezhebde geçirdi. 798'de resmen 2. velîahd îlân edilerek Horasan verilmişti. 832'de Mısır'a gitti ki bütün Râşidûn-Emewî-Abbâsî târîhinde halîfe sıfatıyle Mısır'a giden tek halîfedir. Bizans seferinde iken öldü ve Tarsus'ta gömüldü.– = Hadîce Bûrân Binti'l-Hasen b.Sehl b.'Abd'İllaah's-Serahsî(Îrânlı) (ölm. Serahs, 16.VI.850, VI.816'dan önce Bağdâd'da saltanat nâibi) (807-I.884 = 77), izd. 23.12.825, izdivaç müddeti: 7, 7, 17.– el-Me'mûn'un oğulları: Câ'fer ve el-'Abbâs. el-'Abbâs(ölm. Menbic, 838): hapiste öldürüldü. Haleb 828, Şâm 829, el-Cezîre ve 'Awâşım 828, müddeî 8.833 ve 838. Oğlu Muh., bunun oğlu Ebü'l-Ganâim 'Abdi's-Samed (Bağdâd'da 1073'de öldü, muhaddis).- el-Me'mûn'un kızları: Ümmü Habîb ve Ümmü'l-Fazl: bu iki kızkardeşten birincisi ile baba 8. İmâm ve

ikincisi ile de oğul 9. İmâm evlendiler. 8. İmâm(1.9.799-16.VIII. 818 = 18, 11, 15) 'Aliyyü'r-Rizâ(764-16.VIII. 818 = 54), "er-Rizâ min-Âli Muhammed' unvânıyle 'Abbâsî hılâfet velîahdi îlân edildi: 818'de Serahs'ta Ümmü Habîb ile evlendi. Zehirlenerek öldü. Oğlu 9. İmâm (18. 8.818-12.830 = 12, 4) Muhammedü't-Takıyyi'l-Cewâd, üvey annesinin kızkardeşi ile Bağdâd'da 830'da evlendi. Fakat bir kaç ay sonra öldü (1.VI.811-12.830 = 19, 6).

8.)) Ebû-İshâq Muhammedi'l-MÛ'TAṢIM (Bağdâd, 796 - Sâmerrâ, 5.I. 842 = 46) (9.VIII.833 – 5.1.842 = 8, 4, 27): Hârûnü'r-Reşîd'in 8. oğludur. –İmâm 'Alî Rızâ'nın kısa velîahdliği hâriç- ağabeyi el-Me'mûn'un velîahdi ve bu arada Mısır vâlîsi oldu. 828'de Mısır'la berâber Suriye-Filistin de kendisine verildi. 10.VII.816 haccında hacc emîri idi. 10.835'te taht şehrini Bağdâd'dan yakınlardaki Sâmerrâ'ya götürdü, orada medfundur. Tarsus'ta ordugâhta cülûs edip 10.833'te Bağdâd'a geldi.– = Karâtîs b.Bâbek(izd. 838), = Şücâ'(Türk) (ölm. 6.861) (el-Mütewekkil'in annesi).– el-Mû'tasım, annesi Türk olan ilk halîfedir.– Çocukları; 8 kız, İshâq, 'Alî, Ahmed, Muhammed(= Sicilyalı Muhâriq, el-Müsta'în'in annesi) (2. oğul) (oğlu: el-Müsta'în) Hârûn (şâir, aṣ-Ṣûlî, s.101-4), el-Wâsık(Wâsiq) ve el-Mütewekkil.– el-Mû'tasım, 827'de velîahd iken Mûtezile mezhebine geçti ve hılâfeti boyunca bu mezhebi muhâfaza etti.

9.)) Ebû-Câ'fer Hârûni'l-WÂSIK-b'İllaah (811b-847 = 36) (9. halife: 5.1.842 – 9.VIII.847 = 5, 7, 5): el-Mû'tasım'ın büyük oğlu. Velîahd: 9.VIII.833-5.1.842. Bağdâd vâlîsi (babası Sâmerrâ'dadır): 10.835-5.1.842. Sâmerrâ'da medfun. Bestekâr. Taht şehri Sâmerrâ ve mezhebi Mûtezile idi. = Karâtis (Rûm, el-Mühtedî'nin annesi), = Karb.– Oğulları: Câ'fer, Ebü'l-Kaasim 'Alî 'Abdillaah (oğlu el-Kaasim) ve el-Mühtedî.– 'Abbâsîler, nasıl Hârûnü'r-Reşîd'in oğullarından en küçüğü Mû'tasım'dan devâm etmişse, Mû'tasım'ın oğullarından da büyükleri Wâsık'tan değil, küçükleri Mütewekkil'den yürümüştür.

10.)) Ebü'l-Fazl Câ'feri'l-MÜTEWEKKİL (Femü's-Sılh/Bağdâd, III.822 – Sâmerrâ, 12.12.861 = 39, 9) (10. halîfe: 9.VIII.847 – 12.12.861 = 14, 4, 4): el-Mû'tasım'ın 3. oğlu. Annesi Türk olan -babasından sonra- 2. halîfe(baba-annesi de Türk oluyor). Taht şehrini Sâmerrâ'da devâm ettirdi. Nedîmi Türk el-Feth b. Hâqân ile beraber öldürülmüştür (öldüren Türk generallerindan Bağir'dir). Türk birlikleri, oğlu Muntasır'ı tutuyorlardı. 848b'ye kadar Mûtezile mezhebinde kaldı, fakat hılâfetinin 2. yılına Sünnî-Hanefî mezhebine dönerek başladı. Mûtezile mezhebi kesin şekilde bırakıldı (bugün yeryüzünde hiç bir Mû'tezilî yoktur) (Mû'tezile ilk 4 Halîfe'yi meşrû tanır. Kelâm mes'elelerinde Sünnî, Şî'î ve Hâricîler'den ayrılır). Sâmerrâ'da medfun.– = es-Seyyide Kabîha (869'da Mekke'ye sürüldü, ölm. 878, Rum asıllı) (el-Mû'tezz'in annesi). = Fityân (el-Mû'temid'in annesi). = Mâlike b.'Abd'İllaah b.el-Kaasim(Hazret-i Hasan soyu). = el-Müntasır'ın annesi (Habeş) = el-Mû'tazıd'ın annesi Katûl (Berberî) .– Oğulları: el-Müntasır (aş.bk.), el-Mû'tezz(aş.bk.), el-Mû'temid(aş.bk), Ebû'-Î'sâ Muh. (beskekâr ve şâir, aṣ-Ṣûlî, s.104-6, oğlu Î'sâ), İshâq (oğlu Muhammed oğlu Ahmed), el-Fazl, Ebü'l-Hüseyn(müddeî II.908, oğlu el-Hüseyn), İbrâhîmi'l-Müeyyed-b'İllâh(866'da öldürüldü,

Şâm v.849a, 3. velîahd 849b, velîahd: 25.1.866), Ebû-Ahmed Talha'l-Muwaffak "en-Nâsır li-Dîni'llaah Zu'l-Wizâreteyn"(ölm.891; 875 velîahd îlânı, Mekke 870-3, Haleb 872, Basra 871-5, Fârs 871; 883a'den itibâren iktidar hemen hemen ona geçti, ağabeyi Halîfe, Sâmerrâ ve sonra Wâsıt'ta otururken o Bağdâd'da gerçek saltanat sürdü) = Zirâr (Rûm) (el-Mû'tazıd'ın annesi); oğulları: el-Mû'tazıd(aş. bk.), Hârûn(ölm.884a), 'Abdü'l-Wâhid(5.IV.902'de tevkıyf edildi); 'Abbâsîler, Mütewekkil'in halîfe olan 3 oğlundan değil, tahta çıkamıyan bu oğlu Talha'l-Muvaffak'tan yürüdü.

Ebû-Îsâ Muh.('Abd.), 300 şarkı bestelemiştir.

11.)) Ebû-Câ'fer (Ebû-Abd'Ullaah) Muhammedi'l-MÜNTASIR-b'Illaah(Bağdâd, IV.833 – Sâmerrâ, 6.VI.862 = 28, 10) (11. halîfe: 12.12.861 – 6.VI.862 = 0, 5, 24): 849b'da velîahd îlân edildi. Mekke 848a-51b, Mısır 849b-856, Medîne 862, Haleb, Mûsıl ve Reyy 849b-50a. Bestekâr. Sâmerrâ'da medfun. Kısa saltanatında taht şehri Sâmerrâ. Oğulları: Câ'fer ve 'Abdullaah.

12.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedi'l-MÜSTA'ÎN-b'Illâh (Bağdâd, 831- Sâmerrâ, 10.866=35) (12.halîfe: 6.6.862-25.1.866=3, 7, 19): Vel. 12.12.861-6.6.862. Hılâfetten ferâgat ettiği hâlde, 9 ay sonra öldürüldü. Sâmerrâ'da saltanat sürdü ve oraya gömüldü. Oğlu: el-'Abbâs.

13.)) Ebû-'Abd. Muhammedi'z-Zübeyri'l-MÛ'TEZZ-b'Illâh(Sâmerrâ, 845 – Sâmerrâ, 16.VII.869 = 24) (13. halîfe: 25.1.866 – 11.VII.869 = 3, 5, 17): Hal'inden 5 gün sonra öldürüldü. Kubbetu's-Suleybiye'de medfun. 2. velîahd îlânı 849b. Fârs 849a.– Oğlu: Ebü'l-'Abbâs 'Abd'Illaahi'bni'l-Mû'tezz(Sâmerrâ, 1.11.861 – Bağdâd, 29.12.908 = 47): "er-Razî-B'Illâh" unvânıyle 16.12.908'de bir gün halîfe oldu. 13 gün sonra öldürüldü. Bestekâr, şâir ve müellif (aş-Şûlî, s.107-296). Arab şâirlerinin en büyüklerinden biri. Oğlu: el-'Abbâs.

14.)) Ebû-İshâq (Ebû-'Abd'Ullaah) Muhammedi'l-MÜHTEDÎ-b'Illâh(Bağdâd, 833 – Sâmerrâ, 19.VI.870 = 37) (14. halîfe: 11.VII.869 – 19.VI 870 = 0, 11, 9): Sâmerrâ'da saltanat sürdü. Orada Kubbetu's-Suleybiye'ye gömüldü. 847'de müddeî (9.VIII.). Babası el-Wâsık'ın velîahdi (5.I. 842-9.VIII.847), velîahdi olduğu halde tahta geçirilmedi, 14 yaşında olduğu söylendi, amcası el-Mütewekkil halîfe oldu. Bu da öldürüldü.– Oğulları: İshâq, 'Abdullaah, 'Abdü'l-Wüdûd(oğlu 1059'dan sonra Bağdâd'da ölen vâiz Ebû-'Alî'l-Hasen oğlu 'Alî) ve 'Abdü's-Samed. Bunun oğlu Ahmed 'Alî'nin oğlu: Ebû-Hüseyn Muhammedi'l-Hâtıb İbni'l-Gark, "Râhibü Beni'l-'Abbâs"(994-1072 = 78, muhaddis) (oğlu Hüseyn).

15.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedi'l-MU'TEMİD'il' Allaah (Sâmerrâ, 843 – Sâmerrâ, 15.10.892 = 49) (15. halîfe: 19.VI.870 – 15.X.892 = 22, 3, 26): Sâmerrâ'da medfun. Bestekâr. Sâmerrâ'da saltanat süren son halîfe. Ondan sonra taht şehri olarak Bağdâd'a dönüldü. Oğulları: el-'Abbâs, İshâq, Câ'ferü'l-Müfevvizi'la'llaah (babasının velîahdi: 19.VI.870) ve Ebû-'Abdillaah Muhammed (müddeî 908, aynı yıl öldürüldü, oğlu 'Abdullaah).

16.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedi'l-MU'TAZID-b'İllâh(Sâmerrâ, IV.857-Bağdâd, 5.IV.902 = 45, 0) (16. halîfe: 15.X.892 – 5.IV.902 = 9, 5, 21): bestekâr. Velîahd 891-2, Zencîler üzerine serdâr 880a, Suriye'yi Tolunoğulları'ndan istirdâdı 885a.– = Çiçek (Ar.Cîcek) (Türk) (el-Müktefî'nin annesi). = Seyyide Şagab(Türk) (ölm. 933) (el-Muktedir'in annesi).– = Karâtîs (Berberî (el-Kaahir'in annesi.).- = Katrü'n-Nedâ(879?-900 = 21?, izd.893) b.Humâreweyh b.Ahmed b.Tolun (Türk).– Oğulları: el-'Abbâs, Garîb(oğlu Hârûn VI. 934'te müddeî ve katl), Hârûn(oğlu 31.X.932'de müddeî olan Ebû-Ahmed Î'sâ, bunun oğulları Ahmed ve el-Müstedcîr, Âzerbâycân v.863), 17.) el-Müktefî. 18.) el-Muktedir, 19.) el-Kaahir.

Seyyide Şagab(878-933=55): amcası Bedr(oğulları Hilâl ve Ahmed); Şagab'ın kardeşi Garîb(oğulları Hârûn ve Kaarin), Garîb'ın dâmâdları olan Bedr b.'Abdillâh'ın 3 oğlu, Abbâsî kumandanlarıdır(Z.Kitapçı, *Şagab Hâtûn, Türk Dünyâsı Araştırmaları*, LXX, 2.1991, s.1-63).

17.)) Ebû-Muhammed 'Aliyyi'l-MÜKTEFÎ-b'İllâh(Sâmerrâ, 878-Bağdâd, 14.VIII.908 = 30)(17. halîfe: 5.IV.902 – 14.VIII.908 = 6, 4, 9: annesi Türk olan 3. halîfe. Velîahd: 15.X.892-5.IV.902. Reyy 894-899, el-Cezîre = Rakka 899 – 5.IV.902.– Oğulları: Ebû-Ahmed(oğlu Ahmed), Î'sâ (Müstecîr-b'İllâh adıyle müddeî 960), Muhammed ve 22.) el-Müstekfî. Kızı = el-Kaasim Weliyyi'd-Dewle (17'nin vezîri: 902-4) b.'Ubeydillâh b.Wehb.

18.)) Ebü'l-Fazl Câ'feri'l-MUKTEDİR-b'Illâh(Bağdâd, 14.X.895-Bağdâd, 31.X.922 = 37, 0, 18) (18.halîfe: 14.VIII.908 – 31.X.932 = 24, 2, 18): annesi Türk olan 4. halîfe. 'Abbâsîler, el-Mû'tazıd'ın oğullarından bu el-Muktedir'den yürümüş, ağabeyi el Müktefî ile kardeşi el-Kaahir'in nesilleri kesilmiştir. Bu da katledilmiştir. = Hâlûb(el-Müttekî'nin annesi), = Zalûm(er-Râzî'nin annesi), = Fülâne b.Ebi'n-Necm Bedri'l-Mû'tezıdî(katli Bağd. 14.8.902, Mû'tezıd'ın başkumandanı) (izd. 902'den önce). Oğulları: 20.) er-Râzî, 21.) el-Müttekî, 23.) el-Mutî', Ebû-Ahmed 'Abdi'l-Wâhid (oğlu Ahmed), el-'Abbâs, Muhammed, Hârûn(Fârs 31.X.932'ye kadar), 'Alî (Reyy 31.X. 932'ye kadar), Î'sâ (oğlu el-Hasen oğlu 1048b'de ölen Ebü'l-Hasen Muh. oğlu Hasen), Ebû-Muhammed İshâq. Bu sonuncunun oğulları: 25.) el-Kaadir ve Muhammed. el-Muktedir'in oğulları içinde 'Abbâsîler, yalnız bu İshâk'ın oğlu el-Kaadir'den yürümüş, dîğer oğulların nesli bir kaç kuşak sonra kesilmiştir.

19.)) Ebû-Mansûr Muhammedi'l-KAAHİR-b'İllâh(ölm.Bağdâd, X.950) (19. halîfe: 31.X.932 – 24.IV.934 = 1, 5, 24): Müddeî 28-30.II.929. Hal'inden sonra kör edildi, 12 yıl mahbûs olarak daha 16,5 yıl yaşadı. Oğulları Mansûr ve Ebü'l-Kaasim 'Abdi's-Samed(oğlu el-Kaasim).

20.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmed (Muhammed)i'r-RÂZÎ-b'İllâh(Bağdâd, XII. 909-Bağdâd, 18.XII.940 = 31, 0) (20. halîfe: 24.IV.934 – 18.XII.940 = 6, 7, 24): dîvân sâhibi şâir olan son 'Abbâsî halîfesi. 914: Mûnis Hâdim'in lalalığında Mısır vâlîsi.– Oğulları: el-'Abbâs, Ebû-Câ'fer(oğlu Câ'fer), Ebü'l-Fazl 'Abdillaah(oğlu el-Fazl).

21.)) Ebû-İshâq İbrâhîmi'l-MÜTTEKÎ'l-İllâh(ölm. Bağdâd, VII. 968) (21. halîfe: 18.XII.940 – 12.X.944 = 3, 9, 25): hal'inden sonra 24 yıla yakın daha yaşadı. Oğlu: Ebû-Mansûr İshâq = Seyyide b.Nâsırüddewle (Hamdânî) (bunun oğlu Mansûr).- el-Müttekî, selefi'nin ölümünden 5 gün sonra cülûs etti. Son zamanlarında Mûsul'da, sonra Rakka'da oturdu. Bağdâd'a dönerken Sindiyye'de Bağdâd'dan gelen emîrü'l-ümerâ Tüzün tarafından gözlerine mil çekilip hal' edildi.

22.)) Ebü'l-Kaasim 'Abd'Îllaahi'l-MÜSTEKFÎ-b'Îllâh "Îmâmü'l-Hakk"(Bağdâd, 900? - Bağdâd, X.949 = 49?) (22. halîfe: 12.X.944 – 29.I.946 = 1, 3, 18): hal' edilip gözlerine mil çekildi, 4 yıl sonra öldü. Oğulları: el-Kaasim ve Ebü'l-Hasen Muhammed(bunun oğulları el Hasen ve Ebü'l-Fazl Câ'fer, bu sonuncunun oğlu el-Fazl).– el-Müstekfî, babası el-Müktefî'nin saltanatında velîahd idi(5.IV.902-14.VIII.908).

23.)) Ebü'l-Kaasimi'l-Fazli'l-MUTIYYÎ'llâh(Bağdâd, ? - Deyr-i 'Aqûl, X.974) (23. halîfe: 29.I.946 – 5.VIII.974 = 28, 6, 7): ferâgat ettikten 2 ay sonra öldü. Bağdâd'da medfundur. Oğulları: el-Kaasim, 24.) at-Tâ'î.

24.)) Ebû-Bekr 'Abdi'l-Kerîmi't-TÂ'Î-Îllâh(ölm. Bağdâd, 1003) (24. halîfe: 5.VIII.974 – 29.XI.991 = 17, 3, 25): Velîahd: 29.I.946-5.VIII.974. Hal'inden 12 yıl sonra öldü; namâzını Halîfe el-Kaadir kıldırdı.– = Şâhnâz b.'Îzzüddewle(Büweyhî), izd. 975a.– = Fülâne b.Adudüddewle(Büweyhî), izd. 981a.– 977: Bağdâd'da ilk def'a olarak Halîfe ile berâber başka bir şahsın('Adudüdewle) adının hutbe'de zikri.– Oğlu: Bekr.– Kızları: 1.) 'Uleyye Şâh-Zemân = 'Îzzüddewle Bahtiyâr(Büweyhî). 2.) Fülâne = 'Adudüddewle (Büweyhî) (Isfahân, 24.IX.936 – Bağdâd, 26.III.983 = 46, 6, 2) (Şîrâz: 949-983, emîrü'l-ümerâ 978-983, sultân = imparator: 977), bk. Büweyhîler.

25.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedi'l-KAADÎR-b'Îllâh(Bağdâd, VII.947 – Bağdâd, 29.XI.1031 = 84, 4) (25. halîfe: 29.XI.991 – 29.XI.1031 = 40, 0, 0): günü gününe 40 yıl tahtta kalarak Bağdâd 'Abbâsîler'i arasından oğlu el-Kaaim ve en-Nâsır'dan sonra 3., fakat en yaşlı ölmek bakımından 1. gelir (bu bakımdan el-Kaaim 2.'dir). Kelâm bilgini ve müellif.= Bedrü'd-Dücâ(Ermenî) (ölm. 1060) (el-Kaaim'in annesi).– = Katrü'n-Nedâ(Rûm) (ölm.VIII.1060).– = Sekîne b.Bahâüddewle (Büweyhî) (ölm.1031).– Oğulları: 26.) el-Kaaim, el-'Abbâs, el-Gaalib(bunun kızı 1089'da öldü).

26.)) Ebû-Câ'fer 'Abd'Îllaahi'l-KAAÎM-biEmr'Îllâh (Bağdâd, 8.XI. 1001 – Bağdâd, 3.IV.1075 = 73, 4, 25) (26. halîfe: 29.XI.1031 – 3.IV. 1075 = 43, 4, 4): bütün 'Abbâsî halîfelerinin en-Nâsır'dan sonra en fazla tahtta kalanı. Bütün halîfeler içinde hılâfet müddeti en-Nâsır'la el-Kaaim'i geçen tek şahıs, Kaanûnî Sultan Süleyman'dır.– Bunun zamânında Vezîr Besâsîrî, Halîfe'yi Hadîse'ye sürüp Bağdâd'da Şîî Fâtımî imâmı adına 11 ay, 20 gün hutbe okuttu: 25.XII.1058-14.XII.1059. Bunun üzerine Selçuklu sultânı Tuğrul Bey, Bağdâd'a gelip müdâhale etti. Halîfelerin saltanat sıfatlarını alarak yalnız rûhânî sıfatları ile bıraktı. Bundan böyle Bağdâd'da da halîfeden sonra Selçuklu sultânının adına hutbe okunmıya başlandı. 1070'de Hicâz'da Fâtımî hutbesi yerine Abbâsî-Selçuklu hutbesi geçti.– Kızı Seyyide Hâtûn = Sultân Muhammed Tuğrul Bey(1040-1063), izd. 17.II.1063, izd. müddeti 0, 6, 15.– Oğulları: el-Câ'fer ve Muhammed Zahîretü'd-Dîn (ölm.I.1056), velîahd: 29.XI.1031-I.1056 = 24,2 = Ürcüwân "Kurretü'l-'Ayn" (Ermenî) (ölm. 1118'den sonra) (el-Muktedî'nin annesi). Zahîretü'd-Dîn'in oğlu: 27.) el-Muktedî.

27.)) Ebü'l-Kaasim(Ebü'l-'Abbâs) 'Abd'Îllaah 'Ubeddeti'd-Dîni'l-MUKTEDÎ-bi-Emr'Îllaah(Bağdâd, 24.VII.1056 – Bağdâd, 4.II.1094 = 37, 6, 11) (27. halîfe: 3.IV.1075

– 4.II.1094 = 18, 10, 1): posthume (babasının ölümünden sonra doğma). Doğar doğmaz velîahd. Bunun zamânında 1087'de Endülüs'te ve Fâs'ta hutbe, yeniden 'Abbâsî halîfesi adına okunmıya başlandı.– = 1. Fülâne b.Sultân Alp-Arslan(ölm.1086'dan önce), izd. XII.1071.– = 2. Mâh-Melek b.Alp-Arslan b.Melik-Şâh(1'in birâder-zâdesi), halasının ölümünden sonra izd. 13.III.1087(ölm. Isfahân, I.1090, izd.müddeti 2, 10) (Câ'fer'in annesi).– Oğulları: Ebü'l-Fazl Câ'fer (Bağdâd, 1.II.1088 – Isfahân, VI.1093 = 5, 4): hayâtı boyunca velîahd. Sultân Melik-Şâh'ın torunu olan bu şehzâde, Selçuklular tarafından ileride babasının yerine halîfe yapılmak üzere Isfahân Türk imparatorluk sarayına alınmış Türk usûlü terbiye ediliyordu, öldü; Ebû-Câ'fer Mûsâ(doğ. 1079b) (oğlu Câ'fer); Ebû-Muhammed Hârûn (12.V.1078-1140?= 62?) (oğlu Muhammed), Müstezhir'den 7 gün küçük olduğu için tahta çıkamadı; 28.) el-Müstazhir; el-'Abbâs; el-Kaasim.

28.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedi'l-MÜSTAZHİR-b'İllâh(Bağdâd, 5.V.1078 - Bağdâd 6.VIII.1118 = 40, 3, 2) (28. halîfe: 4.II.1094 - 6.VIII.1118 = 24, 6, 0): Velîahd VI.1093-4.II.1094 = 0,8.– = Seyyide 'Ismet Hâtûn b.Sultân Melik-Şâh, izd.1110, izd.müddet 8.– = Fülâne(Habeş) (el-Muktefî'nin annesi).– Oğulları: 29.) el-Müsterşid, 31.) el-Muktefî, Ebü'l-Hasen(ölm.1131, oğlu el-Hasen), Ebû-Tâlibi'l-'Abbâs(oğlu Tâlib).

29.)) Ebû-Mansûri'l-Fazli'l-MÜSTERŞİD-b'İllâh(Bağdâd, 1093 – Merâga, 30.VIII.1135 = 42) (29. halîfe: 6.VIII.1118 – 30.VIII.1135 = 17, 0, 25): Merâga'da Selçuklu sultânı Mes'ûd'un misâfiri iken Bâtınîler tarafından öldürüldü, oraya gömüldü.– = Fülâne b.Sultân Sancar Selçukî, izd.1124, izdivaç müddeti 11.– Oğulları: 30.) er-Râşid ve Ebû-Bekr. Ebû-Bekr'in oğlu 'Alî oğlu el-Haseni'l-Kayy(veyâ: Kahiyy) oğlu el-Hâkim I(bk.Mısır Abbâsîleri).

30.)) Ebû-Câ'fer Mansûri'r-RÂŞİD-b'İllâh(Bağdâd, 1107 - Isfahân, 6.VI.1138 = 31) (30. halîfe: 30.VIII.1135 - 17.IX.1136 = 1, 0, 18): bu da babası gibi Bâtınîler tarafından öldürüldü. Selçuklu sultânı Mes'ûd tarafından, Mûsul'a 'İmâdüddîn Zengî'nin yanına gittiği için hal' edilmişti. 1 yıl, 8 ay, 19 gün sonra öldürüldü.– Oğulları: Câ'fer ve el-Hüs. el-Hüseyn'in oğlu Ebû-Bekr oğlu 'Alî (bu son şecerenin şu rivâyeti de var: el-Hasen b.Ebî-Bekr b.'Alî b.el-Hasen b.er-Râşid, Wüstenfeld ve ondan naklen Zambaur'de böyle).

31.)) Ebû-'Abd'İllaah Muhammedi'l-MUKTEFÎ-li-Emr'İllâh (Bağdâd, 9.IV.1096 - Bağdâd, 12.III.1160 = 63, 11, 3) (31. halîfe: 17.IX.1136 - 12.III.1160 = 23, 5, 25): = Fülâne b.Sultân Muhammed Tapar Selçukî.– = Nercis (Tâûs) (Gürcî) (el-Müstencid'in annesi).– Kızları: Seyyide Fülâne = Alp-Arslan b.Mahmûd b.Muhammed Selçukî ve Seyyide Fülâne = Muhammed b.Mahmûd Selçukî (nişan hâlinde kaldı).– Oğulları: 'Abdullaah, Ebû'-Alî(ölm.1160, katl, oğlu 'Alî), Ebû-Câ'fer (ölm.1160'tan sonra, büyük oğul) ve 32.) el-Müstencid.

32.)) Ebü'l-Muzaffer Yûsufi'l-MÜSTENCİD-b'İllâh(Bağdâd, 13.VIII.1116 – Bağdâd, 20.XII.1170 = 54, 4, 8) (32. halîfe: 12.III.1160 – 20. XII.1170 = 10, 9, 9): katledildi. Velîahd: 17.IX.1136-12.III.1160. = Gazze(Ermenî) (el-Müstezî'nin annesi).–

Kızı: Fîrûzâciyye.– Oğulları: el-Muzaffer, Ebû-'Alî(oğlu 'Alî) ve 33.) el-Müstezî.

33.)) Ebû-Muhammedi'l-Haseni'l-MÜSTEZÎ-bi-Emr'Illâh (Bağdâd, 23. II.1142 – Bağdâd, 30.III.1180=38, 1, 6) (33. halîfe: 20.XII.1170 – 30.III.1180 = 9, 3, 11): = Zümürrüd Hâtûn (Türk) (en-Nâsır'ın annesi).– 4.IX.1171: Fâtımîler'in düşmesi üzerine Mısır'da tekrâr Abbâsîler adına hutbe okunmıya başlanması.– Velîahd: 12.III.1160-20.XII.1170.– Oğulları: Muhammed ve 34.) en-Nâsır.

Zümürrüd Hâtûn(1142?-1202=60?), izd.1157.

34.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmedi'n-NÂSIR-li-dîn'Illâh(Bağdâd, 1158-Bağdâd, 7.X.1225 = 67) (34. halîfe: 30.III.1180 – 7.X.1225 = 45, 6, 8): = Melîke Hâtûn b.Kılıç-Arslan II Selçukî(Türkiye).– Annesi Türk olan 5. halîfe. Bütün halîfeler içinde Kaanûnî Sultan Süleyman'dan sonra en çok tahtta kalanı.– Oğulları: el-'Abbâs, Ebü'l-Hasen 'Alî(velîahd iken ölm. 1215; oğlu el-Hasen) ve 35.) ez-Zâhir.– Velîahd: 20.XII.1170-30.III.1180.

35.)) Ebû-Nasr Muhammedi'z-ZÂHİR-li-Emr'Illâh(35. halîfe: 7.X.1225 - 11.VII.1226 = 0, 9, 5): Velîahd 1215-7.X.1225.– Oğulları: Nasr, Huffacî(ölm.1242'den sn.), 36.) el-Müstansır ve el-Müstansır II (ilk Mısır Abbâsî halîfesi, aş.bk.)

ez-Zâhir(1188-1226=38) ve ağabeyi Ebü'l-Hasen 'Alî(1186-1215=29), Melîke Selçuqî Hâtûn'dan doğmakla, İkinci Kılıç-Arslan'ın torunları ve ez-Zâhir, annesi Türk olan 6. Abbâsî halîfesidir. Melîke Hâtûn(1159-1189=30), Halîfe en-Nâsır'la 1185'te -ilk eşinden boşanarak- evlendi.

36.)) Ebû-Câ'feri'l-Mansûri'llaahi'l-MÜSTANSIR-b'Illâh(36.halîfe: 11.VII.1226 - 15.X.1242 = 16, 3, 5): Velîahd: 7.X.1225-11.VII.1226.– Oğulları: Câ'fer (bunun torunu 'Abdülkaadir, bunun oğlu da Emîr Gıyâsüddîn Muh.'dir ki 1330 yıllarında - çokdan beri-Semerkand'da yaşıyordu: İbnü Battûta, III,52-4, Gibb trc., III,568-9) ve 37.) el-Müstâ'sım.

37.)) Ebû-Ahmed 'Abd'Illaahi'l-MÜSTÂ'SIM-b'Illâh(Bağdâd, 1212-Bağdâd, 20.II.1258 = 46) (37.halîfe: 15.X.1242 – 10.II.1258 = 15,3, 26): Velîahd: 11.VII.1226-15.X.1242.– Oğulları: Ebû-Bekr ile Ahmed, 20.II.1258'de babaları ile berâber öldürüldüler. Mübârek adlı oğlu Merâga'ya giderek bir Moğol kızı ile evlendi. el-Müstâ'sım'ın 2 de kızı vardır.– Vezîri İbnü 'Alkame, Şîî idi. Hulâgû'nun himâyesinde halîfe-imâm olabileceği hayâliyle Halîfe'ye hiyânet etti. Hulâgû'ya teslîm olan Halîfe, 10 gün sonra öldürüldü. Bağdâd, müşrik Moğollar'ın eline düştü.

Mısır Abbâsîleri

3 yıl, 4 ay, hılâfet makaamı -ilk def'a olarak- açık kaldı. Müşrik Moğollar'a karşı İslâm'ın en kudretli gücünü teşkîl eden Mısır-Suriye Türk Memlûk sultânı Baybars, bir Abbâsî prensini Kaahire'de halîfe îlân etmeyi kararlaştırdı. Bu sûretle Kaahire Abbâsî halîfeleri devri başladı. Bunlar, Bağdâd Abbâsîleri gibi aynı zamanda hükümdar değillerdi. Sâdece dünyâ Müslümanları'nın en büyük lideri ve bütün Sünnî Müslümanlar'ın mânevî başı idiler. Bu durum, Yavuz Sultan Selîm'in Merc-i Dâbık meydan muhârebesinde Memlûk sultânını öldürmesi ve son halîfeyi esîr etmesine kadar devâm etti. Meydan muhârebesinin cuma günü Haleb Ulu Câmii'nde Yavuz Sultan Selim, kendi adına "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn" diyerek hutbe okuttu. Bu sûretle

hılâfet, Arablar'dan Türkler'e, Osmanoğulları'na geçti. 4 mart 1924'te ilgaa edilinceye kadar Osmanoğulları'nda kaldı. 1924'ten bu yana halîfe ortadan kaltı. Bu makaama hiç kimse seçilmedi.– Mısır Abbâsîleri'ni, yeniden 1'den îtibâren numara vererek neseb bakımından sunuyorum:

1.)) Ebü'l-Kaasim Ahmedi'l-Müstansır-b'Illâh(II) (halîfe: 9.VI.1261 24.XI.1261 = 0, 5, 15): 35. Bağdâd Abbâsî halîfesi ez-Zâhir'in (1225-1226) oğlu ve 36. halîfe el-Müstansır'ın(1226-1242) kardeşi, 37. ve son Bağdâd halîfesi el-Müstâ'sım'ın (1242-1258) amcasıdır. Yeğeni son halîfe tahtını kaybedince, Abbâsî hânedânının şefi ve müddeî durumuna geldi(10.II.1258-9.VI.1261 = 3, 3, 29). Kaahire'ye gidip Sultan Baybars tarafından halîfe îlân edildi. Fakat bir kaç ay sonra Bağdâd'ı geri almak üzere Irâk'a Moğollar üzerine yürüdü. 'Ane yakınlarında Moğollar'la savaşırken şehîd oldu. Oğlu: el-Kaasim. Moğollar'ın İlhanlılar denen dalından Irâk'ın geri alınamıyacağı anlaşıldı.

2.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmed el-Hâkim I bi-Emr'Illâh(halîfe: 24.XI.1261 - I.1302 = 40, 2): II. Müstansır'ın nesli olmadığı için, bir müddet sonra Sultan Baybars, Abbâsî prenslerinden bu zâtı bularak Kaahire'de halîfe îlân etti. Bu da selefi gibi Bağdâd'da doğmuş, Kaahire'de öldürülmüş, bütün Mısır Abbâsîleri'nin atası olmuştur. 29. halîfe el-Müsterşid'in (1118-1135) torununun torunudur (el-Hâkim b.el-Hasen b.'Alî b.Ebî-Bekr b.el-Müsterşid). Ancak çeşitli kaynaklarda iki başka şecere de görülmüştür (biri şöyle: el-Hâkim I b.el-Hasen b.Ebî-Bekr b.'Alî b.el-Hasen b.er-Râşid b.el-Müsterşid). Bir kızkardeşi olan el-Hâkim'in Muhammed, Zekeriyyâ, Ebû-Bekr adlı oğullarının annesi, aynı hâtundur.– Oğulları: Muhammed Müste'cir-b'Illâh, Zekeriyyâ Müstencid-b'Illâh, Ebû-Bekr, el-Müstekfî I(aş. bk.) ve Ahmed Müstemsik-b'Illâh. 1261'de velîahd olan bu sonuncusu, 1302'den önce ölmüştür. Bunun oğullarından biri (I.Wâsık) halîfe olmuş, dîğer oğlu İbrâhîmü'l-Müstâ'sım'ın ise iki oğlu tahta çıkmıştır(el-Mû'tasım ve II. Wâsık), üçüncüsü Muhammed 'Atâ'Ullaah, Kuus Ulu Câmii'nde gömülüdür.

3.)) Ebü'r-Rebî' Süleymâni'l-Müstekfî-b'Illâh I(halîfe: I.1302-II.1340 = 38, 1): Kaahire'de doğan ilk Mısır Abbâsî halîfesidir; iki selefi Kaahire'de halîfe olmakla berâber Bağdâd doğumludurlar. Kuus'ta ölmüştür. Orada Müstekfî Ulu Câmii'nde medfundur. I. Hâkim'in oğludur. Oğulları er-Rebî', II. Hâkim ve I. Mû'tezıd'dır.

4.)) Ebû-İshâq İbrâhîmi'l-Wâsık I b'Illâh(halfe: II.1340 - 18.VI.1340 = 0, 4): resmen cülûsu 4.V.1340'tır. Hal' edilip Kuus'a sürüldü, orada Ulu Câmî'de medfundur. I. Hâkim'in oğlu Ahmed Müstemsik-b'Illâh'ın küçük oğludur. Oğlu İshâk'tır. I. Wâsık, babası ve ağabeyi öldükten sonra dedesi I. Hâkim'e velîahd olmuştu.

5.)) Ebü'l-'Abbâs Ahmed'il-Hâkim II b-Emr'Ullaah (halîfe: 18.VI.1340 – VIIb.1352 = 12, 1): I. Müstekfî'nin büyük oğlu. Kaahire'de Sitti-Nefîse Câmii'nde medfun. Oğlu: el-'Abbâs.

6.)) Ebü'l-Feth Ebî-Bekri'l-Mû'tezıd I b'Illâh(halîfe: VIIb.1352-III.1362 = 9, 8): kardeşi II. Hâkim'in velîahdi idi, onun yerine geçti. Sitti Nefîse'de medfundur. I. Mütewekkil'in babasıdır.

7.)) Ebû-'Abd'Illaah Muhammedi'l-Mütewekkil I il'Allaah (halîfe: III.1362 - VII.1377 = 15, 4 + VIII.1377 – 26.VIII. 1383 = 6, 0 + 13.V. 1389 – 19.I.1406 = 16, 7, 7 = 37, 11, 7): 44 yıl içinde 3 def'ada 38 yıl hılâfette bulundu. I. Mû'tezıd'ın velîahdi (1352-1362) ve oğlu. Sitti-Nefîse'de medfun. Yıldırım Sultân Bâyezîd'in "sultân-ı ıklîm-i Rûm = Roma imparatoru" titrini tasdîk eden halîfe budur(3. hılâfetinde). Bir zevcesi Bay Hâtûn, Türk ve el-Müsta'în'in annesidir. II. Mû'tazıd'ın annesi olan zevcesi de Türk'tür. 5 oğlu cem'an 73 yıl, 3 yıl, 1 gün hılâfet tahtında kalmışlardır (sırasıyle): el-Müsta'în, II. Mû'tazıd, II. Müstekfî, el-Kaaim, el-Müstencid. Büyük oğlu 'Abdullaah, genç ölmüştür. Abbâsîler bu I. Mütewekkil'den yürümüşlerdir.

8.)) Ebû-Yahyâ Zekeriyye'l-Mû'tasım-b'Illâh(halîfe: VII.1377-VIII.1377 = 0, 0, 15 + 14.XI.1386 – 7.V.1389 = 2, 5, 23 = 2, 6, 7): I. Wâsık'ın yeğeni ve İbrâhîmü'l-Müstâ'sım'ın oğlu. Her iki hılâfetinde de hal' edildi. Oğlu Yahyâ'dır..

9.)) Ebû-Hafs 'Umeri'l-Wâsık II b'Illâh(halîfe: 26.VIII.1383-14.XI.1386 = 3, 2, 19): 8. halîfe el-Mû'tasım'ın kardeşidir. Kaahire'de Sitti-Nefîse'de medfun. Oğlu Hafs.

10.)) Ebü'l-Fazli'l-'Abbâsi'l-Müsta'în-b'Illâh(halîfe: 19.I.1406-9.III.1414 = 8, 1, 21): IV-XI.1412'de "el-Â'dil" adıyle Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğu tahtına çıkmış hılâfet ve saltanat tâcları tekrar birleşmişse de bu durum 6 ay sürmüş, tekrar yalnız hılâfete dönmüş, hal' edildikten 16 yıl sonra İskenderiyye'de 1430'ta ölmüştür. I. Mütewekkil'in büyük oğludur. Annesi Türk olan 6. halîfedir. Abbâsîler ondan devâm etmiştir. İskenderiyye'de medfundur. Babası I. Mütewekkil'in velîahdi idi. Oğulları el-Fazl ve II. Mütewekkil'dir.

11.)) Ebü'l-Feth Dâwûdi'l-Mû'tazıd II b'Illâh(halîfe: 9.III.1414-23.VII.1441 = 27, 4, 15): I. Mütewekkil'in halîfe olan 5 oğlu içinde en çok tahtta kalanıdır. Annesi Türk olan 7. halîfedir. Sitti-Nefîse'de medfundur. Halefi II. Müstekfî ile ikiz'dir.

12.)) Ebü'r-Rebî' Süleymâni'l-Müstekfî II b'Illâh(halîfe: 23.VII.1441-II.1451 = 9, 7): selefi ve kardeşi II. Mû'tazıd ile ikiz'dir. Oğlu er-Rebî'dir. Sitti-Nefîse'de medfundur.

13.)) Ebü'l-Bekaa Hamze'l-Kaaim bi-Emr'Ullaah(halîfe: II.1451-VII.1455 = 4, 5): Hal'inden 13 yıl sonra İskenderiyye'de öldü ve ortaya gömüldü. İstanbul'un Fethi'nde (29.V.1453) halîfe olan bu zât idi.

14.)) Ebü'l-Mehâsin Yûsufi'l-Müstencid-b'Illâh(Kaahire, 1406-Kaahire, 19.IV.1479 = 73) (halîfe: VII.1455 - 19.IV.1479 = 23, 9): Sitti-Nefîse'de medfun.

15.)) Ebü'l-'Azz 'Abdi'l-'Azîzi'l-Mütewekkil II il'Allaah (halîfe: 19.IV.1479-X.1497 = 18, 6): el-Müsta'în'in oğlu. Sitti-Nefîse'de medfun. Oğulları: halefi el-Müstemsik ve el-'Azz Halîl (bunun oğulları Ebû-Bekr ile Ahmed, 1518'de İstanbul'a getirilmişlerdir).

16.)) Ebü's-Sabr Yâ'kuubi'l-Müstemsik-b'Illâh(halîfe: X.1497-1509 = 12 + oğluna vekâleten 1516'da): 1521'de öldü. Sitti-Nefîse'de gömülü. Oğlu III. Mütewekkil'dir.

Mütevekkil I(no.7)=Güzel Hâtûn(Mû'tazıd II annesi). Müstekfî II(no.12): 1390?-1451=61?. Müstencid(no.14)=Kaadi'l-kudât 'Alemüddîni'l-Bülkûnî kızı. Mütevekkil II(no.15)=Müstekfî II(no.12) kızı(Müstemsik, no.16 annesi). Müstemsik (no.16): ölm.29.3.1521.

17.)) Muḥammedü'l-Mütewekkil III il'Allaah(halîfe: 1509-29.VIII.1516 = 7): amcası Ḫalîl'in 2 oğlu Ebû-Bekr ve Aḥ. ile ber. İst.'a sevkedildi, 1518-21'de İstanbul'da yaşadı, sonra Kaahire'ye dönüp 1543'te orada öldü, Sitti-Nefîse'ye gömüldü. Hılâfet bu zâttan Osmanoğulları'na, Yavuz Sultân Selîm Hân'a geçti. III. Mütewekkil'in çocukları vardı. Neslinden bâzı Abbâsî prensesleri, Özdemir Paşa, Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa gibi tanınmış Osmanlı kumandanları ile evlenmişlerdir. Hattâ Sadrâzam Özdemiroğlu Osmân Paşa'nın annesi, bir Abbâsî prensesidir. Bunları, II. cildde göreceğiz.

Mütevekkil III(no.17): 1466a-11.1543=77. Üçüncü Mütevekkil'in oğulları 'Ömer, 'Os̱mân ve Yaḥyâ'dır.

Ḫılâfet-i İslâmiyye(Halîfelerin Tam Listesi)

– Muḥammed Resûl'Allaah(İslâm dîninin peygamberi: 1.1.610- 8.VI.632 = 22, 5, 8)

1- Ebû-Bekr(8.VI.632-23.VIII.634 = 2, 2, 15)

2- 'Ömer(23.VIII.634-3.XI.644 = 10, 2, 11)

3- 'Os̱mân(3.XI.644-17.V.656 = 11, 6, 14)

4- 'Alî(17.V.656-27.I.661 = 4, 8, 11)

5- Ḥasan b.'Alî(27.I.661-VII.661 = 0, 6)

EMEVÎLER:

6- Mu'âwiye I(VII.661-IV.680 = 18, 9)

7- Yezîd I(IV.680-11.XI.683 = 3, 7)

(7-A-'Abdullâh İbni'z-Zübeyr, karşı-halîfe: IV.680-4.X.692=12, 8)

8- Mu'âwiye II(11.XI.683 – 22.VI.684 = 0, 7, 11)

9- Merwân I(22.VI.684-7.V.685 = 0, 10, 15)

10- 'Abdü'l-Melik(7.V.685-9.X.705 = 20, 5, 3)

11- Welîd I(9.X.705-23.II.715 = 9, 4, 15)

12- Süleymân(23.II.715-22.IX.717 = 2, 6, 27)

13- 'Ömer II(22.IX.717-9.II.720 = 2, 4, 17)

14- Yezîd II(9.II.720-26.I.724 = 3, 11, 15)

15- Hişâm(26.I.724-6.II.743 = 19, 0, 11)

16- Welîd II(6.II.743-17.IV.744 = 1, 2, 9)

17- Yezîd III(17.IV.744-25.IX.744 = 0, 5, 8)

18- İbrâhîm(25.IX.744-7.XII.744 = 0, 2, 12)

19- Merwân II (7.XII.744-25.I.750 = 5, 1, 19)

'ABBÂSİLER:

20- es-Seffâh(25.I.750-9.VI.754 = 4, 4, 15)

21- el-Mansûr(9.VI.754-7.X.775 = 21, 3, 28)

22- el-Mehdî(7.X.775-4.VIII.785 = 9, 9, 28)

23- el-Hâdî(4.VIII.785-15.IX.786 = 1, 1, 11)

24- er-Reşîd(15.IX.786-24.III.809 = 22, 6, 9)

25- el-Emîn(24.III.809-30.IX.813 = 4, 6, 5)

26- el-Me'mûn(30.IX.813-9.VIII.833 = 19, 10, 9)

27- el-Mû'tasım(9.VIII.833-5.I.842 = 8, 4, 27)

28- el-Wâsık(5.I.842-9.VIII.847 = 5, 7, 5)

29- el-Mütewekkil(9.VIII.847-12.XII.861 = 14, 4, 4)

30- el-Muntasır(12.XII.861-6.VI.862 = 0, 5, 24)

31- el-Müsta'în(6.VI.862-25.I.866 = 3, 7, 19)

32- el-Mû'tezz(25.I.866-11.VII.869 = 3, 5, 17)

33- el-Mühtedî(11.VII.869-19.VI.870 = 0, 11, 9)

34- el-Mû'temid(19.VI.870-15.X.892 = 22, 3, 26)

35- el-Mû'tazıd(15.X.892-5.IV.902 = 9, 5, 21)

36- el-Müktefî(5.IV.902-14.VIII.908 = 6, 4, 9)

37- el-Muktedir(14.VIII.908-31.X.932 = 24, 2, 18)

38- el-Kaahir(31.X.932-24.IV.934 = 1, 5, 24)

39- er-Râzî(24.IV.934-18.XII.940 = 6, 7, 24)

40- el-Müttekî(18.XII.940-12.X.944 = 3, 9, 25)

41- el-Müstekfî(12.X.944-29.I.946 = 1, 3, 18)

42- el-Mutî(29.I.946-5.VIII.974 = 28, 6, 7)

43- et-Tâ'î(5.VIII.974-29.XI.991 = 17, 3, 25)

44- el-Kaadir(29.XI.991-29.XI.1031 = 40, 0, 0)

45- el-Kaaim(29.XI.1031-3.IV.1075 = 43, 4, 4)

46- el-Muktedî(3.IV.1075-4.II.1094 = 18, 10, 1)

47- el-Müstažhir(4.II.1094-6.VIII.1118 = 24, 6, 0)

48- el-Müsterşid(6.VIII.1118-30.VIII.1135 = 17, 0, 25)

49- er-Râşid(30.VIII.1135-17.IX.1136 = 1, 0, 18)

50- el-Muktefî(17.IX.1136-12.III.1160 = 23, 5, 25)

51- el-Müstencid(12.III.1160-20.XII.1170 = 10, 9, 9)

52- el-Müstezî(20.XII.1170-30.III.1180 = 9, 3, 11)

53- en-Nâsır(30.III.1180-7.X.1225 = 45, 6, 8)

54- ez-Zâhir(7.X.1225-11.VII.1226 = 0, 9, 5)

55- el-Müstansır(11.VII.1226-15.X.1242 = 16, 3, 5)

56- el-Müstâ'sım(15.X.1242-10.II.1258 = 15, 3, 26)

57- el-Müstansır II(9.VI.1261-24.XI.1261 = 0, 5, 15)

58- el-Hâkim I(24.11.1261-19.1.1302=40, 1, 25)

59- el-Müstekfî I(19.1.1302-12.2.1340=38, 0, 24)

60- el-Wâşık I(II.1340-18.VI.1340 = 0, 4)

61- el-Hâkim II(18.VI.1340-VIIb.1352 = 12, 1)

62- el-Mû'tezıd I(VIIb.1352-III.1362 = 9, 8)

63- el-Mütewekkil I(III. 1362-VII.1377 = 15, 4 + VIII.1377 – 26.VIII. 1383 = 6, 0 + 13.V.1389 – 19.I.1406 = 16, 7, 7 = 37, 11, 7)

64- el-Mû'tâsım(12.7.1377-27.7.1377=0, 0, 15+14.11.1386-7.5.1389=2, 5, 23=2, 6, 7)

65- el-Wâşık II(26.VIII.1383-14.XI.1386 = 3, 2, 19)

66- el-Müsta'în(19.I.1406-9.III.1414 = 8, I, 21)

67- el-Mû'tazıd(9.III.1414-23.VII.1441 = 27, 4, 15)

68- el-Müstekfî II(23.7.1441-4.2.1451=9, 6, 12)

70- el-Müstencid(19.6.1455-19.4.1479=23, 10, 0)

71- el-Mütewekkil II(19.4.1479-28.9.1497=18, 5, 9)

72- el-Müstemsik(28.9.1497-1509=12)

73- el-Mütewekkil III(1509-29.VIII.1516 = 7)

OSMÂNOĞULLARI:

74- Selîm I(Yavuz) (29.VIII.1516-22.IX.1520 = 4, 0, 24)

75- Süleymân II(Kaanûnî) (22.IX.1520-7.IX.1566 = 45, 11, 15)

76- Selîm II(7.IX.1566-15.XII.1574 = 8, 2, 22)

77- Murâd III(15.XII.1574-16.I.1595 = 20, 1, 2)

78- Meḥmed III(16.I.1595-21.XII.1603 = 8, 11, 5)

79- Aḥmed I(21.XII.1603-22.XI.1617 = 13, 8, 3)

80- Muṣṭafa I(22.XI.1617 - 26.II.1618 + 19.V.1622-10.IX.1623 = 1, 6, 26)

81- 'Oṣmân II(26.II.1618-19.V.1622 = 4, 2, 23)

82- Murâd IV(10.IX.1623-8.II.1640 = 16, 4, 28)

83- İbrâhîm(8.II.1640-8.VIII.1648 = 8, 5, 29)

84- Meḥmed IV(8.VIII.1648-8.XI.1687 = 39, 3, 1)

85- Süleymân III(8.XI.1687-22.VI.1691 = 3, 7, 14)

86- Aḥmed II(22.VI.1691-6.II.1695 = 3, 7, 14)

87- Muṣṭafa II(6.II.1695-22.VIII.1703 = 8, 6, 12)

88- Aḥmed III(22.VIII.1703-1.X.1730 = 27, 1, 10)

89- Maḥmûd I(1.X.1730-13.XII.1754 = 24, 2, 12)

90- 'Oṣmân III(13.XII.1754-30.I.1757 = 2, 1, 18)

91- Muṣṭafa III(30.I.1757-21.I.1774 = 16, 11, 21)

92- 'Abdülḥamîd I(21.1774-7.IV.1789 = 15, 2, 17)

93- Selîm III(7.IV.1789-29.V.1807 = 18, 1, 22)

94- Muṣṭafa IV(29.V.1807-28.VII.1808 = 1, 2, 0)

95- Maḥmûd II(28.VII.1808-1.VII.1839 = 30, 11, 4)

96- 'Abdülmecîd I(1.VII.1839-25.VI.1861 = 21, 11, 25)

97- 'Abdül'Azîz(25.VI.1861-30.V.1876 = 14, 11, 5)

98- Murâd V(30.V.1876-31.VIII.1876 = 0, 3, 2)

99- 'Abdülḥamîd II(31.VIII.1876 - 27.IV.1909 = 32, 7, 27)

100- Meḥmed V Reşâd (27.IV.1909-4.VII.1918 = 9, 2, 7)

101- Meḥmed VI Vaḥîdeddîn(4.VII.1918-18.XI.1922 = 4, 4, 15)

102- 'Abdülmecîd II(18.XI.1922-3.III.1924 = 1, 3, 15)

IV

EMṢÂR

(İslâm İmparatorluğu'nun Eyâletleri)

Emîrü'l-Ümerâlar

Emîrü'l-ümerâlar, Halîfe'nin diktatör-başkumandanlarıdır. Ekserisi Türk, bâzıları Îrânlı'dır. Mezhebleri Sünnî-Ḥanefî'dir. Emîrü'l-ümerâlar şunlardır:

1- Mûnisü'l-H̲âdim (2.III.929-27.VII.933=4,4,26)

2- Terîfü's-Sebkerî (27.VII.933-23.X.933=0,2,27) (*)

3- Ebû-Bekr Muḥammed İbni'r-Râiq (XII.935-IX.938=2,9 + 31. VII. 941-21.IV.942=0,8,21 = 3,5,21) (**)

4- Ebü'l-Beckem Râiqî (IX.938-1.VII.941=2,10) (***)

5- Kürtegin Deylemî (1.VII.941-31.VII.941=0,1,0)

6- Nâṣırü'd-Dewle Ḥasen b.Ḥamdân (21.IV.942-V.943=1,1) (bk. Ḥamdânîler)

7- el-Muẓaffer Ebi'l-Wefâ Tüzün (V.943-2.VIIII.945=2,3)

8- Ebû-Câ'fer Muḥammed b.Yaḥyâ b.Şîr-zâd (2.VIII.945-19.XII.945=0,4,18)

(*) 23.X.933-XII.935 = 2,2: boş.

(**) H̲azar Türkü. Öldürüldü. Kardeşi: İbrâhîm İbni'Râiq, Bağdâd şurtası 929-30, hılâfet hâcibi 929. Oğlu Müzâhim: Mısır, 940'tan sonra öldü.- = Fülâne b.Ebi'l-Fetḥi'l-Faẕl İbni'l-Fürât, hılâfet vezîri.

(***) İbnü'r-Râiq'ın mânevî oğlu.

2.III.929-23.X.933=4,7,22 + XII.935-19.XII.945=10,0 = 14,7,22 müddetle halîfelere tahakküm eden bu 8 emîrü'l-ümerâ'dan sonra, Büweyhî (b.bk.) hânedânından emîrü'l-ümerâların 110 yıl, 18 gün devâm eden devresi başladı (19.XII.945-6.1.1056). Bu târihte bunların yerini Selçuklu (Bağdâd) Şahneleri aldı (Defrémery, *Mémoire sur les Emirs al-Oméra*, Paris 1852).

Hılâfet (Abbâsî) Vezirleri

Emevîler devrinde "wezîr" adı da, böyle bir makam da mevcud değildi. Halîfe'nin "kâtib" denen görevlisi, vezâret görevlerinin bir kısmını îfâ ederdi. Vezâret müessesesi, Abbâsîler'le başlar ve Îrân'dan (Sâsânîler) alınmıştır. Vezir, başbakan makam ve görevindedir (D. Sourdel, *Le Vizirat Abbaside*, 2 c., Şâm, 1959-60).

1.) Ebû-Seleme Hafs b.Süleymâni'l-Hallâli'l-Hamdânî "Wezîrün Âli Muhammed" (katli en-Enbâr, 27.11.750): Xb. 749-27.11.750=0, 4
2.) Ebû-Cehm b.'Atıyye: 27.II.750-751a=1
3.) Hâlid b.Bermek: 751a-XI.755=4 küsur
4.) Ebû-Eyyûb Süleymân b.Ebî-Süleymân Mahledi'l-Mûriyâni'l-Hûzî(ölm. 771): XI. 755-771=16.
5.) Ebü'l-Fazli'r-Rebî' b. Yûnus b. Muhammed b.'Abdillaah b.Ebî-Ferwe'l-Haffâr: 771-775=4
6.) Ebû-'Ubeyd'Ullaah('Abd.) Mu'âwiye b.'Ubeyd'Îllaah b.Yesâri'l-Eş'arî(ölm. 786a): 775-780=5
7.) Ebû-'Abd. Yâ'kuub b. Dâwûd b.'Umer b. Tahmân (ölm. Mekke 803): 780-783a=3
8.) Fazlü'r-Rebî': 783a-VII.785=2 küsur
9.) el-Feyz b.Ebî-Sâlih(VII.785-886a=1)
10.) Fazlü'r-Rebî': 786a-VII.786
11.) İbrâhîm b.Dekwâni'l-Harrânî: VII.786-IX.786=0,2
12.) Yahyâ b.Hâlid (no.3): IX.786-787=1
13.) el-Fazl b.Yahyâ (no.12): 787-793=6
14.) Câ'fer b.Yahyâ (no.12): 793-I.803=10
15.) Ebü'l-'Abbâsi'l-Fazl İbni'r-Rebî' (no.5) (756-III.824): I. 803-IV.812=9,3
16.) el-Fazl b.Sehl (ölm. 826) b.'Abd.'i's-Serahsî Zü'r-Riyâseteyn: IV.812-13.II.818= 5,10(13.II.818'de Serahs'ta katledildi, 812'den ancak bir kaç yıl önce Zerdüştî iken Müslüman olmuş bir Îrânlı idi)
17.) el-Has.b.Sehl(16'nın kardeşi) (el-Me'mûn'un kayın-pederi) (ölm. 5.VI.851): 13.II.818-820=2
18.) Ah.b.Ebî-Hâlidi'l-Ahwel: 820-825=5
19.) Ah.b.Yûs.İbni'l-Kaasim: 825-
20.) Ebû-'Abbâd Sâbit b.Yahyâ b.Yesâri'r-Râzî

21.) Ebû-'Abd.Muh.b.Yezdâd b.Süweyd: -X.833(son 3 vezir=9)
22.) Ebü'l-'Abbâsi'l-Fazl b.Merwân b.Mâserhas (777?- V.864) (Hıristiyan iken mühtedî): X.833-VII. 836=2,9
23.) Ah.b.'Ammâr b.Şâdî: VII.836-840=4
24.) Ebû-Câ'fer Muh.b.'Abdi'l-Melik b.Ebî-Hamze 'Abbâs İbni'z-Zeyyât: 840-2.XI.847=7(bu târihte katl)
25.) Ebü-l-Wezîr: 2.XI.847-848=1
26.) Ebû-Câ'fer Muh. İbni'l-Fazli'l-Cercerâî: 848-854=6
27.) el-Hâkaanî I(Ebü'l-Hs. 'Ubeyd'İll.b.Yahyâ b.Hâkani'l-Hurâsânî): 854-XII.861=7
28.) Ah.İbni'l-Hasîb: XII.861-VI.863=1,6
29.) Atamış: V-VI.863=0,1(öldürüldü)
30.) Ebû-Sâlih 'Abd. b. Muh.(no.21): VI.863-863b
31.) Ebû-Câ'fer Muh. Cercerâî(2. def'a): 863b-25-I.866=2 küsur
32.) Ebü'l-Fadl Câ'fer b.Mahmûdi'l-İskâfî: 25.I.866-867=1
33.) Ebû-Mûsâ Î'sâ b.Ferrûhân-Şâh: 867
34.) Ebû-Câ'fer Ah.İsrâ'îli'l-Enbârî: 867-868=1
35.) Ebü'l-Fadl Câ'fer İskâfî(2. def'a): 868-869- = 1
36.) Ebû-Eyyûb Sül. b.Wehb b.Sa'îd b.'Amr İbni'l-His.b.Kıtâl b.Mett: 869-19.VI.870=1(1.VIII.885'te hapiste öldü)
37.) 'Ubeyd'Ul.b.Yahye'l-Hâkaanî (2. def'a): 1.VI.870-877a=7
38.) el-Has.b.Mahled İbni'l-Cerrâh: 877a-VIIIa.877 (bu târihte katl)
39.) Ebû-Eyyûb Sül. (2. def'a): VIIIa.877-VIII.879=2,0 (bu târihten 885'e kadar hapiste kalıp orada öldü)
40.) Ebu's-Sakr İsm.b.Bülbül (844-892, katl): VIII.879-VI.890=10,10
41.) Ah.b.Sâlih b.Şîrzâdi'l-Kutrübüllî: VI.890-890b
42.) 'Ubdeyd'Ullaah b.Sül. (no.36): 890-901=11 (bu târihte öldürüldü)
43.) Ebü'l-Hüs.i'l-Kaasim b.'Ubeyd'İll.(no. 42) Weliyyüddewle: 901-904=3 (bu târihte öldürüldü)
44.) Ebû-Ah.'i'l-'Abbâs İbni'l-Has.İbni'l-Kaasim b.'Abd. b.Eyyûbi'l-Cercerâî (no. 26 ile aynı âileden): 904-18.XII.908=4
45.) Ebü'l-Has.'Alî b.Muh. İbni'l-Fürât I: 18.XII.908-22.VII.912=3,7,5
46.) Ebû-'Alî Muh.b.'Ubeyd'İll.(no. 27) el-Hâkaanî II: 22.VII.912-VIII. 913=1,1
47.) 'Alî b.Î'sâ b.Dâwûd İbni'l-Cerrâh (no. 38 ile aynı âileden): VIII. 913-3.VI.917=3,10
48.) 2 (. def'a) İbnü'l-Fürât I: 3.VI.917-31.X.918=1,4,28
49.) Ebû-Muh. Hâmid İbni'l-'Abbâs: 31.X.918-1.VII.923=4,8,1 (bu târihte Wâsıt'ta zehirlendi) (doğ. 837)
50.) 3- İbnü'l-Fürât I: 1.VII.923-19.VII.924=1,0,19 (bu târihte katl)

51.) Ebü'l-Kaasim 'Abd. b.Muh. (no. 46) el-Hâkaanî III: 19.VII.924-30.XI. 925=1,4,11
52.) Ebü'l-Kaasim 'Ah.b.'Ubeyd'Ill.b.Ah.(no. 28) İbni'l-Hasbî: 30.XI.925-18.I.927= 1,1,18
53.) 2- İbnü'l-Cerrâh: 18.I.927-8.V.928=1,3,21 (ölm. VII.946)
54.) Ebû-'Alî Muh.b.'Alî İbni'l-Has. İbnü Mukle I: 8.V.928-30.VI.930=2,1,23
55.) Ebü'l-Kaasim Sül. İbni'l-Has.(no. 38) İbnü Mahled:30.VI.930-14. VIII.931=1,1,14
56.) Ebü'l-Kaasim 'Ubeyd'Ill.b.Muh. i'l-Kelwedânî: 14.VIII.931-15.X. 931=0,2,2
57.) el-Hüs. İbni'l-Kaasim (no. 43) 'Amîdüddewle: 15.X.931-8.V.932=0,6,24
58.) Ebü'l-Fethi'l-Fadl b.Câ'fer b.Muh.İbnü'l-Fürât II (45'in yeğeni): 8.V.932-2.XI.932=0,5,25
59.) 2- İbnü Mukle I: 2.XI.932-27.VII.933=0,8,25
60.) Muh.İbni'l-Kaasim b.'Ubeyd'Ill.b.Sül.(no. 36): 27.VII.933-4.XI.933=0,3,8(ölm. 24.XI.933)
61.) 2- İbnü'l-Hasbî: 4.XI.933-14.V.934=0,6,10 (ölm. 8.940)
62.) 3- İbnü Mukle I: 14.V.934-10.IV.936=1,10,27
63.) 'Abdü'r-Rahmân b.Î'sâ İbni'l-Cerrâh(47'nin kardeşi): 10.IV.936-26.IV.936=0,0,16
64.) Ebû-Câ'fer Muh.İbni'l-Kaasimi'l-Kerhî: 26.IV.936-8.VI.936=0,1,14
65.) 2- İbnü Mahled: 8.VI.936-XI.936=0,5
66.) 2- İbnü'l-Fürât II: XI.936-II.938=1,3
67.) 4- İbnü Mukle I: II. 938-15.VIII.938=0,6
68.) 3- İbnü'l-Fürât II: 15.VIII.938-29.IV.939=0,8,15
69.) Ebû-'Abd.Ah.b.Muh.i'l-Berîdî I: 29.IV.939-27. VIII.940=1,3,28
70.) 3- İbnü Mahled: 27.VIII.840-3.V.941=0,8,7 (*)
71.) Ebü'l-Hayr Ah.b.Muh.b.Meymûn: 3.V.941-5.VI.941=0,1,3
72.) 2- el-Berîdî I: 5.VI.941-10.VII.941=0,1,5
73.) Ebû-İshâq Muh. b.Ah.i'l-İskâfi'l-Karârîtî: 10.VII.941-21.VIII.941=0,1,12
74.) 2-el-Kerhî: 21.VIII.941-24.IX.941=0,1,4
75.) Ebû-'Abd.i'l-Kûfî: 24.IX.941-17.I.942=0,3,23
76.) 3-el-Berîdî I: 17.I.942-29.I.942=0,0,12
77.) 2-el-Karâtîtî: 29.I.942-11.III.942=0,1,13
78.) 4- el-Berîdî I: 11.III.942-3.VII.942=0,3,23
79.) 3- el Karârîtî: 3.VII.942-22.III.943=0,8,20
80.) Ebü'l'Abbâs Ah.b.'Ubeyd'Ill.i'l-Isbehânî: 22.III.943-13.V.943=0,1,22
81.) 4- el-Karârefî: 13.V.943-2.VI.943=0,0,20
82.) Ebü'l-Hüs.'Alî b.Muh. (no.54) İbnü Mukle II: 2. VI. 943-21.X.944=1, 4, 19
83.) Ebü'l-Ferec Muh. b.'Ali's-Semerrî: 21.X.944-2.XII.944=0,1,12 (**)

• • •

(*) Bundan sonraki vezirler, emîrü'l-ümerâlar lehine iktidarlarını kaybetmişlerdir. Vezâret ilğâ edilmiştir.

(**) Halefi: Ebû-'Abd.b.Ebî-Sül.(kâtib). Vezirliğin ilgaası ve yerine "kâtib" unvânıyle Halîfe'nin şahsî işlerini tedvîre me'mur görevliler devri: 2.XII.944-29.XI.1031 =86,11,28.

84.) Ebû-Tâhir Muh.b.Eyyûb: 29.XI.1031-1045b=14
85.) Ebü'l-Kaasim 'Alî b.Has.b.Ah.b.Muh.İbni'l-Mesleme Reîsi'r-Rüesâ: 1045 b-1058=13
86.) Ebû-Nasr Muh.b.Muh.Fahriddewle İbnü Cüheyr I: 1058-9.V.1061=3(*)
87.) Ebü'l-Feth Muh.İbni'l-Mansûr b.Ah .b.Dârûst: 9.V.1061-7.X.1062=1,4,29
88.) 2- Fahrüddewle: 7.X.1062-1068=6
89.) Ebü-Yâle'l-Hüs.b.Muh.b.'Abd.b.İbr.i'l-Hemedânî: 1068-XII.1068
90.) 3- Fahrüddewle: XII.1068-26.VII.1075=6,7
91.) Muh.b.Muh. (no.86) 'Amîdü'd-Dewle İbnü Cüheyr II: 26.VII.1075-1078b=3
92.) Ebû-Şücâ' Zahîri'd-Dîn Muh.İbni'l-Hüs.(no.89) b.Muh.b.'Abd.b.İbr.i'l-Hemedâni'r-Rûdwârî(târihçi, edîb): 1078b-1079a=bir kaç gün
93.) 2- 'Amîdüddewle: 1079a-1083=4
94.) Ebü'l-Fethi'l-Muz.b.'Alî (no.85) İbnü'r-Reîsi'r-Rüesâ: 1083
95.) 2- el-Hemedânî I: 1083-I.1092=9
96.) 3- 'Amîdüddewle I: I.1092-VII.1100= 8,6
97.) Ebü'l-Kaasim 'Alî b.Muh.(no.91) İbnü Cüheyr III. Kıwâmü'd-Dîn Za'îmi'r-Rüesâ: VII.1100-IX.1107=7,2
98.) Ebü'l-Me'âlî Hibeti'llaah b.Muh.İbni'l-Muttalib Mecdi'd-Dîn: IX.1107-II.1109=1,5
99.) 2- Kıwâmüddewle: II.1109-6.VIII.1118=9,6
100.) Ebû-'Ali'l-Has.b.'Alî b.Sadaka 'Amîdüddewle Celâlüddîn I: 6.VIII.1118-7.1122=3,11
101.) eş-Şerîf Ebi'l-Kaasim 'Alî b.Tırâdi (b.Muh.)'z-Zeynebi'l-'Abbâsî: VII.1122-X.1122=0,3
102.) Ebû-Nasr Ah.b.Nizâmi'l-Mülk: X.1122-1123=1(Selçuklu vezîri Nizâmülmülk'ün oğlu)
103.) 2- Celâlüddîn I: 1123-15.VII.1128=5 (bu târihte öldü)
104.) Enûşîrwân b.Hâlid b.Muh.i'l-Kâşânî Şerefüddîn: 15.VII.1128-30.VIII.1135= 7,1,16(ölm.V.1138)
105.) Ebü'r-Rizâ Muh.b.Sadaka Celâlüddîn II(100'ün yeğeni, Selçuklu vezîri de oldu): 30.VIII.1135-17.IX.1136=1,0,18
106.) 2- eş-Şerîf Ebi'l-Kaasim 'Alî: 17.IX.1136-IX.1136=bir kaç gün (ölm.4.1144)
107.) Sedîdü'-Dewle'l-Enbârî: IX.1136-1141a=5'e yakın
108.) Ebû-Nasri'l-Muz.b.'Alî (no.97) İbnü Cüheyr IV Nizâmüddîn: 1141a-VI.1141
109.) Ebü'l-Kaasim 'Alî b.Sadaka (105'in kardeşi) Kıwâmüddîn Müteminü'd-Dewle: VI.1141-10.VIII.1149=8,2
110.) Ebü'l-Muz. Yahyâ b.Muh. b.Saîd İbni'l-Has.b.Ah.İbni'l-Hasenî: 10.VIII.1149-1150=1
111.) Ebû-Cehm Yahyâ b.'Amri'ş-Şeybânî 'Awnü'd-Dîn İbnü Hübeyre I "Sultânü'l-'Irâq" (13.III.1160) (doğ.1104=61): 1150-28.III.1165=15(bu târihte öldü)

(*) XI.1058-XII.1059=1,1: Besâsîrî isyânı dolayısıyle Halîfe Kaaim ile berâber Bağdâd'ı terki.

112.) Muh.b.Yahyâ (no.111) İbnü Hübeyre II İzzüddîn: 28.III.1165-1168=3
113.) Ebû-Câ'fer Ah.b.Muh.b.Sa'îd Şerefiddîn İbni'l-Beledî: 1168-20. XII.1170=2 (bu târihte öldürüldü)
114.) Ebü'l-Ferec Muh.b.Ebî-Fütûh'Abd.(no. 85 ile akrabâ) İbnü Reîsi'r-Rüesâ Üstâd-dâr 'Adudüddîn: 20.XII.1170-1171a=bir kaç ay (katli V.1178)
115.) Ebü'l-Fadl Yahyâ b.'Ubeyd'Ill.b.Muh.İbni'l-Mu'ammer b.Câ'fer Za'îmüddîn (2.VII.1117 doğm. =57,2,14): 1171a-19.X.1174=3 küsur (bu târihte öldürüldü)
116.) Ebû-Bekr Mansûr b.Ebi'l-Kaasim Nasr Zahîrüddîn İbnü'l-'Attâr: 19.X.1174-31.III.1180=5,5,13
117.) Ebü'l-Feth İbni's-Sâhib Mecdüddîn: 31.III.1180-1187=7
118.) Ebü'l-Muz.'Ubeyd'Ill.b.Yûn.Celâlüddîn: 1187-6.IV.1188=1
119.) Sa'îd b.'Alî b.Hadîde Mu'izzüddîni'l-Ensârî Ebü'l Me'âlî İbnü'l-Hadîd (ölm.X.1213): 6.IV.1188-1194=6
120.) Ebü'l-Muz.Muh.b.Ah.Müeyyeddîn İbnü'l-Kassâb: 1194-3.VII.1196=2
121.) Muh.b.Muh.b.'Abdi'l-Kerîm Müeyyeddüdîn Berzi'l-Kummî: 3.VII.1196-12.VII.1226=30,0,10
122.) Ebû-Tâlib Muh.b.Ah.Müeyyedüddîn İbnü'l-'Alkamî (*): 12.VII.1226-10.II.1258=31,6,29 (katli 6.6.1258, oğlu: Şerefü'd-D. Ebi'l-Kaasim 'Alî)

Emîrü'l-Ümerâ Vezirleri

1.) 'Alî b.Halef b.Tayyâb: IX. 938-939=1
2.) Ebû-Câ'fer Muh.b.Yahyâ b.Şîr-zâd (sonra bizzât emîrü'l-ümerâ oldu): 939-940=1 + V.943-1.IX.945=1,11=2,11
3.) Ebû-'Abdi'llaahi'l-Kûfî ("kâtib" unvâniyle): 940-1.VII.941=1 + 1.VIII.941-V.943=1,9 = 2,9

Bermekîler

Yukarıda listesi sunulan vezirlerden bâzıları, ünlü vezir âileleri teşkîl etmişlerdir. Bunlardan bir kaç âileye âit şecere bilgisini aşağıda veriyoruz. En ünlü 'Abbasî vezîr âilesi, Bermekîler'dir (Ar. Berâmike). Îrân asıllı, Arab'laşmış bir âiledir. el-Berâmike veyâ Âl Bermek, aynı addaki atalarının adını taşır (L.Bouvat, *Les Barmécides d'Après les Historiens Arabes et Persans*, Paris, 1912; D.Sourdel, *Le Vizirat 'Abbâside)*.

Bermek, 725'te ihtidâ etmiştir. Belh yakınlarında 1.500 km2 arâzî üzerindeki Newbahâr Budist mâbedinin başrâhibi idi ve başrâhiplik asırlardan beri aynı âilenin elindeydi. Bermek'in oğulları el-Hasen, Süleymân (Bizans'a karşı serdâr 780) ve Hâlid'dir. Âilenin gerçek kurucusu bu sonuncusudur.

(*) İbnü'l-'Alkamî'nin vezâret müddeti, bütün 'Abbâsî târîhinde rekor teşkîl eder. İkinci rekor, selefi Berzü'l-Kummî'dedir.- İbnü'l-'Alkamî, Şîî'dir. 10.II.-IV.1258 arasında 2 ay kadar Hulâgû'nun vezirliğini de yaptıktan sonra bu târihte îdâm edildi. Oğlu Ebû-Kaasim 'Alî Şerefüddîn İbni'l-'Alkamî de Şîî olup Hulâgû'nun Bağdâd vezîri (IV.1254-1263=5) olarak babasını istihlâf etti. 1261'de İlhan, Bağdâd (Irak) umûmî vâlîsi olarak 'Atâ-Melik 'Alâüddîn Cüweynî'yi tâyîn etti.

Hâlid(705-782a=77, vezir: 751a-XI.755=4 küsur), ilk vezîr'dir. Âile cem'an 21 yıl vezâret makaamını elinde tutmuştur. Taberistân (765-771=6), Fârs (XI.755-757=2+779-782a=3=5), Mûsıl (775-779=4) vâlîliklerinde de bulunmuştur. Kızını, ilk Abbâsî halîfesi es-Seffâh ile evlendirmiştir. Oğulları el-'Abbâs, Muhammed ve Yahyâ'dır. Muhammed, hâcib (788-795) olmuş ve 803 katliâmından kurtulmuştur. Hânedânı devâm ettiren Yahyâ'dır.

Yahyâ Ebi'l-Fazl (737-Rakka, 29.XI.805=68), sâdece bir yıl kadar (IX.786-787) vezârette bulunmakla berâber, çok büyük nüfuz kazanmıştır. Kızı Â'şe, Münzir b.Muğîre ile evlenmiştir. Oğulları şunlardır (*):

"Dînârü'l-Bermek" denen İbrâhîm, ağabeylerinin îdâmı sırasında istisnâ edilip sonradan el-Me'mûn'un hizmetine giren ve oğlu Ahmed de aynı halîfenin maiyyetinde bulunan Muhammed, Mûsâ, Câ'fer, ve el-Fazl.

836'da ölen Mûsâ, Suriye (792-3) ve Sind (829-31) vâlîsi oldu. Oğulları 'İmrân (Medâin, 831'de Sind v.) ve Câ'fer'dir. Câ'fer'in oğlu Ebü'l-Hasen Ahmed'il-Cehza (839-6.936) 97 yaşında Wâsıt'ta öldü, edîb ve bestekârdı, oğlu el-Hasen'dir.

Yahyâ'nın büyük oğlu olan Ebü'l-'Abbâsi'l-Fazl (15.II.766-Rakka, XI.808=42,9), Hârûnü'r-Reşîd'in süd kardeşi ve el-Emîn'in lalasıdır. 6 yıl vezîr oldu (787-793). Ayrıca Ermeniyye (791-2), Reyy (792-800), Horâsân (793-5) vâlîliklerinde bulundu. Îdâm edildi. Oğlu el-'Abbâs, el-Me'mûn'un hizmetinde bulundu.

Bununla berâber hânedânın en ünlü sîmâsı, *Binbir Gece Masalları*'nda pek çok geçmekle, 'Ubâde b.Muh.'den doğma Ebü'l-Fazl Câ'fer'dir(767-29.I.803=36). Îdâmına kadar 10 yıl (793-I.803) vezirlik makaamında kaldı. Bu sıfatla ağabeyi el-Fazl'a halef olmuştu. Hârûnü'r-Reşîd'in kızkardeşi el-'Abbâse ile evlenen (4. izd.793)(777-825=48) Câ'fer'in oğulları el-Fazl ve Garîbü'l-Muganniye'dir ki bu sonuncusu 890'da 90 yaşlarında ölmüştür. Câ'fer ayrıca Mısır(792-3), vezâretine ilâveten Şâm(796-803) vâlîliklerinde ve şehzâde el-Me'mûn'un lalalığında bulunmuştur.

Hâkaanîler

Bu âileden 3 şahıs, toplam 16 yıl, 5 ay, 11 gün vezîr oldu. Âilenin atası el-Hâkaani'l-Hurâsânî'nin oğulları: el-Feth (el-Mütewekkil'in nedîmi), Câ'fer(oğlu 909'da ölen 'Abd.) ve Yahyâ. Yahyâ'nın oğlu, âileden 1.vezîr olan Ebü'l-Has.'Ubeyd'Ull. (ölm.VIII.877; vezîr: 854-XII.861=7+1.VI.870-877a=7=14), bunun oğulları el-Has. ve 2. vezîr Ebû-'Alî Muh(ölm. 924; vezîr: 22.VII.912-VIII.913=1,1), bunun oğulları 'Alî, 'Abdü'l-Wâhid ve 3. vezîr Ebü'l-Kaasim 'Abd. (ölm. 926; vezîr: 19.VII.924-30.XI.925=1,4,11), bunun oğulları el-Kaasim ve 'Abdü'l-Wehhâb.

(*) Yahyâ, 778'de Ebân b.Sadaka'nın yerine şehzâde Hârûnü'r-Reşîd'in lalası oldu. Eşi vaktiyle Hârûnü'r-Reşîd'in süd annesi idi. 775'ten beri Âzerbâycân vâlîsi idi. 3 yıla yakın oğulları ile Rakka'ya sürüldü, orada öldü.

Fürâtîler

Bâzıları Şîî olan âileden 2 şahıs toplam 8 yıl, 6 ay, 3 gün vezîr oldu. Ayrıca 2 şahıs da Fâtımî vezirliğinde bulunmuşlardır. Âilenin atası el-Fürât'ın oğulları Muh.(bunun oğlu 759'da Mısır v.Newfel) ve el-Has., bu sonuncunun oğlu Mûsâ oğlu Muh.'in oğulları: el-'Abbâs, Câ'fer, 'Alî, Ahmed.

Ebü'l-'Abbâs Ah.b.Muh. b. Mûsâ b.el-Has. İbni'l-Fürât (ölm. 31.VII.904), hattât ve bilgindir. Oğulları: Ebü'l-Hattâbi'l-'Abbâs (oğlu el-Hattâb), Ebû-Muh.i'l-Fadl(oğlu Muh.), Ebû-Câ'fer Muh. (oğlu Câ'fer).

Ebü'l-Has.'Alî b. Muh. (10.IX.855-19.VII.924=68,10,9), âilenin 1. veziridir (18.XII.908-22.VII.912=3, 7, 5 + 6.9.917-31.10.918=1,4,28 + 1.VII.923-19.VII.924 = 1, 0, 20 = 6, 0, 23). Oğulları: Abû-'Aliyyi'l-Has.(oğlu 'Alî), 'Abd., Ebû-Nasr(oğlu Nasr), Ebû-Ah.i'l-Mühassin(892-924=32; amcası Câ'fer'in kızı ile evli; oğlu Ah.).

Ebû-'Abd. Câ'fer b.Muh.(ölm.VI.910) "Ebû-Hattâb" künyesini de taşır. =Hinzâbe. Kızı, amca oğlu el-Mühassin'le evlenmiştir. Oğulları: 'Abd., el-Hattâb ve âilenin 2. vezîri olan Ebü'l-Fethi'l-Fadl (17.XI.892-3. III.939=46,4,16) (vezîr: 8.V.932-2.XI.932=0,5,25+XI.936-II.938=1,3+15.VIII.938-29.IV.939=0,8,15 = 2,5,10). Hadîce adlı kızı Muh.b.Tugci'l-İhşîd (bk. İhşîdîler) ile, dîğer bir kızı da emîrü'l-ümerâ Muh.b.Râiq ile evlenmiştir. Oğulları: el-Feth ve Ebü'l-Fadl Câ'fer (16.III.921-13.I.1001=79,9,28). Bu sonuncusu Fâtımî vezîri (993-4) olduğu gibi, el-Fadl Ebi'l-'Abbâs da aynı görevde (1014-5) bulunmuştur.

Benû-Mukle

Bu âileden 2 vezir, vezâret makaamını 6 yıl, 8 ay, 10 gün işgal etti. Âilenin atası Mukle, onun oğlu el-Hs. oğlu 'Alî oğlu Ebû-'Alî Muh. İbni Mukle'dir ki "İbnü Mukle I" diyoruz, 1. vezirdir (8.V.928-30. VI.930=2,1,23 + 2.XI.932-27.VII.933=0,8,25 + 14.V.934-10.IV.936=1,10,27 + II.938-15.VIII.938=0,5 = 5,3,21). Oğlu "İbnü Mukle II" (2. vezir: 2. VI.943-21.X.944=1,4,19) tam adıyla Ebü'l-Hüs.'Alî, 942'de Bağdâd şahne'si olmuştur. Babası İbnü Mukle I'in 19.VII.940'ta öldürülmesinden sonra âilenin başına geçmiştir. Oğlu el-Hüs.'dir.

Âlü'r-Reqîl

el-Müslime oğlu Muh. oğlu 'Umer oğlu Ah.İbni'l-Müslime, 13 yıl vezâreti elinde tutan bu âilenin atasıdır. Oğulları el-Hs. ile Mîkâil'dir. Mîkâil'in oğlu 'Alî, onun oğlu Ebû-'Abd.i'l-Hüs. Reîsü'r-Rüesâ II'dir ki Tuğrul Bey zamânında Büyük Selçuklu vezîri oldu. Oğulları el-Hüs.ve Ebû-Nasr Cemâlüddewle(Halîfe'nin üstâddâr'ı, ölm. XI.1100), onun oğlu Nasr'dır.- el-Hüs. İbni'l-Müslime'nin oğlu Ebü'l-Kaasim 'Alî Reîsü'r-Rüesâ I, âilenin 1. vezîridir (1045b-1058=13). Vezîr iken öldürüldü. Oğulları el-Kaasim ve âilenin 2. vezîri (1083=bir kaç ay) Ebü'l-Fethi'l-Muzaffer, bunun oğulları el-Feth ve Hibât'Üllaah, oğlu 1132'de ölen şâir Ebü'l-Fütûh 'Abd., bunun oğlu 3. vezir (20. XII.1170-1171a=bir kaç ay) Ebü'l-Ferec Muh.Üstâd-dâr 'Adudü'd-Dîn Muh., bunun da oğlu el-Ferec'tir.

Berîdîler

1 yıl, 9 ay, 11 gün vezîr olan, tek vezîr ile temsîl edilmekle berâber bu âile, ünlü yöneticiler yetiştirdi. Âilenin atası Ebû-'Abd. Muh.i'l-Berîdî'nin oğulları: Ebü'l-Hüs. 'Abd. (ölm. 945a; Başra, Wâsıt, Hûzistân oğlu el-His.), Ebü'l-Has.'Alî(oğlu el-Has.), Ebû-Yûsuf Yâ'kuub (ölm. 945a; oğlu Yûsuf) ve Ebû-'Abd. Ah.(ölm. 945a). Bu son zât, âilenin tek vezîridir: 29.IV.939-27.VIII.940=1,3,28 + 3.VI.941-10.VII. 941=0, 1, 8+ 17.I.942-29.I.941=0, 0, 12 + 11.III.942-3.VII.942=0, 3, 23= 1,9,11. Dîğer iki kardeşi ile berâber öldürülmüştür. Oğulları: Ebû-Câ'feri'l-Feyyâd (oğlu Câ'fer), Ebü'l-Has. Muh. (oğlu el-Has.), Ebü'l-Kaasim 'Abd.(ölm.960, Basra v.944-8; oğlu el-Kaasim). Bu âile 935-949=14 arasında Basra, Wâsıt, Hûzistân'ı elinde tuttu. 949-984=35 arasında Benî-Şâhîn, aynı bölgelerde, Büweyhîler'in vâlîsi oldular.

Benû-Cüheyr (Cehîr)

İbnü Halliqân'da (III, 287) "Cehîr" diye harekelenen bu âileden 4 vezir, toplam 46 yıl, 9 ay vezârette bulundular. Âilenin atası Cüheyr'in oğlu Muh., onun oğlu 1. vezîr (1058-9.V.1061=3 + 7.X.1062-1068=6 + XII.1068-26.VII.1075=6,7 = 15,7) Ebû-Nasr Muh. (Mûsul, 1008-Mûsul, IX.1090=82) Fahrüddewle, Mirdâsîler'in vezîri, Merwânîler'in vezîri olduktan sonra, 'Abbâsîler'in hılâfet vezîri olmuştur. İlk vezâreti Tuğrul Bey, ikincisi Alp-Arslan, sonuncusu Alp-Arslan ve Melik-Şâh ile çağdaştır ve bu Büyük Selçuklu Sultanları'nın tâbi'i olarak hizmet etmiştir. Oğulları: Nasr, Ebü'l-Berekât Cüheyr, 'Amîdüddewle ve Za'îmü'r-Reüsâ. Bunlardan Cüheyr, Mû'temidüddewle Kâfi'l-Küfât diye de anılır, Âmid vâlîsi (1091-2), Suriye Selçuklu sultânı Tutuş'un vezîri (1093-4) olmuştur.

Ebû-Mansûr Muh.'Amîdü'd-Dewle (1044a-1100=56), Âmid vâlîsi (1089-91), sonra âileden 2. vezîr olmuştur (26.VII.1075-1078b=3 + 1079b-1083=4 + 1093-VII.1100=7,6= 14,6). 1070'de Nizâmülmülk'ün kızı ve bunun ölümü üzerine de ilk zevcesinin yeğeni ile evlenmiştir. İlk vezirliği metbûları Büyük Selçuklu sultanları Melik-Şâh, ikincisi gene Melik-Şâh, üçüncüsü ise Berkyaruk devirlerine rastlar. Oğlu Mansûr'dur. Kızını Mezyedîler'den Nûrüddewle II. Dübeys b. Sadaka'ya vermiştir.

Ebü'l-Kaasim 'Alî Kıwâdüddîn Za'îmü'r-Rüesâ, âilenin 3. vezîridir (VII.1100-IX.1107=7,2 + II.1109-6.VIII.1118=9,6 = 16,8). İlk vezirliği Sultan Berkyaruk, ikincisi Sultan Muhammed Tapar zamanlarına tesâdüf etmiş, Sultan Sancar'ın cülûsundan az sonra makaamından ayrılmıştır. Oğulları el-Kaasim ve 4. vezir (1141a-VI.1141) Ebû-Nasri'l-Muz.Nizâmi'd-Dîni'l-Bağdâdî'dir. Oğlu Nasr'dır. Bir kaç aylık vezâreti, 'Abbâsîler'in metbuu olan Selçuklular'dan Sultân Sancar devrindedir.

Mühellebîler

'Abbâsîler devrinin vezîr âileleri dışında, ünlü vâlî âileleri de vardır. Bunlar, büyük ülkeleri çok geniş yetkilerle ellerinde tutmuş eyâlet vâlîleridir ki, bir kısmı hükümran hânedanlar da kurmuşlardır. Hükümran hânedanlar ileride görülecektir. Burada tanıtacağımız bir kaç ünlü vâlîler âilesi, hükümdarlığa yükselen şahıslar çıkaramamışlardır. Bunların da mezhebleri Sünnî/Hanefî, dilleri Arabca'dır. İstisnâ teşkîl edenler ayrıca işâretlenmiştir. İşâretlenmiyenlerin hepsinin mezheb ve dil durumları budur (Sünnî/Hanefî ve Arabca). İlk olarak sunduğumuz Mühellebîler, bilhassa III. 768-VI.795=27,3 müddetle İfrîkıye eyâletini ellerinde tutmakla ünlüdür. Bu devrenin İfrîkıye vâlîleri şöyledir:

1- Ebû-Câ'fer Hezârmend 'Umer b.Hafs(III.768-771=3), 2- Ebû-Hâlid Yezîd b.Hâtim (771-786=15), 3- Dâwûd b.Yezîd (786-787=1), 4- Ebû-Hâtim Rûh b.Hatim (2'nin kardeşi) (ölm. 2.II.791) (787-790=3), 5- Nasr b.Habîb (ölm. 794) (790-V.793=3), 6- Mühelleb b.Yezîd (V.793-793), 7- el-Dadl b.Rûh(4'ün oğlu) (793-VI.795=2).

Mühellebîler, İfrîkıye (Kuzey Afrika: Tûnus, Libya, Cezâyir, Fâs) eyâleti vâlîliği dışında da mühim görevleri ellerinde tutmuşlardır: Horâsân (697-705=8+716-718=2=10), Mısır (759-769=10+790), Sind (714-718=4+759-768=9+777-778 =1+800-820=20=34), Mûsıl(686-7=1+717-8=1+806=2), Hûzistân (809-812=3), Ermeniyye (785-6=1), Basra (715-8=3+720-1=1+750-1=1+756-762=6+782-784=2+825-833=8=21), Büveyhî vezîri (950-963=13).

Listede âilenin 689-963 gibi 3 asra yakın bir zamanda, Emevîler devrinden başlıyarak, Abbâsîler'in Büveyhî sultasına düştükleri döneme kadar, Fas'la Hindistan arasında, Atlantik'le İndüs arasında ülkeler idâre ettikleri anlaşılır. Hânedânın atası Ebû-Sufre Dâlim Beşâre (Besferûc) Hezârmerdi'l-Ezdî'nin oğulları: Sufre, İbnü'l-Â'lâ (oğlu 'Abdürrahmân oğlu 'Ubeyd'Ull. oğlu el-Hüs.oğlu el-Hs.) ve Ebû-Sa'îdi'l-Mühelleb. Âilenin gerçek kurucusu bu Mühelleb'dir.

Ebû-Sufre Zâlim b.Serrâk b.Subh, sahâbe'den olup 645'lerde Basra'da öldü.

Mühelleb (630-I.702=72), Zaguul/Merw'de ölmüştür. 664'te Pencâb seferi kumandanı olarak Hindistan'da ün kazanarak, daha Halîfe I.Mu'âwiye'nin ilk yıllarında târih sahnesine çıkmıştır. İbnü'z-Zübeyr'e bîat etmiş, 686-7'de onun Mûsıl ve 686-91'de Horâsân vâlisi olmuştur. Oğulları:

Sa'îd, el-Mufaddal (Horâsân 704-5; oğlu 'Usmân), Ebü'l-Fewâris Muğîre (Sind 759-68; kızı Meysûn=Mu'âwiye, bundan doğan Süfyân, Basra, v.; Muğîre'nin oğlu Bişr), Muh, 'Abdü'l-Melik, Merwân, Ebû-'Uyeyne(oğlu Süfyân, Basra 750-1) (dîğer oğlu Reyy. v. Muh'in oğulları: 1. Ebû-Câ'fer 'Abd. İbni Ebî-'Uyeyne, Bahreyn ve Yemâme v., şâir, ölm. 834'den sn.; 2. Ebü'l-Minhâl İbni Ebî-'Uyeyne, şâir, ölm. 834'den sn.; 3. Dâwûd (şâir, ölm. genç yaşında 785'den önce), Müdrik, Ziyâd, Hâtim (oğlu Zeyd oğlu İbr. oğlu 'Alî oğlu Ah), Yezîd, Habîb, Kabîse. Âile, bu son üçünden yürümüştür. Mühelleb'in kızı Sind, Haccâc b. Yûsuf'la evlenip 705'te boşanmıştır.

Yezîd b.Mühelleb(672-24.VIII.720=48): el-'Aqr/Wâsıt'ta öldürüldü. Horâsân I.702-4+716-X.717(Irak dâhil), Mûsıl 710, Basra 715-8+720-1, Wâsıt 715-6. Mesleme b.'Abdi'l-Melik'in 120.000 kişilik ordusuna yenilip öldürüldü. Oğulları: Mahled, 'Abdü'r-Rahmân, Mu'âwiye (oğlu Süfyân, Basra 756-62).

Habîb b.Mühelleb (Sind 714-8). Oğulları: 'Ubbâd (oğlu 795'te ölen gene 'Ubbâd, bunun oğlu Muh., Basra 825-833, bu târihte öldü), Muğîre(oğlu Sül.oğlu'Urfe oğlu Muh.oğlu 935'te ölen Ebû-'Abd. İbr.Nefteweyh oğlu 'Abd.), Habîb. Bu Habîb b.Habîb b. Mühelleb'in oğlu Nasr 766'da Mısır'da idi. Mühellebîler'den 5. İfrîkıye vâlîsidir (30.I.791-5.VII.793=2,4).

Kabîse b.Mühelleb'in oğulları Hâtim ve 'Usmân'dır. Bu sonuncunun oğlu Hafs oğlu Ebû-Câ'fer 'Umer (1. İfrîkıye v.III.768-771=3) oğlu Câ'fer'dir. Hâtim b.Kabîse'nin oğulları: Yezîd ve Rûh. Bu Ebû-Hâtim Rûh (4. İfrîkıye v.788a-30.I.791=3, Basra 782-4, Sind 777-8, Ermeniyye 785-6)'un oğulları Hâtim, Kabîse ve el-Fadl(6.İfrîkıye v.V. 793-VI.795=2,1)'dır. Ebû-Hâlid Yezîd b.Hâtim b.Kabîse b.Mühelleb ise ölünceye kadar 16 yıl İfrîkıye vâlîliği yapan âilenin 2. İfrîkıye vâlîsidir (771-13.III.787=16); 759-69'da da 10 yıl Mısır vâlîsi olmuştu. Yezîd'in oğulları: Hâlid (Mûsıl 806), Mühelleb (İfrîkıye 793, vekâleten), Dâwûd (3. İfrîkıye v.13. III.787-788a=1, Sind 800-820=20; oğlu Beşîr, Sind 820), 'Abdullaah (Tûnus şehri vâlîsi) ve Muhammed (Hûzistân 809-12, bu târihte öldü)'dir. Bu Muh.'in oğlu Yezîd (şâir, ölm.857'den sonra) oğlu 'Alî oğlu Ebû-'Aliyyi'l-Hüs.i'l-Kebâbîsî (ölm. 859, fakıyh ve muhaddis) oğlu 'Alî'dir. Tûnus şehri vâlîsi 'Abd.'ın oğlu İbr. oğlu Hârûn oğlu Muh.oğlu Ebû-Muh.i'l-Has. oğlu Muh.'dir. Ebû-Muh.i'l-Has.(19.XII.903-19.VIII.963=59,8,1), Büweyhî vezîri (950-19.VIII.963=13) oldu.

Newşehrîler

Şeyhu'n-Newşehrî oğlu es-Selîli'ş-Şeybânî oğlu Muh.'in oğulları: Ebû-Mûsâ Î'sâ (Fârs 900-1, Mısır 905-9.V.910, bu târihte öldü; oğlu Mûsâ) ve Ebû-Mansûr Î'sâ (Şâm 861-70, ölm. Kaahire 883a). Bunun oğulları Mansûr ve Ah. (Âmid ve Mârdîn 892-3, Merâga 893). Bu Ah.'in oğlu Muh. (895'te hapis) oğlu Ebü'l-Feth(933'te Mısır'da) oğlu el-Feth'tir.

Benû-Câ'fer

Tiflîs emîrleridir. Türk emîri Buğa, 830'da Gürcîler'den fethederek el-Me'mûn adına İshâq b.İsm.b.Şu'aybi'l-Kureyşî'yi (Mes'ûdî, II, 65) vâlî yaptı (830-843). İshâq, Kuzey Dağıstân'da Avar Türkleri'nden Serîr hâkimine dâmâd oldu. Oğlu 'Alî, bunun oğlu Câ'fer (912'de emîr olarak görünüyor), bunun oğlu Mansûr (953'te emîr görünüyor), bunun oğlu Câ'fer (975'de emîr görünüyor), bunun oğlu Alî, bunun oğlu Câ'fer, Abbâsîler'in irsî Tiflis emîrleri oldular. Sonuncu Câ'fer, 1030'dan sonra öldü ve

Tiflîs, Hıristiyan Gürcî krallığına geçdi. 1200'e doğru Benû-Câ'fer denen bu âileden Gezen b. Ebi'l-Hasen, Tiflîs'e müddeî oldu.

Hereşîler

Eswed oğlu 'Amr oğlu Sa'îd (Horâsân 720-721) oğlu Fülân oğlu Sa'îd ('Abbâsî serdârı 778-80) oğulları: Yahyâ (Yemâme 785-6, Wâsıt 814-5) ve Ebû-Sâlih Yahyâ (Reyy 800; oğlu Sâlihü's-Sindî, Wâsıt 812).

Benû-Fesâncüs

Fesâncüs oğlu Ebü'l-Fadli'l-'Abbâs (ölm.953) oğulları: el-Fadl, Ebû-Muh.'Alî Şerefüddewle (Büweyhî vezîri 983-4) (oğlu Muh.) ve Ebü'l-Ferec Muh.(ölm.981a). Bu Muh.'in oğulları: el-Ferec ve Câ'fer. Câ'fer'in oğulları: el-Has.(oğlu 1037'de Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri olan Ebü'l-Fadli'l-'Abbâs, bunun da oğlu el-Fadl) ve Ebü'l-Ferec Muh. Zü's-Sa'âdâti'l-Mehlebân (ölm. 1048, Büweyhî Ebû-Kâlîcâr'ın vezîri). Bu sonuncunun oğulları: el-Ferec, Ebû-Sâ'd (ölm.1054'ten sonra, oğlu Sâ'd), Ebü'l-Kaasim Câ'fer (ölm.1028; 1017'de Büweyhî Sultânüddewle'nin vezîri; oğlu el-Kaasim) ve Ebü'l-Ganâim ve 'Alâ'i'd-Dîni'bni'l-Mehlebân(ölm.1057; Büweyhî Ebû-Kâlîcâr'ın hizmetinde).

'Amîdîler

'Ubeyd'Ull. oğlu Muh.oğlu el-His.i'l-'Amîd (Merdâwic'in vezîri 933) oğlu Ebü'l-Fadl Muhi'l-Kâtib İbnü'l-'Amîd I (Rüknüddewle Büweyhî'nin vezîri 940-970, ölm. 970) oğulları: el-Fadl ve Ebü'l- Feth Zü'l-Kifâyeteyn İbnü'l-'Amîd II (doğ.948b; Rüknüddewle Büweyhî'nin vezîri 970-7; oğlu el-Feth).

Benü'l-Magribî

Ebü'l-His. 'Ali'l-Magribî oğlu Ebü'l-Kaasimi'l-Hüs. (Seyfüddewle'nin kâtib'i) oğulları: el-Kasim, Ebû-'Abd. (katli 1010a, oğlu 'Abd.), Ebü'l-His.'Alî İbni'l-Magribî (katli 1010a)=Bint Muh.b.İbr.b.Câ'feri'n-Nû'mânî. Sırasıyla Seyfüddewle Hamdânî, Sâ'düddewle Hamdânî, el-Hâkim Fâtımî'ye vezirlik yapan bu İbnü'l-Magribî'nin oğulları: el-Has., 'Aliyyü'l-Muhassin (katli 1010a), Muh. (katli 1010a) ve Ebü'l-Kaasimi'l-Hiseyniyyi'l-Wezîri'l-Kâmil(942-Meyyâfârikıyn, 1027=85, 'Ukaylî, sn.Merwânî vezîri; oğlu el-Kaasim, katli 1010a). Muh.İbni'l-Magribî'nin oğlu Câ'fer'in oğlu Ebü'l-Ferec Muh.İbni'l-Magribî (ölm.1085), Fâtımî vezîri (21.VI.1058-7.1060=2,3,16) oldu; oğulları el-Ferec ve Ebü'l-Fütûhi'l-Mübârek'tir ki bu sonuncusu 1208b'de Halîfe'nin hazînedârı oldu.

Benû-Mâkûlâ

Câ'fer'in oğulları: 'Alî ve Fülân. Fülân oğlu Ebû-Sâ'd (Sa'îd) 'Abdi'l-Wahîd: Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri (1012b-1019+1021-1025) olup 1026'da hapiste öldü, oğlu Sâ'd'dır. 'Alî b.Câ'fer'in oğlu:Ebû-Aliyyi'l-Has. (Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri: 1025-1028+1029-1030, bu târihte öldü). Bunun oğulları: 'Alî, Ebû-Abd.i'l-Hüs(979a-1055=76, Bağdâd kaadi'l-kuzâtı: 1029-55=26, oğlu 'Abd.) ve Ebü'l-Kaasim Hi-bet'Ullaah(976-1039=63). Hît'te hapiste ölen bu son şahıs Büweyhî Celâlüddewle'nin vezîri (1032-5) oldu. Oğulları: el-Kaasim ve Ebû-Nasr 'Alî Sâ'di'l-Mülk ('Ukberâ, 8.VIII.1030-Bağdâd, 1082=52, Bağdâd kaadi'l-kuzâtı: 1055-82=27; oğlu Nas

Şehrzûriyye

el-Kaasimi'ş-Şeybâniyyi's-Şehrzûrî oğlu 'Alî oğlu el-Muz.oğlu Ebû-Ahi'l-Kaasim (ölm.Mûsul 1096) oğulları: Ah., Ebû-Mansûri'l-Muz.(doğ.V.1065, oğlu Mansûr), Ebû-Bekr Muh.Kaadi'l-Hâfikayn (İrbil, 1061-Bağdâd, 1144a=83), Ebû-Muh.'Abd.i'l-Mürtezâ(1073-1117=38) ve Ebü'l-Has. 'Alî Bahâüddîn (ölm. 1138). Bu sonuncunun oğlu Ebû-'Aliyyi'l-Has.Necmiddîn, bunun oğulları 'Alî ve 'Abdü'l-Kaahir, bu sonuncunun oğlu Ebû-Mansûri'l-Muz. Hüccetiddîn (ölm.1226, Mûsul kadısı), bunun da oğlu el-Muz.- 'Abd.i'l-Mürtezâ'nın oğulları: Ebû-Tâhir Yahyâ Tâcüddîn (bunun oğulları Tâhir ve 1176-7'de Şâm kadısı olan Ebü'l-Fezâili'l-Kaasim Zıyâüddîn) ve Ebû-Fadl Muh.Kemâlüddîn (1099-15.VII.1176=77; Mûsul 1146-7, Şâm 1155-15.VII.1176). Bu sonuncunun oğulları: Fadl, Ah. 'İmâdüddîn (1116-19.VI.1190=74) ve Ebû-Hâmid Muh.Muhyiddîn (Mûsul 1176b-90). Bu sonuncunun oğlu Hâmid.

Yemen Sâsânî Vâlîleri

Sâsânî hânedânının bir dalı, Yemen umûmî vâlîsi veyâ imparatorluk nâibi iken, Peygamber'e itâat ve ihtidâ etmiş, Yemen eyâleti vâlîliği kendilerinde bırakılmıştır. Îrânlı olan hânedan, bir müddet sonra Arab'laşmıştır (Justi, *Iranisches Namenbuch,* 429). Bk. C.III.'de Sâsânîler. Şehen-şâh Kubâd'ın kardeşi Fîrûz'un oğlu Cemesp, İrân imparatorluğunun ilk Yemen vâlîsidir. Yemen Sâsânî vâlîlerinin de atasıdır. Oğlu Sâsânü'l-Cerûr'dur. Bunun kızı Hürmüz b.Fîrûz ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Dâdûye doğmuştur. el-Cerûr'un oğulları Peygamber'e ilk def'a itâat eden Bâdân ile ed-Deylemî'dir. Bâdân'ın oğlu Mâhân-Şehr 632'de ölmüştür. Oğlu Merzebân, onun oğlu da Behrâm'dır ki, vezîr el-Magribî âilesinin atasıdır (Benü'l-Magribî âilesi az yukarıda verildi). ed-Deylemî'nin oğulları: Ceşnâs, Ezâd, Yuhannâ(oğlu Webr), Fîrûzü'd-Deylemî(Yemen v.661-673=12). Bu sonuncunun oğulları: 'Abd. ve ed-Dahhâk.

Mekke Vâlîleri

'Attâb b.Esîd (ölm.634) (Peygamber'in tâyîn ettiği ilk Mekke vâlîsi: 10.I.630-634), el-Mühriz b.Hârise 634, Kunfüd b.'Umeyr b.Cüdâni't-Teymî 634, Târık b.Mürtefî' 634, Nâfî' b.'Abdi'l-Hârisi'l-Huzâî 644, 'Alî b.'Adiyy b.Rebî'a'l-Ebşemî 645, Hâlid b.el-'Ass b.Hişâmi'l-Mahzûmî 646, el-Hâris b.Newfel 646, 'Abd.b.Hâlid b.'Asîd Emewî 647, 'Abd.b.Â'mir b. Küreyzi'l-Hadramî 655a, Ebû-Kutâde'l-Hâris b.Rib'i'l-Ensârî 656, Küsâm b.el-'Abbâs b.'Abdi'l-Muttalib 657.

'Utbe('Anbese) b.Ebî-Süfyân Emewî 661, Hâlid b.el-'Ass(2. def'a) 662, 'Abd.b.Hâlid(2) 664, Hâlid b.el-'Ass(3) 665, Merwân İbni'l-Hakem b.Ebi'l-'Ass 668, 'Amr b.Sa'îd İbni'l-'Assı'l-Eşdak 673.

'Abd. İbni'z-Zübeyr 681, el-Hâris b.Hâtıbi'l-Cümehî 686.

el-Haccâc b.Yûs. 692, el-Hâris b.Hâlid b.el-'Ass b.Hişâmi'l-Mahzûmî 699, Ebû-Yezîd Hâlid b.'Abd.b.Yezîd b.Esed b.Kürzi'l-Kasrî(ölm. Basra I.743) 700, 'Umer b.'Abdi'l-'Azîz (II.Ömer) 705, Hâlidü'l-Kasrî (2) 712, 'Abdü'l-'Azîz b.'Abd.b.Hâlid b.Esîd 715, Nâfî'b.'Alkame'l-Kinânî 715, Yahyâ İbni'l-Hakem b.Ebî-'Ass 715, Hişâm b.İsm.i'l-Mahzûmî 715, Ebân b.'Usmân b.'Affân 715, Talha b.Dâwûdi'l-Hadramî 716, 'Abdü'l-'Azîz b.'Abd.b.Hâlid(2) 716 (muâvinleri: Muh.b.Talha b.'Abd. b.'Abdirrahmân b.Ebî-Bekr, 'Urwe b.İyâd b.'Adiyyi'n-Newfelî, 'Abd.b.Kays b.Mahreme İbni'l-Muttalib, 'Usm.b.'Abd.b.Sürâka), 'Abdü'r-Rahmân İbni'd-Dahhâk b.Kaysi'l-Fihrî 721, 'Abdü'l-Wâhid b.'Abd.i'n-Nadrî 722, İbr.b.Hişâm b.İsm.i'l-Mahzûmî Emewî 724, Muh.b.Hişâm Emevî (bir öncekinin kardeşi) 732 (muâvini Nâfî' b.'Alkame, 2. def'a), Yûs.b.Muh.Yûs.i's-Sakafî 743, 'Abdü'l-'Azîz b.'Umer b.'Abdi'l-'Azîz Emevî 744, 'Abdü'l-Wâhid b.Süley. b.'Abdi'l-Melik Emevî 745, Muh.b.'Abdi'l-Melik Emevî 748, el-Welîd b.'Urwe b.Muh.b.'Atıyye's-Sâ'dî 749.

Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî(ölm.751) 750, Ziyâd b.'Ubeyd'Ull.b.'Abdi'l-Medâni'l-Hârisî 751, el-'Abbâs b.'Abd.b.Mâ'bed İbni'l-'Abbâs 753 (muâvini: 'Umer b. 'Abdi'l-Hamîd b. 'Abdi'r-Rahmân b. Zeyd İbni'l-Hattâb), Ziyâd b.'Ubeyd'Ull.(2, Medîne ile berâber) 754, el-Heysem b.Mu'âwiye'l-'Atîqî 758, es-Serî b.'Abd.İbni'l-Hâris İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 760, 'Abdü's-Samed b.'Alî 'Abbâsî 763, Muh.b.İbr.'Abbâsî 766, İbr.b.Yahyâ 'Abbâsî 775, Câ'fer b.Sül.'Abbâsî 778, 'Ubeyd'Ull.b.Kusâm 'Abbâsî 780-786, Muh.b.İbr. 'Abbâsî (2) 794, 'Ubeyd'Ull. b. Muh. 'Abbâsî (öncekinin oğlu), el-'Abbâs b. Muh.'Abbâsî(öncekinin kardeşi), Hammâdü'l-Berberî 800, Muh.b.'Abd.b.Sa'îd İbni'l-Muğîre b.'Amr b.'Usm. b.'Affân 801, Sül.b.Câ'fer 'Abbâsî 802, el-Fadl İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 807, Ah.b.İsm.'Abbâsî, Mûsâ b.Î'sâ Abbâsî, el-'Abbâs b.Mûsâ(öncekinin oğlu), 'Alî b.Mûsâ 'Abbâsî (öncekinin kardeşi), 'Abd.b.Muh.b.'İmrâni't-Temîmî, 'Abd.b.Muh.'Abbâsî, 'Ubeyd'Ull.b.Kusâm 'Abbâsî (2), Dâwûd b.Î'sâ 'Abbâsî 809, el-Has. b. Sehl 815, Muh. b. Câ'fer b. 'Alî İbni'l-Hüs. b. 'Alî b. Ebî-Tâlib 816, Hamdûn b. 'Alî 817 (muâvin: Yezîd b. Muh. b. Hanzale'l-Mahzûmî), 'Ubeyd'Ull. İbni'l-Has. b.'Ubeyd'İll.b. 'Abbâs b.'Aliyyi'l-'Alewî 819, Sâlih İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 825, Sül.b.'Abd.'Abbâsî 829 (muâvini: oğlu Muh.), Sâlih İbni'l-'Abbâs(2) 833,

Muh.b.Dâwûd 'Abbâsî 836, Muh.ü'l-Muntaşır İbni'l-Mütewekkil 848, 'Alî b.Î'sâ 'Abbâsî 851, Ebü'l-'Abbâs 'Abd.b.Muh.Dâwûd b.Î'sâ b.Mûsâ b.Muh.'Abbâsî 853, 'Abdü'ş-Şamed b.Mûsâ 'Abbâsî 856, Muh.b.Sül.b.'Abd.'Abbâsî 859,Muh.b.'Abd.b.Tâhir (Irak'la berâber) 862(muâvini: 'Abdü'ş-Şamed b.Mûsâ 'Abbâsî), Câ'fer İbni'l-Fadl b.Î'sâ b.Mûse'l-Beşâşât 864, Î'sâ b.Muh.i'l-Mahzûmiyyi'l-Kürdî 865(muâvini Yûsufü'l-'Alewî), Muh.b.Ah.b.Î'sâ 'Abbâsî 867, Î'sâ b.Muh.'Abbâsî(2) 868, 'Alî İbni'l-Has.i'l-Hâşimî 870, Ebû-Ah. Talha'l-Muwaffak 'Abbâsî 870, İbr.b.Muh.b.İbr.b.İsm.b.Câ'fer, b.Sül.b.'Alî b.'Abd.i'l-Beriyye 873,Ebû-Î'sâ Muh.b.Yahyâ 876, Muh.b.Ebi's-Sâc 877, Hârûn b.Muh.b.İshâq, 'Abbâsî 881b, Yûsuf b.Ebi's-Sâc 884, 'Acc b.Hâcci'l-Muz.894, Mûnisü'l-Muz.913, Muh.b.Mûsâ('Alî Ewlâdı) 918, Karmat istîlâsından sn.İbnü Muhârib 929, Muh.(Ihşîdî) 943, Ebû-Câ'fer Muh.İbni'l-Has.b.'Abdi'l-'Azîz 950, Ah.İbni'l-Fadl b.'Abdi'l-Melik 951, 955: Mekke'de 'Abbâsî, Büweyhî, Ihşîdî sırasıyle 3 isme hutbe, 956: Benû-Mûsâ Şerîfleri, 967: Hâşimî ve Süleymânî (Füleyta) Şerîfleri (1094-5: Selçuklu beyi Emîr Işfabaz b.Savtegini't-Türkmânî), 1201: Katâde Şerîfleri. Bu şerîflerin sırasıyla metbûları: Fâtımîler, Selçuklular, Eyyûbîler, Memlûkler (1250-1517), Osmanlılar (1517-1916).

Medîne Vâlîleri

622-657 arasında Medîne, İslâm hılâfetinin merkezi olduğu için, ayrıca vâlîsi yoktur. Peygamber ve 4 halîfesi burada oturmuşlar, ancak Hazret-i 'Alî, başkenti Kûfe'ye nakledince Sehl'i Medîne'ye vâlî tâyîn etmiştir. Sehl b.Hüneyf (657-660) ile Ebû-Eyyûb (660-661) 'Alî'nin vâlîleridir. Aşağıdaki paragraflarda sırasıyla Emewîler'in, 'Abdullaah İbni'z-Zübeyr'in, gene Emewîler'in ve 'Abbâsîler'in vâlîleri verilmiştir:

Ebû-Hüreyre 661, Merwân İbni'l-Hakem Emewî 662, Sa'îd İbni'l-Â'şş b.Sa'îd İbni'l-Â'şş 4.669, Merwân Emewî (2) 676, el-Welîd b.'Utbe Emewî 9.677, 'Amr b.Sa'îd İbni'l-Â'şşı'l-Eşdak 680, el-Welîd b.'Utbe Emewî (2) 681, 'Usm.b.Muh.b.Ebî-Süfyân Emewî 682.

'Ubeyd'Ull.İbni'z-Zübeyr 684a, Câbir İbni'l-Eswed b.'Awf 685a, el-'Abbâs b.Sehl 685a, Muş'ab İbni'z-Zübeyr 685a, Câbir İbni'l-Eswed (2) 688a, Talha b.'Ubeyd'Ull. b.'Awf 691.

Târık b.'Amr 691, el-Haccâc b.Yûs. 693, Ebân b.'Usmân b.'Affân 694, Hişâm b.İsm.i'l-Mahzûmî 701, 'Umer b.'Abdi'l-'Azîz (II. Ömer) 705, 'Usm. b.Heyyân 712, Ebû-Berk b.Muh.b.'Amr b.Hazm 715, 'Abdü'r-Rahmân İbni'd-Dahhâk b.Kaysi'l-Fihrî 720a, 'Abdü'l-Wâhid b.'Abd.i'n-Nadrî(Mekke ile) 722, İbr.b.Hişâm b.İsm.i'l.Mahzûmî (Mekke ile) 724, Hâlid b.'Abdi'l-Melik İbni'l-Hâris İbni'l-Hakem 732, Muh.b.Hişâm b.İsm.i'l-Mahzûmî (Mekke ile) 735, Yûs.b.Muh.b.Yûs.i's-Sakafî 743, 'Abdü'l-'Azîz b.'Umer b.'Abdi'l-'Azîz Emewî 744, 'Abdü'l-Wâhid b.Sül.b.'Abdi'l-Melik Emewî 745, Muh.b.'Abdi'l-Melik Emewî 748, el-Welîd b.'Urwe b.Muh.b.'Atıyye's-Sâ'dî 749, Yûsuf b.'Urwe 749b.

Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî 750a, Ziyâd b.'Ubeyd.b.'Abdi'l-Medâni'l-Hârisî 751, el-'Abbâs b.'Abd.'Abbâsî 753b, Ziyâd b.'Ubeyd'Ull.(2) (yukarıdakiler aynı zamanda Mekke

vâlîsi iken bundan itibâren yalnız Medîne) 754b, Muh.b.Hâlid b.'Abd.i'l-Kasrî 758, Riyâh. b.'Usm. b.Heyyâni'l-Merrî 761, 'Abd.b.Rebiyyi'l-Hârisî 762, Câ'fer b.Sül.'Abbâsî 763, el-Has.b.Zeyd b.İbni'l-Has.b.'Alî b. Ebî-Tâlib 767, 'Abdü's-Samed b.'Alî 'Abbâsî 772, Muh.b.'Abd.i'l-Kusayrî 770, Muh.b.'Ubeyd'Ull.b.Muh.b.'Abdi'r-Rahmân b. Safwâni'l-Cemâlî 770, Muh.'il-Kusayrî(2) 777, Züfr b.Â'sımi'l-Hilâlî 777, Câ'fer b.Sül.'Abbâsî (2) 778, İbr.b.Yahyâ 'Abbâsî 783, İshâq b.Î'sâ 'Abbâsî 784, 'Umer b.'Abdi'l-Azîz b.'Abd.b.'Umer İbni'l-Hattâb 785, İshâq b.Sül.'Abbâsî 786, 'Abdü'l-Melik b.Sâlih 'Abbâsî, Muh.b.'Abd.'Abbâsî, Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî, İbr.b.Muh.'Abbâsî 799, 'Alî b.Î'sâ 'Abbâsî, Muh.b.İbr.'Abbâsî, 'Abd'Ull.b.Mus'ab, Bekkâr b.'Abd.b.Mus'ab, Muh.b.'Alî, Ebü'l-Buhturî Wehb b.Münebbih, Dâwûd b. Î'sâ 'Abbâsî 809 (muâvin: oğlu.Sül.), el-Has.b.Sehl 814a, Hârûn b.Müseyyib 816a, Hamdûn b.'Alî 817a, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Has.b.'Abd.b'Ubeyd'İll.İbni'l-'Abbâs b.'Aliyyi'l-'Alewî 819, Sâlih İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 824, Sül.b.'Abd.b.Sül.'Abbâsî 829, Muh.b.Sâlih İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî, 844, Muh.ü'l-Muhtasır İbni'l-Mütewekkil 848, Sâlih b.'Alî 860, 'Alî İbni'l-Has.b.İsm.İbni'l-'Abbâs b.Muh. 861, Muh.b.'Abd.b.Tâhir 862. Bundan sonra 'Alî Ewlâdı, sonra Mekke ile aynı durum (Osmanlılar 1517-1919).

Mısır Vâlîleri

'Amr İbni'l-Â'ss 10.12.641, 'Abd.b.Sâ'd b.Ebî-Serh İbni'l-Hârisi'l-Â'mirî 646, Kays b.Sâ'd b.'Ubâde b.Düleym b.Hârise'l-Ensârî 655a, 'Abd. b.Sâ'd (2) (ölm. Medîne 699) 656a, Muh.b.Hazret-i Ebû-Bekr 656a, el-Eşter Mâlik İbni'l-Hâris 657.

'Amr İbni'l-Âss(2) 8.658, 'Utbe b.Ebî-Süfyân Emewî 2.664, Ebû-Mes'ûd 'Ukbe b.Â'mir b.'Abs b.Ganm b.'Adiyy b.'Amr 664, Mu'âwiye b.Hüdeyci'l-Kindî 668, Mesleme b.Muhled b. Sâmit b.Niyâr 20.5.667, Muh.b.Mesleme13.3.682, Sa'îd b.Yezîd b.'Alkame b.Yezîd b.'Awfi'l-Ezdî 14.5.682 ('Abd.İbni'z-Zübeyr'in vâlîsi), 'Abdü'r-Rahmân b.'Utbe b. Cehdem 4.684, 'Abdü'l-'Azîz b.Merwân Emewî 11.2.685, 'Abd. b.'Abdi'l-Melik Emewî 1.7.703, Kurre b.Şerîk b.Mersed b.Hâzimi'l-'Absi'l-Gatafânî 30.1.709, 'Abdü'l-Melik b.Rifâ'a b.Hâlid b.Sâbiti'l-Fehmî 14.11.714, Eyyûb b.Şürehbîl b.Üksûm b.Ebrehe'l-Asbuhî 10.717, Bişr b.Safwân b.Tawîl b.Bişr b.Hanzale b.'Alkame b.Şürehbîl b.'Azîz b.Hâlidi'l-Kelbî 1.4.720, Üsâme b.Zeyd 720b, Hanzale b.Safwân (Bişr'in kardeşi) 4.721, Muh.b.'Abdi'l-Melik Emewî 12.3.724, el-Hürr. b.Yûs.b.Yahyâ İbni'l-Hakem 3.5.724, Hafs İbni'l-Welîd b.Yûs. b.'Abd. İbni'l-Hâris 27.4.727, 'Abdü'l-Melik b. Rifâ'a(2) 15.5.727, el-Welîd b.Rifâ'a (evvelkinin kardeşi) 30.5.727,'Abdü'r-Rahmân b.Hâlid b.Müsâfir b. Hâlid b. Sâbiti'l-Fehmî 28.6.735, Hanzale b. Safwân (2) 12.1.737, Hafs İbni'l-Welîd (2) 22.6.742, Hassân b. 'Atâhiye b.'Abdi'r-Rahmâni't-Tecîbî 21.3.745, Hafs İbni'l-Welîd (3) 6.4.745, el-Hewsere b.Süheyli'l-Bâhilî 4.10.745, el-Muğîre b.'Ubeyd'Ull.i'l-Fezârî 18.3.749, 'Abdü'l-Melik b.Merwân b.Mûsâ b.Nusayri'l-Lahmî 1.750.

Sâlih b.'Alî 'Abbâsî 9.8.750, Ebû-'Awn 'Abdi'l-Melik b.Yezîdi'l-Hurâsânî 4.3.751, Sâlih b.'Alî 'Abbâsî (2) 27.10.753, Ebû-'Awn (2) 21.2.755, Mûsâ b.Kâb b.'Uyeyne b. Â'işe b.'Amri't-Temîmî 26.8.758, Muh. İbni'l-Eş'as b.'Ukbe'l-Huzâî

28.4.759, Newfel b.Muh. İbni'l-Fürât 759, Hümeyd b. Kahtebe b.Şebîb b.Hâlid b.Mâ'dâni't-Tâî 18.12.760, Ebû-Hâlid Yezîd b. Hâtim b.Kabîse'l-Mühellebî 15.2762(muâvin: 'Abdü'r-Rahmân b.Yezîd 764), Muh.b.Sa'îd 1.5.769 (muâvin: 'Abd.b.'Abdi'r-Rahmân b.Mu'âwiye b.Hüdeyc), Muh.b.'Abdi'r-Rahmân b.Mu'âwiye b.Hüdeyc 1.772, 'Abdü's-Samed b.'Alî Abbâsî 21.7.772, Mûsâ b. 'Uleyy b.Rebâhi'l-Lahmî 9.772, Meter 776, Ebû-Damre Muh.b.Sül.776, Î'sâ b.Lukmân b.Muh.i'l-Cümehî 14.9.778, Ebû-Damre (2) 779, Seleme b.Ricâ 779, Wâzıh(ölm.786a) 17.3.779, Mansûr b.Yezîd b.Mansûri'r-Ru'aynî 1.6.779, Ebû-Sâlih Yahyâ b.Dâwûd b.Memdûdi'l-Hereşî 9.779, Sâlim b.Sewâde't-Temîmî 15.9.780 , İbr.b.Sâlih 'Abbâsî 5.9.781, Mûsâ b.Mus'ab İbni'r-Rebiyyi'l-Has'emî 1.7.784, 'Assâme b.'Amr b. 'Alkame'l-Ma'âfirî 19.7.785, el-Fadl b.Sâlih 'Abbâsî 11.8.785, 'Alî b. Sül. 'Abbâsî 4.786, Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî 14.9.787, Mesleme b.Yahyâ b.Kurre'l-Becellî 15.2.789, Muh.b.Züheyr İbni'l-Müseyyibi'd-Dabbiyyi'l-Ezdî 28.12.789, Dâwûd b.Yezîd b.Hâtimi 'l-Mühellebî 2.6.790, Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî (2) 15.6.791, İbr.b.Sâlih 'Abbâsî (2) 6.792, Câ'fer Bermekî 792 (muâvini: 'Umer b.Mihrân), 'Abd.İbni'l-Müseyyib b.Züheyri'd-Dabbî 7.1.793, İshâq b.Sül.'Abbâsî 12.10.793, Herseme b.Â'yân 1.11.794, 'Abdü'l-Melik b. Sâlih 'Abbâsî 8.1.795(muâvini: 'Abd.İbni'l-Müseyyib), 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Mehdî 'Abbâsî 7.4.795, Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî (3) 20.11.795 (muâvini: Yahyâ b.Mûsâ, oğlu), 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Mehdî 'Abbâsî (2) 17.8.796, İsm.b.Sâlih 'Abbâsî 2.11.797, İsm.b.Î'sâ 'Abbâsî 14.8.798, el-Leys İbni'l-Fadli'l-Ebîwerdî 9.12.798, Ah.b.İsm.'Abbâsî 20.6.803, 'Ubeyd'Ull.b.Muh.'Abbâsî 15.9.805, el-Hüs. b.Cemîl 30.7.806, Mâlik b.Delhem b.Î'se'l-Kelbî 24.2.808, el-Has.İbni't-Tahtâh İbni't-Tahtekân 25.12.808, Hâtim b.Herseme b.Â'yân 3.1.810, Câbir İbni'l-Eş'as b.Yahye't-Tâî 25.3.811, Rebî'a b.Kays 811b, 'Abbâd b.Muh.b. Heyyâni'l-Belhî 25.3.812, el-Muttalib b.'Abd. b.Mâliki'l-Huzâî 15.12.813, el-'Abbâs b.Mûsâ 'Abbâsî 20.6.814, el-Muttalib b.'Abd.(2) 3.815, es-Serî İbni'l-Hakem b.Yûs.i'z-Züttî 3.4.816, Ebû-Nasr Muh.İbni's-Serî (evvelkinin oğlu) 10.12.820, 'Ubeyd'Ull.İbni's-Serî (evvelkinin kardeşi) 7.1.822, 'Abd.b.Tâhir İbni'l-Hüs. 17.4.826, el-Mû'tasım (halîfe) 21.1.829, Î'sâ b.Yezîdi'l-Celûdî 27.1.829, 'Umer İbni'l-Welîdi't-Temîmiyyi'l-Bedgıysî 28.4.829, Î'sâ b.Yezîd (2) 23.6.829, el-Mû'tasım (sonraki halîfe, 2) 24.10.829, 'Abdüweyh b.Cebele 28.2.830, Î'sâ b.Mansûr b.Mûse'r-Râfi'î 18.2.831, 'Abdü'l-Melik b.Nasr b.'Abd.i's-Safedî "Keydür" 3.832, el-Muz. (evvelkinin oğlu) 5.834, Ebû-Câ'fer Eşnâs (834-845 yıllarında eyâlette askerî diktatör), Mûsâ İbn'Ebi'l-'Abbâs Sâbiti'l-Hanefî 9.9.834, Mâlik b.Keydürü's-Safedî 11.2.839, Ebü'l-Has.'Alî b.Yahye'l-Ermenî 5.2.841, Î'sâ Râfi'î (2) 7.10.843.

Mısır'da Türk Hâkimiyetinin Başlangıcı

9. asır ortalarında nasıl Bağdâd'da Türk emîrü'l-ümerâlar, serdârlar, Türk birlikleri, Halîfe üzerinde gittikçe artan nüfuzlar elde etmişlerse, Mısır eyâletinde de aynı şey oldu. Mısır'da Türk asıllı ve Türk birliklerinin başındaki serdârlar, vâlîlere tahakküm etmiye ve diktatörce salâhiyetlerle eyâleti âdetâ müstakillen idâre etmiye başladılar. Bâzıları

doğrudan doğruya vâlî sıfat ve görevini aldı, halîfeye tasdîk ettirdi. Bâzıları ise bu sıfatı almaksızın, vâlî sıfatını taşıyan şahıslara her istediklerini yaptırdılar:

1- Itah (Aytah) Türkî: 847-848=1(*)
2- Artuk oğlu Hâkaan oğlu el-Fethi't-Türkî: 856-861 = 5
3- Dînâr oğlu 'Abd.oğlu Yezîdi't-Türkî: 22.11.856-13.3.867 = 10,3,21 (vâlî) (muâvini: Gülbek, 864-8, bu da Türk)
4- Müzâhimü't-Türkî (2'nin kardeşi): 13.3.867-7.4.868 = 1,0,25 (vâlî)
5- Ahmedü't-Türkî (4'ün oğlu, babasının ölümüyle yerine geçti): 7.4.868-6.868 = 0,2 (vâlî)
6- Uluğ-Tarhan oğlu Uzcur Türkî: 6.868-15.9.868= 0,3 (vâlî) (ölm.Kaahire 872) (muâvini: Bayak Bey, bu da Türk)

Yukarıya çıkardığımız tablodan, Mısır-Sûdân eyâletine 847-848 + 856-15.9.868 arasında 13 yıl müddetle Türk vâlî ve kumandanlarının hâkim olduğu anlaşılır. 15.9.868'de de başka bir Türk vâlî, Tulun oğlu Ahmed gelmiş ve Mısır'da ilk Türk hânedânını kurmuştur (868-905). Sonra 29 yıllık Abbâsî vâlîleri devresi gelirse de, bu devrenin bâzı vâlîleri de Türk'tür:

7- Ebû-Mansûr Tegin b.'Abd.i'l-Hazar: 23.6.910-22.8.915=5,1,29 + 8.8.919-22.7.7.921=1,11,15+25.7.921-14.8.921=0,0,20+12.2.924-16.3.933=9,1,2=16,3,6 (bu târihte öldü)
8- Kaygalıg oğlu Ebü'l-'Abbâs Ahmed: 17.8.923-12.2.924=0,3,26 + 30.9.933-26.8.935=1,10,27 = 2,2,23
9- Muhammed (7'nin oğlu): 16.3.933-31.8.933=0,5,16

Yukarıdaki tablodan 29 yıllık bu Abbâsî devresinin 18, 11, 15 müddetinin Türk vâlîleri devri olduğu anlaşılır. Bu tablo, 845'ten îtibâren Türk hâkimiyetinin Mısır'da yerleştiğini gösterer ki 1914 sonuna kadar 1.069 yıl sürmüş, Lozan muâdehesi ile Türkiye, Mısır'ı bırakmıştır (1923).

Türk birlikleri Kuzey Afrika gibi Endelüs'te de -nâdir de olsa- görülmektedir. Meselâ 17.7.1212 meşhur el-'Iqâb (İsp.Las Navas de Tolosa) meydan muhârebesinde, Muwahhid halîfesi en-Nâsır'ın ordusunda 7-8 bin kadar Ağzâz (Guzz'lar = Oğuzlar = Türkmenler) vardı, Kuzey Afrika'dan gelerek Endelüs'e geçmişlerdi (*EI*[2], III, 1.081b-2a, H.Monès).

29 yıllık ikinci Abbâsî devresini 35 yıllık Ihşidoğulları devri (934-969) tâkıyb etmiştir ki, ayni hânedandan Türk asıllı hükümdarlar devresidir. Ancak Mısır, 969-4.9.1171 arasında Fâtımî hâkimiyetinde yaşamıştır. Bu devrede Mısır'daki Türk kumandan ve birlikleri mevcûd olmuşsa da, siyâsî hâkimiyeti ele geçirememişlerdir. 1171-1250 arasında Bir Türk-Arab devleti olan Eyyûbîler, Mısır'a hâkim oldular. 1250-1517 arasında Memlûk Türkleri'nin, 1517-1914 arasında da Osmanlı Türkleri'nin hâkimiyeti

---

(*) Hazar Türkü'dür. Sâmerrâ askerî vâlîsi ve Halîfe'nin muhâfızı iken Mısır vâlîsi tâyîn edildi. Gitmeyip vekîli Herseme b. Nasr vâsıtasıyle idâre etti. Hacca gitti. 849'da bir milyon dînâr (altın) serveti Halîfe tarafından müsâdere ve katledildi.

vardır. Bir Osmanlı (protokolde 1.) eyâleti olan Mısır-Sûdân, İngiliz işgalinden sonra 1936'da müstakil krallık oldu. Bu krallık hânedânı (Kavalalılar) da Türk'tü. Sonra cumhûriyet devri başladı.

Mısır'ın Son Abbâsî Vâlîleri

Herşeme İbnü'n-Nazri'l-Cebelî 15.2.848, Hâtim (evvelkinin oğlu) 3.4.849, 'Aliyyü'l-Ermenî (2) 3.5.849, Muh.b.Câferi'l-Muntasır 849b, İshâq b.Yahyâ b.Mu'âdi'l-Huttalânî 27.5.850, Hût 'Abdi'l-Wâhid b.Yahyâ İbni'l-Mansûr 27.5.851, 'Anbese b.İshâq b.Şâmiri'd-Dabbî 24.9.852, Yezîdü't-Türkî 22.11.856, Müzâhimü't-Türkî 13.3.867, Ahmedü't-Türkî 7.4.868, Uzcur Türkî 8.868, Tolunoğulları'ndan Mısır Türk hükümdarları.

Ebû-Mûsâ Î'sâ b.Muh.i'n-Newşerî 24.3.905, Ebü'l-Abbâs b.Bistâm 9.5.910, Tegin Hazar 23.6.910, Ebü'l-Has.Düka'l-Â'weri'r-Rûmî 22.8.915, Tegin Hazar (2) 8.8.919, Ebû-Kaabûs Mahmûd b.Hamek 22.7.921, Tegin Hazar (3) 25.7.921, Ebü'l-Has.Hilâl b.Bedr 14.8.921, Ahmed b.Kaygalıg 17.8.923, Tegin Hazar (4) 12.2.924, Muh.b.Tegin Hazar 16.3.933, Ihşîdîler'den Mısır Türk hükümdarları: 31.8.933-969(bu arada son 'Abbâsî vâlîsi olarak Kaygalıg oğlu Ahmed 2. def'a vâlî oldu: 30.9.933-26.8.935).

Şâm (Suriye) Vâlîleri

Hazret-i Osmân zamânında bu eyâlet Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Güney-doğu Anadolu'yu içinde alıyordu. Sonra Haleb eyâleti kurulunca, Güney-doğu Anadolu ile Kuzey Suriye, eyâletten ayrıldı. Hulefây Râşidîn devrinde Yezîd, sonra kardeşi Mu'âwiye, uzun yıllar eyâleti ellerinde tuttular. Emewî saltanatı kurulunca Şâm, 661-750 arasında hılâfetin taht şehri oldu. 750'de 'Abbâsîler, taht şehrini Irâk'a taşıyınca, Şâm, eyâlet merkezi oldu. Onun için aşağıda, 'Abbâsî vâlîlerini veriyoruz:

'Abd. b.'Alî 'Abbâsî 26.4.750, as-Sâlih (evvelkinin kardeşi) 753b, 'Abdü'l-Wehhâb b.İbr.'Abbâsî 754a..., ...İbr. İbni's-Sâlih 'Abbâsî 791 (muâvini: oğlu İshâq), Mûsâ b.Yahyâ Bermekî 792 (muâvini: es-Sindî b. Şâhik, 803'e kadar muâvin), 'Abdü'l-Melik İbni's-Sâlih 'Abbâsî 793, Câ'fer Bermekî 796, Şü'ays b.Hâzim 803, Yahyâ b.Mu'âd 807, 'Abdü'l-Melik 'Abbâsî (2) 809, Sül.İbni'l-Mansûr 811, Tâhir İbni'l-Hüs.Zü'l-Yemîneyn 814, 'Abd.b.Tâhir 820, el-Mû'tasım (sonradan halîfe) 828, 'Abbâs İbni'l-Me'mûn 'Abbâsî 829 ..., ...'Alî b.İshâq b.Yahyâ b.Mu'âd "Sâhibü'l-Ma'ûne" 840, Ricâ b.Eyyûbi'l-Hazarî 841, Mâlik b.Tawk b.'Attâbi't-Taglibî 847 (er-Rahbe şehrini kurdu), İbrâhîmü'l-Müeyyed 'Abbâsî 849b..., ...Î'sâ b. Muh.İbni's-Selîli'n-Newşehrî "İbnü'ş-Şeyh" 861, Amacur (Türk) (Ar. Emâcûr) (İbnü'l-Esîr, VII, 165) 6.870, 'Alî b.Emâcûr 878. 878: Şâm eyâletinin Mısır Türk hükümdarları Tolunoğulları'na geçmesi ve 'Abbâsî hâkimiyetinin sonu. Tolunoğulları'nı Ihşıdoğulları, onları Fâtımîler tâkıyb etti.

Haleb Vâlîleri

Ebü'l-Werde Mecze Kewser 750, Sâlih b.'Alî 'Abbâsî 763, 'Abdü'l-Melik b.Sâlih 'Abbâsî (evvelkinin oğlu) 767, Mûsâ(Halîfe'nin mewlâ'sı) 774, Yezîd İbni'l-Bedr İbni'l-Battâl 784b, 786: eyâletin Cezîre ile birleştirilerek 'Awâsım eyâletine katılması, Sâbit b.Nasr b.Mâliki 'l-Huzâî 808, el-Kaasimi'l-Mûtemin 'Abbâsî 809, el-'Abbâs İbni'l-Me'mûn 'Abbâsî 828, Ah.b.Sa'îd b.Müslim b.Kuteybe'l-Bâhilî 846, Nasr b.Hamze'l-Huzâî 846, el-Müntasır İbni'l-Mütewekkil 'Abbâsî 849b, Ebü's-Sâc Dîwdâd b.Dîwdest (bk.Sâcîler) 3.868, el-Muwaffak İbni'l-Mütewekkil 'Abbâsî 872, Tolunoğlu Ah.(bk.Tolunoğulları) 872, Ercûz 878, Sîme't-Tawîl 878, Lûlû (Ah.Tolun'un kölesi) 879, Bâzmârü'l-Hâdim 883a, İbnü Dâbâş (Tolunlu vâlîsi) 883b, Tugc b.Cüff 888, Ebû-Sâbit 899, el-Has.İbni'l'-Aliyyi'l-Hurâsânî 899, Ebü'l-Aşâir 901, Karmat istîlâsı 903, Muh.b.Sül.905, Rüstem b.Berdewâ 905, Mûnisu'l-Hâdim 913, Ebü'l-Fethi'l-Fadl b.Câ'fer b.Muh İbnü'l-Fürât II 934, Ihşîdî vâlîsi Ah.b.Sa'îdi'l-Kilâbî 936, Muh.b.Râiq 939('Abbâsî vâlîsi), ikinci Ihşîdî hâkimiyeti 941, Muh.b.Râiq (2) 942, Ebû-'Abd.i'l-Hüs.b.Sa'îd b.Hamdân 3.944.

Eyâletin merkezi Kınnesrîn olup ancak 944'te Haleb'in merkez olması kesinlik kazandı. Kuzey Suriye'den başka Güney-doğu Anadolu'dan parçaları da içine alan eyâlet, 944'te Hamdânîler'e (b.bk.) geçti. Sonra Fâtımîler, Mirdâsîler, 'Ukaylîler hâkim oldu. Sonuncular Selçuklular'a tâbî oldular. Fakat Haleb'de kesin Türk hâkimiyeti -Mısır ve Suriye'den çok geç olarak- ancak Sultân Melik-Şâh'ın 1085'te şehri alması ile başladı. Selçuklular'ı, Artukoğulları, Zengîler, Eyyûbîler, İlhanlılar, Memlûkler, Osmanlılar (1516-1918) tâkıyb etti.

Mûsul Vâlîleri

Rebî'İbni'l-Efkel 637, 'Iyâd b.Ganm 639, Sa'îd b.Â'mir b.Hizâm 641, 'Umeyr b.Sâ'di'l-Ensârî 641, Muh.b.Merwân 643, Mu'âwiye (halîfe) 646, el-Eşter Mâlik İbni'l-Hâris 656.

ad-Dahhâk b.Kays 656, Züfr İbni'l-Hârisi'l-Kilâbî, İkrime b.Rib'î Mühelleb b.Ebî-Süfre (İbnü'z-Zübeyr'in vâlîsi) 686b, İbr.b.Mâliki'l-Eşter (kezâ) 688a, Muh.b.Merwân Emewî 692, Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî 710, Yezîd b.Mühelleb, Mesleme (2), Sa'îd b.'Amr b.Eswedi'l-Hereşî, 'Abdü'r-Rahmân b.Selmân, 'Abdü'l-Melik b.Bişr Emewî, 'Umer b.Hübeyre'l-Fezârî 719a, el-Hürr b.Yûs. b.Yah. İbni'l-Hakem Emewî 726, el-Welîd b.Telîdi'l-'Absî 732, Merwân II (sonradan halîfe) 732, el-Welîd b.Bükeyr 739, Ebû-Kühâfe (Welîd b.Telîd'in yeğeni) 740, 'Ubde İbni'r-Riyâhi'l-Gassânî 743, 'Abdü'l-Melik b.Merwân II Emewî 744, ad-Dahhâk 745 (aşağıdaki 'Abbâsî vâlîleri, yalnız Mûsul vâlîsi olup, bu paragraftaki Emewî vâlîleri gibi aynı zamanda el-Cezîre'nin=Güneydoğu Anadolu vâlîsi değillerdir).

.Muh.b.Sûl 750, Yah.b.Muh.'Abbâsî 751, el-Mansûr (sonradan halîfe) 751 (muâvini: İsm.b.'Alî 'Abbâsî), Humeyd b.Kahtabe 754(aynı prens muâvini), el-'Abbâs b.Muh.'Abbâsî 759, Mâlik b.Haysemi'l-Huzâ'î 759, Câ'fer İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 762, Harb b.'Abd.763, as-Sakr b.Necdet 764, Hâlid Bermekî 765 (muâvinleri: İsm.b.Hâlid b.'Abd.b.Hâlidi'l-Kasrî 768, Mûsâ b. Kâb b.Süfyâni'l-Husemî 772), Hassânü'ş-Şerewî 778, Zufr b.Â'sımi'l-Hilâlî 779, 'Abd.b.Sâlih 'Abbâsî 780, Ah.b.İsm.'Abbâsî 782, Hâşim b.Sa'îd b.Hâlid 785a, 'Abdü'l-Melik b.Sâlih 'Abbâsî 786a, İshâq b.Muh.'Abbâsî 787, Ebû-'Amr Sa'îd (ölm.832) b.Selm b. Kuteybe b.Müslim (Ermeniyye, Cezîre, Sîstân, Sind ve Taberistân v. de oldu) 788, el-Hâkim b.Sül.792, Muh.İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 793, Ebû-Sâlih Yah.b.Sa'îdi'l-Hereşî 796, Herseme b.Â'yân 798, Esed b.Yezîd b.Mezyed b.Zâide'ş-Şeybânî 800, Hâlid b.Yezîd b.Hâtim b.Kabîse'l-Mühellebî 806, Muh.İbni'l-Fadl 'Abbâsî 807, İbr.İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 809, el-Muttalib b.'Abd.b.Mâlik 812. Tâhir b.el-Hüs.(Cezîre ile) 816a(muâvini: 'Alî b.el-Hüs.i'l-Hamdânî 816-8), Muh.İbni'l-Has.b.Sâlihi'l-Hamdânî 818, es-Seyyid b.Enesi'l-Ezdî 819b, Muh.b.Humeydi't-Tûsî (Âzerbâycân ile) 826 (muâvini: Muh.İbni's-Seyyidi'l-Ezdî 827), 'Abd.b.Tâhir 829 (Horâsân ile), 'Abd.İbni's-Seyyid b.Enesi'l-Ezdî 839, Gaanim b. Ebî-Müslim Humeyd b.Ah.i't-Tûsî "Â'milü'l-Harb" 846, el-Müntasır (sonradan halîfe) 849 b, 'Ukbe b.Muh. b.Câ'fer b.Muh. İbni'l-Eş'as b.Ehbâni'l-Huzâ'î 866, Müsâwir b.'Abd.i'l-Hâricî 869 (1 hafta), 'Abd.b.Sül.869, Asategin Türkî 873 (muâvini: oğlu Etgütegin), Yah.b.Sül.874, el-Hızr b.Ah.b.'Umer İbni'l-Hattâbi't-Taglibiyyi'l-Mavsılî 875, 2. Hâricî işgali 879a, İshâq b.Kandacık(bu da Türk) 879b, Tulunoğulları hâkimiyeti 886b-891 (Tulunlu vâlîleri: Muh.b.Ebi's-Sâc, İshâq b.Kandacık 889), İshâq b.Kandacık (gene 'Abbâsîler nâmına) 891, Nasrü'l-Kuşûrî 895, Tuğtemir b.Taştemir 895, el-Has.b 'Aliyyi'l-Hurâsânî 895, Muh.b.Yahye'l-Mecrûh, 'Alî b. Dâwûdi'l-Kürdî; 906: Hamdânîler devri. Hamdânîler'i Büweyhîler, 'Ukaylîler tâkıyb etti. 1059'da Tuğrul Bey'in fethi ile Selçuklular ve Türk devri başladı. Onları Zengîler ve Beyteginliler gibi Selçuklu atabey hânedanları tâkıyb etti. Mûsul (Kuzey Irak) eyâletine sonra İlhanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar (1515-1918) hâkim oldular.

Bağdâd Eyâleti

1258'de 'Abbâsîler'in taht şehri Bağdâd, Hulâgû İlhan tarafından alındı. Bu sûretle halîfelerin hükümdarlık devirleri târîhe karıştı. Önce 'Alî Bahâdır'ı, sonra büyük târihçi 'Alâüddîn Ata-Melik Cüweynî'yi Irâk'a -başkent Bağdâd olmak üzere- imparatorluk nâibi derecesinde umûmî vâlî tâyîn eden İlhanlar, yarım asır geçmeden Türk'leştiler ve Müslüman oldular. Hulâgû, Bağdâd'da 6.2.-20.2.1258 arasında sâdece 18 gün kaldı. Cüweynî'nin ölünceye kadar süren uzun vâlîliği verimli oldu (1263-5.3.1283=20 yıl küsur). 1284'te -sonra ilhan olan- Baydu, Bağdâd vâlîsi oldu. Bağdâd'da İlhanlılar'ı -onlar gibi Türk'leşmiş Moğol olan- Celâyirliler, sonra hepsi Türk hânedanları olan Timurlu-

lar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar tâkıyb etti. Osmanlı hâkimiyeti 28.11.1534-12.1.1624 + 24.12.1638-11.2.1917 arasındadır. Sonra İngiliz işgali, sonra Irak krallığı ve cumhûriyetleri dönemleri gelir.

Halîfeler, 1258'de kadar Bağdâd'ı ellerinde tutmakla berâber, önce Türk emîrülümerâlar, sonra Şîî ve İranlı Büweyhîler, sonra Selçuklular'ın himâyesinde yaşadılar. Ancak Selçuklular'dan sonraki devirde istiklâllerine gene kavuşup Moğol istîlâsına kadar (1258) istiklâllerini muhâfaza ettiler. Selçuklular, şehre "şahne" denen askerî vâlîler tâyîn edip halîfeyi kontrol altında tuttular. Selçuklular'ın Bağdâd şahneleri listesi için bk.Selçuklular.

Basra Vâlîleri

Basra şehri-Kûfe'den 3 yıl önce -635'te, henüz halîfe olan Hazret-i Ömer'in emriyle kuruldu. Eyâlet, Güney Irak, Güney Îrân ve Horâsân gibi Orta Asya'ya kadar uzanan ülkeleri içine alıyordu. Sonradan daralarak sâdece Güney Irak ve Basra Körfezi'nin batı sâhilleri (Lahsâ)'nden ibâret kaldı. Aşağıdaki paragraflarda sırasıyle Hulefây Râşidîn'in, Emewîler'in, İbnü'z-Zübeyr'in, gene Emewîler'in ve 'Abbâsîler'in Basra vâlîleri verilmiştir:

'Utbe b.Gazwân 636, el-Muğîre b.Şû'be 637, Ebû-Mûsâ 'Abd.b.Kaysi'l-Eş'arî 638, 'Abd.b.Â'mir b.Küreyz 650, 'Usm.b.Uneyf 656, 'Abd.İbni'l-'Abbâs b.'Abdi'l-Muttalib 657.

Bişr b.Ürta 661, 'Abd.b.Â'mir (2) (ölm.679, Hazret-i Osmân'ın kuzeni) (Fârs, Sicistân ve Horâsân ile) 662a, el-Hâris b.'Abd.b. Ebî-Rebî'a'l-Ezdî 664, Ziyâd b.Ebî-Süfyân Emewî (670'ten îtibâren Kûfe ile) 665 (muâvinleri: Semre b.Cündüb 673=6 ay, 'Abd.b.'Amr b.Geylân 674), 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd Emewî 675 (muâvini: 'Usm.b.Ebî-Süfyân Emewî 680).

'Umer b.'Ubeyd'Ill.b.Me'merr 684a, 'Abd.İbni'l-Hars 684b, Nâfi' b. Ezrak (hâricî) 685a, el-Hâris b.'Abd.(2) 685a, Mus'ab İbni'z-Zübeyr 686b (muâvinleri: 'Ubeyd b.'Ubeyd'Ill.b.Me'merr, el-Hâris b.'Abd.688a).

Hâlid b.'Abd.i'l-Kasrî 690b, Ebû-Merwân Bişr b.Merwân Emewî 692, 'Abd.b.Hâlid b.Esîd 693, el-Haccâc b.Yûs. (bütün Doğu eyâletleri ile) 694 (muâvinleri: Ayâs İbni'l-Hakem 702, el-Cerrâh b.'Abd.i'l-Hakemî 706), Sül.b.Yezîd b.Ebî-Müslim (Kûfe ile) 714, Yezîd İbni'l-Mühelleb b.Ebî-Sufre 715(muâvini Süfyân b.'Abd.i'l-Kindî), Üdeyy b.Ürta'l-Fezerî (yalnız Basra, Kûfe gene ayrılıyor) 718a, Yezîd İbni'l-Mühelleb(2) 719b, Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî (Kûfe ile) 720b(muâvinleri 'Abdü'r-Rahmân b.Sül.i'l-Kelbî ve 'Abdü'l-Melik b.Bişr Emewî 721a). 'Umer b.Hübeyre (Kûfe, Horâsân ve Sind ile) 721b, Hâlid b. 'Abd.i'l-Kasriyyi'l-Becelî (2) 723b(muâvinleri 'Ukbe

b.'Abdi'l-'Ulâ 724, Ebân b.Sabâre'l-Yesribî 727, Bilâl b. Ebî-Bekre 728), Yûsuf b.'Umer b.Muh.İbni'l-Hakem b.Ebî-'Akıyl b.Mes'ûdi's-Sakafî 737 (Kûfe ve Horâsân ile) (muâvini Kesîr b.'Abd.i's-Selemî), Mansûr b.Cümhûr (Kûfe ile) 744a, 'Abd.b.'Umer b.'Abdi'l-'Azîz Emewî (Kûfe ile) 744 yazı (muâvinleri el-Müsawwir b.'Umer b.'Abbâd, en-Nazr İbni'l-Hereşî 745), Hâricî (ad-Dahhâk b.Kaysi'ş-Şeybânî) işgali 746a, Ebû-Hâlid Yezîd b.'Umer b.Hümeyre b.Müeyye b.Sükeyn b.Hadîc b.Begıyd b.Mâlik b. Sâ'd (Kûfe ile) 747a(muâvini Ebû-'Abd.Müslim b.Kuteybe b.Müslim b.'Amr İbni'l-Hasîn, ölm. 766).

Süfyân b.Ebî-'Uyeyne'l-Mühellebî 26.6.750, Sül.b.'Alî 'Abbâsî (Bahreyn ve 'Ummân ile) 751a, 'Abd.b.'Alî 'Abbâsî (öncekinin kardeşi) 754b, Süfyân b.Mu'âwiye b.Yezîdi'l-Mühelleb 756, Selem b.Kuteybe'l-Bâhilî 762, Muh.b.Sül.'Abbâsî 763, Nuhbet b.Sâlim 764, 'Ukbe b.Selem 767 (muâvini Nâfi' b.'Ukbe 768), Câbir b.Tewbe'l-Kilâbî 768, Yezîd İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 769, 'Abdü'l-Melik b.Eyyûb b.Zübyâni'n-Nümeyrî 771, el-Heysem b. Mu'âwiye 'l-'Atîkî 772, Sa'îd b.Dâ'lic 773 (muâvini 'Umâre b.Hamze'l-Harâc 775), 'Ubeyd'Ull.b.el-Has.776, 'Abdü'l-Melik b. Eyyûb (2) 776b, Muh.b.Sül.'Abbâsî (2) 777, Sâlih b.Dâwûd 'Abbâsî 781, Ebû-Hâtim Rûh b.Hâtim b.Kabîse İbni'l-Mühelleb 782, Muh.b.Sül.(3) 783b, Sül.İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 788b, Î'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî 789a, Huzeyme b. Hâzimi't-Temîmî, Î'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî (2), Cerîr b.Yezîd, Câ'fer b.Sül. 'Abbâsî, Câ'fer İbni'l-Mansûr 'Abbâsî, 'Abdü's-Samed b.'Alî 'Abbâsî, Mâlik b.'Aliyyi'l-Huzâ'î, İshâq b.Sül.'Abbâsî, Sül. İbni'l-Mansûr 'Abbâsî (2), Î'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî (3), el-Has.b.Cemîl (er-Reşîd'in mewlâ'sı), Î'sâ b.Câ'fer 'Abbâsî (4), Cerîr b.Yezîd (2), 'Abdü's-Samed b.'Alî 'Abbâsî (2), İshâq b.Î'sâ 'Abbâsî, el-Mansûr İbni'l-Mehdî 'Abbâsî 809, Zeyd b. Mûsâ b.Câ'fer b.Muh.b.'Alî b.el-Hüs.b.'Alî b.Ebî-Tâlib "Zeydü'n-Nâr" 816a, Sâlih İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 819b. Dâwûd b.Benîcûr (Yemâme ve Bahreyn ile, bk.Benîcûrîler) 821, Muh.b.'Ubbâd b.Habîbi'l-Mühellebî 822a-833, ... İshâq İbni'l-'Abbâsî 859, Muh.b.Ebî-'Awn 866 (muâvini Sa'îd b.Sâlih 866-71), Muh.b.Rice'l-Hazârî 869, Zenc istîlâ ve işgali 871 (Basra güneyinde Zenc hâkimiyeti: 870-883b), el-Muwaffak 'Abbâsî 871 (muâvini Yarkuç b.Uluğ-Tarhan Türkî 871-2), Mûsâ b.Buga Türkî 875, Mesrûrü'l-Belhî 875, Ah.b.Muh.b.Yahye'l-Wâsiqî 898, el-Has. İbni'l-Halîl b.Remâl 917b. Ebû-Dülef Hâşim b.Muh.i'l-Huzâ'î (bk. Dülefîler) 918a, Şebekü'l-Müflihî 918b, Muh.b.'Abd.i'l-Fâriqî 923, Ebû-Yûs.Yâ'kuub b.Muh.i'l-Berîdî II (bk.yukarıda Berîdîler) 932, Muh.b.Râiq 935(muâvini Muh.b.Yezdâdi'ş-Şehrzûrî 937a, bk.yukarıda Şehrzûriyye), Ebû-'Abd.Ah.i'l-Berîdî I 937, Ebü'l-Kaasim 'Abd.b.Ah.i'l-Berîdî IV 944a-946b, Büweyhîler(İranlı), Selçuklular (1057-), tekrar 'Abbâsîler (1166-1258), İlhanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Osmanlılar (1534-21.11.1914).

Kûfe Vâlîleri

Kûfe, bugünki Necef şehri yakınlarındadır (ki Hazret-i 'Alî burada gömülüdür). Basra gibi Hazret-i Ömer'in emriyle 638'de Sâ'd İbn'Ebî-Wakkaas tarafından kurulmuştur. Bağdâd'ın güneyinde olan şehir, Orta Irâk'ı ihtivâ etmekle berâber, zaman zaman Kuzey Irak, Kuzey İran, Doğu Anadolu, Kafkasya gibi ülkeler de bu eyâlete bağlanmış, sonradan daralmıştır. Aşağıdaki paragraflarda sırasıyla Hulefây Râşidîn, Emevî, İbnü'z-Zübeyr, gene Emevî ve 'Abbâsî vâlîleri verilmiştir:

Sâ'd b.Ebî-Wakkaas 638 (muâvinleri Muh.b.Mesleme 638, Ziyâd b.Hanzale 639, 'Abd.b.Gatafân 640, 'Ammâr b.Yâsir 642), 'Ammâr b.Yâsir 643, Ebû-Mûse'l-Eşarî 643, Muğîre b.Şû'be 643, Sâ'd b.Ebî-Wakkaas (2) 645, Welîb b.'Ukbe b.Ebî-Mü'ayt 651, Ebû-Mûse'l-Eş'arî (2) 655a, Ebû-Mes'ûd 'Ukbe b.Â'mir 657b.

'Abd.b.'Amr İbni'l-Â'ss 661, Muğîre b.Şû'be (ölm.670) (2) 662a, Ziyâd b.Ebî-Süfyân Emewî (Basra ile) 670, 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd Emewî 673 (muâvinleri ad-Dahhâk b.Kays ve 'Abdü'r-Rahmân b. 'Abd. b. 'Usmâni's-Sakafî 678), Nû'mân b.Beşîri'l-Ensârî 679, 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd (2) 680.

Â'mir b.Mes'ûd b.Ümeyye'l-Cümehî 683b, 'Abd.b.Yezîdi'l-Hatmî 685a, 'Abd.b.Mutî' (ölm.692) 685a, el-Muhtâr b.Ebî-'Ubeyd(hâricî) 686a, el-Hâris b.Ebî-Rebî'a 686b.

Bişr b.Merwân Emewî (692'de ilâveten Basra) 690b (muâvini 'Amr İbni'l-Hâris 692), 'Abd.b.Hâlid b.Esîd 693, el-Haccâc b.Yûs. 694 (Basra ve bütün Doğu eyâletleri ile) (muâvinleri: 'Abdü'r-Rahmân b.'Abdi'r-Rahmâni'l-Hadramî 694, 'Urwe b.el-Muğîre b.Şû'be 694, el-Muğîre b.'Abd.b.Ebî-'Ukayl 697, Hawşeb b.Yezîd 703), Sül.b.Yezîd b.Ebî-Müslim 714a, Yezîd İbni'l-Mühelleb 715a (muâvini 'Abdü'l-Hamîd b.'Abdi'r-Rahmân b.Zeyd İbni'l-Hattâbi'l-Kureşî 718a), Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî 720b, (muâvini Muh.b.'Amr İbni'l-Welîd), 'Umer b.Hübeyre 721, Hâlid b.'Abd.i'l-Kasriyyi'l-Becelî 723, Yûs.b.'Umer b.Şebreme 738, Mansûr b.Cümhür 744, 'Abd.b.'Umer b.'Abdi'l-'Azîz Emewî 744, Hâricî (ad-Dahhâk b.Kaysi'ş-Şeybânî) işgali 746, Yezîd b.'Umer b.Hübeyre 747.

Hâlid b.'Abd.i'l-Kasrî (2) 750a, Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî 750a, Î'sâ b.Mûsâ 'Abbâsî 750b, Muh.b.Sül.'Abbâsî 764, 'Amr b.Züheyri'd-Dabbî 772, İsm.b.İsm.i's-Sakafî 775, İshâq İbni's-Sabbâhi'l-Kindî 776 (muâvinleri Sâbit b.Mûsâ ve Yezîd b.Mansûr 778), Hâşim b.Sa'îd 783, Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî 785b, Muh.b.İbr.'Abbâsî 786b, 'Ubeyd'Ull.b.Muh.'Abbâsî (evvelkinin oğlu), Yâ'kuub b.Ebî-Câferi'l-Mansûr 'Abbâsî, Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî (2), el-'Abbâs b.Î'sâ 'Abbâsî (evvelkinin kardeşi), İshâq İbni's-Sabbâh (2), Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî (3), el-'Abbâs b.Î'sâ 'Abbâsî (2), Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî (4), Câ'fer İbni'l-Mansûr 'Abbâsî, el-'Abbâs İbni'l-Hâdî 'Abbâsî 809, el-Fadl b.Mûsâ 'Abbâsî 812, Ebî-Serâyâ 815a, İbnü Tabâtabâ ('Alî Evlâdı) 816a, Muh.İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 819b, el-Müntasır 'Abbâsî 848a, Ah.b.Nusayr b.Hamze b.Mâliki 'l-Huzâ'î 865, Ebü's-Sâc Dîwdâd b.Dîwdest (bk.Sâcîler) 866, el-Muwaffak 'Abbâsî 871, Keycûr 872,

'Alî b.Yezîd 873, Heysemü'l-'Iclî 881a, Muh.b.Ah.883a, Câ'fer b.Werka'ş-Şeybânî 923 (bu arada Karmatlar'ın şehri geçici işgalleri: 902, 924, 927, 935, 937 ve 985), Muh.b.Yezdâd 937-946a.

776'da vâli olan İshâq İbni's-Sabbâh b.İmrân b. İsm.b.Muh.b.Eş'as b.Kaysi'l-Kindî, Feylesûfü'l-'Arab el-Kindî'nin(801-866=65) babasıdır.

Bundan sonra Büweyhîler (İranlı), 'Ukaylîler (Arab) gelir ve Halîfe nâmına hükmederler. 1060'ta Türk Selçuklu hâkimiyeti başlar. Bundan sonra Kûfe, Bağdâd'ın mukadderâtını (yk.bk.) aynen paylaşır. 1534-1917 arası Osmanlı hâkimiyetidir.

Reyy Vâlîleri

Reyy, bugünki Tahrân'dır. Reyy harâbeleri, Tahrân dışında bugün de görülür. Şehre hılâfet devrinde "el-Muhammediyye" de denmiştir. Fars, Horasan, Âzerbaycan, Taberistan, Kirmân dışında kalan Orta İran'dır. Bu eyâlet, Kûfe eyâletinden ayrılarak teşkîl edilmiştir.

'Abd.b.Mu'âwiye b.'Abd.b.Câ'fer b.Ebî-Tâlib 745, Ebû-Müslim Hurâsânî (Horasan'la) 749a, Cümhûr İbni'l-Mirâri'l-'Aclî 754b, Muh.İbni'l-Eş'as 755b, 'Abdü'l-Hamîd b.Câ'fer b.'Abd.i'l-Ensârî 756, Es'ad b.'Abdi'r-Rahmân 760, 'İmrân b.Salh 760, Hamze b.Yahyâ 777, Kulsüm b.Hafs 780, Halef b.'Abd.781, Î'sâ(Câ'fer'in mewlâ'sı) 782, Sâ'd (el-Mehdî'nin mewlâ'sı) 783, el-Fadl Bermekî 792, Ebû-Sâlih Yahyâ b.Sa'îdi'l-Hereşî 800, 'Abd.b.Mâlik (Taberistân ile) 805, el-Has.b.Sehl 814, Tâhir İbni'l-Hüs.(bk. Tâhirîler) 820b,'Abd.b.Tâhir 822, 'Alî b.Hişâm 826, 'Abd.b.Tâhir(Taberistân, Kirmân, Horasan ile) 828 (muâvinleri: İshâq b.İbr.b.Mus'ab 833 ve Afşın Türkî 835), Tâhir b.'Abd.845 el-Müntasır (sonradan halîfe) (Kûfe ile) 849b, es-Serî b.Mu'âzu'ş-Şeybânî 859, Muh.b.'Alî b.Tâhir 860, 'Abdü'l-'Azîz b.Ebî-Dülef (bk. Dülefîler) 866, Mûsâ b.Buga'l-Kebîr Türkî 867, as-Salânî 874, Kaygalıg Türkî 876, Râfi' b.Herseme 888, el-Müktefî (sonradan halîfe) 894, İltutmuş Türkî (Kaygalıg'ın kardeşi) 902a, Muh.b.Hârûn 902b, Hâakaanü'l-Müflihiyyi't-Türkî 902b. 902b: Sâmânîler.

İranlı Sâmânîler devrinde Reyy taraflarına zaman zaman Sâcîler, Ziyârîler, 'Alî Ewlâdı gibi bir kısmı Türk olan tâbî hânedanlar da hâkim oldular. 948'de eyâlet, Sâmânîler'den gene İranlı Büweyhîler'e geçti. 4.1029'da Gazneliler'e, 1042'de Selçuklular'a geçerek kesin Türk hâkimiyeti başladı. Gazneliler nâmına Gazneli Sultân Mahmûd, Selçuklular nâmına da Selçukoğlu İbr.Yınal, Reyy eyâletini ve şehrini fethettiler. Büyük Selçuklular'dan Irak Selçukluları'na, İldenizliler'e, Harzem-Şâhlar'a, İlhanlılar'a, bir müddet sonra Timuroğulları'na, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, Safevîler'e ve sonraki İrân Türk hânedanlarına geçen Reyy, kesiksiz şekilde Türk devletlerinin hâkimiyetinde yaşadı.

Fârs Vâlîleri

684'te kurulan Şîrâz şehrini merkez alan Fârs eyâleti, zaman zaman Basra'ya bağlandı, zaman zaman ayrı eyâlet hâlinde yönetildi. 'Abbâsîler'den sonra Tâhirîler, Saffârîler, Büweyhîler (hepsi İranlı) eyâlete hâkim oldular. Büweyhîler'den Selçuklular'a geçerek Türk hâkimiyeti başladı. Selçuklular'dan sonra Salgurlu Atabeyleri ve İrân'a

hâkim olan dîğer Türk hânedanları, bölgeyi ellerinde tuttular. Arablar çağında Hûzistân ve Kirmân'ın da zaman zaman Fârs'a katılarak İran'ın bütün güney yarısının tek eyâlet hâlinde birleştirildiği oldu.

'Ubeyd'Ull.b.Me'merr 643b, 'Abd.b.Â'mir 651a, Ziyâd b.Ebî-Süfyân Emewî 658b-662, 'Umer b.'Ubeyd'İll.b.Me'merr(İbnü'z-Zübeyr'in vâlîsi) 686a..., ...'Abd.b.Mu'âwiye b.'Abd.b.Câ'fer 747a, Müslim İbni'l-Müseyyib 747a, Muh.İbni'l-Eş'as 750a, Î'sâ b.'Alî 'Abbâsî 750a, Yah.b.Muh.'Abbâsî 753a, ...'Amr b.Şeddâd 773, 'Umâre b.Hamze (Hûzistân ile) 773 (muâvini Nasr b.Harb b.'Abd.775), Muh.b.Sül.'Abbâsî 777, en-Nû'mân (el-Mehdî'nin mewlâ'sı) 782a, el-Mâ'lâ 783a, Muh.b.Sül.'Abbâsî (2) 786b..., ...el-Has. b.Sehl 814a, İbr.İbni'l-Hüs.b.Mus'ab Tâhirî 847a, el-Mû'tezz(sonradan halîfe) 849b, Muh.b.İshâq Tâhirî 851a, 'Alî İbni'l-Hüs.b.Şibl 869, Yâ'kuubü's-Seffâr 869, el-Hâris b.Sîmâ 870, el-Muwaffak 'Abbâsî 871, Muh.İbni'l-Has.b.Ebi'l-Feyyâd (Saffârîler nâmına) 872, Mûsâ b.Buga Türkî 875 (muâvini 'Abdü'r-Rahmân b.Müflih), Yâ'kuubü's-Seffâr (2) 875, Muh.b. Leys (Saffârîler nâmına) 882a, Ebû-Mûsâ Î'sâ b.Muh.i'n-Newşerî (halîfe'nin vâlîsi) 900, Tâhir b.Muh.b.'Amr Saffârî 901, Sübkerî (Saffârîler nâmına) 909, Leys b.'Alî b.Leys Saffârî 910, Kanbac Türkî (halîfe nâmına) 911, 'Abd.b.İbr.i'l-Mesma'î (Kirmân ile) 911, Bedr b.'Abd.'i'l-Mû'tazıdî 913a, Muh.b.Bedr (evvelkinin oğlu, hep halîfenin vâlîleri) 923 (ölm. 976a), İbr.b.'Abd.i'l-Mesma'î 925, Yâqûtü'l-Hâcib 927, 933: Büweyhîler.

Horasan Vâlîleri

Merkezi Nîşâpûr (Fars., Ar.Neysâbûr) olmak üzere Horâsân eyâleti, bugünki Kuzey-doğu İran'dan başka Afganistan Horasanı'nı (Herât), Türkmenistan'ı (Merw), zaman zaman Mâverâünnehr'i (Özbekistan), Sîstân gibi bölgeleri de içine almıştır.

Ehnâf (Ahnef) b.Kays 644a, 'Umeyr b.'Us., 'Abd.b.Kays, İbnü Â'mir 653a(muâvinleri Kays İbni'l-Heysem ve 'Abd.b.Hâzim 654a), Hulayd b.Kâs 656b.

Kays İbni'l-Heysem 661b, 'Abd.b.Hâzim 662a, el-Hakem b.'Amri'l-Gıfârî (ölm.670) 664 (muâvinleri: 'Umeyr b.Ahmeri'l-Yeşkürî 665, Enes b.Ebî-Enes b.Rebî'b.Ziyâdi'l-Hârisî 667, Gaalib b.Fadâle'l-Leysî 668), Huleyd b.'Abd.i'l-Hanefî 670, Enes (2) b.Ebî-Enes 671, 'Ubeyd'Ull.b.Ziyâd Emewî 673, Sa'îd b.'Usm.b.'Affân 676 (muâvini Eslâm b.Zür'a), 'Abdü'r-Rahmân b.Ziyâd b.Ebî-Süfyân Emewî 678, Selem b.Ziyâd 681, 'Abd.b.Hâzim (2) (İbnü'z-Zübeyr'in vâlîsi) 684a (muâvini Mühelleb b.Ebî-Süfre), Ews b.Sâ'lebe b.Zufr b.Wedîa b.Mâlik b.Teym'İll.b.Sâ'lebe b.'Ukâbe (İbnü'z-Zübeyr) 688b, 'Abd.b.Hâzim (3) (İbnü'z-Zübeyr) 690b, Bükeyr b.Wessâc (tekrar Emewîler) 691a, Ümeyye b.'Abd.b.Hâlid Emewî 693a, el-Mühelleb b.Ebî-Süfre (bk. Mühellebîler) 697, Yezîd İbni'l-Mühelleb 701, el-Mufaddal İbni'l-Mühelleb 704, Ebu-Hafs Kuteybe b.Müslim Ebî-Sâlih b.'Amr İbni'l-Hüs.b.Rebî'a b.Hâlid b.Esîd b.Kudâ'î b.Hilâli'l-Bâhilî (Basra 669-8.715=46) 705, Yezîd İbni'l-Mühelleb (2) 716, el-Cerrâh b.'Abd.i'l-Hakemî 718a, 'Abdü'r-Rahmân b.Nu'aymi'l-Kuşeyrî 718b, Sa'îd b.'Amr b.Eswedi'l-Hereşî 719a, Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî (Irak'la berâber) 720b(muâvini Sa'îd b.'Abdi'l-'Azîz İbni'l-Hâris Emewî), 'Umer b.Hübeyre (Irak'la berâber)

721a(muâvini Sa'îd b.'Amri'l-Hereşî), Müslim b.Sa'îd b.Eslem b.Zür'a'l-Kilâbî 722b, Hâlid b.'Abd.'i'l-Kasrî (Irak'la berâber) 723b(muâvinleri: Esed b.'Abd.'i'l-Kasrî (kardeşi), el-Hakem b.'Awâne'l-Kelbî 727, Eşres b.'Abd.i's-Sülemî 727, Cüneyd b.'Abdi'r-Rahmân b.'Amr İbni'l-Hâris b.Hârice 729, Â'sım b.'Abd.b.Yezîdi'l-Hilâlî 734, Esed b.'Abd. (2) 735, Câ'fer b.Hanzale'l-Behrânî 738, Yûs.b.'Um.b.Şebreme (bütün Doğu eyâletleri ile) 738 (muâvin: Nasr b.Seyyâri'l-Kinânî 738-749a, 743'ten îtibâren müstakil Horâsân vâlîsi).

Ebû-Müslim 'Abdi'r-Rahmân 748b, Ebû-Dâw.Hâlid b.İbr.i'd-Dihlî 12.2.755, 'Abdü'l-Cebbâr b.'Abdi'r-Rahmâni'l-Ezdî 757, el-Mehdî (sonradan halîfe) 758(muâvinleri: es-Serî b.'Abd.ve Hâzim b. Huzeyme 767), Humeyd b. Kahtebe b.Şebîb b.Hâlid b.Mâ'dâni't-Tâî 768, Ebû-Awn 'Abdi'l-Melik b.Yezîdi'l-Hurâsânî 776, Mu'âz b.Müslim 777, el-Müseyyib b.Züheyr b.'Um.b.Müslimi'd-Dabbî 780, Ebü'l-'Abbâsi'l-Fadl b.Sül.i't-Tûsî 783, Câ'fer b.Muh.İbni'l-Eş'as 787b, el'Abbâs b.Câ'fer (evvelkinin oğlu) 787b, Hârûnü'r Reşîd'in dayısı olan Gıtrîf 787 (muâvini Sül.b.Râşid), Hamze b.Mâlik 792, el-Fadl Bermekî 793, Mansûr b.Yezîd b.Mansûri'l-Himyerî 795, 'Alî b.Î'sâ b.Mâhân 796 (798'de Horâsân, şehzâde el-Me'mûn'a verilince, eyâleti onun adına idâreye başlamıştır) (bu arada 796'da Câ'fer Bermekî'nin 20 günlük vâlîliği vardır), Herseme b.Â'yân 807, el-'Abbâs b.Câ'fer (2) 809, el-Has.b.Sehl 814a(muâvinler: 'Alî İbni'l-Has.b.Kahtabe 813b, Herseme b.Â'yân 814a, Gassân b.'Abbâd 817b) (817b'de el-Memûn, Bağdâd'a gitmek üzere Horâsân'ı terk eder).- Tâhirîler'den vâlîler devri: Tâhir İbni'l-Hüs.820b, Talha b.Tâhir 11.822, 'Alî b.Tâhir 10.828, 'Abd.b.Tâhir 829 (muâvini Muh.b.Humeydi't-Tâhirî), Tâhir II b.'Abd.845, el-Mû'tezz(sonradan halîfe) 849b(bunun nâmına da Tâhir II idâreye devâm etti), Muh.b.Tâhir b.'Abd.862(muâvini Muh.b.Ewsi'l-Enbârî 867), Tâhir III b. Muh.873, Ah.b.'Abd.i'l-Hucistânî 875.- Saffârî vâlîler devri (b.bk.): Yâ'kuub b.Leys 875 (muâvinleri: el-Hucistânî, 'Abdü'l-Azîz İbni's-Serî 876), Hüs.b.Tâhir (Tâhirîler'den) 876, 'Amr İbni'l-Leys 877(muâvinleri: Râfî' b.Herseme 881b, Ebû-Talha Mansûr b.Şerkeb 882b).- Sâmânîler: 899.

Sâmânîler'i Sîmcûrîler, Mühtâcîler tâkıyb etmiştir. 994 ve kesin olarak 998'de Gazneliler'le Horâsân'da Türk hâkimiyeti başlar. 40 yıl sonra Selçuklular onları tâkıyb eder. Selçuklular'dan sonra Harzem-Şâhlar, Moğollar, İlhanlılar, bâzı küçük hânedanlardan sonra Timuroğulları gelir. Karakoyunlular ve Akkoyunlular da ülkenin bir çok yerlerinde hâkim olurlar. Şeybânîler de öyle. Nihâyet Safevî hâkimiyeti başlar.

Endülüs Vâlîleri

Endülüs (İspanya-Portekiz)'te 711-756 arasında Emewî ve 'Abbâsî vâlîlerinin listesi için bk. Endülüs Emewîleri. 756'da Endülüs'te Emewî devleti kurulmuş, İslâm imparatorluğundan ilk parça koparak 'Abbâsîler'den ayrılmıştır.

İfrîkıye Vâlîleri

Kuzey Afrika'ya (Tûnus, Cezâyir, Fâs) "İfrîkıye = Afrika" eyâleti denmiştir. Libya da bu eyâlete dâhildir. Eyâlet, Tûnus'tan idâre edilmektedir.

'Ukbe b.Nâfi'l-Fihrî (662), 669, Ebü'l-Mühâcir Dînâr 675, 'Ukbe b.Nâfî' (2) 682a, Züheyr b.Kaysi'l-Belewî 687a, Hassân Ibni'n-Nû'mân b.'Adiyy b. Bekr b.Muğîs b.'Amr Müzeykiye b.Â'miri'l-Gassânî 688b(Kartaca Fâtihi=Tûnus şehri) (ölm.699), Ebû-'Abdi'r-Rahmân Mûsâ b.Nusayr b.'Abdi'r-Rahmân b.Zeyd (640-717a=77) 697 (İspanya'da iken vekâleten oğlu 'Abd.711b-714b), Muh.b.Yezîd 715b, İsm.b.'Abd. b.Ebi'l-Muhâcir Dînâr 718a, Yezîd b.Ebî-Müslimi's-Sakafî (el-Haccâc'ın mewlâ'sı) 720a (öldürüldü 721a), Muh.b.Evsi'l-Ensârî 721a, Bişr b.Safwân b.Tawîl b.Bişr b.Hanzale b.'Alkame b.Şürahbîl b.'Azîz b.Hâlidi'l-Kelbî 721a, 'Ubeyde b.'Abdi'r-Rahmân b.Ebi'l-Asgarri's-Sülemî 6.728, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Hebhâbi'l-Mavsılî (ölm.741a) 5.734, Külsüm b.'Iyâdi'l-Küşeyrî 7.741, Hanzale b.Safwâni'l-Kelbî 2.742, 'Abdü'r-Rahmân b.Habîb b.Ebî-'Ubeyde b.'Ukbe b.Nâfî' 745(755'de kardeşleri İlyâs ve 'Abdü'l-Wâris tarafından öldürülünceye kadar vâlî).

Habîb b.'Abdi'r-Rahmân b.Habîb (evvelkinin oğlu) 755b(katli 6.757), Â'sım Werfedcûme b.Cemîl 6.757, 'Abdü'l-Melik b.Ebî-Câdiyyi'l-İfrenî 757b, Ebü'l-Hattâb 'Abd.i's-Semahi'l-Mu'âfirî 758, Muh.İbnı'l-Eş'asi'l-Huzâ'î 760, Î'sâ b.Yûs.i'l-Hurâsânî 5.765, 'Alî (evvelkinin kardeşi) 7. 765 (bu son 4 vâlî Hâricî/İbâdî'dir), el-Agleb b.Sâlim (bk.Aglebîler) 8.765, el-Has.b.Harbi'l-Kindî 766, el-Agleb(2) 767; Ebû-Câ'fer 'Umer b.Hafsı'l-Mühellebî(bk.Mühellebîler) 3.768, Ebû-Hâlid Yezîd b.Hâtimi'l-Mühellebî 771, Dâwûd b. Yezîdi'l-Mühellebî 13.3.787, Ebû-Hâtim Rûh b. Hâtimi'l-Mühellebî 787, Nasr b.Habîbi'l-Mühellebî 2.2.791, Mühelleb b.Yezîdi'l-Mühellebî 5.793, el-Fadl b.Rûhi'l-Mühellebî 5.793; Herseme b.Â'yân 6.795, Muh.b.Muqâtil b.Hakîmi'l-'Akkî 796, Temmâm b.Temîmi't-Temîmî 799, Muh.b.Muqâtil (2) 800. Aglebîler: 800. Bu sûretle-Mısır-Sûdân dışında- Kuzey Afrika'da da müstakil İslâm devletleri daha 9.asır girmeden kurulmaya başlandı.

Sicilya Arab vâlîleri için bk. Aglebîler. Ikrîtış (Girit) Arab vâlîleri listesi için bk.Hafsîler.

Yemen Vâlîleri

Mu'âz b.Cebeli'l-Hazrecî 630, Eswedü'l-Ansî 632a, el-Mühâcir b.Ebî-Ümeyye 633, Yâ'lâ b.Münîe 634, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-'Abbâs b.'Abdi'l-Muttalib 655a, 'Abd.(evvelkinin kardeşi) 656, Câriye b.Kudâme 660.

Fîrûzü'd-Deylemî 661..., ...el-Haccâc b.Yûs.692, Muh.(evvelkinin kardeşi) 699, Yûs.b.'Um.b.Muh.İbni'l-Hakem b.Ebî-'Akıyl b.Mes'ûdi's-Sakafî 15.2.725, es-Salt (evvelkinin oğlu) 738, el-Kaas.b.'Um.i's-Sakafî 746a, 'Abdü'l-Wâhid b.Sül.Emewî 748.

Dâwûd b.'Alî 'Abbâsî 750a, Muh.b.Ziyâd b.'Ubeyd'İll.b.'Abdi'l-Medâni'l-Hârisî 751a, 'Alî İbni'r-Rebî' b.'Ubeyd'Ull.i'l-Hârisî 752a, Mâ'n b.Zâide b.'Abd.b.Zâide b.Matar b.Şerîk b.'Amri'ş-Şeybânî 757, Yezîd İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 770 (muâvini Ricâ b.Rûh 776), 'Alî b.Sül.'Abbâsî 778, 'Abd.b.Sül.i'r-Rebî' 779, el-Mansûr b.Yezîd 'Abbâsî 781, 'Abd.b.Sül.(2) 783, Sül.b.Yezîdi'l-Hârisî 784, İbr.b.Selem b.Kuteybe 785a, Hammâdü'l-Berberî (Mekke ile berâber) 800, Yezîd b.Cerîr b.Yezîd b.Hâlid b.'Abd.i'l-Kasriyyi'l-Becelî 812, el-Has. b.Sehl 814, İshâq b. Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî 815b. İbr.b.Mûsâ b.Câ'fer

('Alî Evlâdı) 816a-819b. Ziyâdîler (Emewî hânedânından): 819b. Bu ve dîğer Yemen hânedanları için Yemen bahsine bk. Bununla berâber, ülkenin bir kısmına olsun 'Abbâsî vâlîleri daha bir müddet gönderilmeye devâm etti:

'Abdü'r-Raḥmân b.Aḥ.b.'Abd.b.'Um.b.'Alî b.Ebî-Ṭâlib 822, Aḥ.b.Muḥ. i'l-'Umerî "el-Aḥmeri'l-'Ayn" 826, Ebû-Râzî Muḥ.b.'Abdi'l-Ḥamîd 827, 'Abd.b.'Ubeyd'İll.İbni'l-'Abbâs 'Abbâsî 829, Câ'fer b.Dînâr 839, Itaḫ Türkî 840 (muâvini Şîr-Bâsbân 844), Câ'fer b.Dînâr (2) 846, Ḥimyer İbni'l-Ḥâriṣ 847, el-Muntaṣır (sonradan halîfe) 848, el-Muwaffak 'Abbâsî 871, 'Alî b.Ḥüs.Yüftem 5.892, el-Muẓ.b.Ḥâcc 906, Müḥâhiẓ 911, Câ'fer 924.

11. asır sonlarında Selçuklular'la Yemen'de Türk hâkimiyeti başladı. Eyyûbîler devrinde Türk nüfûzu arttı. Fakat asıl Memlûkler (1250-1517) ve Osmanlılar (1517-1919) devrinde Türk hâkimiyeti yerleşti.

Âẕerbâycân Vâlîleri

Hüẕayfe İbni'l-Yemân 643, Semmâk İbni'l-Ḥâriṣ 644, 'Utbe b.Ferkad 645, el-Welîd b.'Ukbe b.Ebî-Müayt 646, Sa'îd b.Sâriye'l-Ḫuzâ'î (+Ermeniyye eyâleti ile berâber) 656b, Kays b.Sâ'd b.'Ubâde b.Düleym b.Ḥâriṣe'l-Enṣârî, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-'Abbâs b.'Abdi'l-Muṭṭalib 660...

...Muḥ.b.Merwân Emewî (+Ermeniyye) 692, Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî (+Ermeniyye) 710, Ṣâbitü'n-Nehrewânî 720b, el-Cerrâḥ b.'Abd.i'l-Ḥakemî (+Erm.) 722, Sa'îd b.'Amr b.Eswedi'l-Hereşî 724, Mesleme b.'Abdi'l-Melik Emewî (2) (+Erm.) 725, Merwân II Emewî (+Erm.) 732...

el-Manṣûr 'Abbâsî (sonradan halîfe) 750b (muâvini Muḥ.b.Ṣûl 751) - 754, Yaḥyâ Bermekî 775, Bistâm b.'Amri't-Taglibî 778, Yezîd b.Mezyed b.Zâide'ş-Şeybânî Şîrwân-Şâh 787, Yezîd b. Mezyed (2) 799, Ḥâtim b.Herṣeme b.Â'yân 817a, Î'sâ b.Muḥ.b.Ebî-Ḫâlid (+Erm.) 818b, 'Alî b.Ṣadaka'r-Rüzayq (+Erm.) 824, İbr.b.el-Leyṣ İbni'l-Faḍl 824, Muḥ.b.Ḥumeydi't-Ṭûsî (+Cezîre) 826, 'Alî b.Hişâm 829, 'Uceyf b.'Anbese 832, Menkcur Türkî 839, Muḥ.b.Ḥâtim b.Herṣeme 840, Ḥamdweyh b.'Alî İbni'l-Faḍli's-Sâ'dî 841, el-Mû'tezz (sonradan halîfe) (+Ermeniyye) 849b (muâvinleri: Ebû-Sa'îd Muḥ.b.Yûs. i'l-Merwezî ve oğlu Yûs.b.Muḥ.851b), Ebü'l-Ḥas.'Alî Yaḥye'l-Ermenî (+ Erm.) 862, el-'Alâ b.Aḥ.i'l-Ezdî 863, Muḥ.b.'Um.b.'Alî b.Mere'ṭ-Ṭâiyyi'l-Mavṣılî 875, Sâcîler (b.bk.) 889.

Ermeniyye (Debîl) Vâlîleri

Hüẕayfe İbni'l-Yemân 652b, el-Muğîre b.Şû'be, el-Kaas.b. Rebî'a'ṣ-Ṣakafî, Sa'îd b.Sâriye'l-Ḫuzâ'î 656b.

'Abd.b.Ḥâtim İbni'n-Nû'mâni'l-Bâhilî 661, 'Abdü'l-Azîz (evvelkinin kardeşi) 662a, İkrime b.Rib'î, Muḥ.b.Merwân Emewî 692, Mesleme b. 'Abdi'l-Melik Emewî 710, el-Cerrâḥ b.'Abd.i'l-Ḥakemî 722b, Mesleme b. 'Abdi'l-Melik (2) 725(muâvini el-

Hâriş b.'Amri't-Tâî), el-Cerrâh (2) 729, Sa'îd b.'Amr b.Eswedi'l-Hereşî 730, Mesleme (3) 730, Merwân II Emewî 732, Â'sım b.Yezîd 744.

Muh.b.Sûl 750a, el-Mansûr (sonradan halîfe) 751a, Sâlih b.Subayhi'-Kindî 751b, Yezîd b.Üseydi's-Sülemî 752a, el-Has.b.Kahtabe 753 Yezîd b.Üseyd (2), Bekkâr b. Müslimi'l-'Ukaylî 769, el-Has.b.Kahtabe (2) 771, Wâzıhü'l-'Abbâsî (el-Mehdî'nin mewlâ'sı) 775, Yezîd b.Üseyd (3) 776, 'Usm. b.'Umâre b.Hureym 782, Rûh b.Hâtimi'l-Mühellebî 785b, Huzeyme b.Hâzimi't-Temîmî 786a, Yûs.b.Râşidi's-Sülemî 786, Şîrwân-Şâh Yezîd b.Mezyed b.Zâide'ş-Şeybânî 787, 'Ubeyd'Ull.İbni'l-Mehdî 'Abbâsî 788 (muâvini 'Abdü'l-Kebîr b.'Abdi'l-Hamîdi'l-'Adewî), el-Fadl Bermekî 791, 'Um.b. Eyyûbi'l-Kinânî 793 (muâvinleri: Sa'îd b.Muh.i'l-Harrânî, Ebû-Sabbâh, Hâlid b.Yezîd b.Üseydi's-Sülemî), el-'Abb.b.Cerîr b.Yezîdi'l-Becelî 794, Mûsâ b.Î'sâ 'Abbâsî 794, Yahy.b.Sa'îdi'l-Hereşî 795, Ah.b.Yezîd b. Üseydi's-Sülemî 795, Sa'îd b.Selem b.Kuteybe'l-Bâhilî 797, 'Alî b.Î'sâ b.Mâhân 799, Yezîd b.Mezyed Şîrwân-Şâh 799, Esed b. Yezîd b. Mezyed 801, Muh. b. Yezîd b. Mezyed 802, Huzeyme b. Hâzim (2) 803, Sül. b.Yezîd İbni'l-Asammi'l-Â'mirî 808, el-'Abb.b.Zuferi'l-Hilâlî 809, Muh.b.Züheyr İbni'l-Müseyyibi'd-Dabbiyyi'l-Ezdî 809, Hâtim b.Herseme b.Â'yân 815, Î'sâ b.Muh.b.Ebî-Hâlid 820, 'Alî b.Sadaka'r-Rüzeyq 824, Şîrwân-Şâh Hâlid b.Yezîd 824, Afşın Türkî 830, Şîrwân-Şâh Hâlid (2) 842, el-Mû'tezz (sonradan halîfe) 849a (muâvini Yûs.b.Muh.b.Yûs.i'l-Merwezî), 'Alî b.Yahye'l-Ermenî 862, el-Â'lâ b.Ahi'l-Ezdî (Buga Türkî nâmına vekâleten) 863, Î'sâ İbni'ş-Şeyh İbni's-Selîli'ş-Şeybânî 870, Sâcîler: 882b.

Taberistân Vâlîleri

Hazar Denizi'nin güney kıyıları ve koyu Fars (İranlı) muhîti olan bu küçük eyâlet geç ihtidâ etmiş, önceleri ancak tâbiiyet yoluyle İslâm imparatorluğuna bağlanmış, sonra Arab vâlîler gönderilmiştir. Ancak az sonra ülkede mahallî hânedanlar ortaya çıkmış ve çok def'a Abbâsîler'den tamâmen müstakil olarak saltanat sürmüşlerdir ki bunların içinde 'Alî Ewlâdı da vardır.

'Um.İbni'l-Â'lâ 758, Hâlid Bermekî 765, 'Um.İbni'l-Â'lâ (2) 771, Sa'îd b.Dâ'lic 775, 'Um.İbni'l-Â'lâ (3) 779, Ebû-Sâlih Yah.b.Dâw.b.Memdûdi'l-Hereşî 783a, 'Um.İbni'l-Â'lâ (4) 783b, Kudeyd, Sül.İbni'l-Mansûr 'Abbâsî 786, Hânî b.Hânî 787.

Sind Vâlîleri

Esas eyâlet, bugünki Pâkistân'ın Sind ve Belûcistân eyâletleridir. Zaman zaman Pencâb'ın bir çok parçası, Afganistan'dan parçalar da eyâlete dâhil olmuştur. Asıl 711'de Muh. İbni'l-Kaasim büyük fetihlerde bulunmuştur. Ondan önce eyâletin sınırları çok daha dardır. Eyâlet merkezi, şimdi ortadan kalkmış olan Deybül limanıdır.

'Abdü'r-Rahmân b.Semüre 662, 'Abd.b.Sewwâri'l-'Abdî 663, Sinân b.Seleme İbni'l-Muhabbiki'l-Hüzalî 668, Râşid b.'Amri'l-Cüdeydiyyi'l-Ezdî 669, el-Münzir İbni'l-Cârûdi'l-'Abdî Ebi'l-Eş'as 700, Muh.İbni'l-Kaasim 708, Habîb İbni'l-Mühelleb b.Ebî-Sufre 714 (muâvini 'Amr b.'Abd.), 'Amr b.Müslimi'l-Bâhilî (Kuteybe'nin kardeşi) 718a,

Cüneyd b.'Abdi'r-Rahmân 725, Temîm b.Zeydi'l-'Utbî, el-Hâkim b.'Awâne'l-Kilâbî, 'Amr b.Muh.İbni'l-Kaasim, Sül.b.Hişâm Emewî, el-Mansûr b.Cümhür 749b.

'Abdü'r-Rahmân b.Müslimi'l-'Abdî 751a, el-Müseyyib b.Züheyr 751b, Mûsâ b.Kâb b.Süfyâni'l-Husemî 751b (muâvini 'Uyeyne b.Mûsâ b.Kâb), 'Uyeyne b.Mûsâ (evvelkinin oğlu) 758, Ebû-Câ'fer 'Um.b. Hafs b.'Usm. b.Kabîse'l-Mühellebî 759, Hişâm b.'Amri't-Taglibî 768, Mâ'bed İbni'l-Halîl 774, Bistâm b. 'Amr 776, Rûh b. Hâtimi'l-Mühellebî (bk. Mühellebîler) 777, Nasr b.Muh.İbni'l-Eş'as 778 (muâvini 'Abdü'l-Melik b.Şihâb 778-9), İshâq b. Sül.'Abbâsî 790, Dâwûd b.Yezîd b.Hâtimi'l-Mühellebî 800, Beşîr (evvelkinin oğlu) 820b (muâvini Hâcib b.Sâlih 826-7), Gassân b.'Abbâd 828 (muâvini Mûsâ b.Yah.Bermekî), 'İmrân b.Mûsâ Bermekî 832, Hayder Afşın Türkî 838, 'Anbese b. İshâkı'd-Dabbî 846, Yâ'kuub b.Leysi's-Seffâr (bk.Saffârîler) 871-2.

İslâm (Arab) İmparatorluğunun Coğrafyası

Yukarıda İslâm (Arab) imparatorluğunun eyâletlerini gördük. Bunlardan yalnız Mekke ve Medîne (ikisi birden: Hicâz) eyâletleri müşrik Arab kabîleleri ihtidâ ettirilerek elde edilmiştir. Peygamber'in vefâtından önce Yemen, 'Ummân, Yemâme, Bahreyn gibi 'Arab emâretleri de ihtidâ etmiş ve İslâm devletine katılmış, böylece Arabistan yarımadasının fethi tamamlanmıştı. Bu Arab emâretleri tam müstakil değil, çoğu Îrân (Sâsânî) imparatorluğunun muhtâr eyâletleri idi. Bilhassa Yemen böyleydi. Bu durumu, III. ciltte eski müşrik Arap devletlerinin incelendiği ARABLAR kısmında daha yakından göreceğiz.

Hulefây Râşidîn (632-661) ve Emewîler (661-750) devirlerinde yapılan fetihler, ya Îrân (Sâsânî) imparatorluğundan, ya Bizans (Doğu Roma) imaparatorluğundandır. 'Abbâsî devrinin fetihleri ehemmiyetsizdir. Îrân imparatorluğunun tamâmı İslâm imparatorluğuna katılmıştır. Bizans İmparatorluğunun ise bütün Afrika eyâletleri ile Asya'da Toros ve Fırat'ın doğusunda ve güneyinde kalan ülkeleri fethedilmiştir.

Îrân imparatorluğundan şu eyâletler fethedildi: Mûsul, Bağdâd, Basra, Kûfe, Reyy, Fârs, Hurâsân, Yemen, Âzerbâycân, Ermeniyye, Taberistân. Sind eyâletini de bu grupa katabiliriz. Sâsânî imparatorluk taht şehri Ktesifon(Ar.el-Medâin), Orta Irak'ta idi. Bu sûretle bugünki Îrân, Irak, Güney Kafkasya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan parçalar, Horasan ve Kirmân dışında kalan ülkeleri kaplıyan Sâsânî imparatorluğu, Yemen ve diğer Arab ülkelerindeki sömürgeleri ile berâber, İslâm Arab devletine katıldı.

Buna karşılık Arablar, en güçlü Hıristiyan devleti olan Bizans imparatorluğunu bu şekilde yıkamadılar, sâdece budadılar. Bizans'tan fethedilen Müslüman eyâletleri şunlardır: Şâm, Haleb, İfrîkıye, Mısır, Sicilya, Girit, Kıbrıs. Bu sûretle Bizans'a âit bütün Kuzey Afrika (Mısır, Libya, Tûnus, Cezâyir, Fas; Sûdân dâhil) fethedildi. Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye gibi Bizans ülkeleri, Akdeniz adaları, Fırat ve Toroslar'ın ötesindeki Bizans illeri alındı. Buna karşılık bir çok def'a İstanbul muhâsara edilmesine rağmen Doğu Roma İmparatorluğunun taht şehri alınamadı. Anadolu ve Balkanlar ile İtalya, Bizans'ta kaldı.

İspanya ve Portekiz, İberya yarımadasındaki Vandal (Vizigot) krallığı yıkılarak fethedildi (Kuzey Afrika'nın bir kısmı da öyle). Fransa'dan büyük parçalar da Frank krallığından koparıldıysa da, uzun müddet muhâfaza edilemedi.

Kafkasya'da Hazar Türkleri ve Batı Türkistan (Mâverâünnehr)'da Göktürkler'le sert savaşlar yapan Arablar, Türkler'i hayli gerilere atıp ellerinden büyük ülkeler aldılar, İslâm imparatorluğuna kattılar. Arab fâtihler Doğu Türkistân'a, Çin topraklarına girdi. Hindistan'da Ganj vâdîsine ve Himalayalar'a kadar akın yapıldıysa da, Sind, Belûcistan ve Pathanistan dışındaki Hind eyâletleri elde tutulmadı. Afganistan'ın büyük kısmı ise İslâm devletine dâhil oldu.

Abbâsîler, bir asırlarını henüz tamamlamışlardı ki, Türk kumandanlarının tahakkümüne düştüler. Orta Asya'dan gelen, ihtidâ eden ve Türk birliklerinin başında bulunan Türk emîrleri, halîfelere hükmettiler, onları tahttan indirip tahta çıkardılar. Çok erken zamanlarda Mısır eyâletini ele geçirdiler. Çeşitli Arab hânedanları, Bağdâd ile irtibatlarını keserek, yâhut sâdece halîfe'nin adını hutbede zikretmekle iktifâ ederek, İslâm imparatorluğundan ayrılmaya başladılar. Bunları Türk ve İran asıllı hânedanlar tâkıyb etti. Bu sûretle Mısır dışında bütün Kuzey Afrika ve Endülüs (İberya), Akdeniz Adaları (Sicilya, Kıbrıs, Girit vs.), imparatorluktan ayrıldı. Mâverâünnehr, Horasan gibi Doğu ülkelerinde, Îrân ve ve Kafkasya'da, hattâ doğrudan doğruya Arab ülkelerinde de mahallî hânedanlar, tek devlet hâlinde ortaya çıkan Müslüman imparatorluğundan büyük parçalar kopardılar. Ortaya bir sürü İslâm devleti çıktı ki, bundan sonraki bahislerimizin mevzuudur.

Ancak 945'te Büveyhîler, Bağdâd'a gelinceye kadar Halîfe, gene büyük bir devletin cismânî imparatoru idi. Tabîî üstelik yeryüzündeki bütün Müslümanlar'ın halîfesi, en büyük rûhânî lideri idi. Yetkilerini doğrudan doğruya Hazret-i Peygamber'den alıyordu. Ancak Büveyhîler, hem Îrânlı, hem Şîî idiler. Buna rağmen halîfeleri, Selçuklular gelinceye kadar (1055) 110 yıl sultaları altında tuttular. Dîğer taraftan Büweyhîler'in Bağdâd'a yerleşmesinden 28 yıl sonra (973), Tûnus'tan gelen ve bütün Kuzey Afrika'yı ellerinde tutan Fâtımîler, Mısır'a hâkim oldular. Bunlar da Şîî idi ve üstelik -adlarından da anlaşılacağı üzere- Hazret-i Peygamber'den indikleri -mesnedsiz- iddiasından idiler. Bu sûretle İslâm âleminin büyük kısmı Şîî sultasına düştü. Büyük çoğunluk teşkîl eden Sünnîler, Şîî hâkimiyetinde yaşamıya başladılar.

Selçuklular bu durumda İslâm dünyâsına müdâhale edip el koydular. Büveyhîler'i ortadan kaldırdıkları gibi Fâtımîler'i de Mısır'a tıkadılar ve bundan bir asır sonra da bir Türk serdârı, Salâhaddin Eyyûbî, Fâtımîler'i tamâmen Mısır'da ortadan kaldırdı. Bu sûretle İspanya'dan Hindistan'a kadar bütün İslâm dünyâsı tekrar Sünnî hâkimiyetine geçti ve bu durum zamânımıza kadar devâm etti. Şâh İsmâîl'in 1500'de Şîî bir Îrân ortaya çıkarması, sâdece Sünnî dünyâsını zamânımıza kadar ikiye bölebildi.

Abbâsî halîfelerinin 1516'ya kadar İslâm birliğinin senbolü olarak kalması, gerçekten Hâşimî hânedânına mensûb olmaları, Kureyş'ten ve Adnânî Arablar'dan düzgün şecerelerle inmeleri, onları, târîhin en büyük hânedanlarından biri ve en büyük Arab

hânedânı olarak târîhe geçirmiştir. Yavuz Sultan Selîm'in kendisinden hılâfeti devraldığı III. Mütewekkil, 73. İslâm halîfesi ve Abbâsîler'den gelen halîfelerin 54.'sü, Mısır'da hılâfet eden Abbâsîler'in de 17.'sidir. III. Mütevekkil'in şeceresini görmek istersek şu tablo ortaya çıkar:

Abbâsî Halîfelerinin Şeceresi

el-Mütewekkil III b.el-Müstemsik b.el-Mütewekkil II b.el-Müsta'în b.el-Mütewekkil I b.el-Mû'tazıd I b.el-Müstekfî I b.el-Hâkim I b.el-Has. b.'Alî b.Ebî-Bekr b.el-Müsterşid b.el-Müstazhir b.el-Muktedî b.el-Kaaim b.el-Kaadir b.İshâq b.el-Muktedir b.el-Mû'tazıd b.el-Muwaffak b.el-Mütewekkil b.el-Mû'tasım b.er-Reşîd b.el-Mehdî b.el-Manşûr b.Muh.b.'Alî b.'Abd.İbni'l-'Abb.b.'Abdi'l-Muttalib b.Hâşim b.'Abdi Menâf b.Kuşayy b.Kilâb b.Mürre b.Kâb b.Lü'ayy b.Gaalib b.Kureyş b.Mâlik b.Nazr b.Kinâne b.Huzeyme b.Müdrike b.İlyâs b.Muzarr b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân b.Üded.

'Adnân, Mîlâdî II. asırda yaşamıştır. el-Mütewekkil III ile Üded arasında -bu sonuncusu hâriç- 50 batn (kuşak, nesil) vardır. 'Adnân'ın M.Ö.135'te doğduğunu ve III. Mütewekkil'in 1543'te öldüğünü nazar-ı îtibâre alırsak bu 49 jenerasyonun ömür müddeti 1.678 yıldır. 1.678: 49=34, 24 çıkar. Bu kuşak için 34 yıl elde edilmiş olur.

Gene III. Mütewekkil'in bu şecere tablosundan onun, Hârûnü'r-Reşîd'in 22. kuşaktan, Peygamber'in amcası Hazret-i 'Abbâs'ın 28., Hâşim'in 30., Kureyş kabîlesinin atası Fihr Kureyş'in 38. kuşaktan torunu olduğu görülür. Bunu her halîfe için yapabiliriz. Meselâ Abbâsî halîfelerinin (54 halîfe) 25 kuşak oldukları görülür. Bunlardan 8 kuşak Kaahire'de, ondan önceki 17 kuşak ise Bağdâd'da hükümrân olmuştur. Abbâsîler'in hılâfet tahtında bulundukları 750'den 1516'ya kadar geçen 766 yılı 25 kuşağa bölersek netîce şudur: 766: 25=30,64. Bir kuşak için 31 yıl eder. Aynı hesapları Emevî halîfeleri için de yapmak mümkindir.

766 yılda hükümrân olan 54 halîfenin ortalama hılâfet müddetleri için ise netîce şudur: 766 : 54 =14, 18. Ortalama hılâfet müddetinin 14 yıl, 2 ay kadar olduğu anlaşılır (Osmanoğulları'nın ortalama saltanat müddetleri 17,325 yânî 17 yıl, 4 ay olmakla, daha fazladır).

Arab İsimleri Hakkında

Arablar'da insan isimleri, 5 çeşittir:

1- *İsm*: 'Alî, Muhammed, el-Hasen.... gibi

2- *Neseb*: İbnü Muhammed, İbnü'l-Hasen, İbnü 'Alî...gibi

3- *Nisbe*: el-Işfahânî, et-Türkî, el-Hicâzî, el-Kureyşî... gibi

4- *Künye*: Ümmü Sa'îd, Ebû-'Alî, Ümmü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn...gibi

5- *Lekab*: el-Câhiz, el-Ahdar, Topal, Yıldırım, Ebû-Zeheb... gibi

Soylu bir Arab'ın bu 5 çeşitten birer ismi vardır, yalnız biriyle iştihâr edip târîhe geçer. Mesela: Hazret-i Peygamber'in adı (ism) "Muhammed"dir. Neseb'i "İbnü 'Abd'İllaah" yânî " 'Abdullaah Oğlu"dur. Nisbe'si "Hâşimî"dir. Künye'si "Ebü'l-Kaasim" yânî "'el-Kaasim'in Babası"dır. Lekab'ı "el-Emîn"dir (çok geniş tafsîlât: Kalkaşendî, *Subhü'l-Â'şâ*, 14 c.ve Hasenü'l-Bâşâ, *el-Elkaabi'l-İslâmiyye*, Kaah.1957).

Dîğer bir misâl: Meşhûr Abbâsî halîfesi Hârûnü'r-Reşîd'in asıl adı (ism) "Hârûn"dur. Neseb'i "İbni'l-Mehdî" yânî "el-Mehdî'nin Oğlu"dur. Nisbe'si "'Abbâsî"dir. Künye'si "Ebû-Câ'fer" yânî "Câ'fer Babası"dır. Lekab'ı "er-Reşîd"dir. Arabca'da tâm adı şu şekilde olur: Ebû-Câ'fer Hârûni'r-Reşîd İbni'l-Mehdiyyi'l-'Abbâsî.

Emevî halîfeleri asıl ism'leriyle anıldıkları halde, Abbâsî halîfeleri, Halîfe oldukları̇nda (bâzıları şehzâdeliklerinde) aldıkları lekab'larla anılırlar. İlk Abbâsî halîfeleri olan es-Seffâh'ın asıl adı 'Abdullaah, el-Mansûr'un asıl adı gene 'Abdullaah, el-Mehdî'nin asıl adı Muhammed, el-Hâdî'nin asıl adı Mûsâ, er-Reşîd'in asıl adı Hârûn, el-Emîn'in asıl adı Muhammed, el Wâşık'ın asıl adı Hârûn, el-Mütewekkil'in asıl adı Câ'fer'dir.

Bu şekilde lekab'ların asıl ismin yerine geçtiği Türkler'de de görülür. "Yavuz, Kaanûnî, Yıldırım" gibi kelimeler, sırasıyla I.Selîm'in, II. Süleymân'ın, I.Bâyezîd'in isimleri kadar şöhretli lekab'lardır.

Ancak neseb ve künye, ilk Müslüman Türkler'den sonra, asır asır gittikçe terk edilir olmuş, Osmanlılar'da künye tamâmen bırakılmış, neseb ise belli protokoler cümlelere münhasır kalmıştır. Neseb, baba adını gösteren kelimedir. Meselâ Arab usûlünde Kaanûnî Sultân Süleymân'a "Süleymân İbni Selîm"deriz, "Selîm oğlu Süleymân" demektir. Neseb gösteren hâs isimler, gittikçe daha üstteki atalara doğru, her kuşak bir evvelkinin babası olmak üzere devâm edebilir. Meselâ Kaanûnî Sultân Süleymân'ın neseb'ini şu şekilde yürütebiliriz: Süleymân b.Selîm b.Bâyezîd b.Mehmed b.Murâd b.Mehmed b.Bâyezîd b.Murâd b.Orhân b.Osmân b.Ertuğrul... Neseb kullanan kadın ise, "bin" yerine "bint" (kızı) gelir. Hazret-i Â'işe'nin neseb'i şu şekilde şöylenir: Â'işe bint Ebî-Bekr b.Ebî-Kuhâfe ki "Ebû-Kuhâfe oğlu Ebû-Bekr kızı Â'işe" demektir.

Künye ise, ancak ilk çocuğu doğan anne veyâ babalarca alınır (fantezi olarak çocuklara künye verilmesi nâdirdir).-Nâdir istisnâlar dışında- ilk erkek çocuğun künye'si alınır, kız çocuktan künye alınmaz. Misâl: "Ebû-Câ'fer", "Câ'fer'in babası" demektir. Böyle bir künyeyi, ilk erkek çocuğunun adı Câ'fer olan bir baba alır. Câ'fer'in annesi ise "Ümmü Câ'fer" yânî "Câ'fer'in anası" diye anılır. Künye Osmanlılar'da -bâzı fanteziler dışında-kullanılmaz. Ancak bâzı isimlere dikkatli olmak lâzımdır. Bunlar künye değil, asıl ad(ism)'dır. "Ebû-Bekr, Ebû-Tâlib, Ebû-Kuhâfe" gibi künye şeklindeki adlar ism'dir, künye ile ilgileri yoktur. Bunları tefrîk edebilmek için Arabca'yı ve o şahısların biyografilerini bilmekten başka çâre yoktur.

Nisbe, en karışık olanıdır. Zîrâ nisbe'nin çeşitleri vardır. Âileyi gösterebilir, âile adı olabilir: 'Abbâsî, Hâşimî, Emewî, 'Osmânî, Selçukî, Timurî... gibi. Kabîle adını gösterebilir: Kureyşî, Avşarî...Şahsın milliyetini gösterebilir: 'Arabî, Türkî, Kürdî, Ermenî, Berberî, Fransevî, Bulgarî... gibi. Şahsın doğum yeri olan şehri gösterebilir: Ankaravî, Şehrî(yânî İstanbullu), Konevî, Brusavî, Edirnevî, Mekkî(Mekkeli), Medenî(Medîneli), Şîrâzî, Dehlewî... gibi. Şahsın doğduğu ülkeyi veyâ devleti gösterebilir: Rûmî, Ḥicâzî, Mısrî, Cezâirî, Kirmânî, Bengalî... gibi. Arabca'da nisbe, dâimî harf-i târîf ile kullanılır ki "el-" şeklindedir ve î'râb kaaidelerine göre -dâimâ "al" şeklinde yazılmakla berâber- bir kaç değişik şekilde okunur. Bir şahıs, birden fazla nisbe kullanarak, hem milliyetini, hem şehrini, hem ülkesini, hem kabîlesini gösterebilir: Muḥammedü'l - Mekkiyyi'l - Hâşimiyyi'l - Kureyşiyyi'l - 'Adnâniyyi'l - 'Arabî, Peygamber'imizdir.

7.) Süleymân b. 'Abdi'l-Melik (679-22.IX.717=38)(7. halîfe: 23.II.715-22.IX.717=2,6,27): Velîahd 705-15. Ḥaleb yakınlarında Mercü Dâbık'ta ölüp oraya gömüldü. Oğulları: Yezîd, Dâwud(717 Istanbul muhâsarasında şehid), 'Abdü'l-Wâḥid(745-8'de Mekke vâlîsi, 750a'de katl), Eyyûb(ölm.716)(velîahd: 23.II.715-716).

9.) Yezîd II. b.'Abdil-Melik(684?-26.I.724=40?)(9. halîfe: 9.II.720-26.I.724=3,11,15): şâir ve bestekâr. Ürdün'de İrbid'de medfun. 2. velîahd: 716-22.IX.717, velîahd: 22.IX.717-9.II.720=2,5,17. =Ḥabâbe(asıl adı: el-Â'liye)(ünlü muganniye, 19.I.724'te İrbid'de öldü).=Selâme(ünlü muganniye).=Ümmü Ḥaccâc(II. Welîd'in ve Ḥaccâc'ın anneleri)(Ḥaccâc'ın(*) yeğeni).=Sâ'de. II. Yezîd, hılâfeti müddetince Rakka yakınlarında Ruṣâfe'de oturdu. Oğulları Ḥaccâc(II. Welîd'den büyüktür), Gamr, Muḥammed(şâir) ve 11.) el-Welîd II. b. Yezîd II.(709?-13.IV.744=35?)(11. halîfe: 6.II.743-17.IV.744=1,2,9): Hişâm'ın(724-743) ilk yıllarında velîahdi idi, sonra velîahdlikten çıkarıldı. II. Yezîd'in(720-724) ise 2. velîahdi idi. Şâir ve bestekârdır.=Sâ'dâ(bunu boşamıştır, bunun kardeşi: Selmâ). Oğulları: el-'Aṣṣ, el-Mü'min, el-Ḥakem(babasının velîahdi: 6.II.743-17.IV.744; 745'te kardeşi 'Usmân ile berâber II. Merwân tarafından öldürtüldü, ikisi de çocuktu) ve 'Usmân(babasının 2. velîahdi).

10.) Hişâm b.'Abdi'l-Melik(Şâm 691-ar-Ruṣâfe, 6.II.743=52)(10. halîfe: 26.I.724-6.II.743=19,0,11): Velîahd: 9.II.720-26.I.724=3,11,15=Ümmü Ḥakîm b. Yaḥyâ b. el-Ḥakem('Abdül-Melik'in amca-kızı)(ilk zevci: Hişâm'ın ağabeyi 'Abdül'l-Azîz b.'Abdi'l-Melik).- Hişâm'ın bir kızı 'Abdü'l-Melik b. Merwân II, dîğeri 'Abdullaah b. Merwân II ile 745'te evlenmişlerdir.- Halîfe Hişâm'ın oğulları: Yezîd, Sa'îd(2 oğlu var), el-Welîd, en kç. oğul Mesleme, 737'de öldürülen en büyük oğlu Mu'âwiye ve 750'de öldürülen 2. oğul Süleymân. Mu'âwiye b. Hişâm'ın oğlu 'Abdurraḥmân(631-688=57), ilk Endelüs(İspanya) Emevî hükümdârıdır(15.5.756-788=32), bk.ENDELÜS, Süleymân b. Hişâm, 745'te müddeî oldu. Bizans'a karşı serdârlık yapıp 750'de Sind vâlîsi iken katledildi. Muḥammed b. Hişâm da Bizans'a karşı serdâr idi. Süleymân b. Hişâm'ın torunlarından Ebû-Ṭâhir'in torunlarından Halef, Yemen'de Zebîd'de -gene Emevî asıllı- Ziyâdîler'den Muḥammed b. 'Ubeydillâh'ın vezîri oldu, bunun torunlarından dîğer Ebû-Ṭâhir ve bunun da torunlarında Ebû-Sa'îd Halef vardır ki, Yemen'de Necâḥîler'den Ceyyâş'ın vezîri idi, bk. YEMEN.

(*) Ebû-Muḥ Ḥaccâc b.Yûsuf b.el-Ḥakem b.Ebî 'Aqil (saḥâbe'den) b.Mes'ûd b.Mu'attib b.Â'mir b.Ebî-Âmir b.Mes'ûd b.Mu'attib b.Mâlik b.Kâb b.'Amr b.'Awf b.Sâ'd b.'Awf b.Saqîf b.Münebbih(Sakafî)(Ṭâif, 661-Wâsıṭ, VI.714=53): annesi gene Sakîf'lerden olan el-Fâri'a, Muğîre b.Şû'be'den boşanmıştır. Binâenaleyh el-Medâin vâlîsi el-Muṭarrif b.el-Muğîre ve 'Urwe b.Muğîre ve Ḥaccâc'ın üvey kardeşi idi ve Basra-Kûfe eyâletlerinde onuu muâvini oldu. Ḥaccâc, Bişr b.'Abdi'l-Melik ölünce yerine Irak(Kûfe ve Basra bir arada) vâlîsi oldu. Ḥaccâc'ın ilk 3 oğlu el-Welîd, Ebân, 'Abdü'l-Melik, kç. oğlu Muḥammed('Abdü'r-Raḥman b.Muḥ İbni'l-Eş'as'ın hemşîresi ile evli), onun oğlu 743'te Şâm vâlîsi olan 'Abdü'l-Melik'tir. Yûsuf b.'Umer b.Muḥ.i'l-Ḥakem b.Ebî-Aqîl b.Mes'ûdi's-Sakafî, Ḥaccâc'ın akrabâsından, Yemen v.15.2.725, oradan Irak v.5.738, katli 10.10.744, yaklaşık 58 yaşında. Bu Yûsuf'un kızkardeşi Ümmü Ḥaccâc, Halîfe II. Yezîd ile evlenip II. Welîd'i ve onun ağabeyi olan Ḥaccâc'ı doğurmuştur. Ḥaccâc, Menẓûr b.Zebbâni'l-Fezârî (Gaṭafân)'nin dâmâdı idi; zevcesinin adı Ümmü Külsûm'dür. Kızı, Mesrûr b.el-Welîd l'le evlenmiştir. Dîğer kızı, Sind fâtihi Muḥ. b.el-Kaasim'in(katli 717) zevcesidir.

B i b l i y o g r a f y a

Bu bahsin, ana kaynakları, İslâm kronikleridir. Bunların başında ilim âleminde kısaca "Taberî" diye andığımız aṭ-Ṭaberî'nin eseri gelir: Ebû-Câfer Muḥ.b.Cerîri'ṭ-Ṭaberî (Âmül/Ṭaberistân 839 - Bağdâd 923 = 84), *Târîḫu'r-Rüsül ve'l-Mülûk,* M.de Goeje nş., 15 c., Leiden, 1879-1901 (2: 1964-5) (Kaahire tab'ı 12 c., son Kaah. baskısı 1919), insanlığın mebdeinden 915'e kadar gelir. Asıl metin kaybolmuştur. Bugünkü metin, asıl metnin küçük bir hulâsası olmakla berâber, gene de en mufassal Arab târîhi durumundadır ve kendisinden sonra gelen Arab târihlerinin hepsinin -915'e kadar- birinci mehazıdır. Çeşitli rivâyetleri, râwî'lerinin zencîrini zikrederek nakleden Ṭaberî, bununla berâber her İslâm ülkesi hakkında aynı geniş bilgiyi vermez. Olayları yıl yıl veren bir knoniktir. Kendisinden sonra yazılan müteber umûmî târihlerde, 10. asırdan önceki zamanlar için, Ṭaberî'de olmıyan az bilgi vardır. Ancak biyografik eserlerde, Ṭaberî'de bulunmıyan biyografileri bulmak mümkindir. 754-809 yıllarının İng. trc. J.A.Williams, 2 c., 1988.

İlim âleminde "Meṣ'ûdî" veyâ *"Mürûc"* diye atıf yaptığımız kaynak, 'Alî İbni'l-Ḥüs.i'l-Mes'ûdiyyi'l-Bağdâdî'nin (ölm. Kaahire 956) *Mürûcü'z-Zeheb*'idir. 30 ciltlik dîğer bir muazzam metnin kısaltılmışı olarak elimizde bulunan metin, târîh'i, Ṭaberî gibi âdetâ usûl-i ḥadîṣ'e göre tenkıydî ve kuru metodla nakletmez. Târîh'i, edebî çeşitlerden biri telakki eder. Bol olaylar, rivâyetler, hattâ dedikodular nakleder. İlim âleminde kullandığımız Arabca metin şudur (Fransızca tercümesi ile): Berbier de Meynard ve Pavet de Courteille, *Les Prairies d'Or,* 9 c., Paris, 1861-77 (yani Kaahire baskısı: Muḥ.Muḥyiddîn 'Abdi'l-Ḥamîd nş., 4.tab'ı: 4 c., 1964-7). Bütün bu kaynakların çeşitli baskıları, kısaltmışları, tercümeleri, yazmaları için Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur*'u (5 c., Weimar, 1898-1902 ve Leiden 1937-42) (Ar.trc. 'Abdü'l-Ḥalîmi'n-Neccâr, Kaah. 1968) ve *İslâm Ansiklopedisi*'nde müelliflere âit maddeler her türlü tafsîlâtı verir. Fuâd Sezgin'in cilt cilt çıkmakta olan eseri, şimdi bunların yerini tutmaktadır.

Çok ciddî ve 10. asırdan îtibâren Ṭaberî ve Mes'ûdî'de bulunmıyan olaylara giren kronik, İbnü'l-Eṣîr'in eseridir. Çok müteber ve tafsîlâtlı rivâyetleri bize nakleder. 13. asrın başlarına kadar (1231) gelir. İlim âleminde kısaltarak "İbnü'l-Esîr" veyâ *"El-Kâmil"* diye andığımız eser şudur: 'İzzü'd-Dîn 'Alî b.Muḥ. İbni'l-Eṣîr (Cizre 1160-Mûsul 1234 = 74), *Kitâbü'l-Kâmil fi't-Târîh,* C.J. Tornberg nş., 14 c., Leiden, 1851-76 (Kaahire baskıları da kullanılır, son Kaah.baskısı: 1938-9, bundan sn. Beyrût'da bir baskı yapıldı). Aynı müellifin *Üsdü'l-Gaabe fî Mâ'rifeti'ṣ-Ṣahâbe*'si (Kaah.1863) Peygamber'in 7.500 ṣaḥâbe'sinin alfabe sırasıyle biyografisini veren Arab târihçiliğinin dev eserlerinden biridir.

Çok tanınmış dîğer bir biyografiler kitabı, "İbnü Hallikân" veyâ *Wefeyât* yâhût *Wefeyâtü'l-Â'yân* diye andığımız Aḥ.b.Muḥ.İbni Hallikân'ın (Erbil 1211-Kaahire 1282 = 71) *Wefeyâtü'l-Â'yân we Enbâ'i Ebni'z-Zemân*'ıdır. Dikkat ve zevkle yazılmış bu biyografi ansiklopedisinin pek çok tab'ı ve tercümeleri vardır. Wüstenfeld nş.,

Göttingen, 1835-50 (pek çok Kaahire baskısı, ilki: Bulak 1275, sonuncusu: M.Muhyiddîn 'Abdi'l-Ḥamîd nş., 1948-9, 6 c. ve İḥsân 'Abbâs nş., 7 c., Beyrût 1972; Baron M.G.de Slane'ın Fr. (Paris, 1838-42) ve İngilizce tercümeleri de dikkatle yapıldığı için, Ar. metin derecesinde kullanılmaktadır).

Emewîler'den inen Ebü'l-Ferec 'Alî İbni'l-Ḥüs.i'l-Işfahânî'nin (ölm.967) *Agaanî* diye andığımız *Kitâbü'l-Agaanî*'si(21 c., Bulak/Kaah.1868, 1928, 1969: 30 c., Beyrût: İbr.ü'l-Ebyârî nş.), şiir antolojisi olmakla berâber, biyografiler husûsunda çok bol malzeme verir (krş. I. Guidi, *Tables Alphabétiques*, Leyden, 1895-1900).

Ebü'l-Fereci'l-Isfahânî(897-967), *Mekaatilu'ṭ-Ṭâlibiyyîn* (629-932 arasında şehîd edilen Peygamber sülâlesi prensleri), Tahrân 1307, Bombay 1311, Necef 1353, Sey.Ah.Sakr nş., Kaahire 1949 ve Beyrût, t.siz.

"Belâzürî" diye andığımız Aḥ.b.Yaḥye'l-Belâzurî (ölm.892)'nin *Fütûḥü'l-Büldân*'ının da elimizdeki metni, aslının hulâsasıdır. Peygamber'in fetihleriyle başlayıp İslâm devletinin nasıl genişlediğini yıl yıl, eyâlet eyâlet, muhârebe muhârebe anlatır (de Goeje nş., Leiden, 1863-6 ve başka baskılar, Ş. Müneccid nş., 2 c., Kaahire, 1956-8). Aynı müellifin kısaca *Ensâb* dediğimiz *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı biyografi ansiklopedisi de en az aynı derecede ehemmiyetlidir. Tam bir yazması: Ist., Âşir Ef.Basılan metinler, V.cild ile IV.cildin bir kısmından ibârettir (S.D.F. Goitein nş., Kudüs, 1936; M.Schlössinger nş., 1938-40) (yeni nş. Muḥ.Ḥamîdullâh, Kaah. 1959).

İbnü Miskeweyh (ölm.Reyy 1030), *Tecâribü'l-Ümem*, 1003 yılına kadar gelen faydalı bir İslâm târîhi toplamasıdır: metin ve İng.trc., 7 c., 1920-21, H.F.Amedroz ve D.S.Margoliouth, *GMS* (daha önceki faksimile baskı: L.Caetani, *GMS*, VII); *Arabskiy Anonim XI Veka*, P.A. Gryaznevіç nş., Moskova, 1960; Ṣûlî, *Aḫbârü'r-Râḏî*, Fr.trc.M.Canard, 2 c., Cezâyir, 1946-50; A.M., *Eş'ârü Ewlâdi'l-Ḫulefâ we Aḫbârühüm*, J.Heyworth-Dunne nş., Londra, 1936.

Peygamber devri ve sahâbe'lerin biyografisi için: İbnü İsḥâq (ölm.Bağdâd 767), *Kitâbü'l-Megaazî* (*siyer* ve Peygamber'in nesebi için ana kaynak) (İng.trc.A.Guillaume, Londra, 1955) (Muḥ.Ḥamîdullâh nş., Rabât 1976, S.Zekkâr nş., Beyrût 1978) ve bunun genişletilmiş şekli: İbnü Hişâm (ölm.Kaah.834), *Sîre*, Ferdinand Wüstenfeld nş., 2 c., Göttingen, 1859-60 ve Kaahire, 1955 (Alm.trc.G.Weil,Stuttgart, 1864). Bunun çok genişletilmiş ve tasnîf edilmişti: İbnü Sâ'd (785-845), *Ṭabakaat*, 16 c., Ed.Sachau nş., Leiden, 1904-40, Ṣâdir nş., Beyrût, 1957.

Wâkıdî (Medîne 747 - Bağdâd 823), *Kitâbü'l-Meğâzî*, 'Abbâsi'ş-Şırbânî nş., Kaahire 1948, J.M.Jones nş., 3 c., Londra 1966, İng. kısmî trc. A.von Kremer, *History of Mohammed's Campaigns, Bibliotheca Indica*, Kalküta 1956; İbnü Kudâmi'l-Makdisî, *el-İstibṣâr fî Nesebi'ṣ-Ṣaḥâbe mini'l-Enṣâr*, Kaahire, 1392=1972; J.M.B.Jones, *The Chronology of the Muhammed, BSOAS*, I, 1957, 245-80; J.Wellhausen trc. Berlin 1882.

İbnü'l-Füweṭî (ölm.1323), *Mecmâ'ül-Âdâb fî Mü'cemi'l-Elkaab*, Muṣṭ. Cewâd nş., Şâm 1962; aṣ-Ṣûlî (ölm.946), *Edebü'l-Küttâb*, Kaahire, 1341=1923 (devlet protokolü).

Dîğer kaynaklar için Brockelmann, Sezgin, *İslâm Ansiklopedisi* gibi müracaat eserlerinde, Jean Sauvaget'de *(Int.à l'Hist. de l'Orient Musulman, Eléments de Bibli-*

ographie), 1: Paris, 1943, 2: 1961, İng.trc. *Introduction to the History of the Muslim East*, Berkeley Ün., 1965, Tr.trc. de var) ve ileriki bahislerin bibliyografyasında tafsîlât vardır.

Bu kaynaklardan alınarak yazılmış modern eserlerin belli başlıları şunlardır:

Wüstenfeld, *Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien*, Göttingen, 1852-53 (jenealojiye âit büyük bir cild ile bunun küçük eb'adda basılmış fihrist cildi), yalnız isim verir, hiç bir târih yoktur (2. baskı 1966). E.de Zambauer'in eseri (*Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Hist. de l'Islam*, 2 c., Hanover, 1927; yeni bir fotograf baskısı ve Ar.trc.'si vardır: *Mû'cemi'l-Ensâb-fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Zekî M.Hasen Bey trc., 2 c., Kaah.1951-2), bu bahsimizin muhtevî bulunduğu şecereleri, Wüstenfeld'den almıştır. Ancak vezirler ve vâlîlere âit cedveller, kendi çalışmasıdır. Halîl Edhem'in *Düwel-i İslâmiyye*'sinde (Ist.1927) ve ona esâs olan Stanley Lane-Poole'ün *The Muhammedan Dynasties*'inde (Londra, 1894; Paris, 1925; 1985; Rusca ve 'Ar.trc.ler), halîfeler bahsi için hiç bir şey yoktur. Sâdece halîfelerin basit listesini verirler.

Jenealojik mâhiyette dîğer zikre değer eserler: İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, W. Caskel nş., 2 c. Leiden 1966; İbnü Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Areb*, E.Lévi-Provençal nş., Kaah.1948. Muhü'l-Emîni's-Süweydî, *Mâ'rifetü Kabâili'l-'Arab*, Bağdâd, 1863; Cemâlüddîn b. 'Inebe (doğ. 1347), *'Umdetü't-Tâlib fî Ensâbi Âli Ebî-Tâlib*, Necef, 1918; Ah.b.'Aliyyi'd-Dâw.i'l-Hasenî, *'Umdetü't-Tâlib fî Ensâbi Âlî Ebî-Tâlib*, Bombay, 1900; İbnü Tulun, *el-Eimme'l-İsnâ-'Aşer*, Salâhuddîn Müneccid nş., Beyrut, 1958; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Mâ'rifeti'l-Ensâbi'l-'Areb*, Bağdâd, 1332 H.; T.Fahd, *Le Panthéon de L'Arabie Centrale*, Paris 1968. Ebû-'Abd.i'l-Mus'abi'z-Zübeyrî (ölm. Mekke 870), *Kitâbü Nesebi Kureyş*, Kaah.1953 ve Lévi-Provençal nş., ve Mahmûd M.Şâkir nş., Kaah. 1961.- Halîfelerin sikkeleri: Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, I: The Coins of the Eastren Khaleefehs*, Londra, 1875(yeni bir faksimile tab'ı vardır; dîğer cildlerde dîğer Müslüman devletlerin sikkeleri verilmiştir, hepsi 10 cild olup 1891'de tamamlanmıştır); H.Lavaix, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale: Khalifes Orientau x*, Paris, 1887 (bunun da yeni bir fotograf baskısı var); M.Broome, *A Handbook of Islamic Coins*, 1984.- Kronoloji için (geniş ölçüde biyografik ve jenealojik bilgi de var): Kont Leone Caetani, *Annali dell'Islam*, 10 c., Milano, 1905-26 (2:1972): 1-40 Hicret senelerini kronolojik olarak ele alır, dâimâ geçmiş yıllara atıflar yapar, büyük tafsîlât verir ve kritik yapar. Şu eserle tamamlanır: Caetani, *Chronografia Islamica*, 5 c., Paris, 1912(1-132 Hicret yılları). Hüseyin Câhid (Yalçın)'in Arab harfleriyle Tr.trc.'si vardır.

Geoffrey Roger, *World Survey of Islamic Manuscripts*, 3 c., 1992-3.
W.C.Brice vs., *An Historical Atlas of Islam*, folio, Leiden, 1981.

A.Azîz, *Abu-Bakr the Caliph*, 1978; S.K.Malik, *Khalid bin Walîd, The General of Islam*, târihsiz; yeni biyografilerdir. 'Abdü'l-'Azîz Seyyidi'l-Ehl, *Câ'fer (ü's-Sâdık)*, Beyr. 1954; Dwight M.Donaldson, *The Shi'ite Religion*, Londra, 1933; J.Périer, *Vie d'al-Hadjdjdâdj ibn Yousof*, Paris, 1904. Bilhassa Arab âleminde çok çeşitli değerlerde böyle kitaplar her yıl çıkmaktadır.

A.Mez, 10.asır Abbâsî âlemini âdetâ içinde yaşıyarak tasvîr etmiştir: *Die Renaissance des Islams*, Heidelberg, 1922(İng. 1938 ve 1975, İsp.1936, Tr., Fr. vs.trc.leri vardır).

Câhiliyye devrine âit eserler, 3.cildimizde verilmiştir (bk. H.Lammens, *L'Arabie Occidentale Avant l'Hégire*, Beyrut, 1928). Mısır Abbâsîleri'ne âit bibliyografya, bu cildin Memlûkler bahsindedir (bk.Richard Hartmann, *Zur Vorgeschichte des 'Abbasidischen Schein-Chalifates von Cairo, Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Phil.-Hist.Kl.*, 1947, no. 3, Berlin, 1950). Emevî ve Abbâsîler'in siyâsî târîhi üzerinde (çoğu Batı dillerinde yazılmış) başlıca eserler için bk.Sauvaget, 118-35.

H.Kenndy, *The Early Abbasid Caliphate (750-833) A Political History*, Londra 1981; J.Lassner, *The Shapping of 'Abbâsid Rule*, Princeton 1980; 'Abdü's-Selâmi'l-'Işrî, *Hadîce*, Kaah. 1960; H.Lammens, *Fâtima*, Roma, 1912 (İslâm düşmanı); 'Umer Ebi'n-Naṣr, *Fâṭıme*, Kaah.1947; Ebü'l-Ḥas. Merendî, *Fâṭımetü'z-Zehrâ*, Tahrân 1910.- Ernst Herzfeld, *Geschichte der Stadt Samarra*, Hamburg, 1958; E.Marin, *The Reign of al-Mu'tasim (833-842)*, New Haven, 1951 (Ṭaberî'den trc.); N.Abboot, *Two Queens of Baghdad*, New York, 1946; S.Moscati, *Le Califat d'al-Hâdî, Studia Orientalia*, XIII-4, Helsinki, 1946, 1-28; H.Bowen, *The Life and Times of 'Ali İbn 'Îsâ*, Cambridge, 1928; F.Gabrieli, *Il Califatto di Hishâm*, İskenderiyye, 1935; 'Abdü'r-Rezzâkı'l-Mûsewiyyi'l-Mukrem, *eş-Şehîd Müslim b.'Aqîl*, Necef, 1369=1950; W.Madelung, *Der Imam al-Qâsim b.Ibrâhîm und die Glaubenslehre der Zaiditen*, Berlin 1965; Angelika Hartmann, *An-Nasir li-Din Allah (1180-1225)*, 1975, 410 s.; H.Lammens, *Etudes sur le Siècle des Omayyades*, Beyrut, 1930.- Aḥ.Teymûr Paşa, *Naẓre Târîḫıyye fî Ḥudûṣi'l-Meẕâhibi'l-Erba'a*, Kaah. 1344=1926.

İbnü Sâ'd Ebî-'Abd.Muḥ.'in tâm adı *Kitâbü'ṭ-Ṭabakaati'l-Kebîr* olan eserinde 600 kadarı kadın 4.250 sahâbenin biyografisi vardır; ayrıca: el-Makrîzî, *et-Tenâzü' we't-Teḫâṣum fî-mâ beyne Benî-Ümeyye we Benî-Hâşim*, Vos nş., Leiden 1888; Lâ, *Kitâbü Aḫbâri'd-Dewle'l-'Abbâsiyye we fîhi Aḫbâri'l-'Abbâs we Wüldihi*, A.A.Duri nş., Beyrût 1971; Hilâlü's-Ṣâbî'(Bağd.969-Bağd.1056), *Kitâbü'l-Wüzerâ*, Amedroz nş., 1904 ve Kaah. 1958; A.M., *Rüsûmü Dâri'l-Ḫılâfe*, M.'Awwâd nş., Bağd.1964; İbnü 'Abd Rabbihi, *el-'Ikdi'l-Ferîd*, çeşitli baskılar: Kaahire 1293, 1303, 1305, 1317, 1321, 1346, A.Emîn vs.nş., 7 c., 1940-53.- Ebü'l-Ferec Muḥ.İbni'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist* (988), Gustav Flügel nş., 2 c., Leipzig, 1871-2, Kaah.1348, Beyrût 1964, Fârs.trc.R.Tajadod, Tahrân 1965; dîğer eserler: F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952, 2:1968, Ar.trc.Ṣ.'Alî.

İbnü'l-Füweṭî (ölm.1323), *Mecmâ'ü'l-Âdâb fî Mû'cemi'l-Elqâb*, Muṣṭ.Cewâd nş., Şâm 1962; J.H.Kramers, *Les Noms Musulmans composés avec Dîn, Acta Orientalia*, V, 1927, 53-67; A.Dietrich,*Die mit ad-Dîn Personennamen, ZDGM*, CX, 1961, 43-54; İbnü Resûl, *Turfetü'l-Aṣḥâb fî Mâ'rifeti'l-Ensâb*, Şâm 1949; Kaḥḥâle, *Mû'cemü Kabâili'l-'Areb*, 3 c., Şâm 1949; İbnü Düreyd, *Iştiqâq*, Kaah.1958; E.Tyan, *Institutions du Droit Public Musulman, I: Le Califat, II: Califat et Sultanat*, 2 c., Paris, 1954-6;

A.Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed*, 3 c., 1861-5, 2: 1986; D.S.Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, 1905, 2: 1985; W.Muir, *The Caliphate, Its Rise, Decline, and Fall from the Original Sources*, 1891, 2: 1984.

Muh.Hüs.Heykel Pş., İng.trc. *The Life of Muhammad*, 3: 1983, Ar.çeşitli baskıları ve 'Ö.R.Doğrul'un Tr.trc.de var; Georgette Cornu, *Atlas du Monde Arabo-Islamique à l'Epoque Classique (9e-10e Siècles)*, Paris 1983, 2 c.; Gurgis Awad ve 'Abdü'l-Hamîdi'l-'Alawşî, *A Bibliography of Baghdad*, Bağdâd 1962, 740 s.; Helmut Töllenr, *Die Türkischen Garden am Kalifenhof von Samarra*, Walldorf/Hessen, 1971; J.Lassner, Ar.trc. S.A.al-'Alî, *Hıtatu Bağdâd fi'l-'Uhûdi'l-'Abbâsiyyi'l-Ûlâ*, Bağdâd 1984; A.Clot, *Harun al-Raschid*, Münih 1988.

L.Caetani ve G.Gabrieli, *Onostamasticon Arabicum*, Roma 1915 faydalıdır. Clifford Edmund Bosworth, *The Islamic Dynasties*, Edinburgh Un., 1967, 1980, Rusca trc. P.A.Gryaznevich, *Musulmanskie Dynastii*, Moskova 1971, yalnız hükümdar listeleri verir ve Zambauer gibi gün ve ay târihleri de vermez.

M.Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, Paris 1956, 1969; M.Lings,*Muhammad, His Life based on the Earliest Sources*, 1983; Muh.Hamîdillâh, *Le Prophète de l'Islam*, 2 c., Paris 1959, 2: Paris ve Beyrût, 1975-79; Muh.Hamîdillâh, *The Battlefiedls of the Prophet*, Woking 1953; M.Haddûrî, *as-Sılâti'd-Diblûmatıykıyye Beyni'r-Reşîd we Şârlemân*, Bağdâd, 1939, Buckler, *Hârûn al-Rashîd and Charles the Great*, 1931; E.H.Palmer, *Haroun al-Rashid*, Londra, 1881; J.B.Philby, *Haroun al-Rashid*, Edinburg, 1933; A.Journard, *Haroun al-Rachid*, 2 c., 1956; Lucien Bouvat, *Les Barmécides*, Paris, 1912; F.Buhl, *'Alî som Praetendent og Kalif*, Kopenhag, 1921; E.L. Petersen, *'Alî and Mu'awiya*, Kopenhag, 1964; Tâhâ Hüs.Pş., *el-Fitne'l-kübrâ, 'Alî we Benûhü*, 2 c., Kaah. 1953; L.Veccia Vaglieri, *Il Conflitto 'Alî Mu'âwiya, Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, IV,1952, 1-94, V, 1953, 1-98; G.van Vloten, *De Opkomst der Abbasiden*, Leiden, 1890; Claude Cahen, *Révolution 'Abbaside, Revue Historique*, 1963, 295-338; Hasenü'l-Emîn, *Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyyeti'ş-Şî'iyye*, 8 c., Beyrût, 2: 1973; Nasr b.Müzâhim, *Wak'atü Sıffîn*, Kaah. 1365; 'Aqqâd, *el-Hüs.b.'Alî*, Kaah.1952; İbnü Şehrâşûb, *Âlü Ebî-Tâlib*, 3 c., Necef, 1956; Fehmî 'Uweys, *el-İmâm Hüs.b.'Alî b.Ebî-Tâlib*, Kaah. 1948; Muh.Mehdî b.'Abdi'l-Hâdiyyi'l-Mâzenderâniyyi'l-Hâirî, *Ahwâlü'l-Has.we'l-Hüs.*, 2 c., Necef, 1960; Wellhausen, *Das Arabische Reich* (Emevî Devleti), İng.trc. Kalküta 1927(Tr.trc.de var); Weil, *Geschichte der Chalifen*, 5 c., Mannheim, 1846-82; A.Miquel, *La Géographie Humaine du Monde Musulman jusqu'au Milieu du 11e Siècle*, Paris 1967; 'Abdü'l-'Azîzi'd-Dûrî, *el-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Ewwel*, Bağdâd 1945; Gulâm Hüs.Yûsufî, *Ebû-Müslim*, Tahr.1966; B.Lewis, *Islam from the Prophet to the Capture of Constantinople, I: Politics and War, II: Religion and Society*, 1974, 2: 1979; F.Gabrieli, *Maometto e le Grandi Conquiste Arabe*, Verona 1967; 'A.'A.Dûrî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-Iktisâdî fi'l-Karni'r-Râbi'*, Bağdâd 1945; J.Lassner, *The Topography of Baghdad in the Early Middle Ages*, Detroit 1970; Dominique Sourdel, *Le Vizirat Abbasside*, 2 c., Şâm, 1959-60; F.'Umer, *The Abbasid Caliphate*, Bağdâd 1969;

M.A.Şâ'bân, *The 'Abbasid Revolution*, Cambridge 1970; A.M., *Islamic History (750-1055)*, Cambridge 1958, A.M., *İslamic History (600-750)*, Cambridge 1971; K.S.Salibi, *Syria under Islam (634-1097)*, New York 1977; I.Yu. Kraçkovskiy, *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, Leningrad 1957, Ar.trc.Ş.D.'Uşm. Hâşim, Kaah.1963; C.E.Bosworth, *Medieval Arabic Culture and Administration*, 1982; M.G.Rasul, *The Origin and Development of Muslim Historiography*, 1968, 2: 1976; G.Rotter, *The Umayyaden (680-692), AKM*, 1982; 'Abdü'l-Emîr 'Abd Dixon, *The Umayyad Caliphate (684-705)*, Londra 1971; C.E. Bosworth, *Sistan under the Arabs (651-864)*, Roma 1968; Ghazarian, *Armenien unter der Arabischen Herrschaft, Zeitschrift für Armenischen Philologie*, II, Marburg 1903, 149-225.

Şihâbü'd-D.Ebî-'Abd.Yâqûti'r-Rûmî (1179-20.8.1229, Ḥaleb), *Mû'cemü'l-Buldân*'ında Hılâfet ülkelerinin coğrâfî tasvîrini verir (Ferdinand Wüstenfeld nş., *Jacut's Geographisches Wörterbuch*, 6 c., Leipzig, 1866-73 ve 1924(2. baskı), Kaahire, 1907, 10 c.); A.M., *Kitâbü İrşâdi'l-Erîb ilâ Mâ'rifeti'l-Edîb* veyâ *Mû'cemü'l-Üdebâ*, D.S.Margoliouth nş., *GMS*, 6 c., Leyden, 1907-31, Ferîd Rifâî n., Kaahire 1936, 20 c. (Hılâfet âlim ve san'atkârlarının biyografileri).

E.Ashtor, *Histoire des Prix et des Salaires dans l'Orient Médiéval*, Paris, 1969; A.Spitaler, *Kunya, Nemengebunf, Festschrift Werner Caskel*, Leiden 1968, 336-50.

es-Süyûtî, *Risâle fi'l-Esmâ we'l-Elkaab*, Ṣalâhüddîni'l-Müneccid nş, *MFOB*, LVIII, 1974; Ḥasen Bâşâ (Paşa), *el-Elkaabi'l-İslâmiyye fi't-Târîḫ we'l-Wesâık we'l-Âṣâr*, Kaahire 1958; el-Meliki'l-Eşref 'Umer, *Ṭurfetü'l-Aṣḥâb fi Mârifeti'l-Ensâb*, K.V. Zettersténn nş., Şâm 1949; İbnü's-Sâ'î, *Nisâü'l-Ḫulefâ*, M. Cewâd nş., Kaahire, t.siz.

Yâqût, *Mûcemü'l-Büldân*, yeni baskı: 5 c., Beyrût, 1980'ler; Muhammedü'l-Hadarî, *ed-Dewle'l-Emewiyye we'l-'Abbâsiyye*, 2 c., Beyrût 1986; Habîbü'r-Rahmân, *A Chronology of Islamic History(570-1000)*, Boston 1989

İkinci Kitap

İ S P A N Y A

I

ENDÜLÜS EMEVÎLERİ

Endülüs Vâlîleri

Arablar, İberya yarımadasına (İspanya ve Portekiz) "el-Endelüs" demektedirler (Andalusia bugün Güney İspanya mânâsındadır). İfrîkıye(Afrika yânî Libya, Tûnus, Cezâyir, Fâs) vâlîsi Mûsâ b.Nuṣayr, Berberî asıllı kumandanı Ṭârık b.Ziyâd b.'Abdillaah'ı, Afrika'yı Avrupa'dan ayıran ve o andan îtibaren artık "Cebel Ṭârık" denen boğazdan geçirterek, İspanya'ya çıkardı. 28 nîsan 711 Rio Barbate(Ar.Wâdî Bekke) meydan muhârebesinde İspanya'nın Vizigot (Vandal) kralı Roderic'in ordusunu imhâ etti. Mûsâ, yarımadaya 712 mayısı sonunda ayak bastı. 712 içinde bütün İspanya ve Portekiz fethedildi. Güney Fransa'nın fethi başladı.

Mûsâ b.Nuṣayr'ın mewlâ'sı olan ve Arab ırkından olmıyan Ṭârık'ın şeceresi şöyle verilmektedir: Ṭ.b.Z.b.'Abd.b.Ulğû b.Urfacûn b.Neberğâsen b.Ulhâṣ b.İtûmet b. Nefzâû. Maamâfih hangi Berberî zümresine mensûb olduğunda kaynaklarda ittifak yoktur. İspanya'ya geçen ve meydan muhârebesinde Got ordusunu yok eden Ṭârık olduğu halde, İspanya'nın gerçek fâtihi Mûsâ'dır. 13 ay kadar Ṭârık, Mûsâ b.Nuṣayr'e vekâleten İspanya'da kaldı. İspanya'da Got krallığının taht şehri Toledo idi. Arablar da "Tuleyṭıla" dedikleri bu şehri merkez yaptılar. Mûsâ burada oturduysa da yerine geçen oğlu 'Abdü'l-'Azîz merkezi İşbîliye'ye (Sevilla) aldı. Abdülazîz, 4 yıllık bir Endülüs vâlîliğinden sonra 717'de Robina'da öldürüldü. Ondan sonra Endülüs vâlîlerinin merkezi

Kurtûba(İsp.Cordoba) oldu ve hep böyle devâm etti. İberya yarımadası ve Balear adaları fethedildiği için savaşlar, Fransa'da cereyân ediyordu. Vizigot(Vandal) krallığı târîhe karışmıştı. Şimdi Hıristiyan dünyâsını Frank krallığı savunuyordu. 11 mayıs 721'de Arablar, Toulouse'u muhâsara ettiler. 727'de Lyon'a kadar ilerliyen Arablar, Endülüs vâlîsi 'Anbese'nin buradada şehîd düşmesiyle geri çekildiler. Fakat az sonra 'Abdü'r-Raḥmâni'l- Gaafiqî'nin ikinci vâlîliğinde Bordeaux ve Tours'a kadar ilerlediler. Ancak Poitiers'de 'Abdurraḥmân'ın Charles Martel'e mağlûb olması üzerine Fransa'nın fethinden vaz geçildi ve Batı Avrupa'da Müslüman hamlesi kesildi. Bu muhârebede 'Abdürrahmân şehîd olduğu gibi, 'Abdü'l-Melik b.Keṭan da Calatrava'da halefince öldürüldü. Emevîler'in Endülüsvâlîleri şunlardır:

Târık b.Ziyâd(Mûsâ b.Nuṣayr'e niyâbeten) 28.4.711, Mûsâ b.Nuṣayr 5.712, 'Abdü'l-'Azîz b.Mûsâ(evvelkinin oğlu) 5.4.713(oğlu 'Abdürraḥmân), Eyyûb b.Ḥabîbi'l-Laḫmî 717, el-Ḥürr b.'Abdi'r-Raḥmâni's-Ṣakafî (Mûsâ b. Nuṣayr'ın yeğeni) 717, es-Semḥ b.Mâliki'l-Ḫawlânî 4.719, 'Abdü'r-Raḥmân b.'Abd.i'l-Gaafiqî 720a, 'Anbese b.Süheymi'l-Kelbî 723b(Nîmes ve Carcassonne'u aldı), 'Udre b.'Abd.i'l-Fihrî 725, Yaḥ.b.Seleme'l-Kelbî 2.726, Hüẕeyfe İbni'l-Ehwaṣı'l-Eşcâ'î 5.728, 'Uṣm.b.Ebî-Nis'a'l-Ḫuṣ'amî 11.728, el-Heyṣem b.'Ubeydi'l-Kinânî 729, Muḥ.b.'Abdi'l-Meliki'l-Eşcâ'î 730(2 ay), 'Abdü'r-Raḥmâni'l-Gaafiqî(2) 730, 'Abdü'l Fihrî 11.732, 'Ukbe İbni'l-Ḥaccâci's-Selûliyyi'l-Kaysî 734, 'Abdü'l-Melik b.Keṭan b.Nüfeyl b.'Abd.i'l-Melik b.Keṭan(2) 740, Belc b.Bişri'l-Kuşeyrî 741, Ṣa'lebe b. Selâme'l-Â'milî 742, Ebü'l-Ḫaṭṭâri'l-Ḥüsâm b.Ẕırâri'l-Kelbî 7.743, Ṣewâbe b.Selâme'l-Â'milî 4.745, Yûs.b.'Abdi'r-Raḥmân b.Ḥabîb b.Ebî-'Ubeyde b.'Ukbe b.Nâfi'l-Fihrî 748a-, 'Abdü'r-Raḥmân Emewî 15.5.756

Endelüs vâlîleri için tafsîlât: Lafuenten y Alcantara, *Chronologia de los Gobernadores de España, Aḫbâr Mecmû'a*, s.220-42; S.Vila, *Los Walies de al-Andalus, al-Andalus*, IV, 1936, 215-20.

Mûsâ b.Nuṣayr'in oğlu 'Abdülazîz, Kral Roderic'ten dul kalan son İspanya Got kraliçesi Egilone(Ayila) ile evlenmiştir.

İspanya-Portekiz-Güney Fransa'yı içine alan Endülüs eyâleti, yukarıda görüldüğü üzere, 45 yıl, 17 gün devâm etti. Bu müddetin son 6 yılı Abbâsîler devrindedir. Abbâsîler iktidâra geldikleri zaman, 2 yıldır Endülüs vâlîsi bulunan Kuzey Afrika Fâtihi 'Ukbe b.Nâfi'in torununun torunu Yûsuf'u yerine bırakmışlardır. Ancak Şâm'dan kaçıp kurtulabilen nâdir Emevî prenslerinden biri, 'Abdürraḥmân b.Mu'âwiye Emewî, Endülüs Emewî devletini kurmakta gecikmedi(756) ki, Büyük İslâm imparatorluğundan ayrılan ilk devlet ve ondan sonra koronoloji bakımından 2. Müslüman devletidir.

Endülüs Emevî Devleti

Devletin dili Arabca, mezhebi 800 yıllarına kadar Sünnî-Ewzâ'î(bugün bu mezheb yoktur), bu târihten sonra Sünnî-Mâlikî'dir. Bir imparatorluk olan devlet, bugünki İspanya ve Portekiz'den başka ülkeleri de zaman zaman sınırları içine almıştır. 974'te Fâs'a, Tlemsen'e(en batı Cezâyir) hâkim olmuştur. Kuzey Afrika'nın birçok bölgesinde

Fâṭımîler'le mücâdeleye girişmiştir. 931'de Sebte'yi, 949'da Melilla'yı (Rîf limanları), 974'te -939'dan kaybettiği- Fâs şehrini Fâṭımîler'den istirdâd etmiştir. 956'da Tûnus ve Sûs deniz seferi yapılmış, 972'de Tanca geri alınmıştır. Yalnız Orta Çağ'ın değil, bütün târîhin en parlak medeniyetlerinden biri Endülüs'te meydana gelmiştir. Endülüs donanması, zaman zaman Akdeniz'in en büyük gücü hâlini almıştır. Ancak kuzeyde sınırlar gittikçe güneye çekilmiştir. Önce Fransa'daki topraklar bırakılmıştır. Hıristiyanlar Bask ve Katalonya'da gittikçe ilerliyerek sonunda Kastilya topraklarına da intikal etmişlerdir. 801'de Barselona(Ar.Berşelûne) kaybedilmiş, 985 ve 987'de iki def'a daha fethedilmekle berâber, sonunda Hıristiyanlar'da(Aragon krallığı) kalmıştır. İmparatorluğun taht şehri Kurtûba'dır (İsp.Cordoba) (bu şehir Emewîler'den çok sonra -525 yıllık Müslüman hâkimiyetini müteâkıb- 1236'da Hıristiyanlar'a, Kastilya krallığına) geçmiştir.

Emevî hânedânı bu topraklarda 264 yıl saltanat sürmüştür. 756-1031 arasında 275 yıl devâm eden Emevî saltanatından 9 yılı (1016-1018 = 2 + 1018 – 1023 = 5 + 1025 – 1027 = 2 = 9) düşmek lâzımdır. Abbâsî halîfelerine saygılarından "emîr" unvânıyle tahta oturan Endülüs Emevîleri, 93 yıl (929'dan beri) halîfe sanını takınmışlardır. Bunu bir imparatorluk unvânı olarak almışlardır. Zaman zaman kuzeydeki Hıristiyan devletlerin metbuu olmuşlardır. 824'te bir Endülüs donanması ânî baskınla Mısır'da İskenderiyye'yi bile işgal etmiştir. İlk Endülüs Emewî emîrinin şeceresi şöyledir.

'Abdü'r-Raḥmân b.Mu'âwiye b.Hişâm b.'Abdi'l-Melik b.Merwân b. el-Ḥakem b.Ebi'l-Â'ṣṣ b.Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada şecere, Peygamber'inkiyle birleşir). Bu şekilde Emîr 'Abdü'r-Raḥmân'ın, 10. Emewî halîfesi Hişâm'ın (724-743) torunu olduğu anlaşılır. Bir Berberî anneden (Nefze) doğması, yoğun Berberî muhîti olan Kuzey Afrika-İspanya'da tutunmasına yardımcı olmuştur. 750'deki 'Abbâsî katliâmından kurtularak 6 yıl sonra Endülüs'te tahta çıkmış, ancak 'Abbâsîler'le münâsebetleri uysal olmuştur. Cezâyir'de Teḥes'in az batısında Mersâ Mağîle'de gemiye binip, İspanya'da el-Münekkeb'e (İsp. Almuñecar) çıkdı.

16 Emevî hükümdârı Endülüs'te 264 yıl devâm etmekle, Şâm'daki saltanatlarından (89 yıl) çok daha uzun müddet devâm etmiştir. 264: 16 = 16,5 yânî 16 yıl, 6 ay olmakla, bir hükümdârın ortalama saltanat müddeti budur. Devletin haşmetini zirveye çıkaran ve Batı Arab âleminin (el-Magrib) hakkıyle Hârûnü'r-Reşîd'i olan III. 'Abdü'r-Raḥmân, tam 49 yıl saltanatla rekor kırmış, Kaanûnî'nin saltanat müddetini bile geçmiştir. Hiç bir Emevî ve Abbâsî bu kadar uzun tahtta kalmamıştır. Endülüs Emevîleri'nin 16 hükümdârı 11 baṭn (nesil, kuşak) teşkîl ederler. 275: 11 = 25 yıldır. Her kuşağın ortalama bu müddet tahtta kaldığı anlaşılır. İlk hükümdârın doğumu 731, son hükümdârın ölümü ise 1036'dır. Buna göre aradaki 305 yıl 11 kuşağa bölünürse: 305:11 = 27,72 elde edilir ki bu kuşağın yaş ortalamasının 27 yıl, 9 aya yakın olduğu ortaya çıkar. I. 'Abdü'r-Raḥmân, Şâm'dan kaçtığı zaman 19 ve Kurtûba'da tahta çıktığı zaman 25 yaşında idi. Emevî prensi olması ve İspanya'da tek Arab imparatorluk prensi bulunması, ona bu ıkbâli sağlamıştır. Endülüs Emewî hükümdarları ve saltanat müddetleri şöyledir:

Endülüs Emewîleri

1- 'Abdü'r-Rahmân I b.Mu'âwiye: 15.V.756 - 15.XI.788 = 32, 6, 1
2- Hişâm I b.'Abdi'r-Rahmân I: 15.XI.788 - 17.IV.796 = 7, 5, 2
3- el-Hakem I b.Hişâm I: 17.IV.796 - 23.IV.822 = 26, 0, 6
4- 'Abdü'r-Rahmân II b.el-Hakem I: 23.IV.822-21.IX.852 = 30, 4, 28
5- Muhammed I b.'Abdi'r-Rahmân II: 21.IX.852-4.VIII.886 = 33, 10, 13
6- el-Münzir b.Muhammed I: 4.VIII.886-29.VI.888 = 1, 10, 26
7- 'Abd'Ullaah b.Muhammed I: 29.VI.888-16.X.912 = 24, 3, 17
8- 'Abdü'r-Rahmân III b.Muh.b.'Abd.: 16.X.912-15.X.961 = 49, 0, 0
9- el-Hakem II b.'Abdi'r-Rahmân III: 15.X.961-1.X.976 = 14, 11, 16

10- Hişâm II b.el-Hakem II: 1.X.976-15.II.1009 = 32, 4, 15 + X.1010 – 10.5.1013 = 2, 7 = 34, 11, 15

11- Muhammed el-Mehdî II b.Hişâm b.'Abdi'l-Cebbâr b.'Abdi'r-Rahmân III: 15.II.1009-7.XI.1009 = 0,8,20 + VI.1010 – 23.7.101 = 0, 1 = 0, 9, 20

12- Süleymân b.el-Hakem b.Sül.b.'Abdi'r-Rahmân III: 7.XI.1009 – VI.1010 = 0, 7 + 10. V.1013 – VI.1016 = 3, 1 = 3, 8

13- 'Abdü'r-Rahmân IV b.Muh.b.'Abd.b.'Abdi'r-Rahmân III: 29.4.1018 – 1018 = bir kaç ay.

14- 'Abdü'r-Rahmân V b.Hişâm b.'Abdi'l-Cebbâr b.'Abdi'r-Rahmân III: 2.XII.1023 – 17. I.1024 = 0, 2, 16.

15- Muhammed III b.'Abdi'r-Rahmân b.'Ubeyd'Ill.b.'Abdi'r-Rahmân III: IIa.1024 – V.1025 = 1,3

16- Hişâm III b.'Abdi'r-Rahmân IV: IV.1027 – 11.1031 = 4, 6.

Endülüs Emewîleri'nin Şeceresi

1- Ebu'l-Mütarrıf 'Abdi'r-Rahmân I ed-Dahil(veyâ: Dâhil) (Ulya/Tedmür, 731 - Kurtûba, 15.XI.788 = 57) (1. Endülüs emîri: 15.V.756 – 15.XI.788 = 32, 6, 1): 2 kızkardeşi ve 2 erkek kardeşi vardır: el-Kaasim(oğlu Muh.) ve el-Welîd(katli 750)(oğlu 784'de öldürülen el-Muğîre). I. 'Abdü'r-Rahmân Şâm'dan Endülüs'e, çocuk yaşlarındaki kardeşi el-Kaasim ve yeğeni el-Muğîre ile berâber kaçmıştır*. Oğulları: Hişâm I,

*Emevî halîfesi I. Welîd'in torununun oğlu olan Habîb b.'Abdi'l-Melik(ölm.778'den sn.) kuzeni I. 'Abdürrahmân'dan önce İspanya'ya geçti, Toledo vâlîsi oldu. Endülüs'te Habîbî veyâ Benû-Dahhûn âilesinin atasıdır. Bu âilenin bâzı ünlüleri: II. 'Abdürrahmân devri şâirlerinden Habîb Dahhûn ve oğlu şâir Bişr Dahhûn, aynı devirden Kurtûba kadısı İbr.ü'l-Kureşî, XI. asır başlarında fakıyh ve İbnü Hazm'ın (994-1064) üstâdı 'Abd.b.Yahyâ b.Dahhûn, XII. asırda Sa'îd b.Hişâm b.Dahhûn.

5.805'de oğlu Muh. ile îdâm edilen el-Kaasim, Süleymân (katli: Merida 797) ve 'Abd.i'l-Belânisî(Belânisî=Valencia'lı) (797'de 2 oğlu ile Aachen'a gidip Charlemagne'a misâfir oldu. 797'den sn. Zaragoza'da öldü, oğulları: 'Ubeyd'Ull. ve 'Abdülmelik.).

2- Ebü'l-Welîd Hişâm I, er-Râzî, el-Â'dil(759-796 = 37) (2.Endülüs emîri: 15.XI.788 – 17.IV.796 = 7, 5, 2) (Velîahd: 759 – 15.XI.788 = 29): Oğulları: el-Hakem I, Mu'âwiye (oğlu Hişâm oğlu Muh. oğlu Mu'awiye oğlu Ah. İbni'l-Kitt, katli 10.9.901) ve 'Amîdü'l-Melik, el-Welîd.

3- Ebü'l-'Âsî el-Hakem I, el-Müntesır, er-Rebazî (781-23.IV.822 = 41) (3. Endülüs emîri: 17.IV.796 – 23.IV.822 = 26, 0, 6) (Vellîahd: 15.XI.788 – 17.IV.796 = 7, 5, 2): Oğulları: el-'Âsî ve 'Abdü'r-Rahmân II.

4- Ebü'l-Mütarrıf 'Abdi'r-Rahmân II(Tuleytule, 792-21.IX.852 = 60) (4. Endülüs emîri: 23.IV.822 – 21.IX.852 = 30, 4, 28): 151 oğlu ve 50 kızı oldu. Oğulları: Muhammed I, Hişâm, 'Abd.(annesi: Tarûb).

5- Ebû-'Abd.Muhammed I(katli: 4.VIII.886) (5. Endülüs emîri: 21.IX.852 – 4.VIII.886 = 33, 10, 13): 33 oğlundan: el-Münzir, 'Abdullaah, el-Kaasim (886'da öldürüldü), Hişâm(886'da öldürüldü).

6- Ebû-Hakem el-Münzir(6. Endülüs emîri: 4.VIII.886 – 29.VI.888 = 1, 10, 26): Bobastro'da öldürüldü. Oğlu: Hakem.

7- Ebû-Muh.'Abd'Ullaah(844 – 912 = 66) (7. Endülüs emîri: 29.VI.888 – 16.X.912 = 24, 3, 17) (Velîahd: 4.VIII.886 – 29.VI.888 = 1, 10, 26): = Iñiga (Pampeluna Bask prensi Garcia(Ar.Garsiye Wunku) Iñiguez'in torunu). Oğulları: Mutarrıf(886'da öldürüldü), 'Abdü'r-Rahmâni'l-Muz. ve Muhammed(katli: 889) (Velîahd) = sâhibü'l-'arz (932) Sa'îd b.Kaas.'im kızkardeşi(III. 'Abdü'r-Rahmân'ın annesi). Velîahd Muh.b.'Abd.'ın oğlu: III. 'Abdü'r-Rahmân.

8- Ebü'l-Mutarrıf 'Abdi'r-Rahmâni'n-Nâsır-li-Dîni'llaah(889 – 961 = 72) (8. Endülüs emîri ve 929'dan îtibâren Halîfe en-Nâsır: 16.X.912 – 15.X.961 = 49, 0, 0) (Velîahd: 889 – 16.X.912 = 23): = Zehrâ. Tûnus seferi: 955-6, Leon kralı'nın tâbî olması: 957, Fâs İdrîsîleri'nin kendisini metbû ve halîfe tanımaları: 929.– Oğulları: II. el-Hakem, el-Mutarrıf(genç ölen büyük oğlu), Muğîre(949 – X.976 = 27, katl), 'Abdü'l-Cebbâr, Süleymân (oğlu Hişâmü'r-Reşîd, müdd. 1009 ve katl), 'Abdullaah(949'da öldürüldü), 'Ubeyd'Ullaah, daha 4 prens.– 'Abdü'l-Cebbâr'ın oğlu Hişâm'ın oğulları: II. Muhammed ve V. 'Abdü'r-Rahmân.– Süleymân'ın oğlu el-Hakem'in oğlu: Süleymân(12. emîr).– 'Ubeyd'Ullah'ın oğlu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu: III. Muhammed.– 'Abdü'l-Melik ('Abdullaah)'ın oğlu Muhammed'in oğulları: III. Hişâm ve IV. 'Abdü'r-Râhmân.

9- Ebü'l-Mutarrıf el-Hakem II el-Müstansır-b'İllaah(911 – 976 = 65) (9. emîr ve 2. halîfe: 15.X.961 – 1.X.976 = 14, 11, 16) (Velîahd: 16.X.912 – 15.X.961 = 49, 0, 0): = Subh (veyâ Sabîha; II. Hişâm'ın annesi ve onun ilk yıllarında nâibesi; Bask: Aurora).– Oğulları: küçük ölen 'Abdürrahmân, el-Mutarrıf ve II. Hişâm.

10- Ebü'l-Welîd Hişâm II el-Müeyyed b'İllaah, el-Muzaffer-b'İllaah(1007) (966 – 1013 = 47) (10. emîr ve 3. halîfe: 1.X.976 – II.1009 = 32, 4 + X.1010 – 10.V.1013 = 2, 7 = 34, 11) (Velîahd: 966 – 1.X.976 = 10): katledildi. İlk nâibi: dayısı el-Muğîre (katl), diktatör-vezîri: Hâcib el-Mansûri'l-Â'mirî. Oğlu: el-Welîd (Ebû-Rekwe Welîd: 1005'te Endelüs'ten çıkarıldı. Mısır'a geldi ve Fâtımîler'den Mısır'ı almak için 2 yıl süren çok büyük bir ısyan çıkardı. 3. 1007'de Kaahire'de îdâm edildi).

11- Muhammed II el-Mehdî-b'İllaah(11. emîr ve 4. halîfe: 15.II.1009 – 7.XI.1009 = 0,8,20 + VI.1010 – 23.7.1010 = 0, 1 = 0, 10): katledildi. Velîahdi: Hâcib 'Abdü'r-Rahmâni'n-Nâsır b.Muh.i'l-Mansûri'l-Â'mirî, ölm. 4. III.1009.

12- Süleymâni'l-Müsta'în-b'İllaah(12. emîr ve 5. halîfe: XI. 1009 – VI.1010 = 0, 7 + 10 V.1013 – VI.1016 = 3, 1 = 3, 8): katledildi.

13- 'Abdü'r-Rahmân IV el-Mürtazâ(13. emîr ve 6. halîfe: II.1018 – 1018 = bir kaç ay): öldürüldü.

14- 'Abdü'r-Rahmân V el-Müstazhir-b'İllaah (1008?-1024 = 16?) (14. emîr ve 7. halîfe: 2. XII.1023 – 17.1.1024 = 0, 2, 16) Büyük filozof İbnü Hazm(994 – 1064) bu halîfenin vezîri idi. Oğlu Ümeyye: 1029-1031'de müddeî olduğu için 17. emîr de sayılmaktadır.

15- Muhammed III el-Müstekfî-b'İllaah(15. emîr ve 8. halîfe: IIâ. 1024 – V. 1025 = 1, 3): kızı şâire Wellâde(ölm. 1091).

16- Hişâm III el-Mû'tedd-b'İllaah (Lâride, 974 – 12.1036 = 62) (16. emîr ve 9. halîfe: IV. 1027 – 11.1031 =4, 6): III. Hişâm'ın 16. kuşaktan torunu Muhammed'in bir oğlu 1569'da İspanyollar'a karşı yardım istemek için Istanbul'a geldi, dîğer oğlu 'Abd'Ullaah ise, 1568-1570'te Endülüs'te Alpujarras'ta kurduğu İslâm devletinin emîri oldu.

1031'de Emewîler kesin şekilde düşmeden önce Hammûdîler(b.bk.)'den bâzı hükümdarlar kendilerini Emewîler gibi halîfe îlân edip saltanat sürdüler: 'Aliyyü'n-Nâsır-li-dîn'İllaah b.Hammûd(VI.1016 – II.1018 = 1, 8); el-Kaasimi'l-Me'mûn b.Hammûd (1018–1021 = 3 + 1022 – XII.1023 = 1 = 4); Yahye'l-Mû'telî-b'İllaah b.'Alî b.Hammûd (1021 – 1022 = 1 + V. 1025 – IV.1027 = 1, 11 = 2, 11).

II

İSPANYA'da MÜSLÜMAN DEVLETLERİ
(BİRİNCİ DÖNEM: 1031-1086)

Emewîler'den Sonra İspanya

Emewî imparatorluğunu paylaşan İspanya-Portekiz'deki Müslüman devletlerine "Mülûkü't-Tawâif=Osm.Tawâif-i Mülûk" denmektedir (İsp. Reyes de Taifas). Bu krallık ve prenslikler, bâzen yekdîğerini metbû tanımakla berâber, İberya'daki Müslüman hâkimiyetini aralarında bölüşmüşler, müstakil devletler sıfatıyle Hıristiyanlar'dan fazla birbirleriyle savaşmışlardır. Bu sûretle tek devlet hâlinde Endülüs -Murâbıtlar'a kadar- ortadan kalkmıştır.

1- Hammûdîler

Hammûdîler(Benî-Hammûd), 'Alî Ewlâdı'ndan oldukları iddiasıyle ortaya çıktılar. Bu iddialarının gerçek olması ihtimâli kuvvetlidir. Ancak Arab'laşmış bir Berberî âilesi olmaları, şecerelerinin -pek çok emsâli gibi- fictif(düzme) olması ihtimâli de mevcuddur. Şecereleri şöyledir: Ah.Hammûd b.Meymûn b.Ah.b.'Alî b.'Ubeyd'İll.b.'Um.b.İdrîs b.'Abd. b.el-Has.b.el-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Bu sûretle ilk hükümdarları en-Nâsır'ın Hazret-i 'Alî ile Fâtıma'nın 10. kuşaktan torunu olduğu veyâ böyle iddia edildiği anlaşılır. Bu şecerede Hammûd'un 5. dedesi olarak görünen 'Umer b.İdrîs, târîhî bir şahsiyet olduğu gibi, Hazret-i Hasen'ın torununun torunu olduğu da kesindir. Bu husus, Hammûdî şeceresinden daha fazla şüphelenmemizi engellemektedir.

Hammûdîliler, imparatorluk, krallık ve prenslik(sırasıyle: hılâfet, meliklik ve emâret) tâclarıyle 3 çeşit titr ile hükümrân olmuşlardır. İçlerinden üçü, en-Nâsır, el-Me'mûn ve el-Mûte'lî lekab'larıyle hılâfet iddia etmişler ve bu sıfatlarıyle Endülüs Emevîleri'nin yerine ve onların makamını işgal ederek saltanat sürmüşlerdir. Bu titri sâdece 8 yıl, 7 ay taşıyabilmişlerdir (VI.1016-II.1018 = 1,8 + 1018-XII.1023 = 5 +

V.1025 – IV.1027 = 1, 1). Bu müddet içinde Kurṭûba'da –Emewîler– gibi "emîrü'l-mü'minîn" sıfatıyle saltanat sürmüşler, Emewîler'le münâvebe ile bir onlar, bir bunlar tahta çıkmış, sonunda Emewîler'le hılâfet iddiası sona ermiştir.– Asıl Ḥammûdîler 41 yıl(1016-1057) Mâlaka(İsp.Malaga) taht şehri olmak üzere 10 kral hâlinde saltanat sürmüşlerdir. Gırnâta'da (Granada) hükümrân olan Zîrîler'in de metbûu olmuşlardır.– Âilenin bir yan kolundan 2 prens de 19 yıl (1039-1058) el-Cezîre (İsp.Algesiras) şehrinde emîr olarak saltanat sürmüşlerdir. Bu dalı 'Abbâdîler, asıl kraliyet şûbesini Muwaḥḥidler ortadan kaldırıp ilhâk etmişlerdir.– Ḥammâdîler, İspanya ve Kuzey Afrika'daki Müslüman hânedanların hemen hepsi gibi -Ḥanefî olan Aglebîler hâric- Sünnî-Mâlikî'dir (Doğu=el-Maşrık'da yaygın olmıyan Mâlikî mezhebi, Ḥanefî mezhebine, Şâfi'î mezhebinden daha yakındır).

Ḥammûdîler'den Endülüs halîfeleri ve saltanatları: 1- en-Nâṣır(VI.1016-II.1018 = 1, 8), 2- el-Me'mûn(1018 – 5.8.1021 = 3 + 1022 – XII.1023 = 1 = 4), 3- el-Mû'telî(5.8.1021 – 1022 = 1,6 + V.1025 – IV.1027 = 1, 11 = 3,5).– Malaga melikleri: 1- en-Nâṣır 'Alî(VI.1016 – II.1018 = 1,8), 2- el-Me'mûn el-Kaasim I(1018 – 1021 = 3 + 1022 – V.1025 – V.1025 = 3 = 6), 3- el-Mû'telî Yaḥyâ(1021 – 1022 = 1 + V.1025 – 1035 = 10 = 11), 4- İdrîs I(1035 – 1039 = 4), 5- el-Ḥasen (1039 – 1042 = 3), 6- İdrîs II(1042 – 1046 = 4 + 1053), 7- Muḥammed I(1046 – 1052 = 4), 8- İdrîs III(1052 – 1053 = 1), 9- el-Kaasim II(1053 – 1054 = 2), 10- Muḥammed II(1054 – 1057 = 3).– el-Cezîre emîrleri: 1- Muḥ.ü'l-Mehdî(1039 – 1048 = 9), 2- el-Kaas.i'l-Wâṣık(9. melik'le aynı şahıs) (1048 – 1058 = 10).

Ḥammûd'un büyük oğlu el-Me'mûn, küçüğü en-Nâṣır'dır. el-Kaasim(I)i'l-Me'mûn, el-Cezîre, Ṭancâ ve Arzila vâlîsi iken Kurtûba halîfesi (1018-1021=3+1022-12.1023=1=4) ve Mâlaka melîki (1018-1021=3+1022-1025=3=6) oldu. Oğlu Muḥ.ü'l-Mehdî, ilk el-Cezîre emîri'dir (1039-1048=9). Bunun torunu el-Kaasim (II)i'l-Wâṣık, 2. el-Cezîre emîri (1048-1058=10) ve "el-Müstâ'lî-b'İllâh" lekab'ıyle 9. Mâlaka melîkidir (1053-1054=1) Melikliğini gene Ḥammûdîler'den II. Muḥ.'e, el-Cezîre'yi ise 'Abbâdî hânedânına kaptırdı.- Ḥammûd'ın küçük oğlu 'Aliyyi'n-Nâṣır-li-Dîn-İllâh, Tanca ve Sebte vâlîsi iken Kuzey Afrika'da Rîf'te bulunuyorken, Kurtûba halîfesi (VI.1017 – II.1018 = 1, 8) ve ilk Mâlaka melîki (6.1016-2.1018=1,8) oldu. 8 oğlundan ikisi, 3. ve 4. Mâlaka melikleridir: 4. melik (1035 – 1039 = 4) I. İdrîsi'l-Müteeyyed-b'İllaah'ın oğulları: Yaḥ.(oğlu İdrîs), el-Ḥas. ve I.Muḥ.'il-Mehdî-b'İllaah(7. melik: 1046 – 1052 = 4).– 3. melik(1021 – 1022 = 1 + 1025 – 1035 = 10 = 11) Yaḥye'l-Mû'telî-b'İllaah, aynı zamanda 3. Kurtûba halîfesidir(1021 – 1022 = 1 + V.1025 – IV.1027 = 1, 11 = 2, 11). Yaḥye'l-Mû'telî'nin oğulları:

el-Ḥas.i'l-Müstanṣır-b'İllaah(5.melik: 1039 – 1042 = 3), III. İdrîsü'l-Muwaffak-b'illaah(8. melik: 1052 – 1053 = 1) ve II. İdrîsü'l-'Alî-b'İllaah(6. melik: 1042 – 1046 = 4 + 1053).– II. İdrîs'in oğlu: II. Muḥ.ü'l-Müstâ'lî(10. melik: 1054 – 1057 = 3) ki kızı Zeyde, Kastilya kralı VI. Alfonso ile evlenmiş, tanassur ederek "Elisabeth" adını almış ve 1095'te Kastilya kraliçesi olarak ölmüştür.– II. İdrîs'in dîğer bir oğlu 'Abd.'in oğlu Muḥ.'in oğlu Ebû-'Abd.Muḥ."eş-Şerîfi'l-İdrîsî", kısaca "İdrîsî" dediğimiz büyük coğrafya bilgini ve yazarıdır (1100-1166 = 66), oğlu 'Abd.'dır.

2- Zîrîler

Zîrîler'e (Benû-Zîrî) adını veren Zîrî b.Menâd b.Menqûsü's-Şanhâcî, Fâtımîler'in Magrib ve İfrîkıye (Fâs-Cezâyir-Tûnus) vâlîsi iken öldürülmüş Şanhâce grubundan 'Arab'laşmış bir Berberî'dir. 3 ayrı hânedânın (Endülüs Zîrîleri, Afrika Zîrîleri ve Hammâdîler) atası olan bu Zîrî'nin oğulları şunlardır.

Helel, 'Azm, Ebü'l-Behâr, Kaadir, Harrân, Kebâb(oğlu Halîfe oğlu Dâw.ü'l-Hayr), el-Mansûr(ölm. 988), Mâksen(müddeî 1001), Zâwî(müddeî 1001), Yûs.Bülükkîn. Bu sonuncusu(Yûs.Bülükkîn) hem Afrika Zîrîleri'nin, hem Hammâdîler'in atasıdır. Endülüs(İspanya) Zîrîleri ise Zâwî ile başlamış ve Mâksen'in nesli ile devâm etmiştir.

Gırnâta'da (Granada) 75 yıl (1015 – 1090) saltanat süren Zîrî melikleri, 1057'de Malaga'ya da hâkim olmuşlar, burasını Hammûdî Şerîfleri'nden almışlardır (Zîrîler'in Afrika'daki saltanatları ise 176 yıl sürmüştür: 4.X.972 – 1148). Hânedan, Sünnî-Mâlikî'dir. 5 kralla temsîl edilir. Emewîler'den Gırnâta koparılarak teşekkül etmiştir. Zîrîler'i Murâbıtlar yıkmışlar ve yerlerini almışlardır. Zîrî hükümdarları şunlardır:

1- Zâwî (1015 – 1019 = 5), 2- Habbûs(1019 – 1038 = 19), 3- Bâdîs(1038 – 1073 = 35), 4– 'Abdullaah (1073 – 1090 = 17), 5– Temîm(1090).

Bunlardan Habbûs'un vezîri Mûsevî Samuel b.Nagzâle ölünce yerine oğlu Joseph vezîr oldu. Bu Mûsevî vezirler, İslâm târîhinde istisnâ teşkîl eder. Joseph, Bâdîs'in saltanatında da makaamını muhâfaza etti. Ancak Bâdîs'in velîahdini (Bülükkîn) zehirliyerek, onun ölümüyle yerine hükümdâr olmak istedi. 30.12.1066'da 3.000 Yahûdî ile berâber öldürüldü.

Zâwî b.Zîrî, 4 yıl (1015 – 1019) unvansız olarak Gırnâta'da saltanat sürdü. Tahtını yeğeni Habbûs b.Mâksen b.Zîrî'ye bırakarak Afrika'ya gitti; 1025'ten sonra Tûnus'ta Kayrewân'da öldü. Seyfüddewle Habbûsi'l-Muz.(1019 – 1038 = 19), "hâcib" unvânıyle saltanat sürdü. Yerine oğlu Bâdîsü'n-Nâsır(1038 – 1073 = 35) geçti. Bunun oğlu ve velîahdi Bülükkîn, 1066'da zehirlenerek öldü. Bülükkîn'in oğlu Seyfüddewle 'Abd.Bülükkîn velîahd ve 7 yıl sonra dedesinin ölümüyle Gırnâta meliki(1073 – 1090 = 17) oldu. Murâbıtlar, Gırnâta'yı alınca Fâs'ta Agmât'a çekildi ve orada öldü. Kardeşi Temîm ise, Hammûdîler'den Nâsır'a 1077'de dâmâd olmuştu. 1073 – 1090 arasında Mâlaka'da (Malaga) meliklik yaptı. Murabıtlar burayı da alınca Fâs'a gitti, 1095'te Merrâküş şehrinde öldü.

3 - Abbâdîler

Emewîler'den İşbîliye (Sevilla) krallığını elde eden ve burada 68 yıl (1023-1091) saltanat süren 'Abbadîler (Benû-'Abbâd), Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Bir ara Hammûdîler'den el-Cezîre'yi(1058) ve Kurtûba'yı da almışlardır. 1085'te Mürsiye'ye de hâkim olup Akdeniz'e çıkmışlardır. Abbâdî saltanatı, Endülüs medeniyetinin büyük ve üstün safhalarından biri sayılır. Abbâdî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Muh.I(1023-1042 = 19), 2- 'Abbâd(1042 – 1069 = 27), 3- Muh .II(1069 – 1091 = 22). Yerlerini Murâbıtlar almıştır.

İsm. b.Kureyş b.'Abbâd b.'Amr b.Eslem b.'Amr b.İtâf b.Nu'aymi'l-Lahmî'nin oğlu olan ve kadılık'la (İşbîliye) kariyerine başlıyan ilk hükümdar(1023 – 1042 = 19) Ebü'l-Kaas.Muh. I'in oğulları el-Kaas. ve Ebû–'Amr 'Abbâdi'l-Mû'tazıd-b'İllaah'tır (1016-1069=53). Bu sonuncusu 2. hükümdâr olarak (1042-1069 = 27) yerini oğlu II. Muh.'e bırakmıştır. Dîğer oğuları 'Amr ve İsm. (21 yıldır velîahd iken 1063'te öldürüldü)'dir.

Aşağıdaki el-Mû'temid(ölm.1095) ve oğlu 'Abd.('Ubeydullâh) er-Reşîd bestekârdırlar.

Ebü'l-Kaas.Muh.(II)i'l-Mû'temid'ala'llaah (1040 – 1095 = 55), 3. ve sonuncu hükümdardır (1069 – 1091 = 22). Ağabeyinin ölümüyle velîahd (1063 – 1069) oldu. 1052 – 1069 arasında 17 yıl Faro vâlîliği yaptı (Portekiz'de). 1095'te Fâs'ta Agmât'ta öldü. 4 yıl önce saltanatını Murâbıtlar'a bırakarak oraya çekilmişti. Şâir olarak meşhurdur. Eşi "er-Rümeykiyye" denen Rümmâne de şâiredir. Fâs'ta Ağmât'ta ölen 2 kızından (İbnü'l-Esîr, VI, 10) başka oğulları: el-Kaas., Ebü'l-Hüs.'Abd.Reşîd(oğlu el-Hüs.), öldürülen Fethü'l-Me'mûn ve velîahd ve Kurtûbe vâlîsi(1069 – 1075 = 6) olup öldürülen 'Abbâd'dır.

İşbîliye, 713'te fethedilmiş ve 25.11.1248'de Hıristiyanlar'a geçmiştir.

4- Cehwerîler

1031-1070 arasında 39 yıl süren bu krallığın merkezi Kurtuba (Cordova)'dır. Benû-Cehwer, Arab ve Sünn- Hanefî'dir. Son Emewî halîfesinden elde ettikleri Kurtuba'da 3 hükümdarla temsîl edilirler: 1- Cehwer (1031-1042 = 11), 2- Muh. (1042 – 1058 = 16), 3- 'Abdü'l-Melik (1058 – 1070 = 12). 1070'te krallık, 'Abbâdîler'e geçmiştir. Son melik ve hayatta olan babası ihtiyar Muh., Huelva karşısında Saltis adasına sürülmüşlerdir.

Ebü'l-Hazm Cehwer b.Muh. Cehwer, Emewî vezîri iken, Emewî hılâfetinin yıkılması üzerine, onların taht şehrinde hükümdâr oldu (1031-1042). Oğulları el-Hazm ve 2. hükümdar (1042-1058) Ebü'l-Welîd Muh.i'r-Reşîd'dir. Bunun oğulları da el-Welîd ve sonuncu hükümdar (1058-1070) 'Abdü'l-Melik'tir.

5- Sumâdihler

1044-1091 arasında 47 yıl süren bu krallığın merkezi el-Meriyye(İsp.Almeria)'dir. Benû-Sumâdih, Kinde boyundan Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Tücîbî hânedânının bir dalıdır. 3. hükümdarla temsîl edilirler: 1- Ma'an (1044-1051 = 7), 2- Muh. (1051 – 1091=40), 3- Ah (1091). Bu târihte krallık, Murâbıtlar'a geçti.

el-Meriyye 1038'den evvel Mürsiye emîri 'Amîdüddewle Züheyr Ebil-Kaasim'e, ondan evvel de Mürsiye emîri Ceyrân'a âitti. 1038-1044'te Â'mirîler'e (aş. bk.) geçti. Sonra Benû-Sumâdih hâkim oldu. Sumâdih hânedânı, Tücîbî hânedânının bir dalıdır (aş.bk.).

Ebü'l-Ahwaş (veyâ: Asbag) Ma'an b. Muh. b. Ah. b. Şumâdih b. Tücîb, Weska (İsp. Huesca) vâlîsi iken 1038'de el-Meriyye vâlîsi oldu ve 1044'e kadar sâdece vâlî kaldı. Bu târihte hükümdâr olup 1051'de öldü. Kardeşi Şumâdih, bir ara nâib (1051-4) olmuştur. Kızkardeşi ise 'Abdü'l-'Azîzi'l-Mansûr Ebi'l-Has. Â'mirî (Valencia 1021-1061, Almeria 1038-1044) ile evli idi (bk. aşağıda Â'mirîler). Ma'an işte bu eniştesinin Almeria vâlîsi iken tahta çıktı.

Ma'an'ın oğulları el-Ahwaş ve 2. hükümdar (1051-1091) Ebû-Yah. Muh.i'l-Mû'tasım'dır (1037-1091=54) ki, 14 yaşında amcasının niyâbetinde tahta çıkıp tam 40 yıl saltanat sürdü, şâirdir. Oğulları Yahyâ ve 3. hükümdar (1091) Mu'izzü'd-Dîn Ah.'dir. Bu sonuncusu bir kaç ay sonra tahtını Murâbıtlar'a bıraktı. Cezâyir'de Becâye şehrine göçüp oğulları ile orada yaşadı.

6- Tücîbîler

1019-9.1039 arasında 20 yıl süren bu krallığın merkezi Sarkusta (İsp. Saragossa) idi. Ancak Benû-Tücîb, daha önce 121 yıl (898-1019) Emewîler'in Sarkusta eyâletinin vâlîliğini ellerinde tutmuşlardı. Hânedân Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. 3 hükümdarla temsîl edilir: 1- Münzir (1019-1023=4), 2- Yahyâ (1023-1029=6), 3- Münzir II (1029-9.1039=10). Emewîler'den koparılan krallık, 1039'da Hûdlar'a geçti (aşağıdaki bilgiler R.Dozy, *L'Hist. des Todjibides de Saragosse*, Leiden, 3: 1881'e göredir):

Léredi, Calayúd, Tudella gibi merkezleri de elinde tutan krallık, Sarkusta vâlîliğinde kaynaklandı. 108 yıl kadar (790?-898) Benû-Kasî hânedânı bu eyâleti elinde tuttu: Hânedânın atası Fortunio, bir Vizigot'tur. Bunun oğlu ihtidâ ederek Mûsâ adını almış, Sarkusta vâlîsi olmuştur (790?). Pampeluna kralından dul kalan kraliçe (ki Iñigo Arista'nın kızıdır) ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan doğan Benû-Kasî'den 2. Sarkusta vâlîsi, 850 yıllarına kadar makaamına kalmıştır. Bunun oğlu dîğer Mûsâ, 862'de öldürülünceye kadar 12 yıl kadar eyâleti yönetmiştir. Bunun kızı olan prensesle Muh. b. Lope adlı mühtedî evlenmiştir ki, Guadalajara vâlîsi iken 862-898 arasında 36 yıl eyâlet vâlîsi olmuş, öldürülmüştür. Muh. b.Lope b.Kasî'yi öldüren el-Ankar, yerine Sarkusta vâlîsi olmuş, 924'te ölümüne kadar eyâleti 26 yıl elinde tutmuştur. Yerine geçen oğlu Hâşim, 6 yıl Sarkusta vâlîsi olmuştur (924-930). Oğlu Muh. de 45 yıl Sarkusta vâlîliği yapmıştır (930-975). Bu el-Ankar b. 'Abdi'r-Rahmân b. 'Abdi'l-'Azîz Tücîbî'den ayrılan dal, el-Meriyye'de saltanat süren Şumâdih'lerdir (yk. bk.).Tücîbîler, fetih sırasında (712) Aragon'a yerleşmiş Kinde boyundan bir Arab âilesidir. Şumâdihler (yukarıda no.5), Tücîbî hânedânının bir dalıdır. Tücîbîler'den 4. Sarkusta vâlîsi (975-1019=44) Yahye't-Tücîbî'nin oğlu Münzirü'l-Mansûr (1019-1023=4), Sarkusta'yı Emewîler'den koparıp ilk kral olmuştur. Oğlu Yahye'l-Muz. (1023-1029=6) 2. hükümdür, bunun oğlu II. Münzir (1029-1039=10) de 3. hükümdardır. Bunun yerine Hûdlar geçmiştir.

7- Hûdlar

Benû-Hûd, Sarkusta'da (Saragossa), Tücîbîler'in yerine geçmiştir. 9.1039-1141 arasında 102 yıl süren krallık, 1087'den itibâren Dâniye Melikliğini (aş.bk.) de ilhâk etmiştir. 1110'da Murâbıtlar'a tâbî olmuşlardır. Krallık Lérida (Lâride), Calatayúd, Tudela, Tartûşe(1061-), Barbostro (Berbeşturu) (1064–) gibi yerleri de ihtivâ ediyordu. Hânedan Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. 6. hükümdarları şöyledir: 1- Sül.(1039-1046 = 7), 2- Ah.I(1046 - 1081 = 35), 3- Yûs.(1081-1085 = 4), 4- Ah.II(1085-1109 = 24)(+1087'den beri Dâniye meliki), 5- 'Abdü'l-Melik(1109-1119 = 10), 6- Ah.III(1119-1141 = 22) (+1145-46: Kurtûba meliki).

Hânedânın atası Hûd, 750'ye doğru ölmüştür. İlk melik olan (9.1039-1046 = 7) Ebû-Eyyûb Sül.i'l-Müsta'în-b'İllaah I, bu Hûd'un 8. kuşaktan torunu Muh.'in oğludur. Bir atası Rewh b. Zinbe'l-Cüşâmî'dir. Önce 1018'den beri Lâride v. idi. Sül.'ın oğulları: Eyyûb, Yûsufü'l-Muz. (Lerida emîri 1046-1080), Muh. Adudüddewle (Kal'at-Eyyûb = Calatayúd emîri, Ebû-Â'mir). Ebû-Câ'fer Seyfi'd-Dewle Ah. I el-Muktedir b'İllâh (1046-1081=35) (vel. 1039-46) ve bunun oğulları Câ'fer, 'İmâdü'd-Dewle Münzir (Dâniye melîki 1075-1081=6) ve Yûs.i'l-Mü'temin (1081-1085 = 4)'dir (bir kaç matematik kitabı müellifidir). Bunun yerine 4. melik(1085-24.1.1110 = 25 + 1087'den itibâren Dâniye meliki) olan oğlu şehîd Ebû-Câ'fer II. Ah.i'l-Müsta'în-b'İllaah II. geçmiştir. Onu oğlu Ebû-Merwân 'Abdi'l-Melik 'İmâdiddewle (24.1.1110-18.12.1118 = 8, 10, 25, ölm. Rueda, 8. 1130), onu da onun oğlu Ebû-Câ'fer III. Ah.Seyfiddewle'l-Müstânsır-B'İllaah(1119-1141 = 22 + Kurtûba (ve Garnâta, Mürsiye, Belensiyye, Jaén) meliki: 1145-11.1146 = 1) tâkıyb etmiş, 1146 şubatında şehîden Cencâle(Chinchilla)'de ölmüştür. Hûd krallığını daha 18.12.1118'de Sarkusta'yı alan Hıristiyanlar yıkmış, ülke İspanya'ya geçmiştir.– Bk. Dâniye Melikleri.

1228'de Mürsiye melikleri olarak ortaya çıkan Hûdlar, aynı hânedânın (aş.bk.) bir dalıdır. Muhtemelen son Sarkusta meliki III. Ah.'in oğlu Hûd'un oğlu Yûs.'un oğlu I. Muh., ilk Mürsiye meliki olmuştur.

8- Dâniye Melikleri

Dâniye (İsp.Denia) (11. asırda nüfusu 50.000), Emewîler'den ayrılarak 1010a-1087 arasında 77 yıl küçük bir krallık olmuştur. Devlet, Balear adalarını da ihtivâ ediyordu. Her iki hânedâna mensub Dâniye melikleri, Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir: 1- Mücâhid(1014-1045 = 34), 2- 'Alî(1045-1076 = 31); 3- Münzir (1076-1081 = 5), 4- Sül.(1081-1091 = 10). Son 2 melik, Hûd(yk.bk.) hânedânındandır. 1087'de ülke, Hûdlar'ın Sarkusta melikliğine katılmıştır. İlk hânedânın atası Yûs.ü'l-Â'mirî, Â'mirîler'in (aş.bk.) mewlâ'sıdır. Oğlu Ebü'l-Ceyş Mücâhidi'l-Muwaffak-b'İllaah (İsp. Mugeto), ilk Dâniye meliki (1010a-1044 = 34)'dir, daha önce Emewîler'in Dâniye vâlîsi idi. Ayrıca Turtûşa meliki olmuş (1014b-1039? = 25?), 1015'te Sardunya adasına bir sefer yapmış, ölümünden 5 yıl kadar önce Turtûşa'yı bırakmış, oğlu 'Alî Ikbâliddewle'ye

(1045-1076 = 31) yalnız Dâniye'yi bırakmıştır. Bu ikinci Dâniye meliki hal' edilmiş, 1082'de Sarkusta'da kayın-birâderi el-Muktedir'in yanında ölmüştür. Yerine 3. melik olarak geçen 'İmâdüddewle Münżir (1076-1081 = 5), Hûd hânedânındandır (yk.bk.). Onun yerine oğlu Sül. Seyyididdewle, 4. melik (1081-1091 = 10) olmuştur. Dâniye, 1091'de Murâbıtlar'a ve 1209'da Muwaḥḥidler'e, 1244'te Aragon'a geçmiştir.

9- Ṭurṭûşa Melikleri

Ṭurṭûşa(İsp. Tortosa) krallığı 1014b-1090 arasında 76 yıl devâm etmiştir. İlk melik Mücâhidü'l-Muwaffak-b'İllaah Ebi'l-Ceyş(1014b-1039? = 25?), Hûdlar'dan Dâniye meliki(1010-1044 = 34) olan zâttır. Ṭurṭûşa'yı da Emewîler'den kopararak almıştır. Ancak Mekaatil Seyfilmille, Ṭurṭûşa'yı Mücâhid'den alarak, 2. melik(1039?-1056 = 17?) olmuştur. Yerine 3. melik Yâ'lâ(1056-1058 = 2), onun yerine de 4. melik Lebîb(1058-1090 = 32) geçmişlerdir. Son üç melikin birbiriyle akrabâlık derecesi bilinmiyor. Ṭurṭûşa melikliği, 1090'da Hûdlar'ın Sarkusta melikliğine ilhâk edilmiştir.

10- Benû-Żi'n-nûn

Ṭuleyṭula(İsp.Toledo), 1009b-1095 arasında 76 yıl ayrı bir krallığa taht şehri olmuştur. Burası, eski İspanya krallığının merkezi idi. Sonradan da İspanya krallığının-Madrid'den önceki- taht şehri olacaktır. Arab' laşmış Berberî (Hewwâre) ve Sünnî-Mâlikî olan Ṭuleyṭula melikleri, 10 yıl da Belensiye(İsp. Valencia) melikliğini ellerinde tutmuşlardır (1065-1075 = 10 + 1085). Ṭuleyṭula melikleri: 1- Yâ'îş(1009b-1029 = 20); 2- İsm.ü'z-Żâfir(1029-1043 = 14), 3- Yaḥyâ I(1043-1075 = 32) (+ Belensiye meliki: 1065-1074 = 9), 4- II. Yaḥyâ(1075-1085 = 10) (+ Belensiye meliki: 1074-1075 = 1 + 1085). Kuzeyde Talavera, güneyde Murcia'ya kadar Guadalajara (Ar.Wâdi'l-Ḥicâre) boyunda uzanıyordu.

Bunlardan ilki olan Yâ'îş b.Muḥ.b.Yâ'îş (1009-1029 = 20) Emewîler'den Ṭuleyṭula vâlîsi idi. 1031'de Emewî hılâfeti ortadan kalkınca müstakil oldu.

Dîğer 3. melik, Benû-Żü'n-Nûn'u teşkîl ederler. İlki olan İsm.ü'z-Żâfir (kardeşi Erkan, şâir) b.Nâṣırı'd-Dewle'Abdi'r-Raḥmâni'l-Midrâs(hılâfet vezîri: 1009-16) b.Â'mir b.Süleymân Muṭarraf IX.asrın 3. çeyreğinde Şenteberiyye = Santaver v.) b.Żi'n-Nûn (bu Żü'n-Nûn, Endülüs fethinde bulunan es-Semḥ'in torununun torunu) (1029-1043 = 14)'u oğlu Ebü'lHas.1. Yaḥye'l-Me'mûn tâkıyb etmiş, hem Ṭuleyṭula'da (1038-1075 = 37), hem Belensiye'de (1065-1074 = 9) saltanat sürmüştür. Kızı, Â'mirîler'den Belensiye meliki(1061-1065) İsm. ile evlendi. I. Yaḥyâ'nın yerine torunu ve bu İsm.'in oğlu II.Yâhye'l-Kaadir-b'İllaah geçmiş, Ṭuleyṭula'dan(1075-1085 = 10) başka 2 def'a Belensiye'de de (1074-1075 = 1 + 1085) saltanat sürmüştür (katli 1092); bir ara Kurtûba'ya da hâkim olmuştur. Ṭuleyṭula krallığı, Hıristiyan Leon krallığına ilhâk edilmiştir.

11- Â'miriler

1021-1085 arasında 65 yılda Belensiyye (İsp.Valencia) krallığında Arab ve Sünnî-Mâlikî olan Â'mirîler (Ar.Benû-Â'mir) bulundu. 1038-1044 arasında 6 yıl el-Meriyye (Almeria), 1021-1063 arasında 42 yıl da Mürsiye (Murcia) melikliğine de hâkim oldular. Ancak Belensiye'yi 10 yıl, Zü'n-Nûn hânedânına (yk.bk.) kaptırdılar (1065-1075 + 1085).

Â'mirîler, "ḥâcib" unvânıyle İspanya Emewî imparatorluğunun saltanat nâibleri olarak târih sahnesine çıktılar. 1021'de Belensiye'yi Emewîler'den koparak melik oldular. Bu sûretle hepsi 3 ḥâcib ve 4 meliktir. Belensiye 1085'te birkaç ay için Zü'n-Nûnlar'a, fakat hemen o yıl Hıristiyan İspanya'ya geçti. Fakat sonra Murâbıṭlar, Belensiye'yi (Valencia), İspanyollar'da geri aldılar.

Ḥâcib (saltanat nâibi) olanlar baba ve iki oğuldan ibâret 3 kişidir ve bu sıfatla 31 yıl Emewî İspanya'ya hükmetmişlerdir: 1- el-Manṣûr (978-10.8.1002=24), 2- el-Muz. (10.8.1002-20.10.1008=6,2,11), 3- en Nâṣır (20.10.1008-4.3.1009=0,4,15).

Belensiye melikleri: 1- 'Abdü'l-Azîz (1021-1061=40), 2- 'Abdü'l-Melik (1061-1065=4), 3- Ebû-Bekr (1075-1085=10), 4- 'Uṣmân (1085).

Hânedânın ceddi 'Abdü'l-Meliki'l-Ma'âfirî, 711'de Târık'la berâber İspanya'ya çıktı. Elgesiras'ta Torrox'a yerleşti. Onun 4. kuşaktan torunu Â'mir, onun oğlu Ebû-Â'mir, onunki Muḥ, onunki Hacı Ebû-Ḥafṣ 'Abd.'tır ki hacdan dönüşte 960'a doğru Trâblusgarb'de öldü. Oğlu Ebû-Â'mir Muh.i'l-Manṣûr'dur (İsp. Almanzor). 976'da Emewî imparatorluğu vezîri ve 978'de ḥâcib (imparatorluk nâibi) oldu. Orta Çağ İspanyası'nın en meşhur şahsiyetlerinden biridir. Galisya'da Santiago de Compostella'yı fethi (10.8.997)meşhurdur. 978'de Esmâ b.Gaalib'le*, sonra Navarra kralı II. Sancho'nun kızı eẕ-Ẕalfâ ile evlendi. 10.8.1002'de Medinaceli'de 50 yaşını geçkin olarak şehîd oldu. Oğulları: Â'mir, 'Abd. (967-990=23, öldürüldü) ve yerine ard arda nâib olarak geçen el-Muz. ve 'Abdu'r-Raḥmân en-Nâṣır'dır.- Ebû Merwân 'Abdi'l-Meliki'l-Muz. Seyfiddewle, ḥâcib ve Belensiye vâlîsi (10.8.1002-20.10.1008=6,2,11) oldu. Öldürüldü. Babasının hayatında "el-Meliki'l-Kerîm" sanını almıştı. 40 yaşından genç öldü.- Muh.'Abdi'r-Raḥmâni'n-Nâṣır (986-4.3.1009=23) da öldürüldü. 4 ay, 15 gün ḥâcib oldu (20.10.1008-4.3.1009). Dâniye Melikleri (yk.bk.) bunun bir mewlâ'sından (köle iken evlâd edinilmiş) iner. Asıl oğlu 'Abdü'l-Azîz, ilk Belensiye melikidir.

Ebü'l-Ḥas. 'Abdi'l-'Azîzi'l-Manṣûr (II), ilk Belensiye melikidir (1021-1061=40). Ṣumâdiḥ hânedânından bir prensesle evlendi. Oğulları: el-Ḥas., 2. melik (1061-1065=4) 'Abdü'l-Meliki'l-Muz. ve 3. melik (1075-1085=10) Ebû-Bekr'dir. 'Abdü'l-Melik, Ṭuleyṭula hânedânından el-Me'mûn'un kızı ile evlendi. Belensiye'yi geri aldı, 10 yıl saltanattan sonra oğlu 4. melik (1085) el-Kaaḏî 'Uṣm.'a bıraktı ise de, bunun saltanatı birkaç aydan ibâret kaldı.

---

* Gaalib: 903-10.7.981=78: dâmâdı el-Manṣûr ile muhârebede yenilip öldü. Emewî başkumandanı idi.

Î'sâ b. Sa'îdi'l-Yahṣubî ki İbnü'l-Kattâ diye ünlüdür, oğlu Î'sâ, el-Manṣûr'un küçük dâmâdıdır(izd. 1005). İbnü'l-Kaṭṭâ gerek Manṣûr'un, gerek oğlu el-Muẓaffer'in vezîri idi. Arab asıllıdır. Bu görevde iken îdâm edildi (4.12.1006)

12- Efṭâsîler

Batalyûs (İsp.Badajoz) kralları olarak 72 yıl (1022-1094) saltanat süren 4 hükümdar, Miknâse Berberîleri'nden Arab'laşmış bir Sünnî-Mâlikî hânedandandır (Benü'l-Efṭâs). Bugünki Portekiz'in en büyük kısmına (Lişbûne = Lizbon dâhil) hâkim oldular. 1085'te Toledo'yu almışlardır. 4 melik şunlardır: 1- 'Abd.(1022-30.12.1045=23), 2- Muḥ. (30.12.1045-1068=23), 3- Yaḥyâ (1068-1071=3), 4- 'Umer (1071-1094=23).

İlk melik (1022-30.12.1045=23) Ebû-Muḥ. 'Abd.i'l-Manṣûr b.Muḥ. Mesleme't-Tücîbî b.el-Efṭâs'ı, oğlu 2. melik (30.12.1045-30.12.1068=23,0,1) Ebû-Bekr Muḥ.i'l-Muẓ. lâkıyb etti, bilgindi. Bunun oğulları: 3. melik (1068-1071=3, ölm. 1081, müddeî 1071-81) Yaḥye'l-Manṣûr (II) ve 4. melik(1071-1094=23, müddeî 1069-1071) Ebû-Ḥafṣ 'Um.i'l-Mütewekkil'dir. Mülkünü Murâbıṭlar'a bıraktı. Oğulları Ḥafṣ ile her ikisi de 1094'te öldürülen el-Faẕl ve el-'Abbâs'tır.

13- Mayorka Melikleri

Balear Adaları'nın büyüğü olan Mayorka'da kurulmuş krallık.Adanın merkezine de Arablar Mayorka demektedirler (İsp.Palma). 1045'ten önce burası, Belensiye (Valencia) Â'mirîleri'nin vâlîlerince idâre edilirdi. 1045a-1115 arasına 70 yılda 4 melik, burada saltanat sürdü. Arab ve Sünnî-Mâlikî olan Mülûk-i Mayorka şunlardır: 1- Sül.I(1045a-1076=31), 2- 'Abd.(1076-1093=17), 3- Mübâşir (1093-1114=22), 4- Sül. II(1114-1115=1).

İlk melik (1045a-1076=31) Sül.b.Müşikaan'ın yerine geçen 'Abd.i'l-Mürteẕâ'nın (1076-1093=17) kim olduğu bilinmiyor, belki I. Sül.'ın kardeşidir. 3. melik(1093-1114=22), 1. Sül.'ın oğlu Mübâşir Nâṣıriddewle'dir. 4. ve sonuncu melik (1114-5=1) Ebû-Rebî' II.Sül., Mübâşir'in oğludur.

1115'te Mayorka'ya Murâbıṭlar hâkim oldu ve Wânûr b.Ebî-Bekr'i vâlî yaptılar. Bu vâlîlik 1126'ya kadar 11 yıl devâm etti. Bu târihte Balear Adaları'nda Benû-Gaaniye nüfuz kazandı. Balear adalarında saltanat süren 5 Benû-Gaaniye meliki için bk. Murâbıtlar. Benû-Gaaniye, Murâbıṭûn hânedânının bir dalıdır.

14- Birẓâlîler

Emewîler'in Endülüs imparatorluğunun dağılmasından meydana gelen krallıklar yukarıda yazıldı. Bunların toprakları dar olmakla berâber nüfusları fazla idi ve bu topraklar o çağların en zengin ve medenî ülkeleri idi. Bundan sonra sunulan devletlerin hepsi emâret (prenslik)'tir:

Birzâlîler (Benû-Birzâl), İşbîliye'nin (Sevilla) 40 km. doğusunda Karmûne (İsp.Carmona) merkez olmak üzere 3 emîr ile 38 yıl (1029-1067) hüküm sürdüler. 'Abbâdîler tarafından ilhâk edildiler. İshâq ve oğlu 'Abd., Emewîler'in Karmûne vâlîleri (sancak vâlîsi) idiler. 'Abd.'ın oğlu Muh., onun oğlu İshâq ve onun oğlu el-'Azîz, Karmûne emîrleri oldular: 1- Muh. (1029-1042=13), 2- İshâq (1042-1054=12), 3- el-'Azîzi'l-Muktedir (1054-1067=13). Sünnî-Mâlikî Arab.

15- Ronda Emîrleri (Îfrânîler)

1014-1065=51. 1052'de 'Abbâdîler'e tâbî, 1039'a kadar sancak vâlîsi, sonra emîr. Sünnî Mâlikî Arab'lanmış Benî-Îfren Berberî şeyhleri : 1- Ebû-Nûr Hilâl b. Ebî-Kurre b.Dûnâs (1014-1058=44) ve oğlu 2- Ebû-Nasr Fetûh (1058-1065=7, öldürüldü). 'Abbâdîler ilhâk etti. 959'da Cezâyir emîri Yâ'lâ b.Muh. öldü. Yâ'lâ'nın amca-oğlu İbnü Kurre, Cezâyir'den Kurtûba'ya gelip yerleşti. Yâ'lâ 'nın oğlu Yeddû öldürülünce onun amca-oğlu Ebû-Yeddâs b.Dûnâs da Cezâyir'den Endelüs'e geldi, 3 kardeşi de yanında idi ve Benû-Îfren Berberî kabîlesinin bir kısmını da berâberinde getirmişti. Bu olay 993'te geçti. Ebû-Yeddâs 1010'da öldürüldü. Kardeşlerinden el-'Attâf'ın oğlu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu Yahyâ, Hammûdîler'in Kurtûba vâlisi oldu. Ebû-Yeddâs'ın dîğer kardeşi Ebû-Kurre'nin oğlu Ebû-Nûr'dur.

16- Dammarîler

Benû-Dammar, Arab'laşmış Berberî ve Hâricî/İbâdî'dir. 1013b-1066=53 arasında Mewzûr (İsp.Moron) sancağını ellerinde tutmuşlarsa da bunların ilki Emevî vâlîsi olarak başlamış, sonuncusu Menâd ise, 'Abbâdîler'in vâlîsi durumuna gelmiş, ondan sonra emâret tamâmen 'Abbâdîler'e katılmıştır: 1- Nûh b.Ebî-Terîd (1013b-1042=29), 2-Ebû-Menâd Muh. (1042-1053=11), 3- 'İmâdüddewle Menâd (1053-1066=13). Sonuncusu, 'Abbâdîler'ce azledildi.

17- Arkus Emâreti

Arkuus (İsp.Arcos) emîri İbnü Cezrûn (1031?-1053) takrîben 22 yıl hükümdarlık etti. Toprakları 'Abbâdîler'e geçti. Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir.

18- Bekrîler

Benû-Bekr, 40 yıl (1011-1051) Huelva ve Saltes'te -ilki merkez olmak üzere- emârette bulundu. Arab ve Sünnî-Mâlikî. Ülke, 'Abbâdîler'e geçti. Eyyûbü'l-Bekrî b.'Amr, Emewîler zamânında Niebla kadısı idi. Oğlu Ebû-Zeyd Muh., bunun oğulları Zeyd ve hânedânın tek emîri Ebü'l-Mus'ab 'Abdi'l-'Azîz (1011-1051=40)'dir. 'Abdü'l-

'Azîz'in büyük oğlu Muṣ'ab, küçük oğlu ise büyük coğrafya âlimi ve müellifi Ebû-'Ubeyd Abd. 'i'l-Bekrî'dir ki kısaca "Bekrî" diye ünlüdür (ölm.Kurtûba, 12.1094). 'İzzü'd-Dewle 'Abdi'l-'Azîzi'l-Bekrî'nin temsîl ettiği bu Welbe (İsp.Huelva) ve Selṭîş (İsp.Saltes) emâreti, Emewî sancak vâlîliği sıfatıyla başlamıştır.

19- Benû-Yaḥyâ (Yaḥṣûbîler)

Niebla (Ar.Labla) emîrleri olarak (Huelva ve Gibraleon dâhil) 1024-1053=29 arasında 'Abbâdîler'e tâbî olarak hüküm süren Sünnî-Mâlikî Arab Yaḥṣûbîler'den tahta geçenler: 1- Ebü'l-'Abb.Aḥ.b.Yaḥye'l-Yaḥṣûbî (1024-1041=17), 2- 'İzzüddewle Muḥ. (kardeşi) (1041-1051=10), 3- Ebû-Naṣr Fetḥ b.Ḥalef b.Yaḥye'l-Yaḥṣûbî (1051-1053=2, ferâgat etti). 'Abbâdîler'ce ilhâk edildi.

20- Müzeynîler ve Hârûnîler

Benû-Müzeyn (Zambauer: Müzeyyin), Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Ebû-Bekr Muḥ.b.Sa'îd b.Cemîl b.Sa'îd (fıkh müell.) b.İbr.b.Ebî-Naṣr Muḥ.b.İbr.b.Ebi'l-Cûd Müzeyn, 1028-1049=21 arasında Şilb (Port.Silves de Algarve/Güney Portekiz) kadısı olarak bu kazâya hâkim olmuştur. Dîğer emîrler: 2- Ebü'l-Aṣbag Î'se'l-Muẓ. I(1049-4.1053=4), 3- Ebû-'Abd.Muḥ.i'n-Nâsır (4.1053-6.1058=5), 4- Î'se'l-Muẓ. II(6.1058-10.1063=5,4). Bu sûretle emâret 1028-10.1063=35 yıl sürdü. 'Abbâdîler'e intikal etti. Silves, 1089'da Hıristiyanlar'a (I.Sancho) geçti. I.Muẓ.'in bir kardeşi ve oğulları (el-Aṣbag ve en-Nâsır) vardır, Ebû-Bekr Muḥ.'in oğludur. en-Nâṣır'ın oğulları da 'Abd. ve II.Muz.'dir.

Hârûnîler, Müzeynîler'in bir dalıdır. 1016-1052=36 arasında Şentemeriyyetü'l-Garb (Port.Santa Maria de Algarve, bugünki Faro/Güney Portekiz) kazâsına hâkim olmuşlardır. Hârûn'un, Müzeynîler'in ilk emîri Kadı Ebû-Bekr Muḥ.'in amcası olması muhtemeldir. Bu Hârûn'un oğlu Sa'îd ile bunun oğlu Muḥ., Hârûnîler'in 2 emîridir. Sa'îd'in dîğer oğlu 'Oṣm.'dır. Bu emâret de 'Abbâdîler'ce ilhâk edilmiştir. 1- Ebû-'Uṣm.Sa'îd b.Hârûn (1016-1042=26), 2- Muḥ.ü'l-Mû'taṣım b.Sa'îd (1042-1052=10). Sonuncusu 'Abbâdîler'ce tahtından indirildi.

21- Tayfûrîler

İbnü Tayfûr, 1044b'e kadar, Mârtula (Port. Mértola/Güney Portekiz) kazâsında emâret yapmış, 'Abbâdîler'ce bu târihte ilhâk edilmiştir. Emâretin başlangıç târîhi 1031'den evveldir.

22- Rezînîler

Rezînîler (Benû-Rezîn), Sehlet Benî-Rezîn (İsp.La Sahla=Albarracin)'de bir emâret kurmuşlardır. Burası Aragon'un (Katalonya) Teruel vilâyetidir (Belensiyye

=Valencia ile Sarakusṭa=Zaragoza arası). Sünnî-Ḥanefî olan hânedan, İspanyol mühtedîsidir. İlk emîrin şeceresi şudur: Ḥuḏayl I b.Ḫalef b.Lûpe (İsp. Lope) b.Rezîn (İsp.Racin). 1011b-1110a=99 yıl devâm etmiş, Murâbıṭlar'ca ilhâk edilmiştir. 1031'e kadar Emewîler'e tâbî olduğu gibi, bu târihten sonra da Sarkusṭa meliklerinin nüfûzunda yaşadığı muhakkaktır. Benû-Rezîn emîrleri: 1- Ebû-Muḥ. Ḥuḏayl I b.Ḫalef (1011b-), 2- Ebû-Merwân 'Abdi'l-Melik I b Ḫalef, 3- Ebû-Muḥ.Ḥuḏayl II 'İzzi'd-Dewle, 4- Ebû-Merwân 'Abdi'l-Melik II Ḥüsâmi'd-Dewle (-1104), 5- Yaḥyâ (1104-1110a=6). Son 4'ü, baba-oğuldur: Yaḥyâ b.'Abdi'l-Melik I b.Ḥuḏayl II b.'Abdi'l-Melik I b.Ḫalef.

23- Kaasimîler

Benû-Kaasim, Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Bu emâret, el-Bûnt (İsp.Alpunte) kazâsında kurulmuştur ki, Belensiyye'nin (Valencia) kuzey-batısındadır. 67 yıl devâm etmiştir (1025-1092). Murâbıtlar'ca, son emîrin ölümünde ilhâk edilmiş, 1236'da da Hıristiyanlar'ın (Aragon kralı 1. Jaïme) eline geçmiştir. Hânedânın kurucusu I. 'Abd., Â'mirîler'in mewlâ'sı Kaasimü'l-Fihrî'nin oğludur. I. 'Abd.'ı oğlu Muḥ., onu da oğulları Aḥ. ve ve II. 'Abd. tâkıyb etmişlerdir: 1- 'Abd. I Nizâmi'd-Dewle (1025-1030=5), 2- Muḥ. Yümni'd-Dewle (1030-1042=12), 3- Aḥ.'Aḏudi'd-Dewle (1042-1048=6), 4- 'Abd.II Cenâḥi'd-Dewle (1048-1092=44).

III

İSPANYA'da MÜSLÜMAN DEVLETLERİ
(İKİNCİ DÖNEM: 1086-1492)

Murâbıṭlar ve Muwaḥḥidler

Endelüs (İspanya-Portekiz) Müslüman târîhinin hulâsası şudur: 711'de İberya yarımadası fethedildi. 756'ya kadar 45 yıl Emewî ve 'Abbâsî vâlîleri ile (bu vâlîler Şâm'dan gönderilerek) idâre edildi. 756'da, 6 yıl önce 'Abbâsîler'in Şâm'da yaptıkları Emewî katliâmından kurtulan bir imparatorluk prensi, 'Abdü'r-Raḥmân b.Mu'âwiye, Endelüs'te ilk müstakil İslâm devletini -Hılâfet'ten ayırarak- kurdu. Maamâfih hutbe, 'Abbâsî halîfeleri adına okunmıya -929'a kadar- devâm etti. 929'da Endülüs Emewî imparatorları, o zamâna kadar Halîfe'ye hürmeten "emîr" mütevâzı' unvânını bırakarak bizzât "halîfe" ünvânını aldılar. 1031'e kadar bu durum devâm etti. Ancak daha XI. asır girmeden Emewî hılâfeti sarsıldı, hânedânın otoritesi kırıldı. XI. asırla berâber bir çok eyâlet, vilâyet ve kazâ, kendi kendini idâre eder oldu, merkezî otorite çok zayıfladı, 1031'de tamâmen kalktı. 'Alî Ewlâdı'ndan -veyâ öyle olduklarını iddia eden- Ḥammûdîler, hılâfet titrini devâm ettirmek istedilerse de, Endelüs'te tek devlet hâlinde otorite kurmaktan uzak kaldılar. Pek zengin, nüfuslu ve çok yüksek medeniyet ve kültüre sâhip Endülüs (Müslüman İberya), bir çok Müslüman krallık ve prensliğe bölündü. Bunlardan bâzıları da, bir çok Müslüman krallık ve prensliğe bölündü. Bunlardan bâzıları daha büyüklerini metbû tanıdılırsa da aslında, -bundan evvelki bahiste teker teker görülen- devlet ve devletcikler, müstakildi. Bundan, İspanya'nın kuzeyindeki iki

Hıristiyan krallık, Kastilya ve Aragon (Navarra) faydalandı. Biribirinden ayrı Müslüman devletleri tazyîka başladılar. Endülüs'teki en kudretli Müslüman devleti olan 'Abbâdî hânedânından İşbîliye (Sevilla) meliki, Kuzey Afrika İmparatorluğu elinde tutan Murâbıtlar'dan yardım istedi. Yardım mektubunu 13 Endülüs Müslüman hükümdârı teker teker imzâladı. Bunun üzerine Murâbıtlar -375 yıl önce Târık'ın yaptığı gibi- İspanya'ya çıktılar. Orta Çağ'ın en mühim hâdiselerinden olan Zellâka meydan muhârebesinde (23.10.1086), müttefik Hıristiyan ordusunu imhâ ettiler.Bu sûretle İspanya'da Müslüman hâkimiyeti daha 4 asır uzadı. Bundan evvelki bahiste görülen bir çok Müslüman Endülüs devletinin hükümdârı -başta İşbîliye 'Abbâdîleri olmak üzere- tahtlarından ferâgat ettiler. Hânedan mensuplarını ve servetlerini alıp her biri Kuzey Afrika'nın bir şehrine gidip yerleşti. Endülüs, Murâbıtlar'ın Kuzey Afrika İmparatorluğunun bir eyâleti oldu. Murâbıt velîahdleri, Endelüs umûmî vâlîsi sıfatıyla İşbîliye, Kurtuba veyâ Garnâta'da oturup, Müslüman İspanya'yı yönettiler. Bu târihte İberya yarımadasının (İspanya-Portekiz) artık tamâmı değil, ancak takrîben yarısı Müslümanlar'ın elindeydi. Kuzey yarısı, iki Hıristiyan krallığı (İspanyol ve Katalan menşe'li) arasında parçalanmıştı; üçüncü bir Hıristiyan krallığı, Portekiz de doğmak üzere idi. Bk.MURÂBITLAR (bundan sonraki III. Kitap'ta: Kuzey Afrika).

1147'de Murâbıtlar'ın yerini Kuzey Afrika imparatorları olarak Muwahhidler aldılar. Bk. MUWAHHİDLER. Bu bahsimizde, Murâbıtlar'la Muwahhidler arasında Endülüs'te ortaya çıkan İslâm devletlerini göreceğiz. Muwahhidler 1269'da düştüler. Onların da velîahdları, Endülüs umûmî vâlîsi olarak İşbîliye'de otururdu. Muwahhid imparatorluğunun mîrâsını paylaşan Kuzey Afrikalı üç devletten en batıdaki (Fas), Merînî imparatorluk hânedânı, Endülüs üzerindeki nüfûzunu bir müddet muhâfaza ettiyse de, devâm ettiremedi. Esâsen bu târihte Endülüs'te tek İslâm devleti, Garnâta Nasrîleri kalmıştı. Biz de bu bahsimizi Garnâta Nasrîleri ile bitireceğiz.

Mürsiye Melikleri

Mürsiye (veyâ: Mürsiyye, İsp.Murcia), İspanya'nın doğusunda, Akdeniz'e yakın mühim bir şehirdir. Burayı taht şehri edinen melikler, Belensiyye (Valencia) ve Balear adalarına (Ar.el-Cezâiri'ş-Şarkıyye) da hükmetmişlerdir. Sünnî-Mâlikî mezhebinden Arab olan meliklerden ilki 'Abd.b.'İyâd (1145-1146=1+1146-1147=1=2) 2 yıl tahtta kalmış, iki kısa saltanatının arasında 'Abd.b.Ferec, 1146'da bir kaç ay saltanat sürmüştür. Yerlerine geçen Ebû-'Abd.Muh.(1147-1172=25) çeyrek asırlık saltanatı ile İspanyollar arasında "Rey Lope" adıyla tanınmış, devleti, Muwahhidler'ce ilhâk edilmiştir. Oğlu 'Abd. ve kardeşi Belensiyye meliki (1238-1240=2) Ebû-Şümely Zeyyân'dır. Şeceresi şudur: Ebû-'Abd.Muh.b.Ah.b.Sâ'd b.Muh.b.Ah.b.Merdenîşi'l-Cüdâmî ki, Belensiyye melikleri yânî ünlü Â'mirîler hânedânındandır.

Mürsiye Hûdları

Mürsiyye eyâleti 1172-1228=56 yıl Muwahhidler'ce yönetildikten sonra, Hûd hânedânının (Sarkusta melikleri, bk.Hûdlar) bir dalı, burada ve Garnâta'da yeni bir devlet

kurmuşlardır. Krallar şunlardır: 1-Muh.I(1228-1237=9), 2- Muh. II (1237-1238=1+1264-1265?=1? + 1268-1269=1= 3?), 3- el-'Azîz (1238), 4- Zeyyân (1238-1240=2), 5-Muh.III(1240-1262=22), 6- Muh.IV(1262-1264=2), 7- 'Abd.(1265?-1268?=3?).

İlk melik I. Muh.ü'l-Mütewekkili'lallaah b.Yûs.b.Hûd'un yerine 2. melik Ebû-Bekr Muh.II el-Wâşık-b'İllaah geçti. 3. Melik el-'Azîz Zıyâ'i'd-Dewle, Hûdlar'dan değildir; Hattâb oğlu Merwân oğlu 'Abd. oğlu el-Kaadî Merwân (ki 1144b'de 3 ay Belensiyye emîri oldu) oğlu 'Abdü'l-Melik'in oğludur ve saltanatı bir kaç aydan ibârettir. 4. melik Ebû-Şümeyl Zeyyân b.Merdenîş de Hûdlar'dan olmayıp, bir yukarıdaki Mürsiye Melikleri hânedânından yânî Â'mirîler'dendir. 5. melik Muh.(III) Bahâü'd-Dewle, 1. Muh.b.Yûs.'un kardeşidir. 6. melik Ebû-Câ'fer Muh (IV), 5. melik III.Muh.'in oğludur; oğlu Câ'fer'dir. 7. melik 'Abd.ise, Hûdlar'dan 'Alî adlı bir prensin oğlu olup, Â'mirîler'den değildir.- Mürsiyye şehri, 1266 şubatında Hıristiyanlar'ın (Kastilya krallığı) eline geçti.

Minorka Emâreti

Minorka (Ar.Minûrika), Balear Adaları'nın (Ar.el-Cezâirü'ş-Şarkıyye) en kuzeydoğudaki ve Mayorka'dan (Ar. Meyûrika) sonra ikincisidir (en güney-batıdaki üçüncü ada Ar.Yâbise'dir). Burada bir emîr, 53 yıl (1233-1286), Aragon krallığına tâbî olarak saltanat sürmüştür. Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir: Ebû-'Uşm. Sa'îd (İsp.Almojarife) İbni'l-Hakemi'l-Kuraşî(1233-1286=53). Ada, 1286'da Aragon krallığına geçti.

Niebla Emâreti

Mûsâ b.Mahfûz b.Muh.b.Nuşayr b.Mahfûz, 1252 yıllarında, İşbîliye yakınlarında Niebla kazâsında emîr olmuştur.

Batalyaws Emâreti

Bu geniş emâret, Batalyaws (İsp.Badajoz) ve Beja, Mértola çevrelerini içine alıyordu (Güney Portekiz ve İspanya'nın Güney Portekiz'le sınır bölgesi). Kurtuba melikliğine tâbî idi. 7 yıl devâm etti (1144-1151). Ah.b.Kasî ile Sedezâî b.Wezîr, emâretin iki emîridir. Sonuncusu, Muwahhidler'ce tahtından indirildi.

Garnâta Nasrî Melikliği (1232-1492)

Garnâta (veyâ Gırnâta, İsp.Granada) taht şehri olmak üzere 260 yıl devâm eden (1232-2.I.1492) bu krallığın "Nasrîler (Benî-Nasr)" veyâ "Beni'l-Ahmer" denilen hânedânı Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Krallık Endelüs (veyâ: Endülüs, İsp.Andalusia) denen Güney İspanya'yı kaplıyordu. XIV. asır sonlarında karşı yakada Afrika'da Sebte (İsp.Ceuta) de devlete katıldı. Bir ara Mürsiyye (İsp.Murcia) de devlete dâhildi.

Çok kısa müddet için (1238a) Garnâta'yı bırakan krallık, 1232-1270=38 yıllarında Kastilya krallığına, 1273-1302=29 yıllarında da Fâs imparatorluk hânedânı Merînîler'e tâbî oldu. Son 10 yılında (1482-1492) yeniden Kastilya krallığına tâbî oldu. Son yıllarda Kastilya'ya bir çok şehir ve bölgeyi bırakarak küçüldü: Loja 12.1431, Ceyyân (İsp.Jaén) 1238a, Cebelü Târık (Gibraltar) 20.8.1462, Runda (Ronda) 20.5.1485, Lewşe (Loja)

1486, Guadix 1489, el-Meriyye (Almeria), Velez Malaga, Mâlaka (Malaga) 1487. Bu sûretle 1487'de devletin Akdeniz'le bağlantısı kesilmiş oluyordu. Kristof Kolomb'un Amerika'ya ayak basmasından bir kaç ay önce, 1492 yılının ilk günü Avrupa'nın en büyük şehri (500.000 nüfus) olan Garnâṭa'nın düşmesiyle, İspanya-Portekiz'deki 780 yıl, 8 ay, 4 gün süren Müslüman hâkimiyeti sona erdi. İberya'nın Hıristiyanlar'ca 8 asırlık bir mücâdeleden sonra safha-safha Müslümanlar'dan alınmasına İsp.reconquista denir. (yeniden fetih). Bu sûretle birleşmiş bulunan ve "İspanya" (İsp. España) adını alan en güçlü Hıristiyan devlet hâline gelen Kastilya ve Aragon krallıkları (evlenme yoluyle birleşmiştir), milyonlarca Müslüman tebeaya mâlik oldu. Bunların milyonlarcası öldürüldü. Milyonlarcası Katolik yapıldı. Milyonlarcası da Türkler tarafından Kuzey Afrika'ya donanmalarla taşındı. XVII. asırda (1609) İspanya ve Portekiz'de Katolik olmıyan tek kişi kalmadı. Aynı muâmele, Mûsevîler'e de tatbîk edildi.

Naṣrî veyâ Benü'l-Aḥmer hânedânının atası Aḥmed, XII. asrın 3. çeyreğinde Arjova beyi idi. Bu mevkı', Ceyyân'ın (İsp.Jaén) 30 km. kuzeyinde, Kurṭuba doğusundadır. Aḥmed'in oğlu Naṣr hânedâna adını vermiştir. Onun oğlu Yûsuf'un 2 oğlu olan I. Muḥ. ve İsm.'den, hânedânın iki dalı yürümüştür. Garnâṭa melikleri şunlardır:

1- Muḥammed I (1231-1273 = 41)
2- Muḥammed II(1273-1302 = 29)
3- Muḥammed III (1302-1309 = 7)
4- Naṣr (1309-1314 =5)
5- İsmâ'îl I (1314-1325 = 11)
6- Muḥammed IV (1325-1333 = 8)
7- Yûsuf I (1333-1354 = 21)
8- Muḥammed V(1354-1359 = 5+ 1362-1391=29=34)
9- İsmâ'îl II (1359-1360 =1)
10- Muḥammed VI (1360-1362 =2)
11- Yûsuf II (1391-1392=1)
12- Muḥammed VII(1392-1408=16)
13- Yûsuf III(1408-1417=9)
14- Muḥammed VIII(1417-1427 = 10+12.1429-12.1431=3,0+4.1432-1445=13=26)
15- Muḥammed IX (1427-12.1429 = 2)
16- Yûsuf IV(12.1431-4.1432 = 0,4)
17- Muḥammed X (1445-1455=10)
18- Sâ'd (1455-1465=10)
19- 'Alî (1465-1482=17)
20- Muḥammed XI(1482-1483=1+1487-2.1.1492=5=6)
21- Muḥammed XII(1483-1487=4)

10 baṭn'dan 21 melikin ortalama baṭn müddeti 26 yıl, ortalama saltanat müddeti ise, 12,38 yıldır. En fazla ilk melik olan I.Muḥ.tahtta kalmıştır (41 yıl) ki Ertuğrul Gaazî ile çağdaştır. Son hükümdar I.Muḥ. ise II. Sultân Bâyezîd ile çağdaştır.

1- Ebû-'Abd.Muh.(I)i'ş-Şeyhıl-Gaalib'b'İllaah b.Yûs. (1232-1273=41), el-Hamrâ Sarayı'nın bânîsi olarak târîhe geçti.- Oğlu 2- Ebû-'Abd. Muh.(II)i'l-Fakıyh (1273-1302=29): bir kardeşinin ve büyük oğlunan adı da 'Abd.'dır. Dîğer iki oğlu 2. ve 3. melikler olan III. Muh. ile Nasr'dır.- 3- Ebû-'Abd.Muh. (III)i'l-Mahlû'(1302-1309=7): hal' edildi, oğlu 'Abd.'dır.- 4- Ebü'l-Cüyûş Nasr (1309-1314=5), evvelkinin kardeşidir, o da hal' edildi. Hal'inden sonra 8 yıl Kaadis (İsp.Cadix) vâlîsi oldu (1314-1322).- 5- İsm. (I) Ebi'l-Welîd b.Ferec b.İsm.b.Yûs.b.Nasr, hânedânın dîğer dalından gelir ve artık yalnız bu dal tahta çıkmıştır. Bu hükümdar (1313-1325=11), 1319'da Alicum zaferi ile ünlüdür ki, Prens Don Juan ve Prens Don Pedro maktûl düşmüşlerdir. Oğulları el-Welîd, IV.Muh. ve I. Yûs.'tur.- 6- Ebû-'Abd.Muh. (IV) (1325-1333=8), çocuktu, Muh.İbni'l-Mahrûk'un nâibliğinde saltanat sürdü ve öldürüldü. Yerine kardeşi I. Yûs. tahta çıktı.- 7- Ebü'l-Haccâc Yûs. (I)'in-Niyâri'l-Müeyyed-b'İllaah (1333-19.10.1354=21), kardeşi gibi katledildi. Oğulları el-Haccâc, V.Muh. ve II. İsm.'dir.- 8- Ebû-'Abd.Muh. (V)i'l-Ganî-b'İllaah (29.10.1354-1359=5+1362-1391=29=34), oğulları 'Abd., Yûs.II ve Nasr.- 9- İsm.(II) Ebi'l-Welîd (1359-1360=1), öldürüldü, oğlu el-Welîd. Öncekinin kardeşi.- 10- Ebû-'Abd.(Ebû-Sa'îd) Muh.(VI) (1360-1362=2): şeçeresi şöyle: Muh.IV b.İsm.b.Muh.b.Ferec b.İsm.b.Yûs.b.Nasr. Oğulları 'Abd. ve Sa'îd, kızı İbnü'l-Mewl ile evlenmiştir ki bu izdivaçtan IV. Yûs. doğdu.- 11- Ebü'l-Haccâc Yûsuf (II)i'l-Müstağnî-b'İllâh (1391-1392=1): oğulları Yûsuf III, Muh. VII, 'Alî ve el-Haccâc; bunlardan Yûsuf III daha büyük olduğu halde kardeşi VII. Muh.'den sn. tahta geçmiştir.- 12- Ebû-'Abd.Muh.(VII)i'l-Müsta'în-b'İllaah (1292-1408 = 16): oğlu 'Abd.- 13- Ebü'l-Haccâc Yûs. (III)i'n-Nâsır-li-dîn'İllaah (1408-1417=9): oğulları VIII. Muh., 'Usm. ve el-Haccâc.- 14- Ebû-'Abd.Muh. (VIII) i'l-Eyseri'l-Müstemsik-b'İllaah (İsp. El Pequeño) (1417-1427=10 + 1429-1432=3+1432-1445=13=26): oğlu 'Abd.- 15- Muh.(XI)i's-Sağîr b.Nasr b.Muh. V (İsp. El Zurdo) (1432=bir kaç ay), Fâtıme b.Muh. IX=Mûlây Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebi's-Sürûri'l-Müferric (katli 7. 1462) İbni's-Serrâc.- 16- Ebü'l-Haccâc Yûs. (IV) (1432= bir kaç ay): yalnız anne tarafından Nasrî olduğu halde tahta çıktı. VI.Muh.'in kızı ile İbnü'l-Mewl'in oğludur. Oğlu el-Haccâc'dır.- 17- Ebû-'Abd.Muh. (X)i'l-Ahnef b.'Usm.b.Yûs.III (İsp. Elcojo) (1445-1455=10): oğlu 'Abd.- 18- Ebü'n-Nasr Sâ'di'l-Müsta'în-b'İllaah b.'Alî b.Yûs.II(1455-1465=10): oğulları 19. ve 21. melikler olan 'Alî ile II. Muh. ve en-Nasr.- 19- Ebü'l-Has.'Alî b.Sâ'di'l-Müsta'în (1465-1482=17): oğulları I. Muh., Yahyâ, el-Has. ve Yûs. en-Niyâr (1482'de katl). =Fâtıme Â'işe Süreyyâ (XI.Muh.'in annesi), =Isabella (mühtedî) (Yûs.'un annesi).- 20- Ebû-'Abd.Muh.IX b.Ebi'l-Has.'Alî (1482-1483=1+1487-2.I.1492=5+6): annesi ayni hânedândan Süreyyâ b.Muh.IX olup, bu melîke, Martoz senyörünün mühtedî kızından olan üvey oğulları Yahyâ ile Niyâr'ı öldürttü. Mağrib lehçesinde "Bû-'Abdel", İspanyollar'ın "Boabdil" dedikleri Endülüs'ün ünlü ve bedbaht son hükümdârı. Ertesi yıl Fâs şehrinde 1493'te öldü. Oğlu 'Abd.'dır.- 21- Ebû-'Abd.Muh.(II)i'z-Zegall b.Sâ'di'l-Müsta'în (1483-1487=4): oğlu 'Abd. hem selefi, hem halefi olan I. Muh.'in amcasıdır.

Son Endülüs velîahdi 'Abd.ile, 1510'da Fâs'a gelen Kemâl Reîs görüştü. Dokuzuncu Muhammed'in(no.20) annesi Â'işe, üvey annesi Süreyyâ olup, 1458'de doğdu, 15.4.1493'te Endülüs'ten Mağrib'e gelip 1534'te Fâs şehrinde 76 yaşında öldü. Birinci Muhammed(no.1)(1195-21.1.1273=78) Ercûne'de(İsp.Arjona) doğdu. Beşinci Muhammed(no.8)(5.1.1339-17.1.1391=52, 0, 13).

B i b l i y o g r a f y a

İspanya'da 8 asırlık Müslüman devletleri için başlıca eserler:

H.Lavoix, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque National: Espagne et Afrique*, Paris, 1891, 2: 1978; Cadera y Zaïdin, *Tratado de Numismática Arábigo-Española*, Madrid, 1879; A.Vives y Escudero, *Monedas de las Dinastias Arábigo-Espagñolas*, Madrid, 1893; G.C. Miles, *Coins of the Spanish Mulûk al-Tawâif*, N.Y.1954; A.M., *The Coinage of the Umayyads of Spain*, N.Y. 1950; Alvaro Campanér y Fuertes, *Numismática Baleár*, Palma, 1879; E.Lafuente y Alcántara, *Ajbar Machmua*, Madrid, 1867; F.J.Simonet, *Descripcion del Reino de Granada sacada de los Autores Arábigos*, 1872, 2: 1979; 'Abdü'l-'Azîzi'd-Dewâtî, *Mescid Kurṭuba we Kasri'l-Ḥamrâ*, Tûnus, 1977; J.Alemany Bolufer, *La Geografia de la Peninsula Iberica en los Escritores Arabes*, Granada, 1921; Zambauer, *Manuel; EI²*, *al-Andalus*, 1, 501a-19a; E.Lévi-Provençal, *La Péninsule Ibérique au Moyen âge d'Après le Kitâb al-Rawḍal-Mi'ṭâr*, Leiden, 1938; A.Y., *Inscriptions Arabes d'Espagne*, Paris, 1931; A.Y., *L'Espagne Musulman au Xᵉ Siècle*, Paris, 1932; A.Y., *La Civilisation Arabe en Espagne*, Paris, 1948; A.Y., *Etudes d'Histoire Hispano-Musulmane*, Paris, 1938; A.Y., *Tibyân* (1064), *Les Mémoires de 'Abd Allâh, Dernier Roi Zîride de Grenade*, Ar.metin ve trc., Madrid, 1936, İng.trc. Amin T.Tibi, 1986; A.Y., *Histoire de l'Espagne Musulmane*, 3 c., 2: Leiden, 1950-53; P.de Gayangos; *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, 2 c., Londra 1840; René Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne* (711-1110), 4 c., 2: Leiden, 1939(ilk tab'ı: 1861), Alm. trc. Leipzig 1874, İng.trc. F.G. Stokes, *Spanish Islâm*, 1913, 2: 1972; A.Y., *Recherches sur l'Histoire et la Littérature de l'Espagne pendant le Moyen âge*, 2 c., 3: Leiden, 1881; J.Simonet, *Historia de los Mozárabes de España*, Madrid, 1903; F.Codera, *Estudios Criticos de Historia Arabe-Espanola*, 3 c., Zaragoza, 1903-17; A.Gonzáles Palencia, *Historia de la España Musulmana*, Barselona, 1925, 1929, 3: 1932; M.M.Antuña, *Sevilla y Sus Monumentos, Arabes*, Escorial, 1930; Roque Chabas, *Historia de la Ciudad de Denia*, 2 c., Denia, 1874-6; D.M.Dunlop, *The Dhunnunids of Toledo*, *JRAS*, 1942, 77-96; A.Huici Miranda, *Historia de Valencia Musulmana*, Valencia, 1969; A.M., *Las Grandes Batallas de la Reconquista*, Madrid 1956; H.Monès, *Târîhu'l-Cuğrâfiye fi'l-Endelüs*, Madrid, 1967; S.M. Imamuddin, *Muslim Spain (711-1492)*, 2: 1981:Muḥ.'Abd.'İnân, *Düwelü'ṭ-Ṭawâif*, Kaah. 1960; M.Gaspar y Remiro, *Historia de Murcia Musulmana*, Saragoza 1905; R. Pita Mercé, *Lérida Arabe*, Lérida 1974; A.G.Palencia, *Historia de la Literatura Arábigo-Española*, Barselona, 1938; H.Pérès, *La Poésie Andalouse*, Paris, 1937; H.Terrasse, *L'Art Hispono-Moresque*, Paris, 1932; F.de la Cagigas, *Los Mozárabes*, 2 c., Madrid, 1947-9; A.Prieto y Vives, *Ḷes Reyes de Taifas en el Siglo V de la Hégira (XI de J.C.)* Madrid, 1926; F.Codera, *Decadencia y Desaparición de los Almoravides en España*, Zaragoza, 1899; Arab kaynakları bu eserlerde ve *İslâm Ans.*'nin ilgili maddelerinde gösterilmiştir.

Başlıca: İbnü 'İzârî (ölm.Fâs, 1313'den sn.), *el-Beyânü'l-Mugrib*, 3 c., G.S. Colin ve Lévi-Provençal nş., Paris, 1930-51; İbnü 'Abd Rabbihi, *el-'Ikdü'l-Ferîd*, yeni nş. A.Emîn vs., 7c., Kaah. 1940-53; İbnü Hazm, *Cemheretü'l-Ensâb*, Kaahire 1962; Dabbî, *Bugyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, F.Codera ve J.Ribera nş., *BAH*, III, Madrid, 1885; Makkarî, *Nefhü't-Tîb fî Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, Bûlâq, 1279=1862 ve Leyden, 1855-61 ve Kaah.1949, 8 c.; İbnü Beşkuwâl (Kurtûba 1101-Kurtûba 1183), *as-Sıle fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs* (1139), 2 c., F.Codera nş.; *BAH*, I-II, Madris 1883 ve bunun zeyli olan Endelüs biografi ansiklopedisi: İbnü'l-'Abbâr (Belensiyye 1199-Tûnus 1260), *Kitâbü't-Tekmile li-Kitâbi's-Sıle*, 2 c., F.Codera nş., *BAH*, V-VI, Madrid, 1888-9, fihristi: Alarcon ve Gonzales Palancia, Madrid 1915, kısmî nş. A.Bel ve Muh.Ben Cheneb, Cez. 1920; İbnü'z-Zübeyr (1230-1308), *Sıletü's-Sıle*, Lèvi-Provençal nş., Rabat 1937; Merrâküşî, *Mû'cib*, Dozy nş., ayrıca Kaah. 1949, Fr.trc.E.Fagran, *Hist.des Almohades;* İbnü 'Abdi'l-Mün'imi'l-Himyerî, *Kitâbü'r-Rawzu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr* (Cidde 1461'de yazılmış coğrafya ansiklopedisi), E.Lévi-Provençal nş., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age*, Leiden 1938; İbnü'l-Hatîb (1313-1375), *el-İhâte fî Târîhi Garnâta*, Kaahire, 1319=1902, 2 c., 'Abd.'İnân nş., Kaahire, 1955; A.M., *Dewletü'n-Nasriyye*, Kaahire, 1347=1929; Ebû-Bekr İbni'l-Kûtıyye (ölm.977), *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, Gayangos Saavedra nş., 1868, nş. ve İsp.trc.Codera, Madrid 1926, Enîsü't-Tabbâ nş., Beyrût 1957, Fr.trc.de var; Ebû-Merwân İbni Hayyân (Kurtûba 987-10.1076=89) en by. Endülüslü târîhçi olmakla berâber *Muktebis* ve *Metîn* adlı muazzam Endülüs târîhlerinden günümüze ancak kç. parçalar kalmıştır: M.M.Antuña, *Chronique du Règne du Calife Umayyade 'Abd Allah à Cordou* Paris 1937, İsp.trc. Kh.Ghorayyib, *Cuadernos de Historia de España*, Buenos Aires 1952; E.Lévi-Provençal ve E.Garcia Gomez, *Textos Iréditos del Muqtabis, al-Andalus*, I, 1954; Ebû-'Abd.Muh.İbni'l-Hatîb (ölm.6.1375, Garnâta Nasrî vezîri), *Kitâbü Â'mâli'l-Â'lâm*, E.Lévi-Provençal nş., Rabat 1934, 2: Beyrût 1956,3: Dârülbeydâ 1964; A.M., *el-İhâta fî Târîh (Ahbâr) Garnâta*, Kaahire, 1902, 2 c., 2: 1955; *el-Lemha'l-Bedriyye fî'd Dewleti'n-Nasriyye*, Kaahire 1929 (1230-1363 Garnâta târîhi).S.M. İmâmi'd-D., *A Political History of Muslim Spain*, 2: 1969; F.Codera, *Los Tochibies en España*, Zaragoza 1903; H.Lapeyer, *Géographie de l'Espagne Morisque*, Paris 1959; J.Cavanash Murphy, *The Arabian Antiquites of Spain*, 1812, 2: 1982; C.Rodriguez Joulia Saint-Cyr, *Bibliografia Menor Hispanomusulmana*, Madrid 1980; Charles E.Dufarcq, *L'Espagne Catalane et le Maghrib au IIIe et IVe Siècles*, Paris 1966; R.Arié, *L'Espagre Musulmane au Temps des Nasrides*, Paris 1973; H.Lautensach, *Maurische Züge im Geographischen Bild der Iberischen Halbinsel*, Bonn 1960; M.Asin Palacios, *Contribuciones a la Toponomia Arabe de España*, Madrid, 2: 1944; J.Bosch, *Los Almoravides*, Tetvân 1956; M.Terron Albarran, *Los Aftasidas*, Badajoz 1971; A.F. Calvert, *Moorish Remains in Spain*, Londra 1906 (çok lüks baskı); A.M. ve Walter M.Gallichan, *Cordova a City of*

Moors, Londra 1907 (kezâ); W.Montgomery Watt ve P.Cachia, *A History of Islamic Spain*, Edinburg 1965; H.Mûnis, *el-Cugrâfiye we'l-Cugrâfiyyûn fi'l-Endelüs*, Madrid 1967; H.Terrasse, *Islam d'Espagne*, Paris 1958; Henri Terrasse, *L'Art Hispano-Mauresque des Origines au XIIIe Siècle*, Paris 1932; H.R.Idris, *Les Birzalides de Carmona, al-Andalus*, 1965, 49-62; J.Gonzales , *Repartimiento de Sevilla*, 2 c., Madrid 1951; A.M., *Las Conquistas de Fernando III en Andalucia*, Madrid 1946; Afif Turk, *El Reiro de Zaragoza en el Sieclo XI*, Madrid 1956; W. Hoenerbach, *Spanisch-Islamicshe Urkunden aus der Zeit der Nasriden*, Berkeley Ün., 1965.

S.K.Jayyusi vs, *The Legacy of Muslim Spain*, 2 c., Leiden, 1992-94(1.160 s.); S.M.Imamuddin, *Muslim Spain(711-1492), A Sociological Study*, 2:1981; Larry J.Simon vs, *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, 1995; Clay Stalls, *Aragon's Expansion into Islam's Ebro Frontier(1104-1134)*, 1995.

Üçüncü Kitap

KUZEY AFRİKA

(Magrib)

I

HÂRİCÎ HÂNEDANLAR

Kuzey Afrika'nın Arab İmparatorluğu'ndan Kopması

"Kuzey Afrika" dediğimiz zaman Mısır-Sûdân'ı ayrı tutuyoruz. Burası Arablar'ın -"Meşrık=Doğu Arab Âlemi" karşılığında -"Mağrib=Batı Arab Âlemi" dedikleri ülkelerdir: Libya, Tûnus, Cezâyir ve Fâs. Arablar hepsine birden -Bizans'tan alarak- İfrîkıye (Afrika) eyâleti demişlerdir (maamâfih asıl İfrîkıye, Tûnus'tur). Fâs'a "Mağribü'l-Akṣâ=Uzak Mağrib", Cezâyir'e "Mağribü'l-Ewsat = Orta Mağrib" de denir. Türkler'in -Fâs şehrinin adından alarak- "Fâs" dedikleri Atlantik'le Akdeniz arasındaki ve Kuzey-batı Afrika'nın Arabca'da adı "Merrâkeş"tir ki, bu da aynı ülkenin dîğer bir şehrinin adından alınmıştır. Batı dillerinde aynı ülke için kullanılan kelime de Merrâkeş'ten alınmıştır (Fr.Maroc, İng. Marocco, Alm.Marokko vs.).

Kuzey Afrika'nın asıl fâtihi 'Ukbe b. Nâfi'dir. Hılâfet (Arab) imparatorluğunun İfrîkıye (Kuzey Afrika) vâlîlerini, *I. Kitap*'ta verdik. Bu vâlîlerden bâzıları -Mühellebîler gibi- âdetâ hânedan da kurmuşlarsa da, Şâm ve 750'den sonra Bağdâd'a bağlı kalmışlardır. Ancak 756'da Endelüs'ün (İspanya ve Portekiz) Hılâfet'ten ayrılarak ikinci müstakil Arab Müslüman devleti olmasından az sonra, Kuzey Afrika'da da istiklâl hareketleri başladı.

Kuzey Afrika'nın otokton ahâlîsi Berberî'dir. Berberîler, Ḥâmî ırk grubundandır ve Arablar gibi Sâmî değillerdir. Berberîler'in tamâmı Müslüman olduğu gibi, ana dillerini unutarak Arabca konuşmaya başladılar (bugün henüz Arabca'yı ana dili olarak kul-

lanmıyan ve Berberîce'yi unutmamış Berberîler'in sayısı 9 milyon kadardır; hemen hemen yarı yarıya bu nüfus Güney Fâs ile Güney Cezâyir'dedir). Bir çok Arab kabîlesi de Arabistan'dan gelerek bu ülkelere yerleştirilirse de bunlar ancak yüksek tabakayı teşkîl ettiler. Gerek Kuzey Afrika, gerek Endelüs'te Sünnî'liğin Mâlikî mezhebi yayıldı. Berberîler, Arablar'ın hizmetinde, Kuzey Afrika ve İspanya'nın fethide mühim rol oynadılar. Pek çoğu Kuzey Afrika'dan İberya yarımadasına göçtü ve yerli İspanyollar'la karıştılar.

Arablar, Kuzey Afrika'yı Bizans (Doğu Roma) imparatorluğundan fethetmekle berâber, fethin yapıldığı VII. asrın ortalarında ve sonlarında Kuzey Afrika kıyılarındaki iskelelere gerçekte Vizigotlar (Batı Gotları, Vandallar) hâkimdi. Fakat bunlar bir nüfus meydana getirmiyorlardı, sâdece yönetici ve tâcirdiler. Binâenaleyh Hıristiyanlık, Kuzey Afrika'da yayılmıya başlamış, fakat İspanya'da olduğu gibi bütün ülke Hıristiyan olmamıştı. Arab fethinden sonra Müslüman olmıyan kalmadı. Hıristiyan olsun, payen olsun yerli halk, Müslüman oldu. Ancak Sünnî'liğe aykırı mezhebler de ortaya çıktı. Bilhassa Hâricîlik, bu mezhebin çeşitleri yayıldı. Şîîlik de vardı. Zamanla Kuzey Afrika'nın tamâmı Sünnî'leşti. Şîîlik tamâmen ortadan kalktı. Bugün bilhassa Tûnus'un güneyinde 140.000 kadar Hâricî vardır.

İspanya'dan sonra yarım asır geçmeden Kuzey Afrika'da da Müslüman devletleri teşekkül etti. Büyük Hılâfet imparatorluğu, bu ülkeleri erken târihte kaybetmiş oldu. Önce Hâricî hânedanlar ortaya çıktı ki Rüstemî'lerle Midrârî'lerdir.

1- Rüstemîler (776-908)

Rüstemîler (Benû-Rüstem), Hâricî/İbâdî mezhebinin imamları olarak ortaya çıktı. Hânedan, Kayrewân'a yerleşerek Arab'laşmış İranlı'dır. Batı Cezâyir'in bir kısmında (Cebel Nefûse) küçük bir krallık kurdular. Taht şehri Tâhert'i 761'de 'Abdü'r-Rahmân b. Rüstem kurdu ki bugünki Tagdemt'tir (Cezâyir ve Wahrân şehirleri arasında, güneyde). Ancak zaman zaman Güney Tûnus ve şehir hâric bütün Tarâbulus ülkesini de ellerinde tuttular. Rüstemî imamları şunlardır:

1- 'Abdü'r-Rahmân (776-784=8), 2- 'Abdü'l-Wehhâb (784-823=39), 3- Ebû-Sa'îd i'l-Eflah (823-871=48), 4- Ebû-Bekr (871-?), 5- Muhammed (? - 894), 6- Yûsuf (894 - ?), 7- Yâ'kuub (? - ? + 906 - 908).

İlk Hâricî-İbâdî imâmı (yânî bu mezhebin lideri) Ebü'l-Hattâb 'Abdi'l-'Alâ İbni's-Semhi'l-Ma'âfiriyyi'l-Himyeriyyi'l-Yemenî'dir (Tarâbulus'ta). Kısa müddette bütün Tarâbulus, Tûnus ve Doğu Cezâyir'e hâkim olmuştur. İbâdîler ve Sufrîler, Sünnîler'e oldukça yakın Hâricî mezheblerdir. Hâricîler'in müfrit mezhebi Ezraqîler' dir (T.Lewicki, *La Répertition Géographique des İbâdites dans l'Afrique du Nord au Moyen-Âge*, *Rocznik Orientalistyczny*, XXI, Krakovi 1957, 301-43). İmâmet müddeti 2 yıl, 11 aydır

(6.758-5.761). Bu târihte 'Abbâsîler'ce (Mısır v. Muḥ. İbni'l-Eş'as̲) öldürüldü. Oğlu es-Semaḥ, Rüstemîler'in Nefûse vâlîliğini (776-812=36) yaptı; bunun da oğlu H̲alef'tir ki, 835'te Trablus'ta imâm seçilip Rüstemiler'den ayrıldı (merkezi Tîmiye) ve oğlu Ebû-Manṣûr 896'da Rüstemîler'e verilip Cebel Nefûse'ye sürülünceye kadar, Trablus'da hâkim oldular. Ebü'l-Haṭṭâb öldürülünce yerine 'Umer (5.761-771=10), o da öldürülünce Ebû-Ḥâtim (771-776=5), o Cenbî'de ölünce 'Abdü'r-Raḥmân b. Rüstem, Hâricî imâmı oldular. Bu 4 imâm, ayrı ailelelerdendir. İşte bu 'Abdü'r-Raḥmân, rûhânî liderliğini, hükümdarlıkla birleştirip Rüstemîler'in ilk meliki oldu; imâmet görevleri devâm ediyordu.

Hacı Rüstem'in şeceresi uydurma olarak b.Behrâm b. Şâbûr b.Bâbek Z̄î'l-Ektâs şeklindedir. Bunun oğlu Hacı 'Abdü'r-Raḥmân, 761'de İbâḏî imâmı seçildi. 761'e kadar Ṭarâbulus'ta oturan İmâm Ebü'l-Haṭṭâb'ın Kayrewân (Tûnus) vâlîsi idi, 776'da istiklâlini îlân ederek Batı Cezâyir'in çöle yakın dağlık kısmını ele geçirdi. Yerine oğlu 'Abdü'l-Wehhâb geçti. Kızı 'Urwe ise, Sicilmâse Midrârî melik Midrârü'l-Müntaṣır I'le evlendi. 'Abdü'l-Wehhâb'ın uzun saltanatını oğulları Ebû-Bekr'in, o tahttan indirilince de Eflaḥ b.'Abdi'l-Wehhâb'ın oğlu Ebü'l-Yakẓân Muḥ.'in saltanatları tâkıyb etti, o da tahttan indirildi. Muḥ.'in oğlu Ebû-Ḥâtim Yûs. tahta geçti ve hal' edildi. Yerine Ebû-Sa'îd'in dîğer bir oğlu Yâ'kuub tahta geçti. Yâ'kuub tahttan indirilince Yûs. ikinci def'a, gene hal' edilince Yâ'kuub ikinci def'a tahta çıktılar. Yûs.'un ikinci hal'inden sonra ülke, Şîî Fâṭımîler'in eline geçti. Yâ'kuub'un oğlu son velîahd Ebû-Sül., Wargla vâhasında (Tuggurt güneyi/Güney Cezâyir) 908'den sonra emîr oldu. Bunun oğlu Sül., Ebû-Sa'îd'in oğlu Sa'îd, Muḥ.'in bir oğlu da el-Yakẓân'dır.

2- Midrârîler (772 - 977)

Benû-Midrâr (bâzı kaynaklarda: Benû-Müdâr), Arab'laşmış Berberî ve 933'e kadar Hâricî/Ṣufrî, 933'ten sonra Sünnî-Mâlikî'dir. Fâs'ın güneyindeki Tâfîlâlet ülkesinde küçük bir krallık kurmuşlardır. Taht şehirleri Sicilmâse'dir. Midrârî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Samğûn (772-784a=12), 2- İlyâs (784a-790=6), 3- İlyasâ I(790-823=33), 4- Midrâr (823-867=44), 5- Meymûn (867), 6- Meymûnü'l-Emîr (867-877=10), 7- Muḥ.I(877-883=6), 8- İlyasâ II (7.883-909=26), 9- el-Fetḥ (9.11.910-913=3), 10- Aḥ. (913-921=8), 11- Muḥ.II (921-933=12), 12- Muḥ. III (933), 13- Muḥ. IV(933-958=25), 14-el-Muntaṣır (958-963=5), 15- el-Mû'tezz (963-977=14).

Hânedânın kurucusu Samğûn'un şeceresi şöyle verilmektedir: Ebü'l-Kaasim Samğûn b. Wâṣûl b. Maṣlan b. Mecdûl Ebi'l-'İzzi'l-İmâret b. Tafrîs b. Unif Farâdis b. Miknâs b. Warstif b. Yaḥyâ (dîğer oğulları Gana ve Samğû) b. Derî b. Zahhik b. Madgısi'l-Ebter.

Samğûn'un oğulları el-Kaas. ve yerine geçen Ebü'l-Wezîr İlyâs (no.2) ile Ebü'l-Manṣûr I. İlyasâ (no.3)'dır. Sonra I. İlyasâ'nın oğlu Midrârü'l-Muntaṣır I(no.4) geçmiş, Rüstemî prensesi 'Urwe ile evlenmiş, hal'inden bir kaç ay sonra ölmüştür. Midrâr ile 'Urwe izdivâcından doğan 3 prens, tahta çıkmıştır (no.5, 6, 8). "İbnü 'Urwe" denen 'Abdü'r-Raḥ.Meymûn (no.5)'un bir kaç aylık saltanatından sonra tahta kardeşi "İbnü Bâqûye" denen Meymûnü'l-Emîr (no.6), sonra bunun oğlu I.Muḥ. (no.7), sonra Midrârü'l-Muntaṣır'ın oğullarından II.İlyasâ (veya II. el-Muntaṣır) (no.8) çıkmışlardır. II. İlyasâ öldürülmüş ve ülkede bir yıl kadar süren (909-9.11.910) 1. Fâṭımî işgali olmuştur. Sonra Meymûnü'l-Emîr'in oğullarından el-Fetḥ Wâsûl (no.9), sonra bunun kardeşi Aḥ. (no.10) tahta çıkmışlar, 11 yıl sonra 2. Fâṭımî işgali (921) başlamış, bir kaç ay sürmüştür. Sonra Midrârü'l-Muntaṣır'ın oğlu Bessader (Sâwer)'in oğlu II. Muḥ. tahta çıkmış, bunun oğlu I. el-Mû'tezz, babası ile şerîk olarak saltanat sürmüştür (no.11: II. Muḥ., 11a: I.Mû'tezz). Sonra tahta bir kaç ay için I.Mû'tezz'in oğlu Ebü'l-Muntaṣır III. Muḥ. (no.12) çıkmış, bu da oğlu II. el-Muntaṣır'ı (no. 12a) saltanata teşrîk etmiştir. el-Fetḥ Wâsûl'un oğlu IV. Muḥ.ü'ş-Şâkir-li'llaah (no.13), çeyrek asırlık bir saltanattan sonra Fâṭımîler'e esir düşmüştür. Hâricî'liği reddedip Sünnî olan bu hükümdardır. 3. Fâṭımî işgali de bir kaç ay sürmüştür (958). Tahta IV. Muḥ.ü'ş-Şâkir'in oğlu III. el-Muntaṣır (no.14), sonra bunun kardeşi Ebû-Muḥ.i'l-Mû'tezz-b'Illaah II geçmişlerdir. II. Mû'tezz'in amcası Cewher ve oğlu Muḥ.'dir. 977'de Margrâve Berberî şeyhi Hazrûn b. Telfûl (Feilfel), Endelüs Emewîleri nâmına ülkeyi zabtetmiş ve Midrârîler son bulmuştur. Midrârîler'in saltanat müddetleri 205 yıl olup bundan cem'an 2 yıl kadar süren 3 ayrı Fâṭımî işgalini düşmek îcâb eder.

Bugün Hâricî-İbâḍîler çok azalmıştır. Cezâyir'de Mzâb'da, Tûnus'ta Cerbe adasında (nüfûsun üçte ikisine yakın), Batı Ṭarâbulus'ta Zuara sâhilinde ve Cebelü Nefûse'de (nüfûsun yarısı) yaşarlar.

Rüstemîler yıkılınca da aynı bölgedeki İbâdîler, imâmlarını seçtiler. Bunların ekserisi rûhânî lider olarak kaldı. Cebel Nefûse'de hâkimiyet kuranlar da oldu ki biri Ebû-Yaḥyâ Zekeriyye'l-İrcânî'dir (Ebû-Ḥâtim Yûsuf b.Ebi'l-Yakẓân Muḥ. b.Eflaḥ b. 'Abdi'l-Wehhâb b. Abdi'r-Raḥmân b.Rüstem'in yerine imâm seçildi, ihtimal o da Rüstemîler'dendir).

908-923'te imâm titrini açığa vurarak Cebel Nefûse'ye hâkim oldu. İbâdîler'in Wehbî alt-mezhebinden idi. Öldürüldü. Halefleri (önce oğlu Ebû-Zekeriyyâ) imâm titrini taşımaya cesâret edemediler. Fakat "ḥâkim" sanıyle Cebel Nefûse'de hüküm sürdüler. Fâṭımîler'den sonra (1040'tan sn.) Zîrîler'i metbû tanıdılar ve bu târihte ḥâkim unvânını da bırakarak şeyḫ unvânıyle yetindiler. XIV. asırda Cebel Nefûse'nin İbâdî şeyhlerinden hâlâ bahsedilmektedir (T. Lewicki, *Les Ḥâkims du Gabal Nafûsa, Rocznik Orientalistyczny*, XXVI, Krakovi 1962, 97-123).

II

İLK KUZEY AFRİKA İSLÂM DEVLETLERİ

1- İdrîsîler (789 - 974)

Ewlâd-ı 'Alî'den ve Peygamber'den indikleri kesin olan nâdir hânedanlardan biri İdrîsîler'dir (Ar. Edârise). Benû-İdrîs, hânedânın ilk hükümdârının adını taşımaktadır: İdrîs b.'Abd.i'l-Kâmil İbni'l-Ḥas. İbni'l-Ḥas.b.'Alî b.Ebî-Ṭâlib (bk. Hâşimîler). Bu sûretle I. İdrîs'in Hazret-i Hasan'ın (5. halîfe) torununun oğlu olduğu anlaşılır. Bu krallık, Fas'ta kurulmuştur. 185 yıl devâm etmiştir (5.11.789-974). Taht şehri Cebel Zerhûn'un güney-batı yamacında Walîle (Ulîlî) iken (789-808), 3.II.808'de Fâs şehrine götürülmüştür. Fâs şehrini II. İdrîs kurmuştur. Az zamanda 500.000 nüfûsu ve 600 câmii ile şehir, dünyânın sayılı beldeleri arasına girmiştir.

İdrîsîler'in Fâs devleti, büyük bir krallıktır. Yukarıda anılan Ḥâricî devletleri gibi küçük krallıklar değildir. Buna rağmen, ismen de olsa kendinden büyük İslâm hılâfet imparatorluklarına tâbî olmuş, tam istiklâl iddia etmemiştir. Önce 'Abbâsîler'e tâbî iken, son zamanlarında Endelüs Emewîleri'ne tâbî olmuş, fakat arada 23 yıl (917-925=8 + 958-973=15) Şîî Fâṭımîler'e tâbî olmakta mahzur görmemişlerdir. Esâsen o asırlarda Sünnîlik'le Şîîlik arasındaki fark, sonraları iktisâb ettiği derinliği kazanmamıştı. 949'da Ṭanca'yı Endelüs Emewîleri'ne bırakmışlardır. 925'ten sonra bir kaç yıl İdrîsîler saltanattan düşmüş, Minâse meliki Mûsâ b.Ebi'l-Â'fiye Fâtımî vâlisi ol. tahta çıkmıştır. İdrîsî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- İdrîs I(5.2.789-16.7.793 = 5, 5, 9)
2- İdrîs II(16.7.(13.9.) 793-18.6.828 = 34, 19, 5)
3- Muh.ü'l-Muntasır (18.6.828-4.836=7,10)
4- 'Alî I(4.836-2.849 = 12, 10)
5- Yahyâ I(2.849-863 = 14)
6- Yahyâ II(863-866 = 3)
7- 'Alî II(866 - ?)
8- Yahyâ III(? - 904)
9- Yahyâ IV(904-922 = 18)
10- el-Hasen I(922-1.925 = 3)
11- el-Kaasim (937-948=11)
12- Ahmed (948-954 = 6)
13- el-Hasen II(954-974 =20 ve 985)

İdrîsîler düşünce Fâs, Endelüs Emewîleri'nin eline geçmiştir.

I. İdrîsü'l-Ekber (5.2.789-16.7.793=5,5,9), 786a yılında 'Abbâsîler'in 'Alî Ewlâdı'nı kılıçtan geçirdikleri Mekke yakınlarındaki Fahh katliâmından (11.6.786) kardeşi Sül. ile berâber kurtulup kaçmış, Mısır-Tlemsen-Tanca-Welîle'ye uğrıyarak 787'de Fâs'a gelmiştir. Peygamber'in torununun torununun oğlu olduğu için imâm ünvânıyle Fâs'ta tahta geçmeyi başarmış, fakat ülkeyi 'Abbâsî imparatorluğundan ayırdığını açıkça iddia etmemiştir. Gerek o, gerek halefleri hutbe'yi, kendi isimlerinden evvel, 'Abbâsî halîfeleri adına okutmuşlardır.- I. İdrîs, Berberî asıllı Kenze (775?-835? = 60?) ile evlenmiştir ki, II. İdrîs'in annesidir ve 829'da ölmüştür. II. İdrîs, babasının ölümünden 1 ay, 28 gün sonra Welîle'de doğmuş, doğar doğmaz imâm ve emîr îlân edilmiştir.- I. İdrîs, Welîle'de zehirlenerek öldürülmüştür. Welîle'deki türbesinde gömülüdür.

I. İdrîs ile berâber Fâs'a gelen kardeşi Sül.b.'Abd.'i'l-Kâmil ise, 42 yıl Tlemsen vâlîsi (786-828) olarak Batı Cezâyir'in bu bölgesinde emîr olmuştur. Yerine oğlu Muh., Tlemsen emîri olmuştur. Muh.'in oğulları: Î'sâ (Arsğûl vâlîsi) (oğlu İbr.'den torunları olmuştur), İdrîs (oğlu Ebü'l-'Ayş oğlu el-Has., 904'te Cerâwe v.), İbr. (oğlu Îsâ, 891-900'de Sûq-İbr.v.; bunun oğlu Ah., 900'den îtibâren Sûq-İbr.v.).

II. İdrîs ü'l-Asgar ve el-Ezher 35 yaşını tamamlamadan Welîle'de kazâen ölmüştür. 1.803'te 11 yaşında reşîd îlân edilinceye kadar sırasıyle Râşid (802'de öldürüldü), ve kısa müddetler için Behlûl ve Ebû-Hâlid Yezîd b. İlyâs'ın niyâbetinde saltanat sürmüş, kendisinden sonra ölen annesi Kenze de büyük nüfuz kazanmıştır. II. İdrîs erkek olarak doğmasaydı, tahta amcası Sül. geçecekti ki, kendisiyle aynı yılda ölmüştür (oğlu Muh., Ağâdîr v.815). II. İdrîs'in 13 oğlundan hânedan dallanmış ve İdrîsî Şerîfleri'nin çeşitli şûbeleri çıkmıştır. Welîle'ye gömülmüş, 1438'de Fas'ta yapılan muhteşem türbesine nakledilmiştir. II. İdrîs'in 13 oğlu şunlardır:

1) Dâwûd: 18.6.828'de babasının ölümüyle Tâzâ vâlîsi.- 2) Hacer: aynı târihte Tetwân (Rîf/Kuzey Fâs) v.- 3) Yahyâ: aynı târihte el-Arâiş (gene Rîf'te) v. Oğlu gene

Yah.oğlu el-Mühelleb oğlu 'Abd.oğlu 'Alî ki 1000 yılından önce öldü.- 4) 'Abd.: ayni târihte Agmât v. Şürefây (Fâs Arabcası: Şorfâ) Emgaariyyûn'un atasıdır.- 5) Î'sâ: ayni târihte Selâ ve Âzemmûr v. ve müddeî. Şürefây (Şorfâ) Debbâgıyyûn'un atasıdır.- 6) Ah.: aynı târihte Miknâse v.- 7) Muh.ü'l-Muntasır: 3. hükümdâr olarak babasının yerine geçmiştir, aş.bk.- 8) Hamze (veyâ Hamdûn): aynı târihte Walîlî v.- 9) 'Alî.- 10) Câ'fer.- 11) İdrîs.- 12) 'Ubeydullâh.- 13) 'Umer: Rîf'de Sahhâce-Gumârer v.) 14) el-Kaas.: aynı târihte Sebte ve Tanca v.(Rîf'in en kuzeyi, İspanya karşısı) ve müddeî. Bunun oğulları: III. Yahyâ(8. melik, aş.bk.), Muh. ve 'Awwân(oğlu Yah.oğlu Muh.oğlu Yah.Hütî ki 1000 yılından önce ölmüştür).- 15) 'Umer: ayni târihte Terga, sonra ilâveten Tanca, Sebte, Selâ, Âzemmûr v. 10.835'te öldü, 25 yaşlarında idi. Fâs'ta medfûndur. Oğulları: Î'sâ, 'Ubeyd'Ull.(Hammûdî hânedânının atası, oraya bk.), İdrîs (oğlu IV. Yahyâ) ve 'Alî II. Bu sonuncusu 7. İdrîsî olarak tahta çıkmıştır, daha önce Sanhâce v. idi, hal' edilmiştir, kızı Â'tike ile II. Yahyâ evlenmiştir.

II. İdrîs'in büyük oğlu olan ve Fâs'ta gömülen Muh.ü'l-Muntasır (808?-4.836=28?) (3. melik: 8.6.828-4.836=7,10)'ın oğulları: I. 'Ali (827-2.849=22) (4. melik: 4.836-2.849=12,10) ve I. Yah. (825?-860?=35?) (5. melik: 2.849-860?=11?) (859'da Fâs'ta ünlü Karawiyyîn medrese-üniversitesini kurmuştur).- I. 'Alî'nin oğlu Mizwâr oğlu Selem oğlu 'Aisse oğlu Hürme oğlu 'Alî oğlu Ebû-Bekr oğulları Messîş ve Yûn. Messîş'in oğulları Mûsâ, İmlâh, 'Abdü's-Selâm (Mûsâ, Şürefây Şefşâweniyyûn=Şefşâwenî Şerîfleri'nin; İmlâh ise, Şürefây Lehâniyyûn ,veyâ Wezzâniyyûn = Lehânî veyâ Wezzânî Şerîfleri'nin atasıdır). Yûn.b.Ebî-Bekr'in oğullarından 'Abd., Şürefây Rüssiniyyûn = Rüssinî Şerîfleri'nin ve 'Abdü'r-Rah. ise Şürefây Rahmâniyyûn = Rahmânî Şerîfleri'nin atalarıdır. Messîş ve Yûnus'un oğulları XII. asır başlarında ölmüşlerdir.- I. Yahyâ'nın oğlu ise II. Yah. (doğ.840?) (6. melik: 863-866)'dır, öldürüldü, II. 'Alî'nin kızı olan kuzini Â'tike ile evlenmiştir ve Şürefây (Şorfâ) Kettâniyyûn = Kettânî Şerîfleri'nin atasıdır.

9. melik (904-922=18) IV. Yah., İdrîs b.'Um.b.İdrîs II'in oğludur.- 8. melik "el-Mıkdâm" denen III. Yah. ise 904'te hal' edilmiştir. 905'te öldürüldü. el-Kaas.b.İdrîs II'in oğludur. III. Yah.'nın oğlu Muh. oğlu Yah. oğlu İbr. oğlu Yah. oğlu gene Yah. oğlu Hammûd oğlu 'Alî oğlu Muh.'dir. Bu Muh.'in 3 oğlu 'Abdü'l-Wâhid, 'Abd. ve Muh.'dir. Muh.b.Muh., Şürefây Tâlibiyyûn = Tâlibî Şerîfleri ve Ş. Gaalibiyyûn = Gaalibî Şerîfleri'nin atasıdır. 'Abd.b.Muh.b.'Alî ise Ş.Cimrâniyyûn = Cimrânî Şerîfleri'nin atasıdır. 'Abdü'l-Wâhid b. Muh.'in oğullarından 'Alî, Ş. Şâbihiyyûn = Şâbihî Şerîfleri'nin atası, dîğer oğlu 'Abdü'r-Rah. ise Ş. Tâhiriyyûn = Tâhirî Şerîfleri ve Ş.Cûtıyyûn = Cûtî Şerîfleri'nin atasıdır. Bu son isimler ('Abdü'l-Wâhid'in oğulları 'Alî ve 'Abdü'r-Rah.) XIII. asır ortalarında ölmüşlerdir. Bütün bu şerîf hânedanları, Sünnî-Mâlikî'dir. İdrîsîler'in Şîî'liği, torunlarına intikal etmemiştir.

Hânedânın son ferdleri, Muh.b.el-Kaas.b.İdrîs (II)'in oğullarıdır. Muh.İbni'l-Kaasim'in oğulları: I. el-Haseni'l-Haccâm (10. melik: 922-925=3, öldürüldü), İbr. (aş.bk.) ve Ah. Bu Ah.'in oğulları: Î'sâ(oğlu Ah. oğlu Ebû-Tâlib) ve Hüs.(961'de Kurtuba'da öldü, oğulları: Muh ve Hüs).- İbr.b.Muh.İbni'l-Kaasim'in oğlu: el-Kaasimi'l-

Kennûn(11. melik: 937-948). Bunun oğulları: Yah.(oğlu el-Has.), Ebü'l-'Iyş Ah.(12. melik: 948-954=6) ve el-Has.II(13. ve sonuncu melik: 954-974=20). Bunun oğlu Muh., son velîahd(954-974) ve müddeî(983-4)'dir, kızı Lebûne'dir. II. Hasen'in de bir kızı kayıtlıdır. Muh.İbni'l-Has.(II)'in iddiasına rağmen Endelüs Emewîleri, 974'te Fâs'a el koymuşlardır. II. Hasan, Mısır'a kaçıp dönmüş, 985'te müdd. ol. çıkmış, fakat Kurtûba'da öldürülmüştür.

Büyük coğrafyacı Ebû-'Abd. Muh.b.Muh.b.'Abd.b.İdrîs -ki Şerîfi'l-İdrîsî diye ünlüdür- bu hânedândan inmişdir, 1100'de Sebte'de doğmuş, Kurtûba'da okumuş, Sicilya'ya gidip orada 1165'de ölmüş, *Kitâbü Nüzheti'l-Müştâk fi'htirâkı'l Âfâk*'ı 1154'de bitirmişdir.

İdrîsîler'den inen şürefâ bugün de Fâs'da yaşamakdadır ve çok sayıdadır.

2- Aglebîler(800-909)

İlk hükümdar I. İbr.'in şeçeresi şöyledir: İbr.İbni'l-Agleb b.Sâlim b.'Iqâl b.Hafâce b.'Abd.b.'Abbâd b.Muharreş b.Sâ'd b.Harâm b.Sâ'd b.Mâlik b.Sâdi'l-Fizr b.'Abdi Menât b.Temîm b.Mürr b.Üdd b.Tâbiha İbni'l-Yâs(burada şecere Peygamber'inkiyle birleşir) b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân.

Benû-Agleb, Tûnus, Tarâbulus(Batı Libya) ve Sicilya'da saltanat sürmüştür. 108 yıl, 8 ay, 13 gün süren(9.7.800-21.3.909) saltanatları boyunca hiç bir zaman istiklâl iddia etmemiş, 'Abbâsîler'e tâbî olmuş, 'Abbâsî halîfeleri adına hutbe okutmuşlardır. Emîr titrini taşımışlardır. Şecereden anlaşılacağı gibi Arab olan hânedan, Sünnî-Hanefî'dir. Taht şehirleri hepsi Tûnus'ta 'Abbâsiyye(800-876=76, Kayrewân'ın banliyösü), Tûnus(892-894=2) ve Rakkaade(876-892 + 894-909=31)'dir. Fâtımîler, Aglebîler'e son vererek devletlerini ilhâk etmişlerdir.

Bu mühim krallık, 11 hükümdarla temsîl edilir:

1- İbr.I(9.7.800-5.7.812 = 11, 11, 27)
2- 'Abd'Ullaah I(5.7.812 - 25.6.817 = 4, 11, 21)
3- Ziyâdet'Ullaah I(25.6.817-11.6.838 = 20, 11, 16)
4- el-Agleb(11.6.838-18.2.841 = 2, 7, 7)
5- Muh.I(18.2.841-11.5.856 = 15, 2, 21)
6- Ah.(11.5.856-28.12.863 = 7, 7, 18)
7- Ziyâdet'Ull.II(28.12.863-23.12.864 = 0, 11, 26)
8- Muh.II(23.12.864-16.2.875 = 10, 1, 24)
9- İbr.II(16.2.875-29.10.902 = 27, 8, 11)
10- 'Abd.II(29.10.902-27.7.903 = 0, 9, 29)
11- Ziyâdet'Ull.III(27.7.903-21.3.909 = 5, 7, 25)

1- İbr.I(757-812=55) (1. Melik: 800-812): Hârûnü'r-Reşîd'in sarayında yetişti. Şâir ve fakıyh idi. 795'te Zâb v. oldu. Babası el-Agleb b.Sâlim, Merw doğumlu, 754'ten

önce Ebû-Müslim Hurâsânî'nin kumandanlarındandı. 8.765-766=1 + 767-3.768=1 = 2 yıl İfrîkıye v. olarak Kuzey Afrika'yı 'Abbâsîler nâmına yönetti ve öldürüldü.- Tahta biribiri ardından I. İbr.'in 3 oğlu geçti: 2- Ebü'l-'Abb.'Abd.I(812-817), 3- Ebû-Muh.Ziyedet'Ill.I((788-838=50) (817-838) (oğlu Muh.) ve 4- Ebû-'Iqâli'l-Aglebi's-Sâdî(838-841).– I. 'Abd.'ın oğulları hânedânın Sicilya dalını meydana getirir (aş.bk.). Asıl hânedan, el-Agleb'den devâm eder. Onun oğulları: Iqâl, Ah.(müddeî 846-7) ve 5-Ebü'l-'Abb.Muh.I(821-856=35)(841-856).– 1.Muh.'in oğulları: el-'Abb., el-Agleb(Palermo v.878a).– 6- Ebû-İbr. Ah. (856-863) ve 7- Ebû-Muh. Ziyâdet'Illâh II el-Asgar (863-864).- II. Ziyâdet'Ull.'ın oğlu: Ebü'l-'Abb.Muh.(896'da katl). Bu Muh.'in oğulları: el-'Abb. ve Ah.(oğlu el-Hüs.oğlu 'Abd.oğlu 'Alî oğlu Câ'fer oğlu Ebü'l-Kaas.'Aliyyi'l-Kattâ's-Sekalî, ölm.1121, bunun da oğlu el-Kaas.).– Ebû-İbr.Ah.'in(no.6) oğulları: İbr., Ebû-'Abd.(oğlu 'Abd.), Ebü'l-'Ikaadi'l-Agleb(öldürüldü, oğlu el-'Iqâl), daha 7 prens(hepsi öldürüldü), 8- Ebü'l-Garâniq Muh.(II)i'l-Meyyit(864-875) ve 9- Ebû-İshâq İbr. II(875-902) (27.6.850-29.10.902 = 52, 4, 2) (Sicilya'da Cosenza'da öldü).– II. Muh.'in oğulları: 'Abd. ve Ebû-'Iqâl(velîahd 864-75)(oğulları 'Iqâl ve Ah., bu sonuncunun oğlu İbr., Laribus v.907-9).– II. İbr.'in oğulları: Ah., Ebû-'Abd.(oğlu'Abd.), Ebü'l-Agleb(öldürüldü, oğlu el-Agleb), İshâq, Muh. ve 10- Ebü'l-'Abb.'Abd.II(902-903) (Sicilya vâlîsi: 1.8.900-29.10.902) (öldürüldü). II. 'Abd.'ın oğulları: el-'Abb., Ebû-Ma'add(oğlu Ma'add), Ebû-'Abd.i'l-Hawel(yâhut Ahwel)(903'te katl, oğlu 'Abd.) ve 11-Ziyâdet'Ull.III Ebî-Muzar (903-909) (ölm. Remle/Filistin, 912) (oğulları Muzar ve Muh.).

I. 'Abd.'ın oğulları (no. 2): el-'Abb., 'Umer(oğlu: 3. Sicilya v.887-91 = 4 Ah.ü'l-Habeşî), Ebü'l-Agleb İbr.(7. Sicilya serdârı ve 2. Sicilya v.9.835-17.1.851 = 15, 4, oğlu el-Agleb) ve Ebû-Fihr Muh.(ilk Sicilya v.832-9.835 = 3, oğlu Fihr).

Sicilya Eyâleti ve Vâlîleri

Aglebîler, Sicilya'nın Müslüman fâtihleri olarak büyük şân kazanmışlardır. Sicilya, Akdeniz'in hem en büyük, hem de -dîğerleriyle nisbetsiz şekilde- en kalabalık adasıdır ve krallık tâcıdır.

Sicilya'ya denizden ilk Arab akını 652 yılında Hazret-i 'Osmân zamânında yapıldı. 700 yılında Pantelleria adası fethedildi. Bu arada birçok def'alar Sicilya, Sardunya ve Korsika adalarına asker çıkarıldı. Fakat Sicilya'nın fethine, Aglebîler başladı. 17.6.827'de Aglebîler, Mazzara ve Batı Sicilya'yı, 9.831'de Palermo'yu (şehrin muhâsarası 8.830'da başlamıştı), 843'te Messina'yı, 859'da Castrogiovanno'yu, 20.5.878'de Syracusa'yı(bu arada 848-9'da Ragusa'yı) aldılar. 8.902'de Taormina kalesini de alarak bütün adanın Bizans imparatorluğundan fethini tamamladılar. Demek fetih, 75 yıl sürdü. Bu arada Aglebîler, İtalya sâhillerini alt üst ettiler ve Bizans'ın İtalya'daki mühim limanlarını fethettiler, bunlar da Sicilya eyâletine bağlandı: 840'ta Brindisi ve Taranto'ya Aglebî donanması asker çıkardı. 845'te Pulya, Kalabriya, Kampanya kıyıları yakıldı, Ponza ve Ischia adaları fethedilerek Napoli limanı kapatıldı. 8.846'da Porto, Ostia ve -Sen Piyer

Katedrali dâhil- Roma yağma edildi. Benevento 29 yıl Aglebî idâresinde yaşadı(842-871). Bari de 841-871 arasında Arablar'da kaldı. Taranto'da Aglebî hâkimiyeti ise 41 yıldır(839-880). 872'de Salerno, 876'da Ravenna'nın kuzeyinde Comacchio yağma edildi. 870'te Malta ve Gozo adaları fethedilerek asırlarca Arab hâkimiyetinde yaşadı. 901 mayısında tekrar Kalabriya kıyıları tarandı.

Sicilya'ya tâyîn edilen 1. Aglebî serdârı Kaadî Ebû-'Abd.Esed İbni'l-Fürât b.Sinâb, 14.6.'da Tûnus'tan hareket ederek 17.6.827'de Sicilya'ya 10.000 piyâde, 700 atlıyı 100 gemi ile çıkarttı. Mazara'ya çıkmıştı. Burasını ve Batı Sicilya'nın mühim kısmını fethederek ertesi yıl 828'de Sicilya'da öldü.– 2. serdâr(828-9) Muh.b.Ebi'l-Cewârî(ölm.829), 3. serdâr(829-30) Züheyr b.Gawş, fetihlere devâm ettiler ve 830'da Endelüs'ten de 30.000 asker gelerek Aglebîler'i destekledi. 4. serdâr (830-1) Asbag b.Wekîl, Endelüs'ten gönderilmişti ve adanın idâresine Endülüs Emewî devleti nâmına el koydu. Ancak ertesi yıl Aglebî idâresine dönüldü. Zîrâ 5. serdâr (831-5=4) ve ilk Sicilya vâlîsi(832-9.835=3), ölünceye kadar bu makamda kalan Ebû-Fihr Muh., Aglebî hükümdârı I.'Abd.'ın oğlu idi. Yerine 7. Sicilya serdârı ve 2. Sicilya vâlîsi olarak kardeşi Ebü'l-Agleb İbr. geçti(9.835-17.1.851 = 15, 4). İbr.'in ölünceye kadar süren uzun vâlîliğinden evvel, el-Fazl b.Yâ'kuub'un bir kaç ay (835) süren 6. Sicilya serdârlığı vardır. Sicilya serdâr-vâlîlerinin listesi şudur:

1- Esed İbni'l-Fürât(Kayrewân kadısı) 17.6.827, 2- Muh.b.Ebi'l-Cewârî 828, 3- Züheyr b.Gawş 4.829, 4- Asbag b.Wekîl(Endelüs devleti nâmına) 830, 5- Muh.Aglebî 831(832'den itibâren ve bundan sonrakiler yalnız serdâr sıfatıyle değil, eyâlet vâlîsi de olarak), 6- el-Fazl b.Yâ'kuub 9.835, 7- İbr.Aglebî 10.835, 8- el-'Abb.İbni'l-Fazl(6'nın oğlu) 17.1.851, 9- Ah.b.Yâ'kuub(6'nın amcası) 14.8.861, 10- 'Abd.İbni'l-'Abbâs(8'in oğlu) 2.862, 11- Hafâce b.Süfyân Aglebî 7.862(katl), 12- Muh.b.Hafâce Aglebî(11'in oğlu) 15.4.869 (katl), 13- Ah.b.Yâ'kuub İbni'l-Muzâ b.Seleme 27.5.871, 14- Câ'fer b.Muh.b. Hafâce Aglebî(12'nin oğlu) (katl) 872, 15- el-Hüs.b.Rebâh 879, 16- el-Has.İbni'l-'Abb. 880, 17- Muh.İbni'l-Fazl (2) 881b, 18- el-Has. b.Ah.883, 19- Sewâde b.Muh.b.Hafâce(12'nin oğlu) Aglebî 884, 20- Ah.b.'Umer b.'Abd. 887, 21- Muh.İbni'l-Fazl(3) 890, 22- 'Abd.b.İbr.II Aglebî 1.8.900, 23- Ziyâdet'Ull.III Aglebî 29.10.902, 24- Muh.ü's-Sireqûsî(=Siracusa'lı) 27.7.903.– Fâtımîler'in Sicilya vâlîleri: 25- el-Has.b.'Alî b.Ebî-Hınzîr 8.910(kardeşi 'Alî, Girgenti v.), 26- 'Alî b.'Um.i'l-Bekrî 16.7.912, 27- Ah.b.Ziyâdet'İll.b.Kurhüb, el-Muktedir 913a('Abbâsî vâlîsi, oğlu Muh.), 28- Ebû-Sa'îd Mûsâ b.Ah.i'z-Zeyf 7.916(Sicilya 'Abbâsîler'den, bu vâlî ile tekrar Fâtımîler'e geçiyor), 29- İshâq b.Ebî-Minhâl 924, 30- Sâlim b.Râşid 925, 31- Ebü'l-'Abb. Halîl b.İshâq(29'un oğlu) 925, 32- 'Attâf 941-948a.

Bu sûretle Sicilya'da Aglebîler'in 76, 1, 10 müddetle, 'Abbâsîler'in 3 yıldan fazla, Fâtımîler'in 34 yıl hâkimiyetleri olduğu görülür. Hepsi 121 yıldır. Bundan sonra Sicilya, Kelbî = Hüseynî hânedânına geçti. Maaâfih, Şîî olan Kelbîler'in adadaki 104 yıllık hâkimiyetleri de, Fâtımîler'e tâbî olarak geçmiştir. Kelbîler'den önceki vâlîler Sünnî-Hanefî'dir.

3- Sicilya'da Kelbîler(Hüseynîler) (948-1052)

a) Sâlim b.Ebî Reşîd(917-936 = 19) (1'in annesinin babası);

1- el-Has.(948a-19.3.953 = 5), 2- oğlu Ebü'l-Hüs.Ah.(19.3.953-970 = 17), 3- Ya'îş(970), 4-2'nin kardeşi Ebü'l-Kaas.'Alî (970-13.7.982 = 12), 5- oğlu Câbir(13.7.982-983b = 1), 6- Câ'fer(I) b.Muh.b.Ebi'l-Kaas.'Alî (983b-985 = 2), 7- Emînü'd-Dewle 'Abd. b.Muh.b.Ebi'l-Hüs.Ah.(985-989 = 4), 8- Sikatü'd-Dewle Ebi'l-Fütûh Yûs.(989-998 = 9), 9- oğlu Câ'fer II(998-1014b = 16), 10- kardeşi Ah.ü'l-Ekhal(1014b-1036 = 22), Zîrî yönetimi (1036-1040 = 4), 11- kardeşi Has.ü's.Samsâm(1040-1053 = 13).

el-Has.b.'Alî İbn'Ebi'l-Hüs.i'l-Kelbî, Sicilya'nın 33. vâlîsidir (babası 'Alî 938 Agrigente muhâsarasında öldü, kayın-pederi Sâlim b.Ebî-Reşîd 917-36 arasında Fâtımîler'in Sicilya v.idi). 7.5.952'de Kalabriya'da büyük Bizans ordusunu imhâ etmiş, Reggio'da câmî yaptırmış, 953'te yeniden Fâtımî hizmetine Afrika'ya dönmüş, bir daha Sicilya'ya uğramamıştır. Ancak kendisinden sonra gelenlerin atası olduğu için Kelbî veyâ Hüseynî hânedânının ilki sayılır (kardeşi 'Ammâr ve bunun oğlu el-Has. Sicilya mücâhidlerindedir.) Yerine geçen oğlu Ah. de 17 yıl vâlîlikten sonra Afrika'ya dönmüş, fakat yerini kardeşi 'Alî'ye bırakmıştır. Ah., 962'de Taormina'yı(Ar.Mu'izziye) Bizans'tan geri almış, 11.964'te Rametta meydan muharebesinde Bizans ordusunu imhâ etmiş, denizde de emîrü'l-mâ(amiral) Ah., Bizans donanmasını yakmıştır. Kardeşleri Muh., Ebü'l-Kaas.'Alî'dir. 977'de Taranto'yu fethi ile ünlüdür (İtalya'da). Cosenza'yı muhâsara etmiş (988), Matera'yı almış (994), Benevent'e taarruz etmiş (1002), Capua'ya muhâsara etmiştir. Stilo meydan muhârebesinde İmparator II. Otto'yu yenmiş, fakat şehid düşmüştür. Yerine oğlu Câbir geçmiştir. Dîğer oğulları el-Kaas. ve Muh.'dir. Câbir'in yerine geçen yeğeni I. Câ'fer, bu Muh.b.Ebi'l-Kaas.'Alî'nin oğludur. Sonra tahta, Ebü'l-Hüs.Ah.'in oğullarından Muh.'in(dîğer oğlu el-Hüs.) oğlu 'Abd. geçmiş, onun tahttan ferâgati ile yerine oğlu Yûs. tahta geçmiştir. Yûs., 1019a'da büyük oğlu ile Sicilya'dan ayrılarak Afrika'ya gitmiş, yerine sırasıyle 3 oğlu III. Câ'fer, Ah.(II) Ekhal ve Has.(II) Samsâm geçmişlerdir. Dîğer oğlu 'Alî, müddeî iken 31.1.1015'te öldürülmüştür. Tahttan ferâgat eden babası Yûs.'un yerine geçen büyük oğlu II. Câ'fer de ferâgat etmiş ve 5 yıl sonra 1019a'da babası ile Sicilya'yı terk ederek Afrika'ya gitmiştir.– Bu hânedânın 3.'sü olan Ya'îş, ilk Kelbî vâlîsi el-Has.(I)'ın evlâdlığıdır.

Görüldüğü gibi Kelbîler, bir krallığa hâkim olmakla berâber, gerçekte aynı âileden gelmek şartıyle, Fâtımî vâlîsidirler. 104 yıl(948a-1052) Sicilya vâlîliği yapmışlardır. Arab ve Şîî'dirler. Benû-Kelb'e, Benû-Hüs. ve Benû-Ebî-Hüs. de denmektedir.

Sicilya (Ar.Sıkılliyye), 17.6.827'den 1091'e kadar 264 yıl Müslüman ve Arablar'ın hâkimiyetinde yaşadı. Kelbîler'den sonra 1036-1052 arasında 16 yıl da Zîrîler'in (aş.bk.) hâkimiyetinde kaldı. Ancak 45. ve sonuncu Müslüman Sicilya vâlîsi olan İbnü Sümne (Muh.b.İbr.), 1052'de Zîrî hâkimiyetini reddetti. Adanın bir kısmını Normanlar'a bıraktı, bir kısmında da kendi hâkim oldu. Bu sûretle İbnü Sümne'nin

vâlîliği 9 yıl sürdü (1052-1062). 1091'de Sicilya'daki son Arab kalesi Kaşrü Yânna(İt.Castrogiovanni, bu kalenin son nâib'i: 'Alî b.Nî'me İbnil-Ḥawwâs, kaleyi kaybettikten 2-3 yıl sn. Sicilya'da bir vuruşmada öldü. Kızkardeşi Meymûne, Catania nâib'i İbnü'l-Meklâtî ile evliydi) düştü ve Normanlar, adanın tamâmına hâkim oldular. Adadaki Müslüman Arab ahâlî, Hıristiyan idâresinde yaşamıya başladı. 1198-1200'de Sicilya Müslümanları, umûmî bir ihtilâl çıkardılar. 1221-5'te bu ihtilâlin tekrarlanması üzerine, Müslümanlar'ın çoğunluğunu teşkîl eden 60.000 kişi Güney İtalya'da önce Lucera'ya, sonra Nocera'ya iskân edildi. Bunlardan, Almanya imparatorunun ünlü sarrasin(Müslüman) alayları kuruldu. XIII. asırdan sonra Sicilya ve İtalya'da Müslüman kalmadı. Hepsi tanassura veyâ Afrika'ya hicrete zorlanmışlardı. Kelbîler'in Sicilya'daki taht şehirleri Mâzere idi (M.Amari, *Biblioteca Araba-Sicula*, Leipzig 1857, ek cildi Leipzig 1875, İt.trc. 3c., Torino, 1880, 1881, 1889; A.M., *Storia dei Musulmani di Sicilia*, 2: C.A.Nallino nş., Catania, 1933-9; U.Rizzitano, *Gli Arabi in Italia, L'Occidente el'Islam nell'Alto Medioevo*, Spolete 1965, I, 93-114).

Bari Emîrleri

Arablar'ın Bâre ve Bârü dedikleri Bari'de de bir Arab emîrliği kuruldu. Bari emîrleri: 1- Ḫalfûn(Berberî Rebî'a kabîlesinden) (847-852 = 5), 2- el-Müferrec b.Sellâm(852-857 = 5), 3- Sewdân(Berberî) (857-2.871 = 14). Bu sûretle 24 yıl sürdü. Bu Adriyatik devleti, Abbâsîler'e tâbî idi. Gene Apuglia (Osm.Pulya) eyâletinin Taranto limanı da bir Arab emîrliğine merkez oldu. Taranto, Bari gibi Adriya Denizi üzerinde değil, Yunan(İyonya) Denizi'nin Taranto Körfezi üzerinde, Bari'nin 75 km. güneyindedir. Bu emîrlik 34 yıl devâm etti(846-880). Bu târihten sonra da Apuglia ve Kalabriya limanları bir çok def'alar Arablar'ca alındı ki 928 seferi en ünlüleridir. 935'te Yâ'qûb b.İsḥâq adındaki Fâṭımî kumandanı Cenova'yı da (Osm.Ceneviz) fethetti. Nihâyet 1015'te Mücâhid b.'Abd., Sardunya'yı fethetti. Roma ile Napoli arasındaki Gaeta limanı ve vâdîsi ile çevresi de uzunca müddet Arab hâkimiyyetinde kaldı(883-915) (G.Musca, *L'Emirato di Bari(847-871)*, Bari, 2: 1967).

Fâṭımîler'in Ṭarâbulus(Garb) kumandanı Yâ'qûb b.İsḥâq İbni'l-Werd, Mehdiyye'den 23.6.934'te donanması ile ayrıldı. Genova'yı işgal edip yağmâladı, 29.8.935'te Mehdiyye'ye döndü. Kardeşi Ḫalîl b.İsḥâq, 941'e kd. Sicilya vâlîsi olup şâirdir.

Bari daha önce, Sicilya'dan gelen Arablar'ca 841'de de zabtedilmiş, Arablar 8.846'ta Tiber ırmağı ağzına gelmiş, Roma sûrları önünde görünmüş, fakat Roma'yı almaya teşebbüs etmemişlerdi. 8.846'da Arablar, Roma'ya girip Saint-Pierre katedralini bile yağma ettiler. Fakat 849'da Ostia önünde Arab donanması bozuldu.

Arablar'ın Kawṣara dedikleri Pantelleria, Tûnus şehrine 76 ve Sicilya'ya 100 km, 83 km2, 10.000 küsûr nüfusludur. 863-1149 = 286 yılı müddetle Sicilya Arabları'nda kaldı, Sicilya krallığına geçdi(sonra Osmanlı yönetimi altında da kalmışdır, XVI. asır). Arablar zamânında ada halkının tamâmı Müslüman'dı. XVI. asırda ise Hıristiyan-Müslüman nüfus yarı yarıya idi. Bugün tamâmen Hıristiyan olan halk, Malta Arabcası

konuşur(H.Brecs, *Pantelleria entre l'Islam et la Chrétienté, Les Cahiers de Tunisie*, LXXV, 1971, 105-28; Charles E.Dufourcq, *L'Espagne Catalane et le Maghreb aux XIIIe et XIVe Siècles*, Paris 1966).

4- Girit'te Ḥafṣîler (828-961)

1- Ebû-Ḥafṣ 'Umer I b.Ḥafṣ b.Şu'ayb b.Î'se'l-Belûṭıyyi'l-Betrûciyyi'l-Kurṭubiyyi'r-Rabaḍiyyi'l-Ikrîṭışî(828-855 = 27)
2- Şu'ayb I b.'Umer I(Yun.Saipis/Saet) (855-880 = 25)
3- Ebû-'Abd.'Umer II b.Şu'ayb I(Yun.Babdel) (880-895 = 15)
4- Muḥ.b.Şu'ayb I(Yun.Zerkounis) (895-910 = 15)"ez-Zerqûn"
5- Yûs.b.'Umer II(910-915 = 5)
6- 'Alî b.Yûs.(915-925 = 10)
7- Aḥ.b.'Umer II(925-940 = 15)
8- Şu'ayb II b.Aḥ.(940-943 = 3)
9- 'Alî b.Aḥ.(943-949 = 6)
10- 'Abdü'l-'Azîz b.Şu'ayb II(Yun. Kouroupas) (949-6.3.961 = 12)
11- en-Nû'mân b.'Abdi'l-Azîz(Yun. Anemas) (961-972 = 11) (şef)

Târihlerin çoğu yaklaşıktır. Yukarıdaki liste Marius Canard'a göredir (*EI*², III, 1.112a). Bu küçük krallık, Girit adasında 133 yıl devâm etti. Bizans'tan fethedilen ada, gene Bizans'a iâde edildi. 962'den sonra ancak 1644'te Müslümanlar (Osmanlı Türkleri) tarafından yeniden fethedildi. Adanın Ar.adı Ikrîṭış olup merkezi 828'de Arablar'ın kurduğu Ḫandak(Yun.Chandax), bugünki Hanya'dır. Hânedân Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Endelüs Emevî devletine bağlı, Kurṭûbalı (Cordoba) korsanların şefi olan Ebû-Ḥafṣ 'Umer, 816'da 10-15.000 Endülüslü ile İspanya'dan İskenderiyye'ye gelerek bu şehri zabt etmiş, 828 yılına kadar 12 yıl idâresinde bulunduktan sonra, el-Me'mûn'un Mısır vâlîsi İbnü Ṭâhir tarafından cebren kovulunca, Girit'e gitmiş, adayı Bizans'tan fethetmiştir. Abbâsî ḫalîfeleri nâmına hutbe okutmuşlardır. 828'de Egin, 829'ta Taşoz, bu yıllarda Pathmos, Naksos ve dîğer Kiklad adalarını ve muhtemelen Atina'yı zabt etmişlerse de, bir kaç yıl sonra Bizans tarafından istirdâd edilmiştir. Adayı, aylarca süren savaşlardan sonra General (sonra İmparator) Nikefor Fokas(Phocas) almış, 6.3.961'de başkent düşmüş, son hükümdâr 'Abdülazîz ve oğlu en-Nûmân ve maiyyetleri İstanbul'a esîr olarak sevk edilmiş, adadaki bütün câmîler yıkılmış, bütün *Kur'ân*'lar yakılmış, bütün Müslümanlar tanassura zorlanmıştır. en-Nû'mân tanassur ederek Bizans hizmetinde general olmuş, Ruslar'la bir muhârebede 972'de ölmüştür.– İskenderiyye'den gelen Ḥafṣîler'in Girit'e 825 nîsânında çıktıklarına dâir başka bir rivâyet doğru ise, devletin ömrünün 136 yıldan 1 ay eksik olması gerekir. No.5'in neslinden 'Umer b.Î'sâ b.Muḥ. b.Yûsuf, Bizans'a esir ol. gönderilenlerdendir ki orada *Kur'ân*'a bir tefsir yazmıştır. Krş.V.Christides, *Moslems of the Crete (800-961), Byzantion*, LI-1, 1981, 76 v.dd.

5- Zîrîler(972-1148)

Arab'laşmış Berberî olan Zîrî hânedânına adını veren Zîrî, Fâṭımîler'in Magrib ve İfrîkıye(yâni bütün Kuzey Afrika) vâlîsi idi. Oğullarından bâzıları Endelüs'e geçtiler. Orada 75 yıl(1015-1090) Garnâṭa(Granada) merkez olmak üzere Benû-Zîrî melikliğini kurdular. Burada inceliyeceğimiz Afrika Zîrîleri'nin(İspanya Zîrîleri, Endelüs bahsinde görülmüştü) kurucusu Bülükkîn, Zîrî'nin muhtemelen büyük oğludur. Kardeşleri Güney Endelüs'e hâkim olurken, o da Kuzey Afrika'da bir devlet kurmuştur. Afrika Zîrî krallığı, mühim bir devlettir. İlk zamanlarda bütün Kuzey Afrika'ya(Tûnus, Sicilya, Cezâyir, Fâs, Libya) hâkimken sonraları ellerinde sâdece Tûnus kalmıştır. 176 yıl sürmüştür(4.10.972-1148). 1044'e kadar Şîî olan Zîrîler, bu târihten îtibâren Sünnî-Mâlikî olmuşlardır. 1044'te Fâṭımîler'e tâbî olarak saltanat süren ve zâten aslında Fâṭımî vâlîleri olan Zîrîler, 1044 ve kesin şekilde 1051'de Fâṭımîler'le bütün ilgilerini keserek istiklâl kazanmışlarsa da, daha sonra bir kaç yıl daha Fâṭımî nüfûzuna düşmüşlerdir. Taht şehirleri 1057'ye kadar Kayrewân, bu târihten sonra Mehdiyye'dir(ikisi de Tûnus'ta) (Mehdiyye, 1087'de geçici Frank işgaline uğramıştır). 1052'de Fâṭımîler, Şîîlik'ten çıkan ve Sünnî'liğe dönen Zîrîler'den intikam almak için Arab Benû-Hilâl kabîlelerini Kuzey Afrika'ya salmışlardır ki, Kuzey Afrika târîhinin en mühim hâdiselerinden biridir. Bu Bedevîler, korkunç bir barbarlıkla yüzlerce şehri mahvetmişler, Kuzey Afrika İslâm medeniyetine büyük darbe vurmuşlardır. Ancak, bu istîlâ Kuzey Afrika'yı Berberî karakterinden tamâmen Arab karakterine çeviren bir dönüm noktası olarak da kabûl edilmektedir. Zîrî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Ebü'l-Fütûḥ Yûs.Bülükkîn* b.Zîrî(4.10.972-25.5.984 = 11, 7, 22)

2- 'Uddetü'l-'Azîz-b'İllaahi'l-Manṣûr b.Bülükkîn(25.5.984-26.3.996 = 11,9,2)

3- Ebû-Mennâd Nâṣıri'd-Dewle Bâdîs İbni'l-Manṣûr(26.3.996-9.5.1016 = 20,1,14)

4- Şerefü'd-Dewle'l-Mu'izz b.Bâdîs(9.5.1016-19.10.1061 = 45, 4, 11)

5- Ebû-Ṭâhir Temîm İbni'l-Mu'izz(19.10.1061-29.2.1107 = 45, 4, 11)

6- Ebû-Ṭâhir Yaḥ.b.Temîm(29.2.1107-25.4.1116 = 9, 1, 25)

7- 'Alî b.Yaḥ.(25.4.1116-10.7.1121 = 5, 2, 15).

8- Ebû-Yaḥye'l-Ḥas.b.'Alî(10.7.1121-22.6.1148 = 26, 11, 13)

Yûs.Bülükkîn(no.1) b.Zîrî (940'da Titterî dağlarında Aşîr'i kurdu) b.Menâd önce Fâṭımî vâlîsi, sonra Fâṭımîler'e tâbî Kuzey Afrika hükümdârı oldu. Oğullarından Ḥammâd, bundan sonra göreceğimiz Ḥammâdîler hânedânının (1014-1152) atasıdır. Dîğer bir oğlu Tâhert vâlîsi İttûweft ve bunun oğlu 1025'te ölen Eyyûb'dur.

* Veyâ Bülüggîn (Berberîce olan bu adın Arabca'sı: Büluqqîn).

Bâdîs(no.3) 14.8.984'te doğmakla 31,7,26 yıl, oğlu el-Mu'izz(no. 4) ise 19.1.1008'de doğmakla 53, 8, 1 yıl yaşamışlardır. Bâdîs'in kızı Ümmü'l-'Ulû ve bir oğlu Mennâd'dır. Mu'izz'in bir eşi, Hilâlî Arabları emîri Â'bid b.Ebi'l-Gayş'ın hemşîresidir. Mu'izz'in oğulları: Temîm(no.5), 'Um., Kennâd(doğ.1024), Nizâr (doğ.1026).

Temîm(no.5) şâirdir. Tûnus'ta Manastır'da Kasrü's-Seyyide Türbesi'nde medfundur. 6.7.1031'de doğmakla 75,7,24 yaşında ölmüş, hem yaş, hem saltanat müddeti bakımından hânedânında rekor kırmıştır. el-Manşûriyye'de doğan Temîm, 1053'te Mehdiyye vâlîliğine getirilmiştir. 150 oğlu, 50 kızı olmuş, ölümünde bunların 100'ü hayatta bulunmuştur (*Nefhü't-Tîb*, I, 164). Bunlardan: Yah.(no.6), Eyyûb(Sicilya v.), Şeddâd (bu Şeddâd'ın oğlu: Ebû-Muh.'Abdi'l-'Azîz İbni Şeddâd(Ebü'l-Garîb 'İzzi'd-D.i's-Şanhâcî de denir) (ölm.1186'dan sn.), tanınmış bir târihçidir), el-Kaas. ve Tâh. Bu Tâhir'in oğlu Ebü'l-Fütûh(ölm.1108) ile el-Kaas.'i kızı Bellâre evlenmişlerdir. Bellâre, amca-oğlu olan ilk kocası ölünce, 'Alî b.Sellâr ile evlenmiş ve 1114'te bu ikinci kocası ve ondan olan bir kaç aylık oğlu el-Afzal'la Tûnus'tan Mısır'a gelmiştir. 'Alî b.Sellâr, Mısır'da Fâtımîler'in İskenderiyye kumandanı, 1149'da Fâtımî vezîri olmuş, 3.4.1153'te öldürülmüştür. Bellâre'den olan oğlu Ebü'l-Fazl Rükni'd-Dîni'l-'Abb.i'l-Afzal(1114-7.6.1154 = 40) da Fâtımî vezirliğine kadar yükselmiş, Müweylih'de Haçlılar'la vuruşurken şehid düşmüştür. Oğlu takrîben 1130'da doğan Nasr da Fâtımî kumandanlarındandır.

1065'te Mehdiyye'de doğan ve 51 yaşında ölen Yahyâ(no.6)'nın, yerine geçen 'Alî'den(no.7) başka Tâhir ve daha 28 oğlu olmuştur. Kızı Bedrü'd-Decâ, 8. Hammâdî meliki el-'Azîz b.Mansûr ile evlenmiştir. 'Alî (no.7), 1.6.1086'da doğmakla 35, 1, 9 yıl yaşamıştır. Babası Yahyâ gibi öldürülmüştür. Oğulları: el-Has.(no.8), Bâdîs, el-'Azîz, Elâh. Son hükümdar (no.8) el-Has.'nın oğlu Yâh.'dır. 2.1109'da Sûs'ta doğan el-Has., tahtını kaybettikten sonra daha 20 yıl yaşayıp 1168'te Fâs'ta 59 yaşında ölmüştür. Tahtını bıraktıktan sonra 13 yıl(1150-1163), Muwahhidler'in Mehdiyye vâlîsi olarak genç atalarının taht şehrinde kalmış ve Tûnus'u idâre etmiştir. Bu 13 yılla berâber Mehdiyye'deki saltanatı 40 seneyi bulmaktadır. Mehdiyye, 22.6.1148-1150 arasında Norman istîlâsında kalmıştır. Muwahhidler'ce geri alınmış, melik değil, fakat kendi vâlîleri olarak, Normanlar'a taht şehrini bırakan bu el-Has.b.'Alî'ye verilmiştir. 1163'te vâlîlikten ayrılan el-Has., Becâye ve Cezâyir'de bir müddet oturduktan sonra Fâs'a gitmiş ve orada ölmüştür. Zîrîler'in yerine Muwahhidler geçmiştir.

6- Hammâdîler(1014-1152)

Zîrî devletinin kurucusu Yûs.Bülükkîn (Bülüggîn/Büluqqîn) b.Zîrî b.Menâd'ın (ölm.984) oğullarından Hammâd tarafından kurulmuştur. Hammâd, 1014'te yeğeni Bâdîs'in Zîrî devletinden Cezâyir'i ayırarak bu devleti kurmuştur. Şanhâca Berberî'lerinden Arab'laşmış olan hânedan, Sünnî-Mâlikî'dir. 'Abbâsîler'e(1014-1028), sonra Fâtımîler'e(1028-1045), tâbî olduğunu îlân etmiş, 1045'te tam istiklâlini bildirmiştir.

Gerek Hammâdîler'in Fâtımî tâbiiyetini reddedişi, gerek aynı hânedânın Tûnus dalı olan Zîrîler'in aynı şeyi yapmaları ve Şîî'liği bırakıp Sünnî olmaları, Fâtımîler'in Necdli Benû-Hilâl kabîlelerini Kuzey Afrika'ya sevkinin sebebi olmuş, bu istîlâ netîcesinde Kuzey Afrika harâb olmuş, Zîrî-Hammâdî saltanatları sarsılmakla beraber yıkılmamış, fakat gene bu istîlâ ile Kuzey Afrika hemen tamâmen Arablaşmıştır. 1062'den sonra Tûnus Zîrîleri, Hammâdîler'i metbû tanıdıkları gibi, Hıristiyan Kastilya(İspanya) krallığı da Hammâdîler'e tâbî olmayı kabûl etmiştir. Hammâdîler büyük güç kazanmışlardır. Bu devlet de sonunda Muwahhid imparatorluğuna ilhâk edilmiştir. Taht şehirleri kısaca "el-Kal'a" denilen ve 1007'de Hammâd'ın kurduğu Kal'atü Benî-Hammâd(1014-1091), sonra 1069'da en-Nâsır (no.5) tarafından kurulan Becâye'dir(1091-1152). Devlet 138 yıl devâm etmiştir(1014-1152). Hammûdî melikleri ve saltanat müddetleri:

1- Hammûd b.Bülükkîn(1014-1028 = 14)
2- el-Kaaid Şerefiddewle b.Hammâd(1028-1054 = 26)
3- el-Muhassin İbni'l-Kaaid(1054-1055 = 9 ay)
4- Bülükkin b.Muh.b.Hammâd(1055-1062 = 7)
5- en-Nâsır b.'Alenâs b.Hammâd(1062-1088 = 26)
6- el-Mansûr İbni'n-Nâsır(1088-1104 = 16)
7- Bâdîs İbni'l-Mansûr(1104-1106 = 2)
8- el-'Azîz İbni'l-Mansûr(1106-1121 = 15)
9- Yahyâ İbni'l-'Azîz(1121-1152 = 31)

Hammâd'ın(no.1) oğulları el-Kaaid(no.2) (katl), Muh.(no.4 Bülükkîn'in babası), Yûs. ve 'Alenâs(no.5 en-Nâsır'ın babası)'dır. en-Nâsır'ın daha 2 kardeşi ve öldürülen bir kızkardeşi vardır ki, Tenmîrt adını taşır ve el-Muqâtil b.Muh.b.Hammâd yânî amca-oğlu ile evlenmiştir. Bülükkîn(no.4) öldürülmüştür. Delikanlı iken tahta geçen el-Mansûr'un bir kardeşi ve Zîrîler'den Temîm ile 1077'de evlenen bir kızkardeşi vardır. Annesi, Kasantîne v.Belbâr'ın hemşîresidir. Zevcesi, Şeyh Mâhûh'un kızkardeşidir. Mâhûh'un kızı ile de no.8 evlenmiştir (Zenâte Berberî boyu). el-'Azîz(no.8), 6. Zîrî meliki Yahyâ'nın kızı Bedrü'd-Decâ ile evlenmiştir. Oğulları son hükümdar Yah.(no.9), Cezâyir şehri vâlîsi el-Kaaid ve Sebe'dir. Yahyâ, tahttan indirildikten sonra Merrâküş'te Muwahhidler'den iyi muâmele görmüş, daha 11 yıl yaşayıp 1163'te Sâle'de ölmüştür.

7- Magrâwîler

Benû-Magrâwa, Berberîler'in Zanâta kolundan büyük bir kabîleler konfederasyonudur. Arapça'yı ikinci dil olarak kullanmış, Berberîlik'lerini muhâfaza etmişlerdir. Sünnî-Mâlikî, bâzı dönemlerde Hâricî-İbâdî, belki aşağıdaki isimlerden bir kaçı Şîî-İsmâ'îlî olmuşlardır. Kuzey-batı Cezâyir'de hükümran devletlere tâbîdirler. İbnü Haldûn'un *Kitâbü'-'İber*'inde bilgiler şöyledir (de Slane nş., II, 33 v. dd., vs):

1) Magrâw (ölm.585?) ... b. Magrâw, 2) oğlu Wanzâmar (Wazmâr), 3) oğlu Ṣûlât (647'de Arablar'a esir düşüp Hristiyan iken Medîne'ye gidip ihtidâ etdi, döndü), 4) oğlu Ḥafṣ, 5) oğlu Ḫazar I (ölm. 752'ye doğru), 6) oğlu Muḥ.I.(Tlemsen'i aldı 788), 7) oğlu Ḫazar II. 5'in dîğer oğlu İsḥâq, bunun oğlu Muḥ.olup 800'e doğru Nefzâwe vâlîsi idi ve nesli 1050'lere kd. Nefzâwe emîrleri oldular. 7'nin oğulları: Mukaatil I (es-Sûs 971-8), Mâ'bed (952'de Fâṭımîler katletdi), Zîrî I (oğlu Ḫazar III, bunun oğlu Zîrî III, 975'de Endelüs Emevî generali), 'Abd.(aş.bk), Fülfül I (aş.bk.), 8) Ebû-'Abd.Muḥ. II (861?-961=100?), Kayrevân emîri 911-961=50.

8'in oğulları: 'Abd., Ḥamze (975'de Emevî generali) ve 9) el-Ḫayr I el-Muntaṣır (Lagwât emîri 961-972), bunun oğulları: Fetûḥ I ve 10) Muḥ. III, Emevîler'in Fâs şehri v.955-15.2.971, muhârebede intihâr etdi. 10'un oğulları: Ḫazrûn I (975'de Emevî generali), Yâ'lâ (986'ya kd. Tlemsen v., oğlu Baḫtî 1060'lara kadar Tlemsen emîri, bunun oğlu el-'Abbâs 1081'de Tlemsen emîri iken Murâbıṭlar'ca öldürüldü) ve 11) el-Ḫayr II (971'den îtibâren Fâs şehri v.iken burada Fâṭımîler'ce öldürüldü), bunun oğlu 12) Muḥ. IV, Emevîler'in Fâs şehri v.iken 986'dan sn. öldü.

Fülfül I (b.Ḫazar II b.Muḥ.I) oğulları: Sa'îd (992'ye kd. Zâb v., bunun oğlu Fülfül II, Zâb v.992-1001), Ḫazrûn II 976'dan îtibâren Emevîler'in Sicilmâse v. Ḫazrûn II oğulları: Sa'îd ve Wânûdîn (Sicilmâse v.), sonuncunun oğulları: Fülân (Mûlûye v. iken 1071'de Murâbıṭlar'ca katl) ve Mes'ûd (1054'e kd. Sicilmâse v.iken Murâbıṭlar'ca katl). Mes'ûd'un torununun oğlu: 'Abdü'ṣ-Ṣamed (1152'den ît. Şelif v.), oğlu Ebû-Nâs (Şelif), oğlu 'Abdü'r-Rahmân (Şelif'e ilâveten Milyâne, Tenes, Şerşel, Mitîce), oğlu Mendîl 'Alî (1225'e kd. Şelif), oğlu S̱âbit (Şelif: 1225-1274'den sn.), oğlu Münîf, 1305'de Şelif'i 'Abdü'l-Wâdîler'e bırakıp Endelüs'e sığındı. Mendîl 'Alî'nin (ölm.1225) dîğer oğlu Muḥ., bunun oğlu Râşid, oğlu 'Alî (1348-1370: Şelif, Milyâne, Tenes, Şerşel, Medea, Mezûnâ, Tîmzûrat), oğlu Ḥamze (1370-73), 'Abdü'l-Wâdîler'e geçdi.

Sa'îd'in (b.Ḫazrûn II b. Fülfül I) oğulları: Ḥammâd, Ḫazrûn III (Nefzâwe 1010-14), 1) Fülfül III (Ṭarâbulusgarb 1000-1010), 2) Warrû (Nefzâwe 1009-10, Ṭarâbulus 1010-15). Sonuncunun oğlu 3) Ḫalîfe (Ṭarâbulus 1015-1030) ve bunun oğlu 5) Ḫazrûn IV (Ṭarâbulus 1037-12.1038). Ḫazrûn III (b.Sa'îd b.Ḫazrûn II) oğulları: 4) Sa'îd (Ṭarâbulus 1030?-1037, katl) ve 6) el-Muntaṣır (Ṭarâbulus 12.1038-1080?). 6'nın nesli, 1146'ya kd. Ṭarâbulusgarb'de hükümrân oldu ve bu nesil, IV. asırda İbâḏî ol. Cebel Nefûse'de yaşıyordu.

'Abd. (b.Ḫazar II b.Muḥ. I) oğlu: 'Aṭıyye. Bunun oğulları: Mukaatil II (975'de Emevî generali, ölm. 989), el-Mu'izz I (aş.bk.) ve 13) Zîrî II (975'de Emevî generali, Emevîler'in Fâs şehri v.987-1001, 994'de Wacda şehrini kurdu). Zîrî II oğlu 14) el-Mu'izz II (Fâs şehrinin Emevî v. 999-1026). el-Mu'izz II oğlu 'Alî, bunun oğlu Yûsuf, bunun oğlu Lakuut (1059'da Agmât emîri iken Murâbıtlar'ca katledildi) = Zeyneb b.İsḥâq (Nafza kabîlesinden). Zeyneb, 1059'da dul kalıp Murâbıṭ lideri Ebû-Bekr b.'Umer'le, 1061'de ondan boşanıp Yûsuf b.Tâşfîn ile evlendi, bk. Murâbıṭlar.

el-Mu'izz I (b.'Aṭıyye b.'Abd.b.Hazar) oğulları: Mu'anṣar 1 (oğlu Ḥammâd, aş.bk.) ve 15) Ḥamâme (Fâs v.1026-1033, Wacda ve Tenes 1033-8, ölm. 1041). Sonuncunun oğlu 16) Dûnâs (Fâs şehri 1041-1062). Bunun oğulları: 'Acîse (katli 1062) ve 17) el-Fetûḥ II (1062'de bir kaç ay Fâs şehri v. olup şehri Ḥammûdîler'e terketdi).- Ḥammâd'ın (b.Mu'anṣar I b.el-Mu'izz I) oğlu 18) Mu'anṣar II (Fâs şehri 1062-1068, bu yıl katledildi), oğlu 19) Temîm (Fâs şehri 1068-1070), Murâbıṭlar'ca katledildi ve Fâs şehri, 955-1070 arasında Endelüs Emevîleri'ne tâbî Magrâwa'ların elinde iken, Murâbıṭlar'a geçdi (1031'de Emevîler düşünce, Endelüs'e bağlılıkları çok zayıfladı).

8- İfrânîler

Endelüs'te Ronda'da emâret kuran (1014-1055) İfrânîler (Benû-Îfren) ile aynı hânedandır. Zenâte'de 950?-993=43 arasında bir emâret kurmuşlardır. Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Emîrler: Yâ'lâ (950?-958=8?), oğlu Yaddû (958-993=35).

Benû-İfren, Berberîler'in Zenâte boyunun en büyük dalıdır: İfren b. Iṣliten b.Misrâ b.Zâkiyâ b.Wardîran (veyâ Werşîk) b.Adîdat. Bu dalın beyi Ebû-Yeddâs b.Dûnâs, amcazâdesi Yeddû b.Yâ'lâ'yı öldürüp yerine geçdi. Kendisi de öldürüldü. Kardeşi el-'Aṭṭâf'ın oğlu 'Abdurraḥmân'ın oğlu Yaḥyâ'yı Ḥammûdîler'in Kurṭûba v.ol.görüyoruz. Ebû-Yeddâs'ın dîğer kardeşi Ebû-Kurre'nin oğlu Ebû-Nûr ise 1015'de Emevîler'in Ronda v.oldu ve Ronda'da bir emâret kurdu. Tacoronna (Ar.Tâkürünne) şehrine de hâkim oldu. 1051'de 'Abbâdîler'e tâbî oldu. 1059'da yerine oğlu Ebû-Naṣr geçdi ve 1065'de ölüdürülünceye kd. emâretini muhâfaza etdi.

9- 'Isâmîler

Sebte'de Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî 'Isâmîler (Benû-'Isâm) bir emâret kurup Endelüs'e tâbî olarak bu sancak vâlîliğini bir kaç nesil ellerinde tutmuşlarsa da, İbnü Haldûn (*'Iber*, VI, 215) kronoloji vermemektedir. Jenealoji şöyledir: Manṣûrü'l-Ḥamîdî oğlu Ṣâliḥ oğlu İdrîs'in oğulları: el-Mû'taṣım (oğlu Kurre oğlu Muḥ. oğlu el-Mû'taṣım oğlu el-Mü'min), Ṣâliḥ (oğlu İdrîs oğlu Rûmî oğlu'Abdü's-Semî' oğlu Rûmî oğulları Mûsâ ve Hârûn) ve Sa'îd. Sa'îd'in oğulları: 'Abdü'r-Raḥ.(oğlu 'Abdü'l-Melik oğlu Ebû-Eyy. İsm. oğlu Eyy.), Ziyâdet'Ull.(oğlu Aḥ.'den Benû-Cerşem âilesi) ve Ṣâliḥü'r-Rizâ. Bu sonuncunun oğlu Sa'îd'in oğulları 'Ubeyd'Ull. ve Ṣâliḥ(oğlu 'Abdü'r-Refî' oğlu 'Abdü'l-Ḥaqq).

10- Horâsânîler

Benû-Hurâsân, 80 yıl müddetle (1059-1128=69 + 1148-1159=11), Tûnus şehri merkez olmak üzere Kuzey Tûnus'ta bir emâret kurmuşlardır. Arab'laşmış Berberî (Ṣanhâcî) ve Sünnî-Mâlikî'dir. Muwaḥḥidler'e tâbî olarak yaşamış, hattâ onların sancak vâlîsi durumunda bulunmuşlardır. Gene Muvaḥḥidler tarafından ilhâk edilmişlerdir. Emîrler: 1- Şeyh Ebû-Muḥ. 'Abdi'l-Ḥaqq b. 'Abdi'l-'Azîz b.Hurâsân (1059-1095=36), 2- Şeyh Ebû-Muḥ. 'Abdi'l-'Azîz b.'Abdi'l-Ḥaqq (1095-17.9.1105=10), 3- kardeşi Emîr Ebû-Ṭâhir İsm. (17.9.1105-8.3.1107=1,5,21) (öldürüldü ve oğlu Ebû-Bekr, Bizerte'ye kaçtı),

4- Ah.b.'Abdi'l-'Azîz (8.3.1107-1128=23, Muwahhidler'ce azledildi ve Tûnus, Hammâdî Yahyâ b. el-'Azîz'e verildi.), 5- 'Abd.b.'Abdi'l-'Azîz (1148-8.1157=9, öldürüldü), 6- 'Alî b.Ah.b.'Abdi'l-'Azîz (8.1157-7.1159=1,11). Muwahhidler'ce ilhâk edildi.

11- Lemtûnîler

Lamtûna boyu, Berberîler'in Sanhâce dalındadır. Batı Sahrâ'da Mülessemûn (yüzü peçeliler) adıyle tanındılar. 1) Talâkâkîn, ilk melikleridir. 2) Taywalûtân b.Tîklân, torunu ve halefi olup 837'de 78 yaşında öldü. 3) Asîr b.Bâtın, 2'nin yeğenidir ve Yalattân da denir, 852'de 65 yaşında öldü. 4) Temîm (Remîm) İbni'l-Esîr (ölm.913), katledildi. 1029'a kd. fetret devri oldu. "Anbiya" da denen Lamtûna devleti, Fâs'ın en güneyinde bulunuyordu ve Fâs'a tâbî idi. Moritanya'ya da uzanıyordu. Merkez Awdagast (veyâ Gast) idi. 5) Tîn Yarûtân b.Wasînû b.Nizâr (=Tînazwâ b.Wânşiq b.Bîzâr = Barûyân b. Wanşiq b.İzâr, çeşitli kaynaklarda bu 3 ayrı şekilde geçer) (951-961). 6) Tanbarûtân b.İsfîşar. 1000 yılına doğru Lamtûna'ların Gana krallığına katıldığı anlaşılıyor. 7) Ebû-'Ubeyd 'Abd.b.Tîfâwt, hacca gitti ve 3 yıl saltanat sürdü. 8) Muh. Târeşna (1034-1038), Zencîler'le savaşta öldü, belki 7 ile ayni kişidir. İbnü-Haldûn, Lamtûna boyunun ancak IX. asırda ihtidâ etdiğini söyler. 9) İbrâhîmü'l-Cüdâlî, kezâ hacca gitti (1038-1042). 10) Yahyâ b.İbr.(1042-1043), 11) Emîr Yahyâ b.'Umer b.Talâkâkîn (1043-1056), 12) Ebû-Bekr b.'Umer (1056-), 13) Yahyâ b.Ebî-Bekr (-1103'den sn.). Mâlî krallarına tâbî olan Lamtûna hükümdarları, "emîr" yerine "şeyh" unvânını XIV. asırda kullanıyorlardı. Lamtûna boyu, en geniş sınırlarıyla bugünki bütün Moritanya, Rio de Oro'yu içine alıyor, Fâs'ın en güneyine taşıyor, güneyde Senegal nehrine ulaşıyor, Atlantik kıyılarından hoşlanmıyordu.

Ebû-Bekri'l-Lemtûnî b.'Umer b.Tâglâgîni's-Sanhâcî, Merrâkeş şehrinin kurucusudur. Yukarıda 11 no ile gösterilen emîrin kardeşidir. Murâbıtlar'ın generalidir. Kardeşiyle berâber, Moritanya kıyısında Nâ ada veyâ yarımadasında Mâlikî reformatörü 'Abd.b.Yâsîn'in rıbâtında yetiştirildi. Kardeşi 1056'da Zençîler'le vuruşurken şehid düşünce, cihâd bayrağını o ele aldı. 1058'de Agmât şehrini aldı. Son Lagmât emîrinden dul kalan Zeyneb b.İshâkı'n-Nefzâwiyye ile evlendi. Murâbıt hareketini ve imparatorluğunu başlatan (hemen bundan sonraki bahse bk.) Ebû-Bekr, kumandanlığı yeğeni Yûsuf b.Tâşfîn'e verdi. 7.5.1070 günü Merrâkeş şehrini kurarak Murâbıt imparatorluğunun taht şehri yaptı. Sâdece "emîr" unvânını taşıdı. Senegal nehrinin az kuzeyinde Tagant'da Zencîler'le savaşta şehid düşdü (1076). 1061'de hükümdarlığı ve zevcesini Yûsuf b.Tâşfîn'e terketmişdi. Oğlu İbrâhîm'dir.

III

MURÂBIṬ VE MUWAḤḤİD İMPARATORLUKLARI

1- Murâbıṭlar (1056-1147)

Kuzey Afrika ve İspanya'da Müslüman devletler anarşisi ve tawâif-i mülûk'üne, Murâbıṭlar (Ar.Murâbiṭîn, Murâbiṭûn) son vermişler, bütün bu ülkeleri, Kuzey Afrika ve Endülüs'ü, Orta Afrika'dan Fransa'ya kadar uzanan bir imparatorluk hâlinde toplamışlardır. Hânedan, çok koyu Sünnî ve Peygamber zamânındaki fazîleti getirmek isteyen bir tarîkate dayanmaktadır. Hânedân adı, bu tarîkatten ve rabâṭ kelimesinden gelmektedir ki murâbıṭ, bu tekkede oturan dervîş-gaazîdir.

Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî olan Murâbıṭlar (Fr. Almoravides, İsp.(los) Almoravides), 2. hükümdarları büyük cihangir Yûsuf b. Tâşfîn'in kurduğu Güney Fâs'ta Merrâkeş şehrinde oturmuşlardır. Hükümdarlarına "seyyid" ve "emîrü'-mü'minîn", Tâşfîn b.'Alî (no.4)'den îtibâren "emîrü'l-müslimîn" denmiştir. İmparatorluk 91 yıl sürdü (1056-3.1147). Fâs, Cezâyir, Moritanya, Mali, Senegal, Tûnus, İspanya ve Portekiz'i içine alan 6 milyon km² üzerine yayılıyordu. Batı Afrika'yı geniş ölçüde İslâm'laştıran Murâbıṭlar'dır. Murâbıṭ velîahdleri "nâib" unvâniyle Müslüman İspanya-Portekiz'in umûmî vâlîleri olmuş, Kurṭuba, İşbîliye veyâ Garnâṭa'da oturmuşlardır. Murâbıṭlar, -1087'den îtibâren kesin şekilde- Bağdâd 'Abbâsî halîfeleri adına hutbe okutmuşlardır. Murâbıṭ imparatorları ve saltanat müddetleri:

1- Ebû-Bekr b.'Um.il-Lamtûnî (1056-1061=5)
2- Nâsırü'd-Dîn Yûsuf b.Tâşfîn (1061-4.9.1106=45)
3- Ebü'l-Has.'Alî b.Yûs.(4.9.1106-26.1.1143=36, 4, 22)
4- Ebû-Yûs.Tâşfîn b.'Alî (26.1.1143-23.3.1145=2,1,28)
5- Ebû-İshâq İbrâhîm b.Tâşfîn (23.3.1145-1146=1)
6- İshâq b.'Alî (1146-3.1147=1)

Wertentek oğlu Tarkut (Werket)'un oğulları: İbr. ve 'Umerü'l-Lamtûnî. Bu sonuncunun oğulları: Ebû-Zekeriyyâ Yah. (ölm.1056) (oğlu Zekeriyyâ) ve Ebû-Bekr (no.1). Ebû-Bekr, hal'inden sn. 26 yıl yaşayıp 1087'de öldü. =Zeyneb b.İshâq (Nafza kabîlesi): son Agmât emîri Nefzâwe Agmât hânedânından Lâkıyt (Lâkuut) b. Yûs.'tan (bk.Magrâwîler) dul olarak 1058'de Ebû-Bekr ile evlendi; 1061'de boşanıp Yûs.b.Tâşfîn (no.3) ile evlenmiştir. Ebû-Bekr'in Zeyneb'den doğan oğlu İbr., Sicilmâse vâlîsi (1070-72) oldu.- Hânedân, Ebû-Bekr'in tahtı bırakmasından sonra, İbr. dalından devâm etmiştir: İbr. b.Werket (Tarqût) oğlu Tâşfîn'in oğlu Yûsuf tahta çıkmıştır. 1009'da doğan bu zât, 97 yaşında ölmüştür. Zellâka meydan muhârebesi (23.10.1086) ile ordusuyle çıktığı İspanya'da Hıristiyan ordusunu imhâ etmiş, İspanya'da Müslüman hâkimiyetini bir kaç asır uzatmıştır. Bütün İspanya Müslüman devletleri hükümdarları kendi arzûlarıyle tahtlarından vaz geçmişler, İspanya-Portekiz'in Müslüman kesimi, Murâbıt eyâleti olmuştur. Murâbıtlar'ın İspanya'daki idâreleri 1086-1147 arasında 61 yıl sürmüş, bu târihte halefleri Muwahhidler'e geçmiştir. İmparatorluğun kurucusu olan Yûsuf, 1061'de Ebû-Bekr'den boşanan Zeyneb (ölm.1071)'le evlenmiştir. Dîğer eşi Kamre, halefi 'Alî'nin annesidir. Yûsuf'un kardeşleri Ebû-Bekr (oğlu Ebû-'Umer İnâlû, Fâs, sn.Garnâta v.1125-5.1128), Yahyâ (1107'ye kd. Fâs v.) (oğlu Ebû-Bekr, Kurtuba v.), Sülenkân (oğlu Mezdelî 3.1115'te İspanya'da şehîd, bunun oğlu 'Abd., Garnâta v.3.1115-25, babasının yerine), kızkardeşi ise Gaaniye'dir (aş.bk). Büyük oğlu Ebû-Bekr (oğlu Yahyâ), 2. oğlu Ebû-Tâhir Temîmı (kardeşi 'Alî'nin başkumandanı) (oğlu Tâhir), 3. oğlu Ebû-İshâq İbr. (Mürsiyye v.) (oğlu İshâq), 4. oğlu İbnü Â'işe, en küçük oğlu da yerine geçen 'Alî'dir. Kızları Sâre ve Fannû'dur (=Ebû-Bekr, oğulları 'Alî, Garnâta v.1143).

1103 eylûlünde resmen velîahd îlân edilen 'Alî, İspanya'da kazandığı İklîş meydan muhârebesi (9.5.1108) ile meşhurdur. Esâsen bütün Murâbıt târîhi Yûsuf ile oğlu 'Alî'nin uzun saltanatlarından ibârettir de denebilir. 'Alî 59 yaşında ölmüştür (1084-1143). Babası 75 yaşında iken doğan Yûsuf'un en küçük oğludur. 'Alî'nin oğulları: Ebû-Hafs 'Umer (Gırnâta 5-9.1128, oğlu Ebû-Muh.i'z-Zübeyr 1143'te İspanya'da şehîd), el-Has., Seyr, Tâşfîn (no.4) ve İshâq (no.6). Kısa müddet tahta çıkan her iki oğlu da öldürülmüştür. Tâşfîn, velîahdliğinde, Endelüs umûmî vâlîliği (Garnâta 9.1128-34, sn. İşbîliye) yapmıştır. Oğlu İbr. (no.5) ondan sonra tahta geçmiştir, oğlu İshâq'tır. Muwahhidler, Murâbıtlar'ın yerini almışlardır.

Murâbıṭlar'dan Benû-Gaaniye Melikleri

1086'da Mayorka (Mâyurika) melikleri de Murâbıṭ vâlîsi durumunu almışlardır. 1115'te son Mayorka meliki Sül.'ın yerine Murâbıṭlar, el-Cezâiri'ş-Şarkıyye dedikleri Balear adalarına Wânûr b.Ebî-Bekr'i vâlî tâyîn etmişler, bu zât adaları 1126'ya kadar 11 yıl yönetmiştir. Bundan sonra Benû-Gaaniye melikleri devresi başlamıştır (Alfred Bel, *Les Benou Ghânya*, Paris, 1903).

Gaaniye, en kuvvetli tahmîne göre, Yûsuf b.Tâşfîn'in kardeşi Ebû-Bekr'in kızıdır. 1115-26 arasında adalarda vâlîlik yapan Wânûr'un da bu prensesin kardeşi olması muhtemeldir. Prenses Gaaniye, Ṣanhâce Berberî emîri 'Alî b.Yûsufi'l-Menîfî ile evlenmiş, bu izdivaçtan 2 oğul doğmuştur: Yaḥyâ (Kurṭuba ?-Garnâṭa 24.12.1148, İspanya umûmî vâlîsi 1126-1148=22) ve Muḥ.Bu Muḥ.'in oğulları: 'Abd.(oğlu Gaazî oğlu 'Alî, 1204'ten îtibâren Mehdiyye=İfrîkıye v.) ve 'Alî. İşte Balearlar'da Benû-Gaaniye hânedânının kurucusu bu 'Alî'dir. Benû-Gaaniye melikleri şunlardır:

1- 'Alî (1126-1131=5), 2- Muḥ. (1131-1151=20), 3- İsḥâq (1151-1183=32), 4- Muḥ. (II) (1183-1184=1), 5- 'Alî (II) (1184), 6- Ṭalḥa (1184-1204=20), 7-Yaḥyâ (1204-1205a=1).

Bu sûretle Benû-Gaaniye, Balearlar'da 79 yıl (1126-1205a) saltanat sürmüştür. 1147'de kadar Murâbıṭ'lara tâbî olmuş, 1147-1185 arasında istiklâl kazanmış, 1185-1205 arasında Muwaḥḥidler'e tâbî olmuştur. 1205a-1230=25 Muwaḥḥid vâlîleri devridir. 1230'da Mayorka, Aragon krallığına geçmiş ve Balearlar'da 518 yıllık Müslüman hâkimiyeti sona ermiştir. Ancak adalarda daha asırlarca Arablar yaşamış, hattâ ilk asırlarda ekseriyet teşkîl etmişlerdir. Sonra tanassur etmiş, Kuzey Afrika'ya göçmüş veyâ öldürülmüşlerdir. Mayorka ve Minorka (Minûrika) bu şekilde Katalan'laşmış, en küçükleri olan İbiza ise İspanyol'laşmıştır.

Benû-Gaaniye'nin sonuncusu Yaḥyâ, 1189'dan îtibâren kendi hânedânına, 1205-1230 arasında Muwaḥḥidler'e, 1230-1236 arasında da Aragon'a karşı adalarda hakk iddia etmiş, fakat hiç biri kendisine Balear vâlîliğini vermemiştir.

'Alî'nin (no.1) yerine geçen Muḥ.(no.2) onun oğlu, İsḥâq (no.3) ise Muḥ.'in oğludur. II. Muḥ.ve II. 'Alî, İsḥâk'ın oğulları, Ṭalḥa ise İsḥâk'ın kardeşidir. İsḥâk'ın dîğer oğulları İbr., son Benû-Gaaniye olan Yaḥyâ ve daha 10 prenstir. Bunlardan II. 'Alî, Balearlar'da bir kaç aydan fazla melik olamamış, fakat Becâye vâlîsi (12.11.1184-5.1185), İfrîkıye (Tûnus) vâlîsi (5.1185-1189=4) olmuş, 1189'da öldürülmüştür. 1146'da Murâbıṭ imparatorluk hânedânı düşünce, yalnız ana tarafından bu hânedâna mensûb olmakla berâber Gaaniyeler, 1236'ya kadar, Murâbıṭ hânedânını temsîl ettikleri iddiası ile Muwaḥḥidler'e zorluk çıkarmışlardır. Muwaḥḥidler, onlara karşı da yumuşak davranmışlardır.

Gaaniye melikleri, Balear adalarından taşarak, Murâbıṭ imparatorluğunu Muvahhidler aleyhine diriltmek için Akdeniz'de büyük bir mücâdeleye girişmişler, Kuzey Afrika'nın harâb olmasına ve Muvahhidler'in kudretlerini kaybetmesine, dolayısıyla İspanya Hıristiyanları'nın güçlenmesine geniş ölçüde zemin hazırlamışlardır. Fâs'ta Merrâküş

şehrini bile almışlardır (12.11.1184). Yahyâ, Cezâyir'de Becâye'yi işgaal etmiştir. Abbâsîler adına hutbe okutan ve Kuzey Afrika'daki Müslüman Türkmen (Ar.Guzz) birliğini emrine alarak bu sâyede fütûhâtını genişleten Gaaniyeler, Tûnus'ta bir çok yeri fethetmişlerdir (Gafsa, Tozör, Mehdiyye). Fakat 'Alî (no.5), Muvahhidler'e yenilip 1188'de ölmüştür. Yahyâ (no.7), çok az Balear'da kalmasına rağmen, Muvahhidler'le yarım asra yakın mücâdele etmiştir. Tûnus'ta Kaabiz'i ve Tarabulusu'l-Garb'i, sonra Tûnus'ta Kayrewân'ı, Cezâyir'de Unnâbe'yi, Biskre'yi almış, bir ân için Cezâyir, Tûnus ve Libya'nın hâkimi bile görünmüştür. Cezâyir şehrini de almış, Miliana yakınlarında 1237'de ölmüş, 3 kızı, Tûnus'ta Hafsî sultânı Ebû-Zekeriyyâ'nın sarayında ve himâyesinde yaşamışlardır.

2- Muwahhidler (1121-1269)

Muwahhidler, selefleri Murâbıtlar'dan daha darca bir sâhada imparatorluk kurmuşlardır (Fâs, Cezâyir, Tûnus, Güney İspanya, Balear adl.). 148 yıl süren (1121-1.9.1269) hânedan, 3.1147'de Murâbıtlar düşünce, imparatorluk hânedânı derecesine yükselmiştir. Muwahhidler'e Avrupa'da Almohades (Fr., İsp.) denmektedir (el-Muwahhid'den bozma). el-Muwahhidûn (Muwahhidîn) da, Murâbıtlar gibi İslâm'a yeni bir ruh getirmek iddiasıyle ortaya çıkmış bir tarîkatın şeyhlik postunu saltanat tahtına çevirmesiyle iktidâra gelmiştir. Hânedan Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Evvelce Fâs'ta Tîn Mallal olan taht şehirleri, Murâbıtlar düşünce, onların taht şehri olan Merrâkeş'e nakledilmiştir (mart 1147). Murâbıtlar, Sanhâce Berberîler'inden iken Muwahhidler, Zenâte Berberîleri'ndendir (Masmûde boyu). Muwahhidler, tedrîcen bütün Kuzey Afrika'ya hâkim olmuşlardır (Wahrân ve Tlemsen 1144b, Merrâkeş 3.1147, Fâs 1145b, Tanca 1146b, Becâye 1151, Tûnus 1160 vs.). 1123'te "emîrü'l-müslimîn", 1147'de "emîrü'l-mü'minîn" unvânını almışlardır ki bu sonuncusu impatorluk titridir.- Muwahhid imparatorluğu, Merînîler (Fâs), Zeyyânîler (Batı Cezâyir), Hafsîler (Cezâyir, Tûnus), Nasrîler (Endülüs) arasında paylaşılmıştır. Merrâkeş'i alan ve Fâs'a hâkim olan Merînîler, Muwahhidler'in yerine imparatorluğun asıl vârisi olmuşlardır. Muwahhidler'in son zamanlarında (-1269), Osmanoğulları'nın başında -uc beyi olarak- Ertuğrul Gaazî (1231-1281) bulunuyordu. Muwahhidî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Ebû-'Abd. Muh. i'l-Mehdiyyi'l-Muwahhidîn İbni Tûmert (1121-8.1130 = 9)
2- 'Abdü'l-Mü'min b.'Alî (8.1130-5.1163=32,9)
3- Ebû-Sa'îd Muh.b.'Abdi'l-Mü'min (5-6.1163=45 gün)
4- Ebû-Yâ'kuub Yûsuf I b.'Abdi'l-Mü'min (6.1163-21.7.1184=21,1)
5- Ebû-Yûs.'Abd.Yâ'kuubi'l-Mansûr-bi-Fazl'İll.b.Yûs.I(21.7.11.1184 22.1.1199=14,6,2)
6- Ebû-'Abd. Seyyid Muh'in-Nâsır-li-dîn'İll.b.Yâ'kuub (22.1.1199-25.12.1213, 14,11,1)
7- Ebû-Yâ'kuub Yûs.II el-Müstansır-b'İllaah (el-Mansûr-b'İllaah) (25.12.1213-6.1.1224=10,0,18)

8- Ebû-Muh.(Ebû-Mâlik)'Abdi'l-'Azîz 'Abdi'l-Wâhidi'l-Mahlû'(6.1.1224-8.9.1224-=0, 8, 3)
9- Ebû-Muh.'Abd.i'l-Â'dil(8.9.1224-4.10.1227=3,0,26)
10- Ebü'l-'Alâ (Ebû-'Alî) İdrîs (I) i'l-Me'mûn (4.10.1227- 17.10.1232=5,0,14)
11- Ebû-Muh.'Abdi'l-Wâhidi'r-Reşîd (17.10.1232-4.12.1242 = 10, 1, 18)
12- Ebü'l-Has.'Aliyyi'l-Mû'tazıd, es-Sa'îdi'l-Muktedir-b'İllaah (4.12.1242-23.6.1248 =5,6,20)
13- Ebû-Hafs 'Um.i'l-Murtazâ (23.6.1248-1266=18)
14- Ebû-Delbûsi'l-Wâsık-b'İllaah we'l-Mû'temid'al'Allaah Ebi'l-'Ala İdrîs II(1266-1.9.1269 = 3)

"İbnü Tûmert" diye ünlü Muh.ü'l-Mehdî (no.1), Berberî (Masmûde boyu) adı Amğâr olan bir hacı'dır (1080?-8.1130=50?). Sûs yakınlarında İcli-Warğân'da ('Îgîllîz köyü) doğmuş, Tîn Mallal'e gömülmüştür. 1121'de Mehdî îlân edildi. 1106'da Fâs dağlarından Kurtûbe'ye geldi. Hacca gitti, Bağdâd'a giderek Selçuklu hâkimiyetindeki 'Abbâsî hılâfetini gördü. 1117'de Fâs'a döndü. Dönüşde Cezâyir'de Becâye yakınlarında Mellâle'de 'Abdülmü'min'le karşılaşıp onu evlâd edindi. 'Abdü'l-mü'min bu sırada 23 yaşında bir sûfî idi. Oğlu 'Abd.'dır. Yerine seçkin mürîdi ve İslâm târîhinin cihangirlerinden 'Abdü'l-Mü'min (no.2) (1094-1163=69) geçmiştir (İbnü Tûmert'in ölümü ve 'Abdü'l-Mü'min'in yerine geçtiği ancak 1132'de açıklandı) ki, el-Mehdî'nin mânevî oğlu sayılabilir. Bu da Tîn Mallal'da gömülüdür. Oğulları: Muh. (no.3), Yûs.(no.4), Ebû-Hafs 'Um., Ebü'l-'Ulâ (Sebte v.) ve Ebû-İbr. Bu sonuncunun oğulları İbr. ve Ebû-Hafs Muh., bu Muh.'in oğulları Hafs ve II. İdrîs (no.14), İdrîs'in oğulları Delbûs, el-'Alâ, 'Usmân (son velîahd 1266-9), 'Usm.'ın oğlu Ah.'dir.- Ebû-Hafs 'Um.b.'Abdi'l-Mü'min'in oğulları: Hafs, Ebû-Sa'îd (oğlu Sa'îd), Ebû-Yah. (19.7.1195'te katl, oğlu Yah.).- Ebû-Sa'îd Muh. (no.3), 33 yıl velîahd olmasına rağmen (1130-1163) 45 gün tahtta kalabilmiştir, oğlu Sa'îd'dir. Yerine kardeşi 1. Yûsuf (no.4) geçti. 7 yıl İşbîliye'de Endelüs umûmî vâlîsi olan Yûs. (1156-6.1163), öldürülmüştür.

Ebû-Yûsuf(no.5), doğ.26.3.1159=40.

Yûs.b.'Abdi'l-Mü'min'in oğulları: Yâkuub (no.5), 'Abdü'l-Wâhid (no.8) (hal' ve az sonra 21.9.1221'de katl edildi, oğulları Muh. ve Mâlik), Ebû Zeydi'l-Hardânî ve Ebû-İbr. İshâq (İşbîliye=Endelüs v.). Bu sonuncunun oğulları: İbr. ve 'Umer (no. 13) (öldürüldü, oğlu Hafs).- Yâ'kuub b.Yûs.'un oğulları: Yûs. ve Muh. (no.6). Bu sonuncusu (1182-25.12.1212=30)'nun oğulları: 'Abd., II. Yûsuf (1196-6.1.1224=28) (no.7), el-Â'dil (no.9) (evvelce Mürsiyye v., oğlu Muh.), Ebû-Mûsâ (Sebte v., oğlu Mûsâ), Ebû-Zekeriyyâ Yahye'l-Mû'tasım (Merrâkeş'de müddeî: 11.10.1227-1236=9, katl; oğlu Yahyâ), İdrîsü'l-Me'mûn (no.10) (evvelce İşbîliye=Endelüs v.) (II. Yûs.'un oğlu Yâ'kuub).- İdrîsü'l-Me'mûn=Habâb (er-Reşîd'in ann.) oğulları: 'Alî, er-Reşîd (no.11) ve el-Mû'tazıd (no.12). er-Reşîd (1218-4.12.1242=24) öldürüldü (oğlu Muh.). el-Mû'tazıd da öldürüldü (oğlu el-Has.).

Muḥammedü'n-Nâṣır (no.6), 17.7.1212 el-'Ikaab meydan muhârebesini kaybetmekle ünlüdür. Hıristiyanlar'ın Las Navas de Tolosa dedikleri bu muhârebe, Ciudad Real ilinde bu adı taşıyan şehrin 9 km açığında geçdi. Bu suretle Hristiyanlar, 17 yıl önce, 19.7.1195'de Yâ'kuubü'l-Manṣûr'un kazandığı el-Erek (Alarcos) zaferinin karşılığını verdiler. Hristiyan Haçlı ordusunun başkumandanı Kastilya kralı VIII. Alfonso olup, Navar kralı VIII. Sancho ile Aragon kralı II. Pierre de katıldılar. Yalnız Leon kralı XI. Alfonso katılmadı. Haçlı ordusu, Papa III. Innocentius'un direktifleriyle hazırlandı. Amcalarının tahakkümünden kurtulamıyan ve 1207'den beri İfrîkıye'deki vâlîsi 'Abdü'l-Wâḥid b.Ebî-Ḥafṣ'ın muhâlefetiyle karşılaşan en-Nâṣır'ın ordusunda Berberîler dışında gönüllü Hilâlî Arablar ve Mısır'dan gelen Türkler (Ar. Ağzâz= Guz'lar yânî Oğuzlar) vardı. Her iki tarafın orduları için 200.000'er asker rakamı veriliyor. Endülüslü süvârî birliklerinin sebatsızlık göstermesiyle bozgun başladı ve 60.000 Müslümân askeri kılıçtan geçirildi. en-Nâṣır firâr etdi, Merrâkeş'e dönüp az sonra öldü. Bu bozgun, Endülüs'de İslâm taarruz gücünün sonu ve Hristiyan taarruz gücünün başlamasıdır. Bundan sonra Müslümânlar, Endülüs'de 280 yıl müddetle sâdece müdâfaada kaldılar.

IV

LİBYA

İslâm Devrinde Libya

Libya, "Kuzey Afrika = İfrîkıye" bölgesinin en doğusundaki ülkedir. Kuzey Afrika'yı teşkîl eden 4 ülkenin (Libya, Tûnus, Cezâyir, Fâs) târih ve nüfus nisbeti bakımından en ehemmiyetsizidir. Zîrâ ülke çölden ibâret gibidir. Ancak Akdeniz kıyılarında yerleşme merkezleri kurulmuş, bunlar da büyük şehir derecesine çıkamamıştır. Çöldeki vâhalarda pek az nüfus yaşar; en ehemmiyetli vâha güney-batıda Fizân denen ülkedir. Kıyı kısmı, Sirt Körfezi ile ikiye bölünür. Batı kısmına Bingaazî, doğu kısmına Ṭarabulus (Trablus, Fr.Tripoli) denir. Bu şehirler, bölgeye adlarını vermişlerdir. Bu Trablus'u, Suriye (Lübnan) (Doğu) Trablusu'ndan ayırmak için "Trablusü'l-Garb, Trablus-i Garb, Trablus-Garb, Batı Trablus" denir.

Libya, İslâm literatüründe kullanılan bir ad değildir. Antikite'de ülkeye verilen ad olmakla berâber modern ve Avrupâî'dir. Ülkeye ya "Trablus" veyâ "Trablus ve Bingaazî" denmiştir. Zâten Libya da bugün bütün ülke için kullanılmasına rağmen aslında Trablus bölgesinin yânî ülkenin batı kısmının adıdır; doğu kısmının, Bingaazî'nin Antikite'den gelen adı Sirenaika'dır.

Ülkede her devirde nüfus fevkalâde kıt olduğu için, burada XX. asra kadar asla bir devlet kurulmamıştır. Kuzey Afrika'ya hâkim devletler, Libya'yı iki ayrı sancak (il), Trablus ve Bingaazî olarak idâre etmişlerdir. Ülkenin eyâlet derecesinde en yüksek idârî statüye getirilmesi bile XVI. asır ortalarında ve Osmanlılar'la başlar. Daha evvel eyâlet statüsü yoktu.

Libya, Mısır dâhil bütün Kuzey Afrika gibi Arablar tarafından Bizans'tan ve Hazret-i Osmân zamânında fethedildi. İfrîkıye (Afrika) eyâletine sancak olarak bağlandı ki, Bizans imparatorluğundaki statüsü de bu idi. Her halde bir iki yüz binden fazla olmıyan ahâlî Berberî olup, hiç bir Arab yoktu. Arablar, VII. asır ortalarından îtibâren Arabistan'dan buraya da gelerek yerleştiler. Ancak Arablar da çok kalabalık bir kavim değiller, bir kaç milyon nüfustan ibârettiler. Kuzey Afrika'nın Berberî ve Mısır'ın Kopt olan ahâlîsini dil bakımından Arab'laştırmaya başladılar ki, bu oluşum, günümüze kadar devâm etti, hattâ etmektedir (bugün Libya'da Berberîce konuşan ancak 3.000 kadar kişi kalmıştır). Gerek Kuzey Afrika halkı olan Berberîler, gerek Mısır'ın yerli halkı olan Koptlar, Hâmî ırk grubundandır (Arablar ise İbrânîler gibi Sâmî'dir). Ancak Koptlar (Kıbtîler), çok kalabalıktılar. Arab fethi sırasında Mısır'ın nüfûsu en az tahminle 5-6 milyondu. Belki o anda (VII. asırda ortaları) yeryüzündeki bütün Arablar'ın nüfûsundan fazla idi.

Trablusgarp, Tûnus'un bir sancağı durumunda kalmakla berâber, Bingaazî'nin durumu oynaktır. Zîrâ zaman zaman Tûnus'a ve Mısır'a bağlı kalmıştır. Çünki Tûnus'tan fazla Mısır'a yakındır. Daha doğrusu Tûnus ve Mısır'daki devletlerden hangisi güçlü ise Bingaazî, ona tâbî olmuştur. Trablus ise, büyük ekseriyetle Tûnus'a bağlı kalmıştır.

800'e kadar Hılâfet'e dâhil olan Libya, bu târihten sonra çeşitli devletlerin idâre ve nüfûzuna girmiştir. Abbâsîler'e tâbî olarak Tûnus'a yerleşen Aglebîler, Trablusgarb'i de idârelerine almışlar, fakat Bingaazî bölgesi, Mısır eyâletinde kalmıştır. Daha sonra Fâṭımîler, Zîrîler, Murâbıṭlar, Muwaḥḥidler, Ḥafṣîler Trablusgarb'e hâkim olmuşlar, Bingaazî, Fâṭımîler'de kalmıştır. Ḥafṣîler zamânında ülkenin kuzey-batı kısmında iki prenslik teşekkül etmiş ve Ḥafṣîler'e tâbî olarak bir müddet yaşamıştır. XVI. asra bu durumda girilmiştir. Bu asrın başında Trablus, Tûnus'taki Ḥafṣîler'e, Bingaazî ise Mısır'daki Türk Memlûk imparatorluğuna âitti (Memlûkler'den evvel Bingaazî Eyyûbîler'de, ondan önce Fâṭımîler'de idi). XVI. asır başında Bingaazî, Mısır'la berâber Osmanlı'ya geçmiş, fakat Trablus, Ḥafṣîler'in elinden Hıristiyanlar'a, Malta Şövalyeleri'ne geçmiştir. Bütün Libya, Osmanlı'ya dâhil olduğu halde Trablus limanı ve çevresi Şövalyeler'de kalmış, nihâyet asrın ortalarında Turgut Reis (Paşa), Şövalyeler'i çıkartarak Trablus şehrini de fethetmiştir. Bu sûretle o zamâna kadar Osmanlılar'ın sancak olarak yönettikleri ülke, eyâlet statüsüne yükselmiş, Trablus, eyâlet merkezi ve Bingaazî ile Fizân, bu eyâletin sancakları yapılmıştır. 1,8 milyon km^2 büyüklüğünde, fakat bir kaç yüz bin nüfusla meskûn ülke bu şekilde idâre edilerek XX. asra gelinmiştir. Osmanlı devrindeki Trablus vâlîleri ve eyâletin statü, taksîmât ve durumu, II. cildimizde verilecektir.

Trablus'ta Küçük Emâretler

Bu emâretlerden biri 'Ammârîler (Benî-'Ammâr) tarafından kurulmuş, Hafsîler'e tâbî olarak 76 yıl (1324-1400a) devâm etmiştir. Merkezleri Trablusgarb idi. Fizân ve Bingaazî sancakları dışında Trablusgarb'in büyük kısmını idâre eden 'Ammârîler, Hafsîler'in sancak vâlîsi durumunda idiler. Hânedan Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. 76 yıl hüküm süren emîrler 1- Sâbit b.'Ammâr 1324, 2- Ebû-Bekr Muh.b.Sâbit 1327, 3- Sâbit II b. Ebî-Bekr 1348, 4- Ebû-Bekr b.Ebî-Bekr 1371, 5- 'Alî 'Ammâr b.Ebî-Bekr I 1392, 6- Yah. b.Ebî-Bekr II 1397-1400, 7- 'Abdü'l-Wâhid b.Ebî-Bekr II 1397-1400. Hafsîler, emârete son vermişlerdir.

Ehemmiyetsiz bir emâret de, Trâblusgarb'in batısında, Tûnus'a yakın bir liman olan Zewâre kasabası merkez alınarak kurulmuştur. Hafsîler'in kazâ yöneticisi durumunda olan bu âile Kaadîler (Benû-Kaadî) olup, Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Hafsîler'e tâbî olmuş, gene onlar tarafından nihâyete erdirilmişlerdir. Kronoloji tesbît edilememiştir. Sâdece ilk emîr, 3 yıl hüküm sürmüştür: 1- Ah.I b.el-Kaadî 2- Muh.I İbni'l-Kaadî, 3- Mûsâ b.Muh.I, 4- Ah. II b.Mûsâ, 5- Muh. II b.Ah.II. Âilenin atası olan el-Kaadî'nin, Zewâre kazâsı kadısı olduğu, çocuklarının bu sıfatla kazâya hâkim oldukları anlaşılmaktadır ki, kadılıktan emîrliğe geçen daha epey Arab âilesi vardır.

Libya'da İtalyan İdâresi (1911-1943)

4 ekim 1911'de -Türkiye imparatorluğuna harb îlân etmiş olan- İtalya krallığı, donanması ile, bombardımandan sonra, vilâyet merkezi olan Trablusgarp limanına asker çıkardı ve işgal etti. 19 ekimde, dîğer bir İtalyan filosu, Bingaazî sancak merkezi olan limanı aldı. Ekim sonunda kıyılara hâkim olan İtalyanlar, sâhilden içeriye ilerliyemediler. Çok şiddetli mukaavemet gördüler. Balkan harbinin çıkması üzerine Türkiye, 15 ekim 1912'de Ouchy (Uşi/Lozan banliyösü) muâhedesi ile, vezirlerden bir saltanat nâibi tâyîn etme hakkına sâhib olmak şartıyla, ülkeyi İtalya'ya bıraktı. Ancak 1915'te İtalya, Müttefikler'in yanında harbe girince Türkiye, Libya'ya birinci-ferik Şehzâde Osmân Fuâd Efendi (Paşa)'nin (V. Murâd'ın torunu) kumandasında asker çıkardı. Senûsîler'in de desteğiyle, 1919 başına kadar Libya'nın en büyük kısmı Türk hâkimiyetinde kaldı. İtalyanlar'ca sökülemiyen Fuâd Efendi, Mondros mütârekesini imzâlamış bulunan Bâb-ı Âlî'nin emriyle ülkeyi bıraktı. Senûsî tarîkatının nüfuzlu şeyhleri, İtalyanlar'a karşı millî mukaavemetin liderliğini yaptılar. Mussolini, pek çok gayretler sonunda ülkeyi İtalya'ya bağlıyabildi. İkinci Cihan Harbi'nde Rommel'in Afrika Kolordusu, Libya'da büyük muhârebeler yaptı. 1943'te Alman-İtalyanlar, Libya'dan sürüldü ve ülke İngiltere'nin eline geçti. Trablus ve Bingaazî sancakları İngiltere, Fizân sancağı Fransa tarafından yönetilmiye başlandı. 24 aralık 1951'de Libya, müstakil krallık ve târihte ilk def'a olarak müstakil devlet oldu. Senûsî şeyhi, krallığa yükseldi.

Trablusgarb limanının Sicilya'nın güney kıyılarına kuşuçuşu mesâfesi 430 km, Trablus-İstanbul kuşuçuşu 1.620 km, Trablusgarb-Bingaazî arası 700 km, ülkenin Tûnus sınırı ile Mısır sınırı arasındaki uzunluğu 1.320 km, Akdeniz'le Orta Afrika

arasındaki uzunluğu ise 860 ilâ 1.500 km'dir. Libya ve Sicilya arasında, Sicilya'ya çok daha yakın olmak üzere, Malta adası vardır. Trablus şehrinin 1.000 km güneyinde Fizân vâhası bulunur. Turgut Paşa'nın fethi olan Trablusgarb 360 yıl, 1 ay, 11 gün Osmanlı Türk hâkimiyetinde kaldı. Libya'nın dîğer kesimleri daha önce Osmanlılar'ca fethedildiği için, bu müddet daha fazladır.

Senûsîler, Millî Mücâdele'yi desteklemek üzere Ankara'ya da gelmişlerdir. Senûsî hânedânının şeceresi, Osmanlılar bahsinde, II. cildimizdedir. Kral İdrîs Senûsî'nin saltanatı, 1 eylûl 1969'da cumhûriyet idâresine kadar 17 yıl, 8 ay, 8 gündür. Bu târihten îtibâren Muammer Kaddâfî (Siirt 1942) yönetiminde cumhûriyet başladı.

Bu sûretle Libya, 32 yıl İtalya Krallığı sömürgesi (1911-1943), 8 yıl da İngiltere (Fizân için Fransa) himâye ülkesi (1943-1951) olarak yaşadı. Müstakil krallık 18 yıl sürdü (1951-1969). O târihten bu yana cumhûriyettir.

İtalyanlar'ın yaptıkları sayımlar, Libya'da Türk devrine nisbetle nüfûsun azaldığını ve bir çok İtalyan'ın ülkeye yerleştiğini gösterdi. 1921 sayımında Trablus'ta 550.000 (21.000 Avrupalı), Bingaazî'de 190.000 (10.000 Avrupalı) kişi yaşadığı ileri sürüldü. 1938 sayımı: 898.000(89.000 İtalyan, 6.000 Avrupalı, 30.000 Yahûdî, gerisi Arab; şehirler Trablus 108.000, Bingaazî 65.000).

İtalya'nın Libya'ya askerî vâlîler tâyîn ettiği görülür. İlk vâlîler Trablus için Korgeneral V. Garioni, Bingaazî için Korgeneral Ameglis'tir. Birinci Cihan Harbi içinde bütün Libya için Orgeneral Ameglio vâlî oldu. Harbden sonra Trablus'a Orgeneral Mariani, Bingaazî'ye Senatör De Martino getirildi. 1926'da Trablus'ta Org.E.de Bono, Bingaazî'de Org.F.Mombelli (Mudanya mütârekesini İtalya nâmına imzâlıyan) vardı. 1927'de Bingaazî'ye Terazzi getirildi. 1928'de General (Mareşal) Badoglio, umûmî askerî vâlî oldu ve 1933'e kadar kaldı. Bingaazî'de General Graziani, ona tâbî idi. 1942'de İtalyan idâresinin son yılında umûmî askerî vâlî olarak Org. E. Bantoco'yu görüyoruz. İkinci Dünyâ Harbi'nin ünlü çöl savaşı İngilizler'le Almanlar arasında Libya'da geçti.

Bugünki İslâm Devletleri: 1- LİBYA

Libya, 1.759.540 km^2 büyüklüğünde 2.260.000 nüfuslu (1973) bir Müslüman devletidir. 1981 tahmînî 3.600.000, km^2'ye 2 kişi. Şehirler (1981 t.): Trâblusgarb 857.000, Bingaazî 424.000, Misirata 150.000. Per capita gelir: 2.543(1974), 4.784(1975), 5.970(1976), 1981 tahmînî: 11.277 dolar (millî hâsıla bu takdirde 40.6 milyar dolar eder ve Güney Afrika ile Nijerya'dan sonra Afrika devletleri arasında 3. olur). Per capita gelir bakımından Afrika'da birincidir ve dünya devletleri arasında da en üst sıralardan birini almaktadır. Bu gelir, devamlı artan petrol fiatları ile sağlanmıştır. 1970'te 159,2 milyon tona çıkan petrol istihsâli sonradan düşürülmüştür (1975'te 72, 4, 1976'da 92,1 milyon ton, 1979'da 101 milyon). Libya'nın başka bir ciddî geliri yoktur. Silâhlı kuvvetleri 1978'de 53.000 kişi idi (savunma bütçesi 448 milyon dolar).

Bir Arab devleti olan Libya'da halkın % 99'u Müslüman'dır. Çoğunluk Sünnî-Mâlikî olup, az Ḥanefî ve Şâfi'î vardır. Ülkede 30.000 kadar Türk yaşamakta veyâ çalışmaktadır. Şimdi 10 il hâlinde yönetilmektedir. Klasik olarak 3'e ayrılan Libya'nın bu üç bölgesinin büyüklüğü şöyledir: Trâblusgarb 353.040 km^2, Bingaazî 855.400 km^2, Fizân 551.100 km^2.

V

TÛNUS

Hafṣîler(1228-1574)

Ṭûnus, Kuzey Afrika'da Libya ile Cezâyir arasına girmiş, Akdeniz üzerinde bir ülkedir. Kuzey Afrika Müslüman Arab ülkelerinin toprak bakımından en küçüğüdür. Ancak burada çok ehemmiyetli devletlerin merkezi bulunduğu için, târih bakımından ehemmiyeti küçük değildir. İlk Çağ'da -Sâmî asıllı- ünlü Kartaca devleti burada kurulmuş ve Roma'ya kafa tutmuştur. Kartaca şehri, bugünkü Tûnus şehrinin yerindeydi. Kuzey Afrika'nın aşağı yukarı ortasında bulunması ve Avrupa'ya çok yakın olması (Tûnus-Sicilya mesafesi kuşuçuşu 140 km'dir), Kuzey Afrika'ya veya ülkenin büyük kısmına mâlik olan ekseri devletlerin, Tûnus'ta bir şehri merkez yapmasını îcâb ettirmiştir. Bizanslılar gibi fâtih Arablar da "İfrîkıye = Afrika" eyâletini Tûnus'tan idâre etmişlerdir. Esâsen "İfrîkıye"nin dar mânâsı, Tûnus ülkesi demektir. Hılâfet'in İfrîkıye eyâleti parçalanıp ortaya Abbâsîler'i sâdece ismen tanıyan Arab İslâm devletleri ortaya çıkınca, kudretli Aglebî devleti, merkez olarak Tûnus topraklarını seçmiştir. MISIR bahsinde göreceğimiz Fâṭımî imparatorluğunun da Kaahire'yi fethinden önceki merkezi Tûnus'ta idi. Fâtımîler'e tâbî geçinerek ortaya çıkın Zîrîler de böyle yapmışlardı. Ancak bu devletlerin Mehdiyye, Kayrewân gibi merkezleri, Orta Tûnus'ta olup, ülke ile aynı adı taşıyan Tûnus şehri değildir. Ülkenin kuzeyinde Tûnus Körfezi üzerinde bulunan ve Halku'l-Wâd limanı ile Akdeniz'e açılan Tûnus şehrinin ehemmiyet kazanması, daha sonraki

asırlardadır. Bu devirlerde Trablusgarb, Tûnus eyâletinin bir sancağı (ili) şeklinde idâre edilmiştir. Arablar geldiği zaman, bütün Kuzey Afrika gibi Tûnus'un yerli ahâlîsi de Berberî idi. Zamanla bu Berberî nüfus, ana dilini unuttu ve Arabca konuşmaya başladı. Bugün Tûnus'ta Berberîce konuşan yerli çok azdır, ülke tamâmen Arablaşmış durumdadır. Kezâ ülke, daha VII. asırda tamâmen Müslümanlaştı. Tûnus güneyinde bâzı bölgelerde Hâricî vardır, Şîî hiç yoktur. Tûnus, nüfus bakımından târîhin her devrinde Libya'dan epey kalabalık olmuştur.– Muwaḥḥid imparatorluğu parçalanınca, toprakları üzerinde başlıca Merînî, 'Abdülwâdî ve Ḥafṣî devletleri ortaya çıktı. Fas'ta bulunması bakımından Merînîler, imparatorluk tâcına sâhib oldularsa da, ilk zamanlarda Ḥafṣîler'in daha güçlü bulunduğu görülür.

Benî-Ḥafṣ, 1228-1574 = 346 yıl devâm etmişse de, bu müddetten 8 yıl düşmek îcâb eder. Zîrâ 3 saltanat fâsılası olmuştur: 1346-1349 = 3(Merînîler), 1534-1535 = 1 (Osmanlı Türkleri), 1569-1473 = 4(Osmanlı Türkleri) = 8. Böylece gerçek saltanatları 338 yıldır. Hânedan Arab'laşmış Berberî ve Sünnî-Mâlikî'dir. Taht şehirleri Tûnus şehridir. Velîahdler, Doğu Cezâyir'de Becâye'de otururlar, burada vâlîlik ederlerdi (Becâye'de İspanyol işgali: 1510-1555 = 45, Osmanlı Türkleri'nce geri alındı, Fr. Bougie). Ḥafṣîler, 6 yıl(1311-1317), Mısır'daki Türk Memlûk imparatorluğuna tâbî olmuşlardır. XVI. asırda çok zayıflamışlar, Tûnus ülkesinin tamâmını bile ellerinde tutamamışlardır. Osmanlı Türkleri ile İspanyollar, burada kanlı bir rekabete girişmişler, Osmanlılar bütün Orta ve Güney Tûnus'u almışlar, Ḥafṣîler'in elinde Kuzey Tûnus kalmıştır. Kuzey Tûnus'taki saltanatları bile ya Osmanlılar'ı, ya İspanyollar'ı metbû tanıyarak geçmiş, sonunda Osmanlılar ülkeden hem İspanyollar'ı sökmüş, hem Ḥafṣîler'e son vermişlerdir. Bu sûretle Ḥafṣî ülkeleri, Osmanlı'ya geçmiştir. Çok şanlı başlıyan bu hânedân, fevkâlâde dejenere sultanlarla sona ermiştir ki bunlardan bâzıları Hıristiyan İspanyollar'la Türkler'e karşı işbirliği yapmışlardır. Devlet kudretli zamânında, Tûnus ve Cezâyir'in hemen hemen tamâmına, Trablusgarb'e hâkimdi (Kusantîne ve Becâye 1230, Ṭarâbulusu'l-Garb 1234, Cezâyir şehri 1234, Tlemsen 7.1242). Hattâ ilk Ḥafṣî hükümdârı zamânında Fâs Merînîleri ile 1239'da Sicilya melikleri, İspanya'da Gırnâṭa Naṣrîleri, Belensiyye(Valencia), İşbîliye(Sevilla), Mürsiyye(Murcia) melikleri, Ḥafṣîler'i metbû tanıdılar. Ancak ne Ḥafṣîler, ne Merînîler, Muwaḥḥidler'in mîrâsını toparlıyamadılar. Bu sûretle Kuzey Afrika'da Fâs, Cezâyir ve Tûnus ülkeleri biribirinden ayrılmıya yüz tuttu. Ayrı ülkeler manzarasına büründü. XVI. asrın ilk yıllarında Osmanlı Türkleri, Kuzey Afrika'ya ayak bastığı zaman bu üç ülke, ayrı karakterler iktisâb etmiş, Kuzey Afrika Müslüman Arab birliği daha asırlar önce mahvolmuştu. Osmanlılar da bu ülkelerde 3 ayrı eyâlet kurarak (Cezâyir, Tûnus, Trablus) el koydular ve Fâs'ı, himâye bölgesi şeklinde kabûl ettiler.

Hânedân adını Şeyh Ebû-Ḥafṣ 'Umer b.Yaḥye'l-Hintâtî'den almaktadır. Şeyh 'Umer, İbnü Tûmert'in mürîdi ve 'Abdü'l-Mü'min'in serdârı olmakla bir Muwaḥḥid emîri ve Berberîler'in Hintâte aşîreti şeyhi idi. 1176a'da öldü. Kızını, Muwaḥḥid imparatoru 'Abdü'l-Mü'min'le evlendiren Şeyh Ebû-Ḥafṣ ölümüne kadar 14 yıl Muwaḥḥidler'in İfrîkıye vâlîliğini yaptı. Bu sûretle âilenin nüfûzu Tûnus'ta, hattâ Cezâyir'de, iyice

yerleşti. Ebû-Hafs'ın oğulları: Muh., Ebû-Zeyd(Muwahhidler'in İfrîkıye v.1221-1228 = 7; oğlu Zeyd), Ebû-Muh.'Abd.i'l-Lihyânî(Muwahhidler'in İfrîkıye v.1228) ve 1. Yahyâ. el-Lihyânî'nin oğulları Muh. ve Ah.ü'l-Lihyânî, onun oğlu da 9. Hafsî sultânı Zekeriyyâ'dır. Hânedânın kurucusu I. Yahyâ'dır. 1228'de Muwahhidler'in Gabes(Kaabız/Güney Tûnus) vâlîsi iken istiklâl kazanmış ve hızla Muwahhid ülkelerini ele geçirmiştir. 11.1229'da ve kesin şekilde 1236'da, Fâs ile irtibâtını kesip müstakil olmuştur. 1228-1258 arasında emîr sanıyle saltanat süren Hafsîler, bu târihte "emîrü'l-Mü'minîn" sıfatını alarak Muwahhidler'in meşrû halefi olduklarını göstermiye başlamışlardır. Bilindiği gibi 1258-61 yılları İslâm hılâfetinde fetret devresi olup, Bağdâd hılâfeti 1258'de sona ermiş, fakat henüz Kaahire 'Abbâsî hılâfeti kurulmamıştı. Sonradan Hafsî hükümdarlarına sultân denmiş ve son hükümdarlar isimlerinin başına -Fâs sultânları gibi- "Mewlây" sıfatını getirmiye başlamışlardır. Hafsıyyûn (Benû-Hafs) hükümdarlarının ikinci devrinde devlet imparatorluk hâline gelmişse de, devâm ettirememiştir. Bu krallığın hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ I(1228-1249 = 21)
2- Ebû-'Abd.Muhammed I el-Müstansır-b'İllaah(1249-1277 = 28)*
3- Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ II el-Wâşık-b'İllaah(1277-8.1279 = 2)
4- Ebû-İshâq İbrâhîm I(8.1279-XII.1282 = 3)
5- Ebû-Hafs 'Umer I(XII.1282-1295 = 13)
6- Ebû-'Abd.(Ebû-'Aside) Muhammed II el-Müstansır-b'İllaah(1295-1309 = 14)
7- Ebû-Yahyâ Ebî-Bekr(I)i'ş-Şehîd(1309)
8- Ebü'l-Bekaa Hâlid I en-Nâsıri'd-Dîni'İllaah (1309-1311 = 2)
9- Ebû-Yah. Zekeriyyâ I el-Lihyânî (1311-1317 = 6)
10- Ebû-Dabbe Muhammed III el-Müstansır-b'İllaah(1317-1318 = 9 ay)
11- Ebû-Yâh.Ebî-Bekr II el-Mütewekkili'llaah (1318-1346 =28)
12- Ebû-Hafs'Umer II(1346)
13- Ebü'l-'Abb.Ahmed(I)i'l-Fazli'l-Mütewekkil(1349-1350 = 1)
14- Ebû-İsh.İbrâhîm II el-Müstansır-b'İllaah(1350-1368 = 18)
15- Ebü'l-Bekaa Hâlid II(1368-1370 = 2)
16- Ebü'l-'Abb.Ahmed II el-Müstansır-b'İllaah(1370-1394 = 24)
17- Ebû-Fâris 'Abdi'l-'Azîzi'l-Mütewekkili'llaah(1394-VII.1434 = 40)
18- Muhammed IV el-Muntasır-b'İllaah(VII.1434-IX.1435 = 1, 2)
19- Ebû-'Um.'Usmâni'l-Mütewekkili'llaah (IX.1435-1488 = 53)
20- Ebû-Zek.Yahyâ III(1488-1489 = 1)
21- 'Abdü'l-Mü'min(1489-1490 = 1)
22- Ebû-Yâhyâ Zekeriyyâ II(1490-1494=4)
23- Ebû-'Abd.Muhammed V el-Mütewekkili'llaah (1494-1526 = 32)
24- Ebû-'Abd.Muh.Mewlâyi'l-Hasen (1526-22.8.1534 = 8 + 21.7.1535 - 1542 = 7 = 15)

---

*Bunun zamanında Fransa kralı Saint Louis, 25.8.1270'te Tûnus'un banliyösü Kartaca'da öldü.

25- Aḥmed III(1542 - 1569 = 27)
26- Mewlây Muḥammed VI(1573-13.IX.1574 = 1)

I. Yaḥyâ(no.1)'nın oğulları: I Muḥ. (no. 2), I. İbr.(no. 4) (1253'ten beri müdd.), I. 'Umer(no. 5), I. Ebû-Bekr(no. 7), Zekeriyyâ.– I. Muḥ.'in oğlu: II. Yaḥ.(no. 3), hal'inden 4 yıl sn. 1283'te öldürüldü. Bunun oğulları: II. Muḥ.(no. 6) (oğlu 'Abd.), Zekeriyyâ, el-Faḏl, aṭ-Ṭayyib. Babasının ölümünden sn. 1283'te doğan II. Muḥ.'e "Ebû-'Aṣîde" de denmektedir.– I. 'Um.'in oğlu Ḥafṣ, I. Ebû-Bekr'in oğlu 'Abdü'r-Raḥ., bunun da oğlu Ebû-Bekr'dir.– I.İbr.'in oğulları: İsḥ., Ḫâlid, Becâye v. Ebû-Fâris 'Abdi'l-'Azîz (oğlu Fâris) ve Ebû-Zek.Yaḥye'l-Müntehab-li İḥyâ-dîni'llaah (Becâye/Doğu Cez.v.1284-99 = 15). Bu velîahd Yaḥyâ'nın oğulları: Zek., Ebü'l-Beqâ I. Ḫâlid(Becâye v.1299-1309 = 10, katl) (no. 8) ve II. Ebû-Bekr(no. 11) = Fâṭ.– I. İbr.'in kızı 1280'de Tlemsen vâlîsi ile evlendi.– Bu arada tahta çıkan diğer daldan Zek.(no. 9)'nın (dâmâdı: İbnü Ebî-'İmrân) oğulları: Yaḥ. ve III. Muḥ.(no. 10).– II. Ebû-Bekr'in Merînî sultânı Sa'îd'in oğlu Ebü'l-Ḥasen ile evlenen kızından başka oğulları: Ebû-Zeyd 'Abdi'r-Raḥ. (Konsantîne v.1348, oğlu Zeyd), Ebû-Zek.Yaḥ.(büyük oğul, oğulları Zek. ve Muḥ. ve bunun oğlu 1381'de Becâye v.'Abd.i'l-Müstanṣır), II.'Um.(no.12) (oğlu Ḥafṣ), I. Aḥ.(no. 13) (2. oğul) ve Ebû-'Abd.Muḥ.i'l-Manṣûr. Bu sonuncusu Becâye v.(1348-9) olup hânedan bundan devâm etmiştir. 1340-1364: diktatör-vezir Ḥâcib Muwaḥḥid şeyhi İbnü Tafrâgîn.– I. Aḥ., 1346-49 Merînî işgalinde müddeî olmuştur, oğulları: el-'Abb. ve delikanlı iken cülûs eden II. İbr.(no. 14). II. İbr., hal'inden 22 yıl sn. 16.12.1390'da ölmüştür. II. İbr.'in oğulları: İsḥ. ve delikanlı iken cülûs edip hal'edilen II. Ḫâlid(no. 15).– Muḥ.ü'l-Manṣûr b.Ebî-Bekr (II)'in oğulları: 'Abd., 'Um., II. Aḥ.(no. 16). II. Aḥ.'in oğulları: el-'Abb. ve 'Abdü'l-'Azîz(no. 17). 40 yıl tahtta kalan ve 70 yaşında ölen 'Abdü'l-'Azîz'in (Ṭarâbuluṣ 1396, Gafsa, Biskra 1402, Awras 1398, Fizân 1408, Cezâyir 1410, Tlemsen'de metbû 1424) oğulları: el-Fâris, Ebü'l-Ḥas.'Alî (Becâye 1435-39, Kosantîne 1439-52) ve Ebû-'Abd.Muḥ.'i'l-Manṣûr. Velîahd olan el-Manṣûr'un oğulları: 'Abd. ve IV. Muḥ.(no. 18). Tabîlerî: Tlemsen 1462, Fâs 1472. Bu IV. Muḥ., dedesinin yerine tahta geçmişse de 14 ay sn. öldüğü için yerine kardeşi 'Us̱m. (no. 19) tahta çıktı. Bu Mewlây 'Us̱mân, 53 yılla, târîhin uzun saltanatlarından birini sürdü. Tâbîleri: Tlemsen 1462, Fâs 1472. Osmanoğulları'ndan II. Murâd, Fâtih ve II. Bâyezîd ile çağdaştır. Bunun oğulları: İbr. (oğlu 'Abdü'l-Mü'min no. 21), 'Um. ve el-Mes'ûd. Velîahd Mes'ûd'un oğulları: el-Ḥas. ve dedesinin yerine tahta geçen III. Yaḥ.(no. 20, katl) (oğlu: Zekeriyyâ, no.22, genç öldü). el-Ḥas.İbni'l Mes'ûd'un oğlu: V.Muḥ.(no.23).– V. Muḥ.'in 44 oğlu, ağabeyleri olan el-Ḥas. (no. 24) tarafından öldürtüldü. Oruç Reîs'in Kuzey Afrika'ya ilk hükümrân Türk olarak ayak basıp işbirliği yaptığı V. Muḥ.'dir. Dîğer oğulları: el-Ḥas.(no. 24), 'Abd. ve Reşîd. Bu Reşîd, 27.12.1533'te İstanbul'a gelip yerleşmiştir.

el-Ḥasen(no. 24), oğlu tarafından tahttan indirilip gözlerine mil çekildikten 8 yıl sn. Kayrewân'da 1550'de öldü. Oğulları: Sulṭân Mewlây II. Aḥ.(no. 25), Sulṭân Mewlây VI. Muḥ.(no. 26), Ḥamîd ve Ḥammûde (oğlu Aḥ.).– III. Aḥ., babası el-Ḥas.'in 2. saltanatında olduğu gibi İspanya'ya tâbî olarak saltanat sürdü. Şöyle: Bu devirde Tûnus'un

üçte ikisinden fazlası Osmanlı'nın elinde olup, Hafsîler ancak Kuzey Tûnus'u, Tûnus şehri ile çevresini ellerinde bulunduruyorlardı. 1510'da Becâye ve Trablusgarb, İspanyollar'ca işgal edildi. Babasının hal'edip tahta çıkan velîahd III. Ahmed'in elinde Tûnus şehri kalmıştı. 1554'te Turgut Paşa, Mehdiyye'yi İspanyollar'dan geri aldı, 12.1556'da Gafsa'yı ve 12.1557'de Kayrewân'ı kesin şekilde fethetti. Barbaros Hayreddin Paşa, 22.8.1534'te Tûnus şehrini de alıp Hafsî saltanatına son verdi. Ancak Tûnus şehrinde ilk Osmanlı idâresi 11 ay devâm edebildi. Bizzât Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint gelip Tûnus şehrini Türkler'den aldı ve kendi himâyesinde olmak üzere Mewlây Hasen'i ikinci def'a tahta çıkardı. 21.7.1535-13.9.1574 arasında 39, 1, 23 müddetle İspanya, Kuzey Tûnus'taki Hafsîler'in metbûu oldu ve Tûnus şehrinde İspanyol garnizonu bulundu. Hattâ 1569-1573 = 4 arası doğrudan doğruya İspanyol işgalidir ve bu müddet içinde Hafsîler'den kimse tahtta yoktur. Mewlây Ah.'in ölümünden sonra 4 yıl Kuzey Tûnus'u doğrudan doğruya idâre eden İspanyollar tahta sonra Ah.'in kardeşi VI. Muh.'i çıkardılar. Ancak bunun İspanya himâyesinde saltanatı bir yıl kadar sürdü. Kılıç-Ali Paşa, 13.9.1574'te Tûnus şehrini fethetti. İspanyollar'ı imhâ etti. VI. Muh.'i İstanbul'a götürdü. Son Hafsî sultânı İstanbul'da, İspanyollar'la Müslümanlar aleyhine işbirliği yaptığı için îdâm edildi. Tûnus'ta Osmanlı beylerbeyliği kuruldu ki, Cezâyir ve Trablus'tan sonra Kuzey Afrika'daki 3. Osmanlı eyâletidir (Mısır'ı Kuzey Afrika tâbîrinin dışında tutuyoruz).

Osmanlı Eyâleti Olarak Tûnus(1574-1881)

Osmanlı devrinde Tûnus eyâletinin yönetimi ve vâlîleri, II. cildimizde verilecektir. Tûnus vâlîliğinde irsî olarak kalan ve Fransız yönetiminde de devâm eden Hüseynî hânedânının (Türk asıllı) şeceresi de aynı cildde görülecektir.

Fransa, asker sevk ederek Tûnus'u işgal etti. 12 mayıs 1881 Bardo muâhedesi ile Tûnus'ta Fransız rejimi başladı. Türkiye bu işgali kabûl etmedi ve ancak 42 yıl sonra Lozan muâhedesi ile Tûnus'un Fransa'ya âit olduğunu tasdîk etti. Fransızlar, Hüseynî hânedânından "Tûnus beyi" denen ve pâdişâhın verdiği vezîr rütbesini taşıdıkları için "paşa" diye anılan ırsî Tûnus vâlîlerinin ülkenin hükümrân prensleri olduğunu kabûl etti. Fakat ülkeyi gerçekte Fransızlar yönetti. Fransız işgali sırasında Tûnus beyi olan Mehmed Sâdık Paşa'yı (1859-1882), kardeşi III. 'Alî Müddet Paşa (1882-1902), bunun oğlu Mehmed Hâdî Bey (1902-1906), Sâdık Paşa'nın yeğeni (II. Mehmed Paşa'nın oğlu) Mehmed Nâsır Bey (1906-1922), bunun amcası Mehmed Me'mûn Bey'in (II. Hüseyn Paşa'nın oğlu) oğlu Mehmed Me'mûn Habîb Bey (1922-1929), Hâdî Bey'in kardeşi II. Ahmed Bey (1929-1942), Nâsır Bey'in oğlu Mehmed Munsıf Bey (1942-1943), Habîb Bey'in oğlu Mehmed Emîn Bey (1943-1957) tâkıyb etti. Ülke istiklâle kavuşunca cumhûriyet îlân edildi ve 76 yaşındaki Mehmed Emîn Bey tahtından indirdi. Tûnus'ta Fransız ve cumhûriyet rejimlerini görmeden önce, Cerbe adası hakkında bir kaç söz söylemek îcâb eder.

Cerbe'de Benû-Zekeriyyâ

Cerbe adası, Tûnus'un güneyinde, Tûnus'la Libya arasında, Gabes Körfezi'nde, Tûnus kıyısına çok yakın, 540 km² büyüklüğünde, çok yoğun nüfuslu (bugün yüz binin üzerinde) bir adadır. Akdeniz hâkimiyetinde stratejik ehemmiyeti büyük olmuştur. Tûnus toprağı ile irtibâtı vardır. Adanın merkezi Hûmt-Sûq'tur. Adada uzun zaman dillerini muhâfaza eden Berberîler, Arablar, Mûsevîler, Türkler'in bugün Arab'laşmış torunları yaşar. Halkın üçte ikisi Hâricî/İbâdî mezhebindedir. Sünnî-Hanefî olan herkesin Türk asıllı âilelerden indiği anlaşılır. Oruç Reîs, önce buraya gelerek Kuzey Afrika fethinin başlangıç üssünü kurmuştur. Kuzey Afrika'nın Osmanlılar'ca fethinden sonra Turgut Reis(Paşa), çok uzun müddet burasını üss olarak kullanarak Akdeniz'deki Hıristiyan gemilerini vurmuştur. 1560'ta Kapdân-ı Deryâ (Vezir Dâmâd) Piyâle Paşa, müttefik Hıristiyan donanmasını burada imhâ etmiştir ki, Türkler'in târihleri boyunca Preveze'den sonra kazandıkları en büyük açık deniz muhârebesidir.

XVI. asrın ilk yıllarında Türkler adayı ele geçirdikleri zaman, adada mahallî idâreye ibâdî mezhebinden Arab şeyhlerinin hâkim olduklarını, Hafsîler'in bu şeyhler vâsıtasıyle bu sancağı yönettiklerini gördüler. Benû-Zekeriyyâ âilesinden gelen bu prensleri, Türk amiraller de mahallî halkın yönetimi için işbaşında bıraktılar. Hafsî tâbiiyyetinden Osmanlı tâbiiyyetine geçen Ebû-Yahyâ Zekeriyyâ'yı oğlu Yahyâ ve onun oğulları Sa'îd, Ahmed, Sâlih tâkıyb etti. 1560'ta Sâlih b.Yahyâ b.Zekeriyyâ'yı Piyâle Paşa, İspanyollar'la işbirliği yaptığı için görevinden aldı ve en az 60 yıl süren âilenin adadaki hâkimiyeti sona erdi. Maamâfih Türkler'in yalnız Benû-Zekeriyyâ'dan değil, Semuneni ve Celûdiyyîn âilelerinden de şeyh tâyîn ettikleri görülür. Meselâ Turgut Reîs, Mûsâ b.Celûd'u şeyh yapmıştı. Celûdîler, Tûnus vâlîleri adına Cerbe halkını XVIII. asrın başlarına kadar idâre ettiler.

Cerbe adasının karşısında, batıda, Tûnus'un Kaabis(Fr.Gabès) limanı vardır. Kaabis'de 1282-1394 arasında 112 yıl Mekkîler hâkim oldu (Benû Mekkî). 'Abdü'l-Melik b.Mekkî ve kardeşi Ah., Luwâta Berberîleri'nden olup, Cerbe'yi de ele geçirdiler, hattâ hükümleri Trablus'a uzandı. Hafsîler'e tâbî idiler. Mekkîler'in sonuncuları Ebû-Bekr(1318-1346) ve Ebü'l-'Abbâs(1371-1394)'dır. 'Abdü'l-Wehhâb b.Fülân b.'Abdi'l-Melik b.Mekkî'nin 2.1380'den katledildiği 1390'a kadar, mülkün bir kısmına hâkim oldu ve amcası Yahyâ b.'Abdi'l-Melik b.Mekkî'ce öldürüldü. Kaabis, Hafsîler'ce ilhâk edildi.

Fransa İdâresinde Tûnus(1881-1956)

Tûnus'ta Fransız "himâye = protectorat", gerçekte sömürge idâresi, 12 mayıs 1881'den 20 mart 1956'ya kadar 74 yıl, 10 ay, 9 gün devâm etti. Bu müddet, Fransa'nın Cezâyir'deki hâkimiyetinden kısa, Fâs'taki hâkimiyetinden uzundur. "Yüksek komiser" denen Fransız umûmî vâlîlerinin listesi, FRANSA kısmındadır. Fransız işgalinde (1881), Tûnus nüfûsu 2.100.000 olup bunun 45.000'i Yahûdî, 26.000'i Avrupalı, Tûnus şehrinin nüfûsu 125.000 idi. 1926 sayımına göre nüfus 2.160.000 olup bunun

54.000'i Mûsevî, 173.000'i Avrupalı Hristiyan (71.000 Fransız, 81.000 İtalyan, 8.000 Maltız) idi. Tûnus şehrinin nüfûsu 186.000, ikinci şehir durumundaki Safaskus'unki ancak 28.000 idi. 45 yıllık Fransız idâresi netîcesinde ortaya çıkan bu tablo, menfî idi.

Fransız idâresinin sonunda Tûnus'un nüfûsu 1956'da 3.780.000 tahmîn ediliyordu (180.000 Fransız, 67.000 İtalyan, 7.000 Maltız, 6.000 başka Hıristiyan, 58.000 Yahûdî, gerisi Arab). Tûnus şehrinin nüfûsu 680.000'e çıkmıştı; üçte bir gayrı müslimdi. Yüz binin üzerinde başka büyük şehir yoktu.

20 mart 1956'da Fransa'dan ayrılarak tamâmen müstakil devlet olan Tûnus'ta 25 hazîran 1957'de de monarşi kaldırılarak cumhûriyet îlân edildi. O târihten bu yana Habîb Burgiba (el-Habîb Ebî-Rukaybe) (Manastır 1903) cumhur başkanıdır. 7.11.1987'de, son başbakanı emekli general Zeynü'l-Âbidîn Ben 'Alî (doğ. 1936) tar. makamından alındı. Ben 'Alî, cumhûr başkanı oldu.

Bugünkü İslâm Devletleri:
2- TÛNUS

Tûnus, 164.150 km^2 büyüklüğünde, 6.670.000 nüfuslu (1981 tahmîni) bir Müslüman devletidir (1966 sayımı: 4.458.000, 1975 tahmîni: 5.770.000). Km^2'ye 41 kişi düşer. 13 il hâlinde yönetilir. Büyük şehirler (1981 t.): Tûnus 1.130.000, Safaskus 570.000, Sûs 305.000, Kaabız 102.000. Silâhlı kuvvetleri 31.100 kişidir (1979). (savunma büdcesi 114 milyon dolar). Per capita millî gelir 1981 tahmîni 1.300 dolar civârındadır (1974'te 626, 1975'te 811, 1976'da 800 dolar). Buna göre 1981 millî hâsılası 8.671 milyon dolar eder.

Nüfûsun % 99'dan fazlası Müslüman'dır. 20.000 kadar Katolik Avrupalı vardır. Protestan ve Mûsevî çok azalmıştır. Müslümanlar'ın 30.000 kadarı (Cerbe adasında) Hâricî/İbâdî, gerisi Sünnî'dir. Sünnîler Mâlikî olmakla berâber Hanefîler de mühim yekûn tutar. Arab âleminde Hanefî mezhebi, onda dokuz nisbetinde, şahsın âilesinin aslen Türk olduğunu gösterir. Libya'daki on binlerce Hanefî gibi Tunus'taki çok daha büyük sayıdaki Hanefî de, kuloğulları'nın çocuklarıdır. Türk babadan, yerli Arab veyâ Berberî anneden doğan çocuklara kuloğlu denmektedir ki bugün bunların hepsi Türkçe'yi unutmuşlardır. Tûnus'ta bir kaç bin Türk vardır. 45.000 kadar nüfûsun hâlâ Berberîce konuştuğu sanılmaktadır. Tûnus'da yolda 5,4 milyon ton kadar petrol çıkarılmaktadır (1979).

VI
CEZÂYİR

Türkler'e Kadar Cezâyir

Cezâyir, eskiden "Magribü'l-Ewsaṭ = Orta Magrib" denen ülkedir. Kuzey Afrika'da Fâs ile Tûnus arasındadır. Akdeniz üzerinde uzun bir sâhili vardır. Asıl Cezâyir'e Büyük Sahrâ'nın çok büyük bir parçası güneyden eklenir ve bu sûretle sınırlar Orta Afrika'ya dayanır. Ancak asıl Cezâyir, Sahrâ Atlasları'nın kuzeyinde, bu sıradağlar ile Akdeniz arasında kalan ülkedir. Batı Cezâyir, Orta Cezâyir, Doğu Cezâyir diye üç ayrılır. Batı Cezâyir'in büyük merkezleri Tlemsen ve Wahrân, Orta Cezâyir'in Cezâyir şehri, Doğu Cezâyir'inkiler de Becâye ve Kosantîne'dir. Batı Cezâyir, Fâs ile, Doğu Cezâyir ise Tûnus'la komşudur.

VII. asırda Cezâyir de bütün Kuzey Afrika gibi Müslüman Arablar'ca fethedildi ve Berberî ahâlî hem İslâm'laştı, hem Arab'laştı. Hemen IX. asırda berâber Kuzey Afrika'da Hılâfet'ten müstakil veyâ Bağdâd Hılâfeti'ni ismen metbû tanıyan devletler teşekkül edince, Cezâyir'de, Fâs, ve Tûnus'ta görülen mühim devletler ortaya çıkamadı. Cezâyir, ya Fâs, ya Tûnus'a hâkim, yâhut bütün Kuzey Afrika'ya hâkim Arab devletinin hükmünde kaldı. Yâhut bir kısmı Fâs'taki, dîğer kısmı Tûnus'taki devletin hükmüne girdi. Endelüs Emewîleri bile Cezâyir'in bâzı parçalarına hâkim oldular. Bunun sebebi, Kuzey Afrika'nın menşe'de Tûnus'tan yönetilmesi, fakat Fâs'ın, hem uzaklığı, hem İspanya ile münâsebetleri, hem Akdeniz'den fazla Atlantik'e dayanmasıdır. Cezâyir'in ortada olmaktan başka husûsıyeti yoktu. Denebilir ki Cezâyir büyük ehemmiyetini, XVI. asır başlarında Türk Osmanlı idâresi ile kazandı.

Ne İdrîsîler (Fâs), ne Aglebîler (Tûnus), Cezâyir'in tamâmına hâkim olamadılar. Fâṭımîler, Cezâyir'e hâkim oldularsa da, yerlerini Zîrîler'e bıraktılar. Sonra Zîrîler'in bir dalı olan Ḥammâdîler, Cezâyir'de ayrı devlet kurdular. Murâbıṭlar ve onların yerine geçen Muwaḥḥidler, yeniden bütün Kuzey Afrika'yı, bu arada Cezâyir'i hâkimiyetlerinde birleştirdiler. Muwaḥḥid imparatorluğu parçalanınca Cezâyir'in büyük kısmı -hemen aşağıda göreceğimiz- 'Abdü'l-Wâdîler'in eline geçti. Ancak Tûnus'taki Ḥafṣîler, ilk zamanlarında Cezâyir'in büyük kısmını ele geçirdikleri gibi, Doğu Cezâyir'i daha uzun müddet ellerinde tuttular. Dîğer taraftan Fâs'taki Merînîler ve onların halefleri olan Waṭṭâsîler ve Sâ'dî Şerîfleri, Batı Cezâyir'den mühim parçaları zaman zaman ellerinde tuttular.

'Abdü'l-Wâdîler(1236-1555)

'Abdü'l-Wâdîler veyâ Zeyânîler(Benû-'Abdi'l-Wâd, Benû-Zeyân) (bâzan Zeyyân ve Ziyân şekilleri de görülür, yanlışdır), Arab'laşmış Berberî, Sünnî-Mâlikî bir krallık hânedânıdır. Taht şehirleri, Batı Cezâyir'de Fas sınırına yakın büyük bir târîhî şehir olan Tlemsen'dir. İlk zamanlarda Batı ve Orta Cezâyir'in tamâma yakın bir kısmını hâkimiyetlerine almışlardı, Doğu Cezâyir ise Tûnus Ḥafṣîleri'nde idi. 1236-1555 arasında devâm eden hânedânın saltanatında 18 yıllık fâsılayı (2.5.1337-1348 = 11 + 1352-1359 = 7) çıkarmak lâzımdır. Bu yıllarda Fâs'taki Merînîler, ülkeyi idâre etmişlerdir. Hânedan son 33 yılını(12.1517-1550) Türkiye'ye, 5 yılını da (1550-1555) İspanya'ya tâbî olarak geçirmiştir. Bu da Ḥafṣîler gibi şan ve şerefle başlıyan, dejenere olmakla sona eren bir hânedandır.

Hânedâna adını veren Zeyân b.Fülân b.Wezân, Merînîler'in atası Merîn b.Vurtâcin de bu zâtın torunudur (İbnü Ḫaldûn, II, 240). Muwaḥḥidler'in Tlemsen (Batı Cezâyir) vâlîsi olan Arab'laşmış bir Berberî'dir. Hânedânın ve devletin kurucusu bunun oğlu Yagmurâsan'dır. Bunun oğullarından hânedânın 'Abdü'l-Wâdî denen başlangıçta kudretli dalı ile Zeyân denen daha sonra devâm eden dalları türemiştir. Bu hânedan hükümdarları ve saltanat müddetleri şöyledir:

1- Ebû-Yaḥ. Yagmurâsan(1236-3.1283 = 47)

2- Ebû-Sa'îd 'Uṣmân I(3.1283-6.6.1304 = 21, 3)

3- Ebû-Zeyân Muḥ. I(6.6.1304-15.4.1308 = 4, 10, 9)

4- Ebû-Ḥammû Mûsâ I(15.4.1308 - 22.7.1318 = 10, 3, 8)

5- Ebû-Tâşfîn 'Abdi'r-Raḥmân I(22.7.1318-2.5.1337 = 16, 9, 11)

6- Ebû-Sa'îd 'Uṣmân II(1348-1352 = 4)

7- Ebû-Ṣâbit(I)i'z-Za'îm(1348-1352 = 4, no. 6 ile müşterecken)

8- Ebû-Hammû Mûsâ II(9.2.1359-21.11.1389 = 30, 9, 10)
9- Ebû-Tâşfîn 'Abdi'r-Rahmân II(21.9.1389-29.5.1393 = 3, 6, 8)
10- Ebû-Sâbit II Yûsuf(29.5.1393-1393)
11- Ebü'l-Haccâc Yûsuf(II) (1393-1394 = 1)
12- Ebû-Zeyân Muh.II(1394-1398 = 4)
13- Ebû-Muh.'Abdillaah I(1398-1401 = 3)
14- Ebû-'Abd.I Muh. i'l-Wâsık(1401-1411 = 10)
15- 'Abdü'r-Rahmân III(1411 = 0, 3)
16- Sa'îd(1411-11.1412 = 1)
17- Ebû-Mâlik 'Abdi'l-Wâhid(11.1412-1423 = 11 + 1427-1429 = 2 = 13)
18- Ebû-'Abd.II Muh. (1423-1427 = 4 + 1429-1430 = 1 = 5)
19- Ebü'l-'Abb.Ahmedi'l-Mû'tasım(1430-1461 = 31)
20- Ebû-'Abd.III Muh.i'l-Mütewekkili'llaah(1461-1468 = 7)
21- Ebû-Tâşfîn III(1468)
22- Ebû-'Abd.IV Muh.i's-Sâbitû(1468-1504 = 36)
23- Ebû-'Abd.V Muh.i's-Sâbitî(1504-12.1517 = 13)
24- Ebû-Hammû Mûsâ III(12.1517-1527 = 10)
25- Ebû-Muh.'Abdillaah II(1527-4.1540 = 13)
26- Ebû-'Abd.VI Muh.(4-6.1560 = 0, 2)
27- Ebû-Zeyân III Ahmed(II) (6.1540-1550 = 10)
28- Hasen(1550-1555 = 5)

Yagmurâsan'ın(no.1) oğulları: Yah., Talha (oğlu Ebû-Hammû oğulları Hammû ve 'Um., bunun kızının ölm. 10.1412), 'Usm.I(no. 2) (hal'inden sn. ölm.14.4.1308), Ebû-Zekeriyyâ Yah.(1281'den ît. Mostaganem v.), Fâris (katl, oğlu Eynân oğlu Yûs. oğlu Ebû-'Abd. Muh. oğulları 'Abd. ve 'Abdü'r-Rah., ölm. 7.6.1438).– Yagmurâsan'ın oğullarından I. 'Usm. (no. 2), hânedânın "Benû-'Abdi'l-Wâd = 'Abdü'l-Wâdîler", kardeşi Yahyâ ise "Benû-Zeyân = Zeyânîler" denen dallarının atasıdırlar. Önce 'Abdü'l-Wâdîler'i görelim:

I. 'Usm.'ın oğulları: Sâ'îd, I. Ebû-Zeyân (no. 3) (oğlu Zeyân) ve I. Ebû-Hammû. Bu sonuncunun oğulları: Hammû ve I. 'Abdü'r-Rahmân (no. 5) (1293-2.5.1337 = 44, katl). Bu sûretle 'Abdü'l-Wâdî dalı 1236-1337 = 101 yıl devâm etmiştir. Bundan sonrası Zeyânî dalıdır:

Yahyâ b.Yagmurâsan'ın oğlu: Ebû-Zeyd 'Abdi'r-Rah. Bunun oğulları: Zeyd, Zekeriyyâ, Ebû-Yâ'kuub Yûs., Tâşfîn, 3 prens(2.5.1337'de öldürüldüler), II. 'Usm.(no. 6) ve I.Ebû-Sâbit(no. 7). Bu sonuncusu ağabeyi II. 'Usm. ile müşterek saltanat sürdü, hal'edildiler, 7 yıl sonra ağabeyi 1359 ocağında, Ebû-Sâbit ise 9.2.1359'da öldürüldüler. Ebû-Sâbit'in oğlu Sâbit, II. 'Usm.(müddeî 1352-1.1359 = 7)'ın oğulları: Sa'îd ve Ebû-Zeyân Muh.(Merînîler'in Tlemsen v.20.5.1360 - 1361), bunun oğlu Zeyân.

Ebû-Yâ'kuub Yûs.b.'Abdi'r-Rah. b. Yahyâ'nın oğulları: Yâ'kuub, Ebû-Hammû II (1323-1389=66) ve Muh.- II. Ebû-Hammû'nun oğulları: II. 'Abdü'r-Rahmân (no. 9) (4.1351-29.5.1393 =42, 1) (1. oğul), 3 prens(21.11.1389'da öldürüldüler, 2-4. oğullar), II. Ebû-Zeyân (no. 12) (5. oğul) (daha evvel Cezâyir şehri v., Merînîler'e tâbî olarak saltanat sürdü, öldürüldü, oğlu Zeyân), Sa'îd (no. 16), 'Abdü'l-Wâhid(no. 17) (ölm.26.7.1430), (Sa'îd 6., bu 7. oğullar), Ahmed(no. 19) (8. oğul) (oğlu el-'Abb.), 'Um. (kızı 'Aliyye, ölm. 9.1411), Tahedrît(ölm. 9.1410), Ebû-Zeyân (oğlu Zeyân), II. Ebû-Sâbit(no. 10) (oğlu Sâbit), Yûs. (no. 11) (oğlu el-Haccâc), I. 'Abd. (no. 13) (oğlu Muh.), I. Muh.(no. 14) (bunun oğulları 'Abd. ve III. 'Abdü'r-Rah., no. 15).– II. 'Abdü'r-Rah.'ın (no. 9) oğulları: Tâşfîn, Muh.(ölm.1.1473), II. Muh.(no. 18, oğlu 'Abd.), Yûs. Bu Yûs.'un oğlu Muh.(ölm. 1. 1473), II. Muh. (no. 18, oğlu 'Abd.), Yûs. Bu Yûs.'un oğlu Muh.'in oğlu: III. Muh.(no. 20) = Melûke b.'Usm.b.Meş'al (aş.bk.).– 'Abdü'l-Wâhid'in (no. 17) oğulları: Mâlik, 'Ametü'l-Haqq(kızı Rukayye, ölm. 30.6.1420), Ebû-'Aliyyi'l-Muntasır, ölm. 22.7.1425 (oğlu 'Alî).– II. Ebû-Hammû'nun kızı Fülâne, ölm. 6.4.1418.

III.Muh.'in(no. 20) oğulları: 'Abd., III. Ebû-Tâşfîn(no. 21) (oğlu Tâşfîn), Ebû-Hafs 'Um.(katl, oğlu Hafs), Sâlim(katl), III. Ebû-Hammû(oğlu Hammû), II. 'Abd.(no. 25, aş.bk.), IV. Muh. (no.22) (hal'inden 4 yıl sonra 13.3.1508'de katl).- IV. Muh'.in (no. 22) oğulları: V. Muh.(no. 23) (Oruç Reîs tarafından öldürtüldü) (oğulları: 'Abd., 1520'de ölen ez-Zühre ve 'Um., bunun kızı 1543'te öldü), 'Abd., el-Mes'ûd(1494'te öldü), Ebû-Zeyd 'Abdi'r-Rah.(1520'de öldü, oğlu Zeyd); IV.Muh.'in kızları: Â'işe (öldürüldü), 'Aliyye(12.1481'de öldü).

II. 'Abd.ın(no. 25) kızı: Â'işe(9.2.1544'te öldü); bu hükümdârın oğulları: VI. Muh. (no. 26) (1543'te katl, oğulları: 'Abd. ve 2 prens), III. Ebû-Zeyân (no. 27) (Osmanlılar'a tâbî, oğlu Zeyân) ve Hasen (no. 28).– Bu sonuncu hükümdar Hasen, İspanya'ya tâbî olarak saltanat sürdü. 1555'te Cezâyir beylerbeyisi Sâlih Paşa, Tlemsen'i nihâî olarak alarak Türkiye'ye kattı. Hasan, Wahrân'da İspanyollar'a sığınıp ertesi yıl 1556'da orda öldü. Oğlu Mewlây Carlos, 1556'da tanassur etti.

Müznîler(1275-1541)

Benî-Müznî(Zambauer: Benû-Müzânî), 1275?-1541 = 266? müddetle Cezâyir'in Mzâb mıntasında, Biskre merkez olmak üzere prenslik kurmuş bir âiledir. Burası, Sahrâ

Atlasları'nın güney eteklerinde bir bölgedir ve güneyde Büyük Sahrâ başlar. Arab'laşmış Berberî olan hânedan, burada Ḥafṣîler'e tâbî olarak emâret kurdu. Şeyhler veyâ emîrler şunlardır: el-Faẕl b.Müznî (1275?-1284 = 9?, katl), oğlu Manṣûr (1284-1325 = 41), bunun oğulları 'Abdü'l-Wâḥid(1325-) ve Yûsuf, sonra Aḥ.bYûs. ve bunun nesli. 1541'e kadar Biskre kasaba ve vâhasını elinde tutan âilenin hâkimiyetine, metbûları olan Cezâyir beylerbeyisi Barboros-zâde Büyük Ḥasan Paşa tarafından son verildi. Âilenin Sünnî-Mâlikî olması muhtemeldir. Fakat Mzâb bölgesinde o devirde yaygın olan H̲âricî-İb̲âdî mezhebi de olabilir.

Cezâyir'de Osmanlı Hâkimiyeti(1517-1830)

Oruç Reis(Bey) ile kardeşi Hızır Reîs'in (Barbaros Hayreddin Paşa) Cezâyir'i fethi, târîhin mühim hâdiselerinden biridir. Türkler, târih boyunca adım atmadıkları nâdir Eski Dünyâ ülkelerinden biri olan Kuzey Afrika'da ilk def'a hâkimiyet kuruyorlardı. Osmanlı cihan devletinin sınırları Hind Okyanusu'ndan sonra Atlas Okyanusu'na da erişiyordu. Akdeniz'in dörtte üç sâhilleri Osmanlı'nın oluyordu. Daha da mühim olarak Kuzey Afrika, Müslüman İspanya-Portekiz ve Latin Amerika gibi bir Katolik İspanyol ülkesi olmaktan kurtuluyordu. Zîrâ İspanya'da Müslümanlar'ın hâkimiyetine tamâmen son verdikten (1492) sonra İspanyollar, Kuzey Afrika'ya seferler açmışlar, Becâye, Wahrân gibi bir çok üs ele geçirmişlerdi. Kuzey Afrika'da ise Tûnus'ta Ḥafṣîler'in, Batı Cezâyir'de Zeyânîler'in eski kudretlerini tamâmen kaybetmiş, bir kaç yüz kişilik Türk birliklerine mağlûb olan ordulara sâhib devletleri, İspanyollar'a, XVI. asrın en kudretli Hristiyan devletine karşı koyamıyorlardı. Cezâyir'in büyük kısmında bir devlet bile yoktu. Her belde, her aşîret, bir şeyh tarafından yönetiliyordu. Fâs'ta kudretli bir hânedan var idiyse de, o da eski gücünü muhâfaza etmiyordu ve İspanyol-Portekiz istîlâsına başarıyle karşı koyması bahis mevzuu değildi.

Bu şekilde 1517'de Osmanlı Cezâyir eyâleti kuruldu. 1830'a kadar devâm etti. Beylerbeyi listesi ve Türk devrine âit başka bilgiler, II. cilddedir. 1830'da Cezâyir limanına asker çıkartarak şiddetli muhârebelerden sonra işgal eden Fransızlar, bütün ülkeyi fethetmek için uzun yıllar harcadılar. Eyâletin Kosantîne sancağı, daha yıllarca kendini savundu. Fakat Kostantîne de düşünce Türkler, mukaavemeti bırakıp Anadolu'ya geldikleri yerlere çekildiler. Yerli anneden doğmuş yüz binlerce kuloğlu ise, Arab'laşmayı göze alarak ülkede kaldı. 5 temmuz 1830'da Cezâyir şehirinin düşmesiyle başlıyan Fransızlar'ın Cezâyir'i işgaline karşı bundan böyle Cezâyirli Arablar savaştılar. En büyük mukaavemet, Emîr 'Abdü'l-Kaadir'den geldi ve 10 yıldan fazla Fransızlar'ı çok kanlı muhârebeler vermiye zorladı. Ancak 'Abdülkaadir'in teslim olmasından sonra da yerli mukaavemet uzun yıllar sürdü. Büyük Sahrâ kısmını da içine alan Cezâyir'e Fransızlar ancak XIX. asrın son yıllarında hâkim olabildiler.

Emîr 'Abdü'l-Kaadir(1832-1843)

'Abdü'l-Kaadir b.Muhyi'd-Dîn b.Must.b.Muh.b.el-Muhtâr, şerîf olduğunu iddia eden bir âiledendir (Ma'asker, 6.9.1808-Şâm, 26.5.1883 = 75). Şâir ve müelliftir. XIX. asrın büyük İslâm kahraman ve mücâhidlerinden biri sayılmaktadır. Fransızlar tarafından fevkalâde saygı görmüştür. Bu zât, Muh.Sa'îd, Must., Hüs. ve el-Mürtezâ adlı kardeşleriyle berâber Cezâyir'deki aşîretleri toplıyarak ülkenin mühim bir kısmında geçici bir devlet kurmuş, devamlı savaşmış, fakat Fransız Krallığı'nın korkunç malzeme gücüyle başa çıkamamıştır. Kurduğu devletin merkezi Ma'asker (Maskara)'dir ki, Cezâyir'in batısıda, Wahrân yakınlarındadır. Sünnî Mâlikî olan 'Abdü'l-Kaadir 10 yıldan fazla hükümrân olmuştur (21.10.1832-16.5.1843 = 10, 6, 26). 21 ekim 1832'de "sultân" unvânını almışsa da, bu unvan, Cezâyir'in kendisine bağlı kesimi dışında tanınmamıştır. Fransızlar'a esir düştükten sonra (23.12.1847), Fransa'da misâfir edilmiş, 16.10.1852'de serbest bırakılmış, 1853'te Bursa'ya, 1855'te Şâm'a giderek hayâtının son 30 yılını Türkiye'de geçirmiştir. 10 oğlu, 6 kızı oldu. Oğullarından ilki, Mehmed Paşa, 2. si Osmanlı ferîkı(korgen.) Muhiddîn Paşa (1840-1917 = 77, senatör: 1909), 'Alî Paşa ve 'Ömer Paşa'dır (7. oğul, Şam 1865-1917 = 52, Â'liyye'de îdâm). Muhyiddîn Paşa'nın oğlu, 1930'larda Şâm'da ölen ve 1916-18'de İttihadçılar tarafından Bursa'da sürgün tutulan Sa'îd Bey'dir. Muhyiddîn Paşa'nın dâmâdı Hüseyn Bey'dir (İstanbul'da bir Şâzelî Şeyhinin oğlu). 6. oğul mîrmîrân 'Alî Paşa ise Osmanlı meclis-i meb'ûsânında birinci reîs vekîli idi (Emîr Alî Paşa, Şâm, 1860-Bursa, 1917 = 57, Şâm milletvekili). 'Alî Paşa'nın oğlu 'Abdülkaadir Bey, Şâm 1888 doğumlu ve Mülkiye 1910 me'zûnudur. Bu Emîr 'Abdülkaadir (b.'Alî Paşa b.Emîr 'Abdülkaadir) 6.11.1919'da Şâm'da İngilizler'in ve Faysal b.Hüseyn'in emriyle katledildi, zîrâ Suriye'de İngiltere'nin değil Fransa'nın hâkimiyetini istiyordu ve 1916'da yüzbaşı rütbesiyle Fransız hizmetine girmişti. Büyük mücâhid Emîr 'Abdülkaadir'in dîğer bir oğlu 'Abdülmelik, 1900'lerde Rîf'te Fransızlar'a karşı savaşın lideri idi: 8. oğul (Şâm 1870-Fâs 1924=54), Türk yarbayı ve II. 'Abdülhamîd'in yâveri, 1915'de Osmanlı hükûmeti tarafından Fâs'a sokuldu, 1924'e kadar orada kalıp Fransızlar'la savaşıp şehîd oldu. Emîr 'Abdülkaadir'in bir torunu da Emîr Hâlid'dir.

Fransız İdâresi (1830-1962)

Fransız idâresi -Cezâyir şehrinin işgali gününden başlamak üzere-131 yıl, 10 ay, 29 gün sürdü. Fransız umûmî vâlîleri ve bu devirde Cezâyir üzerinde statistik bilgi için ilgili cildde FRANSA'ya bk. Fransa, çok kanlı ve başarılı bir millî savaş veren

Cezâyirliler'e karşı ülkeyi, zorlukla terketti. Ülkeye yerleşmiş bir milyonun üzerinde Fransız, Cezâyir'i terketti. Fransız idâresinin sonunda Cezâyir'in nüfûsu 11 milyondu.

Bugünki İslâm Devletleri:

3- CEZÂYİR

Cezâyir, 2.381.745 km2 büyüklüğünde, 20.500.000 nüfuslu (1981 tahmîni) bir Müslüman devletidir (1966 sayımı: 12.102.000), km^2'ye 9 kişi düşer. Asıl Cezâyir 209.636 km2 ve 18,5 milyon nüfuslu olmakla km2'ye 88 kişidir. Gerisi, güneydeki büyük çöl ve üzerindeki vâhalardır. Asıl Cezâyir üçe ayrılır: Orta Cezâyir (Cezâyir) 54.701 km2, Batı Cezâyîr(Wahrân) 67.353 km2, Doğu Cezâyir (Konsantîne) 87.581 km2. Şehirler(1981 tahmîni): Cezâyir 1.880.000, Wahrân 650.000, Kosantîne 510.000, Unnâbe 337.000, Sîdî-b'el-'Abbâs 210.000, Setîf 197.000, Büleyde 186.000, Skikda(eski Philippeville) 176.000, Tlemsen 166.000, Mostaganem 138.000, Becâye 126.000, Maskara 118.000. 1980'de silâhlı kuvvetler toplamı 111.000 kişi idi (savunma büdcesi 705 milyon dolar). Per capita geliri: 345(1970), 520(1974), 704(1975), 1.620(1981 tahmîni). Buna göre 1981 tahmîni gayrı sâfî hâsıla 33,2 milyar dolar olur. Cezâyir bu geliri petrolle elde eder: 1950'de 0,1 milyon ton olan petrol 1960'ta, 8,6, 1970'te 47,3, 1975'te 88, 1976'da 101,4 milyon tona yükselmiştir (1979: 60,5 milyon ton). Cezâyir, 15 il hâlinde idâre edilir.

Halkın terkîbi hakkında statistik bilgi yoktur. 200.000 Yahûdî ve 200.000 Katolik olduğu tahmîn edilir. Herhalde nüfûsun % 98'i Müslüman'dır. Mzâb bölgesinde 90.000 kadar Müslüman Hâricî-İbâdî'dir. Geri kalan bütün Müslümanlar Sünnî ve bunların çoğunluğu Mâlikî, daha azı Hanefî'dir. Hanefîler, Türk neslinden gelenlerdir. Türk neslinden gelenlerin sayısı bir kaç milyondan az değildir. Halkın 5 milyon kadarının hâlâ Berberîce'yi unutmadığı tahmîn ediliyor. Geri kalanı Arabca konuşmakta olan Arablar, veyâ Arab'laşmış Berberî ve Türkler'dir. Tlemsen'de mühim bir nüfus, hâlâ Türkçe'yi unutmamıştır.

Cezâyir Cumhûriyeti, 3 hazîran 1962'de müstakil devletler arasına girdi. Cumhur başkanları: 1- Ferhâd 'Abbâs: 3.6.1962-15.9.1963(doğ. Tâhir, 1899), 2- Ah. Bin Bella (doğ.Marniye/Wahrân, 1916): 15. 9.1963-19.6.1965, 3-Huari Bumedyen (Hewwârî Ebî-Medyen) (doğ.Gelma, 1925): 19.6.1965-, 4- Bencedîd Şâdî b.'Abdi'l-'Azîz: 9.2.1979.

VII

F Â S

Merînîler'e Kadar Fâs

"Magribü'l-Akşâ" (Uzak Magrib) denen Fâs, Afrika kıt'asının en kuzeybatısındaki ülkedir. Batısında uzanan Atlas Okyanusu sâhilleri, kuzeyinde uzanan Akdeniz sâhillerinden çok daha uzundur. En kuzey kısmına "Rîf" denir. Cebelitârık Boğazı ile Avrupa'dan (İspanya) ayrılır. Bu boğaz, Akdeniz'le Atlantik'i birleştirir. Ülkeye yakın asırlarda Arablar ve Batılılar "Merrâkeş (Maroc)" dedikleri hâlde, Osmanlı-Türk literatüründe "Fâs" denmiştir. Her ikisi de ülkenin iki mühim târîhî şehrinin adından gelir (nitekim Cezâyir ve Tûnus da aynı adlı şehirlerin adını taşırlar). Gerek Afrika kıt'asındaki uç durumundan, gerek iki denize sırt vermesinden, gerekse İspanya ile 20 kilometrelik bir suyolu ile ayrılmasından yâni Avrupa'ya komşu olmasından dolayı ülke, mahfuz durumdadır ve bu durumu dolayısıyla husûsiyet kazanmıştır. Böylesine bir durum, Mısır'ın istisnâî vaziyeti hâriç, hiç bir Afrika ülkesinde yoktur denebilir. Onun için Fâs'ta köklü, büyük devletler kurulmuştur. Fâs'ta kurulan devletlerin ehemmiyeti, Mısır hâriç, Afrika kıt'asının hiç bir ülkesinde görülmez. Bu pozisyonu dolayısıyle

1086'dan îtibâren iki asır kadar İspanya-Portekiz'in Müslüman kısmına da hükmetmiştir. İspanya ile Portekiz XVI. asırda çok güçlenince bu def'a karşı taarruza geçmiş, Fâs'ı elde etmek istemiş, fakat Osmanlı kudreti karşısında kırılmışlar, Kuzey Afrika'yı Endelüs ve Latin Amerika hâline getirememişlerdir.

Fâs, Hılâfet'in bir parçası olarak durumunu bir buçuk asır bile devâm ettirememiştir. Daha 800 yılında İdrîsî Şerîfleri ülkede, zâhiren 'Abbâsîler'e tâbî olarak, kudretli bir devlet kurmuşlardır. İdrîsî saltanatı dağılınca Endelüs Emewîleri ülkeye müdâhale etmişlerdir. 959'da Tûnus'tan gelen Şîî Fâtımîler, Fâs'ı almışlarsa da, geçici olmuştur. Fâs, Emewîler'le Fâtımîler'in çekiştiği bir ülke hâline gelmiştir. Ancak Fâtımîler'in Mısır'a çekilmeleri, ardından Endelüs Emewî devletinin parçalanması ile ülkede otorite boşluğu olmuştur. Ancak Murâbıt imparatorluğu, Fâs'ı anavatan ittihâz ederek tekrar birliği kurmuş, onu Muwahhidler tâkıyb etmişlerdir. Muwahhidler zayıflayınca ülkeyi Merînîler'le çekişmiye başlamışlardır. Denebilir ki Fâs'ta millî devletin kurucusu Merînîler'dir. Zîrâ Muwahhidler olsun, Murâbıtlar olsun, Fâs'tan hareket etmekle berâber, çok geniş imparatorlukları temsîl ediyorlardı. Merînîler de önce Cezâyir ve Endelüs gibi ülkelerde aynı politikayı tâkıyb etmek istemişler, fakat güçleri yetmemiş, Fâs ile yetinmek zorunda kalmışlardır.

M e r î n î l e r (1197 - 1550)

Merînîler (Benû-Merîn), Berberîler'in Zenâte boyundan Arab'laşmış, Sünnî-Mâlikî bir imparatorluk hânedânıdır. Taht şehirleri -İdrîsîler gibi- Fâs şehridir. Fâs ve Cezâyir'i içine alan, Endelüs'te de üsleri olan devlet, 29 yıl da Endelüs (Garnata) Nasrîleri'nin (1273-1302) metbûu olmuştur. "Wattâsî" denen dalıyla berâber 1197-1550 arasında 353 yıl iktidarda kalmış, fakat son zamanlarında Sâ'dî Şerîfleri hânedânı ile iktidar mücâdelesi içinde yaşamıştır. Merînî sultanları ve saltanat müddetleri:

1- Ebû-Muh. 'Abdi'l-Haqq (1197-1217=20)
2- Ebû-Sa'îd 'Usmân I (1217-1240=23)
3- Ebû-Mâ'rûf Muhammed I (1240-10.11.1244=4)
4- Ebû-Yah. Ebî-Bekr (10.11.1244-30.7.1258=12, 8, 20)
5- Ebû-Yûs.Yâ'kuubi'l-Mansûr-b'İllaah (30.7.1258-19.3.1286=27, 7, 20)
6- Ebî-Yâ'kuub 'Abd.Yûsuf Nâsır-li-dîn'İllaah (19.3.1286-10.5.1307=21, 1, 22)
7- Ebû-Sâbit Â'mir ('Umer) (10.5.1307-23.7.1308=1, 2, 14)
8- Ebü'r-Rebî' Süleymân (23.7.1308-1310=2)
9- 'Abdü'l-Haqq II (1310)
10- Ebû-Sa'îd 'Usmân II (1310-10.1331=21)
11- Ebü'l-Has. 'Alî (10.1331-9.1348=16, 11)
12- Ebû-'İnân Fârisi'l-Mütewekkil (9.1348-31.11.1358 = 10, 2) (*)
13- Muh.ü's-Sa'îd (31.11.1358-8.1359=0, 9)

14- Ebû-Sâlim İbrâhîm (8.1359-30.9.1361 = 2, 1)
15- Ebû-'Um.Tûfîn (30.9.1361-11.1361 = 0, 2)
16- 'Abdü'l-Ḥalîm (11.1361-20.12.1361 = 0, 1)
17- Ebû-Zeyân Muḥammed II el-Mütewekkili'llaah (20.12.1361-30.8.1366 = 4, 8, 11)
18- Ebû-Fâris 'Abdi'l-'Azîz (30.8.1366 - 21.10.1372= 6,1,22)
19- Ebû-Zeyân Muḥammed (III)i's-Saîd (21.10.1372-17.6.1374=1, 7, 27)
20- Ebü'l-'Abb. Aḥmedi'l-Müstanṣır-b'İllaah (17.6.1374-14.5.1384=9, 10, 27 + 19.9.1387-11.1393=6, 2 = 16, 0, 27)
21- 'Abdü'r-Raḥmân (17.6.1374-11.9.1382 = 8, 2, 24, Merrâkeş'de)
22- Mûsâ (14.5.1384-28.9.1386 = 2, 4, 15)
23- Ebû-Zeyân Muḥammed (IV)i'l-Muntaṣır-b'İllaah (28.9.1386-9.11.1386 = 0, 1, 11)
24- Ebû-Zeyân Muḥammed (V)i'l-Wâs̱ık-b'İllaah (9.11.1386-19.9.1387=0,10,10)
25- Ebû-Fârisi'l-Mütewekkili'llaah (11.1393-1408=15)
26- Ebû-Sa'îd 'Usmân III (1408-1416 = 8)
27- Sa'îd (1416-1420=4)
28- Yâ'kuub (1416-1424 = 8) (**)
29- Ebû-Muḥ. 'Abdi'l-Ḥaqq III (1428-1465a = 37)
30- eş-Şerîf (1470b)

Waṭṭâsîler (***)
31- Muḥammed (VI)i'-Burtugalî (1470b-1525 = 55)
32- Aḥmed (II) (1525-1550 = 25)
33- Muḥammed (VII) (1550)

İlk sultân olan 'Abdü'l-Ḥaqq (no.1), 1197'de ölen Ebû-H̱âlid Maḥyi'l-Merînî'nin oğludur, bunun babasının veyâ bir ceddinin adı Merîn'dir. 'Abdü'l-Hakk'ın kardeşi H̱âlid'dir. Oğulları şunlardır (dîğer kaynaklarda bulunmıyan epigrafik bilgi: H.Basset ve E.Lévi-Provençal, *Chella, Une Nécropole Mérinide, Hespéris,* I, Paris, 1923):

Muḥ.'den sn. büyük oğlu İdrîs (1197-1217=20'de velîahd iken 1217'de öldürüldü), I. 'Us̱m.(no.2) (oğlu Sa'îd) (katl), I. Muḥ. (no.3) (katl) (oğulları Mâ'rûf ve 'Us̱m. ve bu sonuncunun oğlu II. 'Abdü'l-Ḥaqq, no.9), Ebû-Bekr (no.4) (oğlu Yaḥ.), Yâ'kuub (no.5).

(*) 12a-Ebû-Zeyân Muḥ.: 27.11.1358=1 gün saltanat.

(**) İlk 4 yılında selefi Sa'îd, son 4 yılında Zeyânîler'den 'Abdü'l-Wâḥid ile müşterek.- Fâsılalar: 1- Zeyânîler'den Ebû-Mâlik 'Abdi'l-Wâḥid b.Mûsâ'nın Fâs sultânı olması: 1420-1428=8; 2- İmâm Ebû-'Abd.Muḥ. b. Cûṭî Fâs sultânı: 1465a-1470b=5.

(***) Wattâsîler'den Merînîler'e saltanat nâibi olanlar: 1- Ebû-Zekeriyyâ Yaḥyâ b.Zeyyân (1428-1448=20), 2- 'Alî b.Yûs. b. Zeyyân (1448-1458), 3- Yaḥyâ b. Yaḥyâ b. Zeyyân (1458=2 ay), 4- Muḥammedü's-Sa'îd (1458-1470=12). İlki 1437'de müstevlî Portekiz ordusunu, kralın oğlu Ferdinand'ı da esîr alıp imhâ etti.

Yâ'kuub (no.5), el-Cezîretü'l-Hazrâ'da öldü, Şella'ya gömüldü."el-Mansûr" adıyle halîfelik iddia etti, zîrâ o yıl Bağdâd'da 'Abbâsî hılâfeti son bulmuştu.- Seyyide Ümmü'l-'İzz('Alewî) (no.6'nın annesi, medfeni Şella/Rabât). Sultân Yâ'kuub oğulları: Ebû-Zeyân (oğlu Zeyân), II. 'Usm.(no.10) ve Sultân Yûsuf (no.6).

Sultân Yûsuf (no.6) (1242-10.5.1307=65), Tlemsen'de öldürüldü, Şella'ya gömüldü. 23.7.1279'da velîahd iken el-Cezîre (Algésiras) deniz muhârebesini kazanması üzerine Kral Alfonso, Merînîler'e tâbî olmayı kabûl etti.- Sultân Yûsuf'un oğulları: Ebû-'Abdi'r-Rahmân ve Yâ'kuub ve Ebû-Â'mir. Bu sonuncusunun oğulları: Â'mir ('Umer) (no.7) (katl, Şella'da medfun, oğlu Sâbit) ve Süleymân (no.8, oğlu er-Rebî').- Ebû-Â'mir b.Sultân Yûsuf'un oğulları:

'Abdür'-Rahmân, Sa'îd, Ebû-Mâlik (1340'ta katl, oğlu Mâlik), Ebû-'Alî 'Umer (1331'de velîahd ve Sicilmâse emîri iken öldürüldü) ve Sultân 'Alî (no.11).- Velîahd Ebû-'Alî 'Umer'in oğulları: 'Alî (oğulları:'Abdü'l-Mü'min ve 'Abdü'r-Rah.), Ebû-Mâlik 'Abdi'l-Mü'min (oğlu Mâlik), Ebû-Yaflûsen (oğulları Yaflûsen ve Sultân 'Abdü'r-Rah., no.21, katl, Merrâkeş'te Güney Fâs'ta saltanat sürdü), Sultân 'Abdü'l-Halîm (no. 16, katl, babasının yerine Sicilmâse emîri olmuştu). Velîahd 'Umer'in kızı: Zeyneb (ölm. 13.7.1336).

Sultân 'Alî (no.11): Şella'da medfun. =Şemsü'd-Duhâ (ölm.1349, Şella'da, Hafsî prensesi). 1.5.1337'de Tlemsen alındı. 1347'de Becâye, Kosantîne ve Tûnus fethedildi. 1342'de denizde Hıristiyan donanması imhâ edildi ve 26.3.1344'te İspanya'da Algésiras fethedildi. Sultân 'Alî'nin oğulları:

el-Has., Yâ'kuub, İbr. (no.14, katl), Tâşfîn (no.15, oğlu 'Um.), Ebû-Mâlik (ölm.1340, Şella'da), Ebû-'Abdi'r-Rah. (oğulları 'Abdü'r-Rah. ve II. Muh., no.17, katl, oğlu Zeyân), 'Abdü'l-'Azîz (no.18, 1370'te Tlemsen'i aldı), Ebü'l-Fazl (oğulları el-Fazl, Mûsâ no.22, Muh.V. no. 24, katl, oğlu Zeyân), 'Abdü'l-Melik (1339'da İspanya'da şehid), Fâris (no.12, 31.12.1358'de katl). Bu sonuncunun (no.12) oğulları: 'İnân, Muh. (no.12a, bir günlük sultân, oğlu Zeyân), Muh.ü's-Sa'îd (no.13, 1353-8.1359=6, çocuk sultân).- Sultân 'Abdü'l-'Azîz'in (no.18) kızı Â'işe (ölm.2.1390) ve oğulları: Fâris ve Muh. IV. (no.19). Bu sonuncusu (no.19) 1367'de doğdu, 5 yaşında İbnü Gaazî'nin niyâbetinde sultân oldu, 2 yıl geçmeden hal' edildi: oğlu Zeyân.- 1358-1366=8: diktatör-vezîr el-Has.b.'Um.

Sultân İbr.'in (no.14) oğulları: Sâlim ve Sultân Ah. (no.20). Sultân Ah.'in (no.20) oğulları: el-'Abb., 'Abd., IV.Muh. (no.23, doğ. 1381, 5 yaşında sultân ve hal'), Fârisü'l-Mütewekkil (no.25) (bunun zamânında yeniden Tlemsen ve Cezâyir alındı), 'Abdü'l-'Azîz, II. 'Usm.(no.26, katl), Sa'îd (no.27), Yâ'kuub (no.28).- Sultân II. 'Usm.'ın (no.26) oğulları: Sa'îd ve III. 'Abdü'l-Haqq (no.29, katl). Bu sonuncunun (no. 29) oğulları: Muh. ve eş-Şerîf (no.30).

Waṭṭâsîler

Aslen Rîf emîrleri olan Waṭṭâsîler (Benû-Waṭṭâs)'in atası Şeyẖ Zeyyânü'l-Waṭṭâsî, Merînî hânedânının tesbît edilemiyen bir dalından bir Merînî imparatorluk prensidir. 1428-1470=42 yıl zarfında 4 Waṭṭâsî prensi, Merînî sultanlarına nâib olarak Fâs'a tahakküm etmişler, 1470'de bizzât tahta geçerek hânedânı 1550'ye kadar daha 80 yıl devâm ettirmişlerdir. Bu arada VI. Muḥ., 55 yıllık (1470b-1525), târîhin en uzun saltanatlarından birini sürmüştür. Waṭṭâsî nâib (4 kişi) ve sultanların (3 kişi) hükmettikleri yıllar (1428-1550=122), Fâs'ın parlak bir dönemi değildir. Esâsen 1509'dan îtibâren Fâs'ı Sâ'dî Şerîfleri (aş.bk) ile paylaşmıya mecbur kalmışlardır. 1509-1550 arasında 41 yıl Fâs'ta iki hânedan çeşitli bölgelerde ve biribirleriyle mücâdele içinde hükümrân olmuş, Fâs kendi kabuğuna çekilen, anarşi içinde bir büyük devlet, 1517'den sonra Afrika'da gerçekten müstakil tek devlet hâlinde kalmıştır. Bu yıllarda İspanya ve hattâ Portekiz, pek çok güçlendikleri ve 1492'de İspanya'da artık Müslüman devlet de kalmadığı için Fâs'ın bu zaafı, Hıristiyanlar'ın çok işine yaramıştır. 1517'de Kuzey Afrika'ya Türkler (Oruç Reis) müdâhale edinceye kadar Kuzey Afrika Müslümanları, Hıristiyanlar'ın zebûnu olmuşlardır. Aynı yıllarda Tlemsen'de (Batı Cezâyir) Fâs'a komşu olarak Zeyânîler ve Tûnus'ta Ḥafṣîler, fevkalâde dejenere, Hıristiyanlar'a hizmet eden sultanlarla manzarayı büsbütün vahîm hâle koymuşlardır.

Şeyẖ Zeyyânü'l-Waṭṭâsî'nin oğulları: Muḥ.ü'ş-Şeyẖ, Fâris (katl), Muḥ.ü'l-Halû, Manṣûr (Bâdis emîri) ve Ebû-Zekeriyyâ Yaḥyâ. Bunlardan Manṣûr'un oğlu Ebü'l-Ḥaccâc Yûs. ve bunun da oğulları el-Ḥaccâc ile 'Alî'dir. Bu 'Alî, Waṭṭâsîler'den saltanat nâibidir, oğlu Muḥ. ile berâber öldürülmüştür. Waṭṭâsîler, Ebû-Zekeriyyâ Yaḥyâ'dan yürümüştür. İlk Merînî saltanat nâibi (1428-1448=20) ve âilenin kudretinin müessisi bu zâttır. 24.5.1465'te öldürülmüştür.

Ebû-Zek.Yaḥyâ'nın (1. saltanat nâibi) oğulları: Ebû-Şâme, Ebû-Bekr (bu ikisi öldürüldü), Zühre, Nâṣır, Zekeriyyâ, Yaḥyâ (1459'a kd. Merînî vezîri) ve Muḥ.ü's-Sa'îd (3. saltanat nâibi: 1459-1470=11).

Muḥ.ü's-Sa'îdi'ş-Şeyẖ'in oğulları: Nâṣır (ölm.1548), Ebü'l-Ḥas.'Alî ("Bû-Ḥasûn" veyâ Ba-Ḥassun, Almanya'ya gidip Charles-Quint'den yardım istedi; Bâdis emîri, oğlu el-Ḥas.) ve Sultân VI.Muḥ.i'l-Burtugalî (no.31). VI. Muḥ.'in oğlu: Sultân II.Aḥ.(no. 32). II. Aḥ., 1511'den 1541'e kadar Şefşâwen emîri olan Şerîf 'Alî'nin kızı el-Ḥurre ile evlendi (*). -II. Aḥ.'in (no.32) oğulları: el-'Abbâs, Ebû-Bekr, Nâṣırü'l-Kaṣr ve VII. Sultân Muḥ. (no.33). Bir kaç ay tahtta kalan bu sultândan sonra (1550), Sâ'dî Şerîfleri, Fâs'ın bütününe hâkim oldular (mufassal şecere: H.de Castries, *Les Sources Inédites de l'Hist. du Maroc*, seri 1, c. 1, Paris 1921, s. 162-3,Levha IV).

(*) Şerîf 'Alî b.Mûsâ b.Râşid b.Fülân b.'Abdi's-Selâm b.Meşîş, gûyâ Hasenî şerîflerden. Bunlardan Şerîf 'Abdü's-Selâm'ın dîğer oğlu Muḥ. ve bunun da oğlu 'Alemiyyi'l-Hasenî'dir. Şerîf 'Alî'nin oğlu İbr., babasının yerine Şefşâwen emîri (1511-1530) oldu ve onu kardeşi Muḥ. ayni emârette (1530-1561) tâkıyb etti. Şerîf Muḥ., 1561'de Şefşâwen (Fâs)'den Medîne'ye kaçıp orada öldü. Şefşâwen emâreti sona erdi. Çocukları ve torunları Şefşâwen'den Merrâkeş'e sürüldü.

Sâ'dî Şerîfleri (1509 - 1658)

Şürefây (Fâs Arabcası: Şorfâ) Sâ'diyye veyâ Şürefây Ḥaseniyye, 1509-1658 arasında 149 yıl Fâs'a hâkim olduysa da, 1550'ye kadar Merînî-Waṭṭâsîler'le Fâs'ı bölüştüler. Tek başlarına ülkeye hâkim olmaları 1550-1640 arasındaki 90 yıldır. Zîrâ 1640-1658'de de Fâs'ı, Filâlî Şerîfleri ile bölüştüler (devletin sâhası için aşağıda Filâlî Şerîfleri bahsine bk.). Aslında Sâ'dî (Ḥasenî) Şerîfleri ile Filâlî Şerîfleri -az aşağıda görüleceği üzere- aynı hânedânın iki kolundan ibârettir. Bugün Fâs'ta kral olan da bu hânedandır. Taht şehirleri Merrâkeş'tir. Merînîler'in kuzeyde Fâs şehri olan taht şehirlerini Güney Fâs'ta Merrâkeş'e almışlardır. Hânedan Arab ve Sünnî-Mâlikî'dir. Bütün hânedan prenslerinin (hükümdarlar dâhil) isimlerinin başına "Mewlây" (prenseslerde "Mewlâye") ve hükümdarların isimleri başına ayrıca "Sulṭân" gelir. Bir imparatorluk hânedânıdır. Fâs, bu hânedan devrinde de dünyânın büyük devletleri arasındadır.

Şerâfet (Hazret-i Ḥasen'in sulbünden inmek) durumunda olan en meşhur hânedan, Fâs Şerîfleri hânedânıdır. Hânedânın atası, XIV. asrın sonlarında Arabistan'dan göçerek Fâs'ın Sicilmâse bölgesinde Der'a'ya yerleşmiştir: 1363 yılında el-Ḥaseni'd-Dâḫil, amca-oğlu Zeydân ile berâber, Ḥicâz'da Yenbû'dan (Medîne'nin limanı) Fâs'a hicret etmişlerdir. el-Ḥas.İbni'l-Kaas. ile Zeydân b.Aḥ.'in müşterek dedeleri Muḥ.'dir. Şerîf Muḥammed'in nesebi şöyledir: Muḥ.Ebi'l-Kaas.b.Muḥ.İbni'l-Ḥas.b.'Abd.b.Ebû-'Arefe Muḥ. İbni'l-Ḥas.b.Ebî-Bekr b.'Alî İbni'l-Ḥas. b.Aḥ.b.İsm.İbni'l-Kaas.b.Muḥ.i'l-Mehdiyyi'n-Nefsi'z-Zekiyye b.'Abdi'llaahi'l-Kâmil İbni'l-Ḥas.b.'Alî b.Ebî-Ṭâlib. Yânî Muḥ., Hazret-i 'Alî ile Hazret-i Fâṭıma'nın 18. kuşaktan torunudur. Bu Muḥ.'in iki oğlu el-Kaas. ile Aḥ.'dir. el-Kaas.'in oğlu el-Ḥas. ile Aḥ.'in oğlu Zeydân, iki amca-oğlu, Fâs'a gelmiş ve ilki Filâlî Şerîfleri'nin, ikincisi de Ḥasenî=Sâ'dî Şerîfleri'nin atası olmuştur.

el-Ḥas.i'd-Dâḫıl İbni'l-Kaas.b.Muḥ.'in oğlu Ebû-'Abd.Muḥ. ve bunun oğulları 'Abd. ile el-Ḥas.'dir. Bu el-Ḥas.b.Muḥ.'in oğulları: 'Aliyyü'ş-Şerîf ve Ebü'l-Berekât 'Abdi'r-Raḥ. Bu sonuncunun oğullarından Zerwâl "Şürefây Benû-Zerwâl"in ve 'Abdü'l-Ḥamîd de "Şürefây 'Abdi'l-Ḥamîd (veyâ Şürefây Ḥamîdiyye)"in (Wâd-Raṭab'da) atasıdırlar. 'Aliyyü'ş-Şerîf ise Şürefây 'Alewiyyûn'un atasıdır, oğulları: Yûsuf ve Muḥ. Bu Muḥ.'in oğulları: el-Ḥas., 'Abd., 'Alî, el-Kaas.Yûsuf'un oğulları: Aḥ., 'Abd., Ṭayyib, 'Abdü'l-Wâḥid, Ebü'l-Gayṣ (Tâfîlâlt'ta Şürefây Ebi'l-Gayṣ'ın atası), Muḥ., el-Ḥas., el-Ḥüs., 'Abdürraḥ.(bu 4'ü Tâfîlâlt'ta Şürefây Aḫnûs'un atası) ve 'Aliyyi'l-Merrâküşî. Bu 'Aliyyi'l-Merrâküşî'nin oğulları: Ḥâfız, Ḥaccâc, Maḥraz, Hârûn, Fuẓayl, Zekerriyyâ, Mübârek, Sa'îd ve Muḥ.ü'ş-Şerîf. İşte bu Muḥammed'ş-Şerîf'in oğlu 'Aliyyü'l-Merrâküşî (ölm.1597) oğlu Muḥ.ü's-Şerîf (müdd. 1636) Filâlî Şerîfleri'nin atasıdır (nesli için bundan sonraki bahse bk.).

Dîğer kol ise Wâdî Dra'da şöyle yürümüştür: Zeydân b.Aḥ.b.Muḥ.'in oğlu Maḫlûf, onun oğlu 'Alî, onun oğlu 'Abdü'r-Raḥ., onun oğlu Muḥ., onun oğlu ilk Sâ'dî sultânı 1. Muḥ. Bu zât, Merînî sultanlarına rakıyb sultân olarak Fâs'ın bir kısmında 15 yıl hükümrân olmuşsa da asıl Fâs imparatorları 1550'ye kadar Merînî-Waṭṭâsîler

sayılmış, Sâ'dîler, güneyde, koyu Berberî muhîtine hükmetmişlerdir. Sâ'dî sultanları ve saltanat müddetleri:

1- Ebû-'Abd.Muhammed (I)i'l-Kaaim-bi-Emr'İllaah (1509-1524=15)
2- Ebü'l-'Abb.Ahmed (I)i'l-Â'râc (1524-1539=15)
3- Ebû-'Abd.Muhammed (II)i'l-Mehdiyyi'ş-Şeyh (1539-23.10.1557=18)
4- Ebû-Muh.'Abd'İllaah (I)i'l-Gaalib-b'İllaah (23.10.1557-21.1.1574=16,2,28)
5- Ebû-'Abd.Muhammed (III) i'l-Mütewekkil'İllaah (21.1.1574-9.3.1576=2,1,19)
6- Ebû-Merwân 'Abdi'l-Melik I(9.3.1576-4.8.1578=2,4,26)
7- Ebü'l-'Abb.Ahmed (II)i'l-Mansûri'z-Zehebî (4.8.1578-5.9.1603=25, 1, 2)
8- Ebû-'Abd.Muhammed (IV)i'ş-Şeyhı'l-Me'mûn (5.9.1603-21.8.1609=5,11,16)
9- Ebü'l-Me'âlî Zeydâni'n-Nâsır (5.9.1603-1627=24, 8 ve 10 ile müşterek)
10- Ebü'l-Fâris 'Abd'İllaah (II)i'z-Zübde'l-Wâşık-b'İllaah (5.9.1603-21.8.1609=5, 11, 16) (8 ile müşterek)
11- 'Abd'Ullaah III (21.8.1609-1623=14)
12- Ebû-Merwân 'Abdi'l-Melik II (1623-1627=4)
13- Muhammed (V)i'ş-Şeyh'ıl-Asgar (1627-1654=27)
14- Ebü'l-'Abb.Ahmed (III) (1654-1658=4, müddeî)

I. Muh.'in (no.1) oğulları: Ah., Ebû-Sa'îd 'Uşm.(oğlu Sa'îd ve dîğer 2 oğlu ve kardeşi Ah. ile berâber 11.1557'de I.'Abd.tarafından katl), I. Ah.(no.2) ve II. Muh.(no.3).- I.Ah.(no.2) (1486-1539=53): 1524'te Merînî sultanlarına karşı saltanat iddia etti, 1529'da Merrâkeş'te sultân ilân edildi, 7.1536'de Merînîler'in elinden Fâs şehri ve çevresi hâriç bütün imparatorluğu aldı. Oğulları: el-'Abb.(ölm.1557) (6 oğlu da 1557'de öldü, torunu Muh., 1608'de müddeî) ve Zeydân (ölm.1554).

II. Muh. (no.3) (1488-23.10.1557=69): daha 1524'te ağabeyi I. Ah.'le müştereken sultân oldu. 1550'de Merînî-Wattâsî sultânının Fâs şehrindeki hâkimiyetine son verdi. 1553'te Cezâyir beylerbeyisi Sâlih Paşa, taht şehri Fâs'a girerek Fâs imparatorluğunu Kaanûnî Sultân Süleymân'ın ülkeleri arasına kattığını ilân etti. II. Muh.'in direnmesi üzerine hal' ve katl edildi, başı İstanbul'a gönderildi. 1536'da dul Doña Mencia de Monroi ile evlendi ki bu kadın öldürülmüştür. II. Muh.'in (no.3) oğulları:

I.'Abd.(no.4), I.'Abdü'l-Melik (no.6), II. Ah.(no.7), Hawrân, 'Uşm. (1558'de katl), 'Abd. (1550'de babası tar. katl), 'Abdü'l-Mü'min (oğulları Muh. ve 1581'de ölen Dâw.) (*), 'Um., 'Abdü'r-Rah., 'Abdü'l-Kaadir (1550'de Barbaros-zâde Hasan Paşa tar. öldürtüldü).

I. 'Abd.(no.4) (6.1527-21.1.1574=46,7): astım krizinden öldü. Oğulları: en-Nâsır (İspanya'da yaşadı, Fâs'a dönünce Tağât'ta 1596'da öldürüldü, oğlu Şeyh, İspanya'da

(*) 'Abdü'l-Mü'min (1551-1574=23): 1574 başlarında yeğeni III. Muh . tar. öldürtüldü. 10.1557-1574=17 yıl, Cezâyir beylerbeyiliğinin Tlemsen sancağında, Türkiye'ye sığınmış ol. yaşadı.

yaşadı) ve III. Muh. (no.5). III. Muh.: 1576-78'de amcası Sultân 'Abdü'l-Melik'in saltanat rakıybi oldu. Cezâyir beylerbeyisi Ramazân Paşa tarafından tahtından atılınca Merrâkeş'e çekildi, sonra Wâdi's-Seyl meydan muhârebesinde Portekiz-İspanyollar'ın saffında iken Ramazân Paşa tar. Haçlı ordusunun imhâsı sırasında nehirde boğuldu. Oğlu: 'Abd.

I. 'Abdü'l-Melik (no.6): el-Gaazî. Yeğeni III. Muh.'in Portekiz ve İspanya'ya dayanıp onları Fâs'a çağırması karşısında 1577'de III. Murâd'ı metbû tanıyarak Fâs imparatorluğunu Türkiye'nin bir parçası îlân etti. Daha 1557'de kardeşleri Ah. ve 'Abdü'l-Mü'min ile Sicilmâse'den kaçarak siyâsî mültecî oldu. Türkiye'nin Tlemsen sancak beyine sığınmıştı. Samîmî Türk dostu idi ve Cezâyir beylerbeyiliğinde Türk terbiyesiyle yetişti. 1574'te İstanbul'a geldi, III. Murâd'ın huzûruna kabûl edildi ve İstanbul'da Fâslı tâcir el-Hacc Morâto'nun kızı ile evlendi (bu hanım 1580'de 2. defa ol. Hassân adında bir Fâslı ile evlenmiştir). 1578'de Türkiye'nin Tûnus beylerbeyisi ve Cezâyir beylerbeyi vekîli (oramiral) Ramazân Paşa, Kuzey Fâs'ta, Tanca yakınlarında Wâdi's-Seyl'de, İspanyol birlikleri ve donanması ile destekli 80.000 kişilik Portekiz ordusunu, kralları ile birlikte imhâ etti ki, XVI. asrın en mühim hâdiselerinden biridir (bu olay üzerine Portekiz krallığı çökerek İspanya'ya ilhâk edildi ve Portekiz okyanuslar imparatorluğu sona erdi). Wâdi's-Seyl günü I. Sultân 'Abdü'l-Melik, hasta olduğu halde muhârebeye katıldı. Atalarının ülkesinin Hıristiyan boyunduruğuna düşeceği endîşesi içindeydi ve Ramazân Paşa'nın küçük Türk ordusunun muazzam Haçlı ordu ve donanmasını yeneceğine ümîdi azdı. Türkler'in Portekiz kralını bile muhârebe meydânında öldürüp Portekiz ordusundan eser bırakmadığını görünce, sevincin verdiği heyecandan muhârebe meydanında öldü. 48 yaşlarında olması muhtemeldir. Oğulları Merwân ve İsm. olup bu sonuncusu İstanbul'da doğmuş, fakat yaşamamıştır. Bunun üzerine Ramazân Paşa, muhârebe meydanında Sultân 'Abdü'l-Melik'in kardeşini "II. Sultân Ahmed" sanıyla, III. Sultân Murâd adını Fâs imparatoru îlân etti (aş.bk.).

II.Ah. (no.7) (Fâs, 1549-5.9.1603=54): annesi Sehâbe'r-Rahmâniyye'dir. Ağabeyi Sultân 'Abdü'l-Melik'le berâber Cezâyir'e sığındığı zaman 8 yaşında idi. 17 yıl Türk topraklarında yaşıyarak Türk usûlü yetiştirildi. İstanbul'da da bulundu. Wâdi's-Seyl günü ağabeyi ölünce, muhârebe meydanında Ramazân Paşa tar. Fâs sultânı îlân edildi. 1575-78 arasında velîahd idi. Çeyrek asırlık saltanattan sn. vebâdan öldü. Merrâkeş'te Sultân-Mansûr Türbesi'nde medfundur.Zevcesi, oğullarından IV. Muh.'le II. 'Abd.'ın annesidir. Fâs'ın büyük hükümdarlarından olan ve bu yüzden "ez-Zehebî" denen II. Ah., imparatorluğu Türk askerî ve idârî teşkîlâtını örnek alıp binlerce Türk personelini Fâs'a dâvet ederek teşkîlâtlandırdı. Fâs, çok güçlendi. Gerçek bir büyük devlet hâline avdet etti. Türkiye'ye tâbî olmaktan ayrılmadı ve yıllık vergisini ödedi. Ağabeyi gibi Türkçe'yi ana dili Arabca derecesine konuşur ve bilirdi.- II. Ahmed'in 2 kızkardeşi, Cezâyir beylerbeyisi Sâlih Paşa'ya esir düşmüş, serbest bırakılmışlardır (1555'e doğru).- II. Ah.'in zevceleri: el-Hayzurân (8 ve 10'un annesi) ve Lalla Â'işe'ş-Şebbâniyye (9'un annesi). II. Ahmed'in oğulları şunlardır:

el-'Abb., Ebü'l-Has.'Alî (1594'te katl, oğlu el-Has.), Sultân Zeydân (no.9), IV. Muh. (no.8) ve II. 'Abd.(no.10).- IV.Muh.: İspanya'ya geçerek kral III. Felipe'yi resmen ziyâret etti. Hal'inden 4 yıl sonra 21.8.1613'te öldürüldü. Oğulları: III. 'Abd.(no.11), II. 'Abdü'l-Melik (no.12) (oğlu Merwân) ve Muh.ü'z-Zeqûde.- II. 'Abd.(no.10): babasının Merrâkeş v. idi. Ağabeyi IV. Muh. zamânında ise onun yüksek hâkimiyeti altında Merrâkeş'te sultân olarak saltanat sürdü. Yeğeni III. 'Abd. tar. hareminde boğduruldu. Oğulları: el-Fâris ve 'Abdü'l-Melik.

Sultân Zeydân (no.9): ağabeyi ve kardeşi ile berâber saltanat sürdülerse de, Fâs'ın büyük kısmına ve taht şehrine hâkim olan büyük-sultân idi. Kardeşleri 1603'te Türkiye'ye tâbî olmayı reddettikleri ve İspanya'ya yanaştıkları halde o, Türkiye'ye tâbî olmaya devâm etti. Oğulları: el-Welîd (1627'de müddeî, 21.2.1636'da katl), Ebû-Merwân 'Abdü'l-Melik (1627-10.3.1631 arasında Merrâkeş'te müddeî ve vâlî, 5.1631'de katl, oğlu Merwân) ve V.Muh. (no.13).- V. Muh. (no.13): 1638'de Türkiye'ye tâbî olduğunu îlân ederek 1654'e kd. saltanat sürdü. Oğlu: II. Ah.(no.14): 1654-58 arasında Türkiye'ye tâbî ol. Filâlî Şerîfleri'ne karşı savaştı ve müddeî oldu. 1658'de Filâlîler, Sâ'dîler'e son vererek bütün imparatorluğa hâkim oldular. Oğlu 'Abbâs'tır.

Filâlî Şerîfleri

1- Muhammed I (1640-2.8.1664=24)
2- Reşîd (2.8.1664-8.4.1672=7,8,7)
3- Ebü'n-Nasr İsmâ'îli's-Semâniyyi'l-Kebîr (8.4.1672-20.3.1727=54,11,12)
4- Ahmedü'z-Zehebî (20.3.1727-5.3.1729=1,11,16)
5- 'Abd'Ullaah (5.3.1729-10.11.1757=28,8,6)
6- Muhammed II (10.11.1757-2.1792=34,3)
7- Ebü'r-Rebî' Süleymân (2.1792-28.11.1822=30,9)
8- 'Abdü'r-Rahmân (28.11.1822-6.9.1859=36,9,14)
9- Muhammed III (6.9.1859-12.9.1873=14,0,6)
10- Ebû-'Alî el-Hasen I (12.9.1873-9.6.1894=20,8,27)
11- 'Abdü'l-'Azîz (9.6.1894-5.1.1908=13,7,2)
12- 'Abdü'l-Hafîz (5.1.1908-7.8.1912=4,7,13)
13- Ebü'l-Mehâsin Yûsuf (7.8.1912-27.10.1926=14,2,11)
14- Muhammed IV(27.10.1926-26.2.1961=34,4,0) (*)
15- Hasen II (26.2.1961-)

(*) 14a-Muh.V 'Arefe: 20.8.1953-17.11.1955=2,2,28.

"Filâlî", "Tâfîlelt'li" demektir(Tâfîlelt=Fâs'ta bir bölge, Sicilmâse'nin merkez olduğu bir vâha). Zîrâ hânedânın atası el-Ḥas., 1363'te Güney (orta-güney) Fâs'ta Tâfîlelt'e ve Sicilmâse'ye , amca-oğlu ve Sâ'dî Şerîfleri'nin atası Aḥ. ise Der'a'ya yerleşmişler, orada çoğalmışlardı. Sünnî-Mâlikî olan bu Arab hânedânının prenslerinin adının başına "Mevlây" (prensesler için "Mevlâye") getirilir. Hükümdarlara ayrıca "sultân" denir. Filâlî sultânları, 1640'tan zamânımıza kadar 350 yıldır Fâs'ta kesiksiz hükümrandır. Aslında Sâ'dî (Ḥasenî) ailesiyle aynı hânedan teşkîl ettikleri için, Şerîfler hânedânının 1509'dan beri tahtta olduklarını da söylemek mümkündür ki, 5 asra yaklaşmakla, târîhin devamlı hânedanlarından biridir. Tamâmen millî bir hânedandır, Faslı'dır. Fâs, 1727'ye kadar dünyânın büyük devletlerinden biri hâlini muhâfaza etmiştir. Filâlîler'in taht şehri Kuzey Fâs'ta Fâs'tır. Fakat en büyük hükümdarları olan ve "el-Kebîr=Büyük" denen Sultân İsmâ'îl'in 55 yıllık târîhin sayılı uzun saltanatlarından birini teşkîl eden yıllarda taht şehri, gene Kuzey Fâs'ta Miknâse olmuştur(8.4.1682-20.3.1727). Bundan sonra taht şehrinde istikrarsızlık olmuş, sultanlar çeşitli şehirlerde oturmuşlardır. Merrâkeş, Miknâse ve Fâs şehirlerinden başka, Atlantik üzerine Rabâṭ'ta da oturan sultânlar, asrımızda Rabâṭ'ı taht şehri seçmişlerdir. Filâlîler, 1660'ta Sâ'dîler'i tamâmen bertaraf ederek bütün Fâs'ı toparlamışlardır.

1471-1661=190 arasında Portekiz, Ṭanca limanını işgal etmiştir. 1661-6.2.1684=23 arasında da bu liman İngilizler'de kalmış, bu sûretle 213 yıl Avrupalılar'ca idâre edildikten sonra Fâs'ca geri alınmıştır.

Fâs imparatorluğu en geniş şekliyle doğrudan doğruya veyâ himâye yoluyla Kuzey-batı Afrika'da 6,5 milyon km^2 büyüklüğünde ülkelere hükmetmiştir. Fakat bu büyüklük, hattâ bunun yarısı ve üçte biri, uzun zaman muhâfaza edilememiştir. Batı Afrika'nın Müslüman çoğunlukla meskûn ülkelerine ve Büyük Sahrâ'ya hükmeden Fâs, XVIII. asır sonlarında Mali'den (Batı Sûdân) bile çekilmiş, XIX. asırda Moritanya'yı ve başka toprakları bırakarak kabuğuna çekilmiştir.

Hânedânın atası olan Muḥammedü'ş-Şerîf'in (nesebi için bk. Sâ'dî Şerîfleri) oğulları:

Yûs., Aḥ., Kebîr, Ḥûmede, 'Abb., Sa'îd, Mehdî, Hâşim, 'Alî, Maḥrez (oğlu Aḥ.8.4.1672-77'de Merrâkeş'te v. ve müddeî), Ḥarrânî (doğ. 1648?, 1664-8.4.1672'de Miknâse v., 8.4.1672-73'te Tâfîlalt'ta müstakil v.), 1. Muḥ. (no.1), Sultân Reşîd (no.2), Sultân İsm. (no.3).- Sultân Reşîd (Tâfîlalt, 1630b-Merrâkeş, 8.4.1672=42): öldürüldü, Fâs şehrine gömüldü(Sîdî-Ḥrâzem Türbesi).- 1. Muḥ. (no.1): 1640'ta Sâ'dîler'e karşı saltanat müddeîsi olarak Fâs'ı parça parça koparmıya başladı, 1660'ta Sâ'dîler'i tamâmen bertaraf ederek bütün Fâs'ın sultânı oldu. Fâs şehrini 10.7.1649'da Sâ'dîler'den aldı. Öldürüldü. Oğulları: Muḥ., 'Abd., 'Alî, el-Kaas.- Sultân İsmâ'îli'l-Kebîri's-Semîn (no.3) (Merrâkeş 1646-Miknâse, 20.3.1727=81), 2 ağabeyinden sn. tahta çıktı. Annesi Sûdânlı (Mali) câriyedir. 14.4.1672'de Fâs şehrinde tahta çıktı. Çok kudretli bir Fâs bıraktı. Şehzâdeliğinde ağabeyi Reşîd'in Miknâse vâlîsi idi; tahta çıkınca o şehri başkent yaptı. Miknâse'de e-Meczûb türbesine gömüldü.Ölümünden sonra Fâs, kudretini muhâfaza ede-

medi. Merkeziyyetin sağlanamaması ve şehzâdelerin ayrı bölgelerde hükümrân olmaları, Fâs'ın inhitat sebeplerindendir. Sultân İsmâ'îl'in zevcesi ve Sultân 'Abd.'ın (no.5) annesi Hunâşe b.Bekkâr b.'Alî b.'Abdillâhi'l-Mağâfirî, 1731'de hacca gitdi ve 6.1746'da Fâs şehrinde öldü, Fâsü'l-Cedîd'de Şorfâ kabristânına gömüldü, edîbe ve âlime idi. Sultân İsmâ'îl'in oğulları:

en-Naşr, Sultân Ah.ü'z-Zehebî (no.4) (ann. Zeydâne, doğ. 1678), Sultân 'Abd.(no.5), 'Abdü'l-Melik (1694'te elçi ol.Cezâyir'de, 1727-8'de müddeî), 'Alî Zeyni'l-Â'bidîni'l-Â'rec (1734-36'da ve 9 yıl sonra tekrar 1745'te müddeî), İdrîs (oğlu 'Abdü'l-Melik=Sultân II. Muh.'in kızı), Muh. ("el-Â'lim", 2.1703'te Merrâkeş'te müddeî), Zeydân [Bu Zeydân'ın (1672-katli 10.1707=35, ann. Zeydâne, vel.) oğlu 'Abdü'l-Melik'in oğlu 'Alî'nin oğlu 'Abdü'r-Rahmân'ın oğlu Muh.'in oğlu Ebû-Zeyd 'Abdi'r-Rahmân İbni Zeydân (Miknâse, 6.1873-Miknâse, 16.11.1946 = 73,5) çok ünlü bir târihçidir (bu bahsin sonundaki bibl.'ya bk.], Naşîr (Merrâkeş halîfesi 1727-45=18), el-Müstezî (1738-40'ta müddeî), Mehrez (en by. oğul, 1678'de Fâs v.), Şerîf (Muh.'in annesi Gürcî câriyeden ki Zeydâne tar. boğduruldu), 'Abdü'l-Melik (1677?-katli 1696=19?), el-Me'mûn (Tâfîlâlt v., Gineli bir câriyeden), Naşîr (Tâfîlâlt v., katli 1712), Zeydân (doğ. 1713, ann. Halîme), Safî (1736'da hayâtta), Don Pedro de Jesus (tanassur edip 1708'de XIV. Louis'ye sığındı). Büyük İsmâ'îl'in 600 çocuğu olmuştur. 1703'de 525 oğlu ve 342 kızı olduğu kaydediliyor. 1721'de 700 kd. oğlu olduğu kaydı da var. Son çocuğu, ölümünden sn. doğdu. Sultân Abd.'ın (no.5) kızı, 1768'de Mekke Şerîfi ile evlendi. Bu hükümdârın oğlu ve halefi II. Muh. (no.6) ise öldürüldü. II. Muh.'in kızı, kuzeni 'Abdü'l-Melik b.İdrîs ile evlendi. Dîğer kızı 1779'da Mekke emîri Sürûr (1754-20.9.1788=34) ile evlendi. II. Muh.'in oğulları:

Sultân Sül. (no.7) (Merrâkeş'te öldü, oğlu er-Rebî'), Hüs. (1794-5'te müddeî, 7.1799'da öldü), at-Tayyib, Mesleme, 'Abdürrahmân (ölm. 1792'den sonra), Hişâm (Mogador v., 1792-3'te müddeî ve 1799'da katl, oğlu Sultân 'Abdü'r-Rah., no.8) ve Yezîd(1769, 1771, 1775, 1790-92'de müdd.).- Bu Yezîd, 1784'te hacı, 3.5.1790-2.1792'de müddeî oldu ve bu târihte öldürüldü. Oğulları: Sa'îd (1823'ten îtibâren Rîf v.), İbr. (1822-23'te müddeî, 1823'te Tetwân'da öldü), Sül. (1780?-28.11.1822=42?) (Tâfîlâlt v., 22.11.1822'de 6 gün için Tâfîlâlt'da sultân îlân edildi).

Sultân 'Abdü'r-Rahmân b.Hişâm (no.8) (1778-Miknâse, 6.9.1859=81): Merrâkeş, bâzan Miknâse'yi taht şehri yaptı. Oğulları: Sultân III. Seyyidî Muh. (no.9), 'Abb., Reşîd, 'Abdü'l-Kebîr (Miknâse'de 25.9.1873'te müddeî) Suğûr (1887'de murâbıt 'Alî İbni'l-Mekkî tar. muhârebede öldürüldü).- III. Muh.'in (no.9) (1803-1873=70) oğulları: I. Hasan (no.10), 'Alî, İbr., 'Abdü'l-'Azîz, Muh., Ebû-Bekr, 'Arefe (bunun oğlu 1953-55'de sultân îlân edilen Muh.ü'l-'Arefe, Fâs, 1889-Nice, 17.7.1976=87), Câ'fer, İsm. Bu İsm.'in oğlu Mehdî (ölm. 1923): 17.8.1912'den ölümüne kadar 11 yıl Tetwân'da amcaoğlu Sul. Yûsuf'un halîfe'si olarak İspanyol nüfuz mıntakası olan Rîf'te temsilcisi. Mehdî'nin oğlu Hasan (doğ. 1912), babasının ölümünden 2 yıl sn., 13 yaşında olduğu halde 9.11.1925'ten îtibâren Rîf eyâleti için Tetwân'da İspanyol mıntakasında oturarak Fâs Sultânı'nın halîfe'si oldu. Çocukları: 1 oğul ve 2 kız, dâmâdları: Ah.b.Sultân

Muh.i'l-'Arefe ve 'Abdü'l-Hamîd b.Sultân Muh.'il-'Arefe. Hasan b.Mehdî'nin 2. eşi: Lâlla Fâtımetü'z-Zehrâ (1927), izd.1949, Sultân 'Abdü'l-'Azîz'in kızı, bu izdivacdan: Lâlla Ümmü Külsûm (Tetwân, 4.1950).

I. Hasen (no.10) (1837-1894=57): Velîahd 6.9.1859-25.9.1873=14,0,19. =Lâlla Rukayye, izd. 1877 (no.11'in annesi, İstanbullu Türk).= Lâlla el-'Aliyye'ş-Şâwiye (no.12'nin ann.). I. Hasan'ın Emîne adlı kızından başka şu oğulları: 'Alî, Zeynü'l-Â'bidîn (Tiznît halîfesi, ölm. 1935?), 'Abdü'r-Rah.i'l-Kebîr (ölm.11.1931), Sultân 'Abdü'l-'Azîz (no.11), Sultân 'Abdü'l-Hafîz (no.12), Sultân Yûsuf (no.13), Muh., Ebû-Bekr, Me'mûn (Fâs şehri halîfesi 1912), Muh.ü'l-Mazî (Fâs halîfesi ol. 9.1936'da öldü), 'Usm. (ölm. 1954), Câ'fer, el-Emîn, Muh. (1875?-1910?=35?, müdd. 1894), 'Abd., Tayyib, at- Tâhir (bunun kızı, amca-oğlu IV.Muh.'le 27.10.1926'da evlendi).

Sultân 'Abdü'l-'Azîz (no.11) (Merrâkeş, 24.2.1878-Tanca, 9.6.1943=65,3,14): doğumunda kendisine Osmanlı pâdişâhı Sultân 'Abdülazîz'in adı verildi ve doğduğu an velîahd oldu. 16 yaşında cülûs etti. Ulemâ tarafından hal' edildi. Sultân iken 31.3.1905'te Almanya imparatoru II. Wilhelm, Fâs'ın istiklâlini Fransa'ya karşı savunabilmek için Fâs'ı ziyâret etti. Hal'inden sonra Tanca'da 7 yıl (5.1.1908-1915), Fransa'da Pau'da bir kaç yıl yaşadı, sonra gene Tanca'ya dönüp hayâtını tamamladı. Kızı: Fâtımetü'z-Zehrâ (=Mewlây Has.İbni'l-Mehdî,yk.bk.). Oğlu: Hasan (Merrâkeş, 7.1894-1919=25). Doğar doğmaz 13 yıl, 6 ay velîahd oldu (7.1894-5.1.1908).

Sultân 'Abdü'l-Hafîz (no.12) (1880-Enghien-les-Bains/Paris, 4.4.1937=57): şehzâdeliğinde ağabeyi Mewlây Muh.'in yerine Merrâkeş halîfesi oldu. Şâir. Fransız müdâhalelerinin artması üzerine saltanattan ferâgat etti.= Lâlla Rabî'a b.Medeniyyi'l-Glâwî, vezîr, izd. 1910. Fransa'ya gitti. Tanca'da oturdu. 1914-18'de İspanya'da yaşadı. Med.Fâs. Kızı (doğm. 1912?), amca-oğlu Mewlây Hasen b.Sultân Yûsuf'la Merrâkeş'te 27.10.1926'da evlendi. Dîğer kızı=Medeniyyü'l-Glâwî (1866-1918=52), izd. 1910, vezîr (bu sûretle Sultân'ın hem dâmâdı, hem kayın-pederi oluyor). Oğulları: Muh. (1917-Merrâkeş, 15.1.1938=21), 'Abd. (doğ. 1910, 10.1955'te saltanat nâibi) ve İdrîs (doğ. 1905) (velîahd: 5.1.1908-7.8.1912= 4, 7, 13).

Sultân Muh. (V)ü'l-'Arefe (1889-Nice,17.7.1976=87): Merrâkeş halîfesi idi. 15.8.1953'te Fransa tarafından Fâs sultânı îlân edildiyse de Fâs halkı onu sâdece dînî lider olarak tanıdı, Fransızlar tarafından sürülen yeğeni IV. Muh.'i sultân tanımakta devâm etti. 17.11.1955'te IV.Muh., Fâs'a dönünce Tanca'ya çekilip orada oturdu. 3 evli ve çocuklu kızı dışında 2 oğlu: Ah.(=Lâlla b.el-Hasan İbni'l-Mehdî) ve 'Abdü'l-Hamîd (=Lâlla b.el-Hasan İbni'l-Mehdî).

Sultân Yûsuf (no.13) (annesi Türk) (Miknâse, 1882-27.10.1926 = 44) =Lâlla Yâqût (ölm. Fâs. 1.9.1953). Oğulları: IV. Muh. (no.14), 'Abdü's-Selâm (doğ. 1914), Hasen (1911, Tiznît halîfesi), İdrîs (1908-1962=54, Merrâkeş halîfesi) (=Lâlla b.Mewlây Must., Merrâkeş kadısı, izd. 27.10.1926). Mewlây Hasen (1909-Fâs, 4.1.1969=60): 27.10.1926'da Sultân 'Abdü'l-Hafîz'in kızı olan amca-kızı ile Merrâkeş'te, 2 ağabeyi ile aynı günde ve ağabeylerinden IV. Muh.'in cülûs günü evlendi. Ağabeyi İdrîs de aynı gün

Merrâkeş kadısı Mewlây Muşt.'nın kızı ile evlendi. Kızı Lâlla Zübeyde (1928) evli ve çocukludur.

IV. Muhammed (yâhut Muh.V) (Fâs, 10.8.1910-Rabât, 26.2.1961 = 50,6,17): Ann. Lâlla Yâqût. Velîahd 17.8.1912-27.10.1926=14,2,11. Cülûs günü iki kardeşi ile berâber 27.10.1926'da Merrâkeş'te amcası Mewlây Tâhir'in kızı ile evlendi. Fransızlar, Merrâkeş paşası ve başka vatan hâinleri tarafından 2 yıl, 2 ay, 28 gün müddetle tahtından uzaklaştırıldı: 20.8.1953'te 2 oğlu, kızı ve zevceleri ile berâber tayyâreyle Korsika'da Ajaccio'ya, oradan Madagaskar'a gönderildi. 17.11.1955'te Fâs'a dönerek tahtına çıktı. Bu müddet içinde amcası Muh., sultân îlân edildiyse de, Fâs halkı tarafından sultân tanınmakta bu müddet içinde de devâm edildi. 2.3.1956'da Fâs yeniden müstakil devlet oldu. V.Muh., "sultân" unvânını (imparator) terk ederek 18.9.1957'de "melik" (kral) sanını aldı. Babasının Madagaskar sürgününe velîahd (Melik II. Hasen) de katıldı(Rom Landau, *Mohammed V, King of Morocco*, Rabât 1957).- Kızları: Lâlle Â'işe (1928) Londra 1965-9 ve Roma 1969-73 büyükelçisi=1.Sâlih Reşâd izd. 16.8.1961, tal., =2.Mewlây Hasan, izd. 8.1972 (3 erkek, 3 kız çocuk ki büyükleri Lâlla Zübeyde'dir). Lâlle Â'işe=Mewlây 'Alî (izd. 8.1961); Lâlle Fâtımatü'z-Zehrâ (2. eşinden) (1930?) = Yâ'kuubî, izd. 16.8.1961; Lâlle Emîne (doğ. Madagaskar, 6.1954)= Mewlây İdrîsi'l-Wazzânî, izd. 30.3.1973. Lâlle Lâmi'a. Lâlle Nüzhe (1940)= 'Ah'Oşmân (Wacda, 3.1.1930) (otomobil kazâsında ölm. Tetwân, 2.9.1977=47, 8, 0), izd. 29.10.1964, izd. müd. 12,10, 4, yş. 24-37, zevcinden 10 yş. kç. 1972'de Fâs başbakanı. Lâlle Melike (1932) =Muh. b.'Abd.Şerkaawî, izd. 16.8.1961, Paris büyükelçisi 1961.- V. Muh.'in oğulları: II. Hasan (no.15), 'Abd. (Rabât, 1935-Rabât 20.12.1983=48, velîahd 26.2.1961-21.8.1963=2,5,23) =Lübnân başbakanı Riyâdü's-Sulh'un kızı, 2 oğlunun büyüğü Hişâm.

Melik II. Hasan (no.15) (doğ. Rabât, 11.7.1929): doğumundan îtibâren 31, 5 yaşında tahta çıktığı âna kd. velîahd. 10.1955'te başkumandan. Bordeaux Ün. me'zûnu = Melike Latîfe b. Hasan (doğm. 1943), izd. 1961. Çocukları: Lâlle Meryem (Roma, 27.8.1962) (=16.9.1984, enformasyon vezîri'nin oğlu) ve Velîahd Sîdî Muhammed (doğ. 21.8.1963, doğumundan îtibâren velîahd), Râşid (7.1971),Leylâ (12.1965) (=1987: Hâlid Ben Şentûf), Hasnâ (19.11.1967). -28.2.1976'da İspanya, Rio de Oro'yu (İspanyol Sahrâsı), Fâs ile Moritanya arasında bölüştürdü. Dış destekli bir kısım gerillaların Sahrâ'da mukaavemeti üzerine Moritanya, güney kesimini de Fâs'a terk etti. Bu ilhâkı Cezâyir tanımadı ve gerillaları destekledi.

Sûdân Paşaları (1590-1780)

Fâs imparatorluğunun Sûdân (Mali, merkez Timbuktu) vâlîleri (hepsi Osmanlı'dan alınan "Paşa" unvânını taşımaktadır):

Cûder (Paşa) 1590, Mah.b.'Alî b.Zerğûn 1591, el-Manşûr b.'Abdi'r-Rah.1595,

Mah. Tâbe 1598a, 'Ammârü'l-Fetâ 1598b, Sül.1599b, Mah. Longo 1603b, 'Alî b.'Abd. 1611, Ah.b.Yûs.i'l-'İlcî 1617, Haddû b.Yûs.i'l-Ecnâsî 1618, Muh. b.Ah.i'l-Mâssî 1619, Yûs.b.'Um.i'l-Kasrî 1622, İbr. b.'Abdi'l-Kerîmi'l-Cerrârî 1627, 'Alî b.'Abdi'l-Kadir 1628, 'Alî b.Mübâreki'l-Mâssî 1631b, Sa'ûd b.Ah. Oruç'üs-Şarqî 1632a. 'Abdü'r-Rah. b.Kaaid-Hammâdî b.Sâ'dûn 1633a, Sa'îd b.'Aliyyi'l-Mahmûdî 1634b, Mes'ûd b.Mansûri'z-Za'arî 1636, Muh. b. Muh. b.'Usm.1642, Ah.b.'Aliyyi't-Tlimsânî 1646, Hâmid b. 'Abdi'r-Rah.i'l-Heyyûnî 1647, Yah. b.Muh.i'l-Garnâtî 1648, Hammâdî b.Haddû'l-Ecnâsî 1651, Muh. b.Mûsâ 1654, Muh. b. Ah. Sâ'dûni'ş-Şiâzami 1655, Muh.İbni'l-Hâcci'ş-Şetûkî "Kaaid Bûye" 1657, 'Allel b.Sa'îdi'l-Harûsî 8.1660 (1 gün), el-Hâcci'l-Muhtâr b.Biyûhafi'ş-Şarqî 8.1660, Hammû b.'Abd.i'l-'İlcî 1661a, 'Alî b.'Abdi'l-'Azîzi'l-Ferecî 1661a, 'Alî b.Beşûz Muh.i't-Tezerkînî 1662a, 'Ammâr b.Ah.-Oruç'i'ş-Şarqî 1663a, Muh.Kaaid-Bûye (2) 1665b, Nâsır b.'Abd.i'l-Â'meşiyyi'd-Der'î 1666b, 'Abdü'r-Rah.b. Sa'îdi'l-Endelüsî 1666b, Nâsır b.'Aliyyi't-Tilimsânî 1667b, Muh. b.Ah.i'l-Küyhili'ş-Şarqî 1670, Muh. b.'Aliyyi'l-Mübâreki'd-Der'î 1671, 'Alî b. İbr.i'd-Der'î 1672, Sa'îd b.'Um.i'l-Fâsî 1675, 'Abd.b.Muh.İbni'l-Kaaid-Hassûni'd-Der'î 1678, Żü'n-Nûn İbni'l-Hâcci'l-Muhtâri'ş-Şarqî 1679, Muh.b.Bâ-Ridwâni'l-'İlcî 1680, Yah.b.'Aliyyi'l-Mübâreki'd-Der'î 1680, Żü'n-Nûn (2) 1681, Muh.b.'Aliyyi'l-Mübârek (2) 1682, Bâ-Haddû Sâlimi'l-Hasenî 1683, el-Fâ' Benkano'ş-Şarqî b.Muh.i'l-Müdâsenî 1683 (3 gün), Zenka 'Abdi'r-Rah.b.Bû-Zenâdi'l-Fâsî 1683, Muh.b.Bâ-Ridwân (2) 1684, 'Alî b. Humeydi'l-'Amrî 1684, el-Mübârek b. Mansûri'z-Zâ'arî 1685, Sa'ûd Bokarna b.Muh.b.Usm. 1686, el-Has.b.Mansûri'l-Münebbih 1686, 'Abd.b.Muh.b. el-Kaaid Has.i'd-Der'î 1687, el-'Abb.b.Sa'îdi'l-'Amrî 1688, el-Mansûr b.Mes'ûdi'z-Zâ'arî "Senîber" 1688, Ah.b.'Aliyyi't-Tezerkînî 1689, Sa'ûd Borkarnâ (2) 1690, Senîber b.Muh.Bûye 1691, İbr.b.Hassûni'd-Der'î 1691, Baba Seyyid b.Tâlib Hammadiyyi'ş-Şarqî 1693, el-Mübârek b.Mansûr (2) 1693, İbr.b.Hassûn (2) 1694, Żü'n-Nûn (3) 1694, Ah.ü'l-Halîfe't-Tilimsânî 1694, Senîber b.Bûye (2) 1695, 'Abd.b.Nâsıri'l-Â'meşiyyi'd-Der'î 1696a, Hammâdî b.'Aliyyi't-Tezerkînî 1696a, el-Mübârek b.Hammâdiyyi'd-Der'î 1696b, Muh.b.Muh.i's-Seyyidiyyi'ş-Şarkıyyi's-Senâûnî 1696b (1 gün), 'Alî b.Muh.b.Şeyh 'Aliyyi'd-Der'î 1697a, Yah.b.Muh.Zenkene'l-Fiştânî 1697b, 'Abd.b.Nâsıri't-Tilimsânî 1697b, Mansûr Senîber b.Mes'ûd (2) 1698a, Hammâdî b.'Aliyyi't-Tezerkînî (2) 1699b, 'Abd.b.Nâsıri't-Tilimsânî (2) 1700a, Yûs.b.'Abd.i'd-Der'î 1700a, Muh.b.Sa'îd b.'Um.i'l-Fâsî 1701b, Ah.b. Mansûri'ş-Şarqî 1702, 'Alî b.Mübârek b.'Aliyyi'd-Der'î 1702, Sentâ'a b.Fârisi'l-Fâsî 1702, Mâmî b.'Aliyyi't-Tezerkînî 1703, Muh.b.Sa'îd b. 'Um.1703, Muh.b.Muh.i's-Seyyidî 1703, Yah.b.Muh.Zenkâne (2) 1704, 'Abd.b. Nâsıri't-Tilimsânî (3) 1704, Sa'îd b.Bûzyâni'l-Habbâzî 1704, Mâmî b.'Aliyyi't-Tezerkînî (2) 1704, el-Mübârek b.Muh.i'l-Garnâtî 1706, Nâsır b.'Abd.i'l-Â'meşiyyi'd-Der'î 1706, 'Abd.b.Nâsıri't-Tilimsânî 1707, 'Alî b.Rahmûni'l-Münebbih 1707, Muh. b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1708, Hammadî Zenko 1708, Yah. b.Muh.Zenkâne (3) 1709, Yah.b.Muh.b.Şeyh 'Aliyyi'd-Der'î 1709, Bâ-Bekr b.Muh. Seyyidî 1710, Yûs.b.'Abd.i'd-Der'î (2) 1711, 'Abdü'l-Kaadir b.'Aliyyi't-Tezerkînî 1711, 'Abd.b.Nâsıri't-Tilimsânî (2) 1712, 'Alî b.Mübâreki'd-Der'î 1712, Mansûr Senîber (3) 1712, Mâmî b.'Alî (3) 1713,

'Alî b.Rahmûn (2) 1713, 'Abd.İbni'l-Hâcc 1713, 'Ammâr b.Sa'ûd Bokarnâ 1714, Bâ-Haddû b.Yah.Mübâreki'd-Der'î 1714, 'Abd.İbni'l-Hâcc b. Sa'îdi'l-'İmrânî (2) 1714, Bâ-Haddû (2) 1715, Muh.b.Hammâdiyyi't-Tezerkînî 1715, 'Alî b.Muh.i'd-Der'î 1716, 'Abd.İbni'l-Hâcc (3) 1716, Mansûr Senîber (4) 1716, Bâ-Haddû (3) 1719, 'Abdü'l-Gaffâr b.'Aliyyi't-Tezerkenî 1721, 'Abd.İbni'l-Hâcc (4) 1722, Mah.İbni'l-Kaaid Muh.Bûye 1726, 'Abdü'r-Rahmân b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1726, 'Abd.İbni'l-Hâcc (5) 1727, Bâ-Haddû (4) 1727, Yûs.b.'Abd.i'd-Der'î (3) 1729a, 'Abd.İbni'l-Hâcc (6) 1729a, Muh.Bahhû b.Senîberi'z-Zâ'arî 1731b, el-Hasenî b.Hammâdiyyi't-Tezerkenî 1732a, Muh. (öncekinin kardeşi) 1733, Sa'îd b.'Alî (evvelkinin amcası) 1734, Hammadî b.Senîber b.Mansûri'z-Zâ'arî 1735, Sa'îd b.'Alî (2) 1736, Hammâdî b.Senîber (2) 1737, Muh.b.Hammadiyyi't-Tezerkenî (2) 1737, el-Fâ' İbr.b.Mansûri'd-Der'î 1737, Hammadî (evvelkinin kardeşi) 1738, el-Fâ' İbr. b.Hammadiyyi't-Tezerkenî 1738, Sa'îd b.Senîberi'z-Zâ'arî 1738, Yah. b.Hammadiyyi't-Tezerkenî 1739, Baba Seyyid b.Hammadî Zenko 1740, el-Has.b.Muh.i'l-'Amrî 1741, Sa'îd b.Senîber (2) 1741, Sa'îd b.Hammadiyyi't-Tezerkenî 1742, Sa'îd b.Senîber (3) 1743, Baba Seyyid (2) 1745, el-Fâ' Mah.b.Senîber b.Muh.-Bûye'ş-Şetûkî 1746, 'Abdü'l-Gaffâr b.Üsâme't-Tezerkenî 1748, Bâ-Bekr İbni'l-Fâ' Mansûri'd-Der'î 1748, Sa'îd b.Hammâdî (2), 'Alî b.'Abdi'r-Ra'ûfi'd-Der'î, 'Alî b.'Ammâr b. Sa'ûd Bokarna, Bâ-Haddû b.Bâ-Bekr İbni'l-Fâ' Mansûri'd-Der'î, Baba 'Alî b.Mansûri't-Tezerkenî Paşa.

Bu sonuncu paşa, 1780'e kadar Timbuktu'da Fâs umûmî vâlîliği yaptı. Bundan sonra Fâs, Timbuktu'ya paşa gönderemedi. Tuareg Berberîleri, 1780'den sonra, Fâs'ın ismî tâbîleri olarak Mali'de hâkim oldular. Mali'nin ve çevre ülkelerin Fâslı paşalardan önceki ve sonraki durumları için bk. Siyâh Afrika.

Fâs'ta Fransız Rejimi (1912-1956)

Fâs'ta Fransız hâkimiyeti 30.3.1912 ve 27.11.1912 muâhedeleri ile başlar. İstiklâle kadar (2.3.1956) 43 yıl, 11 ay, 3 gün sürer (Tûnus'ta Fransız hâkimiyeti: 74, 10, 9, Cezâyir'de: 131, 10, 29). 1912 muâhedeleri ile Fâs, üç nüfuz mıntakasına bölünür: asıl Fâs, Fransa idâresine, kuzeydeki Rîf bölgesi İspanya idâresine, Tanca limanı ise milletlerarası idâreye verilir. Her üç bölgede de Fâs sultânı, ülkenin hükümdârı sayılır ve İspanyol idâresindeki Rîf'te (Tetwân) hânedandan bir halîfe ile temsîl edilir. Fâs sultânı İmparator (Sa Majesté Impériale = İmparatorluk Majesteleri, Empereur de Maroc= Fâs İmparatoru) olarak resmen anılmakta devâm eder. Gerçekte ülkeyi yüksek-komiser denen umûmî vâlîler idâre eder (bunlar için bk. Fransa). Tûnus'ta ise "bey" denen hükümdâra Fransızlar sâdece "Tûnus prensi" derler ve prenslere mahsus "Son Altesse" lakabiyle anarlar. Fâs, Tûnus kadar sâkin değildir. 44 yıllık ecnebî hâkimiyeti karşısında Fransızlar'a ve İspanyollar'a karşı büyük ihtilâller olur ki en meşhurları Rîfli Emîr 'Abdü'l-Kerîm'in ihtilâlilidir (1920-3.1926) (Emîr Şeyh Kaadî Muh.b.'Abdi'l-Kerîm (Acdir, 1882, Kaahire, 1963 = 81).

Fâs İmparatorluğu'nun Eski Sınırları ve Nüfûsu

1592'de -Osmanlı Türkiyesi'ne tâbî- Fâs imparatorluğu takrîben 3.052.000 km² topraklara hükmediyordu ve nüfûsu 9.000.000 tahmîn edilebilir. O zamânın ölçülerine göre çok büyük şehirleri vardı (Fâs 275.000, Merrâkeş 90.000, Miknâse 80.000).

1700'de Fâs, Türkiye ile bağlarını koparmıştı, fakat gene pâdişâhı en büyük ve üstün hükümdar tanıyordu. Yüzölçümü aşağı yukarı aynı olan imparatorlukta bu târihte 8.000.000 n. tahmîn edilebilir. Bugünki Fâs, Rio de Oro, Moritanya, Mali ve Senegal'i içine alıyordu. Büyük şehirleri ve takrîbî nüfusları: Fâs 250.000, Miknâse 100.000, Merrâkeş 100.000.

1750'de Fâs imparatorluğu, çeyrek asra yakın bir zamandan beri büyük devletler arasından çıkmış sayılıyordu. Gene de Afrika'nın tek gerçek ve medenî dünyâya açık müstakil devleti idi. Büyüklüğü 3.051.669 km² kadardı. Nüfûsu ve târihte de 8.000.000 tahmîn edilebilir. Büyük şehirleri: Fâs 210.000, Miknâse 92.000, Merrâkeş 90.000.

1800'de gene 3 milyon km² topraklar üzerinde hâkimiyet ve nüfûzu vardı. Fakat Siyâh Afrika ülkelerindeki nüfûzu çok azalmıştı. Nüfûsu 8 milyon kadardı.

1825'te 2.841.729 km², 7.400.000 nüfus(Fâs, Rio de Oro, Moritanya, Mali). Fâs 200.000, Miknâse 90.000, Merrâkeş 80.000.

1850: 3.642.307 km², 6.500.000 nüfus. Fâs 180.000, Miknâse 83.000, Merrâkeş 75.000.

1875: 2.713.579 km², 7.000.000 nüfus. Fâs 179.000, Mekrâkeş 70.000, Miknâse 60.000.

1900: 418.866 km², 5.500.000 nüfus. Fâs 150.000.

1915: Fransız idâresindeki kısım 398.627 km², 4.500.000 (Merrâkeş 111.000, Fâs 101.000) + İspanyol idâresindeki Fâs ve Ṭanca 20.209 km², 560.000.

1925: Fransiz idâresindeki kısım 398.627 km², 4.229.000(Merrâkeş 149.000, Dârü'l-Beyḏâ=Casablanca 107.000) + İspanyol Fâsı(Rîf) ve Ṭanca 20.209 km², 814.000.

1940: Dârü'l-Beyḏâ 377.000, Merrâkeş 210.000.

1950: Fransız Fâsı 398.627 km², 8.540.000 (Dârü'l-Beyḏâ 650.000, Merrâkeş 254.000, Rabâṭ 220.000, Fâs 200.000) + Rîf ve Ṭanca 20.209 km², 1.261.000.

1955: Fransız Fâsı 9.500.000 nüfus(Dârü'l-Beyḏâ 750.000, Merrâkeş 270.000, Rabâṭ-Sâle 244.000, Fâs 200.000, Miknâse 154.000, Wacde 100.000, Ṣafî 63.000, Kenitra 62.000, Ḫuribga 60.000, Âzemmûr 50.000, el-Cedîde = Mazagan 39.000, Agaadir 35.000, Tâze 30.000, Mûlây İdrîs 29.000, Sefrû 28.000, Mogador 24.000).– Rîf ve Ṭanca: 1.438.000 + İfni ve Güney Fâs 63.000(Tetwân 113.000, el-'Arâiş 45.000, el-Kaṣri'l-Kebîr 43.000, Villa Nador 29.000, Arzila 20.000; Ṭanca 80.000).

1955'te Fransız Fâsı'nda 327.000 Fransız, 200.000 Yahûdî, 30.000 İspanyol, 20.000 İtalyan, 5.000 Portekizli, 15.000 sâir Avrupalı (bu sonuncular Protestan) vardı. % 94 nüfus Müslüman'dı. Müslümanlar'ın % 24'ü Berberîce konuşuyor, gerisi Arabca konuşuyordu. 80.000 Zencî'yi de bunlara dâhil etmek lâzımdır. Bütün Fâs imparatorluğu (Fransız Fâsı, Rîf, İfni, Güney Fâs ve Tanca) 446.579 km² ve 10.853.000 nüfuslu idi. Bugünki Fâs Krallığı 19 il (5'i Rîf'te, biri Tanca) hâlinde yönetildiği halde, Fransız yönetimi sonuna kadar Fâs, "paşalık" denen 8 eyâlete ayrılmıştı: Merrâkeş (111.374 km², 3.320.000 nüfus, yoğunluk 30), Dârü'l-Beydâ(27.392 km², 2.200.000, yoğ. 81), Fâs(41.372 km², 1.510.000, yoğ.36), Miknâse(75.148 km², 1.080.000, yoğ. 14), Rabât(18.626 km², 930.000, yoğ.49), Wacde(46.415 km², 340.000, yoğ. 7), Agaadir (78.300 km², 120.000, yoğ.2); Rîf(19.656 km², 1.303.000, yoğ.65). Tanca ise 583 km², 135.000 nüfus, yoğ.233 idi.

Rîf'te(hep 1955'te) 86.000 İspanyol, 14.000 Yahûdî olup % 93 Müslüman'dı ve az Berberî vardı. Tanca esas bakımdan İspanya'nın kontrolünde olmakla berâber, idâresine Fransa, İngiltere, İtalya, A.B.D., Portekiz, Belçika, Hollanda ve İsveç de katılıyordu, milletlerarası bir şehirdi. Bu şehirde 15.000 İspanyol, 7.000 Yahûdî, 1.000'erden 5.000 Fransız, İngiliz, Portekizli, İtalyan ve Amerikalı vardı; % 80 nüfus Müslüman Arab idi.

İfnî(2.500 km², 40.000 nüfus) % 100 Arab-Berberî Müslüman'dı. Burayı İspanya 1860'ta Fâs'tan koparmış ve ancak 26.5.1969'da Fâs'a iâde etmiştir. Merkezi Sîdî İfni'de 2.000 kişi yaşıyordu. Yoğunluk 16 idi.– Güney Fâs da Fâs'tan koparılıp sonradan iâde edilmiştir. 1955'te 25.000 km² ve 23.000 nüfuslu idi. Yoğunluk 1 idi. Halkın tamâmı Müslüman'dı(Arab ve Berberî). Merkez 2.000 nüfuslu Cabo Juby idi.

Batı Sahrâ(İspanyol Sahrâsı, Rio de Oro), Fâs'tan koparılmış bir İspanyol sömürgesi idi. 257.500 km² ve 1955'te 50.000 nüfuslu idi. Merkezi Villa Cisneros'ta 2.000 kişi yaşıyordu. Yoğunluk 0,2 idi. Halkın büyük çoğunluğu Müslüman Arab ve Berberî olup az sayıda İspanyol vardı.

Bir de "Presidios" denen Rîf'in kuzeyindeki Akdeniz iskele ve adaları vardı. Erken zamanda buraya el koyan İspanya, burasını hâlâ muhâfaza etmektedir. 1955'te 213 km², 155.000 nüfuslu idi. Yoğunluk 728 idi. 100.000 (% 59) kadar Müslüman Arab, gerisi İspanyol idi. Şehirler: Melilla 85.000, Ceuta (Sebte) 64.000, Alhucemas 5.000. Presidios şu iskele ve adalardan ibârettir: Sebte, Melilla, Alhucemas adl., Chaforinas adl., Peñon de Velez de la Gomera. Bk. İspanya.

Bugünkü İslâm Devletleri 4: FÂS

Fâs Krallığı (resmî adı: el-Memleke'l-Magribiyye), 724.730 km² büyüklüğünde, 20.600.000 nüfuslu (yoğunluk 28) bir devlettir. Bunun 458.730 km² ve 21.020.000

nüfûsu asıl Fâs'a, 266.000 km^2 ve 80.000 nüfûsu Batı Sahrâ'ya (eski İspanyol Sehrâsı = Rio de Oro) âittir (asıl Fâs'ta yoğunluk km^2'ye 48, Sahrâ'da 0,2'tür). Fâs nüfûsu: 1961 sayımı: 11.598.000, 1971 sayımı: 16.309.000, 1981 tahmîni: 21.020.000. Sahrâ: 1970: 17.000'i İspanyol 76.000 kişi(merkez el-'Uyân, 24.000), 1981 tahmîni: 80.000. 1961'de 400.000 Avrupalı varken bu sayı 1969'da 170.000'e düşmüştür. Yahûdî nüfûsu da 1955-1961 arasında 200.000'den 180.000'e inmiştir. Bugün 300.000 Katolik ve Yahûdî olduğu tahmîn ediliyor. % 98,5 nüfus Müslüman'dır. Sünnî-Mâlikîlik büyük ekseriyettedir, az Hanefî de vardır. Küçük bir Zencî Müslüman grup Arabca konuşur. Berberî nüfûsunun % 20'ye indiği tahmîn ediliyor. Geri kalan halk, Arabca konuşmaktadır. Kuloğullarından, Türk asıllı nüfus, Tûnus, bilhassa Cezâyir'de olduğu gibi büyük değil, azdır. 1981 tahmîni şehir nüfusları: Dârü'l-Beydâ(Casablanca) 2.354.000, Merrâkeş 529.000, Rabât 523.000, Fâs 500.000, Miknâse 410.000, Tanca 392.000, Wacde 299.000, Kenitra 199.000, Safî 200.000, Tetwân 234.000.

Silâhlı kuvvetler 106.500 kişiden oluşur (1979) (savunma büdcesi 676 milyon dolar). Per capita gelir: 1972'de 275 dolar, 1974'te 346, 1975'te 443, 1976'da 520, 1981'de tahmînen 900 dolar. Bu sûretle 1981 tahmîni gayrı sâfî millî hâsıla 18.540.000.000 eder.

Bugünki İslâm Devletleri 5: MORİTANYA

"Moritanya İslâm Cumhûriyeti", 1903-28.11.1960 arasında 57 yıl Fransa'nın sömürgesi olduktan sonra istiklâl kazandı. 1.030.700 km^2 ve 1.700.000 nüfusludur (1981 tahmîni, yoğunluk 2). 1969 nüfûsu: 1,1 milyon, 1976 tahmîni: 1,5 milyon. Yalnız 2 şehir vardır (1976): başkent Nuakhot 150.000 ve Nuazibu 130.000. Silâhlı kuvvetler 5.000 kişiden ibârettir. Per capita gelir: 1976'da 250 ve 1981'de tahmînen 320 dolar. Gayrı sâfî hâsıla: 554 milyon dolar. Halkın % 100'e yakını Sünnî-Mâlikî Müslüman'dır ve Arabca konuşur. Berberîce konuşan azdır (15.000 kadar). Cumhur başkanları: Muhtârü'd-Dede 28.11.1960, Yb.Muh. Huna Uld Haydalla 10.6.1978, Mûya Sid Ah. Taya 10.12.1984(4.1981-3.1984'de başkan, sonra genel kurmay başkanı idi).

B i b l i y o g r a f y a

İbnü Haldûn (Ebû-Zeyd Veliyyi'd-Dîn 'Abdi'r-Rahmân b.Muh.) (Tûnus, 27.5.1332-Kaahire, 16.3.1406 = 73, 9, 20), *Kitâbü'l-'İber,* 7 c., Kaahire (Bulak), 1867 ve sonraki baskılar (son baskı: Beynût 1971) ve Batı dillerine tercümeleri. Ünlü *Mukad-dime*'si dışında eser, Kuzey Afrika Arab târîhine, İslâm fethinden kendi zamânına kadar ağırlık verir. Bir çok mevzû ve bâzı küçük hânedanlar için hattâ elimizde kalmış tek kay-naktır. Zîrâ 1492 yılının 2. günü Garnâta düşünce, Kardinal Ximenes yarım milyon Arabca yazmayı yakdırdığı için, o devir kaynaklarının çoğu günümüze gelememiştir.– İbnü Ebî-Dînar(i'r-Ru'ayniyyi'l-Keyrewânî), *Kitâbü'l-Mû'nis fî Ahbâr İfrîkıye we Tûnis,* Tûnus, 1286(1869), 1350 (1931), Fr.trc.E.Pélissier ve Rémusat, *Histoire de l'Afrique,* Cezâyir, 1845.– 'Alî b.Mûsâ İbni Sa'îd, *Fragmenta aus dem Magrib,* K.Vollers nş., Ber-lin, 1894; İbnü İzârî, *el-Beyâni'l-Mugrib,* E.Fagnan trc., 2 c., Cezâyir, 1901-4; 'Abdü'l-Wâhidi'l-Merrâkeşî, *Mû'cib,* R.Dozy nş., *The History of the Almohades,* 1847, 2: 1881; Muh.ü'l-Fâsî nş., Sâle, 1938, Fr.trc.Fagnan, *Hist.des Almohades,* İsp.trc. Huici; Zeyyânî, *et-Tercemâni'l-Mû'rib,* nş. ve trc. O.Houdas, *Le Maroc de 1631 à 1812,* Paris 1886; İbnü 'Abdi'l-Hakem, *Fütûhü İfrîkıye,* A.Gateau nş. ve trc., Cezâyir, 1948; Tîcânî, *Rihle,* H.H. 'Abdilvehhâb nş., Tûnus, 1960; İdrîsî, *Nüzhe,* H.Pérès nş., Cezâyir, 1957; G.Deverdun, *Inscriptions Arabes de Merrakech,* Rabat 1956. Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ İbni Haldûn (ünlü târihçinin kardeşi), *Bugyetü'r-Rüwwâd fî Zikri'l-Mülûk min Benî-'Abdi'l-Wâd,* nş. ve Fr.trc.A. Bel, *Histoire des Beni 'Abd al-Wâd, Rois de Tlemcen,* 2 c., Cezâyir, 1904-13; İbnü'l-Ahmer, *Rawzatü'n-Nisrîn fî Dewleti Benî-Merîn,* nş.ve Fr.trc. Gh.Bouali ve G.Marçais, Paris 1917, Ar.nş. Rabât 1962; E. Lévi-Provençal, *Docu-ments Inédits d'Histoire Almohade,* Paris 1928; Ebû-Zeyd 'Abdi'r-Rahmân İbni Zeydân (Filâlî şerîfî) (1873-1946), *İthâfü Â'lâmi'n-Nâs bi-Cimâli Ahbâri Hâzireti Miknâs,* 5 c., Rabât, 1929-33; A.M., *ed-Düreri'l-Fâhıre bi-Me'âsiri'l-Mülûki'l-Alewiyyîn bi-Fâsi'z-Zâhire,* Rabât 1937; Reinaud, *Invasions des Sarrazins en France,* 1955, İng.trc.H.K.Sherwânî, *Muslim Colonies in Frace, Northern Italy and Switzerland,* 1964; J.J.L. Bargès, *Complément de l'Histoire des Beni Zeiyan,* Paris 1887; P.Shinar, *Biblio-graphie sur l'Islam Maghrébin (1830-1978),* Paris 1983.

Diego de Torrès, *Relacion del Origen y Succeso de los Xerifes,* Sevilla 1535; Marmol Caravajal, *Descripcion General de Africa,* Malaga 1573.

A.Tardieu, *La Conférence d'Algésiras,* Paris 1907. Şeyh Muh. 'Abdi'l-Celîli't-Tenesî, J.Bargès trc., *L'Historide des Beni-Zeiyan, Rois de Tlemcen,* Cezâyir, 1887; Muh.İbni Tûmert, *Le Livre,* I. Godziher nş., 1903; Hasen Hüsnî 'Abdi'l-Wehhâb, *La Domination Musulmane en Sicile,* 1905; A.M., *Târihu Tûnis,* Tûnus, 1918, 3:1953; Ebü'l-'Abb.Ah.i'l-Hatîb, *Hist.de la Dynastie des Beni-Hafs,* A.Cherbonneau nş., 1868; Zerkeşî, *Târîhu'd-Devleteyni'l-Muwahhidiyye we'l-Hafsiyye,* Kaahire 1289, *Chronique*

des Almohades et des Hafçides, E.Fagnan trc., Cezâyir, 1895; el-Üfrânî, *Nüzhetü'l-Hâdî,* O.Houdas nş. ve trc. *Hist.de la Dynastie Saadienne au Maroc,* 2 c., Paris, 1889-9; Lisânü'd-D.Muh.İbni'l-Hatîb, *Kitâbü'l-Hüleli'l-Muwaşşiyye,* Tûnus, 1329(1911); es-Selâwî (Nâsırî), *Kitâbü'l-İstiqsâ,* 4 c., Kahire 1314 = 1896, Dârülbeydâ, 1954-6, E.Fumey trc., *Chronique de la Dynastie Alaouie Chérifienne au Maroc (1631-1894),* 3 c., 1906, 1907, 1936, *AM* nş.; İbnü Ebî-Zer (ölm.Fâs 1320), *Rawzu'l-Kırtâs,* nş.ve Lat.trc.C.Tornberg, 2 c., Uppsala, 1843-6, bir çok Fâs baskısı (1885 vs.), ayrıca Rabât 1936, 2 c., Muh. Hâşimiyyi'l-Filâlî nş., Alm. trc. Dombay, 2 c., Agram, 1794-7, Port. tr. Moura, Lizbon 1824, İsp. trc. A.Huici, Valencia 1948, Fr.trc.A.Beaumier, *Hist.des Souverains du Maghreb et Annales de la Ville de Fès,* Paris, 1860; İbnü'l-Esîr; E.Masqueray, *Chronique d'Abou Zakaria,* Cezâyir, 1878; Ebû-'Abd.Muh.i'l-Kaadirî (Fâs 1712-Fâs 1773), *Neşrü'l-Mesânî* (XI-XII. H. asırlar biyografi ansiklopedisi) 2 c., Fâs, 1310 = 1892, litografya ve Fr.trc. A.Graulle, Maillard ve E.Michaux-Bellaire, 2 c., Rabât, 1913, 1917, *Archive Marocaine,* XXI ve XXIV; A.M., *İltikaatu'd-Dürer* (ayni konuda), yazma; M.Lakhdar, *La Vie Littéraire au Maroc sous la Dynastie 'Alawide,* Rabât 1971; 'Abdü's-Selâm b.Sûdâ, *Delîlü Müwerrihı'l-Magribi'l-Aksâ,* Tetvân 1950; Ah. İbni'l-Kaadî (Fâs 1553-Fâs, 19.8.1616), *Dürretü'l-Hicâl fî Esmâi'r-Ricâl,* I.S.Allouche nş., 2 c., Rabât, 1934-6; A.M., *Cezwetü'l-İktibâs fî menhalle min'il 'Alâmî Medîneti Fâs,* Fâs 1892(her ikisi de Fâs şehrinden yetişen ünlüler için biyografi lugati). Mahmûd Kâtî, *Târîhu'l-Fettâş,* Houdas ve Delafosse nş. ve trc., 2 c., Paris, 1913; 'Abdü'r-Rah.i's-Sâ'dî, *Târîhu's-Sûdân,* Houdas trç., 2 c., Paris 1900; *Tezkiretü'n-Nisyân fî Ahbâr Mülûki's-Sûdân,* Houdas nş., 2 c., Paris, 1901.

F.Codera, *Decadencia y Desparicion de los Almoravides en España,* 1899; R.Basset, *Nédromah et les Traras,* 1901; E.Fagnan, *Nouveaux Textes Historiques relatifs à l'Afrique du Nord et à la Sicile,* Palermo, 1910; M.Amari, *Bibliotheca Arabo-Sicula, Testi Arabici,* 2 c., 1955-7, İt.trc. 2 c., 1880-1; Aynı Yazar, *Storia dei Musulmani di Sicilia,* 3 c., 1872; M.Talbi, *L'Emirat Aghlabide,* Paris, 1966; H.de Castries, *Une Description du Maroc (1596) en Portugais,* Fr.trc. ile, Paris, 1909; E.Doutté, *Merrâkech,* Cezâyir, 1905; E.Mercier, *Hist.de l'Afrique Septentrionale (Berbérie),* 3 c., Paris, 1888; General Faure-Biguet, *Hist.de l'Afrique Septentrionale (740-1830),* Paris, 1905; H.Gaillard, *Fès,* 1905; D.Mackenzie, *A General Description of Morocco,* Londra, 1911; E.Aubin, *Le Maroc d'Aujourd'hui,* Paris, 1911; J.Muñoz, *La Agonia del Mogreb,* 1912; Budgett Meakin, *The Moorish Empire,* Londra, 1899; T.Weir, *The Shaiks of Morocco in the XVIth Century,* Edinburgh 1904; De Chénier, *Hist.de 12 Empire du Maroc,* 3 c., Paris 1787; A.Cour, *L'Etablissement des Dynasties des Chérifs au Maroc (1509-1830),* Cezâyir 1904; A.Bel, *Les Benou Ghanya,* Cezâyir, 1903; L.Golvin, *La Qal'a des Banû Hammâd,* Paris, 1965; Stanley Lane-Poole, *The Barbary Corsairs,* 1890; Abbé Godart, *Hist.de Maroc,* 2 c., Paris, 1860; Le Chatelier, *L'Islam dans l'Afrique Occidentale,* Paris, 1899; A.Bel, *Les Almoravides et les Almohades,* Oran, 1910; R.Millet, *Les Almohades,* Paris, 1923; E.Lévi-Provençal, *Les Historiens des Chorfa,* Paris, 1922; Mouëtte, *Hist.des Conquêtes de Moulay Ismaël,* Paris, 1683; A.Cour, *La Dynastie*

Marocaine des Beni Wattas(1420-1554), Constantine, 1920; G.Marçais, *Les Arabes en Berbérie du XIe au XIVe Siècle*, Paris, 1913; Rousseau, *Annales Tunisiennes*, Cezâyir, 1863; G.Yver ve G.Marçais, *Hist.de l'Algérie*, Paris, 1927; Charles A.Julien, *Hist.de l'Afrique du Nord*, Paris, 1931; H.Fournel, *Les Berbers*, Paris, 2 c., 1875-88; J.L.Abu-Lughod, *Rabat*, Princeton, 1980; Salah-Eddine Tlatli, *Djerba*, Paris, 1967; R.Brunschvig, *La Berbérie Orientale sous les Hafsides des Origines à la Fin du XVe Siècle*, 2 c., Paris, 1940, 1947; J.F.P.Hopkins, *Early Muslim Goverment in Barbary*, Londra, 1958; T.Lewicki, *Ibâdites Nord-Africaines*, Varşova, 1955; G.Höst, *Den Marokanske Kajser Mohammed ben Abdullah*, Kopenhang, 1791; E.Aubin, *Le Maroc d'Aujourd'hui*, Paris, 1905; Massignon, *Le Maroc dans les Premières Années du XVIe Siècle*, Cezâyir, 1906; Zeyyânî, *et-Tercümâni'l-Mû'rib*, nş. ve trc. Houdas, *Le Maroc de 1631 à 1812*, Paris, 1886; Ebû Râs, *Târîḫu Cezîreti Cerbe*, Exiga nş.ve Fr.trc., Tûnus, 1884; Burke, *Royal Families of the World, II: Africa and Middle East*, 1980; *New African Yearbook*, 1980, E.Flegg ve R.Synge nş.; *Cambridge History of Africa, I: From the Earliest Times to 500 B.C.*, J.D.Clark nş., 1981; H.Monés, *Fethü'l-'Areb li'l-Mağrib*, Kaah. 1947; R.Le Torneau, *Les Débuts de la Dynastie Sa'dienne*, Cezâyir, 1954 ve A.M., *La Décadence Sa'dienne au XVIIe Siècle, Annales de la Facuté des Lettres d'Aix*, XXXII, 1958, 187-225; H.R.İdrîs, *La Berbérie Orientale sous les Zîrîdes*, 2 c., Paris, 1962; J.F.P.Hopkins, *Medieval Muslim Government in Barbary*, Londra, 1958; A.Huici, *Historia Politica del Imperio Almohade*, 2 c., Tetwân, 1956-7; E.Lévi-Provençal, *Trente Sept Lettres Almohades*, Rabat, 1941, bunların Fr.trc.*Hespéris*, 1941; J.Bosch Vila, *Los Almoravides*, Tetwân, 1956 J.A.Allan, *Libya, The Experience of Oil*, 1981; R.Mauny, *Tableau Géographique de l'Ouest Africain au Moyen Age, Dakar*, 1961; J.L.Miège, *Le Maroc et l'Europe*, 4 c., Paris, 1960-63; H.Terrasse, *Histoire du Maroc*, 2 c., Dârülbeydâ, 1949-50; G.Deverdun, *Inscriptions Arabes de Merrakech*, Rabât, 1956; J.D.Brèthes, *Contribution à l'Histoire du Maroc par les Recherches Numismatiques*, Dârülbeydâ, 1939; E.F.Gautier, *Le Passé de l'Afrique du Nord*, Paris, 1952; Charles Diehl, *L'Afrique Byzantine*, Paris, 1896; İḥsân 'Abbâs, *el-'Areb fî Sıkılliyye*, Kaah. 1959; J.L.Miège, *Le Maroc et l'Europe (1830-1894)*, Paris 1961; M.Vonderheyden, *La Dynastie des Benoû'l-Ağlab*, Paris 1927; M.Talbi, *L 'Emirat Aghlabide*, Paris 1966, M.'Abd.'İnân, *el-Mürâbiṭûn we'l-Müwaḥḥidûn fi'l-Mağrib we'l-Endelüs*, 2 c., Kaah. 1965-5; H.Terrasse, *L'Art Hispano -Mauresque des Origines au XIIIe Siècle*, Paris 1932; Georges Marçais, *Manuel d'Art Musulman, L'Architecture, Tunisie, Algérie, Maroc, Espagne, Sicile*, 2 c., Paris, 1926. Windus, *A Journey to Mequinez*, Londra 1725; Busnot, *Histoire du Règne de Mouley Ismaël*, Rouen 1714; Sâ'd Zaglûl 'Abdi'l-Ḥamîd, *Târîḫu'l-Magribi' l-'Arebî*, Kaah.1965; Maya Shatzmiller, *L'Historiographie Mérinide*, 1982; G.Grandguillaume, *Arabisation et Politique Linguistique au Maghreb*, Paris 1983; Muḥ.Annane, *Libya of Idris el Senoussi*, Beyrût 1968; Nicola A.Ziadeh, *Sanûsîyah*, Leiden 1958, Brill; es-Seyyid Muḥ.b.'Aliyyi's-Senûsî, *ed-Düreri's-Seniyye fî Aḫbâri's-Sülâti'l-İdrîsiyye*, Beyrût 1968, 190 s.; E.E.Evans-Protchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford 1949. R. von Thoden, *Abû'l-Hasan 'Alî:*

Meriniden-Politik zwischen Nordafrika und Spanien (1310-1351), Freiburg 1973; J.Wright, *Libya*, Londra 1969; A.M., *Libya, A Modern History*, Londra 1981.

Michale Amari, *Le Epigrafi Arabiche di Sicilia*, Palermo 1875-85, 5 c., F.Gabrieli nş., Palermo 1971; S.M.Zbiss, *Inscriptions Arabes de Tunis*, Tûnus 1955; F.Valderama Martinez, *Inscripciones Arabes de Tetuan*, Madrid 1975; M.Ocana Jimenez, *Repertorio de Inscripciones Arabes de Almeria*, Madrid 1964; G.Rossello-Bordoy, *Corpus Balear de Epigrafia Arabe*, Palma 1975.

G.Deverdun, *Marrakech des Origines à 1912*, Rabat 1959; Robert Le Tourneau, *Fès avant Protectorat*, Dârülbeydâ 1949; J.Caillé, *La Ville de Rabat jusqu'au Protectorat, Histoire et Archéologie*, 3 c., Paris 1949; Dj.J.Meunié, *Greniers-Citadelles au Maroc*, 2 c., Paris 1981; H.L.Beck, *Idrîs II, Ses Descendants de Fâs (1258-1465)*, 1989.

Dördüncü Kitap

SİYAH AFRİKA

I

BATI VE ORTA AFRİKA'DA MÜSLÜMAN ZENCÎ HÂNEDANLARI

Gao Krallığı

Afrika Zencî devletleri arasında en eski bilgimiz Gao krallığına âittir ki, putperest olarak başlamış, Müslüman olarak devâm etmiştir. Krallık en geniş şekliyle bugünki Mali ve Nijer devletlerini içine alıyordu. Fakat asıl sâha, bugünki Mali (Batı Sûdân, eski Fransız Sûdânı) devletinin doğu yarısı ile Nijer devletinin batısıdır. Taht şehri olan Gao, Mali'nin güney-doğusundadır. Timbuktu, Gao'nun batısında kalır.

Bu topraklarda çeşitli Zencî ırkları oturmaktadır. Fakat Zencî olmıyan Hâmî gruptan Berberîler de vardır ve daha yüksek bir kültürü temsîl ettikleri için, Songay kralları hânedânı Berberî asıllıdır. Fakat geniş ölçüde Zencî kanı ala ala Kuzey Afrika Berberî tipi ile hiç bir alâkaları kalmamış, zencî görünüşü almışlardır. Aşağıdaki bilgiler için ana kaynak şudur: 'Abdü'r-Raḥ. b.'Abd.b.'İmrân b.Â'miri's-Sâ'dî, *Târîḫu's-Sûdân*, Ar.metin ve Fr.trc.O.Houdas, 2 c., 1900; şu eserdeki bilgiler geniş ölçüde tamamlayıcıdır: *Tezkiretü'n-Nisyân fî Aḫbâr Mülûki's-Sûdân*, Ar. metin ve Fr. trc.O.Houdas, 2 c., Paris, 1901, ayrıca: C.Ralfs, *Beiträge zur Geschichte und Geographie des Sudan, ZDMG*, IV, Leipzig, 1855.

Bu bölgede 650'ye doğru bir devlet kurulduğu anlaşılıyor. 750'den îtibâren kralların adlarını biliyoruz. 750-1493=743 arasındaki krallar al-Yaman hânedânından, sonrakiler Songhoy hânedânından gelmiştir. /650-/1000 arasında merkez Bentia adasında Kukiya (Gurgiya)'dır. 1000 yılından sonra taht şehri Gao'ya götürülmüştür. 1335'te kd. kraliyet unvânı "ca,zo, dia, zâ"dır ki, çeşitli lehçelerde kral mânâsına gelmektedir. 1335'ten sonra "sonni, sun, san, şî" kraliyet unvânı olmuştur ki bu da aynı kelimenin çeşitli lehçelerdeki şeklidir. 1009'a kadar müşrik olan krallar, bu târihte Müslüman olmuşlar ve bu dîni devâm ettirmişlerdir. XI. asrın 2. yarısında Murâbıṭ imparatorlarına tâbî olmuşlardır. 750'den îtibâren saltanat süren Songay kralları şunlardır:

1- Zâ Alayaman (Almayan) (750-), 2- Zâ Zakoy, 3- Zâ Takoy, 4- Zâ Akoy, 5- Zâ Ku, 6- Zâ 'Alî Fay (istisnâî ol. Müsl. olabilir), 7- Zâ Biyoy-Komay, 8- Zâ Biyoy, 9- Zâ Karay, 10- Zâ Yama-Karauay, 11- Zâ Yama, 12- Zâ Yama-Danka-Kiba'o, 13- Zâ Kukoray, 14- Zâ Kenken, 15- Zâ Kossoi (Kosoy) (Kosay) (1009'da Müsl. olarak "Moslemdam" unvânını aldı), 16- Zâ Kosoy-Dâriya, 17- Zâ Hen-kon-Vanko-dam, 18- Zâ Biyay-Koy-Kîmi, 19- Zâ Nintâsanay, 20- Zâ Biyay-Kayna-Kimba, 21- Zâ Keyna-Şinyunbo, 22- Zâ Tib, 23- Zâ Yama-Da'o, 24- Zâ Fadazu, 25- Zâ 'Alî-Koro, 26- Zâ Bir-Foloko, 27- Zâ Yasiboy, 28- Zâ Duro, 29- Zâ Zenko-Bâro, 30- Zâ Bisi-Bâro, 31- Zâ Bad, (-1464).- 1464'te iktidâra yükselen hânedan, yukarıdaki hânedânın bir şûbesinden ibârettir: Sonni kralları denen bu yeni hânedânın ilk hükümdarı Sünnî 'Alî Kolon (Kolen), 27. Songay kralı Yasiboy'un (Dia Assibçi) torunlarındandır. Bu Yasiboy (Asibay)'un 1325'te öldüğü ileri sürülmektedir. Doğruysa, 'Alî Kolon onun muhtemelen 5. kuşaktan torunu olur. 1325-35 arasında Mali (Mandingo) kralı II. Mûsâ Kango, 10 yıl için iktidârı Songay hânedânından alıp ilâveten Gao kralı olmuştur. Songhoy hânedânının Sonni (Sünnî) krallar dönemi şöyledir:

İlk "Sünnî" kral 'Alî Kolon Ber (=Büyük), Sonni Muḥ.Dâw.'un oğlu ve Selmân Nârî'nin kardeşidir. 'Alî Kolon, "Sünnî" unvânıyla kral olmasına rağmen Sünnî değil, H̱âricî mezhebindendir. Halefleri Sünnî-Mâlikî'dir. 1500'e doğru devlet Mali ve Nijer'in tamâma yakınını içine aldı. 29.1.1468'de Timbuktu'yu, 1473'te Cenne'yi (Dyenne) fetheden 'Alî Kolon'un yerine geçen krallar, gerçekte Askiya hânedânından ve Sarakolle ırkındandırlar. 'Alî Kolon'un halefi Askia Muḥam., onun mânevî oğludur. 1497-8'de haccetti. 1464-1493'te H̱âricî olan hânedan, bu târihten îtibâren Mâlikî olarak devâm etmiştir. Askiya hânedânı kralları:

1- Sünnî 'Alim Kolon Ber (1464-6.11.1492=28)
2- Askiya Muḥammedu Tûre'l-Hâdî (6.11.1492-26.8.1528=35,9,18)
3- Askiya Mûsâ (26.8.1528-12.4.1531=2,7,17)
4- Askiya Muḥ. Benkan (12.4.1531-22.4.1537=6,0,10)
5- Askiye İsmâ'îl (22.4.1537-1538=1)
6- Askiya İsḥâq I (1538-25.3.1549=11)
7- Askiya Dâwûd (25.3.1549-1583=34)

8- Askiya el-Ḥâcc (1583-15.12.1586=3)
9- Askiya Muḥ. Bâno (15.12.1586-9.4.1588=1,3,25)
10- Askiya İsḥâq II(9.4.1588-12.3.1591=2,11,3)
11- Sulṭân Askiya Muḥ.Kâgo (12.3.1591-1591)
12- Askiya Nûḥ (müdd. 1591-3)
13- Askiya Sül.(1593-)

'Alî Kolon (no.1)'un oğlu Ebû-Bakara (Bari/Baru) Dâwûd, gerçekte 1 yıl kadar (6.11.1492-1493) saltanat sürdü. Fakat asıl iktidar sâhibi olan Muḥ. Ture'ye (no.2) tahtı kaptırdı. Bu zât 1496'da tahtta olduğu halde hacca gitmiştir. Hal' edildi ve 10 yıl sonra 2.3.1538'de öldü. Oğlu Mûsâ (no.3) öldürüldü. Dîğer oğlu Askiya Dâwûd'dur. Askiya Muḥ. Benkan (no.4), Muḥ. Ture'nin yeğenidir ve hal' edilmiştir. Askiya İsm. (no.5), Muḥ.Ture'nin oğludur. I. İsḥâq ile Dâwûd (no.6 ve 7) da Ture'nin dîğer oğullarıdır. Dâwûd'un dâmâdı, kadı ve târihçi Maḥmûd Kâtî (b.el-Ḥâcci'l-Mütewekkil) (ölm. Arkiya/ Tombuktu yakınları, 27.9.1593)'dir(oğulları Kadi İsm. Yûsuf, Muḥ. ve dâmâdı Maḥmûdü'l-Muḫtâr Gombele). el-Ḥâcc (no.8), Askiya Dâw.'un oğludur. Ondan sonra gelenler (no.9-13) hep Dâwûd'un oğullarıdır. II. İsḥâq 14.10.1591'de Bornû'da Banba'da öldürülmüştür. Askiya Sül. (no.13), Fâs devletinin me'mûru (vâlîsi) olarak atalarının topraklarının bir kısmını yönetmiştir. Bundan sonra da Gao'da bir prenslik hâlinde askiya'lar devâm etti ve Fâs'a tâbî oldualr. Zâten bu devlet ekseriyâ ismen veya gerçekte Fâs'a bağlı olarak devâm etmiştir. Mali (Batı Sûdân) doğrudan doğruya Fâs'a bir eyâlet şeklinde bağlanınca ülkenin merkezi Timbuktu'ya nakledildi. Timbuktu'da oturan Fâs'ın Sûdân paşalarının listesi, Fâs bahsinde verilmiştir.

Mali'nin bir parçasında da 'Alî Kolon ve kardeşi Sül. (veyâ Selmân) Nâri'den sonra Sonni (Sünnî) krallar, küçük bir devlet hâlinde asırlarca devâm etti. Bu krallar şunlardır (Dendi'de Nûḥ (no.12) 1591, Hârûn 1599, el-Emîn 1612 (hepsi no.7'nin oğulları), Dâwûd 1618-1640 hüküm sürdüler):

Sonni İbr. Kabay, S.'Os̱m. Kanafa, S.Bar-Kayna-Ankabî, S.Mûsâ, S.Bokar-Zonko, S.Bokar-Dalla-Boyonbo, Sonni Mâr-Kiray, S.Muḥ.-Dâ'a, S.Muḥ. Kukiya, S.Muḥ.-Fâr, S.Karbîfo, S.Mâr-Fay-Kolle-Cimo, S.Mâr-Arkona, S.Mâr-Arandan, S.Selimân-Dam, S.'Alî, S.Bâr Bokar-Dâ'o.

Keita Krallığı

Keita hânedânı, Manding boyundan Zencî'dir. 1200-1670=470 arasında bir krallık kurmuştur. Daha önceleri bir prenslikdi ve 1050'de Baramendana Keita ihtidâ etti. Merkez Niani'dir (Nijer'in başkenti Niamey). Nijer ve Mali'nin en büyük kısmını elinde tuttuğu zamanlar olmuş, fakat bu ülkeleri çok def'a bundan önce görülen Gao krallığı ile paylaşmış, XVI. asır sonlarından îtibâren Fâs'a tâbî olarak Nijer'in büyük kısmında devâm etmiştir. 1325-35 arasında II. Mûsâ Kankan (1324'te hacı) Gao krallığını da 10 yıl için Keita'ya katmıştır. Sundiata'nın (no.3) 5 kardeşi vardır. No. 3 ve 11

öldürülmüşlerdir. No.2, 1'in; 3 ise 2'nin; 7, 3'ün; 8, 7'nin; 11, 8'in; 12 ve 14, 11'in; 13, 12'nin; 15, 14'ün; 16 ise 15'in; 17, 16'nın ve 18 de 17'nin oğludur. 4,5, 6 ise 3'ün oğullarıdır. 9, 4'ün oğludur. 10 ise 9'un oğludur. 19, 10'un oğludur. XIII-XIV. asırlar dışında krallık çok küçülmüştür. Hükümdarlar şunlardır:

1- Mûsâ I Allakoy (1200-1218=18)

2- Nare Famagen (1218-1230=12)

3- Sundiata Keita (Mari Jata I) (1230-1255=25)

4- Uli (1255-1270=15)

5- Wati (1270-1274=4)

6- Halîfe (1274-1275=1)

7- Ebû-Bekr I (1275-1285=10)

8- Sakura (1285-1300=15)

9- Gau (Ku) (1300-1305=5)

10- Mamadu (Muhammed) (1305-1310=5)

11- Ebû-Bekr II (1310-1312=2)

12- Mûsâ II (Mensa) Kankan (1312-1337=25)

13- Magan I (1337-1341=4)

14- Mansa Süleymânu (1341-1360=19)

15- Mari Jata II (1360-1374=14)

16- Mûsâ III (1374-1387=13)

17- 'Abd'Ullaah Magan II (1387-1388=1)

18- Ebû-Bekr III Sandaki (1388-1390=2)

19- Mahmûd (1390-?)

..... (6 batın)

Mama-Magan (-1670)

Timbuktu Krallığı

Mali'nin (Batı Sûdân) bir kısım topraklarında (Orta Mali), taht şehri Timbuktu olmak üzere 132 yıl, 2 hânedan hâlinde devâm etmiştir: 1. Hânedan: 1336-1433=97 ve 2. Hânedan: 1433-1468=35. İkinci hânedan, Magraşen hânedânıdır ki Berberî/Tuareg'dir. Yukarıdaki krallık gibi Sünnî-Mâlikî'dir.

Begirmi Krallığı (1512-1935)

Begirmi (aslında: Bakîrmî), bugünki Çad devletinin güney-batı bölgesidir. Çad gölünün güney-doğusundaki ülkedir. Batısına Bornû, kuzeybatısına Kanem, kuzey-

doğusuna Waday denir. Merkezi Massenya, bugün Çad devletinin merkezi olan Fort Lamy'nin güney-doğusundadır.

Kenge hânedânından Bagirmi kralları, Hâmî'dir. Dilleri Arabca'dır. Esâsen Müslüman Zencî Afrika devletlerinde Arabca, yüksek kültür dilidir. Sünnî-Mâlikî olan Bagirmi krallarına "sultân" denmektedir:

1) Birni Besse 1522, 2) oğlu Lubatko Dokkenge 1536, 3) oğlu Malo 1548, 4) İslâm'ı kabûl eden kardeşi 'Abd. 1568, 5) oğlu 'Umer 1608, 6) kardeşi Dalay 1625, 7) Burkomanda I b.'Umer 1635, 8) oğlu 'Abdu'r-Rahmân I 1665, 9) oğlu Dalo Birni 1674, 10) oğlu 'Abdü'l-Kaadir I 1680, 11) oğlu Bar 1707, 12) Wanja b.Dalo Birni 1722, 13) oğlu Burkomanda II Tad Lele 1736, 14) oğlu Loel 1741, 15) Haccî Muh.ü'l-Emîn b.'Abdi'l-Kaadir I 1751, 16) oğlu 'Abdu'r-Rahmân II Gawranga 1785, 17) oğlu Ngarba Bira 1806, 18) kardeşi-Waday'a tâbî olan- 'Usmân Burkomanda III 1807, 19) oğlu 'Abdü'l-Kaadir II 1846, 20) oğlu Ebû-Sekkîn Muh. 1858-1871+1882-1894, 21) 'Abdu'r-Rahmân III b.Burkomanda III 1871-1882+1894-1918, 22) oğlu 'Abdü'l-Kaadir III 1918-1935. 1897'de Fransa himâyesi başladı.

Vaday Emîrliği (1635-1912=277)

Vaday (Waday, Ar.Wedâî, Weddâî), bugünkü Çad devletinin doğusunun orta bölgesidir. Doğuda Sûdân'ın Dârfûr eyâleti, kuzeyde Ennedi Dağları vardır. Burada putperest Tuncûr kabîlesi hükümdarları, Dârfûr emîrlerine tâbî olarak hüküm sürerlerdi. Son hükümdar Dâwûdü'l-Merenn, adına rağmen, Müslüman ve Arab değil, Zencî idi. Mâba menşe'li bir zencî olan Sâlih Câmî', ülkeye İslâm'ı (Sünnî-Mâlikî) soktu ve yaymıya başladı. Bir kısım Arablar da gelerek onun hizmetine girdiler. Oğlu 1) 'Abdü'l-Kerîm Muh.i's-Sâlih (1635-1655=20), "kolak" sanıyle ve Dârfûr'a tâbî olarak ilk Müslüman emîr oldu. Oğlu 2) Hârûtü'l-Kebîr (1655-1678=23), sn. bunun oğlu 3) Harîf (1678-1681=3), kardeşi 4) Yâ'qûb 'Arûs (1681-1707=16), oğlu 5) Hârûtü's-Sağîr (1707-1745=38), oğlu 6) Coda Harîfü't-Timan (1745-1795=50), oğlu 7) Sâlih Derret (1795-1803=8), oğlu 8) 'Abdü'l-Kerîm Sâbûn (1803-1813=10), katli üzerine oğlu 9) Yûsuf Harîfeyn (1813-1829=16), onun da öldürülmesi üzerine oğlu annesinin niyâbetinde 10) Râkib (1829-1830=1), ölümü üzerine Coda'nın torununun oğlu 11) 'Abdü'l-'Azîz (1830-1835=5), 7'nin oğlu 12) Muh.Şerîf (1835-1858=23), bunun başkenti Vara'dan Abeşe'ye taşımasından sonra oğlu 13) 'Alî (1858-1874=16), 14) Yûsuf (1874-1898=24), bunun Bagirmi üzerinde metbûluğunu kaybetmesinden sonra 15) İbrâhîm (1898-1901=3), öldürülmesi üzerine 16) Ebû-Gazâlî (1901-1902=1), Yûsuf'un oğlu olan 17) Düdmürre (1902-1911=9), onun ferâgati üzerine 18) Â'sil (10.1911-5.6.1912=0,8) hep "kolak" sanıyle emîr oldular. Umûmiyetle Osmanlı'ya tâbî Afrika hükümdarlarına tâbî oldular. Fransa ülkeyi ilhâk etti ve Çad kolonisinin bir ili hâline getirildi.

Bambara Krallığı

Bu devletin tek hükümdârı olarak Mamari (Biton) Kulibari bilinmektedir. 50 yıl (1660-1710) saltanat sürdü. Başkent Segu, Mali'nin güneyindedir. Devlet, Güney Mali'de,Volta ile Senegal arasında kurulmuştur (güneyde Gine ve Fildişi Sâhili). Burası Fâs nüfûzunun âzamî güneyidir ve daha güneyde Müslüman nüfus azalmaktadır. Bu devletin Müslüman olduğu da kesin değildir. Fakat Müslüman tebeası bulunduğu muhakkaktır.

Tukulör Krallığı

"Tukulör" kelimesi (Fr. Toucouleur), Senegalce "Tokorôr"den gelir ve Arabca'da "Tekrûr"dur. Bu adı alan Pöl kavmi, Ḥâmî-Zencî karışımıdır. Senegal'den doğuya doğru yayılan bu kavim XIX. asırdan îtibâren Sünnî-Mâlikî olmuştur. XVIII. asırda çoğunluk putperest idi, az Müslüman vardı. Putperest Gober krallığı, Hausa ırkına dayanıyordu; Pöller azınlıktı. Senegal'in güneyinde, Gine'nin kuzeyindeki Fûta (Futa Calon) ülkesinden çıkan Tukulörler, çevreye yayıldılar. Toro'lu Muḥ. Tekrûr'un oğlu 'Us̱mânu Fâco (yâhut: dan Fodio = Bilge)'nun (1754-1815) kurduğu devlete, Fulbe krallığı da, Tukulör imparatorluğu da denmektedir. Maamâfih bir ikincisi daha çok 'Umer Saydû Tal'in kurduğu devlet için kullanılmaktadır. 'Us̱mânu Fâco, 1801'den îtibâren Liptako, Kebbi, Yauri, Nupe, Kororofa, Adamawa, Bautşî eyâletleri ile Tessava kralı Yanfa'nın ve dîğer Hausa krallarının topraklarını fethetti. Her bölgeye kendi âilesinden birer vâlî ("amîru") tâyîn etti. Büyük Sahrâ güneyinden başlıyan devlet, geniş ülkelere yayıldı. Merkez Gine kuzeyinde Fûta, sonra Sokoto yakınlarında Vurno idi. İki şehir arasında çok büyük mesâfe olması, devletin genişliğini gösterir. Zîrâ, Sokoto, Nijerya'nın kuzey bölgesidir. Bu yüzden devlete "Sokoto krallığı" da denmektedir. Daha doğuya doğru da gidildi. Nijerya'nın kuzey-doğu bölgesindeki târîhî Bornû devleti 1810 seferi ile istîlâ ve muvakkaten işgal edildi. Bu sûretle Çad Gölü'ne erişilmiş oldu. Güney-doğuda Adamâwa'ya erişilerek Kamerun topraklarına varıldı. Adawâya da alındı ve Nijerya'nın büyük kısmı ele geçirildi. Hausa ülkesi tamâmen devlete dâhildi. 1815'te Ḥamdallâhi şehrini merkez yaptı. 'Us̱mânu; Şeyẖu Ḥamadu (1810-1844) ve oğlu Ḥamadu Şeyẖu'nun (1844-1852) Pöl-Bambara krallığını da tâbiyycte aldı.

'Us̱mânu Fôco'nun ölümünden sonra devlet biribiriyle federasyon şeklinde bağlantılı olmak üzere 3'e ayrıldı: Gando krallığının başına 'Us̱mânu'nun kardeşi 'Abd. geçti (batıda Kebbi, Yauri, Nupe, Liptake); Yola krallığı, doğuda Kororofa, Adamâwa'yı ihtivâ ediyordu, başına Modibbo Adama geçti ki onun adından alınarak ülkeye Adamâwa dendi; Sokota krallığı ise 'Us̱mânu'nun oğlu Muḥ. Bello'ya düştü, Sokota, Hausa, Bautşî ülkelerini içine alıyordu ve federasyonun başı durumunda idi (x).

(x) Pek çok dînî eserin müellifi olan Bello, İngiltere kralı ile bile mektuplaştı. Başkanı olduğu emîrlikler şunlardır: Katsena, Kano, Zaria, Hadeida, Adamawa, Gombe, Katagum, Nupe, İlorin, Daura, Bauçi. 1854'de Kaarta'nın son Massassi kralı Kandia Kulibali'yi yenip öldürdü, ülkesini ilhâk etti. Başkumandanı Alfa 'Umer b.Tyerno Baila idi. 10.5.1861'de Segu'yu aldı. Segu kralı 'Alî Diara ve Masina kralı Aḥmedu'yu Tio meydan muhârebesinde bir arada yendi (1.1861). 1862'de Hemdellâhi'yi alıp kralını öldürttü. Masina ve Faleme ve Tinkisso ile Sâhel arasında geniş bir krallık kurdu

1800'de hacı olan ve 1801'e kadar sâdece "şeyḫ" unvânını kullanan ve Bornû'ya (Kano) bile metbûluğunu tanıtan 'Uṣmânu'nun (Şeyḫu 'Uṣumânu ḏan Fodio) yerine Sokota kralı olan Muḥ., bilgin ve Arabca'da müellifti (bk. Bibl.). 'Uṣmânu'nun kardeşi 'Abd. ise (aş.bk.), batı ülkeleri üzerinde Gando (Gwandu) kralı oldu (1817'den îtibâren). "Sultân" denen Sokoto kralları şunlardır:

1- 'Uṣmûnu Fâco (1801-1817=16)
2- Muḥammedu Bello (1817-1837=20) (1'in oğlu)
3- Ebû-Bekr Â'tiku I (1837-1843=6) (2'nin kardeşi)
4- 'Aliyu ('Alî) Babba (1843-1855=12) (2'nin oğlu)
5- Aḥmadu I Â'tiku (1855-1866=11) (3'ün oğlu)
6- 'Aliyyun Keremi (1866-1867=1) (2'nin oğlu)
7- Aḥmadu II Rafâye (Rifâ'î) (1867-1872=5) (1'in oğlu)
8- Ebû-Bekeri Â'tiku II (1872-1877=5) (2'nin oğlu)
9- Moyâsu (Mu'azu) (1877-1881=4) (2'nin oğlu)
10- 'Umar (1881-1891=10) (4'ün oğlu)
11- 'Abdu'r-Raḥmân (1891-1902=11) (3'ün oğlu)
12- aṭ-Ṭâhiru Aḥmed (1902-1903=1) (5'in oğlu)
13- Muḥammedu'ṭ-Ṭâhiru (1903-1915=12) (4'ün oğlu)
14- Muḥammed Maiturare (1915-1924=9) (5'in oğlu)
15- Muḥammed Tambari (1924-1931=7) (14'ün oğlu)
16- Ḥasan (1931-1938=7) (9'un oğlu)
17- Ebû-Bekr Sıddîq (1938-1980'ler) (16'nın yeğeni)

1963'te bu hânedân prensi el-Ḥâcc Sir Aḥmedu Bello, Sir Muḥammedu Senûsî yerine Kuzey Nijerya başbakanı oldu.

Muḥ. Bello'nun kızı, 'Umer Saydû Tal (aş. bk) ile evlendi. 1904'te Sokota'da İngiliz hâkimiyeti başladı (Sir Frederick Cugard).

1838'de Şeyḫu'l-Mürteẓâ 'Umer Saydû Tal b.Sa'îd b.'Uṣmân, Sokoto'dan Fûta Callon'a, sn. Dingiray'a yerleşti. 1820'de hacı olmuş ve Ticânî tarîkatine girmişti. Sokoto sultânı Muḥ. Bello'ya dâmad da olmuştu (zevcesi: Meryem) (daha önce Bornû Kânem sultânının kızı Maryatû ile evlenmişti). Aslında Senegal Fûtası'nda Aloar'da (Halwar=Aloar) doğmuştu (1797-12.2.1864=67). Öldürülünceye kadar bütün Batı Sûdân'da 15 yıl hâkimiyet kurdu.

'Umer'in yeğeni Ticânî, Sêgu'da (Batı Mali) saltanat sürerken 16.8.1887'de Fransa'ya tâbî oldu. 'Umer'in yerine geçen oğlu Aḥmedû'l-Kebîri'l-Medenî, Batı Sûdân'ın çeşitli şehirlerinde saltanat sürdü. 1893'te ülkelerini Fransa işgal etti. Sokoto'ya çekildi, Sokoto sultânının himâyesinde 1898'de öldü. Hânedânın gerçek kralları: 1- Sultân el-Ḥâcc 'Umer Saydû Tal (1849-9.1864=15) ile 2- Sultân Aḥmedû Tal (9.1864-

26.4.1893=28,7)'den ibârettir (1849-26.4.1893=44). Aḥmedû'nun oğlu Medenî, Mopti vâlîsi idi. Aḥmedû'nun kardeşleri: Montaga, Nioro emîri idi (Batı Mali). Maniru, Macina'dan 1893 Fransız istîlâsına kadar emârette bulundu. 'Agîbu, 30.3.1888'de Fransa'ya tâbî oldu, 29.4.1893'e kadar Bengiagare emîrliğinde kaldı.

Taht şehri Sêgu (Sikoro) idi. Burası 6.4.1884'te Fransa'ya geçti. Nyoro da aynı târihte Fransızlar'ın eline düştü. 1.1.1891-26.4.1893 arasında hânedânın taht şehri olan Bandyagara da Fransız istîlâsına uğradı. 'Umer Tal'in taht şehri, Fûta Callon sınırında Dingiray idi. Fransızlar'ın Batı Sûdân'daki ilk kaleleri Bamako'dur, 1.2.1883'te kurdular. Batı Sûdân'ın büyük toprakları, 1899'da Fransa tarafından Senegal, Gine, Dahomey ve Fildişi eyâletlerine verildi (bu toprakların tavsîfi: Lavisse-Rambaud, XII, 729, n.1). Fildişi Sâhili'nin kuzeyinde Mali'nin en güneyinde Sikasso'daki son kral Tieba oğlu Babembe, 1.5.1898'de öldürüldü ve burası da Fransa'ya geçti.

Usumânu dan Fodio ölünce (1817), yerine oğlu Muḥammedu Bello geçmekle berâber, Usumânu'nun kardeşi 'Abdullâhi dan Fodio da, Gwandu emîrleri hânedânını ayırdı:

1. 'Abdullâhi dan Fodio (1817-1828=11)
2. Moḥamman b.'Abdullâhi (1828-1833=5)
3. Mallam Halîlu b.'Abdullâhi (1833-1858=25)
4. Haliru b.'Abdullâhi (1858-1860=2)
5. 'Aliu b.'Abdullâhi (1860-1864=4)
6. 'Abdulkaadiri b.'Abdullahi (1864-1866=2)
7. Almuṣṭafa b.Moḥamman (1866-1875=7)
8. Hanafi b.Mallam (1875-1876=1)
9. Maliki b.Moḥamman (1876-1888=12)
10. 'Umaru Bakatara b.Mallam (1888-1897=9)
11. 'Abdullâhi II b.Moḥamman (1897-1898=1)
12. Bayero b.'Aliu (1898-1901=3)
13. Muḥammedu b.'Aliu (1901-1906=5, hal')
14. Haliru II b.'Abdulkaadiri dan Galadima b.Ḥassân b.'Abdullâhi dan Fodio (1906-1915=9)
15. Muḥammedu II Başeru b.Haliru II (1915-1918=3)
16. 'Usumânu b.Haliru II (1918-1938=20)
17. Yaḥaya b.Haliru II (1938-1954=16)
18. el-Ḥâcc Haruna (Hârûn) b.Muḥ. Başeru (Beşîr) (1954-)

Görüldüğü gibi prensler yaş sırasıyla tahta geçmektedir. Gwandu'nun merkezi XIX. asır başlarında Birnin Kebbi idi. 1806-8 arasında Usumânu hastalanıp niyâbeti geçici olarak oğlu Muhammedu'ya bırakınca, bu sonuncusu, burayı merkez yaptı. 1808'de Usumânu, Gwandu'yu kardeşi 'Abdullâhi'ye (no.1) vilâyet olarak verdi ve kendi Sifawa'ya çekildi. 'Abdullâhi; Nupe, İlorin, Yauri, Gurma, Arewa ve Zabarma'yı alarak, Kuzey Nijerya'dan başka Orta Nijerya'ya da hâkim oldu. Muhammedu Bello ise, 1809'da Sokoto'yu taht şehri yaptı ve babası 'Usumânu 1817'de Sokoto'da öldü. Böylece devlet ikiye ayrıldı. Batı kısmı 'Abdullâhi'ye geçti. Gwanda hükümdârları "emîr" ve Sokoto'dakiler "sultân" sanını taşıdılar. 'Abdullâhi (1766-1828=62), ağabeyi 'Usumânu (1758-1817=59) gibi kaabiliyet gösterdi. Mâlikî mezhebini yaydı ve pek çok fetişisti ihtidâ ettirdi. O da ağabeyi ve yeğeni Muhammedu gibi Arabca'da müellifti. 1860'da merkez Gwandu'dan Ambursa'ya alındı. Sonra gene Birnin Kebbi'ye getirildi, şimdi de öyledir. İngilizler gelince Sokoto ve Gwandu devletlerinin sınırları daraldı. Fakat günümüze kadar büyük Nijerya federasyonu içinde dâhilî hükümranlıklarını muhâfaza ettiler (Gwandu 15.500 km^2 ve 1.100.000 n., Yori 3.250 km^2 ve 180.000 n.).

Futâ (Fûta) Callon Emâreti

Bu ülke, Gine'nin kuzey-batısındadır. Merkezi Fukumba, sonra Timbo (1750'lerde) olmak üzere Pöller, Sünnî-Mâlikî mezhebinde bir devlet kurdular. Hükümdarlar "almamy = el-imâm" sanını taşıyorlardı. Arabca kültür dili idi. Ülkede Gine dilleri ve Pölce konuşuluyordu. 1692'de Muhammedu Sa'îdî (Sîdî) emîr seçildi. Onu Kikala (1700), onu oğlu Sambiga, 1720'de de Sambiga'nın iki oğlu (Nûhu ve Malik Sî) tâkıyb ettiler. Sonra İbrâhîma Mussu Karamoko Alfa tahta geçti (1726-1751). Bunun oğlu 'Abd. Ba Demba, müddeî olarak kaldı. Tahta İbrâhîma Sori Maudo (=Büyük) (1751-1784) geçti. 1784'de devlet ve hânedân, Alfaya ve Soria dallarına ayrıldı. Sonra İbrâhîma Sori II (1784-1791), İbrâhîma Sori III (1791-1801+1802-1814) geçtiler ki, Maudo'nun oğullarıdır. III. Sori'nin oğlu Sadu (1814-1832), 'Abdü'l-Kaadir (1832-1837), 'Umer (1837-1872), İbrâhîmu Sori IV (1872-1887), Ebû-Bekr Sori "Bokar" (1887-11.1896), bunun katli üzerine aynı hânedandan Fransa himâyesini 1896 kasımında kabûl eden bir emîr, tahta geçtiler. Bokar'ın kardeşi 'Abd., 1895'te öldürüldü. Alfaya dalından Amadu Dara (1873-96) hüküm sürdü.

Senegal'de Trarza kralı Muh. Habîb (1858) ile oğlu Sîdî'nin hükûmetleri ise geçici oldu.

Kuzey Gana'da XVIII. asır başlarında Dagomba emîri Muh. Zancina ihtidâ etti. Aynı bölgede Mamprusi emîri Atabia (ölm.1742) da öyle yaptı.Aynı bölgede Gonja emîri de aynı çağda Müslüman oldu. Bu sûretle Kuzey Gana ve Volta, Volta nehrinin kuzeyinde kalan bölge, çoğunlukla İslâm'laştı. Sonra İslâm, Volta nehrinin güneyindeki bölgeye, Güney Gana'ya da sıçradı. Bugün Gana'da Kumasi şehrinin nüfûsunun üçte biri, Akra (Accra) şehrinin nüfûsunun beşte birinden fazlası Müslüman'dır.

Fûta'da daha önce de bir Müslüman emâreti vardı. XVI. asırda Pöller'den bir boyun başında Bambi Diade, Fûta'ya gelip devlet kurdu. Bunun torununun oğlu Koli Tenguela (Koli Puli), devleti gerçek bir krallık hâline getirdi.

Almamy (el-İmâm) sanını taşıyan meşhur şahsiyet, Samori'dir. 1880'lerde ansızın dağınık emâret ve kabîleleri hükmü altına alarak geniş bir devlet kurdu. Fransızlar'la çok savaştı ve çok toprak kaybetti. Öyle olduğu halde 1891'de elinde hâlâ 300.000 km^2 toprak kalmıştı. 9.4.1891'de başkenti Uasulu ve Nijer'in sağ sâhilindeki Bisandugu, Fransızlar'ın eline geçti. Samori ile oğlu Karamoko, cihâda devâm ettiler. Fakat Samori, 29.9.1898'de Fransızlar'a esir düştü ve Gabon'a sürüldü, 1900'de öldü.

Adamâwâ (Yola) Krallığı

Yukarıda görüldüğü gibi 'Uşmânu'nun geniş devleti üç krallığa ayrıldı. Birine taht şehrine izâfetle Yola krallığı denmektedir ki Adamâwa ülkesini içine alıyordu. Ülke de adını, ilk Yola kralından almıştır. Hânedan Sünnî-Mâlikî'dir. Adamâwa, bugün Nijerya ve Kamerun devletleri arasında bölüşülmüş bir ülkedir. Yola şehri, Doğu Nijerya'da kalmaktadır. Ülke 1901'de İngiltere'ye âit Nijerya ile Kamerun arasında bölündü. Ancak Adamâwa emîri denen eski Yola kralları hânedânından prensler, sömürge idâresi altında 1901'den sonra da tahtlarında kaldılar. Aşağıdaki 5 Zencî hükümdar, Adama ile 4 oğlundan ibârettir: 1- Adâma Modibo (Modibbo) b. Ḥassân (1809-1848=39), 2- Lowal (1848-1872=24), 3- Soanda (1872-1890=18), 4- Zubeyru (1890-1901=11, katl), 5- Bobo Aḥmedu (1901-1909=8). Bu Yola kralları Banyo, Garua, Ngaundere, Rei, Tibati emîrlerinin metbuu idiler. Sonraki krallar: 6- İya b.S(o)anda (1909-1910=1), 7 Muḥammedu Abba b. Aḥmedu (1910-1924=14), 8- Muḥammedu Bello b.Aḥmedu b.Ḥamîdu b.Modibbo Adama (1924-1928=4), 9- Muṣṭafa b. Muḥ. Abba (1928-1946=18), 10- Aḥmedu b.Muḥ. Bello (1946-1953=7), 11- 'Aliyu Muḥ. b. Muṣṭafa (1953-).

Kaarta Emîrleri (1670? - 1891)

Kaarta, Mali'nin batısıdır (54.000 km2). Senegal ve Nijer nehirleri arasıdır. Bu bölgeye önce Gaane, sonra Mali krallıkları hâkimdi. 1670'e doğru Bambara şeflerinden Niangolo, Murdia yakınında Sunsana'yı merkez yaparak Kaarta Bambara devletinin kurucusu oldu:

1- Niangolo (1670?-), 2- oğlu Sunsa, 3- bunun oğlu Massa, 4- Benefal (1710-1745), 5- kardeşi Fulekoro (1745-1754), 6- Sey Bamana (1754-), 7- Denib-Bo (-1761), 8- Sira-Bo (1761-1780) (merkezi Gemu'ya götürdü), 9- Fülân (1780-1788), 10- Desse Kulubali (1788-1799), 11- kardeşi Mûsâ Kurabo (1799-1808), 12- N'tin Koro (1808-1811), 13- Saḫaba (1811-1815), 14- Bodian Moriba (1815-1832), 15- Garan (1832-1843), 16- Mamadi Kandian (1843-1854) (merkezi Yeliman'dan Kadie ve sonra Nioro'ya

götürdü, 1847), 17- Diringa Mori (1854-1870), 18- Bussei (1870-1891). Fransızlar istîlâ etti.

Batı ve Orta Afrika'nın belli başlı Müslüman (Sünnî-Mâlikî) Zencî veyâ Hâmî-Zencî devletleri yukarıda görüldü. Bunlar asırlar boyunca daha çok Fâs'tan gelen te'sirler taşıyan ve zaman zaman Fâs'a -çok def'a ismen de olsa- tâbî olan devletlerdir. Doğu Afrika'nın Zencî devletleri ise Mısır ve XVI. asırdan îtibâren Osmanlı tâbiiyeti altında teşekkül etmişlerdir. Onun için bunları Türkiye'ye âit II. cildimizde göreceğiz. Ancak bu bahsi Bornû devleti ile kapatacağız. Bu devletin husûsıyetleri şunlardır: En devamlı ve mühim Zencî Müslüman devletidir. Batı ve Doğu Afrika Zencî Müslüman âlemi ortasında, Orta Afrika'da bir geçit durumundadır. Daha çok Osmanlı te'sîri altına düşmekle berâber, bir Doğu Afrika devleti durumunda değildir ve Mısır'ın te'sîri azdır. Nitekim Türkler bu devletle münâsebetlerini Trâblus (Libya) eyâletinin Fizân sancak beyleri vâsıtasıyle düzenlemişlerdir. Zîrâ Osmanlı İmparatorluğunun Mısır-Sûdân eyâleti, Bornû'dan daha uzak düşmüştür.

Bornû Krallığı

666'da İfrikıye vâlîsi ve Kuzey Afrika fâtihi 'Ukbe b.Nâfi', Tibesti dağlarını aşarak Çad Gölü kuzeylerine kadar itâat altına almıştı. Bu sûretle İslâm dîni, Çad ve Nijer'e girdi ve Nijerya ile Kamerun'un kuzeyine sıçradı. Bornû, Kuzey-doğu Nijerya'nın adıdır ki Çad Gölü'nün güney-batısıdır. Devlet bu adı taşımış, fakat Bornû ülkesinin çok dışına taşmıştır. Nijerya ve Kamerun'un İslâm'laşmasında mühim hizmet etmiştir. XIII. asırda bugünki Çad'ı ve Kuzey-doğu Nijerya ile Kuzey Kamerun'u, Doğu Nijer ve Orta Afrika'yı kaplıyan devlet, aşağı yukarı sınırlarını veyâ nüfuz sâhasını bu şekilde muhâfaza etmiştir. 1550'de Osmanlı devletine tâbî olmuştur. Sonra bu bağ kopmuştur. Ancak XVIII-XIX. asırlarda gene sık sık Osmanlı devletine tâbî bulunmuştur. 1097'ye kadar krallar putperest, bu târihten sonra Sünnî-Mâlikî'dir. Mezhebin Mâlikî olması da devletin Doğu Afrika'dan fazla Batı Afrika grubuna girdiğini gösterir. Hükümdarlar "sultân" unvânını taşır. Yüksek resmî dil Arabca olmakla berâber tabîatiyle mahallî diller konuşulur (bilhassa Hausa dili).

Taht şehri önce Ncîmî (Ngigmi) idi (1000?-1394=394). Burası Kânem ülkesinin en batısıdır ve bugün Nijer devletinin en güney-doğusudur. Sonraki taht şehri Kagaa (1394-1808=414), Uce-Gucba arasındadır. Kurnawa (1808-1810=2) bu görevi az yaptı. Taht şehri, Çad'ın kuzey-batısında Berbemâ'ya taşındı (1810-1846=36). Şeyhler, merkezi Ngornû'ya aldılar (1810-1814=4). Burası Nguru'dur, Kuzey Nijerya'dır ve Sokoto ile Bornû ülkeleri arasıdır. 1814'te taht şehri olarak Kûke (Kukawa) seçildi ki, Çad Gölü'nün güney-batı yakınlarıdır.

Kûkewe veyâ Kûke, 1814'te doğru Şeyh (Şehu) el-Hâcc Muh.i'l-Emîn b.Muh.i'l-Kânimî tarafından kuruldu (13° enlemi). Zîrâ 1809'da 'Usmân dan Fodio, Bornû'nun taht şehri Birni Gazargamu'yu tahrîb etmişdi. Çad Gölü'nden 15 km olan Kûkewe, Kenûrî di-

linde baobab demektir, kûke ise bu kelimenin tekilidir. 1893 başında Rabah (Râbiḥ), Kûkewe'yi tahrîb etdi; Bornû'ya tâbî Logon'u da işğâl etdi. Ancak Kûkewe'yi bırakarak Dikwa'yı taht şehri seçdi. 1906'da Maiduguri, Şeẖu'nun taht şehri oldu.

I. Hânedan (Seyfîler) (1000? - 1194=194?), 6 Ḥâmî kralla temsîl edilir. Bunların hepsi -muhtemelen- baba-oğuldur ve bunların 4.'sü, hânedâna kesin şekilde İslâm'ı kabûl ettirmiştir; hacı olan ve 1098'de Mısır'da ölen Muḥ.'dir. II. Hânedan, Bulâla hânedânıdır ve Zencî'dir (1194-1846=652). Bu hânedan zamânında devlet, önce 1550'de Osmanlı'nın Trâblus beylerbeyisi Turgut Paşa'ya (Turgut Reis) tâbî oldu, sonra 1571'e doğru tâbiiyyet statüsü ağırlaştırıldı. 1577'de İstanbul'a gelen Bornû elçisi, resmen hükümdârının pâdişâha tâbî olduğunu bildirdi (*Mühimme*, XXX, 213-5, 188). Bu, Alo gölünde Maidugan'da medfun bulunan Hacı III. İdrîs'in Bornû melikliği devrindedir.- III. Hânedan, önce "şehu-şeyẖ" unvânıyla saltanat atabeyi şeklinde hüküm sürdü (1810-1846=36), 1846'da eski hânedânı bertaraf ederek melik oldu ve 1900'den beri "sulṭân" unvânını da aldı. Bu hânedan Fizânlı Ḥâmî yânî Berberî'dir. 1907'de başkent, Kukawa'dan Yerwa'ya alındı. Bir dal da bâzan Dikwa'da emârette bulundu. Bornû hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1) Seyf Ẕî-Yezen 1000?, 2) muhtemelen oğlu Selma'a (Selme), 3) muhtemelen bunun oğlu 'Abdü'l-Celîl -1086, 4) bunun oğlu Ümme (Ḥamî/Ḥumê) 1086, 5) oğlu Muḥ. 1097, 6) kardeşi Dûnama I 1098 (3 def'a hacı), 7) oğlu Bîri I 1151, 8) torunu 'Abd. I 1177, 9) kardeşi 'Abdü'l-Kadîm 1259, 12) kardeşi Bîri II İbrâhîm 1288, 13) oğlu İbrâhîm I 1307, 14) 11'in oğlu 'Abd.II 1326, 15) oğlu Selma 1346, 16) kardeşi Kure Gana'ṣ-Ṣâğîr 1350, 17) kardeşi Kure Kura'l-Kebîr 1351, 18) kardeşi Muḥ. I 1352, 19) 9'un oğlu İdrîs I Nigalemi 1353, 20) kardeşi Dâwûd Nigalemi 1377, 21) oğlu 'Uṣmân I 1387, 22) 19'un oğlu 'Uṣmân II 1391, 23) 20'nin oğlu Ebû-Bekr Liyatu 1392, 24) 19'un oğlu 'Umer I 1393, 25) 23'ün oğlu Sa'îd 1398, 26) 19'un oğlu Kade Afunu 1399, 27) kardeşi Bîri III 1400, 28) 20'nin oğlu 'Uṣmân III Kaliwama 1432, 29) 24'ün oğlu Dûnama III 1433, 30) kardeşi 'Abd. III Dakumuni 1435, 31) 21'in oğlu İbr. II 1442, 32) 28'in oğlu Kadai 1450, 33) 27'nin oğlu Aḥ. Dûnama IV 1451, 34) muhtemelen kardeşi Muḥ. II 1455, 35) 22'nin torunu 'Amr 1456, 36) 32'nin oğlu Muḥ. III 1456, 37) 35'in oğlu Gaji 1456, 38) 32'nin oğlu 'Uṣmân IV 1461, 39) 30'un oğlu 'Umer II 1466, 40) 36'nın oğlu Muḥ.IV 1467, 41) 33'ün oğlu 'Alî Gajideni 1472, 42) oğlu İdrîs II Katakatmâbi 1505, 43) oğlu Muḥ. V Amînami 1526, 44) kardeşi 'Alî II Zeynâmi 1545, 45) 43'ün oğlu Dûnama V Ngumaramma 1546, 46) oğlu 'Abd. IV. 1564, 47) 44'ün oğlu İdrîs III Alaoma 1571, 48) oğlu Muḥ. VI Bukalmarâmi 1603, 49) kardeşi İbr. III 1618, 50) kardeşi 'Umer III el-Ḥâcc 1625, 51) oğlu Mai 'Alî III 1645, 52) oğlu İdrîs IV 1685, 53) kardeşi Dûnama VI 1704, 54) oğlu Ḥamdân 1723, 55) oğlu Muḥ. VII Ergamma 1737, 56) oğlu Dûnama VII Gana 1752, 57) 55'in oğlu 'Alî IV 1755, 58) oğlu Mai Aḥ. 1793, 59) oğlu Dûnama VIII Lafiami 1808-1811 + 1814-1817, 60) muhtemelen kardeşi Muḥ. VIII 1811-1814, 61) 58'in oğlu Mai İbr. IV 1817, 62) oğlu Mai 'Alî V Dalatumi 1846, aynı yıl katledildi. Târîhin en uzun hânedânlarından biri sona erdi. Yerine Şehu Şeyẖleri denen hânedân geçti:

1- Muh. ü'l- Emîni'l-Kânemî (Şeyh Lâmînu) (Kukawa'da şeyh 1808-1837=29) (x)
2- 'Umer (şeyh 1837-1853=16+1854-1881=27=43) (2'nin oğlu)
3- 'Abdu'r-Rahmân (1853-1854=1) (1'in oğlu)
4- Ebû-Bekr (Şehu Bukar) (1881-1884=3) (2'nin oğlu)
5- İbr. (1884-1885=1) (2'nin oğlu)
6- Hâşim (1885-12.1893=9) (katl) (2'nin oğlu)
7- Ebû-Kiari (Şehu Muh.ü'l-Emîn) (12.1893-4=1, müdd.) (katl) (4'ün oğlu)
8- 'Umer Sanda (Sewde) Kura (1894-22.4.1900=6 müdd.; 22.4.1900-23.8.1901=1,4,1+1922-1937=15=16) (4'ün oğlu)
9- Cerbay (Şehu Bukar) (23.8.1901-1922=21) (5'in oğlu)
10- Şehu 'Umer (1937-1969=32) (7'nin oğlu)
11- Sanda Kiyarîmi 'Umer Baba ya Mayrâmi 1969-(9'un oğlu)

Sonuncusu (no.10) 1917-37 arasında, Bornû tahtına geçmeden önce, 20 yıl Dikwa şeyhi oldu. Ondan önceki Dikwa şeyhi veyâ emîri (1902-1917) Şehu 'Umer ise, no.4'ün oğludur (Muh. Bello, *İnfâku'l-Meysûr* (1817), Londra 1951, Kaahire 1960; L.Brenner, *The Shehus of Kukawa*, tez, Colombia Ün., 1968; Y.Urvoy, *Histoire de l'Empire du Bornou*, Paris 1949).

Kano Krallığı (998-1807)

Kuzey Nijerya'da Hausa devletinin taht şehri Kano olmak üzere "Habe" kralları: 1) Bagauda 998, 2) oğlu Warisi 1063, 3) oğlu Gijimasu 1095, 4) oğlu Nawata 1133-35, 5) kardeşi Gawata 1133-35, 6) kardeşi Yusa 1135, 7) oğlu Naguji 1193, 8) 3'ün oğlu Gugua 1247, 9) 6'nın oğlu Şekarau 1290, 10) oğlu Tsamia 1306, 11) kardeşi 'Uşumânu Zamnagawa 1342, 12) 10'un oğlu Yaci I 1349, 13) kardeşi Bugaya 1385, 14) 12'nin oğlu Kanajeji 1389, 15) oğlu 'Umaru 1409, 16) kardeşi Dâwûda 1421, 17) kardeşi 'Abdullâhi Burja 1437, 18) oğlu Dakauta 1452, 19) oğlu Atuma 1452, 20) 17'nin oğlu Yâ'qûbu 1452, 21) oğlu Muhammen Rumfa 1463, 22) oğlu 'Abdullâhi 1499, 23) oğlu Muhamme Kisoki 1508, 24) oğlu Yakufu 1564, 25) oğlu Dâwûda Abasama I 1565, 26) 21'in oğlu Ebû-Bekr Kado 1565, 27) 24'ün oğlu Muhamme Şaşere 1572, 28) 23'ün oğlu Muhamme Zekî 1582, 29) oğlu Muhamme Nazaki 1617, 30) oğlu Kutumbi 1622, 31) oğlu el-Hâcc 1648, 32) oğlu Şekkarau 1649, 33) kardeşi Muhamme Kukuna 1650-51+1651-59, 34) 32'nin oğlu Soyaki 1651, 35) 33'ün oğlu Bawa 1659, 36) oğlu Dadi 1670, 37) oğlu Muhamme Şerefa 1702, 38) oğlu Kambari 1731, 39) oğlu el-Hâcc Kâbe 1743, 40) 36'nın oğlu Yaçi II 1752, 41) oğlu Babba Zekî 1768, 42) kardeşi Dâwûda Abasuma II 1776, 43) kardeşi Muhammedü'l-Welî 1781-1807. Pöl emîrleri yerlerine geçti. Kano, XVI. ve XVIII. asırlarda Bornû'ya, bir ara Gobir kralı Babari'ye (1742-70) tâbî oldu.

(x) Kânem sultânı Ngala'nın dâmâdıdır. Müef. ve şâir. Bir oğlu 1817'de öldürüldü. Dîğeri 'Abdü'r-Rah., 1854'te Kukawa'da öldürüldü. Doğ. 1775. Ayni hânedândan Muh.i'n oğlu.

Katsina Krallığı (1554-1806)

Kuzey Nijerya'da Kano'nun kuzey-batısında ve Nijer sınırına yakın Katsina'da gene Habe hânedânından gelen krallar, Kano meliklerinden inmişlerdir: 1) 'Alî Marâbus 1554, 2) Muḥ. Toya Rero I 1568, 3) 'Alî Karya Giwa I 1572, 4) 'Us̲mân Tsagarana 1585, 5) 'Alî Cân Hazo I 1589, 6) Muḥ.Mai-sa-maza-gudu 1595, 7) 'Alî Cân Hazo II 1612, 8) Maje İbr. 1614, 9) 'Abdü'l-Kerîm 1631, 10) Aşafa 1634, 11) İbr. Gamdu 1634, 12) Muḥ. Wari I 1644, 13) Sül. 1655, 14) 'Us̲mân Na-yi-Nawa 1667, 15) Muḥ.Toya Rero II 1684, 16) Muḥ.Wari II 1701, 17) Muḥ.dan Wari 1704, 18) Karya Giwa II 1706, 19) Cân Hazo III 1715, 20) Tsagarana Ḥas. 1728, 21) Muḥ. Kabiya 1740, 22) Tsagarana Yaḥyâ 1750, 23) Karya Giwa III 1751, 24) Muḥ. Wari III 1758, 25) Karya Giwa IV 1767, 26) Agwaragi 1784, 27) Tsagarana Gwozo 1801, 28) Bawa dan Gima 1801, 29) Mare Mawa Maḥmûd 1804, 30) Magajin H̲âlid 1805-1806.

Nupe Krallığı (1531-1835)

Ayni bölgede Nupe kralları: 1) Tsoede 1531, 2) Şaba 1591, 3) Zavunla 1600, 4) Jigba 1625, 5) Mamma Wari 1670, 6) 'Abdu Waliyyi 1679, 7) 'Aliyu 1700, 8) Ganamase 1710, 9) İbr. 1713, 10) İdrîsu I 1717, 11) Tsado 1721, 12) Ebû-Bekr Kolo 1742, 13) Cibrîlu 1746, 14) Ma'azu 1759-1767+1778-1795, 15) Majiya I 1767, 16) İlyâsu 1767-78, 17) 'Alî Kolo Tankari 1795, 18) Mamma 1795, 19) Jimada Doğu bölgesinde 1796-1805, 20) Majiya II Batı bölgesinde 1796-1810, 21) İdrîsu II 1810 ve tekrar Majiya II 1830-1835.

Argundu'da Kebbi Kralları (1515'den Günümüze)

Argundu, Nijerya'nın kuzey-batısında Sokoto bölgesinde, Sokoto şehrinin güney-batısında, Rima ırmağı üzerinde bir şehirdir ki, bilhassa batısında uzanan ve şimdi Nijer'de kalan ve Dahomey'in kuzey-doğusunda Nijer nehrinin doğusunda uzanan bölge de Kebbi'dir. Burada XV. asırda kurulan Kebbi krallığı sonra Argundu emîrleri hâlinde devâm etmiştir, ilk kralların adı bilinmiyor. XIX. asırdan önce verilen târihler de yaklaşıktır: 1) Muhammedu Kantu 1515, 2) oğlu Ah. I 1561, 3) oğlu Dâwûd 1596, 4) 1'in oğlu İbr. I. 1619, 5) 3'ün oğlu Sül.I 1621, 6) 1'in oğlu Muḥ 1636, 7) 4'ün oğlu Mâliki 1649, 8) 2'nin oğlu 'Umer Giwa 1662, 9) 5'in oğlu Muḥ. Kaye 1674, 10) oğlu İbr.II 1676, 11) 8'in oğlu Muḥ.Na Sifawa 1684, 12) 1'in torunu Aḥ.II 1686, 13) 4'ün oğlu Tomo 1696, 14) 8'in oğlu Muḥ.Dan Giwa, 1700, 15) 11'in oğlu Sümeyl Ta-Gandu 1717, 16) oğlu Muḥ.Dan Ta-Gandu 1750, 17) kardeşi 'Abd.Togo I 1754, 18) oğlu Sül. II 1775, 19) oğlu Ebû-Bekr 1803, 20) kardeşi Muḥ. Hodi 1803, 21) kardeşi Sümeyl II 1826-1831 (1. Argungu emîri), 18 yıllık fâsıladan sn. 22) oğlu Yâ'qûbu Nabame 1849, 23) kardeşi Yûsufu Mainassara 1854, 24) 22 oğlu Muḥ. Ba Are 1859, 25) 21 oğlu 'Abd. Toga II 1860, 26) 22 oğlu Sümeyl I 1883, 27) kardeşi Sül.III 1915, 28) 26 oğlu

Muh.Sama 1920, 29) oğlu Muh. Sânî 1934, 30) 14'ün neslinden Sümeyl II 1942, 31) 28 oğlu Muh. Şefe 1953, 32) 29 oğlu Muh. Mera 1959.

Zaria Kralları ve Abuja Emîrleri (1505'den Günümüze)

1782'den önceki târihler, yaklaşıktır. 1825'de Zaria melikleri, Abuja emîri mütevâzı' unvânını aldılar. Zaria, Kuzey Nijerya'nın orta-güney bölgesinde, Abuja ise bunun hayli güneyinde Orta Nijerya'da ve ülkenin ortasında 9° enleme yakındır. 1) Monan Ebû 1505, 2) Gidan dan Masukanan 1530, 3) Nohir 1532, 4) Kawanissa 1535, 5) Bakwa Tunkuru 1536 (kraliçe), 6) İbr. I 1539, 7) Karama 1566, 8) Kafo 1576, 9) Bako I 1578, 10) 'Aliyu I 1581, 11) İsm. 1587, 12) Mûsâ 1598, 13) Gadi 1598, 14) Hamza 1601, 15) 'Abd. 1601, 16) Burema I 1610, 17) 'Aliyu II 1613, 18) Muhama Rabo 1640, 19) İbr. II Basuki 1641, 20) Bako II 1654, 21) Sukana 1657, 22) 'Aliyu III 1658, 23) İbr. III 1665, 24) Muhamman Ebû 1668, 25) Sayo 'Alî 1686, 26) Bako III dan Mûsâ 1696, 27) İshâq 1701, 28) Burema II Aşakuka 1703, 29) Bako IV dan Sunkuru 1704, 30) Muh. dan Gunguma 1715, 31) Uban Bawa 1726, 32) Muh. Ganî 1733, 33) Ebû-Muh.Ganî 1734, 34) Dan Aşakuka 1734, 35) Ebû 1737, 36) Bawo 1757, 37) Yûnusa 1759, 38) Yâ'qûb 1764, 39) 'Aliyu IV 1767, 40) Şikkoku 1773, 41) Muhama Maigamo 1779, 42) İshâq II Jatau 1782, 43) Zuba şehrinde Muhamman Makau (42 oğlu) 1802-1825; 44) kardeşi Ebû Ca 1825, 45) 39 oğlu Ebû-Kakwa 1851, 46) 44 oğlu İbr. IV İyalay 1877, 47) Muhamman Ganî (45 oğlu) 1902, 48) 46 oğlu Mûsâ Angulu 1917, 49) 47 oğlu Sül.Barau 1944.

Kano Emîrleri (1807'den Günümüze)

Kuzey Nijerya'nın ortasında Kano (1850: 30.000) taht şehrinde hükümrân olan Fülânî (Pöl) hânedânı emîrleri: 1) Sül. 1807, 2) İbr. Dabo 1819, 3) oğlu 'Usmân I 1846, 4) kardeşi 'Abd. 1855, 5) kardeşi Muh. Bello 1883, 6) oğlu Tukur 1893, 7) 4 oğlu 'Aliyu Babba 1894, 8) kardeşi Muh.'Abbâs 1903, 9) kardeşi 'Usmân II 1919, 10) 8 oğlu 'Abd. Bayero 1926, 11) oğlu Muh. Senûsî 1953, 12) 8 oğlu Muh. İnuwa 'Abbâs 1963, 13) oğlu Ado Bayero II 1963. Şubat 1903'den ît. İngiltere'ye tâbî.

Zaria Emîrleri (1804'den Günümüze)

Yukarıda görülen Zaria kralları, güneyde Abuja'da çekilince, yerlerine Kano emîrlerinin de mensûb bulunduğu Fülânî hânedânından emîrler yerleşti: 1) Malam Mûsâ 1804, 2) Yamusa 1821, 3) 'Abdü'l-Kerîm 1834, 4) 2 oğlu Hamada 1846, 5) kardeşi

Mamman Şânî 1846, 6) 1 oğlu Sîdî 'Abdü'l-Kaadir 1853, 7) 'Abdü's-Selâm 1854, 8) 4 oğlu 'Abd. 1857-1871+1874-1879, 9) 1 oğlu Ebû-Bekr 1871-4, 10) 3 oğlu Sambo 1879, 11) 8 oğlu Yero 1888, 12) oğlu Kwassau 1897, 13) 6 oğlu 'Aliyu dan Sîdî (Hawsa dilinde şâir) 1903, 14) 11 oğlu Dallatu 1920, 15) 12 oğlu İbr. 1924, 16) 8 torunu Câ'fer 1937, 17) 10 yeğeni Muḥ. Emîn 1959.

Bauçi Emîrleri (1805'den Günümüze)

Ayni Fülânî hânedânının bir şûbesi. Kauçi, Nijerya'da, kuzey-doğuya doğru bir şehir ve eyâlettir, 10° enlemin kuzey ve güneyi ile 10° boylamın doğu ve batısında uzanır: 1) Yâ'qûb I 1805, 2) oğlu İbr. 1845, 3) oğlu 'Uşmân 1877, 4) 1'in torunu 'Umer 1883, 5) 2 oğlu Muḥ. 1902, 6) 1 torunu Ḥas. 1903, 7) 3 oğlu Yâ'qûb II 1907, 8) 4 oğlu Yâ'qûb III 1941, 9) oğlu Adamu Jumba 1954.

Katsina Emîrleri (1806'dan Günümüze)

Kuzey Nijerya'nın kuzey ortasında Katsina emîrleri Dallazâwa hânedânından olup 1906'da Sulibawa hânedânı geçti ki ikisi de Fülânî sülâlesindendir: 1) 'Umer Dallaji 1806, 2) oğlu Ṣıddîq 1835, 3) kardeşi Muḥ. Bello 1844, 4) kardeşi Aḥ.Rifâî 1869, 5) 3 oğlu İbr. 1870, 6) 1 oğlu Mûsâ 1882, 7) 5 oğlu Ebû-Bekr 1887, 8) 6 oğlu Yero 1904-1906; 9) Muḥ. Dikko 1906, 10) oğlu 'Uşmân Nagogo 1944.

Nupe Emîrleri (1832'den Günümüze)

Fülânîler'dendir. 1) 'Uşmân Zekî 1832-1841+1856-1859, 2) oğlu Masaba 1841-1847+1859-1873, 3) 'Umer Bahauşe 1847-1856, 4) 1'in yeğeni 'Umer Majigi 1873, 5) 1 oğlu Mâlik 1884, 6) 2 oğlu Ebû-Bekr 1895, 7) 4 oğlu Muḥ. 1901, 8) 5 oğlu Bello 1916, 9) 6 yeğeni Sa'îd 1926, 10) 7 oğlu Muḥ. Ndayako 1935, 11) 9 oğlu 'Uşmân Sarki 1962.

İlorin Emîrleri (1830'lardan Günümüze)

İlorin, Nijerya'nın güney-batısında, Ogbomoşo şehrinin az kuzey-doğusunda şehirdir. Burada hükümrân olan Fülânî prensleri: 1) 'Abdü's-Selâm 1830'a doğru, 2) oğlu Şîta 1842, 3) kardeşi Zübeyr 1860, 4) 2 oğlu Şîta 'Aliyu 1868, 5) 3 oğlu Moma 1891, 6) 4 oğlu Sül. 1896, 7) 3 oğlu Şu'ayb 1915, 8) oğlu 'Abdü'l-Kaadir 1919, 9) 8 yeğeni Sulu Cambari 1959.

Dagomba Kralları (1500'den Günümüze)

Dagomba, Gana'nın kuzey-doğusu, Beyaz Volta ile Togo kuzeyi arasındaki ülkedir, 10° enlem üzerinde ve daha güneye doğrudur. 1500'e doğru burada kurulan krallık sonra ihtidâ etti, krallar: 1) Nyagse 1500, 2) Zulande (oğlu), 3) Nagalogu (oğlu), 4) Datorli (kardeşi), 5) Buruguyomda (kardeşi), 6) Zoligu (4'ün oğlu), 7) Zonman (oğlu), 8) Ninmitoni (kardeşi), 9) Dimani (kardeşi), 10) Yanzo (kardeşi), 11) Dariziegu (oğlu), 12) Luro 1660? (6'nın oğlu), 13) Tutugri (oğlu), 14) Zagale (kardeşi), 15) Zokuli (kardeşi), 16) Gungobili (kardeşi), 17) Zangina 1700? (13'ün oğlu), 18) Andani Sigili (14'ün oğlu), 19) Ziblim Bunbiogo (17'nin oğlu), 20) Gariba 1740? (kardeşi), 21) Ziblim Na Saa (18'in oğlu), 22) Ziblim Bandamda (20'nin oğlu), 23) Andani I (20'nin oğlu), 24) Mahama I (22'nin oğlu), 25) Ziblim Kulunku 1820? (23'ün oğlu), 26) Sumani Zoli (24 oğlu), 27) Yâ'qûbu I 1850? (23 oğlu), 28) 'Abdullâhi I (oğlu), 29) Andani II (kardeşi), 30) Darimani 1899 (kardeşi), 31) el-Ḥasan 1900 (28'in oğlu), 32) 'Abdullâhi II 1920 (oğlu), 33) Mahama II 1938 (29'un oğlu), 34) Mahama III 1948 (31'in oğlu), 35) 'Abdullâhi III 1953 (oğlu), 36) Andani III 1968 (33'ün oğlu), 37) Muḥammed 'Abdullâhi IV 1969 (35'in oğlu), 38) Yâ'qûbu II 1974 (36'nın oğlu).

Kuande (Bariba) Prensliği

Kuande (Kouandé), Benin (Dahomey), devletinin kuzey-batısıda şehirdir ve batıda Togo'nun kuzeyi uzanır. 10° enleminin az kuzeyidir. Bariba kabîlesi burada bir prenslik kurdu. Baribalar, resmen İslâm'ı kabûl etmişlerdi. Ancak natüralist te'sirler, bugün bile canlıdır. 1762'ye doğru Nikki prensi Şabi Gada, Tosso kabîlesi şefi Birni Maro'nun kızı Gnon Birsi ile evlendi ve kayın-pederinin yerine Kuanda prensi oldu, 1789'a doğru öldü. Tahta önce Nikki'de doğan oğlu Uoro Uari geçti. Fakat sonra Gnon Birsi'den doğan kızı Uoro Knassi, tahta oturdu. Kuande şehrini, bu bölgedeki Baribalar'ın başına geçerek, hemşîresi tarafından kovulan Uoro Uari, 66 süvârî ile bu kesime gelerek kurdu, Bangana unvânını aldı. 10.000 km^2'lik bir sâhaya hâkim oldu. Ölümünde kardeşi Sime Yerima, Uru Suru ünvânıyle tahta geçti. Sonra bunun oğlu Uoru Uari, Soru unvânıyle babasının yerine geçti. 1830'da kızkardeşi Ganigi, 3 ay için Bangana Bio Diko'yu tahta geçirdi. Sonra "Baba Tantame" denen Uru Suru'nun büyük oğlu Sero, Buko Ya Dari adıyle 1833'de tahta oturdu. Müddeî kardeşi Mora N'Gobi'yi bertaraf etti. Halefi Bangama Seke (1852-1883), sonra Uoru Uari II (1883-1897) olup sonuncusu Fransızlar'ca hal'edildi, zehirle intihâr etdi.

Kuzey Nijerya Müslümân Emâretleri

I ABUJA=SULEJA: Kuzey Nijerya Müslümân emîrlikleri arasında protokol sırasında 38.'dir. Zaria emâretinden ayrılarak 1825'de kuruldu. 59. Zaria zazzau'su (emîri) (1782-1802=20) İshâku Jatau ölünce yerine by. oğlu Muhamman Makau 60. zaria oldu (1802-4=2), onun nesli Zaria emâretini devâm ettirdi. İshâku'nun ortanca oğlu 1) Abû Ja, Abuja emâretini kurarak 1. emîr oldu (1825-1851=26), 1829'da Abuja şehrini kurdu, katledildi, 2) Abû Kwaka (1851-1877=26) kardeşidir, unvânı Dogon Sarki'dir. Dâmâdı Zuba şefi Koro'dur. 3) İbrâhîm (1877-1902=25), 1'in oğludur, unvânları İyalai ve Dodon Gwari'dir, İngilizler'le muhâbede şehîd oldu. 4) Muhamman Ganî (1902-1917=15), 2'nin oğludur. 5) Mûsâ Angulu (1917-1944=27), selefinin hal'i üzerine emîr oldu, 3'ün oğludur. 6) Süleymânu Barau, 4'ün oğludur, 1944'de emîr oldu, 1980'de ber-hayât idi, hukukan ayni zamanda 66. sarkin zazzau'dur.

II ADAMAWA: Protokol sırası 6'dır. Emîrlerine "lamido" da denir. 1) Modibbo Adama (1806-1848=42) (1771-1848=77), Ba'Ajo soylusu Ando Hassana oğludur (katli 1803) (Ando, Jobo Rum adı verilen bir Osmanlı'nın oğludur, Türkiye'den geldiğini iddia etmişdir). Modibbo'nun eşleri Mamare, Yasebo, Astajam, Jara'dır. 2.'sinden olan 2 oğlu, verâset hakkından mahrûm edildi. 3. oğul Hamman, Astajam'dan doğdu, babasına halef oldu. Dîğer oğullar: Hamîdu (1873'e doğru öldürüldü, oğlu Ahmadu Boboa, bunun oğlu da 8. lamido olan Muhammadu Bello'dur), Sanda (Astajan'da doğdu, no.3), Mansûr (Astajan'dan), Zubeiru (Zübeyr) (Jara'dan, no.4), Bobbo Ahmadu (Jara'dan, no.5), 'Umeru, 'Aliyu (1890'larda öldürüldü). 2) Hamman Lawal (1848-1872=24) (1797?-1872=75?), oğlu Sûdî'dir. 3) Sanda (1872-1890=18), oğlu İya'dır (no.6). 4) Zubeiru (1890-1901=11), 1901'de (eylûl) hal'edilip 1903'de Putperestler'e karşı şehîd oldu. 5) Babbo Ahmadu (1901-1909=8), hal'edilip 1916'da öldü, oğlu Abba'dır (no.7). 6) İya (1909-1910=1), ferâgat etdi. 7) Abba (1910-1924=14), oğlu Muh. Must.'dır (no.9). 8) Muhammadu Bello (1924-1928=4), unvânı Mıigari, oğlu Ahmadu (no.10). 9) Muhammadu Mustafâ (1928-1946=18), oğlu 'Aliyu Must. (no.11). 10) Ahmadu (1946-1953=7), ferâgat etdi. 11) 'Aliyu Mustafâ, 1953'te emîr oldu, 1980'de ber-hayât.- Merkezi Yola, Nijerya'nın orta-doğusunda, Kamerun sınırındadır, Nijer'in kolu Benue'nin güney kıyısındadır.

III AGAİE: 23. sıra. 1) Malam Baba (1822-1832=10), Katsina'lı malam (Melâmî şeyhi) Attahiru oğlu ve 1. emîrdir, 1822'de Agaie'yi alıp emîrlik kurdu, 1832'de ferâgat etdi, fakat 1848'de ölümüne kd. oğlu nâmına nâib ol. yönetdi. 2) 'Abdullâhi I (1832-1857=25). 3) Muhammadu Mamman Dikko (1857-1877=20), 2'nin oğlu, Buhari Kpotun, bunun oğlu 7. emîr 'Abd. II'dir. 4) Nûhu (1877-1900=23), 1'in kardeşi Süleymânu'nun oğlu, 6. emîrin babası. 5) Abubakar (Ebû-Bekr) I(1900-1919=19), 2'nin oğlu, 6) Abubakar II (1919-1926=7). 7) 'Abdullâhi II (1926-1935=9). 8) 'Aliyu (1935-1953=18) b.Abubakar II. 9) Muhammadu Bello b.Muhammadu b.Abubakar I, 1953'de cülûs etdi, 1980'de ber-hayât.

IV BAUCHİ: 5. sıra. Bauçi, Nijerya'nın kuzeye doğru ortasında bir şehir ve yöre olup Kaduna'nın doğusundadır. 1) Yâ'qûbu I (1805-1845=40) (1765?-1845=80?), Gilliri'li Yangiri oğlu 'Abdullâhi oğlu Dadi oğlu =Yaya b.Bazam Pare (Ahmadu'nun hemşîresi), 25 oğlu içinde: 'Abdullâhi, Halîlu (katli 1880). 2) İbrâhîm b.Yâ'qûbu I (1845-1877=32), ferâgat etdi. 3) 'Usmân (1877-1883=6) b.İbr., hal'edildi, =Laddo b.Sa'îd b.Muh. Bello, by. oğlu Muhammadu Abaşî, kç. oğlu Ahmadu 'Abdullâhi. 4) 'Umaru (1883-1902=19) b.Salmânu b.Yâ'qûbu I. 5) Muhammadu (1902) b.İbr. 6) Hasan (1902-1907=5) b.Mahmûdu b.Yâ'qûbu I. 7) Yâ'qûbu II (1907-1941=34) b.'Usmân. 8) Yâ'qûbu III (1941-1954=13) b.'Umaru. 9) Adamu Jumba (1954-) b.Yâ'qûbu III.

V BEDDE: 32. sıra. Bornû'dadır. 1) Dugum Bugia, 1. emîr = mai Bedde. 2) Dugum Akuya b.Bugia (katl). 3) Lawan Babuje b.Akuya (-1842). 4) Alhaji (el-Hâcc) b.Babuje (1842-1893=51). 5) Duna b.Alhaji (1893-1897=4). 6) Sâlih b.Alhaji (1897-1919=22). 7) Sule b.Sâlih (1919-1941=22), ha'l. 8) 'Umara b.Alhaji (1941-1945=4). 9) 'Umar Süleymân b.Sule (1945) (doğ. 1919), 22 çocuğu var.

VI BİU: 31. sıra. Bornû'da. 1535'e doğru 'Abdullâhi Yamta-ra-Wala (ölm. 1580? =45?) tar.kuruldu. Onun neslinden 20. emîr: Mari Watirwa (1793-1838=45) b.Di Rawa (18. emîr), 19. emîr olan amcası Garga Kopçi'yi tâkıyb etdi, Kogu'yu merkez yaptı. 21) Ari Paskur (1838-1873=35) b.Mari, Gura'yı merkez yaptı. 22) Mari biya (Marbia) (1873-1891=18) b.Paskur, 1878'de merkezi Biu'ya taşıdı. 23) Ganga Kwomting (1891-1908=17) b.Biya. 24) Ari I (Dogo) (1908-1935=27) (1876-1935=61) b.Garga. 25) Ari II Gurgur (1935-1951=16) b.Garga. 26) Muh.'Aliyu Maidalla Madu (1951-1959=8) (1907-1980'de ber-hayât) b.Ari I, ferâgat etdi. 27) Maidalla Must. 'Aliyu (1959,) b.Muh. 'Aliyu.

VII BORNÛ: Eski büyük Bornû krallığı ile ilgisi yoktur. Bu önemli devletin son hükümdârı Ah.b.'Alî (1791-1808=17), Fulânî istîlâsı altında kaldı. Oğlu ve halefi Dunama Lefiami, Şeyh Muh.ü'l-Emîni'l-Kânemî'den istimdâd etdi ki, bugünki Bornû hânedânının kurucusudur. Sonra haklarını ona devretdi. Eski hânedân, mai Mağûmî unvânı ile 1846'da 'Alî Dalatumi'nin ölümüne kd. kukla hükümdârlar ol. muhâfaza edildi. Protokolde 2. sırada olan Bornû emîrlerine şeyh (shehu=şehu) denmektedir. 1) Şeyh Muh.ü'l-Emîni'l-Kânemî (Şehu Lamînu) (1808-1835=27) (1778?-1835=57?), Kânemli Şeyh Ninga'nın oğludur ki Fezzân'da Ninga'da şeyh idi. Kukawa'da öldü. Kânem, Çad Gölü'nün doğu kıyılarıdır. Bornû'nun merkezi Kukawa ise gölün batı kıyısına yakındır ve Nijerya devletinin en kuzey-doğusu olup kuzeyde Nijer ve batıda Çad sınırı başlar. 2) 'Umer b.Muh.i'l-Emîn (1835-1853=18+ 1854-1880=26=44), 1846'da eski hânedânın son mai'si ölünce *de facto* emîr olmaktan çıkıp ayni zamânda *de jure* emîr oldu. 5. ve 6. oğulları Masta Gumsumi Mustafâ ve Senûsî'dir. 3) 'Abdü'r-Rahmân (1853-1854=1) b.Muh.i'l-Emîn. 4) Bukar Kura (1880-1884=4) b.'Umer. 2 by. oğlu 7. ve 8. şeyhler'dir. 3. ve 4. oğulları, Dikwa (aş. bk.) şeyhleri ol. Bornû'dan ayrıldılar (b.Dikwa). 5. ve 6. oğulları, Rabah tar. katledildi. 5) Şeyh İbr. (1884-1885=1) b.'Umer. 6) Şeyh Hâşimî (1885-1893=8) b.'Umer, katledildi. 7) Şeyh Muh.ü'l-Emîn Kiârî (1893) bk. Bukar Kura,

Rabaḥ tar. katledildi, kç. oğlu Mai Masta, Dikwa (b.bk.) emîri oldu. 8) Şeyẖ Sanda Limamnambe Wuduroma (1893) b.Bukar Kura. 1893-1900 arasında Bornû, Rabaḥ tar.işğâl edildi. Rabaḥ 22.4.1900'de Kusseri'de Fransızlar'a yenilip öldürüldü. 1900-1902'de Fransız işğâlinde kalan Bornû, bu târîhde İngilizler'ce işğâl edilip hânedân İngiltere'ye tâbî ol. tahta çıkarıldı. 9) Şeyẖ Bukar Garbai (1902-1922=20) b.İbr. (no.5), 1901-2'de Dikwa şeyhi oldu, 1907'de merkezi Yerwa'ya götürdü. 10) 'Umer Sanda Kura (1922-1937=15) b.İbr., no.9'un ağabeyidir (1842?-1937=95?). 11) Şeyẖ 'Umer Sanda Kiarimi (1937-1.1968=31) b.Kiari (no.7), 1872'de doğup 1937'de cülûs etdi, Dikwa şeyhi 1917-37=10, oğlu Mai Bukar, 1950'de Dikwa mai'si olup 1952'de öldü. 12) Abû-bakar Garbai (1.1968=1969=1) b.Bukar Garbasi. 13) Musṭ. 'Umar Sanda b.'Umar Sanda.

VIII BUSSA=BORGU: 27. sıra. Bussa emîri, 1954'de Borgu emîri adını aldı. Nijer nehrinin batı kıyısına yakın, Dahomey (Benin) sınırı yakınlarında 10° paralelin az kuzeyindedir. Bussa'nın kurucusu Kisra, Mekke'den geldiğini iddia etmiştir. 1) Kiseru Brodi (ölm.1730). 2) Yerima Bussa (1730?-1750?=20?) b.Kiseru. 3) Kigera (1750?-1766=16?) b.Kiseru, kç. oğlu Kikwaşe 1862'de katledildi. 4) Cibrîn (1766-1791=25) b.Yerima. 5) Yerima İbr. (1791-1792=1) b.Cibrîn. 6) Kitoro I (1792-1835=43) b.Cibrîn. 7) Kisaru Kissan Dogo I (1835-1843=8) b.Cibrîn. 8) Beraki (1843-1844=1) b.Cibrîn. 9) Gajere (1844-1862=18) b.Kigera. 10) Dan Toro (Tauro) (1862-1895=33) b. Kitoro I. 11) Kisaru Kissan Dogo II (1895-1902=7) b.Kitoro I. 12) Kitoro Ganî (1902-1914=12) b.Dan Toro, hal', 1902'de İngiltere'ye tâbî oldu. 13) Turaki (1914-1917=3), eski köle olup hânedândan değil. 14) Kijibrim (1917-1924=7) b.Dan Toro, hal', 15) Kitoro Ganî (1924-1935=11) b.Dan Toro (14'ün ağabeyi), hal'. 16) Muḥammedu S̱ânî Babaki (1935-) b.Dan Toro (doğ. 1897'den önce).

IX DAURA: 20. sıra. Katsina'dadır. 1805-1906 arasında merkezi Zango olup, bu târîhte eskisi gibi Daura'ya avdet edildi. Eski bir prenslikdir. Emîrleri "sarkin Daura" unvânını taşır. Üst üste 17 prenses hükümrân oldukdan sonra, âilenin 47.'si olan: 47) Jiro, 48) Gwari 'Abdu b.Jiro (ölm. 1809?)= Bint İbil (Murya şef'i). 49) Lukudi (1809?-1828=19?) b.Jiro. 50) Nûḥu (1828-1843=15) b.Lukudi, katl. 51) Muḥamman Şâ (1843-1856=13) b.Gwari 'Abdu, hal'. 52) Ḥârûna (1856-1862=6) b.Lukidi 53) Dan Aro (1862-1868=6) b.Gwari, 'Abdu, hal'. 54) Tafida (1868-1888=20) b. Nûḥu, hal', 55) Süleymânu (1888-1890=2) b. Dan Aro, hal', 56) Yûsufu (1890-1895=5) b.Lukudi, hal', 54a) tekrâr Tafida (1895-1904=9=29), 1903'de Damagaram tâbiiyyetinden kurtulup İngiltere'ye tâbî. 55) Malam Mûsâ (1904-1911=7) b.Nûḥu. 56) 'Abdü'r-Raḥmân (1911-) (doğ. 1880) b.Mûsâ,... 59) Alhaji Muḥ. Bashar (1968-), 58'in torunu.

X DİKWA: 12. sıra. Bornû Şeyẖleri hânedânının dalıdır. Dikwa, Çad Gölü'nün güney sınırına yakın olup doğusu Çad'ın Bagirmi bölgesidir, Kukawa'nın güneydoğusundadır. Bornû'dan ayrılmışdır. 1900-1916 arasında Fransa'ya ,sn. İngiltere'ye tâbî oldu. 1) 'Umer Sanda Kura (1900-1901=1) b.İbr.(5. Bornû şeyhi), Bornû şeyhi 1922-37, 1901-1922 arasında Almanya'ya tâbî ol.Dikwa şeyhi unvânını taşıdı. 2) Bukar Garbai b.İbr. (1901-1902=1), 1'in kardeşi, bu da 1 yıl Almanya'ya tâbî ol. şeyhlik yapıp

hal'edildi, amcası Abba Masta Gumsumi Muṣṭafâ şeyh seçildi ise de, Almanya bu seçimi tanımadı. 3) Sanda Mandarama 'Umer b.Bukar Kura (1902-5=3), Almanya'ya tâbî olup hal'eldildi. 4) İbr.b.Bukar Kura (1905-1906=1), hal'. 5) Sanda Mandarama (1906-1917=11) tekrâr şeyh olup öldü. 6) 'Umer Sanda Kiarimi b.Kiari (1917-1937=20). 7) Abba Masta b.Kiari (1937-1950=13), merkezi Dikwa'dan Bama'ya aldı. 8) Bukar b.'Umer Sanda Kiarimi (1950-1952=2). 9) Abba Masta Muṣṭ. III (1952-1954=2) b.Sanda Mandarama, hal'. 10) 'Umer Abba Yarema b.İbr.(no.4) (1954-).

XI FİKA: 30. sıra. Bornû'da. Bolewa'lar, 15. asırda Yemen'den Çad Gölü'ne gelmiş Arap melezleri olup 1805'e doğru Fika'ya gelip emîrlik kurdular. Disa (İdrîssa) (1902-1922=20), Emîr Sule'nin yerine cülûs etdi. Oğlu Alhaji Muḥammadu (1891?-1876=85?) (1922-1976=54), yerine oğlu Alhaji Maria Alsali geçdi.

XII GOMBE: 14. sıra. Bauçi'de olup 1804'de kuruldu. Tihati'li bir zenginin dâmâdı olan hâfız (malam) 'Aliyu Ukuba'nın oğlu Malam 'Usmân Şellen'li şef Gongon'un kızı Cenâbe ile evlenip 1762'de öldü. Kç. oğlu 1. Muri (b.bk.) emîridir. By. oğlu: 1) Buba Yero 'Abûbakar (1804-1841=37) (1762?-1841=79?), önce 'Usmân dan Fodio'nun hizmetinde idi, =1. Ḥawwâ (Daura hânedânından), =2. Zulai (Katsina hânedânından), kızı 'Â'işe='Umaru b.Ḥammân Ruwa (1. Muri emîri). 2) Süleymânu (Ṣule) b.Buba Yero (1841-1844=3). 3) Muḥammadu Kwairanga (1844-1882=38) b.Buba Yero, 5. oğlu Jalo, müddeîdir. 4) Zailani 'Abdulkaadiri (1882-1888=6) b.Kwairanga. 5) Ḥasan (1888-1895=7) b. Kwairanga. 6) Tukur (1895-1989=3) b.Kwairanga. 7) 'Umaru (1898-1922=24) b.Kwairanga, 1903'de İngiltere'ye tâbî, 1913'de merkezi Eski Gombe'den Nafada'ya götürdü. 1919'da oradan eski adı Doma olan Gombe'ye getirdi. 8) Ḥârûna (1922-1935=13) b.'Umaru. 9) Abûbakar (1935-) b.'Umaru (doğ. 1902).

XIII GUMEL: 22. sıra. Kano'da. Mûsâ oğlu Kano'lu Digadiga Karro'nun kardeşi 1) Dan Juma (Cum'a) I (1749-1754=5), hal'. 2) Adamu Karro (1754-1760=6) b.Digadiga, katl. 3) Dan Juma II (1760-1777=17) b.Digabiga. 4) Maikota (1777-1804=27) b.Adamu Karro. 5) Kalgo (1804-1811=7) b.Maikota. 6) Dan Auwa (1811-1828=17) b.Maikota. 7) Muḥ. Dan Tanoma (1828-1851=23) b.Maikota, 8) Cheri (Çeri) (1851-1853=2) b.Muḥ., hal'. 9) Muḥ. Atu (1853-1855=2) b.Dan Auwa. 10) Cheri (Çeri) (1855-1861=6=8), tekrâr emîr oldu. 11) 'Abdullâhi (1861-1872=11) b.Muḥ., katl. 12) Abûbakar (1872-1896=24) b.Muḥ. 13) Aḥmadu (1896-1915=19) b.Abûbakar, 1903'de İngiltere'ye tâbî, hal'. 14) Mamman na Kota (1915-1944=29) b.Aḥmadu. 15) Maina Mamnan Muḥammadu (1944-) b.Na Kota (doğ. 1912).

XIV GWANDU: 3. sıra. 1808'e kd. Sokoto krallığına tâbî, bu târîhde Şehu 'Usmân dan Fodio'nun (bk. Sokoto) kardeşi 1) 'Abdullâhi dan Fodio (1808-1828=20) b.Muḥ. Fodio (=Ḥawwâ b.Muḥ.b.Aḥ.) (1756-1828=72), =1. İnne Ḥawwâ b. el-Ḥâcc 'Usmân Gaya, =2. Âye b.'Abd. b.Muḥ., =3. Cenne b.'Abd. b.Muḥ. Bello, 4=. Fâtıme b.Muḥ.Sâ'd b.'Abd. 3. oğlu 'Abdulkaadiri Sarki, bunun oğlu Aḥmadu, bunun oğlu 'Umaru. 4-7. oğulları Halîru, 'Aliyu, 'Abdülkaadiri ve Ḥasan, kızı Meryem, Tudu sarkin'i 'Alami ile evlendi. 2) Muḥamman (1828-1833=5) b.'Abd.dan Fodio= Rukayye

b.Muh. Firabrî. 3) Halîlu (1833-1858=25) b.'Abd.dan Fodio, 1853'de Barth tar. görülüp bize tasvîr edilmiştir, =Ümmü Seleme (yukarıdaki Rukayye'nin hemşîresi). 4) Halîru (1858-1860=2) b.'Abd. dan Fodio, katl. 5) 'Aliyu (1860-1864=4) b.'Abd.dan Fodio, merkezi Gwandu'dan Ambursa'ya götürdü. 6) 'Abdulkaadiri (1864-1868=4) b.'Abd.dan Fodio. 7) Almustafâ (1868-1875=7) b. Muhamman b.'Abd.dan Fodio. 8) Hanûfi (1875-1876=1) b.Halîlu (no.3). 9) Mâliki (1876-1888=12) b.Muhamman b.'Abd.dan Fodio, merkezi gene Gwandu'ya aldı. 10) 'Umaru Bakatara (1888-1897=9) b.Halîlu (no.3). 11) 'Abdullâhi Bayero (1897-1898=1) b.Muhamman b.'Abd.dan Fodio. 12) Bayero 'Aliyu (1898-1903=5) b.'Aliyu (no.5), 1902'de İngiltere'ye tâbî oldu. 13) Muhammadu (1903-1906=3) b.'Aliyu (no.5), hal'. 14) Halîru II (1906-1915=9) b.Has.b. 'Abdullâhi dan Fodio, merkezi Birnin Kebbi'ye götürdü. 4. ve 5. oğulları Halîm ve Maiyaki. 15) Muhammadu Beşîru (1915-1918=3) b.Halîru II. 16) 'Usmân (1918-1938=20) b. Halîru II. 17) Yahaya (Yahyâ) (1938-1954=16) b.Halîru II. 18) Hârûne (1954-) (doğ. 1913) b. Beşîru (no.15).

XV HADEJİA: 19. sıra. Kano'da. 1) 'Umaru (1805-1808=3) b.Hardo 'Abdure dan Jamdoyi, ölümünde krallığı 7 emârete bölündü, Hadejia emîri: 2) Mamman Kankiya (1808) b.'Umaru. 3) Sambo (1808-1845=37) b.Hardi 'Abdure (ölm. 1848). 4) Garko Gambo (1845-1847=2) b.Sambo. 5) 'Abdulkaadiri (1847-1848=1) b.Sambo. 6) Buhâri (1848-1850=2) b.Sambo. 7) Ahmadu (1850-1851=1) b.Sambo. 8) Buhâri (1851-1863=12) b.Sambo, selefinin katlinden sn. tekrâr cülûs etdi, katledildi. 8) 'Umaru II (1863-1865=2) b.Buhâri, hal'. 9) Hâru (1865-1885=20) b.Sambo. 11) Muhammadu (1885-1906=21) b.Hâru, İngilizler'e karşı şehîd. 11) Hârûna I (1906-1909=3) b.Muhammadu. 12) 'Abdulkaadiri II (1909-1925=16) b.Hârûna I, 1915'e kd. ayni zamânda Gomel emîri. 13) 'Usmân (1925-1950=25) b.Hârûna I. 15) Hârûna II (1950-) b.'Abdulkaadiri II.

XVI: İGALA: 16. sıra. Kabba'da. Emîrine "atta" deniyor.

XVII: İGRİRRA: 33. sıra. Kabba'da. Emîrine "ohinoyi" deniyor.

XVIII İLORİN: 10. sıra. Nijerya'nın güneye doğru ortasında, batıda, Nijer nehri ile Dahomey (Benin) arasındadır. Sâhası, İbadan'ın az kuzeyindeki Oyo'ya kd. yayılmıştır. Burada Yoruba'lar oturur. Hânedânın atası Zube muhâsarasında paganlara karşı şehîd olmuşdur. Bunun 2 oğlu, ilk 2 emîrdir. 3. oğlu Abûbakar, Dâudu Saloja Beribepo, Malete şeflerinin atasıdır. 4. oğul Dâniyâlu, Ejidongari şeflerinin atasıdır. 1) 'Abdussalâmi (1831-1842=11) b. Malam 'Alîmi, Oyo'lu Afonja'nın yerine emîr oldu. 2) Şitta (1842-1860=18) b.Malam 'Alîmi. 3) Zubeiru (1860-1868=8) b.'Abdussalâmi, kç. oğlu Alege 1913'de öldü. 4) Şitta 'Aliyu (1868-1891=23) b. Şitta. 5) Moma (1891-1895=4) b. Zubeiru, intihâr etti. 6) Suleymânu (1896-1915=19) b.'Aliyu, 1897'de İngiltere'ye tâbî oldu. 7) Şu'aybu (1915-1919=4) b.Zubeiru. 8) 'Abdulkaadiri (1919-1959=40) b.Şu'aybu. 9) Sulu Gambari (1959-) b.Muhammadu Laofe b. Şu'aybu.

XIX JAMA'ARE: 28. sıra. Bauçi'de. 1) Muhammadu Wabî I (1811-1824=13) b.Ardo Sale, 'Usmân dan Fodio tar. emîr yapıldı. 2) Sombolei (1824-1854=30) b.Ardo

Sale 3) Muḥammadu Maude (1854-1862=8) b.Sambolei. 4) Muḥammadu Sambo (1862-1886=24) b.Wabî 1. 5) Muḥammadu Wabî II (1886-1918=32) b.Sambo, dâmâdı Sarkin Gwaram. 6) Muḥammadu Goje (1918-1928=10) b.Wabî II. 7) Muḥammadu Wabî III (1928-1975=47) (1900- 1975=75) b.Goje. 8) Muḥ. Wabî IV (1975-) b.Wabî III.

XX JEMA'A: 37. sıra. Zaria'da Kebbi'li bir malam olan no.1 tar. kuruldu. Zaria'dan ayrılan bir emâretdir. 1) 'Us̱mân (1810-1833=23) =Tâibe b.Sarkin Kajuru. 2) 'Abdullâhi (1833-1837=4) b.'Us̱mân. 3) Mûsâ (1837-1846=9) b.'Us̱mân + 1849-1850=1=10, 2 def'a hal' edildi. 1846-9'da nâib: 'Abdurraḥmân Atona. 4) Adamu (1850-1869=19) b.'Us̱mân 5) Muḥammadu Adda (1869-1881=12) b.'Us̱mân. 4a) Adamu (1881-1885=4=23). 5a) Adda (1885-1888=3=15), tekrâr hal'. 6) 'Abdullâhi Maçu b.'Abdurraḥmân Atona (1888-1911=23), başka bir hânedânın kurucusu oldu. 7) Muḥammadu (1911-1915=4) b.Maçu. 8) 'Abdullâhi II (1915-1926=11) b.Maçu. 9) Muḥammadu 11 (1926-1960=34) b. Muḥammadu (no.7) (1872-1960=88). 10) Î'sâ Muḥammadu (1961-) b.Muḥammadu II.

XXI JOS: 43. sıra.

XXI1 KAGORO: 45. sıra. Zaria'da.

XXII1 KANO: 4. sıra. Nijerya'nın kuzeyinin tam ortasında, Nijer sınırının güneyindedir. Burada Hausa kavmi oturur. Vaktiyle büyük Bornû devletinin parçası idi. 42. Kano kralı olup Bornû'ya tâbî olan Muḥamman Alwali (el-Welî) (1781-1805=24), 1807'de öldürüldü. Şeẖu, 1) Süleymânu (1807-1819=12)'yu Kano emîri yapdı. Ölünce, Muḥammadu Bello 2) İbr. Dabo'yu (1819-1846=27) 2. Kano emîri yapdı ki, ilki ile karâbeti yokdur, Sokoto hânedânından Şeẖu'nun kızı Meryem'le evliydi, 2. oğlu Dan Lawal, dâmâdı ise Sokota sultânı Abûbakar (ölm. 1877)'dır. 3) 'Us̱mân (1846-1855=9) b.İbr., Barth tar. ziyâret edildi. Dâmâdı: Sokoto vezîri (1842-59) 'Abdulkaadiri. 4) 'Abdullâhi (1855-1883=28) b. İbr. 'Abdu Sarkin Yanka sanını aldı. By. oğlu Yûsufu (ölm. 1894), 1883'de müddeî oldu, başaramadı. Sokoto sultânı 'Aliyu Babba'nın ('Aliyu'nun annesi, no.7) dâmâdıdır. 25 oğlu oldu. Kızı Umma=1. İbr. H̱alîlu (1826?-1874?=48?), Sokoto vezîri, 1859-1874?= 15?, vezir 'Abdülkaadiri =Meryem b.'Aliyu Jedo oğlu, = 2. 'Abd. Bayer, Sokoto vezîri 1874-3.1886 (1. zevcinin amcası), Gidado=Esmâu oğlu. 5) Muḥamman Bello (1883-10.1893=10) b.İbr., (4 ile aynı anneden), ortanca ve kç. oğulları İbr. (Şano sarkin'i), Zakari ve Abûbakar'dır. 6) Muḥamman Tukur (10.1893-9.1894=1) (katli 3.1895) b.Bello. 7) Abû 'Aliyu (1894-1903=9) b.'Abdullâhi, 1903'de ingilizler, Kano'yu işğâl etdiler, 'Aliyu yenilip kaçdı ve 1926'da öldü. 8) Muḥammadu 'Abbâs (1903-1919=16) b.'Abdullâhi. 9) 'Us̱mân 11 (1919-1926=7) b.'Abdullâhi. 10) 'Abdullâhi Bayero (1926-1953=29) b.'Abbâs (1883-12.1953=70), Ciroma sanını aldı, İngiltere'yi ziyâret etdi, 2 def'a hacı oldu. 11) Sir Muḥammadu Senûsî (1953-1963=10) b.Bayero, ferâgat etdi, 1956'da II. Elizabeth tar. Kano'da ziyâret edildi. 12) Muḥammadu İnuwa 'Abbâs (1963) b.'Abbâs. 13) el-Ḥâcc Ado Bayero (1963-) (doğ. 25.6.1930) b.Bayero, 1962-3'de Nijerya'nın Dakar büyükelçisi= Ḥalîmatu Sâ'diya.

XXIV KATAGUM: 17.sıra. Bauçi'de. 1) Malam İbr. Zekiyyü'l-Kelbî b. Lawan

(1807-1814=7), babası Arab asıllı Bagirmi'li, annesi Yayu şefinin kızı, Sokota'ya tâbî, Katagum'u kurdu, Sarkin Bornû sanını aldı. 2) Sül.Liman Adandaya b. Lawan (1814-1816=2), hal'. 3) Dan Kauwa (1816-1846=30) b.Malam Bunnî b.Lawan, Clapperton'la görüşdü ve bize tasvîrini bırakdı. 4) 'Abdurrahmân (1846-1851=5) b.İbr. Zekî, Sarkin Şira sanını aldı. 5) 'Abdülkaadiri I (1851-1868=17) b.Dan Kauwa. 6) Mamman Haji (1868-1896=28) b.Dan Kauwa. 7) 'Abdülkaadiri II (1896-1905=9) b.Mamman Haji. 8) Muḥammadu (1905-1909=4) b.'Abdulkaadiri II (Muh.'in kardeşi Muṣṭ. 1909'da emâreti reddetdi). 9) 'Abdulkaadiri III (1909-1947=38) b.Muḥ. 10) 'Umaru Fârûku (1947-). b.'Abdülkaadiri III, Sarkin Bornu sanını taşıyor.

XXV KATSİNA: 7.sıra. Nijerya'nın en kuzeyinin tam ortasında, hemen Nijer sınırı üzerindedir. Batısında Sokoto, doğusunda Kano vardır. 1100 civârından beri Habe kralları Katsina'ya hâkim oldular. 1492'ye doğru Habe'lerden ilk Müslümân kral Muḥammadu Korau tahta çıkdı. XIX. asır sonlarında son kral Magajin H̱âlidu'dur. Sonra 'Usmân dan Fodio'nun eline geçdi. O da aşağıdaki emîre verdi: 1) Malam 'Umaru Dallaji (1806-1835=29). 2) Ṣıdıku (1835-1844=9), 1'in 2. oğludur, hal'. 3) Muḥamman Bello (1844-1869=25), 1'in by. oğludur. 4) Aḥmadu Rifâî (1869), 1'in 3. oğludur. 5) İbr. (1869-1882=13) b.Bello. 6) Mûsâ (1882-1887=2), 1'in 4. oğludur. 7) Abûbakar (1887-1904=17) b.İbr., hal' edilip İlorin'e sürüldü, 1904'de İngiltere tâbiyyeti başladı. 8) Yero (1904-1906=2) b.Mûsâ, hal'. 9) Muḥammadu Dikko (1906-1944=38) b.Gidado Durbi b.Ḏahîru, 2.1.1906'da yeni hânedânı kurdu (1865-1944=79), Avrupa'ya gitdi ve hacı oldu. 10) 'Usmân (1944-) Nagogo b.Dikko, 1956'da Nijerya devlet bakanı, oğulları Ḥas. ve Ḥamze.

XXVI KAZAURE: 21. sıra. 1824'e kd. Kano'ya tâbî. Kano-Katsina-Daura arasında. 1) İbr. Dan Tuntu (1818?-1824=6?) Satkin Arewa, bir Fulânî'dir. 2) Dambo (1824-1857=33) b.İbr. 3) Muḥamman Zangî (1857-1886=29) b.Dambo. 4) Muḥamman Mayakî (1886-1914=28) b.Dambo. 5) Muḥammadu Tura (1914-1922=8) b.Mayakî 6) 'Umaru Na'uka (1922-1941=19) b.Tura. 7) Adamu (1941-1974=33) b.'Abdülmü'mini Magajin Gari b.Tura. 8) Muḥammadu (1974-) b.Adamu .

XXVII KEBBİ= ARGUNGU: 13. sıra. Birnin Kebbi şehrinde 1516'da Muḥammadu Kanta bir devlet kurdu. 1805'de Muḥammadu Hodi'nin eline geçinceye kd. Kanta hânedânı devâm etdi. Hodi 1826'da öldürüldü ve oğlu Cibrîn, Sarkin Kebbi sanıyle emîr oldu. Hodi'nin kardeşi Samaila (no.1) ise 21. Sarkin Kebbi ve 1. Argungu emîri oldu. Birnin Kebbi, Nijerya'nın kuzey-batısında, Nijer'in kolu Sokoto ırmağının doğu kıyısı üzerinde, Nijer ve güneyde Dahomey sınırı yakınındadır. 18. Kebbi sarkin'i 1775-1803'de hüküm sürdü. 1) Samaila Karârî (1826-1831=5) b.Süleymâna, katl. 2) Yâ'qûbu Nabame (1849-1854=5) b.Samaila (1831-1849=18: fâsıla), 22. sarkin kebbi ve 2. Argungu emîri îlân edildi. 3) Yûsufu Mainassara (1854-1859=5) b.Samaila, katl. 4) Muḥammadu Ba Are (1859-1860=1) b.Nabame, katl. 5) 'Abdullâhi Toga (1860-1883=23) b.Samaila. 6) Samaila (Sama) (1883-1915=32) b.Nabame. 7) Süleymâna (1915-1920=5) b.Nabame. 8) Muḥammadu Sama(1920-1934=14) b. Sama. 9) Muḥam-

madu Sânî (1934-1942=8) b. Muhammadu Sama. 10) Samaila (1942-1953=11), yeni hânedânın kurucusu olup, 14. sarkin Kebbi'nin (saltanatı 1700-1717=17) neslindendir. 11) Muhammadu Şefe (1953-1959=6) b.Muhammadu Sama, ferâgat etdi. 12) Muhammadu Mera (1959-) (doğ. 1931) b.Muh. Sânî, 12. Argungu emîri ve 32. sarkin Kebbi'dir.

XXVIII KEFFİ: 34. sıra. Benu'dadır. 1) 'Abdu Zanga ('Abdullâh) b. Muhammadu Ganî (Zanga'lı Fulânî) (1802-1820=18), Zaria'ya tâbî ol. ve Keffi köyünü kasaba hâline getirerek ilk emîr oldu. 2) Maizabo (1820-1835=15) b. Muh. Ganî. 3) Cibrîlu (1835-1859=24), Zanga'nın 3. oğlu. 6) Sîdî 'Umaru (1877-1894=17), Zanga'nın 4. oğlu. 7) İbr. (1894-1902=8), Zanga'nın 1. oğlu, 1. Nassarawa emîri Makaama Dogo kızı Halîmatu ile evlendi. 4) Muhamman (1859-1862=3), Zanga'nın 2. oğlu. 5) Ahmadu (1862-1877=15), Zanga'nın 3. oğlu. 6) Sîdî 'Umaru (1877-1894=17), Zanga'nın 4. oğlu. 7) İbr. (1894-1902=8), Zanga'nın 5. oğlu, hal'. 8) 'Abdullâhi I (1902-1921=19) b.Cibrîlu. 9) Abûbakar 1 (1921-1923=2) b. Zanga.10) 'Abdullâhi II (1923-1928=5) b.İsiyaku b.Zanga (ölm.1929). 11) Muhammadu Mayaki Î'sâ (1928-1933=5) b.İbr. 12) Abûbakar II (1933-1949= 13) b.Mukemmadu b.Ahmadu (no.5) 14) Ahmadu II Maikwato (1949-) =Bint Abûbakar II. 15) Alhaji Muhammadu Chindo Yamusa III.

XXIX KONTAGORA: 11. sıra. 2. Sokoto sultânı (aş. bk.)'nın 10. oğlu olan Nagwamatse tar. Sokota'ya tâbî ol. kuruldu, emîrler ayni zamânda sarkin Sûdân sanını taşırlar: 1) 'Umaru Nagwamatse (1859-1876=17) (1806-1876=70). 2) Abûbakar Modibbo (1876-1880=4) b.Nagwamatse. 3) İbr. Nagwamatse II (1880-1901=21 + 1903-1929=26=47) b.Nagwamatse I (1857-1929=72), 1902'de İngiltere'ye tâbî olup 2 yıl için sürüldü. 4) 'Umaru II Maidubu (1929-1961=32) b. İbr. 5) Mu'azzu (1961-) (doğ. 1900) b.İbr.

XXX KOTON KARUFİ: 40. sıra. Kabba'da (güney-batı, Nijer nehri batısı).

XXXI LAFİA: 36. sıra. Benue eyâletinde. Nijerya'nın ortasında. Sarkin Lafia (Lafia şefi) unvânı 1903'de Lafia Emîri ol. değiştirildi. 1) Dunama (1804-1809=5), Bornû'dan gelmişdir. 2) Mûsâ dan Jaji (1809-1814=5). 3) 'Umar (1814-1819=5). 4) Lamînu (1819-1844=25). 5) Mûsâ Gana (1844-1849=5). 6) 'Abdullâhi Dalla (1849-1866=17) b.Dunama. 7) Ari (1866-1868=2) b.Lamînu. 8) 'Umar (1868-1873=5) b.Dalla, hal'. 9) 'Abdullâhi Dalla Bahâgu (1873-1881=8) b.Ari B.Dunama. 10) Muhamman Agwe I (1881-1903=22) b.Ari b.Dunama, hal'. 11) Mûsâ (1903-1918=15) b.Dalla (no.6). 12) 'Abdullâhi (1918-1926=8) b.Agwe 1. 13) Muhammadu Angulu (1926-1933=7) b.Dalla (no.6). 14) Muhamman Agwe II (1933-1949=16) b.Bahâgu (no.9). 1949-52 fâsılasından sn. 15) Yûsufu Mûsâ (1952-1978=26) b.Mûsâ (no.11).

XXXII LAPAİ: 24. sıra. Nijer eyâletinde. Zaria'dan ayılarak kuruldu. 1) Dâûdu Maza (1825-1832=7) b.Jaura (Fulânî sarkin'i = şefi). 2) Yamûsâ (1832-1835=3) b. Jaura. 3) Baji (1835-1838=3) b.Jaura, hal'. 4) Jantabu (1838-1874=36) b.Jaura (3'ün ağabeyi). 5) 'Atîku (1874-1875=1) b.Jantabu. 6) Bawa (1875-1893=18) b.Jantabu. 7) 'Abdülkaadiri (1893-1907=14) b.Jantabu (ölm. 1910). 8) İbr. (1907-1923=16) b.Jantabu. 9) 'Aliyu Ga-

na (1923-1937=14) b.'Abdulkaadiri b.Dâûdu Maza. 1936'da merkezi Badeggi-Lapai'ye götürdü. 10) 'Umaru (1937-1954=17) b.İbr. (no.8) (1882-11.1954=72). 11) Muḥammadu Kobo (1954-) b.'Aleyu Gana.

XXXIII MİSAU: 18. sıra. Bauçi eyâletinde (kuzeyde). 1) Mamman Manga I (1808-1833=15) b.Gwani Muḫtâr (b.Abûbakar b.Akibu (Ukuba), Fulânî asıllı Bornû generali, Wuro Bokki imâmı Gwani Lawal'in dâmâdı, katli 1808), sarkin Bornû ta Gabas (Batı Bornû şefi) ve Misau emîri, sırasıyla Gujuba, Damaturu, Guber, sonunda Misau merkezlerinde hükmetdi. 2) Aḥmadu I (1833-1850=17) b.Muḫtâr. 3) 'Us̱mân (1850-1861=11) b.Manga I, hal'. 4) Sale (1861-1886=25) b.Manga I (1814-1886=72). 5) Mamman Manga II (1886-1900=14) b.Sale. 6) Aḥmadu II (1900-1903=3) b.Sale, hal'. 7) Alhaji Tafida (1903-1926=23) b.Sale, Sokota'ya tâbî iken 1904-7'de Katagum'a tâbî oldu, 1915'de Dambam ve Jellum'u ilhâk etdi. 8) Aḥmadu III (1926-) (doğ. 1900) b.Tafida.

XXXIV MUBİ: 46. sıra. Sardauna eyâletinde.

XXXV MURİ: 29. sıra. Adamawa eyâletinde (orta-doğu, Kamerun'a yakın). 1. Gombe emîri (yk. bk.) Baba Yero'nun kardeşi Hamman tar. kuruldu. 1) Hamman Ruwa (1817-1833=16), ağabeyi Yero tar. katledildi. By. oğlu Bose, birlikte öldürüldü. 5. oğlu 'Umaru, amcası Yero'nun kızı Â'işe ile evlendi ki oğulları Hârûna, 1. Gombe magajin gari'sidir. Ruwa'nın kızı Maryamu Gogojam'dır. 2) İbr. (1833-1848=15) b.Ruwa (3. oğul), hal'. 3) Ḥammân II (1848-1861=13) b.Ruwa. 4) Ḥammâdu (1861-1869=8) b.Bose b.Ruwa, oğlu 'Umaru Sâ'du. 5) Burba (1869-1873=4) b.Ḥammân II, ölm. 1892, hal'inden sn. Bakundi emîri oldu. 6) Abûbakar (1873-1874=1) b.Ruwa. 7) Muḥammadu Nya (1874-1897=23) b.Abûbakar. 8) Ḥasan (1897-1903=6) b.Nya. 9) Muḥammadu Mafindi (1903-1953=50) (1868-1953=85), 1903'de İngiltere'ye tâbî. Nya'nın oğlu. 10) Muḥammadu Tukur (1953-) (doğ. 1883) b.Nya.

XXXVI NASSARAWA: Benue eyâletinde. 35. sıra. Keffi'nin az güney-batısında ve Nijerya'nın ortasında. 1) 'Umaru Makama Dogo (1835?-1858=23?), 'Us̱mân Rabawawa=Amîna oğlu, Fulânîler'in kölesi iken kaçıp 1. Keffi emîrinin hizmetine girdi ve ona tâbî ol. 1. Nassarawa emîri ve sarkin Kwotto oldu. Kızı Ḥalîmatu, 3. Keffi emîri Cibrîlu ile evlendi. 2) Aḥmadu I (1858-1878=20) b.'Umaru. 3) Muḥamman S̱ânî (1878) b.'Umaru. 4) Muḥammadu I (1878-1922=44) b.'Umaru, annesi Waji, bir İgbirra câriyesi, 1900'de İngiltere'ye tâbî. 5) Aḥmadu II (1922) b.Aḥmadu I. 6) Muḥammadu II (1922-1926=4) b.Aḥmadu I. 7) 'Us̱mân (1926-1941=15) b.Aḥmadu I. 8) 'Umaru II (1941-1960=19) b.Muḥ. I. 9) Cibrîn (1960-) b.Muḥ. I.

XXXVII NİNGİ: 47. sıra. Bauçi eyâletinde.

XXXVIII NUPE=BİDA: 9. sıra. Bida, Orta Nijerya'da, batıya daha yakındır. Nupe'de Tsoede bir krallık kurarak 1531?-1591? arasında 60 yıl kd. çok uzun saltanat sürdü. Nupe krallarına "etsu" deniyor. 15. etsu olan Cibrîlu (1746-1759=13), muhtemelen ilk Müslümân etsu'dur. XIX. asır başlarında etsu Majiya II. Fulânî baskısıyla başkenti Raba'dan Zugumi'ye taşıdı. 1835'de öldü ve yerine Tsado, etsu oldu. Fulânî

metbûu idiler. 1836'da Tasado öldü, oğlu Jia etsu oldu. 1843'te Yeni'ye kaçarak orada 1846'da öldü. Nupe'de Fulânîler'in başı olan Malam Dendo Manko (ölm. 1832), Bangana meşe'lidir. Son etsu'ları tahtında bırakmakla berâber Nupe'ye hâkim oldu. Gwand'lı Fullânî olan Âdama ve Dabba'lı Fâtıme ile evlendi. Kızları Gogo Sabaci ve Gogo Wodiko, oğulları ise Mammân Majigi, 'Abdu Gboya Alkali, 'Usmân Zekî, Muşt., İbr., Mamadu Gwogi Şaba ve Masaba'dır. İlki Âdama, sonuncu oğlu ise Fâtıme'den doğdu. 1) 'Usmân Zekî b.Malam Dendo (1832-1841=9+1856-1859=3=12) (1790?-1859=69?) (Âdama'dan), önce emîr, 1835'de etsu sanlarını aldı, halefleri de her iki sanı taşıdılar. Merkezi Bida'dır. 2) Masaba Mama Saba b.Malam Dendo (1841-1847=6+1859-1873=14=20) 1847-1856=9 arasında 'Umar Bahauşe gayri meşrû emîr olduğu için fâsıla vardır. Dâmâdı 'Umaru Nagwamatse, 1. Kontgora emîridir. 3) 'Umaru Majigi (1873-1884=11) b.Mammân Majigi b.Malam Dendo, bir kızı gene 'Umaru Nagwamatse ile evlendi, dîğer kızı Gogo Hannatu'dur. 4) Mâlikî (1884-1895=11) b.Zekî. 5) Abûbakar (1895-1901=6) b.Masaba, ölm. 1919. 6) Muhammadu (1901-1916=15) b.'Umaru Majigi. 7) Bello (1916-1926=10) b.Mâliki, oğlu Bagudu. 8) Sa'îdu (1926-1935=9) b.Mamudu b. Masaba. 9) Muhammadu Ndyayako (1935-1962=27) b.Muhammadu (1884-29.10.1962=78), Nagenum unvânını aldı, 1952'de İngiltere'yi ziyâret etdi. 10) Alhaji Usmân Sarki (1962-) b.Sa'îdu, Sardaunan Bida sanını aldı. hal'. 11) Alhaji 'Umaru Ndayako.

XXXIX OCH 'İDOMA: 41. sıra. Benue eyâletinde.

XL PATEGİ: 23. sıra. Nupe hânedânından iner. 20. Nupe etsu'su olan ve 1796-1805'de Jima'da hükümrân bulunan Jimada, kuzeni Majiya II tar. öldürüldü. Oğlu İdrîsu (ölm. 1849), bunun oğlu Ma'azzu Î'sâ (ölm. 1872), bunun oğlu İdrîsi Gana'dır. 1898'de İngiltere tâbii ol. ilk Pategi emîri oldu. Pategi, İlorin eyâletinde, yânî Nijerya'nın güney-batısındadır. 1) İdrîsu Gana (1898-1900=2), 23. Nupe etsu'su ve 1. Pategi emîri. 2) Ma'uzzu Î'sâ (1900-1923=23) b.Gana. 3) 'Usmânu Tsado (1923-1931=8) (1'in kardeşi), ferâgat etdi. 4) 'Umaru (1931-) b.Ma'uzzu Î'sâ.

SOKOTO: Bahsin sonuna bk.

XLI TOR TİV: 15. sıra. Benue eyâletinde.

XLII WASE: 42. sıra. Bauçi eyâletinde. Bauçi emâretinden ayrılarak kuruldu. 1) Hasan (1820-1828=8) b.Giwa (ölm. 1816?, Bauçi'de Wuro Mayo'lu), Wase'yi kurarak Bauçi'den ayrıldı ve Bauçi'ye tâbî oldu. 2) 'Abdullâhi (1828-1848=20) b.Giwa. 3) Hammân I (1848-1866=18) b.'Abd. 4) Hammân II (1866-1869=3) b.'Umaru b.Giwa. 5) Süleymânu (1869-1874=5) b.Has. 6) Muhammadu I (1874-1877=3) b.'Abd. 7) Muhammadu II Kobri (1877-1898=21) b.'Abd., 1898'de İngiltere'ye tâbî ve katl. 8) Muhammadu III Yaki (1898-1909=11) b.Mûsâ b.'Abd., 1902'de Bauçi tâbiiyyetinden ayrıldı. 9) 'Abdullâhi II (1909-1919=10) b.Muh. b.Mûsâ b.'Abd. 10) Muhammadu IV (1919-1928=9) b.Abd. II, hal'. 11) Abûbakar (1928-1947=19) b.Muh. b.'Aliyu b.'Abd. I. 12) 'Abdullâhi Maikano III (1947-) b.'Abd. II.

XLIII WUKARU: 39. sıra. Benue eyâletinde. Emîrlerine "aku" deniyor. Adamawa sınırında, Benue ırmağının güneyindedir.

XLIV YAURİ: 26. sıra. Sokoto eyâletinde. İlk prens Tafarilu, 5.'si Yauri, 11.'si Jerebana II (ölm. 1616?) olup bu sonuncusu ihtidâ etdi. 30.'su Albishir (el-Bişr) Dan Ayi, Gwandu emîrine tâbî oldu. 37) 'Abdullâhi Abarşi (1888-1904=16), el-Bişr'in torunudur. Babasının amcası 'Abdullâhi Gallo'ya halef oldu. 38) Cibrîlu (1904-1915=11) b.'Abd., hal'. 39) 'Aliyu (1915-1923=8), hânedândan olmıyan bir dîn adamıdır, hal'. 40) 'Abudullâhi (1923-1955=32) b.Cibrîlu. 41) Muḥ. Tukur (1955-) b.'Abd. (doğ. 1921), gençliğinde Londra Üniversitesi'nde Hausa dili okutdu.

XLV ZARİA: 8. sıra. Kuzeyde, ortada, Kano'nun güney-batısında, Kaduna'nın kuzey-doğusundadır. Eski adı Zazzau'dur. Habe hânadânından 60 hükümdâr burada hükümrân oldu (bâzıları kraliçe). 1804'de Muḥammaḍ Makau, Fulânî tâbiiyyetine girdi. Mallawa, Bornawa, Katsinawa, Sulibawa hânedânlarından Fulânî prensleri, Zaria emîri oldular. 15) İbr. (1924-1936=12) b.Kwassu (12. emîr 1897-1902=5) Bornawa hânedânından olup amcası 14. emîr (1920-1924=4) Dallatu'ya halef oldu. 16) Câ'feru (1936-1959=23) b.İşiyaku (bu sonuncusu 11. emîr 1888-1897=9 Yero'nun kardeşi, Yero ise Kwassu ve Dallatu adlı emîrlerin babasıdır). 17) Muḥammadu Amînu (8.1959-1975=16) b.'Us̠mân b.Abdülkerîm (5. emîr 1834-1846=12) (17'nin amcası Sambo 10. emîr'dir: 1879-1888=9). 18) Şeḫu İdrîs (1975-) b.'Us̠mân b.'Abdülkerîm.

XLVI ZURU: 44. sıra. Nijer eyâletinde. Emîr değil sarkin dabai diye adlandırılan şeflerdir. Zaria şehri ile Nijer nehri arasında çizilecek düz bir çizginin yaklaşık ortasındadır.

Sokoto Sultânları

Sokoto şehri, ayni adlı eyâletin merkezi, Nijerya'nın en kuzey-batısı olup kuzeyi ve batısı Nijer devletidir. Şehir, Wurno ile Argungu arasında, Rima ırmağının Sokoto ırmağı ile birleşdiği dirseğin güneyinde, eyâletin kuzey-batısındadır. Burası merkez olmak üzere 'Us̠mân dan Fodio, cihâd'a ve yerli kabîleleri ihtidâ etdirmeye dayanan Fulânî devletini kurdu. Nijerya devlet reîsi prensler içinde yalnız Sokoto emîri "sultân" sanını taşır ve Nijerya emîrleri içinde protokolde 1. sırayı alır. Sultân unvânını önce 1817'de Muḥ. Bello almış olup 'Us̠mân dan Fodio, şeḫu (şeyh) ve sarkin Musulmi (Müslümânlar'ın şefi) unvânlarını taşımışdır. Dan Fodio'nun babası Muḥ. Fodio, 'Us̠mân b.Ṣâliḥ=Meryem b.Cibrîl b.Ḥamma oğludur, fodio, müderris demektir. Ḥawwâ ile evlendi ki Muḥ b.'Us̠mân b.Rukayye kızıdır (Rukayye b. Muḥ. b. Sâ'd). Bu Muḥ. Fodio'nun 3 oğlu ve 2 kızı oldu. Kç. oğlu 'Abd., 1. Gwandu (b.bk.) emîridir. Ortanca oğlu ünlü fâtih 'Us̠mân dan Fodio'dur (aş.bk.). Kç. kızı Sewdâ, emîrü'l-küttâb Musṭ. ile, by. kızı Meymûne bir başkası ile evlendi. By. oğul 'Alî İnna Alfa ile evlendi ki, Rukayye'nin (yk. bk.) hemşîresi Fâṭıme'nin oğlu Jalo'nun kızıdır. 1808'de ölen 'Alî dan Fodio'nun oğulları Muḥ. ve Abûbakar'dır. Muḥ.'in 3 oğlu: Câ'fer, Muḥ. Amânî (oğulları

Muh. ve Muh. Hammâde) ve Muhammadu'dur. Sarkin Bodinga olan sonuncusunun oğulları Şehu, Abûbakar ve 'Alî'dir.

1) 'Usmân dan Fodio (1804-1817=13) (Maratta /Gobir, 15.12.1754-Sokoto, 20.4.1817=62, 4, 6), Sokoto merkez olmak üzere Fulânî imparatorluğunu cihâd üzerine kurdu, =1. Hawwâ b.Malam Âdamu=Hasana, =2.Â'işe b.Muh.Sâ'd b.'Abd. (Rukayye'nin kardeşi), =3. Meymûne, amca-zâde, b.Muh.ü'l-Hâcc b.İbr.=İnno Kabo (Muh. Fodio'nun hemşîresi), =4.Mâriyye, câriye. 8 oğlu ve 7 kızı: Muhammadu Sâ'd; Muhammadu Bello (Hawwâ'dan), no.2; Abâbakar 'Atîku (Hawwâ'dan), no.3; Muhammadu Sambo (annesi Zami Garka); Muhammadu Buhârî (Zami'den), şâir, çocukları: 'Umaru (Tambawel sarkin'i, oğulları Hârûna ve Sâ'd) ('Umaru'nun dâmâdı: dangaladima Ambo b. Ah. dan Gidado), Barau (Yamma sarkin'i, oğulları Muhammadu ve İbr.) (Barau'nun dâmâdı: Muh. Buhârî, vezîr 1886-1903=17)), 'Alî (Kudu ve Sifawa sarkin'i), Modibbo (Tambawel sarkin'i 1847-8), Â'işe (=Ahmadu, vezîr Gidafo oğlu, oğulları Sokoto vezîri Muhammadu Buhârî); Hasan (Meymûne'den) (1794?-1817?=23?), oğulları Halîlu Sardauna ve Muhammadu Hâccî; Ahmadu Rifâî, no.7; Î'sâ (Mâriyye'den), oğulları Yamma sarkin'i Halîlu, 'Abdullâhi ve 'Usmân; Nana Asmâu, şâire (1794?-1863=69?, Pr. Hasan'la ikiz) = Muhammadu Gidado dan Lema (1776?-2.1851=75?), Sokoto waziri'si; Fâtıme (Hawwâ kızı)= 'Alî Jedo (ölm. 1849), emîrü'l-ceyş, bir kızları; Hadîce (Zami kızı) =Must., bir oğulları; Hafsa (Meymûne kızı) =1. Dimbo Hamel, bir oğulları, =2. 'Usmân Mudegel, 'Umaru Mai Alkamma oğlu; Hawwâ (Hawwâ kızı) = Muhammadi Namoda, Kiawa sarkin'i; Maryam (Mâriya kızı) =1. İbr. Maituta, =2. İbr. Dabo (2. Kano emîri), =3. Muhammadu Ade, Gidado waziri'si; Safiyye= Muhammadu, 'Umaru Mai Alkamma oğlu.

2) Muhammadu Bello (Mai Wurno) (1817-1837=20) (10.1781-26.10.1837=56, O), şâir, =1. Gabda b.Maunuma (Şehu kızı), 1. derecede kuzin, =2. Â'işe b. 'Umaru Mai Alkamma, =3. Katembale b.Yâ'qûbu, Gobir sultânı (3.10.1808'de katledilen Gobir sultânı Yunfa dan Nafata'dan dul). 9 oğlu ve 3 kızı: 'Aliyu Baba, no. 4 (Ladi adlı câriyeden); 'Aliyu Karamî, no.6; Abûbakar 'Atîku Na Rabah, no.8; Mu'azzu Ahmadu (Â'işe oğlu), no.9; Sa'îd (Â'işe oğlu) (ölm. 1881), oğlu Hayâtu=Hawwâ b.Rabeh, katli 1900, oğulları Malam Sa'îd, Hayâtu'nun hemşîresi Laddo='Usmân, 3. Bauçi emîri; İbr. (ölm. 1836'dan sn.), Gandi v., oğlu Abûbakar, dangaladima; Fodio (Katembale oğlu); Muallayidi (Katembale oğlu) (ölm. 1874?), oğulları Muhammadu Hâccî ve at-Tâhiru; Yûsufu, kızı Zübeyde =Muhammadu Buhârî (ölm.6.10.1910), Sokoto waziri'si 1886-1903=17, Ahmadu dan Gidado =Â'işe b. Muhammadu Buhârî b.Şehu oğlu; Meryem = el-Hâcc 'Umaru (ölm. 2.1838); Fülâne =Süleymânu, 1. Kano emîri; Hadîce = Ahmadu, Sokoto vezîri Gidado oğlu (dîğer zevcesi: =Â'işe b.Muhammadu Buhârî).

3) Abûbakar 'Atîku (Mai Katuru) (1837-1842=5) (1782-11.1842=60). 6 oğlu ve 3 kızı: Ahmadu 'Atîku, no.5; 'Abdurrahmân, no.11; 'Umaru Nagwamatse, 1. Kontagora emîri; Muhammadu Sambo, Bakura v.1842?-1850?; Hasan, Zamfara sarkin'i ('Abdurrahmân ile ayni anneden); Î'sâ; Fülâne =Muhammadu dan İbr., maituta; Fülâne =Dan Halîma, Sabon Birni emîri; Fülâne = Muhammadu İnna, Sullebawa ardon'u.

4) 'Aliyu Babba (Mai Cinaka) (1842-1859=17) (1808?- 21.10.1859=51?), Barth'ı 1853 ve 1854'de kabûl etdi = Bint Abûbakar dan Jada. 4 oğlu ve 1 kızı: 'Umaru, no.10; Hızr; Mahe; Muhammadu at-Tâhiru, no.13; Fülâne = 'Abdullâhi, 4. Kano emîri, çocukları için bk. Kano.

5) Ahmadu 'Atîku (Mi Cimola) Zaruku (1859-1866=7) (1807?-2.10.1866=59?), 'Alibawa Fulânî oğlu = Dan Halîma (Gobir)'nın hemşîresi. 5 oğlu: Muhammadu at-Tâhiru, no.12; Muhammadu Mai Turare, no.14; İbr.; Abûbakar; 'Abdullâhi.

6) 'Aliyu Karamî (2.12.1866-10.1867=0,10) (1808?-1867=59?), başkenti Wurno'ya götürdü, 3 oğlu: 'Abdurrahmân (Gobir sarkin'i), 'Usmân, 'Umaru.

7) Ahmadu Rifâî (10.1867-3.1873=5,5) (1814?-1873=59?), başkenti gene Sokoto'ya götürdü, oğulları Kebbi sarkin'i Abûbakar ve 'Umaru.

8) Abûbakar 'Atîku na Rabah (3.1873-3.1877=4,0) (1812?-1877=65?),= Bint İbr. Dabo, Kana sultânı (İbr.'in ann.), 5 oğlu ve 2 kızı: 'Usmân, 'Abdullâhi, Muhammadu, 'Aliyu, İbr. (Rabah sarkin'i, oğlu Alhaji Sir Ahmadu Bello, Kuzey Nijerya başbakanı 1954-66, doğ. 1909-ölm.15.1.1966=57); Fülâne (=Hârûna, Tambawel emîri), Matarsaki (=Muhammadu Buhârî, ölm. 6.10.1910, Sokoto vezîri 1886-1903=17, dîğer zevcesi Zübeyde için yk. bk.).

9) Mu'azzu azu Ahmadu (3.1877-9.1881=4,6) (1816?-1881=65?), 3 oğlu: 'Aliyu, Baura sarkin'i; Hasan, no.16; Şehu, bunun oğlu Abûbakar, no.17; Mu'azzu'nun kızı: Nefîse ='Abdullâhi Bayero (ölm. 3.1886), Sokoto vezîri 1874?-1886=12? b.Gidado (Sokoto vezîri) = Esmâu b.Şehu.

10) 'Umaru (9.1881-25.3.1891=9,6) (1824?-1891=67?), Sûdân sarkin'i 1842, oğlu Bakkai, Sûdân sarkin'i.

11) 'Abdurrahmân Danyen Kasko (25.3.1891-10.10.1902=11,6,16) (1828?-1902=74?), 7 oğlu: Muhammadu Maigari; Mahe, Mafara sarkin'i = Bint Wazîrî Buhârî; Muhammadu Sambo (Vezîr Buhârî'nin dâmâdı); Abûbakar (bu da Buhârî'nin dâmâdı); Yerima; Bunu 'Aliyu; Muhammadu Bello, Sûdân sarkin'i ve bu da Buhârî'nin dâmâdı. Bu 7 oğlu için Sultân 'Abdurrahmân sırasıyla Jabo, Dendi, Wababi, Tsamia, Durbawa, Tureta, kasabalarını kurdu (sonuncu oğlu için yok).

12) Muhammadu at-Tâhiru I (10.10.1902-6.1903=0,8), İngilizler'e karşı şehîd oldu ve Sokoto, 15.3.1903'de İngiltere tâbiiyyetine girdi.

13) Muhammadu at-Tâhiru II (6.1903-1915=12).

14) Muhammadu Mai Turare (1915-1924=9), annesi bir Gobir prensesi, Tambari'nin kızı ile evlendi (bk. no. 15).

15) Muhammadu Tambari (1924-1930=6) (ölm. 1935), no.14'ün kayın-pederi.

16) Hasan (1930-1938=8), İngiltere'yi ziyâret edip V. George tar. kabûl edildi.

17) Abûbakar (1938-) (doğ. 1901), amcasının İngiltere ziyâretinde bulundu.

Dîğer Afrika Hânedânları

ANGOLA: Angola kralları, 16. asrın başlarında Portekiz istîlâsı ile Katolik oldular. İlk Katolik olan Affonso I'dir (1506-1542?=36?). Portekiz'e tâbî oldular. Manikongo Pedro VII (1923-1955=32) ölünce, oğlu Antonio III (1955-1958=3) kral titrini aldı ise de Manikongo Manuel Kiditu'nun (1912-1915=3) yeğeni Dom Manuel Kidita, müddeî oldu. Pedro VIII Mansala (1958-1962=4)'ya Antonio III'un dul eşi ve annesi Isabel niyâbet etdi. 1962'de Dom José dos Santos Kasakanga (Pedro VII'nin torunu) kral titri aldı. Angola krallarının listesi: J.Cuvelier, *Congo,* 1931.

KAMERUN: Burada Wandala (Mandara) hânedânı 15. asrın başlarında kuruldu. 3 asır boyunca Bornû ile savaşıp zamân zamân tâbî oldu. Adamawa'nın baskısıyle başkentini Dulo'dan Mora'ya taşıdı. 1895'de Rabah, kral Mai Bukar-a-Narbana'yı öldürdü. Hânedân ihtidâ etdi. Sultân (Wandala tikse'si) Mai Hamîdu 'Umar'ı (1942-1970=28) Sultân Mai Bişayr 'Umar istihlâf etdi. Kralların listesi: *Bulletin de l'Institut Français de l'Afrique Noire,* 1956.

ORTA AFRİKA: Bu sâhada çeşitli prenslikler vardı (Dampierre, *Anciens Royaumes Bandia,* 1967). Bangasu sultânlığı 1917'ye, Zemio sultânlığı 1923'e kd. devâm etdi ki ilkinin bugünki hânedân reîsi Mbali Ndoba'dır. Rafai prensliğini de bunlara eklemek gerekir. Bangasu, Rafai ve Zemio (Semio), ülkenin güney-doğusunda Kongo'nun Mbomu ırmağı (ki Orta Afrika ile Zair'i ayırır) kuzeyinde batıdan doğuya sıralanırlar. Bondu prensliği ise ırmağın güneyinde, bugünki Zair'de kalır, Uele ırmağının kuzey kıyısındadır.

ÇAD: 17. asırda burada 'Abdü'l-Kerîm bir sultânlık kurdu, merkezi Waday'da Abeşe'dir ki ülkenin orta-doğusunda, Sûdân sınırına yakındır. Waday sultânı titrini bugün bu hânedândan 'Alî Silek taşıyor.

KOMOR: Madagaskar'ın kuzey-batısında, Mozambik'le Madagaskar arasındaki bu adalara İslâm 14. asırda girdi ve adalarda çeşitli emîrlikler kuruldu. Mayotte'takini Fransızlar 1843'de ortadan kaldırdılar. Anjouan'daki Mroni ve Büyük Komor'a da hükmeden Sultân Sa'îd 'Alî 1916'da öldü. Küçük oğlu 'Abdeham Sa'îd İbr. 12.1975'de öldü. Bu âileden Sa'îd Muh. Câ'fer 8.1975-2.1.1976'da Komor başkanı oldu. Komor emîrleri listesi: Sa'îd Bukarbin Sultân Ahmed, *Swahili Cronicle of Ngazija,* 1966; E.Vienne, *Les Comores,* Paris 1901; A.Gevrey, *Essai sur les Comores,* Pondichéry 1870; L.Aujas, *Notes sur les Comores, Bulletin de l'Académie Malgache,* Tanarariv 1911.

KONGO: 19. asırda Brazzaville (Fransa) Kongosu'nda prensler (bugünki temsîlcileri Iloo 1964'de bu unvânı aldı) vardı.

DAHOMEY (BENİN): Burada 15. asırda Yoruba'da Ketu krallığı kuruldu. Ketu alaketu'su Oba Alamu Adewori'yi (1937-1963=26) Oba Adeoti Adetutu istihlâf etdi. 18.

asırda Barika krallığından ayrılarak Paruka prensliği kuruldu ki bugün âilenin başı Chabi Mama'dır. B. Parrinder, *Story of Ketu*, İbadan 1956 ve R.Cornevin, *Histoire du Dahomey*, Paris 1962.

HABEŞİSTAN (ETYOPYA): 18. asırda Kedafu, Aussa Danâkil sultânlığını kurdu. Eritre'nin güneyidir. Anfari (ölm.1862), Muḥ.Anfari, Aidais Muḥ., 'Alî Mîrah, Anfari, Yayo, Muḥ. son sultânlar olup 1975'de dejazmatch pâyesiyle Aussa sultânı unvânını 'Alî Mîrah aldı, ayni yıl Cidde'ye sığındı. Galla'da Jimma prensliği ise 1800'e doğru kuruldu. Addis Ababa'nın güney-batısında Sûdân sınırına doğrudur. Menelek tar.ilğâ edildi. Abba Jifar II (1878-1932=54)'yı oğlu Abba Dula'nın oğlu Abba Jobir istihlâf etdi. Bu iki prenslik hânedânı listesi: M.Abir, *Ethiopia, The Era of the Princes*, 196 ve H.S.Lewis, *A Galla Monarchy*, 1965.

GANA: Burada Dagomba devleti, 16. asırda Mossi'ler tar. kuruldu. Bugünki Dagomba ya-na'sı Yâ'qûbu II'dir. Gonja prensliği ise 16. asır sonlarında Müslümân olan Mande tar. kuruldu. Bugünki Gonjo yagbum-wura'sı Ewuntoma Mahama'dır. Mamprussi prensliği, gene Mossi'lerin güneyde kurdukları bir devletdir. Bu da 16. asırda kuruldu. Bugünki Mamprussi na-yiri'si Ada Badimsuguru'dur, bâzıları "melik" unvânını taşıdılar. Nanumba prensliği, 16. asırda Mossi'lerin güneyde kurdukları bir dîğer devletdir. Bugünki Nanumba bimbilla-na'sı Dasana 'Abdullai'dir. Listeler: E.F.Tamakloe, *Brief History of the Dagbamba People*, Akra 1931; M.Crowder ve O.Ikime *West African Chiefs*, 1970.

NİJER: Maradi prensliği, ülkenin orta-güneyinde, Nijerya'nın hemen kuzeyinde, Katsina'nın az kuzey-batısındadır. Bu Haussa prensliği 1807'de Katsina'dan ayrıldı. Maradi emîri (1854-1875=21) Dan Baskere'nin oğlu Barmu (1899-1926=27), Tessawa emîri oldu. Yerine Alḥaji Muḥammadu Buzu, Maradi sultânı unvânıyle geçdi. Liste: D.Forde ve P.M.Kaberry, *West African Kingdoms in the Nineteenth Century*, 1967.

NİJERYA: *Abekuta* prensliği, İbdan'la Lagos arasında, güney-batıda, Dahomey (Benin) sınırına yakındır. 19. asır başlarında az kuzeyindeki Oyo krallığından ayrılarak Yoruba kavmi tar. kuruldu. Abeokuta alake'si Oba Sir Lapoda Ademola II'yi (1920-1962=42) Oba Gradebo II istihlâf etdi. *Benin*, güneyde, Lagos'un doğusunda, Nijer nehrinin batısında Siyah Afrika medeniyetinin eski merkezlerinden bir şehirdir. 15. asır sonlarında burada bir krallık kuruldu. 1897'de son kral Oba Ovanramwen, İngilizler'ce hal'eldildi. Ancak 1914'de oğlu Oba Aiguobasim Eweka II'nin Benin oba'sı titrini, İngiltere kabûl etdi. 1933'de bunu oğlu İba Akenzua II tâkıyb etdi ki 1955-62'de Nijerya devlet bakanı oldu. Bk.J.Egharevba, *Short History of Benin*, İbadan 1960. *İfe*, İbadan'ın az kuzey-doğusundadır. Burada Yoruba'lar, Oyo krallığından ayırarak bir devlet kurdular. Oni Ademiluyi Ajangun'u (1910-1930=20) İfe'oni'si ol. Oba Sir Titus Martius Adesoji Aderemi Tadeniawo (doğ. 1889) istihlâf etdi. *Lagos*, Nijerya'nın başkentidir. Ülkenin güney-batısında limandır. 16. asırda burada Benin'e tâbî bir devlet kuruldu. Bugünki Lagos oba'sı Adeyinka Oyekan, 1965'de Oba Sir Adenigi Adele'yi istihlâf etdi. *Oyo*,

İbadan'ın çok az kuzey-batısındadır. Burada Yoruba kavmi 15. asırda bir devlet kurdu. 17. asırda kral Alafin Obalokun devrinde çok genişledi. 1789'da kral (alafin) Abiodun'un ölümüyle devlet gücünü kaybetdi ve az kuzey-doğuda İlorin'deki Fülânî kavminden Müslümân devlete tâbî oldu. Oğlu alafin Atiba (1789?-1838?=49?), bunun oğlu Adelu (1838?-1875=37?), Adeyemi I (1875?1905=30), Lawani (1905-1911=6), oğlu Ladigbolu I (1911-1944=33), Alhaji Adeniran Adeyemi II (1944-1954=10), Bello Gbadegesin Ladigbolu II (1954-1968=14), şimdiki Oyo alafin'i Oba Lamidi Adeyemi, sonraki krallardır. Bk.S.Johnson. *History of the Yorubas*, Lagos 1921. Hânedân Müslümân'dır.

SÛDÂN: *Şilluk* prensliği, güneyde ve putperesttir. 1974'de Şilluk reth'i olarak Kur'u, Tipo Anei istihlâf etdi. Seligman, *Pagan Tribes of the Nilotic Sudan*, 1932 ve J.P.Crazzolara, *Antropos*, LV, 1960. *Tegale* prensliğinin prensleri Geili (Jaili) âilesidir. 1946'da Tegale mek'i ol. Adam Geili cülûs etdi. 1821'de burası, Sennâr ile berâber Mısır'ın Türk ordusunca ilhâk edilmişdi. Doğuda Habeşistân sınırında Bahrü'l-Ezrak ve Atbara ırmakları arasında, prenslik âilesi Ortodoks (Kıbtî) Hristiyan'dır.

TANZANYA: *Hehe* prensliği prensi Ngimba Mkwawa 1898'de Almanlar'a yenilince intihâr etmişdi. Munyugumba'nın (ölm.1879?) yerine geçmişdi. Onun selefi babası Kindole, onun selefi de babası Mdegela'dır. Mkwawa'yı oğlu Musilamungunda, onu da oğlu Adam Sapi, Hehe şefi ol. istihlâf etdi ve Tanzanya parlemanto başkanı oldu, eşi Se Mikolgomi'dir. *Usambara* (Şambalay), ülkenin kuzey-doğu ucudur, kuzey Kenya ve doğu Hind Okyanusu olup karşıda Pemba adası vardır. Burada Kilindi hânedânı, bir prenslik kurdu. Hânedânın atası Mbega (Mkande) adını alan bir Arab olup 4. emîr Kimweri 1869'da öldü. Yerine torunu Chekelwavu geçdi ve Almanya himâyesini kabûl etdi. Bugünki Usambara emîri Sultân Simba Mwene Kiputa Magogo'dur.

BURKİNA FASO (Volta): *Gurma* prensliği, son büyük-şef Thiombano Kambatiuri (Hamtiuri) (1954-1961=7) ile bilinmektedir. *Tenkodogo*, 15. asırda Mossi'lerce kuruldu. Son prensler Naba Yamba Sorgho (Kiba) (1933-1957=24) ve Tenkodogo naba'sı Tigre Molle Sergho (1957-)'dur. Liste: M.Guilhem, *Hist. de la Haute-Volga*, 1934. *Wagadugu*, şimdi devletin başkenti olup tâm ortadadır. 15. asırda Mossi'lerce kuruldu. Wagadugu mogho naba'sı Wobogo, 1896'da ülkenin Fransızlar'ca istîlâsı üzerine yerini kardeşi Sibiri'ye (1896-1905=9) bırakdı. Onu oğlu Kom (1905-1942=37, 1889-1942=53), onu oğlu Sagha (1942-1956=14), onu oğlu Kugri Mûsâ Kongo (1956-) tâkîb etdi ve sonuncusu tahta çıkdıktan sn. ihtidâ etdi. Şecere: A.Dim Delobson, *L'Empire du Mogho Naba*, Paris 1932 ve L.Tauxier, *Le Noir du Soudan*, Paris 1912. *Yatenga*, gene 15. asırda Mossi'lerce kuruldu. Yatenga naba kom'u Sigiri Tekede Wedraoğo'yu (1954-1960=6) Payeguede François Ouedraogo (1960-) istihlâf edip tanassur etdi. Bk.L.Tauqier, *Le Noir du Yatenga*, Paris 1917.

ZAİR: *Kuba*, 16. asırda Bakuba'larca kuruldu. Bop a Mbek (1916-1919=3), Kot Mabiine ma Mbek (1919-1939=20), Bop Mabiine ma Mbek (1939-1969=30), Kwete Rene (1969-), son Bakuba şefleridir. Liste: J.Vansina, *Journal of African History*, I,

1960. *Luba,* 17. asırda gene Bakuba'larca kuruldu. 18. asır sonlarında Ndaye Mwine Kombe ve oğlu Kadilo genişletdi. Ilunga Kabale (1850?-1870?=20?), oğlu Kasongo Nyemba (1870?-1917=47?, ölm.1931), Mulopwe Umpafu (1917-1936=19, ölm. 1948?), kardeşi Kisuku (1936-1957=21), amcası Mulopwe Ndaye Emanuel (1957-1964=7, hal') son Kasongo Nyemba Luba mulopwe'leridir. İlunga Kabale'nin (ölm.1870?) dîğer oğlu Kabongo (1870?-1948=78?) Kabonge Luba dalını kurmuş, oğlu Kabongo Boniface Kalowa (1948-katli 1961=13), kardeşi Kabongo Jacques (1961-) tarafından istihlâf edilmişdir. Her iki dal da Katolik'dir. Bk. Thomas Q. Reefe, *History of the Luba Empire to 1885*, Berkeley 1975, tez. *Lunda,* 17. asırda kuruldu. Luseeng, Naweej, Mukanza, Naweej II (ölm.1852), Mwant Yav Muteb (1887-1920=33) (Belçika hâkimiyetine girdi), Kaumbw Diur (1920-1951=31), Mbakw Naweej III (1951-1963=12) başa geçdiler ki sonuncusu Mwant Yav Mbumb'un (1874-1883=9) kızının oğludur. Mwant Yav Muteb Mushid II David Yav Tshombe (1963- 1973=10) ve kardeşi Lunda mwant yav'ı Mbumb Muteb II Dipang Tshombe (1973-) son prenslerdir. Bk.J.Vansina, *Kingdoms of the Savanna,* 1966. Muteb II, tâcir Joseph Kapend Tshombe (Çombe)'nin oğlu olup, Mushid II'nin hemşîresi, annesi idi. Muteb II'nin kardeşi Moise Tshombe, Katanga'yı ayırıp ayrı bir komünist devlet yapmak isterken öldürüldü. Âile Katolik'dir.

ZAMBİA: *Bemba,* 17. asır sonlarında kuruldu. Prenslik, anneden geçmektedir (matrimonial). Kalonga Niofu Kanyanta (1923-1940=17), Mubanga Chisupa (1940-1945=5), Musungu (1945-1965=20), Musenga (1965-1969=4), Chitimukulu Bwembya (1969-) son Bemba çitimukulu'sudurlar. A.D.Roberts, *History of the Bemba,* 1973; A.M., *Journal of African History,* XI, 1970; M.Fortes, E.E.Evans-Pritchard, A.I.Richards, *African Political Systems,* 1940'da prenslerin listesi vardır. *Kazembe,* 18. asırda Lunda krallığından ayrıldı. Bk.I.G.Cunnison, *Reigns of the Kazembes, Northern Rhodesia Journal,* III, 1956. Chinkonkole (1936-1941=5), Chinyata Nankula (1941-1950=9), Brown Nyombe (1950-1957=7), Kanyembo Kapeme (1957-1961=4), Kanyembo Lutaba (1961-) son Nwata Kazembe=Mwant Kazemb'dirler. *Lozi* (Brotseland), 17. asırda kuruldu. 1840'da Kilolo tar. ilhâk edilip 1865'de Sepopa, prensliği yeniden kurdu. Bk.E.Colson ve M.Gluckman, *Seven Tribes of British Central Africa,* 1951. Sir Lubosi Lewanika Mwanawina III (1948-1968=20) ve Litunga Godwin Lewanika (1968-), son Lozi (veyâ Barotseland) litunga'sıdırlar. Bunlar da Hristiyan'dır.

II

BUGÜNKİ BATI AFRİKA MÜSLÜMAN ZENCÎ DEVLETLERİ

6- NİJERYA

Nijerya, 19 devletten müteşekkil bir birleşik cumhûriyettir. İngiliz Milletler Topluluğu (The Commonwealth) üyesidir. 923.773 km^2 ve 95.000.000 nüfuslu (1981 t.) olmakla Afrika kıt'asının mutlak şekilde en nüfuslu devletidir. Yoğunluk 103'tür. % 51 nüfus Müslüman'dır (48.450.000 kişi). 1 ekim 1960'ta istiklâl kazanmıştır. İslâm Konferansı'na üye olmıyan 2 Müslüman devletten biridir (dîğeri Arnavudluk). Silâhlı kuvvetleri 240.000 kişidir (savunma büdcesi: 1,7 milyar dolar, 1980). Resmî dil İngilizce'dir. Başkent Lagos'tur. Petrol: 1960'ta 0,9, 1970'te 53,4, 1975'te 88, 1976'da 101,4 milyon ton. Kişi başına gelir: takrîben 610 dolar, gayrı sâfî millî hâsıla (1981) 57.950.000.000 dolar. Federe devletler ve yüzölçümleri:

Anambra 21.189 km^2, Bauchi 17.926, Bendel 39.737, Benue 19.200, Bornu 116.589, Cross Rivers 35.149, Gongola 13.664, Imo 8.720, Kaduna 68.989, Kano 42.593, Kwara 73.400, Lagos 14.712, Niger 17.344, Ogun 13.600, Ondo 14.400, Oyo 17.600, Plateau 31.350, Rivers 17.941, Sokoto 149.066 km^2. Eyâlet nüfusları 2 ilâ 10 milyon arasında oynamaktadır. En nüfuslular Kano, sonra Oyo ve Imo'dur. En az nüfuslusu Lagos, Plateau ve Ogun'dur.

Şehirler (1981 t.): Lagos 1.330.000, İbadan 1.255.000, Ogbomoşo 640.000, Kano 590.000, Oşogbo 420.000, Abekuta 375.000, Port Harcour 360.000, Enugu 280.000, Aba 260.000, İfe 260.000, Benin 200.000, Sokoto 180.000, Kalabar 153.000.

İngiltere bu büyük ülkeye, 1861 ağustosunda Kral Dosemo'dan aldığı Lagos iskelesini ele geçirmekle ayak bastı. 1886'da Lagos iskelesinin hinterlandı ile "Lagos sömürge ve himâyesi" bölgesi kuruldu. 1900'e kadar bütün Nijerya, İngiltere sömürgesi oldu. Bk. İngiltere.

Sir Ebû-Bekr Tafawa Balewa, 1.10.1960-15.1.1966=5,3,15 arasında, darbe-i hükûmet sırasında subaylarca öldürülünceye kadar devleti idâre etti. İngiltere hükümdârı Nijerya'nın da hükümdârı sayıldığı için, ayrıca devlet başkanı yoktu. Bu târihte Tümgeneral Johnson Aguiyi-Ironsi, genel kurmay başkanı iken, ihtilâli bastırdı ve devlet başkanı oldu. 29.7.1966'ya kadar 6 ay, 15 gün bu sıfatla kaldı. Askerî darbeyle yıkıldı. Yerine Korgeneral Yâ'kuub (Yakubu) Gawon, devlet başkanı oldu. 29.6.1975'e kadar 8,11,1 müddetle devlet başkanlığında kaldı. Askerî ayaklanmalardan sonra Tuğgeneral (sn.Orgeneral) Murtala Ramat Muḥammed, devlet başkanı oldu. 13.2.1976'da öldürülünceye kadar 7 ay, 14 gün makamını muhâfaza edebildi. Bu târihte Korgeneral Olusegun Obasanjo, devlet başkanı oldu. 11.8.1979'da el-Ḥâcc Şehu Şagarî başkan seçildi. 31.12.1983'de devrildi. Tümg. Muḥ. Bohari başkan oldu. 27.8.1985'de Bohari devrilerek Tümg. İbr. Babandiga başkan oldu.

İbr.Babandiga yerine 1993'te Moshood Abiola geçti.

30.5.1967'de güney-batıda Hıristiyanlar'ın çoğunluk olduğu Biafra federasyondan ayrılıp müstakil devlet hâline geldiğini îlân etti. Yarbay (sn.Albay) Ojukwu'nun kendini devlet başkanı îlân ettiği Biafra, kanlı bir savaştan sonra federasyona geri döndü (ocak 1970).

Nijerya nüfûsunun % 51 Sünnî-Mâlikî Müslüman olması, geri kalan nüfûsun üçte ikisinin Hıristiyan ve üçte birinin henüz putperest bulunması, federasyonun büyük mes'elelerinden biridir. Kuzey tamâmen Müslüman'dır ve güneye doğru Müslüman nüfûsun yoğunluğu düşer. Hıristiyanlar'ın beşde dördü Protestan'dır (gerisi Katolik).

Nüfûsun fevkalâde çoğalması, federasyonun başka bir problemidir: 31.171.000 (1953) ve 56.670.000'den (1963 s.) 79.800.000'e (1973 s.) yükselmiş, 100 milyona doğru yol almaktadır. Pek çok ırk ve dil, İngilizce ile biribiriyle anlaşmaktadır.

7- SİERRA LEONE

Sierra Leone, 27.4.1961'de İngiltere'den ayrılarak müstakil devlet oldu. Ancak İngiltere hükümdârını kendi hükümdârı kabûl eden bir monarşi iken 19.4.1971'de gene Commonwealth üyesi, fakat cumhûriyet oldu. 73.326 km^2, 3.900.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 53 (1974 s.3.002.000). % 39 müslüman. Gerisi Putperest ve Hıristiyan. Silâhlı kuvvetler 3.300 kişi (savunma büdcesi 11 milyon dolar, 1979). Başkent Freetown (300.000). 4 il. Resmî dil İngilizce. Kişi başına gelir 250 dolar. Millî hâsıla

(1981) 975 milyon dolar kadar. Sierra Leone, Gine ile Liberya arasında bir ülkedir. Freetown iskelesi 1787'den beri İngilizler'ce kullanılmış, ülkenin tamâmı ancak XIX. asır sonlarında ele geçirilerek 21.8.1896'da sömürge olmuş, sömürge durumu 64,8,7 müddetle devâm etmiştir. İstiklâlde Kraliçe adına umûmî vâlî Sir Henry-Lightfoot Boston, başbakan ise Sir Milton Margai idi. 17.3.1967'de aynı umûmî vâlî, başbakanlığına Siaka Stevens'ı getirdi. 1978'de Sorie İbr. Koroma, başkan oldu.

8- GAMBİYA

Gambiya (Gambia), Senegal'in içine girmiştir, aynı adı taşıyan nehrin iki kıyısı boyunca ince uzun uzanır. 18.2.1965'te İngiltere'den ayrılıp müstakil oldu. İngiliz Milletler Topluluğu üyesi cumhûriyettir. 10.602 km^2, 630.000 nüfus (1981), yoğunluk 59 (1973 s.493.000). Başkent Banjui (eski Bathurst) 50.000; Kombo 40.000. Silâhlı kuvveti yok. Kişi başına gelir 210 dolar (1981 t.). Gayri sâfî hâsıla 132 milyon dolar (1981 t.). % 95 Müslüman (Sünnî-Mâlikî).

1807'de Gambia nehri ağzına gelen İngilizler, 1843'te ülkeyi sömürge yaptılar. 122 yıl bu durum devâm etti. 4.1970'te İngiltere hükümdârını devlet başkanı tanımaktan vaz geçerek cumhûriyet oldu, fakat İngiliz Milletler Topluluğu'ndan çıkmadı. İstiklâlden sonra ülkede İngiltere hükümdârını temsîl eden umûmî vâlî Sir John Warburton Paul idi. İstiklâlden bu yana başbakan ise Sir Dawda Kairaba Jawara'dır ki, cumhûriyet îlân edilince, başkan-başbakan oldu. 30.7.1981'de marksist Samba Sayang tar. devrildi. İstiklâl sırasında ülkenin nüfûsu 260.000 tahmîn ediliyordu. Resmî dil İngilizce'dir.

Gambiya'da Jawara tekrâr iktidâra gelip 23.7.1994'te 800 kişilik Türkiye Cumhûriyeti subaylarınca eğitilen ordusu tarafından devrildi.

9- GİNE-BİSSAU

Gine-Bissau, Kuzey Gine, eski Portekiz Ginesi, Gine ile Senegal arasındadır. 10 eylûl 1974'te Portekiz'den ayrılarak istiklâl kazandı. 36.125 km^2, 820.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 29, kişi başına gelir (1981 t.) 150 dolar, millî hâsıla takrîben 123 milyon dolar. Silâhlı kuvvetleri 8.200 kişidir. Halkın % 90'ı Müslüman'dır (Sünnî-Malikî) (% 4 Hrist., % 6 Putp.). Başkent Bissau (125.000).Portekizliler buraya 1446'da ayak bastılar ve ülkenin tamâmını 1879'da ele geçirdiler. İstiklâl sırasında nüfûsu 650.000 kadardı (1970 s.487.000). Devlet Başkanı Luis Cabral'dir. Resmî dil Portekizce'dir. Bütün bu tip devletlerde olduğu gibi çeşitli kabîlelerden birinin dilini resmî lisan kabûl etmek mümkin olamamaktadır.

10- SENEGAL

Senegal, Afrika'nın en batı ucunda, Moritanya ile Gine arasında bir ülkedir. Doğusu Mali'dir. 27.6.1960'ta Fransa'dan ayrılıp istiklâl kazanmış bir cumhûriyettir. 197.722 km^2, 6.020.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 30, kişi başına gelir 375 dolar

(1981 t.), millî hâsıla takrîben 1,6 milyar dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 11.800 asker vardır. Başkent Dakar, Afrika'nın en batı noktası olan Yeşilburun üzerindedir (900.000, 1981 t.). Dîğer şehirler: Kaolak 116.000, Thiès 99.000, Saint-Louis 97.000, Rufisque 59.000, Ziginşor 54.000, Diurbel 48.000 (1981 t.). 1977 nüfus tahmîni, 4,5 milyon idi. % 82 Müslüman (Sünnî-Mâlikî) vardır. İstiklâl sırasında nüfûsu 3,1 milyondu (1960 t.). Dakar, bütün Fransız Batı Afrikası'nın (Senegal, Mali, Gine, Volta, Dahomey, Fildişi) merkezi idi. Bk. Fransa. 1659'da St. Louis iskelesini kuran Fransa bütün ülkeyi 1865'te ele geçirdi. İlk devlet başkanı 1960'ta Léopold Sédar Senghor oldu (doğ. Joal/Dakar, 1906). 1.1.1981'de yerine 'Abdü Diuf başkan oldu. Resmî dil Fransızca'dır.

11- MALİ

Mali, eski Batı Sûdân veyâ Fransız Sûdânı'dır. Mali çevresindeki ülkelere de eskiden "Batı Sûdân" denirdi. Mali, Batı Sûdân'ın en dar sınırlarıdır. Moritanya, Cezâyir, Nijer, Volta, Fildişi Sâhili, Gine ve Senegal devletleri ile çevrilmiş bir kara devletidir. 21.6.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. Mali Cumhûriyeti, Senegal'le bir federasyon hâlinde yaşamak istediyse de devâm edemedi. 1.204.021 km^2, 6.770.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 6, kişi başına gelir 130 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 880 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 6.100 asker vardır. % 68 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Başkent Bamako, ülkenin güney-batısında geçen asırda Fransızlar'ın kurduğu bir şehirdir. 510.000 nüfusludur (1981 t.). Dîğer şehirler (1981 t.): Segu 43.000, Kayes 41.000, Mopti 40.000, Sikosso 33.000, Gao 21.000, San 18.000, Timbuktu 12.000. Ülkenin büyük İslâm kültür merkezi olan Timbuktu, orta bölgededir. Resmî dil Fransızca'dır. Fakat Arabca ve Berberîce de *lingua franca*'dır. Nüfus 1960'ta 4,1 milyondan 1976'da 5,6 milyona çıkmıştır. Devlet, 8 il, 19 ilçeye bölünmüştür. Mali'yi Fransızlar, yerli Müslüman devletleri birer ikişer yıkarak 1883-1904 arasında ele geçirdiler. İlk devlet başkanı Modibo Keita'dır (Bamako 1915), Kasım 1968'de askerî darbe ile devrildi. Yerine Yoro Diakite, 1971'de de Alb. Mûsâ Traoré geçti.

12- GİNE

Gine (Guinée, İng. Guinea), Mali'nin güney-batısında uzanır. Kuzey-batısındaki küçük ülke, eski Portekiz Ginesi'dir, bugün müstakil devlettir (yk.bk.). 3.10.1958'de Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. 245.857 km^2, 5.238.000 nüfus, yoğunluk 21(1981 t.), kişi başına 220 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 1.152 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 19.400 asker vardır. % 75 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî) (%23 Putperest, % 2 Hristiyan). Başkent Konakri, Atlantik üzerinde limandır (790.000 nüfus, 1981 t.). Dîğer şehirler: Kankan 53.000, Kindia 45.000, Siguiri 23.000, Labé 22.000, N'Zérékoré 16.000 (1981 t.). Resmî dil Fransızca'dır (yerli diller: Pöl, Malinke, Susu, Kisi vs.). Nüfus çok artmıştır: 1960 t.2.727.000, 1972 t.5.143.000. Cumhûriyetin

başına Ah. Sékou Touré geçmiştir (doğ. Faranah, 1922). Müslüman ve 1958'den 21.3.1984'de ölümüne kd. devletin başındadır. Fransa Gine'yi 1863-1893 arasında fethetmiştir.

13- NİJER

Nijer Cumhûriyeti, Cezâyir, Libya, Çad, Nijerya, Dahomey, Volta ve Mali ile çevrili bir kara devletidir. Mali ile Çad arasındaki büyük ülkedir. Eskiden "Kuzey Nijerya", "Fransız Nijeryası" denmiştir. 3.8.1960'ta Fransa'da ayrılarak istiklâl kazandı. 1.186.408 km^2, 5.495.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 5, kişi başına 140 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 1.319 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 4.400 asker vardır (23 milyon dolar, 1979). % 87 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî) (20.000 Hrist., gerisi Putp.). 7 il hâlinde yönetilir. Başkent Niamey (Niami), güney-batıda, Volta'ya yakındır (175.000, 1981 t.). Dîğer şehirler: Zinder 55.000, Maradi 52.000, Tahua 44.000(1981 t.). Resmî dil Fransızca'dır. Nüfus 1960'ta 2.800.000, 1974'te 4. 339.000 tahmîn ediliyordu. Nüfus dîğer Batı Afrika devletleri gibi Zencî olmakla berâber, yer yer Hâmîler'le çok karışmıştır. Berberî Tuaregler kuzeyde yaşarlar (160.000 kadar). Fransa, Nijer'in fethini 1904'te tamamlanmıştır. Nijer'in en kuzeyi, 1912'ye kadar Osmanlı imparatorluğuna âitti. İstiklâlden sonra Hamani Diori (Sundure, 1916) cumhur başkanı oldu. 15.4.1974'te askerî darbe ile düştü. Yarbay Seyni Kountche (Kunçe), yerine geçti. Ölümü üzerine yerine Alb. 'Alî Sâibu geçdi (14.11.1987).

14- ÇAD

Çad Cumhûriyeti, Libya, Sûdân, Orta Afrika, Kamerun, Nijerya ve Nijer'le çevrilmiş bir kara devletidir. Nijer'le Sûdân arasındaki geniş ülkedir. En güney-batıdaki Çad Gölü'nden adını alır. 11.8.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. Kuzey kısmı 1912'ye kadar Osmanlı imparatorluğuna âitti. 1.284.000 km^2, 4.675.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 4, kişi başına gelir 150 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 701 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 9.200 asker vardır (savunma bütçesi 22 milyon dolar, 1980). Resmî dil Fransızca'dır. % 98 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî) Başkent Fort Lamy, güney-batıda, Bagirmi ülkesinde, Çad Gölü'ne ve Nijerya sınırına (Bornû) yakındır. Yeni adı N'djamena olan bu şehrin 1981 t. nüfûsu 309.000'dir. Nüfus 1956'da 2.581.000 ve 1973'te 3.869.000 tahmîn ediliyordu. İstiklâlden sonra Nagarta Tombalbaye, devlet başkanı oldu. 13.4.1975'te askerî darbede öldürüldü. General Félix Malloum, iktidâra geldi (Tombalbaye: doğ. Bedaya, 1918). Fransa Çad'ı 1903'te, kuzeydeki Borku bölgesini 1913'te ele geçirmişti.

15- ORTA AFRİKA

Orta Afrika Cumhûriyeti, Çad, Sûdân, Zair, Kongo ve Kamerun arasında kalan bir kara devletidir. Kamerun'la Sûdân arasında kalan, Çad'la Kongo'yu (Zair) ayıran bir

ülkedir. 13.8.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazanmıştır. 624.977 km^2, 1.860.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 3, kişi başına 270 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 502 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 3.400 asker vardır (savunma büdcesi, 14 milyon dolar, 1980). Resmî dil Fransızca'dır. Yaklaşık %. 80 nüfus Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Başkent Bangi, Zair sınırı üzerinde, Ubangi nehri kıyısındadır. Orta Afrika'yı Zair'den (eski Belçika Kongosu) Ubangi nehri (Kongo nehrinin bir kolu) ayırdığı için, ülkenin eski adı Ubangi Şari'dir. Bangi, 520.000 nüfusludur (1981 t.). Başka şehir yok gibidir. Nüfus 1960'ta 1.200.000, 1968'de 2.256.000 idi. Fransa ülkeyi bütünüyle ancak 1910 başında ele geçirmiştir. İlk devlet başkanı David Dacko oldu (doğ. Buşia/Kongo, 1932). 31.12.1965'te amcası Jean Bedel Bokassa tarafından devrildi. Bokassa, 4.12.1976'da kendini "imparator" îlân etti ve Müslüman oldu (doğ. 1921). Monarşi fazla devâm etmedi. 24.9.1979'da devrildi, David Dacko yeniden başkan oldu. 1.9.1981'de General Kilingba tar. devrildi.

16- KAMERUN

Kamerun Cumhûriyeti, Nijerya, Çad, Orta Afrika, Kongo, Gabon ve Ekvator Ginesi ile çevrilidir. Gine Körfezi'ne sâhili vardır. 1.1.1960'ta Fransa'dan ayrılarak istiklâl kazandı. 465.054 km^2, 8.980.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 19, kişi başına 500 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 4,5 milyar dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerinde 11.400 asker vardır (1980 savunma bütçesi 73 milyon dolar). Resmî dil Fransızca'dır. % 38 Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Müslümanlar azınlık gibi görünüyorsa da en büyük dindir. Zîrâ ne putperestlerin, ne Hıristiyanlar'ın sayısı, Müslümanlar'ınkine -ayrı ayrı- erişememektedir. Başkent Yaunda (Yaoundé) 370.000 nüfusludur (1981 t.). Dîğer şehirler: Duala 510.000, Nkongsamba 90.000, Bafussam 70.000, Fumban 45.000, Victoria 40.000, Garua 35.000, Marua 30.000, Ngaundere 25.000, Buca 18.000 (1981 t.). Nüfus istiklâl sırasında 4 milyonken 1976 sayımında, 7,8 milyona yükselmiştir.

Kamerun, Almanya İmparatorluğu tarafından 1884-1902 arasında fethedildi. Maamâfih bu durum çok devâm etmedi. 8.1.1916'da Fransa ve İngiltere, ülkeyi işgal ettiler ve sonradan Kamerun, bu iki devletin vesâyetine verildi. Büyük kısmı, Fransız Kamerunu idi. İstiklâlde İngiliz Kamerunu'nun kuzey kısmı (88.266 km^2, merkez Dikwa), eskisi gibi Nijerya ile birlikte yönetilmek istedi, bugün Nijerya'ya dâhildir. Güney İngiliz Kamerunu (43.000 km^2, merkez Kumba) ise, yeni kurulan Kamerun Cumhûriyeti'ne katıldı. Önce federal cumhûriyet olan ülke, 20.5.1972'de tek cumhûriyet hâlini aldı. 1960 istiklâlinde Ahmadu Ahidjo başkan oldu ve 1982'deki istîfâsına kd. devamlı şekilde başkanlığını sürdürdü (doğ. Garua 1922). Yerine Paul Biya geçti. 6.4.1984'te Müslüman subaylar aleyhine darbe yaptılar.

17- GABON

Gabon Cumhûriyeti, Kamerun'la Zair arasındadır. Şimdiye kadar gördüğümüz devletlerin en güneyindedir. Ekvator çizgisi ülkenin ortasından geçer. Gine Körfezi'nin

güneyinde uzun sâhili vardır. 17.8.1960'ta Fransa'dan ayrılarak müstakil devlet oldu. 267.667 km², 1.450.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 5, kişi başına gelir takrîben 4.296 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 6,143 milyar dolardır (1981 t.). Kişi başına gelir bakımından kıt'ada Libya'dan sonra gelmesinin sebebi petroldür. 1960'ta 0,1,1970'te 5,5 milyon ton olan petrol, 10 milyon tona (1979) çıkmıştır. Resmî dil Fransızca'dır. Silâhlı kuvvetlerinde 4.400 asker vardır. Yaklaşık % 50 nüfus Müslüman'dır (Sünnî-Mâlikî). Başkent Libreville en kuzey-batıda ve Gine Körfezi üzerindedir (350.000 nüfus, 1981 t.). Port Gentil'in nüfûsu 110.000'dir. Nüfus 1961'de 450.000, 1974'te 950.000 idi. 1839-1888 arasında Fransa tarafından fethedildi. Léon M'Ba devlet başkanı oldu ve 11.1967'de ölünceye kadar makanını muhâfaza etti (Libreville 1902-Paris 1967). Yerine Ömer Bongo geçti (Lewai 1935).

Müslümanlar'ın Azınlık Oldukları Batı Afrika Zencî Devletleri

Yukarıda gösterilen ve aşağıda adı geçen devletlerden Senegal, Mali (Batı Sûdân), Gine, Yüksek-Volta, Fildişi Sâhili, Dahomey (Benin), Nijer (Fransız Nijeryası) ve Moritanya, "Fransız Batı Afrikası"nı teşkîl ediyor, Dakar'dan yönetiliyordu. Çad, Orta Afrika, (Orta) Kongo ve Gabon ise "Fransız Ekvator Afrikası"nı teşkîl ediyor ve Brazzaville'den yönetiliyordu. Kamerun ile Togo, ayrı Fransız sömürgeleri idi. Kuzeyde Cezâyir, Fâs ve Tûnus da ayrı Fransız sömürgeleri hâlinde bulunuyordu.

Batı Afrika Zencî devletlerinden bâzılarında Müslüman (Sünnî-Mâlikî) nüfus, azınlıktır: Volta %30 (2.070.000 Müslüman) (cumhurbaşkanı: Gen.Ebû-Bekr Sangule Lamizana), Gana % 24(2.924.000), Fildişi Sâhili % 26 (2.283.000), Liberya % 16 (302.000), Benin (Dahomey) % 15 (551.000), Togo % 13 (338.000), Rwanda % 10 (530.000), Ekvator Ginesi (İspanyol Ginesi) % 10(36.000), Burundi % 9(424.000), Malawi % 20 (1.170.000), Kongo (Fransız Kongosu) % 6 (94.000), Rodezya (Zimbabwe) %3(236.000), Zambiya % 3 (182.000), Zair (Belçika Kongosu) % 2 (576.000). Bu devletlerin bir kısmı Güney Afrika'dadır. Doğu Afrika Zencî devletlerinin durumları, bundan sonraki MISIR'a âit kitapta görülecektir.

Bibliyografya

O.Blau, *Chronik der Sultane von Bornu, ZDMG*, VI, 1852; G.Nachtigal, *Sahara und Sudan*, Berlin, 1873, Graz 1967, İng.trc. Christopher Hurst, Londra 1970; C.Monteil, *Tripoli par le Tchad*, Paris, 1894; J.Marquart, *Benin*, Leyden, 1913; C.H.Becker, *Zur Geschichte des Östlichen Sûdân, Der Islam*, I, 153-77; K.H.Buchanan ve J.C. Pugh, *Land and People in Nigeria*, Un. of London, 1955; Sir Alan Burns, *History of Nigeria*, Londra, 8: 1972; M.Crowder, *The History of Nigeria*, Londra, 3: 1973; Séré de Rivières, *Hist. du Niger*, Paris, 1965; Mungo Park, *Travels in the Interior of Africa*, Londra, 1799; Maḥmûd Kâtî, *Târîhu'l-Fettâḥ*, Houdas ve Delafosse nş. ve trc., 2 c., Paris, 1913-4, 2:1964; H.Barth, *Reisen und Entdeckungen in Nord und Central Afrika*, 4 c., Gotha, 1855-7, İng. trc. *Travels and Discoveries in Northern and Central Africa* (1849-1855), 5 c., Londra, 1856-8 ve 1965, 3 c., Fr. trc., P. Ithier, 4 c., Paris, 1860-4, 2: 1980; M.Delafosse, *Haut Sénégal-Niger*, Paris, 1913, 3 c.; Aynı Yazar ve H.Gaden, *Chronique du Fouta Sénégalais*, Paris, 1913; Binger, *Du Niger au Golfe de Guinée*, 2 c., Paris 1892; H.Labouret, *Hist.des Noirs d'Afrique*, Paris, 1937; J.Béraud-Villars, *L'Empire de Gao*, Paris, 1942; Y.Urvoy, *Hist.de l'Empire de Bornou*, Paris, 1949; R.Pc.Tastevin, *Petite Clef des Langues Africaines*, Paris, 1947; D.-P.de Prédals, *Manuel Scientifique de l'Afrique Noire*, Paris, 1949; G.Hardy, *Vue Générale de l' Hist. d'Afrique*, Paris, 1937; A.Villard, *Hist. du Sénégal*, Paris, 1943; J.M.Gray, *A History of Gambia*, 1940; G.Buchanan, *British East Africa*, 1922; J.S.Keltie, *The Partition of Africa*, 1895; Charles Lucas, *The Partition and Colonization of Africa*, 1922; C.K.Meck, *The Northern Tribes of Nigeria*, Londra, 1925; A.Schultzs, *Das Sultanat Bornû*, Essen, 1910, İng.trc.P.A.Benton, *The Sultanate of Bornu*, Londra, 1913, 1968; G.B.Martin, *Mai Idris of Bornu and the Ottoman Turks, 1576-78, Documents form Islamic Chanceries*, II, Oxford, 1969, ayni makale: *Int. Journal of Middle Eastern Studies*, 11/4, 470-90, Cambridge /Mass.,10.1972; İmâm Aḥ.i'l-Barnawî, *Tariḫu May İdrîs we Gazawâtihi*, H.R.Palmer nş., Kana, 1930 ve İng. trc. Palmer, *The Kanem Wars*, 2 c., Londra, 2: 1967; Palmer, *The History of the First Twelve Years of the Reign of Mai Idris Alooma of Bornu (1571-1583)*, Lagos, 1926.- Trimingham, *Islam in West Africa*, Oxford, 1958; Goilly, *L'Islam dans l'AOF*, Paris, 1952; Cardaire, *L'Islam et le Territoire Africain*, Koulouba (Sûdan) 1954; Marty, *L'Islam en Côte d'Ivoire*, Paris, 1922.- J.F.P. Hopkins trc., *Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, 1980; C.Jannequin, *Voyage de Lybie au Royaume de Sénégal le Long du Niger*, Paris, 1643, 2: 1980; J.-B.Labat, *Relation de l'Afrique Occidentale*, Paris, 1728, 2: 1980, 5 c.; A.-E.Mage, *Voyage dans le Soudan Occidental, Sénégambie-Niger (1863-6)*, Paris, 1868, 2: 1980; A.Marche, *Voyages dans l'Afrique Occidentale*, Paris, 1879, 2: 1980; D.Livingstone, *Explorations dans l'Intérieur de l'Afrique Australe et Voyages à Travers le Continent, de 1840 à 1856*, Paris, 1859, 2: 1980; G.Schweinfurth, *Au Coeur de l'Afrique (1868-71)*, Paris, 1875, 2: 1980, 2 c.; A.-A.S.Pinto, *Comment j'ai Traversé*

l'Afrique depuis l'Atlantique jusqu'à l'Océan Indien, 2 c., Paris, 1881, 2: 1980; P.S.de Brazza, *Trois Explorations dans l'Ouest Africain de 1875 a 1886*, Paris, 1875, 2: 1980; Charles Monteil, *Djénné*, Tulle, 1903; A.H.Ba ve J.Daget, *L'Empire du Maciana (1818-1853)*, Bamako, 1955; R.Caillé, *Voyage à Tombouctou et à Dienné*, 2 c., Paris, 1830.- Jean-Léon l'Africain, *Description de l'Afrique* (XVI. asrın ilk yılları), Latince'den Fr.trc.Epaulard, 2 c., Paris, 1856; A. Bertholet, *L'Afrique Saharienne et Soudanaise ce qu'en ont Connu les Anciens*, Paris, 1927; E.W.Bovill, *The Golden Trade of the Moors*, Londra, 1958; Charles de La Ronciere, *La Découverte de l'Afrique au Moyen-Age*, Paris, 1925; R.Mauny, *Tableau Géographique de l'Ouest Africain au Moyen Age*, Dakar, 1961; S.Passarge, *Adamawa*, Berlin, 1895; F.W.Taylor, *Fulani-English Dictionary*, Oxf. 1932; R.Singe, *New African Year-Book*, 1979.

René Basset, *L'Histoire et la Langue de Tombouctou et des Royaumes de Songhay et de Melli*, Louvain, 1889; J.Spencer Tremingham, *A History of Islam in West Africa*, Glasgow Un., 1962; Boulnois ve Boubou Hama, *L'Empire de Gao*, Paris, 1954.- Adamu 'Abdullahi al-İluri, *Al-İslâm fî Nîciryâ we 'Usmân b.Fûdî*, Kaah. 1370=1951; Muhammedu Bello, *el-İnfâkı'l-Meysûr*, C.E.J. Whitting nş., Londra, 1951; İng.trc.E.J.Arnett, Kano, 1922; E.J.Arnett, *Gazetteer of Sokoto Province*, Londra, 1920; O.Temple, *The Tribes, Provinces, Emirates and States of the Northern Province of Nigeria*, Capetown, 1919; S.J. Hogben, *The Muhammadan Emirates of Nigeria*, Londra, 1930; Sir B.E.Sharwood Smith, *Sokoto Survey*, Zaria, 1948; Ahmadou Hampaté Bâ, *Histoire du Macina*, Paris, 1962; L.Tauxier, *Histoire des Peuls*, Paris, 1937; J.C. Froelich, *Les Musulmans d'Afrique Noire*, Paris, 1962; J.Murray, *Cultural Atlas of Africa*, 1981; B.Mitchell, *International Historical Statistics: Africa and Asia*, 1981; Mischlich ve Lippert, *Baiträge zur Geschichte der Hausastaaten*, Berlin, 1903; G.P.Gillier, *La Pénétration en Mauritanie*, Paris, 1926; P.Marty, *Etudes sur l'Islam et les Tribus du Soudan*, 3 c., Paris, 1921; 'Abd.b.Muh., *Tezyînü'l-Wereqât*, M.Hiskett nş., İbadan, 1963; F.J.Arnett, *The Rise of the Sokoto Fulani*, Kano, 1922; H.F.Backwell, *The Occupation of Hausaland*, Lagos, 1927; C.K.Meek, *The Northern Tribes of Nigeria*, Londra, 1925; A.M., *Tribal Studies in Northern Nigeria*, Londra, 1931; C.H.Robinson, *Hausaland*, Londra, 1896; R.van Chi-bonnardel, *The Atlas of Africa*, folio, 1973; Cairo Demografic Center, *Urbanization and Migration in Some Arab and African Countries*, Kaahire 1973; 'Abdü'r-Rahmâni's-Sâ'dî, *Târîhu's-Sûdân*, nş. ve Fr. trc. O. Houdas ve E.Benoist, 2 c., Paris, 1898, 1900, 2: 1964; *Tezkiretü'n-Nisyân fî Ahbâri Mülûki's-Sûdân*, nş. ve Fr.trc.O.Houdas ve E.Benoist, 2 c., Paris, 1913-4, 2: 1966; *Handbook of African Languages*, Londra 1952; Reinhold Schober, *Kamerun*, Berlin 1937; E.Isichei, *A History of Nigeria*, 1982; M.A.Smirnova, *The Hausa Language*, 1982; M.Hiskett, *The Development of Islam in West Africa*, 1982 (20 har.ile); A.Temu ve B.Swai, *Historians and Africanist Histroy, Post-Colonial Historiografhy*, 1981; Vincent Monteil, *L'Islam Noir*, Paris 1964; J.F.A.Ajayi ve M.Crowder, *Historical Atlas of Africa*, 1985; R.Wente-Lukas, *Handbook of Ethnic Units in Nigeria*, 1985; R.A.Adeleye, *Diplomacy in Northern Nigeria (1804-1906)*, Londra 1971; A.H.M.Kirk-

Greene, *The Emirates of Northern Nigeria*, Londra 1966; H.A.S.Johnston, *The Fulani Empire of Sokoto*, Londra 1967; Sir Charles Orr, *The Making of Northern Nigeria*, Londra 1911.

J.M. Cuocq, *Les Musulmans en Afrique*, Paris 1975; L.Brenner, *The Shehus of Kukawa*, Oxford 1973: M.Rodison, *Généalogie Royale de Lagone, Birni, Etudes Camerounaises*, XXX, 1950, 75-82; A.M., *Généalogies Royales des Villes Kotoko, Ayni Dergi*, XXIV, 1948,31-46; C.C.Stewart, *Islam and Social Order in Mauritania*, Oxford 1973; P.Marts, *L'Islam et les Tribus du Soudan*, Paris 1920; G.Rohlfs, *Quer durch Africa*, Leipzig 1924; J.M.Cuocq, *Recueil des Sources Arabes concernant L'Afrique Occidentale du VIIIe au XVIe Siècle*, Paris 1975; R.Mauny, *Tableau Géographique de l'Ouest Africain au Moyen Age*, Dakar 1961; M.-J. Tubiana, *Sur les Sultans du Waddây, Cahiers d'Etudes Africaines*, II, 1960, 49-112; J.C.Zeltner, *Histoire des Arabes sur les Rives du Lac Tchad, Annales de l'Universiteé d'Abidjan*, II,1970,109-237; J.Le Cornec, *Histoire du Tchad (1900-1962)*, Paris 1963; D.Lange, *Le Dîwân des Sultans du Bornû, Chronologie et Histoire d'Un Royaume Africain*, Wiesbaden 1977; J.R.Willis vs,. *Slaves and Slavery in Muslim Africa*, 2 c., t.siz; Muh. 'Abdi'l-Kaadir Ah., *el-Müslimân fi Gînîyâ* (Gine), Kaahire, 1406=1986; *Africa, South of the Sahara*, 17: 1988, 1.150 s., D.Robinson, *al Hajj Umar*, Paris 1988, 420 s.

Beşinci Kitap

MISIR

I

MISIR'DA İLK TÜRK HÂNEDANLARI

Toluniler (868 - 905)

Tolunlular'dan önce Mısır'a gelen Türk askerî birlikleri, Mısır'dan batıya doğru da bir çok seferlere katıldılar ve Endelüs'e (İspanya) kadar çıktılar. 879'da Tolunoğlu Ahmed'in oğlu Abbâs'ın kumandasında bir Türk ordusu, Akdeniz sâhili boyunca Tarâbulus'a kadar Libya'yı gezdi. 1062'de bir Oğuz birliği, tâ Yûsuf b.Tâşfîn'in hizmetine girdi. 1095'te Mısır'dan gelen Şâh-Melik'in idâresindeki Türk birliği kendi hesâbına Tarâblus şehrini aldı ise de şehri bırakmaya ve Temîm İbni'l-Mu'izz'in hizmetine girmiye mecbur kaldı. 1173'te Salâhaddîn Eyyûbî'nin Türk beylerinden Karakuş ü'l-Guzzî (=Oğuz), İskenderiyye'den çıkıp Bingaazî'yi fethetti. Mısır'a dönüp 1.8.1175'te tekrar batıya sefere çıktı. Evcile'ye gitti. 1178 ve 1179 yıllarında Mağrib seferlerini tekrarladı. İkinci seferinde sâdece 400 Türk atlısının başında idi. 1187'de bir "Guzz" birliğini Merrâkeş şehrine Fâs Sultânının hizmetine gönderdi.Karakuş Bey, 1186 başında Tûnus'a gelip Salahaddîn Eyyûbî hesâbına 1190'da Kaabis şehrini fethetti. 1190'da genc ayni ülkelere sefer yaptı. 1211'de Fîzân'da Veddân vâhasını burayı Eyyûbîler hesâbına itâate almak isterken öldürüldü. Bu sûretle Karakuş Bey, 38 yıl boyunca Kuzey Afrika'da Türk birlikleri ile askerî harekâtta bulunmuştur. Fethettiği yerlerde Eyyûbîler'e tâbî ola-

rak hükümdar tanınmış, nitekim "Karakuşü'n-Nâṣırî Weliyyi Emîri'l-Mü'minîn Weşiktü b'İllâhi waḥdehü" unvanını kullanmıştır ki, en-Nâṣırî, Salâhaddîn Eyyûbî'ye mensub bulunduğunu gösterir. Bir oğlu, bir Türk birliğinin başında Fâs'ta Muwahhidler'in hizmetinde bulunmuş, Fîzân'da Veddân'a gelerek burada hükümdarlığını îlân etmiş, fakat 1258'de öldürülmüştür. Muvahhidher'den Ebû-Yûs.Yâ'qûbi'l-Manṣûr, Oğuz Türkleri'nden bütün bir okçu birliği meydana getirmiş ve bu birliğe çok güvenmiştir. Muvahhidler'in hizmetinde 1178'den önce Türk birlikleri bulunuyordu. 1190'da Karakuş Bey bile Fâs'ta Muvahhid hizmetinde bulunmuştur. Türkler, Kuzey Afrika'nın birçok yerine yerleşip Arab'laşmışlardır. Nitekim Libya'da Yefrin'de el-Gazâz kabîlesinin Türk olduğu adından anlaşılmaktadır (Gazâz = Oğuzlar).

IX. asrın 2. yarısı başlarken 'Abbâsîler'in Mısır eyâleti, Türkler'in eline geçmiş bulunuyordu. Eyâletin vâlîleri, kumandanları, vâlî muâvinleri ve birlikleri Türk'tü. Aynı âileden vâlîler de geldiği halde henüz bir hânedan kuracak duruma erişememişlerdi. Bunları, Hılâfet'in Mısır vâlîlerini verirken görmüştük (Kindî, *Kitâbü'l-Wülât*, R.Guest nş., 202-11). Ṭolunîler (Benî-Ṭolun), böyle bir ıklimde ilk Müslüman Türk devletini kurdular. Ordu ve saray Türk olmakla berâber resmî yazışma dili Arabca idi ve Arab kültürü hâkimdi. Mezheb, -'Abbâsîler'in mezhebi olan-Sünnî-Ḥanefî'dir. Taht şehri, Fuṣṭâṭ (Eski-Kaahire)'dir.

Tolunlu kralları, halîfeye saygılarından yalnız "emîr" unvânıyla yetindiler. Sultân, hattâ melik unvânını almadılar, ismen 'Abbâsîler'e tâbî olmakta devâm ettiler. Bu sıralarda, 'Abbâsîler, Türk hassa birliklerinin ve Türk generallerinin tahakkümünde yaşamakla berâber, henüz geniş bir imparatorluğun hükümdarları ve İslâm dîninin başı idiler. 15.9.868-10.1.905 = 36, 4, 25 devâm eden ve Mısır'da çok büyük âbideler ve çok zengin kültür müesseseleri bırakan Tolunlular, Mısır'dan başka Filistin, Suriye Lübnan, Hatay ve Libya'ya da sâhib oldular. Buna Nübye'yi de ilâve edersek, devletin genişliği ortaya çıkar. Suriye 903'te 'Abbâsîler'ce geri ve alındı ve bundan 2 yıl sonra da 'Abbâsîler, Mısır'da Tolunlu hâkimiyetine son verdiler. Trablusgarb daha 869'da Tolunlular'ın eline geçmişti. Hânedâna adını veren, Arablar'ın "Ṭulunü't-Türkî" dedikleri zât, 816a'da o sırada Mâverâünnehr'de bulunan Halîfe el-Me'mûn'a köle olarak takdîm edilen soylu bir Türk (Dokuz Oğuzlar'dan) idi. Halîfe'nin hassa subayları arasına alınarak parladı. Oğlu Aḥmed, hânedânın kurucusudur. Aḥ.'in annesi, dul kalınca, 865'e doğru, Ḫılâfet generali Pek (Bayak) Bey adlı Türk'le evlendi. Tolunoğlu Aḥ.'in annesi de Türk olup, Ḫalîfe'nin generallerinden Yârcuh'un kızı idi. Tolunoğulları ve saltanat müddetleri:

1- Aḥmed (15.9.868-20.5.884 = 15, 7, 5)
2- Ḫumâreweyh (20.5.884-18.2.896 = 11, 8, 29)
3- Ceyş (18.2.896-25.7.896 = 0, 5, 6)
4- Hârûn (25.7.896-30.12.904 = 8, 5, 6)
5- Şeybân (30.12.904-10.1.905 = 0, 0, 12)

Ebü'l-'Abbâs Aḥ.b.Ṭolun (Bağdâd, 20.9.835 - Kaahire, 20.5.884 = 48, 8, 0) (no.1): kardeşi Mûsâ, onun oğlu Muḥ.'dir ki 891'de Ṭarsûs v. oldu. Emîr Aḥ.'in annesi,

babası Tolun ölünce, Mısır vâlîsi Bayak Bey'le yânî dîğer bir Türk generali ile evlenmişti. Emîr Ah., Mısır'da bu şekilde üvey babasını istihlâf etmiş oldu. Yıllarca vâlî unvânını kullandıktan sn. ancak 880a'de hükümdarlığını resmen îlân etmiye cesâret etti. Şimdiye kadar Halîfe'ye karşı hükümdarlığını resmen îlâna cesâret edebilen çok az Müslüman çıkmıştı. Bestekâr, Arabca ve Türkçe'de şâir olan Ahmed, târih çapındaki ilk Müslüman Türk'tür. el-Mukattam yamacında kale kapısına gömüldü. Barkuk Türkî adlı dîğer bir Türk generalinin kızı ile evli idi. 'Abbâse adlı kızı, dîğer 15 kızı oldu. 17 oğlundan 8'inin adlarını biliyoruz:

Ebü'l-Fazli'l-'Abb.: büyük oğlu ve 882'de öldürülünceye kd. velîahddir. 878'de Mısır nâibi oldu. Oğlu el-Fazl'dır. Ebü'l-Menâkıb Şeybân (no.5): hânedânın son hükümdârıdır.- 'Adî: 905'ten sn. öldü.- Ebû-Nâhid İyâd: oğlu Nâhid.- Ebû-Ma'add 'Adnân: oğlu Ma'add 937'de öldü.- Ebü'l-Eşâir Mudar.- Ebü'l-Kerîm Rebî': 8.896'da İskenderiyye'de müddeî oldu ve öldürüldü, oğlu el-Kerîm.- Ebü'l-Ceyş Humâreweyh (no.2) (Sâmerrâ, 864-Şâm, 18.2.896 = 31): 2. oğuldur. Kaahire'de babasının yanında medfundur. Son 2 yılda, ağabeyi el'-Abbâs'ın öldürülmesi üzerine velîahd idi. Öldürülen Humâreweyh'in çocukları:

"Katrü'n-Nidâ" diye meşhur Esmâ (Kaahire, 879? - Bağdâd, 10.7.900 = 21) = el-Mû'tazıd (halîfe 892-902), izd. 893. Târîhin en meşhur düğünlerinden biriyle Halîfe ile evlendi.- Ebü'l-'Abb. Ceyş (no.3) (Kaahire, 881b-Kaahire, 896 = 15): Vel.884-895. Öldürüldü. Oğlu el-'Abb.-Ebû-Mûsâ Hârûn (no.4) (Kaahire 882a-Kaahire, 1.905 = 23): atabeyi Ebû-Câ'fer b.Ebî-Ebiyye, oğlu Mûsâ. Bu da öldürüldü.

'Abbâsî serdârı Muh. b.Sül., Mısır'a gelerek Tolunlular'dan 20 kadar prens ve prensesi Bağdâd'a sevk etti ve ülkeyi tekrâr eyâlet olarak Bağdâd'a bağladı. Mısır esâsında imparatorluk tâcı olmakla berâber, gerek Tolunlular, gerek aşağıdaki İhşîdîler, halîfeye bağlı irsî vâlîler durumunda bulundukları için, imparator değillerdir.

Ihşîdîler (934 - 969)

'Abbâsîler, Tolunlular'dan sonra ancak 29, 7, 17 müddetle Mısır'ı vâlîlerle idâre edebildiler. 30 yıl sonra yeni bir Türk vâlî, ülkede ikinci bir Türk hânedânı kurdu:

1- Muh. ü'l-Ihşîd (26.8.934 - 24.6.946 = 11, 9, 29)
2- Enûcûr (24.6.946 - 29.12.960 = 14, 6, 5)
3- 'Alî (29.12.960 - 7.1.966 = 5, 0, 9)
4- Kâfûr (7.1.966-22.4.968=2,3,16)
5- Ahmed (22.4.968 - 6.7.969 = 1, 2, 24)
6- el-Hüs. (6.7.969 - 970 = 1, yalnız Suriye)

Resmî dil olarak Arabca'yı kullanan bu Sünnî-Hanefî hânedan, 26.8.934 - 6.7.969 = 34, 10, 10 müddetle Mısır, Filistin, Suriye, Antakya, Kilikya, Lübnan, Ürdün, Hicâz'a hâkim oldu. Taht şehri Fustât (Eski Kaahire) idi. 'Abbâsîler'e tâbî idiler. 941'de Şâm'ı, 29.10.944'te Haleb'i, Hums'u, Antakya'yı ve bütün Suriye ülkesini

aldılar. Hicâz ise 942'de tâbî oldu. Bu arada Hamdânîler, 2 def'a geçici olarak Şâm'ı işgal ettiler (5a.945-10.945 ve 9.946-21.12.946).

Hâqân oğlu Fûrî oğlu Fûrân oğlu Yel-Tegin oğlu Cuff veyâ Ceff, Halîfe'nin maiyyet subaylarındandı. Bunun oğlu Ebû-Muh.'Abdi'r-Rah.Tugac, 896'da Tarsus, sn.Şâm vâlîsi oldu. Hânedânın kurucusu olan Muh. ü'l-Ihşîd'den başka oğulları:

Ebû-Nasri'l-Hüs. (940'ta katl, oğlu Nasr), 'Alî, Ebü'l-Muz.i'l-Has. (Şâm v. 948a-953, oğlu el-Muz) ve 'Ubeyd'Ull. (Şâm v., ölm. 945a). Bu 'Ubeyd'Ull.'ın oğulları: Bedr ("Büdeyr", Şâm v. 939-40) ve Ebû-Muh.i'l-Hüs (924-Şâm, 970=46, katl) (no.6). Bu el-Hüs., Fâtımîler'in Mısır'ı almaları üzerine kendisini Şâm'da hükümdar îlân etti ve bir yıl kadar Suriye, Lübnan, Filistin'de saltanat sürdü. Ah. (no.5) Mısır tahtında iken, onun da nâibi idi (968-9). Amcasının torunu Fâtıme ile evliydi. Oğlu Muh.'dir.

Ebû-Bekr Muh.i'l-Ihşîd b.Tugac (Bağdâd, 8.2.882-Şâm, 24.6.946 = 64, 4, 15) (no.1): 7.939'da "Ihşıd" unvânını takınmıştır ki, Orta Asya'da Türkler'in kullandığı küçük hükümdâr unvanlarından biridir. Hânedâna da bu unvan alem oldu (Benî-Ihşîd). Remle (928), Şâm (930), Mısır (933) vâlîsi oldu. Ertesi yıl Mısır'da hükümdarlığını îlân etti. 'Abbâsî vezîri İbnü'l-Fürât'ın kızı Hadîce ile evliydi. Kudüs'de medfûndur. Oğulları:

Küçük oğlu Ebü'l-Kaas.Enûcûr (Avnucur olabilir) (no.2) (Şâm, 12b. 931-Kaahire, 29.12.960 = 29): oğlu el-Kaas.- Ebü'l-Has.'Alî (no.3) (Kaahire, 21.1.938-Kaahire, 7.1.966 = 27, 11, 17); kızı Fâtıme, el-Hüs. (no.6) ile evlenmiştir; oğlu: Ebü'l-Fewâris Ah.(no.5) (doğ. Kaahire 957) (bunun bir kızı var).

Muh.ü'l-Ihşîd'in Fâtik ve Kâfûr adlı mânevî oğulları vardır: İkincisi, bir Habeş (veyâ Nübyeli) siyâhî ve tavâşîdir. Ebü'l-Misk Kâfûr (910?-Kaahire, 22.4.968 = 58?), "el-Leysî", "es-Sûrî", "el-Lâbî" diye anılır. Lalası olduğu Ebü'l-Fewâris Ah.'in (no.5) nâmına olmak üzere iki yıldan fazla saltanat sürmüştür; hânedânın 4. hükümdârı sayılır.- Afrika'dan gelen Fâtımîler, Ihşîdîler'e son vererek Mısır'a hâkim olmuşlardır.

II

FÂṬIMÎLER

Fâtımîler'in (910(969)-1171) Husûsıyetleri

Fâṭımîler, İslâm târihinin büyük hânedanlarından biridir. Bu imparatorluk hânedânı 15.1.910-4.9.1171 = 261, 7, 20 sürmüştür. Bunun 1.7.969'a kadar olan ilk 59, 5, 17'lik kısmı Kuzey Afrika devresidir. Mısır'da saltanatları 1.7.969'da (Cewher'in Fuṣṭât'a girişi; el-Ezher'in temelini atarak Kaahire'yi kurması 4.4.970, Halîfe'nin Kuzey Afrika'yı Bülükkîn'e bırakarak hareketi 5.8.972, Kahire'ye yerleşmesi: 11.6.973) başlar ve 202, 2, 4 müddetle devâm eder.

Fâtımîler (Fâṭımiyyûn), isimlerinin şâşaalı iddiasına rağmen Fâṭıme = 'Alî izdivâcından inmiş, Peygamber neslinden değillerdir. Siyâdet (seyyidlik) iddia eden en eski, meşhur ve büyük hânedan budur. Nesebleri kesin şekilde uydurmadır ve Ewlâd-ı 'Alî'den değillerdir. Daha onların zamanlarında Ewlâd-ı 'Alî, onların neseblerini reddetmişler ve meşrûluklarını kabûl etmemişlerdir. İlk Fâṭımî halîfesi olan el-Mehdî'nin sahte nesebi şöyledir: el-Mehdî b.'Abd.b.el-Ḥüs.i't-Taqî b.Aḥ.i'l-Wefî b.'Ab.i'r-Rıẕâ b.Muḥ.i'l-Mektûm b.İsm.b.İmâm Câ'feri'ṣ-Ṣâdık. Câ'ferü'ṣ-Ṣâdık'ın oğlu İsm.'den aşağısı uydurmadır. Şî'a-i Seb'iyye veyâ İsmâ'îliyye adını bu İsm.b.Câ'fer'den alır. Bu müfrit Şîî mezhebin bugünki başı Ağa-Hanlar'dır. Târihî gerçeklere göre el-Mehdî'nin babasının adı herhangi bir 'Abd.'dan ibârettir.

İbnü Haldûn, muğlâk ve esrarlı bir ifâdeyle, Fâtımî resmî şeceresinin doğru olduğunu savunur görünür, aslında tamâmen reybî, şübheci, inanmazdır, bu karakterini, entrika dolu Arab politik çevresinin mizâcına verdiği karamsarlığı saklar. Fâtımî şeceresine îtirâz edenler olduğunu, fakat o kadar halkın(yânî o çağ Mısır halkının ve İsmâîlîler'in) inandığı bir şecerenin ancak doğru olabileceğini, Fâtımîler'den çok sonra, 14. asır sonlarında yazar. Benim anladığım, şunu demek ister: Fâtımî şeceresi elbette düzmedir, ancak çağında herkesi inandırmıştır. Herkesi inandıran bir şecere, sahîh bir şecere kadar doğru sayılmak gerekir, târih felsefesinde anlayışımız budur, zâten şecerenin bir önemi de yoktur, ister Peygamber'den, ister sahtekârdan insin, kişi, târihteki rolüyle önemlidir. Tabîî bu görüş, monarşist ilâhî hukuk iddiasının aslâ kabûl edemiyeceği bir anlayışı yansıtır. Hayâtı boyunca yaşadığı ülkelerde doğru dürüst bir hânedâna tesâdüf etmiyen büyük târihçi, bu karamsar ve aşağılayıcı görüşü benimsemiştir.

İmâm Câ'ferü'ṣ-Ṣâdık'ın ölümünde (765), onun imâmetine tanıyan Şîîler'den bir grup, oğullarından İsm.'i "mehdî" îlân etdiler. Câ'fer'in yerine, oğlu Muḥ.imâm oldu. Zîrâ İsm., babası Câ'fer'in hayâtında öldü. Ama İsmâ'îlî denen grup, onun gerçekde ölmediğini, gaybûbet etdiğini ileri sürdüler. İsmâ'îlî mezhebinin menşei budur. 877'den ît.Kûfe'de Ḥamdân Karmaṭ, kayınbirâderi 'Abdân ile berâber, eylemci bir İsmâ'îlî propagandasına girişdi (Karmaṭîler'e bk.). 881'de İsmâ'îlî dâî'si "Manṣûrü'l-Yemen" denen İbnü Ḥawşeb, halîfelerinden Ebû-'Abd.i'ş-Şî'îyi, Yemen'den Mağrib'e gönderdi. Bu adam, Berberî Kütâme boyunu mezhebine kazanarak, Fâtımî saltanatının temellerini atdı. Fâtımî saltanatı kurulunca, İslâm âleminin bir çok yerinde İsmâ'îlî dâîleri, Fâṭımî hâlîfesi için bîat ve hutbe te'mînine girişdiler. el-Mu'izz zamânında 958'e doğru Multân emîri, Sind'de bir emîr, İsmâ'îlî oldu. Gazneli Sulṭân Maḥmûd, 1010'da Multân emîrini habsetdi ve İsmâ'îlîler'den Sünnîliğe dönmiyenleri kılıçdan geçirdi (S.M.Stern, *İsmâ'îlî Propaganda and Fâṭimid Rule in Sind, Islamic Culture,* XXIII, 1949, 298-307).

6.1.910'da Ağlebîler'den Tûnus'ta Rakkaade şehrini alarak burada kendilerini "emîrü'l-mü'minîn" yânî bütün Müslümanlar'ın meşrû halîfesi îlân eden Fâṭımîler, müfrit Şîî (İsmâ'îlî) oldukları halde, Kuzey Afrika'da Sünnî-Mâliki ve Mısır'da Sünnî-Şâfiî halk üzerinde hükümrân olmuşlardır. Bu ülkelerin Sünnî mezheblerini asla Şîî'leştirememiş, ancak çok def'a mezheblerini saklamalarına sebeb olmuşlardır. 20.2.921'de Fâṭımîler, Mehdiyye(el-Mehdî'ye izâfeten) şehrini kurarak taht merkezi yapmışlardır (A.Lézine, *Mahdia*, Paris 1965). Fakat aslında Mehdiyye, Rakkaade'nin sâhil banliyösünden ibârettir. Sonraki halîfeler, Muḥammediyye ve Kayrewân yakınlarında 9.948'de Manṣûriyye banliyölerini kurarak burada oturmuşlardır. 973 hazirânında halîfe, Tûnus'tan Mısır'a gelerek artık iki asır burada oturmuştur. Mısır, 4 yıl önce Fâṭımî kumandanı Cevher tar. fethedilmişti. Fâṭımîler, Kaahire (el-Miṣrü'l-Kaahire) şehrinin de kurucusu sayılırlar ve şehre bu adı vermişlerdir. Ancak Kaahire de, 'Amr'ın Mısır'ın fethinde ordugâh-şehir olarak kurduğu Fusṭâṭ'ın bir banliyösünden ibârettir; bugün bitişik olan Fusṭâṭ'a "Eski-Kaahire" de denmektedir*.

Tûnus'ta Aglebîler'in yerine geçerek başlıyan Fâṭımî hılâfeti, iki buçuk asırdan fazla, İslâm dünyâsını ikiye bölmüştür. İslâm âleminin ortasına girerek, iki taraftaki geniş Sünnî ülkelerle rekabete girişmiş, 'Abbâsî halîfelerini meşrû tanıyan bu ülkeleri bölmüştür. Sonunda Ṣalâḥaddîn Eyyûbî, Mısır'ı Sünnîlik nâmına geri aldığı zaman Mısır'da hânedandan başka Şîî de bulamamıştır. Bu da hânedânın, halkın Sünnî'liğine te'sîr edemediğini gösterir. Netîce îtibâriyle Fâṭımîler, Şâh İsmâ'îl'in İslâm dünyâsının arasına girerek onu ikiye bölmek misyonunu başarısızlıkla kapatmışlardır. Şâh İsmâ'îl, gene bir siyâdet iddiasıyle 1500'de ortaya çıkarak 5 asır için İslâm dünyâsının ortasına girmeye muvaffak olmuştur. Bununla berâber iki buçuk asır, bir çok ülkede ve bir çok tâbî hükümdarca 'Abbâsî hutbesi değil, Fâṭımî hutbesi okunmuştur. Sünnî bir çok

(*) Fustât-Kaahire'nin gittikçe gelişmesi, Mısır'ın Arablar'dan önceki merkezi İskenderiyye şehrini geriletti. Arab fethinde 600.000 olan şehrin nüfûsu XIII-XIV. asırlarda 65.000 civârına kadar düşmüştü.

hükümdar bile, Fâtımî nüfuz dâiresine dâhil oldukça onların adına hutbe okutmuş, Fâtımîler'i zayıf gördükleri zamanlarda 'Abbâsî hutbesinde dönmüşlerdir.

Fâtımî imparatorluğu bir zamanlar bir Akdeniz imparatorluğu hâline gelmiş, çok geniş ve uzak ülkeleri hâkimiyetinde birleştirmiştir: Tûnus, Cezâyir, Fâs, Libya, Sicilya, Sardunya, Korsika, Malta, Mısır, Nübye, Suriye, Lübnan, Filistin, Hicâz, Ürdün, Yemen. Böylece Atlantik'le 'Ummân Denizi arasında uzanan imparatorluk İspanya ve İtalya topraklarına da çıkmıştır. Hindistan'da Pencâb'da Multân'da bile Fâtımî tâbii bir devlet vardı. Ancak Kuzey Afrika'yı erken zamanda kaybetmiş, Mısır'a nakledilince Kuzey Afrika önce Fâtımîler'i bir müddet metbû tanımakta devâm etmiş, sonra Sünnî'liğe dönerek tamâmen ilgisini kesmiştir. Bu sûretle Fâtımî imparatorluğu, Mısır-Suriye ile çevre ülkelerden ibâret kalmıştır. Mısır'da fevkalâde zengin bir medeniyet vücûde getirmişlerdir.

935'te Genova'yı geçici olarak fethetmiş, 1004 ve 1011'de iki defa Pisa'yı geçici ol. ele geçirmişlerdir. Endülüs Emevîleri, Fâs'ı yavaş yavaş Fâtımîler'den koparmıştır: 931'de Sebte'yi, 932'de Melilla'yı, 972'de Tanca'yı, Fâtımîler'den almışlardır. Buna karşılık 955'te Fâtımîler, Almeria(el-Meriyye)'ya deniz akını yapmışlardır. Fâtımî donanması, ancak Endülüs Emevî donanmasının rekabeti altında, Bizans donanmasını sindirerek, Akdeniz'de üstünlük sağlamıştır. 959'de Fâs'ı almış, 1046a'da Tûnus'u kaybetmişlerdir. Sardunya ve Korsika adaları, 1050 yılına kadar ellerinde kalmıştır. 1051'de Zîrîler, Fâtımîler'i metbû tanımaktan vaz geçmişler, bu sûretle Fâtımîler, Kuzey Afrika'yı kesin şekilde kaybetmişlerdir. Haleb'e(Kuzey Suriye) 1015-31.7.1070 arasında, Hicâz'a 1070-1080b arasında hâkim olmuşlardır. Maamâfih bu ülkeler, bir çok def'a el değiştirmiştir. Yemen 1038-1139 arasında Suleyhîler'in elindeki kısmıyle, Fâtımîler'e tâbî olmuştur. Fâtımîler, Kudüs'ü Selçuklular'dan 8.1098'de aldılar. Fakat 15.7.1099'da Haçlılar'a kaptırdılar. Fâtımî-Selçuklu ve Şîî-Sünnî mücâdelesi yüzünden Doğu Akdeniz'de Haçlı devletleri ortaya çıktı. 1101'de Haçlılar Hayfa, Ersûf, Kaysarıyye, 1104'te 'Akkâ'yı alarak Flisitin'de genişledikleri gibi Lübnân'a da yayıldılar: 12.1109'da Tarabulus'u, 1110'da Beyrût ve Saydâ'yı, 1124'te Sûr'u alarak Lübnân'ın sâhil kısmına hâkim oldular. 12.1118'de Haçlılar, Feremâ'yı ele geçirerek en ileri noktalarına vardılar. Kudüs kralı I. Amaury, 1161'de Mısır'a asker bile çıkardı.

Mısır'ı ele geçirmek teşebbüsleri, daha ilk halîfe el-Mehdî zamanında başladı: 914-5'te Fâtımî başkumandanı velîahd Ebü'l-Kaasim(934'te el-Kaaim unvânıyle tahta geçti), İskenderiyye'yi ele geçirdi, ancak Fustât(Eski Kaahire) önünde Türk asıllı 'Abbâsî kumandanı Mûnis'e yenilip çekildi. Ebü'l-Kaasim teşebbüsünü 919-21'de tekrarladı. Ordusuyle Mısır'a daldı. İskenderiyye ve Feyyûm'u aldı. Ancak Fustât önünde gene Mûnis'e yenildiği gibi Fâtımî donanması da Reşîd limanında bozuldu. el-Kaaim tahta çıkınca, 935'te üçüncü teşebbüste bulundu. 1.4.936'da İskenderiyye işgâl edildiyse de İhşîdîler geri aldı. Bundan da netîce çıkmadı. 918'de Fâtımî donanması, İtalya'da Reggio limanını aldı. 930'da Taranto, Salerno, Napoli, Termoli limanları basıldı. Pulya ve Kalabriya eyâletleri, Sicilya'daki Fâtımî vâlîlerine vergi vermiye mecbur kaldılar.

Fâṭımî emîri Yâqûb b.İsḥâq İbni'l-Werd, 23.6.934'de Mehdiyye'den donanma ile ayrıldı. Genova'yı işğâl etdi, tamâmen yağmâ edip 29.8.935'de Mehdiyye'ye döndü. Bu Yâ'qûb'un kardeşi Ḫalîl b.İsḥâq şâir olup, 937-41'de Sicilya(merkez Palermo) vâlîliği yapdı.

Ebû-'Abd.i'ş-Şî'î, kardeşi Ebü'l-'Abbâs ile berâber Tûnus'a gelmiş, 895'te Berberî Kitâme kabîlesini, Şîîlik iddiasıyle Aglebîler'e karşı kışkırtmaya başlamıştır. 901'de Tûnus ülkesinin bir kısmını Aglebîler'den kopararak bir Şîî devlet kurmuştur. Bunun üzerine Suriye'de İsmâ'îlî hücceti yânî bu mezhebin başı olan Meymûnü'l-Kaddâḥ adlı Îrânlı bir göz hekiminin oğlu 'Ubeyd'Ull.'ı (doğ.'Asker Mükrem/Irâk, 873) dâvet etmiştir. 'Abd.'ın, onun adına çalışan bir dâ'î olduğu anlaşılmaktadır. 'Ubeyd'Ull., Suriye'den 902'de Mısır'a, sonra 8.902'de Tûnus'a gelmiştir. İşte 6.1.910'da Aglebî taht şehri Rakkâde ele geçirilerek bu devletin yıkılması üzerine Tûnus çekirdek olmak üzere Fâṭımî devleti kurulunca, 'Ubeyd'Ull., "el-Mehdî" unvânıyle meşrû halîfe îlân edilmiş, bu sûretle İslâm âleminin birliği bozulmuş ve Bağdâd'daki 'Abbâsî halîfesinin otoritesi parçalanmıştır. 9 yıl Tûnus'un bir kısmında saltanat süren 'Abd.'ı, ve kardeşini, tahta geçtikten 2 yıl sonra 912'de el-Mehdî öldürtmüştür. Fâṭımî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- el-Mehdî(16.1.910 - 4.3.934 = 24, 1, 29)
2- el-Kaaim(4.3.934-18.5.946 = 12, 2, 15)
3- el-Manṣûr(18.5.946-19.3.953 = 6, 10, 29)
4- el-Mu'izz(19.3.953-19.12.975 = 22, 9, 1)
5- el-'Azîz(19.12.975-15.10.996 = 20, 9, 27)
6- el-Ḥâkim(15.10.996-13.2.1021 = 35, 6, 01)
7- ez-Ẓâhir(13.2.1021-13.6.1036 = 15, 3, 28)
8- el-Müstanṣır(13.6.1036-10.1.1094 = 57, 5, 27)
9- el-Müstâ'lî(10.1.1094-12.12.1101 = 7, 11, 3)
10- el-Âmir(12.12.1101-8.10.1130 = 28, 9, 27)
11- el-Ḥâfız(8.10.1130-10.10.1149 = 19, 0, 3)
12- ez-Ẓâfir(10.10.1149-16.4.1154 = 4, 6, 7)
13- el-Fâiz(16.4.1154-23.7.1160 = 6, 3, 7)
14- el-Â'ẓıd(23.7.1160-4.9.1171 = 11, 1, 12)

Hânedân Üyelerinin Nesebi

1- Ebû-Muḥ.Sa'îd Ubeyd'İll.i'l-MEHDÎ(no.1) (873-4.3.934 = 61) (krş. Ḥüs.ü'l-Hemedânî, *Fî Nesebü'l-Ḫulefâ'l-Fâṭımîyyîn we Esme'l-Eimmeti'l-Mestûrîn*, Kaahire, 1958). Bu ilk halîfenin oğulları: el-Kaaim(no.2).– Ebû-Ṭâlib Mûsâ(oğlu Ṭâlib).– Ebü'l-Ḥüs.Î'sâ(ölm.992, oğlu el-Ḥüs.).– Ebû-'Abd.i'l-Ḥüs.(ölm.948?, oğlu 'Abd.).– Ebû-Sül.Dâw.(ölm.952, oğlu Sül.).– Ebû-'Alî Aḥ. (ölm. 992), oğulları: 'Alî ve el-Yâs. el-Yâs'ın oğlu: Ebü'l-Kaas.'Abdi'r-Raḥîm (velîahd 1013-4, Suriye v.2.1015-4.1017 ve 9.1019-9.1021) ve bunun oğlu el-Kaasim.

2- Ebü'l-Kaas.'Abdi'r-Raḥ. Muḥ.i'l-KAAİM-b'İllaah(Bi-Emr'Ullaah) (no. 2) (Suriye, 893-Sûs/Tûnus, 18.5.946 = 53), 912'de resmen vel., oğulları: el-Manṣûr(no. 3).– el-Kaas.– Ebû-Kinâne.– Yûs.(ölm.973).– 'Adnân.– Ḥamze.– Ebü'l-Fürât 'Abdi'l-Cebbâr(ölm. 949a).– Ebû-'Abd.Câ'fer(ölm. 961?, oğlu 'Abd.).

3- Ebû-Ṭâhir İsm.i'l-MANṢÛR-b'İllaah(no. 3) (Mehdiyye, 914b-Mehdiyye, 9.3.953 = 39), oğulları: el-Mu'izz(no. 4), Ṭâhir, Ḥaydere, Hâşim, Ebû-Câ'fer Ṭâhir (oğlu Câ'fer), Ebû-'Abd.i'l-Ḥüs.(oğlu 'Abd.).

4- Ebû-Temîm Ma'addi'l-MU'İZZ-li-dîn'İllaah(Mehdiyye, 28.9.931- Berka yakınları, 19.12.975 = 44, 2, 21) = Derzâde.– 7.7.969'da Kaahire'nin temeli atıldı. Şehir inşâ edilince el-Mu'izz, 6.973'te Mehdiyye'den hareket etti, Kaahire'ye yerleşti. Bu arada 10.970'te Şâm fethedildi. 975'te Şâm, Ba'albekk, Ṭaberiyye, Nâṣıra, Kayṣariyye, birkaç hafta için Bizans'a geçti, fakat derhâl geri alındı. Fâṭımîler, 969 fethinden önce de Mısır'a ayak basmışlar, 914, 919-20, 935'te İskenderiyye'yi üç def'a geçici bir kaç haftalık işgal etmişler, 919-20 seferinde Cîze'yi de almışlardı.– el-Mu'izz'in kızları: Reşîde, 'Ubde.– Oğulları: el'Azîz(no. 5), 'Ukeyl(ölm. 984), 'Abd.(975a'e kd. vel.), İlyâs(oğlu 'Abdürraḥîm vel. iken 1024'te öldürüldü), Temîm(948b-4.985 = 36, matbû dîvân sahibi şâir) (en by. oğul, fakat vel. olmadı).

Yukarıdaki Temîm(ölm.985) ve aşağıdaki 7. halîfe(ez-Zâhir) müzisyen idiler.

5- Ebû-Manṣûr Nizâri'l-'AZÎZ-b'İllaah (Mehdiyye, 11.5.955 - Bilbîs, 15.10.996 = 41, 5, 5) (vel. 975 = bir kaç ay). Kızı: Sittü'l-Mülk (Mehdiyye, 973a - Kaahrie, 1024 = 51); Seyyidetü'l-Mülk, Sittü'l-Mülûk, Sittü'n-Naṣr diye de anılan bu prenses yeğeni ez-Ẓâhir'in nâibesi (23.2.1021-1024 = 3) oldu ve öldürüldü.– el-'Azîz'in oğulları: el-Ḥâkim (no. 6) ve Muḥ. (ölm. 993) ile İlyâs (oğlu 'Abdurraḥmân 1021'de habsedildi).

6- Ebû-'Aliyyi'l-Manṣûri'l-ḤÂKİM-b'İllaah(bi-Emr'Ullaah) (Kaahire, 13.8.985 - Kaahire, 13.2.1021 = 35, 6, 1): ṭawâşî Bercewân'ın nâibliği altında tahta geçti. Kaybol-du veyâ kızkardeşi Sittü'l-Mülk tar. öldürtüldü. Oğulları: ez-Ẓâhir (no. 7) ve Ebû-Eşbeli'l-Ḥâris̱(ölm. 10.12.1009).

7- Ebü'l-Ḥas.'Aliyyi'z-ẒÂHİR-li-'İ'zâz-dîni'llaah (20.6.1005-13.6.1036 = 30, 11, 23): halası Sittü'l-Mülk ilk 3 yılında ona nâibe oldu. Oğlu el-Müstanṣır'ın (no. 8) anne-si, Zencî idi ki ilk yıllarında oğlunun nâibesi olmuştur. Dîğer oğlu el-Ḥas.'dir.

8- Ebû-Temîm Ma'addi'l-MÜSTANṢIR(2.7.1029 - 10.1.1094 = 64, 6, 9): 57,5 yıl saltanat sürerek târîhin rekorlarından birine sâhib oldu. 1.1.1059 cum'a günü Bağdâd'da bile adına hutbe okundu. Fakat bu zirve, hızla ve derhâl inişin başlangıcı oldu. Bağdâd'da Şîî halîfenin adına hutbe okunması üzerine Selçuklu hâkaanı Tuğrul Bey, Bağdâd'a girerek 'Abbâsî halîfesini tahtına oturttu ve Selçuklular'ın Fâṭımî nüfûzunu İslâm âleminde ortadan kaldırmak politikasına başladı. Oğulları: el-Müstâ'lî (no. 9), Temîm, İsm., 'Abd., Ebû-'Alî Dâw.(oğlu 'Alî), Ebü'l-Ḥas.Câ'fer(oğlu el-Ḥas.), Ebü'l-Kaas.Muḥ.(oğulları el-Kaas., el-Ḥâfız no.11; kızı Tâcü'l-Mülûk Kaymaz Hâtûn, katli 1154) ve Ebû-Manṣûr Musṭ.-li-dîni'llaah Nizâr Emrî(26.9.1045-1095 = 50). Bu Nizâr, velîahd (26.9.1045-1094 = 39) ve müddeî(1094-1095 = 1) oldu ve öldürüldü; oğulları Manṣûr ve Ebû-'Abd.i'l-Ḥas.i'l-Müntaṣır'dır(ölm. 8.1162, oğlu 'Abd.); Nizâriyye mezhe-

bi, bu zâtı meşrû imâm ve daha sonraki Fâtımîler'i gaasıb sayar; bu mezhebin başı da Ağa-Han'dır.

9- Ebü'l-Kaas.Ah.i'l-MÜSTÂ'LÎ-b'İllaah(16.9.1074-12.12.1101 = 27, 2, 26): en kç. oğuldur. = Sittü'l-Mülk b.Bedri'l-Cemâlî. = Sitt Binti'l-Afzal(izd. 1095). Oğulları: el-Kaas., 'Abdü's-Samed, Câ'fer(müdd. 1125) ve el-Âmir(no. 10).

10- Ebû-'Aliyyi'l-Mansûri'l-ÂMİR-bihkâmi'llaah(31.12.1096 - 8. 10.1130 = 33, 9, 8): vezîr Afzal b.Bedri'l-Cemâlî'nin (katli 12.12.1119) niyâbetinde tahta çıktı. O da öldürüldü. Oğulları: 'Alî, Tayyib. Bir kızı 11.1130'ta doğdu (babasının ölümünden sn.). el-Âmir'e kadar 10 halîfe şaşmaksızın baba-oğul olduğu halde, onun ölümünden sonra tahta amca-oğlu el-Hâfız geçti(no. 11: el-Hâfız b.Muh.b.el-Müstansır).

11- Ebü'l-Meymûn 'Abdi'l-Mecîdi'l-HÂFIZ-li-dîni'llaah('Askelân, 9.1074-Kaahire, 10.10.1149 = 75, 1): asıl 7.12.1131'de cülûs etti. Selefi olan amca-oğlundan 22 yaş büyüktü. Artık Fâtımîler ondan devâm etti. Kızı Heydere ve dîğer bir prensesten başka oğulları: ez-Zâfir (no. 12), Meymûn, Yûs.(katli 17.4.1154), dîğer Yûs., Cebrîl(katli 17.4.1154), Ebû-Rebî' Sül.(vel., katli 17.4.1154, oğlu Rebî'ü'l-Â'zıd), Ebû-Türâb Haydere (vel.), Ebû-'Aliyyi'l-Has.(katli 8.3.1135, oğulları Sâlih ve 'Alî, bunun katli 17.4.1154). Bunlardan Yûsuf (ölm. 1154) el-Â'zıd'ın (no. 14) babasıdır.

12- Ebü'l-Mansûr İsm.i'ez-ZÂFİR bi-Emr'İllaah(23.2.1133-16.4.1154=21,1,21): öldürüldü. Sûikasdi vezîr 'Abb.'ın oğlu Nasr ile Usâme b.Münkız düzenlediler. Oğulları el-Mansûr ve el-Fâiz(no. 13)'dir. Kızları 1160'dan sn. öldüler.

13- Ebü'l-Kaas.Î'se'l-FÂİZ-bi-Nasr'İllaah(31.5.1149-23.7.1160 = 11, 1, 23): bu çocuk halîfenin nâibi: Talâ'î b.Rüzzîk.

14- Ebû-Muh.'Abd.i'l-Â'ZID-li-dîn'İllaah(10.5.1151 - 13.9.1171 = 20, 4, 4): vezîr Talâî'nin kızı ile 1160'ta evlendi. Son yıllarını Salâhuddîn Eyyûbî'nin niyâbeti altında geçirdi. Hal'inde hasta idi, 11 gün sn. öldü. Eyyûbîler, Fâtımîler'in yerine geçti. Mısır'da Şîî hâkimiyeti sona erdi. Oğulları: Muh., Dâw. el-Hâmid-li'llâh(son vel.) (1261'de 90 yaşında iken Kaahire'den sürüldü, oğlu Sül. Yukarı Mısır'da müddeî oldu, 1248'de öldü, oğlu olduğu iddia edilen Dâwûd 1298'de ayaklandı), 'Abd.(oğlu Muh.ü'l-Mehdî 1301'de Fâs'ta öldü) (P.Casanova, *Les Derniers Fâtımides, MIFAO*, VI, 1897, 415-45).

Fâtımî Vezîrleri

Vezâret(başbakanlık) müessesesi, Fâtımîler Mısır'a geldikten sn. başladı:

1- "El-Vezîri'l-Ecell" (4.979) Ebü'l-Ferec Yâ'qûb b.Yûs.b.İbr.b.Hârûn b.Dâw.b.Killîs (doğ. Bağdâd 930, Mûsevî iken ihtidâsı 29.7.967) 8.977, 2- Cebr İbni'l-Kaas. 3.984, 3- İbnü Killîs (2) (ölümüne kd.) 6.984, 4- Ebü'l-Has.'Alî b.'Um.i'l-'Addâs 23.2.991, 5- Ebü'l-Fazl Câ'fer İbni'l-Fürât III (bk.'Abbâsî vezîrleri) 3.933, 6- Ebû-'Abd.i'l-Hüs.İbni'l-Has.b.Bâzyâri'l-Mawsılî 994, 7- Ebû-Muh.b.'Ammâr 995, 8- el-Fazl İbni's-Sâlih 995 (bir kaç gün), 9- Î'sâ b. Nestorius (Nestûrus) (Hıristiyan) 12.995, 10-

el-Üstâd Ebi'l-Fütûḥ Bercewâni's-Ṣaklebî 10.996(zencî hâdim, katl), 11- Ebü'l-'Ale'l-Fehd b.İbr.(katl) (Hırist.) 5.4.1000, 12- Ebü'l-Ḥas.'Alî(2) (katl) 14.4.1003, 13- Ebü'l-Ḥas.'Alî İbni'l-Ḥüs.İbni'l-Magribî II(bk.'Abbâsî vezîrleri) (katl) 5.1003, 14- el-Ḥüs.b.Ṭâhiri'l-Werzân Emînü'l-Ümenâ(katl) 18.7.1010, 15- 'Abdü'r-Raḥ.b.Ebi's-Seyyid(katl) 12.1014, 16- el-Faẕl b.Câ'fer İbni'l-Fürât IV(katl) (5 gün) 2.1015, 17- Ebü'l-Ḥas.'Alî b.Câ'fer İbni'l-Fellâhi'l-Kitâmî Kutbiddîn Ṣafiiddewle Ẕü'r-Riyâseteyn 2.1015, 18- Ebü'l-Ḥas.b. 'Ammâr b. Muḥ. 4.1021, 19- Bedrü'd-Dewle Ebi'l-Fütûḥ Mûsâ İbni'l-Ḥüs. (katl) 6.1021, 20- Şemsü'l-Mülki'l-Mekîn Ebi'l-Fetḥ Mes'ûd b.Ṭâhiri'l-Werzân 16. 1.1023, 21- Ebû-Muḥ.i'l-Ḥas.b.Ṣâlihi'r-Rûḏbârî, 22-Necîbü'd-Dewle Ebi'l-Kaas.Aḥ.b.'Aliyyi'l-Cercerâî (ölm. 28.3.1045; 10.1013'te el-Ḥâkim iki kolunu kestirmişti, bu durumda vezîr oldu) 1027, 23- İbnü'l-Enbârî(katl) 28.3.1045, 24- Ebû-Manṣûr Naṣr Sadaka b.Yûs.i'l-Fellâhî(mühtedî Mûsevî) (katl), 1048b, 25- Ebû-Berekâti'l-Ḥüs.b.'İmâdi'd-Dewle Muḥ.(Cercerâî'nin yeğeni) 1049a, 26- Ebü'l-Faẕl Sa'îd b.Mes'ûd 3.1050, 27- Ebû Muḥ.i'l-Ḥas.b.'Alî b.'Abdi'r-Raḥ.i'l-Yâzûrî (katl) 6.1050, 28- Ebü'l-Ferec 'Abd.b.Muḥ.i'l-Bâbilî 3.1058, 29- Ebü'l-Ferec Muḥ.b.Câ'fer b.Muḥ.b.'Alî b.el-Ḥas.i'l-Magribî IV. 21.6.1058, 30- el-Bâbilî(2) 7.10.1060, ...31- Ebü'n-Necm Bedri'l-Cemâlî Emîri'l-Cüyûş 29.1.1074, 32- Ebü'l-Kaas.Şâhenşâhi'l-Afẕal b. Bedri'l-Cemâlî Emîri'l-Cüyûş 4.1094, 33- Şerefü'l-Me'âlî İbni'l-Afẕal (katl) 12.1101, 34- Ebû-'Abd.Muḥ.i'l-Me'mûn b.Fâtik b.Muḫtâri'l-Beṭâihî(katl) 4.12.1121 (doğ. 1085); 4.10.1125-12.1130: vezâret makamı boş; 35- Ebû-'Alî Aḥ.İbni'l-Afẕal "Ketîfât/Küteyfât" (İsnâ-'Aşerî/ (katl) 12.1130, 36- Yânis (Ermenî mühtedîsi köle) 7.12.1131 (katl), 37- Ebû-'Aliyyi'l-Ḥas.İbni'l-Ḥâfız Fâṭımî(velîahd ve vezîr) 7.11.1132, 38- Ebû-Rebî'Sül.İbni'l-Ḥâfız Fâṭımî 1134(2 ay sn. öldü), 39-Ebü'l-Muz. Behrâm Tâci'l-Mülûk Seyfi'l-İslâm (Ermenî Hıristiyan) 29.3.1135, 40- Melik Rıḏwân b.Welaḫşî 5.2.1137; 14.6.1139(katl) (Sünnî)-11.1149: vezâret makamı boş; 41- Ebü'l-Fetḥ Necmi'd-D.Sül.b.Muḥ. İbni Maṣali'l-Lükkî 11.1149, 42- Ebü'l-Ḥas.'Alî b.Sellâri'l-Meliki'l-Â'dil Seyfi'd-D."İbnü's-Sellâr"(= Bellâre, Zîrî) (halefi olan üvey oğlu tar.katl) (Sünnî/Mâlikî) 3.1150, 43- el-'Abb.b.Ebi'l-Fütûḥ b.Temîm, el-Afẕal Rükni'd-D.Zîrî (bk. Zîrîler) 3.4.1153, 44- Ebü'l-Gaarâtî'l-Meliki's-Ṣâliḥ Ṭalâ'î b.Rüzzîk(Ermenî asıllı, dîvân sâhibi şâir, oğlu Rüzzîk, katl, 1101-11.9.1161 = 60, el-Â'ẕıd'ın kayın-pederi) 3.6.1154, 45-Ebû-Şücâ'l-Â'dil Muḥyi'd-D.Rüzzîk (44'ün oğlu) 11.9.1161, 46- Ebû-Şücâ Mücîri'd-D.Şâwer b.Nizâri's-Sâ'dî Emîri'l-Cüyûş 31.12.1162, 47- Ebü'l-Eşbâl Ḏırgam b.Â'mir b.Sewwâri'l-Laḫmî 8.1163 (selefinin katil günü) (makkamında öldü), 48- Şâwer (2) 14.5.1165, 49- Şîrkûh Eyyûbî (bk. Eyyûbîler) 18.1.1169 (selefini öldürterek), 50-Ṣalâḥu'd-D.Eyyûbî(b.bk.) 3.1169-4.9.1171.

Fâṭımîler'in Şâm Vâlîleri

Fâṭımîler'in Şâm(Suriye-Lübnan-Filistin) vâlîleri: Ebû-Câ'fer b.Fellâḥi'l-Katâmî(katl) 969; 31.8.971(Şâm şehri 9.969) Karmaṭ istîlâsı; Ẓâlim b.Mewhûbi'l-'Ukaylî 4.6.974, Ceyş b.Muḥ.b.Ṣamṣâme, Reyyânü'l-Mu'izzî(ḫâdim), Alptegin(i'l-

Mu'izzî) 975a, Kassâmü't-Türâb 9.977, Yeltegînü't-Türkî 981b, Bekcur(Türkî) 982b, Münîrü'l-Hâdim 991, Mancutegin Türkî 991, Sül.b.Fellâh 996, Bişâre'l-Ihşîdî 998, Ceyş b.Muh.İbni's-Samsâme(katl) 998, Temîm b.İsm.i'l-Magribiyyi'l-Fahl(katl) 998, Sül.b.Fellâh(2) 1000, Hoytegin Türkî, ed-Dâ'î, ez-Zayf, 1002, Tizmalt b.Bekkâri'l-Berberî(zencî) 1002, Ebû-Sâlih Müflihi'l-Lihyânî 1004, Hâmid b. Mülhem 24.3.1009 (bir kaç az kalan vâlîden sn.) Wecîhü'd-Dewle Ebi'l-Mütâ' b.Hamdân b.Nâsıri'd-Dewle 1011a, Bedrü'l-'Attâr 1011a, Ebû-'Abd.b. Nezzâl 9.1012, Ebü'l-Has.'Alî b.Câ'fer b.Fellâh Kutbi'd-D.Safî'ü'd-Dewle Zü'r-Riyâseteyn 1013a, 'Abdü'r-Rahîm İbni'l-Yâs (Fâtımî velîahdi) 2.1015, Şemsü'd-Dewle Şâhtegin Türkî (evvelkinin nâibi) 7.1016, Yûs.b. Yaruh(Türkî) 4.1017, Ebû-Mansûr Sedîdi'd-Dewle 4.1018, Bedrü'l-'Attâr (2) 9.1018, 'Abdü'r-Rahîm İbni'l-Yâs Fâtımî(2) 9.1019, Wecîhü'd-Dewle(2) 9.1021, Şihâbü'd-Dewle Şâh-Tegin(Türkî) (2) 9.1024, Wecîhü'd-Dewle(3) 5.1024, Anuştegin (Türkî, ed-Dizberî, el-Cîlî, Emîrü'l-Cüyûş, Müntehabü'd-Dewle) (Haleb'i alması 1038) 1028-10.1.1041 (bu târihte öldü), Nâsırü'd-Dewle'l-Hamdânî 10.1.1041, Bahâü'd-Dewle Târiku's-Saklabiyyi'l-Mustansırî 10.12.1048, 'Uddetü'd-Dewle Rifku'l-Müstansırî 16.6.1049, Mu'înü'd-Dewle(Mu'izzü'd-Dewle, Mû'tezzü'd-Dewle) Zü'r-Riyâseteyn Haydere b.'Adudi'd-Dewle İbni'l-Hüs.b.Müflih 29.11.1049, Ebû-'Aliyyi'l-Has. Mekîni'd-Dewle b.'Alî İbni Mülhem 25.12.1057, Nâsırü'd-Dewle'l-Hamdânî (2) 7.9.1058, Sebüktegînü'l-Müstansırî(Türkî) 1060, Muwaffaku'd-Dewle Cewheri'l-Müstansırî (ölümüne kd.) 28.12.1060, Hüsâmü'd-Dewle İbni'l-Batşinâkî 17.4.1061, 'Uddetü'd-Dewle b.Nâsıri'd-Dewle 6.10.1061, Mu'înü'd-Dewle Haydere(2) 4.12.1061, Emîrü'l-Cüyûş Bedri'l-Cemâlî 25.4.1063, Kutbü'd-Dewle Bâriztogan (Türkî) 6.1068, Hisnü'd-Dewle Mu'allâ b.Haydere b.Mewzi'l-Kitâmî 31.7.1069, Zeynü'd-Dewle İntisâr b.Yâhye'l-Masmûdî 16.8.1075; 31.7.1076: Atsız Bey'in Şâm'a girmesi ve Fâtımîler'in Suriye hâkimiyetinin sonu (Suriye, Büyük Selçuklu sultânı Melik-Şâh'a geçiyor).

III

EYYÛBÎLER
(1171-1250)

Eyyûbî Hânedânının Yapısı

Mısır'da Fâtımîler'in yerini imparatorluk hânedânı olarak Eyyûbîler aldı. Aslında mevzua daha iyi girmek bakımından Eyyûbîler'i Selçuklular'dan sonraya almak, îcâb ediyordu. Ancak bu şekilde de coğrafî bütünlüğe halel geliyordu. Zîrâ Eyyûbîler, Selçuklu Atabeyleri hânedanlarından biridir.

Hânedânın hangi ırktan geldiği üzerinde durulmuştur. Menşe'de ırkan Kürd oldukları muhakkak gibidir. Kürd'leşmiş Arab oldukları rivâyeti daha zayıftır. Ancak Eyyûbîler, Zengîler'in yânî Mûsul atabeyleri'nin subayları ve serdârları olarak târih sahnesine çıkmışlardır. İlk Eyyûbîler (bu arada Salâhuddîn) ve hânedânın bâzı dalları, Türk'leşmiştir. Esâsen bir Türkmen devletinin (Zengîler'in) hizmetinde parlamışlardır. Ancak Mısır'ı ele geçirip imparatorluk hânedânı hâlini alınca, ele geçirdikleri ülkelerde Türk Selçuklu sistemini tatbîk etmekle berâber, hızla Arab'laşmışlardır. Sonradan hiç Türkçe bilmiyen Eyyûbî prensleri bile yetişmiştir. Arab dili ve kültürü hâkim olmuştur. Sâdece devlet, ordu ve saray teşkîlâtında Türk sistemi tatbîk edilmiştir. Eyyûbîler, daha küçük ölçüde ve şiddetli Arab kültür te'sîri altında Selçuklu imparatorluğunu devâm ettirmiş sayılabilirler. Fakat Selçuklular gibi bir Türk devleti ve hânedânı olduklarını iddia etmek fazla olabilir. Devletleri daha çok Arab devleti karakterindedir. Selefleri olan Fâtımîler'in bu hususta çok daha ileri çizgide bulunması normaldir. Eyyûbîler'in (bu arada Büyük Salâhuddîn'in) mezhebinin de Şâfiî olması, âile menşeinin

Türk olmadığını, Türk devletlerinin subayları olarak sonradan Türk'leştiklerini ortaya koyan bir delildir. Zîrâ Türkler, Şîî değil Sünnî iseler, Sünnî mezheblerden ancak Hanefî olurlar. Ben jenealojide, Hanefîlik'ten başka bir Sünnî mezheb kabûl eden Türk hânedânı bilmiyorum. Şîî mezheblerin hepsinden ünlü Türk âileleri görülmekle berâber, Sünnî mezheblerden yalnız Hanefî hânedanlar vardır. Ancak Eyyûbîler'in bâzı dalları ve prensleri Şâfiî değil Hanefî'dir. Fakat bu husus, Türk te'sîrinden başka bir hususla tefsîr edilemez.

Salâhuddîn'i kendine mâl etmek isteyen milletler târih ilminin gerçeklerinden bile uzaklaşmışlardır. Şu husus kesindir: Salâhuddin, katıksız bir Türk hükümdârından, kendisi gibi Haçlılar'a karşı zaferleriyle çok meşhur bir mücâhidden, Sultân Nûrüddîn Zengî'den emir alarak, bir Zengî generali olarak Mısır'a ayak basmış bir Türk subayıdır. Mısır'da iki asırlık Şîî hâkimiyetine son vermesi, Fâtımî hılâfetini ortadan kaldırarak Sünnî hılâfetin birliğini tekrar sağlaması, bu hususta ömrü vefâ etmediği için bir asır önce Sultân Melik-Şâh'ın yapamadığını yapması, Salâhuddîn'e İslâm âleminin minnetini kazandırmıştır. Sonra Türk birliklerinin Arablar'dan çok fazla olduğu bir ordu ile Hattîn'de Haçlı ordusunu imha ve Kudüs kralını esîr alması, bir asır önce Hıristiyanlar'ın eline düşmüş bulunan Kutsal Kudüs'ü alması, onu çok büyük kahramanlardan biri hâline getirmiştir. Üstün bir medeniyyeti temsîl etmesi, kültürü, ilmi ve san'atı cömertçe himâyesi, aydın ve insan kafalı olması, nezâketi ve dirâyeti, ona Batı'nın da hayranlığını kazandırmıştır. Böyle müstesnâ bir adam, hangi millete mensuptur? Orta Çağ, bugünki bâzı ölçülerin kullanılamıyacağı bir zaman parçasıdır. Salâhuddîn, sâdece bir İslâm kahramânıdır. Onu bu çerçeve içinde görmek îcâb eder, sâdece bu görüş ilmîdir. Fârâbî nasıl bir İslâm filozofu ise öyledir. Fârâbî'nin saf kan Türk olması, onu Türk kültür çerçevesi içine alamamaktadır. Zîrâ Türk filozofu değil, İslâm filozofudur.

İbnü Haldûn'un *Mukaddime*'de Eyyûbîler için verdiği şecere, fictif, kesin şekilde düzmecedir. Bu şecere şudur: Salâhü'd-D.b.Necmi'd-D. b.Şâzî b.Merwân b.'Alî b.'Aşme İbni'l-Has.b.'Alî b.Ah.b.'Alî b.'Abdi'l-'Azîz b.Hedbe b.Hâsin İbni'l-Hâris b.Sinân b.'Um.b.Mürre b.'Awf b.Himyer. Bu şecerenin Merwân'dan yukarısı uydurmadır. Merwân'ın babasının adı, târîh ilmine göre meçhuldür.

Eyyûbî hânedânı, ülkelerini, üyelerine bölüştürmek bakımından Selçuklular'ı taklîd etmiştir. Aynen Selçuklu hânedânı gibi prenslerine "melik=kral", hükümdarlarına "sultân", Kaahire'de oturan hânedânın başı sayılan en büyük hükümdâra da "sultânü'l-â'zam = en büyük imparator" demiştir. İmparatorluk taht şehri Kaahire'dir. Fakat hânedân, pek çok krallık hâlinde dallanmıştır. Gerçekte veyâ ismen Mısır sultânını metbû tanıyan Eyyûbî devletlerinin sinoptik tablosu şöyledir:

1- MISIR: 4.9.1171-31.7.1250 = 78, 10, 27 (ismen 1254'e kd.) (10 imparator).

2- ŞÂM: 4.3.1193-24.1.1260 = 66, 9, 21(10 kral). 1240-1249'da Anadolu Selçukluları'na, 1250-1260 arasında Memlûkler'e tâbî.

3- HALEB: 4.3.1193-24.1.1260 = 66, 9, 21 (3 kral). 1.7.1216-1249 arasında Anadolu Selçukluları'na, 1250-1260'ta Memlûkler'e tâbî. Haleb, 24.1.1260'ta İlhanlılar tar.muvakkaten zabtedildi.

4- BA'ALBEKK: 1179a-1245 = 72 (5 kral).

5- KEREK: 1188-1263 = 75 (4 kral). 1250-1263'te Memlûkler'e tâbî.

6- MEYYÂFÂRİQÎN veyâ SİNCÂR: 1200-1231 = 31 + 1244-4.1259 = 15 = 46(4 kral). 1231-1244 arasında Moğollar'a geçmiş, 1250-1259 arasında Memlûkler'e tâbî olmuş, 1259'da Moğollar(İlhanlılar) tarafından yıkılıp ilhâk edilmiştir. Bu devlet, bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde kalmaktadır. Mısır, Şâm, Ḥaleb, Ba'albekk, Kerek(no.1-5) devletleri Memlûkler'e geçtiği halde bu, İlhanlılar'a geçmiştir. Meyyâfârikıyn(bugünki Silvan), 29.8.1185'te Eyyûbîler'in olmuştu.

7- ḤIṢN KEYFÂ ve ÂMİD: 1232-1524 = 292 (16 kral). En son ortadan kalkan Eyyûbî melikliğidir. Sîird ve çevresinde yerleşmiştir. Bu devlet de bugünki Türkiye'nin sınırları içinde kalmaktadır. Ḥıṣn Keyfâ bugünki Hasankeyf, Âmid ise Diyarbakır şehridir. Âmid'i 1232-1465 arasında ellerinde tutmuşlardır. 1236'da Rühâ(Urfa) ve Ḥarrân'ı, 1238'de de Sincâr ve Naṣîbîn'i(Nusaybin) ilhâk etmişlerdir. 1260'ta İlhanlılar'ın, 1461'de Akkoyunlular'ın geçici işgallerine uğramasına rağmen devlet devâm etmiştir. Ancak 1232-1249 arasında Anadolu Selçukluları'na, 1250-1465 arasında Memlûkler'e, 1465-1500 arasında Akkoyunlular'a, 1515-1524 arasında da Osmanlılar'a tâbî olmuştur. Yavuz ve Kaanûnî, Büyük Ṣalâḥuddîn'in adını devâm ettiren bu devletciğe son melikleri ölünceye kadar dokunmamışlardır. Ancak son zamanlarda ellerinde sâdece Ḥıṣn Keyfâ ve çevresi kalmıştı. Osmanlılar'ca ilhâk edilmiştir (1524, Kaanûnî'nin ilk yılları).

8- YEMEN: 1173-1229 = 56 (6 kral). Resûlî hânedânı tarafından ortadan kaldırılmıştır. Taht şehri, 13.5.1174'te fethedilen Zebîd'dir. 8. 1174'te de Ṣan'â fethedilmiştir. Yemen Eyyûbî melikleri, ülkeye büyük Türk birlikleri getirmişlerdir. Bu melikler, en uzak ülkede hükmetmelerine rağmen, Eyyûbîler'in Türk'lüklerini belki en iyi muhâfaza eden dalıdır.

9- BUṢRE: 1218-1246 = 28 (2 kral). Tarihler takrîbîdir. 'Abbâsîler'ce ilhâk edilmiştir.

10- ḤAMÂ: 1178b-21.8.1299 = 121 + 13.10.1310 -12.1341 = 31,2 = 152,2 (8 kral). 1250'den îtibâren Memlûkler'e tâbî olarak yaşadı. 1190-1236 = 46 arasında Rühâ(Urfa) ve Ḥarrân'a da hâkim oldu, bu târihte Ḥıṣn Keyfâ Eyyûbîleri'ne devretti. Memlûkler'ce ilhâk edildi.

11- ḤUMṢ: 1178b-13.12.1263 = 85 (4 kral). 1250'den îtibâren Memlûkler'e tâbî olarak yaşadı ve onlarca ilhâk edildi. 1248-50 arasında Tell Bâşir'e de hâkim oldu.

12- BÂNYÂS ve SÜBEYBE: 1212-1260 = 48 (3 veyâ 5 kral). 1250'de Memlûkler'e tâbî oldu ve 10 yıl sn. onlarca ilhâk edildi.

Eyyûbî hânedânının hâkim olduğu ülkeler, bugünki coğrafya sınırları ile şunlardır: Mısır, Libya, Güney Tûnus, Nübye, Yemen, 'Asîr, Ḥicâz, Ürdün, Filistin Lübnan, Suriye, Güney-doğu Anadolu'dan bir parça (Diyarbakır, Siirt, Urfa, Mardin, Gaziantep, Hatay vs.).

Bunlardan bâzılarında Eyyûbî hâkimiyeti kısa, bâzılarında daha devamlı olmuştur. 1173'te Trâblusgarb ve Güney Tûnus alınmışsa da geçici olmuştur. Ḥaleb ve Diyâr-ı

Bekr 1183'te alınmıştır. Kudüs, 4.10.1187'de Haçlılar'dan alındı (Stanley Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem,* 1898, 2: 1979; M.C.Lyons ve D.Jackson, *Seladin, The Politics of the Holy War,* Cambridge Un., 1980).

4.9.1171'de başlıyan hânedan, 11.1174'e kadar Zengîler'e tâbî olmuş, Mısır ve Yemen'de hutbe, önce 'Abbâsî halîfesi, sonra Sultân Nûrüddîn Zengî ve oğlu, sonra Ṣalâḥuddîn adlarına okunmuştur. Hanedânın son meliki 1524'e kadar Anadolu'nun bir köşesinde saltanat sürebilmiştir. Bu sûretle 1171-1524 = 353 eder. Fakat Ḥıṣn Keyfâ şûbesi dışındaki bütün şûbeler 1341'de artık ortadan kalkmış bulunuyordu (1171-1341 = 170).

Şâẕî b.Merwân, Âzerbâycân'ın Dwin şehrinden ve Rewwâdiyye aşîretinin reîsi idi, sonra Tekrit kalesi muhâfızı oldu. Bunun 2 oğlu, hânedânı târih sahnesine çıkardılar: Eyyûb ve Şîrkûh. Bunlardan ilki, hânedâna adını verdi ki Ṣalâḥuddîn'in babasıdır. Her ikisi de Zengîler'in (Atabeyler) subayları olarak parladı ve oğullarını aynı kariyerde yetiştirdiler. Eyyûb daha çok Ba'albekk ve Şâm'da, kardeşi Şîrkûh ise Ḥumṣ'ta nüfuz kazandılar ve kendilerini tanıttılar.

1- Mısır Sultânları

1- Melikü'n-Nâṣır Ebi'l-Muz.Ṣalâḥi'd-D.Yûs.(4.9.1171-4.3.1193 = 21, 6, 0)
2- Melikü'l-'Azîz Ebi'l-Fetḥ'İmâdi'd-D.'Uṣm.(4.3.1193-29.10.1198 = 5, 7, 26)
3- Melikü'l-Manṣûr Nâṣıri'd-D.Muḥ.(29.10.1198-6.7.1200 = 1, 8, 8)
4- Melikü'l-Â'dil I Seyfi'd-D.Ebî-Bekr Aḥ(6.7.1200-31.8.1218 = 18, 1, 26)
5- Melikü'l-Kâmil Nâṣıri'd-D.Ebi'l-Me'âlî Muḥ.(II) (31.8.1218-6.3.1238 = 19, 6, 8)
6- Melikü'l-Â'dil II Seyfi'd-D.Ebî-Bekr(6.3.1238-31.5.1240 = 2, 2, 26)
7- Melikü'ṣ-Ṣâliḥ Necmi'd-D.Eyyûb(31.5.1240-23.11.1249 = 9, 5, 23)
8- Melikü'l-Mu'aẓẓam Gıyâṣi'd-D.Tûrân-Şâh(23.11.1249-1.2.1250 = 0, 2, 8)
9- Şecerü'd-Dürr(imparatoriçe) (1.2.1250-31.7.1250 = 0,5, 29)
10- Melikü'l-Eşref Muẓafferi'd-D.Mûsâ(ismen) (31.7.1250-1254 = 4)

2- Şâm Melikleri

1- Melikü'l-Afẓal Ebi'l-Ḥas.Nûri'd-D.'Alî(4.3.1193-1196 = 3)
2- Melikü'l-Â'dil I Seyfi'd-D.Ebî-Bekr Aḥ.(1196-31.8.1218 = 22)
3- Melikü'l-Mu'aẓẓam Şerefi'd-D.Î'sâ(31.8.1218-12.11.1227 = 9, 2, 12)
4- Melikü'n-Nâṣır Ṣalâḥi'd-D.Dâw.(12.11.1227-7.1229 = 1, 8)
5- Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D.Ebi'l-Fetḥ Mûsâ(7.1229-27.8.1237 = 8, 1)
6- Melikü'ṣ-Ṣâliḥ 'İmâdi'd-D.İsm.(27.8.1237-1.1238 = 0, 5 + 31.5.1240-1.10.1245 = 5, 4, 1 = 5, 9, 1)
7- Melikü'l-Kâmil Nâṣıri'd-D.Ebi'l-Me'âlî Muḥ.(1-3.1238 = 0, 2)
8- Melikü'l-Â'dil II Seyfi'd-D.Ebî-Bekr (3.1238-31.5.1240 = 2, 2)
9- Melikü'ṣ-Ṣâliḥ Necmi'd-D.Eyyûb(31.5.1240 + 1.10.1245-23.11.1249 = 4)
10- Melikü'l-Mu'azzâm Gıyâṣi'd-D.Tûrân-Şâh(23.11.1249-1.2.1250 = 0, 2, 8)

3- Haleb Melikleri

1- Melikü'z-Zâhir Gıyâsi'd-Ebî-Mansûr Ebi'l-Feth Gaazî (4.3.1193-10.10.1216=23,7,7)
2- Melikü'l-'Azîz Gıyâsi'd-D.Ebi'l-Muz.Muh.(10.10.1216-5.11.1236 = 20, 0, 26)
3- Melikü'n-Nâsır Ebi'l-Muz. Salâhi'd-D.Yûs.(5.11.1236-24.1.1260 = 23, 2, 19)

4- Ba'albek Melikleri

1- Ebü'ş-Şükr Necmi'd-D.Eyyûb(12.1139-1149 = 10)
2- Melikü'l-Mu'azzam Şemsi'd-Dewle Fahri'd-D.Tûrân-Şâh(1173a-10.1179 = 6)
3- 'İzzü'd-D.Ferruh-Şâh Dâw.(10.1179-1182 = 3)
4- Melikü'l-Mücâhid Mecdi'd-D.i'l-Emced Behrâm-Şâh(1182-1230 = 48)
5- Melikü'l-Eşref Ebi'l-Feth Muzafferi'd-D.Mûsâ(1230-27.8.1237 = 7)
6- Melikü's-Sâlih 'Imâdi'd-D.İsm.(27.8.1237-1245 = 7)

5- Kerek Melikleri

1- Melikü'l-Âdil I Seyfi'd-D.Ebî-Bekr Ah.(1188-1196 = 8)
2- Melikü'l-Mu'azzam Şerefi'd-D.Î'sâ(1196-31.8.1218 = 22)
3- Melikü'n-Nâsır Salâhi'd-D.Dâw.(31.8.1218-7.9.1239 = 21, 0, 7)
4- Melükü'l-Muğîs Fahri'd.'Um.(7.9.1239-1263 = 24)

6- Meyyâfârikıyn Melikleri

1- Melikü'l-Ewhad Necmi'd-D.Eyyûb(1200-1210 = 10)
2- Melikü'l-Eşref Ebi'l-Feth Muzafferi'd-D.Mûsâ(1210-1220 = 10)
3- Melikü'l-Muz.Şihâbi'd-D.Gaazî(1220-1231 = 11)
4- Melikü'l-Kâmil Nâsıri'd-D.Ebi'l-Me'âlî(1244-4.1259 = 15)

7- Hısn-Keyfâ Melikleri

1- Melikü's-Sâlih Necmi'd-D.Eyyûb(1232-1239 = 7)
2- Melikü'l-Mu'azzam Gıyâsi'd-D.Tûrân-Şâh(1239-23.11.1249 = 10)
3- Melikü'l-Muwahhid Takıyyi'd-D.'Abd.(23.11.1249-1283 = 34)
4- Melikü'l-Kâmil Ebî-Bekr I Muh.(1283-)
5- Melikü'l-Â'dil Mücîri'd-D.Muh.
6- Melikü'l-Â'dil Şihâbi'd-D.Gaazî
7- Melikü's-Sâlih Ebî-Bekr II(-1378)
8- Melikü'l-Â'dil Fahri'd-D.('İzzi'd-D.) Sül.I(1378-)
9- Melikü'l-Eşref Şerefi'd-D.Ah.I(-1433a)
10- Melikü's-Sâlih(sn. el-Kâmil) Salâhi'd-D.Halîl I(1433a-1452 = 19)
11- Melikü'n-Nâsır(1452)
12- Melikü'l-Kâmil Ah.II(1452-)
13- Melikü'l-Â'dil Halef(-1.1462)

14- Melik Halîl II
15- Melik Sül.II(-1524)
16- Melik Hüs.(1524)

8- Yemen Melikleri

1- Melikü'l-Mu'azzam Şemsi'd-Dewle Fahri'd-D.Tûrân-Şâh(13.5.1174-4.1180 = 5, 11)
2- Melikü'l-'Azîz Seyfi'l-İslâm Zahîri'd-D.Ebi'l-Fewâris Ah.(4.1180-4.9.1197 = 17, 5)
3- Melikü'l-Mu'izz Mu'izzi'd-D.İsm. (4.9.1197-1202 = 14)
4- Melikü'n-Nâsır Eyyûb(1202-1214 = 12)
5- Melikü'l-Muz.Sül.Sûfî(1214-1215 = 1)
6- Melikü'l-Mes'ûd Salâhi'd-D.Yûs.Atsız(1215-1229 = 14)
6a- Melikü's-Salâh Salâhi'd-D.Yûs.(1229-1232 = 3, ismen)

9- Buşre Melikleri

1- Melikü'l-Müşenner Muzafferi'd-D.i'l-Hızr (1218-1230 = 12)
2- Melikü's-Sâlih 'İmâdi'd-D.İsm.(1230-1246 = 16)

10- Hamâ(t) Melikleri

1- Melikü'l-Muz.I Takıyyi'd-D.Ebî-Sa'îd 'Um.Şâhân-Şâh(1178b-10.10.1191= 13)
2- Melikü'l-Mansûr I Nâsıri'd-D.Ebi'l-Me'âlî Muh.(10.10.1191-18.1.1221 = 29, 3, 9)
3- Melikü'l-Nâsır Salâhi'd-D.Kılıç-Arslan (18.1.1221-1229 = 8)
4- Melikü'-l-Muz.II Takıyyi'd-D.Mahmûd(1229-1244b = 15)
5- Melikü'l-Mansûr II Nâsıri'd-D.(Seyfi'd-D.) Muh.(1244b-1284 = 40)
6- Melikü'l-Muz.III Takıyyi'd-D.Mahmûd(1284-21.8.1299 = 15)
7- Melikü'l-Müeyyed 'İmâdi'd-D.i's-Sâlih Ebi'l-Fidâ İsm.(13.10.1310-26.10.1331 = 21, 0, 14)
8- Melikü'l-Afzal Nâsıri'd-D.Muh.(26.10.1331-12.1341 = 10, 2)

11- Hums Melikleri

1- Melikü'l-Kaahir Nâsıri'd-D.Muh.(1178b-3.3.1186 = 8)
2- Melikü'l-Mücâhid Salâhi'd-D.Şîr-kûh II(3.3.1186 = 14.2.1240 = 53, 11, 12)
3- Melikü'l-Mansûr Nâsıri'd-D.İbr.(13.2.1240-27.6.1246 = 6, 4, 11)
4- Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D.Ebi'l-Feth Mûsâ (27.6.1246-13.12.1263 = 17,5,16)

12- Bânyâs Melikleri

1- Melikü'l-'Azîz 'İmâdi'd-D.'Usm.(1212-1233 = 21)
2- Melikü'z-Zâhir Gaazî(1233)
3- Melikü's-Sa'îd Fahri'd-D.i'l-Has.(1233-1260 = 27)

Bunlardan başka Bîrecik(Anadolu'da), Câ'ber, Rûhîn Eyyûbî meliklerinin adları biliniyorsa da, bunlar devâm edememiştir ve kronoloji de meşkûktür.

Hânedân Üyeleri

Şâdî b.Merwân'ın 2 oğlundan: el-Melikü'l-Manşûr(18.1.1169) Ebi'l-Hâriş Esedi'd-D.Şîr-kûh(ölm.23.3.1169): 'Abbâsîler'in Tekrît vâlîsi olarak babasını istihlâf etti. Sonra Zengîler'in (Mûsul-Suriye Atabeyleri) hizmetine girdi. Onların Hums v.(1154-1169 = 15) oldu. Atabey Sultân Nûrüddîn Mahmûd Zengî, Fâtımî devletini ve Şîî'liğini ortadan kaldırmıya kararlı idi. Fâtımîler de çok zayıflamışlardı. Şîrkûh'u Mısır'a gönderdi ve Fâtımî halîfesini tazyîk ederek onun Mısır'a vezîr(18.1.1169-23.3.1169) yaptırdı. Yeğeni Salâhuddîn kendisine refâkat ediyordu. Şîrkûh az sn. ölünce Salâhuddîn, Fâtımî vezîri ve gerçekte Atabey Nûreddîn'in Mısır vâlîsi veyâ nâibi oldu. Atabey'in Mısır'a amca-yeğen serdârlığında bir Türk ordusu sevk ederek Fâtımîler'i tahakküme alması, Yakın Doğu'nun kaderini değiştirdi. Naaşı 1185'te Medîne'ye götürülüp gömüldü. Şîrkûh'un kızı: Baba Hâtûn. Şîrkûh'un oğulları: el-Hâriş ve Melikü'l-Kaahir Nâsıri'd-D.Muh.(Hums v.1169-78, sn.1. Hums meliki) = Sittü'ş-Şâm Zümürrüd Hât.b.Necmi'd-D.Eyyûb(amca-kızı). el-Kaahir Muh.'in oğlu: Melikü'l-Mücâhid Salâhi'd-D.Şîrkûh II(1174a-14.2.1240 = 66) (2. Hums meliki). Bunun oğulları Sâlih ve Melikü'l-Mansûr Nâsıri'd-D.İbr. (3. Hums meliki) (ölm. 27.5.1246). Bunun oğlu: Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D.Mûsâ(7.1230-13.12.1263 = 33) (4. Hums meliki ve melikliğin Memlûkler'ce ilhâkı) ('Ayn-Câlût zaferlerinde Kutuz'un kumandanlarından). Bunun oğlu Sâlih, 1261'de öldürüldü, son Hums velîahdidir.

Ebü'ş-Şükr Necmi'd-D.Eyyûb(ölm.31.7.1173), hânedâna adını veren zâttır (oğlu Salâhüddîn'in dayısı: Şihâbü'd-Dîni'l-Harîmî, 1175'de Hamâ v.). Zengîler'in Ba'albekk (12.1139-49 = 10), 1154'te de Şâm vâlîsi oldu. Kızları: Rabî'a (ölm. 1244b) = Sâ'dü'd-D.Mes'ûd b.Mu'îni'd-D.(ölm. 1185), sn.= Kökböri(Erbil atabeyi) (izd. 1185b) (bk. Böriler). Zümürrüd "Sittetü'ş-Şâm" = 1.Muh.b.Lâçin(oğlu Hüsâmü'd-D.'Um.. ölm.10.10.1191), = 2.el-Kaahir Muh.b.Şîrkûh Eyyûbî(amca-oğlu, yk.bk.).– Necmüddîn Eyyûb'un oğulları:

1.) Melikü'n-Nâsır Ebi'l-Muz. Salâhi'd-D.Yûs.(Avrupa dillerinde: Saladin) kısaca "Salâhaddîn Eyyûbî" diye meşhurdur (Tekrît, 1139-4.3.1193 = 54): Şâm'daki türbesinde medfun(türbe Yavuz Sultân Selîm tar. yeniden yaptırılmıştır). 1. Mısır sultânı (4.9.1171-4.3.1193 = 21, 6, 0). Son Fâtımî vezîri(23.3.1169-4.9.1171 = 2, 5, 12). Vezîr olunca "el-Melikü'n-Nâsır" unvânını aldı. 13.4.1175'e kd. Zengîler'in tâbii olarak kaldı. 11.5.1182'de Mısır'dan, bir daha dönmemek üzere ayrıldı. 4.7.1186'da Hattîn/Taberiyye'de Kudüs kralı Guy de Lusignan'ı yenerek 2.10.1187'de Kudüs'ü, sn. Sûr dışında bütün Filistîn'i Haçlılar'dan geri aldı. Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa kralı Philippe-Auguste ve İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard kumandalarındaki 3. Haçlı seferi, belli bir başarı elde edemiyerek Filistin'i terketti. = Bint Mücîri'd-D.Abak b.Muh.b.Böri.

2.) Melikü'l-Â'dil I Seyfi'd-D.Ebî-Bekr(Avrupa dillerinde: Saphadin) (7.1145-31.8.1218 = 73, 1): 4. Mısır sultânı(1200-31.8.1218 = 18). Şâm'da medfun. Haleb v.1183-9.1186 = 3. 1. Kerek meliki. 2. Şâm meliki. Ağabeyinin Mısır vâlîsi 1174-1186 = 12. Meyyâfârikıyn v.1195-1200. 2. Bânyâs meliki.

3.) Nûrü'd-D.Şâhânşâh (ölm.27.7.1148): Eyyûb'un muhtemelen en büyük oğludur, babasının hayâtında ve âilesinin hânedan kurduğunu göremeden öldü. Çocukları için aş. bk.

4.) Melikü'l-Mu'azzam Şemsi'd-Dewle Fahri'd-D.Tûrân-Şâh (1137-27.6.1180 = 43): Şâm v.7.1176, 1. Ba'albekk meliki, 1. Yemen meliki. İskenderiyye v.4.1180-27.6.1180(bu târihte İskenderiyye'de öldü). 1173 Nübye seferine serdârlık etti. Şâm'da ana bir kızkardeşi Zümürrüd'ün türbesinde medfun. Salâhuddîn Eyyûbî'nin 2 yaş by. ağabeyidir. Çocuğu olduğuna dâir bir kayda tesâdüf edilemedi.

5.) Tâcü'l-Mülk(Seyfü'l-Mülk) Mecdi'd-D.Böri Ebî-Sa'îd(12.1161-Haleb, 28.6.1182 = 20, 6): en kç. kardeşi. Haleb muhâsarasında Zengîler'le muhârebede öldü, oğlu Sa'îd.

6.) Melikü'l-'Azîz Seyfi'l-İslâm Ah. Zahîri'd-D. Ebi'l-Fewâris Tuğ-Tegin (ölm. Zebîd, 4.9.1197): 2. Yemen meliki. 1182'de Yemen'e geldi, 1183'te Ta'izz şehrini kurdu. Oğulları: Melikü'l-Mu'izz Mu'izzi'd-D. İsm.(3. Yemen meliki, katli 1202) ve Melikü'n-Nâsır Eyyûb(4. Yemen meliki) (katli 1214). Bu sonuncusu atabeki Emîr Seyfüddîn Sungur (ölm. 1211) ve sn. dîğer atabeki Emîr Gaazî b.Cibrîl (katli 1212)'in niyâbetlerinde saltanat süren bir çocuktu ki, annesi, 1211'de Gaazî b.Cibrîl ile evlenmişti.

Nûrü'd-D.Şâhân-Şâh b.Eyyûb'un (ölm. 27.7.1148) kızı: 'Ismetü'd-D.'Uzre (ölm.Şâm, 3.12.1196). Oğulları: Ferruh-Şâh ve Melikü'l-Muz.I'İzzü'd-D.Ferruh-Şâh Dâw.(2. Ba'albekk meliki)'un oğulları: Fülân ve Melikü'l-Mücâhid(Melikü'l-Emced) Mecdi'd-D.Behrâm-Şâh(ölm. Zebedânî/Lübnân, 13.8.1231), 3. Ba'albekk meliki, şâir, Zebedânî v.1230-13.8.1231. Bunun oğlu Melikü'l-Muz.Takıyyi'd-D.'Um., Şâm'da yaşadı.– Melikü'l-Muz.I Takıyyi'd-D.Ebî-Sa'îd 'Um.Şâhân-Şâh b.Nûri'd-D.Şâhân-Şâh (1140a-Malazgirt, 10.10.1191=51): 1. Hamâ meliki, Feyyûm v.1171-1178, Mısır nâib müşâviri 1184-1187, medfeni Hamâ'da; 1190'da Rühâ(Urfa) ve Harrân da kendisine verildi. Bunun oğulları: Sa'îd, Ah., 1. Mansûr ve Takıyyü'd-Dîn(Sa'dü'd-D.) Şâhân-Şâh(bunun oğlu Melikü'l-Muz.Sül.Sûfî, 5. Yemen meliki oldu ve hal' edildi, Yemen'den Kaahire'ye yerleşti, burada 1215-1251 arasında yaşayıp bu târihte öldü, 1214'te Hamâ meliki Kılıç-Arslan'ın dul annesi ile evlendi).– Melikü'l-Mansûr I Nâsıri'd-D.Ebi'l-Me'âlî Muh.b.el-Muz.I(ölm. 18.1.1221): 2. Hamâ meliki, târihçi ve âlim = Bintü'l-Â'dil (ölm.1220, II. Muz.'in annesi), = Fülâne (Kılıç-Arslan'ın annesi ki dul kalınca I. Mansûr'un yeğeni Sül.Sûfî(5. Yemen meliki) ile evlendi. I. Melikü'l-Mansûr'un oğulları: küçük oğul Melikü'n-Nâsır Salâhi'd-D.Kılıç-Arslan (3. Hamâ meliki; hal'inden sn. Bârîn emîri 1229-33) (ölm. 1233) daha evvel tahta geçti. Ağabeyi Me-

likü'l-Muz. II Takıyyi'd-D. Mahmûd(4. Hamâ meliki, ölm. 1244b), ana tar. büyük-sultân 1. el-Â'dil'in torunu idi. = Gaaziye (ölm. 1258) b.el-Kâmil(hala-oğlu olan II. Muz.'le izd. 1229), 1234b'de Hamâ nâibesi oldu. Melikü'l-Muz. Mahmûd = Gaaziye (ölm. 11.1258) b.el-Kâmil izdivâcından 3 kız (biri Melike Dünyâ) ve 3 oğul(Melikü'l-Mansûr, Melikü'l-Muz. 'Alî ve küçük ölen 'Ömer) doğdu. II. Muz.'in kızı: Mûnise Hât. (1235-1303a = 68) = Fâris Aktay (Melûk emîri, katli 1251). II. Muz.'in oğulları: Melikü'l-Mansûr II. Nâsıri'd-D.(Seyfi'd-D.) Muh.(1234-1284 = 50) (5. Hamâ meliki) ve Melikü'l-Afzal. II. Mansûr, kardeşi el-Afzal'le berâber 'Ayn-Câlût zaferinde Moğollar'a karşı Memlûk saflarında savaştı. Oğlu: Melikü'l-Muz.III Takıyyi'd-D.Mahmûd (ölm. 21.8.1299) (6. Hamâ meliki). Bunun ölümüyle Hamâ'ya Memlûkler, vâlî ol. Emîr Sungur'u tâyîn ettiler(21.8.1299-13.10.1310 = 11, 0, 23). II. Mansûr'un kç. kardeşi: Melikü'l-Afzal Nûri'd-D.i'l-Muz.'Alî(ölm.11.1293) ve bunun oğulları: Esedü'd-D.'Um., Bedrü'd-D.i'l-Has. ve Melikü's-Sâlih 'İmâdi'd-D.i'l-Müeyyed Ebi'l-Fidâ İsm. ki "Ebü'l-Fidâ" diye tanınan büyük târihçi ve coğrafyacıdır(Şâm, 11.1273-Hamâ, 26.10.1331 = 57, 10). 7. Hamâ melikidir. Bunun oğlu: 8. Hamâ meliki Melikü'l-Afzal Nâsıri'd-D.Muh.(Hamâ, 1312-Şâm, 12. 1341 = 29). Bunun ölümüyle Memlûkler Ebü'l-Fidâ'nın memlûkü Seyfüddîn'i vâlî yaparak melikliğe son verdiler.

Salâhüddîn Eyyûbî'nin kızları: Mû'nise = el-Kâmil(Mısır büyük-sultânı); Fülâne = Hüsâmü'd-D.Lâçin 'Um.(emîr); Fülâne = Mu'izzü'd-D.Kayser-Şâh b.Kılıç-Arslan II(Türkiye Selçukluları, Malatya meliki; 1185-), izd, 1191.– Salâhüddîn Eyyûbî'nin -yaş sırasıyle- oğulları:

1.) Melikü'l-Afzal Nûri'd-D.Ebi'l-Has.'Alî(Kaahire, 1170 - Sümeysât, 2.1225 = 55): Büyük Salâhüddîn'in, efendisi sultân Nûrüddîn Zengî'nin adını verdiği by.oğlu. 1. Şâm meliki, 1. Bânyâs meliki. Şâm v.1187-4.3.1193(bu târihte aynı ülkenin meliki oldu). Mısır imparatorluk atabek'i = nâibi 1184-1187 = 3. Sümeysât meliki ol.1203-1225 arasında Anadolu Selçukluları'na tâbî ol.saltanat sürdü ve öldü. Serhad v.1196. Oğulları: el-Has. ve Melikü's-Sâlih İsm.

2.) Melikü'l-'Azîz 'İmâdi'd-D.Ebi'l-Feth 'Usm.(Kaahire, 6.2.1172- Kaahire, 29.10.1198 = 26, 8, 22): babasının yerine Eyyûbî büyük-sultânı ol.Kaahire'de tahta oturdu. Babası ona, efendisi Sultân Nûrüddîn'in babası 'İmâdüddîn Zengî'nin adını vermişti. Babası son yıllarını Şâm'da geçirirken o, Mısır'da vâlî ol. 7 yıl bu ülkeyi idâre etti (1186-4.3.1193) ve babası ölünce tahta çıktı. =Bint İlgaazî II Artuqî. Oğlu: Melikü'l-Mansûr Nâsıri'd-D.Muh. (Kaahire, 1189-Kaahire, 1200=11): babasının yerine 3. büyük-sultân oldu. Çocuk olduğu için atabeyi Bahâüddîn Karakuş(ölm. 1201) nâiblik yaptı. Çocuk yaşında öldü ve büyük-sultanlık tahtı için Şâm'dan babasının amcası -Büyük Salâhüddîn'in kardeşi- el-Â'dil çağırıldı.

3.) Melikü'z-Zâhir Ebi'l-'Abb.Ah.Muzafferi'd-D.(Kaahire, 22.3.1173-Harrân, 4.1230 = 57, 1): Bîrecik ve 'Ayntab meliki ol. bugünki Türkiye topraklarında saltanat sürdü. Oğlu: el-'Abb.

4.) Melikü'z-Zâhir Ebî-Manṣûr Ebi'l-Feth Gıyâsi'd-D.Gaazî(Kaahire, 30.4.1173-Haleb, 10.10.1216 = 43, 5, 10): Haleb v.iken (9.1186-4.3.1193 = 6, 6) babasının ölümü üzerine Haleb meliki (1.) oldu. Şî'î idi. = Gaaziye Hât.(aşağıdaki Zâife'nin ablası) ve = Zâife (veyâ Sâfiye) (Zayfe/Safiyye) (Haleb 1186-6.11.1242 = 56) (nâibe 1237-1242) (ablası Gaaziye'nin ölümünden sn. Melikü'z-Zâhir'le evlendi) Hât. (amcası by.–sult. el-Â'dil kızı ve el-'Azîz'in annesi) (1193-11.1242 = 49) (Haleb nâibesi 5.11.1236-). 1.7.1216'da Haleb meliki olarak Türkiye Selçukluları'na tâbî oldu. Selçuklu II. Süleymân-Şâh, 1. saltanatından ayrılınca Haleb'e gelip ez-Zâhir'e sığındı, fakat ondan saygı görmeyince Bizans'a gelip İmparator'un misâfiri oldu. Kızı: Zayfet Hât. Oğulları: Manṣûr, Melikü'ṣ-Ṣâliḥ Ṣalâhi'd-D.Aḥ.(1203-10.1252 = 49, el-'Azîz'in ağabeyi ve velîahdi) ve Melikü'l-'Azîz Ebi'l-Muz. Gıyâsi'd-D.Muḥ. (annesi Melike Zâife) (17.4.1214-5.11.1236 = 22, 6, 18) (2. Haleb meliki, önce Hâdim Şihâbü'd-D.Emîr Tuğrul'un niyâbetinde). = Safiyye Hât., = Fât.Hât.b.Sultân el-Kâmil(en-Nâṣır'ın annesi ve nâibesi). el-'Azîz'in kızı: Â'işe Hât. = el-Manṣûr(Hamâ meliki). el-'Azîz'in dîğer kızı: Gaaziyye Hât. = Sultân Gıyâsü'd-D.Key-Husrew II(Türkiye Selçuklu hâkanı, izd. 1238, Gaaziyye Hât. bu sırada kç. yaşta).– el-'Azîz'in (Haleb meliki 2) oğulları: Melikü'z-Zâhir Gaazî (katli 1261), el-Muz., Tâhir (katli 24.1.1260) ve Melikü'n-Nâṣır Ebi'l-Muz.Ṣalâhi'd-D.Yûs.(1.8.1230-24.1.1260 = 29, 5, 24): 3. Haleb meliki, aynı zamanda 11. Şâm meliki ve Ba'albekk meliki. Şehîd oldu ve Moğollar (İlhanlılar) istîlâ etti, fakat az sn. Memlûkler, Suriye'yi onlardan alarak ilhâk ettiler. Şâir olup 1250'de Mısır by.–sultanlığı için müddeî oldu. Kardeşi Melikü'z-Zâhir'le berâber Hulâgû İlhan tar.şehîd edildi. Sînâ'da el-'Arîş'e kd.Filistin, Lübnân, Suriye onun, gerisi (Mısır) Memlûkler'in olmak üzere anlaşılmıştı, fakat Memlûkler'e tâbî idi. = Melike Hât. (doğ. 1228) (Türkiye sultânı Büyük 'Alâüddîn Keykubâd'ın kızı, izd. Kayseri 3.4.1298, Melike Hât.'un annesi Eyyûbî prensesi idi). Melikü'n-Nâṣır'ın (Haleb 3, Şâm 11) oğulları: Nuṣretü'd-D., Züheyr (oğlu Esedü'd-D., ölm. Haleb 1260), Melikü'l-Mu'azzam Tûrân-Şâh(ölm. 1260) ve Melikü'l-'Azîz Muḥ.(24.1.1260'da Hulâgû İlhân'a esir düştü, velîahd).

5.) Melikü'l-'Azîz Ebî-Yâ'kuub İsḥâq Fethi'd-D.(Şâm, 30.9.1174-): oğlu Yâ'kuub.

6.) Melikü'l-Müeyyed Ebi'l-Feth Mes'ûd Necmi'd-D.(Şâm, 1175b-1209b = 34)

7.) Melikü'l-A'azz Ebî-Yûs.Yâ'kuub Şerefi'd-D.(Kaahire, 1176a): oğulları Yûs. ve Şemsü'l-Mülûk Aḥ.(Diyâr-ı Bekr v.1232 = 12 gün). Bu sonuncunun oğlu: Şihâbü'd-D.Gaazî(Diyâr-ı Bekr v. 1232).

8.) Melikü'z-Zâhir Ebî.Sül.Dâw.Muḥyi'd-D.(Kaahire, 11.6.1178-3.11.1234 = 56, 4, 22): Bîrecik meliki(4.1230-1231). Oğlu Sül.

9.) Melikü'l-Fazl Ebi'l-Muz.Mûsâ Kutbi'd-D.(Kaahire, 15.6.1178): oğlu el-Muz.

10.) Melikü'l-Eşref Ebî-'Abd.Muḥ.'Azîzi'd-D.(Şâm, 1179b-): oğlu 'Abd.

11.) Melikü'l-Muhsin Ebi'l-'Abb.Ah.Zahîri'd-D.(Kaahire, 1181-): oğlu el-'Abb.

12.) Melikü'l-Mu'azzam Ebî-Mansûr Fahri'd-D.Tûrân-Şâh(Kaahire, 7.1181-Rûhîn, 1260 = 79) (Rûhîn meliki): oğlu Melikü'l-Mansûr.

13.) Melikü'l-Cewwâd Ebî-Sa'îd Eyyûb Rükni'd-D.(doğ.1182): Oğlu Sa'îd.

14.) Melikü'l-Gaalib Ebi'l-Feth Melik-Şâh Nâsıri'd-D.(doğ. 11.1182).

15.) Melikü'l-Mansûr Ebî-Bekr 'İzzi'd-D.(doğ.Harrân, 4.1193, posthume).

16.) Şâdî 'İmâdü'd-D.(câriyeden doğma).

17.) Merwân Nusretü'd-D.(câriyeden doğma).

18.) Melikü'l-Müşenner Muzafferi'd-D.i'l-Hızr(1172b-1230 = 58): Busre meliki (1218-1230).

el-Â'dil I'in kızları: Zühre Hât.– Zâife (Sâfiyet, Zâfiyet) (Haleb nâibesi 5.11.1236-) = Melikü'z-Zâhir Gaazî (Haleb Eyyûbî meliki: 1193-1216 = 23, b.bk.).– Â'dile Hât.(izd.1227, ölm.Uluborlu, 1238) = Büyük 'Alâüddîn Keykubâd(Türkiye Selçuklu hâkaanı). Bu izdivaçtan doğan Selçuklu prensesi Melike Hât. = Melikü'n-Nâsır Salâhi'd-D.Yûs., izd. Kayseri, 3.4.1238, 10 yaşında.– Eyyûbîler, Büyük Salâhüddîn'den değil, kardeşi I. Â'dil'den yürümüştür. Yaş sırasıyle Sultân Melikü'l-Â'dil'in oğulları şunlardır:

1.) Melikü'l-Kâmil Nâsıri'd-D.Ebi'l-Me'âlî Muh.(Cizre, 19.8.1180-Şâm, 6.3.1238 = 57, 6, 18): 5. Mısır Eyyûbî by.– sultânı, 1199'da Cizre'den ayrıldı. 7. Şâm meliki. 19.2.1219: Haçlılar'ın Dümyât'ı alması ve Sultân Kâmil'in Mansûre'yi kurması(Dümyât'ın istirdâdı 9.1221). Şâm kalesinde medfûn. = Mûnise b.Salâhüddîn Eyyûbî(amca-kızı), = Werdü'l-Mûne(Sûdânlı, 7. by.-sultân Melikü's-Sâlih'in annesi). Sultân Kâmil'den, hânedânın en uzun müddet devâm eden dalı çıkmıştır, aşağıya bk.

2.) Melikü'l-Mu'azzam Şerefi'd-D.Î'sâ(1181-1227 = 46): babasının Şâm v.1200-31.8.1218 = 18 ve bu târihte babasının ölümüyle hem 3. Şâm meliki, hem 2. Kerek meliki. Hanefî mezhebindedir. Kızı: Ismetü'd-D.Hât.(Şâm'da).– Oğlu ve halefi: Melikü'n-Nâsır Salâhi'd-D.Dâw.(Şâm, 12.1206-Şâm, 16.6.1258 = 51, 6): 4. Şâm meliki ve 3. Kerek meliki ol.babasına halef oldu. Hanefî mezhebinden ve şâir. Şâm'da Büweyzâ'da öldü. Şâm'da atabeki olan (12.11.1227-7.1229) Aybek, sonradan ilk Memlûk sultânı olan zâttır. 7.9.1239-6.6.1258 = 18, 9, 9 müddetle de Kudüs'e hâkim oldu. Bu sûretle Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün'ün hükümdârı idi. Oğulları: Melikü'z-Zâhir Şâzî, Melikü'l-Mu'azzam Î'sâ, Melikü'l-Mukaddem 'Alî ve Melikü'l-Emced Mecdi'd-D.Ebi'l-Has.'Alî(Şâm, 30.4.1232-Şâm, 20.12.1271 = 39, 7, 20) (Şâm'da medfun, oğlu el-Has.).

3.) Melikü'l-Eşref Ebi'l-Feth Muzafferi'd-D.Mûsâ(1182-27.8.1237 = 56): 1210'da önce Urfa v., bu târihte 2. Meyyâfârikıyn meliki, sn. 5. Şâm meliki. Bu sıfatla Şâm'da öldü. = Tamtam Hât.(Gürcistan prensesi, 14.5.1230'da Celâlüddîn Harzem-Şâh'a esir düştü), = Türkân Hât.(Zengî prensesi, ölm. 9.1242). Bu sonuncusundan doğan kızı, amca-oğlu Melikü'l-Cewwâd b.Mewdûd ile evlendi.

4.) Melikü'l-Ewhad Necmi'd-D.Eyyûb (1183-1210 = 27): 1. Meyyâfârikıyn meliki. Burada (Silvan) öldü. Gürcistan kralının dâmâdı idi.

5.) Melikü'l-Fâiz İbr.: oğlu Melikü'l-Fâiz Sâbiku'd-D. Bunun oğlu: Melikü'l-Muğîs Ebi'l-Feth Fethi'd-D.'Um.(Kaahire, 1209b- Kaahire, 1272b = 63): 4. Kerek meliki, oğlu Melikü'l-'Azîz.

6.) Melikü'l-Muz.Şihâbi'd-D.Gaazî(ölm. Silvan, 1231): 3. Meyyâfârikıyn(Silvan/Diyarbakır) meliki. Oğulları: Melikü'l-Kâmil Nâsırı'd-D.Muh.(4. Meyyâfârikıyn meliki, oğlu Mücîrü'd-d.), Ebû-Bekr, Fahrü'd-d.Sül.(oğlu Ah.oğlu Halîl oğlu Halef, ölm. XIV. asrın sonl.). Meyyâfârikıyn, ilk def'a 1231-1244 arasında İlhanlılar'a geçti. Sonra Melikü'l-Kâmil geri aldı. 1259 nîsânında 2. defa İlhanlılar'a geçti. Melikü'l-Kâmil ve kardeşi Melikü'l-Eşref, Hulâgû'ya esir düşüp şehîd edildiler.

7.) Melikü'l-'Azîz 'İmâdi'd-D.'Usm. (ölm. Bânyâs, 1233): 3. Bânyâs meliki (1212-33). Oğulları: Melikü'z-Zâhir Gaazî (4. Bânyâs meliki, ölm. Bânyâs, 1233) ve Melikü's-Sa'îd Fahri'd-D.i'l-Has. (5. Bânyâs meliki: 1233-1260, sürgünde fakat bu unvânını muhâfazası 1246-1259; 'Ayn-Câlût'ta Moğollar saffında Müslümanlar'a karşı döğüştü, Sultân Kutuz'a esir düştü ve 3.9.1260'ta îdâm edildi).

8.) Melikü'l-Emced Has.'Abd.

9.) Melikü'l-Muğîs Mahmûd.

10.) Melikü'l-Hâfız Arslan-Şâh(ölm. Câ'ber, 1233): Câ'ber meliki.

11.) Melikü'-s-Sâlih 'İmâdi'd-D.İsm. (Kaahire, 1202 - Kaahire, 1250 = 48): 6. Şâm ve 2. Busre meliki, 5. Ba'albekk meliki. Kızı 16.8.1323'e kadar yaşadı. Oğulları: Melikü'l-Mansûr Şihâbi'd-D.İbr.(ölm. 6.9.1289) ve Melikü's-Sa'îd Fethi'd-D.'Abdi'l-Melik(ölm. 13.11.1284). Bunun oğlu: Melikü'l-Kâmil Nâsırı'd-D.Muh.Ebi'l-Me'âlî (ölm. 13.4.1327, oğlu Salâhüddîn).

12.) Melikü'l-Kaahir İshâq.

13.) Melikü'l Yâ'kuub Mücîri'd-D.

14.) Melikü'l-Mufaddal(Efdal) Kutbi'd-D.Ah.: kızı el-Kutbiyye.

15.) Melikü'l-Mewdûd Şemsi'd-D.Halîl: oğlu Melikü'l-Cewwâd Muzafferi'd-D.Yûnus (Şâm v.27.8.1237-1239a) = Bint Meliki'l-Eşref (amca-kızı).

16.) Melikü'l-Emced Takıyyi'd-D.i'l-'Abb.

Melikü'l-Kâmil'in (5.by.–sultân, ölm. 1238) kızları: Gaaziye Hâtûn = Muz.II (Hamâ meliki, hala-oğlu), izd. 1232, oğlunun cülûsunda Hamâ nâibesi (1244).– Fâtıme Hâtûn (ölm. 1258) = Melikü'l-'Azîz Muh.(Haleb meliki, b.bk.).– Fülâne Hâtûn = Muh.Berke Hân b.Dewlet-Şâh(Harrân emîri).– Melikü'l-Kâmil'in (5. by.–sultân) oğulları (yaş sırasına konmadı):

1.) Melikü'l-Mübârek.

2.) Melikü'l-Hattâb: Zebîd v.

3.) Melikü'l-Mes'ûd Salâhi'd-D.Yûs. Atsız (1202-Mekke, 1229 = 27): 6. Yemen meliki. Bu sıfatla 1223-27 yıllarında Kaahire'de oturdu (melikliği 1215-29). 1222'de Mekke'yi de aldı. Mısır'da iken Yemen'de nâibi Nûrü'd-D.'Um.Mansûr Resûlî idi ki sonunda Yemen'i Eyyûbîler'den koparıp hânedan kurdu. Oğlu: Melikü's-Salâhi'd-D.Yûs.(ismen Yemen meliki 1229-32, gerçekte Yemen'de Resûlî hânedânı iktidâra yükseldi). Bunun oğlu: Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D.Mûsâ(doğ. 1244): 10. ve sonuncu by.–sultân. Gerçete atabeyi Aybek'in niyâbetinde. 1250-54 arasındaki sultanlığı ismendir ve gerçekte Memlûkler devri başlamıştır. Hal' edildi ve Memlûkler ismen de saltanata yükseldi. Melikü'l-Eşref de 1255'te 11 yaşında olduğu halde İstanbul'a Bizans imparatoruna misâfir gitti. 4 yıl Mısır'da hutbe, 'Abbâsî halîfesinden sn., Melikü'l-Mu'izz Aybek ve Melikü'l-Eşref Mûsâ Eyyûbî adlarına müştereken okundu (1250-54). Aybek bu iktidârını, İmparatoriçe Şecerü'd-Dürr ile 31.7.1250'de yaptığı izdivâcına dayandırıyordu (aş.bk.).

4.) Melikü'l-Â'dil II Seyfi'd-D.Ebî-Bekr(2.1221-9.2.1248 = 27, 0): el-Kâmil'in kç. oğlu. 6. by-sultân (1238-40), 8. Şâm meliki(1238-40). Oğlu: Melikü'l-Muğîs Fahri'd-D.'Um.(doğ.1245; 3.9.1250'de Mısır imparatorluk tahtına müddeî; 1263'e kd. Kerek meliki). Bunun oğlu: Melikü'l-'Azîz(1260?-1271a, çocukken öldü, son Kerek velîahdi).

5.) Melikü's-Sâlih Necmi'd-D.Eyyûb (26.1.1207-el-Mansûre, 23.11.1249 = 42, 9, 28): el-Kâmil'in ortanca oğlu. 7. by.– sultân(1240-49), 1. Hısn-Keyfâ meliki (1232-39), 6. Ba'albekk meliki (1245-49), Anadolu Selçukluları'na tâbî ol. 9. Şâm meliki (1240 + 1245-49). 1232'den ît.Âmid'e de hâkim oldu (Diyâr-ı Bekr). Annesi Sûdânlı olan Sultân Eyyûb, zencî doğmuştu.– Zevcesi: Şecerü'd-Dürr, Ümmü Halîl, Bint'Abd'İllaah, el-Müstâ'sımiyyeti'-s-Sâlihiyye, Halîfetü Emîri'l-Mü'minîn, 'Ismeti'd-Dünyâ we'd-d., Meliketü'l-Müslimîn (1118?-17.4.1258, katl = 40?). Türk câriye iken imparatoriçeliğe yükseldi. Zevcinin ölümünden sn. oğlu Tûrân-Şâh, by.-sultân oldu, fakat 2 ay sn. öldürüldü. Bunun üzerine Şecerü'd-Dür; yukarıda anılan imparatoriçelik titrleri ile Eyyûbîler'in 9. by.–sultânı oldu. (1.2.–31.7.1250). 6 ay saltanat sürdü. Aybek'le (ilk Memlûk sultânı) evlenmesi, hayâtını kurtaramadı. Bütün ordu, Aybek'in elindeydi. Kaahire'de Seyyide-Nefîse'de Şecerü'd-Dürr Câmii'ndeki türbesine gömüldü. Öldürülmesiyle kayın-birâderinin torunu çocuk Melikü'l-Eşref Sultân Mûsâ gerçi imparator îlân edildi, fakat iktidar Aybek'in eline geçti. Şecerü'd-Dürr'ün imparatoriçeliği zamânında 8.5.1250'de Fransa kralı Saint-Louis, Dümyât'ın iâdesi karşılığında esîr olduğu Memlûkler'ce serbest bırakılıp gemiyle 'Akkâ'ya hareket etti, orada Fransa'ya döndü. Şecerü'd-Dürr veyâ Şeceretü'd-Dürr'ün oğlu Halîl, çocukken ölmüştü. Sonraki oğlu Tûrân-Şâh da kısa bir saltanattan sn. delikanlı iken öldürüldü.– Melikü's-Sâlih Necmi'd-D.Eyyûb'un oğulları:

Melikü'l-Mansûr Halîl(1234-1240 = 6), Melikü'l-Mu'izz Fethi'd-d.(ölm. Şâm, 1244), Melikü'l-Muğîs Muğîsi'd-D.'Um.(ölm. Kerek, 1244b, Şâm v.1238-9, Kerek v.1239a-44b) ve Melikü'l-Mu'azzam Gıyâsi'd-D.Tûrân-Şâh(Kaahire, 1235-Kaahire,

1.2.1250 = 15): 8. by.– sultân (1249-50), 2. Hısn-Keyfâ meliki(1239-49), 10. Şâm ve Ba'albekk meliki (1249-50).

Tûrân-Şâh'ın oğlu: Melikü'l-Muwahhid Takıyyi'd-D.'Abd.(Kaahire, 1249-Hısn-Keyfâ, 1283 = 34), 3. Hısn-Keyfâ meliki(doğar doğmaz). Bu şûbenin atasıdır. Oğlu I. Ebû-Bekr (Hısn-Keyfâ meliki no. 4), onun oğlu Muh.(no. 5), onun oğlu Gaazî (no. 6), onun oğulları II. Ebû-Bekr (7) ve I. Sül.(8)'dır. Gaazî'nin (no. 6) kızı Artuklular'la evlenmiş ve Mârdîn Artuklu meliki ez-Zâhir Î'sâ'yı doğurmuştur. I. Sül. 'ın (no. 8) oğlu I. Ah.(9)'dir. I. Ah.'in oğulları: 'Usm., Yah., Muh., I. Halîl(10) ve Sül. I. Halîl(10), Türkçe dîvân sâhibi şâirdir, oğulları en-Nâsır (11) ve II. Ah.(12)'dir. Muh.b.Ah.I(no. 9)'in oğulları: Zeynü'l-Â'bidîn(katli 1.1462) ve Halef (no. 13, Akkoyunlu Uzun-Hasan'ın oğlu Halîl Mîrzâ tar. öldürüldü). Sül.b.Ah.I(9)'in kızı Şâh İsm.Safewî ile evlendi, oğlu ise II. Halîl(no. 14)'dir. II. Halîl, iki def'a tahta çıkmış, II. Sül.'dan sn. tekrâr cülûs etmiş, II. Sül.(15) ise Hüs.'den(16) sn. tekrar tahta çıkarak 1524'te Hısn-Keyfâ'yı Osmanlı'ya bırakıp Osmanlı Urfa sancak beyi ol. az sn. ölmüş, ve Hısn-Keyfâ Eyyûbî melikliği târîhe karışmıştır. II. Halîl, Şâh İsmâ'îl'in ablası ile evlenmiştir, oğulları: II. Sül. (no. 15), (ferâgat edip Urfa'da öldü), Hüs.(no. 16) (katledildi), 'Alî ve Muh. (bunlardan biri ve 3 prs., Safevî prensesinden doğdu, Melik Halîl 3 yıl Tebrîz'de yaşadı). Bu Muh.'in (Osmanlı Urfa, sn. Arabgir sancak beyi, sonra Bitlis sancak beyi, Cizre'de öldü) oğulları: Halef (oğlu Hamza), Hüs. (1597'de hayatta), Eşref, 'Alî, Sül., Halîl, Tâhir, Â'dil, Mahmûd, Has., Ah. Bu sûretle son Eyyûbî prensleri XVI. asırda, Osmanlılar'ın Mardin sancağında mütevâzı' tebea arasında yaşadılar. Emîr Hamza b.Halef b.Muh.b.Halîl II, hânedâna adını veren Necmüddîn Eyyûb'un 13. kuşaktan torunudur.

IV

MEMLÛKLER
(1250-1517)

Memlûkler'in Yapısı

"Memlûk" Arabca'da "köle" demektir. Daha çok beyaz köleler için kullanılır (köle için asıl kelime olan 'abd, daha çok siyâhî köleler için geçer). Kelimenin Arabca'da çoğulu "memâlîk"tir. Memlûk, Selçuklu devletinde, hükümdârın sarayında ve çevresinde kullandığı hassa askeridir, bir çeşit devşirme'dir. Bunlar gerçekte beyaz kölelerdir ve daha çok Türk ırkındandır. Zîrâ muhâriblik ve silâh kullanabilme yeteneğinde hiç bir ırk Türkler'den üstünlük gösterememektedir. İşte Selçuklu teşkîlâtının vârisi olan Eyyûbîler'de ve Selçuklu devletinin parçalarından çıkan Türk devletlerinde de bu askerî teşkîlât devâm etmiştir.

Memlûkler arasından generalliğe yükselenler, hükümdârın adına izâfe edilir ve onun mânevî oğlu sayılırdı. Mısır imparatorluğunda Eyyûbîler'in yerini alan ilk sultanlar, Melikü's-Sâlih Necmi'd-Dîn Sultân Eyyûb'un (1240-1249) mânevî oğulları olan, onun tarafından satın alınmış, terbiye edilmiş, yetiştirilmiş, kumandanlıklara yükselmiş, nâmlı serdârları olmuş Türk memlûklerdir. Aybey(no. 1), Kutuz(no. 3), Baybars(no. 4), Kalavun(no. 7), bu Eyyûbî sultânının mânevî oğullarıdır ve bunu göstermek için isimlerinin sonunda "as-Sâlihî"(Melikü'-s-Sâlih'e âit) nisbe'sini taşırlar.

Devamlılık, teşkîlât ve bayındırlık bakımından Memlûkler, Eyyûbîler'i gölgede bırakmış, çok daha merkezî bir devlet kurabilmiş, fakat Eyyûbîler gibi tek bir hânedan teşkîl etmiye muvaffak olamamışlardır. Sultân Aybey, Sultân Kutuz, Sultân Baybars, hattâ Sultân Kalavun ve Sultân Muhammed(I), Türk târîhinin dâhîleri arasında, çok büyük şahsiyetlerdir. İkinci devrelerinde Memlûkler, bu çapta hükümdarlar ye-

tiştirememişlerdir. Baybars, Haçlı devletlerinin Doğu Akdeniz kıyılarında edindikleri hemen bütün yerleri geri almış ve Yakın Doğu'da Hıristiyan hâkimiyetine son vermiştir. Selefi Kutuz ise, Moğol tehlikesini bertaraf ederek, Moğollar, Mısır'ı da aldıkları takdirde İslâm târîhinin en menfî gelişmeler içine girmesi ihtimâlini önlemiştir.

Devlet 266 yıl, 6 ay devâm etmiştir (31.7.1250-30.1.1517). Taht şehri Kaahire'dir. Resmî yazışma dili Arabca ise de, ordu ve saray dili Türkçe'dir. Sultanların mezhebi Sünnî-Hanefî'dir. İmparatorluğun sâhası: Mısır, Suriye, Lübnân, Ürdün, Filistin, Hicâz, Sûdân, Fırat'a kadar Anadolu. 1388'de Habeşistan'da da nüfuz sâhası edinilmiştir. 1336'da Celâyirliler ve 1311-1317'de Hafsîler, çok uzun müddet Kıbrıs krallığı, bir ara Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları, her zaman için Ramazânoğulları, çok def'a Yemen, Memlûkler'e tâbî olmuştur. Böylece Memlûk nüfuz mıntıkasının Cezâyir'den Îrân'a ve Orta Anadolu'dan Habeşistân'a uzandığı olmuştur. 2.5.1277'de bizzât Sultân Baybars, Kayseri'ye gelmiştir. Suriye (Şâm, Haleb, el-'Arîş'e kadar Filistin) 24.1.1260'ta Eyyûbîler'den Memlûkler'e geçmiştir.

Memlûkler'e yeni Türkçe kitaplarda "Kölemenler" denmiştir. Devletin resmî adı "ed-Dewleti't-Türkiyye = Türk Devleti"dir. "Dewleti't-Türk" de denmişdir. Memlûk târîhi ikiye ayrılır: Türk Memlûkleri ve Çerkes Memlûkleri. "Memâlîkü'l-Bahriyye = Bahrî Memlûkler" de denen Türk sultanları sayısı 24'tür (31.7.1250-26.11.1382). Bu 24 sultanın ilk 2'si Oğuz Türkü, geri kalan 22'si Kıpçak Türkü'dür. "Memâlîkü'l-Bürciyye = Burcî Memlûkler" de denen Çerkes sultânlar devrinde 23 sultân gelmişse de bunlardan biri 'Abbâsî halîfesi yânî Arab ırkındandır. Ancak Çerkes Memlûkler (26.11.1382-30.1.1517) devrinde de devletin Türk karakteri değişmemiştir. Çerkes sultanlar içinde Türkçe bilmiyen bir tek hükümdar vardır. Dîğerlerinin hepsi Türkçe'yi anadili olarak kullanmışlardır. Esâsen bu devirde de ordu tamâmen Türk kalmış ve Türkçe kullanmıştır. Sultanlar içinde iyi Arabca bilmiyenler çoktur. Böylece bir Türk aristokrasisi, 850 yılından beri Mısır'da kurulmuş, 1250'den îtibârense devleti tamâmen ele geçirmiş Arablar yönetimden, ordudan ve politikadan uzaklaştırılmıştır. Türk devri 133, Çerkes devri 134 yıl kadar sürmüştür. Memlûkler, XIX. asrın başlarında Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından âile reisleri imhâ edilinceye kadar, Osmanlı devrinde de nüfuzlarını, topraklarını muhâfaza etmişlerdir. Osmanlı devrinde Mısır'da sancak beyleri (il vâlîleri) çok def'a bu Memlûkler'den seçilmiş, fakat Mısır vâlîliği bir Memlûk'e verilmemiş, İstanbul'dan gönderilmiştir. XVI. asrın en büyük fâtih-serdârlarından Vezîr-i âzam Özdemiroğlu Osman Paşa ile babası Özdemir Paşa, Mısır memlûklerindendir. Bunlar Habeşistan, Yemen, Kafkasya, Batı Îrân gibi ülkeleri Osmanlı imparatorluğuna kazandırmış çok büyük askerlerdir.

Memlûk târîhinin yükseliş devri, Türk sultanlar devridir. İkinci devrede aynı çapta sultanlar yetişmez ve devlet inhitâta başlar. Nihâyet Yavuz Sultân Selîm, bir tek seferde imparatorluğu bütünüyle ortadan kaldırıp Osmanlı devletine katar. O anda bile Memlûk devleti, Türkiye ve Îrân'dan sonra dünyânın 3. büyük ve güçlü imparatorluğu durumunda idi. Memlûk sultanları ve saltanat müddetleri:

I- BAHRÎ MEMLÛKLER:

1- Melikü'l-Mu'izz 'İzzi'd-D.Ebi'l-Manşûri'l-Mu'azzamiyyi't-Türkmâniyyi'l-Çâşnigîr Sultân AYBEG (31.7.1250-11.6.1257 = 6, 10, 11)

2- Melikü'l-Manşûr (I) Nûri'd-D.Sult.'ALÎ 1 (11.6.1257-22.11.1259 = 2, 5, 11)

3- Melikü'l-Muz. (1) Seyfi'd-D.i'l-Mu'izzî Mahmûd b.Mewdûd Sul.KUTUZ (22.11.1259-22.10.1260 = 0, 11, 0)

4- Melikü'l-Kaahir (sn. Zahir I) el-Hâcc Rükni'd-D.(sn. Seyfi'd-D.) Kasîmi'd-Dewle S.BAYBARS I Bundukdâriyyi'ş-Şâlihî (22.10.1260-30.6.1277 = 16, 8, 9)

5- Melikü's-Sa'îd Nâşıri'd-D.Muh.S.BERKE-HÂN(30.6.1277-17.8.1279 = 2, 1, 17)

6- Melikü'l-Â'dil (I) Bedri'd-D. S.SÜLEMİŞ (17.8.1279-16.11.1279 = 0, 3, 0)

7- Melikü'l-Manşûr (II) Seyfi'd-D.Muh.Ebi'l-Me'âliyyi'l-Elifiyyi'ş-Şâlihiyyi'n-Necmiyyi'l-'Alâ'î S.KALAVUN (61.11.1279 - 11.11.1290 = 10, 11, 25)

8- Melikü'l-Eşref(I) Şalâhi'd-D.S.HALÎL(11.11.1290-14.12.1293 = 3, 1, 3)

9- Melikü'n-Nâşır (1) Nâşıri'd-D.MUHAMMED I(14.12.1293-12.1294 = 1, 0 + 17.1.1299-5.4.1309 = 10, 2, 19 + 1.3.1310 - 7.6.1341 = 31, 3, 7 = 42, 5, 26)

10- Melikü'l-Â'dil (II) Zeyni'd-D.S.KETBUĞA (12.1294-11.1296 = 1, 11)

11- Melikü'l-Manşûr (III) Hüsâmi'd-D.S.LAÇIN (11.1296 - 16.1.1299 = 2, 2)

12- Melikü'l-Muz. (II) Rükni'd-D. S. BAYBARS II Çâşnigîr (5.4.1309-1.3.1310=0,10,25) (Çerkes)

13- Melikü'l-Manşûr (IV) Seyfi'd-D.S.EBÛ-BEKR(7.6.1341-17.7.1341 = 0, 1, 10)

14- Melikü'l-Eşref (II) 'Alâ'ü'd-D.S.KİÇİK(17.7.1341-16.12.1341 = 0, 5, 0)

15- Melikü'n-Nâşır (II) Şihâbü'd-D.S.AHMED I (16.12.1341-10.5.1342 = 0, 4, 25)

16- Melikü'n-Nâşır (III) 'İmâdi'd-D.S.İSMÂ'ÎL (10.5.1342-4.8.1345 = 3, 2, 25)

17- Melikü'l-Muz. (III) Seyfi'd-D.S. ŞÂ'BÂN I(4.8.1345-20.11.1346 = 1, 3, 17)

18- Melikü'l-Muz.(III) Seyfi'd-D.(Zeyni'd-D.) S.HACI (Hâccî) I(20.11.1346-18.12.1347 = 1, 0, 28)

19- Melikü'n-Nâşır (IV) Nâşıri'd-D.(Seyfi'd-D.) Ebi'l-Me'âlî S.HASAN(18.12.1347-30.8.1351 = 3, 8, 13 + 20.10.1354 - 9.3.1361 = 6, 4, 20 = 10, 1, 3)

20- Melikü's-Şâlih Şalâhi'd-D.S.ŞÂLİH(30.8.1351 - 20.10.1354 = 3, 1, 21)

21- Melikü'l-Manşûr (V) Şalâhi'd-D.(Nâşıri'd-D.) Ebi'l-Me'âlî S.MUHAMMED II (9.3.1361-1363 = 2)

22- Melikü'l-Eşref (III) Nâşıri'd-D.S.ŞÂ'BÂN II(1363 - 16.3.1377 = 14)

23- Melikü'l-Manşûr (VI) 'Alâ'i'd-D.S.'ALÎ II (16.3.1377-19.5.1381 = 4, 2, 4)

24- Melikü'ş-Şâlih (II) Şalâhi'd-D.(2. saltanatında: M.ü'l-Muz.IV) S. HACI (Hâccî) II(19.5.1381-26.11.1382 = 1, 6, 8 + 1389 - 22.1.1390 = 1 = 2, 6, 8)

II- BURCÎ MEMLÛKLER:

25- Melikü'z-Zâhir(II) Ebî-Sa'îd Seyfi'd-D.we'd-Dünyâ S.BARKUKı'l-'Usmâniyyi'l-Yelbugavî Enes b.'Abd.i'l-'Usmânî el-Hâcc(26.11.1382-1389 = 7 + 22.1.1390-20.6.1399 = 9, 4, 29 = 16, 4, 29)

26- Melikü'n-Nâsır (V) Nâsıri'd-D.(Zeynü'd-D.Ebi's-Sa'âdât) S.FEREC (20.6.1399-20.9.1405 = 6, 3, 0 + 27.11.1405 - 7.5.1412 = 6, 4,10 = 12, 7,10)

27- Melikü'l-Mansûr(VII) 'İzzi'd-D.S.'ABDİ'L-'AZÎZ(20.9.1405-27.11.1406 = 0, 2, 7)

28- Melikü'l-Â'dil(III) S.Ebi'l-Fazli'l-'Abb.i'l-MÜSTAÎN-b'İllaahi'l-'Abbâsiyyi'l-Hâşimî(7.5.1412-11.1412 = 0, 6) (aynı zamanda halîfe)

29- Melikü'l-Müeyyed (I) Seyfi'd-D.S.ŞEYHı'l-Mahmûdiyyi'z-Zâhiriyyi'l-Berkukıyyi'l-Hâssakî (11.1412-13.1.1421 = 8, 2)

30- Melikü'l-Muz.(IV) Ebi's-Sa'âdât Şihâbi'd-D.S.AHMED II(13.1.1421-29.8.1421 = 0, 7, 17)

31- Melikü'z-Zâhir(III) Ebi'l-Feth Seyfi'd-D.S.TATAR (29.8.1421-30.11.1421 = 0, 3, 2)

32- Melikü's-Sâlih(III) Nâsıri'd-D.S.MUHAMMED III (30.11.1421-1.4.1422 = 0, 4, 1)

33- Melikü'l-Eşref (IV) Ebi'n-Nasr Seyfi'd-D.S.BARSBAY(1.4.1422-7.6.1438 = 16, 2, 6)

34- Melikü'l-'Azîz Ebi'l-Mehâsin Cemâli'd-D.S.YÛSUF (7.6.1438-9.9.1438 = 0, 3, 2)

35- Melikü'z-Zâhir(IV) Seyfi'd-D.S.ÇAKMAK (9.9.1438-13.2.1453 = 14, 5, 4)

36- Melikü'l-Mansûr (VIII) Ebi's-Sa'âdât Fahri'd-D.S.'OSMÂN(13.2.1453-29.4.1453 = 0, 1, 14)

37- Melikü'l-Eşref (V) Ebi'n-Nasr Seyfi'd-D.i'l-Alâ'iyyi'z-Zâhiriyyi'l-Ecrûd S. İNAL* (29.4.1453-26.2.1461 = 7, 9, 27)

38- Melikü'l-Müeyyed (II) Ebi'l-Feth Şihâbi'd-D.S.AHMED III(26.2.1461-28.6.1461 = 0, 4, 0)

39- Melikü'z-Zâhir (V) Ebî Sa'îd Seyfi'd-D.Hoş-Kademi'n-Nasîrî S.BİLBAY el-Müeyyedî (28.6.1461-10.10.1467 = 6, 3, 12)

40- Melikü'z-Zâhir (VI) Ebi'n-Nasr S.YELBAY el-Müeyyedî (10.10.1467-5.12.1467 = 0, 1, 26)

41- Melikü'z-Zâhir(VII) Ebî-Sa'îd S.TEMİR-BUĞA (5.12.1467-31.1.1468 = 0, 1, 26)

42- Melikü'l-Eşref(VI) Ebi'n-Nasr Seyfi'd-D.i'l-Mahmûdiyyi'z-Zâhirî S. KAYITBAY (31.1.1468-8.8.1496 = 28, 6, 8)

*İstanbul'un Fethi'ni, bütün Memlûk imparatorluğunda bir hafta resmî şenlik îlân ederek kutladı.

43- Melikü'n-Nâşır(VI) Nâşıri'd-D.Ebi's-Sa'âdât MUHAMMED IV(8.8.1496-31.10.1498 = 2, 2, 23)

44- Melikü'z-Zâhir (VIII) S.KANŞU I(31.10.1498-27.6.1500 = 1, 7, 27)

45- Melikü'l-Eşref(VII) Ebi'n-Nasri'n-Nâsırî S.CÂNBULÂT (Canpulat) (27.6.1500-9.1.1501 = 0, 6, 12)

46- Melikü'l-Â'dil (IV) Seyfi'd-D.S.TUMANBAY I(9.1.1501-20.4.1501 = 0, 3, 12)

47- Melikü'l-Eşref(VIII) Seyfi'd-D.S.KANSU 11 Gawrî-min-Baybardî(20.4.1501-24.8.1516 = 15, 4, 4)

48- Melikü'l-Eşref (IX) Ebi'n-Nasr S.TUMANBAY II(24.8.1516-30.1.1517 = 0, 5, 7)

Bahrî Memlûk Sultânlarının Şeceresi

Sultânlar, Türk generalleri arasından seçimle gelmektedir. Bununla berâber bir kaçı hânedan kurmıya muvaffak olmuştur. Zayıf sultanlar devrinde bir Türk oligarşisi, ancak kudretli sultanlar devrinde tek merkezden idâre edilen bir devlet olan Mısır-Suriye Türk-Memlûk imparatorluğu, Türk târîhinde, kendine has, çok zengin müesseseleri ve kültürü olan, Mısır'ı dev âbidevî eserlerle donatan bir devlettir (David Ayalon, *The Memlûk Military Society*, 1979(1951-77 arasında yazılmış İng. ve Fr. 11 etüd).

Sultân Aybey(no. 1), zevcesi Şecerü'd-Dürr tarafından öldürtülmüştür (bk. Eyyûbîler). 1254'e kadar Eyyûbîler'den çocuk sultân Mûsâ'nın nâmına saltanat sürdü. Eyyûbîler'in Şâm atabeyi (12.11.1227-7. 1229 = 1, 8) ol.parlamışu. Önce 'İzzü'd-D., sn. Mu'izzü'd-D. isimlerini almıştır. Yerine oğlu Sultân 'Alî (no. 2) (doğ. 1242) geçmişse de, çocuk olduğu için tutunamamış, hal' edilmiş, nâibi ve atabeyi olan Kutuz (no. 3) tahta geçmiştir. Kutuz da Aybey gibi Sultân Necmüddîn Eyyûb'un memlûkü ve mânevî oğludur. Ana ve baba tar.Harzem-Şâh Türk imparatorluk hânedânından olduğunu iddia etmiştir. Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın Mewdûd veyâ Memdûd adlı kardeşi veyâ amcazâdesinin oğlu iken, Moğollar'a esir düşmüş, Şâmlı bir tâcire satılmış, o da Kaahire'ye götürüp Aybek'e satmıştır. Daha delikanlı iken, birgün Moğollar'ı yenerek amcası Harzem-Şâh'ın öcünü alacağını söylediği bilinmektedir. 1252'de Aybek onu Mısır nâibü's-saltana'sı yapdı. 1253'de Kutuz, efendisi Aybek'e baş kaldıran büyük memlûklerden Aktay'ı öldürdü. 3.9.1260'ta 'Ayn-Câlût'ta (Filistin) Moğolları târîhî bozguna uğratarak Mısır'ı ve netîce îtibâriyle İslâm âleminin geleceğini kurtarmış, fakat 11 aylık bir saltanattan sonra öldürülmüştür. Yerine geçen Baybars (no. 4), Sultân Eyyûb'un memlûklerinden, Haçlılar'a karşı zaferleriyle, 'Ayn-Câlût'taki askerî kabiliyetiyle parlamış bir Türk generalidir. En büyük Memlûk sultânı sayılmaktadır. 54 yaşında ölmüştür (1223-30.6.1277). Şâm'da ölmüş ve orada yaptırdığı şimdi millî kütübhâne olan Zâhiriyye medresesine gömülmüştür. Eşlerinden biri Hüsâmüddîn Berke Hân Hârezmî'nin kızı, dîğeri Seyfüddîn Nogay Tatarî'nin kızı, dîğeri Seyfüddîn Giray'ın kızı, dîğeri Seyfüddîn Daman Tatarî'nin kızıdır. Baybars'ın 6 kızı, Hüsâmüddîn Berke Hân ile

evlenen dîğer bir kızı, 1276'da ölen 2 oğlu, 1308b'de ölen Necmüddîn Hızr-Hân adlı oğlu (Kerek v.1281-7) dışında 2 oğlu, Memlûk tahtına yükseldi:

Sultân Berke-Hân(2a.1260-1281 = 21) (no. 5) (Kerek v.1279-81), 1265'te velîahd îlân edildi, çocuktu, hal' edildi. Sultân Kalavun'un kızı Gaaziyye Hâtûn ile 28.5.1276'da evlendi. Kardeşi Sülemiş (no. 6) (1272-İstanbul, 1287'den sn.), atabeyi Kalavun'un nâibliğinde 3 ay tahtta kalabildi, hal' edildi ve İstanbul'a Bizans imparatoruna misâfir gitti, orada öldü. Atabeyi Kalavun tahta çıktı.

Sultân Kalavun (no. 7), Sultân Necmüddîn Eyyûb'un tahta yükselen 3. ve sonuncu memlûkü ve mânevî oğludur. Kıpçak ülkesinde doğdu. Emîr 'Alâüddîn Aksunkur el-Â'diliyyi's-Sâqî'ye (ölm. 1249) satıldı ve onun ölümüyle Eyyûbî sultânı Sâlih'in memlûkü oldu. 'Ayn Câlût zaferine katıldı. Hayâtının sonuna kadar Arabca'yı zorlukla konuşabildi. = Aşlun Hâtûn b.Sebüktey Noyan, = Ümmü's-Sâlih(Velîahd 'Alî'nin annesi), = Fülâne Hâtûn b.Sultân Baybars(Aşlun, I.Muh.'in annesidir). Gerçek bir hânedân kurabilen tek sultân, Kalavun'dur. 2 oğlu ve 3 mânevî oğlu üstüste tahta çıktı (no. 8, 9, 10, 11, 12). Türk sultanlar devri sonuna kadar da artık onun torunları tahtta kaldı. Büyük oğlu Melikü's-Sâlih 'Alâ'i'd-D.'Alî, 1279-1289'da velîahd iken, babasının ölümünden bir yıl önce öldüğü için tahta geçemedi. 'Alî'nin yerine velîahd olan kardeşi Halîl(no. 8) bir yıl sonra tahta yükseldi. Atabeyi Melikü'l-Kaahir Baydara, Halîl'den sn. 1 gün (14-15.12.1293) sultân oldu ise de öldürüldü. Halîl'in 2 kızı oldu. 1291'de 'Akkâ, Hayfa, Sûr ve Saydâ'nın Haçlılar'dan fethi, bu hükümdârın zamânındadır. Yerine geçen kardeşi I. Muh., 3 def'a tahta çıktı ve 42,5 yıl tahtta kalarak Memlûk sultanları arasında rekor kırdı. 1320'de bir Altın-Ordu prensesi ile evlendi (no. 9, 3.1285-7.6.1341 = 56, 3). 8, 5 yaşında tahta oturmasına rağmen I. Muh., Memlûkler'in son dehâ sâhibi hükümdârıdır. İlk saltanatında (1293-94) nâib olan atabeyi ve Sultân Kalavun'un memlûkü ve mânevî oğlu Ketbuğa (no. 10) tahta çıktı ise de hal' edildi, istisnâî ol. Moğol asıllı idi. Kalavun'un dîğer bir memlûkü ve Ketbuğa'nın nâibü's-saltana'sı olan Laçın (no. 11)* tahta çıktı. 11.1279'da Suriye nâibi olan bu zât 9.1297'de Kara Sungur Mansûrî'yi öldürüp saltanat sahibliğine getirildiği memlûkü Mengü Temür'le berâber öldürüldü. Laçın'dan sn. 1 gün saltanat sürüp öldürülen Sultân Seyfüddîn Tuğcu'yu da (16-17.1.1299) sultânlar listesine almadık. Kalavun'un dîğer bir memlûkü olan II. Baybars (no. 12) tahta çıktı, o da öldürüldü. II. Baybars, istisnâî olarak Türk değil, Çerkes memlûkü idi. Kalavun'un kızı Gaaziyye Hâtûn, 28.5.1276'da 1281'de ölen 5. Memlûk sultânı Sultân Berke ile evlenmişti. Hânedan, Sultân I. Muhammed(no. 9)'den devâm etti. Kızı Tatar Hicâziyye Hâtûn, 1360'ta öldü. I. Muhammed'in oğulları:

1.) Sultân Ebû-Bekr(no. 13): hal' edildi.– 2.) Sultân Kiçik (Küçük) (1335-9.1345 = 10): bu da çocuk sultân. Hal' edildi ve 4 yıl sn. öldürüldü.– 3.) Sultân I. Ah.(no. 15): babasının by. oğlu ve velîahdi olduğu halde ancak Kiçik'ten sn. tahta geçebildi. Hal'inden 3 yıl sn. Kerek'te 8.1344'te öldürüldü.– 4.) Sultân İsm.(no. 16).– 5.) Sultân I. Şâbân: öldürüldü (no. 17). Selefi olan kardeşi Sultân İsm.'in dul eşi ile

*Laçın: Tr. bir şâhin türü.

9.1345'te evlenmişti.– 6.) Sult. I. Hacı (no. 18): kezâ öldürüldü.– 7.) Sult. Has.(no. 19): 1335-1361 = 26. Nâibsiz: 12.1350. Bu da öldürüldü. Böylece tahta biribiri ardından Sul.I.Muh.'in (no. 9) 8 oğlu çıktı ise de bunların çoğu çocuk veyâ delikanlı idi, çoğu hal' ve katledildiği gibi 7'sinin saltanat toplamı 20 yıldan ibârettir.– 8.) Sul.Sâlih(no. 20): I. Muh.'in tahta çıkan 8. ve sonuncu oğlu. Doğm. 1332. Atabeki Emîr Seyhu idi. Hal'edildi.– 9.) Anuk: 1.1341'de ölen ve I. Muh.'in tahta çıkamıyan oğlu- 10.) Ramazân.– 11.) Hüs.: II. Şâ'bân (no. 22) ile Zühre Hâtûn'un(ölm. 18.12.1369) babasıdır.

II. Muh.(no. 21) (doğ. 1347), I. Hacı'nın (no. 18) oğludur. II. Şâ'bân (no. 22), Hüs.b.Muh.I'in oğludur (1353-1377 = 24), öldürüldü; atabeyi önce Yelbuğa 'Ömerî (1366'da katl), sn. Câî Yûsufî'dir ki, II. Şâ'bân'ın annesi ile evlenmiştir. Sonra II. Şâ'bân'ın 2 oğlu tahta çıktı: Sult. 'Alî (no. 23) ve II. Hacı (no. 24). Sult. 'Alî (1365-19.5.1381 = 16)'nin atabeyi Taşdemir'dir. II. Hacı'nın atabeyi ise Barkuk'tur, onun niyâbetinde saltanat sürmüş, ondan sonra Barkuk tahta çıkarak Çerkes sultânlar devrini başlatmıştır. II. Hacı (1375-1411 = 36), iki def'a tahta çıkmış, iki def'a hal' edilmiştir. 2. saltanatında atabeyi -eski sultân Barkuk değil- el-Muz.idi. 2. saltanatından sonra tekrar Barkuk sultân oldu. Çocuk sultanlar, Türk Memlûkler'in yıkımı oldu. Bunların biribiri ardı sıra Türk generaller oligarşisi tarafından tahttan indirilip çıkartılması, inhitâtı hızlandırdı. Türk'leşmiş Çerkes sultanlar devresi başladı.

Burcî Sultânlarının Şeceresi

Çerkes kölelerden Burcî Memlûkleri ocağını, Sultân Kalavun kurdu. Sultân Barkuk(no. 25) (1340b-20.6.1399 = 59): II. Hacı'nın ilk saltanatında onun atabeyi ve nâibi idi. 1362'de Mısır'a gelmiş, ertesi yıl Yelbuğa'ya intisâb etmişti. Ancak babası Enes, daha 1380'de Mısır'a gelmişti. Yelbuğa, 1366'da öldürüldü. Barkuk, 1376'da hacca gitti. Kaahire'de Meydânü'l-Kabak'ta Barkuk Türbesi'nde gömülüdür. = Tandu(Döndü) Hât.(ilk izd. 1394, Celâyir prensesi ve 1411-16'da Basra, Wâsıt ve Şüster'in bilfiil hükümdârı). = Şirîn (Ferec'in ann.). Barkuk'un Sa'îd ve İbr. adlı oğullarından başka 2 oğlu kendisinden sn. tahta geçti: Sult. Ferec (no. 26) ve Sult.'Abdü'l-'Azîz(no. 27).

Sutân Ferec (no. 26) (1386-4.1412 = 26): iki def'a tahta geçti. İki saltanatı arası kardeşi 'Abdü'l-'Azîz'in (no. 27) 2 aylık saltanatı ile kesilir. İlk bir kaç ayda (11.1400'e kd.) atabeyleri Emîr Tanrıverdi Başbugavî (târihçi İbnü Tanrıbirdi'nin babası) ve Emîr İtmiş(Ayıtmış), nâib oldu. = Fülâne Hâtûn b.Ramazânoğlu Ahmed Bey (izd. Haleb, 8.1410). =Fülâne Hâtûn b. Atabey Tanrıbirdi (Tanrıverdi), ünlü târihçinin hemşîresidir. Ferec, tahttan indirilip 28.5.1412'de Şâm'da öldürüldü. Yerine 'Abbâsî halîfesi el-Müsta'în, "Melikü'l-Â'dil" saniyle 7 ay için tahta çıkarıldı (no. 28) ise de vaz geçilip gene yalnız halîfelik yapmasına karar verildi. 19.1.1406-9.3.1414 arasında halîfelik yapan bu zât, hal' edildi ve 1430'da İskenderiyye'de öldü. Bu arada Haleb nâibi (vâlîsi) Ebü'l-Feth Seyfi'd-D.Çekim, "el-Melikü'l-Â'dil" sanıyle 3 ay saltanat müddeîsi oldu ise de (1.-25.4.1407) Âmid'de (Diyarbakır) öldürüldü; imparatorluğun Asya topraklarında bu müddet içinde sultân tanındı. Kardeşi Emîr Akbuğa'dır. Ferec, 1401 martında Şâm şehrinde yanında İbnü Haldûn olduğu hâlde Timur'la görüşmüştür.

Halîfe'den sonra tahta Memlûk beylerinden Şeyh(no. 29) çıktı. Büyük oğlu Şârimü'd-D.İbr., ata-bekü'l-'asâkir idi. Dîğer oğlu Sult. II. Ah.'dir (no. 30) (doğ. 8.1419). Bir buçuk yaşında tahta çıktı ve 8 ay sn. hal' edildi. Atabeyi ve nâibi Sult. Tatar (no. 31), sn. onun oğlu III. Muh. (no. 32), tahta çıktılar.1411 doğumlu bir çocuk olan III. Muh., Barsbay'ın (no. 33) niyâbetinde 4 ay tahtta kaldıktan sn. hal' edildi.

Sultân Barsbay (no. 33)'ın oğulları: en-Nasr, Newrûzü'l-Atâbekiyyi'l-Meleki'l-Eşrefî (şâir, Mısır harbiye ve evkaf nâzırı ferîq Mahmûd Bârûdî Pş. (6.10.1839-Kaahire, 1904 = 65) bunun 11. batından torunudur) ve Sult. Yûs. (no. 34). Yûsuf, nâibi olan Çakmak tar. 3 aydan sn. hal' edildi ve İskenderiyye'ye çekilip orada yaşadı. Sult. Çakmak (no. 35), Sult. Barkuk'un memlûkü idi (1373-13.2.1453 = 80). Yerine oğlu Sult. 'Osmân (no. 36) tahta çıktı. 1435 doğumlu bir delikanlı idi. Hal' edildi.

Nefîse Hâtûn (ölm.4.1449) b.Dulkadıroğlu Nâsırüddîn Mehmed Bey=1. Memlûk emîri Cânî Bey Sûfî (katli Akdağmâdeni 27.10.1437), izd.Maraş, 12.9.1435(bir kızları oldu), =2. Sultân Çakmak (no.35), izd.31.3.1440, Sultân Çakmak, Nefîse Hâtûn ölünce, Hâtûn'un birâder-zâdesi (Dulkadıroğlu Sül.Bey'in 5 kızından biri, ölm.4.1460) ile evlenip, Fâtih'le bacanak oldu (1449), bu prs.1453'te Çakmak'dan dul kalınca, Sul.İnal'ın (no.37) oğlu Muh.'le evlendi.

Sul.Şeyh'in (no.29) dîğer çocukları: Seyyidî 'Ömer (1402-27.5.1413=9, Ferec T.), Suteyte (=Altınbuğa Kırmışî), Sârimüddîn İbr.(=Hond Zeyneb Hâtûn b.Sul.Ferec. izd.1.10.1413), zehirlenmesi 27.6.1420, Mûsâ (16.6.1418-30.10.1418) (annesi Dolubay), Muh.(ölm.28.12.1419, oğulları Sul.Şeyh T., annesi Hond Hadîce Hât.), Fülâne (=Devâdâr Doğan, izd.10.1412), daha 2 prs. Sul.Ferec kızı Zeyneb'i boşayınca o, Atabek Kaçak'la evlendi.

Sult.İnal (no. 37) (1382-1461 = 79), Kaahire'de İnal Türbesi'nde medfundur. 1397'te tâcir 'Alâüddîn tar. satın alınıp Kaahire'ye getirildi, Barkuk'a satıldı. Urfa (Rühâ) nâib'i 1436, 1442 ve 1444 Rodos seferlerine katıldı, 1427'den beri Mısır'a tâbî Kıbrıs'ın kralı II. Jean (1432-58), İnal'ın cülûs töreni için Kaahire'ye geldi. 1458'de Kıbrıs'ı almak istedi, ağır kayıp verdi. = Hând Zeyneb Hâtûn b.'Alâ'i'd-D.'Alî Bey b.Hâss B.(bütün çocuklarının annesi). İnal'ın çocukları: Hând Fâtıma Hâtûn (=Yûsufü'l-Bewwâb, dewâdârü'l-kebîr), Hând Bedriyye Hâtûn (=Atabek Berdi Bey), en-Nâsırî Muh. ve Sult.III. Ah. (no. 38)

Sultân Hoşkadem Bilbey (1413?-1467 = 54?) (Çerkes değil, "Rûmî"dir) (no. 39) (III. Ah.'in atabeyi), Sultân Yelbey (no. 40, oğlu en-Nasr), Sultân Temir-Buğa (no. 41) tahta çıktılar. Sonuncusunun Dümyât'ta ölümü üzerine Kayıtbay(no. 42) sultân oldu. Hoşkadem oğlu el-'Aynî ve bunun oğlu 1466'da hayatta olan Ah.'dir.

Kayıtbay (1401?-8.8.1496 = 86?), Burcî memlûklerinin en uzun tahtta kalanı ve bütün Memlûkler içinde Sultân Muhammed'den sonra ikincisidir. Sultân Çakmak'ın memlûküdür. Türkçe şiirleri vardır. Cem, Kaahire'ye geldiğinde bu zâta misâfir olmuştur. = Fâtıma Hâtûn (sn. I. Tumanbay'la evlendi). = Âsil-bey Hâtûn (IV. Muh.'in annesi; sn. 1500a'de Sult. Cânbulat'la evlendi). Sultân I. Kansu, bu Âsil-Bey Hâtûn'un kardeşidir. Hâtûn, 1496a'da Sultân Kayıtbay'dan bir de kız doğurmuştur. Kayıtbay'ın yerine geçen IV. Muh.(no.43) (1482-31.10.1498 = 16) çocuktu, öldürüldü ve Sultân Kayıtbay Türbesi'ne gömüldü. Bunun da Türkçe şiirleri vardır. Bu çocuktan dul kalan

eşi, sonradan Osmanlı Mısır beylerbeyi olan Hayrbay'la evlendi ve bunların kızları da, 1518'de Osmanlı sancak beyi olan Kayıtbay'la evlendi.

Sultân Kayıtbay'ın memlûkü ve kayın-birâderi, IV. Muh.'in dayısı olan I. Kansu (Kanşûh), Türkçe bilmiyen tek Memlûk sultânıdır. Yerine geçen Canbulat, 1501'de öldürüldü. Sultân olmadan önce sefîr olarak İstanbul'a gelmiş, II. Bâyezîd'in huzûruna çıkmıştı (1490). Hacı idi. Kayıtbay'ın dîğer memlûkü I. Tumanbay tahta çıktı (no. 46) ve bu da 8.6.1501'de öldürüldü

II. Kansu (no. 47) (1440-24.8.1516 = 76): Kayıtbay'ın memlûkü. Arabca, Farsca ve Türkçe'de şâir ve Arabca'da müellif, tefsîr âlimi(Türkçe şiirleri: 'Alî Emîri, no. 4.639), Yavuz'un ağabeyi Sultân Korkut, bu zâtın misâfiri olmuştu. Merc-i Dâbık'ta Yavuz'a yenildi ve muhârebe meydanında öldü. Oğlu ve 1514'de Şâm nâibi Sibay, 1504'de Haleb nâibi iken müddeî oldu. 13.3.1506'dan Merc-i Dâbık'da maktûl düşünceye kadar da Şâm nâibliği yaptı, dâmâdı olan Mehmed Bey (Ar.Seyyidî Muh.) 27.1.1517'de Kaahire'de Yavuz'a teslim olup 1518'de İstanbul'a geldi, kendisine 2 saray, ve günde 1.000 akça tahsîs edildi ve 1530'dan sn. bu şehirde tâûndan öldü, Eyûb'a gömüldü. Bu Mehmed Bey'in kızı ile, Kıbrıs Fâtihi Vezîr-i âzam Lala Kara Mustafa Paşa evlenmiştir ki Haleb beylerbeyi Mehmed Paşa'yı doğurmuştur. II. Kansu'nun yerine yeğeni II. Tumanbay (no. 48) son Memlûk sultânı oldu. Cenâzesine Sultân Selîm katıldı ve Sultân Gawrî Medresesi'nde gömülüdür. Ridâniye'de Yavuz'a yenildi ve bir müddet sn. öldürüldü. Bu sûretle üstüste iki Memlûk sultânı, muhârebe meydanlarında Yavuz'a yenilmiş ve öldürülmüş oldu. Memlûk târîhi boyunca hiç bir sultân meydân muhârebesi kaybetmemiş ve muhârebede düşman tarafından öldürülmemişti. İmparatorluğun Çukurova ile Hind Okyanusu arasına uzanan bütün muazzam ülkeleri istisnâsız Osmanlı cihan devletine katıldı. Son âna kadar bile Memlûk sultanlığı, dünyânın ehemmiyet bakımından -Türkiye ve İran'dan sn.-3. devleti idi. 11.10.1507'de devlet sekreterliğine ve amcası tar. zımmen velîahdliğe getirilen Sultân II. Tumanbay'ın zevcesi: Fülâne Hâtûn b.Emîr Akberdi Dewâdâr (izd. 1506) ki, dul kalınca 1518'de Şeyh Ahmed Hayâlî b.İbr. Gülşenî (ölm. 1569) ile evlendi. II. Tumanbay'ın oğlu en-Nasr'dır.

Memlûkler'in Şâm Vâlîleri

Memlûkler, Şâm'da ve Haleb'de "nâibü's-saltana = imparatorluk nâibi" dedikleri geniş salâhiyetli iki umûmî vâlî bulundururlardı. Bunlar Memlûk beyleri idiler ki bâzıları sultanlığa da yükselmiştir. Şâm nâibi Güney Suriye ve Anadolu'da Memlûkler'e âit toprakları idâre ederdi. Şâm, 4.5.1260'da İlhanlılar'ın eline düşmüş, fakat 30.8.1260'ta Eyyûbîler'ce geri alınmıştı. Ancak bu sırada Mısır'da Memlûkler ıktidâra gelmişlerdi. 'İzzü'd-D.Aybey yânî ilk memlûk sultânı, Şâm nâibi oldu. Sonraki Şâm nâibleri: 'Alâ'ü'd-D.Taybarsü'l-Wezîrî 1262, Cemâlü'd-D.Akkuş en-Necîbiyyi's-Sâlihî (1223-1278) 11.1262(muâvini Şücâ'ü'd-D.İsm.'Um.i'z-Zûrî 1265), 'İzzü'd-D.Aydemiri'z-Zâhirî(ölm. 1301) 9.9.1271, Sungurü'l-Aşkar 1277, Hüsâmü'd-D.Turuntay (ölm. 1290) 1279, 'İzzü'd-D.Aybeki'l-Hamewî 1290, Seyfü'd-D.Ağırlı 1296, Kıpçak Bey 1300a(aynı yıl İlhanlılar'ın Şâm'ı yağması), Aslem Bey 1307b, Akkuşü'l-Efrem 1311b, Seyfü'd-D.Ebî-Sâ'îd Halîl Tengizü'l-Eşrefî 25.8.1312, Kutlubuğa'l-Fahrî 1340b, Argun Şâh 1341b(makamında iken katl), Arıktay 12.6.1349, Kutluca'l-Hamewî 1349b, İtmişü'n-

Nâsırî 1350, Agunü'l-Kâmiliyyi'd-Dewâdâr 1351, 'Alâ'ü'd. D.'Aliyyi'l-Mâridânî (ölm. 1371a) 1358, Seyfü'd-D.Mencekü'l-Eşrefî (makamında öldü) 1368a, Seyfü'd-D.Â'şık-Timuri'l-Mâridânî 10.7.1374, Seyfü'd-D.Kaçmazi'l-İshâqî 1374b, Seyfü'd-D.Gümüşbuğa'l-Manşûriyyi'z-Zâhirî 1378, Â'şık-Timur (2) 1380, Kaçmaz (2) (ölm. Şâm, 13.9.1390) 12.383, Â'şık-Timur (3) 1386, Timurbuğa'l-Mencekî 1392, Yeşbekü'l-Hasenî 1395, Tenem Bey 1399a, Akbuğa'l-Cemâliyyi'l-Utrûş 1399a, Sûdûn Bey 1400a, Timur'un Şâm'ı fethi 1.1401, Seyfü'd-D.Şeyh(sn. sultân oldu) 1403b, Tanrıberdi Bey 1405a, Newrûzü'l-Hâfizî 1406b, Kanıbekü'l-Muhammedî (makaamında öldürüldü) 8.1414, Altunbuğa'l-Usmânî 1415, Akbay 1417, Çakmak (sonradan sultân) 1421, Ayas b.Sarîmi'd-D.İbr.1422, Sarıktay 1433a, İnalü'l-Cekemî 1438b, Celbânü's-Seyfiyyi'l-Müeyyedî 1440b, Kanbayü'l-Hamzewî 1459, Kaçmazü'l-İshâqî 1481, Kansûhü'l-Yahyewî 1488, Cânbulâtü'n-Nâsırî (sn. sultân) 1497b, Kasreweh 1499b, Sâdûnü'l-'Acemî 9.1504, 11.1504 ?, Gazzâlî 2.1516, Şâm'ın Yavuz tarafından fethi 27.9.1516. Son nâibü's-saltana Cânbirdi (Canverdi) Gazâlî Bey, 1520'de "el-Melikü'l-Eşref" sanıyle kendini sultân îlân etmek istedi, 1.1521'de öldürüldü.

Memlûkler'in Haleb Vâlîleri

12.1.1260 Hülâgû'nun Haleb'i alması, el-Melikü's-Sa'îd 'Alâ'id-D.b.Bedri'd-D.Lûlû 1260, Hüsâmü'd-D.Laçın 1260, 7.1260 Haleb'i Moğollar'ın 2. def'a alması, 14.12.1260 şehrin Memlûkler'ce istirdâdı, 1272a İlhanlılar'ın şehri 3. def'a alması, Kara-Sungurü'l-Eşrefî 1282, Balabanü't-Tabbâhî(ölm.1301) 1292, İlhanlılar'ın şehri 4. def'a almaları 1299, şehrin istirdâdı 1300, Şemsü'd-D.i'd-Dewkendâr 1303b, Seyfü'd-D.Sûdî 1312, 'Alâ'ü'd-D.Altınbuğa'n-Nâsırî 1314, Ayas 1339b, Seyfü'd-D. Taştimur 1341b, 'Alâ'ü'd-D.Altınbuğa'l-Mâridânî(makamında öldü) 1342b, Yelbuğa 1343b, Arıktay 1349, Kutuluca'l-Hamewî 1349, Argunü'd-Dewâdâri'l-Kâmilî(ölm. 1357) 1349b, 'Alâ'ü'd-D.'Aliyyi'l-Mâridânî 1352 (ölm. 1371a), Seyfü'd-D. Â'şık-Timuri'l-Mâridânî 1364, Menlibuğa'ş-Şemşî 1366, 'Alâ'ü'd-d-D.Taybuğa't-Tawîl b.'Abd.i'n-Nâsırî (makamında öldü) 1367a, Â'şık-Timur (2) (ölm. Haleb, 1389) 7.1368, 'İzzü'd-D.Aytimuri'l-Unûkiyyi'l-Eşrefiyyi'd-Dewâdâr(makamında öldü) 1371b, Â'şık-Timur (3) 1372a, Menlibuğa (2) 1376b, Muh.b.Yûs.b.Sâlâr 1384, Altınbuğa'l-Halebî 1389, Seyfü'd-D.Gümüşbuğa'z-Zâhirî 1389, Akbuğa'l-Utrûşi'l-Hedbâniyyi'l-Cemâlî 1399a, Timurtaşü'l-Muhammedî 1399a, Seyfü'd-D.Tokmak (katli 1405b) 8.1401, Timurtaş (2) 1405b, İnalü's-Seslânî (katli 1415) 1414, Tengrivermişi'l-Hüs.1414, Melikü'l-Â'dil Çekem (müddeî) 1414, Akbayü'l-Müceyyedî 1415, Kaçkarü'l-Kirdâmî 1417, Yeşbekü'l-Yûsufiyyi'l-Müeyyedî 1420, Seyfü'd-D.Celbâni'l-Müeyyedî 1421, Seyfü'd-D.Kasrewehi't-Timrâzî 1427, Aytimurü'l-Eşrefî 1427, İnalü'l-Hâcc 1427, Barsbayü'n-Nâsırî (makamında öldü) 1447, Hayrbek 1461, Sûdûn ?, Seydü'd-D.İnali'l-Eşkari'l-Yahyewiyyi'z-Zâhirî 1468b, Aztimur 1479, Vardbaş (makamında öldü) 1479, Aztimur (2) (makamında öldü) 10.1484, Seyfü'd-D.İnali'l-Eşrefiyyi's-Silâhdâr (ölm. 1496) 11.1492, Kansûhü'l-Guurî (sn. sultân) 1496, Kanı-Baykara'r-Remmâh 1497, Cânbulâtü'n-Nâsırî(sn. sultân) 1497b, Ebrekü'l-Eşrefî 1501a, Seyfü'd-D.Hayrbeki'l-Eşrefî 1504b, Ebrek (2) 1505a, Hayrbek (2) 1510, Yavuz Sultân Selîm'in Haleb'i fethi 28.8.1516.

V

DOĞU AFRİKA MÜSLÜMAN ZENCÎ DEVLETLERİ

Func Melikleri ve Dârfûr

Sûdân (Doğu Sûdân, Mısır Sûdânı), Afrika'nın en geniş ülkesidir. Mısır'ın mukadderâtına katılmakla beraber çeşitli bölgelerde çeşitli husûsiyetler gösterir. Nübye denen kuzey bölgesine daha VII. asrın ortalarında İslâm dîni girmişse de, ülkenin tamâmının Müslüman'laşması zamânımızda bile devâm etmekte, güneye doğru gidildikçe putperestlere hâlâ tesâdüf edilmektedir. Bol Arab kanı alarak Arabca konuşmıya başlıyan Zencîler, tedrîcen yerli dillerini terk etmişlerdir. Fakat bu oluşum bugün bile tamamlanmış değildir. Kabîle şefleri, Mısır'da hükümrân olan devletleri metbû tanımışlar, ancak Nübye bölgesi, Mısır tarafından doğrudan doğruya idâre edilebilmiştir. Bu kabîle şeflerinden bir bölgeyi hâkimiyetleri altında toplayıp hânedan ve devlet teşkîl edenlere de tesâdüf edilir.

Bunlardan Func melikleri, Sinnâr (Sennar Gedaref) başkent olmak üzere Sûdân'ın kuzeyine doğru, doğu kısmında bir Zencî krallık kurmuş, sonradan Müslüman olmuşlardır.

Sinnâr 1504'de kurulmuştur. Krallık, daha çok Mâvi Nîl'in batısında uzanmıştır. Melikler ve saltanat târihleri şöyledir:

1- 'Amâre I Dûnkas b.'Aclân (1504-1534 = 30)
2- Nâyil b.'Amâre (1534-1551 = 17)
3- 'Abdü'l-Kaadir I b.'Amâre (1551 - 1558 = 7)
4- 'Amâre II Ebî-Sikeykîn b.Nâyil(1558-1569 = 11, hal')
5- Dekîn b.Nâyil(1569-1586 = 17)
6- Dâre I b.Dekîn (1586-1588 = 2, hal')
7- Ṭayyib b.'Abdi'l-Kaadir (1588-1592 = 4)
8- Ûnse I b. Ṭayyib (1592-1604 = 12, hal')
9- 'Abdü'l-Kaadir II b.Ûnse (1604-11.1606 = 2, hal')
10- 'Adlân I b.Ûnse (11.1606-1612 = 6, hal')
11- Bâdî I. Sîdi'l-Kawm b.'Abdi'l-Kaadir (1612-1617 = 5)
12- Rübâṭ b.Bâdî (1617-1645 = 28)
13- Bâdî II Ebî-Dikan b.Rübâṭ(1645-28.12.1680 = 35)
14- Ûnse II b.Nâṣır b.Rübâṭ(28.12.1680-6.6.1692 = 11, 5, 9)
15- Bâdî III el-Ahmer b.Ûnse(6.6.1692-13.4.1716 = 23, 10, 7)
16- Ûnse III b.Bâdî(13.4.1716-8.6.1720 = 4, 1, 25) (hal')
17- Nûl b.Bâdî(13.4.1716-8.6.1720=4, 1, 25, hal').
18- Bâdî IV Ebî-Şülûh b.Nûl (8.7.1724-27.3.1762, hal' = 37, 8, 20)
19- Nâṣır b.Bâdî (27.3.1762-1769 = 7)
20- İsmâ'îl b.Bâdî (1769-1777 = 8
21- 'Adlân II b.Bâdî(1777-1789 = 12)
22- Dâre II(1789)
23- Bâdî V(1789)
24- Hasan Rabbihi (1789-1790 = 1)
25- Nüwwâr(1790)
26- Bâdî VI b.Dâre (Ṭabl) II(1790-1796 = 6 + 1803-1821 = 18 = 24)
27- Ranfi(1796-1803 = 7)

'Abdellâbî hânedânı da aynı asırlarda Func krallığının kuzeyinde hükümrân olmuştur. Taht şehirleri Karrî iken XVIII. asırda Ḥalfâyetü'l-Mülûk'e nakletmişlerdir. Erbeci (Arbacî) şehri ise 1784'te tahrîb edilmiştir. Func ve 'Abdellâbî melikleri, şeyh mütevâzı' unvânı altında 1821'de bu ülkelerin Osmanlı ordusunca işgaali sırasında da mevcûd idiler. 'Abdellâbî şeyhı Nâṣır ve Func meliki VI. Bâdî, Türk ordusuna hiç bir mukaavemette bulunmadılar. Zâten Osmanlı tâbîleri olarak asırlardan beri hüküm sürmüşlerdi.

Dârfûr devleti, daha devamlıdır. Burası Sûdân'ın ortasına doğru batı, Çad'la komşu bölgesidir. Merkez el-Faşer(Fâşir)'dir. Nîl'den uzaktır. Bu ülke 360.000 km^2 büyüklüğündedir. Arab-Zencî (Cebel Merre, 3.024 m. menşe'li Fûr zencîleri) melezi

olan Keyre hânedânının dili Arabca, mezhebi Sünnî-Mâlikî'dir. 1640-1916 = 276 yıl devmâm etmiştir. Keyre hânedânı Dârfûr melikliğini Tuncur hânedânından almıştır. Keyre, Tuncurlar'ın dâmâdı idi. Keyre'nin oğlu Dâlî, Sül. Solong'un dedesidir. Solong'un annesi Arab'dır. İlk ihtidâ eden bu Sül.Solong'dur, ondan önceki Tuncur hânedânı, putperest idi. 'Umer ve Ebü'l-Kaas. (no. 5 ve 6), Waydây sultânı Cewde(t) ile vuruşurken öldüler. Sonra Kordofân sultânı Müsebbe'âwî hânedânından Hâşim'le savaşan Keyreler, onu Sinnâr'ın Func sultânına sığınmaya mecbûr ettiler. 1800'den az önce III. Sultân Selîm'in yâverleri İstanbul'dan gelip Dârfûr meliki er-Reşîd'den Osmanlı devletinin harâcını aldılar. Waddây sultânı Cewdet'in yerine geçen oğlu Muh.'Abdi'l-Kerîm Şâbûn da XIX. asrın ilk yıllarında Dârfûr ile savaştı. er-Reşîd'in oğlu Muh.Ebî-Medyen, Melik Muh.ü'l-Hüs.'e (1839-72) baş kaldırdı. Dîvân-ı Hümâyûn'un (İstanbul) 13.2.1841 târihli karârı ile Muh.ü'l-Hüseyn üzerine bir Türk ordusu gönderildi ise de sonunda İstanbul onun melikliğini kabûl etti ve Ebû-Medyen'i desteklemekten vaz geçti. Bu Melik Hüs.'in kızkardeşi Zemzen, devlet idâresinde büyük nüfûz edindi. Melik İbr.(no. 11), Türkiye'nin Bahrü'l-Gazâl vâlîsi(Sûdân'ın en güneyi, Uganda kuzeyini de içine alıyor) Zübeyr Paşa tarafından yenilip öldürüldü. Bunun üzerine Dârfûr melikliği, bu 24.10.1874 muhârebesi ile ilga edildi ve ülke, doğrudan doğruya Mısır Sûdânı'na katıldı. Bundan sonra Dârfûr melikleri, gizli olarak konaklarında melik seçilip hânedan reîsi durumuna düştüler. Bunlardan Melik Bûş'un meliklik taslağını öğrenen Bâhrü'l-Gazâl vâlîsi Zübeyr Paşa-zâde Süleymân Bey, onu öldürdü. Ondan evvelki müddeî Hasebullâh da tevkıyf edilip Kaahire'ye sürülmüştü. Bûş'un yerine gizlice melik seçilen Hârûn da 1880'de Türk subayı iken Mehdî'nin hizmetine giren Mehmed Nûr Bey tar. öldürüldü. Sonra gizlice melik seçildiği duyulan Yûsuf (no. 16)da 1888'de aynı âkıbete uğradı. Onun yerine melik seçilen kardeşi (no. 17), Fâşir'de tevkıyf edilmek üzere iken Cebel Merre'ye kaçtı. 1898'de Muh. Fazl'ın torunu 'Alî Dînâr, Fâşir'i aldı ve resmen sultan tanındı. Hânedânını ortadan kaldırmak için uğraşan Osmanlılar'a karşı büyük sadâkat gösterdi ki bu, II. Abdülhamîd'in İslâm siyâsetinin meyvesidir. Nitekim Birinci Cihân Harbi'nde İstanbul'un emrine uyup İngilizler'e karşı ayaklanınca Fâşir yakınlarında İngilizler'e yenilip öldürüldü (22.5.1916). 1912'de bu Sultân 'Alî Dînâr, Dârü'l-Mesâlit bölgesinin üçte birini Fransa'ya terk edip İngilizler'e karşı Fransız desteğini kazanmak istemişti; bu toprak, o târihten beri Fransız Hatt-ı İstivâ Afrikası'na dâhil oldu. Dârfûr melikliğinde Arabca'nın yanında eski Fûr dili de son zamanlara kadar kullanılmıştır. Dâimâ Osmanlı devletine tâbî olmuştur. Krallık hâlinde başlamış, eski zenginliğini kaybederek yoksullaşmış ve küçülmüş, bir prenslik hâline gelmiştir. Dârfûr hükümdarları şunlardır:

1- Sül. Solong "Arab"(1640-1660 = 20), 2- Mûsâ(1660-1682 = 22) (1'in oğıu), 3- Ah-Bekr, Bokkor "Büyük" (1682-1722 = 40) (2'nin oğlu), 4- Muh. I. Davra(1722-1743 = 21) (3'ün oğlu), 5- 'Umer Lele (1743-1749 = 6) (4'ün oğlu), 6- Ebü'l-Kaasim (1749-1756 = 7) (3'ün oğlu), 7- Muh. II Teyrâb (1756-1787 = 31) (3'ün oğlu), 8- 'Abdü'r-Rah.i'r-Reşîd (1787-1800 = 13) (3'ün 1723 doğumlu oğlu er-Reşîd'in oğlu), 9- Muh. III ü'l-Fazl(1800-1839 = 39) (8'in oğlu), 10- Muh (IV)ü'l-Hüs.(1839-1872 = 33)

(9'un oğlu), 11- İbr. (1872-1874 = 2) (harbde maktul) (10'un oğlu) 12- Ḥasebu'llâh (24.10.1874-1875) (9'un oğlu), 13- Boş (Bûş) (1875) (9'un oğlu) (İngilizler tar. öldürüldü), 14- Hârûnü'r-Reşîd (1875-1880 = 5) (9'un oğlu Seyfüddîn'in oğlu), 15- 'Abd.Dûd-Benga (Bence) (1880-1885 = 5) (9'un oğlu Bekr'in oğlu) (bir müddet Hartûm'a gidip Mehdî'nin hızmetinde bulundu); 16- Yûsuf (1885-1888=3) (11'in oğlu), 17- Ebü'l-Ḥayrât (1888-1898=10) (11'in oğlu), 18- 'Alî Dînâr (1898-22.5.1916 = 18). 1874-1898'deki sultânlar, hânedân şefi ve gizli müddeîler olup bu müddet için Dârfûr, Hıdîv'in ve Mehdî'nin Sûdân vâlilerince yönetildi.

Bu sonuncusu, 1914 sonunda metbuu olan Osmanlı devleti yanında İngiltere'ye harb îlân etti, fakat mağlûb edildi ve hânedânına son verildi. III. Muḥ.'in oğlu Zekeriyyâ'nın oğludur(P.M.Holt ve M.W.Daly, *The History of the Sudan, from the Coming of Islam to the Present Day,* 3: 1980).

Mehdî

Muḥammed Aḥmedi'l-Mehdî, 'Abd. adında Dongolalı bir dülgerle Âmine adındaki kadının oğludur (1843-22.6.1885 = 42). 1855'te hâfız oldu. 1881 temmuzda "el-Mehdî" unvânıyle kendini Sûdân'ın dînî hükümdârı îlân etti. Osmanlılar'a ve İngilizler'e isyân ederek Sûdân'ın tamamına yakın kısmına hâkim oldu. Sünnî-Şâfiî ve dili Arabca idi. 7.1881-3.11.1898 = 17,4 süren devletin merkezi önce el-'Ubeyd(17.1.1883-30.1.1885), sn. Ḥarṭûm'dur. Mehdî'nin 2 kardeşi 17.1.1883'te öldü, bir de kızkardeşi vardı. 3 yıl, 11 aylık mehdîlikten sn. öldü. Yerine halîfesi 'Abd. geçti(22.6.1885-3.11.1898 = 13, 4, 11). Bu Hacı 'Abd.b.Hacı Muḥ.i't-Ta'âişiyyi'l-Fakıyh(1844-3.11.1898 = 54), "Ebû-Bekri'ṣ-Ṣıddîq" sanıyle Mehdî'nin veliahdi îlân edilmiştir (7.1881-22.6.1885 = 3, 11). İngiliz-Mısır ordusu tarafından fevkalâde çetin bir seferden sn. öldürüldü. Ülkede Osmanlı hâkimiyeti ve İngiliz işğâl devri yeniden kuruldu. Sir Reginald Wingate 24.11.1899-1916 arasında Sûdân genel vâlîsi oldu (G. Warburg, *The Sudan under Wingate,* Londra 1971 ve P.M.Holt, *The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898,* Oxford, 1958, 1970, 3: 1979). Mehdî'nin ölümünden sonra doğan oğlu 'Abdurrahmân (1885-1959), 1914'ten îtibâren politikaya girdi. Bunun oğlu Ṣâdiku'l-Mehdî başbakan iken 30.6.1989 askerî darbesi ile devrildi.

Rabah

Rabah (Rebeh), Mehdî'ye benziyen başka bir mâcerâ-peresttir. Yalnız kurduğu devlete dînî karakter vermemiştir. Mısır'ın 1875'e kd. Baḥrü'l-Gazâl(Sûdân'ın en güneyindeki eyâlet) vâlîsi olan Zübeyr Paşa'nın "Raḥme Manṣûr" (sn. oğlu Sül.Bey 1875-78'de aynı eyâlette vâlî olup öldürüldü) zencî süd kardeşidir. 1878'de Mısır Sûdânı'nın bir kısmını ele geçirdi. 1880'de Dârfûr'un kuzey-batı bölgesini zabtetti. Sonra Baḥrü'l-Gazâl, Çad, Bagirmi, Bornû, Nijer, Adamawa, Ubangi-Şârî'(Orta Afrika)yi fethetti. Böylece Nîl ve Nijer nehirleri arasında bir imparatorluk kurdu (1890). 22.4.1900'de öldürüldü. Yerine oğlu Faẕl'Ullaah geçti ve o da 23.8.1901'de 1, 4, 1 devâm eden bir saltanattan sn. öldürüldü. Devlet 1878-1901 arasında 23 yıl devâm etme

ile berâber, Rabah kendini 12.1893'te sultân îlân etti. Merkezi Kusuri idi. İngilizler'le Fransızlar çok zorlukla bu devleti ortadan kaldırdılar ve Rabah'ın ülkelerini aralarında bölüştüler.

Harâr

Harâr, Habeşistân'ın orta-doğusunda bir şehir ve Habeş Müslümanları'nın kültür merkezidir. 1370b'te Arablar'ca fethedildi. Müslümanlık gittikçe yayıldı. Kuzey Somali, Habeşistan'ın Harar bölgesi ve Eritre'nin bir kısmı üzerinde bir Müslüman emîrliği kuruldu. Bunlardan 1-III. Muh., "sultân" unvânını aldı ve Aden Körfezi üzerindeki Zeylâ şehrini başkent yaptı. Oğlu 2-Sultân Ebû-Bekr, 1506'ya kd. tahtta kaldı ve başşehri Harâr'a götürdü. Zîrâ sâhil, Portekiz taarruzuna açıktı. Portekizliler'le Orta Habeşiştan'daki Hıristiyan krallığı işbirliği yapıyorlardı. Müslüman Habeş devleti bu durumda, Osmanlı'ya tâbî olmıya mecbur kaldı. 3- İmâm Ahmed b.İbr.Gran (= Solak) (1506-21.2.1543 = 37), 1517'den itibâren Osmanlı desteğini ve himâyesini elde etti. "el-Mücâhid, el-Gaazî" unvanlarını aldı. 1527'de Habeşistan krallığına cihâd açtı. Zeylâ-Musavva arasını fethetti. Sonra 1530'ta Fatagar, 1531'de Davaro, Şoa, Amkama, Lasta, 1535'te Tigre'yi alarak Habeşistan'ın göbeğine kadar fetihlerde bulundu. Voina Daga'da şehid düştü. Bâti del Wanbârâ'dan doğan oğlu 4- 'Alî Cewâd (1543-1552 = 9) yerine geçti. Onu 5- Emîr Nûr (1552-1568 = 16) tâkıyb etti ki Ah.Gran'ın kızkardeşi ile vezîri Mücâhid'in oğludur. 1559'da Osmanlı birliklerinin desteği ile Habeşistan kralı Galavdevos'u meydan muhârebesinde yenip öldürdü. Bu devirde Osmanlılar'ın Habeş eyâleti merkezi Musavvâ olmak üzere kuruldu. Harâr devleti, bu eyâlet beylerbeyilerinin emrine girdi ve Kızıldeniz-Aden Körfezi üzerindeki topraklarını doğrudan doğruya Osmanlı yönetimine bırakarak, Habeşistan içine çekildi. 6- 'Usmânü'l-Habeşî 1568-9, 7- Talha İbni'l-'Abbâs 1569-71, 8- Nâsır b.'Usmân 1571-3, 9- Muh.b. Nâsır 1573-6, 10- IV. Muh. (1573-1576 = 3) kezâ şehîd oldu, Nûr'un oğludur. 11- Emîr İsm.b.Ah.(1576) tahta geçti. Kızı, Yemen'de Beylûl şeyhi Kâmilü'd-Denkalî ile evlendi ve bu izdivaçtan Şeyh Süheym doğdu. 12- Mansûr b.Muh. 1576, 13- Muh.b.İbr. 1576-83, 14- Dâwûd (1583-1647 = 63) ve 15- bunun oğlu 'Alî(1647-1653 = 16)'dir. Bundan sonraki bir asır hakkında bilgiler azdır. 16- Hâşim 1650-71, 17- 'Abd. 1671-1700, 18- Talha 1700-21, 19- Ebû-Bekr 1721-32, 20- Halef 1732-3, 21- Hâmid 1722-47, 22- Yûsuf 1747-1756. İkinci devre emîrleri şunlardır ve dâimâ Osmanlı'ya tâbî olmuş Sünnî-Şâfi'î hükümdarlardır: 1- Ah. b. Ebî-Bekr (1756-1783=27), 2- Muh. (1783), 3- 'Abdü'ş-Şâkir b. Yûsuf (1783-1795a=12), 4- Ah. II b. Muh. (1795a-1820=25) (2'nin oğlu), 5- kardeşi 'Abdurrahmân (1820-1825), 6- kardeşi 'Abdülkerîm (1825-1834=9), 7- Ebû-Bekr b. 'Abdi'l-Mennân (1834-1852=18), 8- Ah. III (1852-1856=4) (7 oğlu), 9- Muh. II (6'nın dâmâdı b.'Abdi'ş-Şekûr 'Alî(1856-1875 = 19). Bu zât öldürüldü. 1875-1886: Raûf Paşa'nın Harâr'ı fethi ve ülkede 11 yıl doğrudan-doğruya Osmanlı-Mısır idâresi. 10- 'Abd. b.Muh. (1886-2.1887 = 1). Bu târihte Habeşistân, ülkeyi ilhâk etti. Fakat Harâr'da çok büyük Osmanlı nüfûzu, Habeşistan'ın başka bölgelerine de sirâyet etmek şartıyle, 1918'e kadar devâm etti.

Somali Emîrleri(1270-1526)

Walasmâ' Hânedânı, 1270'lerden 1526'ya kadar 256 yıl kadar, Somali kuzeyinde hüküm sürdü. 1403'e kadar Awfat bölgesine hükümrân oldu ki, Cibûti batısı, Güney Eritre güneyi, Habeşistân kuzey-doğusunda çöldür. 1409'da emâret, Eritre güneyinde Awfat bölgesine kaydı: 1) 'Umer b.Dunyahuz 1270'e doğru, 2) Caziwî, 3) Ḥakku'd-Dîn I 1321'e doğru, 4) Ḥüseyn, 5) Nâṣır, 6) el-Manṣûr I, 7) Cemâlü'd-Dîn I, 8) 'Abûd, 9) Zübeyr, 10) Emîre Ma'at Leylâ, 11) Ṣabrü'd-Dîn, 12) Kat 'Alî, 13) Ḥarbî Ar'ed, 14) Ḥakku'd-Dîn II, 15) Sâ'düddîn Aḥmed 1373-1403, 16) Ṣabrü'd-Dîn (15 oğlu) 1409, 17) el-Manṣûr II(kardeşi) 1418, 18) Cemâlü'd-Dîn II (kardeşi) 1425, 19) Badlay (kardeşi) 1433, 20) Muḥ.I(oğlu) 1445, 21) İbr.I(oğlu) 1471, 22) Şemsü'd-Dîn(kardeşi) 1472, 23) İbr.II 1487, 24) Muḥ.II(15'in torununun oğlu) 1488, 25) 'Alî(19'un torununun oğlu) 1518, 26) Faḫrü'd-Dîn 1519, 27) Ebû-Bekr 1520-1526.

Şîrâzîler (Kilwe)

Doğu Afrika'nın Müslüman hâkimiyetinin eriştiği en güney kıyılarında ve Ekvator'un güneyinde kurulan Sünnî-Şâfiî ve Arabca'yı resmî dil ol.kullanan bir devlet Kilwe ve bunun başındaki hânedan Şîrâzîler'dir. Bu hânedandan 49 hükümdar vardır. Kilwe, Tanzanya'nın güney sâhilinde bir limandır. Fakat başkent daha fazla Manbasa(Mombasa) olmuştur ki çok daha kuzeyde, Kenya'nın en güney sâhilinde (Tanzanya sınırına yakın) bir limandır. Hind Okyanusu ticâretine dayanan bir kıyı devletidir ki, bugünki Kenya ve Tanzanya'nın bütün kıyılarını, Sofala'ya (Beira'nın güneyi, 20° güney arzı) kd. Mozambik kıyılarını, Zengîbâr, Pemba, Mafia adalarını (XVI. asırda Komor adaları dâhil) içine alıyor. 0°-20° güney arzları arasında Afrika kıyıları boyunca uzanıyordu. Hânedânın Arab'laşmış Îrânlı olması muhtemeldir. Devletin kurucusu 'Alî b.Ḥüs.i'ş-Şîrâzî, 957 yılına doğru hükümranlığına başlamıştır. Kilwe şehrini kurdu, ihtiyarlığında Mafia'ya çekilerek tahtı oğluna bıraktı. Dâwûd I. aynı şeyi yapdı. I. Sül., oğlu Ḥas., bunun oğulları II. Sül. ve 'Alî, 1505'e kadar tahtta kalan İbr., Hişâm ve oğlu 1600'e(?) kd. tahtta kalan Şalo Mşaham, tanıdığımız hükümdarlardandır. 1517'de Osmanlı'ya tâbî olan Şîrâzîler, 1590'da Portekiz'e tâbî olmak mecbûriyetinde kalmışlardır. Zâten Portekizliler 1505'de Kilwe ile Mafia adalarını alınca içeriye çekildiler. 1609'da ölen Malindi şeyhi Aḥ., Mombasa'ya geçmiş onu oğlu Ḥas.(1609-1615 = 6), onu da öldürülmesi üzerine oğlu Yûs.tâkıyb etmişlerdir. Yûsuf(1608-1631 = 23, melik 1615-1631, vel.1609-1615), çocuk tahta çıkmış ve genç ölmüştür. Ondan sn. bu kıyıları Portekizliler'le 'Ummân imâmları aralarında paylaşmışlardır. 1698'de Mombasa, Portekiz'den 'Ummân'a geçdi.

XVI. asırda Osmanlılar'ın Mozambik, Tanzanya ve Kenya kıyılarına deniz seferleri bilinmektedir. Bu kıyıların ve içerilerinin 'Ummân imâmları tarafından fethi ve burada hânedan kurulması için, ARABİSTAN kitabının 'Ummân bahsine bk.(Zengîbâr sultanları). İlk sultân, Baṣra Körfezi'nden gelerek 957'de Tanzanya'da Kilwe limanı karşısındaki adaların sâhibi olan Zencî putperest şeften satın aldı ve ona dâmâd oldu. Buradan, karşı sâhilleri fethe başladı.

Kilwe sultânları için verilen aşağıdaki listede târihlerin 1300'e kadar doğru olduğu iddia edilemez: 1) 'Alî I b.el-Ḥüs.b.'Aliyyi'ş-Şîrâzî 957, 1a) Muz.b.'Alî I 996, 2) 'Alî II b.Başat b.'Alî I 996, 3) Dâwûd I b.'Alî I 999, 4) H̱âlid I b.Bekr 1003, 5) Ḥas.I b.Sül.b.'Alî I 1005, 6) 'Alî III b.Dâvûd I 1042, 7) 'Alî IV b.Dâvûd I 1100, 8) Ḥas.II b.Dâvûd I 1106, 9) Sül.I 1129, 10) Dâwûd II b.Sül.I 1131, 11) Sül.II Ḥasan b.Dâwûd II 1170, 12) Dâwûd III b.Sül.II 1188, 13) Tâlût I.b.Sül.II 1190, 14) Ḥasan III b.Sül.II 1191, 15) H̱âlid II b.Sül.II 1215, 16) Fülân b.Sül.II 1225, 17) 'Alî V b.Dâwûd III 1263, 18) Ḥasan IV b.Tâlût b.'Alî V 1277, 19) Sül.III (Ḥas.IV dâmâdı ve gene Arab asıllı) 1294, 20) Dâvûd IV b.Sül.III 1308-10 + 1333-56, 21) el-Ḥasan V b.Sül.III 1310-33, 22) Sül.IV b.Dâwûd IV 1356, 23) Ḥüs.I b.Sül.III 1356, 24) Tâlût II b.Ḥüs.I 1362, 25) Sül.V b.Ḥüs.I 1364, 26) Sül.VI b.Ḥas.V 1366, 27) Ḥüs.II b.Sül.VI 1389, 28) Muḥ.I b.Sül.VI 1412, 29) Sül.VII b.Muḥ.I 1421, 30) İsm. b.Ḥüs.I 1442, 31) Muḥ.II Yabik 1454, 32) Aḥ.b.Sül.VII 1455, 33) Ḥasan VI b.İsm. 1456, 34) Sa'îd I b.Ḥas.VI 1466, 35) Sül.VIII b.Muḥ.II 1476, 36) 'Abd.b.Ḥas.VI 1477, 37) 'Alî VI b.Ḥas.VI 1478, 38) Ḥas.VII b.Sül.VIII 1479-85 + 1486-90, 39) Sabḥat b.Muḥ.I 1485-86, 40) İbr.I b.Muḥ.I 1490, 41) Fuḏayl b.Sül.VII 1495, 42) Muḥ.I 1485-86, 40) İbr.I b.Muḥ.I 1490, 41) Fuḏayl b.Sül.VII 1495, 42) İbr.II b.Sül.VIII 1499-1505 + 1507-?, 43) Muḥ.III 1505, 44) 'Alî Ḥas. 1506, 45) Muḥ.IV Mikatu 1507-1507, 46) Sa'îd II b.Sül.VIII ?, 47) Muḥ.V b.Ḥüs.b.Sül.VII 1513, 48) Aḥmed II, 49) Ḥas.VIII b.Aḥ.II 1609, 50) Yûsuf b.Ḥas.VIII 1615-1631.– Mazrûî hânedânından Mombâsa Şeyhleri(1698-1836 = 138): 51) 'Abdullâh 1631, 52) Nâṣır b.'Abd.1698, 53) Muḥ.b.'U̱smân b.'Abd.1730, 54) 'Alî b.'U̱smân b.'Abd. 1744, 55) Mes'ûd b.Nâṣır b.'Abd. 1754, 56) 'Abd.b.Muḥ.b.'U̱smân 1779, 57) Aḥ.b.Muḥ.b.'U̱sm. 1782, 58) 'Abd. b. Aḥ. 1814, 59) Sül b. 'Alî b. 'U̱s. 1823, 60) Sâlim b. Aḥ.b.Muḥ. 1825, 61) Râşid b.Sâlim 1835-1843. 1843'de Mombâsa, Zengîbâr sultânı'na geçti ki 'Ummân hânedânıdır. 1886'da Almanya, Tanganika'yı ilhâk ettiği zaman, Kilwe Hânedânı prensleri, arşivlerini, Hıristiyanların eline geçmemesi için okyanusa attılar. Krş. Komor Adaları.

Kota Kota (1845-1895)

Kota Kota, Nyassa(Malawi) gölünün güney-batı kıyısında şehir ve Malawi'nin (Nyassaland) ortasındadır. Burada XIX. asrın 2. yarısında Zengîbâr sultânına tâbî ve onun vâlîsi durumunda bir Müslüman prensliği vardı. Prensler "vâlî" ve yerli dilinde "jumbe" unvânı taşıdılar ve Swâhilî olup dilleri Swâhilî ve Arapca'dır: 1) Selîm b.'Abd.(1845?-1861?), 2) Mwinyi Mguzo (1861?-1875?), 3) Mwinyi Kisitu(1875?-1894), 4) oğlu Mwinyi H̱ayrî(7.9.1894-5.1895). 1891'de ülkeyi ele geçiren İngilizler, sonuncusunu hal'etdiler. Kota Kota, bugün de Malawi'de İslâm merkezidir.

Komor Adaları

Komor adaları (Fr.Comores, Ar.Kumr, Osm.Kamer), Sünnî-Şâfiî'dir. XV. asrın sonlarında, Kilwe'den bir Şîrâzî prensi, Arablar ve Swâhilîler'le bu adalara gelip hâkim oldu ki Muh.b.Î'sâ'dır. Madagaskar'ın kuzeyi ile Mozambik'in kuzeyi arasındaki adalar, Kilwe limanının güney-doğusundadır. Sonraki asırlarda adalarda ayrı prenslikler görüyoruz. Büyük Komor 1.148, Anjouan 424, Mayotte(Mayuta) 374, Mohéli(Mwali) 290 km^2 adalardır. Şeyh Ngome de Pate, Tanganyika sâhilinden Büyük Komor'a gelip adanın "sultâne" denen hükümran prensesinin hemşîresi ile evlendi. Sultâne'nin Şîrâzî hânedânından indiği tahmîn edilebilir. Bu evlenmeden doğan Mwinye Mku(1793-1875), "Sultân Ahmed" adıyle, teyzesi Sultâne'ye halef oldu. Dîğer adalardaki prenslere de metbûluğunu kabûl etdirdi. Torunu Seyyid'Alî, 1875'de onu istihlâf etdi ve Fransa'ya yanaşdı. 1883'de hapisde ölen Mûsâ Fumu adlı müddeîyi ise Zengîbâr sultânı ve İngiltere tutdu. Anjouan adasında Sultân Sâlim (1842-1855) ve oğlu 'Abdullâh III(1855-1890) hüküm sürdüler ve 1886'da Fransa'ya tâbî oldular. Sâlim'in babası II. 'Abd.'dır. Mohéli adası, Anjouan'a tâbî idi. 1841'de burada hüküm süren Ramanetaka(ki Malgaş idi) ihtidâ edip "sultân" sanını takındı. Totnu, 1886'da Fransa'ya tâbî oldu.

Mayotte adasında, Şîrâzî hânedânından inme prensler vardı. XV. asırdan beri hüküm süren Şîrâzîler'in son sultânı, 1832'de adasını Mohéli adasında hükümrân olan putperest ve Hova'lardan yukarıda anılan Ramanetaka'ya bırakdı. Ancak 1836'da Mayotte, Adrian Tsouli adıyle Katolik olan ve bu Müslüman adalardan yalnız Mayotte'u Hıristiyan yapıp ayıran Dia-Ntsoli'nin eline geçti ki Sakalava kabîlesindendir. Önce Anjouan sultânına tâbî iken, Mayotte'u 1841'de Fransa'ya bağışladı. Komor adaları, cumhûriyet olarak istiklâl kazanıp tek devlet olunca yalnız bu Hristiyanlar'ın ekseriyette olduğu Mayotte adası, Fransa'ya bağlı kalmakda direndi, bugün de öyledir.

VI

BUGÜNKİ DOĞU AFRİKA MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

18- MISIR

Mısır, 1914 sonuna kadar Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olarak kaldı. 1517'den îtibâren Mısır beylerbeyilerinin listesi II. cildimizdedir. Kavalalı hânedânından gelen vâlî, hıdîv, sultân ve meliklerin listesi ile şecereleri de aynı cilddedir. 15.9.1882'den îtibâren İngiltere, Mısır'ı işğâl ettiyse de, 1914 sonuna kd. ülke, Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olarak kaldı. 15.3.1922'de istiklâl kazandı. Krallık oldu. Melik I.Fuâd(1922-1936), oğlu Melik Fârûq(28.4.1936-26.7.1952), hal'inden sn.bebek oğlu II. Fuâd(26.7.1952-18.6.1953) kral oldular. Sn.cumhûriyet îlân edildi.

Cumhur başkanları: 1- Tümg.Muḥ.Necîb (Hartûm, 1910) (18.6.1953-25.2.1954), 2- Cemâl 'Abdi'n-Nâṣır (b.'Abdi'n-Nâṣır Ḥüs.) (Benî-Mürr/Asyûṭ, 15.1.1918-Kaahire, 28.9.1970 = 52, 8, 14) (25.2.1954-28. 9. 1970 = 16, 7, 3), 3- Muḥ.Enweri's-Ṣâdât(Mît Ebi'l-Kumm/Aş. Mısır, 24. 12. 1918-Kaahire, 6.10.1981=61,9,13, katl) (28.9.1970-6.10.1981 = 11, 0, 8), 4- Ḥüsnî Mübârek (d. 1928).

Mısır'ın nüfûsu: 14.169.000(1927), 15.933.000(1937), 19.022.000 (1947), 23.330.000(1955 t.), 26.065.000(1960 s.), 30.076.000(1966 s.), 39.640.000(1978 t.), 48.790.000(1981 t.).

Nijerya'dan sn. Afrika'nın 2. nüfuslu devleti olan Mısır'ın yüzölçümü 994.300 km2(yoğunluk 43) ise de 35.500 km2'si meskûn ve ekilebilir arâzî olup gerisi çöldür (çöl dışındaki bu arâzîde yoğunluk 1.205). Sinâ: 66.714 km^2, 167.000 nüfus.

Mısır klasik olarak ikiye ayrılır: Nil deltasının iç kısmına Aşağı (Kuzey) Mısır, Delta'nın güneyinde Nübye'ye kadar Nîl'in iki kıyısına Yukarı (Güney) Mısır denilir. Ülke bugün 3 çöl bölgesi ve Sînâ yarımadasını teşkîl eden 4 müstakil ilçe + husûsî idâreleri olan 5 şehre âit 6 il(bunlardan Kaahire ve İskenderiyye eyâlet hâlindedir) + 15 eyâlet (müdîriyye) hâlinde yönetilir. Eyâletlerin 8'i Yukarı Mısır'da (as-Sa'îd = Asyûṭ), 7'si Aşağı Mısır'da (Wâka'l-Baḥrî)dır. En geniş topraklı eyâlet bile 2.702 km^2'den ibârettir (Şarkıyye, merkezi Zegâzîg).

Mısır ile Suriye 1.2.1958-28.9.1961 arasında "Birleşik Arab Cumhûriyeti" hâlinde konfederasyon teşkîl etmişler, buna 8.3.1958-26.12.1961 arasında 3. üye ol. Yemen de katılmıştır. 1973'te Mısır-Libya konfederasyonu teşebbüsü de akıym kalmıştır.

Mısır, Afrika'nın en büyük silâhlı kuvvetlerine sâhiptir (436.000 asker). Kişi başına gelir 430 dolar (1981 t.), millî hâsıla takrîben 18,4 milyar dolardır (1981 t.). Petrol: 1950'de 2,4, 1960'ta 3, 6, 1970'te 16,4, 1975'te 11,7, 1976'da 16,1 milyon ton, 1979: 27,5.

Şehirlerin 1981 nüfus tahminleri: başkent Kaahire 9.960.000, İskenderiyye 2.717.000, Süweyş 472.000, Port-Sa'îd 461.000, Maḥalletü'l Kübrâ 400.000, Ṭanṭâ 386.000, Manṣûre 320.000, Aswân 340.000, Asyûṭ 270.000, Zegâzîg 270.000, İsmâ'îliyye 260.000, Demenhûr 240.000, Feyyûm 230.000, Minye 180.000.

Mısır halkı, Eski Mısırlılar'ın torunlarıdır, yânî Ḥâmî'dir. Fakat Arab'laşmışlardır ve Arabca konuşurlar. Bugün Kopt dili konuşan kimse kalmamıştır. Şehirlerde gerçek Arab nüfus görülür. Mezheb Sünnî-Şâfiî ise de milyonlarca Sünnî-Ḥanefî de vardır. Bu sonuncuların hemen hepsi Arab'laşmış Türkler'dir. Türk'leşmiş Çerkes, Abaza, Arnavut, hattâ Boşnaklar'ı da buna eklemek lâzımdır. Bugün Türkçe bilen nüfus 50.000'i bile bulmamaktadır. Halbuki daha yarım asır önce bir kaç yüz bin Mısırlı, Türkçe konuşabiliyordu.

Müslüman nüfus % 91 olup gerisi Hıristiyan'dır. 2.700.000 Ortodoks, 190.000 Protestan, 160.000 Katolik Kıbtî'nin ana dili Arabca'dır. Ayrıca 210.000 Ortodoks Rûm, 120.000 Mârûnî(Arab), İtalyan, Fransız Katolik, 40.000 Protestan, bir kaç bin Mûsevî vardır. Hıristiyan nüfûsun toplamı 3.410.000'dir (1981 t.); fakat bunlardan sâdece 300.000 küsûrunun anadili Arabca değildir.

Şâfiî mezhebinin merkezi Mısır'dır, oradan bütün Doğu Afrika'ya yayılmıştır. İmâm Şâfiî, türbesinin çevresindeki mahallelerle, Kaahire'nin tanınmış bir semtidir.

19- SÛDÂN

Sûdân 1914 sonunda Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış, Türkiye bu ayrılışı ancak 1923 Lozan muâhedesi ile tanımıştır. İngiltere-Mısır'ın müşterek idâresinde (condominium) olan ülke, gerçekte İngiliz sömürgesi idi. 6.1.1958'de müstakil cumhûriyet oldu.

Devlet başkanları: 'Abd.Halîl(6.1.-17.11.1958), Gen.İbr.'Abbûd(17.11.1958-15.11.1964), Serel-Haimi'l-Halîfe(15.11.1964-8.6.1965), İsmâ'îlü'l-Ezherî(8.6.1965-25.5.1969), Gen.Muh.Câ'feri'n-Nimeyrî(Ümmü Dermân/Hartûm, 1930) (25.5.1969-6.4.1985), Gen. 'Abdurrahmân Muh. Has. Swaramdheheb, Ahmedü'l-Mirğânî ve 30.6.1989 darbesi ile Tuğg. 'Umer Has. Ah.i'l-Beşîr.

Nüfus: 9.155.000 (1957 t.), 14.439.000(1968 t.), 18.795.000(1981 t.). Yoğunluk 7,5. Yüzölçümü 2.205.535 km², bâzı yeni kitaplarda 2.500.000 km²'dir.

Ülke Kızıldeniz, Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika, Zair, Uganda, Kenya ve Habeşistan'la çevrilidir. Nîl, ülkenin ortasından baştan başa akıp geçer. Nîl'in ünlü 6 şelâlesinin 5'i Kuzey Sûdân'dadır (Nübye).

Halk Arab'laşmış Hâmî'dir. Güneyde Zencî nüfus vardır. Sâf Arab çok azdır. % 84 nüfus Sünnî-Şâfiî, daha az Mâlikî, daha az Hanefî'dir. Hanefîler'in bir kısmı Türk asıllıdır. 300.000 Arabça konuşan Hıristiyan Arab dışında geri kalan nüfus putperesttir. Güney'deki 3 eyâlette çok putperest vardır. Ekvator eyâletinde (en güneyde) putperestlerin sayısı Müslümanlar'dan az değildir. Hıristiyan Kıbtî (Kopt) Arablar'ın çoğu Ortodoks olmakla berâber, Protestanlar'ın sayısı da çoktur, Katolik de vardır. Protestan'lığı İngiliz misyonerleri Ortodokslar'a veyâ putperestlere kabûl ettirmişlerdir.

Silâhlı kuvvetlerde 71.500 asker vardır (1980) (78 büdcesi 49 milyon dolar). Kişi başına geliri 335 dolar civârındadır (1981 t.) Millî hâsıla yaklaşık 6,3 milyar dolar (1981 t.).

Şehirler (1981 t.) başkent Hartûm (Ümmü Dermân ile) 1.200.000, Port-Sûdân 190.000, Kassala 140.000, Wâd Medenî 160.000, Atbara-ed-Dammer 140.000, el Ubeyd(el-Übeyyıd) 130.000, el-Faşer (Fâşir) 85.000, Kosti 90.000, Juba 60.000, Wo 54.000, Malakal 40.000.

Ülke 9 eyâlete ayrılır (yeni teşkîlât: 15 eyâlet) 6'sı Kuzey, 3'ü Güney eyâletleridir. Güney eyâletlerinin toplam büyüklüğü 741.778 km²'dir. En nüfuslu eyâlette 3,5 milyona yakın nüfus yaşar (Mâvi Nil). En az nüfuslu eyâlette bir milyondan az fazla insan vardır (Hartûm). Klasik eyâletler, başkentleri ve yüzölçümleri: Bahrü'l-Gazâl(Wo) 213.727 km², Mâvi Nil (Wâd Medenî) 141.850 km², Dârfûr (el-Faşer) 357.767 km², Ekvatoria (Hatt-ı İstivâ) (Juba) 189.099 km², Kassala(Kassala) 348.185 km², Hartûm (Hartûm) 14.764 km², Kordofan (el-'Ubeyd) 380.505 km², Kuzey Sûdân(Nübye) (ed-Dammer) 611.637 km², Yukarı Nil(Malakal) 238.952 km². Hatt-ı İstivâ, Yukarı Nil ve Bahr ü'l-Gazâl eyâletlerine "Güney Eyâletleri" denir.

20- UGANDA

Uganda Cumhûriyeti, İngiliz Milletler Topluluğu üyesidir. Victora Gölü'nün kuzeyindedir. Sûdân, Kenya, Tanzanya, Rwanda ve Zair'le çevrilmiştir. Ekvator çizgisi, ülkenin güneyinden geçer. Burası XIX. asır sonlarında Osmanlı imparatorluğundan İngiltere'ye geçmiş, 8.10.1962'de istiklâl kazanmıştır. Burası, Sûdân eyâletinin güney himâye topraklarını teşkîl ediyordu ve Sultân Abdülazîz zamânında Türk-Mısır nüfûzuna alınmıştı.

Ülke 236.860 km^2 olup bunun 35.264 km^2'sini göller teşkîl eder. Nüfus: 5.868.000(1959 t.), 11.172.000(1974 t.), 13.272.000(1981 t.). Yoğunluk 56'dır (1981). Silâhlı kuvvetlerinde 7.200 asker vardır (1980). Kişi başına gelir 300 dolar (1981 t.), yaklaşık millî hâsıla 4 milyar dolardır (1981 t.). Başkent Kampala'dır (660.000 n., 1981 t.; 1969 t. 331.000). Entebbe şehri, bunun az güney-batısında, Victoria Gölü üzerindedir. Victoria, kıt'anın en büyük gölüdür (deniz seviyesinden 79 m., en derin yer 1.134 m). Kıyıları Uganda, Kenya, Tanzanya arasında paylaşılmıştır. Albert ve Edward Gölleri, Uganda ile Zair arasındadır. % 32 kadar nüfus Müslüman olup geri kalan Hıristiyan ve putperesttir. 10 eyâlettir.

Kral II. Mutesa(doğ. 1924), 1939'da babasının yerine kabaka = kral oldu. 2.1966'da hal' edilerek cumhûriyet îlân edildi. Saltanatı 27 yıldır. Edward Frederick Mutesa, Hıristiyan'lığı kabûl etmişti. Ondan sn. ülkede iktidar daha çok Müslümanlar'a geçti ki bunların şampiyonu İdi Âmîn'dir. Resmî dil İngilizce'dir.

Dr.Apollo Milton Obote(Ankokoro, 1925), başbakan ve 15.4.1966'da başkan oldu. 25.1.1971'de yerine sonradan kendini mareşal yapan İdi Âmîn geçti (Koboko/Arua, 1925). Dr. Yûsuf Lule, 11.4.1979'da selefini devirerek başkan oldu.

21- SOMALİ

XIX. asır sonlarında Türkiye topraklarından sayılan Somali'ye İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar sokulmuştur. En büyük parçayı İtalya 1887-1927 arasında fethetmiştir. Kuzey kısmını İngiltere almıştır. Burada bir emâret de vardı; son hükümdar Mewlâ Muh.b.'Abd.i'l-Ḥassân'dır(doğ. 1860?-1901-29.12.1920 = 19). İtalyan(Güney) Somalisi 506.573 km^2 (1957 t.1.300.000 nüfus), İngiliz (Kuzey) Somalisi 176.113 km2(1957 t. 780.000 nüfus) birleşerek 2.12.1959'da müstakil cumhûriyet oldu. 682.686 km2, yoğunluk 5(1981)'tir. Nüfûsu 3.775.000'dir (1981 t.) (1976 t.3.221.000). % 100 Müslüman'dır (Sünnî-Şâfiî). Somalice, Arabca, İtalyanca, İngilizce resmî dillerdir (Türk asıllı olanlar da bugün Somalice konuşuyor: *EI*^{2}, II, 728b). 11 ile ayrılmıştır. Silâhlı kuvvetleri 91.100 askerdir (1980) (79 büdcesi 95 milyon dolar). Kişi başına gelir 135 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 510 milyon dolardır (1981 t.). Başkent Mukdişu, güneydedir (420.000 n., 1981 t.). Dîğer şehirler: Hargeisa 68.000, Berberâ 58.000, Kisimayu 68.000, Brava 45.000, Burao 40.000, Merka 64.000.

Ekvator çizgisi, ülkenin güneyinden geçer. Kuzeyde Aden Körfezi ve doğuda Hind Okyanusu üzerinde uzanır. Kenya, Habeşistan ve Cibuti ile sınırlanır. Kenya, Habeşistan ve Cibuti'de de Somalililer yaşar. Bu bakımdan devletin dış problemleri vardır.

Başkanlar: 'Aden 'Abd.'Usm.Da'ar(doğ. Baledwin, 1908) (2.12.1959-1967), 'Abdü'r-Reşîd 'Alî Şermarke(doğ.Layertcyra, 1919-1969 = 50, katl) (1967-5.10.1969), Tümg.Muh.Siyad Berre (5.10.1969-).

22- CİBUTİ AFAR CUMHÛRİYETİ

Kızıldeniz'le 'Aden Körfezi'ni, dolayısıyle Hind Okyanusu'nu bağlıyan Bâbü'l-Mendeb'in Afrika kıyısı üzerinde küçük bir ülkedir. Fransa sömürgesi iken 1977'de müstakil oldu. XIX. asır sonlarında Türkiye'den Fransa'ya geçmiştir (1862'de Obok iskelesini alan Fransızlar 1896'da bütün arâzîye el koydular). 23.000 km^2, 318.000 nüfus (1981 t., 1974 t. 125.000), yoğunluk 6(1981), kişi başına gelir yaklaşık 150 dolar(1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 48 milyon dolardır (1981 t.). Silâhlı kuvveti 1.000 asker. Başkan 'Alî Â'rif Bürhân, 2.10.1978'de Hasan Guled Aptidon'dur. % 92 Müslüman'dır. Halk sırasıyle Somalili, Afar = Danâkil ve Arab'dır. Fransızca ve Arabca resmî dildir. Başkent Cibûti limanı (180.000 n., 1981 t.), demiryolu ile Addis Ababa'ya bağlıdır.

23- KOMOR ADALARI

Komor adaları, Madagaskar'ın kuzeyi ile Mozambik arasında, "Mozambik Kanalı" denilen denizin kuzeyinde, yâni Hind Okyanusu'ndadır. 1.862 km^2, 310.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 166'dır. % 99 Müslüman'dır. Kiswahilî, Arabca, Fransızca konuşulur. Fransa'dan ayrılarak 1.1.1976'da cumhûriyet ve Prens Sa'îd Muh.Câ'fer (3.8.1973'ten beri başkan) başkan oldu. 8.12.1978'de Ah.'Abd.başkan oldu. Merkez Moroni'dir. Silâhlı kuvveti yoktur (100 hava askeri ve 8 harb uçağı). Kişi başına gelir yaklaşık 145 dolar (1981 t.) ve millî hâsıla yaklaşık 60 milyon dolardır (1981 t.). Fransa bu adalardan önce Mayotte'u 1841'de aldı. 1886'da bütün adaları aldı ve 25.6.1912'de adalardaki Müslüman emârete son verdi. 1936 sayımında nüfus 129.000 idi.

Doğu Afrika devletlerinden bâzılarında Müslümanlar azınlıktır (1981 t.): Habeşistan % 41(12.915.000), Kenya % 41(6.478.000), Tanzanya % 33 (6.082.000), (cumhur başkanı muâvini ve Zengîbâr devleti başkanı: 'Abûd Jumbe), Madagasker % 27(2.390.000), Mozambik % 17(2.193.000), Mauritius % 20 (190.000), Angola % 2(150.000), Seyşel adl. % 20(13.000), Yeşilburun adl. % 4 (17.000), Sâo Thomé ve Principe adl. % 2(2.000), Swaziland % 1 (3.000), Botswana % 0,5(4.000), Lesetho % 2(28.000), Transkei % 0,5 (10.000), Güney Afrika.

Arab Birliği

Arab Birliği(el-Câmi'al-'Arebiyye, İng. The Leage of Arab States, Fr.La Ligue Arabe), 22.3.1945 Kaahire anlaşması ile kuruldu. Kurucu üyeler Mısır, Suûdî Arabistân, Irâk, Lübnân, Sûriye, Ürdün, Yemen olup sonra birliğe Libya(1953), Sûdân(1956), Tûnus ve Fâs(1958), Küweyt(1961), Cezâyir(1962), Güney Yemen (1967), Birleşik Emîrlikler, Katar, Bahreyn, 'Ummân(1971), Moritanya ve Somali (1974), Cibûti(1977), Filistin Örgütü (1976) girdi, Komor'un üyelik isteği kabûl edilmedi. Genel sekreterler: 'Abdürrahmân 'Azzâm Paşa (3.1945-10.1952), 'Abdülhâliq Hassûne (10.1952-5.1972), Mahmûd Riyâd (1.6.1972) ve sn. Tûnuslu Şedlî Klîbî. Ve genel sekreterlik, Kaahire'den Tûnus'a götürüldü.

B i b l i y o g r a f y a

Tulunlular: Zekî Muḥ.Ḥas., *Les Tulunides,* Paris, 1933; Corbet, *The Life and Works of Ahmed ibn Tûlûn, JRAS*, Londra 1891; Ebû-Muḥ.i'l-Belewî, *Sîretü Ah.İbni Tûlûn,* Şâm, 1931; C.H.Becker, *Beiträge zur Geschichte Aegyptens unter dem Islam,* Strasburg, 1902-3, II, 149-98; K.A.C.Creswell, *Early Muslim Architecture,* II, *Tulunids* bahsi, 1940, 2: 1978, folio; F.Wüstenfeld, *Die Statthalter von Ägypten,* Göttingen, 1875, bahis III; Arab kaynakları: Hılâfet bahsindeki eserler. A.Fattal, *Ibn Tulun's Mosque in Cairo,* Kaah. 1960; Muḥmûd Akkuş, *Târîh we Wasfi'l-Câmi't-Tûlûnî,* Kaah. 1927; O.Graber, *The Coinage of the Tûlûnids,* N.Y. 1957. A.J.Butler, *Arab Conquest of Egypt,* Oxford 1902; İsm.Kâşif ve Ḥ.Aḥ.Mahmûd, *Mısr fî 'Asri't-Tûlûniyyîn wi'l-Ihşîdiyyîn,* Kaah.1960.

Ihşîdîler: Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt,* I: *Ikhshîds and Fâtîmids,* II: *Ayyûbids and Early Bahrite Mamlûks,* 1952, 1959, 2: 1976, folio; İbnü Sa'îd, *el-Mugrib,* Tallquist'in Alm.önsözü, Leiden, 1899; Wüstenfeld, *aynı eser,* bahis IV.

Fâtımîler: Ferdinand Wüstenfeld, *Geschichte der Fatimiden-Chalifen,* Göttingen, 1881'in (2: 1976) önsözünde göst. Ar. kaynaklar; el-Hemdânî, B.Dodge trc. *Genealogy of Fatimid Caliphs,* Kaah. 1958; G.C.Miles, *Fâtimid Coins,* N.Y. 1951; Becker, *Beiträge,* I, 1 v.dd.; de Sacy, *Exposé des Druzes,* I, Paris, 1838'de el-Ḥakem'in biyografisine âit önsöz; Quatremère, *Vie du Khalife Fatimide Moëz* ve *Sur la Dynastie des Khalifes Fatimides,* her iki etüd de *JA,* 1836-37'de; John Nicholson, *Establishment of the Fatemide Dynasty in Afrika,* Tübingen, 1840.Ḥas.İbr.Ḥas ve Tâhâ Aḥ.Şeref, *'Ubeydu'llaahi'l-Mehdî,* Kaah. 1947; İbnü Ḥammâd, *Ahbârü Mülûki Benî 'Ubeyd,* M.Vonderheyden nş., Cezâyir, 1927; İbnü Ebî-Zer', *Kırtâs,* Tornberg nş., Uppsala, 1843, Beaumier trc., Paris, 1843; Manṣûrü'l-Kâtib, *Sîretü'l-Üstâd Cewzer,* M.K.Ḥüs.ve 'Abdü'l-Hâdî Şa'îre nş., Kaah. 1954, M.Canard trc. *Vide de l'Ustâdh Jaudhar,* Cezâyir, 1958; Ḥas.İbr.Ḥas., *Târîhu'd-Dewleti'l-Fâtımiyye,* 1932, 2: Kaah. 1958; A.M. ve Tâhâ Aḥ.Şeref, *el-Mu'izz-li-Dîni'llaah,* Kaah.1948; 'Alî İbr.Ḥas., *Târîhu Cewheri's-Sıkıllî,* Kaah. 1933; 'Abdü'l-Mün'im Mâcid, *Institutions et Cérémonial des Fâtimides,* 2 c., Kaah. 1953-5; Reşîd Muḥ.ü'l-Berrâwî, *Mısrü'l-Iktisâdiyye fî 'Ahdi'l-Fâtımiyyîn,* Kaah.1948; Inostrantsev, *Fatimids-Khalifov,* Petersburg, 1905; De Lacy O'Learly, *A Short History of the Fatimid Khalifate,* Londra, 1923; S.M.Stern, *The Fatimid Imam al- Âmir, Oriens,* IV, Leiden, 1951, 193-255; P.J.Vatikiotis, *The Fatimide Theory of State,* Lâhûr, 1957; 'Abdü'l-Mün'im Mâcid, *el-Ḥakim bi-Emrillâh,* Kaah. 1959; Muḥ.'Abd.'İnân, *el-Ḥâkim bi'Emr'ull.,* Kaah.1937; W.Madelung, *Fatimiden und Baḥrainqarmaten, Der Islam,* XXXIV, 1959, 84-88; İbnü'd-Dewâdârî, *Chronik,* Kaah.1961; Cemâlü'd-Dînî'ş-Şeyyâl, *Mecmû'atü'l-Weşâikı'l-Fâtımiyye,* Kaah. 1958, 2: İskenderiyye 1965; Muḥ. Kâmil Ḥüs., *Fî Edebi Mısri'l-Fâtımiyye,* Kaah. 1950; Cemâlü'd-D.i'ş-Şeyyâl, *Târîhu Medîneti'l-İskenderiyye fi'l-'Aṣri'l-İslâmî,* İskenderiyye

1967; Et.Combe, *Alexandrie Musulmane,* 2 c., Kaahire 1933; A.M., *Alexandrie au Moyen Age,* İskenderiyye 1928; J.van Ess, *Der Kalif al-Hâkim, Abhandlungen der Heidelberg Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist.Klasse,* 1977/2; P.Casanova, *Les Derners Fâtimides, MIFAO,* VI, 1897, 415-45; Kaadî en-Nû'mân (Fâtımî dâî'si), *İftitâhü'd-Dâ'we,* F.Daschaoui nş., Tûnus, 1975; Câ'ferü'l-Hâcib, *Sîre,* Fr.trc.M.Canard, *L'Autobiographie d'Un Chambellan du Mahdî 'Obeidallâh le Fâtimide, Hespéris,* 1952, 279-324 ve 2: *Miscellanea Orientalia,* Londra 1973; İdrîs (dâî), *'Uyûnü'l-Ahbâr,* Dachraoui nş., Tûnus 1981; F.Dachraoui, *Le Califat Fatimide au Magreb, Histoire Politique et Institutions,* Tûnus 1981.

Eyyûbîler: İbnü'l-Esîr, *Kâmilü't-Tewârîh,* XI, XII; A.M., Fr. trc. *Hist. des Atabeks de Mossoul, Recueil des Historiens des Croisades,* II; Ebü'l-Fidâ (Eyyûbî meliki), *el-Muhtasar fî Târîhı'l-Beşer,* 2 c., Ist., 1286=1870 ve Kaah., 1325=1908 (1329'da kalır); *el-Berku'ş-Şâmî,* R.Şeşen nş., Ist. 1979; P.M.Holt nş. ve trc., *The Memoirs of a Syrian Prince: Abu'l-Fidâ, Sultan of Hamâh(1273-1331),* Freiburg 1982; Z.Watzinger, *Damaskus, die Islamische Staat,* Berlin 1924; Ebû-Şâme, *Kitâbü'r-Rawzateyn,* M.Ahmed Hilmî nş., 2 c., Kaahire, 1947-56; ilk nş. Kaah. 1287-8; Fr.trc. *Recueil,* IV ve V, 1898 ve 1906; İbnü Haldûn, *'İber,* IV ve V; İbnü Hallikân, *Wefeyât;* İbnü Şeddâd, *Â'lâq,* Şâm, 1953, 1956, metin ve Lat.trc.A.Schultens, *Vita et Res Gestae Sultani Saladini,* 1755; 'İmâdü'-D.Kâtibi'l-Isfahânî, *el-Fethi'l-Kussî,* C.de Landberg nş., 1888, Kaah. 1322, Fr.trc.H.Massé, Alm.trc.J.Kraemer, Wiesbaden 1952; Adolphe-H.Helbing, *Al-Qâdî al-Fâdîl, der Wezîr Saladin's,* Berlin, 1909; Institut Franç.de Damas(J. Sauvaget vs.), *Monuments Ayyoubides de Damas,* Paris, 4 c., 1938-50; H.A.R.Gibb, *The Arabic Sources for the life of Saladdin, Speculum,* XXV,1950; J.Sauvaget, *Monuments Historiques de Damas,* Beyr.1932; A.M., *Hist.de la Ville de Damas, REI,* 1934, 422-80; Hans L.Gottschalk, *Al-Malik al-Kâmil von Aegypten und Seine Zeit,* Wiesbaden, 1958; R.S.Humphreys, *The Eyyubids of Damascus (1193-1260),* 1977; İbnü's-Sâ'î, *el-Câmi'il-Muhtesar,* Bağdâd 1934; Stanley Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem,* Londra 1898, 2: 1979; İbnü Memmâtî (ölm. 1209), *Kitâbü Kawânîni'd-Dewâwîn,* A.S.Atiye nş., Kaah.1943 (ilk Eyyûbîler devrinde Mısır'ın idârî coğrafyası); Muh.Kâmil Hüs., *eş-Şi'r fî 'Asri'l-Eyyûbîyyîn,* Kaah. 1957; J.Rikâbî, *La Poésie Profane sous les Ayyûbides,* Paris 1949; Ebû-'Abd.Cemâli'd-D.Muh.İbni Wâsıl (1208-1298), *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Eyyûb*(-1263), Cemâlü'd-Dîni'ş-Şeyyâl nş., 3 c., Kaahire, 1954, 1957, 1961; Horst-Adolf Hein, *Beiträge zur Ayyubidischen Diplomatik,* Freiburg 1968; Ehrenkreutz, *Saladin,* Albany 1972; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler (1174-92),* Ist. 1983; Max van Berchem (1863-1921), *Opera Minora,* 2 c., Cenevre 1978 (büyük müsteşrikın monografileri), 1.200 s.

Memlûkler: Kalkaşendî(1355-1418), *Subhu'l-Â'şâ fî Kitâbeti'l-İnşâ,* 14 c., Kaah., 1913-19; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Mâ'rifeti Düweli'l-Mülûk*(1364-1442'de yaşıyan müellifin bu eseri 1436'da kalır), Muh. Must.Ziyâde ve Sa'îd 'Abdi'l-Fettâh Â'şûr nş., 4 c., Kaah., 1934-42, 2: 1957-72, Fr.trc.Quatremère, *Hist.des Sultans Mamlouks,* 2 c.,

Paris, 1837-44; Makrîzî, *Hıtat*, 2 c., Kaah. 1853; İbnü 'Abdi'z-Zâhir (ölm. 1292), *Biografi över Sultanen el-Melik el-Aşraf Halîl*, A.Moberg nş. ve İsveççe trc., Lund 1902 (aslı: *Sîretü'l-Meliki'l-Mansûr*, Murâd Kâmil nş., Kaahire 1961); 'İmâdü'd-D. İsm.İbni Keşîr, *el-Bidâye we'n-Nihâye*, 14 c., Kaahire, 1351-8= 1932-9(1300-1373'te yaşıyan müel., umûmî İslâm târîhi yazmıştır); Tâcü'd-D.Muh. İbni Müyesser (1231-1278), nş. H.Massé, *Annales d'Egypte*, Kaah.1919; İbnü Aybeki'd-Dewâdârî, *ed-Dürre'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Dewleti't-Türkiyye*, U.Hagrmann nş., Kaahire 1971; Ebü'l-Mehâsin Cemâli'd-D.Yûs.İbni Tagrîbirdî(= Tanrıverdi, 1410-1470, aslen Anadolulu Türk), *Kitâbü'n-Nücûmi'z-Zâhire fî Mülûki Mısr we'l-Kaahire* (Mısır târîhi: 641-1467), Juynboll ve Matthes nş., Leiden, 1855-61, 2 c. (641-976 yılları), W.Popper nş., Berkeley(San Francisco), 1909-29, 4 c. (977-1171 ve 1345-1467 yılları), İng.trc.William Popper, *History of Egypt (1382-1469)*, Un. of Cal., Los Angeles, 10 c., 1954-63, 2: 1976, Kaah.tab'ı, 10 c., 1348 = 1949 (641-1397 yılları, Tr.tc.Şeyhulislâm Kemâl-Paşa-zâde tar.Yavuz adına yapılmıştır); Aynı Yazar, *Hawâdisü'd-Dühûr fî Mede'l-Eyyâmi we'ş-Şühûr*, W.Popper nş., Berkeley, 1930-42 (*Nücûm*'da geçen kısımlar bu neşre alınmamıştır) (Makrîzî'nin 1441-16.7.1469 için zeyli olan Mısır vekaayînâmesi); A.M., *el-Menhalü's-Sâfî we'l-Müstewfî bâ'di'l-Wâfî*, Viyana 1.174, Paris 2.068-73, Muh. Emîr nş., 2 c., 1984-5; Sehâwî (ölm. 1497), *et-Tibri'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sülûk* (Makrîzî'nin 1436'dan başlıyan zeyli), Ah.Zekî Bey(sn. Pş.) ve E.Gaillardot nş., Bulak-Kaah., 1896-7, 3 c.; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâzare fî Ahbâr Mısr we'l-Kaahire*, Kaah. Kaah. 1860(litografi), 1299, 1321, 1327, Tr.trc.Meh.b.'Abd.i'l-Bağdâdî, Süleymâniye, Es'ad Ef., 2.215, dîğer Tr.trc.Ah.b.Sül., Süleymâniye, Dâmâd İbr.Pş., 910; Muhb.Ah.İbni İyâs(Ayas) (1448-1528), *Bedâ'i'ü'z-Zuhûr fî Wekaayi'd-Dühûr* (1522'ye kd. Mısır târîhi), 2 c., Kaah.1311-2 = 1893-4, kısmî İng.trc.W.H.Salmon,*An Ancount of the Ottoman Conquest of Egypt(1516)*, Londra, 1921; (1467-1522) Fr.trc.Gaston Wiet, *Hist. des Mamlouks Circassiens*, I: Kaah.1945(1467-1500), II: Paris 1956(1500-1516), III: Paris 1960(1516-1522);M.Sobernheim, Paul Kahle, Muh.Must. ve Annemarie Schimmel nş., 4 c., Ist. 1931-45, *Bibliotheca Islamica:* V, son kısımlarının İng.trc.W.H.Salmon, Londra, 1939; İbnü Şeddâd, *en-Newâdiri's-Sultâniyye*, Kaah.1376, Tr.trc. Ş.Yaltkaya T.T.K., Ist. 1941: *Baybars Târîhi;* İbnü 'Abdi'z-Zâhir, *er-Rawzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, A.A. el-Huweytir nş., Riyâd 1976 ve İng. trc. *Baibars the First*, Londra 1978, Seyyide Fâtıma Sâdık nş. ve trc. *Baybars*, Oxford, 1956, Kaah. 1961, Murâd Kâmil nş., *Sîretü'l-Meliki'l-Mansûr;* Şihâbü'd-D.Ebi'l-'Abb.Ah .İbni Fazl'İllaahi'l-'Umerî(1301-1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, A.F.Seyyid nş., 1985, krş.Franz Taeschner, *Al-'Umari's Bericht über Anatolien*, Leipzig, 1929; İbnü'l-Fürât (1334-1405), *Târîhu'd-Düwel we'l-Mülûk*, c.IX, Beyrut, 1938; Ah.b.Muh.İbni Sasrâ (1257-1323), *ed-Dürre'l-Mudî'e fi'd-Dewleti'z-Zâhiriyye*, Bodleian'daki tek nüshadan Ar.metin ve İng.trc.William M.Brinner, *A Chronicle of Damascus (1389-1397)*, 2 c., Un. of Cal., Berkeley, 1963; Takıyyü'd-D.İbni Kaadî Şühbe(1377-1448), *Zeylü Düweli'l-İslâm*(1436'dan ît.Makrîzî'yi bir kaç yıl devâm ettirir), Paris, Bibl.Nat.1.598-9; İbnü Haceri'l-'Askalânî(1372-1449), *İnbâ'ü'l-Gumr bi Ebne'l-'Umr*, Ayasofya, 2.972;

'Aynî(1360-1451) (aslen Türk ve Ayntablı), *'Ikdü'l-Cümân fî Târîhı Ehli'z-Zemân*, 24 c.(umûmî İslâm târîhi), Topkapı Sarayı ve başka yazmalar, kısmî Fr. trc., Lâle Devri'nde bir hey'etin Tr.trc.i; İbnü Bâlî, *Hikmet-nâme*(Sultân Guurî'nin II. Bâyezîd nezdinde elçisi), Ist.Ün.Küt. 3.290; Gazzî, *Nehrü'z-Zeheb fî Târîhı Haleb*, 2 c., Haleb, 1342 = 1924; İbnü Tolun ve İbnü Yun'a, Fr.trc.Henri Laoust, *Les Gouverneurs de Damas sous les Mamlouks et les Premiers Ottomans (658-1156/1260-1744), Traduction des Annales d'Ibn Tulun et d'Ibn Yun'a*, Şâm 1952, Ar.metin: *Îlâmü'l-Werâ bi-men Wültiye Nâiben mine'l-Etrâk bi-Dimaşkı'ş-Şâmi'l-Kübrâ*, Ah.Muh. Duhman nş., Şâm, 1964, Richard Hartmann nş., Berlin, 1926; Makrîzî, *Hıtat*, Kaah. 1270, 1324.– M.Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'Epoque des Mamelouks d'Après les Auteurs Arabes*, Paris, 1923; W.Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt(1260-1517)*, Londra, 1896; K.V.Zetterstéen, *Beiträge zur Geschichte der Mamlukensultane*, Leiden, 1919; L.Hautecoeur ve Gaston Wiet, *Les Mosquées du Caire*, 2 c., Paris, 1932; A.N. Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and Lebanon (1250-1900)*, Londra, 1939; Mahmûd b.Selîm, *'Asrü Selâtıyni'l-Memâlîk*, Kaah. 1947; Survey of Egypt, *Index to the Mohammedan Monuments in Cairo*, Kaah 1951; Muh.Kürd-'Alî, *Hıtatü'ş-Şâm*, 5 c., Şâm, 1924-7; Salâhü'd-D. Müneccid, *Wülâti Dimaşq fi'l-'Ahdi'l-'Usmânî* Şâm 1949; Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, Londra, 2: 1914, 1936; A.M., *Cairo*, 1898, 2: 1973; Donald P.Little, *Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970; U.Haarman, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, Frieburg 1969; Franz Paşa, *Die Grossmoschee des Sultans Kaitbai bei Kairo*, Berlin 1897; M.Herz Bey, *La Mosquée du Sultan Hassan au Caire*, Kaah.1899; K.A.C.Creswell, *A Brief Chronology of the Muhammadan Monuments of Egypt to 1517*, *BIFAO*, XVI, 1919, 39-164; Has.'Abdi'l-Wehhâb, *Câmi'ü's-Sultân Hasen*, Kaah. 1962; R.L.Devonshire, *Relation d'Un voyage du Sultan Qaitbay en Palestine et en Syrie*, *BIFAO*, XX, 1922, 1-42; J.Sauvaget, *Nomes et Surnoms de Mamelouk*, *JA*, CCXXVIII, 1950, 31-58; R.Irwin, *The Early Mamluk Sultanate (1250-1382)*, 1982; Shah Morad Elham, *Kitbugâ und Lâğîn*, Frieburg 1977; P.M.Holt, *The Sultanate of Lâghîn*, *BSOAS*, XXXVI, Londra 1973, 511-32; S.Â'şûr, *el-Asri'l-Memâlîkî fî Mısr we'ş-Şâm*, Kaahire 1965; M.Burgoyne, *Mamluk Jerusalem, An Architectural Study*, 1988 (büyük bir eser). 'Alî İbr.Has., *Târîhu'l-Memâlîki'l-Bahriyye*, Kaah; 1944; Stanley Lane-Poole, *Catalog of the Collection of Arabic Coins in the Khedival Library at Cairo*, Londra 1897; Paul Balog, *The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria*, New York, 1964; Muh.Cemâli'd-D.Sürûr, *Dewletü Benî-Kalavun fî Mısr*, Kaah.1960; 'Abdü'l-Kerîm Garâbiye, *el-'Areb we'l-Etrâk*, Şâm, 1961; G.Weil, *Geschichte der Chalifen*, 5 c., Stuttgart, 1846-62, *V: Geschichte des Abbasiden Chalifats in Agypten: 1390-1517;* David Ayalon, *L'Esclavage du Mamelouk*, Kudüs, 1951; Aynı Yazar, *Studies on the Mamluks of Egypt (1250-1517)*, Londra, 1977; A.Darrag, *L'Egypte Sous le Règne Barsbay*, Şâm 1961; Ernst, *Die Mamlukischen Sultanurkunden des Sinai-Klosters*, Wiesbaden 1960.

Doğu Afrika zencî hânedânları: R.C.von Slatin-Pacha, *Feuer und Schwert im Sudan, 1879-1895*, 12: Leipzig, 1911, İng.trc.Londra, 1896; F.R.Wingate, *Mahdism and the Egyptian Sudan*, 1891; Snouck-Hurgronje, *Der Mahdi, Revue Coloniale Internationale*, II-1, 1.1886, 25-69; Yacoub Artin-Pacha, *Monnaies du Mehdy du Soudan*, Kaah.1888; W.Blunt, *Gordon at Khartum*, 1911. Douglas Jardine, *The Mad Mullah of Somaliland*, Londra, 1923; R.Basset, *Chronologie des Rois de Harar, JA*, 1914; A.Y., *Etudes sur l'Hist.de l'Ethiopie*, Paris, 1882; A.Y., *Hist.de la Conquêe de l'Abyssinie*, Paris, 1897; E.van Donel, *Foreign Relations of Ethiopia (1642-1700), The Journey of Khodja Murâd*, Ist. 1979, Holanda Arkeoloji Enstitüsü; J.Spencer Trimingham, *A History of Islam in West Africa*, Londra, 2: 1962; A.Y., *Islam in Ethiopia*, Londra, 1953; D.Mathew, *Ethiopia, 1540-1935, A Study of Policy*, Londra 1947; James ve Monroe, *Hist.de l'Abyssinie*, Paris, 1918; Gabriel Ferrand, *Les Çomalis*, Paris, 1903; J.Walker, *The Coinage of Kilwa, Numismatic Chronicle*, 1936; Guillain, *Documents sur l'Hist.de l'Afrique Orientale*, 2 c., Paris, 1856; O.Kersten, *Tabellerische Übersicht der Geschichte Ostafrikas*, Leipzig, 1879; Muḥ.b.'Um.i't-Tûnisî, Fr.trc.Perron, *Voyage au Darfour*, Paris, 1845 ve Perron trc., *Voyage au Ouadây*, Paris, 1851(metin: *Teşḥîzü'l-Ezhân bi-Sîreti Bilâdi'l-'Areb we's-Sûdân*, Paris, 1850); Gustav Nachtigal, *Sahârâ und Sûdân*, 3 c., Leipzig, 1879-89; H.Barth, *Reisen im Nord-und Central-Afrika*, 5 c., Gotha, 1857; H.Carbou, *La Région du Tchad et du Oudaï*, Paris, 1912; Richmond Palmer, *The Bornu, Sahara und Sudan*, Londra, 1936; W.G.Browne, *Travels in Africa, Egypt and Syria*, Londra, 1799; Na'ûm Şukayr, *Târîḫu's-Sûdân*, 3 c., Kaah. 1903; H.A.MacMichael, *A History of the Arabs in the Sudan*, 2 c., Cambridge, 1922; A.Y., *The Anglo-Egyptian Sudan*, Londra, 1934; R.L.Hill, *A Biographical Dictionary of the Anglo Egyptian Sudan*, Oxford, 1951, 2: Londra 1967; P.M.Hold, *The Mahdist State in Sudan*, Oxf. 1956; *Târîḫu Mülûki's-Sûdân*, Mekkî Şibeyke nş. Hartûm, 1947; O.G.S.Crawford, *Islam in the Sudan*, Londra, 1949; A.M., *Islam in East Africa*, Oxford, 1964; R.L.Hill, *Bibliography of the Anglo-Egyptian Sudan to 1937*, Londra 1939; Abdel Rahman el Nasri, *Bibliography of the Sudan 1938-1958*, Londra, 1962; 'Abdü'l-Celîl, *Târîḫu Sûdân*, Kaah.1955.– J.E.Joergensen, *Uganda, A Modern History*, 1981; A.Pollera, *Le Populazioni Indigene dell'Eritrea*, Bologna, 1935; E.Ullendorf, *The Ethiopians*, Londra, 2: 1965; J.Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile*, 1: 5 c., Edinburgh, 1790, 2: 8 c., 1813; Sir E.A.Wallis Budge, *A History of Ethiopia*, 2 c., Londra, 1928; Enrico Cerulli, *Studi Etiopici*, I: *La Lingua e la Storia di Harar*, Roma, 1936, 2 c., 2: 1976-8; A.M., *Il Sultanato dello Scioa nel Secolo XIII, RSO*, I, Napoli, 1941; Castanhoso, *The Portuguese Expedition to Abyssinia*, nş.ve trc.R.S.Whiteway, Hakluyt Society nş., Londra, 1902; R.Pankhurst, *History of Ethiopian Towns from the Middle Ages to the Early 19th Century*, 1981; Ferdiando Ferne ve Romagnoli Umberto, *All'Harar nel 1885*, Bologna 1938; Curelli, *La Fine dell'Emirato Harar, Annali dell Instituto Orientale di Napoli*, N.S., XV, 1964, 75-82.

Mıṣr, Cihâzü Tanẓîmi'l-Üsre wi's-Sükkân, *el-Aṭlesi's-Sükkânî li-Cümhûriyyeti Mıṣri'l-'Arebiyye*, Kaahire 1977; Janet L.Abu-Lughod, *Cairo*, Princeton, 1971.

C.'Abdi'n-Nâsır, *Felsefetü's-Şewre*, Kaah. 1956, İng.tr.Washington, 1956; Enwerü's-Sâdât, *Revolt in the Nile*, New York, 1957; Muh.Necîb, *Egypt's Destiny*, Londra, 1955; Muh.Haseneyn Heykel Paşa, *'Abdü'n-Nâsır we'l-Â'lem*, Beyrut 1972; P.J.Vatikiotis vs., *Egypte Since the Revolution*, Londra, 1968; R.Stephens, *Nasser*, Londra, 1971; R.H.Dekmejian, *Egypt under Nasir*, Albany/N.Y., 1972; M.H.Heikel, *The Cario Documents*, Londra, 1973; J.Lacouture, *Nasser*, Paris, 1971, İng.tre.Londra, 1973; A.Nuttin, *Nasser*, Londra, 1972; *Egypt and Nasser*, 3 c., New York, 1973; yıllıklar: *Le Monde Egyptien (Who's Who)*, Kaahire ve *The Egyptian Almanac*, Kaahire; A.I.Dawisha, *Egypte in the Arab World*, Londra, 1976; *Sudan Almanac*, Hartûm, yıllık; H.A.MacMichael, *The Tribes of Kordofân*, Cambridge, 1912; A.Coolson, *Tanzania (1800-1980)*, 1982; P.J.Vatikiotis, *The Modern History of Egypt*, Londra 1969; R.Hill, *A Biographical Dictionary of the Sudan*, 1951(yeni bir ofset baskısı da var); *Sudan, Notes and Records*, 46 c., 1918-1965; F.Halliday ve M.Molyneux, *The Ethiopian Revolution*, 1982; G.I.Smith, *The Rise and Fall of Idi Amin*, 1980; N.Chittick, *Kilwa*, 2 c., 1975; Carl Christian Gegler Pastha, *Sudan Memoirs*, R.Hill nş., 1984; E.Cerulli, *Somalia*, Roma 1957; G.Douin, *Histoire du Soudan Egyptien*, Kaahire 1944; R.S.O'Fahey ve J.L.Spaulding, *Kingdoms of the Sudan*, Londra 1974; Yûsuf Fazl Hasan, *The Arabs and the Sudan*, Edinburg 1967; I.M.Lewis, G. Shepperson, *Islam in Tropical Africa*, 1966; M.W.Daly, *Northern Sudan* (1917-1924), Leiden 1988.

A.Gevey, *Les Comores*, Pondichéry 1870; J.Repiquet, *Le Sultanat d'Anjouan*, Paris 1901; Gabriel Ferrand, *Les Musulmans à Madagascar et aux Illes Comores*, 3 c., Paris, 1891-1902; C.Robineau vs, *Arabes et Islamisés à Madagascar et dans l'Océan Indien*, Tananariv 1967; D.B.Dubins, *A Political History of the Comoro Islands (1795-1886)*, Boston 1972 (gayri matbû tez); G.Rotter, *Eine Arabische Komorenchronik des 19. Jahrhunderts*, Beyrût 1975.

J.W.T.Allen, *The Swahili and Arabic Manuscripts and Tapes in the Library of the University of Dar es Salaam*, Leiden 1970; Justus Strandes, *The Portuguese Period in East Africa*, Londra 1899, 1961, Nairobi 1968; A.Oded, *Islam in Uganda*, 1974.

Şihâbüddîn Ahmedi'l-Eskelânî, *Kitâbü Tehzîbi't-Tehzîb*, 14 c., Beyrût 1984; el-Yûnînî, *Zeylü Mir'âti'z-Zemân*, 2 c., Hayderâbâd, 1954-5; İbnü Wâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 5 c., Kaahire, 1953-77; Y.Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden 1991; Amalia Levanoni, *The Third Reign of an-Nâsir Muhammad Ibn Qalâwûn(1310-1341)*, 1995; Shai Har-El, *The Ottoman-Mamluk War (1485-91)*, 1995; P.M.Holt, *Early Mamluk Diplomacy(1260-1290), Treaties of Baybars and Qalâwûn with Christian Rulers*, Londra 1995; Michael Meinecke, *Die Mämlukische Architectur in Aegypten und Syrien(1250-1517)*, 2 c., Glückstadt 1992; Götz Schregle, *Die Sultanin von Aegypten: Şağarat ad-Durr*, Wiesbaden 1961.

Altıncı Kitap

ARABİSTAN

I

YEMEN

1- Ziyâdîler(820-1022)

Hılâfet vâlîlerini tâkıyben Yemen'de hânedân kuran ilk vâlîler, Ziyâdîler'dir (Benû-Ziyâd). Zebîd taht şehirleridir; 1016-1021 arasında Nefîs şehrine nakletmişlerdir. Hânedan 2.820-2.1022 = 202, 0 sürmüştür. Önce 'Abbâsî vâlileri olarak başlamış, sonra devlet hüviyetine bürünmüş, fakat dâimâ 'Abbâsîler'e tâbî olmuşlardır. Ṣan'â, Zebîd, Ṣâ'de dâhil Yemen'den başka Tihâme, Ḥalî, Deyḥân, Necrân devlete dâhil olmuş, ilk hükümdarları zamânında (820-859) Ḥaḏramût ve Şiḥr'i de ellerinde tutmuşlardır.

Ziyâdîler aslında Emewî imparatorluk-hılâfet hânedânının bir dalından ibârettir. Hânedân Halîfe I. Mu'âwiye'nin kardeşi meşhur Ziyâd'dan inmektedir. İlk hükümdarlarının şeceresi şöyledir: Muḥ.b.Ziyâd b.İbr.b.Muḥ.b.İbr.b.'Ubeyd'İll.b.Ziyâd b.Ebî-Süfyân b.Ḥarb b.Ümeyye b.'Abdi Şems b.'Abdi Menâf(burada neseb, Peygamber'inkiyle birleşir). Sünnî-Hanefî Arab olan hânedânın melikleri ve saltanat müddetleri: 1- Muḥ.(2.820-859 = 39), el-Me'mûn'un vâlîsi ol.Yemen'de işe başladı, sn.oğlu 2- İbr.(859-902 = 43), oğlu 3- Ziyâd(902-904 = 2), oğlu 4- İsḥâq Ebi'l-Ceyş(904-981 = 77), oğlu 'Abd.(Ziyâd/İbr.): 5- 981-1012a = 31 ve oğlu 6- İbr.(1012a-1018 = 6). Bunun öldürülmesiyle Yemen, Necâḥîler'e geçti. İsḥâk'ın (no. 4) dîğer oğlu Ceyş ve kızı Hind'dir. Bu İsḥâq, 77 yıllık saltanatla rekor kırmış görünüyor.

Ziyâdîler'in diktatör-vezîrler yetiştiren bir müessesesi de vardır. Bunların ilki Rüşdü'l-Habeşî(vezîr 981-983 = 2), İshâq'ın(no. 4) Habeş kölesi ve mânevî oğludur. Bunun mânevî oğlu Selâme'n-Nûbî, bunun da öz oğlu 2. diktatör-vezîr(983-1012a = 29) el-Hüs.'dir. Bunun mânevî oğlu Mercân(3: 1012a-1016 = 4) ve bunun da mânevî oğlu Nefîs(4: 1016-2.1022 = 6)'dir. 3. Diktatör-vezîr Mercân'ın mânevî oğlu ve kölesi Necâh, Necâhî hânedânının (aş.bk.) kurucusudur.

2- Yâ'fürîler(861-997)

Yâ'fürîler(Benû-Yâ'für), 861-937 = 136(-14 = 122) arasında San'â, bâzan Cenned taht şehri olmak üzere Yemen'in bir kısmında hüküm sürmüş bir hânedândır. Bunlara Hawwelîler (diğer okunuşu: Hiwâlî) de denir. Hânedân Arab, Sünnî-Hanefî ve 'Abbâsîler'e tâbîdir. 841'de başkaldıran Yâ'für, 861'de hükümdâr oldu. Yalnız Melik 'Abd.(963-997, no.7) Fâtımîler'e tâbî olmuştur. Yâ'fürî saltanatına 2 fâsıla girmiştir: Benî-Ressî imâmı el-Hâdî 11 yıl (901-912a) ve Karmatlar'dan 'Alî İbni'l-Fazl 3 yıl (912a-915), cem'an 14 yıl ülkelerini Yâ'fürîler'den almışlardır. Bir müddet 'Aden'i, 987'de Zebîd'i alan Yâ'fürî melikleri ve saltanat müddetleri: 1- Yâ'für b.'Abdi'r-Rah.Küreybi'l-Hawwelî (861-873 = 12), oğlu 2- Muh.I(873-4.892 = 29, katl)(870'de San'â v.), 3- 'Abdü'l-Kaadir b.Ah.b.Yâ'für(4.892-893 = 1), 4- İbr.b.Muh.I(893-898? = 5?), 5- Esed I b.İbr.(898?-901 = 3? + 915-944a = 29 = 32?), 6- Muh.II(944a-963 = 19), 7- 'Abd.b.Kahtân b.Muh.II(963-997 = 34), 8- Esed II b.'Abd. (997, Kehlân emîri). 'Abd. (no. 7), 'Alî İbni'l-Fazli'l-Karmatî'nin kızından doğmuştur. İbr.'in(no. 4) oğullarından Ah.Nâsır, 922-933'te 'Aden'de müddeî olmuştur. Yâ'fürîler, Zîyâdîler'den Yemen'in bir kısmını kopararak devlet kurmuşlar, devletleri Ressîîler'ce ortadan kaldırılmıştır.

3- Ressîîler (897 - 1300)

Ressîîler'e "Benû-Tabâtabâ" ve "Eimme-i Benî-Ressî = Ressî İmamları" da denmektedir. Peygamber soyu ve şerîf'tirler. Hânedân adını 860'ta ölen el-Kaas.i'r-Ressî Tercemâni'd-D.b.İbr.Tabâtabâ b. İsm.b.İbr.b. el-Has.b. b.el-Has. b.'Alî b.Ebî-Tâlib'den almaktadır. Bunun iki oğlu el-Hüs. ve Muh., hânedânın iki dalının atası olmakla berâber, devâm eden birincisidir.İlk hükümdar el-Hâdî, el-Hüs.'in oğludur. Annesi Ümmü'l-Has. Fatıma b.el-Has.b.Muh.b.Sül b.Dâwûd b.al-Has.b.al-Has.'dır. 884'e doğru Taberistân'da Âmül'e, Bağdâd'dan 893'de Yemen'e gitti. "Emînü'l-Mü'minîn" sanıyla hilâfete hakk iddia etti. Başkenti Sâ'de'de görüldü. Müelliftir. Hânedan mûtedil Şîî'dir (Zeydî). "İmâm" adıyla saltanat sürmüşlerdir. 'Abbâsîler'e, Fâtımîler'e, Selçuklular'a, Zengîler'e, Eyyûbîler'e (1173-1229) (Yemen Eyyûbîleri, bunların da metbuu Mısır Eyyûbîleri, sn. Memlûkler) tâbî olmuşlardır. Yemen'in bir kısmında hükümrân olan meliklerdir ki, ülkenin tamâmını elde edememişler, fakat hâkim oldukları bölgeyi Sünnîlik'ten Zeydîliğe çevirmişlerdir. Taht şehirleri San'â, bâzan Sâde'dir. 16.3.897-1300=403 yıl devâm etmişlerdir. Ancak gene Hazret-i Hasen torunlarından en-Nâsır Ebi'l-Fethi'd-Deylemî, 23 yıl için hükûmeti -öldürülünceye kd.- Ressîîler'den almıştır (1039-1062). 1062-1138 arasında ise Suleyhî hânedânından vâlîler San'â'yı, Ressîîler nâmına idâre etmişlerdir. Ressî imâmları ve meliklik müddetleri:

1- Ebü'l-Hüs. Yahye'l-Hâdî-ile'l-Haqq (16.3.897-18.8.911=14, 5, 3), 2- Ebü'l-Kaas.Muh.i'l-Murtazâ b.Yahyâ (18.8.911-913=2, 1) (ölm.922), 3- Ah.ü'n-Nâsır b.Yahyâ (9.913-934b=21), 4- el-Hüs.i'l-Müntehab (934b-935=1), 5- Ebû-Muh.i'l-Kaas.i'l-Muhtâr (935-956b=31), 6- Yûs.ü'd-Dâ'i'l-Mansûr (956b-998=42), 7- el-Kaas.i'l-Mansûr (998-1003=5), 8- el-Hüs.i'l-Mehdî (1003-1013=10), 9- Câ'fer (1013-1035=22), 10- Ebü'l-Hâşimi'l-Has.(1035-1039=4), 11-Ah.ü'l-Mütewekkil (1138-1171=33), 12- 'Abd.i'l-Mansûr (b. Hamze b. 'Abd., bu no.1'in kardeşi) (1197-4.1217=20), 13- 'İzzü'd-D.Muh.i'n-Nâsır (4.1217-1226=9), 14- Necmü'd-D.Yahye'l-Hâdî (4.1217-1226=9), 15-Ah.ü'l-Mehdî (1226-1258=32), 16- Şemsü'd-D.Ah.i'l-Mütewekkil (1258-1281?=23?), 17- Dâwûdü'l-Müntasır (1281-1300=19).

Muh.İbni'l-Kaas.i'r-Ressî'nin oğulları: İbrâhîm (kızı Rukayye), Kaasim (oğlu Ah.oğlu İsm.oğlu Ah.oğlu Kaas. oğlu 'Abd.kızı Mâlike=el-Mütewekkil, bu branş hakkında tafsîlât için bk. Hâşimîler/'Alî-Ewlâdı), 'Abd. Muh.İbni'l-Kaas.'in kızı Fâtıme, el-Hâdî (no.1) ile evlendi. 'Abd. İbni'l-Kaas.'in oğlu 'Aliyyü'l-İlyânî, onun oğlu el-Mansûr (no.7), onun oğulları Câ'fer (no.9, San'â'da, oğlu Muh.ü'l-Hedcâf) ve el-Mehdî (no.8, Kâ'a'da, katl)'dir.

el-Hüs. İbni'l-Kaas.'in oğulları: el-Hâdî (no.1) (fakıyh, şâir, = Fât., amca-kızı), 'Alî, 'Abd.

'Abd. İbni'l-Hüs.'in oğlu Yah., onun oğlu 'Abdü'r-Rah., onun oğlu Ebü'l-Hâşim (no.10), onun oğulları el-Hâşim ve Hamze (ölm.1067). Bundan sonraki şecere fictif'tir, şöyle: Hamze'nin oğlu 'Alî oğlu Hamze oğlu Sül. oğlu Hamze oğulları 'İmâdü'd-D.Yah. ve el-Mansûr (1166-4.1217=51, no.12, 1198'de ilâveten San'â'ya hâkim oldu). Bunun (no.12) oğulları: en-Nâsır (no.13, Sâ'de'de) ve el-Mütewekkil (no.16). Tahmînen bu sonuncunun oğlu da el-Müntasır (no.17).

1569'da ölen el-Müeyyed 'Ali'l-Emlehî b.Muh.b.'Alî İbni'r-Reşîd b.Ah.b.el-Hüs.b.'Alî b.Yah.b.Yûs.'un Ressîler'e bağlamak istediği neseb fictif'tir.

el-Hâdî (no.1)'nin oğulları: Hasenü'l-Cîlî, el-Mürtazâ (no.2, ferâgat edip 922'de öldü; oğulları el-Kas. ve Ebü'l-Hüs.Yahye'l-Hâdî, bunun da oğlu el-Hüs.) ve en-Nâsır (no.3, hal' ve 936'da öldü, Sâ'de'de). en-Nâsır'ın (no.3) oğulları: Câ'ferü'r-Reşîd, İsm., el-Has. (müdd.934), el-Hüs.i'l-Müntehab (no.4), 'Alî (oğlu Mutahher oğlu Muh.oğlu Sül.oğlu el-Mütewekkil, no.11, Sâ'de'de, San'â yok), el-Muhtâr (no.5, katl) ve Yahye'l-Mansûr (büyük oğul). Bu sonuncunun oğlu el-Mansûr (no.6) oğlu el-Kaas.oğlu Yûs.ü'l-Eşşell oğlu Yah.oğlu 'Alî oğlu el-Hüs.oğlu Ah.

el-Muhtâr'ın (no.5) oğlu Muh.ü.'l-Muntasır oğlu 'Abd.ü'l-Mû'tazıd oğulları en-Nâsır ve el-Has. en-Nâsır İbni'l-Mû'tazıd'ın oğlu Yah.oğlu gene Yah.oğulları Ah. (oğulları Şemsü'd-D.Yah., Bedrü'd-D.Muh.) ve Muh. Muhsin (oğlu el-Hâdî, no. 14).

el-Has. İbni'l-Mû'tazıd'ın oğlu Nâsır oğulları Yah.ve el-Has. Bu sonuncunun oğlu Muhsin.

el-Mehdî Ah. (no.14) b.el-Hüs.b.Ah. İbni'l-Kaasim'in oğlu 'Abd.'ın (b.el-Kaasim b.Ah.b.İsm.b.Ebi'l-Berekât b.Ah.b.el-Kaasim b.Muh. b.el-Kaasim Tercümâni'd-D.b.İbr.Tabâtabâ b.İsm.b.İbr.b.el-Has.b.al-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib(el-Meliki'l-Eşref

'Umer b.Yûsuf, *Turfetü'l-Ashâb*, 101-2) nesli olduğu iddia edilenler (fictif): bu Yahyâ'nın oğlu Ah. oğlu el-Müeyyed oğlu Cibrîl oğlu el-Müeyyed oğlu 'Alî oğlu el-Has.oğlu 'İzzü'd-D.oğulları Nâsır (oğlu el-Has. oğlu Dâw. oğlu el-Has.oğlu Ah.oğlu Muh., ölm.1652) ve el-Has.(oğlu 'İzzü'd-D.oğlu el-Hüs. oğlu 'İzzü'd-D.oğlu Ah.oğlu Salâh: 1606-1660). el-Mehdî li-Dîni'llâh (no.15), 1248'de Sulâ'da imâm olarak zuhûr etdi.

Ressîiler'in Ah.'ül-Mütewekkil (no.11)'den başlıyan dalına "Süleymânîler = Benû-Süleymân" da denmektedir. Zîrâ bu zâtın babasının adı Sül.'dır. Zafer bölgesi de Ressîiler'de idi. Bu sıralarda pek çok şerâfet müddeîsi (Hazret-i Hasan'ın torunları olduklarını iddia edenler) Yemen'i kaplamıştı. Şurada burada ayaklandıkları, bâzı yerleri ele geçirdikleri görülüyordu. Gaanim b.Yahyâ bunlardandır ki 1058'de Mekke'den Yemen'e gelmiştir. Ondan sn. oğulları Wehhâs (ölm.1165) ve el-Kaas.(ölm.1174) iddialarını devâm ettirdiler. Gaanim'in şeceresi şöyledir:Gaanim b.Yah.b.Hamze b.Î'sâ b.'Uleyy. Gaanim bu şecere yerine, şu uydurma nesebi ileri sürmüştür: Gaanim b.Yah.b.Hamze b.Wehhâs b.Ebî-Tayyib Dâw.b.'Abdi'r-Rah.b.Ebî-Fâtik 'Abd.b.Dâw.b.Sül.b.'Abd.i's-Sâlih b.Mûse'l-Cewn b.'Abd.i'l-Kâmil b.Has.i'l-Müsennâ b.el-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib.

Yemen'in bir kısmında şerâfet iddiasında bulunanlardan biri de Î'sâ ve neslidir. Î'sâ'nın sahte nesebi şöyledir: Î'sâ b.Muh.b.Sül.b.Muh.b.Sâlim b.Yah.b.Muh.b.Sürûr b.Nâ'me b.Feletiyye İbni'l-Hüs.b.Yûs.b. Nâ'me b.'Alî b.Dâw.b.Sül.b.'Abd.b.Mûsâ İbni'l-Has.İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Bu Î'sâ'nın oğulları: Ah. (oğlu 'Alî oğlu Yah. oğlu 'Abdü'r-Rah.oğlu Hıfzı'llâh III.oğlu 'Alî oğulları el-Has.ve Muh.,bu ikinci kardeşin ölm.1668) ve Muh.(oğlu 'Abdü'r-Rah. oğlu el-Has. oğlu Muh. oğlu el-Has. oğlu 'Alî (1576-1657), bu 'Alî'nin oğulları: Ah.(ölm.1666), el-Has. (ölm.1652), Muh. (ölm.1676), 'İzzü'd-D.(1623-1671).

4- Neccâhîler (1022 - 1159)

Benû-Neccâh, Arab'laşmış Habeş'tir. Sırasıyla 'Abbâsîler'e, Selçuklular'a ve Fâtımîler'e tâbî olarak Yemen'in bir kısmında (Zebîd, el-Kedrâ, el-Mehcem, el-Wedyânî) devlet kurmuşlardır. Taht şehirleri Zebîd'dir. Saltanatları: 2.1022-2.8.1159=137,6. Ancak bu müddetten 23 yıl düşmek îcâb eder. Bu 23 yıl zarfında 'Aliyyi'd-Dâ'iyyi's-Suleyhî (b.bk.) (1060-1080a=20+1080b-1082a=2+1086-1087=1) ülkeyi ele geçirmiştir.

Neccâhî melikleri ve saltanat müddetleri: 1- Nâsırü'd-D. Neccâhi'l-Müeyyed (2.1022-1060=38, katl), 2- Sa'îdü'l-Ahwel (1080a-b+1082a-1086+1087-1088+1088=5, katl) (1'in oğlu), 3- Ebü't-Tâmî Ceyyâş (1088-8.1105=17) (1'in oğlu, müellif), 4- el-Fâtik I (8.1105-1110a=5) (3'ün oğlu), 5- el-Mansûr (1110a-1123=13) (4'ün en kç. oğlu çocuk), 6- el-Fâtik II (1123-5.1137=14) (5'in oğlu, çocuk, katl), 7- el-Fâtik III (5.1137-8.1159=22,3) (Muh.b.el-Fâtik I'in oğlu).

el-Müeyyed (no.1), Ziyâdî vezîri Mercân'ın kölesi, sn.mânevî oğludur. Büyük oğlu Mu'ârik (vel.2.1022-1063), babasının ölümünde Suleyhîler ülkeyi zabtettiği için tahta çıkamamış, Dehlek adasına kaçmış, orada 1063'te öldürülmüştür. Tahta geçen 2 kardeşinden başka kardeşleri Mansûr ve ad-Dahîre'dir. el-Ahwel'in (no.2) eşi Ümmü'l-Me'ârik'tir. Ahwel'in I. Fâtik'ten gayri oğulları: İbr. (müdd.), 'Abdü'l-Wâhid (müdd.),

Mu'ârik. Bu sonuncunun kızı, Mennellâhi'l-Fâtikî ile evlenmiştir (vezir: 1124-26.4.1130=6). Ceyyâş'ın (no.3) vezîri ise Emevî hânedânından bir prenstir: Kesîmü'l-Mülk Ebî-Sa'îd Halef b.Ebî-Tâhir... b.Sül.b.Hişâm. I.Fâtik'in el-Manşûr ve Muh.'den başka bir oğlu daha vardır. el-Manşûr'un eşi ve II. Fâtik annesi 'Alem, 1150'de ölmüştür. -Neccâhîler'in yerine Mehdîler geçmiştir.

5- Şuleyhîler (1038 - 1099)

Benû-Şuleyh, Yemen'in büyük kısmında, Fâtımîler'e tâbî olarak saltanat sürmüş bir Şîî hânedandır. Aşağıdaki Hemdânîler gibi Güney Arablarının Hemdân boyundandırlar. 1038-1099 arasında 61 yıl devâm etmiştir. Taht şehirleri: Mesâr (Şan'â batısı) (1038-1060), Zebîd (1060-1080+1082-1086+1088=24), Dû-Cible (Cüble) (1087-1088+1088-1099), son yıllarda Cened, ve bâzan -1062-1099'da Şuleyhîler'in elinde bulunan- Şan'â. Hânedan, Hemdân boyunun Hâşid kabîlesinin Yâm dalındandır. 1174'e kadar Şuleyhîler'in çeşitli Yemen kabîleleri üzerinde hâkimiyeti devâm etmiştir. 1063'te geçici olarak Mekke'yi de zabt etmişler, zaman zaman 'Asîr'e de hâkim olmuşlardır. Hânedânın atası 'Aliyyü'ş-Şuleyhî de, oğulları da Sünnî'dir. Sonradan Fâtımî desteğini elde etmek için Şîî olmuşlardır. 'Alî'nin oğulları Muh.ü'l-Kaadî ve Mûsâ'dır. Mûsâ'nın oğulları el-Ferî' ve Câ'fer'dir. el-Ferî'in kızı er-Redâh ile Câ'fer oğlu Ah. evlenmişler, Seyyide Hurre (bk.no.2) bu evlenmeden doğmuştur. Hânedân asıl Muh.ü'l-Kaadî'den yürümüştür. Bunun oğulları 'Alî (no.1) ve 'Abd.'tur. İlk def'a Şîî olan bu 'Alî'dir. 'Abd. ise 1066'da Cible şehrini kurmuş, 24.4.1081'de öldürülmüştür, oğulları Es'ad ve 'Alî'dir. Bu 'Alî'nin kızı Erwâ, 1168-74 yıllarında Cible hâkimesi olmuş, 1174'te bu şehirde öldürülmüştür. el-Manşûr İbni'l-Mufaddal b.Ebi'l-Berekât İbni'l-Welîdi'l-Himyerî ile evlenmiş, 1151'de ayrılmış, zevci 1154'te ölmüştür. Oğlu Ah., 1154-1163'te Ta'izz'de, 1163-1168'de Cened'de emîrlik yapmıştır.

Ebü'l-Kâmil 'Aliyyi'd-Dâ'î (no.1: 1038-24.4.1081=43, katl) = Esmâ b.Şihâb (ölm.San'â 1086, no.2'nin annesi). "Küçük Belqîs" denen bu Esmâ amcası Ah., kardeşi ise Zebîd, sn. Tihâme vâlîsi Es'ad'dır. 'Alî'nin (no.1) oğulları: el-Kâmil, el-Muz. ve Ah. Bu Ah.'in ölümünden sn. doğan oğlu Ah.ü'l-Mükerrem (no.2: 24.4.1081-1091=10), aynı hânedândan Seyyide Hurre ile evlenmiştir. Hurre, 1099-1138'de 39 yıl Dû-Cible ve Cened emîresi olarak Şuleyhî saltanatını âdetâ 1138'de kadar uzatmıştır. 1052'de doğmuş, 1069'da evlenmiş, 1138'de 86 yaşında ölmüş, Cüble'ye gömülmüştür. el-Mükerrem'in 4 çocuğunun da annesidir. Vârisi olduğu 'Aden'i 1083'te Zürey'îler'e bırakmıştır. el-Mükerrem'in (no.2) çocukları: Muh., 'Alî, Ümmü Hemdân (ölm.1122, = 'Abd.ü'l-Müstâ'lî) ve Fâtıme (ölm.1140a, = Şemsü'l-Me'âlî 'Alî, son Şuleyhî velîahdi).

'Aliyyü'd-Dâ'înin (no.1) oğullarından el-Muzaffer'in oğlu Ah.'in (ölm.1062?) oğlu: Ebû-Himyeri'l-Manşûri's-Sebâ (no.3: 1091-1099=8):şâir ve fakıyhtir. Bunun oğlu son velîahd (1091-98) Şemsü'l-Me'âlî 'Alî, 1102'de öldürülmüştür. Aynı hânedandan Fâtıme ile evlenmiştir.- Şuleyhîler'in yerini Hemdânîler almıştır.

6- Zürey'îler (1083 - 1200)

Benû-Zürey' veyâ Benû-Zerî' yâhut Benü'l-Kerem (Zürey'îler, Zerî'îler, Keremîler), Şîî-İsmâ'îlî'dir. Taht şehirleri 'Aden'dir. Güney Yemen'de 1083-1099 arasında Ṣuleyḥîler'e, 1099-1171 arasında Ṣuleyḥîler'in de metbuu olan Fâṭımîler'e, 1171-1200 arasında Eyyûbîler'e tâbî olarak saltanat sürmüşlerdir. Hemdânî boyunun Yâm kabîlesinin Cüşem dalına mensup Güney Arabları'ndandırlar. 1083-8.1200=117 arasında hüküm sürmüşlerdir. Hânedan, el-Keremi'l-Yâmî'nin 2 oğlundan türemiştir. Bunlardan Mes'ûd dalına "Benû-Mes'ûd = Mes'ûdîler" denir, 1083-1139'da 'Aden ve 1139-1150'de Laḥc merkez olmak üzere Güney Yemen'de saltanat sürmüş, hânedânın 'Abbâs dalı tar. ortadan kaldırılmışlardır. Mes'ûd'un kardeşi 'Abbâs'tan yürüyen, asıl daldır. Bunların merkezleri önce Ma'âfir idi. 1150'de her iki dal birleşmiş, 1200'e kadar devâm etmiş, bu târihte Yemen Eyyûbîleri, Yemen'in tamâmına el koymuşlardır.

Benû-Mes'ûd hükümdarları ve saltanat müddetleri: 1- Mes'ûd İbni'l-Kerem (1083-1111a=28), 2- Ebü'l-Garât I (1111a-?) (1'in oğlu) (1'in dîğer oğlu: Menî'), 3- Muḥ.(2'nin oğlu), 4- 'Alî (?-1139, hal') (2'nin oğlu, ölm. 1150), 5- Ebü'l-Garât II (Laḥc: 1139-1150=11) (katli 1150).

Asıl Zürey'î hükümdarları ve saltanat müddetleri: 1- el-'Abbâs İbni'l-Kerem (1083-1087?=4?), 2- Zürey' (Zerî') (1087?-1111a=24?) (1'in oğlu), 3- Ebü's-Su'ûd (1111a-1131=20) (2'nin oğlu), 4- Sebâ (1131-1139=8) (3'ün oğlu), 5- 'Aliyyü'l-Mürtaẕa'l-A'aẕẕ (1139-1140a=1) (4'ün oğlu), 6- Muḥ.(I) ü'l-Mu'azzam (1140a-1153=13) (4'ün oğlu), 7- 'İmrânü'l-Mükerrim (1153-1165=12) (6'nın oğlu), 8- Muḥ. II (1165-1174b=11) (nâib: Vezîr Yâsir b.Bilâl b.Cerîr, katli 1173) (7'nin oğlu), 9- Ebü's-Su'ûd II (1174b-?) (7'nin oğlu), 10- Manṣûr (?-1200) (7'nin oğlu).

II. Muḥ.'den sn. 1174'te Eyyûbîler, ülkenin bir kısmına el koymuşlar, no.9 ve 10, ülkenin ancak küçük bir kısmında emîrlik yapmışlardır. 'Aliyyü'l-Mürtaẕâ'nın oğulları Câbir, el'-Abbâs, Manṣûr, Ḥâtim'dir. Kızı ise Bilâl b.Cerîri'l-Muḥannedî Ebi'n-Nedâ ile evlenmiştir. 1152'de ölen bu zât "Şeyḫu's-Sa'îd, el-Muwaffakı's-Sedîd" unvanlarıyle vezîr olmuş, 2 oğlu da vezîr olup, bunlardan Yâsir, 1165-73 arasında nâiblik de yapmıştır, ana tarafından hânedandandır.

7- Hemdânîler (1099 - 1174)

1099-1174a=75 arasında Ṣan'â'da saltanat süren Benû-Hemdân, Fâṭımîler'e, Selçuklular'a, Eyyûbîler'e tâbî olmuş, Eyyûbîler'ce ortadan kaldırılmıştır. Hânedânın atası el-Gaşîm (Guşeym) i'l-Mügallesiyyi'l-Hemdânî, bunun oğlu I. Ḥâtim (1: 1099-1103=4), bunun oğulları 'Abd. (2. oğul, zehirlendi) (2: 1103a-1111a=8) ve Ma'an (3: 1111a-1116=5) (hal'), el-Kubeyt b.Rüsaḥ'ın oğulları Hişâm (4: 1116-?=?) ve el-Ḥumâs 5: ?-1132=?), bunun da oğlu II. Ḥâtim (6: 1132-1138=6)'dir hal' edilmiştir. el-Faḏl'ın oğlu 'İmrân, Ṣuleyḥîler'in Ṣan'â vâlîsi (1062-1091=29) ol. hânedânın temellerini atmıştır. Bunun oğlu Kadı Aḥ., bunu da oğlu Ḥamîdü'd-Dewle III. Ḥâtim (7: 1138-1161=23)'dir. Bunun oğlu 'Abdü'l-Waḥîd 'Alî (1161-1174a=13), hânedânın 8. ve sonuncu hükümdârıdır. Hânedânın ekserisi Zeydî veyâ İsmâ'îlî Şîî'dir.

8- Mehdîler (1159 - 1174)

8.1159-1174a=15 arasında devâm eden, Zebîd'de hüküm süren Benû-Mehdî, Hâricî'dir. Hükümdarlar: 1- Ebü'l-Has. 'Alî İbni'l-Mehdî (8.1159-1159), oğlu 2- el-Mehdî (1159-1.10.1163=4), bunun kardeşi 3- 'Abdü'n-Nebî (1.10.1163-1174a=11). Bu sonuncusu hal' edilmiş, Eyyûbîler, Zebîd'i almışlardır. Son hükümdarların bir kardeşi Ah., dîğeri el-Has.'dır. No.3 ve Ah., Eyyûbîler'ce öldürüldü. Fâtımîler'e ve Eyyûbîler'e tâbî olmuşlardır. Şecereleri şudur: Ebü'l-Has.'Alî İbni'l-Mehdî b.Muh. b.'Alî b.Dâw.b.Muh.b.'Abd.b.Muh.Ah. b.'Abdi'l-Kaahir b.'Abd. İbni'l-Agleb b.Ebi'l-Fewâris b.Meymûni'l-Himyeriyyi'r-Ru'aynî.

9- Resûlîler (1229 - 1454)

Benû-Resûl, Arab'laşmış Türk'tür. 1229-1454=225 müddetle taht şehirleri Zebîd olmak üzere bütün Yemen'de bir krallık kurmuşlardır. 1250'ye kd. Eyyûbîler'e, bundan sn. Memlûkler'e tâbî olmuşlardır. 1237'de Mekke'yi, 21.12.1278'de Hadramût'u, 1279'da Zafer'i de almışlardır. Resmî dil ol. Arabca'yı kullanmışlardır. Sünnî-Hanefî'dirler.

Hârûn oğlu Muh.Resûl, Türkistân'dan Bağdâd'a, sn.Şâm'a, sn. Kaahire'ye, 1174'te Tûrân-Şâh Eyyûbî'nin maiyyetinde 4 kardeşi ile berâber Yemen'e giden bir Türk subayıdır. 1180'e doğru Yemen'de öldürülmüştür. Oğlu Şemsü'd-D.'Alî, 1174'te babası ve 4 amcası ile berâber Yemen'e gelmiştir. Bütün Yemen, Eyyûbîler nâmına Türk ordusu tar. fethedilmiştir. 'Alî, 1222'de Yemen Eyyûbîleri'nin Mekke vâlîsi olmuş, 1232'de ölmüştür. Oğullarından 3'ü 1227'de Mısır'a giderek oradaki Türk ordusunda hizmete başlamışlar, yalnız kç. oğlu 'Ömer (no.1), Yemen'de kalmıştır. Mısır'a giden by. oğlu Bedrü'd-D.Has.'ın oğulları Esedü'd-D.Muh.(müdd. 1247, ölm.1265?) ve Fahrü'd-D.Ebî-Bekr "el-Meliki'l-Mu'azzam" (müdd.1250), Yemen'e dönmüşlerdir. Yemen'de Eyyûbîleri'nin yerine geçen ve onların Türk teşkîlâtını devâm ettiren Resûlîler, küçük bir Türk ordusu ile ülkeyi ellerinde tutmuşlardır.

I. 'Ömer (no.1), 1223-1227'de Yemen Eyyûbî meliklerinin atabeyi, nâibi olmuş, ülkedeki Türk ordusunun başına geçmiştir. 1229'da Eyyûbîler'in yerine Yemen tahtına geçmiş, fakat hükümdarlığını ancak 1232'de îlân etmiştir. Dârü'ş-Şemsî ile evlenmiştir. 3 oğlundan I. Yûs. (no.2) yerine geçmiş ve yarım asra yakın tahtta kalmıştır. I. 'Ömer öldürülmüştür. I.Yûs., âlimdi. II. 'Ömer (no.3) ve Dâw. (no.4), I. Yûs.'un oğullarıdır. II. 'Ömer de âlim ve müelliftir (x). 2 oğlundan Zâhir, 1314-24'te tahta hak iddia etmiştir. Dâw., 1295'te müddeî olmuş, ertesi yıl tahta geçmiştir. Ta'izz'de kurduğu medrese, 100.000 cildlik kütübhânesi ile ünlü idi. I. Yûs.'un dîğer oğulları el-Melikü'l-Mansûr Eyyûb (müdd. 1322) ve el-Meliki'l-Mes'ûd (müdd.1297)'dur. 'Alî (no.5) Dâw.'un oğludur. 1341 ve 1350'de hacca gitmiş, 1350-51'de Kaahire'yi ziyâret etmiş, uzun bir saltanattan sn. 'Aden'de ölmüştür. Önce Melikü'l-Mücâhid unvânıyle tahta geçmiş, 8.6.1323'te bunu Melikü'z-Zâhir ol. değiştirmiştir.

'Alî'nin (no.5) 3 oğlundan 'Abb. (no.6) yerine geçmiştir, müelliftir. 'Alî'nin dîğer oğlu Melikü'l-Mücâhid 'Alî, bunun oğlu 'Abd. oğlu Yûs.oğlu ez.-Zâhir, bunun da oğlu

(x) *Turfetü'l-Ashâb fî Mâ'rifeti'l-Ensâb*, K.V.Zetterstéen nş., 1949.

1442'de müddeî olan Melikü'n-Nâsır Ah.'dir. 'Abbâs'ın (no.6) oğulları I. İsm. (no.7) ile 'Osmân'dır (bunun oğlu İsm.oğlu 1442'de müddeî olan Melikü'l-Mufaddal Muh.). I.İsm. (no.7), Ta'izz'de Eşrefiyye Câmii'nde 7 zevcesi ile berâber gömülmüş, bu şehirde ölmüştür. Dâmâdı, büyük lugat âlimi Fîrûzâbâdî (1329-1414=85)'dir ki 17.9.1395'te Yemen baş-kadısı ve I. İsm.'e dâmâd olmuştur. I. İsm.'in (no.7) oğulları: Ah.(no.8), Yah. (no.11), Has., 'Alî (Ta'izz'de Eşrefiyye Câmii'nde), Melikü'l-Mansûr 'Ömer'dir. I.İsm'.in kızı ise 1395'te büyük lugat âlimi Fîrûzâbâdî (Kâzerûn/Fârs, 2.1329-Zebîd/ Yemen, 2.1.1415 = 85,11) ile Zebîd'de kaadi'l-kudât olduğu zamân evlenmiştir. 'Ömer b. İsm. oğlu II. Yûs. (no.13)'tur. Yah.'nın (no.11) oğulları III. İsm (no.12) ve Melikü'l-Müeyyed Hüs.'dir. (müdd.1451-54). Ah.'in (no.8) oğulları 'Abd. (no.9) ve II. İsm.(no.10), bu sonuncunun oğlu da 1430 doğumlu Melikü'l-Mes'ûd (no.14)'dur. Mes'ûd, Resûlîler'in sonuncusudur. 24 yaşında hal'edilmiş, Mekke'ye gidip hayâtını orada tamamlamıştır.- Resûlîler'in yerine Tâhirîler geçmiştir. Ancak Resûlîler'den sn. Yemen, inhitâta başlamış, parlak medeniyeti sönmüştür. Bunda deniz yolları ve ticâretin değişmesinin de mühim rolü vardır. Fakat Resûlîler'in îmarcılığı, kültür hayâtına verdikleri büyük ehemmiyet artık görülmemiştir. Dîğer taraftan dağlık ülkede kabîlelerin bitip tükenmez savaşları, ülkeyi harâb etmiştir. Bilhassa nüfûsun yarısına hâkim olan Zeydî Şîî'lerin, başlarında kendisini imâm îlân eden bir şerîf olduğu halde, nüfûsun dîğer yarısını ve hânedânı temsîl eden Sünnîler'le dâimî denecek şekilde iç harb hâlinde bulunmaları, hele XVII. asırdan îtibâren Yemen'i iflâh etmemiştir. Dünyânın zengin ülkeleri arasında bulunan Yemen, XVII. asırdan îtibâren dünyânın sayılı yoksul ve geri ülkelerinden biri olmuştur. Resûlî melikleri ve saltanat müddetleri:

1- Melikü'l-Mansûr (I) Nûri'd-D.'Ömer I (1229-15.2.1250 = 21)
2- Melikü'l-Muz.(I) Şemsi'd-D. Yûsuf I (15.2.1250 - 20.7.1295=45, 5, 3)
3- Melikü'l-Eşref (I) Mümehhidi'd-D.'Öm.II (20.7.1295 - 21.11.1296 = 1, 4, 2)
4- Melikü'l-Müeyyed Hizebri'd-D.Dâw. (12.11.1296 - 22.12.1321 = 25, 1,1)
5- Melikü'z-Zâhir Seyfi'd-D.'Alî (22.12.1321 - 12.3.1363 = 41, 2, 21)
6- Melikü'l-Afzal Zırgaami'd-D.i'l-'Abbâs (12.3.1363-2.1.1377 = 13, 7, 21)
7- Melikü'l-Eşref (II) Mümehhidi'd-D.İsm.I (2.1.1377-6.11.1400 = 23, 10, 5)
8- Melikü'n-Nâsır Salâhi'd-D.Ah.(6.11.1400 - 4.1424 = 23, 5)
9- Melikü'l-Mansûr (II) 'Abd. (4.1424 - 3.1427 = 2, 11)
10- Melikü'l-Eşref (III) İsm.II (3.1427 - 4.1428 = 1, 1)
11- Melikü'z-Zâhir (II) Yahyâ (4.1428 - 2.1439 = 10, 10)
12- Melikü'l-Eşref (IV) İsm. III (2.1439 - 2.1442 = 4, 0)
13- Melikü'l-Muz.(II) Yûsuf II (2.1442-1442)
14- Melikü'l-Mes'ûd (1442 - 1454 = 12)

10- Tâhirîler (1446 - 1538)

Benû-Tâhir, Yemen'in büyük kısmında hükümrân olmuş bir Arab hânedânıdır. 1446-27.7.1538=92 yıl devâm etmiştir. Taht şehirleri Zebîd, 1516-17'de Ta'izz'dir. 1456'da kısa müddet için San'âyı da ele geçirmişlerdir. 1446'da başlıyan Tâhirî

hâkimiyeti, 1454'te Resûlîler'in târih sahnesinden çekilmesiyle Yemen'in büyük kısmına yayılmıştır. 1516'da Yemen'deki meliklikleri sona erer. Bu târihten 1538'e kd. 'Aden emâretini ellerinde tutarlar.

1516'ya kd. Memlûkler'e tâbî olmuşlardır. 21.7.1516'da Selmân Reîs, Zebîd'i fethetmiş, 1517 hazîrânında ilk Osmanlı vâlîsi Hayr Bey, Zebîd'e yerleşerek Tâhirîler'i 'Aden'e sürmüştür. III. Â'mir, yalnız 'Aden'de Güney Yemen'in bir kısmında emîrlik yapmıştır. Hindistân'a gitmekte olan Mısır beylerbeyisi Süleymân Paşa (sonradan vezîr-i âzam), büyük Osmanlı donanması ile 27.7.1538'de 'Aden'i zabtetmiş, III. Â'mir'i, Portekizliler'le işbirliği yaptığı için amiral gemisinin seren direğine astırmış, 'Aden de Yemen eyâletine bir sancak olarak bağlanmış, Tâhirîler sona ermiş, bütün Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur.

Hânedâna adını veren Tâhir b.Mu'awwede, Resûlîler'in San'â vâlîsi idi. Oğulları Â'mir, 'Alî ve Dâw.'dur. Bunlardan 1- Melikü'z-Zâfir Salâhi'd-D.Â'mir I (1446-1466a=20), ilk meliktir, öldürülmüştür. Yerine kardeşi 2- Melikü'l-Mücâhid Şemsi'd-D.'Alî (1466a-1478=12) geçti ki, melik olmadan önce 'Aden emîri (1449-1466a=17) idi. Yerine kardeşi Dâw.'un oğlu 3- Melikü'l-Mansûr Tâci'd-D.'Abdi'l-Wehhâb 'Alî (II) geçti (1478-1489=11). Bunun yerine oğlu 4- Melikü'z-Zâfir (II) Salâhi'd-D.Â'mir II (1489-15.5.1517=28) son melik oldu. 1516'da taht şehri Zebîd'i Osmanlılar'a kaptırdı ve ertesi yıl Osmanlılar tar. öldürüldü. Kardeşi Şeyh 'Abdü'l-Melik de aynı gün kendisiyle berâber öldürüldü. Dâwûd b.Tâhir'in oğlu III. Â'mir, yalnız 'Aden'de emîrlik yaptı (15.5.1517-27.7.1538=21, 2, 13); herhalde daha II. Â'mir zamânında 'Aden emîri idi.

Osmanlı Devri (1516 - 1919)

Yemen'in Osmanlı devrindeki durumu II. cildde verilecektir. Bütün Osmanlı devrinde Zeydî İmâmları, gâh Osmanlılar'a itâat gâh isyân ederek devâm ettiler ve Yemen'in bir kısmını, hiç olmazsa bir iki kaleyi yâhut dağı ellerinde tuttular. Zeydî imamlarının şeceresi de II. cilddedir ki bunlar 1919 başında Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle "imâm" sanıyla Yemen kralı olmuşlardır. 1919'dan önce ve sn. İtalya'nın Yemen'i elde etmek teşebbüsleri kâğıt üzerinde kaldı, Yemen'e ayak atamadılar. 'Aden limanını ise İngilizler 1839'da ele geçirdiler. Hadramût, 1915'e kadar Osmanlı idâre veyâ tâbiiyetinde kaldı. Sonra buradaki emîr ve şeyhler, İngiltere'ye tâbî oldular ve bu hâl, Güney Yemen devleti kuruluncaya kd. devâm etti. Bunların en ünlüsü Lahc emîrleri hânedânıdır (1728-1969). Bunların şeceresi de II. cilddedir.

24- YEMEN

Bugünki Yemen, 30.10.1918'de Türkiye'den ayrıldı (Yemen Vilâyeti), Türkiye bunu Lozan muâhedesi ile kabûl etti. İmâm Yahyâ kendini 24.2.1924'te müstakil kral îlân etti. 24.7.1924'te devletler, Yemen'i müstakil devlet olarak kabûl ettiler. Yemen ile Suûdî Arabistân, hiç bir zaman sömürge olmayan 2 Arab devletidir. Dîğer bütün bugünki Arab devletlerinin hayâtında kısa veyâ uzunca sömürge devresi vardır (İngiltere, Fransa, İtalya sömürgesi).

İmâm Muh. Hamîdi'd-D.Yahye'l-Mütewekkil (1876b-14.2.1948 = 72)

öldürülünce yerine oğlu Ah.tahta çıktı (Yahyâ'ya Hamîdü'd-D. adı, II. 'Abdahamîd'in tahta geçtiği aylarda doğduğu için verilmiştir). Zeydî mezhebinin imâmı ve Yemen meliki olarak Ahmed (doğ. 1891), 18.9.1962'de kesin şekilde ferâgat edince oğlu Seyfü'l-İslâm Muh.Bedr Mansûr-b'illaah (doğ. 1907) tahta çıktı, fakat 27.9.1962'de devrildi. 1967'de imâm'ın kesin ferâgati ve kesin şekilde cumhûriyet îlânına kadar iç savaş başladı. Bu sırada Mısır-Suriye ile bir müddet Yemen de birleşti (Birleşik Arab Cumhûriyeti). Nâsır, Yemen'e 50.000 kişilik bir Mısır ordusu sevk ederek cumhûriyetçileri, Suûdî Arabistân kralı Faysal da bir müddet kralcıları destekledi. Ülke ikiye ayrıldı. Cumhur başkanları: Gen.(sn.Mar.) 'Abd.i's-Sellâl (doğ. Irak, 1917) (27.9.1962-5.11.1967), Kadı 'Abdü'r-Rah.i'l-'İryânî (doğ. 'İryân, 1911) (5.11.1967-6.1974), Alb. İbr. Hamdî (6.1974), Yb. 'Abd. Sâlih (6.2.1978).

Yemen, 195.000 km^2'dir. Hiç bir zaman sayım yapılmamıştır, nüfus tahminleri: 3.000.000 (1925), 4.000.000 (1950), 4.500.000 (1953), 6.500.000 (1975), 7.560.000 (1981). Yoğunluk 39 (1981). % 100 Müslüman. % 55'i Şîî Zeydî, gerisi Sünnî. 7.000 kd.Şîî-İsmâîlî de vardır. Sünnîler'in ekserisi Şâfiî'dir. Fakat bilhassa mühim mikdarda Hanefî vardır ve bunların çoğu Türk aslından, Yemenli kadınlarla evlenmiş Türkler'in çocuklarıdır. Türkçe'yi unutmamış 3.000 kadar kişi vardır.

Silâhlı kuvvetleri 59.000 askerdir (1976). Per capita gelir 205 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 1.550.000.000 dolardır (1981 t.).

Başkent San'â'dır (600.000). Hudeyde 200.000, Ta'izz 430.000.

Yemen'in Kızıldeniz kıyısında Kamarân adaları (en büyüğü 57 km^2) bir kaç bin Sünnî nüfûs ihtivâ eder. XIX. asırda Türkiye burada bir karantina stasyonu kurdu. 6.1915'de İngilizler'ce işğâl edildi. Lozan Anlaşması'nın 16. maddesine göre Türkiye, bütün Kızıldeniz adaları gibi Kamarân'dan da resmen vaz geçdi (1923). Ancak karantina stasyonu 1952'ye kadar İngilizler'de kaldı. 30.11.1967'de Kamarân adalarının Yemen'e, Perim'in Güney Yemen'e, Hârût-Mârût adalarının Ummân'a geçdiği kabûl edildi.

25- GÜNEY YEMEN

30.10.1918'de Türkiye'den ayrıldı ve Türkiye bunu Lozan muâhedesi ile tanıdı. İngiltere'ye geçti. 3.11.1967'de istiklâl kazandı. Komünist bir cumhûriyet oldu. 'Aden limanı 1839'dan beri İngiltere'nin idi. Perim adacığı da daha da evvelden beri Fransa'ya, sn. İngiltere'ye geçmişti. 160.300 km^2 olan ve eskiden Hadramût denen ülke, % 100 Müslüman'dır. Nüfus tahminleri: 1.500.000 (1968), 1.663.000 (1975), 1.953.000 (1981). Yoğunluk 12 (1981 t.). Silâhlı kuvvetleri 23.800 asker (1976). Per capita gelir yaklaşık 395 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 771 milyon dolar (1981 t.). Başkent 'Aden (320.000, 1981 t.); Şeyh 'Osmân 40.000, Mukalla 30.000. 36.000 kd. Hindli Müslüman, 18.000 Somalili Müslüman, 4.000 kd. Zencî Müslüman, gerisi Arab'dır. Çok büyük ekseriyet Sünnî-Şâfiî'dir. Afrika kıt'asında sayılan Sokotra adası da Güney Yemen'e âittir (3.579 km^2, 1953'te 14.000 nüfus). Devlet başkanları: Kahtân Muh.i's-Şa'abî (22.7.1969'a kd.), Sâlim Rübey'a 'Alî, 'Alî Nâsır Muh. (31.10.1978).

II

'UMMÂN

Cülendîler (Ezdîler)

'Ummân, Arabistân yarımadasının güney-doğusudur. Nasıl güney-batı'daki Yemen'e Şîî-Zeydî mezhebi yerleşmişse, bu ülkeye de Hâricî-İbâdî mezhebi yerleşmiştir. Zeydî imâmları nasıl Yemen'de ise, Hâricî imâmları da buradadır. Daha 'Abbâsî hânedânı tahta yükselince (750) ülkede imâm adıyla hükümdarlar çıkmış ve bunların hepsi 'Abbâsîler'e tâbî olarak ülkeyi yönetmişlerdir. Bu devirde başkent içeride Nezwe (Nezwâ) dir.

Peygamber zamânında Ummân emîri Cülendâ'nın torunları, Haccâc zamânında ayaklanıp ülkenin istiklâlini savunmuşlardı. Bunlar Sül. ve Sa'îd adında iki kardeşti. Hâricîler (İbâdîler)ise, gerek Hazret-i Alî, gerek Emevîler tarafından ezilince, çok uzak köşelere sığınmışlardı. Bunların başlıcası Ummân oldu, ülkede bu mezheb yayıldı. İlk Ummân Hâricî imâmı Cülenda (1: 752b-754=2)'dir. Mes'ûdü'l-Ezdî (b.Câ'fer b.Cülendâ)'nin oğlu, belki bu Mes'ûd da Haccâc zamânında isyân eden Sül. ve Sa'îd kardeşlerden birinin oğludur. Ezd kabîlesine mensûb oldukları için bu hânedâna Ezdîler de, Cülendîler de denir. "Benû-'Ummâre" de denmektedir. Bu sûretle 752b'de Ummân'da, Abbâsîler'e tâbî bir hükûmet teşkîl edildi. Cülendâ (no.1), öldürüldü. Hadramût ve

kısmen Yemen'e de hâkim olmuştu. 8 yıl kadar ülkede 'Abbâsî hâkimiyeti görülüyor. 8 yıl sonra Muh.I.b.'Affâni'l-Ezdî (no.2: 762-795=39) imâm olarak ortaya çıktı (bütün Ummân'da tanınması: 793). Onu el-Wâris b.Kâbi'l-Yahmüdî (Harûşî) (no.3: 795-808=13), Gassân b.'Abd. (808-823=15), 'Abdü'l-Melik b.Hâmidi'l-Ezdî (5: 823-841=18), Mühennâ b.Câ'feri'l-Yahmüdî (6: 841-851=10) (bunun zamânında Hadramût gene alındı), es-Salt I b.Mâliki'l-Ezdî (7: 851-886=35), Râşid I b.Nazr (8: 886-890=4), 'Azzân I b.Temîm (9: 890-897=7, katl), Muh. II İbni'l-Has.i'l-Harûsî (10: 897-898=1+900, hal'), 'Azzân II b.Hızr Temîmî (11: 898-899=1, hal'), 'Abd.b.Muh.i'l-Heddânî (899-900=1, hal'), es-Salt II İbni'l-Kaas.(13: 900, hal'), el-Has.b.Sa'îd (14: 900-905=5, hal'), el-Hawârî (15: 905-913=8, hal'), 'Um.b.Muh.b.Matref (16: 913, hal') (15'in yeğeni) tâkıyb etti. 894'te tekrâr Abbâsî hâkimiyeti başladı. Yukarıdaki imâmların biribiriyle karâbetini de tâyîn edemiyoruz. Sonraki imâmlar şunlardır:

Muh. III b.Yezîdi'l-Kindî (928?-), Mulla'l-Beherî (Bahrî) (18), Sa'îd b.'Abd.b.Muh.i'l-Heddânî (19: -940, katl), Râşid II İbni'l-Welîd (20: 940-951=11), Ebû-Muh. (Ebû-Muttalib) Ridwân (21:951-973=22), Şâdân (22:973-1010=37), Halîl b.Şâdân (23: 1010-), Râşid III b.Sa'îd b.'Abd.i'l-Heddânî (24: -1053), Hafs b.Râşid III (25: -1154), Mâlik b.'Aliyyi'l-Hamâwî (29:1406-1430=24).

913-928? arasında imâmların yerini Benû-Sâme melikleri almıştır. Bunlar 1-Ah.İbni'l-Halîl (913?-928?=15?) ve 2-'Abdü'l-Hâtim b.İbr. (928?)'dir.

Dünyevî iktidar 928-951=23 arasında Wecîhîler'e geçmiştir. Bunlar 1-Yûs.b.Wecîh (928-944=16), 2- Nâfî' (944-945=1, 1'in mânevî oğlu), 3-Muh.b.Yûs.b.Wecîh (945-951=6)'dir.

Sonra imâmların tekrar rûhânî ve dünyevî iktidârı topladıkları anlaşılıyor. Ancak 1154'te iktidar, Nebhânîler'e geçmiştir. 1154-1406=252 yıl devâm eden Nebhânî melikleri, Mekniât ve Behlâ şehirlerini başkent yapmışlardır. İmâmların rûhânî nüfûzu bu devirde sönmüş, fakat onlar, devâm etmiştir, isimlerini bilmiyoruz. Nebhânî melikleri: 1-el-Fellâh I İbni'l-Muhsini'l-Nebhânî (1154-), 2- 'Arâr, 3- Sül., 4- el-Muz., 5- el-Fellâh II, 6- Mahzûm (-1406). Bunların hepsi baba-oğuldur.

Nebhânî meliklerinden sonra Cülandî, 'Ummâre, Ezdî hânedânına mensub imâmlar tekrar dünyevî iktidar kazanmış, Nezwe ve Behlâ başkentlerinde hem Hâricî-İbâdî imâmı, hem 'Ummân meliki olarak saltanat sürmüşlerdir. Bu devre 131 yıl kd. sürmüştür (1430-1561). Cülândîler'den bu devrin imâmları şunlardır:

29- Ebü'l-Has.'Abd.b.Hâmis b.'Amri'l-Ezdî (1430-23.3.1443=13), 30-'Um.İbni'l-Hattâb b.Muh.b.Ah.b.Şâdân b.Salu'l-Yahmüdî (23.3.1443-1491=48), 31- 'Um.II i'ş-Şerîf (1491-1492=1), 32- Ah.b.Muh.(1492?-1500?=8?), 33- Ebü'l-Has.b.'Abdi's-Selâm (1500?-1501?=1?), 34- Muh.b.İsm.i'l-Hinâî(1501-1530=29), 35- Berekât (1530-21.4.1560=30+1561) (34'ün oğlu), 36- 'Abd.(21.4.1560-1561=1) (34'ün oğlu).

Ummân ülkesi bu sûretle Abbâsîler'in, sn. Büweyhîler'in, sn.Selçuklular'ın, sn.(1211), Harzem-Şâhlar'ın, sn. (1231) Moğollar'ın (İlhanlılar), Celâyirliler'in, Timurlular'ın, Safewîler'in tâbiiyyet veyâ nüfûzuna girmekle berâber, iç istiklâlini muhâfaza etmiştir. 1517'de Osmanlı nüfûzu başlamış, Pîrî Reîs'in ve dîğer amirallerin seferleriyle

başlıca limanlar fethedilmiştir. XVI. asır Osmanlı tâbiyyet ve nüfûzu ile geçmiş, XVII. asra da bu sûretle intikal edilmiştir. Bu devrin tafsîlâtı, II. cilddedir. Fakat ülke, hiç bir zaman Osmanlı eyâleti olmamıştır. İmâm, şeyh, bâzan melik unvanlarıyla mahallî Arab hükümdarcıkları, Osmanlılar'la münâsebetlerini düzenliyerek mahallî hâkimiyetlerini devâm ettirmişlerdir. Bu devirde Yâ'rûbîler, nüfuz kazanmışlardır.

Yâ'rûbîler (1624 - 1741)

Yâ'rûbî melikleri, Haricî-İbâḏî imâmı olarak ülkeye 1624-1741=117 arasında hükmetmişlerdir. Osmanlı yüksek hâkimiyeti devâm etmiştir. İsimlerinin başına "imâm" gelmektedir. Daha önce imâmlık, seçimle idi, fakat gene belirli âilelerden geliyordu. Ummân'dan başka Kenya ve Tanzanya sâhilleri de, imâmların yönetimi altında idi. Benû-Yâ'rûb'dan Mâlik, daha XIII. asır sonlarında ülkede nüfuzlu bir kabîle şeyhı idi. Asırlar sonra hânedânın atası olan dîğer Mâlik'in şeceresi şöyledir: Mâlik b. Ebi'l-'Arab b.Sulṭân b.Mâlik b.Ebi'l-'Arab b.Muḥ.b.Yâ'rûb b.Sulṭân b. Ḥimyer b.Müzâhim b.Yâ'rûb b.Muḥ.b.Yâ'rûb b.Mâlik. Bu Mâlik b.Ebi'l-'Arab'ın 2 oğlu Sulṭân ile Seyf, hânedânın atalarıdır. Sulṭân'ın oğlu Mürşid (Îrânlılar katletdi), onun oğlu Nâṣır (no.1), onun oğlu Gaafir, onun oğlu Nâṣır, onun oğlu Muḥ.(no.9)'dir. Bu Muḥ.Bel-'Arab öldürülmeden önce, no.6 ile müştereken saltanat sürmüştür. Seyf b.Mâlik'in oğlu ise I. Sulṭân'dır (no.2). Bu hükümdar güç kazanmış, Portekiz'in Hindistan'daki iskelelerini ve Portekiz'in Hind Okyanusu'ndaki gemilerini basmış, Doğu Afrika sâhillerine donanma göndererek idâresi altına almıştır. Oğulları Ebü'l'Arab (no.3) ve I.Seyf (no.4)'tir. Başkent Nezwe iken Ebü'l-'Arab, Yabrîn'i, I. Seyf ise Restâq'ı taht şehri yapmışlardır. I. Seyf, 1503'ten beri Portekizkiler'in elinde olan Doğu Afrika'daki Pemba adası ile Mombâsa ve Kilwe limanlarını 1698'de fethetmiş, 1694'te Bombay yakınlarındaki Salset adasını basmış, 1695'te Barsalûr ve Mangalûr limanları Ummân donanmasınca yakılmıştır.

I. Seyf'in oğlu II. Sulṭân (no.5), el-Ḥazm'ı taht şehri yapmıştır. Kardeşi Ḥimyer ve bunun oğlu 1742'de Sohâr'da müddeî iken öldürülen Bel-'Arab'dır. II. Sulṭân'ın oğulları II. Seyf (no.6) ve Mühennâ (no.7)'dır. İkincisi büyük olduğu halde daha sonra tahta geçmiş ve Restâq'da oturmuştur. Çocuk olan ve ağabeyinin katlinden sonra da tahta geçen II. Seyf, önce Nezwe, sn. Restâq'da oturmuştur. Sonra tahta geçen Yâ'rub (no.8), Ebü'l-'Arab'ın (no.3) oğludur, Nezwe'de oturmuştur. Oğlu Mürşid, onun da oğlu III. Sulṭân (no.10)'dır. Avşarlar'ca öldürülmüştür. 1737-1741 arasında Ummân'da Nâdir Şâh Avşar'ın hâkimiyeti vardır. 1741'de ise bugünki Ummân imâmları hânedânı başlamaktadır. Yâ'rubî imâmları ve saltanat müddetleri:

1- Nâṣır (1624 - 1649 = 25)
2- Sulṭân I (1649 - 1668 =19)
3- Ebü'l-'Arab (1668 - 1688 = 20)
4- Seyf I (1688 - 4.10.1711 = 23)
5- Sulṭân II (4.10.1711 - 1719 = 8)
6- Seyf II (1719 + 1723 - 1725 = 2 + 1728 - 1738 = 10= 12)
7- Mühennâ (1719 - 1723 = 4)

8- Yâ'rub (1725 - 1728 = 3)
9- Muhammed (1728 - 1731 = 3)
10- Sultân III (1738 - 1741 = 3)

Ummân İmâmları ve Sultânları (Sa'îdîler)

Yeni hânedânın ilk hükümdârı Ah.b.Sa'îd b.Muh.b.Sa'îd (no.1), 1741'de Yâ'rûbîler'in Sohâr vâlîsi iken tahta geçti. Yâ'rûbîler'in sonuncusu Seyf b.Sultân'ın dâmâdıdır. 1756'da III. Sultân Osmân, Ahmed'in Ummân hâkimi ve emîri olduğunu tasdîk etti. 1750'de "İmâm" unvânını aldı. 1779'dan îtibâren isimlerinin başına "seyyid" ve bâzan "sultân" unvanlarını getirdiler. Mezheb Hâricî-İbâdî'dir. Mezhebin başı, Ummân hükümdârı olan zâttır.Osmanlı yüksek hâkimiyetini XIX. asrın son yıllarına kadar reddetmemişlerdir. 1784'te Zengîbâr adasını fethetmişler ve Doğu Afrika'daki topraklarının merkezi yapmışlardır. Taht şehirleri: Rüstâq (1741-1783), Maskat (1783'ten bugüne). Aslında 1779-83 arasında da Maskat taht şehri olmuş fakat resmen îlân edilmemişti. 1779'da Ummân seyyidleri, kendi hânedanlarından bir mezheb imâmı seçmişler, fakat 1820'den sn. bundan vaz geçmişlerdir. 1820'de eski melik I. Sa'îd (no.2), son imâm olarak ölmüştür. 1885'te Zengîbâr adasından Tanganyika'yı idâre eden hânedânın hükümdârı, Almanlar'la karşı karşıya gelmiş, Alman işgali başlamış, 28.4.1888'de muâhede imzâlanmış, fakat ihtilâl çıkmış, Almanlar ancak 1.1.1891'de Tanganyika'ya hâkim olabilmişlerdir. İngilizler zamanla Zengîbâr adasında hâkimiyet kurmuş ve Ummân'ı da nüfuzlarına almışlardır. Hânedânın Zengîbâr ve Ummân şûbeleri biribirinden gittikçe ayrılmıştır. Zengîbâr sultânı, ilk zamanlarda Ummân sultânına tâbî idi. 1875-1906 arasında Somali'nin bir kısmı da Ummân'ın himâyesine girmiştir.

İmâm Ah.(no.1), daha çok Nezwe'de oturmuştur. Kardeşi Hâmid (no.3), 1784'te Zengîbâr ve Pemba adaları ile Tanganyika'yı fethetmiştir. Daha çok yeğeni Sultân'ın ve I. Sa'îd'in bir çeşit nâibi olarak saltanat sürmüştür. Oğlu Hilâl'dir. İmâm Ah.'in oğulları: Hilâl (by.oğul ve vel., ölm. Gücerât, 1774, oğlu 'Alî), Kays (Sohâr v., 2. oğul),I. Sa'îd (no.2, 3. oğul, Restâq'ta oturdu, hal' edildikten sn. 41 yıl imâm ol.sâdece mezheb reîsi kaldı: 1779-1820; oğulları Ah. ve Nasr), Seyf (öldürüldü), Muh. (oğlu Hilâl), Sultân (no.4, katl).

Kays b.Ah.'in oğlu'Azzân, onun oğulları Hammûd (1849'da Suhâr'da katl, oğlu Seyf) ve Suhâr ve Kays'tır. Bu Kays'ın oğulları İbr. (Suhâr v. 1870-2) ve önce Rüstâq v. olup sn. tahta geçen ve öldürülen 'Azzân (no.9)'dır.- Seyf b.Ah.'nin oğulları 'Alî (oğlu Sa'ûd oğlu 'Alî) ve Bedr'dir.- Bedr'in oğulları Seyf ve Hammûd, bu sonuncunun oğlu III. Sa'îd (no.10)'dir.- Sultân'ın (no.4) oğulları: Hammûd (ölm.1816), II. Sa'îd (no.6) ve I. Sâlim (no.5). Bu sonuncusu babasının zamânında Bahreyn, Hürmüz ve Kişm adaları vâlîsi idi; oğulları Muh., Hâmid ve Sirhân'dır.

II. Sa'îd (no.6), yarım asrı geçen hükümdarlığı ile ünlüdür. 1829-44'te Zengîbâr'a gidip Doğu Afrika seferleri ile buradaki topraklarını Orta Afrika'ya doğru genişletti. 1830'larda Ummân'da Vehhâbî mezhebinin baskısı duyulmıya başlandı. II. Sa'îd, gene

Zengîbâr'a giderken, Seyşel adaları yakınlarında iken gemisinde öldü. 1750'de Ummân'ın Afrika toprakları Zengîbâr, Pemba adaları, Mafia adası, Lamu, Kilwe iskelelerinden ibâretti ve buralarda da hâkimiyet sağlam değildi. 1792'de Hürmüz, Kişm, Çâhbâr (1872'de Îrân'a bırakıldı), Bahreyn adaları alındı. Îrân'da Bender-'Abbâs limanı alındı ve 1868'e kadar Ummân'da kaldı. Belûcistân'da Gwâder limanı ise, önceden de Ummân'a âitti. 4.1856'da Hürmüz ve Kişm adaları Îrân'a iâde edildi. 1760-1854 arasında Kirmân'da da bir kaç iskele elde edildi ve gûyâ Şâh'a tâbî olarak Ummân sultânlarınca idâre edildi. 1850'de Güney Somali'de Mukdişu limanından Portekiz'e âit Mozambik'in kuzey sınırına (Delgado burnu, Lucende ırmağı ağızı) bütün Kenya ve Tanzanya, Ummân'da âit bulunuyordu. İç bölgeler, Ummân'a tâbî idi. Buralara asla Beyaz ayağı basmamıştı. Ummânlılar, Osmanlı sancağı açarak Orta Afrika'ya doğru ilerlerliyorlardı. Yerliler, yalnız Türk sancağına karşı koymuyorlardı. 1854'te Ummân güneyindeki Kuria Muria (Ar. Hûryân-Mûryân) adaları İngiltere'ye bırakıldı (76 km^2, 2.000 nüfus, 5 ada). Yemen açıklarındaki Perim adası da İngiltere'ye âitti (13 km^2, bugün 2.000 nüfus). 1839'da 'Âden limanını da alan İngiltere bu sûretle Arabistân yarımadasına sokulmıya başladı. Fakat yarımadaya ayak basamıyorlardı. Ummân'ın Afrika'daki geniş sömürge imparatorluğu, daha kolay telakki edildi. Buraları Osmanlı himâyesinden de çok uzaktı. 1856'da Zengîbâr, gene Ummân'a tâbî devlet olmakla berâber, Ummân'dan ayrıldı ve aynı hânedandan ayrı hükümdarları oldu. II. Sâ'îd, her iki ülkenin son müşterek hükümdârı olmuştu. Onun oğulları, devletin Afrika ve Arabistân topraklarını parçalamış oldular. İngiltere, Fransa ve Almanya, Zengîbâr adasında oturan sultânın Afrika kıt'asındaki topraklarını her yıl parça parça koparmıya başladılar. 1890'da Zengîbâr'ın Doğu Afrika karasındaki toprakları çok daralmıştı; sâdece şu topraklar kalmıştı: Zengîbâr, Pemba adaları, Lamu, Tungi, Kipini, Kismayu, Barawa, Merka, Warşeyh, Mukdişu (şimdi Somali'nin başşehri) arasında 16 km. derinliğinde toprak şeridi. 1897'de köle ticâretinin men'i Zengîbâr'a büyük darbe vurdu. 1892'de İngiltere'ye tâbî oldu. 1913'te sömürge hâline getirildi, fakat Zengîbâr sultânının iki adada tahtını muhâfaza etmesine izin verildi. Kenya'yı İngiltere, Tanganyika'yı ise Almanya, sömürge yaptı. Güney Somali, İtalya'ya verildi.

II. Sa'îd'in 2 kızından Selmâ, bir Alman'la (Heinrich Ruete) evlendi. Protestan oldu, "Emily Rüte" adını aldı. Hâtıralarını yazdı (*Memoiren einer Arabischen Prinzessin*, Berlin, 2: 1886, İng, trc. *Memoirs of an Arabian Princess*, Londra 1888). II. Sa'îd'in oğulları: Hilâl (oğulları Sa'îd ve Faysal), Hâlid (2. oğul, Zengîbâr v. olduktan az sn. 11.1854'de öldü), 'Abdü'r-Rabb, Nâsır, Bedrân, Menîn, 'Abbâs, Süweyd, 'Abdü'l-'Azîz, Gaalib, 'Abdü'l-Wehhâb, Muh. (doğ. 1826), Süweynî (no.7) (en by. oğul), Türkî (no.11), Mâcid (no.I), Bergaş (no.II), I. Halîfe (no.III), I. 'Alî (no.IV).

Türkî (no.11): 3. oğuldur. Tahta geçmeden (1874) önce bir kaç yıl Bombay'da sürgünde yaşadı. Babasının ve ağabeyi Süweynî'nin Suhâr v. idi.- Mâcid (no.I) (1835-6.10.1870=35): 4. oğuldur (gerçekte 27 oğul arasında 6., annesi Habeş). İlk Zengîbâr sultânı. Kızı Hamfüre, amca-oğlu Hammûd (no.VIII) ile evlendi. Başka çocuğu yokdur. Eşinin adı 'Âişe'dir. Bergaş (no.II): 2. Zengîbâr sultânı. Bunun zamânında Zengîbâr, 1873'te İngiltere'ye vergi, daha doğrusu ticâret hissesi vermiye başladı. 1859-61'de ağabeyi Süweynî'ye isyân etti ve Bombay'a sürgüne gitti. 1875'te Londra, Paris ve Liz-

bon'u resmen ziyâret etti. 5.6.1873'te köle ticâreti resmen ilgaa edildi, fakat el altından devâm etti. 5.6.1873'de anavatanı Ummân'ı ziyâret etti. Oğlu Hâlid (no.VI): 6. Zengîbâr sultânı (1857-25.8.1896=39). Bir kaç aylık saltanattan sn. öldü. = Seyyide Türkiyye b.Türkî (amca-kızı). Bu prenses, Hâlid ile 2. izdivâcını yaptı, fakat boşandı.- I. Halîfe (no.III): 3. Zengîbâr sultânı.- I. 'Alî (no.IV): 4. Zengîbâr sultânı, oğlu Sa'îd.- Muh. (doğ. 1826) b.Sa'îd (II)'nin oğlu: Hammûd (no.VIII): 8. Zengîbâr sultânı (1853-18.7.1902=49). 1896'da tahta çıktı. =Seyyide Türkiyye b.Türkî (amca-kızı, boşanıp dîğer amca-oğlu Hâlid'le evlendi). = Seyyide Harfüre b.Mâcid (amca-kızı). =Seyyide b.Faysal (2. derecede amca-kızı). Hammûd'un kızı Matûka (doğ. Zengîbâr, 1886?) 1900'de II. Halîfe (no.X) (2. derecede amca-oğlu) ile evlendi.- Hammûd'un (no.VIII) oğulları: II. Sa'îd (no.VII) ve II. 'Alî (no.IX). II. Sa'îd (1870?-1912a=42?): 7. Zengîbâr sultânı. II. 'Alî (7.6.1884-Paris, 20.12.1918=34, 6, 13): 9. Zengîbâr sultânı. Ağabeyi gibi hal' edildi.

Süweynî (Ummân lehcesinde talafuzu: Tûnî) (1821-11.2.1866=45) (no.7): babası II. Sa'îd'in ihtiyarlığında mutlak vekîli oldu. Öldürüldü. Doğar doğmaz velîahd (1821-19.10.1856) oldu. =Râliyye. Oğulları: II. Sâlim (no.8), I. Sa'îd (no.V), Nâsır ve Harûb.

II. Sâlim (no.8): hal'inden sn.Hayder-Âbâd'da öldü (7.12.1876). Velîahd: 19.10.1856-12.2.1866=9, 2, 24. Oğlu 'Alî, bunun oğlu Muh. ve bunun oğlu Hammûd. 'Alî b.Sâlim'in kızı=Seyyid Timur (no.13, 2. derecede amca-oğlu). Muh. b.'Alî 4.5.1891 doğumludur.

Harûb b.Süweynî = Seyyide Türkiyye b.Türkî (no.11) (3. izdivâcı). Harûb'un oğlu II. Halîfe (no.X) (Maskat, 26.8.1879-Zengîbâr, 9.10.1960=81,1,14): 10. Zengîbâr sultânı. II. 'Alî'nin İngilizler tar. hal'i üzerine tahta çıktı (II. 'Alî, 7.6.1905'te kd. vesâyet altında idi). 49 yıl tahtta kaldı. 23 gün sn. cülûs töreni yapıldı. =Seyyide Mâtûka b.Hammûd (doğ. Zengîbâr, 1886?, izd. 1900, 2. derecede amca-kızı). II. Halîfe'nin oğlu: 'Abd. (no.XI) (12.2.1910-2.7.1963=53, 4, 18): 11. Zengîbâr sultânı Vel. 15.11.1911-9.10.1960=48,9,24.= Seyyide Tuhfe b.'Alî II (2.derecede amca-kızı) (doğ. 1910, iz.1924).- 'Abd.'ın (no.XI) çocukları: Sugayre (1925), Sindiyye (1927), Cemşîd (1929, no.XII), Şerîfe (1931), Muh. (1933), Harûb (1936).

II. 'Alî (no.IX)=Seyyide b.Faysal b.Türkî oğulları: Sa'îd (18.9.1907), Ferîd (13.9.1908), Gaalib (müddeî 1957), Talâl. II. 'Alî'nin kızı: Tuhfe (1910) =Seyyid 'Abd. (no.XI) (2. derecede amca-oğlu, izd. 1924).

Türkî (no.11)'nin kızı: Türkiyye (ölm.1940?) =1.Hammûd (no.VIII, amca-zâdesi), =2.Hâlid (no.VI) (amca-zâde, talâk), =3. Harûb (amca-oğlu, 1'in kardeşi).- Türkî'nin (no.11) oğlu: Faysal (no.12) (1865-5.10.1913=48): Vel.1874-4.6.1888. Bunun devrinde Ummân üzerinde ismî Osmanlı tâbiyyetinin yerini İngiltere nüfûzu almış, fakat ülke hiç bir zaman doğrudan doğruya sömürge hâlini almamış, İngiliz yöneticileri olmamış, sâdece devletin dış münâsebetlerini İngiltere düzenlemiştir. Seyyid Faysal'a II. Abdülhamîd, mülkî paşalık tevcîh etmiştir.

Faysal'ın (no.12) kızları: Seyyide Fülâne (doğ. Maskat, 1884?) = Talâl b.'Abd.(Benû-Râşid'den). Seyyide Fülâne ='Alî II (no.IX) (2. derecede amca-zâde).- Faysal'ın (no.12) oğulları Muh. (1889-1930?=41?), Nâdir (1888-?) Teymûr (no.13).

Teymûr (no.13) (1886-10.2.1932=48): Vel.4.6.1888-5.10.1913=25,4,1=Seyyide b.'Alî b.Sâlim II (2. derecede amca-zâde) (doğ.4.5.1891). Teymûr (no.13)'un oğlu: Sa'îd IV (no.14) (13.8.1910): Vel.5.10.1913-10.2.1932=18,4,6. Hal' edildi. IV. Sa'îd'in oğlu: Kaabûs (12.1940) (no.15, bugünki kral), doğumundan îtibâren velîahd.

Hânedan prenslerinden Târık, Türkiyeli Türk olan Kâmile Hanım'la evlenmiş ve bundan 1921'de Prens Sa'îd doğmuştur ki, 1921-1938 arasında 17 yıl İstanbul'da yaşayıp tahsil gören bu zât, 1970'de Ummân başbakanı olmuştur. Biri Alman olan 4 eşinden 7 çocuğu vardır.

Hânedânın Zengîbâr dalı, 12.1.1964'te cumhûriyet îlân edilmekle, saltanattan düştü. Ancak Zengîbâr-Pemba cumhûriyeti 26.4.1964'te Tanganyika'ya katıldı ve Tanzanya Birleşik Cumhûriyeti teşekkül etti. Zengîbâr, bu cumhûriyete başkan yardımcısı vermektedir. Devlet başkanı Tanganyika'dan, muâvini Zengîbâr cumhûriyetinden, başbakan Tanganyika'dan seçilmektedir. Şimdi bu makamda 'Abûd Cümbe vardır.

Zengîbâr için İngiltere sömürgeleri bahsine bk. Bugün Zengîbâr Cumhûriyeti 1.658 km^2 ve 437.000 nüfusludur (1981 t.; 1967 s. 354.000, 1977 t. 410.000). Yoğunluk 264'tür. Bundan Pemba adası 426 km^2 ve 205.000 nüfustur (yoğunluk 481). Başkent Zengîbâr 100.000 nüfusludur (1981 t., 1977 t. 81.000). % 100 Müslüman'dır. 18.000 Hâricî-İbâdî, 18.000 Şîî-İsmâîlî, gerisi Sünnî-Şâfîî'dir.Diller Arabca ve Swâhilî'dir. 35.000 Müslüman Hindli, 90.000 Arab olup, gerisi Swâhilî ve Swâhilî melezidir. Zengîbâr sultanları da, Ummân'dakiler gibi, Hâricî-İbâdî idi.

Sultânların yanında ayni hânedândan imâmlar da olmuşdur. Meselâ 'Azzân'ın yerine oğlu Sa'ûd b.'Azzân b.Kays'ın sn. yerine oğlu Î'sâ imâm oldu. 1913'de Sâlim b.Râşid b. Sa'îd b.Halfâni'l-Halîliyyi'l-Harûsî, 1920'de katli üzerine Muh. b.'Abd. b.Sa'îd b.Halfân imâm olup 1954'de ölümüne kadar bu görevi yürütdü. İmâm'a bir kadı bağlıdır.

1958'de Pâkistân'a bırakılan ve 174 yıl Ummân'da kalan Mekrân'daki Gwâder limanı 1784'de Kelât beylerbeyisi Mîr Nasîr Hân, metbuu Dürrânî (Afganistan) şâhına danışmaksızın, Kelât'a sığınan Ummân hânedânından Seyyid Sultân b.Ahmed'e vermiş ve bu sûretle Ummân'a katılmışdı.

Hürmüz Boğazı kuzeyinde İran kıyısındaki 1.000 km2 kadar olan Kişm adası (Ar. el-Cezîre't-Tawîle=Uzun Ada), 110 km uzunluk ve âzamî 32 km genişliktedir. 1719-37'de Ummân tarafından İran'dan alındı. 1793'de adanın kuzey-doğu ucu karşısındaki Bender 'Abbâs limanı ile berâber İran tarafından gene Ummân'a verildi. Ada 1804'de Emîrlikler'den Benû Ma'în-Kawâsim ittifâkına geçdi. 1806'da Ummân geri aldı. 4.1856'da Bender-'Abbâs, Kişm ve yanındaki küçük Hürmüz adası, İran toprağı kabûl edildi. Fakat Ummân, buraları kirâlama sûretiyle 10.1868'e kadar elinde tuttu. Bu târihte İran yönetimine geçdi.

Zengîbâr Sultânları

I- Seyyid Mâcid (19.10.1856 -6.10.1870 = 13, 11, 18)
II- Seyyid Bergaş (6.10.1870 - 26.3.1888= 17, 5, 21)
III- Seyyid Halîfe I (26.3.1888-13.2.1890 = 1, 10, 18)
IV- Seyyid 'Alî I (13.2.1890 - 15.3.1893 = 3, 1, 1)
V- Seyyid Sa'îd I (15.3.1893 - 1896b = 3 küsur)
VI- Seyyid Hâlid (1896b - 25.8.1896= bir iki ay)
VII- Seyyid Sa'îd II (25.8.1896-1897 = 1)
VIII- Seyyid Hammûd (1897-18.7.1902= 5)
IX- Seyyid 'Alî II (18.7.1902-15.11.1911= 9, 3, 28)
X- Seyyid Halîfe II (15.11.1911- 9.10.1960 = 48, 10, 24)
XI- Seyyid 'Abd'Ullaah (9.10.1960 - 2.7.1963= 2, 8, 24)
XII- Seyyid Cemşîd (2.7.1963-12.1.1964= 0, 6, 11)

'Ummân Sultânları (Âl Bû-Sa'îd)

1- İmâm Ahmed (1741 - I.1775 = 34)
2- İmâm Sa'îd I (1.1775 - 1779 = 4)
3- Seyyid Hâmid (1779 - 19.3.1792 = 13)
4- Seyyid Sultân (19.3.1792 - 20.11.1804 = 12, 8,2)
5- Seyyid Sâlim I (20.11.1804 - 1.1804 = 0, 1)
6- Seyyid Sa'îd II (12.1804 - 19.10.1856 = 51, 10)
7- Seyyid Süweynî (19.10.1856 - 11.2.1866 = 9, 3, 23)
8- Seyyid Sâlim II (12.2.1866 - 1868 = 2)
9- Seyyid 'Azzân (1868 - 1870 = 2)
10- Seyyid Sa'îd III (1870 - 1872 = 2)
11- Seyyid Türkî (1872 - 4.6.1888 = 16)
12- Seyyid Faysal (4.6.1888 - 5.10.1913 = 25, 4, 1)
13- Seyyid Teymûr (5.10.1913 - 10.2.1932 = 18, 4, 6)
14- Seyyid Sa'îd IV (10.2.1932 - 23.7.1970 = 38, 5, 14)
15- Seyyid Kaabûs (23.7.1970-)

'Ummân'ın Bû-Sa'îd Hânedânı, XVII. asırdan gelen Yâ'rûbîler'in yerine geçdi. 1429'da İbâdî imâmlığı Rüstak'da yeniden kuruldu. Nâsır b.Mürşid b.Sultâni'l-Yâ'rûbî imâmlığa seçilerek hânedânı başlattı. Amza-zâdesi Sultân b.Seyf (22.4.1649-1679=30), bunun oğlu Bi'l-'Areb (1679-1692=13), bunun kardeşi Seyf (1692-10.1711=19), bunun oğlu Sultân (1711-1718=7), bunun oğlu Seyf, Yâ'rûbîler'i devâm etdirdiler. Yâ'rûbîler, Portekizliler'den, 1649'da Maskat'ı, 1696-8'de Afrika'da Monbasa'yı istirdâd ve feth etdiler. 1737'de Nâdir Şâh, Ummân'ı aldı. Son imâm Seyf (1718-1744=26) ölünce imâmlığa Benû-Hinâ'dan Ah.b.Sa'îd seçilerek bugünki hânedânı başlatdı. Hinâ kabîlesi, Yemen menşe'lidir. Hânedân prens ve prenseslerine seyyid ve seyyide denir.

1) Ahmed b.Sa'îd b.Muh.b.Halef b.Mübârek Âli Bû-Sa'îd (1744-15.12.1783=39) (1719?-1783=73?), tahta çıkmadan Sohâr v. ve İranlılar'ı 'Ummân'dan atdı, med. Rüstâq Câmii, =1. Bint b.Muh.b.Nâsiri'l-Cebrî, =2. Bint b.Seyf b.Sultân II (son Yâ'rûbî

imâmı). Kızı: Mûze=Seyid Seyf b.'Alî (kızları: 'Azze=Sa'îd b.Sultân, aş.bk.). Ah.b.Sa'îd'in 7 oğlu: 1- Hilâl, vel.ol.öldü (Dewâl/Sind), oğlu 'Alî.- 2- Sa'îd b.Ah., no.2.- 3- Kays, Sohâr v., Hurfekken'de korsanlarla vuruşurken öldü. Oğlu 'Azzân (ölm.1814) Sohâr v., bunun 2 oğlu : Hamûd (ölm.1849, 1846'da imâmeti reddetdi, Sohâr v., 4 oğlu: Seyf, Sohâr v., Büreymî'yi aldı 1848, ölm. Maskat 1851; Şenûn, Hilâl ve Feysal (oğulları Muh.ve İbr.) ve Kays (katli 1861), Sohâr Rüstâq v. Çocukları: 'Azzân (imâm 1868-71, aş. bk.); İbr. (ölm.Rüst.1898, 1871'de imâmeti reddetdi), bunun oğlu Sa'îd (ölm. 1910), Rüstâq v. 1903, bunun oğlu Feysal (1910-1980'den önce), bunun oğlu Hamûd (1952). Sa'îd'in (ölm.1910) dîğer oğlu İbr. (1980'de hayâtda), bunun kızı Mahfûze (=Seyyid Sultân b.Hamad b.Feysal). İbr.'in (ölm. 1898) dîğer oğlu Ah. (1896-1980'den sn.)=Leann (Belûçî). İbr.'in (ölm.1898) kç. oğlu: İbr. (1898-?). Kays'ın (ölm.1861) kızı: Seyyide=Sâlim b.Süweynî, ölm.1876, imâm 1866-1868, aş.bk.- 4- Seyf (ölm.Lamu 1785), 1784'de Mombasa'yı kuşatdı. 2 oğlu ve 1 kızı: Bedr (1804-6'da imâm, aş.bk.); 'Alî (ölm.1818, Kilwe v.1785, oğlu Su'ûd, katli 1834, Birke 1830 ve Rüstâq v.1832, bunun oğlu 'Alî); 'Azze (ölm.1858)=Sa'îd b.Sultân, imâm 1806-1856, aş.bk.- 5-Sultân: imâm 1792-1804, aş.bk.- 6- Tâlib, Rüstâq v.- 7- Muh. (1803-1861=58). Oğulları: 'Alî ve Hamad, Hamad'ın kızı 'Asîle ve 4 oğlu: Muh., Su'ûd, Bedr, Hamûd. Bunlardan Su'ûd'un 4 oğlu: Ah. (oğlu 1980'de hayâtda Muh. ve bunun çocukları Hilâl, Nûh, Zekî ve Hilâl'in oğlu Muhyiddîn), Berd (1980'de hayâtda olan oğulları Bâşir ve Tâhir ve ilkinin oğlu Hâris), İbr. (1980'de hayâtda bulunan oğulları Sa'îd, Su'ûd, Muh.ve Sa'îd'in oğlu Sultân), Hilâl (1980'de hayâtda oğulları Hamad, Refî', Sultân, Mâcid, Seyf). Hamad'ın 4 oğlunun küçüğü olan Hamûd'un 2 oğlu: Nâsır ve Hamad, sonuncunun 1980'de hayatta bulunan 3 oğlu Sâmî, Bedr, Hâlid. Nâsır b. Hamûd b. Hamad'ın 1980'de hayâtda bulunan 5 oğlu: Hamûd (oğulları el-Mû'tasım, Mahmûd ve Feysal), Ah., Es'ad, Yahyâ, Hilâl.

2) Sa'îd b.Ahmed (no.1) (15.12.1783-1786=3) (ölm.Rüstâq 1811-21 arası), 1775'den ît. babasının saltanatına katıldı, oğlu (no.3) tar. hal' edildi. 4 oğlu: Hamad (no.3), Ah. (Zengîbâr'ı fethetdi 1784, Maskat v.1792) (oğulları Sa'îd, Sultân, 'Ubeyd, Muh. (bunun oğlu Ah.) ve Hamad), Seyf ve Nâsır (oğulları Hamad ve Seyf).

3) Hamad b.Sa'îd (no.2) (1786-1792=6), başkenti Rüstâq'dan Maskat'a aldı.

4) Sultân b.Ahmed (no.1) (1792-1804=12), İran'da Lince'de korsanlarla vuruşurken öldü. =Ganî (ölm.1857) b.Seyf b. Muh. b.Sa'îd b.Muh.b.'Abd.Âli Bû-Sa'îd. 3 oğlu: Sâlim (no.6), Sa'îd (no.7) ve Muh.(katli Bahreyn 1810).

5) Bedr b.Seyf b.Ahmed (no.1) (1804-31.7.1806=2), katledildi, daha çok nâib ol. saltanat sürdü. 2 oğlu: Hamûd ve Seyf. Seyf'in oğlu: Muh. Muh.'in oğulları: Hamûd ve Su'ûd. Hamûd=1. Asmû b.Seyyid Hamad b.Muh.b.Sâlim, =2.Na'ama b.Seyyid Sâbit b.'Abd.b.Muh., 1'den: Seyf (1908, 1980'de hayâtda), 2'den: 'Alî (1919) ve Bedr (1922).

6) Sâlim b.Sultân (no.4) (31.7.1806-1821=15) (1785?-1821=36?). 3 oğlu ve 1 kızı: Muh., Hamad, Serhân; Gaaliye=Süveynî b.Sa'îd (no.8). By.oğlu Muh.'in (1801-1855=54, Maskat, ve Sohâr v.) 4 oğlu ve 2 kızı: 'Abd., Hamad, Derwîş (ölm.1893),

Sa'îd; Şeneyyu, Zûzû. 2. oğul Hamad'ın 3 oğlu ve 2 kızı: Sâlim, Humeyd, Muh.; Aşmû (=Seyyid Hamûd b.Muh.b.Seyf, b.bk.) ve Şerîfe (=Seyyid Şâbit b.'Abd.b.Muh., b.bk.).- Muh.b.Sâlim'in (no.6) by.oğlu 'Abd.'ın oğlu: Şâbit (1883-?) =Şerîfe b.Hamad, amcazâde (yk.bk.). Bu izdivâcdan 2 oğul ve kız: Garîb (1916?-1949=33?), Ah.(1919 = 'Aliyye b.Seyyid Ferîd b.'Alî (Zengîbâr) (doğ.13.9.1933), izd.1947, yş. 14, zevcinden 14 yş.kç., çocukları 'Adlî 1949, Şâbit ve Şîrîn=Seyyid 'Umer b.'Abbâs b.Feysal, b.bk.); Nî'me (=Seyyid Hamûd b.Muh.b.Seyf, b.bk.), 'Asîle (1917, =Seyyid Muh.b.Sa'îd b.'Alî (Zengîbâr) (doğ.1907), zevcinden 10 yş.kç.).- Seyyid Sâlim'in (no.6) 2. oğlu Hamad (1818-1855=37)'ın 5 oğlu ve 1 kızı: Seyf, Tâlib, Kinde (ölm.1907), Hilâl, Muh. ve Mû'ze=Berğâş b. Sa'îd, Zengîbâr sultânı (1837-1888=51), b.bk. Kinde'nin (ölm.1907) 2 oğlu: Sâlim ve Sa'îd. Sonuncusunun 1 oğlu ve 1 kızı: Kinde (8.8.1920-1955=35, oğlu Sa'îd 17.3.1942) ve Nûnû=Seyyid Kays b.Hâlid b.Berğâş (Zengîbâr), b.bk. Seyyid Kinde'nin (ölm.1907) by.oğlu Sâlim = 1.?, =2. Sa'îde. Çocukları: Nüzhe (1'den) (15.12.1938) (=Seyyid Sa'îd b.Hâlid b.Berğâş, bk. Zengîbâr); Enîse (2'den) (9.2.1938) (=Cemşîd b.'Abd., Zengîbâr sultânı, doğ. 16.9.1929, izd. 1955, tal. 1968=13, yş. 17-30, zevcinden 8, 4, 23 kç.) (Seyyide Enîse = 2. Michael Perkins, pilot, doğ. Liverpool, 19.4.1939, Harry Ginns ile Phyllis Phylenian Kinght oğlu, izd. Portsmouth, 4.4.1972, yş. 34, zevcinden 1, 2, 9 by.); Mû'ze (2'den) (14.4.1941).

7) Sa'îd b.Sultân (no.4) (1821-19.10.1856=35) (Sümeyl 1788? - Seyşel adaları 1856 = 68?), 14.9.1806'da ağabeyi Sâlim (no.6) ile berâber sultân îlân edildi, 1821'de onun ölümüyle yalnız kaldı, hacı 1825, Zengîbâr'la ikaamet 1818, 12.1829-6.1830, 12.1831-9.1832, 12.1833-1835, 12.1837-9.1839,12.1840-4.1851, 12.1852-4.1854. =1. 'Azze (1810?-1858?=48?), izd. 1826?, izd. müd.30? b.Seyyid Seyf b.Ah. (yalnız çocukken ölen 1 çocuk doğurdu). =2. Şâh-zâde Beğim b.Hüs. 'Alî Mîrzâ Fermân-fermâ Kaçar b.Feth-'Alî Şâh, izd. 7. 1827, tal.1833=6. =3. Şâh-zâde Beğim b.Îrec Mîrzâ Kaçar b.Muh.Şâh, izd. 7. 1849, tal. Sa'îd b.Sultân'ın ölümünde 75 kadar eşi hayâtda idi. 7 dîğer kızı dışında şu 4 kızı zikredilmektedir: Hadîce, Kula, Mece ve Selîme (Çerkes câriyeden doğma, Zengîbâr, 30.9.1844-Jena (Almanya) 29.2.1924=79,4, 29. Hâtırâtının İng.'si 1888, Almanca'sı 1886, Fr.'sı 1904'de basıldı. =Heinrich Reute (ölm.1871), izd. 'Aden, 30.5.1867=4, yş. 22, 8, 0-27, Alman tâciri, oğulları Rudolph Sa'îde-Reute, annesinin babası hakk. *Sa'îd b.Sultân* kitabının müellifidir. Sa'îd b.Sultân'ın 25 oğlu anılmaktadır: Hilâl (1815?-'Aden, 6.1851=36?, Habeş anneden, Birke v.1837-41, Zengibar 1841, Londra 1845-6, Lamu 1850, annesi kendisini doğururken öldü, oğulları: Lamu v.Su'ûd, Muh.ve Feysal); Hâlid (1819?-Zengîbâr, 11.1854=35?, Şürşît adlı Malabarlı bir anneden, bir Habeş zevceden 2 kızı Şembua ve Farşu doğdu); Şüweynî (no.8); Muh. (doğ. 1826, Habeş bir anneden, bk.Zengîbâr); Türkî (no.11, 1832-1888); Mâcid (Zengîbâr sultânı, b.bk.); 'Alî (ölm.1852); Berğâş (Zengîbâr sultânı, b.bk.); 'Abdü'l-Wehhâb (1840-3.8.1866=26); Cemşîd (1842-1858=16); Hamdân (1844-1858=14); Gaalib; 'Abdü'l-'Azîz (1850?-Bombay 1908=58?, Zengîbâr 1865-71, sn. Bombay'da yaşadı, kızı Mâye); Halîfe, Zengîbâr sultânı, b.bk.; Hamad; Süweyd; 'Abbâs; Manîn; 'Alî (Zengîbâr sultânı, b.bk.); Bedrân (oğlu Mâcid 1901'de öldü); Nâsır; 'Abdü'r-Rabb; Ah.; Tâlib; 'Abd.

8) Şüweynî b.Sa'îd (no.7) (19.10.1856-11.2.1866 = 9, 3, 23) (1821?-1866=45?) (Gürcî bir anneden), Maskat v.1837, Sohâr'da oğlu tar. öldürüldü. =Gaaliye b.Seyyid Sâlim b.Sultân, amca-zâde. 7 oğlu ve 4 kızı: Sâlim (no.9); Nâsır; Harûb (bk.Zengîbâr); Hamdân; 'Abdü'l-'Azîz; Muh.; Hamad (1893'de Zengîbâr sultânı, bk.bk.); 'Aliyye (ölm.Maskat 1946, =Feysal b.Türkî, no.12, 1864-1913=49, b.bk.); Şüreyyâ; 'Asîle; Zewwân.

9) Sâlim b.Şüweynî (no.8) (11.2.1866-10.1868=2, 8) (1840?-7.12.1876=36?), halefi tar.hal' edilip Hindistân'a sürüldü, Karaçi'de öldü. =Seyyide b.'Azzân b.Kays, no.10. Oğlu: 'Alî, 1898'de Zengîbâr'dan Maskat'a geldi = 'Aliyye b.Berğâş b.Sa'îd, Zengîbâr sultânı, 4 oğul ve 4 kızları oldu: 1- Sâlim, oğulları Kays, Câ'fer, Muh., Nümeyr, Nâsır.- 2- Su'ûd.- 3- Sa'îd.- 4- Muh.(1894?-1923=29?) =Zeana b.'Alî II, Zengîbâr sultânı, 1 oğul ve 2 kızları: Hamûd (1910?-?); Râye (Zengîbâr 1917-Zengîbâr 1946=29)=Seyyid Seyf b.Hamûd b.Feysal (doğ. 27.11.1916), izd. Zengîbâr 1935, izd. müd. 11, yş. 18-29, zevcinden 1 yş. kç.; Merâ (Zengîbâr 1922)= Seyyid Mâcid b. Sa'îd b. 'Alî (1920), izd. 1943, yş. 21, zevcinden 2 yş. kç., bu 2 izdivâcdan doğanlar için bk. Zengîbâr.- 5- Fâtıme (Zengîbâr 1891-Bombay 4.1967=76)=Teymûr b.Feysal, no. 13, 1886-1965=79, izd. 1902, izd. müd. 63, yş. 11-74, zevcinden 5 yş. kç., b.bk.- 6- Seyyide William.- 7- Kula.- 8- Mahfûza. Bu son 3 prensesden biri = Seyyid Hamûd b.Feysal b.Türkî (ölm.8.3.1949).

10) 'Azzân b.Kays (10.1868-1.1871=2, 3), katledildi, şeceresi için bk. no.1(no.1'in torununun torunu). 3 oğlu: Hamûd, Kays (ölm.1926), Su'ûd (ağabeyi Hamûd tar. katli 1899).

11) Türkî b.Sa'îd (no.7) (1.1871-4.6.1888=17,5) (Maskat 1832 - Maskat 1888=56) (bir Habeş anneden), Sohâr v.1854. 3 oğlu ve 2 kızı oldu: By. kızı Tükkiyye =1. Hamad b.Şüveynî (1857-25.8.1896=39), Zengîbâr sultânı, tal., =2. Harûb b.Şüveynî (1'in kardeşi), çocukları için bk. Zengîbâr. Türkî'nin (no.11) 2. oğlu Feysal (no.12) kendisine halef oldu. 3. oğlu Fehd 6.1894'de Maskat'da intihâr etdi, = Şerîfe b.Berğâş b.Sa'îd (Zengîbâr sultânı), oğlu Ziyâb (1893?-1938?=45?)'ın oğulları Nâdir ve Teymûr 1980'de hayâtda idiler. Türkî'nin (no.11) by.oğlu: Muh., Sohâr v.1878-84, 11 oğlu ve 1 kızı oldu. Kızı Nûre (1980'de hayâtda) = 'Abbâs (13.11.1913, 1980'de hayâtda) b.Feysal b.Türkî, b.bk.Muh.b.Türkî (no.11)'nin 11 oğlu: 'Abd.; 'Abbâs (oğlu 1980'de hayâtda 'Abd. ve bunun 3 oğlu Üsâme, Nebîl ve Â'dil); Mahmûd, bunun 3 oğlu ve 1 kızı: Kâmil (1980'den önce öldü), Türkî (1980'de ber-hayât), Şâkir (kezâ), Fehd (kezâ, enformasyon ve kültür bakanı), Hafîza (doğ.1947); Muh.(1980'de ber-hayât); Ah.; Su'ûd (çocukları: hepsi 1980'de ber-hayât Ah.(bunun oğlu Hâlid), Muh., Seyyide William=Muh.b.'Abbâs b.Feysal, amca-zâde); Hâlid (oğlu 1980'de ber-hayât Gaalib); 'Alî; Sa'îd (1980'de ber-hayât). Sonuncunun (Seyyid Sa'îd) 7 oğlu ve 1 kızı (hepsi 1980'de ber-hayât): Berğâş, Tâlût, 'Alî, Sultân, Mâcid, Hâlid, Şüweynî ve Şürük='Abdü'r-Raûf b.'Abbâs b.Feysal, çocukları için b.bk.

12) Feysal b.Türkî (4.6.1888 - 15.10.1913 = 25, 4, 11) (Bombay 1864 - Maskat 1913 = 49) (Habeş bir anneden), Nezwe v., 1903'de Hindistân'ı resmen ziyâret etdi =

'Aliyye (ölm.Maskaṭ 1946) b.S̱üweynî b.Sa'îd (no.8). 11 oğlu ve 9 kızı: Teymûr (no.13); Nâdir (1888-1971=83, başbakan 1921, kızı Müzne, doğ. 17.10.1903, 1980'de ber-hayât); Muḥ. (oğlu Hilâl, 1980'den önce öldü); Ḥamad (4 oğlu: Sulṭân, dâhiliye ve adliye bakanı =Maḥfûẕa b.İbr.b.Sa'îd, 1980'de ber-hayât; Ẕiyâb (1977'de evlendi); Türkî ve S̱üweynî çocukken öldüler); Ḥamûd (ölm.Zengîbâr, 8.3.1949, =Maḥfûẕa b.Seyyid 'Alî b.Sâlim b.Süweynî), çocukları için aş.bk.; Sâlim; 'Alî (ölm.Hindistân 1970,Ḥamûd ile ayni anneden, oğlu Feyṣal, ekonomi bakanı, 1980'de hayâtda); Mâlik (ölm.Maskaṭ 1971, kızı Newwâr, ölm.Şîrâz 1974); Şihâb (Seyyide 'Aliyye'den doğma, yukarıdaki oğulların hiç biri 'Aliyye'den değil, ölm. Maskaṭ 1975, Maskaṭ v., oğlu S̱üweynî, 1980'de Maskaṭ v. =Zeyne, oğulları Ḥamad ve Ḥarûb ve kızı Ẕod. doğ. 1950); Bedrân (çocukken öldü); 'Abbâs (doğ.Maskaṭ 13.11.1913, 1915'de ölen Sabâḥ'dan doğma, Delhi büyükelçisi 1972-3, 1= Nûre b.Seyyid Muḥ.b.Türkî, =2.Rukayye (izdivâcından 3 ay sn. öldü), çocukları için aş.bk.; Seyyide= 'Alî II (1884-1918=34), Zengîbâr sultânı, b.bk., izd. 1902, izd.müd.16; Rûme (1980'de ber-hayâî); Raḥme (1980'de ber-hayât); Teymûre (ölm.1976); William; Şatu; Şîrîn; Şürük (hepsi 1980'den önce ölmüş).- Ḥamûd (ölm.1949) b.Feysal (no.12)'ın 1 kızı ve 1 oğlu: Ḥâkime (1920 = Seyyid Sa'îd b.'Alî b.Sa'îd, izd. Zengîbâr 1941, yş. 21, çocukları için bk. Zengîbâr) ve Seyf (Maskaṭ, 27.11.1916-4.1971 = 54, 5), =1. Râye (Zengîbâr 1917-Zengîbâr 1946=29) b.Seyyid Muḥ.b.'Alî, izd.Zengîbâr 1935, izd. müd.11, yş. 18-29, zevcinden 1 yş. kç., =2. Şerîfe (doğ. Zengîbâr 1931) b.'Abd.b.Halîfe, Zengîbâr sultânı, izd. Zengîbâr 1948, izd.müd.23, yş.17-40, zevcinden 15 yş. kç. Seyf'in (ölm.1946) çocukları (son 3'ü 2., dîğerleri 1.eşinden): 'Alî (Zengîbâr, 18.11.1937, 2 oğlu var); Câ'fer (Zengîbâr, 15.12.1942, =Carol (Winchester, 28.6.1952), Râşide adıyle ihtidâ etdi, Thomas James Waters=Joyce Hilda Paine kızı, izd. Portsmouth, 2.4.1971, yş.18, 9, 4, zevcinden 14, 7, 10 kç.); Seyyid Calanda (Zengîbâr, 30.10.1944); Seyyide Şürük (Zengîbâr, 16.5.1939=Ḥarûb (doğ. Zengîbâr, 5.5.1936) b.'Abd.b.Ḫalîfe, Zengîbâr sultânı, izd. Zengîbâr 1954, yş. 15, zevcinden 3, 0, 12 kç., çocukları için bk.Zengîbâr; S̱üweynî (Zengîbâr, 11.2.1949); Mâ'zûm; Muzîn.- Seyyid 'Abbâs'ın (doğ. 1913) (b.Feyṣal, no.12) 4 oğlu: 'Abdü'l-Wâhib (1980'den önce öldü); Muḥ.(=William b.Seyyid Su'ûd b.Muḥ., 3 oğul ve 3 kız: Maḥmûd, Nâdir, Müstaḥsen 1977; Ṣabâḥ, Reyme, Hüẕâm); 'Abdü'r-Raûf (1980'de ber-hayât, =Şürük b.Seyyid Sa'îd b.Muḥ., 3 oğul ve 1 kız: Feyṣal, Mâlik, Ḫâlid; Şîrîn); 'Umer (1980'de ber-hayât, =Şîrîn b.Seyyid Aḥ.b.S̱âbit). Seyyid 'Abbâs'ın (doğ. 1913) Ṣabâḥ adlı kızı ise kuyuya düşerek 3 yaşında öldü.

13) Teymûr b.Feyṣal (no.12) (15.10.1913 - 11.2.1932 = 19, 3, 27) (Maskaṭ 1886 - Bombay 1965 = 81), med.Bombay, oğlu lehine ferâgat etdi, 1.1903'de Delhi'de VII. Edward'ın imparator ol.tâc giyme darbâr'ında bulundu. = 1. Fâṭıme (Zengîbâr, 4.5.1891 - Maskaṭ, 4.1967 = 75, 11) b.Seyyid 'Alî b. Sâlim b.S̱üweynî, izd.1902, izd. müd.63, yş.11-74, zevcinden 5 yş. kç. =2.Yemenli bir hanım. =3. Kâmile Igray (Çerkes), izd. 1920, tal. 1921=1. =4.Ḏofâr'lı bir hanım. =5. Japon bir hanım, izd. Japonya, 1936? Çocukları: Sa'îd (1'den), bk.no.14; Mâcid (2'den) (Maskaṭ 1919), Birke v., 3 oğlu Calanda (otomobil kazâsında öldü), Ḥarûb (öldü), Manṣûr (1980'de hayâtda);

Fehâr (4'den) (Maskat 1924), gençlik bakanı, 3 oğlu Fâtiq (1956), Gaaliye (1958), Zewân (1962); Seyyide Büseyne (doğ. Japonya 1937) (5'den); Şebîb (6'dan) (Bombay 1940), Fâs büyükelçisi (=Gerda, İsviçreli), çocukları Târık ve Nataşa; Târık (3'den) (Bombay, 30.6.1921), başbakan 1970-1 =1. Şewâne Ümmi Kays, =2.Şewâne Ümmi Talâl, =3. Helen (Alman), çocukları: Talâl (2'den) (27.6.1947) (=Tâhire, bir Türk hanımı), Kays (1'den) (20.1.1952), Es'ad (2'den) (20.6.1954) (=Seyyide b.Bedr b.Sa'îd), Heysem (1'den) (13.10.1954), Şihâb (1'den) (5.3.1956), Edhem (1'den) (5.3.1959), Fâris (1'den) (5.3.1961); Emel (1'den) (18.11.1950), Newwâl Kâmile (2'den) (20.11.1951)=Kaabûs b.Sa'îd (no.15) (doğ.18.11.1940), izd. 22.3.1976, yş. 24,4,2, zevcinden 11,0,2 kç.- Sultân Teymûr'un 6. eşi: Seyyide b.Sâdık Hasen (Su'ûdî), izd. Bombay 1939, tal. 1940=1 (=2. Jimmy Fancy, Pâkistânlı).

14) Sa'îd b.Teymûr (no.13) (11.2.1932-23.6.1970=38, 4, 11) (Maskat, 13.8.1910 - Londra 19.10.1972=62,2,7), 8.9.1958'de Gwâdar limânını Pâkistân'a satdı, tek oğlu tar. devrildi. =1. el-Mâşânî, Dofâr'lı, izd. 1933, tal. =2.Mâ'zûnü'l-Mâşânî (1'in amca-zâdesi). Çocukları: Kaabûs (2'den), no.15; Hadîce (câriyeden) (ölm.1968); Seyyide (1'den) (ölm.Dofâr); Ümeyme (1'den) (1980'de ber-hayât).

15) Kaabûs b.Sa'îd (no.14) (cülûsu 23.6.1970) (doğ. Selâle, 18.11.1940), vel.1940-1970=29, 7, 5, 1971'e kd. altes ol. anılan Ummân sultânları için bu târîhde majeste unvânı kullanılmaya başlandı. =Kâmile (asıl adı Newwâl) (doğ.Maskat, 20.11.1951), b.Seyyid Târık b.Teymûr (no.13), izd. Maskat, 22.6.1976, yş. 24, 4, 2, zevcinden 11, 0, 2 kç.

Zengîbâr Hânedânı

975'te Kilwe devletine dâhil olan Zengîbâr adalarını 1502'de Portekiz ele geçirdi. 1698'de Ummân İmâmı, Zengîbâr ve Pemba adaları ile Mombasa ve Kilwe limanlarını ele geçirerek bütün Kenya ve Tanzanya sâhillerine hâkim oldu ve sonra ülkenin içerilerine doğru ilerliyerek zamânla batıda Kongo'ya, güneyde Malawi'ye erişti. 1828'de ilk Ummân imâmı ol.Sa'îd b.Sultân, Afrika'ya ayak bastı. Hem Maskat'da, hem Zengîbâr'da oturmaya başladı (cülûsu 1806). 1856'da ölünce, oğlu Süweynî Ummân'da ve diğer oğlu Mâcid Zengîbâr'da tahta geçdiler. Bu sûretle iki devlet ayrılmakla berâber, Ummân sultânı ayni zamânda İbâdî mezhebinin başı olduğu için, sonuna kadar Zengîbâr, Ummân'ı metbû tanıdı. 1890'da Kenya'yı İngiltere ve Tanganyika'yı Almanya, Zengîbâr'dan aldı ve Zengîbâr adalarına münhasır kalan Zengîbâr Sultânı, İngiltere'ye tâbî oldu. 1897'de en büyük geçim kaynağı olan köle ticâretini yasakladı, zâten kıt'a Afrikası'ndaki topraklarını kaybetdiği için bu ticâretin kaynağı kesilmişdi. Prens ve prenseslerin adları başına Seyyid ve Seyyide gelmektedir.

1) Seyyid Sa'îd b.Sultân (1806-19.10.1856 = 50) (Sumayl 1788?, Maskat'dan Zengîbâr'a dönerken Seyşeller açıklarında gemide ölmesi 19.10.1856=68), 1821'e kd. kardeşi Sâlim'le ortaklaşa saltanat sürdü, 1825'de haccetdi, 1802'de çocukken geldiği Zengîbâr'ı sultân ol. 1828'de ziyâret edip ikinci başkent yaptı, 12.1829-6.1830, 12.1831-9.1832, 12.1833-1835, 12.1837-9.1839, 12.1840-4.1851, 12.1852-4.1854'de Zengîbâr'da, geri kalan zamânlarda Maskat'da oturdu, =1.'Azze (ölm.1857) b.Seyyid Seyf b.Ah.=Muzâ b.Seyyid Ah.b.Sa'îd (bu izdivâcan doğan tek çocuk bebekken öldü). =2.

Şâhzâde b.Hüs. 'Alî Mîrzâ Kaçar Fermân-fermâ b.Feth-'Alî Şâh, izd.1827, tal. 1833=6. =3. Şâh-zâde b.İreç Mîrzâ Kaçar b.Muh.Şâh, izd.1849, tal. 8 oğlu: 1- Hâlid (1819?-Zengîbâr, 11.1854=35?), vel.1819?-1854, Zengîbâr v., annesi Malabar'lı câriye Şurşit, Habeş câriyeden olan 2 kızı Şembu'a ve Ferşû. 1- Süweynî (1821?-katli 11.2.1866=45?), vel. 11.1854-19.10.1856=1, 11, annesi Habeş, Ummân sultânı 19.10.1856-11.2.1866=9,3,23, yerine oğlu Sâlim, Ummân sultânı oldu (1866-1868). Süweynî=Gaaliye b.Seyyid Sâlim b.Sultân. Kç. oğlu Hamad, 6. Zengîbâr sultânıdır (aş.bk). Ortanca oğlu Harûb=Türkiyye b.Seyyid Türkî b.Sa'îd (kardeşi Hamad'dan dul), oğlu Halîfe II, 10. Zengîbâr sultânıdır (aş. bk.). 3- Muh. (1826?-, annesi Habeş), Sumayl v., kızları Fâtıme ve 'Aliyye ve oğulları Hamûd (8. Zengîbâr sultânı, aş.bk.), Hâlid (11.1911'de Zengîbâr tahtını reddetdi) ve Hilâl (oğlu Muh., ölm.1953). 4- Türkî, 1871-88'de Ummân sultânı oldu. 5- Mâcid, 2. Zengîbâr sultânı, aş.bk. 6- Bargaş, 3. Zengîbâr sultânı. 7- Halîfe I, 4. Zengîbâr sultânı, 8- 'Alî I, 5. Zengîbâr sultânı.

2) Mâcid b.Sa'îd (19.10.1856-7.10.1870=13, 11, 19) (Zengîbâr 1834-1870=36), annesi Habeş, gerçekde Ummân'dan ayrı saltanat süren ilk Zengîbâr sultânı oldu, ='Azze. Kızı Hanfura (ölm.Zeng.18.7.1902)=Seyyid Hamûd b.Muh.(no.8).

3) Bargaş b.Sa'îd (7.10.1870-26.3.1888=17, 5, 20) (Zeng.1837-1888=51), annesi Habeş, 1875'de Londra'yı ziyâret etdi = Muzâ (ölm. 1918) b.Seyyid Hamad b.Sâlim. Oğulları Hâlid (no.7) ve Seyf. 3 kızı: Nûnû=Hamad b.Süweynî (no.6); 'Aliyye=Seyyid 'Alî b.Sâlim b.Süweynî; Şerîfe=Seyyid Fehd b.Türkî b.Sa'îd (ölm.6.1894), izd. 1892, izd. müd.2.

4) Halîfe I. b.Sa'îd (26.3.1888-13.2.1890=1, 10, 18) (Zeng. 1852-1890=38), oğlu Muh. (ölm.1906).

5) 'Alî I b.Sa'îd (12.2.1890-5.3.1893=3, 0, 21) (1854-1893=39), 7.11.1890'da İngiltere'ye tâbî oldu. 4 kızı: 'Aliyye; Nûnû=Seyyid Muh.b.Hamad b.Muh.b.Sâlim; Gaaliye; Şerîfe=Seyyid Sâbit b.'Abd.b.Muh.- 'Alî I'in tek oğlu: Sa'îd (doğ. 1.1893-ölm.1940?)=Başan b.Hamûd b.Muh. (no.8). izd.1906. Bu izdivâcdan 1 prenses (Hafsa, 11.11.1918) ve 8 prens doğdu: 1- Muh.(1907)=1. 'Asîle (1917) b.Seyyid Sâbit b.'Abd., =2. Hakîme (1920) b.Seyyid Hamûd b.Feysal, izd. 1941, çocukları 3 prens ve 3 prenses: Feysal (1941), Fehd (1942), Fâris; Fâize, Fehme (9.2.1948), Fâtıme. 2- 'Alî Manîn (bu da 1970'lerde ber-hayât). 3- Bedr (1911)=Sindiyye (1927) b.'Abd.b.Halîfe (no.11), izd. 1940, yş. 13, kızları Gaaliye (1949-Portsmouth'da kazâen ölm. 2.5.1971=22). 4- Halîfe (19.6.1916)=Sugye b.'Abd.b.Halîfe (no.11) (1925), izd. 1940, yş. 15, çocukları Sâmih (9.6.1938, ilk eşinden), Teymûr (13.4.1941) ve Prs.Külsûm. 5- Mâcid (1920)=1. Merâ (1922) b.Seyyid Muh.b.'Alî ('Ummân), izd. 1943, yş. 21, zevcinden 2 yş. kç., =2. Râye (1921) b.Seyyid Sa'îd b.Hâlid, izd. 1953, yş. 32, zevcinden 1 yş. kç. İlk eşinden 3 prens ve 3 prenses: Bedr (13.12.1947), Münzir, Muh.; Meyân (8.10.1944), Mesmûha (1949), Massara. 6- Ah. (21.1.1926). 7- 'Abdü'l-'Azîz (4.10.1930). 8- Bargaş (19.7.1933).

6) Hamad b.Süweynî (5.3.1893-25.8.1896=3, 5, 21) (Maskat 1857-1896=39), =1. Türkiyye b.Seyyid Türkî b.Sa'îd ('Ummân), tal. =2. Nûnû b.Bargaş (no.3).

7) Hâlid b.Bargaş (25.8-27.8.1896=2 gün) (1874-Monbasa 1927=53), İngilizler'ce 2 gün sn. hal'edildi, 1917-21'de St. Helena'da, 1921-5'de Seyşeller'de, 1925-7'de Ken-

ya'da sürgün kaldı. Kızı Kula dışında 7 oğlu: 1- Bargaş (ölm.1955). 2- Sa'îd, =2.Nüzhe (15.12.1916) b.Seyyid Sâlim b.Kinde ('Ummân), 1955'e doğru ölen Pr. Sa'îd'in ilk izdivâcından kızları: Mâye (1920)=Seyyid Sâlim b.Kinde b.Hamad ('Ummân) ve Râye (1921). 3- Mâcid. 4- Nâşır. 5- 'Alî (1911), son 3'ü 1970'lerde ber-hayât. 6- Gaalib (15.9.1916-kazâen ölm. 2.1.1951=34, 3, 17), oğulları Bargaş (13.12.1947) ve William ve kızı Şerîfe (1949). 7- Kays (1917)=Nûnû b.Seyyid Sa'îd b.Kinde ('Ummân), oğulları Hâlid (1936), 'Azzân (1938) ve Sâlim.

8) Hamûd b.Muh.(27.8.1896-18.7.1902=5, 10, 22) (1853-1902=49) =Hanfura b.Mâcid (no.2). 6 oğlu ve 4 kızı: 'Alî II (no.9), Mâcid (ölm. 1899), Suûd, Teymûr, Feysal, Muh.; Matûka (ölm. 2.7.1940)=Halîfe II (no.10), izd. 1900, izd. müd. 40, b.bk.; Bashan=Seyyid Sa'îd b.'Alî I (doğ.1893), b.bk.; Borân; Hakîme.

9)'Alî II b.Hamûd (18.7.1902-Paris, 9.12.1911=9, 4, 22) (7.6.1884-Paris, 20.12.1918=34, 6, 13), med. Paris, 7.6.1905'e kd. başbakan A.S.Rogers'in niyâbetinde, sıhhati bozulduğu için ferâgat etdi=Seyyide b.Feysal b.Türkî ('Ummân), izd. 1902, izd. müd. 16. 2 oğlu ve 2 kızı: 1- Suûd (18.8.1907), oğulları 'Alî ve Hamûd (18.10.1947). 2- Ferîd (13.9.1908), çocukları 'Alî (14.11.1934) ve 'Aliyye (13.9.1933) = Seyyid Ah.(1919) b.Sâbit b.'Abd., bk. 'Ummân, izd. 1947, yş. 14. 3- Tuhfe='Abd. (no.11), izd. 1924, izd. müd. 39, b.bk. 4- Zeyne = Seyyid Muh. (1894-1923=29) b.'Alî b.Sâlim b.Süweynî, bk.'Ummân.

10) Halîfe II b.Harûb (9.12.1911-9.10.1960=48, 10, 1) (Maskat, 26.8.1879-9.10.1960=81, 1, 14), 1893'de 'Ummân'dan Zengîbâr'a geldi, V. George, VI. George ve II. Elizabeth'in tâc giyme törenlerinde bulundu. =1. Matuka (ölm.2.7.1940), izd. 1900, izd. müd.40, Hamûd b.Muh.(no.8) kızı (3 oğlunun annesi). =2.Nunu b.Seyyid Ah.(Seyyide Kula b. Bedr b.Hamîd torunu, bk. 'Ummân). Oğulları: Süweynî (ölm.1906), 'Abd.(no.11), 'Abdü'l-Wehhâb (ölm.1912). Son izdivâcından: Prs. Emel (1945) = Mewlidü'l-Hâcc, izd. 1963, yş. 18, eğitim bakanı, oğulları Halîfe (12.1963) ve Emân (Londra, 16.9.1978).

11) 'Abd.b.Halîfe II (9.10.1960-1.1963=2, 8, 23) (12.2.1910-1.7.1963=53, 4, 17), vel. 1911 (resmen 1919) =Tuhfe b.'Alî II, izd. 1924, izd. müd. 39, 3 oğlu ve 3 kızı: Cemşîd (no.12); Muh. (2.3.1933)=Salha (4 prens); Harûb (5.5.1936) =Şuruk (16.5.1939) b.Seyyid Seyf b.Hamûd b.Feysal (bk.'Ummân), izd. 1954, yş. 15, zevcinden 3 yş. kç. (6 prens); Sugye (1925) = Seyyid Halîfe b.Sa'îd b.'Alî b.Sa'îd (doğ.19.6.1916), izd. 1940, yş. 15, zevcinden 9 yş. kç., b.bk.; Sindiyye (1927) = Seyyid Bedr b.Sa'îd b.'Alî b. Sa'îd (1911), izd. 1940, yş.13, zevcinden 16 yş. kç., b.bk.; Şerîfe (1931) = Seyyid Seyf b.Hamûd b.Feysal b.Türkî (7.11.1916-1970=54), izd. 1948, izd. müd. 22, yş. 17-39, zevcinden 15 yş. kç., bk.'Ummân.

12) Cemşîd b.'Abd.(1.7.1963-17.1.1964=0, 6, 17) (doğ. 16.9.1929), vel. 1960-63. =1. Enîse (9.2.1938) b.Seyyid Sâlim b.Kinde (bk.'Ummân), izd. 1955, tal. 1969=14, yş. 17-31, zevcinden 8, 4, 23 kç. =2. Züleyke b.'Abd. Muh., izd. 1970. İlk izdivâcından sırasıyle: Prs. Maatka, Pr.'Alî (vel. 1963-4), Pr. Halîfe, Prs. Seyyide, Prs. Seyyide.

26 - 'UMMÂN

'Ummân Krallığı, 20.12.1951'de İngiltere ile munâsebetlerini keserek tamâmen müstakil oldu. 30.11.1967'de Kurya-Murya adalarını da İngiltere'den aldı. Gwâder limanını (775 km^2) Pâkistân'a verdi (8.9.1958). 212.775 km^2'dir. 1.050.000 n. (1981 t.), yoğunluk 5(1960 t. 950.000). Hiç sayım yapılmamıştır. Başkent Maskat (1981 t.130.000). Dîğer şehirler: Sûr, Suhâr, Matrah, Nezwe, Barka, İbre, İbrî, Munâ, Habûre. % 100 Müslümân (% 70 Hâricî-İbâdî, % 30 Sünnî). % 100'e yakın Arab (çok az Zencî, Belûç, Îrânlı,). Petrol: 1970'te 17,2, 1975'te 16,8, 1976'da 18,1 milyon ton. Kişi başına gelir yaklaşık 4.400.dolar (1981 t.), GSMH yaklaşık 4.620.000.000 dolar (1981 t.). Silâhlı kuvvetlerde 16.900 asker (1976) (J.E.Peterson, *Oman in the Twentieth Century*, 1978).

III

HİCÂZ

Uḥayẕırlar (865 - 961)

Abbâsîler, Mekke'ye ayrı, Medîne'ye ayrı vâlî tâyîn ederek Emevîler'in mülkî idâresini devâm ettirdiler. Pek çok Emevî, Abbâsî ve Alevî prensi, bu iki şehirde vâlîlik yaptı. 865'te ilk sahte şerîfler ortaya çıktı. Bunlardan Uḥayẕırlar (Benû-Uḥayẕır), 865-961=96 arasında Ḥicâz ve Yemâme'ye Abbâsîler'e tâbî olarak hükmettiler. Merkez Mekke idi. Sünnî Ḥanefî olan hânedâna Karmaṭîler son verdi. Hânedânın atası Yûsufü'l-Uḥayẕır'ın neseb iddiası şudur: Yûs.b.İbr.b. Mûsâ Cewn b.'Abd. b.el-Ḥas. b.el-Ḥas. b.'Alî b.Ebî-Ṭâlib. Yûsuf'un oğlu 1- İsm.ü's-Seffâk (865-869?=4?), oğlu 2- Ebû-'Abd.Muḥ. I (869?-928=59?), ilk hükümdarlardır. I. Muḥ.'in oğulları: 'Abd., İbr. (oğlu Ṣâliḥ oğlu İbr. oğulları Aḥ. ve Muḥ.), Yûs. Bu Yûs.'un oğulları: İsm. (oğulları Ḥamîdân ve Ṣâliḥ) ve 3- Muḥ. II (938-). Sn. II. Muḥ.'in kardeşi 4- el-Ḥas., bunun oğlu 5- Ebû-Câ'fer Aḥ. (- 961), bunun oğlu 6- Ebû-'Abd.Muḥ.III (961) ve bunun yeğeni 7- Muḥ. IV (961) tahta geçtiler.

Mûsevî Şerîfleri (956 - 967)

Bunların da gerçek şerîf oldukları kesin değildir. Neseblerinin sahte olması daha muhtemeldir: Mûse'l-Cewn b.'Abd.i's-Sâlih b.Mûse'l-Cewn b.'Abd. İbni'l-Has. İbni'l-Has. b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Bu Mûse'l-Cewn'in 859'da halîfe tarafından habsi sırasında 3 oğlu Hicâz'da merkez Mekke olarak üzere Abbâsîler'e tâbî Sünnî-Hanefî bir devlet kurmuştur: 956-967=11. Benû-Mûsâ şerîfleri olan 3 kardeş: 1- Dâw. (956-), 2- Ebû-Câ'fer Muh., 4- Muh.ü's-Sâir (oğulları 'Abd.ve el-Hüs.), 2'nin oğlu 3- el-Has. ve bunun kardeşi 5- Ebû-Hâşim Muh. (-967). Dâwûd'un (no.1) oğlu Muh. oğlu Yah. oğlu 'Abd.oğlu Mûsâ oğlu Ebû-Muh. 'Abdi'l-Kaadir oğlu Muh.'dir. Yerlerini Hlâşimî Şerîfler aldılar.

Hâşimî Şerîfleri (967 - 1202)

Aslında yukarıdaki paragrafta verilen Benû-Mûsâ'nın devâmı olan Hewâşim (Benû-Hâşim, Hâşimîler, Hâşimî Şerîfler), 967-22.4.1202=235 arasıda devâm etti. Merkez Mekke'dir. Hicâz'ı idâre ettiler. Tâbî oldukları devletler: Abbâsîler (967-976), Fâtımîler (976-1070), Selçuklular (1070-1073), gene Fâtımîler (1073-1082a), gene Selçuklular (1082a-1157), Zengîler (1157-1171), Eyyûbîler (1171-1202). Sünnî-Hanefî mezhebinden olan hânedânın kurucusu 1- Ebû-Muh. Câ'fer b.Ebî-Câ'fer Muh. İbni'l-Hüs. b.Muh. i's-Sâir'dir ki, bu son zât, Mûsevî şerîflerinin 4.'südür (yk. bk.). es-Sâir'in dîğer oğlu 'Abd.'dır. 1- Câ'fer (967-980b=13)'in oğulları, 2- Î'sâ I (980b-994=14) ve 3- Ebü'l-Fütûhi'l-Has. (994-1011=17+1012a-1039=27 = 44), sn. bu sonuncunun oğlu 4- Muh. Şükr (1039-1061=23) tâkıyb etti. Câ'fer'in (no.1) dîğer oğlu Ebû-Hâşim Muh., bunun oğulları Hâşim ve 'Abd., bu sonuncunun oğlu Ebü'l-Has.Muh., bunun oğulları el-Has. ve Câ'fer, bunun da oğlu 7- Ebû-Hâşim Muh. Tâci'l-Me'âlî (1069-1094=25)'dir. Bunun oğulları Hâşim ve 8- Ebû-Füleyte Kaas. (1094-1123=29), bunun oğlu 9- Füleyte (1123-1133=10), bunun oğulları 10- Hâşim (1133-1154=21), 11- Î'sâ II (1161-1157a=14), Mâlik, Hâşim'in (10) oğlu 11- Kaas. II (1154-1161=7, katl), II. Î'sâ'nın oğulları 12- Dâw. II (1175a-1176a=1 + 1177a-1188=11=12) ve 13- Mükessir (1176a-1177a=1 + 1188-1197=9=10), II. Dâw.'un oğlu 14-Mansûr (1197-1201=4), Mükessir'in oğlu 15- Muh. II (1201-22.4.1202=1, katl)'dir. Yerlerine Katâde Şerîfleri geçti (c.II'de).

Süleymânî Şerîfleri, Hâşimî Şerîfleri'e paralel olmuştur. Yemen Süleymânîleri (b.bk.) ile akrabâdır. Bunlardan ikisi, Hâşimî Şerîfleri arasına girerek Hicâz'a hâkim olmuşlardır: 4- Ebu't-Tayyib Dâw. I b. 'Abdi'r-Rah.b.'Abd.b.Dâw. (1011-1012a=1) ve bunun torunu 6- Hamze b.Wehhâs (1061-1069=8).

Benû-Mehnâ (1187? - 1481?)

1187?-1481?=294? müddetle Medîne'yi Benû-Mehnâ idâre etmiştir. Bunlar da seyyid (Hazret-i Hüseyn soyu) geçinmişlerdir. Hâşimî ve Katâde Şerîfleri'nin nüfuzları

altında bulunmuşlar, onların tâbî oldukları büyük devletleri (Eyyûbîler, 1250'den sn. Memlûkler) metbû tanımışlardır. Hânedânın ilki, Salâhüddîn Eyyûbî ile berâber Kudüs'te bulunmuştur. Benû-Mehnâ emîrleri: 1- 'İzzü'd-D.Ebî-Füleyte'l-Kaas. İbni'l-Mehnâ (1187?-1204?=17?), oğlu 2- Sâlim (1204?-1238?=34?), yeğeni 3- Cemmâz (1238?-1304b=66?), oğlu 4-el-Manṣûr (1304b), oğulları 5- 'Aṭıyye (1304b-1359=55) ve 6- Nügayr (1359-), bunun oğulları 7- Hibet'Ullaah ve 8- Muḥ. (-1386) ile 9- Cemâlü'd-D.(1386-), Muḥ.'in (8) oğulları 10- S̱âbit ve 11- 'Aclân I ile 12- 'Uzeyr. Karâbetleri tesbît edilemiyen: 13- 'Aclân II, 14- el-Ḥas., 15- Ümyân I, 16- Mânî', 17- Weṣebân, 18- Sül., 19- Ümyân II, oğlu 20- Züheyr (- 1470a), bunun oğulları 21- Ẕaygam (1470a-1481=11) ve 22- Kuseytil (1481).

Osmanlı Devri

Bunlardan sonra Benû-Katâde Şerîfleri, Memlûkler nâmına Hicâz'ı idâre ettiler. 1517'de Osmanlı idâresi başladı ve Mekke'de 1916'ya, Medîne'de 1919 başına kadar devâm etti. Osmanlı devri boşunca "Hâşimîler" denen ve Birinci Cihan Harbi'nden sn.Ürdün ve Irak hânedanlarını da çıkaran Benû-Katâde'nin şeceresi, II. cildimizdedir.

Hicâz ile Yemen arasındaki ülkeye 'Asîr denir. Burada 1841-1934 arasında, 1918'e kd. Osmanlı idâresinde 'Asîr emîrleri türemiştir. Bunların şeceresi de II. cilddedir.

Hicâz ile Necd arasındaki ülkeye Şemmar denir. Burada da Osmanlı idâresinde Reşîdîler 1835-1921 arasında emîrlik kurmuşlardır. Şecereleri II. cilddedir.

IV

KÖRFEZ

Karmaṭîler (899 - 1030)

Karmaṭîler (Karâmiṭa), Şîî-İsmâîlî, yânî en müfrit Şîî'dir. Fâṭımîler'e tâbî olarak 899-1030 arasında 131 yıl devâm etmişlerdir. Sâha Aḥsâ ve Baḥreyn, yânî Basra Körfezi'nin Irâk'ın güneyinde kalan, Irak'la Ummân arasındaki bütün batı kıyıları ve iç bölgelerdir. Bunlar, Sünnîler'e dehşetli bir savaş açmış ve onları çok uğraştırmışlardır. Abbâsîler ve Şîî olmakla berâber Büweyhîler, Karmaṭîler'le devamlı savaşmışlardır.

İsmâ'îliyye mezhebinin ve eyleminin kurucuları şunlardır: Meymûn oğlu 'Abd., Aḥwâzlı Îrânlı bir Şîî-İsmâ'îlî lideri iken Hamâ yakınlarında Selemiyye'ye gelip yerleşti. Bunun oğlu Aḥ., Irak ve Îrân'da İsmâ'îlî ajanı ol. dolaştı. 'Abd. b.Meymûn'un müridlerinden Ḥüs.ü'l-Aḥwâzî, 864'te Kûfe'ye yollandı. Bu Ḥüs.'in mürîdi ise Ḥamdân Karmaṭ İbni'l-Eş'aṣ'tır ki, harekete adını vermiştir. Karmaṭ'ın gizli propaganda merkezi Bağdâd yakınlarında Kalwâża idi. Kayın birâderi 'Abdân ile 899'da ortadan kayboldu. Aḥ.b.'Abd.b.Meymûn'un mürîdi Zikreweyh, sonunda Karmaṭ'ın fikrî propagandasını eyleme dönüştürdü. Kaadisiyye'de yakalanıp 10.1.907'de îdâm edildi. Onu yakalayıp astıran Halîfe'nin Türk başkumandanı meşhur Waṣîf b.Suvartegin'dir. Zikreweyh'in 3 oğlu: Yaḥyâ (903'te öldürüldü; Ar."şeyẖ", Fars. "pîr" unvânı ile lider), 'Alî (904'te bir kaç gün Ṣan'â'yı işgal etti) ve Ḥüs. Aḥ. "Ṣâḥibü'ş-Şâme" (29.11.903'te Ḥamâ'da yakalandı, Bağdâd'a götürülüp asıldı). Tafsîlât için bk. Fâṭımîler (Mıṣır) ve Ağa-H̱ânlar (Hindistân).

Bu hulâsadan, eylemin Îrânlı menşei olduğu açığa çıkar. Nitekim Irâk'ın güney bölgelerinde, Irâk ile Ummân arasında devlet kuran hânedânın atası Behrâmü'l-Cennâbî de Îrânlı'dır (Fârs eyâleti). I. Has. bunun oğludur. Fakat hânedan, dil bakımından Arab'laşmıştır. 5 melik vardır: 1- Ebû-Sa'îdi'l-Has. I (899-914a=15, katl) (büyük oğlu Sa'îd, I. Has. öldüğü zaman hayatda idi), 2- Ebû-Tâhir Sül.i'l-Hacerî (914a-944a=30, katl) (I. Has.'ın el-'Ikdâniyye denen niyâbet meclisini oluşturan 7 oğlunun en küçüğü) (doğ. 6.907) (7.923'e kd. niyâbet altında), 3- Sâbûr Ah. (944a-969=25, katl) (2'nin by. oğlu), 4- el-Has. II b.Sâbûr (969), 5- Sa'îd b.Fülân b. Ebî-Sa'îd (969-972=3), 6- Ebû-Yâ'kuub Yûs. b.Ebî-Sa'îd Has.I. (972-977a=5). 977a-1030=57 arasında hükümdarlık ilga edilmiş ve devlet 5 kişilik hey'etlerce cumhûriyet şeklinde yönetilmiştir.Cumhûr reislerinden biri: el-Haseni'l-Â'samm b.Ah.b.Ebî Sa'îdi'l-Haseni'l-Cennâbî (el-Ahsâ, 891 - Remle/Filistin, 977 = 86). Kardeşi Ebû-Tâhir Sül.i'l-Cennâbî, 970'te zehirlendi. el-Â'samm, 970'te Şâm'ı, sn. Remle'yi aldı, Kaahire'yi bile muhâsara etti. Şâm, bir müddet Karmatlar'da kaldı. 974'te yeniden Mısır üzerine yürüdü. Karmatlar'ın Fâtımîler'i imâm tanımaktan vaz geçmesi, onunla başlar. Yerine kardeşi Câ'fer geçti.- Ebû-Sa'îdi'l-Cennâbî (no.1)'nin vezîri, sonradan kayın-pederi de olan Katîf'li Hasan b.Sanbar (Şanbar)'dır. 7 vezîr vardı. Hasan b.Sanbar'ın ölümünde oğlu Sanbar baş-vezîr oldu ve onun ölümünde kardeşleri vezîr oldular ve oğulları ise yönetime girmediler. 977'de son hükümdâr ölünce, Ebû-Sa'îd (no.1) neslinden gelen 6 prens, devleti konsey hâlinde yönetmeye başladılar. 1051 yılıda devleti hâlâ hânedân mensûbu 6 Prens + Senâbire'den (yânî İbnü Sanbar neslinden) 6 vezîr, müştereken yönetiyorlardı. XIII. asırda Ebû-Sa'îd neslinden prensler, iktidarlarını kaybetmiş olarak, al-Ahsâ'da hâlâ yaşıyorlardı. Karmatîler güçlerini kaybetmiş ve 'Abbâsî devletine katılmıştır.

Karmatîler, 12-18.1.930 arasında 6 gün için Mekke'yi zabt ettiler. Hacer-i Eswed'i, ülkelerine, Lahsâ'ya götürdüler. Hacer-i Eswed orada 21 yıl kaldı ve ancak 951'de Mekke'ye iâde edildi. Bunu yapan 2. Karmatî hükümdârının "el-Hacerî" unvânı buradan gelir. Başkentleri Hüfûf'tur. Kûfe (3 def'a), Basra, Nusaybin, Sincâr, Re'sü'l-'Ayn gibi şehirlere kadar giderek yağmâlamışlardır.

27- ARAB EMÎRLİKLERİ

Eskiden 'Ummânü'l-Müteşâlih denen ülke, 'Ummân ile Katar yarımadası arasındaki memlekettir. Basra Körfezi'nin güney kıyıları ve içeriye doğru çöl bölgesidir (Rub'ü'l-Hâlî çölünün kuzeyi). 92.100 km^2, 840.000 nüfus, 9 yoğunluk (1981 t.). Nüfus, petrol yüzünden, dışarıdan gelen Arablar'la hızla artmıştır (1954 t.100.000, 1975 s.656.000). % 100 Müslümandır. Çoğunluk Sünnî-Şâfiî'dir. Bir kaç bin Türk vardır. Başkent Ebû-Dabî bir adacık üzerindedir. 2.12.1972'de İngiltere'den ayrılarak istiklâl kazanan Birleşik Arab Emîrlikleri, gerçekte 1892'de İngiltere himâyesine girmekle berâber 1914'e kadar Türkiye himâyesinde idi. 21.400 askeri vardır (1976). Kişi başına gelirde dünyâda 1.'dir (1981 t. 14.400 dolar). Millî hâsıla 12,1 milyar dolardır (1981 t.). Petrol: Ebû-Dabî'de 33,3 milyon (1970), 67,3 milyon (1975), 76,7 milyon (76); Dübayy'da 4,3 milyon (1970), 12,7 milyon (1975), 15,8 milyon (1976); Şerca'da 1,9 milyon (1975), 1,8 milyon (1976) ton. 1976 toplamı 94,3 milyon ton. 1959'da Ebû-

Dabî ve 1966'da Dubayy petrol ihrâcına başladılar. 1971'de İran, Ebû-Mûsâ, By. ve Kç. Tunb adalarını Emîrliklerden alarak işğâl etdi.

Devlet, 7 prenslikten kurulu bir federasyondur. Prenslere "şeyh" denmektedir. Ebû-Dabî prensi federasyonun başkanı, Dübayy şeyhi de başkan yardımcısıdır. Şeyhliklerin 1981 t. nüfusları şöyledir: 1- Ebû-Dabî 308.000, 2- Dübayy 266.000, 3- Şerce 113.000 (kç. Kelbe-Şârika şeyhliği, bu şeyhlik içindedir), 4- Re'sü'l-Hayme 72.000, 5- Füceyre 33.000, 6- 'Acmeyn 27.000, 7- Ümmü'l-Kuweyn 21.000.

1- Ebû-Dabî: Yaklaşık 1761'den beri şeyhleri aslen Benû-Yâs kabîlesi şeyhleridir. Hânedân adı en-Neheyân'dır. Bugünki Şeyh Zâid b.Sultâni'n-Neheyân (=Şayka Fâtıma), federasyon başkanı emîrdir. Oğlu ve velîahdi Halîfe (doğ. 1950) federasyonun başbakan yardımcısı, sonraki oğulları Sultân ve hava kuvvetleri komutanı Albay Muh., hânedandan 3 prens kardeş, Prens Muh.'in oğulları Mübârek, Seyf ve Hamdân da sırasıyle iç işleri, sağlık ve bayındırlık bakanlarıdır (236.000 n.: 1978 t.).

2- Dübeyy: şeyh Sa'îd b.Mektûm ...b.Mektûm b.Raû b.Süheyl b.Felâse (1912-1958=44), oğlu Şeyh Râşid (1958-) bu makamda bulundular. Şeyh Râşid'i oğlu Mektûm istihlâf etti ki federasyonun başkan vekîlidir. Kardeşleri Hamdân ve Muh., federasyonun mâliye-sanâyî ve savunma bakanlarıdır. Hânedân, er-Rewâşid'lerden Âli Bî-Felâse veyâ Mektûm, Mâlikî'dir. 1833'ten beri şeyhtirler ve 1892'de İngiltere himâyesini kabûl etmişlerdir (207.000 n.).

3- eş-Şârika =Şerce: Muh. Sultân b. Sakr b.Sultân b.Sakr, (1924-1951), Sakr (1951-1965) ve Hâlid (1965-), sonra Sultân b.Muh.i'l-Kasîmî (doğ.1939) şeyh oldular (=Cewâhirü'l-Kasîmî). Şeyh Sultân'ın kardeşi Sakr velîahd iken, 6.1987'de Şeyh Sultân'ın ağabeyi 'Abdü'l-'Azîz b.Muh.(1937) velîahd oldu. Yaklaşık 1727'den beri hükümrân olan aynı hânedandan (el-Kawâsim) Şeyh 'Abd. b.Humeyd de su-elektrik bakanıdır. Kç. Kelbe şeyhliği, Şerce'ye bağlıdır. Bugünki Kelbe şeyhi Hamûd b.Sa'îd, 1937'de çocukken Hâlid b.Ah.'in niyâbetinde şeyh olmuştur. Gerek Şârce, gerek Re'sü'l-Hayme şeyhleri, el-Kaasîmî hânedânının iki dalıdır (88.000 n.). 'Acmân, Şârce'ye tâbî idi.

4- Re'sü'l-Hayme: Sult.b.Sâlim (1919-1948=29) ve Sakr b.Muh. (1948) şeyh oldular. Şeyhin mensub bulunduğu 1869'da beri hükümrân Kaasîmî (Kawasîm) (Şârce hânedânının bir dalı) hânedânından iki kardeş, Sult. b.Sâlim'in oğulları Ah. (şimdi şeyh) ve Muh. bugün federasyonun adâlet ve çalışma bakanlarıdır (57.000 n.). Kawâsim Arabları, 1760'da Şeyh Sâlih başkanlığında Re'sü'l-Hayme'ye geldiler. Kişm adası ile Linge limânını Îrân'dan aldılar. Îrân, 1765'de geri aldı.

5- Füceyre: Şarqî hânedânından Muh.b.Hamedi'ş-Şarqî, 1952'den beri şeyhtir. Oğlu Hamad tarım bakanı ve 1974'de şeyh, kardeşi Ah. de kültür-enformasyon bakanıdır (27.000 n.).

6- 'Acmeyn (Âcmân): Yaklaşık 1820'den beri hükümrân olan Nu'aymî (Na'îmî veyâ en-Nu'aymî, Âl Bû Ženeyn'den Hureybân'ın dalı) hânedânından Reşîd b.Humeyd 1928'den beri şeyhtir. Oğlu 'Abdü'l-'Azîz şimdi sosyal işler bakanıdır. En küçük nüfuslu şeyhliktir (250 km^2, 22.000 n.).

7- Ümmü'l-Kayweyn: Yaklaşık 1775'den beri hükümrân olan Âl Mu'allâ veyâ Âl 'Alî hânedânından Aḥ.b.Râşid (1929-1981). Oğlu Sulṭân, ekonomi-ticâret bakanıdır (17.000 n.).

Bu federal prenslikte (el-İmârâti'l-'Arabiyye'l-Müttehide) her prenslik hânedânının erkek üyelerinin adının başına "şeyh" unvânı getirilmektedir (A. M.Khalifa, *The United Arab Emirates*, 1979).

1- Ebû-Dabî Şeyhleri:
1) Ziyâb I b.Î'sâ 1761 - 1793 = 32
2) Şahbûṭ I b.Ziyâb I 1793 - 1816 = 23
3) Muḥ.b.Şahbût 1816 - 1818 = 2
4) Tahnûn I b.Şahbût I 1818 - 1833 = 15
5) Halîfe b.Şahbût I 1833 - 1845 = 12
6) Î'sâ b.Hâlid 1845
7) Ziyâb II b.Î'sâ 1845
8) Sa'îd b.Tahnûn I 1845 - 1855 = 10
9) Zâyid I b.Halîfe b.Şahbût I 1855 - 1909 = 54
10) Tahnûn II b.Zâid I 1909 - 1912 = 3
11) Ḥamdân b.Zâid I 1912 - 1922 = 10
12) Sulṭân b.Zâid I 1922 - 1926 = 4
13) Ṣaḳr b.Zâid I 1926 - 1928 = 2
14) Şahbûṭ II b.Sulṭân b.Zâid I 1928 - 1966 = 38
15) Zâyid II b.Sulṭân b.Zâid'in-Niheyyân I 1966-

2- Dübeyy Şeyhleri:
1) Mektûm I b.Baṭî 1833 - 1852 = 19
2) Sa'îd I b. Baṭî 1852 - 1859 = 7
3) Ḥaşer b.Mektûm I 1859 - 1886 = 37
4) Râşid I b.Mektûm I 1886 - 1894 = 8
5) Mektûm II b.Ḥaşer 1894 - 1906 = 12
6) Baṭî b.Süheyl b.Mektûm I 1906 - 1912 = 6
7) Sa'îd II b.Mektûm II 1912 - 1958=46
8) Râşid II b.Sa'îd'il-Mektûm II 1958 - 198x = 1x
9) Mektûm III b.Râşid II 198x-6.10.1990

3- Şârce (eş-Şârika)
1) Râşid b.Maṭar b.Kaasim 1727 - 1777 = 50(*)
2) Ṣaḳr I b.Râşid 1777 - 1803 = 26

(*) Önce Re'sü'l-Hayme şeyhi olup Ḥanbelî'dir, fakat 'Ummân'a tâbî idi. No. 2 ve 3 ise Vehhâbîler'e tâbî oldular. No.2, emîr unvânını aldı. No.3, bir ara Vehhâbîler'ce hal'edildi.

3) Sulṭân I b.Ṣakr 1803 - 1866 = 63

4) Hâlid 1 b.Sulṭân 1866 - 1868 = 2

5) Sâlim b.Sulṭân 1868 - 1883 = 15

6) Ṣakr II b.Hâlid I 1883 - 1914 = 31

7) Hâlid II b. Aḥ. b.Sulṭân I 1914 - 1924 = 10

8) Muḥ. Sulṭân II b.Ṣakr II 1924 - 1951 = 27

9) Ṣakr III b.Sulṭân II 1951 - 1965 =14 (hal')

10) Hâlid III b.Muḥ. b.Ṣakr II 1965 - 30.1.1972 = 7 (*)

11) Sulṭân III b.Muḥ.b.Ṣakr'il-Kaasimî II 30.1.1972-

4- Re'sü'l-Hayme(**) Şeyhleri:

1) Ḥumeyd b.'Abd.b.Sulṭân I (Şârce no.3) 1869 - 1900 = 31

2) Hâlid b.Ṣakr II (no.6 Şârce) 1900 - 1909 =9

3) Sâlim b.Sulṭân I (no.3 Şârce) 1909 - 1919 = 10

4) Sulṭân b.Sâlim 1919 - 1948 = 29

5) Ṣakr b.Muḥ. b.Sâlim 1948-

5- Füceyre Şeyhleri:

1) Muḥ.b.Ḥamed 1952 - 1974 = 22

2) Ḥamed b.Muḥ. 1974-

6- 'Acmân Şeyhleri:

1) Reşîd I b.Ḥumeyd 1820 - 1838 = 18

2) Ḥumeyd I b.Reşîd I 1838 - 1841 = 3 + 1848 - 1873 = 25 = 28

3) 'Abdü'l-'Azîz 1 b.Reşîd I 1841 - 1848 = 7

4) Reşîd II b.Ḥumeyd I 1873 - 1891 = 18

5) Ḥumeyd II b.Reşîd II 1891 - 1900 = 9

6) 'Abdü'l-'Azîz II b.Ḥumeyd I 1900 - 1908 = 8

7) Ḥumeyd III b. 'Abdi'l-Azîz II 1908 - 1928 = 20

8) Reşîd III b. Ḥumeyd III 1928-

(*) Ebû-Mûsâ adasını İrân'a terkettiği için mahlû kuzeni Ṣakr III tr. katledildi.

(**) Eski adı Cülfâr olup 1737'de İrân tar. işğâl edildi.

7- Ümmü'l-Kayweyn Şeyhleri:

1) Mâcid 1775?-?
2) Râşid 1 b.Mâcid ? - 1816
3) 'Abd.I b. Râşid I 1816 - 1853 = 37
4) 'Alî b.'Abd.I 1853 - 1873 = 20
5) Ah.I b.'Abd.I 1873 - 1904 = 31
6) Râşid II b.Ah.I 1904 - 1922 = 18
7) 'Abd.II b.Râşid II 1922 - 1923 = 1
8) Hamed b.İbr.b.Ah.I 1923 - 1929 = 6
9) Ah.II b.Râşid II 1929 - 1981 = 52
10) Râşid III b.Ah.II 1981-

8- Kelbe Şeyhleri:
1) Sa'îd b.Hamed b.Fülân b.Sultân I (no.3 Şârce) 1936 - 1937 = 1
2) Hamed b.Sa'îd 1937 - 1951 = 14

28- KATAR

Katar, Basra Körfezi üzerinde bir yarımadadır. 'Ummânü'l-Müteşâlih ile Lahsâ arasındadır. 1913'e kadar burası, Osmanlı İmparatorluğunda Basra vilâyetinin (eyâletinin) Lahsâ sancağının (il) bir kazâsı (ilçe) idi (Dewha'ya hâlâ Kal'atü't-Türk denen garnizona bir Osmanlı birliği yerleşmesi: 1852 ve kesin şekilde 1871). 1916-1971 arasında İngiltere himâyesine girdi (dış işleri bakanlığına bağlı protected state) ve 1.9.1971'de müstakil oldu. Prenslik 11.000 km2, 252.000 nüfuslu (1981 t.), yoğunluk 23'tür. Petrol bulunmasıyla dışarıdan gelen Arablar'la nüfus çok arttı (1954 t. 40.000, 1971 t. 180.000). % 100 Müslüman'dır. Hemen bütün nüfus Arab'tır, epey Arab'laşmış Zencî vardır. Petrol: 1,6 milyon (1950), 8,2 milyon (1960), 17,3 milyon (1970), 20, 8 milyon (1975), 22, 9 milyon ton (1976). Per capita gelir 13.200 dolardır (1981 t., dünyâda 3.). Millî hâsıla yaklaşık 3.326.000.000 dolardır (1981 t.). 2.200 askeri vardır (1976). Başkent Dühâ (doğrusu: ed-Dewha) 175.000 nüfusludur (1981 t.) (1912: 12.000).

Katar prenslerine "şeyh" denir. Sânî hânedânıdır. 29.7.1913'te Bâb-ı Âlî, Katar üzerindeki hukukundan vaz geçmiştir. (x).

(x) Câsimü'ş-Şânî Efendî, kapıcıbaşı (binbaşı'ya eşit sivil rütbe), Basra vilâyetinin Necd sancağının 1. sınıf (Meşrûtıyet'ten sn. 3. sınıf) kazâsı Katar kaymakamı (*Sâl-Nâme*, 1312=1894, 532; 1326=1908, 714; 1327 R.=1911, 580).

1- Ebû-Ẕabî (Âl Bû-Felâḥ)

1) Şeyẖ Ẕiyâb b.Î'sâ b.Neheyân Âli Bî-Felâḥ Benî-Yâs (1761? - katli 1793 = 32?).

2) Şeyẖ Şaẖbût I . Ẕiyâb (1793-1816=23). Oğulları: Yerine geçenler (aş.bk.) dışında Sa'îd, Câ'fer, Ḥârib, Sulṭân ve Hilâl. Sonuncunun oğulları: Ẕiyâb (oğlu Hilâl) ve Sulṭân. Sonuncunun oğulları: Sa'îd (oğlu Hilâl), Ḥamdân ve Sâ'dûn.

3) Şeyẖ Muḥ. b.Şaẖbût (1816-1818=2), hal'edildi.

4) Şeyẖ Taḥnûn I b. Şaẖbût (1818-1833=15), halefince katledildi. Oğulları: Ḥamdân, Sa'îd (no.6) ve Ṣakr.

5) Şeyẖ H̱alîfe b. Şaḥbût (1833-1845=12), katledildi. Oğulları: Zâid (no.7) ve Ẕiyâb, sonuncunun oğulları Sulṭân, Muḥ. ve Aḥ. No.5 ile 6 arasında bir kaç ayni âileden Şeyẖ Î'sâ b.H̱âlid ve Şeyẖ Ẕiyâb b.Î'sâ ḥâkim oldularsa da, no. 6 tar. katledildiler.

6) Şeyẖ Sa'îd b.Taḥnûn (1845-1855=10), hal'edildi.

7) Şeyẖ Zâid I b.H̱alîfe (1855-1909=54). =Şeyẖa b.Na'îmi'l-Büreymî. 8 oğlu: H̱alîfe (babasının yerine geçmeyi istemedi, aş.bk.), Taḥnûn (no.8), Sa'îd, Ḥamdân (no.9), Sulṭân (no.10), Ḥaẕẕa, Ṣakr, Muḥ. By. oğul H̱alîfe'nin oğlu Muḥ. (1909-Londra, 10.1979=70)'in 7 oğlu: Ḥamdân (1930, başbakan yardımcısı 1977, oğulları H̱alîfe, Ḥamad, Râşid, Sa'îd, Sulṭân); Mübârek (1935- =Uşâ b.Şaẖbût b.Sulṭân, 1 kızı ve 3 oğlu: Aḥ., Neheyân, Ḥamdân); Taḥnûn (1937, oğulları Zâid, H̱alîfe, Sa'îd, Ẕiyâb); Seyf (1943, oğulları Aḥ., H̱alîfe, Sa'îd, Ẕiyâb); H̱alîfe (1945); Sürûr (1947); Sa'îd.

8) Şeyẖ Taḥnûn II b.Zâid (1909-1912=3).

9) Şeyẖ Ḥamdân b.Zâid (1912-1922=10), halefince katledildi. Oğlu: Ḥamdân (1922).

10) Şeyẖ Sulṭân b.Zâid (1922-1927=5). =Seleme b.Bhuttî (1885-10.1970=85). Oğulları: Şaẖbût (no.12), Ḥaẕẕa (1905-1958=53), H̱âlid (1906, 1980'de ber-hayât, oğlu Muḥ. 1942), Zâid (no.13). Şeyẖ Sulṭân, halefince katledildi.

11) Şeyẖ Sakr b.Zâid (1927-1928=1), kezâ katledildi. 1980'de ber-hayât 5 oğlu: Ẕiyâb, Râşid, Zâid, Taḥnûn, Hilâl.

12) Şeyẖ Şaẖbût II b.Sulṭân (1928-6.8.1966=38) (1903-1980'den sn.), hal'edildi. 2 oğlu ve 2 kızı: Sa'îd (1930-?, =Şeyẖa b.Şeyẖ Zâid, oğlu Taḥnûn), Sulṭân (1936-?, oğlu H̱alîfe); Uşâ (=Şeyẖ Mübârek b.Muḥ., b.bk.), Şeyẖa (ağabeyi Sa'îd tar. vurularak öldürüldü).

13) Şeyẖ Zâid (II) b.Sulṭân (cülûsu 6.8.1966) (doğ. 1908, 1913, 1918 târîhleri veriliyor). 12 eşinden 5.'si: Fâṭıme b.Mübârek. Dâmâdı: Şeyẖ Sa'îd b.Şaẖbût. 9 oğlu: H̱alîfe (1947, vel., başbakan ve savunma ve mâliye bakanı, oğlu Sulṭân), Sulṭân (1953), Muḥ. (Fâṭıme'den olan ilk oğul), Ḥamdân, Ḥaẕẕa, Sa'îd, Î'sâ, Neheyân, Seyf.

2- Dübayy (Âl Bû-Felese)

1) Şeyh Mahtûm I b. Şeyh Bhuttî b.Şeyh Süheyl Âli Bî-Felese Benî-Yâs (1833-1852=19), 1833'e kd. Ebû-Dabî'ye tâbî iken, bu târîhde ayrıldılar. Kardeşi Bhuttî'dir. Kç. oğlu Süheyl'in oğlu Bhuttî, 1906'da şeyh oldu.

2) Şeyh Sa'îd b.Bhuttî b.Süheyl (1852-1859=7), oğlu 'Ubeyd, onun oğlu Râşid'dir.

3) Şeyh Haşar b.Mahtûm (no.1) (1859-1886=27), küçük oğlu Mâcid'dir.

4) Şeyh Râşid b.Mahtûm (no.1) (1886-1894=8), 6 oğlu: Menâ (oğulları Râşid 1920, Süheyl 1924, Hamad 1934, Haşar 1942), Süheyl (oğlu Râşid hayâtda), Sa'îd (oğlu Cewân hayâtda), Haşar, Mahtûm, Bhuttî.

5) Şeyh Mahtûm II b.Haşar (no.3) (1894-1906=12). Kç. oğlu: Haşar (1899-?), oğlu Muh. (1922), bunun oğlu Sa'îd (1950). Ortanca oğlu: Cumâ (1891-?), bunun 6 oğlu: 'Ubeyd (1918, oğulları Mâcid 1942 ve Sa'îd 1953), Mahtûm (1920, oğulları Haşar 1946, Ah. 1947, Mürr 1949, Bhuttî 1950), Hamad (1922, oğlu Haşar 1951), Sânî (1924), Ah. (1936), Dalmak (1937).

6) Şeyh Bhuttî b.Süheyl b.Mahtûm I (no.1) (1906-1912=6), 4 oğlu: Sa'îd (1899?-), Râşid (1902?-), Muh. (1903?-), Süheyl (1904-?) (hepsi 1980'den sn. öldüler.). Sonuncunun oğulları: 'Ubeyd (1934), Bhuttî (1939), Muh. (1944).

7) Şeyh Sa'îd b.Mahtûm II (no.5) (1912-1958=46) (1878-1958=80), kç. oğlu Halîfe (1922)=Hasene, oğulları Muh. (1942) ve Menâ (1949).

8) Şeyh Râşid b.Sa'îd (no.8) (1958-) (doğ. 1912), 1971'de BAE başkan yardımcısı. Çocukları: Mahtûm (1941, vel. 1958, BAE başbakanı), Hamdân (1944, BAE başbakan yardımcısı ve mâliye-sanâyî bakanı), Muh. (1948, BAE savunma bakanı), Şeyh Fülân; Şeyha (=Şeyh 'Abdü'l-'Azîz b.Ah.b.'Aliyyi's-Sânî, Katar prensi, b.bk.).

Şeyh Râşid(no.8) 1980'lerde ve Şeyh Mahtûm(no.9) 6.10.1990'da öldüler, bugün 10. Şeyh tahttadır.

3- Şercâ (Kasîmî Hânedânı)

1) Şeyh Râşid b.Mattâr b.Rahmân b.Kaasim (1727?-1777?=50?).

2) Şeyh Sakr I b.Râşid (no.1) (1777-1803?=26?).

3) Şeyh Sultân I b. Sakr (2) (1803-1866=63), 11 oğlu: 1- Sakr (katli 1846), oğlu Muh. 2- Ah.(ölm.1871'den sn.), 4 oğlu: 'Abd.(oğlu Humeyd, bunun oğulları Râşid 1939 ve Sa'îd 1944) ('Abd.'ın dîğer oğlu Sakr 1980'de hayâtda), Hâlid (1914'de şeyh oldu), Râşid (oğulları Humeyd, Kazîb, Muh., Ah.(oğlu Râşid 1939) ve Sakr (1928) (ilk 4'ü 1980'den önce öldüler), Sultân. 3- Mâcid (ölm.1871'den sn.), oğlu Hamad (ölm.1900'den sn.), bunun oğlu Sa'îd (Kelbe şeyhi 1936-7, ölm.1937), bunun 3 oğlu ve 2 kızı: Hamad 1, Hamad 2 (Kelbe şeyhi 1937-1951, ölm.1951), Mâcid, Şeyha Fülâne (=Şeyh Hamad b.'Abd., Füceyre), Şeyha Fülâne (=Şeyh Hâlid b.Ah., Şercâ şeyhi). 4- Râşid. 5- Muh. 6- İbr., Re'sü'l-Hayme şeyhi 1866-7, oğulları Muh., Mişârî ve Râşid. 7- 'Abd. (ölm.1855), oğlu Humeyd (1869'da Re'sü'l-Hayme şeyhi oldu, b.bk.), 'Abd.'ın

kızı=Şeyh 'Alî b.'Abd.(Ümmü'l-Kawanîn, b.bk.). 8- Hâlid (1866'da şeyh oldu) (aş.bk.). 9- Sâlim (1868'de şeyh oldu) (aş.bk.). 10- Câsim. 11- Nesîm, 3 oğlu: Mâcid (oğlu Sakr), Muh. (oğlu Sultân) ve İbr. (oğulları Hamad. 'Abd.ve Nesîm).

4) Şeyh Hâlid I b.Sultân (3) (1866-1868=2), katledildi.

5) Şeyh Sâlim b.Sultân (4) (1868-1883=15), Re'sü'l-Hayme şeyhi 1868-1869=1, Re'sü'l-Hayme v. 1908-1919=11, hal'edildi (ölm.1919).

6) Şeyh Sakr II b.Hâlid (4) (1883-1914=31), 9 oğlu: 1- Sultân (no.8). 2- Hâlid, Re'sü'l-Hayme v. 1900-1908=8, oğulları Muh.(1940), Feysal (1944) ve Su'ûd (1946). 3- 'Abdü'l-'Azîz. 4- Râşid (1909, 1980'de ber-hayât), oğlu Sakr (1932). 5- Muh. (1910, 1980'de ber-hayât), 7 oğlu: Hâlid (no.10), Sakr (1930), 'Abd. (1934), Râşid (1935), 'Abdü'l-Azîz (1936), Sultân (no.11), Humeyd (1946). 6- Mâcid (1910, 1980'de ber-hayât), oğulları Hâmid (1934), Sakr (1939), Sa'îd (1944). 7- Muh. 8- Humeyd (7 ve 8, 1980'den önce öldüler), oğulları Sakr (1930) ve 'Azîz (1932). 9- Râşid (ölm. 1980'den önce).

7) Şeyh Hâlid (II) b.Ah.b.Sultân (3) (1914-1924=10) (ölm. 1943), Kelbe nâibi 1937-1943=6= Şeyha b.Sa'îd b.Humeyd (Kelbe şeyhi). Oğulları: Sakr (1936), Ah. (1942) ve Muh. (1944).

8) Şeyh Sultân II b.Sakr II (6) (1924-1951=27), 7 oğlu: 1- Sakr III. 2- Hâlid (1931), oğlu Sultân (1952). 3- Muh. (1933) (2 ile ayni anneden), BAE bayındırlık 1972-3 ve çalışma 1973-7 bakanı, oğulları Ah. (1954, =Â'işe b. Şeyh Hâlid, no.10) ve Selîm (1959). 4- 'Abd. (1935). 5- Selîm (1936). 6- Su'ûd (1938). 7- Ah. (1948), BAE devlet bakanı 1977.

9) Şeyh Sakr III b.Sultân II (8) (1951-1965=14) (doğ.1924), hal'edildi, 1980'de ber-hayât. Oğlu Sultân (1947).

10) Şeyh Hâlid III b.Muh.b.Sakr II(6) (1965-1972=7) (1927-1972=45), katledildi. Oğlu Feysal (1954). Kızı Â'işe = Şeyh Ah.b.Muh.b.Sultân II, yk.bk.

11) Şeyh Sultân III .Muh.b.Sakr II (6) (cülûsu 24.1.1972) (doğ. 1942) = Müsâ, kızı Şeyha (1975).

4- Re'sü'l-Hayme (Kasîmî Hânedânı)

1) Şeyh Humeyd b.'Abd.i'l-Kasîmî (1869-1900=31), Şercâ şeyhi (1803-1866) Sultân'ın torunudur (yk.bk.). O zamâna kd. Şercâ'a âid bulunan Re'sü'l-Hayme'de ayrı bir şeyhlik kurdu. Ölümünde Re'sü'l-Hayme, 1900-1921 arasında gene Şercâ'a katılarak 1921'de kesin şekilde ayrıldı. Şercâ şeyhi (1868-1883) Sâlim, 1883'de hal'inden sn. 1908-1919 arasında Re'sü'l-Hayme'de Şercâ şeyhi adına şeyh oldu ve 1919'da öldü ki kç. oğlu Sultân, 1921'de Re'sü'l-Hayme'nin kesin kurucusu olmuşdur. Şeyh Sâlim'in by. oğlu ise Muh.(ölm.1921'den sn.) ve onun 7 oğlu (hepsi 1980'de ber-hayât) şunlardır: 1-Humeyd (1918), bunun 6 oğlu: Hâlid 1930, 'Abdü'l-'Azîz 1934 (BAE bakanı 1977), 'Abd. 1936 (1 kızı var), Ah.1940, Mâcid 1944, Sa'îd 1946. 2- Sakr (1948'de Re'sü'l-

Hayme şeyhi oldu). 3- Kaaid (1921), 3 oğlu: 'Abdü'l-Melik, Su'ûd ve Feysal. 4- Sâlim (1922), oğulları Muh.1942, Feysal 1944 ve Sultân 1948. 5- 'Abd. (1925). 6- Ah. (1926). 7- Hâlid (1933).

2) Şeyh Sultân b.Sâlim (1921-1948=27) (1891-1950'den sn.), hal'edildi. 7 oğlu: Sâlim (1919, oğlu 'Abd. 1942), Sakr (1924, oğulları Hâlid 1944 ve Sultân 1953), Hâlid (1927), 'Umer (1941), 'Awâd (1942), Feysal (1947) ve Fehâm(1948), hepsi 1980'de ber-hayât.

3) Şeyh Sakr b.Muh.b.Humeyd (no.1) (cülûsu 2.1948) (doğ. 1920) = Dübayy'lı el-Gurayr âilesinden bir hanım. 3 oğlu: Hâlid (1940?, 2 oğlu var), Sultân (1941?, Re'sü'l-Hayme kumandanı 1974) ve Muh.

5- Füceyre (eş-Şarqî Hânedânı)

1952'ye kadar Şercâ'a tâbî idi, bu târîhde Şercâ'dan ayrıldı. Bu şeyhlik 1866 yıllarında başlamaktadır. Hânedânın atası Füceyre şeyhi (1866?-?) 1) Seyfü's-Şarqî'dir. 2) 'Abd.b.Seyf I, 3) Hamad b.'Abd. (1903-1938=35), 4) Seyf II b. Hamad (1938-1942=4), fâsıla 1942-1952=10, 5) Muh.b.Hamad (1952-1975=23) (1908-1975=67), 6) Hamad II b.Muh.(cülûsu 1975) (doğ. 1948), BAE tarım ve balıkçılık nâzırı.

Hamad I (şeyh 1903-1938) = Şeyha b.Şeyh Sa'îd b.Hamad, Kelbe şeyhi (bk.Şercâ), 4 oğulları: Seyf II (no.4), Muh. (no.5), 'Abd.(1934), Sâlih (1935). Seyf I (no.1)'in kç. oğlu: Muh., bunun oğulları Seyf ve Sakr. Seyf I'in ortanca oğlu: Sürûr. Bunun 2 oğlu: Seyf (oğulları Muh., Sürûr, Ah., Hamad ve Sakr) ve Hamdân. Sonuncunun 2 oğlu: 'Abd. (1889-?) ve dîğer bir anneden Süheyl (1922) ve bunun oğlu Hamdân (1954).

6- Ümmü'l-Kawanîn (Âl 'Alî)

1) Şeyh Mâcidü'l-'Alî (1775?-1795?=20?), 2) Şeyh Râşid b.Mâcid (1795?-1821?=26?), 3) Şeyh 'Abd. b.Râşid (1821?-1854?=33?), 4) Şeyh 'Alî b.'Abd. (1854?-1872?=18?) = Şeyha b.Şeyh 'Abd.b.Sultân (bk.Şercâ).

5) Şeyh Ah.b.'Abd.(1872?-1904=32?) = Acmân şeyhi Humeyd b.Râşid'in kızı. 6 oğlu: 1- Râşid II, aş.bk. 2- Su'ûd, oğlu 'Abd.=Şeyha b.Şeyh Râşid b.Ah., b.bk. 4- İbr., oğulları Hamad (no.8) ve 'Abd. 4- Nâsır, 5 oğlu: 'Abd., Muh., 'Abdü'l-'Azîz, Râşid ve 'Alî. 5- Muh., oğlu 'Abd. 6- Sultân, oğlu 'Abd., bunun oğlu Mâcid (1980'de ber-hayât) ve bunun oğlu 'Abdu'r-Rahmân.

6) Şeyh Râşid II b.Ah.(6.1904-1922=18) (ölm.1929), 4 oğlu ve 1 kızı: 'Abd. (no.8), Ah. (no.9), 'Alî, Muh. ve Şeyha=Şeyh 'Abd.b.Sa'îd, amca-zâde.

7) Şeyh 'Abd. II b.Râşid (1922-1923=1), 8) Şeyh Hamad b.Râşid (1923-1929=6), 9) Şeyh Ah.II i'l-Mu'allâ b.Râşid (1929-198x=5x), 10) Şeyh Râşid III (cülûsu 198x) (doğ.1930), oğlu vel.Su'ûd (1952). Ah. II'nin dîğer oğulları: Sultân (1935, BAE sağlık bakanı), Sa'îd (1937) ve 'Abd. (1938).

7- 'Acmân (Âl Bû-Hureybân = en-Nu'aymî Hânedânı)

1) Şeyh Humeyd I en-Nu'aymî (ölm.1819?), 2) Şeyh Râşid I (1819?-1838=19?), kç. oğlu 'Alî'nin 5 oğlu: Muh., Sâlim, Râşid (oğlu Nâsır), Mâcid (oğlu Sa'îd) ve Sultân. Sonuncunun 4 oğlu (hepsi 1980'de ber-hayât): Râşid, Muh., 'Abd. ve Hamdân (oğlu Sa'îd), en büyükleri Râşid'in oğulları: Muh. ve Sultân (oğulları Râşid ve 'Abd.).

3) Şeyh Humeyd II b.Râşid I (1838-1841=3), 4) Şeyh 'Abdü'l-'Azîz I b.Râşid I (1841-1848=7), katledildi, 5) Şeyh Humeyd III b.Râşid I (1848-1872?=24?), 4 oğlu ve 1 kızı: Nâsır, Râşid II, Muh., 'Abdü'l-'Azîz II ve Şeyha=Şeyh Ah.b.'Abd. (Ümmü'l-Kawanîn, çocukları için b.bk.).

6) Şeyh Râşid II b.Humeyd III (1872?-1891=19?), oğulları: Sakr, Nâsır ve Humeyd IV.

7) Şeyh Humeyd IV b.Râşid III (1891-1900=9), 8) Şeyh 'Abdü'l-'Azîz II b.Humeyd III (1900-1908=8), 9) Şeyh Humeyd V b.'Abdi'l-Azîz II (1908-1928=20), kç. oğlu 'Abdü'l-'Azîz (1980'de ber-hayât).

10) Şeyh Râşid III b.Humeyd IV (1928-198x=5x) (1904-198x=8x), 10 oğlu (hepsi 1980'de ber-hayât): 'Alî (1919?, ikiz, 6 oğlu ve 1 kızı: Muh., Sultân, Ah., 'Abdü'r-Rahmân, Has., Mâcid ve Şeyha=Şeyh Câsim b.'Aliyyi's-Sânî, bk. Katar), Humeyd VI, Nâsır (oğulları Muh. ve Cemâl), 'Abd. (oğlu Su'ûd), 'Abdü'l-'Azîz (1937?, BAE ulaştırma 1971-3 ve sosyal işler 1973-7 bakanı), Sa'îd (oğlu Mâcid), Hamdân, Sakr, Ah., Muh.

11) Şeyh Humeyd VI b.Râşid III (cülûsu 198x) (doğ.1930?) =el-Gureyr âilesinden Dübayy'lı bir hanım. Oğulları: 'Abdü'l-'Azîz ve Salâh.

Katar (Sânî Hânedânı)

1- Şeyh Sânî, 2- Şeyh Muh. b. Sânî (1868-1876=8), 3- Şeyh 'Alî I b.Câsim (1876-1888=12, katl), 4- Şeyh Ah. I b. Câsim (1888-1905=17), 5- Şeyh Câsim b.Sânî (1905-1913=8), 6- Şeyh 'Abd. b.Câsim (17.7.1913-20.8.1949 = 36), 7- Şeyh 'Alî II b.'Abd. (20.8.1949 - 24.10.1960 = 11, 2, 5), 8- Şeyh Ah. II. b.'Alî (24.10.1960 - 22.2.1972 = 11, 3, 29), 9- Şeyh Halîfe b.Hamad b.'Abd.b .Câsim (22.2.1972-). Vel.: oğlu Şeyh Hamad. Dış İşleri: Şeyh Süheym b.Hamad.

II. 'Alî, 3.1951'de Bağdâd'ı ziyâret etmiş, tahttan ferâgat etmiştir. İlk 7 şeyh, hepsi baba-oğuldur. Şeyh Ah.'in oğlu 'Abdü'l-'Azîz'dir. 8. şeyh Hamad'ın oğludur. Kardeşleri dış işleri bakanı Süheym ve Muh.'dir.

1766'da Utub kabîlesinin el-Halîfe dalı, Küweyt'den gelip, boş olan Katar yarımadasına yerleşdiler. Zübâre iskelesini kurup inci avcılığına başladılar. 1783'den 1867'ye kadar Katar şeyhleri, Bahreyn şeyhlerini metbû tanıdılar, zîrâ onlar da Âl Halîfe idiler. 1871'de bir Türk birliği Katar'a yerleşdi ve 8.1915'e kadar Katar'da Türk askeri bulundu. 3.11.1916'da İngiltere'ye tâbî oldu. 1939'da petrol bulundu. İstiklâlden sonra Katar prensi "emîr" unvânını aldı. Hânedân üyelerine şeyh ve şeyha denmektedir.

2) Muh. b.Sânî (1868-1878=10), çok yaşlı öldü. Ortanca oğlu Ah., 1906'da katledildi. Kç. oğlu Şemer'in oğlu Î'sâ'nın kızı Fâtıme, Has. b.'Ab.i'ş-Şânî ile evlendi ki çocukları için aş.bk.

5) Câsim b.Muh.(no.2) (1905-17.7.1913=8) (1805?-1913=108?).

6) 'Abd.b.Câsim (no.5) (17.7.1913-20.8.1949=36,1,4). Ortanca oğlu Hamad (ölm.1947) ve kç. oğlu Has.'dır. Hamad'ın -son 3'ü 1980'de hayâtda -4 oğlu: Câsim (ölm.1976) (oğlu Hamad, doğ. 1949, tuğg., 1 oğlu ve 1 kızı var); Hâlid (doğ. 1924, iç işleri 1972); Halîfe (1972'de tahta geçdi); Süheym (doğ.1940, dış işleri 1972). Has.b.'Abd. (no.6) =1. Fâtıme b.Î'sâ b. Şemeri'ş-Şânî ve dîğer 3 eşi. 9 oğlu (8'i 1980'de ber-hayât): Sultân, Muh., Ah. (oğulları Câsim, Talâl, Muh., 'Abd., 'Alî), 'Abdu'r-Rahmân (bu 4 şeyh'in annesi no.1), Hâlid (2'den), Halîfe (2'den), Câbir (1938-1970=32) (3'den), 'Abdü'l-'Azîz (3'den), Nâsır (4'den).

7) 'Alî b.'Abd. (no.6) (20.8.1949-24.10.1960 = 11,2,5), tahtdan ferâgat etdi. Kç. oğlu Câsim, eğitim bakanı = Şeyha b.'Alî b.Râşid b.Humeyd ('Acmân).

8) Ah.b.'Alî (no.7) (24.10.1960 - 22.2.1972 = 11, 3, 29) (1917 - Londra, 25.11.1977 = 60), 3.9.1971'de "emîr" unvânını aldı, halefi tar. hal' edildi. Oğlu 'Abdü'l-'Azîz (1945?), sağlık bakanı.

9) Halîfe b.Hamad b.'Abd.(no.6) (cülûsu 22.2.1972) (doğ. 1930), 1977'den beri ilâveten başbakan ve savunma bakanı; mâliye bakanı 1960, başbakan 1964. =1. Rüdâ, =2. Mûze (doğ. 1959), izd. 1976, yş. 17, zevcinden 29 yş. kç. Çocukları: Hamad (1950) (vel.1972, savunma bakanı, 2 oğlu ve 1 kızı var); 'Abdü'l-'Azîz (mâliye ve petrol bakanı); Şeyh Fülân (2'den) (1977); Şeyha Fülâne (2'den) (1979).

Şeyh Halîfe(no.9) 23.6.1995'te oğlu vel.Şeyh Hamad tar.hal' edildi ve Hamad 10. şeyh oldu.

Hânedân'ın dîğer üyeleri arasında şunlar zikrediliyor: Şeyh Ah. b. Seyfi'ş-Şânî (1946), Londra büyükelçisi 1972-7, sn. dış işleri bakanı; Şeyh Nâsır b.Hâlidi'ş-Şânî (1915?), ekonomi bakanı; Şeyh Câsim b.Muhammedi'ş-Şânî (1917?), enerji bakanı; Şeyh Muh.b.Câbiri'ş-Şânî (1916?), belediyeler bakanı, oğlu Şeyh Câbir; Şeyh Feysal b.Şâni'ş-Şânî (1900?), sanayi bakanı; Şeyh Selmân b.Câsimi'ş-Şânî (1908?), oğlu Şeyh Feysal (1957?).

29- BAHREYN

Bahreyn, Basra Körfezi'nde, Katar yarımadasının batısında bir adadır. 552 km^2, 305.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 553 (1971 s. 217.000, 1975 t. 248.000). Petrol: 1,6 milyon (1950), 2,3 milyon (1960), 3,8 milyon (1970), 3,0 milyon (1976), 2,8 milyon ton (1976). 1.600 asker (1976). Per capita gelir yaklaşık 1.485 dolar (1981 t.), millî hâsıla yaklaşık 453 milyon dolar (1981 t.). Başkent Manâma 107.000, onun banliyösü Muharraq 50.000 (1981 t.). % 100 Müslüman (yarısı Şîî/Câ'ferî). Bir mikdar Zencî, Hindli Müslüman, melez, gerisi Arab.

Bir çok def'a ve son ol.1871'de metbû olan Türkiye 29.7.1913'de Bahreyn üzerindeki haklarından ferâgat ederek adaya istiklâl verdi. Fakat ada, İngiltere ile Îrân arasında çekişildi. 14.8.1971'de İngiltere himâyesinden çıkarak müstakil devlet oldu. Adada 1783'ten önce Âl Mezkûr denen şeyh âilesi nâfizdi. Bu târihte Âl Halîfe denen

bugünki şeyhlik âilesi hâkim oldu. Âl Halîfe, 'Aneze boyundan Necd menşe'lidir.Önce 1716'da Küweyt'e, 1766'da Katar'a, oradan 1783'de Bahreyn'de gelen 'Atrâbî (Benû-'Utbe, el-'Utûb) kabîlesindendir. 1826-1843 arasında ed-Demmâm limanı, Bahreyn'ce işgal edildi (1871'de doğrudan doğruya bir Türk birliği tar. işgal edildi ve 1913'de Suûdîler'e bırakıldı). Bahreyn şeyhleri:

1) Ah.b.Halîfe b.Muh. 1783 - 1796 = 13
2) Selmân I b.Ah. 1796 - 1825 = 29
3) 'Abd.b.Ah. 1796 - 1843 = 47 (1)
4) Halîfe b.Selmân I 1825 - 5.1834 = 9
5) Muh. b.Halîfe 1843 - 1868 = 25 (2)
6) 'Alî b.Halîfe 9.1868-9.1869= 1,0
7) Muh.b.'Abd.b.Ah. 9-11.1869=0, 2
8) Î'sâ I b.'Alî 11.1869 - 8.1924 = 55 (1848 - 12.1932=84)
9) Hamed b.Î'sâ I 8.1924-3.2.1942 = 17, 6 (3) (1866-3.2.1942=76)
10) Selmân II b.Hamad 3.2.1942-1.11.1961 = 19, 8, 27 (4) (1900-1.11.1961=61)
11) Î'sâ II b.Selmân II 1.11.1961 - (5)

No.4 ve 5, no.2'nin oğullarıdır. Diğerleri baba-oğuldur. I. Î'sâ, yerini oğluna bıraktı. Oğlu Şeyh Hamed (1872-3.2.1942=70), doğar doğmaz velîahd oldu. Oğlu Selmân (1895-1.11.1961=66) (vel. 8.1924-3.2.1942=17, 6), 3.1951'de Irak kral nâibi ve velîahd 'Abdü'l-İlâh, 14.2.1955'te Türkiye cumhurbaşkanı Bayar tarafından (ikincisi gayri resmî) ziyâret edildi. Oğlu II. Î'sâ, bunun kardeşi başbakan olan şeyh Halîfe, bunun da oğlu iç işleri bakanı olan şeyh Muh. 'dir. Şeyh Hâlid b. 'Abd. âile, oğlu şeyh 'Abd. b. Hâlid adâlet, Şeyh Muh. b. Mübârek dış işleri, şeyh Î'sâ b. Muh. b. 'Abd. çalışma, şeyh 'Abdü'l-'Azîz b. Muh. eğitim bakanı oldular.

Bahreyn

Hânedânın atası Halîfe, Küweyt'de el-Utub kabîlesi şeyhi idi. Kç. oğlu 'Abd., 1810'dan sn. öldü ki oğlu Râşid, 2.1811'de katledildi. Halîfe'nin by. oğlu:

1) Şeyh Ahmed b.Halîfe (1783-1796=13), Küweyt doğumludur. Kç. oğlu Şeyh 'Abd.'dır.

2) Şeyh Süleymân I b.Ahmed (1796-1800=4+1810-1825=15=19), 1800-1810 arasında Bahreyn, Ummân'ca yönetildi. Kç. oğlu Şeyh 'Abd.'dır (ölm.1843).

3) Şeyh Halîfe II b.Sül. (1825-1834=9), 4) Şeyh Muh.I b.Halîfe II (1834-

1) Müşterek emâret etdi, Maskat'a sürüldü, orada 2.1849'da öldü.
2) İngilizler'ce hal'edildi, Katîf'e sığındı, Muh.b.'Abd. b.Ah.b.Halîfe b. Muh.'le berâber, Bahreyn'e gelip geçen yıl tahta çıkan 'Alî b. Halîfe'yi (no.6) öldürdü. 2 ay sn. İngilizler, ikisini de Hindistân'a sürdüler, Muh. b.Halîfe, 1877'de 'Aden'e, sn. Mekke'ye yerleşip 1890'da burada öldü. Muh. b.'Abd. ise 1877'de Hindistân'da öldü. Katar'da Zübâre, 1766'dan son yıllara kd., Bahreyn'e âiddi.
3) Vel. 1893.
4) Vel. 2.1940.
5) Vel. 1955.

1867=33), 5) Şeyh 'Alî b.Halîfe II (1867-1869=2), katledildi, 6) Şeyh Muh.II b.'Abd. b.Sül. I (1869) (1813-1890=77), Hindistân,'Aden'de yaşadı, Hicâz'da öldü, 26 oğlu oldu.

7) Şeyh Î'sâ I b.'Alî b.Halîfe II (1869-1932=63) (doğ. 1848-1932=84).

8) Şeyh Hamad b.Î'sâ I (1932-1942=10), 1925'den ît. babasına nâib, ölm. 20.2.1942. Oğulları: 1-) Şeyh Sül. II, aş.bk. 2-) Mübârek (1980'de hayâtda) =Bint 'Abd.b.Cebri'd-Düserî (Yûs. Rahme'd-Düserî'nin hemşîresi), oğlu Muh. (doğ. 1935), 1971'de dış işleri bakanı, 2 çocuk. 3-) 'Abd. 4-) 'Alî, oğulları Î'sâ ve Selmân. 5-) İbr. 6-) Halîfe, oğlu Muh. (1937), 1973'de iç işleri bakanı, çocukları Fewâz (1960), Talâl, Lâmi'a Amânî. 7-) Ceyd. 8-) Ah.

9) Şeyh Süleymân (Selmân) II b.Hamad (1942-1961=21), ölm. 2.11.1961 = Şeyha Latîfe. Ortanca oğlu: Halîfe (1935), 1973'de başbakan, çocukları var. Kç. oğlu: Muh. (1940), çocukları var.

10) Şeyh Î'sâ II b.Sül. II (doğ. 3.6.1933, cülûsu 2.11.1961), 15.8.1971'de emîr sanını aldı = Hasa (1933), amca-zâdesi, izd. 1949, yş. 16, zevci ile ayni yaşda, 9 çocukları oldu. Kç. oğlu Râşid'dir. By. oğlu: Hamad (28.1.1950), vel.2.11.1961, 1971'de savunma bakanı = Sâbika, oğulları Selmân ve 'Abd.

30- KÜWEYT

Küweyt, Basra Körfezi'nin kuzey-batısında, Irak'la Lahsâ arasındaki bölgedir. Çölden ibârettir. Kuzey sınırı Basra şehrine çok yakındır. Bugün Irak ve Suûdî Arabistan devletleriyle çevrilmiştir. 1914'te Türkiye'den ayrılmış, İngiltere himâyesine geçmiş, 19.6.1961'de müstakil devlet olmuş, petrol sebebiyle her taraftan gelen Arab nüfusla nüfûsu çok artmıştır (1957 t. 240.000, 1975 s.400.000'i Küveyt dışı doğumlu Arab olmak üzere 990.000). 24.280 km^2, 1.155.000 nüfus (1981 t.), yoğunluk 48. XVIII. asır başlarında kurulan başkent Küweyt 750.000 (1981 t.). % 99 Müslüman. Çoğunluk Sünnî-Şâfi'î. Îrânlı, Ermenî, Çerkes, Türk aslından bir kaç biner kişi vardır. 10.700 asker (1976). 3 ilçe. Kişi başına gelir yaklaşık 14.000 dolar (dünyâ 2.'si), millî hâsıla yaklaşık 16,2 milyar dolar (1981 t.). Petrol: 17,3 milyon (1950), 81,9 milyon (1960), 137,4 milyon (1970), 104,8 milyon (1975), 108,0 milyon (1976) ton.

XVIII. asrın son yıllarında 'Aneze'lerden 'Utûb kabîlesinin üç klanı, Âl Sabâh, Âl Halîfe ve Âl Celâhime, oturdukları Ümmü Kasr civârından, Osmanlı otoritelerince, eşkıyâlık ettikleri için, çöle uzaklaştırıldı. 1756'ya doğru Âl Sabâh, bugünki Küveyt'e yerleşti. Âl Halîfe, 1766'da Katar yarımadasında Zübâre'ye giderek Âl Sabâh'dan ayrıldı. Âl Celâhime de az sonra Küweyt'den ayrılıp Katar'a gitdi. XVIII. asır sonlarında Küweyt şehrinde kışın 10.000, yazın ise 3.000 kadar halk yaşıyordu. 1831'de kasabanın nüfûsu 4.000 tahmîn edilmişdir.

Katar ve Bahreyn hânedanları Mâlikî, Küweyt hânedânı Şâfi'î'dir. Osmanlı sistemi alınarak, âilenin en yaşlı prensi tahta çıkmaktadır. Küweyt emîrine ve hânedân üyelerine "şeyh" denmektedir. Sûba (Sabâh) hânedanı, 1756'dan itibâren burada nüfuz kazanmıştır. Fakat Âl Halîfe gibi bunlar da 'Aneze boyundan olup Dewâsir boyunun

baskısıyla 1689'da Necd'den şimdiki topraklarına gelmişlerdir. Bugün de prenslikte hükümrân hânedândır. Küweyt şeyhleri:

1- Şeyh Şûbe (Şabâh) I (1756 - 1762 = 6)
2- Şeyh 'Abd'Ullaah I (1762 - 1812 = 50)
3- Şeyh Câbir I (1812 - 1859 = 47)
4- Şeyh Şûbe II (1859 - 1866 = 7)
5- Şeyh 'Abd'Ullaah II (1866 - 1892 = 26)
6- Şeyh Muhammed (1892-5.1896 = 4)
7- Şeyh Mübârek Paşa (5.1896 - 3.1.1916 = 19,8)
8- Şeyh Câbir II (3.1.1916 - 4.2.1917 = 1, 1, 2)
9- Şeyh Sâlimü'l-Halîfe (4.2.1917 - 23.2.1921 = 4, 0, 17)
10- Şeyh Ahmed b.Câbir (23.2.1921 - 29.1.1950 = 28, 11, 4)
11- Şeyh 'Abdu'Ullaah III b.Sâlim (29.1.1950 - 24.11.1965 = 15, 9, 26)
12- Şeyh Şûbe (Şabâh) (III) (24.11.1965 - 31.12.1977 = 12, 1, 7)
13- Şeyh Câbir (III) b.Ah. (no.10) (31.12.1977-)

İlk 5 şeyh, baba-oğuldur (I. Câbir, dîğer oğlu: Celâhime Rahme katli 1826, ve bunun oğlu Bişr) No.5, 6, 7 kardeş ve Şûbe II oğullarıdır. 'Abd. II (no.5), 1872'de Bağdâd vâlîsi (sadrâzam) Midhat Paşa tar. resmen "Küweyt kaymakamı" yapıldı, kardeşi tar. öldürüldü. İki kardeşi de aynı şekilde Basra vilâyetinin Lahsâ sancağı Küveyt kaymakamı oldular. No. 6 da öldürüldü. Bunlardan Şeyh Mübârek'e (no.7) II. Abdülhamîd en küçük rütbeden mülkiye paşalığı verdi (askerî rütbelerden yarbay'a eşit). Türkiye'nin son Küweyt kaymakamı bu Mübârek Paşa'dır. Yerine 2 oğlu (no.8 ve 9) geçti. Dîğer oğulları Hamed (doğ.1894, oğlu Mübârek) ve Nâsır'dır.

2.1918'e kd. Küweyt, Osmanlı'ya tâbî oldu ve Osmanlı ikmâl üssü iken bu târîhde denizden İngilizler'ce işğâl edildi.

Şeyh II. Câbir: vel. 1897-3.1.1916=19. Oğlu: Şeyh Ah. (no.10) (1885-29.1.1950=65), vel.4.2.1917-23.2.1921, bu sıfatla Londra'da V. George tar. kabûlü 31.10.1919. İlk petrol milyarderi şeyh budur. İlk eşinden ilk 2 çocuğu , amca-kızı olan 2. eşinden son 3 çocuğu olmuştur. Yerine önce 2 amca oğlu, sn. kendi oğlu geçmiştir ki, şimdiki hükümdürdır (no.13). Çocukları: 'Abd.Mübârek (1905), Muh. (1909), Münîre (1911), Şûbe (1928, dış işleri bakanı, oğlu Sa'ûd, Londra büyük-elçisi) ve Câbir (III) (no.13). Bu sonuncusu velîahd ve 3.11.1965'te başbakan, oğlu Şûbe dış işleri bakanı olmuştur.

Şeyh Sâlim (no.9): vel. 3.1.1916-4.2.1917=1, 1, 2. Kızı, amca-oğlu Şeyh Ahmed'le (no.10) evlenmiştir, bugünkü hükümdârın (no.13) annesidir. Şeyh Sâlim'in oğulları: 'Alî (oğlu Câbir başbakan yardımcısı), III. 'Abd. (no.11) ve III. Şûbe (no.12). III. 'Abd.(1895-24.11.1965=70): vel.23.2.1921-29.1.1950=28, 11, 5. 3.1951'de Bağdâd'ı ziyâret etti. III. Şûbe (no.12): 29.1.1950'de velîahd, başbakan, başkumandan ve savunma bakanı oldu, 24.11.1965'te cülûsuna kd. bu görevlerini devâm ettirdi. Bugün Küweyt tahtına çıkabilmek için Şeyh Mübârek'in (no.7) neslinden gelmek şartı vardır.

Küweyt Hânedânı

"Küweyt", "kût" (kale) kelimesinin tasğîr (diminütif) şeklidir ("kalecik, kç. kale"). Âl Ṣabâḥ, 'Aneze boyundandır. Prenslere önce şeyh, sn. emîr dendi. Baḥreyn hânedânında olduğu gibi bütün prens ve prenseslere şeyh ve şeyha denmektedir.

1) Ṣabâḥ I b.Câbir (1750?-1762?=12?). 5 oğlu oldu: yerine geçen 'Abd. I; Mâlik; Mübârek (oğulları Sâlim ve Asbî, bunun oğlu Mübârek, oğlu 'Alî, oğulları 'Abd. ve Asbî); Muḥ. (oğlu Su'ûd, bunun oğulları Muḥ. (oğlu Su'ûd), Ṣabâḥ (oğlu Ṣabâḥ 1876?-1920?=44?) ve 'Abd., bunun oğlu Su'ûd (1869?-1920?=51?), bunun oğlu 'Abd. (doğ. 1905?) ve Selmân. Selmân b.Ṣabâḥ I'in oğlu Muḥ., bunun oğulları Selmân ve Ḥamûd, bunun oğlu Mâlik, bunun oğlu 'Alî, bunun oğlu 'Abd., bunun oğlu Aḥ. (1980'de hayâtda), bunun oğulları Bedr (oğlu 'Abd.), Nâif, Yûs., Â'dil, Düeyc, 'Adnân. Aḥ.'in (1980'de hayâtda) kardeşi Selmân (1980'de hayâtda), oğulları Dâwûd (oğlu Hâlid), Fewâz, Halîfe. Aḥ.ve Selmân'ın dîğer kardeşleri: Mübârek (1980'de hayâtda), Hâlid (keẕâ) (oğulları 'Alî ve Welîd), Mâlik (keẕâ) (oğulları 'Alî ve 'Abd.), Ṣabâḥ (keẕâ), Su'ûd (keẕâ). Bu kardeşlerin amcaları: Sâlim b.'Abd.b.'Alî b.Mâlik.- 'Alî b.Mâlik'in dîğer oğlu 'Abdü'l-'Azîz (1980'de hayâtda), bunun oğulları Ḥamad ve 'Alî. 'Abdü'l-'Azîz'in kardeşleri Hâlid ve Bedr (1980'de hayâtdalar), Sâlim b.'Abd.b.'Alî'nin dîğer kardeşleri: Muḥ.(oğlu Yâsim, 1980'de hayâtda, bunun oğulları Halîfe ve Mübârek; Yâsim'in kardeşi, Fehd, 1980'de hayâtda, bunun oğlu Miş'al); Halîfe (b.'Abd.b.'Alî) (oğulları Fayṣal, 'Alî ve Düeyc, hepsi 1980'de hayâtda, sonuncunun oğulları Halîfe ve Câbir); Ḥamûd (b.'Abd.b.'Alî) (oğulları hepsi 1980'de hayâtda olmak üzere Miş'al, Asbî, 'Abdü'l-Laṭîf, 'Abd., Fazl ve Nâsır, sonuncunun oğulları Bedr, Sâlim, Wâil; Fazl'ın oğulları 'Alî ve Halîfe).- Mâlik b.Ḥamûd b.Muḥ.b.Selmân b.Sabâḥ I'in 'Alî'den sonraki 2. oğlu: Mübârek, oğulları Muḥ. (oğlu Ṣabâḥ, 1980'de hayâtda), Ṣabâḥ (oğulları Mübârek ve Fayṣal, 1980'de hayâtdalar), Mübârek (oğlu Fayṣal, 1980'de hayâtda), Hâlid ve Su'ûd.- Mâlik b.Ḥamûd'un 3. oğlu: Su'ûd, oğulları 'Abd.(oğulları hepsi 1980'de hayâtda Semir, Ṭalâl, Su'ûd) ve Bedr (oğulları hepsi 1980'de hayâtda Su'ûd, 'Abd., 'Alî).- Mâlik b.Ḥamûd'un 4 oğlu: Fayṣal, Muḥ., bunun oğulları hepsi 1980'de hayâtda Bedr (oğulları Nâṣır, Fayṣal, Miş'al, 'Abd., Mâlik, Newâf), Aḥ.(oğulları Fayṣal, Hâlid, Sâlim, Fehd), Selmân (oğlu 'Assâm) ve Fayṣal. Fayṣal b.Mâlik b.Ḥamûd'un dîğer oğlu Ḥamûd'un oğulları hepsi 1980'de hayâtda Fayṣal, 'Alî, Mâlik, 'Abd.- Mâlik b.Ḥamûd'un 5. oğlu: Ḥamîd, oğulları Hâlid, 'Assâm, Fazl ve Ḥamûd, sonuncunun oğulları hepsi 1980'de hayâtda Ḥamîd, Muḥ., Basil.- Mâlik b.Ḥamûd'un 6. oğlu: 'Abdü'l'Azîz, oğulları Mâlik (oğulları 1980'de hayâtda Miş'al ve Newâf), Muḥ. (oğulları 1980'de hayâtda Mâlik, Fayṣal, Ḥamîd, Ṣabâḥ), Bedr, Fayṣal, Miş'al (oğlu 1980'de hayâtda Sulṭân), 'Abd., Selmân (oğlu 1980'de hayâtda Asbî) ve 'Adnân.- Mâlik b.Ḥamûd'un 7. oğlu: Fehd, oğulları: Mâlik, Câbir (oğulları 1980'de hayâtda Ṣabâḥ ve Mâlik), 'Abd., Ḥamîd Mübârek, Nimr.- Mâlik b.Ḥamûd'un 8. oğlu: Felâḥ, oğulları Nâsır, Mâlik ve 'Abd.- Mâlik b.Ḥamûd'un 9. oğlu: 'Akab.- Mâ'lik b.Ḥamûd'un kardeşi Selmân'ın oğulları: Bedr, Muḥ. (oğlu 'Abd., bunun 1980'de hayâtda olan oğulları Ṣabâḥ, Bedr, Fayṣal,

Mübârek, Yûs., 'Alî, Su'ûd; dîğer oğlu Nâşır ve bunun 1980'de hayâtda oğulları Bedr ve Faysal; dîğer oğlu Sâlim ve bunun 1980'de hayâtda oğlu Dâwûd), Yûs. (oğulları Câbir, Ah., Yâ'qûb, Mahmûd), Hâlid (oğlu Bedr, bunun 1980'de hayâtda oğulları Mübârek, Faysal, Hamad, Sabâh, Yûs., 'Alî; dîğer oğlu Selmân ve bunun 1980'de hayâtda oğlu Âsaf; dîğer oğlu Fazl ve bunun 1980'de hayâtda oğlu Yâsim; Hâlid'in dîğer oğulları 'Abd., 'Alî, Fehd, Sâlim), Dâwûd (oğulları Selmân, Hamûd, Faysal, Muh., 'Alî, Ah., Fehd, Rewrîn, Nâşır ve en büyükleri Düeyc ve bunun 1980'de hayâtdaki 2 oğlunun küçüğü Sabâh).- Hamûd b.Muh.b.Selmân b.Sabâh I'in Mâlik ve Selmân'dan sonraki oğulları: Düeyc (oğlu Sâlim), Muh., Ah., Sabâh. Sonuncunun oğulları: Muh. (oğulları Hâlid, Düeyc, Sabâh Sonuncunun oğulları: Muh. (oğulları Hâlid, Düeyc, Sabâh, sonuncunun 1980'de hayatta oğlu Selmân), Ah., Hamûd (oğulları Sabâh, Selmân, 'Alî, Muh.).- Selmân ve Hamûd b.Muh.kardeşlerin kardeşi: Ah.- Selmân b.Sabâh I'in Muh.'den sonraki kç. oğlu:

2) 'Abd.I b.Sabâh I (1762?-1814=52?) (doğ. 1740?-ölm.2.1814=74?).

3) Câbir I b.'Abd. I (2.1814-1859=45) (1770?-1859=89?), 12 oğlu: Sabâh II (no.4), Halîfe, Selmân, Miqrîn, Muh., Hamûd, Cerrâh, Şemlân, 'Abd.(yaş sırası, bu arada 4. oğul Düeyc, 6. oğul Mübârek, 7. oğul 'Alî).- Mübârek (6.oğul) oğlu Asbî oğlu Mübârek (1845?-1920?=75?) =1. Bint Sabâh II, =2. Bint 'Alî b.Câbiri's-Sabâh (Şeyh Cerrâh b.Sabâh'dan dul), 1. izdivâcdan: 'Alî (doğ. 1873?) ve Müsâ'idd (doğ. 1880?).- 'Alî (7. oğul) =Bint 'Alî b.Muh.b.İbr. ('Irâqlı), 3 kızları oldu: 1. şeyha=Muh.b.Sabâh (ölm.1896, Küweyt şeyhi), çocukları için aş.bk. 2. şeyha=1. Şeyh Cerrâh (ölm.1896), Sabâh II'nin 4. oğlu, aş.bk., =2. Şeyh Mübârek (doğ. 1845?), izd. 1897?, Şeyh Asbî b.Mübâreki's-Sabâh oğlu, yk.bk. 3. şeyha=Şeyh Câbir (doğ. 1858?) b. Fazl b.Düeyci's-Sabâh, yk.bk.- Düeyc (4. oğul): Oğlu Fazl=Habbâbe b.Sabâh II, amca-zâde, Şeyh Halîfe b.Yûs.i's-Sabâh'dan dul. Bu izdivâcdan: Şeyha Rukayye ve Câbir (1858?-1920?=62?)=Şeyha b.Şeyh 'Alî b.Câbiri's-Sabâh, bu izdivâcdan 4 oğul: İbr., Hâlid, Nâşır ve Su'ûd (son ikisi 1980'de hayâtda), sonuncunun oğulları Muh. (1.1.1953), Sabâh (1.1.1956), Câbir (30.9.1956), kızları Münîre (15.1.1951) ve 'Awatıf (7.4.1955). Şeyh Hâlid b.Câbir'in 1980'de hepsi hayâtda olan çocukları: Câbir (=Hayyât b. Şeyh Cerrâhi's-Sabâh, oğulları Newâf), Fazl, İhtişâm, Zıyâ, 'Aliyye, Enwâr, Nâdiye, Ceyhân. Şeyh İbr. b.Câbir'in (doğ.1894?), by. oğlu Fazl (doğ.1912?) ve kç. kızı Hussa 1980'de ölmüşdü, dîğer çocukları 1980'de hayâtda idiler: Düeyc (doğ. 1914?), Habâbe, Bîbî. Düeyc b.İbr.'in çocukları: İbr., Fazl, Câbir, Mübârek, Fâzıla, Mûze, Kaaile. Câbir b.Düeyc b.İbr. =Şeyha b.Şeyh Newâf b.Ah.i's-Sabâh, çocukları: 'Abd. (1974), Ah.(1976), Newf (4.1978). Düeyc (4. oğul)'in 5 kızı: Mûze (=Hamûd b.Sabâh II), Münîre (=Asbî b.Muh.b.Sabâh), Muzî, Şerîfe (=Câbir b.Sabâh II, doğ. 1853?), Şeyha (=Mübârek b.Sabâh II).

4) Sabâh II b.Câbir I (1859-11.1866=7) (1810?-11.1866=56?), 8 oğlu ve 2 kızı oldu: 'Abd. II, Muh.I, Mübârek I, Cerrâh, Ah. (oğlu Ah., ölm. 1920?), Asbî, Hamûd, Câbir; Habbâbe ve Şeyha.- Habbâbe (ölm.1907) (Mübârek I ile ayni anneden) 1=. Şeyh

Halîfe b.Yûs.'iṣ-Ṣabâḥ, =2.Şeyh Fazl b.Düeyc'iṣ-Ṣabâḥ.- Şeyha (Ḥamûd ile ayni anneden)=Şeyh Mübârek (doğ.1845) b.Aşbi'ṣ-Ṣabâḥ, çocukları için yk. bk.- Câbir (8. oğul) (doğ. 1853)=Şerîfe b.Düeyc b.Câbiri'ṣ-Ṣabâḥ. Çocukları: Muḥ. (doğ.1917, oğulları Câbir, 'Abd. ve Aḥ.), Ṣabâḥ (doğ.1918), Cerrâḥ (doğ.1919); Şeyha=Ṣabâḥ (katli 1901) b.Ḥamûd b.Ṣabâḥ, Şeyha=Sâlim (1886-1945=61) b.Ḥamûd b.Ṣabâḥ.- Cerrâḥ (4.oğul) (Muḥ. I ile ayni anneden) (katli 17.5.1896)=Şeyha b.'Alî b.Câbiri'ṣ-Ṣabâḥ, kızları: Şeyha=1.Ṣabâḥ (doğ.1875?) b.Muḥ.I.Cerrâḥ'ın (4. oğul) oğlu: Ḥamûd (1883?-1922?=39?). Bunun 2 oğlu: İbr. ve 'Abdü'l-'Azîz (1980'de ikisi de hayâtda). İbr. b.Ḥamûd'un çocukları: Cerrâḥ, Â'dil, Nâṣır, (oğlu Cerrâḥ); Necât (='Alî b.Ṣabâḥ, b.Nâṣır), Münîre, 'İnayye (='Alî b.'Abd. b.Sâlim), Rabâḥ (=Aḥ.b.Ḥamûd b.Câbir). 'Abdü'l-'Azîz b.Ḥamûd'un oğulları: Şemlân (oğulları Ḥamûd, Miş'al ve Ṣabâḥ), Muḥ., Nâif (kızı Rakaan), Newâf ve Su'ûd.- Ḥamûd'un (7. oğul) (katli 1901) =Mûze b.Düeyc b.Câbiri'ṣ-Ṣabâḥ, 3 oğlu ve 2 kızı oldu: Lûlûe (='Abd.b.Ṣabâḥ b.Muḥ.); Ḥâcce (=Aşbî b.Muḥ.b.Ṣabâḥ); Ṣabâḥ (by. oğul, babası ile berâber muhârebede katli 1901) =Şeyha b.Câbir b.Ṣabâḥi's-Ṣabâḥ; Selmân (ortanca oğul, 1881-1933=52) =Şeyha b.Mübârek I; Sâlim (kç.oğul, 1886-1945=59)=Şeyha b.Ḥamûd b.Ṣabâḥ.- Şeyh Selmân'ın (1881-1933) çocukları: 1-Ḥamûd, 1980'de hayâtda çocukları: Bedr, Selmân (ölm.1970'ler=Şu'â b.Sâlim b.Ḥamûdi'ṣ-Ṣabâḥ, oğulları Muḥ. ve 'Abd.), 'Alî (oğulları Hâlid, Câbir, Bedr), Sâlim, Ṣabâḥ, Şeyha (=Câbir (ölm.1964) b.Ṣabâḥ b.Sâlim). 2- Düeyc, 1980'de hayâtda çocukları: Fazl, Faysal (oğulları Hâlid, Selmân, Muḥ.), Fehd, Fewâz, Fâzıla (=Câbir b.Aşbî b.Muḥ.). 3- 'Alî (ölm.1943). 4- Ḥamad, çocukları: Muḥ. (oğlu Ṭalâl), Â'işe (=Muḥ.b.Câbir), Fütüwwe (=Ṣabâḥ b.Aḥ. b.Câbir), Ḥamad ve çocukları 1980'de hayâtda.- Şeyh Sâlim'in (doğ. 1886) çocukları: 1- Ṣabâḥ (doğ.1928-9.1979=51=Ḥuṣṣa, kuzeni, =2.Ḥawce), ilk izdivâcından Sâlim ve ikincisinden Ḥamûd ve 'Anûd. Ṣabâḥ (1928)=3. el-Kâkî (Lübnânlı), bu izdivâcdan: Mübârek, Selmân, Câbir, Muḥ., 'Abd.; Bâre, Ḥayce. 2- Câbir (1930-1964=34, otomobil kazâsı), oğulları Hiyâm ve Sâlim. 3- Ḥamûd (1936), annesi: Ḥasâ b.Mübârek I (ağabeyi Selmân'dan dul), çocukları: Sâlim, Selmân, Câbir. 4- Suâd=Ṣâliḥ b.Muḥ.b.Cerrâḥi'ṣ-Ṣabâḥ. 5- Şu'â=Selmân b.Ḥamûd b.Selmâni'ṣ-Ṣabâḥ. 6- Siḥâm=Hâlid b.Aḥ.i'ṣ-Ṣabâḥ.

5) 'Abdullâh II b.Ṣabâḥ II (11.1866-1892=25,6), 1871'de itibâren Basra vilâyetinin el-Ḥasâ sancağının Küweyt kazâsı kaymakamı. Kızı Şeyha 10.1939'da öldü. 2 oğlu: Halîfe (katli 1901) (=Şeyha b.Düeyc b.Câbiri'ṣ-Ṣabâḥ ve Câbir (1863-1920=57). Halîfe'nin (ölm.1901) 2 oğlu: 'Alî (1883-24.4.1942=59) (oğlu Halîfe çocukken öldü) ve 'Abd.(doğ.1900, 1980'de hayâtda)= Bedriye b.Aḥ.b.Câbir, çocukları: Halîfe (1943, şâir = Lûlûe b.Câbir III, oğlu Düeyc), Ḥamad (oğlu Faysal), 'Alî, Şeyha, Ḥuṣṣa (=Hâlid b.Yûs.b.Su'ûd b.Muḥ.i'ṣ-Ṣabâḥ), Eltâf (=Muḥ.b.Yûs.b.Su'ûd b.Muḥ.i'ṣ-Ṣabâḥ).- Câbir b.'Abd.II'nin oğlu 'Abd.(1903, 1980'de hayâtda)=Münîre b.Aḥ.b.Câbir, çeşitli izdivâclardan çocukları: 1- Câbir (Münîre'den) (1930)=1.Şeyha b.Mübârek b.'Abd.i'ṣ-Ṣabâḥ, =2.Bint Necîb, sonuncudan oğlu Aḥ. 2- Ṣabâḥ, oğlu Nâṣır. 3- Mübârek (1934) (Münîre'den), tümg., başkumandan=Enîse b.'Abd.b.Aḥ.b.Câbiri'Ṣ-Ṣabâḥ, çocukları:

Sâlim (1959), Sabâh, Mansûr, Newâf, 3 kız. 4- 'Alî, çocukları Talâl ve Hamad. 5- Hâlid. 6- Halîfe, oğlu Selmân. 7- Ah. 8- Sâlim. 9- Muh. 10- Şemlân. 11- Miş'al. 12- Mâlik. 13- Latîfe=Mansûr b.Ah.i's-Sabâh. 14- Fewziye. 15- Sâbıka=Nâsır b.Su'ûd b.Muh.i's-Sabâh. 16- Gaanime='Abdü'l-'Azîz b.Su'ûd b.Muh.i's-Sabâh.

6) Muhammed b.Sabâh II (5.1892-18.5.1896=4, 0), halefi olan kardeşince öldürüldü. =Şeyha b.'Alî b.Câbiri's-Sabâh. Hepsi bu izdivâcdan olan 5 oğlu: 'Alî(1860-1922?-1922? = 62?), Sabâh(1875-1922? = 47?, = Şeyha b.Cerrâh b.Sabâhi's-Sabâh), Su'ûd(1877-1933 = 66, = 1. Şerîfe(ölm.1920) b.Mübârek I, = 2. Meryem b. Mübârek I), Hâlid(1883-1922? = 39?) ve Asbî. 'Alî'nin (1. oğul, 1860-1922) oğulları: Ah.(1913), Hamad(1915-1957 = 42), Nâsır (1918), sonuncunun çocukları 'Alî, Hâlid, Salâh, Hamad, Fewâz, 'Abd., Halîfe; 'Aliyye, Â'bir.– Sabâh'ın (2. oğul, 1875-1922) çocukları: 'Abd. (1893-1980'den önce = Lûlûe b.Hamûd b.Sabâhi's-Sabâh, oğlu Halîfe, bunun oğlu 'Alî), Sâlim (oğlu Faysal 1980'de hayatda), Cerrâh(oğulları hepsi 1980'de hayâtda 'Alî, Hâlid (oğlu Muh.), Miş'al, Muh., Mâ'zin), Fazl(oğlu Su'ûd 1980'de hayâtda), Muh.(oğlu Sabâh 1980'de hayâtda), Şeyha = Hamad b.Mübârek I(1984-1938).– Su'ûd'un(3. oğul, 1877-1933) 3 oğlu ve 1 kızı: 1- 'Abdü'l-Azîz(1918) = Gaanime b.'Abd.b.Câbir b.'Abd.i's-Sabâh, çocukları: Sâlim(oğulları Fehd ve Hâlid), Süheyl(= Wefâ b.Câbir b.'Aliyyi's-Sabâh, oğulları Sabâh), Selmân (1959), Sâ'd(18.12.1960). 2- Nâsır = Sâbıka b.'Abd.b.Câbir b.'Abd.i's-Sabâh, çocukları: Su'ûd(3.10.1944, Londra büyükelçisi 1975 = 'Awâtıf b.Sabâh III, çocukları Fewâz, Newâf; Reheb, Neyre), Sabâh(kızı Zeyn); Fâtıme(= Muh.b.Hamûd b.Câbiri's-Sabâh). 3- Yûs., çocukları: Muh.(= Eltâf b.'Abd.b.Halîfe's-Sabâh, çocukları Su'ûd, Hamad; Negam), Hâlid, 'Alî(= Awrad); 'Awâtıf, Bîbî; Fehd, Miş'al, Ah., 4- Faysal(= Fâtıme b.'Abd.b.Ah.b.Câbir, izd. 1947, çocukları Mübârek 1951, Câbir 29.8.1959, 'Abd. 1965). 5- Bedriye (1926) = Fehd b.Sâlimi's-Sabâh(1906-16.6.1959), Sâlim b.Mübârek I oğlu, çocukları için aş.bk.- Hâlid'in(4. oğul, 1883-1922) oğlu Muh.(1904), oğlu Sâlih, bunun oğulları Hâlid, Sâlim, Muh., Muh'in (1904) kç.oğlu Fehd.– 'Asbî(Muh.b.Sabâh II'nin 5. oğlu) (1885-1922 = 37) = 1. Münîre b.Düeyc b.Câbir, = 2. Hâcce b.Hamûd b.Sabâhi's-Sabâh. 'Asbî'nin 4 oğlu: 1- Halîfe(1910), oğulları: Muh.(= Enwâr b.Yûs.b.Asbiyyi's-Sabâh) ve 'Alî(1947, petrol bakanı 1976), bunun oğlu Halîfe ve kızı 'Awâtıf. 2- Yûs., bunun 8 kızı: Emel, Fâzıla(= Fehd b.Ah.b.Câbiri's-Sabâh) Sâre(= 'Abd.b.Sabâh b.Nâsır b.Mübâreki's-Sabâh), Mana'al(= Fehd Nâifi'd-Debbûs, ölm. 1979, izd. 1978), Enwâr(= Muh.b. Halîfe's-Sabâh), 'Awâtıf(ölm. 1972), Feryâl, Nidâ. 3- Nâsır, bunun 3 oğlu ve 1 kızı: Asbî, Halîfe, Talâl ve Nûre. 4- Câbir (1935), 3 kızı dışında 3 oğlu: Sâ'd, 'Abd. ve Asbî.

7) Mübârek b.Sabâh II (18.5.1896-3.1.1915=18, 7, 16) (1837-1915=78), 11.1914'de Türkiye ile bütün irtibâtını keserek İngiltere himâyesinde müstakil prens oldu, şeyh unvânını muhâfaza etdi. =1. Wesmiye b.Felâh b.Rekani'l-Hislâni'l-'Acmânî, =2. Hussa, 1'in hemşîresi. 7 oğlu ve 5 kızı: Câbir II (no.8), Sâlim I (no.9), Sabâh (ölm.1906), Nâsır (1'den) (1883-1917=34) (âmâ, aş, bk.), Fehd (1'den, ölm.1906),

Hamad (2'den) (1894-31.5.1938=44, =Şeyha b. Sabâh b.Muh.i's-Sabâh, aş. bk.), 'Abd. (1915, posthume, başkumandan 1959-61, çocukları: Mübârek 1961-1975=14 (tayyâre kazâsı), Muh. 1977, Mübârek 1979, Newâl, Şeyha ('Abd.=Su'âd b.Muh.i's-Sabâh); Â'işe (=Nâsır b.Muh.i's-Sabâh), Şerîfe (=Su'ûd b.Muh.i's-Sabâh, 1877-1933=56, çocukları için aş. bk.), Meryem (=Su'ûd b.Muh.i's-Sabâh, Şerîfe ölünce bununla evlendi), Muzî (2'den), Hussa (='Abd.b.Ah.i's-Sabâh, çocukları var).- Şeyh Hamad'ın (1894-1938) çocukları: Mübârek (1980'de hayâtda, =Cezî b.Ah.b.Câbiri's-Sabâh), Hâlid (=Muzâ b.Ah.b.Câbiri's-Sabâh, 1980'de hayâtda, çocukları: Ah., Sabâh, Hamad, Muh., Fewâz, 3 kız), Fehd (1980'de hayâtda, =Şeyha b.Ah.b.Câbiri-s-Sabâh, oğulları Hamad ve Ah.), Şerîfe (=Câbir III, b.bk.). Mübârek b.Hamad b.Mübârek I'in çocukları (hepsi 1980'de hayâtdalar): Hamad, Câbir (=Şeyha b.Sabâh b.Nâsıri's-Sabâh, çocukları Sabâh, Hamad, Ah., Hâlid, Fehd, Mübârek ve Şeyha Mürâhib), Nâsır (oğlu Hâlid), Sâlim (oğulları 'Abd. ve Rekaan), Hamad, Ah., 'Abd.; Fewziye, Münfîde, Muzî. Nâsır (1883-1917) b.Mübârek I'in 2 oğlu ve 3 kızı: Sabâh (1903-1957=54, =1. Â'işe b.Sâlimi's-Sabâh, =2. Sâre b.Benî Hâlid 'Abd. (1905-katli 1930=25); Lûlûe (=1. 'Alî b.Sâlim b.Mübâreke's-Sabâh, çocukları var ve =2. Fehd b.Sâlimi's-Sabâh), Bezze (='Abd. b.Sâlim b.Mübâreki's-Sabâh, b.bk.), Bîbî (=bir Lübnânlı). Sabâh b.Nâsır'ın (1903-57) kızları (1980'de hayâtda): Münîre (1'den,= Hâlid b.'Abd.b.Sâlimi's-Sabâh) ve Şeyha (1'den, =Câbir b.Mübârek b.Hamad b.Mübâreki's-Sabâh). Şeyh Sabâh'ın (1903-57) 6 oğlu (en büyükleri dışında hepsi 1980'de hayâtda): 1- Nâsır (1'den) (1930-13.4.1979=49), Küweyt şehri v.12.2.1962-79= Şerîfe Tüweycerî. Çocukları: Muh., Hamad (=Hussa b.Hâlid b.'Abd.b.Sâlim b.Mübâreki's-Sabâh, kızları Şeyha), Câbir, Sabâh, Talâl; Meryem (='Alî b.Sabâh b.Sâlimi's-Sabâh), Cezâ, Eltâf (=Ah.b.Sabâh b.Sâlimi's-Sabâh), Nûriye, Îmân. 2- Sâlim (1'den) =Bedriye b.Sabâh b.Sâlimi's-Sabâh, oğlu Fehd. 3- 'Alî (1'den) = Necât b.İbr.b.Hamûd b.Cerrâhi's-Sabâh, oğulları Ah. ve Sabâh 4- Mübârek (1'den) =Münîre b.İbr.b.Hamûd b.Cerrâhi's-Sabâh, oğulları Câbir, Sabâh, Fehd ve Â'zam. 5- 'Abd. (2'den) =Sâre b.Yûs. b.Asbiyyi's-Sabâh, oğulları Sabâh, Hâlid ve Yûs. 6- Fehd (2'den) = Fewziye b.Mübârek b.Hamadi's-Sabâh, oğulları Sabâh, Hamad, Fewâz ve Lawrence.

8) Câbir II b.Mübârek I (3.1.1915-6.1917=2,5) (1860-1917=57). Kızı Meryem='Abd. III (1895-1965, aş.bk.). By oğlu Ah. (bk.no.10). Câbir II'nin kç. oğlu: Hamûd (1912)=Ricey'a es-Sabâh. 3 kızları: Nesîme (=Hâlid b.Ah.b.Câbiri's-Sabâh), Şehrâzâd (=Nâsır b.Muh. b.Ah.i's-Sabâh (zevclerine bk.) ve Reşâ (felsefe doktoru). Şeyh Hamûd'un (doğ. 1912) 9 oğlu (kızları gibi hepsi 1980'de hayâtdalar): 1- Nâsır, oğulları Bedr, Hâlid ve Ah. 2- Sâlim=1. Şemme, =2. Miş'al b.Ah.b.Câbiri's-Sabâh, çocukları: Sabâh, Fehd, 'Abd. (hepsi 1'den), Hamad (2'den); Muzî (3.eşinden), Hind (1'den), Hüseme (3'den), Enîse (1'den), Mâ(1'den). 3- Câbir = Emsâl b. Ah. b.Câbiri's-Sabâh, çocukları: Mâcid ve Mâcide, 'Aliyye, Miş'al. 4- Râşid = Ferîha b.Ah. b.Câbiri's-Sabâh, oğulları Hamûd. 5- Ah. = Rabâh b.İbr. b.Hamûdi's-Sabâh, çocukları: Hamûd, 'Abd. ve Şeyha. 6- Muh. =Fâtıme b. Nâsır b.Su'ûdi's-Sabâh, çocukları Anûd. 7- Mübârek = Sihâm b.'Abdi'l-'Azîz b.Su'ûdi's-Sabâh, oğulları Hamûd. 8- 'Alî. 9- Faysal.

9) Sâlim b.Mübârek (6.1917-23.2.1921=3, 8) (1864-1921=57). By. oğlu 'Abd. III ve kç. oğlu Sabâh III, ortanca oğulları 'Alî (1898-katli 1928=30) ile Fehd (1906-16.6.1959=53) olup 3 kızı şunlardır: Hussa (='Abd. b.Ah.I, b.bk.), Â'işe (=Sabâh b.Nâsır 1903-57=54, b.bk.) ve Bîbî ('Abd. III ile ayni anneden, =Ah. I, b.bk.).- Fehd (1906-59) (bir Habeş anneden), mâliye nâzırı =1. Fatıme Gargaj (Türk), =2. Lûlûe, =3. Bedriyye (1926), izd. 1943, izd. müd. 16, yş. 17-33, zevcinden 20 yş. kç. Çocukları: 'Alî (3'den) (27.10.1947) (=Fâzıla b.Düeyc b.İbr'i'ş-Sabâh, kızları Rîme), Sâlim (3'den) (7.4.1953), Mübârek (3'den) (8.9.1957), Şeyha (2'den), Latîfe (1'den) (=Sâ'd b.'Abd.III), Lûlûe (3'den) (15.6.1946), Fâtıme (1'den) (7.1.1949), Emîne (3'den) (2.10.1950), Îmân (14.11.1955), Hüdâ (3.3.1959).- 'Alî (1898-1928) =1. Lûlûe (1928'de dul kalınca kayınbirâderi Fehd ile evlendi, yk. bk.).- =2. Wezâ, Ecmân boyundan (dul kalınca Küweyt şeyhi Ah. I ile evlendi). Kızı Şeyha ile oğulları Sâlim ve Câbir 1980'de hayâtda idiler: Sâlim (1926) =1. Anûd b.Ah.I, =2. Bedriyye b.Yûsufi'r-Rûriye. Çocukları: 'Alî, Asbî, Fehd, Ah., 'Abd., Mübârek; Eltâf (=Düeyc b.Câbir b.'Aliyyi'ş-Sabâh), Nâdiye (=Nâif b.Câbir b. Ah. i'ş-Sabâh), 'Aliyye, Â'ide, 'Awâtıf, İntisâr, Ebîr, Newf.- 'Alî (1898-1928) b.Sâlim I'in kç. oğlu: Câbir (2'den) (1928), başbakan yardımcısı 1975 =1. Nûriyye b.Sabâh b.Sâlimi'ş-Sabâh, =2. er-Rûmî âilesinden, =4. Suâd b.Hamas Sâlihi'l-Humeyzî, =3.Sâbika b.Düeyci'ş-Sabâh. Çocukları: 'Alî (3'den) (1957) (=Enwâr b.Câbir III, çocukları Sâlim ve Şeyha), Düeyc (3'den) (=Eltâf b.Sâlim b.'Aliyyi'ş-Sabâh, oğulları Nâsır ve 'Abd.), Sabâh (3'den), Mübârek (3'den), Fehd (3'den), Hamad (4'den), Hâlid (4'den); Fâtıme (3'den) (='Alî b.Sabâh b.Sâlimi'ş-Sabâh), 'Azze (3'den), Vefâ (=Süheyl b.'Abdi'l-'Azîz b.Su'ûdi'ş-Sabâh), Ewzâ (3'den).

10) Ahmed b.Câbir II (23.2.1921-29.1.1950=28, 11, 4) (1885-1950=65), 1919 ve 1935'te İngiltere'yi ziyâret etdi, 1.4.1937'de İngiltere tar. highness unvânı verildi. =1. Hussa b.İbr.b.Muh.b.Câbiri'l-Gaanim. =2. Bîbî b. Sâlim I. =3. Meryemü'l-Müreyti'l-'Acmânî. =4. Wezâ'i'l-'Acmânî ('Alî b.Sâlimi'ş-Sabâh'dan dul). =5. el-'Ayâr. =6. Hadîce Şükriyye Sultân b.Yûsuf 'İzzeddîn Ef. (1906-1972), izd. Kaahire, 4.9.1935, tal., yş. 29, 6, 9, zevcinden 21 yş. kç. (dîğer izdivâcları için bk. Türkiye, çocuksuz). Ah.I'in 9 oğlu ve 16 kızı oldu (hepsi 1980'de hayâtdalar): 1- 'Abd.(1905) (1'den) =1. Hussa b.Sâlim b.Mübârek I, =2. Sâbıka b.İbr.i'l-Midkef, =3. Muzî b.'Abdi'r-Rahmâni'r-Rûmî, çocukları: 'Alî (ölm.1930), Mübârek (1932) (=Zekiyye b.'Abd.b. Câbir b.'Abd.i'ş-Sabâh, çocukları Câbir, Talâl, Miş'al, 'Abd., Fehd, Hâlid, Hasâ, Nîrân, Newf), Sâlim, 'Alî, Ah., Hamad; Nesîme (=Nâsır b.Hamûd b.Câbir b.Mübârek I), Fâtıme (=Faysal b.Su'ûd b.Muh.i'ş-Sabâh), Rigay'a, Necme, Enîse (=Mübârek b.'Abd.b.Câbiri'ş-Sabâh), Şeyha (=Bedr b.Muh.b.Ah.i'ş-Sabâh), Sâbıka (=Sabâh b.'Abd.b.Câbiri'ş-Sabâh), Necîbe (=Câbir b.'Abd.b.Câbiri'ş-Sabâh), Suâd, Hind (='Alî b.Halîfe b.Asbiyyi'ş-Sabâh).- 2- Muh. (1909) (1'den), çocukları: Bedr (1933, dış işleri bakanı=Şeyha b.'Abd.b.Ah.I, çocukları Hâlid, Hinâ, Hâle, Hind, Hanûf), Nâsır (1944, Tahrân büyükelçisi= Şehrâzâd b.Hamûd b.Câbiri'ş-Sabâh, oğulları Sabâh ve Ah.).- 3- Câbir III (2'den), aş.bk.- 4- Sabâh (1929), dış işleri bakanı 1963-5, petrol ve mâliye bakanı 1965-78, başbakan ve

dış işleri ve iç işleri bakanı 1978 = Fütüwwe b.Selmân b.Hamûdi'ṣ-Ṣabâḥ, çocukları: Nâṣır (1948, =Haṣâ b.Ṣabâḥ III, izd. 1968, çocukları 'Abd. ve Dâne 1970), Hamad, Aḥ. (1970'de otomobil kazâsında öldü), Selwâ=Fehd b.Düeyc b.Selmâni'ṣ-Ṣabâḥ.- 5- Hâlid (1932), saray nâzırı, =Sihâm b.Sâlim b.Hamûdi'ṣ-Ṣabâḥ, çocukları: Aḥ., Ṭalâl, Fewâz, Türkî ve Î'timâd.- 6- Newâf (1937) (5 ile ayni anneden), =Şerîfe b.Sül.i'l-Yâsim, çocukları: Aḥ., Feyṣal (1.1957), 'Abd., Sâlim (1960) ve Şeyha=Câbir b.Düeyc b.İbr.i'ṣ-Ṣabâḥ.- 7- Miş'al (1938) (3'den), millî emniyet başkanı = Nûriyye b.Ṣabâḥ b.Sâlimi'ṣ-Ṣabâḥ (Câbir b.'Aliyyi'ṣ-Ṣabâḥ'dan dul), oğlu Aḥ.- 8- Fehd (1940) = Fâzıla b.Yûs.b.Asbiyyi'ṣ-Ṣabâḥ, oğulları: Aḥ., Ṭalâl, Hâlid, Asbî, Zarî.- 9- Manṣûr (1942?) =Laṭîfe b.'Abd.b.Câbiri'ṣ-Ṣabâḥ, oğulları Aḥ. ve Feyṣal.- 10- Münîre (1'den) ='Abd. b.Câbir b.'Abd.i'ṣ-Ṣabâḥ, çocukları için buraya bk.- 11- Nûriyye (4'den) = Ṣabâḥ III (1913-1977=64), izd. 24.1.1943, izd. müd. 34, çocukları için yerine bk.- 12- Anûd (5'den) =Sâlim b.'Alî b.Sâlim b.Mübâreki'ṣ-Ṣabâḥ.- 13- Neşmiye (5 ve 6 ile ayni anneden). 14- Ferîha = Râşid b.Hamad b.Câbir b.Mübâreki'ṣ-Ṣabâḥ.- 15- Sâmiha.- 16- Emsâl = Câbir b.Hamûd b.Câbiri'ṣ-Ṣabâḥ, b.bk.- 16- Bedriyye (2'den) ='Abd.b.Halîfe b.'Abd.i'ṣ-Ṣabâḥ, b.bk.- 17- Miş'al.- 18- Esmâ.- 19- Cezî.- 20- Mûze.- 21- Sahîre.- 22- Şehîre.- 23- Na'îme.- 24- Nezîle.

Yukarıdaki Fehd(1940) 2.8.1990'da 50 yaşında Irâk istîlâsında katledildi.

11) 'Abdullâh III b.Sâlim I (29.1.1950-24.11.1965=15, 9, 26) (1895-1965=70) = Meryem b.Câbir II. Dîğer zevcelerinden doğmuş 3 oğlu: 1- Sa'ad (1930), vel. 1978-, iç işleri 1961-5, iç işleri ve savunma 1965-75, devlet 1975-8, başbakan 1978- = Laṭîfe b.Fehd b.Sâlimi'ṣ-Ṣabâḥ, oğulları Fehd (1960) ve 5 kızları Meryem, Huṣṣa, Cemâl, Şeyha, Fâdia.- 2- Hâlid (1931-4.1.1966=35), ulaştırma bakanı = Münîre b.Ṣabâḥ b.Nâṣıri'ṣ-Ṣabâḥ, oğulları Cerrâḥ (=Fedger b.Sâlim b.Ṣabâḥ b.Nâṣır b.Mübâreki'ṣ-Ṣabâḥ) ve 4 kızları: Hayye (başka bir anneden), Huṣṣ (=Hamad b. Nâṣır b.Ṣabâḥ b.Nâṣır b.Mübâreki'ṣ-Ṣabâḥ), Muzî ve Hâlide (1966, posthume).- 3- 'Alî = İnâiyye b.İbr.b.Hamûdi'ṣ-Ṣabâḥ, oğulları 'Abd. ve Ahud.

12) Ṣabâḥ III b.Sâlim I (24.11.1965-31.12.1977=12, 1, 7)(1913-1977=64) (bir Gürcî anneden doğma), 1971'de şeyh unvânını bırakarak ve bu unvânı Hânedân prenslerine tahsîs ederek, "emîr" unvânını aldı, bu unvân ile anılan ilk Küveyt hükümdârı, dış işleri ve başbakan yardımcısı 1961-3, vel. 29.11.1962, başbakan 27.1.1963. =1. Münîre'l-'Adwânî, =2. Nûriyye b.Aḥ.b.Câbiri'ṣ-Ṣabâḥ, izd. 24.1.1943, izd. müd. 34 yıl (1980'de 1 ölmüş, 2 hayâtda idi). 5 oğlu ve 7 kızı: 1- Sâlim (18.6.1937), Londra büyükelçisi 1965-70, Washington 1971-5, çalışma bakanı 1975-8, savunma bakanı 1978 = Bedriyye b. 'Abd.b.Câbir b.'Abd.i'ṣ-Ṣabâḥ, 2 oğul ve 2 kızları: Basil (1959), 'Abd. ve Ber'a, Semâḥ.- 2- 'Alî = Meryem b.Nâṣır b.Ṣabâḥ b.Nâṣıri'ṣ-Ṣabâḥ, oğulları Semer ve kızları Rîm ve Helâ.- 3- Aḥ. = Elṭâf b.Nâṣır b.Ṣabâḥ b.Nâṣıri'ṣ-Ṣabâḥ, çocukları Setem ve Nûriyye.- 4- Muḥ. = Feryâl b.Düeyc b.Selmâni'ṣ-Ṣabâḥ, kızları Meryem.- 5- Bedr = Fedger b.Düeyc b.Selmâni'ṣ-Ṣabâḥ.- 6- Haṣâ = Nâṣır (doğ. 1948) b. Ṣabâḥ, izd. 1969, çocukları için b.bk.- 7- 'Awâṭıf = Su'ûd b.Nâṣıri'ṣ-Ṣabâḥ (3.10.1944), Londra büyükelçisi.- 8- Bedriyye = Sâlim b.Ṣabâḥ b.Nâṣır b.Ṣabâḥ b.Mübâreki'ṣ-

Sabâh.- 9- Nûriyye = Mişʻal Ah.b.Câbiri'ş-Sabâh.- 10- Şeyha = Sabâh b.Nâsır b. Su'ûdi'ş-Sabâh.- 11- Besîme = Feysal b.Düeyc b.Selmâni'ş-Sabâh.- 12- Emel = Fewâz b.Düeyc b.Selmâni'ş-Sabâh.

13) Câbir III b.Ah. I (31.12.1977-) (29.6.1926), Ahmedî v. 1949-59, mâliye bakanı 1963, mâliye ve petrol ve başbakan 11.1965, vel. 31.5.1966. =1. Latîfe'l-Berkek, tal., =2. Şerîfe b.Hamad b.Mübâreki'ş-Sabâh, =3. Wesmiye b.Mezyedi'r-Rec'ân, izd. 1965. 13 oğlu ve 15 kızı oldu: Mübârek (1945) (2'den) (=Paula Aila, Birleşik Amerikalı), Sâlim (2'den), Hamûd, Nâif (=Nâdiye b.Sâlim b.'Aliyyi'ş-Sabâh, 3 oğul ve 1 kız: Rekaan, Râşe, Asbî ve by, oğulla ikiz kız Rîm), 'Alî, Bender, Ah. (1950), Fehd (1959), 'Abd., Mutayb, Feysal, Semer, Muh.; Lûlûe (2'den) (=Halîfe b.'Abd.b.Halîfe'ş-Sabâh, çocukları var), 'Aliyye (=Ah.b.'Abd.b.Halîfe'ş-Sabâh), Enwâr (='Alî b.Câbir b.'Aliyyi'ş-Sabâh, çocukları var), Efrah (=Hamad b.Hâlidi'l-Hamad, çocukları var), Ewrâd, 'Amâr, Rîm, 'İzze, Şeyha, Rebâ, Merhabâ, Fezâ, Hanûf, Gayrewân, Wâkeş (1977).

Küveyt 27.2.1991 günü A.B.D. ve müttefik kuvvetlerce 1 aylık savaştan sonra(Körfez Savaşı) Irâk işgalinden kurtarıldı. 2.8.1990'da başlayan Irâk işgali 6 ay, 26 gün sürdü. Bu müddet içinde Emîr ve Hânedân, Suûdî Arabistân'a çekildi.

V

SU'ÛDÎ ARABİSTÂN

Wehhâbî Mezhebinin Zuhûru

Wehhâbî mezhebi, Ḥanbelî mezhebinin daha sıkı bir şeklidir. Esâsen 4 Sünnî mezhebin en muhâfazakârı olan ve en az mensûbu bulunan Ḥanbelîlik, biraz daha sağa kaydırılmıştır. Aslında Wehhâbîler, Ḥanbelî'dir. Dünyâda Wehhâbîler dışında da az Ḥanbelî bulunmaktadır (Hindistan ve Pâkistân'da 100.000 küsur, 'Ummân, Suriye ve Ürdün'de 20.000'lik cemâatler).

Wehhâbîlik, kurucusu Muḥ.b.'Abdi'l-Wehhâb'ın('Üyeyne, 1703-Der'iyye, 1792 = 89) adını taşır (babası 'Uyeyne (Riyâḍ'a 70 km) kadısı 'Abdü'l-Wehhâb(ölm. Ḥureymilâ 1770) b. Sül. b. Muḥ.i't-Teymî, 'Abdü'l-Wehhâb'ın babası Necd müftîsi) (torunu Sül.b.'Abd. b.Muḥ.b.'Abdi'l-W., ölm. 1920?, müell.). Bu zât, sonradan Vehhâbî'liği reddeden kardeşi Sül. ile 1730/31'de bir ara Der'iyye kasabasına geldi. Buradaki Şeyh Muḥ.tar.dâvet edilmişti. Zîrâ henüz, yeni mezhebin esaslarını ortaya atmıştı. Kızını, Şeyh Muḥ.'e verdi ve onun kayın-pederi, dostu ve mürşidi oldu. 'Abdü'l-Wehhâb, Muḥammed'den vurucu güc, Muḥammed de 'Abdü'l-Wehhâb'dan vurmak için vesîle şeklinde faydalandılar. Muḥ.b.'Abdi'l-Wehhâb'ın amcası da Der'iyye'ye geldi. Muḥ.b.'Abdi'l-W.'ın kızı ile Şeyh Muḥ.'in evlenmesi, Sa'ûdîler'in yeni mezhebi kabûlü

epey sn. 1744'te olmuştur. İşte Wehhâbî mezhebini ilk def'a kabûl ederek kılıç çeken Şeyh Muḥ., bugünki Su'ûdî hânedânının atasıdır(doğrusu Su'ûd'dur, Sa'ûd şekli galattır).

Ḥanbelî olan İbnü 'Abdi'l-Wehhâb'ın oğullarından 'Abd., müellifdir. Dîğer oğlu 'Abdü'l-Wehhâb'ın oğlu Sül., Der'iyye kadısı, dehşetli Türk düşmanı olup, Osmanlı ile her türlü münâsebetin küfr olduğunu îlân etdi, 1818'de Der'iyye'ye giren Kavalalı İbrâhîm Paşa tarafından başı kesildi, kardeşi 'Alî ise el-Ḫarc'da ele geçirilip öldürüldü. Bu Süleymân da müellifdir. İbnü 'Abdi'l-Wehhâb'ın torunlarından 'Abd.b.Muḥ.b.'Abdi'l-Laṭîf, şeyh unvânıyle 1914'de 'Abdü'l-Azîz İbni's-Su'ûd'un yanında idi.

Muḥ.b.Su'ûd(ölm. 1727?) b.Muḥ.b.Mükrin, 'Adnânî Arablar'ın 'Aneze boyunun Wuld (Ewlâd)-'Alî kabîlesinin Meṣâliḥ aşîreti şeyhidir. 1446'da ilk def'a ed-Der'iyye'ye yerleşen Mânî'b.Rebîa'l-Müreydî neslindendirler (Mânî'in oğlu Rebî'a, onun oğlu Mûsâ). Sû'ûd'un oğulları:

I. Muḥ.(no.1), Ferḥân(torunları var), Müşârî(oğlu Ḥas.oğlu Müşârî oğlu 'Abdü'r-Raḥ.oğlu II. Müşârî; bu sonuncusu(no. 7) 1834'te 40 gün emîrlik yaptı, Hüfûf'ta halefi tar.öldürüldü) ve Ṣüneyyân(ölm. 1747). Bu Ṣüneyyân'ın oğlu 'Abd., onun oğulları Ṣüneyyân, bunun 4 oğlu (büyüklükleri Aḥ., İstanbul 1889 doğumlu) vardır.

Muḥ.I(no. 1): 1727?-3.1765 = 39? arasında şeyh oldu. Oğulları: I. 'Abdü'l-'Azîz(no. 2) ve 'Abd., hânedânın iki büyük şûbesinin atalarıdır.

I. 'Abdü'l-'Azîz(no. 2) (1723-4.11.1803 = 80): Der'iyye Câmii'nde 'Amâdiyeli bir Şîî tar.öldürüldü. 1800 ve 1801'de 2 def'a hacca gitti. 1790, 1795, 1798'de 3 def'a Mekke şerîfi Gaalib, Necd seferi yaptı, fakat 'Abdü'l-'Azîz'i yakalıyamadı. 'Abdü'l-'Azîz, 21.4.1802'de Kerbelâ'ya akın yaptı ve 13.5. 1802'de Şîîler'i 10 muharrem âyîninde bastı. 1795'te Laḥsâ'yı nüfûzuna aldı. Tâif'i(18.2.1803), 30.4.1803-11.7.1803 = 0, 2, 11 zarfında Mekke'yi ele geçirdi. Oğulları: I. Su'ûd(no. 3), 'Abd.(oğlu Su'ûd, 1818'de katl), 'Abdü'r-Raḥ. (1818'de Kaahire'ye sürgün), 'Umer(2 oğlu ile 1818'de Türk hükûmetince Kaahire'ye sürgün).

I. Su'ûd(no. 3) (1748-27.4.1814 = 66): 1787'den beri babasının şerîki ve Wehhâbîler'in gerçek başı. 3.1765-4.11.1803 = 38, 8'de vel. 1803 ve 1811'de 'Ummân'ı 2 geçici işgali. 4. 1805'te Medîne'yi aldı. 1811'de II. Maḥmûd'un emriyle Kavalalı Tosun Paşa'nın Wehhâbîler'e karşı seferine başlaması. Tosun Paşa'nın Wehhâbîler'in merkezi Der'iyye'ye girmesi 26.9.1818. I. Su'ûd'un Medîne'yi işgali 6.1805-2.12.1812 = 7, 5; Mekke'yi işgali 1.1806-29.1.1813 = 7, 0. Şam yakınlarına akın 1808, Ḥaleb, Ḥumṣ, Ḥamâ yakınlarına akın 1809, Cidde yakınlarına akın 1810.

I. Su'ûd'un(no. 3) oğulları: I. 'Abd.(no. 4), İbr., Fehd, 'Abdü'r-Raḥ., 'Um., Müşârî(veyâ Meşşârî) (müdd. 1820), Türkî, Ḥas., Fayṣal(1818'de katl, oğlu 'Abdü'r-Raḥ.oğlu Türkî, Güney Irak ve Güney Suriye'ye akınlar yaptı), Heẕlûl (oğlu Ḥasan 1818'de Kaahire'ye sürgün), Sâ'd (1818'de Kaahire'ye sürgün, oğlu I. Müşârî, no. 5, 9.9.1819-1820 = 1'de emîr), Nâṣır (ölm. 1811 'Ummân seferinde, oğulları 'Um.(oğlu Fehd 1818'de Kaahire'ye sürgün), Müşârî ve Fayṣal, bunun oğlu Nâṣır), Ḫâlid I(no. 9).

Bu sonuncusu(emîr 10.12.1838-1841 = 3), 1818'de Kaahire'ye sürüldü, 1861'de Cidde'de öldü. 1840'ta bunun zamânında Necd'deki Kavalalı Türk birlikleri geri alındı.

I. 'Abd.(no. 4): Vel.4.11.1803-27.4.1814 = 4, 4, 12. Esîr edilerek önce Medîne'ye, Kaahire'ye, sn. 4 oğlu ile İstanbul'a götürüldü, burada 17.12.1818'de îdâm edildi. 23.11.1811'de Kavalalı Tosun Paşa'yı Cedeyle Boğazı'nda bozdu. Bunun zamânında 1816'da II. Mahmûd, Kavalalı İbrâhîm Paşa'yı Wehhâbî seferine serdâr tâyîn etti. Oğulları: Sâ'd(vel. 27.4.1814-9.9.1818 = 4, 4, 12), Nasr, Muh., Hâlid, Su'ûd, Nâsır. Bunların ilk 4'ü 9.9.1818'de esîr edilip Kaahire yoluyle İstanbul'a götürüldü, orada babaları ile berâber 7.12.1818'de îdâm edildiler. Bu sûretle âilenin I. 'Abdü'-'Azîz(no. 2) dalı sona erdi.

1. Muh.'in (no. 1) oğlu 'Abd.'ın oğulları: Muh., Zeyd, İbr., Su'ûd(ölm. 1818, oğlu Müşârî), Türkî. Bu Türkî(no. 6), halefi tar. öldürüldü. 1830'da Lahsâ'yı tekrar nüfûz altına aldı, 1834'te Bahreyn'i de nüfûzuna aldı. 1822'de Riyâd, Vehhâbîler'in merkezi oldu.

Türkî'nin (no. 6) (ölm. 1834) oğulları: 'Abd., Celewî(ölm. 1880?) ve Faysal I(no. 8). Bu sonuncusu (vel. 1820-1834 = 14), koleradan öldü. 4,5 yıl arayla iki def'a emîr oldu. 1838'de esîr edilip Kaahire'ye götürüldü, 1841'de salıverildi. 1862/63 ve 1865'te ünlü seyâhat-nâme müellifleri Palgrave ve Pelly, kendisini ziyâret ettiler. 6.1843'te başlıyan 2. emîrliğinde Osmanlı hükûmetine itâat edeceğini, akın(gazwe) yapmıyacağını bildirdi; bunun üzerine Bâb-ı Â'lî kendisine "Necd kazâsı kaymakamı" unvan ve görevini verdi. 9.9.1818'e kd. Der'iyye'yi merkez ol.kullanan Wehhâbî emîrleri, bu târihte kasabanın Tosun Paşa tar.tahrîbi üzerine er-Riyâd kasabası merkez yapılmış ve Osmanlı imparatorluğunun kazâ merkezi olmuştu.– Türkî'nin(no. 6) oğlu Celewî'nin oğulları: Fehd, Muh., Su'ûd, Mesâ'idd, 'Abdü'l-Muhsin, 'Abd.(Lahsâ emîri, ölm. 31.8.1935, oğulları Nâsır, Su'ûd, 'Abdü'l-Muhsin, Sâ'd).

Türkî'nin (no. 6, ölm. 1834) oğlu 'Abd.'ın oğlu Türkî'nin oğulları II. 'Abd. (no. 11), II. Su'ûd(no. 12), 'Abdü'r-Rahmân(no. 14), III. Muh.ü'l-Mütawwe(no. 15), Sâ'dü'l-'Arefe, 'Abdü'l-'Azîz.

II. 'Abd.(no. 11) (ölm. 1888): 2 def'â emîr oldu ve iki def'a hal'edildi. Bu da Osmanlı imparatorluğunun Riyâd kaymakamı idi. 1871'de bunun zamânında Bağdâd(Irak) vâlîsi Midhat Paşa, Lahsâ ve Katıyf'i Wehhâbî nüfûzundan kurtarıp Basra sancağına (sn.vilâyet) bağladı. Oğulları: 'Abd., Sâ'd(oğlu Su'ûd), Türkî, 'Abdü'l-'Azîz, 'Abdü'r-Rah., Muh(1884-1940? = 56, 2 oğlu, biri Su'ûd).

II. Su'ûd(no. 12) (ölm. 1885): ağabeyi II. 'Abd. ile vuruşurken Cûdî'de öldü. Türkiye'nin Riyâd kaymakamı. Oğulları: II. Muh.Gazalân(no. 13) (Riyâd kaymakamı, oğlu Su'ûd), Sâ'dül-'Arefe (ölm. 1884, oğulları Selmânül'-Arefe, Hüseynü'l-'Arefe, Su'ûdü'l-'Arefe), 'Abdü'l-'Azîz(oğulları Türkî, Sâ'd, Su'ûd), 'Abd., 'Abdü'r-Rah.

III. Muh.(no. 15) (1853?-1902? = 49?): Şemmer Reşîdîleri'ne tâbî. Riyâd kaymakamı.

'Abdü'r-Raḥmân(no. 14) (1850-1928 = 78): Riyâḏ kaymakamı. 1891'de Küweyt Şeyhi'ne sığındı. Bir müddet Istanbul, Bağdâd ve Basra'da yaşadı. 2 def'a emîr oldu ve 2 def'a hal' edildi. Oğulları: 'Abdü'l-'Azîz III(no. 16; 'Abdü'l-'Azîz I, 1. melik), Sâ'd (1882?-1915 = 33?, muhârebede maktûl), Muḥ.(oğlu H̱âlid), Su'ûd, Mûsâ, Mesâidd, 'Abd. (doğ. Küweyt 1897, oğlu Fayṣal, doğ. 1923).– 'Abdü'r-Raḥmân'ın(no. 14) kızı = Fewwâz Şâlân(Suriye'de Rualla bedevîleri şeyhi).– Sâ'd b.'Abdi'r-Raḥ.'ın oğulları: Fayṣal(1909), Fehd (1911, oğlu Sâ'd, Hayel v.), Su'ûd(1913).

Melik 'Abdü'l-'Azîz İbni's-Su'ûd(Riyâḏ, 1880 - Ṭâif, 9.11.1953, saat 4.30 = 73): Annesi Şeyẖ Aḥ.b.Muḥ.i's-Südeyrî kızı Sâre'dir (Şeyh Aḥ.'in torununun kızından melik Abdülazîz'in 7 oğlu, bu arada Fehd ve Sulṭân doğmuştur). 3.1902'de amcasının yerine Riyâḏ kaymakamı oldu. Wehhâbî olan Cebel Şemmar emîrinin amansız düşmanlığından Küweyt şeyḥi onu korumıya çalışıyordu. 1913'te Laḥsâ'da nüfûzu çoğaldı. 5.1914'te Osmanlı devleti kendisine sivil paşalık verdi. 1917'de en yüksek sivil(mülkî) pâye olan vezîr rütbesi tevcîh edilen 'Abdü'l-'Azîz Paşa, 1918 sonunda Osmanlı imparatorluğu dağılınca boşlukta kaldı ve bu boşluğu en iyi şekilde değerlendirdi. 2.11.1921'de Ḥâil'i basarak Cebel Şemmar'ı istîlâ etti ve hânedânının can düşmanı olan -kendisi gibi Ḥanbelî-Wehhâbî-Reşîdîler'i(Benû-Reşîd) ortadan kaldırdı. Bütün Necd, Laḥsâ ve Şemmar'a hâkim oldu. 10.1924'de Mekke ve 5.12.1924'te Medîne'ye girdi (Cidde 12.1925). Hicâz Şerîfleri'ne nihâyet verdi. 26.1.1926'de Cidde câmiinde kendini Hicâz hükümdârı îlân etti ki, bu târihe kd.Hicâz elinde olmasına rağmen, Kutsal Topraklar'ın hükümdarlığının İslâm âleminin seçimiyle yapılacağını savunmuştu. 26.6.1926'da Mekke'de milletlerarası İslâm Hılâfet Kongresi topladı. Fakat netîce vermedi. İngiltere'den sonra Birleşik Amerika'nın desteğini de mahâretle elde etti. Petrol bulununca büsbütün parladı. 18.9.1932'de kendini "Su'ûdiyye Krallığı Meliki" îlân etti. Bu sûretle 5.12.1924'te bugünki Suûdi Arabistân kurulmuş oldu. 1919 başında Türkler, Medîne'den de çekilince, artık Arabistân ile hiç bir irtibatları kalmamıştı. Arabistân, hiç sömürge hayâtı geçirmeksizin, bir kaç yıl içinde Suûdîler'in idâresinde birleşti. Önce metbû olarak, sn.doğrudan doğruya 'Abdü'l-'Azîz, Yemen'le Hicâz arasındaki 'Asîr'e de hâkim oldu. Göğüs anjininden öldü. 250 kadar kadınla evlendi. 40 kd. oğlu ile 40 kd. kızı oldu; ayrıca 70 çocuğu genç yaşta öldü. Kendisinden önce ölen Türkî ve Manṣûr dışında ölümünde 41 (veyâ 35) oğlu hayatta idi. 1979'da 28 oğlu hayatta idi. Kendisinden sn. tahta geçen oğulları Su'ûd'un annesi Hazamîler'den Fâṭıme, Fayṣal'ın annesi Ṭurfe (Âlü'ş-Şeyẖ), Fehd'in annesi Südeyrîler'den Hussa, başkumandan 'Abdullaah'ın annesi Sereymîler'den ve Emîr Muḥammed'in annesi Cewhere b.Müsâ'ad'dır. Bugünki kraliyet hânedânında prens ve prenses sayısı 1.000 kadardır.

Melik 'Abdü'l-'Azîz'den Sonra Su'ûdî Hânedânı

Melik 'Abdü'l-'Azîz'den sn. 4 oğlu arka arkaya melik oldu: Su'ûd, Fayṣal, H̱âlid ve Fahd. Su'ûd(Küweyt, 15.1.1902 - Atina, 23.2.1969 = 71, 1, 9): 1902'de velîahd, 18.9.1932'de resmen kraliyet velîahdi(1933'te resmen îlân edildi), Necd kral nâibi,

5.9.1953'te başkumandan, 9.10.1953'te başbakan, az sn. kral oldu. Hal' edildi. Muh., Manşûr(1952), Mu'îne(193x) ve daha 51 çocuğu oldu.

Melik Fayşal (1905-Riyâd, 25.3.1975 = 70): 18.9.1932'de Hicâz kral nâibi, 1940'tan îtibâren hâriciyye vezîri oldu. Dış münâsebetlerde parladı (3 yabancı dil konuşuyordu) (Hicâz eyâlet vâlîsi iken 8.6.1932'de İst. ve 12.6.1932'de Ankara'ya resmî ziyâret yapıp Atatürk'le görüşdü). 1944'te A.B.D.'ni ziyâret etti. Uzun müddet Birleşmiş Milletler'de bulundu. Vel. 9.11.1953-2.11.1964 = 10, 11, 23. 8-9.1966'da Türkiye'yi resmen ziyâret etti. 9.10.1953'te maârif vezîri, 17.8.1954'te ilâveten başvekil oldu. 8 oğlu ve 9 kızı oldu. Bu 17 çocuğunun 9'u 1930'da evlendiği 'İffet Hanım'dandır. 'İffet Hanım, Türk subayı Ahmed Bey'le (Âl Şüneyyân) Osmanlı Sarayı'ndan çırağ edilen Âsiye Hanım'ın kızıdır (Âsiye Hanım, ilk eşinden dul kalınca polis Karaağaçlı İbr.Ef. ile evlendi), Zeki Bey adında kardeşi vardır. "Sultâne 'İffet" 1989'da hayattadır.

Melik Hâlid(1913): Vel.ve başbakan 1. yardımcısı 2.11.1964, 'Asîı v.(resmen vel.îlânı 29.3.1975). Oğlu Fehd, bunun oğulları Bender (doğ. 1927, 3'ü hâlen general 17 evlâd) ve Hâlid(maârif müsteşârı).

Melik 'Abdü'l-'Azîz'in kral olan 4 oğlundan gayri oğulları: Muh. (1908) (iş adamı), Türkî(ölm.1953'ten önce), Mansûr(1912-Paris, 2.5.1951 = 39, harbiye nâzırı), dîğer Türkî (iş adamı), Nâif(dâhiliyye nâzırı), Sâ'd(bunun oğlu Fayşal, 1951-1975 = 24, Melik Fayşal'ın kaatili, îdâm), Miş'al(1913, 2.5.1951'de ağabeyinin yerine harbiye nâzırı, 10.1951'de Paris'i resmî ziyâret), 'Abd.(18.6.1954'e kd.sıhhiye nâzırı, başbakan 2. yardımcısı, başkumandan, vel. 13.6.1982), Riyâd, Newâf, 'Abdü'r-Rah.(iş adamı), Tâmer (1938-Miami, 27.7.1959 = 21, intihar), 'Abdü'l-'Azîz, Saddâm(Riyâd v.vekîli), Fewwâz(Mekke v.), Mut'idd(1926), 'Abdü'l-'Muhsin (Medîne v.), Bender, Bedr, Seylân, Selmân(Riyâd v.), Ah.(dâhiliyye müsteşârı, daha önce Mekke v.vekîli), Talâl(19.5.1955'e kd.münâkalât nâzırı, 7.6.1955'te Paris sefîri, 7.9.1953'te mâliye nâzırı) (2 oğul, bir kız), Sultân (24.12.1953 zirâat n., 9.11.1955 münâkalât n., şimdi harbiye nâzırı = Leylâ; kızları Şehrâzâd 1958 ve Rînâ 1959).

Fehd b.'Abdi'l-'Azîz(1922): vel.ve başbakan yard.(25.3.1975-). Başbakan 2. yard. 1967, dâhiliyye n.1962, harbiye n., maârif n.24.12.1953. = Necwe b.Nihâd b.Es'ad(1940, izd. 1960).

Bugünki kralın şeceresi: Fehd b.'Abdi'l-'Azîz b.'Abdi'r-Rah.b. Türkî b.'Abd.b.Türkî b.'Abd.b.Muh.İbni's-Su'ûd(ölm. 1727?) b.Muh.b.Muqrin.

Prenslerine emîr, prenseslere emîre, krallara 18.9.1932'den beri melik denir. Hânedân üyelerinin isimlerinin sonuna "İbni's-Su'ûd" gelir. Suûdî emîrleri ve emâret müddetleri:

A - Su'ûd I (1719?-12.6.1725 = 6)

1- Muh.I İbni's-Su'ûd (12.6.1725-3.1765 = 40)

2- 'Abdü'l-'Azîz I(3.1765-4.11.1803 = 38, 8)

3- Su'ûd II (4.11.1803-27.4.1814 = 10, 5, 23)
4- 'Abd'Ullaah I (27.4.1814-9.9.1818 = 4, 4, 12)
5- Müşârî I (9.9.1818-1820 = 2)
6- Türkî (1820-1834 = 14)
7- Müşârî II (1834 = 40 gün)
8- Fayṣal I (1834-10.12.1838 = 4 + 6.1843 - 2.12.1865 = 22, 6 = 26, 6)
9- Ḫâlid I (10.12.1838-1841 = 3)
10- 'Abd'Ullaah II (1841-6.1843 = 2)
11- 'Abd'Ullaah III (2.12.1865 - 1871 = 6 + 1874 - 1884 = 10 + 1887 - 1888 = 1 = 17)
12- Su'ûd III (1871-1874 = 3)
13- Muḥammed II (1884 - 1886 = 20)
14- 'Abdü'r-Raḥmân (1886 - 1887 = 1 + 1888 - 1891 = 3 = 4)
15- Muḥammed III (1891-3.1902 = 11)
16- 'Abdü'l-'Azîz II (3.1902-5.12.1924 = 22, 9 + 9.11.1953'e kd.melik)

Su'ûdî Arabistân Melikleri

1- 'Abdü'l-'Azîz (5.12.1924-9.11.1953 = 28, 11, 5)
2- Su'ûd(9.11.1953-2.11.1964 = 10, 11, 23)
3- Fayṣal(2.11.1964 - 25.3.1975 = 10, 4, 23)
4- Ḫâlid (25.3.1975-13.6.1982 = 7, 2, 19)
5- Fehd (13.6.1982-)

31- SU'ÛDÎ ARABİSTÂN

el-Memleketü'l-'Arabiyye's-Su'ûdiyye, Basra Körfezi ile Kızıldeniz arasında uzanmaktadır. Arabistân yarımadasının (Cezîretü'l-'Arab) en büyük kısmını kaplamaktadır. Güneyde Yemen, Güney Yemen, 'Ummân, doğuda 'Arab Emîrlikleri, Kaṭar, Baḥreyn, Küweyt, kuzeyde Irak, Ürdün'le komşudur. Mısır ve İsrâil'le de komşu sayılabilir, Akabe Körfezi bu devletleri biribirinden ancak ayırmaktadır. Suriye ile sınırı yoktur. En büyük kısmı çöldür. Yeni kitaplarda yüzölçümü 2.400.000 km^2 tahmîn edilmektedir. Öteden beri yapılan tahmîn ise 1.890.000 km^2 idi (Necd ve Cebel-Şammar takrîben 1.290.000 km^2, Aḥsâ 100.000 km^2, Ḥicâz 420.000 km^2, 'Asîr 80.000 km^2).

Halkın ekseriyetinin bedevî olması yüzünden sayım da yapılamamıştır. 1925 t.4.470.000, 1974 t.7.013.000, 1976 t.9.157.000, 1981 t.10.500.000. Yoğunluk 4'tür. Son yıllarda çok yabancı gelmiştir. % 100 Müslüman'dır (Ḥanbelî-Wehhâbî, azınlık Ḥanefî ve Şâfi'î). Türkistanlı ve Türkiyeli Türkler'in sayısı 80.000'in üzerindedir.

Petrolle berâber şehirleşme de son yıllarda çok büyümüştür. 1955 tahminleri şöyle idi: Mekke 200.000 (1925 t.100.000), Riyâd 150.000, Medîne 120.000, Cidde 110.000. 1981 tahminleri: Riyâd 1.000.000, Cidde 840.000, Mekke 550.000, Medîne 300.000, Tâif 310.000, Büreyde 105.000. Taht şehri Riyâd, dînî merkez Mekke'dir. Fakat corps diplomatique son yıllara kadar Cidde'de kaldı. Mekke ve Medîne'ye gayri Müslimler ayak basamamaktadır. Kölelik 11.1962'de ilga edilmiştir.

1981 yaklaşık tahminleri per capita gelir için 6.700 dolar ve millî hâsıla için 70,4 milyar dolardır. Bu sûretle Îrân'ı geride bırakarak bugün bütün İslâm devletleri içinde millî hâsılada ilk sırayı almıştır. 78.000 askerden müteşekkil silâhlı kuvvetleri vardır (1976). Dîne dayalı monarşidir.

Petrol: 1950'de 26,6 milyon, 1960'ta 61,1 milyon, 1970'te 176,9 milyon, 1975'te 352,1 milyon, 1976'da 428,7 milyon ton. Bilinen en büyük rezervler, Suûdî Arabistân'dadır. Dünyânın birinci petrol ihrâcatçısıdır. İstihsalde Rusya ve A.B.D. ile yarışmaktadır.

Suûdî Hânedânı

Hânedânın ataları, 1446'ta, Şeyh Mani'yyi'l-Murâdî b.Rebî'a başkanlığında, Durû' kabîlesinin başında, Katîf'den Necd'e geldiler. Der'iyye (veyâ Dir'iyye) kasabasını merkez yapdılar. Manî'nin torununun torunu olan Şeyh Rabî'a, kardeşi Miqrîn ile berâber 1630'da hac yapdı. Suûd I, bu Miqrîn'in torunudur.

1) Suûd I (1719?-12.6.1725 = 6?) b.Muh.b.Miqrîn (1665?-1725 = 60?), tâm şeceresi Suûd b.Muh.b.Miqrîn b.Marhan b.İbr.b.Mûsâ b.Rabî'a b.Mani'yyi'l-Murâdî b.Rebî'a. Suûd I, Mûsâ b.Rabîa b.Watban yerine şeyh oldu. By.oğlu Muh.'dir (no. 2). Dîğer 3 oğlu: 2- Mişârî, bunun 3 oğlu: 1:Ferhân; 2: 'Abdu'r-Rahmân, bunun oğlu Mişârî (katli 18.6.1834), bunun oğulları Has.(oğlu Muh.) ve büyüğü olan 'Abdu'r-Rahmân, bunun oğlu Miqrîn, bunun oğlu Muh. (1952'de ber-hayât), bunun oğulları (hepsi 1980'de ber-hayât) Miqrîn (oğlu Mişârî), Suûd (oğulları Fehd ve Sâ'd), 'Abdü'l-Azîz (oğlu 'Abd.), 'Abdu'r-Rahmân, Hasan; 3: Hasan, oğlu 'Abdü'l-Muhsin, oğlu İbr., oğlu 'Abdü'l-Muhsin, oğulları İbr. (oğulları hepsi 1980'de ber-hayât Fehd, Suûd, Mişârî), Mişârî, 'Abdü'l-'Azîz(oğlu 1980'de ber-hayât Fehd, Suûd, Mişârî), Mişârî, 'Abdü'l-'Azîz(oğlu 1980'de ber-hayât Suûd), 'Abd., Muh.- 3- Ferhân, bunun 3 oğlu: 'Abd., Suûd ve Miqrîn. Sonuncunun oğlu İbr., bunun oğlu Suûd, bunun 3 oğlu: İbr. (kç.); Türkî, oğlu Faysal, bunun 2 oğlu 1980'de ber-hayât 'Abd.(oğulları 'Abdü'l-'Azîz ve Ferhân) ve Fehd (oğulları Ferhân, Türkî, 'Abd., Faysal); Nâsır (Suûd b.İbr.b.Miqrîn'in by.oğlu) (1845?-1939 = 94?), = Tarfa (1854?-1953? = 99?) b.Faysal b.Türkî, 4 oğulları: 'Abdu'r-Rahmân (ölm. 1951), 'Abd. (ölm. 1951?), Muh. (1952'de ber-hayât), Suûd (1952'de ber-hayât), sonuncunun hepsi 1980'de ber-hayât 7 oğlu: Sâ'd, 'Abdü'l-'Azîz (oğlu Ferhân), 'Abd. (oğulları Fehd, Faysal, Hâlid), Muh., Mişârî, 'Abdü'r-Rahmân, Nâsır.– 4- Süneyyân, 3 oğlu: 1: Yûsuf (oğlu Muh., oğlu Yûs., oğlu 'Abdü'l-

'Azîz, 2: 'Abd.(oğlu Nâsır, oğlu Fayṣal, oğlu Nâṣır, oğulları Fehd ve Fayṣal), Hiẕlûl (oğulları Fehd ölm. 1950?, 1980'de hayatta Fayṣal ve kezâ Suûd, sonuncunun oğulları Muḥ. ve Fayṣal), 3: İbr., oğlu Süneyyân, bunun oğlu 'Abd.(1841-3, aş.bk.).

2) Muḥammed (12.6.1725-8.1765 = 40, 2) (1690?-1765?=75?), 1745'e doğru Muḥ.b.'Abdi'l-Weḥhâb'ın mezhebini kabûl ederek kılıçla yaymaya karâr verdi. By. oğlu 'Abdü'l-'Azîz kendisine halef oldu. Dîğer 4 oğlu: 2- Fayṣal (katli 1747). 3- Suûd(katli 1747), 4 oğlu Nâsır, Ḥasan, Ḥüs. ve 'Abdü'r-Raḥmân. 4- 'Alî (katli 1770). 5- 'Abd. (1726?-1812? = 86?), bunun 5 oğlu: Suûd (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Zâid, Muḥ., İbr. ve Türkî (no. 7). İbr.'in oğlu 'Abd. Süneyṭân, bunun oğulları Fehd ve Suûd, sonuncunun oğlu 'Abd.

3) 'Abdü'l-'Azîz I (8.1765-2.10.1803 = 38, 2) (1721-1803 = 82), 1803'de Mekke'yi işğâl etdi, = Fülâne b.Muḥ.'Abdi'l-Weḥhâb, = Fülâne b.'Uṣmân b.Ḥamad b.Mu'ammer('Uyeyne emîri), Kerbelâ'da Ṭurayf Câmii'nde bir Şîî tar. öldürüldü. By.oğlu Suûd (no. 4) kendisine halef oldu. Dîğer oğulları: 2- 'Abd. (Suûd ile ayni anneden), oğulları Fehd ve Suûd. 3- 'Abdü'r-Raḥmân (Suûd ile ayni anneden). 4- 'Ömer. 5- Ḥasan.

4) Suûd II (2.10.1803-1.5.1814 = 10, 7, 0) (1748-1814 = 66), by. oğlu 'Abd. (no. 5) halef oldu. Dîğer 12 oğlu: Fayṣal (katli 4.1818), Nâṣır(ölm. 1811) (oğlu Fayṣal, bunun oğlu Nâṣır), Türkî (oğlu Mişârî), İbr. (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Sâ'd, Fehd, Mişârî (no. 6), 'Abdü'r-Raḥmân, 'Ömer, Ḫâlid (no. 9), 'Abdü'l-'Azîz, Ḫıẕlûl.

5) 'Abdullâh I (1.5.1814-17.12.1818 = 4, 7, 17) (1770?-1818 = 48?), İst.'da îdâm edildi, oğulları Sâ'd, Suûd ve Muḥ. Necd, 1818-20'de Mısır eyâleti ordusunca işğâl edildi.

6) Mişârî (17.12.1818-1.1821 = 2, 1), gerçekde 1819'da iktidâra geldi, 3.1820'de Der'iyye'yi kısa zamân için geri alıp kaybetdi, 'Aneyzeler'in yanında öldü.

7) Türkî(1.1821-9.5.1834 = 13, 4) (1755?-1834 = 89?), Riyâḏ'ı merkez yapdı, katledildi. By.oğlu Fayṣal (no. 8) halef oldu. Dîğer oğuları 'Abd.(ölm. 1.1873) ve 'Aneyze v.Cilâvî'dir. 'Abd.'ın 4 oğlu: Nâṣır, Türkî, Muḥ. ve 'Abdü'l-'Azîz. Sonuncunun 4 oğlu: Muḥ.(oğlu 'Abdü'l-'Azîz), Sâ'd(oğulları 'Abdü'l-'Azîz ve Fehd), Türkî (oğulları Ḫâlid (oğlu Bender), Ẕa'ar, Fayṣal, 'Abdü'l-'Azîz, 'Abd., Muḥ., bunun oğlu Fehd) ve 'Abd. (oğulları Ḫâlid, 'Abdü'l-'Azîz, Sâ'd ve Suûd).– Cilâwî b.Türkî'nin 10 oğlu: 1- Muḥ. 2- Suûd (oğlu Mişârî, bunun oğulları Cilâwî ve Fehd). 3- Fehd. 4- Mişârî. 5- 'Abdü'l-'Azîz (oğlu Suûd). 6- Müsâidd = Nûre b.Aḥ.i'l-Kebîri's-Ṣudeyrî. 3 oğlu ve 1 kızı: 'Abdü'l-'Azîz (doğ. 1888, Nâil v., Nûre'den), 'Abd. (doğ. 1890), Aḥ. (doğ. 1892) ve Cewhere (Nûre'den) = 'Abdü'l-'Azîz İbni's-Suûd, izd. 1908?, aş.bk. (Kral Ḫâlid'in annesi). 'Abdü'l-'Azîz (doğ. 1888) b.Müsâidd'in 5 oğlu: 'Abd., Fehd, Müsâidd, Cilâwî ve 'Abd. (1947'de el-Kaṣîm v., 1980'de ber-hayât), sonuncunun oğulları (hepsi 1980'de ber-hayât Muḥ., Ḫâlid, Manṣûr, Musâid). 7- Sâ'd. 8- Manṣûr. 9- 'Abdü'l-Muḥsin (ölm. 1892), oğulları Cilâwî (ölm. 1903, oğlu Suûd), 'Abd. (doğ. 1875), Fehd (çocukken

öldü). 10- 'Abd. (ölm. 31.10.1935, el-Kaşîm, sn.el-Hasâ v.), 13 oğlu: Fehd (1899?-katli 1929 = 30?) (1980'de ber-hayât oğulları Muh., Mişârî, Hâlid, Fayşal); Suûd (1935'de el-Hasâ v.= Münîre b.Şeyh Menâ b.Cumâ' İbni'z-Zeyn, oğlu 1980'de ber-hayât 'Abdü'l-'Azîz ve bunun oğlu 'Abd.); Nâsır; 'Abdü'l-'Azîz; 'Abdü'l-Muhsin; Muh. (doğ. 1895, oğulları 'Abd. ve 'Abdü'l-'Azîz); Müsâidd(doğ. 1902); Cilâwî; Sâ'd; Mişârî; Muh. (2) (oğlu 'Abdü'l-'Azîz); Manşûr; Türkî (oğlu Fehd), bu 13 kardeşin -büyükleri Fehd dışında-1980'e doğru ber-hayât olduğu bildiriliyor.

8) Fayşal (9.5.1834-1838=4), 1838'de Mısır'a sürüldü.

9) Hâlid (1838-1841=3), 1818-1837'de Mısır'da kaldı, 1841'de Hicâz'a sürüldü.

10) 'Abdullâh II (1841-13.6.1843=2), halefi tar. hal'edilip muhtemelen hapishânede öldürüldü. 1843'te katledilen by. oğlu Muh. ve kç. oğlu İbr.'dir. İbr.'in 2 oğlu: Şüneyyân ve 'Abd. Şüneyyân'ın 2 oğlu: İbr. ve Muh. Muh.'in 2 oğlu: Şüneyyân ve 'Abd. (oğulları 1980'de ber-hayât Suûd ve Fehd). Sonuncu Şüneyyân'ın 1980'de ber-hayât 3 oğlu: Bender, Muh., 'Abdü'l-'Azîz (1939, Riyâd belediye başkanı=Latîfe b. Fayşal, S.A.kralı). İbr. b. 'Abd. II'nin kç. oğlu 'Abd.'ın 5 oğlu: Fayşal (oğlu 'Abdü'l-'Azîz 1980'de ber-hayât), Ah. (Ist. 1889?-1921=32?, bir Türk'le evli, kızları 'İffet (Ist. doğumlu) =Fayşal, S.A.kralı, çocukları için aş. bk.), Suûd (oğlu 1980'de ber-hayât 'Abd. Zekî ve bunun oğlu Manşûr), 'Abdü'l-Kaadir (doğ. İst.), 'Abdü'r-Rahmân (doğ. İst.).

11) Fayşal (13.6.1843-2.12.1865 = 22, 5, 19) (1788?-1865 = 77?). Kızları: Fülâne (1851?-1931 = 80?) ve Tarfa (1854?-1953? = 99?) = Nâşır b.Suûd(b.bk.). 4 oğlu: 1- 'Abd.(no. 12). 2- Suûd(no. 13). 3- Muh.(ölm. 1894). 4- 'Abdü'r-Rahmân (1850-1928 = 78), 1.1891-1901'de Küveyt'de yaşadı = Sâre b.Ah.i'l-Kebîr b.Muh.i's-Şudeyrî, el-Hasâ v. 'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 3 kızı: Nûre (1878-10.6.1950 = 72, Sâre kızı = Suûdü'l-'Arefe b.'Abdi'l-'Azîz), Bazza ve Hayye (bunların annesi de Sâre). 'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 11 oğlu: Fayşal (1870-1890? = 20?, Sâre'den değil); Fehd (1875?-?, Sâre'den değil); 'Abdü'l-'Azîz (Sâre'den), S.A.kralı, aş.bk. ve Muh. (24.11.1880-28.6.1943 = 52, 7, 4) (Sâre'den değil) = Hayye (dul kalınca kayın-birâderi Kral 'Abdü'l-'Azîz ile evlendi) b.Sâ'di's-Şudeyrî = Fülâne b.'Abd.b.'Abdi'l-Latîf (Riyâd kadısı ve Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb'in neslinden). Pr.Muh.'in 9 oğlu ve 1 kızı: Hâlid (1904-1938 = 34, otomobil kazâsında öldü, 1934'de Kral 'Abdü'l-'Azîz'in, Melik Fayşal'la ayni anneden olan kızı ile evlendi), 1 kızı ve 4 oğlu 1980'de ber-hayât: Fehd (='Anûd, doğ. 1923, Melik Fayşal'ın kızı), Sâ'd, Suûd, 'Abd. (bu genç öldü); Sâ'd(genç öldü); Fehd (1904, 1980'de ber-hayât = Şeyha, doğ. 1922, Melik 'Abdü'l-'Azîz kızı), oğlu Muh. genç öldü, 3 kızının büyüğü de genç öldü; Suûd (1910-1936 = 26); 'Abd. (1912, Hayye'den doğan tek evlâd), oğulları Hâlid, Muh., Fehd, Fayşal, Türkî ve genç ölen 'Abdü'r-Rahmân; 'Abdü'l-'Azîz (genç öldü); 'Abdü'r-Rahmân (1930-1950 = 20); Bender (1931), oğlu Suûd ve 2 kızı; Bedr (1935); Hayye (Bint Abd.'in kızı) = Fayşal, Melik, tal. 1940.

'Azîz, 2: 'Abd.(oğlu Nâṣır, oğlu Fayṣal, oğlu Nâṣır, oğulları Fehd ve Fayṣal), H̱izlûl (oğulları Fehd ölm. 1950?, 1980'de hayatta Fayṣal ve kezâ Suûd, sonuncunun oğulları Muḥ. ve Fayṣal), 3: İbr., oğlu S̱üneyyân, bunun oğlu 'Abd.(1841-3, aş.bk.).

2) Muḥammed (12.6.1725-8.1765 = 40, 2) (1690?-1765?=75?), 1745'e doğru Muḥ.b.'Abdi'l-Weḥḥâb'ın mezhebini kabûl ederek kılıçla yaymaya karâr verdi. By. oğlu 'Abdü'l-'Azîz kendisine halef oldu. Dîğer 4 oğlu: 2- Fayṣal (katli 1747). 3- Suûd(katli 1747), 4 oğlu Nâṣır, Ḥasan, Ḥüs. ve 'Abdü'r-Raḥmân. 4- 'Alî (katli 1770). 5- 'Abd. (1726?-1812? = 86?), bunun 5 oğlu: Suûd (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Zâid, Muḥ., İbr. ve Türkî (no. 7). İbr.'in oğlu 'Abd. Süneyṭân, bunun oğulları Fehd ve Suûd, sonuncunun oğlu 'Abd.

3) 'Abdü'l-'Azîz I (8.1765-2.10.1803 = 38, 2) (1721-1803 = 82), 1803'de Mekke'yi işğâl etdi, = Fülâne b.Muḥ.'Abdi'l-Weḥḥâb, = Fülâne b.'U̱smân b.Ḥamad b.Mu'ammer('Uyeyne emîri), Kerbelâ'da Ṭurayf Câmii'nde bir Şîî tar. öldürüldü. By.oğlu Suûd (no. 4) kendisine halef oldu. Dîğer oğulları: 2- 'Abd. (Suûd ile ayni anneden), oğulları Fehd ve Suûd. 3- 'Abdü'r-Raḥmân (Suûd ile ayni anneden). 4- 'Ömer. 5- Ḥasan.

4) Suûd II (2.10.1803-1.5.1814 = 10, 7, 0) (1748-1814 = 66), by. oğlu 'Abd. (no. 5) halef oldu. Dîğer 12 oğlu: Fayṣal (katli 4.1818), Nâṣır(ölm. 1811) (oğlu Fayṣal, bunun oğlu Nâṣır), Türkî (oğlu Mişârî), İbr. (1818'de Mısırlılar'ca öldürüldü), Sâ'd, Fehd, Mişârî (no. 6), 'Abdü'r-Raḥmân, 'Ömer, H̱âlid (no. 9), 'Abdü'l-'Azîz, H̱ızlûl.

5) 'Abdullâh I (1.5.1814-17.12.1818 = 4, 7, 17) (1770?-1818 = 48?), İst.'da îdâm edildi, oğulları Sâ'd, Suûd ve Muḥ. Necd, 1818-20'de Mısır eyâleti ordusunca işğâl edildi.

6) Mişârî (17.12.1818-1.1821 = 2, 1), gerçekde 1819'da iktidâra geldi, 3.1820'de Der'iyye'yi kısa zamân için geri alıp kaybetdi, 'Aneyzeler'in yanında öldü.

7) Türkî(1.1821-9.5.1834 = 13, 4) (1755?-1834 = 89?), Riyâḏ'ı merkez yapdı, katledildi. By.oğlu Fayṣal (no. 8) halef oldu. Dîğer oğuları 'Abd.(ölm. 1.1873) ve 'Aneyze v.Cilâvî'dir. 'Abd.'ın 4 oğlu: Nâṣır, Türkî, Muḥ. ve 'Abdü'l-'Azîz. Sonuncunun 4 oğlu: Muḥ.(oğlu 'Abdü'l-'Azîz), Sâ'd(oğulları 'Abdü'l-'Azîz ve Fehd), Türkî (oğulları H̱âlid (oğlu Bender), Ẕa'ar, Fayṣal, 'Abdü'l-'Azîz, 'Abd., Muḥ., bunun oğlu Fehd) ve 'Abd. (oğulları H̱âlid, 'Abdü'l-'Azîz, Sâ'd ve Suûd).– Cilâwî b.Türkî'nin 10 oğlu: 1- Muḥ. 2- Suûd (oğlu Mişârî, bunun oğulları Cilâwî ve Fehd). 3- Fehd. 4- Mişârî. 5- 'Abdü'l-'Azîz (oğlu Suûd). 6- Müsâidd = Nûre b.Aḥ.i'l-Kebîri's-Ṣudeyrî. 3 oğlu ve 1 kızı: 'Abdü'l-'Azîz (doğ. 1888, Nâil v., Nûre'den), 'Abd. (doğ. 1890), Aḥ. (doğ. 1892) ve Cewhere (Nûre'den) = 'Abdü'l-'Azîz İbni's-Suûd, izd. 1908?, aş.bk. (Kral H̱âlid'in annesi). 'Abdü'l-'Azîz (doğ. 1888) b.Müsâidd'in 5 oğlu: 'Abd., Fehd, Müsâidd, Cilâwî ve 'Abd. (1947'de el-Kaṣîm v., 1980'de ber-hayât), sonuncunun oğulları (hepsi 1980'de ber-hayât Muḥ., H̱âlid, Manṣûr, Musâid). 7- Sâ'd. 8- Manṣûr. 9- 'Abdü'l-Muḥsin (ölm. 1892), oğulları Cilâwî (ölm. 1903, oğlu Suûd), 'Abd. (doğ. 1875), Fehd (çocukken

öldü). 10- 'Abd. (ölm. 31.10.1935, el-Kasîm, sn.el-Hasâ v.), 13 oğlu: Fehd (1899?-katli 1929 = 30?) (1980'de ber-hayât oğulları Muh., Mişârî, Hâlid, Faysal); Suûd (1935'de el-Hasâ v.= Münîre b.Şeyh Menâ b.Cumâ' İbni'z-Zeyn, oğlu 1980'de ber-hayât 'Abdü'l-'Azîz ve bunun oğlu 'Abd.); Nâsır; 'Abdü'l-'Azîz; 'Abdü'l-Muhsin; Muh. (doğ. 1895, oğulları 'Abd. ve 'Abdü'l-'Azîz); Müsâidd(doğ. 1902); Cilâwî; Sâ'd; Mişârî; Muh. (2) (oğlu 'Abdü'l-'Azîz); Mansûr; Türkî (oğlu Fehd), bu 13 kardeşin -büyükleri Fehd dışında-1980'e doğru ber-hayât olduğu bildiriliyor.

8) Faysal (9.5.1834-1838=4), 1838'de Mısır'a sürüldü.

9) Hâlid (1838-1841=3), 1818-1837'de Mısır'da kaldı, 1841'de Hicâz'a sürüldü.

10) 'Abdullâh II (1841-13.6.1843=2), halefi tar. hal'edilip muhtemelen hapishânede öldürüldü. 1843'te katledilen by. oğlu Muh. ve kç. oğlu İbr.'dir. İbr.'in 2 oğlu: Süneyyân ve 'Abd. Süneyyân'ın 2 oğlu: İbr. ve Muh. Muh.'in 2 oğlu: Süneyyân ve 'Abd. (oğulları 1980'de ber-hayât Suûd ve Fehd). Sonuncu Süneyyân'ın 1980'de ber-hayât 3 oğlu: Bender, Muh., 'Abdü'l-'Azîz (1939, Riyâd belediye başkanı=Latîfe b. Faysal, S.A.kralı). İbr. b. 'Abd. II'nin kç. oğlu 'Abd.'ın 5 oğlu: Faysal (oğlu 'Abdü'l-'Azîz 1980'de ber-hayât), Ah. (İst. 1889?-1921=32?, bir Türk'le evli, kızları 'İffet (İst. doğumlu) =Faysal, S.A.kralı, çocukları için aş. bk.), Suûd (oğlu 1980'de ber-hayât 'Abd. Zekî ve bunun oğlu Mansûr), 'Abdü'l-Kaadir (doğ. İst.), 'Abdü'r-Rahmân (doğ. İst.).

11) Faysal (13.6.1843-2.12.1865 = 22, 5, 19) (1788?-1865 = 77?). Kızları: Fülâne (1851?-1931 = 80?) ve Tarfa (1854?-1953? = 99?) = Nâsır b.Suûd(b.bk.). 4 oğlu: 1- 'Abd.(no. 12). 2- Suûd(no. 13). 3- Muh.(ölm. 1894). 4- 'Abdü'r-Rahmân (1850-1928 = 78), 1.1891-1901'de Küveyt'de yaşadı = Sâre b.Ah.i'l-Kebîr b.Muh.i's-Sudeyrî, el-Hasâ v. 'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 3 kızı: Nûre (1878-10.6.1950 = 72, Sâre kızı = Suûdü'l-'Arefe b.'Abdi'l-'Azîz), Bazza ve Hayye (bunların annesi de Sâre). 'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 11 oğlu: Faysal (1870-1890? = 20?, Sâre'den değil); Fehd (1875?-?, Sâre'den değil); 'Abdü'l-'Azîz (Sâre'den), S.A.kralı, aş.bk. ve Muh. (24.11.1880-28.6.1943 = 52, 7, 4) (Sâre'den değil) = Hayye (dul kalınca kayın-birâderi Kral 'Abdü'l-'Azîz ile evlendi) b.Sâ'di's-Sudeyrî = Fülâne b.'Abd.b.'Abdi'l-Latîf (Riyâd kadısı ve Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb'in neslinden). Pr.Muh.'in 9 oğlu ve 1 kızı: Hâlid (1904-1938 = 34, otomobil kazâsında öldü, 1934'de Kral 'Abdü'l-'Azîz'in, Melik Faysal'la ayni anneden olan kızı ile evlendi), 1 kızı ve 4 oğlu 1980'de ber-hayât: Fehd (='Anûd, doğ. 1923, Melik Faysal'ın kızı), Sâ'd, Suûd, 'Abd. (bu genç öldü); Sâ'd(genç öldü); Fehd (1904, 1980'de ber-hayât = Şeyha, doğ. 1922, Melik 'Abdü'l-'Azîz kızı), oğlu Muh. genç öldü, 3 kızının büyüğü de genç öldü; Suûd (1910-1936 = 26); 'Abd. (1912, Hayye'den doğan tek evlâd), oğulları Hâlid, Muh., Fehd, Faysal, Türkî ve genç ölen 'Abdü'r-Rahmân; 'Abdü'l-'Azîz (genç öldü); 'Abdü'r-Rahmân (1930-1950 = 20); Bender (1931), oğlu Suûd ve 2 kızı; Bedr (1935); Hayye (Bint Abd.'in kızı) = Faysal, Melik, tal. 1940.

'Abdü'r-Rahmân (1850-1928) İbni's-Suûd'un 5. oğlu: Sâ'd(katli 1916, Sâre'den) = Cewhere b.Sâ'di's-Sudeyrî (dul kalınca Melik 'Abdü'l-'Azîz ile evlendi). Pr.Sâ'd'in 3 oğlu: 1- Faysal (1910, 1980'de ber-hayât) = Kumaşa (1927) b.Melik 'Abdü'l-'Azîz, = Nûre b.Melik 'Abdi'l-'Azîz, genç ölen 2 kızı dışında çocukları: Hâlid (1945), Sâ'd (1945), Fülâne (1946). 2- Fehd (1912, 1980'de ber-hayât) = 2. 'Anûd (1917) b.Melik 'Abdü'l-'Azîz, kardeşi Suûd'dan dul, çocukları (son 4'ü 2. eşinden): 'Abd. (1935-1940 = 5), Sâ'd (1940), Hâlid (1945), Faysal (1947), Prs. Cüheyr (1941), Prs. Sâre (1944). 3- Suûd (1914, 1980'de ber-hayât, Cewhere'den doğan tek çocuk) = 'Anûd (1917) b.Melik 'Abdü'l-'Azîz (dul kalınca kayın-birâderi Fehd ile evlendi), oğlu Sâ'd (1944) (2. eşinden).

'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 6. oğlu: Suûd (1890?-1953? = 63?), 10 kızı dışında 1980'de ber-hayât 3 oğlu: Muh. (oğlu 'Abd., bunun oğlu Hamad 1945, Muh.'in diğer oğulları Sâ'd 1930 ve Bender), 'Abd. (oğlu Muh.) ve Faysal.

'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 7. oğlu: 'Abd. (Küweyt 1900, ölm. 1975'den önce) = el-Ceziyy, Şeyh Hazza b.Bedr (Mutayr)'den dul. 11 oğlu: Faysal (1928, bir kızı var), Yezîd (1933), 'Abdu'r-Rahmân, Muh., Hâlid, Fehd, Sâ'd, Maş'ab, Suûd, Bender ve Türkî (1946).

'Abdü'r-Rahmân İbni's-Suûd'un 8. oğlu: Ah. (1917, 1980'de ber-hayât), oğulları Muh. (1934) ve 'Abdü'r-Rahmân (1943). Pr.'Abdü'r-Rahmân'ın 9, 10, 11. oğulları: genç ölen 'Abdü'l-Muhsin, Mûsâ ve Sâ'd(1925). Mûsâ(1922), 1962'de mâliye vezîri oldu, 2 oğlu ('Abd. 1939 ve 'Abdü'r-Rahmân 1944) vardır.

12) 'Abdullâh III (2, 12, 1865-9.4.1871 = 5, 4, 8 + 15.8.1871 - 15.1.1873 = 1, 5, 1 = 6, 9, 9), her ikisinde de kardeşi Suûd III tar.hal'edildi. 3. def'a: 25.1.1875-1886 = 11=17, 9, 9 (1820?-24.11.1889 = 69?). 3. def'a Reşîdîler'ce hal' edilip Riyâd'da öldü. III. Suûd'un ölümünden III. 'Abd.'ın gerçek cülûsu olan 31.3.1876'ya kd. bir fetret yılı vardır. Oğlu Türkî genç öldü. Kızı Sâre, Melik 'Abdü'l-'Azîz ile evlendi. 1886-1901 = 15 yıl müddetle Suûdî hükümrânlığında fetret oldu.

13) Suûd III (9.4.1871-15.8.1871 = 0, 4, 6 + 15.1.1873 - 26.1.1875 = 2, 0, 12 = 2, 4, 18). 6 oğlu oldu. 3, 4, 5, 6. oğulları: Sâ'd (katli 1886), kızlarından başka 1916'da 'Acmân operasyonunda ölen Faysal, Fehd, Suûd adlı oğulları oldu; 'Abd. (katli 1886), oğlu Türkî, bunun 3 oğlu hepsi 1980'e doğru ber-hayât 'Abd., Faysal (= Lûlûe b.Melik 'Abdü'l-'Azîz, izd. 1951) ve Suûd (oğulları 1980'e doğru ber-hayât Muh. ve 'Abd.); Fehd; 'Abdü'r-Rahmân. Suûd III'ün by. oğlu Muh., 1886'da Reşîdîler'ce öldürüldü, oğulları Suûd III'ün by. oğlu Muh., 1886'da Reşîdîler'ce öldürüldü, oğulları Suûd, Selmân ve Türkî'dir. Selmân = Wezbe b. Muh.i'l-Hişlân ('Acmân şeyhi) (bu hanım Selmân'dan önce Sultân b. Felahi'l-Hizlân, Selmân'dan dul kalınca da önce Hâlid b. Sehmân, sn.'Uteybe şeyhi İbnü Rabayn ile evlendi. Selmân'ın oğulları 'Abdü'l-'Azîz, Muh., Faysal ve Suûd'dur.

111. Suûd'un 2. oğlu 'Abdü'l-'Azîz = Wezbe b.Hazzâm b.Mena'l-Hişlân, 5 oğlu: 'Abd.; Suûdü'l-'Arefe (aş.bk.); Faysal(ölm. 1938), oğlu 'Abdü'l-'Azîz (1921 = Münîre b.Türkî b.'Abdü'l-'Azîz (Melik), oğulları Faysal (1944); Muh. (1952'de ber-hayât), oğulları Suûd (bunun oğulları Hâlid ve Fehd) ve Abd. (oğlu Faysal).– Suûdü'l-'Arefe ölm. 1952, 1912'de müddeî = Nûre (1878-10.6.1950 = 72) (Melik 'Abdü'l-'Azîz'in ayni ana babadan hemşîresi), Suûdü'l-'Arefe, Prs.Nûre'den önce onun 2 ablası ile evlenmiş, biribiri ardınca ölmüşlerdi. Suûdü'l-'Arefe'nin 5 oğlu ve 1 kızı: Sultân, Muh.ü'l-Şaqrân, 'Abdü'l-'Azîz, Türkî, Faysal, Cewhere (Nûre'den) = Muh.ü'ş-'Arefe'nin bir oğlu olan amca-zâdesi, izd. 1950?. Gene Nûre'den doğan Muh.ü'l-Şaqrân = Nica'a b.Zaydân b.Hâlidi'l-Hişlân (Melik Suûd'dan dul), 4 oğlu: 'Abd.(oğulları Fehd ve Hâlid), Faysal, Sultân, Fehd.

1) 'Abdü'l-'Azîz (b.Abdi'r-Rahmân b.Faysali's-Suûd) (Riyâd, 24.11.1880-Tâif, 9.11.1953 = 72, 11, 15), med.Riyâd. 15.1.1902'de Küveyt'ten gelip Riyâd'ı istirdâd ederek, 16 yıla yakın devâm eden Suûdî fetretine son verdi: 15.1.1902-9.11.1953 = 51, 9, 24. 26.12.1915'de İngiltere ile anlaşma imzâlıyarak kesin şekilde Osmânlı câmiasından çıkdı. 8.1920'de Asîr'i, 2.11.1921'de Reşîdîler'i yıkıp Hâil'e girerek Şammar'ı, 13.10.1924'de Mekke'yi, 5.12.1925'de Medîne ve 23.12.1925'de Cidde'yi alarak Hâşimîler'i Hicâz'dan çıkardı. Kral (Hicâz meliki ve Necd sultânı) 8.1.1926-9.11.1953 = 27, 10, 2 (unvânı 2.1927'de "Hicâz ve Necd Meliki", 22.9.1932'de nihâî ol. "Suûdî Arabistân meliki" ol.değişti).

= 1. Binü'l-Fiqrî, 1896'ya doğru 6 aylık bir evlilikden sn. ölen ilk eşi. = 2. Sâre b.'Abd. 111 (bk. no. 12). = 3. Wazba b.Hazzâm (1952'de ber-hayât). = 4. Tarfa (1900'lerde öldü) b.'Abd.b.'Abdi'l-Latîf (Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb'ın neslinden). = 5. Cewhere b.Müsâidd (ölm. 1919). = 6. Hassa b.Ahi's-Sudeyrî (1952'de hayâtda). = 7. Şâhide (ölm. 1938). = 8. Hayye b.Sâ'di's-Sudeyrî (kardeşi Muh.'den boşanmış). = 9. el-Fehede b.'Asıyyi'ş-Şüreym (ölm. 1934), Muh. Suûd b.'Abdü'l-'Azîzi'r-Reşîd'den (Şammar emîri) dul. = 10. Bazza (ölm. 1904). = 11. Cewhere b.Sâ'di's-Sudeyrî, kardeşi Suûd'dan dul. = 12. Müneyyir (Ümmü Talâl). = 13. Buşre. = 14. Muzî. = 15. Bintü'ş-Şâ'lân (Ruwâle). = 16. Sâidetü'l-Yemeniyye. = 17. Bereke'l-Yemeniyye. = 18. Hacriye'l-Yemeniyye. = 19. 'Âişe. 20. = Futayme'l-Yemeniyye. = 21. Hussa b.Sahan b.Zâidi'l-Mutluq. = 22. Hussa b.Minâhi's-Sûr, boşanıp Şeyh Bender b.Faysali'd-Düwîş. 45 oğlu ve 19 kızı tesbît edilebildi:

1- Türkî (Küveyt 1900 -Riyâd 1919 = 19) (3'den), posthume oğlu Faysal (1920, 1980'de berhayât), 5 oğlu ve 3 kızı: Türkî (1943, oğlu Gaalib), 'Abd. (1946), 'Abdü'l-Azîz, Hâlid, Muh.; Sâre (çocukları var), Seyfe (kezâ), Meşâil (kezâ). Türkî b.Melik 'Abdi'l-Azîz'in kızı: Münîre = 'Abdü'l-Azîz (1921) b. Faysal. Türkî b.Melik 'Abdi'l-Azîz'in çocukken ölen kızları: Hassa ve Câhid.

2- Melik Suûd (3'den), aş.bk.

3- Hâlid (1903, çocukken öldü).

4- Melik Faysal (4'den), aş.bk.

5- Fehd (1905-1919 = 14).

6- Muhammed (1910) (5'den), Medîne emîri ve vel. oldu. = Sâre. 6 oğlu ve 7 kızı: Fehd (oğulları Faysal, Sâ'd, 'Abd. ve kızları Cewâhir, Benderî, Cidde'de îdâm edilen (11.1977) Meşâil, Nûre, Lûlûe); Bender (oğulları Hâlid, 'Abdü'l-Azîz ve kızları Cewâhir (izd. 1977), Newf, 'Anûd (= Melik Suûd'un bir oğlu), Nûre); Bedr; Sâ'd; 'Abd.; 'Abdü'l-Azîz; prensesler Newâf, Nûre, Cewhere, Muzî (= 'Abdülmecîd b.Suûd, b.bk.), 'Anûd, Münîre, Hassa (bütün bu prensesler evli ve çocuk sâhibesi).

7- Melik Hâlid, aş.bk.

8- Sâ'd(1914-1919 = 5).

9- Nâsır (1920) (10'dan), Riyâd v.1945-7 = Muzî b.Ah.b.Muh.i's-Sudeyrî, = Bint 'Abd.b.Mit'ab b.Reşîd (Şammar emîri). 15 oğlu ve 9 kızı: Suûd (çocukları Hâlid, 'Abdü'l-Azîz; Suhayne, Rahda, Münâ, Sâre); Hâlid (Muzî'den oğulları Faysal ve Fehd); 'Abd. (1941, Muzî'den, oğulları Faysal ve Hâlid ve kızı Seher); Fehd (Muzî'den, oğulları Hâlid ve Newf); Muh.; 'Abdü'r-Rahmân (Şammar prensesinden, oğlu Faysal ve kızı Cewâhir); Türkî (Muzî'den); Ah.(Muzî'den); Mansûr(ölm. 1980'den önce); Faysal; Mansûr (2); Sultân; 'Abdü'l-Azîz; Semir; Newâf; prensesler (hepsi evli ve çocuk sâhibesi) Hayfe, Nûre, Muzî, Şeyha, Tarfe, Cewâhir, Newâf, Benderî, 'Anûd.

10- Sâ'd (1920) (11'den), 6 oğlu ve 3 kızı: Fehd, Suûd, Muh. (kızı Newâf), Faysal, Fehd (2, oğlu 'Abdü'l-Azîz), Hâlid; Fehde, Nûre, Cewhere.

11- Melik Fehd, bugünli S.A.kralı (6'dan), aş.bk.

12- Mansûr (7'den) (1922-Paris, 2.5.1951 = 29), harbiye vezîri 1940-51, oğlu Talâl Mansûr (1951, posthume) ve kç. ölen bir kızından sonraki kızı Muzî.

13- 'Abdullâh (1923) (9'dan), 1976'da 2. vel., 2. başbakan yardımcısı, 5 oğlu ve 7 kızı: Mutâib (öldü), Mutâib (2), Hâlid, 'Abdü'l-Azîz, Faysal; Fehde, Newâf, 'Aliyye, Â'dile, Seyfe, Âbir, Sâre.

14- Bender (1923) (10'dan), 8 oğlu ve 7 kızı: Faysal (1943), Muh., Türkî, Faysal (2), 'Abdü'l-Azîz, 'Abd., Mansûr, Hâlid; Medewî, Newâf, Fehde, 'Anûd, Sâre, Bazza, Nûre.

15- Müsâid (1923) (11'den), 1965'de mâliye vezîri, 6 oğlu ve 3 kızı: Faysal (1948-Riyâd, 18.6.1975 = 27, amcası Melik Faysal'ı tabancayla vurarak öldürdü ve îdâm edildi), Yûsuf, Meşhûr, Suûd (oğlu Faysal), Bender, Hâlid(1966'da tabancayla öldürüldü, oğulları 'Abdü'r-Rahmân ve 'Abdü'l-Azîz ve kızları Cewhere ve Sâre); Cewhere, Latîfe ve Medewî.

16- Sulṭân (1924) (6'dan), Riyâḏ v. 1947, harbiye vezîri, 7 oğlu ve 11 kızı: H̱âlid (1949), Fayṣal (1950), Bender, Muḥ., Türkî, Fehd, Muḥ. (2); Nûre, Münîre, 'İffet, Rîme, Sâre, Newâf, Benderî, Cewâhir, Ḥayfe, Laṭîfe, Lûlûe.

17- 'Abdü'l-Muḥsin (1925) (11'den), dâhiliye vezîri 1960-2, Medîne v., 4 oğlu ve 4 kızı: Bender, Bedr (kızı Nûre), Fewwâz (çocukları Welîd ve Âbir), Suûd (kızı Nûḥa); Cewhere (öldü), Cewhere (2), Meşâil, Kumâşe.

18- Mişʿal (1926) (7'den), 8 oğlu ve 4 kızı: Fayṣal (1947), Mişârî (1948), Muḥ.(1949), Manṣûr, Türkî, 'Abdü'l-Azîz, H̱âlid, Bender; H̱âṣṣa (1945), 'Anûd (1946), Meşâil, Medewî.

19- 'Abdü'r-Raḥmân (1927) (6'dan), işadamı, 3 oğlu ve 5 kızı: H̱âlid, Fehd, Türkî; Sâre, Laṭîfe, Lûlûe, Âbir, Cewâhir.

20- Mitʿab (1928) (7'den), nâfia vezîri, oğlu Manṣûr ve kızları Şâhide (1950'ler), Cewâhir, Seyfe, Sâre, Newâf, Medewî, Mâha, Cewhere, 'Anûd.

21- Ṭalâl (1930) (12'den) (ölm. Tâif 1931 = 1).

22- Bedr (1931-1932 = 1) (8'den).

23- Ṭalâl (1931) (12'den), münâkalât vezîri 1953-4, Paris büyükelçisi 1955-6, mâliye vezîri 1960-1, işadamı = Münâ (1936) b.Riyâḏ Ṣulḥ (Lübnân başkanı), izd. Beyrût, 22.10.1954, 4 oğul ve 2 kızları: Fayṣal (1949, daha önceki izdivâcdan), Türkî, Welîd, H̱âlid; Sâre ve Rîme.

24- Mişârî (1932) (13'den), 4 oğul ve 5 kızı: Muḥ., Manṣûr, Fayṣal, Ṭalâl; Hâle, Maha, Medewî, Muẕî, Newâf.

25- Bedr (1933) (8'den), münâkalât vezîri 1960, 4 oğlu ve 4 kızı: H̱âlid, Fehd (öldü), Ṭalâl, Fehd (2); Newâf, Medewî, Cewâhir, Lâmi'a.

26- Nâif (1933) (6'dan), dâhiliye vezîri 1975, 2 oğlu ve 2 kızı: Suûd, Muḥ.; Cewhere, Nûre.

27- Newwâf (1934) (12'den), mâliye vezîri (Melik Fayṣal), oğlu Muḥ. (1952) ve kızı Newâf.

28- Türkî (1934) (6'dan), harbiye müsteşârı, 4 oğlu ve 2 kızı: Fayṣal, Sulṭân, Fehd, H̱âlid; Cewhere ve Âbir.

29- Fewwâz (1934), Mekke v.(10'dan) = Fewziye (Mısırlı).

30- Mâcid (1944) (14'den) (ölm. 1940 = 6).

31- 'Abdü'l-İlâh (1935) (8'den), oğlu 'Abdü'l-Azîz.

32- Selmân (1936) (6'dan), oğulları Fehs, Sulṭân, Aḥ., 'Abdü'l-Azîz.

33- Mâcid (2) (1937) (41 ile ayni anneden), belediyeler vezîri, oğulları 'Abdü'l-Azîz ve Nâif.

34- Ṣemir (1937) (15'den) (ölm. Miami, 27.6.1959 = 22), oğlu Fayṣal.

35- Aḥmed (1937) (6'nın 7. ve sonuncu oğlu), dâhiliye müsteşârı.

36- 'Abdü'l-Mecîd (1940) (8'den), belediyeler vezîri 1975, oğlu Fayṣal.

37- Memdûḥ (1940) (15'den), 3 oğlu ve 1 kızı: Muḥ., Newwâf, Miqrîn; Maha.

38- 'Abdü's-Selâm (1941, öldü).

39- Hiẕlûl (1941) (16'dan), kızları Lâmi'a ve Rîme.

40- Meşhûr (1942) (15'den).

41- Sattam (1943) (33 ile ayni anneden).

42- Miqrîn (1943) (17'den), 3 oğlu ve 3 kızı: Fehd, 'Abdü'l-Azîz, Fayṣal; 'Abte, Medewî, Meşâil.

43- Fülân (1942-1944 = 2) (18'den)

44- Ḥamûd (1947) (20'den).

45- Fülân (6.1952), doğduğu zamân basın, Melik'in 64. çocuğu olduğunu yazdı.

1- Nûre (kazâen ölm. 1930) = Fayṣal b.Sâ'di's-Suûd (1910), b.bk., kızları = 'Abd.b.Fayṣali's-Suûd.

2- Fülâne (4'den) (1980'de ber-hayât) = Ḫâlid b.Muḥ.i's-Suûd (1904-1938 = 34), b.bk.

3- 'Anûd (1917) (5'den) = 1. Suûd b.Sâ'di's-Suûd (1914), tal. 1935, = 2. Fehd b.Sâ'di's-Suûd (1'in kardeşi, 1912), izd. 1940, b.bk.

4- Şeyḫa (1922) = Fehd b.Muḥ.b.'Abdi'r-Raḥmâni's-Suûd (1904), b.bk.

5- Cewhere = Su'ûdü'l-'Arefe b.'Abdi'l-Azîz b.Suûdi's-Suûd, tal. 1950, b.bk.

6- Lûlûe (6'dan) = Fayṣal b.Türkî b.'Abd.i's-Suûd, izd. 1951, b.bk.

7- Ḫâṣṣa(8'den) = Suûdü'l-'Arefe b.'Abdi'l-Azîzi's-Suûd, izd. 1951, ablası Cewhere ile halası Nûre'nin eski zevci, b.bk.

8- Kumâşa (1927) (7'den) = Fayṣal b.Sâ'd b.'Abdi'r-Raḥmâni's-Suûd (1910), ablası Nûre'nin eski zevci, b.bk.

9- Fülâne (1930) (8'den).

10- Sulṭâne (ölm. 1934, çocuk)

11- Fülâne (ölm. 1934, çocuk).

12- Sulṭâne (2) (14'den).

13- Ḥayye (14'den).

14- Meḏawî (1939) (12'den).

15- 'Abta (1944) (16'dan).

16- Ṭarfa (1946) (19'dan).

17- Fülâne (1947-1947).

18- Fülâne (1947-1947).

19- Newf.

2) Suûd (9.11.1953-2.11.1964 = 10, 11, 23) (Küweyt, 12.1.1902 - Atina, 23.2.1969 = 67, 0, 12), vel. 1933, hal'edildi. = 1. Ümmü Ḫâlid b.Es'ad İbr.Mirhî (Suriyeli). = 2. Nicâ'a (dul kalınca Muḥ.ü'ş-Şaqrîn ile evlendi) b.Ẕaydân b.Ḫâlidi'l-Hiṣlân. 55 oğlu ve 61 kızı:

1- Sulṭân, çocukken öldü.

2- Fehd (1923), harbiye vezîri = Neewe b.Es'ad (Ḥaleb'li), 2 kızının büyüğü Emel (1966).

3- Musâid, 7 oğlu ve 7 kızı: Ḫâlid, Newwâf, Fehd, Welîd, Türkî, 'Abdü'l-'Azîz, Fayṣal; Cewâhir, Muẕî, Newf, Medewî, 'Anûd, Manâil, Nûre.

4- Muhammed, harbiye vezîri 1961 = Sâre b.Melik Faysal, amca-zâde, 4 prens ve 1 prenses: Hâlid, Sultân, Faysal, Miş'al; Nûre.

5- 'Abdullâh, Mekke v., 8 prens ve 5 prenses: Mit'ab (1948), Newwâf, 'Abdü'l-Azîz, Hâlid, Muh., Nehâr, Nâif, Faysal; Cüheyr (1949), Nâife, Newf, 'Abîr, Gadîr.

6- Faysal, çocukları 4 prens ve 7 prenses: Mansûr, Newwâf, Nâif, 'Abdü'r-Rahmân; Â'mil, Abin, Cewhere, Newf (öldü), Newf (2), Nûre, Sultâne.

7- Hâlid (1935) (1'den),

8- 'Abdü'l-Muhsin.

9- 'Abdü'r-Rahmân (1946), 4 prens ve 2 prenses: Hâlid, Faysal, 'Abdü'l-Azîz, Memdûr; Cewhere, Manal.

10- Mansûr (1947).

11- 'Abdü'l-İlâh (1949).

12- Sâ'd (ölm. 1968), 4 prens ve 4 prenses: Fehd, Hâlid, Newwâf, Mansûr; Nûre, Münîre, Newf, Nuha.

13- Bedr, çocukları 10 prens: Selmân, Miş'al, 'Abdü'l-Azîz, Türkî, Mansûr, Hâlid, 'Abdü'l-Mecîd, Talâl, Hasen, Welîd.

14- Bender, çocukları 1 prens ve 2 prenses: Faysal; Cewza'a, Nûre.

15- Mâcid, çocukları 2 prens ve 2 prenses: Mansûr, Nâif; Basma, Âbir.

16- Semir (ölm. 1968), oğulları 5 prens: 'Abdü'l-Muhsin, Faysal, Hâlid, Türkî, Bender.

17- Sultân.

18- 'Abdü'l-Mecîd = Muzî b.Muh.b.'Abdü'l-Azîz İbni's-Suûd, oğulları Suûd (1.1976).

19- Talâl.

20- Nâif.

21- Miqrîn.

22- Ahmed.

23- Türkî (1952) = Halsûm (1952), izd. 1971. Çocukları Suûd (1973) ve Sâre (1972).

24- Maşû'ur (1953).

25- Miş'arî.

26- Seyfü'd-Dewle.

27- Hasenü'd-Dewle.

28- Miş'al, çocukları 4 prens ve 1 prenses: Faysal, Hâlid, 'Abdü'l-Azîz, Newwâf; Lemyâ'.

29- Fewwâz, çocukları 1 prens ve 2 prenses: Selmân; Fehde, Dalâl.

30- Seyfü'l-İslâm, 31- Hasen, 32- Muhsab, 33- Seyfü'n-Nasr, 34- Celewî, 35- Nâsır, 36- Gaalib, 37- Yûsuf, 38- Hamûd, 39- 'Abdü'l-Kerîm, 40- Yezîd, 41- Sattâm, 42- Muhtasım, 43- Seyfü'd-Dîn, 44- Muntasır, 45- Newwâf, 46- 'İzzü'd-Dîn, 47- Hızlûl, 48- Mû'tezz, 49- Şuqrîn 50- Nehâr, 51- Welîd, 52- Hişâm, 53- 'Abdü'l-Melik, 54- Memdûr, 55- 'Abdü'l-Azîz.

1- Hâssa, 2- Basma, 3- Meşâil, 4- Kumâşa, 5- 'Amûd, 6- Fewziye, 7- İmâm, 8- Fâize, 9- 'Abta, 10- Tarfa, 11- Cewze (1935-6.1960 = 25, otomobil kazâsı), 12- Hâcer, 13- Nûre, 14- Muzî, 15- Bedre (çocukken öldü), 16- Bünâyir, 17- Dînâ, 18- Zeyn, 19- 'Aliyye, 20- Newâl, 21- Watfa, 22- Âbir, 23- Türkiye, 24- Â'mire, 25- Cezzî, 26- Şâhe, 27- Neclâ, 28- Muhâra, 29- Hind, 30- Düleyyil, 31- Munâ, 32- Lâmi'a, 33- Rîma, 34- Lûlûe, 35- Bendere, 36- Mâha, 37- Newâf, 38- Sâre, 39- Hâiye, 40- Münîre, 41- Hâife, 42- Sultâne, 43- Zahâwa, 44- Filwa, 45- Watfa(2), 46- Nûre, 47- Cuhâra, 48- Bazza, 49- Sâide, 50- Latîfe, 51- Cüheyyir, 52- Dalâl, 53- Münîre (öldü), 54- Hâiye (öldü), 55- Fehde, 56- Medewî, 57- Şeyha, 58- Cewâhir, 59- Menâl, 60- Cewhere, 61- Münîre (2).

3) Faysal (2.11.1964-25.3.1975 = 10, 4, 23) (Riyâd 1904 - Riyâd 1975 = 71), babası ile İngiltere'yi ziyâreti 1919, Asîr 1920 ve Yemen 1934 kumandanı, vel., Hicâz kral nâibi ve hâriciye vezîri 1953, yeğeni Faysal b.Müsâid tar. tabancayla vurularak Saray'daki bir resm-i kabûlde öldürüldü. = 1. Sultâne (ölm. 1980'den önce) b.Ah.b.Muh.i's-Sudeyrî. = 2. Hayye b.Muh. b.'Abdi'r-Rahmân (tal. 1940). = 3. Melîke 'İffet (doğ. İst. 1915'e doğru) b. Ah.b.'Abd.i's-Suûd (annesi Türk). Melik Faysal'ın 8 oğlu ve 9 kızı prens ve prensesler:

1- 'Abdullâh (Riyâd 1921) (1'den), sıhhat vezîri, dâhiliye vezîri, hâriciye vezîri, Hicâz kral nâibi, bestekâr ve şâir. Çocukları: Hâlid (oğlu Muh.), Muh. (ölm. 1984, oğlu Türkî), 'Abdü'r-Rahmân, Suûd, Talâl (1948-25.9.1960 = 12, kazâ), Bender, Türkî, Sultân ve Fülâne (Cidde 1975) (bu prensesin annesi: Pr. 'Abd.'ın 1974'de Cidde'de evlendiği 2. eşi Safwe; oğulları talâk vuku'bulan ilk eşindendir).

2- Muhammed (Riyâd 1937) (3'den), zirâat vezîri, sn. Faysal Finans Kurumu kurucusu ve yönetim kurumu başkanı, Princeton me'zûnu = Munâ b.'Abdi'r-Rahmân 'Azzâm Paşa(Mısırlı, Arab Birliği genel sekreteri), çocukları: Pr. 'Amr; Prs.Mâha, Prs.Ri'im.

3- Hâlid (2'den), Princeton ve Oxford me'zûnu, bir Suûdî prensesi ile evli, oğulları Pr.Sultân ve Pr.Bender.

4- Suûd (3'den), Princeton me'zûnu = Fülâne b.Suûd b.Melik Suûd (= Fülâne b.'Abd. b.'Abdi'r-Rahmâni's-Suûdi's-Suûd), çocukları: Pr.Muh., Pr.Hâlid; Prs. Hayfe, Prs.Benderî (1972).

5- 'Abdü'r-Rahmân, Princeton me'zûnu, subay (3'den) = Fülâne b.Melik Hâlid, amca-zâdesi, çocukları Pr. Suûd ve Prs. Sâre.

6- Sâ'd(2'den), Princeton ve Cambridge me'zûnu = Fülâne b.Sultân b.'Abdi'l-'Azîzi's-s-Suûd.

7- Bender (3'den), hava subayı, Princeton me'zûnu = Fülâne b.Miş'al b.Abdi'l-'Azîzi's-Suûd (tal.).

8- Türkî (3'den), Princeton me'zûnu.

1- 'Anûd (1923) (1'den)= Fehd b.Hâlid b.Muh.i's-Suûd, b.bk.

2- Sâre (3'den) = Muh.b.Melik Suûd, amca-zâde, b.bk.

3- Latîfe (3'den) = 'Abdü'l-Azîz b.Süneyyân b.Muh.i's-Suûd, binbaşı, b.bk.

4- Lûlûe (3'den).
5- Münîre (öldü).
6- Hâssa.
7- Nûre.
8- Filwe (öldü).
9- Münîre (2) (öldü).

4) Hâlid (25.3.1975-13.6.1982 = 7,2,19) (Riyâd 1912-1982 = 70), vel. 1965, başbakan ve başkumandan 1962-75 = Sitte (Suûdî prensesi), izd. 1939. 4 prens ve 7 prs.:

1- Bender, çocukları: Pr.Faysal; Prs.Newf, PrsHâife, Prs. Weffe, Prs. Cuhâre, Prs. Mâha.

2- 'Abdullâh, çocukları: Pr.Fehd; Prs.Cuhâre, Prs.Sâre, Prs.Âric, Prs.Mâha, Prs.Hayfe.

3- Faysal.
4- Fehd.
1- Cuhâral(öldü), 2- Cuhâre, 3- Newf, 4- Muzî, 5- Hâssa, 6- Meşâil, 7- Benderî.

5) Fehd (13.6.1982-) (doğ. Riyâd 1921), annesi Hâssa b.Ah.i's-Sudeyrî, başbakan yardımcısı 1975, vel. 1975-1982. Çocukları (sıraları karışık):

1- Pr.Faysal.
2- Pr.Hâlid.
3- Pr.Suûd.
4- Pr.Sâ'd.
5- Pr.Sultân.
6- Pr.Muh.
7- Pr.Türkî.
1- Prs.'Anûd.
2- Prs.Lûlûe.
3- Prs.Nûre.
4- Prs.Latîfe.

B i b l i y o g r a f y a

Yemen: Eylem Fuâd Seyyid, *Sources de l'Histoire du Yemen à l'Epoque Musulmane*, Kaah. 1974; İbnü'l-Esîr; İbnü Hallikân; Yâ'kuut, *Mû'cem;* C.T.Johannsen, *Historia Yemenae*, Bonn, 1828; Ferdinand Wüstenfeld, *Yemen im XI. Jahrhundert*, Göttingen, 1884; H.C.Kay, *Omarah's History of Yaman*, 1892; A.S.Tritton, *Rise of the Imams of Sanaa*, 1925; C.van Arendondk, *De Opkomst van het Zaiditische Imamaat in Yemen*, Leiden, 1919, Fr.trc. J.Ryckmans, Leiden 1960; H.F.Jacob, *King of Arabia*, 1923; G.E.Heyworth-Dunne, *Al-Yemen*, Kaahire, 1952; E.Macro, *Yemen and the Western World (1571-1964)*, Londra, 1967; H.Ingrams, *The Yemen*, Londra, 1963; Sir Tom Hickinbotham, *Aden*, 1959; Ah.Reşîd, *Târîh-ı Yemen ve San'â;* 2 c., İst., 1921; Manozi, *el-Yemen*, Roma, 1884; Â'tıf Pş., *Yemen Târîhi*, İst., 1326 = 1908; el-Ezraqî, *Ahbârü Mekke*, 2 c., Mekke, 1352 = 1933; Yahye'l-Yemenî, *Ahbârü'l-Yemen*, Berlin, 1936; Sâlih b.Hâmidi'l-'Alewî, *Târîhu Hadramewt*, Cidde 1968; R.B.Serjeant, *The Saiyids of Hadramawt*, Londra 1957; A.M., *South Arabian Hunt*, Londra 1976; G.R.Smith, *The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen, GMS*, 2 c., Londra, 1974-8; R.B.Serjeant ve R.Lewock, *San'â, An Arabian City*, 1981; R.Strothmann, *Cürâfî, el-Muktetaf min Târîhi'l-Yemen*, Kaahire 1951; *Staatsrecht der Zaiditen*, Strasburg, 1912; J. Ryckmans, J.Peterson, *Yemen, A Modern State*, 1982; Muh.b.Hâşim, *Târîhu'd-Dewleti'l-Kesîriyye*, 2 c., Kaahire, 1367 = 1948; D.van der Meulen ve H.von Wissmann, *Hadramaut*, Leiden, 1932; W.H.Ingrams, *Arabia and the Isles*, Londra, 2: 1952; A.M., *Hadhramaut*, Londra, 1937; Salâhü'l-Bekrî, *Fî Cenûbi'l-Cezîreti'l-'Arebiyye*, Kaahire, 1368 = 1949; Ah.Fazli'l-l-'Abdelî, *Hediyyetü'z-Zemân fî Ahbâr Mülûk Lahc we-'Aden*, Kaahire, 1351 = 1932; British Admiralty, *Western Arabia and the Read Sea*, Londra, 1946; J.ve M.Bent, *Southern Arabia*, Londra, 1900; Türkî b.Muh.Âli Mâzî, *Târîhu Âli Mâzî*, Kaahire, 1376 = 1957; F.Stark, *The Sourhern Gates of Arabia*, Londra, 1945; A.Deflers, *Voyage au Yémen*, Paris, 1889; W.Harris, *A Journey through the Yemen*, Edinburg, 1893; C.Rathjens ve H.von Wissmann, *Südarabien Reise*, 3 c., Hamburg, 1934; H.Nützel, *Münzen der Rasuliden, Zeitschrift für Numismatik*, XVIII, Berlin 1892, 129-38; İbnü'd-Deybâ', *Kurretü'l-'Uyûn fî Ahbâri'l-Yemeni'l-Meymûn*, 2 c., Muh.b.'Aliyyi'l-Ekwâ'nş., Kaahire 1977; Yahyâ İbni'l-Hüs., *Gaayetü'l-Emânî*, S.A.F.'Aşûr nş., 2 c., Kaahire 1968. L.O.Schuman, *Political History of the Yemen at the Beginning of the 16th Century*, Amsterdam 1960; Manfred W.Wenner, *Modern Yemen (1918-1966)*, Baltimore 1967; D.van der Meulen, *Hadhramaut das Wunderland*, Zürih 1948; Adolf Leidlmair, *Hadramaut*, Bonn 1961; L.W.C.van Berg, *Le Hadhramout*, Cakarta 1886; Hüs.Feyzullâhi'l-Hemdânî ve Has.Sül.Muhmûdi'l-Cühenî, *as-Suleyhiyyûn fi'l-Yemen*, Kaahire 1955; Resûlî devrinin başlıca kaynağı: el-Hazrecî, *el-Uqûdi'l-Lûlûiyye fî Ahbâri'd-Dewleti'r-Resûliyye*, Şeyh Muh'Asel nş.ve İng.trc.Sir J.W.Redhouse, *A History of the Resûliyy Dynasty of Yemen, GMS, III*, 5 c., Londra, 1906-18; 'Alî b.Muh.b.'Ubeydillâh, *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Haqq Yahyâ*, S.Zekkâr nş., Beyrût 1972; W.Madelung, *Der Imam al-Qâsim ibn İbrâhîm*, Berlin 1965; J. Peterson, *Yemen, A Modern State*, 1982.

'Ummân: Selîl b.Rezîk, İng.trc.G.P.Badger nş., *Imâms and Sayyids of 'Oman;* el-Hemdânî, *Sıfatü Cezîreti'l-Areb,* D.H.Müller nş., Leyden, 1884-91; Yâ'kuut, *Mû'cemü'l-Büldân;* el-Bekrî, *Mû'cem,* Wüstenfeld nş., 2 c., Göttingen, 1876; R.Said-Ruete, *Said bin Sultan (1791-1856),* Londra, 1929; C.J.Eccles, *The Sultanate of Muscat and Oman, Journal of the Central Asian Society,* 1.1927, 14-42; L.Skeet, *Muscat and Oman,* Londra, 1974; W.Philips, *Oman, A History,* Londra, 1968; A.Clayton, *The Zanzibar Revolution,* 1981; A. Grohmann, *Südarabien als Wirtschaftsgebiet,* 2 c., Viyana, 1922-3; J.R.L. Carter, *Tribes in Oman,* 1982; N.R.Bennett, *Arab Princes of Zanzibar,* New York 1977; es-Sâlimî, *Tuhfetü'l-Â'yân bi-Sîreti Ehli 'Ummân,* 2 c., Kaah.1347-50, 2:1380; 'Alî Yahyâ Mu'ammer, *el-İbâdiyye fî Mewkibi't-Târîh,* 3 c., Kaah.1964; Şeyh Sirhân b.Sa'îd b.Sirhân, *Keşfü'l-Gumme,* İng.trc.E.C.Ross, *Annals of 'Oman from Early Times to the Year 1728, JASB,* XLIII, Kalküta 1874, 111-96, kısmî nş.H.Klein, Hamburg 1938; Sachau, *Über eine Arabische Chronik aus Zanzibar, MSOS,* I, 1-19; L.Veccia Vaglieri, *L'Imâmato Ibâdita dell' 'Omân, AIUON,* III, Napoli 1949, 245-82; James Morris, *Sultan in Oman,* Londra 1957; J.G.Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, 'Omân and Central Arabia,* 2 c., Kalküta 1908-15, 2: 1980; Sâlim b.Humûdi's-Siyâbî, *Is'âfü'l-Â'yân fî Ensâb Ehl 'Umân,* Beyrût 1965; T.Lewicki, *Les Subdivisions de L'Ibâdiyya, Studia Islamica,* IX, 1958, 71-82; J.C.Wilkinson, *The Imamate Tradition of Oman,* 1987, 440 s.; C.H.Allen, *Oman, the Modernization of the Sultanate,* 1987; R.W.Bailey nş., *Records of Oman (1867-1947),* 8 c.; J.C.Wilkinson, *The Ibâdî Imâma, BSOAS,* XXXIX, Londra 1976; J.B.Kelly, *Britain and the Persian Gulf (1975-1880),* Oxford Un., 1968; R.G.Landen, *Oman since 1856,* Princeton Un., 1967; H.von Wissmann, *Map of Soutlern Arabia,* RGS nş., Londra 1958; H.Moyse-Bartlett, *The Pirates of Trucial Oman,* Londra 1966; S.M.Kabeel, *Bibliography on Kuwait and the Arabian Gulf,* Küweyt 1969; A.Ebî-Hakîme, *Târîhu'l-Küweyt,* Küweyt 1967; A.M., *History of Eastern Arabia (1750-1800),* Beyrut 1965; M.Izzard, *The Gulf,* Londra 1979; J.B.Kelly, *Eastern Arabian Frontiers,* Londra 1964; B.C.Busch, *Britain and the Persian Gulf(1894-1914),* Berkeley 1967; A.Ebî-Hakîme, *History of Eastern Arabia (1750-1800),* Beyrût 1965; Muh.Şerîfi'ş-Şeybâni, *İmâretü Katari'l-'Arebiyye Beyni'l-Mâzî we'l-Hâzir,* Beyrût 1962; A.Y.Yodfat, *The Soviet Union and the Arabian Peninsula, Soviet Policy towards the Persian Gulf and Arabia,* 1982; Emily Ruete, *Mémoires d'Une Princesse Arabe,* Paris 1905; W.H.Ingrams, *Chronology and Geneologies of Zanzibar,* Zengîbâr 1926; *Wesâiku'l-Halîc we'l-Cezîreti'l-'Arebiyye,* Küweyt Ün.nş., 2 c., 1979, 1981; R.Bidwell, *The Affairs of Kuwait (1896-1905),* 2 c., t.siz.

Hicâz: F.Wüstenfeld, *Die Chroniken der Stadt Mekka,* 2 c.; C.Snouk Hurgronje, *Mekka,* Lahey, 1888-9; Taberî; Mes'ûdî; İbnü'l-Esîr; Ah.Dehlân, *Hulâsatü'l-Kelâm fî Beyâni Umerâ'l-Beledi'l-Harâm,* Kaahire, 1305 = 1888; Musil, *Zur Zeitgeschichte von Arabien,* 1918.– J.Berque, *De l'Euphrate à l'Atlas, Une Anthropologie de l'Islam Arabe,* 2 c., 1978; A.Al-Wohaibi, *The Northern Hijaz in the Writings of the Arab Geographers (800-1150),* Beyrût 1973.

Körfez: Louis Massignon, *Bibliographie Carmathe, A Volume presented to Browne,* Cambridge, 1922; B.Lewis, *The Origins of Ismâ'îlism,* Cambridge, 1940; de Goeje, *Mémoire sur les Carmathes du Bahrain,* Leiden 1862, 2: 1886; A.M., *La Fin de L'Empire des Carmathes, JA,* 1895, 5-30; W.Madelung, *Fatimiden und Bahrain-Quarmaten, Der Islam,* XXXIV, 1959, 34-58; S.M.Stern, *Ismâ'îlîs and Qarmatians, L'Elaboration de L'Islam,* Paris 1961, 99-108; H.M.Albaharna, *The Arabian Gulf States,* Manchester, 1969; Sir A.T.Wilson, *The Persian Gulf,* 1928; Sir Rupert Hay, *The Persian Gulf States,* Washington, 1959; John Daniel, *Abu Dhabi,* Londra, 1974; K.G.Fenelon, *The United Arab Emirates,* Londra, 1973; D.Hopwood, *The Arabian Peninsula,* Londra, 1972; B.C.Busch, *Britain and the Persian Gulf (1894-1914),* 1967; S.B.Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf,* Londra, 3: 1966; C.Mann, *Abu Dhabi,* Beyrut, 1964; D.F.Hawley, *The Trucial States,* 1965, 2: 1971; H.V.F.Winstone ve Z.Freeth, *Kuwait,* Londra, 1972; H.R.P. Dickson, *Kuwait,* Londra, 1956; Information Ministry, *Qatar,* Dûhâ, 1973; J.H.D.Belgrave, *To Bahrain,* Manâma, 9: 1975; A.V.Cottrell, *The Persian Golf States,* 1980; F.Heard-Bey, *From Trucal States to United Arab Emirates,* 1981; Muṣṭ. Murâdi'l-Debbâğ, *Kaṭar, Mâzîhâ we-Hâzirühâ,* Beyrût 1961. Kâzimü'l-Dehbehânî vs., *Development in Kuwait,* 1981; R.S.Zahlan, *The Crlation of Qatar,* 1981; R.el-Mallakh, *The United Arab Emirates,* 1981.

Suûdî Arabistân için Bibliyografya:

D.van der Meulen, *The Wells of Ibn Sa'ud,* Londra, 1957; H.St.J.B.Philby, *Arabian Jubilee,* Londra, 1952; A.Y., *Sa'udi Arabia,* Londra, 1955; W.H.Ingrams, *Arabia and the Isles,* Londra, 2: 1952; B.Lewi, *Handbook of Diplomatic and Political Arabic,* Londra, 1947; C.Ritter, *Arabien,* II, 471-520; Eyyûb Ṣabrî Paşa (amiral), *Târîḫ-ı Wehhâbiyyân,* Ist.1296 = 1879; *Büyük Türkiye Târîhi;* Cevdet Paşa; Â'ṣım; Şânî-zâde; 'Uṣm.b.'Abd.b.Bişr, *Târîḫu Necd,* (-1851), Bağd. 1328 = 1910 ve Mekke 1930, 2 c. , Harford Jones Brydges, *A Brief History of the Wahauby,* Londra, 1834; William Gifford Palgrave, *Central and Eastern Arabia,* Londra, 1865; Lady A.Blunt, *A Pilgrimage to Nejd,* Londra, 1881; Carlo Guarmani, *Il Neged Settentrionale,* Kudüs, 1866; A.Zehme, *Arabien und die Araber seit Hundert Jahren,* Halle, 1875; C.von Vincenti, *Die Tempelstürmer Hocharabiens,* Berlin, 1873; W.J.Bankes, *The Campaigns against the Wahabees,* Londra, 1830; Corancez, *Hist.des Wahabis,* Paris, 1810; John Lewis Burckhardt, *The Bedouins and Wahabys,* Londra, 1831; Charles Huber, *Journal d'Un Voyage en Arabie (1883-4),* Paris, 1891; D.G.Hogarth, *The Penetration of Arabia,* Londra, 1905; A.Y., *Arabia,* Londra, 1922; H.Philby, *The Heart of Arabia,* Londra, 1922; Kenneth Williams, *Ibn Sa'ud the Puritan King of Arabia,* Londra, 1933; Emînü'r-Reyḥânî, *Ibn Sa'oud of Arabia,* Londra, 1928; A.Y., *Târîḫu Necdi'l-Ḥadîṣ,* Beyrut, 1928; J.Euting, *Tagebuch einer Reise in Inner-Arabien,* 2 c., Leiden, 1896, 1914; B.Raunkiaer, *Gennem Wahhabiternes Land,* Kopenhang, 1913; almanaklar; Carlo Alfonso Nallino, *L'arabia Sa'ûdiana,* Roma, 1939; Z.M.er-Reşîd, *Su'ûdî Relations with Eastern Arabia and 'Umân (1800-1871),* 1981; H.C.Armstrong, *Lord of Arabia, Ibn Saud,* Londra, 1934, Fr.trc. *Le Maître de l'Arabie,* Paris, 1935; G.Troeller, *The Birth of Saudi Arabia,* Londra, 1976; Su'ûd b.Hezlûl, *Târîḫu Mülûki Âl Su'ûd,* Riyâd, 1961; Ṣalâḥü'd-D.Muḫtâr, *Târîḫu'l-*

Memleke'l-'Arebiyye's-Su'ûdiyye, Beyrut, 1957; Fuâd Hamze, *el-Bilâdi'l-'Arebiyye's-Su'ûdiyye*, Mekke, 1936; D.Howarth, *The Desert King: A Life of Ibn Saud*, Londra, 1964; P.Hobday, *Saudi Arabia Today*, Londra, 1978; R.B.Winder, *Saudi Arabia in the Nineteenth Century*, New York, 1965; Şeyh Hüs.İbni Gannâm (ölm. 1810), *Rawzatü'l-Efkâr*, Bombay 1919(1746-97 Wehhâbî kroniği); Mahmûd Şükrî Alûsî, *Târîhu Necdi'l-Hanbâlî*, Mekke 1349 = 1931; Muh.Hâmidi'l-Fiqî, *Âsârü'd-Dâ'we'l-Wehhâbiyye*, Kaah. 1354 = 1937; I.H.Anderson, *Aramco, The U.S.and Saudi Arabia (1933-1950)*, 1981, R.el-Mallakh, *OPEC*, 1982; N.Anderson, *The Kingdom of Saudi Arabia*, 6: 1982; C.M.Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, 2 c., Londra 1888, son baskı 1936; K.S.Twichell ve E.J.Jurji, *Saudi Arabia*, Princeton, 2: 1953; *The Statesman's Year-Book; Almanach de Gotha;* J.G.Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, 'Omân and Central Arabia*, 2 c., Kalküta 1908-15; *Wesâiku'l-Halîc we'l-Cezîreti'l-'Arebiyye*, Küweyt Ün.nş., 2 c., 1979, 1981; D.Holden, R. Johns ve J.Buchan, *The House of Saud*, 1981; S.A.Scoville, *Gazetter of Arabia, A Geographical and Tribal History of Arabian Peninsula*, 4 c., 1979.

Emîn Sa'îd, *eş-Şeyh Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb*, Beyrut 1384(1964); Mes'ûd Â'lem Nedwî, *Muh.b.'Abdi'l-Wehhâb*, Hayderâbâd 1947; Corances, *Histoire des Wahabis*, Paris 1810; *The Middle East and North Africa*, Londra, 1953'ten beri yıllık, bin s.'ye yakın; 'Abdurrahmân 'Abdirrahîm, *ed-Dewletü's-Su'ûdiyyeti'l-'Ulâ(1745-1818)*, Kaahire, 2: 1976; *Who's Who in Saudi Arabia*, 1978; *International Who's Who of the Arab World*, 1979 (3.000 Arab); Richard Hartmann, *Die Wahhâbiten*, *ZDMG*, LXXVIII, 1924, 176-213.

G.Blake, J.Dewney ve J.Mitchell, *Cambridge Atlas of the Middle East and North Africa*, 1986; M.A.Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, 1986; R.Delval, *Muslims in the World*, Paris 1984(İng., Fr., Ar.).

Melik Faysal hakkında: Emîn Sa'îd, *Faysalü'l-'Azîm*, Beyrut 1385=1965; G.de Gaury, *Faisal, King of Saudi Arabia*, Londra 1966; Sa'îd Mes'ûd Cühânî, *el-Meliki'l-Betal*, Kaahire 1974; H.Tantâwî, *el-Faysal*, Kaahire 1975; Aramco, *The Royal Family*, Dahrân 1952; *Lem'ü'ş-Şihâb fî Sîreti Muh. İbni 'Abdi'l-Wehhâb*, A.M.Ebî-Hakîme nş., Beyrût 1967; A.R.A.Rahmân, *The First Sa'udi State*, II(1807-1819), 1403 = 1983, 770 s., Arabca; T.Mostyn ve A.Hourani, *Cambridge Encyclopedia of the Middle East and North Africa* (60 harita ve büyük metin), 1988; Israel Map and Publishing Company, *Atlas of the Midle East*, 1988(100 harita ve geniş açıklamalar); Y.Shimoni, *Political Dictionary of the Arab World*, 1988; A.Levran ve Z.Eylan, *The Middle East Military Balance*, 1987; L.Pedersen, *Linguistic Atlas of the Gulf States*, 1986; *Die Welt des Islam*, 1987'ye kd. 27 c.(aktüel İslâm âleminden bahseden en ilmî dergi); Burke.

Seyyide Salme(Emily Reute), İng.trc.1992(640 s.); B.J.Shot, *The Origins of Kuwait*, Leiden 1991.

Yedinci Kitap

IRAK VE SURİYE

(Selçuklular'dan Önce)

I

IRAK

el-Baṭâiḥ (949 - 1215)

"Baṭâiḥ", "baṭîḥa" kelimesinin çoğuludur. Nitekim tekil halde el-Baṭîḥa da kullanılmıştır. Mânâsı bataklık arâzî, batak, bataklık ülkedir. Güney Irak'ta, Fırat'la Dicle arasında, bilhassa Dicle'nin iki tarafında, Bağdâd yâhut Wâsıṭ güneylerinde, Baṣra kuzeylerine kadar uzanan, bataklıklar dolayısıyla hulûlü müşkil ülkenin adıdır. Burası erken zamanlarda Abbâsî Halîfeleri'nin otoritesinden uzaklaşmıştır.

949-1215=266 arasında bu bölgede Abbâsîler'e tâbî olarak sergerdeler türemiş ve hükmetmiştir. 991-1006=15 arasında Büweyhî vâlîleri vardır, idâreyi mahallî sergerdelerin ellerinden almışlardır. Bâzan Wâsıṭ'ı ele geçiren Baṭîḥalılar, daha önce bu bölgelerdeki Zenc'lerin, âsî zencî köle gruplarının kurdukları eşkıyâ cumhûriyetlerinin kalıntılarına da dayanmışlardır. Bölgeyi ele geçiren 1- 'İmrân b.Şâhîn (949b-9.977=28), Arab'laşmış Îrânlı'dır (doğ. el-Câmide, Wâsıt-Baṣra arası). Onu 2 oğlu tâkıyb etti: 2- el-Ḥüs. (el-Ḥas.) (9.977-982b=5, katl) ve 3- Ebü'l-Ferec Muḥ. I (982b-983=1, katl). Bunların kardeşi Ebû-Heycâ Muḥ. II, 1021'de müddeî oldu, oğlu el-Heycâ, I. Muḥ.'in oğlu el-Ferec'tir. Bundan sn. tahta el-Ḥüs.'in (no.2) oğlu 4- Ebü'l-Me'âlî (983) (doğ. 970?) geçti ve hal' edildi. Sonraki emîr diktatör ḥâcib 5- Muz.b.'Alî'dir (983-986=3). Muz.'in kızkardeşinin kocası Naṣr'ın oğlu bunu tâkıyb etti: 6- el-'Amri'l-Muḫtâr Mühezzibi'd-Dewle I Ebi'l-Ḥas. 'Alî (986-991=5+1006-10.1017=11=16). Oğlu el-Ḥas.'dır. Bunun kızkardeşinin oğlu Bünayy'ın oğlu: 7- Ebû-'Abd. Muḥ. (10.1017-2.1018=0, 4), bunun oğlu 8- Ebü'l-Ḥas.Aḥ. (2.1018=2 gün, katl). Muḥ.'in oğlu 'Abd. ve Aḥ.'in oğlu el-Ḥas.'dır.

9- Ebû-Muh.'Abd.i'l-Hüs. (2.1018-1019=1+1027), Bekrü'ş-Şerâbî'nin oğludur, yukarıdaki hânedanla kerâbeti bilinmiyor. Oğlu Muh.'dir. Sn. gelen 11- Sabûr (5.1021-1021) b.Merzbân b.Merdân, sn. bunun amcası el-Has.'in oğlu 12- Ebû-Nasr Şîr-zâd (1021-1027=6), hep Îrân asıllıdır. 13- İbnü Mu'abberâni (1027-1030=3), 14- Ebû-Nasr İbni'l-Haysümi's-Seleyq (1030-1047=17) (oğlu Nasr) karâbetleri belli olmıyan emîrlerdir. Sn. Ebü'l-Cebr âilesi ortaya çıktı. Bunun oğulları el-'Abb. (ölm.1099), İsm.ü'l-Mustanî ve 15- Ebû-'Alî Muh.i'l-Muhtass (1047-1086=41), bunun oğlu 16-Mühezzıbü'd-Dewle II Ebi'l-'Abb.Ah.i's-Sa'îd (1086-3a.1108=21), bunun oğlu 17- en-Nefîs (3a.1108-), bunun oğlu 18- Nasr, 19- Ebû-Sa'îdi'l-Muz. (-1215) gelir. Son 2 emîrin 1108-1215=107 yıl emârette bulunması şüpheli ise de kesin kronoloji yoktur. Bu son emîr İsm. ü'l-Mustanî'nin oğludur, bir kardeşi, 2 oğlu vardır. Oğullarından Hammâd (dîğeri Sa'îd), en-Nefîs'in(no.17) kızkardeşi ile evlenmiştir, son vel. olabilir. en-Nefîs'in kardeşi el-'Abb.'tır. 10- Ebû-Şücâ Sadaka'nın (1019-5.1021=2), karâbeti belli değildir. Fârisü'l-Mezyârî'nin oğludur. Sadaka'nın oğlu Şücâ, dîğer oğlu Bedrân'dır ki bu sonuncusu, el-Muhtass'ın (no.15) kızı ile evlenmiştir. Bataklık ülke 1215'te Abbâsîler'e dönmüştür.

'Ukaylîler (996 - 1096)

Benû-'Ukayl'e Âlü'l-Müseyyib de denir. Müseyyib, hânedânın atasıdır, nesebi şudur: el-Müseyyib Câ'fer b.'Amr İbni'l-Mühennâ b.Büzeyd b.'Abd.b.Büzeyd b.Kays b.Hûse b.Tehfe b.Hazm b.'Ubâde b.'Ukayl b.Kâb b. Rebî'a b.Â'mir b.Sâ'sa'a b.Mu'âwiye b.Bekr b.Hewâzin b.Mansûr b.'İkrime b.Hasafe b.Kays b.'Aylân b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân.

'Ukaylî melikleri, 'Abbâsîler'e ve Büweyhîler'e, 3.1055'ten ît. Selçuklular'a tâbî olarak, başkentleri Mûsul'da (Mawsıl) saltanat sürmüşlerdir. 1079'dan sn. bir kaç yıl Haleb'e de hâkim olmuşlardır. 1169'a kd. Câ'ber de onlarda idi. Tekrît, Kûfe, dîğer şehirleri arasındadır. Asıl sâhaları Kuzey Irak (Mûsul eyâleti)'tır. 996-1096=100 arasında devâm etmişse de Câ'fer emâreti şûbesi daha 73 yıl devâm etmiş, 1169'da sönmüştür.

el-Müseyyib'in oğulları: el-Mukalled (katli 1001) ve Safwân (oğlu Muh., Karkıysiyye v. 888). el-Mukalled'in oğulları: Ebü'l-Menî' Mû'temidi'd-Dewle Kırwâş (ölm. Cerrâhiyye/Mûsul, 27.10.1052) (oğlu el-Menî'); Bedrân (ölm.Nusaybin, 1034) (oğulları el-Mukalled ve 'Alemü'd-D.Ebi'l-Me'âlî Kureyş, Nusaybin 1034- ,Mûsul 1011-1061=50); Ma'an (Makan); Râfî' (oğlu el-Müseyyib); Ebü'l-Kâmil Bereke (ölm.1052); Mâlik (oğlu Dabî'a oğlu Rifâ'a oğlu Râfî' oğlu Muh., el-Hadîse emîri: 1103-1134=31); Şu'ayb.

Şu'ayb İbni'l-Mukalled: oğlu Kiân oğlu 'Ukayb oğlu el-Mücellâ oğlu a- el-Mühâriş (el-Hadîse ve 'Ane emîri 1058-10.1105=47) (Ebü'l-Hâris Muhyi'd-D.), oğulları el-Hâris ve b- Sül.(Hît emîri 10.1105-1122=17), oğlu c- 'Ukayl (1122-1142a=20, hal'), oğlu d- Emîr Fülân (son Hît emîri -1142a), Hît, 'Ane ve el-Hadîse emâreti şûbesi, Zengîler'e geçti.

Ma'an İbni'l-Mukalled'in oğullarından Tekrît emîrleri (996-1057=61) ve 'Ukberâ emîrleri (996-1057?=61?) şûbeleri çıkmıştır. Tekrît emîrleri: 1- Ebü'l-Müseyyib Râfi' İbni'l-Hüs.b.Ma'an (996-1036=40), 2- Ebû-Man'a Hâmis b.Taglib İbni'l-Hüs.b.Ma'an (1036-1044a=8), 3- Ebû-Gaşşâm b.Ebî-Man'a (1044a-1052=8, katli 1057, oğlu Gaşşâm), 4- Î'sâ b.Ebî-Man'a (1052-1056b=4=Fülâne b.Garîb 'Ukaylî), 5- Nasr b.Î'sâ (1056b-1057=1). Tekrît, Selçuklular'a geçti.- 'Alî b.Ma'an'ın oğulları: ez-Züreyr ve Matar.

'Ukberâ (kef ile) emîrleri: Ma'an'ın oğlu 1- Ebû-'Abd.Muh.(996-1011a=15), oğulları Şihâbü'd-Dewle Ebî-Der' Râfî (ölm.1015b) ve 2- Kemâlü'd-Dewle Seyfi'd-D.Ebî-Sinân Garîb (1011a-1034=23), oğlu 3- Ebü'r-Reyyân (1034-1057?=23?). Sonuncunun oğlu er-Reyyân'dır. Ebü'r-Reyyân'ın kızkardeşi Tekrît emîri Î'sâ 'Ukaylî ile evlendi. Ebü'r-Reyyân'ın kardeşleri ise Sinân ve Bilâl (1049'dan ìt. Ewânâ emîri)'dir. Bu şûbe de Selçuklular'a iltihâk etti.

Asıl hânedan, el-Müseyyib b.Râfi' İbni'l-Mukalled'den iner. Mûsul ve Kûfe dalıdır. Hânedan ve aşîret reisleri, melik hüviyyetiyle bu şehirlerde hükümrân olmuşlardır. el-Müseyyib'in kızı Remîle'dir. oğulları:

1- Ebü'z̄-Z̄ewwâd Muh. (3.oğul) (Mûsul v.990-991, hânedan şefi 990-996); oğulları: 'Alî, ez̄-Z̄ewwâd, Necdetü'd-Dewle Ebî-Mansûr Kâmil (Nasîbîn emîri, oğlu Mansûr); kızı, Büweyhî Bahâüddewle ile evlendi.- 2- Cennâhü'd-Dewle Ebi'l-Has. 'Alî (by.oğul) (hânedan şefi 996-1000), oğlu el-Has.- 3- Sinânü'd-Dewle Ebî-Â'miri'l-Has. (4. oğul) (hânedan şefi 1000-1003, oğlu Â'mir).- 4- Nûrü'd-Dewle Bî-Merah Mus'ab (5. oğul) (hânedan şefi 1003-).- Ebû-Hassân Hüsâmi'd-Dewle'l-Mukalled (2. oğul) (1. Mûsul, Nasîbîn, Sincâr ve Beled emîri: 996-1.1001=5, katl).

Ebû-Hassâni'l-Mukalled'in (no.1) oğulları: 2- Mû'temidü'd-Dewle Ebi'l-Münî' Kırwâş (Mûsul: 1.1001-1050b=49, ölm.11.1052) (oğlu el-Münî', kızı=Ebû-Nasr Merwân), 3- Za'îmü'd-Dewle Ebî-Kâmil Bereke (Mûsul: 1050b-4.1052=2, oğlu Kâmil), Hassân, Ebü'l-Fazl Bedrân (ölm.1034, Nasîbîn emîri).

Fâtımî hutbesi: 1011a-1044a=33+1056-1057=1= 34. Selçuklu hutbesi: 1044a-1056=12+1057'den sn. devamlı ol. Bedrân'ın oğulları:

Ebü'l-Hassâni'l-Mukalled (ölm.1054, oğlu el-Hassân), Mukbil, Mâlik (1030'dan ìt. Daqûka emîri), 4- 'Alemü'd-D. Ebi'l-Me'âlî Kureyş (Mûsul: 4.1052-1057=5, Nusaybin: 1034-1061=27).- 1057-2.1061=4+1089-2.1093=4=8: Selçuklu vâlîleri ile Mûsul doğrudan doğruya idâre edilir.

Câ'ber emîrleri şûbesi: Mâlik (Daqûka emîri) oğlu a) Şemsü'd-Dewle Sâlim (Câ'ber ve Rakka: 1086-1125=43, Haleb: 1082-1086=4); bunun oğlu 'Alî'nin (ölm.1119a, Câ'ber'de babasının nâibi) oğlu b) Şihâbü'd-D.Mâlik (Câ'ber: 1125-1169a=44, hal'). Selçuklular ilhâk etti.

Kureyş'in (Mûsul, no.4) 2 oğlu: 5- Şerefü'd-Dewle Ebi'l-Mekârim Müslim (29.3.1041-20.6.1085=44, 2, 13, katl) (Mûsul: 2.1061-20.6.1085=24,4, ilâveten Haleb, Urfa, Harrân 29.5.1080-1082=2) ve 6- İbr. (Mûsul: 20.6.1085-1089=4+2-4. 1093=0,2) (Sultân Tutuş tar. katl, oğlu Muh.). Kureyş'in (no.4) dîğer oğlu: Müeyyedü'd-Dewle 'Alî (Haleb Selçuklu v. 1081, Mûsul Selçuklu v. 1096).

Şerefü'd-Dewle Müslim (no.5), Selçuklu Çağrı Bey'in kızı Safiye Hâtûn ile evlendi. Bu hâtûn dul kalınca bu def'a Müslim'in kardeşi ve halefi İbrâhîm ile 1086'da evlendi. Bu hâtûn, Sultân Alp-Arslan'ın kızkardeşidir. Müslim'in (no.5) oğulları:

Kırwâş (ölm.1107'den sn.), el-Müeyyed (ölm.1102), 7- 'Alî (Mûsul: 4.1093-1096=3, Sultân Tutuş tar. hal') ve Ebû-'Abd.Muh. (Rakka ve Harrân emîri: 1086-1096=10, ilâveten Nasîbîn 1093-6). Bu zât, 1085'te Sultân Alp-Arslan'ın kızı Zelîhâ Hâtûn ile evlendi. Oğlu 'Abd.'dır. 1096'da Mûsul, Rakka, Harrân ve Nusaybin, doğrudan doğruya Selçuklu İmparatorluğuna ilhâk edildi. Ancak Câ'ber kalesi, daha 73 yıl 'Ukaylîler'e bırakıldı.

Mezyedîler (1012 - 1150)

Benû-Mezyed, hânedânın atası Mezyedü'l-Esediyyi'n-Nâsırî'nin adını taşır. Bu zâtın oğulları: I. 'Alî (no.1), Hammâd (oğulları Şebîb, Serâye, Wehb), Ebü'l-Ganâim Muh. (ölm.1010) (oğlu Ebû-'Abd.i'l-Has.oğlu 'Abd.).

Hükümdarları "Melikü'l-'Arab" sanını taşırlarsa da gerçekte bir emârettir. 1012b-1150=138 arasında Hille merkez olmak üzere devâm ettiler. Hille, 1101'de Seyfüddewle tar. kuruldu; daha önce Mezyedîler, Hille'nin bulunduğu yerde çadırda yaşarlardı. Bedevî Arablar'dır. Şîî-İsnâ'Aşerî'dirler. 'Abbâsîler'e, 1054b'den îtibâren Selçuklular'a tâbî olmuşlardır (von Karabacak, *Beiträge zur Geschichte der Mazjaditen*, Leipzig, 1874). Mezyedî emîrleri:

1- Ebü'l-Has.Senedi'd-Dewle 'Alî I (1012b-1017=5), 2- Ebü'l-A'azz Nûri'd-Dewle Dübeys I (1017-3.1081=63), 3- Ebû-Kâmil Bahâi'd-Dewle Mansûr (3.1081-6.1086=5, 3), 4- Ebü'l-Has. Seyfi'd-Dewle Sadaka I (6.1086-3.1108=21, 9), 5- Ebü'l-A'azz Nûri'd-Dewle Dübeys II (3a.1108-26.9.1135=27, 6), 6- Seyfü'd-Dewle Sadaka II (26.9.1135- I 1138a=3), 7- Muh. (1138a-1145b=7), 8- 'Alî II (1145b-1150=5)..

I. 'Alî'nin (no.1) oğulları: I. Dübeys (no.2), el-Has., Ebû-Kawwâm Sâbit, Ebü'l-Has.Mukalled (oğlu el-Has.).- I. Düyebs (no.2): 63 yıllık emâreti ile mâruftur. Selçuklu tâbiiyyetine geçmiş, Şîî'liğini saklamış, Sünnî-Hanefî görünmiye çalışmıştır. Hulwân Ennâzî emîri (1010-1046) Ebü'ş-Şewq Hüsâmi'd-Dewle Fâris b.Muh.'in kızı, sn. Artukoğlu İlgaazî'nin kızı Gewher Hâtûn ile evlenmiştir. Oğulları:

el-A'azz, Bedrân, Sultân, Hammâd, Mühâriş, Ebü'l-Has. 'Alî (oğlu el-Has.), Kâmil (oğlu Sâbit, Hît v.1103), Bahâ'ü'-Dewle Mansûr (no.3). Bu sonuncunun oğulları: Kâmil ve I. Sadaka (no.4). I. Sadaka'nın oğulları:

el-Ḥas., Ebû-'Alî Mâ'kal (oğlu 'Alî), Ebû-Kâmil Manṣûr (ölm.1108'den sn., oğlu Kâmil), 'İzzü'd-Dewle Ebi'l-Meḥâsin Muḥ. (ölm. 7.1100), Tâcü'l-Mülûk Ebi'n-Necm Bedrân (ölm.1108=Fülâne b.Muḥ.i'l-Muḫtaṣṣ b.Ebi'l-Cebr, Baṭîḥa emîri) ve II. Dübeys (no.5).- II. Dübeys, Selçuklu sulṭânı Mes'ûd tar. öldürüldü. Fülâne Hâtûn b.'Amîdi'd-Dewle Muḥ. b.Muḥ. İbni Cüheyr ('Abbâsî vezîri) (bu Hâtûn'un annesi Niẓâmülmülk'ün kızıdır); =Ḫumâr (Güher) Ḫâtûn b.İlgaazî (Mardin Artuklu meliki, izd. 1120). II. Dübeys'in kızı: Süfriyye Hâtûn = Sultân Mes'ûd b.Muḥ. (Selçuklu sulṭânı). Dîğer kızı = İlgaazî (Mardin Artuklu meliki, izd. 1121). II. Dübeys'in oğulları:

II. Ṣadaka (no.6), el-A'azz, Muḥ. (no.7), II. 'Alî (no.8). Bu sonuncusu hal' edildi. Selçuklular'ca emâret ilhâk edildi.

Selçuklular'dan Beri Irak

Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları'nı Irak hâkimiyetinde Harzem-Şâhlar, onları Moğollar ve İlhanlılar tâkıyb etti. Moğollar 1258'de Abbâsî hılâfetine de Bağdâd'da son verdiler; Abbâsî hılâfeti Kaahire'de devâm etti. İlhanlılar'dan sn. Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar, Irâk'a hâkim oldu. Bu arada bölgede bâzı emâretler ve âileler nüfuz kazandı ve bu devletlerin hâkimiyetinde Irâk'ın küçük parçalarını idâre ettiler. Bu âileleri, II. cildde, Osmanlılar bahsinde göreceğiz. 'İmâdiyye Kürd beyleri (1348?-1600?), Rüwele şeyhleri, Şebîbîler (Müntefiq/en-Nâṣıriyye şeyhleri), Şehrizor'da Bâbânîler (1694-1850) bunlardandır.

II

SURİYE

Hamdânîler (929 - 1003)

Benû-Hamdân, hem Kuzey Suriye, hem Kuzey Irak'ta hüküm süren bir kraliyet hânedânıdır. 929-1003=74 devâm etti. Abbâsîler'e tâbî oldu. Mûsul şûbesi 957-991=34 arasında Büveyhîler'e tâbî idi. Mûsul: 929-991=62 (+vâlî ol. 905-929=24=86). Haleb: 944-1003=59. Şâm: 5a-10.945=0, 5. Hânedan Sünnî-Hanefî'dir, bâzıları Şîî'dir (meselâ Seyfüddevle). Hânedâna adını veren Hamdân (ölm.900?), 893-4'te Mârdîn (sancak) vâlîsi idi. Hamdân'ın nesebi şudur:

Hamdân b.Hamdûn İbni'l-Hâriş b.Loqmân b.Râşid İbni'l-Müşennâ b.Râfî' İbni'l-Hâriş b.Gutayf b.Mecriye b.Câriye b.Mâlik b.'Ubeyd b.'Adiyy b.Üsâme b.Mâlik b.Bekr b.Hudeyb b.'Amr b.Ganm b.Taglib b.Wâil b.Câsıt b. Hinb b. Efşa b.Dûmî b.Cedîle b.Esed, b.Rebî'a b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân.

Hamdân'ın oğulları: Sül. el-Hüs. (katli 11.918): önce Hâricî idi, Sünnî oldu, 895'de babasının yerine Erdümüşt kalesi kumandanı, Kumm ve Kâşân v., sn. Diyâr Rebî'a v.910-2.6.906, 905'de Mısır'ın 'Abbâsîler'ce Tulunlular'dan alınmasına katıldı, 2 yıl Bağdâd'da hapsedilip öldürüldü. el-Hallâc'ın bir eseri bunun adına yazılmıştır. Oğulları: 'Abdü'l-Wehhâb ve 'Alî (oğlu Ebü'l-'Aşâir).- Ebü'l-Welîd İbr. (ölm.920): Diyâr Rebî'a v.919-920. Oğlu el-Welîd.- Ebü's-Serâyâ Naşr (katli 934): Mûsul v. 929-934=5. Hamdân'ın en kç. oğludur. Oğlu 'Ammâr.- Dâw. (ölm.932): Diyâr Rebî'a v.920. Oğlu

Ebû-Wâil Taglib, bunun oğlu Wâil.- Ebü'l-Heycâ 'Abd. (katli 2.3.929): Mûsul v.905-929=24. 914-917'de hapiste kaldı.- Ebü'l-'Alâ Sa'îd (katli 6.935): Nihâwend v. 924, Mûsul v.935a-6.935. Oğulları: el-'Alâ, Ebû-'Abd.i'l-Hüs. (ölm. 11.12.949, Nasîbîn v.935, Âzerbâycân v.943-4, Haleb v.3.944-8.944=0, 5) (oğlu 'Abd.), Ebû-Firâsi'l-Hâriş (Menbic, 932 - 12.3.968 = 36, katl) (büyük şâir, Menbic v., 959 ve 962-966 arasında 2 def'a İstanbul'da (Bizans) esir, oğlu Firâs).- Ebü'l-'Alâ Sa'îd'in kızı = Seyfü'd-Dewle (amcazâde).- Ebü'l-Heycâ 'Abd.'ın kızı Cemîle, aynı zâtın oğulları Ebü'l-'Attâf Cübeyr'den başka Nâsırü'd-Dewle ile Seyfü'd-Dewle'dir ki, hânedânın Mûsul (Mawsıl) ve Haleb şûbelerinin kurucuları ve ilk melikleri ve Orta Çağ İslâm târîhinin mâruf şahsiyyetleridir.

Mûsul Şûbesi: 1- Ebû-Muh.i'l-Has.Nâsırı'd-Dewle (929 - 967 = 38) (Erdümüşt'te katli 23.2.969): Daha önce Mûsul vâlîsi 920-929 ve ilâveten 12.935'te Diyâr Bekr, Diyâr Rebî'a ve Diyâr Muzar v., bu müddet de katılırsa Mûsul'daki hâkimiyeti 47 yıl eder. 21.4.942-5.943 arasında ilâveten Bağdâd'da emîrü'l-ümerâ (başkumandan-diktatör). Sonradan Diyâr Bekr ile Diyâr Muzar'ı kç. kardeşi Seyfüddewle'ye bıraktı. Bir ara (935) Ermeniyye'de hâkim oldu. Eşi Fât. b.Ah. (Kürd), no. 2'nin annesidir. Kızları: Cemîle ve Fât.=Ebû-Manşûr İshâq b. Halîfe Mütteqî. Oğulları: Muh., Ebû-Tâhir İbr. (oğlu Tâhir) (ölm. 990'dan sn.), Ebû-'Abd.Hüs. (oğlu 'Abd.) (ölm. 990'dan sn.), bunun torunu: Ebû-Muh. Hüs.b.'Abd. b.Hüs.Nâsırı'd-Dewle, kardeşi Fahrü'l-'Areb ile 1072'de öldürüldü, Ebü'l-Müreccâ Câbir, Mu'izz, Ebü'l-Kaas. Hibet'İll.(Harrân v.963, oğlu el-Kaas.), Ebü'l-Berekât Lutf'İll. Haref (ölm.969, Nasîbîn v.), Ebü'l-Fewâris Muh (969'da hayatta), Ebü'l-Muz.Hamdân (ölm.978a, Mârdîn v.970, oğulları el-Muz. ve Ebü'l-Mütâ' Wecîhi'd-Dewle Zi'l-Karneyn, şâir, ölm. 1.1034) (Fâtımîler'in Şâm v. 1010); 2- Ebû-Taglib Fazl'İllaahi'l-Gazanfer A'azzı'd-Dewle (974: 'Uddetü'd-Dewle) (18.8.940-30.8.979=39, katl) (967-979=12) (vel.18.8.940-967=27) =Fülâne b.Seyfi'd-D.(amca kızı), =Fülâne b.'İzzi'd-Dewle Büweyhî; 3- Ebû-'Abd.i'l-Hüs. (979-991=12); 4- Ebû-Tâhir İbr. (979-991=12) (oğlu Tâhir).- 'Abbâsîler'e tâbî Büweyhîler'e tâbî 'Ukaylîler, Mûsul melikliğinde Hamdânîler'e halef oldu.- Ebû-'Abd.i'l-Hüs.'in (no.3) oğlu 'Abd., bunun oğlu Ebû-'Aliyyi'l-Has., bunun oğulları: 'Alî, Tâcü'l-Me'âlî, Fahrü'l-'Areb (ölm.1073) ve Ebû-Muh.i'l-Hüs. Nâsırı'd-Dewle (Fâtımîler'in Şâm v. 1042a-1048a + 1058-1069=8), bunun oulları Muh. ve 'Uddetü'd-Dewle (Fâtımîler'in Şâm v. 6.10.-4.12.1061=0, 1, 29).

Haleb Şûbesi: 1- Ebü'l-Hüs.'Alî Seyfi'd-Dewle (22.6.916 - 8.2.967 = 50, 7, 16) (Haleb: 29.10.944 - 8.2.967 = 22, 3, 10): Haleb'de öldü, Meyyâfârikıyn'e (Silvan) gömüldü. 11.4.942'de Halîfe'den "Seyfü'd-Dewle = Devletin Kılıcı" unvânını aldı ve bu isimle târîhe geçti. Amcası Ebü'l-'Alâ Sa'îd'in kızı ile evlendi. Fârâbî ve Mütenebbî'nin hâmîsi ve memdûhu ol. meşhurdur. Bizans'a karşı yaptığı gazâlar ve Haleb sarayının haşmeti, bütün Orta Çağlar'da unutulmamıştır. 938: Bizans'a karşı Hisn-Ziyâd=Harput zaferi. 940: Koloneia=Şebinkarahisar zaferi. 963 yazı: Iconium (Konya) akını. 5a-10.945: Şâm şehrinde hâkimiyet. 9.946-21.12.946: Şâm'da 2. hâkimiyet. Hums, Mar'aş, Antakya'nın alınması (Antakya'nın Bizans'a dönmesi 28.10.969) (Haleb'in

29.10-23.12.944 arasında Bizans ordusunca işgali). 'Awâşım, Diyâr Bekr ve Diyâr Muzar da Haleb'e âiddi. Büyük şâir Ebû Firâs (asıl adı: el-Hâriş) (Irak 932 - Hums, 4.4.968 = 36), Ebü'l-'Alâ Sa'îd Hamdân'ın oğludur. Seyfüddewle'nin de bu şekilde amca-zâdesi olduğu için, onun yanında yükseldi. Kızkardeşi Seyfüddewle ile evli idi. Annesi Yunan asıllı câriye idi. 947'de Menbic, sn. Harrân, sn. Hums vâlîsi oldu. Seyfüddewle'nin mânevî oğlu Karguuye (Karagaweyh) tar. öldürüldü. 962-66 arasında Bizanslılar'a esir düşerek İstanbul'da yaşadı, İmparator'un Seyfüddewle'ye esir düşen bir generali ile değiştirilerek kurtarıldı. Esâretinde yazdığı *Rûmiyyât* adlı şiirleri ile büyük ün yaptı. Şîî idi. Dîvân'ı bir çok def'a basılmıştır ki en iyisi Sâmi'd-Dehhân'ın 3 cildlik Beyrut 1944 baskısıdır.

Bizanslılar, 10.969'da Antakya'yı Hamdânîler'den aldıkları gibi, 12.969-1.970'te de Haleb şehrini işgal ettiler.

Seyfü'd-Dewle'nin kızı = Fazlu'll.b.Nâsıri'd-Dewle (amca-zâde). Seyfü'd-Dewle'nin mânevî oğlu: Karguuye. Seyfü'd-Dewle'nin oğulları: Ebü'l-Muz.Hamdân (Nasîbîn 968-9, oğlu el-Muz.), Ebü'l-Has. (oğlu el-Has.), Ebü'l-Heycâ'l-Hüs. ve 2- Ebü'l-Me'âlî Şerîf I Sâ'di'd-Dewle (8.2.967-12.991= 24, 10) (önce Taqî'nin niyâbetinde). Sâ'dü'd-Dewle'nin kızı Sittü'n-Nâs=Has.b.Merwân. Sâ'düd-Dewle'nin oğulları: Ebü'l-Heycâ (Bizans hizmetine girdi ve İstanbul'da öldü, 1010'dan sn.) ve 3- Ebü'l-Fezâil Sa'îd Sa'îdi'd-Dewle (12.991-1.1001 = 10, 1). Öldürülen bu zât, Lûlû'nun kızı (katli 1002) ile evlendi. Oğulları: 4- Ebü'l-Has.'Alî (1.1002-1003=1) (oğlu el-Has.) ve 5- Ebü'l-Me'âlî Şerîf II (1.1002-1003=1, ağabeyi ile müştereken; her ikisi de Kaahire'ye sürüldü). Sn. 6-Mürtezâ'ü'd-Dewle Ebî-Nasr Mansûr, 1003-1015=12 arasında Fâtımîler'in vâlîsi ol. Haleb eyâletini idâre etti. Mervânî Mümehhidüddewle'nin hemşîresi ile evli idi. Bizans hizmetine girip 1030'dan sn. öldü. Gerçekte 1003'te Hamdânîler sona erdi ve Haleb şûbesi, Fâtımî imparatorluğuna katıldı. No.6 (oğlu Nasr), 1008'de ölen diktatör-vezîr Lûlû'nun oğlu ve no.3'ün kayın-birâderidir. Haleb, nazarî ol. Mûsul şûbesinin tâbii idi. 12.986'da Fâtımîler'e tâbî oldu.

Cerrâhîler (969 - 1116?)

Benü'l-Cerrâh, Yemen asıllı Tayy kabîlesi şeyhleridir. 969-1116?=147? arasında Fâtımîler'e tâbî ol. Bâdiyetü'ş-Şâm'da bir emâret kurmuşlardır. Suriye Çölü = Bâdiyetü'ş-Şâm, Güney-doğu Suriye-Orta-batı Irak-Kuzey-doğu Ürdün arasındaki çöldür ki, Şâm şehrinin doğusunda başlar. Şeyhler: 1.) Dağfel İbni'l-Cerrâh (969-974=5), 2.) Hassân I İbni'l-Cerrâh (974-978=4), 3.) Müferric b.Dağfel (978-8.1013=35) (+Remle 980a'dan ît. 2 yıl, 5 ay), 4.) Hassân b.Müferric (8.1013-1042a?=29?) (+'Askalân 1023, +Apamea 1031), 5.) 'Alî b.Müferric (1042a-1070?=28?), 6.) Mahmûd b.Müferric (1070?-?) (oğlu Humeyd 1067'de Kaahire'de mahbus), 7.) Rebî'a b.Hâzim (1067'de Kaahire'de mahbus) b.'Alî b.Müferric, 8.) Ebû-'İmrâni'l-Fadl b. Rebî'a (ölm. 1116?) (1108'de Bağdâd'da Selçuklu hizmetinde) (oğlu 'İmrân). Fâtımîler'ce ilhâk edildi. Fâtımîler'ce öldürülen II. Hassân'ın oğlu 'Allâf, 1031'de Antakya'da idi (kaynaklar: M.Canard, *EI*^{2}, II, 495a-7a'da gösterilmiştir).

Benû-Hafâce (984 - 1063)

Benû-Hafâce, 'Ukayl'lerin Hewâzin kolundan bir kabîledir (Hafâce b.'Amr b.'Ukayl). Bu kabîle şeyhleri 984-1063=79 arasında, Abbâsîler'e tâbî ol. Kûfe merkez olmak üzere çöl tarafında bir emâret kurdular. Selçuklular ilhâk etti. Âilenin atası Sümâlü'l-Hafâcî'nin oğulları: Receb, Muh., Hassân, 1- Ebû-Tarîf 'Ulwân (984-1021=37), 2- Sultân (1021-1026=5), 4- 'Alî (1029?-1035=6?, katl). 3- Ebü'l-Firyân Manî' b.Hassân b.Sümâl (1026-1029?=3?), 5- el-Has.b.Ebi'l-Berekât b.Ebî-Tarîf 'Ulwân (1035-1037=2), 6- el-Mürşid (1037-1055=18), 7- Serâyâ b.Mânî (1055-1059=4), 8- Mahmûd İbni'l-Ahrem (1059-1063=4). Aslında bu emâreti Irak'ta mütâlaa etmek de kaabildir. Fakat daha fazla çöle taştığı için buraya alındı.

Mirdâsîler (1025 - 1080)

Benû-Mirdâs'ın atası Mirdâsü'l-Kilâbî'nin nesebi: Mirdâs b. İdrîs b.Nüsayr b.Humeyd b.Müdrik b.Şeddâd b.'Ubeyd b.Kays b.Rebî'a b.Kâb b. 'Abd. b.Ebî-Bekr 'Ubeyd b.Kilâb b.Rebî'a b.Â'mir b.Sâ'sa'a b.Mu'âwiye b. Bekr b.Hewâzin b.Mansûr b.'Ikrime b.Hasafe b.Kays b.'Aylân b.Muzar b.Nizâr b.Ma'add b.'Adnân (Kemâlü'd-D., J.J.Müller trc., *Historia Merdasidarum*, Bonn, 1829).

17.1.1025-29.5.1080 = 55, 4, 13 müddetle Haleb melikleri olan Mirdâsîler'in saltanatından 3 Fâtımî işgali fâsılasını düşmek lâzımdır: 6.1038-12.1041=3, 6, + 1057-8.1060=3 + 1062-1065=3= 9, 6. Bu sûretle Mirdâsîler'in Haleb'deki gerçek hâkimiyeti 45, 10, 13 kadardır. Hums, Ba'albekk, Sayda gibi yerlere de hâkim olmuşlardır. Tam sâhaları Kuzey Suriye ve Lübnan'dır. 8.1060'a kadar Abbâsî, 8.1060-31.7.1070 arasında Fâtımî hutbesi okunmuştur. 31.7.1070'te Mirdâsîler, Selçuklular'a tâbî olmuş ve bundan 10 yıl sonra Haleb, Selçuklu İmparatorluğuna doğrudan doğruya ilhâk edilmiştir. 3. Fâtımî işgalinde Fâtımîler'in Haleb vâlîsi Türk Anuştegin'dir.

1- Esedü'd-Dewle Ebî-'Alî Sâlih b.Mirdâs (17.1.1025-6.1029=4, 5): 1007'de Benî-Kilâb'ın başında el-Cezîre'den Haleb'e geldi. Bir ara Haleb'den başka Hums, Sayda, Ba'albekk, 'Ane'ye kadar hâkim oldu, katledildi. 1008'de İbnü Mahkem'in (katli 1008) kızı ile, 1014'te Mürtaza'd-Dewle Mansûr b.Lûlû'ün kızı ile evlendi. Oğulları:

'Alî, Fülân (katli 6.1029), 2- Şiblü'd-Dewle Ebî-Kâmil Nasr (6.1029-6.1038= 7, 0) (=Fülâne binti'l-Meliki'l-'Azîz b.Câli'd-Dewle Büweyhî, = Fülâne b.Nümeyrî), 3-Mu'izzü'd-Dewle Ebî-'Ulwân Sümâl (12.1041-1057=16 + 1061-14.1.1062=1= 16) (oğlu 'Ulwân), 5- Ebû-Žewwâbe 'Atıyye (1062) (oğlu Şîbü'd-Dewle Mukaatil, şâir, 1092'de hayatta).

Şiblü'd-Dewle'nin (no.2) oğulları: Kâmil, Mübârek, 4- Reşîdü'd-Dewle Mahmûd Tâci'l-Mülk (1060-1061=1 + 1065-1074=9= 10) (ölm.Haleb, 1076a).- Reşîdü'd-Dewle'nin oğulları: Şebîb, Wassâb (müdd.1076b, kızı Fülâne), 6- Celâlü'd-Dewle (Samsâmü'd-Dewle) Ebi'l-Muz.Nasr b.Mahmûd (1074-78.5.1076=2, katl; oğlu el-Muz.), 7- Ebü'l-Fezâil Sâbık b.Mahmûd (8.5.1076-10.10.1080=4, 5, 3) (kardeşi: Şebîb). Haleb, Şerefüddewle Müslim'e geçti.

'Ammârîler (1050? - 1108)

1050? - 1108 = 58? müddetle Trâblusü'ş-Şâm'da önce Fâtımîler'e, sn. (1070) Selçuklular'a tâbî olan Benû-'Ammâr, Şîî bir emâret kurdular. Haçlılar'ca ortadan kaldırıldılar. 1- Ebû-Tâlib Emîni'd-Dewle'l-Has.b.'Ammâr (1050?-1072=22?) (daha önce Trâblus'ta Fâtımî kadısı) (oğlu Zü'l-Menâkıb, 1107'de no.3'ün vezîri), 2- Celâlü'l-Mülk Ebi'l-Has. 'Alî b.Muh. b.'Ammâr (1072-1101=29), 3- Ebû-'Alî Fahri'l-Mülk 'Ammâr b.Muh.b.'Ammâr (1101-1108=7) (1108-1118: Mûsul'da vezîr). Bu sonuncuların dîğer kardeşleri: Cemâlü'd-Dewle (katli 1094, İskenderiyye kadısı).

Benû-Münkız (1081 - 1157)

Benû-Münkız, 19.12.1081'de Bizans'tan fethedilen Şeyzer'de, 1157'ye kd. 76 yıl müddetle emâret kuran bir Arab âilesidir. Selçuklular'a tâbî ol. yaşadı. Şeyzer, Kuzey Suriye'de, Hums yakınlarındadır. Nasr b.Münkızı'l-Kinâniyyi'l-Kelbî'nin oğulları: Ebü'l-Muğîs Münkız (ölm.1047, oğlu el-Muğîs) ve Ebü'l-Mütewweci'l-Mukalled Muhlisi'd-Dewle (Mirdâsîler'in Kefertâb v. 1025-2.1059-2.1059=34). Bu sonuncunun oğlu: 1- Ebü'l-Has.'Alî 'İzzi'd-Dewle Sedîdi'l-Mülk (Kefertâb 2.1059-, Şeyzer: 19.12.1081-12. 1082=1, 0). Bu zâtın oğulları:

2- 'İzzü'd-Dewle Nasr Ebi'l-Mürhef (Şeyzer: 12.1082-11.1097=14, 11) bir ara Lâzıkıyye'ye hâkim oldu), 3- Mecdü'd-D.Ebî-Selâme Mürşid (Şeyzer; 11.1097-1129=32, ferâgat, ölm.1137, hattât), 4- 'İzzü'd-D.Ebi'l-Asâkir Sultân (Şeyzer: 1129-1154=25) (oğulları Ebü'l-Mürhefi'l-Muwaffak Nasr ve 5- Tâcü'd-Dewle Nâsırı'd-D.Muh., Şeyzer: 1154-1157=3, katl), Ebü'l-Mütewwec Mukalled Tâci'l-Ümerâ (Kaahire'de). Bu sonuncusunun oğlu Nâsırü'd-Dewle'l-Kâmil ve bunun oğulları: Hattân (1181'de Yemen'de Eyyûbî hizmetinde) ve Ebü'l-Meymûni'l-Mübârek Seyfi'd-Dewle Mecdi'd-D. (Şeyzer, 1132-Kaahire, 8.9.1193=71). Bu sonuncunun 1181'e kd. Yemen'de Eyyûbî nâibi oldu, oğlu el-Meymûn'dur. 1157'de Şeyzer, Zengîler'ce ilhâk edildi.

Mecdü'd-D.Mürşid'in (no.3) oğulları: Selâme, Fülân, Necmü'd-Dewle Ebî-'Abd.Muh.(oğlu 'Abd.), Ebü'l-Hüs.'Alî (1111'de hayatta, oğlu el-Has.) ve Ebü'l-Muz.Mecdi'd-D.Üsâme Müeyyedi'd-Dewle (Şeyzer 2.7.1095-Şâm, 15.11.1188=93, 4, 14): Pek çok eserin, târîhin, by. bir dîvânın ve *Kitâbü'l-İtibâr* adlı ünlü hâtırâtın müellifidir (P.K.Hitti nş. Princeton, 1930 ve İng. trc. New York, 1930) (Derenbourg nş. ve Fr.trc. Paris 1886, 1895) (ayrıca Alm. 1905, Rusca 1922, İng.G.R.Potter,Londra 1929 trc. var.). Oğulları: el-Muz., Mürhef, 'İzzü'd-Dewle Ebi'l-Has.'Alî (oğlu el-Has.), Bahâ'ü'd-Dewle Ebi'l-Muğîs Münkız (oğlu el-Muğîs), Necmü'd-Dewle Ebî-'Abd.Muh. Bu sonuncunun oğulları: 'Abd. ve Şemsü'd-Dewle Ebi'l-Hâris 'Abdi'r-Rah. (1128-1203=75), Salâhüddîn Eyyûbî'nin Fâs sefîridir.

Suriye Bâtınîleri (1126 - 1273)

1126-1273a=147 müddetle merkez Bânyâs olmak üzere, Kadmûs ve Maşyâf da dâhil olarak bir Şîî-İsmâ'îlî emâreti kuruldu. Fâtımîler'e (1126-1171), Eyyûbîler'e (1171-1250), Memlûkler'e (1250-1273) tâbî oldu. Memlûkler'ce ortadan kaldırıldı. Buraları Suriye'nin Akdeniz sâhilinde, Lâzıkıyye (kuzeyde) ile Tartûs (güneyde) arasında kalır. 1-Behrâmü'd-Dâ'î b.Muh.(1162-1128=2), 2- İsm. (1128-1162=34), 3- Râşidü'd-D.Ebi'l-Has.Sinân b.Sül. (1162-1233=61), 4- Kemâlü'd-D.i'l-Has.b.Mes'ûd (1223-1227=4), 5-Mecdü'd-D.(1227-1288=1), 6- Sirâcü'd-D.i'l-Muz.İbni'l-Hüs.(1288-1240a=12), 7- Tâcü'd-D.Ebi'l-Fütûh. b.Muh. (1240a-1258=18), 8- Rızâ'ü'd-D.Ebi'l-Me'âlî (1258-1262=4), 9-Necmü'd-D.İsm.(1262-1270=8), 10- Şemsü'd-D.b.Necmi'd-D.İsm.(1270), 11- Sârimü'd-D.Mübârek b.Rızâ'i'd-D.Ebi'l-Me'âlî (1270-1273a=3).

Selçuklular'dan Beri Suriye

1070'den îtibâren Suriye-Lübnan-Filistin'in büyük kısmında Selçuklu Türk hâkimiyeti başladı. Suriye Selçukluları'nı Böriler ve Zengîler gibi Selçuklu Atabeyleri hânedanları tâkıyb etti. XII. asır sonlarında Fâtımî hâkimiyeti de tamâmen nihâyete erdi ve ülke Eyyûbîler'e geçti. Ancak 1100'den îtibâren Kudüs'te ve Akdeniz kıyılarında Haçlı devletleri teşekkül etti. Bunlar Eyyûbîler ve 1250'de onların yerine geçen Memlûkler tarafından tamâmen ortadan kaldırıldı. Eyyûbî sultanlığının bu topraklarda Şâm, Haleb, Hamâ, Ba'albekk, Kerek meliklikleri vardı. Memlûkler, Suriye-Filistin-Lübnan'ı Şâm ve Haleb eyâletlerine ayırarak idâre ettiler. 1516'da bu ülkelerin tamâmı Memlûkler'den Osmanlılar'a geçti, Şâm ve Haleb eyâletlerine ayrılarak İstanbul'a bağlandı. Osmanlı idâresi 1918 sonuna kd. devâm etti. Osmanlı devrinde bilhassa Lübnan dağları'nda (Cebelü Lübnân) bâzı âileler irsî olarak nüfuz kazandı: 'Atraşlar (Süweyde'de, Dürzî), Mâ'nlar (Şûf'ta, Dürzî), Şihâbîler (Dayrü'l-Kamer'de, Dürzî, sn. Mâ'rûnî) vs. Bu âileleri, II. cildde göreceğiz.

1918 sonunda Suriye ve Lübnan Fransa'ya ve Ürdün ise İngiltere'ye geçti. Çeyrek asırlık sömürge idâresinden sonra bu topraklarda Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrâil devletleri teşekkül etti.

III

BUGÜNKİ KUZEY ARABİSTAN İSLÂM DEVLETLERİ

32- ÜRDÜN

Ürdün, 17.6.1946'da müstakil krallık oluncaya kadar İngiltere himâyesinde bir emâret olarak Mekke Şerîfleri âilesinden, son şerif Hüseyn Paşa'nın oğlu 'Abdullaah'a verildi. 'Abdullaah, 1.4.1921-20.7.1951 = 30, 3, 19 arasında, 25.5.1946'ya kd. emîr ve bundan sn. melik unvanlarıyle, Mâwerây-i Ürdünn'ün başında bulundu. Melik olarak yerine oğlu Ṭalâl(20. 7.1951-11.8.1952 = 1, 0, 22) ve bunun hal'inden beri günümüze kadar Ḥüseyn(doğ. 'Ammân, 14.11.1935) geçti. Ḥüseyn, Ṭalâl'in oğludur. Hânedânın şeceresi, II cildimizdedir.

Ürdün krallığı, 96.000 km², 3.120.000 nüfusludur (1981 t.). Yoğunluk 33'tür. 1961 s.1.706.000, 1976 t.2.752.000. 17.6.1946'da İngiltere'den ayrılarak müstakil oldu. 2 eyâlet, 5 ildir ('Ammân, İrbid, Beka'a, Kerek, Ma'an). % 100 Sünnî Müslüman'dır (Şâfiî, mühim mıkdarda Ḥanefî). 50.000 Türk, 2.000 Çerkes vardır. Silâhlı kuvvetlerinde 87.900 asker bulunur (1976). 1981 tahminleri per capita gelir için 2.050 dolar ve millî hâsıla için 3,276 milyar dolardır. Başkent 'Ammân 880.000 nüfus(1955'te 201.000, 1974'te 615.000). Zerka 270.000, İrbid 130.000. Ürdün, şimdi İsrâil işgalinde bulunan asıl Ürdün veyâ Batı Ürdün denilen Şerîa ırmağının doğusunda kalan Filistin kesimini, Üçüncü İsrâil-Arab harbinde kaybetmiştir. Gene de topraklarında Filistin asıllı göçmen büyük sayıda nüfus bulunmaktadır.

İsrâil'de nüfûsun % 29'u Müslüman'dır (1981 t.1.176.000). Bunlar ekseriyeti Sünnî-Şâfiî olan Arablar'dır.

33- IRAK

Irak, 1918 sonunda Türkiye'den ayrıldı. Türkiye'nin ülkede Basra, Bağdâd ve Mûsul eyâletleri vardı. Sırasıyle bu eyâletler İngilizler'ce işgal edildi. Mîsâk-ı millî içinde bulunan Mûsul eyâleti, İngilizler tarafından politik oyunlarla Türkiye Cumhûriyeti'ne verilmedi (petrol bu bölgededir). 11 mart 1920'de İngilizler, Şerîf Faysal'ı Şâm'da kral îlân ettiler. Suriye, Filistin, Lübnan ve Irak kralı olacaktı. Fakat Lübnan'la Suriye, Fransa'ya bırakılınca, 25 ağustos 1920'de Faysal'ı Şam'dan çıkarttılar. 23.8.1921-8.9.1933 = 12, 0, 16 müddetle Faysal, Bağdâd'da Irak kralı oldu. İngiltere himâye ve idâresinde idi. 14.12.1927'de İngiltere, Irâk'ın istiklâlini tanıdı, fakat İngiliz nüfûzu daha uzun yıllar devâm etti. Faysal, Şerîf Hüseyn Paşa'nın 3. oğlu ve Ürdün meliki 'Abdullaah'ın bir yaş küçük kardeşidir. Yerine oğlu I. Gaazî (8.9.1933-4.4.1939 = 5,6, 26) geçti. Onun kazâ süsü verilen bir İngiliz sûikasdi netîcesinde ölümüyle de oğlu 4 yaşındaki II. Faysal tahta çıktı (4.4.1939-15.7.1958 = 19, 3, 11). 2.5.1953'e kadar dayısı ve aynı hânedândan 'Abdü'l-İlâh(b.'Alî I b.Şerîf Hüseyn Paşa), kral nâibi oldu. 15.7.1958 ihtilâlinde kadın ve erkek hânedân üyeleri, genç kralla berâber öldürüldü, cumhûriyet îlân edildi. Devlet başkanları: Gen.'Abdü'l-Kerîm Kaasim(Bağdâd 1914-9.2.1963 = 49, katl) 15.7.1958, Alb. (sn. Mar.) 'Abdü's-Selâm Muh.Â'rif (Bağdâd 1921-Basra yakınları 14.5.1966 = 45, helikopter kazâsı) 9.2.1963, kardeşi 'Abdü'r-Rah.Muh. Â'rif (Bağdâd 1916) 14.5.1966, Tümg. Ahmed Has.i'l-Bekr (Tekrît 1914) 17.7.1968, Saddâm Hüseyn (i't-Tekrîtî).

Irak Cumhûriyeti, 438.446 km^2, 1981 yoğunluğu 30'dur. Nüfus: 1950'de 4.900.000, 1955 t.5.400.000, 1965 t.8.097.000, 1976 t.11.505.000, 1981 t.13.124.000.

Petrol: 1950'de 6,7 milyon, 1960'ta 47,5 milyon, 1970'te 76,6 milyon, 1975'te 110,1 milyon, 1976'da 104,4 milyon ton.

1981 için yaklaşık per capita gelir 1.620 dolar, millî hâsıla 21,3 milyar dolar. Silâhlı kuvvetler (1976) 162.800 asker: 140.000 kara, 3.000 deniz, 15.000 hava, 4.800 jandarma.

Nüfûsun % 97'si Müslüman'dır (% 56 Şîî-Câ'ferî, % 41 Sünnî-Şâfiî ve Hanefî). 300.000 Hıristiyan (190.000 Ortodoks, 90.000 Katolik, 20.000 Protestan), 90.000 Yezîdî, 20.000 Sâbiî, 3.000 Mûsevî vardır. 1.000.000'un üzerinde Türk(hepsi Sünnî-Hanefî), 2.000.000 kadar Kürd(hepsi Sünnî-Şâfiî), 500.000 kadar Îrânlı(Şîî-Câ'ferî), gerisi Arab'tır. Fakat Arab nüfûs içinde büyük nisbette Arab'laşmış Türk mevcuddur.

Başkent Bağdâd'ın nüfûsu: 1940'ta 285.000, 1950'de 600.000, 1962'de 1.100.000, 1981'de 3.840.000. Mûsul ve Basra, 385 ve 340 bindir. Kerbelâ (Meşhed-i 'Alî) ve Necef(eski Kûfe, Meşhed-i Hüseyn), Bağdâd'ın banliyösü Kâzımiyye (Meşhed-i İmâmeyn-i Kâzımeyn), en kutsal Şîî makamları olarak Irak'tadır. Osmanlı devri boyunca devâm etmiş bir Şîî yüksek medresesi Kerbelâ'dadır. Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Â'zam'ın Kaanûnî ve IV. Murâd'ca yeniden yaptırılan türbesi de Bağdâd'ın Â'zamiyye banliyösündedir.

18 ile ayrılmıştır. Son 2 il(Şalâḥüddîn ve Necef) 1976'da kurulmuştur. İllerin büyüklüğü 6.889-137.969 km² arasındadır. Bağdâd hâric tutulursa, Basra ve Nineve illerinin (liwâ = sancak) nüfusları birer milyonu geçmiştir. 2 ilin nüfûsu 200.000 civârındadır.

34-SURİYE

Fransa, 1.1.1944'te Suriye'ye istiklâl tanıdı. Fransız idâresi altında Suriye'ye âit bilgiler, Fransa bölümündedir. Cumhur başkanları: Şükrî el-Kuvvetli (Şâm 1891-Beyrut 1967 = 76, Türk asıllı, Mülkiye me'zûnu): 1943-30.3.1949 + 1955-1.2.1958; Alb.(sn.Mar.) Ḥüsnî Za'îm (Türk asıllı) 30.3.1949 (katl), Alb. Sâmî Ḥinnâwî 14.8.1949, Alb. Edîb Çiçekli (Ḥamâ 1901-Goias/Brezilya 1964 = 63) 19.12.1949, Hâşim Bey el-Attâsî (= Atağası, Türk asıllı, Mülkiye me'zûnu) 2.1954, tekrar Kuvvetli 1955, Birleşik Arab Cumhûriyeti başkanı olarak Nâṣır (b.bk) 1.2.1958, birliğin dağılması üzerine Nâzımü'l-Kudsî(Ḥaleb 1906) 28.9.1961, Gen.Emînü'l-Ḥâfız (doğ. 1911) 7.1963, Nûrü'd-D.i'l-Attâsî (Ḥumṣ 1919, Türk asıllı) 23.2.1966, Korg.Ḥafızu'l-Esed (Şîî) 13.11.1970. 1980 kasımında Libya-Suriye birleşik devlet için teşebbüste bulundular.

185.680 km²'dir. Yoğunluk 42'dir. Nüfus: 1950 t.3.825.000, 1957 t. 4.100.000, 1960 s.4.521.000, 1970 s.6.303.000, 1977 t.7.200.000, 1981 t. 9.000.000.

Petrol: 1970'te 4,4 milyon, 1975'te 9, 6 milyon, 1976'da 9,8 milyon ton. Silâhlı kuvvetler 254.500 asker (1976): 200.000 kara, 25.000 hava, 20.000 deniz, 9.500 jandarma. Per capita gelir yaklaşık 1.050 dolar, millî hâsıla yaklaşık 9.450 milyar dolar (1981 t.).

Başkent Şâm 1.175.000 (1981 t.; 1940'ta 286.000, 1950'de 380.000, 1965'te 562.000), Ḥaleb 860.000 (1940'ta 320.000, 1950'de 390.000, 1965'te 572.000), Ḥumṣ 290.000, Ḥamâ 185.000, Lâzıkıyye 170.000, Deyrü'z-Zor 90.000 (1981 tahminleri).

Nüfûsun % 89'u Müslüman'dır. Müslümanlar'ın 710.000'i Şîî (Lâzıkıyye, çok az Ḥaleb), 70.000'i İsmâ'îlî (Ḥamâ ve Ḥumṣ'ta), 280.000'i Dürzî(Cebel Drûz)'dir. 10.000 Mûsevî ve 866.000 Hıristiyan (1981 t.: 276.000 Ortodoks Rum, 100.000 Katolik Rûm, 200.000 Gregoryen Ermenî, 3.000 Katolik Ermenî, 100.000 Süryânî Ortodoks, 23.000 Protestan, 33.000 Mâ'rûnî (Katolik Arab), 33.000 Süryânî Katolik, 10.000 Keldânî Katolik, 25.000 Ortodoks Nestûrî, 28.000 Katolik Âsûrî). 5.000 Yezîdî.

Evvelce 9 olan il sayısı (muḥâfaza) şimdi 14'tür: Dimaşq(Şâm), Ḥamâ, Ḥumṣ, Der'a, Ḥaleb, Lâzıkıyye, Deyrü'z-Zûr (Fürât), Süweyde (Cebelü Drûz), Hassake (el-Cezîre), Rakka, İdlib, Kuneyṭre, Ṭartûs, Şâm şehri.

35- LÜBNÂN

1.1.1944'te Fransa'dan ayrılıp müstakil cumhûriyet oldu. Cumhur başkanlarının Mâ'rûnî (Katolik Arab), başbakanlarının Sünnî Müslüman, meclis başkanlarının Şîî Müslüman olması, bakanların mezheb nisbetlerinde bulunması anayasa îcâbıdır. Müslüman nüfûsun gittikçe artarak ve eskiden Hıristiyanlar lehine olan nisbeti bozarak % 50'ye yükselmesi, son Lübnan iç savaşının sebeplerindendir. Cumhur başkanları:

Bişâre'l-Hûrî (Rişmeya 1890-Beyrut 1964 = 74) 1943, Kemîl Şem'ûn (Deyrü'l-Kamer 1899) 1952, Gen. Fuâd Şihâb 7.1958, Charles Hilû 9.1964, Sül.Ferenciyye (Zghorta/ Trâblus 1910) 17.8.1969, İlyâs Serkis 8.5.1976.

10.400 km^2, yoğunluk 311 (1981 t.). Nüfus: 1950 t.1.254.000, 1955 t.1.450.000, 1960 t.1.634.000, 1974 t.2.780.000, 1981 t.3.000.000. Arabca'nın yanında Fransızca da resmî dildir. Silâhlı kuvvetler: 23.250 asker (1976). Per capita gelir yaklaşık 1.050 dolar, millî hâsıla yaklaşık 3 milyar dolar (1981 tahminleri).

Başkent Beyrût 840.000 (1940'ta 234.000, 1950'da 400.000, 1955'te 450.000), Tarâbulusu'ş-Şâm 205.000, Zahle 55.000, Sayda 30.000, Sûr 17.000 (1981 tahminleri).

Nüfûsun % 50'si Müslüman'dır (Sünnî, Şîî ve çok müfrit Şîî olan Dürzî). 1958'de devletin nüfûsu 1.394.000 iken aşağıdaki nüfus tesbît edilmiştir: 286.000 Sünnî, 250.000 Şîî, 88.000 Dürzî 7.000 Mûsevî; 424.000 Mâ'rûnî (Katolik Arab); 150.000 Ortodoks ve 91.000 Katolik Rûm; 69.000 Gregoryen Ortodoks ve 15.000 Katolik Ermenî; 14.000 Protestan (Ermenî, Rûm vs.). Şimdi Müslüman nisbeti çok yükselmiştir.

B i b l i y o g r a f y

Batâih, 'Ukaylîler, Mezyedîler: Mes'ûdî; Yâqût; İdrîsî; Belâzürî; İbnü'l-Esîr; İbnü Haldûn; Weil, *Geschichte der Chalifen;* İbnü Hallikân; Joseph von Karabaek, *Geschichte der Mazyaditen,* Leipzig 1974; Tiesenhausen, *Geschichte der Oqailiden Dynastie;* Şeyh Yûs. Karakuş, *Târîhu'l-Hille,* 2 c., Necef 1965.

Hamdânîler, Mirdâsîler ve dîğerleri: Taberî, III, 2.141 v.dd.; Kemâlü'd-D., Fr.trc.E.Blochet, *Hist.d'Alep,* Paris, 1900; İbnü'l-'Adîm, nş.ve trc.G.W.Freytag, *Selecta ex Historia Halebi,* 1819; Freytag, *Geschichte der Hamdaniden, ZDMG,* X ve XI; İbnü'l-Esîr, VIII-X; Weil, *Geschichte der Chalifen,* II, 490 v.dd., III; İbnü Şihne, *Hist.d'Alep,* Beyrut, 1909; İbnü'l-Kalânisî, Amedroz nş., Leiden, 1908; İbnü Hallikân; İbnü Haldûn, IV-V; Hilâlü's-Sâbî', Amedroz nş., Leyden, 1904; Horowitz, *Die Hamdaniten, Der Islam,* II, 1911; Marius Canard, *Sayf al-Daula,* Cezâyir, 1934; M.Sadruddin, *Saifuddaulah and His Times,* Lâhûr, 1930.

Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün: Y.T.Toni ve S.Mousa, *Jordan,* Ammân, 1973; James Morris, *The Hashemite Kings,* Londra, 1959; Münîbü'l-Mâzî ve Sül.Mûsâ, *Târîhu'l-Ürdünn,* 'Ammân, 1959; P.K.Hitti, *Short History of Lebanon,* Londra, 1965; G.Murray, *Lebanon,* Londra, 1974; A.H.Haurani, *Syria and Lebanon,* Londra, 2: 1954; T.Petran, *Syria,* Londra, 1971; Longrigg, *'Iraq 1900 to 1950,* Londra, 1953, M.Khadduri, *Independent Iraq,* Oxford Un., 1950, 2: 1960; Emîr Reyhânî, *Faysalü'l-Ewwel,* Beyrut, 1934; Ebû-Nâsr 'Um., *el-'Irâkı'l-Cedîd,* Beyrut, 1937; E.Nolde, *L'Irak,* Paris, 1934; G.E.Kirk, *Short History of the Middle East,* Londra, 1948; almanaklar; T.Hâşimî, *Mufassal Cugrâfiyyâtil'-'Irâq,* Bagd. 1930; A.Kirkbride, *Amman Memoirs (1947-51),* 1976; G.Ben-Dor, *The Druzes in Israel,* 1979; H.B.Sharabi, *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century,* Princeton, 1962; P.Harari, *Goverment and Politics of the Middle East,* Englewodd/N.J., 1962; J.E.Godchot, *Les Constitutions du Proche et du Moyen Orient,* Paris, 1957; M.Khalil, *The Arab States and the Arab League,* Beyrut, 1962; J.C.Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East,* Princeton, 1956; A Giannini, *Le Costituzione degli Stati del Vicino Oriente,* Roma, 1931; H.M.Davis, *Constitutions of the States in the Near and Middle East,* 2: Durham, 1953; I.es-Semerrâî, *et-Tewziyyi'l-Lugawiyyi'l-Cugrâfî fi'l-'Irâq,* Kaah. 1968; E.Kedourie, *England and The Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire,* Londra, 1956; Zeins N.Zeine, *The Struggle for Arab Independence,* Beyrut, 1960; P.W.Ireland, *'Iraq: A Study in Political Development,* Londra, 1937; J.B.Glubb(Paşa), *A Soldier with the Arabs,* Londra, 1957; (Melik) 'Abdullâh, *Müzekkerâtî,* Kudüs, 1945, İng. trc.G.Khuri, *Memoirs of King Abdullaah,* New York, 1950; Hafiz Wehbe, *Cezîretü'l-'Areb fi'l-Karni'l-'Işrîn,* Kaahire, 2: 1946; B.Shwadran, *Jordan,* New York,

1959; Emîn Reyḥânî, *Mülûkü'l-'Areb*, Beyrut, 1929, İng.trc. *Around the Coasts of Arabia*, Londra, 1930; 'Abdü'r-Rezzâkı'l-Ḥasenî, *Târîḫu'l-Wizâreti'l-'Irâkıyye*, 10 c., Sayda, 1934-58, 2: 1953-61; A.M., *Târiḫu'l-'Irâkı's-Siyâsiyyi'l-Ḥadîs̱*, 3 c., Bağdâd 1949; C.E.Dawn, *al-Ḥusayn ibn 'Ali, Proceedings of the American Philosophical Society*, CIV, 1960, 11-34; W.R.Polk, *The Opening of South Lebanon (1788-1840)*, Cambridge/Mass., 1963; C.J.Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, L.1957; J.B.Kelly, *Britain and the Persian Gulf (1795-1880)*; Oxf.1968; M.Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, Princeton 1984; T.Mostyn nş., *Jordan*, 1983; P.S.Khoury, *Syria and the French Mandate (1920-1945)*, 1987, 660 s.; P.Mattar, *The Mufti of Jerusalem, Muhammad Amin al-Husayni, A Founder of Palestinian Nationalism*, 1988; I.Rabinovitz, *The War for Lebanon (1970-83)*, 1984.

Sekizinci Kitap

SELÇUKLULAR

I

SELÇUKOĞULLARI

Türk Selçuklu İmparatorluğunun Umûmî Karakteri

İslâm târîhinde Selçukoğulları, Emewîler ve 'Abbâsîler'den sonra 2. büyük imparatorluk hânedânı sayılır. Aynı zamanda İslâm târîhinin ikinci dönemini açmıştır. Bundan başka İslâm târîhinde Arab üstünlüğü devresinin sonunu ve Türk hâkimiyeti devresinin başladığını işâret eder. Haçlılar'ı durdurmaları ve onların İslâm ülkelerini derinlemesine işgallerini önlemeleri bakımından târîhin seyrini değiştirmişlerdir. Dumûra uğramış Müslüman taarruz gücünü canlandırmışlardır. Anadolu'yu İslâm âlemine kazandırarak târîhin seyrini değiştirmişler ve Osmanlı Cihan Devleti'nin uzak temellerini atmışlardır. Abbâsî hılâfetini İslâm birliğinin senbolü olarak muhâfaza etmişler, fakat dünyevî iktidârı tamâmen ellerine almışlardır. İslâm dünyâsında Şîî sultasını kırmışlar ve Sünnî'liğini canlandırarak bugünki İslâm mezhebler coğrafyasının anahatlarını çizmişlerdir. Ḥanefî mezhebini, en yaygın Sünnî mezhebi hâline getirmişlerdir. Kurdukları devlet sistemi, Eyyûbîler, Memlûkler, bir yerde Osmanlılar gibi en kudretli muakkıbleri tarafından örnek ve temel alınmış, geliştirilmiştir.

Selçukoğulları, VIII. asrın sonlarında Oğuz devletinin sübaşılık (başkumandanlık) görevini ele geçirerek parlamışlardır. Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensup beylerdir. 990'a doğru Oğuz yabluğunu elde ederek yabgu (melik/kral) olmuşlardır. 23.5.1040'ta Büyük Türk Hâkanlığı ve imparatorluk tahtına yükselmişlerdir. 1308'de Kayseri'de son sultânın

ölümüne kadar imparatorluk (sultânü'l-â'zam) titrini taşımışlardır. Şu halde imparatorluk devirleri 1040-1308=268 yıldır. Buna yabguluk devri olan 50 yıl eklenince 318 yıl ortaya çıkar.

İmparatorluk prenslerine "melik" (kral), ülke hükümdarlarına "sultân" (büyük kral, imparator), Selçuklu sultânlarının hukukan tâbî oldukları hânedânın başına "sultânü'l-â'zam" (en büyük imparator) denmektedir. Sultân ve sultânü'l-â'zam arasında "sultânü'l-mu'azzam" (büyük imparator) titri vardır.

Selçukoğulları 915 (belki 924) yılına doğru Gök Tanrı dîninden İslâm dinine geçmişlerdir. Mezhebleri Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Türkçe'dir. Resmî yazışmalarda Arabca'yı, edebî dil olarak çok def'a Farsça'yı kullanmışlardır. Hânedân üyelerinin çoğu Farsça, bâzıları Arabca da bilmekte, fakat ancak Türkçe konuşmaktadırlar.

İlk imparatorluk taht şehirleri Nîşâpûr'dur: 1037-1043a=6. Sonra Reyy'e (Tahrân) nakledilmiştir: 1043a-1074=31. Alp Arslan'ın ölümünden sonra oğlu Melik-Şâh ve onun oğulları Barkyaruk ve Muhammed Tapar, Isfahân'ı taht şehri yapmışlardır: 1074-1118=44. Isfahân, 1051a'deki fethinden îtibâren esâsen 2. taht şehri olarak kullanılmaktaydı. Melik-Şâh'ın küçük oğlu Sultân Sancar'ın taht şehri ise Merw'dir: 18.4.1118-29.4.1157=49. O devirde 700.000 nüfustan 1.300.000 nüfûsa geçen Merw ile imparatorluğun sıklet merkezi, tekrar Horâsân'a, Türkistan sınırına kaymıştır. Anadolu (Rûm/Türkiye/Konya) Selçuklu imparatorluğunda ise taht şehri 1074b'te İznik olmuş, fakat burası Bizanslılar'ca geri alınınca (6.1097), Türkiye imparatorluğunun 23 yıllık taht şehri Konya'ya götürülmüş ve 1308'e kadar orada kalmıştır.

Kirmân Selçukluları'nın taht şehirleri 1041b'den îtibâren Berdesîr'dir. Suriye (Şâm) Selçukluları'nınki Şâm'dır. Irak Selçukluları'nınki ise ilk yıllarında Isfahân olmuş, fakat sonra Hemedân takarrür etmiştir.

Selçuklu devleti Ege Denizi ile Çin, Kafkasya ile Hind Okyanusu, Orta Hindistan ile Kızıldeniz arasında uzanıyordu. Müslüman dünyâsının Asya kıt'asındaki hemen bütün ülkelerini yüksek hâkimiyeti altına alabildi. Yalnız Afrika kıt'asına geçemedi. Fâtımî Şîî seddi bunu engelledi. Avrupa kıt'asında ise XI. asırda daha İslâm hâkimiyeti başlamamıştı. Sâdece İspanya'da ve İtalyan adalarında Müslüman hâkimiyeti vardı; fakat buraları Türk imparatorluğu sâhasından çok uzaktı.

Selçuklular, ne ilk Müslüman Türk devleti, ne de ilk Müslüman Türk imparatorluğudur. Karahanlı ve Gazneli Türk imparatorlukları, Müslüman devletler olarak, Selçuklular'a takaddüm eder. Selçuklular, bu iki rakıyb Müslüman Türk imparatorluğunu alt ederek Müslüman Asya'nın hâkimi olabilmişlerdir.

Bâzı yerlerin Selçuklular'ca fethi ve ilhak târihleri: Suriye, Lübnan, Kudüs ve Filistin (Şâm şehri hâriç) (bunlar Atsız Bey'in fetihleri) 1071'de, Şâm 10.6.1076 (Atsız Bey'in fethi) (bütün bu ülkelerde, Fâtımî hutbesinin yerini Abbâsî hutbesi aldı), Akkâ 10.1074, el-'Arîş (Sînâ) 1076, Atsız Bey'in netîcesiz Kaahire muhâsarası 1076b; Ahsâ, Katîf, Bahreyn, Küweyt 1.1077 (Artuk Bey'in fetihleri); Antakya 12.1.1085, Sinop 1084, Urfa 28.2.1087, İzmir 1081 (bunların çoğu I. Süleymân-Şâh'ın fetihleri); Sakız, Midilli, Rodos, Limni 1082 (Çaka Bey'in fetihleri); Sayda 6.1087.

Çeşitli İslâm devletlerinin Selçuklular'ı metbû tanımaları târihleri: Harzem 1042,

Kâkûweyhîler (Isfahân) 1042, Ziyârîler (Cürcân) 1042, Müsâfirîler (Cibâl) 1042b, Kâkûweyhîler (Hemedân) 1044b, Kâlîcârîler (Şîrâz) 1051b, Rewâdîler (Tebrîz) 1054, Şeddâdîler (Gence) 1054, Merwânîler (Âmid/Diyâr-ı Bekr) 1054, Mezyedîler (Hille) 1054a, 'Ukaylîler (Mûsul) 1054a, Hezâresbîler (Hûzistân) 1056, Büweyhîler (ilhak) ve 'Abbâsî Hılâfeti (Bağdâd) 15.12.1055, Hicâz 1070-11.1072+1080b-, Yemen, 'Aden, Lahc 1092; Batı Karahanlı imparatorluğu (Semerkand) 1074a, Doğu Karahanlı İmparatorluğu (Kâşgar) 1089, Gazneli imparatorluğu 8.3.1118, Gurlular 8.3.1118.

Selçuklular, bir kaç milyon Türk nüfûsu Türkistan'dan Îrân ve Anadolu'ya, hattâ Güney Kafkasya, Irak, Suriye gibi ülkelere iskân edip Türk dünyâsının coğrafyasını yeniden düzenlemek bakımından da Türk târîhinin dönüm noktalarından birini teşkîl ederler. Türkler'i açık denizlere çıkartmak bakımından misyonları, aynı derecede ehemmiyetlidir. Anadolu'yu Türkler'in ikinci anayurdu hâline getirmeleri, bundan da mühimdir ve dünyâ târîhini değiştirmiştir.

Selçuklular'dan önce Türkler, Mısır, Irak gibi ülkelerde yönetimi ellerine almışlar, orduları kendilerinden teşekkül ettirmiş, bâzı hânedanlar bile kurmuşlardı. Fakat Abbâsî, hattâ Fâtımî halîfeleri adına -onlara tahakküm etseler bile- hüküm yürütüyorlardı. Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler gibi İslâm dünyâsının itâat ettiği imparatorluk hânedanları kuramamışlardı. 1040'tan itibâren artık İslâm dünyâsında Türk devresi başlamış ve XX. asra kadar bu üstünlüğü Türkler artık hiç bir İslâm milletine kaptırmamışlardır.

Selçukoğulları'nın Başlangıcı

Selçuk Bey'in şeceresi Reşîdüddîn'in verdiği *Oğuz-nâme*'ye göre şöyledir: Selçuk b.Dukak b.Ertuğrul (Etrek) Bey b.Lokmân Bey b.Toksurmuş İlçi Bey b.Kereküçi-Hoca Bey (Z.V.Togan, *Oğuz Destânı, Reşîdüddîn'in Oğuz-nâmesi*, Ist.1972). Kereküçi-Hoca, VIII. asrın sonlarına doğru Oğuz devletinin sü-başısı (başkumandanı) olmuş. Fakat Dukak Bey'den yukarısı, şüphelidir. *Oğuz-nâme*'ye göre Oğuz sü-başıları olan Selçukoğulları'nın ataları:

1. Kereküçi-Hoca Bey (VIII. asrın sonları?)
2. Toksurmuş-İlçi Bey
3. Lokman Bey
4. Ertuğrul (Etrek) Bey
5. Dukak Bey (- 903)
6. Selçuk Bey (910?-990?=80?)

"Temür-Yalığ" (=Demiryaylı) denen Dukak Bey (Arab kaynaklarında: Tüqâqu't-Türkî), belki Müslüman olmuş, 903'te öldürülmüştür.

Melikü'l-Gaazî Selçuk Bey (885? - 994 = 99?): Taht şehri Yenikent olan Oğuz devletinde sü-başı (başkumandan) olması 910'a doğru olabilir. 915'e doğru 100 atlı, 1.500 deve, 50.000 koyunla Müslümanlar'la meskûn güneyde Cend'e inmiş, bir rivâyete göre bu sırada ihtidâ etmiştir. Bir rivâyete göre de babası Dukak Bey, İslâm dînini evvelce kabûl etmiştir. Toguz (Dokuz) Tegin'in kızıyle evlenmiştir. 994'te, bir rivâyet 1000 civârında ölmüştür. 115 (Mîlâdî) yaşında öldüğü rivâyeti de vardır. Herhalde 100

yaşına çok yakın yaşamış ve kendi hayâtında, olgun yaşa gelen 4 oğlu, târih sahnesine çıkmışlardır. Müslüman olan Oğuz yabguluğu sâhibi Selçuk Bey, Anonim *Melik-nâme*'ye göre askeri ve Kınık boyu ile Sır Deryâ'nın Aral Gölü'ne döküldüğü yerdeki Cend şehrine geldi (bugün Kazakıstân). Yenikent'ten ayrılışının sebebi ihtidâ etmesi, hükümdârı Yabgu'nun ise Kök Tengri dîninde direnmesi idi. Yenikent'e sonra Otrar ve Arablar Fârâb demişlerdir ki, Fârâbî'nin doğum yeridir, o da Sır Deryâ'nın sol kıyısı üzerindedir. Gerdîzî'ye göre Yabgu, 1003 yılında ihtidâ edip 'Alî adını aldı ve Sâmânî emîri İsm. b.Müntesır'a dâmâd oldu *(Zeynü'l-Ahbâr*, Muh. Nâzım nş., 64). 'Alî Yabgu'nun yerine oğlu Ebü'l-Fewâris Hüsâmi'd-Dewle we Nâzımi'l-Mille Şâh Melik b.'Aliyyi'l-Baran geçdi ki, 'Alî Yabgu'nun Türk adının Baran olduğu anlaşılabilir. Şâh Melik, Kök Tengri dîninde Kıpçaklar'a Yenikent'i kaptırınca Cend'e geldi ve Selçuklular, Cend'den ayrılıp, Sır Deryâ'yı güneye doğru atlayıp Kızıl Kum çölüne ve dolayısıyle Mâverâünnehr'e ayak bastılar. İki Oğuz boyu arasında büyük rekaabet ve husûmet oldu. Şâh Melik Yabgu, Selçuklular'a yutulmamak için Gazneliler'e tâbî oldu. 1038'de Gazneli Sultân Mes'ûd, Şâh Melik'i Harzem vâlîliğine getirdi (Aral'ın güneyindeki Amu Deryâ deltası ve Kızıl Kum çölünün batısı). Şâh Melik, ancak 4.1041'de Kıpçaklar'ı Harzem'den kovarak buraya hâkim olabildi. Arkasından Selçukoğlu Çağrı Bey gelip 1043'te Harzem'i elinden aldığı gibi, kaçtığı Cend'de de Şâh Melik'i esîr etdi ve yabguluk titri de, Selçukoğulları'na geçmiş oldu. Sonra Kıpçaklar Cend ve Savran'a hâkim oldular. Çağrı Bey'in oğlu Sultân Alp Arslan 1065'de bizzât Cend'e gelmeye mecbur kaldı, maamâfih oradaki Kıpçak beyini Cend vâlîsi yapıp çekildi. Cend'den Mangışlak'a, batıda Hazar Denizi'ne kadar olan Deşt-i Kıpçak denen bozkırların güney-doğusunu oluşturan bölge İslâm olmıyan Kıpçaklar'ın elinde idi ki, bunlar Selçuklular'a tâbî geçiniyorlardı. Selçukoğulları'nın, Mete'den inmekle berâber Kınık boyundan olmaları, hâkanlık hakkının ise Kayı boyuna âid bulunduğuna inanılması, Selçuklular'ı bu bölgedeki Türkler arasında fazla mûteber kılmamış olabilir. Nitekim Alp Arslan'ın torunu Sultân Sancar, 1133'te kumandanı Atsız Bey'i (ki Harzem-Şâhlar'ın atasıdır) Cend, Harzem ve Deşt-i Kıpçak'a Kıpçaklar üzerine gönderdiği gibi, 1147'de kendisi bizzât bu bölgeye geldi. Sonra Sultân Sancar'ın kızından olan torunları bu bölgeyi elde tuttular. Sonra Harzem-Şâhlar, zorlukla Deşt-i Kıpçak'ın bu ucuna hâkim oldular. Bu bölgedeki Kıpçaklar'ın ihtidâ etmemeleri, 1220 Moğol istîlâsını kolaylaştırdı.- Selçuk Bey, Üst Yurd'da (Hazar'la Aral Gölü arası) geniş bozkırlara hâkim oldu. Selçuk Bey'in oğullarından Mikâil Bey, muhtemelen sü-başı olarak babasını istihlâf etmiştir. Dîğer oğulları İsrâil Arslan Bey'le Mûsâ Bey ve bunların arasında Ertaş Bey ve Yûsuf İnanç Bey, yabguluk tahtına yükselmişlerdir. Selçukoğulları'ndan yabgu olanlar ve muhtemel yabguluk (Oğuz krallığı) târihleri şöyledir:

1- İsrâil Arslan Yabgu (990?-1025?=35?)
2- Yûsuf İnanç Yabgu (1025-1028=3)
3- Mûsâ İnanç Yabgu (1028-1032?=4?)
4- Ertaş Yabgu (1032-1040=8)
Selçuk Bey'in oğulları:

1- Sübaşı Mikâil Bey (ölm.998): Kardeşi Yûsuf Yınal'dan dul kalan hâtun'la evlenmiş ve 995'ten evvel olan bu evlenmeden Sultân Tuğrul Bey doğmuştur. Mikâil Bey'in büyük oğlu Çağrı Bey'in, başka anneden olması muhtemeldir.

2- Emîr İsrâil Arslan Yabgu (ölm.1032): 990?-1025?=35? arasında Oğuzlar'ın yabgusu olarak Gazneli Sultân Mahmûd'u çok rahatsız etmiş, onun tarafından hîleyle esîr edilerek Hindistan'da Kâlincâr'a sürülmüş, 7 yıl kadar sonra orada ölmüştür. Bu olay ve Arslan Yabgu'yu kurtarma teşebbüsleri Gazneliler'le Selçuklular'ın arasını açmış ve devamlı muhârebelere sebep olmuştur. Kişmir yolunda esîr alınan Arslan Yabgu, Sâmânîler'den Ebû-İbr.İsm.Muntasır'ın kızı ile 1003'te evlenmiştir. Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış Bey vâsıtasıyle Türkiye (Anadolu) Selçukluları dalının atasıdır.

3- Yûsuf Yınal Bey (ölm. 995'ten önce): bunun dul kalan hâtûnu ile kardeşi Mikâil Bey evlenmiştir. Bu hâtûn, Yûsuf Bey'den İbrâhîm Yınal'ı ve Mikâil Bey'den Sultân Tuğrul Bey'i doğurmuştur.

4- Fahrü'l-Mülk Mûsâ İnanç Yabgu (ölm.1066): 1028-1032?=4 arasında yabguluk yapmış, sonra bu makamı yeğeni Ertaş'a bırakmıştır. Çok yaşlı (belki 100 yaşlarında) ölmüştür. Selçuk Bey'in en son ölen, en küçük oğludur. Küçük yeğeni Alp Arslan'ın saltanatında ölmüştür. 1040-9.1065 arasında 25 yıl Herât ve Sîstân eyâletleri vâlîsi, 9.1065-1066 arasında ölünceye kadar da Mâzenderân vâlîsi olmuştur.

Mûsâ İnanç Yabgu'nun oğulları: 1- Yûsuf İnanç Yabgu (katli 1028): babasından 38 yıl önce öldü. 1025-1028=3 arasında amcası Arslan Bey, Hindistan'da iken yabguluk tahtında bulundu.- 2- Ebü'l-Feth Kara-Arslan Börü Bey (ölm.1068?): 1066'da Merw vâlîsi oldu. Babasından az sonra öldü.- 3- Ebû-'Alî Hasan Bey (ölm.1048): babasının hayâtında Doğu Anadolu akınında Büyük Zâb kıyısında şehîd oldu. Oğlu: 'Alî Bey.

Yûsuf Yınal Bey'in (ölm.995'ten önce) oğulları: 1- Fahrü'l-Mülk Emîr Ertaş Yabgu: 1032-1040=8 arasında son yabgu. Bu târihte Sultân Tuğrul Bey, yabguluk müessesesini ilga etti. Herât yakınlarında Tabes'te 1048b'de öldürüldü. Oğulları: Ahmed Bey (katli: Reyy, 23.6.1059), Mehmed Bey (katli: Reyy, 23.6.1059) (oğlu: Dewlet-Şâh Bey), Mewdûd Bey (9.1065'ten îtibâren İsfîzâr sancağı vâlîsi), Mes'ûd Yınal Bey (9.1065'ten îtibâren Bağşûr sancağı vâlîsi) (oğlu: Ferruh-zâd Bey).- 2- Seyfü'd-Dewle Melik İbrâhîm Yınal Bey (990? - Reyy, 23.6.1059 = 69?): Sultân Tuğrul Bey'in ana bir üvey ağabeyi, aynı zamanda amca-oğlu. Saltanat müddeîsi oldu, Reyy'de yenildi, öldürüldü ve oraya gömüldü. Horâsân v.1040-1049, Âzerbâycân v.1049-1059. Anadolu akınlarıyle ünlüdür. Anadolu'nun fethinin öncülerindendir. Oğlu: Tuğrul Bey.- 3- Ersığın Bey (ölm. İstanbul 1080): 1070'te Sivas'ta Bizans impatorluk prensi Manuel Komnenos'u yenip esîr etti. Sonra Bizans'a gidip orada öldü. Amcası Mikâil Bey'in kızı Cewher Hâtûn ile evlendi. Oğlu: Toğan-Arslan Bey, onun oğlu Selçuk Bey, onun oğlu Mehmed Bey, onun oğulları Şehenşâh Bey ve Selçuk-Şâh Bey ki bunlar XIII. asır başlarında öldüler.- 4- Erbasgan Kurtçu Bey: 1070'te İstanbul'a gidip Bizans imparatorunu ziyâret etti. Çağrı Bey'in kızı ve Sultân Alp-Arslan'ın kızkardeşi olan eşi Gewher Hâtûn, 1071'de öldürüldü. Daha önceki eşinden olan kızı ile Sultân Alp-Arslan evlendi.

İsrâil Arslan Yabgu'nun kızı, Karahanlılar'dan 'Alî Tegin'le evlendi. Arslan Yabgu'nun oğulları: Resûl-Tegin Bey (ölm.1065?) (oğlu: Fülân Bey) ve Kutalmış Bey. Kutalmış Bey ve hânedânı, II. cildimizde, Türkiye Selçukluları bahsinde verilecektir.

Mikâil Sübaşı'nın (ölm.998) kızı: Cewher Hâtûn = 1.Ersığın Bey b.Yûsuf Yınal (amca oğlu), =2. Atsız (Harzem-Şâhlar'ın atası). Mikâil Sübaşı'nın oğulları: Çağrı-Bey ve Tuğrul-Bey.

Büyük Selçuklular (1040 - 1157)

Veliyyü Emîri'l-Mü'minîn Ebû-Sül.Meliki'l-Mülûk Gaazî Dâwûd Çağrı Bey (990- Serahs, 8.1059 = 69): Merw'de medfun. Horâsân meliki (1040-1059). Merw'de melikü'l-mülûk unvânıyla Horâsân vâlîsi ilânı: 3.1037. Harzem-Şâhlar'dan bir hâtûn ile evlenmiştir ki (Melik Sül.'ın annesi), bu hâtun 1059 sonunda Çağrı-Bey'in kardeşi Tuğrul-Bey'le evlendi.

Şâhân-şâhü'l-Mu'azzam, Gıyâsü'l-Müslimîn, Sultânü Bilâd'İllaah, Mugıysü İbâd'İllaah, Muhyi'l-İslâm, Halîfetü'l-İmâm, Yemînü Halîfet'İllaah, Sultânu'l-Â'lem (x), Şâhân-Şâhü'l-Â'zam (xx), Bürhânü Emîri'l-Mü'minîn, Melikü'l-İslâm ve 'l-Müslimîn. Şâhenşâh (xxx), Melikü'l-Meşrık we'l-Magrib (xxxx), Yemînü Emîri'l-Mü'minîn, Sultânü'l-Mu'azzam, Sultânü'l-Â'zam, el-Melikü'l-Celîl (xxxxx), Sultân (xxx xxx), Rüknü'd-Dünyâ ve 'd-Dîn Ebî-Tâlib Muhammed TUĞRUL-BEY (995 - 4.9.1063 = 68) (1- 23.5.1040 - 4.9.1063 = 23, 3, 12):

=Fülâne Hâtûn (Çağrı-Bey'den dul), izd. 1060 (Harzem- Şâh).- =Fülâne Hâtûn (Büweyhî Ebû-Kâlîcâr'ın kızı), izd. 10.1047.- =Altın-hân (Altuncân) Hâtûn (Harzemli) (ölm. 1056, med. Reyy).- =Seyyide Hâtûn b.Halîfe Kaaim, izd. 17.2.1063, sûrî kaldı, 0, 6, 15 devâm etti.

15.12.1055: Halîfe'nin Tuğrul-Bey'e tâbî olması, dünyevî saltanatı ona terk ederek Bağdâd'ın idâresini bile Selçuklu vâlîlerine bırakması, Müslümanlar'ın rûhânî lideri olmakla yetinmesi. Halîfe ile Tuğrul-Bey'in 1.mülâkatı 23.1.1058, 2. mülâkat 1.2.-7.4.1060, 3. mülâkat 11.1.-13.4.1063 (bu müddetler içinde Tuğrul-Bey, Bağdâd'da kaldı).

Tuğrul-Bey'in hiç çocuğu olmamıştır. Ağabeyi Çağrı-Bey'in kızları: Gewher Hâtûn (katli 1071)=Erbasgan b.Yûs.b.Selçuk (b.bk.).- Sâfiye Hâtûn (ölm.1100?) =1.Şerefü'd-Dewle Ebi'l-Mekârim Müslim (29.3.1041-6.1085=44, 2, katl) (Haleb 'Ukaylî meliki: 1080-82 + Mûsul meliki 2.1061-20.6.1085=24, 4), izd.1070b(çocukları için bk.'Ukaylîler); =2.İbrâhîm (ilk zevcinin kardeşi ve Mûsul meliki olarak halefi: 20.6.1085-1089 + 2-4.1093), izd. 1086.- Fülâne Hâtûn = Tâcü'l-Mülk Hezâresp b.Benkir b.Ayaz (ölm.Isfahân, 6.1070).- Fülâne Hâtûn: Karahanlılar'dan bir Türk imparatorluk prensi ile evli.- Fülâne Hâtûn = Ebû-Mansûr Fûlad-Sütûn b.Ebî-Kâlîcâr Büweyhî (Kirmân meliki: 1048-1056, katl).- Fülâne Hâtûn.- Hadîce Arslan Hâtûn (1040?-1090?=50?), med. Yezd: =1.el-Kaaim (Halîfe: 1031-1075=44), izd. 11.4.1056, izd.

(x) Bunlar son unvanlarıdır. Bunları alınca daha sonra sıraladıklarımızın bir kısmını terk etmiştir. (xx) Eski Türk hâkanlarında: Ajun Beği, Osmanoğulları'nda: Pâdşâh-ı Cihân, Pâdşâh-ı Â'lem-penâh, Cihân Pâdişâhı unvanlarının Arabca'sı. (xxx) 1046. (xxxx) 23.1.1058. (xxxxx) 1046'dan önce kullanmıştır. (xxx xxx)=İmparator. 1038: Sultânü'l-mu'azzam: 1046.

müddeti 19 yıl;= 2. 'Alî b.Ebî-Mansûr Ferâmürz (Kâkûyî), izd. 1076, bu izdivacdan: Melik Alâüddewle=Melike Salkım Hâtûn b.Melik-Şâh b.Alp-Arslan. Gene bu izdivâcdan 'Atâ Hâtûn=Melik Mahmûd (bu izdivâcdan: Emîr 'Alâüddewle). Çağrı Bey'in 8 oğlu:

1. Melik Süleymân (1025? - 1073? = 48?): Çağrı-Bey'in büyük oğlu. Verâset sistemi - Emewî ve 'Abbâsîler'deki gibi- sultânın oğulları içinde birini velîahd göstermesi sûretiyleydi. İmparatorluğu Çağrı ve Tuğrul Kardeşler müştereken kurdukları, Çağrı 5 yaş büyük ağabey olduğu halde, ordu da Çağrı'nın elinde bulunmasına rağmen, Çağrı Bey, kardeşinin imparatorluk tahtına çıkmasını istedi. Zîrâ kendisi asker, Tuğrul-Bey ise devlet adamı idi. Çağrı-Bey, pek geniş Horâsân ülkesinde "melikü'l-mülûk=krallar kralı, büyük kral" unvânıyla hükümrân oldu. Kardeşi Tuğrul'dan 4 yıl önce öldü. Kardeşinden sonraya kalsa idi, tahta çıkacağı muhakkaktı. Zîrâ Tuğrul-Bey'in çocuğu yoktu. Tuğrul-Bey, ağabeyinin ölümü üzerine, ağabeyinin birinci ve ikinci oğulları olan Süleymân ile Kavurt'u atlıyarak, 3. oğlu Alp-Arslan'ı Horâsân meliki yaparak ordunun büyük kısmını onun eline vermiş oldu. Süleymân'ı velîahd îlân etmekle berâber, ordu desteğinden mahrum bıraktı. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine Alp-Arslan tahta geçince, iki ağabeyi Süleymân ile Kavurt, saltanata hakk iddia ettiler, ayaklandılar, fakat Alp-Arslan'a yenildiler. İki ağabeyinin de hayâtına dokunmıyan Alp-Arslan, birini Belh'a, dîğerini Kirmân'a melik (umûmî vâlî) olarak gönderdi.- Velîahd-i saltanat (imparatorluk velîahdi): 8.1059-4.9.1063=4, 1. Belh v. 9.1065-1073=8. Müddeî-i saltanat: 9.1063.- Kızı: Fülâne Hâtûn. Oğulları: Melik Muhammed (müdd.1096) ve Melik Toğan-Tuğrul.

2.Melik Kavurt (1027? - 4.4.1073 = 46?): Kirmân Selçukluları dalının atası. Aş. bk.

3. Sultân Alp-Arslan (20.1.1029 - 25.10.1072 = 43, 9, 6): Aş. bk.

4. Melik Yâkutî: Kızı: Zübeyde Hâtûn = Sultân Melik-Şâh (amca oğlu, b.bk.). Oğlu: Melik Kutbü'-Dîn we'd-Dewle İsmâ'îl (katli 1094): Âzerbaycan (Gence) ve 1084'te ilâveten Arrân v. Bunun kızı: Gewher Hâtûn =1. Sultân Muhammed Tapar (b.bk.), =2.Sultân Sancar (1'in kardeşi) (b.bk.).- Melik İsmâ'îl'in oğlu: Melik Mewdûd (ölm.1.1102): Arrân (Erdebil) v.ölümüne kd. Kızı: Fülâne Hâtûn.

5. Melik Emîrü'l-Ümerâ Rükni'd-D.'Osmân "Melikü'l-Müeyyed": 1073'te Bedahşân, Toharistân, Kunduz v. Aynı yıl geçici ol. Gazneliler'e esir düştü.

6. Melik İlyâs: 9.1065'te Toharistân v.

7. Melik Arslan-Argun: Hârizm, sn. Horâsân v.

8. Melik Behrâm-Şâh. Oğlu: Melik Fülân.

Sultân Alp-Arslan Âilesi

Şâhân-şâhü'l-Â'zam Meliki'l-'Areb we'l-'Acem, Seyyidü Mülûki'l-Müslimîn, Melikü'l-İslâm, Kehfü'l-Enâm, 'Adudü'd-Dewle, Tâcü'l-Mille, Ebû-Şücâ' (10.4.1064'teki unvanlar), Melikü'l-Â'dil, Zıyâ'ü'd-D., Yansur' Allaah, Bürhânü Emîri'l-Mü'minîn, Ebü'l-Fütûh, Nâ'mü'l-Kaadir b'İllaah (x), Sultânü'l-Â'zam Muhammed ALP-ARSLAN (20.1.1029 - 25.10.1072 = 43, 9, 6) (2- 4.9.1063 - 25.10.1072 = 9, 1, 21):

=Seferiyye Hâtûn (dul kalınca, Alp-Arslan'ın ağabeyi Kavurt ile evlendi).- =Fülâne Hâtûn b.Kurtçu b.Yûnus b.Selçuk.- =Fülâne Hâtûn b.Kadır Hân Karahanlı (Sultân Mes'ûd b.Sultân Mahmûd Gaznewî'den dul).

Horâsân meliki (babası Çağrı-Bey'in yerine): 8.1059-4.9.1063=4, 1. Bir kale kumandanı tarafından hançerle bir gaflet ânında şehîd edilen Alp-Arslan, Merw'de gömülüdür. Atabeyi: Kutbü'd-D.Kul-Sang. Malazgirt zaferi: 26.8.1071. Başlıca seferleri: Gürcistan (1064), Orta Asya (1065), Bizans (Anadolu) (1068-1071), Türkistan (1072).

Alp-Arslan'ın kızları: Seferiyye Hâtûn (1057?-1085?=28?)=el-Muktedî (halîfe: 1075-1094=19) (1056-1094=38), izd. 12.1071.- Zelîhâ Hâtûn = Muh. (Rakka ve Harrân 'Ukaylî emîri: 1086-1096=10), izd. 1085.- Â'işe Hâtûn (katli 1072) = Şemsü'l-Mülk Nasr b.İbr.Tafgaç Hân Karahanlı.- Sâre Hâtûn (ölm.1074?) =Sultân Mes'ûd III Gaznewî (1099-1115=16), izd. (1072), bu izdivâcdan: Sultânüd-dewle Arslan-Şâh Gaznewî.- Fülâne Hâtûn = Emîr Erisgen Bey.- Dîğer Â'işe Hâtûn = Şerefüddîn Mürtezâ.- Alp-Arslan'ın oğulları:

1. Melik Şâh I (6.8.1055 - 20.11.1092 = 37, 3, 15): 3. Büyük Selçuklu sultânı, aş. bk. (muhtemelen 3. oğul).

2. Sultân Tutuş (1062-26.2.1095 = 33): Suriye Selçukluları'nın atası, aş. bk. (sondan 3. oğul).

3. Melik Şücâ'(en by. oğul, çocukken öldü).

4. Melik Ayaz (ölm.1.1074): 2. oğul. Vel. 4.9.1063-1066=3. Belh v. 1073-1.1074.

5. Melik Börü-Bars (1073a-katli Tirmiz, 1095=22): en küçük oğul. 1073'te ismen Gürcistân, bu târihten sn. Herât v. Babasının ölümünden sn. doğdu.

6. Melik Toğan-Şâh: Herât v.9.1065, Hemedân v.1073, sn. bir müddet Isfahân'da mahbus, şâir.

7. Melik Alp-Melik.

8. Melik Arslan-Şâh: Merw v.9.1065. =Fülâne Hâtûn b.Sult. İbr. Gaznewî, izd. 9.1065, sûrî.

9. Melik Tuğrul.

10. Melik Arslan-Argun (1071-3.2.1096=25): Merw'de öldürüldü. Müddeî idi. Horâsân v.1095-3.2.1096. Hârizm v., sn. Irâk-ı 'Acem (Hemedân), sn. Horâsân v. Oğulları: Melik Alp-Argun (gözlerine mil çekildi, nesli Merw'de yaşadı) ve Melik Key-Argun. Bu sonuncunun oğlu: Melik Fülân (ölm. Merw, 1150?).

11. Melik Şihâbü'd-Dewle ve'd-D.Tekiş (1072-3.1094=22): sondan 2. oğul. Tohâristân (Belh) v. 1073-1085=12. 1080'de müddeî. 1085'te gözlerine mil çekilip habsedildi. Zîrâ 2.1081 ve 1085'te 2. ve 3. def'a müddeî olup ayaklanmıştı. Sonunda öldürüldü. Oğulları: Melik Ahmed (1085'te bebekken Belh v. ol. babasına halef oldu, 1105'te Isfahân'da mahbus) ve Melik Börü-Tegin: 1105'te kardeşi ile Isfahân'da habsedildi, 1113'te siyâsî mültecî ol. Kaahire'ye gidip Fâtımîler'e sığındı. =Fülâne Hâtûn b.Artukoğlu Necmüddîn İlgaazî I.

(x) Ebû-Şücâ', Ebü'l-Fütûh gibi künye'ler, şeref künyeleridir (maamâfih ilkinin genç ölen büyük oğlunun adı olması ihtimâli vardır). Halîfe ile irtibatlı Bürhânü Emîri'l-Mü'minîn, Nâ'mü'l-Kaadir gibi terkipler "tewqî" veyâ "tuğra"dır. Osmanoğulları bizzât halîfe oldukları için ayrıca tewqî adı taşımamışlardır.

Sultân Melik-Şâh Âilesi

Celâlü'd-Dewle we Cemâli'l-Mille, Î'tişamtü-b'Illaahi Wahdehü, Rüknü'l-İslâm. Mu'izzü'd-Dünyâ we'd-Dîn, Kasîmü (Emînü, Yemînü) Emîri'l-Mü'minîn, Ebü'l-Feth, Sultânü'l-â'zam Celâlüddîn MELİK-ŞÂH I (6.8.1055-20.11.1092 = 37, 3, 15) (3-25.10.1072 - 20.11.1092 = 20, 0, 26):

=Zübeyde Hâtûn (amca kızı) (Sultân Barkyaruk'un annesi) (1058-10.1099=41): Reyy'de öldürüldü.- =Celâliyye Terken Hâtûn b.İbr. Tamgaç Hân Karahanlı (ölm. Işfahân 10a.1094) (Sultân Mahmûd'un, Dâwûd'un, Tuğrul'un Mâh-i Mülk'ün annesi): sûrî izd. 9.1065, nâibe-i saltanat: 4 gün için.- =Seferiyye Hâtûn (ölm.Merw, 1121a) (Sultân Tapar'ın, Sultân Sancar'ın, Humâr'ın annesi).- =Fülâne Hâtûn (Abhaz kralının kızı).

Atabeyi: Vezîr Nizâmü'l-Mülk. Velîahd-i saltanat: 9.1065-25.10.1072=7. Isfahân'da medfun. Isfahân ve Fârs v.9.1065. Bağdâd'a 2. gelişi: 10-11.1091, 3. gelişi: 28.10.1092. Farsca'da şâir.- Çağrı ve Tuğrul Beyler, Selçuklu târîhinin Fâtih'i iseler, Alp-Arslan Yavuz'u ve Melik-Şâh ise muhakkak Kaanûnî'sidir. Sancar da IV. Murâd'ı. Türkiye târîhinde Selçuklu devrinin Kaanûnî'si ise Alâeddîn Keykubâd'dır. Bundan başka Sultân Melik-Şâh, Türkiye devletinin kuruluş fermânını imzâlıyan hükümdâr olmakla, Türkiye târîhinde emsalsiz bir şeref taşımaktadır. Kuzeni olan Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Sultân Süleymân-Şâh'a, Anadolu'yu müstakil devlet olarak ve irsî şekilde bahşetmiştir. Eğer Türkiye'yi, muazzam - Çin'le Ege Denizi arasındaki- Selçuklu İmparatorluğundan ayırmasa, eyâletlerinden biri olarak vâlîlerle idâre etmiye kalkışsaydı, Anadolu'da Türk'lüğün istikbâli, Selçuklu devletinin dîğer eyâletlerinin istikbâlinden daha parlak olamazdı.

Sultân Melik-Şâh'ın bir saray entrikası netîcesi zehirlenerek 37 yaşında öldürülmesi, Türk ve İslâm târîhinin en uğursuz olaylarından biridir. Zîrâ 10 yıl daha hayatta kalsa idi, Haçlılar'ın Doğu Akdeniz kıyılarına asırlar boyu yerleşmeleri mümkin değildi. Üç asır Türk devletleri, bu kıyılardan Haçlılar'ı temizlemekle değil, başka mes'elelerle uğraşacaklardı. Ancak Sultân Melik-Şâh'ın hepsi çocuk olan oğulları arasındaki uzun savaşlar ve mücâdeleler, Selçuklu prenslerinin atabeylerinin her birinin bir eyâleti ele geçirip hânedan kurması, devleti büsbütün feodal, merkezî idâresi gittikçe zayıflıyan hâle getirmiştir. Bütün yük Türkiye Selçukluları'nın üzerinde kalmıştır. Türkiye Selçukluları, elleri altındaki bir kaç milyon Anadolu'ya Türkistan'dan henüz göçmüş Türk'le, Anadolu Türk devletini ayakta tutabilmek için, çok büyük gayretlerin içine girmeye mecbur kalmışlardır.

Sultân Melik-Şâh'ın kızları: Meh-i 'Irâq Gewher Hâtûn = Süleymân Hân (Karahanlı hâkanı: 1097). Bu izdivaçtan doğan: Arslan Muhammed Hân (Karahanlı büyük-kağanı: 1102-1130=28)=Melike Hâtûn b.Sultân Sancar (dayısının kızı). Bu izdivaçtan doğan ve ana tarafından Sultân Sancar'ın torunu olan II. Mahmûd Hân Karahanlı (Ebü'l-Kaas. Rükni'd-D., Celâli'd-D.), 1157-1162=5 arasında Selçuklu büyük-sultânlık tahtına hakk iddia etmiştir, zîrâ Sultân Sancar'ın oğlu yoktu ve Mahmûd Hân, evvelce (12.1154-9.1156) dedesi Sancar'a saltanat nâibi de olmuştu.- Mâh-Melek (Mâh-i Mülk) Hâtûn (ölm. Isf., 1.1090) = el-Muktedî (halîfe : 1075-1094=19) (1056-1094=38), izd.

Bağd., 13.3.1087, bu izdivaçtan doğan: Ebü'l-Fazl Câ'fer (Bağd. 1.2.1088-Isf.6.1093=5, 4): hayâtı boyunca hılâfet velîahdi. Sultân Melik-Şâh, halîfe'den doğan bu torununu, ileride halîfe yapmak ve hılâfeti de Türk'leştirmek için, Bağdâd'da bırakmayıp Isfahân'da Türk ve Selçuklu prenslerine verilen terbiye ile yetiştirmiye başlamıştı. Fakat Melik-Şâh'ın ânî ölümünün ertesi yılı çocuk da öldü. Halîfe'den boşanıp oğlu ile Isfahân büyük-sultânlık sarayına gelmiş bulunan Mâh-Melek Hâtûn ise, 20 yaşlarında öldü.- Seyyide Hâtûn =el-Müstazhir (halîfe: 1094-1118=24), izd. 1110. Melik-Şâh'ın muhtemelen, belki de ölümünden sn. doğan en küçük kızıdır.- Tâcü'd-Dewle we'd-Dîn Nûr Bilge Hâtûn.- Fülâne Hâtûn = Sultân-Şâh b.Kavurd.- Fülâne Hâtûn = Mes'ûd II (Gazneli sultânı: 1099-1115=16), izd. 1075 (önce sûrî), çocukları için bk. Gazneliler.- Salkım Hâtûn = Sipeh-bûd 'Alâ'ü'd-Dewle Ebî-'Alî Gerşâsp Kâkûyî (Şiî Mâzenderân meliki), Arslan Hâtûn b.Çağrı Bey'in (yk.bk.) oğlu; bu izdivâcdan: 2 prenses.- Sultân Melik-Şâh'ın oğulları:

1. Melikü'l-Mülûk Ebî-Şücâ 'Adudi'd-Dewle Tâci'l-Mille 'Ümdeti'l-Mü'minîn Ahmed (Isf. 1077 - Merw, 1088 = 11): Velîahd-i saltanat: 1087-1088 = 1. Babasının hayâtında öldüğü için tahta geçemedi. En büyük oğul.

2. Melik Dâwûd (ölm. 23.5.1082): Küçük çocukken babasının hayâtında öldü.

3. Melik Tuğrul: çocukken öldü. Reyy'de gömülü.

4. Melik Humâr: çocukken öldü. Reyy'de gömülü.

5. Melik Câ'fer.

6. Sultânü'l-â'zam MAHMÛD (Isf. 5.1087 - Isf. 14.10.1094 = 7, 5) (4. Büyük Selçuklu hâkaanı: 20.11.1092 - 1.1093 = 0, 2): annesinin niyâbetinde saltanat sürdü. Çiçekten öldü. Isf.'a gömüldü. 3 ağabeyinin en büyüğü Berkyaruk, onun sultânlığını kabûl etmedi. Tahttan indirdi. Fakat 1.1093-14.10.1094=1, 9 arasında Isfahân ve Fârs meliki olarak bu ülkeleri elinde tuttu. 1091'de daha uzun yıllar hayatta kalacağını sanan babası Melik-Şâh onu velîahd îlân etmişti. Ana tarafından Karahanlı olduğu için, Sultân Melik-Şâh'ın, bu oğlu tahta geçince, Karahanlılar'ın Selçuklu tâbii saltanatına da son verileceğini düşünmüş olması ortadadır. Zîrâ ana tarafından da Selçuklu olan büyük oğlu Berkyaruk'u ancak böyle bir motifle saltanat hakkından uzaklaştırabilirdi.

7. Yemînü Emîri'l-Mü'minîn Î'timâdî-alla'llahi Ebi'l-Muz. Rükni'd-Dünyâ we'd-D.Sultâni'l-â'zam BERKYARUK (Isf. 6.1081 - Bürûcird, 23.12.1104 = 23, 6) (5. Büyük Selçuklu hâkaanı: 1.1093-23.12.1104 = 11, 11):1088'de ağabeyi Ah.'in ölümüyle velîahd oldu. Fakat 1091'de babası Melik-Şâh, onu bu sıfattan ıskaat ederek 6 yaş küçük kardeşi Mahmûd'u (no.4) velîahd îlân etti. Ertesi yıl Melik-Şâh ölüp bir sürü çocuk yaşında oğul bırakmasaydı, imparatorluk karışmıyacaktı. Buna rağmen Mahmûd, çok küçük olduğu için, 2 aydan fazla Büyük Selçuklu tahtında kalmadı. 10-11.1094'te Berkyaruk, çiçeğe yakalandı ve imparatorluk daha geniş ölçüde karıştı, fakat kurtuldu. Buna rağmen genç yaşında veremden öldü. Isfahân'a gömüldü. Kızı: Zübeyde Hâtûn=1.Sultân Tuğrul (amca-oğlu), =2. Sultân Mes'ûd (amca-oğlu) (doğan çocuklar için bk. Irak Selçukluları).- Sultân Berkyaruk'un oğulları: Melik Arslan ve: Sultânü'l-â'zam MELİK-ŞÂH II (1093?-1105=12?) (6. Büyük Selçuklu hâkaanı: 23.12.1104-1105

= bir kaç ay). Kendisinin ve kardeşinin atabeyi: Emîr Ayaz Bey, katli 1105. Ölünce yerini amcası Sultân Tapar aldı. Oğlu: Melik Berkyaruk.

8. İste'anetü-b'İllâh Ebû-Şücâ' Kasîmi (Nâzımi) Emîri'l-Mü'minîn Gıyâsi'd-Dünyâ we'd-D.Sultâni'l-â'zam MUHAMMED (I) TAPAR (Isf. 20.1.1082 - Isf. 18.4.1118 = 36, 2, 29) (7. Büyük Selçuklu hâkaanı: 1105 - 18.4.1118 = 13): Atabeyi Kutluk Tegin (katli 1096). Isf.'da medfun. Âzerbaycan (Gence) v.4.2.1094-1105=11. =Nîs-ender-Cihân Hâtûn (I. Tuğrul'un annesi). =Gewher Hâtûn b.İsm.b.Yâkutî (Selçuklu). =Fülâne Hâtûn b.Aksungur Bey (Sultân Mes'ûd'un annesi) (dul kalınca 1119'da Aksungur Bey'le evlendi).- Sultân Muhammed Tapar'ın çocukları için bk. aşağıda: Irak Selçukluları.

9. Tewekkeltü-al'Allaah-wahdehü Bürhâni Emîri'l-Mü'minîn Mu'izzi'd-Dünyâ we'd-D. (melik iken: Nâsırü'd-D.) Ebi'l-Hâris Sultâni'l-â'zam Ahmed SANCAR (Sincâr/Mûsul batısı, 1086 - Merw, 29.4.1157 = 72, 5, 24) (8. Büyük Selçuklu hâkaanı: 18.4.1118 - 29.4.1157 = 39, 0, 11): Horâsân (merkez Merw) meliki 1.1093 (kesin ol.9.2.1096) - 18.4.1118=25,3. Meliklik müddeti ile berâber saltanatı 64, 3, 11 eder. Melik-Şâh'ın muhtemelen Sultân Mahmûd'dan sn. en kç. oğlu. Sultân Muh. Tapar ile aynı anneden. Horâsân'da melik iken çocukluğunda atabeyi: Kamaç Bey. Merw'de Sancar Türbesi'nde medfun. Farsca'da şâir. Sancağı beyaz-siyah, bayrağı kırmızı-yeşil-sarı. Kat(a)wân bozgunu 9.9.1141. Oğuzlar'a esâreti 4.1153-4.1156=3, 0. =Fülâne Hâtûn b.Muh.b.Sül.Karahanlı. = Gewher Hâtûn b. İsm. Selçuqî (ağabeyi Muh. Tapar'dan dul). =Terken Hât. b.Arslan-Hân Karahanlı (9.9.1141-1142'de Karahıtaylar'a esir) (ölm. 1?1156).- Çocuk yaşta ölen oğulları: Melik Hâris, Melik Melik-Şâh, Melik Tuğrul-Şâh.- Kızları: Gewher-Neseb Hât. (ölm.1129)=Sultân Mahmûd (amca oğlu), izd. 1124?.- Emîre Hât. =el-Müsterşid (halîfe: 1118-1135=17), izd. 1124.- Mâh-Melek (Mâh-i Mülk) Hât. (1107-1124=17)= Sult. Mahmûd (amca-oğlu): Mâh-Melek ölünce, zevci ve amca oğlu Sult. Mahmûd, kızkardeşi Gewher Hât. ile evlendi. Ancak 5 yıl sn. o da 20 yaşlarında öldü.- Melike Hât.=Arslan Muh. Hân (Karahanlı büyük-kağanı: 1102-1130=28). Bu Arslan-Muh. Hân, ana tarafından Sult. Melik-Şâh'ın torunudur, zevcesi Melik Hâtûn da dayısı Sultân Sencer'in kızıdır. Bu izdivaçtan doğan II. Mahmûd Hân'ın, hem annesi, hem baba-annesi Selçuklu prensesleridir. Onun için oğlu olmıyan dedesi Sancar, onu velîahd yapmak istiyordu, fakat baba tarafından Selçuklu değil, başka bir Türk imparatorluk hânedânından, Selçuklular'ın Türk büyük hâkanlık tahtını 1040'ta aldıkları Karahanlılar'dan geldiği için tereddüd ediyordu. Sancar, Oğuzlar'a esir düşünce, torunu Mahmûd Han, saltanat nâibi oldu (12.1154-4.1156=1, 4). Sancar ölünce II. Mahmûd, "sultânü'l-â'zam" sanıyle Büyük Selçuklu hâkaanı îlân edildiyse de, Sul. Muh. Tapar'ın yâni Sancar'ın ağabeyinin neslinden gelen Irak Selçukluları bunu tanımadılar ve Irak Selçuklu sultânı Muhammed b.Mahmûd b.Tapar, kendisinin büyük hâkaan olduğunu îlân etti. Gerçekte ise en kudretli Selçuklu hükümdârı, bu sırada yeni Türkiye tahtına çıkmış olan II. Sultân Kılıç-Arslan idi. Bu sûretle imparatorlukta otorite buhrânı oldu ve bir daha te'sîs edilemedi. Sultân II. Mahmûd, 29.4.1157-1162a=5 müddetle büyük hâkaanlık iddia etti. Oğlu Celâlü'd-D. (Kemâlüddîn) Muh. Hân'ı da velîahd îlân

etti. Ancak Sancar'ın kumandanlarından Müeyyed Aybe, Merw'e girdi. Selçuklular'ın tahtını gasb ettiği iddiasıyle II. Mahmûd'u ve oğlunu hal' etti, ikisinin de -bir daha tahta hakk iddia edememeleri için- gözlerine mil çektirdi. Az sonra ikisi de öldü. Müeyyed Bey, Horâsân'ı ele geçirdi. Bu sûretle Horâsân, Harzem-Şâhlar'ın gelmesine kadar, Kamac (Kumac) atabey hânedânının elinde kaldı. Büyük Selçuklular, Sancar'la sona erdi. Melik-Şâh'ın 4 oğlunun saltanat müddetlerinin toplamı 64, 5, 9'dur.

Büyük Selçuklu Hâkanları

1- Muh.Tuğrul-Bey (23.5.1040 - 4.9.1063 = 23, 3, 12) (doğ. 995)
2- Muh. Alp-Arslan (4.9.1063 - 25.10.1072 = 9, 1, 21) (doğ. 20.1.1029)
3- Celâlü'd-D.Melik-Şâh I (25.10.1072 - 20.11.1092 = 20, 0, 26) (doğ. 6.8.1055)
4- Mahmûd (20.11.1092 - 1.1093 = 0, 2) (doğ. 5. 1087, ölm. 14.10.1094)
5- Rüknü'd-D.Berkyaruk (1.1093 - 23.12.1104 = 11, 11) (doğ. 6. 1081)
6- Melik-Şâh II (23.12.1104 - 1105 = bir kaç ay) (doğ. 1093?)
7- Muh.Tapar (1105 - 18.4.1118 = 13) (doğ. 20.1.1082)
8- Ah.Sancar (18.4.1118 - 29.4.1157 = 39, 0, 11) (doğ. 5.11.1086)

23.5.1040 - 29.4.1157 = 116, 11, 7. Bu 117 yıllık müddet, Dandânakan zaferi ile Sultân Sancar'ın ölümü arasındaki zamandır. Alp-Arslan, Çağrı-Bey'in oğlu Tuğrul-Bey'in yeğenidir. I. Melik-Şâh, Alp-Arslan'ın oğludur. Mahmûd, Berkyaruk, Tapar ve Sancar, I. Melik-Şâh'ın oğullarıdır. II. Melik-Şâh ise Berkyaruk'un oğludur. Sancar'ın nesebi şöyledir: Sancar b.Melik-Şâh b.Alp-Arslan b.Çağrı b.Mikâil b.Selçuk (b.Dukak b.Ertuğrul b.Lokman b.Toksurmuş b.Kereküçi).

Irak Selçukluları (1118 - 1194)

Sultân Muh. Tapar ölünce (18.4.1118), oğulları büyük hâkanlık tahtına hakk iddia ettilerse de, amcaları Sultân Sancar'ı metbû tanımaya mecbûr oldular. Sancar da, ağabeyi Tapar'ın meliklik devrinden, 1094'ten beri hüküm sürdüğü Âzerbaycân'ı, sınırlarını genişletip 'Acem ve 'Arab Irâkı'nı da katarak, yeğenlerine verdi. Böylece Sult. Tapar'ın oğulları ve torunları başlangıçta babalarının taht şehri Isfahân'da, fakat sn. Hemedân'da, Kafkas Dağları ve Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasındaki sâhada "sultân" (imparator, büyük kral) sanıyle saltanat sürdüler. 1157'ye kd. amcaları Sancar'ı metbû tanıyorlardı. O ölünce tamâmen müstakil oldular ve 1194'e kadar 37 yıl da bu sûretle saltanat sürdüler. Bu şekilde Irak Selçukluları denen meliklik, 18.4.1118'de Tapar'ın ölümünden 25.3.1194'e kadar 75, 11, 7 müddetle, hemen hemen 76 yıl devâm etti. Irak Selçuklu sultanları, Anadolu Selçuklu sultanlarına bile üstünlük iddia ettilerse de, Haçlılar ve Bizans ile yaptıkları dünyâ çapında gazâlarla şöhretleri ayyûka çıkan Türkiye Selçuklu sultanları (I. Mes'ûd ve oğlu II. Kılıç-Arslan), buna kulak asmadılar. Yalnız Türkiye Selçukluları da ismen olsun 1157'ye kadar Sultân Sancar'a tâbî idi. Irak Selçuklu Sultanları şunlardır:

1- Mahmûd (II) (18.4.1118 - 11.9.1131 = 13, 4, 23) (x)
2- Dâwûd (11.9.1131 - 26.5.1132 = 0, 8, 15) (ölm. 1142a) (1'in oğlu)

3- Tuğrul-Bey (I veyâ II) (26.5.1132 - 24.10.1134 = 2, 4, 29) (1'in kardeşi)
4- Mes'ûd (24.10.1134(x) - 14.10.1151 = 16, 11, 21) (1'in kardeşi)
5- Melik-Şâh (III) (14.10.1151 - 1.1153 = 1, 3) (ölm. 1160) (1'in oğlu)
6- Muhammed (II) (1.1153 - 12.1159 = 6, 11) (1'in oğlu)
7- Süleymân-Şâh (12.1159 - 10.4.1161 = 1, 4) (1'in kardeşi)
8- Arslan-Şâh (10.4.1161 - 7.1177 = 16) (3'ün oğlu)
9- Tuğrul (II veyâ III) (7.1177 - 25.3.1194 = 16, 8) (8'in oğlu)

Sultân Muh. Tapar'ın kızları: Fülâne Hât.= Sultân Arslan-Şâh Selçuqî (Kirmân: 1101-1142), izd. 1117.- Fülâne Hât. = Merdâwic (Bâwendî).- Fülâne Hât. =el-Muktefî (halîfe: 1136-1160=24).- Sultân Muh. Tapar'ın oğulları:

1- Î'tisamtü-b'Îllâh Yemîni Emîri'l-Mü'minîn Ebi'l-Kaas. Mugıysi'd-Dünyâ we'd-D.Celâli'd-Dewle Sultâni'l-Mu'azzam Mahmûd (Gence, 1103 - Hemedân, 11.9.1131 = 28) (1. Irak Selçuklu sultânı: 18.4.1118 - 11.9.1131 = 13, 4, 23): sultân olduğu müddetle, amcası Sancar tar. büyük-hâkanlık tahtının velîahdi olduğu da kabûl edilmiştir. Med. Isfahân. Sancağı: kırmızı. Birisi ölünce dîğerini almak sûretiyle amcası Sancar'ın 2 kızı ile evlendi: Mâh-Melek Hât. (1107-1124=17) ve Gewher-Neseb Hât. (ölm.1129), izd. 1124? Oğulları için aşağıya bk.

3- Î'timâdiyyi'l-Allaah Yemîni Emîri'l-Mü'minîn Rükni'd-Dünyâ we'd-D. Ebî-Tâlib Sultâni'l-Mu'azzam Tuğrul-bey (I veyâ II) (Isfahân, 8.1109 - Hemedân, 24.10.1134 = 25, 2) (3. Irak Selçuklu sultânı: 26.5.1132 - 24.10.1134 = 2, 4, 29): ağabeyi Sult. Mahmûd ölünce, Sult. Sancar tarafından büyük-hâkanlık velîahdi tanındı: 11.9.1131-24.10.1134=3, 1, 13. Hemedân'da Medrese-Tuğruliyye'de medfun. Kazwîn-Zencân v.18.4.1118-26.5.1132=14, 1, 8. Atabeyi: Gündoğdu Bey. =Zübeyde Hât.b.Sult. Berkyaruk (amca kızı) (1134'te dul kalınca, kayın-birâderi Sult. Mes'ûd ile evlendi). =Mü'mine Hât. (Sult. Arslan-Şâh'ın ann.) (ölm. 1175, izd. 1135; dul kalınca 1135'te Âzerbaycan atabeyi (1146-72) Şemsüddîn Îldeniz'le evlendi). Oğulları için aşağıya bk.

4- Î'timâdiyyi'l-Allaah Kasîmi Emîri'l-Mü'minîn Gıyâsi'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Feth 'Adudi'd-Dewle Sultâni'l-Mu'azzam Mes'ûd (Isfahân, 4.6.1109 - Hemedân, 14.10.1151 = 42, 4, 10) (4. Irak Selçuklu sultânı: 24.10.1134 - 14.10.1151 = 16, 11, 21): büyük-hâkanlık velîahdi 24.10.1134-14.10.1151=16,11,21. Medfeni Hemedân, Cândâr Iqbâl Medresesi. Atabeyleri: Aksungur Porsuqî (daha önce aynı zamanda ağabeyi Mahmûd'un da atabeyi, aş.bk.) ve 1105'ten ît. Çavuş Bey. Mes'ûd, Tuğrul'dan 2 ay büyük olduğu halde, ondan sn. tahta çıktı. =Sultân Hât. (Melik-Şâh'ın ann.). =Fülâne Hât. (Gürcistân kralının kızı). =Zübeyde Hât. b.Sult.Berkyaruk (amca kızı, kardeşi Sult. Tuğrul'dan dul, izd. 1135).- Sult. Mes'ûd'un oğlu: Melik Nâsırü'd-D.Melik-Şâh (Sancar'ın Cend uluğ-yabgusu) (atabeyi: Cavlı Bey).- Sult.Mes'ûd'un kızı: Gewher Hât. (Hemedân 1124?-Hem.1152=28?) =1. Sult. Dâwûd (amca oğlu), =2. Sult. Meh. (amca oğlu, izd. 1148).

(x) Aynı müddet zarfında Sultân Sancar'ın velîahdi. Tapar'ın oğlu ve Sancar'ın yeğenidir.

7- İsti'antü-b'İllâhi Bürhâni (Kasîmi) Emîri'l-Mü'minîn Mu'izzi'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Hâris Sultâni'l-Mu'azzam Süleymân-Şâh (Isfahân, 11.1117-10.4.1161 = 43, 5) (7. Irak Selçuklu sultânı: 12.1159 - 10.4.1161 =1, 4): Sult. Tapar'ın en kç. oğlu. Amcası Sancar'ın saltanat nâibi:4.9.1153 - 12.1154 = 1, 3. Geçici ol. Harzem-Şâh: 15.12.1138-1139. Müddeî 1153-4 ve 1159. Öldürüldü. Hemedân'da Cândâr Iqbâl Medresesi'nde medfun. Saltanat velîahdi: 1152-1157=5. Bağdâd'ı ziyâreti 1155. 'Alâ'ü'd-Dewle kalesinde öldü. =Fülâne Hât. (Gürcistân kralının kızı, Sult. Mes'ûd'dan dul, izd. 1152). =Fülâne Hât.b.Muh.Harzem-Şâh. Oğlu Melik Sancar (1135?-1195?=60?), müdd. 1177 sonları ve 1191.

Melik Selçuk-Şâh (Isf. 5.1116-Kal'atü'l-Beydâ 1140=24): Fârs ve Hûzistân meliki. Müdd. 1132. Onun adına Fârs'ı yöneten atabeyi: Karaca Kara Sâqî Bey (katli 26.5.1132) (kardeşi Selçuk Bey, Karaca'nın by. oğlu İlermiş Bey). Sult. Sancar'ın öldürttüğü Karaca'dan sonraki atabeyi: Alp-Kuş Bey. Karaca'nın Fârs atabeyliği: 9.1119-26.5.1132=12, 8. Oğlu: Melik Melik-Şâh, Mûsul'da medfun.

Melik Çağrı (Isf. 1106-5.1116=10): Fârs meliki (10.1108-5.1116=6, 7). Fârs'ı (Şîrâz) onun nâmına yöneten atebeyi: Celâlüddîn Çavlı Bey (Fârs 10. 1108-9.1116, Mûsul v.10.1106-10.1108, ölm. 9.1116). Sonraki Fârs atabeyi: Emîr Kayşar Bey (9.1116-9.1119=3, 0).

Sult. Tapar'ın dîğer oğulları: Melik Ahmed, Melik Dâwûd, Melik Melik-Şâh, Melik Kızıl-Arslan (hepsi çocuk ölmüşlerdir).

Sult. Mahmûd'un (1. Irak sultânı) atabeyleri: 1. Şîr-gîr Bey (katli 1127, oğulları Hayder ve Emîr Şerefüddewle 'Ömer Bey, katli 1127), 2. Emîr Kara-Sungur Bey (1127-), 3. Emîr-i Sipen-sâlâr Mewdûd Bey (Mûsul v.), 4. Emîr Bâz-dâr Bey, 5. Emîr Yarınkuş Bey, 6. Emîr Aksungur Porsuqî Bey (1126'da Mûsul vâlîsi ve 70'lik iken Bâtînîler'ce şehîd edildi, bk. aşağıda Bağdâd şahneleri; oğlu 'İzzüddîn Mes'ûd B., Mûsul v.ol.ölm.17.1.1127).- Sult. Mahmûd'un (I. Irak sultânı) oğulları:

2- Gıyâsü'd-D.Ebi'l-Feth Sultâni'l-Mu'azzam Dâwûd (Isf. 1118?-Tebrîz 1142a=24?) (2. Irak sultânı: 11.9.1131-26.5.1132=0, 8, 15): Müdd. 1135-8. Amcası Sult. Mes'ûd'un velîahdi: 24.10.1134-1142a=8. Kısa saltanatı, amcası Sancar tar. tasdîk edilmediği için hal' edildi. Merw'de medfûn. =Gewher Hât.b.Sult. Mes'ûd (amca kızı, 1142'de dul kalınca kayın-birâderi Sult. Muh. ile evlendi). Oğlu: Melik Mes'ûd.- Atabeyleri: Ayaz Bey, sn. Aksungur b.Ahmedîl Bey (katli 1133, babasının katli 1116, oğlu Nasretü'd-D.Arslan-Aba Hâss-Bey).

5- İsti'antü-b'İllâh Yemîni Emîri'l-Mü'minîn Mugıysi'd-Dünyâ we'd-D.Sultâni'l-Mu'azzam Melik-Şâh (III) (Hemedân, 1120? - Isf. 1160=40?) (5. Irak Selçuk sultânı: 14.10.1151 - 1.1153 = 1, 3): zehirle öldürüldü (hal'inden 7 yıl sn.). Fârs v. 1140-1148=8. 16 gün Isfahân'da saltanatı: 1160. Atabeyi: Boz-Aba Bey (katli 1147b, Sult. Muh.'in de atabeyidir, Fârs atabeyi 12.1137-1147b=10, med. Şîrâz =Zâhide Hât., bk. Salgurlular= Fârs Atabeyleri).- Oğlu: Melik Mahmûd: 1161'de Isfahân'da müddeî, aynı yıl Istahr'a gidip yerleşti.

6- Kasîmü Emîri'l-Mü'minîn Gıyâsi'd-Dünyâ we'd-D.Ebî-Şücâ' Sultâni'l-Mu'azzam Muhammed (Hemedân, 1128 - Hemedân, 12. 1159 = 31) (6. Irak Selçuklu

sultânı: 1.1153 - 12.1159 = 6, 11): Hûzistân meliki: 1135-1.1153 = 18. Medfeni Hemedân'da. Atabeyi: Boz-Aba Bey (ağabeyi Sult. Melik-Şâh'ın da atabeyi, yk.bk.). =Gewher Hât.b.Sult.Mes'ûd (amca kızı, izd.1148, ağabeyi Sult. Dâwûd'dan dul), =Seyyide Hât.b.el-Muktefî (31. 'Abbâsî halîfesi), =Hâtûn-i Kirmâniyye (Kirmân Selçuklu melikesi, sûrî izd.8.1159). - Oğlu: Melik Dâwûd.

Ebû-Tâlib Melik Muh. Alp-Arslan (Hemedân, 1130? - la.1160 = 30?): Atabeyi: 'İmâdüddîn Zengî. Bu çok ünlü atabeyi, Mûsul'u gûyâ bu Melik Alp-Arslan nâmına yönetiyordu, bk. Zengîler. Kardeşi Melik Ferruh-zâd'ın da atabeyidir. =Seyyide Hât.b.el-Muktefî (31. 'Abbâsî halîfesi), Alp-Arslan'ın ağabeyi Sult.Muh.'den henüz dul kalan bu halîfe kızı, Alp-Arslan'la nişanlı iken o günlerde Alp-Arslan öldü. -26.5.1132'de ismen Fârs ve Hûzistân meliki olduğu zaman atabeyi Mengü-Bars Bey (=Zâhide Hât.) onun nâmına bu ülkeleri yönetti; 12.1137'de öldürülünce, Zâhide Hât. ile evlenen Bozaba Bey, Fârs atabeyi oldu.

Sult.Mahmûd'un diğer oğulları: Melik Çağrı-Şâh, Melik Ferruh-zâd (Ferruh-Şâh) (atabeyi 'İmâdüddîn Zengî).

Sultân Tuğrul'un (3. Irak Selçuklu sultânı) oğulları: Melik Muhammed Alp-Arslan (ölm.Sercihân, 1177), müdd.1177, vel.7.1177-1185? =8?, Fârs ve Hûzistân meliki: 1148 (ismen), atabeyleri: Sunkur Bey, sn.Emîr Şerefüddîn Bey b.Şumla Bey,- Ve:

8- Î'tadattü (Î'tişamtü)-b'İllâh Kasîmi Emîri'l-Mü'minîn Rükni'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Muz.Sultâni'l-Mu'azzam Arslan-Şâh (Hemedân, 1133-Hemedân, 7.1177 = 44) (8. Irak Selçuklu sultânı: 10.4.1161-7.1177 = 16, 3): Vel.1159-10.4.1161 = 2. Med. Hemedân, Medrese-i Tuğruliyye. =Hâtûn-i Kirmâniyye (Kirmân Selçuklu prensesi) (Sult. Muh.'den dul, izd.1161), =Sitti Fât.Hât. (Seyyid Fahrüddîn Hemedânî'nin hemşîresi, izd. 1177), = Fülâne Hât. (Âzerbaycan v.'İzzüdîn Has.Kıpçak'ın hemşîresi) (II. Tuğrul'un ann.). Sultân Arslan-Şâh'ın oğlu:

9- Î'tikadet-b'İllâh-Wahdehü Kehfi'l-İslâm we'l-Mü'minîn Rükni'd-Dünyâ we'd-D.Ebî-Tâlib Sultâni'l-Mu'azzam Tuğrul (II veyâ III) (Hemedân, 1170-Reyy yakınları, 25.3.1194 = 24) (9. ve sonuncu Irak Selçuklu sultânı: 7.1177-25.3.1194 = 16, 8): Harzem-Şâh Tekeş'le meydan muhârebesinde maktûl oldu ve Büyük Selçuklular'ın olduğu gibi Irak Selçukluları'nın ülkeleri de Harzem-Şâh Türk büyük-hâkanlık hânedânına geçti. Vel.ve Nahcivan v.1170-7.1177. Sultân Tuğrul'un saltanatı, atabeyi ve üvey babası İldeniz'in tahakkümü altına geçti. Bk.İldenizliler = Âzerbaycan Atabeyleri. = Emîr 'İzzeddînHas.'ın (Şehrizor beyi Emîr Kıpçak'ın torunu) hemşîresi.

Sult.Tuğrul'un kızları: Fülâne Hât. (1184?-?) = Yûnus Hân b. Harzem-Şâh 'Alâ'ü'd-D.Tekeş (ölm.1196) (izd.1192).- Melike Hât. = 1. Muzafferü'd-D.Özbek İldeniz (Âzerbaycân atabeyi 1210-25, talâk), =2.Celâlü'd-Dîn Harzem-Şâh, izd.1225a(ilk zevcinden çocukları için bk. İldenizliler).- Sult.Tuğrul'un oğulları: Melik Berkyaruk, Melik Mes'ûd, Melik Alp-Arslan, Melik Alp-Melik ve Melik Melik-Şâh (Hemedân, 1185?-Gürgenc, 1220b = 35, katl, Harzem-Şâhlar'ın hizmetinde) (son vel. 1185?-26.6.1194).

Suriye Selçukluları (1078 - 1122)

Tâcü'd-Dewle Ebî-Sa'îd Sulṭân Tutuş (Dâşîlû, 1062 - Taşlı köyü/Reyy, 26.2.1095=33) (1. Suriye Selçuklu sultânı: 1078 - 26.2.1095 = 17): Sultân Alp-Arslan'ın oğlu ve Sultân Melik-Şâh'ın 7 yaş kç. kardeşi, Sultân Berkyaruk'un ve kardeşlerinin amcası. Suriye Fâtihi. Yeğeni Berkyaruk'a karşı büyük-hâkanlık tahtı için müddeî oldu, Reyy'e kd. yürüdü, orada yeğeniyle yaptığı meydan muhârebesinde mağlûben maktûl oldu. Bağdâd'da adına hutbe okunması 12.1094. 1078'e kd. Arrân, bu târihte Suriye meliki. Atabeyi: Tuğtegin. =Ṣafwetü'l-Mülk Hât. (ölm.1119) (Dukak'ın ann.) =2.Tuğtegin Börü. izd. 1096, med Şâm, Meydânü'l-Aḫdar'da oğlunun yanında, ölm. 6.8.1119. =Fülâne Hât. b.Artuk Bey (=2.Yınal Bey). =Fülâne Hât. (Rıdvân'ın ann.) (=2. Cünâhüddewle Ḥüs., Rıdvân'ın atabeyi, izd. 1095).- Tutuş'un oğulları:

Melik Sa'îd, Melik Ebû-Tâlib (ölm.1095), Melik Behrâm-Şâh (ölm.1095 bu ikisi babaları ile berâber maktûl), Melik Bektaş (doğ. 1094, müdd. 4.1104).- Sultân Ebû-Naṣr Şemsi'l-Mülûk Dukak: kardeşi Rıdvân'a tâbî ol. Şâm meliki (1098-6.1104=6), katledildi. Atabeyi: üvey babası Tuğtegin. Şemsü'l-Mülûk Dukak'ın oğulları: Melik Ertaş (doğ. 1092) (Şâm meliki 1104 sonl.) (bu târihte Şâm, Atabey Tuğtegin'e geçti, bk.Böriler), Melik Tutuş (doğ.1103) (Şâm meliki 6.1104'ten ît. bir kaç ay, nâib: Atabey Tuğtegin, sn. yerine kısa müddet için ağabeyi geçti).- Dukak'ın 1080'den önce doğmuş olması îcâb eder, 12.1092'de Büyük-Sulṭân Melik Şâh'ın bir kızı ile nişanlandı, Rıḏvân'da küçüktür, 25 yaşlarında öldürüldü. Sultân Tutuş'un dîğer oğlu:

Faḫrü'l-Mülûk Ebi'l-Muz.Sultân Riḏwân (1082b - Ḥaleb, 10.12.1113 = 31) (2. Suriye sultânı, taht şehri Ḥaleb: 26.2.1095 - 11.11.1113 = 18.8.13): 1098-1104 arasında ayrı anneden kç. kardeşi Dukak, ona tâbî ol. Şâm meliki oldu. Atabeyi: babasının da atabeyi olan Tuğtegin (Böriler'in kurucusu, b.bk.). =Çiçek Hât.b.Yağısıyan Bey (Antakya v.) (Alp-Arslan'ın ann.) (izd.1097). =Fülâne Hât.b.Cenâhü'd-Dewle (Ḥumṣ v.ve bir ara Rıdvân'ın atabeyi ve Rıdvân'ın üvey babası). Sultân Rıdvân, 28.8.-27.9.1097 arasında 1 ay Fâṭımîler'e tâbî oldu ve hutbeyi Fâtımî halîfesi adına okuttu.- Rıdvân'ın 2 kızından: Ferḫunde Hât. =Artukoğlu I. İlgaazî Bey (Mârdîn meliki 1104-22) (izd.1122, sûrî), =2.Artukoğlu Belek Bey (izd.12.2.1124) (ilk zevci İlgaazî'nin amcası).- Sultân Rıdvân'ın oğulları:

Melik Melik-Şâh, Melik Mübârek-Şâh(bu ikisi çocukken ağabeyleri Alp-Arslan tar. öldürüldü), Tâcü'd-Dewle Sultân Alp-Arslan "el-Aḫres" (1098-9.1114=16, atabeyi ḫâdim Lülü tar. katl) (Suriye sultânı: 11.11.1113-8.1114=0, 9), Sultân Sulṭân-Şâh. Bu sonuncusu (doğ.1108), 8.1114-5.1117=2, 9 arasında Suriye sultânı oldu. Ḥaleb'de saltanat sürdü. Şâm daha 12.1104'te Sultân Rıḏvân'ın idâresinden çıkmıştı. Sultân-Şâh, 1122'ye kd. daha 5 yıl Ḥaleb'de sultân ünvanı ile bulunduysa da bu yıllarda idâre aslında Artukoğlu Melik I. İlgaazî'de idi. Bk. Böriler, Artukoğulları. Riḏwân'ın en küçük oğlu Melik İbrâhîm 7.11.1127'de Ḥaleb'de sultân îlân edildiyse de sonu gelmedi. Suriye sultanları:

1- Tutuş (1078 - 26.2.1095 = 17)

2- Riḏvân b.Tutuş (26.2.1095 - 10.12.1113 = 18, 9, 12)

2a- Dukak b.Tutuş (Şâm'da, 2'ye tâbî: 26.2.1095 - 8.6.1104 = 9, 3, 10)

2b- Tutuş b.Dukak (Şâm: 6.1104-11.1104)

2c- Ertaş b.Dukak (Şâm: 11.1104-12.1104)

3- Alp-Arslan b.Riḏwân (10.12.1113-9.1114 = 0, 9)

4- Sulṭân-Şâh b.Riḏwân (9.1114 - 1122 =8)

4a- İbrâhîm b.Riḏwân (7.11.1127)

Kirmân Selçukluları (1041 - 1187)

'İmâdü'd-Dewle Kara-Arslan Sulṭân Kavurt (1027? - 4.4.1073 = 46?) (1. Kirmân meliki: 1041b - 4.4.1073 = 32): Çağrı-Bey'in oğlu, Alp-Arslan'ın ağabeyi ve Melik-Şâh'ın amcası. Kirmân (1041b), Fârs (1068), 'Ummân (1052) Fâtihi. Bu ülkelerde önce melik, sn. sultân unvânıyle, Büyük Selçuklu sultânına tâbî bir devlet kurdu. Bu bölgenin, bilhassa Kirmân'ın dış müdâhalelerden uzak bulunması, Kavurt hânedânının nisbeten sükûnetle devâmını te'mîn etti. =Seferiyye Hât. (kardeşi Alp-Arslan'dan dul, izd. 1.1073), =Fülâne Hât. b. Behrâm b.Leşker-sitân (izd.1051). Kavurt'un oğulları:

Sultân Kirmân-Şâh (2. Kirmân meliki: 4.4.1073-1074=1); Sultân Rüknü'd-D. İsḥâq Sultân-Şâh (3. Kirmân m.1074-1084=10) =Fülâne Hât. b.Sult. Melik-Şâh; Sultân 'İmâdü'd-Dewle Rükni'd-D.Tûrân-Şâh I (4. Kirmân m.1084-10.1097=13) (oğlu: Sultân Bahâ'ü'd-D.Îrân-Şâh, 5. Kirmân m. 10.1097-10.1101=5, Sâmûrân'da öldürüldü, oğlu Melik Mübârek-Şâh); Melik Ḥüseyn (1060?-?) (müdd. 1074-5) (Kavurt'un bu 4 oğlu yaş sırası iledir); Melik Aḥmed, Melik 'Ömer, Melik Şehenşâh (oğlu Melik Nûşirewân), Melik Merdân-Şâh, Melik Emîr-Şâh, Melik Nûḥ, küçük yaşta ölen daha 40 oğul.- 1086'da Fârs, yeniden bir müddet için Kirmân'a bağlandı.

Sultân Kirmân-Şâh'ın (no.2) oğulları: Melik Kavurt ve Muḥyü'l-İslâm we'l-Müslimîn Sultân Arslan-Şâh I (6. Kirmân m.10.1101-1142b, hal' = 41) =1. Zeytûn Hât. (Şebânkâre atabeyleri prensesi) (Kirmân-Şâh'ın ann.). =2. Melike Fülâne b.Sulṭân Muḥ. Tapar, izd. 1117.

I. Arslan-Şâh'ın (no.6) oğulları: Melik Türkân-Şâh (kızı Rüknî Hât.), Melik Selçuk-Şâh, Melik Tuğrul, Melik Kirmân-Şâh ve Mugıyṯü'd-D. Muḥ. Sultân Melik-Şâh (7. Kirmân m.1142b-1156=14).

Sultân Melik-Şâh'ın (no.7) oğulları: Melik Maḥmûd-Şâh, Melik Melik-Şâh (oğlu Melik Ebü'l-Fetḥ Mes'ûd) ve Sultân Muḥyü'd-D.Tuğrul-Şâh (8. Kirmân m. 1156-

1170=14): Cîrüft'te öldürüldü. Atabeyi: 'Alâ'ü'd-D.Bozkuş Bey. Bunun zamânında Büyük Selçuklu tâbiiyyeti sona erdi (1157). =Ruknî (veyâ Rüknâ) Hât. (ölm. 1182) (no.9 ve 11'in ann.).- Tuğrul-Şâh'ın (no.8) kızı: Hâtûn-i Kirmâniyye =1. Sult. Muḥ. b.Maḥmûd (Irak Selçuklu sultânı), =2. Sult. Arslan-Şâh b.Tuğrul (Irak Selçuklu sultânı). - Sultân Tuğrul-Şâh'ın (no.8) oğulları:

Melik Türkân-Şâh (katli 1171); Sultân Behrâm-Şâh (9. Kirmân m.1170-1175a=5) (atabeyi: Müeyyidü'd-D.Reyḥân Bey); Sultân Arslan-Şâh II (10.Kirmân m.1175a-1177a=2) (9'dan büyüktür) (atabeyi: Kuṭbü'd-D.Muḥ.B.b.Atabey 'Alâ'id-D.Bozkuş), oğlu Melik Yülük-Arslan; Sultân Tûrân-Şâh II (11. Kirmân m.1177a-1183=6, katl) (Tuğrul-Şâh'ın 2. oğlu) (atabeyleri: Ay Bey Dirâz, bunun 1178b'de ölümü üzerine Müeyyidü'd-D.Reyḥân B., ölm. 1181).

Sultân Behrâm-Şâh'ın (no.9) oğlu: Sultân Muḥammed-Şâh (doğ. 1168) (12. ve sonuncu Kirmân m.1183-1187=4) (Berdsîr v. 1175-1183=8). Bu zât ile Irak Selçukluları'ndan 7 yıl önce Kirmân'da Selçuklu saltanatı sona erdi. Oğuz reîsi Dînâr Bey, "Melik Dînâr" sanıyle 11.9.1187'de Berdsîr'i alıp Kirmân meliki oldu. 1195'te ve yerine geçen oğlu Ferruḫşâh 1196'da öldüler, dîğer oğlu 'Acem-Şâh 1209'da hayatta idi. Fakat Ḫarzem-Şâhlar, bu ülkeyi de ele geçirdiler. Kirmân Selçuklu hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1- Kara-Arslan Kavurt b.Çağrı Bey (1041b - 4.4.1073 = 32)

2- Kirmân-Şâh b.Kavurt (4.4.1073 - 1074 = 1)

3- Sulṭân-Şâh b.Kavurt (1074 - 1084 = 10)

4- Tûrân-Şâh I b.Kavurt (1084 - 10.1097 = 13)

5- Îrân-Şâh b.Tûrân-Şâh (10.1097 - 10.1101 = 4, 0)

6- Arslan-Şâh I b.Kirmân-Şâh (10.1101 - 1142b = 41)

7- Melik-Şâh b.Arslan-Şâh (1142b - 1156 = 14)

8- Tuğrul-Şâh b.Melik-Şâh (1156 - 1170 = 14)

9- Behrâm-Şâh b.Tuğrul-Şâh (1170 - 1175a = 5)

10- Arslan-Şâh II b.Tuğrul-Şâh (1175a - 1177a = 2)

11- Tûrân-Şâh II b.Tuğrul-Şâh (1177a - 1183 = 6)

12- Muḥammed-Şâh b.Behrâm-Şâh (1183 - 11.9.1187 = 4)

II

SELÇUKLU VEZİRLERİ

Büyük Selçuklular'ın Büyük-Vezirleri

1. Ebü'l-Kaas:'Alî b.'Abd.i'l-Cüweyniyyi'l-Büzgânî: 1044a-.
2. Ebü'l-Feth Râzî.
3. Ebû-'Abd.i'l-Hüs.Mîkâîl b.'Alî Reîsü'r-Rüesâ(Benû-Raqîl): -1055.
4. Ebû-Ah.Dihistânî: 1055.
5. Ebû-Nasr Muh.b.Mansûr b.Muh.'Amîdi'l-Mülk Kündürî Tûsî (katli 1066?) (şâir): 1055-6.12.1063 = 8.
6. Nizâmü'l-Mülk (aş.bk.): 6.12.1063-15.10.1092 = 28, 10, 10.
7. Tâcü'l-Mülk Ebi'l-Ganâim Merzübân b.Huzrû-Fîrûz İbni Dârüst: 15.10. 1092-12.2.1093 (katl) = 0, 3, 28.
8. Müeyyidü'l-Mülk Ubeyd'Ill.b.Nizâmi'l-Mülk: 12.2.1093-11.1093 = 0, 9.
9. 'İzzü'l-Mülk Ebî'Abd.i'l-Hüs.b.Nizâmi'l-Mülk: 11.1093-1094 (öldü) = 1.
10. Müeyyidü'l-Mülk Ebî-Dewle Ebî-Bekr: 1094-1096 (katl) = 2.
11. Ebü'l-Fazl Es'ad Mecdi'l-Mülk Kummî: 1096-9.1099(katl) = 3.

12. Fahrü'l-Mülk Ebi'l-Fethi'l-Muz.'Alî b.Nizâmi'l-Mülk: 9.1099-1.1100 (öldü) = 0, 4.

13. 'Amîdü'l-A'azz Celâli'd-Dewle Ebi'l-Mehâsin 'Abdi'l-Celîl b.'Alî b.Muh.i'd-Dihistânî: 1.1100-6.12.1101(öldü) = I, 11.

14. Hatîrü'l-Mülk Ebî-Mansûr Muh.İbni'l-Hüs.i'l-Beybedî: 6.12.1101-11.1104 = 2, 11 + 1110b-25.2.1118 = 8 = 10, 11.

15. Sâ'dü'l-Mülk Nasri'd-D.Ebi'l-Muhtâss Ebi'l-Mehâsin: 11.1104-6.1107 (öldü) = 2, 7.

16. Nizâmü'l-Mülk II Ebî-Nasr Ah.b.Nizâmi'l-Mülk: 6.1107-1110b = 3.

17. Ziyâ'ü'l-Mülk b.Nizâmi'l-Mülk: 1110b.

18. Ebû-Câ'fer Muh.b.'Alî b.Nizâmi'l-Mülk: 18.4.1118-1119 = 1.

19. Şihâbü'l-İslâm Ebi'l-Mehâsin 'Abdi'r-Rezzâq Nizâmi'l-Mülk III b.'Abd.b.Muh.İbni'l-Faqîh(Nizâmülmülk'ün yeğeni): 1119-1121 (öldü) = 4.

20. Ebü'l-Fethi'l-Muz.Şerefi'd-D.Ebî-Tâhir Sâ'd b.'Alî b.Î'sâ Kummî: 1121.

21. Nizâmü'd-D.Muh.b.Sül.Kâşgarî Togan Bey: 1121-1123 = 2.

22. 'Osmânü'l-Kummî: 1123.

23. Mu'înü'l-Mülk Ebî-Nasr Ah.İbni'l-Fazli'l-Wezîri'l-Muhtass: 1123-1127(katl) = 4.

24. Nasrü'd-D.Ebi'l-Kaas.Muh.Bî-Tewbe Merwezî: 1127-1132 = 5 (katl).

25. Kıwâmü'l-Mülk Ebi'l-Kaaim Enîsâbâdî-i Dergüzînî: 1132-1135 (katl) = 3.

26. Nâsırü'd-D.Tâhir b.Fahri'l-Mülk b.Nizâmi'l-Mülk: 1135-1157 = 22.

27. Nizâmü'l-Mülk IV 'Alî Kıwâmi'd-D.i'l-Has.(Sult. Sancar'ın halefi Sult. Süleymân-Şâh'ın vezîri).

17a. Ebû-Mansûr Muh. 'İmâdi'd-D.Rebîbi'd-Dewle (25.2.1118) Hemedânî: 25.2.1118- 8.8.1119 = 1, 3, 20. Irak Selçukluları vezîri: 18.4.1118-8.8.1119=1,3,20. Hılâfet vezîri: 1113-25.2.1118 = 5. Babasına vekâleten hılâfet vezîri 1088. Ölm. 8.8.1119. Babası (hılâfet vezîri ve târihçi): el-Hâcc(1088) Zahîrü'd-D.Ebî-Şücâ' Muh. Kırâtî İbni'l-Hüs. b.'Abd.'i'l Hemedanî = Fülâne Hât. b.Fahri'l-Mülk b.Nizâmi'l-Mülk. Rebîbü'd-Dewle'nin oğlu Ebû-Şücâ' Muh. de hılâfet vezîri oldu.

Yukarıdaki vezirlerin 21 numaralısı Türk, gerisi Îrânlı, bir kaçı Îrânlı'laşmış Arab'dır. Bu çağ İslâm devletlerinde belirli âileler vezâreti -doktorluk, müzisyenlik gibi- meslek hâline getirmişlerdi. Bürokrasi çarkının bütün inceliklerini öğrenmişlerdi. Vezirler, Osmanlılar'da olduğu gibi asker ve ordunun âmiri değillerdi. Ordu ile ilgilenmezlerdi. Generallik ve subaylık Türkler'e münhasırdı. Vezirler, sâdece bürokrasinin başı idiler. Eyâletlere de karışmazlardı. Zîrâ eyâletler, Türk asıllı meliklerin ve beylerin elinde idi ki bunlar da askerî umûmî vâlî idiler. Vezâret ve yüksek bürokrasinin Türkler'in inhisârına girmesi, Osmanlılar'la başlar. Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Timuroğulları, Memlûkler gibi mühim Türk devletleri vezîr olarak daha çok Îrânlılar'ı kullanmışlardır

(Gazneliler ve diğer Hindistan Türk imparatorlukları dâhil). 'Abbâsîler'de Bermekî vezîr âilesi neyse, Selçuklular'da da Nizâmü'l-Mülk vezîr âilesi odur.

Nizâmü'l-Mülk Âilesi

Âile Îrânlı ve ana dilleri Farsca olup mezhebleri Sünnî-Şâfi'î'dir. 'Abbâsü't-Tûsî'nin oğlu İshâq Tûsî'nin oğlu 'Alî, Tûs yakınlarında Nûqân dihkanı idi. Bu 'Alî'nin oğulları: Ebû-Nasr 'Alî(oğlu Nasr), Ebü'l-Has.'Alî, Muh., Ah. (oğlu Ebû-'Alî, bunun oğlu 'Alî). Ebü'l-Has.'Alî'nin oğulları:

Ebû-Nasr İsm. (oğlu Nasr).– Ebü'l-Kaas.İbni'l-Faqîh 'Abd.: oğulları el-Kaas. ve 7) Şihâbü'l-İslâm Ebi'l-Mehâsin 'Abdi'r-Rezzâq İbni'l-Faqîh (ölm. 1123, vezîr 1119-21) (oğlu Zahîrü'd-D.'Abdi'l-Melik Ebi'l-Mekârim).– Nizâmü'l-Mülk.

Seyyidü'l-Wüzerâ Hâce-i Büzürg Kıwâmi'd-Dewle we'd-D.Razıyyi Emîri'l-Mü'minîn (1064) Sadri'l-İslâm Ebî-'Aliyyi'l-Has.Hâfız Ata-beg İlig Ata-hoca NİZÂMÜ'L-MÜLK(Nûqân/Tûs, 10.4.1018-Suhne/Bîsütûn, 15.10.1092=74,6,5): 1- Vezîr: 6.12.1063-15.10.1092 = 28, 10, 10 (Alp Arslan'ın ilk günlerinden oğlu Melik Şâh'ın son günlerine kd.). Sultân Melik-Şâh'ın (fahrî) atabeyi. Hâfız 1029, ünlü *Siyâset-nâme*'nin (Farsca) müellifi. Medfeni Isfahân'da. = Fülâne b.Giorgi b.Davit (Gürcistan kralı, izd. 1064b).

Nizâmülmülk'ün 5 kızı oldu: Safiyye Hâtûn (ölm. 5a.1078, doğum sırasında) = 'Amîdü'l-Mülk ('Amîdü'd-Dewle) b.Fahri'd-Dewle we'd-D.Muh.İbni Cüheyr, izd.Reyy, 1070*.– Zübeyde Hât. = 'Amîdü'l-Mülk: bu zât, ilk eşini kaybedince 1079'da onun kızkardeşi Zübeyde ile evlendi.– Fülâne Hât. = Ebû-Mansûr Muh. (1044a-24.8.1100 = 56, hılâfet vezîri) (bu zât, ilk zevcesi olan Nizâmülmülk'ün bu kızının ölümünden sn. Nizâmülmülk'ün bir kız torunu ile evlendi).– Fülâne Hât. = Seyyidü'r-Rüesâ Tuğrâî.– Nizâmülmülk'ün 5. kızının evlenip evlenmediği tesbît edilemedi.– Nizâmülmülk'ün oğulları:

Fahrü'l-Mülk Ebi'l-Feth Muz.'Alî (1040-Nîşâpûr, 11.9.1106 = 66): babası gibi Bâtınîler tar.şehîd edildi. 2. oğul. 4- Vezîr 1095-1b.1100. Melik Sancar'ın vezîri 1.1105-7, Sultân Tutuş'un vezîri 1094-5. Çocukları için aşağıya bk.– Müeyyidü'l-Mülk 'Ubeyd'İll.Ebî-Bekr(katli 1101): 2- Vezîr: 2.–11.1093 + 1094-5. Oğulları: Nâsırü'd-D.Mahmûd (ölm. 1130), Mes'ûd (oğlu Ebû-'Aliyyi'l-Has.oğlu 'Alî) ve Nasîrü'l-Mülk Muh: 5- Vezîr: 1096-8. Melik Tapar'ın vezîri 1099-10.10.1101.– 'İzzü'l-Mülk Ebî-'Abd.i'l-Hüs.: 3- Vezîr: 11.1093-4. Oğlu 'Abd.– Şemsü'l-Mülk 'Osmân (katli

---

*'Amîdü'l-Mülk: hılâfet vezîri 8.1079-7.1083 + 12.1091, Diyâr-ı Bekr v.1090, Mûsul v.1084 (çocukları için bk. Benû-Cüheyr). Kardeşleri: Za'îmü'd-Dewle Ebi'l-Kaas. (Âmid v.) ve Kâfiyyü'd-Dewle Ebi'l-Berekât (ağabeyinin Âmid nâibi 12.1091). Babası da hılâfet vezîri idi: 1062-1078(ölm. 1090) (Diyâr-ı Bekr v.7.1083-5) (şecere: 'Abbâs Iqbâl, *Wizâret der-'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selçuqî*, Tahrân, 1338 Ş.).

28.7.1123): 9- Irak sultânı Mahmûd'un vezîri: 11.4.1122-28.8.1123. Merw v.1088. Oğlu Zahîrü'd-D.Ebi'l-Has.'Alî(bunun oğlu el-Has.).– Ziyâ'ü'l-Mülk (Nizâmü'l-Mülk II) Kıwâmi'd-D.Ebî-Nasr Ah.: 6- Vezîr: 6.1107-1111a. Hılâfet vezîri 10.1122-23. İmparatorluk tuğrâî'si (nişancı) 2.1084. Şâir. Oğulları: Nasr, Şihâbü'd-D.Ebî-Nasr Muh.(oğlu Nasr), Ebi'l-Fazl Nasr (oğlu el-Fazl), Ebü'l-Has.'Alî (oğulları el-Has., Muh., Ebû Nasr ve bunun oğlu Nasr).– Cemâlü'l-Mülk Ebî-Câ'fer Muh.: 8- Vezîr: 1119. Oğulları: Câ'fer, Zahîrü'd-D.Ebî-Sâ'd Ah.(oğlu Sâ'd), İbr. Bu İbr.'in oğulları: Mes'ûd ve 'Alâ'ü'd-D.Muh. Bu sonuncunun oğulları Tâcü'd-D.Mahmûd ve Sadrü'd-D.Mes'ûd.– 'İzzü'l-Mülk Mansûr (1103'te hayatta): Abhaz kralının kızından doğma.– Bahâ'ü'l-Mülk Ebi'l-Kaas.: Melik Böri-Bars'ın ve Horâsân'da Melik Arslan-Argun'un vezîri: 1092-7. Oğlu: el-Kaas.– Cemâlü'l-Mülk Emîr Ebî-Mansûr 'Ubeyd'İll. (ölm. 12.1082): Belh v. Oğlu: Mansûr. Cemâlü'l-Mülk, Nizâmü'l-Mülk'ün en büyük oğludur.

Fahrü'l-Mülk b.Nizâmi'l-Mülk'ün kızı: Fülâne = Rebîbü'd-Dewle (Büyük Selçuklu ve hılâfet vezîri). Fahrü'l-Mülk'ün oğulları: Emîr İshâq (oğlu Emîr Şemsü'd-D.Yâ'kuub).– Ebü'l-Has.'Alî (oğlu el-Has.).– Cemâlü'l-Mülk Yûs.– Ebû-Câ'fer Muh.(10- Vezîr: 1119), oğlu Câ'fer.– Kıwâmü'l-Mülk Ebi'l-Has.Muh.(11. Vezîr), oğlu el-Has.– Ebü'l-Feth Nâsıri'd-D.Tâhir (12. Vezîr). Bunun oğulları: Şihâbü'd-D.Ah., Sadrü'd-D. ve Nizâmü'l-Mülk (III) Kıwâmi'd-D.i'l-Has.(12. Vezîr).

Bağdâd Şahneleri (1059-1142)

1059'dan îtibâren 1142'ye kadar 83 yıl Büyük Selçuklular, Bağdâd şehrinde "şahne" denen Türk asıllı bir general bulundurdular. Bu zât, Bağdâd askerî vâlîsi ve zabtıye nâzırı idi. Çok mühim görevi, şehirdeki Halîfe'yi, şerefini koruyarak gözlemekti. Bağdâd şahneleri ve görev süreleri:

1. Emîr Porsuk Bey (Ar. Bursuk) (1059-1064 = 5), 2. Emîr Aytegin Süleymânî Bey (1064-1072 = 8), 3. Emîr Sâ'dü'd-Dewle Gewher-Âyîn Bey (1072-1093 = 21), 4. Emîr Yelbered Bey (1093-10.1093), 5. Emîr Aytegin Cab Bey (10.1093-2.1095 = 1, 4), 6. Emîr Yûs.b.Abuk Bey (2.1095-11.1101 = 6, 9), 7. Emîr Artukoğlu Necmü'd-D.İlgaazî Bey (11.1101-26.12.1102 = 1, 1 + 1.1104-4.1105 = 1, 3 = 2, 4), 8. Emîr Gümüştegin Cândâr Kaysarî b.Bilge Bey (26.12.1102-1.1104 = 1, 1), 9. Emîr Mücâhidü'd-D.Bekrûz Bey (4.1105-5.1105 = 0, 1 + 5.1127-6.1127 = 0,1 + 14.7.1135-1142a = 7), 10. Emîr Aksungur Porsuqî Bey Ebî-Sa'îd Seyfi'd-D.Kasîmi'd-Dewle (5.1105-25.11.1126, katl = 21, 6), 11. Emîr 'İmâdü'd-D. Zengî Bey (Mûsul Atabeyleri'nin kurucusu) (25.11.1126-5.1127=0, 6), 12. Emîr Mahmûd b.Muh.b.Aksungur Bey (10'un torunu) (6.1127-), 13.Emîr Mes'ûd b.Muh.Bey (12'nin kardeşi), 14. Emîr Bekâ (Bilge?) Bey Mahmûdî(12'nin mânevî oğlu) (-14.7.1135).

III

SELÇUKLU ATABEYLİKLERİ

Atabeylik Müessesesi Hakkında

"Melik" unvânı doğuşları ânından isimlerinin başına getirilen Selçukoğulları'ndan Türk imparatorluk prensi şehzâdeler, bebek denecek kadar küçük çocuk yaşında, askerî eğitime başlatılırdı. Bu eğitimden "atabey" denen çok îtimâd edilen bir general sorumlu idi. Atabeyler, hânedandan olamazlardı. Yânî bir şehzâde, başka bir çocuk şehzâdenin atabeyi olamazdı. Atabeyler, Oğuz kabîle şefleri arasında devlete hizmetleriyle ve savaş meydanlarında temâyüz etmiş genç veyâ yaşlı mutlaka Türk aslından generallerdi. Bunlara "emîr"(düka) denir ve isimlerinin sonuna, o çağda çok yüksek bir unvân olan "Bey" sanı gelirdi: Emîr Ayaz Bey, Emîr Artuk Bey... Atabey, atabeyi tâyîn edildiği şehzâdeyi, en geniş salâhîyetlerle eğitirdi. Salâhiyet derecesi, görevine verilen addan (ata-bey) anlaşılır. Askerî terbiye esastı. Kültür dersleri, şehzâdenin istîdâdına göre düzenlenirdi ve ikinci derecede idi. Hocaları, atabey seçerdi. Şehzâde Farsca konuşmasını, Arabca okumasını umûmiyetle öğrenirdi. Daha fazlası, şehzâdenin istîdâdına bağlı idi. Ancak atabey, bebek şehzâdeye bile tâzimle muâmele ederdi, çünki bir gün tahta çıkabilir, hâkaan olabilirdi. Türk telâkkisine göre hânedan kutsal olduğu, kut'u doğrudan doğruya Gök Tanrı'dan (İslâmî devirde Allah'tan) aldığı, bu kut'u kanında taşımıyan âileler, milleti yönetmek kaabiliyetini de taşımadıkları için tahta yükselemiyeceklerinden, büyük-

hâkanlık (Türk imparatorluk) hânedânı üyesi öldürülebilir, saygısızlık göremezdi. Ancak Selçuklu imparatorluğu bir çok müddeî şehzâdenin (Selçuklu meliklerinin) birbiriyle mücâdelesiyle merkezî otoritesi sarsıldıktan sonra, atabeyler siyâsî nüfuz kazandılar. Bir şehzâde, atabeyine teslîm edilip, annesi dul ise o da şehzâdeye refâkat edip, bir eyâletin askerî umûmî vâliliğine "melik" unvânıyle gönderilirdi. Şehzâde çocuk olduğu için gerçekte eyâleti atabey yönetirdi ve ordu da onun elinde idi. Askerî kudreti hâiz ve esâsen askerlik mesleğinin zirvesindeki serdârlar arasından seçilen atabeyler, merkezî otorite boşluğu doğunca siyâsî nüfuz da kazandılar ve otorite boşluğunu kendi hesaplarına doldurdular. O derecede kuvvetlendiler ki, bir çok atabeyi, bulundukları eyâlette irsî atabeyler hâline geldiler, hânedan teşkîl ettiler. Ancak bizzât Tanrı'dan "kut" almadıkları için, ülkeyi gûyâ kut'lu ve kutsal Selçuklu şehzâdeleri nâmına yönetebiliyorlardı. İşte aşağıda göreceğimiz atabey hânedanlarının menşei budur. Kut'u Selçukoğulları'ndan devraldıklarını, daha doğrusu Tanrı'nın devrettiğini ileri süren, bu inançta olan Osmanoğulları, Selçuklular'ın düştükleri kapital hatâlarından hepsini düzelterek iktidâr oldukları için, onlardan defalarca devamlı bir cihan devleti kurabildiler. Bu kapital düzeltmelerden biri, atabeylik müessesesini tekrarlamamaktır. Osmanlı şehzâdesinin bir "lala"sı vardır ve bu lala ihtiyar, tecrübeli, nâmuslu bir generaldir ama, Osmanlı lala'sının yetkileriyle Selçuklu atabeyi'nin yetkileri arasında dağlar kadar fark vardır. Tâbir câizse, Osmanlılar'da lala, bir atabey müsveddesidir. Gene emrinde mühim bir askerî birlik vardır ama, bu birlik, imparatorluk ordusunun hey'et-i umûmiyyesi içinde ehemmiyeti hâiz değildir. Bundan başka Osmanlı şehzâdesi, asla eyâlet vâlîsi olamamakta, sancak vâlîsi olmaktadır. Selçuklular'daki ve dîğer bütün Türk devletlerindeki geniş ülkelerin bir şehzâdenin yönetimine verildiği hiç vâkı' değildir. Binâenaleyh Osmanlı şehzâdesi ve onun lalası, Selçuklu şehzâdesi ve onun atabeyinin yanında, başında bulunduğu toprağın büyüklüğü, elindeki askerin sayısı ve para geliri îtibâriyle, fevkalâde mütevâzı' kalmaktadır. Cihan Pâdişâhı Yavuz Sultân Selîm'in tek, biricik oğlu Şehzâde Süleymân (Kaanûnî), Manisa ilinin yöneticisidir, tahsîsâtı ona göredir, emrinde de bir kaç bin asker vardır. Selçuklu şehzâdeleri ise ülkelere ve büyük büdcelere, büyük ordulara hükmetmektedirler. Ama yaşça küçük olmaları ve merkezî otoritenin Osmanlılar'dakine nisbetle çok zayıf olması yüzünden iktidar, atabeylerdedir. Üstelik Osmanlı, lalalık müessesine güç vermemek için bununla yetinmemiştir. Osmanlı şehzâdesinin kültürel eğitimi, askerî eğitiminden mühimdir. Kültürel eğitime ise hâce-i sultânî denen bir baş hoca karışmakta ve şehzâdenin çeşitli dallardaki hocalarını o tâyîn etmektedir. Hâce-i sultânî, ilmiyye sınıfından, ulemây-i rüsûm'dan bir müderris (profesör) olduğu için askerî bir şahsiyet değildir, emrinde askerî birlik yoktur. Lala, şehzâdenin kültürel eğitimine hiç karışamamaktadır.

Şam Atabeyleri: Böriler (1104-1154)

"Böri" Türkçe'de "kurt" demektir (gök-böri = bozkurt). Hânedânın 2. atabeyi bu adı taşıdığı için Şâm Atabeyleri'ne böyle denmiştir ("kurt" kelimesi de Türkçe'dir). Bunlar 8.6.1104-26.4.1154 = 49, 10, 18 müddetle Selçuklular adına, Büyük Selçuklu

sultânına tâbî olarak Suriye'yi yönetmişlerdir. Başkentleri Şâm'dır. Sünnî-Ḥanefî'dirler. Suriye ve Lübnân'ın büyük kısmını ellerinde tutmuşlardır (Bânyâs'ta hâkimiyetleri 1133-1140). 2. Haçlı seferlerinde (7.1148) Haçlılar, Şâm şehrine bile netîcesiz bir taarruzda bulunmuşlardır. Böriler'in yerine Zengîler (Mûsul Atabeyleri) geçmiş ve bu def'a bunlar Selçuklular nâmına Suriye'yi yönetmiye başlamışlardır. Böriler'den Şâm atabeyleri ve müddetleri:

1- Tuğ-Tegin (8.6.1104-12.2.1128 = 23, 8, 4)
2- Böri (12.2.1128-7.6.1132 = 4, 3, 24)
3- İsmâ'îl(7.6.1132-1.2.1135 = 2, 7, 24)
4- Maḥmûd (1.2.1135-24.6.1139 = 4, 4, 21)
5- Muḥammed (24.6.1139-29.3.1140 = 0, 9, 5)
6- Abak (29.3.1140-26.4.1154 = 14, 0, 28)

Mû'temidü'd-Dewle Ebî-Sa'îd (Ebî-Manṣûr) Seyfi'l-İslâm Ẓahîri'd-D. Tuğ-Tegin b.'Abd.(no. 1) (1060?-Şâm, 12.2.1128 = 68): Suriye-Lübnân-Filistin ülkelerini Selçuklu Türkleri nâmına Fâtımîler'den önce Atsız Bey, sonra Sultân Tutuş b.Alp-Arslan fethetmişlerdi. Tuğ-Tegin, önce Tutuş'un, sonra oğullarının atabeyi oldu. Önce 1093'te Meyyâfârikıyn vâlîsi ve Diyâr-ı Bekr vâlîsi Melik Dukak b.Tutuş'un atabeyi idi. Şehzâdesi -babası Tutuş'un ölümüyle- Şâm meliki olduğu zaman, gene onun atabeyi olarak Şâm'a gitti ve çocuk şehzâde nâmına ülkeyi yönetti. Tuğ-Tegin, Melik Dukak'ın küçük kardeşi, fakat metbûu olan Melik Rıdvân'ın da atabeyi idi; Rıdvân, Haleb'de sultân idi. 1096'da Sultân Tutuş'un dul eşi Ṣafwetü'l-Mülk Hâtûn (ki Sultân Dukak'ın annesi idi) ile evlenince, nüfûzu büsbütün arttı. Dukak'ın oğullarının da atabeyi oldu. Bu sûretle Suriye Selçukluları (b.bk.) iktidârı kaybedince, ülkeye el koydu. Böri'nin annesi olan eşi 1120'de ölmüş, Şâm'da Daḥdâh'a gömülmüştür. Kızı: İl(Yel) Hât. = Necmü'd-D.İlgaazî I(1065?-1.11.1122 = 57?) (Mârdîn Artuklu meliki). Tuğ-Tegin'in oğulları:

Sa'îd, Manṣûr, Tâcü'l-Mülûk Böri(no. 2, vel.1104-28, İsmâ'îlîler tar.şehîd edildi, Ba'albekk v.1110-, oğlu: 1130'da Ḥamâ beyi olan Sevinç), Ebü'l-Faẓl Şemsi'l-Mülûk İsm. (no. 3, 30.10.1112-1.2.1135 = 21, 3, 2, katl, oğlu: el-Faẓl), Şihâbü'd-D.Maḥmûd (no. 4, katli 24.6.1139, 'İmâdü'd-D.Zengî'nin dâmâdı), Cemâlü'd-D.Muḥ.(no. 5, 1136'da Zengîler'e geçinceye kd. Ba'albekk v.). No. 4'ün annesi Zümürrüd Hâtûn, dul kalınca İmâdeddîn Zengî ile evlendi.

Melik Muḥ.'in (no. 5) oğlu: 'Abdü'd-Dewle Ebî-Sa'îd Mücîri'd-D.Abak (no. 6, ölm. Bağdâd, 1169): önce atabeyi ve vezîri Mu'înü'd-D.Onur Bey'in (ölm. 30.8.1149) niyâbetinde saltanat sürdü. Oğlu: Sa'îd. Kızı: Fülâne = 1. Nûrü'd-D.Maḥmûd Zengî, = 2. Ṣalâḥü'd-D.Eyyûbî.– Melik Abak, 26.4.1154'te Şâm, Zengîler'e geçince, önce Ḥumṣ'a, sn. Bâlis'e çekildi, fakat oralarda da tutunamadı, Bağdâd'a gidip yerleşti, Şâm'ı kaybından 15 yıl sn. orada öldü.

Belâtanus Atabeyleri: Humarteginliler (1188-1287)

Belâṭanus (Lat. Palatanus), Lâẕıkıyye yakınlarında, Suriye'de Akdeniz kıyısında bir kaledir. 1031-1188 arasında Hıristiyanlar'ın ve Haçlılar'ın (Antakya prensliği) elinde

kalmış, bu târihte Salâhüddîn Eyyûbî tar.fethedilip Bedrü'd-D.(Nâṣıhü'd-D.) Humar-tegin Bey'in oğlu Nâṣırü'd-Dîn I. Mengübars (Ar.Menkûrüs) Bey'e verilmiştir (1: 1188-1227 = 39). Onu oğlu Rüknü'd-D. II. Mengübars (2: 1227-1262 = 35) tâkıyb etti. Sonra I. Mengübars'ın oğlu Muzafferü'd-D.'Osmân'ın oğlu 'İzzü'd-D.Aḥ. (3: 1262-1273a = 11) emîr oldu. Bunun kardeşleri Seyfü'd-D.Muḥ., Celâlü'd-D.Mes'ûd, Mücâhidü'd-D.İbr.'dir. 'İzz.Aḥ.'i oğlu Rüknü'd-D. III. Mengübars (4: 1273a-1287 = 14) tâkıyb etti. Kardeşleri Sâbikü'd-D.Sül. ve Fahrü'd-D.'dir. III. Mengübars, 'Aclûn'da oturdu. Sonra emâret Memlûkler'e geçti (1287). 1188-1287 = 99 süren emâret, Eyyûbîler'e, 1250'de Memlûkler'e tâbî oldu. Sünnî-Ḥanefî'dir.

Erbil Atabeyleri: Beyteginliler (1144-1233)

Erbil, Mûsul'un doğusunda, bugün de bir Türk şehridir. Burasını taht şehri yapan atabeylere "Begteginliler" denmektedir. 1144b-18.7.1233 = 89 yıl sürmüş, son hükümdârın zamânında pek parlak bir medeniyet ve kültür oluşturmuştur. Hânedan Türk ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Selçuklular'a ve sonra Eyyûbîler'e tâbî olmuşlardır. Bu krallık Erbil, Mûsul, Şehrizor (Kerkük), Hakkâri, Sincâr, Tekrît, Ḥarrân'ı (burası 1190'da Eyyûbîler'e geçti) ihtivâ ediyor, Kuzey Irak dışında geniş ölçüde Güney-Doğu Anadolu'ya taşıyordu. 18.8.1168-29.10.1190 = 22, 2, 12 müddetle Ḥarrân gerçek taht şehri oldu, Erbil'de hânedânın dîğer bir meliki (Yûsuf) hüküm sürdü. Erbil atabeyleri:

1- 'Alî Küçük (24.12.1144-18.8.1168 = 23, 7, 25)
2- Yûsuf (18.8.1168-29.10.1190 = 22, 2, 12; 3 ile müşterek)
3- Kök-Böri(18.8.1168-18.7.1233 = 64, 11, 1)

Ebü'l-Ḥas.Zeyni'd-D.'Alî Küçük (Kûçek) b.Beg-Tegin b.Muḥ.(1075?-18.8.1168 = 93?) (no. 1): 1144'te Zengîler'in Mûsul vâlîsi idi, 1149'da buna Sincâr, sn. Ḥarrân, Erbil, Tekrît vs. eklendi. İlk başkent Mûsul'du ve Zengî tâbiiyyeti altında idi. Oğulları el-Ḥas., Nûrü'd-D.(Zeynü'd-D.). Yûsuf(no. 2) (1160?-Nâṣıra, 29.10.1190 = 30?) ve Melikü'l-Mu'azzam Muzafferi'd-D.Ebî-Sa'îd Kök-Böri (Mûsul, 13.4.1154-Erbil, 18.7.1233 = 79, 3, 5)'dir. Yûsuf, ölünceye kd. Erbil'de kalmış, ağabeyi Kök-Böri, ancak o ölünce 1168 sonunda ayrıldığı Erbil'e dönmüştür.

Kök-Böri (Gökbörü), Türkçe'de "bozkurt" kelimesinin dîğer bir adıdır. Ortaçağ'ın bu ünlü hükümdârının İbnü Hallikân tarafından kaleme alınan hayâtı, biyografi san'atının şâheserlerinden biridir. Atabeyi Mücâhidü'd-D.Kaymaz Bey'in tahakkümü üzerine, henüz babasının ölüp kendisine bıraktığı Erbil'i terk edip gitti. Kaymaz Bey, küçük kardeşi çocuk Yûsuf'u Erbil meliki îlân etti; fakat ağabeyine tâbî idi. Kökböri ise 15 yaşında idi. Mûsul Atabeyleri'ne tâbî olarak Ḥarrân'da oturdu. Salâhüddîn Eyyûbî onun meziyetlerini beğenip yanına çağırınca gitti, onun emîrlerinden biri olup 1187 Haṭṭîn zaferinde ve dîğer gazâlarında kumandanlarından biri oldu. Salâhüddîn, 1183'te Urfa'yı da ona verdi. Ancak kardeşi ölünce Erbil'e döndü. Böylece 65 yıl meliklik yaptı. Mekke'de 'Arafât'a gömülmesini vasıyyet etti. Fakat cenâzesi ortaya kadar götürülmedi, yolda Kûfe'de Hazret-i 'Alî'nin yakınına gömüldü. Zevcesi Rabî'a Hâtûn (1166?-Şâm, 1.4.1246 = 70?), Eyyûbî prensesi idi. Ḥanbelî mezhebindendi ve hayır eserleriyle ünlü idi. Melik Kökböri'nin bir kızı, Mûsul atabeyi ile evli idi. Oğullarından biri Sa'îd'dir. Ancak ölümünde oğullarından kimse hayatta kalmamıştı. Kökböri, Erbil melikliğini, 'Abbâsî halîfesine vasıyyet etti. Ölünce vasıyyeti yerine getirildi. Ülke, halîfeye teslîm edildi.

Mûsul Atabeyleri: Zengîler (1122-1262)

Atabey hânedanlarından en ünlüsüdür. Haçlılar'la emsalsiz gazâları, İmâdüddîn Zengî ve Nûrüddîn Zengî gibi iki dâhî yetiştirmesi, Salâhüddîn Eyyûbî'yi yetiştirip fethetmek ve Şîî Fâtımî hılâfetini yıkmak üzere Zengî ordusu ile Mısır'a göndermeleri, bayındırlık eserleri, bu şöhretlerinin başlıca sebepleridir.

Hânedân Oğuzlar'ın Avşar boyundan ve Sünnî-Hanefî'dir. 1122-1262 = 135 yıl sürmüştür. 1157'ye kd. Büyük Selçuklu sultânı Sancar'a, sn. bir müddet Irak Selçukluları'na tâbî olmuşlar, fakat az zamanda tamâmen müstakil hâle gelmişler, hutbe'de Selçuklular'ın adını terk edip sâdece Abbâsî halîfeleri ile kendi adlarına hutbe okutmuşlardır. Hânedân ilk ikisi krallık, son ikisi prenslik derecesinde 4 şûbedir:

1- Mûsul: 1122 (kesin şekilde 6.1128)-1262 = 135 yıl. 1185'te Eyyûbîler'e tâbî oldu. 18.6.1128'den 1146'ya kd. Haleb dâhil. Urfa, Harrân, Habûr, Nasîbîn, Sürûc, Hamâ, Hums, Ba'albekk(1140a), Rakka (1167a), Bu sûretle Îrân ile Akdeniz arasında uzanıyor, Güneydoğu Anadolu'dan da mühim parçalar ihtivâ ediyordu.

Mûsul melikleri:

1- Kasîmü'd-Dewle Ebî-Sa'îd 'İmâdi'd-D.Zengiyyi'l-Â'rec(= Aksak) (1122 (6.1128) - 15.9.1146 = 24)

2- Seyfü'd-D.Gaazî I(15.9.1146 - 3.11.1149 = 3, 2, 18)

3- Kutbü'd-D.Mewdûd (3.11.1149-9.1170 = 21, 2)

4- Seyfü'd-D.Gaazî II(9.1170-11.8.1176 = 5, 11)

5- 'İzzü'd-D.Mes'ûd I (11.8.1176 - 28.8.1193 = 17, 0, 18)

6- el-Meliki'l-Â'dil Ebi'l-Hâris Nûri'd-D.Arslan-Şâh I (28.8.1193 - 17.1.1211 = 17, 4, 20)

7- el-Meliki'l-Kaahir 'İzzi'd-D.Mes'ûd II(17.1.1211-22.7.1218 = 7, 6, 6)

8- Nûrü'd-D.Arslan-Şâh II(22.7.1218-1219 = 1)

9- el-Meliki'l-Kaahir Nâsıri'd-D.Sult.Mahmûd (1219-1234a = 15)

10- Bedrü'd-D.Lûlû(1234a-20.7.1259 = 25)

11- el-Meliki's-Sâlih Rükni'd-D.İsm.(20.7.1259-5.1261 = 1, 10)

12- el-Meliki'l-Mücâhid İshâq (5.1261-2.1262 = 0, 7)

13- el-Meliki'l-Muz. 'Alâ'i'd-D.'Alî (1262)

2- Şâm, sn.Haleb: 15.9.1146-1183 = 37. Mûsul şûbesinden ayrılmış, 13.4.1175'te Eyyûbîler'e tâbî olmuştur. Sultanlar:

1- el-Meliki'l-Â'dil Ebi'l-Kaas. Nûri'd-Dîn Mahmûd (15.9.1146-15.5.1174 = 27, 8, 0)

2- el-Meliki's-Sâlih Kutbi'd-D.İsm.(15.5.1174-1181 = 7)

3- Ebü'l-Feth 'İmâdi'd-D.Zengî II(1181-1183 = 2)

3- Sincâr: 1170-1220 = 50. Emîrler:

1- Ebü'l-Feth 'İmâdi'd-D.Zengî II(1170-11.1197 = 27)

2- Kutbü'd-D.Muh. (11.1197-1219 = 22)

3- 'İmâdü'd-D.Şâh-Nişân (1219)

4- Celâlü'd-D.Mahmûd 'Ömer (1219-1220 = 1)

4- Cezîretü'bni 'Umer (Cezîre-i İbn-i 'Ömer, bugün Mardin'in Cizre'si): 1180-1250 = 70. 1208b'de Eyyûbîler'e tâbî oldu. Emîrler:

1- Mu'izzü'd-D.Sancar-Şâh (1180-1208b = 28)

2- Mu'izzü'd-D.Mahmûd (1208b-1241b = 33)

3- Mes'ûd(1241b-1250 = 9)

'Abd.Alturgan Bey'in oğlu Ebû-Sa'îd Kasîmi'd-Dewle'l-Hâcib Aksungur Bey (Sultân Tutuş tar. katli 6.1094), Sultân Melik-Şâh'ın yakın emîrlerindendi. Onun hâcib'i (başmâbeynci, saray nâzırı) oldu ve Sultân Melik-Şâh onu süd annesi (ölm. 8.1088) ile evlendirdi. Sonra Haleb vâlîsi oldu (3.12.1086-25.5.1094 = 7, 5, 23). Sultân Tutuş tar. Haleb doğusunda Seb'în Çayı kıyısında öldürüldü. Oğulları Sa'îd ve 'İmâdü'd-Zengî'dir. 'İmâdüddîn, babasının ölümünde 10 yaşında idi (Isfahân, 1084 (veyâ 1087) - Câ'ber, 15.9.1146 = 62, 'Ukaylîler'den Câ'ber emîrinin teşvîkıyle köleleri tar. katl). Sultân Melik-Şâh'ın sarayında doğup büyümüştü. 10.1122'de Wâsıt v.ve Basra şahne'si (kumandanı), 25.4.1127'de Bağdâd şahne'si oldu. Irak Selçuklu sultânı Mahmûd'un oğulları Melik Alp-Arslan ve Melik Ferruh-şâd(-şâh) adlı çocuk şehzâdelerin atabeyliği ile görevlendirildi. Bu şehzâdelerden Alp-Arslan ismen Mûsul eyâleti meliki idi. Çocuk olduğu için Mûsul'u gerçekte atabeyi İmâdüddîn yönetmiye başladı. Daha doğrusu Mûsul'un Selçuklu vâlisi Aksungur Porsukî'nin 26.11.1126'da Mûsul Ulu Câmii'nde Haşşâşîler tar. katli ve az. sn. (1127) oğlu 'İzzüddîn Mes'ûd'un ölümü ile onların yerine Mûsul'a hâkim oldu. Böylece Zengî hânedânı başlamış oldu. 17.1.1127'de kendisine Mûsul'u muhâfaza etmek kaydiyle ilâveten Haleb eyâleti de verildi (fiilen Haleb'e hâkim olması 18.6.1128). Esâsen babası Aksungur Bey'in Haleb'de hâtıraları henüz canlı idi. Irak sultânı Mahmûd 5.1129'da Şâm, Haleb, Cezîreteyn, Şatt eyâletleri fermânını verdi ve 9.1130'da Mûsul eyâleti fermânını buna ekledi. İmâdüddîn Zengî, bu sûretle Îrân'dan Akdeniz'e kadar uzanan Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Güney-Doğu Anadolu ve Lübnan'dan parçalar üzerine hâkim oldu. Buraları gûyâ atabeyi olduğu Melik Alp-Arslan b.Sultân Mahmûd b.Sultân Muh. Tapar b.Sultân Melik-Şâh nâmına yönetiyordu. Bu ülkelerin meliki çocuk şehzâde olduğu için o sâdece emîr lakabını taşıyor, bey diye anılıyordu. Bu yıllarda Haçlı faaliyetlerinin kesâfet kazanması, İmâdüddîn'in bütün dünyâda parlamasına vesîle oldu. İslâm dünyâsının kahramânı hâline geldiği gibi, Avrupa'da Hıristiyan'lığın büyük düşmanı şöhretini yaptı. Bu ara Aksungur Bey, Mûsul vâlîsi oldu ve İmâdüddîn, Bağdâd şahneliğine getirildi (25.11.1126-5.1127). Ancak 17.1.1127'de Aksungur Bey'in Bâtınîler (İsmâîlîler)'ce şehîd edilmesi üzerine Irak Selçuklu Sultânı, Mûsul'u artık kesin

ol.ona verdi. Hakkâri'yi aldı. 24.12.1144'de Haçlılar'dan Urfa'yı fethetti. 1137'de Trâblus kontu Raimond II'yi esir alıp serbest bırakdı. Ölümünde Mûsul'a oğulları I. Gaazî ve Mewdûd arka arkaya vâlî oldular. Atabey sıfatını taşımakla berâber artık emîr değil, melik diye anılıyorlardı. Büyük Selçuklu sultânına tâbî, gûyâ onun vâlîsi idiler. İmâdüddîn'in ortanca oğlu Nûrüddîn ise, babasının ölümünde Haleb vâlîsi olmuştu. Sonra Şâm'ı da aldı. İmâdüddîn'in dâmâdı Şihâbüddîn Mahmûd Böri (katli 1134) Şâm atabeyi idi (yk.bk) ve İmâdüddîn, Mahmûd'un dul annesi Zümürnüd Hâtûn ile evli idi (bint Melik Ridwân Selçuqî, izd. 29.7.1130), cihâz olarak Hâtûn'dan Hums'u aldı ve aynı yıl Hâtûn'un oğluna kızını verdi. Urfa'yı Haçlılar'dan fethi (24.12.1144) üzerine Halîfe el-Müktefî, İmâdüddîn'e Zeynü'l-İslâm, el-Meliki'l-Manşûr ve Nasîrü Emîri'l-Mü'minîn unvanlarını tercîh etdi. Böriler'in mîrâsı bu sûretle Zengîler'e geçti. Hizmetkârlarınca katledildi. İmâdüddîn Zengî'nin oğulları:

Emîr-i Emîrân.– Muh.(oğlu Melik-Şâh, ölm. 1181).– Nûrü'd-D. (Nusretü'd-D., Nâsırü'd-D.) Mîrân (Rakka ve Harrân emîri).– Seyfüddîn Gaazî I(1107a-1149 = 42): velîahd iken Şehrizor (Kerkük) emîri (1122-46) (no. 2). Mûsul'da el-'Atîka medresesinde medfun. Oğlu: Fülân.– Kutbüddîn Mewdûd (no. 3) (1120?-9.1170 = 50?): Timurtaş b.İlgaazî b.Artuk'un kızı ile evli.– Sultân Nûrüddîn Mahmûd Zengî (10.2.1118-Şâm, 15.5.1174 = 56, 3, 4): Türkiye Selçuklu sultânı I. Mes'ûd'un dâmâdı, II. Kılıç-Arslan'ın eniştesi. Haleb'de Sûku'l-Hawwâşîn'de medfun. Babasının şöhretini gölgede bıraktı, gerçek bir imparatorluk kurdu ve "sultân" unvânını almıya cesâret etti (zîrâ Hemedân ve Konya'da Selçuklu sultanları devâm ediyordu). 1149'da Antakya prensi Raymond'u ordusu ile berâber imhâ etti. 1151'de Urfa kontu II. Joscelin'i yenip esîr aldı ve ölünceye kd. Haleb'de tuttu. 30.6.1157 Bânyâs meydan muhârebesinde Kudüs kralı III. Baudoin'i kesin şekilde bozdu. Seçkin generali Salâhüddîn Eyyûbî'yi, kendi ordusu ile Mısır'a gönderdi. Salâhüddîn'i önce Fâtımîler'e zoraki vezîr yaptırdı, sonra Fâtımî hılâfetine de son verilip İslâm dünyasının Abbâsî halîfesinin liderliğinde mânevî birliğini tekrar sağladı ki bu durum, ölmese idi, sultân Melik-Şâh'ın projesi idi. Salâhüddîn, Mısır'da Sultân Nûrüddîn'in vâlîsi olarak kaldı ve ancak onun ölümünden sonra Mısır sultânı oldu. Nûrüddîn'in ölümüne (1174) kadar Mısır, Yemen ve dîğer ülkelerde hutbe, Abbâsî halîfesinden sonra Nûrüddîn'in ismi anılarak okundu. Hattâ bu ülkelerden bâzıları onun oğlu İsm.'in adını da bir müddet hutbede devâm ettirdiler. Kızlarından biri, prensesin amca oğlu olan II. 'İmâdüddîn Zengî ile, dîğeri Mu'înüddîn Anar Bey'le evlendi. Oğulları: el-Kaas. ve İsmâ'îl(sultân: 1174-81) (1163-1181 = 18). Babasının yerine Şâm ve Haleb tahtına oturan, Mûsul'un da metbuu bulunan İsmâîl'in çocuk (11 yaşında) olması, Salâhüddîn Eyyûbî'nin istiklâlini îlânı netîcesi verdi, Nûrüddîn'in imparatorluğu dağıldı, daha doğrusu geniş ölçüde Eyyûbîler'e geçti. Doğumundan beri velîahd olan Sultân İsm., 6 ay sonra 11.1174'te Şâm'ı Salâhüddîn'e bırakarak Haleb'e çekildi. Fakat mayıs 1175'e kadar Salâhüddîn Eyyûbî, Sultân İsm.'i metbû tanıyıp Mısır'da onun adına hutbe okuttu. 7 yıl sn.18 yaşında ölünce Haleb, Mûsul dalı Zengî meliklerine geçti. Sultân İsm., 1178?'de Erzurum Saltuklu melikinin kızı ile (bu prensesin 3. izdivâcı) evlenmişti. Zengî hânedânı, Nûrüddîn'in kardeşi Mewdûd'un (no. 3) çocuklarından

yürüdü. Mewdûd'un oğulları: II. İmâdüddîn Zengî, II. Seyfüddîn Gaazî ve I. İzzüddîn Mes'ûd.

II. 'İmâdüddîn Zengî, önce amca oğlu Sultân İsmâî'l'in yerine Haleb sultânı oldu. Fakat 2 yıl sonra burasını Eyyûbîler'e (Salâhüddîn) terketti. II. Zengî, 1170'ten beri Sincâr emîri idi, gene oraya çekildi. Amcası Nûrüddîn Zengî'nin kızı ile evli idi. Oğulları: Mahmûd Ferruh-Şâh ve Sincâr emîrliğinde halefi olan Kutbüddîn Muh. Bu sonuncunun 2 oğlu, Sincâr emîrliğinde kısa müddet babalarına halef oldular: 'İmâdüddîn Şâh-Nişân ve bir kaç ay sn. bunun katli üzerine Celâlüddîn Mahmûd Ömer. Bu zât da bir yıl sonra tahtını bıraktı ve ertesi yıl (1221) öldü. Sincâr, Eyyûbîler'in Meyyâfârikıyn (Silvan) dalına geçti.

Mewdûd b.'İmâdiddîn Zengî'nin dîğer oğlu II. Gaazî, babasının yerine Mûsul meliki oldu. Oğlu Sancar-Şâh, Cizre emîri oldu. Katli üzerine Cizre emâreti oğlu Mahmûd'a ve sonra onun oğlu Mes'ûd'a geçti. 1250'de Cizre de Eyyûbîler'e geçti. Sancar-Şâh'ın dîğer oğulları: Gaazî (katli 1208b), Kutbüddîn Mewdûd (II) (katli 1208b, müddeî).

II. Seyfüddîn Gaazî'nin yerine oğlu Sancar-Şâh Cizre emîri olurken, kardeşi I. 'İzzüddîn Mes'ûd b.Mewdûd b.'İmâdiddîn Zengî de, Mûsul meliki oldu. Mûsul'da I. Mes'ûd'a oğlu I. Arslan-Şâh halef oldu. İlk yılları atabeyi ve vezîri Kaymaz Bey'in diktatörlüğü altında geçti. I. Arslan-Şâh'ın kızkardeşi Türkân (Terken) Hât. (ölm. 9.1242), Meyyâfârikıyn, sn. Şâm ve Ba'albekk Eyyûbî meliki Melikü'l-Eşref Muzafferi'd-D-D.Mûsâ(1182-27.8.1237 = 56) ile evli idi. Arslan-Şâh'ın kızı ile de Mısır Eyyûbî sultânı Â'dil'in bir oğlu evlendi. I. Arslan-Şâh'ın oğulları: el-Hâris, 'İmâdüddîn Zengî (ölm. 1233, 'Aqr, sn.Şehrizor = Kerkük emîri; Kuzey Irak'ta 'İmâdiyye kasabası bu Türk prensinin adını taşır) (Erbil atabeyi Kökbörî'nin 1187 doğumlu kızı ile evlendi ki bu prensesin annesi Salâhüddîn Eyyûbî'nin kızı idi) ve II. Mes'ûd.

I. Arslan-Şâh'ın oğlu ve halefi II. Mes'ûd (no. 7) (1194-1218 = 24)'un oğulları: Melik-Şâh, II. Arslan-Şâh (1208-1219 = 11) (no. 8), Mahmûd (1216-1234a = 18) (no. 9). Bu sûretle çocuk meliklerle, Mûsul atabeylerinin nesli kesildi. Mûsul, Zengîler'in adına Lûlû hânedânına geçti (aş.bk.).

Sultân Nûrüddîn Zengî'nin süd kardeşi: Mecdü'd-D.Ebî-Bekr İbni'd-Dâye (Şeyzer emîri: 1157-1170 = 13) ve bunun kardeşi Şemsü'd-D.'Alî (Şeyzer emîri: 1170-1174 = 4).

Mücâhidü'd-D.Kaymaz Bey, Selçuklu generallerinden biridir. 1168'de Erbil atabeylerine atabey, yânî atabeylerin atabeyi oldu. Yukarıda Erbil atabeyleri bahsinde anlatıldığı gibi çocuk Erbil atabeylerine yıllarca tahakküm ettikten sonra kapağı Erbil'den Mûsul'a attı, zâten mesâfe azdır. Mûsul'un çocuk atabeylerinin atabeyi oldu. 8.1193-1.1199 = 5,5 arasında Mûsul'da diktatör-vezîr oldu. Oğlu Bedrüddîn Ebi'l-Fezâil el-Meliki'r-Rahîm Lûlû Bey, son Mûsul atabeyi Mahmûd Zengî'nin 3 yaşında tahta çıkmasından faydalandı. Esâsen 1210'dan beri vezîr (başbakan) idi. 1234a'e kadar 24 yıl vezîr oldu. Bu sene son Mûsul atabeyi 18 yaşında vârissiz ölünce 10. atabey olarak

Mûsul tahtına "melik" unvânıyle oturdu. 1244b'de İlhanlılar'a tâbî oldu. Melik Lûlû, 80 küsur yaşında öldü. Bir kızını 1250'de Mısır Memlûk sultânı Aybey'le nişanlamıştı. 1258'de Hulâgû, Bağdâd'a girince, ihtiyar Lûlû, oraya kadar giderek Moğol ilhanına itâatını te'yîd etti, tahtında bırakıldı, ertesi yıl da öldü. Lûlû'nün oğulları:

'Alâ'ü'd-Dîni's-Sa'îd (Haleb v.1260), Seyfüddîn (Cezîre = Cizre v.1259-5.1261), Rüknüddîn İsm. (no.11, katl, oğlu 'Alâ'ü'l-Mülk, katli 2.1262), İshâq (no. 12, Mûsul'da değil Cizre'de 7 ay saltanat sürdü), 'Alâ'ü'd-D.'Alî (no. 13, bu da bir kaç ay Sincâr'da saltanat sürdü). Mûsul 1261 mayısında, Cizre ve Sincâr ise 1262'de İlhanlılar'ın eline geçti. İbnü'l-Esîr'in tebcîl edip ölümsüzleştirdiği Mûsul Atabeyleri, târîhe karıştı.

Melikü's-Sâlih İsmâîl(no.11)=Terken Hâtûn(doğ.1218) b.Celâlüddîn Harzem-Şâh(Hulâgû, bu prensesi evlâd edinmişti).

Atalarına izâfeten Salgurlular (Salgurîler)'a ilk hükümdarlarına izâfeten bâzı kitaplarda Muzafferîler de denmekle berâber, bu ikincisi başka bir hânedânın da adı olmakla kullanılmaması münâsiptir. İsimlerinden önce dâimâ "Melik Muzafferi'd-Dîn", isimleri sonunda Atabey gelir: Melik Muzafferi'd-Dîn Zengî Atabey... 12.1137-29.12.1286 = 149 yıl sürdü. Oğuzlar'ın Salur boyundan olan hânedan Sünnî-Hanefî'dir. Taht şehri Şîrâz'dır. İlk def'a Sâ'd(no.4), Selçuklular târîhe karıştığı için "sultân" unvânını almış, fakat o ve halefleri gene isimlerinin sonunda "atabey" unvânını bırakmamışlardır. 1157'ye kadar Büyük Selçuklular'ın tâbîlerinin tâbîleri, bu târihten 1194'e kd.Irak Selçukluları'nın tâbii, 1194-1218 arasında müstakil, 1218-1231 arasında Harzem-Şâhlar'a tâbî, 1231-1286 arasında İlhanlılar'a tâbî ol.saltanat sürmüşlerdir. Esas sâhaları Fârs eyâletidir. Zaman zaman hâkimiyetlerini Kirmân, 'Ummân, Hürmüz, Bahreyn'e genişletmişlerdir. Bahreyn'de hâkimiyetleri 8.8.1236'dan başlar. Kirmân'ı ise 4.6.1204-31.6.1213 arasında ellerinde tutmuşlardır. Kuzey-batılarındaki (Hûzistân, Lûristân, Ardelân, Kirmân-Şâh) eyâletlerde bulunan Kürd atabeylerinin zaman zaman metbûu olmuşlardır (E.Merçil, *Salgurlular*, T.T.K., 1975).

Salgurlu melikleri ve saltanat müddetleri:

1- Boz-Aba b.Salgur (12.1137-1147b = 10)

2- Muzafferü'd-D.Sungur (1147b-5.1161 = 14)

3- Muz.Zengî (5.1161-1178b = 17)

4- Muz.Tekle (1178b-1198 = 20)

5- Ebû-Şücâ' Muz.Tehemten Nâsıri Emîri'l-Mü'minîn Sâ'd I(1198-5.11.1226 = 28)

6- Muz.Ebî-Bekr Kutluğ-Hân (5.11.1226-18.5.1260 = 33, 6, 13)

7- Muz.Sâ'd II(18.5.1260-30.5.1260 = 0, 0, 12)

8- Muz.'Adudi'd-Dewle we'd-D.Muh.I(30.5.1260-20.11.1262 = 2, 5, 21)

9- Muz.Muh.-Şâh II(20.11.1262 - 18.7.1263 = 0, 7, 28)
10- Muz.Selçuk-Şâh (18.7.1263-4.12.1264 = 1, 4, 17)
11- Muzafferü'd-D.Abış Hâtûn (4.12.1264-29.12.1286 = 22, 0, 26)

Aksungur oğlu Salgur oğlu Boz-Aba, ünlü Selçuklu atabeylerindendir (bk.Selçuklular). 5. Irak Selçuklu sultânı Melik-Şâh ile kardeşi 6. Irak Selçuklu sultânı Muh.'in meliklik (şehzâdelik) devirlerinde atabeyi idi. Sul.Muh., Hûzistân meliki, Sul.Melik-Şâh ise Fârs meliki (1140-47) idi. Gerçekte bu eyâletleri atabeyleri Bozaba Bey yönetiyordu. Hemedân'da öldürüldü. Şîrâz'da zevcesi Zâhide Hâtûn'un medresesine gömüldü. Kardeşi Mewdûd Salgurî, 1144'te aşîreti Salgurlular'la Fârs'a gidip yerleşmişti. 1147 sonunda o da Gendümân'da öldü. Bunun oğlu ve Bozaba Bey'in yeğeni Sungur Bey, Fârs meliki Melik-Şâh'ın, amcasının yerine atabeyi oldu. Aynı şehzâde nâmına ülkeye el koydu. Sungur (1112-Mergzâr-ı Beyzâ, 5.1161 = 49), 1148'de şehzâdesi Fârs'ı terk edip Hemedân'a Selçuklu taht şehrine gidince, Şîrâz'da büsbütün müstakil kaldı. Amcasının atabeyi olduğu dîğer şehzâdeyi, sonradan Irak Selçuklu tahtına sultân olan Muh.b.Tuğrul b.Muh. Tapar'ı Fârs meliki îlân etti. Oğlu Muzafferü'd-D.Tuğrul (1150?-1203 = 53?), 1178b-81b ve 1194-1203'te müddeî oldu ve ülkenin bir kısmını ele geçirdi. Fakat Sungur'un (no. 2) yerine kardeşi Zengî(no. 3) geçti. Dîğer kardeşi Tekle (katli 1148)'dir. Bozaba'nın (no. 1) oğulları ise Alp-Arslan Bey ve Sâbık Hâs-tegin Salgur Nâşî Bey (katli 1162)'dir ki, amca kızı olan Sungur'un (no. 2) kızkardeşi ile evlenmiştir.

Zengî'nin (no. 3) oğulları: Tekle (no. 4): oğlu 'İmâdü'd-D.Dâmâdı ise Lûristân hânedânından Hezâresp'tir.– Erkam: şâir.– Melik-Şâh.– Zeydân Salgur-Şâh Karındaş Hân(öldürüldü): = Türkân Hât.(dul kalınca kayın-birâderi I. Sâ'd ile evlendi). Bu izdivaçtan 'İmâdü'd-D.Muh.Bey doğdu (Kirmân = Berdsîr v.4.6.1204-31.6.1213, bu târihte Kirmân, Harzem-Şâhlar'a geçti). 'İmâdü'd-D.Muh.'in oğlu Melik Hân, bunun oğlu Celâlü'd-D.Arkan'dır ki 1286 başlarında Tebrîz'de İlhan tar.îdâm ettirilmiştir; 1281'de Abış Hâtûn'un nâibi olmuştur.– I. Sâ'd(no. 5): Bihâtzâd'da öldü, Abış Hât.ile evlendi. 1218'de Harzem-Şâh vâlide-sultânı Türkân Hât.'un akrabâsı hâtûn ile evlendi.

1179b'da Şîrâz, metbû Irak Selçukluları'nın atabeyi Muh.Cihân Pehlewân'ca yağmâlandı. I. Sâ'd zamânında 1204'te Atabey Özbek b.Pehlewân, Şîrâz'ı tekrar yağmâ etti. Zîrâ Âzerbaycan Atabeyleri (İldenizliler) Irak Selçuklu sultanları târîhe karıştığı hâlde, onların atabeyleri oldukları iddiasıyle gene Fârs atabeylerinin metbûu olduklarını iddia ediyorlardı. Ancak bu iddiaları kabûl edilmedi, çünki onlar da Salgurlular gibi atabey idiler, Selçuklular'a niyâbeten, onların adlarına saltanat sürüyorlardı. 1204'te I. Sâ'd, Isfahân'ı geçici ol.zabt edip İldenizliler'i korkuttu. 9.1.1209'da Atabey I. Sâ'd, bizzât Berdsîr'e giderek 5 ay Kirmân'da kaldı. 1206a'da Gıyâsü'd-D.Pîr-Şâh b.Harzem-Şâh 'Alâ'i'd-D.Muh., Şîrâz'ı yağmâ etti. Zîrâ Selçuklular'ın meşrû halefi olduklarını iddia ediyorlardı. Ancak Salgurlular, Harzem-Şâh tâbiiyyetini ancak 1218'de kabûl ettiler. 1217'de Atabey Sâ'd Salgurî, Isfahân, Reyy, Kazwîn ve Semnân'ı geçici ol.bizzât zabt

etti. Fakat bu geniş akın, Harzem-Şâh gücünü etkileyemedi. I. Sâ'd'dan sn. 1235'te Hindistan'da Kenbâyet racasının ihtidâ ederek Salgurlular'a tâbî olması da kayda değer.

I. Sâ'd'in kızları: Cihân Hât. = Rüknü'd-D.b.Barak (Kirmân), izd. 1244.– Terken Hât. = Celâlü'd-D.Harzem-Şâh (ölm.8.1231), izd. 1228 (8.1231'de Şîrâz'a dul ol.döndü).– Melike Hât. = Celâlü'd-D.Harzem-Şâh, izd. 1224; bu prenses 1227'de ölünce Celâlü'd-D., ertesi yıl yukarıda işâret edilen kızkardeşi ile evlendi. – Abış Hât. = Siyurgatmış (Kirmân atabeyi: 6.1282-21.8.1294, katl).

I. Sâ'd'in (no. 5) oğulları: Tehemten.– Salgur-Şâh(katli 1250?) = Fülâne Hât. (Selçuklu) (no. 10'un annesi), Salgur-Şâh şâir ve hattattır. Küçük oğlu: II. Muh.-Şâh(no. 9) (katli 1264, Hulâgû tar., Bağdâd'ın zabtında Hulâgû'nun emrinde idi) = Salgom Hât. (amcasının torunu, izd. 10.1262, aş.bk.).-Salgur-Şâh'ın büyük oğlu: Selçuk-Şâh(no. 10): hal' edildi, önce Iştahr'da sürgün edilmesine karar veren İlhanlılar sn. onu Kal'a-i-Sefîd'de öldürdüler. 1263'de II. Sâ'd'den dul kalan Türkân Hâtûn ile evlendi. Dâmâdı Şebânkâre atabeyi Nusretü'd-D.İbr.'dir.– Ebû-Bekr (no. 6).

I. Sâ'd'in (no. 5) oğullarından Ebû-Bekr (no. 6) (1185-18.5.1260 = 75): Ögedey Kaan tar.kendisine "Kutluğ-Hân" unvânı verildi. Şîrâz'da Abış Hât.rıbâtında gömüldü. Sâ'dî, *Bûstân*'nı bu zâta ithâf etti (1257); *Gülistân*'ını ise ertesi yıl (1258) Velîahd II. Sâ'd'e ithâf etti. Sâ'dî'nin mahlası, I. Sâ'd'e intisâbından kinâyedir. Muh.b.Kays, 1233'te *el-Mû'cem fî Me'âri Eş'âr'il-'Acem*'ini Ebû-Bekr'e ithâf etti. Bu sûretle zamânında Fars şiir ve edebiyatı fevkalâde gelişmeler gösterdi, büyük dâhîler yetiştirdi, büyük şâheserler verdi. Ebû-Bekr'in (no. 6) oğlu: II. Sâ'd(no. 7): Tefriş/Kumm'da öldü, Şîrâz'da 'Adudiyye medresesine gömüldü (1224-30.5.1260 = 36). Şâir. = Bîbî Türkân Hât.(Yezd) (1232?-1264 = 32?, katl) (Abış Hât.'un, Salgom Hât.'un ve I. Muh.'in ann.) (1263b'te 2. def'a Selçuk-Şâh (no. 10) ile evlendi, onun tarafından öldürüldü).

II. Sâ'd'in (n. 7) kızı: Salgom Hât. = 1.II.Muh. (no. 9), 10.1262'de evlenip bir kaç ay sn. annesinin II. Muh.'le evlenebilmesi için boşandı, = 2. Yûsuf-Şâh (Yezd atabeyi 1263-91), izd. 1294.– II. Sâ'd'in (n. 7) oğlu: I. Muh.(no. 8) (1248-20.11.1262 = 14): kazâen öldü. Şîrâz'da 'Adudiyye medresesine gömüldü.– II. Sâ'd'in (no. 7) dîğer kızı:

Abış Hâtûn (no. 11) (Şîrâz, 1.1260-Çerendâb/Tebrîz, 29.12.1286 = 26, 11): 2 oğlu için bk.İlhanlılar. 2 kızı: Alganççi Hât. ve Gerduçin Şâh-i Â'lem Hât.– Şîrâz'da Abış Hât.rıbâtında medfun bulunan bu sonuncu kadın hükümdardan sn. Fârs, doğrudan doğruya İlhanlılar'a geçti. = Mengü Timur (İlhan Hulâgû ile Olcay Hât.'un oğlu) (23.10.1256-26.4.1282 = 25, 6, 4), nişan 2.1260, izd. 1272. 12-13 yaşında iken kendisinden 6 yaş by.İlhanlı şehzâdesi ile evlendi; 10 yıl sn. dul kaldı. Tebrîz'de İlhanlılar'ca öldürülüp cenâzesi Şîrâz'a yollandı. Uzun zaman İlhanlı taht şehri Tebrîz'de oturdu. Fârs, nâiblerce yönetildi. Abış, 1.1284'te Şîrâz'a döndü. 1285 sonunda gene Tebrîz'e çağırıldı ve bir yıl sonra orada öldürüldü. Abış Hât.'un nâibleri: Gülce Bey (1264-1268, katl), Angiyano Noyan (1268-1272), Soğuncak Noyan (1272-1277), Melik Şemsü'd-D.Muh.(1277-1279), tekrar Soğuncak Noyan (1279-1284), Bulugan Noyan (1284-5), Taşmengü(1285), Celâlü'd-D.Arkan (Salgurlu prensi) (1285-6) (2.12.1284'te

bir ara vezîr olan Seyyid 'İmâdü'd-D.Ebî-Yâ'lâ nâib oldu, fakat Abış Hât. onu öldürttü: 31.12.1284).

Âzerbaycân Atabeyleri: İldenizliler (1146-1225)

İl-Deñizliler denen Âzerbaycân Atabeyleri 1146-1225 = 79 müddetle devâm etti (Z.M.Buniyatov, *Atabekov Azerbaydjana*, Bakû, 1978). Bunlar Oğuz grubundan değil, Kıpçak grubundan Türk'tür. Başkentleri Gence'dir. Asıl sâhaları Kuzey ve Güney Âzerbaycân'dır. 1146-1194'te Irak Selçukluları adına hükmetmişler, 1194-1217 arasında müstakil olmuşlar, 1217'de Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuş, az sn. 1225'te de Harzem-Şâhlar tar. ortadan kaldırılmışlardır. Mezhebleri Sünnî-Ḥanefî olan meliklerdir. Hânedâna adını veren İldeniz Bey, Irak Selçuklu sultânı Maḥmûd'un vezîri (8.1119-11.4.1122 = 2,8) Ebû-Ṭâlibi'l-Kemâli's-Seyremî'nin mânevî oğludur. Binâenaleyh dîğer atabeyler gibi Oğuz soylularından değil, muhtemelen alelâde bir Kıpçak Türkü'dür. Son Irak Selçuklu sultanlarının şehzâdeliklerinde ve çocukluklarında atabeyleri olarak parlamış, bütün Âzerbâycân'ı onlar adına yönetmiş, orduya da hâkim olunca, Irak Selçuklu devletinin gerçek hâkimi olmuş, Hazar Denizi'nden Basra Körfezi'ne kd. yayılmışlardır. 1217'de Iṣfahân'ı, daha önce Kazwîn ve Hameḏân'ı kaybetdiler.

1- Şemsü'd-D.Muḥ.İldeniz (1146-1175a = 29)

2- Şemsü'l-İslâm we'l-Müslimîn Nuṣretü'd-Dünyâ we'd-D.Ata-beg-i Â'ẓam Ebî-Câ'fer Muḥ.Pehlewân-ı Cihân (1175a-2.1186 = 11)

3- Muẓafferü'd-Dünyâ we'd-D.Melik Kızıl-Arslan 'Osmân (2.1186-9.1191 = 5, 7)

4- Nuṣretü'd-D.Ebî-Bekr (9.1191-1210 = 19)

5- Melik Muẓafferü'd-D.Özbek Pehlewân (1210-1225 = 15)

İldeniz Bey (no. 1) I. Tuğrul'un (Irak Selçuklu sultânı) dul zevcesi Mü'mine Hât. ile evlendi (izd. 1135) ve I. Tuğrul'un çocuklarının atabeyi olduktan başka üvey babaları da oldu. Oğulları (no. 2 ve 3), Mü'mine Hât.'dan doğdu. 1161'de "ata-bek-i â'zam" sanını aldı. Nahcıvân'da Atabekiyye medresesinde medfundur. Yaşlı ol.öldü. Irak Selçukluları'nın atabeyliği görevini ardından iki oğlu yüklendi.

Muḥ.Pehlewân (no. 2) (1136?-2.1186 = 50?), babasının hayâtında Irak Selçuklu emîr-i ḥâcibi(saray nâzırı veyâ başmâbeynci) idi. Babası İldeniz'in ölümüyle atabey oldu. = Zâhide Hât.(no. 4'ün ann.); =Mü'mine İnanç Hât.b.Baysungur İnanç Sungur Bey (Reyy emîri) (katli 1193) (bu Hât., 1186'da kayın-birâderi Kızıl-Arslan'la evlendi, 9.1192'de 3. izdivâcını da II. Sultân Tuğrul'la yaptı).

"Melik" unvânını almıya cesâret eden Kızıl-Arslan, Hemedân'da katledildi. Ağabeyinin atabeyliğinde o da Irak Selçuklu sipeh-sâlârı (başkumandan) ve Âzerbaycân vâlîsi idi. = Mü'mine İnanç Hât., izd.1186 (ağabeyinin dulu ki, Kızıl-Arslan'dan sn.da II. Sultân Tuğrul'la evlendi). Kızıl-Arslan'ın bir oğlu, Gence vâlîsi idi.

Muh.Pehlewân'ın (no. 2) kızları: Fülâne = 1.Nahcıvân beyi, = 2.Gıyâsü'd-D.(Hârizm-Şâhlar), izd.1223.– Fülâne = Merâga beyi.– Fülâne.

Muh.Pehlewân'ın (no. 2) oğulları: Câ'fer, Emîr-Mîrân 'Ömer (Irâk-ı 'Acem v., Gence'de öldü), Kutlug-İnanç Mahmûd (katli 5.1196, Reyy v.1191-2, Isfahân v.1194-5) = Fülâne (Şirwân-Şâhlar), Ebû-Bekr(no.4, Âzerbaycân v.1191-4 + 1194-1200 = 9) = Fülâne (Gürcistân kralının kızı) (oğlu: Pîşkîn) Özbek (no. 5).

Özbek (no. 5): Hemedân v.19.7.1196-. Atabeyleri: 'İzzü'd-D.Satmaz Bey, sn. Melikü'l-Ümerâ Cemâli'd-D.Ay-Aba Bey (bunun 2 evli kızı var). Özbek Pehlewân, II. Sultân Tuğrul'un kızı Melike Hât.ile evlendi ki bu prenses 1225'de dul kalınca Celâlü'd-D.Harzem-Şâh ile izdivâc etmiştir. Özbek'in oğlu: Kızıl-Arslan Hâmûş Tuğrul (doğ.11.1197): son velîahd. Sağır-dilsiz olup bir Ahmedîlî emîresi ile evlendi, Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın hizmetine girdi. Nizâmî-i Gencevî, *Hamse*'sinden *Mahzenü'l-Esrâr*'ı İldeniz'e, *Husrew-ü Şîrîn'i* Sultân Tuğrul b.Arslan'a, *İskender-Nâme* ile *Heft-Peyker*'i Ebû-Bekr'e ithâf etmiş, Kızıl-Arslan'ın sarayına gelip büyük ihsânlar almıştır. Zahîrüddîn Fâryâbî, Kıwâmî, Mutarrizî, Esîrüddîn Ahsîketî, Mücîrüddîn Beylekaanî gibi tanınmış Fârs şâirleri de İldenizliler'e kasîde yazdılar.

İldenizliler'le yakın münasebet kuran, akrabâ olan, onlara tâbî bulunan Merâga beyleri de, küçük atabeylerdendir. Merâga Atabeyleri: Nusretüdîn Arslan Apa Aksungur Ahmedilî, Irak Selçukluları'ndan Sultân Muhammed b.Sultân Mahmûd'un bir oğlunun atabeyi idi, Tebrîz vâlîsi ve Merâga atabeyi oldu (1147-1175a), Hâss Bey denmiştir. Oğlu Feleküddîn Ah., Merâga atabeyi ol.babasına halef oldu. Bunun oğlu son Merâga atabeyi 'İzzüddîn Ebi'l-Hâris Arslan Apa, Tebrîz yakınlarında bir muhârebede öldü (1209a). Bu sûretle 62 yıl 3 atabey hâlinde devâm ettikleri anlaşılır.

Karabağ Beyleri (1155-1189)

Bunlar küçük Türk atabeyleridir. 1155-1189 = 35 müddetle Irak Selçukluları'nın atabeyi ve tâbii olan İldenizliler'e (yk.bk.) tâbî ol.Karabağ emîrliği yaptılar: 1- Seyfü'd-D.Muz.b.Muh.(1155-1160 = 5), 2- Baybars b.Seyfi'd-D.(1160-1189 = 29), 3- 'Abdü'l-Melik b.Baybars (1189). İldenizliler'ce emâretlerine son verildi

Eher Beyleri (1191?-1226?)

İldenizliler'e tâbî dîğer bir küçük atabeylik, Eher şehrinde 1191?-1226? = 35? arasında 2 emîr ile temsîl edilirler: 1- Pîş-Tegin b.Muh. (1191?-1210? = 19?), 2- Nusretü'd-D.Mahmûd b.Pîş-Tegin (1210?-1226? = 16?).

Horâsân Atabeyleri: Kumaclar (1157-1187)

Sünnî-Hanefî, 5 kuşak devâm etmiş bir atabey hânedânıdır. 'İmâdüd-d.Ebî-Bekr Kumac (veyâ Kamac), önce Sultân Melik-Şâh'ın hâcib'i (saray nâzırı) idi. Sonra Melik-Şâh'ın kç.oğlu Melik Sancar'ın atabeyi oldu. Sancar, Büyük Selçuklu büyük-hâkaanı

olunca yıldızı parladı. 9.9.1141-2'de Karahıtaylar'ın elinde esir kaldı. Sancar'ın son yıllarında 1152'de öldürüldü. Oğlu 'Alâ'üd-D.Ebî-Bekr de onunla berâber öldürüldü. 90'lık Kumac'ın yerini, torunu, Ebû-Bekr'in oğlu 'İmâdü'd-D.Aḥ.Müeyyed Ay-Aba Bey aldı. Belḫ şahnesi, Nûşâpûr vâlîsi oldu. Sancar ölünce (1157), Horâsân'ın mühim kısmına hâkim oldu. Öldürüldü.

1- Ayaba (29.4.1157-11.7.1174 = 17, 2, 12)

2- Ebû-Bekr Toğan-Şâh b.Ayaba (11.7.1174-16.4.1185 = 10, 9, 6)

3- Sancar-Şâh b.Toğan-Şâh (16.4.1185-18.5.1187 = 2, 1, 4)

Bu sûretle 3 Horâsân atabeyinin müddeti 30, 0, 19'dur. Toğan-Şâh da Nîşâpûr'da saltanat sürdü. Zevcesi ve Sancar-Şâh'ın annesi, ondan dul kalınca 18.5.1187'de Harzem-Şâh 'Alâ'ü'd-D.Tekeş'le evlendi. Sancar-Şâh da aynı Harzem-Şâh'ın bir kızı ile evlendirildi. Atabeyi Mengli Bey (katli 18.5.1187) idi. Sancar-Şâh'ın Nîşâpûr'daki saltanatına Harzem-Şâhlar son verdi. Fakat onların dâmâdı olduğu için 1198'e kd. hayatta kaldı. Horâsân melikliği, Harzem-Şâhlar'a geçti.

Sancar-Şâh, önce Harzem-Şâh Tekiş'in hemşîresi, o ölünce Tekiş'in kızı ile evlendi.

IV

KÜRD ATABEYLERİ

Şebânkâre Atabeyleri (1056 - 1355)

Bir evvelki bahiste görülen Türk atabeylerini taklîden ortaya Kürd asıllı atabey hânedanları da çıktı. Bunlar sâdece Türk usûlü teşkîlâtları ve Türk kültürünü kabûl etmeleri bakımından "atabey" diye anıldılar. Yoksa hiç biri bir Selçuklu şehzâdesinin atabeyliğinden gelmemişti. Selçuklu şehzâdeleri, Türk beyleri dışında atabeylere emniyet edilmemiştir.

İran'ın Luristân eyâletinde, Kürd olmıyan, bir İran kavmi olan ve Fârsca'nın uzak bir lehcesini konuşan Lurlar yaşar. Burada Bedr ve Manṣûr adlı iki kardeş, ilki Büyük Luristân'da, ikincisi Halîfe'ye tâbî olarak Küçük Luristân'da birer emâret kurdular. Küçük Luristân sonra Sürhâ b.'Ayyâr b.Ebi'ş-Şevq'a geçdi ki, 'Annâzî hânedânındandır ve 1184'ye doğru ondan Luristân-ı Kûçek atabeylerine intikaal etdi. Bedr'in yerine ise Luristân-ı Büzürg'de oğlu Halîl'in oğlu Naṣrüddîn Muḥ. geçdi ve 1155'de onun yerini Fazlôye (Ar. Fazlewiyye) hânedânı aldı. Hânedâna adını veren Fazlôye Lur ırkından değil, Kürd'dür. Kuzey-doğu Suriye'de bir Kürd aşîretinin reîsi idi. 1006 yılına doğru Luristân'a gelip yerleşti.

Türk kültür ve teşkîlâtına sâhib oldukları için "Şebânkâre Atabeyleri" denen hânedan, Kürd ve Sünnî-Şâfi'î'dir. Bunlara ataları ve ilk atabeyleri dolayısıyle "Hasen-veyhler" ve "Benû-Fazlôye" de denmiştir. Şebânkâre, Fârs eyâletinde bir bölgedir. Merkezi Dârâceberd'dir. Burada Râmânî aşîret reisleri olan Hasen-veyhler 1056-1355=299 devâm eden bir prenslik kurmuşlardır. 1157'ye kd. Selçuklular'a ve Irak Selçukluları'na, sn. Fârs Atabeyleri'ne, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'e, İlhanlılar'a, Celâyirliler'e tâbî olmuşlardır. Şebânkâre Atabeyleri:

1- Ebü'l-Has.Fazlôye (Ar. Fazlûn) b.'Alî b.Hasenweyh b.Eyyûb (1056-1071=15)

2- Nizâmü'd-D.Mahmûd Mâhôye b.Yah. b.Hasenweyh (1071-?)

3- Mübârizü'd-D.Hezâresp b.Mâhâye (?-1112a)

4- Hasenweyhü'l-Has.Husrew b.Hezâresp (1112a-?)

5- Mübârizü'd-D.b.Husrew (?-1225?)

6- Muzafferü'd-D.Muh.b.Husrew (1225?-1b.1260=35?)

7- Kutbü'd-D.b.Muzafferi'd-D. (1b.1260-5.11.1261=1, 10)

8- Nizâmü'd-D.II Hasenweyh b.Gıyâsi'd-D.Muh.b.Muzafferi'd-D. (5.11.1261 - 2.1264=1, 3)

9- Nusetü'd-D.İbr.b.Gıyâsi'd-D. (2.1264-2a.1266=2, 0)

10- Celâlü'd-D.Tayyib-Şâh b.Fülân b.Muzafferi'd-D. (2a.1266-16.8.1282=16, 6)

11- Bahâ'ü'd-D.İsm. b.Fülân b.Muzafferi'd-D. (16.8.1282-1289=7)

12- Gıyâsü'd-D.b.Tayyib-Şâh (1289-3a.1314=25)

13- Nizâmü'd-D.III b.Tayyib-Şâh (1289-3a.1314=25) (12 ile müşterek)

14- Melik Erdşîr b.Fülân b.Fülân b.Muzafferi'd-D. (1289-1355=66; 1314'e kd. 12 ve 13'le müşterek).

No.1 Selçuklular'ca îdâm edildi.

No.4'ten sn. kronolojide müşkilât vardır. Bu bakımdan nesebin bu şekilde olmaması muhtemeldir. Fakat çok yaşamış şahıslar araya girmiş olabilir ki, Kürdler'de böyle çok yaşıyanlar fazladır. Fazlôye'nin (no.1) oğlu 'Alî oğlu Muh. oğlu Ebû-Tâhir'den Hezârespîler (Lûristân-ı Büzürg Atabeyleri) doğmuştur (aş.bk.). Mâhôye (no.2), 1116'ya kd. İg beyi idi. Husrew (no.4) Hoşnâbâd/Furg/Fârs'ta gömülüdür. Muzafferü'd-D. (no.6) Hulâgû tar. öldürülmüştür. Bu arada bu âileden Muh. b.Mamâ'nın oğulları İbr. ve Ebû-Sâ'd (katli 1110)'in ve bunun oğlu Fazlôye'nin adı geçer. İbr., Dârâceberd veyâ Dârâbcird beyidir ve Kirmân Selçuklu meliki Arslan-Şâh ile evlenme yoluyle akrabâdır. İbr. (no.9) ise, Salgurlar'dan Selçuk-Şâh'ın kızı ile evlenmiştir, No.10 İlhanlılar'ca öldürüldü. Emâret, Muzafferîler'ce ilhâk edildi.

Lûristân-ı Büzürg Atabeyleri: Hezârespîler (Fazlûye[1] Hânedânı) (1155 - 1424)

Lûristân-ı Büzürg = Büyük Lûristân, Batı Îrân'daki bu Kürd bölgesinin doğu ve güney taraflarıdır. Başkenti Îc=Îzac=Mâlemîr'dir. Burada Sünnî-Şâfiî Hezârespîler veyâ Fazlôye (Benû-Fazleweyh) Hânedânı, 1155-1424=269 devâm eden bir prenslik kurmuşlardır. Bunlara "Lûristân-ı Büzürg Atabeyleri" denmektedir. Tamâmen bir Türk Selçuklu beyliği şeklinde teşkîlâtlanmıştır. Büyük Selçuklular'a ve Irak Selçukluları'na, sn. Harzem-Şâhlar'ın tâbii olan Salgurlular'a (Fârs Atabeyleri), sn. İlhanlılar'a, Muzafferîler'e, 1394'de Timurlular'a tâbî olmuşlardır. İlhanlılar çağında ilâveten Hûzistân, Hemedân gibi eyâletler de yönetimlerine verildi. Yukarıda görülen Şebânkâre atabeyleri ile aynı hânedandır. Hasenweyh'in oğullarından Yahyâ'dan Şebânkâre atabeyleri, dîğer oğlu Ebü'l-Has. Fazlôye'den de Hezârespîler doğmuştur. Fazlôye ilk Şebânkâre beyi idi. Onun neslinden 'Alî'nin oğlu Muh.'in oğlu 'Alî'nin oğlu Ebû-Tâhir (ki Fazlôye'nin 9. kuşak torunudur), 1155'e kd. Salgurlular'ın Kûh-Gîlûye sancak vâlîsi iken (1148-55) bu târihte Îzac'ı elde ederek emâreti kurmuştur. Kardeşi 'Ömer Lâlbây ve onun oğlu Cemâlü'd-D. (katli 1226)'dir. Ebû-Tâhir'in oğullarından Hezâresp (no.2) uzun saltanatı ile hânedâna adını vermiş ve Salgurlu bir prensesle (no.3'ün ann.) evlenmiştir. Kardeşleri Behmen, 'İmâdü'd-D.Pehlewân (ölm.1249), Kızıl, Tâhir, Nusretü'd-D.Eylû Kelha Ekûş (ölm.1251)'tur. Hezâresp'in (no.2) oğulları Tekle (no.3) ve Alp-Argun (no.4) tâkıyb etti. Bunların kardeşleri 'İmâdü'd-D.(ölm. 1248) ve Nusretü'd-D.Kelha (ölm.1251)'dır. Bir kızkardeşleri, Gıyâsü'd-D.b.Muh.Harzem-Şâh ile evlenmiştir. Alp-Argun'un oğulları: Yûsuf-Şâh I (no.5) (katl, Şemsü'd-D.Muh.Cüweynî'nin kızı ile evli), 'İmâdü'd-D.Pehlewân (oğulları: Kızıl Salgur-Şâh, Nusret, Kutbü'd-D., katli 1300?). Yûsuf-Şâh'ın (no.5) oğulları: I. Efrâsyâb (no.6, katl), I. Ah. (no.7). Bu sonuncunun oğlu II. Yûsuf-Şâh (no.8, 1297-1339=42 =Dewlet Hât., Lûristân-ı Kûçek emîresi: 1316-7, izd. 1317). II. Yûsuf-Şâh'ın oğulları: II. Efrâsyâb (no.9) (oğlu Newrü'l-Werd, no.10) ve Peşeng (no.11). Peşeng'in oğulları: II. Ah. (no.12) ve Melik Hûşeng (müdd., 1380'e doğru katl, oğlu Kâwûs oğlu Gıyâsü'd-D., no.15). II. Ah.in (no.12) oğlu Ebû-Saîd (no.13) ve bunun oğlu Şâh-Hüs. (no.14)'dir. Timur 1396'da II. Ah.'le 2 kardeşini (Efrâsyâb ve Mansûr-Şâh) Semerkand'a sürmüştür. XIII. asır sonlarında bir ara bütün Hûzistân, 1291'de Isfahân, Hemedân ve Fârs vâlîsi olmuşlardır. Timuroğulları, emâreti ilhâk etmişlerdir. Yerlerine Lur kavminden Bahtiyârî boyunun beyleri geçdi. Lûristân-ı Büzürg atabeyleri ve emâret müddetleri:

1- Atabey Ebû-Tâhir (1155 - 1204 = 49)
2- Atabey Melik Nusretü'd-D.Hezâresp (1204 - 1252 = 48)
3- Tekle (1252 1259 =7, katl, med. Zerde-Kûh)
4- Şemsü'd-D.Alp-Argun (1259 - 1274 = 15)
5- Yûsuf-Şâh I (1274 - 1289 = 15)
6- Efrâsyâb I (1289 - 27.10.1296=7) (katl)

1) Ar. Fazlewî, Kürd. Fazlôê.

7- Nusretü'd-D.Ah.I (27.10.1296-1332=36)
8- Rüknü'd-D. Yûsuf-Şâh II (1332-1339=7)
9- Muzafferü'd-D.Ah.Efrâsyâb II (1339-1355=16)
10- Newrü'l-Werd (1355)
11- Şemsü'd-D.Peşeng (1355-1378=23)
12- Pîr-Ah.II (1378-1408=30)
13- Ebû-Sa'îd (1408-1417?=9?)
14- Şâh-Hüs.(1417?-1424=7?)
15- Gıyâsü'd-D. (1424)

Lûristân-ı Kûçek (Küçük Lûristân) Atabeyleri: Hûrşîdîler (1152 - 1597)

Başkent Hurrem-Âbâd'dır. Hânedan Kürd ve Sünnî-Şâfi'î iken XVI. asırda Şîî-İsnâ-'Aşerî olmuştur. Bu emîrler, Irak Selçukluları'na, Salgurlular'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, Safewîler'e, Osmanlılar'a, Timurlular'dan önce Celâyirliler'e, hattâ arada Harzem-Şâhlar'a ve Muzafferler'e tâbî olarak hayatlarını 1152-1597=445 yıl devâm ettirmişler, hattâ Lûristân vâlîsi ol. XVIII. asırda da hükmetmişlerdir. Küçük Lûristân atabeyleri ve emâret müddetleri:
1- Şücâ'ü'd-D. Hûrşîd (1152-1224=72)
2- Seyfü'd-D. Rüstem I (1224-1225?=1?)
3- Şerefü'd-D.Ebî-Bekr (1225?-1227?=2?)
4- 'İzzü'd-D.Gerşâsb (1227?-1229?=2?)
5- Hüsâmü'd-D.Halîl (1229?-1242=13?)
6- Bedrü'd-D.Mes'ûd (1242-1259=17)
7- Tâcü'd-D.Şâh (1259-1278=19)
8- Felekü'd-D.Has. (1278-1293=15)
9- 'İzzü'd-D.Hüs. I (1278-1293=15, 8 ile müşt.)
10- Cemâlü'd-D.Hızr (1293-1294=1)
11- Hüsâmü'd-D. 'Ömer (1294-1295=1)
12- Samsâmü'd-D.Mahmûd I (1295-1296=1)
13- 'İzzü'd-D.Ah. (1296-1316=20)
14- Dewlet Hâtûn (1316-1317=1)
15- 'İzzü'd-D.Hüs. II (1317-1330=13)
16- Şücâ'ü'd-D.Mahmûd II (1330-1349=19)
17- 'İzzü'd-D.Hüs. III (1349-1404a=55)
18- Seyyid-Ah. (1404a-1412=8)
19- 'İzzü'd-D.Şâh-Hüs.IV (1412-1467a=55?)
20- Şâh-Rüstem II (1467a-1502=35)
21- Argu (Oğor/Oğuz)-Şâh (1502-1534?=32?)
22- Cihân-gîr (1534?-1542=8?)
23- Şâh-Rüstem III (1542-1576=34)

24- Muḥammedî Bey (1576-1585?=9?)
25- Şâh-Verdi (1585?-1597=12?)
(26- Ḥüs.Hân: 1597?-)

Hûrşîd (no.1) (1127-1224=97) b.Ebî-Bekr b. Muḥ. b. Hurşîd, 1152'de Irak Selçukluları'nın Lûristân vâlîsi oldu. 1175a'de kendi başına harekete başladı. 1184'te Irak Selçukluları ile büsbütün ilgisini kesti. Oğlu Bedr, vel. iken, 1224'de öldürüldü. Kardeşi Nûrü'd-D.Muḥ.'in 3 oğlu biribiri ardınca kısa müddet onu tâkıyb etti: I. Rüstem (no.2, katl), Ebû-Bekr (no.3=Melike Hât., Hılâfet başkumandanı Sül.- Şâh Ayva Bey'in hemşîresi), Gerşâsb (no.4, ağabeyinden dul kalan Melike Hât. ile evlendi, öldürüldü). Gerşâsb'ın oğlu Nûrü'd-D.Maḥmûd ve bunun oğlu I. Maḥmûd (no.12)'dur (katl). Hûrşîd'in (no.1) oğulları Ḥayder ve Ẕıyâ'ü'd-Dîn Bedr'dir. Bu sonuncunun oğulları: Halîl (no.5, katl; oğlu Tâcü'd-D. no.7, katl; bunun da oğlu Hızr, no.10, katl), Mes'ûd (no.6), Emîr 'Alî, Şerefü'd-D. Tehemten (oğlu Şemsü'd-D. Werengî (Dernekî), bunun oğulları 'Ömer (no.11, ferâgat) ve II. Ḥüs., no.15 ile kızı Devlet Hât., no. 14).

Mes'ûd (no.6)'un oğulları: Celâlü'd-D.Bedr (müdd.1259), Nâṣırü'd-D.'Ömer (müdd. 1259), Ḥas. (no.8, 9 ile müşterek, hal', merkezi Delâr; oğlu Bedrü'd-D. Mes'ûd, 13'ün nâibi, merkezi Delâr), I. Ḥüs. (no.9; 8 ile müştereken, hal', merkezi Âncûy). I. Ḥüs.'in oğlu Emîr Muḥ. ve bunun oğlu: Aḥ. (no.13). İlk yıllarda Bedr, Mes'ûd'un niyâbetinde, merkez Âncûy.

Dewlet Hât. (no.14), kuzeni Aḥ. (no.13) ile evlenmiş, onun ölümünde bir yıl kadın emîr ol. fiilen saltanat sürdükten sn. ferâgat etmiş, yerine kardeşi II. Ḥüs. (no.15) geçmiştir. Dul kalıp tahttan çekilince 1317'de Rüknü'd-D.II. Yûsuf-Şâh ile evlendi (Lûristân-ı Büzürg atabeyi: 1332-1339).- II. Ḥüs'in oğlu: II. Maḥmûd (no.16). Bunun katliyle yerine geçen oğlu: III. Ḥüs. (no.17) (1337-1404a=67, katl). 1388-91'de Timur tar. emâretinden mahrûm edilip Türkistân'a sürüldü. II. Ḥüs.'in (no.17) kızları: Fülâne=Üweys (Celâyir, izd. 1384?); Fülâne=Şâh Şücâ' (Muẕafferî, izd. 1383). III. Ḥüs.'in (no.17) oğulları:

Sulṭâniye'de Timurlular'ca îdâm edilen Seyyid-Aḥ. (no.18) ve IV.Ḥüs. (no.19). Bu sonuncunun öldürülmesiyle yerine oğlu II. Rüstem (no.20) (Bayat beyi Uğurlu Bey'in kızkardeşi Şâhperwer'le evlendi) geçti. Bunun oğulları: Argu-Şâh (no.21) ve Cihân-gîr (no.22). Şâh Tahmasb'ın öldürdüğü Cihân-gîr'in oğulları: III. Rüstem (no.23) ve Osmanlı'ya tâbî olan Muḥammedî (no.24). Bunun oğlu Şâh-Verdi (no.25), Safewîler'den bir beğim'le (Behrâm Mîrzâ'nın torunu) evlenmiştir. Şâh-Verdi'nin öldürülmesiyle emâreti ilhâk edilmiştir. Şâh-Verdi'nin kızkardeşi, Büyük Şâh 'Abbâs ile evlenmiştir.

III. Rüstem'in (no.23) oğlu Ḥüseyn Hân, amca-oğlu Şâh-Verdi'nin (no.25) öldürülmesinden sn. emâret ilga edildiği için, Safewîler tar. Lûristân umûmî vâlîliğine getirilmiştir. XVII. asırda Ḥüs.Hân'ın nesli, Lûristân irsî vâlîliğini ellerinde tutarak, hânedânı devâm ettirmişlerdir. Bunlardan 'Alî Merdân Hân Feylî, 1725'e kd. Safevî başkumandanı ol. Afganlar ve Osmânlılar'la savaşdı. Torunu 'Alî Merdân Hân (II), 1732'de İst.'a elçi gitdi.

V

HARZEM-ŞÂHLAR
(1097 - 1231)

Hânedânın Yapısı

Hwârizm-Şâhlar (Osmanlı talaffuzu: Harzem-Şâhlar), bir Türk imparatorluk hânedânıdır. Moğol istîlâsı sebebiyle devâm edememiştir. Harzem, sonradan Hıywe denen ülkedir. Aral Gölü'nün deltası ve çevresi, bugünki Karakalpakıstan'dır. Batı Türkistan'ın bu bölümünün mahallî hükümdarlarına eskiden beri "harzem-şâh" denmektedir. Îrân, hattâ Arab ve Türk asıllı eski harzem-şâhlar, Türkistan bahsinde görülecektir. Bunlar mahallî küçük krallık hânedanlarıdır. Târihte "Harzem-Şâhlar" denince, bu adla anılan sonuncu hânedan, bu bahsimizde ele aldığımız Türk imparatorluk hânedânı anlaşılır. Bunların hükümranlıkları Harzem ülkesinin sınırlarını pek çok aştığı halde sonuna kd. isimlerinin sonuna "harzem-şâh" sanını getirmişlerdir.

Hânedan, Oğuzlar'ın Beğdili boyundandır. Taht şehri Harzem'de Gürgânc iken 1212-3.1220 arasında Semerkand olmuştur (Semerkand'ın bu sırasında nüfûsu 600.000, belki 1.00.000'a yükselmiştir, Cüweynî, I, 91). 1097-1231=134 yıl sürmüştür. Bir krallık ve bir imparatorluk devresi vardır. 1157'ye kadar ilk 60 yıllarında, Büyük Selçuklular'a tâbî nice Türk devletlerinden biri idiler. 1157'de Büyük Selçuklular sona erince 1167'ye kadar Irak Selçukluları'nı metbû tanıdılarsa da bu lafzda kaldı. Gerçekte istiklâl kazandılar. 1167'de Irak Selçuklu sultanlarının metbûları olmadığını îlân ettiler. 25 mart 1194'te Irak Selçukluları'na Harzem-Şâhlar son verdiler. Bu târih, Harzem-

Şâhlar'ın imparatorluk devresinin başlangıcıdır. Doğu Türkleri'nin, Türkistan'ın büyük-hâkanı mevkiine yükselen Harzem-Şâhlar, az zamanda çok geniş ülkeleri ellerine geçirmişlerdir. Tekiş Harzem-Şâh, hânedânın fâtih hükümdârıdır. Moğol istîlâsı gelişmeyi durdurmuştur. Celâlüddîn Harzem-Şâh büyük bir asker, çok seçkin bir şahsiyetse de, gerek politik nosyonunun zayıflığı, gerekse Moğol askerî gücünün kudreti yüzünden, devleti kurtarmaktan âciz kalmıştır. Harzem-Şâh Doğu Türk Hâkanlığı, Moğollar'e geçmiş, ülkeleri bir müddet sonra Cengiz hânedânının Çağatay (Türkistan) ve İlhanlı (İran) şûbeleri arasında paylaşılmıştır. Harzem-Şâhlar ve saltanat müddetleri:

1- Kutbü'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Feth Mu'îni Emîri'l-Mü'minîn Arslan-Tegin Muhammed Hwârizm-Şâh (1097 - 1128 = 31)

2- Bahâ'ü'd-D.Ebi'l-Muz.Hüsâmi Emri'l-Mü'minîn Kızıl-Arslan 'Alâ'i'd-D.Atsız Hwârizm-Şâh (1128 - 30.7.1156 = 28)

3- Tâcü'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Feth İl-Arslan Hwârizm-Şâh (30.7.1156 - 19.3.1172 = 15, 7, 20)

4- Ebü'l-Muz.Bürhâni Emîri'l-Müminîn 'Alâ'i'd-Dünyâ we'd-D.Muh.Tekiş (x) Hwârizm-Şâh (19.3.1172 - 4.7.1200 = 28, 3, 16)

5- Zıllu'llâhi-fi'l-'Arz Kutbi'd-D. (sultân olunca: 'Alâ'i'd-D.) Alp-Uluğ Sultân-Sancar (9.1210) Muhammed (II) Hwârizm-Şâh (4.7.1200 - 12.1220 = 20, 5)

1211'de İskender-i Sânî sanını takındı.

6- Î'timâdiyyi'l-Allâhi Celâli'd-Dîn Hwârizm-Şâh (12.1220 - 17.8.1231=10, 8)

Harzem-Şâh fütûhâtının nîrengî târihleri: Buhârâ (14.10.1182, kesin şekilde 8.1207), Cürcân 1183, Mâzenderân (himâye) 1183, Mâzenderân ve Taberistân (Bâwendîler) (fiilen ilhak) 1210, Reyy (Tahrân) 1192, Mâverâünnehr 9.1210 (Karahanlılar'ın sonu 1212, Semerkand'da himâye 9.1207), Horâsân (kısmen) 1167, Horâsân (tamâmen) 18.5.1187 (Nîşâpûr), Kirmân 1195 (kesin 1211), Herât 15.4.1204; Belh, Cûzcân, Toharistân, Sîstân, Sicistân, Guur (himâye) 1206 (5.10.1210: Fîrûzkûh'ün işgaaliyle Guur devletine son verilmesi; 1211: Sicistân, Mekrân, Belûcistân'ın fiilen ilhâkı), 'Ummân (himâye) 1211, Şâş, Fergaane, Özkend (Taşkent) 1212; Fârs (himâye), Kazwîn, Âzerbâycân, Arrân, Istahr 1213.

Bu sûretle devletin bugünki Batı Türkistan (Kazakıstan kısmen hâriç), Îrân, en büyük kısmıyle Afganistan, Belûcistan, Ummân, Âzerbaycân'ı içine aldığı, Doğu Türkistân'a ve Anadolu'ya sınır verdiği, Irak'ta Abbâsî halîfesini nüfûzu altına aldığı görülür. Harzem-Şâhlar, Sünnî-Hanefî'dir. Bir Selçuklu atabey hânedânı ol. teşekkül etmiş, sonunda Selçuklular'ın yerine meşrû Türk büyük-hâkanlık hânedânı şeklinde gelişmiştir. Zirvede iken Cengiz istîlâsı ise dağılmıştır. Cengiz'in başlıca Harzem-Şâh şehirlerini işgal târihleri:

Hemedân 9.1220, Erdebîl 10.1220, Reyy (Tahrân) 8.1220, Âmil. 6.1220, Semnân 7.1220, Zâwe 5.1220, Habûşân 5.1220, Gürgânc 5.1221, Buhârâ 11.2.1220, Semerkand 17.3.1220, Hocend 1220b, Benâket 1220, Cend 4.1220, Otrar 1220b, Herât 14.6.1222.

(x) Doğru talaffuz "Tekiş"tir, fakat "Tekeş" galat-ı meşhûrdur.

Hânedânın atası Garcalı Anuş-Tegin (ölm.1097), Sultân Melik-Şâh'ın taşt-dârı ve 1092'de Harzem vâlîsi oldu. 5 yıl Harzem'i yönetti. Ölümü üzerine Sultân Berkyaruk, Anuş-Tegin'in oğlu Muḥ.'i "harzem-şâh" unvânıyle Harzem vâlîliğine getirdi. Bu unvanla Muḥ., 31 yıl, Sultân Tapar ve Sultân Sancar devirlerinde de ülkeyi yönetti (yalnız 1097 yılı içinde bir kaç ay ülkeyi Ekinçi Bey b.Kaçkar yönetdi, öldürüldü). Ölümü üzerine oğlu Atsız (1097-30.7.1156=59), babasının görevini devraldı. Felcden öldü (Ḫabûşân/Horâsân'da). Şâirdi. Muhtâriyet kazandı ve muhtâriyetini savunmak üzere bir kaç def'a Sancar'la karşı karşıya kaldı.

Atsız'ın (no.2) bir hemşîresi, Irak Selçuklu sultânı (1159-61) Süleymân-Şâh ile 5.1154'te evlendi. Atsız'ın kardeşleri: Yûs. (katli 1156?), Yınal Tegin (katli 22.8.1156), Ebû-'Alî Hüs. (oğlu 'Alî), Ebü'l-Fetḥ 'Alî, 'İmâdü'd-D.İlḫân. Atsız'ın oğulları: Atlığ (ölm.16.11.1138, Sultân Sancar'ın Harzem seferinde onunla vuruşurken öldürüldü), Ḫıtay-Ḫân (Arslan-Ḫân) (ölm. 22.8.1156), Sül.- Şâh (ölm.22.8.1156, atabeyi Oğul Bey, katli 22.8.1156) ve İl-Arslan (no.3).

İl-Arslan (no.3), Gürgânc'de öldü. Velîahd iken Cend v. (1152-6) oldu. 6.1167'de Nîşâbûr'da "melik" unvânını aldı (bu unvan o târihte Selçuklu imparatorluk prenslerine mahsustu). =Terken Hât. (ölm.Dihistân, 7.1174, katl, Sulṭân-Şâh'ın ann.). İl-Arslan'ın (no.3) oğulları: Sulṭân Şâh Maḥmûd (müdd. 19.3.1172-29.9.1193=21,6,11, katl) ve Tekiş (no.4).

Tekiş Harzem-Şâh (no.4), velîahd iken Cend vâlîliği (1156-72=16) yaptı. Şehristân'da öldü ve Gürgânc'e gömüldü. "Yek-çeşm", tek gözlü idi. =İnanç Hât. (izd.9.1193, katl.). =Fülâne Hâtûn (izd.18.5.1187). Bu hâtûn, Nîşâbûr'da Horâsân atabeyi (11.7.1174-16.4.1185=10, 9, 6) Ebû-Bekr Toğan-Şâh'ın dul zevcesi ve Horâsân atabeyi (16.4.1185-18.5.1187=2, 1, 2) Sancar-Şâh'ın (ölm. 1198, Tekeş'in dâmâdı ve üvey oğlu) annesi idi.

Hânedânın ilk zamanlarında Koçkur oğlu İlkinci, 1097'ye kd. Harzem'in bir kısmına hâkimdi. Bunun oğlu Tuğrul-Tegin Muḥ. müddeî oldu ise de ülkeyi Muḥ. Harzem-Şâh'tan (no.1) alamadı.

Tekiş Harzem-Şâh'ın dîğer bir zevcesi, çok nüfuz kazandı: Meliketü Nisâ'i'l-Â'lemîn Uluğ-Türkân 'Iṣmeti'd-Dünyâ we'd-D.Terken Hâtûn b. Sarı Cenkçi Bey Bayatî (Oğuz). Muḥ. Harzem-Şâh'ın (no.5) annesi ve vâlide sultân olan Terken Hâtûn, 1220b'de Cengiz'e esir düştü ve 1233'te Moğolistân'da 13 yıllık bir esâretten sn. Karakurum'da (Cengiz'in taht şehri) öldü. Terken Ḥâtûn'un kardeşleri: Fülân (oğlu İnalcık Kayır Hân, 1220'ye kd. Otrar v., katli 1220b), Ḥâcib Emîr Emînü'd-D.Melik Hân (Herât v.15.7.1208-1220=12), Toğan Hân, Ḫumâr Tegin (1221'e kd. Gürgânc v., müdd. 1220b-5.1221), Emîr Ebû-Muḥ. (1221'e kd. Belh v., oğlu Muḥ.).

Tekiş-Harzem-Şâh'ın (no.4) kızları: Şâh Hât. (1168?-1235?=67?)= Ḥüsâmü'd-Dewle Erdşîr (Mâzenderân ispehbedi 1171-1205=34, izd. 1183).- Fülâne Hât.=Sancar-Şâh (ölm.1198, son Horâsân atabeyi, yk.bk., atabeyi Mengli Bey, katli 18.5.1187).- Tekiş Harzem-Şâh'ın oğulları: Muḥ. Harzem-Şâh (no.5).- Nâṣırü'd-D.Melik-Şâh: Vel. 19.3.1172-2.3.1197=24, 11, 14. Cend v.1173-1187=14. Horâsân (merkez Nîşâbûr) v. 18.5.1187-12.1193=6, 7 + 7.1194-2.3.1197 = 2, 4 = 8, 11. Merw v.12.1193-7.1194=0,

7. Ölm. 2.3.1197. Oğulları: Arslan-Şâh ve Hindû Hân (müdd. 1200) (bunun 2 oğlu).- Yûnus Hân (ölm.1196): 'Irâk-ı 'Acem (Reyy=Tahrân) v.26.6.1194-1196=2. Atabeyi: Mayacık Bey (bunun kardeşi Emîr Akça). =Fülâne Hât.b.Tuğrul II (Irak Selçuklu sultânı) (1184?-?), izd. 1192.- Toğan-Doğdu (ölm.1195?). Oğlu Erboz Hân: Isf. v.1195. Atabeyi Emîr Yabgu Sipeh-sâlâr Sâmânî.- Tâcü'd-D.'Alî-Şâh (katli 1215?): Dihistân v.1173-1183=10, Cürcân v. 1183-1208=15, 'Irâk-ı 'Acem (Isf.) v.1199-1200=1, Horâsân (Nîşâpûr) v. 1200-1208=8. Müdd. 1207-1215=8.-

Horâsân atabeyi Sancar-Şâh b.Togan-Şâh, Tekiş Harzem-Şâh'ın kızkardeşi ve o ölünce Harzem-Şâh'ın kızı ile evlendi.

Muḥ. Harzem-Şâh (no.5): ağabeyi Melik-Şâh ölünce velîahd oldu (2.3.1197-4.7.1200=3, 4, 3). Horârân (Nîşâpûr) v.12.1193-7.1194=0, 7 + 2.3.1197-4.7.1200=3, 4, 3, = 3, 11, 3. Hazar Denizi'nin güney-doğusunda Âbeskûn adasında öldü. =Ay-Çiçek Hât. (Celâlü'd-D.Harzem-Şâh'ın ann.). =Fülâne Hât. (Uzlag-Şâh'ın ann., kardeşi Nûḥ Pehlewân).- Kızları: Hân Sulṭân Hât. =1. Sultân 'Osmân (Karahanlı) (1186-1212=26) (izd.1211); =2.Cuci Hân b.Cengiz Hân (izd. 1220). Terken Sulṭân Hât.=Ḥâcib Dânişmend (Cengiz'in emîri, izd. 1220). Fülâne Hât.=Yağan Tayşı (çocukları oldu). Fülâne Hât.=Sul.- Şâh (Irak Selçuklu sultânı : 1159-61). Fülâne Hât.=Çağatay Hân b.Cengiz (izd.1220). Fülâne Hât.=Kuṭbüddîn Ḥabeş 'Amîd (izd. 1220) (Otrarlı bir Tâcik, Kara Hulâgû'nun vezîri oldu, 1252'de sn. öldü; oğulları: Nâṣırüddîn Bey ve Süleymân Bey).- Muḥ. Harzem-Şâh'ın (no.5) oğulları:

Ebü'l-Muẓ.Kuṭbi'd-D.Sancar Uzlag-Şâh: Vel.4.7.1200-12.1220=20, 5, katl. Oğlu Muẓaffer.- Rüknü'd-D.Gür-Sançtı (1205a-1222=17): Irâk-ı Acem v.1213-1220=7. Gerçekte eyâleti yöneten atabeyi: Yağan Tayşı Bey (ki şehzâdesinin kızkardeşiyle evli idi). Dîğer atabeyi: 'İmâdü'l-Mülk Sâwî.- Celâlü'd-D.Harzem-Şâh (no.6): büyük oğul olduğu halde velîahd yapılmadı. Fakat askerî dehâsı sâyesinde babası münzevî şekilde ölünce harzem-şâh oldu, aş.bk.- Gıyâsü'd-D.Pîr-Şâh (katli Kirmân, 1228b): Kirmân, Mekrân, Sicistân, Belûcistân v.1211-1220=3. =Fülâne Hât. (İldenizli, 2.izd.1223). =Fülâne Hât.b.Hezâresp (Lûr-i Büzürg atabeyi).- Ak-Sulṭân veyâ Ak-Şâh (katli 12.1220).- Hân-Melik=Fülâne b. 'Osm. b.'Alî Hızr Hân (Karahanlı).- Oğul-Melik.- Yaḥyâ Hûr-Şâh (katli 1220b, çocuk).- Kümâhî-Şâh (1215?-?).

Celâlü'd-Dîn Harzem-Şâh (no.6): Moğollar'a karşı büyük İslâm mücâhidi. Eşkıyâ tarafından öldürüldüğü zaman 35 yaşından fazla olmamalıdır. Afganistân (merkez Gazne) v.1215-1220=5. Atabeyi: Melik Kerber. Mezarı Meyyâfarikıyn'de (Silvan), Türkiye'de olan Celâlüddîn, 10.3.1226'da Tiflis'i Hıristiyan Gürcîler'den fethetti. 1229'da her iki Artuklu melikliği onu metbû tanımakla Doğu Anadolu'da da topraklara sâhib oldu. 10.8.1230 Yassıçemen (Erzincan) meydan muhârebesinde Türkiye Selçuklu sultânı Alâüddîn Keykubâd'a yenilerek Anadolu'yu bıraktı. Türkiye ve Mısır (Eyyûbîler) gibi çok kudretli iki Müslüman imparatorluğu ile ittifâk edemediği için uzun mücâdelesine rağmen Moğollar'le başa çıkamadı. Bir kızı vardır. Oğlu (1213-24.11.1221=7), İndüs nehrinde boğuldu.- Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın zevceleri: =Melike Hât.b.Tuğrul II (Irak Selçuklu sultânı, 2. izd. 1225a). =Melike Hât.b.Sâ'd b.Zengî (Salgurlu) (ölm.1227, izd. 1224). =Terken Hât. (bir önceki Melike Hât.'un kızkardeşi, izd. 1228). =Fülâne Hât. b. Barak Hâcib Kutluğ Hân (Kirmân, izd. 1222).

Celâlüddîn Harzem-Şâh=Tamtam Hâtûn b.İvan(Gürcî), Şâm Eyyûbî meliki Eşref'ten boşanmış, izd.Ahlât, 14.5.1230. Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın kızı Terken Hâtûn(doğ.1218)=Melikü's-Sâlih İsmâîl Zengî, izd.1259, 11. Mûsul atabeyi 1259-

1263. Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın kardeşi Rüknüddîn'in annesi ile 1222'de Barak Hâcib Kutluğ Hân(Kirmân) evlenip az sonra bu eşini öldürttü. Rüknüddîn, Demâvend'de Fîrûzkûh'da Moğollar'a karşı şehîd oldu. Celâlüddîn Harzem-Şâh=Emîn Melik'in hemşîresi, izd.Gazne 1221. Celâlüddîn Harzem-Şâh=Melike b.Tuğrul II(Irâk Selçuklu sultânı), izd.Alıncak kalesi, Atabey Özbek'den boşanmış. Celâlüddîn Harzem-Şâh=Şihâbüddîn Süleymân-Şâh Türkmen'in hemşîresi, izd.Bahâr/Hemedân, 1224(bu Süleymân-Şâh, 1258'de Hulâgû'ya karşı Bağdâd'ı savundu, Osmân Gaazî'nin dedesi "Süleymân-Şâh" denen Gündüz Alp ile tamâmen çağdaş olması dikkati çekiyor).

B i b l i y o g r a f y a

İbnü'l-Esîr, *Kitâbü'l-Kâmil fi't-Târîh,* C.J.Tornberg nş., Leiden, 1851-76, VIII-XII; A.Y., Fr.trc.*Hist.des Atabecs de Mossoul, Recueil des Hist.des Cr., Hist. Orientaux,* II; İbnü'l-Cewzî (1116-1200), *Muntazam,* Krenkow nş., 6 c., Ḥayderâbâd, 1938-40; Sıbṭ İbni'l-Cewzî (1185-1256), *Mir'âtü'z-Zemân,* J.R.Jewett nş., Chicago, 1907; er-Râwendî, *Râḥatü's-Ṣudûr,* M.Iqbâl nş., *GMNS,* II, 1921; Cüweynî, *Târîḫ-ı Cihân-güşây,* 3 c., M.M.Kazwînî nş., *GMS* XVI, 1911-37; Ḥamd'Ull. Müstewfî-i Kazwînî, *Târîḫ-ı Güzîde, GMS,* XIV, 1910; A.Y., *Nüzhetü'l-Kulûb,* nş. ve İng.trc.G. Le Strange, *GMS,* XXIII, 1915; Houtsma, *Recueil de Textes Relatifs à l'Hist. des Seldjoukides,* 4 c., Leiden, 1886-1902 (I: Muḥ.b.İbr., *Hist. des Seldjoukides du Kirmân (Târîḫ-ı Selçûkıyyân-ı Kirmân,* M.Bestânî-Pârîzî nş., Tahrân, 1964) F.; II: el-Bünderî, *Hist. des Seldjoukides de l'Iraq,* Ar.; III-IV: İbnü Bîbî); İbnü Bîbî, *el-Ewâmiri'l-'Alâ'iyye,* A.Erzi nş., T.T.K., 1956 (Alm. trc. H.W. Duda, 1959); Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, *Recueil des Historiens des Croisades,* Paris, 16 c., 1841 v.dd.(A.*Histroriens Occidentaux,* 5 c., 1844-1895; D.*Historiens Grecs,* 2 c., 1875; E.*Documents Arméniens,* 2 c., 1958, 1906; C.*Historiens Orientaux,* 5 c., 1872-1906, I: Ebü'l-Fidâ ve İbnü'l-Esîr (1097-1189), II: İbnü'l-Esîr (1189-1231) ve 'Aynî (1227-1275), III: İbnü Şeddâd, İbnü'l-Cewzî, İbnü'l-'Adîm; IV-V: Ebû-Şâme); İbnü'l-Kalânisî, *Ẕeylü Târîḫi Dimaşq,* H.F.Amedroz nş., Beyrût 1908, Fr. trc. Robert Le Tournenau, *Damas de 1075 à 1154,* Şâm 1952, İng.trc. H.A.R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades,* Londra, 1932; Cl.Cahen, *La Chronique Abrégée d'al-'Azîmî, JA,* 1938, 353-448; Bar-Hebraeus (ölm. 1286, Süryânîce), *Chronographie,* nş. ve trc. E.W. Budge, 2 c., Oxford, 1932; Michel le Syrien (ölm. 1199, Süryânîce), nş. ve trc. J.- B.Chabot, 4 c., Paris, 1899-1924; E.Dulaurier,*Chronique de Matthieu d'Edesse* (962-1132, Ermenîce), Paris, 1858; İbnü'l-Füweṭî, *el-Ḥawâdisi'l-Câmi'a,* M.Cewâd nş., Bağdâd, 1933; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* (F.), nş. ve trc. Charles Schefer, 2 c., Paris, 1891-3, Tahrân 1962, 1978, Ankara 1978, Alm trc. K.E.Schabinger ve Baron von Schowingen, 1987, 560 s., (pek çok dile, Tr.'ye tercümeleri); İbnü'ṭ-Ṭıkṭaqâ, *Kitâbü'l-Faḫrî* (1302), W. Ahlwardt nş., Gotha 1860, H.Derenbourg nş., Paris 1895, İng. trc. E.J.Whitting, Londra 1947, Fr.trc.E.Amar, *AM,* XVI, Paris, 1910; İbnü'l-'Adîm (ölm. Kaah. 1262), *Zübdetü'l-Ḥaleb min Târîḫi Ḥaleb,* Sâmiyyi'd-Dehhân nş., 2 c., Şâm, 1951-4; Ayn.Müel., *Bugyetü'ṭ-Ṭaleb fî Târîḫi Ḥaleb,* 10 c., yz., (seçmeler: A.Sevim, TTK, 1982); Cûzcânî, *Ṭabakaat-i Nâṣırî* (F.), 'Abdü'l-Ḥayy Ḥabîbî nş., Kâbil, 1949; Afḏalü'd-D.-Kirmânî,

Târîhu Kirmân, Mehdî Beyânî nş., Tahrân, 1326 Ş.; A.Y., *el-'Ikdi'l-'Ulâ*, A.M.Â'mirî nş., Tahrân, 1311 Ş.; Müstecibü'd-D. Bedî', *'Atebetü'l-Ketebe*, 'Abbâs Iqbâl nş., Tahrân, 1329 Ş.; Bahâ'ü'd-D.Muḥ., *et-Tewessül ile't-Teressül*, A.Behmenyâr nş., Tahrân, 1315 Ş.; Nâṣırü'd-i Kirmânî, *Simtu'l-'Ulâ*, 'Abb. Iqbâl nş., Tahrân, 1328 Ş.; İbnü's-Sâ'î, *Câmi'l-Muhtaṣar*, M.Cewâd nş., Bağdâd, 1934; Muḥ. b.Nizâmi'l-Ḥüseynî *el-'Urâza fî Hikâyâti's-Selçûkıyye*, Karl Süssheim nş., Kaahire, 1908; Beyhaḳî, *Târîh*, Ganî Feyyâz nş., Tahrân, 1324 Ş.; Gerdîzî, *Zeynü'l-Aḫbâr*, M.M.Kazwînî nş., Tahrân, 1315 Ş.; Nesewî, *Sîretü's-Sulṭân Celâli'd-D.*, nş. ve trc. O. Houdas, 2 c., Paris, 1891-5 (Tr.trc. de var); Ṣadrü'd-D.i'l-Hüseynî, *Aḫbârü'd-Dewleti's-Selcûkıyye*, N.Lugal trc., TTK, 1943; metin ve Rusca trc. Z.M.Buniyatov, Moskova 1980, 520 s.; 'İmâdü'd-D.Iṣfahânî, *Zübdetü'n-Nuṣre*, Beyrût, 3: 1978, Tr.trc., TTK, 1943; İbnü Ḫallikân, 4 c.; *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Çombie, Sauvaget ve Wiet nş., VII-IX, Kaahire, 1936-7; Aḥ.Tewhîd, *Meskûkât-ı İslâmiyye Katalogu*, Ist. 1903, IV; Aḥ. Ẓıyâ, *Meskûkât-ı İslâmiyye Takvîmi*, Ist. 1910; D.Sourdel, *Inventaire des Monnaies Musulmanes du Musée de Caboul*, Şâm, 1953; Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum* III: *Seldjoukides, Ortokides, Zenguides*, IX: *Additions*, Londra, 1875-90 (yeni baskısı da var).

W.Barthold, İng.trc.H.A.R.Gibb, *Turkestan down do the Mongol Invasion*, *GMNS*, V, Londra, 1928; Defrémery, *Sultan Barkiarok*, *JA*, I, 1853, 217-323 ve 425-58; Houtsma, *Seldjugen von Kerman*, *ZDMG*, XXXIX, 1885, 362-402; R.Grousset, *Hist. des Croisades*, 3 c., Paris, 1934-6; Claude Cahen, *La Syrie du Nord à l 'Epoque des Croisades*, Paris, 1940; A.O.Poppe, *Survey of Persian Art*, 6 c., Oxford, 1938 (yeni baskısı da var); M.A.Köymen, *Alp Arslan ve Zamânı*, 1972; A.Y., *Büyük Selçuklu İmp. Târîhi* (1117-1157), T.T.K., 1954; A.Y., *Oğuz Isyânı*, *DTCFD*, V-2, 1947; A.Y., *Tuğrul Bey ve Zamânı*, 1976; A.Y., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Kuruluş Devri*; İ.Kafesoğlu, *Sultân Melik-Şâh*, 1953; A.Y., *Harzem-Şâhlar*, T.T.K., 1956; A.Y., *Selçuklu Târîḫi*, 1972; Sanaullah, *The Decline of the Seldjukid Empire*, Kalküta, 1938; G.Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 2: 1930 (3. tab'ı da var); H.Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselguqen und Horazmşahs (1038-1231)*, Wiesbaden, 1964; Köprülü, *Harzem-Şâhlar*, *İA*, V-I, 1950, 265-96; *İA* ve *EI*'daki ilgili maddeler; O.Turan, *Selçuklular Târîhi*, 1965.- H.E.Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hanover, 1960; K.M.Seddon, *History of the Crusades*, 2 c., Philadephia, 1955; Fr.Gabrieli, *Storici Arabi delle Crociate*, 1957. 'A.C.aṭ-Ṭâhir, *eş-Şi'ri'l-'Arebî fi'l-'Aṣri's-Selcûqî*, Bağdâd 1961; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu Devrine âid Münşe'ât Mecmûaları*, *DTCFD*, VIII, 1951, 537-648; E.Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ank. 1980; T.Ḫocaniyâzov, *Monet Gosudarstva Velikih Sel'djukov*, 2 c., Aşkabâd, 1977-9 (Büyük Selçuklular'a âid bilinen 2.898 sikkenin kataloğu); İsm.b.Ḥas. Cürcânî, *Zaḫîre-i Ḫwârezm-Şâhî*, Muḥ. Taqî Dâniş-pezûh ve Îrec Afşar nş., Tahrân 1965; D.Brandenburg ve K.Brüsehoff, *Die Seldschuken Baukunst*, 1980; G.Rabbani Aziz, *Khwarazmshahs* (İng.), Karaçi 1978; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, T.T.K. 1983; Kosuke Shimizu, *Bibliography on Saljuq Studies*, Tokyo 1979; Coşkun Alptekin, *The Reign of*

Zangi (1127-46), Erzurum Ün. 1978; A.M., *Dimaşk Atabeyliği*, Marmara Ün., İst. 1985; C.L.Klausner, *The Seljuk Vezirate, A Study of Civil Adminisrativ (1055-1194)*, Harward Un., 1973; L.Richter-Bernburg, *Zur Titulature der Hwârezm-Şâhe, Archaleogische Mitteilungen aus Iran*, IX, 1976, 179-205; N.Elisséef, *Nûr al-Dîn*, 3 c., Şâm 1967 (Fr.).

Abdülkerîm Özaydın, *Sultân Muhammed Tapar(1105-18)*, TTK, 1990.

Dokuzuncu Kitap

MOĞOLLAR

I

MOĞOLİSTAN VE ÇİN

Cengiz'in Ataları

Cengiz'in şeceresi, *Mangholun Niçua Tobçağan = Moğollar'ın Gizli Târîhi* (te'lifi: 1240)'ne göre şöyledir:

"Bozkurd" - Bataçihan - Tamaça - Horiçar - mergan - Ağucan - Boroğul - Salihaçağu - Yeke-nidun - Semsoçi - Harçu - Borcigiday - mergan = Mongholcin-hoğa - Toroholcin- bayyan = Barohçin - hoğa - Dobun - mergan = Alan-hoğa.

Borohçin-hoğa'nın Duva-sohor adlı dîğer oğlunun da 4 oğlu var. Dobun-mergan'ın eşi Alan-hoğa'nın babası Barhuday-mergan, annesi ise Barhucin-hoğa.- Dobun-mergan=Alan hoğa evlenmesinden doğan oğulları: Bugunotay, Belgunotay, Buhuhatagi, Buhatu-salci, Bodonçar-munghah.

Bodonçar-munghah'ın oğulları: Barin-şiyilatu-Habiçi Bağatur ki "Menen-tudun" diye tanınmıştır; Eşi Nomolun öldürülmüştür.- Cao-ğureday.- Bodonçar-munghah'ın kızı Bağariday 2 def'a evlenmiş. İlk evlenmeden Cadaraday (oğlu Tuguğuday oğlu Biribukçiru oğlu Harahadağan oğulları 1197'de öldürülen Tayçar ve 1201'de gur-han olup 1205a'te öldürülen Camuha), ikinci evlenmeden Bağariday (oğlu Çiduhul-boko oğlu Menen bağarin) doğmuş.- Habiçi Bağatur=Nomolun evlenmesinden doğan oğulları:

Hıçi-küluk (=Nomolun-eke), Haçin (oğlu Noyagiday), Haçiğu (oğlu Barutatoy), Hoçula (oğlu Barula oğulları Erdemtu ve Todoyen), Haçiğun (oğlu Adarkiday), Haranday (oğlu Budağa), Naçin-bağatur (ilk eşinden oğulları Şiciğuday ve Oohoday, ikinci eşinden Uruğuday ve Manghatay).- Haçiküluk=Nomolun-eke evlenmesinden: Haydu (Reşîdüddîn: Kaydu Hân). Bunun oğulları:

Bayşinghor-dohşin, Çaocin-ortegay (oğulları Oronar, Honghotan, Arula, Sünit, Habturhas, Geniges), Çarahay-linghu (Tayiçiut kabîlesinin atası, eşinin erkek kardeşinin torunu: Besutay). Bu Çerehay'ın oğlu Sengun-bilge, bunun oğlu: Ambahay-hahan (Ambakay Hân, Bütün Moğollar'ın 2. hanı) (=Orbay, =Sokotay). Ambakay Hân'ın oğlu Adal oğlu Kada'an oğlu Targutay Kırıltuk.

Bayşinghor-dohşin'in oğlu Tumbinay-seçen ve bunun oğulları: Semseçule (oğlu Belteçu-bağatur) ve Habul-Hahan (Reşîdüddîn: Kabul Hân) ("Bütün Moghol=Moğol'ların 1. hanı, *M.G.T.*, 52) (bunun neslinin teşkîl ettiği kabîle: Kıyat, "kıyat'ın mânâsı "sel"). Kabul Hân'ın oğulları:

Okin-barhah (Yurki = Curki kabîlesinin atası; oğulları Sorhatu-curki ve Hutuhtu-yürki, bu sonuncunun oğulları 1198?'de ölen Tayçu ve 1198'de öldürülen Seçe-beki=Elegay), Bartan-bağatur, Hutuhtu-munggur (oğlu 1200'de öldürülen Buri-boko), Hulan-bağatur (oğlu Yeke-çeren), Todoyon-oçigin, Hadağan (1, 2, 3. hanların velîahdi), Hutula-hahan (Reşîd. Kutula Hân) (Moğollar'ın 3. hanı). Kutula Hân'ın oğulları: Coçi, Girmağu, Altan Otçiğin Nekün-Taiçi (ölm. 1202'de sn., Cengiz'in kumandanı, kızı Kuçar Beki).

Bartar-bağatur'un oğulları: Menggetu-kiyan, Nekun-tayze (kızı Kuçar Beki), Dari-tay (Dağaritay)-otçigin (ölm. 1207'den sn.) ve Yesugay-bağatur (katli 1176) (kabîlesi Moğolistân'ın kuzey-doğusunda) = Hoğelun-ucin (Ölhunoğut kabîlesinden) (ölm. 1210?) (son ikisi hariç, Yesugay'ın bütün çocuklarının annesi, Yesugay'dan dul kalınca Munglik'le evlendi). Cengiz'in annesi olan bu Hoğelun-ucun, 1195'e doğru 5 yaşında Kuçu adlı bir Uduyit-Merkit çocuğunu evlâd edindi. Dîğer bir mânevî oğlu da 1196'ya doğru evlâd edindiği Şikian-Kuduku (Şiki-Kutugu)'dur ki sonradan Cengiz'in kumandanı oldu. Dîğer bir mânevî oğlu, 1197'ye doğru evlâd edindiği Boro'ul'dur (Curkin kabîlesinden). Hoğelun-ucin'in 2. eşi ve Cengiz'in üvey babası Munglik'in oğlu ve Cengiz'in üvey kardeşi "Kökçü" denen büyük-şaman Teb-Tengri, 1206'da Cengiz tar. öldürüldü. Hoğelun-ucin'in mânevî oğulları ve Cengiz'in mânevî kardeşlerinin hepsi 1190-1195? arasında doğmuşlardır, isimleri ve kabîleleri: Guçu (Merkit), Kokuçu (Besut), Sigikan-hutuhu (Tatar, 1206'da yüksek mahkeme reîsi), Boroğul (Curkin; = Altani). Bunlardan Kokoçu (Türkçe: Kökçü), Munglik'in 7 oğlunun 4.'sü olan büyük-şaman Teb-Tengri'dir.

Bu durumda Cengiz'in *M.G.T.*'ne göre şeceresi şudur: Temucin Çinggis-han b.Yesugay-bağatur b.Bartan-bağatur b.Kabul Han b.Tumbinay-seçen b.Bayşinghor-dohşin b.Kaydu Han b.Haçi-küluk b.Barin-şiyilatu b.Bodonçar -munghah b.Dobun-mergan b.Toroholcin-bayyan b.Borcigiday-mergan b.Harçu b.Semsoçi b.Yeke-nidun b.Salihaçağu b.Ağucan-boroğul b.Horiçar-mergan b.Tamaça b.Botaçihan b."Bozkurt". Bu şecerenin üst kısmının mitolojik olduğu, hele Kaydu Han'dan yukarısının fictif bulunduğu şüphesizdir.

Cengiz'in (Osmanlı talaffuzu budur, Moğ. Çinggis) kızkardeşi Temulun 1175'te doğmuştur. Cengiz'in başka anneden doğmuş kardeşleri: Bekter (1176'da öldürüldü) ve Bilgutay. Cengiz'in aynı anneden doğmuş erkek kardeşleri: 1- Coçi-Hasar (1169-123x): oğulları sırasıyle Yegu, Tuhu (Tur) ve Yesungge. Yegu'nun oğlu Ebügen onun oğlu Harkasun. Tuhu'nun nesli için bk. Toğa-Timurlular (İlhanlılar bahsinde). Son Çin imparatoru Togan Timur'un hizmetinde Kasar neslinden Tumulku Bağatur ve oğlu Kaçi Külüg bulunuyordu. Bunun nesli XVI. asırda hâlâ Moğolistân hânlarının beyleri arasında idi (Noyan Bolod Ong, 1470'de Dayan'ın tahta çıkmasında rol oynadı).- 2- Haçiğun-elçi (1171-123x): oğlu Alçidai bunun oğlu Kadağan.- 3- Temuge-Otçigin (1173-1248'den sn): Moğolistan um. vâlîsi 1219-25. Bu müddet içinde Cengiz, Moğolistan'dan uzakta olduğu için aynı zamanda imparatorluk nâibi. Oğlu Tagaçar (Kubılay Han'ın kumandanı) ve bunun oğlu Nayan (1288'de Hıristiyan ol. öldürüldü).- 4- Ütkin-Hitay: genç öldü.

Cengiz Han Âilesi

Temucin (1167-18.8.1227=60) (imparator: 4.1206-18.8.1227=21, 4), 1196'ya doğru "Çinggis-han" kraliyet ve 4.1206'da "Çinggis-ka'an" imparatorluk titrlerini aldı (Moğ.çinggis=deniz). Moğolistan'da Onan nehri kıyısında Deliğun-boldah'ta doğdu. Moğolistan'da Burhan-haldun dağlarındaki gizli mezarına gömüldü (28.8.1227). Doğumu 1162'de olabilir. Reşîdüddîn 1.1155 târîhini vermektedir. Pelliot, son fikri ol. Reşîdüddîn'in verdiği târîhi kabûl etmiştir (*JA*, 1.1939, 133-4). Bu takdirde 72, 7 yaşında ölmüş olur. Gene Reşîdüddîn, Cengiz'in babasının ölüm târîhini 1180 ol. 4 yıl geç vermektedir. Cengiz'in zevceleri şunlardır:

=1. Borte-Ucin (Fücin) b.Dey-seçen (=Çotan) (Çekçer ve Çihurgu dağları arasında Moğolistân'ın en doğusunda yaşıyan Unggirat/Kongrat kabîlesinden Daritay Han kızı, bk. Çağatay'ın eşi Yesülün) (1166-1227'den sn.), izd. 1176, zifaf 1178. Cengiz'in 4 oğlunun da annesidir.- =2. Yesugan (Tatar kabîlesi) b.Yekeçeren, izd. 1202 yazı.- =3. Yesuy (Yisui, Cengiz'in 1227'de son seferinde berâber) (Yesugan'ın bir yıllık evli iken dul kalan ablası; Cengiz, Müslüman olmadığı için iki kızkardeşle birden evlenebilmiştir), izd. 1202 yazı (1219-25 Harzem seferinde Cengiz'in refâkatinde).- =4. İbaha-beki b.Caha-gambu b.Hucahus-buyiruh-han: izd. 1204, talâk 1206 (2. def'a Curçeday'la evlendi): İbaha'nın babasının amcası Kereyit hanı Toğoril Ong-han, hemşîresi ise Sorhahtani-beki'dir ki Cengiz'in oğlu Toluy ile 1204'te sûrî ol. evlendi.- =5. Hulan b.Dayir-usun (Hoğas-Merkit), izd. 1204 sonları: Kulan'ın annesidir. 1219-25 Harzem seferinde zevci Cengiz'in refâkatinde.- =6. Çaha b.İlihu-burhan (Haşin-Hsia=Tangğut prensi), izd. 1211.- =7. Gungcu b.Ahutay (Altan) Han (Kin imparatoru), izd. 1211.- =8. Kin imparatoru Süan-tsung'un kızı (ölm.1260), izd. 1214.- =9. Kutluğ -Elşi (Türk). =10. Calagai b.Yangcun. =11. Kulan b.Buga Çagan Solonggud. =12. Mönggölün Gooa (Barthold'e

göre Harzem-Şâhlar'a sığınıp 1220 Buhârâ savunmasında ölen Camuka'nın eski eşi, câriye). =13. Körbelcin Gooa Hatun (Sidurku'nun eski eşi olup 1226'da Cengiz zorla evlenince nehre atlayıp intihâr etti). =14. Möge (Bekrin'li), dul kalınca üvey oğlu Ögeday'la evlendi.

Moğol'laşmış bir Türk âilesinden ve Mete Hânedânı'ndan Göktürkler'in Şato hânedânından inen bir bey âilesinin çocuğu olan *(Câmî'ü't-Tewârîh)* Cengiz'in fütûhâtının nîrengî noktaları: Uygurlar 1209, Merw 25.2.1221, Nîşâpûr 10.4.1221, Şîrwân 1221, Kiev 31.5.1222.- 3.1221: Âzerbaycân akını, 31.5.1222: Kalka meydan muhârebesi (Mariupol yakınları) ve Rus ordusunun imhâsı. 2.1221: Tiflis yakınlarında Gürcî ordusunun imhâsı. Bu son seferde kumandanlar: Cebe Noyan (ölm. 1224) ve Subutay Noyan (1186-1246=60). Tula kıyısındaki yurd'unda ölen Subutay'ın oğlu: Uriyangkadai (Kubılay'ın kumandanı olup 1257'de Hanoy'u (Tonkin) fethetti). Bunun oğlu gene Kubılay'ın kumandanlarından Açu'dur.

Cengiz'in Moğolistan'dan 6 yıl için uzaklaşması: 1219-25.1223 bahârı: Sır-Deryâ kuzeyinde Kulanbaşı bozkırında (İskender Dağı kuzeyi). 1223 yazı: Talas ve Çu bozkırlarında. 1224: İrtiş kıyısında. 1225 bahârı: Moğolistân'a dönüş. 1226: Tangutlar üzerine son seferi. 1226 bahârı: Çin'e hareket. 1226 yazı: Huen-Çuei dağları (Kansu'nun güney-doğusu). 1226 sonbahârı: Yuançe kıyısı, Si-leang (Leagn-çeu). 2.1227: Sarı Irmak geçilip Kansu'da Lançeu şehri önlerine gelmesi, 1227 nîsan başları: Sining şehrinin fethi (Lançeu ile Kuku-nor arası). Ölüm yeri: Ping-leang batısında Tsing-çuey ve Longtö arası. 1223 fütûhâtı: Şantong, Honan, Hopei, Şensi eyâletleri (Çin'deki başkumandanı Mukali'nin ölm. 4.1223). Gizli mezârı: Onon ve Kerülen kaynakları civârında Burhan-Haldun dağları.

Kerait Kralları

Sâha: güneyde Gobi Çölü, kuzeyde Orhon ve Tula ırmakları, doğuda Urga şehri civârı, batıda Tuin ırmağı (Orhon'un bir kolu). 1- Kurcakuz (Gurhan'ın kardeşi). Kurcakuz'un oğulları: Tai-Temür Taişi, Buka-Temür, Erke-Kara (bu üçü babalarının ölümünde Naymanlar'a sığındı), Cakagambu (Caha-gambu) (1203 sonbahârında kızlarından İbaka Beki, Cengiz'le ve Sorgaktani ise Cengiz'in oğlu Tuluy'la evlendi), 2- Togril (Tr. Tuğrul) (katli 1203 sonbahârı): 1203'te resmen Cengiz'in mânevî babası ve metbûu ve Cengiz ve onun vârisi ve velîahdi îlân edildi, "Ong-han" (wang=Çince kral). Togril'in kızı Ça'ur Beki, 1203 yazında Cengiz'in büyük oğlu Coçi ile evlendi. Togril'in oğlu ve Kerait velîahdi İlha Senggum, 1205'e doğru Kuça'da öldürüldü, oğlu Tusaka'dır. Togril'in büyük kızı Huca'ur = Tokto'a Beki (katli 1208 sonu): Yukarı İrtiş kıyısında öldürülen bu Udiyut-Merkit kralı Tokto'a, 1205 bahârında Bukdurma meyden muhârebesinde (Altaisk şehri yakınları) krallığını Cengiz lehine kaybetti. Velîahdi Tökus Beki daha 2.1198'de öldürülmüştü. Dîğer oğulları: Tusa, Hudu (Kodu) (1206'da katl), Çilaun, Ciuk (bunlar da 1206'da katl), Tokto'a'nın kızları: Kutuktay, Çila'un. Tokto'a'nın oğlu Hudu'nun eşi Töregene, 1204 sonlarında Cengiz'e esir düşüp Cengiz'in

oğlu Ögedey'le (b.bk.) evlendirilmiştir. Keraitler arasında Nestûrîlik yaygındı. 1203 sonbahârı: Kerait krallığının, 1205 bahârı: MERKİT krallığının Cengiz'e geçmesiyle bütün Moğolistân'ın Cengiz'in hâkimiyetinde birleşmesi. Merkitler'in sâhası: baştanbaşa Baykal gölünün doğu kıyıları.

ÖNGÜT krallığı, Nestûrî Hıristiyan'lığı kabûl etmiş Öngüt Türkler'inin devletidir. Çin Seddi'nin kuzeyinde, Pekin'in batısında idi.

NAYMAN krallığı da Nestûrî Hıristiyan Türk Naymanlar'ındı. Sâha: batıda Ulungur gölü, doğuda Baydarık ırmağı, güneyde Altaylar, kuzeyde Hangay dağları. Bu krallığa âit tafsîlât, III. ciltte Türkler bahsindedir. 1- İnanç Bilge, oğulları 2- Tayang (ölm. 1204 yazı) (=Gurbesu, 1204 sonbahârında Cengiz'e esir) ve 3- Buyiruk (ölm. 1204 sonbahârı), Tayang'ın oğlu 4- Küçlüg ("güçlü") (katli 1218, Sarık Kol kıyısı), Gurhan'ın dâmâdı olunca Hıristiyan'lığı bırakıp Budist oldu.

OYRATLAR: Bunlar Merkitler ve Keraitler gibi Moğol'dur. Sâha: Baykal gölünün batı kıyılarının güney yarısı, güneyde Sayan dağları. Son Oyrat prensi Kutuka Beki, 1207'de Cengiz'e itâat etti. Oğlu İnalçı, 1207'de Cengiz'in kızı Çekeyigen'le evlendi. Kutuka'nın dîğer oğlu Törelçi de Coçi b.Cengiz'in kızı Koluikan'la 1207'de evlendirildi.

KIRGIZLAR: Bunlar Türk'tür. Sâha: doğuda Kossogol gölü, batıda Abakan ırmağı doğusu, güneyde Tannu-Ola dağları, kuzeyde Sayan dağları. Yukarı Yenisey'deki bu Türk boyu 1207'de Cengiz devletine katıldı. Bu sıralarda Kırgız kabîle şefleri: Yedi İnal, Aldeğer, Örebek Tegin.

KARLUKLAR: Ünlü Türk boyu. Balkaş güneyi. Türk kralı Arslan Han Arslan, 4.1211'de Cengiz'e tâbî olarak ülkesinin muhâfaza etti.

UYGURLAR: Türk boyu. 1209'da "İdikut" denen Türk Uygur kralı, Karahıtay tâbiiyyetinden Cengiz tâbiiyyetine geçti. Turfan, Karaşar, Kuça şehirlerine hâkim olan Uygurlar, güneyde Tibet, kuzeyde Nayman Türkleri ülkesi, doğuda Tangut krallığı (Kansu), batıda Karluklar ve Karahıtaylar'la çevrili idiler (Almalıg, Hutan, Kayalıg şehirleri ve daha batısı-Karluklar'ı da içine alan- Karahıtay devletinde kalıyordu).

Cengiz'in Çocukları

Cengiz'in taht şehri Karakurum (Tr. Karabalgasun=Ordu Balığ) (Moğ. Hara-Horum, bugünki Erdeni-çao), Göktürkler'den sonraki Dokuz-Oğuz hâkanlarının taht şehri ile aynıdır. İmparatorluğun merkezi 1267-1368=101 müddetle Pekin'e (Tr.Hanbalığ) götürülmüş, 1368'de tekrar Karakurum'a dönülmüştür.

Cengiz'in kızları: 1. ...Beki = Darkai Güregen (Kubılay'ın kumandanı), oğulları: Mûsâ Küregen (Müsl.).- 2. Çeçeyigen Beki = İnalçı b. Huduha-beki (Oyrat, Cengiz'in

tümen kumandanı), izd. 1207. İnalçı Güregen'in annesi Botohuy-tarhun'dur (Hori-tumat prensi Daydu-halsohor'un dul zevcesi ve halefi). İnalçi'nin kızkardeşi Torelçi, Coçi b.Cengiz'in oğlu Holuyhan'la evlenmiştir.- 3.Al-altun Beki (katli: 1247?) = İdikut (Müsl. Uygur Türk kralı) Barçuk (ölm.1235?), izd. 1207. Uygut idikutları, bu izdivaçtan yürümüştür.- 4. Kocin Beki (1203'te evlenecek yaşta) = Toguçar (Cengiz'in kumandanı, 1221'de Nîşâpûr önünde maktûl).- 5. Alagay (Alahai) Beki = Po-yao-ho b.Alakuş Tegin (doğ. 1208, Öngüt Türk pr. 1225, sonra katl, kardeşi Buyan Şıban da öldürüldü). Po-yao-ho'nun, Cengiz'in kızından olmıyan, fakat hepsi tek anneden doğan oğulları: Kün-Buka (=Yelmiş b.Giyük Kağan), Çolug-Buka, Ay-Buka (=Yürek b.Kubılay Kağan). Bu sonuncusunun oğlu: Görgüz (katli 1298) (Nestûrî, sn. Kalotik) (=1. Kutadmış b. Çingkin b.Kubılay Kağan, =2. Ayamış b.Olcayto-Timur b. Çingkin). Alakuş Tegin, Göktürk/Şato hânedânından inme bir prens ve Cengiz'in ilk beylerindendir. 1212'de öldürülmüştür. Yeğeni Chen-kuo'nun Nieh-ku-t'ai (bunların Türkçe isimlerini bilmiyoruz, Çin kaynakları böyle yazıyorlar), Tulı b.Cengiz'in dâmâdıdır. Çoluğ-Buka'nın oğlu Huo-ssu-tan, Çoluğ-Buka'nın bir dîğer kardeşi Negüdey, bir dîğer kardeş Çakur (oğlu Yesün oğlu Temüder), Kün-Buka'nın oğulları Hantun, Chiao-li-cha, Wang-chia-t'ai (bunun oğlu Macar Han ve bunun da oğlu Aruktu), Görgüz'ün oğlu Hıristiyan adı Giovanni (Jean) olan Chu-an, Görgüz'ün kardeşleri ise Yesün-Kaymış, Abdadai ve Chu-huna'dır.

Cengiz'in oğulları: Kaşi (öldükten sonraki adı: Kong, büyük oğul, kç. yaşta öldü), Kulan (Kulkan).- Bunların nesli yoktur. Cengiz'in her biri hânedan sâhibi ünlü 4 oğlu şunlardır: 1- Coçi (Tr. Cuci) Han (bk. CUCİ ULUSU), 2. Çağaday (Tr. Çağatay) Han (bk. ÇAĞATAY ULUSU), 3. Ogoday (Tr. Ögedey) Kaan, 4. Toluy (Tr. Tulı) Han. İlk 2 oğlunu ve onların günümüze kadar gelen nesillerini, ileride yerlerinde göreceğiz. Bu bahsimizde Cengiz'in 3. ve 4. oğulları olan Ögedey'le Tulı'yı ve nesillerini inceliyeceğiz. Cengiz gibi 4 oğlu da Şaman olarak ölmüştür. İslâmlaşma, ancak Cengiz'in torunlarından îtibâren başlamıştır. Türkler, Gök-Tanrı dîninden İslâm'a geçtikleri halde, onlardan üç asır kadar sonra Moğollar, Şaman'lıktan İslâm'a geçmişlerdir.

Ögedey Hânedânı

Ögedey (Moğ.Ogoday) Kaan (1183-Ködege Arulan, 11.12.1241=58), Cengiz'in 3. oğlu ve halefidir (büyük oğul Cuci, Cengiz'den 6 ay önce ölmüştür; Cengiz'in ölümünde 3 oğul hayatta idi). Kaan (büyük-hâkan, cihân imparatoru) olarak babası Cengiz'e halef oldu: 18.8.1227-11.12.1241=14, 3, 24. Ancak kaan'lığı büyük kurultay'dan sn. resmen ancak 13.9.1229'da îlân edildi. Başkenti İmil'i oğlu Giyük'e bırakıp Karakurum'a gitti. Cengiz'in 4 oğlu aynı annedendir: Borte-ucin (Tr.Börte Hâtûn). Möge Hât. da Ögedey'in zevcesi olmakla berâber, Ögedey'in ünlü eşi şudur: Töregene Hât. (1188?-1246=58?), izd. 1204 sonları. Töregene, önce Merkit kralı Tohtoğa'nın oğlu Hudu ile evlenmiş, Cengiz'e esir düşünce 21 yaşındaki Ögedey'le nikâhlanmıştır. İlk kocası daha sn. 1205

bahârında öldürülmüştür (Hudu'nun Töregene'den önceki zevcesi: Tugay, Hudu'nun kardeşleri: Hat, Çilağun). Töregene 5 yıl, cihân imparatorluğu nâibeliği yapmıştır: 11.12.1241-24.8.1246. Büyük şöhreti bu yüzdendir. Hattâ onu Ögedey'den sn. Cengizliler'in 3. hükümdârı sayanlar vardır. Nâibeliği, zevci Ögedey'in ölümüyle başlamış, oğlu Giyük'ün kaan seçilişine, yâhut resmen kaan îlân edilişine kd. devâm etmiştir. Ögedey'in ilk 5 oğlunun annesi Öregene'dir. Ögedey'in dîğer eşi - Şiremün'ün annesi - Kadagaç Hât. 1.7.1254'e doğru Möngge Kaan tar. öldürüldü. Dîğer eşi Möge Hât'dur ki daha önce Cengiz'in eşi olup dul kalınca üvey oğlu ile evlendi, çocuğu olmadı, ölm. 1242. Ögedey (Osm. Oktay) Kaan'ın -ilk 5'i Öregene'den olan- 7 oğlu (yaş sırasıyle):

1. Giyük Kaan (1206-4.1248=42) (3. Kaan: 11.12.1241-4.1248 = 6, 4): tahta çıkma töreni ancak 24.8.1246'da yapıldı (Karakurum'daki törene Türkiye pâdişâhı IV. Kılıç-Arslan da katıldı). Beşbalık'ın kuzey-doğusunda Cimse'de öldü. Ölümünden amca-oğlu Möngge'nin kaan îlânına kadar 3 ay (4.1248-1.7.1248) zevcesi (Hoca ve Markit'li Naku'nun ann.) Oğul-Gaymış Hâtûn, imparatorluk nâibesi oldu. 1.7.1251'de Möngge tar. öldürtülen bu hâtun, Merkitler'den ve Nestûrî Hıristiyan idi. Giyük, prensliğinde, 1236-42 arasında, Doğu Avrupa fütûhâtında amca oğlu Batu Han b.Cuci'nin kolordu kumandanı idi. Giyük'ün oğulları: Hoca-Oğul (Huça, Kuça), Naku (Naohu), Kugu (Hohu). Giyük'ün kızı: Yelmiş=Kün-Buka (Türk Öngüt prensi).

2. Kütan (Moğ.Godan) (1208-1251=43): Şantong (Tongping) v. Kansu eyâleti de ona bağlı idi. Lançeu'da öldü. 2 oğlu oldu. 12.1231: Kore'nin taht şehri Kai-syeng'in fethi. 1.1234: Kin krallığının taht şehri Kai-fong'un fethi.

3. Koşu (Moğ.Kuçu) (1210-1236=26): Çin'de Kiang-nun'da öldü. İmparatorluk velîahdi: 1227-1236=9. =Katuktaş (katli 1.7.1251) (Konggirat). Koşu'nun oğlu: Şiramun (Moğ.Siremön, Süleymân'ın Moğolca'sı) (katli 1252): imparatorluk velîahdi: 1236-1241=5.

4. Karaşar (doğ. 1212?-?).

5. Kaşı (Nûr) (ölm. 1240). 25 yaşlarında öldü. Oğlu Kaydu (1235?-3.1303=68?): 1250-1267'de merkezi Kayalık olmak üzere İmil-Tarbagatay'da, 1267-1303'de merkezi Talas olmak üzere her iki Türkistan ve Batı Moğolistan'da (1274'de Doğu Türkistan şehirleri Kâşgar, Yarkend, Hotan vs. eklendi), hemen hemen müstakil, gûyâ büyük-kaan'a tâbî ol. saltanat sürdü. Hattâ ilk zamanlarda Kubılay'a karşı büyük-kaanlık tahtına hak iddia etti. Duva ile berâber Fergana'nın merkezi Andicân şehrini kuran Kaydu'dur. Karakurum yakınlarında Kulanbaşı'da muhârebede öldürüldü.

6. Kada'an (Kadan-Oğul): 1236-42'de Doğu Avrupa fütûhatında amca-oğlu Batu Han'ın kolordu kumandanı. Sonra dîğer amca-oğlu Kubılay Kaan'ın kumandanı.

7. Melik (asıl adı: Mengli="benli"): Cengiz'in ilk müslüman olan torunlarından. Torunu: 'Alî-Sultân (Çağatay Ulusu hanı: 1340-1342=2). Bunun oğlu: Dânişmendci.

8. Şiremün. En kç. oğul. 1.7.1251'de ağabeyi Möngge Kaan tar. öldürüldü.

Kaydu Han'ın (ölm.1301) kızları: Ay-yaruk Ḫânım, Kutluun Ḫânım, dîğer kızlarının adı bilinmiyor. 25 oğlundan 5'inin adı biliniyor: Şâh-Oğul, Sarban (oğlu Berkentay, 1307'den ît. İlhanlılar'ın Gürcistân v.), Çapar Han (1301'de Câ'fer adını alarak Müslüman, ölm.8.1309) (Çapar'ın ölmesiyde Ögedey Ulusu hâkimiyeti bitti ve toprakları Çağatay Ulusu'na geçti), Dânişmendce Han (Çağatay Ulusu hanı: 1246-1348=2). Bunun oğlu: Siyurgatmış Han (Çağatay Ulusu hanı: 1370-1388=18) (ölm. Buḫârâ, 1318). Bunun da oğlu: Maḥmûd Han (Çağatay Ulusu hanı: 1388-1403=15). Bu son 3 Çağatay hanı, Müslüman'dır. Bu şekilde Ögedey'in Kaydu'dan inen torunları, hemen tamâmen Müslüman'laşmışlardır. Büyük Timur, işte bu Siyurgatmış Han'la Maḥmûd Han'ın adına hükümdarlık yaptığını iddia etmiştir (bk. Timurlular). Bu Maḥmûd Han, Ankara meydan muhârebesinde (28.7.1402), Yıldırım Sulṭân Bâyezîd'i esîr etmiştir. Maḥmûd Hân'ın kızkardeşi: Urun-Sulṭân Ḫânım=Mîrânşâh Mûrzâ b.Timur (1366-1408=42) (çocukları için bk. Timuroğulları).

Tulı Han Hânedânı

Tulı (Mog.Toluy) Ḫan (1192-9.10.1232=40), Cengiz'in 4. ve en küçük oğlu ve Çin imparatorları dalının atasıdır. Cengiz'in 3 oğlunun hânedanları Müslüman oldukları halde, yalnız Tulı hânedânının Kubılay dalı, Budizm'i kabûl etmiş, bunu da Çin'de saltanat sürmek için yapmıştır. Tulı'nın 2 oğlu arka arkaya büyük-kaan olmuş ve bütün dîğer 3 hânedan mensupları, bu daldan gelen büyük-kaan'ları metbû tanımışlardır. Müslümanlar'la muhârebede ölen Tulı'nın imparatorluk nâibliği: 18.8.1227-13.4.1229=2, 0, 26 (babası Cengiz'in ölümünden ağabeyi Ögedey'in resmen kaan îlânına kd.). =Siyurkukteni (Nestûrî Hırist.) (ölm.2.1252) (Kerait) (bâzı kaynaklarda adı: Soyurḫoḫataytay) (Möngge Kaan ve Kubılay Kaan'ın annesi), izd. 1207. =Sorḫantani-beki b. Caḫa-gambu (Kereyit'li Ong Ḫan'ın kardeşi) b.Ḫurçaḫus-buriruḥ-Ḫan (Hulâgû'nun ve Arık-Boğa'nın annesi), izd. 1207, Buḫârâ'da Ḫân medresesi yaptırdığına göre ihtidâ etdi, ölm. 1248'den sn. Tulı'nın sırasıyle Möngge, Kubılay, Büçek, Hülâgû, Arık-Boğa adlı oğullarından başka daha 6 oğlu (bunlardan: Möge, Sögedü, Sübetay) ve Öngüt prensi ile evlenen bir kızı olmuştur. Tulı'nın oğulları:

1. Büçek: 1236-42'de Doğu Avrupa fütûhatında amca oğlu Batu Han'ın kolordu kumandanı.

2. Hülâgû İlhan (1217-8.2.1265=48). Bk. İlhanlılar.

3. Arık-Boğa (Arıg-Buga) (ölm.1276): Tulı'nın en kç. oğlu. Ağabeyi Möngge ölünce dîğer ağabeyi Kubılay'ın kağanlığını tanımamış, 17 yıl Moğolistan'ı elinde tutarak büyük-kaanlık tahtına müddeî olmuştur: 11.8.1259-1276. Altın-Ordu (Doğu Avrupa) hâkanı Berke Han (Müslüman, Cuci'nin oğlu) Kubılay'ı değil, Arık-Boğa'yı metbû tanımıştır. Arık Boğa'nın Müslüman olması muhtemeldir. Oğulları: Yubukur, Melik-Timur (Müslüman). Melik-Timur'un oğulları: Maḥmûd ve Şâ'ban ve bu sonuncunun oğlu Arpa İlhân (hepsi Müslüman). Arpa İlhân için bk. İlhanlılar.

4. Möngge (Moğ.Mungge, Möngke) Kaan (1208-11.8.1259=51): 4. büyük-kaan: 4.1248-11.8.1259=11, 7. Kaanlığının resmen kurultay'ca îlânı 1.7.1251. Tulı'nın büyük oğlu. Amca oğlu Ögedey'in yerine kaan oldu. Çin'de Hoçeu'da (bugünki Ho-ts'iuan) öldü. 12.1227: amcası Ögedey'in mânevî oğlu (babası Tulı henüz hayatta), 1236-42: Doğu Avrupa fütûhâtında amca oğlu Batu Han'ın kolurdu kumandanı. 10.1257: Çin'e hareket. 5.1258: Kansu'ya varış. 8.1258: Sseu-Çuan'a varış. =Ogul-kaymış Hâtûn (Nestûrî Hıristiyan) (Şirina'nın ann.) (Oyrat). Möngge'nin bir kızı ve şu 4 oğlu var: Şirina Batu, Asudai, Yörüngtaş, Şirki (bu son 3'ü 8.1264'e kd. amcaları Arık Boğa'ya, bu târihte dîğer amcaları Kubılay'a tâbî kumandanlar).

5. Kubılay Kaan (28.9.1211-18.2.1294=81, 4, 20): ağabeyi Möngge'nin yerine 5. büyük-kaan: 11.8.1259-18.2.1294=34, 6, 8. Kaanlığını 1276'da ölünceye kadar kardeşi Arık-Boğa tanımadı ve Moğolistan'ı elinde tuttu. Asıl adı Sutu-Seçen. Daha önceki 4 Kaan'ın taht şehri Moğolistan'da Karakurum iken Kubılay, taht şehrini Kuzey Çin'de Pekin'e aldı (Tr. Han-balıg). "Seçen" (Bilge) lakabını taşır. Târîhin en büyük ve muhteşem bir kaç hükümdârından biridir. Kaanlığının resmen îlânı 4.4.1260. Zevceleri: Çabuy, Kurukçin, Durbaçin, Hoşçin, Bayarçin, Numbuy Hâtunlar. Bunlardan Çabuy, başhâtundur, İlçi-Giday Noyan Konggirat'ın kızıdır.

Kubılay, sonuncu büyük-kaan'dır. Onun ölümünden sonra (18.2.1294), Cengiz'in torunları olan dîğer Moğol imparatorları, artık onun halefini büyük-kaan ol. metbû tanımaktan vaz geçmişler, Cengiz imparatorluğu kesin şekilde alt-imparatorluklara ayrılmış ve bunlar biribirinden tamâmen müstakil olmuşlardır. Bunun sebepleri şudur: Kubılay, dedesi Cengiz'in yetiştirdiği, onun devrini gören sonuncu Cengiz torunudur (Cengiz'in ölümünde 15 yaşında idi). Kubılay, Cengiz'den 67 yıl sn. öldüğü zaman, hemen bütün Cengiz torunları Müslüman'laşmış, üstelik Moğolca'yı bırakıp Türkçe konuşmıya başlamışlardır. İslâm dînini kabûl etmiyen ve Türkçe'yi Moğolca'ya tercîh etmiyen tek Cengiz dalı, Kubılay oğulları idi. Bunun sebebi de Çin'de saltanat sürmeleri, Müslüman ve Türk dünyâsından uzakta kalmaları, Türk kültürü yerine Çin kültürünü benimsemeleri idi. Meselâ bu târihte Kubılay'ın babası Tulı'nın nesli devâm eden 3 oğlundan yalnız Kubılay'ın nesli Müslüman olmamış, Arık Boğa ve Hülâgû'nun (İlhanlılar) nesli ihtidâ etmişti. Möngge'nin nesli ise kesilmişti. Kubılay'ın Çin imparatorluğunun gelişme târihleri şöyledir:

Kore'nin fethi 12.1231, Yunnan'ın fethi 11.1252, Kubılay'ın Honan vâlîliği 1252, Tonkin ve Hanoy'un fethi 1257, Annam'ın fethi ile Viet-Nam'ın tamâmının ilhâkı 3.1258, 1. ve 2. Japonya seferleri 1274, 1281, Güney Çin'de Song imparatorluğunun himâye altına alınması 25.2.1276 ve bu imparatorluğun ilhâkı 3.4.1279, Song imparatorluğunun taht şehri Lin-ngan (Hang-çeu)'ın fethi 3.1276, Kanton'un nihâî fethi ve Çin'in tamâmının Kubılay'ca fethinin tamamlanması 1277, Kamboç ve Laos'un fethi 1280, Birmanya'nın fethi 1283, Cava ve Sumatra'nın fethi 1293, Siam'ın fethi 1294, Kubılay'ın son Moğolistan seferi 1293.

Kubılay'ın doğrudan doğruya idâresinde bulunan ülkeler Sibirya'dan Okyanusya'ya

kadar uzanıyordu. Japonya hâriç hemen bütün Doğu Asya'yı (Asya'nın doğuda kalan üçte birini) ihtivâ ediyordu. 24.000.000 km^2 topraklar üzerinde yayılıyor ve rivâyete göre bu topraklarda 300.000.000 insan yaşıyordu. Kubılay'a tâbî Altın-Ordu, İlhanlı, Çağatay kardeş imparatorlukları ile bunlara tâbî devletlerle berâber Büyük Moğol Kağanlığı 64.000.000 km^2'yi buluyordu. Bu da, o zaman bilinen dünyânın üçte ikisinden fazlası idi (o târihte Fransa'da 10, İngiltere'de 2 milyon nüfus yaşıyordu). Venedikli Marco Polo -ki yıllarca Kubılay'ın hizmetinde bulunmuştu- "Hazret-i Âdem'den beri yeryüzüne gelmiş en büyük ve en zengin hükümdar" der.

Kubılay'ın öldüğü 1294'te Osmanoğulları'nın başındaki Osman Gazi (I. Osman), uc beyi (marki) idi. Kastamonu'daki büyük uc beyi (duka) Çobanoğlu Nâsırüddîn Mahmûd Bey'e tâbî idi. Mahmûd Bey, Konya'da oturan Türkiye hâkanı (imparatoru) II. Sultân Mes'ûd'a (Selçuklu) tâbî idi. II. Mes'ûd, Tebrîz'de oturan Keyhatu İlhan'a tâbî idi (Keyhatu, Kubılay'ın kardeşi Hülâgû'nun torunu idi). Keyhatu da, Pekin'de oturan Kubılay'ı metbû tanıyordu. Şu halde Söğüt'teki Ertuğrul Gazi oğlu Osman Gazi, Kubılay'ın tâbii Keyhatu'nun tâbii II. Mes'ûd'un tâbii Mahmûd Bey'in tâbii idi. İnanılmaz gibi görünen bu durum, hukukî bakımdan da, fiilen de gerçekti. 1294'te Kubılay ölünce Osman Gazi, artık hukukan da müstakil olan İlhan'ın tâbiinin tâbiinin tâbii derecesine yükseldi. 1300'de Osman Gazi büyük uc beyi (duka) olunca bu def'a Osman Gazi, doğrudan doğruya İlhan'a tâbî büyük uc beyi hâline geldi ama, hâlâ İlhan'ın Anadolu umûmî vâlîsince kontrol ediliyordu. Ancak Osmanoğlu Orhan Bey 30.5.1335'te İlhan'a tâbi olmaktan çıkarak tamâmen müstakil oldu (1326 nîsânında Osmanlılar melik=kral derecesine yükselmişlerdi; 1363'te sultân=imparator derecesine çıkacaklar, 1396'da sultân-ı mu'azzam=büyük imparator ve 1447'de sultân-ı â'zam=en büyük imparator, 1517'de pâdşâh-ı cihân=cihân imparatoru derecesine erişeceklerdir).

Kubılay'ın Yürek adlı kızı, Öngüt Türk prensi Ay-Buka ile evlendi. Kubılay'ın aşağıda gösterilen 10 oğlu dışında daha 37 oğlu ve pek çok kızı oldu, ekserisi küçük yaşlarda ölmüşlerdir.

Çin'de Kubılay Hânedânı (1259 - 1368)

Çin'de Cengizoğulları'nın, daha doğrusu Kubılayoğulları'nın hânedanına Çince "Yüan Hânedânı" denmektedir. Kubılay'ın Çin imparatoru olarak hânedân adı da Çince "Şih-tsu"dur. 1307'ye kadar Moğol hüviyetini muhâfaza eden hânedan, bu târihten sonra Çinli'leşmiye başlamıştır. Çince ikinci yâhut birinci dil olmuş, fakat Pekin sarayında Moğolca konuşulmıya 1368'e kadar devâm edilmiştir. Kubılay'ın oğulları (Çingkin, Numugan, Dorçi, Mingkala, hep baş-hâtun Çabuy Konggrirat'tan doğmuşlardır):

Çingkin (Moğ. Çinggis, Tr.Cengiz) (ölm. 1.1286): Velîahd: 11.8.1259-1.1286=26, 5. "Çimkim" şekli de görülmüştür. Kubılay'ın 2. oğlu. =Gökçin Başhâtûn.- Mingkala (Mangalay): 3. oğul. Kansu ve Şensi v.1272-80=8.- Nomokan (Moğ. Numugan): 4. oğul. 1275'ten ît. merkezi Almalık olmak üzere Çungarya vs. vâlîsi.- Ügeçi Togan (Moğ. Hugaçi) (ölm. 1290?): Yunnan v. 1267-74=7. Oğlu: Esen-Timur (1280'den ît. Yunnan v.).- Kubılay'ın dîğer oğulları: Kutluk-Timur, Dorçi, Kuriday, Ukrıkçı, Ayaçi, Kökçü.

Velîahd Çinkin'in (ölm.1.1286) kızı Kutadmış=Görgüz (katli 1298, önce Nesturî, sn...Katolik Hırist. Türk Öngüt pr. 1262-98=36, babası da Kubılay'ın dâmâdı idi=güregen, Nestûrî'likten Katolik olması 1294, Nestûrî kardeşleri: Asan-gaymış, Abaday, Cuhanan; Kutadmış ölünce Görgüz, Kutadmış'ın birâder-zâdesi Ayamış'la evlendi).- Çinkin'in oğulları:

Olcayto-Timur (Moğ.Ölcei-Temür) (1265-10.2.1307=42): Cengizliler'den 2. Çin imparatoru ve dedesi Kubılay'ın halefi: 18.2.1294-10.2.1307=12,11,20. Babasının ölümü üzerine dedesinin imparatorluk velîahdi: 1.1286-18.2.1294=8,1. =Bulukan Başhâtûn (Bayavut). Olcayto'nun kızı Ayamış, Öngüt Türk prensi Görgüz'ün 2. eşidir (Görgüz = Tr. George). Olcayto, Budist olmuştur. Bu sûretle Kubılay hânedânı, Budist dînini kabûl ederek Çin'in peyki hâline gelmiş ve Müslüman dünyâsından ayrılmıştır. Hânedan Çin'i terk edip ana yurdu Moğolistan'a dönünce orada da budistliğini devâm ettirdiği için, koyu Müslüman hâle gelen öbür Cengizli hânedanlarla arası açılmış, hiç bir yakınlık kurulamamıştır. Olcayto'nun yerine bir oğul değil, yeğenlerinin geçmesi, hânedanla imparatorluk tahtının babadan oğula kalacak yerde çeşitli hânedân üyelerinin tahta çıkması, Cengizliler'in Çin'deki otoritelerini fenâ halde sarsmıştır. Sonunda "yabancı ve barbar" saydıkları bu hânedânı Çinliler, kuzey bozkırlarına, anayurdları Moğolistan'a atmışlardır. Olcayto'nun ölümünden sonra imparatorların otoritesi sarsılmış, Çinli görevliler söz sâhibi olmıya başlamışlardır.

Çinkin'in dîğer oğulları (Olcayto-Timur'un kardeşleri): Darmabala, Kamala, Ananda.- Ananda (1270?-katli 1307=37?): 1307'de ağabeyi Olcayto'nun ölümünde tahta hakk iddia etmiş, fakat tahta yeğeni çıkarılmıştır. Kansu ve Şensi vâlîsi idi. Müslüman olması, tahta çıkmamasının sebeplerinden biridir. Oğlu Uruk (Örüg)-Timur da Müslüman'dır, 1223'te "Tangut hanı" unvânıyle Kansu ve Şensi vâlisi olmuştur.

Kansu halkının büyük kısmını ihtidâ ettiren Ananda'dır. 1398'de Ming Hânedânı'nın ilk imparatoru, Kansu'da 100.000 kadar Müslüman'ı öldürtdü. Geri kalanları da Çinli kızlarla evlendirilerek Tangut, Moğol, Türk asıllı olanları İslâm'dan ayırıp Çince konuşturmaya başladı. Bu devirde Muḥammed adı yasak edildiği için Çinli Müslümanlar artık "Ma" adını aldılar ki Muḥammed'in Çinçe'sidir. Buna rağmen Kansu'da ve dîğer eyâletlerde İslâm devâm etdi. 1910'da Broomhall, Kansu'da 3 milyon Müslüman olduğunu ve çoğunluk oluşturduklarını yazar. 1953 sayımında ise Kansu'da 1.087.000 nüfus Müslüman olduğunu beyân etdi ki, eyâlet nüfûsunun üçte biridir. Çinghai eyâletinde de 258.000 nüfûs, İslâm dîninde olduğunu söyledi. Ancak bir çok Çinli'nin Müslüman olduklarını sakladıkları bilinmektedir. Çin Müslümanları, Ḥanefî olup Şafiî'ler azdır. Bu da, İslâm'ın Türkler vâsıtasıyle geldiğini gösterir.

Kamala'nın oğlu: Yesün (İsen)-Timur (1297-15.8.1328=35), Cengizliler'den 6. Çin imparatorudur (4.9.1323-15.8.1328=4, 11, 12). Bunun oğlu Raçi-Puka, babasının halefi ve 7. Çin imparatorudur (15.8.1328-16.11.1328=0, 3, 2), çocukken ölmüştür.

Çinkin'in oğlu ve Olcayto-Timur'un (no.2) kardeşi Darmabala'nın 2 oğlu, amcaları Olcayto'nun yerine biribiri ardınca Çin imparatour oldular: Külüg (Mog.Kaişan) (1280-27.1.1311=31, imp.10.2.1307-27.1.1311=3, 11, 15) ve Buyantu (1285-1.3.1320=35) (imp. 27.1.1311-1.3.1320=9, 2, 5). Bunlar 3. ve 4. imparatorlardır.

Buyantu'nun oğlu ve halefi olan 5. imparator: Gegen (1307-4.10.1323=20; imp. 1.3.1320-4.9.1323=3, 6, 4, katl, vel.27.1.1311-1.3.1320=9, 2, 5). Gegen'den sonra Kamala'nın oğlu ve torunu (no.6 ve 7) tahta geçmişler, sn. Külüg'ün (no.3) 2 oğlu ardarda tahta çıkmışlardır (8. ve 9. imparatorlar): Güşala (Moğ.Kusala) (imp.16.11.1328-27.2.1329=0, 3, 11) (Güşala (Çin.Ming-Tsung, Tr.Yisün Temür, doğ.1293), Türk beylerinden Temüder b.İllig Çuvn'un dâmâdıdır. Temüder'in oğlu Rawda-Şâh, dâmâdı da Çin sadrâzamı Tokta'dır) ve Çıyagatu (Moğ. Cayagatu) Toktimur (1304-2.10.1332=38, imp. 27.2.1329-2.10.1332=3, 7, 3). Sn. Güşala'nın 2 oğlu tahta geçtiler (no.10 ve 11): Rinçenpal (1326-14.12.1332=6) (imp. 2.10.1332-14.12.1332=0, 2, 13), bu çocuğun ölümü üzerine ağabeyi Togan-Timur (Temür) (1320-23.5.1370=50) (imp. 14.12.1332-23.5.1370=37, 5, 10). Bu zât, Kubılay dâhil, en çok tahtta kalan imparator oldu. Fakat 10.9.1368'de Çin'i kaybettiği için Pekin'de saltanatı 35, 8, 27'den ibârettir. Karakurum'a, Moğolistan'a çekildi, orasını artık Mingler'in tahta çıktığı Çin imparatorluğundan koparарak anayurdunda da 1, 7, 13 müddetle kaanlık yaptıktan sn. hüzün içinde öldü. Onun nesli, Moğolistan hanlarıdır, Karakurum'da oturmuşlardır.

Togan-Timur'un eşlerinden Konggirad Hatun, yeni Ming imparatorunun eline düştü ve onunla evlendi ve 6 ay sonra Togan-Timur'un oğlu Yunglo Kağan'ı (1369-1401) doğurdu ki Çin hizmetinde kaldı.

Moğolistan Hanları (1368 - 1945)

Yalnız Moğolistan hanı olarak Togan-Timur'u (Moğ.Ugakatu) (10.9.1368-23.5.1370) 2 oğlu aynı tahtta tâkıyb etti: Biliktü (Ayurşiridhara) (23.5.1370-1378=8) ve Usuhal (Usgal) Dokuz-Timur (1378-1388=10). Bunların dîğer kardeşleri Timur-Buka, 10.9.1368'de öldürüldü. Öldürülen Dokuz-Timur'un yerine 2 oğlu geçti: Enge-Süriktu (Coriktu) (1388-1392=4) ve Elbeg (1392-1399=7, katl). Elbeg, oğullarından Karkuçug Dügüreng Temür Kung Tayici'yi öldürerek eşi Ölcei-tü goa Bigiçi ile evlendi. Elbeg'i katlinden sn. oğulları tâkıyb etti: Gün-Timur (Tagugan Kağan) (1399-1408=9) ve Olcay- Temur (Ulvi Temür Kagan) (1408-1412=4). Olcay-Timur'un yerine oğlu Delbeg (1412-1414=2, katl) geçti. Sonra Dokuz-Timur'un (ölm.1388) oğlu Hargu-Tesuk'un Adsay han oldu (1425-1439=14).

Adsay'ın (Adai) ilk 2 oğlu onu tâkıyb etti: Tayisung (1439-1452=13) ve Ikbarcı (Agbar-çin) (1452-1453=1). Tayisung'un by. oğlu Mönggülei hayâtında öldü. Sn. Taysung'un (=Altay Hatun b.Çibder) 2 oğlu: Öggötü (1453, katli 1462) ve Molun (1453-1463=10, katli 1466). Sn. Adsay'ın (ölm.1439) küçük oğlu Mandagol (Mandu-kuli) (1463-1467=4, katl) =1.Mandukai Hatun b.Çorasbai Temur cingsarg. =2. Yeke Kabar-tu Cöngeer b.Bigirser Tayisi Oirad) tahta çıktı. Bunun eşi Mandogay Hât., 1470-1481'de Dayan'ın çocukluğunda nâibe oldu; 1467'de dul kalan bu hâtun, 14 yıl sn. 1481'de kendisinden hayli küçük yaşta olan Dayan'la evlendi ve Dayan'ın aşağıda anılan çocuklarının hepsini doğurdu.

Mandagol'dan sn. tahta çıkan Bolhocinong (Bolku Cinong) (ablası Buggural Günci ve bu prensesin oğulları Nemekü Çuyang ve Bagabai. Bolku Cinong=Sikir (Siker) Tayiku b.Kutugtu (Sigüsi) Çinong, Dayan'ı evlâd edindi. Dayan'ın annesi olan bu Siker Hâtûn, 1490'dan sn. öldü) (1467-1470=3, katl), Ikbarcı'nın (ölm.1453) oğlu

çıktı. Tahta çıkmadan önceki prenslik adı Batu-Mungge'dir. İlk 11 (veyâ 17) yılını Mandogay Hâtûn'un nâibeliği altında geçirdi ve niyâbet son bulunca kendisinde çok yaşlı olan nâibe ile evlendi. Dayan (1463-1543=80), 73 yıl tahtta kaldı (1470-1543=73). Mandogay (Mandukai Sayın Katun) Hâtûn'dan 1 kız ve 7 oğlundan biri Barsu-Bolod (3. oğul, 1543-50'de Ordos prensi), 7. oğul Al Buğra veyâ Geresandza'dır (Halha=Doğu Moğolistan v.). Törü Bolod ile Ulus Bolod ve Arsu Bolod ile Barsu Bolod, Oçar Bolod'la Alçu Bolod, ikiz idiler (son ikisi 1487'de doğdu). Dayan'ın Uriangkan'lı Kutugtu Sigüsi'nin torunu olan dîğer eşi Samur Tayiku'dan çocukları Kira Sança ve Kira Bolod, dîğer eşi Küsi'den olanlar Garadai ve Çing Tayiçi'dir. Dayan'ın toplam 11 oğlu oldu. Bir oğlu Ulus Bayiku Abakai'dir ve katledildi. Dayan'ın Mandukai'den olan kızı Dogulang Günci'dir. Bagasun Tabunang ile evlendi. Dayan'ın by. oğlu Törü Bolod çocuksuz öldü. Ulus Bolod da öldü. Barsu Bolod'un oğlu Gegen Altan Kagan oğlu Sengge Temür Dögüreng Kagan olup bunun Sümer Mergen Tayici'den doğan oğlu Yuyantan Camso'dur.

Dayan'dan sonra hanlık, Batı Moğolistan ve Ordos dallarına ayrıldı. Dayan'ın torunları, bu ülkelerde hanlığa başladılar. Batı Moğolistan dalı metbû idi. Bu dalda Dayan'ın torunu Bodi (Darayisung Küdeng Kagan) Han (1543-1548=5) tâkıyb etti. Sonraki hanlar: Bodi'nin oğlu 38 yaşında ölen Kudang Alag (1548-1557=9), oğlu 1539 doğumlu Tümen-Casaktu (1557-1593=36, 1580'e doğru kesin şekilde Budist oldu), bunun oğlu Bayan Seçen-Han (1593-1604=11), bunun oğlu Lengdan Han (Ligdan, Lindan) (doğ. 1591) (1604-1634=30). Lengdan'ın ağabeyi Manggus Mergen Tayisi, vel. iken öldü. Hanlar "kagan" unvânını taşıdılar.

Dayan'ın oğullarından Barsa-Bolot, 7 yıl Ordos'ta vâlîlik yapmıştı. 1550'de ölünce oğlu Gun-Biliktu-Mergen, Ordos hanı oldu. Kardeşi Altan (Moğ. altın demek), 1543-1583=40 müddetle Kuku-hoto (Kuei-suei) prensliği yaptı, 1576'da Budist oldu. Gun-Biliktu-Mergen'in'in oğulları: Baysungur, Oyidarma, Nomtarni, Buyang-Gulay, Bancara, Badma Sambhava, Amurdara, Oğlakan ve Noyandara. Büyük oğul olan Noyandara'nın oğlu: Hutuhtay-Seçen Hongtaycı (1586'ya kd. Ordos hanı, 1566'da Budist). Bunun oğlu: Erinçin-Cinong (Ordos hanı: 1586-1649=63, bütün Moğolistan'ın hanı: 1634-1649=15). Bunun torunu: Sanang Seçen (Erke Seçen Hongtaycı) (târihçi, ölm. 1670?).

Halha (Doğu Moğolistân) hanı Geresandza'nın (Dayan Han'ın oğullarındandır) torunları Abatay Tuşetu, merkezi Urga olmak üzere Tula hanı, bunun kardeşi Tümengken Sayın-Noyan da Orhon, Selenga, Ongin hanı olmuşlar ve her ikisinin nesli de devâm ederek bu bölgeleri yönetmişlerdir. 1635'te Erinçin-Cinong Han, Çin tâbiiyyetine girmiş ve artık Moğolistan'da Çin devri başlamıştır.- Abatay ve Tümengken'in yeğenleri Şuluy Seçen, Kerulen hanı olmuştur.

Dayan'ın oğlu Geresandza'nın torununun dîğer bir daldan torununun oğlu Şuluy-Ubaşa-Hongtaycı, "I. Altan Han" unvânıyle Tarbagatay hanı oldu (1609-1623=14). Bunun oğlu II. Altan Han (1623-1658=35) ve bunun da oğlu III. Altan Han (1658-1691=33), Tarbagatay'da hükmettiler.- Şuluy-Ubaşa'nın (I. Altan Han) yeğeni olan Layhor ise "Ulia'utay" denen Doğu Tarbagatay hanı oldu. Bunun oğulları Subati Casahtu Han (katli 1662) ve Tzewang-Şab Han (1662-)'dır.

Çin'e tâbî son Moğolistan hanı Hutuhtu Han, 1924'te tahtından indirildi. Moğolistan'da cumhûriyet îlân edildi. Ülke Çin'den ayrıldı ama Rusya'nın peyki oldu. Ülkeye Asıl Moğolistan veyâ Dış Moğolistan denmektedir. İç Moğolistan veyâ Güney

Moğolistan, Çin Seddi'nin kuzeyinde yayılan ülkedir. Burada Moğollar, Çinliler'le karışık yaşarlar ve burası Çin'in bir muhtâr eyâletidir (başkenti Kalgan, şimdi Huhehot). Moğolistan devletinin başkenti ise şimdiki adı Ulan Bator olan Urga'dır. 1940'tan önce Japonlar, Mançurya'da Çin (Mançu) hânedânından bir imparator îlân ettikleri gibi, Moğolistan'da da Cengiz Han soyundan bir prens han (kral) îlân etmişlerdir (Hutuhtu Han'ın oğlu ve velîahdi olması muhtemeldir). Bugünki Moğolistan'da Kubılay hânedânından inenler mevcuddur.

Bugün Moğolistan devletinde halkın % 19'unun Müslüman (Sünnî Hanefî veyâ Şâfi'î) olduğu tahmîn ediliyor (330.000 nüfus).

Çin'de ise nüfusun % 5'inin Müslüman (Sünnî Hanefî ve Şâfi'î) olması muhtemeldir. 47.250.000 nüfus eder. Bunun ancak beşte biri Türk'tür (Uygur, az sayıda Kazak, Sarı Uygur vs.). Türkler, Doğu Türkistan'dadır. Budist olan Sarı Uygurlar, Kansu'nun belirli bölgesinde yaşıyorlar. Türkler'in hepsi Hanefî'dir. "Döngen" denen Çinli ve Çince konuşan Müslümanlar, Kansu ve güney-batıda Yunnan eyâletlerinde çoktur. Fakat Çin'in her yerinde ve büyük şehirlerde bir mikdar Döngen mevcuddur. Taiwan'da (Milliyetçi Çin/Formoza) büyük kısmı Döngen, bir kısmı Doğu Türkistanlı Uygur ve Kazak Türkü olmak üzere 168.000 kadar Müslüman vardır (% 1). Kore'de Müslüman sayısı 32.000 kadardır (% 0,1). Japonya'da-çoğu Japon- 441.000 kadar Müslüman vardır (% 0,3).- Çinhindi'nde Müslüman azınlıklar mühimdir: Tayland'da (Siam) % 5 (2.415.000), Burma'da (Birmanya) % 6 (2.111.000, Arakan bölgesi tamâmen Müsl.), Viet-Nam'da % 3 (1.495.000), Laos'ta % 3 (88.000), Kamboç'ta % 9 (700.000 kadar).

Büyük Kağanlar (4.1206 - 18.2.1294 = 87, 10)

1- Cengiz (4.1206 - 18.8.1227 = 21, 4)
2- Ögedey b. Cengiz (18.8.1227 - 11.12.1241 = 14, 3, 24)
3- Giyük b.Ögedey (11.12.1241 - 4.1248 = 6, 4)
4- Möngge b. Tulı b.Cengiz (4.1248 - 11.8.1259 = 11, 4)
5- Kubılay b. Tulı (11.8.1259 - 18.2.1294 = 34, 6, 8)

Çin İmparatorları (18.2.1294 - 10.9.1368 = 74, 6, 20)

1- Kubılay (11.8.1259 - 18.2.1294 = 34, 6, 8)
2- Olcayto-Timur (Ölceytü Temür) b.Çingkin b.Kubılay (18.2.1294 - 10.2.1307 = 12, 11, 20)
3- Külüg (Hayşan) b.Darmabala b.Çingkin (10.2.1307 - 27.1.1311 = 3, 11, 15)
4- Buyantu b.Darmabala (27.1.1311 - 1.3.1320 = 9, 2, 5)
5- Gegen b.Buyantu (1.3.1320 - 4.9.1323 = 3, 6, 4)
6- Yesün-Timur b.Kamala b.Çingkin (4.9.1323 - 15.8.1328 = 4, 11, 12)
7- Raçi-Puka b.Yesün-Timur (15.8.1328 - 16.11.1328 = 0, 3, 2)
8- Güşala b.Külüg (16.11.1328 - 27.2.1329 = 0, 3, 11)
9- Çıyagatu b.Külüg (27.2.1329 - 2.10.1332 = 3, 7, 3)
10- Rinçenpal b.Güşala (2.10.1332 - 14.12.1332 = 0, 2, 13)
11- Togan-Timur b.Güşala (14.12.1332 - 10.9.1368 = 35, 8, 27)

Son Çin İmparatorunun nesebi: Togan-Timur b.Güşala b.Külüg b.Darmabala .b. Çingkin b.Kubılay b.Tulı b.Cengiz.

Moğolistan Hanları

1- Togan-Timur (son Çin imp.) (10.9.1368-23.5.1370=1,8,13)
2- Biliktü (23.5.1370-1378=8)
3- Usuhal (1378-1388=10)
4- Enge-Coriktu (1388-1392=4)
5- Elbeg Nigülesügçi (1392-1399=7)
6- Gün-Timur (1399-1408=9)
7- Olcay-Timur (1408-1412=4)
8- Delbek (1412-1414=2)
8a- Oyaradai (1414-1425=11)
9- Adsay (1425-1439=14)
10- Taysung (1439-1452=13)
11- Ikbarcı (1452-1453=1)
12- Öggütü (1453)
13- Molun (1453-1463=10)
14- Mandagol (1463-1467=4)
15- Bolkucinong (1467-1470=3)
16- Dayan (1470-1543=73)
17- Bodi (1543-1548=5)
18- Kudang (1548-1557=9)
19- Tümen-Casaktu (1557-1593=36)
20- Seçen (1593-1603=10)
21- Lengdan (1603-1634=31)
22- Erinçin-Cinong (1634-1649=15)
23- Abatay Tuşetu (1649-)...
....Bogdo Çepsun Dampa Hutuhtu Han (12.1911-26.11.1924=13, 1)

Yunnan

Yunnan, Çin'in güney-batısındaki eyâlettir. Güneyde Birmanya (Burma), Laos ve Viet-Nam (Tonkin) ile çevrilidir. Başkentine de Yunnan, bâzan Kunming denir. Bu eyâlette Müslüman Çinliler, mühim bir azınlık teşkîl ederler. Kubılay Han ve halefi zamânında burada 26 yıl kadar süren (1274-1300?) bir emâret kurulmuştur. Tabîatiyle Kubılay'a tâbî, hattâ onun vâlîleri durumundadırlar. Baba ve 2 oğuldan müteşekkil bu Yunnan vâlîleri âilesine Seyyid-Ecell hânedânı denmektedir. Sünnî-Hanefî olan âilenin Türk veyâ Arab olduğu muhakkaktır, fakat hangisi olduğunu bilmiyoruz. Türk'leşmiş Arab olabilir. Âilenin atası Süfeyr'in 5. batından torunu Şemsü'd-D.ile 2 oğlu Nâsırü'd-D. ve Hüs., Yunnan vâlîliği yapmışlardır: 1- Şemsü'd-D.'Ömer Seyyid-Ecell Buhârî (1210?-1279=69?) (Yunnan imparator nâibi: 1273-1279=6), 2- Nâsırüddîn (ölm. 1292) (1279-1284=5), 3. Hüseyn (ölm. 1310) (1284-1300?=16?). Bu son ikisinin 3 kardeşleri daha vardır. Nâsırü'd-D.'in 14. batından torunu: Ma Chu (1630?-1710?=80?, müellif). Ma Chu'nun 6. batından torunu: Na Va-chi'ing (ölm.1925?).

II

DOĞU AVRUPA
CUCİ ULUSU - ALTIN-ORDU

Volga Bulgarları (770? - 1400?)

Cengizliler gelmeden Doğu Avrupa, daha açık bir tâbirle Ukrayna, Volga (Tr.İdil) ve Ural boyları, bugünki Avrupa Rusyası'nın büyük kısmı, asırlardan beri Türk hâkimiyetinde idi. Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Kumanlar, Oğuzlar ve başka Türk kavimleri bu geniş topraklarda geniş devletler kurmuşlardı. Fakat Müslüman değillerdi. Bu devletler, III. cildimizin Türkler bahsinde görülecektir. Daha Mete zamânında, sonra Göktürkler çağında Büyük Türk Hâkanlığı'nın batı sınırları Karadeniz'e kadar uzanabilmişti. Hunlar'ın Orta Avrupa imparatorluğu da V. asrın ilk yarısında, Doğu Avrupa'nın mühim kısmını içine alıyor, Karadeniz üzerinden Kafkaslar'a ulaşıyordu. Bu topraklarda yaşıyan Slav, Fin ve Kafkas kavimleri, yukarıda anılan Türk devletlerinin tebeası idiler. Çok geri bir kültürü temsîl ediyorlar ve Türk kültür unsurları ile gelişmiye çalışıyorlardı.

İşte Oğuz grubundan olmıyan Bulgar Türkleri, Volga (İdil) boylarında biriktikten sonra bir kısmı Tuna boylarına göçmüş, III. cildimizde görülen Tuna Türk Bulgar imparatorluğunu kurmuştu. Volga'da kalan Bulgar Türkleri ise, kabîle hayâtından çıkarak, 770'e doğru burada bir Türk devleti kurdular. Mayıs 922'de Almış Han, Sünnî-Ḥanefî Müslüman oldu. Onun İslâm'ı kabûlü, Karahanlı (Türkistan) büyük-hâkanı Abdülkerîm Satuk Buğra Han'ın İslâm'ı kabûlü ile aynı yıllara rastlamaktadır; aynı yılların çağdaş hükümdarlarıdır. Bulgar devleti, 1400 yıllarına kadar yaklaşık 630 yıl

devâm etti. 965'e kadar Hazar Türk imparatorluğuna tâbî idiler. 965-1237 arasında müstakil yaşadılar. Çok küçülen devlet, 1237-1400 yıllarını da Altın-Ordu'ya tâbî olarak geçirdi. Moskova'nın doğusunda, Volga boyunda uzanan devlet, bilhassa bugünki Tataristan (Kazan) ve Çuvaşistan (İjevks) bölgelerini içine alıyordu. Almış Han, ihtidâ edince Câ'fer islâmî adını aldı (Satuk Buğra Hân'ın 'Abdü'l-Kerîm adını alması gibi). Onun oğullarından Ahmed Han, 944'te hacca gitmiştir. Son han II. 'Abdullah, 1400'e doğru Timur tarafından öldürtüldü. Bulgar hanları ve saltanat müddetleri için şöyle bir liste taslağı düzenlemek mümkündür:

1- Tokı Han (770?-)

2- Aydar Han b.Tokı

3- Zübeyr Han b.Aydar

4- Şelkey (Silkey) Yaltavar Han b.Zübeyr (- 900?)

5- Almış (Almas) Câ'fer Yaltavar Han b.Şelkey (900?-925?=25?)

6- Mikâil Han b.Almış (925?-930?=5?)

7- Aḥ.Han b.Almış (930?-948?=18?)

8- Ṭâlib Han b.Aḥ. (948?-958?=10?)

9- Mü'min Han b.Aḥ. (958?-980?=22?)

10- Ḥas. (Ḥayder) Yaltavar Han b.Mü'min (980?-)

11- Muḥ. Han b.Ḥas.

12- Sa'îd Han b.Ḥas. (-1020?)

13- Ebû-İsḥâq İbr.Han I b.Muḥ. (1020?-1050?=30?)

14- İsḥâq Han b.İbr. (1050?-)

15- Barak Han b.İsḥâq

16- İbr.Han II b.Barak (-1170?)

17- Selîm Han b.Sel. (1170?-)

18- İlhâm Han b.Sel. (-1230?)

19- Pulad-Temür Han b.İlhâm (1230?-)

20- 'Abd.Han I b.Pulad-T.

21- Ḥas.Han II b.'Abd. (-1380?)

22- Maḥmûd Han b.Ḥas. (1380?-)

23- 'Abd.Han II b.Maḥmûd (-1400?)

Cuci Ulusu

Cuci (Moğ.Coçi) Han (1179-2.1227=48), Cengiz'in 4 oğlunun büyüğüdür. Bir av kazâsında babasından 6 ay önce Kulan Başi'de öldü. Cengiz ona Doğu Avrupa'yı vermişti (1223-2.1227=4). =Ça'ur Beki b.Togril Ong-Ḫan (Kerait kralı), izd. 1203. =Sertak Hât. (Konggirat) (Orda-İçen'in ann.). =Erkin Ögey Kuçin Hât. b.Elçi Noyan Konggirat

(Batu'nun ann.). Hâtunlarından 18, câriyelerinden 22 oğlu oldu. Kızlarından biri, 1253'te ölen Suğnak Tegin b.Özer Tuğrul Han (Kulca beyi) (Almalıg şehrinin kurucusu) ile evlendi, Dânişmend Tegin'i doğurdu ve Kulca Türk beyleri Çağatay Hânlarına tâbî olarak böylece yürüdü. Cuci'nin dîğer kızı Holuyhan, 1207'de Torelçi b. Huduha-beki Oyrat'la evlendi ki Cengiz'in tümen kumandanlarındandır. Cuci'nin hâtunlarından doğma 18 oğlu yaş sırasıyle şunlardır:

1- Orda-İcin Han (1206?-1250=44?): 1236-42 arasında, küçük kardeşi olan Batu Han'ın Doğu Avrupa fütûhâtında kolordu kumandanı idi. AK-ORDU: Cuci ölünce, büyük oğluna Ak-Ordu (Moğ.Ak-Orda) ve ikinci oğlu Batu'ya Gök-Ordu (Gök-Orda) denen ülkeler verilerek, babaları Cuci'nin mîrâsı ikiye bölündü. Bu taksîmi, dedeleri Cengiz Han yaptı. Cengiz'in ölümünde Batu 19 yaşında idi. Cengiz'in bütün torunları içinde en büyüğü Orda-İcin, ikincisi de Batu idi. Batu, askerî dehâsıyla temâyüz etmiş, dedesi Cengiz ve amca-oğlu Kubılay gibi büyük bir dehâ göstermiştir. Möngge, Batu'dan bir kaç ay küçük olmakla, Cengiz'in bütün torunları arasında yaş sırası bakımından 3.'dür. Kardeşleri Tokay-Timur, Oday, Şinkur, Sengün, Orda'nın emrine, Ak-Orda'ya, dîğer bütün Cuci oğulları ise Batu'nun emrine, Gök-Orda'ya verildi. Ak-Ordu ülkeleri, 60° doğusunda kalan ülkelerdir (Kazakıstan). Gök-Ordu, Kafkaslar'ın kuzeyinde, Urallar'ın batısında kalan bugünki Avrupa Rusyası ve Ukrayna'dır. =Çöke Hât. Konggirat, =Tubakane Hât. Konggirat, =Fülâne Hât. Konggirat. Bu sûretle Orda-İcin, aynı Moğol boyundan 3 prensesle evlenmiştir. Nesli için aşağıya bk.

2- Batu Han "Sayın-Han" (1208-1256=48): 1.7.1251'de büyük-kaanlığı reddetti ve üçte ikisi Türk 150.000 süvârî ile Doğu Avrupa'da kalmayı tercîh etti. Onun reddi üzerine-kendisinden bir kaç ay küçük olan- amca oğlu Möngge'nin büyük-kaanlığı kesinleşti. Babası Cuci'nin yerine Doğu Avrupa ülkelerinin başına geçti (2.1227-1256=29). Başkenti Saray, Volga üzerinde, Astırhan'ın 95 km doğusundadır. Babasının mîrâsının Asya kıt'asında kalan kısmı ağabeyine verilmişti ama, ağabeyinin metbuu gibiydi. Fütûhâtı için aşağıya bk. =Borakçın Hât. (Olakcı'nın ann.). Batu'nun yerine 2 oğlu cem'an bir yıl kd. ard arda tahta geçti. Fakat sn. bir yaş kç. kardeşi Berke hâkan oldu. Maamâfih Berke'nin oğlu olmadığı için ondan sn. Batu neslinden hâkanlar Altın-Ordu Doğu Avrupa Türk imparatorluğu tahtına çıktılar. Batu hânedânı için aşağıya bk.

3- Berke (Berkây) Han (1209-1266=57): 1236-42 Doğu Avrupa fethinde ağabeyi Batu'nun kolurdu kumandanı. Altın-Ordu hâkanı (1257-1266=9). Batu zamânında Müslüman oldu. Bu sûretle Müslüman olan ve Türk'leşen ilk Cengizli dalı, Doğu Avrupa'da Cuci Ulusu (Cuci Hânedânı) oldu. İlhanlılar ve Çağataylılar'ın Müslüman olması ve Türk'leşmesi daha geç târihlerdedir. Bunda, Doğu Avrupa'da çok yoğun bir Türk kitlesinin içine girilmesinin te'sîri de vardır. =Melike Hât. b.'Alâ'i'd-D.Keykubâd. Türkiye hâkanına dâmâd olan Berke'nin bu izdivaçtan doğan kızı Urbay Hanım, II. Sultân İzzüddîn Keykâvûs ile evlendi. Bu izdivaçtan da Selçuklular'dan son Türkiye hâkanı II. Sultân Gıyâsüddîn Mes'ûd doğdu. Bu sûretle II. Mes'ûd, Cengiz'in torununun torunudur. Alâüaddîn Keykubâd da Cuci'nin bacanağı ve Berke'nin kayın-pederidir. Berke, Mısır Memlûk sultânı Baybars'ın da kayın-pederidir.

4- Berkçe (Barkaçay) Han.

5- Şıban Han (galat: Şayban): 1236-42 Doğu Avrupa fethinde ağabeyi Batu'nun kolordu kumandanı. Şıban'ın yurdu Ural ve Çu nehirleri arasındaki ülke idi. Konggiratlar'dan bir hâtunla evlendi. Nesli için aşağıya bk. 10.4.1241'de Macaristan hanı oldu, fakat 1242'de Moğollar, büyük Kaan'ın ölümü üzerine Macaristan'dan çekildiler.

6- Tangut Han.

7- Boğul (Pelliot: Boal) (Tuval) Han: kendisine Buğ boyları (Ukrayna'nın güneybatısı) yurd verildi. Oğlu Minkadur'un oğlu Tatar Han ve onun oğlu Nogay (Moğ.Nohai) Han'dır (katli 1299). Bu Nogay, 1265 Trakya, 1259 ve 1286 Polonya, 1261 ve 1263 Kafkasya sefereri ile ünlü bir serdardır. Sırbistan'ın metbuudur, 1298'de Budapeşte banliyölerine kadar ilerlemiştir. Müslüman'dır. Ural-Emba ırmakları arası esas yurdu idi ve buradaki göçebe Nogay federasyonu onun adını taşıyan bir Türk toplumu olarak zamânımıza gelmiştir. = Alaka Hât. (Hrist.), =Euphrosyne (Bizans imparatoru VIII. Mihail Paleologos'un kızı, Ort.). Nogay'ın bir kızı, Ryazan prensi Feodor'la evlendi. Oğlu Çaka (katli 1299), Bulgaristan'ın Türk-Kıpçak kralı Georgi Terter'in kızı ile evlendi. Nogay'ın oğlu 1301'de öldürülen Çaka, Bulgaristan hanıdır.

8- Cilavun Han, 9- Şinkur Han, 10- Çimpay Han, 11- Muhammed Han (Müsl.), 12- Oday Han.

13- Toka(y)-Timur Han: kendisine yurd olarak Kırım verildi. Nesli için aşağıya bk.

14- Sengün Han, 15- İsen Han, 16- Börü Han, 17- Kavadar Han, 18- Hükâcı Han.

Altın-Ordu Hâkanlığı (1223 - 1502)

Sâha: 38°-64° arz, 15°-90° tul. Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan, Polonya, Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna (Baltık ülkeleri hâriç), Güney ve Kuzey Kafkasya, Harzem (140 yıl, güneyde Hıyve bölgesi hâriç, burası Çağatay Ulusu'na verildi), Aral-Balkaş arası (90°'ye kd. Kazakıstan) (Büyük Kaan ile sınır: Talas ile Çu arasındaki bozkır), en geniş hâli 9.500.000 km^2. 1260'da Îrân, Horâsân ve Mâverâünnehr'de hutbe Berke adına okundu. Mâverâünnehir'de hâkimiyet, 1227-1262 yılları arasındadır.

Batu Han'ın Doğu Avrupa'yı fethi (12.1236-3.1242=5, 3): Başkumandan Batu Han, kurmay başkanı Sübötey Ba'atur, yardımcısı Burunda. Kolordu kumandanları: Orda Han, Berke Han, Şıban Han (Batu'nun kardeşleri), Güyük Han, Kada'an b.Ogödei, Möngge Han, Baydar b.Çağatay, Böri b.Mötügen b. Çağatay, Bücek b.Tolui. Bulgar şehri 1237 güz, Kuman-Kıpçak Türk beyi Buçman'ın Möngge tar. esîr alınması 1236-7 kışı, Vladimir ve Suzdal 8.2.1238, Rostov, Yaroslav 2.1238, Tver 4.3.1238, Kuzey Kafkasya (Alanlar) 12.1239 (Möngge tar.), bizzât Batu tar. Mordvinistan ve Volga boyu, sn. Çernigov, Pereslavl, 9.4.1241: Wahlstadt meydanı muhârebesinde (Liegnitz

yakınları) Leh-Töton (Alman) ordusunun Baydur b.Çağatay Han tar. imhâsı, 11.4.1241: Mohi meydan muhârebesinde (Sayo-Tisza kavşağı) Macar ordusunun Sübötei tar. imhâsı. Kiev 6.12.1240, Breslau (Almanya) 30.3.1241, Erdel (Tansilvanya), Macaristan, Çekoslovakya, Dalmaçya, kısmen Avusturya 1241, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Moldavya 1242. Riazan 21.12.1237, Moskova 1.2.1238, Krakovi 18.3.1241, Moldavya 9.4.1241, Kolomna 1.1238, Budapeşte 11.4.1241, Gran (Györ) 25.12.1241 (bunlar bizzât Batu), Wiener Neustadt 7.1241, Bulgaristan 5.1242, Bythom, Oppeln 1259, Trakya 1259. Gürcistan krallığının tâbiiyyeti 1260, Bulgaristan krallığının kesin tâbiiyyeti 1310. Kesin sınır: Galiçya, Moravya ve Silezya. Novgorod prensliği hâriç bütün Rusya.

1223-1502=279 devâm eden Doğu Avrupa Türk hâkanlığına "Altın-Ordu (Orda) imparatorluğu" denmektedir. Taht şehri Saray'dır. 2 Saray şehri vardır: Saray-Batu (Eski Saray) Volga deltasının kuzey-batı ucundadır.

Saray-Berke (Yeni Saray) Volga'nın doğu kıyısında 49° arzındadır (100.000 nüfus, 1395'te Timur tahrîb etti). Şehzâdelere "Oğlan", ancak hükümdarlara ve yurd başındaki büyük hânedân üyelerine "han" (kral) denmektedir. "Oğlan" (İsp.infant) hükümdar kanından prens, erkek çocuk (prince du sang royal) demektir. Altın-Ordu hâkanları ve saltanat müddetleri:

1- Cuci Han (1223-2.1227=4)

2- Batu Han (2.1227=1256=29)

3- Sartak Han (1256-1257=1)

4- Olakcı Han (1257)

5- Berke Han (1257-1266=9)

6- Mengü-Timur Han (1266-1282=16)

7- Tuda-Mengü Han (1282-1287=5)

8- Tula-Buka Han (1287-1291=4)

9- Tokta Han (1291-1313=22)

10- Özbek Han (1313-1341=28)

11- Tını-Bek Han (1341-1342=1)

12- Mahmûd Cânî-Bek Han I (1342-1357=15)

13- Muh.Berdi-Bek Han (1357-1360=3)

14- Kulna Han (1360)

15- Newrûz-Bek Han (1360-1361=1)

16- Mahmûd Hızr Han (1361=5 hafta)

17- Timur-Hoca Han (1361)

18- 'Abd.Avdul Han (1361-1362=1)

19- Kildi-Bek Han (1362)

20- Murut Han (1362-1363=1)

21- 'Azîz Han (1363-1367=4)
22- Cânî-Bek Han II (1367)
23- Pulad-Timur Han (1367)
24- Gıyâşüddîn Muh.Bulak Han (1367-1370=3)
25- Tulun-Bek Hanım (1370-1372=2)
26- İlik Han (1372-1374=2)
27- Ala-Hoca Han (1374)
28- Urus Han (1374-1376=2)
29- Timur-Melik Han (1376-1377=1)
30- es-Sultâni'l-Â'dil Gıyâşi'd-Dünyâ we'd-D. (Celâli'd-Dünyâ we'd-D.) Nâsiri'd-D.Toktamış Han (1377b-1395=19)
31- Timur-Kutluğ Han (1395-1400b=5)
32- Şâdî-Bek Han (1400b-1408=8)
33- Polat Han (1408-1410=2)
34- Timur Han (1410-1411=1)
35- Celâlü'd-D.Han (1411-1412=1)
36- Kerîm-Berdi Han (1412-1414=2 + 1416)
37- Kepek Han (1414-1415=1)
38- Kaadir-Berdi Han (1415-1416=1)
39- Cebbâr-Berdi Han (1416-1419=3)
40- Uluğ-Muhammed Han (1419-1424=5 + 1428-1435=7=12)
41- Barak Han (1424-1428=4)
42- Seyyid-Ahmed Han I (1435-1465=30)
43- Seyyid-Ahmed Han II (1465-6.1.1481=16)
44- Seyyid-Ahmed Han III (6.1.1481-1499=18)
45- Murtazâ Han (1499)
46- Şeyh-Ahmed Han (1499-1502=3)

Ak-Ordu

Orda-İcin Han'a (ölm.1250) babası Cuci'nin mîrâsından düşen ve aşağı yukarı bugünki Kazakıstân'a tekaabül eden ülkeye ve burada kurulan muhtar devlete ve Orda Han hânedânına "Ak-Ordu" denmektedir. Bizzât Orda, Ak-Ordu'nun ilk hükümdârıdır (2.1227-1250=13). Orda'nın 8 oğlu yaş sırasıyle şunlardır: Sartaktay Han (Hrst.)= Bukulun Hât. Konggirat, Kuli Han, Kurmuşi Han, Konggiran Han (2. Ak-Orda hükümdârı: 1250), Çurmakay Han, Kutukay Han, Hülâgü Han, Kuncı Han. Hülâgü'nün oğlu Timur-Buka ve bunun oğlu Köplek'tir. Ak-Ordu'nun 3. hükümdârı, amcası Konggiran Han'ın yerine geçen, Sartaktay Han'ın oğlu Koçı (Kulçi) Turuk Han'dır, önce Gazne beyi

olmuştur; posthume'dür. Yerine geçen oğlu 4. Ak-Orda hanı Bayan Han da önce Gazne beyi idi. Bunun oğlu Sarı-Buka Han (ölm.1309) 5. handır. Kardeşleri Şâdî, Tekce ve Salciyutay'dır. Sarı-Buka'nın oğulları: İpsan (İrzen) (6. han: 1309-1320=11), Mübârek-Hoca (7. han: 1320-1344=24), Hızr Han (16. Altın-Ordu hâkaanı), Hızr Hân'ın (no.16) oğulları: Timur Hoca Han (no.17, babası gibi öldürüldü, saltanatı 5 hafta), Murut Han (no 20). Timur-Hoca Han'ın oğlu: 'Azîz Han (no.21, katl).- İpsan Han'ın (ölm. 1320) oğlu Çımtay (8. Akorda hanı: 1344-1361=17).

Tokay-Timur Şûbesi

Cuci'nin 13. oğlu Tokay-Timur Han'ın yurdu Kırım idi. Oğulları: Öreng-Timur ve Kiü(Kin)-Timur. Bu sonuncunun oğlu Abay oğlu Numagan (Togan) oğlu Kutluğ-Timur (=Tura Bey Hn., zevci ile Harzem'de Ürgenç'de medfûn) oğlu Timur-Bek oğlu Timur-Kutluğ oğlu Küçük-Muh. oğlu Ah. Cuvak oğlu Manguduk oğlu Yâr-Muh. oğlu Cân'dan Cânîler hânedânı (bk. Türkistân) çıktı. Öreng (Ören/Öz/Oran)-Timur Han ise 1270'e doğru -babası gibi- Kırım vâlîsi oldu. Oğlu Abay Han oğlu Sarıca Han oğlu Könçek Han'dır. Könçek Han'ın oğulları:

1- Tulak(Tülek/Tuğlu)-Timur Han (Kırım v. 1362-9): oğlu Çıgay (Cinse/Canay/Habine) Han oğlu İçkili-Hasan Han oğulları: Taş-Timur Han (Kırım Hanları'nın atası, bk.c.II) ve Uluğ-Muh.Han (no.40) (1439: Moskova varoşlarını yakması, 1445: Moskova büyük-dukası Vasiliy Temnıy'ı esîr alması). Uluğ-Muh.'in oğulları: Yâ'kuub (Yûs.), Mahmûd (Kazan Hanları'nın atası, aş.bk.), Kaasim (Kaasim Hanları'nın atası, aş.bk.).

2- Kara Nogay Han (Kırım v. 1359-62).

3- Himtay Han (Ak-Orda hanı: 1361).

4- Badık Han: Badık Han için şu şecere de verilmektedir: Badık b.Temür-Hoca b.Mamıtık (Maktık) Bahtiyâr b.Açık b.Öreng-Temür b.Tokay-Temür b.Coçı. Açık Han, bu şecereye göre Kazak ve Astırhan hanlarının atası, Açık'ın kardeşi Sarıça da, Kazan ve Kırım hanları ile Toktamış'ın atası olmaktadır.

Badık oğlu Urus Han (no.28) (Ak-Orda hanı, taht şehri Sığnak: 1361-1380=19): 1377'de Saray'ı aldı. Amca oğlu Toktamış'ın rakıybi ve Timur'un müttefikı. Timur'un Altın-Ordu'ya karşı Doğu Avrupa'ya 1. seferi: 1375-78 (Urus Han'a karşı), 2. seferi: 1390, 3. seferi: 1391 (11 ay) (bu son ikisi aksine Toktamış'a karşı), Terek meydan muhârebesinde Timur'un Toktamış'ı kesin şekilde ezmesi: 15.4.1395, 1395: Timur'un Ryazan, Kefe, Azak, Saray-Berke vs. şehirlerine girip tahrîbi.- Urus Han'ın (ölm.1380) oğulları: Toktakıya Han (Ak-Orda: 1380, ölm. 1380), Tokta Pulak (Buka), Kutluğ-Buğa (Toktamış tar. katli Sığnak, 7.1375), Koybak Han, Kayrıçak (Kayırçak/Kuyurçuk) Han (ölm. 1392, katl, Timur'un kumandanı, oğlu Barak Han (no.41) Altın-Ordu hâkaanı ve Kazak Hanları'nın atası, bk. Türkistan: Kazak Hanları), Timur-Melik (Kutluğ-Timur) Han (no.29). Bu sonuncusunun oğulları: Kutlu-Bek Han (oğlu Şâdî-Bek Han, no.32, bunun oğlu Gıyâsü'd-D.Han, müdd.), Könçe Han (Timur'un kumandanı: 1391), Timur-Kutluğ Han (no.31, daha önce 1391-95'te Timur'un kumandanı). Timur-Kutluğ Han'ın

(no.31,ölm. 1400) oğulları: Polat Han (no.33), Timur Han (no.34). Timur Han'ın (no.34) oğlu: Kiçik (Kûçek)- Muh.Han (Ak-Orda hanı: 1435-1465=30). Kiçik Muh.Han'ın oğulları: Mahmûd Han (Akorda hanı: 1465-1459) (nesli için bk. aşağıda Astırhan Hanları), Cuvak Han (nesli için bk.Türkistan: Cânîler), Bahtiyâr Han (oğlu Şeyh-Ewliyâr Han, nesli için bk.aşağıda Kazan Hanları, Kasım Hanları), Seyyid-Ah.Han II.- Altın-Ordu hâkanı (no.43) olan ve bu makamda iken öldürülen bu II. Seyyid-Ah.Han, 1480'de Moskova varoşlarını yakmıştır. =Rabî'a-Sultân (Büdeke) Beğim b. Mansûr Mîrzâ (1436?-?, Timurlu). II. Seyyid-Ah.Han'ın Büdeke Beğim'den 2 kızı, Bahâdır Sultân, Bâbur Han (=Bige Beğim b.Hüs.Baykara, hala-zâdes), Murâd Han (=Fülâne Beğim b.Hüs.Baykara, hala-zâdesi) adlı oğulları oldu. Dîğer eşlerinden olan oğulları: Mahmûd Sultân, III. Seyyid-Ah. Han (no.44) (ölm.1505), Murtazâ Han (no.45), Şeyh-Ah.Han (no.46, sonuncu Altın-Ordu hâkaanı). Bu son 3 Altın-Ordu hâkaanının nesli için bk. aşağıda: Astırhan Hanları.

5- Tokkul-Hoca Han: oğlu Tuy (Tulı)-Hoca Han, Mangışlak v.iken öldürüldü. =Köten-Könçuk (Küy-Kiçik) Hât. Konggirat. Tuy-Hoca'nın oğlu: Toktamış Han (no.30) (ölm.Tümen/Batı Sibirya, 1.1405, katl): ünlü Altın-Ordu hâkanı. Batu, Berke ve Özbek'ten sn. en ünlü ve büyük Altın-Ordu imparatorudur. Kendisini çok himâye etmiş olan Büyük Timur'a müteaddid def'alar baş kaldırması, kendisi Cengiz neslinden olduğu için, aleâde bir Türk soylusu saydığı Timur'un metbûluğunu kabûl etmemesi, felâketine sebeb olmuş, Timur'un Doğu Avrupa seferleri Altın-Ordu Türk hâkanlığını temellerine kadar sarsmıştır. Cengizliler'de hiç bir saltanat verâset usûlü olmaması, Cengiz soyundan fırsat yakalıyan her prensin hâkaana baş kaldırması, hâkaan olmak istemesi, her birinin kendi "yurd"unda muhtar, hattâ müstakil hükümdar gibi davranması, büyük Doğu Avrupa Türk hâkanlığının dağılmasına, Cengizoğulları'ndan ayrı ve rakip devletlerin teşekkülüne, fırsatı değerlendiren Moskova büyük-dukalığının serpilip gelişmesine zemin hazırlamıştır. Toktamış'ın Timur'a 1. ve 2. sığınması: 1375, 1376. Moskova'yı işgali, yakması ve yağması: 13-26.8.1382. Tebrîz'e girip Timur'u tehdîd etmek istemesi: 1.1386. Timur'un 2. ve 3. ve 4. Altın-Ordu seferleriyle ezilip tahtını bırakması: 1390, 1391, 1395. Litvanya'ya sığınması: 1398. Hal'inden sn. 10 yıl âvâre gezip Sibirya'da katli: 1.1405. Bütün Altın-Ordu'yu toplaması: 1380-90. Toktamış'ın oğulları: Celâlü'd-D.Han (no.35, katl), Kerîm-Berdi Han (no.36), Kepek Han (no.37), Kaadir-Berdi Han (no.38) (Tr.'de şâir), Cebbâr-Berdi Han (no.39) (asıl adı: Yerem-Ferden, oğlu Seyyid-Ah.Han, müdd. 1447-55=8), Kiçik Han, Timur-Bek Han, daha 5 prens. Bu sûretle Toktamış'ın 5 oğlu üstüste cem'an ancak 8 yıl tahtta kalabilmiştir. Yukarıda anılanlar dışında Toktamış'ın oğlu I. Seyyid-Ah.Han'dır (no.42). Bu zât 30 yıl Altın-Ordu tahtında kalmış ve babasından 60 yıl sn. ölmüştür, en küçük oğul olabilir. Ancak Altın-Ordu'yu toparlıyamamış, hayâtı rakip hanlarla savaşla geçmiştir (1435-65=30). 1442'de Podolya, Lwow, 1444'te Litvanya, 1447'de 2. Podolya, 1451 ve 1465'te 1. ve 2. Moskova seferleri ünlüdür. 1451'de Moskova varoşlarını yakmıştır. Polonya kralına, Litvanya ve Moskova büyük-dukalarına karşı askerî başarılarını, aynı hânedandan rakip hanlara karşı gösterememiştir. Onunla Toktamış dalından eser kalmamıştır.

Şıban Şûbesi

Cuci Han'ın oğullarından Şıban Han'ın 12 oğlunun yaş sırası: Başmal, Bahâdır, Kudak (oğlu Tula-Buka oğlu Mangıtay oğlu Hızr Hân Mahmûd), Balaka, Çerik, Mengen, Kurtoga, Ayaçi, Sayılgan, Bayancar, Macar, Konçi Hanlar. Şıban (galatı: Şayban) Han'ın yurd'u Ural-Çu arası idi. İkinci oğlu Bahâdır Han, bu yurd'da halef oldu. Bahâdır'ın bir Konggirat'lı hâtundan olan oğlu Cuci-Buka Han, 3. Ural-Çu hanıdır (kardeşi Kutluk-Buka). Cuci-Buka'nın oğulları: Badakol (4. han), Bek-Timur, Yangıçar, Yisun-Buka. Badakol'un oğulları: Mengü (Külük-Ming)-Timur (5. han) ve Hızr Han (6. han: 1359-62, oğlu Murdâd Han). Mengü-Timur'un oğulları:

1- Pulad-Timur Han: 7. Ural hanı ve 23. Altın-Ordu hâkaanı (1367). 3. oğuldur. Oğulları: İbrâhîm (Ayba)-Oğlan Han ve 'Arab-Şâh Han (9.Ural hanı: 1381-ve Hıywe Hanları'nın atası, bk. Türkistan: Hıywe Hanları). İbr. Han'ın oğlu Tuğlu Devlet-Şeyh Han onun oğlu Ebü'l-Hayr Han'dır (1413-1468) ki "Şeybânîler/Şıbanlılar" denen Türkistan (Doğu Türk) hâkanlarının atasıdır (bk. Türkistan: Şeybânîler).

2- İlbek (İlik) Han (26. Altın-Ordu hâkaanı 1372-4). Oğulları: Ala-Hoca Han (27.Altın-Ordu hâkaanı 1374, İlbek'in oğlu olduğu kesin değil) ve Hagan (Kambay) (8. Ural hanı). Bu sonuncunun oğlu: Hacı Mahmûdek (9. Ural hanı, katl)= Cânek Hât. Mangıt (dul kalınca Ebü'l-Hayr Han Şeybânî ile evlendi).

3- II. Cânî-Bek Han: 22. Altın-Ordu hâkaanı (1367) (maamâfih Cânî-Bek'in Mengü-Timur'un oğlu olduğu kesin değildir).

4- Gıyâsü'd-D.Muh.Bulak Han: 24. Altın-Ordu hâkaanı (1367-70). Bunun da Mengü-Timur'un oğlu olduğu kesin değildir.

5- Tulum-Bek Hanım: 25. Altın-Ordu hükümdârı olan imparatoriçe (1370-2). Bunun da Mengü-Timur'un kızı olduğu kesin değildir.

6- Tenkâ-Bek (Bek-Kondu, Tenke-Bek) Han: oğlu 'Alî-Oğlan, oğlu Hacı Muh., bunun oğulları: Derwîş, Seyyid-Ah., Aybek (Mahmûdek). Bu sonuncunun oğlu Kütük Muh oğlu Aybak oğlu Murtazâ oğlu Koçum (Küçüm) Han ki Sibirya hanlarının atasıdır (aş.bk.).

7- Sevinç-Timur Han.

Batu Hânedânı

Batu Han (2. Altın-Ordu hâkaanı: 2.1227-1256), "Gök-Orda" ve sn. "Altın-Orda" denen Cuci Ulusu'nun başlangıçta hâkim dalının atasıdır. Oğulları: Sartak Han (Hrist., 3. hâkan: 1256-7, zehirlendi) (oğlu Ulakçı babasından az sn. öldü), Etükan Han, Olakcı Han (4. hâkan: 1257) ve Tutukan (Togan) Han. Bu sonuncunun oğulları:

Bartu Han (oğlu Tula-Buka (Buğa) Han, 8. hâkan: 1287-91, katl), Tuda-Mengü Han (1280'de Müsl., 7. hâkan: 1282-7, hal') ve Mengü-Timur(*) Han (6. hâkan: 1266-82). Bu sonuncunun oğulları:

(*) Mengü Temür: Tr.: ölümsüz demir.

Burlük, Saray-Buğa, Tudan, Alguy, Malagan, Kaan, Kutugan, Tuğrul (Tuğrulca), Tokta.- Öldürülen Tuğrul Han=Bayalun Hât. Konggirat (Harzem) (Müsl., Özbek'in ann., Tuğrul'dan dul kalınca kayın-birâderi Tokta ile, ondan da dul kalınca Bacırtuk-Buğa Atabey'le evlendi; 3. izdivâcı bir kaç ay sürdü). Tuğrul Han'ın kızı: Könçeke (Ortodoks adı: Agathiya) =Yuriy (Moskova büyük-dukası iken öldürüldü), izd. 1318.- Tuğrul Han'ın oğlu Özbek Han için aşağıya bk.- Tuğrul Han'ın kardeşi: Tokta (Tohta/Tohtugu/Toktu/Toktoga) Han: 9. hâkan (1291-1313)= Fülâne Hât. Koggirat. Atabeyi: Bacırtuk-Buğa Uygur (katli 1313). Tokta Han'ın oğulları: İlbasmış (İlbasar/İksar) Han (katli 1312), Yabanış Han, Tükel-Buğa Han, Toktemur Han (oğlu: Basaraba, 1330'da Altınordu'ya tâbî ilk Besarabya hanı ki ülkeye adını vermiştir).

Özbek Han (b.Tuğrul b.Mengü-Timur b.Togan b.Batu) (1300-1341=41) (10. hâkan: 1313-1341=28): 1320'de Müslüman oldu. Ondan sonra da Müslüman olmamış hânedân üyesi kalmadı. Türk târîhinin dâhîlerinden biridir. =1. Taydulu Baş-Hâtûn (katl, Tını-Bek ve Canı-Bek'ın ann)., =2. Kebeg Hât. b.Nogay, =3. Bayalun Hât (Paleologos), =4. Ordaca Hât. b.Î'sâ Bey (Küçücek'in ann.).- Özbek Hân'ın kızları: 1. Tulunbay (Tulun Bike) Hânım (1305?-1325=20?) =Nâsır (Mısır Memlûk sultânı), izd. 5.1320, izd. müd. 5. 2. Küçücek Hânım=Uluğ Bey.- Özbek Han'ın oğulları: Tını-Beki (İnsân-Bek) Han (10.hâkan: 1341-2, katl) =Hân-Melek Hât. (**) Mahmûd Cânî-Bek Han 1 (11. hâkan 1341-1357=16, katl)=Taydula Hât., Hızr-Bek (katli 1341).

I.Cânî-Bek'in Han'ın (no.11) (Tebrîz'e girmiştir) 12 oğlu, 1357'de öldürüldü. Bunların dışında kızı Sulu Hâniş (=1.Kıyat Mamay, katli 1391, =2.Şîrîn Örek-Timur) ve oğulları: Muh. Berdi-Bek Han (12. hâkan: 1357-60, katl) (atabeyi: Kanglı Tulubay), Kulna (Kulpa) Han (13. hâkan: 1360, katl), Newrûz-Bek Han (14. hâkan: 1360-61, katl) =Taydula Hât. (katli 1361).

Tını-Bek Han'ın (no.10) oğulları: Kildi-Bek Han (18.hâkan: 1362, katl) (Tını bek'in oğlu olduğu kesin değildir) ve 'Abd. Avdul Han (17. hâkan: 1361-2) (ölm. 1370?). Bunun oğulları: Altun ve 'Alî (her ikisinin katli 1361).

Bu sûretle, Batû hânedânını saltanatı 1227-1362=135 yıl sürdü. 1362'de taht, Batu'nun kardeşlerinin nesline geçti ki, yukarıda görüldü.

Altın-Ordu hâkanlığı dağılınca Cuci Ulusu'na mensup bâzı hanlar, müstakil kaldılar. Cuci Ulusu hanları arasında imparatorluk paylaşıldı. Altın-Ordu yıkıntısından çıkan bâzı devlet aşağıdadır: Kazan Hanlığı, Kasım Hanlığı, Sibir Hanlığı, Astırhan Hanlığı. Bir kısmı, bu cildimizde "Türkistân" bahsindedir. Harzem Hanlığı, Şeybânîler, Kazak Hanlığı. Kırım Hanları ise, II. cildimizdedir. Bu arada Moskova büyük-dukalığı 1481'de Altın-Ordu tâbiiyyetinden çıkarak müstakil bir devlet oldu.

(**) Kutb'un *Husrew-ü Şîrîn* mesnevîsi, Tınıbek ile bu Hâtûn adına te'lîf edilmiştir.

Kazan Hanlığı (1437 - 1552 + 1556)

Sâha: doğuda Ural Dağları (60°), güneyde Samara ırmağı (fakat Volga'nın dirseğine kadar nehrin batı kıyısı, 47°), batıda en fazla 42°'ye kd. Rusya, kuzeyde âzamî 60°. Bugünki Tataristan, Başkurdistan, Volga Fin cumhûriyetleri ve çevre (R.R.Arat, *İA*, 512'den sonraki harita; *DTCFD*, XII, 3-4, 248'den sonraki harita; A.B. Taymas, *Kazan Türkleri*, T.K.A.E., sondaki harita). Bu sâha dışında ayrıca Kazan hanlığı, akınlarda, geçici ol. Moskova büyük-dukalığına (büyük-prenslik) âit pek çok şehri işgal etmiştir: Moskova, Gorky, Ustüg-Velikiy (en kuzeyde), Vologda, Kostroma, Suzdal, Vladimir vs. Hanlığın güneyi Nogaylar'a âitti. Hemen doğu sınırı, Ural Dağları ve Ural (Tr.Yayık) nehriyle ayrılarak Sibir hanlığı ülkesi idi. Volga (Tr.İdil) ırmağı deltası ve nehrin batı yakası, nehir dirseğine kd. Astırhan hanlığına, daha batı Kırım hanlığına âitti. Batı sınırının ortalarında küçük Kasım hanlığı vardı ve Kazan'la Moskova devletini ayırıyordu. Kuzey-batı Moskova'ya âitti.

1437-2.8.1552=115 yıl süren devlet, 1556 yılı içinde bir kaç ay daha canlandı ise de sonunda Moskova'ya (Rusya) katıldı. Kazan hanlığının Moskova'ya katılması, Rusya'nın büyük devlet olmasının başlangıcıdır. Kazan Türkleri de -Astırhan Türkleri ile berâber- Rus idâresine giren ilk Türkler'dir. Bugün bu sâhalarda Tataristan ve Başkurdistan Türk muhtar sovyet cumhûriyetleri vardır (Sovyetler Birliği'ndeki bugünki Türk nüfus için "Türkistan" bahsine bk.).

Kazan hanlığı tek değil, bir kaç hânedanca yönetilmiştir ki, zaaflarından başlıcasını teşkîl etmiştir. Cuci Ulusu'ndan olan bu hânedanlar, Türk'leşmiş Moğol'dür. "Han" denen kralların taht şehri Kazan'dır. İlk yıllar, büyüklük devridir. Altın-Ordu'nun büyük mîrâsı, Kazan ve Kırım Cengizli hanlıklarınca bölüşülmüş gibidir 7.6.1445-1467=22 yıl zarfında Moskova büyük-prensliği, Kazan hanlığına tâbîdir. Zâten hanlığın kurucusu ve ilk hükümdârı da eski Altın-Ordu hâkaanı Uluğ-Muḥammed Han'dır. 1524'ten îtibâren Kırım hanlığı, Moskova'nın metbûu olmuş, Moskova, Osmanlı devletinin tâbiinin tâbii derekesine düşmüştür. 28 yıl Kazan Hanlığı, Osmanlı devletinin tâbii olmuştur (1521-1531=10+1533-1546=13+1546-1551=5=28). Sonra şartlar değişmiş, Moskova, hanlık üzerine nüfuz kazanmış, sonunda ortadan kaldırmıştır. Kazan ve Astırhan hanlıklarını ilhâk eden ve ilk def'a büyük-prens (büyük-duka) titrini bırakıp -krallık derecesini atlıyarak- "çar" (küçük imparator) titrini (bu titr 2 asır Avrupa devletlerince tanınmamasına rağmen) alan IV. İvan'dan son çar II. Nikolay'a kd. (1917) Rusya çarları unvanları arasında "Kazan hanı=kralı, Astırhan hanı=kralı" titrlerini de muhâfaza etmişlerdir. Kazan hanları ve saltanat müddetleri:

I. HÂNEDAN: ALTIN-ORDU HANLARI (7 han: 1437-1495=58 + 1496-10.1518=22=80):

1. Uluğ-Muḥammed Han (1437-1445=8)
2. Maḥmûd Han (1445-1462=17)
3. Halîl Han (1462-1467=5)
4. İbrâhîm Han (1467-1479=12)

5. 'Alî Han (1479-1484=5+1485-1487=2=7)
6. Gaazî Muh.Emîn Han (1484-1485=1+1487-1495=8+1502-10.1518=16=25)
8. 'Abdü'l-Latîf Han (1496-1502=6)
II. HÂNEDAN: SİBİRYA HANLARI (1 han: 1495-1496=1):
7. Mamuk Han (1495-1496=1)
III. HÂNEDAN: KASIM HANLARI (2 han: 10.1518-1521=3+1531-1533=2+1546=0, 1 + 1551-1552=1=6, 1):
9. Şâh-'Alî Han (10.1518-1521=3+1546=0, 1 + 1551-1552=1=4, 1)
12. Cân-'Alî Han (1531-1533=2)
IV. HÂNEDAN: KIRIM HANLARI (Osmanlılar'a tâbî) (3 han: 1521-1531=10+1533-1546=13+1546-1551=5=28):
10. Sâhib Giray Han (1521-1524=3) (Kırım hanı: 9.12.1532-1551=19)
11. Safâ Giray Han (1524-1531=7+1533-1546=13+1546-1549=3=23)
13. Ötemiş Giray Han (1549-1551=2)
V.HÂNEDAN: ASTIRHAN HANLARI (1 han: 1552-2.8.1552):
14. Yâdgâr-Muhammed Han (1552-2.8.1552)
VI. HÂNEDAN: NOGAY HANLARI (1 han: 1556):
15. 'Alî Ekrem Han (1556)

Uluğ-Muhammed Han (no.1), Altın-Ordu hâkanlığı yapmıştı (1419-1424=5+1427-1436=9=14). Fakat imparatorluğu muhâfaza edememiş, Kazan bölgesine çekilip burada devlet kurmuştur. Nesebi şöyledir: Uluğ-Muh.b.İçkili-Has.b.Cânay b.Tülek-Timur b.Könçek b.Sarıca b.Abay b.Öreng-Timur b.Toka-Timur b.Cuci b.Cengiz. Kazan'da Hanlar türbesinde medfundur. Yerine aynı yerde medfûn oğlu Mahmûd Han (no.2) geçti. Dîğer oğulları: Yâ'kuub ve Kaasim Han (1. Kasım hanı: 1445-1468=23, Kasım hanlarının atası, aş.bk.). Mahmûd Han'ın oğulları Halîl ve İbr. Hanlar (no.3 ve 4) tâkıyb etti. Halîl Han=Nûr-Sult.b.Timur (Nogay beyi). İbr.Han=1.Fât., =2.Nûr-Sult. (ağabeyinden dul 1467) (izd. 1468, no.6 ve 8'in ann.) (3. izdivâcını 1480'de Kırım hanı Mengli Giray'la yaptı). İbr. Han'ın oğulları ve kızı (ilk üçü 1., son 3'ü 2. izdivâcından): 'Alî Han (no.5, mahlası İlhâm), Hudây-Kulu (ölm.1530?, tanassur edip "Peter" oldu, III. Vasiliy'in kızı ile evlendi), Melik-Tâhir; Gaazî Muh. Emîn Han (no.6, Tr. ve Fârs.'da şâir) (1469-10.1518=49), Gewher-Şâh Hn. (ölm.1540?), 'Abdü'l-Latîf Han (no.8, 1502'de Ruslar'a esir) (1471-1517=46). Altın-Ordu veyâ Uluğ-Muhammedî hânedânı bitti.

Mamuk Han, Batı Sibirya (Tümen) hanı İbak (Aybek, Mahmûdek) Han'ın oğludur: Mamuk b.İbak b.Hacı-Muh.b.'Alî-Oğlan b.Bekkondu b.Mengü-Timur b.Badakol b.Cuci-Buka b.Bahâdır b.Şıban b.Cuci b.Cengiz. Kardeşi, 1499'da müddeî oldu ise de Kazan tahtını elde edemedi.

III. Hânedan: Kasım hanları (aş.bk.) hânedânıdır. Seyyid-Ewliyâr Han'ın 2 oğlu, Şâh-'Alî (no.9) ve Cân-'Alî (no.10) Hanlar, tahta çıktılar (ilkinin bir kızı var). Şâh-'Alî (1505-1567=62), Kazan'da 4, fakat Kasım'da 38 (1516-9=3+1532-67=35=38) yıl hanlık yaptı. Cân-'Alî (1516-1533=17, katl), Kazan'da 2, Kasım'da 13 yıl (1519-32) han oldu.

1532'de Nogay beyi Yûs.'un kızı Süyün-Bike ile evlendi (Süyün-Bike bundan dul kalınca no.11 ile evlendi).

IV. Hânedan: Kırım hanları hânedânıdır (II. cilde bk.). Bu hânedan zamânında Osmanlılar tabîî metbû devlet hâline geçtiler. Kırım hanı Mengli Giray, 3 ve 4 sayılı Kazan hanlarından dul kalan Nûr-Sultân ile evlenmişti. Oğlu Şâhib Giray Han (no.10) (1481-1551=70) (Kırım hanı: 9.12.1532-1551=19), 3 yıl da Kazan'da hanlık yaptı (oğlu: Kalgay Emîn Giray). 1524'te Gorky'yi (Nijniy Novgorod) fethetti. Fakat aynı yıl, Kazan tahtından ferâgat ederek İstanbul'a geldi. Kaanûnî Sultân Süleymân, Kazan'a yeğeni Şafâ Giray'ı (no.11) han tâyîn etti. Mengli Giray'ın oğullarından Feth Giray'ın (doğ.1483) oğlu olan Şafâ Giray (1510-1549=39), 14 yaşında olduğu halde, atabeyi 'Alî Bey'le Kazan'a geldi. 1536'da ikinci def'a Gorky'yi fethetti. Kazan'da öldü. İlk izdivâcından Yölük Giray (Kırım kalgayı) ve ikinci izdivâcından Ötemiş Giray Han (no.13) doğdu ve o da babası gibi 14 yaşında Kazan tahtına oturdu. Şafâ Giray'ın eşleri: =1. Fülâne b.Mamay (Nogay beyi), =2. Süyün-Bike b.Yûs. (Nogay beyi) (izd. 1534, no.12'den dul, oğlu Ötemiş Giray için Kazan nâibesi: 1549-11.8.1551=2). Süyün-Bike'nin nesebi için az aşağıya bk.

V.Hânedan: Asturhan hanlarından Yâdgâr-Muh.Han (no.14) ile temsîl edilir ki, ancak bir kaç ay Kazan tahtında oturabilmiş, 2.8.1552'de Çar Müthiş İvan'a esir düşmüştür. Asturhan hanı Kaasim Han'ın oğludur (şecere için aşağıda Asturhan hanlarına bk.).

VI. Hânedan: Bu da bir kaç ay, 1556'da Kazan'ı Ruslar'dan geri alıp hanlık eden 'Alî Ekrem Han (no.15) ile temsîl edilir. Bu zât, 11 ve 12 no.'lı hanlar zevcesi ve 13 no.'lı hanın annesi ve nâibesi, Kazan'ı kahramanca savunmasıyle ünlü Süyün-Bike'nin kardeşidir. Nogay hânedânıdır.

Nogaylar: Nogay (ölm.1300) b.Tatar b.Tuval b.Cuci b.Cengiz nesli olup, Ural ve Emba nehirleri arasındaki ülke bunların yurd'udur. Nogay Han'ın oğlu Çaka'nın (ölm.1299) 7. batından torunu olması muhtemel Mûsâ Bey veyâ Mîrzâ, Nogaylar'ın beyi idi. Oğulları İsmâ'îl Mîrzâ ve 8. oğlu Yûsuf Mîrzâ'dır (Bey ve Han da denmektedir). 'Alî Ekrem Han (no.15) ile Süyün-Bike, bu Yûsuf'un çocuklarıdır. Yûsuf ve çocukları Rus düşmanı, ağabeyi İsm. ise Müthiş İvan'ın dostu ve müttefiki idi. Yûsuf, ağabeyi tar. 1556'da öldürüldü. Oğullarından İl ve İbr. (İlbay) Mîrzâlar da, Moskova'ya gönderildiler. Bunların çocukları ve torunları, "Tatar soyluları" ol. Moskova'da yaşadılar ve XVII. asır başlarında tanassur ederek Ortodoks oldular. İsmâ'îl ise (Yûsuf'un ağabeyi) 1563'te öldü. Oğulları: Timbay Mîrzâ, Urus Mîrzâ, Tın-Ah.Mîrzâ, Kuhbay Mîrzâ (oğlu Kutum Mîrzâ oğlu Tuluy Mîrzâ). Yûsuf'un Moskova'ya giden 2 oğlu, Kazan hanı ve kraliçesi olan oğlu ve kızı dışındaki oğulları, Nogay yurdunda kaldılar. Nogay Ordası'nın başına geçtiler. Bu orda sonra ikiye ayrıldı: Küçük Nogaylar (Volga deltasının batısı), Büyük Nogaylar (Volga deltasının doğusu).

Yûsuf'un Moskova'da Ortodoks olan torunları "Yusupof" (Yûsufoğlu) soyadını aldılar. Yusupoflar'dan Dimitri (ölm. 1719), Çar Büyük Petro'ya büyük hizmetler etti; "knyez=prens" sanını aldı. Ondan sonra âilesinin bütün üyeleri prens ve prenses

unvânını taşıdılar. Dimitri'nin torunu Nikola (1751-1831), Prens Potemkin'in (Çariçe II. Ekaterina'nın morganatik zevci) yeğeni Tatiana (1769-1841) ile evlendi. Bunların oğlu Boris (1794-1849), sonra bunun oğlu Nikola (1827-1891), âilenin şefi oldular. Bu Nikola, 1856'da Ribeaupirre kontesi Tatiana (ölm. 1879) ile evlendi. 2 kızları olduğu, erkek üye kalmadığı için Yusupof hânedânı söndü. XIX. asrın sonlarında bile Yusupoflar'ın Rusya'daki mâlikânelerinin büyüklüğü 26.000 km^2 idi. Son gerçek Yusupof olan Nikola'nın (ölm.1891) 2 kızı Tatiana (doğ.1866) ile Zénaïde (doğ.1861) idi. Bu sonuncusu 1882'de Filiks (Félix) Elson (1827-1877) ile Sumarokof kontesi Hélène'in (doğ.1829, izd. 1853) oğlu Filiks Filiksoviç Sumarokof-Elson (doğ.1856) ile 1882'de evlendi. Çar, "Yusupof prensi" unvânının, bu izdivaçtan doğacak -ana tar. Yusupof- çocuklara verilmesini kabûl etti. Bu izdivaçtan Prens Filiks Yusupof (doğ.1887) doğdu ve 1914'te Romanof imparatorluk hânedânından Prenses İrena (doğ. 1895) ile evlendi (kızları Prs. İrena, doğ. 1915). İşte Rasputin'i öldüren ve ihtilâlden sn. Amerika'ya kaçıp hâtıralarını yayınlıyan ünlü Prens Filiks Yusupof (doğ.1887)'un şeceresi budur ve damarlarında Cengiz'in kanı vardır.

Kasım Hanlığı (1445 - 1681)

Kasım Hanları:
I. HÂNEDAN: KAZAN HANLARI (2 han: 1445-1486=41):
1. Kasım Han (1445-1468=23)
2. Dânyâl Han (1468-1486=18)
II. HÂNEDAN: KIRIM HANLARI (Osmanlılar'a tâbî) (3 han: 1486-1512=26):
3. Nûr-Dewlet Han (1486-1491=5)
4. Satılgan Han (1491-1506=15)
5. Cânbay Han (1506-1512=6)
III. HÂNEDAN: SARAY HANLARI (5 han: 1512-1600=88):
6. Seyyid-Ewliyâr Han (1512-1516=4)
7. Şâh-'Alî Han (1516-1519=3+1532-1567=35=38)
8. Cân-'Alî Han (1519-1532=13)
9. Sayın-Bulat Han (1567-1573=6)
10. Muṣṭafâ 'Alî Han (1573-1600=27)
IV. HÂNEDAN: KAZAK HANLARI (1 han: 1600-1610=10):
11. Uraz-Muḥ. Han (1600-1610=10)
V. HÂNEDAN: SİBİRYA HANLARI (3 han: 1610-1681=71):
12. Alp-Arslan Han (1610-1627=17)
13. Seyyid-Burhân Han (1627-1679=52)
14. Fâṭıma-Sultân Bike (1679-1681=2)

Türk'leşmiş Moğol olan yukarıdaki hânedanlar, 1445-1681=236 müddetle, saltanat sürdüler. Müslüman'lığı Türkler'den aldıkları için bütün Cuci Ulusu ve Cengizoğulları gibi Sünnî-Ḥanefî'dir. 1506'dan beri Moskova'ya tâbî olmuşlar, Rusya'nın sâdık müttefikı olmuş, Ruslar da onların muhtâriyyetine karışmamıştır. Kasım şehrine

şu adlar da verilmektedir: Hân-Kirmân, Kirmân, Kirmen, Rusca: Gorodets, Gerodek ("kermen, kirman" Türkçe'de "tahkîm edilmiş şehir" demektir). Şimdi daha çok Kasimov denen bu şehir, Moskova'nın 230 km. güney-doğusundadır. Hanlık, Yılatom, Şatsk, Temnik, Mişerler, Mordvinler bölgelerini ihtivâ eden bir prenslikti. Kazan hanlığı gibi askerî kudret sâhibi bir krallık değildi. İlk hükümdarlarının adını taşıyan taht şehrinin ismini almıştır.

Kaasim Han (no.1), ilk Kazan hanı (yk.bk). Uluğ-Muḥ.Han'ın oğludur. Babası ölünce (1445), Kazan hanlığının batısındaki Moskova'ya doğru uzanan toprakları Kazan'dan ayırarak devleti kurmuştur. Danyâl Han (no.2) onun oğludur. Sonra Kırım hanları hânedânı başlar. Nûr-Dewlet (no.3), Kırım hanı I. Gaazî Giray'ın oğludur (nesebi için bk.c.11: Kırım Hanlığı). Nûr-Dewlet'i 2 oğlu Satılgan (no.4) ve Cânay (no.5) tâkıyb etmiştir. Sonra gelen Saray (Altın-Ordu) hânedânının ilk hanı Seyyid (Şeyh)-Ewliyâr (no.6)'ın şeceresi şöyledir: Ewliyâr b.Baḫtiyâr Sulṭân b.Kiçik-Muḥ. b.Timur Han (34. Altın-Ordu hâkaanı: 1410-1) (şeceresinin üstü için Altın-Ordu bahsine bk.). Ewliyâr Han'ın yerine 2 oğlu geçti: Şâh'-Alî (no.7) ve Cân-'Alî (no.8). Şâh-'Alî (1505-1567=62) (atabeyi: Talış Bey, ölm. 1530), Kazan tahtına da çıkmış, bir ara iki hanlık gene birleşmiştir (Kazan: 10.1518-1521+1546+1551-2). Cân-'Alî (1516-1533=17, katl), kezâ 1531-2'de Kazan hanı olmuştur. 1532'de Süyün-Bike ile evlenmiştir. Sonra gelen hanlar aynı hânedandan sayılmakla berâber şûbe değişmiştir: Son Altın-Ordu (Saray) hâkaanı (1499-1502) Şeyh-Aḥ.Han'ın oğlu Bik-Bulat Han'ın oğlu Sayın-Bulat Han, 9. Kasım hanı olmuş, 1573'te tanassur ederek tahtı bırakmış, 1575-77'de Moskova'da çar'ın şerîki (ortak-imparator) olmak derecesinde nüfuz kazanmış, 1616'da ölmüştür. Yerine geçen Muṣṭ.'Alî Han (no.10), Ak-Kebek Sulṭân'ın, o 'Abd.Han'ın, o da Şeyh-Aḥ.Han'ın oğludur. Yani 'Alî Han, Sayın-Bulat'ın amcası 'Abd.Han'ın torunudur.

Sonra tahta Uraz-Muḥ.Han (no.11) çıktı. Nesebi şudur: Uraz-Muḥ.b. Ondan Sulṭ. b.Şıgay Han b.Yadik Han b.Cânî-Bek Han b.Barak Han b.Kuyurçuk Han b.Urus Han (Altın-Ordu hâkaanı). Tam şecere için bk. Türkistan: Kazak Hanları.

Sonra tahta Alp-Arslan çıktı (no.12). 'Alî Han ile Nogay beyi Dîn-Aḥ.'in kızının oğludur. 'Alî Han'ın babası ünlü Sibirya hanı Koçum (Küçüm) Han'dır. Şecere için bk. aşağıda Sibir Hanları. Alp-Arslan'ın yerine oğlu Seyyid-Burhân (no.13) geçti (1624-1679=55). 3 yaşında idi. 1654'te tanassur edip "Vasiliy" adını aldı, 25 yıl Ortodoks ol. hanlık yaptı. Ölünce, çocukluğundan uzun yıllar nâibelik yapmış olan annesi Fâṭ.-Sulṭ. Bike (1604?-1681=77?) (no.14) tahta çıktı. 2 yıl sn. öldü. Kasım hanlığını Rusya, ilhâk etti. Fâtıma Bike, Kasım ulemâsından Şâh-Kul âilesinden Seyyid Ak-Muh.'in kızıdır.

Astırhan Hanlığı (1466 - 1557)

Astırḫân veyâ Ejderḫan yâhut bozulmuş şekliyle Astraḫan, Volga deltasındaki ünlü Türk şehridir (tanınmış kürk adı buradan gelir). Krallığın sâhası: kuzeyde Volga-Don dirsekleri, doğuda Volga, güneyde Terek, batıda Azak Denizi yakınları. 1466-1557=91 yıl devâm eden bu devlet, Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Zaman zaman Osmanlı'ya tâbî olmuş, son 3 yılını ise Rusya'ya tâbî geçirmiş (1554-57), Kazan

hanlığından az sn. Rusya çarlığına ilhâk edilmiştir. 12 eylûl 1569'da Osmanlı ordusu Astırhan şehrine gelmiş, fakat hanlığı geri almak mümkin olmamış, Rusya'da kalmıştır.
Hanların listesi:
1- Kaasim Han I (1466-1490=24)
2- 'Abdü'l-Kerîm Han (1490-1504=14)
3- Cânî-Bek Han (1504-1523=19)
4- Hüseyn Han (1523-1525=2)
5- Kaasim (Kasay) Han II (1525-1532=7)
6- Ak-Kebek Han (1532-1534=2+1541-1543=2=4)
7- 'Abdü'r-Rahîm ('Abdü'r-Rahmân) Han (1534-1538=4)
8- Şeyh-Hayder Han (1538-1541=3)
9- Yamgurçı (Yağmurcu) Han (1543-1554=11)
10- Derwîş Han (1554-1557=3)

İlk 3 han, biribirinin kardeşidir. Bunların babası Mahmûd Han'dır (Ak-Orda=Kazakıstan hanı: 1465-9=4). Bunun babası, Kiçik (Kûçek)-Muh. Han'dır (Ak-Orda hanı: 1435-65=30). Onun babası Timur Han, Altın-Ordu hâkaanıdır (1410-1). Altın-Ordu hâkaanı (1465-6.1.1481=16) Seyyid-Ahmed Han II, ilk 3 Astırhan hanının amcalarıdır. İlk 2 Astırhan hanı, 1502'ye, yıkılıncaya kadar Altın-Ordu (Saray) hanları olan bu amcaları ile onun 3 oğluna tâbî olmuşlardır.

Kaasim Han'ın (no.1) oğlu Yâdgâr-Muh. 14. Kazan hanı oldu (1552). Cânî-Bek Han'ın (no.3) oğlu Hüs. Han'dır (no.4). 'Abdü'l-Kerîm Han'ın (no.2) oğlu 'Abdü'r-Rahîm Han'dır (no.7), hal' edildi. II. Kaasim Han (no.5, katl), son Altın-Ordu hanlarından III. Seyyid-Ah. Han'ın (1481-99, ölm.1505) (II. Seyyid Ah.Han'ın oğlu) oğludur. II. Kaasim'in oğulları: Yâdgâr Han ve Bay-Bulat Han (oğlu Saydak Han).

Ak-Kebek Han (no.6), III. Seyyid-Ah.Han'ın kardeşi Murtazâ Han'ın (Altın-Ordu hâkaanı 1499) oğludur. Ak-Kebek'in kardeşi Berdi-Bey Han'ın oğlu Yamgurçı (no.9) Han Gaazî, 1554'te Azak'a giderek Osmanlılar'a sığındı.

Şeyh-Hayder Han (no.8), hal' edilmiştir. Şeyh-Ah.Han'ın (Altın-Ordu hâkaanı: 1499-1502) (III. Ah. Han'la Murtazâ Han'ın kardeşleri ve halefi) oğludur. Derwîş Han (no.10), Şeyh-Ah.'in oğludur. 1557'de Azak'a giderek son velîahd olan oğlu ile Osmanlılar'a iltica etti ve hanlık sona erdi.- Şeyh-Hayder'in kardeşleri: Bik-Bulat Han (oğlu Sayın-Bulat Han, Kasım hanı, b.bk.) ve 'Abd. Han (oğlu Ak-Kebek Sult. oğlu Must.'Alî Han, Kasım hanı, b.bk.).

Sibirya Hanlığı (1563 - 1656)

İlk Sibir hanları, Kırgız hânedânındandır (Cengiz'le ilgisi yok). Tobol, Tura, İşim, İrtiş boylarında 1200?-1563=363? yıl devâm etmiş bir Türk devletidir. Başkent Tümen, Muh.Han'dan (no.6) ît. İskir'dir. Kırgız hanlarının listesini yapmak ve kronoloji vermek mümkin değildir. Aşağıdaki liste bir taslaktır: 1- Mamık (Mamak) Han (1200?-1220), 2- oğlu Taybuga Han (1220-), 3- oğlu Hoca Han, 4- oğlu Mar Han, 5- zevcesi olan Opak Bey'in hemşîresi Hâtûn, 6- oğlu Muh.Han, 7- kardeşi Angış Muh. Han, 8- oğlu Kaasim Han, 9- oğlu Yâdgâr Han (katli 1563).

Kırgızlar'ın Sibir hanlarının gittikçe küçüldüğü ve Cuci Ulusu'nun himâye müsâmahası ile devâm ettiği âşikârdır. Zîrâ Kazakıstân'ın kuzey ülkeleri demek olan Batı Sibirya, Ak-Ordu'ya âitti. Bu ülkelere Cuci'nin oğullarından Orda ve Şıban Hanlar'ın nesilleri hâkimdi. Sibir (kelime Türkçe'dir ve bir Türk boyunun Sabarlar'ın adını taşır) hanlığı Küçüm Han tar. kurulmuş kabûl edilirse de, Batı Sibirya'nın bir kısmında her zaman Küçüm'ün dedeleri hükümrân olmuşlardır. Aybek Han bunlardan biri (Tümen hanı) olmuştur ki Küçüm'ün dedelerindendir.

Sâha: en geniş şekliyle 60° kuzey, 50° güney, doğuda âzamî 80° tul (belki Obi'ye erişilmiştir), batıda Kama nehri. Esas sâha, Başkudistan (bu ülke Avrupa kıt'asındadır) ve Urallar'ın doğusunda Tümen (Rus.Tyumen), Tura (Rus. Tara)'dır. İlk başkent o zaman "Çinki-Tura" denen Tümen'dir, sonra İskir veyâ Sibir şehrine nakledilmiştir (Tobolsk'un 15 km. kuzeyi).

Sibir Hanları, Sibirya Hanları, Tümen Hanları denen hânedâna "Tura Şıbanîleri" de denir. Zîrâ Cuci oğlu Şıban Han'ın Tura çevresinde yurt tutmuş torunlarıdır. Küçüm (Koçum) Han'ın nesebi: Küçüm b.Murtaẕâ Han (ölm.1570?) b.Aybak (Ibak) H̱an (ölm. 1494) (kardeşi Mamuk Sul.) b.Kütük Muḥ.b.Aybek (İbak) b.Ḥacı-Muḥ. b. 'Alî-Oğlan b.Bek-Kondu b.Mengü-Timur b.Badakol b.Cuci-Buka b.Bahâdır b. Şıban b.Cuci b.Cengiz. Görüldüğü gibi Küçüm, Ural-Çu bölgesi hanlarının yalnız neslinden değil, onların vârisidir. Küçük kardeşi Altun, 20.8.1598'de Ruslar'a esîr olmuştur. Dîğer kardeşi Muḥ.Kul Han, 2.1582'de Ruslar'a esir düşmüş, 1600 yıllarına kd. Moskova'da yaşamıştır. Dîğer kardeşi Aḥ. Kirey Sul.'dır. Sibir hanları:

1- Küçüm Han (1563-1601=38)
2- 'Alî Han (1601-1608=7)
3- İşim Han (1608-1636=28)
4- Abılay-Giray Han (1636-1656=20)

Küçüm Han'ın oğulları: 'Alî Han (no.2), Nogay beyi Dîn-Aḥ.'in (ölm.1580) kızı ile evlendi. Oğlu Alp-Arslan ve torunu Seyyid-Burhan Hanlar, 1610-1681'de Kasım hanı oldular (yk.bk.).- Kanay: en küçükleri. 20.8.1598'de Ruslar'a esir.- Ebü'l-H̱ayr: 1591'de Ruslar'a esir.- Çüvek Han (oğlu Dewlet-Giray Han).- İşim Han: büyük nehre adını vermiştir (Rus. İçim). No.3. =Kalmuk-Torgut kralı H̱u-Urluk Han'ı kızı, izd. 1620. Oğlu: Abılay Han (no.4) (1621?-1670?=49?), 7 yaşlarında han oldu, hal' edildikten sn. epey yaşadı. Abılay'ın kardeşleri: Tura hanı Dewlet-Gerey, Abuga Sul. ve Tüke Sul.

1598'de devletin mühim kısmı Rusya'ya geçti ve çok küçüldü. Sonra Budist Moğol Kalmuklar'ın tahakkümü başladı. 1656'da Rusya'ya ilhâk edildi. Abılay Han'ın oğlu Küçük Sultan, Sibirya'yı bırakarak Başkurdistan'a geçti. Oğlu Gayıb Sul. ve Murâd Sulṭân (1708'de Osmanlı desteğiyle Terek kalesini Ruslar'dan almak isterken şehîd oldu. 1711'de Prut Zaferi'nden sonra Terek kalesi Ruslardan alındı) ve onun oğlu Barak Han, Başkurdistan hanı oldular. Küçük'ün dîğer oğlu İbr. Sultân "H̱uzey" diye ünlüdür. 1656-1738?=82 yıl Başkurdistan hanlığı, Türkiye'ye tâbî oldu (Ewliyâ, VII, 835-6):

1- Küçük Han (1656-1678=22)
2- Murâd Han (1678?-1708=30?)
3- Barak Han (1708-1738=30)

Cuci Ulusu'ndan dîğer hânedanlar ve Cengiz'in Han'ın oğlu Çağatay Han hânedânı, bu cildde Türkistân bahsindedir. Cuci Ulusu'ndan Kırım Hanları ise II. cildde, Osmanlılar'dadır.

Mangıt-Nogay Beyleri

Ulu (Büyük) Nogay, Volga-Ural arasında, Hazar kuzeyinde, Kazakıstân'ın Avrupa kıt'asında kalan parçasıdır. Kiçi (Küçük) Nogay ise, Kuzey Kafkasya'nın kuzeyidir (Çerkesistân ve Dağıstân kuzeyi); güneyde Kuma ırmağı, kuzeyde Don (Tr.Ten), batıda Azak Denizi, doğuda Volga Deltası vardır. Buralarda, Cengizoğulları'ndan olmıyan Türk aristokrasisinden Mangıt beyleri hükümrân oldu ki, ataları, Altınordu beylerinden Edüge (Edige)'dir. Edüge oğlu Manṣûr Bey'in oğulları Timur (Temür) ve Ten-Sûfî Beyler'dir, ilki Astırhan hanlığında büyük-bey idi. Edüge'nin dîğer oğlu Nûrüddîn Bey, onun oğlu Waqqâs̱ Bey, onun oğlu Mûsâ Bey'dir. Mûsâ Bey=Kerülen Hâtûn izdivâcından şu çocuklar olmuştur.

1. Saydak Bey: 1540'a kd. Ulu Nogay beyi, oğlu İslâm Bey, onun oğlu Kasay Mîrzâ.- 2. Kusum Mîrzâ: Türkistân'da Abdullâh Han Şeybânî hizmetine girdi, oğlu Bilek-Pulat Mîrzâ.- 3. Şâh-Meḥmed (Kazakca: Şagım) Mîrzâ, keza Abdullâh Han hizmetinde, oğlu Abdullâh Mîrzâ.- 4. Alçagır Bey, oğlu Urak Mîrzâ, oğlu Kaḏı Mîrzâ.- 5. Şeyẖ-Mamay Bey: 1540-1548'de Ulu Nogay beyi, oğulları Yaẖşı-Saat Mîrzâ (Kiçi Nogay beyi) ve Kasay Bey (Güney Başkurdistân beyi).- 6. Yûsuf Paşa: merkezi Saraycık olmak üzere Kaanûnî Süleymân'ın Kiçi Nogay eyâleti beylerbeyisi (1548-1557=7), 2 oğlu vardır.- 7. İsmâ'îl Bey: 1555-1563'de -1558'de Osmanlı'dan Rusya tâbiiyyetine geçerek- Nogay beyi. Yerine 1563,1578'de oğullarından Tin-Aḥmed Bey, sonra (1578-1590=12) dîğer oğlu Urus (Osm. Rûs) Bey, Kiçi Nogay beyi oldular. İkincisi 1578'de kendisine sancak beyliği verilerek ülkeyi Osmanlı sancağı olarak yönetti (*Mühimme*, XXXVIII, 98). Tin-Aḥmed Bey'in kızı, Sibir hanı Küçüm Han'ın oğlu 'Alî Han'la evlendi. Tin-Aḥmed'in oğulları:

1. Ormembet Bey: 1590-1601'de Kiçi Nogay beyi. Oğullarından Kara Kelimbet Mîrzâ, Ufa'da beylik yaptı. Dîğer oğlu Ak Kelimbet Mîrzâ'nın oğlu Tin-Meḥmed Mîrzâ ve onun da oğlu Yen-Meḥmed Mîrzâ'dır ki, 1635'de Nogaylar'ı Kuzey Kafkasya'ya göçürdü, 1651'e kadar bâzan Türkiye'ye, bâzan Rusya'ya tâbî olarak Kiçi Nogay'ı yönetti.- 2. İştirek Mîrzâ, 1601'de ağabeyinin yerine Kiçi Nogay beyi oldu. Oğulları Saydak Mîrzâ, Kiçek Mîrzâ, Urazlı Mîrzâ, bu sonuncunun oğlu Çoban Mîrzâ'dır.

III

İRAN (İLHANLILAR)

İran Moğolları: İlhanlılar (1256-1344), Devlet Yapısı

İl-Hanlılar (İlhânîler) veyâ İran Moğol imparatorluk hânedânı, bir asrı bulmayan ömrüne rağmen, İslâm târîhinin en mühim devletlerinden birini teşkîl etmiştir. Devletin ömrü 1.1.1256-1344 = 88 yıldır. Bu müddetin 37 yılı Budist hükümdarların idâresinde geçti (1.1.1256-1.4.1282 = 26, 3 + 26.7.1284-4.1295 = 10,6 = 37, 0). Geri kalan 51 yılda Sünnî-Hanefî ilhanlar tahtta kaldı (kısa müddet Şîî olanlar da var). 1295'ten sn. artık Budist ve Şaman Moğol kalmadı. Hepsi Müslüman oldu. Kezâ İlhanlılar, 16. 6.1295'te Kubılay ölünce Pekin'i metbû tanımaktan vaz geçtiler ve tamâmen müstakil oldular. Budist olan Kubılay'ın bütün şân ve şöhretiyle sahneden çekilmesinde Buda dîninin kesin bırakılmasındaki kolaylık gözden kaçmamalıdır. Bununla berâber Moğollar'da, Çin'de olsun, İran'daki ihtidâ etmemiş devrelerinde olsun, Müslümanlar'a ve dîğer din mensuplarına, sırf o dîne mensuplar diye hiç bir baskı görülmez. Bu hususta eski Türk telakkıy ve geleneklerini devâm ettirmişlerdir. İran Moğolları'nın müşriklikten vaz geçeceklerini, tamâmen Müslüman olacaklarını Mevlânâ (ölm. 1273), mutasavvıfâne bir sezgiyle anlamış, *Mesnewî*'sinde ifâde etmiştir. Bir kaç yüz bin Moğol'un İran ve çevre ülkelere gelmeleri, onların milliyetlerini, daha açık ifâdeyle dillerini muhâfazayı zorlaştırmıştır. Târîhin hiç bir devrinde Moğol nüfus, Türkler gibi kalabalık kitleler oluşturmamıştır. Bundan başka Moğollar, târihleri boyunca Türk kültürünün devamlı baskısı içinde kalmışlardır. İran'da tutunmak, kuzeyde kardeş Altın-

Ordu, güneyde Memlûkler'in büyük baskısını uzaklaştırmak için, İran'a Türkistan'dan bir kaç milyon Türk'ü berâberinde getirmişlerdir. Anadolu'nun ve Âzerbaycan'ın, Fârs'tan Kafkaslar'a kadar olan bölgenin kesin şekilde Türk'leşmesinde Moğol istîlâsının rolü, Selçuklu fethinin rolünden sonra ve hemen ikinci derecededir. Bu husûsu bilmeyen veyâ gözden kaçıran bâzı târihçiler, Selçuklu Türkiyesi'ne tahakküm, belki zulmettikleri için Moğollar'ı, lüzûmundan fazla kınamışlardır.

Bu sebeplerden dolayıdır ki bir asırlık İlhanlı hâkimiyeti, Yakın Doğu'nun etnik ve kültürel oluşmasında dönüm noktalarından biridir. İran Moğalları'nın tamâmı Türk'leşmiş, dillerini unutarak Türkçe konuşmaya başlamış, kalabalık Türk kitleleri arasında erimişlerdir. Başlangıçta devlet dili Moğolca olduğu halde, XIII. asrın sonlarından îtibâren Türkçe olmuş, fakat resmî yazışmalarda daha çok Farsca kullanılmıştır (Selçuklu Türkiyesi'nde de öyle idi).

Taht şehirleri: Merâga (1.1.1256-8.2.1265 = 9, 1, 8), Tebrîz (8.2.1265-1307) (bu sırada 1 milyon nüfûsuyle dünyânın en büyük şehri), Sulṭâniyye (1307-14.12.1316 = 9) (Olcaytu tar.kuruldu), sn.ekseriyâ gene Tebrîz. Müslüman ilhanlar devresi: 1.4.1282-26.7.1284 + 4.1295-1344 = 51 yıl. "İlḫan", Türkçe'de "il imparatoru" demektir. Asıl metbû bir büyük imparator vardır, ilhan onun vasalidir. Büyük-kaan Kubılay, 1256'da kardeşi Hülagû'ya İran ve civar ülkeleri bu sanla vermiş, ondan sonraki İran Moğol imparatorları da bu unvânı kullanmışlardır. Hülâgû öldüğü zaman ağabeyi Kubılay, hâlâ Pekin tahtında idi. Kubılay'ın ölümünde 6. ilhan olan Baydu İran tahtında idi. Binâenaleyh Kubılay, Îran'da kardeşini, kardeşinin oğullarını ve kardeşinin torunlarını görerek uzun ömrünü tamamladı. Zîrâ kendisinden sonrakiler dâhil hiç bir ilhan 50 yaşını geçmediği halde, Kubılay, 80'ini geçmiştir. Amcaları ölünceye kadar Pekin'i metbû tanıyan ilhanlar, Pekin tahtına amcaları Kubılay'ın torunları geçince, artık buna lüzum görmemişlerdir.

Zâten -bir dîni henüz kabül etmiş olanlara mahsus- koyu dindarlıkla Müslüman oldukları için, müşrik Budist bir kaan'a tâbî olmak kendilerine ağır gelmiştir. Çin'deki Cengizoğlu'nun da Îrân'daki kuzenlerini itâatte tutacak bir kudret ve vâsıtası zâten mevcut değildi.

Cengiz'in 4 oğlunun küçüğü Tulı'nın oğulları bu sûretle Cengiz'in gerçek cihân imparatorluğu 4 imparatorluğa ayrılınca, bunlardan 2'sini elde etmişlerdir. Tulı Oğulları, Cuci Oğulları kadar çoğalmamış, onlar gibi, günümüze kadar gelen çeşitli devletler ve hânedanlar kurmamışlarsa da, başlangıçtaki durum budur. Çağatay Oğulları da günümüze kadar gelen hânedanlara sâhib olmuşlar, fakat büyük devletler kuramamışlardır. Ögedey Oğulları, çoğalamamış ve erken sönmüş, Cengiz'in 4 oğlu içinde 3. oğlu Ögedey'in kendisine halef olması, onlara uğurlu gelmemiştir. Tulı Oğulları'nın Kubılay şûbesi dışındaki bütün Cengiz Oğulları, eninde sonunda Türk'leşip Müslüman'laşmışlardır (hepsi Sünnî-Ḥanefî, zîrâ yeni dinlerini Türkler'den almışlardır). Kubılay Oğulları, Moğolluk'larını muhafaza eden tek şûbe olmuşsa da, din (budizm) başta olmak üzere, şiddetli Çin te'sîrinde kalmışlardır.

İlhanlı imparatorluğunun sınırları: bütün İran, bütün Irak, Afganistan'ın ve Belûcistân'ın mühim bir kısmı, Güney Kafkasya, Türkmenistan'ın güneyi, geçici olarak Suriye, tâbiiyyet yoluyle Anadolu vs.

Moğol imparatorluğunun Yakın Doğu'ya tâyîn ettiği, Hülâgû'dan önceki başkumandanlar şunlardır: Çormagan Noyan (1231-1241 = 10), Baycu Noyan Bisiüt (1241-1.1.1256 = 15) (katli 1260?) (Baycu'nun torunu: Kotu Noyan, Anadolu emîr-i leşkeri 1277; kardeşi Sülemiş Noyan, 1299'da Anadolu'da tümen kum. ve aynı yıl Tebrîz'de îdam, 27.9.1299).

Hülâgû'ya (doğ. 1217) İran'ı ve Kubılay'a (doğ. 1212) Çin'i veren, ağabeyleri büyük-kaan Möngge (1208-1259)'dir. 1259'da Kubılay, büyük-kaan olarak kardeşi Hülâgû'nun İran'daki durumunu tasdîk etmiştir. Hülâgû da ağabeyini metbû tanımıştır. Halbuki Altın-Ordu'da Cuci neslinden gelen hâkanlar, Möngge-Kubılay-Hülâgû'nın küçük kardeşleri olan Arık Buğa'yı büyük-Kaan tanımışlarsa da, Arık Buğa'nın ölümü üzerine Altın-Ordu da Kubılay'ı metbû tanımıştır.

1.1.1256'da ilhan olan Hülâgû, 10.2.1258'de Bağdâd'ı alarak Abbâsî hılâfetini yıktı ve İslâm târîhinin akışını değiştirdi. İslâm dünyâsı dehşet içinde kaldı. Türkiye Selçuklu imparatorluğunda zâten Moğol nüfûzu Hülâgû'dan evvel başlamıştı. Abbâsî hılâfetini -İslâm birliğini dağıtmamak için- derhal Kaahire'de yeniden kuran Memlûkler, Moğollar'ı durduracak tek Müslüman gücü gibi görünüyorlardı. Henüz Müslüman olmadıkları ve gerek Doğu Akdeniz sâhillerinde henüz mevcûdiyetlerini devâm ettiren ufak Haçlı devletleri, gerek Avrupalılar'la hiç bir din önyargısı olmaksızın dostça, bâzan güç göstererek münâsebetlere giren Moğollar, İslâm için en büyük tehlike hâline geldiler. Onların Müslüman'laşmalarına kadar zaman kazanmak îcâb ediyordu ve bu oluşum için çeyrek asır lâzımdı. 3.9.1260'ta Memlûk sultânı Kutuz'un Filistin'de, Mısır'ı da istîlâ edeceğinden emin Moğol ordusunu imhâ etmesi, dönüm hareket noktasını da, gerekli zamânı da İslâm âlemine sağladı. Bundan sonra Memlûkler'le İlhanlılar arasında, İlhanlılar Müslüman olduktan sonra da Suriye için büyük harbler oldu. Ḥaleb'i (24.1.1260), Şâm'ı (1.3.1260) işgal etmelerine ve sonra bu işgalleri tekrarlamalarına rağmen İlhanlılar, Suriye'ye hâkim olamadılar, bu ülkeyi Memlûkler'den alamadılar.

Buna karşılık İlhanlılar, Alâüddîn Keykubâd'ın zamansız ölümünden sonra zaaf gösteren Anadolu Selçuklu imparatorluğunu, gittikçe artan bir baskı altına aldılar (bk.c.II: Selçuklular). Daha Hülâgû, Yakın Doğu'ya gelmeden başlıyan bu baskı (Baycu'nun Kösedağ zaferi, 3.7.1243), Selçuklular'ın 1276'da kesin şeklide İlhanlılar'ı metbû tanıması ile gelişti. Konya selçuklu sultanları, Pekin'deki Kubılay Kaan'ın tâbiinin tâbii oldular. Bu da İlhanlılar'ın Anadolu'da "emîr-i leşger = başkumandan" adıyle bir İlhanlı generali, gerçekte askerî umûmî vâlîsi bulundurması, Selçuklu sultanlarının bunların oyuncağı hâline gelmesiyle otoritesini kaybetmesi, bu yüzden Anadolu'da Türkmen beyliklerinin teşekkülü ile netîcelendi. Selçuklular'ın "ilâhî" olduğundan,Tanrı'dan geldiğinden hiç bir Türk'ün şüphe dahi etmediği otoritesi öylesine bozuldu ki, son sultan II. Mes'ûd, Kayseri'deki sarayında utandırıcı denecek derecede mütevâzı' şartlar içinde ölünce (1308), hiç bir Selçuklu şehzâdesi ne sultân îlân edildi, ne kendisi sultanlık iddia etti. Böyle bir şey olsa idi, kaç kişiye söz geçirebileceği de su götürürdü. Ama Anadolu Türklüğü, Osmanoğulları'nın sivrilmesine kadar bu durumun ıztırâbını çok ağır şartlarla çekti. Zîrâ baş kalmamıştı ve birlik, bütünüyle bozulmuştu. İki düzine, gerçekte 40'a yakın "bey" yânî Türkmen soylusu vardı ve her biri kendi başına buyruktu; eline bir kasabacığı geçiren, kendini "bey" îlân ediyordu. Tek

korkuları, İlhanlılar'ın üzerlerine asker sevk etmesi idi. Zîrâ birlik olamadıkları için, teker teker, hattâ bir kaçı bir arada, İlhanlı ordusuna kafa tutmaları hayal bile edilemezdi. İlhanlılar'ın istedikleri vergileri hiç îtirazsız ödediler. İlhanlılar, Anadolu dışında kullanılmak üzere onlardan asker istemiyordu. Anadolu içinde bazan İlhan'ın ekseriyâ Sivas'ta oturan askerî umûmî vâlîsi beylerden asker istiyor, onlar da çok def'a bizzat bey'in kumandasında birlik veriyorlardı. Ancak İlhanlı baskısı da şiddetini gittikçe kaybetti ve zayıfladı. Zîrâ İlhanlılar da iç kargaşa devresine girdiler ve ilhan'ın eski mutlak otoritesi kalmadı. Sonra Anadolu halkı ile tamâmen kaynaştılar. Anadolu mutasavvıfları, şeyhleri, din adamları, Moğollar'ın huşûnetini gidermek için büyük ve çok parlak netîce veren faaliyetlerine ara vermediler. Anadolu'da artık Türkçe konuşan Moğol askerleri, kendilerini Anadolulu gibi görmiye, o şekilde düşünmiye başladılar. Ama Anadolu halkı, Batı Türklüğü, 1308'de II. Mes'ûd'un ölümünden sonra bir hükümdarları olmadığını biliyorlardı. Abbâsî halîfesi ve ilhan'dan sonra hutbe'de üçüncü isim olarak yörenin Türkmen beyinin adı anılıyordu. Bir müddet II. Mes'ûd'un adı hutbelerde devâm etti, sonra o da kalktı. Sonradan Osmanlı târihçileri, hemen hemen ittifakla, Osmanoğulları'nın Türkiye tâcını Selçukoğulları'ndan devraldığını yazdılar, arada İlhanlılar olduğunu yazmadılar. Anadolu halkının hatırlamadığı şeyi, onlar da hatırlamak istemediler. Demek İlhanlılar, Türkiye'de millî bir hânedân olarak kabûl edilmemiş, Anadolu dışından yönetilmek, ağır gelmişti.

Aslında II. Mes'ûd'un ölümüyle 2 ilhan, Türkiye imparatorluk tâcına resmen sâhib oldu: Olcayto İlhan (1308-14.12.1316) ve oğlu Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan (14.12.1316-30.10.1335 = 18, 10, 17). Demek 27 yıl Türkiye hükümdârı, Tebrîz'deki ilhan'dı, 1335-1344 arasında bir seri ilhan gelip geçtiyse de, artık İlhanlılar'ın Anadolu'da da otoriteleri kalmadı. 1335 sonunda Ebû-Sa'îd Bahâdır Hân'ın ölümüyle Anadolu beylikleri, müstakil oldular. Bunların en güçlüsü Osmanoğlu Orhan Bey, Türkiye sultânı mevkiine geçti. Bu pozisyonundan şüphe eden Türkmen beylerini, yola getirdi. Bursa, Türkiye'nin merkezi ve ümit kapısı hâline geldi.

İlhanlar ve saltanat müddetleri:

1- Hülâgû İlhan (1.1.1256-8.2.1265 = 9, 1, 8)
2- Abaka İlhan (8.2.1265-1.4.1282 = 17, 1, 21)
3- Aḥmed Teküdâr İlhan (1.4.1282-26.7.1284 = 2, 3, 25)
4- Argun İlhan (26.7.1284-25.1.1291 = 6, 6, 0)
5- Kayhatu İlhan (25.1.1291-5.3.1295 = 4, 1, 11)
6- Baydu İlhan (5.3.1295-9.10.1295 = 0, 7, 5)
7- Gazan Maḥmûd İlhan (9.10.1295-17.5.1304 = 8, 7, 9)
8- Olcayto Hudâ-bende Muḥammed İlhan (17.5.1304-14.12.1316 = 12, 6, 28)
9- Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan (14.12.1316-30.10.1335 = 18, 10, 17)
10- Mu'izzü'd-Dîn Arpa İlhan (30.10.1335-15.5.1336 = 0, 6, 16)
11- Mûsâ İlhan (15.5.1336-24.7.1336 = 0, 2, 10)
12- Muḥammed (II) İlhan (24.7.1336-16.7.1338 = 1, 11, 24)
13- Togay-Timur İlhan (16.7.1338-1351 = 13)

14- Sulṭânü'l-Â'dile Satı-bey İl-ḫâtûn (16.7.1338-6.1339 = 0, 11)

15- 'İzzü'd-Dîn Şâh-i Cihân Timur İlhan (6.1339-1341 = 2)

16- Süleymân İlhan (6.1339-1344 = 5)

17- Enûşirwân İlhan (1344 = bir kaç ay)

Yukarıdaki listede otoritenin tecezzîsi görülüyor. Bu listeyi şu şekilde düzenlemek de mümkindir: 13- Satı-Bey (16.7.1338-6.1339 = 0, 11), 14- Timur (6.1339-1341 = 2), 15- Sül. (1341-1344 = 3), 16- Enûşirwân (1344). Bu sûretle Togay-Timur dışarıda rakîb-ilhân olarak kalır (bk. aşağıda Togay-Timurlular).

İlhanlar'ın Şeceresi

1- Hülâgû İlhan (1217-8.2.1265 = 48) (1. ilhan: 1.1.1256-8.12.1265 = 9, 1, 8): "Hülâgû" şekli İslâmî Türk talaffuzudur. Moğ.Üle'ü(Üleğü, Hülegü), Çince Hüle'dir. Urmiyye gölünde Şâhî adasına gömülü. Şaman iken sonra ağabeyi Kubılay'ın te'sîriyle Budist olmuştur. = Kutay Hât.Kongrat (Aḥ.Tekûdâr İlhan'ın ann.). = Dokuz (Tokuz) Hât.Kerait (Hrist., ölm. 17.6.1265): Hülâgû'nun teyzesidir. = Olcay Hât. (1265'te dul kalınca üvey oğlu Abaka İlhan'la evlendi). = Tokteni Hât. (1265'de dul kalınca üvey oğlu Abaka İlhan'la evlendi). = Yisünçin Hât. (ölm. 1.1272, Abaka İlhan'ın ann.).– Bunlar dışında resmen 7 hâtûn'u daha vardı. Hülâgû'nun oğulları: Abaka İlhan (by. oğul, doğ. 3.1234), aş.bk.- Aḥ.Tekûdâr İlhan: aş.bk.– Hülecu.– Coşkâb.– Kinşu.– Botçin.– Tebşin-Oğul: 1265'te (8.2). Horâsân ve Mâzenderân v.– Yaşmut (doğ. 1236?): 2. oğul. 1263'te Şîrwân ve Dağıstân v. Oğlu Sükey oğlu Yûsuf-Şâh oğlu Sül. İlhan (no. 16) = Satı-Bey İl-Hâtûn (no. 14, izd. 6.1339).– Kongurtay: Anadolu emîr-i leşgeri: 1277-82 = 5 = III. Sultân Gıyâşüddîn Key-Ḫusrew'in hemşîresi. 2 oğlu var.– Acay: Anadolu emîr-i leşgeri: 1273-5 = 2.– Çomugar: Moğolistan'a gitti, amcası Arık Buğa Kaan'ın kumandanı oldu.– Mengü-Timur (Temür Olcay Hâtûn'dan) (ölm. 26.4.1282): 4. oğul. = Cücin Hât., = Olcay Hât.b.Buka-Timur, = Abış Hât.(Salgurlu Fârs melikesi: 1264-87 = 23, ölm. Tebr. 1287, îdâm, izd. 1264, bk. Fars Atabeyleri = Salgurlular, aşağıdaki 4 çocuğun ann.). Kızları: Algançi Hn.; Ḫudâwend-zâde Küdüçin Hn. = 1. Celâlü'd-D.Siyurgatmış (Kirmân Kutluğ-Ḫân meliki: 1282-93 = 11, katl), = 2. Emîr Satılmış b.Buralkı (izd. 1294), = 3. Togay b.Abaka (amca-oğlu), = 4. Emîr Çoban (bk. Çobanlılar). Mengü-Timur'un oğulları: Taycu ve Anbarcı. İkincinin oğlu İl-Timur oğlu Yol-Kutluğ oğlu Muḥ. İlhan (no. 12, katl).– Turagay: oğulları: Fülân (oğlu Fülân), Fülân (oğlu Fülân) ve Baydu İlhan (no. 6, aş.bk.).

2- Abaka İlhan (3.1234 - 1.4.1282 = 48, 1) (2. ilhan: 8.2.1265- 1.4.1282 = 17, 1, 21): babası Hülâgû gibi Moğalistan'da doğdu. Onun gibi Urmiyye gölünde Şâhî adasına gömüldü. 1256 başında babası ile İran'a geldiği zaman 22, babası Hülâgû 39 yaşlarında idiler. Babası gibi Budist oldu. = 1. Paşa (Pâdşâh) Hât.b.Kuṭbi'd-D.(Kirmân meliki) (Kirmân melikesi: 1293-5 = 2, katl; Müsl. ve Mewlewî olan bu Hât., 1282'de dul kalınca kayınbirâderi Aḥ.İlhan'la evlendi, şâire idi). = 2. Büyük Bolugan Hât.(ölm. 20. 4.1286) (1282'de dul kalıp üvey oğlu Argun İlhan'la evlendi) (Melike Hn.'ın ann.). = 3. Kutuy Hât. = 4. Despina (Maria = Meryem) Hât. (Mikhail VIII Paleologos kızı izd. 1265, Hrist.). 5. Kaymış İkâci Hât. (Argun İlhan'ın ann.). =6. Olcay Hât.

(babası Hülâgû'dan dul). = 7. Tokteni Hât. Kirait (babası Hülâgû'dan dul). = 8. Koday Hât. (Hrist.). = 9. Küçük Bolugan Hât. 10. İltüzmiş Hât. - Abaka'nın kızları (5 prenses: İlkutluğ, Yol-kutluğ, Togay, Ötektay, Toğancuk): Fülâne Hn.=Şemsü'd-D.Kara-Sungur (Memlûk emîri); Fülâne Hn.(=1.II. Vahtang, Gürcistan kralı 1289-92, izd. 1289; =2.VI. David, Gürcistan kralı 1292-1310, izd. 1292); Fülâne Hn. = Emîr Newrûz (aş.bk.); Melike Hn.=Togay Buka b.Bokay Yargum (Anadolu emîr-i leşgeri: 1289-91 = 2).– Abaka'nın oğulları: Argun İlhan (aş.bk.), Keyhatu İlhan (aş.bk.), Oğuz (Anadolu emîr-i leşgeri: 1276).

3- Ahmed Teküdâr İlhan (katli: 16.8.1284) (3. ilhan: 1.4.1282-26.7.1284 = 2, 3, 25): ağabeyi Abaka'ya halef oldu. Hıristiyan iken tahta geçmeden az önce 1282 başlarında Müslüman olup "Ahmed" adını aldı. = 1. Ermenî Hât. I(Kaplancı'nın ann.). = 2. Ermenî Hât. II (Arslancı'nın ann.). Oğulları: Kaplancı, Arslancı. Kızı: Fülâne Hn. = Alıncak Noyan Kerait (Müsl.). Bu izdivaçtan doğan Kurmışı Noyan (ölm. 1327) bir İlhanlı prensesi ile evlendi. Gene bu izdivaçtan doğan Fülâne Hât., Türkiye diktatör-vezîri Mu'înü'd-D.Sül.Perwâne ile evlendi.

4- Argun İlhan (1252?-25.1.1291 = 39?) (4. ilhan: 26.7.1284-25.1.1291 = 6, 6, 0): Abaka'nın Moğolistan'da doğan oğlu. Sultâniyye'de Sücâs'ta öldü, buraya gömüldü. Budist oldu. = 1. Büyük Bolugan Hât. (babası Abaka'dan dul, ölm. 20.4.1286, Dilancı'nın ann.). = 2. Küçük Bolugan Hât. (Kubılay dalından prs., dul kalınca 1291'de kayın-birâderi Keyhatu ile evlendi) (babası: Otma b.Ortay). = 3. Uruk (Orga) Hât.(Hrist., Olcayto İlhan'ın ann.) (Erencen Noyan'ın hemşîresi; Kereit ve Hrist. olan Erencen, 1305-19 = 14 yıl müddetle Anadolu emîr-i leşgeri idi). = 4. Kuldak Hât. (Gazan İlhan'ın ann.). =5. İkâci Hât. (babası Abaka'dan dul, izd. 1282), =6. Fülâne Hât.- Argun'un kızları: Dilancı (doğ. 1283), Fülâne (=Emîr Hüs. Gürkân Celâyir, bk.Celâyirliler), Fülâne (= Seyfü'd-D.Kıpçak-Oğul), Olcay.– Argun'un oğulları: Gazan İlhan (aş.bk.), Olcayto İlhan (aş.bk.), Hülecü(Hülâgû). Bu sonuncusu, III. Sultan 'Alâ'üd-d.Kaykubâd'ın dâmâdıdır, Müslüman'dır.

5- Keyhatu İlhan (5. ilhan: 25.1.1291-5.3.1295 = 4, 1, 11, katl 4.3.1295): ağabeyi Argun'un halefi. Şehzâdelik adı: İrinçin Turcı. Anadolu emîr-i leşgeri: 1285-25.1.1291 = 6. Moğolistan'da mı, 1256'da dedesi Hülâgû İran'a gelince burada mı doğduğu ve doğum târîhi meçhuldür. Bu da Budist'tir. = 1. Â'işe Hât.b.Togu Noyan b.İlkay (İlkân) Noyan Celâyir. = 2. İl-tüzmüş Hât. (bu da ilki gibi Müsl.). = 3. Paşa Hât. b. Kutbüddîn (Kirmân meliki) (babası Abaka'dan 1282'de dul) (Müsl., Mevlevî, şâire, izd. 1283, katli 1295; izd. müd. 12, "Pâdşâh Hâtûn".=4. Döndü Hât. = 5. Ürük Hât. = 6. Bulugan Hât. (ölm. Bağd. 5.1.1310).– Keyhatu'nun oğulları: Kutluğ, İl-Kutluğ, Az-Kutlğ (hepsi Â'işe Hât.'dan) ve Alafrang (katli 30.5.1304). Alafrang'ın bir kızından başka oğulları: 'İzzü'd-D.Şâh-i Cihân Timur (15. ilhan: 6.1339-1341 = 2, katl) ve Mengü. Mengü'nün kızı: Kutı = Ah.b.Reşîdi'd-D.Tabîb (Erdebil v.).

6- Baydu İlhan (6. ilhan: 5.3. - 9.10.1295 = 0, 7, 5): öldürüldü. Hülâgû'nun oğlu Turagay'ın oğludur. Amca oğlu Keyhatu'ya halef oldu. Tahta çıktıktan bir ay sn. (4.1295) Müslüman oldu. 2. Müslüman ilhandır. Daha önce Budist idi. = Â'lem Hât. (Kutluğ-Hanlar). Oğlu: 'Alî. Bunun oğlu: Mûsâ İlhan (11. ilhan: 1336a-b = bir kaç ay) (ölm. 10.7.1337).

7- Gazan Maḥmûd İlhan (4.11.1271-17.5.1304 = 32, 6, 13) (7. ilhan: 9.10.1295-17.5.1304 = 8, 7, 9): Budist iken 16.6.1295'te, tahta geçmeden 4 ay önce, Fîrûz-kûh'ta Müslüman oldu. Artık Müslüman olmıyan bir ilhan da tahta oturmadı. Tebrîz'in banliyöü Şenb-i Gazan'da medfun. Atabeyi olan eniştesi Emîr Newrûz için aşağıya bk. Velîahd iken (25.1.1291-5.3.1295) Horâsân, Mâzenderân ve Reyy vâlîsi idi. Amcası Keyhatu'nun yerine geçecekken, amca oğullarından Baydu tahta çıkarıldı. Onun katli üzerine ilhan oldu. Türk târîhinin büyük şahsiyetlerindendir. Tamâmen Türk'leşen ilk ilhan da budur. 33 yaşında ölümü imparatorluğu sarstı ve gelişmekten alakoydu. Yerine kararsız şahsiyetler olan kardeşi ve yeğeni geçti. 8 hâtûn ile evlendi. Bunlardan 2'si, amcası Keyhatu'dan 1295'te dul kalmış hâtûnlardır. Bunlardan: = 1. Kökeçin Hât. Bayağut (izd. 1295). = 2. İltirmiş Hât. (Mevlevî). =3. Bolugan Hât. (med. Şenb-i Gazan). Gazan'ın 2 kızından biri Olcay-Sulṭân Hânım'dır. – Gazan'ın Memlûkler tarafından hemen (2.1300) geri alınan fetihleri: Ḥaleb 12.12.1299, Ḥumṣ 22.12.1299, Şâm 6.1.1300.

8- Olcayto Hudâ-bende Muḥammed İlhan (24.3.1282-14.12.1316 = 34, 8, 21) (8. ilhan: 17.5.1304-14.12.1316 = 12, 6, 28): 11 yaş by.ağabeyi Gazan'a halef oldu. Vel.9.10.1295-17.5.1304 = 8, 7, 9. Sulṭâniye'de Olcayto türbesinde medfun. Taht şehrini Tebrîz'den, kendi kurduğu bu şehre nakletti. Gıyâsü'd-Dünyâ we'd-Dîn Sultân Olcayto'nun şehzâdeliğinde adı Buğa-Temür idi. Budist olarak yetiştirildi. Sn. 1289'da 7 yaşında iken Hıristiyan olan annesi tarafından "Nikola" adıyle Nestûrî mezhebinde vaftiz edildi. 7 yıl Budist, 6 yıl da Hıristiyan kaldıktan sn., 1295 başında ağabeyi gibi Müslüman, Sünnî-Ḥanefî oldu. 12 yıl Ḥanefî kaldı. 1307'de tahta çıktığının 3. yılında Sünnî-Şâfi'î mezhebine geçti. Bu mezhebde 2 yıl sebât edebildi. 1309'da Şîî oldu. Hayâtının son 7 yılını Şîî olarak geçirip bu mezhebde öldü. 35 yaşını tamamlıyamadığı için başka bir mezhebe geçemedi. = 1. Ultarmış Hât. (Satı-Bey İl-Hâtûn, Bistâm, Tingur, Bâyezîd'in ann.). = 2. Bolugan Hât. (Dolandı'nın ann.). = 3. Ḥâccî Hât. (Bahâdır İlhan'ın ann.) (24.7.1336'da ölen 'Alî-Pâdşâh'ın hemşîresi, Olcatay Hât.'un ablası). = 4. Künc-i Şikâf Hât. = 5. Â'dil-Şâh Hât.b.Emîr Sartak (Sül.-Şâh'ın ann.). = 6. Olcatay Hât. (Ebü'l-Hayr'ın ann.) (yukarıda 3 no.lı Hâccî Hâtûn'un küçük hemşîresi). =7. Bolugan Hât. Horâsânî. =8. Kutluğ-Şâh Hât.b.Emîr İrinci (Erencen) Noyan Kerait (Anadolu emîr-i leşgeri: 1305-5.1319 = 14, katl) (bir prensesin ann.). = 9. Surgutmış Hât.b.Emîr Ḥüs. = 10. Kuhumtay Hât.b.Timur Kurkan. = 11. Dini (Dünyâ) Hât. (Mârdîn Artuklu prs.i). = 12. Yıldız (İdüs) Hât. = 13. Despina Meryem Hât. (Bizans prs. i, izd. 1306, Ortodoks).- Olcayto'nun kızları: Kutluğ Hât. (hacc 1322); Fülâne (kç. öldü); Dolandı (Dulundu) Hât. = Emîr Çoban Noyan (b.bk.); Satı-Bey İl-Hâtûn (14: 16.7.1338-6.1339 = 0, 11) (3. zevci Sül.İlhan yerine imparatoriçelikten ferâgat etti) = 2. Mu'izzü'd-D.Arpa İlhan (izd. 1.1335)= 3. Süleymân İlhan (izd. 6.1339), =1. Emîr Çoban (izd. 6.9.1319). Satı Bey Hât.'un 1. izdivâcından oğlu: Soyurgan (Şiburgan) (1320-1339 = 19, katl, Irak'ta yaşadı). Olcayto'nun oğulları: Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan (no. 9, aş. bk.); Süleymân-Şâh, Bîstâm, Ebü'l-Hayr, Bâyezîd, Tingur (bunların hepsi kç. öldü); İlçi (Sind'de Argunlar'ın atası, bk. Hindistan: Argunlar).

9- 'Alâ'ü'd-Dîn Ebî-Sa'îd Bahâdır İlhan (2.6.1305-30.10.1335 = 30, 4, 28) (9. ilhan: 14.12.1316-30.10.1335 = 18, 10, 17): en çok tahtta kalan ilhandır. Fakat devri

feodal karışıklıklar içinde geçti. Oğlu ve kardeşi olmadığı için 30 yaşında öldürülünce tahta tesâdüfen bulunan her İlhanlı şehzâdesi geçirilmiye, sn. bunlar tahttan indirilmiye başlandı. Bu durum 9 yıl ancak devâm edebildi. Hânedan çöktü. İlhanlılar'ın yerine Celâyirliler geçti. Anadolu tek başına kaldı. Bahâdır İlhan'ın, güzellikleriyle târîhin akışını değiştiren bir kaç kadından ikisi olan iki zevcesi, birincisi hala, ikincisi bunun yeğeni olan Bağdâd ve Dilşâd Hâtûnlar'a meclûbiyetiyle ve bunların entrikalarıyle başı belâlara girdi. Atabeyi Emîr Sevinç'tir. 5.1319'da "Bahâdır" sanını aldı. 1313-14.12.1316'da Horâsân(ve kısmen Mâverâünnehr) vâlîliği yaptı. Gerçekte bu ülkeleri atabeyleri yönetti. 11 yaşında tahta geçti. Müzisyendi. Vel.2.6.1305-14.12.1316 = 11, 6, 12. Doğar doğmaz velîahd oldu. İlk 11 yılında "melikü'l-ümerâ" sanını takınan Emîr Çoban (1316-27), büyük nüfuz kazandı. Dilşâd Hât., onun ölümünden sn. (1336) bir prenses doğurdu. Başka çocuğu bilinmiyotr. = 1. Bağdâd Hât. b.Emîr Çoban (Şeyh-Ḥas.Celâyir'den boşanmış). = 2. Dilşâd Hât.b.Emîr-Dimaşq-Hoca b.Emîr Çoban (Bağdâd Hât.'un yeğeni, 1336'da dul kalınca, eski eniştesi Şeyh-Ḥas. Celâyir'le evlendi; bk. Çobanlılar ve Celâyirliler). = 3. Kotoktay Hât.

10- 10. ilhan Arpa Han (Moğ.Arpaga'un), Ebû-Sa'îd İlhan'dan sn. tahta geçirilip bir kaç ay sn. öldürüldü. 9 ay önce (1.1335) Ebû-Sa'îd'in kız kardeşi Satı-Bey'le evlenmişti (Satı-Bey, Emîr Çoban'dan kul kalmıştı). Arpa Han, Şâ'ban'ın, o Melik-Timur'un (Müsl.), o da Arık Buğa Han'ın oğludur. Binâenaleyh Arpa Han, Tulı Oğulları'ndan olmakla berâber, İlhanlılar'dan yânî Hülâgû Oğulları'ndan değildir (Arık Buğa, Hülâgû'nun küçük kardeşidir).

11- Mûsâ İlhan yukarıda görüldüğü gibi Baydu İlhan'ın (no. 6) torunudur. 12- Muḥ.İlhan, yukarıda görüldüğü gibi Hülâgû'nun torununun torununun oğludur. 13- Togay-Timur İlhan, Horâsân'da saltanat sürmüş, Âzerbaycân'a hâkim olamamıştır; Cengiz'in kardeşi Cuci-Kasar'ın torununun torununun torunudur, aşağıda Tokay-Timurlular'a bk. 14- Satı-Bey İl-Hâtûn, Olcayto'nun kızı ve Ebû-Sa'îd İlhan'ın kızkardeşidir; Emîr Çoban'dan dul kalmış, kendi adına da, evlendiği ve ilhan yaptığı 2 İlhanlı şehzâdesi nâmına da saltanat sürmüştür. 15- Timur İlhan, yukarıda görüldüğü gibi Keyhatu İlhan'ın torunudur. 16- Sul.İlhan, yukarıda görüldüğü gibi Hülâgû'nun torununun torunudur; Satı-Bey İl-Hâtûn'un 3. zevcidir. 17- Enûşirwân İlhan'ın kimin oğlu ve torunu olduğu tesbît edilememiştir. Fakat İlhanlı şehzâdesi olduğu muhakkaktır.

Cüveynî Âilesi

Cüveynî ailesi, Fars'laşmış, Horâsân'a yerleşmiş Arap asıllıdır. Şîî'dir (tafsîlat için bk.F.Köprülü, *İA*, II, 249b-59b). Bahâüddîn Muhammed b.Alî Cüveynî (ölm. Isfahân 1253), İlhanlılar'ın Irak valisi tayin edilmiş, görevine giderken yolda ölmüştü. Küçük oğlu Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî (1226-5.3.1283 = 57) Horâsân'da Nîşâpûr (Meşhed) yakınlarında Cüveyn kasabasının Âzâdvâr köyünde doğdu, Bağdâd'da öldü. Hulâgû tarafından Irâk-ı Arab (Bağdâd) eyalet valiliğine melik (kral) pâyesiyle tayin edildi (1258) ve idamına kadar tam 24 yıl bu çok mühim görevi yürüttü. Dünya tarihçiliğinin en mühim âbidelerinden olan Farsça kaleme aldığı *Târîh-ı Cihân-güşây*'ın yazarıdır. Bağdâd'da saltanat süren ve Hulâgû tarafından şehîd edilen son Abbâsî halîfesi el-Müstâ'sım'ın oğlu Ebü'l-Abbâs Ahmed'in dul zevcesi ile evlendi (1279'da Bağdâd'da

ölen bu prensesin kızı ile, Şerefüddîn Hârûn Cüveynî evlendi, aş.bk). Oğulları Mansûr (idamı Bağdâd 1291) ve Muzafferrüddîn Alî olan Melik Alâüddîn Cüveynî'nin 1272'de dâmâdı olan şeyh Sadrüddîn Hammûye, 1295'te Gazan İlhân'ı ihtidâ ettirdiği için, büyük şöhret kazandı.- Melik 'Alâüddîn Cüveynî'nin ağabeyi Şemsüddîn Muhammed Cüveynî (1224?-16.10.1284), Cüveyn'de doğup Güney Âzerbaycan'da Eher'de 60 yaşlarında idam edildi. Arapça ve Farsça'da münşî ve şairdir. 1263'te Hülâgû tarafından sâhib-i dîvân yani vezîr (sadrâzam, başbakan) atandı ve bu görevin idamına kadar 21 yıl muhafaza etti. 1268'de Anadolu'yu teftişe memur oldu, teftişini yaptı ve Anadolu'da nâib olarak küçük oğlunu bırakıp döndü. 1289'da idam edilen Lûr atabeyi Yûsuf-Şâh, damadı idi. Oğullarından Yahyâ, Ferecullâh, Mes'ûd, Atabey, küçük yaşta oldukları halde babalarından sonra Tebrîz'de idam edildiler (1290). Diğer oğulları Zekeriyyâ ve Nevrûz olup sonuncusu Anadolu'da saltanat nâibi iken 1291'de idam edildi. Sâhib-i dîvân Cüveynî'nin büyük oğlu Bahâüddîn Muhammed Cüveynî (1250-12.1279), 29 yaşında, babasının hayatında öldü, Isfahân eyalet valisi idi; oğulları 1289'da Kâşân'da idam edilen Alî Cüveynî ve 1294'te Kâşân'da ölen Mahmûd'dur.– Sâhib-i Dîvân Şemsüddîn Cüveynî'nin 2. oğlu Şerefüddîn Hârûn Cüveynî (1252?-7.1286), 34 yaşlarında, 1283'te amcasının yerine atandığı Irâk (Bağdâd) eyalet valilisi iken idam edildi. Safiyyüddîn'ün ünlü *Şerefiyye*'si bu zâtın adına yazılmıştır ve onun adını taşır. 1268'de babasına niyâbeten Anadolu müfettişliği de yaptı (yani İlhanlı devleti adına Selçuklu Türkiyesi'ni teftiş etti). Halîfe el-Müstâ'sım'ın oğlunun kızı (ayni zamanda amcasının karısının yani yengesinin kızıdır) Râbi'a Hâtûn ile 1271'de evlendi; bu prenses 1286'da (kocasının öldüğü yıl) Bağdâd'da öldü ve Ismetiyye Medresesi'ndeki türbede annesinin yanına gömüldü. Şerefüddîn Hârûn Cüveynî'nin kızı Zübeyde ve oğulları Abdullâhi'l-Me'mûn ve Ahmedü'l-Emîn'dir. Bu suretle Cüveynî ailesinin XIII. asrın son yarısında İlhanlı devletinde çok mühim rol oynadığı, 1258-1286 arasında, hattâ 1291'e kadar hükümdarca yetkiler taşıdığı, Irak'a hükmettiği, İran'da da yaşadığı, Anadolu'da görev yaptığı, anlaşılır.

Târihçi Cüveynî'nin babasının dedesi olan Bahâüddîn Muh.b.Alî'nin(Tekiş Harzem-Şâh'ın nedîmi) dayısı: Sultân Sancar Selçuqî'nin kâtibi Müntecibüddîn Bedî'ü'l-Kâtib.

Reşîdüddîn Âilesi

Fazlu'llaah Reşîdi'd-Dîn Tabîb-i Hemedânî (Hemedân, 1248-Tebrîz, 18.7.1318 = 70, katl) (med. Tebrîz) b.'İmâdi'd-Dewle Ebi'l-Hayr b.Muwaffakı'd-Dewle Â'lî, İlhanlılar'ın ünlü vezîri ve bugüne kadar dünyâ milletlerinin yetiştirdiği en büyük bir kaç târihçiden biridir. Babası ve dedesi İranlı, fakat Mûsevî dîninden hekimlerdi. Kendisi de hekim olarak yetişmiş, büyük kültür edinmiş ve çok çeşitli diller öğrenmiştir. 19 yıl vezîrlik (başbakanlık) yaparak (1298-20.10.1317) imparatorluğun bürokrasisini olduğu kadar kültür hayâtını da elinde tuttu. Gazan Han tarafından bu makaama getirildi, Gazan'ın kardeşi Olcayto tarafından bütün saltanatı müddetince yerinde bırakıldı, Olcayto'nun oğlu Ebû-Sa'îd'in ilk saltanat yılında îdâm edildi. Çeşitli dinlerden bilginlerin katıldığı bir hey'etin başında Farsca yazdığı cihan târîhi, Türk târîhinin hemen birinci derecede kaynaklarından biridir. Reşîdüddîn'in kızları: Fermân, Ay, Şâhî, Hediyye-i Melik. Reşîdüddîn'in oğulları:

1. Gıyâşü'd-D.Muh.(katli 3.5.1336): by. oğul, Horâsân v., 1320'lerde vezîr. Ünlü *Târîh-ı Güzîde* (bibliyografya'ya bk.) bunun adına yazılmıştır. = Fât.Hât. - 2. Sâ'dü'd-D.: 'Awâşım (bugünki Hatay) v.– 3. Celâlü'd-D.: Anadolu umûmî v.– 4. Mecdü'd-D.İshâq: Belûcistân, sn. Denizli (Anadolu'da) v. Oğlu: Artuk.– 5. 'Abdü'l-Latîf: Isf.v. = Terken Hât.b.'Alâ'i'd-D.(Şîrâz atabeyi).– 6. 'İzzü'd-D.İbr. (babası ile ber.katli: Tebrîz, 18.7.1318): Fars v. Bir Halac prensesi ile evli.– 7. Ah.: Erdebil v. = Katı Hât.b.Mengü b.Keyhatu İlhan.– 8. Muwaffaku'd-D.– 9.'Alî: Bağdâd (Irak) v. Şîrwân-Şâh'ın dâmâdı.– 10. Şeyhî: Satı-Bey İl-Hâtûn'un vezîri (1338-9).– 11. Mahmûd: Kirmân v., sn.Muzafferîler'in vezîri.– 12. Hümâm: Taberistân prensesi ile evli.– 13. Şihâbü'd-D.: Bağdâd (Irak) v. = Fülâne b.Dimaşq-Hoca b.Emîr Çoban Yalduz (ünlü Dilşâd Hât.'un kızkardeşi).– 14. 'Alî-Şâh: Mekke şerîfinin dâmâdı.– 15. Rüknü'd-D.– 16. 'Abdü'l-Mü'min: Semnân-Dâmgaan v.– Bütün âile Sünnî-Şâfi'î'dir.

Togay-Timurlular (1337-1409)

Cengiz'in kardeşi Coçı-Kasar'ın oğlu Tur'un olu Emeken'in (bunun kardeşi Şiktür 1287'de hayatta) oğlu Ebüken'in oğlu Baba-Bahâdur, 1305'de 10.000 âile ile Horâsân'a gelip İlhanlı hizmetine girdi. Bunun oğlu Suday (Suri, Surikuri)'ın oğlu es-Sultâni'l-Â'lem Togay (Toga, aslı Tuga)-Timur(Temür), bu hânedânın kurucusudur. Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî olan hânedan, Ester-Âbâd şehrinde, Horâsân, Cürcân, Mâzenderân, Ester-Âbâd eyâletlerinde, İlhanlılar'ın dağılma devrinden faydalanarak, Ebû-Sa'îd İlhan'ın ölümünden 2 yıl sn., devlet kurmuştur. Hattâ Toga-Timur Han, kendini İlhan îlân etmişse de, yukarıda anılan ve fiilen elinde tuttuğu eyâletler dışında ilhan tanınmamıştır. 1345'te İlhanlılar'ın sonuna kadar ilhan geçinen Toga-Timur, ve âilesi, 1384'e kd. müstakil kalmış, 1384-1409'da Timurlular'a tâbî olmuştur. Krallık 1337-1409 = 72 yıl sürmüştür. Toga-Timur'un Cürcân'da Sultân-Düwin'de Serdebârîler'le vuruşurken ölmesi üzerine yerini kardeşi Aligavun (Şeyh-'Alî)'un (katl) oğlu olduğunu tahmîn ettiğim Welî Han geçmiştir. Maamâfih Welî Han'ın, Toga-Timur'un hânedan dışı bir kumandanı olması ihtimâli de vardır. 1372'de Reyy (Tahrân)'i almıştır. Hal' edilmiş, 2 yıl sonra 1386'da öldürülmüştür. Onunla Toga-Timur arasında Toga-Timur'un oğlu Lokmân'ın kısa saltanatı vardır. Lokmân Hân, Paşa, Pâdşâh denen bu zâtı, Welî Han hal'etmiş, o da çok sonraları 1384'te Büyük Timur'un hizmetine girmiştir. Toga-Timur Han'ın kızı Sultân Hn., Herât hükümdâr Mu'izzüddîn Kert'le evlenmiştir. Sonra tahta geçen Pîrek Pâdşâh(Paşa), Lokmân'ın oğludur. Hal'inden bir yıl sn. 1409'da Rüstemdâr'da ölmüştür. Bu tahta çıktığı zaman babası Lokmân Han hayatta idi, fakat Büyük Timur'un hizmetinden ayrılmak istememiştir. Sultân 'Alî, Pîrek'in oğludur ve daha bir kaç kardeşi vardır. Pîrek, velîahd (1384-1408 = 24), sonra müddeî (1408-9) olmuş, 1409'da Ester-Âbâd'da öldürülmüştür. Bunun nesli XV. asırda Nonni yöresinde Horçin kabîlesi reisleri idiler. Devleti Timuroğulları, doğrudan doğruya ilhâk etmişlerdir. Zâten eski büyüklüğünden eser kalmamış, küçük bir devlet hâline gelmişti. 1- Tuga-Temür (1337-13.12.1353 = 16), 2- Lokmân (13.12.1353-1354 = bir kaç ay), 3- Welî (1354-1384 = 30), 4- Pîrek (1384-1408 = 24), 5- Sultân-'Alî (1408-1409 = 1).

Emîr Newrûz Hânedânı

Emîr Newrûz, Argun Aka (Râdekaan/Tûs, 21.6.1275'de öldü, 1243-1256 = 13 müddetle Moğollar'ın İran ve batısı ile güney-doğusundaki bütün ülkelerin askerî vâlîsi, târihçi Cüveynî'nin hâmîsi) adlı bir beyin oğludur. Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî'dir. Gazan İlhan'ın atabeyi oldu ve onu Müslüman terbiyesiyle yetiştirmek, Moğollar arasında budizm ve şamanizmin, hıristiyanlığın kökünü kazımak için büyük gayret gösterdi. Daha 1243-55'de Doğu İran umûmî vâlîsi olarak Büyük-Kaan'ın hizmetinde idi. Çok yaşlı ol.öldü (Herât, 13.8.1297). Abaka İlhan'ın dâmâdı idi (prensesin ölm. Tûs, 1278). Bu izdivaçtan doğan ve ana tar.Abaka'nın torunu olan Argun-Şâh, İlhanlılar'ın kargaşalık devresinde 2 yıl için (1335-1337) Batı Horâsân'ı ele geçirdi (Kuçan, Ebîwerd, Nesâ, Merw vs.). Oğulları: Muh.Bey, 'Alî Bey ve Hacı Bey. 'Alî Bey, 1382'ye kadar (1337-1382 = 45) Tûs merkez olmak üzere Batı Horâsân'ın bir kısmını elinde tuttu. 1382'de Andicân'a sevk edildi ve Timur'un emriyle öldürüldü. Kardeşi Hacı Bey de 7.1389'da aynı âkıbete uğradı. Bunun oğulları Akbuka ve Karabuka Beyler, 1404'te Taşkent'te öldürüldüler.

Çobanlılar (1317-1355)

Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî olan bu âile, merkez Tebrîz olmak üzere 1317-1355 = 38 müddetle Âzerbaycân'ı elinde tuttu ise de, İlhanlılar'ın yerine onlar değil, Celâyirliler geçebildi (1345). Moğolistan beylerinden Sorkam-şira'nın oğlu Çıla'un'un Hada'an adlı kızı ve Çimbai ve Sorkan-şira adlı oğulları oldu. Bu sonuncusu Sodon Noyan adıyle Cengiz Han'ın tümen kumandanlığına yükseldi. Bunun oğulları Suncak ve Tudaun Noyan Suldus'tur. Suldus boyundan olan âilenin bu son ferdi, 1277'de Elbistan'da (Anadolu) öldürüldü. Oğlu Melik Tüzün, onun oğlu da Emîr Çoban Noyan Suldus'tur.

Çoban (1267?-1327= 60?): 5.1317-10.1327 = 10,5 müddetlee, önce emîrü'l-ümerâ, sn.melikü'l-ümerâ unvanlarıyle İlhanlı başkumandanı ve Âzerbaycan umûmî vâlîsi oldu. Herât'ta öldürüldü. Vasıyyeti üzerine, medrese ve türbesini yaptırdığı Medîne'de Bakıyy mezarlığına gömüldü. Çoban'ın 6. 1314 Anadolu seferi meşhurdur. = 1. Satı-Bey İl-Hâtun (izd.6.9.1319, Soyurgan'ın ann.). = 2. Dolandı Hn. (ölm. 1319) (Satı-Bey'in hemşîresi, Çılav'ın ann.). = 3. Kürduçin Hn. (bu da İlhanlı prensesi, prensesin 4. izdivâcı). Bu 3 ilhanlı prensesi dışında evvelce evlendiği eşi ona Hasan, Timurtaş, Şeyh-Mahmûd, Dımaşk-Hoca adlı oğulları ile Bağdâd Hâtûn'u doğurmuştur. Çoban'ın 6 kızından yalnız Bağdâd Hâtûn meşhurdur: 1335'te öldürülmüştür. Önce Şeyh-Has.Celâyir'le evlenmiş olan bu dünyâ güzeli, Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan tar. zorla zevcinden boşattırılarak kendisine nikâhlandı ve İlhan tar. "hunkâr hâtûn" yânî imparatoriçe tiıri verildi. Yaş sırası ile Çoban'ın oğulları şunlardır:

1- Hasen Şebber: Horâsân ve Mâzenderân v. Altın-Ordu ile savaşta öldü. Oğulları: Talış (Isf., Fârs, Kirmân v.), Hacı Bey, Koç Hüs. (bu üçü de babaları ile Altın-Ordu ile muhârebede öldüler).

2- Timurtaş (Demirtaş) (1295?-Kaahire, 21.8.1328 = 33?, katl): 1317'den önce Olcayto ve Ebû-Sa'îd İlhanlar'ın vezîri, 1317-1327 = 10 arasında Anadolu umûmî vâlîsi

(emîr-i leşger). Yaş sırasıyle oğulları: 1. Melik Şeyh-Hasan Küçük (Celâyirli Şeyh-Has.'dan ayırmak için ona Kç., Celâyirli'ye de By. denmiştir). Çoban ölünce hayattaki büyük oğlu Timurtaş (ki zâten Anadolu vâlîsi idi) 10 ay müddetle ismen Âzerbaycan vâlîsi de oldu ise de, öldürülmesi üzerine, onun büyük oğlu Küçük Hasan, Âzerbaycan ve Irâk-ı Acem umûmî vâlîsi olarak Tebrîz'e yerleşti (1328-1343 = 25) (Irâk-ı Acem'i ancak 1343'te elde etmiştir). 15.12.1343'te karısı tar. Bağdâd'da öldürüldü. 50-55 yaşlarında olmalıdır. = 'İzzet-Melik Hât. (katli 12b.1343) (âşıkı: Yâqûb-Şâh). Oğlu Hacı Bey'dir.– 2. Melik Eşref: 3. (Timurtaş da sayılırsa 4.) Âzerbaycan vâlîsi(15.12.1343-1355 = 12). Bu da 1357'de Tebrîz'de öldürüldü. = Mardin Artuklu beyinin kızı, izd. 1350. Oğulları: Lokmân (ölm. 1388, Irâk-ı Acem v.), Timurtaş, kızı Sultân-Baht Hât.– 3. Melik Eşter (katli 1347).– 4. Melik Mısr-Hoca.– Yağıbasdı, Cemdoğan, Dîv-Hasan, Şebdân, Tudun.

3- Emîr Dımaşq-Hoca(1.1300-1330 = 30, katl): tümen kum. 3 kızından ikisi meşhurdur: Sultân-Baht Hât. = Mes'ûd b.Mahmûd (İncû, aş.bk.) ve Dilşâd Aka Hâtûn. Bu sonuncusu, halası Bağdâd Hâtûn gibi dünyâ güzeli idi. Ebû-Sa'îd Bahâdır İlhan, halasından sn. buna delice âşık olup evlendi. 3 kızın büyüğüdür. 30.10.1335'te 20 yaşlarında dul daldı. 1336'da Büyük Şeyh-Has.Celâyir'le evlendi. Sultân Üweys'i doğurdu (İlhan'dan da bir kızı olmuştur).

4- Şeyh-Mahmûd (1301-Tebrîz, 1330 = 29, katl): Ermeniyye v. 4 oğlu da öldürüldü, büyükleri Pîr-Hüs.'dir.

5- Çılav Han (1302-Herât 1327 = 25, katl).

6- Soyurgan Han (1320-1339 = 19, katl): Satı-Bey'den doğmuştur. Annesi aslında bunu ilhan îlân etti (7.1338-6.1339). Fakat kendisi imparatoriçelik yaptı.

7- Süyük Han, 8- Yağıbasdı (ölm. 1345'den sn.), 9- Newrûz; dîğer Çoban oğulları: Bayram-Hoca, Sargan (ölm. 1345'de sn.), Selçuk-Şâh.

İncûlar (1303-1357)

"İncü" Tr.'dir ve Moğollar'da han hassı demektir. *Târîh-ı Güzîde*'ye göre 'Abd.Ensârî neslinden 1- Şerefü'd-D.Mahmûd-Şâh İncü (1303b-28.2.1336 = 33), Olcaylo İlhan'ın Şîrâz incü'sünün (has) idârecisi sıfatıyle İlhanlılar'ın Fârs vâlîsi oldu. "Tamtâh" denen bu zât, 1325'e doğru emîr gibi harekete başladı. İlhan tar. öldürtüldü. Oğulları: 2- Celâlü'd-D. Mes'ûd-Şâh (28.2.1336-1342 = 7, katl) (= Sultân-Baht b.Dimaşq-Hoca b.Çoban), 3- Ebû-İshâq Cemâlüddîn (1342-12.5.1357=15, katl), Şemsüddîn Muh. (katli 1340), Gıyâsü'd-D.Key-Husrew(müdd. 1339a, katl). Bu sûretle Şîrâz merkez olmak üzere emâret 1303b-12.5.1357=54 yıl sürdü. Bir ara Isfahan da dâhil oldu. Fakat 1353'te Muzafferîler, Şîrâz'ı aldılar ve 4 yıl sn. İncûlar'ı bütün Fârs'tan çıkardılar. İlhanlı vâlîsi olarak işe başlamış, 1345'e kadar İlhanlılar'a, sonra Celâyirliler'e tâbî olmuşlardır. Cemâlüddîn (no. 3), Hâfız-ı Şîrâzî'nin memdûhu ve hâmîsi olmakla şeref kazanmıştır.

Kutlug-Hanlar (1222-1358)

Kirmân Hara-Hıtayları yâhut Kutlug-Hanlar, 1222-25.8.1358 = 136 müddetle Kirmân meliki oldular. Az müddet Harzem-Şâhlar'a, sn.Moğollar'a, 1256-1345 arasında İlhanlılar'a, 1345-58 arasında Celâyirliler'e tâbî oldular ve İncûlar'dan bir yıl sn. bunlar da Muzafferîler tar.ortadan kaldırıldılar. Kara-Hıtay Moğolü iken Türk'leşen ve 1222'de Sünnî-Hanefi ol.ihtidâ eden hânedânın atası Kulduz'dur. Hükümdarlar:

1- Nasrü'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Fewâris Barak Hâcib Kutlug-Sultân (Kutluğ-Han) (1222-5.9.1235 = 13)

2- Rüknü'd-D.Hücceti'l-Haqq Mübârek-Hoca (5.9.1235-11.1253 = 18, 2)

3- Ebü'l-Feth Kutbi'd-D.I Muh. (11.1253-1257 = 4)

4- 'Ismetü'd-Dünyâ we'd-D.Kutluğ-Terken Hâtûn (Hân-Terken) (1257-6.1282 = 25)

5- Ebû-Muz.Celâli'd-D.Siyurgatmış (6.1282-21.8.1294 = 12, 2)

6- Safwetü'd-D.Hüsn-Şâh Pâdşâh (Paşa)-Hâtûn (21.8.1294-6b.1295 = 0, 10)

7- Muzafferü'd-D.Ebi'l-Hâris Muh.-Sult. (6b.1295-7.1.1302 = 6, 7)

8- Hasen-Şâh (7.1.1302-2.1302 = 0, 1)

9- Kutbü'd-D.II Şâh-i Cihân (2.1302-1305 = 3)

10- Wâlidetü's-Selâtîn Mahdûm-Şâh Kutluğ-Hân-Hâtûn (1305-1.3.1314 = 9)

11- Mübârizü'd-D.Muh.(III) (1.3.1314-25.8.1358 = 46, 5, 25)

Barak Hâcib, önce Sultân Gıyâsüddîn tarafından Isfahân vâlîliğine getirildi. Ondan Kutluğ-Hân ve ihtidâ edip Halîfe'den Kutluğ-Sultân unvanlarını aldı. Oğlu Rüknüddîn, halefi olan amca oğlunca öldürüldü. Barak'ın kardeşi Cintimur, Moğollar'ın Horâsân ve Mâzenderân vâlîsi oldu, 1236'da öldü ki târihçi Cüveynî'nin babası onun vezîri idi. Cintimur'un yerine Moğollar, 2. ve 3. Horâsân vâlîsi olarak Nosal(Moğol) ve Körgüz'ü(Uygur), onun katli üzerine Oyrat kabîlesinden Taycı adlı binbaşının oğlu Emîr Argun'u, Horâsân eyâlet vâlîliğine getirdiler ve sonuncusu 1243'te göreve başladı, Argun, sonra Hulâgû'nun emrine girdi. Cintimur'un bir oğlu Edgü Timur'dur.

Her hükümdârın adının sonuna "Kutluğ-Hân" geldiği için hânedâna bu ad verilmiştir. Karahıtaylar'da kadın hükümdarlar çok yaygın olduğu için de, müşriklik deverindeki gelenekler hatırlanarak sık sık hâtunlar tahta çıkmıştır. Hânedânın atası olan Kulduz'un oğulları:

Barak Hâcib (no. 1) ve Hamîtûn (Cintimur) Tayangu "Tînkû". Barak, Harzem-Şâh hâcibi olarak Kirmân'a yerleşmiştir. Kızları: Sevinç Terken = Çağatay b.Cengiz. Yâkut Terken = Kutbü'd-D.Mahmûd-Şâh (Yezd ata-beyi). Fülâne Hât. = Celâlü'd-D.Harzem-Şâh. Meryem Terken = Muhyi'd-D.Sâm (Yezd ata-beyi). Hân Terken = Kutbü'd-D.Kutluğ-Hân (no. 3). Barak'ın oğulları: Hocacık ve Mübârek-Hoca (no. 2, katl) = Cihân Hât. (Salgurlu).

Barak'ın eşleri: = Öge Hât. (no. 2'nin ann.), = Kutluğ Hât. (bk. no. 4), = Melike Hât. (2. izd. 1228, katl, Harzem-Şâhlar'dan Gıyâsü'd-D.Pîr-Şâh'ın ann.).

Barak'ın kardeşi Tînkû'nun oğlu: I. Kutbü'd-D.(no. 3) = 1. Hân Terken (amcası Barak'ın kızı). = Kutluğ Hât. (amcası Barak'tan 1235'te dul). Bu Kutluğ Hât., 2. zevcinden sonra kendi tahta geçip çeyrek asır kaldı. İlk zevci Barak'tan dul kaldıktan 18 yıl sonra 1.1254'te Kutbü'd-D. ile evlenmiştir. Tebrîz'de öldü, Kirmân şehrinde Kubbe-i Sebz'de gömüldü. Pâdşâh Hât. ve Bîbî Terken'in annesi. Kutbü'd-D.'in çocukları:

Bîbî Terken = 'Adudü'd-D.Hâccî (oğulları: Nusretü'd-D.Yülük-Şâh ve 1303'de Tebriz'de öldürülen Süyük-Şâh).– Ordu-Kutluğ Hât.– Yol Kutluğ HâHüsn-Şâh Hât. (no. 6) (12.1258-6b.1295 = 36, 6, katl): Mevlevî, şâire, hattât, müzehhib, mahlası Lâle. =1. Abaka İlhan (ölm. 1282), = 2. Keyhatu İlhan (1'in oğlu, ölm. 1295).– Haccâc Sultân (ölm. 1291): velîahd ve müddeî. 10 yıl Delhi'de yaşadı. Oğulları: Celâlüddîn Mahmûd-Şâh (müdd. 6b.1295) ve Muh.Sult.(no. 7) (1273-7.1.1302 = 29). Bu sonuncunun oğlu: Hasan-Şâh (no. 8).– Siyurgatmış (no. 5) (1256-21.8.1294, katl = 38). Kirmân'da Derb-i New medresesinde gömülü. = 1. Kürdüçin Hât. (Şâh-i Â'lem Hât.'un ann.). = 2. Hudâwend-zâde Hât. (b.Mengü-Temür b.Hülegü). = 3. Abış Hât.b.Sâ'd b.Zengî Salgurî. Siyurgatmış'ın (no. 5) kızı: Şâh-i Â'lem Hât. = Baydu Han (ilhan: 1295). Siyurgatmış'ın (no. 5) oğlu: II. Kutbü'd-D. (no. 9) (1287-Şîrâz, ?): 19 yaşında hal' edildi ve 1306'da İlhanlılar, Kirmân'ı doğrudan doğruya ilhâk ettiler. Oğlu Celâlüddîn'in oğlu Kutbüddîn (III) 1340'da müddeî oldu. Ancak 1306-1358 arasında 52 yıl Kutluğ-Hanlar'dan bir hâtûn ve bir han, Kirmân üzerinde müddeî oldular ve ülkenin bir kısmını ellerinde tuttular:

Bunlardan Kutluğ-Hân Hâtûn, hal' edilen II. Kutbü'd-Dîn'in kızıdır. Çocuk olduğu halde 9 yıl müddetle, babasının hal'inden sn. onun adına taht iddia edildi. Bu hâtûn, 1322'de Mübârizü'd-D.Muh.'le evlendi ki bu zât, 1.3.1314'ten beri Kutluğ Hâtûn yerine müddeî olmuştu. Yezd hükümdârı idi. Yarım asra yakın müddeî olduktan, 1340b'ta Kirmân şehrini de ele geçirdikten sn., yakalanıp Muzafferîler tar. gözlerine mil çekildi ve 5,5 yıl sonra 1.1364'te öldü.

Şibâhüddîn Guurî ahfâdından Nâsırüddîn b.Muh.b.Bürhân, 1305 yılında bir ara Kirmân'a hâkim oldu. Sonra İncû Hânedânı, 1393'de Timur, Kirmân'ı aldı ve Edgü Bahâdır Barlas'ı vâlî yapdı (1393-1407). Yerine oğlu Sa'îd-Sultân vâlî oldu ise de ayni yıl kardeşi Sultân-Üweys tar. öldürüldü, bu da 1416'ya kd. Kirmân'ı Timurlular adına yönetdi. 1416'da Kirmân, Şâhruh'un ve 1447'de Cihân-Şâh Karakoyunlu'nun eline geçdi. Kutluğ-Hânlar târîhi: Nâsırüd-D.b.Hwâce Müntecebi'd-D.-i Yezdî, *Simtu'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulyâ* (1317), Paris, BN, Persan 1.377.

B i b l i y o g r a f y a

Moğollar'ın Gizli Târîhi (Mog. *Mongholun Niuça Tobçağan*, Çinc. *Yüan-çao bi-şi)* (te'lîfi 1240), E.Haenisch nş.ve Alm.trc., 3 c., 1937, 1939, 1941, 2.baskı: 1948, S.A.Kozin, Rusc.trc., Leningrad, 1940, A.Temir, Tr.trc., T.T.K., 1948, Fr.trc.Paul Pelliot, Paris, 1949, İng.tr.F.W.Cleaves, Cambridge Mass., 1960, 2: 1980, 3: 1982; Kuo-yi Pao, *Studies on the Secret History of the Mongols*, Bloomington Ün./ Ind. 1965; L.Ligeti nş., Peşte 1971; Çang-Çun, İng.trc.Arthur Walez, *The Journey of the Taoist Ch'ang-Ch'un at the Summons of Chingiz Khan*, Londra, 1931; W.Barthold, *Turkestan v Epohu Mongol'skago Naşestviya*, 2 c., İng.trc. H.A.R.Gibb, *Turkestan down to the Mongol Invasion, GMNS*, V, 1928; Paul Pelliot, *Notes sur le Turkestan de M.W.Barthold, T'oung Pao*, XXVII, 1930, 12-56; Cüweynî, *Târîh-ı Cihân-güşâ*, 3 c., 1912, 1916, 1931, M.M.Kazwînî nş., *GMS*, XVI, İng.trc.John Andrew Boyle, *The History of the World-Conqueror*, 2 c., Manchester, 1958 ve *The Successors of Genghis-Khan*, Columbia Ün., New York 1971; *Târîh-ı Ulcaytu*, M.Hambly nş., Tahrân 1969; S.Lane-Poole, *Catalogue of the Oriental Coins in the British Museum*, VI: *The Coins of the Mongols*, Londra, 1881; Cûzcânî, *Tabakaat-i Nâsırî*, W.Nassau Lees nş., Kalküta, 1864, *BI*, İng.trc.Raverty, Londra, 1881; Reşîdü'd-D., *Câmi'ü't-Tewârîh*, E.Quatremère trc., Paris, 1836, E.Blochet nş., *GMS*, XVIII, 2 c., Brezin nş., St.Petersburg, 1858, A.'Alî-zâde nş., Moskova 1965, Rusca trc. A.A.Khetagurov ve O.I.Smirnova, 2 c., Moskova, 1952, Behmen Kerîmî nş., 2 c., Tahrân, 1338 Ş.; Hamd'Ull.Müstewfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, G.Le Strange nş.ve trc., *GMS*, XXIII, Leiden, 1915-9; Marco Polo, nş. ve trc.A.C.Moule ve P.Pelliot, *The Description of the World*, 4 c., Londra, 1938; Hâfız-ı Ebrû, Fr.trc. *Chronique des Rois Mongols en Iran*, K.Beyânî, Paris, 1936; W.Simon ve H.G.H. Nelson, *Manchu Books in London*, Londra, 1977; J.D.Langlois Jr., *China under Mongol Rule*, 1981.

B.Y.Vladimirtsov, Leingrad, 1934, Tr.trc.A.İnan, *Moğollar'ın İctimâî Teşkîlâtı*, T.T.K., 1944; A.Y., *Çingiz-han*, Leningrad, 1922, İng. trc., Londra, 1930; E.Chara-Davan, *Cingiz Han* (Rusca), Belgrad, 1929; Fernard Grenard, *Gengis-Khan*, Paris, 1935; René Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris, 1939 (sonradan da basıldı), Alm.trc. *Die Steppen Völker*, Münih, 1970; A.Y., *L'Empire Mongol*, Paris, 1941; A.Y., *Le Conquérant du Monde*, Paris, 1944; M.de Fernands, *Tschingis Khan*, Hamburg, 1958; H.Howorth, *History of the Mongols*, 5 c., Londra, 1876-88; C.d'Ohsson, *Hist.des Mongols*, 4 c., Amsterdam, 1824, 2: 1834-5, 3: 1852; E.Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, 2 c., Londra, 1888; E.G.Browne, *A Literary History of Persia*, III: *Persian Literature under Tartar Dominion*, Cambridge, 1920 (yeni baskısı ve Fars.tr.de var); F.E.A.Krause, *Cingis-Han*, Heidelberg, 1922; E.H.Parker, *Mongolia after the Tenghizides and Before the Manchus, Journal of the North China Branch of the RAS*, XLIV, Pekin, 1913; J.von Hammer, *Geschichte der Goldenen Horde*, Budapeşte, 1840; A.Y., *Geschichte der Ilchane*, Darmstadt, 1854; A.Y., *Geschichte Wassafs*, 2 c.; B.Spuler, *Die Goldenen Horde, Die Mongolen in Russland (1223-1502)*, Leipzig, 1943,1968; A.Y., *Die Mongolen in Iran*, Leipzig, 1939, 4:1985, Tr.trc., T.T.K., 1957; A.M., *Die Mongolenzeit*, 1953; A.M., *Les Mongols dans l'Histoire*, Paris 1961; A.Yu Yabukovskiy ve Grekov, *Zolotaya Orda*, Leningrad, 1937, Fr. trc.François Thuret, *La Horde d'Or*, Paris, 1939 (Rusca ilâveli 3. tab'ı 1950);

Nûreddin Ağat, *Altınordu Paraları Kataloğu (1250-1502)*, İst. 1976, Edebiyat Fakültesi; Curt Alinge, *Mongilische Gesetze*, Leipzig, 1934; Skrine ve E.D.Ross, *The Heart of Asia*, Londra, 1939; Dorothea Krawalsky, *Reich der Ilhane*, Wiesbaden, 1978; İ.H.Uzunçarşılı, *Emîr Çoban, Belleten*, XXXI-124, 600-46; Kerîm Kişâwerz, *Türkistân-Nâme der-'Ahd-i Hücûm-i Mugul* (Barthold'ün trc.i), 2 c., Tahrân, 1352 Ş.; A.Z.Velidi, *Türk ve Tatar Târîhi*, Kazan, 1912; Şihâbü'd-D.Mercânî, *Müstefâdü'l-Ahbâr fî Aḥwâli Kazân we Bulğâr*, Kazan, 1885; M.M.Remzî, *Telfîku'l-Aḫbâr fî Wekaa'î Kazân we Bulğâr we Mülûki't-Tatâr*, 2 c., Orenburg, 1908; A.Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, İst. 1925, 2: 1966; M.Ḫudyakov, *Oçerki po İstorii Kazansk.Hanstva*, Kazan, 1923; Hâdî Atlasî, *Kazan Hanlığı*, Kazan, 1913, 2: 1920; Velyaminov-Zernov, *Kasimovskih Tsaryah*, 4 c., 1863-7; N.İ.Şişkin, *İstoriya Goroda Kasimova*, Ryzan, 1837, 2: 1891; R.R.Arat, *İA, Kasım, Kazan* vs. maddeler; T.K.A.E., *Türk Dünyâsı El Kitabı*, 1976; U.Onon, *Mongolia Proclaims Its Independence (1911)*, 1982; C.M.Frähn, *De Il-Chanorum, Mém.de l'Acad.Imp.des Sciences de Saint-Pétersbourg*, Seri VI, II, 1833, 469-562; P.Pelliot, *Les Mongols et la Papauté, Revue de l'Orient Chrétien*, Seri III, XXIII, 1923, 1-30, XXIV, 1924, 225-35, XXVIII, 1932, 3-84; I.P.Petruşewskıy, *Zemledeliye v Irane XIII-XIV Vekov*, Moskova 1960, Fârs. trc.Kerîm Kişâwerz, *Kişâwerzî wü Münâsebât-i Arzî der-Îrân-i 'Ahd-i Muğûl;* Câ'ferü'l-Ḫâṣṣbek, *Aḥwâlü'l-'Irâkı'l-Iktiṣâdiyye fi'l-'Ahdi'l-Îlḫâniyyîn, Mecelletü Külliyyâti'l-Âdâb*, Bağdâd 1961, 1-56; A.Y., *el-'Irâq fî 'Ahdi'l-Îlḫâniyyîn*, Bağdâd 1968; B.Spuler, *Idel-Ural, Volker und Staaten zwischen Volga und Ural*, Berlin 1942; A.M., *Die Wolgatataren und Baschkiren unter Russischer Herrschaft, Der Islâm*, XXIX/2, Hamburg 1949, 142-216; Hermann Conster, *Reiche der Chalcha*, 2 c., Berlin, 1919-20; Julius Overhoff, *Die Welt mit Dschingiz-Chan*, Nürnberg 1959; Paul Pelliot, *Recherches sur les Chrétiens d'Asie Centrale et d'Extrême-Orient*, Paris 1973 (*1: Plan Carpin, 2: Rubrouck, 3: Les Princes Öngüt Chrétiens)* (ilk tab'ı: *T'oung Pao*, XVI, 1914, 622-44); Valentin A.Riasonovsky, *Principles of Mongol Law*, Bloomington Ün./Ind., 1965; John R.Krueger, *Mongolian Epicraphical Dictionary*, Bloomington 1967; John G. Hangin, *English-Mongolian Dictionary*, Bloomington 1970; Otto Gmelin, *Dschinghis Khan*, Jena 1943; L.Hambis, *Les Généalogies Impériales Mongoles dans l'Historie Chinoise Officielle, de la Dynastie Mongole*, Leiden 1945; M.Rossabi, *Khubilai Khan*, 1988; F.W.Cleaves, *The Mongol Names and Terms, HJAS*, XII, 1949, 400-43; C.M. Frähn, *Münzen der Chane vom Ulus Dschutschi's oder der Goldenen Horde*, Petersburg 1832; A.Y., *De Numorum Bulgaricorum*, Kazan 1816.

Altan Topçi, Moğolca ve C.R.Bawden'in İng.trc.nden *(The Mongol Chronicle*, Wiesbaden 1955) Tr.trc. Tuncer Gülersoy, *Bell.*, XXXVIII-152, 10.1974, s.597-634 ve L-196, 4.1986, 9-71; Rusca trc. Lama Galsan Gombaev, Sankt Petersburg 1858; J.E.Kowalewski, *Dictionnaire Mongol-Russe-Français*, 3 c., Kazan, 1944-9.

Marco Polo, *Seyâhat-nâme*(1298'de kaleme alınan aslı Fr.), ilk baskı: Venedik 1496, en iyi baskı: İng.trc.Colonel Sir Henry Yule, *The Book of Sir Marco Polo*, Londra, 2 c., 1903, 2: 1921, 3: 1929; Shirobu Iwamura, *Manuscripts and Printed Editions of Marco Polo's Travels*, Tokyo 1949; Hiroshi Watanabe, *Marco Polo Bibliography(1477-1983)*, Tokyo 1986; C.Sanz, *El Libro de Marco Polo, Notas His-*

toricas y Bibliograzicas, Madrid 1958; Ruggero M.Ruggeri nş.ve İt.trc.Floransa 1986; Luigi Foscolo Benedetto nş., Milano 1928; İt.trc.(ayni nâşir), Milano 1932; Giorgio R.Cardona nş., Milano 1982; Leonardo Olschki, *L'Asia di Marco Polo*, Venedik 1957, 2: 1978, bunun İng.trc. *Marco Polo's Asia*, Berkeley/Cal.1960; L.Olschki, *Marco Polo's Precursors*, Baltimore 1963 ve A.M., *Storia Geografiche*, Floransa 1937; Giovanni Battista Ramusio, *Delle Navigaziani et Viaggi* külliyâtında Polo'nun neşri(ilk baskı 3 c., 1554, son baskı Torino 1978)(İt.metin); Fransızca metin: *Voyages de Marco Polo*, Paris 1824; kezâ: J.P.G.Pauthier, *Le Livre de Marco Polo*, Paris 1865; İtalyanca'ya 1305'te yapılan trc.G.B.Baldelli Boni nş., *Il Miloone di Marco Polo*, Floransa 1827(Floransa lehçesi); Venedik lehçesi ile eski bir metin(14. asır başları): Roma 1906; Latince trc.Fra F.Pipino(1307-14), Venedik metninden yapılmıştır; W.Marsden, *The Tavels of Marco Polo*, Londra 1818; H.Cordier, *Marco Polo, Notes to Sir Henri Yule's Edition*, Londra 1920; A.J.H.Charignon, *Le Livre de Marco Polo*, Pekin 1924; İng.trc.A.Ricci, Londra 1931; A.C.Moule ve Paul Pelliot, *Marco Polo, The Description of the World*, Londra 1938, 2 c.(dîğer bir Lat.trc.metni ve İng.trc.); Lehce trc.A.L.Czerny, *Marco Polo, Opisanie Swiata*, Varşova 1954; 1932-1966 arasında Türkçe'ye yapılan pek çok tercümenin hiç biri ilmî değildir. -Edward L.Farmer, *Ming Studies*, dergi, 10 c., 1975-85; A.M., *Early Ming Government*, 1976; A.M., *Ming History, Guide to Research*, 1994; A.M., *Early Ming Legislation, The Reordering of Chinese Society following the Era of Mongol Rule*, Leiden 1995; V.L.Yegerov, *İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı v. XIII-XIV Vv.*, Moskova İlimler Ak., 1985; Hammer, *Ges.der Goldenen Horde*, yeni baskısı: Amsterdam 1979, 740 s.; Mîr Kasim 'Abd. 'Usmânov, *Jalovannıe Aktı Cucieve Ulusa XIV-XVI Vv.*, Kazan Ün.1979; Urgunge Onon ve Derrick Pritchatt, *Mongolia Proclaims Its Independence*, Cambridge 1989; *Gizli Târîh*: İng.trc. Urgunge Onon, Cambridge 1990.

Onuncu Kitap

TİMURLULAR

I

TİMURLU İMPARATORLUĞU
(1370-1512)

Devletin Karakteri

Timur, Osmanlı talaffuzu ve galat-ı meşhurdur. Aslında Türkçe "Temür" kelimesidir ki, Batı Türkçesi'nde bugün "demir" olmuştur. Belli mâdenin adıdır. Arab talaffuzu ise "Tîmûr" (hattâ Teymûr)'dur. Batı'da kullanılan "Tamerlan", "Timurleng"den bozmadır. Türk ve cihan târîhinin en mühim şahsiyetlerinden birinin adının etimolojisi böyledir*.

Timur, Osmanoğulları, Selçukoğulları ve İslâm öncesi devirde Hunlar ve Göktürkle: ile mukayese edilebilecek bir hânedânın kurucusudur. Ehemmiyet bakımından hemen bunlardan sonra gelir. Bu 5 hânedanla, bütün Türk târîhinde mukayese edilebilecek hiç bir hânedan yoktur. Bu 5 hânedan, yalnız Türk târîhinin çizgilerini ve bütün mukadderâtını çizmekle kalmamış, cihan târîhinin akışını şu veyâ bu şekilde, fakat kesin şekilde değiştirmiştir, hattâ bugünki devlet, nüfus ve kültür coğrafyasını teşekkül ettiren büyük unsurlar olmuşlardır.

Timuroğulları imparatorluk hânedânı Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Selçukoğulları gibi san'at dili olarak Farsca'yı daima kullanmışlardır. Bununla berâber Doğu Türkleri'nin en büyük şâiri Nevâî bir Timurlu başbakanı, ondan sonra gelen ikinci en büyük şâir Bâbur ise, bizzât bir Timuroğlu hâkanıdır.

Tuna-Moskova-Sibirya-Çin-Tibet-Orta Hindistan-Hind Okyanusu-Kızıldeniz arasında yayılan Timur imparatorluğu, onun ölümünden sonra dış ülkelerden başlamak üzere küçülmüştür. Hindistan, Memlûk, Osmanlı, Altın-Ordu Türk imparatorlukları,

---

*Atatürk, Timur'a hayrandı. Atatürk'e göre Türkler'in târih boyunca yetiştirdikleri en büyük şahsiyet Timur idi. Timur'un askerî harekâtını teferrüatla inceletip bizzât da incelemiştir.

birer ikişer tâbiiyyetten ayrılmışlardır. Ancak Türkistan, İran, Afganistan ve çevre ülkelerde imparatorluk devâm etmiştir. Hindistan'da ise 1858'e kadar imparatorluk tahtını işgal etmişlerdir. Bu bakımdan Kaçarlar ve Osmanoğulları'ndan önce târih sahnesinden en geç çekilen Türk imparatorluk hânedânıdır. 1402'de Osmanlı devleti Timur'a tâbî olmayı kabûl etmiş, hattâ 1447'ye kadar (Şâhruh'un ölümü) Osmanlı imparatorluğu, Timurlular'a tâbî olmadığını iddia etmiye lüzum görmemiştir. 1390'dan önce dünyânın en güçlü devleti hâline gelen imparatorluk, 1447'de bu vasfını kaybetmiştir. Bu müddet içinde dünyânın ikinci büyük devleti olan Osmanlı, birinci sırayı almıştır. Hindistan Timurlu imparatorluğu ise XVI. asırda Türkiye (Osmanlı) ve İran (Safevî) Türk imparatorluklarından sonra dünyânın 3. ve XVII. asırda Îran'ı da geride bırakarak 2. devleti hâlinde bulunmuş, XVIII. asrın ilk yıllarında da bu durumu muhâfaza etmiştir.

Bu hânedandan Timur, Şâhruh, Uluğ-Bey, Baysungur, Ebû-Sa'îd, Hüseyn Baykara, Bâbur, Şâh-ı Cihân, Âlemgîr, Türk târîhinin dâhîleri arasındadır.

Timur'un şeceresi şöyledir: Timur b.Turagay b.Berkel b.İlengir b.İcil b.Karaçar b.Suguçiçin b.fülân b.fülân b.fülân b.fülân b.Erdemtu b.Irzamçı b.Kaçulay b.Tumanay b.Buzancar.

Buzancar Canılmantak (Bodonçar-munghah) oğlu Tumanay (Tumene/Menentudan/Barin-şiyalatü/Haki Bağatur), Cengiz Han'ın 8. ve Timur'un 14. batından atasıdır. Bunun oğlu Kaçulay (Kaçuli/Hoçula) Bağatur, bunun oğlu Irzamçı Barula (İrdamçı Barlas/İrdemci Borula), bunun oğlu Erdemtu'dur. Sonra arada 4 kuşak (batn) vardır. Erdemtu'nun 5. kuşaktan torunu Suguçiçin (Sugucin/Suguççin), Cengiz Han'la çağdaştır ve 1230'a doğru ölmüştür. Onun oğlu Karaçar, Timur'un 5. atasıdır. Çağatay Han'ın (Cengiz'in 2. oğlu) önce binbaşısı, sonra Altaylar-Ceyhun-Seyhun arası vâlîsidir. Tümen kumandanlarına mahsus "noyan" ve "emîr-i kebîr" unvanlarını taşımaktadır. İlk Müslüman olan budur. Barulas (Barlas) kabîlesinin beyi idi. O ve kabîlesi, Türk'leşen ilk kuşaktır. Karaçar'ın oğlu İcil Noyan, onun oğlu İlengir (Aylangir/Aylangız), onun oğlu Berkel (Borgul/Buralgı) Barlas, hep Barlas kabîlesi beyleri ve Mâverâünnehr Türk aristokrasisinin ileri gelenleridir. Berkel'in oğlu Emîr Turagay (Turgay) Barulas (Barlas) (1310?-Keş, 1360, med.Keş, Timur Medr.), Timur'un babasıdır. Timur'un amcası 1361'de öldürülen Emîr Hacı Barlas, Timur'un annesi Tekine Ağa, üvey annesi ise 1389'da ölen Kadak Ağa'dır.

Timur'un kardeşleri: Emîr Hacı Barlas, Sıddîq Barlas, İdigü Barlas, Emîr 'Alî Barlas, Emîr 'Ömer-Şeyh Barlas.

Timur'un kızkardeşleri: Şîrîn-Bek Ağa = Emîr Müeyyed Arlat.– Çuçuk-Bike Ağa (ölm. 1375, med.Semerkand, Timur Türb.).– Dilşâd Ağa (1340?-1383 = 43?) = 1. Emîr Hüs. (Semerkand emîri: 1360-69, katl), =2. Emîr Mübârek-Şâh Mekrit (izd. 1376).– Kutluğ-Terken Ağa (1332?-1383 = 49?) = 1. Emîr Sultân Duğlat, = 2. Emîr Dâwûd Duğlat (Timur'un Semerkand v., bk.Duğlatlar), = 3. Emîr Cihân-Şâh (1340?-26.3.1405 = 65?) (Timur'un başkumandanı, Timur'un ölümünde ısyân emâreleri gösterdi ve Tebrîz'de 'Ömer-Şeyh Mîrzâ tar.öldürüldü); Kutluğ-Terken'in oğlu: Butudo (ölm. 3.1404, Timur'un baş-mâbeyncisi, Sult.–Halîl Mîrzâ tar.öldürüldü).

Timur'un kızları: Mehd-i 'Ulyâ Ağa-Beğim (1360?-1381 = 21?) = 1. Emîr Muh.Bey b.Emîr Mûsâ Tancut, izd. 1375?; Mehd-i 'Ulyâ'nın oğlu: Sultân-Hüs.(1376?-

1405b = 29?, katl) = Fîrûze Beğim b.Mansûr Mîrzâ (b.bk.).– Sultân-Baht Beğim (1366?-1429/30 = 63?) (ölm. Nîşâpûr) = 1. Emîr Muh.Mîrke (izd. 1385?, ölm. 1388, katl), =2. Emîr Sül.-Şâh Bahâdur (Reyy ve Lâristân v., Ankara muhârebesinde bulundu), izd. 1390?.

Timur'un zevceleri: 1. Burmış (Turmuş) Ağa, izd. 1355 (Cihângîr M.'nın ve muhtemelen Mehd-i 'Ulyâ B.'in ann.).– 2. Tulun Ağa, izd. 1355 (Belh'te Kagalgan = Katagan kabîlesinden) ('Ömer-Şeyh M.'nın ann.).– 3. Olcay-Terken Ağa Hânım b.Emîr 'Abd.Hân b.Kazgan Hân, izd. 1358? (ölm. 1366) (Sultân-Baht B.'in ve muhtemelen Mîrânşâh M.'nın ann.).– 4. Saray-Mülk Mihrbân Hânım b.Kazgan Halîl Han, "Büyük Hânım" (1341-1408? = 67?), izd. 1370, med. Semerkand, Saray-Mülk Hn.Câmii. Asâletinden dolayı "baş-kadın". No. 3'ün halası. Timur, bu Cengizli prensesi ile evlenince, Cengiz hânedânından kız olan dâmâdlara verilen "küregen" (Fars.talaffuzu: Gürkân) unvânını aldı.– 5. Tuman Ağa b.Emîr Must.(Anderâb v.) (1360-1420? = 60?), izd. 1372, yş. 12 (Uluğ-Beğ tar. öldürüldü), Kusuye (Kuhsân)'de yaptırdığı külliyesindeki türbesinde.– 6. Tugay-Terken Ağa (Karahıtay boyundan), izd. 1375 (Sultân Şâhruh'un ann.).– 7. Dil-şâd Ağa b.Kameri'd-D.Duğlat (ölm. 1383), izd. 1375.– 8. Çolpan-Mülk Ağa b.Hacı Bey (ölm. 1410?).– 9. Türkel Hânım b.Hızr-Hoca Hân (1380?-1408? = 28?), "Kiçik-Hânım". Asâletinden (Cengizli prensesi) dolayı "ikinci kadın". İzd. 12.1396.– 10. Sultân-Baht Ağa.

Timur'un seferleri:

1- 1. Harzem seferi: 1372.
2- 2. Harzem seferi: 1373.
3- 1. Doğu Türkistan seferi: 1376a.
4- 3. Harzem seferi: 1376b.
5- 2. Doğu Türkistan seferi: 1377.
6- 1. Altın-Ordu (Doğu Avrupa) seferi: 1378.
7- 4. Harzem seferi: 1379.
8- Herât seferi: 1380-1.
9- Sîstân-Kandehâr seferi: 1383.
10- Sultâniyye (1. Âzerbaycan) seferi: 1384.
11- Tebrîz (2. Âzerbaycan) seferi: 1386-7(Tebrîz-Nahcıvan-Kars-Gürcistan-Karabağ-Erzurum-Erzincan-Van-Hemedân-Isfahân-Şîrâz).
12- 5. Harzem seferi: 1389.
13- 2. Altın-Ordu seferi: 1390.
14- 3. Altın-Ordu seferi: 1391(18.6.: Toktamış'a karşı Kunduzca zaferi).
15- 1. Ön Asya seferi: 1392-1396: 24.5.1392'de başladı. Şîrâz'dan Bağdâd'a hareket 21.8.1393. Mûsul-Mardin-Urfa-Tebrîz-Derbend-Hemedân. Bağdâd'ın fethi 29.8.1393. Mâzenderân-Irâk-ı Acem-Fârs-Irak-Kafkasya-Dağıstan.
16- Hindistan seferi: 1398-9: Delhi'nin fethi 17.12.1398. Kişmir'in tâbiiyyeti 1.1399. Semerkand'a dönüş 29.4.1399.

17- 2. Ön-Asya seferi: 1399-1404: Timur'un en uzun seferi ve Semerkand'dan en uzun müddet uzaklaşışı. Irâk-ı Acem, Âzerbaycan, Gürcistan, Sivas, Malatya, Ayntab, Haleb, Hamâ, Hums, Şâm, Mardin, Mûsul, Bağdâd (10.7.1401), Tebrîz, Gürcistan, Karabağ (29.11.1401, kış), Anadolu (Ankara 28.7.1402), Bursa, İzmir, Akşehir, Kars, Gürcistan, Karabağ (1403-4 kışı) (1.1403: Bizans imparatorluğunun ve Sakız adasının tâbiiyyeti; Mısır Memlûkleri'nin lafzen tâbiiyyeti).

18- Çin seferi: 1405.

1370'de "Küregen" (Gürkân), 10.4.1370'de "Kutbü'd-Dîn" ve "Sâhib-Kırân-ı Â'zam" unvanlarını alan, "Bey" diye anılmakta, hayâtının sonuna kadar devâm eden Timur, ölümünden sonra "Cennet-Mekân" unvânıyle tescîl edildi. Keş (Fars.Şehr-i Sebz = Yeşilşehir) yakınlarında Hoca-Ilgar köyünde doğdu. Otrar'da Çin seferine giderken ordugâhta öldü: 9.4.1336-18.2.1405 = 68, 10, 9. Belh'te hâkaan(imparator) îlân edildi: 10.4.1370-18.2.1405 = 34, 10, 8 (yaşı 34, 0, 1). Herât'ı 1381'de aldı ve burası Semerkand'dan sonra ikinci taht şehri oldu (1381-18.2.1405 = 24). 40 gün Taşkent'te sıtmadan yatması: 12.1390-1.1391. 1363 vuruşmasında ayağının sakatlanması üzerine kendisine -bilhassa muhâsımları tar.– "leng = aksak" dendi: Timur-leng, Aksak Timur. Timur'un saltanatı sırasında Osmanlı tahtında sırasıyle I. Murad, oğlu Yıldırım Bâyezid ve onun oğlu-Timur'un tâbii- I. Süleymân vardır. Timur, I. Murad'dan 10 yaş küçük, Yıldırım'dan 14 yaş büyüktür. Târîh boyunca yetişen en büyük bir kaç askerden biri olan Timur, sırasıyle Doğu Avrupa (Altın-Ordu), Hindistan, Türkiye (Osmanlı), Memlûk (Mısır) Türk imparatorlarını yenmiş, onlara baş eğdirmiştir (krallık derecesindeki Celâyirli, Karakoyunlu vs. Türk devletlerini saymıyoruz). Hele Ankara muhârebesi yüzünden muâheze edilmiştir. Bir kaç yıl yaşayıp Çin'i alsaydı (Çin'in Timur tarafından fethini engelliyebilecek hiç bir güç yoktu), Çin, Müslüman olacağı için, târîhin akışı değişecekti (zîrâ daha önce Çin'i alan Türk fâtihler, Müslüman olmadıkları için, Çin'de eriyip gitmişlerdi).

Timur'un 4 oğlu:

1- Cihângîr (1356-1376a = 20).
2- 'Ömer-Şeyh(1356-1.1394 = 38).
3- Mîrân-Şâh(1366-21.4.1408 = 42).
4- Şâhruh (21.8.1377-12.3.1447 = 69, 6, 22).

Timuroğulları işte bu 4 oğuldan yürümüştür. Cihângîrîler, 1467'ye kadar devâm eden en kısa daldır. 'Ömer-Şeyhîler'den Hüs.Baykara çıkmış ve bu dal 1573'e kadar sürmüştür. Şâhruhîler 1493'e kadar devâm etmiştir. Bu târihler bu dallarda son imparatorluk prens ve prenseslerinin ölüm târihleridir. Kadın nesebi bakımından bu dallar daha devâm etmişlerse de, bunlar imparatorluk hânedânı üyesi sayılmazlar.

Mîrânşâhîler ise, Hindistan'da 1858'e kadar tahtta kaldıkları için, zamânımıza kadar gelmişlerdir.

Timur neslinden gelen imparatorluk prenslerinin isimlerinin sonuna "Mirza/ Mîrzâ" (mîr-zâ = Fars. bey'den doğmuş, Bey oğlu); imparatorluk prenseslerinin isimlerinin sonuna da "Beğim" (begüm, beyim; Tr.bey kelimesinin müennesi) gelir. Bu hânedânda "Beğim"in değeri, Osmanoğulları imparatorluk prenseslerinin adlarının sonuna gelen "sultân" ile eşittir: Bâbur Şâh'ın ablası Hanzâde Beğim, Birinci Sultân Ahmed'in kızı Hanzâde Sultân...

Timuroğulları İmparatorluğu 10.4.1370-4.12.1858 = 488, 7, 24 müddetle 5 asra yakın imparatorluk tahtı sâhibi olarak devâm etmiştir. Fakat Mâverâünnehr (Türkistan, taht şehri Semerkand), Horâsân (taht şehri Herât) ve Hindistan olmak üzere 3 imparatorluk vardır. Timur bunların üçünün de pâdişâhı idi.

Semerkand (Mâverâünnehr) imparatorları, Timur dâhil 12 pâdişahtır. Aslında bu imparatorluk 8.1501'de Şıban (Şaybak) Han'ın istîlâsıyle sona ermiştir. Fakat Bâbur Şâh, 10 yıl, 2 ay sonra 7 ay için (10.1511-5.1512) bir daha Semerkand'a gelip tahta oturmuştur. Fakat 7 ay sonra Cengizliler'in Cuci Ulusu'ndan Şeybânîler kesin şekilde Doğu Türk Hâkanlığı'na (Türkistan) sâhib olmuşlardır. Bu dalda 17 mîrzâ, velîahdlik makaamında bulunmuş, fakat ancak 5'i hâkanlık tahtına çıkabilmiştir.

Herât (Horâsân) imparatorları, Timur dâhil 11 pâdişahtır (sultan, hâkan). Semerkand imparatorluğunda Timuroğulları'nın saltanatı 131 yıl, 9 ay, Herât'ta ise 127 yıl sürmüştür. Bu dalda 12 imparatorluk velîahdi şehzâde mîrzâ vardır ve bunların ancak 3'ü pâdişâh olabilmiştir. Herât, Şeybânîler'e (24.5.1507-2.12.1510 = 3,6,9 + 1524-1528 = 4 + 1589-9.1590 = 1 = 7), Safevîler'e (2.12.1510-1524 = 14 + 1528-1589 = 61 + 9.1590-1749 = 159 = 234) (Afgan ve Avşar hâkimiyetleri dâhil) geçmiştir.

Timuroğulları'nın Hindistan'daki durumu içinse, bu cildde Hindistan bahsine bk.

Timuroğulları'ndan Semerkand (Mâverâünnehr) İmparatorları (10.4.1370-5.1512 = 141, 11-10, 2 = 131, 9):

1. Büyük Timur Gürkân ("Büyük Türk Hâkaanı"): 10.4.1370-18.2.1405 = 34, 10, 8 (yaşı: 34, 0, 1-68, 10, 9)

2. Sultân Halîl ("Büyük Türk Hâkaanı"): 18.2.1405-13.5.1409 = 4, 2, 25 (yş.21-25) (1'in torunu, hal')* M**

3. Sultân Şâhruh ("Büyük Türk Hâkaanı"): 13.5.1409-12.3.1447 = 37, 10, 0 (1'in oğlu) (yş. 31, 8, 23,-69, 6, 22) Ş

4. Sultân Uluğ-Beğ: 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13 (yş.52, 11, 20-55, 8, 3)(3'ün oğlu, katl) Ş

5. Sultân 'Abdü'l-Latîf: 25.11.1449-8.5.1450 = 0, 4, 13 (yş.24?-25?) (4'ün oğlu, katl) Ş

---

* Amca-zâdesinin oğlu Cihângîr Mîrzâ-Hân b.Muh.M.b.Cihângîr M.b.Timur (yş.9-13) nâmına hâkaan olduğunu iddia etmiştir.

** C = Cihângîrî, Ö = 'Ömer-Şeyhî, M = Mîrânşâhî, Ş = Şâhruhî (Timur'un oğulları Cihângîr, 'Ömer-Şeyh, Mîrânşâh, Şâhruh neslinden).

6. Sultân 'Abd'Ullaah: 8.5.1450-21.6.1451 = 1, 1, 13 (yş.17,1,19-18, 3, 2) (5'in amca-zâdesi, katl) Ş

7. Sultân Ebû-Sâ'îd: 21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16 (yş. 24-42) (2'nin yeğeni, katl) M

8. Sultân Ahmed: 7.2.1469-20.7.1494 = 25, 5, 11 (yş.18-43) (7'nin oğlu) M

9. Sultân Mahmûd: 20.7.1494-1.1495 = 0,6 (yş.41-42) (8'in kardeşi) M

10. Sultân Baysungur: 1.1495-21.11.1497 = 2, 10 (yş.18-20) (9'un oğlu, hal') M

11a. Sultân Bâbur (-Şâh): 21.11.1497-2.3.1498 = 0, 3, 11 (yş. 14, 9, 5-15, 0, 15) (10'un amca-zâdesi, hal') M

12. Sultân 'Alî: 2.3.1498-7.1500 = 2, 5 (yş. 18?-20?) (10'un kardeşi, hal') M

11b. Sultân Bâbur (-Şâh) (2. def'a): 7.1500-8.1501 = 1, 1 (yş. 17, 5-18, 6) (hal') M

8.1501-10.1511 = 10, 2: Şeybânîler.

11c. Sultân Bâbur (-Şâh) (3. def'a): 10.1511-5.1512 = 0, 7 (yş. 28, 8-29, 5) (hal') (toplam : 1, 11, 11) M (tekrar Şeybânîler)

Timuroğulları'ndan Herât (Horâsân) İmparatorları
(5.1380-24.5.1507 = 127, 0):

1. Büyük Timur Gürkân ("Büyük Türk Hâkaanı"): 5.1380-18.2.1405 = 24, 9 (yş.44, 1-68, 10, 9) I

2. Sultân Şâhruh ("Büyük Türk Hâkaanı"): 18.2.1405-12.3.1447 = 42, 0, 22 (yş. 27, 5, 28-69, 6, 22) (1'in oğlu) Ş-III

3. Sultân Uluğ-Beğ: 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13 (yş. 52, 11, 20-55, 8, 3) (2'nin oğlu, katl) Ş-IV

4. Sultân 'Abdü'l-Latîf: 25.11.1449-1.2.1450 = 0, 2, 6 (yş.24?-25?) (3'ün oğlu, katl) Ş-V

5. Sultân Bâbur: 1.2.1450-22.3.1457 = 7,1, 19 (yş.28-35) (2'nin torunu) Ş

6. Sultân Şâh-Mahmûd: 22.3.1457-19.7.1457 = 0, 3, 28 (yş. 12) (5'in oğlu) Ş

7a. Sultân Ebû-Sa'îd: 19.7.1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 (yş.30-31) (1'in torununun oğlu, hal') M-VII

8. Sultân İbrâhîm: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3 (yş. 18) (6'nın amca-zâdesi, hal')* Ş

7b. Sultân Ebû-Sa'îd: 29.6.1458-7.2.1469 = 10, 7, 8 (yş. 31-42) (toplam: 11, 4, 13) (katl) M-VII

9a Sultân Yâdgâr-ı Muhammed: 7.2.1469-9.1469 = 0, 7 (yş. 17) (7'nin amca-zâdesi, hal') M

*Babası 'Alâ'üd-Dewle Mîrzâ nâmına saltanat sürdü.

10a. Sultân Hüseyn Baykara: 9.1469-5.7.1470 = 0,10 (yş. 31, 3-32, 1) (1'in torununun torunu, hal') Ö

9b. Sultân Yâdgâr-ı Muhammed: 5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18 (yş. 18) (katl) (toplam: 0, 8, 18) M

10b. Sultân Hüseyn Baykara: 22.8.1470 - 4.5.1506 = 35, 8, 13) (toplam: 36, 6, 13) (yş. 32, 2-67, 11) Ö

11. Sultân Bedî'ü'z-Zâmân: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21 (yş. 38-39) (hal', Şeybânîler'e geçti) Ö

Timuroğulları İmparatorluk Velîahdleri

1. Cihângîr Mirzâ b.Timur: 10.4.1370-1376a = 6 (babasının velîahdi) (yş. 14-20) C

2. Muh.M.b.Cihângîr M.:1376a-1.4.1403=27 (dedesi Timur'un) (yş. 2?-29?) C

3. Pîr-Muh.M.b.Cihângîr M.: 1.4.1403-18.2.1405 = 1, 10, 17 (dedesi Timur'un) (yş. 27-29) C

4. Mîrân-Şâh M.b.Timur: 18.2.1405-21.4.1408 = 3, 2, 1 (oğlu Sult.Halîl'in)(yş.39-42) M

5. Aycıl M.b. Mîrân-Şâh M.: 21.4.1408-13.5.1409=1,0,22 (ağabeyi Halîl'in) (yş.20?-21?) M

6. Uluğ-Beğ M.(no. 4): 13.5.1409-12.3.1447 = 37, 10, 0 (babası Şâhruh'un) (yş. 15, 1, 22-52, 11, 20) Ş

7. 'Abdü'l-Latîf M.(no. 5): 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13 (babası Uluğ-Beğ'in) (yş. 22?-24?) Ş

8. Ah.M.: 25.11.1449-8.5.1450=0, 4, 13 (babası 'Abdü'l-Latîf'in) (yş. 8?-9?) Ş

9. 'Alâ'ü'd-Dewle M.b.Baysungur M.b.Şâhruh: 8.5.1450-21.6.1451 = 1, 1, 13 (yeğeninin) (yş. 32, 10, 21-34, 0, 4) Ş

10. Ah.M.(no. 8): 21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16 (babası Ebû-Sa'îd'in (yş.0-18) M

11. Kiçik M.: 7.2.1469-1484? = 15? (babası Sult.– Ah.'in) (yş. 3?-18?) M

12. Mahmûd M.(no. 9): 1484?-20.7.1494= 10? (ağabeyi Ah.'in) (yş. 31?-41) M

13. Mes'ûd M.: 20.7.1494-1.1495 = 0, 6 + 1.1495 - 21.11.1497 = 2, 10 = 3, 4, 2 (babası Mahmûd'un, sonra kardeşinin) (yş. 21?-24?) M

14a. Cihângîr M.: 21.11.1497-2.3.1498 = 0, 3, 11 (ağabeyi Bâbur-Şâh'ın) (yş. 12-13) M

15. Baysungur M. (no. 10): 2.3.1498-17.8.1499 = 1, 5, 16 (kardeşinin) (yş. 21-22) M

16. Weys M.b.Sult.-Mah.: 17.8.1499-7.1500 = 0, 11 (ağabeyinin) (yş. 13?-14?) M

14b. Cihângîr M.: 7.1500-8.1501 = 1, 1 (ağabeyi Bâbûr-Şâh'ın) (yş. 15-16) M

17. Hümâyûn M.: 10.1511-5.1512=0, 7 (babası Bâbûr-Şâh'ın) (yş. 3, 7-4, 2) M

Herât İmparatorluk Velîahdleri

1. Muḥ.M.b.Cihângîr M.b.Timur: 5.1380-1.4.1403 = 22, 11 (yş.6?-29?) C

2. Pîr-Muḥ.M.b.Cihângîr M.: 1.4.1403-18.2.1405 = 1, 10, 17 (bu da dedesi Timur'un) (yş.27-29) C

3. Uluğ-Beğ M.(no. 3): 18.2.1405-12.3.1447 = 42, 0, 22 (babası Şâhruh̲'un) (yş. 10, 10, 27-52, 11, 20) Ş

4. 'Abdü'l-Laṭîf M.: 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13 (babası Uluğ-Beğ'in) (yş. 22?-24?) Ş

5. Aḥ.M.: 25.11.1449-1.2.1450 = 0, 2, 6 (babası 'Abdü'l-Laṭîf'in) (yş. 8?-9?) Ş

6. Şâh-Maḥmûd M.(no. 6): 1.2.1450-1457 ortaları = 7 (babası Bâbur'un) (yş. 12?-19?) Ş

7. Celâlü'd-D.M.: 1457 ort. - 19.7.1457 = bir iki ay (babası Şâh-Maḥmûd'un) (yş. 2?) Ş

8a. Aḥ.M.: 19.7.1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 (babası Ebû-Sa'îd'in) (yş. 6-7) M

9. 'Alâ'ü'd-Dewle M.b.Baysungur M.b.Şâhruh̲: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3 (oğlunun) (yş. 40, 10, 6-41, 0, 12) Ş

8b. Aḥ.M.: 29.6.1458-7.2.1469 = 10, 7, 8 (babası Ebû-Sa'îd'in) (yş. 7-18) (toplam: 11, 4, 13) M

10a. Muḥ.Bâkır M.:7.2.1469-9.1469=0, 7 (babası Yâdgâr-ı Muḥ.'in) (yş. 1?) M

11a. Bedî'ü'z-Zamân M.: 9.1469-5.7.1470 = 0, 10 (babası Ḥüs.Baykara'nın) (yş. 0-1) Ö

10b. Muḥ.Bâkır M.: 5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18 (babasının) (toplam: 0, 8, 18) (yş. 2?) M

11b. Bedî'ü'-z-Zamân M.: 22.8.1470-4.5.1506 = 35, 8, 13) (babasının) (toplam: 36, 6, 13) (yş. 1-37) Ö

12. Zamân M.: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21 (babası Bedî'ü'-z-Zamân'ın) (yş. 16?-17?) Ö

II

CİHÂNGÎRÎLER

Cihângîr Mîrzâ (1356-1376)

Gıyâsü'd-Dîn Cihân-gîr Mîrzâ (1356-1376a = 20): Timur'un büyük oğlu. Velî'ahd-i saltanat: 10.4.1370-1376a = 6 (yş.14-20). Med.Keş, Timur Medr.

= 1. Rukayye Hânike b.Keyhusrew (Huttalân emîri) (annesi: Çağatay Cengizli prensesi Tuman-Kutluğ Hanım) (1356?-?), izd. 1370?, izd. müddeti: 6.

= 2. Süyün-Beğ Hanım "Hân-zâde" b.Yûs.Sûfî (Harzem meliki) (annesi Altın-Ordu hâkaanı Özbek Hân'ın torunu) (doğ. 1360?): izd. Semerkand, 1374, izd. müd. 2 (Sult.-Muh.M.'nın ve muhtemelen Pîr-Muh.M.'nın ann.). = 2. Mîrân-Şâh M.(kayın-birâderi, b.bk.).

Cihângîr Mîrzâ'nın Oğulları

1. Sultân-Muhammed Mîrzâ (Semerkand, 1374?-Sivrihisar/Anadolu, 1.4.1403 = 29?): Timur'un bütün torunlarının en büyüğü (amcası Şâhruh'tan da daha büyüktür). Babası ölünce onun yerine "emîr-zâde-i â'zam" sanıyle imparatorluk velîahdi: 1376a-1.4.1403 = 27. Bu sûretle 2 yaşında velîahd oldu. 1391 Altınordu saferinde ve dedesinin ekseri seferlerinde bulundu. 1402 Ankara meydan muhârebesinde Yıldırım Bâyezîd'i esîr eden birliğin kumandanı idi. Anadolu'da hastalanıp öldü. 1397'den îtibâren Doğu

Türkistan'da bulundu. 1395 Çerkesistan seferinde 2. kumandan, Ankara muhârebesinde sağ cenah kumandan muâvini, Timur'un yokluğunda Mâverâünnehr saltanat nâibi idi. Semerkand'dan 12.1401'de Karabağ'a gelerek son Anadolu seferine katıldı. = Fülâne (Öge B.ile Cihângîr M.'nın ann.). Çocukları:

1.) Öğe Beğim (1395?-1419 = 24?): babası gibi Semerkand'da Gûr-i Emîr'e (Timur Türbesi) gömüldü. = Uluğ-Beğ (hâkan, no. 4), izd. 10.4.1404 (sûrî), 1410?(zifaf), izd.müd.15 (gerçekte 9?) (babasının amca-zâdesi).

2.) Muhammed Cihângîr Mîrzâ (1396-25.6.1433 = 37): Hişâr (Bedahşân) v.1409-141x. Timur'un büyük oğlunun büyük oğlunun büyük oğlu olması dolayısıyle meşrû velîahd sayılarak gûyâ onun adına hâkanlık eden Halîl-Sultân tar. kukla "hân" îlânı: 18.2.1405-13.5.1409 = 4, 2, 25 (yş. 9-13). = Pâyende-Sultân-Bike Beğim b.Şâhruh b.Timur (1399?-?) (amcasının torunu), izd. 11.9.1413, izd. müd. 20?(Halîl-Sult.'ın ann.).– Muh.Cihângîr Mîrzâ'nın -ana tar.Şâhruh'un torunu olan- oğlu: Halîl-Sultân Mîrzâ(1414-1450'den sn.): Sultân Ebü'l-Kaas.Bâbur'un maiyyetinde. Bunun oğlu: Muhammed 'Ömer Mîrzâ.

3.) Yahyâ Mîrzâ (1398?-?).

4.) Şâd-Melek Beğim (1400?-1467 = 67?).

Hattât(elyazısı *Kur'ân*: İst., Türk ve İslâm Eserleri Müzesi).

2. Pîr-Muhammed Mîrzâ (Semerkand, 1376-Belh, 18.5.1409 = 33): öldürüldü. Ağabeyi Sult.-Muh.M.'nın ölümü üzerine imparatorluk velîahdi: 1.4.1403-18.2.1405 = 1, 10, 17. Timur'un ölümünde onun ordugâhında bulunmadığı için dedesinin velîahdi olduğu halde tahta geçemedi, ordugâhta bulunan amca oğlu Sult.-Halîl, tahta çıktı. Babası Cihângîr'in ölümünden 40 gün sonra ve 1376'nın ilk yarısında doğdu. Gazne v.1401-. Belh, Kâbil, Kandehâr meliki 18.2.1405-1409. Timur'un Hindistan ve Afganistan vâlîsi. 11.10.1404'te Semerkand'a gelip, 7 yıldır (1397) görmediği, kendisini pek çok seven dedesi Timur'a kavuşması (22 gün sn. 2. 11.1404'te Hindistan'a gitmek üzere Semerkand'dan ayrıldı ve bu ayrılış ona imparatorluk tahtına mâl oldu). = Fülâne b.Şâh-Şüca'(Muzafferî), izd. 1384(sûrî), 1390 (zifaf). Çocukları:

1.) Kaydu Mîrzâ (1392?-1417 = 25?) Belh: 1406-9 = 3, Kandehâr ve Kâbil: 1409-17 = 8. Timur'un torun oğullarının yaşça en büyüğü.

2.) Hâlid Mîrzâ.

3.) Buzancar Mîrzâ.

4.) Sâ'd-Wakkaas Mîrzâ (ölm. 1418): Kumm v.1414-5. = Beğim b.Mîrânşâh b.Timur (babasının amca kızı).

5.) Kayşar Mîrzâ.

6.) Sancar Mîrzâ (ölm. 1450'den sn.): Sultân Ebü'l-Kaasim Bâbur'un maiyyetinde.

7.) Cihângîr Mîrzâ. Bunun oğlu: Bahâr M. Onun oğlu: Cihângîr Mîrzâ M. Bunun oğlu: Pîr-Muh. M. (6.1507'de Bâbur Şâh'ın hizmetine girdi).

III

'ÖMER ŞEYHÎLER

'Ömer-Şeyh Mîrzâ (1356-1394)

'Ömer-Şeyh Bahâdur Mîrzâ (1356-Bağdâd civârı, 1.1394 = 38): Timur'un 2. oğlu. Cihângîr'den bir kaç ay küçüktür. Muhârebede öldürüldü. 18.6.1391 Kunduzca zaferinde bulundu. = Fülâne (1360?-?), izd. 1375?(= 2. kayın-birâderi Şâhruh, b.bk). (Pîr-Muh., Rüstem ve İskender Mîrzâlar'ın ve muhtemelen Sult.-Ah.ve Baykara Mîrzâ ile Beğim'in ann.).

Kızı: Fülâne Beğim (1394?-143x = 4x) = 1. Seyyid-'Alî b.Emîr Seyyid-Ah.b.Emîr Hudâ-dâd(izd. 1414, izd. müd. 2) (ölm. 1416, Uluğ-Beğ tar. îdâm). = 2. Uluğ-Beğ (hâkan, no. 4) (izd. 1416, amca-zâdesi).

'Ömer-Şeyh Mîrzâ'nın Oğulları

1. Pîr-Muhammed Mîrzâ (Semerkand, 1376-Isfahân, 1409 = 33): öldürüldü. Cihângîr'in 2. oğlundan bir kaç ay kç. Fârs v.1.1394-2.1405 = 11, 1 (babasının yerine), Fârs meliki 2.1405-7, Isfahân meliki 1407-9. = Fülâne b.Gıyâsi'd-D.Tarhân (imparatoriçe Gewher-Şâd'ın hemşîresi). 1391 Altın-Ordu seferinde, Ankara muhârebesinde ve başka seferlerde bulundu. Oğulları:

1.) 'Ömer-Şeyh Mîrzâ: babası nâmına Isf.v.1407-9.

2.) Şâliḥ Mîrzâ.

2. Rüstem Mîrzâ (Semerkand, 1380?-Isfahân, 1415 = 35?): Ankara muhârebesinde bulundu. Isf.v.1405-7 (ağabeyi elinden aldı) + 4.1414-5. Oğulları:

1.) 'Osmân Mîrzâ.

2.) 'Alî Mîrzâ.

3. Sulṭân-Aḥmed Mîrzâ (Semerkand, 1384 - Mekke, 1426? = 42?): Ankara muhârebesinde Timur'un muhâfız alayı kumandanı. Fergana (Özkend) v.1409-14, Uluğ-Beğ'e geçti. 1416'da 32 yaşında Mekke'ye yerleşti. = Fülâne (izd. Sem.10.10.1404, dîğer 5 Mîrzâ'nın düğünü ile berâber). Oğlu:

Mu'izzü'd-D.Sancar Mîrzâ (1405?-1459 = 54?): Merw meliki. Sultân Ebû-Sa'îd tar. öldürüldü. Kızı:

Bike-Sulṭân Beğim (ölm. 1490'dan önce) = Sultân Ḥüseyn Baykara (Herât hâkaanı) (2. derecede amca-zâdesi). Herât hâkaanı Bedî'ü'z-Zamân'ın ann. (b.bk.). Boşandı.

4. Ebü'l-Muz.Celâli'd-Dünyâ we'd-D.'Alî İskender-Sulṭân Mîrzâ (Semerkand, 1385-1415 = 30): Ḍoğu Türkistân seferi serdârı 1399. Fergana ve Kâşgar 1405-9 (ağabeyine geçti). Fârs, Lûristân, Hemedân 1409-4.1414 (ağabeyinden geçti). Luṭfî'nin *Gül-ü New-rûz* mesnevîsi 1411'de bunun adına yazılmıştır. Türkçe ve Farsca'da şâir. Katledildi. Şîî idi. = Fülâne b.Gıyâsi'd-D.Tarhân (imparatoriçe Gewher-Şâd'ın hemşîresi).

5. Baykara Mîrzâ (Semerkand, 1393-1416 = 23): Semerkand veyâ Herât'ta Uluğ-Beğ veyâ babası Şâhruh tar.idâm ettirildi. Ağabeyinden müntakıl Hemedân ve Lûristân 4.1414-5, ilâveten Fârs 1415, Kandehâr'a nakil 1416a. = Kutluğ-Sulṭân Hânım (Manṣûr M.'nın ann.) (izd. Sem., 10.10.1404, dîğer 5 Mîrzâ ile berâber Timur'un huzûrunda, sûrî, zifaf 1407?) (1393?-?) b.Emîr İskender Hân İlçigiday (= Bîbî Fât.b.Emîr Key-Husrew b.Hıntâl b.Sudun b.Balgıykay b.Tumna Hân; Bîbî Fâṭ.'nın annesi: Kutluğ Hân b.İsen-Timur Hân b.Kebek Hân Çağatay; Kutluğ Hn.'ın annesi: Nesîme Bîbî Tuhtı b.Şeyh Şemsi'd-D.Muḥ.Miskîn b.Şeyh 'Abdi'l-Wâḥid b.Hoca 'Abdi'l-Hâdî b.Hoca 'Abd'İll.Enṣârî Hazretleri). Baykara Mîrzâ'nın oğulları:

1.) Pîr-Muḥammed Mîrzâ. Oğlu: Üweys Mîrzâ: 1455'te Sultân Ebû-Sa'îd'i mağlûb etti.

2.) Rüstem Mîrzâ.

3.) İskender Mîrzâ.

4.) Gıyâsü'd-D.Manṣûr Mîrzâ (1410?-1445 = 35?) = Fîrûze Bîbî b.Emîr Sulṭ.-Ḥüs.(= Kutluğ-Sulṭ.Beğim b.Mîrân-Şâh M., b.bk.) (1420?-25.7.1469 = 49?)(med.Herât, Hıyâbân) (Manṣûr M.'nın 4 çocuğunun da ann.). Manṣûr M.'nın çocukları:

1- Baykara Mîrzâ (1432?-1482? = 50?): Belh meliki, sonradan kardeşi Ḥüs.Baykara'ya tâbî. Aş.bk.

2- Eke Beğim (1434?-14xx) = Sult.-Ah.M.b.Seyyid-Ah.M.(şâir) (b.bk.).

3- Rabî'a-Sultân "Büdeke" Beğim (1436?-14xx) = Ah.Hân Hacı-Tarhân b.Küçük-Muh.Hân (Altın-Ordu hâkaanı). Bu izdivaçtan doğan çocuklar: Bahâdır Sultân, Hân-zâde Hânım, dîğer bir Hânım (bu 3'ü 1485'te Herât'ı ziyâret ettiler), Bâbur Hân (= Bige Beğim b.Sult.Hüs.Baykara, hala-zâdesi), Murâd Hân (ölm. 1505) (= Fülâne Beğim b.Sult.Hüs. Baykara, hala-zâdesi).

4- Sultân Hüseyin Baykara Mîrzâ (6.1438-4.5.1506 = 67, 11): aş.bk.

Baykara Mîrzâ Âilesi

Baykara Mîrzâ (1432?-1482?) b.Manşûr Mîrzâ (1410-1445) b.Baykara Mîrzâ (1393-1421) b.'Ömer-Şeyh Mîrzâ (1356-1394) b.Timur (1336-1405), Sultân Hüseyn Baykara'nın ağabeyidir. Çocukları:

1. Sultân-Muhammed Mîrzâ.
2. Sultân-İskender Mîrzâ = Sult.– Nijâd Beğim (amca-zâdesi).
3. Kiçik Beğim = Seyyid Hoca Mewlânâ (ulemâ'dan). Çocukları: Seyyid-'Abd.(ulemâ'dan) = Bayrâm-Sult.Beğim b.Sult.Hüs. Baykara (amca-zâdesi).
4. Sultân-Weys Mîrzâ = Sultânım Beğim b.Sult.Hüs.Baykara (amca-zâdesi) (ölm. Nîlâb, 1527) (Muh.M.'nın ve muhtemelen dîğer 2 çocuğun ann.). Weys Mîrzâ'nın çocukları:

1.) Fülâne Beğim = İsen-Kulı Hân Şeybânî. Çocuğu: Fülân Sultân (1515?-?). Bu Beğim, 19.4.1519'da kızı ile Kâbil'e Bâbur Şâh'ın yanına geldi.

2.) Welî-Hûb Mîrzâ: 1533'te Hümâyûn Şâh b.Bâbur Şâh tar.gözlerine mil çektirildi. Oğulları: 1- Fülân Mîrzâ, 2- Fülân Mîrzâ, 3- Fülân Mîrzâ, 3- Fülân Mirzâ, 4- Fülân Mîrzâ, 5- Fülân Mîrzâ.

3.) Muhammed-Sultân Mîrzâ: 1527'de Bâbur Şâh'ın Kanawc v. Hindistan'a, oradan 1534'de Gücerât'a geçti. Oğulları:

1- Uluğ-Beğ Mîrzâ: 1534'de Gücerât'tan Türkiye'ye geldi. Osmanlılar'ın Hemedân sancak beyi oldu (*Belleten*, no. 83, 456). Babası gibi Bâbur Şâh'ın ve 1530'da Bâbur'un oğlu Hümâyûn Şâh'ın hizmetinde iken, Hümâyûn ile bozuşmuş, Gücerât sultânına sığınmış, Gücerât'ın Hümâyûn tar.fethi üzerine orada da tutunamamıştı. Oğulları:

1) İskender "Uluğ" Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

2) Muhammed-Sultân "Şâh" Mîrzâ: bu da öyle.

2- Şâh Mîrzâ: Bu da, ağabeyi Uluğ-Beğ Mîrzâ gibi Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

3- Muhammed Hüseyn Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

4- Mes'ûd Hüseyn Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

5- Â'kıl Mîrzâ: Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde.

6- İbrâhîm Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1573): Hindistan Timuroğulları'nın hizmetinde. = Gül-ruh B.b.Kâmrân M.(ölm. 1620?) (her 2 çocğun annesi). İbr. Hüs.M.'nın Bâbur Şâh'ın yeğeni Gül-ruh B.'den olan çocukları:

1) Nûrü'n-Nisâ Beğim = Cihângîr Şâh (b.Ekber b.Hümâyûn b.Bâbur) (b.bk.).

2) Muzaffer Hüseyn Mîrzâ (ölm. XVI. asır sonları) = Hânım-Sult.B.b.Ekber Şâh (babasının amcasının kızının oğlu).

Sultân Hüseyn Baykara

Ebü'l-Gaazî Sultân Hüseyn Baykara Mîrzâ (Herât, 6.1438-Herât, 4.5.1506 = 67, 11): Herât imparatoru: 9.1469*-5.7.1470 = 0,10 + 22.8.1470-4.5.1506 = 35, 8, 13 = 36, 6, 13.

Hüseyn Baykara b.Mansûr b.Baykara b.'Ömer-Şeyh b.Timur, anne-anne tarafından da Mîrân-Şâh b.Timur'un kızının kızının oğludur. Herât'ın kuzey-batısında Serpül-i Tûlebî'de Dewlet-Hâne Sarayı'nda doğdu. Herât yakınlarında Baba-İlâhî'deki sarayında öldü. Herât'a gömüldü. Mahlası: Hüseynî (Türkçe *Dîwân*, Bâkû, 1926; dîğer eseri: *Mecâlisü'l-'Uşşâq*, Hânpûr, 1314 = 1896). Harzem'de hâkimiyeti: 1461-1463 = 2 + 9.1469-4.5.1506 = 36, 8 = 38,8. Cürcân ve Mâzenderân'de hâkimiyeti: 1459-1460 = 1 + 9.1469-4.5.1506-36,8 = 37,8. 350 adamı ile bir gece baskınında Herât'ı ele geçirdi ve 9. Herât pâdişâhı Sultân Yâdgâr-ı Muhammed Mîrzâ'yı yatağında öldürttü (Osmanlı'ya bir metubu: *Arşiv Kıl.*, 130a). 9.1469: Meşhed'in az kuzey-doğusunda Çenerân meydan muhârebesinde Yâdgâr-ı Muh.M.'ya galib gelmesi. 1470 bahârı: Sebzewâr civârında Penc-deh meydan muhârebesinde Yâdgâr-ı Muh.'i tekrar yenmesi. 11.6.1470: seferde iken mâliye nâzırı Hoca Nizâmü'd-D. Bahtiyâr Semnânî'nin ısyânının Mîr 'Alî Şîr Newâî (Mîr 'Alî Nevâî, Hüs.Baykara'nın çocukluk ve sınıf arkadaşı, mahremi, musâhibi, vezîri, Türk dilinin yetiştirdiği en seçkin şâirlerindendir (9.2.1441-3.1.1501 = 59, 10, 22). Evlenmemiştir. Öz küçük kardeşi Dervîş 'Alî Bey, Sul. Hüs. Baykara'nın Belh vâlîsi olup, 1510'da Bâbur Şâh'ın hizmetine girdi. *Bâbur-nâme*'ye göre, ağabeyinin dehâsından tamâmen mahrûm bir budala idi, fakat ağabeyinin şöhreti öyle idi ki, onun adına hürmeten Bâbur Şâh bile kendisine riâyet gösterdi) tar.bastırılması üzerine Herât'a dönmesi. 5.7.1470: Sult.-Muh.M.'ya karşı Harzem ve Mâverâünnehr seferinde iken Herât'ta Yâdgâr-ı Muh.'in hâkaan îlân edilmesi.

= 1. Bike-Sult.B.b.Sancar M.(ölm.1490'dan önce) (2. derecede amca-zâdesi) (Sultân Bedî'ü-Zamân'ın ann.).

= 2. Çöli Azak (1452?-1500? = 48?): Sultânım B.'in ann.

= 3. Zübeyde (Zeyneb) Ağaçe b.Hüs.Seyh Timur Özbek b.Has.Şeyh Timur Celâyir (zevcinden önce öldü).

---

*L.Bouvat: 24.3.1469 târîhi, kronoloji ile uyuşmuyor.

= 4. Hadîce Ağa (Sultân Ebû-Sa'îd M.'dan dul), izd. 1469 (Muz.Hüs.M., Şâh-Garîb M.ve Ak B.'in ann.). = 3. Emîr Şâh Mansûr Bahşî, izd.Herât, 6.1507, yş.55?.

= 5. Şehr-Bânû B.b.Sult.Ebû-Sa'îd M.: izd.1471?, talâk.

= 6. Papa Ağaçe (Sult.-Nijâd, Sultân, Münewwer-Sult.Beğimler'in, Mâ'sûm, Kaasim, İbnü Hüs.Mîrzâlar'ın ve daha 3 çocuğun ann.).

= 7. Mingli Bi Ağaçe Özbek (Ebû-Türâb M., Muh.Hüs.M., Ferr.Hüs.M., İbr.Hüs.M., Bayrâm-Sult.B., Fât.-Sult.B.ve bir rivâyette İbnü Hüs.M.'nın ann.).

= 8. Latîf-Sultân Ağaçe (Ebü'l-Muhsin ve Kipek Mîrzâlar'ın ann.).

= 9. Âfâq(Apak)-Ağa B.b.Sult.Ebû-Sa'îd M.(ölm.Kâbil, 1.1528) (bu da no.5 gibi Bâbur Şâh'ın halası) (çocuksuz) (11.1525'te yeğeni Bâbur'un yanına Kâbil'e geldi) (Papa Ağaçe'nin süd-hemşîresi ve onun 9 çocuğunun süd-annesi).

= 10. Begi-Sultân Ağaçe (çocuksuz).

= 11. Pâyende-Sult.B.b.Sult.Ebû-Sa'îd M.(ölm.Irak, 1510?) (bu da Bâbur Şâh'ın halası) (Ak, Kiçik, Ağa Bige ve Ağa (bu sıra ile) Beğimler'in ve Hayder M.'nın ann.).

Sultân Hüs.Baykara Mîrzâ'nın kızları (sırasız):

1. Sultânım Beğim (1470?-Nîlâb, 1527 = 57?): Hüs.Baykara'nın en by.kızı. = 1. Sultân-Weys M.(amca-zâdesi) (çocukları için buraya bk.). = 2. 'Abdü'l-Bâqî M.b.İlenger M.(bu izdivâcından olan çocukları için de 'Abdü'l-Bâqî M.'ya bk.).– Sultânım Beğim, kızı ile berâber 19.4.1519'da Kâbil'e Bâbur Şâh'ın yanına gledi.

2. Hâcciyye Sultân Beğim: bu da Afganistan ve Hindistan'da Bâbur Şâh'ın sarayında ömrünü tamamladı. 1528'de hacc etti. = Sultân Mes'ûd Mîrzâ (1473?-1499? = 26?) (Timuroğulları imparatorluk velîahdi 1494-7, b.bk.), izd.Herât, 1498 yazı. Çocukları için bk.Mes'ûd M.

3. Sultân-Nijâd Beğim = Sultân-İskender M.b.Baykara M.(amca-zâdesi).

4. Münewwer-Sultân Beğim = Seyyid M.b.Uluğ-Beğ M.

5. Bige Beğim (ölm. 1505) = Bâbur Bey Arlat (hala-zâdesi) b.Muh.Kaasim Bey Arlat (= Ak B.b.Hüs.Baykara) b.Ebü'l-Kaasim Arlat b.Arlat Bey (= Bige B.b.Baysungur M.b.Sul.Uluğ-Beğ b.Şâhruh b.Timur).

6. Ağa Beğim (ölm. 1505'ten önce) = Sultân-Murâd Arlat (ölm. 1505) (hala-zâdesi) b.Muh.Kaasim Arlat (= Ak B.b.Sul. Hüs. Baykara).

7. Sâliha-Sultân "Ak" Beğim (1470?-?): Hüs.Baykara'nın 2., bir rivâyette en by.kızı. = Muh.Kaas.Arlat (Bike B.b.Baysungur M.'nın torunu). Kızı: Karagöz Bîbî = Nâsır M.b.'Ömer-Şeyh M.(Bâbûr Şâh'ın kardeşi).

8. Â'işe-Sultân Beğim: Hüs.Baykara'nın en kç.kızı. 27.6.1539'da Çawnsa bozgununda Aqîka Beğim'le berâber kayboldu, 40 yaşlarında idi. = 1. Kaasim-Sultân(Şeybânî), =2. Bora-Sultân (Şeybânî) (izd. 1512?). Oğulları (ilki 1., ikincisi 2. izdivâcından): Kaasim Hüs.-Sultân (Bâbur Şâh'ın Bedâun v.) ve 'Abd.-Sultân (Bâbur'un generali).

9. Bayrâm-Sultân Beğim = Seyyid-'Abd. (ulemâ'dan) Andhûyî (amca-zâdesi). Hüs.Baykara'nın bu 3. kızının oğlu: Seyyid-Bereke: Bâbur Şâh'ın hizmetinde iken 1515'te Ester-Âbâd'da Safewîler tar.şehîd edildi.

10. Fâtıma-Sultân Beğim (ölm. 1504?): Hüs.Baykara'nın 4. kızı. = Yâdgâr M.b.Sultân Yâdgâr-ı Muh.M.

11. Ak Beğim: Sâliha-Sultân Beğim'den başkadır.

12. Kiçik Beğim = Mollaa-Hoca(ulemâ'dan). Sultân-Mes'ûd Mîrzâ, bu Beğim'e âşıktı. Mes'ûd Mîrzâ'nın baldızı olduğu için evlenemedi.

Sultân Hüs.Baykara'nın oğulları (mümkin mertebe yaş sırası):

1. Sultân Bedî'ü'z-Zamân Mîrzâ (Herât, 1469-Istanbul, 12.8.1515 = 46): babasının yerine 11. ve sonuncu Herât imparatoru: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21. İmparatorluk velîahdi: 9.1469-5.7.1470 = 0, 10 + 22.8.1470-4.5.1506 = 35, 8, 13 = 36, 6, 13. Ester-Âbâd v.1490, Belh v.1496. Bey-atakesi (Timurlular'da ata-bey'e verilen ad): Emîr Cihângîr Barlas. Türkçe'de şâir. Devleti Şeybânî Han (Cengizoğulları'ndan, Cuci Ulusu) tar. yıkılıp elinden alınınca Îrân şâhı İsmâ'îl Safewî'ye sığındı. 6 yıl onun sarayında Tebrîz'de yaşadı (1508-14). Sonra İstanbul'a geldi. Yavuz Sultân Selîm, tahtının yanında bir taht kurarak onu eşiti gibi kabûl etti ve ağır tahsîsat bağladı. Bir yıl sonra tâûn'dan ölünce, imparatorlara mahsus cenâze merâsimi yapılmasını emretti. Eyüb-Sultân Câmii avlusuna gömüldü. = 1. Fülâne b.Zü'n-Nûn Argun (1482?-?), izd. 1482? (muhtemelen Mü'min M.'nın ann.). = 2. Fülâne b.Tehemten Bey Türkmen, kardeşi Es'ad Bey'le berâber Hüs. Baykara'nın beyi (Zamân M.'nın ann.). Sultân Bedî'ü'z-Zamân'ın oğulları:

1.) Muhammed Mü'min Mîrzâ (1484?-3.5.1497 = 13?): Herât'ta îdâm edildi.

2.) Muhammed Zamân Mîrzâ (1490?-1539 = 49?): babasının imparatorluk (Herât) velîahdi: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21. 1507 sonlarında Ester-Âbâd'a ve az sonra Tebrîz'e giderek babası ile Safevîler'e sığındı. Sonra muhtemelen Istanbul'a gelip bir kaç yıl kaldı. 1526'da (bu târîhe kadar 12 yıl Istanbul'da kalmış olabilir) Hindistan'a gelip Bâbur Şâh'ın maiyyetine girdi. 14.5.1529'da Bâbur'un Cünepur vâlîsi, 1533-39'da Hümâyûn Şâh'ın Gücerât umûmî vâlîsi oldu. Hattâ 1537'de Gücerât sultânı (imparatoru) îlân edildi. Fakat tutunamadı. Sind'de suda boğuldu.

2. Muzaffer Hüseyn Mîrzâ (1470?-Ester-Âbâd, 7.1507 = 37): ağabeyi Bedî'ü-z-Zamân'ın saltanat şerîki: 4.5.1506-24.5.1507 = 1, 0, 21. Ester-Âbâd v.1496. Bey-atakesi: Emîr Muh.Burunduk Barlas. = 1. Mihr-Engîz (öm. Agra, 1542?) (=2. 'Ubey'Ull.Hân. Şeybânî, Özbek hâkaanı; bundan olan oğlu: Pulat Sultân). = 2. Hân-zâde Hânım (= 2. Şaybak Hân, Özbek hâkaanı, izd. 7. 1507). Hüseyn Mîrzâ'nın oğulları:

1.) Kette-Mâh Mîrzâ (1488?-15xx).

2.) Kiçik-Mâh Mîrzâ (1490?-15xx).

3. Ebü'l-Muhsin Mîrzâ (ölm. 4.1508): Merw v.Özbekler tar.Meşhed yakınlarında öldürüldü. Büyük ok şampiyonu idi.

4. Muhammed Muhsin "Kipek" Mîrzâ (ölm. 4.1508): ağabeyi ile ber.Meşhed yakınlarında Özbekler'le vuruşurken öldü. Meşhed v. 1495'te Hüseyn Wâ'ızz Kâşifî *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini bunun adına yazmıştır.

5. Ebû-Türâb Mîrzâ: 1505 başlarında dervîş olup Irâk'a gitti. Oğlu:

Sohrâb Mîrzâ (ölm. 1515): Bâbur Şâh'ın hizmetinde bulundu. Ester-Âbâd'ta Safevîler tar.şehîd edildi. 20 yaşlarında idi.

6. Şâh-Garîb Mîrzâ (ölm. 1497): Mahlası: Garîbî. Türkçe ve Farsca'da dîwân sâhibi şâir. Babasının Herât merkez vâlîsi.

7. Muhammed Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1506): şâir. Ester-Âbâd'da öldü. Tebrîz'e gidip Şâh İsmâ'îl'in arkadaşı ve Şîî oldu.

8. Ferîdûn Hüseyn Mîrzâ (ölm.1507a): Ester-Âbâd, sn. Dâmgaan vâlîsi iken babasının son günlerinde Özbekler'le vuruşurken Kelât'ta öldü.

9. Muhammed Hayder Mîrzâ (ölm. 4.1506): Belh, sn. Meşhed v.Bey-Atakesi: Mübârizü'd-D.Welî Bey. = Bige B.b.Sultân Mahmûd Mîrzâ (Semerkand hâkaanı) (1482?-?), izd. Herât, 1496 yazı (nişân: Hisâr, 1496 bahârı) (hala-zâdesi), izd.müd.10. Hayder M.'nın kızı:

Şâh Beğim (1497?-?) = Â'dil Sultân, izd. Kâbil (Mehdî Sul. Şeybânî ile Sultânım Beğim b.Sul.Ah. Mîrzâ oğlu).

10. Muhammed Mâ'sûm Mîrzâ (ölm. 1502): Kandehâr v. Bey-atakesi: Şâh Bey Argun. = Bige B.b.Uluğ-Beğ M., izd. Herât. 1489.

11. Ferruh Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1509).

12. İbrâhîm Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1505): 1496'ya kd. Belh v.

13. İbnü Hüseyn Mîrzâ (ölm. 1507): Seistân v.

14. Muhammed Kaasim Mîrzâ.

IV

ŞÂH-RUHÎLER

Sultân Şâhruh Mîrzâ (1377-1447)

Mu'înü'd-D.we'd-Dünyâ Hâqâni's-Sa'îd Şâh-ruh Bahâdur Mîrzâ (Semerkand, 21.8.1377-Fişâwerd/Reyy (Tahrân), 12.3.1447 = 69, 6, 22): Timur'un 4 oğlunun küçüğü. 2 büyük ağabeyi ile yaş farkı 21 ve 3. ağabeyi (Mîrân-Şâh) ile yaş farkı 11 yıldır. En fazla devâm etmesi bakımından Mîrân-Şâh şûbesini bir sonraya bırakarak bu bahiste Şâh-ruh hânedânını göreceğiz. 3. hâkan (hem Herât, hem Semerkand):13.5.1409-12.3.1447 = 37, 10, 0. Yalnız Herât hâkaanı: 18.2.1405-13.5.1409 (Herât'ta hükümdarlığı: 42, 0, 22).

Şâhruh, 1397'de 20 yaşında babası Timur'un Herât merkez olmak üzere Horâsân umûmî vâlîsi oldu. Bu târihte Timur'un 4 oğlundan yalnız o ve ağabeyi Mîrân-Şâh hayatta kalmıştı; Mîrân-Şâh da Âzerbaycân ve 'Irâq umûmî vâlîsi idi. Mâverâünnehr (Batı Türkistân, merkez Semerkand) doğrudan doğruya Timur'un idâresinde idi. Ancak Timur'un velîahdi bu hayatta kalan 2 oğlu değil, büyük oğlu Cihângîr'in oğulları Sultân-Muhammed ve onun 1.4.1403'de Anadolu'da Sivrihisâr'da ölümü üzerine kardeşi Pîr-Muhammed Mîrzâlar idi. Timur, Çin yolunda Otrar'da ordugâhında öldüğü zaman 29 yaşındaki torunu ve velîahdi (emîr-zâde-i â'zam) Pir-Muh., Hindistan ve Afganistan umûmî vâlîsi ve Belh şehrinde idi. Otrar'da ordu, babası hayatta (Mîrân-Şâh) olan

Timur'un torunlarından Hâlîl Mîrzâ'yı imparator îlân etti. Sultân Hâlîl, orduyu Çin seferinden döndürerek Semerkand'a geldi, dedesinin hâkanlık tahtına oturdu. Ancak amcası Şâhruh, bu durumu kabûl etmedi. Herât'ta pâdişâh îlân edildi. Bu durum 4 yıl devâm etti. Şâhruh, yeğeni Halîl'i ber-taraf ederek imparatorluğu tekrar birleştirdi. Ancak dedesinin taht şehri Semerkad'da oturmadı. Oraya, Mâverâünnehr umûmî vâlîsi olarak velîahd olan büyük oğlu Uluğ-Beğ'i gönderdi. Kendisi, 12 yıldan beri oturduğu Herât'ta kaldı. İmparatorluk merkezi Herât'a alınmış oldu. Hüseyn Baykara devrinde Herât, dünyânın en büyük şehri hâline gelecektir. Bu sûretle Şâhruh, saltanat müddetinde dedesi Timur'u geçtiği gibi ondan 8 ay, 13 gün fala yaşadı. Timur'un oğulları sırasıyla 20, 38, 42 yıl yaşadıkları halde o 70 yaşını buldu.

Semerkand'da dedesinin yanında Gûr-i Emîr'de (Timur Türbesi) gömülen Şâhruh şâirdi. Ankara muhârebesinde (28.7.1402) sol cenah kumandanı idi. 1421'e kadar Hindistan pâdişâhı da oldu, bu târihte Hindistân'ı kaybetti ki ancak Bâbur Şâh 1526'da geri alabilecektir. Karakoyunlu devletinin de metbûu olan Şâhruh, ölümüne kd. Osmanlı devletinin metbûu da geçindi. Onun ölümüyle Osmanlı devleti, dünyânın birinci devleti hâline geldi. Zîrâ Şâhruh'un kısa arayla tahta oturan halefleri, imparatorluğun birliğini sağlıyamadılar. 1414'de Isfahân, Fârs ve çevre eyâletler doğrudan doğruya Şâhruh'a geçti; bu târîhe kadar buraları hânedandan -Şâhruh'u metbû tanıyan- çeşitli mîrzâların elinde idi. 1393-6'da dedesi seferde iken Semerkand vâlîsi ve saltanat nâibi idi. 1397 başında Horâsân, Sîstân ve Mâzenderân kendisine verilmişti. Atabeyi: 'Alîke Kökeltaş* (1350-Semerkand, 14.10.1440 = 90). Şâhruh'un zevceleri:

= 1. Fülâne, izd. 1394b?, yş. 32? (ağabeyi 'Ömer-Şeyh'ten henüz dul) (1362?-?).

= 2. Gewher-şâd Hâtûn (imparatoriçe) Ağa b.Gıyâşi'd-D.Tarhân (âilenin menşei: Sabran/Sır-Deryâ) (1378-20.7.1457 = 79), izd. 1388, sûrî; zifaf 1393, yş.15, Şâhruh'tan 1 yaş kç. Med.Herât, Gewher-Şâd Türbesi. Herât'ta Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ tar.îdâm ettirildi. Kara-Koyunlu Kara Yûsuf Bey'in anne bir üvey hemşîresidir. Oğulları: Sultân Uluğ-Beğ ve Baysungur Mîrzâ, Gevher-şâd'ın kardeşi: Emîr Hasan Sûfî Tarhân (ölm. 3.6.1424, med. Gevher-şâd T.) ve bunun oğlu: Emîr Mihrâb Tarhân ve bunun oğlu Muh. Bey (şad. Gevher-şâd T.)

= 3. Mülket Ağa.

Sultân Şâhruh'un çocukları:

1. Sultân Uluğ-Beğ Mîrzâ (22.3.1394-25.11.1449 = 55, 8, 3): aş.bk.

2. Ebü'l-Feth Muhammed İbrâhîm-Sultân Bahâdur Mîrzâ (Kars, 26.8.1394-Şîrâz, 4.5.1435 = 40, 8, 9): Timur'un zevcesi ve üvey büyük-annesi imparatoriçe Tuman Ağa tar. büyütüldü. Belh 1409-14, Fârs 4.1414-15, 1421'de ilâveten Hûzistân, tekrar Fârs ve Lûristân 1424-4.5.1435, ölünce oğluna geçti. Yezdî'nin *Zafer-Nâme*'si bunun emriyle yazıldı. = Fülâne (izd. Sem., 10.10.1404, sûrî, 1411? zifaf; düğünü dîğer 5 Mîrzâ ile ber.Timur'un huzûrunda yapıldı). Oğulları:

1.) İsmâ'îl Mîrzâ (Şîrâz 1432): çok küçük öldü.

2.) Sultân 'Abd'Ullaah Mîrzâ (Şîrâz, 19.3.1433-Bulangar, 21.6.1451 = 18, 3, 2): Hâkan: 8.5.1450 - 21.6.1451 = 1, 1, 13. Fârs ve Lûristân v. 4.5.1435-1447 = 12

*Batı Türkçe'sinde talaffuzu: gönüldaş.

(babasının yerine). Bulangar bozkırı meydan muhârebesinde öldü. = Fülâne B.b.Sultân Uluğ-Beğ (amca-zâdesi).

3. Gıyâşü'd-Dîn Baysungur Mîrzâ (Herât, 15.9.1397-Bâğ-ı Sefîd Sarayı/Herât, 20.12.1433 = 36, 3, 5): babasının sadrâzamı: 1417-1433 = 16. Herât'ta Gewher-Şâd Medresesi'nde medfun. Hattât, âlim, ressam, Türkçe, Arabca ve Farsca'da şâir. Meşhed (Batı Horâsân) ve Ester-Âbâd v.1414-1420 = 6 + 1431-20.12.1433 = 2 = 8. Âzerbâycân v.1420-1431 = 11 (buralara bizzât gitmemiş, vekilleri ile idâre etmiştir, kendisi Herât'ta hükûmetin başında ve Baysungur Akademisi'nin yönetiminde kalmıştır). Türk san'at târîhinin en büyük hattatlarından biridir. Ḥâfız Ebrû'nun *Zübdetü't-Tewârîḫ*'i bunun emriyle yazılmıştır. = Fülâne b.Kara-Yülük 'Osmân Bey Akkoyunlu, izd. Erzincan, 5.10.1435 (İbnü Hâcer, II, 839 vekaayii). Çocukları için aş.bk.

4. Pâyende-Sulṭân-Bike Beğim (1399?-1447'den sn.) = Muḥ.Cihângîr M.(amcasının torunu), izd. 11.9.1413, izd. müd. 20?, çocukları için bk. Cihângîrîler.

5. Meryem-Sulṭân Beğim (ölm. 11.6.1441), med. Gevherşâd T.

6. Sıyurgatmış Mîrzâ(1400?-Kâbil, 1427 = 27?): Bedaḫşân v.1415-18 = 3, sn. Kâbil, Gazne, Kandehâr (= Afganistan), Multân (Pencâb) ve Hindistan (Delhi) vâlîsi: 1418-1427 = 9. Oğulları:

1.) Mes'ûd Mîrzâ (1416?-Kâbil, 1439 = 23?): babasının yerine Afganistan (Kâbil, Gazne ve Kandehâr) v.1427-1439 = 12 (kardeşine geçti).

2.) Karacar Mîrzâ (ölm. Kâbil, 1440'tan sn.): ağabeyinin yerine Afganistan (Kâbil, Gazne, Kandehâr) v.1439-1440'tan sn.

3.) Muḥammed Mîrzâ.

Oğlu: 'Alî Aṣgar Mîrzâ (1435?-?), 1440'larda Kâbil, Kandehâr, Gazne v.

7. Quṭbü'd-Dîn Muḥammed Cuki (Cûkî) Mîrzâ (27.4.1402-1444 = 42): Med.Herât, Baysungur Medr. Kandehâr, Belḫ: 1418 = 1444 = 26, büyük oğluna geçti. = 1. Mihr-i Nigâr Ḫânım (Çağatay dalından Cengizli prensesi), izd. 1419. = 2. Fülâne Ḫânım (Altın-Ordu dalından Cengizli prensesi), izd. 7.1429 (nişan 1410) (1414?-?). = 3. Fülâne Hât. b.Kara-Yülük 'Osmân Bey Akkoyunlu (izd. Erzincan, 5.10.1435). Oğulları:

1.) Ebû-Bekr Mîrzâ (1422-1448 = 26): Semerkand'da amcası Uluğ-Beğ tar.idâm ettirildi. Türkçe ve Farsca'da şâir. Belḫ, Kunduz ve Ḫuttalân v. 1444-48 = 4.

2.) Muḥammed Kaasim Mîrzâ (18.11.1427-?). Oğlu:

Bâbur Mîrzâ.

Baysungur Mîrzâ Âilesi

Sultân Şâhruḫ'un 3. oğlu Baysungur Mîrzâ'nın çocukları:

1. Rüknü'd-Dîn 'Alâ'ü'd-Dewle Mîrzâ (Herât, 17.6.1417-1461 = 44): imparatorluk velîahdi: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3. Babasından sn. dedesi Şâḥruḫ'un

sadrâzamı: 20.12.1433-12.3.1447 = 13, 2, 23. Med.Herât, Gewher-Şâd Türb. Belh, Bedahşân (Hişâr), Meşhed (Batı Horâsân) v.12.3.1447-5.1448 = 1, 2 (bir müddet Herât'ı da amcası Uluğ-Beğ nâmına idâre etti, fakat bütün bu eyâletler amcasına geçti). Çocukluğunda bir müddet Batı Sibirya'da Tura Şıban hanlarının yanında yaşadı (1450-58: kardeşi Bâbur Mîrzâ'ya yenilince Özbekler nezdinde 8 yıl Tobolsk civârında yaşadı). Çocukları:

1.) Sultân İbrâhîm Mîrzâ (9.1.1440-1459 = 19): Herât'ta hâkan: 23.4.1458-29.6.1458 = 0, 2, 3 (babası nâmına saltanat sürdü). Med.Herât, Gewher-Şâd Türb.

2.) Rukıyye-Sultân Beğim = Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ (b.bk).

2. 'Ayşe-Sultân Beğim (ölm. 6.1441, med. Herât, Bağ-ı Emîr Şâh Melik) = Fülân Bey Arlat. Oğlu: Muh.Kaas.Arlat = Ak Beğim b. Sultân Hüs.Baykara. Bu sonuncu izdivaçtan: Karagöz Bîbî = Nâsır Mîrzâ b.'Ömer-Şeyh M.

3. Fatma-Sultân Beğim, Yezd'de külliye yaptırdı = Emîr Çakmak (Memlûkler'den iltica etdi, Yezd v., Herât'da külliye yaptırdı).

4. Sultân Ebü'l-Kaasim Bâbur Bahâdur Mîrzâ (Herât, 7.7.1422 - Herât, 22.3.1457 = 34, 8, 16): Herât'da hâkan: 1.2.1450-22.3. 1457 = 7, 1, 19. Daha önce Cürcân ve Ester-Âbâd v.Fârs'ı doğrudan doğruya ilhâkı: 1451-2. Türkçe ve Farsca'da şâir. Oğlu:

Sultân Şâh-Mahmûd Mîrzâ (1445-1459 = 14): Herât'ta babasının yerine hâkan: 1457 ortaları -19.7.1457 = bir kaç hafta. Herât imparatorluk velîahdi: 1.7.1450-1457 ortaları = 7.6.1457'de Merw civârındaki meydan muhârebesinde amca-zâdesi İbr.M.tar.mağlûb edildi. Oğlu:

Celâlü'd-Dîn Mîrzâ (1457?-?).

5. Sultân-Muhammed Mîrân-Şâh Mîrzâ (1419-8.1.1452 = 33): Baysungur'un 2. oğlu ve Bâbur Mîrzâ'nın ağabeyi. Kardeşi Bâbur tar. öldürüldü. Fârs, Mâzenderân, 'Irâk-ı 'Acem, Reyy, Kazwîn: 12.3.1447-1451 = 4: dedesi Şâhruh'tan kendisine geçti, 1443'ten beri dedesinin vâlîsi olduğu bu ülkelerde meliklik yaptı, kardeşi Bâbur'a kaptırdı. = Fülâne b.Sultân Cihân-Şâh Karakoyunlu (izd. 1447). Oğulları:

1.) Ebû-Sa'îd Mîrzâ (1450?-?). Oğlu:

Şâh-ruh-Sultân Mîrzâ (ölm. 30.7.1493).

2.) Sultân Ebü'l-Muzaffer Yâdgâr-ı Muhammed Mîrzâ (1452-22.8.1470 = 18): Herât'ta hâkan: 7.2.1469-9.1469 = 0, 7 + 5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18 = 0, 8, 18. Babasının ölümünden sn.doğdu. Herât imparatorluk sarayında gece baskınında Sultân Hüs.Baykara'nın adamlarınca yatağında öldürüldü. İki def'a Hüs.Baykara ile halef-selef oldular. Hüs.Baykara'nın ilk hâkanlığında, Mâverâünnehr-Harzem seferine çıkınca, Herât'ta 2. def'a hâkan îlân edildi. Pâyende-Sultân Beğim tar.yetiştirildi. 9.1469'da Çenerân meydan muhârebesinde (Meşhed'in kuzey-doğusu) Hüs.Baykara'ya yenilip çekilmiş, 1470 bahârında tahtı ele geçirmek için Baykara'nın üzerine yürümüş, fakat Sebzewâr civârında Pencdeh meydan muhârebesinde tekrar mağlûb olmuştur. Oğulları:

1) Muhammed Bâkır Mîrzâ: Velîahd (Herât): 7.2.1469-9.1469=0, 7 + 5.7.1470-22.8.1470 = 0, 1, 18 = 0, 8, 18.- 11.8.1473 Otlukbeli meydan muhârebesinde Akkoyunlu ordusunda bulunurken, 2 kardeşi ile berâber (Zeynel ve Muzaffer Mîrzâlar), Fâtih Sultân Mehmed'e esir düştüler ve Istanbul'a götürüldüler ve Timur'un bu 5. kuşaktan 3 torunu, İstanbul'da yaşayıp öldüler. Otlukbeli'nde küçük birer çocuktular.

2) Zeynel Mîrzâ: ağabeyi Bâkır ve kardeşi Muzaffer Mîrzâlar'la 1473'te İstanbul'a geldi, burada yaşayıp öldüler.

3) Muzaffer Mîrzâ: ağabeylerine bk.

4) Yâdgâr Mîrzâ (1470-?): = Fâtıma-Sultân B.b.Sultân Hüseyn Baykara (ölm. 1504?). Babasının ölümünden sn. doğmuştur. Babasının rakıybi Hüs.Baykara'ya dâmâd olup onun himâyesine girdi. Şâhruh hânedânı erkek tarafından onunla sona erdi.

Sultân Uluğ-Beğ

Sultân 'Alâ'üd-Dewle Muhammed Taragay "Uluğ-Beğ" Gürkân Mîrzâ Hâkaan-ı Mu'azzam (Sultâniyye/Âzerbaycân, 22.3.1394-Semerkand, 25.11.1449 = 55, 8, 3): Semerkand ve Herât hâkaanı (babası Şâhruh'un yerine) 12. 3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13. Dedesi Timur'un baş-hâtûnu ve üvey büyükannesi İmparatoriçe Saray-Mülk Hanım tar. büyütüldü. Atalık'ı: önce Emîr Şâh-Melik (1409-11 arasında Semerkand'da bu bey'in nezâretinde vâlilik yaptı) (sn. Şâh-Melik (Harzem v.oldu, Semerkand'da medrese, Herât'da câmî, park, Kusuye'de ribât yaptırdı, Meşhed'deki türbesine gömüldü). Velîahd ve Semerkand merkez olmak üzere Mâverâünnehr meliki: 13.5.1409, 12.3.1447 = 37, 10, 0. Herât tahtı için velîahdliği 18.2.1405'den başlar = 42, 0, 22. Semerkand'da -oğlunun tertiblediği- bir sûikasdde kılıçla öldürüldü. Med.Semerkand, Gûr-i Emîr.

Uluğ-Beğ, dünyânın en büyük hey'et (astronomi) ve riyâziyyât (matematik) bilgin ve müelliflerinden biridir. Semerkand'da adını taşıyan rasadhâne ilim âleminde çok meşhurdur. G.Marr, *Zidj d'Ouloug Bey (Zîc-i Cedîd-i Sultânî,* trad.de Vakhtang avec glossaire persano-géorgien, Leningrad, 1926. Eserin aslı Farsca'dır, fakat Uluğ-Beğ deverinde Arabca ve Türkçe nüshaları da kaleme alınmıştır. Latince tr. ve nş. Thomas Hyde, *Tabulae .... Ulug Beighi,* Oxford, 1665. Dîğer Lat.trc.Sharpe, Oxford, 1767. Farsca metin ve Fr.trc.A.Sédillot, 3 c., Paris, 1847, 1853, 1879, İng.trc.Edward Ball Knobel, *Catalogue of Stars,* Washington, 1917. XVII. asırda Graevius (Greaves) tercümesi de vardır. Uluğ-Beğ'in şu eseri de vardır: *Ulus-ı Erba'a-i Çingizî (Târîh-ı Erba'a-i Ulus = Şeceretü'l-Etrâk)* (F:), İng.tr.Miles, Londra 1838.

Uluğ-Beğ'in zevceleri:

= 1. Öğe B.b.Sul.-Muh.M.(1395?-1419 = 24?), babasının amca-zâdesi. İzd.Sem., 10.10.1404, sûrî (Timur'un huzûrunda dîğer 5 Mîrzâ ile berâber), zifaf 1411 (Hanzâde B.'in ann.), izd. müd.8.

= 2. Ak-Sultân Hânike Hânım b.Sul.Mahmûd Hân Çağatay, izd. 1415?.

= 3. Fülâne B.b.'Ömer-Şeyh M.(1394?-143x = 4x), amca-zâdesi. 2. izd. 1416.

= 4. Hüsn-i Nigâr Hânike-B.b.Sul.Halîl M.(1402?-?), babasının amca zâdesi. İzd. 1417?.

= 5. Rukıyye-Sul.Ağa (Abkaş ve Sul.-Baht Beğimler'in ann.).

= 6. Dewlet-Baht Sa'âdet Ağa b.Buyan Kökeltaş (Kutluğ-Türkân-Ağa B.'in ann.).

= 7. Fülâne Hânım b.Çiğrek Hân (Altın-Ordu).

= 8. Fülâne Hânım b.Ebi'l-Hayr Hân (Tura Şıban hânı).

Uluğ-Beğ'in kızları:

1. Öge-Toğan Beğim.
2. Fülâne Beğim = Şâdî Bey b.Kul-Muh.Bey.
3. Tuğa-Terken Beğim: genç kızken öldü.
4. Habîbe (veyâ: Hasîbe) Beğim (doğ.Herât, 19.8.1412).
5. Kutluğ-Terken-Ağa Beğim.
6. Akbaş Beğim.
7. Hân-zâde Beğim.
8. Sultân-Baht Beğim.– Bu son 4 Beğim'den biri Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ, dîğeri amca-zâdesi Sultân 'Abdullah Mîrzâ ile evlidir. Hangileri olduğu tesbît edilemiyor.
9. Rabî'a-Sultân Beğim (1436?-1485 = 49?): Med.Yesi (Türkistân), Ah.Yesewî Türb. = Ebü'l-Hayr Küçküncü Hân (Özbek hânı) (1412-1468 = 56), izd. 25?5.1451, izd. müd. 17. Çocukları: Kuçkuncı Hân (ölm. 1529) ve Suncuk Hân.

Uluğ-Beğ'in oğulları:

1. 'Abd'Ullaah Mîrzâ (7.1420-1435? = 15?).
2. 'Abdü'r-Rahmân Mîrzâ (13.1.1421-15.1.1431 = 11, 0, 3).
3. 'Abdü'l-'Azîz Mîrzâ (1427?-28.11.1449 = 22?): ağabeyi tar. öldürüldü. = Fülâne Hânım b.Weys Hân Çağatay, izd. 1432?, sûrî; zifaf 1442?.
4. Sultân Rüknü'd-Dîn 'Abdü'l-Latîf Mîrzâ (Semerkand, 1425?-Semerkand, 8.5.1450 = 25?): Semerkand ve Herât hâkaanı ol.babasının halefi: 25.11.1449-8.5.1450 = 0, 4, 13. Öldürüldü. İmparatorluk velîahdi (Semerkand ve Herât imparatorluk tahtları için): 12.3.1447-25.11.1449 = 2, 8, 13. Belh v.1448-9. İmparatoriçe Gewher-Şâd (baba-annesi) tar.terbiyesine nezâret edildi. Oğulları:

1.) Sultân-Ahmed Mîrzâ (Semerkand, 1441?-Belh yakınları, 4.10.1457 = 16?): Semerkand ve Herât imparatorluk tahtları için vel. 25.11.1449-8.5.1450 = 0, 4, 13. Med.Herât, Gewher-Şâd Türb. Öldürüldü. Oğlu:

Nizâmü'd-Dîn Mîrzâ (1455?-3.10.1457 = 2?).

2.) Muhammed Cuki (Cûkî) Mîrzâ (1444?-1464 = 20?): Herât'ta hapiste öldü, Gewher-Şâd medresesine gömüldü. Şâh-ruhıyye = Taşkend, Fergaane, Sayram v.1?1461-9.1463 = 2, 8?.

V

MÎRÂN-ŞÂHÎLER

Mîrân-Şâh Mîrzâ (1366-1408)

Celâlü'd-Dîn Mîrân-Şâh (Keş, 1366-Tebrîz, 21.4.1408 = 42): Büyük Timur'un 4 oğlunun 3.'sü. Nesli en bol olanı ve zamânımıza kadar geleni. Kardeşi Şâhruh'tan önce Horâsân (Herât) v.1380-1397 = 17. Âzerbaycân, Ermeniyye, Dağıstân, Kürdistân, Hâmse, Irak v.(merkez Tebrîz) 1393-21. 4.1408 = 15. 1405-8 arasındaki zaman içinde 760.000 km²'lik bu sonuncu eyâleti melik olarak ve müstakil şekilde yönetti. Bu sırada oğlu Halîl Mîrzâ, Semerkand'da hâkaan idi ve Mîrân-Şâh da oğlunun velîahdi durumunda bulunuyordu: 18.2.1405-21.4.1408 = 3, 2, 1. Ankara muhârebesinde (1402) sağ cenah kumandanı idi (merkez Timur, sol cenah Şâhruh). 1395 Çerkesistân seferinde serdâr idi. 15.4.1395'te Toktamış Han'la yapılan meydan muhârebesinde attan düşüp kolu kırıldı. 11.1393 Wâsıt-Basra seferinde de serdârlık yaptı. Karakoyunlu Kara Yûsuf Bey'le yaptığı Serd-rûd meydan muhârebesinde (Tebriz yakınları) öldürüldü. Önce Sakab'a gömüldü, sonra Keş'e nakledilip orada hânedan türbesine defnedildi. 1391 Altın-Ordu seferinde de bulunmuştu (bir mektubu: *Arşiv Kıl.*, 140a). Zevceleri:

= 1. Süyün-Beğ "Hân-zâde" Hânım (1360?-?) (ağabeyi Cihângîr'den dul, 6 yıl sn. 1381'de kayın-birâderi Mîrân-Şâh ile evlendi) (Sultân Halîl'in ann.). 1399'da Semerkand'a kayın-pederi Timur'un yanına döndü, bir daha zevci Mîrân-Şâh'ın yanına gitmedi. Bu şekilde gerçek izdivaçları 18 yıl sürdü. Oğlu hâkaan olunca onunla Semerkand'da

yaşadı. Bu sûretle Timur'un halefi olan Sultân Halîl'in, Timur'un velîahdleri olan amca oğulları Sultân-Muh. ve Pir-Muh.Mîrzâlar'ın aynı zamanda ana bir üvey kardeşi olduğu anlaşılır. Süyün-Beğ'in annesi, Altın-Ordu hâkaanı meşhûr Özbek Hân'ın kızı olduğu için Sultân Halîl de, Özbek Hân'ın torununun oğlu olmaktadır.

= 2. Urun-Sultân Hânım b.Sıyurgatmış Hân b.Dânişmendce Hân b.Kaydu Hân b.Nur Kaşı Hân b.Ögedey Kaan b.Cengiz (Kutluğ-Sultân B.'in ann.).

Mîrân-Şâh'ın kızları:

1. Kutluğ-Sultân Beğim (1382?-?) = Emîr Sultân-Hüs. Bu izdivaçtan doğan Fîrûze Bîbî, Sultân Hüs.Baykara'nın annesidir. Şu halde 'Ömer-Şeyhîler'den olan Hüs.Baykara, aynı zamanda 'Ömer-Şeyh'in kardeşi Mîrân-Şâh'ın da kızının kızının oğlu olur.

2. Fülâne Beğim = Sâ'd-Wakkaas Mîrzâ (b.Pîr-Muh.M.b.Cihângîr M.b.Timur) (ölm. 1418).

Mîrân-Şâh'ın oğulları:

1. Ebû-Bekr Mîrzâ (1382?-Tebrîz, 21.4.1408 = 26?): 1402 Ankara muhârebesinde babasının kumanda ettiği sağ cenâhta tümen kumandanı. Babası nâmına Irâk-ı Acem ve Irâk-ı Arab v.18.2.1405-21.4.1408 = 3, 2, 1. Karakoyunlular'a mağlûben babası ile berâber muhârebe meydanında öldürüldü. Şâir. 4.1405'te kardeşi 'Ömer M.tar.Tebrîz'in 75 km. batısında Wîyân vâdîsinde esîr edildi, 14.7.1405'te 3 ay sn. kardeşinin elinden kaçarak babasının yanına döndü. = 1. Fülâne Hât.b.Melik Î'sâ (Mardin Artukoğlu) (izd. 12.1402, talâk 4.1405, izd. müd. 2,5; Hâtûn, Mardin'e babasının yanına döndü). = 2. Fülâne Sultân b.Yıldırım Sultân Bâyezîd (annesi: Prs. Olivera Despina) (izd.1.1403) (Timur-Osmân Çelebî-M.'nın ann.). Ebû-Bekr M.'nın çocukları:

1.) İlenger Mîrzâ: Reyy v.1414-5 (amcası Aycıl M.'ya geçti). Oğlu:

'Abdü'l-Bâqî Mîrzâ = Sultânım B.b.Sultân Hüs.Baykara (1470?-Sind, 1527 = 57?) (aşağıdaki M.ve B.'in ann.). 'Abdü'l-Bâqî M.'nın çocukları:

1- Muhammed-Sultân Mîrzâ: Bâbur Şâh'ın generali.

2- Fülâne Beğim = İsen-Kulı Sultân.

2.) Timur-'Osmân Çelebî-Mîrzâ: baba tar.Timur'un torununun oğlu, ana tar. Yıldırım Bâyezîd'in torunu. Adı ve unvânı da bu durumunu gösteriyor. Hakkında bilgi yoktur, herhalde çok yaşamamıştır.

3.) Fülâne Beğim = 1. Kara Yûsuf Bey Karakoyunlu (izd. 1408), = 2. Halîl'Ullaah Şirwân-Şâh (izd. 3.1421).

2. Muhammed 'Ömer Mîrzâ (1383-5.1407 = 24): Mîrân-Şâh'ın 2. oğlu. Ağabeyi Ebû-Bekr M.ile aynı anneden. Atabeyi: Emîr Cihân-Şâh b.Caku Barlas. Dedesi Timur zamânında Batı İran, Doğu Anadolu ve Kafkasya eyâletleri ve Mâzenderân v.18.2.1405-1407. Babası nâmına Tebrîz'de Âzerbaycân v. (Irâkayn ve Fârs dâhil): 18.2.1405-1406 (aslında 1403'ten beri Tebrîz'de bu eyâletlerin başında). Karakoyunlu Kara Yûsuf Bey'e yenilerek meydan muhârebesinde öldü. Ölümü babası ve ağabeyinden 11 ay öncedir.

3. Sultân Muhammed Halîl-Sultân Mîrzâ (Margav, 1384-Reyy (Tahrân), 6.11.1411 = 27): dedesi Timur'un halefi olarak 2. hâkan: 18.2.1405-13.5.1409 = 4, 2, 25 (taht şehri: Semerkand). Dedesinin tahtına geçtiği zaman babası Mîrân-Şâh ve 2 ağabeyi hayatta idi. 1398-9 Hindistan seferine katıldı. 1402 Ankara muhârebesinde sol cenâha kumanda eden amcası Şâhruh'un muâvini idi. Aynı yıl Türkistan hudûdu serdârı oldu (Fergana eyâleti ile). 1403'te Timur ona bütün Güney Kafkasya'yı, batıda Trabzon'a kadar verdi. Dedesi Timur'un baş-hâtûnu İmparatoriçe Saray-Mülk Hanım tar. (üvey babaannesi) büyütülen Halîl, Türkçe ve Farsca'da dîvân sâhibi şâirdi. Semerkand'dan amcası Şâhruh tar.çıkarılınca hâkanlık tahtından düştü. Reyy'e çekildi. Orada meliklik yaptı (13.5.1409-4.11.1411 = 2, 5, 22). Fakat burası da amcası tar.zabt edilince intihâr etti. Zevcesi ile berâber Reyy'e gömüldü. Dul iken evlendiği zevcesi ile olan aşkları meşhurdur; onun intihârından bir kaç gün sonra zevcesi de kederinden ölmüştür. = Şâd-Mülk Ağa (Şâdü'l-Mülk) (Hacı Seyfü'd-Dîn Noyan'dan dul) (ölm.11.1411). Sultân Halîl'in çocukları:

1.) Fülân Mîrzâ (1400-140x): çocukken öldü.

2.) Hüsn-i Niğâr Hânike-Beğim (1402?-?) = Sultân Uluğ-Beğ M., izd. 1417? (babasının amca-zâdesi, b.bk.). Bu Beğim'in Şâd-Mülk'ten doğmuş olması muhtemeldir.

4. Aycıl Mîrzâ (1388?-Reyy, 1416 = 28?): Reyy v.1415-6. = Fülâne (dîğer 5 M.ile berâber dedesi Timur'un huzûrunda Sem.'da 10.10.1404'te evlendi).

5. Sıyurgatmış Mîrzâ. Oğlu:

Sultân-Mes'ûd Mîrzâ.

6. Seyyid (Seydî)-Ahmed Mîrzâ: Türkçe ve Farsca'da şâir. = 1. Fülâne (dîğer 5 M.ile berâber dedesi Timur'un huzûrunda Sem.'da 10.10.1404'te evlendi). = 2. Fülâne b.Kara-Yülük Osmân Bey Akkoyunlu (son 2 M.'nın ann.). Oğulları:

1.) Sultân-Ahmed Mîrzâ: Türkçe ve Farsca'da şâir. = Eke B.b.Mansûr M.(1434?-?) (Hüs.Baykara'nın ablası). Bunun oğlu: şâir Hacı Kiçik M.

2.) Muh.Bâkır Mîrzâ ve

3.) Zeynel Mîrzâ ile

4.) Muzaffer Mîrzâ: bu 3 kardeş, ana tar. Akkoyunlu idiler. Sultân Uzun-Hasan'ın kumandanları olarak 11.8.1473 Otlukbeli meydan muhârebesine katıldılar. Fâtih'e esir düştüler. Amasya'ya, sonra Istanbul'a getirildiler, burada yaşadılar ve Ist.'da öldüler (Â'şık-Pş.-z., 225/1; Karamânî Meh.Pş., Konyalı trc.358, 5-9).

7. Sultân-Muhammed Mîrzâ: Mîrân-Şâh'ın en kç.oğlu olması muhtemeldir. Hindistan Timuroğulları, Mîrân-Şâh'ın 7 oğlundan bu Mîrzâ'dan çıkmıştır. Oğulları:

1.) Minûçihr Mîrzâ. Oğlu:

Melik-Muhammed Mîrzâ (ölm. Semerkand, 12.1494). = 1. Fülâne b.Emîr 'Abdü'l-Kerîm Eşrit Uygur. = 2. Fülâne B.b.Sultân Mahmûd M.(babasının amca-zâdesi, 2. zevci). Melik-Muh.M.'nın kızı:

Mahdûme-Sultân Beğim (1477?-15xx) = 'Ömer-Şeyh M., izd. 1493 (1456-28.6.1494 = 38) (babasının amca-zâdesi). İzd.müd.1. Bk.aşağıda 'Ömer-Şeyh M.b.Sultân Ebû-Sa'îd M.

2.) Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ (1427-7.2.1469 = 42). Aş.bk.

Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ (1427-1469) ve Âilesi

Mu'izzü'd-Dîn Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ (1427-7.2.1469 = 42): Semerkand hâkaanı: 21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16 + Herât hâkaanı: 19.7. 1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 + 29.6.1458 - 7.2.1469 = 10, 7, 8 = 11, 4, 13. Böylece her iki imparatorluk tahtını birleştirmiş, fakat ölümünde Semerkand tahtı oğluna, Herât tahtı Hüs. Baykara'ya geçmiştir.

Ebû-Sa'îd b.Muh.b. Mîrân-Şâh b.Timur, Timur'un torununun oğlu ve Bâbur Şâh'ın dedesidir. Kendisi de Timuroğulları'nın yetiştirdiği en büyük hükümdarlardan biridir. Hindistan Timuroğulları'nın da atasıdır. İmparatorluk sâhası: hemen bütün İran, Afganistan ve Mâverâünnehr. Fâtih'in çağdaşıdır ve onunla aynı yıl (1451) tahta çıkmıştır (Fâtih'ten 5 yaş büyüktür). Herât'taki iki hâkimiyeti arasında (28.6.-16.12.1458), Herât'ı Karakoyunlu hâkaanı Cihân-Şâh, 6 ay için işgal etmiştir.

1448'de Sultân Uluğ-Beğ'e yenildi, Özbek hânı Ebü'l-Hayr'a sığındı. 28.1.1469'da Mahmûd-Âbâd meydan muhârebesinde Akkoyunlu sultânı Uzun Hasan Bey'e yenildi. Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Mîrzâ tar.esîr edildi. Uzun Hasan onu hasmı Yâdgâr-ı Muh.Mîrzâ'ya teslîm edince o da öldürttü. Kafatası Kaahire'ye Memlûk sultânına yollandı. Sultân Ebû-Sa'îd'in zevceleri:

= 1. Fülâne b.Orda-Buğa Tarhan Argun (Ah.ve Mahmûd Mîrzâlar'ın an.). Kardeşi: Derwîş Muh.Tarhan Argun, Sultân Mahmûd M.'nın emîri (1450?-1597 sonları = 147?); Derwîş Muh.'in dâmâdı: 'Abdü'l-'Alî Tarhan (Bâbur Şâh'ın hizmetinde, Buhârâ v., 1490'da öldürüldü), Bâqî Bey Tarhân (Bâbur Şâh'ın beyi) ile teyze oğlu Sul.Ah.M. ile evlenen Tarhân Beğim'in babası.

= 2. Hadîce Ağa (Ak B.'in ann.). Dul kalınca Sultân Hüs.Baykara ile (b.bk.) evlendi.

= 3. Fülâne b.Şâh-Sultân Muh. (Bedahşân emîri) (Ebû-Bekr M.'nın ann.).

= 4. Fülâne B.b.Sultân Uluğ-Beğ M.b.Şâhruh (2. derecede amca-zâdesi).

= 5. Rukıyye-Sultân B.b.'Alâ'i'd-Dewle M.

= 6. Sultân Bîbî "Şâh-Sultân" (1440?-Andicân, 8.1501 = 61?) ('Ömer-Şeyh M.'nın annesi ve Bâbur Şâh'ın baba-annesi).

Sultân Ebû-Sa'îd Mîrzâ'nın kızları (hepsi Bâbur Şâh'ın halaları):

1. Şehr-Bânû Beğim = Sultân Hüs.Baykara, izd.1471?, talâk.

2. Âfâq (Apak) Beğim (ölm. Kâbil, 1.1528) = Sultân Hüs.Baykara.Hüs. Baykara, ablasını boşayıp bunu aldı. Papa Ağaçe'nin süd-hemşîresi ve onun Sultân Hüs.Baykara'dan 9 çocuğunun süd-annesidir. 11.1525'te Kâbil'e yeğeni Bâbur Şâh'ın yanına geldi.

3. Pâyende-Sultân Beğim (ölm.Irak, 1510?) = Sultân Hüs.Baykara. Bu sûretle Hüs.Baykara, selefi Sultân Ebû-Sa'îd'in 3 kızı ile evlenmiş oluyor. Çocuğu için bk.Hüs. Baykara.

4. Zeyneb-Sulṭân Beğim. Kızı: Uluğ Beğim-zâde Bîbî. Bunun kızı: Yenge Çiçem Bîbî (10.1528'de Agra'ya geldi).

5. Gewher-Şâd Beğim: bu ve bundan sonraki 5 kızkardeşi, 1528 yazında Agra'ya yeğenleri Bâbur Şâh'ın yanına geldiler.

6. Faḫr-i Cihân Beğim = Emîr 'Alâ'ü'l-Mülk Tirmizî. Çocukları: Şâh Tirmizî (bunun kızı Dil-şâd Tirmizî) ve Kiçek Tirmizî = Ḫoca Mu'înü'd-D.-i Aḫrârî (izd.Agra) (oğlu Şerefü'd-D.Ḥüs.).

7. Ḫadîce-Sulṭân Beğim.

8. Bedî'ül-Cemâl Beğim = Çağatay hânı. Kızı: Şâh Hânım.

9. Ak Beğim = Çağatay hânı. Kızı: Fülâne Hânım.

10. Sulṭân-Baḫt Beğim: kızı Âfâq (Apak) (10.1528'de dayı-zâdesi Bâbur Şâh'ın sarayına Agra'ya geldi).

Sultân-Ebû-Sa'îd Mîrzâ'nın oğulları (yaş sırasıyle) (hepsi Bâbur Şâh'ın amcaları):

1. Sulṭân Aḥmed Mîrzâ (Semerkand?, 1451-Aksu kıyısı/Uratübe yakınları, 20.7.1494 = 43): babası Ebû-Sa'îd'in halefi olarak Semerkand hâkaanı: 7.2.1469-20.7. 1494 = 25, 5, 11. Semerkad imparatorluk velîahdi: 21.6.1451-7.2.1469 = 17, 7, 16. Herât imparatorluk velîahdi: 19.7.1457-23.4.1458 = 0, 9, 5 + 29.6.1458-7.2.1469 = 10, 7, 8 = 11, 4, 13. Semerkand v.5.1467-7.2.1469 (Fâtih Sultân Mehmed'e 2 mektubu: *Arşiv Kıl.*, 22a). Zevceleri: = 2. Mihr-i Nigâr Hânım (Bâbur'un hem teyzesi, hem yengesi) b.Yûnus Hân Çağatay (1456-1507 = 51, katl) (4 Beğim'in ann.) (1. zevci) (zevcinden 5 yaş kç.). = 3. Ketek "Ḥabîbe-Sulṭân" Tarḫân Beğim b.'Abdi'l-'Alî Tarḫan Argun (teyzesinin oğlu olan zevci tar. öldürtüldü) (Mâ'sûme Beğim'in ann.). = 4. Ḥamza-Sulṭân (3 Mîrzâ'nın ann.). = 5. Laṭife (yâhut Lâtîf) (Aḥ.Ḥacı Bey'in torunu) (sonra Şeybânîler'den Ḥamza Sul. ile evlendi). Laṭîfe Beğim b.Dulday Bey b.Ḥacı Aḥ.Bey b.Sul.Melik Bey Kâşgarî. Kâşgarî'nin kardeşi Cânî Bey Dulday, Sul.Aḥ.M.'nın beyi idi. Kâşgarî'nin oğlu Ḥâfız Muḥ.Bey Dulday (ölm. 1504), Bâbur'un babası 'Ömer-Şeyḫ M.'nın beyi idi. Bu âileden İbr.Bey Dulday, Ḥüs.Baykara'nın beyi idi. = 6. Ḫân-zâde Tirmizî (izd. 1488) b.Mîr Büzürg. = 1. Kütük (no. 3'ün süd hemşîresi, bu da katl). Çocukları:

1.) Rabî'a-Sulṭân "Karagöz" Beğim (1475?-?) = 1. Sulṭân Muḥammed Ḫân Çağatay (dayı-zâdesi, izd. 1490?). = 2. Cânî-Beğ Özbek (Şaybak Hân'ın yeğeni, izd. 1508). İlk izdivâcından çocukları için bk. Çağatay Ulusu.

2.) Muḥammed-Sulṭân "Kiçik" Mîrzâ (1466?-1484? = 18?): hacı, şâir. İmparatorluk velîahdi: 7.2.1469-1484? = 15?.

3.) Sulṭânım Beğim = 1. Sultân 'Alî M.(amca-zâdesi, Semerkand hâkaanı) (1480?-7.1500 = 20?). = 2. Muḥ. Timur Hân b.Şaybak Hân (bir kaç haftalık bir izdivaçtan sn. talâk 8.1500). = 3. Muḥ.Ḥüs.Duğlat (1469-1508b = 39) (izd. 10?1503, izd.müd.5). = 4. Mehdî Sulṭân (1511'de Bâbur Şâh tar.öldürtüldü) (izd. müd.2?). Çocukları: Kılan Hân (doğ.1501) (2. izdivaçtan), 'Abd.Hân Duğlat (doğ.1504?) (3. izdivaçtan), Kelân-Hân Bîbî (doğ.1510?) (4. izdivaçtan), Â'dil Sul. (4.den) = Şâh Beğim b.Muḥ.Ḥayder M.b.Ḥüs.Baykara.

4.) Şâliha (Selîke)-Sultân "Ak" Beğim = Sul.-Mes'ûd M.b.Sultân Mahmûd M.(1473?-1499? = 26?) (amca-z., izd.Sem., 12.1494, izd.müd.6?) (Semerkand imparatorluk velîahdi). Zevcinin vefâtından sn. Kâşgar'a gitti.

5.) Â'işe-Sultân Beğim (1485?-?) = Bâbur Şâh (b.bk.) (amca-z., nişan: Sem.1488, izd.Hocend, 3.1500, talâk 1507?, izd.müd.7?, izd.müd.7?). Bâbur Şâh'ın bu amca kızından olan çocukları için bk.Hindistan Timuroğulları.

6.) Mâ'sûme-Sultân Beğim (1492?-?) = Bâbur Şâh (b.bk) (amca-z., izd. Kâbil, 8.1507). Bâbur, Herât'ta Hüs.Baykara'nın sarayında misâfirken bu amca kızı ile sevişti ki, baldızı idi. Bununla evlenebilmek için ablası Ayşe Beğim'i boşadı. Mâ'sûme Beğim, kızını doğururken öldü, bk.Hindistan Timuroğulları.

7.) Fülân Mîrzâ: çocukken öldü.

8.) Fülân Mîrzâ: çocukken öldü.

9.) Fülân Mîrzâ: aşağıdaki 3 kardeşi ile berâber, Semerkand'da 1494 sonlarında çocukken öldü.

10.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1494).

11.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1494).

12.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1494).

2. Sultân-Muhammed Mîrzâ (1452?-1500'den sn. = 5x): bir müddet Akkoyunlu sultânı Uzun Hasan'ın esîri ol.yaşadı. 1493'te Horâsân'a döndü. 1499'da Hüs.Baykara'ya esîr oldu. 1494'te ağabeyi Ah.M.öldüğü zaman Semerkand tahtına geçemedi, kardeşi Mahmûd M.geçti.

3. Gaazî Sultân Mahmûd Mîrzâ (Semerkand, 1453-Semerkand, 1.1495 = 42): ağabeyi Ahmed M.'nın yerine Semerkand hâkanı. Sultân Ebû-Sa'îd'in 3. oğlu. Aş.bk.

4. Ebû-Bekr Mîrzâ (Semerkand, 1455?-Hişâr, 10.1479 = 24?): Bedahşân (merkezi Hişâr) meliki: 7.2.1469-10.1479 = 10,8. Türkçe'de şâir. Hüs. Baykara tar. öldürtüldü.

5. 'Ömer-Şeyh Mîrzâ (Semerkand, 1456-Ahsi, 28.6.1494 = 38): Bâbur-Şâh'ın babası ve Hindistan Timuroğulları'nın atası. Aş.bk.

6. Şâh-ruh Mîrzâ (Semerkand, 1458 - Sârî, 1494 = 36): Med.Herât, Gewher-Şâd Türb. Bir müddet Uzun Hasan'ın esîri oldu. 1493'te Horâsân'a döndü.

7. Uluğ-Beğ Mîrzâ (Semerkand, 1460?-Kâbil, 1502a = 42?): Kâbil ve Gazne meliki: 7.2.1469-1502a = 33 (büyük oğluna geçti). Bey-atakesi: Emîr Muh.Burunduk Bey Barlas (Hüs.Baykara'nın emîr-i kebîri), sn.Weys Atake. Çocukları:

1.) Bige Beğim (ölm. 1531'den sn.) = Muh.Mâ'sûm M.b.Hüs.Baykara.

2.) 'Abdü'r-Rezzâq Mîrzâ (Kâbil, 1488?-Kelât, 8.1507 = 19?): babasının yerine Kâbil, Gazne meliki: 1502a-4.1503 = 1. Bâbur (Şâh)'ın Kâbil ve Gazne vâlîsi: 4.1503-9.10.1504 = 1,6. Bâbur'un Kelât (Belûcistân) v.9.10.1504-8.1507 = 2,10.

3.) Mîrân-Şâh Mîrzâ: 1504'ten beri amca-oğlu Bâbur'un hizmetinde.

4.) Seyyid Mîrzâ = Münewwer-Sultân B.b.Hüs.Baykara.

5.) Fülâne Beğim (1489?-?) = Muh.Mukıym Bey b.Zü'n-Nûn Argun (izd. 4.1503).

8. Sultân-Murâd Mîrzâ (Semerkand, 1462?-1476'dan sn.): Kandehâr meliki: 7.2.1469-1470 = 1.

9. Sulṭân-Ḫalîl Mîrzâ: Herât'ta müddeî 7.2.1469. Öldürüldü. Kızı:
Bige-Sulṭân Beğim = Sultân Baysungur M.(Semerkand hâkaanı) (amca-z., izd. 1498a, izd.müd. 1, 6?).
10. Sulṭân-'Ömer Mîrzâ.
11. Sulṭân-Weled Mîrzâ: öldürüldü.

Sultân Mahmûd Mîrzâ (1453-1495) ve Âilesi

Gaazî Sultân Maḥmûd Mîrzâ (Semerkand, 1453-Semerkand, 1.1495 = 42): ağabeyi Aḥmed M.'nın yerine Semerkand hâkaanı: 20.7.1494-1.1495 = 0,6. İmparatorluk velîahdi. 1484?-20.6.1494 = 10?. Babasının Ester-Âbâd v.(1469'dan önce). Mâzenderân meliki: 7.2.1469-1469 sonl.=bir kaç ay. Bedaḫşân (Ḥiṣâr) ve Belḫ meliki: 7.2.1469-1.1495 = 25, 11.-7.1470: Ḥüs. Baykara'nın Maḥmûd M.üzerine Mâverâünnehr seferi. Şâir. Zevceleri:

= 1. Hân-zâde Beğim Tirmizî[1] b.Mîr Büzürg Tirmizî, çocuksuz. Bu ölünce Sul. Maḥmûd Mîrzâ, Mîr Büzürg'ün oğlu Mîr Tirmizî'nin kızı Ḫân-zâde Beğim'le evlendi ki, Ḫân-zâde[1] bunun halasıdır.

= 2. Zühre Beği Ağa Özbek, izd.1468?('Alî M.'nın ve Maḫdûme B.'in ann.) (= 2. Şaybak Hân, izd.Sem., 8.1500).

= 3. Paşa b.Şîr (Pîr) 'Alî Şükr Bahârlu Bey Türkmen (Karakoyunlu) (Ḫân-ı Ḫânân Bayrâm Ḫân'ın büyük halası) (Baysungur M.'nın ve Ṣâliḥa Beğim'in ve daha 2 Beğim'in ann.) (ilk zevci: Muḥammedî M.b.Sul.Cihân-Şâh Karakoyunlu).

= 4. Ḫân-zâde Tirmizî[2] (Sultân Aḥ.M.'nın aynı isimdeki zevcesinin birâder-zâdesi) (Mes'ûd ve Ḥüs.Mîrzâlar ile Ḫân-zâde, Bike, Ak, Ay, Zeyneb Beğimler'in ann.).

= 5. Sulṭân-Nigâr Ḫânım b.Yûnus Ḫân Çağatay (1.zevci) (ölm.Kâşgar, 1528) (Weys M.'nın ann.) (Bâbur Şâh'ın hem teyzesi, hem yengesi).

Sultân Maḥmûd Mîrzâ'nın çocukları (yaş sırası):

1. Maḫdûme-Sulṭân Beğim (1469?-?) = Şeyḫ 'Abd.Barlas. Bedaḫşân'da yaşadı.

2. Ṣâliḥa-Sulṭân Beğim (1471?-?) = 1. Muḥammedî Mîrzâ b.Cihân-Şâh (Karakoyunlu sultânı). = 2. Melik-Muḥ.M.(babasının amca-z.). = 3. Bâbur Şâh(amca-z.). Bâbur'dan olan çocukları için bk.Hindistan Timuroğulları.

3. Sulṭân-Mes'ûd Mîrzâ (1473?-5.1505 = 32?): Semerkand imparatorluk velîahdi: 20.6.1494-1.1495 = 0,6 + 1.1495-21.6.1497 = 2, 10 = 3, 4, 2. Ḥiṣâr meliki: 1.1495-1496 = 1. Bey-atakesi Emîr Ḫusrew-Şâḫ [Ḫusrew-Şâh Bey, Türkistân Kıpçakları'ndandır. Sul.Mes'ûd Mîrzâ'nın bey-atake'si idi, yânî Sul.Maḥmûd Mîrzâ'nın beylerinden bulunuyordu. Mes'ûd Mîrzâ'yı kör etti ve kardeşi Baysungur Mîrzâ'yı öldürttü. Kendisi de 5.1505'de Kunduz'da Şaybak Ḫân tar.katledildi. Dâmâdı Yâ'qûb Bey Eyyûb b.Eyyûb Beycik, önce Ḥüs.Baykara'nın, sn.Bâbur Şâh'ın beyi oldu. Bunun oğulları Yûsuf Bey Eyyûb ve Behlûl Bey Eyyûb'dur. Ḫusrew-Şâh'ın kızkardeşi, Ḥayder Kaasim Bey Kûhber ile evliydi, çocukları Ebü'l-Kaasim Bey Kûhber (ölm. 1501) ve Aḥ. Kaasim Bey Kûhber'dir ki bu sonuncusu 5.1505'de Şaybak Ḫân'ca katledildi. Ḫusrev-Şâh'ın kardeşi Velî Bey, Sul.Maḥmûd Mîrzâ'nın beyi olup 1504'de Şaybak öldürttü. Ḫusrev-Şâh'ın diğer kardeşi Bâqî Bey Çaganyânî, Bâbur'un beyi olup 6.1505'de

Afganlar'la vuruşurken öldürüldü. Bunun oğlu Ah.Kaasim Bey, Bâmyân vâlîsi idi] tar. Hisâr'da gözlerine mil çekildi. 1505'ten önce Herât'ta Hüs.Baykara'nın sarayında yaşadı. Kunduz'da Şaybak Hân tar.îdâm ettirildi.=1. Sâliha-Sultân "Ak" Beğim b.Sultân Ah.M.(amca-z., izd.Sem, 1494 sonl.) (zevcinin ölümünden sn.Kâşgar'a gitti). = 2. Kipek Bîbî (Pâyende-Sultân B.'in 2. kızı) (annesinin izni olmadan evlendi, ayrıldı, yeniden evlendi). = 3. Fülâne b.Şeyh 'Abd.Barlas (izd. Buhârâ, 8.1496). = 4. Hâcciyye-Sultân B.b.Hüs.Baykara, izd. 1498 ort. (hac 1528). Hân-zâde 1. ve diğer 2 çocuğu 2. izdivâcındandır. Mes'ûd M.'nın çocukları:

1.) Hân-zâde Beğim: 1528'de Agra'ya 2. derecede amcası Bâbur'un sarayına geldi.

2.) Fülâne Beğim = Seyyid Apak (Hüs.Baykara'nın kayın-birâderi).

3.) Hacı Fülân Mîrzâ: 1528'de hac.

4. Fülâne Beğim.

5. Fülâne Beğim.

6. Sultân Baysungur Mîrzâ(Hisâr, 1477-Ubaç(Uyaç)/Kunduz, 17.8.1499 = 22): Semerkand hâkaanı (babası Sultân Mahmûd'un halefi): 1.1495-11.1497 = 2, 10. İmparatorluk velîahdi: 2.3.1498-17.8.1499 = 1,5,16. 1495'ten önce babasının 6 ay Buhârâ v. Türkçe'de şâir (mahlası 'Adlî), hattât, nakkaş. Atakesi: Emîr Eyyûb Bey. Emîr Husrew-Şâh tar. kirişle boğduruldu. 10. Semerkand hâkaanı. = Bige-Sul.B.b.Sul.-Halîl M.(amca-z., izd.1498a, izd.müd.1,6?).

7. Sultân 'Alî Mîrzâ (Hisâr, 1480?-Semerkand, 8.1500 = 20?): 12. Semerkand hâkaanı: 2.3.1498-7.1500 = 2, 5. Buhârâ meliki: 1.1495-2.3.1498 = 3, 2. Şaybak Hân tar. öldürüldü. Atakeleri: Şeyh Zü'n-Nûn Argun, sn. Emîr Hâfız Bey Dulday. Binâî *Mecmâ'ü'l-Garâib*'ini Sultân 'Alî'ye ithâf etmiştir. = Sultânım B.b.Sultân Ah.M.(amca-z., ilk zevci). Kızı:

Fülâne Beğim (1500?-?) = Kâm-rân M.b.Bâbur Şâh (muhtemelen 2. zevci, izd. Kâbil, 9.1528, yş.28?) (2. derecede amca-zâdesi olan zevcinden 12? by.) (1512?-1557 = 45?).

8. Sultân-Hüseyn Mîrzâ (1480?-1493? = 13?).

9. Hân-zâde Beğim (1481?-?) = 1. Ebû-Bekr Duğlat (Kâşgar hanı: 1482-1514 = 32), izd. 1496, izd.müd.18 (bu izdivaçtan çocukları için bk.Duğlatlar). = 2. Seyyid-Muh.Duğlat (ilkinin amca-z.) (1467-24.7.1533, katl = 66), izd. 1515?.

10. Bike Beğim (1482?-?) = Hayder M.b.Hüs.Baykara (hala-z.) (ölm. 4.1506), izd.Herât, 1496 yazı, izd. müd.10?.

11. Sultân-Weys Mîrzâ (Hisâr, 1486?-Kandehâr, 1520 bahârı = 34?): aş.bk.

12. Ak Beğim.

13. Ay Beğim (1489?-?) = Cihângîr M.b.'Ömer-Şeyh.M.(Bâbur'un kardeşi) (amca-z.) (1485-1512? = 27?), izd.Kâhmerd/Hisâr, 7.1504, izd.müd.8?, 4? kç., çocukları için bk.Cihângîr M.

14. Zeyneb-Sultân Beğim (1490?-1508 = 18?) = Bâbur Şâh (amca-z.), izd.Kâbil, 1505, izd.müd.3. 7? kç.Kâbil'de çiçekten öldü.

15. Receb-Sultân Beğim.

16. Muhibb-Sultân Beğim.

Veys Mirzâ (1486-1520) ve Âilesi

Sulṭân-Weys "Ḫân" Mîrzâ (Ḥiṣâr, 1486?-Kandehâr, 1520 bahârı = 34?): Sultân Maḥmûd M.'nın 11. çocuğu. İmparatorluk velîahdi: 17.8.1494-7.1500 = 0, 11. Med.Kandehâr, Sultân-Veys Türb. 1504'ten beri amca-zâdesi Bâbur'un hizmetinde, onun Kandehâr ve Bedâḫşân v.1507/8-1520 bahârı = 12. Süd-kardeşi: Tölek Kökeltaş. Çocukları:

Sultân Veys Mîrzâ, Bâbur Şâh tarafından çok seviliyordu, Bâbur, onun ölümünde *Sultân Üveys bin Mahmûd* redifli bir gazel-mersiye yazdı(*Dîvân*, 179-80).

1. Fülâne Begim (1510?-?) = Hümâyûn Şâh b.Bâbur Şâh (b.bk), 2. derecede amca-zâdesi. İzd. 1527?, yş.17?, 2? kç.

2. Muḥammed-Sulṭân Mîrzâ.

3. Ḥacı Süleymân Mîrzâ (Kandehâr, 1511?-Lâhûr, 1589 = 78?): babasının yerine Bâbur Şâh'ın, oğlu Hümâyûn Şâh'ın ve onun oğlu Ekber Şâh'ın Kandehâr ve Bedaḫşân vâlîsi: 1520 bahârı-1575 = 55 (merkezi: Kal'a-i Ẓafer). Kâbil ve Kandehâr'da saltanat müddeîsi: 1556. Mâlwa v.1575-1589 = 14. Türkçe'de şâir. Hacı 1580. Hiṣâr'ı fethi 1560. Hac dönüşü II. Şâh İsmâ'îl'e Kazwîn'de misâfir olması 1580. Hiṣâr'ı fethi 1560. = 1. Ḥarem b.Sulṭân-Weys Külâbî Kıpçak Moğol (bütün çocuklarının ann.). = 2. Fülâne (Ḫuttalân vâlîsi Cihângîr 'Alî Ḫân'ın hemşîresi). Çocukları:

1.) Fülâne Beğim = Muz. Hüs.M.(1562-Delhi 1603 = 41) b.Sul.-Hüs.M.(ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm. Ṣafewî, Çocukları için bk. Ṣafewîler.

2.) Fülâne Beğim(1553?-?)=Muḥ.'Abdü'l-Ḥakîm M.b.Hümâyûn Şâh(19.4.1553-1585 = 32), izd. Kâbil, 1564, sûrî; zifaf 1568?. Çocukları için bk.Hindistan Timuroğulları.

3.) Şâh-Zâde Beğim (1538?-?) = Hümâyûn Şâh (1551'de nişanlandı, fakat evlenmedi).

4.) Ebü'l-Kaasim Muḥ.İbrâhîm Mîrzâ (1534-1560 başl. = 26): babasının ölümünden 29 yıl önce Belḫ yakınında Özbekler'le vuruşurken öldü. Türkçe'de şâir (mahlası Vefâî). = 1. Muḫtereme Ḫânım b.Şâh-Muḥ.Sulṭân (1526?-?) (Kâmrân M.'dan dul) (Şâhruḫ'un ann.) (izd. 1556?, yş. 30?, 11? by.). = 2. Baḫşî-Bânû B.b.Hümâyûn Şâh (9.1540-?) (ilk izd. 1557 sonl., izd. müd. 2,6, zevcinden 6 kç., yş. 17-20). Oğlu:

Şâh-ruḫ Mîrzâ (1557?-1584 = 27?): büyük-babasının yerine Bedâḫşân v.1575-1584 = 9 (ülkenin by.kısmı Özbekler elinde olduğu için ancak bir kısmı Timuroğulları'nda idi, tamâmını Özbekler'e kaptırdı). Dedesinden 5 yıl kd. önce öldü. = 1. Fülâne B.b.'Abdi'l-Ḥakîm M.b.Hümâyûn Şâh (1570?-1582 = 12?) (izd. 1582?, yş. 12, bir kaç ay sn. öldü). = 2. Şükrü'n-Nisâ B.b.Ekber Şâh b.Hümâyûn Şâh (1'in amca kızı). Oğulları:

1- Bedî'ü'z-Zamân Mîrzâ: Timuroğulları içinde Bâbur Şâh sulbünden gelmiyenlerin en sonuncusu. Kardeşi ile berâber 1606'da öldürüldü.

2- Ḥüseyn Mîrzâ: Cihângîr Şâh tar. oğlu Ḫusrew Mîrzâ'nın ısyânında onun tarafdârı olduğu için öldürüldü: 1606.

'Ömer-Şeyh Mîrzâ (1456-1494) ve Âilesi

'Ömer-Şeyh Mîrzâ(Semerkand, 1456-Ahsı, 28.6.1494 = 38): Sultân Ebû-Sa'îd'in 5. oğlu. Babasının Kâbil vâlîsi (1469'dan önce, atakesi: Baba Kâbulî). Fergana meliki: 7.2.1469-28.6.1494 = 25, 4, 19 (büyük oğlu Bâbur Şâh'a geçti)*. Bir ara Taşkend ve Sayram'a hâkim oldu. Fergana'nın Ahsı şehrinde medfun. Zevceleri:

= 1. Kutluğ-Nigâr Hânım b.Yûnus Hân Çağatay (Kâşgar, 1462?-Kâbil, 7.6.1505 = 43?). İzd. 1477?, yş. 15?, zevcinden 6? kç., izd.müd. 17?. Med. Kâbil, Bâğ-ı New-rûzî (Hân-zâde B. ile Bâbur Şâh'ın annesi).

= 2. Ümmîd Ağaçe (Andicânlı bir câriye) (1465?-1493 = 28?), izd. 1480?, yş. 15?, izd. müd. 14? (Nâşır M.ile Mihr-Bânû ve Şehr-Bânû Beğimler'in ann.).

= 3. Ulus Ağa b.Hoca Hüs.B.(Fülâne Beğim'in ann.).

= 4. Fâtıma-Sultân (bir Moğol beyinin kızı) (Cihângîr M.'nın ann.).

= 5. Ağa-Sultân Ağaçe (câriye) (1478?-1540?, Hindistan = 62?) (Yâdgâr B.'in ann.). 1529'da Agra'ya üvey oğlu Bâbur'un sarayına geldi.

= 6. Mahdûme-Sultân B.b.Melik-Muh.M.(1477?-15xx) (babasının amca-z.), izd. 1493, yş.16?, izd. müd. 1(Rukıyye B.'in ann.).

'Ömer-Şeyh Mîrzâ'nın -doğum sırasıyle- çocukları:

1. Hân-zâde Beğim "Ake-Cânım" (Ahsı/Fergana, 1478 -Kabulçak/Kâbil-Kandehâr yolu, 1545 = 67): Bâbur Şâh'ın 5 yaş büyük ve aynı anneden doğma pek sevgili ablası. Medfeni: Kâbil, Bâbur-Şâh Türbesi. = 1. Şaybak Hân (Türkistân hâkaanı, Cengizoğlu/Cuci Ulusu) (ölm. 2.12.1510, Tâhir-Âbâd meydan muhârebesinde Şâh İsmâ'îl karşısında maktûl/Merw yakınları), izd. Semerkand, 8.1501, yş.23 (talâk). = 2. Seyyid Hâdî (Şaybak Hân'ın generali) (ölm. 2.12.1510, aynı meydan muhârebesinde maktul). Bunun üzerine Hân-zâde, 12.1510'da Kunduz'a gelip kardeşi Bâbur'a katıldı, 32 yaşında idi. Sonra bir izdivaç daha yaptı: = 3. Mehdî Hoca b.Câ'fer Hoca Çağatay (Cengizoğlu) (Bâbur'un generali) (izd. 1512?, yş. 34?). Şaybak Hân'dan (b.bk.) oğlu: Hurrem-Şâh (1502-1512 = 10). 3. izdivâcından çocukları için bk. Çağatay Ulusu.

2. Mihr-Bânû Beğim (1481-15xx): Bâbur Şâh'ın 2 yaş büyük ablası. Evlenmemiş ve genç yaşında ölmüştür.

3. BÂBUR ŞÂH (Ahsı, 14.2.1483-Çârbây Sarayı/Agra/Hindistan, 25.12.1530 = 47, 10, 9): 3 def'a Semerkand imparatorluk tahtına oturdu: 21.11.1497-2.3.498 = 0, 3, 11 + 7.1500-8.1501 = 1, 1 + 10.1511-5.1512 = 0, 7 = 1, 11, 11. Babasının ölümü üzerine Fergana meliki, sonra Afganistan meliki, sonra Hindistan imparatoru oldu. Hindistan Timuroğulları'nın atası ve ilk pâdişâhı. Şeceresi: Bâbur b.'Ömer-Şeyh b.Ebû-Sa'îd b.Muh.b.Mîrân-Şâh b.Timur. Ana tarafından da Cengiz'in 13. kuşaktan torunu. Dünyâ ve Türk târîhinin en büyük şahsiyetlerinden biri. Bk. Hindistan Timuroğulları.

---

*Ömer-Şeyh'in taht şehri Ahsıkent idi; oğlu Bâbur tahta geçince Andican'a nakletti.

4. Fülâne Beğim: çocukken öldü.

5. Cihân-gîr Mîrzâ (Ahsı, 1485-Gazne, 1514 = 29): Semerkand imparatorluk velîahdi: 21.11.1497-2.3.1498 = 0,3,11 + 7.1500-8.1501 = 1,1 = 1, 4, 11 (ağabeyinin velîahdi). Bâbur'un 2 yaş kç. kardeşi. Fergana meliki: 7.1497-7.1499 = 2,0 (bu sırada asıl Fergana meliki olan Bâbur, kazaklık'ta). Atake'si: diktatör Sultân-Ah. Bey Tenbel (ölm. 1504). (Sul.-Ah.Bey Tenbel, Sul.-Muh.b.Sul.-Mahmûd Hân b.Yûnus Hân'ın da bey-ateke'si olmuştur. 4 kardeşi vardı: en büyükleri Beg-Tilbe Bey, Halîl Bey (ölm. 1501), Sul.-Muh.Bey Kelpük ve Şeyh-Bâyezîd Bey). Ağabeyinin Gazne vâlîsi: 9.10.1504. = Ay B.b.Sul.Mahmûd M.(amca-z.) (1489?-?) (izd. Kâhwerd/Hişâr, 7.1504, izd.müd. 10, zevcinden 4? kç.). Kızı:

Fülâne Beğim (1505-15xx).

6. Nâsır Mîrzâ(Ahsı, 1487-Gazne, 1515 = 29): Bâbur'un 4 yaş kç. kardeşi. Bedahşân meliki: 2.1505-1507 = 2. Belh'te Özbekler'i yenmesi: 1506 hazîrân başları. Ağabeyinin Kâbil (1510-14 = 4) ve Gazne (1514-5 = 1) v. 12.1504'ten beri Nengenhâr v. olarak ağabeyi Bâbur'un hizmetinde. Kandehâr v.8.1507. = Karagöz Bîbî b.Muh.Kaasim Arlat (annesi: Ak B.b.Hüs.Baykara; Ak Beğim'in annesi: Pâyende B.b.Sul.Ebû-Sa'îd). Oğlu:

Yâdgâr-ı Nâsır Mîrzâ (Gazne, 1515-3.1546 = 31): posthume. Amca oğlu Hümâyûn Şâh tar.îdâm. Hişâr v.1528 sonl.- 1529 başl. = bir kaç ay. 1535'de Gücerât'ta yaralandı. Pathanistân v.8.1535-1536 sonl. = 1. = Gül'izâr B.b.Bâbur Şâh (amca-z.) (1522?-?) (7? kç.).

7. Şehr-Bânû Beğim (Ahsı, 1491-Ketta/Belûcistân, 1542 = 51): Bâbur'un 8 yaş kç. kızkardeşi. Hummâdan öldü. = Cüneyd Bey Barlas (Bâbur Şâh'ın halîfe'si = imparatorluk sadrâzamı Nizâmü'd-D.'Alî Barlas'ın kardeşi) (Hânpûr v.1527-1536 = 9) (ölm. 1536), sırasiyle Sul.Hüs.Baykara, Sul. Ah.M., Bâbur ve Hümâyûn'un beyi. Oğlu: Sancar Bey Barlas.

8. Yâdgâr-Sultân Beğim (Ahsı, 7.1494 - Agra, 1540? = 46? = 46?): Bâbur'un 11 yaş kç. kızkardeşi. Posthume. İsen-Dewlet Hânım tar.büyütüldü. 1529'da annesi ile ber.Agra'ya ağabeyi Bâbur'un imparatorluk sarayına geldi. = 'Abdü'l-Lâtîf Sultân b.Hamza Sultân (Cengizli prensi, Şaybak Hân'ın generali) (izd. 1506, yş. 12, izd. müd.5) (1511'de dul kalarak Kâbil'e Bâbur'un yanına geldi).

9. Rukıyye-Sultân "Karagöz" Beğim (Ahsı, 8.1494-Semerkand?, 1528 = 34): posthume. Bâbur'un 11,5 yaş kç. kızkardeşi. = Cânî-Bek Sultân (Cengizli prensi, Şaybak Hân'ın generali) (izd. 1506, yş. 12, izd. müd. 22?). 2 oğlu oldu ve çok küçük yaşta öldü: Fülân Sultân ve Fülân Sultân.

BİBLİYOGRAFYA

I

UMUMÎ ESERLER

A– ŞECERE (JENEALOJİ)

(1) Stanley Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties, Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Westminster, 1893; 2. tab'ı: Paris, 1925; ilâveli Rusça trc. W.W.Barthold, *Musulmanskia Dynastii*, St.Petersburg (Leningrad), 1899; geniş ilâveli Türkçe trc. Halil Edhem (Eldem), *Düvel-i İslâmîye*, Istanbul, 1927.- (2) E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islâm*, Hanover, 1927; fotograf usulüyle 2. tab'ı: 1955.- Bu iki klâsik eserdeki şecereler, Hânedân'ın en mühim erkek üyelerinin isimleriyle cülûs tarihlerinden ibaret basit ve kısa cedvellerdir; Hikmet Bayur'un *Bâbur-Nâme*'nin tercümesine (aş.bk.) eklediği cetvelde daha çok Mirza adı varsa da, hiç tarih yoktur. Bunların dışında kalan şecereler, daha da ibtidâî olup, burda zikredilmeleri bile fuzûlî olur. Lane-Poole'ün ve Zambauer'in eserinin Arabca trc. de vardır.

B– MESKÛKÂT (NÜMİZMATİK)

(3) Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, VI: The Mongols*, Londra, 1881; (4) Aynı Yazar, *British Museum, Catalogue of Indian Coins, Muhammadan States*, Londra, 1885; (5) Aynı Yazar, *Catalogue of Indian Coins in the British Museum, III: Moghul Emperors*, Londra, 1892; (6) H. Nelson Wright, *Catalogue of the Coins on the Indian Museum, III: Mughal Emperors of India*, Kalküta, 1908; (7) Charles S.Rodgers, *Catalogue of the Coins in the Gov. Museum of Lahore*, Lâhûr, 1891; Whitehead, *Catalogue of Coins of Mughal Emperors Lahore Museum*, Kalküta, 1893; (9) A.K.Markov, *Inventarnıy Katalog Musulmanskikh Monet Ermitaya*, St.Petersburg (Leningrad), 1896.

C– KİTABİYAT (BİBLİYOGRAFYA)

Başlıca konuyla ilgili yazma katalogları: (10) Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, 4 c., Londra 1879-83, 2: 1966 (3 c.); (11) Baron V. Rosen, *Les manuscrits Persans de l'Institut des Langues Orientales*, St. Petersburg (Leningrad), 1886; (12) Ed. Sachau ve H. Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî and Pushtû Manuscrips in the Bodleian Library*, 3 c., Oxford, 1899, 1930; (13) Sprenger, *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh*, Kalküta, 1854; (14) Abdu'l-Muktedir, *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore*, 3 c., Kalküta, 1908-13. (15) Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the*

India Office, 2 c., Oxford, 1903, 1937; (16) Ed. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliothèque Nationale*, 4 c., Paris, 1905-34; (17) W.Pertsch, *Die Persischen Handscriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Viyana, 1859; (18) Nicholson, *A Descriptive Catalogue of the Oriental Manuscripts beloging to the Late E.G.Browne*, Cambridge, 1932; (19) Kaasim Hasîr-i Razavî, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Buhar Library*, Kalküta, 1921; (20) Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 3 c., Viyana, 1865-85; (21) K.V.Zetterstéen, *Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Üniversitesitaetsbibliothek zu Uppsala*, 3 c., Uppsala, 1930-35; (22) Hadâiq, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i Medrese-i Â'lî-i Sipehsâlâr, Kütüb-i Hattî Fârisî vü Arabî vü Türkî*, 3 c., Tahran, 1313-21 h.–ş. (1935-42); (24) Nahcuvânî, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i Devlet-i Terbîye-i Tebrîz*, Tebrîz, 1329 h.–ş. (1950); (25) Münzevî, *Fihrist-i Kitâb-Hâne-i İhdâi-i Akay Seyyid Muhammed Miskât be-Kitâb-Hâne-i Dânişgâh-i Tahrân*, 2 c., Tahrân, 1330-32 h.–ş. (1951-53); (26) Hân-Baba Muşâr, *Fihrist-i Kitâbhây-ı Çâpî-i Fârisi*, Tahrân, 1337 h.-ş. (1958); (27) J.Sauvaget, *Introduction à l'Islâm: I*, Paris, 1943 (bir tab'ı daha vardır) (İng.trc.Los Angeles, 1955); (28) G.Gabrieli, *Manuele di Bibliografia Musulmana*, Roma, 1916; (29) Gustav Pfanınüller, *Handbuch der Islâm-Litteratur*, Berlin, 1933.- (30) Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (asıl adı: *Kitâb İcmâli'l-Fusul ve'l-Ebvâb fî Tertîbi'l-Ulûm ve Esmâil-Kitâb)*, Bûlâq/Kaahire, 1274 hicrî (1858); 2. tab'ı: Istanbul, 1310-11 (1893-94); 3. tab'ı: Mehmed Şerafeddîn Yaltkaya ve Kilisli Muallim Rif'at Bilge nş., Maarif Vekâleti nş., İstanbul, 1941 ve 1943 (çok büyük 2 c., ve bunun zeyl ciltleri): Arabca metnin tenkıdî neşri ve Latince trc. Güstav Flügel, 7 c., Leipzig (ilk 2 c., Londra), 1835-58; Fransızca trc. François Pétits de la Croix, 3 c., Paris, Bibliothèque Nationale (1698-1705'te yapılmış trc.); XIX yüzyılın başlarında Sylvestre de Sacy'nin Fransızca ve Assemani'nin İngilizce tercüme teşebbüsleri -eserin azametinden dolayı- akim kalmıştır; yeni bir neşri A.B.D.'nde ve İstanbul neşri tekrar basılmıştır.

II

ORTAASYA TİMURLULARI

A- KAYNAKLAR

a- Umumî Tarihler ve Kitâbeler:

(31) A.A.Semenov, *Gûr-i Emîr Türbesi'nde Timur'un ve Ahfâdının Mezar Kitâbeleri, Epigrafia Vostaka*, II-III'ten Türkçe trc. Abdülkadir İnan, T.T.K. *Belleten*, XXIV-93, Ankara, I.1960, 139-69; (32) V.Vyatkin, *Pamyatniki Drevnostey Samarkanda*, Semerkand 1927; (33) M.Masson, *Pamyatka of Ekskursii po Samarkandu*, Semerkand 1919; (34) Aynı Yazar, *Mavzoley Gûr-Emir*, Taşkent, 1926; (35) W.W.Barthold, *O Progrebenii Timura, ZVO*, XXII, St.Petersburg (Leningrad), 1915'ten ayrı-basım.

(36) Mir-Hând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 7 c., Bombay, 1883 (taşbasması); diğer tab'ı: Luknov, 1914; Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa'nın kısmî Türkçe trc. Topkapı Sarayı, Emânet Hazînesi, 1.278; kullanışsız bir İngilizce trc.E.Rehatsek, 2 c., Londra, 1891; 2. cildinin Muhammed Şefi' nş., *Oriental College Magazine*, Lâhûr, 1933 v.dd.; aynı cildin Fransızca trc. E. Quatremère, *Notices et Extraits* XIV, 19-304; son defa tamamı Abbâs Pervîz tarafından neşredilmiştir: 10 c., Tahrân, 1338-40 şemsî (1959-61); diğer taşbasmaları (Bombay 1845, Tahrân 1855, Luknov 1874, kısmî basma ve tercümeleri için: Storey, I, no. 123); Tr. trc. Mehmed Kemâlî, *Tercümânü'd-Düstûr*, Ist. 1258. Çağatayca trc. Âgehî.

(37) Gıyâsuddin Hând-Mîr (1475-1535, Mîr-Hând'ın kızının oğludur), *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer* (1524'te kalır), 3 c., (her cilt 4 fasikül), Tahrân, 1333 şemsî (1954); bir parçasının Fransızca trc. H.Ferté, *Vie de Sultan Hossein Baïkara*, I. kısım (başka çıkmamıştır), Paris, 1898; III. cildi Timuroğulları tarihi için fevkalâde mühim olan bu umumî tarihten istifadeyi çok kolaylaştıran şöyle bir eser vardır: Abdu'l-Hüseyn Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbu's-Siyer*, Tahrân, 1324 şemsî (1945).- Aynı Yazar, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyân Ahvâi'l-Ahyâr*, Ayasofya Küt. 3.190 (1471'de kalan ve 1500'de Nevâî'ye sunulmuş cihan tarihi), kısmî neşirleri için bk. Storey, I, 103-4. Bu eser dünya tarihi olup son ciltte Cengizliler, Timurlular ve Safevîler yer alır. Aynı yazar, *Mekârimü'l-Ahlâq*, Taşkent, 1941.

(38) Cenâbî Mustafa Efendi'nin (öl. 1590) Osmanlı camiasında yazdığı Arapça umumî tarihinde de Timuroğulları hakkında bazı bilgiler vardır: *al-Aylamu'z-Zâhır fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhır*, 2 c., Türkçe kısatılmış trc. Ayasofya Küt., 3.933 ve Topkapı Sarayı, 2.958; J.B.Podesta nş., *De Gestis Timurlengi seu Tamerlani Opusculum Turcicum, Arabicum, Persicum*Viyana, 1680.

b– Timur Devri:

(39) Nizâmuddîn Şâmî, *Zafer-Nâme*, Felix Tauer nş., 2 c., Prag, 1937 ve 1956; Farsça'dan Türkçe trc. Necâtî Lugal, T.T.K. nş., Ankara, 1948.– (40) Şerefuddîn Alî Yezdî, *Zafer-Nâme-i Timur Gürkân*, Muhammed İlâhdâd nş., Bibliotheca Indica, 2 c., Kalküta, 1887-88; Muhammed Abbâsî nş., 2 c., Tahrân, 1336 şemsî (1957); B.Urunbaev nş., Taşkend 1972; hulâsası: Sultan Ahmed b.Hânvând-Şâhü'l-Hüseynî (XV. asır sonları), tek nüshası: Fâtih Küt., 4.429; başka bir hülâsa: Abdüssettâr b.Kaasim b.Firişte (Cihângîr Şâh'a sunulmuş), bk. Storey, I. 287.- XV. asırda yapılmış Çağatay Türkçesi'ne trc. Topkapı Sarayı, Bağdâd Köşkü, 281; Fransızca trc. François Pétis de la Croix, *Histoire de Timur Bec*, 4 c., Delft, 1727; buradan yapılmış İngilizce trc. J.Darby, *History of Timur-Bec*, Londra, 1728; 1520'ye doğru yapılmış Türkçe trc. Muhammed Alî Buhârî, Nûr-i Osmâniye Küt., 3.268.- (41) Gıyâseddîn Alî Yezdî, *Rûz-Nâme-i Gazavât-ı Hindûstân (-ı Timur)*, L.A.Zimin nş., Petrograd (Leningrad), 1915; Rusça trc. A.A.Semenov,*Drevnik Pokhoda Timura v Indiyu*, Moskova, 1958.

(42) Şihâbuddin Ahmed İbni Arab-Şâh (1389-1450) (II. Murad'ın hocasıdır), *Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâibi (Ahbâri) Timûr* (Arapça), Bulâq (Kaahire), 1805, 1285 (1869), 1305 (1888); Kalküta, 1232-3 (1817-8), Kalküta, 1257 (1842); Muhammedü'l-Ensâri'l-Yümnî nş., Kalküta, 1812, bu neşrin 2. tab'ı: 1818; Kebîruddin Ahmed nş.,

Kalküta, 1882; İstanbul, 1232 (1817) (bütün bu neşirleri içinde ilim âleminde Kalküta 1882 tab'ı kullanılmaktadır).- Türkçe trc. Topkapı Sarayı, Revân Köşkü, 1.419; Nazmî-zâde Murtazâ Efendi'nin Türkçe trc. İstanbul 1142 (1731), İbrahim Müteferrika nş., *Târih-ı Timur Gürkân*, bunun 2. tab'ı: İstanbul, 1277 (1860/61), 3. tab'ı: 1283 (1866); kısaltılmışı: *Târîh-ı Timur Gürkân*, Topkapı Sarayı, Revân Köşkü, 1.420.- 2. Latince trc. Jacob Meyer, 2 c., Oxford, 1703-4; 3. Latince trc. Samuel Henry Manger, 2 c., Frankfurt, 1767 ve 1772; bu mütercimin trc. 3 c., Londra, 1767-72 (bu son iki tercüme, Nazmî-zâde'nin tercümesinden yapılmıştır); yeni İngilizce trc. J.H.Sanders, *Tamerlan or Timur the Great Amir*, Londra, 1936; Fransızca trc. Pierre Vathier, *L'Histoire du Grand Tamarlan*, 2 c., Paris 1658; Fars tr. Muh. 'Alî Necâtî, Tahrân, 1339 Ş. (İbnü Arab-Şâh'ın eseri, Timur'un çok aleyhindedir).

(43) Kütübî, *Târîh-ı Âl-i Muzaffer*, 'Abdülhüseyn Nevâî nş., Tahrân, 1335 şemsî (1956); (43-A) Lâ, *Mu'izzü'l-Ensâb* (Farsca Timuroğulları şeceresi), Paris, Bibl. Nat., Pers. 467; (44) *Tüzükât-ı Emîr Timur*'un uzun zamanlar Timur'a ait olduğu sanılmışsa da, XVIII. asır başlarında Hindistan Timuroğulları sarayında telif edildiği şimdi kesin şekilde ortaya çıkmıştır; bu eserin bir Çağatay Türkçesi, bir de Farsça metni vardır; Langlès'nin Fransızca tercümesi, Ebû-Tâlib'in Farsça metninden yapılmıştır: *Instituts Politiques et Militaires de Tamerlan écrits par Lui-Même*, Paris, 1776, 2. tab'ı: Farsça metinle beraber İngilizce trc. M.Wwayt, Oxford, 1783; Farsça metin: Tahrân, 1285 şemsî (1906); *(Kaabûs-Nâme* ile bir arada); Farsça'dan 2. İngilizce trc. Binbaşı Mavy, Londra, 1776; Türkçe'den 3. İngilizce trc. Binbaşı Charles Stewart, Londra, 1830; Rusça trc. N. Ostrumov, Kazan. 1894; *Melfûzât-ı Timur*, Moskova, 1929; Fransızca'dan yapılan Türkçe trc., Mustafa Rahmi (Balaban), *Timur ve Tüzükâtı*, Istanbul, 1338 rûmî (1923). İlk Fransızca trc. *Traité des Réglements de Timur*, Londra, 1714; Rusça tr. *Autobiografiya Temurlenga*, Taşkent, 1895.- *Timurlu Şeceresi*, Topkapı Sarayı, Hazîne Küt. 2.152, v.32-43, O.F.Sertkaya nş., *San'at Târihi Yıllığı*, IX, 1980, 241-59.

Timur'la ilgili Osmanlı ve Memlûk kaynaklarını sıralamak çok yer alır ve büyük ciltler içinde ancak belirli sayfalar Timur'la alâkalı olduğu için bir bakıma lüzumsuzdur. Ancak bu kaynakların verdikleri bilgiler, Timur tarihini yazarken ihmal edilemez. Bu eserler için bk. Yılmaz Öztuna, *Ankara Muharebesi*, Istanbul 1946, 58 v.d.; Aynı Yazar, *Türkiye Tarihi*, III, İstanbul, 1964, 247 v.dd. Bu kaynaklar arasında ancak şu umumî tarih, anılmıya değer bulunuyor: (45) Müneccimbaşı Ahmed Dede-Efendî, *Câmi'u-d-Düvel* (Arapça), 3 c.; Nedîm'in başkanlığındaki bir hey'et tarafından biraz kısaltılmış Türkçe trc. *Sahâifü'l-Ahbâr*, 3 c., İstanbul, 1285 (1869); Rusça kısmî trc. W.W. Grigoyev, Petersburg (Leningrad), 1841; Almanca kısmî trc. Eduard Sachau, *Ein Verzeichnis Muhammedischen Dynastie, SBPAW*, Berlin, 1923.- Tafsîlât için: C.A.Storey, *Persian Literature* (2 baskısı var, ilâveli Rus.trc.Yu.E.Bregel, 3 c., Moskova, 1972).

c- Timur'dan Sonra:

(46) Hâfız Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh (-ı Baysungurî)*, (1426'da kalır), 4 c., Fâtih Küt., 4.371/I; Topkapı Sarayı, 1.659 (bunlardan başka 2 nushası da Tahrân'dadır); krş. Tauer, *Analyse des Matières de la Première Moitié du Zübdatu't-Tawârîkh de Hâfiz-i Abrû, Charisteria Orientalia*, Prag; 1956; A.Y., *Zeyl-i Câmi'ü't-Tewârîh*, Hânbâbâ nş., Tahrân, 1317 Ş., Fr.trc. Paris, 1936 (bu neşir ve tr. için: Tauer, *Arhiv Orientalni*, XX-

XXIII, 1952-5'te uzun düzeltmeler); Aynı Yazar (Hâfız Ebrû) *Zeyl-i Zafer-Nâme(-i Timur)*, Felix Tauer nş., *Continuation du Zafarnâma de Nizâmuddin Sâmî par Hâfiz-i Abrû, Archiv Orientalni*, VI, Prag, 1934, 429-65; Douglas Dunlop, *Hâfiz Abrû's Version of the Timurid Embassy to China in 1420*, Glasgow, 1946 ve K.M.Maitra trc., *A Persian Embasy to China from Hafiz Abru*, N.Y.1970; *Cinq Opuscules de Hafiz-i Abrû concernant l'Historie de l'Iran au Temps de Tamerlan*, F. Tauer nş., Prag 1959; Dorothea Krawulsky trc., Wiesbaden 1984, II: 817-823 H yılları; (48) Kemâluddîn Abdurrezzâq Semerkandî (1413-1482), *Matlâ'ü's-Sâ'deyn ve Mecmâ'il-Bahreyn* (1426-71 Timuroğulları tarihi için birinci kaynak), Muhammed Şefi' nş., 2 c., Lâhûr, 1941-46; Fâtih Küt., 4.371; Süleymâniye Küt., Es'ad Efendi Yazmaları, 2.125; Dâmâd İbrâhim Paşa Yazmaları, 919 (Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa'nın kısmî Türkçe trc. vardır); bu eserden seçilmiş parçalar: Quatremère, *Mémoires Historiques sur la Vie du du Sultan Schahrokh, JA, 1836*, II, 193-233, 338-64; eserin meşhur Galland tarafından yapılmış ve yazma halde kalmış 4 ciltlik tam Fransızca trc. Bibl.Nat., Fonds Français, 6.084-7; Lâhûr, 1933; Fransızca trc. *NE*, XIV-1, 1843; İng. seçmeler: Elliot, IV, 89-126.-(49) Fasîhuddîn Ahmed b.Celâluddîn Muhammed (Fasîh-i Khwâfî), *Mücmel(-i Fasîhî)*, Mahmûd Ferruh nş., Meşhed, 1339-40 şemsî (1960-61), 3 c. (50) Mu'înuddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-ı Mu'înî*, Jean Aubin nş., Tahrân, 1336 şemsî (1957); kısmî Fransızca trc. L.Zimin, *Les Exploits d'Emirzâde 'Omar Cheikh fils de Timour à Kachgar, en Ferghana et en Mongolie, Revue du Monde Musulman*, XXVIII, Paris, 1914, 244-58.- (51) Molla Miskin Mu'înuddîn Muhammed Zemecî-i İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât fi Evsâfi Medîneti'l-Herât* (1491'de Hüseyn Baykara'ya sunulmuş), Seyyid Muhammed Kâzım İmâm nş., 2 c., Tahrân, 1337-38 şemsî (1959-60); Rusca tr. A.M.Belenitskiy, Moskova, 1946, kısmî Fransızca trc. Barbier de Maynard, *Journal Asiatique*, 5. Seri, XVI, Paris, 1860, 461-520; XVII, 1861, 438-57, 573-522; XX, 1862, 268-319; B. de Maynard'ın Fr. trc.'den Tr. trc. Sıdıka Külürbaşı, *TDE Dergisi*, I, 1946, no. 3-4. (52) Seyf b.Muhammed-i Herevî, *Herât-Nâme*, Muhammed Zübeydi's-Sıddıqî nş., Kalküta, 1944: *The Ta'rîkh-Nâme-i Herât*.- (53) Tâcü's-Selmânî, *Şemsü'l-Husn* (IX.1404-III.1409 olayları), Hans Roemer nş. ve Almanca tercümesi, Wiesbaden, 1956: *Eine Chronik vom Tod e Timurs*.- (54) Câ'fer b.Muhammedi'l-Hüseynî, *Târîh-i Enbiyâ vü Mülûk*, metin ve Rusça trc. Barthold, *Nvy Istoçnik po Istorii Timuridov, Zapiski Instituta Vostakovedeniya*, V. 1936. 5-42; Almanca trc. Walter Hinz, *ZDMG*, XC, Leipzig, 1936, 373-98.- (55) Muhammed b. Fazli'llâhi'l-Mûsevî, *Asahhu't-Tevârîh (Târîh-ı Hayrât)*, Hadîce Tarhân Vâlide-Sultân Yazmaları, 224 (2 nüshası daha var).- (56) Hasan b.Şihâb-ı Yezdî, *Câmî'u't-Tevârîh-ı Hasenî* (Ebü'l-Kaasim Bâbur'a sunulmuş), 2 nüshası var: Fâtih Küt., 4.307 ve Tahrân, Millî Küt.- (57) Seyfüddîn Hâccî b.Nizâmi'l-Ukaylî, *Âsârü'l-Vüzerâ* (1478), Mîr Celâlüddin Hüseynî-i Urmevî nş., Tahrân, 1337 şemsî (1958).- (58) Hândmîr, *Düstûrü'l-Vüzerâ* (1478), Mîr Celâluddin Hüseynî-i Urmevî nş., Tahrân, 1317 şemsî (1938), Sa'îd Nefîsî nş., Tahrân, 1976.- (59) Uluğ-Beğ, *Târîh-ı Erbâ-ı Ulus (Şeceretü'l-Etrâk)* (Farsca), Miles trc., Londra 1838 ve (60) *Prolégomènes des Tables Astronomiqe d'Oloug-beg (Ziyc)*, M.L.P.E.A. Sédillot nş., 2c., Paris, 1847-53.- (61) Abdullaah Mervârîd, *Şeref-Nâme* (1516) (münşeât), Farsça taksimilesi ve Almanca trc. *Staatsschreiben der Timuridenzeit*, Hans Robert Roemer nş. Wiesbaden, 1952.- (62) Muhammed Sâlih, *Şeybânî-Nâme* (Çağatay Türkçesi, manzum,

XVI. asrın ilk yılları), metin ve Almanca trc. A.Vambery, Viyana, 1885; P.M.Melioransky ve Samoyloviç nş., Petersburg (Leningrad), 1908.- (63) Lâ, *Şeybânî-Nâme*, Çağatay Türkçesi, metin: Kazan, 1845, I. Berezin nş. (bu eserin telifi: 1502b) (başka *Şeybânî-Nâme*'ler yani Şaybak (Şıban) Han Özbek'in biyografileri de vardır; fakat bunlar henüz yazma hâlindedir). (63-A) Mîr Muḥ. Emîn Buḫârî, *'Ubeyd'Ullaah-Nâme* (1512-39), Rusça trc. A.A.Semenov, Taşkent, 1957.- (63-B) Faḏl'Ull.b.Rûzbihân Ḫuncî, *Mihmân-Nâme-i Buḫârâ*, Ursula Ott trc. *Transoxianien und Turkestan zu Beginn des 16. Jahrhunderts*, Freiburg, 1974, dîğer bir nş. Moskova, 1976; O.D.Chekhovich, *Samarkandskiye Dockumenti XV-XVI*, Moskova, 1974 (Tr., Fars., Rusca metinler).- (64) Ebu'l-Gaazî Bahâdur Hân, *Şecere-i Türk* (XVII. asrın ikinci yarısı), Çağatay Türkçesi metnin nş. ve Fransızca trc. Baron Desmaisons, *Histoire des Mongols et des Tatares*, 2 c., Petersburg, (Leningrad), 1871-4; Osmanlı Türkçesi'ne trc. Rıza Nûr, İstanbul, 1925; Alm. trc. Tobbert von Strahlenberg, 1780; Fr. trc. Bentick, 1726; İng. trc. Bentinck, 1730; Rusça trc. Bentinck, 1770; metin: Fraehn nş., Kazan, 1825; İng. trc. Colonel Miles, 1838; krş. Strindberg, *Notice sur le Manuscrit de la Première Traduction de la Chronique d'Abulghâsi-Behadear*, Stockholm, 1889.- (64-A) Aynı Yazar, *Şecere-i Terâkime*. A.N.Konokov nş., Moskova, 1958, Sovyet İlimler Akademisi; M. Ergin nş., İstanbul, 1974.- (64-B). Muhammed Emîn b.Mîrzâ Zamân-ı Buḫârî, *Târîḫ-ı Türkistân* (1607'ler), Paris, Bibl, Nat., Pers. 472; (64-C) Mîr Seyyid Râkım, *Târih-ı Râkımî* (1701), Taşkent, 1242 = 1828 (Farsça).

(65) Mîrzâ Muḥammed Ḥayder Duğlat (1500a-1551, Duğlat prensi ve teyze oğlu Bâbur'a tâbî Kişmîr hükümdârı), *Târîḫ-ı Reşîdî* (Abdürreşid Hân Çağatay nâmına yazılan bu eseri müellif, hem Çağatay Türkçesi, hem Farsça olarak 2 nüsha hâlinde telif etmiştir), Farsça metnin nş. N.Elias ve Sir Denison Ross'un İngilizce trc. Londra, 1895, 2: 1973 (Orta Asya Timurluları'nın son yılları için kapital kaynak).

(66) Bâbur Şâh (1483-1530), *Bâbur-Nâme* (Çağatay Türkçesi; Türk nesrinin belki en büyük şâheseri olan bu eser ihtiva ettiği çağ için kesin şekilde en mühim kaynaktır).- Eserin şimdiye kadar 6 nüshası ortaya çıkmıştır; bunlardan yalnız "Kazan Nüshası" ve "Hayder-Abâd Nüshası" eskiden beri tanınmakta olup, ikincisi daha iyidir; 3. bir nüsha 1904'te Edinburgh Kütübhanesi'nden çalınmış ve bir daha ortaya çıkmamıştır; son iki nüsha, son yıllarda Zeki Velîdî Togan tarafından bulunmuştur ve henüz incelenmemiştir; bunlardan birinin sonu eksik olup *Tüzük-i Bâburî* adıyla Tahrân'da Kütüb-Hâne-i Melik'dedir (no. 2.948). Aynı adla bir nüsha British Museum Add.24.416; dîğeri *Vekaayî-i Bâburî* adıyla Tahrân'da Kütüb-Hâne-i Saltanatî'de 671 numarada olup 1525'te yani müellifin hayatında istinsâh edilmiştir; bu nüshada metin tamamen hareke'lidir ve *Dîvân, Mîzân* gibi Bâbur'un diğer eserlerini de ihtiva etmektedir.- Eser, Hân-ı Hânân Abdürrahîm tarafından, Bâbur'un torunu Ekber Şâh adına Farsça'ya tercüme edilmiştir.- Hayder-Âbâd nüshasının faksimilesi: Anette Susannah Beveridge nş., *The Bâbar-Nâme, Gibb Memorial Series: I*, Leiden 1905; Kazan nüshası: N. Ilminsy nş., *Bâber-Nameh*, Kazan 1857; gerek Abdürrahîm Hân'ın, gerek gene aynı çağda Hasan Pâyende'nin yaptıkları Farsça tercümeler yayınlanmamıştır; Kazan nüshasının İngilizce trc. J. Leyden ve W.Erskine, *Memoirs of Bâbur, Emperor of Hindustan;* bu tercümenin yeni ve ilâveli tab'ı: Sir Lucas King, *Memoirs of Bâbur, Emperor of Hindustan, written by himself, in the Chaghatâi Tûrki and translated by John Leyden and William Erskine, annotated and*

revised, 2 c., Oxford, 1921; geniş notlar eklenmiş pek mükemmel İngilizce yeni trc. A.S.Beveridge, *The Bâburnâme in English, Memoirs of Bâbur, translated from the original Turki Text*, 2 c., Londra, 1922 (bu trc. önce tefrika edilmişti: *JRAS*, 1912-21), 2: 2 c., 1975; Almanca trc. A.Kaiser, *Denkwürdigkeiten des Baber, Kaisers von Hindustan*, Leipzig, 1828; Kazan nüshasından yapılmış Fransızca trc. A. Pavet de Courteille, *Memoires de Baber*, 2 c., Paris, 1871; yeni Fr. trc. Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Babur-Nama, Le Livre de Babur, Mémoires de Babur de 1494 à 1529, traduit du turc tchagatay*, Paris, 1980, Unesco, 480 s. İngilizce trc. F.G., Talbot, *Memoirs of Baber, Emperor of India*, Londra, 1909 (daha birçok kısmî tercümesi vardır); Reşid Rahmetî Arat tarafından Türkiye Türkçesi'ne yapılan mükemmel tercümesi (Y.H.Bayur'un önsözüyle): *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, 2 c., T.T..K. nş., Ankara, 1943, 1946; 2. tab'ı; İstanbul, 1970, 3 c., *Bin Temel Eser:* 39, 40, 41.- Metin ve Fransızca trc. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paris, 1969: *Babur Namé. Mémoires de Zahiru'ddin Muhammed Babur*.- Rusça kısmî trc. Nikolay Nikolaeviç Pantusov, *Fergana Po Zapiskam Sultan Babura*, 1880.- Bâzı kısmî tercümeler: H.Beveridge, *The Babarname Fragments, JASB*, N.S., 1908, VII, 1911; *JRAS*, 1910, 1917; A.S.Beveridge, *Des Babarnama, ZDMG*, LVIII, 1904; 'Abdü'l-Welî, *The Spelling of Bâbur's Name, JASE*, N.S., XIV, 1918.- Bâbur Şâh, *Traktat ob Aruze*, I.V.Stevlena nş., Moskova, 1972 (*Arûz risâlesi'nin* Tr.faksimilesi).- Ḥamîd Sül., *Miniatyuri k Babur-Nama*, Taşkent, 1970, Özbekistân İlimler Ak.nş.- Tafsîlât için bk. Storey, I, 530-5. Son yıllarda Çağatayca metin Taşkend'de de (*Bâbur-Name*, Özbekistân İlimler Akademisi nş., 1958) basılmıştır.

d- *Edebî Kaynaklar:*

(67) Safiyyüddîn Ali b.Hüseyin Vâız-ı Kâşifî, *Raşahâtü Ayni'l-Hayât* (1503), Taşkent, 1329 (1911) taşbasması, (Luknow'da da basılmıştır), Türkçe trc. Mehmed Mâ'rûf (1593), İstanbul 1269; (68) Celâluddîn Zekerîyâ b. Muhammedi'l-Kaainî, *Nasâih-i Şâhruhî* (1411'de Şâhruh'a sunulmuş siyâset-nâme), tek nüsha: Viyana, A.F.112 (163) (Flügel, no. 1.858); (69) Mollaa Câmî, *İnşâ* (münşeât), Kalküta, 1226 (1811); Luknov, 1269 (1853); Luknov, 1310 (1892/3); Hânpûr, 1290 (1873).- (70) Abdullah Hâtifî (Câmî'nin yeğeni), *Tîmûr-nâme (Zafer-nâme-i Tîmûrî)* (mesnevî), Luknov, 1869, 1896, Madras, 1958, A.S.U'sha nş.- (71) Devlet-Şâh-i Semerkandî (1431?-1495?), *Tezkiretu'ş-Şu'arâ*, E.G. Browne nş., *Persian Historical Text: I*, Londra, 1901; Bombay taşbasması, 1305 (1888); Trc. trc. Sül. Fehîm, İst. 1259 H.; Türkçe trc. Necâti Lugal, İstanbul, 1963, Millî Eğitim Bakanlığı nş., *Dünya Edebiyatından Tercümeler* serisi (diğer cildi çıkmadı).- (72) Sultân Hüseyn Baykara veyâ Mîr Kemâlüddin Hüseyn, *Mecâlisü'l-'Uşşâq* (1505), İsmâil Hikmet Ertaylan nş., İstanbul, 1954.- (73) Mîr Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, Çağatay Türkçesi ile yazılmış ilk Türkçe şairler tezkiresi olup, daha 1520'de Sulṭân Muḥammed Fahrî-i Herâtî b. Emîrî ve Hakîm-Şâh Muhammed-i Kazvînî tarafından Farsça'ya çevrilmiş ve bu tercüme Alî Asgar Hikmet tarafından Tahrân'da yayınlanmıştır: 1323 şemsî (1944); A.Y., *Münşe'ât*, Bakû, 1926; Aynı Yazar, *Mahbûbü'l-Kulûb*, Çağatayca metni: İst. 1289 ve Konokov nş., Leningrad, 1948; Aynı Yazar, *Wakfiyye*, Bakû, 1926; Aynı Yazar, *Mecâlisü'l-Uşşâq*, Çağataycadan Farsça trc. Fahrî-i Herâtî, *Letâif-Nâme*, Ali Aşgar Hikmet nş., Tahrân, 1325 Ş.; (74) Aynı Yazar,

Dîvân, L. V. Dmitvera nş., Moskova, 1964 (daha önceki basımları hakkında burada tafsilâta girişmek lüzumsuzdur); krş. Gudrun Goeseke, *Die Miniaturen im Diwan von Mir Ali Şir Nawai in der bibliothek der DMG in Halle, Wiss. Zeitsch. d. Martin - Luther-Univ.*, Halle, X-1, 1961, 113-21.- (75) Bâbur Şâh, *Dîvân*, Sir Denison Ross nş., *Dîvân-ı Bâbur Pâdishâh, Journal of the Asiatiac Society of Bengal*, Kalküta, 1910; A.Samoyloviç nş. *Mecmû'a-i Eş'âr-ı Bâber Pâdşâh*, Petrograd (Leningrad), 1917; M.F.Köprülü nş., *Millî Tetebbû'lar Mecmû'ası*, II, III, IV, İstanbul, 1331 rûmî (1919) (gerek Nevâî'nin, gerek Bâbur'un *Dîvân'ları* Türkçe'dir).- (75-A) Hân-ı Hânân Bayrâm Hân Karakoyunlu, *The Persian and Turkî Dîvâns*, M.E.Denison Ross nş., Kalküta, 1910,; *Dîwân-ı Bayrâm Hân Hân-ı Hânân*, Hüsâmü'd-D.Reşîdî, Muh. Sâbir ve Mahmûdü'l-Has.Sıddıqî nş., Karaçi, 1971; Gedâî, *Dîwân*, János Eckmann nş., Bloomington Ün. /Ind., 1971, 550 s.; J.Eckmann, *Chagatay Manual*, Bloomington 1966, 360 s.- (75-B). Sâm Mîrzâ b.Şâh-İsmâîl (öl. 1532), *Tuhfe-i Sâmî* (şâirler tezkiresi), Tahrân, 1314 Ş.; (75-C) Nisârî (Hasan Buhârî), *Müzekkir-i Ahbâb* (1566) (bu da Farsça şâirler tezkiresi); (75-D) Zeynüddîn Vâsıf, *Bedâyî'ü'l-Wekaayî* (XVI. asır başları), Tahrân, 1314 Ş.; (75-E) Sâdiqî-i Kitâbdâr, *Mecmâ'ül-Hawâss* (1601), Âzerî Türkçesi'nden Farsça trc. Abdürresûl Hayyâmpûr, Tebrîz, 1327 Ş.; (75-F) Abdü'n-Nebî Fahrü'z-Zamân, *Mey-hâne* (1622), A.Gülçîn-i Ma'ânî nş., Tahrân, 1340 Ş. (bu da şâirler tezkiresi); (75-G) Fahrî-i Herewî, *Ravzatü's-Selâtıyn* (kezâ), Paris, Bibl. Nat., Pers. I, 142 ve 143.

e– Seyâhat-nâmeler:

(76) Ruy Gonzales de Clavio, *Historia del Gran Tamerlan*, Sevilla, 1582; Madrid, 1682; Molina de Argote nş., Madrid, 1783; Madrid, 1943; İspanyolca metin ve Rusça trc. I. I.Sreznevsky, *Sbornik Otdeleniya Russkago Yazıka i Slovesnosti Imp. Akademii Nauk (Rusya İmparatorluk Dil ve Edebiyat Akademisi Dergisi)*, XXVIII, Petersburg (Leningrad), 1881; İngilizce trc. C.R. Markham, *Embassy to the Court of Timur*, Hakluty Society nş., XVI, Londra, 1859; yeni İngilizce trc. Guy le Strange, *Embassy to Tamerlan*, Londra, 1928; buradan yapılmış Türkçe trc. Ömer Rızâ (Doğrul), *Timur Devri'nde Kadis'ten Semerkand'a Seyâhat*, 2 fasikül, İstanbul, 1935.- (77) *Tamerlan et Sa Cour par un Dominicain en 1403*, Meranville nş., Paris, 1894.- (78) Abdürrezzâq Semerkandî, *Hindistan Sefâret-Nâmesi*, A. Arinbaev nş., Taşkent, 1960, Özbekistan Fenler Akademisi nş.

f– Yabancı Kaynaklar:

(79) Mignatelli, *A New Latin Source of Tamerlane's Conquest of Damascus (1400/1401)*, W.J.Fischel trc., *Oriens*, IX/2, Leiden, 1956, 201-32.- (80) Thomas de Mezdoph, Ermenîce'den Fransızca'ya trc. Felix Nève, *Exposé des Guerres de Tamarlan et de Schah-Rokh dans l'Asie Centrale*, Brüksel, 1860; diğer Fransızca trc. Chahnazarian, Paris, 1961.- (81) Tebrîzli Arakel, *Tarih*, Ermenice metin: Amsterdam, 1669; Rusca trc. Bâkû, 1957.- (82) Çamiçyan, *Ermeni Tarihi* (yeni olmakla beraber, birçok ve birkısmı şimdi kaybolmuş eski Ermeni kaynaklarından nakiller yapar), Ermenice metin: Venedik, 1784-86 (III. cildi 1784'e kadar gelir); İngilizce trc. I. Ardal, Kalküta, 1827 (Türkler'le ilgili kısımları Hrant D.Andeasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmişse de daha basılmamıştır).

B- TETKİKLER

a- Umumî Eserler:

(83) Felix Tauer, *Timurlular Devrinde Tarihçilik*, Ahmed Ateş trc., T.T.K., *Belleten*, XXIX-113, Ankara, I.1965, 49-69; Walter Hinz, M.A.Köymen trc., *Timurîler Târihi Hakkında Menbâ Tedkıykı*, *Bell.*, VI, 1942, 84-120 (aslı: *ZDMG*, XC, 1936, 357-98) (84) Hans Robert Roemer, *Neuere Veröffentlichungen zur Geschichte Timurs und seiner Nachfolger*, *V. Türk Tarih Kongresi (1956)* (Zabıtlar), T.T.K. nş., Ankara, 1960, 282-98; (*CAJ*, XI ,1956, 219-32'de de yayınlanmıştır) (84) Lucien Bouvat, *Essai sur la Civilisation Timouride*, *Journal Asiatique*,CCVIII, 1926, 193-299, Paris.

(86) *Encyclopédie de l'Islâm*, 5 c., Leiden 1908-38 (Almanca, Fransızca ve İngilizce 3 ayrı tab'ı vardır) birçok maddeleri konumuzu ilgilendirmektedir; bu eserin yalnız Fransızca ve İngilizce olarak yeni bir tab'ı hâlen Leiden'de yayınlanmaktadır. *İslâm Ansiklopedisi* adıyla Türkçe ilâveli ve tashihli tercümesi de 1940'tan beri çıkmaktadır. Ayrıca çıkmakta olan Arapça, Farsça, Urdûca (Pencâb Ün., Lâhûr, 1959-68, 16 c.) ve Malayca tercümeleri, bir de yalnız dine ait maddeleri içine alan Almanca ve İngilizce birer ciltlik nüshaları vardır.- Diğer ansiklopedi ve ansiklopedik eserleri burada saymıya lüzum görmüyoruz.

(87) René Grousset, *L'Empire des Steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Paris, ilk baskısı: 1941; (88) M. d'Ohsson, *Histoire des Mongols depuis Tchingis-Khan jusqu'à Timour Beg ou Tamerlan*, 3 c., Amsterdam 1834-35; ilâveli 2. tab'ı: 4 c., 1844; 3. tab'ı: 1852 (Türkçe'ye Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından *Moğol Tarihi* adıyla özetlenerek tercüme edilmiştir: İstanbul, 1342 (1924).- (89) H.Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, 4 c., Londra, 1876-88 (fihristleri 1927'de çıkmıştır); (90) Léon Cahun, *Introduction à l'Histoire de l'Asie*, Paris, 1896; (91) Skrine ve Sir E. Denison Ross, *The Heart of Asia, A History of Russia Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earlies Times*, Londra, 1899; (92) M.I. Ivanin, *O Voennom Iskusstve i Zavoevaniyakh Mongolo-Tatar i Srednezaitskikh Narodov pri Çingis-Khane i Tamerlane*, Petersburg (Leningrad), 1846; 2. tab'ı: Prens N. S. Golicın nş., 1875; (93) A. Czaplicka, *The Turks in Central Asia*, Oxford, 1918; (94) P.M.Sykes, *A History of Persia*, 2 c., Londra, 1915; 2. tab'ı 1921; (95) Lucien Bouvat, *L'Empire Mongol*, Paris, 1927, E.Cavaignac, *Histoire du Monde*, VIII-III-B; Çince trc. Şanghay, 1930 (Timuroğulları tarihinin tam ve güzel bir hulâsası); (96) Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, 10 c., ilk tab'ı: 1892-1901 (pekçok defa basılmıştır) gibi daha birçok umûmî tarihleri burada zikretmeyi fuzûlî sayıyoruz.

(97) Zeki Velîdî Togan, *Topkapı Sarayı'nda Dört Cönk*, *İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1954, I, 73-89 (İngilizce özetli; mühim malzemeye işaret

edilmiştir); (98) Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1963-66'da çıkan ilk 9 cildinin çeşitli yerleri ve Osmanlı tarihinin Timurlular'la ilgili inceleme eserleri (*Türkiye Tarihi*'nin bibliyografyalarında gösterilmiştir).

b– Timur'a âid Eserler:

(99) Timur'un Altınordu seferi hakkında: M. Charmoy, *Expédition de Timoûr-i Lenke ou Tamerlan contre Toqtamiche, Khân de l'Ouloûs de Djoûchy, en 793 de l'Hégire ou 1391 de Notre Ere, Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Pétersburg, VIe Série: Sciences Politiques, Histoire et Philologie*, III, 1836, 89-505.- (100) W. J. Fischel, *İbn Khaldûn and Tamerlan*, Berkeley-Los Angeles, 1952; (101) Zeki Velidi Togan, *Timur's Campaign of 1395 i the Ukraine and North Caucasus, The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, VI, 3-4, 1958, 1.358-71; A.Y., *Tahkıyk-ı Neseb-i Emîr Tîmûr, Armağân-ı Muh. Şefî'*, Lâhûr, 1953; Hilda Hookham, *Tamburlaine the Conqueror*, Londra, 1962; Ahmed Cân Okay, *Büyük Temir*, Ist. 1963; (102) Jean Aubin, *Tamerlan à Bağdad, Arabica*, IX-3, 1962, 300 v.dd.: (103) Aynı Yazar, *Comment Tamerlan Prenait les Villes?, Studia Islamica*, XIX, Paris, 1963, 83-122 (her iki yazı da Timur'un çok aleyhindedir)- (103-A) K. Jahn, *Timur and die Frauen. Anzeiger*, CXI, 1974, 515-29. (103-B) E. Muno, *The Timurid Genealogy and Timur's Position, The Toyashi-Kenkyu*, XXXIV-4, 1976, 109-33; M.Heider, *The Sovereing in the Timurid State (14-15th Centuries), Turcica*, VIII, 1976, 61-82.- Timur hakkında çeşitli dillerde pek çok popüler kitap vardır; bunları burada saymıyoruz. Ancak hakkında daha hiçbir ilmî monografi yazılmamıştır. Bir deneme: İbr.Mü'minov, *Amira Timura*, Taşkent, 1968.

c– Timur'un Haleflerine âid Eserler:

(104) W.W.Barthold, *Ulug Beg i Yego Vremya*, Leningrad, 1918, *Zapiski Rossiyskov Akademii Nauk po İstoriko Filologiçeşkomu Otdeleniyu (Rus İlim Akademisi Muhtıraları, Tarihî Filoloji Kısmı)*, III. seri, XIII-5, 2: Taşkent, 1965 (Ortaasya Timurlu tarihine dair yazılmış en mühim monografi olup son derece zengin malzemeyi muhtevîdir); Türkçe trc. Tâhiroğlu Akdes Nîmet (Kurat), *Uluğ Beğ ve Zamânı*, Türkiyat Enstitüsü nş., İstanbul, 1930 (bu tercümede, Rusça aslının sayfa numaraları da konmuştur); Almanca trc., Walter Hinz, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, XI-I, Leipzig, 1935; Farsca trc. Hüseyn Ahmedî, Tebrîz, 1958; İngilizce trc. V. ve T. Minorsky, *Ulugh-Beg*, Londra, 1958 (104-A) D.Brandenburg, *Herat, Eine Timuridische Hauptstadt*, 1977; R.M.Savory, *Persia after the Death of Tîmûr, Der Islam*, 1964, 35-65; Terry Allen, *Ti murid Herat*, Wiesbaden 1983. Nusret'Ull.Mişkâtî, *Ez-Selâcika tâ-Safewiyye*, Tahrân, 1343 Ş., 264-412; A.N.Boldirev, *The Life of Herat Society in the XV-XVI Centuries* (Rus. ve İng.), Leningrad, 1947; Dietrich Brandenburg, *Samarkand*, Berlin, 1972; A.Y.Yakubovskiy, *Samarkand pri Timure i Timuridakh*, Lening. 1933; Özbekistan İlimler Ak., *Istoriya Samarkanda*, I, Taşkent, 1969. T.Genceî, *Husain Mîrzâ Sultano del Khorâsân, AIUON*, V, Napoli, 1954, 157-83; T.Allen, *A Catalogue of the Toponyms and Monuments of Timurid Herat*, 1981, 300 s.

(105) Barthold, *Mîr Alî-Şîr i...*, Türkçe trc. Ahmed Câferoğlu, *Ülkü*, no. 57 v.dd., Ankara 1937 kasım v.dd.; Alm trc. W.Hinz, Leipzig, 1938; İng. tc. Minorsky, *Mîr 'Alî-Shîr*, Leiden, 1962; N.J.Leonov, *Ulug Bek, Velikiy Astronom XV Veka*, Mosk. 1950; M.E.Masson, *Observatoriya Ulug Beka*, Taşkent, 1941; F.Karı-Niyazov, *Astronomiçeskaya Şkola Uluğ Beka*, Moskova, 1950. (105-A) *Alîşer Navoi* (makaleler mecmuası), Moskova, 1946, Sovyet İlimler Akademisi; (105-B) Âgâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâî*, 4 c., Ankara, 1965-8, T.D.K.; (106) Martinn Hartmann, *Eien Heiliganstaat im Islam: Das Islamiche Orient*, I, 1953-4; (106-A) Z. V. Togan, *Şâhrûh, Türk Dili ve Edebiyatı*, III, 3-4, 1949. (107) Yılmaz Öztuna, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1944 v.dd., bazı maddeler: *Abdullaah Mîrzâ* (249a-50a), *Abdullaah Hân* (311b-3a), *Abdülazîz Mîrzâ* (357b-8b).- A.S. Beveridge'in aşağıda anılacak *Hümâyûn-Nâme'*ye yazdığı *Bâbur-Nâme, Hümâyûn-Nâme* ve *Târîh-ı Reşîdî'de* geçen kadınlara ait listede, son derecede faydalı bilgler vardır.- Ancak bir kısımları yahut birkaç sayfaları konumuzla ilgili inceleme eserleri için (108) Yılmaz Öztuna'nın *Ankara Muhârebesi* (İstanbul, 1946) ve *Türkiye Tarîhi*'nin III. ve VII. ciltlerindeki bibliyografyalara bakılabilir. Timurlular üzerinde Sovyet yayınları bibliyografyâsı: B.V.Lunin, *Timuridovv Sovetskoy Literatur, Bibliografiçeskiy Ukazetel'*, Özb. İlm. Ak., *Obçesstvennıkh Nauki v Uzbekistane*, no. 8-9, 1969, 101-45; Akay Ḥâccî Muḥ. 'Azîm ve Akay Aẖrârî, *Mezârât-ı Herât*, Herât, târihsiz; Akay H̱alîlî-i Efğân, *Âs̱âr-i Herât*, 2 c., Herât, 1309 Ş. = 1930; O.D.Ceẖoviç, *Samarkandskiye Documenti XV-XVI Vv.*, Moskova, 1974; L.Golombek ve D.Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, 2 c., 1988 (büyük bir eser).

Lisa Golombek, Maria Subtelny vs, *Timur Art and Culture, Iran and Central Asia in the Fifeteenth Century*, 1992.

Onbirinci Kitap

TÜRKİSTAN

G i r i ş

Türkistân'da İlk Müslümân Türk Hükümdârları

1- *Nizak Tarhan* (644?-709), Güney Türkistân'da merkez Bâdgîs olmak üzere, Merv ile Herât arasında, Tohâristân'ın bir kısmında hüküm süren bir Türk hükümdârı olup tabîatiyle Gök Türkler'e tâbî idi ve Gök Türk hânedânından inmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Karluk hükümdârı Yabgu Bey'e tâbî oldu. Son Sâsânî kisrâ'sı Üçüncü Yezdcerd, Müslüman Arablar'ın önünden Horâsân'a kaçınca 651'de Merv yakınlarında onu karşılayıp destekledi. Hayâtının sonlarına, muhtemelen 704'e doğru ihtidâ etti, 'Abdullâh adını aldı. Kardeşi de ihtidâ etti. Kardeşinin oğlu 'Osmân, Nizak'ın oğlu Sâlih, bu isimleri alarak ihtidâ ettiler. Emevî devletine tâbî oldular. Emevîler'in Horâsân vâlîlerinin emrine girdiler. 'Abd. Nizak Tarhan, Kuteybe b.Müslim'in maiyyetinde Arablar'ın Buhârâ ve Baykent şehirlerini fethinde Türk askeriyle berâber bulundu. 709'da Kuteybe, 700 Türk'le berâber Nizak'ı da başlarını kestirerek öldürttü, oğlu Sâlih'e dokunmadı. Sâlih, 738'de Emevîler'in -Horâsân eyâletine dâhil-Şaş (Taşkent) vâlîsi ol.görülmektedir.

2- *Yabgu Bey*, Göktürkler'e bağlı Karluk boyu hükümdarlarından biridir ve her iki ismin de Karluk boyu unvânları olduğu açıktır, binâenaleyh asıl adını bilmiyoruz ve Tohâristân (Güney Türkistân)'da hüküm süren bütün Karluk beylerinin ayni adı taşıdığı âşikârdır. Bunun da Göktürk hânedânından inmiş bulunması muhtemeldir. Batı Göktürk (Türgeş) hâkaanı Sulu Han'a tâbî olduğunu biliyoruz. 709'dan önce ihtidâ ederek, Emevî vâlîsi Kuteybe'ye tâbî olup bu târîhte Şâm'a gönderildi. 713'e kadar Şâm'da kalıp Halîfe Velîd'e hizmet etti. Tekrâr Tohâristân'a döndü. 730'da Sulu Han'ın yanında Arablar'a karşı savaşan Yabgu Bey'in, bu zâtın oğlu olduğu tahmîn edilebilir. Yabgu Bey hânedânı, 830 yıllarına kadar Tohâristân'ın bir kısmında beyliğini muhâfaza etti, Emevî ve Abbâsîler'in Horâsân vâlîlerine tâbî oldu.

3- *Tuğ Şad* (707-739), Buḫârâ hükümdârıdır. Göktürkler'e tâbî olup bunun da Göktürk büyük-hâkanlık hânedânından bir prens olması akla yakındır. Buḫârâ "şad"larına İranlılar "Buḫâr-ḫudât" denmişlerdir. 670'e doğru Buḫârâ hükümdârı Beydun öldü ve oğlu Tuğ Şad adına annesi Ḫatun, 15 yıl nâibelik yaptı. Bu Ḫatun'un adı Kabac veyâ Kınık'tır. Kuteybe, ordusuna mühtedî. Türk birliklerini de alarak 705'te Baykent'i ve 708'de Buḫârâ'yı fethetti. Tuğ Şad, itâat ve ihtidâ etti. Buḫârâ beyi olarak, Emevîler'in Ḫorâsân vâlîlerinin kontrolü ve metbûluğu altında saltanatına devâm etti. Ḫorâsân vâlîsi Naṣr b.Seyyâr'a dâmâd oldu. 739'da Arablar'ın bir sûikasdi netîcesi öldürüldü. Sükan, Bunyat, Kuteybe adlı 3 oğlu vardı. Oğlu ve nesli, Buḫârâ beyleri olarak saltanatlarına devâm ettiler. Tuğ Şad'ın yerine önce oğlu Kuteybe geçti. 751'de Ebû-Müslim tar. öldürülünce yerine kardeşi Sükan geçti ve 758'e kadar tahtta kaldı. Sonra bunun kardeşi Bunyat, Buḫârâ beyi olup 786'ya doğru Halîfe el-Mehdî'nin emriyle katledildi.

4- *Sul Tekin*, Dehistân ve Gürgân (Ar. Cürcân) hükümdârıdır (Ḫazar Denizi'nin güney-doğu ucundaki ova ve sonra Elbrüz Dağları'nın doğusu). Göktürkler'e tâbî ve muhtemelen Göktürk hâkanlığının yapısı îcâbı bir Göktürk prensi idi. 650 yıllarından îtibâren adından bahsedilmektedir. Babası Ruzban b.Sul, 639 ve 650 Arab seferlerine mukaavemet etmişti. Sul Tekin, kardeşi Fîrûz ile, Gök Tanrı dîninden Zerdüştî oldu. 717'de Arablar, Cürcân'ı fethettiler. Sul Tekin, Medîne'ye gidip Ravza-i Mutahhara'da Müslüman oldu (Peygamber'in huzûruna çıkmadan ihtidâ etmeyi reddetmişti, Ravza'da gözyaşlarıyle Müslümân oldu). Ancak bu Sul Tekin'in, 650'de adı geçen Sul Tekin'le ayni kişi olduğu iddia edilemez. Oğlu veyâ torunu olabilir. 719'da Sul Tekin, ülkesine dönmüştü. Amân verilmesine rağmen, Arablar tar. âilesi ve askeriyle katledildi. Nesli 'Abbâsîler'in hizmetinde bulundu ve Ṣûlî nisbe'sini taşıyan bir çok mârûf kişi yetişti. Sul Tekin'in (718'de ihtidâ eden) oğulları Süleymân, Muḥammed, Ṭayyib, bu sonuncunun oğlu Muḥ.'dir. Süleymân, Naṣr b.Seyyâr'ın sır kâtibi oldu ve onun 738 Fergana seferine katıldı. Küçük kardeşi Muḥ., Ebû-Müslim'in generallerinden ve 'Abbâsî tarafdârlarından olup oğluna 'Abbâs adını verdi. 'Abbâs'ın oğlu İbrâhîm (792-857), ünlü Arab şâirlerinden biridir. 33 yıl Bağdâd'da dîvânü'r-resâil reîsliği yaptı. Kardeşi 'Abd., gene mârûf şâirlerdendir. Onun oğlu Muḥ., onun oğllu Yaḥyâ olup el-Müktefî'nin (901-907) nedîmlerindendir. Yaḥyâ'nın oğlu Ebû-Bekr Muḥammedi'ṣ-Ṣûlî, *Kitâbü'l-Ewrâq* ve onun bir parçası olan *Eş'ârü Ewlâdi'l-Ḫulefâ we Aḫbârühüm* müellifidir (J.Heyworth-Dunne nş., Londra 1936). Bu ünlü aṣ-Ṣûlî'nin (ölm. 946) şeceresi Ebû-Bekr Muḥ. b.Yaḥyâ b.'Abd.İbni'l-'Abbâs b.Muḥ.b.Sul Tekin ol.veriliyor, *Kitâbü'l-Eğânî*'nin başlıca kaynaklarından olup bu eserde adı 250 def'adan fazla me'haz ol.anılmışdır. İbr.İbni'l-'Abbâs'ın (ölm. 857) annesi, ünlü şâirlerden el-'Abbâs İbni'l-Aḥnef'in (ölm. 806) hemşîresidir.

5- *Iḫşıd* (709-745?), Sogdiana ülkesi ve merkezi Semerkand'da hüküm süren Göktürkler'e tâbî Türk hükümdârlarının unvânıdır ki Göktürk hânedânının bir branşı olması çok muhtemeldir. Bu ıḫşıd'lardan Gürek 718'e doğru ihtidâ etdi.

Gürek'in babası Tarhan, 642'den îtibâren Arablar'la karşı karşıya gelmiş, 709'da hal'i üzerine intihâr etmişdi. Gürek, babasının yerine geçmekle berâber, Kuteybe, Semerkand'ı kendisine ahd ile teslîm ettiği hâlde onu tahtında bırakmadı, Gürek de Semerkand dışındaki mâlikânesinde hayâtını tamâmladı. Halîfe 'Umer b. 'Abdi'l-'Azîz, Türk büyüklerine, bu arada Gürek'e nâme göndererek İslâm'a dâveti üzerine ihtidâ etdi. Gürek'in oğlu Muhtâr, 750 yılında Semerkand'da bey bulunuyordu.

6- *Kâvûs* (Arab kaynaklarında Kâvûsü't-Türkî), merkezi Büncikes olan Uşrûsane hükümdârıdır. Bu ülke, Fergana'nın doğusu, Sır Deryâ'nın iki dirseğinin batı bölgesi, Taşkent güneyidir. Burada Göktürkler'e tâbî ve çok muhtemelen ayni hânedândan Kara Buğra Han hükümrân idi. 737'de Sogdiana, Taşkent, Huttal, Toharistân hükümdârı Yabgu'nun sağ kanat kumandanı olarak Arab istîlâsına karşı savundu. 750'ye doğru ölerek yerine oğlu Kâvûs tahta çıkdı. Babasının hayâtında ihtidâ etmişdi. Oğulları Fazl ve Hayder Afşın, tanınmış 'Abbâsî serdârlarıdır. Kâvûs, Horâsân eyâlet vâlîsi Cüneyd b. 'Abdullâhi'l-Mürrî'nin (729-34) annesi ile evlendiği için, 730'a doğru ihtidâsı bahis mevzuudur. 'Osmân b.Mes'ûdi't-Temîmî de muhtemelen Nizak Tarhan'ın akrabâsı bir Türk kızı ile evlenmişdi. 822'de ihtiyâr Kâvûs, iki oğlu ile Bağdâd'a gitdi. el-Me'mûn, Kâvûs'u kabûl ve iltifât ederek gene Uşrûsane tahtına gönderdi. Ancak az sonra ölünce yerine oğlu Afşın tahta geçdi. 893 yılına kadar bu Göktürk bakıyyesi hânedân, Uşrûsane'de 'Abbâsîler adına saltanat sürdü.

7- *Bazam*, Merv'in Türk hükümdârı iken, Nizak Tarhan'la berâber Arab istîlâsına karşı koydu. Kuteybe istîlâsından sn.ihtidâ etdi (bu bahis için detay ve kaynaklar: Zekeriyyâ Kitapçı, *Belleten*, LI, 1987, 1.139-207).

Yukarıda anılan Afşın Bey'in adı Hayder'den fazla Hayzar olmak gerekiyor ve "Afşın" Göktürk prenslik unvânlarından biridir. 831'de 'Abbâsî Hılâfeti'nin Bingaazî il vâlîsi oldu ve 835-7'de büyük bir ihtilâl çıkaran Âzerbâycân'daki Hurremî âsîsi Bâbek üzerine başkumandan tâyîn edildi. İhtilâli söndürmesi üzerine el-Mû'tâsım'dan tâc, iki murassâ kılıç, Sind, Âzerbâycân ve Ermeniyye eyâletleri vâlîliklerini aldı. 838'de Halîfe'ye Bizans'a karşı Amoriom (Emirdağ/Afyon) seferinde refâkat ve İslâm ordusuna gerçekte o kumanda etti. En büyük serdârlarından biri ol. İslâm târîhine geçdi. Sâmerrâ'da 6.841'de hapishânede aç bırakılmak sûretiyle öldürüldü.

I

KARAHANLILAR
(848-1212)

Karahanlı Büyük Türk Hâkanlığının Târîhî Karakteri

Karahanlı Türk imparatorluk hânedânı, Açina-Oğulları Türk büyük-hâkanlık hânedânından, dolayısıyle Gök-Türk hânedânından inmektedir. 848 yılında aslında bir Göktürk imparatorluk prensi (Tr.tegin) olan Kül Bilge, "Kadır-H̱an" unvânıyle Türk büyük-hâkanlık tahtına oturmuştur. 744'te Göktürkler'den boşalan bu tahta 104 yıl müddetle Dokuz-Oğuz-On-Uygur hânedânı oturmuştu. Fakat Uygur hânedânının Kök Tengri (Gök Tanrı) dînini bırakarak Türk karakterine uymıyan Mani dînine girmesiyle, Manihaist Uygur kağanları, cihan politikası tâkıyb edemez olmuşlardır. Esâsen kültürce çok geri Kırgız Türkleri'nin -Türk imparatorluğunun anayurdu sayılan-bugünki Moğolistan'dan Uygurlar'ı -bugünki- Doğu Türkistan'a sürmeleri, Türk büyük-hâkanlığını çok dar çerçeveye itmişti. Bu sürgünle Uygurlar, mahallî bir krallık derekesine düştüler. Büyük-hâkanlık, Karahanlılar'a geçti.

Karahanlılar, artık Ötüken'de oturmuyorlardı. Oraları Kırgız kabîlelerine geçmişti (Kırgızlar da bu ülkede tutunamıyacak, doğudan gelen Moğollar tarafından batıya

sürülerek, bugünki Moğolistan, geniş ölçüde Moğol'leşecek ve Türk'lüğünü kaybedecektir; Cengiz, bu ortamdan çıkmıştır). Karahanlılar, bugün "Türkistan" dediğimiz ülkeye yerleştiler. Burası, daha eski Türk imparatorluk hâkanları için bir yan ülke olduğu halde şimdi ilk def'a merkez ülke hâline geliyordu. Bunun mânâsı şudur: kendilerinden önce Büyük Türk Hâkanlığı, bin yıldan beri bir Uzak Doğu devleti idi. Gerçi Orta, hattâ Batı Avrupa'ya kadar uzandığı devirler olmuştu. Fakat merkez güç, Uzak Doğu'da idi. Taht şehri Ötüken, Uzak Doğu'da, Kuzey-doğu Asya'da, bugünki Moğolistan'da idi. Karahanlılar ise, kuruluşlarından îtibâren merkezi, Asya kıt'asının, bütün denizlerden en uzak noktasına getirmişlerdi (Doğu Türkistan). Karahanlılar'ın en geniş sınırları, bugünki bütün Türkistan'dır (Batı Türkistan = Rus Türkistanı + Doğu Türkistan = Çin Türkistanı + Güney Türkistan = Afgan Türkistanı). Fazladan doğuya doğru, Çin'in Kansu eyâletinin içerilerine kadar uzanan bir uzantısı vardı (Kansu'da mühim bir Türk nüfûsu vardı; bugün bile Sarı Uygurlar, Kansu'da yaşar ve Türkçe konuşurlar). Gerçi Karahanlılar, ataları Göktürkler gibi bir cihan devleti kuramadılar. Asya kıt'asının göbeğinde sağlam bir Türk devleti kurmakla kaldılar. Ancak halefleri Selçuklular'ın yeniden bir Türk cihan devleti kurabilmeleri için bütün ortamı hazırladılar. Türk'lüğün ağırlık merkezini Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya aldılar. O çağda henüz İranlı (Fars dil ve lehçeleri konuşan) nüfûsun mühim olduğu bugünki Türkistan denen çok büyük ülkenin tamâmen Türk'leşmesi için yaptıkları misyon da gözden kaçamaz. Selçuklular ve Moğollar, Türkistan'ın artık katıksız Türk ülkesi hâline gelmesini bu sûretle sağlıyabildiler.

Bu jeo-politik durum dışında Karahanlılar'ın Türk, dolayısıyle dünyâ târîhinde kapital ehemmiyette olan dîğer bir rolleri, İslâm dînini 924 yılında resmen kabûlleridir. Bunun ne demek olduğunu kısaca hatırlamak lâzımdır:

Hânedânın üçüncü hâkanı olan Satuk Buğra Han, 24 yaşında tahta oturur oturmaz (924), İslâm dînini ve Sünnî-Hanefî mezhebini, Türk imparatorluğunun resmî dîni olarak îlân etti. Bu, Türkler'in İslâm dîni ile yeni tanışmaları değildi. En az 2 asırdan beri milyonlarca Türk Müslüman olmuş, İslâm dünyâsında büyük roller oynamış, hılâfet ordusunu ellerinde tutmuş, halîfelerini indirip çıkarmış, Mısır'da Tolunoğulları, Ihşidîler gibi Türk hânedanlar bile saltanat sürmiye başlamıştı. Fakat bu işler, Arab dünyâsında ve Arab kültür dâiresi içinde cereyân ediyordu. Volga Bulgar hanı Almış Han, Satuk Buğra Han ile aynı yıllarda, belki de bir kaç yıl önce devletinde İslâm dînini ve Sünnî-Hanefî mezhebini resmî dîn olarak îlân etmişti. İtil Türklüğü için Arab kültürü de bahis mevzuu değildi. Fakat orası da Türk dünyâsının bir yan ülkesi idi. Karahanlı Satuk Buğra Han'ın "Abdülkerîm" islâmî adıyle Müslüman'lığı devlet dîni îlân etmesi, "Büyük Türk Hâkanlığı" dediğimiz Türk imparatorluğunda cereyân ediyordu. Başka Türk devletleri de vardı. Fakat bütün gözler, Açina-Oğulları'ndan ve Gök-Türkler'den inen Karahanlılar'da idi. "Hâkan", yânî Türk imparatoru, Karahanlı idi. O âna kadar "hâkan" titri taşıyan hiç bir Türk hükümdârı ne İslâm dînini devlet dîni îlân etmiş, ne de şahsen ihtidâ etmişti. Şimdi artık Müslüman olmıyan Türkler, gittikçe azalıyordu. Demek ki târîhin gördüğü en muhârib ırk, en büyük devlet teşkîlâtçısı millet, İslâm dînine giriyor, Müslüman kültür dâiresine geçiyordu. Bu olaydan 130 yıl sonra büyük-hâkan Tuğrul Bey'in Bağdâd'a gelip İslâm dünyâsını resmen himâyesine alması, işte 924 yılında geçen bu olayın tabiî netîcesidir.(*)

(*)Cildin sonundaki (s. 1041-2) eke bk.

Karahanlı hânedânı 848 - 1212 = 364 yıl devâm etti. 848-1040 = 192 yıl, Büyük Türk Hâkanlığı tahtını işgal etti. 1040'ta bu titri, Selçuklular'a kaptırdı. Fakat Selçuklular'a tâbî olarak hayâtını devâm ettirdi. İlk 2 hâkan zamânında (848-924 = 76) Gök Tanrı dîninden olan devlet, 924'den îtibâren Müslüman olarak varlığını muhâfaza etti. Ancak bu hânedandan, Göktürkler'de ve Selçuklular'da olduğu gibi çok büyük asker-devlet adamı hükümdarlar yetişmedi. Mevkı'lerini Selçukoğulları'na kaptırmalarında bu faktörün rolü çok büyüktür. Hânedânın çok büyük iki ismi, İslâm dînini kabûl etmesi bakımından Satuk Buğra Han ve Türk dili ve kültürünün emsalsiz bir ansiklopedisini kaleme alması bakımından Kâşgarlı Mahmûd'dan ibârettir.

848-1042 = 194 yıl tek hâkan vardır. Karluklar'ın Çigil boyu melikleri olarak hâkanlığa yükselen Karahanlılar'ın hükümdârı (büyük-kağan) "Arslan-Kara-Hakan" unvânını taşırdı. Velîahdlere "Arslan-İlig" denirdi. 1042'de Batı Kağanlığı ayrıldı. Büyük-kağanlar, Doğu Kağanları hâline geldiler. Büyük kağan olmıyan kağanlara "Tamgaç Buğra Kara-Hakan" deniyordu. Doğu Kağanlığı, Mâverâünnehr ötesinde, Doğu Türkistan'da idi. Taht şehirleri 1042-1130 arasında "Kara-Ordu" denen Balasagun, 1130-1210 arasında Kâşgar idi. Doğu kağanlarının bâzan ortak-kağanları olur, bunlar Kâşgar'da, büyük-kağan Kâşgar'a yerleşince de (1130) Taraz'da (Ar. imlâsı: Tarâz) otururlardı. Taraz, başkentin Balasagun olduğu devirde de ortak-kağanın taht şehri idi. Doğu Karahanlılar, 1089-1157 = 68 müddetle Selçuklular'a tâbî oldu. 1210'da Nayman Türk imparatorluk hânedânı tarafından ortadan kaldırıldı.

Batı Karahanlılar, 1042-1212 = 170 yıl müddetle yaşadı. Bunlar, Doğu hâkanlarını üstün tanıyorlardı. Taht şehirleri 1042-1053 arasında Özkend (bugünki Taşkent, Fars. Şâs), 1053'ten sonra Semerkand'dır. Bunların ortak-kağanları Buhârâ'da otururlardı. Batı Kağanlığı, Mâverâünnehr'i ihtivâ ediyordu. 1089-94'te bu kağanlık doğrudan soğruya Selçuklular'a ilhâk edildi. 1094-1157 arasında Selçuklu tâbii olarak hayâtına devâm etti. Ancak 1141'den îtibâren Karahıtay istîlâsı başladı. 1157-1207 arasında her iki şûbe kesin şekilde Karahıtaylar'a (Budist Moğol) tâbî oldu. 1207-1212 arasında da Harzem-Şâhlar'a tâbî olan Batı Karahanlılar, bu târihte Harzem-Şâhlar'a ilhâk edildi.

Bir Karahanlı dalı, 1141-1222 = 81 arasında Fergana'da saltanat sürdü. Bunlara Fergana kağanları denmektedir. Batı kağanlarını üstün tanımaktadırlar. Fergana da Harzem-Şâhlar'a geçti.

İmparatorluk, Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmadan önceki devirde (848-1042), taht şehri Balasagun'du. Ancak hâkan, Taraz ve Kâşgar'da da otururdu.

Karahanlılar'ın Büyük Kağanları

1. Kül Bilge Kadır-Han (848-?)
2. Bazır Arslan-Han (?-924)
3. 'Abdü'l-Kerîm Satuk Buğra Han (924-955 = 31)
4. Baytaş Mûsâ Han (955-975? = 20?)
5. Ebü'l-Has.'Alî Arslan Kara Tonga-Han (975?-11.998 = 23?)
6. Ahmed Togan-Han I(11.998-1017a = 19)

7. Ebü'l-Muz.Manṣûr Han (1017a-1024 = 7)
8. Aḥmed Togan-Han II(1024-1026 = 2)
9. Yûsuf Hârûn Kadır-Han (1026-10.1032 = 6)

Karahanlılar'ın Doğu Kağanları

1. Şerefü'd-Dewle Ebî-Şücâ' Süleymân Han (10.1032-1042a = 10: büyük kağan) (yalnız Doğu kağanı: 1042a-1056 = 14)
2. Kıwâmü'd-Dewle Muḥammed Buğra-Han I (1056-1057 = 1)
3. İbrâhîm Han I(1057-1059 = 2)
4. Arslan-Tegin Tuğrul Kara-H̱akan Maḥmûd Han (1059-1075a = 16)
5. 'Ömer Han (1075a-b = bir kaç ay)
6. Nâṣırü'l-Ḥaqq we'd-D.'İzzi'd-D.Ebî-'Alî Tabgaç-Buğra Kara-H̱akan Ḥasan Hârûn Han (1075b-1103 = 28)
7. Nûrü'd-Dewle Aḥmed Hârûn Han (1103-1129? = 26?)
8. Kara Arslan-H̱akan İbrâhîm Han II(1129?-1159? = 30?)
9. Muḥammed Han II(1159-1160? = 1?)
10. Ebü'l-Muz.Yûsuf Han (1160?-3.1205 = 45?)
11. Ebü'l-Feth̤ Muḥammed Han III(3.1205-1210b = 5)

Karahanlılar'ın Batı Kağanları

1. 'Aynü'd-Dewle Maḥmûd Müeyyedi'l-'Adl 'İzzi'l-Ümme, Kâbi'l-Müslimîn, Muḥammed Han I (1042a-1052 = 10)
2. Böri-Tegin Müeyyedi'l-'Adl Meliki'l-Meşriq İbrâhîm Tamgaç-Han I (1052-1068 = 16)
3. Şemsü'l-Mülk Meliki'l-Meşriq Nâṣıri'l-Ḥaqq we'd-D.Naṣr Han I (1068-1080 = 12)
4. H̱ızr Han (1080-1081? = 1?)
5. Aḥmed Han I (1081-1089 = 8 + 1094-1095 = 1 = 9)
6. Yâ'kuub Han (1089)
7. Rüknü'd-D.Kılıç Mes'ûd Tamgaç-Han I (1095-1097 = 2)
8. Kadır-Tafaç-H̱akan Süleymân Han (1097)
9. Ebü'l-Kaas.Maḥmûd Tamgaç-Han I (1097-1099 = 2)
10. Hârûn Cibrâîl Han (1099-22.5.1102 = 3)
11. Gaazî 'Alâ'ü'd-Dewle Muḥammed Tabgaç-Han II(22.5.1102-1130 = 28)
12. Aḥmed Kadır-Han II(1130-1132 = 2)
13. Kök-Sagun Kılıç Kara-H̱akan Celâlü'd-Dünyâ we'd-D.Ḥasan Han (1130-1132 = 2)
14. Ebü'l-Muz.Rükni'd-Dewle Bürhâni'l-İslâm we'l-Mü'minîn İbrâhîm Tabgaç Buğra-Han II(1132)

15. Rüknü'd-D.Maḥmûd Han II(1132-1141 = 9)
16. İbrâhîm Tamgaç-Buğra Han III (1141-1156 = 15)
17. Kök-Sagun 'Alî Çağrı-Han (1156-1160 = 4)
18. Ebü'l-Muz.Rükni'd-Dünyâ we'd-D.Alp-Kutluğ Tonga-Bilge Mes'ûd Kılıç Tamgaç-Han II (1160-1178 = 18)
19. Nuṣretü'd-Dünyâ we'd-D.Küç Arslan-Han İbrâhîm Kılıç Tamgaç-Han IV (1178-1204a = 26)
20. 'Oṣmân Han (1204a - 1212 = 8)

Karahanlılar'ın Fergana Kağanları

1. Celâlü'd-Dünyâ we'd-D.Tonga-Bilge Türk-Tuğrul Kara-Ḫakan Ḥüseyn Alp-Kılıç Han (1156-9.1156 = bir kaç ay)
2. Tuğrul Maḥmûd Toğan-Han (9.1156-1165 = 9)
3. İbrâhîm Han IV (Batı kağanı no. 19) (1165-1178 = 13)
4. Naṣr Tuğrul-Han (1178-1182? = 4?)
5. Celâlü'd-Dünyâ we'd-D. Tuğrul-Ḫakan Muḥammed Han (1182?-1184? = 2?)
6. Celâlü'd-Dünyâ we'd-D.Kadır-Ḫakan Uluğ-Sulṭân Han (1184?-?)
7. Ḥüsâmü'd-Dünyâ we'd-D.Kutluğ Toğan-Han
8. 'İmâdü'd-Dewle we'd-D.Uluğ-Han
9. Muḥammed Arslan-Han I
10. Sevinç-Kutluğ Ḫakan Muḥammed Arslan-Han II(?-1212)

Hânedânın Şeceresi

Kül Bilge Han'ın (n. 1) oğulları: Bazır Han (no. 2) ve Oğulçak Kadır-Han. Bazır Han'ın oğlu: Satuk Buğra Han (no. 3) (901-955 = 54), Kâşgar kuzeyinde Artuç'taki türbesinde gömülüdür. Satuk Buğra Han'ın 2 oğlu, hânedânın iki büyük şûbesinin atasıdır: Mûsâ Han (no. 4) ve Süleymân İlig-Han. Önce Mûsâ Baytaş Han şûbesini ele alalım. Bunun oğlu: 'Alî Han (no. 5), şehîd olmuş ve Kâşgar'a gömülmüştür. 'Alî Han'ın (no. 5) oğulları:

1. Ebû-Naṣr Nâṣıri'l-Ḥaqq Seyfi'd-Dewle Kuṭbi'd-Dewle we Naṣri'l-Mille Şemsi'd-Dewle Müeyyedi'l-'Adl Aḥmed Togan-Han I (no. 6).

2. Ebü'l-Ḥas.Müeyyedi'l-'Adl Naṣr Arslan İlig-Han (ölm. 1013a): 23.10.999'da Buḫârâ'yı feth edip Sâmânîler'e son veren mühim şahsiyettir. Nöldeke, Barthold gibi târihçiler, bu olayı Asya târîhinin dönüm noktalarından biri kabûl eder ve Tûrân'ın Îrân'a karşı kesin ve nihâî zaferi, Mâverâünnehr ve Batı Türkistân'da Ârî hâkimiyyetinin "ebediyyen sonu" (Barthold) şeklinde vasıflandırırlar. Özkend'de (Taşkent) oturarak kardeşi Manṣûr Han'a ortak-kağan olmuştur.

3. Manṣûr Han (no. 7): dilsizdi. Ferâgat ederek dervîş oldu. 23.12.999'da Semerkand'da Arslan-Han, sonra Arslan-İlig îlân edildi. Oğlu: Ḥasan Câ'fer Çağrı-Tegin Han, 23.12.999'da Buḫârâ vâlîsi oldu. Bunun da oğlu 9. Batı kağanı I. Maḥmûd'dur, öldürülmüştür.

4. Ebû-Manṣûr Arslan-İlig Senâ'i'd-Dewle Muḥ.Han: 1024'te öldü. Mâverâünnehr ve Fergana v.

I. Aḥ.Han'ın (no. 6, ölm. 1017) çocukları:

1. Fülâne Hâtûn = Gazneli Sultân Maḥmûd, izd. 1001.

2. Fülâne Hâtûn = Gazneli Sultân Mes'ûd b.Maḥmûd.

3. Î'sâ Han, kızı: Celâliyye Hâtûn = Sultân Melik-Şâh Selçuqî.

4. Muḥ.I(1. Batı kağanı): Arslan-ilig: 1026-42a = 16. Oğulları: Aḥ.Han (ölm. 1042?), Ebü'l-Fazl Arslan-Tegin 'Abbâs Han (ölm. 1042?).

5. İbr.I(2. Batı kağanı) (1042a-1052'de ağabeyi Muḥ.Han'a ortak-kağan). Çocukları:

1. Terken Hâtûn = Sultân Melik-Şâh Selçuqî.

2. Naṣr I (3. Batı kağanı ve 1052-68'de babası İbr.'in ortak-kağanı) = Â'işe b.Alp-Arslan Selçuqî.

3. Şüayṣ Toğan-Han: 1068'de müdd. ve katl. Oğlu: Muḥ.Han (1002-18'de = 18, no. 11'e ortak-kağan).

4. Ḫızr Han (4. Batı kağanı). Oğlu: I. Aḥ. (5. Batı kağanı) (1065?-1095? = 30?) (1089'da Melik-Şâh'a esîr oldu, 5 yıl Batı Karahanlı devleti Selçuklular'a ilhâk edildikten sn. tekrar tahta oturtuldu).

5. Muḥ.Han. Oğlu: I. Mes'ûd (7. Batı kağanı).

6. Hârûn Han: 1065 yıllarında Selçuklu kumandanı ol. Diyârbekr yöresinde Bizans'a karşı akınlarda bulundu.

7. Dâwûd Han. Oğlu: Sül.Han (8. Batı kağanı) (1095-97'de amca-zâdesi I. Mes'ûd'a ortak-kağan) = Mehd-i 'Irâq Gewher Hât.b.Sultân Melik-Şâh Selçuqî (izd. 1095?). Oğulları:

1. II. İbr. (Batı no. 14).

2. II. Muḥ. (Batı no. 11): hal'inden 2 yıl sn. Merw'de 6a.1132'de öldü. Merw'de gömülü. Tahta geçmeden ortak-kağandı. = Melike Hât.b.Sultân Sancar Selçuqî (hala-zâdesi, II. Maḥmûd Han'ın ann.). Çocukları:

1. Terken Hâtûn = Sultân Sancar Selçuqî.

2. Naṣr Han II (ölm. 1129?): müdd. II. Muḥ.'e ortak-kağan.

3. II. Aḥ.(Batı no. 12): II. Muḥ.'in ortak-kağanı ve müddeî.

4. III. İbr. (Batı no. 16): Buḫârâ yakınlarında Kallâbâẕ'da öldürüldü. Tahta geçmeden III. Maḥmûd'a (1132-41) ortak-kağandı.

5. II. Maḥmûd (Batı no. 15) (ölm. 1163): hal'inden 22 yıl sn. öldü. Bu müddet içinde (1141-1163) Horâsân meliki oldu. Zîrâ Sultân Sancar'ın -ana tar.- ṭorunu idi. 1153-6 = 3 sırasında dedesi Sancar için Büyük Selçuklu saltanat nâibi oldu. Sancar, bu torununu velîahd îlân etmek istiyordu, zîrâ oğlu yoktu. Dedesi ölünce Sultân Maḥmûd, 1157-1162 = 5 müddetle Büyük Selçuklu tahtına hakk iddia etti. Fakat iddiası, Irak Selçukluları'nca kabûl edilmedi. Oğulları: Muḥ.Han (Oğuz meliki: 1159-1162 = 3, ölm. 1163) ve Kemâlü'd-D.Han (Cend meliki, katli 1152).

Doğu Kağanları

'Abdü'l-Kerîm Satuk Buğra Han'ın küçük oğlu Süleymân Han'ın oğlu: Şihâbü'd-Dewle Zahîri'd-Dâwâ Ebî-Mûsâ Hârûn Hasan Buğra Kılıç Han (ölm. 992): ortak-kağan. 7.5.992'de Buhrârâ v. Çu kaynağı yakınlarında Koçkar'da öldü. Oğulları:

1. Ebü'l-Muz.Celâli'd-Dewle Mu'izzi'd-Dewle II. Ah.Han (8. büyük-kağan): hal'inden 34 yıl kd.sn. 1060?'ta öldü. Özkend (Taşkent) v.1018. "Toga-Tegin" unvânıyle Fergaane (merkez Ahsî-keş) meliki: 1026-1060? = 34?.

2. Nâsırü'd-Dewle Meliki'l-Meşriq Nasri'l-Mille Nâsıri'd-D.Nûri'l-Haqq Yûs.Han (9. büyük-kağan): şerik-kağan: 1001-1026 = 25. Med. Kâşgar. Çocukları için aşağıya bk.

3. Bahâ'ü'd-Dewle Kutbi'd-Dewle Nasri'l-Mille 'Adûdi'd-D.'Alî Tegin (ölm. 1034): Yıgan-Tegin sanıyle Buhârâ meliki 1014-20=6. Arslan-İlig sanıyle Semerkand meliki 1024. Tamgaç Buğra Kara-Hakan sanıyle Mâverâünnehr meliki 1032-34 = 2. Büyük-kağanlık müddeîsi 1032-34 = 2. Çocukları için aşağıya bk.

II. Ahmed Han'ın (büyük-kağan 8) çocukları:

1. Hân-Melik Şâh Hâtûn = 1. Gazneli Sul.Mes'ûd (izd. 1033), = 2. Sul.Alp-Arslan Selçuqî (daha önce Gazneli Sul.Muh.'le 1025'te nişanlandı, sn. bunun kardeşi Mes'ûd ile evlendi).

2. I. Muh.Han (Doğu kağanı 2): öldürüldü. = Fülâne Hât. (Selçuqî), = Zeyneb Hât.b.Gazneli Sul.Mahmûd (nişan 1025). Oğulları: I. İbr. (Doğu kağanı 3, katl) ve Arslan-İlig Çağrı-Tegin Hüs.Han. Bu sonuncunun oğlu: Mahmûd Kâşgarî, *Dîvânü Lügaati't-Türk* müellifi (te'lîfi: 25.1.1072-10.2.1074, yeniden gözden geçirilip 1077'de Bağdâd'da Halîfe el-Muktedî'ye sunuldu; Türkçe'nin en büyük âbidelerinden biridir).

3. Mahmûd Han (Doğu kağanı 4): Ortak-kağan: 1057-59 = 2. Oğlu: 'Ömer Han (5. Doğu kağanı) ve 'Ömer Han'ın oğlu: Cibrâîl Han (10. Batı kağanı, öldürüldü, Hasan Han'ın ortak-kağanı).

4. Sül.Han (10. büyük-kağan ve 1. Doğu kağanı): katli 1057. 1056'da I. Muhammed'e (kardeşi) esir düştü. Buğra-Tegin, sn. Arslan-Han sanını aldı. Çocukları:

1. Fülâne Hât. = Sul. Mewdûd b.Gazneli Sul. Mes'ûd (1028-32 = 4'de nişanlı kaldı, nikâh olmadı).

2. Yâ'kuub Han (6. Batı kağanı): 1089'a kd. Atbaş meliki.

3. Has.Hârûn Han (6. Doğu kağanı): Mahmûd Han'ın ortak-kağanı oldu. Bunun saray nâzırı olan Yûsuf Hass Hâcib *Kutadgu-Bilik*'ini bu hâkaana ithâf etti (te'lîfi: 1070; 7.000 beyit, Türkçe'nin en büyük âbidelerinden biri, Yûsuf ilk dâhî Türk şâiridir). Hasan Hâkaan'ın oğulları:

1. Me'mûn Han.

2. Ah. Hârûn Han (7. Doğu kağanı). Bunun oğlu: II. İbr. (8. Doğu kağanı, şehîd oldu). Bunun oğlu: II. Muh.Han (9. Doğu kağanı). Bunun oğlu: Yûs.Han (10. Doğu kağanı). Bunun oğlu: III. Muh.Han (11. ve sonuncu Doğu kağanı).

'Alî Tegin'in (ölm.1034) çocukları:

1. Fülâne Hât.

2. Fülâne Hât. = Sa'îd b.Sul.Mes'ûd Gaznewî (izd. 1036).

3. Arslan Tegin.

4. Arslan-İlig Yûs.Han (ölm.1058?): 1034'te Mâwerâünnehr, sn.Fergana meliki. = Fülâne b.Ebî-Naṣr b.Sebük-Tegin Gaznewî (izd. 1036). Oğlu: Kök-Sagun 'Abdü'l-Mü'min Han (Fergana meliki). Bunun oğlu: Kök-Sagun 'Alî Han (Fergana meliki). Bunun oğlu: Ḥas.Han (13. Batı kağanı). Ḥasan Han'ın (no. 13) oğulları:

1. 'Alî Han (17. Batı kağanı).

2. II. Mes'ûd Han (18. Batı kağanı). Oğlu: III. Muḥ.Han: babasına ortak-kağan. 1174a'te batı-kağanlığı müddeîsi.

3. Ḥüs.Han (1. Fergana kağanı) (1141-9.1156 = 15). 15 yaşında ölmesine rağmen şu çocukları bıraktı:

1. Maḥmûd Han (2. Fergana kağanı).

2. IV. İbr.Han (19. Batı ve 3. Fergana kağanı): her 2 tahtta toplam 39 yıl kağan oldu. Oğulları: 1.) 'O̱sm.Han (20. ve sonuncu Batı kağanı, hayâtı: 1187-1212 = 25, katl) = Fülâne b.Gürẖân (Nayman) (izd. 1210a), = H̱ân-Melik Hât.b.Muḥ.b.Tekiş Harzem-Şâh (izd. 1212?).- 2.) Er-Tegin.- 3.) Ot Tegin (Kara-H̱ıtaylar'a tâbî oldu, 1212'de intihâr etti). Ot Tegin'in oğlu: Tâcü'd-D.Bilge Han (Otrar = Fârâb meliki: 1199-1216 = 17, Harzem-Şâhlar'a tâbî, nesli Otrar melikleri ol.devâm etti).

Batı kağanı Osmân Hân'ı 1212'de kayınpederi Harzem-Şâh öldürttü.

3. Naṣr Han (4. Fergana kağanı). Oğulları:

1. Uluğ-Sulṭân (6. Fergana kağanı)

2. Ḥüsâmü'd-D.Toğa Han (7. Fergana kağanı).

3. 'İmâdü'd-D.Uluğ Han (8. Fergana kağanı).

4. Muḥ.Han (5. Fergana kağanı): büyük oğul. Oğlu ve torunu I. ve II. Arslan Hanlar, Fergana'nın ancak bir kısmında Kayalığ (Kayalık) merkez ol. saltanat sürdüler.

Buẖârâ H̱udât'ları (640-782)

640?-782 = 142? müddetle bir Müslüman Türk hânedânı, taht şehirleri Buẖârâ olmak üzere Mâwerâünnehr ve Merw'de (Türkmenistan güneyi, Horâsân'ın kuzeyi) hüküm sürdüler. Bunlara H̱udâh hânedânı ve hükümdarlarına "Buẖâr(â)-H̱udât" denmektedir (R.N.Frye, *Notes on the History of Transoxiana, Harvard Journal of Asiatic Studies*, XIX, 1956, 106 v.dd.). Hânedânın, Göktürk hânedânının bir dalı olması kuvvetle muhtemeldir. Önce hangi hükümdârın ihtidâ ettiğini bilmiyoruz. Arablar'la savaşmış, fakat sonunda ihtidâ etmiş ve hılâfet'e tâbî olmuşlardır. Şöyle bir taslak mümkin görünüyor:

1.) Fülân = 2.) Bidun (Bandun) Kabac Hâtûn (674'te tahtta, 15 yıl çocuk oğlu nâmına saltanat sürüyor), 3.) bu ikisinin oğlu Tuğşada (Naṣr b.Seyyâr tar. 9.739'da öldürüldü), 4.) bunun oğlu Kuteybe, 9.739'da tahta çıktı, Türkçe adı bilinmiyor, belki ilk ihtidâ eden budur, 5.) Seken, bunun kardeşidir, 6.) Bunyat, 782'ye kd.tahtta kaldı, Seken'in kardeşi. Bunyat'tan sonra da hânedânın bir kaç hükümdarla daha devâm ettiği

kuvvetle muhtemeldir, fakat genişliğini ve gücünü kaybetmiş, Mâwerâünnehr, Arab Hılâfet imparatorluğuna ilhâk edilmiş, ülkedeki Türk ve İranlı nüfus ihtidâ etmiştir. Bu bahsin başındaki *Giriş* kısmına da bk.

Buhârâ'da Âl-i Bürhân (1058-1221)

Âl-i Bürhân = Bürhân Âilesi, Hânedânı, Buhârâ'daki Sünnî-Hanefîler'in sadr'ıdır. "Sadr-ı cihân" sanıyle Buhârâ'nın dînî emîrleri olmuşlardır. Karahanlılar'a, dolayısıyle Selçuklular'a, sn. Budist Karahıtaylar'a, sonra Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuşlardır. 1058?-1221 = 163? müddetle, hepsinin adının başına "Bürhânü'd-Dîn" sanı gelen âile üyelerinin, şehre hâkim oldukları görülüyor (M.M.Kazwînî, *Çehâr Makaale*, 114-20; Omelyan Pritsak *Âl-i Burhân, Der Islam*, XXX, 1952, 81-96). Âile muhtemelen İranlı'dır. Mezhebleri Hanefî'dir. 1208'de Harzem-Şâhlar, âilenin nüfûzuna son vermekle berâber, belediye başkanı yetkileriyle olsun Âl-i Bürhân, 1221 Moğol (Cengiz) istîlâsında son ferdleri öldürülünceye kadar devâm etti. Hânedânın atası 'Ömer Mâze'dir. Bunun oğlu:

1.) Hâcı İmâm Bürhânü'l-Milleti we'd-Dîn 'Abdi'l-'Azîz I (1058?-1107? = 49?) ve bunun oğulları: 2.) Hüsâmü'd-D.'Ömer (1107?-1142a = 35?, katl) ve 3.) Ah.I (1142a-1163b = 21, katl).

Ah.I'in oğulları: Bürhânü'd-D.Mahmûd (müell.), Bürhânü'l-İslâm Tâci'd-D.'Ömer (bunun oğlu Nizâmü'd-D.Muh.'in nesli devâm etmiştir) ve Bürhânü'd-D.Muh.I(4: 1163b-?, 1206/7'de hacı). I. Muh.'in oğlu: 5.) Bürhânü'd-D.Muh.II ve bunun torunu 6.) Seyfü'd-D.Ah.II.- Hüsâmü'd-D.'Ömer'in (no. 2) oğlu 'Abdü'l-'Azîz'in oğlu 'Ömer'in oğlu: 7.) 'Abdü'l-'Azîz II ve bunun oğulları: İftihâr-i Cihân (katli 1221) ve 9.) Seyfü'd-D.Muh.IV (katli 1221). Bu sonuncunun kendisiyle berâber öldürülen oğulları: Melikü'l-İslâm ve 'Azîzü'l-İslâm.

Yalavaçlar (1269-1310)

1269-1310? = 41? müddetle Yalavaçlar, Moğollar'ın Mâwerâünnehr (Semerkand ve Buhârâ), Doğu Türkistân (Kâşgar), Çungarya, Harzem ve Fergaane, hemen hemen bütün Türkistan umûmî vâlîleri olmuşlardır. Yalavaçlar'dan önceki Cengizliler'in Batı Türkistân veyâ Mâwerâünnehr umûmî vâlîleri, 1200'den ît.şunlardır: Hazar-Buka (Türk ve Müsl., Kutbüddîn Kirmânî'nin kızkardeşi ile evli, merkezi Nahşeb), Çing-Sang-Tayfu (Çinli, merkezi Semerkand), Buka Nuşa (Moğol, merkezi Buhârâ). Yalavaçlar, Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Türkistan'ın paylarına düştüğü Cengizliler'in Çağatay Ulusu'nun islâmlaşma'sında hizmetleri olmuştur. Bu âileden 4 prens, Hocend'de (Fergana) oturarak eyâletlerini yönetmişler ve Moğollar'ın îtimâdını kazanmışlardır. 1302'den ît. Kâşgar da bunların yönetimine verilmiştir. Âilenin atası Mahmûd Yalavaç Beğ, Cengiz'in hizmetinde bir Müslüman Türk'tü. 1218'de Cengiz'in Harzem-Şâhlar nezdinde elçisi ve 1254'e kadar Pekin (Kuzey Çin) umûmî vâlîsi oldu. Bunun oğlu, ilk Mâwerâünnehr vâlîsi olup Buhârâ'ya gömülen Mes'ûd'dur ve onu makaamında ardarda 3 oğlu tâkıyb etmiştir: Mes'ûd'un kardeşi 'Alî Bey, önce Argun İlhan'ın, sn. Kubılay'ın beyi, 1271'de Horâsân v. oldu, 1277'den sn. öldü.

1. Mes'ûd Yalavaç Beğ (4.1269-10.1289 = 20, 6)
2. Ebû-Bekr Beğ (10.1289-5.1298 = 8,7)
3. Satılmış Beğ (5.1298-1302 = 4)
4. Sevinç Beğ (1302-1310? = 8?)

Eski Harzem-Şâhlar

Aral Gölü'nün güneyinde, Amu-Deryâ deltası ve çevresinde, bugün Karakalpakıstan denen ülkeye Hwârizm denmektedir. Sonradan "Hıywe" denmiştir. Burası Orta Çağ'da Türkistan'la Doğu Avrupa arasında geçit ülke olduğu için zengin ve ehemmiyetli idi. Aslî sekene İranlı'dır ve bir İran dili olan Harzemce (bugün ölü dildir) konuşurdu. Fakat daha Mîlâd'dan önceki asırlardan beri buraya Türkler yerleşe yerleşe, 1000 yıllarından sonra tamâmen Türk ülkesi hâline gelmiştir. (Tolstov, *Auf den Spuren der Altchoresmischen Kultur*, Berlin 1953; Ernst Sachau, *Zur Geschichte und Chronologie von Khwârizm, SBWAW*, LXXIII, 1873, 471-506, LXXIV, 1873, 285-330). Burada hüküm süren meliklere eskiden beri "hwârizm-Şâh" (Omanlı talaffuzu: harzem-şâh) denmiştir. Bu unvânı Selçuklular'ın yerine geçen ünlü Türk hânedânı aldığı için, Harzemşâhlar'ın onlardan ibâret olduğu telakki edilmiştir. Fakat o Harzem-Şâhlar, 4. Harzem-şâh hânedânıdır. İlk 3 hânedânı aşağıda göreceğiz:

I. HARZEM-ŞÂH HÂNEDÂNI: AFRÎĞÎLER (300?-995): İranlı'dır. 700 yıl kadar devâm etmiştir. Sâsânîler'in vâlîsi ve tâbii olan Afrîğîler, 717'de Arablar'a (Emevîler) tâbî olarak 995'e kadar hânedanlarını devâm ettirdiler. Daha çok Doğu Harzem'e hâkimdiler. Merkezleri Kâs şehridir. Abbâsîler'den sn. Sâmânîler'e ve Karahanlılar'a tâbî oldular. Nihâyet yerlerini Me'mûnîler denen ikinci harzem-şâh hânedânına bıraktılar. Hânedânın atası Âfrîğ, 300'e doğru ölmüştür. Bunun 13. kuşak torunu İskeemülk, 717'de tahta geçerek Emevîlere tâbî oldu (712'de Gürgenc'i Arablar (Kuteybe b. Müslim) işgal etmişlerdi) ve istiklâlden vaz geçti. Son Âfrîğîler: 'Irâq oğlu Muh.'in oğulları: 'Alî ve Ah. 'Alî'nin oğlu Ebû-Nasr Mansûr (oğlu Nasr) 1020'ye doğru ölmüştür, bilgin, matematikçi ve Bîrûnî'nin hâmîsidir. Ah.b.Muh.b.'Irâk'ın oğlu Ebû-'Abd. Muh. (oğlu 'Abd.) ise son emîrdir, 945-995 = 50 müddetle tahtta kalmıştır, katledildi. Arab tâbiiyyeti çağında Kâs merkez oldu, Güngenc'de güney bölgesini yöneten bir Arab vâlî vardı.

II. HARZEM-ŞÂH HÂNEDÂNI: ME'MÛNÎLER (995-1017): Türk'tür. Daha çok Batı Harzem'de hüküm sürdüler. 999'a kd. Sâmânîler'e, sn. Karahanlılar'a tâbî oldular. Muh.oğlu Ebü'l-'Abbâs Me'mûn I (no. 1: 995-997), önce Batı Harzem'i eline geçirdi. 995'te bütün Harzem'e hâkim oldu. Başkenti Cürcâniyye (Ar.) (Fars.Gürgânc, Tr.Gürgenç) (bugünki Ürgenç, bunun yakınındadır ve 1231'de Moğollar'ca kurulmuştur) idi. Bilgin ve şâirdi. Oğulları: el-'Abbâs, 2.) Ebü'l-Has.'Alî (997-1015 = 18) (1014'de Gazneliler'e tâbî oldu) ve 3.) Ebü'l-'Abbâs Me'mûn II(1015-20.3.1017 = 2) (oğlu el-'Abb.). Öldürüldü. No. 2'den kul kalan Gazneli Mahmûd'un kızkardeşi ile evlendi. Ülke,

Gazneli hâkimiyetine geçti (3.7.1017). Gazneliler, Altunbaş hânedânını vâlî yaptılar. 'Alî'nin (no.2) (Gazneli S.Mahmûd'un ayni kızkardeşi Hurre Kalçı Hât. ile evli) oğulları: el-Has. ve 4.) Ebü'l-Hâriş (20.3.1017-10.1017 = 0,7)(oğlu el-Hâriş). Bu sonuncusu ülkenin bâzı yerlerinde Gazneliler'e karşı koymak istedi, başaramadı.

III. HARZEM-ŞÂH HÂNEDÂNI: ALTUN-TAŞLAR (10.1017-1041): Me'mûnîler gibi Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. 24 yıl ülkeyi Gazneliler'e tâbî ol., daha doğrusu onların vâlîsi sıfatıyle ellerinde tuttular. Sonunda Gazneliler ülkeyi doğrudan doğruya ilhâk etti (1041), fakat az sonra Harzem, Selçuklular'a geçeti. 1.) Ebû-Sa'îd Altun-taş el-Hâcib (10.1017-1032 = 15), Gazneliler'in (Gazneli Sultân Mahmûd) saray nâzırı (hâcib-i büzürg), 1017'ye kd. Herât (Doğu Horâsân) vâlîsi, sn. Harzem-Şâh (Harzem vâlîsi) oldu. Debûsiyye'de öldürüldü. Oğulları: Sa'îd, 2.) Hârûn (1032-1035 = 3, katl) ve 3.) İsm.Handân (1035-1041 = 6, hal'). Hârûn'un 1034'te müstakil olmak istemesi, hânedânın devâmını engelledi.

IV. HARZEM-ŞÂH HÂNEDÂNI: 1041-1097 = 56 müddetle Harzem, Selçuklu vâlîlerince yönetildi. 1097-5.1221 arasında 4. Harzem-Şâh hanedânına geçti. Bu hânedan Selçuklu vâlîleri ol.işe başlayıp istiklâl kazandılar, Irak Selçukluları bahsinin sonunda görülmüştü. 5.1221'de Cengiz'in orduları Harzem'in merkezi Gürgenç'e girerek ülkede Moğol devrini başlattı. 1221-1260? = 39? müddetle Harzem, Moğol vâlîlerince idâre edildi. Cuci Ulusu'na, Altın-Ordu'ya âit oldu. 1260'a doğru ülke, yeni vâlî hânedânının eline geçti. 1041'de Sır Deryâ ağzında Cehd'de oturan Oğuz yabgu'su Şâh Melik, Gazneliler adına ülkeye hâkim olduysa da 1042'de Selçukoğlu Çağrı Bey tar. kovuldu. Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan, 2 def'a Harzem seferi yapdı ve oğlu Melik Arslan Argun'u buraya vâlî yapdı. Sultân Şâh, Nizâmülmülk'ün bir oğlunu Harzem vâlîsi yapdı.

V. HARZEM-ŞÂH HÂNEDÂNI (1260?-1511): Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî olan bu hânedan, 252 yıl kd. sürdü. Bunlar Altın-Ordu'ya tâbî, Cuci Ulusu'nun Moğol beyleri idiler. Vâlî olarak işe başlayıp gittikçe yerleştiler. Timur 1372, 1373, 1376b, 1379, 1389'da 5 def'a Harzem üzerine sefer yaptı. Moğollar'ın Kongrat (Moğ. Konggirat) boyu beyleri oldukları için Kongrat Harzem-Şâhları denen hânedan, Altın-Ordu yerine Timur'a ve haleflerine tâbî oldu. Bu şekilde hayâtını tamamladı. Kongrat harzem-şâhları:

1.) Fülân Noyan Kongrat (1260-?), 2.) oğlu Bey-Timur Toktagu, 3.) oğlu Kutluk-Timur (1321-1336 = 15), 4.) oğlu Nagaday (Nangıday) Noyan Kongrat (1336-1355 = 19), 5.) Ak-Hüs. Sûfî (1355-1371 = 16, katl), 6.) Yûsuf Sûfî (1371-1379 = 8) = Fülâne Hn.b.Özbek Han (Altın-Ordu hâkaanı; Süyün-Beğ'in ann.), 7.) 'Alî Ak-Sûfî (1379-?) (bu son 3 harzem-şâh, 4 sayılı Nagaday'ın oğlu). Bey-Timur (no. 2)'un kızkardeşi Bayalun Hâtûn, Altın-Ordu hâkaanı Özbek Han'ın annesidir. Yûsuf Sûfî'nin kızı Süyün-Beğ Hân-zâde Hânım, Timur'un by.oğlu Cihângîr M.(1356-1376) ile 1374'te evlenmiştir (çocukları için bk. Timuroğulları). Sonra gelen 8.) Musaka Bey Nüküz ve 9.) Emîr Şâh-Melik Bilgüvüt (1414-1426 = 12), belki ve muhtemelen aynı hânedandan değildirler. 10.) Nâsırü'd-D.İbr. (1426-1430 = 4) ise no.9'un oğludur. 11.) Mîr Sa'îd Bey

b.İbr. (1430-1463 = 33) (Farsca'da şâir), 12.) 'Osmân b.Muh. Sûfî (1463-1467 = 4), 13.) Mîr Sâlih Bey b.Mîr Sa'îd Bey (1467-?) (Türkçe'de şâir), oğulları 14.) Çın-Sûfî Bey ve 15.) Hayder Râzî Bey (?-1502), son Harzem vâlîleridir. Şerîf Sûfî Bey, Çın-Sûfî'nin oğludur ve hânedanın 15.'sidir (1502-1511 = 9). Harzem, bundan sonraki bahiste göreceğimiz Cuci Ulusu'ndan Cengizli Harzem (Hıyve) hanlarının eline geçti (1511-1804). Ancak 1804'te bu hânedânın yerine yeniden Kongratlar Harzem (Hıyve) ülkesini ellerine geçirdiler (1804-1919). Bu sûretle Kongratlar, Harzem'e 1260-1511 + 1804-1919 arasında toplam 366 yıl hâkim oldular.

II

BATI TÜRKİSTAN (CUCİ ULUSU)

Harzem (Hıyve) Hanları (1511 - 1804)

1511'de Cuci Ulusu'ndan Cengizoğulları, Timurlular'a tâbî Türk'leşmiş Moğol beyleri olan Kongratlar'ı Harzem'de hizmetlerine alıp, bizzât Harzem tahtına yerleştiler. Bugünki Karakalpakıstan ve Türkmenistan'ı içine alıyordu. 1538, 1593 ve 1595-7'de ülke Şeybânîler'ce işğâl edildi. 1619'a kd. Ürgenç olan taht şehri bu târihte Hıywe'ye nakledildi. 1511-17.11.1804=293 yıl devâm etti. 1804'te tekrar Kongrat hânedânına geçti. Hükümdarlara "hân" ve prenslere "sulţân", prenseslere "hânım" denmektedir ("hanım", Tr.'de "han"ın müennesidir). Türk'leşmiş Moğol olan, Türkçe konuşan ve kullanan, Sünnî-Hanefî mezhebindeki bu hânedan, 1558'de İran Safevîleri'ne tâbî oldu ve bu durum XVII. asırda da devâm etti. 11.1740-1747 arasında gene İran'a (Nâdir Şâh Avşar'ın vâlîsi Tagır Bey) tâbî oldular. Bunun dışında istiklâl sâhibi idiler. Cengiz Han'ın by. oğlu Cuci'nin 5. oğlu Şıban'ın 2. oğlu Bahâdır'ın oğlu Cuci-Buka'nın oğlu Badakol'un oğlu Mengü-Timur (Kuluk)'un 6 oğlunun 3.'sü Pulad'ın oğullarından İbrâhîm (Ayba) Han, "Şeybânîler" denen Buhârâ Hanları'nın (b.bk.) yânî imparatorluk dalının atası,

'Arab-Şâh Han da, Harzem Hanları'nın atası olmuşlardır. 'Arab-Şâh'ın oğlu Hacı-Tolu (Tuğlu), bunun oğlu -Kalmuklar'ca şehîd edilen- Timur-Şeyh'tir. Timur-Şeyh'in bir oğlu Kalmuklar'ca şehîd edilmiştir, dîğeri babasının ölümünden 6 ay sn. doğan (posthume) Yâdgâr Han'dır ki 1468'de Ebü'l-Hayr Han Şıbanî yerine han olmuştur. 1515'te Harzem'de Safevî işgali tamâmen sona ermiştir (bu işgal 1502'de başlamıştı). Yâdgâr Han'ın oğulları: Berke (=Malay Hân-zâde b.Kiçik Mîrzâ), Ebû-Lek, Emînek ve Abak'tır. Hanlar ve saltanat müddetleri:

1. İl-bars (Yılbars) Han I (1511 - 1526 = 15)
2. Sultân-Hacı Han (1526)
3. Hasan-Kulı Han (1526 - ?)
4. Sufyân Han (? - 1533)
5. Bucuga Han (1533 - 1540 = 7)
6. Âwenk (Ewâniş) Han (1540)
7. Kal Han (1540 - 1546? = 6?)
8. Akatay Han (1546?)
9. Dost-Muh. Han (1546 - 1558 = 12)
10. Hacı-Muh.Han (Hâcin) I (1558 - 1602 = 44)
11. 'Arab-Muh.Han I (1602 - 1623 = 21)
12. İsfendiyâr Han (1623 - 4.1642 = 19)
13. Ebü'l-Gaazî Bahâdır Han I (4.1642 - 1663 = 21)
14. Ebü'l-Muz.Muh.Bahâdır Enüşe Han (1663 - 1678 = 15)
15. Muh.Öreng Han I (1678 - 1694 = 16)
16. İshâq Aka-Şâh Niyâz Han (1694 - 1702 = 8)
17. 'Arab-Muh.Han II (1702 - ?)
18. Hacı-Muh.Han II (? - 1714)
19. Yâdgâr Han (1714)
20. Öreng Han II (1714 - 1715 = 1)
21. Şîr-Gaazî Han (1715 - 1728 = 13)
22. İl-Bars Han II (1728 - 1740 = 12)
23. Ebü'l-Hayr Han (1740 = bir kaç gün)
24. Tekir (Tâhir) Han (1740 - 1742 = 2)
25. Nûr-'Alî Han (1742 = 6 ay)
26. Muh.Ebü'l-Gaazî Bahâdır Han II (1742 - 1745 = 3)
27. Gayıb Han (II) b.Batır Han Kazak
28. 'Abdullâh Karabey Han b.Batır Han Kazak (4 yıl)
29. Temür-Gaazî Han b.Muh. Rahîm Sul. (7 yıl)
30. Tevke Han b.Cihângîr Han Kazak I (2,5 yıl)
31. Şâh-Gaazî Han b.Gayıp Han II (1767)
32. Ebü'l-Gaazî Han III b.Temür-Gaazî Han (1767-1768 =1)
33. Nûr-'Alî Han b.Barak Han Kazak (1768 - 1769 = 1)
34. Cihângîr Han (II) b.Gayıp Han II (1769 - 1770 = 1)
35. Bülkey Han b.Nûr-'Alî Han (1770)

36. Aḫtım Han b.Â'dil Sul.b.Ebü'l-Ḫayr Han Kazak (1770 - 1777 = 7)
37. Ebü'l-Feyẕ Han b.Gayıb Han II (1772-1776=4, Ḫıywe'nin bir kısmı) (ölm. 1783)
38. Yâdgâr Han Karakalpak (1777-)
39. Pulat-Gaazî Han b.Sefer Sul.b.İlbars Han II (- 1791)
40. Muḥ.Ebü'l-Gaazî Han Bahâdır IV "Beyẓâ" (Tr.şâir) b.'Abd. Karabay Han (1791 - 1802 = 11)
41. Ebü'l-Gaazî Han V b.Yâdgâr Han Karakalpak (1802 - 17.11.1804 =2) (ölm. 1808)

Berke b.Yâdgâr'ın oğulları: 1- İlbars (no.1), bunun oğulları: Fülân Sul. (=Sulṭân) ve Sul.Gaazî (müdd.1525, bunun oğlu 'Ömer Gaazî).- Cânî Beg.- Balbars: oğlu Sül.-Ḥacı Han (no.2).

Ebû-Lek b.Yâdgâr'ın oğlu: Ḥasan-Kulı Han (no.3), öldürüldü.

Emînek b.Yâdgâr'ın oğulları: 4, 5, 6, 7, ve 8 no'lı hanlardır, bunlardan Sufyân Han (no.4) oğlu Yûnus Han (müdd. 1546). Bucuga Han (5) oğulları Dost-Muḥ.Han (9, katl) ve İş Han (Ürgenc v., 1558'de katl), Bucuga'nın kızı Â'işe Bike=Şâh Tahmâsb Safevî.- Âwenk (6) oğulları: Dîn-Muḥ. (1555?'e kd. Safevîler'e tâbî ol. Merv v., bunun oğlu Ebû-Muḥ. (Merv v.) =Bibice (Nûr-Muḥ.'in ann.), bu Ebû-Muḥ.'in oğulları: Nûr Muḥ. (Merv v., Şîrâz'da öldü), Celâl Sul. (Merv v., katl), 2 sul. daha) ve Âvenk'in dîğer oğlu: 'Alî Sul. (Nesâ, Kât ve Ürgenç v., ölm. 1569). 'Alî Sul.'ın oğulları: İskender (Ürgenç v., ölm. babasından 6 ay sn. 1569) ve Sancar (Ürgenc v., deli, 1569-1593=24 müddetle vezîri Kul Muḥ. Bey'in niyâbetinde Ürgenc v.).

Akatay Han (8, katl) b.Emînek b.Yâdgâr'ın oğlu: I. Ḥacı-Muḥ. (10) (1520-1602=82), tahta geçer geçmez (1558), Safevîler'e tâbî oldu. Oğulları: Fülân Sul., Muḥ.-Kulı Sul. (Rusya hizmetinde) ve I. 'Arab-Muḥ. (11, katl) = Mihr-Bânû Hn. (ölm.1609, aynı hânedandan, 13'ün ann.). I. 'Arab-Muḥ.'in çocukları:

Fülâne Hn. = Nezir-Muḥ. (Buhârâ hanı: 1642-5, çocukları için bk. Cânîler=Astırhan Hanları).- İsfendiyâr Han (12): oğulları Yuşan Sul. ve Eşref Sul.-Ḥabeş Sul. (1623'te müdd. ve katl).- İl-Bars Sul. (1623'te müdd. ve katl).- Şerîf-Muḥ. Sul. (ölm.1640).- Afgan Sul.- I. Ebü'l-Gaazî B.Han (13).

Ebü'l-Gaazî Bahâdır Han I (no.13) (Ürgenç, 8.1603 - 1663 = 60), 'Arab-Muḥ.Han'ın 2. oğludur, ağabeyi İsfendiyâr Han'a halef oldu. Hânedânın en büyük ismidir. Hıyve'de Maḥmûd Pehlewân Türbesi'ndedir. Kât v. 1629-23, Ürgenç v.1624-7, Buhârâ ve Sem.'da yaşaması 1623-4, Taşkent'te oturması 1626-8, Isf.'ı ziyâreti 2.1630. Bütün Türk lehçeleri ile Moğolca, Kalmukça (bir Moğol lehçesi), Arabca ve Farsca bilmektedir. Türkologdur. Şu 2 ünlü eserin müellifi: *Şecere-i Terâkime* (Türkmenler'in Şeceresi) (1659) ve *Şecere-i Türk* (Türk Şeceresi) (1663). Her iki eser de Türkçe'dir. Pek çok baskısı ve tercümesi vardır. Oğlu Enüşe Han (14) da târihçidir. Enüşe Han'ın oğulları: 15 (şâir), 17, 18 ve 19 sayılı hanlar. Bunlardan II. Ḥacı-Muḥ.Han'ın (no.18) oğlu: Cuci Sul. Cuci Sul.'ın oğlu: İsḥâq Han (no.16).

İsḥâq Han'ın (16) oğlu II. İlbars Han (22) da şâirdir. Listede 20 ve 21 sayı verilen hanların kimin oğulları oldukları tesbît edilemiyor. Bunlardan Şîr-Gaazî Han (21) şâirdir ve onun kardeşi Muḥ. Raḥîm Sul.'dır ve bu Sul.'ın oğlu da şâir Temir-Gaazî Han'dır.

Bir kaç gün tahtta kalan Ebü'l-Hayr (23) Kırgız hanı ve gaasıbdır. Bunun oğlu Nûr-'Alî (25) de 2 yıl sonra 6 ay tahta oturmuştur. Tekir Han (24) b.Welî-Muh.Han ise Nâdir Şâh'ın vâlîsi Türkmen'dir, bu hânedan dışıdır.

Kongratlar (Hıyve Hanları) (1804 - 1920)

Bunlar Cengiz nesli değildir. Fakat aynı atadan inmiş Kongrat (Moğ. Kongirat, Konggirat, Konkırat, Onggirat) boyu beyleridir. Bu Moğol boyu, Moğolistân'ın en doğusunda ve Marçurya'nın batısında, Büyük Khinggan Dağları batısında meskûndu. Cengiz'in 4 oğlunun annesi Börte Fucin, bu boydandır. XIII. asır sonlarında Türk'leşmişlerdir (Türkmen lehçesi). Evvelce de Harzem'i ellerinde tutuyorlardı. Kongrat'lardan Sûfî hânedânı Harzem'de 1364'te Hüs. Sûfî'nin Altınordu tâbiiyyetinden çıkması ile başladı. Hıywe'den Çağatay hânlarını çıkardı. 1379'da Timur, Harzem'i istîlâ etdi. Hüs., Toktamış'a tâbî ol. geri aldı. 1388'de Timur gene istîlâ etdi. Sûfîler, sn. gene vâlî ol. devâm etdiler. 1464'te 'Osmân b.Muh.Sûfî, Must. Hân'a tâbî ol. ülkeye hâkimdi. 1505'de Şeybânî Hân, Sûfîler'e son verdi. 1804'te Harzem (Hıywe)'deki Şıban-Oğulları'ndan Cengizli hânedânı dağılınca yerine geçmişlerdir. Taht şehirleri 1615'de Ürgenç'in yerini alan Hıywe'dir. Murgaab'dan Sır-deryâ mansabına kd. Harzem'de hükümrân olmuş meliklerdir. Türkiye dışında son Türk devletlerinden birinin de temsilcisidirler. Mezhebleri Sünnî-Hanefî, dilleri Türkçe'dir. 17.11.1804-1919 arasında 115 yıl devâm etmiştir. Ancak 6.9.1873'te devletin yarı toprağı (Amu-Deryâ'nın sağ tarafı) Rusya'ya bırakıldığı gibi, bu târihten îtibâren devletin dîğer yarısında (67.430 km^2) hükümrân olan Kongrat melikleri, Rusya'ya, çar'a tâbî olmayı kabûl etmişler ve artık eski ehemmiyet ve mânâsı kalmıyan "han" unvânını taşımakla berâber, Rus protokolünde sâdece emîr (prens) ve protokolde Buhârâ emîrinden sonra sayılmışlardır. Hânedânın atası Ahmed Bey, 1755'te Harzem hanlarının "inak"ı (saray nâzırı) olmuştur. Ah.Bey, 5. Harzem hânedânı olan Kongratlar'dan 7. Harzem emîri 'Alî Sûfî'nin muhtemelen 11. kuşaktan torunudur. Ah. B.'in oğlu Muh.Emîn Han, 1785'te ölünceye kd. Harzem sarayında inak'lık görevine devâm etmiştir. Bunun oğlu 'Aazz İnak da 1795a'deki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. Karakalpak kabîlesi ancak 1811'de Hıyve'ye ilhâk edildi. 1812-22'de Türkmenistân ilhâk edildi, 1822'de alınan Merv'in yanında 1824'de Yeni Merv kuruldu. Bu sûretle 1811'de 300.000 nüfuslu olan hanlık çok genişledi. Hıyve'nin nüfûsu ise 1842'de 40.000 kadardı. 2.6.1873'de Rusya'ya teslim olan hanlık, 24.2.1881'de Göktepe'nin düşüp Türkmenistân'ın işğâli ile Rus fütûhâtının tamâmlanmasını sağladı. Kongratlar'dan Hıyve hanları ve saltanat müddetleri:

1. İl-tüzer Han (17.11.1804 - 1806 = 2)
2. Muh.Rahîm Han I (1806 - 1825 = 19)
3. Allaah-Kulı Han (1825 - 1842 = 17)
4. Rahîm-Kulı Han (1842 - 1846 = 4)
5. Muh.Emîn Han (1846 - 3.1855 = 9)
6. 'Abd'Ullaah Han (3-9.1855 = 0, 6)
7. Kutluğ Murâd Han (9.1855 - 2.1856 = 0, 5)

8. Seyyid-Muh.Han (2.1856 - 1864 = 8)
9. Seyyid-Muh.Rahîm II Bahâdır (1864 - 1.9.1910 = 46)
10. Seyyid-İsfendiyâr Bahâdır Han Töre (1.9.1910 - 1.10.1915 = 5, 1, 0)
11. Seyyid-'Abdullaah Han (1.10.1915 - 30.4.1920 = 4, 7, 0)

'Aızz İnak'ın (ölm. 1795a) oğulları: Kutluğ Murâd İnak ve İltüzer Han (no.1). Kutluğ Murâd, babasının yerine 1795a'te inak oldu. Oğulları: Seyyid-Mahmûd Töre (katli 1855) ve 'Ubeyd'Ullaah. Bu sonuncunun oğulları: 'Abd.Han (6) ve Kutluğ Murâd Han (7). 'Abd.Han, Teke Türkmenleri hanı Koşut'a yenilerek muhârebede ölmüştür.

İltüzer Han'ın (1) oğlu: Muh.Râhîm Han (2), Türkçe'de şâirdir; Hıyve'de Mahmûd Pehlewân Türbesi'ndedir. Bunun oğulları: Allah-Kulı Han (3) (aynı türbede) ve Sey.-Muh.Han (8). Allah-Kulı'nın (no.3) oğulları:

Rahîm-Kulı (4) ve Muh.Emîn (5) Hanlar. Bu sonuncusu, Serahs'ta Teke Türkmenleri hanı Koşut'a yenilerek muhârebede öldü (halefi de bir kaç ay sn. aynı âkıbete uğradı). Muh.Emîn Han'ın (5) oğulları Ala Cân, Atacân Töre (doğ. 1851), Seyyid-Ah.Töre ve II. Muh.Rahîm Han (9)'dır.

Muh.Rahîm Han II (no.9) (1845-1.9.1910=65): Fîrûz mahlasıyle Türkçe bir dîvân, ayrıca Farsca şiirler yazmıştır. 1873'te Rusya'ya tâbî olmuş, 1896'da oğlu ile Moskova'yı ziyâret etmiştir. =Kutlu Bike. =Siyâde Bike (Muh.Yâr, 'Abd. ve 'Ubeyd.'ın ann.). =Ma Puça Bike (4 sayılı han Rahîm-Kulı'nın kızı olmakla amca-zâde; Seyy.-'Asker'in ann.). II. Muh.Rahîm Han'ın (no.9) oğulları:

Seyyid-'Asker Mahmûd Süreyyâ (doğ. 1866); Seyyid-Muh.Yâr (doğ. 1868) (oğulları Seyyid-Nâsır, doğ. 1889 ve 'Abdü'r-Resûl, doğ. 1902); Seyyid-'Abd. (1870 - 1920 = 50) (no.11) (oğulları Sâ'd'Ullaah, doğ. 1889 ve bunun çocukları, Rahmet'Ullaah, doğ. 1892, Gaazî, doğ. 1904); İsfendiyâr (no.10, aş.bk.); 'Ubeyd'Ullaah (doğ. 1873); Muh.Yûs. (doğ. 1877).

İsfendiyâr Han (no.10) (1871-1.10.1915=44), Cüneyd Han oğlu İşim Sultân tar. öldürüldü. Oğulları: Temir-Gaazî (doğ. 1904) (velîahd: 1.9.1910-30.4.1920) ve 'Abdullaah. Sonuncu han (no.11), Ruslar tarafından Moskova'ya götürüldü. Orada 1920'de bir odaya kapatıldı. Hiç yiyecek verilmemek sûretiyle açlıkla îdâm edildi. Bu hânedan mensupları, Sâdullaah b.'Abdullaah b.Muh.Rahîm Han'ın çocukları bugün hayattadır.

Rusya 1717 bahârında Prens Çerkaskiy'in kumandasında 3.500 askerini Hıyve'ye soktu ve bu Rus kuvvetinin tamâmı imhâ edildi. Bu olay Ruslar'ın bir asır Türkistan'dan uzak kalmalarını sağladı. 5.12.1839 Beştumak meydan muhârebesinde, Üst Yurt'ta Ruslar, 122 yıl sonra tekrar Hıyve'ye yenildiler. 1854'te Ruslar üçüncü bir Hıyve seferi yaptılar, gene mağlûb oldular. Türkmenistan, Hıyve hanlığına tâbî idi. 1869'da Ruslar, Türkler'in "Kızılsu" veyâ "Kadem-i Şâh" dedikleri mevkı'de Krasnovodsk deniz üssünü kurdular ve Hazar'ın "Karaboğaz" denen gölüne hâkim olarak Türkmenistan'a kuzey-batıdan sarktılar. 5.11.1869'da buraya bir Rus alayı yerleştirildi. Hıyve hanlığının Rusya'ya tâbî olmasını sağlıyan hareket, 29.5.1873'te 6.965 askerden müteşekkil bir Rus tümeninin Hıyve şehrine girmesidir. 12.8.1873'te Hıyve, Amu-Deryâ'nın doğusunda kalan 76.000 km^2 (bu sırada 205.000 nüfus) toprağını Rusya'ya

bırakıp küçülerek, Rusya'ya tâbî oldu. Rusya sonra, Türkmenistan'a yürüdü. 17.1.1881'de 2.778 kişilik bir Rus birliği Aşkabad'ı işgal etti ve bu sûretle ilk def'a olarak Rusya, yalnız Hazar batısından (Kafkasya) değil, Hazar doğusundan (Türmenistan) da İran'a komşu oldu ve İran Türk imparatorluğunun bütün kuzey sınırı baştanbaşa Rusya'nın eline geçti. 14.4.1884'te Merv'e giren Ruslar, Türmenistan'ın istîlâsını tamamladılar. 30.4.1920'de hanlık ilga edilerek ve Hıyve adı da terkedilerek "Harzem Halk Cumhûriyeti" îlân edildi. Daha 1 şubatta (1920) Abdullaah Han, tevkıyf edilip Moskova'ya götürüldü ve orada bir odaya kapatılıp aç bırakılmak sûretiyle öldürüldü. Harzem Cumhûriyeti riyâsetine Pehlivân Niyâz Hacı Yûsuf getirildi. 1921 mayısında onun tevkıyfîyle Ata Mahdûm, cumhurreîsi oldu. 29.9.1924'te bu Türk devletine Ruslar son verdiler. Bu sûretle cumhûriyet idâresi 4 yıl, 5 ay sürdü. Bu sırada devlette 461.000 nüfus olduğu ileri sürülmektedir (363.000 Özbek, 67.000 Türkmen, 20.000 Kazak, 4.000 Karakalpak, 1.000 Tatar, 1.000 Arab, 1.000 Rus, 1.000 dîğerleri). Harzem, Özbekistan'a bağlandı ve Karakalpak Türk kabîlesi ülkenin çok küçük bir azınlığını teşkîl ettiği halde "Karakalpakıstan Muhtar Cumhûriyeti" hâlinde "Özbekistan Sovyet Sosyalist Federatif Müstakil ve Kurucu Cumhûriyeti"ne bağlandı. Târîhî Hıyve de başkentlikten çıkarılarak, merkez az kuzey-doğudaki eski taht şehri Ürgenç'e, fakat sonradan kuzey-batıdaki Nukus'a taşındı (hepsi Amu-Deryâ üzerinde ve deltanın az güneyinde).

Şeybânîler (1501 - 1598)

Türk imparatorluk hânedânı. İmparatorluk titrleri 8.1501-1598 arasında 97 yıldır. Fakat bu târihlerden önce ve sonra da hânedan mensupları, Türkistan'ın bazı parçaları üzerinde hükümrân olmuşlardır. Dilleri Türkçe'dir. Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî'dirler. Hânedânın adı aslında "Şıban-Oğulları"dır. "Şeybânîler" Farsça galattır. Taht şehri Semerkand'dır. Şıban Han (x), 8.1501'de Sultân Bâbur Şâh'tan Semerkand'ı alarak Türkistan (Doğu Türk) hâkanlığında Timurlular'a halef olmuş, sonra 24.5.1507'de Herât'ı da Timurlular'dan (Bedîüzzamân b.Hüs.Baykara) alarak, Timurlular'ı Afganistan'a sığınmaya mecbur bırakmıştır. Bâbur, 7 ay için (10.1511-5.1512) Şâh İsmâîl'in desteğiyle Semerkand'da 3. def'a Türkistan hâkanlık tahtına geçmiş, fakat Şeybânîler Semerkand'ı istirdâd etmişlerdir. Timuroğulları'nın bu şekilde Türkistan'dan Afganistan ve Hindistan'a çekilmeleri, kuzeyden gelen onlara nisbetle çok alt kültür düzeyinde olan bozkır adamları Özbek Türkleri'nin Türkistan'a hâkim olması, Doğu Türk âleminin çöküşünün büyük sebeplerindendir. Denize erişemiyen Doğu Türk Hâkanlığı, Şeybânîler'in düşmesiyle 1598'de ilk def'a olarak büyük devletler arasından çekilmiş ve bu târihten sonra Türkistan'da hiç bir büyük Türk devleti kurulamamıştır. Ekserisi Cengiz Oğulları'ndan (Cuci, bâzan Çağatay Ulusu) hanlar, biribirini yemiş, fakat hiç bir birlik sağlıyamamıştır. Anadolu'ya, İran'a, Hindistan'a ve dîğer ülkelere çok fazla nüfus taşıyan Türkistan'da Türk nüfûsu da azalmış, milyonlarca kilometre karelik ülkelerde bazan bir kaç yüz bin Türk'ten ibâret nüfus görülmüştür. XIX. asırda Rusya, bu şartlardan faydalanmıştır. Şeybânîler'den Türkistan (Doğu Türk) hâkanları:

(x) Şıban Han, Astırhan'dan Buhârâ'ya geldi, 1490'da Yesi (Türkistan) şehrini ele geçirerek saltanatının nüvesini kurdu.

1. Sultânü'l-Â'dil İmâmi'z-Zamân we Halîfeti'r-Rahmân Ebi'l-Feth Muhammed Şeybânî (Şaybak/Şıban) Hân (8.1500 - 2.12.1510 = 10, 4).
2. Köçküncü Han (2.12.1510 - 1530 = 20)
3. Ebû-Sa'îd Han (1530 - 1533 = 3)
4. 'Ubeyd'Ullaah Han (1533 - 1539 = 6)
5. 'Abd'Ullaah Han I (1539 - 1540 = 0, 6)
6. 'Abdü'l-Latîf Han (1540 - 1551 = 11)
7. New-rûz Ahmed Barak Han (1551 - 1556 = 5)
8. Pîr-Muhammed Han I (1556 - 5a.1561 = 5)
9. İskender Han (5a.1561 - 22.6.1583 = 22, 1)
10. 'Abd'Ullaah Han II (22.6.1583 - 1.1598 = 14, 7)
11. 'Abdü'l-Mü'min Han (1.1598 - 1598)
12. Pîr-Muhammed Han II (1598)

Cengiz Han'ın 4 oğlunun büyüğü Cuci Han'ın 5. oğlu Şıban Han'ın 12 oğlundan 2.'si Bahâdır Han'ın oğlu Cuci-Buka Han'ın oğlu Badakol Han'ın oğlu Mengü-Timur (Kuluk/Külük Ming-Timur) Han'ın 6 oğlunun 3.'sü Pulad Han'ın oğulları: 'Arab-Şâh Han ve İbrâhîm (Ayba) Han. İlki Hıyve (Harzem) hanlarının (1515 - 1804) atası, ikincisi Şıban-Oğulları'nın (Şeybânîler) atasıdır:

İbr. Han oğlu Tuğlu Dewlet-Şeyh Han oğlu Ebü'l-Hayr Han (1412-1468=56), hânedânın gerçek kurucusudur. Yeğeni Hamza Sultân (ölm. 1511), 1495'de dul kalan Semerkand hâkaanı Sul.- Ah. Mîrzâ'nın eşi Latîfe Beğim (Timuroğulları'na bk.)'le (Hacı Ah.Bey'in kızı) evlendi ve bundan 3 oğlu oldu ki ikisi 'Abdüllatîf Sul. ve Mamak Sul. (ölm. 1511)'dır. Hamza Sul.'ın kardeşi Mehdî Sul. (ölm.1511), sırasıyle Sul.-Mahmûd Mîrzâ'nın, Bâbur Şâh'ın, Şaybak Han'ın beyi oldu, Sul.- Ah. Mîrzâ'nın kızı Sultânım Beğim'le evlendi. Bu izdivâcdan doğan Â'dil Sul., Şâh Beğim b.Muh. Hayder Mîrzâ b.Hüs. Baykara ile evlendi. Ebü'l-Hayr, 1428'de Tura (Batı Sibirya) hanı olmuş, Özbekler'i bir araya toplayıp başlarına geçmiştir. 1446'da taht şehrini Tura'dan Sır-Deryâ üzerinde Sığnak'a nakletti. Ebü'l-Hayr Han'ın zevceleri:

=1. Râbi'a-Sul. Beğim b.Sul. Uluğ-Beğ b.Şâhruh b.Timur (Köçküncü ve Akburun'un ann.).

=2. Cânak Hât. Mangıt (dul) (Sancar ve İbr.'in ann.).

=3. Fülâne Hât. Kongrat (Hayder ve Baba'nın ann.).

=4. Ağanak Bike Burgut (Şâh-Budak ve Hoca-Muh.'in ann.).

3 def'a Saray şehrini ele geçirdiği halde Altın-Ordu hâkanlık tahtına yerleşemiyen Ebü'l-Hayr Han'ın çok geniş coğrafya alanlarındaki faâliyeti, çocuklarına yol göstermiştir (Doğu Avrupa, Batı Sibirya, Kazakıstan, Mâverâünnehir) (Nûr Muh. Emîr-i Buhârî, *'Ubeyd'Ullaah-Nâme*, A.A. Semenov trc., Taşkent, 1957, Özbekistan İlimler Ak.nş.; Semenov, *Kulturnıy Uroven Pervıh Şeybanidov (İlk Şeybânîler'in Kültür Seviyyesi), Sov. Vost. Okovedeniye,* 1956, no.3, 51-9). Ebü'l-Hayr'ın oğulları:

1. Şâh-Budak Han (katli: 1468): babası ile aynı yılda Yûnus Han Çağatay tar. öldürüldü. = Akkuzu Hn. (Şıban Han'ın ann.). Oğulları: Şıban (Şaybak/Şeybânî) Han (no.1) ve Mahmûd Han (1454-1505=51) (Kunduz v.). Mahmûd Han'ın oğlu: 'Ubeyd'Ullaah Han (no.4): "Kul-'Ubeydî" mahlasıyle Tr. dîvân sâhibi. Bunun oğlu:

'Abdü'l-'Azîz Han (Buhârâ meliki 1540-1550=10), 'Azîzî mahlasıyla Tr. ve Fars.'da şâir.- Muh.Şeybânî (Şıban) Han (no.1) (1451-2.12.1510=59): Tâhir-Âbâd (Merw) meydan muhârebesinde Şâh İsmâ'îl Safevî karşısında maktûl düştü. Şâh İsmâ'îl, Sünnî'liğin şampiyonluğunu iddia eden Şeybânî'nin kafatasını altınla kaplatarak kadeh yaptırdı. 8.1500'de han, 8.1501'de Timurlular'dan Semerkand'ı alarak hâkan, 24.5.1507'de Timurlular'dan Herât'ı da alarak Doğu Türkleri'nin tek ve büyük hâkaanı oldu. 22.8.1505'te Harzem'e de hâkim oldu. Türkçe'de dîvân sâhibi (ve *Bahrü'l-Hüdâ* adındaki mesnevî) şâir ve müellif (bir fıkh risâlesi) fıkh bilgini, Farsca şiirleri de var. Bâbur Şâh'ın büyük rakiybi ve -ablası ile evlendiği için- eniştesi. Zevceleri: =1. Mihr-Nigâr Hn. b.Yûn. Han Çağatay (1456-1507, katl=51) (2. izd. 7 başl. 1500, talâq 1501a). =2. Hânzâde Beğim (Bâbur'un ablası) (1478-1545=67) (ilk izd. Sem., 8.1501, talâq, yş. 23, zevcinden 27 kç.; Hân-zâde ile evlenebilmek için teyzesi olan ilk zevcesi Mihr-Nigâr'ı boşamıştır) (Hurrem-Şâh'ın ann.). =3. Â'işe-Sul.Hn. b.Mahmûd Han Çağatay (ilk zevcesini birâderzâdesi ve 2. zevcesinin dayı zâdesi) (izd. 1503) (Timur'un ann.) (bu Hanım sonra Bâbur Şâh'ın gelini oldu) (izd.müd.7). =4. Zühre Beğim (izd. 1500) (dul; Semerkand hâkaanı Sul.- 'Alî M.'nın ann.).- Şeybânî Han'ın çocukları: Fülâne Hn.=Ah.Sul. (Dâmgaan beyi); Hurrem-Şâh (1502-1512=10) (Bâbur Şâh'ın hemşîre-zâdesi); Muzafferü'd-D.Mahmûd Han (büyük oğul ve vel.); Muh. Timur Han (mahlası Rahîm), bunun oğlu: Muh.İbr.Sul. (1598'de Safevîler'e sığındı, Şâh'ın Belh ve Bedahşân v. oldu).

2. Köçküncü Han (no.2): yeğeni Şeybânî Han'ın yerine hâkaan oldu. Ana tarafından Uluğ-Beğ'in torunu ve Timur'un torununun torunu. Oğulları: Ebû-Sa'îd Han (3), 'Abd.Han I (5), 'Abdü'l-Latîf Han (6). Tr.'de şâir olan bu sonuncusu, 1551'de tahttan indirilince Bağdâd'a, Osmanlı topraklarına geldi; Farsca şiirleri de vardır.

3. Söyünc (Süyüniç) Han (ölm. 1525): oğlu New-rûz Ah.Han (7). Bunun oğlu: Dost-Muh.Sul. (Tr.ve Fars.'da şâir.).

4. Hayder Han, 5. Seyyid-Baba Han, 6. Sancar Sul., 7. Şeyh-İbr.Sul., 8. Akburun Sul.

9. Hoca-Muh. Han: bunun oğlu: Cânî-Bek Han = Kutluğ Hn. b.Mahmûd Han Çağatay (izd. 1503) (Bâbur'un dayı kızı). Cânî-Bek'in oğulları:

1. Pîr-Muh. 1 (8) (Belh meliki: 1561-1566=5, hal'inden sn.). Bunun oğlu: Muh.Han (Belh meliki: 1566-1572=2, babasının yerine). Bunun oğulları: Cihângîr Sul. (1600-1607'de Safevî hizmetinde), Yâr-Muh.Sul. ve Şîr-Efgen Sul. (her ikisi de 1600'de Safevî hizmetinde).

2. Rüstem Bahâdır Han: Tr. ve Fars.'da şâir.

3. Sül.Han (Belh meliki: 1566). Oğlu Pîr-Muh. II (12): sonuncu Şeybânî hâkaanı: Hal'inden bir yıl sn. 7.1599'da öldürüldü.

4. Kaasim Sul. (Merw v. 1598).

5. Yâr-Muh. Han (Buhârâ meliki: 1550-1554=4). Oğlu Husrew Sul. (Semerkand v. 1560-1567=7).

6. İskender Han (9): bütün hâkimiyeti boyunca iktidar oğlu II. 'Abd. Han'da idi. Şu halde Şeybânîler'in en büyük sîmâsı olan II. 'Abd.'ın gerçek saltanatı 22,1 + 14,7 = 36,8'dir. İskender Han'ın çocukları:

1. 'Ubeyd'Ull.Han = Bânûy-i Cihân. Bunun oğlu: 'Abdü'l-Emîn Han (Belh meliki oldu ve aynı yıl öldürüldü: 1599).

2. 'Abd. Han II (no.10) (1530? - 1.1598 = 68?): Tr., Fars. ve Ar.'da şâir, bestekâr, nakkaş, hattât. Buhârâ meliki: 1557-22.6.1583=26. Semerkand meliki: 1578-22.6.1583=5. Oğlu: 'Abdü'l-Mü'min Han (11): tahta geçmeden önce Belh (Güney Türkistan) meliki 1583-1598=15. Hocend-Semerkand arasında Zemîn'de öldürüldü.

3. Zühre (Zehrâ) Hânım=Cân Han. Oğulları: Bâqî Muh. Han: Şeybânîler'in yerine Batı ve Güney Türkistan tahtına oturdu. Cuci Ulusu'ndan. Cânîler'in birincisi. Aş.bk.

Cânîler (1598 - 1785)

Cânîler'in şcrecesi şöyledir: Cân b.Yâr-Muh.b.Manguşlak b.Cuvak b. Kiçik-Muh.b.Timur b.Timur-Kutluğ b.Timur-Melik b.Urus b.Künçek b.Sarıca b.Abay b.Öreng-Timur b.Toka-Timur b.Cuci b.Cengiz.

İşte bu Cân Han'a nisbetle Cuci Ulusu'nun bu hânedânına "Cânîler", bâzı eserlerde Astırhan-Saray'da hanlık yapmış atalarından dolayı "Astırhan Hanları" denir. Bunlar Şeybânîler'e halef olmuşlardır. Cân Han, Şeybânî hâkaanı İskender Han'a dâmâd olmuş ve bu izdivaçtan doğan -ana tar. da Şeybânî bulunan- Bâqî-Muh.Han, Şeybânî hânedânının yerine tahta çıkmıştır. Şeybânîler taht şehri ol. son zamanlarda Semerkand gibi Buhârâ'yı da kullanmışlardı. Cânîler, Buhârâ'yı taht şehri yaptılar. İran Safevî Şîî Türk imparatorluğu Meşhed'i (30.7.1598) ve Herât'ı (12.8.1598) yânî bütün Horâsân'ı Özbekler'den istirdâd etmiştir. Cânîler'in elinde Mâverâünnehr, 1700'e kd. Fergana, 1752'ye kd. Güney Türkistan (Belh ve Bedahşân) kalmıştır. Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Hanefî olan Cânîler'in dili her sâhada Türkçe'dir. İlk zamanlarda (XVII. asır) Şîî İran ile şiddetli bir mücâdeleye girmişler, fakat XVIII. asırda kudretlerini kaybetmişlerdir. Nâdir Şâh Avşar, 22.9.1740-20.6.1747 arasında Buhârâ'yı fiilen işgal etmiştir. Cânîler, taht şehirlerini vermekle berâber düşmemişler, içerilere çekilmişler, 1747 sonunda taht şehirlerini geri almışlar, 1785'e kd. devâm etmişlerdir. Hükümranlık müddetleri 187 yıldır. Yerlerini Mangıt hânedânına bırakmışlardır. Cânî hanları ve saltanat müddetleri:

1. Bâqî-Muh.Han (1598 - 1605 = 7)
2. Welî-Muh.Han (1605 - 3.1611 = 6)
3. İmâm-Kulı Han (3.1611 - 1642 = 31)
4. Nezr-Muh.Han (1642 - 1645 = 3)
5. 'Abdü'l-'Azîz Han (1645 - 1680 = 35)
6. Sübhân-Kulı Han (1680 - 1702 = 22)
7. 'Abd.Han I (1702 - 1711 = 9)
8. Ebü'l-Feyz Han (1711 - 1747 = 36)
9. 'Abdü'l-Mü'min Han (1747 - 1751 = 4)
10. 'Abd.Han II (1751-1753 = 2)
11. Muh.Rahîm Han Mangıt (1753 - 1758 = 5)
12. Ebü'l-Gaazî Han (1758 - 1785 = 27)

Cân Han (Cânîbek Sultân) b.Yâr-Muh.Han = Zehrâ (Zühre) Hn. b.İskender Han Şeybânî izdivâcından doğan prensler:

1. Bâqî Muh. Han (no.1): 1602 yazında Belh yakınlarında geçen büyük meydan muhârebesinde Büyük Şâh 'Abbâs Safewî'nin bizzât başında bulunduğu İran Şîî Türk ordusunu, 20.000 askerlerini öldürerek mağlûb etti.

2. Welî-Muh. Han (2): atalık'ı: Hâcim Birdi Bey. Hal'inden 6 ay sn. öldürüldü. Hal'inde zevcesi Ay Hn.da ondan boşandı ve halefi ve yeğeni İmâm-Kulı Han ile (3) evlendi (5.1611). Tahta geçmeden Belh (Güney Türkistan) meliki idi (1601-1605=4). Oğlu: Rüstem Muh.Sul. (velîahd: 1605-3.1611=6), babasının hal'inden Safevîler'e sığındı.

3. Dîn-Muh."Yetîm Sul." (ölm. Murgaab, 8.1598): 1598'de Nîşâpûr (Batı Horâsân) vâlîsi olmuştu, Safevîler'e karşı Horâsân'ı savunurken şehid düştü. Oğulları: İmâm-Kulı Han (3) ve Nezr-Muh.Han (4). Bu iki kardeş, hânedânın iki dalının atası oldular:

Nezr-Muh.Han (4): hal'inden 6 yıl sn. 1651'de öldü. Gençliğinde Belh meliki olmuştu (1605-9). Harzem hanı (1602-23) I. 'Arab-Muh.Han'ın dâmâdıdır. Oğulları: 'Abdü'l-'Azîz Han (5) (babası Nezr-Muh. ile olan ihtilâfı için 1644'te Osmanlı pâdişah-halîfesi Sultân İbrâhîm hakem seçilmiş ve pâdişâhın verdiği hüküm kabûl edilmiştir (Z.V.Togan, *Bugünkü Türkistân*, 154) ve Sübhân-Kulı Han (6). Bu sonuncusu tahta geçmeden önce ağabeyinin velîahdi (1645-1685) ve Belh meliki (1658-1680=22) idi. Sübhân-Kulı'nın oğulları: 'Abd.Han I (7) ve Ebü'l-Feyz Han (8). I. 'Abd., tahta geçmeden babasının velîahdi (1680-1702) ve Belh meliki (1701-2) idi. Ebü'l-Feyz, tahta geçmeden ağabeyinin velîahdi (1702-11) idi. Yalnız Mâverâünnehr'de saltanat sürmüş, Fergana ve Güney Türkistan'ı kaybetmiştir. 1748'de öldürülen Ebü'l-Feyz Han'ın oğulları: 9 yaşında tahta geçen 'Abdü'l-Mü'min Han (9) ve II. 'Abd. (10). Babasının velîahdi (1711-47) olan 'Abdü'l-Mü'min'in yerine, velîahdi (1747-51) olan kardeşi II. 'Abd. geçti. Bir ara 'Ubeydullâh Han b.Temür-Sultân Şeybânî'nin de kukla han olduğu anlaşılıyor.Bu dal sönünce, İmâm-Kulı dalı saltanata yükseldi ise de dalın değişmesi hânedânı ve devleti büsbütün zayıflattı.

İmâm-Kulı Han (no.3), hacı oldu ve hal'inden 8 yıl sn. 1650'de öldü. Tahta geçmeden Semerkand (1605-7) ve Belh melikliklerinde (1607-3.1611) bulunmuştu. Amcasının hal'iyle tahta geçti ve ondan boşanan Ay Hn.'la evlendi. Oğlu 'Alî Muh. Han (vel. 3.1611-1626=15), 1618'de Safevîler'e esir düştü ve 1626'ya kd. 8 yıl İran'da yaşadı. 1626'da İstanbul'a geldi, 1 yıldan fazla oturdu, IV. Murâd'ın elini öptü, hacca gitti, pâdişâhın nâmesiyle Buhârâ'ya döndü. Bu sûretle İmâm-Kulı'nın oğlu yerine kardeşi ve onun hânedânı tahta geçti. Ancak 'Alî Muh.'in torunu ve İbr. Sul.'ın oğlu Ebü'l-Gaazî (no.12) tahta geçebildi. Ebü'l-Gaazî'den önce hânedan şûbesi değişince 5 yıl için tahta Mangıt hânedânından (Cengiz Oğulları'ndan değildir, aş.bk.) Muh.Rahîm Han geçmişti (1753-58). Ebü'l-Gaazî (kardeşi:Receb Sul.) hal' edilince yerine, bu Rahîm Han'ın torunu ve Ebü'l-Gaazî'nin dâmâdı han oldu. Bu sûretle Mangıtlar (aş.bk.), Buhârâ tahtına yerleşti.

Mangıtlar (1753 - 1758 + 1785 - 1920)

Mangıtlar, Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Dilleri Türkçe'dir. Bunlar Cengizoğlu değil, bey zümresinden, yânî Türk soyluları sınıfındandır. Bunun için 1800'e kadar gûyâ Cengizoğulları'na niyâbeten hanlık yapmışlar, hanlıklarını resmen ancak bu yıl îlân etmişlerdir. Muḥammed Raḥîm Bey Mangıt, Cânîler'in atalık'ı idi (atabey). 1753-58 krizinde 5 yıl tahta çıkıp hanlık yaptı. Şîr-Gaazî Han Kazak'ın dâmâdı idi. Osmanlı subayları kullandı. Şâirdi. Oğlu Dânyâl Hudâ-yâr Bî (Bey), son Cânî hanının atalık ve vezîri (başbakan) oldu. Bunun oğlu Mâ'ṣûm Bey, han tahtına çıktı ve hânedânı kesin şekilde te'sîs etti. O da 1785'ten önce vezîr idi. Son Cânî hanını hal' etti ve onun adına niyâbeten han oldu. Son Cânî hanı (1758-85) Ebü'l-Gaazî'nin dâmâdı idi. Ancak Mâ'ṣûm ölüp yerine Ḥayder çıkınca o resmen han olduğunu îlâna cesâret edebildi. Çünki ana tar. olsun Cengizoğlu ve son Cânî hanının torunu idi (Mîrzâ 'Abdü'l-'Aẓîm Sâmî, *Târîḫ-ı Selâṭıyn-i Mangıtıyye*, L.M. Epifanovoy nş., Moskova, 1962; Muḥ. Wefâ Kermînegî, *Tuḥfetü'l-Ḥânî;* O.A. Sukharevo, *K İstorii Gorodov Bukharskogo Khatstva*, Taşkent, 1958).

Taht şehirleri Buhârâ olduğu için Mangıtlar'a daha çok "Buhârâ Hanları" denir. Mâverâünnehir'de saltanat sürdüler. Bu Türk kralları, zaman zaman Merw (Güney Türkmenistan, Kuzey Horâsân), Belḫ (Güney Türkistan) gibi ülkeleri elde edip Mâverâünnehr dışına da taştı. 1800'e doğru hanlık 3 milyon n., Buḫârâ 70 ve Semerkand 30 bin idi. 1842'de kısa müddet Ḫokand'ı (Fergana) elde etti. 1868'de Rusya'nın nüfûzuna düştü. Rusya'ya başta Semerkand olmak üzere Dizek, Kette Kurgan taraflarını bıraktı ve 1919'a kd. ancak 203.430 km² topraklar üzerinde hükümrân oldu. Bununla berâber muhtâriyeti Hıyve hanlığından fazla idi. Hıyve hanlarının yabancı devletlerle münâsebetleri yasaklandığı halde Buhârâ, yabancı devletlerle münâsebet kurabiliyordu (1873'de Hıyve'den bu hak alınmıştı). Ancak Rus demiryolunun yapılması, 1918'de Buhârâ hanlığında Rus nüfûsunun 10.000'i geçmesi netîcesini verdi. 1873'te Ruslar, Hıyve hanlığından aldıkları bir kısım toprakları da tazmînât ol. Buhârâ'ya vermişlerdi. Buhârâ hanları şunlardır (Muḥ. Raḥîm Han 1753-1758'den sn.):

1. Mîr Mâ'ṣûm Şâh-Murâd Bey (1785 - 1800 = 15)
2. Emîr Sa'îd Ḥayder Töre Han (1800 - 1826 = 26)
3. Ḥüseyn Han (1826 - 0, 2, 12)
4. Emîr 'Ömer Bahâdır Han (1826 - 1827=1)
5. Naṣr'Ullaah Bahâdır Han (1827 - 1860 = 33)
6. Muzafferü'd-Dîn Han (1860 - 12.11.1885 = 25)
7. Sa'îd 'Abdü'l-Aḥad Han (12.11.1885 - 4.1.1911 = 25, 1, 22)
8. Mîr 'Alîm Han (4.1.1911 - 2.9.1920 = 9, 7, 29)

Son Türk devletlerinden birini temsîl eden hükümran hânedanlardan biri olan Mangıtlar'ın 3. hanı Ḥayder Han tahta çıkınca, yeğeni Muḥ. Yûs. Bey'i 1800'de İstanbul'a III. Selîm'e elçi gönderdi. Ḥayder Han'ın (no.2) oğulları: Ḥüseyn Han (3)

(katl), 'Ömer Han (4), Naṣr'Ull.Han (5). Bu sonuncunun oğlu Muzafferü'd-D. (6) (4.9.1826-12.11.1885=59, 2, 8), bunun oğulları:

Abdü'l-Aḥad Han (7) (Buhârâ, 26.3.1859-Kermîne, 4.1.1911=51, 9, 9), Abdülmelik Kette Töre (babasının Rusya tâbiiyyeti'ne girmesini protesto ederek 22.12.1868'de Hıyve'ye, Kâşgar'a, 1873'te Peşâver'e gitti, 1909'da Peşâver'de öldü) ve Sa'îd Ekrem (Huzar beyi). Bu Ekrem Bey'in kızı ile 4.1902'de amca oğlu 'Alîm Han (8) b.'Abdi'l-Aḥad Han evlendi. 'Alîm (Buhârâ, 3.1.1880-Afganistan, 1945=65), tahsîlini Petersburg'da (Leningrad) yaptı. İhtilâlde hal' edildi, 1921 martına kadar Düşenbe'de tutunmıya çalıştı, sonra Afganistan'a kaçtı ve orada 26 yıl yaşadı. Buhârâ Türk Cumhûriyeti îlân edildi. Fakat komünistler geldiler. Bu topraklarda Özbekistan müstakil cumhûriyetini kurdular ve Hıyve hanlığını da Karakalpakıstan muhtar cumhûriyeti ol. Özbekistan'a bağladılar. 'Alîm Han'ın oğlu Mîr Seyyid-Sulṭân (doğ. Buhârâ, 1903), son velîahddir (4.1.1911-2.9.1920). Babasıyla Afganistan'a sığındığı zaman 17 yaşında idi. Nesli devâm etmektedir.

Son Buhârâ hânının dîğer oğlu İbrâhîm, Afganistan'da Rus işgali üzerine Türkiye'ye geldi, 1996'da hânedânı ile Gaziantep'te yaşıyordu.

1849'da Buhârâ Hanlığı, Güney Türkistân'ı Afganistan'a bırakarak küçüldü. Merkezi Belh olan, Amu-Deryâ'nın güneyindeki bugün "Afgan Türkistanı" da denen ve hâlâ Afganistan'da olan bölge, bir Gayri Türk devletin eline geçmiş oldu. Bu târihte Buhârâ hanlığının büyük düşmanı, kendi gibi Türk olan doğu komşusu Hokand hanlığı idi ve Hokand ile devamlı denecek şekilde harbde idiler. Bundan Rusya çok faydalandı. Buhârâ'ya bağlı beylikler de vardı. Biri Alay beyliği idi. Buranın beyi Âlim Bey ölünce yerine eşi Kurbân-Cân Dathâ (1811-1.2.1907) geçti; oğlu Abdullah Bey, ona yardım etti. 1907'de Kurbân-Cân Hâtûn ölünce Alay vâdîsi, Rusya'ya geçti. Bir dîğer beylik, Karategin idi. Bu adı taşıyan ülke, güneyde Murgaab ile kuzeyde Alay Dağları arasıdır (Tacikistan'ın kuzey-doğusu). 1877'de beylik ilga edilerek doğrudan doğruya Buhârâ'ya, 1905'te de Rusya'ya geçti. 1866'da Rusya-Buhârâ harbi başladı. 8.5.1866 İrcar meydan muhârebesini Buhârâ ordusu, 5.000 şehid vererek kaybetti. Ruslar, 24.5.1866'da Hocend'i aldı. 2.10.1866'da uğruna 15.000 kişinin şehid düştüğü Oratepe kalesi de düştü. 2.5.1866'da Ruslar, Semerkand'ı aldılar (Semerkand'ı alan Rus ordusu: Von Kaufman'ın emrinde 263'ü subay 11.511 asker, 8.500 yardımcı sınıf askeri, 412 top). 20.8.1895'te Rusya; Şugnân, Rûşân ve Vâhân'ı da ilhâk ederek bugünki Tacikistan'ın en güneyini Buhârâ'dan kopardı. İngiltere, 1891 aralığında Kişmir'in kuzeyindeki Kancut (Hunza ve Nagar) emîrliğini işgal ederek, Rusya ile Orta Asya'da komşu oldu. 2.9.1920'de Buhârâ'daki Türk monarşisi lağvedildi ve Buhârâ Halk Cumhûriyeti îlân edildi ve 1924'e kadar yaşadı. Mîrzâ Abdülkaadir Muhyiddîn, cumhur başkanı oldu. 23.9.1921'de Muhyiddîn devrildi, Osman Hoca Polat (1878-27.7.1968) cumhur başkanı oldu. Doğumunda Plevne müdâfii Gaazî Osman Paşa'nın adı verilen bu zât, Millî Mücâdele'ye en büyük dış yardımı (5 milyon altın) yapmıştır (Millî Mücâdele'ye yapılan ikinci büyük dış yardım: eski Mısır hıdîvi Abbas Hilmi Paşa'nın 900.000 altını, üçüncü büyük yardım Hindistan Müslümanları Hılâfet Komitesi'nin 500.000 altını, bu meblağlar Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa ve T.B.M.M.'nin emrine gönderildi). Osman Hoca'nın Türkistan'a gelen Dâmâd Enver Paşa ile işbirliği yapması, Rusya ile arasını açtı. 20.9.1924'te

Buhârâ Cumhûriyeti, son Türk devletlerinden biri, ilgaa edildi. Cumhûriyetin toprakları genişletilerek Özbekistan "Müstakil ve Kurucu Sovyet Sosyalist Federatif Cumhûriyeti" kuruldu, merkez Buhârâ'dan Taşkent'e götürüldü. Rus kaynaklarına göre Buhârâ Cumhûriyeti lağv edildiği zaman 2.236.000 nüfûsu vardı; bu nüfûsun 1.319.000'i (% 57) Özbekistan'a, 608.000'i (% 27) Tacikistan'a, 310.000'i (% 14) Türkmenistan'a verildi. Fakat Rus işgalindeki başka bölgelerin ilhâkıyla geniş bir Özbekistan kuruldu. Osman Hoca ve kardeşi Atâullah Hoca Polat'ın Enver Paşa'yı desteklemeleri, Buhârâ Halk Cumhûriyeti'nin hayâtını kısaltmıştır. Ruslar, 15.2.1922'de Enver Paşa'nın Düşenbe'yi (şimdi Tacikistan'ın merkezi) işgali üzerine telâşlanmışlardı.Feyzullâh Hoca (Buhârâ 1896-Buhârâ 1938=42), 1925'ten 1937'de tevkıyfine kd. Özbekistân başbakanı oldu.

İlga edilen Harzem Halk Cumhûriyeti'nin (eski Hıyve Hanlığı) nüfûsunun da 320.000'i (% 50) Özbekistan'a, 192.000'i (% 30) Türmenistan'a, 128.000'i (% 20) -Özbekistan'a bağlı- Karakalpakıstan'a verildi (bu sûretle cem'an % 70'i Özbekistan'a bağlandı). Rusların Türkistan eyâleti halkının ise: 2.324.000'i (% 49,6) Özbekistan'a, 1.469.000'i (% 18,3) Kazakıstan'a, 350.000'i (% 10,5) Türkmenistan'a, 736.000'i (% 9,1) Tacikistan'a, 715.000'i (% 8,8) Kırgızistan'a, 91.000'i (% 3,7) -Özbekistan'a bağlı-Karakalpakıstan'a verildi (bu sûretle Özbekistan'a cem'an Türkistan eyâleti nüfûsunun % 53,3'ü).- Türkistan eyâleti ile Harzem ve Buhârâ Türk Halk Cumhûriyetleri'nin toplamı 1924'te 1.745.000 km^2 ve 8.131.000 nüfûs idi. Bu nüfûsun % 57,9'u olan takrîben 5 milyon kişi, Özbekistan'a düştü. Karakalpakıstan "muhtar sovyet cumhûriyeti", 1926'da Özbekistan "müstakil sovyet cumhûriyeti"ne bağlandı. Tacikistan 5.12.1931'de, Kırgızistan 1.2.1926'da ve Kazakıstan 5.12.1936'da muhtar cumhûriyet statüsünden, Sovyetler Birliği'nin "müstakil ve kurucu" denen cumhûriyetleri statüsüne yükseltilerek 15 cumhûriyetten oluşan Sovyetler Birliği'nin üyeleri ve ortakları oldular. Tabîî bütün bu statüler şekilden ibâretti. Bu Türk cumhûriyetlerinin bayrakları, marşları, alfabeleri, devlet ve hükûmet başkanları, hükûmetleri ve meclisleri ayrı ayrı mevcûd olmakla berâber, bu durum tamâmen aldatıcıdır. Her şey Moskova'nın ve Rus ırkından gelenlerin irâdesine bırakılmıştır.

Çarlık rejiminin yıkılması üzerine Rusya'da Buhârâ ve Harzem Halk Cumhûriyetleri dışında kurulan ve birer ikişer Rusya'ya ilhâk edilen Türk devletleri şunlardır: Türkistan Millî Cumhûriyeti (Hokand) (17.3.1917-22.2.1918) (cumhur başkanı: Mustafa Çokay) (x), Alaş-Orda Kazak Millî Cumhûriyeti (26.7.1917-20.12.1920) (Orenburg) (cumhur başkanı: Ali Han Bükey), Kırım Türk Cumhûriyeti (26.12.1917-27.1.1918) (merkezi Akmescid), Başkurdistan Cumhûriyeti (Ufa) (28.11.1917-3.2.1918) (cumhur başkanı: Ord. Prof. Dr. Ahmed Zekî Velîdî Togan, iktidardan ayrılması: 7.1920), İdil-Ural Tatar Millî Cumhûriyeti (Kazan) (22.7.1917-12.4.1918), Âzerbaycan Cumhûriyeti (Bakû) (28.5.1919-24.4.1920), Kuzey Kafkasya Cumhûriyeti (20.11.1917-1920).

(x) Kızılordu, Hokand şehrinde 10.000, Mergilân'da 7.000, Andiean'da 6.000, Nemengân'da 2.000, Bazar-Kurgan'da 4.500 Türk'ü öldürerek bu komünist olmıyan Türk cumhûriyetine son verdiler.

Hokand (Fergana) Hanları (1700 - 1876) (Miñ = Bin Hânedânı)

1) Şâh-ruh (I) Bey -1649
2) Rüstem Hacı Bey (1'in oğlu)
3) Aşur-Kul Bey b.Rüstem
4) Şâh-ruh (II) b.Aşur-Kul 1700 (1709) - 1721
5) 'Abdürrahîm Bey b.Şâh-ruh 1721 - 1739
6) 'Abdülkerîm Bey b.Şâh-ruh 1739 - 1746
7) Erdana Bey b.'Abdürrahîm 1746 - 1770
8) Süleymân Hân b.'Abdülkerîm 1770
9) Şâh-Ruh (III) Hân b.Süleymân 1770 - 1774
10) Narbuta Hân b.Süleymân 1774 - 1798 b
11) Â'lem Hân b.Narbuta 1798b - 1810 (katli 1817)
12) Muh. 'Ömer Hân b.Narbuta 1810 - 1822
13) Muh. 'Alî Hân b.'Ömer 1822 - 4.1842
14) Şîr 'Alî Hân b.Şâh-ruh b.Sül. 1842 - 1845
15) Sultân-Murâd Hân b.Â'lem, 1845 = 11 gün
16) Muh. Hudâ-yâr Hân b.Şîr 'Alî 1845 - 1858 + 4.1863 - 1863 + 14.7.1865 - 8.8.1875 = 23, 1
17) Muhammed Mollâ Hân b.Şîr 'Alî 1858 - 1.3.1862 = 4
18) Şâh-Murâd Hân b.Mallâ 1.3.1862 - 4.1863 = 1, 1
19) Seyyid-Muhammed-Sultân Hân b.Mallâ 1863 - 14.7.1865 = 2
20) Seyyid-Muh. Nâsırü'd-Dîn Hân b.Hudâ-yâr 8.8.1875 - 28.2.1876 = 0, 6, 21

Bu krallık 1700-28.2.1876=176 yıl müddetle devâm etti. Ancak daha önce de Hokand bölgesi vâlîsi idiler. Taht şehri Hokand (Rus istîlasından önce 113.000 n., 200 kd. câmî, 15 medrese) idi, ki II. Şâh-ruh (no.4) tarafından kurulan bir şehirdir. Hânedan Türk, dil Türkçe, mezheb Sünnî-Hanefî'dir. Cengizoğulları'ndan olmadıkları için 1800'e kd. gûyâ Cengizliler'e niyâbeten ve "bey" unvânıyla saltanat sürdüler. 1800'e Buhârâ'da - kendileri gibi bey zümresinden olan- Mangıtlar "han" unvânını alınca bunlar da öyle yaptılar. 1758'den ît. bir kaç yıl için Çin'e tâbî oldular. 1785'e kd. Buhârâ Cânî hanlarının üstünlüğünü tanıdılar. 1865'den önceki bir asırda tamâmen müstakil kaldılar. 1865-8'de Hokand'ı işğâl eden Buhârâ'yı metbû tanıdılar. 1868'de Rusya'ya tâbî oldular. Zîrâ Hocend, 5. 1868'de Ruslar'ca işğâl edildi, şehri savunan 2.500 Hokand askeri şehîd düştü. Ancak 28.2.1876'da Rusya bu hanlığı ortadan kaldırıp ilhâk etti. Devletin esas sâhası fazla nüfuslu, zengin, fakat toprakça küçük bir Türk ülkesi olan Fergana'nın

tamâmına yakın kısmıdır. Fakat zaman zaman Fergana'dan taştılar. 1822-1840 arasında Kırgızistan'a hâkim oldular. 1800'de Yedisu'ya kadar olan bölgeyi ve bu arada Taşkent'i (Rus istîlasından önce 150.000 n.) elde ettiler. 1826'da Doğu Türkistan (Kâşgar)'a bile hâkim oldular; fakat Kâşgar -Aksu-Oş-Turfan-Hotan-Yengişehr için Çin tâbiiyyetini kabûl ettiler. Şâhruh (II) (no.4)'un oğulları:

'Abdü'r-Rahîm (2) (oğlu Erdana, no.4); Şâdî Bey (oğlu Sül., no.5); 'Abdü'l-Kerîm (3). Bu sonuncunun oğlu 'Abdü'r-Rahmân Bey ve bunun oğulları: II. Şâhruh (6), Narbuta (7), Hacı Bey. Hacı Bey'in oğlu Şîr-'Alî(1794-1845=51, katl) (11). II. Şâhruh'un (6) oğulları: Â'lem (8) (katl) ve 'Ömer (9). Bu 'Ömer Han (22.11.1785-1822, katl = 37) Tr. ve Fars.'da şâirdi, mahlası "Emîr" idi. Osmanlı subayları kullandı. Rahmân-Kulı Bey Atalık Endicânî'nin kızı, Tr. ve Fars.'la dîvân sâhibi şâire Nâdire Hn. ile evlendi; dîğer eşi Üveyse de şâire idi. Çocukları: Muh. 'Alî (10) (1810-1842=30) (katl) ve Murâd (12) (katl). Muh. 'Alî (10), Tr.'de şâirdi, öldürüldü (hayâtı: 1810-1842=32); atalık'ı ve Taşkent v.1848'de bu makamda iken öldürülen Muh. Şerîf Bey'in kızı ile evlendi.

Şîr-'Alî Han'ın (no.11) oğulları: Sarımsak Bey (oğlu Şâh-Murâd Han, no.15); Mollaa Han (no.14) (katl) (oğlu Sey.- Sul.Han, 1851-1867=17, Cizek'te katl, no.16); Muh. Hudâ-yâr Han (no.13) (oğlu son han Nâsırü'd-D., no.17). Hânedânın son mühim şahsiyyeti olan ve 3 def'a tahta geçen Hudâyâr Han 3 def'asında da hal' edilmiştir; yaklaşık 1830 doğumludur ve son hal'inde 45 yaşlarında idi.

Fergana yâhut Hokand hanlığı ile Buhârâ hanlığı, iki Türk devleti arasındaki bitip tükenmek bilmez savaşlar, Rusya'nın Türkistan'ı istîlâsını çok kolaylaştırmış, bu iki hanlık Ruslar'a karşı asla ittifak edememiş, devamlı biribirlerini yemişlerdir. Hanlık, Fergana'dan başka Sır-Deryâ'nın doğusunda kalan Kazakıstan bölgesini (kuzeyde Aral Gölü yakınlarından başlıyarak), Taşkent'i, Kızgızistan'ı (Isık Göl dâhil) ihtivâ ediyor, doğuda Doğu Türkistan (Kâşgar) ile sınırdaş bulunuyordu.

Fergana hanlarının menşei karanlıktır. Şâhruh Bey, 1700 veyâ *Târîh-ı Şâhruhıyye*'ye göre 1709'da ülkeyi, Doğu Türkistan'dan gelen hoca'lardan aldı ve daha önce ülke Şeybanlılar'a âitti. Ancak Şâhruh Bey'in birden zuhûr etmediği anlaşılmaktadır. Şâhruh'un babası Aşur-Kul, onun babası Rüstem Hacı Bey (Sultan/Han), onun babası Şâhruh (ölm.1649), mutlaka kısmen olsun Fergana beyleri idiler. Bu Şâhruh'un (ölm. 1649), Bâbur Şâh'ın neslinden, dolayısıyle Timuroğulları'ndan olduğu hakkındaki şecere, fictif'tir. Bu fictif şecereye göre: Şâhruh'un (ölm. 1649) babası 'Ubeydullah Bey, onun babası Abdülkerîm Bey, babası Muhammed Emîn Bey, babası Tanrı-Yâr Bey, babası Altın-Beşik Bey'dir. Bu Altın-Beşik, gûyâ Bâbur Şâh'ın Saîde Apak Hanım'dan (bu da bir Cengizli prensesi imiş) doğan oğlu imiş; Bâbur, Şeybânî Han'ın istîlâsı sırasında Fergana'yı terkederken bu oğlunu Afganistan'a götüremeyip Fergana'da bırakmış! Spuler'in Şâhruh'u Ebü'l-Hayr Hân Şıbanî'ye bağlaması (*EI*[2], II, 46a, 47) bir yanılmadır.

Fergana'nın merkezini Andican'dan Hokand'a taşıyan, I. Şâhruh'un (ölm.1721) oğlu ve halefi Abdürrahîm Bey (1721-1739)'dir. "Rahîmkal'a" denen kaleyi ve şehri yaptırmış, sonra şehrin adı "Hokand" olmuştur. Abdürrahîm, Buhârâ, Şehr-i Sebz (Keş/

Yeşilşehir), Katta-Kurgan'ı almış, kendilerinden bu fütûhâtı yaptığı Buhârâ hanlarının ajanlarınca Hocend'de öldürülmüştür. 1826'da Muh. Alî Han, Kâşgar'ı bizzât fethetti. Ancak muhâfaza edemedi. 1830 kasımında tekrar Kâşgar'ı aldı, gene muhâfaza edemedi. Fakat 1832-1847 arasında Kâşgar, Hokand hanlarına tâbî oldu ve vergi ödedi. 1858-1864'te Kâşgar, tekrar Hokand hanlarına tâbî oldu. Muhammed Alî Han, öteden beri Buhârâ'ya tâbî olan Karategin, Dervâz, Rûşân, Şugnân, Vâhân, Pamir bölgelerini de, bugünki Tacikistan'ın büyük kısmını ele geçirdi. Ancak Buhârâ hanı Nasrullah, bunun öcünü aldı. 1842'de Hokand şehrine girdi. Muh. Alî Han'ı, kardeşi Sultan Maḥmûd'u, üvey annesi Nâdire Hanım'ı öldürttü. Sonradan 1865'te Buhârâ hanı Muzaffer de Hokand'a girmiştir. Hokand ise 1843'te Taşkent'i Buhârâ hanlığından aldı. Bu arada 1853'te Rusya-Hokand savaşı başladı ve tam 23 yıl devâm etti; sonunda, 1876'da Rusya, Hokand hanlığını ortadan kaldırıp ilhâk etti. Taşkent, Buhârâ ile Hokand hanlıkları arasında çekilişirken Rusya, önce bu şehre göz koydu. H̠okand önce 1808'de 70.000 nüfûslu, Buh̠ârâ'ya tâbî, bir h̠oca âilesince yönetilen Taşkent'i aldı, sn. geçici ol. bıraktı. Yesi şehri de, Buh̠ârâ'ya tâbî bir Kazak sultânı tar. yönetilirken 1814 bahârında H̠okand'a geçdi. 1865'de Buh̠ârâ ordusu, H̠okand'ı geçici ol. işgâl etdi. H̠okand şehri 80.000 n., 360 câmî, 12 medrese idi. 6.1865'de Ruslar'ın 48 saatlik kanlı sokak muhârebesinden sn. Taşkent'i alması, H̠okand'ı sonunu hazırladı.

Taşkent, 1598'de Şeybânîler'in elinden çıktı, Kazak hanlarına geçti. 1723'te Budist Kalmuk Moğolları, Taşkent'e girdi. Fakat Taşkent'i Müslüman Özbek vâlîlerle idâre ettiler. 1780'e kadar Taşkent, şehrin eşrâfı Türk beylerince muhtar şekilde yönetildi. Ancak Kalmuk, hattâ Çin nüfûzu vardı. 1780'de bu nüfuzlar silindi. Narin ve Aris ırmakları arasındaki ülkede bir muhtar Taşkent devleti teşekkül etti. Güney-doğuda Hokand ve güney-batıda Buhârâ hanlıkları, Taşkent üzerinde hakk iddia ediyorlardı. 1795'te Buhârâ ordusu şehri fiilen işgal etti. 1780-1800 arasında Taşkent'i yöneten -hattâ bâzı kaynaklarda "han" diye anılan- Yûnus Hoca, Buhârâ nüfûzuna girdi. Yesi (Türkistan) şehrinden Yedisu'ya kadar olan bölge, Yûnus Hoca'nın idâresinde idi. 1800 yılı sonunda Yûnus Hoca öldü, yerine aynı âileden Muhammed Hoca geçti. Ancak 1801 başında Yûnus'un oğlu Sultân Hoca, Taşkent hükümdârı oldu. Hokandlılar'a esir düşünce aynı âileden Hamîd Hoca, Taşkent'in başına geçti. 1808'de Hokand hanlığının Taşkent üzerindeki nüfûzu, bütün Taşkent bölgesinin Fergana (Hokand) hanlığına geçmesiyle netîcelendi. Taşkent, önce "bey", 1835'te "beylerbeyi" denen Hokand vâlîlerince yönetilen bir eyâlet merkezi oldu ki, Yedisu'ya kadar uzanan, Isık Göl'ü içine alan bir bölge teşkîl ediyordu. 1840-65 arasında Taşkent'i, Buhârâ kuvvetleri 7 def'a işgal etti ve 7 def'a Hokand orduları tarafından çıkarıldı. Bu durum, Taşkent üzerindeki Rus iştihalarını kabarttı ve sonunda Taşkent, ne Buhârâ'nın, ne Hokand'ın oldu, Rusya tarafından ilhâk edildi.

23 yıl süren Rusya-Fergana savaşında Ruslar, adım adım Hokand hanlığını kuşattılar. 24.10.1862'de Pişpek'i aldılar (bugün Kırgızistan'ın başkenti, Isık Göl'ün batısında). Burası, Fergana (Hokand) hanlığının kuzeyini teşkîl ediyordu. Ruslar'ın hede-

fi, Taşkent eyâleti, güneyde Narin, kuzeyde Çu ırmakları arasındaki ülke idi ki, asıl Fergana'nın kuzeyinde kalıyordu. Bu eyâlet, "beylerbeyi" denen Hokand hanları hânedânı prenslerince yönetiliyordu. 15.6.1864'te Ruslar, Yesi (Türkistan), 4 gün sonra Evliyâ-Ata şehirlerini, Taşkent beylerbeyisi Nûr-Muhammed'in, Kazak prenslerinden Sultân Sâdık'ın (Sultan Kenasarı'nın oğlu) ve Hokand başbakanı ve çocuk han Seyyid-Sultân'ın nâibi Â'lem-Kul'un şiddetli savunmalarına rağmen işgal ettiler. 7.5.1865'te Â'lem-Kul, Taşkent yakınlarında şehid düştü ve Hokand ordusu, başkumandanın şehâdeti üzerinde dağıldı. 16.5.1865'te Ruslar, bundan faydalanarak Taşkent'e girdiler ki, Rusya'nın Türkistan'ı istîlâsının düğüm noktalarından biridir. Taşkent'e giren Rus ordusunun kumandanı, sonradan 1876-78'de Balkanlar'da Osmanlılar'la vuruşan General Çernayev'dir. Buhârâ Hanı, Hokand ordusuna yardım edeceğine, Hokand ordusunun Ruslar karışısında dağıldığını görünce, bundan faydalanıp 14.7.1865'te Hokand şehrine girdi, çocuk Hokand hanını esir ve iki yıl sonra katletti. Bundan istifâde eden Ruslar, 1.6.1866'da Hocend şehrini alarak ilk def'a Fergana'ya ayak basmış oldular. Bilindiği gibi Fergana, bugün olduğu gibi o zaman da bütün Türk dünyâsında, Türk nüfûsunun km^2'ye en yoğun şekilde yerleştiği bir kaç bölgeden biridir. 17.7.1867'de Çar, "Türkistan Umûmî Vâlîliği"nin kurulmasına dâir olan ukaz'ı imzâladı ve bu makama Alman asıllı general Konstantin von Kaufman getirildi ki, Orta Asya Türk devletlerine harb açmak, sulh yapmak, dış münâsebetlerde bulunabilmek salâhiyetleriyle techîz edilmişti ve Türkistan'ı Rusya hesâbına gerçekten fetheden adamdır.

Von Kaufman'ın yolladığı Albay Skobelev, 7.8.1875'te Hokand şehrine girdi (Skobelev bunun üzerine general oldu ve iki yıl sonra Türkiye'ye karşı Tuna cephesinde çok büyük ün kazandı). Son han Hudâyâr, Taşkent'e, oradan Orenburg'a gönderildi. Oradan kaçarak İran'a sığındı. Mekke'ye gidip haccetti. Dönüp Herât'a yerleşti ve orada öldü (A.Z.V.Togan, *Hudâyâr Hân'ın Son Günleri*, 1914). Bâbur Şâh'tan indiği iddiasını taşıyan bir Türk kraliyet hânedânı bu şekilde sona erdi. Hudâyâr'dan sonra han îlân edilen Nâsırüddîn, 7 ay kadar müddeî oldu ve Fergana'nın şurasında burasında Ruslar'la çarpıştı. Eski hanlardan Murad Han (no.15) da öyle yaptı. 22.9.1875'te Ruslar, Nemengân'a girdi. Türkler, Hokand'ı Ruslar'dan kısa müddet için geri aldılar. Fakat bizzat von Kaufman, Fergana'ya geldi. Skobelev, 28.2.1876'da Hokand'ı kesin şekilde aldı ve Hokand'da kendisine mukaavemet eden Türk kumandanı Polat Bey'i îdâm ettirdi. 1876-1885'te 50'ye yakın prens ve bey, han olmak için Ruslar'la savaştılar ve bunların yakalanabilenleri Ruslar'ca öldürüldü. 1885'te Fergana, Rusya'ya itâat etmiş göründü. 30 yıl Fergana'da büyük ölçüde ayaklanma olmadı.

1895'de Rusya'nın Taşköprü ve Pendeh'i almasıyla bugünkü Sovyet-Afgan sınırı son şeklini almış oldu.

1915'te Fergana'da, Hokand hanlığını yeniden kurmak için Türk ihtilâli başladı ve ertesi yıl bütün Fergana'yı kapladı. 9.12.1917-20.2.1918'de 3 ay bile sürmeyen Fergana (Hokand) Cumhûriyeti'ni Ruslar dağıttılar. Ancak Fergana'da "Basmacı Hareketi" denen Türk ihtilâli 1927'ye kadar devâm ettiği gibi, çok geniş ölçüde Fergana dışına da taştı,

hattâ bütün Türkistan'a yayıldı. Önce Ertaş Bey, sonra Şîr Muhammed Bey Hacı Koşakoğlu, Basmacı ihtilâlinin başına geçtiler ve "emîrü'l-müslimîn" unvânını aldılar. Tamâmen askerî şekilde teşkîlâtlanan ve gerilla harbi yapan Türkler'in, bu zâtların emrinde general rütbesi taşıyan 125 beyi, ihtilâl bölgelerini aralarında paylamışlardı. Şîr Muhammed Bey, 3.5.1920'de bir hükûmet de kurdu ve bu bakanlar kurulu 12.1922'ye kadar devâm etti. Bu, 24.9.1919'da Muhammed Emin Bey'in kurduğu Fergana hükûmetinin devâmıdır (başkent Ergaştam). Emin Bey, 9.4.1920'de öldürüldü. Bu sırada 4.8.1922'de Kurban Bayramı'nın birinci günü Enver Paşa'nın Belcuvan'da şehîd düşmesi, Türk ihtilâl hareketini sarstı. 1927'ye kadar geniş ölçüde devâm eden Basmacı ihtilâli, bu târihte mahallî gerilla muhârebelerine dönüşerek 1937'ye kadar sürdü. Son Basmacı çetesini Ruslar, 1935'te imhâ ettiler. Bu ihtilâl Ruslar'ı pek çok uğraştırdı ve onlara büyük zâyiat verdirdi. Fakat yüz binlerce Türk'ün imhâsına sebeb oldu. Şîr Muhammed Bey, Rusya'dan ayrılmak mecbûriyetinde kaldı. Atatürk kendisini Türkiye'ye çağırdı. 10.3.1970'te Adana'da 81 yaşında öldü.

Kazakıstan Hanları (1227 - 1873)

Geniş Kazakıstân ülkesinde hükümrân olan Kazak Hanları'nın menşei, Cuci Ulusu'dur (bk. Altın-Ordu). Kazakıstân'da Ak-Orda hanları olarak hükümrân olan Cuci Ulusu'ndan Cengizliler şunlardır:

1. Orda Han b.Cuci b.Cengiz (2.1227-1250=23)
2. Sartaktay Han b.Orda (1250-)
3. Koçı Turuk Han b.Sartaktay
4. Bayan Han b.Koçı
5. Sası-Buka Han b.Bayan (-1309)
6. İrzen Han b.Sası-Buka (1309-1320=11)
7. Mübârek-Hoca Han b.Sası-Buka (1320-1344=24)
8. Çımtay Han b.İrzen (1344-1361=17)
9. Himtay Han b.Çımtay (1361)
10. Urus Han b.Badık b.Çımtay (1361-1380=19)
11. Toktakiya Han b.Urus (1380)
12. Kayırçuk Han b.Urus (1380-1392=12)
13. Barak Han b.Kayırçuk (1392-1435=43)
14. Kiçik-Muh.Han (1435-1465=30)
15. Mahmûd Han b.Kiçik-Muh. (1465-1469=4)

16. Ebû-Sa'îd Cânî-Bek Han b.Barak (1469-)
17. Kirey (Gerey) Han b.Barak (-1488) (kardeşi: Baba Sul.)
18. Burunduk Han b.Kirey (1488 - 1509 = 21)
19. Kaasim Han b.Cânî-Bek (1509 - 1520 = 11)
20. Mumuş Han b.Kaasim (1520 - 1523 = 3)
21. Tâhir Han b.Kaasim (1523 - 1530 = 7)
22. Tewekkül Han I b.Kaasim (1530 - 1555 = 25)
23. Ak (Haqq) - Nazar Han b.Kaasim (1555?-1570?=15?)
24. Şıgay Han b.Yadık b.Cânî-Bek b.Barak (1570?-1582=12?)
25. Tewekkül Han II b.Yadık (1582 - 1599 = 17)
26. İşim Han I b.Yadık (1599 - 1629 = 30)
27. Cihângîr Han I b.İşim (1629 - 1680 = 51)
28. Tevka (Tevke) Han b.Cihângîr (1680 - 1718 = 38)
29. Pulad Han b.Tevka (1718 - 1730 = 12)
30. Ebü'l-Hayr (Abılay) Han b.Ace (1730 - 1731 = 1) (ölm. 1749)
31. Şamaka (Şemeke /Şâh-Muh.) Han b.Tevke (1731-1738=7)
32. Ebü'l-Muh.Han b.Pulad (1738-1748=10) (ölm.1771)
33. Nûr-'Alî Han b.Ebi'l-Hayr (1748-1780=32) (ölm. 1785)
34. İr(Er)-'Alî Han b.Ebi'l-Hayr (1780-27.3.1794=14)
35. İşim Han II b.Nûr-'Alî (1794-1798=4)
36. Ayçuvak Han b.Nûr-'Alî (1798-1805=7)
37. Cântura Han b.Cihângîr II (1805-1811=6) (ölm. 1835)
38. 'Alî Şîr-Gaazî Han b.Ayçuvak (1811-4.1816=5) (ölm. 1853'den sn.)
39. Arın-Gaazî Han b.Ebi'l-Gaazî b.Gayıp (1816-1824=8) (ölm. 1833)
40. Kenisara (Kinesarı) Kaasim Han b.Kaasim b.Abılay (1824-1847=23)
41. Sâdık Han Töre b.Kenisara (1847-10.5.1873=26) (ölm. 1890)

İli, Çu, Sarısu, Turgay havzalarında kümelenen ve sonradan "Kazak" adını alan Türkler, Cuci Oğulları'ndan yukarıdaki listede gösterilen hanların çevresinde toplanmıya başladılar. Ülkenin pek geniş olması, nüfûsun azlığı, mühim merkezlerin teşekkülünü önledi. Burası Kuzey Türkistan'dır. Mâverâünnehr gibi sık nüfusla meskûn değildir. Halk Mâverâünnehr'deki gibi asırlardan beri çok büyük ve kültür merkezi şehirlerden mahrumdur. Nüfus göçebedir. Hayvancılığa dayalıdır. Kültür seviyesi, dîğer Türk kavimlerine nisbetle hayliden hayli geridir. Yalnız, kadınlar ve çocuklar dâhil emsalsiz süvârî ve cesur muhâriblerdir. Bu yüzden Ruslar'ı çok uğraştırmışlardır. Tamâmı Sünnî-Hanefî

olan Kazaklar'a Şîîlik sıçrıyamamıştır. Burası, Türkiye, İran, Türkistan, Hindistan, Doğu Avrupa, Mısır, Güney Hindistan'daki Türk imparatorlukları en parlak medeniyetler içinde yaşarken, uzakta kalan ehemmiyetsiz bir Türk kabîleler federasyonu hâlini arz etmiştir. Burunduk Han (no.18), hal' edilmiş ve Semerkand'da ölmüştür. Ak-Nazar Han (23) da öldürülmüştür. Zamanla konfederasyon da dağılmış ve üçe ayrılmıştır. Bunlar başlarında Cuci Ulusu'ndan birer han edinmişlerdir. Üç handan ikisi, birini üstün tanımışsa da aralarındaki mücâdele sürüp gitmiş, âdetâ Ruslar'a daha kolay lokma olabilmek için üç Kazak hanlığı teşekkül etmiştir: Büyük-Ordu yâhut Ulus Cüs, Orta-Ordu yâhut Orta Cüs ve Küçük-Ordu yâhut Küçük Cüs ("Cüs", Kazak Türkçesi'nde bizim "yüz" kelimesinin ("taraf" mânâsına) telaffuz şeklidir). Büyük Kazaklar 1738'de Rus nüfûzuna girmiş, 1845'te Rus tâbiiyyeti kesinleşmiştir. Orta Kazaklar'da Rus tâbiyyeti 1734'ten îtibâren başlar. 1595'te Kazaklar, Taşkent'i ele geçirmişlerdir. 1723'te Taşkent'i Kalmuklar zabtetmiştir. Taşkent sonunda 1800 yılında Hokand (Fergana) hanlarına geçmiştir.

29-38 sayılarla gösterilen 1718-1816 arasında geçen hanlar, Kiçi Cüz (Kiçik Orda) hanlarıdır. Nûr-'Alî'nin bir kardeşi, Hoca Ah.Han, 1738'de Başkurdistan hanı olmuştur (Doğu Avrupa). XVIII. asırda Başkurdistan hanları, Türkiye'ye tâbî olmuşlardır.

Büyük Cüz (Ulu Cüs), Sır-Deryâ-Çu-İli ırmakları güneyinde kalan Kazakıstan'dır. Orta Cüz (Orta Çüs), bunun kuzeyidir; Çalkar ve Balkan Gölleri arasıdır. Küçük (Kiçi Cüs) Cüz, Üst Yurt'tur; Hazar-Aral arası ve Hazar-Aral kuzeyidir, Avrupa'ya taşar.

Türkistan Türkleri'nden Kırgızlar ve Türkmenler, çok eski boylardır. Fakat Özbek ve Kazak boylarının teşekkülü yenidir ve Yeniçağ'dadır. Ortaçağ sonuna kadar Özbek ve Kazak diye ayrı Türk boyları yoktu. Hepsi Doğu Türkleri'ni teşkîl ediyorlar, Türkistan ve Güneybatı Sibirya'da yaşıyorlardı. 1428'de Ebü'l-Hayr Han'ın Altın-Ordu'dan ayırdığı Türk boyuna "Özbek" denmiştir. Bunlar önce Güneybatı Sibirya'ya yerleşmiş, sonra Türkistan'a inmiş, XVI. asrın ilk yıllarında Timuroğulları'nı yıkarak bütün Türkistan'ı, hattâ Horasan'ı ele geçirmişlerdir. "Kazak" ise Türkçe'de "başıbozuk, ilden ile dolaşan, çapulla hayâtını kazanan, başına buyruk, bir idâre altında olmıyan" gibi mânâlara gelmektedir. Özbekler'den bir boy, 1456'da Ebü'l-Hayr Han, Moğol Kalmuklar'a Sığnak meydan muhârebesinde yenilince, Han'larını terketmiş ve bu adı almışlardır. Özbekler, Batı Türkistan'ın güneyine inince, onlardan ayrılan Kazaklar da Batı Türkistan'ın kuzeyindeki büyük bozkıra yerleşmişlerdir ki bugün bu ülkeye "Kazakıstan" denmektedir. Ural ırmağının batısında Avrupa topraklarından başlıyarak doğuda Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan'a, kuzeyde 55° paraleline kadar Sibirya'ya uzanan geniş ülkedir. Ancak, bugün Türkler'in en büyük boylarından biri olan Kazaklar, yalnız Özbekler'den ayrılmış bir grup Türk'ten ibâret değildir. Altınordu dağılınca bir çok Türk boyu da iltihâk etmiştir. Kazak hanlığını Burunduk Han'dan (no.18) îtibâren başlatmak da yetersiz gibi görünüyor. Zîrâ Kazak hanlarının, Ak-Orda hanlarına halef olduğu ve Cengizliler'in aynı dalından indiği âşikârdır ve yukarıda düzenlediğim listede açıkça görülmektedir.

Tevekkül Han (no.22), Şeybânîler'e baş eğmemiş, onlarla çarpışmış, bir ara Semerkand'ı bile işgal etmiş ve Buhârâ'yı bile almak istemiştir. Kaasim Han (no.19) (1445-1520=75) (ölümü çeşitli kaynaklarda 1518 ve 1523 olarak da geçer), Kazaklar'ı derleyip toplamıştır. Hak-Nazar (23) ve Şıgay (24) hanlar ikdidârı çekişmişler, Nazar, 1581'de ölümüne kadar, Şıgay'a mukaavemet etmiştir. Bu devirde Sayram ve Türkistan (Yesi) gibi şehirleri alan Kazaklar, Sır Deryâ'nın doğu sâhillerine yerleşmişler ve Mâverâünnehr sınırına dayanmışlardır. Bu devirde Ruslar da Sibirya'ya girmeye ve Kazaklar'ı kuzeyden itmeye başlamışlardır. Nitekim Tevekkül Han'ın yeğeni Uraz-Muhammed Sultân, Ruslar'a esir düştü. Bu II. Tevekkül Han (no.25), Buhârâ civârında Şeybânîler'e karşı bir akın hareketine maktûl olmuştur. XVII. asırda Kazaklar, hem Ruslar'la, hem Budist Kalmuk Moğolları ile büyük savaşlar vermişler, güneydeki yerleşik Türkistan Türk krallıkları ile de iyi münâsebetler kuramamışlardır. Üstelik aralarında 3 cüz'e parçalanmışlardır. Kazaklar'ın 3 cüz'e ayrılmalarının 1600'de veyâ bir kaç yıl önce olduğu tahmîn edilmektedir. Her birinin başına Cuci Ulusu'ndan birer han=kral geçmiştir.

1738'de Ruslar, Ulu Cüz veyâ Büyük Cüz'e hulûl etmiye başlamışlardır. O târihte nüfusları 600.000 küsûr olarak hesâben edilen Ulu Cüz'ü Ruslar, 1845'te tamâmen itâat altına almışlar, bu iş için bir asırdan fazla gayret göstermişlerdir. Orta Cüz, en fazla Kalmuk tehdîdine mâruzdur, en kuzeyde idi ve Sibirya içerilerine kadar uzanıyordu. Abılay Han'ın yerine Orta Cüz'ün başına geçen oğlu Abdullah Han, bir yıl sonra (1782) Ruslar'a esir düşünce, kardeşi Velî Han, Orta Cüz hanı oldu. 1795'te iktidârını kaybetti ve Orta Cüz'ün mühim kısmı Ruslar'ın eline geçti. Üstelik Orta Cüz, -herhalde Ruslar'a kolay lokma olmak için- üçe ayrıldı: Rus hâkimiyetini kabûl edenler, Velî Han'ı han tanıyanlar, Nûr-Alî Hân'ın oğlu Bökey Sultân'ı han tanıyanlar. Velî Han 1824'te ve Bökey Han 1817'de öldü. Hemen bütün Orta Cüz, Rus hâkimiyetine geçti. Ancak Velî Han'ın yeğeni "Kinesarı" denen Kaasim Han, Ruslar'a karşı çok uzun bir gerilla harbi başlattı. Zamanla her üç Cüz'ün de Ruslar'a itâat etmiyen kısmını ayağa kaldırarak tam bir Kazak ihtilâl lideri oldu.

Küçük Cüz hanı Ebü'l-Hayr (30) bütün Kazaklar'ın en büyük hanı sayıldığı halde, Küçük Cüz'ü 1731'de Rusya himâyesine soktu. Küçük Cüz hanları 1731'den 1820'ye kadar Rusya'ya tâbî olarak saltanatlarını devâm ettirdiler. Rusya, 22.6.1854'te Orta Cüz topraklarını, yânî Aral ve Balkaş gölleri kuzeyindeki Kazakıstan'ı, doğrudan doğruya ilhâk ettiğini îlân etti. Bu da çok uzun Rus istîlâ siyâsetindeki sabır, azim ve gayretin meyvesini teşkîl etti. Zîrâ Ruslar daha 1716'da Omsk'u alarak burada bir kale kurmuşlardı. Bütün Sibirya ve Kazakıstan fütûhâtını bu kaleye dayanarak başlattılar. Omsk, İrtiş üzerinde ve Kazakıstan'ın en kuzeyindedir. Eski bir Kazak toprağıdır. Sibirya ve Kazakıstan, dolayısıyle Rusya'dan Türkistan ve Uzak Doğu'ya giden yollar, burada düğüm yapıyordu. 1738 temmuzunda Ruslar'ın, Küçük Cüz hanı Ebü'l-Hayr'ın taht şehri olan Orenburg'a yerleşmeleri, burada bir kale yapmaları da, Rus istîlâsının mühim gelişmelerinden biridir. Ebülhayr Han ve kardeşi Colbars Sultan burada, gûyâ bir Rus

garnizonunun himâyesinde sözde saltanatlarına devâm ettiler. Orenburg, Kazakıstan'ın en kuzey-batısında ve Avrupa kıt'asında, Ural nehrinin kuzey (batı) kayısında, Ural dağlarının batısında, Başkurdistan'ın güneyinde bir Türk Kazak şehridir. Ruslar, Orenburg'da muhâfaza ettikleri Ebülhayr Han'ın ansızın bir ısyânından korkarak, oğlu Hoca Ahmed Sultân'ı rehîn alıp Rusya'ya götürdüler. Kazaklar, Ebülhayr Han'ı tanımadılar, önce oğullarından Ebü'l-Muhammed'i, sonra dîğer oğlu Nûr-Alî'yi tahta çıkardılar ve Pulad Sultan, Ebü'l-Hayr'ı Rus işbirlikcisini îlân ederek 1748'de öldürdü. Ancak Küçük Cüz'de Rus himâyesini kaldırmak mümkin olmadı ve Ebülhayr Han'ın bütün halefleri, Rusya himâyesinde 1824'e kadar saltanat sürdüler. Ebülhayr'ın oğlu Hoca Ahmed, 1732'de rehîne olarak Rusya'da öldü.

1763'te Hazar Denizi'nin kuzey-batı kıyılarındaki bozkırda, güneyde Dağıstan'la kuzeyde Volga deltası (Astırhan) arasındaki ülkede yaşıyan Budist Kalmuk Moğollar'la Küçük Cüz Kazakları arasında savaş başladı. Bu savaş, İkinci Ekaterina'nın kışkırtmasıyle çıktı. Tûrânî ırktan ve ayrı dinlerden iki kavim, Slavlık ve Ortodoksluk'un menfaati için 7 yıl savaştı. Sayıca az olan Kalmuklar, vuruşkanlıklarına rağmen yenildi. Kalmuk hanı Ubaşi, 30.000'e yakın Kalmuk âilesi ile Çungarya'ya (Doğu Türkistan'ın kuzeyi) gitmeye karar verdi. Kalmuklar, şiddetli Kazak tâkıybâtı altında büyük zâyiat verdiler. Kalmuklar'ın hepsi de kaçamadı. Haylisi Dağıstan'ın kuzeyindeki bozkırda -bugüne kadar- kaldı.

1803'te Bökey Han, "İç Orda" denen 6.265 yurd (çadır=âile) Küçük Cüz Kazak'ın hükümdârı oldu ve bu sûretle Küçük Cüz ikiye bölünmüş oldu. Bökey Han'ın yurdu, Hazar Denizi'nin kuzeyindeki, Volga, Volga Deltası, Astırhan ile Ural nehri arasındaki bozkır idi. 1825'te Bökey Han öldü. 14 yaşındaki oğlu Cihângîr, İç Orda hanı oldu. Gerçekte idâre, 1845'e kadar amcası Şıgay Sultân'ın elinde kaldı. Bu târihte Cihângîr Han, 34 yaşında öldü. Yerine Gaaib Galî Sultân, hân olmak istediyse de, Ruslar izin vermedi.

Orta Cüz hanı Velî Han, 1819'da öldü (ağustos). Ruslar, yeni han seçilmesine izin vermediler. Her sultân'a (Cuci Ulusu'ndan Orta Cüz prensi) 5-7 km^2 arâzîyi mâlikâne olarak verip Orta Cüz'ün yayıldığı geniş ülkeyi Rusya'ya ilhâk ettiler. 1868'de sultanlar'ın elindeki mâlikânelerde Kazak prenslerinin yönetim haklarını da ilgaa edip bu arâzîleri alelâde çiftlik hâline getirdiler.

31.1.1824'te Küçük Cüz hanlığı ilgaa edildi. Küçük Cüz'ü bir kaç parçaya ayırıp, her birinin başına, Kazaklar'ı yönetmek üzere birer sultan tâyîn ettiler ve 1869'da bu sultanların da yönetim haklarını ellerinden aldılar. Küçük Cüz sultanları ve yönetim müddetleri şöyledir: Küçük Cüz'ün Batı bölgesinde: Karatay b. Nûr-'Alî Sultân (1824-1826), Şin-Galî b.'Osmân Sultân (1826-1830), Bay-Muhammed b. Ayçuvak Sultân (1830-1847), Muhammed Kali b. Tiyankin Sultân (1847-1867) (Ayçuvak Han'ın yeğeni); Orta bölgede Temir Er-'Alî Sultân (1824-1825), Meded Kali Turdu-'Alî Sultân (1825-1828), Mat-Muhammed Kali Sultân (1828-1829), Arslan Cântura Sultân (1829-1855) (Cântura Hân'ın oğlu), Muhammed-Cân Bay-Muhammed Sultân (1855-1869);

Doğu bölgesinde: Cum'a Kudaymendi Sultân (1824-1830), Cântura Cihângîr Sultân (1830-1835) (Hıyve hânının yeğeni), Gaaib Şotay Dahti Girey Sultân (1835-1841), Ahmed Cântura Sultân (1841-1851), Muhammed Cântura Sultân (1851-1869); İç Orda'da: Â'dil Bökey Hân (1848-1858). 1858'de İç Orda'da yaşıyan 14 sultân'a (Kazak prensi) birer geniş ınâlikâne verilip, Hazar'ın kuzey kıyılarındaki bu bölgedeki Kazak muhtâriyeti ilgaa edildi. 1868'de Kazaklar'ın bulunduğu ülkelerin sorumluluğu hâriciye ve harbiye nezâretinden alınarak, Ruslar'ın yaşadığı eyâletler gibi, dâhiliye nezâretine bağlandı. Ülkesinde yaşıyan son Küçük Cüz hanı ihtiyar Şîr-'Alî Han (38), Orenburg'a getirilerek bir konağa yerleştirildi. 1853'te Ruslar, Almatı'yı ele geçirip Isık Göl'ün tam kuzeyindeki bu mevkı'de ertesi yıl bir kale yapıp "Alma-Ata" dediler ki bugün Kazakıstan'ın başkentidir; az güneyinde Kırgızistan başlar. Burası Kazakıstan'ın en güneydoğusudur. Bugün Alma-Ata; İstanbul, Ankara, Bakû ve Taşkent'ten sonra dünyânın en büyük Türk şehridir.

1867'de Türkistan eyâleti kuruldu. Umûmî vâlîler şunlardır: von Kaufman (1867-5.1882), Çernayev (1882-1884), Rozenbakh (1884-1889), Verevskiy (1889-1898), Duhovskiy (1898-1907), Somsonov (1907-1914), Kuropatkin (1914-1917). Bunların hepsi Türkistan'da devamlı Türk ihtilâlleriyle uğraştılar ve çok Türk kanı döktüler. Zîrâ Rus hâkimiyetinden silkinmek için ihtilâller, çok erken târihlerde başladı. Sultân Karatay b.Nûr-'Alî Hân, 1797-1814 arasında Küçük Cüz'den Ruslar'ı atmak için çok uğraştı. Ruslar'a karşı büyük ihtilâli ise Kinesarı Kaasim Han (no.40) çıkarttı. Kinesarı Sultân, 1824'ten beri Ruslar'dan müstakil bir Kazak boyunun başında idi. Asıl ihtilâli 1837'de başlattı. Bu sırada Abılay Han'ın oğlu olan babası Kaasim Sultan, çok yaşlı olarak Gökçedağ (Kazak Türkçesi: Kökçe Tau)'da yaşıyordu ki Kazakıstan'ın en kuzeyidir ve Omsk'un güney-batısında, İşim nehrinin doğusundaki bozkırdadır. Buraya Ruslar hâkim olamamışlardı. Sultân Kenesarı, kardeşleri Sultân Sarıcân ve Sultân Esengeldi ile Ruslar'ın Akdağ (Kazak Türkçesi: Aktau) kalesine taarruz etti. Rus-Kazak savaşı şiddetle ve yıllarca devâm etti. Bir ara Kinesarı, bugünki bütün Kazakıstan'a hâkim gibi göründü. 1842'de Kenasarı Han'ın eşi Külümcân Hanım, Ruslar'a esir düştü, fakat serbest bırakıldı. Bu muhârebelerde Kenasarı'nın babası ve kardeşi öldü. Kenasarı ve kardeşi Sultân Nevrûz-Bay da Çu nehrinin yukarı mecrâsında öldürüldü. Yerini oğlu Sâdık Hân Töre aldı ve 1873'e kadar Ruslar'la mücâdelesini devâm ettirdi. Fakat 1847'de Kenasarı'nın öldürülmesi üzerine 20.000'e yakın Kazak âilesi, Çu ırmağı boyundan, Türkistan (Yesi) ve Karatau şehirlerine göçtü. 1864'te Sâdık Hân'ın kardeşi, Ruslar'a itâat etti. Sâdık Hân, 10.5.1873'te Ruslar'a yenilerek Hıyve'ye, oradan Merv'e, 7 ay sonra Herât'a, sonra Kâşgar'a iltică etti. Kâşgar'da Yâkub Bey'in kumandanı oldu. Yâkub Bey'in ölümünden sonra Çinliler'e yenildi, Oş'a geldi. Oradan Taşkent'e geldi ve Türkistan umûmî vâlîsi General von Kaufman tarafından afvedilerek Çimkent'e oturmasına izin verildi, burada 1890'a doğru öldü. Ondan sonra 1916'ya kadar Kazaklar, Ruslar'a itâat ettiler. Bu yıl, büyük bir ihtilâl başlattılar. 1917 başında Ruslar bu ihtilâli akıl almıyacak derecede kanlı şekilde bastırdılar. 673.000 Kazak, Ruslar tarafından öldürüldü (Spuler, *Geschichte Mittelasiens*, 276). Yedişu Kazakları'nın % 30'u imhâ

edildi. 300.000'e yakın Kazak ve Kırgız, Doğu Türkistan'a kaçtı ki bugün Doğu Türkistan'da yaşıyan Kazaklar'ın ceddidir. Bu büyük Kazak ihtilâli, Rusya'da çarlık rejiminin yıkılmasını kolaylaştıran başlıca âmillerden biri olarak kabûl edilmektedir.

Cuci Ulusu'ndan Kazak Hanlarının Şeceresi

İşim Han I (no.26: 1599-1629=30) oğulları: Cihângîr Han I (27: 1629-1680=51) ve Sırdak (Sızdık) Sul. Önce bu 2.'sinden inen yan dalı inceliyelim:

Sırdak (Sızdık) Sul. oğlu Tobırcık (Kuyurçık) Kirev Han oğlu Er-Gayıb I Muḥ. Bahâdır Han (doğ. 1683, Orta Cüs 1698-) oğlu Batır Han (1719'a kd. babasının yerine Orta Cüs) oğulları:

'Abd. Karabay Han (Hıyve hanı) oğlu Ebü'l-Gaazî Han IV (Hıyve hanı 1791-1802=11, Beyzâ mahlasıyla Tr.'de şâir).- Batır Han'ın by. oğlu: Gayıb (Kayıp/Kayb) II Han, Orta Cüs 1719-1730; 1716'da resmen Osmanlı'ya tâbî oldu (Başbakanlık Arşivi, *Nâme-i Hümâyûn Defteri*, VII, 351-2; Râşid, III, 327, *EI²*, I, 1.108b), 1723'de Taşkent'i aldı. II. Gayıp Han'ın oğulları:

1. Şâh-Gaazî Han (1767'de Hıyve hanı), oğlu 'Ömer S.- 2. Ebü'l-Gaazî S., oğlu Arın Gaazî Han (no.39: 4.1816-1824=8), Orta Cüs 1818-1821, ölm. Kaluga 1833.- 3. Barak Han: 1749'da 2 oğlu ile zehirlendi, Orta Cüs 1730-1749, Kç. Cüs 1749'da bir kaç ay. Oğulları: H̲an-H̲oca S. (oğlu Şıban-Kul Han, 1840'a doğru Çu havzası hanı ve Çin wang'ı=prensi) ve Bükey Han. Bükey oğlu Gaazî S. oğulları: 'Alî Han (doğ. 1859, 1905'de Rusya Duması üyesi=milletvekili) ve H̲udâymende (i) S. (1840'a doğru Çu havzasında) ve bunun oğlu Cum'a S., 1824-30'da Kç. Cüs'ün Doğu kısmı sultânı.- 4. Cihângîr Han II (1768'den sn. Hıyve hanı), oğulları Şın S. ve Cântüre Han (no.37: 1805-1811= 6) (ölm.1835). Cântüre'nin oğulları: Muḥ. (Kazakca: Membet) S. (ölm. 1869'dan sn.) ve Aḥ. Cântürin Han (Orta Cüs 1849-51) ve bunun oğulları: Maḥmûd S. ve Seyyid Töre Cântürin Han (müellif, ölm. 1883'den sn.) =H̲adîce b.Cihângîr Han III ve bunun oğlu: Selîm Gerey S. (ölm. 1915'den sn.).- 5. Ebü'l-Feyẕ Han (ölm.1783) (Hıyve hanı 1772-1776). Ebü'l-Feyẕ Han'ın oğulları:

1. 'Abdü'l-Mü'min Han (1785'den önce Buḫârâ hanı), 2. Kökeday Töre, 3. Semen Töre, 4. Cabağı Töre, 5. Coçı Töre (oğlu Sart Töre), 6. Çaday S. (oğlu Bolan S.), 7. Agatay S. (oğlu Bek S.), 8. Bakı Töre (oğlu Rüstem Töre), 9. Abılay Töre (oğlu Sök Töre, 1854'de yeni kurulan Almatı=Alma Ata kalesi sâhibi), 10. Muḥ. (Membet) S. (oğlu Çancar S.), 11. Bobı Töre (şâir, ölm. 1848'de 100 yaşına yakın). Bobı Töre oğulları: Camantay S. (Pekin'de Çin imparatoru nezdinde Kazak elçisi) (oğlu Â'dil Han) ve Sultabay S. Bu sonuncusunun oğulları: Seli Han (ölm. 1868) ve Batır Barak Han (1815-1863=48) ve bunun oğlu Cân S. ve bunun da oğlu Şıbankul Töre.

Cihângîr Han I (no.27) (ölm. 1680) b.İşim Han I (no.26) (ölm.1629) oğulları: Çingiz S., Tiz S., Welî (Kazakca: Uvalı) S. ve Tevke Han (no.28: 1680-1718=38). Bu dal, merkezi Yese (Türkistân) olan Orta Cüs (Yüz) Kazak hanlarıdır. Tevke Han'ın

(no.28) oğulları: Şâh-Muḥ. (Şemeke /Şamaka) Han (no.31: 1731-1738=7) (ölm. 1738) ve Pulat (Pulad) Han (no.29: 1718-1730=12). Pulat Han oğlu: Ebü'l-Muḥ. Han (no.32: 1738-1740=2, Orta Cüs 1730-1771=41, 1760'da Çin'e tâbî), bunun oğlu Pulat Han II, bunun oğlu Toğum Han, bunun oğlu Altın-Sarı S.

Welî (Uvalı) b.Cihângîr Han I (no.27) oğlu: Abılay (Ablay) Han (1771-1781=10, Kökçe Tav'da öldü, Yesi şehrine getirilip Aḥ. Yesevî Türbesi'ne gömüldü). 30 oğlundan şunlar zikre değer:

1. 'Alî S. (ölm. 1847'den sn.), 2. Baht-Giray S. (oğlu Şıgay S., ölm. 1841'den sn.), 3. 'Ubeydullâh S., 4. Sök Töre S. (ölm. 1847'den sn.), 5. 'Abd. Han (1781-82'de Orta Cüs hanı, 1782'de Ruslar'a esir).- 6. Â'dil Töre S. Bunun oğulları: Ahtım Han (Hıyve hanı 1770-1777 ve Nûr-'Alî Töre S. (Pekin'de Çin imparatoru nezdinde Kazak elçisi), bu sonuncusunun oğlu: Tezek S. (Rus albayı, ölm. 1877'den sn.).- 7. Welî Han (1717-8.1819=102): Rusya'ya tâbî Orta Cüs hanı 1782-1795. Bunun oğulları: 'Ubeydullâh Han (1824'den ît. Orta Cüs hanı), Çingiz S. (bunun oğlu: Ḥanîfe S.Çokan Welîhanov, Kökçetav 1835-4.1865=30, Rus subayı, bilgin, yazar, türkolog, dedesi *Abılay Han* maddesini *By. Rus Ansiklopedisi*'ne yazmıştır) ve Pulat S. Bu sonuncunun oğulları: Yâ'kuub S. ve Sul.- Gaazî S.Welîhanov (1830?-Leningrad 1908=78?, katl, Çar'ın hassa generali) (Rus hanımından oğlu: İskender S.).- 8. Kaasim S., 1840'de Yesi'de Ruslar'a karşı şehid düştü. Oğulları: Kiçek S., Seyil Han, Mûsâ S., Nevrûz-Bay S. (1847'de ağabeyi ile berâber şehid), Balı S., Esengeldi S., Sancân S., Kine-Sarı Han (no.40: 1824-1847=23). Kinesarı, 1836-1847'de büyük Kazak ihtilâlinin lideri olup, 1837-40'da bugünki bütün Kazakıstân'a (Türkiye'nin 4 misli) hâkim oldu, asıl adı Sul. Kaasim Han'dır. Ruslar'a karşı şehîd oldu. Yazlık başkenti Akmescid ve kışlağı Ulu Tav idi. 1860'da Ruslar'a karşı şehid düşen Can-Hoca Bey'in (oğlu Sıybankul Töre) kızı Külümcân Hanım'la evlendi ki bu hanım 1842'de Ruslar'a esir düştüyse de bırakıldı. Kinesarı'nın küçük oğlu Aḥ. Töre S. (1842-1888=46), Çimkent'in Rus vâlîsinin muâvini (1867-1887) oldu, babasının ve ağabeyinin biyografilerini Tr. ol. yazdı, Rus. trc. E.Smirnov, *Sultanı Kinesarı i Sadık*, Taşkent 1889. Kinesarı'nın by. oğlu Sâdık Töre Han (no.41: 1847-1873), son Kazak hanıdır ve onunla Cengizoğulları'nın saltanatı tamamlanır. 26 yıllık hanlığı, Rusya ile savaşla ve Türkistân'ı savunmakla geçti. 1868'de Semerkand'ı, 1869'da Hıyve'yi Ruslar'a ve 1882'de Kâşgar'ı Çinliler'e karşı savundu. 1882'de cihâdı bırakıp Rusya ile anlaştı.

Şıgay Han'ın (no.24: 1570-1582=12) oğlu Ondan S.'ın oğulları: Tursun S., Oruz (Uraz)-Muḥ. Han (Kasım hanı 1600-1610=10) ve Hudâbende S. Bunun oğlu Kiçik Töre Han'la bunun oğlu Â'dil Töre Han, Doğu Kazakıstan hanlarıdır.

Ebû-Sa'îd Cânî-Bek Han (no.16) b.Barak Han'ın oğullarından Bülekey S. oğlu Ayçuvak S. oğlu İriş S. oğlu Ace S.'ın, Kiçi (Kiçik=Küçük) Cüs (Yüz) Kazak hanları olan oğulları:

1. Colbars S., 2. Saraygır Han (1727'den ît. han), 3. Turdu-'Alî Bahâdur Han (oğlu Meded-Kulı (Membeteli) S., Orta Kiçi Cüs sultânı 1825-28, şehâdeti 1828 ve bu-

nun oğlu Mat-Muh.S., Kiçi Cüs 1828-29), 4. Ebü'l-Hayr (Abılay) Han (no.30: 1730-1731=1, 1734'de Rusya'ya tâbî Başkurdistân (merkez Orenburg) hanı 1717-1848=31, şehîd oldu). Abılay Han, Kalmuk hanının kayın-pederi idi. Abılay Han oğulları:

1. Temir S. (Orta Kç. Cüs. 1824-25), 2. Ebü'l-Muh. Han (Başkurdistân hanı), 3. Er(İr)-'Alî Han (no.34: 1780-1794=14, Orta Cüs 1791-94), 4. Hoca-Ah. Han (Başkurdistân hanı, ölm. 1732), 5. Nûr-'Alî Han (no.33: 1748-1780=32, 1762'de Çin'e ve sn. Rusya'ya tâbî', Orta Cüs 1749-1785, Hıyve hanı 1768, ölm. Ufa 1785). Nûr-'Alî Han'ın oğulları:

1. Yûsuf S. (ölm. 1829'dan sn.), 2. Pîr-'Alî S., 3. Membeteli S. (oğlu Mehdî S., ölm. 1829), 4. Saydalı (Seyyid-'Alî) S. (oğlu Küntüre S. oğlu İlmembet S., ölm. 1868'den sn.), 5. Şıgay Han (III. Cihângîr'in nâibi), 6. Tiyankin S. (oğlu Muh. 'Alî S., Batı Kç. Cüs 1847-67), 7. İşim Han II (no.35: 1797-1798=1, Orta Cüs 1794-98) (oğlu 'Alî S. oğlu Kayıb 'Alî (Kaybalı) S.), 8. Karatay S. (en kç. oğul, ölm. 1826) (torunu Baht-Cân S., 1907'de II. Duma'da Rusya milletvekili) (Karatay: Batı Kç. Cüs 1824-26), 9. Temir S. (çocukları var), 10. 'Osmân S. (oğlu Şıg-'Alî=Şin-Galî S., Batı Orta Cüs 1826-30), 11. Ayçuvak Han (no.26: 1798-1805=7), aş.bk., 12. Bükey (Bökey) Han (1770'de Hıyve, sn. Kiçi Cüs=İç Orda hanı 1803-1825=22, ölm. 1825). Bükey Han oğulları:

1. Tevke S. (oğlu Keşbek S., ölm. 1861), 2. Â'dil Han (İç Orda 1848-58), 3. Çingiz=Çıngız S. (oğlu Tursun Camantay S., ölm. 1844 ve bunun oğulları Tölek Töre (ölm. 1858) ve Sarcan S.), 4. Cihângîr Han III (doğ. 1811-1845=34, Orta Cüs hanı 1825-11.8.1845=20, amcasının niyâbetinde). = Fâtıma b.Muh. Cân (Orenburg müftîsi). III. Cihângîr'in çocukları:

1. Hadîce Hn. = Seyyid Töre Cântürin Han (b.bk.) (müellif, ölm. 1883'den sn.).- 2. Hacı Sul.-Ah. (Çar'ın verdiği resmî pâye ile "Knyaz Çingiz=Cengiz Prensi", ölm. 1913'den sn.).- 3. Hacı 'Ubeydullâh S. (Kazakca: Übeş Han), Rus generali.- 4. Cântura S., Doğu Kç. Cüs 1830-35, oğulları: Ah.S. (Doğu Kç. Cüs. 1841-51) ve Muh. S. (Doğu Kç. Cüs 1851-69).- 5. Sâhib-Giray Hacı Han, Orta Cüs 1845-1849. Oğlu Gaaib Şatay Daloti S., Doğu Kç. Cüs 1835-41.

Ayçuvak Han (no.36) oğulları: 1. Tevke S. (oğlu Membeteli S., 1867'de Arhangelsk'e sürüldü).- 2. Bay-Muh. (Bayımbet) S. (Batı Orta Cüs 1830-47), oğlu Muh.-Cân S., Orta Kç. Cüs 1855-69, ölm. 1869'dan sn.- 3. Cântüre Han (1805-1809=4, Orta Cüs), şehîd. Oğlu Arslan Cantürin (Cantura) S., Orta Kç. Cüs 1829-55, şehâdeti 1855, bunun oğlu Han-'Alî S. (Kanalı, Kanay), ölm. 1870'den sn.- 4. 'Alî Şîr-Gaazî Han (no.38: 1811-1816=5), son Kç. Cüs hanı 1809-1818+1821-1853=toplam 41 yıl, Rus generali, 1853'ten it. Orenburg'da yaşadı.

Enver ve Cemâl Paşalar Türkistan'da

Çarlık rejiminin yıkılması sırasında teşekkül eden Türk devletleri hakkında bir

müşâhedeyi kaydetmek lâzımdır: bu devirde Rusya idâresindeki Türk illerinde muhâfazakârlar ve kendilerine -Osmanlı Jön Türkleri'ne özenerek ve onları bir şey sanarak- "Genç Buhârâlılar, Genç Harzemliler..." diye tesmiye eden, önce sosyal-demokrat, sonra sırasıyle sosyalist, komünizan ve komünist olan Rus sömürge sisteminde yetişmiş, ekserisinin yaşı 30'un altında genç bir Türk nesli vardı. Bunlar muhâfazakârları beğenmiyor ve onları, ülkelerini Rus idâresine terk etmekle ithâm ediyorlardı. Gerçekte bu motif, iktidârı ellerine almak için bir bahâne idi. Tabîî samîmî milliyetçiler eksik değildi. Fakat politikaya giren ekseri Doğu Türk gençlerinin durumu bu idi. Genç Buhârâlılar'ın Rus birlikleri ile el ele ve müttefikan Buhârâ Hânı'nın sarayını ve kütübhânesini yakmaları, Türk târîhinin sayılı barbarlıklarından biridir, 1970'de İstanbul Kültür Sarayı'nın yakılmasından bile büyük bir medeniyet düşmanlığıdır. Zîrâ Buhârâ Kütübhânesi, Doğu dillerindeki yazmalar bakımından, bütün dünyâda, İstanbul ve Kaahire kütübhânelerinden sonra üçüncü olmakla ünlü idi. Emsalsiz ve bâzıları tek nüsha, binlerce Türkçe yazma, Türk kültürünün asırlardan intikaal eden eserleri, kül oldu. Dîğer bir örnek: son Hıyve hanını yakalayıp komünist Ruslar'a teslîm eden, Genç Harzemliler, yânî Hıyveli Türk gençleridir. Bilindiği gibi bu hükümdârı Ruslar, Moskova'ya götürmüşler, bir odaya kapatmışlar, hiç yiyecek vermiyerek ölüme terketmişlerdir. Sosyal demokrat Türk gençleri, bu jestlerle komünist Ruslar'ın takdîrini kazanacaklarını, eski Türk aristokrasisinin yerine iktidâra getirileceklerini sanıyorlar, komünizmin ne şoven bir Rus milliyetçi hareketi olduğunu kestiremiyorlardı. Sir Olaf Caroe'nun salâhiyetle işâret ettiği gibi (*Soviet Empire*, 121), bu devirde Türkistân'da Bâbur Şâh dehâsında bir şahsiyet olsaydı, bir Doğu Türkiye tam istiklâl içinde kurulabilirdi. Fakat bu devirde artık Batı Türkleri de, Osmanlılar da dâhî devlet adamı çıkaramaz hâle gelmişlerdi. Nitekim Osmanlı imparatorluğunu batıran kâzib şöhretler, eski harbiye nâzırı ve başkumandan vekîli birinci-ferîq (orgeneral) Dâmâd Enver Paşa ve eski nâfia ve bahriye nâzırı birinci-ferîq Büyük Ahmed Cemâl Paşa, bu def'a Türkistan'a el attılar, fakat bir şey yapamadılar. Sir Olaf, "Enver'in Türkistan'da muvaffak olmasına ramak kaldı" diyorsa da, Zeki Velîdî, Enver'in Türkistan'ın şartları hakkında hiç bir şey bilmeden ülkeye ayak bastığını, bir ay içinde Türkistan'ı öğrenmiye çalıştığını yazmaktadır. 20.8.1920'de de Cemâl Paşa, Taşkent'e geldi. Gene Sir Olaf, muhâfazakârlarla genç sosyal demokratların biribirleriyle savaşacaklarına birleşselerdi, Türkistan'ın komünizmin kucağını düşmiyeceğini yazmaktadır (s.121-2). Cemâl Paşa'yı komünistler, Afganistan dönüşü, 21.7.1922'de Tiflis'te şehîd ettiler. Kendisini seven Mustafa Kemâl Paşa, nâşını Erzurum'a getirtip gömdürdü. Zîrâ Cemâl'i Afganistan'da, Hindistan'a karşı tehdid hâlinde gören İngilizler, onun bu ülkedeki faâliyetlerine hiç müsâmaha göstermemişlerdi.

Enver, Türkistan'da Türk generali üniformasını ve Türkiye'de giydiği kalpağını muhâfaza ediyordu. Bağdaş kurarak oturuyor, Türk ırkının beşiğine geldiği için bahtiyâr olduğunu söyleyip Türkistanlılar'ı heyecanlandırıyordu. Dâmâdı olduğu Türk pâdişâhı-İslâm halîfesinden selâm-ı şâhâneler teblîğ ediyordu; halbuki İstanbul'daki Altıncı Mehmed Vahîdeddin, Enver'i imparatorluğu batırmakla ithâm ediyordu. Enver, Mustafa Ke-

mal Paşa ile de karşılıklı hiç sevişmemişlerdi, sevişmezlerdi (ikisi de 1881 doğumludur). Mustafa Kemal Paşa, haklı olarak, Enver'in yerinde kendisi iktidarda olsaydı, Osmanlı imparatorluğunun batmıyacağını düşünüyor, Enver'i küçümsüyordu. Enver ise Mustafa Kemâl'i, kendi yerini gasbetmiş telakki ediyordu. Enver, vaktiyle Türkiye'de çektiği nutuklarla kitleleri nasıl aldatmışsa, bu def'a daha meşrû, daha millî bir emel için, Türkistanlı mücâhidlere şöyle diyordu: "Muvaffak olursak gaazî, olamazsak şehîd oluruz. Türkistân için vuruşmamız lâzım. Kaderimizden kaçamayız. Köpek hayâtı yaşamayı kabûl edersek, ecdâdımızın ve torunlarımızın lânetine hak kazanırız. Hürriyet yolunda ölürsek, bizden sonra geleceklerin yolunu açmış, onlara yol göstermiş oluruz. Ya istiklâl, ya ölüm!". 8 ağustosta Rus makineli tüfek kurşununu kalbinin tam üzerine yediği âna kadar buna benzer şeyler söyledi. Cenâzesine 20.000 Türk katıldı. Binlerce Türk önünden geçip ellerini ve ayaklarını öptüler. Sakallarının tellerini aldılar. Hakkında Doğu Türkçesi'nde destanlar, mersiyeler yazıldı. Türkistan'ı kurtarmak için gelen, Türk pâdişâhı ve İslâm halîfesinin dâmâdı 41 yaşındaki generalin menkıbeleri, zamânımıza kadar devâm etti. Ruslar'ın yerini bugün de öğrenemedikleri söylenen mezârını bugün de binlerce Türk'ün ziyâret edip *Fâtiha* okuduğunu, bir çok Türkistanlı'dan dinledik. Enver'in mücâhidlerinden İbrâhim Bey'i Ruslar, ancak 1931'de ele geçirebildiler. 1873'ten beri Ruslar'la çete harbi yapan Hıyveli Cüneyd Hân ise, 1919'a kadar çete harbine devâm etti, bu târihte, çok yaşlı olarak, dağları aşıp Afganistan'a sığındı. 1939'da Cihan Harbi başladığı zaman, Türkistan'da hâlâ çete harbi olduğu Batı basınına sızıyordu. Ruslar, ellerinden geldiği kadar Türk'ü imhâ ettiler. Bütün sürülerini ve mallarını ellerinden aldıktan sonra bozkırlara ve dağlara sürüp hepsinin ölümünü te'mîn ettiklerini, Başkurd kabîlesinden Türkler'in bir kaç yüz bin olduğunu Sir Olaf yazmaktadır (s. 129).

1917 ve sonraki yıllarda Türkistân devleti kurulabileceği ümîdi doğunca, Türkistân tahtına Türkistânlılar, bir Cengizoğlu'nu değil, İstanbul'dan bir Osmanlı şehzâdesi dâvetini düşündüler (Togan, *Bugünkü Türkistân*, 372).

III

DOĞU TÜRKİSTAN (ÇAĞATAY ULUSU)

Çağatay Ulusu'nun Karakterleri

Cengiz Han'ın 4 oğlunun 2.'si olan Çağatay Han'ın sülâlesine, bu sülâleden çıkan hânedanlara "Çağatay Ulusu" denmektedir. "Çağataylılar" bâzan çok ve yanlış şekilde teşmîl edilerek Moğol istîlâsından sonraki Doğu Türkleri'ne de denmiştir. Nihâyet "Çağatay Lehçesi", Türkistan'da Hâkaaniyye (Karahanlı) lehçesinden sonra teşekkül eden Türk edebî dilinin de adıdır ki en parlak devresini XV-XVI. asırlarda yaşamış ve 3 dâhî şâir yetiştirmiştir (Lutfî, Nevâî ve Bâbur Şâh). Çağatay lehçesi, Osmanlı lehçesinden sonra, bütün Türk lehçelerinin en zenginidir, Âzerî lehçesi 3. gelmektedir.

Cengiz, devletini 4 oğlu arasında, oğullarının yaş sırasına göre, batıdan doğuya bölüştürmüş, en büyüklerine en uzak bölgeyi, en küçükleri Tulı'ya ise en doğuyu ve en yakın bölgeyi vermişti.

Doğu Avrupa, Batı Sibirya, Kırım, Batı ve Güney Türkistan sâhalarında da Cuci Ulusu'ndan hânedanlar teşekkül etmiş ve hâkimiyet kazanmıştır. Cuci Ulusu'ndan bin-

lerce Cengizli prensi ve prensesi bugün de yaşamakta ve çoğu Türkiye'ye bulunmaktadır(x). Ancak bu hânedanlarda verâset sisteminin belirsizliği, her şehzâdenin kendinde taht için hak görmesi, hanların biribirleriyle bitip tükenmek bilmez mücâdeleleri, Cuci Ulusu'nun kurduğu devletleri, başta Altın-Ordu ve Şeybânî imparatorlukları olmak üzere, darmadağınık etmiş ve yıkmıştır. Osmanlılar'ın çeki düzen verdikleri - II. cildde göreceğimiz- Kırım Hanları, nisbî bir düzen içinde daha devamlı olabilmişlerdir.

Çağatay Ulusu'nun sâhası, Cuci Ulusu kadar geniş değildir (xx). Esas bakımdan bu sâha, Doğu Türkistan'dır. Çağatay Ulusu'nun başı olan hanlar (Ş=Şaman, H=Hıristiyan, M=Müslüman, B=Budist):

1. Çağatay Han (18.8.1227=1.5.1241=13, 8, 13) (Ş)
2. Kara-Hulâgû Han (11.12.1241 - 1247 = 6 + 1251) (Ş)
3. Yisü Mengü Han (1247 - 1251 = 4) (Ş)
4. Mübârek-Şâh Han (1251 - 1261 = 10 + 3.1266 - 9.1266 = 0, 6 = 10, 6) (M)
5. Alugu Han (1261 - 3.1266 = 5) (Ş)
6. Gıyâsü'd-D.Barak Han (9.1266 - 9.8.1271 = 4, 11) (Ş, 8.1270'te M)
7. Nikpay Han (9.8.1271 - 1272 = 1) (Ş)
8. Toka-Timur Han (1272 - 1282 = 10) (Ş)
9. Düve Han (1282 - 1306b = 24) (Ş)
10. Kuncuk Han (1306b - 1308 = 2) (M)
11. Talıku Han (1308 - 1309 = 1) (M)
12. Kebek Han I (1309 + 1318 - 1321 = 3) (Ş)
13. Esen-Boğa Han I (1309 - 1318 = 9) (M)
14. İlçi-Keday Han (1321) (Ş)
15. Düve-Timur Han (1321 - 1322 = 1) (Ş)
16. 'Alâ'ü'd-D. Tarmaşirin Han (1322 - 1334 = 12) (B, 1326'da M)
17. Sancar Han (1334) (M)
18. Cenkşi Han (1334 - 1335 = 1) (H)
19. Buzan Han (1335 - 1338 = 3) (H)
20. İsen-Timur Han (1338 - 1340 = 2) (M)
21. Timur-Şâh Han (1340) (M)
22. Muhammed Han I (1340 - 1343 = 3) (M)
23. Kazan Halîl Han (1343 - 1346 = 3) (M)
24. Bayan-Kulı Han (1346 - 1347 =1) (M)
25. Tuğluk-Timur Han (1347 - 1364 = 17) (Ş, 1355'te M)
26. İlyâs-Hoca Han (1364 - 1389 = 25) (M)
27. Hızr-Hoca Han (1389 - 1399 = 10) (M)
28. Şem'-i Cihân Han (1399 - 1408 = 9) (M)

(x) 1960'lı yıllarda Hayat müessesesinde berâber çalıştığımız rahmetli ressam Sezgin Burak'ın şeceresini çıkartmıştım. Damarlarında hem Cengiz Han'ın, hem Şeyh Şâmil'in kanı olduğunu kendisine söylediğim zaman: "aman ağabey" demişti, "bunu yazı işlerinde kimseye söyleme, inanmaz, benimle alay ederler!".

(xx) Ögedey Ordası'nın taht şehri de, Çağatay bölgesine yakın, Tastavay (Çuguçak) idi. Çağatay Han'ın taht şehri buna yakın, Ili vâdîsinde, Kulca yakınlarında Almalık idi.

29. Muhammed Han II (1408 - 1415 = 7) (M)
30. Nakş-ı Cihân Han (1415 - 1418 = 3) (M)
31. Weys Han (1418 - 1421 = 3 + 1425 - 1429 = 7 = 10) (M)
32. Şîr-Muhammed Han (1421 - 1425 = 4) (M)
33. Esen-Boğa Han II (1429 - 1460 = 31) (M)
34. Yûnus Han (1460 - 1487 = 27) (M)
35. Sultân-Mahmûd Han (1487 - 1506 = 19) (M)
36. Sultân-Sa'îd Han (1506 - 9.7.1533 = 27) (M)
37. 'Abdü'r-Reşîd Han (9.7.1533 - 1570 = 37) (M)
38. 'Abdü'l-Kerîm Han (1570 - 1600? = 30?) (M)
39. Muhammed Han III (1600? - 1610? = 10?) (M)
40. İsmâ'îl Han I (1610? - 1635? = 25?) (M)
41. 'Abd'Ullaah Han (1635 - 1667 = 32) (M)
42. Yolbars Han (1667 - 1670 = 3) (M)
43. İsmâ'îl Han II (1667 - 1670 =3) (M)
44. Muh. Emîn Han (1670 - 1688 = 18) (M)
45. Apak Hoca Han (1688 - 1693 = 5) (M)
46. Akbaş Han (1693 - 1721 = 28) (M)
47. Dânyâl Hoca Han (1721 - ? = ?) (M)
48. Yûnus Hoca Han (? - 1756 = ?) (M)
49. 'Abd. Han (II) (1756 - 1757 = 1) (M)
50. Bürhânü'd-Dîn Hoca Han (1757 - 8.1759 = 2) (M)
51. Hoca Cân Han "Küçük Hoca" (46 ile müştereken) (M)
52. Sâlih Hoca Han (8.1759 - 10.1825 = 66, 2) (M)
53. Cihângîr Han (10.1825 - 1828 = 3) (M)
54. Muh. 'Alî (Welî) Han (1828 - 9.1857 = 29) (M)
55. Kiçik Han (9.1857 - 1859 = 2) (M)
56. Büzürg Han (1859 - 1862 = 3) (M)
57. Reşîdüddîn Han (1862 - 10.1863 = 1) (M)
58. Yâ'kuub Han (10.1863 - 29.5.1877 = 13, 7) (M)
59. Bey-Kulı Han (29.5.1877 - 1882 = 5) (M)

Aksu-Turfan Hanları (1462 - 1600? = 138?):
1. Dost-Muh. Han (1462 - 1468 = 2)
2. Kebek-Sultân Han (1468 - 1472 = 4)
3. Sultân-Ah.Han (1472 - 1503a = 31)
4. Şâh-Mansûr Han (1503a - 1543 = 40)
5. Şâh Han (1543 - 1570 = 27)
6. Muh. Han (1570 - 1600? = 30?)

Çağatay hanları, 1370'e, Timur'un zuhûruna kadar ehemmiyetlerini muhâfaza ettiler. 1231-1335 arasında Doğu Türkleri'nin en büyük hükümdârı, hattâ 1335-1370 arasında Doğu ve Batı Türkleri'nin en büyük hükümdârı mevkıinde idiler (Hindistan,

Doğu Avrupa, Mısır gibi Türk imparatorluk tahtlarını yan Türk devletleri olarak telakki ediyoruz). Bu devre, hânedânın imparatorluk dönemidir. Timur'un zuhûru ile yıldızları söndü ve zamanla Doğu Türkistan, hattâ 2 Türkiye büyüklüğündeki bu geniş ülkenin ancak bir kısmında hükümran krallar derecesine indiler.

Ulus'un başındaki hanlar Şaman (1227-1251=24 + 1261 - 1270 = 9 + 1271 - 1306=35 + 1309 + 1318 - 1326 = 8 + 1347 - 1355 = 8 = 84), Hıristiyan (1334 - 1338 = 4), Budist (1322 - 1326 = 4) idiler. Bu üçünün toplamı 92 yıldır. Bunun dışında hanlar Müslüman'dır: 1251 - 1261 = 10 + 1266 + 1270 - 1271 = 1 + 1306 - 1309 = 3 + 1309 - 1318 = 9 + 1326 - 1334 = 8 + 1338 - 1347 = 9 = 40. 1355'den îtibâren Müslüman ve Sünnî-Hanefî olmıyan han gelmedi. Bütün Moğollar, Türk'leşip ihtidâ ettiler. XIII. asırda Moğolca olan hânedan dili, XIV. asırda kesin şeklide Türkçe oldu. Hânedan, tıpkı Farsca ve Arabca gibi Moğolca'yı da anadil Türkçe'den sonra ikinci, üçüncü dil olarak öğrenmiye devâm etti. XVI. asırda Moğolca'yı ikinci dil olarak bilenler de çok azaldı ve zamanla Moğolca tamâmen silindi.

1759'da Kâşgar'da Çin hâkimiyeti başladı. Hanlar, hânedan şefi ve Doğu Türkistan Türkleri'nin lideri durumuna düştüler. Bu durumlarını bile muhâfaza edemediler. Hocalar denen din adamları, hâkim mevkie geldiler. İlk asırlarda Almalık (bugünki Kulca) olan taht şehri sonra Kâşgar'a alındı (H.G.Schwarz, *The Khwajas of Eastern Turkestan, Central Asiatic Journal*, XX, 1976, 266-96; Jean Aubin, *Le Khanat Çagatai et le Khorasan (1334-1380), Turcica*, VIII, 1976, 16-60).

1. Çağatay Han (I) (1) (x) (1181 - 1.5.1241 = 60): Cengiz Han'ın -Cuci'den sn.- 2. oğlu ve babasının ölümünde hayatta kalan 3 oğulun büyüğü. Kışlık başkenti İli kıyısında Maravzik, yazlıklar, Almalık, Kuyas ve kendi kurduğu Kutlug. =Sevinç Terken b.Barak Hâcib Han (Kirmân Kara-Hıtayları'nın kurucusu, öl. 1235) (Müsl.). =Fülâne Hat. b.Muh. Harzem-Şâh (izd. 1220) (Müsl.). =Yesülün Hât. (b.Kata Noyan b.Daritay, Kongrat hanı ki Dayşeşen'in kardeşi ve Çağatay'ın annesi Börte'nin babasıdır). =Tögen Hât. (Yesülün'ün kızkardeşi). Çağatay Han'ın oğulları:

1. Mötügen (II) (ölm. Bâmyân, 1221): Çağatay'ın by.oğlu. Babasının ve dedesi Cengiz'in hayâtında Harzem-Şâhlar'la muhârebede 25 yaşlarında öldü. =Ebüskün Hât. (oğlu Kara-Hulâgû'nun nâibesi: 1242a-1247=5). Çocukları için aş. bk.

2. Peta (Baydar) (ölm. Olmütz/Moravya, 1242a): bu da Afganistan'da muhârebede Müslümanlar'la vuruşan ağabeyinden 21 yıl sonra Çekoslovakya'da Hıristiyanlar (Almanlar)'la vuruşurken öldü. 1236-42'de Doğu Avrupa'nın fethinde amca oğlu Batu b.Cuci'nin kolordu kumandanı. 9.4.1241 Wahlstadt (Liegnitz) meydan muhârebesinde Leh-Töton (Alman) ordusunu imhâ etti. Babası Çağatay Han'la aynı aylarda öldü. Oğlu: Algu (Alugu) (5) = Ergene Hât. (Kara-Hulâgû Han'dan dul, izd. 1261), 2 oğulları oldu. Algu, Afganistan ve Harzem'i işgal etti. Fakat Almalık, Asudai b.Möngge tar. elinden alındı.

(x) Romen rakamları (I, II, III...) hânedânın esas dalının halkası olan prenslerin kaçıncı kuşak olduğunu gösterir; Çağatay Han'a I. kuşak sayısı verilmiştir. Düz rakamlar (1, 2, 3...) ise, Çağatay Ulusu hanlarının -yukarıdaki listede verilen- hükümdarlık sıra sayısıdır; Çağatay Han 1. hükümdar ol. kabûl edilmiştir.

3. Kara-İlgü: Çocukken öldü.
4. Bildişini: babasının hayâtında 13 yaşında öldü.
5. Yisü Mengü (Moğ. Yesü Möngge): Çağatay'ın 5. oğlu (3). Hanlıktan ayrılınca (1251) az sn. Batu Hân tar. öldürüldü. =Tokaşi Hât.
6. Sarban: 1277'de amca oğlu Kubılay'a karşı büyük-kaanlık müddeîsi. Oğlu: Nikpay (8), hal' edildi.
7. Kadak Seçen: Möngke'nin Çin seferinde öldü.
8. Moşi, oğulları Teküder ve Tekşi.
9. Çağan, Tangutlu olup 15 yaşında iken Çağatay tar. evlâd edinildi, Cengiz'in Çin seferinde tümen kumandanı, sn. Kuzey Çin (Hıtay) v.

Mötügen Han'ın oğulları:

1. Kara-Hulâgû (2)(1221-1247=26) : İlk hanlığında çocuktu, annesinin niyâbetinde saltanat sürdü (11.12.1241-47). Altay yamaçlarında seferde öldü. =Ergene (Organa/Orkına) Hât. (Müsl.) (başkent Almalık) (ölm. 1270'e doğru) (1251-1261'de 10 yıl müddetle oğlu Mübârek-Şâh'ın adına o çocuk olduğu için hâtûn ol. saltanat sürdü; onun için onu hânedânın 4. hükümdârı sayanlar vardır) (1261'de ilk zevci Kara-Hulâgû'nun amca oğlu Algu Han'la evlendi ve 2 oğlu oldu). Oğlu: Mübârek-Şâh (6) (x). 1267-1301-34 müddetle Çağatay Ulusu'nun metbûu: Kaydu Han b.Kaşı b.Ögedey b.Cengiz. Onun da metbûu: Kubılay b.Tulı b. Cengiz.- Ergene'nin vezîrleri -Muh. Harzem-Şâh'ın dâmâdı- Habeş 'Amîd ve oğlu Nâsırüddîn idi. Ergene zamânında Doğu Türkistân ve Yedisu, doğrudan doğruya Büyük Kaan'ın toprakları arasında idi. Mâverâünnehr, ise Batu'nun idi.

2. Böri (III) (katli 1.7.1251): 1236-42 Doğu Avrupa'nın fethinde Batu'nun kolordu kumandanlarından biri olması, Mötügen'in by. oğlu olduğunu gösterir. Oğulları: Abişik (Abışka) (1264'te Tangut'ta Arık Buga b.Tulı tar. öldürüldü) ve Kudami (Böri) (IV). Bu sonuncunun oğulları: Talıku (11) ve Toka-Timur (8). Bu sonuncunun oğlu Uruk-Timur (VI) ve bunun oğlu Yasadur (Yasavur) (VII)'un oğlu: Kazan Han (VIII) (23). Bunun kızı: Saray-Mülk Mihrbân (1341-1408?=67?)=By. Timur (izd.1370) (xx).

3. Yisün-Tuva (Duva/Düve) (Yisuntu/Yesü To'a) (III) (katli 1.7.1251). 3 oğlundan: Barak Han (IV) (6). Bunun 5 oğlundan: Düve (Duva) (V) (9). Düve Han'ın oğulları (ölm. 1306):

1. Kuncuk Han (10). Oğlu Pulad'ın oğlu Muh.Han (22) ve bunun oğlu Â'dil-Şâh.

(x) 1250'den önce çocukken Müsl. olmakla, Cengiz prenslerinden ilk Müsl. olan budur, sn. Altın-Ordu'dan Berke gelir.

(xx) Halîl Kazan Han'ın (no.23) rakıybi olan ünlü Türk beyi: Emîr Kazgan (Kazagan) Bey (katli 1357) (med.Sem., Saray-Mülk Hn.C.) olup Kazan Han'ın kızı (1325?-1400?=75?) ile evlendi. Han kızından doğma oğlu: Emîr 'Abd. (1366'da Hindûküş kuzeyinde Andereb'de öldürüldü) ve bunun oğlu ve kızı: "Emîr" Hüs. Han (Semerkand emîri: 1360-69=9; katli 1369; =Olcay-Terken Ağa, By. Timur'un hemşîresi; oğlu: Cihân-Melik Bey) ve Olcay-Terken Hn. (=By. Timur, izd. 1365?, ölm. 1366).

2. Kebek Han I (12): hal'inden 5 yıl sn. 1326'da öldü. Türbesi Karşı şehrinde. Oğulları: Çenkşi (Cengşây/Çenkeş) Han (18) (hal'inden 4 yıl sn. 1339'da öldürüldü; büyüğünün adı Körgüz olan 2 Hrist. oğlu var) ve İsen-Timur Han (20). İsen-Timur=Nekâre Hât. Bîbî-Tuhtı b.Şeyh Şemsi'd-D.Muh.Miskîn b.Şeyh 'Abdi'l-Wâhid b.Hoca 'Abdi'l-Hâdî... b.Hoca 'Abd.i'l-Ensârî Hz. (Kutluğ Hn.'ın ann.). İsen-Timur'un oğlu: Timur-Şâh Han (21) (hal'). İsen-Timur'un kızı: Kutluğ Hn.=Emîr Key-Husrew b.Hıntâl b.Sudun b.Balgıylay b.Tumra Han, bu izdivaçtan: Bîbî Fât.=Emîr İskender Han İlçigiday, bu izdivaçtan da: Kutluğ-Sul.=Baykara M.b.'Ömer-Şeyh M. (bk. Timurlular).

3. Kutluğ-Timur Hoca: 1326'da oğlu ile Müsl. oldu. Oğlu Dâwûd Hoca ile Pencâb'a gidip yerleştiler. Halbuki 1299-1300'de Dehli yakınlarına kadar akın ve yağmâ etmişti (x).

4. İlçigitay (İlçi-Keday) Han (14). Oğlu: Darcı. Darcı'nın oğlu: Kaabil (Kabûl)-Şâh, 1364'te müdd.

5. Düve -Timur Han (15): oğlu Buzun (Bozan) Han (19).

6. Abukan.

7. Surgu-Oğul: oğlu Bayan-Kulı Han (24), hal'inden 11 yıl sn. 1358'de öldü.

8. Tarmaşirin Han (16): öldürüldü. 1326'da Gazne'yi fethetti. 1329'da Delhi yakınlarına kadar Hindistan seferi yaptı. Oğlu Sancar Han (17).

9. Esen-Boğa Han I İl-Hoca (VI) (13): 1309'da han oluncaya kd. Pekin sarayında yaşadı. =Mingli Hât. (Moğol) (Tuğluk-Timur'un ann.) (zevci ölünce tekrar evlendi). Esen-Boğa Han'ın oğlu: Tuğluk-Timur Han (25).

Tuğluk-Timur Han Âilesi

Tuğluk-Timur Han (VII) (1330-1362=32), 17 yaşında tahta çıktı ve 25 yaşında Müsl. oldu (1355). Görüldüğü gibi Çağatay Ulusu'nda İslâm dîninin yerleşmesi Altın-Ordu ve İlhanlılar'a nisbetle hayli geç oldu. 1361'de Tuğluk-Timur Han, Doğu Türkistan, Batı'ya geçti, Semerkand başta olmak üzere Mâverâünnehr'i fethetti ki bu olay, Büyük Timur'u târih sahnesine sevk eden mühim bir gelişmedir. Taht şehri Cet idi. =Satılmış Hât. (1329?-1362=33?, çocuğu yok). Tuğluk-Timur'un oğulları: İlyâs-Hoca Han (26) (vel. 1347-1364=17) ve Hızr-Hoca Han (VIII) (27) (vel. 1364-1389=25).

Büyük Timur, 1370'te İlyâs-Hoca Han'ı metbû tanımaktan vaz geçti. O da Mâverâünnehr'i Timur'a bırakıp Doğu Türkistan'a çekildi. Timur, Siyurgatmış Han (1370-1388=18) ile Sul.- Mahmûd Han'ı (1388-1403=15) han îlân etti ve onları Cengiz'in meşrû halefleri sayarak gûyâ onlar adına saltanat sürdü, onun için "Emîr Timur Bey" adını kullandı, "sultân" sanını almadı. Gûyâ baba-oğul bu iki han'ın beyi idi. Böylece toplam 33 yıl müddetle Ögedey Ulusu'ndan baba oğul 2 han, Timur'un kuklaları ol. onun yanında gezdi. Çağatay hanları, bunları gaasıb hanlar saydılar. Siyurgatmış Han'ın kızı Urun-Sul.Hn. ile Timur'un 3. oğlu Mîrân-Şâh M. (1366-1408) evlendi (çocukları için bk. Timurlular). Siyurgatmış'ın nesebi: Siyurgatmış Han b.Dânişmendce

---

(x) Düve Han zamânında Çağatay Ulusu'nun -hepsi başarısızlıkla netîcelenen -6 Hindistan seferi oldu: 1297-8 Pencâb, 1299 Sîwistân, 1299-1300 Delhi yakınları, 1303 Delhi yakınları, 1305 Amroha, 1306 Râvî seferleri, Hindistan Türk sultanları tarafından, belirtilen mahallerde, püstürtüldü.

Han b.Kaydu Han b. Kaşı Han b.Ögedey Kaan b.Cengiz. Dânişmend Han, 2 yıl Ögedey Ulusu hanı idi (1346-1348). Ondan önce 'Alî-Sul. Han 2 yıl bu makamda bulunmuştu (1340-1342).

Hızr-Hoca Han'ın (VIII) (27) (ölm. 1399) Çocukları:

1. Tükel Hn. (1380?-1408?=28?) =Büyük Timur (izd. 12.1396, izd. müd. 9) (derece îtibâriyle Timur'un 2. hâtûnu).

2. Şem'-i Cihân Han (28). Oğlu Nakş-ı Cihân Han (30).

3. Muh. Han (29).

4. Şâh-i Cihân. Oğlu Şîr-Muh. Han (32).

5. Şîr-'Alî Oğlan (IX). Çocukları:

1. Uzun-Sul.Hn.=Emîr Sey.- 'Alî Duğlat (Kâşgar hanı: 1423-1458=25) (çocukları için bk. Duğlatlar).

2. Mahdûme Hn. = Amasancı -Tayşı b.İsen-Tavaş (Kalmuk kralı: 1455-1468=13). Çocukları: Kadir Hn., İbr.- Ong, İlyâs-Ong, Kerîm-Birdi Hn. (hepsi Müsl.).

3. Weys Han (X) (31) (katli: Issık-Köl, 1429) = Dewlet-Sul.Sekene b. Emîr Şeyh Nûrü'd-D. (Timur'un ünlü kumandanı) (Yûnus Han'ın ann.). Weys Han'ın taht şehri: Bişbalık. Weys Han'ın çocukları:

1. Mihr-i Nigâr Hn.= Muh. Cuki M.b. Şâhruh b. Timur.

2. Fülâne Hn. (1419?-?) =1. 'Abdü'l-'Azîz M.b.Uluğ-Beğ (Timurlu hâkaanı, b.bk.) (izd. 1432?). =2. Sul.Ebû-Sa'îd M. (Timurlu hâkaanı, izd. 1459) (b.bk.).

3. Mengü-Timur (Turfan beyi: 1428-1441=13). Oğlu 'Alî (Turfan beyi: 1441-1485=44).

4. Esen-Boğa II (33) (1418?-1460=42?): taht şehri Aksu. Çocukları: 1.) Hüsn-i Nigâr Hn. =Ebû-Bekr Duğlat (Kâşgar hanı: -1514) (b.bk.).- 2.) Dewlet-Nigâr Hn. =Mîrzâ Muh. Hayder Duğlat II (1500a-1551=51, Kişmir emîri 1541-51=10, ünlü târihçi, bk. Duğlatlar).- 3.) Dost-Muh. Han (1447-1468=21) (1. Aksu ve Turfan hanı: 1462-1468=6) = Cemâl Ağa (izd. 1465a, izd. müd. 3); Dost-Muh.'in oğlu: Kebek-Sul. II (1462?-1472?=10?) (2. Turfan hanı: 1468-1472=4, annesinin niyâbetinde).

5. Yûnus Han (XI) (34): aş.bk.

Yûnus Han Âilesi

Yûnus Han (XI) (34) (1416a-1487=71): son 3 yılında (1484-7) taht şehri ol. Taşkent'i seçti. Son 2 yılı meflûc geçti. Türkçe'de şâir. Timuroğlu Bâbur Şâh'ın anne tar. dedesi (dedesinin ölümünde Bâbur 4 yaşında idi).

Yûnus Han'ın zevceleri:

=1. İsen-Dewlet b.Mîr Şîr-'Alî Hacı Bey Kuçin (tümen beyi = tümgeneral) (1440?-5.1505=65?) (izd. 1455, yş. 15, izd. müd. 32) (Mihr-Nigâr, Kutluğ-Nigâr ve Hûb-Nigâr Hanımlar'ın ann. ve Bâbur Şâh'ın anne tar. büyük-annesi: ölümünde torunu Bâbur 22 yaşında ve hâkaan idi) (İsen -Dewlet Hn.'ın. kardeşleri: Mîr Şîrim Bey Kuçin, Mîr Mezîd Bey Kuçin, Mîr 'Alî-Dost Bey Kuçin; Bâbur, hepsi annesinin dayıları olan bu zâtları, beyleri ol. maiyyetine almıştır).

=2. Şâh Bedahşî (ölm. 1507, katl) (izd. 1467?, izd. müd. 20?) (Sul.- Mahmûd ve Sul.-Ah. Hanlar'la Sul.- Nigâr ve Dewlet-Sul. Hanımlar'ın ann.): 1500'de Doğu Türkistan'da büyük oğlu han'ın yanından Semerkand'a, 6.1503'te Kâbil'e, 1506b'da Kâşgar'a gitti ve orada Ebû-Bekr Duğlat tar. öldürtüldü. Bâbur'un üvey anne-annesi.

Yûnus Han'ın çocukları (hepsi Bâbur Şâh'ın teyzeleri ve dayıları, biri annesi) (aşağı yukarı yaş sırasıyle):

1. Mihr-Nigâr Hn. (1456-1507, katl=51) =1. Sul.Ah.M. (Timurlu hâkaanı) (5 yş. kç.) (4 Beğim'in ann.). =2. Şaybak (Şıban/Şeybânî) Han (Özbek hâkaanı, izd. 1500 temmuz başl., tal. 1501a, hemşîre-zâdesi -Bâbur'un ablası- Hân-zâde B.ile evlendiği için Şeybânî boşadı) (bu izdivaçtan çocuğu yok, yş. 44-45). 1501'de Taşkend'e, 1505 ortalarında yeğeni Bâbur'un yanına Kâbil'e gitti. Kal'a-i Zafer'de Ebû-Bekr Duğlat tar. öldürtüldü (bk. Timur-Oğulları).

2. Kutluğ-Nigâr Hn. (1462?-Kâbil, 7.6.1505=43?): Med. Bâğ-ı New-rûzî, Kâbil. ='Ömer-Şeyh M.b.Sul. Ebû-Sa'îd (izd. 1477?, yş. 15?-32?, izd. müd. 17?, zevcinden 6? kç.) (Hân-zâde B. ve Bâbur Şâh'ın ann.) ('Ömer-Şeyh: 1456-28.6.1494) (bk. Timur-Oğulları).

3. Hûb-Nigâr Hn. (1466?-Taşkent, 8.1501=35?) =Muh. Hüs. Duğlat (1467?-1508b, katl = 41?) (izd. 1494a, yş. 18?, izd. müd. 14, 6?, zevcinden 1? by.) (bk. Duğlatlar).

4. Sul.- Mahmûd Han: aş.bk.

5. Sul.- Ah. Han: aş. bk.

6. Sultân-Nigâr Hn. (ölm. Kâşgar, 1528): kan kayb etmeden öldü. =1. Sul. Mahmûd M. (Timurlu hâkaanı, Bâbur'un amcası) (S. -Weys M.'nın ann.). =2. Edik (Erik) -Sul. (Cuci Ulusu, Kazak hanı). =3. Kaasim Han (Kazak hanı, 2'nin kardeşi) (bk. Timur-Oğulları).- 2. izdivâcından: Fülâne Hn. (='Abdü'r-Reşîd Han Çağatay, aş.bk.) ve Fülâne Hn. (='Abd. Kuçın Bey, Bâbur'un annesinin dayı-zâdesi, izdivâcından bir kaç yıl sn. öldü).

7. Dewlet-Sultân Hn. (1488?-Kâşgar, 1525? = 37?): 1513'ten sn. bir kaç yıl hemşîre-zâdesi Sul.- Weys M.'nın yanında Bedahşân'da kaldı. =Timur Sul. b.Şeybânî Han (izd. Sem. 1503, tal. Sem. 1513 = 10, yş. 15?-25?). Kızı: Fülâne Hn. (1504-?).

Sultân-Mahmûd Han Âilesi

Sul.- Mahmûd Han (35) (katli: Hocend, 1506): 19 yıl Taşkent taht şehri olmak üzere Çağatay hanlığı yaptı. Türkçe'de şâir. Şeybânî Han öldürttü. 40 yaşında yoktu. Bâbur'un 2 dayısının büyüğü. Bâbur'un 2 dayısı sırasıyle Sul.- Mahmûd Han ve Sul.-Ah. Han'dır. Amcalarının 2'si ise sırasıyle İmparator Sul. Ah. Mîrzâ ve İmp. Sul. Mahmûd Mîrzâ'dır. Bunları karıştırmamalıdır. Mahmûd Han'ın Şeybânî Han tar. Taşkent'te 1503'te öldürülen 5 oğlundan gayri çocukları:

1. Zeyneb-Sul.Hn. =Sul.- Sa'îd Han Çağatay (amca oğlu) (3 oğul, aş. bk.).

2. Kutluğ Hn. = Cânî-Bek Han Özbek (Şeybânî) (izd. 1503).

3. Â'işe-Sul.Hn. (1490?-15xx) =1. Şeybânî Han (izd. 1503, izd. müd. 7, yş. 13?-20?) (bu izdivaçtan oğlu: Muḥ. Raḥîm, bk. Şeybânîler). =2. Kâmrân M.b.Bâbur Şâh (1512?-5.10.1557=45?) (zevcinden 22? by.) (teyze-zâdesi Bâbur Şâh'ın oğlu).

4. Sul.- Muḥammed: Hocend'de 1508'de babası ile berâber Şeybânî Han tar. öldürüldü. "Hânike" (=Kç. Hân, Velîahd) ve "Sulṭânım" diye anılır. Vel. 1487-1506=19. =Rabî'a-Sul. "Karagöz" B.b.Sul.Aḥ. M.(Timurlu hâkaanı) (1475?-?) (1. izd. 1490?, yş. 15?) (Baba Han'ın ann.). Oğulları: Baba Han (doğ. 1489) (babası ve dedesi ile ber. Hocend'de 1508'de öldürüldü) ve Şâh-Muḥ. Sul. Bu sonuncusu Emîr Muḥammedî Barlas tar. öldürüldü. =Hadîce-Sul.Hn. (ölm. 7.1533) b.Sul.-Aḥ. Han Çağatay (amca-zâdesinin oğlu) (izd. Kâşgar, 1517, izd. müd. 16) (aşağıdaki 4 çocuğun da annesi): İsm. (1518?-?), İsḥâq, Yâ'kuub, Muhterem Hn. (1526?-?) =1. Kâmrân M.b.Bâbur Şâh (izd. 1540, yş. 14?, 14? kç., izd. müd. 17). =2. İbr. M.b.Sül.M.(izd. 1558, yş. 32?) (bu izdivaçtan çocuğu için bk. Timurlular).- Şâh-Muḥ. Sulṭân'ın bu 3 oğlu ile bir kızı, 7.1533'te yeni han 'Abdü'r-Reşîd tar. Kâşgar'dan kovuldular, Kâbil'e gelip, Hümâyûn Şâh'ın generallerinden ve eniştesi olan dayıları İsen-Timur Sulṭn'ın himâyesine girdiler.

Sulṭân-Aḥmed Han Âilesi

Sul.- Aḥ. (XII) (ölm. Aksu, 1503a): 3. Aksu ve Turfan hanı: 1485-1503a=18. Bâbur Şâh'ın 2 dayısının küçüğü. Ölümünde 30 yaşını az geçiyordu. Ağabeyi Sul.-Maḥmûd Han'dan 3 yıl önce öldü. Unvânı "Alaca Aḥmed Han" dır. =1. Ṣâḥib-Dewlet Duğlat b.Emîr Cebbâr-Birdi (Manṣûr Han, Babacak Sul., Şâh-Muḥ. Sul.ve Mâhım Hn.'ın ann.). =2. Ümmü Weled (Lâl-Şâd Hn.'ın ann.).- Sul.- Aḥ.Han'ın kızları:

1. Lâ'l-Şâd Hn. (1486?-?) =Emîr Muḥ. Ḥüs. Duğlat (1469-1508b, katl = 39) (izd. 1502?, yş. 16?, zevcinden 19? kç., izd. müd. 6?).

2. Mâhım Hn. = Bulaş Han b.Avik Han (Cuci Ulusu, Özbek-Kazak hânedânı). Mâhım Hn., 1516'da annesi ile Kâşgar'a, ağabeyi Manṣûr Hab'ın rehînesi ol. Sa'îd Han'ın yanına gitti.

3. Muḥibb-Sulṭân Hn. =Mîrzâ-Ḥayder Muḥ. Duğlat (târihçi, b.bk.) (1500a-1551, katl = 51; Duğlat hânedânı şefi 1533-51=18; Kişmir emîri 1541-51=10).

4. Hadîce Hn. (ölm. Bedahşân, 7.1533): 1514'te ana-baba bir kardeşi Sa'îd Han'ın yanına Kâşgar'a gitti. 7.1533'te yeni Çağatay hanı 'Abdü'r-Reşîd tar. 4. çocuğu ile berâber Kâşgar'dan kovuldu. Hadîce Hn., yolda Bedahşân'da öldü. Çocuklar Kâbil'e gittiler. Orada Hümâyûn Şâh'ın generali ve eniştesi olan dayıları İsen-Timur Sultân'ın himâyesine girdiler. =1. Cihângîr b.Ebî-Bekr Han Duğlat (ölm. 1515) (b.bk.). =2. Şâh-Muḥ. Sul. b.Sul.- Muḥ. (b.bk.) (izd. Kâşgar, 1517). 2. izdivâcından olan 4 oğlu için yukarıda Maḥmûd Han âilesine bk.

Sul.-Aḥ. Han'ın oğulları:

1. Şâh-Manṣûr Han (ölm. 1543): İli, Yulduz, Uyguristan, Hami, Karaşar, Aksu, bir ara Kansu hanı (o devir târihlerine göre "Moğolistan") (4. han): 1503a-1543=40. Taht şehri Karaşar, sn. Hami, Komul (Hami) beyi Bâyezîd, 1513'te beyliğini Manṣûr Han'a terk etti. Oğulları: Şâh Han (5. Turfan (taht şehri), Karaşar (Câliş) hanı: 1543-1570=27); Muḥ. Han (6. Turfan ve Karaşar hanı: 1570?-1600?=30?); Sûfî Sul. (Turfan beyi 1571).

2. İskender Sul.

3. Halîl Sul.: Sa'îd Han ile aynı anneden. 1503'te Yedisu Kırgızları hanı. Oğlu Baba Sul.: 1.1.1528'de Agra yakınlarında Bâbur Şâh'ın maiyyetine girdi.

4. Babacak Sul.

5. Şâh (Şeyh)-Muh. Sul.: Hami v.

6. Sul.-Sa'îd Han (XIII) (36) (ölm. 1533): aş.bk.

7. Ayman (Câ'fer ?) Hoca : aş.bk.

8. İsen-Timur Sul. (ölm. 1550?): Maḥmûd ve Aḥmed Hanlar'ın bütün çocukları gibi Bâbur Şâh'ın dayı-zâdesi. Bâbur'un ve oğlu Hümâyûn'un generali. Nârnûl v. 19.5.1529. = Gül-Reng (Gül-Çehre) Beğim b.Bâbur Şâh (b.bk) (Host. 1513?-?), izd. 1531 başl., yş. 18?

9. Tuhta-Buğa Sul. (ölm.1533): Bâbur Şâh'ın generali ve Ûd v. Şems-Âbâd v.19.5.1529. =Gül-Çehre Beğim b.Bâbur Şâh (b.bk.) (Kâbil, 1516?-Agra, 1566?=50?), izd. 1531 başl., izd. müd. 2, yş. 15?-17? (1533'ten sn. bir daha evlendi).

10. Çın-Timur Sul.: Teyze oğlu Bâbur Şâh'ın generali.

Ayman Hoca'nın (Aḥmed Han'ın 7. oğlu) çocukları:

1. Mes'ûd Sul.

2. Hızr Sul. Hoca: Bâbur'un 2. derecede yeğeni. Bâbur'un Pencâb=Lâhûr v. =Ḥacıye Gül-Beden Beğim b.Bâbur Şâh (b.bk.) (1523-7.5.1603=80) (izd. 1539, yş. 16) (1540-45'te ağabeyi Kâmrân M.'nın yanında 5 yıl Kâbil'de, 1557'de Hindistan'a döndü, 1576-81'de Mekke'de 5 yıl yaşadı, 1581'de Agra Sarayı'na döndü; Bâbur'un en ünlü kızı ve Ekber Şâh'ın halası, *Hümâyûn-Nâme* müellifi). Çocukları: Sa'âdet-Yâr Sul. ve Ḥacıye Selîme Hn. (1576'da annesi Gül-Beden Beğim'in başkanlığındaki ünlü kaafile ile hacca gitti; bu hacca kızı Ḥacıye Ümmü Külsûm da katıldı).

3. Mehdî Sul. Hoca: Bâbur'un 2. derecede yeğeni. Bâbur'un ve oğlu Hümâyûn'un generali. Atâwa v. 9.1526. Hümâyûn ile Hindistan'dan Kâbil'e hareketi 7.4.1527. Agra civârında kayın-birâderi Bâbur'a muvâsalatı 30.1.1529. =Hân-zâde Beğim (b.bk., Bâbur Şâh'ın ablası, 3. izd. 1512?) (zevcinden yaşça by.). Oğlu: Câ'fer Sul.Hoca: babasının yerine Atâwa v. 30? 4.1527 (bu sırada 14 yaşında olmalı, Bâbur Şâh'ın hemşîre-zâdesi).

4. Hacı İsen-Dewlet (Yasînü'd-Dewle) "Ak" Sul.: Bâbur'un 2. derecede yeğeni ve Bâbur'un oğlunun gelini. 1552'de Sind'den hacc için Mekke'ye gitti. =Ḥabîbe Beğim b.Kâmrân M.b.Bâbur Şâh (b.bk.) (1529?-?) (1. izd. Bekker/Sind, 15?11.1545, tal. (zorla) 1552, izd. müd. 7, yş. 16?-23?).

5. Sulṭân (ım) Hn. (1520?-?): Bâbur Şâh'ın ablası Han-zâde Beğim'in 2. derecede yeğeni ve mânevî kızı, Bâbur Şâh'ın gelini. =Hindal M.b.Bâbur Şâh (b.bk.) (2.1519-20.11.1553=34, 9) (izd. Delhi, 12.1534, yş. 14?, zevcinden 1? kç.). Çocukları için bk. Timur-Oğulları.

Sa'îd Han Âilesi

Sul.- Sa'îd Han (XIII) (36) (1448 - Kâşgar, 9.7.1533=45): Bâbur Şâh'ın Endicân vâlîsi idi (4.1507). Babası Aḥmed Han 1506'da ölünce Çağatay Ulusu şefi oldu. Fakat ülkenin doğu tarafları ağabeyi Manṣûr Han'ın (yk.bk.) elindeydi; batı taraflarını (Taşkent) Şeybânî Han almıştı. Kâşgar'da ise Duğlat beyleri vardı. 1506-1514=8 müddetle Sa'îd Han, kazaklık'ta kaldı. Sonra Kâşgar'ı Ebû-Bekr Duğlat'tan alarak Çağatay hanı ol. buraya yerleşti: 1514-9.7.1533=19. Halîl Sul. ile aynı anneden. Türkçe ve Fars.'da şâir, hattât, bestekâr, Zevceleri:

=1. Mahdûme Kaluçı ('Abdü'r-Reşîd Han'ın ann.).

=2. Zeyneb-Sul.Hn. b. Sul.- Maḥmûd Han (amca-zâdesi) (dîğer 3 oğlunun ann.).

=3. Fülâne Duğlat (1495?-1512?=17?) (2. zevci): aşağıda Ḥabîbe Hâniş'in hemşîresi. Kısa bir izdivaç.

=4. Ḥabîbe-Sul.Hâniş Duğlat (ölm. 1545?) (b.bk.) (2. izd. 1512?, izd. müd.21?): ilk zevci Özbek hâkaanı 'Ubeydullaah Han'dır. Yukarıdaki 3 sayılı hanımın hemşîresidir; onun ölümünden sn. Sa'îd Han, baldızı olan Ḥabîbe ile evlendi.

Sa'îd Han'ın oğulları:

İbr. Sul., Muḥsin Sul., Maḥmûd Yûs.Sul.: bu 3 kardeş, babaları ölünce, tahta çıkan dîğer kardeşleri 'Abdü'r-Reşîd (aş.bk.) tar. Kâşgar'dan kovuldu (bunlardan İbr., galibâ 'Abdü'r-Reşîd'den büyüktür). Kâbil'e gelip Kâmrân Mîrzâ'ya, sn. Agra'ya gelip Kâmrân'ın ağabeyi Hümâyûn Şâh'a sığındılar ki, her ikisi de 3 prensin 2. derecede dayıları idiler. Bu sürgüne 3 prensin anneleri Zeynep Hânım da katıldı ki, yeni han 'Abdü'r-Reşîd'in yalnız üvey annesi değil, aynı zamanda 2. derecede halası idi. Sa'îd Han'ın yerine geçen dîğer oğlu:

'Abdü'r-Reşîd Han (XIV) (37) (ölm. Kâşgar, 1570): üvey annesi Ḥabîbe Duğlat tar. büyütüldü. 1529'da resmen velîahd îlân edildi. Türkçe ve Farsca'da şâir, hattât, bestekâr, *Târîh-ı Reşîdî*, bu zâtın adına yazılmıştır. =Fülâne Hânım (Edik Sul ile Sul.- Nigâr Hn.'ın kızı, b.bk.). 'Abdü'r-Reşâd Han'ın oğulları:

1. 'Abdü'l-Laṭîf Sul.: babasının hayâtında 1560'a doğru, velîahd iken, Kırgız hanı Nezr Han'la muhârebede öldü.

2. 'Abdü'l-Kerîm Han (XV) (38): ağabeyinin öldürülmesi üzerine velîahd ve 10 yıl kd. son. (1570) babasının ölümüyle han oldu. Taht şehrini Kâşgar'dan Yârkend'e aldı. Şehzâdelik adının Mahdûm Hoca olması muhtemeldir. Bu hanla berâber Çağatay hanlığının parlak devri sona erer. Hindistan Timur-Oğulları ile münâsebetler gevşer. Bu devir aynı zamanda Batı Türkistan'ın da Şeybânîler'in yerine geçen hanlar arasında parçalanma devresidir. Doğu Türkistan, dış âleme büsbütün kapanır. Kaynaklar çok azaldığı için bundan sonraki Çağatay hânedânı hakkındaik bilgilerimiz fevkalâde kıtlaşır. Çocukları için aş.bk.

3. Muh. Han (39): Ağabeyinin Kâşgar v. 1570-1600?=30? Ağabeyi ölünce onun yerine han.

'Abdü'l-Kerîm Han'ın (no.38) oğulları: Muh. İmil Sul. (babasının, sn. ağabeyi İsm. Han'ın Karaşar v.) ve I. İsm. Han (XVI) (40). İsm. Han'ın oğlu: 'Abd. Han (XVII) (41) (hal') (atabeyi: Mîrzâ-Şâh Duğlat). 'Abd. Han'ın oğulları: Muh.İmil Sul. (öldürüldü), 'Abdü'l-Mü'mîn Sul., II. İsm. Han (XVIII) (43) ile Yolbars Han (katl) (42) ve evvelce Turfan v. olan Muh. Emîn Han (44) (katl) ile Akbaş Han (46) (hal').

Kalmuklar

II. İsm. Han, Doğu Moğolistan hükümdârı Galdan Han tar. esîr edildi. Bu devirde Cungarya Kalmuk Moğol hanları (Tr. altan-han'lar) (Budist): Galdan Han (1671-1697=26), oğlu Tsevang Rabdan Han (1697-1727=30), oğlu Galdan Tsereng Han (1727-1745=18), oğlu Debatsi Han (1745-14.5.1755=10), Amursan Han (1755-).

Türkler'in "Kalmuklar" dediği Moğolca Oyratlar, Batı Moğolları'dır. Dilleri Moğolca olup Türkçe lingua franca idi. Asıl yurdları Baykal Gölü batısıdır. Bunlar 1434-1468=34 yıl müddetle çok kudretli bir göçebe krallık kurdular. 1468'de Budist dînini bırakarak Sünnî-Hanefî Müslümân oldular. Balkaş Gölü ile Çin Seddi arasına hükmediyorlardı. Baykal-Balkaş, Baykal-Çin Seddi arası ve Cungarya (Hami vs.) (Kuzey Doğu Türkistân) da ellerindeydi. Togon (ölm. 1439), İç Moğolistan (Güney, Çin Moğolistan) hânı idi. 1449'da oğlu Esen-tayşi, Siuan-hua meydan muhârebesini kazanarak Çin imparatorunu esîr aldı ve Asya'ya dehşet saçtı. Kubılay hânedânından Tokta-Buka'nın hemşîresi Cengizli prensesi ile evlendi. Babası gibi katledilerek öldü. Oğlu Amasanci (Türkçe: Öztimur) de Çağatay hânedânından Şîr-'Alî oğlu Mahdûme Hânım'la evlendi. Kardeşleri Korkut ve Baydu'dur. Oğulları İbr.-Ong, Mahmûd, Ah., İlyâs Ong, kızları Kerîm-Birdi ve Kaadir Hanımlar'dır. Kalmuk hanları ve saltanat müddetleri (hepsi baba-oğul): Sanang Seçen Batula (1400-1434=34?), Bahamu Togon-Timur (1434-1439=5), Esen-tayşi (1439-1455=16). Esen Tayici (Tayşi) kızı Altan Bigiiçi, önce Karguçug Tayişi, sn. Oboi Kocigir'le evlendi. Tayici, prens, kral demek olup ilk def'a Esen "kagan" unvânını aldı. Bu sûretle Moğolistan'daki Cengizli hanlarının otoritesi sarsıldı. Esen, öldürüldü. Amasanci-tayşi (1455-1468=13) ölünce 1468'de göçebe imparatorluk şu şekilde parçalandı: ÇOROS Krallığı: Amasanci-tayşi'nin oğulları ve torunları elinde devâm etti. DÖRBÖT Krallığı: 1620'de tahta geçen Dalay-tayşi Han'la parladı. HOİT

Krallığı: Dörböt'e tâbî idi. 1620'ye doğru Torgut krallığı ile beraber Budist oldu. HOŞOT Krallığı: Cengiz'in kardeşi Cuci-Kasar hânedânında idi. TORGUT Krallığı: Karayit hânedânında idi. 1616'da bu devletin hükümdârı Ho-Örlök Hân (ölm. 1643), Cungarya'dan Emba nehrine yâni Avrupa sınırına göçtü. Hânedânı, artık Hazar kuzeyinde, Asya ve Avrupa topraklarının birleştiği bozkırlarda hüküm sürdü: 1616-15.1.1771=155 yıl müddetle devâm eden Avrupa Kalmukıstan krallığı, 1656'da Rusya'ya tâbî oldu ise de bu tâbiiyyet dalgalı idi. Üstelik 1643'te Kalmuklar gene ikiye ayrıldılar: Batur Hon Tayşi (1643-1653), Doğu (Hazar'ın kuzey-doğusu), Hoorlok Hon (1643-1645) ise Batı (Hazar'ın kuzey-batısı ve Avrupa, bugünki Kalmukıstan) hanları oldular, sonuncusu Astırhan'da öldürüldü. Hoorluk'un yerine oğlu Dayçin Hon (1645-1667=22), sonra bunun oğlu Punstsuk-Monçuk (Bunçuk, Osmanlı Türkçesi: Boncuk) (1667-1672=5), bunun oğlu Ayüke (Ayuka) (1672-1724=52) (doğ. 1646), han oldular. Ayuka Han'ın (Kalmuk Moğolcası: Hon) zevcesi Darmbala'dır. Ayuka, 1693'de Rusya'ya, 1710'da İstanbul'a arz-ı tâbiiyyet etti. Ayuka'nın yeğeni Dorji Nazarof'tur. Hoorlok Han'ın kızı, 1620'de, Cuci Ulusu'ndan Sibirya hanı İşim Han b. Küçüm Han'la evlenmiştir. Ayuka'nın yerine torunu (Seren oğlu) Dunduk Ombe (1724-1741=17) han ve bâzan Çin'e, bâzan Türkiye'ye tâbî oldu. Yerine oğlu Randol Han (1741-1742), annesi Cân Hanım'ın niyâbetinde geçti ve annesi Rus baskısı altında Türkiye'ye sığındı. Dunduk Ombe'nin kardeşi Dunduk Tayşi (1742-1761=19), han oldu. Bunun oğullarından Çebek Durcu, 1761'de Türkiye'ye tâbî oldu ve 1771'de ağabeyi Ubaşı'nın Doğu Türkistan'a gitmesinden sonra, Rusya himâyesine girerek Kalmukıstan hanı oldu. Ubaşı (Ubaşa) (doğ. 1724), 5.1.1771'de, 33.000 çadırla ve Kalmuklar'ın çoğunluğu ile, Kalmukıstan'dan hareket etti; 8 ayda ve 70.000 kişi kalarak Cungarya'ya (Doğu Türkistan'ın kuzeyi) ulaştı. Çin tebeası oldu. Hâlbuki 14 yıl önce Çinliler, 1757'de, târîhin en büyük katliâmlarından birini yaparak, Cungarya'daki 1 milyonun üzerinde Kalmuk'u, kadın ve çocuklar dâhil, ordularıyle kılıçtan geçirmişlerdi. Bugün Kalmukıstan'da bu sûretle az Moğol kaldı. Bugün Kalmukıstân, Rusya Cumhûriyeti'ne bağlı bir "muhtar cumhûriyet"tir: 75.900 km^2, 293.000 n. (1.1979). Başkent Elista (64.000 n.). Nüfûsun ancak % 45,8'i Kalmuk Moğolü, % 6,9 Rus, gerisi Kazak ve Nogay Türkü, Çeçen, Dağıstan kavimleri vs.'dir. Kalmukıstân Cumhûriyeti, güneyde Dağıstân, batıda Kuzey Kafkasya dağları, kuzeyde Volgograd (Stalingrad), kuzey-doğuda Asurhân, doğuda Hazar Denizi ile çevrili bir bozkırdır.

Kalmuk Moğolları'nın (Çin-Elöt) en az kuşuçusu 3.000 km olan Astırhan-Cungarya arasında mekik dokumaları, bir yerde kökleşememeleri, erimelerine sebep olmuş, Budist olmaları bu erimeyi çok kolaylaştırmıştır. Bu yüzden Müslüman Doğu Türkleri ile işbirliği yapacaklarına, onlara karşı çıkmışlardır. Hara-Hula'nın (ölm. 1634) oğlu Batur Tayşi Han'ın (ölm. 1665) 20 oğlundan büyüğü Tsetsen, 2.'si Sengha (ölm. 1.1671), en ünlüsü de Galdan Buşuktu Han'dır (1644-3.5.1697). Moğolca adı adı Harakula Bogatır Kontaişa Batur'dur. Tarbagatay, Cungarya ve Tibet'te hükümdâr olmuş (1.1671-1697), 1678'de Doğu Türkistân'a (Kâşgar, Yârkend, Hami, Turfan vs.) da hâkim olmuş, geniş Müslüman tebea edinmiştir. Jenga'dan dul kalan Anadara (katli 1697) ile

evlenmiştir. Çin imparatoru bizzât Galdan'ın üzerine yürüdü, uzun ve çok çetin tâkıyblerden sonra Galdan'ın Moğol-Tibet-Uygur ordusunu yendi. Galdan'ın 1657'ye doğru doğan oğlu Septen Batur Han, babasının yerini tutamadı. Galdan'ın yerine ağabeyi Sengha'nın oğulları Tsewang Arabtan Han (1697-1727=30, doğ. 1643) ve Galdan Tseren Ponduk Han (1727-1745=18) geçti. 1745'te Bayan Adşan ve Darça kardeşleri ard arda han oldular ki, Tsewang Arabtan'ın oğlu Galdan Tsereng'in oğullarıdır. Bunları Ponduk Han'ın oğlu Donduk Tawatsi (Tsewang Dorji Namjar) tâkıyb etti (ölm. 1750). Tsewang Arabtan'ın (ölm. 1727) oğlu Galdan Tsereng de büyük faâliyet gösterdi. 1750'de ölen ve Cengiz'in 21. kuşaktan torunu olan bu zât, 1706'da Çin imparatoru Hung-li'nin kızı Ho-Ching (Chun-k'o) (1685-1760) ile evlendi. Halka, Uliasutai, Hobdo, Tanu Urianghai hanı idi. Bu ülkeleri oğlu Cenggun Dorji Han'a (1750-1754 + 1765 - 1771) bıraktı ve bunun yerine de bunun oğlu Lavan Dorji geçti (1754-1756 + 1771 - 1816). Bu zât, Çin imparatoru Kao-tsunh'un 7. kızı Ho-ching (1756-1775) ile evlendi. Tsewang Arabtan Han'ın (ölm. 1727) kızı Danjung (ölm. 1717), 1714'te Latzan Han'ın oğlu Boitalak'la evlendi ki, bu izdivaçtan 1757 sonbahârında Sibirya'da ölen Amursana Han 1715'te doğmuştur. Amursana'nın oğlu, 1805'te Sibirya'da ölmüştür. Latzan Han ise, Tibet'te hükümrân olan Cengizli hanları dalındandır. Babası Dalay Han (ölm. 1700), onun babası Dayan Oşir Han (ölm. 1670), onun babası Cuşi Han Turubaihu Nonin (ölm. 1656)'dir. Cuşi Han'ın 10 oğlu olmuştur. Oğullarından biri, Kokonor hanlarının atasıdır (Kansu/Doğu Çin) (Paul Pelliot, *Notes Critiques d'Histoire Kalmouke*, Paris 1960; R.Conquest, *The Soviet Reportation of Nationalities*, Londra 1960).

Budist Kalmuklar, Kalmukıstân'da 1939 sayımında 13.400 nüfûs iken 1942'de Almanlar ülkeyi aldı. 1943'de Kalmuklar, Orta Asya'ya sürüldü ve 1957'de yurdlarına, Volga'ya döndüler. Bugün Sovyet Kalmukları'nın % 80'i Kalmukıstan'da yaşıyor. Yedisu'da bir kaç bin Müslüman Kalmuk vardır.

Hoca-Hanlar

Doğu Türkistân'da da bir kaç bin Kalmuk yaşıyor. II. İsmâ'îl Hân'ın Kalmuklar'a esir düşmesinden sonra Doğu Türkistan'daki Çağatay devleti büsbütün zayıfladı ve otoritesini de kaybetti. XVIII. asrın 2. yarısında nüfuz, "Hocalar" denen "Seyyidler"in eline geçti. Bunlar da Cengizoğulları'ndan olduklarını iddia ediyorlardı. Batı Türkistan'da olduğu gibi Doğu Türkistan'da din (Sünnî-Hanefî mezhebi) her şeye hâkim oldu. Ruslar'a ve Çinliler'e karşı dîn ile karşı koymanın kâfî olduğu sanıldı. Milliyet ve hânedan mefhumları, dolayısıyle devlet mefhûmu, din mefhûmunun münâkaşası üstünlüğü karşısında geriledi, hattâ söndü. Batı tekniğine kapalı kalındı. Medrese eğitimi seviyesi eski asırlara nisbetle inanılmaz derecede düştü. Modern ordular asla kurulamadı. Büyük bir sofuluk hâkim oldu. Hoca-Hanlar devresi başladı.

1688'de Çağatay hanları iktidardan düştü. 1227'den beri 461 yıl geçmişti. 5 asır sonra Çağatay hanının ordusu, 5 asır önceki ordusuna nisbetle bir yığından ibâretti. Ülke de yoksul düşmüş, ticârî aktivite çok azalmış, ticâret yolları, okyanus ticâretinin

dünyâya hâkim olmasıyla değişmişti. İktidâra gelen Hocalar'ın, Çağatay hânedânı ile girift akrâbalık bağları olduğu muhakkaktır. Fakat bu devir kaynaklarının kıt olması, yetersiz olması, bâzı sâhalarda hiç olmaması, ülkede te'lîf hayâtının büyük durgunluğa, hattâ sönmeye doğru gitmesi, yalnız üçüncü sınıf dînî eserler ve şiirlerle fikrî ve edebî hayâtın devâm etmesi yüzünden, nesebleri hakkındaki bilgilerimiz kıttır. Bu devirde yazılmış eserler ve Çin kaynakları ise, ilim âlemine kapalıdır.

Hoca Mahdûm-i Â'zam Buhârî, Buhârâ'dan Kâşgar'a gelmiş ulemâ'dan bir zâttır (Buhârâ, 1471 - Dehbid/Semerkand, 1549 = 78). Bâbur şehzâde iken ona dînî ilimler öğretmiş, Bâbur, Fergana'dan ayrılınca, Fergana'da Kesân'a yerleşerek "Kesânî" diye tanınmış, bir ara Kâşgar'a gelmiş, Şeybânîler idâresinde Semerkand'da bulunmuştur. Dedesinin babası Seyyid Kemâlü'd-Dîn Mecnûnî, Mekke'den Taşkent'e yerleşmiş, Fergana ve Taşkent beyi Cengizliler'den Ilık Mazi Sultân, Mecnûnî'nin kızı ile evlenmiş, bu izdivaçtan Mahdûm-i Â'zam'ın dedesi olan Bürhânüddîn ve Kılıç Sultânlar doğmuş imiş. Bu sûretle Hocalar'ın, Çağatay Ulusu'ndan Cengizoğulları olduğu savunulmaktadır. Mahdûm-i Â'zam'ın nesli Kâşgar'da büyük dînî otorite kazanmıştır. Bu zâtın 2 oğlundan İmâm Kelân'dan Kâşgar'da Ak-Tağlık denen 'Işkıyye dalı, İshâq Welî'den ise Yârkent'te Kara-Tağlık denen İshâkıyye dalı yürümüştür. İmâm Kelân'ın 5. kuşaktan torunu Apak Hoca (1638-1693=55) (no.45) (=Hânım Paşa) (oğulları: Mehdî, Yahyâ, Ahmed). İshâq Welî'nin ise 6. kuşaktan torunu (kuşaklar tahmînîdir) Hoca Dânyâl (no.47)'dir (bir Kalmuk prensesi ile evlendi). Bunlar her halde ve mutlaka pek çok evlenmeyle bol Cengiz Han kanı da almışlar, Çağatay hanlarıyle pek çok kız alıp vermişlerdir.

Dânyâl'ın (47) oğulları: Hotan beyi Yûnus Hoca (48) (oğulları: Sâdık Hoca ve Abdullah Han, no. 49), Yârkend beyi Cihân Hoca, (1759'da katl) (oğlu Nazr Hoca 1759'da Hindistan'a sığındı), Aksu beyi Eyyûb Hoca, Kâşgar beyi 'Abd. Hoca'dır. Apak Hoca'nın (45) oğlu İlyâs Hoca'nın oğulları: Bürhânü'd-D."Büyük Hoca" (1760'ta Çiniler, Pekin'e götürüp îdâm ettiler) (46) ve Hâce-i Cân "Küçük Hoca" (47) Hanlar'dır. Birincisi Kâşgar'da, ikincisi Yârkend'de müştereken saltanat sürdüler. İkincisinin zevcesi Dil-Şâd Hâtûn'dur. Her ikisi de Bedahşân'da Çin ordusu ile savaşta şehîd oldu. Bunun üzerine 1759 ağustosunda Çin İmparatorluğu, Doğu Türkistan'da Sin-Kiang eyâletini kurdu. Bürhânü'd-Dîn'in oğlu Sâlih Hoca denen Sa'âdet 'Alî Sarımsak, Çinliler'le uzun bir mücâdele devresi açtı. İli'de doğdu, Hokand'da 80'ine yakın öldü. Diğer 4 kardeşi iç savaşta öldürüldü, 2 kardeşi ise Çinliler'e esîr düştü. Türkler'le Çinliler arasındaki nüfus nisbetsizliği bu mücâdelede çok başarılı netîceler alınmasını engelledi. Ancak Çinliler de ülkenin uzaklığı, dağlık ve çok geniş oluşu, Uygur Türkleri'nin şecâati gibi faktörlerle büyük müşkilât içinde idiler ve hiç bir zaman Doğu Türkistan'ın tamâmına hâkim olamadılar. Hele batı taraflarında Batı Türkistan'a bitişik Kâşgarya'da hâkimiyetleri çok kısır ve münâkaşalı kaldı. Bu sıralarda Rus, hattâ İngiliz nüfuz faktörleri de ülkeye girdi.

Sâlih Hoca'nın çocukları:

1. Cihângîr Han (53): 1758'de küçük çocukken Hokand'a sığındı. Kâşgar, Yârkend, Aksu, Hotan, Yangi (Yeni) -Hisâr, Nanlu vs.'yi ele geçirdi. Fakat sonunda

Çinliler'e yenildi. Pekin'e götürülüp orada şehîd edildi. Oğlu Büzürg Han (52), iki amcasından (aş.bk.) sn. ülkeye hâkim olmaya çalıştı. Sonunda Yâ'kuub Hân'ın vezîri olup onun hizmetine girdi.

2. Fülâne Hn=Ṣâdık (Ṣıddîq) Han (Kırgız hanı) (izd. Kâşgar, 1864).

3. Muḥ. 'Alî (Welî) Han (54): kardeşi ile berâber 2 yıl kd. Doğu Türkistan'ın batısını elinde tuttu. Çinliler tar. hal' edildiler (1857-59). Ondan önce 1828-57 arasında ağabeyi Cihângîr'den sn. Doğu Türkistan Uygurlar'ını ve Kazaklar'ını toparlamıya çalıştı.

4. Kiçik Han (55): yk. bk.

Büzürg Han (56), 1828'de babası Cihângîr şehîd edilince Hokand hanına sığınmıştı. Mücâdelesini iki amcasından sonra da destekleyip liderliği Yâ'kuub Han'a bıraktı.

Yâkub Han ve Çin İstîlâsı

Muḥ. Yâ'kuub Han Atalık Gaazî be-Dewlet (1820-1877=57) Ferganalı'dır (Batı Türkistan) (şu halde Özbek). Hokand yakınlarında Piskent'te doğdu. Pîr-Muḥ. Mîrzâ'nın oğlu ve Türk soylular sınıfına mensubdur. Büzürg Han'ın (52) subayı ol. parladı. Başarıları üzerine Büzürg Han, onun vezîri olmayı kabûl etti. 1866'da iktidârı Büzürg Han'dan aldı. Ölümüne kd. 11 yılı Doğu Türkistan (Kâşgar) hanı (kral) oldu (zehirlenmiştir). Yeni devleti önce Rusya, sn. sırasıyle Türkiye, Buhârâ, İngiltere, sn. bütün devletler tanıdılar (Rusya'nın müstakil devlet olarak tanıması: 10.1868). 10.1863'te Yârkent'i, 2.1864'te Kâşgar'ı, 1.1867'de Hotan'ı, 9.1867'de Aksu ve Kuça'yı, 1.1869'da Sarıkol'u aldı. Böylece bugünki Türkiye büyüklüğünde bir ülke üzerinde müstakil bir Türk devletini XIX. asrın sonlarında, emperyamizmin en azgın çağında kurmıya muvaffak oldu. Türkiye'yi (Osmanlı İmparatorluğu) metbû tanıdı. Sultân Azîz (1861-1876) ve halefleri V. Murad (1876) ve II. Abdülhamîd (1876-1909) adına hutbe okuttu, sikke kestirdi. İstanbul'dan Türk subayları ve mütehassısları gitti. XIX. asrın sonlarında hiç beklenmedik bir şekilde Türkiye'nin doğu sınırı hukukan Çin'e dayandı. Batı Türkistan Türk devletlerinden (Buhârâ, Hıyve, Hokand, Kazakıstan vs.), böyle modern bir şahsiyet yetişemediği için Türkiye ile bu şekilde irtibat kurulamamıştı.

Yâ'kuub Han'ın oğulları: Bey-Kulı Bey, Ḥaqq-Kulı Bey (katli 11.6.1877), Ḥayder-Kulı Bey, İşan-Kulı Bey (Çinliler'e karşı şehid düştü). Velîahd (1866-1877) olan Bey-Kulı Bey, 5 yıl hanlık yaptı (1877-82). Kâşgar, Yârkent, Aksu, Hutan'ı elinde tuttu. Fakat dehşetli Çin taarruzu başlamıştı. 1881'de İstanbul'a geldi. 93 harbinde perîşân olmuş Türkiye'den yeterli yardımı alamadığı 1882'de Kâşgar'ı geçici ol. bir def'a daha Çinliler'den aldı ise de Çinliler aynı yıl onu bütün ülkeden mahrûm ettiler. Yâ'kuub Han'ın ölümünden ve Türkiye-Rusya büyük savaşının başlamasından cesâret alan Çinliler, Aksu'yu (19.10.1877), Yârkent'i (21.12.1877), Kâşgar'ı (26.12.1877), Hotan'ı (4.1.1878) düşürmüşlerdi. Bey-Kulı, Taşkent'te öldü.

Bu sûretle 1882'de Çinliler'in Sin-Kiang dedikleri Doğu Türkistan'da Çin imparatorluğu "muhtar Uygur eyâleti"ni kurdu. Türk istiklâl mücâdelesi günümüze kadar devâm etti. Zaman zaman Doğu Türkistan'da Türk cumhûriyetlerini kuruldu. Her def'asında Çinliler tarafından yıkıldı.

1832-1864 arasında Kâşgar, ya Hokand hanlığına ilhâk edildi veyâ ona tâbî oldu. 1873'te şehrin nüfûsu 112.000 idi (Forsyth, *Report*, 1875, 39-41). 1755-65 Çin istîlâsında Çinliler, 500.000 Türk öldürdükleri için nüfûs azalmıştı. Çinliler, bir Müslüman Çinli (Döngen) general olan Yâr-Ḥasan'ın idâresinde 10.000 askerle Kuça'yı alarak (12.1758) Doğu Türkistân'ın istîlâsına başladılar. Yârkend'i (1759), Aksu'yu (13.11.1759) aldılar. Yârkend 1873'te 224.000 nüfûs ile ülkenin en büyük şehri idi (Forsyth, 62). 1858'de nüfus daha da fazla idi (32.000 hâne, 70 medrese). Aksu 20.000 hâne olmakla 150.000 kadar nüfûsu barındırıyordu. 1765'te Turfan ve Ürümçi'yi alan Çinliler, Doğu Türkistân istîlâsını tamamladılar. Turfan halkını tamânına yakın katliâm ettiler; istîlâdan sonra şehirde 10.000 kadar nüfus kaldı. Sonra gene kalkınarak 1858'de 90.000 nüfûsa erişti. Çinliler, 1755'te Fergana'da Oş şehrini de aldılar. 1765'te Oş ayaklanınca halkının tamâma yakınını katliâm ettiler. Çinliler ülkeyi Kâşgarya ve Cungarya eyâletlerine böldüler ve ilk eyâleti 6 vilâyete (Kâşgar, Yârkend, Aksu, Turfan, Kuça, Üçturfan) ayırdılar.

Sâlih Hoca, müddeî olarak Çinliler'i uzun müddet uğraştırdı. Oğlu Cihângîr Han, Kâşgar'ı Çinliler'den aldıysa da bir müddet sonra Alay dağlarında Çinliler'in eline düştü. Pekin'e götürüdü. 45 yaşındaki Cihângîr Han (1782-1828), Pekin'de İmparator'la görüşmek isteyince, İmparator'a kendilerini şikâyet etmesinden korkan görevliler dilini kestiler. Huzûruna çıkarılan Cihângîr'in kendine cevap vermediğini gören İmparator, parçalanmasını emretti. Öyle yapıldı. Parçalara ayrılan vücûdü aç köpeklere -kemiklerine kadar- yedirildi. Ertesi yıl, 1829'da, Cihângîr'in kardeşi Muhammed Alî Han, Buhârâ'dan Hokand'a geldi. Hokand ordusu ile Doğu Türkistan'a gelen Muh. Ali Han, hemen bütün ülkeyi Çinliler'den alarak tahta geçti. Ancak Apak Hoca Han (no.45) neslinden gelen prenslerin (Kiçik Han, Büzürg Han, Tevekkül Han, Akıcân Hoca, Sâbir Hoca, "Kette Töre" denen Muh. Emîn Hoca), Muh. Alî (Velî) Hân'a ayaklanmaları, birbiriyleriyle saltanat çekişmeleri, her birinin bir şehre hâkim olup dîğerinin aleyhinde çalışması, Çinliler'in işini çok kolaylaştırdı. Kiçik Han (55) ve Büzürg Han (56), Çinliler'le devamlı vuruşarak ülkenin bâzı bölgelerini ellerine geçirdiler. 1862'de Reşîdüddîn Hoca, Kuça, Karaşehir, Toksun, Turfan'dan Çinliler'i kovdu. Reşîdüddîn ve kardeşi İshak Hoca, sonra Ürümçi, Kâşgar, Huten ve hemen hemen bütün Doğu Türkistan'dan Çinliler'i çıkardılar. Reşîdüddîn Han Hoca'nın kardeşlerinden Cemâlüddin Hoca, muârızlarına mağlûb oldu. Han Hoca'nın katli ile (Kuça, 7.1867), Doğu Türkistan, Yâkub Hân'ın eline geçti. Bu arada Huten'i elinde tutan Ḥabîbullah Hoca (oğlu Abdürrahmân) da, Yâkub Hân'ca ortadan kaldırıldı.

Yâkub Han, 1847'ye kadar Hokand sarayında subay, 1847-53'te Hokand'ın Akmescid (bugün Kızıl-Orda, Sır-Deryâ'nın doğu kıyısında) vâlîsi, 1863'te Büzürg Han'ın

baturbaşısı (ordu kumandânı) oldu. Pîr-Muh.Mîrzâ âilesindendir. Büzürg Han'ın kızkardeşi Şâh Beğim'le evlendi. Yârkend ve Kâşgar'ı aldıktan sonra Büzürg Han'a tekrar han îlân etti. Büzürg'ün kardeşi Kette Töre de 1866'da 4 ay han unvânını taşıdı. 1867'de Büzürg, hanlıktan Yâkub Bey nâmına ferâgat etti. Büzürg, Yâkub Bey'den 4.000 altın alarak hacca gitmek istedi. Fakat yolda Buhârâ'ya gelinde Buhârâ hanının emriyle 18 ay tevkıyf edildi. 1869'da Hokand'a geldi ve orada öldü. 1870'de Yâkub Bey, Sultân Abdülazîz (1861-1876) adına altın ve gümüş sikkeler kesdirerek Osmanlı tâbii olduğunu îlân etti. 1877 başında Saîd Töre'yi, Londra sefîri tâyîn etti. 29.5.1877'de Yâkub Bey'in 57 yaşında ölümüyle devleti, tekrar Çin istîlâsına açıldı. Çinliler, bir daha Doğu Türkistan'ı kaybetmemek için merhametsiz davrandılar. Yâkub Bey'in 60.000 kişilik ordusu imhâ edildi; sâdece 10 Türk askeri Fergana'ya kaçıp hayâtını kurtarabildi. Bütün meskûn mahallerde Türkler, toplu şekilde îdâm edildiler.

18.11.1884'te Çin imparatorunun bir fermânı ile Doğu Türkistan, "Hsin-çiyang" (Avrupa dillerinde galat talaffuzu: Sinkiang) (=Yeni Topraklar) adıyle imparatorluğun 19. eyâleti olarak îlân edildi. General Liu-Çing-tsang, umûmî vâlî oldu. 1911'de imparatorluk rejiminin düşmesine kadar Doğu Türkistan, en amansız bir müstemleke idâresi altında yaşadı. Türkler'den nâhiye müdürü bile tâyîn edilmedi. 1911'de Çin'de cumhûriyet îlân edilince Doğu Türkistan Türkleri'nin ayrı millet olduğu kabûl edildi ve 5 milleti işâret eden yeni Çin bayrağına Müslümanlar'ın yeşil rengi de bir şerit hâlinde kondu. 1912-7.7.1928 arasında Doğu Türkistan'da umûmî vâlîlik yapan Yang-tsen-hsin, bununla berâber, Türkler'e en küçük hak tanımadı. Sonra Cin-şu-jen (1928-33) ve Rus Komünist Partisi üyesi olan Şeng-şin-tsai (13.4.1933-44) umûmî vâlî oldu.

Doğu Türkistan'ın -merkezi Kulca olan- İli bölgesi, batıda İli vâdîsinin devâmı olarak Kazakıstan'a açılır. Kuzeydeki dağların ötesi Cungarya'dır ki Doğu Türkistan'ın bu bölgesinde Türkler'den başka Budist ve Müslüman Moğollar da yaşar; ülkenin şimdeki başşehri Ürümçi, Cungarya'nın en güneyinde, Tanrı Dağları'nın kuzey yamacındadır. Bu İli bölgesi, yakınlığı dolayısıyla, Ruslar'ın, Doğu Türkistan'a hulûl siyâsetinde geçit ülke olmuştur. İli'de -merkezi Kulca olarak- Sultân Abıloğlu 'Abdü'l-'Alâ Hân, 1857-1864'te 7 yıl hükümdâr olmuştur. 1864'te Çinliler, İli'ye girdilerse de ertesi yıl 'Alâ Han, ülkeyi yeniden ele geçirdi ve bölgede çok şiddetli Çin-Türk muhârebeleri oldu. 1865-1871 arasında Alâ Han, 6 yıl daha hükümdâr oldu. Çinliler'i yendi. Fakat bu def'a Ruslar musallat oldular. 22.6.1871'de Rus ordusu, Kulca'ya girerek 70.000 km^2'lik bu küçük Türk krallığına son verdi. Sultân 'Alâ Hân, Ruslar'a esir düştü; Kulca'ya yakın olan Alma-Ata'ya sevk edildi, orada öldü. 1876'ya kadar 5 yıl içinde Ruslar, İli'ye 82.000 Rus yerleştirerek, bölgeyi Doğu Türkistan'dan koparmak siyâsetlerini açığa vurdular. Ancak 93 Türk-Rus harbinden 1878'de büyük sarsıntı ile çıkan ve Berlin Kongresi'nde hezîmete uğrayan Rusya, İngiltere'nin baskısı ile, 20.9.1879'da 70.000 km^2'lik İli'in 60.000 km^2'sini Çin'e geri verdi, 10.000 km^2'sini bugüne kadar kendinde alıkoyarak Kazakıstan topraklarına kattı.

20.2.1933'te Doğu Türkistan Türkleri, Çin idâresini reddederek tamâmen istiklâl sâhibi olduklarını îlân ile bir hükûmet kurdular. Bunda Japonya'nın Çin'e harb açması

birinci derecede âmil oldu. Japonya, eski Çin imparatorunu Mançurya imparatoru îlân ettiği gibi, İkinci Abdülhamîd'in torunu Şehzâde Abdülkerîm Efendi'yi (1906-3.8.1935), Doğu Türkistan -ve ilk fırsatta ilâveten Batı Türkistan-pâdişâhı îlânını tasarlıyordu. Şehzâde, Rus ajanları tarafından -intihar süsü verilerek- öldürüldü(*). 20.2.1933'te Karakaş kadısı Muhammed Niyâz Â'lem, Doğu Türkistan cumhurreîsi seçildi, Mehmed Emîn Buğra başkumandan oldu. İstiklâl, Yârkent'le Huten arasındaki Karakaş şehrinde îlân edildi. 22.3.1933'te Huten ve General Abdullah tarafından 13.6.1933'te Yârkent, General Timur tarafından 20.3.1933'te Kuça, 5 gün sonra Aksu, aynı general tarafından 25.4.1933'te Kâşgar, Döngen (Müslüman Çinli) general Ma Sing-jin tarafından Altay ve Tarbagatay bölgeleri fethedildi. Sonra Hami (Kumul), Karaşar ve 1933 yazında Doğu Türkistan'ın en büyük kısmı, Çinliler'den alındı. Devletin adı "Şarkî Türkistân Cumhûriyeti" oldu. Devletin başkenti Kâşgar idi. Ancak Çinliler'in tamâmen Döngelerler'den (Çinli ve Çince konuşan Müslümanlar) bir ordusu, gene Döngen olan general Ma Dorhi-sa (ismin başındaki Ma, kişinin Müslüman olduğunu gösterir) idâresinde 15.12.1934'te Kâşgar'a girdi ve 7.000 Türk'ü öldürdü. Doğu Türkistan hükûmeti, Yenihisâr şehrine çekildi. Çinliler'in Türkler'le başa çıkamıyacağını anlıyan Ruslar, Doğu Türkistan'da, Batı Türkistan'da kötü bir örnek teşkîl edecek bir Türk devletinin yerleşmemesi için, ülkeye müdâhale ettiler. Türkler, Çin ve Rusya gibi iki büyük devletle harbetmiye mecbur kaldılar. Yalnız Ruslar, ülkede 200.000'den fazla Türk öldürdüler. Çinliler'in öldürdükleri bundan çok fazladır, fakat kesin sayı bilinmemektedir. Buna rağmen Türkler, silâh bırakmadılar. Japonya'nın yakın bir zaferini de ümîd ediyorlardı. Çok büyük baskı altında kalan cumhur başkanı Hoca Niyâz Â'lem, Çinliler'e, Doğu Türkistan umûmî vâlî yardımcısı olmak şartıyle itâat etti (1937'de aldatıldığını anlayıp tekrar baş kaldırınca Çinliler tarafından tevkıyf ve 1942 nîsânında îdâm edilecektir). Ancak 1934 ağustosunda Çinliler'e itâat eden devlet başkanı Hoca Niyâz'ı vatan hâini îlân eden Albay (aynı yıl içinde general) 'Abdü Niyâz, Çin hâkimiyetini tanımadığını ve Doğu Türkistan Cumhûriyeti'ne sâdık olduğunu bildirdi. Ordunun en büyük kısmı ona itâat etti. Türkler'le Rus ve Çin orduları arasında bitmek bilmiyen bir harb başladı. General Abdü Niyâz, 17.5.1937'de Kâşgar'ı Çinliler'den aldıysa da Yârkent civârındaki meydan muhârebesinde 15.8.1937'de şehîd oldu. Bu meydan muhârebesine Ruslar, bir motorize tümen ve 12.000 askerden müteşekkil bir süvârî tümeni göndererek Çinliler'i desteklediler. Türkler'e karşı Rus-Çin müttefik ordusu ayrıca 50 Rus tankı ve 30 Rus tayyâresince destekleniyordu. Yârkent meydan muhârebesinde, Türk başkumandanı ile berâber 80.000'den fazla Türk askeri şehid düştü. 1938 aralığında Rus-Çin ordusu, hemen bütün ülkeye hâkim oldu ve çok büyük katliam yaptı. Kâşgar'a polis müdürü olan Rus Mavlanov, yalnız bir günde ve yalnız Kâşgar'da 6.000 sivil Türk'ü kurşuna dizdirerek gözdağı verdi. Bu sırada Çin'in büyük kısmı Japon işgalinde idi. Ancak Japonlar, İngiltere ve Amerika'yı kışkırtmamak için Rusya ile de savaşı göze alamıyorlardı. Bir yıl geçmeden ikinci Dünyâ Harbi başlıyacaktır. Yârkent meydan muhârebesini iki büyük devletin ordularına karşı hiç bir destek olmaksızın yapan General Abdü Niyâz, Türk târîhinin büyük kahramanlarından biridir.

(*) Amerikan ve İngiliz ajanları da Rus ajanlarını destekleyip New York'taki şehzâdeyi otelinin odasında öldürdüler. Bu olayda Orta Asya'da Japon nüfûzundan korku kadar Türk korkusu da yatar.

İkinci Cihan Harbi'nin başlaması üzerine Türkler, yeniden ayağa kalktılar. Rusya'nın ve Çin'in Japonya ile başlarının belâda olduğunu hesaplıyarak Doğu Türkistan'ı İlkçağ metodları ile yönetilen bir müstemleke olmaktan kurtarmak ve o âna kadar verdikleri bir kaç milyon şehîdin kanını karşılıksız bırakmamak istiyorlardı. Fakat hiç bir dış yardım alamıyorlardı ve modern silâhlardan mahrûm idiler. Rusya ve Çin'den başka Moğolistan da Doğu Türkistan'a karşı harbe sokuldu. Hattâ Cungarya'daki Çin tebeası Moğollar da Türk katliâmına -şuursuzca- katılıyorlardı. Orgeneral 'Abdü Niyâz'ın şehâdetinden sonra lider Nogay Bey idi. 16.3.1940'ta Nogay Bey'in Altay'daki karargâhını basan Rus-Çin-Moğol kuvvetleri onu şehîd edince yerine İris Han geçti. 20.4.1940'ta düşman 8.000 kişilik bir tümen ve 6 tayyâre ile İris Han'a taarruza geçti, fakat Türkler tarafından büyük bir hezîmete uğratıldı. İkinci Cihan Harbi'nde Doğu Türkistan'da Türkler'le vuruşan Rus olsun, Çin olsun, Moğol olsun, düşman orduları, tamâmen komünistlerdi. Kuo Mintang'a (Çin Milliyetçi Partisi) bağlı Mareşal Şan Kay-şek'i tanıyan Çin, Doğu Türkistan'a karşı tarafsızdı. Mao Çe-tung'a bağlı Çin Komünist Partisi'nin elindeki Çin ise, Rusya ile işbirliği yapıyor, Moğolistan'ı da pencesinde tutarak Doğu Türkistan'daki Türk ihtilâlini bastırmaya uğraşıyor, müstevlî Japonlar'la hiç döğüşmüyordu. Japonlar'la savaşan Milliyetçi Çinliler idi ki bu durumun Çin'de ne netîce verdiği mâlûmdur.

10.5.1941'de Doğu Türkistan ihtilâlinin başında, XX. asırda Türk âleminin yetiştirdiği en büyük kahramanlardan biri, Osman Batur (Bahâdır) geçti. 'Osmân Batur Bey, Altay bölgesini, Cungarya'nın kuzeyini, Doğu Türkistan'ın Orta Sibirya ve Moğolistan Halk Cumhûriyeti'nin batısına sokulan en kuzeyini elinde tutuyor, Altay dağlarından inerek amansız bir gerilla harbi yapıyordu. Düşman büyük kuvvetlerle gelince yeniden Altaylar'ın erişilmez zirvelerine çekiliyordu (Byluha tepesi 4.506 m.). 1944'te harbin Müttefikler'ce kazanılmasının kesinleşmesi üzerine biraz kendine gelen Mareşal Şan Kay-şek, Doğu Türkistan'ın Rus kuklası komünist umûmî vâlîsi Şeng'i azlederek yerine U Cung-şin'i getirdi ve Orgeneral Çu Şao-liang'ı, Doğu Türkistan'daki Çin ordusuna tâyîn etti. 1944 temmûzunda Moğolistan Halk Cumhûriyeti ile büyükbaş hayvan vermeyi kabûl ederek sulh yapan Osman Batur, Moğolistan'dan, Büyük Okyanus'tan gelecek silâhların transit geçmesi şartını elde etti. 1944 temmuzunda 'Alî Han Töre (Hocalar hânedânından bir prens), Kulca'da Çinliler'e karşı ayaklanarak İli bölgesini ele geçirdi ki Kazakıstan sınırı idi. 7.8.1944'te Ali Han Doğu Türkistan cumhur başkanı oldu. Başkent Kulca idi. Osman Batur, Ali Han'ı devlet başkanı olarak kabûl etti. 1945 martında Ali Bey Rahîm de Manas sancağını elde etti. 1946 yazında Ali Han kayboldu ve bir daha izine tesâdüf edilmedi ki komünistlerce öldürüldüğü muhakkaktır. Fakat bu sûikasdin Milliyetçi Çin umûmî vâlîsi U Cung-şin tarafından düzenlendiği de iddia edilmiştir. Nitekim U Cing-şin, Ahmed-Cân Kaasimî'yi Doğu Türkistan muhtâr Uygur eyâleti başbakanı tâyîn ettiyse de, Osman Batur bu hükûmeti -Çin kuklası olduğu gerekçesiyle- kabûl etmedi. Bunun üzerine 1947 ocağında Mareşal Çan Kai-şek, Dr. Mes'ûd Sabrî'yi (1887-1952) "Doğu Türkistan Muhtar Uygur Eyâleti" umûmî vâlîsi ve devlet reîsi, Îsâ Yûsuf Alptekin'i genel sekreter (başbakan) tâyîn etti. Çinliler ilk def'a

olarak bir Türk'ü umûmî vâlî tâyîn ediyor ve Doğu Türkistan'ın otonom bir eyâlet olduğunu tanıyorlardı. Ancak Mareşal, 1.1.1949'da Dr. Sabrî'yi görevinden alıp Tahrân'a büyükelçi yaptı. Mao'nun komünistlerinin ağır basması üzerine Burhân Şâhidî vâlî oldu. Bu da bir Türk idi ama, Rus Komünist Partisi üyesi ve Moskova ajanı idi. Muhammed Emîn Buğra, umûmî vâlî muâvini oldu ki bu zât, milliyetçi Türk idi. 29.9.1949'da Ürümçi, Mao'nun eline geçti ve Doğu Türkistan, Milliyetçi Çin'den ayrıldı. Osman Batur, Kansu'ya çekildi. Kansu'da 6.2.1951'de komünist Çinliler'e esir düştü. Ürümçi'ye getirildi, 29.4.1951'de îdâm edildi. Osman Batur (1889-1951=62)'un şehâdetiyle büyük bir tedhiş devri başladı. Mao idâresi, komünistlerle harb eden 72.705 Türk'ü halk mahkemelerinde ölüme mahkûm ve hükmü infâz etti. 1.9.1950'ye kadar halktan milliyetçi oldukları tesbît edilen 15.000'e yakın sivil habsedildi ve bunların 5.000'den fazlası kurşuna dizildi. 150.000'den fazla Türk, ülkeyi terk ederek Tibet üzerinden Hindistan'a çekilmiye başladı. Arz'ın en çetin dağlarını aşarak çok az bir kısmı Hindistan'a vardı, oradan Türkiye, Suûdî Arabistan ve başka ülkelere gidip yerleştiler. Çoğu komünist askerî tâkıybâtı altında Çin silâhlarıyle vuruldu veyâ yalçın dağlarda açlık, yorgunluk veyâ kazâ sebebiyle şehid düştü. 1960 temmuzunda Mao idâresi, 500'den fazla Türk imâm'ı tevkıyf etti ve bu dîn adamlarını el ve ayakları zencîre vurulmuş şekilde Ürümçi caddelerinden geçirtip teşhîr etti.

1953'te Doğu Türkistan'daki Çinliler'in sayısı 300.000'den az iken bu rakam 1967'de 1.791.000 idi ve ayrıca 271.000 Döngen (Çince konuşan Müslüman) vardı. Gene Çin resmî rakamlarına inanmak câiz ise, 1953'te ülkedeki Türkler'in sayısı 4.218.000 idi ve bunların büyük ekseriyeti Uygur boyundan olup Kazaklar mühimce bir azınlıktı ve Kırgızlar, Özbekler, bir mikdar da Tatarlar, ayrıca biraz Farsca konuşan Tacikler vardı. 1967'de Türkçe konuşan nüfûsu Çinliler 5.726.000 olarak vermektedirler ve 1981 resmî tahminlerine göre Türkçe konuşan nüfus 8 milyon kadardır (Drew, *Sinkiang, Central Asian Review*, no.3, Londra, 1968, 208).

Duğlatlar

Duğlatlar, Sünnî-Ḥanefî, Türk'leşmiş bir Moğol bey âilesidir. Üyeleri "emîr = bey" sanını taşırlar. Doğu Türkistan'ın batısında, Kâşgar bölgesinde mühim rol oynadılar. Duğlat prenslik hânedânı, Kamerü'd-Dîn Duğlat Bey'in 1364'te Çağatay hanı İlyâs Hoca'nın atalık'ı (atabey) olması ve 1369'da Çağatay hanlığı gaasıbı ol. ortaya çıkmasıyle XIV. asır sonlarına doğru ismini duyurdu. Çağatay ve Timur hânedanları ile girift münâsebetlere girişti. Fakat hiç bir zaman müstakil devlet sâhibi olmadı. Bunlar Duğlat kabîlesi beyleridir. Adını bilmediğimiz bir Duğlat beyinin oğulları olan 7 kardeş, çeşitli şekillerde kendilerini tanıttılar:

1. Kamerü'd-D.: 1364'te Çağatay hanlığında atalık ve 1369'da gaasıb. Kızı Dilşâd Ağa = Büyük Timur (izd. 1375, ölm. 1383, izd. müd. 8).

2. Tülek: Kâşgar vâlîsi.

3. Şemsü'd-D.: en by. kardeş. 1364'te Çağatay hanlığı vezîri (başbakanı).

4. Şeyh-Dewlet.

5. Kutbü'd-D.: Büyük Timur'un generali.

6. Dâwûd: Timur'un Semerkand vâlîsi ve garnizon kumandanı. =Kutluğ-Terken Ağa (Timur'un kızkardeşi) (1332?-1383=49?).

7. Bulacı (ölm. 1361): Aksu v. 1345-61=16. Oğlu: Hudâ-dâd (1372-1426=72): Aksu beyi 1361-1426=65 (babasının yerine). Medîne'de hac ziyâretinde öldü. 1425'te Semerkand'a gelip Uluğ Beğ'i ziyâret etti. Mollaa Fenârî bir eserini ona ithâf etti ve oraya giden Kadı-zâde-i Rûmî ile Emîr Hudâ-dâd'a gönderdi. Oğlu Seyyid-Ah. (ölm. 1420?): 1416'ya kd. Kâşgar v. Babasından önce öldü. Bunun oğlu Seyyid-'Alî: hânedânın asıl kurucusudur. 25 yıl (1423-1458) Kâşgar emîri oldu. =Uzun-Sul. Hn.b.Şir-'Alî Oğlan Çağatay. Oğulları:

1. Muh. Haydar I: ağabeyi Sansız'n (aş.bk.) yerine Kâşgar emîri: 1464-1482=18. =Cemâl Ağa (Sansız Duğlat ve Dost-Muh.Han'dan dul, 3. izd. 1469?, izd. müd. 13?) (aşağıdaki 3 çocuğun ann.). Çocukları: 'Ömer, Hânzâde-Sul. ve Ebû-Bekr. Bu sonuncusu Duğlatlar'dan 4. Kâşgar emîri ol. babasının yerine geçti: 1482-1514=32. Bu sûretle 4 Duğlat emîrinin elinde Kâşgar 1423-1514=91 yıl müddetle kaldı. Çağatay hanlarına tâbî idiler. Çağatay hanları da Timurlular'ın tâbii idi. 1514'te Çağatay hanları Kâşgar'a yerleşti ve Duğlatlar'a Kâşgar'ı vermekten vaz geçti. Emîr Ebû-Bekr'in zevceleri: =1. Hüsn- Nigâr Hn. b.İsen-Buğa Han Çağatay. =2. Hânzâde Hn. b.Sul.-Mahmûd Han Çağatay (ilk izd. 1496, izd. müd. 18, yş. 15?-33?). Emîr Ebû-Bekr Duğlat'ın aşağıdaki 3 oğlunun ilk ikisi ilk, sonuncusu 2. zevcesindendir: Tûrân-gîr, Bûstân-gîr, Cihân-gîr (katli: Yengi-Hisâr, 1515) (Duğlatlar'ın şefi: 1514-5=1) (Duğlatlar'dan son Kâşgar velîahdi).

2. Sansız: 2. Kâşgar emîri (1458-1464=6). Yukarıdaki Muh. Hayder Duğlat I'in ağabeyi. =Cemâl Ağa (1464'te dul kalınca önce Dost-Muh.Han, gene dul kalınca kayınbirâderi Muh.Hayder Duğlat'la evlendi) (aşağıdaki 2 prensin ann.). Sansız'ın oğulları:

1. Seyyid-Muh. (1467-24.7.1533=66): Kâşgar'da 'Abdü'r-Reşîd Han Çağatay tar. îdâm ettirildi. Duğlat şefi: 1515-1533=18. =Hân-zâde Hn. b. Sul.- Mahmûd Han Çağatay (1481?-15xx) (izd. 1515?, yş. 34?, zevcinden 14? kç., Seyyid-Muh. 'in amcazâdesi Ebû-Bekr'den dul).

2. Muh. Hüseyn (1469-1508b=39): Sul.-Mahmûd Hân'ın Uratepe v. (1495-1503). Herât'ta Şeybânî Han tar. îdâm ettirildi. Zevceleri:

=1. Hûb-Nigâr Hn. b.Yûn.Han Çağatay (1466?-Taşkent, 8.1501=35?): izd. 1494a, yş. 18?, izd. müd. 14, 6?, zevcinden 1? by. (Mîrzâ-Hayder ve 2 prensesin ann.).

=2. Lâ'l-Şâd Hn.b.Sul.- Ah. Han Çağatay: İlk zevcenin birâder-zâdesi. İzd. 1502?, izd.müd.6?.

=3. Sultânım Beğim b.Sul.Ah.M. (8. Timurlu hâkaanı; Bâbur Şâh'ın amca kızı): Beğim'in 3. izdivâcıdır. İzd. 10?1503, izd.müd.5. Bu sûretle Muh.Hüs.Duğlat, 2 Cengizli (Çağatay) imparatorluk ve bir Timurlu imparatorluk prensesi ile evlenmiştir. Sultânım Beğim'den 'Abd. doğmuştur.

Muh.Hüs. Duğlat'ın bebekken ölen 4 oğlunda sonra sırasıyle çocukları: Fülâne Hâniş, Habîbe Hâniş, II. Hayder, 'Abd. (1504?-?) ve Kara Bahâdur (Ekber Şâh'ın generali)'dur. Bunlardan 2 prensesle II. Hayder hakkındaki tafsîlât şöyledir:

1.Fülâne Hâniş (1495?-1512?=17?) =1. ?. =2. Sul.- Sa'îd Han Çağatay, izd. 150x. Az sonra ölmesi üzerine Sa'îd Han, baldızı olan bunun kızkardeşi Habîbe ile evlendi.

2. Habîbe-Sul.Hâniş (1497?-1545?=48?): =1. 'Ubeydullaah Han (Özbek hâkaanı), izdivaçtan az sonra tal. Buhârâ, 1511. =2. Sul.-Sa'îd Han Çağatay (dayı-zâdesi), izd. 1512?, izd. müd. 21? (9.7.1533'te ölen Sa'îd Han, ablasının ölümü üzerine bu çocuk yaştaki dul baldızı ile evlendi).

3. Mîrzâ-Muh. Hayder II Duğlat (Kâşgar, 1500a-Srinagar, 1551 = 51): hânedânın en ünlü ve büyük ismi. Türkçe'de şâir. Farsca çok değerli *Târîh-ı Reşîdî*'nin müellifi. Ana tar. Cengizli (Çağatay). Bâbur Şâh'ın teyzesinin oğlu. Duğlat hânedânı şefi: 1533-1551=18. 2. derecedeki yeğeni Hümâyûn Şâh'ın Kişmir emîri: 1541-1551=10 (burada öldürüldü). 1508-1512'de Kâbil Sarayı'nda kendisinden 17 yaş büyük olan Bâbur Şâh tar. büyütüldü. Sonra 12 yıl (1512-1533) Kâşgar'da eniştesi Sa'îd Han Çağatay'ın (aynı zamanda dayısının oğludur) yanında yaşadı. Dayısı ölünce 1533'te Agra'ya gelip Hümâyûn Şâh'ın generali oldu. =1. Dewlet-Nigâr Hn. b.İsen-Buğa Han Çağatay (izd. Kâşgar, 1512). =2. Muhibb-Sul.Hn.b.Sul.- Ah. Han Çağatay (dayısının kızı) (ilk zevcesinin amca-zâdesinin kızı).

'Abdü'r-Rahmân Bey Duğlat, çok muhtemelen Mîrzâ Hayder'in oğludur. Bâbur Şâh'ın oğlu Kâmrân M.'nın kızı Habîbe Beğim (1529?-?) 1553'e doğru 2. izdivâcını bu zât ile yapmıştır. 'Abdü'r-Rah.'ın torununun oğlu: Mîr Şemşîr ve bunun oğlu: Mîr Hayder (10.1720'de Feth-pûr-Sîkrî yakınında Tola-Bim'de öldürüldü) (Hindistan Timuroğulları'nın beylerinden).

Gulca Beyliği

Gulca (Kulca), bugün Doğu Türkistân'da, Cungarya'nın güney-batısında ve Kazakistân sınırındadır. Burası Kazak hanlarına bağlı bir Türk beyliği idi. Son beylerden Hudây-Kul Bey'in oğulları Tarançı Ebü'l-'Alâ ve Şemsüddîn Beyler'den büyüğü Tarançı, son Gulca beyidir. Oğlu Kebîr Bey'dir, Gulca'nın düşmesinden sonra -Gulca'ya çok yakın olan- Almatı'ya gidip orada yaşadı. Beyliği 5.1871'de Rusya işgaal etti, fakat 10 yıl sonra (1881) Çin'e verdi, bugün de Kazakistân'a değil, Çin'e âiddir. Rusya, 1895'de de Pamir'i (Güney Tâcikistân) aldı, fakat İngiltere (Hindistân) ile sınır oluşturmamak için, araya tarafsız bir Afganistan sokuldu. Bununla berâber Afganistan, İngiltere nüfûzunun kuvvetli olduğu bir krallık hâlindeydi.

IV

BUGÜNKİ TÜRKİSTAN

Türkistan, Doğu Türkleri'nin yaşadığı ülkeye verilen addır. Asya kıt'asındadır. Orta Asya'nın büyük kısmını içine aldığı gibi, batıda Avrupa kıt'asına dayanır. Açık denize çıkışı yoktur. Eşit olmıyan şekilde 3 devlet arasında bölüşülmüştür: Sovyetler Birliği, Çin ve Afganistan. Sovyetler'de kalan kısmına "Batı Türkistan", Çin'de kalanına "Doğu Türkistan", Afganistan'da kalanına da "Güney Türkistan" denir. Kuzey Türkistan tâbîri bâzan -Sır Deryâ'nın güneyde kalan kısmı hâriç- Kazakıstan hakkında kullanılır ki Batı Türkistan'a dâhildir. Ural nehrinin batısında (Hazar denizinin kuzeyinde) kalan ve Kazakıstan'a âit geniş bir arâzî de Türkistan'a dâhildir ki burası Asya kıt'asında değil, Avrupa kıt'asındadır (zîrâ bu kesimde iki kıt'ayı Ural ırmağı ve daha kuzeyde Ural Dağları ayırır). Türkistan'ın kuzeyinde kalan batı ve orta Sibirya'nın en güneyinde de dağınık Türk toplulukları vardır; fakat burası Türkistan değil Sibirya'dır.

Batı Türkistan

Batı Türkistan, Sovyetler Birliği'ni teşkîl eden 15 cumhûriyetten 5'ini teşkîl eden 5 federe devlete ayrılmıştır. Bunlara "müstakil ve kurucu cumhûriyetler" denmekte ve bu cumhûriyetlere bağlı "muhtar cumhûriyet" denen devletlerden ayrılmaktadır. Orta Asya'daki 5 Türkistan cumhûriyetine Ruslar şu adları vermişlerdir: Kazakıstan,

Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan. Karakalpakıstan muhtar cumhûriyeti Özbekistan "müstakil ve kurucu" cumhûriyetine, Bedahşân muhtar bölgesi de Tacikistan müstakil cumhûriyete âit ve bağlıdır.

Kazakıstan 2.717.300 km^2, Türkmenistan 488.100 km^2, Özbekistan 447.400 km^2 (165.000 km^2'si Karakalpakıstan, 281.800 km^2'si asıl Özbekistan), Tacikistan 143.100 km^2 (63.700 km^2'si Bedahşân, 79.400 km^2'si asıl Tacikistan), Kırgızistan 198.500 km^2'dir. Bütün Batı Türkistan (Soyvet Orta Asyası) 3.994.400 km^2 eder ki 5 Türkiye'den büyüktür. 17.1.1979 günü yapılan sayımın resmî netîcelerine göre bu cumhûriyetlerin bu târihteki nüfusları şudur (bütün nüfus statistikleri bu sayımın resmî broşürüne dayanmaktadır: *Neselenie SSSR, Po Danım Vsesiyuznoy Perepisi Naseleniya 1979 Goda,* Moskova, 1980):

Özbekistan 15.389.000, Kazakıstan 14.684.000, Kırgızistan 3.523.000, Tacikistan 3.806.000, Türkmenistan 2.765.000 = 40.167.000.

Şu halde 5 Türkiye büyüklüğündeki bütün nüfûsunun Türkiye nüfûsundan az olduğu ve umûmî nüfus yoğunluğunun km^2'ye 10 kişi (tam olarak: 10,05) bulunduğu anlaşılır. Nüfus yoğunluğu cumhûriyetlere göre şöyledir: Özbekistan 34,40; Kazakıstan 5,40; Kırgızistan 17,75; Tacikistan 26,60; Türkmenistan 5,66.

Bedahşân'ın nüfûsu 126.000, Karakalpakıstan'ınki 905.000'dir. Şu halde Bedahşân'da yoğunluk 1,98 ve Karakalpakıstan'da 5,46'dır. Bu sûretle bu iki ülke dışında asıl Özbekistan'da yoğunluk 51,40 ve asıl Tacikistan'da 46,35 eder.

Karakalpakistan -sonradan Hıyve, Hıyve Hanlığı denen- eski Harzem ülkesidir. Amu Deryâ deltasının doğusu Kızılkum Çölü olduğu için hayat yoktur. Türkmenistan'ın kuzeyi de Karakum çölüdür.

Türkmenistan'ın batısı Hazar Denizi, kuzey-batısı Kazakıstan, kuzey-doğusu Karakalpakıstan, doğusu Özbekistan, güney-doğusu Afganistan, güneyi İran'dır.

Özbekistan'ın batısı Türkmenistan, kuzeyi Kazakıstan, doğusu Kırgızistan, güney-doğusu Tacikistan, güneyi (dar bir sınır) Afganistan'dır.

Kırgızistan'ın kuzeyi Kazakıstan, batısı Özbekistan, güneyi Tacikistan, doğusu Çin (Doğu Türkistan)'dir.

Tacikistan'ın kuzey-batısı Özbekistan, kuzey-doğusu Kırgızistan, batısı Türkmenistan, güneyi Afganistan, doğusu Çin (Doğu Türkistan)'dir.

Kazakıstan'ın doğusu Çin (Doğu Türkistan), güney-doğuşu Kırgızistan, güneyi Özbekistan ve Karakalpakıstan, güney-batısı Türkmenistan, güney-batısı Hazar Denizi, batısı Avrupa Rusyası, kuzey-batısı Rusya'ya bağlı Başkurdistan muhtar cumhûriyeti, kuzeyi Asya Rusyası (Batı Sibirya)'dır. Ayrıca en doğuda Moğolistan'la kısa bir sınırı vardır.

Hazar Denizi'nin bütün doğu kıyıları güneyde Türkmenistan ve kuzeyde Kazakıstan tarafından paylaşılmıştır. Denizin -Avrupa kıt'asında kalan- kuzey kıyılarının en büyük kısmı da Kazakıstan'a âittir. Aral Gölü sâhilleri ise kuzeyde Kazakıstan, güneyde Karakalpakıstan arasında bölüşülmüştür. Hazar Gölü deniz seviyesinden -28 m.'dir, en derin yeri 980 m.'dir. Aral Gölü deniz seviyyesinden 53 metre ve en derin yeri 68 m.'dir.

Amu Deryâ nehri -Sır Deryâ gibi- Aral'a dökülür. Türkmenistan'la Özbekistan arasından akar. Güneyde Afganistan-Sovyet sınırını çizer. Amu Deryâ'nın güneyi Afganistan'a âit Güney Türkistan'dır. Sır Deryâ ise Kazakıstan'da akmaktadır. "Mâverâünnehr" (Nehr'in -yâni Amu Deryâ'nın- Ötesi) denen târîhî büyük Türk ülkesi, bu iki nehir arasında kalan memlekettir ki, şimdi Özbekistan ve Tacikistan'ın tamâmını, Karakalpakıstan'ın doğu yarısını, Kırgızistan'ın güneyini ve Kazakıstan'ın nehrin güneyinde kalan kısmını içine almaktadır. "Fergana" denen târîhî Türk ülkesi ise şimdi Özbekistan ve Kırgızistan arasında paylaştırılmıştır, hattâ güneyi Tacikistan'da kalmaktadır. Fergana, Mâverâünnehr'in doğusudur. Tanrı Dağları arasında kalan zengin vâdîdir. Balkaş Gölü, Kazakıstan'dadır (denizden 340 m). Islık Göl ise Kırgızistan'da kalır (denizden 1.609 m). Batı Türkistan'ın kuzeyi Sibirya'ya açıktır.

Özbekistan nüfûsu (1979 başı): Özbek % 68,7 (10.569.000), Karakalpak % 1,9 (298.000), Tatar % 4,2(649.000), Kazak % 4,0 (620.000), Türkmen % 0,6 (92.000), Kırgız % 0,9 (142.000), toplam Türkler % 80,3 (12.370.000). Geri kalan % 19,7 nüfûsun % 10,8'i Rus, % 8,9'u dîğer kavimlerdir (bilhassa Tacik).

Kazakıstan: Kazak % 36,0 (5.289.000), Özbek % 2,1 (313.000), Tatar % 2,1 (313.000), Uygur % 1,0 (148.000), Âzerî % 0,5 (73.000), toplam Türkler % 41,7 (6.136.000). Geri kalan nüfûsun % 40,8'i Rus, % 6,1'i Ukran, % 12,4'ü dîğer kavimlerdir. Kuzey kesimlerinde son zamanlarda yerleştirilmiş Ruslar ekseriyet teşkîl ederler.

Türkmenistan: Türkmen % 68,4 (1.892.000), Özbek % 8,5 (234.000), Kazak % 2,9 (80.000), Tatar % 1,5 (40.000), Âzerî % 0,9 (24.000), toplam Türkler % 82,2 (2.700.000). Geri kalan nüfûsun % 12,6'sı Rus, % 5,2'si dîğer kavimlerdir (Ukran ve bilhassa Tacik).

Kırgızistan: Kırgız % 47,9 (1.687.000), Özbek % 12,1 (426.000), Tatar % 2,0 (72.000), Uygur % 0,8 (30.000), Kazak % 0,8 (27.000), toplum Türkler % 63,6 (2.242.000). Geri kalan nüfûsun % 36,4'ünün % 25,9'u Rus, % 10,5'i dîğer kavimlerdir (bilhassa Tacik).

Tacikistan: Özbek % 22,9 (873.000), Tatar % 2,1 (80.000), Kırgız % 1,3 (48.000), Türkmen % 0,4 (14.000), toplam Türkler % 26,7 (1.015.000). Geri kalan nüfûsun % 73,3'ünün % 58,8'i Tacik, % 10,4'ü Rus, % 3,1'i dîğer kavimlerdir. Tacikler Türk değil, İranlı'dır, Türkçe değil, Farsca konuşurlar.

5 cumhûriyette Türk kavimlerinin toplamı: Özbek 12.415.000, Kazak 6.016.000, Türkmen 1.998.000, Kırgız 1.877.000, Tatar 1.154.000, Karakalpak 298.000, Uygur 178.000, Âzerî 97.000 = 24.033.000. Bu, bütün Batı Türkistan nüfûsunun % 60'ı eder. Geri kalan % 40 nüfûsu önce Ruslar, sonra Müslüman Tacikler, sonra Ukranlar, sonra dîğer Müslüman ve Hıristiyan kavimler paylaşırlar.

Yukarıda anılan Türk kabîlelerinden Âzerîler, Güney Kafkasya ve İran'da; Tatarlar, Volga boyunda (Doğu Avrupa); Uygurlar, Doğu Türkistan'da yaşarlar. Batı Türkistan'a göçmen olarak gelmişlerdir. Özbekler, Kazaklar, Türkmenler, Kırgızlar, Karakalpaklar ise Batı Türkistan'ın yerli ahâlîsidir. Sovyetler Birliği'nde Batı Türkistan cumhûriyetleri dışında ayrıca 41.000 Özbek, 540.000 Kazak, 30.000 Türkmen, 29.000 Kırgız, 4.000 Karakalpak, toplam 634.000 Batı Türkistan menşe'li Türk vardır. Buna Doğu Türkistan menşe'li 33.000 Uygur eklenebilir. Doğu (Çin) ve Güney (Afganistan) Türkistanı'nda da Uygur dışında büyük Özbek, Kazak ve Türkmen nüfûsu vardır. Buna, İran

Horasanı'ndaki mühim Türkmen nüfûsu eklemek lâzımdır. Sibirya Türkleri'ni ise 1979 Sovyet statistiki 309.000 olarak vermektedir, bunlar Batı Türkistan'ın hemen kuzeyindeki bölgelerde yaşamaktadırlar (Tuvalar, Hakaslar, Altaylar ve Şorlar; 166.000 Tuva, 71.000 Hakas, 60.000 Altay, 16.000 Şor). Nihâyet çok doğru bir tablo elde etmek için, Batı Türkistan'da olsun, Güney-batı Sibirya'da olsun, Türkistan menşe'li olmıyan hayli Türk bulunduğunu hatırlamak lâzımdır (Batı Türkistan'da bilhassa Başkurt; Sibirya'da Tatar, Kazak, Başkurt vs.).

Nihâyet mühim bir unsur olarak bu nüfus nisbetinin devamlı Türkler lehine işlediğini unutmamak îcâb eder. Zîrâ Türkler'de nüfus artış nisbeti (taux de croissance), Türkistan'daki dîğer kavimler (ki başlarında Ruslar ve Ukranlar gelir)'e nisbetle çok büyüktür: 1970-79 yıllarında (10 yıl) Sovyetler Birliği'ndeki Rus nüfusun artma yüzdesi % 6,5, Ukranlar'da % 3,9, Beyaz Ruslar'da % 4,5, Gürcüler'de % 10, Ermenîler'de % 16,6, Romenler'de % 10, Almanlar'da % 4,9; krş.Özbekler'de % 35,5, Kazaklar'da % 23,7, Tatarlar'da % 6,5, Türkmenler'de % 33,0, Âzerîler'de % 25,0, Kırgızlar'da % 31,3, Başkurdlar'da % 10,6, bütün Sovyetler Birliği ortalaması % 8,4 (resmî rakamlar). Nitekim meselâ Özbekistan'da 1975'te nüfûsun % 12,5'i olan Rus nüfus, 1979 sayımında % 10,8'e, Türkmenistan'da % 14,5'i olan Rus nüfus, 1979 sayımında % 10,8'e, Kırgızistan'da % 29'dan % 25,9'a düşmüştür. Devamlı Rus göçmeni gelmesine rağmen bu mühim düşmeler olmuştur. Hattâ XXI. asırda Türk nüfûsun bütün Sovyetler Birliği'nde Rus nüfûsu geçeceği üzerinde ciddî yayınlar yapılmıştır.

1981 tahminlerine göre Sovyetler Birliği nüfûsunun % 16'sı Müslüman'dır (44.352.000 nüfus). Müslüman olmıyan Türk nüfus buna dâhil değildir.

Şimdi Sovyetler Birliği'nin Batı Türkistan'ı teşkîl eden 5 Orta Asya Cumhûriyeti dışındaki cumhûriyetlerindeki Türk nüfûsu görelim:

Sovyetler Birliği'nde Batı Türkistan Dışında Türkler

Âzerbaycan müstakil Türk cumhûriyeti: % 78,1 Âzerî (4.709.000), Tatar 0,5 (31.000). Geri kalan % 21,4 nüfûsun % 7,9'u Rus, gerisi Ermenî, Gürcî, Ukran vs.'dir (krş. 1970: % 74 Âzerî, % 10 Rus, % 9 Ermenî, % 2,7 Gürcî, % 4,3 dîğer kavimler).

Âzerbaycan 86.600 km^2 ve 6.027.000 nüfusludur. Nahçevan muhtar cumhûriyeti (5.500 km^2, 248.000 nüfus) ve Karabağ muhtar bölgesi (4.400 km2, 170.000 nüfus) buna dâhildir. Bu sûretle asıl Âzerbaycan 76.700 km^2 ve 5.609.000 nüfusludur (yoğunluk 73,13) (Bütün Âzerbaycan'da yoğunluk 69,60, Nahçevan'da 45,09, Karabağ'da 38,64). Sovyetler'de Âzerbaycan dışında 765.000 Âzerî yaşamaktadır (97.000'i Orta Asya cumhûriyetlerinde). Burası eski Kuzey Âzerbaycan'dır (Şîrwân ve Arrân). Asıl Âzerbaycan, Güney Âzerbaycan'dır ve şimdi İran'da kalmaktadır. Sınır Aras nehridir. Nahçevan, Ermenistan cumhûriyeti içinde kalmakta, güneyde Aras'la İran'dan ayrılmakta, Türkiye'nin Kars ilinin Aralık ilçesi ile çok kısa bir de sınırı bulunmaktadır. Asıl Âzerbaycan'ın Türkiye ile sınırı yoktur. Güneyi İran, doğusu Hazar Denizi, batısı Ermenistan, kuzey-batısı Gürcistan ve kuzey-doğusu Dağıstan muhtar cumhûriyetidir.

Rûsya cumhûriyeti: 17.075.000 km^2, 137.410.000 nüfus (% 82,6 Rus, bu nisbet 1970'te 82,8 idi): % 3,6 Tatar (5.011.000), % 1,2 Çuvaş (1.690.000), % 0,9 Başkurd (1.291.000), % 0,4 Kazak (518.000), % 0,2 Yakut (327.000), % 0,1 Tuva

(165.000), % 0,1 Âzerî (152.000), % 0,1 Karaçay (126.000), % 0,05 Hakas (69.000), 0,04 Balkar (62.000), 0,04 Altay (59.000), toplam Türkler % 6,7 (9.470.000) (Ukranlar % 2,7 ve 3.658.000, dîğer kavimler % 8).

Gürcistan cumhûriyeti: 69.700 km², 4.993.000 nüfus (% 68,8 Gürcü): % 5,1 Âzerî (256.000) (dîğer kavimler % 26,1: Ermenî, Rus, Müslüman Oset, Müslüman Abhaz vs.). 1970'te Âzerî nisbeti % 4,6 idi.

Ermenistan cumhûriyeti: 29.800 km², 3.637.000 nüfus (% 89,7 Ermenî, % 2,3 Rus): % 5,3 Âzerî (161.000) (dîğer kavimler: % 2,7 ki bunun yarısı Müslüman Kürd).

Moldavya cumhûriyeti: 33.700 km², 3.951.000 nüfus (% 63,9 Romen): % 3,5 Gagauz (138.000) (dîğer kavimler: % 32,6: sırasıyle Ukran, Rus, Yahûdî vs.).

Sovyetler Birliği'nin dîğer cumhûriyetleri şunlardır: Ukrayna (603.700 km², 52.600.000 nüfus, % 75 Ukran, % 19,4 Rus, % 1,6 Yahûdî, % 0,8 Beyaz Rus).- Beyaz Rusya (207.600 km², 9.500.000 nüfus, % 81 Beyaz Rus, % 10,4 Leh, % 2,1 Rus, % 4,3 Ukran, % 1,6 Yahûdî).- Estonya (45.100 km², 1.510.000 nüfus, % 68,2 Eston, % 24,7 Rus, % 1,4 Fin).- Letonya (63.700 km², 2.550.000 nüfus, % 57 Leton, % 30 Rus).- Litvanya (65.200 km², 3.400.000 nüfus, % 80 Litvan, % 8,6 Rus, % 7,7 Leh).- Bu cumhûriyetlerde Türk nüfus ehemmiyetsizdir: Ukrayna'da 15.000, Litvanya'da 3.000 kadar.

Büyük ekseriyeti Müslüman olmıyan Türkler şunlardır: 1.751.000 Çuvaş, 328.000 Yakut. Bunların Rusya Cumhûriyeti içinde 2 muhtar cumhûriyeti vardır. Bunlarda Ortodoksluk yayılmıştır. Müslümanlar azdır, henüz Şaman olanlar da vardır. Ayrıca 173.000 Gagauz'un çoğu Ortodoks'tur. 5.000 Karaim de Mûsevî'dir. Hepsinin yekûnu: 2.257.000 (hepsi Türkçe konuşurlar).

1979 ocak sayımlarına göre Sovyetler Birliği'nde Türkçe konuşanların yekûnu 39.768.000'dir (1970 sayımı: 32.354.000). Bu bütün nüfûsun (262.085.000) % 12,5'idir. En büyük Türk grupları şunlardır: Özbek 12.456.000, Kazak 6.556.000, Tatar 6.317.000, Âzerî 5.447.000, Türkmen 2.028.000, Kırgız 1.906.000, Çuvaş 1.751.000, Başkurd 1.371.000, Yakut 378.000, Karakalpak 303.000, Uygur 211.000, Kumuk 228.000, Gagauz 173.000, Tuva 166.000, Karaçay 131.000, Osmanlı Türkü 93.000, Hakas 71.000, Balkar 66.000, Altay 60.000, Nogay 60.000, Şor 16.000, Karaim 5.000.

Ancak Soyvetler Birliği'nin Müslüman nüfûsu Türkler'den ibâret değildir. Türkçe konuşmıyan Müslümanlar şunlardır: 2.951.000 Tacik (Farsca konuşan İranlı), 116.000 Kürd, 13.000 Belûç, 4.000 Afgan, 52.000 Döngen (Çince konuşan Müslüman); 542.000 Oset, 756.000 Çeçen, 186.000 İnguş, 120.000 Abaza, 477.000 Çerkes, 383.000 Avar, toplam 6.584.000. Bunlardan Avarlar'ı Dağıstan kavimleri ve Kafkasyalılar arasında göstermek yanlıştır. Avarlar, Türk olmak ve bir Türk lehçesi konuşmakla, Türkler arasına katılmaları îcâb eder ve bu sûretle ocak 1979 Türk nüfûsu 40.251.000'e yükselir. Bunlardan bütün Kafkas ırkları Türk kültür dâiresine dâhildirler. Döngenler, Türk kültürü altındadırlar. Ermenistan'da toplanan Kürdler, daha fazla Türkler'e yakındır. Ayrıca mühim yekûn tutan Müslüman Gürcüler vardır. Soyvet statistikleri bütün Gürcüler'i bir arada verdiği için bunların ne kadarının Müslüman olduğu mâlûm değildir.

Sovyetler'de Müslüman ve Türk olmıyan başlıca Hıristiyan kavimler: Ruslar

137.397.000, Ukranlar 42.347.000, Beyaz Ruslar 9.463.000 (bunlar ayrı diller konuşan Slav ırklarıdır). Bunlara 1.151.000 Leh'i eklemek lâzımdır (bunlar da Slav, fakat yukarıdakiler gibi Ortodoks değil, Katolik). Ermenîler 4.151.000 (Ortodoks, İran ırk grubundan), Gürcîler 3.571.000 (Ortodoks, mühim Müslüman, az Katolik; Kafkas ırk grubundan), Moldav (Romen) 2.968.000 (Ortodoks, Latin), Alman 1.936.000 (Protestan, az Katolik, Germen), Yahûdî 1.811.000 (Mûsevî, Sâmî, fakat Ukranca veyâ Almanca, bâzan Rusca konuşurlar), Litvan 2.851.000 (Katolik, Baltık ırklarından), Leton 1.439.000 (Protestan, Baltık ırklarından), Eston 1.020.000 (Protestan, Fin ırklarından), Mordvin 1.192.000 (Ortodoks, Fin ırklarından). Dîğer ırkların (ki çoğu Fin ırklarıdır) nüfusları bir milyonun altındadır.

Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar'ın pek büyük ekseriyyeti Sünnî-Hanefî'dir. Yarım milyon kadar Sünnî-Şâfiî vardır. Şîîlik (Câferiyye) yalnız Âzerî Türkleri arasında yaygındır ve Âzerî nüfûsun yarısını geçer.

Gürcistan; Abhazistan muhtar cumhûriyeti (8.600 km^2, 525.000 nüfus), Acaristan muhtar cumhûriyeti (Batum) (3.000 km^2, 360.000 nüfus) ve Güney Ostetistan muhtar bölgesini (3.900 km^2, 110.000 nüfus) ihtivâ eder. Bunlar çıkarılınca asıl Gürcistan 54.200 km^2 ve 3.998.000 nüfus kalır. Bunlar 3 Müslüman muhtar idâresidir. Fakat asıl Gürcistan'da da Gürcî Müslümanlar çoktur. Acaristan (Batum) ayrıca dikkati çeker. Buradaki 360.000 Müslüman nüfûsu Rusya resmî yayınında sâdece "Gürcî" diye göstermektedir. Hem Müslüman nüfûsa eklemek lâzımdır. Hem de bunlar bugün bir Gürcî lehçesi konuşuyorlarsa da, aslında Kıpçak Türkü olduklarını belirtmek îcâb eder. Osmanlı devletinden 1878'de kopunca, Türkçe'yi büsbütün unutmuşlardır.

Rusya Cumhûriyeti'nde 16 muhtar cumhûriyet ve 5 muhtar bölge vardır. Bu federe devletlerden şunlar Türk ve Müslüman'dır:

Başkurdistan cumhûriyeti (143.000 km2, 4.000.000 nüfus): % 60 Türk (sırasıyle Başkurd, Tatar ve Çuvaş), % 40 Rus. Başkurdistan, Kazakıstan'la Tataristan arasında, Avrupa'nın en doğusunda, Asya sınırındadır.

Tataristan cumhûriyeti (68.000 km^2, 3.450.000 nüfus): % 50 Tatar, % 4 Çuvaş; % 42 Rus, bir miktar Mordvin ve Udmurt. Bu ülke, Volga-Kama iltisâkı üzerindedir.

Dağıstan cumhûriyeti (50.300 km^2, 1.680.000 nüfus): % 31 Türk (% 26 Avar, % 5 Âzerî), % 55 Türk olmıyan Kuzey Kafkasyalı Müslüman, % 14 Rus. Âzerbaycan'ın kuzeyinde, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde olduğu için Avrupa kıt'asındadır. Doğusu Hazar Denizi'dir.

Çeçen-İnguşistan cumhûriyeti (19.300 km^2, 1.210.000 nüfus): % 48 Çeçen, % 11 İnguş, % 34 Rus, % 7 dîğer kavimler (Çeçenler ve İnguşlar, Müslüman'dır). Kuzey Kafkasya'da.

Çuvaşistan cumhûriyeti (18.300 km^2, 1.290.000 nüfus): % 71 Çuvaş (Türk, çoğunluğu Ortodoks, azınlık Müslüman, daha az Şaman), % 3 Tatar, % 2 Mordvin, % 24 Rus. Tataristan (Kazan) ile Rusya'nın Gorky eyâleti arasındadır.

Kabardin-Balkaristan cumhûriyeti (12.500 km^2, 700.000 nüfus): % 9 Balkar (Türk), % 37 Rus, gerisi Müslüman Çerkes. Kuzey Kafkasya'da.

Kuzey Osetistan cumhûriyeti (8.000 km^2, 620.000 nüfus): % 49 Oset (Müslüman), % 10 İnguş (Müslüman), % 36 Rus. Kuzey Kafkasya'da.

Tuva cumhûriyeti (170.500 km^2, 270.000 nüfus): % 60 Tuva (Türk), % 38 Rus. Tannu-Tuva, İkinci Cihan Harbi'nden önce Rusya nüfûzunda müstakil bir Türk devleti idi. Savaştan sonra resmen Rusya'ya katıldı (13.10.1944). Moğolistan'ın kuzey-batı sınırı üzerindedir.

Yakutistan cumhûriyeti (3.103.000 km^2, 830.000 nüfus): % 53 Yakut, % 47 Rus. Yakutlar, en uzak Türkler'dir. Ortodoks ve Şaman'dırlar, Müslümanlar azdır. Ülke Sibirya'nın kuzey-doğusunda ve Kuzey Buz Denizi'nin güneyindedir.

Adıga muhtar bölgesi (7.600 km^2, 420.000 nüfus): Kuzey Kafkasya'da Müslüman Çerkesler çoğunluktur.

Altay muhtar bölgesi (92.600 km^2, 190.000 nüfus): Altay Türkleri ile Oyrot Moğolları çoğunluktur. Moğolistan'ın en kuzey-batısında ve Kazakıstan'ın en kuzey-doğusundadır. Doğusunda Tannu-Tuva Türk cumhûriyeti vardır.

Karaçay-Çerkes muhtar bölgesi (14.100 km^2, 375.000 nüfus): Kuzey Kafkasya'da. Müslüman Çerkesler ve Türk Karaçaylar çoğunluktadır.

Hakas muhtar bölgesi (61.900 km^2, 500.000 nüfus): Hakas ve dîğer Sibirya Türkleri ile Ruslar vardır. Tannu Tuva'nın kuzeyinde, Orta Sibirya'nın güneyindedir.

Kalmukıstan cumhûriyeti (75.900 km2, 290.000 nüfus) ve Buryatıstan cumhûriyeti (351.300 km2,.910.000 nüfus) 2 Moğol kavminin adını taşır. Bunlar Budist Moğollar'dır. Fakat Buryatistan'da nüfûsun % 23'ü Buryat Moğolü, % 73'ü Rus'tur. Kalmukıstan'da Kalmuk Moğolları % 42, Ruslar % 45'tir; geri kalan nüfus Kazak Türkü, Çeçenler ve başka Dağıstan Müslüman kavimlerdir (hepsi % 13). Buryatistan, Baykal Gölü'nün doğusudur. Güney sınırı Moğolistan'dır. Kamukıstan ise Avrupa kıt'asındadır. Kuzey Kafkasya'nın kuzeyindeki, Hazar Denizi'nin kuzey-batısındaki, Astırhan'ın doğusundaki bölgedir.

Astırhan, bir Rus eyâletidir ve muhtâriyeti yoktur. Bölgede az Türk kalmıştır (Volga deltası).

Sovyetler Birliği'ndeki en büyük Türk şehirleri şunlardır (1981 nüfus tahminleri):

Taşkent (Özbekistan) 1.807.000, Bakû (Âzerbaycan) 1.546.000, Kazan (Tataristan) 1.054.000, Ufa (Başkurdistan) 1.016.000, Alma-Ata (Almatı) (Kazakıstan) 936.000, Karaganda (Kaz.) 627.000, Pişpek (Kırgızistan) 548.000, Astırhân 504.000 (Rusya), Düşenbe (Tacikistan) 497.000, Orenburg (Başk.) 479.000, Grozny-Çeçen-İnguşistan) 419.000, Semerkand (Özb.) 335.000, Andicân (Özb.) 242.000, Aşkabâd (Türkmenistan) 330.000, Çeboksarı (Çuvaşistan) 306.000, Çimkent (Kaz.) 326.000, Cambul (Kaz.) 271.0C, Gence (Âzerb.) 232.000, Mahaçkal'a (Dağıstan) 254.000, Nemengân (Özb.) 239.000, Petropavlovsk (Kaz.) 216.000, Kurgan (Kaz.) 327.000, Ordjonikidze (Kuz.Osetistan) 304.000, Semipalat (Kaz.) 305.000, Aktyubinsk (Aktepe) (Kaz.) 197.000, Üst-Kamenogorsk (Kaz.) 288.000, Uralske(Kaz.) 173.000, Hokand (Özb.) 167.000, Kustanay (Kaz.) 166.000, Nalçık (Kab.-Balkaristan) 215.000, Maykop (Adıga) 140.000, Yakutsk (Yakutistan) 157.000, Çerkesk (Karaçay-Çerkesistan)

100.000, Abakan (Hakas) 132.000, Çârcûy (Türkm.), 121.000, Merw (Türkm.) 77.000, Buhârâ (Özb.) 100.000, Nükus (Karakalpakıstan) 106.000, Karakol (Lenin-Âbâd) (Tac.) 133.000, Oş (Kırg.) 171.000.

Güney Türkistan

Afganistan'ın kuzeyindeki kalın şerit Güney Türkistan veyâ Afgan Türkistanı'dır ki, Batı Türkistan'ın güney bölgesi olup bugünki siyâsî bölünme dolayısıyle böyle adlandırılmıştır. Aslında Doğu ve Batı Türkistan gibi iki ayrı coğrafya bölgesinin bir üçüncüsünü teşkîl etmez. Hindûküş Dağları ile kuzeyde Amu Deryâ arasındaki bölgedir. Amû Deryâ'nın karşı (kuzey) kıyısında şimdi batıdan doğuya Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan cumhûriyetleri yer alır. En batı, Afganistan'ın kuzey-batısındaki büyük bölge ise Batı Horâsân (Afgan Horâsânı)'dır ve burada Afganca değil, Farsca konuşulur ve Türk azınlık da mühimdir. Buranın merkezi Herât'tır. Güney Türkistan'ın mühim şehirleri ise Belh, Mezâr-ı Şerîf, Taşkurgan, Meymene, Feyz-Âbâd, Kunduz, Ser-i Pül, Kal'a-i New, Sibergan, Andhûy, Hân-Âbâd, Köşk'tür. Târîhî merkez Belh'tir. Bend-i Türkistân dağları, ülkenin batısında Türk ve Fars bölgelerini (Horâsân ile Türkistân'ı) ayırır.

Türkler kaahir ekseriyettir ve bütün Afganistan nüfûsunun Türkçe konuşan % 16'sının en büyük kısmı bu bölgededir. Türkler'in 10'da 5,5'u Özbek, 4'ü Türkmen, 0,5'i Kırgız'dır. Türkler'in umûmî sayısı 3.530.000 tahmîn edilebilir (1981, hiç bir zaman sayım yapılmamıştır). Mezhebleri Sünnî-Hanefî'dir. Çok az Şîî-Câ'ferî Türk vardır. 120.000 km^2 kadar olan Afgan Türkistanı'nda mühim bir Müslüman Moğol azınlık da vardır. Yoğunluk 33 kadardır.

Doğu Türkistan

Bugün Çin Türkistanı (Çinc.Sin-Kiang) da denmektedir ve Çin'in "muhtar Uygur eyâleti"dir. 1.646.800 km^2 yânî 2 Türkiye büyüklüğündedir (yoğunluk 6). 31.5.1979 Çin resmî bildirisine göre ülkedeki Türkler'in 7.000'i Özbek, 800.000'i Kazak, 90.000'i Kırgız, 2.000 Tatar, gerisi Uygur'dur (aynı bildiriye göre Kansu eyâletinde de Müslüman (bir kısmı Budist) 96.000 Sarı-Uygur, Türkçe konuşmaktadır). Doğu Türkistan'da ayrıca Farsca konuşan 20.000 ve Çince konuşan 190.000 Müslüman olduğu bildirilmektedir. Bu resmî tebliğ bir sayıma dayanmamaktadır. Fakat yukarıdaki rakamlar Batılı tahminlerle uyuşmaktadır. Sâdece ülkenin hâkim Türk kabîlesi olan Uygurlar için verilen 5.400.000 rakamını kabûl etmek mümkin değildir. Zîrâ Uygurlar için hemen hemen yarım asırdır bu ve buna yakın rakamlar verilmektedir. Halbuki Uygurlar, pek çok çoğalan bir kavimdir. Ülkeye Çinli göçmenler gittikçe fazla yerleşmektedir. Ülke nüfûsunun % 20'sini oluşturdukları söylenmektedir. Doğu Türkistan Türk nüfûsunu bugün (1981) en ihtiyatlı ve asgarî olarak 7.500.000 hesaplamak lâzımdır. Çok daha ileri tahminler de yayınlanmıştır. Çin'de sayım yapılmadığı ve rakamların siyâsî maksatlarla değiştirildiği bilinmektedir. Rusya'daki sayımlar ise ciddîdir; fakat orada da göçebe ve dağınık olan Türkler'den ehemmiyetli bir nüfûsun yazılmadığı tahmîn edilmektedir.

Doğu Türkistan'ın başlıca şehirleri Kâşgar, Yârkend, Kulca, Aksu, Huten (Hotan), Hami, Sayram, Turfan, Karaşar, Ürümçi (şimdiki merkez), Keriya, Çarklık, Çerçen, Kuça, Kurla, Lukçun, Çugucak, Barköl'dür.

Kuzey-doğuda Moğolistan, doğuda Çin'in Kansu eyâleti, güneyde Tibet, güney-batıda Kişmir ve Afganistan'la çok kısa bir sınır, batıda-güneyden kuzeye- Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakıstan, kuzeyde çok kısa sınır hâlinde Sibirya ile çevrilidir. Tanrı Dağları'nın kuzeyinde kalan kısmına Çungarya denir. Ürümçi, Çungarya'nın güneyindedir. Moğolistan-Kazakıstan-Kansu arasında kalan Çungarya'da bir mıkdar Moğol da yaşar. Tanrı Dağları ile Tibet arasında büyük Taklamakan çölü vardır. Büyük merkezler daha çok Taklamakan'ın batısındaki Tarım havzasında oluşmuştur. Güneyde Karanlık Dağlar, ülkeyi Tibet'ten, güney-doğuda Altın Dağlar,Kansu'dan ayırır. Doğuda Lop gölü ünlüdür (denizden 730 m.).

Bugünki Türkistan Hakkında Netîce

Bugünki siyâsî şartların 3 devlete sömürge verdiği Türkistan'ın dökümü şöyledir: Batı Türkistan (Rusya) 3.994.400 km^2 + Doğu Türkistân (Çin) 1.646.800 km^2 + Güney Türkistan (Afganistan) 120.000 km^2 = 5.761.000 km^2.

1981 tahminleri ile Türkçe konuşan nüfus: Batı Türkistan 26.000.000 + Doğu Türkistan 7.500.000 + Güney Türkistan 3.500.000 = yaklaşık 37.000.000.

Türkçe konuşmıyan, fakat İslâm dîninde olan nüfus: Batı Türkistan 3.200.000 + Doğu Türkistan 300.000 + Güney Türkistan 500.000 = yaklaşık 4.000.000. Toplam Müslüman nüfus (bütün Türkistan için): 41.000.000.

Gayri Müslim nüfus: Batı Türkistan 10.500.000 + Doğu Türkistan 2.000.000 + Güney Türkistan 0 (yok) = 12.500.000.

Nüfus toplamı (1981 t.): Batı Türkistan 39.700.000 + Doğu Türkistan 9.800.000 + Güney Türkistan 4.000.000. Bütün Türkistan: 53.500.000 (yoğunluk 9,3).

Kazakıstan'ın bir bölgesi Avrupa kat'asında kaldığı için zâten Türkistan'ın Avrupa'da da toprağı vardır. Aslında İtil-Ural bölgesi, Kuzey Türkistan'ın kuzey-batıya, Volga boyuna, Avrupa'ya doğru uzantısıdır. Şimdi bu bölgedeki ve bu bölgenin güneyde kalan Kuzey ve Güney Kafkasya'daki Türk ve İslâm ülkelerinin durumuna bakalım:

Başkurdistan 143.000 km^2 + Tataristan 68.000 km^2 + Çuvaşistan 18.300 km^2 = 229.300 km^2 (İdil-Ural). Çeçenistan 19.300 km^2 + Balkaristan 12.500 km^2 + Dağıstan 50.300 km^2 + Osetistan 8.000 km^2 + Adıga 7.600 km^2+ Çerkesistan 14.100 km^2 = 111.800 km^2 (Mâverây-ı Kafkas = Kafkas Ötesi = Kuzey Kafkasya). Avrupa kıt'ası yekûn (İtil-Ural + Kuzey Kafkasya): 341.100 km^2.- Asya kıt'asında: Yakutistan 3.103.000 km^2 + Hakas 61.900 km^2 + Altay 92.600 km^2 + Tuva 170.500 km^2 = 3.428.000 km^2 (Sibirya'nın bugün az çok Türk kalmış kısımları). Güney Kafkasya: Âzerbaycan 86.600 km^2 + Abhazistan 8.600 km^2 + Acaristan (Batum) 3.000 km^2 = 98.200 km^2. Sibirya ve Güney Kafkasya'nın yekûnu: 3.526.200 km^2.- Rusya'daki Türkistan dışı Türk ve İslâm cumhûriyetleri toplamı: 3.867.300 km^2.

Bu 3.867.300 km^2'ye Batı Türkistan'ı (3.994.400 km^2) eklersek Sovyetler Birliği'ndeki Türk cumhûriyetlerinin büyüklüğü olan 7.861.700 km^2 rakamını elde

ederiz. Bütün Sovyetler Birliği'nin (22.400.000 km^2) 3'te 1'inden fazladır. Bu rakama 2 Moğol cumhûriyeti (cem'an 427.200 km^2) ve bir sürü Fin cumhûriyeti dâhil değildir.

Sovyetler'deki 7.861.700 km^2 Türk-İslâm toprağına Doğu (Çin) ve Güney (Afgan) Türkistan topraklarını eklersek yekûn şudur: 9.628.500 km^2. Buna Türkiye ile İran, Irak, Bulgaristan, Kıbrıs, Suriye, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan'ın Türk kesimlerini eklersek, bugün bile Türk dünyâsının -eskisine nisbetle bir ölçüde- azameti ortaya çıkar. Türkiye'den sonra en mühim kesim İran'dır. Sonra sırasıyle Irak ve Bulgaristan gelir. Dîğer ülkelerdeki Türk kesimler bugün çok daralmıştır*.

Şimdi Türkistan dışındaki Sovyet Türk-İslâm ülkelerinin nüfus durumunu görelim (her ülke ve kavim için taux de croissance hesaplanarak nüfuslar 1981 seviyyesine çıkarılmıştır):

Yukarıda anılan bütün İdil-Ural (Başkurdistan, Tataristan, Çuvaşistan), Kuzey Kafkasya (Çeçenistan, Balkaristan, Dağıstan, Osetistan, Adıga, Çerkesistan), Sibirya (Yakutistan, Tuva, Hakas, Altay), Güney Kafkasya (Âzerbaycan, Acaristan, Abhazistan) Türk-İslâm cumhûriyetlerinde toplam nüfus: 11.900.000 Türk + 3.500.000 Gayri Türk Müslüman (hepsi Türk kültür dâiresinde) + 6.700.000 Rus vs. Gayri Müslimler = 22.100.000.

Sovyetler Birliği'ndeki Türk nüfûsu 1981 için 43.300.000 hesaplamak lâzımdır.

Yukarıda anılan Türk-İslâm cumhûriyetleri dışında, Rusya cumhûriyeti eyâletlerinde, Fin cumhûriyetlerinde, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Moldavya, Litvanya gibi müstakıl cumhûriyetlerde azınlık olarak yaşıyan Türk nüfus (2 Moğol cumhûriyetindekiler dâhil) 1981 rakamlarıyle yaklaşık 5.400.000'dir. Bütün Türk müstakil ve muhtar cumhûriyetlerindeki Gayri Müslim nüfus ise 17.200.000'dir. 17.200.000-5.400.000 = 11.800.000 eder. Bu açık, 1990'a doğru, Türk-İslâm nüfûsun çok hızlı artışı ile kapanacak ve jeo-politik bir gelişme, hattâ değişme olacaktır.

Sovyetler Birliği'nin yalnız Türk-İslâm müstakil ve muhtar cumhûriyetleri için umûmî nüfus dökümü ise şöyledir (1981):

37.900.000 Türk + 6.700.000 Gayri Türk Müslüman + 17.200.000 Gayri Müslim = 61.800.000 nüfus.

---

* Türk dünyâsı bu kesimlerin ilâvesiyle aşağı yukarı: Türkiye 779.452 km^2 + İrân'da Âzerbaycan, Hamse ve Hemedân 165.058 km^2 + Irak'ta Kerkük ve Erbil 35.670 km^2 + Kıbrıs Türk kesimi 4.000 km^2 + Batı Trakya 8.578 km^2 + Bulgaristan'da Dobruca-Karaorman ve Kırcaali 24.000 km^2 + Romanya'da Dobruca 15.800 km^2= 10.661.058 km^2. Buna İran'da Horasan Türkmen kesimi, Suriye ve Yugoslavya'da Türk kesimleri vs. ilâvesiyle yaklaşık 10,7 milyon km^2 eder. Arab dünyâsı ise az daha geniştir: hepsi müstakil 20 Arab devletinin büyüklüğü 13.378.373 km^2'dir. Buna Filistin'de İsrâil işgalindeki kesim vs. ilâvesiyle yaklaşık 13,4 milyon km^2 eder. Fakat Arab ülkelerinde çöl sâhası, Türk ülkelerine nisbetle pek çok fazladır. Arab ve Türk dünyâlarının aktüel büyüklüğü bu sûretle 13,4 + 10,7 = 24,1 milyon km^2 eder ki, bütün Sovyetler Birliği (22,4 milyon km^2) kadardır.

B i b l i y o g r a f y a

Karahanlılar: *Dîvânü Lugaati't-Türk*, eski neşirleri dışında: Özbekce trc. S.Mutallibov, 4 c., Taşkent, 1960-67; nş. ve İng. trc. R.Dankoff ve J.Kelly, 2 c., Harvard Un., 1982, 1984; Brockelmann nş. Leipzig 1928. *Kutadgu Bilig;* Barthold, *Turkestan*, Petersburg (Leningrad) 1900, 2: Moskova 1963, İng. trc. H.A.R.Gibb, *GMNS I*, Londra 1928, 2: 1958 (V.Minorsky nş.), 3: 1968 (C.E.Bosworth nş.), 4: 1977, Tr. ve Fârsca trc.de var; Omelyan Pritsak, *Karachanidische Streifragen, Oriens*, III, 1950, 209-28; A.Y., *İA*, VI, 251-73 (Alm.trc. *Die Karachaniden, Der Islam*, XXXI, 1954, 17-68); A.Y., *Von den Karluk zu den Karachaniden, ZDMG*, CI, 1951, 270-300; A.M., *Âl-i Burhân, Der Islam*, XXX, 1952, 81-96; A.M., *Karachanidische Studien*, Göttingen, 1948; Grenard, *La Légende de Satouk Boghra Khan et l'Histoire, JA*, 1900, 5-79, Tr.trc.O.Turan, *Ülkü*, no. 74, 145-54 v.dd.; Barthold, *Oçerk İstorii Semiraç'ya*, 1898, 2: Fruze, 1943; A.Y., *Orta Asya Türk Târîhi Hakkında Dersler*, Ist. 1927 (Alm., İng., Fr., Rus.trc.de var); A.M., *İstoriya Kulturno Jizni Turkestana*, Leningrad, 1927; Muḥ.Niẓâmü'd-D., *Introduction to the Jawâmi' ul-Ḥikâyât, GMNS*, 1929; Lâ, *Ḥudûdü'l-Â'lem*, Minorsky nş., *GMNS*, 1937; Cûzcânî; el-'Utbî, *Târîḫu Yemînî*, Menînî nş., 2 c., Kaah.1286; es-Sem'ânî, *Kitâbü'l-Ensâb, GMS*, 1921; Minorsky, *Marvazî on China, the Turks and India*, Londra, 1942; Aḥ.Tewḥîd, *Meskûkât-ı İslâmiyye*, IV, 1903, 1-36; B.Born, *Münzen der Ileke, Mélanges Asiatiques*, 1881, VIII, 703-44, IX, 1883, 55-77; Richard Vasmer, *Münzkunde der Qarâhâniden, MSOS*, XXXIII, 1930, 83-104; Markov, *Inventarnıy Katalog Musulmanskikh Monet İmperatorskago Ermitaja*, Petersburg, 1904; Sir Henry Howorth, *The Northern Fronters of China, IX: The Muhammadan Turks of Turkestan from the Tenth to the Thirteenth Century JRAS*, 1898, 467-502; M.Khadr ve Claude Cahen, *Deux Actes de Waqf d'Un Qarakhânide d'Asie Centrale, JA*, 1967, 305-34; Reşad Genç, *Karahanlı Devlet Teşkîlâtı*, Ist. 1981; G.Rabbani Aziz, *Khwarazm-shahs*, Karaçi 1978 (İng.).

L.V.Dmitriyeva vs., *Opisaniye Tyurskikh Rukopisey Instituta Narodov Azii* (Tr.yzm.kat.), 2 c., Moskova, 1965; *Sobraniye Vostoçnıkh Rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR*, 7 c., Taşkent.- *Câmi'ü't-Tewârîḫ; Mu'izzü'l-Ensâb; Şü'b-i Penç-gâne; Târîḫ-ı Ebü'l-Ḫayr Ḫânî; Târîḫ-ı Reşîdî; Bâbur-Nâme;* Howorth; d'Ohsson; *Şecere-i Türk; Şecere-i Terâkime; Ravẓatu's-Ṣafâ; Ḥabîbü's-Siyer; Şeybânî-Nâme*, Berezin nş., Kazan, 1849; Muḥ.Ṣâliḥ, *Şeybânî-Nâme* (mn.), Alm.trc.ile Vambery, Viyana, 1885, sn.Petersburg, 1908; Cemâlü'l-Karşî, *Mülḥakaatü'ṣ-Ṣurâḥ;* Muḥ.Wefâ Kermînegî, *Tuḥfetü'l-Ḫânî;* Emîn Buḫârî, *'Ubeydu'laah-Nâme*, A.A.Semerov tr., Taşkent, 1957; P.Malev, *Oçerki Bukharskago Khantsva*, Taşkent, 1876; Mûsâ Seyrâmî, *Târîḫ-ı Emeniyye*, N.N.Pantusov nş., Kazan 1905; E.Sachau, *Zur Geschichte und Chronologie von Khwarizm, SBA.Wien*, LXXIII, 1873, 471-555, LXXIV, 285-330; Şîr Muḥ.Mûnis Mîrâb (ölm. 1829), *Firsdews-i İkbâl* (1806) (1.281 s. Çağatayca metin, ayrıca İng. açıklamalar), Yuri Bregel nş., 1650-1825 Ḫıywe, Buḫârâ, Ḫokand târîhi, 1988; Muḥ. Rızâ Âgehî, *Ḫıywe Târîhi* (Ist. Ün. Küt., T.Y., 82); Barthold, *K İstorii Oroşeniya Turkestan*, Petersburg 1914; Edward Allworth, *Central Asia, A Century of Russian*

Rule, N.Y. 1967; Meḥ. Â'ṭıf Bey, *Kâşgar Târîhi*, Ist. 1300 = 1882; Muḥ. Enwer Hân, *England, Russia and Cenral Asia (1857-1878)*, Peşâver, 1963; E.Allworth, *Central Asian Publishing and the Rise of Nationalism*, N.Y.1965; Muḫtâr Auzov, *Kazak Târîhi*, Almatı, 1951; W.H.Bellew, *Kashmir and Kashgar*, Kalküta, 1875, Rus.trc.Petersburg, 1877; Meḥ.Emîn, *Ist.'dan Asyây-ı Wusṭâ'ya Seyâḥat*, Ist. 1295 = 1878; 'Alî Su'âwî, *Hıywe*, Paris, 1873, Fr.trc. *Le Khiva*, Paris, 1873; Geoffrey R.Wheeler, *The Peoples of Soviet Central Asia*, L.1966; A.Y., *The Modern History of Soviet Central Asia*, L.1964; A.Y., *Racial Problems in Soviet Muslim Asia*, L.1960; Çingizoviç Welîḫânov Çokan, *Sobrabie Soçieniy (Külliyyât)*, 2 c., Almatı, 1961-2; N.I. Veselovskiy, *Khivinskom Khantsve*, Petersburg, 1877; Hermann Vambéry, *Geschichte Bochara*, 2 c., Stuttgart, 1872; A.Y., *Voyages dans l'Asie Centrale*, P.1865; A.Serge Zenkovski, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge/Mass., 1960; R.Richard Pierce, *Soviet Central Asia, A Bibliography*, Berkeley/Cal., 1966; O.Olufsen, *The Emir of Bokhara and His Country*, L.1911; Özbekistan İlimler Ak., *Özbekistân Târîhi*, 2 c., Taşkent, 1956-8; Olzscha-Cleinow, *Turkestan*, 2: Leipzig, 1942; Vladimir Petroviç Nalivkin, *Kokandskogo Khantsva*, Kazan, 1886, Fr.trc.L.A.Dozon, *Hist.du Khanat de Khokand*, P.1889, 2: Amsterdam, 1970; M.A.Terent'ev, *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*, Pet.1875; H.N.Orkun, *Türk Dünyâsı*, Ist.1932; L.Anna Troitskaya, *Katalog Arkhiva Kokandskikh Khanov*, Mosk. 1968; A.Z.V.Togan, *Bugünki Türkistân ve Yakın Mâzîsi*, Ist., 2: 1947; A.Mary Czaplicka, *The Turks of Central Asia*, Oxf.1918; E.T.Smirnov, *Sultany Kenisary i Sadıke*, Taşkent, 1889; A.G. Serebnikov, *Turkentanskiy Kray (1840-1852)*, 22 c., Taşkent, 1912-6; V.A.Mejov ve O.V. Moslov, *Turkestanskiy Sbornik*, 595 sayı, Peters.1878-88, Taşkent, 1888-1912 (bibliyografya); A.N.Kurat, *Rusya Târîhi*, T.T.K., 1948; N.Khanikov, *Bukharskogo Khantsva*, Pet.1843; Seymour Becker, *Bukhara and Khiva (1865-1924)*, Cambridge/Mass. 1968; Gavin Hambly, *Zentralasien*, Frankfurt, 1966; Baymirza Hayit, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, 1956; A.Y., *Die Wirtschaftsprobleme Turkestans*, T.K.A.E., 1968; A.Y., *Turkestan zwischen Russland und China*, Amsterdam, 1971, Tr.trc.*Türkistan*, Ist. 1975; D.G.Kolokoltsev, *Ekspeditsiya v Khiva v 1873*, Peters. 1873; Kazakıstan İl. Ak., *Materialy po Istorii Kazakhskikh Chanstv XV-XVIII Vekov*, Almatı, 1969; Evgeney Markov, *Rossiya v Sredney Azii*, Peters. 1901; Lenin, *O Sredney Azii v Kazakhstana*, Taşkent, 1960; Rıẕâ-Kulı H̲ân, *Sefâret-Nâme-i H̲wârizm*, Charles Schefer nş., Paris, 1876; Januaris Mac Gahan, *The Fall of Khiva*, N.Y.1874, Tr.tc. *Hıywe Seyâhat-Nâmesi ve Târîhi*, Ist.1876; Bâb-ı Â'lî, *Kafkasya, Asyây-i Wusṭâ ve Türkistân Vilâyetleri, Buḫârâ we H̲ıywe H̲ânlıkları*, Ist.1334 = 1915; Mary Holdsworth, *Turkestan in the Nineteenth Century*, Oxf.1959; N.I.Grodekov, *Voyna i Turkmenii, Pkhod Skobeleva v 1880-81*, 4 c., Peters. 1883; A.Y., *Khivinskiy Pokhod 1873*, Peters. 1883; Mîr 'Abdü'l-Kerîm Buḫârî, *Orta Asya Târîhî*, Kaahire/Bulak, 1920 = 1873; Alexandre Bennigsen ve Lemercier-Quelquejay, *Le Mouvement National et La Presse chez les Musulmans de Russie avant 1920*, P.1964; A.Y., *Islam in the Soviet Union*, L.1967; *The Statesman's Year-Book; Almanach de Gotha* (1944'te kesildi); Özbekistan İlimler Ak., *Istoriya Uzbekskoy*, S.P.Tolstov nş., Taşkent, 1956 ve *Istoriya Uzbekskov*, 4 c., Taşkent, 1967-1968 ile *Istoriya Narodov Uzbekistana*, Taşkent, 1947; Kazakıstan İlimler Ak., *Istoriya*

Kazakhskoy, Muḫtâr Auzov nş., Almatı, 1967; Türkmenistan İlimler Ak., *İstoriya Turkmenskoy*, M.E.Masson nş., 2 c., Aşkabâd, 1957; Kırgızistan İlimler Ak., *İstoriya Kirgiziya*, M.P.Vyatkin nş., Fruze, 1963; Tacikistan İlimler Ak., *İstoriya Tadjikskogo Naroda*, 3 c., B.İskenderov nş., Moskova, 1964; Kazakistan İl.Ak., *Kazakhstan v XV-XVII Vekakh*, B.S.Süleymânov nş., Almatı, 1969; D.N.Logofet, *Bukharskoe Khantsvo*, 2 c., Peters, 1911; F.F.Martens, *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*, Petersb.1880; Alekscy Levşin, *Kirgiz-Kazaçikh-Kaysakskikh*, Petersb.1832; V.P.Yudin, *Materiali po İstorii Kazakhskikh Khatstv. XV-XVIII Vekov*, Alma Ata 1969, A.Borovkov, *Material po İstorii Turkmen i Turkmenii, Irakskie, Bukharskie i Khivinskie İstoçnike*, 2 c., Mosk.1938; Johannes Benzing, *Turkestan*, Berlin 1943; Sir Olaf Caroe, *Soviet Empire*, Londra, 1953, 2: 1967(Tr.trc. 2 c.); G.Lias, *Kazak Exodus*, Londra, 1956; *Bolshava Sovietskaya Entsiklopedia*, 65 c., Moskova, 1926-47, 2: 51 c., 1949-58 (her yıl bir *Yezhegodnik*, yıllık cilt veriyor).- Mollaa Niyâz Muḥ.b.Mollaa Âşûr Muḥ. Ḫokandî, *Târîh-ı Şâh-ruḫ*, N.N.Pantusov nş., Kazan, 1885.

Martin Hartmann, *Chinesisch-Turkestan*, Halle, 1908; A.Y., *Zur Geschichte des Islams in China*, Leipzig, 1921; A.M., *Das Ende der Çağhataiden und die Herrschaft die Choğas in Kaşgarien, Der Islamische Orient*, VI, 1905, Berlin, 195-288; Yb.Kornilov, *Kasgariya*, Taşkent, 1903; Muḥ. Ṣâdık Kâşgarî, *Tezkire-i Ḫwâcegân*, Barkley Shaw nş., Kalküta, 1897, ASB nş.; L.F.Kostenko, *Cjungariya*, Petersb.1887; I.G., *Magomet Yakub Kaşgarskiy*, Petersb. 1903; A.N.Kuropatkin, *Kaşgariya*, Petersb. 1879; Owen Lattimore, *Pivot of Asia, Sinkiang and Inner Asian Frontiers of China and Russia*, Boston, 1950; Refîq Ḫân, *Islam in China*, Delhi, 1963; Muḥ.Emîn Buğra-Ḫân, *Şarqî Türkistân Târîhi*, Srinagar, 1940; A.Y., *Doğu Türkistan*, Ist.1952; A.Y., *Doğu Türkistan Hürriyet Dâvâsı*, Ist. 1954; Chu-Chia-hua, *Taiwan and Sinkiang*, Taipei, 1954; Ch'en-Ch'ing-lung, *Çin ve Batı Kaynaklarına göre 1828 Isyanlarından Yâ'kub Beğ'e kadar Doğu Türkistan Târîhi*, doktora tezi, DTCF, 1967; Demitrius Boulger, *England and Russia in Central Asia*, Londra, 1979; A.Y., *The Life of Yakoob Beg*, L.1878; L.Hambis, *Le Chapitre CVII de Yuan che*, Leiden, 1945; Gunner Jaring, *Ater till Kasghar*, Stockholm, 1979; A.A.Beningsen ve S.E.Wimbash, *Muslim National Comunism in the Soviet Union*, Londra, 1979; E.E.Olivier, *The Chagatai Mughals*, *JRAS*, XX, 1888, 72-128; D.D.Ivanov, *Oçerki po Istorii Sredney Azii*, Moskova, 1958 (1550-1850 Orta Asya târîhi); C.P.Skrine, *Chinese Central Asia*, 1926, 2: 1986. L.Kwanten, *A History of Central Asia (500-1500)*, 1979; R.Israeli, *Muslims in China*, 1980; Paul Pelliot, *Le Khôja et le Sayyid Ḥusain de l'Histoire des Ming*, 1948; Sir Denison Ross, *A Manual on the Turanians and Pan-Turanism*, Geographical Section of the Naval Intellegence Division, Naval Staff and Admiralty nş., Oxford 1918.- Yu.E.Bregel, *Dokumenti Archiva Ḫivinskih Ḫanov*, Moskova 1967, İlimler Ak., 550 s.; A.M., *Ḫorezmskie Turkmenii ve XIX Veka*, Moskova 1961, 450 s.; M.H.Abuseytova, *Kazak Hanlığı*, Alma-Ata 1985; S.Akıner, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, 1986; E.V.Serotyan, *Etimologiçeskiy Slavar' Tyurskikh Yazıkov*, Moskova 1974; A. von Gabain, *Özbekische Grammatik 1945;* K.-H.Golzio, *Kings, Khans and Other Rulers of Early Central Asia*, 1984; A.M., *Regents in Central Asia since the Mongol Empire, Chronological Tables*, 1985 (53 harita).

Filipp Nazarov, *Zapiski o Niekotorikh Naridakh Sredniey Azie*, Petersburg 1821; F.Yefremov, *Bukharii, Khiwie, Persii i İndii*, Petersburg, 2: 1794; E.Schuyler, *Turkistan, Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja*, 2 c., Londra 1876; F.H.Skrine ve Sir E.Denison Ross, *The Heart of Asia, A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates*, Londra 1899; J.-L.Bacqué-Grammont, *"Tûrâne", Une Description de Khanat de Khokand vers 1832 d'Après un Document Ottoman, Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XIII-2, Paris 1972, 192-231; T.Saguchi, *The Eastern Trade of the Khokand Khanate, Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, XXIV, Tokyo 1965, 47-114; M.Holdsworth, *Turkestan in the Nineteenth Century, A Brief History of the Khanates of Bukhara, Khokand and Khiva*, Oxford 1959; R.A.Pierce, *Russian Central Asia (1867-1917), A Study in Colonial Rule*, Berkeley 1960; C.P.Skrine, *Chinese Central Asia, Sinkiang and the Inner Asian Frontiers of China and Russia*, Boston 1950; J.A.Dabbs, *History of the Discovery and Exploration of Chinese Turkestan*, Lahey 1963; G.Hambly, A.Lamb vs, *Zenralasien*, Franfurt 1966, İng.trc.Londra 1969; N.Murav'yev, *Puteşestviye v Turkmeniyu i Khivu*, 2 c., Moskova 1822; R.A Lewis vs, *Nationality and Population Change in the USRR*, New York 1976; A.J.Coale vs, *Human Fertility in Russia since the Nineteenth Century*, Princeton 1979.

Onikinci Kitap

ÎRÂN ve KAFKASYA

I

SELÇUKLULAR'dan ÖNCE ÎRÂN

1. Cüstânîler (805-919)

Abbâsî hılâfetinin bir çok eyâlete ayni âileden vâlîler tâyîn etmek mecbûriyetine girdiği sıralarda ortaya çıkmış bir hânedandır. 805-919 = 114 müddetle merkez Reyy (bâzen Rûzbâr) olmak üzere Deylem'de emîrlik yapmışlardır (Bosworth, *The Cambridge History of Iran,* IV, 1975, 223-6): 1. Merzübân b.Cüstân (805-), 2. Cüstân b.Merzübân (-866), 3. Wehsûdân b.Cüstân (866-903), 4. Cüstân II b.Wehsûdân (903-913), 5. 'Alî b.Wehsûdân (913-919). Bu sonuncusu öldürüldü. Oğlu Mehdî'dir. 'Alî'nin kardeşi Husrew Fîrûzân (katledildi), II. Cüstân'ın oğlu Kürtegin ve II. Cüstân'ın dâmâdı (Harâsûye'nin zevci) Sellâr Merzübân'dır. Sâ'lûqîler, Deylem'de Cüstânîler'in yerini aldılar (Müsâfirîler'in bir dalı, bk. Kafkasya). Alamût dağı üzerindeki ünlü kaleyi 860'dan I. Cüstân inşâya başlatmıştır (Çüweynî, III, 271) (R.Vasmer, *Chronologie d.Gastaniden, Der Islam,* III/2, 1927, 165-86; V.Minorsky, *La Domination Daïlamites,* Paris, 1932; A.Kesrewî, *Pâdşâhân-i Gümmân,* I, 1928, 23-37).

2. Dülefîler (825-898)

Benû-Dülef, Şîî Arab'dır. 'Abbâsîler'e tâbî olarak 825-1.898 = 73 müddetle, merkezleri Hemedân ile Isfahân arasında Kerec olmak üzere hükümrân olmuş emîrlerdir: 1. Ebû-Dülefi'l-Kaasim b.Î'se'l-'Iclî b.İdrîs (825-842 = 17), şâir ve müelliftir, Bağdâd'da öldü. Oğulları: Dülef, 865'te hayatta olan Hişâm ve 2. 'Abdü'l-Azîz (842-873 = 31) (Reyy v.866-7). Bunun oğulları: 3. Dülef (873-879a = 6) (oğlu Muh.oğlu 'Ulkân oğlu

Câ'fer oğulları Fülân ve 'Alî), 4. Ebü'l-'Abb.Ah. (879a-893 = 14) (oğlu el-'Abb.), 5. 'Umerül-Hâriṣ (893-1.898 = 5) (Iṣfahân'da öldürüldü, oğlu 'Abdü'l-'Azîz), Bekr (ölm. 898), Ebû-Leyle'l-Hâriṣ (müdd., ölm. 897) (kızı Leylâ). Abbâsîler, ülkeyi tekrar ilhâk ettiler.

3. Hasen-weyhler (959-1015)

Benû-Hasen-weyh veyâ Hasenûye (Haseniyyûn), Kürd asıllı, Farsca konuşan Sünnî-Şâfiî meliklerdir. 959-1015b = 57 müddetle, Büveyhîler'e tâbî olarak, başkentleri Dînewer, Bürûcird, Ahwâz, Sermâc, Şehr-i Zor, Hemedân, Nihâwend, Güney-doğu Anadolu'dan bâzı parçalar üzerine hükümrân olmuşlardır. Aynı addaki Kürd atabey hânedânı ile karâbeti tesbît edilememiştir. 'Annâzîler, Hasen-weyhler'in yerini aldılar. 1. Ebü'l-Fewâris Hasen-weyh İbni'l-Hüs.i'l-Berzîkânî (959-980a = 21) (960 ve 961'de ölen 2 amcasına vâris oldu) (Sehlân b.Müsâfir'in 970'de dâmâdı), oğlu 2. Nâsırü'd-D. Wâlidi'd-Dewle Ebi'n-Necm Bedr (980a-1014 = 34, katl), bunun babası ile berâber öldürülen oğlu velîahd Hilâl'in oğlu 3. Zâhir (1014b-6.1015 = 1, katl) (oğlu Bedr), Hasen-weyhler'i teşkîl ederler. Hilâl'in kardeşi en-Necm'dir. Hasen-weyh'in 980'de Büweyhîler'ce öldürülen dîğer oğulları: Ebü'l-'Ulâ (oğlu el-'Ulâ), 'Abdü'r-Rezzâq, Â'sım, Ebû-'Adnân (oğlu 'Adnân), Bahtiyâr, 'Abdü'l-Melik. 1015-1047 arasında âilenin elinde yalnız Sermâc kalesi kaldı ki burası da Selçuklu İbr. İnal tar. alındı.

4. 'Annâzîler (991-1046)

Büveyhîler'e tâbî, Kürdistan (Hulwân, Karmîsin, Daqûka) emîrleridir. 991-10.4.1046 = 55 müddetle hükümrân olmuşlardır. 1. Ebü'l-Feth Muh.b.'Annâz (991-1011a = 20), bunun çocukları: 2. Hüsâmü'd-Dewle Ebi'ş-Şewq Fâris (1011a-10.4.1046 = 35), el-Feth, Sürhâb (ölm. 1047?) (oğlu Ebü'l-'Asker), Fülâne (= Dübeys 1 b.'Alî Mezyedî), Sû'dâ (ölm. 1015), Ebü'l-Mâcid Mühelhil (Şehrzûr emîri). Bu sonuncunun oğulları: el-Mâcid, Mâlik, Ebü'l-Ganâim, Muh., Bedr (oğlu Sürhâb oğlu Ebû-Manṣûr oğlu Manṣûr). Fâris'in (no. 2) oğulları: Ebü'l-Feth (Dînewer emîri, oğlu el-Feth), Sû'dâ (ölm. 1015) (bunun oğlu 1053'te Tuğrul Bey'in hizmetinde).

5. Tâhirîler (821-875)

İlk muhtar Abbâsî vâlîleri, İran'ın batısında değil, doğusunda, Horâsân'da çıkmıştır. Bunlar Tâhirîler'dir (C.E.Boswoth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 90-135). Tâhirîler, Arab'laşmış İranlı'dır. Sünnî-Hanefî'dir. Benû-Tâhir, 5.821-875 = 54 müddetle Horâsân'ı ellerinde tutmuşlardır. O zaman Abbâsî imparatorluğunun bu adı taşıyan eyâleti pek çok genişti. Nitekim Tâhirîler önce Reyy'de, sonra Merw'de oturduktan sonra 828'den îtibâren ülkeyi Nîşâpûr'dan yönetmişlerdir. Gerçek birer kral olan bu hânedan reisleri "emîr" mütevâzı' unvânından ötesini takınmıya cesâret edememişlerdir. Bu âilenin fertleri Horâsân dışında da Arab imparatorluğunun bir çok eyâletinde vâlîlik yapmışlardır. Horâsân vâlîleri:

1. Ebû-Ṭayyib Ṭâhir I Ẕi'l-Yemîneyn (7.5.821-14.11.822 = 1, 6, 8)
2. Ṭalḥa (14.11.822-10.828 = 5, 11)
3. Ebü'l-'Abb.'Abd'İllaah (10.828-26.11.844 = 16, 1)
4. Ṭâhir II(26.11.844-9.862 = 17, 10)
5. Muḥ. (9.862-3.8.873 = 10, 11)
6. Ṭâhir III (3.8.873-875 = 2)
7. el-Ḥüs. (875)

Bağdâd vâlîleri:
I. İsḥâq (829-850a = 21)
II. Muḥ. (850a-851b = 1)
III. Muḥ.(II) (851b-852a = 1 + 862-867 = 5 = 6
IV. Muḥ. (III) (no.5 ile ayni kişi) (852a-862=10+884b-889=5=15)
V. Ebû-Aḥ.'Ubeyd'İllaah (867-869 = 2 + 879a-884b = 5 = 7)
VI. Sül. (869-879a = 10)

Bu sûretle 829-889 = 60 müddetle de imparatorluğun Irak merkez eyâletini yönetmişlerdir. Hânedânın atası Behrâm (ölm. 590?) oğlu Maî-Ḫusrew oğlu Mâhân (Bâdîn) oğlu Rüzayq Es'adi'l-Ḫuzâî (ölm. 682'den sn.) oğlu Ṭalḥa oğlu el-Ḥüs.'dir. Önce Mâhân ihtidâ etmiştir. el-Ḥüs., 815a'de Horâsân'da öldü. Kardeşi Muṣ'ab, hânedânın bir yan dalının atasıdır. Bunun oğlu İbr., Fârs v.(847a-851a = 4) oldu. İbr.b.Muṣ'ab'ın oğulları: Muḥ.(Fars 851a-b, bu makamda öldürüldü), İsm.(oğlu el-Ḥüs., 864'te hayatta) ve İsḥâq (no. I). 850a'de ölen bu sonuncusunun oğlu: Muḥ.(II), Irak'la berâber Yemâme ve Baḥreyn'i de yönetti.- el-Ḥüs.'in (ölm.815) kç.oğlu el-Ḥas., Ṭaberistân v.(839-846a = 7, merkez Sârî = Sarûî) oldu. Hânedânın asıl kurucusu, el-Ḥüs.'in by. oğlu I. Ṭâhir'dir (776-14.11.822 = 46, katl).

I. Ṭâhir (no.1), hânedâna adını verdi. 796'da Bûşene v.oldu. Bağdâd'ı el-Me'mûn adına 15 ay muhâsara edip düşürdü ve 30.9.813'te el-Emîn'i öldürerek, Horâsân gibi Bağdâd'da da ağabeyi el-Me'mûn'un hılâfetini sağladı. Bunun üzerine Suriye, Mûsul, el-Cezîre v.(813b-4a), Bağdâd şaḫnesi (askerî vâlî, 11.8.819-7.5.821 = 1, 8, 27), oradan Cebel ve Horâsân yânî bütün Îrân'ın vâlîsi oldu ve eyâlet merkezi olarak Reyy'e (Tahrân) gitti. Oğulları:

Ṭâlḥa (2), ağabeyi 'Abd.'ın Horâsân'da vekîli ol.Merw'den eyâleti idâre etti. Sonra bizzât 'Abd.(3) gelerek ve merkez ol.Nîşâpûr'u seçerek Horâsân'ın başına geçti. I. Ṭâhir'in dîğer çocukları Ṭayyib, Mûsâ ve 'Alî'dir. Bu sonuncusu 10.828'de ağabeyinin Horâsân eyâleti vâlî muâvini oldu. Oğlu Muḥ. de 864'te Reyy (Cebel) vâlîliğinde bulundu.

'Abd.(3) (Bûşene, 798-Nîşâpûr, 26.11.844 = 46): şâir ve bestekârdır. Rakka v.11.8.819-7.5.821 = 1, 8, 27, Bağdâd şaḫnesi 7.5.821, Suriye ve Filistin v.821b-825 = 4, Mısır v. 825-826 = 1, bu arada ilâveten Cebel (Reyy) v.822-826 = 4, sonunda

Horâsân, Cebel, Kirmân, Ṭaberistân v.(828-844) oldu. Oğulları:

1. Muḥ.(824-11.867 = 43) (II): Bağdâd'a ilâveten Ḥicâz v.862-11.867 = 5. Oğlu Ṭâhir: 867'de Bağdâd v.muâvini.

2. 'Ubeyd.(838-21.5.913 = 75) (V): oğulları Aḥ.ve Muḥ. Bu sonuncusu Bağdâd v.muâvini 882b-3a, 869'da kısa müddet babası ölüp amcası tâyîn edilinceye kd. Bağdâd v.(bu yüzden yukarıdaki Bağdâd vâlîleri listesine almadık).

3. Muṣ'ab: Bâdgıys v.872.

4. el-Ḥüs.: Herât v.862'den ît.

5. Sül.(VI): Ṭaberistân v.862-867 = 5.

6. Ṭalḥa: 862'de (eylûl) ağabeyi II. Ṭâhir ölüp yerine yeğeni Muḥ.tâyîn edilinceye kd. Nîşâpûr (Horâsân) v.(bu sebeple Horâsân vâlîleri listesine alınmadı). Oğulları: Muḥ.(oğlu İbr.881a'de Merw v.) ve Manṣûr. Bu sonuncusu müellif ve feylesof. 862'den ît.Merw, Serahs ve Hârizm v.

7. Ṭâhir II(4): Önce babası gibi bütün Doğu'nun yânî Îrân'ın ve Îrân ötesi ülkelerin (Afganistan ve Türkistan) vâlîsi iken 859'da yalnız Horâsân eyâleti kendisine bırakıldı, 3 yıl sn. da öldü, yerine oğlu Muḥ. geçti. Oğulları: el-Ḥüs.(kç.oğlu, son Horâsân umûmî vâlîsi, no.7) ve:

Muḥ.(5) (ölm.909): babasının yerine Horâsân kendisine Reyy (Cebel) eyâleti ilâvesiyle verildi, fakat 866'da 4 yıl sn.bu eyâlet alınarak yalnız Horâsân bırakıldı. Horâsân'a gitmeden Bağdâd v.idi (IV). Horâsân'dan alınınca (873) yerine oğlu III. Ṭâhir getirildi; Muḥ., 11 yıl açıkta kaldı, sn.amcası 'Ubeyd.'ın yerine tekrar Bağdâd v.oldu. 5 yıl sn. buradan da azl edildi ve daha 20 yıl yaşadı; 80 yaşını hayli aşkın öldü. Oğulları: Aḥ.(881b'den ît.Hârizm v.) ve III. Ṭâhir (6). Bu zât 2 yıl sn. eyâletini Ṣaffârîler'e kaptırdı (aş.bk.); yerine tâyîn edilen amcası el-Ḥüs., Horâsân'ı Ṣaffârîler'den alamadı.

6. Ṣaffârîler (867-1500)

Benû-Ṣaffâr, Büveyhîler'in gerçek bir öncüsüdür. Şu bakımdan ki, yukarıdaki Ṭâhirîler, Arab'laşmış Îrânlı iken, bunlar Îrânlı hüviyyetlerini muhâfaza etmişlerdir. Farsca'yı korumuş ve kullanmışlardır. 968-903 = 35 müddetle bütün Îrân'ın vâlîleri olmuşlar ve Abbâsîler'e tâbî bulunmuşlarsa da, gerçek kraldırlar. Yâ'qûb'un (no.1) taht şehri Huzistân'da Gondêşâpûr (Ar.Cündeysâbûr) idi. 868'den sonra bir emîrlik hâlinde asırlarca Sicistân'da devâm etmişlerdir. Bu sûretle 867-1500? = 633? müddetle devâm etmişlerdir. Sicistân emîrleri olarak 'Abbâsîler'e, Gazneliler'e, Kirmân Selçukluları'na, Gurlular'a, Harzem-Şâhlar'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a ve Akkoyunlular'a tâbî olmuşlar, hiç bir zaman müstakil olmamışlardır (C.E.Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 90-135). Sicistân veyâ Seistân, Kirmân'ın kuzey-doğusudur ve geniş ölçüde bugünki Afganistan'a taşar. Türkler'in nüfûz edemediği koyu Fars bölgelerinden biridir. Başkent Nîmrûz'dur. Ṣaffârî emîrleri:

1. Ebû-Yûs.Yâ'kuubi'ṣ-Ṣaffâr b.Leyṣ(867-14.6.879 = 12)
2. 'Amr b.Leyṣ (14.6.879-902 = 23)

3. Ṭâhir b.Muḥ.b.'Amr (902-909a=7)

3a. Leyṣ (909a-912a = 3)

3b. Mu'addil (912a-913a = 1)

4. 'Amr II b.Yâ'q.b.Muḥ.b.'Amr (913a-932? = 19?)

5. Ebû-Câ'fer Aḥ.b.Ebî-'Abd.Muḥ.b.Ḫalef b.Ebî-Câ'fer b.Ṭâhir b.Leyṣ (932?-955? = 23?)

6. Ebû-Aḥ.Ḫalef b.Ebî-Câ'fer Aḥ. (955?-1009a = 54?)

7. Muḥ.b.Ṭâhir b.Ebî-Aḥ.Ḫalef (1009a-1068 = 59)

8. Bahâ'ü'd-Dewle Ṭâhir II b.Muḥ.b.Ṭâhir (1068-1087 = 19)

9. Bahâ'ü'd-Dîn Ṭâhir b.Naṣr b.Ebî-Câ'fer Aḥ. (III) (1087-1088 = 1)

10. Mihrbân b.Ṭâhir III (1088-1089 = 1)

11. Tâcü'd-D.Ebi'l-Fażl Naṣr (1089-1164? = 75?)

12. Şemsü'd-D.'i'l-Fetḥ Muḥ. II b.Ebi'l-Fażl Naṣr (1164-1165 = 1)

13. 'İzzü'l-Mülûk Muḥ.III b.Ebi'l-Fażl Naṣr (1165-1167 = 2)

14. Tâcü'd-D.Ḥarb b.Muḥ.III (1167-1215 = 48)

15. Şemsü'd-D.Yemîni'd-Dewle Behrâm-Şâh I b.Nâṣıri'd-D.'Oṣm.b.Ḥarb (1215-1221 = 6)

16. Nuṣretü'd-D.Behrâm-Şâh II b.Behrâm-Şâh I (1221)

17. Ebû-Manṣûr Rükni'd-D.b.Behrâm-Şâh I(1221-1222 = 1)

18. Şihâbü'd-D.Maḥmûd b.Nâṣıri'd-D.'Oṣm. (1222-1225 = 3)

19. 'Alî b.Nâṣıri'd-D.'Oṣm.(1225-1229 = 4)

20. Şemsü'd-D.'Alî II b.Mes'ûd b.Ḫalef b.Mihrbân (no.10) (1229-1254 = 25)

21. Naṣrü'd-D.b.Ebi'l-Fetḥ b.Mes'ûd b.Ḫalef b.Mihrbân (1254-1328? = 74?)

22. Şâh-Nuṣret b.Naṣri'd-d.(1328-12.1330 = 2)

23. Kuṭbü'd-D.Muḥ.IV b. Rükni'd-D.Maḥmûd b.'Alî II (12.1330-1346 = 16)

24. Tâcü'd-D.b.Kuṭbi'd-D.Muḥ. IV (1346-1350 = 4)

25. Sulṭ.-Maḥmûd I b.Şâh-'Alî b.Naṣri'd-D.(no.21) (1350-1352 = 2)

26. 'İzzü'd-D.b.Rükni'd-D.Maḥmûd (1352-1382 = 30)

27. Kuṭbü'd-D.I b.'İzzi'd-D.(1382-1386 = 4)

28. Şâh-Şâhân Tâcü'd-D.II b.Kuṭb.I (1386-1402a = 16)

29. Kuṭbü'd-D.II b.Şâh-Şâhân (1402a-1419 = 17)

30. Şâh-Şâhân Şemsü'd-D.b.Kuṭb.I (1419-1438 = 19)

31. Niżâmü'd-D.Yaḥyâ b.Şâh-Şâhân Şems.(1438-1480 = 42)

32. Şemsü'd-D.Maḥmûd b.Yâhyâ (1480-1490? = 10?)

33. Sulṭân-Maḥmûd b.Şems.Maḥmûd (1490?-1500? = 10?)

Bu Sünnî hânedâna Şâh İsmâ'îl Ṣafewî nihâyet verdi. Hânedan, Leyṣ adlı halktan bir adamın 6 oğlundan türedi:

1. Yâ'kuub(no.1): 867'de Herât'ı Ṭâhirîler'den aldı. Ertesi yıl Horâsân'ın merkezi

Nîşâpûr'u aynı âileden alarak bütün Horâsân'a el koydu. Ṭâhirîler'in Horâsân'daki hâkimiyyetleri sona erdi. Sonra Sîstân, Fârs, Toḫâristân, Kirmân, Ḫûzistân eyâletlerini ele geçirerek Îrân'ın mühim kısmına hâkim oldu; hattâ Hindistan'da Belûcistan ve Sind eyâletlerine de hâkim oldu. Cündîşâpûr'da öldü. Mîrâsına kardeşi 'Amr kondu. Zîrâ oğlu Yûsuf küçükken ölmüştü.

2. 'Amr: Nîşâpûr'da oturarak Abbâsîler nâmına Ḫorâsân, Iṣfahân, Sîstân, Kirmân, Fârs, Belûcistân, Sind eyâletlerini yönetti. Bağdâd'da öldürüldü. Oğlu Muḥ. = Bânû Hât. ve bunun oğulları Yâ'kuub ve Ṭâhir'dir. Ṭâhir, dedesinin yerine Nîşâpûr'da eyâlet tahtına oturdu. Fakat ertesi yıl Sâmânîler tar. kovuldu. Bu sûretle Ṣaffârîler'in Horâsân hâkimiyyetleri sona erdi. Ṭâhir, 909a'a kd.yaşadı ve hânedân reîsi durumunu muhâfaza etti. Kardeşi Yâ'kuub'un oğlu 'Amr (II) (no.4), 3. Sicistân emîridir. Kızı Bânû'dur.

3. Muḥ.: ağabeyi adına Fârs v.881-2.

4. 'Alî: oğulları: Ebû-Alî Muḥ. (oğlu 'Alî), Leyṣ (no.3a) ve Mu'addil (no.3b). Bu sonuncusu Sâmânîler'e esir düşünce, 3. Sicistân emîri ol.'Amr b.Yâ'kuub tahta çıktı.

5. Mu'addil.

6. Ṭâhir: oğlu Ebû-Câ'fer. Bunun oğulları Câ'fer ve Ḫalef. Bu sonuncunun oğlu Ebû-'Abd.Muḥ. Bunun oğulları 'Abd.ve Ebû-Câ'fer Aḥ. (5). Aḥ., 4. Sicistân emîridir. 913-4'te Samânîler'in Buḫârâ v.oldu ve Bânû b.'Amr b.Yâ'kuub Ṣaffârî ile evlendi. Oğulları Câ'fer, Ḫalef ve Naṣr'dır. Son ikisinden hânedânın iki dalı türemiştir. Naṣr'ın oğlu Bahâüddîn Ṭâhir (no.9) oğlu Mihrbân (10) oğlu Ḫalef oğlu Mes'ûd'dur. Mes'ûd'un nesli için aş.bk.

Ebû-Aḥ.Ḫalef b.Ebî-Câ'fer Aḥ.(938-1009a = 71), Sâmânîler'e tâbî ol. emâretine devâm ederken Gazneliler tarafından emâreti elinden alındı. Oğulları: Aḥ., 'Amr (ölm.992), Ebû-Ḥafṣ(oğlu Ḥafṣ) ve Ṭâhir. Sonuncunun oğulları Ḥüs. ve Muḥ.(7) (hânedân şefi). Bunun oğlu Ṭâhir (8), emâreti yeniden elde etti. Oğlu Naṣr (11), çok uzun müddet emârette kaldı. Oğulları: el-Faẓl, Fülân (oğlu 'Umer Nûḥî), Şemsü'd-Dîni'l-Fetḥ (12) ve 'İzzü'l-Mülûk (13). Sonuncunun oğlu Ḥarb, Guurîler'e tâbî oldu ve 100 yaşına yakın öldü (1119?-1215 = 96?). Oğlu Nâṣırü'd-D.'Oṣm.'ın oğulları: Maḥmûd (18), 'Alî (19) ve I. Behrâm-Şâh. Bu sonuncunun oğulları: II. Behrâm-Şâh ve Rüknüddîn (oğlu Manṣûr). Bu sûretle birinci dalın münkariz olması üzerine ikinci dalın emâreti başladı:

Mes'ûd b.Ḫalef b.Mihrbân'ın (10) oğulları: II. 'Alî (20) ve Ebü'l-Fetḥ. Bu sonuncunun oğlu Naṣrüddîn (21)'in oğulları: Şâh-Nuṣret (22), Şâh-'Alî (oğlu I. Sul.-Maḥmûd, 25) ve Rüknü'd-D.Maḥmûd. Bu sonuncunun oğulları: Kuṭb.Muḥ. IV (23) (oğlu I. Tâcüdd., 24) ve 'İzzü'd-D.(26). Bu sonuncunun oğlu I. Kuṭbüddîn (27) oğulları:

II. Tâcü'd-D.(28) (oğlu II. Kuṭbü'd-D., 29) ve Şâh-Şâhân Şemsü'd-D.(30). Bunun oğlu Yaḥyâ (31), oğlu Şemsü'd-D.Maḥmûd (32), bunun da oğlu II. Sul.-Maḥmûd (33).

7. Sâmânîler (874-999)

Benû-Sâmân, Îrânlı ve Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Farsca olmakla berâber, Arabca'yı da aynı derecede kullanmışlardır (Türk asıllı, Fars'laşmış Türk oldukları nazariyyesi: Z.V.Togan, *Oğuz Destânı*, 112'deki kayıtlar; krş.R.N.Frye, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 136-61). Gerçek krallar olan bu hânedânın hükümdarları da halîfe'ye karşı ancak "emîr" unvânını kullanabilmişler ve isimlerinin başına dâimâ "Weliyyü Emîri'l-Mü'minîn" lafzı gelmiştir. 26.6.874-23.10.999 = 125, 3, 27 devâm etmiştir. Taht şehri 9. 892'den îtibâren Buhârâ'dır (bu devirde ilk başkent olan Semerkant şehri nüfûsu: 500.000'in üzerinde). Sâha: Mâverâünnehr ve Îrân (Âzerbaycan ve Fârs hâriç). 902'de Reyy ve Kazwîn eyâletleri de devlete katılmıştır. Sâmânîler, dâimâ Abbâsîler'e tâbî olmuşlardır. İlk gerçek Müslüman Îrânlı devleti olan Sâmânîler'in mîrâsını, devleti yıkan iki Türk imparatorluğu, Gazneliler ve Karahanlılar paylaşmışlardır. Karahanlılar'ın o sırada yarı yarıya Türk ve Îrânlı halkla meskûn Mâverâünnehr'i Sâmânîler'den almaları, Batı Türkistân'ın Türk'leşmesi târîhinin mühim adımlarından biridir. Sâmânî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1. Nasr I(26.6.874-9.892 = 18, 3)
2. Ebû-İbr.İsmâ'îl(9.892-24.11.907 = 15, 2)
3. Ebû-Nasr Ahmed (24.11.907-24.1.914 = 6, 2, 0)
4. el-Meliki's-Sa'îd Nasr II(24.1.914-6.4.943 = 29, 2, 13)
5. el-Meliki'l-Hamîd Ebî-Muh.Nûh I(6.4.943-28.8.954 = 11, 4, 22)
6. el-Meliki'l-Müeyyed Ebi'l-Fewâris 'Abdi'l-Melik I(28.8.954-961 = 7)
7. el-Meliki's-Sedîd Ebû-Sâlih Mansûr I(961-6.977 = 16)
8. el-Meliki'r-Razî Ebi'l-Kaas. Mansûr Nûh II (6.977-22.7.997 = 20, 1)
9. Ebü'l-Hâris Mansûr II(22.7.997-1.2.999 = 1, 6, 10)

Bu sûretle II. Nasr, ilk def'a "melik = kral" unvânını almıya cesâret etmiştir. Hânedânın atası Belh şehrinden Sâmân-Hudât, ihtidâ etmiştir. Oğlu Esed Sâmân'ın oğulları: Nûh(el-Me'mûn'un Semerkand v., oğlu Muh.oğlu Ebü'l-'Abd.'Abd., müdd.929-30, oğlu el-'Abbâs), el-Hâris, Yahyâ (el-Me'mûn'un Şâş = Taşkent ve Uşrûsana v.), İlyâs (el-Me'mûn'un Herât v., oğlu Ebû-İshâq Muh., babasının yerine el-Me'mûn'un Herât v., oğulları İshâq ve Bekr), Ah. Bu Ah., el-Me'mûn'un Fergana v., sn.el-Mû'tasım'ın 819-864 = 45 Mâwerâünnehr v. oldu. Bu sûretle gerçekte Sâmânîler'in Horâsân-Mâverâünnehr'deki nüfuzları ve yöneticilikleri 819'dan başlamaktadır ki hükümdarlığa yükselmelerinden 55 yıl öncedir. Ah.b.Sâmân'ın oğulları:

1. Nasr I (1): Daha önce Mâverâünnehr ve Doğu Horâsân vâlîsi olduğu için (864-26.6.874 = 10), bu ülkelerdeki hükûmeti, hükümdarlık müddeti de eklenince 28,3 yıla yükselmektedir. Semerkant'ta oturmuştur. Oğulları: Ah., Nûh, İlyâs, Yahyâ (Huttâl v.930).

2. İshâq: müdd.12.913-4.914 = 0,4. Oğulları: Has. (oğlu Muh.oğlu Muh.), Ebû-Sâlih Mansûr (müdd.915a, Horâsân v.913-5, Sicistân emîri; oğlu Sâlih), İlyâs (müdd.913-4) (oğlu Ebû-'Alî Muh., ölm. 967, Kirmân 933-966 = 33, oğlu 'Alî).

3. Mansûr (müdd. 913), 4. 'Amr, 5. Yâ'kuub (oğlu Selûq), 6. İbr., 7. Yahyâ, 8. Esed (Hemûye), 9. Humeyd.

10. İsmâ'îl (2) (Fergana, 5.849-Buhârâ, 24.11.907 = 58,6): velîahd ve Buhârâ v.26.6.874-9.892 = 18,3. Emîrü'l-Âdil ve Emîrü'l-Mâzî denmiştir. Oğulları: İbr., Ebû-Sâlih Nasr (oğlu Sâlih), Ebû-Muh.Mansûr (oğlu Muh.), Ebu-İshâq İbr.(oğlu İshâq), Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ (oğlu Zekeriyyâ), Ahmed (3) (med. Buhârâ, katl). Ahmed'in (3) oğulları:

Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ (Horâsân'da müdd. 929-30, oğlu Zekeriyyâ), İshâq (müdd.), Esed, Mansûr (Horâsân'da müdd.929-30), Ebû-İshâq İbr. (müdd. 8.946, gözlerine mil 4.947, oğlu İshâq) ve Nasr II (4) (Buhârâ, 905-Buhârâ, 6.4.943=38), bunun oğulları:

Ebû-Câ'fer Muh. (müdd., gözlerine mil 4.947, oğlu Câ'fer), Ebû-Muh. Ah. (gözlerine mil 4.947, oğlu Muh.), İsm.(babasının Buhârâ v.) ve I. Nûh. (5). I. Nûh devrinde diktatör-vezîr: Ebü'l-Fazl Muh.b.Ah.i's-Sülemî. I. Nûh'un oğulları:

Muh., I.'Abdü'l-Melik (6) (Buhârâ, 944-Buhârâ, 961 = 17, katl) (Vel.944-8.954 = 10) (oğlu Nasr, 961'e kd.vel., babasının ölümünde kç.çocuk ve 1 gün tahtta) ve I. Mansûr (7) = Fülâne b.'Adudü'd-Dewle Büweyhî (izd.972). I. Mansûr'un oğulları:

Sâlih, Ebû-Zekeriyyâ Yahyâ (999'da mahbus, oğlu Zekeriyyâ), Ebû-Sül.(999'da mahbus, oğlu Sül.) ve II. Nûh (8) (Buhârâ, 964-Buhârâ, 997 = 33) = Fülâne b.Ebi'l-Has.Muh.Sîmcûrî. = Bint Muh.b.Ah.Ferîğûnî. II. Nûh.'un oğulları:

el-Kaas, Ebû-Yâ'kuub (999'da mahbus, oğlu Yâ'kuub), Ebû-İbr.İsm.(999'da mahbus, oğlu İbr.), İsm., II. Mansûr ve II. 'Abdü'l-Melik. Bunlardan: Ebû-İbr.İsmâ'îli'l-Müntasır (katli: Merw, 12.1005, müdd., 999-1000'de bütün hânedânı ile Öztend'de mahbus), şâir, çocukları: İbr. ve Fülâne = Emîr İsrâil Arslan Yabgu Selçuqî (izd.1003, ölm.1032).- II. Mansûr (9): şâir. Hal' edilip gözlerine mil çekildi. Vel. 6.977-22.7.997 = 20, 1. Oğlu el-Hâris II. 'Abdü'l-Melik (10), çocuktu. 9 aylık bir saltanattan sn. Karahanlılar, taht şehri Buhârâ'ya girdiler, çocuk hükümdârı esîr aldılar (1000'den sn. Sâmânî hânedânının nakledildiği Özkend = Taşkent'te ölmüştür). İlk mühim Müslüman Îrân devleti sona erdi. Bir daha da Mâverâünnehr'de ne Arab, ne Îrânlı hâkimiyeti görülmedi. 999 yılından sonra Batı Türkistan'ın esâsını teşkîl eden Mâverâünnehr'de yabancı hâkimiyeti ancak 9 asır sonra Ruslar'la başladı.

8. Bânîcûrîler (848-949)

Bânîcûrîler veyâ Ebû-Dâûdîler, Toһâristân'da ve kısmen Bedahşân'da vâlîlik eden, Abbâsîler'e tâbî sırasıyle Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler'e tâbî bir emâret hânedânıdır. Merkez Belh'tir. 845-872 = 24 + 850?-949a = 99? = 123? müddetle Tohâristân'ı ellerinde tutmuşlardır. 872-874?'te ülkeyi bizzât Saffârîler el koyarak yönetmişlerdir. Arab'laşmış Türk veyâ Îrânlı ve Sünnî-Hanefî bir âiledir. Bânîcûr'un (ölm. 790?) oğulları:

1. Hâşim (Wahş v., ölm.857): oğlu el-'Abb.(Mısır kumandanı 826), bunun oğlu Dâwûd (1) (ölm. 873).

2. Ah.: oğlu Ebû-Dâw-Muh.(2). Bunun oğulları Muh. ve Ebû-Câ'fer Ah.(3). Bunun oğlu Câ'fer (4). Bunun oğlu Ah.II(5).

3. Dâw.: Basra v.821. Oğlu Hâtim: Cûzcân v.861.

4. el-'Abb.: oğulları Ebû-Dâw.(oğlu Dâw., ölm.890?) ve Bîk(veyâ Beyk, Bek) (Huttâl v.). Bu sonuncunun oğlu Esed (Huttâl v.) ve bunun oğlu el-Hâriş (Huttâl v.). 900'den sonra da 1000 yıllarına kd. bu Hâriş'in torunları Huttâl beyi oldular ve bunların belki sonuncusu, Gazneli Mahmûd'un kızkardeşi Hurre ile evlendi.

Tohâristân emîrleri: 1. Dâwûd b.el-'Abbâs (848-872 = 24), 2. Ebû-Dâw. Muh. b.Ah. (874-899 = 25), 3. Ah.I (899-922? = 23?), 4. Câ'fer (922?-948b? = 26?), 5. Ah. II (948b-949a? = 1?).

9. Âl-i Muhtâc (850-960)

Âl-i Mühtâc, 850?-960? = 110? müddetle Çagaaniyân vâlîliğini ellerinde tutmuş emîrlerdir. Arab'laşmış Türk veyâ Îrânlı'dır. Çağaaniyân da Tohâristân gibi Türk ülkesi (Güney Türkistan) olduğu için bunların Türk olmaları ihtimâli daha kuvvetlidir. Çagaaniyân, bugünki Özbekistân'ın, Amu Deryâ üzerinde kalan, Afganistan sınırındaki en güneyidir. Bu âile, 18 yıl da Horâsân (Nîşâpûr) eyâlet vâlîliği yapmıştır (932-946 + 951-954 + 954-19.11.955). İlk Çagaaniyân sancak vâlîsi olan Mühtâc, âileye adını vermiştir ki, Şâgan-Hudât adlı birinin torunlarındandır. Bunlar Abbâsîler'e tâbî Tâhirî, Saffârî ve Sâmânîler'in vâlîleridir: 1. Mühtâc (850?-), 2. el-Muz.b.Mühtâc, 3. Ebû-Bekr Muh. İbni'l-Muz.(-938), 4. Ebû'Alî Ah.b.Ebî-Bekr (938-19.11.955 = 17), 5. Ebû-Mansûr b.Ebî-'Alî Ah. (19.11.955-960? = 5?). Nîşâpûr vâlîleri olarak: 1. Ebû-Bekr Muh. (3) (932-938 = 6), 2. Ebû-'Alî Ah. (4) (938-946 = 8 + 951-954 = 3 + 954 - 19.11.955 = 1 = 12).

Ebû-Bekr Muh.'in dîğer oğlu Ebü'l-'Abbâsi'l-Fazl (Cebel = Reyy v.muâvini 945) ve bunun oğlu el-'Abb.'dır. Ebû-'Alî'nin (4) dîğer oğulları ise 'Alî ve Ebü'l-Muz.'Abd. (ölm. 8.951, oğlu el-Muz.), Ebû-Mansûr'un (5) oğlu Mansûr'dur.

10. Ferîguunîler (892-1018)

Benû-Ferîguun, 892?-1018 = 126? müddetle Cûzcân ve Belh'te hükûmet etmiş emîrlerdir (Belh, 949'dan ît.Bânîcûrîler'den alınmıştır). Abbâsîler'e tâbî Saffârîler'e, Sâmânîler'e, Gazneliler'e tâbî olmuşlar, sonunda Gazneliler tarafından emâretlerine son verilmiştir. Îrân asıllı Sünnî bir âiledir: 1. Ah. I b.Ferîğûn (892?-948? = 56?), 2. Ebû-Nasr Muh.I.b.Ferîğûn (948?-979? = 31?), 3. Ebü'l-Hâris Muh. II.b.Ah.b.Ferîğûn (948?-985 = 37?) (Nûh b.Mansûr Sâmânî'nin ve Gazneli Mahmûd'un kayınpederi) (*Hudûdü'l-Â'lem* 982'de bu zâta ithâf edilmiştir), 4. Ebü'l-Hâris Ah.II.b.Muh.b.Ah. (985?-), 5. Ebû-Nasr Ah.III. b.Muh.b.Ah. (-1011) (Sebüktegin'in dâmadı) (Sul.Muh.Gaznevî'nin kayınpederi), 6. Has.b.Ah.III(1011-1018 = 7).

11. Fîrûzânîler (880-1000)

880?-1000? = 120? müddetle Taberistân'da Şükûr merkez olmak üzere emîrlik yapmış bir İranlı âiledir. Sünnî'dir. Büveyhîler'e tâbî olmuş, onlar tarafından son verilmiştir: 1. Fîrûzân (880?-?), 2. Kâlî (Kâkî) b.Fîrûzân, 3. Mâkân b.Fîrûzân, 4. Mâkân b.Mâkân, 5. Kenâr b.Fîrûzân b.Has.b.Fîrûzân (?-1000?). Âileye adını veren Fîrûzân'ın (1) dîğer bir oğlunun oğlu Wahsûdân ve bunun oğlu Sürhâb'dır. Has. b.Fîrûzân (1), Rüknü'd-Dewle Büweyhî'ye dâmâd olduğu gibi, kızını da kayın-pederine vermiştir. Has.'ın oğulları Nasr ve Fîrûzân, bu sonuncunun oğlu son emîr Kenâr'dır. Mâkân(3) b.Kâlî (2), Taberistân 922-928, Cebel (Reyy) 928-929, Horâsân 929-932, 935 vâlîlikleri yapmıştır (Sâmânîler'in vâlîsi).

12. Sîmcûrîler (910-1001)

Sîmcûrîler, aslında Kûhistân emîrleridir. Kûhistân; Horâsân-Kirmân-Yezd eyâletleri arasında bir sancaktır. Orta Îrân'dadır ve Horâsân eyâletinin en güney-batısıdır. Sîmcûrîler, Sâmânî meliki I. İsmâ'îl'in (892-907) memlûkü ve mânevî oğlu Emîr Simcûr'un adını taşır. Sîmcûr, Türk'tür. Bu hânedân 910-960 = 50 + 962-982 = 20 + 986-1001 = 15 = 85 yıl müddetle, Sâmânîler'in Horâsân ve Sîstân (Sicistân, Seistân) vâlîliğini elinde tutmuştur. Gazneliler tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Sünnî-Hanefî ve Fars kültürü te'sîrinde bir Türk hânedânıdır:

1. Emîr Ebû-'Umrân Sîmcûri'd-Dewâtî (910-945a = 35a)
2. Ebû-'Alî İbr. b. Sîmcûr (945a-958 = 13)
3. Ebü'l-Has Nâsıri'd-Dewle Muh.b.İbr.(958-960 = 2 + 962 - 982 = 20 + 986 - 3.989 = 3 = 25)
4. Ebû-'Alî Muh.(II) b.Nâsıri'd-Dewle (3.989-9.996 = 7, 6)
5. Ebü'l-Kaas.'Alî b.Nâsıri'd-Dewle (9.996-1001 = 5)

Emîr Sîmcûr(1), 910'da Sîstân (Sicistân) ve 930'da Herât vâlîsi olmuş, Kûhistân'ı da devamlı elinde tutmuştur. Halefleri, Horâsân vâlîsi ve Kûhistân emîri olarak onu istihlâf etmişlerdir. Nâsırü'd-Dewle, Sâmânî II. Nûh'un (977-997) kayınpederidir (çocukları için bk.Sâmânîler). Sîmcûr'un dîğer oğlu 'Umrân, İbr.'in (2) dîğer oğlu 'Alî, Nâsırü'd-Dewle'nin dîğer oğlu el-Has, 'Alî'nin (5) oğlu el-Kaas.'dir. Muh.II(4), Herât v.iken babasının yerine bütün Horâsân v.ve Kûhistân emîri oldu (989). 7.998'de öldü. Medfeni Kâşgar'dadır. Oğlu Ebü'l-Has.'Alî, amcası 'Alî'nin (5) yerine 1001'de Kûhistân emîri olduğu için hânedânın 6.sı sayılabilir; oğlu el-Has.'dır.

13. İlyâsîler (929-975)

Benû-İlyâs, 929-975 = 46 müddetle Kirmân'ı Sâmânîler adına yönetmiş emîrlerdir. Büveyhîler tar.ortadan kaldırıldılar. Muhtemelen Îrânlı, Sünnî bir âiledir: 1. Ebû-'Alî Muh.b.İlyâs b.Alîsâ (İlyesâ) (929-966 = 37), 2. İlyesâ b.Muh. (966-969 = 3),

3. Sül.b.Muh.İlyesâ, 968'de Buhârâ'ya kaçmış, ertesi yıl öldürülmüştür. Halefi ve kardeşi Sül. da öldürüldü. Dîğer kardeşi İlyâs'tır. Başkentleri bâzen Berdesîr (Gwâdesîr, bugünki Kirmân), bâzen Sîrecân idi.

14. Andarâba Emîrleri (970-984)

Andarâba (Enderâbe), Merw yakınlarında bir yerdir. Burada 970?-984 = 14? müddetle baba-oğul 2 emîr, Sâmânîler'e tâbî olarak hükûmet ettiler: 1. Mektûm b.Harb (970?-976? = 6?), 2. Sehlân b.Mektûm (976?-984 = 8?). Aslen hangi kavimden oldukları bilinmiyor. Dilleri Farsca ve mezhebleri Sünnî'dir.

15. Şârîler (980-1155)

Şârîler, 980?-1155? = 175? müddetle, Garcistân emâretinde bulundular. Merkezleri Sûrmîn ve Afşın'dır. Garcistân, Afgan Türkistân'ının en güneyinde, Kâbil'in kuzeybatısında bir küçük ülkedir. Adları başına "Şar" veyâ "Şâr" gelen bu emîrlerin Türk veyâ Îrân asıllı olduklarını tefrîk etmek kolay değildir. Sünnî'dirler. Gazneliler'e ve Gurlular'a tâbî olmuşlardır. 1. Şâr Reşîd b.Esed (980?-1004? = 24?), 2. Şâr Ebû-Nasr Muh.b.Esed (1004-1014 = 10) (ölm. 1015), 3. Şâr Şâh-Ebû-Muh.b.Ebî-Nasr (1014-1015 = 1), 4. Şâr Erdeşîr b.Ebî-Nasr, 5. Şâr İbr.b.Erdeşîr, 6. Şâr Şâh b.İbr.(?-1155?). Bu sonuncunun kızı Hûr Melike, Gur meliki 'Alâ'üd-D.Cihân-sûz ile evlenmiştir. Gurlular tar. ortadan kaldırıldılar.

16. Büveyhîler (932-1056)

Benû-Bûye, 932-6.1.1056 = 124 arasında saltanat süren meliklerden müteşekkil, Deylemli Îrânlı, mûtedil (Zeydî) Şîî, Farsca konuşan, resmî yazışmalarda Arabca kullanan, mühim bir hânedandır ('Alî Asgar Fakıyhî, *Âl-i Bûye we Ewzâ-i Zemân-i İşân*, Tahr.1978; H.Busse, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 250-304 hânedân üzerindeki son monografilerdir). Büveyhîler, Îrân'da Arab hâkimiyetinin sonu ile ülkenin 9 asır için Türk hâkimiyetine geçmesi arasındaki geçiş dönemini teşkîl ederler. Emîrü'l-ümerâ adı altında Türk generallerinden sonra bu Îrânlı generallerin halîfe'ye tahakkümleri arasında fark vardır: zîrâ Türkler, koyu Sünnî oldukları halde Büveyhîler, Şîî'dir. Ancak Şîa'nın en yumuşak ve Sünnî'liğe yakın mezhebi olan Zeydiyye'ye mensub bulunmaları, durumunu kolaylaştırmıştır. Bu mezheb mensupları, Sünnî bir halîfe'nin otoritesini kabûl edebiliyorlardı. Zîrâ bu yıllarda Mısır'da, Sünnîler'in ve Abbâsîler'in büyük düşmanı Fâtımî halîfeleri vardı. Büveyhîler, Irâk'ın ve Bağdâd'ın idâresini Abbâsîler adına ele almışlardı. Orta ve Güney Îrân ve Ummân da hâkimiyetleri altındaydı. X. asırda daha doğudan koyu Sünnî Türk imparatorluk hânedanları, Gazneliler ve Selçuklular, zuhûr etmemişlerdi. Dîğer bir koyu Sünnî Türk imparatorluk hânedânı Karahanlılar da daha Maverâünnehr'i Sâmânîler'den almamışlardı. Ancak XI. asır girer girmez bu üç Türk imparatorluğu Îrân'a daldılar. Büveyhîler'in yıldızı söndü. Gazneliler, Îrân'ın

tamâmını ele geçiremediler. 1040-1055 arasında ise Selçuklular, yalnız Îrân'ın tamâmını almakla kalmadılar, Irâk'ı ve daha batıdaki ülkeleri de ele geçirdiler. XII. asırda Fâtımîler'in de yıkılmasıyla Şîîlik, Şâh İsmâîl'e kadar uyku devresine girdi.

Büveyhîler, çeşitli dallar hâlinde saltanat sürdüler. Emîr, sonra emîrü'l-ümerâ, hattâ melik gibi unvanlar aldılar. Şîrâz dalının başındaki, halîfe'ye da tahakküm eden en kudretli Büveyhî hükümdârı, 977'de ilk def'a olarak sultân = imparator titrini kullanmıya başladı. Fakat mahcub şekilde, nâdiren kullanıyordu. Bu unvânı açıkça ve devamlı ve birinci titri olarak çeyrek asır sonra ancak Gazneli Mahmûd kullanacaktır.

Bağdâd emîrü'l-ümerâları: 19.12.945-6.1.1056 = 110, 0, 18 müddetle saltanat süren 11 kişidir. 1051b'de Selçuklular'a tâbî oldular. Selçuklular (Tuğrul Bey) ortadan kaldırdı.

Şîrâz melikleri: 934-1055 = 121 arasında saltanat sürerek 10 kişidir. Selçuklular (Tuğrul Bey) ortadan kaldırdı. 1047b'de Selçuklular'a tâbî olmuşlardı.

Kirmân melikleri: 936-6.1.1056 = 120 müddetle saltanat süren 7 kişidir. Selçuklular (Tuğrul Bey) ortadan kaldırdı.

el-Cebel(Reyy, Hemedân, Isfahân; 'Irâk-ı 'Acem) melikleri: 932-1023 = 91 müddetle saltanat süren 5 kişidir. Yerlerine Hemedân'da -Gazneliler'e tâbî-Kâkûyîler geçti ki bunlar da Selçuklular (Tuğrul Bey) tarafından ortadan kaldırıldı. Asıl Reyy-Isfahân dalı ise Gazneliler'e, sonra Selçuklular'a geçti.

'Ummân, 974a-22.12.1012 = 38 müddetle, 3 melik'in (Şîrâz-Bağdâd şûbesi) hâkimiyyetinde yaşadı. Yerli hânedanlarca Büveyhî idâresine son verildi.

Bu şûbelerdeki melikler, çok def'a birden fazla şûbenin meliki olarak görülürler. Aşağıdaki listelerde daha iyi görülecektir. Büveyhîler, Diyâr-ı Bekr'deki Mervânîler'in de metbuu olarak, nüfuzlarını Anadolu'ya kadar götürmüşlerdir. Aşağıdaki listelerde Bağdâd emîrü'l-ümerâları 1, 2, 3... şeklinde, Şîrâz (Fârs) melikleri I, II, III... şeklinde, Cebel melikleri (1), (2), (3) ... şeklinde, Kirmân melikleri 1), 2), 3)... şeklinde, 'Ummân'a hâkim olanlar a, b, c... şeklinde işâret edilmişlerdir.

Bağdâd Emîrü'l-Ümerâları (19.12.945-6.1.1056 = 110, 0, 18):

1. Ebü'l-Hüs.Ah.i'l-Aqtâ b.Bûye "Mu'izzü'd-Dewle" (19.12.945-28.3.967 = 21, 3, 10)

2. Ebû-Mansûr Bahtiyâr "'İzzü'd-Dewle" b.Mu'izzi'd-Dewle (28.3.967-29.5.978 = 11, 2, 2)

3. Ebû-Şücâ' Fennâ-Husrew "'Adudü'd-Dewle" b.Rükni'd-Dewle b.Bûye (29.5.978-26.3.983 = 3, 9, 28)

4. Ebû-Kâlîcâri'l-Merzübân "Şamşâmü"d-Dewle" b.'Adudi'd-Dewle (26.3.983 - 1.987 = 3, 10) (Fâtımîler'in mezhebi olan İsmâîlîliği kabûl etti)

5. Ebü'l-Fewâris Şîr-dil "Şerefü'd-Dewle" b.'Adudi'd-Dewle (1.987-6.9. 989 = 2, 8)

6. Ebû-Nasr Fîrûz Hâr-şâh "Bahâü'd-Dewle" b.'Adudi'd-Dewle (6.9.989 - 22.12.1012 = 23, 3, 16)

7. Ebû-Şücâ Şehenşâh "Sultânü'd-Dewle" b.Samsâmi'd-Dewle (22.12.1012 - 4.1021 = 8, 4)

8. Ebû-'Aliyyi'l-Has."Müşerrefü'd-Dewle" b.Samsâmi'd-Dewle (4.1021-1025 = 4)

9. Ebû-Tâhir Şehenşâh "Celâlü'd-Dewle" b.Bahâi'd-Dewle (1025-9.3.1044 = 19)

10. 'İmâdü'd-D.Ebî-Kâlîcâri'l-Merzebân Muhyi'd-D. "İmâdü'd-Dewle" b.Sultâni'd - Dewle (9.3.1044-15.10.1048 = 4, 7, 7)

11. el-Meliki'r-Rahîm Ebî-Nasr Hurre "Husrew Fîrûz" b 'İmâdi'd-Dewle (15.10.1048 - 6.1.1056 = 7, 2, 22).

Şirâz Melikleri (934-1055 = 121):

I. Ebü'l-Has.'Alî "'İmâdü'd-Dewle" b.Bûye (934-11.11.949 = 15)

II. 'Adudü'd-Dewle (3) (11.11.949-26.3.983 = 33, 4, 15)

III. Şerefü'd-Dewle (5) (26.3.983 - 6.9.989 = 6, 5, 11)

IV. Ebû-'Alî b. Şerefi'd-Dewle (6.9.989-9.990=1,0)

V. Samsâmü'd-Dewle (4) (9.990-998 = 8)

VI. Bahâü'd-dewle (6) (998-22.12.1012 = 14)

VII. Sultânü'd-Dewle (7) (22.12.1012 - 4.1021 = 8, 4)

VIII. Müşerrifü'd-Dewle (8) (4.1021-1025 = 4)

IX. 'İmâdü'd-Dewle II (10) (1025-15.10.1048 = 23)

X. Husrew Fîrûz (11) (15.10.1048 - 1055 = 7)

Cebel Melikleri (932-1029 = 97):

(1) 'İmâdü'd-Dewle (I) (932-947a = 15)

(2) Rüknü'd-Dewle b.Bûye (947a-10.976 = 29)

(3) Ebû-Mansûr Bûye "Müeyyidü'd-Dewle" b.Rükni'd-Dewle (10.976-1.984 = 7, 3)

(4) Ebü'l-Has.'Alî Ebî-Kâlîcâr "Fahrü'd-Dewle" b.Rükni'd-Dewle (1.984-9.997 = 13, 7)

(5) Ebû-Tâlib Rüstem "Mecdü'd-Dewle" b.Fahri'd-Dewle (8.997-1029 = 32)

Kirmân Melikleri (936-6.1.1056 = 120):

1). Mu'izzü'd-Dewle (1) (936-11.11.949 = 13)
2). 'Adudü'd-Dewle (3, II) (11.11.949-26.3.983 = 33, 4, 15)
3). Şamşâmü'd-Dewle (4, V) (26.3.983-998 = 15)
4). Bahâüddewle (6, VI) (998-22.12.1012 = 14)
5). Ebü'l-Fewâris "Kıwâmü'd-Dewle" (22.12.1012 - 1028 = 16)
6). 'İmâdü'd-Dewle II(10, IX) (1028-1048 = 20)
7). Ebû-Manşûr "Fûlâd-Sütûn" b.'İmâdi'd-Dewle II (1048-6.1.1056 = 8)

'Ummân Melikleri (974a-22.12.1012 = 38):

a. 'Adudü'd-Dewle (3, II, 2) (974a-26.3.983 = 9)
b. Şamşâmü'd-Dewle (4, V, 3) (26.3.983-998 = 15)
c. Bahâü'd-Dewle (6, VI, 4) (998-22.12.1012 = 14)

Fenâ-Husrew oğlu Ebû-Şücâ' Bûye (Büweyh), Sünnî bir Îrânlı iken, devleti kuran 3 oğlu da Şîî oldular. Dîğer oğulları Şücâ' ve Kâme, bu sonuncusunun oğlu 950'de Reyy v.olan 'Alî'dir. Büweyh oğlu 3 kardeş şunlardır: 'İmâdü'd-Dewle (894-11.11.949 = 55), Rüknü'd-Dewle (897-10.976 = 79) ve Mu'izzü'd-Dewle (905-28.3.967 = 62). Hânedan, ortanca kardeşten yürümüştür. Fakat ölümüne kd.hânedânın başı, büyükleri olan 'İmâdü'd-Dewle'dir. Iştahr'da gömülmüştür. Oğlu el-Has.'dır. 'İmâdü'd-Dewle, bir Sâmânî generali iken 932'de Reyy (Tahrân) şehrini ve Cebel eyâletini alarak Büveyhî saltanatını başlattı. Hemedân ve Işfahân'ı, 934'te Fârs ve Hûzistân'ı aldı. 945'de Bağdâd'a girerek Halîfe'yi himayesine aldı. 949'da ölünce ortanca kardeş Rüknü'd-Dewle, 976'ya kd. 27 yıl hânedânın başı oldu. 945 sonunda Irâk'a hâkim olan Büveyhîler buraya en küçük kardeşleri Mu'izzü'd-Dewle'yi (ölm. 967) gönderdiler. 'İmâdü'd-Dewle, Şîrâz'da oturduğu için Cebel eyâletini onun sağlığında Rüknü'd-Dewle niyâbeten 15, o ölünce asâleten 29 yıl, cem'an 44 yıl yönetti. Mu'izzü'd-Dewle, Bağdâd'da emîrü'l-ümerâ ve Kirmân ve Hûzistân meliki idi.

Rüknüddevle = Fülâne b.Has.b.Fîrûzân (Şükûr emîri) (Fahrüddevle'nin ann.), Rüknüddevle = Fülâne (941-12.957 = 16) b.İbr.b.Merzübân Sellârî (Husrew Fîrûz'un ann.).

Mu'izzü'd-Dewle'nin çocukları: Zübeyde (ölm. 1001), el-Hüs., Ebû-Tâhir (ölm. 978a, oğlu Tâhir), Ebû-Harb Habeşî Senedi'd-Dewle (müdd.968, ölm. 980a), Ebû-İshâq 'Umdetü'd-Dewle (953-1010 = 47, oğlu İshâq) ve 'İzzü'd-Dewle (943-Tekrît, 29.5.978 = 35) (vel.19.12.945-28.3.967 = 21, 3, 10) = 'Uleyye Şâh-Zemân b.at-Tâî (halîfe). 'İzzü'd-Dewle'nin çocukları: Şâh-nâz (= at-Tâî, halîfe, izd.975a), Fülâne (= Fadl'Ullaahi'l-Hemedânî, izd. 981a), Selâr (= Fülâne b.Bahtîcûr), Ebü'l-

Kaas.Ḥüsâmi'd-Dewle (oğlu el-Kaas.), Ebû-Naṣr Şâh-fîrûz Nûri'd-Dewle (ölm.1000, oğlu Naṣr), Manṣûr, Merzübân Î'zâzi'd-Dewle=Ezâdrüweyh b.Buḫtegin).

Rüknü'd-Dewle'nin kızları: Fülâne = el-Manṣûr.- Fülâne = Kaabûs b.Weşmgîr Ziyârî.- Fülâne = Ḥas.b.Kâlî Fîrûzânî.

Rüknü'd-Dewle'nin oğulları: Ebü'l-'Abb.Ḫusrew Fîrûz (doğ. 957, müdd. 983b, oğlu el-'Abb.).- Müeyyidü'd-Dewle (3.942-1.984 = 41, 10) (oğulları: Manṣûr ve Ebû-Naṣr Risâlâr, ölm. 985, bunun oğlu Naṣr).- Faḫrüddevle.- 'Aḏudüddevle.

Faḫrüddevle (950-8.997 = 47): babası ölünce Reyy ve Hemedân meliki oldu (10.976-1.984 = 7, 3). Sonra ağabeyi Müeyyidü'd-Dewle de ölünce onun Iṣfahân melikliğini de mülküne katarak, ölümüne kd. (997) elinde tuttu. = 1. Fülâne b.Kaabûs b.Weşmgîr (Cürcân meliki) (izd. 989), = 2. Seyyide Şîrîn b.Rüstem II Bâwendî, = 3. Seyyide Ümmü'l-Mülûk b.Kâkûye (ölm. 1028) (Mecd. ve Şems.'nin ann., 997'de nâibe, 1006'ye kd., ölm. 1028). Faḫrüddevle'nin oğulları: el-Ḥas., Mecdüddevle ve Şemsüddevle.- Şemsüddevle, babasının ölümünden kendi ölümüne kadar Hemedân melikliği yaptı (8.997-1021 = 24). Oğulları Ṭâhir ve Semâü'd-dewle'dir. Bu da hal'ine kd. 2 yıl Hemedân meliki oldu (1021-23). Kâkûyîler, Hemedân'ı Büveyhîler'den aldılar. Oğlu el-Ḥas.'dır.- Mecdüddevle (doğ.7.989): 8 yaşında Reyy ve Isf.meliki oldu. 1029'da hal' edildi ve Gazneliler bu melikliği ilhâk ettiler. 997-8'de Ṭaberistân ve Cürcân'ı da elinde tuttu. Gazneli Sultân Maḥmûd'a oğlu Ebû-Dülef'le berâber esir düşüp önce Hindistân, sn. Gazne'ye gönderildi ve Gazne'de öldü. = Celâlüddevle Büveyhî'nin kızı. Oğulları: Ṭâlib, Ebû-Dülef (vel., oğlu Dülef), Ebû-Kâlîcâr Fenâ Ḫusrew (oğlu Kâlîcâr) ve daha 27 çocuğu oldu.- Cebel melikliğinin yan melikliği ol.bu sûretle Hemedân melikliği teşekkül etmiştir ki melikler şunlardır:

1- Faḫrü'd-Dewle (10.976-1.984 = 7, 3)

2- Ebû-Ṭâhir Şemsi'd-Dewle b.Faḫri'd-Dewle (8.997-1021 = 24)

3- Ebü'l-Ḥas.Semâü'd-dewle b.Şemsi'd-Dewle (1021-1023 = 2)

Şemsüddewle (no.2), İbnü Sînâ'nın hâmîsi olmakla ünlüdür.

'Aḏudüddevle (Isf., 24.9.936-Bağd., 26.3.983 = 46, 6, 2): Rüknüddevle'nin by.oğlu ve bütün Büveyhîler'in en muhteşemidir. Ortaçağ İslâm âleminin adı masallara karışmış, pek zengin hükümdarlarından biridir. Şâirdir. Kûfe'de medfundur. 980b'de Halîfe aṭ-Ṭâî'ye dâmâd oldu. Bir kızını kayın-pederi aṭ-Ṭâî'ye aynı yıl, dîğerini de Manṣûr b.Nûḥ Sâmânî'ye verdi. Oğulları:

Şerefüddevle Şîrdil (5) (3.962-6.9.989 = 37, 6): 973'te babasının Kirmân nâibi. Oğlu: Ebû-'Alî (IV), bir yıl meliklikten sn. öldürüldü. Taht amcası Merzübân Ṣamṣâmüddevle'ye geçti. Oğlu: 'Alî.- Şücâ'.- Ebü'l-Ḥüs.Tâci'd-Dewle (ölm. 985), oğlu el-Ḥüs.- Ebû-Ṭâhir Fîrûz-Şâh Ẕıyâi'd-Dewle (ölm. 989, Basra v.), oğlu Ṭâhir.- Bahâüddevle (6).- Ṣamṣâmüddevle (4).

Ebû-Naṣr Fîrûz Ḫârşâḏ Bahiüddevle ve Ẓıyâi'l-Mille Ṣafiyyi Emîri'l-Mü'minîn (992: Gıyâṣü'l-Ümme) (6) (968-22.12.1012 = 44): Arracân'da öldü. Babası gibi Necef'e

gömüldü. Ebü'z-Zewâd Muh.'Ukaylî'ye dâmâd oldu. Çocukları: Fülâne = Mühezzibüddevle (Batîha emîri); Sekîne (ölm.1031) = Halîfe el-Kaadir (zifâfdan önce Halîfe 1031'de öldü); Ebû-Sâ'd (ölm. 14.6.1000, oğlu Sâ'd); Ebû-Mansûr Bûye (1008'de vel. iken öldü) = Fülâne b.Mühezzibüddevle (oğlu Mans ûr); Sultânü'd-Dewle Ebî-Şücâ' (d.993); Kıvâmüddevle (Kirmân meliki) (17.3.1000-1028 = 28); Celâlüddevle (9) (993-9.3.1044 = 51) (1038: Melikü'l-mülûk) (Basra v.22.12.1012-1025 = 13).- Celâlüddevle'nin çocukları: Fülâne = Mecdüddevle Büveyhî; Fülâne = Ebû-Mansûr b. Ebî-Kâlîcâr; Tâhir; Ebû-Nasr (ölm. 1097, Medâin emîri, oğlu Nasr); Ebû-Mansûri'l-Meliki'l-'Azîz (ölm. 1049, Basra v.1028) (oğlu Mansûr ve kızı = Fûlâd-Sütûn, Kirmân meliki, izd. 1038).

Samsâmüddevle (6.964-999 = 35): hal'inden bir yıl sn. öldürüldü. 7, V, 3), b. Oğulları: Kâlîcâr.- Ebü'l-Hüs. (doğ.19.10.1002, oğlu Hüs.). -Müşerrifüddevle (oğlu 'Alî).- Sultânüddevle (19.10.1002-12.1024 = 22, Ebü'l-Hüs. ile ikiz, Müşerrifüddevle'den by.): hal'inden 3, 8 sn. öldü. Oğulları: Şücâ' ve 'İmâdüddevle II.

'İmâdüddevle II (1009-15.10.1048 = 39): 1047b'de Selçuklular'a tâbî. + Basra 1028, Wâsıt 1029. Ahwâz v.1021.- = Seyyide Hurrâsûye (katli 1056) (Fûlâd-Sütûn'un ann.). Kızı Fülâne = Tuğrul Bey (Selçuklu) (izd. 10.1047; izd. müd. 16, ilk izdivâcı).

II. 'İmâdüddevle'nin oğulları: Kâlîcâr.- 'İzzü'l-Mülk (Basra v. 1040).- Ebû-Tâlib Kâmrân: oğlu Tâlib.- Ebû-Sâ'd Husrew-Şâh: Şîrâz'da müdd. Oğlu Sâ'd.- Ebû-'Alî Husrew: Basra v.-1052, Newbendecân emîri 1048-1094 = 46, oğlu 'Alî.- Ebü'l-Muz.Behrâm: oğlu Muz.- Husrew Fîrûz: hal'inden 3 yıl sn. Selçuklular'ın esîri ol.1059'da Reyy'de öldü. Oğlu Nasr.- Fûlâd-Sütûn: öldürüldü. Şîrâz'da müdd. = Fülâne b.Çağrı Bey (Selçuklu) (Alp Arslan'ın kızkardeşi). = Fülâne b.el-'Azîz Büveyhî (izd.1038) (Mansûr adlı bir prens doğurdu).

Büveyhî Vezirleri

Rüdnüddevle'nin vezirleri: Ebû-'Abd.i'l-Kummî 932, 'Abbâd İbni'l-'Abb.b.'Abbâd b.Ah.b.İdrîsi't-Tâlikaanî, Ebü'l-Fazl Muh.b.İbni'l-Hüs.b.Muh. b.'Ubeyd'İllaahi'l-Kâtib İbni'l-'Amîd I 940, Kumm'lu Şîî bir tâcirin oğlu olup 30 yıldan fazlâ vezîr ol. rekor kırdı. Müellifdir. Ebü'l-Feth 'Alî b.Muh.Zi'l-Kifâyeteyn İbni'l-'Amîd II (öncekinin oğlu) 8.12.970 (doğ.947, katli 977a) (Halîl Bey Merdem, *İbnü'l-'Amîd*, Haleb 1931).

Mu'izzüddevle'nin vezirleri: Ebû-Câ'fer Muh. b.Ah.i's-Saymerî 944a, Ebû-Muh.i'l-Has.b.Muh.b.Hârûn b.İbr.b.'Abd.b.Yezîdi'l-Mühellebî 11.11.950 (ölm. 19.9.963), Ebü'l-Fazli'l-'Abb.b.Hüs.i'ş-Şîrâzî 19.9.963, Ebü'l-Ferec Muh.İbni'l-'Abb.Ebi'l-Fazli'ş-Şîrâzî (878-953) İbni Fesencüs I.

'İzzüddevle'nin vezirleri: Ebü'l-Fazli'l-'Abb.i'ş-Şîrâzî 967, İbnü Fesâncüs I 969 (bir kaç gün), eş-Şîrâzî (tekrar) 969 (katli 8.9.973), Ebû-Tâhir Muh.b.Muh.b.Bâqûye b.'Alî Nâsıri'd-Dewle 8.9.973 (katli 17.5.978).

'Adudüddevle'nin vezirleri: Ebü'l-Kaas.i'l-Mutahhar b.'Abd.975 (katli 980a), Nasr b.Hârûn (Hrist.) 980a, Ebü'r-Reyyân b.Muh., Ebû-Nasr Hâşâde.

Samsâmüddevle'nin vezirleri: Ebû-'Abd.i'l-Hüs.b.Ah.b.Sâ'dân 983b, Sâ'd b.Muh.984, Ebü'l-Kaas.i'l-Â'lâ 993.

Şerefüddevle'nin vezirleri: Ebû-Muh.'Alî İbni'l-'Abb.İbni Fesâncüs II 983b, Ebû-Mansûr İbni Sâlihân 984.

Bahâüddevle'nin vezirleri: İbnü Sâlihân 989, Ebû-Nasr Sâbûr b.Erdeşîr 990 (27.5.948-1025), Ebü'l-Kaas.'Abdi'l-'Azîz b.Yûs.991, Ebû-Nasr Hâşâde (2) 991 (ölm. 995), Ebû-'Abd.b.Tâhir 991, Ebü'l-Kaas. 'Alî b.Ah.992, İbnü Sâlihân (2) 992, Ebü'l-Kaas.'Alî (2) 993, el-Fâzıl 995, Sâbûr (2) 996 (ölm.1025), el-Fâzıl (2) 996, İbnü Sercîs 997, Ebû-'Alî b.İsm.998 (Wâsıt vâlîliği ile ber.), el-Fâzıl (3) 1000, Ebû-Gaalibi'l-Has. İbni'l-Mansûr Zi's-Sâ'âdeteyn 1007, Ebü'l-Has.i'l-Ebherî.

Sultânüddevle'nin vezirleri: Ebû-Muh.i'l-Has.İbni Sehlân 'Amîdî Ashâbi'l-Cüyûş 1013a, Ebû-Muh.Ewhad İbni'l-Mükerrim, Ebü'l-Kaas. Câ'fer (966-1029) b.Ebi'l-Ferec İbni Fesencüs IV 1017, Ebû-Gaalibi'l-Has.İbni'l-Mansûr (2) 1018, Ebû-'Adliyyi'l-Hüs.İbni'l-Has.Müeyyedi'l-Mülki'r-Rükhacî 1019, İbnü Sehlân (2) 1020 (ölm. 1023).

Müşerrifüddevle: Zü's-Sa'âdeteyn (3) 1021 (ölm.1021), er-Rükhacî (2) 1021, Ebü'l-Kaas.i'l-Hüs.b.'Alî İbni'l-Hüs.İbni'l-Magribî II 1023 (ölm. 1027), İbnü Sâlihân (3) 1024 (ölm. 1025).

Celâlüddevle: Ebû-Sâ'd 'Abdi'l-Wâhid b.Fülân b.Câ'fer İbni Mâkûlâ I 1012b, Fülân 1019, İbnü Mâkûlâ I (2) 1021, Ebû-'Aliyyi'l-Has.b.'Alî b.Câ'fer İbni Mâkûlâ II 1025, Ebû-Sâ'd Muh.İbni'l-Hüs.b.'Abdi'r-Rahîm 1028 (ölm. 1047), İbnü Mâkûlâ II (2) 1029, Ebû-Sâ'd Muh. (2) 1030, Ebü'l-Ferec Muh.b.Ebi'l-Kaas.İbni Fesencüs 1030, Ebü'l-Kaas.Hibet'îllaah İbni'l-Has.b.'Alî b.Câ'feri'l-'Iclî İbni Mâkûlâ IV 1032 (1035'e kd.Ebû-Sâ'd Muh.ile 3 def'a yer değiştirildiler), İbnü Mâkûlâ IV (4) 1035(2 ay, ölm. Hît, 1039), İbnü Ferencüs (2) (987-1037, katl) 1035.

'İmâdüddîn: Ebû-Muh.Ewhad İbni'l-Mükerrim (2) 1024 (ölm. 1024), Fülân 1024, Bâbşâd 1027, Ebû-Mansûri'l-Â'dil İbni Mâfine 1027 (ölm. 1042a), Ebü'l-Ganâim 'Alâ'i'd-D.Sâ'd b.Ebi'l-Ferec İbni Fesencüs VI 1042a-1048b (katli 4.1057).

Husrew-Fîrûz: Ebû-'Abd.'Abdi'r-Rah.İbni'l-Hüs.b.'Abdi'r-Rahîm (katli 1055).

Kıvâmüddevle: İbnü Mâfine (2) (ölm.1042a).

Müeyyidüddevle ve Fahrüddevle: Ebü'l-Kaas.İsm.b.'Abbâd (ölm.947) İbni'l-'Abb.b.'Abbâd b.Ah.b.İdrîsi-t-Tâleqânî İbni 'Abbâdi's-Sâhib 971 (Istahr, 14.9.938-Reyy, 30.3.995), Ebü'l-'Abb.Ah.b.İbr.i-d-Dabbiyyi'l-Kâfî 995.

Mecdüddevle: el-Kâfî (yerinde bırakıldı) 997, Ebû-'Alî İbni'l-Kaas.i'l-Hafır 1003, Ebû-Sâ'di'l-Mansûr ibnil-Hüs.i'l-Ebî (ölm.1030), Fülân 1030, Ebû-İshâku's-Sehlî 1032, Ebû-Sa'îd 'Abdi'r-Rahîm 'Amîdi'l-Mülk 1032, Ebû-Sâ'd Muh.İbni'l-Hüs.b.'Abdi'r-Rahîm (3) 1032 (bir kaç gün).

II

KAFKASYA

1. Sâcîler (889-929)

Benû-Sâc, ilk Müslüman Türk hânedanlarındandır. Sünnî-Ḥanefî olan Sâcîler, "emîr" unvânı taşıyan krallardır. 889-9.929 = 40 müddetle Abbâsîler'e tâbî ol.Kuzey ve Güney Âzerbaycan ve Ermeniyye'de saltanat sürmüşler, 910-918 arasında Kazvîn ve Reyy eyâletlerine, bu arada Hemedân ve Hamse'ye, bütün 'Irâk-ı 'Acem'e hâkim olmuşlardır. Taht şehirleri no.1 ve 2'de Merâga, no.3'de Erdebil, no.4'te Gence'dir (*The Cambridge History of Iran*, IV, 1955, 228 v.dd.; *TED*, IX; Defrémery, *Sadjides JA*, IX, 1847, 409-46, X, 396-436). Ebû-Sâc'ın oğlu Yûs.Dîw-dest'in oğlu Ebü's-Sâc I. Dîw-dâd Yâ'kuub, hânedânın kurucusudur.

Bu zât muhtemelen 823'te Bağdâd'da halîfe'nin hassa alayına subay olarak Batı Türkistan'da Uşruşana'dan geldi. Bu ülkenin "afşın" denen hükümdarlarından bir prensti. Asıl adı Ḥayder'dir. 15.9.837'de 500 askeriyle amansız ihtilâlci Bâbek'i esîr ederek ün yaptı. 856'da emîrü'l-Ḥacc, Kûfe v., 3.868'de Ḥaleb v., 875'te Aḥwâz v. oldu. 12.879'da 80 yaşlarında Cündîsâbûr'da öldü. Kızı, Emîr 'Abdü'r-Raḥ.ile evlendi. Oğulları Muḥ.Afşın ve Yûs., hânedânın 1. ve 2.'sidir. Afşın'ın oğulları II. Dîwdâd(2) ve Fetḥ(4)'dir. Fetḥ'in oğlu Ebü'l-Ferec, Halîfe'nin kumandanlarındandır, oğlu el-Ferec'tir. Fetḥ'in kızkardeşi, Abbâsî kumandanlarından Bedrü'l-Mû'taẓıdî ile evlenmiştir. Yûs.'un (3) oğlu el-Kaas.'dır. 929'da Âzerbaycan ve Ermeniyye'yi Abbâsîler gene doğrudan doğruya ilhâk etmişler, bu ülkeler sonra az aşağıdaki hânedanlara geçmiş, sonunda Büveyhî meliklikleri gibi tamâmen Selçuklular'a katılmıştır.

1- Ebû-'Ubeyd.Muh.Afşın (889-3.901 = 12)
2- 'Ubeyd. Dîw-dâd (II) (1.901-9.901 = 0,8)
3- Ebü'l-Kaas.Yûs.(9.901-2.928 = 26, 5)
4- Ebü'l-Müsâfiri'l-Feth (2.928-9.929 = 1,7)

Afşın (1), Mekke v.877-882a, el-Enbâr v.882-3 oldu. 885'te Mûşul ve el-Cezîre'yi Tolunlular'dan alıp kendi adına hutbe okuttu. Fakat bu topraklarda tutunamadı. İrsî vâlî olarak 4 yıl sn. Âzerbaycan'a yerleşti. Kardeşi Yûs.(3) (864-3.928 = 64), Ermenî kralı Sempad'ı yenip öldürerek şöhret kazandı. 919-22'de Bagdad'da habsedildi. II. Dîw-dâd (2), Dwin v., babasının velîahdi (889-3.901) oldu, 887-8'de Kaahire'de bulundu. Kardeşi el-Feth (4), öldürüldü.

2. Müsâfirîler (930-1200)

Müsâfirîler'e, Sellârîler veyâ Sâlârîler de denir. Sellâr veyâ Sâlâr, Emîr Müsâfir'in babası ve hânedânın atasıdır. Kezâ Kengerîler de denir. Rewwâdîler ve Şeddâdîler, Müsâfirîler'in (Benû-Müsâfir),birer dalından ibârettir. Kezâ Sâ'lûqîler denen âile de, Müsâfirîler'in bir şûbesidir.

Hânedânın Türk, Arab, Îrânlı ve Kürd olması üzerinde durulabilir (bu hânedânın Eyyûbîler'le de karâbeti olduğunu sanıyorum). Başlangıçta âilenin İrânlı olması akla yakındır. Delilleri de eksik değildir. Ama önce Arab'laşmış, sonra Kürd'leşmiş olduğunu söylemek îcâb eder. Hâkimiyet sâhalarında gittikçe Kürd kitleleriyle beslendiği sanılıyor. Türk kültür te'sirleri almış bulunması da normaldir. Bu devirde Güney Kafkasya'da henüz az Türk bulunduğunu, en çok İranlı kavimlerin yaşadığını hatırlamak îcâb eder. Zîrâ Selçuklular ve Moğollar'la berâber büyük Türk kitleleri henüz gelmemiştir.

Çeşitli dallar hâlinde, Abbâsî, Büveyhî, Gazneli ve Selçuklu tâbîleri, hattâ vâlîleri hâlinde Müsâfirîler'den gelen prensler ve krallar, hükümranlıklarını devâm ettirmişler, ekseriyetle "emîr" unvânını taşımışlardır.

Müsâfirîler, Sünnî'dir. Çeşitli dallar Hanefî ve Şâfi'î'dir. Cürcân, Deylem, Cebel, Ermeniyye, Âzerbâycân, Arrân, Nahçıvân, Gürcistân, Dağıstân gibi çeşitli ülkelerde faaliyet göstermiş, hâkimiyet kurmuşlardır. Fakat ehemmiyetli iz bırakan büyük, hattâ mühim bir hânedan teşkîl edememişlerdir. Bunun bir sebebi, çeşitli dallar hâlinde salkım saçak hüküm sürmeleridir.

Sellâr veyâ Sâlâr, 927'de Şemirân emîri idi. Oğullarından Mâkân Şîr-dil, 928'de Cürcân v.oldu. Dîğer oğlu Eswâr Müsâfir'in oğulları: Mâlik (oğlu Belsüwân), Ah.(919'ta Târim v.), Sehlân, Muh. ve Wehsûdân. Bu sonuncusunun oğulları Sürhâb (ölm.922), Cüstân (kızı Harâsweyh = Muh.b.Müsâfir, amca-zâdesi) ve 'Alî'dir. 'Alî, Işf.913-6, Reyy 916 vâlîliklerinde bulundu.

Müsâfir'in oğlu Muh., Târim emîri, 941-950? müddetle de Erdebil vâlîsi olmuş, amca kızı Harâsweyh ile evlenmiştir. Muh.'in 3 oğlundan Merzübân, ana dalın atası, Sâ'lûq kendi adını taşıyan dalın kurucusu, Ebû-Manşûr Wehsûdân ise 941'den îtibâren

Târim emîri ve Târim şûbesinin atasıdır (H.F.Amedroz, *The Sallari and Rawwadi Rulers of Azerbeïdjan, JRAS*, 1909, 174 v.dd.; Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 239-43). Târim emîrleri:

1. Ah.b.Müsâfir (915?)
2. Muh.b.Müsâfir (915?-941 = 26?)
3. Ebû-Mansûr Wehsûdân b.Muh.b.Müsâfir (941-966 = 25)
4. Nûh b.Wehsûdân
5. Cüstân 1 b.Nûh (?-989)
6. İbr.b.Merzübân b.İsm.(ölm.966) b.Wehsûdân (997-1029 = 32)
7. Ebû-Sâlih Cüstân II b.İbr.(1029-1049? = 20?)
8. Müsâfir b.Cüstân II (1049?-1065? = 16?)

989-997 = 8 arasında Büveyhîler, Târim'i doğrudan doğruya idâre etmişler, başka vâlîler göndermişlerdir. Wehsûdân'ın dîğer oğulları Mansûr, İsm.(ölm.966, oğlu Merzübân, oğlu İbr., oğlu II. Cüstân, oğulları Sâlih ve Müsâfir), Muh, Hayder ve Nûh'tur. Nûh, Târim'i oğlu I. Cüstân'a bırakarak 989'da Şemîrân v.oldu. Cürcân meliki Kaabûs b.Weşmgîr'in kızı ile evli idi ki bu prenses 989'da 2. def'a Fahrüddevle Büveyhî ile evlenmiştir. Târim şûbesi, 1065'e doğru, metbûu olan Selçuklular'ca doğrudan doğruya ilhâk edildi. Târim, Kızıl Özen ırmağı üzerinde, Geylân'ın güneyinde, Reşt ile Zencân arasındaki küçük ülkedir.

Sâ'lûq b.Muh.b.Müsâfir'in oğulları: İbr.ve 'Alî. Bu daldan er-Reyy vâlîleri çıktı: 1. Ebü'l-'Abb.Muh.b.İbr.b.Sâ'lûq (kardeşi 920'de öldü), 2. Muh.b.'Alî b.Sâ'lûq (914-915a = 1 + 926-928 = 2 = 3) ve bunun kardeşi 3. Ah. (916 - 3.924 = 8, katl).

Merzübân b.Muh.b.Müsâfir, hânedânın Merzübânîler de denen dalının ilkidir. İlk gerçek hükümdar da budur.

1. Merzübân (941-12.957 = 16)
2. İbr.b.Merzübân (12.957-971 = 14)

Büveyhîler'in ilhâkıyle bu Âzerbaycan ve Ermeniyye melikliği sona erdi. Merzübân'ın bir kızı, Rüknüddevle Büveyhî ile evlendi (çocukları için bk. Büveyhîler). Merzübân'ın dîğer oğulları: Cüstân (müdd.12.957), Nâsır (Erdebil v., ölm. 960), Key-Husrew ve Rewwâd (ölm. 956). Bu sonuncusu, "Rewwâdîler" denen şûbenin atasıdır. Asıl Revvâdîler, onun Ebü'l-Heycâ Muh. adlı oğlundan türer. Dîğer oğlu Şeddâd, Şeddâdîler'in atasıdır. Ebü'l-Heycâ, 987'de Dwin vâlîsi idi. Oğlu Memlân ve onun oğlu Ebû-Mansûr Wehsüdân ve Erdebil v. (1000-1025) Ebû-Nasr Hüs., bunun oğulları Mansûr ve Memlân Ah., bu sonuncunun oğlu 1133'te öldürülen Aksungur Ahmedilî (Irak Selçuklu atabeyi), bunun da oğlu Hâss Bey'dir. Önce Kürd'leşmiş olan Revvâdîler, 1029-1117 = 88 müddetle Gence merkez olmak üzere (Müsâfirîler'in merkezi Erdebil idi) merkez Merâga ol. Âzerbaycan'da hüküm sürmüşler, ikinci hükümdarları Selçuklular'a tâbî olmuştur, hattâ onların vâlîsi durumundadır:

1. Wehsüdân b.Memlân (1025-1059 = 34)
2. Memlân Aḥ.b.Wehsüdân (1059-1071 = 12)
3. Ahmedîl b.İbr.b.Wehsüdân (1071-1116 = 45) (ölm. Merâga)
4. Aksungur (1116-). Aksunkur (no.4), Bağdâd'da Bâtınîler'ce öldürülen Ahmedîl'in Türk memlûkü ve mânevî oğludur. Aksunkur, oğlu ve torunları, Merâga Atabeyleri olup bâzan Tebrîz'e de hâkim ol., Selçuklu tâbii ol.saltanat sürdüler (veyâ vâlîlik yapdılar)

Revvâdîler'in son temsilcileri tamâmen Türk'leşmişlerdir. Farsca'yı bırakıp Türkçe konuşmuşlardır. Şeddâd'ın oğlu Muḥ. ile de Şeddâdîler başlamıştır:

1. Muḥ. b.Şeddâd b.Rewwâd b.Merzübân b.Muḥ.b.Müsâfir b.Sellâr (951b-955 = 4)
2. Ebü'l-Ḥas.'Alî İbni'l-Câ'feri'l-Leşkerî b.Şeddâd (971-979a = 8)
3. Merzübân b.Muḥ.b.Şeddâd (979a-985 = 6, katl)
4. el-Manṣûri'l-Fazlûn I b.Muḥ.b.Şeddâd (985-1031 = 46)
5. Ebü'l-Fetḥ Mûsâ b.Fazlûn I (1031-1034 = 3)
6. Ebü'l-Ḥas.i'l-Leşkerî (II) 'Alî b.Mûsâ (1034-1048b = 14)
7. Enûşirwân b.'Alî b.Mûsâ (1048b-1049a = 0,3)
8. Ebü'l-Eswâr Şâwer b.Fazlûn I(1049a-1067 = 18)
9. Emîrü'l-Fazlûn II Minûçihr b.Şâwer (1067-1068 = 1 + 1069-1073 = 4 = 5)
10. Eswâṭ b.Şâwer (1068-1069 = 1)
11. Ebü'l-Muz.Fazlûn III b.Fazlûn II (1073b-1076a = 3)
12. Fazlûn IV Menûçihr b.Ebi'l-Eswâr Şâwer b.Fazlûn II (1076a-1118 = 42)
13. Ebü'l-Eswâr Şâwer II b.Fazlûn IV (1118-1124 = 6) Gürcî işğâli: 1124-1125 = 1
14. Fazlûn V b.Şâwer II (1125-)
15. Maḥmûd b.Şâwer II (-1131)
16. Hoşçihr (1131-)
17. Şeddâd (-1155)
18. Fazlûn VI (1155-1161 = 6) 1161-1164 = 3: Gürcî işğâli.
19. Şehenşâh (1164-1174 = 10) Gürcî işğâli: 1174-?
20. Key-Sulṭân b.Maḥmûd b.Şâwer II b.Fazlûn IV (?-1200)

Arrân (Karabağ), Ermeniyye, Nahçıvan, bâzen Tiflis ve Demirkapı'ya (Derbend) hâkim olan Şeddâdîler, 951b-1200 = 249 müddetle devâm etti. Abbâsîler'e, Büveyhîler'e, 1054'te Selçuklular'a tâbî oldular. Irak Selçukluları'nın ve onların tâbii Âzerbaycân Atabeyleri'nin tâbii olarak devâm ettiler. Merkezleri 971'e kd.Dwîn , sn. Gence'dir. Kürd'leşmiş olan hânedan, Selçuklular'dan sonra derin Türk te'sirlerinde kaldı. Zâten bu

devirde bu bölgeye yoğun Türk boyları gelip yerleşti. Muh.'in (1) merkezi Debîl (Dwîn iken, sn. Gence'ye götürüldü. 'Alî'nin (6) dîğer oğulları el-Has.ve Ebü'l-Feth Câ'fer (1078'e kd. Karabağ emîri)'dir. Şâwer (8), 1022-1067 arasında Dwîn'i de elinde tutmuştur. 1076'da Selçuklular, Gence'yi Şeddâdîler'den aldılar. Hânedâna emâret olarak Kars yakınlarında Ani'yi verdiler. No. 12'den ît. sâdece Ani (Ânî) emîrleridir. 1200'de Gürcistan krallığı, Ani'yi aldı.

3. Şîrwân-Şâhlar (799-1551)

Şîrwân(veyâ Şirwân, Şerwân), "Arrân" denen Kuzey Âzerbaycân'ın Kür (Kura) nehrinin kuzeyinde kalan yarısıdır. Kuzeyde Dağıstan, batıda Gürcistan, doğuda Hazar Denizi vardır. Sâsânîler devrinden beri Îrân imparatorluğuna tâbî ol.bu ülkede hüküm süren melik veyâ vâlîlere "Şîrwân-Şâh" denmiştir. İslâmî devirde Mezyedî-Kesrânî hânedânı melikleri "Şîrvân-Şâhlar" diye meşhûr olmuştur.

Mezyedîler, 861'den ît. "şîrwân-şâh" unvânını taşıyan Arab melikleridir. Taht şehirleri Şemâha'dır. 799-1097 = 298 müddetle Abbâsîler'e, Büveyhîler'e ve Selçuklular'a tâbî ol.yaşamıştır. Bir ara çok genişliyerek Kuzey ve Güney Âzerbaycan , Ermeniyye ve Dağıstan'ı içine almıştır. 830-842 = 12 müddetle Hayde b.Kâwûs Afşın Türkî, Abbâsîler'in bu ülkede vâlîliğini yapmıştır. Bu müddeti Mezyedî saltanatından düşmek îcab eder. Mezhebleri Sünnî-Hanefî, dilleri Arabca'dır. Fars kültürü vardır (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 243-9). Zâid oğlu Mezyedü'ş-Şeybânî, hânedâna adını vermiştir ki, nisbe'si hangi Arab aşîretinden indiğini de göstermektedir. Onun oğlu I. Yezîd, Yezîd'in küçük oğulları Esed (Ermeniyye v.801-820 = 19) ve Muh. (oğlu Î'sâ, Ermeniyye v.820-824 = 4)'dir.

1. Yezîd I (799-801 = 2)
2. Esed b.Yezîd (801-820 = 19)
3. Î'sâ b.Muh.b.Yezîd (820-824 = 4)
4. Hâlid b.Yezîd (824-830 = 6 + 842 - 845? = 3? = 9?)
5. Muh.I b.Hâlid (845?-861 = 16?)
6. Heysem I b.Hâlid (861-?)
7. Muh.II b.Heysem
8. Heysem II b.Muh.II (?-913?)
9. 'Alî I b.Heysem II (913?-917 = 4?)
10. Ebû-Tâhir (Tâlib) Yezîd II b.Fülân b.Muh.II (917-948b = 31)
11. Muh.III b.Yezîd II (948b-956 = 8)
12. Ah.b.Muh.III Şîrwân-Şâh (956-980b = 24)
13. Muh.IV b.Ah.Şîrwân-Şâh (980b-991 = 11)
14. Yezîd III b.Ah.Şîrwân-Şâh (991-1027 = 36)
15. Minûçihr I b.Yezîd III Şîrwân-Şâh (1027-1034 = 7)

16. Ebû-Manṣûr 'Alî II b.Yezîd III Şîrwân-Şâh (1034-1044 = 10)
17. Kubâd b.Yezîd III Şîrwân-Şâh (1044-1049 = 5)
18. Buht-Naṣr 'Alî III b.Fülân b.Yezîd III Şîrwân-Şâh (1049-?)
19. Sâlâr b.Yezîd III Şîrwân-Şâh (?-1063?)
20. Ferîbürz I b.Sâlâr Şîrwân-Şâh (1063-1097 = 34)
21. Ferîdûn b.Ferîbürz Şîrwân-Şâh (1097)
22. Şîrwân-Şâh Minûçihr II b.Ferîdûn (1097-?)
23. Ş.Ahsitân I b.Minûçihr II
24. Ş.Ferîbürz II b.Ahsitân
25. Ş.Ebû'l-Muẓ.Minûçihr III b.Fülân (1155-1168 = 13)
26. Ş.el-Muẓ.Ahsitân II b.Minûçihr III (1168-1171 = 3)
27. Ş.Ferruh-zâd I (Kesrânî) (1171-1179 = 8)
28. Ş.Keştâsb (Gerşâsp) b.Ferrûh-zâd (1179-1225 = 46)
29. Ş.'Alâ'ü-d-D.Ferîbürz (Ferâmürz) III b. Gerşâsp (1225-1251=26)
30. Ş.Ahsitân III b.Ferîbürz (1251-1281 = 30)
31. Ş. Ferruh-zâd II b.Ferîbürz III (1281-1317 = 36)
32. Ş.Key-Kubâd b.Ferruh-zâd (1317-1344 = 27)
33. Ş.Key-Kâwûs b.Sulṭ.-Muḥ.b.Key-Kubâd (1344-1372 = 28)
34. Ş.Hûşeng b.Key-Kâwûs (1372-1382 = 10)
35. Ş.Şeyh-İbr.b.Sul.-Muḥ.b.Key-Kubâd (1382-1418 = 36)
36. Ş.Sul.-Halîl'Ullaah I b.Şeyh-İbr.(1418-1465 = 47)
37. Ş.Ferruh-Yesâr(-Siyer) b.Halîl I(1465-1500 = 35)
38. Ş.Behrâm (Bayrâm)-Beg b.Ferruh-Yesâr (1500-1501 = 1)
39. Ş.Gaazî-Beg b.Ferruh-Yesâr (1501-1502 = 1)
40. Ş.Sul.-Maḥmûd b.Gaazî-Beg (1502)
41. Ş.Şeyh-İbr.II b.Ferruh-Yesâr (1502-1524 = 22)
42. Ş.Sul.-Halîl'Ullaah II b.Şeyh-İbr. (1524-1535 = 11)
43. Ş.Şâh-ruh b.Sul.-Ferruh b.Şeyh-İbr. (1535-1538 = 3)
44. Ş.Bürhân-ı 'Alî-Sul.b.Halîl II (1548-1.1550 = 2)
45. Mîrzâ Ebû-Bekr Paşa b.Bürhân-ı 'Alî

1000 yılına doğru hânedân, Arab aslını unutmuş, İranlı'laşmış, Farsca konuşmıya başlamıştır. XI. asır sonlarında yoğun Türk te'sirleri başlamış, XIV. asırda hânedân Türk'leşmiş, XV. ve XVI. asırda kesin şekilde Türkçe konuşan bir Türk hânedânı hâline gelmiştir. Türkçe konuşulmuş ve yazılmıştır. Hânedân, son asırdaki Şîî baskılara

rağmen her zaman Sünnî-Hanefî mezhebini muhâfaza etmiştir. Büyük Selçuklular'dan sonra Irak Selçukluları'na, İldenizliler'e, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'a, İlhanlılar'a, Celâyirliler'e, 1386'dan ît.Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, 1500'de Safevîler'e, 1534 ağustosundan ît. Osmanlılar'a tâbî olmuş, Şîrwân melikleri, hiç bir zaman müstakil olamamışlardır.

Bu devrede de "şîrwân-şâh" unvânını taşıyan hükümdarlar, 1382'de taht şehrini Şemâhı'dan Güney Dağıstan'da Derbend'e (Tr.Demirkapı, Ar.Bâbü'l-Ebwâb) götürdüler. XV. asırda bâzen Bakû da taht şehri oldu. XVI. asırda Şemâhı yeniden merkez oldu. Kuzey Âzerbaycan'a komşu güney şeridi de Şîrwân-Şâhlar'da kaldı. Zaman zaman Dağıstan'ın tamâmı ve Ermeniyye üzerinde de hâkimiyet kuruldu.

Hânedânın bilhassa XIII. asırdaki şeceresi çok karışıktır. Bilhassa bu asır için kesin tablolar vermek mümkin olamamış, daha kuvvetli rivâyetlere dayanmaktan başka çâre bulunamamıştmır. Kaynakların titiz şekilde taranmasıyle durum düzeltilebilir. Bu bahis için bizim buna vaktimiz yetmemiştir.

Şîrwân-Şâh Ferîdûn (Efrîdûn) (ölm. 1097)'un 3 oğlu olduğunu söylemek mümkindir: Keştâsb, Ferîbürz ve Minûçihr. Ferîbürz, III. Minûçihr ile evlenen Safwetü'd-Dîn Hâtûn'un babası olmalıdır. Keştâsb, hânedânın "Kesrânîler" denen dalının atasıdır. Keştâsb oğlu Şehryâr oğlu Kâwûs oğlu Kesrân, bu dala adını vermiştir ki Kesrân'ın oğlu 27. şîrvân-şâh I. Ferruh-zâd'dır. 21. şirvân-şâh Ferîdûn'un dîğer oğlu II. Minûçihr ise, hânedânın "Hâkaanîler" veyâ oğluna izâfetle "Ahsiyânîler" denen, 1097-1171 arasında hüküm süren, 1171'de saltanatı Kesrânî dalından Ferruh-zâd'a bırakan dalının atasıdır. II. Minûçihr (22), Gürcistan prensesi Thamara Hâtûn ile evlenmiştir. Oğlu I. Ahsitân (23), onun oğlu II. Ferîbürz (24), onun da oğlu III. Minûçihr'dir (25). Hâkaanî, bu hükümdar ve hânedânına nisbetle mahlasını almıştır. Gerek III. Minûçihr, gerek zevcesi Safwetü'd-D.Hâtûn, gerek oğulları, Fars dilinin ölümsüz kasîde şâiri Hâkaanî'nin memdûh ve hâmîleridir. III. Minûçihr'in oğulları II. Ahsitân (26) ve Efrîdûn, II. Ahsitân'ın oğlu Ferîbürz ve kızı Ay-Çiçek Hâtûn'dur.

Kesrânî dalından I. Ferruh-zâd (27)'ı oğlu Keştâsb (28), sn. oğlu III. Ferîbürz (29), sn. bunun oğulları III. Ahsitân (30) ve II. Ferruh-zâd (31) (dîğer kardeşleri Güştâsp) tâkıyb etmişlerdir. Sonraki şîrvân-şâhlar: şecereleri listede verilmiştir. Sul.-Muh., Derbend emîridir, şîrvân-şâh olmamış, fakat hânedân, onun neslinden devâm etmiştir. Hûşeng'in (34) katli ile saltanat, Sul.-Muh. dalına geçmiştir. I. Şeyh-İbr.'den gayri oğulları Şeyh-Behlûl ve Tahmûrâs'tır. Sul.-Muh.'in I. Şeyh-İbr. ile başlıyan dalına "Derbendiyye Şûbesi" denmektedir. Zîrâ Şeyh-İbr. devlet merkezini Şemâhı'dan - babasının emîr olduğu ve doğduğu- Derbend'e, kuzeye götürmüştür. Şeyh-İbr., kardeşi ile berâber Karakoyunlular'a esir düşmüş (19.12.1412), 4.1413'e kadar Tebrîz'de esir kaldıktan sonra salıverilmiştir.

I. Şeyh-İbr.'in (35) oğulları: Gazanfer, Esed'Ullaah, Minûçihr, 'Abdü'r-Rahmân, Nasr'Ullaah, Hâşim, Key-Kubâd, Keyûmers ve I. Halîl'Ullaah (36). Katledilen bu zât, 47 yıl saltanatla rekor kırmıştır. Karakoyunlu Kara Yûsuf'tan dul kalan Timuroğlu Ebû-

Bekr M.'nin kızı Beğim'le evlenmiştir (3.1421). Oğlu ve halefi Ferruh-Yesâr (Kaytak beyi Halîl Bey'in kızkardeşi ile evli) da Şâh İsm.tar. öldürüldü; dîğer oğlu Şîrwân-Şâh'tır. 35, 36, 37 sayılı baba-oğul-torun, toplam 118 yıl tahtta kaldılar. 1500'de Safevîler'in zuhûru ile Şîrwân-Şâhlar'ın yıldızı söndü. Safevîler, Şîrwân-Şâhlar'ın amansız düşmanı idiler ve onlarla kan dâvâları vardı. Bu sırada henüz Osmanlı devleti de, Doğu Kafkasya'ya erişmemişti. Şâh İsm. ve oğlu Tahmâsb, bu koyu Sünnî Türk hânedânını iyice ezdiler. Fakat tamâmen yok etmeleri mümkin olmadı. Zîrâ bu sırada Osmanlılar artık bu topraklara erişmiş bulunuyorlardı. Kuzey Âzerbaycan'ı da kısmen Şîî yapan Safevîler, Dağıstan'da buna muvaffak olamadılar. Dağıstan, kan ve ateşe rağmen Şîî olmadı, dağlara çekilerek îmânını muhâfaza etti.

Ferruh-Yesâr'ın bir kızı, Yâ'kuub Bey'le evlendi. Gaazî-Beg'in bir oğlunun adı Muh.'dir. II. İbr., bir kızını Şâh İsm.'e vermiye mecbur kaldı. Oğulları II. Halîl'den başka, Muzaffer ve Sul.-Ferruh'tur. Bu sonuncunun oğlu Şâh-ruh, 1538'de devleti Safevîler'e bırakmıya mecbur kaldı. Tebrîz'e götürüldü ve orada Şâh Tahmâsb tar. 1539'da öldürüldü. 10 yıl için Şirvân, Safevî eyâleti oldu. Şâhruh Şîrwân-Şâh'ın 1539'da babası şehîd edildikten sonra doğan oğlu Şâhruh Mîrzâ, 1578'de Kafkasya'da Osmanlı hizmetinde idi. Derwîş Muh.Hân b.Has.Bey, kezâ bu hânedândandır ve 1550'lerde Şeki = Nuha beyi idi. Oğlu 'Ömer Mîrzâ, 1578'de Osmanlı hizmetinde bulunuyordu. Gene Şîrwân-Şâhlar'dan Kaasım Mîrzâ, 1548-54'te İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı görevlisi ol.Kafkasya'ya gönderilmişti. Bu prenslerin hangi şîrvân-şâh'tan indikleri tesbît edilemedi.

II. Halîl, Şâh Tahmâsb tar.şehîd edildi. Şâh İsm.'in kızı Perîhân Beğim'le evli olması, onu kayın-birâderinin hışmından kurtaramadı. Kızının oğlu Kâwûs Mîrzâ, 19.3.1577'de Şîrwân tahtı için müddeî olmuştur. II. Halîl'in oğullarından Mehmed Mîrzâ ise, 5.10.1534'te Kaanûnî Sultân Süleymân tar.Tebrîz beylerbeyisi tâyîn edildi. II. Halîl'in dîğer oğlu son şîrvân-şâh Burhân-ı 'Alî'dir.

Burhân-ı 'Alî, 1538-48 yıllarında ülkesi Safevî eyâleti iken, Şîrvân tahtı müddeîsi ol.Istanbul'da yaşadı. Kaanûnî onu Osmanlı askeriyle Şîrwân'a gönderdi. Ancak 2 yıl kadar bile tutunamadı. 1550 ocağında Şîrwân, Safevîler tar.tekrar işgal edildi. Burhân-ı 'Alî'nin oğlu Ebû-Bekr Mîrzâ, son velîahddir (1548-1.1550). 1540'a doğru doğmuştur. I. Devlet Giray Han'ın dâmâdı idi. Uzun müddet Istanbul'da yaşadı. 1579'da paşa unvânı ile Osmanlı devletinin Şîrvân beylerbeyisi oldu. Atalarının ülkesinde bu sûretle basit bir Osmanlı vâlîsi olarak hükûmet etti. Onunla da bu uzun ömürlü hânedân sona erdi.

Ebû-Bekr Mîrzâ/Paşa'nın dâmâdı İbrâhîm Bey'dir.

4. Derbend Hâşimîleri (869-1069)

869-1069? = 200? müddetle Hâşimîler, merkez Derbend olmak üzere küçük bir devlet kurdular. Hânedân Arab ve Sünnî-Hanefî'dir (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 243-9). Hânedâna adını veren Hâşim b.Sürâka, Abbâsî vâlîsi iken 869'da istiklâl kazandı. Abbâsîler'e, Büveyhîler tâbî oldu. Selçuklular tarafından ortadan

kaldırıldı. I. Muḥ.'in (3) oğlu Heyşem, 942'de hayatta idi. No. 7 ve 11 öldürülmüşlerdir. No. 10, 1035'te Şirwân-Şâh III. Yezîd'in bir kızı ile evlenmiştir.

1. Hâşim (869-884b = 15)
2. 'Amr b.Hâşim (884b-885b = 1)
3. Muḥ.I b.Hâşim (885b-915b = 30)
4. 'Abdü'l-Melik b.Hâşim (915b-939 = 24)
5. Aḥ.b.'Abdi'l-Melik (939-977a = 38)
6. Meymûn I b.Aḥ. (977a-997 = 20)
7. Muḥ. II b.Aḥ. (997)
8. Leşkerî b.Meymûn I (997-1001 = 4)
9. Manṣûr I b.Meymûn I (1001-1034 = 33)
10. 'Abdü'l-Melik II b.Manṣûr I (1034-1043a = 9)
11. Manṣûr II b.'Abdi'l-Melik II (1043a-1065 = 22)
12. 'Abdü'l-Melik III b.Leşkerî (1065)
13. Meymûn II b.Manṣûr II (1065-1069? = 4?)

III

SELÇUKLULAR'dan SONRA ÎRÂN

1- Kâkûyîler (Yezd Atabeyleri) (1008-1274)

Benû-Kâkûye (Kâkûyî veyâ Kâkweyhî), 1008-1274 = 266 müddetle Yezd, Isfahân, Hemedân, Cibâl (Rey) eyâletlerinde hüküm sürmüştür. 1008-1051 = 43 dönemi, bunların meliklik devresidir. Büveyhîler'e, Gazneliler'e, 1042'de Selçuklular'a tâbî ol. merkez Isfahân olmak üzere devâm etmişlerdir. 1051'de Selçuklular tar. devletlerine son verilmiştir. Selçuklular, Kâkûyîler'i devamlı şekilde ve yalnız Yezd vâlîsi ol.bırakmışlar, Hemedân ile 6.1051'de Reyy'in yerine Selçuklu taht şehri yaptıktan Isfahân'ı kesin şekilde ellerinden almışlardır (Reyy ve Isfahân, 1041'de Selçuklular'a geçmiştir). Bu sûretle 1051-1274 arasında devâm eden Kâkûyîler'in Yezd vâlîliği devresi başlamıştır ki bu durum onları Yezd atabeyleri hâline getirmiştir. Büyük Selçuklular'a, Irak Selçukluları'na, İldenizliler'e, Harzem-Şâhlar'a, Moğollar'a, İlhanlılar'a tâbî ol.hayatlarını devâm ettirmişler, sonunda İlhanlılar Yezd atabeylerine nihâyet vermiştir.

İranlı olan ve Farsca konuşan Kâkûyîler, Selçuklu devrinde Türk kültürü alarak dîğer Selçuklu atabeyleri gibi -İran asıllı olmalarına rağmen aynı statü içinde- atabey hânedanlarından biri hâline geldiler. 1028'de bir ara Reyy'e (Tahrân) de hâkim oldular. 1051'den sonra Yezd vâlîliği ve emâreti ellerinde kalmakla bir ehemmiyetleri de kalmadı.

1. 'Alâ'ü-d-Dewle ('Alâ'ü'd-D.) Ebî-Câ'fer Muḥ. (1008a-9.1041 = 33)
2. Ẓahîrü'd-D.Şemsi'l-Mülûk Ebî-Manṣûr Ferâmürz b.Muḥ (9.1041-6.1051 = 10)

2a. Gerşâsp b.Muḥ. (6.1051-?)

3. Emîr Müeyyidü'd-Dewle ('Alâ'ü'd-Dewle) 'Alî (?-1095 = ?)
4. 'Alâ'ü'd-dewle 'Aḍudü'd-D. Ebî-Kâlîcâr Gerşâsp Werdân (1095-1210 = 25) (ölm. 1141)
5. Muḥyü'd-D.(Rüknü'd-D.) Sâm (1120-1194 = 74)
6. 'İzzü'd-D.Leşker (Lenker) (1194-1207b = 13)
7. Werdân-zûr (1207b-1219 = 12)
8. Ebû-Manṣûr Sipeh-sâlâr (1219)
9. Kuṭbü'd-D.Maḥmûd-Şâh (1219-1232 = 13)
10. 'Alâ'ü'd-Dewle Salgur-Şâh (1232-2.1264 = 32)
11. 'Alâ'ü'd-Dewle (2.1264-1271b=7)
12. Togan-Şâh (1271b-5.1275 = 4)
13. Yûsuf-Şâh (1275)

Merzübânü'd-Deylemî oğlu Şehryâr ispehbeẓ'i Düşmenziyâr Rüstem'in oğlu Kâkûye'nin kızı Ümmü'l-Mülûk Seyyide, Büveyhî sultânı (9.976-8.997) Faḫrüddevle ile evlenmiş ve Mecdüddevle'yi (ölm. 1028) doğurmuştur (bk.Büveyhîler). Kâkûye'nin oğlu ve Büveyhîler'in Cibâl (Reyy) v. Düşmenzâr (Düşmenziyâr)'ın oğlu 'Alâ'ü'd-Dewle I Muḥ.(1), 1008'de Yezd'i, 1023'te Hemedân'ı almış, sn. 1030'da Iṣfahân v. olmuş, Büveyhîler'in zaaflarından faydalanmış ve hânedânın kurucusu olmuştur. 1029'da Reyy, Iṣfahân ve Hemedân'ı Gazneli Maḥmûd, Kâkûyîler'den almıştır. İbnü Sînâ, bu zâtın saray nâzırı idi. *Dâniş-nâme-i 'Alâ'î*'yi adına yazmış, onun yanında Iṣfahân'dan Hemedân'a giderken 1037'de ölmüştür. Mu'izzî de Selçuklular'dan önce onun saray şâiri idi. Muḥ.'in (no.1) bir kızı Gazneli Sultân Mes'ûd b.Maḥmûd ile evlenmiştir. Oğulları: Düşmenzâr (oğlu Emîr Muḥ., 1101'de Yezd v.), Ebü'l-Ḥarb, Câ'fer (by.oğul, ölm.1026), Ferâmürz (no.2) ve 'Alâ'üd-Dewle Ebû-Kâlîcâr Gerşâsp (Hemedân ve Nihâwend v., ölm. Aḥwâz 1051, oğlu Kâlîcâr) = Fülâne b.Göktaş Bey (Oğuz beyi).

1029'da Selçuklular ondan Hemedân'ı almak istediler, başaramadılar. Ferâmürz sonradan da Selçuklular'a itâaat etmeyince Tuğrul Bey onu Ḫûzistân'a sürdü. Nesline Selçuklular, dirlikler verdiler.

Ferâmürz (2) hânedânın 2. ve sonuncu hükümdârı olup, ondan sonrakiler sâdece

Yezd eyâletinde Selçuklu vâlîleridir. Ferâmürz, 1040 Dandânakan meydan muhârebesine Selçuklular saffında katıldı; bunun üzerine Tuğrul Bey ona Işfahân ve Rey'i verdi. 5. 1051'de Sultân Tuğrul Bey ondan Isfahân'ı aldı, yerine Yezd'i ve Kuzey Fârs'da Eberkuuh'ü verdi, Rey, Kâkûyîler'de kaldı. Ferâmürz'ün oğulları: Mansûr (by. oğul, ölm.1026) ve 'Alî (3). Emîr 'Alî (3), velîahd (1041-51) iken, Selçuklu hâkimiyeti üzerine Yezd v.yapıldı. 1076'da Arslan Hât.b.Çağrı Bey yânî Alp Arslan'ın kızkardeşi ile evlendi ve bir Türk beyi hüviyetine girdi. Uzun müddet Yezd'i Selçuklular nâmına idâre ettikten sn.1095'te Reyy civârında bir Selçuklu kumandanı olarak muhârebede öldü. Oğlu ve Yezd vâlîsi ol.halefi Werdân (4), Sultân Melik-Şâh'ın kızı ve Sultân Sancar'ın kızkardeşi Melîke Sitâre ile evlenmiştir ki, Arslan Hâtûn'un küçük yeğeni olur. 1141'de Tatwân meydan muhârebesinde Sul.Sancar'ın kumandanı ol.şehîd oldu. Werdân'ın 2 dâmâdı Yezd vâlîliğinde bulunan Rüknüddîn Sâm (5) ile 'İzzüddîn Leşker'in (6) babasının adı Lenker'dir. Sâm'ın (no.5) Werdân'ın kızından doğma oğlu Atabey 'Alâ'ü'd-Dewle Atahân, 1227'de Celâlüddîn Harzem-Şâh'ın kumandanı ol.Moğollar'la muhârebe şehîd oldu. Sonra Leşker'in 2 oğlu, Werdânzûr (7) ile Sipeh-sâlâr (8), Yezd atabeyi oldular. Bu sonuncusunun oğulları: Muhyü'd-D.Sâm (kç.oğul) = Meryem-Terken Hât. (Kutluğ-Hanlar) ve Mahmûd-Şâh (9) = Yâ'kuut-Terken Hât.b.Barak Han (Kutluğ-Hanlar) (bu hâtûn 1265'te hayatta). Mahmûd'un (9) kızı Terken Hât. için bk.Salgurlular (Fârs Atabeyleri). Mahmûd'un oğlu ve halefi ise Salgur-Şâh(10)'tır. Kâzerûn yakınlarında İlhanlılar'la yaptığı meydan muhârebesinde yenildi ve şehid düştü. Oğlu ve atabey ol.halefi Togan'dır (11). Togan'ın oğulları: 'Alâ'üd-Devle (12) ve Yûsuf (13) ile Hacı-Şâh (ölm.1315/6). Yûsuf-Şâh (13) = Salgom Hât. (2.izd.1264, Salgurlu). Yezd'den Sîstân'a kaçarak hânedânının sonuncusu olan Yûsuf-Şâh'ın kızkardeşi Türkân (Terken) Hât., 1264'te öldürüldü. Salgurlu Fars atabeyi II. Sâ'd (1260) ile evlendi; sn. aynı hânedândan Selçuk-Şâh (1263-4) ile evlendi (1263). 1260-62'de Fârs nâibesi oldu; tafsîlât ve çocukları için bk.Salgurlular.

2. Alamût (İsmâ'îlîler) (1090 - 1256)

Alamût, Kazwîn-Tahrân (Reyy) yolu üzerinde, Kazwîn'den 8 fersah mesâfede, Tahrân'ın kuzey-batısında, Elbürz dağlarının güney eteklerinde, çevresi uçurum, sarp, amansız bir kaledir ki sonraki adı Kahkaha'dır. İsmâ'îlî (müfrit ve eylemci Şîî) imâmları, yânî bu mezhebin reisleri, 1090-19.11.1256 arasında 166 yıl burada oturmuş ve Yakın Doğu İslâm âlemine buradan dehşet saçmışlardır. En değerli Selçuklu ricâlini sûikasdlerle öldürterek kargaşa çıkarmışlar, Türkler'in yıkamadığı bu kale, Hulâgû tarafından, Bağdâd'ın istîlâsından 2 yıl önce kolaylıkla yerle bir edilmiş ve İsmâîlî imamlığına son verilmiştir. İmamlardan yalnız III. Hasan(no.6) Sünnî-Hanefî, dîğerleri Şîî-İsmâîlî-Nizârî'dir. Son imamlar, ilkleri gibi eylemci değillerdir.

Hasen Sabbâh'ın şeceresi şudur: el-Has.İbni's-Sabbâh b.'Alî b.Muh.b.Câ'fer İbni'l-Hüs.b.Muh.Yûs.i's-Sabbâhi'l-Himyerî. Bu nesebin gösterdiği gibi Hasen İbni's-Sabbâh, Güney Arabları'ndandır. Müelliftir. Kumm'da, Kûfeli Şîî-İmâmî bir âileden

doğmuş, Reyy'de İsmâîlî olmuş, fakat 1094'te Fâtımî halîfesini imâm tanımaktan vaz geçmiştir. 1081'de Mısır'dan Îrân'a dönmüştür. 2 oğlunu öldürtmüştür. Farsca kullanan Alamût'un İsmâîlî imâm-melikleri, İranlı'laşmışlardır.

1. Hasan I "Sabbâh" (1090-12.6.1124 = 34)
2. Keyâ Büzürg-Ümmîd Rûd-bârî (12.6.1124-11.3.1138 = 13, 8, 29)
3. Keyâ Muh. I (11.3.1138-20.2.1162 = 23, 11, 10)
4. Hwând Hasan II 'alâ-zikrihi's-selâm (20.2.1162-9.1.1166 = 3, 10, 18)
5. Hwând Nûrü'd-D.Muh. II (9.1.1166-10.1210 = 44, 9)
6. Hwând Celâlü'd-D.Hasan III (10.1210-12.1221 = 11, 2)
7. Hwând 'Alâ'ü'd-D.Muh. III (12.1221-12.1255 = 34, 0)
8. Rüknü'd-D.Hur-Şâh.(12.1255-19.11.1256 = 0, 11)

Büzürgümmîd'in (no.2), Hasan Sabbâh'ın öz veyâ mânevî oğlu olduğu üzerinde serâhat yoktur. 5.9.1102-1124 arasında Lemser vâlîsi idi. Şâh Gaazî Rüstem Bâwendî'ye dâmâd oldu. Kızkardeşi de 'İzzü'd-D.Hezâresp b.Nâmwer Pâdûspânî ile evlendi. Bundan sonraki bütün imamlar hep baba-oğuldur. No.5 ve no.6 öldürülmüşlerdir. III. Muh.'in kızkardeşi, Kînkwâr Bâwendî ile evlenmiştir (bk.Bâwendîler). III. Muh.'in oğulları Şehenşâh, Îrân-Şâh ve son imâm Hur-Şâh'tır. Hulâgû İlhan, Hur-Şâh'ı esîr edip Mâverâünnehr'e sevk etmiş, orada Mengü Kaan fermânı ile îdâm edilmiştir. Hur-Şâh'ın vezîri en büyük İslâm filozof ve bilginlerinden Nâsırüddîn Tûsî'dir ki, Hülâgû'nun hizmetine girmiş ve Alamût'taki emsalsiz kütübhâneyi Merâga'ya naklettirmiştir.

3. Hürmüz (1050-1600)

Hürmüz, aynı adı taşıyan -ve Basra Körfezi ile Ummân Denizi'ni birleştiren- boğazın kuzeyinde, İran'ın Lâristân eyâleti kıyılarına çok yakın, küçük bir adadır. İşâret edilen mevkii dolayısıyle milletlerarası deniz ticâretinin çok işlek bir geçit noktasıdır. Hürmüz (yâhut Hürmûz) devletinin merkezi bu adadır. Bundan başka Kays (Kîş), Zufâr, Keşm, Germ gibi komşu adalar da devlete âitür. Hürmüz, bir ara Bahreyn adalarının -ki Körfez'in mukaabil tarafında ve çok uzaktır- metbuu olmuştur. Ayrıca Lâristân sâhillerinin bir kısmına sâhipti. Nitekim Lâristân'da bir şehir Hürmüz adını taşımaktadır. Lâristân, Fârs ve Kirmân arasındaki eyâlet olup Basra Körfezi ve Ummân Denizi üzerinde uzun bir sâhili vardı. Sonradan Şâh Abbâs, Hürmüz adası karşısında Bender-'Abbâs limanını kurmuştur. 1050?-1600? = 550? müddetle devâm eden Hürmüz adası ticârî devleti sırasıyle Selçuklular'a ve Kirmân Selçukluları'na, Salgurlular'a, İlhanlılar'a, Muzafferîler'e, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, 1500'te Safevîler'e tâbî oldu, Safevîler tar.son verildi (Pedro Teixeiro, *Relaciones d'el Origen, Descendencia y Succession de los Reyes de Persia y de Hormuz*, Anvers, 1610; Jean Aubin, *Les Princes d'Ormuz du XIIIe au XVe Siècle, JA*, CCXLI-1, 1973, 77-138; A.Y., *Le Royaume d'Ormuz au Début du XVIe Siècle, Mare Luso-Indicum*, II, 1973, 77-179).

1. Tûrân-Şâh I (1050?-?)

.....

7. Key-Kubâd
8. Cihân-Şâh b.Key-Kubâd (?-1222, katl)
9. Şihâbü'd-D.I (8'in amcası) (1222-?)
10. Ebû-Naṣr 'Alî Seyfü'd-D.I b.Key-Kubâd (?-12.11.1230)
11. Şihâbü'd-D.II Maḥmûd b.Î'sâ b.Key-Kubâd (1230-1243 = 13)
12. Rüknü'd-D.I Maḥmûd Kalhûtî b.Ḥâmid b.Î'sâ (1243-1277 = 34, katl)
13. Seyfü'd-D.II Emîr Nuṣret Borcay b.Rükni'd-D.I (1277-1290 = 13, katl)
14. Rüknü'd-D.II Mes'ûd b.Rükni'd-D.I (1290-?)
15. Şihâbü'd-d.III Ayaz (13'ün Türk memlûkü) (?-1311)
16. Gıyâs̱ü'd-D.Kürdân-Şâh b.Rükni'd-D.II (1311-1316 = 5)
17. Mübârizü'd-D.Behrâm-Şâh b.Kürdân-Şâh (1316-1318 = 2, katl)
18. Şihâbü'd-D.IV Yûs. (17 dâmâdı, katl) (1318-?)
19. Şâh-Kuṭbü'd-D.b.Kürdân-Şâh (?-1346)
20. Tûrân-Şâh II (1346-1377 = 31)
21. Muḥ.-Şâh I b.Tûrân-Şâh (1377-?)
22. Fîrûz-Şâh (?-1436a)
23. Seyfü'd-D.III (1436a-1437a = 1)
24. Tûrân-Şâh III (1347a-?)
25. Şihâbü'd-D.IV
26. Salgur-Şâh
27. Tûrân-Şâh IV (1515'ten önce-1522'den sn.)
28. Muḥ.-Şâh II
29. Ferruẖ-Şâh (1565-1600? = 35?)

I. Seyfüddîn (10), selefinin dâmâdı idi. 8.5.1229'da Kays adasını ilhâk etti. I. Rüknüddîn (12)'in bir müddeî oğlu 1277'de öldürüldü; dîğer bir oğlu, Kuṭbü'd-D.Tehemten de 13 yıl tahta hakk iddia etti (1277-90). II. Rüknüddîn (14) Sîrcân'da öldü. Onun oğlu Fülân'ın oğlu Gıyâs̱üddîn Dînâr 5 ay müddeî oldu.

Kürdân-Şâh'ın (16) oğlu Nizâmü'd-D.'in oğulları: Cihân-Beg (Baḥreyn adl.v., ölm.1360?) ve Şâdî (Kays adası v., oğlu da aynı görevde, ölm.1370-?). I. Muḥ.-Şâh (21), 1386'da Timur'a itâaat arz etti. III. Seyfüddîn (23) hal'inden 11 yıl sn. 1446'da Şâhruẖ'a sığındı. IV. Tûrân-Şâh'ın vezîri, Osmanlı amirallerinden Ḥamîd Reîs idi. Bunun zamânında 1515'te Albuquerq, Hürmüz'e geldi ve adayı harâca bağladı. Hürmüz, ticâretini devâm ettirebilmek için 1622'ye kd.Portekiz'e vergi ödedi. 1522'de Portekiz donanması, yeniden Hürmüz'e geldi.

4. Lâr (1198-1566)

Bu da bir ada devleti prensliktir. Lâr adasına bugün Ebû-Şu'ayb veyâ Şeyh-Şu'ayb adası denmektedir. Lâristân ve Fârs sâhillerine karşı ve kıyıya yakın bir Basra Körfezi adasıdır. Lâristân'da bir şehir de Lâr adını taşır. Koyu Fârs bölgesidir. Hürmüz gibi Lâr emîrleri hânedânı da Farsça konuşmaktadır. 1198?-1566a = 368? müddetle devâm eden hânedan sırasıyle Salgurlular'ı, İlhanlılar'ı, Celâyirliler'i, Muzafferîler'i, Timurlular'ı, Karakoyunlular'ı, Akkoyunlular'ı, 1500'den ît.Safevîler'i metbû tanımış, Safevîler tar.ortadan kaldırılmıştır. Prenslerin birbirleriyle akrabâlıkları belli değildir. No.14 öldürülmüş ve no.15 hal' edilmiştir. Mezhebleri Şâfiî'dir.

1. Kutbü'd-D.I Müeyyed (1198?-1240? = 42?)
2. Kâlîcâr I (1240?-1272? = 32?)
3. Kutbü'd-D.II b.Kâlîcâr (1272?-1290? = 18?)
4. 'Alâ'ü'l-Mülk I (1290?-1321 = 31?)
5. Kâlîcâr II (1321-1333 = 12)
6. Seyfü'd-D. (1333-1373 = 40)
7. 'Alâ'ü'l-Mülk II Kerkîn-Şâh (1373-1387 = 14)
8. Mübârizü'd-D.b.Kerkîn-Şâh (1387-1436b = 49)
9. Kutbü'd-D.III (1436b-1457b = 21)
10. Cihân-Şâh (1457-1478 = 21)
11. 'Alâ'ü'l-Mülk III (1478-?)
12. Hârûn (?-1531)
13. Muh.(1531-1534a = 3)
14. Nûşîrewân-ı Â'dil b.Ebî-Sa'îd b.'Alâ'ü'l-Mülk III (1534a-24.6.1541 = 7)
15. İbr.Hân (1541-1566a = 25)

5. Muzafferîler (1314-1393)

1. Mübârizü'd-D.Muh. (1.3.1314-25.8.1358 = 46, 5, 25)
2. Celâlü'd-D.Ebi'l-Fewâris Şâh-Şücâ' (25.8.1358-9.10.1384 = 25, 1, 15)
3. Mücâhidü'd-D.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn (9.10.1384-1387 = 3)
4. Şâh-Manşûr (1387-25.4.1393 = 6)

Muzafferîler'den Fârs melikleri, yukarıda görülen 4 kişiden ibârettir. Muzafferîler, Arab, bir rivâyete göre Arab'laşmış Karluk Türkü'dür. Dilleri Farsca, mezhebleri Sünnî-Hanefî'dir. En geniş şekliye Fârs, Kirmân, Lâristân, Kürdistân, Isfahân ve Yezd eyâletlerinde hüküm sürmüşlerdir. Taht şehirleri 1.11.1353'te ele geçirdikleri Şîrâz'dır. Isfahân'ı 22.5.1356'da, Yezd'i 12.1318'de, Kirmân'ı 7.1340'ta almışlardır. İlhanlı vâlîleri olarak ortaya çıkmış, İlhanlı imparatorluğunun bâzı eyâletlerini ele geçirmiş, 1344'e

kadar İlhanlılar'a, 10.1387'de de Timur'a tâbî olmuşlardır. 1344-1387 arasında müstakil iseler de, Celâyir devletinin nüfûzu altındadırlar (Defrémery, *Les Muzaffériens, JA*, 8.1844 ve 6.1845).

Hânedânın atası Emîr Gıyâşü'd-D.Ḥaccî Ḫorâsânî'dir. Bunun oğulları: Ebû-Bekr (Suriye'de öldürüldü), Muḥ. ve Şücâ'ü'd-D.Manṣûr. Bu sonuncunun oğulları: Zeynü'd-D.'Alî, Emîr Muẓaffer ve Mübârizü'd-Muḥ. Bu sonuncunun oğlu: Bedrü'd-D.Ebû-Bekr = Fülâne b.Emîr Muẓ.(amca-zâde, Şâh-Sul.'ın ann.). Ebû-Bekr'in oğulları: Şâh-Sulṭân (veyâ Sulṭân-Şâh) ve Şâh-Sül.

Şücâ'ü'd-D.Manṣûr'un oğlu Emîr Şerefü'd-D.Muẓ., Olcaytu İlḫan'ın hizmetinde idi, 1.3.1314'te öldü. Kızı, yukarıda görüldüğü gibi amca oğlu Ebû-Bekr ile evlendi. Ḥânedâna adını veren Emîr Muẓaffer'in oğlu ise Muḥ.'dir (no.1) (25.2.1301-6.1.1364 = 62, 10, 9). 13 yaşında, babasının vâlî olduğu Fars'ta vâlî ve sonra melik oldu. Yarım asra yaklaşan bir saltanattan sn. gözlerine mil çekilerek hal' edildi. 5,5 yıl daha yaşadı. = Wâlidetü's-Selâṭîn Kutluğ-Ḫân Maḫdûm-Şâh Ḫâtûn (Kutluğ-Hânlar, izd. 1329). Melik Muḥ.'in (1) oğulları:

Bâyezîd (Sulṭâniyye v.).- 'İmâdü'd-D.Şâh-Aḥ. (ölm. 1387): Kirmân emîri: 9.10.1384-1387 = 3. Şâh-Maḥmûd (ölm. 13.3.1375): Iṣfahân emîri: 25.8.1358-13.3.1375 = 16, 5, 13.- Şâh-Şücâ'(2): aş.bk.- Şerefü'd-D.Muẓ. (ölm. 1353): babasının saltanatında öldü. Oğulları: Hüs., 'Alî, Naṣretü'd-D.Şâh-Yâḥ.(Yezd emîri: 1387-25.4.1393 = 6, bu târihte Timur, Yezd'i elinden aldı ve öldürüldü), Şâh-Manṣûr (no.4) (Iṣfahân emîri: 1387-25.4.1393 = 6, bu târihte Timur, Iṣfahân'ı elinden aldı ve öldürüldü).

Şâh-Şücâ'(2) (1333-9.10.1384 = 51): kızı Fülâne = Pîr-Muḥ.M.b.Cihângîr M.b.Timur (izd.1384, sûrî, 1390'da zifâf, çocuklar için bk.Timur-Oğulları). Şâh-Şücâ'ın oğulları: Mu'izzü'd-D.Cihângîr, Minûçihr, Kuṭbü'd-D.Üweys (katli 1374b), Zeynü'l-Âbidîn (3) ve Sul.- Aḥ. (Kirmân emîri: 1387-25.4.1393 = 6, bu târihte Timur, Kirmân'ı elinden aldı ve öldürdü).

Zeynü'l-Â'bidîn (3): Timur'a esir düştü ve Semerkand'a gönderildi. = Dil-şâd Hât. (Celâyir). Oğlu Mû'taṣım, 1387'de Suriye'ye kaçtı ve 1409'da öldürüldü. Muẓafferî saltanatı, bütünüyle Timur'a geçti. Zülmü ve saray entrikaları ile tanınmış olan bu hânedân, Ḥâfız-ı Şîrâzî'yi himâye etmekle şeref kazanır. Ḥâfız'ı sonra Timur himâye etmiştir.

6. Serbedârîler (1337-1381)

Serbedârîler, 5.1337-1381 = 44 arasında Sebzewâr merkez olmak üzere Horâsân ve Ester-Âbâd'da hüküm sürmüş, Şîî, İranlı emîrlerdir. Başlıca kaynak, geniş târihçeleri veren Devlet-Şâh'ın *Tezkire*'sidir.

1. Emîr Ḫoca 'Abdü'r-Rezzâq (5.1337-7.1338 = 1, 2, katl)

2. Sulṭân Hoca Wecîhü'd-D.Mes'ûd (7.1338-8.1344 = 6,1, katl)
3. Ay-Timur Aka Muḥ. (8.1344-10.1346 = 2, 2, katl)
4. İsfendiyâr Kelû (10.1346-21.9.1347 = 1, 1, katl)
5. Hoca Mîrzâ LuṭfUllaah (21.9.1347-4.1348 = 0,7 + 3.1360-5.1361 = 1, 2 = 1, 9, katl)
6. Hoca Şemsü'd-D.FaẓlUll.Çeşmî (4.1348-1.1355 = 6, 9, katl)
7. Yaḥ.Kerrûbî (1.1355-12.1358 = 3, 11, katl)
8. Ẓahîrü'd-D.Kerrûbî (12.1358-10.6.1359 = 0,6, ferâgat)
9. Pehlewân Ḥayder Kassâb Çeşmî (10.6.1359-3.1360 = 0,9, katl)
10. Pehlewân Ḥas.ü'd-Dâmgaanî (5.1361-4.1365 = 4, 3, katl)
11. Necmü'd-D.'Aliyyi'l-Müeyyed (4.1365-1381 = 16)

Şihâbü'd-D.(Tâcü'd-D.) FaẓlUll.Bâstîniyyi'l-Cüweyniyyi'l-'Alewî'nin oğulları: 'Abdürrezzâq (1), Mes'ûd (2) ve Hocâ Şemsüddîn ile Emînüddîn ve Naṣrullâh. Bunların ilki, İlhanlı görevlisi idi. İmparatorluğun dağılma yıllarında, 1344'e kd. İlhanlılar, sn. onların yerine geçen devletlere tâbî ol.bir emâret kurdu. Şemsüddîn ise, yeğeni Luṭfullaah'a (5) ilk saltanatında nâib oldu (21.9.1347-4.1348). Luṭfullaah, 2. saltanatını da Ḥasen Pehlewân'ın (10) niyâbetinde geçirdi. Lutfullaah, Wecîhüddîn'in (2) oğludur. Wecîhüddîn'in dîğer oğlu Sul.-'Alî, 1404-5'te müddeî olmuş ve öldürülmüştür. No. 3, 4, 7 ve 8 ise, hep Wecîhüddîn'in memlûkleri ve mânevî oğullarıdır. Bunlardan İsfendiyâr (4), Şemsüddîn Çeşmî'nin (6) niyâbetinde saltanat sürdü. Yaḥyâ(7), beylerinden 'Alâ'ü'd-Dewle'nin kızkardeşi ile evlendi. Şemsüddîn Çeşmî (6) (1301-1.1355 = 54)'nin nesebi mâlûm değildir. Ḥayder (9), onun memlûkü ve mânevî oğludur, Luṭfullaah'ın(5) da atabeyidir. Ḥasan'ın(10) nesebi de bilinmiyor. Necmüddîn'in (11) nesebi de tesbît edilemiyor. Bu şahıs, 1374'te Timur'un vâlîsi ol.Sebzewâr'da oturmaya devâm etti. 1386'da Semerkand'da 71 yaşında Timur tar.îdâm ettirildi. Horâsân'ın bir kısmını elinde tutan ve Serbedârîler denen bu garip hânedâna Timur son verdi. 11 prensin 10'u katledilmiştir.

7. Celâyirliler (1336-1431)

Celâyirliler veyâ İlkânîler (Benû-Celâir), Türk'leşmiş Moğol ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Dilleri Türkçe'dir. İlhanlılar'la Timurlular arasında mühim bir hânedândır. Sâha: Irak, Âzerbaycan (1358), Diyâr-ı Bekr ve Mûsul (1354). 1345'e kd. İlhanlılar'a tâbî olup bu târihten sonra müstakil hâle geldiler. Taht şehirleri Bağdâd'dır (24.6.1336-29.4.1411 = 74, 10, 5). Krallık 1411'de Karakoyunlular'a geçer. Fakat Karakoyunlular, 11.10.1431'e kadar Ḥille'de bir Celâyirli emâretin devâmına -kendilerine tâbî olmak şartıyle- rızâ göstermişlerdir. Bu şekilde saltanatlarının tam müddeti 95, 3, 17'dir. Bu arada Bağdâd, Timur tar.iki def'a alınmıştır, uzunca müddet Timurlular'da kalmıştır. Gerek Celâyirliler, gerek Karakoyunlular, -Akkoyunlular'ın aksine- Timur'un dehşetli düşmanlarıdır ve

Osmanlı ve Memlûk imparatorluklarının himâyesinde Timur'la mücâdele etmişlerse de, her iki Türk imparatorluğu da, bu iki Türk krallığını Timur'dan koruyamamaktan başka, Osmanlılar ve Memlûkler bile Timur'a tâbiiyyetlerini arza mecbur kalmışlardır. 1336-1340 arasında Tebrîz, Celâyirli taht şehri olmuştur. Tebrîz, 12.1385'te Altın-Ordu hâkaanı Toktamış, 1386'da Timur, 1387'de Karakoyunlu Kara Meḥmed'in işgallerine mâruz kalmıştır. Celâyirliler, İlhanlılar'dan sonra -Çobanlılar gibi- Âzerbaycan ve Irâk'ın Türk'leşmesine hizmet etmişlerdir ki bu misyonu Karakoyunlular ve Akkoyunlular tamamlamışlardır.

1. Tâcü'd-Dünyâ we'd-D.Şeyh̲-Ḥasan Bürzürg (= Kebîr) (24.6.1336-1356 = 20)
2. Şeyh̲-Üweys I Bahâdır H̲ân (1356-8.11.1374 = 18) (doğ.1337)
3. Celâlü'd-D.Ḥüs.H̲ân I (8.11.1374-9.1381 = 6, 10)
4. Gayâs̲ü'd-D.Sulṭân Aḥmed H̲ân Bahâdır (9.1381-30.8.1410 = 28, 11)
5. Şâh -Weled (30.8.1410-2.1411 = 0,6)
6. Şâh-Maḥmûd (2.1411-29.4.1411 = 0,2)

a. Tandu (Döndü) H̲âtûn (29.4.1411-1416 = 5)
b. Melik Üweys (II) Bahâdır (1416-1427 = 11)
c. Şâh-Muḥ. (1416-1431)
d. Ḥüs. II (29.4.1411-11.10.1431 = 20, 5, 12)

Celâyir (Moğ.Calayır) Moğol kabîlesinin atası Cuci (Coçi), Kutula H̲an'ın (Moğ.H̲utula-h̲ahan) 3 oğlundan biri ve Cengiz'in kumandanlarındandır. Kutula, Cengiz'in babasının amcasıdır. Cuci'nin oğlu İlkân Celâyir (İlken Calayır) Noyan, Moğol tümen kumandanlarındandır ve kabîleye ve hânedana adını vermiştir. İlkân'ın 2 oğlu, Togu Noyan ve Ak-Buğa, Müslüman olmuşlardır. Togu Noyan'ın kızı Â'işe Hât., Keyh̲atu İlh̲an'la (1291-5) evlenmiştir (çocukları için bk.İlhanlılar). Ak-Buğa'nın oğlu Emîr Ḥüs. Gürkân da, Argun İlhan'a dâmâd olarak gürkân (Moğ.küregen) lakabını almıştır (Timur gibi). Celâyirliler'in ilk hükümdârı Büyük Şeyh̲-Ḥas. (no.1) (Çobanlı Şeyh̲-Ḥas.'dan "Büyük" denerek ayrılmıştır), bu Emîr Ḥüs.'in oğlu ve ana tar. Argun İlh̲an'ın torunu, 1333-1336'da İlhanlılar'ın Anadolu umûmî vâlîsi idi (burada Anadolu, Orta Anadolu'nun doğu ve Doğu Anadolu'nun bâzı kesimlerini içine almaktadır). 1336'da Tebrîz'i alarak melik olmuş, 1345'te İlhanlılar dağılıncaya kadar onlara tâbî, sonra müstakil olmuştur. İlhan Ebû-Sa'îd, zevcesi -dünyâ güzeli- Bağdâd Hâtûn'u zorla boşatarak evlendiği için Emîr Ḥasan Celâyir, İlhanlılar'a düşman oldu (*Cengiz Yasası*'na göre hâkan, istediği kadını zevcinden alıp istediği kadar yanında alıkoyabilirdi; fakat İlhanlılar çoktan Müslüman olmuşlardı ve İslâm dîninde böyle bir şey imkânsızdı). Necef'de medfûn. Şeyh̲-Ḥas. (1) = 1. Bağdâd Hât.b.Emîr Çoban (talâq), = 2. Dil-şâd Hât.b.Dımaşq-H̲oca b.Emîr Çoban (İlhan Ebû-Sa'îd'den dul) (1'in birâder-zâdesi, izd.1336) (1361'de Emîr Sül. ile evlendi) (Üweys'in, Döndü'nün, Kaasim'in, Zâhid'in ann.). Şeyh̲-Ḥasan, Ebû-Sa'îd İlhan ölünce, ondan dul kalan Bağdâd'ın Hâtûn'un -genç

dünyâ güzeli- yeğeni Dil-şâd Hât.'u alarak ferahlıyabildi. Şeyh-Has.'ın Döndü Hât., Emîr Kaas. (ölm. 1368) İlkân (İlken), Vefâ Hâtûn (katl), Hüs., Şeyh-Zâhid (1351-(kazâen ölm. 1371 = 20) adlı çocuklarından başka, oğlu Üweys (2) (es-Sultâni'l-Â'limi'l-Â'dil Şeyh Üweys Bahâdur el-Wâşiq bi'l-Meliki'l-Beyyân) kendisine halef oldu. Ressâm olan bu zât, Lûr-i Kûçek atabeyi Melik 'İzzü'd-D.in dâmâdı idi. Çocukları:

Dil-şâd Hât. (19.6.1400'de Timur'a esir) = Zeynü'l-Â'bidîn (Fârs meliki: 1384-7, çocukları için bk.Muzafferîler).- Celâlüddîn Hüs.- Gıyâşüddîn Ah.- Has.(katli 8.11.1374): oğlu 'Alî.- Bâyezîd: Kürdistân emîri 1383-4. 1384'te gözlerine mil çekildi. Doğu Bayazıt kasabası, bu zâtın adını taşır.- Şâh-zâde Şeyh 'Alî (müdd. 1374): oğlu Şâh-Weled (5), 6 ay saltanattan sn. öldürüldü. Hüseyn Han'ın kızı Döndü (Tandu) Hât. (a) (b.bk.) ile 1400'de evlendi.- Hüseyn Hân (3): doğ. 1341?, med.Tebrîz, Dimaşkıyye İmâreti. Kızı Tandu (Döndü) Hât. (a): Timurlular'a tâbî Şüster (merkez), Wâsıt ve Basra melikesi (Hûzistân, Güney Irak). = 1. Barkuk (Mısır Memlûk sultânı, izd. 1394, ölm. 20.6.1399, izd.müd.5), = 2. Şâh-Weled (Celâyirli sultânı, amca oğlu, izd.1400, izd.müd. 11, ölm. 2.1411).

I.Üveys, oğlu Şeyh-'Alî, Hüs.Han ve Sul.Ah., büyük mûsikî dâhîsi 'Abdü'l-Kaadir Merâğî'nin hâmîsi olmakla şeref kazanırlar (Abdülkaadir sonra Timur, Şâhruh, Îsâ Çelebî, II. Murâd taraflarından himâye edildi). Sultân Ahmed Celâyir, 3 dilde dîvân sâhibi şâir, bestekâr ve ressamdı. Tebrîz'de Dimaşkıyye İmâreti'nde ağabeyinin yanında gömülüdür. Tebrîz yakınlarında Esed meydan muhârebesinde Karakoyunlu meliki Kara Yûsuf Bey'e yenildi ve muhârebede öldü. Ağabeyinin velîahdi ve Basra vâlîsi idi (8.11.1374-9.1381). Timur istîlâsında 2 def'a Memlûkler'e ilticâ etti (1394, 1402 sonu) Memlûkler onu bir müddet Şâm'da habsettiler (1.1404-1.1405). 16.6.1405'te ülkesine döndü ki bu târihte Timur ölmüş bulunuyordu. 3.6.1405'te Bağdâd'ı, 2.7. 1406'da Tebrîz'i Timurlular'dan geri aldı. Ancak 29.7.1410'da Tebrîz'i gene Karakoyunlular'a kaptırdı. Sultân Ahmed'in çocukları:

Fülâne: Karakoyunlu beyi (1380-1389, katl) Kara Mehmed Bey Durmuş'un eşi.- Fülâne: Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Mustafâ Çelebî'ye nişanlı.- 'Alî, Uğur Muhammed, Ebü'l-Kaasim, Ak-Buğa, Nûr-Verdi (1403'te Timur'a esir), el-Meliki't-Tâhir (Hille emîri, 1402'de katl) ve 'Alâ'ü'd-Dewle. Bu sonuncusu Âdilcevâz'da 2.1411'de öldürüldü. 1393-1405 arasında 12 yıl Semerkand'da Timur'a esir olarak yaşamış, Timur'un ölümü üzerine salıverilmişti. 'Alâ'ü'd-Dewle'nin oğulları: Şeyh-Hasan (doğ. 1407b) ve Hüseyn II. Bu sonuncusu 20 yıl Hille'de Karakoyunlular'a tâbî emîrlik yaptı (1411-11.10.1431). Genç öldü (1.1408-11.10.1431 = 23, 9). Büyük Şeyh Hasan'ın bu torununun torunu ile Celâyirliler sona erdi. Mîraslarının tamâmı, Karakoyunlular'ın eline geçti.

IV

HAZAR GÜNEYİ

İran'ın Hazar Güneyi Bölgesi

Hazar güneyi, İran'ın koyu Fars bölgelerinden biridir. Arablar, Türkler, Kürdler, Moğollar, bu dağlık, dar çevreye sokulamamışlardır. Arablar gibi Türkler de burasını daha çok tâbiiyyet yoluyle ve mahallî hânedanlarla idâreyi tercîh etmişlerdir. Bahis mevzuu ülke, İran'ın kuzeyinde, Hazar Denizi'nin güney kıyılarını saran şerittir. Bu bölge üç dar eyâlete ayrılır: Geylân (14.180 km^2), Mâzenderân (eski adı: Taberistân) (19.476 km^2), Ester-Âbâd (yeni adı: Gürgân) (14.863 km^2). Ortadaki Mâzenderân'dır ve denizin tam güney dibindedir. Kuzeyinde Hazar Denizi, güneyinde -batıdan doğuya- Kazwîn, Tahrân (Reyy, Cebel), Semnân (Semnân-Dâmğân) eyâletleri, doğusunda Ester-Âbâd, batısında Geylân vardır. İnce uzun bir ülkedir. Ester-Âbâd, Hazar Denzi'nin güney-doğu ucundaki ülkedir. Batısında Mâzenderân, güneyinde Semnân, doğusunda Horâsân vardır. Kuzey-doğusunda Etrek ırmağı ile Türkmenistân'dan ayrılır. Horâsân ve Türkmenistân'a komşu olması bakımından Türkler bu eyâlete, dîğer ikisine nazaran az çok hulûl edebilmişlerdir. Gürgân (Ar.Cürcân) yahûd Ester-âbâd (Pehlevî: Vrkâna, Fr.Yunanca'dan Hyrcanie), 651a'de Arablar'a (Sa'îd İbni'l-Â'ss) tâbî oldu ve 717a'de Sul Türkleri'nden fethedildi (Yezîd İbni'l-Mühelleb). Batıdaki Geylân, Hazar'ın güney-batı ucundaki ülkedir. Doğusunda Mâzenderân, güney-doğusunda Kazwîn, doğusunda güneyde Hamse ve kuzeyde Âzerbaycân, kuzeyinde deniz vardır. Başlıca şehirler: Mâzenderân'da

Bârfürûş yâhut Bâbül, Âmül, Sârî, Geylân'da Reşt, Pehlewî, Serpül, Lâhicân, Ester-Âbâd'da Ester-Âbâd yâhut Bender-i Şâh, Gürgân'dır. Ester-Âbâd'ın en kuzey kısmı (Göklen), Türkmen bölgesidir. Üç eyâletin toplamı 48.519 km²'dir. Elbürz Dağları bu eyâletleri, İran'dan ayırır. Dağlarla deniz arasındaki bölge, bu eyâletlerdir. Demâwend zirvesi (5.671 metre), Mâzenderân topraklarında, güneydedir. Ülke ancak ordulara kuzey-doğuda Türkmenistan tarafından açıktır. Oradan girmek de, çok uzak ve çöl olduğu için sanıldığı kadar kolaylık arz etmez. İşte bu ülkede, koyu ve eski İran kültürünü koruyan hânedânlar, bir kısmı Şiî mezhebini de edinerek, çok uzun müddet devâm edebilmişlerdir. Her zaman İran'a hâkim imparatorluk hangisi ise ona tâbî olmak, hiç bir zaman müstakil bulunmamakla berâber, iç muhtâriyetlerini ve sülâlelerini mahâretle korumuşlardır. Bunları ancak Safevîler ortadan kaldırabilmişlerdir. Ester-Âbâd eyâletine eskiden Cürcân da denmiştir. Ṭaberistân ise, Mâzenderân'a Arablar'ın verdiği addır. Karışıklık olmaması için bu tâbirleri bu şekilde hatırlamak îcâb eder.

1- Pâdûspânîler (646-1594)

Osmanoğulları'ndan bile fazla süren bu mahallî hânedân, iki devre içinde mütâlaa edilir: 646-759'daki devreye Debweyhîler (Dâbûyîler) veyâ Geylân-Şâhlar denir. Sonra gelen devre asıl Pâdûspânîler'dir. Fakat aynı hânedândır. Hânedânın ilk hükümdârının iki oğlundan ayrılmış iki koldan ibârettir. Hânedan, Sâsânî imparatorluk hânedânından inmiştir. Sâsânî şehenşâhı (497-9) Câmâsp'ın oğlu Narsî'nin oğlu Fîrûz'un oğlu Ferruhân Geylân-Şâh (Cîlân-Şâh), İran imparatorluğunda Geylân eyâleti vâlîsi idi. Bu sebeple "Geylân-Şâh" lakabını taşıyordu. Ölünce yerine oğlu Gîl Gewbâre (Gâwbâre /Cîl Câwbere) aynı görevi aldı ve bu sırada Îrân imparatorluğunu Müslüman Arablar feth edip Sâsânî hânedânı yıkıldığı için müstakil kaldı. Geylân-Şâhlar'ın kurucusu Gewbâre'nin daha hayâtında oğlu Pâdûspân, ülkenin bir kısmında ayrı hükûmet kurdu. 1594'e kadar devâm eden bu kola Pâdûspânîler dendi. Gewbâre ölünce yerine geçen dîğer oğlu Dâbûye (Debweyh) nesline de Debweyhîler adı verildi ki bu dal 759'da söndü. Aslında bu dalın atası, Debweyh'in kardeşi ve halefi Hurşîd'dir.

Mâzenderân (Taberistân) Geylân, Rûyân'da merkezleri Sârî, bâzan Fûmen olarak hüküm süren sonuna kadar ihtidâ etmeyip Zerdüştî kalan Geylân-Şâhlar, 646-759 arasında 113 yıl devâm etti. Emevîler ve Abbâsîler'le münâsebet kurmakla berâber, onlara itâat etmediler.

1. Gîl Gewbâre b.Ferruhân Geylân-Şâh (646-660=14)
2. Dâbûye (Debweyh) b.Gewbâre (660-676=16)
3. Hurşîd I b.Gewbâre (676-709=33)
4. Ferruhân-ı Büzürg Zü'l-Menâkıb b.Dâbûye (709-722=13)
5. Dâd-bürz-mihr (Dâzmihr) b.Ferruhân (722-734-12)
6. Sârûye b.Ferruhân (734-740 = 6)
7. Hurşîd II b.Dâzmihr (740-761 = 21)

Sonuncu hükümdar intihâr etti. Ülke, Abbâsîler'e geçti. Kardeşi Yâkend'dir. II. Hurşîd'in çocukları: Hürmizd (son vel.734-759), Şekle ('Abbâs b.Muh.b.'Alî 'Abbâsî'nin eşi), Fülâne (el-Mehdî'nin eşi), Fülâne (halîfe el-Mehdî'nin annesi ve el-Mansûr'un zevcesi, bk.Abbâsîler).- Ferruhân-ı Büzürg'ün dîğer çocukları: Fülâne (Yezdân-gerd'in eşi ve Şehrhwâstân'ın ann.), Sârûye (Nemâwer prensi, kardeşi Dâzmihr'in nâibi). Bu sonuncunun oğulları: Tûs ve Cüşnâs. Bu sonuncunun oğulları: Fihrân (Kûhistân emîri), Ferhân (oğlu Sârûye oğlu Cüşnâs), Wenderûd (864'te Âmül v.). Bu sonuncunun oğulları: Hurşîd ve Cüşnâs (bunun oğlu Hurşîd 864'te hayatta). 759'da hânedân iktidârı kaybedince, Müslümân (Sünnî/Şâfiî) oldu. Geylân-Şâhlar denen meliklerin bir dalı bu şekilde sona erdi. Pâdûspânî dalı hükümdarları ise şunlardır:

1. Pâdûspân I b.Gîl Gewbâre (650-694=44)
2. Hûr-zâd b.Pâdûspân (694-723=29)
3. Pâdûspân II Wendâd-Sefân b.Hûr-zâd (723-762=39)
4. Şehryâr I b.Pâdûspân II (762-791=29)
5. Wendâd-Ümmîd b.Pâdûspân II (791-822=31)
6. 'Abd'Ullaah b.Wendâd (822-855=33)
7. Ferîdûn b.Kaarin b.Suhrâb b.Nâmwer b.Pâdûspân II (855-?)
8. Pâdûspân III b. Ferîdûn (?-873)
9. Şehryâr II b.Pâdûspân III (873-887=14)
10. Hezâr-Sendân b.Bündâr b.Şîr-zâd b.Ferîdûn b.Kaarin (887-899=12)
11. Şehryâr III b.Cemşîd b.Dîwbend b.Şîr-zâd b.Ferîdûn (899-939=40)
12. Şemsü'l-Mülûk Muh.b.Şehryâr III (939-951=12)
13. Üstündâr Ebû'l-Fazl b.Şemsi'l-Mülûk (951-965-14)
14. Hüsâmü'd-D.Zerîn-Kemer I b.Ferâmürz b.Şehryâr III (965-996=31)
15. Seyfü'd-Dewle bâ-Harb b.Zerîn-Kemer (996-1022=26)
16. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr I b.bâ-Harb (1022-1046b=24)
17. Fahrü'd-Dewle Nâmwer I b.Nasîri'd-Dewle Şehryâr b.bâ-Harb (1046b-1077b=31)
18. 'İzzü'd-dewle Hezâresb I b.Nâmwer I (1077b-1116=39)
19. Şehr-nûş (Şehrîweş) b.Hezâresb I (1116-1129=13)
20. Key-Kâwûs b.Hezâresb I (1129-1165=36)
21. Hezâresb II b.Şehr-nûş (1165-1191=27)
22. Hüsâmü'd-Dewle Zerîn-Kemer II b.Cesetân b.Key-Kâwûs b.Hezâresb I (1209-1213=4)
23. Şerefü'd-Dewle Bî-sütûn b.Zerîn-Kemer II (1213-1223=10)
24. Fahrü'd-Dewle Nâmwer II b.Bî-sütûn (1223=?)
25. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr II b.Nâmwer II (?-1235)
26. Şehrâkîm Gewbâre b.Nâmwer II (1235-1272b=37)

27. Fahrü'd-Dewle Nâmwer III Şâh-Gaazî b.Gewbâre (1272b-1302a=30)
28. Melik-Şâh Key-Husrew b.Gewbâre (1302a-1311b=9)
29. Şemsü'l-Mülûk Muh.Şehryâr I 'İzzi'd-Dewle b.Melik-Şâh (1311b-1317=6)
30. Nasîrü'd-Dewle Şehryâr II b.Melik-Şâh (1317-1325=8)
31. Tâcü'd-Dewle Ziyâr b.Melik-Şâh (1325-1334=9)
32. Celâlü'd-Dewle İskender b.Ziyâr (1334-1360=26)
33. Fahrü'd-Dewle Şâh-Gaazî b.Ziyâr (1360-1378=18)
34. 'Adudü'd-Dewle Kubâd b.Şâh-Gaazî (1378-1399=21)
35. Sâ'dü'd-Dewle Tûs b.Ziyâr (1399-1404b=5)
36. Keyûmers I b.Bî-Sütûn (Tâlikaan emîri) b.Küstehem b.Ziyâr (1404b-1453=49)
37. Melik Key-Kâwûs b.Keyûmers (1453-1476=23)
38. Cihângîr b.Key-Kâwûs (1476-1508=32)
39. Keyûmers II b.Cihângîr (1508-1509=1)
40. Behmen I b.Cihângîr (1509-1510=1, katl)
41. Bî-Sütûn b.Cihângîr (1510-1511b=1, katl)
42. Behmen II b.Bî-Sütûn (1511b-1549=38)
43. Keyûmers III b.Behmen II (1549-?)
44. Üweys b.Fülân b.Bî-Sütûn b.Cihângîr (?-1594)

Kücûr (Küdcûr) dalı (Nûr'un batısı) (1453-1594-141):

1. Melik İskender b.Keyûmers I.b. Bî-Sütûn (1453-1475=22)
2. Tâcü'd-Dewle b.İskender (1475-?)
3. Melik Eşref b.Tâci'd-Dewle (?-1515)
4. Key-Kâwûs b.Eşref (1515-1543=28, katl)
5. Keyûmers b.Key-Kâwûs (1556-1576=13)
6. Cihângîr b.Key-Kâwûs (1556-1576=19)
7. Melik Muh.b.Cihângîr (1576-1594=19)

Pâdûspânîler, merkez Rüstemdâr olmak üzere, Rûyân, Nûr, Kücûr bölgelerinde, yânî Batı Mâzenderân'da saltanat sürdüler. 650-1594 arasında 944 yıl süren hükûmetlerinden 1191-1209 arasındaki 18 yıllık saltanat fâsılasını düşmek lâzımdır. İranlı, Farsca konuşan hânedan, Sünnî'dir. 756'da hânedânın Geylân-Şâhlar denen dalını Abbâsîler'in ortadan kaldırması üzerine, Geylân'ın bir kısmını da aldılar, ihtidâ edip Abbâsîler'e itâat ettiler. Bu sûretle Abbâsîler'e ve Abbâsîler adına saltanat süren hânedânlara (Tâhirîler, Saffârîler, Büveyhîler), Gazneliler'e, 1042b'de Selçuklular'a, sonra Irak Selçukluları'na, Harzem-Şâhlar'a Moğollar'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, 1500'den sonra Safevîler'e tâbî oldular.

I. Pâdûspân'ın (no.1) dîğer oğlu Üstündâr Şehryâr'dır. Windâd'ın (5) dîğer oğlu Rüstem, bunun da oğulları Muh.Sipeh-sâlâr ve Hayyân (864'te hayatta)'dır. 855-873 arasında Ferîdûn(7) ve III. Pâdûspân (8), Taberistân Alevî imâmı Ewlâd-ı 'Alî'den Hasen b.Zeyd'e tâbî olmuşlardır. Hezâr-Sendân'ın(10) kızkardeşi, Merdâwic b.Ziyâr ile evlenmiştir. I. Zerîn (Zerrîn)-Kemer'in (14) dîğer oğlu Hüsâmü'd-Dewle'dir. Bâ-Harb'in(15) dîğer oğulları ise 'İzzü'd-D.Gerşasp, Seyfüddewle ve Fahrüddewle'dir. I. Nâmwer'in (17) kardeşi Nâsırü'd-Dewle'dir. I. Nâmwer'in bir oğlu da Fahrüddewle'dir. I. Hezâresb (18)'in dîğer oğulları Gûderz ve Nâsırü'l-Mülk'tür. Şehr-nûş (19), Şâh Gaazî Rüstem b.'Alî Bâwendî'nin dâmâdıdır. Şehr-nûş'un bir oğlu Emîr Halîl'dir. II. Zerrîn-Kemer'in (22) bir kardeşi Eşref'tir. Bî-Sütûn'un (23) bir kardeşi Hüsâmüddewle ve tahta geçmiyen oğulları Şerefüddewle ve Üstündâr Şâhrâkîm'dir. II. Nâmwer'in (24) tahta geçmiyen oğulları Şehrîweş ve Nâtil emîri İskender'dir. Gewbâre'nin (26) tahta geçmiyen oğulları Hezâresp, Nasrüddewle, Şâhenşâh, Zerîn-Kemer, Derbend, Arguş (bunun oğlu Zengî-Şâh)'tur. Timur'un Mâzenderân seferi ile bu devleti itâat altına alması Tûs (35) zamânındadır.

İskender'in (32) oğulları: Şerefüddîn, Muzaffer, Arguş, Eşref Hân, Ferîbürz (oğlu Hüs.oğlu Şâh Râkîm oğlu Üweys) ve İskender. Bu sonuncunun oğulları: Zerîn-kemer, Hezâresp, Behmen, Yezdecird, Ferîdûn, Newder, Hûşeng.- Kubâd'ın (34) oğulları: Tâcüddîn Ziyâr, Fahrüddîn Hüs., Nâsırüddîn Şehryâr, Şemsülmülk Muh., Cemşîd.- I. Keyûmers'in (36) kardeşleri: Behmen (Muh. Kıwâmî'nin dâmâdı), Tâcüddewle Key-Kâwûs (oğulları Şâh-Gaazî, Peşeng, Newder), İskender. Bu sonuncunun oğulları: Küstehem, Fahrüddewle, Ferîdûn, Cihângîr, Bîsütûn, Behrâm.

Keyûmers'in (36) oğulları: Muz., Üweys (ölm.1453, oğlu Bîsütûn), Eşref, Key-Husrew, Behmen, İrec, Hüs., Tûs, Key-Kâwûs (37) ve İskender (Kücûr no. 1). Bu sûretle Keyûmers'in 1453'te ölümüyle devlet Nûr ve Kücûr şûbelerine ayrıldı.

Key-Kâwûs'un (37) dîğer oğlu Şâhruh, 1467'den sn.öldü. Cihângîr'in (38) tahta geçen 3 oğlu (39, 40, 41) dışında oğlu Melik 'Azîz ve bunun oğlu 1594'te ölen Melik Cihângîr'dir. II. Behmen (42), hem Mâzenderân hükümdârı 'Abdü'l-Kerîm b.Muh.'in kızkardeşi, hem Geylân hükümdârı Sul.Ah.'in kızkardeşi ile evlendi. Keyûmers(43) ve halefi yeğeni Üweys (44), 1549-1594'te birincisi Şâh Tahmasb'ın sıkı sıkıya tâbii, dîğeri doğrudan doğruya vâlîsi ol hüküm sürdüler ve hânedân sona erdi. Ancak Keyûmers'in (39) oğlu Muh. oğlu Emîr Hamza oğlu Kâmrân-Şâh oğlu Şeyh Fazl oğlu Melik Bayındır Hân, gaalibâ Sâsânîler'in, Mîlâd'ın II. asrından gelen bu hânedânın son temsilcisidir. XVII. asır sonlarında, bir Oğuz Türk adı taşıyarak ölmüştür.

Kücûr dalında ise İskender'in(1) dîğer oğlu Melik Muh. ve bunun da oğlu 1594'te ölen Melik Cihângîr'dir. Key-Kâwûs (4), Geylân hükümdârı Ah.b.Has.'ın dâmâdıdır. Cihângîr(6), 1556-1576'da Şâh Tahmasb Safewî'ye sıkı sıkıya tâbî saltanat sürmüş, fakat Alamût'a sürülüp orada ölmüştür; Geylân hükümdârı Ah.II b.Has.II'nin kızkardeşi ile evli idi. Oğlu Melik Muh.(9), Tahmasb'a tâbî olarak hükûmet etmiş, fakat 1594'te hânedânın her iki dalı da ilga edilerek ülkenin muhtâriyetine son verilmiştir.

2. Bâwendîler (665-1349)

Bâwendîler de, Pâdûspânîler gibi Sâsânî İran imparatorluk hânedânından iner. "İspenhed, Melikü'l-Cibâl" diye anılırlar. Ṭaberistân (Mâzenderân)'ın doğu kısmında hüküm süren küçük krallardır. Farsca konuşan ve İranlı olan hânedân 854 yılına kadar Mazdeî (âteş-perest) dîninde kalmış, ancak bu târihte ihtidâ etmiştir. Şu halde 665-1503 arasında 838 yıl devâm eden hânedânın ilk 189 yılı Müslüman da, Ehl-i Kitâb da değildir (Ehl-i Kitâb/Hıristiyan ve Mûsevî). 1.4.1210-1238 arasındaki 28 yıllık fâsılayı hânedânın hükümrân olduğu müddetten düşmek lâzımdır, 810 yıl eder. Bu 29 yılda Harzem-Şâhlar ve 1220'den îtibâren Moğoller, Bâwendîler'i tahttan indirip ülkeyi doğrudan doğruya ilhâk etmişlerdir. Bâwendîler, Pâdûspânîler'in tâbî olduğu aynı devletlere, başlıca Abbâsîler'e, Selçuklular'a, İlhanlılar'a tâbî olmuşlar, fakat iç muhtâriyetlerini geniş ölçüde muhâfaza etmişlerdir. İlhanlılar'dan sonra Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, gene Timurlular'a tâbî olmuşlar, Osmanoğulları'ndan fazla devâm ederek 1503'te Şâh İsmâîl tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

Sâsânî şehenşâhı (kisrâ'sı) Fîrûz oğlu Kubâd'ın oğlu Keyûs (Kâbûs)'un oğlu Şâpûr'un oğlu Bâw, ilk hükümdardır ve hânedâna adını vermiştir. Hânedânın 1. tabakasına (Keyûsiyye: 665-1074=409) adını veren Keyûs, Sâsânîler'in imparatorluk prensi ve Taberistân meliki (528-531) idi. Bâw (no.1) da bunun torunudur ve son Sâsânîler zamânında Fârs, Âzerbaycan, Irak ve Taberistân ispehbed'liklerinde (umûmî vâlîlik) bulunmuştur. Bâw'ın yerine geçen Welâş b.Dâdmihr b.Zehmihr b.Suhrâ'nın nasıl Sâsânîler'e bağlandığı bilinmiyor (Zehmihr'in kardeşi Kaarin'dir). Sonra tahta geçen I. Sührâb (3), Bâw'ın oğludur ve Bâw'ın torunları arasında saltanat devâm etmiştir.

1. Bâw (665-679=14)
2. Welâş (679-687b=8)
3. Sührâb I b.Bâw (687b-728=41)
4. Mihr-i Merdân b.Sührâb (728-752b=24)
5. Sührâb II b.Mihr-i Merdân (752b-772=20)
6. Şerwîn I b.Sührâb II (772-797=25)
7. Şehryâr I b.Şerwîn (797-825=28)
8. Şâpûr Câ'fer b.Şehryâr (825-837=12)
9. Ebü'l-Mülûk Kaarin I b.Şehryâr (837-867=30) (Müsl.854)
10. Rüstem I b.Sührâb b.Ebi'l-Mülûk Kaarin (867-895=28)
11. Şerwîn II b.Rüstem (895-930=35)
12. Şehryâr II b.Şerwîn II (930-966=36)
13. Dârâ b.Rüstem b.Şerwîn II (966-969=3)
14. Şehryâr III b.Dârâ (969-1006=37)
15. Rüstem II b.Şehryâr III (1006-1028=22)
16. Kaarin II b.Sührâb b.Şehryâr III (1028-1074=46)

17. Ebü'l-Mülûk Hüsâmi 'd-Dewle Şehryâr IV b.Kaarin II (1074-1109a=35)
18. Necmü'd-Dewle Kaarin III b.Şehryâr IV (1109a-1117=8)
19. Şemsü'l-Mülûk Rüstem III b.Kaarin III (1117)
20. 'Alâ'ü'd-Dewle 'Alî I b.Şehryâr IV (1117-1140=23)
21. Nusretü'd-D.Şâh-Gaazî Rüstem IV b.'Alî I (1140-1163=23)
22. 'Alâ'ü'd-Dewle Hasan I b.Rüstem IV (1163-1172=9)
23. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr I b.Hasan I (1172-1206-34)
24. Nâsırü'd-Dewle Şemsi'l-Mülûk Şâh-Gaazî Rüstem V b.Erdşîr I (1206-1.4. 1210=4)
25. Hüsâmü'd-Dewle Erdşîr II b.Kind-Hwâr b.Şehryâr b.Erdşîr b.Kind-Hwâr b.Şehryâr b.Kind-Hwâr b.Rüstem b.Dârâ b.Şehryâr IV (no.17) (1238-1249=11)
26. Şemsü'l-Mülûk Muh.b.Erdşîr II (1249-1265=16)
27. 'Alâ'ü'd-Dewle 'Alî II b.Erdşîr II (1265-1276=11)
28. Tâcü'd-Dewle Yezdcird b.Şehryâr b.Erdşîr II (1276-1299=23)
29. Nâsırü'd-Dewle Şehryâr V b.Yezdcird (1299-1314=5)
30. Rüknü'd-Dewle Key-Husrew b.Yezdcird (1314-1328=14)
31. Şerefü'l-Mülûk b.Key-Husrew (1328-1334=6)
32. Fahrü'd-Dewle Hasan II b.Key-Husrew (1334-17.4.1349=15)
33. Kiyâ Efrâsyâb Cülâbî (32'nin kayın-pederi) (17.4.1349-1359=10)
34. Kiyâ Fahrü'd-D.Cülâbî (33'ün kardeşi) (1359-?)
35. Kiyâ Güştâsp (34'ün kardeşi)
36. İskender Şeyhî b.Efrâsyâb Cülâbî (?-1400?, katl)
37. Lührâsp b.Efrâsyâb Cülâbî (1400?-?)
38. Kiyâ Hasan b.Lührâsp (?-1503)

I. Şerwîn'in (6) dîğer oğlu Rüstem, I. Kaarin'in (9) dîğer oğulları 'Abd. ve Mâzyâr (Ebü'l-Has.Muh. Mewlây Emîri'l-Mü'minîn adıyle ihtidâ etti, 840'da Emîr Afşın tar. öldürüldü). II. Şerwîn'in (11) kızı Fülâne'dir. Bu prenses Cürcân meliki (935-967) Weşmgîr Ziyârî ile evlenmiştir (çocukları için bk. Ziyârîler). II. Şeryâr'ın (12) oğlu Muh. ve bunun oğlu 1016'da ölen Şerwîn'dir. II. Şerwîn'in (11) oğlu Rüstem, 32 yıl (946-978) müddeî olmuş ve önce kardeşinin, sonra kendi oğlunun ve torununun saltanatlarını tanımamıştır. Rüstem'in dîğer oğlu Merzebân ve bunun oğlu Rüstem'dir ki, 981-998 arasında 17 yıl amca oğlu III. Şehyâr'a (14) karşı müddeî olmuştur. II. Rüstem'in (15) kızı Seyyide Şîrîn, Fahrüddewle Büweyhî ile evlenmiştir (çocukları için bk.Büweyhîler). II. Rüstem'in oğlu Merzbân, *Merzbân-nâme* müellifidir. II. Kaarin'in (16) kardeşi Şerwîn'dir.

1074-1210=136 müddetle süren 2. tabakaya "İspehbendiye" denmektedir (Keyâsîler 409 yıl sürmüş oluyor). Bu tabaka Selçuklular'a, sn.Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuştur. Merkez Sârî'dir. Taberistân dışında Geylân, hattâ bir ara Reyy (Tahrân) ve Kumm (Kuumis)'a da hâkim olmuşlardır. Bu tabakanın ilk meliki IV. Şehryâr'ın (17) dîğer oğulları Rüstem (oğlu Ferâmürz), Behrâm, Yezdecird, Dârâ (oğulları Rüstem ve

Behmen)'dır. Bu Dârâ, hânedânın üçüncü tabakasının atasıdır. Şöyle ki: onun torununun torununun torununun torunu II. Erdşîr (25) 3. tabakanın ilk hükümdârıdır. III. Kaarin (18), Selçuklu büyük-sultânı Muh.Tapar'ın dâmâdıdır. III. Rüstem'in (19) oğlu Ferâmürz'dür. Sultân Tapar'ın kızından doğup doğmadığı bilinmiyen III. Rüstem, hal'inden sora 4 yıl müddeî olmuştur (1117-21, amcası I. 'Alî'ye karşı). I. 'Alî'nin (20) tahta geçmiyen oğulları: Tâcü'l-Mülûk Merdâvîç (bu da Selçuklu büyük-sultânı Muh.Tapar'ın dâmâdı) (oğulları Gerşasp, Rüstem ve Keyûs), Şehryâr, 'Alî. IV. Rüstem'in (21) kızı, Şehrîweş b.Hezâresp Bâdûspânî, dîğer bir kızı da Alamut hâkimi İmâm Büzürgümmîd ile evlenmiştir. I. Erdşîr (23), Harzem-Şâh Tekeş'in kızı Şâh Hâtûn ile 1183'te evlendi (izd.müd.23). V. Rüstem'den başka bir kızı ve Rüknü'd-Dîn Kaarin adlı oğlu vardır. 1.4.1210'da V. Rüstem (24) öldürüldü ve devlet Harzem-Şâh Doğu Türk (Türkistân) hâkanlığına doğrudan doğruya ilhâk edildi.

Rüstem V'i, hemşîresinin zevci Ebû-Rizâ Hüseyn b.Muhammedi'l-'Alevî öldürünce, hemşîresi de kocası bu Ebû-Rizâ'yı öldürdü.

28 yıllık bir aradan sn.3. tabaka "Kind-Hwâriyye" (Kinahwâriyye) başlar. 1238-17.4.1349 arasında 111 yıl devâm eder. Moğollar'a, sonra İlhanlılar'a tâbîdir. 1238-40 arasında Sârî olan taht şehri, 1240'ta Âmül'e alınmıştır. Bu tabakanın ilk hükümdârı II. Erdşîr'in (25) babası Kind-Khwâr hânedânın bu dalına adını vermiştir. Bu zât İsmâilî imâmı (Alamut) III. Hasan Celâlüddîn'in ve Bâwendîler'den Erdşîr b.Hasen'in kızları ile evlenmiştir. Yezdecird'in (28) tahta geçemiyen oğlu İskender'dir. II. Hasan'ın (32) oğulları: Key-Kâwûs, Şemsü'l-Mülûk, Şerefü'l-Mülûk, Şâh-Gaazî. II. Hasan, 17.4.1349'da öldürüldü ve asıl hânedân da sona erdi. Yerine geçen kayın pederi, sonra bu kayın-pederin 2 kardeşi ve sonra aynı kayın-pederin 2 oğlu ve bir torununun Sâsânî hânedânı mensupları olması ihtimâli vardır. "Cülâbiyye" denen 4. tabaka 1349-1503 arasında 154 yıl devâm etti. Bu devirde devlet, küçük bir emâret hâlinde varlığını miskince sürdürebildi. Şâh İsmâîl tahta geçer geçmez kolayca ilhâk ediverdi.

3- Taberistân 'Alewîleri (864-1033)

Bu hânedânın kurucusu el-Hasen b.Zeyd, Ewlâd-ı 'Alî'den, Hazret-i 'Alî'nin 7. kuşak torunudur: el-Has.b.Zeyd b.Muh.b.İsm.İbni'l-Has.b.Zeyd İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Gerçekten Peygamber soyundan olan nâdir hânedânlardan biridir (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 206-12). Her zaman hılâfete hakk iddia eden Hasenîler ve onlardan daha da az politikacı olan Hüseynîler, ancak Yemen ve Taberistân gibi dağlık, uzak bölgelerde, o da uzun sürmiyen saltanatlar kurabilmişlerdir. Taberistân Alewî imâmları denen meliklerin saltanatı 864-1033 arasında 169 yıl ise de, bundan 900-12.913 arasındaki 13 yıllık fâsılayı düşmek îcâb eder; bu müddet içinde Sâmânîler, ülkeyi doğrudan doğruya ilhâk etmişlerdir. Aslında 12.913'ten sonra da kısa saltanat fâsılaları varsa da, bu müddetler içinde Zeydî imamlarının müntesibleri tahta çıkmışlardır. Muntazam, babadan oğula kalan bir hânedân kurulamamıştır. Bunlar en mûtedil Şîîler'dir (Zeydîler) ve Sünnî Halîfe'nin otoritesine karşı değillerdir. Dîğer Şîîler gibi Sünnîler'i dinden sapıtmış saymazlar. Taht şehirleri Sârî (Sârûî), bâzan Âmül'dür. Dil Arabca'dır. Çevrede tutunamamalarının bir sebebi de koyu Arab olmalarıdır. Bir müddet Taberistân'ın (Mâzenderân) mühim bir kısmından başka Cürcân (Ester-Âbâd) ve Reyy'i (Tahrân, Cebel) de ele geçirmişlerdir. Şîî-Zeydî olan Büweyhîler, bunlara

müsâmaha etmişler, Taberistân şerîfleri de Abbâsîler'i gûyâ metbû tanımışlardır. Muh. b.Câ'feri's-Sâdık'ın Gûr-i Sürh denen muhteşem türbesi hâlâ Esterâbâd şehrindedir.

1. el-Hasen b.Zeyd "ed-Dâiyyi'l-Kebîr" (864-884a=20)
2. Muh.ü'd-Dâ'iyyi'l-Kaasimi'l-Kaaim-bi'l-Haqq b.Zeyd "ed-Dâiyyi's -Sağîr" (884a-10.900=16)
3. Ebû-Muh.i'l-Has.(II)i'l-Utrûşi'n-Nâsıri'l-Haqq (12.913-31.1.917=3,1)
4. Ebû-Muh.i'l-Has.(III)i'd-Dâ'iyyi-li'l-Haqq İbni'l-Kaas.İbni'l-Hasen (31.1.917-10.11.928 = 11,10)
5. Asfer b.Şîrweyh (10.11.928-929?=1?)
6. Ebü'l-Fazl (Ebü'l-Kaasim) Câ'feri's-Sâir-fi'llâh b.Muh.İbni'l-Has.III (929?-935?=6?)
7. Ebû-'Abd.Muh.i'l-Mehdî İbni'l-Has.III (935?-971=36?)
8. el-Hüs.i's-Sâir-bi Tâî-b'İllâh b.Hârûn (971-?)
9. Ebü'l-Hüs.'Adudi'd-D.Ah.i'l-Müeyyed İbni'l-Hüs.i's-Sâir (?-8.12.1030)
10. Ebû-Tâlibi's-Sağîr Yahye'n-Nâtıq-bi'l-Haqq İbni'l-Hüs.i'l-Buthânî ibni'l-Müeyyed (8.12.1030-1033=3)

2. imâm Muh., 1. 'nin kardeşidir, onun gibi katledildi. II. Has.(3)'ın şeceresi şudur: el-Has.II b.'Alî İbni'l-Has.b.'Alî b.'Umeri'l-Eşref b.'Alî Zeyni'l-Â'bidîn İbni'l-Hüs.b.'Alî b.Ebî-Tâlib. Yânî bu zât, Hüseynîler'den bir seyyid'dir; III. Has.'in (4) kayınpederidir. 844'e doğru Medîne'de Horâsânlı bir câriyeden doğdu. Şâir ve müelliftir. Oğulları: Ebü'l-Has.'Alî ve Ebü'l-Kaas. Câfer (958 ve 925'te 2 def'a geçici ol. Âmül'ü ele geçirdi) ve Ebü'l-Hüs.Ah. (oğulları: Ebû-'Alî Hüs. ve Ebû-Câ'fer, bunun oğlu Câ'fer'in oğlu İsm. 931'de zehirlendi). 920'de Nîşâpûr'u da ele geçiren III. Has. (doğ. 876), öldürülmüştür. Şeceresi şudur: el-Has.III İbni'l-Kaas.İbni'l-Has.b.'Alî b.'Abdi'r-Rah.i'ş-Şecerî İbni'l-Kaas.İbni'l-Has. IV b.Zeyd İbni'l-Has.b. 'Alî b.Ebî-Tâlib. III. Hasen'in katli üzerine bir müddet emîrlerden Asfer ülkeye hâkim olmuş, bu da Ziyârîler'den (aş.bk.) Merdâvic tar. öldürülmüştür. Câ'ferü's-Sâir (6), II. Has.'in (3) oğlu Muh.'in oğludur. Muh. (II)i'l-Mehdî(7) ise III. Has.'in (4) oğludur, oğlu 'Abd.'dır.

Hüs.ü's-Sâir (8) b.Hârûn İbni'l-Hüs.b.Muh.b.Hârûn b.Muh.İbni'l-Kaas. İbni'l-Has.IV b.Zeyd b.İbni'l-Has.b.'Alî b.Ebî-Tâlib'in oğulları Ahmedü'l-Müeyyed (9) ve Yahyâ (10)'dır. 950'de doğan Yahyâ, târihçi ve müelliftir. Bir kızı ve Tâlib adlı oğlu bilinmektedir. Ahmedü'l-Müeyyed (9) (961?-8.12.1030=69), daha önce tahta geçmiş olmakla berâber, Yahyâ (10) (951?-1033=82)'dan küçüktür. Ahmedü'l-Müeyyed'in oğlu Ebü'l-Kaasimi'l-Hüs., bunun oğulları el-Hüs. ve Ebü'l-Kaasim Muh., bu sonuncunun oğulları el-Kaasim ve Ebû-Tâlib Yahye'l-Ahîri'l-Müeyyed (ölm.1126) ve bunun da oğlu Tâlib'dir.

Muh.ü'd-Dâ'î'nin (2) oğlu Ebü'l-Hüs.(oğlu el-Hüs.) ve Zeyd, bu Zeyd'in oğulları Ebû-'Alî İsm.(oğlu 'Alî), Ebû-Muh.i'l-Has. (oğlu el-Has.) ve Ebû-'Abd.Muh.i'r-Rızâ'dır (oğlu 'Abd.). Bu er-Rizâ, 900-913'te Taberistân'da Alevî imâmetinin inkıtaında, Sâmânîler'e karşı müddeî idi; fakat dedesinin imâmetini ele geçirememiş, 12.913'te bu işi II. Hasen (3) yapabilmiştir.

4- Ziyârîler (927-1090)

Benû-Ziyâr, 927-1090 arasında 163 yıl Cürcân (Ester-Âbâd) ve kısmen Taberistân (Mâzenderân)'da hüküm sürmüş meliklerdir. Taht şehirleri Cürcân'da el-Kaarin'dir (Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 212-6). Farsca konuşan koyu İranlı bir hânedândır. Abbâsîler'e ve Sâmânîler'e (927-983), Büveyhîler'e (983-999), Gazneliler'e (999-1042), Selçuklular'a (1042-1090) tâbî olmuşlardır (başlangıçta aslında Abbâsîler nâmına Sâmânîler'e tâbî). Hânedan, Werdân-Şâhü'l-Cebeliyyi'l-Geylânî'nin oğlu 7.948'de ölen ve Tîdâî Pâdûspânî'nin dâmâdı olan Emîr Ziyâr'ın adını taşır. Bu zâtın ilk iki hükümdâr olan 2 oğlu ile Ziyârîler başlar.

1. Merdâwic b.Ziyâr (927-935=7)
2. Ẓahîrü'd-Dewle Ebî-Manṣûr (Ebî-Ṭâlib) Weşm-gîr (Wüşmegîr) (935-21.11.967=32)
3. Ẓahîrü'd-D.Ebî-Manṣûr Bîsütûn (21.11.967-977a=10)
4. Ebü'l-Ḥas.Şemsi'l-Me'âlî Qâbûs I (977a-1012b=35, katl)
5. Felekü'l-Me'âlî Minûçihr (1012b-1029=17)
6. Şerefü'l-Me'âlî Ebî-Kâlîcâr Enûşîrwân (1029-1033 = 4 + 1035-1043a = 8 = 12)
7. Dârâ (1033-1035 = 2)
8. İskender (1043a-1049 = 6)
9. Unṣurü'l-Me'âlî Key-Kâwûs Qâbûs II (1049-1070 = 21)
10. Geylân-Şâh (1070-1090-20)

Alamut İsmâîlî İmâmları, bu hânedânı yıkmışlardır. Cürcân, Selçuklular'a, Mâzenderân da Selçuklu tâbii mahallî devletciklere geçmiştir. Merdâwic (1), Şirzâd Pâdûspânî'nin dâmâdıdır. Katledildi. Oğlu Ferhâd (936-1034=98) ölümünden sn. doğduğu için tahta geçememiş ve 98 yaşında öldürülmüştür. Merdâwic'in kızı ise, amcasının oğlu Bîsütûn (3) ile evlenmiştir. Merdâvîc'in yerine geçen kardeşi Weşmgîr (2), Rüstem Bâwendî'nin kızı Şerwîn ile evlenmiştir. Kazâen öldü. Manṣûr ve Sâlâr adlı oğullarından başka dîğer iki oğlu Bîsütûn (3) ve I. Qâbûs (4), ardarda tahta geçmişlerdir. Bîsütûn'un oğlu Manṣûr'dur. Qâbûs (4), 35 yıllık saltanatının 17 yılını aslında Büweyhîler'e karşı müddeî olarak Sâmânîler'in yanında geçirmiştir; zîrâ 981-998 arasında Büweyhîler, onu ülkesinden mahrûm etmişlerdir. Rüknüddewle Büweyhî'nin dâmâdı olan I. Qâbûs (946-1012b = 66) Arabca ve Farsca'da şâir ve müellif ve hattatır. Gürgân eyâletinin Günbeḏ-i Ḳâbûs şehrine adını veren muhteşem türbesinde gömülüdür. 3 oğlu (5, 7, 8) tahta geçti. Büyük oğlu el-Ḥas.genç öldü. Kızı Zerrîn-Keys, Faḫrüddewle Büweyhî ile evlendi. Bîrûnî *Âsârü'l-Bâkıye*'sini 998'de Qâbûs'a ithâf ettiği gibi İbnü Sînâ da bir müddet onun sarayında yaşamıştır.

Minûçihr (5) b.Qâbûs I, Gazneli Maḥmûd'un Hindistan seferlerine katıldı. Bu hükümdârın dâmâdı idi. Büyük şâir Minûçihrî, mahlasını bu zâta nisbetle almıştır. 2 def'a tahta geçen Enûşirwân (6), Minûçihr'in oğludur. Enûşirwân, 2. hal'inden 6 yıl sn. 1049'da öldü; oğlu Kâlîcâr'dır.

II. Qâbûs, İskender'in (8) oğludur (1020?-Abhazistân, 1090?-70?). Hal'inden 20 yıl kadar sn.öldürüldü. Son hükümdar Geylân-Şâh'ın (10) babası olan II. Qâbûs (9), çok ünlü *Qâbûs-Nâme* adlı Farsca eserin müellifidir (Tr.trc. II. Murâd'ın emriyle Mercimek Aḥmed; Alm.Trc.von diez, Berlin, 1811; Fr. trc. Querry, Paris, 1886; pek çok trc. ve baskı).

5- Kıwâmîler (Seyyidler) (1359-1596)

1. Kıwâmü'd-D.i'l-Mar'aşî"Mîr-Büzürg" b.Seyyid-Ṣâdık (1359-1379=20)
2. Kemâlü'd-D.I b.Kıwâmi'd-D. (1379-1406=27)
3. 'Alî b.Kemâli'd-D.(1406-1418=12)
4. Murtaẓâ b.'Alî (1418-1427=9)
5. Muḥ.b.Murtaẓâ (1427-1452=25)
6. 'Abdü'l-Kerîm I b.Muḥ.(1452-1460=8)
7. 'Abd.I b.'Abdi'l-Kerîm (1460-1467=7)
8. Zeynü'l-Â'bidîn b.Kemâli'd-D.b.Muḥ.b.Murtaẓâ(1467-1480=13)
9. Şemsü'd-D.b.Kemâli'd-D.b.Muḥ.(1480-1502=22)
10. Kemâlü'd-D.II b.Şemsi'd-D.(1502-1506=4)
1. 'Abdü'l-Kerîm II b.'Abd.I (1506-1532=26)
12. Mîr-Şâhî b.'Abdi'l-Kerîm II (1532-1561=29)
13. 'Abd.II b.Sul.-Maḥmûd b.'Abdi'l-Kerîm II (1561)
14. Sul.-Murâd b.Mîr-Şâhî (1561-?)
15. Sul.-Maḥmûd b.'Abd.II (?-1596)

Hazret-i Hüseyn'den indiğini iddia eden hânedânlardan biridir. Mâzenderân (Taberistân)'in bir kısmında küçük bir devlet kurmuşlardır. 1359-1596 arasında 237 yıl devâm etmiştir. Metbûları Timuroğulları ve Safevîler'dir. Safevîler'ce ortadan kaldırıldı. Farsca kullanan, Şiî ve İranlı bir hânedândır. 5. prens Muḥ.'in kızı, Behmen b.Bîsütûn Pâdûspânî ile evlenmiştir.

6- Kârkiyâîler (1359-1590)

Bunlar da Hazret-i Ḥüseyn nesli oldukları iddiasındadırlar. 1359-1590 arasında Timuroğulları ve Safevîler'e tâbî ol.231 yıl saltanat sürmüşler, Safevîler'ce ortadan kaldırılmışlardır. Geylân melikleridir. Merkez Lâhicân'dır. Mezhebleri Sünnî-Şâfiî'dir.

Dilleri Farsca olan İranlı bir hânedândır. Hükümdarlık unvanları "kâr-kiyâ" (büyük kiyâ)'dır. İlk kârkiyâ olan Emîr Kiyâ, Seyyid'Alî Kiyâ'nın oğlu Has.Kiyâ'nın oğlu Hüs.Kiyâ'nın oğludur. I. Hüs.'in (8) kızı Behmen b.Key-Kâwûs Pâdûspânî, I. Ah.'in (9) kızı Key-Kâwûs b.Eşref Pâdûspânî, II. Hüs.'in (11) kızı da Behmen b.Key-Kâwûs Pâdûspânî, dîğer kızı Melik Cihângîr (oğulları Melik Sul.Muh.) ile evlenmişlerdir. II. Ah.'in (12) kızı Fâtıma-Hân (1595?-?), 1610'a doğru Ikbâl Hân b. Cemşîd Hân ile evlenmiştir. III. 'Alî'nin (10) oğlu Seyyid Kiyâ, yaşlı ol. 1600'den sn.Istanbul'da ölmüştür (İ.H.Uzunçarşılı, *Bel.*, 109, 73 v.dd.). III. Muh., ülke dışında bulunan babası II. Ah.'e niyâben saltanat sürmüş, Safevîler, Sünnîlik'te direnen ve can düşmanları olan bu hânedâna da son vermişlerdir. Geylân'ın coğrafî pozisyonu ve Osmanlı desteği sebepleriyle Safevîler'i uğraştırmışlardır.

II. Hân-Ahmed (12), 1567'de 31 yıllık bir saltanattan sn.Şâh Tahmasp tar.hal' edilip 1577'ye kd.10 yıl Kahkaha (eski Alamut), sn. Iştahr kalesinde habsedildi. Bu yıl kaçıp bu müddet içinde kendisine niyâbet eden oğlu III. Muh.'in yerine tekrar tahta oturdu. Ancak 13 yıl sn. Safevîler yeniden göründüler. 1590'da Hân-Ahmed, Şirvân'a (Kuzey Âzerbaycân, Geylân'ın komşusudur) giderek buradaki Osmanlı beylerbeyisine sığındı. Bir müddet burada kaldı. Istanbul'a gitmek istedi. 12.1.1593'te İstanbul'da III. Sultân Murâd'ın huzûruna çıktı. Aynı yıl Bağdâd'a gitti ve 1595'te Istanbul'a döndü. 6.1600'de yaşlı olarak Istanbul'da öldü ki Geylân tahtına çıkması üzerinde 64 ve Geylân'ın Safevîler'ce ilhâkının üzerinden 10 yıl geçmişti. İstanbul'a gömüldü. Türkçe ve Farsca'da şâir, bestekâr ve ûdî'dir. Bunun zamânında Geylân, Safevîler'den fazla Osmanlılar'a tâbî olarak yaşadı.

1. Kârkiyâ Emîr Kiyâ (1359-1361=2)
2. Kârkiyâ 'Alî I Kiyâ b.Emîr (1361-1397=36)
3. Kârkiyâ Rizâ b.'Alî I (1397-1426=29)
4. Kârkiyâ Mîr Seyyid-Muh. Kiyâ b.Mehdî Kiyâ b.Rizâ Kiyâ (1426-1434=8)
5. Kârkiyâ Nâsır Kiyâ b.Muh.I (1434-1448=14)
6. Kârkiyâ Sul.-Muh II Kiyâ b.Nâsır (1448-1478=30)
7. Kârkiyâ Mîrzâ-'Alî II Kiyâ b.Muh. II (1478-1504=26)
8. Kârkiyâ Sul.Hüs.I Kiyâ b.Muh.II (1504-1506=2)
9. Kârkiyâ Sul.-Ah.I Kiyâ b.Hüs.I(1506-1534=28)
10. Kârkiyâ Seyyid-'Alî III Kiyâ b. Ah. I (1534)
11. Kârkiyâ Sul.-Hüs.II Kiyâ b.Ah.I (1534-1536=2)
12. Kârkiyâ Hân-Ah.II Kiyâ b.Hüs.II (1536-1567-31 + 1577-1590 = 13 = 44)
13. Karkiyâ Muh.III Kiyâ b.Ah.II (1567-1577=10)

7- İsḥâqîler (1517-1591)

İsḥâqîler, merkez Reşt olmak üzere Geylân'ın bir kısmında hükûmet etmiş prenslerdir. Fârsca konuşan Îrânlı bir âiledir. Safevîler tarafından ortadan kaldırıldı. 1517-21.8.1534'te Safevîler'e,- 21.8.1534-1535'te Osmanlı'ya, 1543-1550 ve 1558-1591 arasında gene Safevîler'e tâbî olarak toplam 58 yıl emîrlik yaptılar. 1535-1534 ve 1550-1558 arasında Reşt, doğrudan doğruya Safevîler'ce yönetildi. 1517'de Safevîler'den "Muzaffer-Sulṭân" unvânını alarak Reşt sancak beyi olan Şîî Emîr Dîbâc (1), 2.10.1534'te Âzerbaycân'ın Ucan yaylasındaki otağ-ı hümâyûnunda bulunan Kaanûnî Sultân Süleymân tarafından kabûl edilip ona itâatlerini arz etti. Osmanlılar hesâbına 1534 eylûlünde Sulṭâniyye ve Kazwîn'i zabt etmişti. Fakat ertesi yıl Safevîler'ce öldürüldü. 8 yıl sn. Reşt emîri olan Şâhruẖ (2) ayni âiledendir, fakat Dîbâc'ın nesi olduğunu tesbît edemedim. Şâhruẖ'un 7 yıllık emâretinden sn. Reşt gene 8 yıl Safevîler'de kaldı. 1558'de Dîbâc'ın oğlu Maḥmûd, Safevîler'de beylerbeyilere (eyâlet vâlîleri) verilen "ẖân" unvânıyle Reşt emîri oldu. Cemşîd onun oğlu ve Muḥ.Emîn de Cemşîd'in oğludur.

1. Emîr Dîbâc (1517-1535=18)
2. Emîr Şâh-ruẖ (1543-1550=7)
3. Maḥmûd H̱ân (1558-1563=5)
4. Şâh-Cemşîd (1563-1583=20, katl)
5. Muḥ.Emîn (1583-1591=8)

V

YENİ ÇAĞ'DA KAFKASYA

1- Abhazistân (1775 - 1864)

Abhazistan, Hıristayanlar'ına Abhaz, Müslümanlar'ına (Sünnî-Hanefî) Abaza denen, Kafkasya ırkının vatanı olan çok küçük ülkedir. Bugün Abazalar'ın tamâmı Müslüman'dır. İslâm dînini Osmanlı'dan almışlardır. Abhazistân, Karadeniz üzerinde, Gürcistân'ın en kuzey-doğusunda, Kafkaslar'ın güney eteklerindedir. Merkezi Sohumkale (Osm. Sohumkal'ası, Gürc. Sohumi) limanıdır. Abhazistân, bugün Gürcistan müstakil sovyet cumhûriyetine bağlı bir muhtar cumhûriyet ve Müslüman'dır. Fakat Abaza nüfûsunun en büyük kısmı bugün Türkiye'dedir ve Türk'leşmiş durumdadır (Abazalar, sanıldığı gibi Çerkes veyâ Çerkesler'in bir kabîlesi değil, apayrı bir Kafkas dili konuşan ayrı bir kavimdir).

Servaşidze hânedânı, 1325-11.1864=539 müddetle devâm etti. Şirvân-Şâhlar'dan indiği iddiasında idi ki, gerçek olabilir. 1775'e kadar Hıristiyan-Ortodoks, 1775'ten sn. Müslüman-Hanefî idi. 1462'de "eristav" sanını alan prensler, krallık derecesine

yükseldiler. Gürcî kültürü altındaki hânedânı, III. cildde Gürcistan bahsine bırakıyoruz. Gürcistan'ın bir kısım toprakları üzerine hüküm sürmüşler, bâzıları eskiden de Müslüman olmuşlardır. II. ciltte Osmanlılar bahsinde de göreceğiz. Burada son Müslüman prensleri görelim: 1. Leon (1775?-1803?=28?), tahta çıkınca ihtidâ etti. Oğlu 2. Keleş Beğ (1803?-1808=5?) öldürüldü. Bunun oğlu 3. Sefer Beğ (1808-1821=13), 1810'da 2 oğlu ile berâber Ortodoks oldu, fakat dîğer hânedân üyeleri Müslüman kaldılar. 2 kardeşinden biri Arslan Beğ'dir. Tanassur eden oğulları: 4. Demetrius (1821-1822=1) ve 5. Michael (1822-11.1864=42). Sonuncusu, hal' edildi ve hânedan sona erdi. Esâsen 1810'da Osmanlı tâbiiyyetinden Rusya tâbiiyyetine geçmişlerdi.

2- Kuba Hanlığı (1650 - 1820)

Kuba, Kuzey Âzerbaycân'ın en kuzey-doğusunda, Dağıstan'ın hemen güneyinde, Hazar'a yakın, Kafkaslar'ın kuzey eteklerinde bir Türk şehridir. Az kuzeyindeki bir çay, Şirvân ile Dağıstan'ı biribirinden ayırır. Burası 1740'a doğru bir Türk hanlığının taht şehri oldu. Aynı hanlığın yaklaşık 1650-1740 arasında taht şehri Hudâd idi. En geniş sınırlarıyle bu küçük krallık, Şirvân'ı (Kuzey Âzerbaycân'ın Kür nehrinin kuzey veyâ doğu tarafında kalan yarısı), Dağıstan'ın en güneyini (Derbend), Kür nehri güneyinde de Sâlyân'ı içine alıyordu. Fakat bu genişlik her zaman muhâfaza edilemedi ve ülke, dîğer Türk hanlıkları ile bölüşüldü. Kuba hanlığı 1650-1806 arasında İran Türk İmparatorluğuna tâbî iken, 1806'da Rusya'ya tâbî oldu. Derbend, 3.7.1806'da Ruslar tar. işgal edildi. 1820'de hanlığın geri kalanı Rusya'ya ilhâk edildi. Kuba Hanları (Hüseynîler, Hüseyn-Oğulları), Kaytak aşîretinin Usmi âilesindendir. 1650?-1820 arasında 170 yıl kadar devâm etti. Mezheb Şîî/Câ'ferî'dir (1650'den önce Sünnî-Şâfi'î). İlk han Hüseyn, Zehrâ Hanım Kaçar'la evlenmiştir. Ahmed Han (2) bu izdivaçtan doğdu. Feth-'Alî Han (4) (1741-Bakû, 22.3.1789=44), zevcesinin birâder-zâdesi çocuk II. Mehmed Han (oğlu *Gülistân-ı İrem* müellifidir) nâmına 1781'de Bakû hanlığı nâibliğini de üzerine aldı. Feth-'Alî'nin zevcesi Tutu (Tûtî) Bike, Bakû hanı Hacı Melik Mehmed'in kızkardeşidir; zevci nâmına Derbend nâibesi oldu, 1781'de Türkiye toprağında Necef'te öldü. 1788'de Erdebîl'i işgâl etdi. Feth-'Alî'nin kızkardeşi Hâcciyye Bike'dir. Şeyh-'Alî Han (6), 1799'a kd. yalnız Derbend'de kardeşi Hasan Han (7) da 1791-9 arasında Kuba'da han oldular. Bu şekilde ağabeyleri II. Ahmed'in (5) öldüğü 1791'de hanlık Derbend ve Kuba dallarına ayrıldı. 1799'da Hasan Han'ın ölümüyle Şeyh-'Alî Han'ın şahsında yeniden birleşti. Hasan Han (1780-1799) 19 yaşında öldü. Ağabeyi Şeyh-'Alî (1778-1820) 42 yaşına kd. yaşadı. Hemşîresi Perîhan Hânım, bir ara Derbend'i yönetdi.

1. Hüseyn Han (1650?-?)
2. Ahmed Han I b.Hüseyn (?-1729?, katl)
3. Hüseyn 'Alî Han b.Ahmed (1720?-1758=38?)
4. Feth-'Alî Han b.Hüs. 'Alî (1758-22.3.1789=31)
5. Ahmed Han II b.Feth-'Alî (22.3.1789-1791=2)
6. Şeyh-'Alî Han b.Feth-'Alî (1791-1820=29)
7. Hasan Han b. Feth.'Alî (1791-1799=8)

3. Şeki Hanlığı (1741 - 1820)

Şeki Hanlığı'na, Şîrwân Hanlığı, Şemâḫı Hanlığı da denir. 1783'e kadar merkez Şemâḫı, sonra Nûḫa'dır. Her ikisi de Kafkaslar'ın güney eteklerinde olan bu şehirlerden Şemâḫı, Şirvân'ın merkezidir ve Bakû'ya yakındır. Nûḫa ise kuzey-batıda, Gürcistan sınırına yakındır. 1820'de Rusya'ya ilhâk edildiği zaman hanlık Ruslar'ın yaptığı hesâba göre 9.000 km² ve 98.500 nüfuslu idi (80.000 Âzerî Türkü, 15.000 Ermenî, 1.000 Yahûdî). Daha önce az daha genişti. 1741-1820=79 müddetle devâm etti. Hânedanlar Âzerî Türkü ve Şîî-Câ'ferî'dir. Dil Türkçe'dir. Selîm Han (5), Gelesen (Göresen) kasabasında oturdu. Mustafâ Han (6), hal'inden 20 ve ülkenin Rusya'ya ilhâkından 6 yıl sn. 1826'da İran'dan gelip ülkesinde başarısız bir millî ihtilâl yaptı. Son 2 han (7 ve 8), ilk hânedandan değil, Dümbülî aşîreti beylerindendir. İlk hânedan Kurbânîler'dir. Hanlık her zaman İran'a tâbî yaşadı.

1. Ḥacı Çelebî Han b.Kurbân Bey (1741-1759=18)
2. Ağa-Kişi Han b.Çelebî (1759-?)
3. Ḥüs.'Abdü'l-Kaadir Han b.Ağa-Kişi (?-21.12.1783)
4. Meḥmed Ḥasan Han b.'Abdülkaadir (21.12.1783-1795=12)
5. Selîm Han b.'Abdülkaadir (1795-1804=9)
6. Musṭafâ Han b.Selîm (1804-1806=2)
7. Câ'fer-Kulı Han Dümbülî (1806-1816=10)
8. İsmâ'îl Han b.Câ'fer-Kulı (1816-1820=4)

4. Bâkû Hanlığı (1747 - 1806)

Bu da Nâdir Şâh Avşar'ın ölümüyle İran Türk Avşar İmparatorluğunun düştüğü otoritesizlik netîcesinde kurulan Türk hanlıklarından biridir. İran'a tâbî yaşadı, Rusya tar. ilhâk edildi. 1747-10.1806=59 müddetle devâm etti. Mezheb Şîî-Câ'ferî, dil Türkçe'dir. İlk hanın hemşîresi Tutu (Ṯûṯî) Bike, Kuba hanı (1758-22.3.1789) Feth-'Alî Han'la evlendi (çocukları için bk. Kuba Hanlığı). Zevci nâmına Derbend nâibeliğini, yeğeni çocuk II. Meḥmed nâmına da Bakû nâibeliği (1781-22.3.1789) yaptı. II. Meḥmed, babasının Necef'te ölümünden sn. doğdu ve doğar doğmaz han îlân edildi. Fakat halası Tutu Bike ve onun zevci olan eniştesi Kuba hanı Feth-'Alî Han, niyâbet ettiler. Ḥüseyn-Kulı Han, babası II. Meḥmed 13 yaşında iken doğmuştur. Hal'inde 12 yaşında çocuk olması, Rusya'nın Bakû şehrini ve Apşeron yarımadasını erken bir târihte ilhâkına zemin hazırladı. Ḥüseyn-Kulı Han, 10.1806-1828 arasında 22 yıl Ruslar'la mücâdele edip müddeî oldu ise de Bakû'yu alamadı. Ḥüseyn-Kulı'nın kardeşi ve Bakû hanlığının son velîahdi 'Abbâs-Kulı Ağa Bâqî Ḫân Kudsî (Hacan köyü /Bakû, 1794 - Mekke, 1846 = 52), 3 dilde şâir, pek çok eserin, bu arada *Gülistân-ı İrem*'in müellifidir.

1. Fülân Han (1747-?)
2. Ḥacı Melik Meḥmed Han I b.Fülân Han (?-1781)
3. Meḥmed Han II b.Meḥmed I (1781-?)
4. Ḥüseyn-Kulı Han (?-10.1806)

5. Karabağ Hanlığı (1748 - 1822)

Karabağ Hanlığı 1748-1822=74 müddetle devâm etti. Merkez Şuşa, Kuzey Âzerbaycân'ın en güney-batısında, Ermenistan sınırına yakın, Kür nehri kuzeyindedir ki XVIII. asır sonlarında 70.000 nüfûsu vardı (x). 1752'de Penâhâbâd adıyle no.1 tar. kuruldu. 1781-1783 arasında Gence de bu hanlığa dâhil oldu. Avşar boyunun Cüwânşîr aşîreti beyleri olan ve 1748'den önce de bölgeye hâkim bulunan hanlar, 5.1805'e kḍ. İran'a, bu târihten sn. Rusya'ya tâbî oldular ve Rusya tar. ilhâk edildiler. Penâh-'Alî Han (1), Şîrâz'da öldü, fakat nâşı Şuşa'ya nakledilip gömüldü. H̲alîl Han'ın (2) Meḥmed Bey adındaki yeğeni, 1797'de kendisine karşı müddeî oldu. H̲alîl Han, Fetḥ-'Alî Şâh Kaçar'ın kayın-pederi idi. Bu Şâh'ın kayın-birâderi olan son han (3), ülkesi Ruslar'ca işgal edilince İran'a çekildi. 1828'e kadar mukaavemet devâm etti ve bu târihte Ruslar, Karabağ'ın işgalini tamamladılar. Son hanın kızı H̲urşîd Bânû, Şuşa'da 1897'de öldü, "Nâtüwân" mahlası ile şâire idi. Bu prensesin oğlu "Wefâ" mahlaslı Mehdî-Kulı Han, Tiflis'te 1900'de öldü. Dil Türkçe ve mezheb Şîî-Câferî'dir. Kuzey Âzerbaycan gibi zâten küçük bir ülkenin 5 ayrı Türk hanlığına ayrılması, Rus istîlâsı için çok büyük kolaylıklar sağladı. Halîl Han (2), Ruslar'la muhârebede şehîd olmuştur. Mehdî-Kulı Han'ın kızı Nâtewân H̲urşîd Bânû (1837-1897=60), "H̲ân-kızı" diye ünlü Türkçe'de şâirdir; oğlu Mîr Muḥsin'le kızı H̲ânbike de ünlü Âzerî şâirleridir.

1. Penâh-'Alî Han (1748-1763=15)
2. İbr. H̲alîl Han b.Penâh-'Alî (1763-10.6.1806=43)
3. Mehdî-Kulı Han b.H̲alîl (10.6.1806-1822=16)

6. Gence Hanlığı (1747 - 1804)

Gence, târîhî, kültür merkezi, büyük bir Türk şehridir. Kuzey Âzerbaycân'ın Kür nehrinin batısında (güneyinde) kalan yarısının kuzeyinde, bu nehre yakındır. 1747-3.1.1804 + 1826-1828=2=59 yıl süren hânedân, Ziyâdoğulları'dır. Dil Türkçe, mezheb Şîî-Câferî'dir. İran'a tâbî olmuşlar, Rusya tar. ilhâk edilmişlerdir. 1781-83 arasında Gence, Karabağ hanlarının eline geçmiş, geri alınmıştır. Hânedan, XIV. asrın son yıllarında Gence çevresine yerleşen Kaçar boyunun Ziyâdoğulları dalıdır. No.2 ve 3, ilk hanın (1) oğullarıdır. Uğurlu Han (4), Cevâd Han'ın oğludur. Cevâd Han, Ruslar'la yaptığı, yenildiği ve devletini kaybettiği muhârebede şehid düşmüştür. Oğlu ve velîahdi (1786-1804) Ḥüseyn Han da babası ile aynı günde Ruslar'ın top ateşi ile şehîd olmuştur. Ḥüseyn Han'ın kardeşi Uğurlu Han, bu olaydan 22 yıl sonra 2 yıl için Gence'yi Ruslar'dan geri alıp hanlık etmiş, fakat Ruslar ülkeyi tekrâr istîlâ etmişlerdir. Uğurlu Han'ın neslinden Ziyâdoğulları günümüzde de devâm ediyorlar. Uğurlu Han, 22 yıl (1804-1826) Gence tahtına hak iddia etmiştir.

(x) Bu devirde bu nüfûsun ne demek olduğu için krş. 1800 yılında bâzı Batı şehirlerinin nüfûsu: Brüksel 80, Birmingham 70, Liverpool 60, Edinburg 55, Münih 55, Budapeşte 60, Buenos Ayres 50 bin.

1. Şâh-Verdi Han (1747-1761=14)
2. Meḥmed Ḥasan Han (1761-1786=25)
3. Cewâd Han (1786-3.1.1804=18)
4. Uğurlu Han (1826-1828=2)

Ziyâdoğulları'nın ataları içinde Emîr Gûne Hân Kaçar, 1603'te Revân beylerbeyisi olmuş ve onun oğlu Tahmâsb-Kulı Hân Kaçar -ki Emîr-Gûneoğlu diye meşhurdur- ayni görevde istihlâf etmiş, Dördüncü Murâd, Revân'ı bu ikincisinden fethederek Yûsuf Paşa adıyle vezîr yaptığı Emîr-Gûne-oğlu'nu İstanbul'a getirmiş, Emirgân semtine adını vermiştir.

Dağıstan'da Şeyẖ Şâmil'in kurduğu devlet, II. cildde ele alınacaktır. Bugünki Kafkasya ve Kuzey Âzerbaycan'da Türk nüfûsu, Türkistan bahsinin sonunda verilmiştir. Bugün Güney Kafkasya; Âzerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan sovyet cumhûriyetlerinin bulunduğu ülkedir. Kafkas Dağları'nın kuzeyinde kalan Kuzey Kafkasya ise Rusya cumhûriyetine bağlı çeşitli muhtar Müslüman cumhûriyetler hâlindedir, Türkistan bahsinin sonunda görülmüştü. Kafkasya'nın güney sınırı Aras nehridir. Bu nehir aynı zamanda Kuzey ve Güney Âzerbaycân'ı ayırmaktadır. Îrân'a âit Güney Âzerbaycan, Kafkasya dışında kalmaktadır. Kafkasya, doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz arasındaki ülkedir. Asya kıt'asının ucudur. Kuzey Kafkasya, Kafkas Dağları iki kıt'ayı ayırdığına göre Avrupa kıt'asında, Güney Kafkasya (Âzerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan sovyet cumhûriyetleri), Asya kıt'asında kalmaktadır. Bâzı eski kitaplar, Kars-Artvin çevresini de Kafkasya'ya dâhil ederler. Her iki (Kuzey ve Güney) Kafkasya, Osmanlı ve İran Türk imparatorlukları arasında çekişilmiş, bölüşülmüş, XVI. asır sonlarında Osmanlılar, Safevîler'i Kafkasya'dan tamâmen atmıya da muvaffak olmuşlar, XIX. asırda Rus istîlâsı başlamıştır.

VI

TİMURLULAR'DAN SONRA İRAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. KARAKOYUNLULAR (1.4.1437 - 11.11.1467)

Sâsânî hânedânı idâresindeki İran imparatorluğu, Hazret-i Ömer devrinde Müslüman Arab hılâfetine ilhâk edilerek ortadan kaldırıldı. Halîfelik, büyük ve o çağda dünyânın sayılı zengin ve nüfuslu ülkelerinden biri olan İran'ı, eyâlet şeklinde idâre etti. Abbâsî halîfeliğinin olgunluk ve dağılma çağlarında İran'ın tamâmı veyâ büyük kısmı, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, nihâyet Büveyhîler gibi dört İran asıllı hânedânın eline geçti. Fakat bunlar bir İran İmparatorluğu teşkîl edemediler. Zîrâ Abbâsîler'e tâbî idiler ve hepsi derin Arab kültürü altında bulunuyorlardı. XI. asırla berâber kuzey-doğuda Karahanlı, güney-doğuda Gazneli Türk imparatorlukları İran'a müdâhaleye başladılar. Gazneli Mahmud, İran'ın büyük kısmını da ele geçirdi. Böylece 1020 yıllarında, İran'da, 1925'e kadar sürecek 900 yıllık Türk hâkimiyeti devresini açmış oldu. Ama asıl 1040'tan îtibâren İran'a giren ve 1060'tan evvel hemen hemen ülkenin fethini tamamlıyan Selçuklular'la Türk devresi açıldı ve yerleşti. Selçuklular'ın getirdiği milyonlarca Türk de, İran'ın bir çok eyâletinde ekseriyet bile teşkîl ederek, İran'ı, Türkistan ve Türkiye (Anadolu) arasında büyük bir geçit Türk ülkesi yaptı. Ama Gazneliler'in merkezi İran dışında ve ağırlıkları Hindistan'da olduğu gibi, Selçuklular da bir İran devleti teşkîl etmiş değillerdi. Çünki Selçuklu cihân imparatorluğu, bir İran devleti olmaktan çok büyük, hemen bütün Türkler'in büyük hâkanlığı gibiydi. Taht şehri olarak Reyy (Tahrân), Isfahân, Hemedân, Merw gibi şehirleri kullanmalarına

rağmen Selçuklu sultanlarının tâcında, İran imparatorluğu, sâdece iri bir pırlantadan ibâretti. Selçuklular'dan sonra Harzem-Şâhlar'ın durumu da aşağı yukarı aynı şekilde idi. 1220'den başlıyarak Moğollar, İran'ı istîlâya başladılar ve 40 yıl geçmeden merkez ve ağırlık ülke İran olmak üzere İlhanlı imparatorluğu kuruldu. Bu, gerçek bir İran imparatorluğu idi. Türk'leşti ve Müslüman'laştı. Yeniden bir kaç milyon Türk'ü Türkistan'dan İran'a ve daha batıdaki ülkelere geçirerek buraların Türk'leşmelerine tamamladı. Fakat az zamanda dağıldı. Celâyirliler, İlhanlılar'ın bütün mîrâsını toplıyamadılar ve Tebrîz'e, İran'ın o devirdeki başşehrine hâkim olmakla berâber bütün İran'ı da ele geçiremediler. Celâyirliler'den sonra, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki topraklarına dayanarak Karakoyunlular, Batı İran'ı olsun elde etmek istediler. Fakat tam bu sırada zuhûr eden Timur, Karakoyunlu projesini bozdu, pek çok geciktirdi. Bütün İran'ı aldı. Celâyirliler'i ve Karakoyunlular'ı İran'dan attı. Timur'un ölümünden sonra ve oğlu Şâhruh'un uzun saltanatında, Karakoyunlular Batı İran'ı elde etmek için Timurlular'la mücâdeleye giriştiler. Celâyirliler'i ortadan kaldıran Karakoyunlular, Timurlular'ı, İran'ın, mümkin olabildiği derecede doğusuna sürmiye başladılar. Tebrîz bir kaç def'a el değiştirdikten sonra, İran Türk imparatorluğunun taht şehri olarak Karakoyunlular'da kaldı. Timuroğulları'ndan sonra Karakoyunlular, İran Türk imparatorluğuna hâkim oldular. Irak ve Doğu Anadolu gibi yan ülkelerle besleniyor, hattâ bütün güçlerini buradan alıyor idiyseler de, İran imparatorluğu kurulmuş sayılabilirdi. Burada İran kelimesi dâimâ ülke adı olarak coğrafî mânâsiyle kullanılmıştır. İran imparatorluğu, Mısır imparatorluğu gibi bir Türk imparatorluğu idi. İranlı, Farsca konuşan tebea, iktidâra katılmıyan kitle idi. Gazneliler, Selçuklular, Harzem-Şâhlar, İlhanlılar, Timurlular, Celâyirliler'den sonra İran'a hâkim olan ve onu Şâh İsmâîl'den önce bir devlet şeklinde derleyip toplıyan 7. Türk hânedânı Karakoyunlular'ın imparatorluk döneminde önce, beylik ve meliklik devrelerini ve hânedân karakteristiğini göreceğiz.

Karakoyunlu Türkmen hânedânı, Sünnî-Ḥanefî (bir kaç kişi Şîî olmuştur), Türkçe'nin Batı lehçesini konuşan (henüz Osmanlı ve Âzerî lehçeleri biribirinden ayrılmamıştı), aslında Türkmenler'in Yıva boyundan Baranlı oymağı beyleridir. Hânedan kurucu, babalarının adını bilmediğimiz 4 kardeştir ve bunlar, Celâyir devletinin beyleri olarak Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta bulunmaktadırlar. Bu 4 kardeş yaş sırası ile: Bayrâm-Ḫoca (1365?-1380=15?), ilk Karakoyunlu beyi; merkez Erciş (Van); Berdi Murâd-Ḫoca: Celâyirliler'in Mûsul vâlîsi (1365-1385=20), ölümü üzerine oğlu Yâr-'Alî Bey Mûsul vâlîsi oldu (1385-1389=4); Mışır-Ḫoca (ölm. 1390?); Türemiş Bey. Hânedan, büyük kardeş olan Bayrâm-Ḫoca'dan (ölm. 1380) yürüdü.

1365-1469=104 yıl süren hânedan, 1365-1382=17 müddetle Celâyirliler'e, 1382-1447=65 müddetle Timurlular'a tâbî ve 1447-1469=12 müddetle tamâmen müstakil oldu. Ancak 1437'den sonraki son 10 yıllık Timurlular'a tâbiiyyet tamâmen lafzda kaldığı gibi, 1437'den önce de Timurlular'a karşı pek çok def'a baş kaldırdılar. Karakoyunlular, Timur ve haleflerinin düşmanı, rakıyb Türkmen beyleri Akkoyunlular ise Timurlular'ın dostu olarak târih sahnesinde göründüler. Karakoyunlular'ı Osmanlılar ve bir dereceye ka-

dar Memlûkler himâye ediyorlardı. Akkoyunlular, Karakoyunlular'ı koruduklan için Osmanlı'ya da düşman idiler.

Daha 1380'de Mûṣul ile Erzurum arasında uzanırken, 1387'de ilk def'a Tebrîz'e hâkim ve, 1437'de imparatorluk ol. 1469'a kadar en geniş şekliyle 3.000.000 km2 yi buldu: 30.8.1410'da Celâyirliler'den Irâk-ı Arab ve Bağdâd, 21.4.1408'de Mardin, Kazvîn ve Sultâniye, 1440'ta Tiflis ve Gürcistan, 1445'de Isfahân, 1447'de Fârs ve Kirmân, 1450'lerde Cürcân ve Mâzenderân (tâbiiyyet yoluyle), 28.6.1458'de 5 ay için Herât, 1458'de Nîşâpûr ve Batı Horâsân, Karakoyunlu yönetimine geçti. Bu sûretle Orta Anadolu ile Afganistan, Kafkas Dağları ile Basra Körfezi ve Ummân Denizi arasında yayıldı. İki büyük düşmanı Akkoyunlular'la Timurlular'dı. Osmanlı ile mes'elesi ve Anadolu'da emelleri yoktu. Şâhruẖ 3 def'a üzerlerine sefer yaptı ve taht şehirleri Tebrîz'i üç def'a alıp aman dedirtti (1420-21, 1429-30, 1435-6). Şâhruḥ'un ölümü (1447) ile "sulṭân" ve "hâqân" islâmî ve türk imparatorluk titrlerini alan Karakoyunlu Cihân-Şâh, rahat nefes alabildi. Fakat darbe, düşmanlarının küçüğü saydığı Akkoyunlu'dan geldi. 1365'ten beri Erciş'le Mûsul arasını (bu şehirler dâhil) ellerinde tutan Karakoyunlular, 1376'da Sincâr, Ḫoy ve Nahçıvân'ı da ele geçirip hem Güneydoğu Anadolu'da genişlemiş, hem Güney ve Kuzey Âzerbaycân'a ayak basmış oldular. Şîrwân-Şâhlar ve Gürcistân kralları, Karakoyunlu tâbii oldular. İran'da bir çok küçük devlet aynı statüyü kabûl etti. Son ikisi İran imparatoru olan Karakoyunlu melikleri ve saltanat müddetleri:

1. Bayram-Ḫoca (1365-1380=15)
2. Nâṣırü'd-D.Kara Meḥmed Bey Durmuş (1380-4.1389=9)
3. Cemâlü'd-D.Kara Yûsuf Bey Bahâdır (4.1389-13.11.1420=31, 5)
4. "Deli" İskender Bey (13.11.1420-1.4.1437=16, 4, 18)
5. Muẓafferü'd-D.Sultân Cihân-Şâh (1.4.1437-11.11.1467=30, 7, 10)
6. Sulṭân Ḥasan 'Alî (11.11.1467-4.1469=1, 5)

Bağdâd Melikleri (29.4.1411 - 11.11.1469 = 58, 6, 12):
I. Şâh-Meḥmed (29.4.1411 - 9.4.1433=21, 11, 10)
II. İspend Bey (9.4.1433-9.3.1445=7, 11, 0)
III. Pulad Bey (9.3.1445 - 9.6.1446=1, 3, 1)
IV. Pîr-Budak Mîrzâ (9.6.1446 - 17.6.1466 = 20, 0, 8)
V. Ḥüseyn 'Alî Bey (17.6.1466-1469=3)
VI. Şâh-Maḥmûd Bey (1469)
VII. Muḥammedî Mîrzâ (1469-11.11.1469)

3 kardeşten sonra, 2. kuşak, Bayram-Ḫoca'nın (ölm. 1380) çocuklarıdır: Tatar Hât.=Pîr Baba Bey Ağaçeri (Mûsul ve 1376'da Sincâr emîri, izd. 1376); Ḥüseyn Bey (by. oğul, Mûsul vâlîsi: 1350-51, ölm. 1351; oğlu Pîr-Kara-Ḥasan Bey, ölm.1391, bunun oğlu Ḥüs. Bey); Kara Meḥmed Bey (no.2).

Kara Meḥmed Bey (2): Erciş beyi iken tahta çıktı. 12.1387'de ilk def'a Tebrîz'i aldı, fakat Timur'a bıraktı. =1. Fülâne b.Sul.Aḥ.Celâyir, izd. 1383. =2. Fülâne b.Î'sâ (Mardin Artuklu meliki, izd. 1384). Muhârebede ölen Kara Meh. Bey'in oğulları (3. kuşak):

Mısır-Hoca Bey (II) (ölm. Semerkand, 1400?): büyük oğul ve vel. 31.7.1394'te Avnik'te Timur'a esir düştü. Hiç bırakılmadı ve Semerkand'da yaşatıldı. Oğulları: Kılıç-Arslan Bey (30.8.1435'te Akkoyunlular'a esir), Sul.- Ah.Bey, Gazan-Han Bey (2.1435'te Reyy'de Şâhruh'un huzûrunda).- Pîr-'Alî Bey: Erbil emîri: Oğlu Mîrzâ 'Alî Bey 1437'de ölünceye kd. Erbil emîri. Bunun kızı Belkıs-Paşa Hât. (ölm. 1437).- Bayrâm Bey (ölm. 1389, katl).- Yâr-'Alî Bey (katli 1.8.1403): Mûsul emîri 3.1396-1.8.1403. Oğlu Zeynel Bey: 1420'de Mûsul, 1437'de ilâveten Erbil emîri. Zeynel Bey'in oğulları: Bayrâm Bey (ölm. 1469), Hüs. 'Alî Bey (V) ve Şâh-Mahmûd Bey (VI).- Bayrâm Bey (ölm. 1389).- Kara-Yûsuf Bey (3).

Kara-Yûsuf Bey (3) (1357-Ucan/Tebrîz, 13.11.1420=63): Ortaçağ'ın büyük Türk kumandanlarından biri. 1400-1405 arasında mülkünü Timur'a bırakıp Osmanlı, sonra Memlûk devletlerine sığınarak müddeî durumunda yaşadı. Onu ve Sul.Ahmed Celâyir'i kendisine sığındıkları halde teslîm etmemek için Yıldırım Sultân Bâyezîd, Timur'a karşı Ankara muhârebesini göze aldı. Şâhruh'un kayın-birâderi idi; çünki anne bir üvey kızkardeşi olan imparatoriçe Gewher-şâd Hâtûn Ağa (1378-1457) b.Gıyâsiddîn Tarhân Şâhruh'un baş hâtûnu, Kara-Yûsuf'un yeğenleri sayılan İmparator Uluğ-Beğ ve Baysungur Mîrzâ gibi ilki fen, ikincisi san'atta dâhî iki Timuroğlu'nun annesi idi. Kara-Yûsuf, 1401-2'de 9 ay Bursa'da yaşadı. 8.1402'de Bursa'dan ayrılıp Hille'ye gitti. 1403'e kd. Bağdâd'da yaşadı. Şâm'a kaçtı. Orada 1.1404-1.1405 arasında bir yıl Memlûkler tar.- Timur korkusuyle- habsedildi. Timur Çin'e doğru uzaklaşınca Memlûkler tar. salıverildi. 1405 başında Timur ölünce, devletini istirdâda başladı. 21.4.1408'de Timurlu ordusunu yendi ve bu zaferde Timur'un 3. oğlu ve Şâhruh'un ağabeyi Mîrân-Şâh Mîrzâ maktûl düştü; Sultâniyye, Kazwîn, Mardin, 1410'da Erzincan, Kara-Yûsuf'un eline geçti. 11.1412'de Şîrwân-Şâh ile Gürcistân kralının müttefik ordusunu imhâ etti. 30.8.1410'da meydan muhârebesinde Celâyir ordusunu dağıttı ve Sul. Ahmed Celâyir maktûl oldu. Irâk-ı Arab, Karakoyunlular'a geçti. Celâyir devleti yıkıldı. Şâhruh'un onun üzerine yaptığı ve Yakın Doğu'da Şâhruh'u metbû tanıyan tâbî devletlere (Osmanlı dâhil) gözdağı vermek için yaptığı 1. Âzerbaycan seferi sırasında Tebrîz yakınlarında Ucan yaylasında Sa'îd-Âbâd'da öldü. Nâşı âile kabristânının bulunduğu Van Gölü'nün kuzey kıyısında Erciş'e getirilip gömüldü. Türbesinin yeri bugün bilinmiyor. Şâhruh, Karakoyunlu melikinin taht şehri Tebrîz'i aldı (13.4.1408). Karakoyunlular, Timurlu tâbii olduklarını te'yîd ettiler. Ancak Kara-Yûsuf, kudretli bir Türkmen krallığının temellerini atmıya muvaffak olmuştu. Nitekim Şâhruh, Karakoyunlular'a tâbii oldukları için Sultâniye ve Kazvîn'i geri alıp, taht şehirleri Tebrîz'i geri verdi. =1. Fülâne b.Sâlih (Artuklu meliki). =2. Kadem-Paşa Hât. (1.8.1403'te Timur'a esir; İspend ve İskender'in ann.). =3. Fülâne Beğim b.Ebû-Bekr M. (Timurlu) (1. izd. 21.4.1408, izd. müd. 11; 3.1421'de Şîrwân-Şâh Halîl ile evlendi). Kara-Yûsuf'un kızları: Fülâne Hât. = Şemsüddîn Şeref-Hân (Bidlis emîri, izd. 1405) ve Fülâne Hât.=Sâlih (Mardin Artuklu meliki ve aynı zamanda Kara-Yûs.'un kayın-pederi, izd. 1408, ölm. 1416) (izd. müd. 8).- Kara-Yûsuf Bey'in oğulları (yaş sırası) (4. kuşak):

1. Şâh-Mehmed Bey (katli: Şeyhân/Hâniqîn, 26.7.1433) (I): Bağdâd meliki (I). Oğulları: Şâh-'Alî Bey (5.1411'de Erbil emîri, atabeyi Has.Aka; 2.1435: Reyy'de Şâhruh'un huzûrunda), Şâhruh Bey, Şâh-Budak Bey, Şâh-Welî Bey, Şâh-Melik Bey, Karaman Bey, Kamerüddîn Bey.

2. İspend Bey (ölm. Bağdâd, 9.3.1445) (II): Bağdâd meliki (II) ol. ağabeyini istihlâf etti. Şîî oldu. Babasının hayâtında ve sn.Â'dil-Cewâz ve sn. Tebrîz emîri, sn. Bağdâd meliki oldu. Oğlu: Pulad Bey (Bağdâd, 1440-Bağdâd, 1461 = 21) (III): babası ölünce Bağdâd meliki oldu; 5 yaşında bulunduğu için ertesi yıl hal' edilip Pîr-Budak Mîrzâ, cülûs etti.

3. İskender Bey (4) (1400?-5.1438 = 38?): babası Kara-Yûsuf Bey'in yerine geçti. 16 yıldan fazla tahtta kaldıktan sn. kardeşi Cihân-Şâh tar. hal' edildi. Hal'inden 2 yıl sn. Alıncak kalesinde öldürüldü. Babasının hayâtında Kerkük emîri idi. 1434'te Şâhruh'tan kaçıp yolda Erzurum'da Akkoyunlu Karayölük Osmân Bey'i öldürüp Tokat'ta Osmanlılar'a sığınmış ve bir kış Osmanlı'ya misâfir ol. Tokat'ta kalmıştır (1435-6 kışı). =1. Fülâne Hât. (Şâh-Kubâd'ın ann.) (2. izd. 1439: Sulan Bey Ağaçeri ile). =2. Leylâ Hât. "Hân-Sultân". Kızları: Şâh-Saray Beğim (şâire), Ârâyiş Beğim (şâire), Uruk-Sul. Beğim. İskender Bey'in oğulları: Şâh-Kubâd Bey (vel. 13.11.1420-1.4.1437, katli: Alıncak, 22.5.1437), Yâr-'Alî Bey (katli: Van, 2.1449), Hüs. 'Alî Bey (müdd. 1467-8, katli 1468), Melik-Kaasim Bey, Esed Bey, Rüstem Bey, Tarhân Melik Bey, Melik-Mehmed Bey, Şâh-'Alî Bey, Elwend Bey (ölm.1457). Bunun oğlu Pîr-Kulı Bey'in oğlu Weys-Kulı Bey'den Güney Hindistan Türk hânedânı Kutb-Şâhlar (b.bk.) çıkmıştır.- Hindistan Timuroğulları'nın ünlü sadrâzamları Bayrâm Hân-ı Hânân ile oğlu 'Abdü'r-Rahîm Hân-ı Hânân da Karakoyunlular'dan inmektedirler (bk. Hindistan Timuroğulları).

4. Ebü'n-Nasr Sultân Pîr-Budak Bey Yûsuf Bahâdır (Şâm, 1404 - Mardin, 11.1418 = 14): 1410'da Sul.Ahmed Celâyir tar. Tebrîz emîri yapıldı (bir atabeyi idâresinde). Zîrâ oğlu olmıyan Sul. Ahmed Celâyir, bu Karakoyunlu şehzâdesini Şâm'da sürgünde iken babası Kara-Yûsuf'un rızâsıyle oğul kabûl etmiş, velîahd yapmış ve berâberinde alarak büyütmüştü. Babası Kara-Yûsuf'un hayâtında çocuk yaşta öldü ve mânevî babası Ah. Celâyir'in öz babası tarafından mahvedildiğini gördü.

5. Sultân Cihân-Şâh: aş. bk.

6. Ebû-Sa'îd Pusat Bey (katli: Tebrîz, 1431): Erzurum ve Erzincan emîri.

Sultân Cihân-Şâh (5) (Mardin, 1405 - Sancak /Kiğı/Bingöl, 11.11.1467 = 62): Karakoyunlular'ın en büyük hükümdârı ve devlete gerçek bir İran imparatorluğu hüviyyetini kazandıran şahsiyyet. Taht şehri Tebrîz'de yaptırdığı Muzafferiyye imâretinde medfundur. Farsca ve Türkçe'de şâir (mahlası: Haqîqî) ve müzisyen. Sultâniye emîri 1415-20, Van emîri 1421, 2.1435'te Reyy'de Şâhruh'un huzûrunda, 2.5.1436'da Şâhruh'tan Karakoyunlu melikliği fermânını aldı (Şâhruh, Cihân-Şâh'ın ağabeyi İskender Bey'den memnun değildi). 1447'de Şâhruh ölünce tamâmen müstakil kaldı. Büyük rakıybi Akkoyunlu Uzun Hasan Bey tar. Doğu Anadolu'da küçük bir maiyyetle kışın otağında iken sürpriz şeklinde basılıp öldürüldü. Açıkça Şîî olmadı; fakat bu mezhebi çok himâye etti. =1. Cân Beğim (katli 1468; Pîr-Budak ve Muhammedî'nin ann.). =2.

Şâh-'Alî Bey Bayrâmî'nin hemşîresi (izd. Reyy, 5.1436). =3. Fülâne Hâtûn b.Alexios IV Komnenos (Trabzon imparatoru) (=Theodora Kantakuzina). Bu prensesin hemşîresi, Uzun Hasan'ın üvey annesi idi. Kızı: Fülâne Beğim=Muh.- Sul.M. (Timuroğlu, izd. 1447b). Sultân Cihân-Şâh'ın oğulları (5. kuşak):

Sul. Hasan 'Alî (6): babasının yerine sultân ol. cülûs etti; 1,5 yıl sn. 4.1469'da Hemedân yolunda intihâr etti. Onunla İran imparatorluk tâcı, Akkoyunlular'a rakıpsiz şekilde geçti. Aslında tek imparator ol. Cihân-Şâh'ı saymak doğrudur. Onun yerine İran tahtına Akkoyunlu Uzun Hasan Bey geçmiştir (1467). Oğlu Sul.- 'Alî Mîrzâ'nın oğulları: Cihân-Şâh Mîrzâ ve Mustafâ Mîrzâ.- Pîr-Budak Mîrzâ (katli 17.6.1466) (IV): 20 yıl Bağdâd melikliği yaptı, 1462'de ilâveten Fârs kendisine verildiği için Bağdâd yerine son 4 yılda Şîrâz'da oturdu. Tebrîz'de saltanat nâibi: 1450-51.- Hamza Mîrzâ (ölm. 1468).- Zıyâ'd-D.Ebî-Yûs.Mîrzâ: 1462'ye kd. Kirmân, 1466-69'da Fârs meliki (11.11.1469'da Uzun-Has.gözlerine mil çektirdi, az sn. Uğurlu Meh. Bey b.Uzun-Has. tar. öldürüldü).- Ferruh-zâd Mîrzâ.- Muhammedî Mîrzâ (ölm.11.11.1469, Uzun-Has. tar. katl) (VII): Isfahân, 1469'un son aylarında Fârs ve Irâk-ı Arab meliki. =Fülâne Beğim b.Cihângîr (Akkoyunlu, izd. 1452). Oğlu: İbr. Mîrzâ.- Ebü'l-Kaasim Mîrzâ (ölm. 1468): en kç. oğul. Kirmân meliki: 1462-8.- Şu zât, Karakoyunlular'dan ve muhtemelen Ebü'l-Kaasim'den inmektedir: 'Abdü'r-Rezzâq Mîrzâ (mahlası: Neş'e) (ölm. Tebrîz 1745): Farsça ve Türkçe'de şâir, riyâziyeci, mâliyeci, hattât.

2. AKKOYUNLULAR (11.11.1467 - 8.1501)

İran İmparatorluk tâcı, Karakoyunlular'dan Akkoyunlular'a geçti. Akkoyunlular da, selefleri gibi bir Türkmen hânedânıdır. Bayındır (Bayındıriyye) hânedânı da denmektedir. Gaffârî'ye göre Oğuz Han'ın oğlu Gök Hân'ın oğlu Bayındır Han'dan inmektedirler. Oğuz Han'ın 42. kuşaktan torunu Hâbîl Bey (ölm. 1150?)'in şeceresi *Kitâb-ı Diyâr-Bekriyye*'ye göre (12-25) şöyledir: Hâbîl b.Karaçalı b.Karaca b.Orhan b.Kaydu Han b.Câdel'u-Han b.Şektur b.Altan b.Toğançuk b.Togaçar.... Bu fictif nesebin Hâbîl Bey'den aşağısının doğru olması muhtemeldir: Hâbîl Bey oğlu Bâbil Bey oğlu Sungur Bey oğlu İdrîs Bey oğlu Ezdi Bey oğlu Pehlewân Bey (ölm.Âmid, 1300?) (*K.-Diyâr-Bekriyye*, 15). Diyâr-ı Bekr'e (merkez Diyarbakır şehrine o zaman Âmid deniyordu) yerleşen bu Türkmen boyunun (Akkoyunlular) beyi Pehlewân Bey'in oğlu Tur-'Alî Bey (1280?-1360=80?), hânedânın ilk sîmâsıdır.

Dilleri Türkçe, mezhebleri Sünnî-Hanefî olan bu koyu Türkmen hânedânı, Oğuzlar'ın Bayındır boyunun Akkoyunlu aşîreti reisleridir. 1300'e doğru Âmid (bugünki Diyarbakır) şehrini ele geçirmişlerdir (şehir daha önce Türk'leşmiş Moğol beylerinin elindeydi, bk.c.II). Buradan kaynaklanarak genişlemişlerdir. Sırasıyle İlhanlılar'a, Celâyirliler'e (1335-1411), Eratnalılar'a, Kadı Bürhânüddîn'e, Memlûkler'e (7.1398-12.1399), Timurlular'a (12.1399-1447) (bu arada 1432'de bir ara gene Memlûkler'e) tâbî oldular. Cihân-Şâh zamânında bile Karakoyunlular'a tam mânâsıyle tâbî olmadılar ve Timurlular'a dayanarak Karakoyunlu düşmanlığını devâm ettirdiler. 1467'ye kd. Timurlular, Akkoyunlular üzerinde metbûluk iddiasından vaz geçmediler. Bu târihte Cihân-Şâh'ı

sürpriz baskınla, en kudretli anında basıp öldüren Akkoyunlu Uzun Hasan Bey, Karakoyunlular yerine İran İmparatorluk tahtına yükseldi. 1300?-1469 (ve 1502-1508) arasında taht şehirleri Âmid (Diyarbakır) idi. Karakoyunlular'ın vatanının Van Gölü kuzeyi (Erciş) olmasına mukaabil, Akkoyunlular'ın yerleşme bölgesi Diyâr-ı Bekr idi. 1469-8.1501 arasında imparatorluk taht şehri olarak Karakoyunlular'dan aldıkları Tebrîz'e yerleştiler. Bu târihte Tebrîz'i Şâh İsmâîl'e kaptırdılar ve İran imparatorluk tâcı Safevîler'e geçti. Bağdâd ise Şâh İsmâîl'e ancak 21.9.1508'de geçti (Hasen-i Rûmlu'nun verdiği târih). 1400'de bir kaç yıl için Malatya'yı aldılar, fakat Memlûkler'e iâde ettiler. 1405-1435 arasında Urfa, Erzincan, Çemişkezek, Harput, Erzurum, Mardin (1432)'i (Urfa 1408), 1457'de Hısn Keyfâ'yı (Hasankeyf), 1467'de Karakoyunlu imparatorluğunu, 1469'da Timurlular'dan İran'ın dîğer eyâletlerini, 1472'de Gürcistan ve Dağıstan'ı ele geçirdiler. Uzun Hasan, 25 kadar Avrupa ve Avrupa dışı devletle ittifâk ederek, koalisyonun en kudretli üyesi olarak Osmanlı'ya karşı, Osmanlılar'ı ortadan kaldırmak gayesiyle hareket ettiyse de, Otlukbeli'nde Fâtih Sultan Mehmed'e yenildi (Erzincan yakınları 11.8.1473) (Minorsky, *La Perse au XVe Siècle entre la Turquie et Venise*, Paris, 1935). Erzincan'la Herât, Lahsâ ile Dağıstan arasında uzanan Akkoyunlu devletinin mîrâsının tamâmını, Şâh İsmâîl Safevî devraldı. Akkoyunlular, Osmanlı hizmetine girdiler; çok azı Safevî hizmetine geçti. Uzun Hasan'dan başka dehâ sâhibi hükümdar yetiştiremediler. Onun da fazla ihtirâsı, karşısında Osmanlı devleti ve Fâtih gibi bir şahsiyeti bulması, Karakoyunlu ve Timurlu hâkanlarını muhârebe meydanlarında esîr edip öldürmek gurûru, devletin göçebe an'anelerini kıramaması, Akkoyunlu hânedânının İran'a yerleşmesini engelledi ve İran, Akkoyunlular'ın Safevîler'ce yıkılması ile, Sünnî'liğini kaybedip Şîî bir Türk devleti hâline geldi. Akkoyunlu bey (emîr/prens), melik (kral) ve sultân (imparator)'ları:

1. Tur-'Alî Bey (1300?-1360=60?)
2. Fahrü'd-D.Kutlu Bey b.Tur-'Alî (1360-1388=28)
3. Ahmed Bey b.Kutlu (1388-1397=9)
4. Fahrü'd-D.(Bahâü'd-D.) Kara-Yülük 'Osmân Bey b.Kutlu (1397-30.8.1435=38)
5. Celâlü'd-D. 'Alî Bey b.Kara-Yülük (30.8.1435-1438=3)
6. Nûrü'd-D.Hamza Bey b.Kara-Yülük (1438-15.10.1444=6)
7. Cihângîr Bey b.Celâli'd-D.'Alî (15.10.1444-1453=9)
8. Nusretü'd-D.Ebî-Nasr Uzun-Hasan Bey b.Celâli'd-D.'Alî (1453-6.1.1478=25)
9. Sultân Halîl b.Uzun-Hasan (6.1.1478-15.7.1478=0, 6, 10)
10. Sultân Yâ'qûb b.Uzun-Hasan (15.7.1478-24.12.1490=12, 5, 10)
11. Sultân Baysungur b.Yâ'qûb (24.12.1490-5.1492=4, 5)
12. Sultân Rüstem b.Maksûd M.b.Uzun-Hasan (5.1492-7.1497= 5, 2)
13. Sultân Dâmâd Sultân-zâde Ahmed Göde (Gûdek) b.Dâmâd Uğurlu-Mehmed Mîrzâ/Paşa b.Uzun-Hasan (7.1497-12.1498=1, 5)
14. Sultân Mehmed (Muhammedî) b.Yûsuf (ca) M.b.Uzun-Hasan (12.1498-1500=2)
15. Sultân Elwend b.Yûsuf (ca) M.(1500-1504=4)
16. Sultân Murâd b.Yâ'qûb b.Uzun-Has. (1504-21.9.1508=4)

8-15 sayılı sultanlar, İran imparatorudur (1467-1501). Bağdâd'ın da Safevîler'e geçmesiyle Sul.Murâd'ın saltanatı sona ermiş ve Akkoyunlular 1300 yıllarından, yaklaşık 208 yıldan beri göründükleri târih sahnesinden çekilmişlerdir. Ṭur-'Alî Bey'in oğulları: 'Alâ'ü'd-D.B.(oğlu Fülân B.oğlu Kara Aḥ.B.), Ḥacı B.(oğlu Şelbî (Şeblî) B.oğlu Fülân Bey oğlu Fülân Bey oğlu Yûs. B.oğlu Seyyidî Gaazî 'Alî B.) ve Kutlu Bey (2).

Kutlu Bey (2): Âmid'i kaybedip Bayburt'u ele geçirdi. 14.7.1365'te zevcesi ile 8 gün için Trabzon'u ziyâret etti. Bayburd yakınlarında Sınur köyündeki câmii yanında türbesinde medfun. =Maria Despina Hâtûn (Trabzon imparatoru III. Alexios'un kızkardeşi, Basileios I Komnenos ile Eirene Palaiologina kızı, izd. Trabzon 22.8.1358 (nişân 8.1352), Kara-Yülük'ün ann). Kızı, Câber beyi Sâlim Bey Döğer'in eşi. Kutlu Bey'in oğulları:

1. Aḥmed Bey (3): by. oğul. Babası gibi Bayburd'da emîrlik yaptı. Yerini kardeşi Kara-Yülük'e bıraktıktan 5 yıl kd. sn. 1405?'te öldü. Eretnaoğlu Müṭahharü'd-D.Bey'in kayın-pederidir. Oğulları: Pîr-Ḥüs. B., Kılıç-Arslan B. (Erzincan beyi) (oğlu Seyyidî Kaasim), Mûsâ B., Câ'fer B., Mihmâd, B., Meḥ. B.

2. Ḥüseyn Bey (ölm. 1395?): oğlu Kara Pîr-Ḥas.B.'in oğulları: Şeyẖ Ḥas. B. ve Pîr-Ḥüs. B.

3. Pîr-'Alî Bey (ölm. 1405?): 2. oğul. Oğulları: Kılıç-Arslan B., Mûsâ B. (Tercan beyi), Kutlu Bey (Bayburd beyi: 1402), (oğulları Aḥ., ölm. 1451 ve 2 oğul bırakan Cemşîd Beyler) Ḥüseyn B., Nûr-'Alî B. (Urfa beyi) (oğlu kezâ Nûr-'Alî), Yâr-'Alî B., Pîlten (Pelten) B. (ölm. 1475, Kiğı beyi). Bu sonuncunun oğulları: H̱alîl B. (ölm. 24.9.1482, Muş beyi: 1472-82) (oğlu Siyâvuş Bey), Behlûl Bey (oğlu Şâh-Aslım Bey), İskender Bey (oğulları Ḥasan 'Alî ve Nâcî ve Yûsuf Beyler, sonuncunun oğulları Laṭîf, Seyyid Gaazî, Karlığaç Meḥmed Beyler), Ebû-Bekr Bey (oğulları Â'şık ve Tur-'Alî Beyler, sonuncunun oğulları Melik-Arslan, İbrâhîm, Zeynel Beyler). Pîr-'Alî Bey, ayni zamanda Uzun Ḥasan'ın ana tar. dedesidir, zîrâ Pîr-'Alî Bey'in kızı Sâre (Saray) H̱âtûn, amca oğlu Celâleddîn 'Alî Bey (no.5) ile evlendi.

4. Kara-Yülük Osmân Bey (1353?-Erzurum, 30.8.1435 = 82?) (4): 1397-1402'de Bayburd emîri olarak hânedânın başında ağabeyi Aḥmed Bey'i istihlâf etti. Karaz (Erzurum) meydan muhârebesinde Karakoyunlu sultânı İskender'e yenilip öldürüldü. Erzurum'a gömüldü. 1386-96'da Kadı Bürhânüddîn'in kumandanı idi. Metbûu Kadı Burhânüddîn'i öldürüp devletinin yıkılmasına sebep oldu. Fakat bu devleti Akkoyunlular değil, Osmanlılar (Yıldırım Bâyezîd) ilhâk etti. Bunun üzerine Osmanlı'ya düşman olup Timur'a yanaştı. =Prenses Fülâne (Trabzon imparatoru Alexios III Komnenos'la Theodora Kantakuzina kızı ve Osmân Bey'in dayı kızı, hala-zâdesi) (Celâleddîn 'Alî Bey, no. 5 annesi). Kızı: Fülâne Hâtûn=Baysungur M.b.Şâhruẖ b.Timur (izd. 1433). Kara-Yülük'ün oğulları:

Hâbil B. (ölm. Kaah. 1430) (oğlu H̱alîl, onun oğlu Hâbil, ölm. 1481, onun oğlu Kâbil 1534'de hayâtda) Beyler).- İskender B.- Şemsü'd-D.B.- İbr.B.(1383-Âmid, 26.4.1407=24, katl): oğlu İskender Bey.- Kaasim B. (ölm. 1450?).- Cihân-Şâh B.-

Mahmûd B. (oğulları Hüs., Şiblî Beyler).- Bâyezîd B.(katli: Erzurum, 30.8.1435, babası ile): oğlu Hurşîd B. (ölm. 1460?, Erzincan beyi) ve bunun oğulları Yûsuf ve Manşûr Beyler ve sonuncunun oğlu Hüs. Bey (1536'da hayâtda).- Yâ'qûb B. (Şarkî Karahisar, Kemah, Erzincan beyi): oğlu Câ'fer B. (ölm. 1452).- Hamza Bey (6): 1435'ten beri vâlîlik yaptığı Mardin'e oturarak ölümüne kd. 6 yıl Akkoyunlu hükümdârı oldu (ölm. 15.10.1444). Kızı Şâh-Sul.Hâtûn.- Şeyh-Has.B.(katli 1451): oğulları Köse Hacı B. (ölm. 1479, oğlu Şeyh-Has.B., ölm. 1503) ve Bâyezîd B.(katli 1451, babası ile; oğlu Ebü'l-Feth B., ölm. 1503) ve Mahmûd Bey (1502'de Ebergâh hâkimi) ve Sul.-Hüs.Bey (oğlu Meh. Bey).- Murâd B.(katli: Âmid, 1433): oğlu Rüstem B. oğlu Bayındır B.'in oğulları: Meh.B.(ölm.1486) ve Şeyh-'Alî B.ve Murâd B.(Irâkayn seferinde Osmanlılar'ın Keşân/Kâşân sancak beyi) (oğlu: Meh.Zamân Sul., ölm.Yezd 1608b, Şâh 'Abbâs'ın nedîmi).- Celâlüddîn 'Alî Bey (no.5): aş.bk.- Kör Mehmed Bey (katl): aş.bk. -Halîl Bey.- Gadrâ Bey.

Kör Meh.B.b.Kara Yülük'ün oğulları: Dana Halîl B.,İbrahim Bey ve Hacı Korkmaz B.(1492'de Hicâz'da öldü). Korkmaz Bey'in oğulları: Hacı Ferahşâd B.(ölm.Medîne, 1530?, Tr.'de şâir, Yavuz'un Pulur sancak beyi) (oğlu 1541'de hayâtda olan Meh.Bey), Eslemez B. (ölm. 1503), Gaybî B., Tâhir B., Fülân Bey (katli: Şîrâz, 1502), Meh.B.(Yavuz'un Lübnan sancak beyi).- Dana Halîl Bey'in oğulları: Eşref B. (ölm. 1500), Güzel Ah.B. (ölm. 1503), Nûr-'Alî B. (oğlu Yâr-'Alî B., ölm.1501), Yâ'qûb Cân B. (ölm.1503), İbr.B."İbe Sul. "(katli: 6.1499), Şeyh-'Alî Bey (ölm.1503). Bu İbrâhîm Bey, 9.1493'te Şâh İsmâîl'in ağabeyi Şeyh 'Alî Safevî'yi, sn. 12.1498'de Akkoyunlu sultânı Ahmed Göde'yi öldürdü.- Hacı Ferahşâd Bey'in (ölm.1530?) çocukları: Şeker Hât., Kes Hât.=Murâd B.b.Hüs.B., Hadîce Hât.=Timur-zâde Uluğ B.b.Mahmûd B., Fâtıma Hât.=Lala-Şâh-Kulub Mahmûd B., Yâ'qûb B., Yûs.B. (bu ikisi 1528'de hayâtda ve Osmânlı hizmetinde), 'Alî B. (93 yaşında öldürüldü, oğlu Mahmûd B.'den nesli günümüze kd. geliyor, dîğer oğlu Murâd Bey 1528'de Osmânlı hizmetinde), Meh.B.(oğlu 'Osm. B., *Tewârîh-ı Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân* müellifi, 1580'de Bayburd sancağında za'îm).

Celâlüddîn 'Alî Bey (5): 1437'de Edirne'ye gelip II. Murâd'ı ziyâret etti. Hal'inden 3 yıl sn. Haleb'de 1441'de öldü. =Sâre Hât.b.Pîr-'Alî B. b.Fahreddîn Kutlu Bey (Cihângîr ve Uzun-Has.'ın ann.). =Fülâne Hâtûn b.Alexios IV Komnenos (Trabzon imparatoru) (=Theodora Kontakuzina), annesinin birâder-zâdesi kızı (bu prensesin hemşîresi, Karakoyunlu Sultân Cihânşâh zevcesidir). Kızı Hadîce Beğim=Şeyh Cüneyd Safevî (Şeyh Hayder Safevî'nin ann., bk. Safevîler) (az aşağıda Uzun-Has.'ın kızı Halîme Beğim'e de bk.). 'Alî Bey'in (5) oğulları:

Hüs.B. (oğlu Yûs.B.).- Cihân-Şâh B. oğulları Murâd (ölm. 1504) ve Yûsuf Beyler, sonuncunun oğulları 'Abbâs ve Kayıtmaz (ölm. 1481) Beyler.- İskender B. (ölm. 1473).- Şeyh Has.-Mîrzâ B.- Üweys B. (ölm. 1475, Urfa beyi, hacı 1471): oğlu Yûs.B.- Uzun Hasan Bey (aş.bk.).- Cihângîr Bey (7) (ölm. Mardin, 1469): tahta geçmeden önce (1438-1444=6) ve hal'inden sn. (1453-1469=16) cem'an 22 yıl Urfa beyi.

Kızı Fülâne Hât.=Muhammedî Mîrzâ b.Cihân-Şâh Karakoyunlu (izd. 1452). Cihângîr Bey'in oğulları: 'Alî-Hân B. (oğlu Hasan B. ve Hüs. B., ölm. 1497), Hamza B. (ölm. Mardin, 1444), 'Osmân B. (ölm. 1473), Murâd B. (ölm. 1478), Kaasim B. (katli 1503, Mardin beyi 1469-1503=34, Mardin'de Kaasim Pâdşâh medresesinde medfun), İbr. B. (katli: 29.9.1488) (Mardin'de zevcesi Şâh-Sul. Hâtûn'un medresesinde medfun).

Uzun-Hasan Bey (8) (Âmid, 1423-Tebrîz, 6.1.1478 = 55): medfeni Tebrîz, Nasriyye Medresesi. 5 Gürcistan seferi: 1458, 1463, 1466, 1472, 1477. 4 Suriye seferi (Memlûkler'e karşı): 1462, 1464, 1472, 1475. Çapakçur zaferi (30.10.1467) üzerine Karakoyunlu hâkaanı Cihân-Şâh'ı esîr alıp öldürtmesi ve İran Türk hâkaanı olması: 11.11.1467. Mahmûd-Âbâd meydan muhârebesinde -Timuroğlu Sultân Yâdgâr-ı Muh. Mîrzâ'nın desteğiyle- Doğu Türk hâkaanı Timuroğlu Sultân Ebû-Sa'îd'i yenmesi (28.1.1469) ve Ebû-Sa'îd'i esîr alıp öldürtmesi: 7.2.1469. Otlukbeli meydan muhârebesinde Fâtih Sultan Mehmed'e yenilip Anadolu üzerindeki emellerinden -oğullarına da Osmanlı ile asla çatışmamalarını vasıyyet ederek- vaz geçmesi: 11.8.1473 (1402 Ankara Muhârebesi hâriç, XV. asrın en büyük meydan muhârebesidir). =1. Selçuk-Şâh Beğim b.Kör Mehmed Bey b. Kara-Yülük 'Osmân Bey (ölm. 12.11.1490) (Sul. Halîl ve Sul. Yâ'qûb'un, Yûsuf ve Mesîh'in ann.). =2. Cân Beğim(bir Komnenos prensesi). =3. Yekaterina Theodora Despina Hâtûn b.Kalo İoannis IV Komnenos (Trabzon imparatoru) (annesi Gürcî prensesidir) (izd. Âmid, 1458b, Hırist. ol. öldü, Âmid=Diyarbakır Yâkûbî Mar Circis kilisesine gömüldü; Maksûd M. ile 3 Beğim'in ann.).- Sul.Uzun-Hasan'ın kızları (hepsi Komnenos prensesinden doğma): Fülâne Beğim, Fülâne Beğim (bu ikisi 1512'de Şâm'da hayatta) ve Halîme Beği Aka Â'lem-Şâh Marta Beğim (Tebrîz, 1460 - Tebrîz, 8.1501=41, Sünnîlik'te direndiği için oğlu Şâh İsmâ'îl tar. öldürüldü)=Şeyh Hayder Safewî b.Şeyh Cüneyd (hala oğlu, izd. Erdebil, 1477, yş. 16, izd. müd. 11, zevcinden 1 yaş kç.) (Şeyh Hayder: 1460-9.7.1488=28) (17.7.1487'de doğan Şâh İsmâ'îl'in annesi, bk. Safevîler).- Uzun-Hasan Bey'in oğulları:

1. Mesih Mîrzâ (1469-1491=22): 1491'de müdd. ve katl.

2. Zeynel Mîrzâ (ölm. 11.8.1473): Otlukbeli'nde maktûl oldu, Hısn-Keyfâ'ya götürülüp türbesine gömüldü. Kirmân meliki: 1469-11.8.1473. Otlukbeli'nde cenah kumandanı idi.

3. 'Alî-Hân Mîrzâ: oğlu Murâd Mîrzâ, 1478'de müddeî.

4. 'Ömer Mîrzâ: Otlukbeli'nde Osmanlılar'a esir (11.8.1469).

5. Sultân Halîl (9): by. oğul. Babasının yerine tahta geçti (1444-15.7.1478=34). 6 ay sn. Merend'de öldürüldü. Vel. 1453-6.1.1478=25. Hısn-Keyfâ beyi 1462, Isfahân meliki 1469, sn. Âmid (Diyâr-ı Bekr) ve sn. Fârs meliki. =Zelîhâ Hât.- Oğulları: 'Alî Mîrzâ (katli: 24.12.1490) ve Elwend Mîrzâ (ölm. 1479).

6. Maksûd Mîrzâ (1459-6.1.1478=19): öldürüldü. Bağdâd meliki: 1469-6.1.1478. Oğlu: Sultân Rüstem (12): hal' ve katledildi. 22 yaşlarında olmalıdır. Tebrîz'de dedesi Uzun-Hasan'ın yanında medfun. Halefi Sul. Ah. Göde tar. öldürtülmüştür.

7. Yûsuf(ca) Mîrzâ (ölm. 23.11.1490): Otlukbeli'nde Osmanlılar'a esir (11.8.1473). Bir müddet İstanbul'da kalıp ağırlığınca altın karşılığı salıverildi. Kıreli meydan muhârebesinde Akkoyunlu ordusunun başında idi. Fâtih'in oğlu Şehzâde Mustafa tar. yenildi (18.8.1472). Oğulları: Sul. Meh. ve Sul. Elwend.- Sultân Mehmed (Muhammedî) (14): hal' ve Isfahân'da öldürüldü.- Sultân Elwend (15): Fârs meliki iken ağabeyi Sul. Mehmed tahta geçince o da Âmid'de müşterek-sultân ol. tahta oturdu; Âzerbaycan ve Doğu Anadolu'ya hükmediyordu. 2 yıl geçmeden ağabeyi öldürülünce tek sultân o. kaldı. Âmid'de (Diyarbakır) öldü ve orada hânedan türbesine gömüldü. Atabeyi: Şerefüddîn Mahmûd Cân Bey. 8.1501'de Tebrîz'i Şâh İsmâîl'e kaptıran, netîce îtibâriyle İran imparatorluğunun Akkoyunlular'dan Safevîler'e geçmesini gören bu delikanlı sultandır. Çocukları ve torunları Erzincan'a yerleşip Osmanlı idâresinde yaşadılar. 1580 sıralarında Osmanlılar'ın Bağdâd beylerbeyisi Elwend-zâde 'Alî Paşa, torununun oğludur (1.1599'da 2. Bağdâd beylerbeyiliğinde Bağdâd'da 80'ine yakın ölüp Haleb'e getirilip gömüldü, *Sicill*, III, 504).

8. Dâmâd Uğurlu-Mehmed Mîrzâ/Paşa (katli: Tebrîz, 1477): Tebrîz'de babasının yanında medfun. 1469'da Fârs, sn. Isfahân meliki iken Fâtih Sultân Mehmed'in hizmetine girdi. Osmanlı Sivas beylerbeyisi oldu. Fâtih'in tek kızı Gewher-Hân Sultân ile evlendi. Babası Uzun-Hasan'ın yerine geçebilmek için Tebrîz'e dönünce, babası, en büyük düşmanı Osmanlı pâdişâhına hizmet ettiği için öldürttü, fakat teessüründen Uzun-Hasan da bir kaç ay sonra öldü. Fâtih'in kızı zevcesini (Osmanlı imparatorluk prenseslerinin İstanbul dışına çıkmasına hiç bir devirde izin verilmediği için) İstanbul'da bırakmıştı. Çocukları: Fülâne Beğim=Hasan Beğ 'Alî Hân (oğulları Hüseyn Beğ 'Alî Hân), Hüseyn Mîrzâ, Mahmûd Mîrzâ (1491'de öldürüldü) ve Sultân Ahmed Göde (13).- Sultân Ahmed Göde (Fars. Gûdek):Gewher-Hân Sultân'dan doğdu. Onun için Osmanlı protokolünde Osmanlı prensi olarak "sultan-zâde" unvânını aldı. Dayısı II. Bâyezîd'in (1481-1512) kızlarından 'Ayn-i Şâh Sultân ile evlenince gene Osmanlı protokolünde prensliğe eşit unvân olan "dâmâd" unvânını da alarak, 2 def'a Osmanlı prensi oldu. Akkoyunlu (İran) imparatorluk prensliğini de babasından tevârüs etti. İstanbul'da Enderûn-i Hümâyûn'da tahsil ve terbiye gördü. Atalar tahtını ele geçirmek istediğini bildirince, dayısı II. Bâyezid (Fâtih'in oğlu ve halefi), izin verdi. Baba tarafından Uzun-Hasan'ın ve ana tarafından Fâtih'in torunu olan Osmanlı protokolünde "Bey", İran protokolünde "Mîrzâ" denen Ahmed, Tebrîz'e gidip tahta oturdu. Fakat Osmanlılar'da gördüğü merkezî idâreyi kurmak isteyince Türkmen beyleri ayaklanıp 1 yıl, 5 aylık bir imparatorluktan sonra onu öldürdüler. Tebrîz'de dedesinin ve babasının yanında gömüldü. Oğlu sultan-zâde olduğu için, İstanbul'da alıkonup Enderûn'da (Saray üniversitesi) yetiştirilmiştir. Bu Sultân-zâde Zeynel Mîrzâ/Bey, 1504'te Akkoyunlu İran tahtına hak iddia ettiyse de muvaffak olamadı. Dayısı olan Yavuz Sultan Selim (1512-1520) onu Anadolu beylerbeyisi yaptı, Zeynel Paşa oldu. Bu sıfatla Merc-i Dâbık'ta Osmanlı sağ kanadına kumanda etti (24.8.1516). Torunları Elbistan'a yerleşti. Sultân Abdülazîz devri sadrâzamlarından meşhur Yûsuf Kâmil Paşa, onun torunlarındandır. Zeynel Paşa, 2. vezirliğe kadar yüksedi; 1528'de Kefe'de öldü. Zeynî mahlasıyle şiirleri vardır (Latîfî, 177-8; *Sicill*, II, 436).

9. Sultân Yâ'qûb (10) (1463-24.12.1490=27): Annesi Despina Hâtûn'dur. Karabağ'da öldü. 3 Gürcistan seferi yaptı: 1485, 1486, 1489. Tebrîz'de babasının yanında medfun. Türkçe ve Farsca'da dîvân sâhibi şâir. Önce Diyâr-ı Bekr meliki idi (şehzâdeliğinde). "Yâ'qûb-Şâh" da denir. =1. Fülâne b.Şîrwân-Şâh Ferruh-Yesâr (Beğim'in ann.). =2. Fülâne Hât. b.Emîr Sül. Biçen Bey (Sul. Yâ'qûb'un lalası).- Kızı: Tâclı Beğim =1. Şâh İsmâ'îl Safevî (hala-zâdesi), =2. Tâcî-zâde Câ'fer Çelebî (izd. 9.1514) (Osmanlı kazaskeri) (Çaldıran'da Yavuz'a esir düşmüş, Câ'fer Çelebî ile evlendirilmiştir).- Sultân Yâ'qûb'un oğulları: Hasan Mîrzâ (ölm. 1493, katl), Sul. Baysungur (10) ve Sul. Murâd (15), aşağıya bk.

Sultân Baysungur (10) (1481-2.7.1493=12): Sihind / Tebrîz'de öldürüldü. Tebrîz'de dedesi Uzun-Hasan'ın türbesinde medfun. Fârs, hal'inden sn. (5.1492-2.7.1493) Arrân (Gence) meliki. Nâibler: Atabey Sûfî Halîl Bey, sn. Atabey Süleymân Biçen Bey, sn. Atabey Pîr 'Azîz Ağa.

Sultân Murâd (15) (2.4.1489-1515a=26): 12.1498-1504'te Sultân Mehmed (13) ve Sultân Elwend (14) ile müştereken saltanat sürdü; Irâk-ı Arab ve Acem, Fârs, Kirmân, Lûristân, ve Hûzistân'a sâhipti. 1504'te tek başına kaldı ise de, 8.1501'de Tebrîz'i alan Şâh İsmâîl, İran'ı ele geçirmişti. 21.9.1508'e kadar Irak'ta tutunan Sul.Murâd, bu târihte Bağdâd'ı da Şâh İsmâîl'e kaptırdı. Osmanlı hizmetine girdi. 1508-1515'te Osmanlı devletinde yaşadı. Yavuz'un (1512-1520) eniştesi idi (Yavuz'un annesi Dulkadıroğlu 'Alâ'ü'd-Dewle Bey'in kızı Ayşe Hâtûn, Sul. Murâd'ın zevcesi Beğli Hâtûn'un ablası idi; Sul. Murad, eniştesi Yavuz'dan 19 yaş küçüktü). 21.6.1503'te Hemedân yakınlarında Elmakulağı meydan muhârebesinde yenilen Sul. Murâd'ın bu târihten sn. İran'da istikbâli kalmadı. Her ikisi de Beğli Hâtûn'dan doğmakla Yavuz'un teyze oğulları olan Sul. Murâd'ın oğulları: Hasan Mîrzâ ve Yâ'qûb Mîrzâ. Bu sonuncunun oğlu: Murâd Paşa (Kaanûnî devrinde ilk Irâk-ı Acem beylerbeyisi). Akkoyunlu Murâd Paşa'nın nesli Trabzon'a yerleşti ve orada Murâd-zâdeler adıyle asırlarca devâm etti (bk.c.II).- Sul. Murâd, 1515'te Safevîler tar. ele geçirilip öldürüldü.

Akkoyunlu hânedânı, Osmanlı devletine sığındı. Kaanûnî Sultan Süleymân'ın Irâkeyn seferinde sancak verilen Akkoyunlu prensleri: Zeynel b. Tur-'Alî Bey (Reyy), Qâbil, b.Hâbil Bey (Şaw=Şahwe), Ferruhzâde b.Süleymân Bey (Kumm). Akkoyunlu prenslerinden Mansûr Bey'in oğulları olan şu 3 kardeş de Kaanûnî devri (1520-1566) başlarında hayatta ve Osmanlı ülkesinde idiler: Sul.- 'Alî Bey, Rüstem Bey, Sul.-Hüseyn Bey.

3. SAFEVÎLER (8.1501 - 22.10.1722 + 19.11.1729 - 27.1.1736)

Safewîler, en büyük Müslüman hânedanlardan biridir. Emewîler, Abbâsîler, Selçukoğulları, Osmanoğulları, Timuroğulları hâriç, dîğer İslâm hânedanlarının en ehemmiyetlileri arasına Safevîler, Eyyûbîler, Fâtımîler girer. Çok devamlı olmamasına rağmen, oynadığı rol çok büyüktür. XVI. asır boyunca Osmanlı'dan sn. dünyânın 2. ve XVII. asırda Osmanlı ve Hindistan Timuroğulları'ndan sn. dünyânın 3. kudretli devletini ellerinde tutmuşlardır. Sâsânîler'den sn. ilk def'a derli bir İran devleti teşkîl etmişlerdir. Sünnî İran'ı Şîî yapmaları, Sünnî Türk imparatorlukları (Türkiye, Türkistan, Hindistan)

arasına Şîî bir Türk imparatorluğu hâlinde, Osmanlılar aleyhine dâimâ Avrupa devletleri ile işbirliği yaparak girmeleri, Türk ve İslâm âlemini parçalamıştır. İran'da çok zengin yüksek kültürlü, kudretli bir Türk devleti kurmaları dışında, umûmî Türk ve Müslüman târîhinde -hattâ Fâtımîler'den fazla- zararlı olmuşlardır. Şîî mezhepleri tutmıyan, dâimâ Sünnî-Ḥanefî olan Türkler'den büyük bir Türkmen kitlesini Şîî yaparak Türk'lüğün mânevî yapısını bölmüşler, üstelik sonsuz ve çok büyük boyutlu Osmanlı-Safevî harbleriyle iki taraftan da sonsuz Türk kanı akmasına sebep olmuşlardır. Anadolu'dan götürdükleri bir kaç yüz bin göçebe Türkmen'i İran'da ebediyyen yerleştirerek, bilhassa Doğu Anadolu'da Türk nüfûsunun azalmasına, Doğu Anadolu'nun büyük Türk kültür merkezlerinin sönmesine sebep olmuşlardır. Gittikçe Fars kültürünü benimsiyerek, sonraki asırlarda İran devletinin Türk hüviyyetini kaybetmesine ve çok büyük Türk kitlesinin XX. asırda Fars mahkûmu ve tebeası olmasına zemin hazırlamışlardır.

8.1501-22.10.1722=221,2 + 19.11.1729-27.1.1736=6, 2, 8 = 227, 4, 10 müddetle iktidarda kalmışlardır. 22.10.1722-19.11.1729=7, 0, 28, Afgan Üveysî hânedânının İran imparatorluk tahtını ele geçirdiği müddettir. 1736'da Safevî hânedânı yerine, Avşar hânedânı geçmiştir. Taht şehirleri: 8.1501-22.5.1524=22, 9 Tebrîz, 22.5.1524-7.5.1598=73, 11, 16 Kazwîn (1600: 450.000 n. ("Londra'dan çok az daha küçük" Sir Antony Sherley (1598), E.D.Ross nş., Londra 1933, s. 153), 1627: 200.000, 1674: 100.000, 1744: 11.000 (1726'da 12.000 Osmânlı askeri tar. işğâl edildi). 7.5.1598-22.10.1722=124, 5, 16 + 19.11.1729-27.1.1736=6, 2, 8 = 130, 7, 24 Iṣfahân. Isfahân 1598'de 80.000 nüfuslu, eski ihtişâmını tamâmen kaybetmiş bir şehirken, XVII. asırda dünyânın en büyük bir kaç şehrinden biri oldu (Şâh 'Abbâs çağında 600.000, Şâh Ṣafî çağında 1.000.000, Şâh Ḥüs. çağında 1.100.000). Hânedan, saray ve ordu dili tamâmen Türkçe, kültür dilleri Türkçe ve Farsca iken XVII. asırda kültür dili olarak Farsca üstünlük kazanmış, Türkçe çok gerilemiştir. Hânedânın kurucusu Şâh İsmâîl, Türkçe'nin Âzerî lehçesi ile söyliyen dehâ sâhibi 3 Türk şâirinden biridir (diğerleri Nesîmî ve Fuẕûlî).Mezheb Şîî/Iṣnâ-'Aşerî'dir. Bu, İsmâîlîlik derecesinde olmasa bile, oldukça müfrit bir Şîîlik'tir ve ilk 3 halîfe'yi gasıb olarak telakki eder. Mezhebin başı (imâm), şâh olan zâttır. Yâni Osmanlı pâdişâhı nasıl hem Türkiye hâkaanı, hem dünyâdaki bütün Sünnî Müslümanlar'ın halîfesi ise, İran hükümdârı da hem İran şâhı, hem Oniki İmamcı Şîî'liğin başıdır (Zeydî ve İsmâîlî Şîîler, Şâh'ı imam tanımazlar; Zeydîler'in başı Yemen imâmı, İsmâîlîler'in başı da Ağa Han'dır).

En geniş şekliyle imparatorluk 3,3, milyon km^2'ye erişmiştir: İran, Doğu Horasan (Herât), Irak, bütün Güney Kafkasya, Dağıstan, Türkmenistan, Lahsâ, Doğu Anadolu (bugünki şu iller: Hâkkâri, Van, Ağrı, Kars, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Bingöl, Erzurum, Tunceli, 1507-15 arasında Diyarbakır). Ancak bu genişliği muhâfaza edememiştir. Daha 1515'te bütün Doğu Anadolu'yu ve Kuzey Irâk'ı Yavuz alıp Osmanlı devletine katmış, Irak ve Lahsâ Kaanûnî devrinde, Güney Kafkasya, Dağıstan, Batı İran ise III. Murad devrinde Osmanlı devletine katılmıştır. Çevresindeki 3 Sünnî Türk imparatorluğu (Osmanlı, Türkistan, Hindistan) ile devamlı savaşmış, devamlı ülkeler alıp vermiş, bu savaşlarda Anadolu'dan götürdüğü Türkmen boylarını cömertçe harcamıştır (Safevî ordusunda yalnız Türkmenler vardı; Fars, Kürd, Gürcü gibi unsurlar tamâmen

ehemmiyetsizdi ve bu yardımcı birliklere îtimâd edilmezdi). Şîî Türkmenler, şâh'ı, yarı ulûhiyyet derecesine varan bir pereştişle telakki etmişlerdir. Bununla berâber Şâh, bütün nîmetleri Türkmen boy beyleri ile paylaşmıştır ki bunların en ünlülerini aşağıda göreceğiz (Ah. Tâc-bahş, *Îrân der-Zemân-i Safewiyye*, Tebrîz, 1341 Ş.; A.Kesrewî, *Şeyh Safî wü Tebâreş*, Tahrân, 1323 Ş.=1944; Nasr'Ullaah Felsefî, *Zindegânî-i Şâh 'Abbâs-i Ewwel*, 4 c., Tahrân, 1334-41 Ş.=1955-61; Rahîm-zâde Safewî, *Zindegânî-i Şâh İsmâ'îl-i Safewî*, Tahran, 1341 Ş. = 1962; Sa'îd Nefîsî, *Şeyh Zâhid Geylânî*, Reşt 1307 Ş. =1927; F.Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu;* İskender Bey Münşî, *The History of Shah 'Abbas the Great*, R.M.Savory tr., 2 c., 1979: *Târîh-ı Â'lem-ârây-i 'Abbâsî*'nin trc. si; Michel M. Mazzaoui, *The Origins of the Safawids*, Wiesbaden 1972).

Son Şâhlar Kumm'da medfûndur. Âilenin menşei ise Erdebil'dir. Şeyhlik postundan şâhlık tahtına yükselen bu ünlü âilenin teşekkülü şöyledir: Şeyh İshâq Safiyyü'd-Dîn, kayın-pederi Şeyh Tâcü'd-Dîn İbrâhîm Zâhid Geylânî'nin postuna oturmuştur:

Şeyh Zâhid Geylânî (1219-1301=82) b.Rûşen b.Emîr b.Bülbül b.Şeyh Bîdârü'l-Kürdiyyi's-Sincânî'nin Geylân'a (Şeyhânber köyü, Lâhîcân-Lengerûd yolu) yerleşip Fars'laşmış bir Sincânlı Kürd âilesinden indiği anlaşılıyor. Şeyh Zâhid'in şeyhi: 'Aynü'z-Zamân Cemâli'd-D.Geylânî'nin 1253'te ölümü ile 34 yaşında onun postuna oturmuştur. 'Aynü'z-Zamân'ın şeyhi: Şihâbü'd-D.Mahmûd Ekarî (H.VII. asır), onun şeyhi: Ebü'l-Ganâim Rükni'd-D.Secâsî (H.VI.asrın sonları, VII. asrın başları), onun şeyhi: Kutbü'd-D.Ebî-Bekr Ebherî, onun şeyhi: Zıyâü'd-D. Ebi'n-Necîb 'Abdi'l-Kaadir Sühreverdî (ölm. 1167), onun şeyhi: Gaazî Wecîhü'd-D.'Umer b.Muh. Bikriyyi's-Sühreverdî, onun şeyhi: Ebü'l-'Abb.Ah.b. Muh.Eswediyye'd-Dîneverî (ölm. 951), onun şeyhi: Mümşâd-ı Dîneverî (ölm. 919), onun şeyhi: Ebü'l-Kaas. Cüneyd b.Muh. Hazariyye-i Gewârîrî-i Nihâwendiyye'l-Bağdâdî (ölm. 909), onun şeyhi: Fîrûz Kerruhî (ölm. 816), onun şeyhi: Ebû-Muh. Habîb-i 'Acemî (ölm. 772).

Şimdi bu Şeyh Zâhid'e dâmâd ve mürîd olan Safevîler'in atası ve hânedâna adını veren, Erdebil şeyhlerinin birincisi Şeyh Safiyyüddîn'i görelim: babası Şeyh Cibrâil Emînü'd-Dîn (ölm. 1258), Erdebil'in 6 km kuzeyinde medfundur. Zevcesi ve Şeyh Safiyyüdîn'in annesi Dewletî Hâtûn, 'Ömer Baruqî'nin kızıdır. Şeyh Cibrâil'in yukarısı fictif şeceredir ve Şâh İsmâîl'in şerîf olduğunu, Ewlâd-ı 'Alî'den bulunduğunu, imâmet iddiasını buna dayandırdığını göstermek için uydurulmuştur. Kesin şekilde uydurma olan bu şecere Şâh İsmâîl'in, Hazret-i Peygamber'in 32. kuşaktan torunu bulunduğu iddiasındadır, şöyle: Şeyh Emînüddîn Cibrâil b.Sâlih b. Kutbi'd-D.Reşîd Salâhi'd-D.b.Muh.i'l-Hâfiz b.'Iwâd b.Fîrûz-Şâh (V. (XI.) asır başları Âzerbâycân-Geylân sınırında toprak sâhibi) b.Muh. b. Şeref-Şâh b.Muh.b.Has.b.Muh.b.İbr.b.Ca'fer b.İsm. b.Muh. b.Ah. i'l-'Arebî b.Ebî-Muh.i'l-Kaas.b.Ebi'l-Kaas. Hamze b.Mûse'l-Kâzım (7. imâm) b.Câ'feri's-Sâdık (6. imâm) b.Muh.i'l-Bâkır (5. imâm) b.Ebî-Muh.'Alî Zeyni'l-Â'bidîni's-Seccâd (4. imâm) İbni'l-Has. (2. imâm) b.'Alî (1. imâm, 4. halîfe) (=Fâtıme binti Muh.Resûli'llaah) b.Ebî-Tâlib.- Bu şerecede görülen Fîrûz-Şâh-i Zerrîn-Külâh b.Muh.gûyâ 1174'te Yemen'den Âzerbaycân'a göçmüş. Bir şahsın XI. asır ortalarında yaşamış Sincânlı bir Kürd olduğu da ileri sürülmüştür. Böylece Safevîler'le şeyhliği

aldıkları Şeyh Zâhid arasında bir yakınlık da kurulmak istenmektedir. Hânedânın Türk asıllı olmadığı, çağdaş İranlı târihçilerinin fevkalâde çalışmalarına rağmen isbât edilmiş değildir. Türk asıllı olmasa bile, Türk'leşmiş ve bir Türk şeyh âilesi olarak ortaya çıktıkları için durum değişmemektedir. Zâten 16. asırda yazılan kitaplarda Safevî devletinden "Türkmen Devleti" diye bahsedilmektedir.

Şeyh Cibrâil'in 6 oğlu ile bir kızı olmuştur. Şeyh Safiyyüddîn, 5. oğuldur, dîğer oğullar şunlardır: Muḥ. (Şîrâz'da öldü), Ṣalâhü'd-D.(Lübnân'da öldü), İsm., Yâ'qûb (Şeyh-Safiyyüddîn türbesinde medfun), Fa͟hrü'd-D.Yûs. (ayni yerde medfun). Safevî şeyhleri şunlardır (meşîhat müddetleri):

1. Şey͟h Ebü'l-Feth Ḥâccî (1334) İsḥâq Ṣafiyyü'd-Dîn-i Erdebilî b.Şey͟h Emîni'd-D.Cibrâîl (1301 - 12.9.1334 = 33)
2. Şey͟h Mûsâ Ṣadrü'd-Dîn b.Safiyyiddîn (12.9.1334 - 26.4.1393 = 58, 7, 14)
3. Şey͟h H͟oca 'Alâ'ü'd-Dîn 'Alî-Sulṭân b.Ṣadriddîn (26.4.1393 - 1.1429 =35, 9)
4. Şey͟h İbrâhîm "Şey͟h-Şâh" b.'Alâiddîn (1.1429 - 1447 = 18)
5. Şey͟h Cüneyd b.İbr. (1447 - 3.3.1460 = 13)
6. Şey͟h Ḥayder b.Cüneyd (3.3.1460 - 9.7.1488 = 18, 4, 7)
7. Şey͟h Sulṭân-Yâr-'Alî b.Ḥayder (9.7.1488 - 9.1493 = 5, 2)
8. Şey͟h İsmâ'îl b.Ḥayder (9.1493 - 8.1501 = 7, 11) (8.1501: Şâh)

Bu sûretle Erdebil Safevî şeyhlerinin toplam meşîhat müddetlerinin 1301-8.1501=200 yıl olduğu anlaşılır, 8.1501'de şâhlık dönemi başlar.

Şeyh Safiyyüddîn (Kalhoran/Erdebil, 1252 - Erdebil, 12.9.1334 = 82): Erdebil'de kendi türbesinde gömülüdür. 1277'de Şey͟h Zâhid'in Hazar kıyısındaki dergâhına gidip mürîdi, halîfesi ve dâmâdı oldu. 1301'de kayın-pederinin postuna oturarak Erdebil şeyhlerini başlattı. Bunlar koyu Sünnî-Ḥanefî şeyhleridir. Şöhretleri bütün Yakın Doğu'da yaygındır. Binlerce müridleri, on binlerce muhibleri vardır. İslâm dünyâsının her tarafında dergâhları gelinip ziyâret edilmektedir. Erdebil, Güney Âzerbaycân'ın en kuzey-doğusunda, Hazar Denizi'ne yakın bir şehirdir; az doğusu Geylân eyâletinin kuzey ucudur. Burası İran'ın Türk ve Fars nüfus kesimleri bölgesidir; Erdebil'in az doğusunda Fars kesimi başlar. Şâir olan Safiyyüddîn, 1277'de şeyhi Zâhid'in kızı Bîbî Fâṭıma ile evlenmiştir. Bu Fars kızı ile evlendiği zaman Türk mürit Safiyyüddîn, 25 yaşındadır ve 24 yıl sonra kayın-pederinin ölümü ile -en seçkin mürit sıfatıyle- onun postuna oturmuştur. Bîbî Fâṭıma, 1324'te 47 yıllık bir evlilikten sora 60 yaşlarında ölmüştür. Safiyüddîn bir de A͟hî Sül. Gil͟hwârânî'nin kızını almış, bundan da çocukları olmuştur. Safiyyüddîn, bu ikinci eşinden olan kızı, şeyhi Zâhid'in oğlu Şeyh Şemsüddîn'e vermiştir (bunun kardeşi Şeyh Cemâlüddîn). Safiyüddîn, dergâhını Erdebil'de kurmuş, kayınpederinin oğulları Geylân'daki tekkede meşîhatlerine devâm etmiş, fakat şöhret sağlıyamamışlardır. Safiyüddîn'in 2. eşinden olan oğulları 'Alâ'ü'd-D. ve Şerefü'd-D.'dir. İlk eşinden (Şeyh Zâhid'in kızı Bîbî Fâṭıma) olan oğulları Ebû-Sa'îd Muḥyü'd-D. (ölm. 1324) ve babasına halef olan Şeyh Sadrüddîn'dir.

Şeyh Sadrüddîn (Erdebil, 26.4.1305 - Erdebil, 1393 = 88): babası 53 yaşında ve annesi Fâṭıma herhalde 42 yaşlarında iken doğmuştur. 1354-6'da Geylân'da kalmıştır. 59 yıla yaklaşan çok uzun meşîhatinde şöhreti artmıştır. Babasının zamânında Erdebil,

İlhanlılar'a âitti. Sadrüddîn zamânında ise şehirde İlhanlılar'dan sonra Çobanlılar, Celâyirliler hâkim oldu, sonra Timur ortaya çıktı. 1357'de Altınordu hâkaanı Cânî-Bey Han, Erdebil'e gelerek 29 yaşındaki Şeyh Sadrüddîn ile görüştü. Sadrüddîn, babasının türbesine gömüldü. Yerine geçen 'Alâüddîn dışında oğulları Şihâbüddîn ve Cemâlüddîn'dir (bunun kızı H̲ân-zâde Paşa, amca oğlu Şeyh İbr. (no.4) ile evlendi).

Şeyh H̲oca 'Alâ'ü'd-Dîn 'Alî-Sul. (ölm. Kudüs, 1.1429): Kudüs'te Merkad-i Î'sâ'da medfun. 1402'de Timur, 3.1412'de Şâhruh̲'la mülâkat. İlk def'a bu zât hafifçe Şîa'ya temâyül etti, fakat Sünnîlik'ten çıkmadı. Oğulları: 'Abdü'r-Raḥ., Şeyh̲ Câ'fer (ölm. 147x) ve Şeyh̲ İbr. (no.4). Câ'fer, yeğeni Cüneyd ve küçük yeğeni Ḥayder b.Cüneyd çocuk şeyhler iken onlara -ekseriyetle de Erdebil dışında bulunduklarıdan- Erdebil'de niyâbet etti. İki oğlundan biri, Karakoyunlu sultânı Cihân-Şâh'a dâmâd oldu.

"Şeyh̲-Şâh" denen Şeyh̲ İbrâhîm (4), amca kızı H̲ân-zâde Paşa ile evlendi. Sünnî'liği muhâfaza etti. Erdebil'de Safiyyüddîn türbesinde medfundur. Onun şeyhliğinde Erdebil, Karakoyunlu idâresinde, fakat Timurlu Şâhruh̲'un nüfûzunda idi. Yerine geçen Cüneyd, 6. oğludur. İlk 5 oğlu: Ebû-Sa'îd, Seyyid-Aḥ., Bâyez̲îd, H̲oca Cân-Mîrzâ, H̲âcegî.

Şeyh Cüneyd (5) (1474-3.3.1460=26), 13 yaşında şeyh oldu. Şâh İsmâîl'in büyük-babasıdır. İlk def'a, bu zât, hayâtının sonlarında Şîî oldu. Ünlü Sünnî Safevî şeyhleri bu sûretle mezheb değiştirdi. Gene ilk def'a Cüneyd, dünyevî hükümdarlık isteklerini de açığa vurdu. Mürîdi olan on binlerce Türkmen'le onları muhârib hâle getirerek vuruşmıya başladı, eyleme geçti. Ancak Kurnal'de Şîrwân-Şâh H̲alîl ile muhârebede okla maktûl düştü. 1448'de amcası Câ'fer'i dergâhta bırakıp Erdebil'den "h̲urûc ettiği" zaman 14 yaşında idi. Şîî'liğini önce fazla belli etmedi, gittikçe açığa vurdu. Dervişleriyle Anadolu ve Suriye'de dolaştı. Trabzon Rum imparatorluğunu fethederek bu Hıristiyan toprağında kendine devlet kurmak istedi. Trabzon seferinin başarısızlığı üzerine 1456 sonlarında Hıṣn-Keyfâ'ya geldi. 3 yıl Âmid'de (Diyarbakır) Uzun-Ḥasan Bey'in misâfiri olarak yaşadı. Uzun-Ḥasan, henüz Diyâr-ı Bekr meliki idi. Şîîler'i okşıyan can düşmanı Karakoyunlu Cihân-Şâh'a karşı denge kurup Şîa muhiblerini elde etmek için, hafif Şîî temâyüller taşıyan bir genç saydığı Cüneyd'e, kendisi koyu Sünnî olduğu halde, kızkardeşini verdi. Böylece Erdebil'de vekâleten meşîhat eden Cüneyd'in amcası Câ'fer'in, oğluna Karakoyunlu sultânı Cihân-Şâh'ın kızını vermesini dengelemek istiyordu. Bu sûretle 1458'de 24 yaşındaki Cüneyd H̲adîce Hâtûn (Beğim) ile evlendi ve Şeyh Ḥayder bu izdivaçtan doğdu. Sonra Şîrwân'ı feth edip devlet kurmak isteyen Cüneyd bu yolda öldü ve Kuruyal'a gömüldü. Büyük oğlu H̲oca-Muḥ., kızı Paşa Hâtûn (=Muḥammedî Bey)'dur.

Şeyh Ḥayder (6) (Âmid, 4.1460 - 9.7.1488 28, 3): babasının ölümünden az sonra doğdu ve doğar doğmaz şeyh îlân edildi. 12 dilimli kızıl serpûşu resmî başlık ol. kabûl eden Ḥayder'dir ki Osmânlılar, Safevîler'e bu yüzden ve haraket mânâsına Kızılbaş (Fârs, sürh̲-ser) demişlerdir, 12 dilim 12 imâm'ın remzi idi. Uzun Ḥasan'ın yeğenidir. Şâh İsmâîl'in babasıdır. Âmid ve Tebrîz'de dayısı Uzun Ḥasan'ın sarayında yetişip büyüdü. 1470'te 10 yaşında Erdebil'e gitti. Erdebil'de kendisine babasının amcası Şeyh Câ'fer niyâbet ediyordu ki bu zât 10.1468'de Timurlu hâkanı Sul.Ebû-Sa'îd ile

görüşmüştü. Erdebil dergâhı henüz Sünnî'liğini muhâfaza ediyor, fakat dergâhın dışında yaşıyan Cüneyd, Ḥayder ve onun oğulları Şîîlik ileri sürüyorlardı. Ḥayder de kendine bir devlet kurmak istedi, şeyhliği şâhlığa tebdîl etmek gayretleri, babasınınkinden müsbet netîce vermedi. 2 Çerkesistan seferi yaptı (ikincisi 5.1483). O da babası gibi Şîrwân-şâhlar'a musallat olup Şîrwân'ı ellerinden almak istedi (Şîrwân=Kuzey Âzerbaycan, Erdebil'in hemen kuzeyinden başlar). Elbürz dağları yamaçlarında Dartanat'ta geçen meydan muhârebesinde Ḥayder, babasının âkıbetine gene aynı yörede 28, 4, 7 sn. uğradı: Şîrwân-Şâh Ferruḫ-Yesâr'a yenilip maktûl düştü. Kemikleri 1509'da oradan nakledilerek Erdebil yakınlarında Kiyaw'a gömüldü. 1477'de Erdebil'de dayısı Uzun Ḥasan'ın kızı Ḥalîme Beğim Â'lem-Şâh ile evlendi. Her ikisi de 17'şer yaşında idiler. Bu izdivaç 11 yıl sürdü. Sırasıyle Yâr-'Alî, Seyyid-İbr. ve Şâh İsmâ'îl bu izdivaçtan doğdular (dîğer çocukların ondan doğup doğmadığı bilinmiyor). Şîrwân'ı aldıktan sn. Akkoyunlu Elvend'i Âzerbâycân'da Şerûr meydan muhâresinde yenen Şâh İsmâîl, babasının ölümünden 13 yıl sonra 8.1501'de Tebrîz'i alıp (Hemedân 1503, Mâzenderân ve Gürgân 1504, Yezd 1504, Diyâr-ı Bekr 1505-7, Bağdâd, Irâk, Ḫûzistân 1508, Horâsân 1510 ilhâk edildi) -ana tarafından- büyük-babası Uzun-Ḥasan'ın imparatorluk tahtına oturduğu zaman, çocukken kendisini yıllarca eylemci Şîî olduğu için arayıp peşine düşen Akkoyunlular'dan saklayıp hayâtını kurtaran öz annesi Ḥalîme Beğim'e, Şîî olmasını emretti. Sünnîlik'te direnen annesini derhâl öldürttü. Bununla, bütün Sünnî İran'ı korkutmak istiyordu. Bu sûretle hem baba-annesi, hem annesi Akkoyunlu prensesleri olan Şâh İsmâîl tahta geçti. Ḥalîme Beğim şehîd edildiği zaman 41 yaşında ve 13 yıldan beri duldu. 3 oğlu ile Fars'ta Iṣṭaḫr'da 5 yıllık mecbûrî ikaameti 10.1488-8.1493'tedir.- Şeyh Ḥayder'in (6) çocukları: Şeyh Yâr-'Alî (7), Şeyh-Şâh İsmâ'îl (8), 4 kız ve Seyid-İbr. Seyyid-İbr., Şâh İsmâ'îl'den küçüktür, 1488'in sonlarında posthume ol. doğmuştur. 1507'de Safevî kuvvetleriyle Trabzon yakınlarına akın yaparken Erzincan-Bayburt arasında Trabzon sancak beyi Şehzâde Yavuz Sultân Selîm tarafından esîr edilip sonra 1508'de İran ile sözde sulhü bozmak istemiyen babası II. Bâyezîd'in emriyle salıverildi. Sultân-Yâr-'Alî (7), babası öldürülünce 10 yaşında olduğu halde şeyh îlân edildi. Yakalanıp öldürüldü ve Erdebil'e gömüldü (hayâtı: 1478-9.1493=17). Ağabeyinin 5 yıllık şeyhliğinden sn., çocuğu olmadığı için yerine kardeşi Şâh İsmâ'îl şeyh oldu. 6 yaşını 2 ay geçiyordu. Erdebîl (9.1493-4) ve Geylân'da Lâhicân'da (1494-9) saklandı. 8 yıldan 1 ay eksik şeyhlikten sonra Tebrîz'i ele geçirip İran şâhı oldu. 14 yaşını az geçiyordu. İlk def'a İsmâ'îl sultân, hân, hâqân gibi unvanlar almayıp Sâsânî şehenşâhları gibi Şâh imparatorluk unvânı ile İran tahtına oturdu.- Şeyh Ḥayder'in kızları (Şâh İsm.'in kızkardeşleri): Fülâne Beğim (=II. Ḫalîl, Ḥıṣn-Keyfâ Eyyûbî meliki, çocuklar için bk. Eyyûbîler); Fülâne Beğim (='Abdî Bey Şâmlu Türkmen, ölm. 1506, oğlu için bk. aşağıda Şâmlular); Fülâne Beğim (=Muḥ.Hân Ustacalu Türkmen); Fülâne Beğim (=Kara Hân Ustacalu Türkmen, bk. aşağıda Ustacalu hânedânı).- Safevîler'den İran Türk imparatorları ve şâhlık müddetleri:

1. es-Sulṭâni'l-Â'dili'l-Kâmili'l-Hâdiyyi'l-Welî Ebü'l-Muzafferi's-Sulṭâni'l-Gaazî fî-Sebîli'llâh Şâh İsmâ'îl-i Ṣafewî b.Ḥayder b.Cüneyd b. İbrâhîm b.'Alâ'i'd-Dîn 'Alî b.Mûsâ Ṣadri'd-D.b.İsḥâq Ṣafiyyi'd-Dîn b. Cibrâîl Emîni'd-Dîn (8.1501 - 22.5.1524 = 22, 9) (hayâtı: 17.7.1487 - 22.5.1524=36, 10, 6)

2. Şâh Ṭahmâsb(p) Ebi'l-Muzaffer (Ebi'l-Feth) Bahâdır Hân b.İsmâ'îl 1 (22.5.1524-14.5.1576 = 51, 11, 9) (hayâtı: 22.2.1514-14.5.1576=62, 2, 20)

3. Şâh İsmâ'îl II b. Ṭahmâsb I (14.5.1576 - 24.11.1577 = 1, 6, 11) (hayâtı: 1534 - 24.11.1577 = 43)

4. Şâh Muḥammed Hudâ-Bende b.Ṭahmâsb I (24.11.1577 - 30.5.1587 = 9, 6, 6) (hayâtı: 1532 - 1595 = 63)

5. Şâh 'Abbâs I "Büyük" b.Muh.Hudâ-Bende (30.5.1587 - 19.1.1629 = 41, 7, 20) (hayâtı: 27.1.1571 - 19.1.1629 = 57, 11, 23)

6. Şâh Ṣafî I Sâm Mîrzâ b.Muh.Bâkır Ṣafî Mîrzâ b.'Abbâs I (19.1.1629 - 14.5.1642 = 13, 3, 26) (hayâtı: 1608 - 14. 5.1642=34)

7. Şâh 'Abbâs II b.Ṣafî I (14.5.1642 - 22.8.1666 = 24, 3, 9) (hayâtı : 1.12.1632 - 22.8.1666 = 33, 8, 22)

8. Şâh Ṣafî II Süleymân I b.'Abbâs II (22.8.1666 - 29.1.1694 = 26, 5, 8) (hayâtı 1647 - 1694 = 47)

9. Şâh Ḥüseyn I Sül. II b.Ṣafî II (29.1.1694 - 22.10.1722 = 28, 8, 24) (hayâtı: 1670-1729a=59)

10. Şâh Ṭahmâsb II b.Ḥüs. I (19.11.1729 - 7.7.1732 = 2, 7, 18) (hayâtı: 1704-2.1740=36)

11. Şâh 'Abbâs III b.Ṭahmâsb II (7.7.1732 - 27.1.1736 = 3, 6, 21) (hayâtı: 11.1731- 2.1740 = 8, 3)

Şâh İsmâîl (I): Erdebil'de doğdu, Âzerbaycan'da Serâb'da öldü, Erdebil'de Safiyyüddîn türbesine gömüldü. 8.1501'de Tebrîz'i Akkoyunlular'dan alarak İran imparatorluğunda Safevîler devrini başlattı. Resmî cülûs merâsimi taht şehri Tebrîz'de 11.3.1502'de yapıldı. 8.1501'de sultân unvânını almıştı. 1502b'den îtibâren şâh unvânını kabûl etti. 4.1489'dan beri 2 kardeşi ile habsedildiği Iṣṭahr'dan 8.1493'te Lâhîcân Geylân'a kaçarak canını kurtardı. Erdebil dervişleri onu Akkoyunlu askerî tâkıybinden koruyorlardı. Hakkında Akkoyunlular'ca bulunduğu yerde öldürülmesi kararlaştırılmıştı. 12. 1493-15.8.1499 arasında Geylân'da saklanıp Deylem'de (Cebel) Târûm'a kaçtı. 1500 bahârında hurûc edip Erdebil'e ve Gökçe Göl'e geldi. Revân-Kağızman-Erzurum-Tercan-Erzincan yolunu tâkıyb etti. Erzincan'dan 7.000 Anadolu Türkmeni ile ayrıldı. Bu kuvvetle Şîrwân'a (Kuzey Âzerbaycan) geçti. Şîrwân-Şâh'ın 20.000 atlı+6.000 yayadan müteşekkil ordusunu ateşli Türkmenler'iyle yenerek Şemâhî'ye (Şirwân devletinin taht şehri) girdi. Nahçıvan yakınlarında Şerûr meydan muhârebesinde Akkoyunlu sultânı Elwend'i de yenip Tebrîz'i aldı. Akkoyunlular'da bir kaç çocuk ve otoritesiz sultânın bulunması İsmâîl'e, babası ve dedesinin sâdece hayatlarını kaybettikleri devlet edinme ihtirâsını gerçekleştirdi. 1501-1514 arasında bütün İran'ı (Fârs ve Hemedân 1503, Mâzenderân ve Gürgân ve Yezd 1504, Diyâr-ı Bekr 1507), 1508'de Akkoyunlular'dan Bağdâd ve Irâk'ı ve Ḫûzistân ile Kürdistân'ı, 1509-10'da Şîrwân'ı ele geçirdi. 2.10.1510'da Ṭâhir-Âbâd meydan muhârebesinde Türkistan hâkaanı Şeybânî Han'ı yenip öldürdü. Hemen Merw'i ve bir kaç gün sn. Herât'ı aldı. Şeybânî'nin can düşmanı Bâbur Mîrzâ (Şâh) ile geçici bir ittifak yaptı. Anadolu'ya binlerce ajan salıp bir çok çevreyi Şîî'leştirdi ve Anadolu'da eyleme geçip bir çok ihtilâller çıkarttı. XVI. asrın en büyük

meydan muhârebesi olan Çaldıran'da Yavuz'dan yediği çok ağır darbe (23.8.1514) üzerine taht şehrini bile muhâfaza edemedi. Yavuz, Tebrîz'i aldı. Son 10 yılını sükûnet ve yeis içinde geçirdi. Şâh İsmâîl'in zevceleri:

=1. Tâclı Beğim (ölm. Ist. 1576, 80 yaşlarında) b.Yâ'qûb (Akkoyunlu sultânı) (hala-zâdesi) (=2. Kazasker Tâcî-z.Câ'fer Çel., izd. 9.1514) (Çaldıran'da Yavuz'a esir düştü).

=2. Tâclı Hât. b.H̲ulefâ B. (Şâh'ın Bağdâd beylerbeyisi, Çaldıran'da maktûl: 23.8.1514) (bu Hât.'un kardeşi: ilk halîfetü'l-hulefâ Ṭâlib Bey).

=3. Bihrûze Hât.

=4. Melike Hât. b.Sül. b.Aḥ. I.b.Sül. I Eyyûbî.

=5. Fülâne Hât. b.Şeyh̲-Şâh (Şîrwân-Şâh), izd. 4.11.1523.

=6. H̲ânbeyi Hât. (Elqâṣṣ'ın ann.).

=7. Tâclı Hât. b.Î'sâ Bey Mûsullu Türkmen (=Fülâne b.Sul. Yâ'qûb b.Uzun Ḥasan) (Şâh Tahmâsb ile Behrâm M.'nın ve Mehîn-Bânû ann.).

=8. Fülâne Hât. b.'Abdî Bey Şâmlu Türkmen.

=9. Fülâne Sulṭân b.Sul. Aḥ. b.Bâyez̲îd II, izd. 1513.

Şâh İsmâîl'in kızları:

1. Perîh̲ân Beğim (Perî H̲ânım) (doğ. 1516?) : 24.11.1577'den ît. 2,5 ay nâibe. =Şîrwân-Şâh II. H̲alîl'Ullaah (ölm. 1536), izd. Merâga 1521. Oğulları: Bürhân-ı 'Alî ve Meḥmed Mîrzâ. Bu sonuncusu, 5.10.1534'te Osmanlı hizmetine girerek Kaanûnî Sul. Süleymân tar. Tebrîz beylerbeyisi tâyîn edildi.

2. Mehîn-Bânû Beğim "Sultânım" (x) (1512 veyâ daha önce - 1562), ölm. Kazwîn. =Muḥ. H̲ân Şeref Tekeli (ölm. 1556).

3. Ferengîs Beğim (ölm. 1564a) =Şâh Nûrüddîn Nî'metullâh-ı S̲ânî b.Emîr 'Abdü'l-Bâqî Yezdî (ölm. 21.7.1564, Hemedân), kızları = Şâh İsm. II (aş.bk.), izd. 10.1554.

4. Zeyneb Beğim=Şehzâde Murâd (ölm. Iṣfahân, 1. 1519) b.Velîahd-Şehzâde Aḥ b. Bâyezîd II. 1513'te Tebrîz'de Şâh'a sığınan Osmanoğlu, orada öldü, izd. 1513, izd. müd. 6.

5. Fülâne Beğim = 'Abd. Hân Ustacalu (ölm 1566, Beğim'in hala-zâdesi).

6. H̲ayrü'n-Nisâ Beğim (1506-1564=58) = Muz.Sul. b.Emîr Ḥüsâmüddîn (Reşt v.) (Geylân, katli: Tebrîz, 23.9.1536), izd. Hemedân 1521, izd. müd. 15, yş. 15-30, oğulları: Maḥmûd, bunun oğlu: Cemşîd (ölm. Şîrâz 1557) = H̲adîce B.b. Ṭahmâsp I.

(x) Sulṭânım Beğim, Şâh'a sığınan Timuroğlu Hümâyûn Şâh'a şefâat ederek, onun İran'da ikaametine izin aldı, Şâh Tahmâsb, Hindistân pâdişahını öldürtmek istiyordu.

Şâh İsmâîl'in oğulları:

1. Şâh Tahmâsb: aş.bk.

2. Ebü'n-Nasr Sâm Mîrzâ (Merâga, 19.9.1517 - Kahkaha, 1567a =50): Velîahd (ağabeyinin ilk oğlu doğuncaya kd.): 22.5.1524-1532=8. Horâsân (Herât) v.2.1.1522-18.11.1529 + 20.12.1532-29.1.1537. Lalaları: Durmuş Hân b.'Abdî B.Şâmlu Türkmen (ölm. 1525), sn. Ağzıvar Hân Şâmlu Türkmen (ölm. 1535, Kendehâr önünde Kâmrân M.b.Bâbur Şâh tar. muhârebede öldürüldü). Şâir ve âlim. *Tezkire*'si ile ünlü (Tahrân, 1314 Ş. = 1936 ve Mewlewî İqbâl Hüs. nş., Patna, 1934). Müdd. 1534-5 ve 1562. İkinci ayaklanması üzerine tevkıyf edilip Kahkaha kalesine gönderildi. 5 yıl sn. orada öldü. =Fülâne Hn.b.Hüs.Şâmlu. Kızı: Fülâne Beğim = Î'sâ Hân (ölm. 1580) b.Levan I (Kakheti kralı). Oğlu: Â'rif M.(ölm. 1599) = Fülâne b.'Alî Hân Kişmîrî.

3. Ebü'l-Feth Behrâm Mîrzâ (15.9.1517 - 7.10.1550 = 33, 0, 22): Şâh İsm.'in dîğer oğlu . Şâh Tahmâsp ile ayni Türkmen anneden doğma. Şâir. Horâsân (Herât) v.18.11.1529-20.12.1532. 1536'da yukarı Geylân v. Lalası: Gaazî Hân Tekelü Türkmen. Oğulları: Sul.- İbr. Mîrzâ (katli: 10.1576, Horâsân v. (Meşhed, 1556), Farsça ve Tr.'de şâir mahlas: Câhî) (=Cewher-Sul. Beğim b.Şâh Tahmasp, izd. 1556, amca-zâde) ve Bedî'ü'z-Zamân Mîrzâ (katli: 10.1576, by. oğul, Sîstân v.). Bu sonuncunun oğlu: Sul.- Muh. Hüseyn Mîrzâ (katli: 10.1576, Kandehâr v.). Hüseyn Mîrzâ'nın çocukları: Rüstem Mîrzâ (Zemîndâwer v. 1587-10.1589, bu târihte Hindistân'a gidip Ekber Şâh'ın hizmetine girdi; kızı Piyârî-Bânû Beğim = Şücâ M.b.Şâh-i Cihân, Hindistan Timurlu imp.); Muz.Hüs.Mîrzâ (Kandehâr v. 1587; kızı Kandehârî Beğim (1594?-?) =İmparator Şâh-i Cihân, izd. 1608?, Hamza-Bânû B.'in ann.); Fülâne Beğim =1. Velîahd Hamza Mîrzâ b.Muh. Hudâ-Bende Şâh, =2. Büyük Şâh 'Abbâs (izd. 6.1587).

Behrâm M.'nın oğlu Bedî'ü'z-Zemân M. (ölm. 1577), II. İsm. tar. katledildi, oğlu Behrâm M., babası ile berâber öldürüldü ve Bedî'ü'z-Zemân'ın kızı Beğim (ölm. 1591) Muh. Hân 'Abbâsî oğlu Lûristân v. Şâh-Verdi Hân ile evlendi. Behrâm M.'nın dîğer oğlu Sul.- İbr. M. (1543-10.1576=33), amcası Tahmâsb'ın kızı Gevher Sultân Beğim (ölm. 1577) ile evlendi, Sul.- İbr.de II. İsm.tar. Kazvîn'de katledilip Meşhed'e gömüldü. Behrâm M.'nın 1577'de katledilen dîğer oğlu Sul.- Hüs. M.'nın kızı: Oğlan-Paşa Beğim= Vel.Hamza M. (1566-1586),dul kalınca da 11.1587'de bunun kardeşi Şâh 'Abbâs ile evledi. Sul.- Hüs. M.'nın 5 oğlundan Muh. Hüs. M. (1559-katli Kazwîn, 23.2.1577=18), Ebû-Sa'îd M. (Hindistân'da ölm. 1597), Sencer M. (Hinditân'da ölm. 1597) dışındaki 2. ve 3. oğulları Muz. Hüs. ve Rüstem Mîrzâlar'dan nesli yürüdü: Muz. Hüs. M. (1562-10.1603=41), med. Delhi, =1. Fülâne Hn. b. Melik Mahmûd Sîstânî, =2. Fülâne Beğim b. Sül. M.Bedahşânî, kızı Kandehârî-Mahall Beğim =Şâh-ı Cihân, izd. 1609 (1 Beğim doğurdu). Muz. Hüs. M.'nın 5 oğlu: Behrâm, Hayder, Elkass, Tahmâsb, İsm. Mîrzâlar, Hindistân'da öldüler. Bunlardan Hayder M. (ölm. 1632)'nın oğulları Newzer M. (ölm. Âgrâ 1664) ve Sultân M. olup sonuncusu İslâm Hân Meşhedî kızı ile evlendi ve oğlu Sadrüddîn Muh.M., Şâh-Newâz Hân sanını alıp Lâhûr'da 18.3.1712'de muhârebede öldü.

Behrâm M.'nın (ölm. 1549) oğlu Sul.-Ḥüs. M.'nın (ölm. 1577) 3. oğlu Rüstem M. (1565-Âgrâ 30.5.1642=77), Hindistân Timuroğulları'nın hizmetinde İltifât H̲ân sanını aldı. 5 oğlu ve 2 kızı oldu. Kızları Beğimler'den biri Perwîz M. (1590-1626) b.Cihângîr Şâh, dîğeri Şücâ' M. (1616-1661) b.Şâh-ı Cihân ile evlendiler. 5 oğlundan Şâhruh̲ ve İbr. Mîrzâ genç öldü. Ortancaları Ḥas.M.'nın (ölm. 1649) oğlu Ṣaff-şiken M., Şâh-zâre Hn.'la evlendi ki, Mîrmîrân Yezdî Bey'in Ṣâliḥa Hanım'dan olma kızıdır (Ṣâliḥa Hn., İmparatoriçe Ercümend Bânû Pâdşâh-Beğim'in hemşîresidir). Ṣaff-şiken M.'nın (ölm. 1663) oğlu Seyfüddîn M.Kâmyâb H̲ân, H̲alîlullâh H̲ân'ın kızı ile evlendi.- Sul. Ḥüs. M.'nın 5 oğlunun büyüğü Murâd M.,H̲ân-ı H̲ânân 'Abdürraḥîm H̲ân Türkmen'in kızı ile evlendi ki oğlu Murâd M.Mükerrem H̲ân (ölm.Delhi 12.9.1669) ve bunun oğlu Rüstem M. olup Rüstem'in kızı Seyyidü'n-Nisâ Beğim. 30.8.1684'de İmp. Cihândâr Şâh (1661-1713) ile evlendi. Murâd M.Mükerrem H̲ân'ın 2 kızından biri, Mîr Ẓahîrüddîn oğlu Mîr Nî'metullâh ile, dîğer Beğim, İmp. Cihândâr Şâh (1661- 1713) ile evlendi.- Sul.-Ḥüs. M.'nın 5 oğlunun küçüğü Bedî'ü'-z-Zemân M.Şâh-Newâz H̲ân (24.3.1659'da muhârebede öldü), Newres Beğim'le (ölm. Âgrâ, 31.5.1671) evlendi, 2 oğlu ve 5 kızı oldu. By. oğlu Mâ'sûm H̲ân M.'ın kızı Beğim, Muḥ. Tûğî Sedâd H̲ân (ölm. 28.2.1719) ile evlendi. Kç. oğlu Mu'azzam H̲ân Siyâdet M.'nın kç. kızı Beğim, 1705'de II. Şâh 'Abbâs'ın kızının oğlu 'Alî Naḳıyy H̲ân (katli 18.8.1707) ile, büyüğü Âzerm-Bânû Beğim, 14.3.1683'de Ewrengâbâd'da İmp. Â'lemgîr Ewrengzîb'in oğlu Kâm-bah̲ş M. (1667-1709) ile evlenip 23.2.1745'de Delhi'de 77 yaşlarında öldü. Bedî'ü'z-Zemân M.Şâh-Newâz H̲ân'ın (ölm. 1659), 5 kızı: 1- Dilres-Bânû B. (ölm. Ewrengâbâd, 18.10.1657) = İmp.Â'lemgîr Ewrengzîb (1618-1707), izd. Âgrâ, 18.5.1637, izd. müd. 20, 5, 1 (2 M. ve 3 Beğim doğdu). 2- Sâkine B. = Murâd-bah̲ş M. (1624-1661) b.Şâh-ı Cihân, izd. Lâhûr, 10.7.1652, izd. müd. 9. 3- Fülâne B. = Mu'izz Mûsewî Hân (ölm. 1690) b.Fah̲re H̲ân. 4- Fülâne B. = Muḥ. Aṣâlet H̲ân (ölm. 1669) b.Bedî' H̲ân. 5- Fülâne B. = Mîr Ṣâliḥ - 5 oğuldan Şâhruh̲ M. Suh̲râb H̲ân (1594?-Âgrâ, 31.5.1671=77?) = Fülâne b.Gıyâs̲ Muḥ. H̲ân Ṭahrânî Î'timâdü'd-Dewle (Hindistân sadrâzamı ve Cihângîr Şâh'ın kayınpederi).- Rüstem M.'nın Ḥüs. M. adlı 6. oğlundan da bahsedilmektedir, genç ölmüş olacaktır.

4. Elqâṣṣ Mîrzâ(Karabâğ, 15.3.1516-Alamût=Kahkaha kalesinde katli 10.4.1550=34, 0, 26): şâir, Şîrwân v. 1538-1547=9. 1547'de İstanbul'da. 2 def'a Sünnî-Ḥanefî, 3 def'a Şî'î oldu.

Oğlu: Sul.-Aḥ. Mîrzâ.

5. Soh̲râb Mîrzâ: Şâh İsm.'in 1520-24 arasıda doğan en kç. ve genç ölen oğlu. 1549'da ağabeyi Elqâṣṣ'ı tevkıyf etti.

6. Rüstem M. (11.9.1517-genç öldü.).

Şâh Ṭahmâsb (p) (2): Çaldıran muhârebesinden 6 ay önce Tebrîz'de doğdu. Tahta geçer geçmez Osmanlılar'dan uzak Kazwîn'i taht şehri yapıp orada öldü. Meşhed şehrine götürülüp gömüldü. Irak bunun zamânınıda Safevîler'den Osmanlılar'a geçti (Kaanûnî'nin Bağdâd'a girmesi: 28.11.1534). Bunun zamânında Kaanûnî, İran'a 3 sefer-i hümâyûn yaptı (1534-6, 1548-9, 1553-5). Şâir ve müellif; hâtırâtı: *Tez̲kire-i Şâh*

Tahmâsp, Farsca, 4 baskısı (Ḥüs. H̲ân Şâmlu nş., Kalküta 1912; Berlin 1343) ve Alm., İng. trc.leri var. 52 yıl saltanat sürerek rekor kırdı (bu yıllarda Osmanlı tahtında: Kaanûnî II. Sül., II. Selîm ve III. Murâd). Doğar doğmaz velîahd oldu: 22.2.1514-22.5.1524=10, 2, 28. Bu yaşta babası Şâh İsm.'in genç ölümüyle tahta oturdu. Horâsân (Herât) v.4.1516-2.1.1522. Lalası: Emîr Han Mûsullu Türkmen (x). Zevceleri:

=1. Fülâne b.Şîrwân-Şâh İbr. II (sûrî izd. 1517).

=2. Sulṭânım Hât. b.Mûsâ Bey Mûsullu Türkmen (ölm. 1594; 80'ine yakın, dayı kızı) (Şâh Muḥ.H̲udâ-Bende ile Şâh II.İsm.'in anneleri).

=3. Â'işe Bike b.Bucuga Han (Harzem hanı: 1533-40).

=4. Fülâne Hât. (Çerkes Şemh̲al Sultân'ın kızkardeşi) (Perîhân Beğim'le Sül., Aḥ., Cüneyd Mîrzâlar'in).

=5. Sultân-zâde b. Otar ((Gürcistan Şahkaşvili âilesinden, aslen Kıpçak Türkü) (Ḥayder M.'nın ann.) (kardeşleri: Gürcî 'Alî H̲ân, Gürcî Zâl Bey).

=6. Zühre-başı Hât. (5'in hemşîresi) (Musṭ. M.'nın ve İmâm-Kulı M.'nın ann.).

Şâh Tahmâsp'ın kızları:

1. Meryem Beğim =Aḥ. Hân (Geylân) (bk. Kârkiyâîler), izd. 1576.

Kızları H̲ân Beğim = Sul.- Ṣafî Muḥ. Bâkır M.b.'Abbâs I.

2. Perî-H̲ân Beğim (katli 17.2.1578) = Şîrwân-Şâh II. H̲alîl'Ullaah (bk. Şîrwân-Şâhlar)

3. Fâṭıma-Sul. Beğim = Emîr Hân Mûsullu Türkmen, izd. 29.5.1580 (katli: 1584, izd. müd. 4).

4. Zeyneb Beğim = Selmân Hân Ustacalu Türkmen, izd. 1579 (sadrâzam, ölm. Isf. 1605) (Selmân Han, Şâh İsm.'in kızının torunudur).

5. Gewher-Sulṭân Beğim (1543-1577=34) = Sul.- İbr. M.(1543-1576) b.Behrâm M., amca-zâde, izd. 1556, b.bk.

6. Şehr-bânû B.= Gıyâs̲üddîn Muḥ. Yezdî'nin torunu.

7. Fülâne B.= Musib Bey H̲ân b.Muḥ. H̲ân Tekelü, izd. 1576.

8. H̲adîce B. = Cemşîd H̲ân (1557-1582=25), izd. 1569, b.Maḥmûd H̲ân = H̲âniş B.b.Şâh İsm.

Şâh Tahmâsp'ın oğulları (yaş sırası):

(x) 1530'daki ölümüne kadar sadrâzamı Emîr Kıwâmüddîn Hüs. Şerenkî (yardımcısı Emîr Cemâlüddîn Şerenkî) ve sn. Emîr Gıyâs̲üddîn Manṣûr (yardımcısı Emîr Nî'metullâh). 3.1557'de Emîr Takıyyüddîn Muḥ. b.Emîr Mu'izziddîn Muḥ.i'l-Isfahânî, sd. oldu, 1563 başında azledildi. Emîr Şemsüddîn Muḥ. b.Emîr Yûsuf-i Esterâbâdî sd. ve eski sadrâzamlardan Esedullâh Kazwînî-i Mar'aşî oğlu Emîr Zeynüddîn Seyyid 'Alî yardımcısı oldu. Sn. Mâ'sûm Bey, 1568 sonunda istifası ile Emîr Seyyid Şerîf-i S̲ânî sd. oldu, fakat bir kaç ay sn. öldü. Muḥ. H̲udâbende şâh olunca Â'mâ Mîrzâ-Selmân Câbirî-i Isfahânî sd. oldu. 1583'de bu makada iken öldürüldü.

Çocukluk devrindeki saltanat nâibleri olan Türkmen Beyleri: 'Abd. H̲ân Ustacalu 1524-7, Gaazî H̲ân Tekelü 1527-1530, Ḥüs.H̲ân Şâmlu 1530-1534.

1. Şâh Muh. Hudâ-Bende (4) (1532-1595): aş.bk.

2. Şâh İsm. II (3) (1534-1577): babası ölünce, hemen hemen kör olan ağabeyi Hudâ-Bende'nin hayatta olmasına rağmen tahta çıktı. Hudâ-Bende ile aynı anneden. Şâh İsm.'in, Şâh Tahmâsp'ın, II. İsm.'in ve Hudâ-Bende'nin anneleri hep Türkmen prensesleridir. II. İsm., Sünnî-Şâfi'î idi. Mezhebini Şîîlik yerine ikaame etmek istiyeceğinden ve İran'ın Türkmen düzeninin yıkılacağından korkanlar fazla afyonlu mâcun yedirerek zehirlediler. 1547'de Şîrwân, 6.1556'da Horâsân v. oldu. Atabeyi: 'Alî Sultân Tekelü. 23.10.1556'da Horâsân (Herât) vâlîliğinde yaptığı zulümlerden dolayı buradan alınıp Kahkaha'ya gönderilmişti. Tahta çıktığı zaman 20 yıldan beri Kahkaha kalesinde yaşıyordu. 1547'de şîrwân-şâh olmuştu. Şâir (mahlası: Â'dilî). Erdebil'de medfun. =1. Fülâne b.Şâh Nî'metullâh Welî-i Yezdî (=Fülâne Beğim b.Şâh İsm. I), izd. Şâh'ın huzûrunda Tebrîz'de 10.1554. =2. Fülâne b. Pîr Muh. Hân, izd. 1576. =3. Fülâne b.Şamhal, izd. 1576. =4. Fülâne b.Hüs. Hân, izd. 1576. Ölümünde 9 oğlu ve 8 kızı hayatta idi, bunlardan: Oğlu: Muh. Şâh-Şücâ' Mîrzâ (doğ. 1577, vel. 3. 1577 - 24.11.1577=0, 8 ; atabey: Welî Hân Dulkadurlu Türkmen) (câriyeden). II. İsm.'in 3 kızı Şâh-zâde, Gewher-Sul., Fahr-i Cihân Beğimler'den biri = Şâh Halîlullâh (ölm. Âgrâ, 30.6.1608) b.Gıyâsüddîn Muh. Mîrmîrân-ı Yezdî.

3. Murâd Mîrzâ: 12.1545'de Kahdehâr'da öldü. 2 yaşında lalası Budak Hân Türkmen. Babasının hayâtında (1576'dan önce) ölen 2 kardeşten biri (dîğeri Zeynü'l-Â'bidîn M.). Bu sûretle Tahmâsp öldüğü zaman 14 oğlunun 12'si hayatta idi. Bunlardan tahta geçen 2.'si II. İsm., kör olan ağabeyi Muh. Hudâ-Bende ve onun 2 oğlu hâricinde kardeşlerini ve yeğenlerini öldürttü. 1576'da Sül., Mahmûd, İmâm-Kulı, 'Alî, Ah., Must., İskender gibi kardeşlerini öldürttü ise de Has. gibi çok küçük yaştaki bir kaç kardeşine dokunmadığı anlaşılmaktadır.

4. Sul.- Süleymân Mîrzâ (1555-1576=21): Kazwîn'de 10.1576'da ağabeyi II. İsm. tar. öldürtülen kardeşlerin en büyüğü.

5. 'Alî Hayder Mîrzâ (Kazwîn, 1554 - Kazwîn, 10.1576 = 22): ağabeyi II. İsm. 5 oğlu ile berâber Kazwîn'de öldürttü. Babası Şâh Tahmâsp, oğulları içinde bunu velîahd olarak seçmişti. Fakat Türkmen beyleri, II. İsm.'i tahta çıkardılar. Zîrâ Hayder M.'nın annesi Türkmen değil, Gürcî idi.

6. Behrâm Mîrzâ: babasının hayâtında da ölmüş olması muhtemeldir. Oğlu 'Umdetü'l-Mülk İbr. Mîrzâ, 10.1576'da Kazwîn'de amcası II. İsm. tar. öldürtüldü.Bunun kızı Beğim, Lûristân-ı Kûçek meliki Şâhverdi b.Muhammedî ile evlendi.

7. Sul.-Mustafâ Mîrzâ (1557-1576=19):10.1576'da Kazwîn'de II.İsm. tar. öldürtülenlerden. 2 kızından Fülâne Beğim, 6.1587'de amca oğlu Büyük Şâh 'Abbâs ile evlendi.

8. Sul.- Mahmûd Mîrzâ (1559-10.1576=17): Kazwîn'de öldürülenlerden. Atabeyi: Sul. İcekoğlu. Geylân v. Annesi Gürcî bir câriye. Oğlu Muh. Bâkır M. (1575-21.3.1577=2) katledildi.

9. Sul. 'Alî Mîrzâ (1562?-1614=52?), Çerkes bir câriyeden. 1577'de kör edilip Alamût'a gönderildi = Kâbulî Beğim b.Muh. Hakîm M.b. Hümâyûn Şâh (Şâhruh M.'dan dul), izd. 1613.

10. İmâm-Kulı Mîrzâ (1562 - katli: Kazwîn, 10.1576=14): atabeyi Pîre Muh. Hân Ustacalu Türkmen (Geylân beylerbeyisi, ölm. 1580, oğlu Pîre Murâd Hân).

11. Sul.- Ahmed Mîrzâ (1563-katli Kazwîn, 10.1576=13). Câriyeden.

12. Zeynü'l-Â'bidîn Mîrzâ: 1576'dan önce babasının hayâtında öldü.

13. Mûsâ Mîrzâ: muhtemelen bu da Kazwîn'de öldürülenlerden.

14. Sul.- İbrâhîm Mîrzâ.

15. Sul.- İskender Mîrzâ.

16. Sul.- Hasan Mîrzâ (ölm. Tahrân, 1589).

17. Sul.- Cüneyd Mîrzâ: 10.1576'da gözlerine mil çekildi.

18. Tahmâsp Mîrzâ (1576- Kazwîn 1596 =20)

Şâh Muh. Hudâ-Bende (4): Fârs v.; 5 yaşında Horâsân=Herât v. 29.1.1537-1557=20 (lalası: Muh. Hân b.Şerefiddîn Tekelü Türkmen, ölm. 1557) (dîğer lalası : Şâh-Kulı Sultân Yakan Ustacalu Türkmen, Herât v.). Tahmâsp'ın en by. oğlu olduğu halde, hemen hemen kör olduğu ve uzakta (Herât'da) bulunduğu için Türkmen beyleri, ölen Şâh'ın 2. oğlu olan II. İsm.'i tahta çıkardılar. Ancak II. İsm.'in zulmü, sertliği ve Sünnî'liği büyük dertler açtı. 1566 b: Horâsân v., atabeyi: Yegân Sul. Ustacalu. Bir buçuk yıl sn. Muh. Hudâ-Bende 45 yaşında şâh oldu. Gerçekte devleti Türkmen beyleri ile Hudâ-Bende'nin 2 oğlu, Hamza ve 'Abbâs Mîrzâlar yönetti. 10 yıl sonra 'Abbâs Mîrzâ, babasını tahttan indirip Kahkaha'ya gönderdi. 8 yıl sn. Hudâ-Bende, Kahkaha'da öldü. =1. Fülâne b.Mîr 'Abdü'l-'Azîm Seyfî-i Hüseynî. =2. Hayrü'n-Nisâ Mehd-i 'Ulyâ Melike Hât. b.Mîr 'Abd. Hân Mar'aşî (Mâzenderân beylerbeyisi) (katli: 1.1580), izd. 1566a (Bâkır ve Hamza Mîrzâlar'la Şâh Abbâs'ın ann.; İran asıllı, bu sûretle Şâh 'Abbâs, annesi Türk aslından olmıyan ilk şâhtır). Şâh Hudâ-Bende'nin oğulları:

1. Sul. Has. M. (1558-1578=20) (1'den): Tahrân'da katledildi.

2. Muh. Bâkır Mîrzâ: 10.1576'da Kazwîn'de amcası II. İsm. tar. öldürültüldüğü zaman en az 12 yaşında idi.

3. Koçkapan Hamza Mîrzâ (1566-Gence, 5.12.1586 = 20) (2'den): Vel. 24.11.1577-5.12.1586 = 9, 0, 11. Babasının kör olması dolayısıyle bir çeşit nâib salâhiyetleriyle, başkumandan ol., Osmanlılar'la savaşarak yetişti. Gence'de Hudâverdi Cûdî tar. öldürüdü. =1. Oğlan-Paşa Beğim b.Hüs. M. Safevî (1587'de dul kalınca kayınbirâderi Şâh Abbâs ile evlendi). =2. Fülâne Hât. b. Simon Hân (Gürcistân), izd. 1582.=3. Fülâne b.sadrâzam Mîrzâ Selmân, izd. 1581. =4. Fülâne Hât. b. Aleksandr Hân (Gürcistân) (izd. 1582) (Aleksandr Han'ın oğulları: Köstendil Mîrzâ (Şîî, katli 1605, Safevîler'in Kâhet kralı) ve Gürgîn Mîrzâ (Kâhet kralı Gürgîn Hân 1605-20.3.1614=9), bu sonuncunun 2 oğlundan: Î'sâ Hân (20.3.1614'te Kâhet kralı); Î'sâ Hân'ın Kâhet kralı ol. halefleri: Simon Hân ve Môrâw Hân, bu sonuncusu 1626'da Simon'un yerine cülûs etti).- Hamza M.'nın oğulları: 1. Hayder Mîrzâ (1580-İst.15. 12. 1595 = 15): 28.1.1590'da sefîr ve rehîne ol. İstanbul'a geldi, 6 yıla yakın İst.'da oturup Eyyûb-Sultân'a gömüldü. 2. İsm. Mîrzâ(ölm. Alamût 1592). 3. Ebû-Tâlib Mîrzâ: 1590'da ikaamet yeri Werâmîn'de Tebârek'e, sn. Kahkaha'ya değiştirildi.

4. Şâh 'Abbâs I: aş.bk.

5. Tahmâsp Mîrzâ (1576-1585 sonu=9): Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Özdemiroğlu Osmân Paşa, Tebrîz'e girince (22.9.1585) bu Mîrzâ'yı Tebrîz'de buldu ve İran şâhı îlân etti. Ancak 30 ekimde Özdemiroğlu, Tebrîz'de hastalıktan öldü. Mîrzâ da ağabeyi Velîahd 'Abbâs Mîrzâ'nın eline geçip öldürüldü.

6. İsmâ'îl Mîrzâ: oğlu Şâh-Şücâ' Mîrzâ.

7. Sul.- Hüs. Mîrzâ: 10.1576'da katledildi.

8. Ebû-Tâlib Mîrzâ (doğ.1574) (1'den): 1590'da ağabeyi Şâh gözlerine mil çektirip Kahkaha'ya gönderdi.

9. Şâh Beğim (13.5.1578) (2'den).

Şâh 'Abbâs I "Büyük" (5): ağabeyi Hamza M.'nın katli üzerine vel. 5.12.1586-30.5.1587=0, 5, 26. Altı ay sn. babasını hal' etti, Kahkaha'ya gönderdi ve tahta çıktı. 16, 4, 4, yaşında idi. Herât'da doğdu. Mâzenderân'da Eşref yakınlarında Ferah-Âbâd'da öldü. Kâşân'da gömüldü. Taht şehrini Isfahân'a götürdü ve artık orada kaldı. Şehzâde iken Horâsân (Herât) v. idi, atabeyi: 'Alî-Kulı Hân. İran'daki bir çok küçük yerli hânedâna son verdi. Fakat gene taklîd ettiği Osmanlı merkeziyyetçiliğini te'mîn edemedi. 21.5.1622'de 1604'ten beri Hindistan Timuroğulları'nda olan Kandehâr'ı aldı. Osmanlılar'ın Güney Kafkasya ve Batı İran'dan yaptıkları büyük fûtûhâtın mühimce kısmını da geri aldı. Bu arada 3.7.1606'da Osmanlı beylerbeyisi Meh.Emîn Paşa'dan Gence'yi, 7.1606'da 'Abdüllatîf Paşa'dan Tiflis'i aldı. Hattâ son yıllarında Osmanlı'dan Bağdâd'ı aldı ve 15 yıl muhâfaza etti (1623-1638) ki, 15 yıl Bağdâd'ın iâdesine kd. çok büyük Osmanlı-Safevî savaşına sebep oldu. Şâh Abbâs, İsmâîl'den sn. hânedânın 2. ve sonuncu dâhîsidir. Onun ölümünden sn. İran dünyânın Osmanlı devletinden sn. 2. devleti olmak vasfını, Hindistan Timuroğulları lehine kaybetti, 3. dereceye düştü. Kanlı bir zâlimdi. Türkmen beylerinin çok büyük olan feodal nüfuzlarını epey kırdı. Fakat bu, İran devletini Türk devleti olmaktan Fars-Türk karışımı bir devlet olmaya doğru bir adım teşkîl etti. Şâh Abbâs'ın zevceleri:

=1. Fülâne Hât. b.Muhammedî (Lûr-i Kûçek) (izd 1591).

=2. Fülâne Hât. (Kurçıbaşı Î'sâ Hân'ın kızkardeşi).

=3. Fülâne B.b.Must. M.Safevî (amca-zâde, izd. 6.1587).

=4. Paşa-Oğlan B.b.Hüs.M.Safevî (izd. 2.6.1587; ağabeyi Hamza M.'dan dul).

=5. Fülâne Hât. (Tiflis kralı (1605-1646) II. Luarsab'ın (x) kızkardeşi), izd. 1606.

=6. Fâtıme-Sul.Hât.b.Giorgi X (dul kalınca Peyker Hân ile evlendi).

Şâh Abbâs'ın kızları:

1. Fülâne Beğim = Hasan Hân Ustacalu Türkmen: doğan 2 oğul öldürüldü.

2. Zübeyde Beğim = Î'sâ Hân (katli 1615) (izd. 4.12.1586, sûrî). Kızı: Cihân Bânû. Bunun kızı: 'İzz-i Şeref = 'Abd. Bunların oğulları: Muh. Hüseynî (1655- 1714 = 59) (nesli devâm etti).

(x) Fars. yazılışıyla Lavârsâb Hân'ın torunları: Bağrât Mîrzâ (Kârtîl/Tiflis hanı 1.3.1616) ve Husrev M. (Isf. v. 1628).- Minûçihr Hân (Ahıska atabeyi 1607'ye kd.), oğlu Atabey Hân (doğ. 1591, Ahıska atabeyi 1607-).

3. Fülâne B.=Mîr Razî. Oğlu: Mîr Sadrüddîn Muh.

Şâh Abbâs'ın oğulları:

1. Sul.- Hasan Mîrzâ (doğ. Lâr, 1.1589-18.8.1591 = 2, 7): bebekken öldü.
2. Rizâ Muh. Hudâ-Bende Mîrzâ: Babası tar. kör. edildi, kızı Fâtıme Beğim.
3. Amânu'llaah Mîrzâ.
4. İmâm-Kulı Mîrzâ: 1627'de gözlerine mil çekildi. Oğlu: Necef-Kulı M.
5. Sul.- Muhammed Mîrzâ: 30.3.1621'de gözlerine mil çekildi.
6. Muh.Mîrzâ Sul. "Safî" Mîrzâ (Meşhed, 15.9.1587-Reşt, 4.2.1615 = 27, 4, 19): Safî velîahdlik adıdır. Velîahd iken babası tar. öldürüldü ve oğlu Sâm Mîrzâ, "Safî" adıyle velîahd îlân edilip bir müddet sn. dedesi Şâh Abbâs ölünce tahta çıktı. = Hân Beğim b. Sul. Ah. Hân Geylânî = Meryem B.b. Tahmâsb I, izd. 1591 (sûrî). Dîğer oğlu: Sul.- Sül. M.
7. Tahmâsp Mîrzâ.
8. Sul.-Hüs. M. (doğ. 26.2.1591).

Şâh Safî I (6): şehzâdelik adı Sâm Mîrzâ'dır. Şâh Abbâs'ın torunu ve Velîahd Safî M.'nın oğludur. Kâşân'da öldü. II. Abbâs'ın annesi olan eşi: Ana Hâtûn (Gürcî) (bunun kardeşi önce, Osmanlı hizmetinde sn. Safevîler'in Tebrîz beylerbeyisi). Kızları: Meryem B. (1640-1720=80) = Sadr ve Fülâne B. = Seyyid Mâ'sûm Mekkî, oğulları Nizâmüddîn Ah. (ölm. 22.5.1674) = Fât. Hn. (ölm. 10.12.1676) b. 'Abd. Kutb-Şâh. Oğlu ve halefi: Şâh Abbâs II (7): 9 yaşında şâh oldu. Dâmgan'da öldü, babası gibi Kumm'a gömüldü. Sânî mahlası ile Fârs. ve Tr.'de şâir. =1. Fülâne b.Minûçehr I (Mingrelya), izd. 1634. =2. Tinatin Hât. b.Vahtang, izd. 1637 (ihtidâ ettiğinde adı: Şâh-Newâz Hân, Tiflis kralı: 1658-1676=18). II. 'Abbâs'ın oğulları: İsm. ve Hamza M.lar ve kızı Fülâne B.'in oğulları: Fülân Hân (oğlu Muhassin Hân) ve 'Alî Naqî Hân (katli 18.6.1707) = Fülâne b.Mu'azzam Hân, izd. 1705, izd. müd. 2. 'Abbâs II = 3. Anuka Hât. izd. 1660, b. Wahtang V (Şâh-Newâz Hân II), Gürcîstân kralı (dul kalınca 1668'de Lûristân v. Şâh-Verdi Hân ile evlendi). II. Abbâs'ın oğlu ve nalefi: Şâh II. Safî (8): tahta geçtikten sn. hükümdarlık adını "I. Süleymân" ol. değiştirdi (20.3.1668). I. Sül.'ın kızı:

Şehr-Bânû Beğim =Mîrzâ Dâw. Mahmûd I b.'Abd. (='İzz-i Şeref Bânû b. Cihân Bânû b.Zübeyde B. (=Î'sâ Hân) b.Şâh By. 'Abbâs): bu zât, "I. Mahmûd" sanıyle bir kaç gün için şâh oldu. Oğulları: Ebü'l-Kaas. (oğlu Kaas. ve Seyyid-Ah., Kirmân'da 1727'de müdd., Isf.'da 7.1728'de katl) ve Sey.-Muh. (Isf. 1714-7.5.1763=49). Bu Sey.Muh., 1724'te bir kaç gün ve 17.12.1749-26.1.1750'de Meşhed'de 40 gün "II. Süleymân" sanıyle şâh oldu. Oğulları: Sul.- Alî (ölm. 1774), Mîrzâ Kaasim, Fülân, Muh. Hâşim (doğ. Meşhed 1751, *Tezkire* yazarı) ve Dâw. (ölm 1789). Bu Dâwûd'un oğlu: Muh. Halîl Mar'aşî(1708-1793), *Mecmâ'ü't-Tewârîh* müellifi.

Şâh I. Sül.'ın (8) (ölm. 1694) oğulları: Sul.- Ahmed Mîrzâ (vel. 22.8.1666-) (babası tar. öldürtüldü). 'Abbâs M. (1671-katli 7.2.1725 = 54); Murtazâ M. (katli

7.2.1725); Musṭ. M. (katli 7.2.1725); Sul.- Ḥamza M. (katli 7.2.1725); Sul.- İbr. M. (katli 7.2.1725), ve Şâh I. Ḥüseyn (9) (3. oğul): hal'inden 7 yıl geçmeden, Eşref Şâh tar. 2 oğlu ile berâber öldürtüldü (1729a). 7.2.1725'te Maḥmûd Şâh Üweysî ise 100'ün üzerinde Safevî şehzâdesini (Sul. Ḥüs. Şâh'ın 3 amcası, 11 kardeşi, 100 küsûr oğlu) öldürtmüştü. =1. Fülâne b.Waḫtang V (Şâh-Newâz Ḫân II) (Gürcistân kralı), =2. Fülâne b.Keyḫusrew I (Gürcistân kralı),izd. 1720 (=2. Rewân ḫânı). Son gerçek Safevî şâhı olan ve Şîî'liği mutedil bulunan I. Ḥüseyn'in kızları:

1. Fülâne Beğim = Eşref Şâh (ölm. 1730) (bk. Üweysîler), izd. 4. 1725.

2. Fülâne Beğim = Maḥmûd Şâh (ölm. 25.4.1725) (bk. Üweysîler), izd. 4.1725.

3. Meryem Beğim = Seyyid-Mürtaẕâ. Oğlu: Ebû-Türâb Seyyid-Muḥ. (1733-1773=40) "III. İsm." sanıyle 1751'de Isfahân'da, 2 ay şâh unvânı taşıyıp oğulları ile öldürüldü. III. İsm.'in dâmâdı: Ebü'l-Fetḥ Muḥ. Mîrzâ (Ṣafewî), 1786'da Hindîstân'a kaçıp 1794'de burada öldü, kızı Emîne Beğim (1786-1853 = 69) = Ḥüs. Paşa (16.3.1784 -20.5.1835), Tûnus beyi.

4. Raẕıyye-Sul.Beğim =1. Bir Gürcî ḫânı. =2. Nâdir Şâh Avşar (b.bk.), izd. 12.1729.

5. Gewher-Şâd Beğim = Nâdir Şâh Avşar (şâh: 1736-47, izd. 1727).

6. Ḫân-Ağa Beğim.

7. Fâṭıma-Sul. Beğim = Riẕâ-Kulı Hân/Mîrzâ Avşar (Nâdir Şâh'ın oğlu ve vel. i, izd. 1.1731) (15.4.1719-Kelât 1747=28). Oğulları : Şâh-ruḫ Avşar (b.bk., İran şâhı, 1734-1796=62).

8. Fülâne B. (ölm. 1736)=Muḥİbr.Ḫân, izd. 1730, Nâdir Şâh'ın kardeşi.

I. Şâh Ḥüseyn'in oğulları:

1. Sâm Mîrzâ ve

2. Muḥ. 'Alî Ṣafî Mîrzâ (ölm. Rodos, 1759): 1725'de müddeî; bu iki kardeş 1722 sonunda Isfahân'dan kaçıp Türkiye'ye iltica ettiler. Selânik ve Rodos'ta oturdular. Safî M., 5.1743'de Sakız'dan Ist.'a getirilip I. Sul. Maḥmûd tar. İran şâhı îlân edildi. Erzurum'a gönderildi. Sn. Şebinkarahisar, Samsun ve Rodos'ta oturdu ve burada öldü. Sâm M. ise 1747'de Sinop'ta, Rodos'ta sn. Trabzon'da oturdu ve burada öldü; kendisine ketḫudâ tâ'yîn edilen Yirmisekiz çelebî-zâde Meḥmed Sa'îd Efendi, sonradan sadrâzam olmuştur.

3. Muḥammed Bâkır Mîrzâ (katli 7.2.1725).

4. Sul.- Ṣâlim Mîrzâ (katli 7.2.1725).

5. Sul.- İsmâ'îl Mîrzâ: Bunun oğlu veyâ yeğeni İsmâ'îl III (doğ. 1743), III. Şâh İsmâ'îl adıyle Kerîm Ḫân Zend (1749-1779) tar. şâh îlân edildi ve Zendler gûyâ onun nâmına 1751-9'da niyâbeten saltanat sürdüler, 1759'da sözde Şâh'ı hal' edip bir saraya gönderdiler.

6.Sul.- Maḥmûd M. (1697 - katli 7.2.1725 = 28).

7. Ṣafî M. (1699-katli 7.2.1725 = 26).

8. Sul.- Mihr M. (katli 7.2.1725).

9. Sul. -Ḥayder M. (katli 7.2.1725).

10. Sul.- Sül. M. (katli 7.2.1725).

11. Sul.- Ḫalîl M. (katli 7.2.1725).

12. Sul.- Câ'fer M. (katli 7.2.1725).

13. Şâh Tahmâsp II (10): 22.10.1722-19.11.1729=7, 0, 28 müddetle saltanat müddeîsi. Bu müddet içinde babası hal' edilmiş ve İran tahtına Üweysî hânedânı geçmişti. Üweysîler'in sonuncusu ölünce II. Tahmâsp, 27.11.1729'da Isfahân'a gelip İran tahtına oturdu. Ancak kendisine "Tahmâsp-Kulı Hân" dedirten Nâdir Hân Avşar'ın vesâyetinde idi. Nâdir, Tahmâsp'ı hal' ve Tahmâsp'ın bebek oğlunu gûyâ şâh îlân etti. Hal'inden 7,5 yıl sn. Tahmâsp, zevcesi ve oğlu ile, Sebzewâr'da bir Kürd binbaşı tar. öldürüldü. I. Ḥüseyn'in 4. oğludur. 13.5.1722'de bir ağabeyinin ölümüyle velîahd olmuştu. 6.1726'da III. Sultân Aḥmed'e (Türkiye) tâbî olmayı kabûl etti. Hal'inden sonra Meşhed'de yaşadı. Bu şehre gömüldü. Oğulları:

1. İbrâhîm Mîrzâ (1720-1732=12): öldürüldü. II. Tahmâsp'ın velîahdidir.

2. İsmâ'îl Mîrzâ (katli: 2.1740): babası ile berâber öldürüldü ve Meşhed'e gömüldü.

3. Şâh 'Abbâs III (11): 8 aylık bebekken, Nâdir Hân Avşar tar. babası tahttan indirilip şâh îlân edildi. 3,5 yıl sn. hal' ile Nâdir, kendini şâh îlân etti ki bu sırada II. Tahmâsp ve 2 oğlu hayatta idi. Kazwîn'de şâh adıyle oturtulan bu küçük çocuk, Meşhed'e babasının yanına gönderildi. Sebzewâr'da babası ile öldürüldü. Meşhed'e gömüldü. İran'da Avşarlar hânedânı başladı.

4. II. Sul.-Ḥüseyn (ölm. 1778): 1751'de Türkiye'ye ilticâ etti. 1753'te İran'da bir kaç hafta "II. Ḥüs." sanıyle şâh oldu. Oğlu: Ebü'l-Fetḥ Sul.- Muḥammed Mîrzâ: 1753'te babası bir kaç hafta için şâh olunca o da velîahd oldu. 1786'da Aka Muḥ. Hân Kaçar (Şâh) tar. ismen şâh îlân edildi. 1795a'de Tahrân'dan Hindistan'a (Luknow) göçtü. Son Safevî budur. Bu çok ünlü hânedan bu sûretle târîhe karıştı.

Bilhassa XVI. asırda Şâh iktidârını, Türkmen beylerine dayandırdı, hattâ onlarla paylaştı. İlk Safevî vezîri (sadrâzam), daha önce Akkoyunlu vezîri olan Emîr Zekeriyyâ b.Tebrîzli Keçeci-zâde Muḥammed'dir. Geniş eyâletlere Türkmen boy beyleri beylerbeyi oldular veyâ yanlarına lalaları oldukları şehzâdeyi alıp eyâletlerine gittiler. Karakoyunlu Cihân-şâh ve Akkoyunlu Uzun-Ḥasan, İran imparatoru olunca, Timuroğulları'nı taklîden, imparatorluk prenslerine "mîrzâ" ve imparatorluk prenseslerine "beğim" dediler ve önce kendi çocuklarına bu unvanları verdiler. Safevîler de Timuroğulları gibi imparatorluk prens ve prenseslerine mîrzâ ve beğim unvanlarını verdiler. Emîrlere ise Batı Türkleri ve Osmanlılar gibi "bey" deniyordu. 1513'te Şâh İsmâîl, bey yerine Türkmen

eyâlet vâlîlerine hân ve sancak vâlîlerine sultân unvânının verilmesi kaaidesini koydu (*Ḥabîbü's-Siyer*, II-4, 74). Bu, Doğu Türkleri'nden alınmıştı. Ancak Türkmen beyleri Doğu Türkü olmadıkları gibi, hepsi Anadolu'dan gelmiş beylerdi. Şâh İsmâîl bunu, Osmanlılar'a karşı bir hareket ol. yaptı. Zîrâ Osmanlı'da hân ve sultân, münhasıran pâdişâha ve şehzâdelere mahsustu. Doğu Türkleri'nde ise bu unvanları taşımak için Cengizoğlu prensi olmak gerekiyordu. Cengizli krallarına hân ve prenslerine sultân deniyordu. Safevî devletinin kurucuları olan bir kaç Türkmen hânedânı aşağıda gösterilmiştir:

USTACALU: Ustaca Bey'in oğlu Mîrzâ Bey'in oğulları: 1. Muḥ. Hân Ustacalu: Şâh İsm.'in kızkardeşi ile evli. 1500'de 200 atlı ile Erzincan'da Şâh İsm.'in maiyyetine girdi. Çaldıran'da (1514) Safevî sol kanat kumandanı idi. 1508'de Diyâr-ı Bekr ve Mardin v. oldu. Oğlu: Kılıç Hân.- 2. Kara Hân Ustacalu: ağabeyi Muḥ. Hân gibi Şâh İsm.'in başka bir kızkardeşi ile evli. Ağabeyinin ölümü üzerine Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi. Koçhisâr meydan muhârebesinde - Osmanlı hizmetindeki Akkoyunlu beylerinden- Bıyıklı Meh. Paşa tar. öldürüldü ve Diyâr-ı Bekr (Âmid), Osmanlı'ya geçti (19.9.1515). Kara Hân'ın Safevî beğim'inden doğan oğlu (Şâh İsm.'in yeğeni): 'Abd. Hân (ölm. 1566): dayı kızı olan Şâh İsm.'in kızı ile evlendi. Hemedân beylerbeyisi, 1524-27'de çocuk Şâh'ın nâib-i saltanatı. Bu evlenmeden doğan ve ana tar. Şâh İsm.'in torunları olan çocukları: Ḥamza Hân (1579'da Horâsân beylerbeyisi) ve Şâh-'Alî Mîrzâ. Bunun oğlu Selmân Hân, 1579'da dayısının kızı olan Şâh Tahmâsp'ın bir kızı ile evlendi; Şîrwân beylerbeyisi, 1584'te Meşhed beylerbeyisi, Şâh Abbâs'ın sadrâzamı oldu ve 1605'te Isfahân'da öldü.- 3. Sül.Bey: Safevîler'in son Mardin beyi. 1.1517'de Mardin'i Osmanlı'ya karşı savunurken öldü.- 4. Ulaş Bey, 5. 'İvaẕ Bey, 6-8. 3 Bey daha.

ŞÂMLU Türkmen boy beyleri: Mubârizü'd-D.'Abdî B.Şâmlu Türkmen, 300 atlı ile Erzincan'da Şâh İsm.'e 1500'de katıldı. 1506'da öldürüldü. Şâh İsm.'in bir kızkardeşi ile evlendi. 1530-34'de Şâh'a nâib-i saltanat olup idam edilen Ḥüs.Hân, bu izdivaçtan doğdu. 1522'de Ester-Âbâd (Cürcân) beylerbeyisi olan Zeynel Hân'ın, 'Abdî Bey'in kardeşi olması kuvvetle muhtemeldir. 'Abdî Bey'in oğulları: 1. Emîrü'l-Ümerâ Ḥüs.Hân (1534'te öldürüldü).- 2. Demîrî Hân oğlu Ağzıvar Hân Şâmlu (katli: 1535): muhtemelen 'Abdî Bey'in oğlu. Sâm M.'nın atabeyi ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi.- 3. Durmuş Hân: Çaldıran'a (1515) katıldı. 1522'de Sâm M.'nın lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi oldu. Oğlu: Sulṭân-Ḥüs.Hân (1578'de tavacıbaşı). Bunun oğlu: 'Alî-Kulı Hân Şâmlu: 1578'de "ẖânlar ẖânı = ẖân-ı ẖânân" unvânıyle Abḅâs M.'nın (Şâh) lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi.

TEKELÜ Türkmen boyu beyleri: Muğlalı'dır. Muğla'dan gidip Şâh İsm.e katıldılar. Gaazî H̱ân Tekelü: 1539'da Herât (H̱orâsân) vâlîsi olan Behrâm Mîrzâ'nın atabeyi, 1527-30'da Şâh'a nâib-i saltanat oldu. Şerefüddîn Bey Tekelü'nün oğulları: Müseyyib Hân (12.1577'de Reyy beylerbeyisi) (=Fülâne Hât.b.Î'sâ Bey Mûsullu) ve Muḥ. Hân Tekelü (ölm. 1557): Muḥ. H̱udâ-Bende M.'nın (Şâh) lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi: 29.1.1537-1557=20. Bunun oğulları: Ṭaṭar Sulṭân, 'Alî Sulṭân (II.İsm.'in lalası) (1556'da Savuçbulak'ta katledildi) ve Üweys Sul. (oğlu Şerefüddîn Bey).

MUṢULLU Türkmen boy beyleri: 'Ömer Bey Mûṣullu Türkmen'in oğlu Uzun-Ḥasan'ın beyi Emîr Bey'in oğlu Akkoyunlu sultânı Yâ'qûb'un beyi Gülâbî Bey'in oğulları: 1. İbrâhîm Hân (Bağdâd beylerbeyisi; Fuẕûlî'nin hâmîsi).- 2. İsm.Hân: 1587'de Safevî hizmetinde iken Osmanlı'ya sığındı.- 3. Emîr Hân (ölm. 7.7.1522): by. kardeş. 1508'de Şâh İsm., Diyâr-ı Bekr'i (Âmid) Akkoyunlular'dan fethedince, Sünnîlik'ten Şîî olup Şâh'ın hizmetine girdi. 1514-1522'de Tahmâsp M.'nın (Şâh) lalası ve Horâsân (Herât) beylerbeyisi oldu. Oğulları: Muḥ. Bey (bunun posthume oğlu Yâdgâr-i Muḥ. B.) ve Muḥammedî Bey. Bu sonuncunun oğlu: Emîr Hân: Âzerbaycân beylerbeyisi iken 1584'te öldürüldü. =Fâṭıma B.b.Şâh Tahmâsp (izd. 1579, izd. müd. 5). Emîr Hân Mûsullu'nun oğulları: Gülâbî Hân (1587'de Âzerbaycân beylerbeyisi iken öldürüldü) =Fülâne Hât. (Şeref-Hân) ve Sul.- Murâd Sul.=Fülâne Hât. b.Pîre-Muḥ.Hân Ustacalu.- Şâh İsm., Mûsullu hânedânından bir hâtûn ile evlenmiş ve bu evlenmeden Şâh Tahmâsp ile Behrâm M. doğmuşlardır.- Î'sâ Bey Mûsullu'nun çocukları: Fülâne Hât. (=Şerefüddîn Hân Tekelü; çocukları: Mûseyyib Hân Tekelü); Sulṭânım Hât. (=Şâh Tahmâsp; çocukları: Şâh Muḥ. Hudâ-Bende ve Şâh II. İsm.) (ölm. 80'ine yakın ol. 1594); Mûsâ Sul. (1532'de Tebrîz v.).

Safevîler'in Gürcistân vâlîleri: Î'sâ H̱ân 1615, 'Alî-Kulı Hân 1616, Peyker Han 1616, Karçıkay Hân 1624, Selîm Hân 1633b, Mürẕüz 'Alî Hân 1659, Şâh-Newâz Hân, Bezân Hân 1675, Fülân Hân 1683, 'Abbâs-Kulı Hân 1688, Kelb-i 'Alî Hân 1695-1703.

4. ÜWEYSÎLER (22.10.1722 - 19.11.1729)

Bunlar İran'da Afgan şâhlarıdır (Laurence Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty and the Afghan Occupation of Persia,* Cambridge Un., 1958). Afgan Abdâlî boyunun Galzay aşîretindendirler. 1708-23.3.1738=30 müddetle Kandehâr meliki olmuş nev-zuhûr bir hânedandır. Safevî gevşemesinden istifâde ederek hızla İran'ı istîlâ etmişler, fakat ne Sünnîlik getirebilmişler, ne İran'da yerleşebilmişlerdir. İran'da imparatorlukları 22.10.1722-19.11.1729=7, 0, 27 gibi kısa bir müddetten ibârettir. Ama Safevî hânedânının yıkılmasına ve daha sâf bir Türkmen hânedânı olan Avşarlar'ın iktidâra yükselmelerine zemin hazırlamışlardır. Afgan kavminden, Farsca kullanan bu Sünnî-Hanefî hânedâna Mîr Weys'e izâfetle Üweysîler denmektedir. Kandehâr'ı aldıktan 14 yıl sn. İran'ı istîlâ etmiş, 7 yıl tutunabilmiş, gene Kandehâr'a çekilip orada bu def'a ancak 8,5 yıl hükûmet edebilmişlerdir. İran'da öylesine zulüm yapmış, Safevîler'e hakaaret etmiş, İran'da yerleşebilmek için komşu devletlere İran aleyhine her tâvîzi vermişlerdir ki, halk, onlardan nefret etmiştir. Osmanlılar, Safevî prenslerine en büyük saygı ile muâmele edip ağırlarken, bunlar hakaaretle öldürmüşler ve bunu Sünnîlik îcâbı sanmışlardır. Yerlerini Avşarlar'a, Safevîler nâmına hareket eden Nâdir Hân Avşar'a bırakmışlardır. 1720'de Kirmân'ı ele geçirip çekilmişler, 1.1722'de Kirmân'ı ikinci def'a ve kesin olarak istîlâ ettikten sn. 22.10.1722'de Safevî taht şehri Isfahân'a girmişlerdir. Hânedânın kurucusu 'Abdü'l-'Azîz ve Weys (Üweys) adlı 2 kardeştir ('Abdü'l-'Azîz yaşça büyüktür).

Galzay'ların Hotakî ve Tuhî aşîretleri beyi olan Sultân Malhaî'nin kızı Nâzu, Malhaî'nin kardeşinin oğlu 'Alî ile evlenmiş, Şâh Â'lem'i doğurmuştur ki Mîr Weys, Mîr 'Abdü'l-Azîz ve 'Abdü'l-Kaadir kardeşlerin babasıdır. Weys'in oğulları 1722'de şâh olan Mîr Mahmûd, 1725-38'de Kandehâr melîki olan Hüs. Sultân (oğlu Muh.) ve Weys'in kızı Zeyneb'dir. 1715'de ağabeyi Weys'in yerine Kandehâr melîki olan 'Abdü'l-'Azîz, 1717'de yeğeni Mîr Mahmûd (Şâh) tar. öldürüldü. 3 oğlunun büyüğü Eşref Şâh olup ortancası ağabeyi Eşref tar. kör edildi ve küçük oğlunun oğlu 'Ummân'a sürüldü. Mahmûd Şâh'ın 1723'e doğru doğan oğlu da kör edildi. Mahmûd Şâh, 1722'de Şâh Hüs. Safewî'nin kızı ile evlendi. Eşref Şâh, Kandehâr'a çekildikten 1 yıl sn. öldürüldü. 4.1725'de Hüs.Şâh Safewî'nin bir kızı ile evlenmişdi.

Ancak ilk Kehdehâr emîri (1708-1715=7), küçükleri -hânedâna adını veren- Mîr Weys'tir. Ağabeyi Mîr 'Abdü'l-'Azîz sonradan Weys'in by. oğlu Mahmûd Şâh tar. öldürülmüştür. Weys'in ölümü üzerine bildiğimiz 3 oğlundan Mîr 'Abd., Kandehâr emîri oldu (1715-1718=3). Kardeşi Mîr Mahmûd tar. öldürüldü. Mahmûd (1698-4.1725=27), 20 yaşında ağabeyinin yerine Kandehâr emîri olup (1718-4.1725=7) Kirmân'ı, sn. 22.10.1722'de Isfahân'ı alarak şâh oldu. Hüseyn Şâh Sefevî'ye dâmâd oldu. Şâh'ı esîr aldı. Delirdi ve halefi Eşref Şâh tar. Sîstân'da öldürüldü. Yerine amca-oğlu Eşref b.'Abdi'l-'Azîz, şâh oldu. Osmânlı pâdişâhını halîfe ol. tanıdı. Bu da Şâh Hüs. Safevî'nin

dâmâdı idi. Sonunda Ṭahmâsp-Kulı Hân Nâdir Avşar, Isfahân'ı aldı. Nâdir, Eşref Şâh'ı üst üste üç meydan muhârebesinde bozdu (Mihmândost, H̱wâr/Sır-Deryâ ve Zerğân/Şîrâz). (29.9.1729, 12.11.1729 ve 31.12.1730). İkincinin üzerine Eşref, Isfahân'ı Nâdir'e terk etti. Eşref, Belûcistân'a kaçtı ve 2 yıl sn. 1731'de orada öldürüldü. Safevîler nâmına hareket eden Nâdir, İran'ı geri aldı. İran'da târihte ilk ve son def'a ol. Afgan hâkimiyeti sona erdi ve yeniden Türkmen hâkimiyeti kuruldu. Isfahân'ı zabt edince dünyânın en büyük ve güzel şehirlerinden biri olan bu beldeyi tahrîb etmeleri, İran halkına ağır gelmişti. Eşref, amca oğlu Emîr Ḥüseyn Hân b.Mîr Weys'i, Kandehâr emîri yapmıştı. Bu şahıs, 23.3.1738'e kd. Kandehâr'ı muhâfaza etti. Bu târihte Nâdir, Kandehâr'ı da zabt edip Ḥüseyn'i öldürdü.- Bu hânedandan Âzâd Hân (yâhut Şâh)'ın kimin oğlu olduğu bilinmiyor. Belki Ḥüseyn'in oğludur. Avşarlar'dan sonra İran yeniden karışınca bu zât, yalnız Isfahân'da olmak üzere, 3 yıl saltanat sürdü (1753-1756). Zendler, Isfahân'ı da ondan aldılar. Üweysîler'den İran şâhları:

1. Maḥmûd Şâh b.Weys (22.10.1722-23.4.1725 = 2, 6, 2)(1699?-1725=26?)

2. Eşref Şâh b.'Abdi'l-'Azîz (23.4.1725-19.11.1729=4, 6,26) (1700?-1730=30?)

(3. Âzâd Şâh: 1753-1756=3)

5. AVŞARLAR (27.1.1736 - 18.12.1749)

Bu hânedan, Avşar boyunun Eberlü dalının Kırklı oymağı beyleri Türkmenleri'dir (Mehdî H̱ân, *Târîḫ-ı Cihân-güşây-i Nâdirî*, Tebrîz, 1284, Fr.trc. Jones, Londra, 1770). Naẕr-Kulı Bey'in oğlu İmâm-Kulı Bey'in (kardeşi Bektaş H̱ân) oğulları Ẕahîrü'd-Dewle Muḥ. İbr. Hân (katli: Lezgistân/Kuzey Kafkasya, 1739) ve Nâdir'dir. Asıl adı Naẕr-Kulı 'Alî Nâdir olan bu zât, şâh olmadan, Üweysîler'in Isfahân'ı gasbı üzerine "Ṭahmâsb-Kulı H̱ân" adını almış, Safewî şehzâdesi II. Tahmâsb'ı şâh îlân ederek onun nâmına ve onun î'timâdüddevle'si (sadrâzam) sıfatıyle hareket etmiş, sn. onu da hal' edip bebek oğlu III. Abbâs adına devleti yönetmiş, onu da hal' edip "Nâdir Şâh" adıyle İran imparatoru olmuştur. Türk târîhinin sonuncu cihangîridir. M.Ö. VII. asırda Alp Er Tunga ile başlıyan Türk cihangirler zenciri, 2500 yıl sonra Nâdir Şâh ile biter. Başkenti Safevîler ve Üweysîler gibi Isfahân, dil Türkçe'dir. Hânedan 27.1.1736-18.12.1749=13, 10, 22 sürmüşse de, gerçekte Nâdir, Şâh olmadan da İran'ın mukadderâtına hâkim olmuş, son 2 Safevî şâhına vesâyet etmiştir. 1749'dan sonra da ülkenin bir kısmı, Avşar hânedânına kalmıştır.

1. Nâdir Şâh (27.1.1736 - 20.6.1747 = 9, 4, 24)

2. Â'dil Şâh (20.6.1747 - 24.9.1748 = 1, 3, 1)

3. İbrâhîm Şâh (24.9.1748 - 1.12.1749 = 1, 2, 24)

4. Şâhruḫ Şâh (1-18.12.1749 = 0, 0, 18)

Nâdir, Timur gibidir. Hükümdar menşe'den gelmediği halde Asya'yı alt üst et-

miştir. O da Timur gibi önce Cengizoğulları yerine Safevîler nâmına hareket etmiş, sonra vaz geçmiştir. Timur'dan 10 yaş genç ölmesi, oğulları ve torunlar bırakmaması, yerine ancak yeğenlerinin geçmesi, bir Avşar hânedânını İran'da bile devâm ettirememiştir. Bu bakımdan değil Timur, Şâh İsm. gibi bir hânedan bile kurmaktan tâmamen uzak kalmış, hânedânı âdetâ kendisi ile başlayıp bitmiş, rüzgâr gibi geçmiştir. Hindistan Türk (Timurlu) imparatorluğunu temellerine kadar sarsması, Türk târîhi bakımından son derece zararlı olmuş, artık Timuroğulları, Hindistan'ı tutamaz hâle gelmişlerdir.

Nâdir Şâh, Sünnî-Hanefî idi. Fakat İran'da tutunabilmek için Safevîler'in resmî ve tek meşrû mezheb hâline getirdikleri Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye'yi kabûl etti. Bu mezhebi daha mûtedil ve Sünnî'liğe yakın bir hâle koyup adına "Câ'feriyye" dedi ki, İran'ın bugünki mezhebi budur ve dünyâdaki Şîîler'in en büyük kısmı şimdi bu mezhebdendirler. Osmanlı pâdişâhını halîfe tanımaya mütemâyildi. Fakat pâdişah (I. Mahmûd), şeyhulislâm'ın fetvâsı ile yeni mezhebi tanımadı. Nâdir de pâdişâhı halîfe tanımaktan vaz geçti.

Nâdir, daha Afganlılar'ın Isfahân'ı işgal ettikleri 1722 yılında ortaya çıkıp İran'ın bir çok bölgesini ele geçirmiye başladı. 22.10.1725'te Meşhed'i (o zamanki nüfus 600.000), 23.11.1729'da Isfahân'ı aldı. Kafkasya'yı ve Batı İran'ı almış olan Osmanlılar'ı büyük harbler netîcesinde bu topraklardan çıkardı. 1737'de Semerkand ve Belh'i, 12.1739'da Buhârâ ve Hıywe'yi, 1740'ta Şirvân ve Dağıstan'ı aldı. Ünlü Hindistan seferi ve fütûhâtı için bk. Hindistan Timuroğulları.

Nâdir Şâh (Destgird, 22.10.1688, Kûbkân - 20.6.1747=58, 7, 29), med.Necef =1. Fülâne b.Baba 'Alî Bey Köse Ahmedlü, Ebîverd v., izd. 1718 ('Alî Bey'in oğlu: Kelb-i 'Alî Bey), =2. Gewher-Şâd, izd. 1722 (1'in hemşîresi), =3. Razıyye Beğim b.Şâh Hüs. Safewî (bir Gürcî hân'ından dul), izd. 12.1729, =4. Fülâne b.Ebü'l-Feyz, Buhârâ hânı, izd. Buhârâ 1740.- Nâdir'in yerine geçen yeğenleri (Nâdir Hindistân'da iken Dağıstân'da öldürülen, 1736-9'da Âzerbâycân v. ve Şâh Hüs. Safewî'nin dâmâdı kardeşi İbr. Hân'ın oğulları): Â'dil Şâh (şehzâdelik adı: 'Alî-Kulı Hân): tahta geçince amcası Nâdir'in 13 oğul ve torununu öldürttü. Hal' edilip gözlerine mil çekildi ve Şâh Muh. M. tar. öldürüldü. =1. Hethevan Hât. b.Tahmûras Hân (Tiflis kr.), izd. Meşhed 1737, =2. Fülâne Hânım b. Ebü'l-Feyz Hân, izd. Buhârâ 1740.- Â'dil Şâh'ı kardeşi asıl adı Muh. 'Alî Bey olan İbr. Şâh tâkıyb etti. Şehzâdeliğinde Irâk-ı Acem vâlîsi idi. Sn. ağabeyine î'timâdüddewle (sadrâzam) oldu. O da hal' edildi ve öldürüldü. İran imparatorluğuna Zendler geçti. Â'dil ve İbr. Şâhlar'ın kardeşleri: Kâzım, Rahîm, Has., Hüs. (ölm. 1750), Elkass (ölm. 1750), Kaasim (ölm. 1750) Hânlar.

Nâdir'in oğulları: İmâm-Kulı (2'den) (Ebîverd 1725-Meşhed 1747=22), Cengiz (4'den) (1744-Meşhed 1747=3), Muh. Cehdullâh (4'den) (1746-Meşhed 1747=1), Â'dil Şâh'ın emriyle zehirlendiler; Nasrullâh Mîrzâ (2'den) (Ebîverd 1724-Meşhed 1747=23) ayni âkıbete uğradı, Horâsân v.1741-7='İffetü'n-Nisâ B.b.Dâwer-Bahş M.b. Â'lemgîr Ewrengzîb Şâh, izd. Delhi, 6.4.1739, izd. müd. 8 (=2. Ah. Şâh Dürrânî), Nasrullâh Mîrzâ'nın 1747'de Meşhed'de Â'dil Şâh'ın emriyle zehirlenen 9 oğlu oldu (Yıldız Hân

1739, Muṣṭafâ Sulṭân 1742, Timur Hân 1743, Suhrâb Sulṭân 1743, Murtaẕa-Kulı Hân 1745, Oğuzlu Hân 1745, Esedullâh, Fülân ve Fülân). Ve Riẕâ-Kulı Hân (1'den) (Ebîverd, 15.4.1719-Kelât, 1747=28): velîahd (27.1.1736-) ve Tahrân meliki. 1731'de babası şâh olmadan sefîr ol. İstanbul'a geldi. 1742'de gözlerine mil çekilip Meşhed'e gönderildi, Kelât'da Â'dil Şâh'ın emriyle öldürüldü. =Fâtıma-Sul.B. (ölm. 2.1740, izd. müd.9) b.Ḥüs. Şâh Safevî (izd. 1.1731 Meşhed). Rızâ-Kulı Hân'ın (dîğer oğulları Bîsütûn 1744,Muḥibb-Kulı 1736, Wâḥid-Kulı 1736, Maḥmûd 1741 Hânlar hep 1747'de Â'dil Şâh tr. katledildiler) (1735 doğumlu Feth-'Alî çocukken öldü) küçük oğlu:

Şâhruḫ Şâh (1.10.1748-Meşhed, 1796=48): Avşarlar'dan son şâh ol 18 gün için tahta geçti. 1 yaşında idi. Hal' edilip gözlerine mil çekildi. 3.1750'de ve 30.4.1755'te iki def'a daha İran şâhı îlân edildi. Fakat sâdece Horâsân'ı elinde tutuyor ve Meşhed'de oturuyordu. Hayâtının sonuna kadar da (14.5.1796) ana tar. Safevî de olduğu için (annesi: Fâṭıma-Sulṭân Beğim) Ḫorâsân'da şâh unvânıyle saltanat sürdü (hayâtı: Iṣf. 21.3.1734-14.5.1796=62,1,24). İlk yıllarında nâib: Yûs. Hân Câm. Nihâyet Ağa Muḥ. Hân Kaçar tar. öldürüldü. Çocukları:

'Abbâs Şâh: babasının velîahdi. 1796-1854=58 müddetle Herât'da melik oldu. Bu târihte Afganistan, Herât'ı ilhâk etti ve Türkçe, sonra Farsca konuşan bir şehir olan Herât, bütün Doğu Horâsân ile berâber Afganistan'a verildi ki İngiltere'nin mârifetlerinden biridir. Bu tâviz karşılığında İngiltere, Hindistan'da Kuzey-Batı eyâleti denen ve Afganca konuşan Pathanistân'ı (merkezi Peşâver) ilhâk etti. "Şâh" unvânını taşıyan 'Abbâs, 1798'de Meşhed'i de almış fakat Kaçarlar tar. çıkarılmıştı. Bu sûretle Nâdir Şâh'ın torununun oğlu, 1854 gibi geç bir târîhe kadar Herât meliki ol. saltanat sürdü. Yaşlı ol. öldü. Kardeşleri: Kahhâr-Kulı M., İmâm-Kulı M. (oğlu İsm. M., bunun oğlu Dâwûd M., oğlu İsm. M., oğlu 1938'de Tahrân'da yaşıyan Dâwûd Mîrzâ), Nâdir Mîrzâ (katli Tahrân 1804, bir kaç oğlu da kör edildi, kızı Beğim = 'Alî Mîrzâ Kaçar), Naṣîrullaah Mîrzâ (1763'te Horâsân'da Aḥmed Şâh Dürrânî'ye karşı müddeî), Yezdân-Baḫş M. ve Gewher-şâd Beğim=Timur Şâh Dürrânî (izd. 1772, çocuklar için bk. Dürrânîler) ve Gülruḫ Beğim.

Naṣrullâh M. (b.Nâdir Şâh) çocukları: İstinâsız hepsi 1747'de katledilen Naṣrullâh, Murtaẕâ-Kulı, Öktey, Oğuz, Muṣṭafâ-Sulṭân, Timur, Sührâb-Sulṭân, Yıldız, Esedullâh Hânlar.- Nâdir M. (b. Şâhruḫ Şâh) oğulları: Rıẕâ-Kulı, Muṣtafâ-Kulı, Tahmâsb, Muhibb-i 'Alî, Hâliq-Verdi, 'Abbâs (ölm. 1804) ve İbr. (ölm. 1804) Mîrzâlar.

6. ZENDLER (18.12.1749 - 11.1794)

İran'da istisnâ ol. 6 yıl Afgan bir hânedan saltanat sürdükten bir müddet sonra, gene Türk hânedanların istisnâsı ol. Lor asıllı Zendler geldi (1925'te Pehlevîler'e kadar Fars=İranlı asıllı hânedan yoktur) (J.R. Perry, *Karim Khan Zand, A History of Iran, 1747-1779,* 1979; E.Beer, *Tarikh-i Zandije,* Leiden, 1888; H.J. Brydges, *A History of Persia,* Londra, 1833; R.G.Watson, *A History of Persia,* Londra, 1866; Şengeliya Luiza Nestrovna, *Kerim-Hana Zenda,* Tiflis, 1973).

1. Muh. Kerîm Hân Zend "Tûşmâl-Kerîm" (18.12.1749-2.3.1779 = 29, 2, 15)
2. Ebü'l-Feth Hân Zend b.Muh. Kerîm (2.3.1779 - 22.8.1779 = 0, 5, 21)
3. Muh. 'Alî Hân Zend b.Muh. Kerîm (22.3.1779 - 18.6.1779 = 0, 3, 17) (müşt.)
4. Sâdık Hân Zend (1'in kardeşi) (22.8.1779 - 14.3.1781 = 1, 6, 23)
5. 'Alî Murâd Hân Zend b.Allaah-Murâd Hân (1'in kard.) (14.3.1781-10.1.1785=3,9,27)
6. Câ'fer Hân Zend b.Sâdık Hân (10.1.1785-23.1.1789 = 4, 0, 14)
7. Lutf-'Alî Hân Zend b.Câ'fer Hân (23.1.1789 - 11.1794 = 5, 10)

Kuzey-doğu Lûristânlı Lek kabîlesi beyleri olan Zendler, Lor asıllı, Farsca kullanan, Şîî-Câ'ferî hânedandır. "Şâh" değil Türk hükümdarları gibi "Hân" unvânını kullandılar (zîrâ Safevîler nâmına saltanat sürdükleri iddiasında idiler, bir Safevî şehzâdesini III. İsmâ'îl adıyle gûyâ şâh îlân etmişlerdi). 18.12.1749'da Nâdir'in torunu Şâhruh'un hal'i ile İran imparatorluk tahtına sâhib oldular. Fakat Avşarlar, Horâsân'da saltanat sürmekte devâm etti (Meşhed ve Herât). 3.1750'de Isfahân'ı alıp taht şehri yaptılar. 1759'da Isfahân'ı bıraktılar. Bu sûretle Isfahân, 1587'den beri muhâfaza etmekte olduğu taht şehri vasfını kaybetti (172 yıl). 1759-1762b'de Tahrân'ı (eski Reyy) taht şehri seçip 1762b-1794'te 32 yıl da Şîraz'ı merkez yaptılar. 1779'dan beri İran'ı Kaçarlar'la (aş.bk.) paylaştılar. Sonunda 1794'te 15 yıllık ikiye bölünmüşlük sona erdi. Kaçarlar, Herât hâriç (hâlâ Avşarlar'da idi) bütün İran'a hâkim oldular.

3.1750-1754 arasında 4 yıl 'Alî Merdân Hân Bahtiyârî, kendisi "şâh" îlân etti. Bahtiyârî boyunun melik derecesinde kudretli beyi idi. Fakat öldürüldü ve bir müddeî eksik kaldı. Bu zât, III. İsm. adıyle şâh îlân edilen prensin sadrâzamı idi.

Luristân'da Lur kabîlelerinden birinin şefi olan Zend-i Balga'nın oğulları: Budak Hân ve Inak Hân (her iki ismin de Türkçe olması üzerinde nazar-ı dikkati çekiyorum). Budak'ın oğlu Zekî Hân, 8.6.1779'da katledildi. Oğulları Necef Hân (îdâmı Tahrân 1797) ve Muh. Hân (1798'de gözlerine mil çekildi) olup bir dâmâdı, ayni âileden 1784'de katledilen Muh. Zahûr Hân'dır. Budak'ın by. kızı ise önce ayni âileden Allâh-Murâd Hân ile evlenip 1782'de şâh olan 'Alî Murâd'ı doğurdu ve ayni prenses sonra kuzeni Muh. Sâdık Hân ile evlenip 1785'de şâh olan Câ'fer'i doğurdu. Muh. Sâdık Hân, Inak Hân'ın by. oğludur. 1779-82'de Şîrâz'da saltanat nâibi oldu. 1782'de, amca-zâdesi olan karısının ilk izdivâcından doğma üvey oğlu 'Alî Murâd tar. devrilip öldürüldü. 6 oğlundan Câ'fer Şâh ile 'Alî Nakıy Hân bilinmektedir. Inak Hân'ın kç. oğlu, Muh. Kerîm Hân, 1750-1779'da "vekîl" yânî saltanat nâibi unvânıyle ve şâh unvânını almaktan kaçınarak saltanat sürdü. Taht şehrini Şîrâz'a taşıdı. Zevcesi Hadîce Beğim (Feth-'Alî Hân Kaçar kızı), Kerîm Hân'dan dul kalınca, 'Alî Murâd Şâh ile evlendi. Oğulları Muh. Rahîm (1759?-1777=18?), Ebü'l-Feth, Muh. 'Alî ve İbr. Hânlar'dır. 'Alî Murâd, 1782-85'de şâh unvânıyle saltanat sürdü. Hadîce Beğim Kaçar'dan önce Bîbî Hânım Şâh-ı Cihân b.Muh. Has. Hân Kaçar'la evlendi. By. oğlu Şeyh-Üweys Hân (doğ. 1769?), Câ'fer Şâh tar. kör edildi. Kç. oğlu Hânlar Hân, Hadîce Beğim'den doğmadır. Muh. Sâdık Hân'ın oğlu olan Câ'fer, 1785-89'da şâh unvânını aldı. Isfahân'ı Kaçarlar'a terketmeye mecbûr kaldı ve

Şîrâz'da 23.1.1789'da öldürüldü. Kç. oğlu Husrew Hân, by. oğlu ise 1789-94'de Şîrâz'da şâh unvânıyle saltanat süren Lutf-'Alî Şâh Zend'dir (1766?-1794=28), Kirmân'da Kaçarlar'ca öldürüldü. Meryem Hânım'dan doğma oğlu Fethullâh Hân, Ağa Muh. Hân Kaçar'ın emriyle hâdim edildi. İki kızını ise Ağa Muh., ehemmiyetsiz ricâli ile evlendirdi.

Necef'te medfûn Kerîm Hân (1) (Periyye /Dewlet-Âbâd/Hemedân, 1707-Şîrâz, 2.3.1779 = 72)'ın oğulları: Ebü'l-Feth (2) ve Muh. 'Alî (3) Hanlar. Ebü'l-Feth ilk 0, 3, 17'de kardeşi ile müşterek, 18.6.1779'dan başlıyarak tek başına saltanat sürdü. Muh.'Alî'nin bütün saltanatı ağabeyi ile müşterektir.- Allaah-Murâd Hân'ın oğlu 'Alî Murâd Hân (5), 22.8.1779'dan beri Isfahân'da Sâdık Hân'ın (Şîrâz'da) rakıybi ol. saltanat sürdü. 'Alî Murâd Hân, 11.1774'te Osmanlılar'a muhârebede esir düşüp sn. salıverilmiştir. 'Alî Murâd ile Câ'fer Hân (6), anne bir üvey kardeştirler. Zîrâ Murâd Hân'ın babası ölünce, amcası Sâdık Hân, dul annesini nikâhlamış ve Câ'fer Hân doğmuştur.- Sâdık Hân (4), hal' edilip sn. öldürüldü. Oğlu Câ'fer Hân (6), zehirlendi. Bunun oğlu Lutf-'Alî Hân (7) (1769-20.7.1796=27), Âqâ Muh. Hân Kaçar tar. hal'inden 2 yıl sn. Tahrân'da öldürtüldü. Tahrân'da İmâm-zâde Zeyd türbesinde medfundur.- Zekî Hân'ın 2 oğlu vardı.

Zendler, Safevîler gibi neseblerini Peygamber'e dayandırmadıkları, kudretli bir tarîkatın mutlak şeyhleri olmadıkları; yâhut Avşarlar ve Kaçarlar gibi Oğuz Hân'dan inmedikleri için, saltanatın ilâhî menşeine sâhip değillerdi. Onun için şâh unvânını almadılar. Gerçek Şâh, Meşhed'de oturan Avşar hükümdârı idi. Fakat onda da İran'a inip mütegallibeleri tasfiye ve birliği te'mîn edecek güç yoktu. Bu ortamda Kaçarlar zuhûr etti. Nâdir Şâh'ın ölümünden, 1747'den beri, o sırada dünyânın 2. devleti olan İran, hızla gerilemişti. İlk Kaçarlar devrinde nisbî bir düzene girecek, hiç olmazsa birliği te'mîn edilecek, fakat hiç bir zaman eski gücünü bulamıyacaktır.

7. KAÇARLAR (1794 - 13.12.1925)

H.J. Brydges, *The Dynasty of the Kadjars*, L.1838; Sir J. Malcolm, *The History of Persia*, II, 2: L.1829; E.G.Browne, *A History of Persian Literature in Modern Times*, L.1924; 'Abdü'r-Rezzâq b.Necef-Kulı, *Me'âsir-i Sultâniyye*, Tebrîz, 1826, İng. trc. Sir Harford Jones Brydges (yukarıda ilk anılan kitap); R.G.Watson, *A History of Persia from the Beginning of the Nineteenhth Century to the Year 1858*, L.1866; Sir Percy M. Sykes, *History of Persia*, II, 3. baskı, L.1969; Rizâ-Kulı Hân Hidâyet, *Rawzatu's-Safây-i Nâsırî*, c.IX; Hâccî Mîrzâ Has. Fesâî, *Fârs-Nâme-i Nâsırî*, 2 c., Tahrân, 1894-6.

1. Âqâ Hâdim Muhammed Şâh Kaçar b.Muh. Hasan Hân (2.3.1779-17.6.1797 = 18, 3, 16) (tek başına: 1794) (hayâtı: 14.3.1742-17.6.1797 = 55, 3, 4)
2. Feth-'Alî Şâh "Baba-Hân" b.Hüs.-Kulı Hân b.Muh. Has. Hân (17.6.1797-19.10.1834 = 37, 4, 2) (hayâtı: 1760a-19.10.1834=74)

3. Muḥammed Şâh b.'Abbâs Mîrzâ b.Feth- 'Alî Şâh (19.10.1834-4.9.1848 = 13, 10, 15) (hayâtı: 1807-4.9.1848=41)
4. Nâşırü'd-Dîn Şâh b.Muḥ. Ş. (4.9.1848-1.5.1896 = 47, 7, 27) (hayâtı: 18.7.1831-1.5.1896=64, 9, 15)
5. Muzafferü'd-Dîn Şâh b.Nâşıri'd-D.Ş. (1.5.1896 - 30.12.1907 = 11, 7, 29) (hayâtı: 25.3.1853-30.12.1907=54, 9, 6)
6. Muḥ. 'Alî Şâh b.Muzafferi'd-D.Ş. (30.12.1907 - 16.7.1909 = 1, 6, 18) (hayâtı: 21.6.1872-30.3.1925=52, 9, 9)
7. Aḥmed Şâh Kaçar b. Muḥ. 'Alî Ş. (16.7.1909 - 31.10.1925 = 16, 3, 16) (hayâtı: 21.1.1898 - 27.2.1930=32,1,7)

İran Türk İmparatorluğunda Nâdir'den sn. bir kaç büyük hükümdar yetişmesine rağmen dâhî hükümdar gelmemesi, İran'ı gittikçe gerileten âmillerden biri oldu. Hattâ İran, 1828'de büyük devletler arasından çıktı. 2 Rusya harbinin büyük kayıpları bu netîceyi verdi.

13.9.1813 Gülistân Muâhedesi ile İrân, Rusya'ya Gürcistân, Dağıstân, Kuzey Âzerbâycân'ı, 21.2.1828 Türkmençayı Muâhedesi ile de Naḫcewân ve Ermenistân'ı bıraktı. 1856'da İngiltere'nin baskısıyla Herât'ı (Doğu Horâsân) Afganistân'a bıraktı. 1869'da Rusya ile bugünki Türkmenistan sınırı Etrek suyundan kesildi ve Türkmenistan üzerindeki iddialarından vaz geçti.

Nâşırüddîn Şâh 3 def'a (1873, 1878, 1889), oğlu Muzafferüddîn Şâh da 3 def'a (1900, 1902, 1905) Avrupa'yı ve İstanbul'u ziyâret ettiler.

Daha 1750'de Muḥ. Ḥas. Hân Kaçar, tahta hakk iddia etti. 20 yıl bu iddiasını devâm ettirdikten sonra 1770'de Kerîm Hân Zend ile bir muhârebede hayâtını kaybetti. Oğullarından Aka Muḥ. Hân Kaçar, 2.3.1779'da Kerîm Hân Zend'in ölümü üzerine Ester-Âbâd'da şâh îlân edildi. Bu sûretle Zendler'le Kaçarlar 1794'te kadar imparatorluğun ayrı ülkelerinde, iki apayrı hânedan hâlinde saltanat sürdüler. Bu arada 1786'da Aka Muḥ. Şâh, taht şehrini Tahrân'a getirdi. 1794'te Lutf-Alî Hân Zend'in ölümü üzerine tek şâh hâlinde kaldı. Kaçarlar'ın saltanatı 21.10.(13.12.) 1925'e kadar devâm etti. Taht şehri olarak 1786'da Tahrân'ı (eski Reyy) seçtiler ve muhâfaza ettiler.

Şîî/Câ'ferî olan Kaçar hânedanı, Ester-Âbâd'da yerleşen Kaçar Türkmen boyunun beyleridir. Hânedânın atası Ziyâd Bey Kaçar, 1500'de Sivas doğusunda ve Akkoyunlu hizmetinde iken, Şîî olup Şâh İsmâîl'in hizmetine geçti. Ancak onun babası Kara Pîrî Bey Kaçar, daha Şeyḫ Ḥayder'in hizmetinde bulunmuş ve İsmâ'îl, çocukken şeyḫ olunca, onu Erdebîl'e götürmüşdü. Bu sırada Kaçarlar, Kuzey Âzerbaycan'da Gence civârında idiler. Kaçar beyleri uzun müddet Karabağ vâlîliğini ellerinde tuttular: Ziyâd Bey'den sonra yerine oğlu Şâh-Verdi Sultân geçti. 1568a'de ölümüne kadar Karabağ sancak beyi idi. Onun yerine oğlu İbrâhîm Sultân, Karabağ sancak beyi, sonra bunun oğlu Ḥüseyn Hân, 1598b'de Ester-Âbâd (Cürcân) beylerbeyisi oldu, 1607'de öldürüldü.

Ziyâdoğlu Allâh-Kulı Bey, 1591'de Şâh 'Abbâs'a kurçıbaşı oldu. Ziyâd Bey'in kardeşi Şâh-Kulı Kaçar ise, 1567'de Şâh'ın elçisi ol. Osmanlı'ya gönderildi. Ḥüs. H̱ân'ın dîğer oğlu Mihrâb H̱ân 1608'de Merw v. ve bunun oğlu Murtaẕâ-Kulı H̱ân, 1632'de babasının yerine Merw v. oldu. Şâh-Verdi Sultân'ın dîğer oğlu Halîl Hân, Karabağ beylerbeyisi oldu. Halîl Hân'ın oğlu Muḥ.Hân, 1606'da Karabağ beylerbeyisi olup 1615'te öldürüldü. Muḥ. Hân'ın oğulları: 1615'te babasının yerine Karabağ beylerbeyisi olup 1627'ye kadar bu eyâlette kalan Muḥ.-Kulı Hân ile 1623'te Rewân beylerbeyisi olan Emîr Gûne Hân Kaçar Sarı-Arslan'dır. Bunun oğlu ve Rewân beylerbeyisi olarak halefi Tahmâsp-Kulı Hân, "Emîr Gûne-Oğlu" diye ünlüdür; İstanbul'da Emirgân semti bu adamın adını taşır; 6.8.1635'te IV. Murâd'a Rewân'ı teslîm eden budur; Şâh'tan korkusundan Osmanlı hizmetine girmiş, Sünnî ve vezîr olarak "Yûsuf Paşa" adını almış, Haleb beylerbeyisi, sonra IV. Murâd'ın nedîmi olmuş, 14.7.1641'de îdâm edilip İstanbul'a gömülmüş, gayetle sefîh ve ahlâksız bir adamdır.

Muḥ.- Kulı Hân'ın oğlu Welî Hân, bunun oğlu Mehdî Hân, bunun oğlu Şâh-Kulı Hân, bunun oğlu Fetḥ-'Alî Hân (1686-11.10.1726=40)'tır. Kardeşleri, kendisinden önce öldürülen Faẕl-'Alî ve Muḥ.- 'Alî Beyler'dir. Bunlar hep Safevî beylerbeyileri (eyâlet vâlîleri) ve Kaçar boyu beyleridir.

Şâh-Kulı H̱ân Kaçar Koyunlu'nun oğulları Fetḥ-'Alî H̱ân ve Faẕl-'Alî H̱ân olup, Fetḥ-'Alî (1686?-11.10.1726=40?), Esterâbâd v. iken Nâdir Şâh tar. îdâm edildi. Bir kızı, Muḥ.- Kulı'nın annesidir. Dîğer kızı H̱adîce Beğim, önce Muḥ. Kerîm H̱ân Zend (ölm.1779), sn. 'Alî-Murâd H̱ân Zend (ölm.1785) ile evlenip çocukları oldu. Fetḥ-'Alî'nin oğlu Muḥ.Ḥas.H̱ân (1715-1759=45), 1747'den Kerîm H̱ân Zend tar. katline kd. Mâzenderân v. oldu. =1. Esterâbâd beylerbeyisi Muḥ. Ḥüs.H̱ân Kaçar Develü'nün hemşîresi, =2. Ceyrân H̱n., İskender H̱ân Kaçar Koyunlu'nun kızı. 2'den doğan by. oğlu Ağa Muḥ.'dir, aş.bk. Ayni anneden doğan 2. oğlu Ḥüs.-Kulı H̱ân (1750-1777=27), katledildi, =Aka Bacı (ölm. 1802) b.Muḥ.H̱ân 'İzzeddînlü (dul kalınca, kayın-birâderi Ağa Muḥ. ile evlendi), bu izdivâcdan: Feth-'Alî Şâh (aş.bk.), Ḥüs.-Kulı H̱ân (Fârs v. 1797-8, kör 1802, ölm. 1803?) ve Muḥ. Ṣâdık H̱ân (ölm.1833?). Muḥ. Ḥas. H̱ân'ın 1'den doğan 3. oğlu Murtaẕâ-Kulı H̱ân Cihân-sûz, 1784'de ağabeyi Ağa Muḥ.'e baş kaldırıp Rusya'ya sığındı ve orada 1786'ya doğru ölüp Kerbelâ'ya yollanıp gömüldü, kızlarından biri H̱ayrü'n-Nisâ Beğim'dir. Murtaẕâ ile ayni anneden doğan 4. oğul Muṣṭ.-Kulı H̱ân'dır. 5. oğul Rıẕâ-Kulı H̱ân'ın (ölm. Meşhed 1782) annesi câriye, 6. oğul Câ'fer-Kulı H̱ân'ın (îdâmı Tahrân 1791) annesi bir Kürd câriye olup ayni anneden 7. oğul olan Mehdî-Kulı H̱ân (ölm. Esterâbâd 1784) ile 'Abbâs-Kulı H̱ân (1756-1763=7), 9. oğul ol. Iṣfahânlı bir hanımdan 'Alî-Kulı H̱ân (1797'de kör) doğdular. Muḥ. Ḥas. H̱ân'ın kızları Mâ'reṣe H̱n. ve Bîbî H̱n. Şâh-ı Cihân olup ikincisi 'Alî Murâd Şâh Zend (ölm.1785) ile evlendi. Ağa Muḥ. H̱ân Kaçar (no.1), Kafkasya'da Şuşa'da katledilip Osmânlı toprağında Necef'e gönderilip gömüldü. 1777'de kardeşinden dul kalan Aka Bacı (ölm.1802) ile evlenip 18 yıl evli kaldı (yk.bk.). Feth-'Alî Şâh (no.2), hem Ağa Muḥ. Şâh'ın yeğeni, hem de Aka Bacı'dan doğmuş olmakla, üvey oğludur. Isfahân'da ölüp Kumm'da gömüldü. =3.

Gürciyye H̲n. =4. Fülâne H̲n. b.Muḥ.H̲ân Kaçar Koyunlu. =5. Tâcü'd-Dewle Isfaḥâniyye H̲n. =6. Dicâ'ü's-Salṭana H̲n. =7. Fah̲rü'd-Dewle H̲n. =8. Zend kabîlesinden bir h̲n. Fetḥ-'Alî Şâh Kaçar'ın çocukları:

1) Muḥ. 'Alî M. Kıwâmü'l-H̲ulefâ Dewlet-Şâh (3'den) (5.1.1789-22.11.1820 = 31, 10, 18), Fârs 1797, sn. Kirmân-Şâh v. Oğulları: Muḥ. Ḥüs. M. (Kirmân-Şâh v. 1821-35), Ṭahmâsp M.Müeyyedü'd-Dewle (Fârs 1853-4 ve 1860-3), İmâm-kulı M. 'İmâdü'd-Dewle (Kirmân-Şâh v.), Esedullâh M. Ṭahmâsp M.'nın oğulları: 'Abdü'l-Bâqî M. (Lâristân 1856-9, Fârs 1860), Ebü'l-Kaasim H̲ân M., Luṭf-'Alî M. (1840?-1859=19?, Kûh-i Gîlûye v.), Celâlü'd-D.M.

2) Muḥ.- Kulı M. (4'den) (doğ. 24.6.1789).

3) Muḥ. Welî M. (5'den) (doğ. 25.6.1789), H̲orâsân v. Oğulları: Mehdî-Kulı M. (Lâristân 1860 ve 1865, Bender-'Abbâs 1868) ve Câ'fer-Kulı M.

4) 'Abbâs M.(2'den) (1789-1833) =1. Fülâne b.Mîrzâ Muḥ. Kaçar Develü b. Emîr H̲ân, izd. 1803, =2. Nûş-âferîn H̲n., =3. bir Âzerî h̲n. 'Abbâs M.'nın dâmâdları: Seyfü'l-Mülûk M. b.'Alî-Şâh M.Ẓıllü's-Sulṭân (b.bk.) ve Maḥmûd H̲ân. 'Abbâs M.'nın, Muḥ. Şâh'dan sonraki 14 oğlu: 2- Behmen M. (1808-Rusya 1884=76), Âzerbâycân v., 50 kd çocuğundan Nûşîrwân M. ve dâmâdı Serdâr 'Alî H̲ân. 3- Kahramân M. (ölm. Tebrîz 1841), Âzerbâycân v., oğulları Kalûmers M. (Muḥ. Şâh'ın dâmâdı) ve Ekber M. (Urmiyye v.). 4- Behrâm M.Mu'izzü'd-Dewle, Fârs 1848 ve Âzerbâycân 1850 v. 5- H̲usrew M. (3'den) (doğ. 1815), Petersburg'a gitdi, sn. Erdebîl'de kör edilip habsedildi. 6- Sul.- Murâd M. Ḥüsâmü's-Salṭana (1818-1883=65), H̲orâsân 1851-9, Fârs 1859 ve 1865-9 ve 1874-5, oğlu Ḥüsâmü's-Salṭana M., dâmâtları: Sul.- Weys M. İḥtişâmü'd-Dewle b.Ferhâd M.Mû'temedü'd-Dewle ve Kâmrân M.Nâibü's-Salṭana. 7- Ferh̲âd M. Mû'temedü'd-Dewle (1818-1888=70), Kürdîstân 1843-76, Fârs 1876-81, oğulları: 'Abdü'l-'Alî M. Nâibü'l-Eyâletî (ölm. 1880) ve Sul.- Üweys (Weys) M. İḥtişâmü'd-Dewle (sn. Mû'temedü'd-Dewle), Kûh-i Gîlûye 1864-9 ve 1874-81, Hemedân 1869-74, Fârs 1889 = Fülâne B.b.Sul.- Murâd M. Ḥüsâmü's-Salṭana, yk.bk. 8- Ḥamza M. Ḥaşmetü'd-Dewle (ölm. 1882), H̲orâsân 1859. 9- Erdşîr M., Âzerbâycân v. 10- H̲ânlar M., H̲ûzistân ve Lûristân v. 11- 'Abdü'ṣ-Ṣamed M., Kazwîn v. 12-Ferîdün M. Fermân-fermâ (ölm. 1861), Fârs 1836-40, oğlu Sül.M., Bûşehr 1860-8, ilâveten Lâristân 1868. 13- Fîrûz M. Nuṣretü'd-Dewle (1818-1886=68), Fârs 1835-6 ve 1850-3, Kirmân 1836. 14- Meûçehr M. 15- Cihângîr M. (doğ. 1820).

5) Ḥüs.'Alî M.Fermân-fermâ (1.9.1789-Tahrân, 22.7.1835=45, 10, 21), Fârs v., müdd. 5.12.1834, kör 4.1835 =1. Newwâb H̲âcciyye b.Muḥ. -Kulı H̲ân Afşar, =2. Fülâne b.Emîr-gûne H̲ân Zâ'ferânlü (H̲orâsân ilh̲ân'ı), izd. 15.10.1799. 19 oğlu ve 5 kızı: 1- Rızâ-Kulı M.Nâibü'l-Eyâle (1'den), 1836'da kardeşleri Necef ve Timur'la İngiltere'yi ziyâret etdi, oğlu Naẓar M. (ölm.1884), 1849'da Bağdâd'dan dönerek 1850'ye kd. Fârs v. (sn. 1865-82), oğulları 'Abdü'l-'Alî M., 'Abdü'l-Ḥüs.M.ve 'Abdü'l-Muḥ. M. 2- İmâm-Kulı M. Gazanferü'd-Dewle (ölm.1854). 3- Necef-Kulı M. Welî (1'den) =Mîrzâ Manṣûr H̲ân-ı Behbehânî kızı. 4- Naṣrullâh M., hattât. 5- Timur M. Ḥüsâmü'd-Dewle

(1'den) =Fülâne b.Welî Hân b.Hûb-yâr Hân Memesânî. 6- Şâhruh M. (ölm. Şîrâz 1874), Kâşân 1848-9, oğlu Celâlüddîn M. 7- Cihângîr M. 8- Ekber M. 9- Keyhusrew M. Sipâh-sâlâr (2'den) (ölm. Meşhed 1854)=Fülâne B.b.Has.'Alî M.Şücâ'ü's-Saltana oğulları Cemâlüddîn M. (ölm. 1889). 10- İskender M. (1'den) (1822-Kirmân, ?), oğulları Cihân-nûş (ölm. 1889) ve Asgar Mîrzâlar. 11- Muh. M. 12- Nâdir M., oğlu Mahmûd M., bunun oğlu Esedullâh M. 13- Muh. Kâzım M. 14- Dârâb M., oğlu Kâwûs M. 15- Kâmrân M. 16- Îrec M., oğlu Siyâwuş M. (ölm.1889), 17- Menûçehr M. 18- Tahmâsp M. (ölm.1855), oğlu Muh. Hüs. M. 19- Sul.- İbr. M. 20- Fülâne Beğim = Mîrzâ Ebü'l-Has. Hân-ı Fesâî, Fesâ v. 1831-2. 21- Fülâne B. = Şükrullâh Hân Nûrî, izd. 1825. 22- Şâh-zâde B. (1'den) = Seyyid Sa'îd b.Sultân (1791-1856=65), 'Ummân ve Zengîbâr imâmı, b.bk., izd. 7.1827, tal.1833=6. 23- Fülâne B. = Mîrzâ Ebü'l-Has. Hân (ölm. 10.1882), Fârs vezîri, Muh. 'Alî Müşîrü'l-Mülk oğlu. 24- Fülâne B. =Muh. 'Alî Hân, Kaşgay ilhânı, izd. 1826.

6) Muh. Takıyy M.Hüsâmü's-Saltana (1791-1848=57).

7) Has.'Alî M.Şücâ'üs-Saltana (no.5 gibi Câ'fer Hân'ın kızından doğma) (ölm. Tahrân 1853), 1835'de kör, çocukları: Hulâgû, Argun, Abaka, Ögedey Mîrzâlar ve Fülâne B.= Keyhusrew M. b.Fermân-fermâ, amca-zâde.

8) Sul.- Muh. M. Seyfü'd-Dewle (annesi: Tâcü'd-Dewle), Isfahân v.

9) 'Alî M. Zıllü's-Sultân, oğulları Seyfü'd-Dewle ve Seyfü'l-Mülûk (=Fülâne B.b.'Abbâs M.) M.'lar.

10) 'Alî Nakıyy M.Rüknü'd-Dewle, Kazwîn v., oğlu Fülân M., Kazwîn v. ol.yerine geçdi.

11) Şeyh-'Alî M. Şeyhu'l-Mülûk, 60 oğlu oldu, biri Nâşır 'Alî M.

12) İsm. M., 7 oğlu oldu.

13) Behmen M., Semnân v.

14) Hayder-Kulı M.Sâhib-İhtiyâr, 5 oğul bırakdı.

15) Muh.Rızâ M., 16) Fethullâh M., 17) İmâm-Verdi M., 18) Mahmûd M., 19) Sül.M., 20) Melik-Kaasim M., Urmiyye v.1840, 21) 'Alî-Kulı M., 22) Behmen M.

23) Fülâne Beğim = Sül. Hân Nizâmü'd-Dewle, oğulları Muh. Kaasim Hân Kaçar Koyunlu, bunun kızı Welyât=Muh.Şâh Kaçar, aş. bk.

24) Fülâne B.= Allâh-yâr Hân Kaçar Develü Âsafü'd-Dewle, sadrâzam 1825-8, sn. Horâsân v., oğulları Muh.-Kulı Hân.

25) Hemdemü's-Sultân Beğim = Muh. Zekî Hân Nûrî, Fârs, sn. Kirmân vezîri, izd. 1824.

26) Fülâne B. = İbr. Hân b.Muh. Hüs. Hân-ı Isfahânî=Bint Hacı İbr. Hân Î'timâdü'd-Dewle.

27) Fülâne B. = Hasan 'Alî-Şâh Mahallâtî Ağa Hân I (1800-12.4.1881=81), izd. 1834, Kirmân v. 1834-41, çocukları için bk. Hindistan.

28) Fahrü'd-Dewle B.=Amânullâh Hân, Ardelân v.

29) Fülâne B. = Râşid Hân.

30) Hadîce Beğim = Kerîm Hân Zend.

Mâlikânelerini Karabağ'dan 1605'lerden ît. Esterâbâd'a, Cürcân'a, Hazar'ın öte tarafına nakletmişlerdir. Safevî tarafdârı olduğu için müstakbel Nâdir Şâh tar. idam edilen ve II. Tahmâsp Şâh Safewî'yi Esterâbâd'a getirip nâibü's-saltana ve vekîl-i dewle unvânlarını takınan Feth-'Alî Hân'dır.

3. İsm. Hân: Kerîm Hân Zend ile vuruşurken bir meydan muhârebesinde öldü. Kaşkay hanlarının atasıdır. Oğlu Cânî Hân, 1824'te öldü. Bunun oğulları: Muh.'Alî Hân (ölm.1852) ve Muh.- Kulı Hân (ölm.1868) (oğlu Sul.- Muh. Hân). Muh. 'Alî Hân (ölm.1852), mensûb olduğu Kaçar imparatorluk hânedânından bir Beğim'le evlenmiş, oğlu Cihângîr Hân da bir Kaçar Beğim'i imparatorluk prensesi ile izdivaç yapmıştır.

4. Muh. Hüs.Hân Develü (ölm.1763): Esterâbâd v.ve Karagözlü hânlarının atasıdır. Oğlu Rüstem Hân, bunun oğlu Hacı Muh. Hân, bunun oğlu Nasrullaah Hân'dır. Bu sonuncunun oğulları: 'Alî Han (Kaçarlar'dan bir Beğim'le evli), 'Abd. Hân, Feth-'Alî Hân, Mahmûd Hân (Kaçarar'dan bir Beğim'le evli). Bu sonuncunun oğulları: Nasrü'l-Mülk Hân (1914'te saltanat nâibi) ve Emîr Tuman Hân (Washington sefîri).- Muh. Hüs. Hân'ın kızı Âsiyye Hât., Feth.- 'Alî Şâh ile evlendi.

5. Muh. Has.Hân (1715-14.2.1759=44) (x): asıl imparatorluk hânedânının atasıdır. 1750-70 arasında Zendler'e karşı şâhlık iddia etmiş, Kerîm Hân Zend ile bir muhârebede maktûl düşmüştür. Oğulları: Câ'fer-Kulı Hân (Isfahân v. 1786), Mehdî-Kulı Hân, 'Abbâs-Kulı Hân, 'Alî-Rızâ-Kulı Hân, Must-Kulı Hân (Kerîm Şâh Zend'in kızından), Mürtezâ-Kulı Hân, Hüs.-Kulı Hân (Aka Muh.'le ayni anneden) ve Aka Muh. Hân. Hânedânı imparatorluk tahtına yükselten büyük oğlu, bu sonuncusudur. Fakat Â'dil Şâh Zend tarafından 1748'de hâdim edildiği için çocuğu yoktur ve hânedan, kardeşlerinden Hüs.- Kulı Hân'ın (ölm.1763) oğlu Feth-'Alî Şâh'tan yürümüştür.

(x) Annesi Kaçarlar'dan Hüs.- Kulı Aka'nın kızıdır. 1747'de Şâhruh Şâh Avşar'ın Esterâbâd ve Gürgân, Mâzenderân ve Geylân beylerbeyisi oldu. 1755'te Sebzevâr meydan muhârebesinde, Meşhed'i alan Ahmed Şâh Dürrânî'yi yenip İran'ı istîlâsını önliyerek şöhret yaptı. Yeni bir Sünnî Afgan hâkimiyetini engelleyip, Kaçarlar'ın İran tahtına yükselmesinin temellerini atdı. 1756'da Kazwîn ve Isfahân'ı alıp Zendler'i Şîrâz'a sığınmaya mecbûr ederek Kürdler'in ülkeye hâkim olamıyacağını gösterdi. 1757'de Kuzey ve Güney Âzerbâycân'ı aldı. Gence'yi Kaçarlar'dan Ziyâdoğulları'nı bırakdı ve Tebrîz'e büyük oğlu Kaçarlar'dan Süleymân Hân Koyunlu'nun kızından doğma Aka Muh. Hân'ı bırakdı ki 1748'de 14 yaşında iken Â'dil Şâh Zend'in eline düşüp onun emriyle hadım edilmişdi. Kaçarlar, Zendler'i temizlemekte kararlı idiler. Şâhların hepsinin annesi kezâ Kaçar hânedânındandır ve annesi Kaçar prensesi olmıyan mîrzâlar, yaşları büyük de olsa tahta geçememişlerdir ki, bu hânedâna âid bir husûsıyetdir.

Aka Muh. Şâh (no.1): babası Zendler'ce şâhlık iddiasında iken öldürüldüğü zaman (1759) Tebrîz'de vâlî ve 25 yaşında idi. Annesi Sül. Hân Koyunlu'nun kızıdır (Sül. Hân'ın oğlu: Muh. Hân). 2.3.1779'da Kerîm Hân Zend ölünce, Ester-Âbâd'da şâh îlân edildi. 10.3.1779'da Tahrân'ı aldı. Fakat Zendler Tahrân'ı istirdâd ettiler. 1785'te Tahrân, kesin şekilde Kaçarlar'a geçti ve onların Ester-Âbâd'dan sonraki kesin taht şehirleri oldu. 1794'te Zend şâhları ortadan kalkınca, İran imparatorluğunun tek şâhı ol. kaldı. 1795'te Tiflîs'i bizzât fethetti. 1796 bahârında Tahrân'da resmen tâc giydi. Yeğeni Feth-'Alî Şâh tar., Karabağ'da Şûşa'da îdâma mahkûm 3 kişi vâsıtasıyle öldürtüldü. Yerine bu yeğeni geçti. Sadrâzamı 1794'den 1801'deki îdâmına kd. Hacı İbr. idi.

Aka Muh. Şâh'ın kardeşi Hüs.- Kulı Hân (1751-1777=26), "Cihân-sûz" lakablıdır. 1769'da Dâmgan v., 1771-73'te Zendler'e karşı Mâzenderân'da müddeî olmuştur. Oğulları: Hüs.-Kulı Hân, Rizâ Hân (1805'te Napoléon'a gönderilen Paris fevkalâde büyük-elçisi) ve Feth-'Alî Şâh Kaçar. Aka Muh. Şâh'ın dîğer kardeşi, 1776'da Isfahân v. olan Câ'fer-Kulı Hân'dır.

Feth-'Alî Şâh Kaçar (2): "Baba-Hân" lakablı Annesi 'İzzüddînlü Kaçar beyinin kızıdır. Isfahân'da öldü. Amcası Aka Muh. Şâh'ın velîahdi ve Fârs v. 1794-7. Medfeni Kumm. Dîvân sâhibi şâir (mahlası Hâqânî). 1803'te bütün İran'ı tamâmen birleştirdi. =1. Aka Bacı Hn. b.İbr. Halîl Hân Cevânşîr (Karabağ hanı: 1763-10.6.1806, şehid) b.Penâh-ı 'Alî Hân. =2. Asıyye Hn. b.Feth-'Alî Hân Develü Kaçar ('Abbâs M.'nın ann). =3. Âsiye Hn. b. Muh. Hüs. Hân Kaçar (b.bk.). Feth-'Alî Şâh yalnız ölümünde 57 oğul ve 46 kız bıraktı, yukarıda listesi verildi.

Feth-'Alî Şâh'ın oğullarından: Muh. 'Alî-Kulı Mîrzâ (1789-22.11.1820=32): Annesi Gürcî'dir. Türkiye'ye karşı harbde koleradan öldü. Kirmân Şâh v., 1806 maârif nâzırı. Oğulları: Muh. Hüs. M. Haşmetü'd-Dewle, 10 yıl kd. Kirmân-Şâh v.ve İmâm-Kulı M.'İmâdü'd-Dewle, 21 yıl Kirmân-Şâh v.- Dewlet-Şâh M. (Newâ, 6.1.1789-3.1.1820=40, 11, 3): şâir. Kirmân-Şâh v. Türkiye'ye karşı harbde Süleymâniyye civârında öldü.- 'Abbâs M. (Nevâ, 26.8.1789-Meşhed, 25.10.1833=44, 2, 9): med. Meşhed. Nâibü's-Saltana. 3. oğul. Velîahd-i saltanat ve Âzerbâycân (Tebrîz) (ve Geylân ve Kazwîn) (1799'dan beri) v. 16.4.1797-25.10.1833=36, 6, 9. Bir yıl daha yaşasa idi babasının yerine tahta geçecekti. Ölümü üzerine oğullarından Muh. M. velîahd ve bir yıl sn. şâh oldu. Oğulları için aş.bk.Rusya'ya karşı iki büyük harb yapıp yenildi ve Kafkasya'yı kaybetti. İran ordusunu modernleştirmek için çok çalıştı. 'Abbâs M.'nın vezîri ölümüne kd. Î'sâ M. Büzürg (1753-1822), bu târîhten sn. oğlu büyük şâir Ebü'l-Kaasim Kaaim-makaam (1779-26.6.1835) idi, Muh. Şâh cülûs edince sadrâzam oldu, fakat îdâm edildi. Muh. Şâh'ın lalası Hacı Mîrzâ Akası, sd. oldu (Revânlı Gürcî) ve Muh. Şâh'ın ölümüne kd. iktidarda kalıp Şâh ölünce Rusya'ya kaçdı. Nâsırüddîn Şâh, Mîrzâ Takıyy Hân Emîr-i Kebîr Nizâm'ı 1843'den beri yaptığı Âzerbâycân vâlî yardımcılığından alıp

sd. yaptı. 1851'de katli üzerine Mîrzâ Aka Hân Nûrî sd. olup 1853'de devrildi. 1870'lerde 3 yıl için, eski İst. büyükelçisi Mîrzâ Hüs. Hân Sipehsâlâr Müşîrüddewle, sadrâzam oldu. -Muh. Hüs. 'Alî M. "Fermân-Fermây" (1789-Isfahân, 23.10.1834=45): Annesi Horâsân'lı Arab'dır. 22.11.1820'de Kirmân-Şâh ve Fârs v. Nâib-i saltanat: 5.12.1834-22.6.1835=0, 6, 18 (yeğeni Muh. Şâh reşîd oluncaya kadar). Oğulları: Has. Sâlâr M.: Horâsân v. ve 1847-9'da müdd. Hüs. 'Alî M. Fermân Fermâ'nın dîğer 3 oğlu: Rizâ-Kulı Mîrzâ *Sefer-Nâme* adlı bir eserin müelifidir (Tahr. 1904). Oğlu Asgar M.Fermân-Fermây'dır (J.B.Fraser, *Narrative of the Residence of the Persian Princes in London (1835-6)* 2 c., Londra 1838), Welî M., Timur M. bu 3 Mîrzâ, 1835'te Türkiye'ye sığınıp orada yaşayıp öldüler. -Kaasim M.- 'Alî Şâh M. "Zıll-i Sultân (1789-1854=65)": saltanat nâibi ve "Â'dil Şâh" adıyle müdd. 16.11.1834-12.1.1835=0, 1, 26.- İrec M.- Sul.-Selîm M.- Muh. Emîn M.: Horâsân v.- Ahmed M. "Adü'd-Dewle" (doğ. 1819): Kazwîn v.- 'Adudü'd-Dewle M.'nın oğulları: Muh. M.Seyfü'd-Dewle, Sult. Mecîd M. 'Aynü'd-Dewle (oğlu 'Abdü'l-Hamîd M.Şemsü'l-Mülk) ve Wecîhullâh M.Sipehsâlâr (oğlu 1877 doğumlu Nusretullâh M. 'Amr Hân Serdâr). -'Abd.M.- Has.'Alî M.: Fârs v., isyân edip gözleri kör edilerek Erdebîl'e sürüldü, Kazwîn v. 1789-1807, çocukken bu göreve geldi.- Sul.- Muh.Kulı M. (doğ. 1789), Mâzenderân v.- Muh. Hâdî M.- Amânullaah M.- Cihân-sûz (Cânsız) M.: müşîr ve Ester-Âbâd (Cürcân) v. 1897'ye doğru çok yaşlı öldü.- 'Alî Nakıyy M. (1789-1854=65): Kazwîn v.- Perwîz M. "Neyyirü'd-Dewle: Horâsân v.- Muh.- Welî M. (d.1789), Horâsân v.- Fethullâh M. "Şu'â'ü's-Saltana" (ölm.1869), kızı: Şükûhü's-Saltana Beğim = Nâsırüddîn Şâh.

'Abbâs Mîrzâ'nın (ölm.1833) oğulları: Ferîdûn M. (by. oğul).- Behmen Mîrzâ 1842-1.3.1848'de Âzerb. v. Bu târihten sn. Tiflîs'te oturdu ve öldü. Muh. Şâh ile ayni anneden.- Muh. Şâh (3): babası 'Abbâs Mîrzâ'nın ölümü üzerine dedesi Feth-'Alî Şâh'a vel. oldu: 25.10.1833-16.11.1834=1,0,22. Annesi: Âsiye Hn. b.Muh. Hân b. Feth-'Alî Hân Develü Kaçar. Âsiye Hn'ın kardeşi Âsafü'd-Dewle Hân Kaçar, Feth-'Alî Şâh'ın sadrâzamı, ve Muh. Şâh'ın 12 yıl Horâsân v. 1847'de Türkiye'ye ilticâ etti. Oğlu Sâlârüddewle ve kardeşi 1850'de îdâm edildiler. Muh. Şâh, Kum'da eşi Mehd-i Ewliyâ'nın yanına gömüldü. Aş.bk.- Behrâm M. "Mu'izzü'd-Dewle": adliye nâzırı.- Sul.- Murâd M."Hüsâmüs-Saltana": Kirmân v. 3.10.1880'de İstanbul'da II. Abdülhamîd'i ziyâret etti.- Hamza M. "Haşmetü'd-Dewle" (ölm.1882): Hûzistân (Arabistân) eyâleti (merkez Dizfül, XIX. asır sonlarından ît. Şüster) v.- Erdşîr M.- Hacı Ferhâd M. "Mû'temedü'd-Dewle" (1817-1888=71): Fârs v.- Hânlar M.- Ah. M. "Mu'înü'd-Dewle".- Fîrûz M. "Nusretü'd-Dewle": Irâk-ı Acem (Hemedân) v.- Lutfullaah M.- Kahramân M. 1835-1.3.1842'de Âzer. v., Muh. Şâh ile ayni anneden.

Muh. Şâh'ın (3) kızları: 'İzzetü'd-Dewle Hn. =Emîr-i Kebîr Mîrzâ Muh. Taqî Hân Ferahânî b. Kurbân-ı Kerbelâî (1807?-Kâşân, 9.1.1852=45?, îdâm) (sadrâzam:

10.9.1848-9.1.1852=3, 3, 29) (izd. 1849, izd. müdd. 3), bu izdivâcdan doğan kız, Muzafferüddîn Şâh ile evlendi, dîğer bir kız Sul.- Mes'ûd M. Zıllü's-Sultân ile evlendi; 'İzzetü'd-Dewle Beğim, dul kalınca Mîrzâ Ağa Hân Nûrî Himmetü'd-Dewle ile, ondan da dul kalınca bir kuzeni ile, ondan da dul kalınca 4. def'a Yahyâ Hân Müşîrü'd-Dewle (ölm.1.1892) ile evlendi. Muh. Şâh'ın dîğer kızları: 'Azîzü'd-Dewle Hn. (=Kaymaz M.) ve 'İffetü'd-Dewle Hn.

Muh. Şâh'ın (3) oğulları: 'Abbâs Hân M. "Mülk-ârâ" (doğ. 1847): 1853'te ît. Türkiye'de Bağdâd'da oturdu. Annesi Hadîce Hn., Kürd ve Muh. Şâh'ın gözde zevcesi idi. Nâsırüddîn Şâh'ın ölümünde hayatta idi. Ticâret nâzırı ve Kazwîn v. oldu. 1870'te İstanbul'da Sultân Abdülazîz'ce kabûl edildi.- Nâsırüddîn Şâh (4) (annesi: Melike-i Cehân Hn.b.Muh. Hân b. Sül. Hân Koyunlu Kaçar, Aka Muh. Şâh'ın dayısı). Nâsırüddîn'in cülûsu ile Sadrâzam Hâccî Mîrzâ Akasî, Rusya'ya sığındı. 26.6.1835'te öldürülen Sadrâzam Kaaim -Mekaam'ın yerine geçmiş, Muh. Şâh'ın saltanatı boyunca sadârette kalmıştı. Revânlı bir Gürcî idi. Muh. Şâh'ın kısa Âzerbâycân vâlîliğinde onun atabeyi oldu.Velîahd 19.10.1834-4.9.1848=13, 10, 15. 2.1848'de Âzerbâycân v. olup 17 yaşında cülûs etti ve 48 yıla yakın tahtta kaldı. Başına büyük belâlar açan Bahâîler tar. öldürüldü. Fârs 1841-8, Âzerbâycân 1.1848. =1. Ceyrân Hn. Ferruhu's-Saltana genç öldü. =2. Tâcü'd-Dewle Hn. b.Ah.'Alî M.Kaçar. =3. 'İffetü'd-Dewl Hn. b.Mûsâ Rızâ Bey. =4. Şükûhü's-Saltana Hn. b.Fethullâh M.b.Feth-'Alî Şâh, başkadını. =5. Enîsü'd-Dewle Hn., ilk Avrupa gezisine katıldı. =6. Münîrü's-Saltana Hn. =7. Emîn-i Akdes Hn., Kürd. Şükûhü's-Saltana Beğim b. Fethullâh M. Şu'â'ü's-Saltana b. Feth- 'Alî Şâh, Muzafferüddîn Şâh'ın annesidir. 'İffetü's-Saltana (Kaçar değil) Mes'ûd M.'nın annesidir. (müellif: *Sefer-nâme* (1877), Tahrân, 1964). 18.8.1873'te İstanbul'da Sultân Abdülazîz'i, 1867'de Paris'te İmparator III. Napoléon'u ve Londra'da Kraliçe Victoria'yı, 25.5.1878'de Petersburg'da Çar II. Aleksandr'ı ziyâret etti (1837'de vel. iken de Rewân'da Çar'la buluşmuştu). 1889'da gene Avrupa'ya gitti. Aş.bk.- 'Abdü's-Samed M. "'İzzü'd-Dewle" (1843-191x): adliye nâzırı 1885, Hemedân v., 1883-5.- Muh. Taqî M. "Rüknü'd-Dewle" (ölm.1901): Horâsân v. Oğlu 'Alî Nakıyy M. Haşmetü's-Sultân, sn. Rüknü'd-Dewle=İhtirâmü's-Saltana Hn., bu izdivâcdan 3 Mîrzâ ve 2 Beğim.- Muh. Şâh'ın kç. oğlu ise Ebü'l-Kaasim M.'dır.

Nâsırüddîn Şâh'ın (4) kızları (doğum yılları ile): Fahrü'l-Mülûk (1847) (=Fülân b.Mîrzâ Takıyy Ferahânî), Zıyâü's-Saltana (1855-1880=25), 'Ismetü'd-Dewle (1856), İftihârü'd-Dewle (1857) (=Ağa Emîr b. Dost 'Alî Hân), Efserü'd-Dewle (1858), Wâliyye (1858), Fahrü'd-Dewle (1861), Îrânü'l-Mülûk (1881), Ahterü's-Saltana (1881), Ferahü's-Saltana (1882), Tâcü's-Saltana (1884), Şerefü's-Saltana (1885), 'İzzü's-Saltana (1888) ve daha 2 prenses. 1. ve 13. kızı arasındaki yaş farkı 41 yıldır. Şâh'ın bir dâmâdı: 'Alî Hân Zahîrü'd-Dewle b.Muh. Nâsır Hân.

Nâṣırüddîn Şâh'ın (4) oğulları: Mu'înüddîn M. (2'den) (ölm. 6.11.1856), vel. 4.9.1848-6.11.1856 = 8, 2, 2.- Muḥ. Ḥâzim M. (1846-29.6.1858=12): vel. 6.11.1856-29.6.1858=1, 7, 23.- Sul.- Mes'ûd M. "Ẓıllü's-Sulṭân" (3'den) (5.1.1850-1917=67). Bu prens, hâtıralarını yayımlamıştır: *Târîḫ-ı Ser-güzeşt-i Mes'ûdî*, Tahrân, 1907 (krş. Ḥüs. Sa'âdet Nûrî, *Ẓıllü's-Sulṭân*, Tahrân, 1968). Güney Îrân (Fârs ve Iṣfahân) saltanat nâibi (1881-7, yalnız Iṣfahân 1887) çocukları: Sul.- Ḥüs. M. Celâlü'd-Dewle (1870), Sul.- Maḥmûd M. (1881), Ferîdûn M., Behrâm M., İsm. M.; Ekber M. Ṣârimü'd-Dewle (1885-Paris, 29.11.1975=90), ticâret 1915, hâriciye 1916, mâliye 1919, oğlu Ekber Mes'ûd M.; Hümâyûn M., Erdşîr M., Hürmüz M. (1883), Timur M., Murâd M., daha 2 Mîrzâ ve 7 Beğim.- Muzafferüddîn Şâh (5): vel. ve Âzerb.v. 29.6.1858-1.5.1896=37, 10, 2. 1900, 1902, 1905'de 3 def'a Avrupa'ya gitdi. 1900 yazında İstanbul'a gelip II. Abdülhamîd'i ziyâret etti. Aş.bk. Annesi Şükûhü's-Salṭana Ḫn.'dır. 30.12.1906'da meşrûtıyyeti kabûl etti ki, Rusya'da meşrûtiyetten bir buçuk yıl sonra ve Türkiye'dekinden bir buçuk yıl öncedir ve biribirinden te'sîr almışlardır. =1. Fülâne Ḫn. b.Mîrzâ Ṭakıyy Ferahânî (bu hanımın annesi, Muḥ. Şâh Kaçar'ın kızı olmakla, zevci ile anne tar. 1. derecede kuzendirler), =2. Fülâne Ḫn. b.İsm. M. Kaçar (Muḥ.'Alî Şâh 1'den, Şu'â'üs-Salṭana M. 2'den doğdular).- Muḥ. Kâzım M.- Kâmrân M. "Nâibü's-Salṭana" (22.7.1856-1927-71): =Fülâne b.Hüşâmü's-Salṭana, başkumandan, harbiye nâzırı, Tahrân v. 10 erkek, 9 kız çocuğu var (bunlardan: Sulṭ.-Melik M. ve Melike-i Cihân Ḫânım (doğ. 1875) = Muḥ. -'Alî Şâh).- Nuṣretüddîn M. "Sâlârü's-Salṭana" (doğ. 5.1882).- Muḥ.- Riżâ M. "Rüknü's-Salṭana" (doğ. 2.1883) (3 oğlu ve Hilâlü's-Salṭana adlı kızı).- Ḥüs. 'Alî M. "Yemînü'd-Dewle" (doğ. 1890).- Sul. Aḥ. M. 'Aḏudü's-Salṭana (doğ. 1.7.1891): babası 60 yaşında iken doğan en kç. oğul. En by. oğul ile yaş farkı 45 yıldır. Ünlü şâir İrec M.(1874-1925), Kaçar prenslerindendir.

Muzafferüddîn Şâh'ın (5) 15 kızından Ẓıyâü's-Salṭana, meşhur Dr. Muḥammed Muṣaddık'ın zevcesidir ve Başbakan Musaddık'ın annesi de bir Kaçar prensesidir. Musaddık'ın çocukları: Matia Defterî ve Ḥamîd (kızı Perî Bayat). Muzafferüddîn Şâh'ın kızları: 1- Faḫrü's-Salṭana (1870-1952'den sn.) =Emînüddewle, oğulları Dr. 'Alî Emînî (1903), başbakan 7.5.1961-6.1962. 2- İḥtirâmü's-Salṭana (1871-1902=31) =Ṣanî'ü'd-Dewle (ölm. 1911), mâliye nâzırı, 'Alî-Kulı Ḫân Mukbilüddewle oğlu, bayındırlık nâzırı. 3- Eşrefü's-Salṭana (1872-1905=33) =Âṣafü's-Salṭana. 4- 'İzzetü'd-Dewle (1874) = Fermân-fermâ M. Kaçar, Fârs v. 5- Kamerü's-Salṭana (1875-1923=48). 6- Nûrü's-Salṭana (1878) =İmâm Cum'a. 7- Şükûhü's-Salṭana (1880-1924=44). 8- Şükûhü'd-Dewle (1880). 9- Eşrefü'l-Mülk (1883). 10- Akdesü's-Salṭana (1884). 11- Nüzhetü'l-Mülk (1892). Muzafferüddîn Şâh'ın (5) oğulları: Muḥ. 'Alî Şâh: aş. bk.- Melik-Manṣûr M. "Şücâ'ü'd-Dewle", "Şücâ'ü's-Salṭana" (doğ. 30.3.1880): kızı, amca oğlu Velîahd Muḥ. Ḥasan Mîrzâ ile evlendi. Oğlu Şâh Sul. Melik Manṣûr M., 1980'de hayatta olup amca oğlu Muḥ. 'Alî Şâh'ın kızı Ḫadîce Ḫn. (ölm. 1959) ile evlendi, bu evlenmeden: Meh bânû

Hn. (1924)=Hamîd M.Kaçar (doğ. 23.4.1918), tal., aş.bk.- Ebü'l-Feth M. "Sâlârü'd-Dewle, Sâlârü's-Saltana" (doğ. 1.11.1881): 1913'te sürüldü. 1926-27'de Kürdistân'da bu prens nâmına Rizâ Şâh Pehlewî'ye karşı ihtilâl oldu.- Ebü'l-Fazl M. "'Adüdü's-Sultân" (doğ. 20.10.1882): saltanat nâibi: 16.7.1909-6.1914=4, 11.- Hüs.- Kulı M. Î'tidâd Hân (doğ. 1894).- Nâsırü'd-D.M. Nusretü's-Saltana (doğ. 4.5.1896), saltanat nâibi 6.1914.

Muh. 'Alî Şâh Kaçar (6): Tebrîz'de doğdu, San Remo'da öldü. Hal'inden 16, 5 yıl sn. öldü. ('Alî-Kulı Hân (Bahtiyârî lideri) ve liberaller tar. ferâgate zorlandı). İtalya'ya gitmeden bir müddet Odesa'da oturdu. Annesi, Kaçar hânedânında şâh olmanın şartı olduğu gibi Kaçar prensesidir, Mîrzâ Takıyy Ferahânî'nin kızıdır. Vel. ve Âzerbaycan v.1.5.1896-30.12.1907=11, 7, 29. Zevcesi ve Ah. Şâh'ın annesi: Melike-i Cihân (amca kızı, doğ. 1875) b.Nâibü's-Saltana b. Nasrüddîn Şâh. Rizâ Hân'ın (Pehlewî) kendisini Şâh îlân edip Kaçarlar'ın saltanatına son verdiğini ve oğlu Ah. Şâh'ı hal' ettiğini öğrenince, San Remo'da sürgün bulunan 53 yaşındaki Muh. 'Alî Şâh'ın yüreğine inip sekte-i kalbden ölmüştür. Binâenaleyh Rizâ Şâh Pehlewî, hem Muh. 'Alî Şâh'ın, hem de oğlu Ah. Şâh'ın kaatili olmakla, iki imparator öldürerek rekor kırmıştır. Muh. 'Alî Şâh'ın 4 kızı vardır. 2 küçüğü, anneleri Melike-i Cihân ile berâber uzun yıllar Büyük Ada'da yaşadı. By. kızı Hadîce (ölm.1959) amca-zâdesi Şâh Sul. Melik Mansûr M. Kaçar'la evlendi, b.bk.- Muh. 'Alî Şâh'ın oğulları: Hüs. 'Alî M. "Îtizâdü's-Saltana" (doğ. 1896); Muh. Mehdî M. (doğ.9.1908, genç öldü) (babası ile 1909'de Odesa'ya gitti); Sul.- Mahmûd M. (doğ. 10.10.1905, 1980'de ber-hayât); Sul.- 'Abdü'l-Mecîd M. (doğ. 7.1.1907-Paris, 24.5.1975=68, 4, 18). Görüldüğü gibi oğullarına son Osmanlı pâdişahlarının adını vermişse de, biribirini yiyen son Türkiye ve İran Türk imparatorlarının akıllarının başlarına geldiği zaman çok geç olmuştu. Muh. 'Alî Şâh'ın dîğer 2 oğlu için aşağıdaki paragraflara bk.

Ah. (Şâh) (7): Muh. 'Alî Şâh'ın 2. oğlu ve halefi. Tebrîz'de doğdu. Babasının hal'i üzerine 11, 5,26 yaşında niyâbet altında şâh oldu. Babası ülkeyi terk edip Odesa'ya yerleşti. Vel. 30.12.1907-16.7.1909=1, 6, 18. Saltanat nâibi: Esedü'l-Mülk (16.7.1909-6.1914=4, 11). 6.1914'te nâibsiz şâh oldu (son nâib: Oxford me'zûnu Nasrü'l-Mülk Karagözlü, bunun kardeşi: Washington elçisi Emîr Tuman Karagözlü). Fakat Cihan Harbi başladı ve İngiltere, Kaçarlar'ı tutmadı, Rizâ Hân'ın Kaçarlar aleyhindeki komplolarına arka çıktı. Ahmed Şâh, Sadrâzam Kıwâmü's-Saltana ile berâber, 12.1923'te -25 yaşında- İran'dan seyâhat maksadıyle çıktı ve bir daha dönmedi. Tebrîz'de doğan Ahmed Şâh Kaçar, Paris'in banliyösü Neuilly'de 32 yaşında, Rizâ Şâh Pehlewî'nin ajanları tarafından zehirlenerek öldürüldü. Bekâr ve çocuksuzdu. Bir ara İstanbul'da VI. Mehmed Vahîdeddîn'i ziyâret etmiş (9.1919), İstanbul'da Büyükada'da da oturan mahlû Şâh babasını görmüş, küçük kızı Sabîha Sultân'ı istemiş, fakat Şîî'ye -bir Türk imparatoru da olsa- kız vermek istemiyen Sünnî Müslümanlar'ın halîfesi Sultân Vahîdeddîn, reddet-

mişti. Osmanoğulları ile Kaçarlar'ın, son iki Türk imparatorluk hânedânının düşüşleri aynı yıllara rastlar ki, XX. asrın ilk çeyreğinin sonlarıdır ve 1.1.1926'da başlıyan 2. çeyreğe her iki hânedan da sâkıt olarak girmişlerdir. Her iki hânedan da - Habsburglar, Hohenzonllernler, Romanoflar gibi- Birinci Cihan Harbi'nin dehşetli krizini aşamamışlardır. Kaçarlar'ın yerini Pehlevîler almış, Rizâ Hân, Ahmed Şâh'ı sâkıt îlân ettikten 43 gün sonra kendini şâh îlân etmiştir. Gene de kendini emniyette görmediği için, 4 yıl sonra Ahmed Şâh'ı zehirletmiştir. Rızâ Şâh, Ahmed Şâh'tan yaşça 20 yıl büyüktür. Ah. Şâh, Paris banliyösü Neully-sur-Seine'de öldü.

Ahmed Şâh Kaçar (7) tahta çıkınca, kardeşi Muh. Hasan Mîrzâ (Tebrîz, 20.2.1899-İng.7.1.1943=43, 10, 15), velîahd oldu (16.7.1909-31.10.1925=16, 3, 16). Ağabeyinden sâdece 13 ay küçüktür. Amcası Melik-Mansûr Mîrzâ'nın kızı ve sn. Muhterem Sultâna Sadtâî ile evlendi. Oğlu: 'Abdü'l-Hamîd Mîrzâ Kaçar (23.4.1918 (2'den). Paris'te sonra Los Angeles'te oturan ve kendisine II. Abdülhamîd'in adı verilen bu prens, şimdi Kaçar imparatorluk hânedânının şefi ve vârisidir. Mühendislik tahsîl etmiştir. 'Abdü'l-Hamîd Mîrzâ Kaçar (23.4.1918) =1. Mâh-bânû (1924) b.Şâh Sul. Melik Mansûr M., tal., =2. Sûdâbe Hn. Avşar, izd. 1960. Çocukları: Muh. Has. M. (18.7.1949, vâris), Nesrîn-Duht (8.2.1951) (bunlar 1'den). 'Abdü'l-Hamîd M.'nın kardeşleri: Hüs. M. (1918), Rüknüddîn M. (1921), Akdes Hn. (1919), Gîtî Hn. (1922) hepsi 1980'de ber-hayât.- Ah. Şâh Kaçar'ın, Kaçar olmıyan ve kraliçe îlân edilemeyen eşinden olma çocukları: Ferîdûn M. (Tahrân, 22.1.1922 - Cenevre, 24.9.1975 = 53, 8, 3) (3 çocuğu oldu) ve hepsi 1980'de ber-hayât ve 1923-30 arasında doğmuş Meryem, Îrân, Hümâ adı 3 prenses.

Kaçarlar devrinde de İran Türk imparatorluğunda başbakana, Osmanlı devletinde olduğu gibi *sadr-ı â'zam* denmektedir.

Kaçarlar devrinde Fârs'ta Kaşkay Türk boyu ehemmiyet kazandı. XVII. alır sonlarında ilhân denen beyleri, Hasan Hân, sn. kardeşi İsm. Hân olup ikisi de Zendler tar. işkenceyle öldürüldü. Sonra İsm. Hân oğlu Cânî Hân (ölm. 1824), bunun oğlu Muh. 'Alî Hân (ölm.1852), kardeşi Muh.-Kulı Hân (ölm.1868), bunun oğlu Sultân-Muh. Hân, bey oldular. Muh. 'Alî Hân ve oğullarıdan Cihângîr Hân, Kaçar prensesleri ile evlendiler. 1930'da Şâh, Kaşkay ilhân'ı Sawletü'd-Dewle'yi Tahrân'da habsetdi ve hapiste öldü. Oğlu Nâsır Hân, 1930'da sürüldüğü Avrupa'dan 1941'de gelip hân oldu. 1943'te hânlıktan alındı ve Türkiye büyükelçisinin tavassutu ile îdâmdan kurtuldu. Oğlu hân oldu, o da 1963'te İran dışına çıkarıldı.

8. PEHLEVÎLER (13.12.1925 - 17.1.1979)

1. Rizâ Şâh Pehlevî (13.12.1925-25.8.1941 = 15, 8, 13) (hayâtı: 16.3.1878 - 26.6.1944 = 66, 3, 11)

2. Muhammed Şâh Pehlevî (25.8.1941 - 17.1.1979 = 37, 4, 23) (hayâtı: 26.10.1919 - 27.7.1980 = 60, 9, 0)

Rızâ Şâh'ın dedesinin adı Murâd 'Alî, babasının adı 'Abbâs 'Alî'dir ki Rızâ Şâh bebekken 26.11.1878'de öldü. Babası Mâzenderân'ın Sepîd-kûh bölgesinden bir İranlı, annesi Türk'tür. Mezhebleri Şîî/Câferî'dir. Sepîd-kûh'ün Eleşt kasabasında yoksul ve soylulukla ilgisiz bir âilenin çocuğu olan Rızâ, genç yaşta başıbozuk neferi oldu. Sonra Birinci Cihan Harbi'nin getirdiği şartlar için eşkıyâlık yaptı. Onbaşı ve çavuşken İngilizler'in dikkatini çekti. İngiltere tarafından muntazam şekilde himâye edilerek yükseltildi. 21.2.1921'de başkumandan ve harbiye nâzırı olarak hükûmet darbesi yaptığı zaman, 43 yaşında idi. Bu darbe, İngiltere'nin tasvip ve yardımıyle yapıldı. Sonra sadrâzam (başvekil) (28.10.1923-13.12.1925=2, 1, 16) oldu. Şâh, Avrupa'da mecbûrî seyâhatte idi ve Rızâ Hân'ın gayri meşrû olarak iktidârı ele geçirmesini tasvîb etmediği için onu ve İngiltere'yi protesto maksadıyle İran'a dönmüyordu. Halbuki İngiltere, son iki Türk imparatorluk hânedânına, Osmanoğulları ile Kaçarlar'a -geçen asırda Hindistan'da Timuroğulları'na yaptığı gibi- son vermiye kararlı idi. Hiç bir hânedâna mensûb olmaması bakımından Rızâ Hân'ın kendisini şâh îlân etmesine de, şâh olsa bile otorite sağlıyabileceğine de ihtimal vermiyordu. Ama Rızâ Hân, 43 gün şâhsız diktatörlük ettikten sonra, Ahmed Şâh Kaçar'ın sâkıt îlânı üzerinden ancak 43 gün bekleyebilip kendini şâh îlân etti. 25.4.1926'da Pehlevî âile adını alarak kendisini İran târîhinin İlk Çağ'ına bağlamak istedi. Annesi ve zevceleri Türk olmasına, kendisi de çok iyi Türkçe konuşmasına rağmen, dehşetli bir İran milliyetçisi kesildi ki bu yolda oğlu, kendisinden de ileri giderek Türkler'e çok zulmedecektir. Gerçekte Rızâ Şâh, belki Sâsânîler'den bu yana İran'ın gördüğü İran (Fars) asıllı ilk imparatordur. Kaçar imparatorluk prens ve prenseslerine verilen Türk unvanları mîrzâ, hânım'ı bırakarak, oğullarına şâpûr (şâhpûr) kızlarına şâh-duht (yâni şâh-oğlu ve şâh-kızı) dedirtti, şâh-duht çocukları vâlâ-güher unvânı ile pr. ve prs. sayıldı. İkinci Cihan Harbi de Türkiye'ye gelip Atatürk'ü ziyâret eden Rızâ Şâh'ı düşürdü. İngilizler tarafından hal' edilen Şâh, Mauritius adasına sürüldü ve hal'inden 3 yıl sonra Güney Afrika'da Johannesburg'da öldü ki, henüz savaş bitmemişti. İngilizler yerine velîahd olan oğluna tahta çıkarmışlardı. 16.6-6.7.1934'te Atatürk tarafından Ankara'da kabûl edilen Rızâ Şâh 1895'de kuzini; Meryem Hn. (1880?-22.3.1903 = 23) ile evlendi ki Prs.Hemdem'i doğururken öldü ve 2 ayrı Kaçar imparatorluk prensesinden başka, velîahd olan oğlu Muh.Şâh'ın annesi Tâcü'l-Mülûk (17.3.1892-Acapulco, 10.3.1982 = 90) (izd.1915) b.Tadfel-Mülûk (tuğgeneral) ile evli idi. Sonra son çocuklarının annesi Esmâ Dewlet-Şâhî Kaçar ile 4. def'a evlendi (1923) ki dul kalınca Washington sefîri Muhsin Reîs ile evlenmiştir (Rızâ Şâh'ın son 4 oğlu ile Prs. Fâtıma'nın ann.). 3. eşi bir Kaçar prensesinin kızı olan Tûrân Emîre

Süleymânî Sultâne (1904) ile 1922'de evlenip 4.1924'de boşandı, Gulâm Rızâ'nın annesidir. Muh.Şâh, 'Alî Rizâ ile Şems ve Eşref, 2. eşi olan Tâcü'l-Mülûk'den doğdular. Kaçarlar'ın dâmâdı vasfını hayli sömürdükten sonra, Kaçar hânedânı ve tarafdarlarına karşı, bâzan zulüm derecesini bulan mücâdeleye girişti. Ancak ülkeden Kaçarlar'ın nüfûzunu -bugüne kadar- silemedi. Halbuki Atatürk, Osmanoğulları'nın nüfûzunu tamâmen silmeye muvaffak olmuştu. Fakat bu durumda, İran'ın feodal bünyesinin te'sîrini de unutmamak îcâb eder. Çünki bir çok Türk boyunun başında Kaçar prensleri bulunuyorlardı. Rızâ Şâh'ın çocukları:

1. Şâh-duht Hemdem (ü's-Saltana Atabey) (Tahrân, 22.2.1903). = 1. Org. Hâdî Atabey (öldü), = 2. Behrûn, mühendis. = 3. Emîr Aslânî. 1'den çocukları: Pr.Sîrûs Atabey (1928); Prs.Sîmîn Atabey (1929) (= 1. Kenneth Hagstrom, tal.ve = 2. William Manley, tal., 1'den kızı Mînû Hagstrom 1949, 2'den oğlu John Manley 1966); Emîr Rızâ Atabey (1925) = 1. Gail Mildred (A.B.D.1935), izd.1959, tal. 1960 = 1, yş.24-25, zevcinden 10 yş.kç., William Hohlweg kızı, mühendis. = 2. Betûl Garzoğlu, tal. =3. Fülâne. 1'den: Prs.Âryâ Atabey (Kaliforniya 1960). 3'den: Rızâ Atabey, Donia Atabey ve Mâ'sûme Atabey.

2. Şâh-duht Şems (Tahrân, 18.10.1917). = 1. 'Alî Muh.Cem, izd.1936, tal.1941 = 5, başbakan org.Ferîdûn Cem oğlu. = 2. Mihrdâd Minbâşyân Pehlbûd (16.3.1917), kültür bakanı, izd. Kaahire, 21.6.1945 (4 yıl sn.), yş.27, 7, 23, zevcinden 0, 7, 13 kç. Çocukları: Şâhbûz Pehlbûd (12.1946, = Beatrice Young, do.9.1946, izd. 11.1.1969, yş. 22, 4, zevcinden 3 ay by., kızları Anâhitâ Pehlbûd 7.1973 ve Mandâna Pehlbûd), Şehryâr Pehlbûd (21.7.1949) ve Şehrâzâd Pehlbûd (12.9.1952) (1975'de 23 yaşında bir Amerikalı ile evlendi).

3. Muh.Şâh: aş.bk.

4. Şâh-duht Eşrefü'l-Mülûk (Tahrân, 26.10.1919): Muh.Şâh ile ikiz. Ondan 6 saat sn.doğdu. Uzun yıllar Roma ve İsviçre'de yaşadı. İran'da büyük siyâsî nüfûz edindi. 1934'te 15 yaşında evlenip boşandı. Sonra 1939'da Mısırlı Ah.Şefîq Bey'le evlendi. Bu izdivaçtan 2 kızı (Şehrâm, 1940 ve Âzâde) ve 2 oğlu oldu. Büyük oğlu Must.Şefîq (1947-7.12.1979), 32 yaşında Paris'te sokakta Humeynîciler tar. tabancayla öldürüldü. Prs.Eşref, Birleşmiş Milletler'de büyükelçi oldu. = 1. 'Alî Kıwâm, başbakan Kıwâm'ın oğlu, izd. 1936, tal.1941 = 5, yş. 17-22, = 2. Ah.Şefîq Bey (Mısırlı) (1922-1976 = 54), sivil havacılık genel md., izd. 1944, tal.1960 = 14, yş.25-39, zevcinden 6 yş.kç., Çocukları: Şâhrâm Kıwâm (1939,=Nîlûfer, doğ. 1945, izd. 1968, yş. 23, zevcinden 6 yş.kç., oğulları Sîrûs Kıwâm 1970); Şehryâr Muh.Şefîq (1947-7.12.1979 = 32) (= Meryem Ikbâl, doğ.1947, izd. 1967 ve Dârâ Şefîq 1970); Prs.Âzâde Şefîq (1951), 1972'de 21 yaşında evlendi, oğlu Kâmrân (1.6.1973).

5. Şâpûr 'Alî (Tahrân, 1.3.1922-28.10.1954 = 32, 7, 28): Vel.25.8.1941-28.10.1954 = 13, 2, 4. Tayyâre kazâsında öldü. Ağabeyi tahta çıkınca velîahd oldu. Oğlu: Şâpûr 'Alî Rizâ (1947) (vel. 28.10.1954-31.10.1960 = 6, 0, 3), babasının ölümü üzerine amcasının velîahdi oldu ve Muh.Şâh'ın oğlu doğuncaya kd. velîahdliği devâm et-

ti. Bir İsviçreli ile evlendi Çocukları: Dâwûd, Muh. Yûnus ve Prs. Hûr.- Şâpûr 'Alî'nin eşi: Christiane Cholewska, Leh asıllı Fransız aktristi. İlk zevcinden bir oğlu (Joachim Christian Philippe Pahlavi, Paris, 15.9.1941) olduğu halde Şâpûr 'Ali ile evlendi (1946), 1950'den sn. ayrıldı. Hâlen, evlendiği Paris'te Fransız tab'ası olarak yaşıyor. Bunun kızkardeşi, İranlı Dr.Fehremân ile evlidir.

6. Şâpûr Gulâm (Tahrân, 13.4.1923). = 1. Hümâ Â'lem, izd. 4.4.1947, tal. (= 2. Ebte Hâcc, mîmâr, Humâ 1975'de öldü). = 2. Mâ'niye (11.5.1941), Org.Mansûr Cihân-bânî kızı, izd. 6.3.1962, yş. 20, 9, 26, zevcinden 17,11,24 kç. Çocukları (yalnız ilki 1'den): Behmen (30.1.1950), Behrâm (28.11.1970), Âzerduht (11.12.1964), Meryem (18.3.1966).

7. Şâpûr 'Abdü'r-Rahmân (Tahrân, 9.8.1924). Harvard me'zûnu. = Perî-sîmâ (1930), izd. 10.1950, yş. 20, zevcinden 6 yş. kç., İran Bankası guvernörü İbr.Zend kızı, oğulları Kâmyâr 1952 ve kızları Serwnâz 1955.

8. Şâpûr Ahmed (Tahrân, 21.9.1925). =1. Sîmîn, izd. 1947, tal. = 2. Rosa Bozorgnoa (1935), izd. 1958, yş. 23, zevcinden 10 yş.kç. (son 3 çocuğun ann.). Çocukları: Şâhruh (1947), Prs.Şâhlâh (1948); Şâhîn (1959), Prs.Şehr-nâz, Prs.Perî-nâz.

9. Şâpûr Mahmûd (Tahrân, 3.11.1926). = 1. Meryem Iqbâl (1947), zevcinden 21 yş. kç. (= 2. Pr.Şehryâr Şefîq b.Prs. Eşref, izd. 1967). Pr.Mahmûd, boşandıktan son. tekrâr evlendi.

10. Şâh-duht Fâtıma (Tahrân, 30.10.1928-Londra 6.1987 = 59, 8): Los Angeles'te yaşadı. = 1. Vincent Lee Hillyard, ('Alî adıyle ihtidâ etdi) (A.B.D. 1924), izd. Roma, 10.5.1950, tal. 26.7.1955. =.2 Orgeneral Muh. Hâtemî (Reşt 1920-14.9.1975 = 55), izd. müd. 15, 9, 22 (İran hava kuvvetleri kumandanı). İlk izdivâcından 2 oğlu ve 1 kızı, 2'den 2 oğlu oldu: Keywân Hillyer (Los Angeles, 13.5.1952), Dâryûs Hillyer (1956), Râ'nâ Hillyer (1953-1954 = 1); Kambiz Hâtemî (1961, izd. 4.1987), Râmîn Hâtemî (1965).

11. Şâpûr Hâmîd (Tahrân, 4.7.1932); = 1. Mînû Dewlet-şâhî (1933), izd. 1951, yş. 18, zevcinden 1 yş. kç., tal., başbakan Dr.Muh.Musaddık'ın kç.- yeğeni. = 2. Hümâ Hameneî, izd. 1956, tal. 1959 = 3. Doris Thomas, izd. 1974. Çocukları: Nîlûfer (8.1953) (1'den), Bihzâd (1957) (2'den), Prs.Nâzük (1959) (2'den), Câ'fer (1975) (3'den).

Muhammed (Rizâ) Şâh Pehlevî: Tahrân'da doğdu, Kaahire de öldü. Kaahire'de Rifâî kabristânına gömüldü. Vel.13.12.1925-25.8.1941 = 15,8,13 (resmen vel.îlânı: 1.1.1926). Babasının hal'i üzerine 22 yaşında tahta geçti. Başbakan Musaddık'ın yaptığı darbe üzerine 16.8.1953'te kendi kullandığı bir tayyâre ile Bağdâd'a kaçtı, 2 gün sn. Roma'ya geldi. Dr.Musaddık devrilince (22.8.1953) İran'a döndü ve Birleşik Amerika'nın desteğiyle tahta oturdu. Musaddık tevkıyf edildi (tahliyesi 5.8.1956). İran imparatorluğunun 2.500. yıldönümünü çok büyük milletlerarası törenlerle kutladıktan (1971), dünyânın sayılı süper silâh stoklarından birini yaptıktan, petrolle fevkalâde zenginleştikten sonra, Rusya'nın desteklediği ve Amerika'nın Şâh'ı savunmadığı çok aşırı dinci ve Âyetullaah Humeynî'yi lider seçen bir ihtilâl netîcesinde, İran'ı terk etmiye mecbur kaldı. İran'da cumhûriyet îlân edildi.

Muh. Şâh'ın imparatoriçeleri:

= 1. Fewziye b.Fuâd (Mısır meliki) (doğ. İskenderiyye, 5.11.1921), izd. Kaahire, 16.3.1939, tal.17.11.1948, izd. müd. 9, 8, 2, zevcinden 2, 0,9 kç., yş. 17.4,11-27, 0, 12, tekrâr evlendi. Nesebi için bk. Kavalalılar (II. cildde).

= 2. Süreyyâ İsfendiyârî (Gehweroh köyü/Isfahân, 22.6.1932), izd. Tahrân, 12.2.1951, tal. 14.3.1958, izd. müd. 7, 1, 0, yş. 18,7,20-25, 8, 22, zevcinden 12, 7, 27 kç. Süreyyâ'nın babası Halîl İsfendiyârî, İran'ın Bonn büyük-elçisi ve Lor Bahtiyârî beyleri İsfendiyârîler'den (kızkardeşi Fürûzân-fer), annesi Eva (Karl) adlı bir Alman'dır. Muh.Şâh'ın İmparatoriçe Fewziye'den kızı Şehnâz doğmuş, İmparatoriçe Süreyyâ'nın (kardeşi: Bîcân) kısır olduğu anlaşılınca onu da boşamıştır. İlk zevcesi Arab'laşmış Türk, bu ikincisi Lor asıllı olan Şâh, 3. izdivâcını Fars kanından bir kızla yaptı.

= 3. Ferrâh Dîbâ (Reşt, 15.10.1938), nişan Tahrân, 23.11.1959, izd. 21.12.1959, izd. müd. 20, 7, 7, yş.21, 2, 7-41,9,14, zevcinden 18,11, 20 kç. Şehnâz dışında Muh.Şâh'ın dîğer çocuklarının annesi. Bir subayın (Yzb.Sohrâb Dîbâ = Ferîde Kutbî) Farnsa'da tahsil görmüş kızı idi. Zevci ve çocukları ile tayyâre ile İran'ı terk ettikten sonra şimdi çocukları ile Kaahire'de oturuyor.

Muh.Şâh'ın çocukları:

1. Şâhduht Şeh-nâz (Tahrân, 15.11.1940) = 1. Erdşîr Zâhidî (doğ. 17.10.1928), nişân 1.11.1956, izd. 11.10.1957, yş. 16, 10, 26, zevcinden 12, 0, 29 kç. Erdeşîr, mühendis idi, sonra büyük-elçi oldu. Washington 1950-2, Londra 1962-6, dış işleri bakanı 1967-71, yeniden Washington 1973.- Babası Org. Fazlullâh Zâhidî (başbakan 1953-5) (=Hadîce, Kaçar prensesi Mû'temedi'l-Mülûk'ün kızı). Tal. 1964=7. =2. Org. Husrew Cihân-bânî, izd. 1970 (6 yıl sn.). Çocukları: Zehrâ Mâh-nâz (2.12.1958); Keyhusrew Cihân-bânî (20.11.1971) ve Fewziye Cihân-bânî (1973).

2. Şâpûr Rizâ (Tahrân, 31.10.1960): Vel.31.10.1960-17.1. 1979 = 18,2,17. Babası öldükten sonra Kaahire'de "II. Rizâ" unvânıyle şâh îlân edildi. Hâlen Pehlevî hânedânının şefi. Kaahire'de, annesi ve kardeşleri ile berâber, Mısır devlet başkanının şahsî himâyesi altında yaşıyor. = Manik Cihân-bân (doğ. Tahrân, 8.3.1962).

3. Şâhduht Mâ'sûme Ferah-nâz (12.3.1963).

4. Şâpûr 'Alî Rızâ (30.4.1966).

Şâpûr Rizâ kızı Şâhduht Nûr(1992).

5. Şâhduht Leylâ (27.3.1970).

Îrân İslâm Cumhûriyeti

İlk cumhur başkanı 1934 doğumlu Ebü'l-Hasen Benî-Sadr 2.1980'de seçilip 25.6.1981'de düşürüldü. 26.7.1981'de başbakan Recâî, cumhur başkanı oldu. Kazwîn 1939 doğumlu Muh. 'Alî Recâî, 30.8.1981'de başbakanı ile berâber öldürüldü. Yerine Hüccetü'l-İslâm Seyyid 'Alî Hamemeyî (d. 1940) 3.10.1981'de seçildi.

Hüccetü'l-İslâm Rûhullâh Mûsewî Humeynî: Seyyid Ah.adlı siyâdet iddiasında bulunan bir genç 1840'larda Kumm yakınlarında Humeyn köyüne (veyâ kasabasına)

oranın toprak beyi olan Yûsuf Hân tar.dâvet edilip kızı Safiyye ile evlendi. Oğulları Mustafâ, 1903 mayısında askerlerce, fakat daha derin bir rivâyete göre bir kasaba alış verişinde bıçaklanarak katledildi, mollâ idi. Mollâ Mustafâ Mûsewî'nin eşi Sıdıka 1918'de öldü. Rûhullâh (Humeyn, 9.11.1902-Kumm, 4.6.1989 = 86, 6, 25), 6 aylık babasından ve 16 yaşında annesinden yetîm kaldı. Mollâ Mustafâ'nın çocukları sırasiyle: Mollâ Murtazâ Basandîde Mûsevî, Gewherü's-Sâdât ve Fahrü's-Sâdât adlı 2 kız, bebek ölen 2 oğul, sn. Rûhullâh Humeynî'dir. Rûhullâh, yüksek tahsîl için 1922'de Kumm'a yerleşdi ve burada Tâifli Şîî Arab Muhammedü's-Sakafî kızı Hadîce Betûl (doğ. 1913) ile evlendi. Humeynî, 1964-65'de bir buçuk yıl Bursa'da yaşayıp sn. Paris'e yerleşdi ve ihtilâlin başarısı üzerine Paris'den İran'a döndü. Çocukları sırasiyle: 'Alî, Latîfe, Kerîme (üçü de genç öldüler), Mustafâ (doğ. 12.1932-1977'de SAVAK'ca öldürüldü), Hüccetü'l-İslâm Ahmed Humeynî, Sıddîka (= Hüccetü'l-İslâm İşrâqî), Ferîde (= Âyetullâh Âredî), Fâtıme (= Âyetullâh Bergrûdî). 29.7.1989'da devlet başkanı (cumhur başkanı + başbakan) ol. seçilen: 1981-89'da Meclis başkanı Hüccetü'l-İslâm 'Alî Ekber Hâşim-i Rafsancânî-i Behremânî (Rafsancân/Kirmân, 25.8.1934).

İran'ın Târîhî Coğrafyası Hakkında

1578'den îtibâren Türkiye, İran'dan Kafkasya ve Batı İran'ı alarak Safevî imparatorluğundan büyük ülkeler kopardı. 1594'te İran 1.621.000 km^2 ve 15.000.000 yaklaşık nüfûsa düşmekle berâber, hâlâ dünyâda Türkiye'den sn. 2. güçlü devletti. Şâh Abbâs (1587-1628), Osmanlı devletinin fütûhâtının büyük kısmını geri almakla berâber bu topraklar daha bir kaç defa Türkiye ile İran arasında alınıp verildi. 1628'de Hindistan Timuroğulları, kudret bakımından Safevîler'i geçtiler ve İran'ı dünyânın 3. büyük devleti çizgisine ittiler.

1700 yılında İran, Safevîler'in gerileme devresine girmişti. Fakat hâlâ dünyâda Türkiye, Hindistan ve Çin'den sonra 4. mühim devletti. Safevîler'den I. Hüseyn (1694-1722) tahtta idi. 1.956.791 km^2 olan imparatorlukta yaklaşık 18.000.000 nüfus vardı.

1750'de Türkiye, Fransa, İngiltere, Çin'den sonra dünyânın 5. büyük devleti durumunda idi. Nâdir Şâh (1736-1747), İran'ı bir kaç yıl için dünyânın yeniden 2. devleti hâline getirmişse de bu durum ölümüyle ortadan kalkmıştı. 1750'de 1.751.791 km^2 toprağı muhâfaza edebilen imparatorlukta yaklaşık 16.500.000 nüfus vardı.

1800'de İran'da Kaçarlar vardı. Dünyânın 8 büyük devleti arasında ancak sonuncu sırada tutunabiliyordu. 1.735.654 km^2 toprakta 12.500.000 kadar nüfus yaşıyordu. Henüz Güney Kafkasya'nın büyük kısmını (Kuzey Âzerbaycan, Ermenistan, Doğu Gürcistan) elinde tutuyordu. Fakat bunları XIX. asrın başlarında Rusya'ya kaptırdı ve çok uzun asırlardan beri muhâfaza ettiği büyük devlet vasfını 1828'de kaybetti. 1825'te 10 büyük devlet arasında 9. sırada olan İran 1.671.458 km^2 ve 11.500.000 nüfuslu idi. Bu târihte büyük şehirleri: Tebrîz 250.000, Isfahân 200.000, Tahrân 150.000, Meşhed 100.000, Şîrâz, Kâşân, Kazwîn, Kirmân, Reşt, Yezd'de 50.000 civârında nüfus.

1850'de: 1.641.558 km^2, 11.000.000 nüfus. Tebrîz 183.000, Isfahân 180.000, Tahrân 167.000, Meşhed 90.000, Kâşân 60.000, Şîrâz 50.000, Kazwîn 50.000, Kirmân 50.000, Reşt 50.000, Yezd 50.000.

1875'te: 1.641.558 km^2, 12.000.000 nüfus. Tebrîz 183.000, Tahrân 169.000, Isfahân 100.000, Meşhed 90.000, Kâşân 60.000, Kazwîn 50.000, Kirmân 50.000, Reşt 50.000, Yezd 50.000.

1900'de: 1.643.558 km^2, 11.000.000 nüfus. Tahrân 250.000, Tebrîz 200.000, Isfahân 100.000, Meşhed 100.000.

1915'te: 1.643.558 km^2, 11.500.000 nüfus. Tahrân 308.000, Tebrîz 240.000, Meşhed 156.000, Isfahân 100.000.

1925'te: 1.643.558 km^2, 12.000.000 nüfus. Tahrân 260.000, Tebrîz 220.000, Meşhed 120.000, Isfahân 110.000, Hemedân 100.000.

1940'ta: Tahrân 700.000, Tebrîz 214.000, Isfahân 205.000, Meşhed 200.000.

1950'de: 1.643.558 km^2, 19.000.000 nüfus. Tahrân 1.300.000, Âbâdân 297.000, Tebrîz 250.000, Isfahân 200.000, Meşhed 200.000.

1875'te İran'da hiç demiryolu yoktu (Türkiye'de 4.632 km.). 1870'te İran'da hiç bir telgraf hattı yoktu; 1875'te 3.966 km telgraf hattı yapılmıştı (Türkiye'de 1870'te 36.059 ve 1875'te 37.643 km telgraf hattı).

Bugünki İran

Bugün İran 1.643.558 km^2'dir (*Statesman's*'de 1.648.000 km2 yaklaşık). Nüfus 1981 tahminlerine göre 39.000.000 kabûl edilebilir (yoğunluk 24). Dünyânın en eski ve -Türkiye gibi- hiç bir zaman sömürge olmamış, istiklâlini kaybetmemiş devletlerinden biridir ki bu durumda bugün 3. bir Müslüman devlet yoktur. Nüfus 1966'da 25.079.000'e, 1975'te 33.010.000'e yükselmiştir. 1950'de bile Amerika, Venezuela ve Rusya'dan sonra 4. gelen petrol istihsâli (32,3 milyon ton), 1960'ta 52,1, 1970'te 191,7, 1975'te 266,7, 1976'da 293,9 milyon tona yükselmiştir (Rusya, Suûdî Arabistan ve A.B.D.'nden sonra gene 4.).

Petrol sâyesinde per capita gelir hızla yükselmiştir: 1974'te 1.073 doları, 1976'da 1.930, 1977'de 2.160 doları bulmuş, 3.000 dolara yaklaşırken ihtilâl olmuş, Şiî cumhûriyet îlân edilmiş, petrol istihsâli düşmüş, Irak harbi büsbütün millî geliri azaltmıştır. Bu yüzden, gayri sâfî hâsılada bugünki İslâm devletleri arasında İran 1. iken (Suûdî Arabistan 2., Türkiye 3.), bugün İran'ın bu durumunu muhâfaza ettiğini söylemek zordur. Belki güçlükle per capita geliri 2.000 doların üzerinde tutabilmektedir ki bu durumda gayrı sâfî hâsıla en çok 80 milyor dolar eder. İhtilâl olmasaydı 1981'de 100 milyon doların hayli üzerine çıkılabilecekti.

İran'ın bugünki askerî durumu da meçhuldür. Zîrâ ordu geniş ölçüde dağıldığı gibi Şâh'ın aldığı süper silâhlar da kullanılamamaktadır. 1977'de Şâh, savunma bütçesini 9,5

milyar dolara yükselterek rekor kırmıştır (dünyâ devletleri arasında 7.). Bu târihte İran ordusu 200.000 kara + 18.500 deniz + 81.500 hava + 70.000 jandarmadan müteşekkil 370.000 kişi idi ve bu sayı da onu dünyânın sayılı orduları arasına koyuyordu.

İran'da nüfûsun mezheb ve ırk durumu karmaşıktır. Kesin ve resmî rakamlar yok, çeşitli tahminler vardır. Çoğunluk Şîî-Câferî'dir. Bunun dışındaki din ve mezhebler hakkında -1981 yılına göre düzeltilmiş- tahmin rakamları şöyledir: 4.000.000 kadar Sünnî. Bu rakam daha büyük olabilir. Zîrâ eski bir alışkanlıkla Sünnîler, mezheblerini açıklamamakta, Şîî gibi görünmektedirler. Kürdler'in büyük kısmı Sünnî-Şâfiî, Türkmenler'in büyük kısmı ise Sünnî-Ḥanefî'dir. Âzerîler içinde de Sünnî-Ḥanefî vardır. Fakat Âzerîler'in büyük kısmı ile bir kısım Kürdler ve Arablar, Belûçlar gibi daha küçük azınlıklar, Şîî-Câferî'dir. Câferîler dışında Şîî-İsmâîlîler'in sayısının 1.000.000 kadar olması muhteledir; bunlar bilhassa Kazwîn ve Kirmân-Şâh eyâletlerinde fazladır.

1.400.000 kadar Bahâî ve küçük bir mikdar Bâbî olduğu tahmîn edilebilir. 25.000 kadar Zerdüştî (Pârsî) vardır (eski İran dîni). Hemen hepsi Tahrân'da olmak üzere 60.000 Mûsevî tahmîn edilebilir. Hıristiyan mezhebler ise şöyledir: 170.000 Ortodoks-Gregoryen Ermenî, 10.000 Katolik Ermenî, 30.000 Nestûrî, 10.000 Protestan.

Bu rakamların dökümünden 39 milyon nüfusun yaklaşık 32.295.000'inin Şîî-Câferî olduğu anlaşılır. Dünyâ Şîî nüfûsunun yarısından fazlası İran'da yaşar.

Dil durumuna gelince: 8.000.000 Türk'ün bulunduğu tahmîn edilebilir (Türk nüfûsu 15 milyona kadar çıkaran tahminler mübâlağalı olmalıdır). Bu da Türkiye ve Sovyetler Birliği'nden sonra bugün dünyânın 3. büyük Türk toplumunu teşkîl eder. Çin ve İran'da yaşıyan Türk nüfûsun toplamı biribirine yakındır. Türkler, Âzerbaycân, Ḫamse, Hemedân ve Kazvîn eyâletlerinde mutlak çoğunluktadır. Bunlar Âzerîler'dir. Türkmenler, Horâsân'ın Türkmenistan'a yakın şeridinde ve Gürgân'ın (Ester-Âbâd) Horâsân'a bakan ucunda yaşarlar. Ayrıca başka eyâletlerde, bilhassa Fârs'ta ve Tahrân'da, büyük sayıda Türk vardır.

Kürdler; Ardelân (Kürdistân), Kirmân-Şâhân ve Lûristân eyâletlerinde çoğunluktur. Sayıları 2.000.000'a yakın olabilir. Ḫûzistân (İran Arabistânı) eyâletinde Arablar vardır. Sayıları 500.000'e kadar tahmîn edilmektedir. Kirmân'ın güneydoğusundaki Belûçlar'ın sayısı 200.000 olabilir. Buna 180.000 Ermenî'yi, 60.000 Mûsevî'yi, 40.000 sâir Hıristiyan nüfûsu eklemek lâzımdır. Bu sûretle Farsça konuşan nüfus yaklaşık 28.020.000 kadardır. Ancak Afganistan'da ve Tacikistan'da Farsça konuşan mühim nüfus vardır. Bugün (1981) dünyâda Farsca konuşan 40.000.000 kadar müfus vardır.Farsca, bilhassa şiirde, dünyânın târîhî büyük dillerinden biridir.

Şehirlerin 1981 tahminleri şu şekilde verilmek mümkindir: Tahrân 4.725.000, Isfahân 636.000, Meşhed 615.000, Tebrîz 605.000, Âbâdân 546.000, Rızâiyye (Urmiyye) 437.000, Ahwâz 310.000, Kumm 268.000, Reşt 193.000, Hemedân 176.000, Şîrâz 175.000, Kirmân-Şâh 160.000, Erdebil, Yezd, Kazwîn, Kâşân, Kirmân, 'Araqân, Zencân, Bâbül (Bârfürûş), Sârî, Zâhidân, Sine (Senendec), Bender-'Abbâs.

İran 20 târîhî eyâlete ayrılır: Kirmân (merkez Kirmân) 434.228 km², Horâsân (Batı H.) (Meşhed) 323.703 km², Fârs (Şîrâz) 176.992 km², Âzerbâycân (Güney Â.) (Tebrîz) 106.605 km², Semnân-Dâmgaan (Semnân) 93.963 km², Hûzistân ('Arabistân) (Dizfül, 1926'da Ahwâz) 88.154 km², Lâristân (Lâr) 54.457 km², Işfahân (Işfahân) 54.328 km², Lûristân (Hurrem-Âbâd) 41.173 km², Tahrân (eski Reyy=Cebel) (Tahrân) 35.535 km², Hemedân (Hemedân) 30.410 km², Yezd (Yezd) 28.701 km², Hamse (Zencân) 28.043 km², Kirmân-Şâh(ân) (Kirmân-Şâh) 27.506 km², Kazwîn (Kazwîn) 25.455 km², Ardelân (Kürdistân) (Senendec = Sine) 24.260 km², Kâşân (Kâşân = Keşân) 21.526 km², Mâzenderân (Ar. Taberistân) (Bâbül=Bârfürûş) 19.476 km², Ester-Âbâd (Gürgân, Ar. Cürcân) (Ester-Âbâd) 14.863 km² ve Geylân (Reşt) 14.180 km².

1950'den sonra eyâletlerde değişiklikler yapıldı. Önce eyâlet sayısı küçük eyâletler birleştirilince, fakat nedense Âzerbâycân ikiye ayrılarak 10'a indirildi. 12.1954'te bu 10 eyâletin yüzölçümü ve nüfûsu için şu resmî tahminler verildi: Tahrân 168.680 km² ve 3.328.000 nüfus, Kuzey (Tebrîz) ve Güney (Rızâiyye) Âzerbâycân 99.297 km² ve 2.474.000 + 792.000 = 3.266.000 nüfus, Geylân 72.265 km² ve 2.634.000 n., Horâsân 334.923 km² ve 2.460.000 n., Kirmân-Şâh 89.089 km² ve 2.245.000 n., Hûzistân 118.392 km² ve 1.807.000 n., Isfahân 216.065 km² ve 1.780.000 n., Fârs 161.603 km² ve 1.656.000 n., Kirmân 361.542 km² ve 1.301.000 n., toplam İran 20.478.000 nüfus.

Sonra eyâlet sayıları gene çoğaltıldı, fakat eski eyâlet sınırları değiştirildi. Şimdi 23 eyâlet vardır ki bunlara "üstân" denmektedir. Vilâyet (il) sayısı 153 sancaktır. Sancaklara "şehristân" ve sancak vâlîlerine "fermândân" deniyor. Kazâ (ilçe) sayısı 461'dir ve bunlara "bahş", kaymakamlara "bahşdâr" tâbîr ediliyor. Nâhiyelere "dehistân", müdürlerine "dehdâr", köy muhtarlarına da "kedhudâ" deniyor.

23 eyâlet şöyledir (1981 nüfus tahminleri ile): 1. Tahrân (Tahrân) 7.526.000; 2. Horâsân (Meşhed) 3.742.000; 3. Isfahân (Isfahân) 2.550.000; 4. Âzerbâycân-ı Şarqî (Tebrîz) 3.900.000; 5. Âzerbâycân-ı Garbî (Rızâiyye=Urmiyye) 1.500.000; 6. Hûzistân (Ahwâz) 2.400.000; 7. Mâzenderân (Sârî) 2.700.000; 8. Fârs (Şîrâz) 2.250.000; 9. Geylân (Reşt) 2.550.000; 10. Kirmân (Kirmân) 1.161.000; 11. Kirmân-Şâhân (Kirmân-Şâh) 1.165.000; 12. Benâdir-ü Cezâir-i Bahr-i 'Ummân (Bender-'Abbâs) 908.000; 13. Belûcistân we Sîstân (Zâhidân) 682.000; 14. Kürdistân (Senendec) 937.000; 15. Hemedân, 16. Lûristân, 17. Semnân, 18. Çâr-Mahall-i Bahtiyârî, 19. Elâm, 20. Kûh-i Lûlûye, 21. Ahmedî, 22. Zencân, 23. Yezd. Son 9 eyâletin nüfus toplamı: 5.033.000. Bütün İran (1981 t.): 39.000.000.

B i b l i y o g r a f y a

Selçuklular'dan Önce İran (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Büveyhîler vs.) (metinde gösterilen eserler dışında): Abbâsîler hakkında ilgili bahiste gösterilen bütün eserler. Taberî; İbnü'l-Esîr, VII-XII; İbnü Hallikân; *Tabaqât-i Nâsırî;* 'Utbî, *Târîh-ı Yemînî;* Mîrhond, *Rawzatu's-Safâ;* Houtsma, *Recueil;* Sem'ânî, *el-Ensâb,* D.S. Margoliouth nş., *GMS,* XX, Leiden, 1912; Yâqût, *Mû'cemü'l-Büldân,* Ferdinand Wüstenfeld nş., Leipzig, 1866-73, 2: 1924; F.Bemont, *Atlas de la Civilisation Iranienne,* 1987; Barthold, *Turkestan;* İbnü Miskeweyh; Hamd. Müstewfî, *Târîh-i Güzîde;* A.M., *Nüzhetü'l-Kulûb,* M.Debîrsiyâqî nş., Tahrân, 1336Ş = 1957; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr;* Nerşahî, *Târîh-ı Buhârâ,* İng. trc. R.N.Frye, *The History of Bukhara,* Cambridge/Mass. 1954; *The Histories of Nishapur,* R.N.Frye nş., Lahey 1966 (metinler); Frye, *Bukhara, The Medieval Achievement,* Norman/Okla., 1965; Mes'ûdî; Yâ'qûbî; *BGA.*- Lane-Poole, Markov, Müze-i Hümâyûn ve başka meskûkât katalogları; Weil, *Geschichte der Chalifen,* II; Justi, *Iranisches Namenbuch;* Kuhn, *Grundiss der Iranischen Philologie;* Muir, *The Caliphate;* Barthold, *Zur Geschichte der Saffâriden, Nöldeke-Festschrift,* I, 171 v. dd.; A.Müller, *Der Islam;* B.Spuler, *İran im früh-islamischer Zeit,* Wiesbaden, 1952; *EI;* Zambauer; Mafizullah Kebîr, *The Buwaihid Dynasty of Baghdad (946-1055),* Kalküta, 1964; C.E. Bosworth, *Sîstân under the Arabs (651-864)* Roma 1968; Joel L.Kraemer, *The Cultural Revival during the Buyid Age,* 1986;J. Chr. Bürgel, *Die Hofkorrespondenz 'Adud ad-Daulas,* Wiesbaden 1965; Hermann Büsse, *Chalif und Grosskönig, Die Bûyiden im Iraq (945-1055)* Beyrut, 1969.

Kafkasya (Sâcîler, Müsâfirîler, Şîrvân-Şâhlar): Taberî III; İbnü'l-Esîr VII-XII; Ferdinand Justi, *Iranisches Namenbuch,* Marburg, 1985 (s.390-479: İran hânedânları); Defrémery, *La Familie des Sadjides, JA,* IX, 1847, 409-46, X, 396-436; Weil, II; *'Arîb,* de Goeje nş.; Markov; İbnü İsfendiyâr, Browne trc., *GMS,* 1905, metin: Tahrân 1933; Zahîrüddîn, Petersbug 1850; J.M. Unvala, *Numismatique du Tabaristân,* Paris 1938; Müctebâ Minowî, *Mâzyâr,* Tahrân 1933, 1954; G.H. Sâdıqî, *Les Mouvements Religieux Iraniens au IIe et au IIIe Siècle de l'Hégire,* Paris 1938; B.Dorn, *Geschichte Shirwans von 1538-1820, Mém.de l'Acad.,* Petersburg, V, 317-433; A.Y., *Beiträge zur Geschichte der Kaukasischen Länder, Mém.de l'Ac.,* Petersburg, IV, 523-602; E.A. Pakhomov, *İstorii Azerbaidzana XI-XIV Vv.,* Bakû, 1923; Sachau, *Verzeichnis;* Huart, *Les Mosafirides, Jubilée de E.G. Browne,* Cambridge, 1922, 228 v.dd.; Ghazarian, *Armenien unter der Arabischen Herrschaft,* Marburg, 1903; Minorsky, *A History of Sharvân and Darband,* Cambridge 1958; A.M., *Transcaucasica, Journal Asiatique,* CCXVII, 1930, 41-111; A.M., *Studies in Caucasian History,* Londra 1953; Seyyid-Ah. Kesrewî, *Şehryârân-ı Gümnâm,* 3 c., Tahrân, 2: 1957 (İran hânedânları); Sa'îd Nefîsî, *Târîh-ı Hânedân-ı Tâhirî,* Tahrân 1956; J.Walker, *The Coinage of Saffarid,* N.Y. 1956.

Kaynaklar için geniş tafsilât Storey'in eserinde vardır: Rusca trc. Bregel' ve Borşçevski, *Persidskaya Litaratura,* Moskova 1972.

Selçuklular'dan Sonra İran (Kâkûyîler, Alamut, Hürmüz, Lâr, Muzafferîler, Serbedârîler, Celâyirliler): İbnü'l-Esîr, IX-XII; Houtsma, *Recueil*, 4 c.; Horn, *Grundiss der Iranischen Philologie;* E.G. Browne, *History of Isfahan, JRAS*, 1901; İbnü İsfendiyâr; Justi, *Iranisches Namenbuch;* Markov, Lane-Poole ve dîğer meskûkât katalogları; Zambauer, *Contributions;* Poole, *Coins of the Kâkweyhîs, Num. Chron.*, 1875; G.C.Miles, *The Coinage of the Kâkwayhid Dynasty, Iraq*, V, 1938, 89-104; A.M., *Kâkwayhid Dirhems, ANSM Notes*, XII, 1966, 165-93; C.E. Bosworth, *The Kâkûyids, Iran, Journal of the British Institute of Persian Studies*, VIII, 1970, 73-95; Mâferruhî, *Kitâbü Mehâsin-i Isfehân*, Celâlü'd-D.Tıhrânî nş., Tahrân, 1312 Ş. = 1933; Câ'fer b.Muh. Câ'ferî, *Târîh-ı Yezd*, İrec Afşar nş., Tahrân, 1338 Ş. = 1960; J.M. Smith Jr.,*The History of the Sarbadâr Dynasty (1336-1381)*, 1971; Ekrem Behrâmî, *Târîh-ı Îrân ez-Zuhûr-i İslâm tâ Süqût-ı Bağdâd*, Tahrân, 2: 1977. *Rawzatu's-Safâ; Târîh-ı Güzîde*; Sachau, *Verzeichnis;* Casanova, *Monnaie des Assasins de Perse, Revue Numistique*, 1893; Guyard, *Un Grand-Maître des Assasins, JA*, 1877; Defrémery, *L'Hist.des Ismaéliens de la Perse, JA*, VIII, 1856, 353 v.dd.; Dorn, *Die Geschichte Tabaristans*, Peterburg, 1850; Defrémery, *La Dynastie des Mozaffériens, JA*, IV-V; Howort, *History of the Mongols;* 'Azzâwî, *Târihu'l-Irâq* I-II; Reşîdüddîn, *Câmi'ü't-Tewârîh; Habîbü's-Siyer;* HâfızEbrû, *Zübdetü't-Tewârîh;* Gaffârî, *Cihân-ârâ;* Müneccimbaşı; İbnü Battûta; Luciano Cordeiro, *Comme sa Perdeu Ormuz*, Lizbon, 1896; Marco Polo; Le Strange, *The Lands;* R.Stübe, *Zur Geschichte des Hafens von Hormûz, Xenia Nicolaitana*, Leipzig, 1912, 177-96; P.Schwarz, *Iran im Mittelalter;* B.de Meynard, *Dict.de la Perse*, Paris, 1861; Cüweynî, *Cihân-güşâ*, 3 c.; De Sacy, *La Dynastie des Assasins*, Paris, 1809; Hammer, *Geschichte der Assasinen*, Fr. trc. Hellert, Paris, 1833; Defrémery, *Nouvelles Recherches sur les Ismaéliens, JA*, XIII-XV; d'Ohsson, *Hist. des Mongols;* Şîrîn Beyânî, *Târîh-ı Âl-i Celâyir*, Tahrân 1345 HŞ; *Târîhu Şeyh Üweys*, J.B. van Loon nş., Lahey, 1954; M.G.S. Hodgson, *The Order of Assains*, Lahey, 1955; W. Iwanow, *Alamut and Lamassar*, Tahrân, 1960; B.Lewis, *The Assasins*, Londra 1967; Must. Gaalib, *A'lâmü'l-İsmâ'îliyye*, Beyrût 1964; Cewâdü'l-Maskatî, *Hasan bin Sabbah*, Karaçi, 1953, 1958.

Nûrî 'Abdü'l-Hamîdi'l-Ânî, *el-'Irâq fi'l-'Ahdi'l-Celâirî(1337-1411)*, Bağdâd 1986.

Hazar Güneyi (Pâdûspânîler, Geylân-Şâhlar, Bâwendîler, Taberistân, Mâzenderân, Kârkiyâîler, Cürcân): Justi, *Iranisches Namenbuch;* Marquart, *Erânşahr; Grundiss der Iranischen Philologie;* Taberî; İbnü'l-Esîr; Yâ'qûbî; Belâzürî; Sachau, *Muhamm. Dynastien*, Berlin, 1923; Müneccimbaşı; Mîr Seyyid Zahîrü'd-D. Mar'aşî, *Târîh-ı Taberistân* (1476), Dorn nş., Petersburg, 1850, M.H. Tesbîhî nş., Tahrân 1345 Ş.; A.Y., *Târîh-ı Gîlân we Deylemistân* (1489), Rabino nş., Reşt 1912; W. Madelung, *Arabic Texts concerning the History of the Zaydi Imams of Tabaristan, Daylaman and Gilan*, 1987, 410 s.; Fûmenî, *Târîh-ı Gîlân* (1629), Dorn nş., 1858; İbnü İsfendiyâr, *Târîh-ı Taberistân* (1216), E.G. Browne trc., *GMS*, II, 1905; Markov; Zambauer; Lane-Poole; Howorth; d'Ohsson; Huart, *Les Ziyârides, Mémories de l'Académie des Inscriptions*, XLII, 403-15, Paris, 1922; Mafizullah Kabir, *Ziyarids, Journal of the Asiatic Society of Pakistan*, V, 1960, 8 v.dd.; Rabino, *Les Dynasties Alaouides du Mazandaran, JA*, CCX, 1927, 253-77; A.Y., *Mâzandarân and Astrâbâd, GMNS*, 1928; A.M., *A Journey in Mâzandarân,*

JRGS, 1913, 435-54; Ritter, *Erdkunde*, VI/I, Berlin, 1838, 471-523; G.le Strange; Dorn, *Caspia*, 1875; *BGA;* Yâqût; *Nüzhetü'l-Kulûb, GMS*, XXIII; Mîr Teymûr Mar'aşî, *Târîh-ı Handân-ı Mar'aşî-i Mâzenderân*, M. Sütûde nş., Tahrân 1977; Vasmer, *Die Eroberung Tabaristâns durch die Araber, Islamica*, III, 1927, 86-150; Rehatsek, *The Bâw Sepahbuds, Journal of Bombay Branch of RAS*, XII, 1876, 410-45; G.Melgunof, *Das Südl. Ufer des Kaspichen Meeres*, Leipzig, 1868; Fr. Spiegel, *Erânische Altertumskunde;* Casanova, *Les Ispehbeds de Firim, 'Acab-nâma*, 117-26; H.Louis Rabino di Borgomale, *Rulers of Lâhijân and Fûman Gîlân, JRAS*, 1918, 85-100; A.M., *Le Guîlân*, Paris, 1917; A.M., *Les Dynasties Locales du Gîlân et du Daylam, JA*, CCXXXVII, 1949, 310-50; 'Abbâs Kedîwâr, *Târîh-ı Gîlân*, Tahrân, 1940; W. Madelung, *Der Imam al-Qâsîm ibn Ibrâhîm*, Berlin, 1965; R.Strothmann, *Staatsrecht der Zaiditen*, Strasburg, 1912.

Yeni Çağ'da Kafkasya (Kuba, Şeki, Bakû, Karabağ, Gence hanlıkları): P.G. Butkov, *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkasa s 1722 po 1803*, Petersburg, 1863; R.Şâbânoğlu, *Âzerbâycân'da Hânlık Devri*, Bakû, 1926; E.A. Pakhomov, *Kratkiy Kurs İstorii Azerbaycana*, Bakû, 1923; M.H. Baharlı, *Âzerbaycan*, Bakû, 1921; Yûsuf Vezîrof, *Âzerbâycân*, İst. 1922; *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskova, 1926; Brokgauz ve Efron, *Ensikoplediya Slovar*, Petersburg, 1891; *Gülistân-ı İrem*, Bakû, 1926; Mirza Bala, *İA*, ilgili maddeler; Semenov, *Georafiçeskiy i Statistiçeskiy Slovar' Rossyskoy İmperii*, 2 c., Petersburg 1865; *İstoriya Azarbaydjana (1920-61), Bibliyografiya*, Bakû 1970.

Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Üveysîler, Avşarlar, Zendler, Kaçarlar, Pehlevîler: Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye*, IV, 1321 (1903); Lane-Poole, *Catalogue of Persians Coins, Shahs of Persia*, 1887; Mehmed Şefik Keçik, *Der Kanzlei Uzun Hasans*, Freiburg 1976; Ebû-Bekr-i Tihrânî, *Kitâb-ı Diyâr-Bekriyye*, N.Lugal ve F.Sümer nş., T.T.K., 2 c., 1962-4; *Rawzatu's-Safâ; Habîbü's-Siyer;* 'Azîz Esterâbâdî, *Bezm-ü Rezm*, İst. 1928; Dewlet-Şâh; *Şeref-Nâme;* İsfizârî, *Rawzâtü'l-Cennât fî Medîneti'l-Herât*, Tahrân, 1314 Ş.; Fazlullah b.Rûzbihân Huncî, *Târîh-ı Â'lem-ârây-i Emînî*Fâtih, Küt., 4.431, İng.trc. Minorsky, *Persia in 1478-1490*,Londra, 1957; Yahyâ-i Kazwînî, *Lübbü't-Tewârîh*, Tahrân, 1314 Ş.; Muslihü'd-D.-i Lârî, *Mir'âtü'l-Edwâr*, Nûrosmâniye Küt., 3.156, Tr. trc. Şeyhulislâm Hoca Sâdeddîn Ef., Süleymâniye Küt., Beşîr Ağa Yzm., 470; Hasen Beg Rûmlu, *Ahsenü't-Tewârîh*, Tahrân, 1979, Barûda 1931-4, 2 c., (İng. trc. ile) (1494-1577) (1405-1493'te âid c. basılmamıştır: Nûrosmâniye Küt., 3.317); Nûrullâh Mar'aşî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, Süleymâniye Küt., Es'ad Ef. Yzm., 1.280; 'Abdü'r-Rezzâq Semerkandî, *Matlâ'ü's-Sâ'deyn*, Muh. Şefî' nş., Lâhûr, 2 c., 1946-9 (Hâfız-ı Ebrû ile berâber); Ferîdûn bey, *Münşe'âtü's-Selâtıyn; Tâcü't-Tewârîh;* dîğer bütün Osmanlı kronikleri ve husûsî târihleri; C.H.Seddon, Hasen Beg Rûmlu trc.: *A Chronicle of the Early Safawis* (1494-1577), Baroda, 1934 (Farsca metinle); dîğer Fars kaynakları: Storey, I, 301-22; Şeyh Hüs. b.Şeyh 'Abdü'z-Zâhidî, *Silsiletü'n-Nesebi's-Safewiyye*, Berlin, 1924; *Târîh-ı Âlem-*

ârây-i 'Abbâsî (1629'da kalır), Tahrân, 1314=1896, R.M.Savory, *History of Shah 'Abbas the Great*, 2 c., 1978 (1.400 s.); Lâ *Â'lem-ârây-ı Safewî* (Şâh İsm. devri), Wedullâh Şükrî nş., Tahrân 1971; Muh. Yûsuf, *Zeyl-i Târîh-ı Â'lem-ârây-i 'Abbâsî*, S.Hwânsârî nş., Tahrân 1938; Gaffârî, *Cihân-ârâ* (1595'te kalır), Tahrân, 1343 Ş.; Kadı Ah. Kummî, *Hulâsatü't-Tewârîh*, H.Muller nş., Wiesbaden 1964; *Reşehâtü 'Ayni'l-Hayât*; Müneccimbaşı; Cenâbî; Evliyâ Çelebî; Ah. b.Hüs.i'l-Kâtib, *Târîh-ı Cedîd-i Yezd*, İ.Afşâr nş., Tahrân, 1966; İbnü 'Abdi'l-Kerîm, *Târîh-ı Zendiyye*, E.Beer nş., Leiden 1888 ve Nâmî, *Târîh-ı Gîtîgüşâ*, Sa'îd Nefîsî nş., Tahrân 1317 Ş.; Muh. Hâşim Rüstemü'l-Hükemâ, *Rüstemü't-Tewârîh*, Muh. Müşîrî nş., Tahr. 1969; 'Abdü'r-Rezzâq Beg b.Necef-Kulı Hân, *Me'âşir-i Sultâniyye*, Tebrîz, 1241 Ş., İng. trc. H.J. Brydges, *The Dynasty of the Kajars*, Londra, 1833; Mîrzâ Takıyy Hân Sipihr, *Târîh-ı Kaacâriyye*, Tahrân, 1273 Ş.; Cehângîr Kaaimmeqâmî nş., Tahr. 1961; Mîrzâ Mehdî Hân, *Târîh-ı Nâdirî*, Tebrîz, 1260 Ş., Seyyid 'Abd. Enwâr nş., *Cehân-güşây-i Nâdirî*, Tahr. 1964, Fr.trc. Sir William Jones, *Histoire de Nader-Chah*, Paris 1770, İng. kısaltılmış trc. *The History of the Life of Nadir Shah*, Londra 1773; Adudü'd-Dewle Sult. Ah., *Târîh-ı 'Adudî*, Bombay 1889, lit.; Rizâ-Kulı Hân, *Rawzatu's-Safây-i Nâsırî*, 9 c., Tahrân, 1271 Ş.; Muh. Has. Hân, *Matla'ü'ş-Şems*, Tahrân, 1303 Ş. ve *Târîh-ı Nâsırî*, Tahrân, 1300 Ş.; 'Abd. Hân Emîr Tahmâsp, *Târîh-ı Rizâ Şâh Pehlewî*, Tahrân, 1305 Ş.; Mîrzâ Mehdî Hân Esterâbâdî, *Dürre-i Nâdire*, Bombay, 1281=1863, Seyyid Câ'fer Şehîdî nş., Tahrân, 1341=1963; Ebü'l-Has.b.Muh. Emîn, *Mücmelü't-Târîh bâ'd Nâdiriyye*, O.Mann nş., Leiden, 1891, Rezâwî nş., Tahrân, 1320 Ş.; yukarıda anılan Farsca ve Türkçe kaynaklar dışında Mısır'da Memlûkler'in son devrinde yazılan Arabca kaynaklarda da XVI. asrın ilk yıllarına kadar olan devir için zengin bilgiler vardır (bk.Memlûk bibliyografyası): 'Aynî, İbnü Tagrıbirdî, Makrîzî, İbnü 'Arab-Şâh, İbnü İyâs vs.

F.Sümer, *Karakoyunlular*, T.T.K., 1967; *İA*'nde *Akkoyunlular, Karakoyunlular, Kaçarlar, Nâdir, Cihân-Şâh* gibi maddeler; Walter Hinz, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat*, Leipzig, 1936, Tr. trc. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, T.T.K., 1948; A.M., *Schah Esma'il II*, *MSOS*, XXXVI, 1938, 9-99; J.Malcolm, *Hist. de Perse*, 4 c., Fr.trc., Paris, 1821; P.M.Sykes, *History of Persia*, 2 c., Londra, 1915; H.R.Römer, *Irans nach dem Tode İsma'ils (1577-81)*, Würzberg, 1939; Minorsky, *La Perse au XVe Siècle entre la Turquie et Venise*, Paris, 1933; G.Berchet, *La Republica di Venezia e la Persia*, Torino, 1865; Bellan, *Chah-'Abbâs Ier*, Paris, 1932; L.Lockhardt, *Nadir-Shah*, Londra, 1938; Sir D.Ross, *Sir A. Sherley and His Persian Adventure*, Londra, 1933; Hikmet Muh. 'Alî, *Relations Politiques Irano-Ottomanes de 1722 à 1747*, Paris, 1937; K.Beyânî, *Les Relations de l'Iran avec l'Europe Occidentale à l'Epoque Safavide*, Paris, 1937; Le Margne, *Vie de Thamas Kouli-Kan*, Madrid, 1741; Chardin; Tavernier; Otter; dîğer Avrupalı seyâhat-nâmeleri ve sefâret-nâmeleri; Brosset ve Allen'in Gürcistan târihleri (1849-56 ve 1932); E.G.Browne, *A History of Persian Literatur*'ın III. (1264-1502) ve IV. (1502-) cildleri (Cambridge, 1920, 1924); Barbaro ve Contarini gibi Venedik diplomatlarının sefâret-nâmeleri; Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti dell'Asia 1470-74*, Viyana, 1856; Sir E. Denison Ross, *The Early Years of Shah İsma'il*, *JRAS*, 1896, 249-340; Friedrich

Sarre, *Ardabil*, Berlin, 1925; B.Nikitine, *Les Afchars d'Urmiyeh*, *JA*, CCXIV, 1929, 67-123; F.Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara, 1967(2 baskısı daha var); A.M., *Safevî Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1976; 'Abbâsü'l-'Azzâwî *Târîhu'l-'Irâq*, III: *el-Hükûmâtü't-Türkmâniyye*, Bağdad, 1939 ve IV; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkîlâtına Medhal*, T.T.K., 1941, 2: 1970; Hammer, Dânişmend, Uzunçarşılı, Öztuna ve dîğer umûmî Osmanlı târihleri; H.Sohrweede, *Der Sieg der Safaviden in Persien und Seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert*, *Der Islam*, XLI, 1965, 95-223; Togan, *L'Origine des Safavides*, *Mélanges Massignon*, III, Şam, 1957, 345-57; Jean Aubin, *Chah İsmâ'il et les Notables de l'Iraq Persan*, *Journal of Economic and Social History of the Orient*, II, Leiden, 1959, 31-81; Kesrewî, *Şehryârân-i Gumnâm*, Tahrân, 1308 Ş.; Muh. 'Alî Terbiyet, *Dânişmendân-i Âzerbâycân*, Tahrân, 1314 Ş.; İ.M.Ferruh, *Hânedân-i Mukaddem*, Tahrân, 1340 Ş.; O.A.Efendiev, *Azerbaydzhanskogo Osudartsva Safeviden v Nachle XVI Veka*, Bakû, 1961; E.Glassen, *Die Frühen Safawiden nach Qazi Ahmad Qumi*, Freiburg, 1970; E.Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden in 16. Jahrhundert*, Freiburg, 1970; C.R.Markham, *History of Persia*, Londra, 1874; Kişmişev, *Pokhodı Nadir Şaha*, Tiflis, 1889; J.Hanway, *The Revolutions of Persia*, 2 c., Londra, 1753; *The Cambridge History of Iran*, 8 c., 1968 v. dd.; B.N.Zakhoder, *Sovremennyi Iran*, Moskova, 1957; Bâbâ Saferî, *Erdebîl der-Güzergâh-i Târîh*, 2 c., Tahrân, 1971-4; D.N.Wilber, *Iran Past and Present*, Princeton, 1967; R.K. Ramazani, *Irans's Foreign Policy (1941-73)*, Un. of Virginia, 1975; Muh. Şâh Pehlewî, *Mission for My Country*, 1961; A.M., *The White Revolution*, 1967; J. Bharier, *Development in Iran (1900-1970)*, 1971; George Lenczowski, *Russia and the West in Iran*, 2 c., Cornell Un., 1948-54; G.Handley-Taylor, *Bibliography of Iran*, Londra, 1964; 2: 1968; H.Busse, *Kanzleiwesen am Hand Türkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Kaahire, 1959; H.R.Roemer, *Die Safaviden*, *Saeculum*, IV, 1953; K.Michael Röhrborn, *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. und 17. Jahrhundert*, Berlin, 1966; 'Abdü'l-Hüs.Nevâî, *Şâh İsmâ'îl-i Safewî*, Tahrân, 1347 Ş.; W.Hinz, *Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15 und 16. Jahrhundert*, *ZDMG*, C-CI; V.Minorsky, *The Poetry of Shâh İsmâ'îl I*, *BSOAS*, X, 1942, 1.006b-53a; Şâh İsm.'in şiirleri: S.N.Ergun, *Hatâyî Dîvânı*, İst. 1949; H.Araslı ve 'Azîz Ağa Mehmedov, *Şâh İsmâ'îl Hatâyî'nin Eserleri*, Bakû 1966, Âzerbaycân Ak; H.Araslı *Deh-Nâme*, Bakû 1948; Turhân Genceî, *Il Canzoniere di Şâh İsmâ'îl Hatâyî*, Napoli 1959; Maria Francesca Tiepoliu, *La Persia e la Republica di Venezia*, Venedik, 1973; M.M.Mazzaoui, *The Origins of the Safawids*, Wiesbaden, 1972; M.H.Ne'metova, *Şîrvân'ın XIV-XVI. Asırlar Târîhi*, Bakû, 1959; Ghulam Sarwar, *History of Shâh İsmâ'îl*, Alîgarh, 1939; R.Savory, *Iran under the Safavids*, Londra, 1980; A.Beningsen ve H.Carère d'Encausse, *Le Daghestan*, *REI*, 1955, 6-56; Ermenî vesîkaları: A.D.Papazyan, *Persidskie Dokumentı Matenadarana*, 2 c., Revân, 1956-60; Gürcî vesîkaları: M.Chubua, *Persidskie Firmanı i Ukazı Muzeya Gruzü*, Tiflis, 1949 ve V.S. Puturidze, *Gruzino-Persidskie İstoriçeskie Dokumentı*, Tiflis, 1955.- E.G. Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge, 1910; Mehdî Melik-zâde, *Târîh-ı İnkılâb-ı Meşrûtıyyet-i Îrân*, 7 c., Tahrân, 1949-53; Ah. Kes-

rewî, *Târîḫ-ı Hicdehsâle-i Âẕerbâycân*, 6 c., Tahrân, 1933-41, 8: 1977; Ḥamîd Algar, *Religion and State in Iran (1785-1906)*, Los Angeles, 1960,2:1969; G.R.Gartwaite, *The Bakhtiyârî Khân (1846-1915)*, *IJMES*, 111, 1972, 24-44; Rezmârâ ve Newtaş, *Ferheng-i Cugrâfiyây-i Îrân*, Tahrân, 1949-53; L.W.Adamec, *Historical Gazetteer of Iran*, 2 c., 1981; Muḥ. Ḫalîl Mer'aşî-i Ṣafewî, *Mecmâ'ü't-Tewârîḫ der-İnkırâẓ-ı Ṣafewiyye*, 'Abbâs Ikbâl nş., Tahrân 1949; Krusinski, *Revolution of Persia*, Dublin 1729; 'Abdü'l-Ḥas.Newâî, *Esnâd wü Mükâtebât-i Târîḫî ez-Tîmûr tâ Şâh İsmâ'îl*, Tahrân, 1341 Ş.; S.A.M. Ṣâbitî, *Esnâd wü Nâmehây-i Târîḫî-i Dewre-i Ṣafewiyye*, Tahrân, 1343 Ş.; A.Gabriel, *Religionsgeographie von Persien*, Viyana 1971; M.Bazin ve C.Boromberger, *Gilân et Âzarbâyjân Oriental*, Paris 1982; Lockhart, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge 1958; Nâdir Mîrzâ, *Târîḫ we Cugrâfiyây-i Dârü's-Salṭane-i Tebrîz*, Tahrân 1905; 'Alî Aṣgar Şemîm, *Îrân der-Dewre-i Sulṭanat-i Kaacar*, Tahr. 1965; J.R.Perry, *Karîm Khan Zand, A History of Iran (1747-1779)*, Chicago 1979; Mehdî Rûşenzamîr, *Die Zand-Dynastie*, Hamburg 1970; A.Newâî, *Kerîm Ḫân-ı Zend*, Tahrân 1344 Ş.; Minorskỳ, *Teẕkiretü'l-Mülûk, A Manual of Safavid Administration (1725)*, Londra 1943; Muḥ. Hâşim Âṣaf Rüstemü'l-Ḥükemâ, *Rüstemü't-Tewârîḫ*, Muḥ. Müşîrî nş., Tahrân 1969; Luṭfullâh Hünerfer, *Gencîne-i Âsâr-ı Târîḫ-ı Iṣfahân*, Iṣfahân 1967; Lâ, *Â'lem-ârây-ı Ṣafewî*, Wedullâh Şükrî nş., Tahrân 1971; G.R. Garthwaite, *Khans and Shahs, A Documentary Anlysis of the Bakhtiyârî in Iran* 1982; L.P.Elwell-Sutton vs., *Bibliographical Guide to Iran*, 1982; *Atlas of Ancient and Historical Maps of Iran*, Tahrân 1976; 'Abbâs Sahâb, *Atlas of Geographical Maps and Historical Documents of the Persian Gulf*, Tahrân, 2: 1974; Mehdî Bâmbâd, *Şerḥ-i Ḥâl-i Ricâl-i Îrân der-Karn-i 12 we 13 we 14-i Hicrî*, 6 c., Tahrân, 2: 1978; Aḥ. Kesrewî, *Târîh-i Meşrûṭa-i Îrân*, Tahrân, 13: 1977.- Paul Horn, *Schah Tahmasp*, Strassburg 1891; H.L.Rabino di Borgomale, *Coins, Medals and Seals of the Shahs of Iran* (1500-1941), L.1945. P.Oberling, *The Turkic Peoples of Southern Iran*, Cleveland 1964; A.M., *The Qashqa'i Nomads of Fars*, Lahey 1974; F.Barth, *Nomads of South Persia*, Oslo 1961; *İran Yearbook 1988*, 660 s. Sibylla Schulter-Walser, *Das Safawidische Persien im Europäischer Reiseberichte (1502-1722)*, Baden-Baden 1970; Shaul Bakhash, *Iran under the Qajars (1856-1896)*, Londra 1978; J.E. Woods, *The Aqquyunlu*, Chicago Ün., 1976; Z.Sâbitiyân, *Dewre-i Ṣafewiyye*, Tahrân, 1343 Ş.; Y.M.Nawabi, *A Bibliography of Iran, A Catalogue of Books and Articles on Iranian Subjects, mainly in European Languages*, 5 c., 1969 v. dd.; Mehdî Akaasî, *Târîḫ-ı Ḫôy*, Tebrîz, 1350 Ş = 1971. D.N.Wilber *Riza Shah Pahlavi*, Hieksville 1975; P.Avery, *Modern Iran*, Londra 1965.

A.Piemontese, *Bibliografia Italiana dell'Iran(1462-1982)*, 2 c., Napoli 1982.

Onüçüncü Kitap

HİNDİSTAN

(Afganistan ve İndonezya)

I

HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. Gazneliler (1001-1187)

Hindistan'da Müslüman fütûhâtı, daha Emevîler devrinde, Muḥammed İbni'l-Kaasim'in Sind'i fethi ile başladı. Sind, Hılâfet'in (İslâm İmparatorluğu) bir eyâleti oldu. Emevîler'in ve Abbâsîler'in Sind vâlîleri (askerî umûmî vâlî) listesi, Abbâsîler bahsinin sonunda verilmişti.

Türkler'in Hindistan'ı fethi ise, İlkçağ'da başlar. Akhunlar için bk.c.III. Müslüman Türkler'in Hindistan topraklarına ayak basması, X. asrın ikinci yarısından îtibârendir (950 yılları). Bugün "Afganistan" denen ülkenin Afganca (Peştû) konuşan kısmı (ki ülkenin yaklaşık üçte ikisidir), aslında Hindistan kıt'asının bir parçasıdır. Ülkenin kuzey-batısı (merkez Herât), Horâsân'ın bir kısmını (Doğu Horâsân) teşkîl etmekle, aslında İran'ın bir parçasıdır ve bu bölgede Farsca ve Türkçe konuşan kavimler (İranlılar ve Türkler) içiçe yaşamışlardır. Ülkenin kuzeyi ise, Güney Türkistan ve Türkistan'ın bir parçasıdır (târîhî merkezi Belh, şimdi Belh'in çok az güney-doğusunda Mezâr-ı Şerîf); burası tamâmen bir Türk memleketidir.

Bu târihten, mukadderâtı Hindistan ile müşterek olan asıl Afgan ülkesini, ülkenin Fars ve Türk kısımlarından kuzeyde Hindûküş dağlarının ve Herîrûd'un ayırdığını

söylemek mümkindir. İşte bu ülkenin merkezi Gazne'dir ki, şimdiki merkez Kâbil, Gazne'nin az kuzey-doğusunda kalır. Asıl Hindistan'a, Kâbil'in az güney-doğusundaki Hayber geçitinden (1.022 m) geçilir. Geçitin Hindistan tarafının ağzında Peşâver şehri (339 m) vardır. Bu da bir Afgan şehridir ve Hindistan'ın eski Kuzey-batı eyâletinin merkezidir. Burası Pathan eyâletidir ve Afganca konuşulur. Şimdi bütün bu topraklar Pâkistan'ındır. İşte Türkler'in Hindistan'a girdikleri topraklar buralarıdır. Arablar'ın Müslüman Türkler'den iki buçuk üç asır önce Hindistan'a girdikleri yer ise, güneydir. Arablar, Ummân Denizi'nin kuzeyindeki İran ülkesi Kirmân'dan, gene bu denizin kuzeyindeki Hindistan ülkesi Belûcistân'a, orada doğuya doğru ilerliyerek Sind ülkesine girmişlerdir. Belûcistân'da Belûcca, Sind'de Sindce konuşulur ki, bunlar da Afganca ve Farsca gibi Ârî dilleridir. Ancak Arablar, Sind ülkesini daha doğuya doğru atlıyamamışlar, kuzey-doğuda Pencâb'a, doğuda Racastan'a, güneyde Gücerât'a intikal edememişler, Pencâb akınları geçici kalmıştır. Müslüman Türkleri temsîl eden Gazneliler ise, Pathanistan'dan doğu ve güney-doğuya ilerliyerek Pencâb'ı almışlardır. Bu ülkede, aynı dil grubundan (Ârî = Hind-Avrupâî) Pencâbca konuşulur (bugün Pencâb, ehemmiyetli kısmı ilkinde kalmak üzere Pâkistan ile Hindistan arasında bölüşülmüştür; Belûcistan ile Sind ise tamâmen Pâkistan'da kalmaktadır). Müslümanlar'ın "Hindûstân" dedikleri asıl Hindistan, büyük Ganj ovası, Pencâb'dan sonra başlar, Pencâb'ın güney-doğusundadır ve burada nüfus, büsbütün yoğunlaşır. Delhi, Hindûstân'ın kuzey-batısında ve Pencâb sınırına yakındır. Hindûstân'da Hindce'nin (Hindî) başlıca 6 lehçesi konuşulur, bu da bir Ârî dilidir.

Hindistan Türk imparatorluğunun başlangıcı olarak 28.11.1001 günü kabûl edilebilir. Bu, Gazneli Sultân Mahmûd'un, Pencâb hükümdârı Brahman Ceypâl'i meydan muhârebesinde yenip esîr aldığı târihtir ki bunun üzerinde Sultân Mahmûd, "Gaazî" unvânını almıştır. Bu, Gazneli Mahmûd'un 2. Hindistan seferidir. Gazneliler'in imparatorluk döneminin başlangıcıdır. 955-1001 arası, Gazneliler'in krallık devresidir.

Hindistan'a İslâm dînini sokan, Gazneliler ve ondan sonraki Türk imparatorluk hânedanlarıdır. Bugünki Pâkistan, ancak Gazneli Mahmûd'un attığı temel üzerinde kurulabilmiştir. Arablar, İslâm dînini ancak Sind (İndüs) nehrine kadar getirebilmişler, daha ileriye geçememişlerdir. Hindistan'ın dîni Brahman (Hindû) dînidir. Müslüman Türk fütûhâtı başladığı zaman Buda dîni, Hindistan'dan hemen hemen çekilmiş durumda idi.

Sünnî-Hanefî mezhebinde olan Gazneliler, Türk'tür. Bu Türk imparatorluk hânedânı 955'te başlamış, 1001'de Afganistan melikliğinden Hindistan imparatorluğuna yükselmiş, 1187'de sönmüş, bu sûretle 232 yıl sürmüştür. Bu devirde -aslında bir kıt'a olan ve çeşitli diller konuşulan- Hindistan, bir çok Brahman hükümdar arasında bölüşülmüştü. Bunlar Türk müstevlîlere karşı bâzan müttefikan hareket etmişlerdir.

Gazneli Mahmûd, Hindistan seferlerinden dâima Gazne'ye dönmüş, Hindistan'da nâib olarak, kumandanlardan Arıyaruk'u bırakmışır.

Gazneli hânedânında hânedan ve ordu dili Türkçe'dir. Edebiyat ve devlet işlerinde Farsca kullanılmaktadır. Devlet, yoğun Fars kültürünün te'sîrindedir. Hânedânın dehâsı, Türk târîhinin başlıca cihangirlerinden olan Sultân Mahmûd'dur. Ondan başka bu çapta hükümdar yetiştiremiyen hânedân, Karahanlılar, Selçuklular, Gurlular gibi üç rakıyb

Türk imparatorluk hânedânı ile yeterli derecede mücâdele edememiştir. Selçukoğulları, Büyük Türk Hâkanlığı tahtını Karahanlılar'dan devralmakla berâber, bu mevkıe, 1040'ta Dandânakan meydan muhârebesinde Gazneli ordusunu dağıtarak yükselebilmişlerdir. Ancak Mahmûd'a yol açan, Sebük Tegin'in dehâsıdır.

Gazneliler'in (Gaznevîler, Ar.Gazneviyyûn) taht şehirleri Gazne iken 1116'da ve kesin şekilde 1157'de Lâhûr'a götürülmüştür. Lâhûr, Pencâb'ın en büyük şehridir. 23.11.999'a kadar ilk 44 yıl Gazneliler, Sâmânîler'e tâbî olmuşlardır. 23.11.999-8.3.1118'de 118 yıl, 3 ay, 15 gün müstakildirler. 8.3.1118-29.4.1157 = 39, 1, 22 müddetle Selçuklular'a (Sultân Sancar) tâbî olmuşlardır. 1157-1187 arasındaki son 30 yıllarını müstakil geçirmişlerse de bu devrede de Gurlular tarafından devamlı tazyîk edilmiş ve bir çok toprakları ellerinden alınmıştır. 1.1163'te Gazne şehri kaybedilmiştir. 1176'da Multân, 1180'de Peşâwer'i kaybetmiş ve Gurlular'a tâbî olmuşlardır.

Gazneliler'in en geniş şekli 4.680.000 km^2'ye erişmektedir (ki 1981'de bu topraklarda 430 milyon nüfus yaşıyordu): Afganistan, Türkmenistan, Harzem, İran'da Kirmân, Horâsân, Semnân-Dâmgan, Lâristân, Isfahân, Reyy (Tahrân) (1029), Hemedân, Yezd, Kazvîn, Kâşân, Mâzenderân, Ester-Âbâd, Geylân, Hindistan'da Pathanistân, Sind, Belûcistân, Doğu ve Batı Pencâb (bugünki Pâkistân'ın tamâmı), Racastân, Mâlwa, Gücerât, Delhi, Agra, Ûd, Allâhâbâd (asıl Hindûstân). Tabîî bu genişlik, 1030'a doğru erişilmiş ve çok kısa müddet elde tutulmuş en geniş sınırlardır. Gazneli Mahmûd devrinde dünyânın en kudretli devleti hâline gelen imparatorluk, 23.5.1040'tan îtibâren (Dandânakan meydan muhârebesi) bu durumu Selçuklular'a bırakmış, bütün İran ve Türkistan topraklarını Selçuklular'a terketmiştir (krş.C.E.Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, IV, 1975, 162-97). 1032'de Benâres alınarak Bihâr'a da ayak basılmıştır. 977'den sonra bir kaç yıl taht şehri Belh'e götürülmüş, 1148-1149 ve 1155-1156'da Lâhûr'a alınmış, 1157'de Gazne taht şehri olarak bırakılıp kesin şekilde sultânlar, Lâhûr'da oturmıya başlamışlardır. Halîfe'den müstakil olarak sultân (imparator) titrini taşıyan ilk İslâm hükümdârı Sultân Mahmûd'dur ki, Abbâsî Halîfesi'ni ancak rûhânî lider olarak tanımıştır. Onun ölümünden 30 yıl geçmeden Selçuklu Sultân Tuğrul Bey, Halîfe'nin bu durumunu, bizzât Bağdâd'a girerek tesbît etmiştir. Gazneliler'den önce Büveyhîler, asla Abbâsî Halîfesi'nden müstakil olduklarını iddia edememişler, Halîfe'nin gûyâ vâlîleri şeklinde saltanat sürmüşlerdir.

Gazne'nin ilk Türk vâlîsi, Ebû-'Alî Erük'tür. Zâbülistân'ın (merkez Gazne) Türk melikleri ve muhtemelen Gök Türk hânedânından inme Hindû-şâhlar'ın sonuncusu Kâbül Şâh'ın kayın-birâderidir. Alp Tegin, bu zâtın 5.962'de Gazne vâlîsi olarak ölümü üzerine makamına geçmek üzere Gazne'ye gelmiştir. Alp Tegin, 955'te Herât (Doğu Horâsân) ve 2.961'de bütün Horâsân vâlîsi olarak, Gazneliler'i başlatmıştır. Sâmânîler'in vâlîsi iken istiklâlc kaymıştır. Ah.b.İsm.Sâmânî'nin Türk kölesi ve mânevî oğlu idi. Gazneli hükümdarları ve saltanat müddetleri tablosu şudur:

1. Alp Tegin (955-963 = 8)
2. Ebû-İshâq İbrâhîm (963-966 = 3)
3. Bilge Tegin (966-974 = 8)
4. Pîrî Tegin (974-977b = 3)

5. Ebû-Manṣûr Nâṣırı'd-D.Emîr-i Â'dil Kara Beçkem Sebük Tegin (977b-8.997 = 20)

6. İsmâ'îl (8.997-3.998 = 0, 7)

7. Seyfü'd-Dewle (Yemînü'd-Dewle) we Emîri'l-Mille Kehfü'l-İslâm (Kehfü'd-Dewle we'l-İslâm) Nizâmi'd-Dîn we-Nâṣırı'l-Ḥaqq (1013) Ebi'l-Kaasim Gaazî es-Sulṭân Maḥmûd Gaznewî b.Sebük Tegin (3.998-30.4.1030 = 32, 1)

8. Celâlü'd-dewle we Cemâli'l-Mille Ebî-Aḥmedi'l-Mekḥûl Muḥammed (30.4.1030-2.10.1030 = 0, 5, 2 + 24.12.1040-4.1041 = 0, 4 = 0, 9)

9. Naṣîrü'd-Dewle Mes'ûd I (2.10.1030-24.12.1040 = 10, 2, 23)

10. Şihâbü'd-D.Ebî-Sa'îd Mewdûd (4.1041-29.12.1048 = 7, 8)

11. Muḥ.Mes'ûd II (29.12.1048-1.1049 = bir iki hafta)

12. Bâhâü'd-Dewle Ebi'l-Ḥas.'Alî (1.1049-5.1049 = 0, 4)

13. Mecdü'd-Dewle 'Abdi'r-Reşîd (5.1049-4.2.1052 = 1, 9)

14. Seyfü'd-Dewle Ferruḫ-zâd (4.2.1052-3.1059 = 7, 1)

15. Żahîrü'd-Dewle (Dîn) İbrâhîm (3.1059 - 25.8.1099 = 40, 5)

16. 'Alâ'ü'd-Dewle Mes'ûd III (25.8.1099-3.1115 = 15, 7)

17. Kemâlü'd-Dewle Şîr-zâd (3.1115-3.1116 = 1, 0)

18. Sulṭânü'd-Dewle Arslan-Şâh (3.1116-6.2.1118 = 1, 11)

19. Yemînü'd-Dewle Gaazî Behrâm-Şâh (6.2.1118-3.1157 = 39, 1)

20. Mu'izzü'd-Dewle Ḫusrew-Şâh (3.1157-7.1160 = 3, 4)

21. Dâcü'd-Dewle Ḫusrew-Melik (Melik-Şâh) (7.1160-8.1187 = 27, 1)

Alp Tegin'in (no.1) yerine oğlu İbr.(no.2), sonra Alp Tegin'in mânevî oğlu Bilge Tegin (no.3) (Gerdîz'de öldü), sonra Alp Tegin'in dîğer mânevî oğlu Pîrî Tegin (no.4), sonra Alp Tegin'in dîğer mânevî oğlu ve dâmâdı Sebük Tegin (no.5) geçti. Binâenaleyh hânedânın gerçek atası Sebük Tegin'dir, nitekim hânedâna "Âl-i Sebük-Tegin = Sebük Tegin Hânedânı" denmiştir; Alp Tegin, Sebük Tegin'in gerçek babası değil, babalığıdır. Sebük Tegin'in gerçek babasının adı Serenk ve bunun kardeşi Kökem Yabgu'dur, bunlar Issık Göl çevresinde Barsḫân (Pars-Han)'da emîrlik eden Oğuzlar'ın Kayı boyu beyleridir (Reşîdüddîn, Jahn, 66). Bu sûretle Gazneliler'in menşeinin de, Osmanoğulları gibi Kayı boyu beylerinden indiği ve akrabâ oldukları âşikârdır. Alp Tegin'in dâmâdı da olan (bu izdivaçdan İsm. doğdu) Sebük Tegin'in "Kara-Arslan" lakabını taşıyan Barsgan (veyâ Barshan) Kayı beyi babasının Gök Tanrı dîninden olduğu muhakkaktır. Sebük Tegin'in (923?-8.997 = 74?), 960'tan önce ihtidâ ettiği tahmîn edilebilir. Bu ihtidânın da, zâten kendisi Sâmânî meliki Aḥ.b.İsm.'in hizmetine girince ihtidâ eden bir Türk beyi olan Alp Tegin'in hizmetine girince vuku bulduğu söylenebilir. Sebük Tegin'in kardeşi Buğracık (Herât, sn. Buşenc vâlîsi iken Ṭâhir b.Ḫalef b.Aḥ. tar.öldürüldü)'dır.

Sebük Tegin'in çocukları: 1. Ḥurre Kalçı Hâtûn (ilk izdivâcını Bânîcûrîler'den Ḫuttâl beyi ile yapmış olabilir). = 1. Hârizm-Şâh 'Alî (ölm. 1015), = 2. kardeşi Hârizm-Şâh Ebü'l-'Abbâs Me'mûn (izd.1016).- 2. Ḥasan, 3. Ḥüs., 4. Aḏudü'd-D.Yûs. (oğlu

Yâ'kuub), 5. Ebü'l-Muz.Nasr (999'da ağabeyi Sul.Mahmûd'un Horâsân Sicistân v., ölm. 1021) (oğlu el-Muz.).- 6. İsm. (no.6): Sul.Mahmûd'dan küçük (şu halde doğumu 970'ten sn.) olduğu halde Gazne'de vâlî ve Alp Tegin'in (no.1) kızından doğma olduğu için babası Sebük Tegin'in yerine geçip 7 ay sonra ağabeyi Sul.Mahmûd tarafından tahttan indirildi; Cûzcân'a sürülüp orada yaşadı. Arabca ve Farsca'da şâir ve müelliftir (oğlu Sâlâr Mes'ûd).- 7. Sul.Mahmûd (no.7).- 8. Fülâne = Ah. III b.Ferîğûn (Cûzcân).

Gazneli Sultân Mahmûd (no.7) (14.11.970-30.4.1030 = 59, 5, 17): Gaazî (28.11.1001), Kehfü'l-İslâm (11.1026), Nizâmü'd-D. (1014). Velîahd: 977-3. 998 = 21. Sebük Tegin'in büyük oğludur. Gazne'de Fîrûze-Bâğ'daki türbesinde medfun. = Bint İlig-Han (Karahanlı), izd. 4. 1001, = Bint Me'mûn Hârizm-Şâh, = Bint Muh. II b. Ferîğûn (Cûzcân). Gazneli Sultân Mahmûd'un çocukları:

1. Zeyneb (Mahmûd Buğra III b.Yûs.Kadır Han Karahanlı'nın nişanlısı); 2. Fülâne = Felekü'l-Me'âlî Minûçihr b.Kaabûs (Cürcân-Ziyârî meliki: 1012-29 = 17, çocukları için bk. Ziyârîler); 3. Nasr, 4. İsm., 5. Sül.- 6. Sultân Muhammed (no.8) (997-4.1041 = 44): 1. Mes'ûd ile ikizdir, ikizlerin büyüğüdür. Vel.3.998-30.4.1030 = 32, 1. Babası ölünce yerine geçti, fakat ikiz kardeşi tarafından 5 ay sonra tahttan indirildi, 1. Mes'ûd'un 10 yıllık saltanatından hal'i üzerine tekrar 4 ay tahta çıktı. Velîahdliğinde Cûzcân vâlîsi idi. = Bint Ebî-Nasr Muh.b.Ebi'l-Hâris Ah.b.Muh. (Cûzcân): Oğulları: Ah., 'Abdü'r-Rahîm, 'Abdü'r-Rahmân, 'Ömer, Nâmî, 'Osmân.- 7. Sultân Mes'ûd I (997-6.1.1042 = 45): şehzâde iken Isfahân ve Reyy vâlîsi idi. Hal'inden bir yıl sonra öldürüldü. = Bint Gerşâsp 1 Kâkûye, = Sâre Hâtûn b.Yûs.Kadır-Han Karahanlı. Hânedan bu zâttan yürüdü (aş.bk.).- 8. Sultân 'Abdü'r-Reşîd (no.13) (1022-1.1052 = 30): yeğenlerinden sonra tahta çıktı. Bir yıl sonra dâmâdı tar.öldürüldü. Dâmâdı Emîr Tuğrul Nezâr, Gazneli Mahmûd'un mânevî oğlu idi. Kendisini sultân îlân etti ve 3.1052'de öldürülünceye kadar bir kaç ay tahtı gasbetti. Mütegallibe olup "Kâfir-i Nî'met" diye anılır. Fakat onu hükümdar listelerine Sultân 'Abdü'r-Reşîd'den sonra alanlar vardır.

I. Sultân Mes'ûd-i Gaznevî'nin (no.9) çocukları: 8.1041'de katledilen 9 şehzâde (bunlardan 4'ü yetişmiş yaşta idi: Muh., 'İzzet-yâr, Merdân-Şâh, Sa'îd); Mecdûd (ölm. 1042, Pencâb = Lâhûr ve Multân v.); Mes'ûd (doğ. 1042, Belh = Güney Türkistan v.); bunlar dışında I. Mes'ûd'un 4 oğlu tahta çıkıp toplam 57 yıl saltanat sürdüler:

Sultan Mewdûd-i Gaznevî (no.10): I. Mes'ûd'un büyük oğlu ve velîahdi (2.10.1030-24.12.1040 = 10, 2, 23) (1021-12.1048 =37), = Bint Çağrı Bey Selçuqî; çocukları: Sâ'd, Fülâne ve II. Mes'ûd (no.11, vel. 1042-12.1048 = 6 yaşında tahta çıktı, bir iki hafta sonra amcası Sul.'Alî tar.hal' edildi).- Sultân Alî (hal'inden sn. ölm. 1051) (no. 12): 1049'da ağabeyinden dul kalan Çağrı Bey'in kızı Selçuklu prensesi ile evlendi; oğlu ve velîahdı: el-Hasan (vel.1.12.1048-1051 = 3).- Sultân Ferruh-zâd (no.14): (1026-1059 = 33): amcası Sul.'Abdü'r-Reşîd'in katli ve Emîr Tuğrul'un tahtı gasbı ve katli üzerine tahta çıktı, 23 yaşında öldü (1036-1059).- Sultân İbrâhîm (no.15) (1033-1099 = 66): I. Mes'ûd'un babasının ölümünde 9 yaşından küçük olan küçük oğlu. 3. ağabeyinden sonra 26 yaşında tahta çıktı ve 40 yıl tahtta kalarak hânedânının rekorunu kırdı. Kendisinden sonra gelen bütün Gazneliler'in de atası oldu. = Bint Melik-Şâh b.Alp-Arslan b.Çağrı Bey. Sultân Melik-Şâh'ın çağdaşı ve dâmâdı.

Sultân İbrâhîm-i Gaznevî'nin (no.15) çocukları: 39 şehzâde (isimleri: *Tabakaat-i Nâsırî*, Raverty nş., I, 105).- Seyfüddewle; Mahmûd (Lâhûr'da Hindistan genel vâlîsi, Agra fâtihi, 1088'de müddeî).- Fülâne = Melik Arslan-Argun b.Alp-Arslan b.Çağrı bey.- Fülâne = İmâm 'Abdü'l-Hâliq Cûzcânî (Cûzcânî ulemâ âilesinin atası).- III. Mes'ûd (no.16) (1061-1115 = 54): babası Sul.İbr.'in vel.i ve halefi. = Bint Alp-Arslan (izd. 1072, ölm. 1074?), = Mehd-i 'Irâq Hât.b.Melik-Şâh b.Alp-Arslan (izd.1075, önce sûrî). Bu sûretle 11 yaşında iken Alp-Arslan'a dâmâd oldu ise de zevcesinin ölümü üzerine onun yeğeni ve Alp-Arslan'ın torunu ile evlendi; bu sûretle bu def'a da Sultân Melik-Şâh'a dâmâd oldu. Fakat bu yıllarda şehzâde idi. Mehd-i 'Irâq Hâtûn, Sul.Behrâm-Şâh'ı doğurmakla, bu Gazneli sultânı, ana tarafından Selçuklu ve Melik-Şâh'ın torunudur.

III. Mes'ûd'un çocukları: Bahâüddîn Muh.(oğlu Hafırü'd-D.Muh.), Ferruh-zâd (oğulları 'Alî, Îrân-Melik, Şâh-zâd), Melik-Çihr, Mahmûd, Melik-zâd, Tâhir, 'Alî, Cemşîd-Melik (oğulları Hurşîd ve Tûrân-Melik), Sultân-Melik Arslan (1083-10.1118 = 34) (Hindistan'a kaçtı) (oğulları Arslan-Melik, Has. ve Emîr-Nîk); Sultân Şîr-zâd (1081-1116 dan sn. = 35) (Taberistân'a kaçtı) (no.17, katl); Sultân Arslan-Şâh (no.18) (1084-1119 = 35, katl); Sultân Behrâm-Şâh (no.19).

Sultân Behrâm-Şâh'ın (no.19) çocukları: Seyyidü'd-Dewle Ferruh-Şâh; Fülâne = Kutbü'd-D.Muh.b.Hüs.Guurî; Dewlet-Şâh (katli 1150); Husrew-Şâh (no.20); dîğer 17 şehzâde (adları: *Tabakaat-i Nâsırî*, 1, 105).

Husrew-Şâh'ın oğulları: Mahmûd, Key-Husrew ve Husrew-Melik (no.21) (katli 1.1190). Bu sonuncunun oğulları: Velîahd (1160-1187) (Garcistân'da Gurlular tar. babası ve kardeşleri ile berâber katli 1.1190) Behrâm-Şâh, Mahmûd-Şâh, Cihân-Şâh, Mes'ûd-Şâh, Melik-Şâh, Husrew-Şâh.

Gazneliler'in yerine Gurlular (Guurîler) Geçti.

2. Guurîler (1187-1206)

Aslında bu hânedân, emîr, melik ve sultân olarak çeşitli ülkelerde 700'lerden 1389'a kadar 7 asra yakın devâm etmiştir. Guur, Herât'ın doğusundaki dağlık bölgedir. Hânedan, çok muhtemelen Türk'tür. Şiddetli Fars te'sîrindedir. Türk te'sîrinde Afgan veyâ İranlı olması daha az muhtemeldir. Hânedâna, bilinen en uzak atasının adından alınarak "Şensebânîler" denir. Resmî dil olarak Farsca'yı, orduda Türkçe'yi kullanmışlardır. Mezhebleri Sünnî-Şâfiî olmakla berâber, 1199'dan önce Şîî/Kerrâmî idiler, bu târihte Fahrüddîn Râzî tarafından hânedâna Şâfiî mezhebi kabûl ettirilmiştir. Maamâfih XI. asırda Sünnî-Hanefî idiler. Hindistan imparatoru olarak 1187'de (1186 da olabilir) Gazneliler'in yerine geçmişlerdir (Lâhûr'un Gazneliler'den fethi). Gazneliler'den gene Hindûlar'a geçmiş olan Delhi'yi ise 1192'de almışlardır. 15.3.1206'ya kadar bu sûretle 19 yıl Hindistan Müslüman Türk imparatorluk tâcına sâhib olmuşlar, yerlerini kendi yetiştirdikleri ve mânevî oğul yaptıkları Hindistan Türk Memlûk hânedânına bırakmışlardır. Asıl taht şehirleri 1145 yıllarından itibâren Guur ülkesinde -bugün metrûk olan ve Câm denen- Fîrûz-Kûh'tur. Daha önce merkez Sanga'da Zâr-i Marg dağı eteğinde Mendeyş kalesi idi. 700 yıllarından beri Guur'un prensleri olan bu hânedân, herhalde başlangıçta Müslüman değildi. 1099'da emîrlikten melikliğe yükselmişlerdir.

Sâmânîler'e, Gazneliler'e, 8.3.1118-1157 arasında Selçuklular'a tâbî olup 1157-1206 atasında müstakil kalmışlar, 13.2.1206-1214 arasında 8 yıl Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuşlardır. Ancak bu tâbiiyyet Afganistan dalı içindir. Hindistan dalı 1187'den îtibâren müstakildir. İmparatorluk döneminde (1187-1206) hânedân, 3.760.000 km^2'ye erişen ülkeleri elinde tutmuştur ki bu topraklarda 1981'de yaklaşık nüfus 610 milyonu bulmaktadır: Batı Horâsân, bugünki Afganistan ve Pâkistân'ın tamâmı, Hindistan'da Racastân, Gücerât, Delhi, Agra, Ûd, Allaah-Âbâd, Bihâr, Bengal, Assâm eyâletleri. Bu sûretle Müslüman'lığı Bengal Körfezi'ne çıkarmak şerefi Guurîler'indir ve bugünki Bengaldeş devletinin de temelini atmışlardır.

Arablar'ın "emîr" dedikleri küçük Guur bölgesi prenslerinin bilinen ilki Şenseb, sonra Pulad, sonra Nehârân, sonra Bencî'dir, bunlar baba oğuldur. Şenseb'in, 700 yılından az sonra Guur bölgesini ele geçirdiği tahmîn edilebilir. 864'te hayatta olan Guur emîri Sûrî bu Şenseb'in torununun torunu, Bencî'nin oğlu ve halefidir. Sûrî'nin yerine kardeşi Şîs geçmiştir. Şîs'in oğlu 'Abbâs ve onun oğlu Muh.(1058'de hayatta) ve onun oğlu Kutbü'd-D.Has. ve onun oğlu 'İzzü'd-D.Hüs.'dir 864'te hayatta olan Sûrî, "Muh." diye anılmakta ve oğullarından birinin adı Ebû-'Alî şeklinde verilmektedir. 1011'de Gazneli Mahmûd, metbûluğunu kabûl ettirerek Muh.'in (no.8) yerine bu Ebû-'Alî'yi emîr yapmıştır. Bu isimler, hânedânın Müslüman olduğunu gösteriyorsa da, ihtidâ târihleri bilinmiyor. Çünki bu isimler, çok sonra yazılmış kaynaklarda ortaya çıkıyor. Bununla berâber hânedânın 1009 gibi çok geç bir târihte Sultân Mahmûd Gaznevî tarafından zorla ihtidâ ettirilmesi keyfiyyeti şüphelidir. Sultân Mahmûd, koyu Sünnî olduğu için, hânedânı Şîîlik'ten Sünnî'liğe geçmek için zorladığı, bunun da Sünnîler'ce ihtidâ sayıldığı ihtimâli vâriddir.

Hânedânın ilk meliki, 1099'da babası Kutbü'd-D.Has.'in yerine tahta oturan 'İzzü'd-D.Hüs.'dir. Emîr Şenseb'in 9. batından torunu, Emîr Sûrî'nin ise 5. batından torunudur. Şu halde 700-1099 arasında 4 asra yakın bir müddet 9 emîr, Guur bölgesinde prenslik yapmışlardır. Tabîî bu tablo, bir çerçeveden ibârettir. Arada aynı âileden başka emîrler gelmiş olsa bile bilemiyoruz. Zîrâ Guur, dışarıya oldukça kapalı, ehemmiyetsiz bir küçük ülke idi. Güney Türkistan'ın çok güney ucu idi ama, dağlarla Türkistan'dan da ayrılıyordu. Böyle bir bölgede Türk asıllı hânedânın, Fars kültürü te'sirlerine gittikçe daha fazla düştüğü tahmîn edilebilir. Melik 'İzzü'd-D.Hüs., Büyük Selçuklular'a tâbî olarak saltanat sürmüştür. 1108'de Sultân Sancar'a esir düşmüş, bir kaç yıl sonra salıverilmiştir. Sultân Melik-Şâh ve oğulları Berkyaruk'la Muh.Tapar, kendilerine tâbî saydıkları bu ehemmiyetsiz ve dağlarda yaşıyan barbar melik'i kendi hâline bırakmışlardır. Fakat Sultân Sancar (Melik-Şâh'ın en küçük oğlu), tahta çıkar çıkmaz, Guurlular'ı kendine tâbî kılmış, zâten onun devrinde bu hânedân 'İzzü'd-D.Hüs.'in yarım asırlık saltanatı ile ehemmiyet kazanmıştır. Yaşlı ölen (1146) bu hükümdar, târihî rol oynıyan 8 oğul bırakmıştır. Bunlar, 1157'de Büyük Selçuklular ortadan kalktığı, Harzem-Şahlar da daha şevketlerinin zirvesini bulamadıkları için müstakil şekilde, bazan kendi başlarına, bâzen aralarında işbirliği yaparak, bu bölgeden Selçuklular'ın çekilmesi kadar Gazneliler'in de zaafından faydalanarak, mülklerini genişletmişler ve sert muhârib şöhreti yapmışlardır. 'İzzü'd-D.Hüs.'in oğulları şunlardır:

1. Fahrü'd-D.Mes'ûd, büyük oğuldur ve babasının 47 yıl Herî-rûd üzerinde Keşî

beyi ol. velîahdliğini yapmıştır. Buna rağmen babasının yerine tahta o değil, kardeşi Sûrî çıkmış, Mes'ûd, Bâmyân emîrlerinin atası olmuştur. Bâmyân, Tohâristân'ın merkezidir. Oğulları Serahs beyi Zengî ile Mes'ûd'un yerine Bâmyân tahtına geçen Şemsü'd-D.Muh.'dir. Bu zâtın oğulları Nâsırü'd-D.Gaazî, 'Alâ'üd-D.Mes'ûd, 'Alî ve babasının yerine Bâmyân beyi olan Bahâü'd-D.Sâm'dır. Bu zât, kendisi gibi Bahâü'd-D.Sâm adını taşıyan babasının amcasının kızı ile evlendi. Oğulları 'Abbâs, 'Alâ'üd-D.Muh. (Gazne beyi 1206a-7a) ve Bâmyân beyi ol. babasına halef olan Celâlü'd-D.'Alî'dir. Bu zât öldürülmüş ve Bâmyân şûbesi sona ermiştir. Tâcü'd-D.Yıldız Bey'in kızı ile evli idi. Tohâristân, 1215'te Guurîler'den Harzem-Şâhlar'a geçti.

2. Kutbü'd-D.Muh: 'İzzü'd-D.Hüs.'in 2. oğlu. "Melikü'l-Cibâl = Dağlar Kralı" diye ünlüdür. 1146b'da Gazneliler'ce Gazne'de öldürülünceye kadar Fîrûzkûh'da babasına niyâbet etti, babasından 2 yıl önce öldü. Gazneli sultânı Behrâm'ın dâmâdıdır. Kendisinin dâmâdı da 'Alâ'ü'd-D.Atsız'dır ki yeğeni olur.

3. Seyfü'd-D.Sûrî: 'İzzü'd-D.Hüs.'in 3. oğlu ve halefi. Bir yıl sonra Gazneliler'ce öldürüldü. Taht şehri: İstiye.

4. Bahâü'd-D.Sâm: 'İzzü'd-D.Hüs.'in 4. oğlu. Keydân emîri Bedrüddîn'in dâmâdı. 1148-1149 arasında Fîrûzkûh, daha önce Mandeyş beyi. İmparatorluk dalının atası, aş.bk.

5. Mu'înü'l-İslâm Kasîmü Emîri'l-Mü'mînîn 'Alâ'ü'd-D.Hüs. "Cihân-sûz" (ölm.Herât, 4.1161): Önce Wecîristân beyi idi. Garcistân beyi Şâr-Şâh'ın kızı Hûr Melike ile evli. Guur meliki olarak ağabeyinin yerine geçti, 1155-1156'da Gazne'ye de hâkim oldu. 1150'de hânedânında ilk def'a "sultân" unvânını aldı. 1151'de Gazne şehrini yakarak unvânını aldı. Bu işten hoşlanmıyan metbûu Sultân Sancar, üzerine yürüdü, 24.2.1152'de 'Alâ'ü'd-D.'i esîr etti ve 2 yıldan önce salıvermedi. Kızı Gevher-i Mülk, Cihân-sûz'un yeğeni Gıyâsü'd-D.Muh. ile evlendi. Cihâz-sûz'un (= Dünyâyı Yakan) oğulları: Seyfü'd-D.Muh. (1143b-6.1163 = 20) (çocukken babasının yerine geçti ve 7 yıl sonra öldü) ve Zıyâ'ü'd-D.('Alâ'ü'd-D.) Muh.Atsız. Melik Atsız, amca oğlu Gıyâsü'd-D.Muh.'in 40 yıllık saltanatından sonra, babasının ve ağabeyinin Guur tahtına oturabildi. Harzem-Şâh'a tâbî olarak saltanat sürdü. Dâmâdı, amca oğlu 'Alâ'ü'd-D.Muh.'dir. Atsız'ın oğulları: Fahrü'd-D.Mes'ûd (Garcistân beyi), Nâsırü'd-D.Muh.(Bindâh beyi) ve Cemşîd.

6. Şücâ'ü'd-D.'Alî (Hırmâs beyi): oğlu 'Alâ'ü-D. (Zıyâ'ü'd-D.) Muh.'dir. Bu Melik Muh., 2 def'a Guur tahtına oturdu. Amca oğlu Melik Atsız'ın kızından başka, Gıyâsü'd-D.Muh.'in kızı Mâh-i Mülk ile de evlendi. Fîrûzkûh'da oturdu. Oğulları: Rüknü'd-D.Îrân-Şâh (ilk eşinden) (ölm. 1209b) ve Nâsırü'd-D.Alp-Gaazî (2. eşinden) (1203'e kd. Herât beyi).

7. Emîr Nâsırü'd-D.Muh.: Mâdîn beyi.

8. Şihâbü'd-D.Muh.Harnek: Mâdîn beyi. Oğulları: Nâsırü'd-D.Hüs.Sûrî (katli 1152) ve Seyfü'd-D.Sûrî. Bu sonuncu, Sultân Mu'izzü'd-D.Muh.b. Sâm'ın kayınpederidir. Seyfüddîn'in oğulları: Şihâbü'd-D.'Alî ve Nâsırü'd-D.Ebî-Bekr (ölm.Delhi 1223).

Bahâü'd-D.Sâm'ın (ölm.1159) kızları: Melîke-i Cihân = Seyfü'd-D.Sûrî b.Nâsırî'd-D.Muh.- Hurre-i Celâlî = Şemsü'd-D.Muh. (Bâmyân).- Melîke-i Horâsân = Melik Kızıl-Arslan b.Muh.b.Melik-Şâh Selçuqî.- Bahâ'ü'-D.Sâm'ın (ölm.1159) oğulları: Gıyâsü'd-D.(önceleri Şemsü'd-D.) Muh. ve Mu'izzü'd-D.(önceleri Şihâbü'd-D.) Muh.'dir. Gıyâsü'd-D.Muh. (1142a-11.2.1203 = 61): 'Alâ'ü'd-D.Hüs.'in kızı Gevher-i Mülk ile evlendi. 40 yıl Guur meliki ve ilâveten 28 yıl (1175b-11.2.1203) Herât meliki oldu. Kızı Mâh-i Mülk, 'Alâ'ü'd-D.Muh.b.'Alî ile evlendi (yk.bk.).

Gıyâsü'd-D.Muh.'in oğlu: Gıyâsü'd-D.Mahmûd. Timrân beyi Melik Tâcüddîn'in dâmâdıdır. Fîrûzkâh'ta Guur meliki iken öldürüldü. Ayrıca 1202'den katline kadar 8 yıl Büst beyliğini elinde tuttu. 2 kızı dışında oğulları: Bâhâüddîn Sâm ve Şemsüddîn Muh.Kert. Bahâüddîn Sâm (doğ. 1196), Fîrûzkûh'ta oturan sonuncu Guur melikidir. 5.11.1210'da henüz 3 aylık melik ol.babasının tahtında otururken kardeşi Kert, 2 hemşîresi ve annesi ile Harzem-Şâhlar'a esir düşüp Harzem'de Ürgenç'e sevk edildi, 14 yaşında idi. Kardeşi Melik Kert ise 7 yaşında bulunuyordu. Bu sûretle Guur, Harzem-Şâhlar'a geçti. Ancak Guur'da Harzem-Şâh hâkimiyeti 14 yıl sürdü. 1224'te ülke, Moğollar'in eline geçti. Moğol imparatorluk vâlîleri olarak Guur'da baba-oğul 2 Karluk Türkü, 36 yıl emîrlikte bulundu: Seyfü'd-D.Karluk (1224-1249, Multân'da öldürüldü) ve oğlu Nâsırü'd-D.Muh .Karluk (1249-1260).

Küçük kardeş Melik Şemsü'd-D.I Muh.Kert (1203-3.1278 = 75) (Câm'da maktûl), 7 yaşında iken 3 aydır ağabeyinin velîahdi iken Harzem-Şâhlar tarafından Fîrûzkûh'tan Ürgenç'e sürülmüştü. Moğollar salıverdiler. İlhan'ın Herât vâlîsi olduğu zaman (1245), 42 yaşına gelmişti. "Kertler" denen hânedânın kurucusudur (aş.bk.). Annesi, Rüknü'd-D.Ebî-Bekr Muh. (1223'te maktûl) b.Melik Tâci'd-D.'Osm.Mergınâniyyi't-Timrânî'nin kızıdır.

Bahâüddîn Sâm'ın (ölm.Fîrûzkûh 1149) küçük oğlu Şihâbü'd-D. (1163'te Mu'izzü'd-D.) Muh.Sâm, bütün Guurlular'ın en büyük şahsiyeti ve tek dâhî hükümdârıdır. Ağabeyi Gıyâsü'd-D.Muh.Sâm (ölm.1203) ile işbirliği ederek, Hindistan'da Müslüman Türk fütûhâtına, Gazneli Mahmûd'un bıraktığı yoldan devâm etmiş, Gazneliler ancak Bihâr'a kadar geldikleri halde o, Bengal Körfezi'ne çıkabilmiş, fakat Dekken'e (Güney Hindistan) geçememeşitir. En erken 1144 doğumlu olabilir. 13.3.1206'da öldürüldüğü zaman en fazla 62 yaşında idi. Hânedânın tek imparatoru da bu zâttır. "Sultânü'l-Mu'azzam" sanını almış, fakat Selçuklular ve Harzem-Şâhlar gibi "sultânü'l-â'zam" sanını almıya cesâret edememiştir. Hindistan Müslüman Türk imparatorluk tâcı 1186 veyâ 1187'de Lâhûr'u alarak Gazneliler'e son veren bu zâta son Gazneli sultânından geçmiştir. Selçuklu teşkîlâtına dayanarak Hindistan Türk imparatorluğunun, son Gazneliler zamânında yozlaşan durumunu pek çok canlandırmıştır.

Gazneliler, Gazne şehrini 1162'de kaybettiler. 1162-1174 arasında 12 yıl Gazne şehri ve Zâbülistân, Oğuzlar'da kaldı. 1174'te Gurlular'a (Sultân Mu'izzüddîn Muh.Sâm) geçti. Dîğer taraftan Bahâüddîn Sâm, 1198'de Belh'i 'Alâüddîn Kamaç'tan aldı. Herât (Doğu Horâsân) ise Tâcüddîn Yıldız'ın, sn. Bahâüddîn Tuğrul'un elinde iken 1176'da Gurlular'a (Mu'izzüddîn Muh.) geçti. 1176'dan az önce de Kirmân Oğuzları (ki Kirmân Selçukluları'na son vermişlerdi) ve Sîstân Saffârî emîri Tâcüddîn Harb, Gurlular'a (Mu'izzüddîn Muh.) tâbî oldu. Ancak Sultân Muizzüddîn Muh.Sâm, 1205'te Herât hâriç Horâsân'ı, Harzem-Şâhlar'a bıraktı. Gazne'de medfundur.

Mu'izzüddîn Muh.Sâm, Hindistan fethini kutlamak için hâlen Fîrîzkûh = Câm'da bulunan 60 m yüksekliğinde ve 180 basamakla çıkılan minâreyi yaptırdı. 1174a'de Gazne'yi alarak saltanatının çekirdeğini elde etti. Ertesi yıl Sind'i aldı. 1175'te Multân'ı, 1187'de Lâhûr'u ve Pencâb'ı fethetti. 1192'de Delhi'yi fethedip taht şehri yaparak "Hindûstân" denen Ganj vâdîsini (Delhi, Agra, Allaah-Âbâd ve Ûd eyâletleri) elde etti. 1202'de Guur'u da imparatorluğuna kattı. 1162'den beri Herât beyi bulunduğu için devleti İran ve Türkistan'dan Bengal Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Nitekim 1197'de Bihâr'ı ve takrîben ertesi yıl Bengal'i alarak Bengal Körfezi'ne çıktı. Uccha'da Bhatti râcâsı Rani'ye (Racastân) dâmâd olarak Brahmanlar'a yaklaştı. Zîrâ on milyonlarca Brahman tebeası olmuştu. Fakat erkek çocuğu olmadı. Bir kızı dışında, erkek çocuğu olmaması da Hindistan'ın asırlarca Türkler'de kalması için verimli bir zemin hâsıl etti. Türkistan'dan gelen 4 soylu Türk gencini, mânevî evlâd edindi. Ona izâfetle "Mu'izzîler" denen bu 4 beyden biri, Melik Kutbü'd-D.Aybek; İndüs kıyısında Demyek'te İsmâîliler tar. öldürülen Mu'izzü'd-D.Muh.Sâm'ın yerine Hindistan sultânı olarak "Hindistan Memlûkleri" denen Türk hânedânını kurdu (13.3.1206). Aybek, daha önce mânevî babasının Lâhûr (Pencâb) vâlîsi idi ve Melik Yıldız'ın dâmâdı bulunuyordu. 1205'e doğru mânevî babası tar. "Welî-'ahd-i Hindûstân" îlân edilmişti. Melik Tâcüddîn Yıldız, Sultân Muh. Sâm'ın dîğer bir mânevî oğlu olan Türk memlûküdür. Mânevî babası ölünce 1.1216'ya kadar 10 yıl Gazne (asıl Afganistan) vâlîsi oldu. Bedâûn'da medfundur. Melik Yıldız, üç kızını Sultân Aybey'e, Bâmyân Guurî beyi Celâlü'd-D.'Alî'ye ve Melik Kabaca'ya verdi. 2 de oğlu vardı. Melik Nâsırü'd-D.Kacaba, Sul.Muh.Sâm'ın dîğer mânevî oğlu olan Türk memlûküdür. Babalığı ölünce 11.6.1227'deki katline kadar 21 yıl, 3 ay, Sind, Multân ve Lâhûr (Pencâb) ve Ûc vâlîsi oldu. Aybek'in kızından doğma oğlu Melik 'Alâ'ü'd-D.Behrâm-Şâh'tır. Sul.Muh.Sâm'ın 4. mânevî oğlu olan Türk memlûkü, Muh. Mahmûd'un yeğeni Melik Bahtiyâr Muh.Hılcî (ölm. 1205)(bk. Bengal) babalığının ölümünde Luknow (Ûd) vâlîsi oldu ve bu eyâlette meliklik yaptı. İleride Hindistan imparatorluk tahtına çıkacak olan Hılcî (Halaç/Kalaç) Türk boyundandır. Bahtiyâr'ın oğlu Melik Gıyâsüddin 'Iwâz, Bihâr vâlîsi iken 1227'de öldürüldü. Sul.Muh. Sâm'ın bir evlâdlığı da Melik Bahüddîn Tuğrul'dur (ölm.1200).

Kertler: Guurîler'in "Kertler" denen dalı, 1245-1389 arasında 144 yıl devâm etti. Bu melikler, 1275'e kadar Sîstân'da, 1275-1389 arasında Herât'ta oturdular. Belh (Güney Türkistân'ın bir parçası), Doğu Horâsân (Herât), Nîşâpûr (Batı Horâsân'ın bir kısmı), Sîstân, Guur, Gazne dâhil Garcistân'da saltanat sürdüler. Fakat bu, en geniş sınırlarıdır. Farsca kullanan bu Türk hânedânı, 1245-1335'te İlhanlılar'a (bâzan Çağataylılar'a) yânî Cengizliler'e, 5.1380-1389 arasında Timur'a tâbî oldu. 1335-1380 arasında müstakil kaldı. Timur tarafından ortadan kaldırılıp ilhâk edildi.

I. Şemsüddîn'in (yk.bk.) yerine oğlu "Şemsüddîn-i Sagıyr = Küçük Şemsüddîn" denen Rüknü'd-D.Muh., 5 yıl sonra hal' edildi. Hal'inden 22 yıl sonra 1305b'te öldü. Yerine önce by.oğlu Fahrü'd-D., sonra kç.oğlu I. Gıyâsü'd-D. (1326'da hacı) geçti. Dîğer oğlu 'Alâ'üd-D., müddeî olup 1314'te öldü. I. Gıyâsü'd-D.'in 4 oğlu biribiri ardınca 41 yıl tahtta kaldılar: II. Şemsü'd-D.Muh., Melik Hâfız, Mu'izzü'd-D.Hüs. ve Melik Bâkır.

Mu'izzü'd-D.Hüs., Cengizliler'den Tuga-Timur Han'ın kızı Sultân Hânım'la evlendi. Oğulları Serahs beyi Muh. ile II. Gıyâsü'd-D.Pîr-'Alî'dir. Bu zât öldürüldü ve Timur, Herât'a ve Kertler'in bütün mülküne hâkim oldu. II. Gıyâsüddîn'in 2 oğlundan biri, Pîr Muh.,velîahddir (1370-1383), babasından önce öldü;kardeşi, 6 yıl için son velîahd oldu.

Guur emîrleri

1. Emîr Şenseb (700'ler)
2. Emîr Pulad
3. Emîr Nehârân
4. Emîr Bencî
5. Emîr Muh.Sûrî (864'te hayatta)
6. Emîr Şîs (1011'de hal')
7. Emîr Ebû-'Alî (1011-1035?, hal')
8. Emîr 'Abbâs (1035?-1059, hal')
9. Emîr Muh (1059-)
10. Emîr Kutbü'd-Has.(ölm.1099)

Guur melikleri

11. Melik 'İzzü'd-D.Hüs.(1099-1146 = 47)
12. Melik Seyfü'd-D.Sûrî (1146-1149 = 3)
13. Melik (Sultân) 'Alâ'ü'd-D.Hüs."Cihân-sûz" (1149-1156 = 7)
14. Melik Seyfü'd-D.Muh. (1156-6.1163 = 7)
15. Melik Gıyâsü'd-D.Muh. (6.1163-11.2.1203 = 39, 8)
16. Melik 'Alâ'ü'd-D.(Zıyâ'd'D.) Muh.Atsız (11.2.1203-13.3.1206 = 3, 1, 0 + 1213 - 1214 = 1 = 4, 1, 0)
17. Melik Gıyâsü'd-D.Mahmûd (13.3.1206-31.7.1210 = 4,4, 18)
18. Melik Bahâü'd-D.Sâm (31.7.1210-5.11.1210 = 0,3,5)

Bâmyân emîrleri

1. Emîr Fahrü'd-D.Mes'ûd (1145b-1155 = 10)
2. Emîr Şemsü'd-D.Muh. (1155-1192 = 37)
3. Emîr Bahâü'd-D.Sâm (1192-1205b = 13)
4. Emîr Celâlü'd-D.'Alî (1205b-1215 = 10)

Hindistan sultânı:

1 (16)*. Gıyâsü'd-Dünyâ we'd-D.Ebi'l-Feth Sultân Mu'izzi'd-D.Muh.Sâm (1187-13.3.1206 = 19)

(*) "16" sıra sayısı, Hindistan Türk imparatorluğundaki sultanların sırasını gösteriyor. Muh. Sâm, 15. Gazneli Hindistan Türk sultânından sonra 16.'dır.

3. Hindistan Memlûkleri (1206-1290)

Hânedânın kurucusu, Mu'izzü'd-D.Muh.Sâm Guurî'nin mânevî oğlu ve velîahdi olan Türk memlûkü Aybey (Aybek, Aybeg)'dir. Mânevî babasına, Hindistan'ın 17. Türk sultânı ol.halef olmuştur.

Memlûkler'e "Dehli" (*) Sultanları'nın I. Tabakası" da denmiştir. Memlûkler'in 13.3.1206-13.6.1290 = 84, 3, 1 devâm eden saltanatı, aslında 3 hânedâna bölünür: I.) Sul. Muh.Sâm'a izâfetle "Mu'izzî" veyâ Sul.Aybey'e izâfetle "Kutbiyye Hânedânı" denen âilenin (13.3.1206-12.1210 = 4, 9) tahta çıkanları Aybey'le oğlu Ârâm-Şâh'tır. II.) "Şemsiyye Hânedânı" (12.1210-17.2.1266 = 55, 2) adını kurucusu Şemsüddîn İltutmuş'tan alınır; bunlar 5 imparator ve 1 imparatoriçedir. III.) "Balaban Hânedânı" (17.2.1266-13.6.1290 = 24, 3, 25) adını kurucusu Sul.Balaban'dan alır; 3 imparatordur; fakat bu hânedânın 1282-1338 = 56 yıl Delhi'ye tâbî olarak saltanat sürmüş bir de Bengal melikleri dalı vardır.

Her 3 Memlûk hânedânı da akrabâlıkla birbirleriyle irtibatlıdır. Üçü de Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Bunlara "Türk Sultanları" da denmektedir. Resmî dil ol.Farsca'yı kullanmışlardır. Taht şehirleri Delhi'dir. Bu şehir, 993'te kurulmuş yeni bir şehirdir. Delhi'yi 1189'da (kesin şekilde 1192) Melik Aybey, mânevî babası Sul.Muh.Sâm'ın adına, Râcâ Prithwî'den fethetmiştir. Memlûk imparatorluğu, bugünki bütün Pâkistân ile Hindistan'ın şu eyâletlerini ihtivâ ediyordu: Güney Pencâb, Racastân, Gücerât, Dehli, Agra, Ûd, Allaah-Âbâd, Bihâr, Bengal, Assam, Mâlwa. Bu topraklar 2.840.000 km^2'nin üzerindedir ve 1981'de üzerlerinde yaklaşık 595 milyon nüfus yaşıyordu. Hindistan'da Türk hâkimiyetini XIX. asra kadar sökülemez şekilde kuran Memlûkler'dir. Gazneliler ve Gurlular'ın fütûhâtının geçici mi, kalıcı mı olduğu, Brahman Hindûlar'la Müslüman Türkler arasında münâkaşalı idi. Memlûkler, bunu münâkaşa mevzûu olmaktan çıkarmışlardır. Memlûkler'in 90 yıl içinde 3 dehâ sâhibi hükümdar yetiştirmeleri, bu zemîni hazırlamıştır: Aybey (salt.1206-1210), İltutmuş (1210-1236) ve Balaban (1266-1286). Sonra gelen Kalaç hânedânından Sultân Alâüddîn Muhammed (1296-1316) gibi büyük bir dâhî, eseri tamamlamış, Güney Hindistan'a (Dekken) nüfûz edemiyen Memlûkler'in imparatorluğunu Seylan'ın karşı yakasına kadar götürmüş, târihte ilk def'a olarak Hindistan kıt'asını tek bir devlet hâlinde birleştirmiştir (Hindistan derken, Pâkistan ve Bengaldeş, hattâ Afganistan'ın asıl Afgan kesimini de berâber anlıyoruz).

1192'de Semâne vâlîsi olan Aybey, 1194'te merkez yaptığı Delhi'den sonra babalığı adına 1197'de Bihâr'ı da alarak Orisa ve Bengal'e dayanmış bir cihangirdir. Lâhûr'da 1193-95'te Delhi ulu câmiini yaptırdı. Polo oynarken kazâen öldü. Gazne v. Melik Tâcü'd-D.Yulduz (Yıldız)'un (1214'te Harzem-Şâhlar'ca Gazne'den kovulup Lâhûr'a geldi) (ölm. Bedâûn 1215) dâmâdı idi. Lâhûr'da nedfundur. Yerine oğlu ve velîahdi Ârâm-Şâh geçti ise de bir yıl sonra öldürüldü ve bu sûretle Aybey hânedânı erkek tarafından kesildi. Aybey'in 3 kızı vardı. İkisini, birinin ölümünde dîğerini vermek sûretiyle,

(*) "Dehli": Hindce: Dillî, Fars. Dihlî, Dehlî, İng.Delhi. New Delhi (Hind.Na'î Dillî, Yeni Delhi), eski şehrin güneyindedir ve şimdi bitişmiştir.

kendisi gibi Sul.Muh.Sâm'ın mânevî oğlu olan Melik Nâşırüddîn Kabaca (Multân v.) (ölm. Uççh 1228) ile evlendirdi. Dîğer kızı Şâh-Terken Hâtûn Melîke-i Cihân ise, Aybey'in Türk memlûkü ve mânevî oğlu İltutmuş'la evlendi ve I. Fîrûz Şâh'ı doğurdu.

Sultân İltutmuş b.Elam Hân, Beren ve 1200'deki fethinden beri Gwâlyâr ve sn. Bedâûn vâlîsi idi. 1229'da Halîfe Müstensır'dan Nâşırü Emîri'l-Mü'minîn unvânını aldı. Ârâm Şâh tahta çıkınca, bunun oğlu olmadığı için, eniştesi ve mânevî kardeşi olarak velîahdliğe yükseldi ve bir ay sonra yerine geçti. Şâh-Terken Hâtûn'dan başka -Razıyye Hâtûn'u ve Kutbuddîn'i doğuran-Terken Hâtûn ve Mahmûd Şâh'ı doğuran Melike-i Cihân ile evlendi (ki bu sonuncusu dul kalınca, 1255'te Ûd vâlîsi Kutluğ Hân ile evlenmiştir). Delhi'deki türbesinde medfun. Badâûn'daki câmii, Hindistan câmîlerinin en büyüklerindendir. 1229'da da Delhi'de Kutb-Minâr'ı yaptırmıştır. Sultân İltutmuş'un çocukları:

Melike Fülâne = 1. Kadı İhtiyârü'd-Dîn b.Kadı Nasri'd-Dîn, = 2. Nâib Melik İhtiyârü'd-Dîn Aytegin (katli 29.6.1240). -Melike Fülâne = Sultân Balaban (aş.bk).- Melik Kutbü'd-D.(katli 1238).- Melik Gıyâşü'd-D.Muh.(müdd.1238).- Melik Celâlü'ddîn Mes'ûd-şâh (müdd.1256 Kâhûr v. ve Melik Ebü'l-Feth Nâsırü'd-D.Mahmûd (ölm. 1230): Sultân İltutmuş'un büyük oğlu ve velîahdi (1210-1230 = 20), Bengal meliki (1226-1230 = 4) (Melikpur/Delhi'deki türbesinde).- Rüknü'd-D.Fîrûz Şâh I: Sultân İltutmuş'un yerine tahta çıktı. Annesi Şâh-Terken Hâtûn'dur. Vel.1230-27.4.1236 = 6. Oğlu 'Alâ'ü'd-D.Mes'ûd Şâh, nâib: Nâibü'l-Mülk Melik Kutbüddîn Hân b.'Alî Guurî. Amcası Behrâm Şâh'tan sonra tahta çıktı. Vel.27.4.1236-6.1237 = 1, 2 + 22.4.1240-5.1242 = 2, 1 = 3,3. Hal' edildi. dîğer amcası I. Mahmûd tahta çıktı.- Razıyye Hâtûn (Sultân): İltutmuş'un by kızı. târîhin yegâne Türk hükümrân imparatoriçesidir: Melike-i Zemân Sultân Razıyye Sultâni'l-Â'zam Celâli'd-Dünyâ we'd-D.Nusretü Emîri'l-Mü'minîn Razıyyeti'd-Dünyâ we'd-D.Belkîs-i Cihân. 1232'de bir ara babası Sultân İltutmuş tar.velîahd îlân edildi. Hal'inden 5 ay, 22 gün sn. (14.10.1240), zevci Melik İhtiyârü'd-D. Altunay (izd. 1240 nîsân) (nâib: 22.4.- 14.10.1240) ile berâber katledildi. Razıyye Sultân'ın oğlu Seyyid, 1299'da 1 hafta için tahta müddeî oldu.- Sultân Behrâm Şâh: ablası Razıyye'nin yerine tahta çıktı. Vel.6.1237-22.4.1240 = 2, 10.- Mahmûd Şâh I (1230-17.2.1266 = 36): yeğeni Mes'ûd Şâh'ı hal' edip yerine geçti. Sultân İltutmuş'un en küçük çocuğu. Vel.22.4.1240-9.6.1246 = 6, 1, 17. Onunla Şemsüddîn İltutmuş (Şemsiyye) Hânedânı nihâyete erdi. Ölünce yerine eniştesi, Sultân İltutmuş'un mânevî oğlu, dâmâdı, Türk memlûkü Balaban geçti. Mahmûd Şâh'ın nâibi: Uluğ Hân-ı Â'zam Nâibü'l-Mülk Balaban (dâmâd olması. 2.8.1249) (nâib: 12.10.1249).

Sultân Balaban (1210-1287 = 77): İlbarı oymağından ve Abar Hân'ın torunu iken Moğollar'a esir düşüp Bağdâd'a getirildi. 1232'de Delhi'ye getirilip İltutmuş tar. satın alındı. İltutmuş'un dîğer bir memlûkü, Mahmûd Şâh zamânında harbiye nâzırı (Sâhib-i Dîwân-i Â'riz-ı Memâlik) olan Melik 'İmâdü'l-Mülk Hân'dır. Balabanın mânevî oğlu makaamında Türk memlûkü ise Lâhnawtî v.Melik Tuğrul Hân olup, Sul. Muhyiddîn sanıyle müddeî oldu, 1297'de başı kesildi, kayınbirâderi I. Mahmûd Şâh'ın saltanatı boyunca onun velîahdi idi: 9.6.1246-17.2.1266 = 19, 8, 8. Kardeşi Melik Seyfüddîn Aybey Güçlü Han (emîr-i hâcib) (14.7.1255: Mirat v.) (ölm. 7.1259) ve bunun oğlu

babasının yerine hâcib olan Melik 'Alâ'ü'd-D.Muh. Çancu Güçlü Han'dır ki 1292'de, Halaçlar'ın zamânında "Sultân Mugıysü'd-Dîn" sanıyle müddeî oldu. Balaban'ın amca-zâdesi Şîr Hân-ı Mu'azzam, 15.10.1249'da Pencâb umûmî vâlîsi ve Moğollar'a karşı serdâr oldu. 1270'de Balaban tar. zehirletilerek öldürüldü. Sultân Balaban'ın kızı, I. Mahmûd Şâh ile evli idi. Mahmûd Şâh bu sûretle Balaban'ın hem kayın-birâderi, hem dâmâdı idi. 19.9.1259'da Mahmûd Şâh'ın 2.8.1249'da evlendiği Balaban'ın kızından bir oğlu doğdu, fakat yaşamadı. Kızı ise Buğra Hân b.Balaban zevcesi ve Keykubâd Şâh'ın annesidir. Balaban'ın Türk memlûkü ve mânevî oğlu Gıyâsü'd-Dîn I. Tuğluk-Şâh'tır (bk. aşağıda Tuğluklar). Delhi'deki türbesinde medfun. Sultân Balaban'ın oğulları:

Melik-Kağan (Kaanü'l-Mülk) Muh.Sul.: vel. 17.2.1266-1285 = 19. Sultân (Pencâb) vâlîsi iken, babasının ölümünden bir yıl önce, Moğollar'a karşı şehîd oldu (Moğollar, 22.12.1241'de Lâhûr'a girecek derecede şiddetli akınlar yapıyorlardı). 12.1257-3.1258 arasında da Multân'ı işgal ettiler. Moğollar'ın son Pencâb (Hindistan) akını 1297'de oldu, artık akın güçlerini kaybettiler.

Melik Kağan, Sind v. Melik Nasreddîn Muh. b. Melik Hasan Karluk'un dâmâdı (1260) idi. Hocası: Şeyh Nizâmü'd-Dîn Ewliyâ. Melik-Kağan'ın yerine oğlu Keyhusrew Hân, Pencâb v. ve velîahd oldu, fakat dedesi Sultân Balaban ölünce 1288'de katledildi, amca oğlu Keykubâd Şâh tahta oturtuldu.- Sultân Balaban'ın dîğer oğlu Sul. Nâsırü'd-D.Mahmûd Buğra-Hân, Lahnawtî'de Bengal meliki (1282-1291 = 9) idi; Müslüman Türk Bengal meliklerinin 17.'sidir. Annesi Sul. İltutmuş'un kızı olan Buğra Hân'ın oğulları:

Keykubâd Şâh (1269-5.1290 = 21): dedesi Balaban'ın yerine tahta çıktı, 2,5 yıl sn. öldürüldü. Bu müddet içinde gerçek iktidar Nâibü'l-Mülk Melik Nizâmüddîn'de idi ki (katli 5.1290) Melikü'l-Ümerâ 'Alâ'il-Mülk (Delhi v.) Fahrüddîn Kutral'ın (1201-1288'den sn.) hem yeğeni, hem dâmâdı idi. Keykubâd Şâh, Melik 'Alâüddîn'in (müdd. 1292) dâmâdıdır ki, Balaban'ın yeğenidir (yk.bk.).

Keyûmers Şâh'ın nâibi: Nâibü'l-Mülk Melik Celâlüddîn Hân (1 ay sonra: II. Sul. Fîrûz Şâh). Oğuları Melik Sancar (doğ.1287) (x) ve yerine tahta geçen Sultân Keyûmers Hân'dır (1284-13.6.1290 = 6). 3 yaşında velîahd oldu (12.1287-5.1290). 6 yaşında tahta oturduldu. 1 ay sn. katledildi. Memlûkler'in 11. sultânı bu çocuktur. Memlûkler "sultânü'l-â'zam = en büyük imparator" titrini 1206'da ilk def'a almıya cesâret etmişlerdir. Bu unvan, Selçuklu sultanlarına mahsustu. Ancak 1206'da Selçuklular, Türkiye'ye çekilmişlerdi. Muh.b.Sâm ancak "sultânü'l-mu'azzam = büyük imparator", onun selefleri olan Gazneliler ise "sultân = imparator" titrini almıya cür'et edebilmişlerdi.- Buğra-Hân'ın dîğer oğulları: Melik Keyhusrew Hân (Lâhûr v.), Melik Gıyâsü'd-D.Bahâdır Hân ve Melik Rüknü'd-D.Key-Kâwûs Hân. Bu sonuncusu Bengal Türk meliklerinin 18.'si ve hânedânının 2. Bengal melikidir. Yerine Buğra-Hân'ın en küçük oğlu Şemsü'd-D.Fîrûz Şâh, Bengal meliki ol. geçti. Fîrûz Şâh'ın oğulları:

(x) Alp Hân unvânıyla Gücerât nâzım'ı (umûmî vâlî) oldu (1300-1316=16). 1316'da Delhi'ye çağırılıp öldürüldü.

Kutluğ Hân Hâtim Hân (Bihâr v.), Şihâbü'd-D.Buğra Şâh (Batı Bengal meliki: 1318-1319 = 1), Nâşırü'd-D.Hân (Luknow = Ûd meliki: 1323-1325 = 2) (oğlu Kadır Hân, Luknow meliki: 1325-1339 = 14) ve Gıyâsü'd-D.Bahâdır Şâh. Bu son zât, Doğu Bengal'de (1310-1319 = 9 + 1323-1330 = 7 = 16) ve bütün Bengal (1319-1324 = 5)'de meliklik yaptı. Artık Delhi imparatorluk tahtında Halaç hânedânı saltanat sürdüğü için, bu Memlûk hânedânı mensupları, şâh unvânını almıya başlamışlardı. Bu zâtın muhtemelen oğlu: Behrâm Şâh, Memlûkler'den 5. Bengal meliki (21. Türk Bengal meliki: 1324-1338 = 14). 1339'da Memlûk hânedânı, Hindistan'ın her tarafında hükümranlığını sona erdirmiş bulunuyordu.

Memlûkler'den Hindistan (Dehli) Sultanları:

1(17). Sultân Kutbü'd-D.Şâh Aybekü't-Türkiyyi'l-Mu'izzî (13.3.1206-2.11.1210 = 4, 7, 20)

2(18). Sultân Ârâm Şâh (2.11.1210-12.1210 = 0,1)

3(19). Sultân Şemsü'd-D.Nâşırı Emîri'l-Mü'minîn Mewlâyi Mülûki't-Türk we'l-'Acem Şâh İl-tutmuş (12.1210-27.4.1236 = 25, 4)

4(20). Sultân Rüknü'd-D.Fîrûz Şâh I (27.4.1236-29.11.1236 = 0,5,2)

5(21). Sultân Razıyye Hâtûn (29.11.1236-22.4.1240 = 3,4,23)

6(22). Sultân Mu'izzü'd-D.Behrâm Şâh (22.4.1240-19.5.1242 = 2, 0, 27)

7(23). Sultân 'Alâ'ü'd-D.Mes'ûd Şâh (19.5.1242-9.6.1246 = 4, 0, 21)

8(24). Sultân Ebü'l-Muz.Nâşırı'd-D.Mahmûd Şâh I (9.6.1246 - 17.2.1266 = 19, 8, 8).

9(25). Sultân Gıyâsü'd-D.Yemînü Halîfetu'llâh Nâşırı Emîri'l-Mü'minîn Balaban Şâh (17.2.1266-12.1287 = 21, 10)

10(26). Sultân Mu'izzü'd-D. Key-Kubâd Şâh (12.1287-5.1290 = 2,5)

11(27). Sultân Şemsü'd-D.II.Keyûmers-Hân Şâh (5.1290-13.6.1290 = 0,1)

Memlûkler'den (Balaban Hânedânı) Bengal melikleri:

1(17). Melik Nâşırü'd-D.Mahmûd Buğra-Hân (1282-1291 = 9)

2(18). Melik Rüknü'd-D.Key-Kâwûs-Hân (1291-1302 = 11)

3(19). Melik Şemsü'd-D.Fîrûz-Şâh (1302-1318 = 16)

4(20). Melik Şihâbü'd-D.Buğra-Şâh (1318-1319 = 1)

5(21). Melik Gıyâsü'd-D.Bahâdır-Şâh (1319-1324 = 5)

6(22). Melik Behrâmı-Şâh (1324-1338 = 14)

Memlûkler'den (Balaban Hânedânı) Ûd (Luknow) Melikleri:

1. Melik Nâşırü'd-D.Hân (1323-1325 = 2)
2. Melik Kadır-Hân (1325-1339 = 14)

4. Halaçlar (1290-1320)

Halaçlar veyâ Kalaçlar (Ar.Hılcî), Dehli Sultanları'nın II. Tabaka'sıdır. Halaç Türkleri, Akhunlar'dan inmedir (bk.c.III: Hindistan). Halaç Hânedânı da Akhunlar'ın Herât prensleri soyundan, binâenaleyh Mete neslinden olacaktır.Hânedan Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dilleri Farsca'dır. Memlûkler'i istihlâf etmiş ve yerlerini Tuğluklar'a bırakmışlardır. Bu hânedandan 6 sultân, 13.6.1290-6.9.1320 = 30, 2, 23 müddetle tahtta kalmışlardır. Devlet, bugünki bütün Hindistan, Pâkistân ve Bengaldeş üzerinde (Kişmir hâriç), 3.893.000 km^2 bir büyüklük üzerinde yayılmıştır ki 1981'de bu topraklarda yaklaşık 870 milyon nüfus yaşıyordu. Hânedânın büyük dâhîsi Alâüddîn Muhammed Şâh'tır ki, Türk târîhinin büyük cihangirlerinden biridir; târihte ilk def'a olarak Hindistan kıt'asını tek devlet hâlinde birleştirmiştir (K.S.Lal, *History of the Khaljis*, Allahabad, 1950). Hükümdarlar şunlardır:

1(28). Sultân Celâlü'd-D.Fîrûz Şâh II (13.6.1290-19.7.1296 = 6, 1, 6)

2(29). Sultân Rüknü'd-D.İbrâhîm Şâh I Kadır-Hân (19.7.1296-11.1296 = 0, 4)

3(30). Sultân 'Alâ'ü'd-Dîn Muhammed Şâh I "İskender-i Sânî" (11.1296-2.1.1316 = 19, 2)

4(31). Sultân Şihâbü'd-D.'Ömer Şâh (2.1.1316-1.4.1316 = 0, 3, 0)

5(32). Sultân Kutbü'd-D.Mübârek Şâh I el-Wâsiq-bi'llâh (1.4.1316-14.4.1320 = 4, 0, 13)

6(33). Sultân Nâsırü'd-D.Has.Husrew Şâh (14.4.1320-6.9.1320 = 0, 4, 22)

Hânedânın atası, Halaç boyu beyi Yuğruş Halacî'dir (Yuğruş unvân olup asıl isim değildir). Bu zâtın kardeşi: Melik Hüs.(Multân v.1290), bunun oğlu: Melik 'İzzüddîn.Yuğruş'un çocukları:

Şihâbü'd-D.Mes'ûd ile evlenip Ah.Halebîb'i doğuran bir prenses.- Yuğruş Hân (oğlu Melik Esedü'd-D.Hân, katli 1318).- Melik Şihâbü'd-D.Yuğruş Hân: oğulları Sultân 'Alâ'ü'd-D.Muh.Şâh(aş.bk.) ve Almas Bey Uluğ-Hân (Sind v.) = Fülâne b.Fîrûz Şâh II (amca oğlu). Bu sonuncunun oğlu: Melik Süleymân.- Fîrûz Şâh II (no.1) (1220?-19.7.1296 = 76?): hânedânın kurucusu ve ilk imparatoru, şâir. = Melike-i Cihân. Celâlüddîn Şâyeste Hân Halac adıyle, Sul. Balaban'ın beyi idi.

II. Fîrûz Şâh'ın (no.1) çocukları: Melike Fülâne = 'Alâ'üd-D.Muh. Şâh I (amca oğlu) (çocukları için aş.bk.).- Melike Fülâne = Almas Bey (amca oğlu) (oğulları için yk.bk.).- Melike Fülâne = Algu Han (Cengizoğulları'ndan).- Hân-ı Hânân (ölm.1291): vel.13.6.1290-1291 = 1.- Erkli Hân: vel.1291-19.7.1296 = 5. Multân v.- İbrâhîm Şâh I (no.2) = Bint Mu'izzü'd-D. Key-Kubâd (Balaban hânedânından Memlûk sultânı: 1286-90). Oğlu: Melik Sül.(vel. 19.7.-11.1296 = 0,4).

'Alâ'ü'd-D.Muh.Şâh I (no.3) (doğ.1267?): Kara Ûd ve Dekken vâlîsi iken tahta geçti. Amcası II. Fîrûz Şâh'ın saltanatında Dekken'i fethe başlamıştı (Güney Hindistan'ın kuzeyi). = Melîke-i Cihân Mâh-rû bint Fîrûz Şâh II (amca-zâde). Muh.Şâh, 1294'te Dewâgirî seferine yaptı. Buranın racası Râmadewa'nın kızı Çitâî ile evlendi (No.4'ün ann. Sul.Alâüddîn'in ölümü üzerine Melik Kâfûr ile evlendi ise de bu zât 5 hafta sn. katledildi. Marâtha mühtedîsi ve hâdim olan Melik 'İzzü'd-Dewle Tâcü'd-

D.Hezâr-Dînârî Kâfûr, 24.3.1307'de Devgîr (Devagiri)'i aldı ve Râca Râmadewa (Râma-Çandra)'yı Delhi'ye götürdü.

Alâüddîn Muh., 1306-7'de Dewâgirî ve Dekken'i, 1309-10'da Warangal'i, 1311a'de Mâber'i (Madûra) fethederek, Hindistan kıt'asının fethini tamamladı. 2 kızı dışında, oğulları şunlardır:

Melik Ebû-Bekr Hân (ölm.1317), Melik 'Osmân Hân (ölm.1310?), Melik Ferîd Hân (ölm.1310?), Melik Şâdî Hân (katli 1318).- Melik Hızr Hân (katli 1318): en by.oğul. Vel.11.1296-1318 = 22. Ancak babası ölünce yerine geçemedi; en küçük kardeş 'Ömer Şâh geçti. Hızr Hân, Çittor = Hızrâbâd vâlîsi (1303-1311) idi. Kızı (ölm.1317), İlhanlılar'ın Fârs vâlîsi İbr.b.Reşîdi'D-Tabîb ile evlendi. Hızr Hân'ın zevcesi: Dewal Rânî b.Dewal Dewî, izd.1306 (Emîr Husrew Dehlewî'nin *Hızr Hân wü Dewelrânî* adlı mesnevîsinde bu aşk terennüm edilmişdir). (= Ray Kern) (Gücerât'ta râcâ) (1318'de dul kalınca kayın-birâderi I. Mübârek Şâh ile, 1318'de, bundan da dul kalınca 5.1320'de Husrew Şâh (no.6) ile evlendi; 2. izdivâcı 2 yıl, 3.'sü 4 ay devâm etti, gene dul kaldı).- 'Ömer Şâh (no.4) (1310-1318 = 8): en kç.oğul olduğu halde babasının tahtına oturdu, fakat 3 ay sonra gözlerine mil çekilip hal' edildi, 2 yıl sonra da öldürüldü. 6 yaşında olduğu için 3 ay müddetle Kâfûr, nâiblik yaptı ki, bu da 3 ay nihâyetinde (1.4.1316) katledildi.- I. Mübârek Şâh (no.5) (doğ.1298): 3. oğuldur. Küçük kardeşi 'Ömer Şâh'ın yerine tahta çıktı. Ağabeyi meşrû velîahd Hızr Hân'ın katli üzerine dul zevcesi râcâ kızı ile evlendi. Mübârek-Şâh, Melik Dînâr'ın kızı ile de evlendi. 1316'da Melik Sancar'ın Gücerât'tan alınmasıyle bu eyâlete Kemâlüddîn Gürg gönderildi, fakat öldürüldü. Sonra 'Aynü'l-Mülk, sonra Zafer Hân unvânıyle bu Melik Dînâr, onun 1319'da îdâmı ile Husrev Şâh'ın (no.6) kardeşi Hüsâmüddîn, Gücerât nâzım'ı oldular.

I. Mübârek Şâh da öldürüldü. Tahta Husrew Şâh (no.6) çıkıp 2 def'a dul raca kızını aldı. Husrew, hânedândan olmayıp, Mübârek Şâh'ın mânevî oğlu bir Hindû muhtedîsidir. 5 aya varmadan öldürüldü ve Halaç hânedânı sona erdi. Büyük cihangir Alâüddîn Muhammed Şâh'ın oğulları bu sûretle türlü felâketlere uğrayıp tahtlarında tutunamadılar ve bu kadar büyük bir hükümdârın sülâlesini devâm edemedi.

5. Tuğluklar (1320 - 1414)

Tuğluklar, Dehli Sultanları'nın III. Tabaka'sıdır. 9 pâdişâh ile temsîl edilen bu imparatorluk hânedânı, Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dilleri Farsca'dır. İsimlerinden sn. "Tuğluk" gelir. Taht şehri Dehli'dir (1327'den ît.bir kaç yıl için Dekken'de Dewlet-Âbâd adı verilen eski Dewâgîr). 6.9.1320-23.5.1414 = 93, 8, 17 devâm etmiştir. En geniş şekliyle 3.217.000 km^2 kadardır (1981'de bu topraklarda yaklaşık 630 milyon nüfus yaşıyor): bugünki bütün Pâkistan ve Hindistan (Bihâr, Assam, Kişmîr, Bengal, (Belgaldeş hâriçtir). Kalaçlar'dan tevârüs edilen bu muazzam imparatorluk gittikçe daralmış, Timur hâkimiyeti devresinde 1.484.000 km^2'ye düşmüştür (1981'de bu topraklarda 210 milyona yakın nüfus yaşıyor): Pathanistân, Sind, Pencâb, Racastân, Dehli, Agra. Hânedânın dehâ sâhibi tek hükümdârı III. Fîrûz Şâh Tuğluk'tur. Selefi II. Muh.Şâh Tuğluk da büyük bir hükümdardır (Agha Mahdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, Londra, 1938). Tuğluklar'ın yerine Seyyidler geçmişlerdir. Bu hânedândan Hindistan imparatorları şunlardır:

1(34). Sultân Gıyâsü'd-D.Gaazî Tuğluk Şâh I (6.9.1320-2.1325 = 4, 5)
2(35). Sultân Muhammed Şâh II Tuğluk Cûnâ (2.1325-20.3.1351 = 26, 1)
3(36). Sultân Mahmûd (II) Şâh Tuğluk (20.3.1351- = bir kaç gün)
4(37). Sultân Fîrûz Şâh III Tuğluk (3.1351-9.1388 = 37, 6)
5(38). Sultân Gıyâsü'd-D.Tuğluk Şâh II (9.1388-19.2.1389 = 0,5)
6(39). Sultân Ebû-Bekr Şâh Tuğluk (19.2.1389-31.8.1390 = 1, 6, 10)
7(40). Sultân Nâsırü'd-D.Muhammed Şâh III Tuğluk (31.8.1390-19.1.1394 = 3, 4, 15)
8(41). Sultân 'Alâ'ü'd-D.Hümâyûn İskender Şâh I Tuğluk (15.1.1394-25.1.1394 = 0, 0, 10)
9(42). Sultân Nusret Şâh (1394-17.12.1398 = 3)
10(43) Sultân Nâsırü'd-D.Mahmûd Şâh II (III) Tuğluk (25.1.1394-1394 +17.12.1398-23.5.1414 = 15, 5, 7)

Hânedânın kurucusu ve ilk sultânı I. Tuğluk Şâh, Memlûk sultânı Balaban Şâh'ın Türk memlûkü ve mânevî oğludur. Sultân Balaban'ın ölümünden (1286) ancak 34 yıl sonra tahta oturmuştur. Aslında Memlûkler'in hizmetinde bir Türk subayının Pencâblı bir Cat kadından doğmuş oğludur. 1320'ye kadar Halaç pâdişahlarının kumandanı idi ve "Melik Gaazî" unvânını taşıyordu, yânî şehzâdeler (imparatorluk prensi) derecesinde idi. Öldürülmüştür. Zevcesi Mahdûme-i Cihân'dır. Kardeşi Sipâh-sâlâr (yânî başkumandan) Melik Receb ve bunun zevcesi (III. Fîrûz Şâh'ın annesi) Bîbî Nâile b.Rana Mal Bhattî (Hariyânâ) Râcpût'tur. Tuğluk Şâh, Delhi yakınlarında Tuğlukâbâd'ı kurmuştur ve türbesi oradadır. Tette'de (Sind) ölen oğlu Muh.Şâh da Delhi yakınlarında Â'dilâbâd ve Cihânpenâh'ın kurucusudur.

Tuğluk Şâh'ın çocukları: Melike Hudâwend-zâde Hâtûn = Melik Husrev (oğulları Dâwer Melik).- Melik Mahmûd, Melik Mübârek, Melik Behrâm, Melik Zafer (oğlu Melik Behrâm).- Melik Fahrü'd-D.Cûnâ (Cawnâ) Uluğ-Hân: vel.6.9.1320-1324 = 4 (Warangal seferi 1323).- II. Muh.Şâh (no.2): hattât, bestekâr, şâir. Tette'de (Sind) öldü. Vel.1324-2.1325 = 1; oğlu Mahmûd Şâh (no.3): vel.2.1325-20.3.1351 = 26, 1.

Tuğluk Şâh'ın kardeşi Melik Receb'in oğulları: Melik Gürşâsp (müdd. ve katli 1326).- III. Fîrûz Şâh (no.4) (1307-9.1388 = 81): *Târîh-ı Fîrûz-Şâhî*'nin memdûhu. Hânpûr şehrini kurması ve 36 yıl önce ölen amca-zâdesi Velîahd Fahrü'd-D.Uluğ-Hân Cawnâ'nın adını vermesi: 1360 (Cawnpûr = Cawn Şehri, sn.Hânpûr). 2 Bengal seferi yaptı: 1353-4 ve 1359-60. Tuğluklar'ın en büyüğü olan bu hükümdar, Osmanlılar'dan Orhan Gazi ile I. Murâd'ın çağdaşıdır. Annesi Bîbî Nâile Bhattî'dir.

III. Fîrûz Şâh'ın (no.4) oğulları: Feth Hân (vel.20.3.1351-1373b = 22, ölm.1373b), bunun oğulları: II. Tuğluk Şâh (no.5) (vel.1373b-10.1388 = 15) (hayâtı ve katli: 6.6.1353-19.2.1389 = 35, 8, 13) ve Nusret Şâh no.9.- Zafer Hân: III. Fîrûz Şâh'ın bu dîğer oğlunun oğulları: Ebû-Bekr Şâh (no.6) (ölm.Mîret, 10.1390) (oğlu: Fîrûz Şâh, vel.19.2.1389-31.8.1390) ve Iqbâl Hân (müdd.1400a-1405b).- III. Fîrûz Şâh'ın dîğer oğlu da III. Muh.Şâh'tır (no.7). III. Muh.'in oğulları: I. İskender Şâh (no.8) ve II. (veyâ

III.) Mahmûd Şâh (no.10). Timur bunun zamânında Hindistan'ı fethetti. Görüldüğü gibi, III. Fîrûz Şâh gibi büyük bir hükümdârın oğulları ve torunları, hânedânı devâm ettirememişlerdir.

Hindistan Pâdişâhı Olarak Timuroğulları (1398-1421)

Timur, Tuğluklar zamânında 1398-99 Hindistan seferini yaptı. Tuğluklar, bu darbenin altından kalkamadılar. Timur, 17.12.1398'de Dehli'ye girdi. 1.1399'da Kişmir'i bile itâate aldı. Timur, 29.4.1399'da Hindistan seferinden Semerkand'a döndü.

Bu, mühim bir olaydır. Zîrâ 17.12.1398-20.5.1421 = 22, 5, 4 müddetle Timuroğulları'na Kuzey Hindistan hâkimiyetini te'mîn etti. Çok daha mühimmi, Timur'un 5. batında torunu Bâbur Şâh'ın, Hindistan'ın atalarından mevrûs ülke olduğu iddiası ile Hindistan'ı fethinin (1526) ve târîhin en ehemmiyetli imparatorluklarından birini kurmasının hareket noktası oldu.

1398-1414 arasında Tuğluklar ve 1414-1421 arasında Seyyidler, Hindistan'ın kuzeyde bir parçasını, Timurlular nâmına, onlara açık şekilde tâbî olarak idâre ettiler, vâlî derekesine düştüler. Bu, Hindistan Türk imparatorluğu târîhinde asla görülmemiş bir olaydı. Zîrâ Hindistan Türk imparatorluğu, Gazneli Mahmûd'dan XVIII. asrın 2. yarısına kadar dâimâ dünyânın büyük devletleri arasında yer almış, zaman zaman ehemmiyet bakımından dünyânın 3., hattâ 2. devleti olabilmiştir.

Timur, torunu Pîr-Muhammed Mîrzâ'yı, Hindistan umûmî vâlîsi yaptı. 17.12.1398-1406 arasında -ölünceye kadar- Pîr-Muhammed, 8 yıla yakın bu görevde kaldı ve 30 yaşında öldü. Hindistan'ı 18.2.1405'e kadar dedesi Timur, 1405-1406 arasında da amcası Sultân Şâhruh Mîrzâ adına idâre ettiği için, Hindistan pâdişahları listesine girememektedir. Tuğluk pâdişahları, bu Pîr-Muhammed Mîrzâ'nın tâbîleri idiler. O ölünce Sultân Şâhruh "Hindistan Pâdişâhı" unvânı da üzerine aldı ve 20.5.1421'e kadar taşıdı. 1414-1421 arasında Hindistan'ı, alelâde bir umûmî vâlî telakkıy ettiği Hızr Şâh Seyyid vâsıtasıyle idâre etti. Ancak Hızr Şâh ölüp yerine oğlu II. Mübârek Şâh Seyyid Dehli tahtına çıkınca, Şâhruh'un metbûluğunu reddetti ve müstakil oldu. Bir asır için Hindistan'da Timurlu hâkimiyeti bahis mevûu olmadı, Bâbur Şâh'a kadar...

6. Seyyidler (1414-1451)

Dehli Sultanları'nın IV. Tabakası'dır. Türk ve Sünnî-Hanefî olan hânedân, resmî işlerde Farsca'yı kullanmıştır. Taht şehirleri Dehli'dir. 23.5.1414-19.4.1451 = 36, 10, 27 müddetle saltanat sürmüş 4 pâdişahtan ibârettir. Kuzey Hindistan'ı Tuğluklar'dan almış, Lûdîler'e devretmişlerdir. 23.5.1414-20.5.1421 = 6, 11, 28 müddetle saltanat süren hânedânın kurucusu ve ilk pâdişâhı Hızr Şâh, Timuroğlu Sultân Şâhruh'a tâbî olmuş, esâsen kariyerine Timurlu vâlîsi olarak başlamıştır. O ölüp yerine oğlu geçince, Timurlu metbûluğunu reddetti. Devletin sâhası 997.000 km^2 kadardır (1981'de bu topraklarda 195 milyon nüfus yaşıyor): Pencâb, Dehli, Agra, Racastân ve Pathanistân. Seyyidler'den Hindistan imparatorları:

1(44). Sultân Hızr Şâh Seyyid (23.5.1414-20.5.1421 = 6, 11, 28)

2(45). Sultân M'izzü'd-D.Mübârek Şâh II Seyyid (20.5.1421-19.2.1434 = 12, 9, 0)

3(46). Sultân Muhammed Şâh IV Seyyid (19.2.1434-1.1446 = 11, 11)

4(47). Sultân 'Alâ'ü'd-D.Â'lem Şâh Seyyid (1.1446 - 19.4.1451 = 5,3)

Bu hânedân, Osmanlı târîhinde, Çelebî I. Sultân Mehmed (1413-1421) ve II. Sultân Murâd (1421-1451) ile çağdaştır. Hânedânın atası Melik Süleymân, Tuğluklar'ın Multân (Güney Pencâb) vâlîsi idi. III. Fîrûz Şâh Tuğluk'un kumandanı ve Multân v. Emîr Merdân Dewlet Han'ın Türk memlûkü ve mânevî oğlu idi. Melik Sultân'ın oğlu Melik Hızr, Merdân'ın oğlu Melik Şeyh'in ölümünde yerine geçen babası Melik Sül.'ın 1395'te ölümünde yerine Tuğluklar'ın Multân vâlîsi oldu, ancak ertesi yıl Sâreng Hân, Multân'a vâlîsi olunca Mêrât'a sığındı. 1398 sonunda Timur, kendisini, şahsına bağladı ve aynı görevde bıraktı. Bu sûretle 19 yıl Multân'ı yönettikten sonra, Tuğluk hânedânının çökmesi üzerine Dehli'ye gelip tahta oturdu ve Timuroğlu Sultân Şâhruh'u metbû tanımakta devâm etti, hayâtının sonuna kadar da Timurlu tâbii kaldı. 7 yıllık pâdişahlıktan sonra ölünce yerine geçen oğlu II. Mübârek Şâh, Timurlu tâbiiyyetinden ayrıldı. II. Mübârek'in katlinden sonra tahta, kardeşi Ferîd Hân'ın oğlu IV. Muhammed, sonra bunun oğlu Â'lem Şâh çıktı. Bu sonuncusunu Lûdîler hal' ettiler. O da Bedâûn'a çekilde ve ölünceye kadar burada 27 yıl (19.4.1451-1478) emîrlik yaptı. Lûdîler'e tâbî oldu ve Bedâûn'a gömüldü. Kızı Melike-i Cehân Bîbî Humze, Hüs. II Şâh-Şarqî'nin zevcesi olup 1473'te Lûdîler'e esîr düşmüştür.

1406'da Mâlwa ve Gücerât'ın, 1400'de Ûd'un ayrı devletler teşkîl etmesiyle, Hindistan Türk imparatorluğunun sınırları çok daralmıştır.

7. Lûdîler (1451-1526)

Lûdîler, Dehli Sultanları'nın V. Tabakası'nı teşkîl eden hânedândır. Afgan'laşmış Türk'tür (T.W.Haig, *İA*, V, 108a). Mezhebleri Sünnî-Hanefî, resmî dilleri Farsca, ordu ve saray dilleri Türkçe ve Afganca'dır. Bu sûretle Lûdîler'le berâber Hindistan Türk imparatorluğunda Afgan te'sîri başlamıştır. 19.4.1451-22.4.1526 = 75, 0, 3 müddetle devâm etmişlerdir. 3 pâdişahla temsîl edilirler. Hindistan Türk imparatorluğunu Seyyidler'den almış, Timuroğulları'na bırakmışlardır. 897.000 km^2 bir sâha üzerinde (1981'de bu toprakların nüfûsu 230 milyon kadar) saltanat sürmüşlerdir: Pencâb, Dehli, Agra, Ûd, Allaah-Âbâd. Bununla berâber bir ara 1517 de hâkimiyetleri Bundelhand ve Bengal'e kadar da uzanmıştır. Lûdîler, Osmanlı târîhinde Fâtih II. Sultân Mehmed (1451-1481), II. Sultân Bâyezîd (1481-1512), Yavuz I. Sultân Selîm (1512-1520) ve Kaanûnî II. Sultân Süleymân (1520-1566) ile çağdaştırlar. 1504'e kadar taht şehirleri Dehli iken bu târihte Agra'ya (Âgrâ, Âgre) götürmüşlerdir. Bu sûretle Agra, son 22 yıllarında taht şehirleri olmuştur. Daha önce bir köy olan Agra, 1504'te II. Sikender Şâh tarafından kurulmuştur. Lûdîler'den Hindistan imparatorları şunlardır:

1(48). Sultân Behlûl Şâh Lûdî (19.4.1451-17.7.1488 = 37, 2, 28)

2(49). Sultân Sikender Şâh II Lûdî (17.7.1488-21.11.1517 = 29, 4, 5)

3(50). Sultân İbrâhîm Şâh II Lûdî (21.11.1517-22.4.1526 = 8, 5, 1)

Lûdîler'in atası, Şeyh Hamîd Lûdî (veyâ Ludî), 990'larda Afganistan'dan Multân'a (Güney Pencâb) yerleşti. Gazneliler'in vâlîsi oldu. Torunu Ebü'l-Feth Dâwûd'dur. O da Multân v.oldu (1005). Şeyh Hamîd'in, Gazneli Sultân Mahmûd, Multân'ı fetheder etmez buraya ilk yerleşen ve İslâm'ı yayan Müslümanlar'dan olduğu anlaşılıyor. 1341'de Melik Şâhû Lûdî, 1398'de Melik Hızr Lûdî, 1400'lerin başında Melik Behrâm, Melik Mahmûd, Melik Mewcî kardeşler, sonra Melik Behrâm'ın oğulları Sultân-Şâh, Melik Fîrûz, Melik Muh., Melik Hoca, Melik Kâlâ kardeşler, Multân eyâletinde general ol. hizmet eden Lûdî beyleri oldular. Sultân-Şâh 11.11.1405'de İslâm Hân Lûdî unvânıyle Serhind v. oldu. Kardeşi Kâlâ, amca kızı ile evlendi, Nâsır Hân unvânını aldı. Mahmûd Hân Lûdî'nin oğlu ve Mellü Ikbâl Hân Lûdî'nin amca oğlu Dewlet Hân Lûdî, 1421'de son Tuğluk sultânı ölünce sultân seçildiyse de, tahtı Seyyid hânedânına kaptırdı. Delhi'de tutunamayıp Ketehr ve sn.Siri'ye sığındı. 1414'de Hızr Şâh Seyyid'e esîr düşüp Hisâr-ı Fîrûzşâh'a sürülüp bir kaç ay sn. öldü. Dâwûd'un 9. batından torunu Dewlet Hân Lûdî, Tuğluklar yıkılmak üzere iken, imparatorluk tahtına hakk iddia edip 1413-14 arasında Dehli'yi işgal etti. Bunun oğlu Melik Behrâm Hân, Multân vâlîsi olarak Seyyidler'e hizmet etti. Melik Behrâm'ın oğulları Muh.Hoca, Fîrûz (oğlu Şâhin), Hân-ı Hânân Sultân-Şâh (sonra: İslâm) Hân (oğlu Kutb Hân, kızı ile amca oğlu Behlûl Şâh evli) (Seyyidler'in Lâhûr v.) ve Kâlâ Hân'dır. Kâlâ'nın oğlu Behlûl Şâh'tır (no.1). Ayni âileden Tatar Hân Yûsuf-hayl Lûdî (ölm. 1503), bunun oğlu Lâhûr v.Dewlet Hân Yûsuf-hayl ve bunun 3 oğlu yaş sırasıyle: babasının Bihre v.'Alî Hân; Gaazî Hân; Dilâwer Hân (doğ. 1494).

Ebü'l-Muzaffer Behlûl Şâh (no.1) b.Kâlâ b.Behrâm b.Dewlet'in oğulları: Bâyezîd Hân (oğlu Â'zam Hümâyûn Hân), Cemâl Hân, Miyân Yâ'kuub Hân, Feth Hân, Mûsâ Hân, 'Alâ'üd-D.Â'lem Hân (müdd., Mânîpûr/Assam v.), 1526'da Bâbur Şâh'ın hizmetine giren bu Sultân 'Alâüddîn Â'lem Hân Lûdî'nin 4 oğlu: Celâl Hân Lôhânî (atalığı Şîr Hân (Şâh) Sûr'un himâyesinde 1526'dan 12.1533'deki hal'ine kd.Bâbûr ve Hümâyûn'un Bihâr v.); Kemâl Hân (kezâ Bâbur ve Hümâyûn'un hizmetinde); Şîr Hân; Tatar Hân (1534'de Hümâyûn'a isyân edip katledildi). Hânpûr v. Bârbek Hân (sn.Â'lem Şâh) (Hânpûr v.) (oğlu Mübârek Lohânî, aş.bk.) ve II. Sikender Şâh. Behlûl'ün dâmâdı: Şeyh 'Abd.Sührewerdî b.Şeyh Yûs.Mültânî.- Behlûl Şâh, 'Alîgarh yakınlarında öldü, Delhi'de Bâğ-ı Cûd'a gömüldü. II. Sikender Şâh (no.2): müzisyen, vel.19.4.1451-17.7.1488 = 37, 2, 28, şehzâdeliğinde adı: Nizâm Hân, Sambhal'de ikaameti: 1495-9 = Buwa (II. İbr.'in ann.)

Sikender Şâh'ın (no.2) oğulları: İbr.Şâh (no.3; vel.17.7.1488-21.11.1517 = 29, 4, 5): Bâbur Şâh'a yenilip öldürüldü; İbr.Lûdî'nin çocuk oğlu ile İbr.'in annesi esîr edilip Kâbil'e götürüldü. İbr., Pânipat'ta bir türbeye gömüldü. İbr.'in annesi Kâbil yolunda kendini ırmağa atıp intihâr etdi. Bâbur'a başarısız bir sûikasd teşebbüsünde bulunmuş, zehirlemek istemişdi ('Abdülhalîm, *History of Lodi Sultans of Delhi and Agra*, Dhâka 1961) (Gül-ruh mahlasıyle Farsca'da şâir), oğulları: Celâl(üddîn) Hân (katli 1520) (Hânpur ve Bihâr v.), İsm.Hân, Has.Hân, Sultân Mahmûd Hân) (müdd.22.4.1526-1529) (ölm. 1543), Şeyh-ı Â'zam Hân, Ah.Hümâyûn Hân, Dewlet Hân (ölm.1529, şâir, Lâhûr = Kuzey Pencâb v.). Bu Dewlet Hân'ın oğulları: 'Alî Hân, Gaazî Hân, Dilâwer Hân, Dewlet Hân. Bu sonuncu Dewlet b.Dewlet'in kç. oğlu: Pîr Salâbet Hân Lûdî Hân-ı Cihân (1587?-1631, katl= 44), 10.1607'de Hân-ı Cihân unvânını aldı, oğlu Hasan Hân ile berâber öldürüldü.

Hânedânın bir dalına "Lûdî-i Nûr-H̲âniyye" denmektedir. Bu dal, 1519-1611 arasında Bihâr'da Timuroğulları'na tâbî olarak saltanat sürdü (1526-30 arasında Bâbur'a ve 1530-39 arasında oğlu Hümâyûn'a tâbî). Hânedânın atası 'Alî Mübârek H̲ân Lohânî b.Bâh̲bek Şâh b.Behlûl Şâh'tır. Mübârek'in 3. oğlu Deryâ H̲ân (ağabeyi Nâṣır H̲ân), onun oğlu "Sul.- Muḥ. Şâh" sanını takınan Bahâdır (Behâr) H̲ân, onun oğlu Celâl H̲ân, onun oğlu Miyân Kutlu H̲ân, bu sûretle Bihâr'da hüküm sürdüler. Sonuncunun oğulları son Bihâr velîahdi Naṣîb H̲ân ile Lûdî H̲ân ve Celâl H̲ân'dır. Miyân Kutlu H̲ân'ın ölümünde yerine oğlu değil, başkumandanı Miyân Î'sâ H̲ân ve sonra onun oğulları H̲oca Sül.H̲ân ile Hoca 'O̲smân H̲ân, Bihâr'da 1611 (?) yılına kd.- tabîatiyle Timuroğulları'nın vâlîsi ol.- hüküm sürdüler. Î'sâ H̲ân'ın dîğer oğulları H̲oca Welî H̲ân ile H̲oca İbr.H̲ân'dır. Î'sâ H̲ân'ın Lûdîler'le en az bir karâbeti olması lâzımdır; Lûdîler'in doğrudan doğruya bir dalından da inebilir. Bu sûretle Lûdîler'in saltanatları, 1611'e kadar devâm etmiş olur. Bihâr (merkez Patna) melik ve vâlîleri şunlardır:

1. Deryâ H̲ân (1519-1524 = 5): 1480'de Lûdî sultânının beyi ol. kariyerine başladı.
2. Bahâdır H̲ân Muḥ.Şâh (1524-1526 = 2)
3. Celâl H̲ân (1526-12.1533 = 7)
4. Şîr H̲ân Sûr (12.1533-27.6.1539 = 5, 6)
5. Miyân Kutlu H̲ân (1539-1555 = 16)
6. İbrâhîm Şâh Sûr (b.bk.) (1555-1568 = 13)
7. Miyân Î'sâ H̲ân (1568-1588 = 20)
8. H̲ocâ Sül.H̲ân (1588-1594? = 6?)
9. H̲oca 'O̲smân H̲ân (1594?-1611? = 17?)

8. Sûrîler (1540-1555)

Sûrîler, Hindistan Türk imparatorluğunu Timuroğulları'ndan 15 yıl, 7 gün (15.6.1540-22.6.1555) almış bir hânedândır. Bu aradan sonra tekrar Timuroğulları, Hindistan tahtına oturdular ki, bundan sonraki bahsimizin mevzuudur. Onun için Timuroğulları Dehli Sultanları'nın VI. Tabakası ve Sûrîler ise VII. ve sonuncu Tabakası'dır. Sûrîler de Lûdîler gibi Afgan'laşmış Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dilleri Farsca, saray ve ordu dilleri Türkçe ve Afganca'dır. Aşağı yukarı Lûdîler'in sahasında saltanat sürmüşlerdir (4.1538'de Bengal, 5.1540'ta Pencâb'ı da almışlardır). Sûrîler, 15 yıl için Bâbur Şâh'ın oğlu ve halefi Hümâyûn Şâh'ın saltanatına ara vermişlerdir. Bu fâsılada Hümâyûn Şâh, Hindistan dışında yaşamıştır. Tekrar dönüp, Hindistan'ı geri almıştır. Devlet adamı ve asker olarak Şîr Şâh'ın dirâyetiyle kurulan Sûrî hânedânı, devâm edememiş ve Timuroğulları'nın gelişen imparatorluğuna sekte verdiği için zararlı da olmuştur. Sûrîler'den Hindistan Türk imparatorları:

1(53). Sultân Şîr Şâh Sûr Ferîd (15.6.1540-21.5.1545 = 4, 11, 6)
2(54). Sultân Celâl Selîm İslâm Şâh Sûr (21.5.1545-11.1553 = 8, 6)
3(55). Sultân Mübâriz Muḥammed Şâh V Sûr Â'dil (11.1553-30.4.1554 = 0, 5)
4(56). Sultân Fîrûz Şâh IV Sûr (30.4.- 3.5.1554 = 0, 0, 3)
5(57). Sultân İbrâhîm Şâh III Sûr (3.5.1554-1555 = 1)
6(58). Sultân Aḥ.Sikender Şâh III Sûr (1555-22.6.1555 = 0, ?)

27.6.1539'da "Şâh" unvânını alan Şîr Hân Sûr, Çunar (Çunada) kalesi sâhibi Tâc Hân'ın dul eşini aldı. 1526'da Bâbur'un, sonra Hümâyûn'un Bihâr vâlîsi olan Celâl Hân Lûdî'nin atalığı idi. 12.1533'de onu hal'ederek Bihâr vâlîsi oldu. "Hazret-i 'Alâ" unvânını aldı. 4.1538-15.7.1538'de ilâveten Hümâyûn'un Bengal vâlîsi oldu. Sonra Hümâyûn'un yerine Hindistan imparatoru oldu. 1544 bahâr ve yazında Côdhpûr'u fethederek Racastân'ı itâat ettirdi. Kâlinçâr râcâsının kalesi önünde humbara ile şehîd oldu.

Hindistan'ın 51. ve 52. Türk imparatorları Timuroğulları'ndan Bâbur ve Hümâyûn Şâhlar olduğu için, ilk Sûrî sultânına (53) sıra sayısı verildi.

Hükümdar ve şehzâdelerinin adlarının sonuna "Sûr" gelen bu hânedânın atası Muh., oğlu Bahâü'd-D., oğlu İbr.Hân Sûr'dur ki bu zât oğulları ile berâber XV. asır sonlarında -Lûdîler zamânında- Afganistan'dan Hindistan'a gelip Lûdî kumandanlarından olmuştur. Nârnawl'daki türbesinde yatan İbr.Sûr'un oğulları: Miyân Has.(İsm.) Sûr, Ah., Gaazî ve Muh.(oğlu Hızr Şâh, 1565'lerde "Bahâdur Şâh" sanıyle Ekber Şâh'a karşı ayaklanmıştır). Has.(İsm.) Sûr'un (ölm.1535) oğulları:

Sül.Hân Sûr.- Gaazî Hân Sûr (ölm.1560?), oğlu: III. İbr.Şâh (no.4) (katli: Orisa, 1568a): hal'inden 13 yıl sonra öldürüldü, hal'inde Bihâr(merkez Patna) meliki oldu (1555-1568); Ekber Şâh'a tâbî idi; amcası Nizâm Hân Sûr'un dâmâdı.- III. Sikender (no.6) (asıl adı Ah.Hân): Vel.11.1553-30.4.1554 ve Pencâb v., 1557'de -hal'inden 2 yıl sn.- Bihâr'da öldü (bu da Nizâm Hân'ın dâmâdı). Oğlu Burhân Bey: Hümâyûn Şâh'a karşı Hindistan tahtı müddeîsi oldu ve 1537 başında Türkiye'ye gelip Kaanûnî Sultân Süleymân'a tâbiiyyetini arz etti; Kaanûnî ona ancak sancak beyi (tümgeneral) pâyesi verdi ve bu sıfatla Osmanlı protokolüne girdi.- Nizâm Hân Sûr (hânedânın kurucusu Şîr Şâh'ın kardeşi): bir kızı Bîbî Bâî'dir (no.2 zevcesi), dîğer kızı amca-oğlu III. İbrâhîm Şâh (2'nin oğlu, Agra'da müddeî, 1555'de Orisa'da katl) ile evlendi. Nizâm Hân'ın oğlu Mü'bâriz Hân ve hükümdarlık adıyle V. Muh.Şâh (no.3): hal'inden 2 yıl sn.1555'te öldürüldü. Vel.21.5.1545-11.1553 = 8, 6. V. Muh.Şâh'ın oğlu Şîr Hân Sûr: bk.Bengal Melikleri. 1553-1653'te 10 yıl müstakil ol.Bengal'de saltanat süren dalın başıdır. Oğlu Şemsü'd-D.Muh.Sûr Şâh Gaazî (1553-55), bunun oğlu Gıyâsü'd-D. Bahâdır Şâh Husrew (1555-60), bunun kardeşi Gıyâsü'd-D.Celâl Şâh (1560-63) ve bunun oğlu Hûşenk Şâh (1563), Bengal meliki oldular.- Şîr Şâh (no.1) (doğ.1472?) (med.Sasarâm): büyük oğlu Â'dil Hân müddeîdir. Dîğer oğlu 1540'da Mâlwa'da katledildiler. 'Abdürreşîd Kutb Hân'dır. Dîğer oğlu İslâm Şâh (no.2)'dır (annesi: Dudû) (asıl adı Celâl Hân olup tahta çıkınca Selîm-Şâh ve İslâm Şâh adlarını aldı): vel.15.6.1540-21.5.1545 = 4, 11, 6. İslâm Şâh'ın büyük oğlu Fülân Hân ve dîğer oğlu IV. Fîrûz Şâh (no.4)'tır; 3 gün pâdişâh oldu; 13 yaşında öldürüldü (1541-30.4.1554) (vel.21.5.1545-11.1553 = 8, 6).

Sûrîler'den Bengal melikleri:

1. Şemsü'd-D.Muh.Sûr Şâh Gaazî (1553-1555 = 2) (katl)
2. Gıyâsü'd-D.Bahâdır Şâh Husrew (1555-1560 = 5)
3. Gıyâsü'd-D.Celâl Şâh (1560-1563 = 3)
4. Hûşenk Şâh (1563)

II

HİNDİSTAN TİMUROĞULLARI

(1526-1858)

Timuroğulları'ndan Hindistan Pâdişahları

(22.4.1526-4.12.1858 = 332, 7, 12-15, 0, 7 = 317, 7, 5)

1. Bâbur-Şâh (22.4.1526-25.12.1530 = 4, 8, 3) (yaşı: 43, 2, 6-47, 10, 9)
2. Hümâyûn-Şâh (25.12.1530-1.6.1540 = 9, 5, 11 + 22.6.1555 - 26.1.1556 = 0, 7, 4 = 10, 0, 15) (1'in oğlu) (yş. 22, 9, 24-47, 10, 21)

Saltanat fâsılası: 15.6.1540-22.6.1555 = 15, 0, 7 (Sûrî Hânedânı)

3. Ekber-Şâh I (26.1.1556-26.10.1605 = 49, 9, 1) (2'nin oğlu) (yş. 13, 3, 15-65, 0, 15)
4. Cihângîr-Şâh (26.10.1605-28.10.1627 = 22, 0, 3) (3'ün oğlu) (yş. 31, 1, 27-58, 1, 29)
5. Şâh-i Cihân I (28.10.1627 - 31.7.1658 = 30, 9, 4, hal') (4'ün oğlu) (yş. 33, 9, 24-64, 6, 27 + 7, 5, 23 hal' müddeti = 72, 0, 20)
6. Â'lem-gîr-Şâh I (31.7.1658 - 3.3.1707 = 48, 7, 3) (5'in oğlu) (yş. 39, 8, 28-88, 4, 0)
7. Bahâdur-Şâh I (3.3.1707-27.2.1712 = 4, 11, 25) (6'nın oğlu) (yş. 63, 4, 18-68, 4, 12)
8. Cihân-dâr-Şâh (27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14) (7'nin oğlu, katl) (yş. 48, 10, 22-49, 10, 6)

9. Ferruh-Siyer-Şâh (12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5, hal') (8'in yeğeni) (yş. 25, 6, 24-31, 7, 1 + 0, 2, 28 hal' müddeti = 31, 9, 29)

10. Refî'ü'd-Derecât-Şâh (18.2.1719-11.6.1719 = 0, 3, 21) (8'in yeğeni) (yş. 20)

11. Şâh-i Cihân II (11.6.1719-7.9.1719 = 0, 2, 25, hal') (10'un kardeşi) (yş.24?) (24 gün sn.öldü)

12. Muhammed-Şâh (7.9.1719-25.4.1748 = 28, 7, 8) (8'in yeğeni) (yş.17, 1, 1-45, 8, 19)

13. Ahmed-Şâh (25.4.1748-2.6.1754 = 6, 1, 7, hal') (12'nin oğlu) (yş.22, 4, 12-28, 5, 19 + 19, 10, 7 hal' müddeti = 48, 4, 26)

14. Â'lem-gîr-Şâh II (2.6.1754-29.11.1759 = 5, 5, 27, katl) (8'in oğlu) (yş.66-71)

15. Şâh-i Â'lem (29.11.1759-19.11.1806 = 46, 11, 20) (14'ün oğlu) (yş.31, 5, 14-78,5, 4)

16. Ekber-Şâh II (19.11.1806-28.9.1837 = 30, 10, 9) (15'in oğlu) (yş.46, 4, 26 - 77, 3, 5)

17. Bahâdur-Şâh II (28.9.1837-4.12.1858 = 21, 2, 6)(hal') (16'nın oğlu) (yş.61, 11, 4-83, 1, 10 + 3, 11, 4 sürgünde = 87, 0, 13)

Taht Şehirleri: Agra (21.5.1526-15.6.1540 = 14, 0, 25+ 22.6.1555-1574 = 19 + 28.10.1627-16.4.1639 = 11, 5, 19 = 44, 6, 14); *Feth-pûr-Sikrî* (1574-1586 = 12); *Lâhûr* (26.10.1605-28.10.1627 = 22, 0, 3); *Allaah-Âbâd* (1765-25.12.1771 = 6); *Dehli* (1586-26.10.1605 = 19 + 16.4.1639-1765 = 126 (1682 - 1707: fiilî taht şehri: Dekkan'da Ewrengâbâd) + 25.12.1771-4.12.1858 = 86, 11, 10 = 232). İngiltere hâmiyetinde merkez 12.12.1911'e kd. Kalküta, bu târihten îtibâren Dehli. Dü-Cennet-Nişân-i Hindûstân = Dehli ile Âgrâ.

Timuroğulları'nın Hindistan İmparatorluk Velîahdleri

1. Hümâyûn Mîrzâ (pâdişâh no.2) (22.4.1526 - 25.12.1530 = 4, 8, 9) (babası Bâbur-Şâh'ın velîahdi) (yş.18, 2, 15 - 22, 10, 21)

2. Kâmrân Mîrzâ b.Bâbur-Şâh (25.12.1530-15.6.1540 = 9, 5, 11) (ağabeyinin velîahdi) (1'in kardeşi) (yş. 18? - 28?) (saltanat müddeîsi)

3. Ekber Mîrzâ (3) (22.6.1555-26.1.1556 = 0, 7, 4) (babasının velîahdi) (1'in oğlu) (yş.12, 7, 8-13, 2, 12)

4. 'Abdü'l-Hakîm Mîrzâ b.Hümâyûn-Şâh (müddeî) (26.1.1556-31.8.1569 = 13, 7, 6) (ağabeyinin velîahdi) (3'ün kardeşi) (yş.2, 9, 7-16, 4, 13)

5. Selîm Mîrzâ (4) (31.8.1569-26.10.1605 = 31, 1, 27) (babasının velîahdi) (4'ün yeğeni) (yş.0, 0, 0 - 31, 1, 27)

6. Husrew Mîrzâ b.Cihângîr-Şâh (26.10.1605-26.1.1622 = 16, 3, 0) (babasının velîahdi) (5'in oğlu) (yş. 18, 2-34, 5)

7. Perwîz Mîrzâ b.Cihângîr-Şâh (26.1.1622-7.11.1625 = 3, 9, 12) (babasının velîahdi) (6'nın kardeşi) (yş. 32-35)

8. Hurrem Mîrzâ (5) (7.11.1625-28.10.1627 = 1, 11, 21) (babasının velîahdi) (7'nin kardeşi) (yş. 31, 10, 3-33, 9, 24)

9. Dârâ-Şükûh Mîrzâ b.Şâh-i Cihân (28.10.1627-31.7.1658 = 30, 9, 4) (babasının velîahdi) (8'in oğlu) (yş. 12, 7, 9-43, 4, 13)

10. Muhammed Mîrzâ b.Â'lem-gîr Şâh (31.7.1658-10.1675 = 17, 5, 3 (babasının velîahdi) (9'un yeğeni) (yş. 10-36)

11. Şâh-i Â'lem Mîrzâ (7) (10.1675-3.3.1707 = 31, 5) (babasının velîahdi) (10'un kardeşi) (yş. 34-63, 4, 18)

12. Cihân-dâr Mîrzâ (8) (3.3.1707 - 27.2.1712 = 4, 11, 25) (babasının velîahdi) (11'in oğlu) (yş. 43, 10, 27 - 48, 10, 22)

13. 'Aazzü'd-Dîn Mîrzâ b.Cihân-dâr-Şâh (27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14) (babasının velîahdi) (12'nin oğlu) (yş. 26?- 27?)

14. Murâd Mîrzâ b.Ferruh-Siyer-Şâh (12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5) (babasının velîahdi) (13'ün 2. derecede amcası) (yş. 9?-15?)

15. Refî'ü'd-Derecât Mîrzâ (11) (18.2.1719-11.6.1719 = 0, 3, 21) (kardeşinin velîahdi) (14'ün 2. derecede yeğeni) (yş. 24?)

16. İbrâhîm Mîrzâ b.Refî'ü'ş-Şân Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (11.6.1719-7.9.1719 = 0, 2, 25) (ağabeyinin velîahdi) (15'in ağabeyi) (müddeî) (yş. 27?)

17. Bülend-Ahter Mîrzâ b.Cihân-Şâh Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (7.9.1719-14.12.1725 = 6, 3, 7) (ağabeyinin velîahdi) (16'nın kuzeni) (yş. 14?-20?)

18. Ahmed Mîrzâ (13) (14.12.1725-25-4.1748 = 22, 4, 12) (babasının velîahdi) (17'nin yeğeni) (yş. 0, 0, 0 - 22, 4, 12)

19. Bîdâr-Baht Mîrzâ b.Ahmed-Şâh (25.4.1748 - 2.6.1754 = 6, 1, 7) (müddeî) (babasının velîahdi) (18'in oğlu) (yş. 2?-6?)

20. Şâh-i Â'lem Mîrzâ (15) (2.6.1754 - 29.11.1759 = 5, 5, 27) (babasının velîahdi) (19'un babasının kuzeninin torunu) (yş. 25, 11, 17 - 31, 5, 14)

21. Cüwân-Baht Mîrzâ b.Şâh-i Â'lem (29.11.1759 31.5.1788=28, 7, 3) (babasının velîahdi) (20'nin oğlu) (yş. 10-39)

22. Ekber Mîrzâ (16) (31.5.1788-19.11.1806 = 18, 5, 20) (babasının velîahdi) (21'in kardeşi) (yş. 27,11,6-46,4,26)

23. Cihângîr Mîrzâ b. Ekber-Şâh (19.11.1806-1821=15) (babasının velîahdi) (22'nin oğlu) (yş. 32?-47?)

24. Bahâdur Mîrzâ (17) (1821-28.9.1837 = 16) (babasının velîahdi) (23'ün kardeşi) (yş. 46-61,11,4)

25. Dârâ-Baht Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (28.9.1837-1849 = 12) (babasının velîahdi) (24'ün oğlu) (yş. 40?-52?)

26. Ferîdü'd-Dîn Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (1849-13.7.1856 = 7) (babasının velîahdi) (25'in kardeşi) (yş. 48? - 55?)

27. Moğol Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (13.7.1856 - 22.9.1857 = 1, 1, 10) (babasının velîahdi) (26'nın kardeşi) (yş. 48?-49?)

28. Fîrûz-Şâh Mîrzâ b.Bahâdur-Şâh (22.9.1857-4.12.1858 = 1, 3, 12) (babasının velîahdi) (27'nin kardeşi) (yş. ?)

Bu 28 imparatorluk velîahdinin ancak 12'si pâdişâh olabilmiş, 5 pâdişâh ise hiç velîahdlik yapmaksızın tahta çıkmışlardır.

Bu bahis, Türkistan Timuroğulları bahsinin devâmıdır. Orada kalınan yerden devâm edilmiştir. Timuroğulları hakkında orada verilen bilgiler burada tekrarlanmıyacaktır. Hânedan Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Dilleri Türkçe'nin Çağatay lehçesidir. Resmî dil olarak Farsca kullanılmaktadır. Hindistan Timuroğulları'nın kurucusu Bâbur Şâh'ın şeceresi şöyledir: Bâbur b.'Ömer-Şeyh b.Ebû-Sa'îd b.Muhammed b.Mîrân-Şâh b.Timur. Bâbur Şâh, bu sûretle 5. batından Timur'un torunu olduğu gibi, annesi de Çağatay Ulusu'ndan Cengizli imparatorluk prensesi olmakla, Cengiz Han'ın da 13. batından torunudur. Bâbur'un annesi ve kardeşleri için, Türkistan Timuroğulları bahsine bk. Bâbur, bütün Türk ve bütün dünyâ târîhinin en büyük dâhîlerinden biridir. Devlet adamı, kumandan, şâir ve edîb olarak 4 ayrı sâhada büyük dâhîdir. Nevâî'den sonra Çağatay Türkçesi'nin en büyük şâiri olduğu gibi, bütün Türk lehçelerinin bugüne kadar yetiştirdiği en büyük nesir üstâdı, hiç olmazsa en büyüklerinden biridir. Mûcizeye benzer şekilde Türkistan'ı kaybeden ve Afganistan'da zorlukla tutunan Timuroğulları'na Hindistan imparatorluğunu kazandırmıştır. Bu sûretle dünyâ târîhinin en muhteşem imparatorluklarından birini kurmuştur. Hindistan'da Gazneli Sultân Mahmûd'un kurduğu, XVI. asır başlarında çöküş hâlindeki Türk imparatorluğuna büyük bir canlılık vermiştir. Bâbur ve Hümâyûn zamanlarında resmî dil Çağatay Türkçesi, Ekber'den it. Farsca, 1837-57 arasında ise Urdû'dur.

1- Bâbur Şâh (1526-1530)

es-Sultânü'l-Â'zam we Hâkaani'l-Mükerrem Zahîri'd-Dîn Muhammed Mîrzâ BÂBUR-ŞÂH Pâdşâh Gaazî (ölümünden sonraki resmî unvanları: Hazret-i Firdews-Mekânî we Gîtî-Sitânî = Cihan Fâtihi) (doğ.Ahsı/Fergana'nın Nemengân bölgesi/ bugünki Özbekistan/Batı Türkistan, 14.2.1483-ölm. Agra/Hindistan, 25.12.1530 = 47, 10, 9): Timuroğulları'ndan 1. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının - 1001 yılında Gazneli Mahmûd'dan başlıyarak- 51.'si (22.4.1526-25.12.1530 = 4, 8, 3):

Hindistan'daki kısa saltanatı, Osmanlı devletinde Kaanûnî II. Sultân Süleymân'ın saltanatının (1520-1566) başlarına tesâdüf eder. Bâbur, Kaanûnî'den 12,2, 11 yaş daha büyük, Yavuz Sultân Birinci Selîm Hân'dan (1512-1520) ise 13 yaş küçüktür. Dîğer çağdaşı İran şâhı (1500-1524) Şâh İsmâîl Safevî'den 4, 5, 1 büyüktür. Bu yıllar (XVI. asrın takrîben 1510-1540 kesimi) bütün Türk târîhinde büyük dâhîlerin en çok görüldüğü dönemdir. Bâbur, Fergana meliki ve sonra ilk def'a Türkistan hâkanı olduğu zaman (1494, 1497) ise, Türkiye tahtında Kaanûnî de, onun babası Yavuz da değil,

Yavuz'un babası II. Bâyezîd (1481-1512) bulunuyordu ki Bâbur'dan 32, 4 yaş büyüktür. Gene Bâbur, Herât Timurlu hâkaanı Sultân Hüseyn Baykara'nın (ölm. 1506) genç çağdaşıdır ve -Hüs.Baykara da Bâbur gibi Timur'un 5. batın torunu olduğu halde- ondan 44,8 gençtir. Gene Bâbur, Cezâyir'de Türk hâkimiyetini kuran Oruç Reîs ile kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa'nın yaklaşık 13 ve 11 yaş daha genç çağdaşıdır. Bâbur, Çağatay Türkçesi'nin kendisinden büyük tek şâiri olan Nevâî'nin de 42, 0, 3 yaş genç çağdaşıdır; Nevâî'nin ölümüne Bâbur 17, 10, 17 yaşında idi. Fuzûlî ise, Bâbur'dan yaklaşık 3 yaş daha yaşlıdır, Bâbur'dan sonra ölmüştür (1556). En büyük minyatür üstâdı olan Bihzâd, Bâbur'dan 28 yaş kd.by. olmakla berâber, ondan sonra ölmüştür (1537?). Mîmâr Sinân, Bâbur'dan 7, 3, 13 genç dîğer bir çağdaştır. Kemâl Reîs (1451?-1511), Kemâl-Paşa-zâde (1468-1534), Barbaros-zâde By. Hasan paşa (1491-1549), Pîrî Reîs (1474?-1554), Karahisârî (1488-1556), Sâlih Paşa (1488?-1556), Seydî-Alî Reîs (1498?-1563), Turgut Paşa (1485-1565), Barbaros-zâde II. Hasan Paşa (1500?-1572), Ebüssuûd Efendi (1490-1574), Piyâle Paşa (1508?-1578), Kılıç-Ali Paşa (1507?-1587), hep Bâbur Şâh'ın çağdaşlarıdır.

Bâbur'a bu adı, büyük mutasavvıf H̱oca 'Ubeyd'Ullaah Aẖrâr [H̱oca 'Ubeydullâh Aẖrâr (ölm. Semerkand 1491), Nakşbendî şeyhi ve pîri olup müelliftir. *Vâlidiyye*'sini Bâbur nazma çekmiştir (10.11-20.11.1528). Mürîdleri arasında Bâbur'un babası 'Ömer-Şeyẖ ve ağabeyi Sul.Aḥ.Mîrzâlar da vardı. Küçük oğlu "H̱âceke H̱ocə" denen H̱oca 'Abd.H̱âcegân'dır (bunun oğlu H̱oca 'Abdüşşehîd, ölm. 1574). 'Ubeydullâh Aẖrâr'ın büyük oğlu H̱oca Yaḥyâ ise 1500'de 2 oğlu ile berâber Şaybak H̱ân tar. öldürüldü. Yaḥyâ'nın 4 oğlu: Mewlânâ Muḥ.Ṣadr ('Ömer-Şeyẖ Mîrzâ'nın beyi); H̱oca Muḥ.Zekeriyyâ (katli 1500); H̱oca Bâqî (katli 1500) ve H̱oca Yâ'kuub. Muḥ.Ṣadr'ın oğlu H̱oca Kelân Bey, Bâbur'un beylerinden ve Bâcewr vâlîsidir (3.1.1519). Ubeydullâh Aẖrâr'ın ẖalîfe'si H̱oca 'Abd.Mewlânâ Kaḏı, Bâbur'un şeyhi olup 1498'de Endicân'da Özbekler'ce öldürüldü ki 'Abd.Sul.Aḥ.Kaḏı oğlu olup 1197'de ölen Şeyẖ Burḥânüddîn 'Alî Kılıç neslindendir] tar. konulmuştur. "Babur" (Fars ve ince Türk talaffuzu: Bâbur, hattâ Bâbür), Türkçe'de "pars" demektir ki, eski Türkler'de yırtıcı hayvan adlarının erkek çocuklara verilmesi çok yaygındır (bâbur, arslan, kaplan, şâhin, doğan, sungur, baysungur, tuğrul, ertuğrul, zağanos, pars, kurt, böri, barak...). Bâbur Şâh, nebâtât (botanik) ve hayvânât (zooloji) bilgini, edebiyat nazariyatçısı, büyük şâir ve nâsir, hattât, bahçe mîmârı vs.'dır. "H̱aṭṭ-ı Bâburî" denen yeni bir hat stili bile îcâd etmiştir. Bestekâr ve sâzendedir (bestelerinden bir örneğin notası zamânımıza kadar gelmemiştir). Minyatür, nakış ve tezyînî san'atların, değerli taşların da mütehassısı idi. Seçkin sporcu, yüzücü, atıcı, silâhşor, süvârî idi. "Daha önce bütün nehirleri yüzerek geçtikten sonra" (*Bâbur-nâme*, 363b), Benâres yakınlarında Ganj'ı da yüzerek geçti (28.2.1529). Fevkalâde şekilde Türkçe, Farsca, Arabca ve Moğolca öğrendi. Fakat eserlerinin hepsini Türkçe yazdı. *Dîwân-ı Bâbur Pâdşâh* adıyle toplanan Türkçe şiirlerinin (*JASB*, 1910) arasında Farsca'ları da vardır. En mühim eseri, dünyâ edebîyâtının büyük şâheserlerinden olan *Bâbur-Nâme* denen hâtıralarıdır (bibliyografya'ya bk.)

Hoca Ahrâr(doğ.Taşkent, 3.1404-87) b.Hoca Mahmûd Şâşî(=Taşkentli) b.Şihâbiddîn Şâşî. Hoca 'Abd.Hâcegân'ın(ölm.Endicân) yaş sırasıyle oğulları: Hoca 'Abdülhâdî, Hoca H̱âwend(H̱ând) Mahmûd, 'Abdülhakk, Hoca 'Abdülhalîm, Hoca

Muh.Yûsuf, Hoca 'Abdüşşehîd, Hoca 'Abdülfeyz(ilk üçünün annesi Takıyüddîn Muh.Kirmânî kızı, son üçünün annesi Hoca Muh.Nizâm'ın kızı). Hoca Yahyâ, oğulları Hoca Zekeriyyâ ve Hoca Muh. Bâqî ile berâber 7.8.1500'de şehîd edildi.

Timuroğulları'ndan 11. ve sonuncu Semerkand (Mâverâünnehr) imparatoru: 21.11.1497 - 2.3.1498 = 0, 3, 11 (amca-zâdesi Sultân Baysungur Mîrzâ'dan devraldığı tahtı amca-zâdesi Sultân 'Alî Mîrzâ'ya bıraktı) + 2, 4 sn. 7. 1500 -8.1501 = 1, 1 (amca-zâdesi Sultân 'Alî Mîrzâ'dan aldığı imparatorluk tahtını Özbek imparatoru Şıban Han'a bıraktı) + 10, 2 sn. 10.1511 - 5.1512 = 0, 7 (Özbekler'den aldığı tahtı nihâî ol.onlara terk etti ve Timuroğulları'nın Türkistan ve Horasan'daki saltanatları kesin şekilde sona erdi), toplam Türkistan imparatorluğu: 1, 11, 11. Bu müddet içinde Buhârâ, Fergana, Kunduz, Hişâr, 11.1511'de Taşkent, 1504'te Gazne'yi almıştır. Bu sûretle Bâbur, bugünki Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Güney Türkistan (Afganistan'da kalan Türkistan) ve Afganistan'ın Gazne bölgesinde geçici bir imparatorluk kurmuş, âdetâ Hindistan imparatorluğunun provasını yapmıştır.

Pencâb seferleri: 1- 2.1519, 2- 0,7 sn. 9.1519, 3- 0,6? sn. 3.1520, 4- 4 sn.1524 başl. (bu seferde Pencâb fethedilmiştir), 5- 1,8? sn. 17.11.1525.- Kânwâ'da birleşik Hindû ordusunu imhâ ederek "Gaazî" unvânını alması: 15. 2.1527, saat 9.- Daha önce (0,9, 23 önce) Pânîpat meydan muhârebesinde, Lûdî Sultânı'nı yenerek Hindistan'da Timuroğulları saltanatını kurması ve bu zafer sonunda Dehli ile Agra'yı fethi: 22.4.1526 (Kaanûnî'nin Mohaç'ta zafer kazanarak Macaristan'ı fethinden 0, 4, 7 önce) (bu meydan muhârebesini Bâbur, 13.500 kişilik çok seçkin bir ordu ile, fillerle donatılmış 100.000 kişilik bir orduya karşı kazanmış, bir yıl geçmeden (16.3.1527) Kânwâ meydan muhârebesinde aynı güçte bu def'a Müslüman değil, Brahman bir orduyu yenmiştir; en büyük desteği, Osmanlı Türkleri'nden müteşekkil topçu taburudur ki, başlarında Mustafa Bey Rûmlu (yâni Türkiyeli) vardır).

Fergana meliki olarak ölen babasının yerine cülûsu: 10.6.1494-6.1504 = 10, 0 (yş. 11, 3, 24, bu yaşta hükümdarlık ve devlet başkanlığı san'atını öğrenmiye başlamıştır). Fergana melikliğindeki 10 yıllık saltanatının fâsılaları: kç. bir fâsıladan sn. 2. fâsıla, 1500 sonlarında kardeşi Cihângîr Mîrzâ'nın çok kısa saltanatı; çok kısa 3. fâsıla ise Fergana'nın, Bâbur'un dayıları Sul.- Mahmûd ve Sul.- Ah.Hanlar tarafından işgali. Sonunda ise ülke, Şıban Han'a geçmiştir. 6.1499'da 2 yıl sn. Endicân'ı istirdâd etti. 9.1501'de Taşkent'e dayısına gitti ve 6-10.1503'de 2 hân dayısı ile 4 ay Endicân'da kaldı.

Bâbur, Fergana'yı kaybından 4 ay geçmeden Kâbil'i [Mîr Şeyh-'Alî Bey, 1447'de Şâhruh'un Kâbil v.oldu. Bunun 3 oğlu: Baba Kâbilî Bey ('Ömer-Şeyh M.yânî Bâbur'un babasının bey-ateke'si), Gaazî Apak Hân ve Deryâ Hân. Deryâ Hân, 1458'e kd. Timuroğulları'nın Kâbil ve Gazne, bu târihten sn. yalnız Pathanistân (Peşâver) v.idi, oğulları Yâr-Hüs.Hân Deryâ ve Has.Deryâ Hân'dır. Gaazî Apak Hân'ın oğlu Seyyid-'Alî Hân, Lûdîler'e tâbî Bihre, Hoşâb, Çânâb v., sn. Bâbur'un beyi oldu ve oğlu Minûçehr Hân, 1519'da Bâbur'un hizmetine girdi. Ayni âileden Nazar-'Alî Hân Türk, 1519'da Bâbur'un beyi oldu] fethederek Afganistan'da kendisine yeni bir krallık kurdu: 9.10.1504 (yş.21, 7, 23). 4.1508'de (yş. 25, 2) ise kendini "pâdşâh" (imparator) ve "Büyük Timur'un Tek Vârisi" îlân etti. Zîrâ Horâsân'daki ikinci Timurlu imparatorluğu da Şıban Han tarafından yıkılmıştır.

Bâbur, 2 yıl kadar Kunduz'da, Güney Türkistan'da ikaamet ederek (5.1512-1514) Şıban Han'ın ölümünden sonra Özbek imparatorluğunun düştüğü kargaşadan faydalanıp -Şâh İsmâîl'in desteğiyle- Türkistan'daki ata mîrâsını istirdâd fırsatı gözledi. Fakat bu fırsat zuhûr etmedi. Zîrâ Çaldıran'da Osmanlı'ya yenilen (23.8.1514) ve taht şehri Tebrîz'e Yavuz'un girdiğini gören (6.9.1514) Şâh İsmâîl'de, Bâbur'u Özbekler'e karşı destekliyecek kudret kalmadı.

Bâbur'un Belh'te (Güney Türkistan) hâkimiyeti: 1514-1526 = 12 (burası da Özbekler'e, Şeybânîler'e geçti). Bâbur'un Kandehâr'ı fethi: 1522 (Kandehâr şehri hâriç Kandehâr ilinin fethi: 1520) (Kandehâr'ı evvelce Kelât (Belûcistan) ile berâber 8.1507'de de fethetmişse de, bu fetihler geçici olmuştu).

Bâbur gençliğinde 2 def'a Herât'ta kuzeni Sultân Hüseyn Baykara'yı ziyâret edip misâfiri oldu. İkincisinde 20 gün kaldı (4-24.12.1506, yş.23, 10). Hazîrân 1506 başlarında bir Horâsân seferi de yaptı.

Denebilir ki, Asya târihinin en muhteşem imparatorluklarından biri olan Hindistan Timurlu devletinin temelini, Yavuz Sultân Selîm'in Çaldıran zaferi attı. Zîrâ Şâh İsmâ'îl, Çaldıran'da Osmanlı'ya yenilince, Bâbur'un Türkistân'ı kapan Cengizoğulları'na karşı desteklenmesi umîdi söndü, kuzeye değil, güneye, teveccüh etmiye mecbur kaldı. Âşık olduğu Türkistân'ı gözyaşları ile bırakıp, hiç sevmediği Hindistân'a ayak bastı.

Bâbur'un ilk Kuzey Hindistan akını 9-12.1508'dedir. İlk def'a ülkeyi bu sûretle tanıdı. 10.1526'da Gwalyûr'u da feth ile Racastân'a (Racistân/Râçpûtîstân) yaklaştı. Nâşı 10 yıl Agra'da bekletildi. 1540'da vasıyyeti yerine getirilerek Bîbî Mübâreke tarafından Kâbil'e getirildi. Çok sevdiği Kâbil'deki bugünki muhteşem türbesine gömüldü. Son sadrâzamı Mîr 'Alî Halîfe (Halîfe Bey)'dir. Mîr Nizâmüddîn 'Alî Barlas Bey Halîfe, Timur'un mensûb olduğu Barlas oymağından ve Türk soylularındandır. 5 oğlu da Bâbur'un beyleridir: Muhibb-'Alî Bey Barlas Halîfe, Hüsâmüddîn 'Alî Halîfe Bey Barlas, Hâlid Bey Barlas, Hamza Barlas ve Has.Halîfe Bey Barlas. Nizâmüddîn 'Alî Bey'in zevcesi Sultânım'dır. Büyük kızı Gülberg, Hümâyûn'un zevcesidir (aş.bk.). Küçük kızı, Bâbur'un beylerinden Tâhir Teberî ile evlidir. Ortanca kızı, Hamza Bey ile 1519'da Kâbil'de evlendi: Hamza Bey, Kaasim Bey Koçın'ın (ölm. 1522) oğludur ki, bu Kaasim Bey, sırasıyle 'Ömer-Şeyh'in ve oğlu Bâbur'un beyi ve Hümâyûn Şâh'ın şehzâdeliğinde bey-atekesi olmuştur ve Sul.Mahmûd Hân Çağatay'ın (Bâbur'un dayısı) beyi Hayder Kökeltaş'ın oğludur. Kaasim Bey, Bende-i 'Alî Bey'in dâmâdı idi. Kaasim Bey'in hemşîre-zâdesi Gedâyî Behcet, 1519'da Bâbur'un musâhibi bulunuyordu. Nizâmeddîn 'Alî Barlas'ın kardeşi Sul. Cüneyd Bey Barlas, Bâbur'un hemşîresi Şehr-Bânû Beğim'le evlidir (Timuroğulları'na bk.). Bu âileden Kutluk-Muh.Bey Barlas, 1519'da Kâşgar hânının beyi olup Devlet-Sul.Hânım'ın süd kardeşi idi. Gene bu âileden biri Muh.Burunduk Bey Barlas b.'Alî Barlas b.Burunduk Barlas b.Cihân-Şâh Barlas b.Çaku Barlas'tır ve kardeşleri Cihângîr Bey Barlas ve Muzaffer Bey Barlas'la berâber, Sul.Hüs.Baykara'nın beylerinden idi. Dîğer kardeşleri Ah.Tewekkül Barlas ve İslim Barlas da Hüs.Baykara hizmetinde

idiler. Gene bu âileden Celâlüddîn Şâh-Manṣûr Bey Barlas, Bâbur'un beyi idi. 1506'da Bâbur'un Nigenhâr vâlîsi olan Sul.- Sencer Bey Barlas b.'Abd.Barlas ise, Bâbur'un annesinin babası Yûnus Hân Çağatay'ın eşi Şâh Bedahşî'nin hemşîresi ile evli idi.- Sadrâzam'a (başbakan) "halîfe" denmektedir, sonra hân-ı hânân (hanlar hanı) denmiştir ki bu sonuncu tâbir Safevîler'den muktebestir.

4.1.1519: Beçûr seferi ve Kâbil'e dönmeden 17.2.-2.3.1519: Sind seferi (Pencâb'a kd. olan ülkelerin fethi). 27.7.-31.7.1519: Gerdîz Afganları'na akın. 11.8.- 22.8.1519: Dâmen-Kûh'e askerî gezinti. 10.9.-25.10.1519: Hayber geçilerek Peşâwer yakınlarına kd. akın. 11-14.12.1519: İstergaç seyâhati. 23.12.1519-20?1.1520: Lemgaan seyâhati. Büyük Hind seferine çıkmak üzere Kâbil'den hareketi: 17.11.1525.

18.11.1528: Agra'da muhteşem "toy" verilmesi, altın ve mücevherât saçılması ("saçı"). 21.11.1528-14.1.1529: Dûlpûr ve civârına seyâhat. Orta Hind seferi: 20.1.- 25.6.1529 = 0, 5, 5 (Agra'dan hareket ve avdet) (Hânpûr: 19.3) (Bâbur'un maiyyetindeki büyük prensler: Muḥ.Zamân ve 'Askerî Mîrzâlar ile İsen-Timur ve Tohta-Buğa Sultanlar).

Pânîpat meydan muhârebesine katılan (22.4.1526) bâzı kumandanlar: Velîahd Hümâyûn Mîrzâ (sağ cenâh, yardımcısı Hoca Mîr Kelân), S.-Aḥmed Hân'ın 3 oğlu, Beğim-zâde Muḥ.Sul. (sol cenâh), Mehdî Hoca Sul. (onun yardımcısı), Merkez sağ: Çın Timur Sultân, Sül.Mîrzâ; merkez sol: sadrâzam Nizâmüddîn 'Alî Barlas, öncü: Husrev Kökeltaş, Muḥ.'Alî Ceng-Ceng Argun; ihtiyât: 'Abdülkaadir Mîrâhûr; topçu: Üstâd 'Alî Kulı Must.Rûmî Topçu (Osmanlı subayı). 4 gün sonra Delhi'ye girildi. Agra'nın işgaali günü Kûh-i Nûr denen elmas (186 kırat, bugün 106 kırat), Hümâyûn'un eline geçti ve Bâbur ona bağışladı ki Sul.Muḥ.'Alâüddîn Halac'dan intikaal etmişti ve o da bir Hindû hükümdardan almıştı. Düşman: Sul.İbr.Lûdî'nin kumandasında 100.000 asker ve 1.000 fil. Muhârebe sabah 5'te başlayıp öğleyin 12'de bitti. Hindistan imparatoru Sul.İbr., emîrleri ve 50.000'e yakın askeri, muhârebe meydanında öldü. Dehli'nin fethi 26.4.1526, Agra'nın fethi 28.4.1526 cum'a (hutbe'nin Bâbur Pâdşâh adına okunması) (Hümâyûn bir kaç gün önce şehre girmişdi). 10.5.1526: Bâbur'un saat 16'da büyük törenle Agra'da imparatorluk sarayına girmesi. Hânpûr'un fethi 25?12.1526.

Bâbur'un müttefik Hindû başkumandanı Rânâ Sangâ'yı karşılamak üzere Agra'dan çıkması 1.2.1527. Kânwâ (Fethpûr-Sîkrî yakını) meydan muhârebesi 15.2.1527. Düşmanın 200.000 piyâde, 1.000 süvârî, 1.000'e yakın fillik (ateşli silâh yok) ordusunun imhâsı (Biyâne civârı). Zafer-nâme'nin yazarı: Şeyh Zeyn Hwâfî (muhârebeye katıldı ve şu târîh'i düşürdü: *Fetḥ-i Pâdşâh-i İslâm* = 933). Muḥârebeye katılanlar arasında: Velîahd Hümâyûn Mîrzâ, Dâmâd Mehdî Hoca ve oğlu Câ'fer Hoca, Beğim-zâde Kaas.Hüs.Sul., sadrâzam Nizamü'd-D.'Alî Halîfe Bey, Çın-Timur Sul., Şeyhulislâm Şeyh Zeyn Hwâfî, Bâbur'un Pencâb vâlîsi Dilâwer Hân, Sul.Behlûl Lûdî'nin oğlu ve Bâbur'un geçen yıl Pânîpât'ta öldürdüğü son Lûdî Hindistan pâdişâhının amcası Sul.'Alâ'üd-D.Â'lem Hân ve oğulları Celâl ve Kemâl Hânlar, Seyyid-Mehdî Hoca, Beğim-zâde Muḥ.Sul., topçu kumandanları Osmanlı subaylarından Muṣṭ.Rûmî Bey

Topçu ve Üstâd 'Alî-Kulı. Bâbur'un Agra'ya dönmesi: 25.4.1527. Rânâ Sangâ (annesi: Pedmâwetî), Udeypûr'un kuzey-doğusunda Çitor'u merkez edinip Racputâna'ya hâkim olmuştu. Racputlar'ın Sisodia boyundan, Mewâr ve Çitor rânâ (râcâ)'sı idi. Bu krallık, 1316'da Sangâ'nın atası Rânâ Hamîr Singh'in Sul. 'Alâüddîn Muh.Halac'dan Çitor'u alması ile başladı. Sangâ'nın oğulları Çitor rânâ'sı Retensî ile Retenbûr rânâ'sı Bikermâcit olup ilki 1527'de Bâbur'un hizmetine girdi. Zaferden sonra meşhur târihçi Mîrhond ile bestekâr Mîr İbr.Kaanûnî Herât'tan 9.1528'de Agra'ya gelip Bâbur'un sarayına dâhil oldular.

Bütün imparatorluğa şâmil içki yasağı 26.2.1527. Aynı gün gayr-i şer'î vergilerin kaldırılması için fermân-ı pâdşâhî (yazan Şeyhulislâm Zeyn). 31.5.-29.6.1527: Agra civârındaki şehirlere seyâhat (Feth-pûr-Sîkrî, Dûlpûr, Bûrî vs.). 27.9.-5.10.1527: Agra civârındaki dîğer şehirlere seyâhat (Kûl, Senbel vs.). 1.12.1527: Bâbur' un Çendîrî seferi ve Ûd'un fethi. Afgan ve Hindû isyanlarının bastırılması (Çendîrî kalesinin zabtı 29.1.1528). 19.9.-15.10.1528: Gwalyûr ve başka şehirlere seyâhat. 6.11.-7.11.1528: Agra'da Bâbur'un sıtma nöbeti geçirmesi. 9-20.11.1528: Nakşbendî olan Bâbur'un ölen şeyhi Hoca 'Ubeyd'Ullaah Ahrâr-ı Türkistânî'nin Hanefî fıkhından Farsca *Risâle-i Wâlidiyye*'sini Bâbur'un Türkçe'ye manzûm ol.tercümesini bitirmesi.-21.12.1526: Agra'da akşam yemeğinde, bir kaç ay önce Bâbur'un Pânîpat'ta öldürdüğü Sul.İbr.Lûdî'nin annesi Buva'nın Bâbur'u zehirleme teşebbüsü; Buva'nın bu işi yapan 4 adamının parçalanması, Buva'nın mülklerinin Hazîne'ye alınması ve Kâbil'e sürgüne gönderilirken yolda kendini Sind nehrine atarak intihârı.

Bâbur'un Agra'da Çârbâğ Sarayı'nda ölümü. Cemne'nin sol kıyısında Nûr-Efşân Has Bağçesi'ne (Râmbâğ) muvakkaten lahid içinde gömüldükten sonra vasıyyeti mûcibince sonradan lahdin Kâbil'e nakli. Bugünki türbe, torununun torunu Şâh-i Cihân tar. 1646'da yaptırılmıştır.

Bâbur'un hayâtındaki dîğer şahsî olaylar: ilk meydan muhârebesi (kardeşi Cihângîr M.'ya karşı): Hûbân köyü/Andicân, 1499 ağustos sonları (kazandı). 2. meydan muhârebesi: Hoca-Kârdzen/Semerkand, 5.1501 (Şıban Han'a karşı, yenildi). İlk *gazel*'ini söylemesi: Sâm-Sîrek/Taşkend, 6.1502 (19 yaşında) (bundan evvel Türkçe ve Farsca beyt, rübâî vs. yazmış, fakat gazel yazmamıştı). Taşkend'de dayısı Mahmûd Han'ın misâfiri olması:6-9.1502. İlk tıraş olması: İlek yaylası/Hisâr/Bedahşân/Tacikistân, 1504 hazîran sonları (21 yaşında, demek daha öne sakal koyuvermiş). Kâbil vilâyetinin yıllık geliri (vergi): 8 lek şâh-ruhî (1 lek = 100.000 altın). Bâburî hattı'nı îcâdı: Kâbil, 12.1504. Ocak-mayıs 1505: Hayber'i ilk geçiş ve Sind akını. Temmuz-ekim 1505: Belûcistan akını. Sıtma olması 7.1505 (5 gün). Şiddetli bel ağrısı 7.2.1506'dan ît.40 gün. 5-19.8.1527'de Feth-pûr-Sîkrî'de hastalanması. 31.8.-9.9.1527'de Agra'da hastalığının nüksü. 31.8.1527'de *'Arûz Risâlesi*'nin te'lîfinin bitmesi (*Traktat ob Aruze*, I.V.Stevlana nş., Moskova, 1972 (Tr.faksimile). 12.10.-7.11.1527'de yüksek ateşli sıtma nöbeti. 22.3.1528'de Luknow'da sağ kulağına su kaçıp hastalanması. 14-15.10.1528 gecesinde sağ kulak rahatsızlığının nüksü. 30.4.-6.5.1519'da sıtma. 1519'da

çoktan *Dîvân* sâhibi idi. 9.9.-9.10.1519'da sağ elinin bir parmağının çıkması. 1525 sonlarında *Mübîn*'i nazma çekmesi. 10.12.-18?12.1525'te şiddetli öksürük ve sıcak iklim nezlesi. 1502 sonbahârında Tenbel Bey'in kılıcıyle başından ve ayağından yaralandı.

Bâbur'un süd-kardeşi (Çağatay Türkçesi: gönül-daş): Kasim Bey Kökel (Gönül)-daş = Mâh-Çiçek Argun (izdivâcından 2,5 yıl sn.zevcini Kâbil'de terketti); kızları: Nâhîd (ölm.Agra, 1567/8) = Muhibb 'Alî Bey Barlas; bu ikisinin kızları: Semîha Barlas = Fülân (Bâbur'un musâhibi) b.Hoca Kılan Bey; bu ikisinin oğulları: Mücâhid Hân.

Bâbur'un 2. bey-atake'si (Batı Türkçesi: ata-bey): Hudây-Birdi (Batı Türkçesi: Hudâ-Verdi) Bey Timurtaş (1450?-23.5.1495, Esfera/Fergana'da kale muhâsarasında okla vurularak). İlk bey-ateke'si Şeyh Mezîd Bey (ölm.1494), Ebü'l-Kaasim Bâbur, sonra Bâbur'un babası 'Ömer-Şeyh Mîrzâlar'ın beyi idi. 3. bey-ateke'si Sultân Baba-Kulı Bey (ölm.Uratepe 1500) b.Sul.Baba 'Alî b.Şeyh 'Alî Bahâdur'dur.

Bâbur'un Ölümünde Hindistan Türk İmparatorluğu ve Sonraki Fetihler

Bâbur'un ölümünde (12.1530), Hindistan Türk İmparatorluğu 2.659.305 km^2 kadar idi (1981'de bu topraklarda 413.120.000 kadar bir nüfus vardı). İmparatorluk eyâletleri ve yaklaşık büyüklükleri şöyle idi:

Âgrâ eyâleti (merkez Âgrâ): 100.000 km^2 (1981 nüfûsu 34.000.000)
Dehli (Dehli): 100.000 km^2 (32.000.000)
Ûd (Luknow): 240.000 km^2 (46.700.000)
Allaah-Âbâd (Allaah-Âbâd): 100.000 km^2 (32.000.000)
Bihâr (Patna): 182.232 km^2 (84.402.000)
Mâlwa (Mandu, sn.Ucceyn): 77.557 km^2 (23.262.000)
Orissa (Kuttak): 155.043 km^2 (30.290.000)
Güney Pencâb (Multân): 120.531 km^2 (37.526.000)
Kuzey Pencâb (Lâhûr): 235.985 km^2 (47.714.000)
Afganistan (Kâbil): 531.642 km^2 (22.874.000) (Herât hâriç, Pathanistan dâhil)
Kişmir (Srinagar): 313.039 km^2 (7.600.000)
Sind (Tette): 487.176 km^2 (12.548.000) (1590'a kd. tâbî devlet, Belûcistân dâhil)

1605'te Bâbur'un torunu Ekber'in ölümünde imparatorluk 4.284.291 km^2'yi bulmuştu (1981 nüfûsu: 732.066.000). Şu eyâletler eklenmişti:

Gücerât (Ahmed-Âbâd): 275.794 km^2 (53.568.000)
Racastân (Ecmir): 338.860 km^2 (31.894.000) (1679'a kd.tâbî devletler grubu hâlinde)
Bengal (Mürşid-Âbâd): 493.864 km^2 (144.016.000) (Assam ve Birmanya'da Akyab dâhil)
Berâr (Elliçpûr): 47.000 km^2 (8.600.000)
Hândeş (Burhânpûr): 356.593 km^2 (47.268.000) (1.1601'de ilhak)
Dekken (Ahmednagar, 1689'da şehrin adı Ewreng-Âbâd): 113.180 km^2 (23.600.000).

Ekber'in torununun oğlu Â'lem-gîr-Şâh'ın fetihleri:

Bîcâpûr (B.): 200.907 km^2 (66.102.000) (3.1680'de tâbî devlet, 22.9.1686'da fetih ve ilhak)

Ḥayder-Âbâd: 400.000 km^2 (119.650.000) (9.1685)

Bîdar (B.): 100.000 km^2 (18.000.000) (1.10.1687)

7.1694: Tancûr, Maysûr ve Triçinopoli racalarının da tâbiiyyeti ile bütün Hindistan'ın târihte Sultân 'Alâ'ü'd-D.Muḥ.'den sn. 2. def'a ol. birleştirilmesi. Bu târihte Hindistan Türk İmparatorluğu: 4.985.198 km^2 (1981 nüfûsu: 935.818.000).- 6 Dekken şûbe'sinin (eyâletlere Bâbur imparatorluğunda verilen ad) toplamı: 1.217.680 km^2 (1981'de 283.220.000 nüfus) (Güney Hindistan).

Cengiz'in (Bâbur'un ana tarafından atası) bıraktığı (1227) devlet 36.100.000 km^2 kadardı (Asya'da 31 ve Avrupa'da 5,1 milyon km^2 kare). Bâbur'un atası Timur'un 1405'te bıraktığı devletse, bütün tâbî devletle berâber 11.800.000 km^2 kadardı; sonradan Semerkand imparatorluk şûbesi yaklaşık 850.000 km^2'ye ve Horâsân (Herât) imparatorluk şûbesi yaklaşık 950.000 km^2'ye düştü. Cengiz imparatorluğu, Kuzey Asya'da (Sibirya) fevkalâde seyrek nüfuslu çok büyük bir ülkeyi içine alıyordu.

Bâbur'un Zevceleri

= 1. Â'işe-Sulṭân Beğim (Semerkand, 1485?-15xx): Bâbur'un amcası Semerkand hâkanı Sul.Aḥ.Mîrzâ'nın kızı. İzd.Hocend, 3.1500-talâk 1507?, izd. müddeti 7? yıl. Yaşı 15?-22? Bâbur'dan 2? yaş küçük. Nişan: Semerkand, 1488, yş. 3? (2. Faḫrü'n-Nisâ Beğim'in annesi).

= 2. Zeyneb-Sul.Beğim (Semerkand, 1490?-1508 = 18?): Bâbur'un amcası Semerkand hâkanı Sul. Maḥmûd Mîrzâ'nın kızı. İzd. 1505, izd. müd. 3. Yaşı 15?-18? Bâbur'dan 7? yaş kç. Kâbil'de çiçekten öldü.

= 3. Mâhım (Akam) (1491?-Agra, 27.4.1534 = 43?): Hümâyûn Şâh ile Barbul M., Mihr-i Cihân Beğim, İşan-Dewlet Beğim ve Fârûq M.'nın annesi. Mâhım ayrıca 1513-19 arasında 1 Beyim ve 2 Mîrzâ doğurdu ki *Bâbur-nâme* adlarını vermeyip az müddette öldüklerini yazıyor. Oğlunun (Hümâyûn) cülûsu ile vâlide-pâdşâh-beğim (ana imparatoriçe) oldu: 25.12.1530-27.4.1534 = 3, 4, 3. Şeyḫ Aḥ.Câmî (1049-1142 =93) neslindendir. İzd.Herât, 1506, izd. müd. 24. Yaşı 15?-39? Bâbur'dan 8? kç. 20.1.1529'da Kâbil'den hareketle 2-3.7.1529 gecesi Agra sarayı'na geldi (17.11.1525'te Kâbil'den ayrılan Bâbur'dan 4 yıla yakın uzak kalmıştı).

= 4. Mâ'sûme-Sul.Beğim (Semerkand, 1492?-1508? = 16?): bu da Bâbur'un amcası Semerkand hâkanı Sul.Aḥ.M.'nın kızı olmakla, ilk zevcesinin (1) kızkardeşidir. Bâbur, Herât'ı ziyâretinde bu kuzini ile sevişmiş, evlenebilmek için ablası Ayşe Beğim'i boşamıştır. İzd.Kâbil, 8.1507, yş.15?, zevcinden 9? kç. Evlenmek için daha 3.1507'de Kâbil'e gelerek, bu hususta ana-baba bir ablası olan Ayşe Beğim'le mutâbık kalmıştır. Kızını doğururken ertesi yıl öldü, Bâbur çok üzüldü. Doğururken öldüğü kızına kendi adı verildi: Mâ'sûme-Sul.Beğim.

= 5. Gül-ruh (Kâmrân, 'Askerî, Şâhruh, Sul.-Ah. Mîrzâlar ile Gül'izâr Beğim'in annesi): bir Moğol beyinin kızıdır. İzd.1511? Medfeni Kâbil'de. Kardeşi Sul.-'Alî Tagayî, Bâbur'un beyidir.

= 6. Dil-dâr ("Ace'm") (Gül-reng Beğim, Gül-çehre Beğim, Hindal Mîrzâ, Gül-Beden Beğim ve Alır Mîrzâ'nın annesi) (1495?-1524?=29?), izd. 1512?.

= 7. Bîbî Mübâreke-i Afgaanî (1504?-1560? = 56?): Afgan beylerinden Şâh-Mansûr Yûsuf-zeî'nin kızı. İzd.Kehrâç, 30.1.1519, izd.müd. 11,10,26, yş. 15?-26?, zevcinden 21? kç. Bâbur'un Afganlar'la yaklaşmak için yaptığı siyâsî evlenme. 1529'da Kâbil Sarayı'ndan Agra Sarayı'na geldi, 4 yıla yakın zamandır ayrı bulunduğu Bâbur'a vâsıl oldu. Bu prensesin kardeşi Mîr Cemâl, önce Hindal M.'ın, sn.Hümâyûn Şâh'ın, sn.Ekber Şâh'ın en büyük emîrlerinden biri oldu.

= 8. Sâliha-Sul.Beğim (1471?-15xx): Semerkand hâkanı olan Bâbur'un amcası Sul.Mahmûd M.'nın kızı olmakla Bâbur'un 2. zevcesinin ablasıdır. Kızkardeşi Zeyneb-Sul.Beğim, 1508'de ölmüştü, Bâbur bunu aldı. Gül-Ruh Beğim'i doğurdu. Sâliha Beğim, Bâbur'dan önce 2 def'a daha evlenmişti. Bâbur'dan 12 yaş kadar büyüktür. Bâbur'un zevceleri içinde kendisinden büyük olan yalnız budur.

= 9. Gül-nar Ağaçe: 1528'de Şâh Tahmâsp Safewî tar. Bâbur'a hediyye gönderilen Çerkes câriyesi. 2,5 yıl Bâbur'la yaşadı, çocuğu olmadı ("ağaçe", Timurlu hâkanlarının odaklıklarına verilen unvandır).

= 10. Nar-gül Ağaçe: aynı târihte Şâh tarafından Bâbur'a gönderilen ikinci câriye.

Bâbur Şâh'ın Çocukları

Bâbur Şâh'ın çocukları yaş sırasıyle şunlardır:

1. Fahrü'n-Nisâ Beğim[1] (Semerkand, 1.1501 - Semerkand, 2.1501 = 0, 1): Bâbur'un Semerkand hâkaanı iken doğan ilk çocuğu ki bir aylık öldü. Bâbur bu sırada 18 yaşında idi. İkinci çocuğu gene kız ol.ancak 5 yıl sn. doğdu ve aynı ad verildi.

2. Fahrü'n-Nisâ Beğim[2] (Kâbil, 1506-Agra?, 1540? = 34?).

3. Hümâyûn Şâh (Kâbil, 6.3.1508 - Dehli, 26.1.1556 = 47, 10, 21): Bâbur'un by.oğlu, velîahdi ve halefi. Aş.bk. Bâbur'dan ancak 12 gün fazla yaşamıştır.

4. Mâ'sûme-Sultân veyâ Mâh-Çiçek Beğim (Kâbil, 1508?-?): bunun da annesi Fahrü'n-Nisâ Beğim gibi Timurlu imparatorluk prensesi ve Bâbur'un amca kızıdır. Aynı adı taşıyan annesi kendisini doğururken ölünce onun adı verildi. = Muh Zamân M.(1490?-1539 = 49?) b.Sul.Bedî'ü'z-Zamân M.b.Sul.Hüs.Baykara. Zamân M., son Herât imparatorluk velîahdidir (4.5.1506-24.5.1507).

5. Barbul Mîrzâ (Kâbil, 1509?-Kâbil, 1512? = 3?): Hümâyûn ile aynı anneden.

6. Mihr-i Cihân "Cân" Beğim (Host, 1510?-Kâbil, 1513? = 3?): Hümâyûn ile aynı anneden.

7. İşan-Dewlet Beğim (Kâbil, 1511?-Kâbil, 1514? = 3?): Hümâyûn ile aynı anneden.

8. Ḥacı Kâm-rân Mîrzâ (Kâbil, 1510-Mekke, 5.10.1557 = 47): Bâbur'un yaşıyan 2. oğlu. Ağabeyi Hümâyûn'a karşı saltanat müddeîsi (adına bir çok def'a hutbe okundu). Son 3 yılını Mekke'de, Osmanlı toprağında geçirdi (1554-5.10.1557). 10.1553'te müteaddid def'a afvedildiği halde ısyân ettiği için ağabeyi Hümâyûn Şâh tar. Ruhtâs'ta gözlerine mil çekildi. Pencâb'a, oradan hacca gitti. Ağabeyinin imparatorluk velîahdi: 25.12.1530-15.6.1540 = 9,5,21. Bu sûretle babası Bâbur ölünce, velîahd oldu ve ağabeyi Hindistan'ı terkedinceye kd. bu sıfatı muhâfaza etti. Velîahdliği müddetince de ağabeyinin Pencâb vâlîsi olarak Lâhûr'da oturdu. Daha önce babası Bâbur'un Kandehâr vâlîsi idi (1522-25.12.1530 = 8). Pencâb vâlîsi (9.2.1529'da Multân vâlîsi oldu) iken de Pathanistân ve Afganistan (Kâbil dâhil) onun yönetiminde kaldı. Hümâyûn, tahta çıkınca, onun Kâbil ve Kandehâr ile iktifâ etmesini istedi, fakat Kâmrân, Pencâb'ı da istedi ve 1532'de Humâyûn onun Pencâb vâlîliğini de tasdîk etti. 1535-36'da Sâm M.Safevî, Kandehâr'ı 8 ay muhâsara etti, alamadı. 5.1536'da ağabeyi Şâh Tahmasb gelip savaşsız aldı. Fakat Şâh çekilince Kâmrân, Kandehâr'ı istirdâd etti. Ağabeyi 15 yıl için Hindistan'ı kaybedip ülkeyi terkedince Kâmrân, Kuzey Pencâb'ı (Lâhûr) Sûrlar'a bâzan lafzan tâbî olarak, bâzan bunu da lüzum görmiyerek elinde tuttu (15.6.1540-12.1546 = 6, 6). Sûrlar tar. Pencâb'dan atılınca, bu def'a Afganistan'da merkezi Kâbil olmak üzere melik oldu (12.1546-27.3.1547 = 0,3 + 8.1550 - 6.1551 = 0, 10 = 1, 1). Ağabeyi Hümâyûn 15 yıl sn. Hindistan'ı geri alınca, onun Düâb vâlîsi oldu (8.1551-10.1553 = 2,2). Daha Güney Pencâb (Multân) eyâleti, babası Bâbur tar. kendisine Afganistan'a ilâveten 10.2.1529'da tevcîh edilmişti; babası ölünce Kuzey Pencâb'ı da (Lâhûr) ağabeyinden âdetâ zorla kopardı. Bâbur tarafından şımartılmıştı. Türkçe ve Farsca'da şâirdir, *dîvân*'ının nüshaları için bk.W.Ivanow, *Catalogue of the Asiatic Society of Bengal*, Kalküta, 1924, no.668. Annesi Moğol asıllı olan Kâmrân'ın zevceleri: = 1. Fülâne Beğim b.Sul.-'Alî Mîrzâ (2. derecede amca-zâdesi) (1500?-?) (2.? izd. Kâbil, 9.1528, yş. 28?, zevcinden 12? by.). = 2. Â'işe-Sul.H̲ânım b.Sul.-Maḥmûd H̲ân Çağatay (Bâbur'un dayısının kızı) (1490?-?) (Kamrân'dan 22 yaş kd. by. olan bu prensesin 2. izdivâcı). = 3. Muh̲tereme H̲ânım b.Şâh.Muḥ.Sul.Çağatay (1526?-?) (bu da evvelki gibi bir Cengizli imparatorluk prensesi) (izd. 1540, izd.müd.17.yş. 14?-31?, zevcinden 14? kç.) (Kâmrân'dan dul kalınca, bir dîğer Timuroğulu, İbr.Mîrzâ ile evlendi). = 4. Hezâre (Hezâre kabîlesi reîsi H̲ızr H̲ân'ın hemşîresi, izd. 1542?). = 5. Mâh-Çiçek b.Şâh-Ḥüs.Argun (Sind emîri, aslen Moğol) (1530?-Mekke, 30.5.1558 = 33?) (izd. 1546, izd.müd. 11, yş. 16?-27?) (18? yaş kç. olduğu Kâmrân ile berâber Mekke'ye gidip ondan 6 ay sn. Mekke'de öldü ve Mekke'ye zevcinin yanına gömüldü; annesi: Ḥacıye Mâh-Çiçek b.Muḥ.Bey Argun). = 6. Mâh b.Sul.-Weys Külâbî Kıpçak Moğol. = 7. Mihr-Efrûz (Gül'izâr Beğim'in ann.). = 8. Dewlet-Bah̲t Ağaçe (Ayşe Beğim'in ann.). Kâmrân Mîrzâ'nın çocukları:

1.) Ḥabîbe Beğim (Kandehâr?, 1529-?) = 1. İsen-Dewlet (Yasînü'd-Dewle) "Ak" Sul. (Ḥacı) b.Ayman H̲oca Çağatay (izd.Bekker/Sind, 15?11.1545, zorla talâkı 1552,

izd.müd.7, yş.16?-23?; Hümâyûn Şâh, yeğeni Habîbe Beğim'i, Cengizli prensi olan Ak Sultân'dan zorla boşattırıp Ak Sultân'ı Hind'den sürüp kayın-pederi Kâmrân ile Mekke'ye gönderdi; yeğeni Habîbe'yi, şahsına bağlı bir Moğol prensi ile evlendirdi). = 2. 'Abdü'r-Rahmân Duğlat, izd. 1553? = 3. Fahrü'd-D.Meşhedî (ölm.1579) (Habîbe Beğim, 2. zevcinden dul kalınca bu Îrânlı ile evlendi).

2.) Ebü'l-Kaasim İbrâhîm-Sultân Mîrzâ (ölm. 1560): Kâmrân'ın velîahdi. 30 yaşlarında iken amca oğlu Ekber Şâh tar.îdâm ettirildi. Önce Gwalyûr'da 3 yıl sürgün yaşadı (1557-60). Şâir.

3.) Hacıye Gül-Ruh Beğim (ölm.1583): 10.1575'te halası Gül-Beden Beğim'in riyâsetindeki meşhur hey'et ile 933 haccı için Mekke'ye hareket etti. = İbr.Hüs.M.b.Muh.-Sul.M. (ölm. 1573) (bu Timuroğlu'ndan olan çocukları için Türkistan Timuroğulları'na bk.).

4.) Â'işe-Sul.Beğim.

5.) Hacıye Gül'izâr Beğim: 10.1575'te halası Gül-Beden Beğim'in riyâsetindeki hey'etle 933 haccına Mekke'ye hareket etti.

9. Gül-Reng (Gül-Çiçek) Beğim (Host, 1513?-?) = İsen-Timur Sul.b.Sul.-Ah.Hân Çağatay (Bâbur'un ve Hümâyûn'un generali, 19.5.1529'da Nârnûl v.), izd. 1531 başl.(ölm. 1550?), yş. 18?

10. Gül-Çehre Beğim (Kâbil, 1516?-Agra?, 1566 = 50?): = 1. Tuhta-Buğa Sul.b.Sul.-Ah.Hân Çağatay (ölm. 1533) (yukarıda Gül-Reng ile evlenen Cengizli prensinin kardeşi ve onun gibi Bâbur'un dayı-zâdesi, Bâbur ve Hümâyûn'un generali, 19.5.1529'da Şems-Âbâd v., Ûd v.), izd. 1531 başl., izd. müd.2, yş.15?-17?.- = 2. Fülân, izd. 1534?, yş.18?.- = 3. 'Abbâs Sul.Özbek (Cengizli, Cuci Ulusu), izd.Belh, 1548, talâk 1549, izd.müd.1., yş.32?-33?.

11. Hacı 'Askerî Mîrzâ (Kâbil, 1516-1558a = 42): Bâbur'un yaşıyan 3. oğlu. Kâmrân ile aynı Moğol asıllı anneden. 1536'da adına hutbe okundu (müddeî). Hac'dan sonra Mekke-Şam yolunda, Osmanlı toprağında öldü. 17.9.1528'de 12 yaşında Kâbil'den Agra'ya geldi. Sembel v.25.12.1530-8.1535 = 4, 8 (babasının ölümü üzerine ağabeyi Hümâyûn tar. 14 yaşında iken bu il vâlîliğine getirildi). Sn. eyâlet vâlîsi oldu: Gücerât v.24.4.1535-1536 = 1. Gücerât vâlîsi iken bey-ateke'si: Hindû Bey Koçın (1536'da ölen Cüneyd Bey Barlas'ın yerine Cewnpûr v.oldu). Bihâr (merkez Tilküt) v.1538 ort.-27.6.1539 = 1. Ağabeyi Kâmrân'ın Gazne v. 1541-3.9.1545 = 4, ilâveten Kandehâr v.1542-3.9.1545 = 3. Hümâyûn Şâh'ın Tâlikaan v.8.1551-1557 = 6. = Sultânım (Ekber Şâh'ı (aş.bk.) bu yengesi büyüttü).

12. Şâh-ruh Mîrzâ (Kâbil, 1518?-Kâbil, 1521? = 3?).

13. Ebü'n-Nasr (Ebû-Nâsır) Muhammed Hindal Mîrzâ (Kâbil, 2.1519-20.11.1553 = 34, 9): Bâbur'un 4. oğlu, "Hindal = Hindistan'ı al!" adını vermiştir,

Hindistan fethine hazırlanıyordu. Gülreng, Gülçehre ve Gülbeden Beğimler'le aynı anneden. Üvey annesi Mâhım Akam (Hümâyûn'un annesi) tar. büyütüldü; bey atake'si (26.8.1519): Mîr Hord Bakanıl. Celâl-Âbâd'da bir gece baskınında öldürülüp Kâbil'de Bâbur Şâh Türbesi'ne gömüldü. Babasının ölümünde 12 yaşında idi. Adına 1539'da hutbe okundu (müddeî). Babası kendisini Bedahşân ve Kunduz vâlîliğine tâyîn etmişti (8.1529-1530 bahârı = bir kaç ay). Ancak 1530 sonlarında Agra'ya babasının yanına geldi ki az sonra da babası öldü. Ağabeyinin Alwar (Racastân'da) vâlîsi oldu (25.12.1530-1546 = 16). Kahdehâr v.3.1551-20.11.1553 = 2, 8. Cûy-i Şâhî'de ağabeyi Kamrân ile muhârebede öldü. = Sultân(ım) Hânım b.Ayman Hoca Çağatay (1520?-?), izd.Belh, 12.1534, yş.14?, zevcinden 1? kç., izd.müd.18, 11? (bu Cengizli Çağatay prensesi, Bâbur'un ablası Hânzâde Beğim'in mânevî kızıdır). Kızları:

Rukıyye-Sultân Beğim (Alwar, 1544-Agra, 4.2.1626 = 82) = Ekber Şâh (amca-zâdesi, izd.1556, izd.müd. 49 yıl, yş. 12-61, zevcinden 2 yaş kç.). Rukıyye Beğim üvey torunu ve babasının 2. derecede halası olduğu İmparator Şâh-i Cihân'ı büyütmüş, fakat onun tahta çıkmasından 1 yıl, 9 ay önce ölmüştür.

14. Sultân-Ahmed Mîrzâ (Kâbil, 1520?-Kâbil, 1523? = 3?): Bâbur bu yaşamıyan oğluna amcası ve dayısı olan Semerkand hâkaanı ile Çağatay hanının adlarını koymuştur.

15. Alur (Alır) Mîrzâ (Kâbil, 1520-Agra, 1529 = 9): bu şehzâdeye de "Hind-al" gibi bir temennî adı verilmiştir. Kâbil'den babasının yanına Agra sarayına geldikten az sn. çocukken öldü.

16. Gül'izâr Beğim (Kâbil, 1522?-?) = Yâdgâr-ı Nâsır Mîrzâ (amca-zâdesi) (1515-3.1546 = 31, katl), zevcinden 7? kç. Bâbur bu kızını, en sevdiği kardeşinin posthume oğlu olan yeğeni ile evlendirmiştir.

17. Hacıye Gül-Beden Beğim (Kâbil, 1523-Agra, 7.5.1603 = 80): Bâbur'un en çok yaşıyan çocuğu. Yeğeni Ekber Şâh'dan 5 ay, 20 gün önce öldü. Tâbûtu bizzât Ekber Şâh tarafından taşındı. Babasının ölümünde 8 yaşında idi, az önce Kâbil'den Agra'ya gelmişti. 11.1543'te Kâbil'e döndü ve 7.1555'e kd.11 yıl, 8 ay daha orada yaşadı. 18.11.1545'e kd. ağabeyi Kâmrân Mîrzâ'nın yanında, bu târihten sn. ağabeyi Hümâyûn Şâh'ın yanında oturdu. 1557'de Agra Sarayı'na, Hindistan'a kesin dönüş yaptığı zaman 34 yaşına gelmişti. 1576'da 53 yaşında Mekke'ye Timurlu ve Cengizli hânedânından pek çok prensesin katıldığı bir kaafilenin başkanı olarak hacca gitti. 5 yıl Mekke'de (bir yılı 'Aden'de), Osmanlı toprağında yaşadı,üstüste 4 yıl haccetti. 1581'de Hindistan'a döndü. Yeğeni Ekber'in isteği üzerine Farsca ol. yazdığı ve ağabeyine ithâfen *Hümâyûn-Nâme* adını verdiği meşhur hâtıraları, çok değerli bir kaynaktır (bibliyografya'ya bk.). = Hızr-Hoca Hân (Çağatay prensi) (halasının oğlu) (Pencâb v.), izd. 1539, yş.16. Bu izdivaçtan olan çocukları için bk. Çağatay Ulusu.

18. Gül-ruh Beğim (Kâbil, 1524?-?) = Hoca Nûrü'd-D.Muh Bey Çağâniyânî (Buhârâlı Nakşbendiyye'nin kurucusu evliyây-i kirâm'dan Hoca Muh.Nakşbend'in 6.

batın torunu). Bu izdivaçtan: Hacıye Selîme-Sul.(1540?-15.12.1612 = 72?): Mahfî mahlası ile şâire. Teyzesi Gül-Beden Beğim'le 983 (1576) haccına gitti. 1557'de teyzesi Gül-Beden Beğim ve Ekber Şâh'ın annesi Hamîde Bânû ile, Kâbil'den Agra Sarayı'na geldi. Dayısı Hümâyûn Şâh'ın torunu olan Cihângîr Şâh zamânında öldü. =1. Sadrâzam Bayrâm Hân-ı Hânân Karakoyunlu (izd. Cullundur, 7.12.1557, ölm. 27.3.1560, izd.müd. 2, 3, 21, yş. 17?-20?); = 2. Ekber Şâh (dayı oğlu, izd. 1561?, izd. müd. 44 yıl?).

19. Fârûq Mîrzâ (Kâbil, 1.8.1526-Agra?, 1530? = 4?).

2- Hümâyûn Şâh (1530 - 1540 + 1555 - 1556)

Nasîrü'd-Dîn (Nâsırü'd-Dîn) Muhammed HÜMÂYÛN ŞÂH Pâdşâh (ölümünden sn. Hazret-i Cennet-Âşyân(î), Cihân-bân(î) (Kâbil, 6.3.1508-Dehli, 26.1.1556 = 47, 10, 21): Timuroğulları'ndan 2. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 52.'si (25(29).12.1530-15.6.1540 = 9, 5, 21 + 22.5.1555 - 26.1.1556 = 0, 7, 4 = 10, 0, 25). Babası Bâbur Şâh'ın halefi:

17. ve sonuncu Semerkand imparatorluk velîahdi: 10.1511-5.1512 = 0, 7. Hindistan velîahdi (velîahd no.1): 22.4.1526-25.12.1530 = 4, 8, 3. Her iki velîahdliği de babası Bâbur içindir. Türkçe ve Farsca'da dîvân sâhibi şâir. Sır kâtibi Cewher tar. Farsca kaleme alınan Hûmâyûn Şâh'ın hâtıraları: *Tezkiretü'l-Wâkı'ât*, İng.trc.Stewart, 1832 (parçalar: Elliot, V, 136-49). İlk lalası: Kaasim Bey Kuçın Endicânî (ölm. 1522). Medfeni: Dehli, Hümâyûn-Şâh Türbesi (Türk mîmârîsinin büyük eserlerinden biridir; 1565-9'da, Hümâyûn'un dul eşi ve Ekber'in annesi Hamîde Bânû tar. Mîmâr Mîrzâ Gıyâs'a yaptırıldı; 47, 50 x 95 m ve yüksekliği 6.70 metredir; beyaz ve renkli mermerden inşâ edilmiştir). Kütübhânesinin yüksek raflarından kitap almak isterken merdivenden düşüp başı yarılarak öldü. Ölümünde yanında Osmanlı amirali Seydî-Alî Reîs, müşâviri sıfatıyle bulunuyordu (Kaanûnî tarafından Hindistan'a gönderilen amiral, Hümâyûn'un vezîri (sadrâzam/başbakan)/hân-ı hânân = hanlar hanı) olması teklîfini kabûl etmemişti). Bedahşân (Güney Tacikistân) ve Kunduz (Güney Türkistan) v.1520-8.1529 = 9. İran'da Şâh Tahmâsp Safewî'nin misâfiri olarak kalması: 12.1543-1.1553 = 9, 1. Sûrîler'e Hindistan imparatorluğunu terketmiye mecbur kalarak Agra'dan çıkışı 15.6.1540. Bu târihten 11.1543'e kadar 3 yıl, 5 ay da Kuzey Pencâb'da (Lâhûr) hükümdarlık etti. Kişmir ise bu yıllarda onun nâmına kuzeni Hayder Duğlat tarafından idâre ediliyordu. 7.1543'e kadar Sind'i de elinde tuttu. Afganistan'ı ise 1543'te kardeşi Kâmrân'a bıraktı. Gwalyûr çevresini 1542 bahârına kd.elinde tutabildi. Sonra İran'a (Kazvîn) gitti. Sûrîler'in hânedan kavgalarından ve imparatorlarının birinin tahta çıkıp dîğerinin inmesinden faydalanarak, vezîri (sadrâzam) Bayrâm Hân-ı Hânân Karakoyunlu'nun teşvîkıyle Hindistan imparatorluğunu geri almıya karar verdi. Bu kararla Afganistan'a geldi ve oradan 1551 başlarında ayrıldı. 3.9.1545'te Kandehâr'ı kardeşi Kâmrân'dan, 18.11.1548'de Kâbil'i gene ondan, 3.1546'da Bedahşân'ı gene Kâmrân'dan almıştı. 2.1555'te Pencâb'ı istirdâd etti. 22.6.1555'te Dehli ve Agra'yı

istirdâd ederek, Sûrîler'i Hindistan tahtından kovdu.- Babasının hayâtında, velîahd iken: 7.4.1527'de Hind'den Kâbil'den hareket etti. Daha önce babası nâmına 25.12.1526'da Hânpûr'u fethetmişti. 12.1528: 50.000 askerle Kâbil'e Türkistan'a Özbekler üzerine yürüdü. 26.2.1526: Güney Pencâb'da Hamîd Hân Lûdî'nin ordusunu mağlûb etti ve babası kendisine mükâfâten Hisâr-ı Fîrûze'yi ek ol.verdi.

Hümâyûn, Çitor meydan muhârebesinde (25.4.1535) Bahâdır Şâh'ı yenip, Ahmedâbâd ve Baroda dâhil Gücerât'ı fethetti. Çâmpânir kalesini aldı (8.1535). Uzun müddet Mandu'da oturdu. Mâlwa, sonra Hândeş'in merkezi Burhânpûr'u aldı. Mîr-i Âteş Must.Hân Rûmî (Osmanlı) kumandasında topçusu ile Benâres'ten 30 km Çunar'ı, Benâres'i, Bengal'i ve merkezi Gor'u (Gawr) (15.7.1538) fethetti. Gor'da 60 milyon altın eline geçti ve şehre "Cennetâbâd" adını verdi. Ancak bu büyük fütûhâttan hemen sonra, Hümâyûn'un Bihâr vâlîsi olan Şîr Hân Sûr ayaklandı ve Çavnsa meydan muhârebesinde (27.6.1539) 8.000 ölü verdirerek Hümâyûn'u mağlûb etti. Gence veyâ Kanawç meydan muhârebesinde (17.5.1540), Bilgrâm yakınlarında Hümâyûn, Şîr Şâh'a tekrâr yenildi. Delhi'ye (25.5.1540), oradan Lâhûr'a (6.7.1540) geldi. Burada 1 milyon kadar Timurlu tarafdârı Türk birikmişti. Hümâyûn, Hayder Mîrzâ Duğlat'ı, Keşmir'in fethine gönderdi. Mîrzâ, Keşmir'i fethedip (22.11.1540) Hümâyûn nâmına yönetmeye başladı. Hümâyûn, Sind nehrini geçti (30.10.1540). Yanında kardeşi Hindal Mîrzâ ile amca-zâdesi Yâdgâr Mîrzâ olup, dîğer kardeşi 'Askerî Mîrzâ, Lâhûr'da Kâmrân Mîrzâ ile berâber kalmıştı. Hümâyûn, Sind'de Bekker'e geldi (26.1.1541), Bikaanir'e yaklaştı (31.7.1542) ki Gwalyâr'ın Ebü'l-Kaasim Bey adlı vâlîsi hâlâ Hümâyûn'a bağlı idi. Câdhpûr râcâsı Mâldew, Hümâyûn'u Racputâna'dan attı, Şîr Şâh da Gwalyâr'ı aldı. Hümâyûn, Sind'de 'Ömerkut'a geldi (23.8.1542). Oğlu Ekber burada doğdu. Az bir maiyyetle Hilmend'i geçip Safevî ülkesine sığındı (12.1543). Hilmend boyunda Şâh Tahmasb'ın kardeşleri Behrâm, Elkass, Sâm Mîrzâlar, sonra Şâh tarafından karşılandı. Herât'ı gezdi. 8 def'a Şâh ile berâber ava çıktı. Şâh, oğlunu, Hümâyûn'un mihmândârlığına tâyîn etti. Hümâyûn, Şâh'a Kûh-ı Nûr elmâsı ile 250 parça lâ'l (Bedahşân yâkuutu) hediyye etti. Hümâyûn'un sadrâzamı Bayrâm Hân-ı Hânân Karakoyunlu, Şâh ile görüşüp, Safevîler'le Timuroğulları'nı yaklaştırdı. Tebrîz, Erdebîl, Kazvîn, Meşhed gibi Safevî şehirlerini de ziyâret eden Hümâyûn, Kandehâr önüne gelip (3.1545) burasını kardeşi 'Askerî'den aldı (3.9.1545). 'Askerî'yi ağabeyi Kâmrân Mîrzâ'nın yanına gönderdi. Anlaşma mûcibince Hümâyûn, Kandehâr'ı Şâh'ın oğlu Murâd Mîrzâ ile atabeyi Budak Hân'a bıraktı. Fakat Murâd Mîrzâ'nın Kandehâr'da ölümü üzerine (12.1545), Kandehâr, tekrâr Hümâyûn'a geçti. Kâbil'e geldi (18.11.1545). Kardeşi Kâmrân, Sind'den kayınpederinin yanından gelip Kâbil'i ağabeyi Hümâyûn'dan geri aldı (12.1546). Hümâyûn, Kâbil'i yeniden işğâl ile (27.4.1547) Kâmrân'ı Bedahşân'a kadar tâkıyb etti.

Hümâyûn, Kâbil'de iken, Kaanûnî Sultân Süleymân'a, 15.10.1548 târihli mühim mektûbunu gönderip Sultân Süleymân'a "pâdişâh babam" diye hitâb etti, dünyâ ve âhıret'de babası kabûl ettiğini bildirdi, İran'ı ortadan kaldırıp paylaşma teklîf etti, yalnız Horâsân'ı istediğini, Safevî İran'ın geri kalan bütün topraklarının Osmanlı'ya geçmesini kabûl ettiğini bildirdi.

Ancak Kâmrân, kardeşi 'Askerî ile gelip Kâbil dışında Hümâyûn'u yenip yaraladı ve Kâbil'i aldı (6.1550). Hümâyûn, Hindal ve Sül.Mîrzâlar ile çekildi. Bir müddet sonra gene Kâbil'i aldı. 'Askerî'yi hacca gönderdi. Kâmrân, Agra'ya kaçıp İslâm Şâh Sûr'a sığındı. Sonra Hümâyûn'un eline geçip o da hacca gönderildi. Hindal Mîrzâ da bir vuruşmada öldü. Hümâyûn, Bâbur'un tek oğlu olarak kaldı. 1551'de Belh'e geldi, fakat başından yaralanıp çekildi. Bir kaç yıl Kâbil'de oturdu. Lâhûr'u Sûrlar'dan aldı (2.1555). Dibalpur meydan muhârebesinde (3.1555) Afgan Sûr ordusunu bozdu. Serhind meydan muhârebesinde (22.6.1555), Sul.İskender Sûr'un 80.000 kişilik ordusunu bozarak Delhi'ye girdi.

Ölümü 1 ay gizlenen Hümâyûn, Gor (Bengal) ile Tebrîz, Belh ve Bedahşân ile Baroda ve Hândeş arasında çok geniş bir sâhada bizzât faâliyet göstermiştir, bu muazzam sâhada gidip gelmiş, gezmiştir.

Hümâyûn Şâh'ın Zevceleri

= 1. Hâcciye Bige b.Yâdgâr Bey Togay (el-Amân M.ile 'Afîfe B.'in ann.) (1522?-Dehli 1573 = 51?): izd.1527?, izd. müd. 29?, yş. 15?-44? Çavnsa'da esir düştü fakat Hümâyûn Şâh'a gönderildi. 12.1530'da Agra'ya geldi. 3 yıl Mekke'de Osmanlı toprağında yaşadı (1565-8). Ekber Şâh'ı (üvey oğlu) ikinci vâlidesi sıfatıyle yetiştirdi. Kızkardeşi, Hümâyûn'un beylerinden Zâhid Bey'le evli idi.

= 2. Meywe-Cân: izd. 1531. Görümcesi Gül-Beden Beğim'in nedîmesi.

= 3. Hâcciyye Gül-berg b.Sadrâzam Halîfe Nizâmü'd-D.'Alî Bey Barlas: 1524'te Şâh-Hüs.Bey Argun'la evlenip dul kaldı. 1536?'da Hümâyûn'a vardı. 1542'de Mekke'ye hacca gitti. Âilesi için Bâbur bahsinde Barlaslar'a bk.

= 4. Günver Bîbî (Bahşî-Bânû B.'in ann.): izd. 1539?

= 5. Hamîde Bânû (1527-1604 = 77) (Ekber Şâh'ın ann.): "Baba-Dôst" denen Nizâmü'd-D.Ah.Bey'in kızı. Hoca Ah.Câmî (1049-1142 = 93) neslinden. Babası, Hümâyûn'un kardeşi Hindal M.'nın bey-atakesi (atabeyi) idi. Ekber'den başka Selîme-Sul.Beğim'i de doğurdu. İzd.Bekker/Sind, 1541 eylûl sonları, izd.müdd.14, 4, yş. 14-29. Zevcinden 19 yaş kç. Agra'da oğlundan 1 yıl önce öldü. Vâlide-Pâdşâh: 26.1.1556-1604 = 48. Kardeşi: Hoca Mu'azzam Bey.- Ölümünden sonraki resmî adı: "Meryem-Mekânî".

= 6. Çend Bîbî: 'Aqîka Beğim'le berâber Çavnsa bozgununda (27.6.1539) 7 aylık hâmile iken kayboldu, çok muhtemelen öldüler.

= 7. Şâd Bîbî: bu da aynı bozgunda (27.6.1539) Çend Bîbî ve 'Aqîka Beğim'le berâber kayboldu, çok muhtemelen öldüler.

= 8. Fülâne b.Cemâl Hân Mewâtî: Afgan asıllı.

= 9. Hâcciyye Şâhım Ağa: 1575'de (dul kaldıktan 19 yıl sn.) Gül-Beden Beğim riyâsetindeki meşhur hey'etle Mekke'ye hacca gitti.

= 10. Mâh-Çiçek (1531?-Kâbil, 1564 = 33?): 'Abdü'l-Hakîm ve Ferruh-fâl

Mîrzâlar ile Bahtü'n-Nisâ, Sekîne-Bânû, Emîne-Bânû ve Fahrü'n-Nisâ Beğimler'in annesi. İzd.1546, izd. müd. 10, yş. 15?-25? Zevcinden 23? yaş kç. Dâmâdı Şâh-'Abdü'l-Me'âlî tar. hançerlenerek öldürüldü.

= 11. Hâniş Ağa Hârzemî: İbrâhîm-Sul.Mîrzâ ann. İzd. 1552?, izd. müdd. 4? yıl.

= 12. Şâh-Zâde Beğim b.Süleymân Mîrzâ: Timuroğulları'ndan imparatorluk prensesi. Kuzeni Hümâyûn ile 1551'de nişanlandı, nikâh olmadı.

Hümâyûn Şâh'ın Çocukları

1. el-Amân Mîrzâ (Kâbil, 9.1528-Agra?, 1530? = 2): Hümâyûn'un 20, 5 yaşında iken doğan ve yaşamıyan ilk çocuğu.

2. 'Aqîka ('Afîfe) Beğim (Agra, 1531 - Çavnsa, 27.6.1539 = 8): Çavnsa bozgununda öldü.

3. Bahşî-Bânû Beğim (Pencâb, 9.1540-?) = 1. İbrâhîm Mîrzâ b.Süleymân Mîrzâ (1534-1560 başl = 26, katl) (Timurlu imparatorluk prensi) (izd. 1557 sonl., izd. müd. 2,5, yş. 17-20, zevcinden 6 yaş kç.). = 2. Şerefü'd-D.Hüs.Ahrârî (izd. 1560 sonl. yaşı 20) (Bâbur Şâh'ın şeyhi büyük mutasavvıf Hoca 'Ubeyd'Ullaah Ahrâr'ın torununun oğlu).

4. Ekber Şâh ('Ömerkot/Lâhûr, 15.10.1542-Agra, 26.10.1605 = 65, 0, 15): Hümâyûn'un by.oğlu, velîahdi ve halefi. Aş.bk. Timur 69, oğlu Mîrânşâh 42, oğlu Muhammed ?, oğlu Ebû-Sa'îd 42, oğlu 'Ömer-Şeyh 38, oğlu Bâbur 48, oğlu Hümâyûn 48 yaşlarında öldükleri halde Hümâyûn'un oğlu Ekber 65 yıl yaşadı. Ekber'in oğlu Cihângîr 58, oğlu Şâh-ı Cihân 72, oğlu Âlemgîr 88, oğlu Bahâdır 68, oğlu Cihândâr 50 yaşlarında öldüler. Cihândâr Şâh'ın oğlu II. Âlemgîr 71, oğlu Şâh-i Âlem 78, oğlu II. Ekber 77, oğlu II. Bahâdır ise 88 yaşlarında öldüler.

5. Hâcciyye Selîme-Sultân Beğim (Sebz-âver, 1544-Agra, 11.1604 = 58): İran'da menfâda doğdu. 1576-78'de Mekke'de Osmanlı toprağında oturdu.

6. Cihân-Sultân Beğim (Kâbil, 1545-1547 = 2).

7. Bahtü'n-Nisâ Beğim (İran, 1550-?): 1590'da Kâbil'den Agra'ya geldi. = 1. Şâh-Ebü'l-Me'âlî Termizî (ölm. Kâbil, 1564, kayın-birâderi 'Abdü'l-Hakîm Mîrzâ tar., Mîrzâ'nın ve Beğim'in annesi ve Termizî'nin kayınvâlidesini hançerliyerek öldürdüğü için öldürüldü), izd. 1563, izd. müd.1, yş. 13-14. = 2. Hoca Has.Nakş-bendî, izd. 1565? Beğim'in oğlu: Bedî'ü'z-Zamân (1602'de bir kaç ay için Bedahşân'ı Özbekler'den aldı, fakat onlar tarafından öldürülüp ülkeden atıldı, dayısı Ekber Şâh'ın generali).

8. Muhammed 'Abdü'l-Hakîm Mîrzâ (Kâbil, 19.4.1553-Kâbil, 1585 = 32): Hümâyûn'un 2. oğlu ve Ekber'in kardeşi ve rakıybi. Babası ölünce Kâbil'de adına hutbe okuttu ve Afganistan meliki oldu, müddeî: 2.1556-1.8.1581 = 25, 6. Sonra ağabeyine itâat etti ve onun tar. Kâbil'de Afganistan vâlîsi ol. bırakıldı: 1.8.1581-1585 = 4. 4.1580'de Bengal'de de adına hutbe okundu. Ağabeyinin imparatorluk velîahdi (no.4: 26.1.1556-31.8.1569 = 13, 7, 6). Bey-atakesi: Hayder Kaasim Bey (ölm. Kâbil 1564, Mîrzâ'nın eniştesi Ebü'l-Me'âlî tar. öldürüldü). = Fülâne Beğim b.Sül.M.(Timurlu imparatorluk prensesi) (1553?-?) (izd. 1564, sûrî, zifâf 1568?). Çocukları:

1.) Key-Kubâd Mîrzâ: 1585'de babasının ölümü üzerine Kâbil'den Agra'ya amcası Ekber'in yanına getirtildi.

2.) Efrâsyâb Mîrzâ: bu da ağabeyi ile 1585'de babaları ölünce Kâbil'den Agra'ya getirildi.

3.) Kâbilî Beğim (1570? = ?) = 1. Şâhruh Mîrzâ b.İbr.M.(Timurlu imparatorluk prensi) (1557?-1607 = 50?), izd. 1582?, izd. müd. 25 yıl, yş. 12?-37?, zevcinden 13? kç. = 2. Sul.-'Alî M.b.Şâh Tahmâsb I (1562-1614? = 52?), 1577'de kör, izd. 1613, yş. 43?.

9. İbrâhîm-Sultân Mîrzâ (Kâbil, 19.4.1553-1556? = 3?): 'Abdü'l-Hakîm Mîrzâ ile ikiz.

10. Muhammed Ferruh-fâl Mîrzâ (Kâbil, 1554-1556? = 2?).

11. Sekîne-Bânû Beğim = Şâh Gaazî Hân b.Nakıyb Hân (Ekber'in generali).

12. Emîne-Bânû Beğim.

13. Fahrü'n-Nisâ Beğim.

3- Ekber Şâh (1556-1605)

Ebü'l-Feth Gaazî (5.11.1556) Celâlü'd-Dîn Muhammed EKBER ŞÂH Pâdşâh "'Arş-Âşyân" (ölümünden sn.) (Timur'un VII. kuşak torunu) ('Ömerkot/Sind, 15. 10.1542-Agra, 26.10.1605 = 65, 0, 15): Timuroğulları'ndan 3. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 59.'su (26.1.1556-26.10.1605 = 49, 9, 1). 50. cülûs yılından 4 ay önce dizanteri'den öldü. Fethpûr-Sîkrî'deki türbesine gömüldü (burası Ekber'in Agra yakınlarında 1571'de te'sîs edip bir müddet taht şehri olarak kullandığı, bizzât kurduğu şehirdir; bugün Hindistan Türk mîmârîsinin şâheserleri ile dolu bir ölü şehirdir). Babasının Agra ve Delhi'yi istirdâd edip ikinci def'a imparatorluk tahtına çıkmasından 7 ay, 4 gün sn. cülûs etti. Ekber, pâdişâh ve oğlu olmadığı için kardeşi 'Abdü'l-Hakîm de velîahd doldu (o, dâimâ Kâbil'de melik ol. oturdu). Osmanoğulları'nın takındığı sıfatları almıya cesâret etti: "Hazret-i Pâdşâh-i Â'lem-Penâh, Hazret-i Pâdşâh-i Â'lem-gîr". Osmanlı Türkiyesi ve Safevî İrânı'ndan sn. kesin şekilde dünyânın 3. devletinin başı idi.

İmparatorluk velîahdi no.3: 22.5.1555-26.1.1556 = 0, 7, 4. Babasının Dehli'de kazâen ölümünde Pencâb'da Kalanor'da idi. 19 gün sn. bu mevkı'de resmen pâdişâh îlân edildi. 16.5.1562'ye kd. 6, 3, 21 müddetle niyâbet altında bulundu. Bu târihte 19, 7, 2 yaşında iken niyâbet kaldırıldı. Daha 5 yaşında iken Kâbil'de sünnet edilmişti (21.8.1547). 18.11.1545'e kadarki 2 yıl zarfında, amcası 'Askerî Mîrzâ'nın eşi olan yengesi Sultânım tar.Kâbil'de büyütüldü. Uzun müddet babasından ayrı kaldı, 18.11.1545'de Kâbil'de 3 yaşında babası ile ilk def'a buluştu.

İkinci Pânîpat meydan muhârebesi (5.11.1556): tahta geçtikten 9 ay, 10 gün sn. vuku' buldu. Bir kaç ay önce düşen Dehli bu muhârebe ile istirdâd edildi. 100.000 kişilik ve 1.500 filli düşman ordusunu Bayram Han Karakoyunlu 20.000 askerle imhâ etti. Delhi'yi az önce işğâl eden Sul.Muh.Â'dil Sûr'un vezîri ve başkumandanı Himu, Pânîpat'da öldü, Delhi istirdâd edildi.

Hümâyûn tekrar Agra tahtına oturunca, Hindistan velîahdliğine yükselen (evvelce Hümâyûn'un Afganistan-Pencâb velîahdi idi) Ekber, Pencâb vâlîliğine gönderildi (22.6.1555-21.1.1556 = 0, 6, 29). Çocuk olduğu için eyâleti gerçekte atabeyi Bayram Han Karakoyunlu yönetecekti. Ekber pâdişâh olunca bu zât hem sadrâzam (başbakan), hem de saltanat nâibi oldu. Bu görevlerini 27.3.1560'da azline kd. 4, 2, 2 müddetle yürüttü. Hindistan Timuroğulları târîhinde, Bâbur'la -torununun torunu- Şâh-i Cihân arasında zuhûr eden en büyük devlet adamı ve askerdir. İran ve Doğu Anadolu'da saltanat süren Türkmen hânedânı Karakoyunlular'dan, yânî Timuroğulları gibi Doğu Türkleri'nden değil, Osmanlılar ve Safevîler gibi Batı Türkleri'ndendir. Azlinden sonra Mekke'ye hacca giderken Gücerât'ta gemiye binecekken 3.3.1561'de sûikasde uğrayıp öldürüldü. Safevîler'in mezhebindendi (Şîî-İsnâ-Aşerî) ki, Karakoyunlu hânedânının bâzı ferdleri de Şîî idi. Koyu Sünnî olan Timuroğulları tar. sûikasde uğratıldığı rivâyeti vardır. Arzûsu üzerinde kutsal Meşhed şehrine, yânî Safevî toprağına götürülüp gömüldü (bu sırada Kandehâr'ı Safevîler aldığı için, İran ve Hindistan Türk imparatorluklarının arası açılmıştı; Kandehâr 1556-1594 = 38 ve 27 yıl sn. 1621-1637 = 16 ve 11 yıl sn. 1648'den ît. Safevîler'de kaldı). Bayram Han, Türkçe'de tanınmış bir şâirdir, Farsca şiirleri de vardır (*Dîwân of Bayram-Khan, Bibliotheca Indica:* CLXXXIX, Sir Dension Ross nş., Kalküta, 1910). "H̲ân Baba" diye anılır ve sadrâzamlara mahsus "h̲ân-ı h̲ânân = hanlar hanı" unvânını taşırdı. [H̲ân-ı h̲ânân, Hindistân Timuroğulları'nda Hânedân dışı devlet görevlilerine verilen en yüksek unvândır, şu kişilere verildi: 1) Bâbur tar. Dilâwer H̲ân Lûdî'ye, 2) Hümâyûn tar. Bayrâm H̲ân'a, 3) Ekber tar. Mün'im H̲ân'a (ölm. 1575), 4) Ekber tar. Bayrâm H̲ân'ın oğlu 'Abdürrahîm H̲ân'a, 5) Cihângîr tar. Mehâbet H̲ân'a (ölm. 1634), 6) Şâh-ı Cihân tar. Âṣaf H̲ân'a (ölm. 1641), 7) Â'lemgîr tar. Mîr Cümle'ye.] Kardeşi, yardımcısı idi. Şeceresi şudur: Bayram b.Seyf 'Alî Bey Türkmen b.Cân 'Alî (Birbal) Bey Türkmen b.Şîr (Pîr) 'Alî Bey Türkmen (katli 1475?) b.'Alî Şükr Bey Türkmen Bahârlu Karakoyunlu. Ekber Şâh'ın hala kızı Selîme-Sulṭân ile 7.12.1557'de Cullundur'da evlendi ki, bu prenses dul kalınca, dayısının oğlu Ekber Şâh ile ikinci ve çok uzun izdivâcını yapmıştır. Bayram Han'ın yerine Edhem Han (aş.bk.) sadrâzam ve saltanat nâibi oldu (27.3.1560-12.1561 = 1, 9). Ekber tar. öldürüldü. Yerine Şemsüddîn Nedîm Han (aş.bk.) sadrâzam ve saltanat nâibi oldu (11.1561-16.5.1562 = 0,5). Bu da oğlu tar. öldürüldü ve bu olayla Ekber üzerinde niyâbet kaldırılarak istiklâl ile pâdişâh oldu. Üstüste 3 sadrâzamın öldürülmesinde Ekber'in rolü olduğu savunulmuştur.

Ekber'in 2 süd-annesi: Mâhım Anaga ve Cici Anaga. Bunlardan Mâhım, Sadrâzam Şemsüddîn Atake Nedîm Köke H̲ân-ı H̲ânân ile evlendi (çocukları: Bâqî Köke ve Sadrâzam Edhem Köke Â'zam H̲ân), Delhi'de Lâ'l Çewk (H̲ayrü'l-Menâzil) câmiini yaptıran Mâhım'ın kardeşi: H̲ân-ı Âzam Mîrzâ 'Azîz Kökeldaş (1573-1618 = 45 yıl Gücerât vâlîsi olmakla ünlü, ölm. 1624, med. Delhi, Nizâmüddîn Ewliyâ Türb. yanındaki âile türbesi).

Ekber'in saltanatı (1556-1605), Osmanoğulları'nda şu saltanatlara tesâdüf eder: Kaanûnî Sultân II. Süleymân Hân (1520-1566), oğlu II. Sultân Selîm Hân (1566-1574),

oğlu III. Sultân Murâd Hân (1574-1595), oğlu III. Sultân Mehmed Hân (1595-1603), oğlu I. Sultân Ahmed Hân (1603-1617).

Ekber Şâh'ın Zevceleri

= 1. Rukıyye-Sultân Beğim b.Hindal Mîrzâ b.Bâbur Şâh (1544-19.1.1626 = 82): Ekber'in amca kızı. İzd. 1556, izd. müd. 49, yş. 12-61, Ekber'den 2 yaş kç. Üvey torunu ve babasının 2. derecede halası olduğu İmparator Şâh-ı Cihân'ı bu prenses büyütmüştür.

= 2. Selîme-Sul.b.Hoca Nûrü'd-D.Muh.Çağâniyânî Bey (= Gül-Ruh Beğim b.Bâbur Şâh) (ölm. 15.12.1612): Ekber'in halası Gülruh'un kızı. Sadrâzam Bayram Han'dan dul kalınca, Ekber'le evlendi. İzd. 1561?, izd. müd. 44? yıl.

= 3. Sâlime-Sul.Meryemü'z-Zemânî b.Bihârî Mâl Kaçhulâhî (Ambar râcâsı/Racastân), izd. 2.1562. İmparator Cihângîr'in ve Sul.-Dânyâl M.'nın annesi.

= 4. Bîbî Dewlet-Şâd: Şükrü'n-Nisâ ve Ârâm-Bânû Beğimler'in ann. İzd. 1562.

= 5. Rûmî-Sultâne veyâ Türkî-Sultâne: Osmanlı Türkleri'nden. Feth-pûr-Sîkrî'deki sarayı, Timurlu mîmârî şâheserlerindendir (hâlen mevcud).

= 6. Bîrbal b.Rao Mâldeo (Côdhpûr râcâsı/Racastân).

Ekber Şâh'ın Çocukları

1. Hasan Mîrzâ: ikiz. Çocukken öldü.

2. Hüseyn Mîrzâ: ikiz. Çocukken öldü.

3. Hânım-Sultân Beğim = Muz.Hüs.M.(ölm.XVI. asır sonl.) b.İbr.Hüs.M. (babasının amcasının kızının oğlu; Timurlu imparatorluk prensi).

4. Şükrü'n-Nisâ Beğim = Şâh-ruh M.b.İbr.M. (1557?-1584? = 27?) (Timurlu imparatorluk prensi).

5. Cihângîr Şâh (Feth-pûr-Sîkrî, 31.8.1569 - Lâhûr, 28.10.1627 = 58, 1, 29): Ekber'in by.oğlu, velîahdi ve halefi. Aş.bk.

6. Sultân-Murâd Mîrzâ (Feth-pûr-Sîkrî, 1571?-Gücerât, 1599 = 28?): Ekber'in 2. oğlu ve 2. velîahdi. Gücerât v.1595-1599 = 4. Son Hândêş meliki Bahâdur damadı. Oğlu:

Sultân-Rüstem Mîrzâ.

7. Sultân-Dânyâl Mîrzâ (Ecmîr, 22.9.1572 - Burhânpûr, 28.4.1605 = 32, 7, 6): Ekber'in 3. (kç.) oğlu, 3., 1599-1605 arasında 2. velîahdi. Dekken v.1599-28.4.1605. 1601'de Ahmednagar'ı feth ile merkez yaptı. 1601'de Hândeş de ona verildi. Urdû dilinde şâir. Babasından 6 ay önce ölünce, 3 yaş büyük ağabeyi Cihângîr, hiç bir kardeşi olmaksızın tahta çıktı. = 1. Cânî b.Hân-ı Hânân 'Abdü'r-Rahîm Hân Türkmen b.Hân-ı Hânân Bayrâm Hân Türkmen [Bayram Han'ın oğlu 'Abdürrahîm Han: annesi Cemâl Hân

Mewâtî'nin kızıdır. Lâhûr, 16.12.1556-Dehli, 1627 = 71. Dehli'de Şeyh Nizâmü'd-D.Ewliyâ Türbesi'nde. Türkçe, Arabca, Farsca ve Hindce'de şâir, mahlası Rahîm. = 1. Mâh-Bânû (Mîrzâ 'Azîz Kökeltaş'ın hemşîresi), = 2. Fülâne ('Ömerkut'lu). Dânyâl Mîrzâ ile ve Murâd M.(b.Rüstem M.1565-1642 b.Hüs.M.ölm. 1577 b.Behrâm M.1517-1549 b.Şâh İsm.Safewî) ile evlenen 2 kızından başka, hepsi 1627'de kendinden önce ölen 4 oğlu oldu; biri Şâh Newâz Hân İrîc'dir ki, Câzî Bey Argun'un kızı ile evlenmiştir. Torunu olan bir kız, İmparator Şâh-ı Cihân ile evlendi. 'Abdürrahîm Han, 1576'da Gücerât v., 1583'te Velîahd Cihângîr'e atalık (lala), 1584'te hân-ı hânân, 1589'da "wekîl" unvânıyle Hânpûr'da saltanat nâibi, 1591'de Güney Pencâb (Multân) vâlîsi oldu. 1589'da *Bâbur-Nâme*'yi Türkçe'den Farsca'ya çevirip Agra'da hâtırâtın müellifinin torunu olan Ekber Şâh'a sundu. Murâd M. ile evlenen kızından torunu Murâd-Kâm M.'dır (Mükerrem Hân, ölm. Delhi, 12.9.1669) ki bunun nesli Timuroğulları ile evlenmeye devâm etdi (bk. Cihândâr Şâh)]. = 2. Fülâne b.İbr.II Â'dil-Şâh (Güney Hindistan Türk imparatoru), izd. 1601b. Târihçi Ebü'l-Fazl 'Allâmî'nin kardeşi büyük şâir Feyzî (Agra 1547-Agra, 15.10.1595) Dânyâl M.'nin 1579'dan beri baş-muallimi idi. 5 oğlu:

1.) Tahmûrâsp Mîrzâ = Bahâr-Bânû Beğim b.Cihângîr Şâh (amca-zâde).

2.) Baysungur Mîrzâ: 1628'de İstanbul'a sığındı. IV. Murâd (1623-1640) tar., imparatorlara mahsus şekilde ağırlandı.

3.) Hûşeng Mîrzâ: 1628'de 2 küçük kardeşi ile berâber amca-zâdeleri İmparator Şâh-ı Cihân tar. katledildi.

4.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1628).

5.) Fülân Mîrzâ (ölm. 1628).

8. Lâle-ruh Beğim.

9. Ârâm-Bânû Beğim (1585-1624 = 39).

4- Cihângîr Şâh (1605-1627)

Ebü'l-Muz. Nûrü'd-Dîn Muhammed CİHÂNGÎR ŞÂH Pâdşâh-i Gaazî "Hazret-i Cennet-Mekânî" (Timur'un VIII. kuşak torunu) (Feth-pûr-Sîkrî, 31.8.1569-Râcewrî/Bhimbar/Lâhûr, 28.10.1627 = 58, 1, 29): Timuroğulları'ndan 4. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 60.'sı (26.10.1605-28.10.1627 = 22, 0, 3). Lâhûr'da Şâhdâre'de medfun. Saltanatı boyunca, çok sevdiği ve îmâr ettiği Lâhûr, taht şehri oldu. Asıl adı "Selîm-Şâh Mîrzâ" iken, cülûs edince "Cihân-gîr" adını aldı. Ekber, büyük oğluna,evliyâdan sayılan şeyh Selîm Çiştî'nın ve bu sırada Osmanlı tahtında bulunan (1566-74) II. Selîm'in adını vermişti. Cihângîr'in saltanatı ile muâsır Osmanlı pâdişah-halîfeleri: I. Ahmed (1603-1617), kardeşi I. Mustafa (1617-1618 + 1622 - 1623), I. Ahmed'in oğulları II. Osman (1618-1622) ve IV. Murad (1623-1640).

İmparatorluk velîahdi no.5: 31.8.1569-26.10.1605 = 31, 1, 27. Bu sûretle, Hindistan Timuroğulları arasında I. Bahâdur Şâh'tan sn. en uzun müddet velîahdlik makaamını işgal ettiği için, doğar doğmaz velîahd olan 2 şehzâdeden de biridir (dîğeri

Ah.Şâh). Velîahd iken Allaah-Âbâd vâlîliği yaptı. Atalığı, Beylerbeyi Kutbüddîn Hân'dır ki, Ekber'in süd-babası olur. Hâtıralarına verdiği ad *(Tüzük)* Türkçe ise de, hâtıraları Farsca'dır (bk. Bibl.).

Cihângîr Şâh'ın Zevceleri

= 1. Şâh-Beğim b.Râcâ Bhagwân Dâs (Ambhar râcâsı) (Husrew M. ile bir Beğim'in ann.) (1570?-1603b = 33?): izd. 1585, izd. müd. 18, yş. 15?-33?, zevcinden 1? kç. Med.Allaah-Âbâd, Husrew-Bâğ. Zevcinin cülûsundan 2 yıl önce öldü.

= 2. Côdh-Bâ'î Balmatî b.Ûdî Singh b.Râcâ Mâldeo (Côdhpûr râcâsı/Racastân): İmparator Şâh-ı Cihân'ın annesi.

= 3. Nûrü'n-Nisâ Beğim b.İbr.Hüs.M.: Timurlu imparatorluk prensesi.

= 4. Pâdşâh-Bânû (ölm. 1620).

= 5. Fülâne b.Râcâ Kîşû-Dâs (Bahâr-Bânû B.'in ann.).

= 6. Fülâne b.Kişmir Meliki ('İffet-Bânû B.'in ann.).

= 7. Fülâne b.Seyyid Hân (Pencâb'da Gakhar boyu reîsi) b.Sâreng Hân b.Tatar Hân (bu zât, Bâbur'un çağdaşıdır): izd. 1607. Râwelpindî civârında yoğunlaşan Gakkhar boyunun Timurlular'dan îtibâren şeflerini ismen tanıyoruz: 1.) Hâtî Hân (1527'de Bâbur Şâh'ın hizmetine girdi), bunun yeğeni 2.) Sultân Sâreng b.Tatar Hân (1541'de öldürüldü, medfeni Rewât/Râwelpindî'de), 3.) Sultân Âdem b.Tatar Hân (oğlu Leşker Hân, Pharwâle'de öldürüldü), 4.) Kemâl Hân b.Sul.Sâreng, 5.) Seyyid Hân (bunun kızı 1607'de Cihângîr Şâh ile evlendi), 6.) Allâh-Kulı Hân b.Seyyid Hân (bunun kızı Âlemgîr Şâh'ın oğlu Muh.Ekber M. ile evlendi), 7.) newwâb (1739) Mükarreb Hân (1769'da öldürüldü, 2 oğlu 1818'e kadar Pharwâle câgîrdârı), ayni âileden 8.) Himmet Hân (1769'da başa geçti), 9.) Şâdmân Hân (kardeşi Muddû Hân ile 1835'te öldürüldü), 10.) Hayâtullâh Hân b.Şâdmân (1835-1851), 11.) Nâdir Hân b.Hayâtullâh (1853'te öldürüldü), 12.) Râcâ Cihândâd Hân b.Hayâtillâh (1853-1906), 13.) Fülân Hân b.Cihândâd (1906-), 14.) Fülân Hân b.Fülân Hân (kazâen ölümü: 10.1963) ve bunun oğlu: 15.) Sultân İrec Zemân Hân (10.1963-) (doğ. 1945).

= 8. Mihrü'n-Nisâ (Mihr-i Nisâ) Pâdşâh-Beğim (Kandehâr, 1583-Lâhûr, 1645 = 62): 1611-1616 arasında "Nûr-Mahall" ve 1616'dan ît. "Nûr-i Cihân" resmî adlarını, 1611'de "Fahrü'n-Nisâ" lakabını aldı ve 16 yıl için imparatoriçe (pâdşâh-beğim) îlân edildi (1611-28.10.1627). Türk târîhinin ünlü kadınlarından biri. Babası, 1620'de ölen ve zevcesi ile Agra'daki türbesinde yatan Gıyâs Bey Hoca 'Ayâd Î'timâdü'd-Dewle b.Hoca Muh.Şerîf Teherânî [Gıyâsü'd-D.Muh. Î'timâdü'd-Dewle, bir ara İran Safevî şâhı Tahmâsp'ın vezîri olup onun gözünden düşmüştü. 1576'da babası ölünce Hindistân'a göçdü. 1605'de Cihângîr tahta çıkınca Î'timâdü'd-Dewle unvânıyle vezirlerinden biri, sonra "wekîl-i küll" adıyle sadrâzam oldu. 1622'de Keşmîr yolunda Kângra'da 80 yaşlarında öldü. 1628'de Âgra'daki muhteşem türbesi yapıldı. Oğullarından Muh.Şerîf Bey, 1607'de îdâm edildi. Amcalarından Hoca Ah., *Heft Iklîm* müellifi büyük târihçi

Emîn-i Râzî'nin babasıdır. Î'timâdüddevle'nin büyük kızı, 1607'de îdâm edilen oğlu Muḥ. Şerîf vardır]. 1577'de Hindistan'a; "wekîl" unvânıyle sadrâzam oldu. Şîî idi. Nûr-i Cihân'dan küçük olan oğlu Âṣaf H̱ân'dır. 2. kızı olan Mihrü'n-Nisâ, 'Alî-Kulı Bey Ustacalu Şîr-Efken Türkmen'le evlendi. Bu zât, Bengal'de vâlîyi öldürdüğü için 1607a'de Cihângîr Şâh tar. îdâm ettirilince Mihrü'n-Nisâ, 24 yaşında dul kaldı. Maamâfih onu Fetḥpûr Sîkrî 1577 doğumlu gösteren bir rivâyet daha vardır ki, bu takdirde 6 yaş daha büyük olması, 30 yaşında dul kalması îcâb eder. Uzun müddet Cihângîr ile seviştikten, müstesnâ güzelliği, zekâsı ve zarâfeti ile onu büyüledikten sonra, 1611'de resmen onunla evlendi ve imparatoriçe îlân edildi. Bu izdivaç Cihângîr'in ölümüne kadar 16 yıl sürdü. Nûr-i Cihân Faḫrü'n-Nisâ Pâdşâh-Beğim, ikinci def'a 40 yaşında dul kaldı. Cihângîr'den çocuğu olmadı. Cihângîr'den sn. üvey oğlu Şâh-ı Cihân zamânında 18 yıl Lâhûr'da Cihângîr'in sarayında yaşadı (zîrâ Şâh-ı Cihân, taht şehrini tekrâr Agra'ya götürdü). Orada öldü ve Lâhûr'da zevcinin türbesine gömüldü. Nûr-i Cihân'ın durumu, Şâh-ı Cihân'ın zevcesi Ercmend-Bânû Pâdşâh-Beğim'in durumuna benzer. İlk zevcinden olan kızı, üvey oğlu Şehryâr M. ile evlendi (aş.bk).

= 9. Anâkalî: 1599'da Ekber'in emriyle öldürülen Cihângîr'in Lâhûr'da medfûn sevgilisi.

Cihângir Şâh'ın Çocukları

1. Sulṭân-H̱usrew Mîrzâ (Lâhûr, 8.1587-Esîrgarh, Burhânpûr/Dekken, 26.1.1622 = 34, 5): Cihângîr'in by. oğlu ve Ekber'in ilk doğan torunu. Babası cülûs edince velîahd oldu ve babasından 6 yıl önce öldüğü için tahta çıkamadı (vel.no.6: 26.10.1605-26.1.1622 = 16, 3, 0). 1606'da ayaklandı. Allaah-Âbâd'da H̱usrew-Bâğ'a gömüldü. H̱ân-ı Â'ẕam 'Azîz Kökeldaş'ın dâmâdı idi. Oğulları:

1.) Bülend-Aḫter Mîrzâ (1603?-1627'den önce): Ekber'in hayâtında doğan tek torun çocuğu. 20 yaşlarında öldü.

2.) Dâwer-Baḫş (Bulâqî) Mîrzâ (1605?-1628 = 23?): amcası Şâh-ı Cihân tar. öldürüldü. Zîrâ 1627'de saltanat müddeîsi olup adına hutbe okuttu.

3.) Gerşâsp Mîrzâ (1607?-1628 = 21?): bu da amcası Şâh-ı Cihân'ca öldürüldü.

2. Sulṭân-Perwîz Mîrzâ (Lâhûr, 23.6.1590-Burhânpûr, 7.11.1625 = 35, 4, 14): ağabeyi H̱usrew Mîrzâ ölünce, Cihângîr'in 2. oğlu ol. velîahdliğe yükseldi (no.7: 26.1.1622-7.11.1625 = 3, 9, 12). Fakat bu da babasından 2 yıl önce öldü ve kardeşi Şâh-ı Cihân, velîahd oldu. 1625'te Gücerât vâlîliğine gönderildi. Atalığı Meḥâbet H̱ân'dır (Bengal v.1625). = Cihân-Bânû Beğim b.Rüstem M. (1565-1642) b.Ḥüs.M.(ölm.1577) b.Behrâm M. (1517-1549) b.Şâh.İsm. Ṣafewî. Kızı:

Nâdire Beğim (7.3.1616-Seistân, 9.9.1659 = 43, 6, 3) = Dârâ-Şikûh Mîrzâ b.Şâh-ı Cihân (amca-zâde), izd. 1633, izd. müd. 26, yş.17, zevcinden 0, 11, 16 kç. Dârâ-Şikûh (20.3.1615-10.9.1659)'dan olan çocukları için aş.bk.

3. Şâh-ı Cihân Pâdşâh (Lâhûr, 6.1.1593 - Agra, 23.1.1666 = 72, 0, 20): Cihângîr'in 3. oğlu ve 3. velîahdi ve halefi. Aş.bk. 1623'te babasına karşı ayaklandı. Bu isyân, 1626 martına kadar sürdü.

4. Dewletü'n-Nisâ Beğim: küçük yaşta öldü.

5. Beğim-Sultân Beğim: küçük yaşta öldü.

6. Cihân-dâr Mîrzâ "Sultân-ı Taht" (1605b-1626 = 21), babasından 1 yıl önce 2. velîahd iken öldü.

7. Bahâr-Bânû Beğim = Tâhmûrâsp Mîrzâ b.Dânyâl M.(amca-zâde).

8. 'İffet-Bânû Beğim.

9. Şehryâr Mîrzâ (1608?-2.1628 = 20?): ağabeyi İmparator Şâh-ı Cihân tar. katledildi. 1627'de (kasım) babasının ölümünde saltanat müddeîsi olarak hutbe okuttu. Babası ölmeden önce 2. velîahd idi. = Ladlı (Mihr-i Nisâ) B.b.'Alî-Kulı Ustacalu Türkmen (= Nûr-i Cihân Pâdşâh-Beğim) (1607?-?) (izd. 1620, izd. müd.8, yş. 13?-21?, zevcinden 1? by.) (bu prenses, Nûr-i Cihân'ın ilk zevcinden olan kızı olmakla, Cihângîr'in üvey kızıdır).

5. Şâh-ı Cihân (1627-1658)

Ebü'l-Muzaffer Şihâbü'd-Dîn Muhammed ŞÂH-I CİHÂN Pâdşâh-i Gaazî "Hazret-i Firdews-Âşyânî", Sâhib-Kırân-ı Sânî (Timur'a nisbetle ve o ilk sâhib-kırân olduğuna göre) (Timur'un IX. kuşak torunu) (Lâhûr, 5.1.1593-Agra, 23.1.1666 = 72, 0, 20): Timuroğulları'ndan 5. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 61.'si (28.10.1627-31.7.1658 =30, 9, 4). Agra'da Tâc-Mahall'de medfun. Asıl adı Hurrem Mîrzâ olup, babası kendisine 1616'da "Şâh-i Cihân" adını verdi. Şâh-ı Cihân'ın saltanatı ile muâsır Osmanlı pâdişahları: IV. Murâd (1623-1640), kardeşi İbrâhîm Hân (1640-1648) ve bunun oğlu IV. Mehmed (1648-1687) (fakat yaş bakımından, 1590 doğumlu olan I. Ahmed'le akrandır).

Cihângîr Pâdşâh'ın 3. oğludur. Babasının cülûsunda 12, 9, 22 yaşında idi (dedesi Ekber Şâh'ın ölümünde). 3. velîahd, ağabeyinin 26.1.1622'de ölümü ile 2. velîahd ve küçük ağabeyinin (Perwîz M.) 7.11.1625'te ölümüyle velîahd (no.8 = 1, 11, 21) oldu ve 2 yıl geçmeden de babasının ölümüyle cülûs etti. 35 yaşında idi. Dedesinin dedesi Bâbur Şâh müstesnâ, Hindistan Timuroğulları'nın iki büyük dâhîsinden biridir (dîğeri oğlu Âlemgîr Şâh). Hindal Mîrzâ'nın kızı Rukıyye Beğim tarafından büyütüldü ki, dedesi Ekber'in amca kızıdır. 1614'te Dekken vâlîsi, 1618-22'de Gücerât ve 12.1622-10.1627'de Bengal vâlîsi oldu. Oğlu Âlemgîr tar.hal' edildi. Hal'inden sn. 7, 5, 23 müddetle Agra Sarayı'nda müstakıllen yaşadı (zîrâ Âlemgîr, babasının çok sevdiği Agra'da müstakıllen oturabilmesi için taht şehrini Dehli'ye götürdü).- Bâbur'un annesi Türk'leşmiş Moğol, Hümâyûn'unki Türk'leşmiş İranlı, Ekber'inki Türk'leşmiş İranlı, Cihângîr'inki Hindû (Racput) muhtediyyesi, Şâh-ı Cihân'ınki Hindû (Racput) mühtediyyesi, Âlemgîr'inki Türk, I. Bahâdur ve Cihândâr'ın anneleri gene Racput prensesleridir. Pâdişâhlığında 11 yıl Agra'da oturdu. 16.4.1639'da Dehli'de Şâhcihânâbâd banliyösünü kurdu, burada Lâ'l Kıl'a (Kızıl Kale) (İng. Red Fort) denen muazzam kale-sarayı ve 1641'den it. by Câmî-mescidi yaptırdı. Sarayın 950 x 505 m = 479.750 m^2 (0,5 km^2, Vatikan devleti büyüklüğünde) Dîwân-i Â'mm denen orta avlusunda pâdişâh, halka görünürdü.

Şâh-ı Cihân'ın Zevceleri

= 1. Kandehârî Mahall Beğim b.Muz.Hüs.Mîrzâ (1562-1603) b.Hüs.M. (ölm.1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsmâ'îli Safewî (1594?-?), izd. 1609, yş. 15?, 1? kç. (Hamza-Bânû B.'in ann.).

= 2. Ercmend-Bânû Beğim Mümtâz-Mahall (1592a-Burhânpûr, 5.7.1632 = 40) (Pâdşâh-Beğim = imparatoriçe: 28.10.1627-5.7.1632 = 4, 8, 8): târîhin ünlü kadınlarından biridir. Sırasıyle Cihânâra Beğim'i, Dârâ-Şükûh Mîrzâ'yı, Şücâ' Mîrzâ'yı, Âlemgîr Şâh'ı, Cewherârâ Beğim'i doğurdu ve bu sonuncuyu doğururken hayâtını kaybetti. Şâh-ı Cihân, onun ölümüne kd. başka kadınla münâsebet kurmadı. Şâh-ı Cihân-Ercmend-Bânû aşkı, târîhin büyük aşklarındandır. Dünyânın en güzel mîmârî eseri Tâc-Mahall'i, Şâh-ı Cihân, bu zevcesine anıt-kabir olarak yaptırdı. Anıt-kabrin ikinci katında karşılıklı olarak yatarlar. Cewherârâ Beğim, Ercmend-Bânû'nun doğurduğu 14. çocuktur ki, bunların çoğu yaşamamıştır ve 20 yılda 14 çocuk doğurmuştur. Şâh-ı Cihân'ın hemen bütün çocuklarının annesidir. 1612'de 20 yaşında iken, o sırada 3. velîahd olan Şehzâde Hurrem (Şâh-ı Cihân) ile evlendi. Evlilikleri 20 yıl sürdü. Şâh-ı Cihân'dan bir yıldan daha az müddet küçüktür. Nûr-i Cihân Pâdşâh-Beğim, Ercmend-Bânû Pâdişâh-Beğim'in halası ve üvey kayın-vâlidesi olur. Ercmend-Bânû'nun babası, Ebü'l-Hasan Âsaf Hân Yemînü'd-Dewle (Î'timâdü'd-Dewle) (ölm. 1641, med. Şehdere/ Lâhûr) b.Î'timâdü'd-Dewle (sadrâzam)'dir. Ercmend-Bânû'nun kardeşi ve Âlemgîr Şâh'ın dayısı, Şâyeste Hân'dır (1614-1694 = 80). Bengal, sn.1.1659'da Agra, sn. emîrü'l-ümerâ sanıyle Dekken (7.1659-1667), sn. gene Bengal (1667-4.1688) v. olarak, imparatorluğun en nüfuzlu kumandanlarından biri, hattâ birincisi oldu; oğlu, 4. 1663'te Sivaci tar.Evreng-Âbâd'da öldürülmüştür. İmparatoriçe olunca "Mümtâz-Mahall" sanını alan Ercmend-Bânû'nun bir kızkardeşi Sâliha-Bânû (= Mîrmîrân Yezdî, kızları Şâh-zâde = Saff-Şiken M.b.Has.M.(ölm. 1649) b.Rüstem M. (1565-1642) b.Hüs.M.(ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm.Safewî), dîğeri Mihrü'n-Nisâ'dır. Bu ikincisi, Î'timâdü'd-Dewle Muh.Emîn Çın Bahâdur Nusret Bey'in oğlu Kamerüddîn Hân ile evlenmiş ve Esed Hân'ı doğurmuştur. Bu Esed Hân, Âlemgîr Şâh'ın sadrâzamı oldu. Esed Hân'ın oğlu Zü'l-Fekaar Hân'dır.

= 3. Fülâne (Hân-ı Hânân 'Abdü'r-Rahîm Hân'ın torunu).

= 4. Ekber-Âbâdî-Mahall A'azzü'n-Nisâ (ölm. 7.2.1677).

= 5. Mûtî-Beğim.

= 6. Kudsiyye-Beğim.

Şâh-ı Cihân'ın Çocukları

1. Hamza-Bânû Beğim (1610-?).

2. Cihân-ârâ Beğim (Ecmîr, 2.4.1614 - Dehli, 16.9.1681 = 67, 5, 14): Şâh-ı Cihân ile Ercmend-Bânû'nun pek sevgili by. kızları, Âlemgîr Şâh'ın -aynı anneden- 4,5 yaş by.ablası. Hiç evlenmedi. Kaadirî, Çîştî, müellif (tasavvuf üzerine: *Mû'nisü'l-Erwâh*

ve *Sâhibiyye*, F.) (ayrıca: H.A.Rose, *Persian Letters from Jahân Âra to Râja Audh Parkâsh of Sîrmûr, JASB*, 1911, 449-78) ve şâirdir. "Fâtımatü'z-Zamân" ve "Beğim-Sâhib(e)" diye anılır. Dehli'de Şeyh Nizâmü'd-D.Ewliyâ Çiştî Türbesi dışındaki türbesine gömüldü. Agra'daki ulu câmii (câmî'-mescid) o yaptırdı (1644-48). 3.1644'te yanma tehlikesi atlatınca, bu muazzam dînî eseri inşâ ettirdi. Babası hal' edilip Agra imparatorluk sarayına mecbûren ikaamete başlayınca, onun yanında ve hizmetlerinin başında kaldı, 7, 5, 23 müddetle (31.7.1658-23.1.1666), bir an babasının hizmetinden ayrılmadı. Babasının ölümünde 52 yaşına gelmişti. Daha 16 yıla yakın Agra ve Dehli saraylarında yaşadı. Küçük kardeşi Âlemgîr Şâh'tan büyük saygı gördü.

3. Muhammed Dârâ-Şükûh Mîrzâ (Ecmîr, 20.3.1615 - Dehli, 10.9.1659 = 44, 6, 21): Şâh-ı Cihân ile Mümtâz-Mahall'in (Ercmend-Bânû Pâdşâh-Beğim) büyük oğulları. Ablası Cihânârâ'dan 11 ay, 18 gün sonra doğdu. Babasının cülûsunda 13 yaşını bitirmemişti. Babasının bütün saltanatı boyunca velîahd olarak kaldı (no.9: 28.10.1627-31.7.1658 = 30, 9, 4). Fakat babasının hal'inde tahta o da, 1 yaş küçük kardeşi Şücâ' Mîrzâ da çıkamadı, 3, 7, 14 kç.kardeşi Âlemgîr, pâdişâh oldu. Bütün Hindistan Timuroğulları içinde, yeğeni Bahâdur Şâh ile dedesi Cihângîr'den sonra en uzun müddet velîahdlik makaamında bulunan odur. 1633'te Hisâr-Fîrûze v. oldu. Kandehâr'a 3 sefer yaptı (1633, 1642 ve 1652), fakat Kandehâr'ı İran'dan istirdâd edemedi, sonuncu seferde sâdece Zemîndâwer'i aldı. Allaahâbâd (1645), ilâveten Lâhûr (1647), ilâveten Gücerât (1649-52) vâlîsi oldu. 3.1657-10.9.1659 Lâhûr vâlîliğini Agra'dan vekâletle idâre etti. Kişmîr'de Fenâ-Mahall adıyle yaptırdığı sarayı meşhurdur (siyâsî hayâtı için: K.R.Qanungo, *Dara Shukoh*, Kalküta, 2: 1952 ve Sir J.N.Sarkar, *History of Aurengzeb*, 2 c., Kalküta, 2: 1925). Dîvân sâhibi şâir, hattât, nakkaş, minyatürcü, mutasavvıf, filozof, âlim, mütercim ve müelliftir. Türkçe, Arabca, Farsca, Hindce ve Sanskrit biliyordu. Eserleri: *Upanişadlar*'ı (54 adet) Sanskrit'ten Farsca'ya *Sırr-ı Ekber* adıyle 1657'de tercüme etti ve bu tercümesi Anquetil-Duperron tar. Latince ve Fransızca'ya çevrildi (Paris, 1801, 1802), bu sûretle Batı, klasik Hind felsefesinin ana kitabını Dârâ-Şükûh'ün orijinalinden yaptığı tercümeyi tercüme ederek öğrendi. *Sefîne-i Ewliyâ* (1640) (Luknow 1872 ve çeşitli baskılar), *Sekînetü'l-Ewliyâ* (1642), *Risâle-i Haqq-nümâ* (1646), *Tarîkat-i Haqîkat, Dîwân (İksîr-i Â'zam), Hasenâtü'l-Â'rifîn* (1652), *Mükâleme-i Bâbâ Lâl we Dârâ-Şükûh* (1653), *Mecmâ'ü'l-Bahreyn* (1655); Sanskrit'ten Farsca'ya tercümeler: *Yôga-Vaşişta, Gîtâ, Prabôdha-Çandrôdaya* (Yûs.Hüs.Hân, *Dârâ Shikoh, Muslim University Journal*, 4.1932, 543-62; Tarachand, *Introduction to Sirr-i Akbar by Dara Shukoh*, Tahrân, 1957).- Kardeşi Âlemgîr Şâh tar. Dehli'de îdâm ettirilip Lâhûr'a gönderilip gömüldü. Kaadirî idi, şeyhi: Molla Şâh (ölm.1661).- = Nâdire Beğim b.Perwîz M.(amca-zâde) (7.3.1616-Seistân, 9.9.1659 = 43, 6, 3) (izd. 1625, izd. müd. 34, yş. 9-43) (aşağıdaki 4 çocuğun annesi) (med.Lâhûr). Çocukları:

1.) Süleymân Şükûh Mîrzâ (1631?-Gwalyûr, 4.12.1661 = 30): amcası Âlemgîr tar. Gwalyûr'a (Gwâliyâr) sürüldü, orada öldü. = Bint Şeyh 'Abdü'r-Rahmân b.'Abdi'l-'Azîz Nakş-bendî (izd.1652, izd.müd.9).

2.) Cânî Beğim "Mihr-Şükûh".

3.) Cihân-zîb-Bânû Beğim "Mümtâz-Şükûh".

4.) Sipihr-Şükûh Mîrzâ (ölm.Selîmgarh kalesi/Dehli): 1662'de amcası Âlemgîr onu Gwâliyâr'a sürdü. = Zînetü'n-Nisâ B.b.Â'lem-gîr-Şâh (amca-zâde) (izd.1673) (1640?-?) (şâire). Oğulları:

'Alî Tebâr Mîrzâ (doğ.1674'den sn.).

4. Mürewwicü'd-Dîn Sulṭân-Şücâ' Mîrzâ (Ecmîr, 23.6.1616 - Çittagong/Doğu Bengal, 5.5.1660 = 43, 10, 12): Şâh-ı Cihân ile Mümtâz-Maḥall'in 2. oğulları ve babasının saltanatı boyunca 2. vel. 3.1657'de Bengal ve Bihâr v. Bengal ve Bihâr meliki: 3.1657-5.5.1660 = 3,2 (bu müddet içinde kardeşi Âlemgîr'in hükümdarlığını tanımadı); 2. 1658'de Sind, Kişmîr, Afganistan, Multân ve Lâhûr vâlîlikleri kendisine verildi, o, Bengal'i tercîh etti. = Piyârî-Bânû B.b.Rüstem M.(1565-1642) b.Ḥüs.M.(ölm.1577) b.Behrâm M. (1517-1549) b.Şâh İsm. Ṣafewî. Çocukları:

1.) Zeyn Muḥammed Mîrzâ (katli 5.5.1660).

2.) Bülend-Aḫter Mîrzâ (katli 5.5.1660). Oğlu:

Fetḥen Karîben Mîrzâ (katli 5.5.1660)

3.) Dôstdâr-Bânû Beğim = Muḥ.-Sul.M.b.Â'lem-gîr-Şâh (amca-zâde) (1639-1677 = 38) (Vel.10: 31.7.1658 - 1677 = 19).

4.) Zeynü'l-Â'bidîn Mîrzâ: 2 ağabeyi ve bir yeğeni ve babası Şücâ' Mîrzâ ile berâber Çittagong'daÂlemgîr Şâh tar. öldürtülmesi: 5.5.1660.

5. Â'lem-gîr Şâh (Aḥmedâbâd yakınları, 3.11.1618 - Aḥmednagar, 3.3.1707 = 88, 4, 0): Şâh-ı Cihân ile Mümtâz-Maḥall'in 3. oğulları ve Şâh-ı Cihân'a hiç velîahdlik etmeksizin halef olan oğlu. Aş.bk.

6. Rûşen-ârâ (Dehr-ârâ) Beğim.

7. Ümmîd-Baḫş Beğim.

8. Fülân Mîrzâ ve bu arada küçük yaşta ölen başka çocuklar.

9. Murâd-Baḫş Mîrzâ (9.10.1624 - Gwâlyûr, 14.12.1661 = 37, 2, 6): Şâh-ı Cihân'ın yetişkin yaşa gelebilen 4 oğlunun küçüğü ve onun 4. velîahdi. Hindistan'daki Murâdâbâd şehri bu Mîrzâ'nın adına kurulmuştur, hâlâ öyle anılmaktadır. 28.6.1658-14.12.1661 = 3, 5, 16 müddetle Gwalyûr kalesinde habsedildikten sn. üvey ağabeyi Âlemgîr'in emriyle katledildi. Gücerât v.1653-57 + Gücerât meliki 9.1657 - 58. 9.1659'da İstanbul'a IV. Meḥmed'e elçi, nâme ve hediyeler göndererek, müstakil hükümdâr olduğunu, şimdilik Gücerât'ı elinde tuttuğunu, ağabeyi Âlemgîr'in pâdişahlığını tanımadığını îlân etmiştir. 6.1646'da Bedaḫşân, Kandehâr, Ḫulm, Meymene, Andḫuy'a, 50.000 süvârî, 10.000 tüfengendâz, binlerce tîrendâz piyâde, topçu ile

yürüdü. Buraları fethederek büyük başarı kazandı (Güney Türkistan, Kandehâr vs.). Şâh-ı Cihân devrinde Hindistan Türk imparatorluğu, gerek fütûhât, gerek bayındırlık bakımından çok terakkî etti, Safevî İran ise Şâh Abâs'ın ölümünden sonra bir dereceye kadar zayıfladı. Bu devirde Hindistan, İran'ı geçerek, Türkiye'den sonra dünyânın en güçlü devleti durumuna yükseldi ve Âlemgîr Şâh'ın ölümünden bir kaç yıl sonrasına, XVIII. asrın başlarına kadar bu durumunu muhâfaza etti.- Murâd-Bahş Mîrzâ, Ercmend-Bânû Pâdşâh-Beğim'in yeğeni (birâder-zâdesi) olan prensesle (Şâh-Nevâz Hân'ın kızı) evlendi: = 2. Sâkine-Bânû Beğim, izd. Lâhûr, 10.6.1652, izd. müd. 9, 5, 24, b. Bedî'ü'z-Zemân M.Şâh-Newâz Hân b.Rüstem M.(1565-1642) b.Hüs.M.(ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm. Safewî. Oğulları:

1.) Muhammed Yâr Mîrzâ.

2.) 'İzzet-Bahş Mîrzâ = Mihrü'n-Nisâ B.b.Âlemgîr-Şâh (amca-zâde) (28.9.1661-1704 = 43). Oğulları:

1- Dâder-Bahş Mîrzâ.

2- Dâwer-Bahş Mîrzâ.

10. Zîbü'n-Nisâ Beğim: Mahfî mahlasıyle şâire.

11. LutfUllaah Mîrzâ.

12. Dewlet-efzâ Mîrzâ.

13. Cewher-ârâ Beğim (doğ.5.7.1632): Ercmend-Bânû Pâdşâh-Beğim, bu 14. çocuğunu doğururken öldü.

14. Ercmend-ârâ Beğim.

15. Gîtî-ârâ Beğim.

6- Âlemgîr Şâh (1658-1707)

Ebü'l-Muzaffer Muhyi'd-Dîn Muhammed Ewreng-zîb Â'LEM-GÎR ŞÂH I Bahâdur Pâdşâh-ı Gaazî "Huld-Mekânî" (Timur'un X. kuşak torunu) (Zož ordu-gâhı/Ahmed-Âbâd/Gücerât, 3.11.1618 - Ahmed-nagar/Dekken, 3.3.1707 = 88, 4, 0): Timuroğulları'ndan 6. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 62.'si (31.7.1658 - 3.3.1707 = 48, 7, 3). Dekken'de Hayder-Âbâd devletinde Ewreng-Âbâd şehrinde Huldâbâd'da medfun. Asıl adı "Ewreng-zîb Mîrzâ" olup, 40 yaşına kadar böyle anıldı, tahta çıkınca "Â'lemgîr" adını aldı (Avrupa literatüründe hâlâ Ewrengzîb diye geçmektedir). Saltanatı, şu Osmanlı pâdişah-halîfelerinin saltanatları ile muâsırdır: IV. Mehmed (1648-1687), kardeşi III. Süleymân (1687-1691), kardeşi II. Ahmed (1691-1695), IV. Mehmed'in oğlu II. Mustafa (1695-1703), kardeşi III. Ahmed (1703-1730). Fakat yaş bakımından, 1641 doğumlu olan IV. Mehmed'le değil, 1615 doğumlu olan onun babası Sultân İbrâhîm ile (1640-1648) akrandır. Büyük bir dâhî olan Âlemgîr, Hindistan kıt'asını, Alâüddîn Muhammed Şâh'tan sonra ikinci def'a olarak birleştirdi.

Ölümünden sonra çözülme başladı. Târîhin en muhteşem ve zengin hükümdarlarından biridir. 49 yıla yakın tahtta kaldı ve 88 yıldan fazla yaşadı. O da, hiç velîahd olmaksızın ve 2 ağabeyi hayatta iken, babasını tahttan indirerek tahta çıktı. Şâh-ı Cihân'ın 3. oğlu ve 3. velîahdi idi. Babası pâdişâh olduğu zaman 9 yaşında idi. Ercmend-Bânû Pâdşâh-Beğim'den doğdu. Babasının Agra'da oturması ve Ercmend-Bânû'nun yattığı Tâc-Mahall'i her gün penceresinden görmesi, ziyâret edebilmesi için, taht şehrini Agra'dan Dehli'ye götürdü. 1682'de Dekkan'a yerleşti ve 1707'ye kd. gerçek taht şehri Ewrengâbâd oldu.

Tefsîr, hadîs, fıkh âlimi ve hattât olan Âlemgîr, Türkçe, Farsca, Arabca ve Hindce biliyordu. Süd kardeşleri Bengal v.Fidâî Hân ile Behlûl Hân'dır. Vâlîlikleri: Dekken (14.7.1636-28.5.1644 + 17.8.1652-31.7.1658 = 14,10, 0), Gücerât (16.2.1646-3.1647-=1,1), Belh ve Bedahşân (3.1647-3.1648=1,0), Multân ve Sind (Tette) (3.1648-17.8.1652 = 4, 5; Sind 1649'da Multân 'a eklendi).

İmparatorluk, "şûbe" denen eyâletlere, onlar "serkâr" denen sancaklara (il), onlar da "mahall" denen kazâlara (ilçe) ayrılıyordu. Sir J.Sarkar, *The India of Aurangzêb,* I, 139'a göre: 1594'te 16 sûbe, 123 serkâr, 3.117 mahal; 1695'te 17 sûbe, 157 serkâr, 4.051 mahal; 1720'de 20 sûbe, 196 serkâr, 4.716 mahal vardı ve tâbî devletler bu mülkî taksîmâtın dışında idi. 20 sûbe şöyle idi: Delhi, Agra, Allaahâbâd, Ûd (merkez Hânpûr, bâzan Luknov), Bihâr (merkez Patna), Bengal, Orisa, Mâlwâ, Acmîr, Gücerât, Multân (Güney Pencâb), Pencâb (merkez Lâhûr), Sind (Tette), Berâr, Hândeş, Keşmîr, Evrengâbâd, Bîcâpûr, Bîdar ve Hayderâbâd.

Âlemgir Şâh'ın Zevceleri

=1. Dil-râs Bânû b. Şâh-Newâz Hân b. Bedî'ü'z-Zemân M.b.Rüstem M. (1565-1642) b. Hüs. M. (ölm. 1577) b. Behrâm M. (1517-1549) b. Şâh İsm. Safewi (halazâdesi) (1622?-8.11.1657=35?): izd. 8.5.1637, izd. müd. 21, yş.16?, zevcinden 4? kç. Med. Ewrengâbâd. Âlemgîr'in pâdişahlığından 9 ay önce öldü. Dil-râs Bânû, Âlemgîr'in annesi Ercmend-Bânû Pâdşâh-Beğim'in yeğenidir (birâder-zâdesi). Sırasıyle çocukları: Zîbü'n-Nisâ B., Zînetü'n-Nisâ B., Muh.Â'zam M. ve Muh. Ekber M.

=2. Rahmetü'n-Nisâ Newwâb-Bâî b. Râjû Rajori (Racput asıllı Kişmir'in Racawri racası), izd. 1637? Muh.-Sul. M. ile Bahâdur Şâh'ın ve Bedrü'n-Nisâ B.'in annesi.

=3. Ewreng-âbâdî-Mahall: bu da no. 2 gibi bir Racput prensesi. Mihrü'n-Nisâ B.'in annesi.

=4. Bâî Udeypûrî-Mahall: kezâ bu da Udeypûr Racput hânedânından bir prenses. Kâm-Bahş M.'nın annesi.

=5. Rebî'a'tü'd-Dewrânî: Ewrengâbâd'daki meşhur türbesinde.

=6. Hire Bâî Zeynâbâdî.

=7. Dil-ârâm.

Âlemgîr Şâh'ın Çocukları

1. Zîbü'n-Nisâ Beğim (doğ.15.2.1638): şâire. Âlemgîr'in 19 yaşında iken doğan ilk çocuğu. *Dîvân'ı* İng.'ye de çevrilmiştir, bk.bibl.

2. Muhammed-Sultân Mîrzâ (1639-10.1675 = 36): Âlemgîr 21 yaşında iken doğan by.oğlu ve velîahdi (no.10: 31.7.1658 - 10.1675 = 17,3). 1659'dan ît.amcası ve kayın-pederi Şücâ' Mîrzâ ile işbirliği ettiği için Gwalyûr Sarayı'nda oturmıya me'mûr edildi. = 1. Bint 'Abdullaah Kutb-Şâh (izd.1656). = 2. Dôstdâr-Bânû Beğim b.Şücâ M.(amca-zâdesi). Oğlu:

Mes'ûd-Baht Mîrzâ: Âlemgîr'in ilk torunu.

3. Zînetü'n-Nisâ Beğim (1640?-?): şâire. = Sipihr-Şükûh M.b.Dârâ-Şükûh M.(amca-zâdesi), oğulları için yk.bk.

4. Bahâdur Şâh (Burhânpûr, 14.10.1643-Lâhûr, 27.2.1712 = 68, 4, 12): Âlemgîr'in 2. oğlu, velîahdi ve halefi. Aş.bk.

5. Bedrü'n-Nisâ Beğim (1647-4.1670 = 23): *Kur'ân'ı* hıfzetmişti.

6. Muhammed Â'zam-Şâh Mîrzâ (21.7.1653-19.6.1707 = 53, 10, 29): Âlemgîr'in 3. oğlu. 1658-75 arasında 3., 1675-1707 arasında 2. vel. Babasının ölümünde (3.3.1707), 10 yaş by.ağabeyi Bahâdur Şâh'a baş kaldırdı; Ahmednagar'da saltanat müddeîsi ol.3 ay, 17 gün adına hutbe okuttu. "Şâh-ı Â'lî-Câh" adını takındı. Agra yakınlarında Câcew meydan muhârebesinde ağabeyine yenildi, 2 oğlu ile maktûl oldu. 1677-1680'de Bengal vâlîsi oldu. 1706'da eyâleti Gücerât'tan Mâlwa'ya değiştirilmişti. Annesi Ercmend-Bânû'nun yeğeni olmakla Türk'tü. = 1. Ahom (Assam'da) racasının kızı (izd.1668). = 2. Şehr-Bânû Pâdşâh-Bîbî (İskender Â'dil-Şâh'ın (Güney Hindistan Türk imparatoru) hemşîresi) (izd. 11.1677). Oğulları:

1.) Bîdâr-Baht Mîrzâ (ölm. 9.6.1707): babası ve kardeşi ile Agra yakınlarında Câcew meydan muhârebesinde maktûl düştü. 1706'da Gücerât vâlî vekâletinden Mâlwa vâlî vekâletine nakledilmişti. = Bint Muhtâr Hân (Agra v.) (izd.1707a, izd.müd.bir iki ay). Oğulları:

1- Fîrûz-Baht Mîrzâ.

2- Bîdâr-Dil Mîrzâ: 18.2.1719'da kendisine pâdişahlık teklîf edildi, reddetti.

2.) Cüwân-Baht Mîrzâ: 7.1761'de Dehli'de Marathalar tar. "Dördüncü Şâh-ı Cihân" sanıyle pâdişâh îlân edildi, fakat saltanat müddeîsi durumunda kaldı ve pâdişahlığı kabûl edilmedi. 80 yaşlarında öldü.

3.) Sikender-Şâh Mîrzâ.

4.) Wâlâ-Câh Mîrzâ: babası ve ağabeyi ile ber. 19.6.1707'de maktûl.

5.) Zî-Câh Mîrzâ.

6.) Wâlâ-Şân Mîrzâ.

7. Muhammed Ekber Mîrzâ (20.9.1657-Germsîr/Horâsân, 1706 = 49): bu da Â'zam M. gibi Ercmend-Bânû'nun (yâni baba-annelerinin) yeğeninden doğmakla, annesi

Türk'tür. Babasının 3. velîahdi iken baş kaldırdı; 1-6. 1681'de 5 ay Racastân'da saltanat müddeîsi oldu. 6.1686'da (29 yaşında), Marathalar'a sığındı. Orada da tutunamayınca 1689'da Ummân Denizi ve Maskat (Ummân/Arabistân) yoluyle İran'a, Safevîler'e, Timuroğulları hânedânının en büyük düşmanı ve Şîî olan hânedâna sığındı. 17 yıl İran'da yaşayıp orada öldü. 1679'da Multân'dan alınıp Mâlwa vâlîliğine getirilmişti. =1. Bint 'Abd.Kutb-Şâh. =2. Bint Allâh-Kulı Hân Gakhar.Oğulları ve kızı:

1.) 'Abdü'l-Wehhâb Mîrzâ.

2.) Huceste-Ahter Mîrzâ.

3.) Nîkû-Siyer Mîrzâ (ölm.9.1719): 5 ay Agra'da "İkinci Timur" sanıyle saltanat müddeîsi: 4.1719-7.9.1719.

4.) Muhammed Asgar Mîrzâ.

5.) Sâfiyyetü'n-Nisâ Beğim.

8. Mihr-i Nisâ Beğim (28.9.1661-1704 = 47): babasının pâdişahlığında doğan ilk çocuk. = 'İzzet-Bahş M.b.Murâd-Bahş M.(amca-zâde), çocukları için yk.bk.

9. Muhammed Kâm-Bahş Mîrzâ (Delhi, 6.3.1667-Hayderâbâd, 14.2.1709 = 41, 11, 9): babasının pâdişahlığında doğan ilk şehzâde. Âlemgîr'in 5. ve en kç. oğlu. Babasının ölümünde 3. vel.idi. Mâlwa, sn.Bîcâpûr (1706b-14.2.1709) vâlîsi oldu. Bîcâpûr'da "Pâdşâh-i Dîn-Penâh" unvânıyle saltanat müddeîsi ol.ağabeyi Bahâdur Şâh'a karşı ayaklandı (3.3.1707-14.2.1709 = 1, 11, 12). Hayderâbâd (Dekken) meydan muhârebesinde ağabeyine yenilip maktûl düştü. Hâfız ve âlimdi. = Âzerm-Bânû Beğim (izd.14.3.1683, ölm. Delhi, 23.2.1745 = 78?, izd. müd. 25, 11, 1) b.Mu'azzam Hân M.b.Bedî'ü'z-Zemân M.Şâh-Newâz Hân b.Rüstem M.(1565-1642) b.Hüs.M.(ölm.1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm.Safewî. Oğulları:

1.) Ümmîd-Bahş Mîrzâ.

2.) Muhammed Muhyi's-Sünne Mîrzâ: 29.11.1759'da "Şâh-ı Cihân II (III)" unvânıyle saltanat müddeîsi. Oğlu:

Muhyi'l-Mille Mîrzâ (ölm.1774): 1 yıl, 8 ay Dehli'de "III.(IV.) Şâhı Cihân" unvânıyle saltanat müddeîsi (29.11.1759-7.1761). Vezîr (sadrâzam) Gaazi'd-D.Hân tar.pâdişah îlân ve Marathalar tar.hal' edildi.

3.) Muhammed Fîrûz-mend Mîrzâ.

10. Lâle-ruh Beğim: Âlemgîr'in yetişkin yaşa erişen son çocuğu.

7.) Bahâdur Şâh I (1707-1712)

Ebû-Nasr Seyyid Kutbü'd-Dîn Muhammed BAHÂDUR ŞÂH I Pâdşâh-i Welî Mu'azzam Şâh-i Â'lem "Huld-Menzil" (Timur'un XI. kuşak ve Bâbur'un 6. kuşak torunu) (Burhânpûr/Dekken, 14.10.1643-Lâhûr, 27.2.1712 = 68, 4, 12). Timuroğulları'ndan 7. Hindistan imparatoru (pâdişâh) ve Hindistan Türk imparatorlarının 63.'sü (3.3.1707-27.2.1712 = 4, 11, 25). Dehli'de Mûtî-Mescid'de medfun. Asıl adı

Muhammed Mu'azzam Şâh-i Â'lem Mîrzâ olup, "Bahâdur Şâh" adıyle cülûs etti; fakat "Şâh-i Â'lem" diye de anılır. Saltanatı, Osmanlı pâdişâh-halîfesi III. Ahmed (1703-1730) ile muâsır ise de, Bahâdur (Bahâdır) Şâh, III. Ahmed'in babası IV. Mehmed (1648-1687) (doğ. 1641) ile yaşıttır. Babasının cülûsunda 15 yaşında 2. velîahd oldu. Ağabeyinin ölümü üzerine velîahd oldu (no.11: 10.1675-3.3.1707 = 31, 5). Velîahdlik müddetinin uzunluğu bakımından bütün Hindistan Timuroğulları'nda birincidir.

Bâbur 43, oğlu Hümâyûn 23, oğlu Ekber 13, oğlu Cihângîr 31, oğlu Şâh-ı Cihân 34, oğlu Âlemgîr 40 yaşlarında Hindistan pâdişâhı oldukları halde, Bahâdur Şâh cülûsunda 63 yaşında idi. Ancak II. Âlemgîr, 1754'te 66 yaşında cülûs ederek onu geçmiştir (sonra 62 yaşında cülûs eden II. Bahâdur gelmektedir).

1675-6 Afganistan seferine kumanda etti. 3.1687-4.1694'te babası tarafından sarayında ikaamete me'mûr edildi (bir çeşit hapis). Vâlîlikleri (eyâlet vâlîsi = şûbe-dâr): Dekken (1663-1665 başl. + 1667-1.1673 + 12.1678-3.1680), Kâbil (2.4.1694-27.2.1712, fiilen Kâbil'e giderek 1699-1707), Agra (fiilen 4.1695-1699), ilâveten Lâhûr (1695-1712). Zevceleri:

= 1. Nizâm Bâî b.Rup Singh (Râcpût Rator râcâsı) (Cihândâr Şâh'ın ann.): izd.1661.

= 2. Mihrü'n-Nisâ b.Necm-i Şânî Mîrzâ-Sancar: şâire.

= 3. Mihr-Perwer (Cihân-Şâh M.'nın ann.).

= 4. Bint Jaswant Singh (Râcpût Mârwâr râcâsı): izd.1660.

Bahâdur Şâh'ın Çocukları

1. Mu'izzü'd-Dîn Muhammed CİHÂN-DÂR-ŞÂH Pâdşâh "Hazret-i Huld-Ârâm-gâh" (Timur'un XII. ve Bâbur'un 7. kuşak torunu) (Dekken, 8.4.1663-Dehli, 12.2.1713 = 49, 10, 6). Timuroğulları'ndan 8. Hindistan imparatoru (pâdişâh) ve Hindistan Türk imparatorlarının 64.'sü (27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14). Dehli'de Hümâyûn-Şâh Türbesi'nde medfun. Saltanatı Osmanlı pâdişâh-halîfesi III. Ahmed'in zamânına (1703-1730) rastlar. Fakat yaş bakımından III. Ahmed'in 1664 doğumlu ağabeyi II. Mustafa (1695 - 1703) ile akrandır. Babasının saltanatı boyunca onun velîahdi oldu (no.12: 3.3.1707-27.2.1712 = 4, 11, 25). İmparator Ferruh-Siyer Şâh'ın emriyle sadrâzam Zülfekaar Hân ile berâber îdâm edildi. 1695'te Multân, sn.Lâhûr vâlîsi idi. Südkardeşi: Emîrü'l-Ümerâ 'Alî Murâd Hân-ı Cihân Kökeltaş. = 1. Awrûp Bâî (II. Â'lemgîr Şâh'ın ann.). = 2. Lâ'l-Künwer (Kunari) İmtiyâz-Mahall (pâdşâh-beğim = imparatoriçe: 27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14). = 3. Seyyidü'n-Nisâ Beğim, izd. 30.8.1684, b.Rüstem M.b.Murâd-kâm M.(ölm.1669) b.Murâd M.(= Bint 'Abdürrahîm Hân-ı Hânân) b.Rüstem M.(1565-1642) b.Hüs. M. (ölm. 1577) b.Behrâm M.(1517-1549) b.Şâh İsm.Safewî. = 4. 3'ün halası olan Beğim (izd. 13.10.1676) (ilk zevcesi) b.Murâd-kâm M.b.Murâd M. b.Rüstem M.Safewî. Cihândâr Şâh'ın çocukları için aş.bk.

2. 'Azîmü'ş-Şân (Muhammed 'Azîm) Mîrzâ (Dekken, 11.6.1664-3.1712 = 47, 9): Cihândâr Şâh'ın 14 ay kç. kardeşi. Dehli'de öldürüldü. Bengal v.1696a - 1704. Saltanat müddeîsi 27.2.1712-3.1712 = 0, 1 (babası Bahâdur Şâh'ın ölümü üzerine). 1695-3.1712 = 13 müddetle Bengal, Bihâr, Orisa, Allaahâbâd eyâletlerini hep birden idâre etti. = 1. Sâhibe-i Niswân (Ferruh-Siyer Şâh'ın ann.). = 2. Fülâne, Mübârizü'l-Mülk Nâm-wer Ceng Ser-Bülend Hân'ın hemşîresi; Bihâr, 7.1718'de Agra, 6.1725-1730'da Gücerât v. Çocukları için aş.bk.

3. A'azzü'd-Dîn Mîrzâ.

4. Şewket-efzâ (Dewlet-efzâ) Mîrzâ.

5. Refî'ü'ş-Şân (Refî'ü'l-Kadr) Mîrzâ (katli: Dehli, 3.1721). Çocukları için aş.bk.

6. Muhammed Huceste-Ahter Cihân-Şâh Mîrzâ (katli: Dehli, 3.1712) = Edhem Bâî (Muhammed Şâh'ın ann.).

7. Muhammed Hümâyûn Mîrzâ.

'Azîmü'ş-Şân Mîrzâ b.Bahâdur Şâh'ın Oğulları

1. Muhammed Kerîm Mîrzâ (1684?-Dehli, 1714, katl = 28?).

2. Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyi'd-Dîn (Mu'înü'd-D.) FERRUH-SİYER-ŞÂH Pâdşâh "Hazret-i Şehîd-i Merhûm" (Ewrengâbâd/Dekken, 18.7.1687-Dehli, 29.4.1719 = 31, 9, 12). Dehli'de Hümâyûn-Şâh Türbesi'nde medfun. Hal'inden 0,2,9 sn. öldürüldü. Timuroğullarından 9. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 65.'si (12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5). Amcası Cihândâr Şâh'ın yerine geçti ve yerini amca-oğlu Refî'ü'd-Derecât Şâh'a bıraktı. Osmanlı pâdişâh-halîfelerinden III. Ahmed'in (1703-1730) muâsırı. Yaşça daha çok III. Ahmed'in yeğeni I. Mahmûd'un (1730-1754, doğ. 1694) akrânı. Hiç velîahd olmaksızın amcasının hal' ve katli ve amcasının oğullarının bertaraf edilmesiyle cülûs etti. 3.1712-12.2.1713'te kendisine babasının yerine Bengal, Bihâr, Orisa, Allaahâbâd eyâletleri tevcîh edilmişti (esâsen bu eyâletleri 1702'den beri babası adına idâre ediyordu). =Bint Râcâ Ajît Singh (1702?-?, izd.12.1715, izd.müd. 3,8, yş. 13?-18?, zevcinden 15? kç.). Ajît Singh, 1721'e kd. Racastân ve Gücerât vâlîsi oldu; oğlu -ve Ferruh-Siyer'in kayın-birâderi- Râcâ Abhoy (Abhi) Singh, 1730-1735'te Gücerât v.ve Mârwâr (Côdhpûr) râcâsı (merkez Côdhpûr) oldu. Ajît Singh'in babası Caswant Singh de Mârwâr râcâsı (1638-78) idi. Ferruh-Siyer'in bu zevcesi, zevcinin katli üzerine Dehli'den Côdhpûr'a döndü ve irtidâd etti. Çocukları:

1.) Cihân Murâd-Şâh Mîrzâ (1704?-?): Vel.no.14: 12.2.1713-18.2.1719 = 6, 0, 5 (babasının velîahdi).

2.) Cihân-gîr Mîrzâ. Çocukken öldü.

3.) Melike-i Zemân(e) Beğim (1707?-?) = Muhammed Şâh (pâdişâh: 7.9.1719-

25.4.1748 = 28, 7, 8) (izd.1723, yş.16?, zevcinden 5? kç.), çocukları için bk.Muhammed Şâh.

3. Hümâyûn-Baht Mîrzâ: 3.1712'de gözlerine mil çekildi.

4. Rûhü'l-Kuds Mîrzâ: çocukken öldü.

Refî'ü'ş-Şân Mîrzâ b.Bahâdur Şâh'ın Oğulları

1. Muhammed İbrâhîm Mîrzâ (1692?-1746 = 54?): Vel.no.16 (küçük kardeşi II. Şâh-ı Cihân için) 11.6.1719-7.9.1719 = 0,2,25. Müddeî: 7.9.1719-20.11.1720 = 1, 2, 13 (tahta çıkan amca-zâdesi Muh.Şâh'a karşı).

2. Şemsü'd-Dîn Muhammed Ebü'l-berekât REFÎ'Ü'D-DERECÂT-ŞÂH Pâdşâh-i Gaazî (1699-Dehli, 1.6.1719 = 20). Timuroğulları'ndan 10. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 66.'sı (18.2.1719 - 11.6.1719 = 0, 3, 21). İki ağabeyi hayatta iken, hal' edilen amca-zâdesi Ferruh-Siyer'in yerine tahta cülûs etti. Osmanlılar'dan III. Ahmed'in (1703-1730) muâsırı ve III. Osmân'ın (1754-1757; doğ.1699) akrânı.

3. Refî'ü'd-Dewle ŞÂH-I CİHÂN II Pâdşâh (1695?-Bidyâpûr/Fetlpûr-Sîkrî, 29.9.1719 = 24?). Timuroğulları'ndan 11. Hindistan imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 67.'si (11.6.1719-7.9.1719 = 0, 2, 25) Küçük kardeşinin velîahdi (no.15: 18.2.1719-11.6.1719 = 0, 3, 21) idi, onun yerine tahta geçti ve hal'inden 22 gün sn. öldü. Yerine velîahdi olan ağabeyi İbr.M. değil, amca-zâdesi Muh.Şâh, pâdişâh oldu. Osmanlılar'dan III. Ahmed'in (1703-1730) muâsırı ve bunun yeğeni I. Mahmûd'un (1730-1754; doğ.1696) akrânı. Bu iki kardeşin (Refî' Kardeşler) saltanatları toplamı 0, 6, 16'dır. Kızı:

Rûşen-Rây Beğim (1715?-?) = Nâdir Şâh Avşar (izd. 6.4.1739) (İran Türk imparatoru).

Cihân-Şâh Mîrzâ b.Bahâdur Şâh'ın Oğulları

1. 'İzzü'd-D.Ferhunde-Ahter Mîrzâ.

3. Bülend-Ahter Mîrzâ (1705?-?): şâir. Vel.no.17(7.9.1719-14.12.1725 = 6, 3, 7; ağabeyi Muh.Şâh için, ağabeyinin oğlu doğuncaya kd.). Aşağıdaki Muh.Şâh'tan küçüktür (şekil bakımından kolaylık için evvele alındı).

2. Ebü'l-Muzaffer (Ebü'l-Feth) Nâsırü'd-Dîn MUHAMMED ŞÂH Pâdşâh-i Gaazî (Dehli, 7.8.1702-Dehli, 25.4.1748 = 45, 8, 19). 12. Timuroğlu Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 68.'si. Velîahd olmaksızın, amca-zâdesi II. Şâh-ı Cihân'ın yerine cülûs etti. Bestekârdır. Dehli'de Nizâmüddîn Ewliyâ Türbesi'nde medfun. Asıl adı "Rûşen-Ahter Mîrzâ" ve ölümünden sonraki resmî unvânı "Hazret-i Firdews-Ârâm-gâh"tır (I. Mahmûd'a nâmesi: *Top.Sar.Arş.Kıl.*, 130a). = 1. Melike-i Zemân(e) B.b. Ferruh-Siyer-Şâh. = 2. Edhem Bâî (Ah.Şâh'ın ann.) (oğlu ile ber.

2.6.1754'te gözlerine mil çekildi(*). Muhammed Şâh'ın saltanatı (7.9.1719-25.4.1748 = 28, 7, 8), Osmanlı sultân-halîfelerinden III Ahmed (1703-1730) ve yeğeni I. Mahmûd (1730-1754) ile muâsırdır. Yaşça I. Mahmûd'un kardeşi ve halefi III. Osmân (1754-1757; doğ.1699) ile akrandır. Çocukları:

1. Fülâne Beğim = Nasru'llaah Mîrzâ b.Nâdir Şâh (katli 1747) (izd.6.4.1739).

2. Şâhibe-i Zemân Beğim = Ahmed Şâh Dürrânî (izd. 1757).

3. Mücâhidü'd-Dîn Ebü'n-Nasr Bahâdur AHMED ŞÂH Pâdşâh (Dehli, 14.12.1725-Dehli, 25.5.1774 = 48, 4, 26). Timuroğulları'ndan 13. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 69.'su (25.4.1748-2.6.1754 = 6, 1, 7). Doğar doğmaz babasının velîahdi oldu (no. 18: 14.12.1725-25.4.1748 = 22, 4, 12). Babasının ölümü üzerine cülûs etti. Hal' ve Dehli Sarayı'ndaki dâiresine gözlerine -annesiyle berâber- mil çekilerek habsedildi. Hal'inden sn. 19,10,7 müddetle yaşadı. Vezîr (sadrâzam) 'İmâdü'l-Mülk Gaazi'd-D.Hân tar.hal' edilmiştir. Yerine babasının amca-zâdesi ve yaşça ondan 37 yıl by.olan II. Âlemgîr tahta çıktı. Dehli'de Meryem-Mekânî (yâni Ekber Şâh'ın annesi) Türbesi'ne gömüldü. Velîahdliğinde Mâlva vâlîsi idi (1746-25.4.1748). Onun hal'i ile hânedân dal değiştirdi ve saltanat, Bâhâdur Şâh'ın büyük oğlu ve halefi Cihândâr Şâh dalına geçti ve artık bu dalla devâm etti. Ahmed Şâh, Osmanlı sultân-halîfelerinden I. Mahmûd (1730-1754) ile muâsır, fakat yaşça I. 'Abdülhamîd (1774-1789; doğ.1725) ile akrandır. = Melike-i Zemân (Bîdâr-Baht M.'nın ann.). Oğulları:

1.) Bîdâr-Baht Mîrzâ (1745?-9.10.1788 = 43?): Vel.no.19 (babasının saltanatı boyunca: 25.4.1748-2.6.1754 = 6, 1, 7). Müddeî: 29.8.1788-9.10.1788 = 0, 1, 11 (Şâh-ı Â'lem'e karşı). İsyânı Rohilla Afgan kumandanı Gulâm Kaadir Hân tar. bastırılıp onun tar. katledildi.

2.) Muhammed Mîrzâ (1748?-İstanbul, 1784 = 36?): 1774'te kör babaannesi ile berâber İstanbul'a geldi ve I. 'Abdülhamîd'in (1774-1789) hizmetine girdi. Üsküdar'da Şehîdlik Câmii'nde medfun. Muh.M., Timur'un 15. ve I. 'Abdülhamîd ise Yıldırım'ın 14. kuşak torunları idiler. Son 10 yılını İstanbul'a yaşadı.

Cihândâr Şâh'ın Çocukları

1. 'İffet-ârâ Beğim: torunu Muh.Zahîrü'd-D.Mîrzâ 'Alî-Baht Bahâdur Gûrgânî-i Azferî'dir (Delhi Sarayı, 1758-Madras, 1818 = 60). Bu zât, 1788-1795'te Luknow'da Ûd nevvâb-vezîrinin sarayında, 1795-1807'de Ûd'da Mürşidâbâd'da, 1807-1818'de Madras'ta yaşadı. Urdû, Fars, Türk dillerinde dîvân sâhibi şâir, ansiklopedist, Türkçe üzerinde 4 eserin müellifidir (*EI, nouv. éd.*, I, 836b-7a) (hâtıraları: *Wâkı'ât-i Azferî*, Farsca'dan Urdû'ya trc. 'Abdü's-Settâr, Madras, 1937).

Izferî'nin babası ve İffet-ârâ Beğim'in oğlu Sultân Muh.Velî Gürgânî'dir.

**Sâbıkan Hindistân şâhı merhûm we mağfûr Ahmed Şâh'ın wâlidesi Sâlîha Hâtûn 1192"*(1778), Karacaahmed kabristânında (İstanbul) mezâr kitâbesi (İ.H.Konyalı, *Üsküdar Târîhi*, II,495).

2. A'azzü'd-Dîn Mîrzâ (1686?-1750? = 64?): babası Cihândâr Şâh'ın vel.i (no.13: 27.2.1712-12.2.1713 = 0, 11, 14). Babası hal' edilince o da gözlerine mil çekilip ıskaat edildi, 7.9.1719'da saltanat kendisine teklîf edildiyse de, kör olduğunu, yapamıyacağını söyleyip reddeti. Kızı:

Gewherü'n-Nisâ Beğim = Timur-Şâh b.Ahmed Şâh Dürrânî (izd.28.1.1757).

3. 'Azîzü'd-Dîn Muhammed Â'LEM-GÎR II Pâdşâh (1688-Delhi, 29.11.1759 = 71). Timuroğulları'ndan 14. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 70.'si (2.6.1754-29.11.1759 = 5, 5, 27). Osmanoğulları'ndan I. Mahmûd (1730-1754), kardeşi III. Osmân (1754-1757) ve amca-zâdeleri III. Mustafa (1757-1774) ile muâsır. Yaş bakımından I. Mahmûd'a (doğ. 1696) daha yakındır. Timur'un XIII. ve Bâbur'un 8. kuşak torunu. Selefi Ahmed Şâh'tan 37 yaş yaşlı. Onun hal'i ve onun oğlunun velîahdlikten ıskaatı ile, hiç velîahd olmaksızın cülûs etti. Vezîr (sadrâzam)-diktatör Gaazi'd-D.Hân tar. katledildi ve oğlu tahta çıkarıldı. Asıl adı 'Azîzü'd-Dîn Mîrzâ olan II. Âlemgîr, daha 7.9.1719'da 35 yıl önce kendisine teklîf edilen tahtı reddetmişti. Cihândâr Şâh'ın küçük oğlu ve babasının hal' ve katlinde (12.2.1713) 25 yaşında idi. = Zînet-Mahall (asıl adı: Bilâl Kûşwer) (Şâh-i Â'lem'in ann.). Oğlu:

Celâlü'd-Dîn Muhammed ŞÂH-İ Â'LEM (II) PÂDŞÂH (Delhi, 15.6.1728-Delhi, 19.11.1806 = 78, 5, 4). Şehzâdelik adı: 'Abd'Ullaah Â'lî-Gewher Mîrzâ. Ölümünden sn. "Hazret-i Firdews-Menzil". Timuroğulları'ndan 15. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 71.'si (29.11.1759-19.11.1806 = 46, 11, 20). Timur'un XIV. ve Bâbur'un 9. kuşak torunu. Osmanlılar'dan III. Mustafa (1757-1774), kardeşi I. Abdülhamîd (1774-1789), III. Mustafa'nın oğlu III. Selîm (1789-1807)'in muâsırı. Yaşça daha çok 1725 doğumlu olan I. Abdülhamîd'in akrânı. Babasının saltanatı boyunca vel.(no.20: 2.6.1754-29.11.1759 = 5, 5, 27). Ekber ve Âlemgîr'den sn. Hindistan Timuroğulları içinde en fazla tahtta kalan odur. Kezâ Âlemgîr ve II. Bâhâdur Şâhlar'dan sn.en fazla yaşıyan pâdişâhdır. Âftâb mahlasıyle Farsca ve Urdû dilinde şiirler yazdı, dîvân sâhibidir. Dehli'de Mûtî-Mescid'de medfun. 29.11.1759'a kd. Bengal vâlîliği yaptı ve 30.1.1762'de Bengal'den Dehli'ye geldi. 1764-25.12.1771'de Dehli'de değil, Allaahâbâd'da oturdu ve 7 yıl burası taht şehri oldu. Bir ara Luknow'da da oturdu (bu dönemde Agra'ya bâzan Ekber'e izâfetle "Ekber-Âbâd" ve Bihâr'ın merkezi Patna'ya I. Bahâdur'un oğlu 'Azîm M.'ya izâfetle" 'Azîm-Âbâd" da denmiştir, o devir kaynaklarında geçer). Dehli şehri, 1803'te (eylûl) İngiliz nüfûzuna düştü. Esâsen XVIII. asır sonlarında Hindistan Türk imparatorluğu, büyük devletler arasından çıktı.Hindistan, çoğu Müslüman bir çok devlete ayrıştı. Bunlar sâdece Dehli'deki Timurlu pâdişâh adına hutbe okutmakta idiler, Dehli ve Timuroğulları ile başkaca ilgileri kalmadı. İmparatorluk, "Hindûstân" denen Ganj vâdîsine sığındı ve gittikçe bu vâdîde de bir taraftan yerli devletler, dîğer taraftan Bengal'den gelen İngilizler tarafından itilmiye başlandı. Şâh-i Â'lem'den sonra gelen iki imparator -ki onun oğlu ve torunudur- İngiliz nüfûzuna düştüler. Şâh-i Â'lem'in oğulları:

1. Muhammed Cüwân-Baht Mîrzâ (Dehli, 1749-Benâres, 31.5.1788 = 39): babasının velîahdi (no.21: 29.11.1759-31.5.1788 = 28, 7, 3) (Şâh-i Â'lem M.= I.

Bahâdur, Cihângîr Şâh ve Dârâ-Şükûh M.'dan sonra en uzun velîahdlik müddeti). Ölümüyle yerine kardeşi II. Ekber velîahd oldu. Bir ara babasının yerine onu tahta çıkarmak istediler, reddetti (7.1761, yş.12). Babası pâdişâh olunca, Bengal saltanat nâibliğine getirildi (29.11.1759-30.1.1762 = 2, 2, 1). Oğulları:

1.) Fülân Mîrzâ.

2.) Fülân Mîrzâ.

3.) Fülân Mîrzâ.

2. Ebü'n-Naṣr Mu'înü'd-Dîn Muḥammed EKBER ŞÂH II Pâdşâh (Dehli, 23. 4. 1760 - Dehli, 28.9.1837 = 77, 3, 5). Ölümünden sn. "'Arş-Ârâm-gâh". Dîvân sâhibi (mahlası: Şu'â). Dehli'de Mûtî-Mescid'de medfun. Timuroğulları'ndan 16. Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 72.'si (19.11.1806-28.9.1837 = 30, 10, 9). Osmanlılar'dan III. Selîm (1789-1807), yeğeni IV. Mustafa (1807-1808) ve bunun kardeşi II. Mahmûd (1808-1839) ile muâsır. Yaş bakımından III. Selîm (doğ.1761) ile akran. 11 yaş by. ağabeyinin ölümü üzerine babasına velîahd oldu (no.22: 31.5.1788-19.11.1806 = 18, 5, 20). Velîahdliği müddetince, 9.8.1788'de babası kör olduğu için âdetâ saltanat nâibliği yaptı. Babasının yerine geçti. Babasından 1 yıl, 2 ay eksik yaşadı. 1813'te İngiltere'ye tâbî olmayı kabûl etti. = Lâ'l Bâî (1761?-?) (izd.1774, yş. 13?, zevcinden 1? kç.) (II. Bahâdur'un ann.). Çocukları için aş.bk.

3. Süleymân-Şükûh Mîrzâ (ölm. 1837 Luknow): babasının 2. velîahdi ol.öldü.

II. Ekber'in Oğulları

1. Muḥammed Cihân-gîr Mîrzâ (Dehli, 1774?-Dehli, 1821 = 47?): babasının velîahdi (no.23: 19.11.1806-1821 = 15). Ölümüyle 1 yaş kd.küçük kardeşi velîahd oldu. Nizâmeddîn Evliyâ Türbesi yanındaki türbesinde medfun.

2. Ebü'l-Muẓaffer (Ebû-Ẓafer) Sirâcü'd-Dîn Muḥammed BAHÂDUR ŞÂH II Pâdşâh-i Gaazî (Dehli, 25.10.1775-Rangun/Birmanya, 7.11.1862 = 87, 10, 13). Şehzâdelik adı: Ebû-Câ'fer Gaazi'd-Dîn Mîrzâ. Farsca ve Urdû'da dîvân sâhibi şâir (mahlası: Ẓafer). Hattât ve bestekâr. *Dîvân*'ı ve *Gülistân Şerhi* Dehli'de basılmıştır. Timuroğulları'ndan 17. ve sonuncu Hindistan Türk imparatoru ve Hindistan Türk imparatorlarının 73. ve sonuncusu (28.9.1837-4.12.1858 = 21, 2, 6). Osmanlı pâdişâh-halîfelerinden II. Maḥmûd (1808-1839) ile I. 'Abdülmecîd'in (1839-1861) muâsırı ve yaşça daha çok II. Maḥmûd'un ağabeyi ve selefi IV. Muṣṭafa'nın (1807-1808; doğ. 1779)akrânı. Timuroğulları'ndan yalnız Âlemgîr Şâh, ondan 1 yıl, 3,5 ay fazla yaşamıştır. 62 yaşında cülûs etmekle, I. Bahâdur ve II. Âlemgîr'den sn. en yaşlı tahta çıkan odur. Timur'un XVI. ve Bâbur'un 11. kuşaktan torunu. Ağabeyinin ölümü üzerine babasının velîahdi (no.24: 1821-28.9.1837 = 16). = Zînet-Maḥall (1823?-?) (izd.1837?, yş.14?, zevcinden 49? kç.) (Cüwân-Baht Mîrzâ'nın annesi).- Türkler'in İngilizler'i

Hindistan'dan kovmak üzere düzenledikleri bütün Hindistan'a yayılan ünlü Sipâhî İhtilâli'nin başarısızlığı üzerine, 21.9.1857'de Dehli Kalesi'ndeki (Kızıl Kale = Red Fort) İmparatorluk Sarayı'na giren İngiliz birlikleri, II. Bahâdur'u esîr aldılar. 29.3.1858'de İngiliz yüksek mahkemesinde muhâkeme edildi. 4.12.1858'de hal' edildi. Birmanya'da Rangun'a sürüldü. Oradaki sarayında âilesi ile 3, 11, 4 müddetle yaşayıp öldü. Şwedagon Pagodası mahallesindeki türbesine gömülüdür. Şimdi sandûkasının üzerinde Türkiye ve Pâkistan bayrakları vardır. Hindistan'da saltanatın ilgasından 19,0,28 sn. Kraliçe Victoria, Timuroğulları yerine Hindistan imparatoriçesi îlân edildi: 1.1.1877. İngiltere'nin Hindistan'daki yönetimi şu devrelere ayrılır: 1. Bengal umûmî vâlîleri devresi (1774-1833 = 59), 2. Hindistan umûmî vâlîleri devresi (1833-1858 = 25) ve 3. Hindistan kral-nâibleri devresi (1858-1947 = 89) (hepsi = 173 yıl), son devre, Hindistan'da Türk imparatorluğunun düşmesi ile başlamış, fakat merkez Kalküta olmakta devâm etmiş, merkez Delhi'ye ancak 12.12.1912'de getirilebilmiştir.- II. Bahâdur Şâh'ın çocukları:

1. Dârâ-Baht Mîrzâ (Delhi, 1797-Delhi, 1849 = 52?): II. Bahâdur Şâh'ın by.oğlu ve ilk vel.i (no.25: 28.9.1837-1849 = 12). Şâir.

2. Fethü'l-Mülk Muhammed-Sultân Fahrû Ferîdü'd-Dîn Mîrzâ (Dehli, 1801?-Dehli, 13.7.1856 = 55?): Vel.no.26 (1849-13.7.1856 = 7).

3. Moğol Mîrzâ (Dehli, 1808?-Dehli 22.9.1857 = 49?): Vel.no.27 (13.7.1856-22.9.1857 = 1, 1, 10). Büyük-Sipâhî İhtilâli başkumandanı: 1.5.-22.9.1857 = 0, 4, 22. Kardeşi ve oğlu ile berâber İngiliz istihbârât subayı Binbaşı Hudson tar. elçabukluğuna getirilip tabanca ile vurulup öldürülerek şehîd oldu. Oğlu:

Ebû-Bekr Mîrzâ: babası ve amcası ile berâber Dehli'de 22.9.1857'de şehîd oldu.

4. Fîrûz-Şâh Mîrzâ (ölm.1859): 28. ve sonuncu vel. (22.9.1857-4.12.1858 = 1, 3, 12). Ağabeyinin yerine 22.9.1857'de "Büyük-Sipâhî İhtilâli" başkumandanı.

5. Hoca-Sultân Mîrzâ (ölm.Dehli, 22.9.1857): 2.vel.iken ağabeyi ve yeğeni ile ber.şehîd oldu.

6. Cüwân-Bâht Mîrzâ (Dehli, 1839-Mulmeyn/Birmanya, 1884 = 45): Timur'un XVII. ve Bâbur'un 12. kuşak torunu. Hânedan Reîsi: 7.11.1862-1884 = 22. Babası ile ber.4.12.1858'de Dehli'den Rangun'a sürüldüğü zaman 2. vel.ve 19 yaşında idi. Oğlu:

Fülân Mîrzâ (Dehli, 1855?-?): 1884'ten ît.babasının yerine Hânedan Reîsi. Dedesi Bahâdur Şâh ve babası ile Dehli'den Rangun'a sürgüne gittiği zaman çok küçüktü. Bu Mîrzâ'nın torunları, şimdi Rangun'da yaşıyorlar.

7. 'Abbâs Mîrzâ (doğ.Dehli - ölm.Rangun).

8. 'Abd'Ullaah Mîrzâ (doğ.Dehli - ölm.Rangun).

9. Fülâne Beğim.

10. Fülâne Beğim.

İkinci Ekber'in küçük oğlu Selîm Mîrzâ ise 1829'da hayatta idi.

Hindistan Târîhinin Kısa Kronolojisi (1556-1949)

7.X.1556: Afgaan Sultânı Şâh 'Adlî Sûr'un vezîri Râcâ Himu'nun 50.000 süvârî ve 1.000 fîl ile Ekber'in Dehli vâlîsi Tardu Bey'i bozup şehre girmesi

5.XI.1556: İkinci Pânîpat meydân muhârebesi. Afgaan-Racput ordusu: 30.000 süvârî, 1.500 fîl, Ekber ve Bayrâm Hân: 10.000 kişi. Dehli'nin istirdâdı

1558: Kandehâr'ın Îrân'a terki

1559: Gwalyûr ve Hânpûr'un istirdâdı

1561: Hânpûr (Doğu Hindistân) vâlî-i umûmîsi ve sadr-ı â'zam Bahâdur Hân'ın ağabeyi 'Alî-Kulı Özbek'in 50.000 piyâde, 20.000 süvârî, 500 fîllik Şîr Hân Sûr'un Afgaan ordusu'nu Hânpûr'da imhâsı.- Edhem Hân'ın Mâlwâ'yı fethi

1564: Hindistân'ın en müstahkem mevkıi olan Çunâr'ın zabtı

1565: 5 Dekken Müslümân devleti'nden dördünün birleşip Vicayanagar (en güney Hindistân) Hindû devleti'ne son vermesi ve Hindistân'da Hindûlar'a â'id hiçbir yerin kalmayışı

II.1568: Racistân'da Çitor müstahkem mevkı'inin Râcâ Udey Singh b.Râcâ Sângâ'dan alınması

1570: Bütün Racistân râcâları'nın Ekber'in hâkimîyetini tanıması

1573: Gücarât'ın ve Surât'ın fethi, Hâdim Süleymân Paşa'nın bırakdığı topların Âgrâ'ya yollanması, İbrâhîm Hüseyn Mîrzâ'nın Âgrâ'ya tecâvüzü, Pencâb'da yakalanması ve habsi

1573 sonu: Ekber'in Âgrâ'ya dönüşü, Feth-pûr-Sikrî'yi te'sîsi, tekrâr Gücarât'a dönüp âsî Mahammed Hüseyn Mîrzâ'yı yenerek esîr etmesi

1574: Nizâm-Şâhîler'in (Ahmed-nagar) 'İmâd-Şâhîler (Berâr) devleti'ni ilhâkı

VIII.1574: Ekber'in Patna'yı fethi

1575: Bengal'in Afgaanlar'dan fethi ve Orisa'nın tâbî'îyeti.- Büyük merkezîyetci ıslâhât

1576: Orisa'nın Afgaanlar'dan fethi.- Muzaffer Hân'ın sadr-ı â'zam (wekil) olması

VII.1579: Ayın 2. cum'asında Âgrâ'da 100.000 kişilik bir cemâ'at önünde Ekber'in hutbe'de kendisini "Hindistân Müslümânları'nın dînî reîsi" î'lân etdirmesi ve zımnen III. Sultân Murâd'ın (*Müntehabü't-Tewârîh*, II, 273) halîfe sıfatını tanımakdan vaz geçmesi

I.1580: Büyük Bengal ısyânı ve büyük Bihâr (Patna) ısyânı (Hânpûr büyük-kadısı'nın Ekber'e isyânın vâcib olduğuna dâir fetwâ'sı üzerine)

IV.1580: Bengal sûbe-dârı Muzaffer Hân'ın katli ile Bengal'in âsîler eline geçmesi, hutbe'de yeni âsî vâlî-i umûmî Mâ'sûm Hân Kâbulî adının zikri

1580 ortaları: Mâlwa'da küçük bir ısyân ve sûbe-dâr Şecâ'at Hân'ın katli

1580: İmparatorluk'da yeni teşkîlât; 8 nâzır: 1.sipeh-sâlâr, 2. dîwân (mâlîye), 3. bahşî (harbîye), 4. Mîr-'adl('adlîye), 5. sadr (diyânet ve vakıflar), 6. kûtwâl (dâhılîye) 7. mîr-bahr (bahrîye) ve 8. wak'a-nüwîs (istihbârât).- 12 eyâlet (sûba): Gücarât(Ahmed-Âbâd), Mâlwa (Mandu, sonra Ucceyn), Racistân (Ecmîr), Dehli, Âgrâ, Ûd, Allaah-Âbâd, Bihâr (Patna), Bengal-Orisa(Mürşid-Âbâd, Kuttak) Cenûbî Pencâb (Multân), Şimâlî Pencâb (Lâhûr), Afgaanistân (Kâbil; Peşâwer dâhil) (az sonra Bengal ile Orisa, ayrı-ayrı 2 sûba olur) (vefâtında 5 sûba daha ilâvesiyle 18 sûba olur: Hândeş (Burhân-pûr), Berâr (Elliç-pûr), Dekken (Ahmed-nagar), Sind (Tette), Kişmîr (Srinagar) (1689'da 3 sûba daha: Bîdar, Hayder-Âbâd ve Bîcâ-pûr; ayni târîhte Ahmed-nagar sûbası, "Ewreng-Âbâd" ismiyle çok genişletildi) (sûba = eyâlet, ser-kaar'lara = sancak, vilâyet, onlar da pergene'lere = kazâ ayrılır; başlarındaki askerî-mülkî en büyük âmire sırasiyle sûbe-dâr, fawc-dâr ve sâna-dâr denilir; meselâ Dehli sûbası'nda 8 ser-kaar ve 237 pergene vardır (XVI. asır sonlarında)

II.1581: Ekber'in kardeşi 'Abdu'l-Hakîm Mîrzâ'ya karşı sefere çıkmak üzere Âgrâ'dan hareketi; sadr-ı â'zam Şâh-Mansûr'un Mîrzâ tarafdârı olduğu içün îdâmı; Ekber'in dînî mübâlâtsızlıklarına karşı bütün Hindistân'da umûm memnûnîyetsizlik ve 'Abdu'l-Hakîm Mîrzâ tarafdârlığı

I.VIII.1581: Ekber'in Kâbil'e girmesi

1581 sonu: Ekber'in Âgrâ'ya dönüşü; sadr = şeyhu'l-İslâmlık = meşîhat-i İslâmîye makaamı'nı ilgaası ve her sûbe = eyâlete ayrı bir sadr (büyük müftî-kaadî) tâyîni

1582: Ekber'in İmparatorluk'da dul Hindû kadınların yakılmasını men' etmesi.- Ekber'in tevhîd-i ilâhî 'akıydesi'ni î'lânı

1583: Gücerât'da büyük ısyân

1583 sonu: Ekber'in Allaah-Âbâd şehri'ni te'sîsi.- Ekber'in şark seferi

1584: Gücarât ısyânı'nın bastırılması

1585: Ekber'in Pencâb seferi

1586: Mâlwâ sûba-dârı Hân Â'zam'ın Berâr akını

1587: Hindûlar'da dul kadınların evlenebilmelerine dâir Ekber'in fermânı

1594: Kandehâr ve Zemîndâver'in Safevîler'den alınması

XII.1595: Gücarât umûmî vâlîsi Murâd Mîrzâ ile Hân-ı Hânân 'Abdu'r-Rahîm'in (Mâlwâ umûmî vâlîsi) Berâr'ı Nizâm-Şâhlar'dan fethi ve pây-i taht Ahmed-nagar'ın netîcesiz muhâsarası

II.1597: 'Abdu'r-Rahîm Hân'ın Godavârî kıyısında Bîcâpûr-Gülkende müttefik İslâm devletleri ordusunu imhâsı

1599: Ekber'in Dekken seferi'ne çıkması ve Dânyâl Mîrzâ'nın Ahmed-nagar'ı muhâsarası

1600 sıraları: Sih dîni'nin bugünki şeklini alması ve İslâm dîni ile Hindû dîni'ni toplamak iddiasında bulunması

VII.1600: Ahmed-nagar'ın düşmesi ve Sultân Bahâdur Nizâm-Şâh'ın esâreti

I.1602: Hândeş İslâm devleti'nin ilhâkı

I.1602: Çok küçülen ve pây-ı tahtını Dewlet-Âbâd'a nakl eden Nizâm-Şâhî devleti ile barış

VIII.1602: Allaah-Âbâd umûmî vâlîsi velî'ahd Cihân-gîr Mîrzâ'nın sadr-ı â'zam müverrih Ebu'l-Fazl 'Allâmî'yi Dekken'den dönerken öldürtmesi (bu şahıs, Ekber'i dinsizliğe kışkırttığı için, bütün Müslümânlar'ın nefretini celb etmişdi); Ekber ile Velî'ahd'in bozuşması ve araya Ekber'in annesi Hamîde-Bânû Pâdşâh-Beğim, halası Gül-Beden Beğim, zevcesi ve hala-zâdesi (Bayrâm Hân'ın eski zevcesi) Selîme-Sultân Beğim'in girmesi ile Cihân-gîr Mîrzâ'nın afvı

1602 sonları: Ekber'in sevgili oğlu Dânyâl Mîrzâ'nın veyâ Velî'ahd Cihân-gîr Mîrzâ'nın oğlu Husrew Mîrzâ'nın velîahd îlân edileceği lâflarının şuyû'u

1604: Velî'ahd Cihân-gîr Mîrzâ'nın bir cenâze merâsimi için geldiği Âgrâ'da Ekber'in emri ile muvakkaten tevkıyfi

4.X.1605: Ekber'in Âgrâ'da kanlı-bâsûra dûçâr olması

1606-1611: Nûr-i Cihân Pâdşâh-Beğim'in Selîme-Sultân Beğim'in sarayında ve himâyesinde yaşaması

1608: Ahmed-nagar'ın Nizâm-Şâhlar tarafından istirdâdı

1611: Hurrem Mîrzâ'nın Âgrâ'dan Pencâb'a firârı ve ısyânı ve ısyânının bastırılması

1616: Cihân-gîr Dekken'de

1617: Â'dil-Şâhîler ile, Nizâm-Şâhîler ve Kutb-Şâhîler'e karşı ittifâk.- Ahmed-nagar'ın 9 sene sonra istirdâdı

1619: Cihân-gîr Kişmîr'de

1620: Şâh-i Cihân'ın Nizâm-Şâhlar'ın 1600'denberi taht şehri olan Kirki'yi (= Ewreng-Âbâd) fethi

1621: Nizâm-Şâhlar ile sulh ve bütün Dekken Müslümân devletleri'nin harâca bağlanması

1622(VI.): Kandehâr'ın Şâh 'Abbâs tarafından zabtı

1623: Şehriyâr Mîrzâ'nın tercîhi dolayısıyle Şâh-i Cihân'ın babasına itâatsizliği; Şâh-i Cihân'ın kayın-pederi ve İmparatoriçe Nûr-i Cihân'ın birâderi Âsaf Hân'ın Cihân-gîr tarafından Âgrâ'dan uzaklaştırılması (İmparatoriçe, Şehriyâr Mîrzâ'nın hem üvey annesi, hem de kayın-vâlidesidir).- Velî'ahd Perwîz Mîrzâ'nın Şâh-i Cihân'ı tâkıybi ve onun da Kutb-Şâhlar'a (pây-i taht: Gülkende) ilticâsı; az sonra Şâh-i Cihân'ın Bengal ve Bihâr eyâletleri ile Benâres'i ele geçirmesi.- Cihân-gîr'in müzmin bir hastalığa tutulması

1624: Perwîz Mîrzâ'nın, birâderi Şâh-i Cihân'ı Allaah-Âbâd'da bozması

1626: Şâh-i Cihân'ın babası Cihân-gîr tarafından afvı, fakat oğulları Dârâ-Şükûh ve Ewreng-zîb Mîrzâlar'ın rehîne olarak Âgrâ'ya yollanması.- Pencâb'da Mahâbet Hân'ın Cihân-gîr'in başına diktatör kesilmesi

7.XI.1627: Keşmîr-Lâhûr yolunda Cihân-gîr'in vefâtı ve Lâhûr'a getirilmesi.-

Âsaf Hân tarafından Dekken'den Şâh-i Cihân gelinceye kadar Dâwer-Bahş Bulâqî Mîrzâ'nın hükümdâr îlânı

XII.1627: Kendini hükümdâr îlân eden Şehriyâr Mîrzâ'nın Pencâb'da Âsaf Hân'a mağlûb olması; onun ve Dânyâl Mîrzâ'nın oğulları'nın gözlerine mîl çekilmesi

1628 ilk ayları: Özbekler'in Bâmyân ve Kâbil'e başarısız akınları

1630: Nizâm-Şâhlar ile harbin yeniden başlaması

1631: Nizâm-Şâhlar'ın himâye altına girmeyi kabûlü; Â'dil-Şâhlar'a karşı sefer ve pây-i taht Bîcâpûr'un muhâsarası

VII.1633: Nizâm-Şâhlar'ın pây-i tahtı Dewlet-Âbâd'ın fethi; son Nizâm-Şâh Ḥüseyn'in esâreti ve Nizâm-Şâhlar'ın sonu; hânedân âzâsının Gwalyûr şehri'ne nakli

1635: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın âsî Bundalkant (Gwalyûr cenûbu) râcâsı'nın ısyânını bastırması

V.1636: Şî'î Â'dil-Şâḥlar ve Kutb-Şâḥlar ile, hutbe'de Îrân Şâhı yerine Şâh-i Cihân'ın isminin okunması ve senelik vergi verilmesi şartları ile sulh

1637: Keşmîr umûmî vâlîsi Zafer Hân'ın Tibet (Baltistân) hükümdârı Abdâl Hân üzerine seferi ve burasının tâbiiyyet altına alınması (bu ikinci Baltistân seferi olup, ilki Cihân-gîr devrindedir)

III.1638: Kandehâr ve Zemindâver'in Safevîler'den istirdâdı; Safevîler'in Kandehâr umûmî vâlîsi 'Alî Merdân Hân'ın Keşmîr umûmî vâlîsi olarak hizmete alınması ve Kandehâr civarında Îrân ordusu'nun bozulması

1639 başı: Şâh-i Cihân'ın Kâbil'i ziyâreti ve Orta Asya'da büyük telâşın baş göstermesi

V.1646: Şâh-i Cihân'ın Kâbil'i 2. ziyâreti (sadr-ı â'zam: Sâ'du'llaah Hân)

1647: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kâbil, Belh ve Bedahşân'a askerî vazîfe ile yollanması.- Özbekler ile harbin devâmı (1.IV: Mîrzâ'nın Kâbil'den hareketi, 30. V.: Belh'a varışı)

IX.1647: 2 Mîrzâ dâhil Belh'in boşaltılması

XI.1647: Kâbil'e çekiliş ve bütün fütûhâtın Özbekler'e terki

15.XII.1648: Kandehâr'ın Şâh II. 'Abbâs tarafından muhâsarası

15.II.1649: Kandehâr'ın sukuutu

1649: Multân umûmî vâlîsi Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kandehâr'ı başarısız muhâsarası ve bir Îrân ordusu'nu bozması.

1652: Ewreng-zîb Mîrzâ ile sadr-ı â'zam Sâ'du'llaah Hân'ın 110.000 kişilik bir ordu ile Kandehâr'ı başarısız muhâsarası ve gene bir Îrân ordusu'nun bozulması-Şâh-i Cihân'ın Kâbil'i 3. ziyâreti

IV.-IX.1653: Velî'ahd Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın 94.000 kişilik bir ordu ile 3. def'a olarak Kandehâr'ı başarısız muhâsarası

1655: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kutb-Şâhlar'a harb îlânı

1656: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Kutb-Şâhî pây-i tahtı Ḥayder-Âbâd'ı fethi; Kutb-Şâhlar ile barış; Râmpîr (Godawari-Pergonga arası) ve Karnarik sâhillerinin fethi

I.1657: Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Â'dil-Şâhlar'dan eski Berîd-Şâhî devleti pây-i tahtı Bîdar'ı fethi ve az sonra barış yapılması

IX.-X.1657: Şâh-i Cihân'ın Dehli'de ağır hastalığı; sadr-ı â'zam Mîr Cümle'nin Ewreng-zîb Mîrzâ'nın yanında bulunması; Murâd-Bahş ve Şucâ' Mîrzâlar'ın babalarının vefât etdiğini sanarak kendilerini pâdişâh îlânları

IV.1658: Murâd-Bahş ve Ewreng-zîb Mîrzâlar'ın Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın (velî'ahd) kumandanı Mârvâr râcâsı Ceswent Sing'i Ucceyn'de kat'î şekilde bozmaları (Şucâ'Mîrzâ şubâtta babası Velî'ahd Dârâ-Şükûh Mîrzâ nâmına hareket eden Süleymân Şukûh Mîrzâ tarafından Benâres'de bozulmuş, bunun üzerine Ewreng-zîb ve Murâd-Bahş Mîrzâlar, ağabeyleri olan Velî'ahd'e karşı ittifâk etmişlerdi)

VI.1658: Samugarh'da Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Mîrzâ'nın ağabeyi Dârâ-Şükûh Mîrzâ'yı bozması; Ewreng-zîb Mîrzâ'nın müttefikı ve kardeşi Murâd-Bahş Mîrzâ'nın ağır yaralanması; Ewreng-zîb Mîrzâ'nın Dehli'yi ele geçirmesi ve Şâh-i Cihân'ın hükümdârlığı bırakarak vefâtına kadar çıkmamak üzere Âgrâ Sarayı'na kapanışı ve kızı Cihân-Ârâ Beğim'in kendi ârzûsu ile ihtiyar babasının sarayının idâresini ve husûsî hizmetini üzerine alması

VII.1658: Murâd-Bahş Mîrzâ'nın Â'lem-gîr tarafından tevkıyfi ve Gwalyûr Sarayı'nda ikaamete me'mûr edilmesi.- Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın Dehli'de tutunamıyarak Lâhûr'a, oradan Multân'a, sonra Sind'e, sonra Gücarât'a çekilmesi

I.1659: Â'lem-gîr'in Allaah-Âbâd'ın garbinden Hecwe'de Bengal ve Bihâr'ı elinde tutan ve pâdişâhlık iddiasında bulunan Şucâ' Mîrzâ'yı bozması ve Sultân-Muḥammed Mîrzâ ile Mîr Cümle'nin Şucâ' Mîrzâ ile uğraşmakda devâm etmeleri

III.1659: Â'lem-gîr'in pâdişâh'lığının bütün imparatorluk'da 2,5 ay müddetle büyük merâsimle tes'îdi

VI-VIII. 1659: Âlemgîr'in Ecmîr yakınlarında ağabeyi Şükûh Mîrzâ'yı bozması ve onun tekrar Gücerât'a, oradan Sind'e ve Seistân'a firârı

1659: Dârâ-Şükûh Mîrzâ'nın Kandehâr yolunda tevkıyfi ve Dehli'ye getirilip îdâmı

1660 başları: Şucâ' Mîrzâ'nın Gaur, Dhâka ve Arakan'a firârı ve Birmanya'da kayb olması veyâ mütenekkiren inzivâya çekilmesi (âkıbeti mechûldür)

V.1660: Şâyeste Hân'ın Pûna'yı fethi

1660: Vezîr Mîr Cümle'nin Bengal umûmî vâlîsi olması

III.1662: Doğu Assam Hindû devleti'nin fethi ve pây-i tahtı Gargaon'a girilmesi ve 300 küçük gemilik donanmasının zabtı ve 21.000 Hindû gemicinin ölümü

IV.1662: Â'lem-gîr'in ağır hastalığı

1663: Mu'azzam Mîrzâ'nın Dekken umûmî vâlîsi nasbı.- Bengal ve Assam umûmî vâlîsi Mîr Cümle'nin Dhâka yakınlarında vefâtı ve yerine eski Dekken umûmî vâlîsi ve Â'lem-gîr'in dayısı Şâyeste Hân'ın nasbı.- Multân umûmî vâlîsi Terbîyet Hân'ın sefâret ile Iṣfahân'a gönderilmesi

1665 başı: Mu'azzam Mîrzâ'nın Dekken'den alınması ve yerine Amber râcâsı Cây Sing'in tâyîni

VI.1665: Âsî Marata reîsi Sıvacı'nın boyun eğmesi

1665: Â'lem-gîr'in Tibet seferi ve cenûbî Tibet'in fethi ve Tibet'de İslâm'ın intişârı

XI.1665: Dekken umûmî vâlîsi Cây Sing'in Â'dil-Şâhlar ile harbi ve pây-i taht Bîcâpûr'u başarısız muhâsarası

1665-1666: Şâyeste Hân'ın Çittagong'u fethi ve Bengal korsanları'nı imhâsı ve Birmanya'da Arakan ve Akyab'a seferi

I.1666: Bîcâpûr muhâsarası'nın kaldırılması

IV.1667: Peşâwer mıntakası'nda Afgaan Yûsuf-zaîler'in ısyânı

1667: Cây Sing'in Dekken'den azli ve az sonra ölümü; Mu'azzam Mîrzâ'nın 2. def'a buraya tâ'yîni

1668: Sıvacı'nın Â'lem-gîr tarafından râcâlık ile taltîfi

IV.1669: Â'lem-gîr'in Hindûlar'ın Benâres'de 2 câmî'i yıkmaları üzerine bütün Hindistân'da 500 Hindû mâ'bedinin yıkılmasını emr etmesi

1669: Osmânlılar'ın âsî Basra beyler-beyisi Hüseyn Paşa'nın 2 oğlu ile Hindistân'a firârı ve Â'lem-gîr tarafından kabûl edilerek yüksek me'mûriyetlere tâ'yîni

IV.1670: Marata reîsi Sıvacı'nın Surât limânı'nı basarak 2. def'a Â'lem-gîr'e ısyânı, (1950 râyici ile satınalma=iştirâ değeri) 66 milyon dolar kıymetinde yağmâda bulunması ve limândaki Türkiye'ye ve İngiltere'ye âit ticâret sarayları hâric bütün ticârethâneleri tahrîbi

1671: Osmânlılar'ın Basra beyler-beyisi Yahyâ Paşa'nın Hindistân'a firâr ederek Â'lem-gîr'ce kabûlü ve yüksek bir me'mûrîyete tâ'yîni

1672-1676: Afgaanistân'da Afrîdîler'in büyük ısyânları

I.1673: Mu'azzam Mîrzâ'nın Dekken'den alınarak yerine Hân-ı Cihân Bahâdur Kökeltaş'ın tâ'yîni

1674: Â'lem-gîr'in Afgaan ısyânı dolayısıyle Pîşâwer'e gitmesi.- Âsî Hindû Sıvacı'nın kendisini "Maratalar hükümdârı" îlân etmesi

1676: Bahâdur Hân'ın Â'dil-Şâhlar ile harbi ve Gülberge'yi fethi

VII.1677: Bahâdur Hân'ın 4,5 sene sonra Dekken'den alınması ve yerine Dilîr Hân Afgaan'ın tâ'yîni

VIII.1677: Dilîr Hân'ın Â'dil-Şâhlar ile birleşerek Kutb-Şâhlar'a karşı seferi

X.1678: Sıvacı'nın oğlu Sambuci'nin babasına ısyân ile Â'lem-gîr'e sığınması ve kendisine râcâlık tevcîhi

XII.1678: Mu'azzam Mîrzâ'nın 3. def'a Dekken'e tâ'yîni ve Dilîr Hân'ın onun yanına ordu kumandanı olarak verilmesi

IV.1679: Dilîr Hân'ın Maratalar'ı büyük bozguna uğratması

1679: Ekber'in ilgaa etdiği cizye'nin Â'lem-gîr'in fermânı ile yeniden ihdâsı.- Racistân'ın dâhilî muhtârîyetine son verilmesi ve Codhpûr ve Mârwâr'a girilmesi.- Ekber Mîrzâ'nın â'sî maharâcâ Râc Sing'i kovalaması

1679 sonları: Sıvacı'nın büyük akını; Dilîr Hân'ın Bîcâpur'u muhâsarası; Sambuci'nin Dilîr Hân'ın yanından kaçıp Â'dil-Şâhlar'a ve sonra babasına sığınması

III.1680: Â'dil-Şâhlar'a tâbiiyyetin kabûl ettirilmesi.- Dekken'e bu def'a 2 sene, 4 ay sonra Mu'azzam Hân'dan alınarak 2. def'a olarak Hân-ı Cihân Bahâdur Kökeltaş'ın tâ'yîni.- Sıvacı'nın ölümü ve yerine oğlu Sambuci'nin Maratalar râcâsı olması

VI.1681: Âsî Râcput maharâcâsı Cây Sing'in itâati ve Â'lem-gîr'in hizmetine girmesi

XI.1681: Â'lem-gîr'in Maratalar'a karşı seferi

1682: Â'lem-gîr'in Â'dil-Şâhlar'a da harb îlânı

1683: Tibet Budist hükümdârı'nın Â'lem-gîr'in himâyesini kabûlü

IV.1685: Â'lem-gîr'in Bîcâpûr'u muhâsarası

VI.1685: Â'lem-gîr'in Kutb-Şâhlar'a harb îlânı

IX.1685: Mu'azzam Mîrzâ'nın Kutb-Şâhlar'ın pây-i tahtı Ḥayder-Âbâd'ı fethi, bu şehirde 50.000.000 rupi kıymetinde ganîmet ele geçirilmesi; Kutb-Şâhlar ile, devletin yarısının ilhâkı, geri kalanının da tâbiiyyeti kabûlü şartları ile sulh

1685-1688: Sih dîni'ne mensûb Catlar râcâsı Râm'ın Dûlpûr civârında ısyânı ve bastırılması

22.IX.1686: Â'lem-gîr ile Mu'azzam ve Â'zam Mîrzâlar'ın 2 ay, 12 günlük muhâsaradan sonra Hindistân'ın en müstahkem kalesi ve Â'dil-Şâhlar'ın pây-i tahtı Bîcâpûr'u fethi, Bîcâpur'a "Darü'z-Zafer" denilmesi, 196 senelik Â'dil-Şâhlar devleti'nin sonu, devletin 1490'da kurucusu olup Fâtiḥ Sultân Meḥmed'in muhtemelen kardeşi olan Yûsuf Â'dil Türkmen'in 7. göbekden torunu son Â'dil-Şâh İskender'in "Hân" unvânı ile Â'lemgîr'ce taltîfi ve kendisine 100.000 rupi (1950 râyici: 1.250.000 dolar) senelik tahsîsât bağlanması

I.1687: Kutb-Şâhlar'ın en müstahkem kalesi olan Gülkende'nin muhâsarası ve muhâsarada Hoca Â'bid Semerkandî Kılıç Hân'ın 70 yaşlarında vefâtı (Gazi'd-Dîn Bahâdur Fîrûz Ceng Şihâbu'd-Dîn Hân'ın babası ve Ḥayder-Âbâd Nizâmları'nın ceddidir)

1687: Şâh-i Â'lem Mîrzâ'nın oğulları Mu'izzu'd-Dîn ve 'Azîmu'ş-Şân Mîrzâlar ile berâber Â'lem-gîr'in emri ile bir sarayda habsi (suçu: harb hâlinde bulunulan Kutb-Şâh Ebu'l-Ḥasan ile muhâbere)

1.X.1687: Gülkende'nin fethi, 175 senelik ve 1512'de kurulan Karakoyunlu Kutb-Şâhlar Türk-İslâm devleti'nin sonu, son Kutb-Şâh Ebu'l-Ḥasan'ın 50.000 rupi senelik tahsîsât ile Â'lem-gîr'ce ağırlanması

1688: İngiliz tüccârının Bengal'deki ticâret-hânelerinden kovulmaları ve Â'lem-gîr tarafından İngilizler'in Hindistân'da ticâretden men' edilmeleri

I.1689: Maratalar hükümdârı Sumbaci'nin esîr edilmesi ve Â'lem-gîr'in emriyle îdâmı, Sanbuci'nin oğlu ve bütün âilesinin de Â'lem-gîr tarafından esîr edilmesi, Maratalar memleketinin fethi ve bütün Hindistan'ın târihte ikinci def'a olarak birleştirilmesi

II.1690: İngilizler'e yeniden ticâret hakkının verilmesi

VI.1690: Tancûr râcâsı II. Nahcı'nın ve az sonra da Maysûr ve Triçinopoli râcâları'nın nihâî olarak tâbiiyyete alınması

1695: Â'lem-gîr'in 77 yaşında olduğu hâlde âsî Maratalar üzerine sefere çıkması.- Şâh-i â'lem Mîrzâ'nın dîwân = eyâlet vezîri Mün'im Hân'ın nâib-i sûbe-dâr= vâlî-i umûmî yardımcısı olarak Mîrzâ'ya verilmesi

I.1698: Son Marata âsilerinin tepelenmesi

1701: Âsî Sih dîni reîsi Gobind'in Lâhûr umûmî vâlîsi tarafından ezilmesi

1705 ortaları: Â'lem-gîr'in Dekken'de ağır hastalanması

IX.1705: Â'lem-gîr'in Ahmed-nagar'a gelmesi

1706: Cümletu'l-Mülk Esed Hân'ın vezîr tâ'yîni ve Bârhe seyyidleri'nin (Bârhe Seyyidleri'nin atası Ebü'l-Ferah, 1258'de Bağdâd'ın Hülâgû tar.istîlâsı üzerine, oturduğu Wâsıt şehrinden 12 oğlu ile ber.Hindistan'a göçüp kendisine Serhind'de 4 köy ıktâ edilmiş ve 5 asır içinde pek çoğalmışlardı) reîsi ve 2 kardeş Seyyid'in babası 'Abdu'llaah Hân'ın Bîcâpûr'da, Ecmîr umûmî vâlîsi nasbı.- Mîr Weys Gılcâî'nin Kandehâr'ı Îrân'dan alıp ilk millî Afgaan devletciğini kurması

VI ortaları 1707: 'Azîmu'ş-Şân Mîrzâ'nın babası Bahâdur-Şâh nâmına Âgrâ'ya girmesi ve sonra Pâdşâh'ın da gelip 330.000.000 rupi (4.250.000.000 dolar, 1950 râyici) kıymetindeki imparatorluk pây-i taht hazînesi'ne el-koyması (bu ayın başlarında, Lâhûr'da "Bahâdur-Şâh" unvâniyle pâdişâh îlân edilmiş olan Â'lem-gîr'in velî'ahdi Şâh-i Â'lem Mîrzâ, Dehli'yi ele geçirmiş bulunuyordu)

19.VI.1707: Mün'im Hân'ın vezîr-i â'zam olması.- Esed Hân (önce Âgrâ, sonra Dehli'de) ile oğlu Zu'l-Fekaar Hân'ın (Âgrâ'da) 2. ve 3. vezîr olmaları

X.1707: Şâh'ın Racistân seferi

1708: Sih dîni reîsi Gobind'in sığınmış olduğu Şâh'ın yanında Âgrâ'da öldürülmesi.- Seyyid Kardeşler'den büyüğü olan Seyyid 'Abdu'llaah Hasan 'Alî Hân'ın Allaah-Âbâd ve birâderi Seyid Hüseyn 'Alî Hân'ın da Bihâr eyâletleri'ne "wekil" unvânı ile umûmî vâlî veyâ saltanat nâibi nasbları

III.1712: 'Azîmu'ş-Şân Mîrzâ'nın kendisini pâdişâh îlânı, Cihân-dâr-Şâh ve vezîri Zu'l-Fekaar Hân'ca yenilip muhârebede öldürülmesi ve sonra âsî Refî'u'ş-Şân ve Cihân-Şâh Mîrzâlar üzerine yürünüp onların da muhârebede maktûl düşmeleri

XII.1712: 'Aazzu'd-Dîn Mîrzâ'nın Hecwe'de Ferruh-Siyer'in karşısında büyük ordusu ile bozulması

I.1713: Âgrâ yakınlarında Sanugarh'da Şâh'ın Ferruh-Siyer Mîrzâ tarafından bozulması, Kökeltaş Hân'ın maktûl düşmesi, Şâh'ın Dehli'ye firârı ve esîr edilmesi, Ferruh-Siyer Mîrzâ'nın -ağabeyi Muhammed Kerîm Mîrzâ hayâtta olduğu hâlde- pâdişâh îlânı ve Seyyid 'Abdu'llaah'ın vezîr (Newwâb Kutbu'l-Mülk Bahâdur Zafer Ceng, Sipâh-Sâlâr), kardeşi Seyyid Hüseyn 'Alî Hân'ın bahşî olması ('Umdetu'l-Mülk Emîrü'l-Umerâ Fîrûz Ceng Sipâh-Ser-dâr), Zu'l-Fekaar Hân'ın katli, Seyyid vezîr-i â'zam'ın âsî Râcputlar'ı ezmesi (Ferruh-Siyer Mîrzâ, Bengal'den Patna'ya gelip Dehli'deki sefâhatleri hâdden aşan amcası Şâh'a karşı ısyân etmiş, 27 şubât 1712'de Cihân-dâr-Şâh'ın Âgrâ'dan Dehli'ye nakl etdiği pây-i tahtında onu yakalamak üzere üzerine yürümüşdür)

1713: Çin Bahâdur Hân'ın hemşîresinin zevci 'Abdu's-Samed Hân Semerkandî'nin Lâhûr umûmî vâlîsi nasbı ve âsî Sihler'i tepelemesi (IV.1715'de Sihler'in reîsi Bende'yi îdâm ettirmişdir)

1715: Çin Kılıç Hân'ın Dekken'den azli ve yerine Seyyid Hüseyn 'Alî Hân'ın tâyîni.- 2. Vezîr Mîr Cümle'nin Bihâr umûmî vâlîsi olması

IX.1715: Hüseyn Hân'ın üzerine gelen Gücarât umûmî vâlîsi Dâwûd Hân'ı Burhânpûr'da bozup öldürmesi

1716: Amber râcâsı ve Mâlwâ umûmî vâlîsi Cây Sing Sevâî'nin âsî Catlar'ı tepelemesi (I.1718'de Catlar tamâmen itâat etmişlerdir).- Mîr Cümle'nin Patna'dan Dehli'ye gelmesi ve Lâhûr umûmî vâlîsi nasbı

1717: Çin Bahâdur Hân'ın Mâlwa umûmî vâlîsi nasbı.- Â'lem-gîr'in mâliye nâzırı İnâyetu'llaah Hân'ın Mekke'den avdeti ile eski vazîfesine ve ilâveten -vekâletle idâre ettireceği- Kişmîr umûmî vâlîliği'ne tâ'yîni

1717 sonu: Seyyid Wezîr ile İnâyetu'llaah Hân'ın rekaabeti ve Pâdşâh'ın diktatörlüğünden usandığı Seyyid Wezîr'e karşı "Î'tikaad Hân Bahâdur Ferruh-Şâhî" unvânı ile üçüncü mâbeyncisi (mîr-i tüzük-i sâlis) Muhammed Murâd Hân'ı kışkırtması

1718: Pâdşâh'ın Murâd-Âbâd fevc'ini (= vilâyet) sûba (= eyâlet) yapıp Murâd Hân'a tevcîhi.- Râcâ Çabila Râm'ın Allaah-Âbâd eyâleti'ne nasbı.- Seyyid Wezîr'e karşı Pâdşâh'ın Çin Kılıç Hân'ı, sonra Mîr Cümle'yi Dehli'ye çağırması, fakat bunların da diktatör vezîr ile başa çıkamamaları

VII.1718: Pâdşâh'ın Seyyid Wezîr'e karşı "Muhâbirizu'l-Mülk Nâm-wer Ceng" unvânını verdiği Bihâr umûmî vâlîsi ve üvey-annelerinden birisinin birâderi Ser-Bülend Hân'ı Dehli'ye çağırması ve Âgrâ eyâleti'ni tevcîhi

I.1719: Seyyid Hüseyn 'Alî Hân'ın Dekken'de yerine yeğeni Â'lem Hân'ı bırakıp ve Maratalar ile ittifâk ederek 25.000 süvârî, 11.000 tüfekli piyâde ve ayrıca topçu kuvvetleri ile Dehli'ye yürümesi (yanına vaktiyle Îrân'a sığınmış olan Ekber Mîrzâ'nın oğlu olduğu iddi'ası ile, bir düzme Mîrzâ almıştır)

III.1719: Bârhâ Seyyidi 2 kardeş'in Ferruh-Siyer'i hal'i, Bîdâr-Baht Mîrzâ'nın oğlu Bîdâr-Dil Mîrzâ'yı taht'a geçirmek istemeleri, fakat onun kabûl etmiyerek saklanması üzerine Refî'u'd-Derecât Mîrzâ'nın pâdşâh îlânı, Seyyid Kardeşler'in dayıları Seyyid Hân-ı Cihân'ın Dehli (merkez) umûmî vâlîsi nasbı.- Cizye'nin ilgaası.- Çin Kılıç Hân'ın Mâlwa eyâleti'ne tâyîni.- Seyyid Wezîr'in Dehli'deki imparatorluk hazînesi'ne el koyması.- Hayder-Âbâd umûmî vâlîsi Mubâriz Hân Tûrânî'nin Seyyid Kardeşler'e karşı ısyânı, bütün Müslümân halkın bu kardeşlerden nefreti ve Maratalar'a verdikleri imtiyâzları tanımamaları ve katl etdikleri Ferruh-Siyer nâmına büyük nümâyişler yapılması

IV.1719: Nîkû-Siyer Mîrzâ tarafdârlarının Seyyid Kardeşler'ce bastırılması, Mîrzâ'nın mevkuufen Âgrâ'dan Dehli'ye getirilmesi

VI.1719: Pâdşâh'ın 20 yaşında eceli ile vefâtı ve vasîyeti mû'cibince velî'ahd olan ağabeyinin cülûsu

IX.1719: Âgrâ imparatorluk hazînesi'nin de Seyyid Kardeşler'in eline geçmesi.- Râcâ Acit Sing'in Racistân ve Gücârat eyâletleri'nin ikisine birden tâ'yîni.- Cizye'nin yeniden konulması

IV.1720: Râcâ Çabila Râm'ın yeğeni Girdar Bahâdur'un amcasının vefâtı ile Allaah-Âbâd eyâleti'ne tâyîni ve ısyânı, fakat afvedilerek eyâletinin Ûd'a tahvîli

V.1720: Pâdşâh'ın teşvîkı ile Diktatör Seyyidler'e karşı Mâlwâ umûmî vâlîsi ve "Türk Beyleri"nin en büyüğü Çin Kılıç Hân Nizâmu'l-Mülk'ün harekete geçmesi, Seyyidler'in onu Mâlwâ'dan azl ile Dehli'ye çağırmaları, Kılıç Hân'ın da Hândiş eyâleti ile Asîrgarh kalesini zabtı, Bahşî (erkân-ı harbîye-i umûmîye reîsi) Seyyid Dilâver 'Alî Hân'ın 30.000 süvârî ile Kılıç Hân tarafından Asîrgarh yakınlarında Pandâr'da imhâsı, Seyyid Kardeşler'in Hân'a bütün Dekken eyâletleri'ni teklîfi

1720: Afgaan Mîr Mahmûd'un Kirmân'ı fethi

VIII.1720: Şâh'ın bütün Dekken eyâletleri'ni Kılıç Hân'a tevcîhi, Kılıç Hân'ın Berâr'da Bâlâpûr'da Dekken eyâletleri umûmî vâlî vekili Seyyid Â'lem Hân ile müttefikı Maratalar'ın ordusunu imhâsı

IX.1720: Seyyid Kardeşler'in Pâdşâh'ı yanlarına alarak Kılıç Hân üzerine yürümek içün Âgrâ'dan çıkışları

X.1720: Feth-pûr-Sîkrî'nin 70 km. cenûb-i garbîsinde Toda-Bim ordu-gâhı'nda uzun bir komplo netîcesinde Mîrzâ Hayder'in (Duğlat) soyundan Mîr Şemşîr'in oğlu Mîr Hayder-i Kâşgarî'nin hançerle Seyyid Hüseyn 'Alî Hân'ı öldürmesi (9 ekim) ve Hân'ın adamları tarafından da onun katli.- Hâkimiyetin Çin Bahâdur Hân-Hayder-Kulı Hân-Mîr Cümle-Sa'âdet Hân-Şâh-'Abdu'l-Gafûr Sindî partisi'ne geçmesi.- Seyyid Kardeşler'in amca-zâdesi Seyyid Gulâm 'Alî Hân'ın da tevkıyfi, bunun üzerine Dehli'de bulunan Seyyid Wezîr ile dîğer kardeşi Seyyid Necmu'd-Dîn 'Alî Hân'ın, sırasiyle, pâdişâh yapmak içün, 'Aazzu'd-Dîn, kardeşi 'Azîzu'd-Dîn (ileride pâdşâh olacakdır), sonra Nîkû-Siyer Mîrzâlar'a mürâcâ'atlerinin redd edilmesi üzerine, evvelce karakterinin sertliği dolayısiyle pâdşâh yapmakdan korktukları 2 Pâdşâh'ın ağabeyi Muhammed İbrâhîm Mîrzâ'yı pâdşâh îlânları

XI.1720: Pâdşâh'ın Seyyid Wezîr'in (Seyyid 'Abd.Kutbüddîn Hasen 'Alî Hân) ordusunu Dehli'nin 70 km. cenûb-i garbîsinde Hasanpûr'da dağıtması (15 kasım), Seyyid'in esâreti ve 7 sene, 10 aylık (I.1713'den beri) meş'ûm diktatörlüğünün sonu, Seyyid'in habsi (1 sene 11 ay sonra 12.X.1722'de zehirlenerek öldürüldü) ve İbrâhîm Mîrzâ'nın da tevkıyfi.- Pâdşâh tarafından şu tevcîhlerin yapılması: Î'timâdu'd-Dewle Muhammed Emîn Hân Çin Bahâdur'a vezâret-i 'uzmâ ile Multân ve Murâd-Âbâd eyâletleri; Mîr-i Âteş (topçu kumandanı) Hayder-kulı Hân Türkmen'e Gücerât eyâleti; 'Abdu's-Samed Hân'ın oğlu (eski Lâhûr umûmî vâlîsi) Zekerîyâ Hân'a Keşmîr eyâleti; Sa'âdet Hân Türkmen'e Âgrâ eyâleti; Muhammed Bangaş Hân Afgaan'a Allaah-Âbâd eyâleti; Hindû Girdâr Bahâdur'a Ûd eyâleti v.s.- Cizye'nin tekrâr ilgası (artık bu vergi yeniden konamıyacakdır)(1950 râyiciyle yılda 400 milyon dolar)

III.1721: Vezîr-i â'zam Çin Bahâdur Han'ın vefâtı, yerine Çin Kılıç Hân'ın tâyîni (Ewreng-Âbâd'dan IX.1721'de ayrılarak III.1722'de Dehli'ye gelmişdir) ve merhûm Bahâdur Hân'ın oğlu Kameru'd-Dîn Hân'a "Î'timâdu'd-Dewle" unvânının tevcîhi

1721: 'Abdu'llaah Hân'ın Meşhed'i fethi ve Horâsân'ı (ahâlîsi Îrânlı ve Türk olup, Afgaan son derece azdır) Afgaan hâkimîyeti'nde -geçici bir zamân için- tevhîdi.- Mârwâr râcâsı Acit Sing'in Gücarât ve Racistân eyâletleri'nden azli, bunun üzerine

ayaklanması, Gücarât'a Hayder-Kulı Hân Türkmen'in ve Racistân'a da Bârhâ Seyyid-leri'nden Seyyid Nusret Yâr Hân'ın tâyinleri (Mârwâr râcâlığının merkezi Codhpûr'dur)

1722: Âsî Râcâ'nın boyun eğmesi ve Burhânu'l-Mülk Sa'âdet Hân Bedahşî'nin yerine Âgrâ eyâleti'ne tâyîni.- Hayder-Kulı Hân'ın Gücarât eyâleti'nden azli ve burasının da Kılıç Hân'a tevcîhi (Dekken eyâletleri gibi, burasını da vekil ile idâre eder), Hayder-Kulı Hân'ın Racistân eyâleti'ne tâ'yîni, Sa'âdet Hân'ın Ûd'a nasbı.- Mîr Mahmûd'un Isfahân civârında Gulnâbâd'da Îrân ordusu'nu bozması, Isfahân'ı muhâsarası ve zabtı, Şâh Hüseyn Safewî'nin Mîr Mahmûd'u "Şâh" olarak kabûlü, Isfahân'ın yarı barbar Afgaanlar tarafından tahrîbi (dünyânın en büyük mâ'mûrelerinden idi), birkaç Safewî şeh-zâdesi'nin katli ve Îrân'da Afgaan hâkimiyeti

VII.1723: Kılıç Hân'ın Mâlwâ seferi'nden Dehli'ye avdeti

IX.1723: Kılıç Hân'ın ıslâhât projelerinin rekaabet yüzünden yürütülmemesi üzerine Pâdşâh ile bozuşması

XI.1723: Kılıç Hân'ın oğlu Gazî'd-Dîn Hân'ı yerine vekil bırakarak Dehli'den ayrılması

I.1724: Kılıç Hân'ın azli ve yerine akrabâsından Kameru'd-Dîn Hân Î'timâdu'd-Dewle Semerkandî'nin tâyîni.- Kılıç Hân'ın Dekken eyâletleri'nden de azli ve bu eyâletler'in Şehriyâr Mîrzâ'nın atalığı Mübâriz Hân Belhî'ye tevcîhi

VII.1724: Kılıç Hân'ın Mâlwâ ve Hândiş'de bir müddet durduktan sonra Ewreng-Âbâd'a gelişi

IX.1724: Kılıç Hân'ın Berâr'da Şeker-halda = Ferhalda köyü'nde Mübâriz Hân ile ordusu'nu imhâsı ve tekrâr Dekken'i ele geçirmesi ve merkezini Ewreng-Âbâd'dan Hayder-Âbâd'a nakli

VI.1725: Pâdşâh'ın Kılıç Hân'ı afvı, kendisine "Âsaf-Câh" unvânını tevcîhi, amcası Hâmid Hân'ın vekil olarak idâre etmekde bulunduğu Gücarât'a Ser-Bülend Hân'ın ve Mâlwâ'ya da Gırdâr Bahâdur Hindû'nun nasbları, böylece Narbada-Mahanedi nehirleri cenûbunda kalan -Orisa hâric- bütün Hindistân'ın Çin Kılıç Hân'a verilmesi (bu eyâletlerin yıllık vergisi 1950 râyiciyle 2 milyar dolar)

1725: Nâdir Avşar'ın Meşhed'i Abdâî Afgaanları'ndan alması.- Mahmûd Şâh'ın delirip yerine ağabeyinin oğlu Eşref Şâh'ın geçmesi

1727: Nâdir Afşar'ın Herât Abdâlî Afgaanları'na hâkimîyetini kabûl ettirmesi

1728: Kılıç Hân'ın âsî Maratalar ile sulh yapması (3 senelik harbden sonra)

XII.1728: Ucceyn yakınlarında Mâlwâ umûmî vâlîsi Gırdâr Bahâdur Hindû'nun maktûl düşmesi ve yerine oğlu Bavani Râm ve sonra da amca-zâdesi Dâyâ Bahâdur Hindû'nun vekâleten tâyinleri

1729: Vezâret'e Hân-ı Dewrân Samsamu'd-Dewle'nin getirilmesi

IX.1729: Nâdir Avşar'ın Eşref Şâh'a karşı ilk meydan muhârebesi

18.I.1730: Pâdşâh'ın Dehli'den ordunun kumandanlığını almak üzere çıkması

1730: Gücarât'dan Ser-Bülend Hân'ın azli ile yerine Mârwâr (merkezi: Codhpûr) maharâcâsı Abhay Sing'in tâyîni

X.1730: Nâdir Avşar'ın Eşref Şâh'a karşı 2. meydan muhârebesi ve Isfahân'ı alması

1731: Nâdir Avşar'ın Eşref Şâh'ı 3. def'a bozup onu Îrân hâricine atması, Eşref'in Kandehâr yakınlarında katli, Îrân'da 8-9 senelik Afgaan hâkimîyeti'nin tekrar Türkler'e geçmesi

1732: Amber râcâsı Cey Sing'in Mâlwâ eyâleti'ne tâyîni ve bu eyâlet'de Maratalar'ın yağmâlarının son bulması.- Vezâret'e ikinci def'a Kameru'd-Dîn Hân'ın geçmesi

X.1733: Mâlwâ, Gücarât ve Racistân'a büyük Marata akını ve birkaç ay süren yağmânın başlaması

X.1734: Birkaç ay sürecek olan ikinci büyük Marata akını

1735: Gücarât'dan Abhay Sing'in azli ile yerine Necmu'd-Dewle Mü'min Hân'ın nasbı

X.1735: Birkaç ay sürecek olan 3. büyük Marata akını

IV.1737: Nâdir Şâh Avşar'ın Kahdehâr'ı Afgaanlar'dan almak üzere muhâsarası.- Aylarca sürecek olan 4. büyük Marata akını'nın başlaması, Ûd umûmî vâlîsi Sa'âdet Hân tarafından Maratalar'ın ezilerek püskürtülmesi, Dehli civârına kadar sokulan Maratalar'ın Kameru'd-Dîn Hân tarafından 2. def'a bozulması

VII.1737: Pâdşâh'ın Çin Kılıç Hân'ı Dehli'ye çağırması ve onun yerine Ḥayder-Âbâd'da 2. oğlu Nâsır Ceng'i bırakarak Dehli'ye gelmesi, büyük merâsimle akrabâsı ve oğlu Gaazî'd-Dîn Hân'ın kayın-pederi vezîr-i â'zam Kameru'd-Dîn Hân tarafından karşılanması

I.1738: Kılıç Hân'ın 80.000 kişilik Marata ordusu'nu Bhopal'de sıkıştırması ve Maratalar'ı sulha icbârı

VII.1739: Ser-Efrâz Hân'ın Bengal, Orisa ve Bihâr eyâletleri'ne nasbının Pâdşâh tarafından tasdîkı

1739: Nâdir Şâh Avşar'ın Hindistan seferi, Dehli'yi yağmâlaması, Timuroğulları'nın prestijini tamâmen sarsması (kronoloji için bk. Minorsky, *Nâder Châh*, 20-23)

2.XII.1739: Serdâr-ı ekrem (= wekil) Çin Kılıç Hân, vezîr-i â'zam Kameru'd-Dîn Hân Î'timâdu'd-Dewle, bahşî (harbiye nâzırı) Samsamu'd-Dewle Hân-ı Dewrân'ın Dehli'den Nâdir Şâh'a karşı yürümek üzere çıkışları

V.1740: Maratalar'ın Madras vâlîsi Dost 'Alî'yi öldürüp Triçinopoli'ye girmeleri

1741: Maratalar'ın 1. Bengal akını

IX.1741: Kılıç Hân'ın Dehli'den Ḥayder-Âbâd'a gelmesi ve 2. oğlu Nâsır Ceng'in ısyânını bastırıp onu afvi

1743: Kılıç Hân'ın Triçinopoli'yi Maratalar'dan geri alıp burasını da Tancûr râcâsı'na tevcîhi

1744: Maratalar'ın 2. Bengal akını'nın felâketle netîcelenmesi ve 20.000 Marata muhâribinin Bengal umûmî vâlîsi tarafından öldürülmesi

1745: Maratalar'ın 3. Bengal akını.- Âsî Afgaan vâlîsi 'Alî Muḥammed Hân üzerine Pâdşâh'ın vezîri ile Rohilkent seferi

1746: Marata baş-vekili Balaci Râo'nun Mâlwâ umûmî vâlî muâvini olması (umûmî vâlî, Velî'ahd Aḥmed Mîrzâ'dır).- Mîr Muḥâmmed Hân üzerine Pâdşâh'ın vezîri ile Rohilkent seferi

1746: Marata baş-vekili Balaci Râo'nun Mâlwâ umûmî vâlî mu'âvini olması (umûmî vâlî, Velî'ahd Aḥmed Mîrzâ'dır).- Mîr Muḥâmmed Câ'fer Hân'a Orisa'nın tevcîhi

20.VI.1747: Nâdir Şâh'ın katlinden sonra Aḥmed Hân Abdâlî'nin (Sadozâî) Kûh-i Nûr elmâsı'nı (Nâdir Şâh, Dehli'den getirmişdi) alıp Kandehâr'a kapanması ve orada "Dürrânî" sanını takınarak hükümdâr îlân edilmesi, Afgaanistân devleti'nin kuruluşu, Begî Bâmizâî'nin (Şâh Welî Hân) vezîr, Fofelzâî Cihân Hân-ı Hânân'ın baş-kumandan nasbı, az sonra 32.250.000 dolar (1950 râyici) Kâbil vergisi'nin ele geçirilmesi, Kâbil eyâleti'ni (Gazne ve Peşâwer dâhildir) alarak devletin bir kraliyet hâline gelmesi (hükümdâr olduğunda evvelâ "emîr" unvânını almıştır)

1748: Aḥmed Şâh Dürrânî'nin I. Hind seferi (30.000 süvârî ile), Lâhûr'u alması, fakat sonradan 200.000 kişilik Timur-Oğulları ordusu karşısında çarpışma olmaksızın bozularak Afgaanistân'a avdeti

XII.1748: Pâdşâh ile vezîr-i â'zam'ın Rohilla Afgaanları'nı te'dîb seferi

1749: Aḥmed Şâh Dürrânî'nin 2. Pencâb akını.- Ayni Şâh'ın 1. Horâsân seferi ve Herât'ı alması

1750: Şâh Dürrânî'nin 2. Horâsân seferi

I.1751: Orisa'nın Marata nüfuz mıntakasına geçmesi

1751: Şâh Dürrânî'nin 3. Pencâb seferi ve Pencâb'ı bu sefer Afgaanistân'a ilhâkı.- Sa'âdet Hân'ın Racistân'a tâyîni

I.1752: Dekken eyâletleri umûmî vâlîsi ve Kılıç Hân'ın 3. oğlu Salâbet Ceng'in Maratalar'ı ezmesi

1752: Dürrânî'nin vezîri Welî Hân'ın "Afgaan Türkistânı" denen mıntakayı Özbekler'den alması (Özbekler bir daha geri alamıyacaktır)

1753: Dürrânî'nin Pencâb umûmî vâlîsi Mu'înu'l-Mülk'ün ("nâibu'l-hükûme") vefâtı ve yerine oğlu Mîr Mü'min'in ve ona atalık olarak Turra-bâz Hân'ın tâyîni

1754: Mîr Mü'min'in vefâtı ve Pencâb'da idârenin annesine geçmesi.- Kişmîr'in de Afgaan İmparatorluğu'na ilhâkı

1755: Pâdşâh ile Vezîr-i â'zam'ın 1. Pencâb seferi

1756: Velî'ahd Â'lî-Gewher Mîrzâ ile Vezîr-i â'zam'ın 2. Pencâb seferi ve Pencâb ile Kişmîr'in Afgaanlar'dan geri alınması

XII.1756: Dürrânî'nin Pencâb'ı istirdâdı

28.I.1757: Dürrânî'nin sulh ile ve harbsiz Dehli'ye girmesi

1757: Kalküta İngiliz Şirketinin Bengal işlerine karışmıya başlaması

VIII.1757: Dürrânî'nin sulh ile ve harbsiz Dehli'ye girmesi

VIII.1757: Dürrânî'nin Kandehâr'a dönmesi; Timur Şâh'ın Lâhûr, Multân, Kişmîr ve Sind eyâletleri nâibu'l-hükûme'si olması ve buralarının tekrâr Dürrânîler'ce ilhâkı

IV.1758: Maratalar'ın Pencâb'a akını ve Lâhûr'u yağmâsı, Timur Şâh'ın şehirden kaçması

1758: İngiliz Hindistân Şirketi'nin merkezinin Madras'dan Kalküta'ya nakli

VII.1759: Dürrânî Şâh'ın Pencâb'ı istirdâdı

29.XI.1759: Velî'ahd Â'lî-Gewher Mîrzâ'nın Bihâr ve Bengal seferi

I.1760: Dürrânî'nin Dehli yakınlarında Marata ordusu'nu kat'î şekilde perîşân etmesi

III.1760: Dürrânîler'in bir Marata ordusu'nu daha Dehli yakınlarında Sikender-Âbâd'da imhâsı

VII.1761: Maratalar'ın sulhan Dehli'ye girmeleri

4.I.1762: Ahmed Şâh Dürrânî'nin 80.000 kişilik müttefik Afgaan-Timurî ordusu ile 300.000 kişilik Marata ordusu'nu kahhârî bir hezîmete uğrattığı III. Pânîpât meydan muhârebesi, 100.000 Marata'nın bir kaç saatte muhârebe meydânında ve gerisinin de ric'at esnâsında tâkıyben öldürülmesi

1762 sonları: Dürrânî'nin Kandehâr'dan Lâhûr'a gelip âsî Sih ordusu'nu kahhârî hezîmete uğratması, 40.000 Sih'in maktûl düşmesi (Lûdiyâna meydân muhârebesi)

1763: İngilizler'in Bengal'da nüfuzlarını arttırmaları

1764: Âsî Sihler'e karşı Dürrânî'nin 2. seferi.- Pâdşâh'ın 7 sene için Allaah-Âbâd'a gitmesi

22.X.1764: İngilizler'in Bengal ve Bihâr'dan sonra Orisa ve Ûd'a da nüfûz etmeleri ve II. Şâh-i Â'lem'i Bekser'de mağlûb etmeleri

1765: Bengal'da İngiliz nüfûzu'nun son derece artması.- Pâdşâh'ın Madras eyâleti'ni Newwâb Vâlâ-Câh Muhammed'Alî'ye tevcîhi

12.VIII.1765: Pâdşâh'ın Bengal, Bihâr ve Orisa eyâletleri'nin vergi toplama hakkını senede 32.500.000 dolar (1950 râyici) mukaabilinde İngiliz Hindistân Şirketi'ne devr etmesi

1766: Sihler'in Lâhûr'u alması

1767: Sihler'e karşı, Dürrânî'nin 3. Pencâb seferi

1769: Maratalar'ın Şimâlî Hindistân'a akınları ve burada nüfuz kurmaları

1770: Maratalar'ın Ganj bölgesine akınları

25.XII.1771: Pâdşâh'ın İngilizler'e karşı Maratalar ile ittifâkı ve Allaah-Âbâd'daki 7 senelik ikaameti bırakarak Dehli'ye dönmesi

1772: Sihler'in Multân'ı da alıp bütün Pencâb'a hâkim olması.- Maratalar'ın Hindistân'da nüfuzlarını kayb etmeleri, Marata râcâları'nın aralarında anlaşamamaları ve Marata birliği'ne tâm mânâsıyle halel gelmesi.- İngiliz Şirketi'nin 7 yıldır Pâdşâh'a ödediği vergiyi kesmesi ve Bengal, Bihâr, Orisa, hattâ Ûd'un fîlen Pâdşâh'ın idâresinden çıkıp İngiliz idâresi'ne geçmesi (maamâfih ismen bu yerler gene Pâdşâh'ındır)

1773: Britanya hükûmeti'nin ilk def'a olarak Hindistân işleri hakkında İngiliz Hindistân Şirketi'nin işlerine müdâhalesi.- Târihte Afgaan ırkı'nın yetişdirdiği en büyük sîmâ olan Ahmed Şâh Dürrânî'nin millî Afgaan devletini bir imparatorluk hâlinde bırakarak vefât etmesi; Afgaanistân, Belûcistân, Pencâb, Kişmîr, Sind, Horâsân'ı 6 oğlunun büyüğü Timur Şâh'a bırakması; vezâret-i 'uzmâ'ya Şâh-Welî Hân yerine Pâyende Hân'ın geçmesi

1774: İngilizler'in Bengal Newwâbı'na (ismen Dehli Pâdşâhı'na tâbî) ödedikleri senelik 66.250.000 dolarlık meblâğı tedrîcen 20.000.000 dolara kadar indirmeleri; kezâ İngilizler'in Bengal'de vergi toplama karşılığı Pâdşâh'a ödedikleri senelik 32.500.000 dolarlık meblâğın tamâmen kesilmesi.- Kalküta'daki İngiliz Şirketi reîsi'nin "Bengal umûmî vâlîsi" ismini taşımıya başlaması

1778: Timur Şâh'ın Multân'ı Sihler'den istirdâdı

1779: Timur Şâh'ın Bahâwalpur'u istirdâdı

1782: Maysûr hükümdârı Feth 'Alî Tîpû'nun cülûsu (7.I.) üzerine "Sultân" unvânını alarak asırlardan-beri ilk def'a Dehli'deki Timurî Pâdşâhı'nı hükümdâr tanımaması (İngilizler bile buna cesâret edememişlerdir) ve fi'len değilse bile ismen Hindistân Timurî İmparatorluğu'nun ilk parçalanışı; Tîpû Sultân'ın Mangalûr Muâhedesi'ne (V.1784) kadar İngilizler ile bir süre zafer ve başarı ile biten bir harbe girişmesi; Sultân'ın İngilizler, Maratalar ve Hayder-Âbâd'ın müttefik orduları'nı hep birden mağlûb etmesi üzerine 150.000 kişilik ordusu ile büyük bir kudret hâline gelmesi, Londra ve Paris'e elçiler yollaması, I. Sultân 'Abdü'l-Hamîd'e (1774-1789) 1787'de yolladığı elçilik hey'eti'nin binlerce kişi, 7 gemi, sonsuz kıymeti hâiz hediyeler ile gelmesi, Basra limânı'nda Pâdişâh-Halîfe'den ticâret imtiyâzı istemesi, bunun karşılığında Dekken'in Mangalûr limânı'nı Türkiye hâkimiyeti'ne terk edeceği teklîfi

1785: Birmanlar'ın Arakan'ı fethi

1787: İngilizler'in Guntur'u işgaali ve bu sûretle Hayder-Âbâd'ın fîlen deniz ile son alâkasının da kesilmiş olması

1.IX.1789: Muâhede ile Hayder-Âbâd devleti'nde (hâlâ ismen Timurî Pâdşâhı'na bağlı) İngiliz nüfûzu'nun başlaması

1790: Tîpû Sultân'ın Trivankuur mâhârâcâsı, Maratalar, Hayder-Âbâd ve İngilizler'e karşı harb îlânı ("Üçüncü Maysûr Harbi"), hepsini ve bilhassa İngilizler'i yenmesi, XVI. Louis'den bütün ücret ve masraflarını ödemek karşılığında top ve yardımcı istemesi ve bunlar gönderildiği takdirde Hindistân'dan İngilizler'i çıkaracağına kat'îyen söz vermesi, fakat İhtilâl Fransası'nın çok karışık durumda olduğundan bu teklîfi reddi

1792: İngiliz-Hayder-Âbâd-Marata ittifâkı'nın Tîpû Sultân'a mağlûb olması ve Seringapatam Muâhedesi ile harbe son verilmiye Müttefikler tarafından mecbur kalınması

V.1793: Timur Şâh'ın 20 senelik bir saltanattan sonra vefâtı ve yerine oğullarından Zamân Şâh'ın Afgaanistân imparatoru olması

1795: Zamân Şâh'ın I. Pencâb akını.- Marata-Hayder-Âbâd harbi ve ikincisinin mağlûbîyeti, Hayder-Âbâd'ın zâ'fa düşmesi ve gittikçe eski büyüklüğünü kayb etmesi

1798: Zâmân Şâh'ın 2. Pencâb akını

1799: Zamân Şâh'ın 3. Pencâb akını.- Tancûr râcâsı'nın İngiliz hâkimiyeti'ni tanıması.- Dördüncü ve sonuncu Maysûr Harbi: donanması Lord Nelson tarafından Ebû-Qîr'de yakılmış Bonaparte'ın Tîpû Sultân ile birleşmek üzere Hindistân'a geçememesi üzerine Tîpû Sultân'ın İngilizler ile müttefikleri'ne (Hayder-Âbâd vs.) yenilmesi, Müttefikler'in Seringapatam'a girmeleri ve Sultân'ın şehîd olması (4.V.), Maysûr Devleti'nin yıkılışı, eski Maysûr maharâcâlığı'nın İngilizler himâyesinde ihyâsı ve geri kalan toprakların İngilizler'ce fîlen işgaali, Hindistân'da İngilizler ile baş edebilecek hiç bir kuvvetin kalmaması.- Sih reîsi Rancit Sing'in "râcâ" unvânı ile Afgaanistân İmparatorluğu'nun Lâhûr umûmî vâlîsi oluşu

1800: Allaah-Âbâd şehri'nde İngiliz hâkimiyeti'nin teessüsü

10.IX.1801: Ûd'un da İngiliz kontrolü'ne geçmesi ve Rohilkent vilâyeti'nin Ûd'dan İngilizler'e geçmesi

17.10.1802: İngilizler'in Agra şehrini işgaali

1803: Feth 'Alî Şâh Kaçar'ın, hâkimiyeti altında bütün İrân'ı tevhîdi

IX.1803: İngilizler'in Dehli'ye girmesi, Timurlu İmparatorluğu'nun istiklâlinin sonu, Pâdşâh'a yalnız Dehli eyâleti hâsılâtı ile ayrıca senede 1.125.000 dolar tahsîs edilmesi ve yalnız Dehli şehri ile civârının şahsî hâkimiyetine bırakılması, hutbe'nin bütün Hindistân'da onun adına okunmakda devâmı, İngilizler'in de Pâdşâh ismine para bastırıp onun ismine fermân çıkarmaları, Bengal İngiliz umûmî vâlîsi'nin (Hindistân'ın en büyük İngiliz âmiri) Pâdşâh'ın me'mûru ve tâbi'i sıfatını takınarak bütün Hindistân işlerine karışması

1808: Rancit Sing'in (Afgaanistân'ın Lâhûr umûmî vâlîsi olan Sih râcâsı) Afgaanistân ile bağlarını kesip kendisini Lâhûr-Amritsar maharâcâsı îlân etmesi

1813: Sihler'in Attûk'da Afgaanlar'ı 1. bozuşu.- İngiliz umûmî vâlîsi'nin mühründen Pâdşâh'ın tâbi'i olduğu ibâresini çıkarıp İngiltere Kralı'nın tâbi'i olduğunu îlân etmesi, İngiliz Şirketi'nin Pâdşâh'dan İngilizler'in fîlî işgaalinde bulunan topraklar üzerindeki hakkının hukukan İngilizler'e ferâğını istemesi ve bu talebin Pâdşâh tarafından kat'î sûretde reddi.- Birmanlar'ın Mânîpûr'u fethi

1815: Singapûr ve Seylan adaları'nın İngilizler'ce işgaali

1816: Nepal-İngiliz harbi ve Nepal ordusu'nun ezilmesi.- Birmanlar'ın Assam'ı fethi

1818: Sihler'in Afgaanlar'dan Multân'ı alması

1819: Sihler'in Afgaanistân'dan Kişmîr'i de alması.- Son Marata râcâlıkları'nın da İngilizler tarafından ezilmesi ve bütün Marata râcâlıkları'nın İngiliz hâkimîyeti'ni tanıması.- Sâbık Afgaanistân imparatoru Şâh Şücâ'u'l-Mülk'ün Lâhûr'a gelip maharâcâ Rancit Sing'e iltica'ı ve kendisindeki Kûh-i Nûr elmâsı'nı Maharâcâ'ya vermesi.- Ûd'un Dehli ile bütün alâkasını kesmesi ve Ûd newwâbı'nın Pâdşâh'ın wezîr-i â'zam'ı sıfatından ferâgati (8.X.).- Dost Mahammed Hân'ın Kâbil'e hâkim olması ile, Dürrânî İmparatorluğu'nun Herât'a çekilmesi ve Afganistân'da bugünki hânedân'ın başlaması, Afgaanistân'da iki hânedân arasında müdhiş bir dâhilî harbin başlaması

1823: Birmanlar'ın Kalküta'yı almak niyetiyle İngilizler'e harb îlânı.- Sihler'in Afgaanlar'ı Nevşehre'de 2. bozuşu

II.1826: Birmanlar'ın İngilizler'e yenilmesi ve Assam ve Mânîpûr'un Hindistân'a iâdesi

1833: Kalküta'daki İngiliz umûmî vâlîsi'nin "Bengal umûmî vâlîsi" yerine "Hindistân umûmî vâlîsi" ismini taşımıya başlaması

1834: Sihler'in Afgaanlar'dan Peşâwer'i de alması

1835: Hindistân'da paranın Pâdşâh ismine basılmasına nihâyet verilmesi, İngilizler'in İngilizce para bastırmıya başlaması, İngiliz Hindistân umûmî vâlîsi'nin Pâdşâh ile hukuukan hertürlü münâsebet, muâşeret ve muhâberede müsâvî tutulmıya başlanması, fakat bu müsâvâtın Pâdşâh tarafından reddi ve Pâdşâh'ın Umûmî Vâlî'yi İngiltere Kralı'na şikâyeti.- 100.000 kişilik bir ordu ve 400 top ile Afgaanlar'ın Sihler'e karşı yürümesi, fakat muhârebe olmaması

1837: Afgaanlar'ın (Efdal ve Ekber Hânlar) Hayber yakınlarında Sihler'i bozguna uğratması

XI.1837: Îrân ordusu'nun Kandehâr vâlîsi olan Afgaan emîri'nin de yardımı ile Kâmrân Şâh Dürrânî'nin hâlâ hüküm sürdüğü Herât'ı muhâsarası

VIII.1838: Afgaanistân'ı Bârekzeî Hânedânı'ndan (Dost Muhammed Hân) alıp Dürrânî Hânedânı'na (Şâh Şucâ') i'âde için İngiliz-Sih-Şâh Şucâ'ın üçlü bir ittifâk imzâlamaları (İngilizler'in, Kaçarlar'ın Afgaanistân'ı istîlâlarından korkmaları, bu ittifâka âmil olmuşdur)

IX.1838: 1 sene, 10 aylık Herât muhâsarası'nın Kaçarlar tarafından kaldırılması

14.I.1839: Şâh Şucâ'ın baş-kumandanlığındaki 21.000 kişilik bir İngiliz-Hindû-Afgaan ordusu'nun Sind nehri'ni geçmesi

16.III.1839: Şâh Şucâ'ın Bûlân geçidi'ni geçmesi; başka bir Sih-Afgaan ordusu'nun da Şâh Şucâ'ın oğlu Şeh-zâde Timur Hân'ın idâresinde Hayber'den Afgaanistân'a girmesi

25.IV.1839: Şâh Şucâ'ın Kandehâr'ı alması

27.VI.1839: Şâh Şucâ'ın Kandehâr'dan kalkışı

VI.1839: Maharaca Rancit Sing'in 31 sene saltanattan sonra ölmesi

1839: İngilizler'in Karaçi limânı'na el-koyması

21.VII.1839: Şâh Şucâ'ın Gazne'yi alması, Emîr Dost Muḥammed Hân Bârekzeî'nin kardeşlerinden Cebbâr Hân'ın amân dilemek üzere Şâh'a gelmesi, fakat Şâh tarafından kabûl edilmemesi

2.VIII.1839: Emîr'in Kâbil'i terk ederek Belh'a firârı

7.VIII.1839: Şâh'ın Kâbil'e girmesi

3.IX.1839: Şâh'ın oğlu Timur Hân'ın da ordusu ile Kâbil'e muvâsalatı

X.1839: İngiliz ordusu ve müttefikleri'nin beş kısma taksîmi (Kâbil, Kandehâr, Gazne, Celâl-Âbâd ve Bâmyân'da), Şâh'ın Celâl-Âbâd'a gitmesi, Dost Muhammed Hân'ın Buhârâ Hânı'na iltica'ı

2.XI.1841: Kâbil'de işgal ordusu'na karşı halkın ihtilâl çıkarması, Kâbil'in Bârekzeîler tarafından istirdâdı, Müttefikler'in Bârekzeîler tarafından iki def'a üst-üste bozulması

23.XII.1841: Kâbil'de halk tarafından büyük rütbeli birkaç İngiliz zâbiti'nin katledilmesi

6.I.1842: 4.500'ü İngiliz olmak üzere 17.000 kişilik müttefik ordunun bütün toplarını bırakarak Kâbil yakınlarından hareketi ve Celâl-Âbâd'a varmadan kâmilen Afgaanlar tarafından imhâsı ve ancak bir tek İngiliz askerinin Celâl-Âbâd'a vâsıl olabilmesi, baş-kumandan jeneral Elphinston ile erkân-ı harbinin Dost Muḥammed Hân'ın 2. oğlu Ekber Hân tarafından esîr edilmesi, buna rağmen Şâh Şucâ'ın Kâbil'de kalmıya devâmı

III.1842: Gazne'deki Müttefik kuvvetlerin Kandehâr'a çekilmesi

5.IV.1842: Şâh Şucâ'ın Kâbil'de katli ve yerine oğlu Feḥ-Ceng Hân'ın geçmesi

IV.1842: Celâl-Âbâd'a bir İngiliz yardımcı ordusunun gelmesi

V.1842: Kandehâr'a da bir İngiliz yardımcı ordusunun gelmesi

IX.1842: Takviye edilmiş olan Celâl-Âbâd ve Kandehâr'daki Müttefik ordunun gelip tekrar Kâbil'i alması

XI.1842: Müttefikler'in Afgaanistân'ı boşaltıp gitmeleri, bir kaç hafta sonra Dost Muḥammed Hân'ın "emîr" sıfatiyle Kâbil'e girişi ve Dürrânî Ḥânedânı'nın kat'î sonu

1843: İngilizler'in Sind'in Ḥayder-Âbâd ve Hayrpûr emâretleri'ni fethi.- 4 senelik bir mücâdeleden sonra 4 sene evvel ölen Rancit Sing'in yerine çocuk olan oğlu Delip Sing'in Sih maharâcâsı olarak Lâhûr'da taht'a çıkması, fakat iktidar mücâdelelerinin devâmı.

20.II.1846: Sih-İngiliz harbi'nin netîcesi olarak İngilizler'in Lâhûr'a girmesi

9.III.1846: Sih-İngiliz muâhedesi'ne göre İngilizler'in Lâhûr'u ve Pencâb'ın sâir yerlerini boşaltmaları, fakat Keşmîr'in Lâhûr'a tâbî olmakdan çıkıp Delip Sing idâresinde müstakil bir Sih maharâcâlığı olması

1849: İkinci Sih-İngiliz harbi ve Sih devleti'nin sonu, Pencâb'ın İngiliz Hindistânı'na katılması (ismen Dehli Pâdşâhı'na tâbî'dir ve bu tâbiiyyet devâm etmektedir)

1850: İkinci İngiliz-Birman harbi'nin başlaması

1852: İkinci İngiliz-Birman harbi'nin İngiliz galebesi ile bitmesi.- Dost Muhâmmed Hân'ın Belh'ı Buhârâ Hânı'ndan geri alması

1853 (21.V.): Berâr eyâleti'nin idâresinin, Ḥayder-Âbâd Nizâmı'nın hükümdarlığı devâm etmek şartıyle, İngilizler'e geçmesi

1854: Dost Muhâmmed Hân'ın Avşar Hânedânı'ndan Herât'ı alması, Avşar Ḥânedânı'nın kat'î sonu ve bugünki Afgaanistân'ın tekrar tevhîdi

1855: Kaçarlar'ın Herât'ı alması

15.II.1856: İngilizler'in Ûd'u ve merkezi Luknow'u fîlî işgalleri, Newwâb'ı hal' ile son Newwâb olacak olan oğlunu taht'a geçirmeleri

I.1857: "Büyük Sipâhî İhtilâli"nin Bengal'de başlaması ve İngilizler'in katli, İngiliz binâlarının ve mallarının yakılması

III.1857: İhtilâl'in Dehli'ye kadar yayılması

10.V.1857: 9.000 kişilik bir İhtilâl ordusu'nun Mirât'ı ele geçirip Dehli üzerine yürümiye başlaması

11.V.1857: Ertesi gün İhtilâl Ordusu'nun Dehli'yi zabtı ve 2.200 İngiliz asker ve zâbiti ile binlerce İngiliz tab'ası'nın katli, II. Bahâdur Şâh'ın fîlen Pâdşâh olarak îlânı ve onun ismine Hindistân'ın tekrâr ele geçirileceğinin teblîği, "Patna Mücâhidîni" denilen Müslümân din adamlarının İhtilâl'i idâreye devâm etmeleri, İhtilâl Ordusu'na Pâdşâh'ın oğlu Moğol Mîrzâ'nın baş-kumandan, Baht Hân'ın ona muâvin yapılması, bütün câmî'lerde İngilizler'e karşı "Cihâd-ı Mukaddes" îlânı

26.VI.1857: Hânpûr'un da İhtilâl Ordusu'nun eline geçmesi ve şehirdeki bütün İngilizler'in katli

1857: Kaçarlar'ın, İngiliz donanması'nın Basra Körfezi'ne taarruzu üzerine Herât'dan çekilmeyi kabûl etmesi (2 senedir ellerinde idi)

2.VII.1857: İhtilâl Ordusu'nun bütün Ûd'u ele geçirip Luknow'u alması, İngiliz vâlî ve me'mûrlarının öldürülmesi

17.VII.1857: İngilizler'in Hânpûr'u geri almaları ve suçsuz halkı katl-i âm etmeleri

14.IX.1857: İngiliz Pencâb ordusu'nun Lord John Lawrence'in başkumandanlığında Dehli'ye girmesi ve halkın katl-i âm edilmesi (hâssaten ve bilhassa Müslümân halkın)

19.IX.1857: İngilizler'in Kal'a-i Mu'allâ'ya (Pâdşâh'ın Dehli'deki İmparatorluk Sarayı) girmesi

21.IX.1857: Pâdşâh'ın sığınmış olduğu Türbe-i Hümâyûn'da İngilizler tarafından esîr edilmesi

X.1857: 3 Mîrzâ'nın İngiliz ordusu istihbârât şefi Hudson tarafından tabanca ile öldürülmesi ve Dehli'de 5 ay evvel İngilizler'in öldürüldükleri yerde nâ'şlarının teşhîri

28.III.1858: İngilizler'in Luknow'u da Sipâhîler'den alması

1858: İngilizler'in Kalküta, Bombay ve Madras'da 3 üniversite kurması

2.VIII.1858: Hindistân'da İngiliz Ticâret Şirketi'ne son verilmesi, Timurlu Pâdşâhlığı'nın ilgaası, son Pâdşâh ile Mîrzâlar'ın Rangûn'a sürülmesi, Hindistân'ın İngiltere Kralîyeti'ne bağlanması ve Londra'da bir Hindistân Nezâreti'nin ihdâsı ve 15 kişilik bir müşâvere hey'eti'nin nâzır'a verilmesi, "Hindistân umûmî vâlîsi"nin de "Hindistân Kral Nâibi = Hıdîw-i Hindistân" ismini taşımıya başlaması, tâbî devletler ve İngiliz Hindistânı olarak Hindistân harîtası'nın son şeklini alması

XI.1858: Ûd'daki son Sipâhîler'in de ezilmesi

1862: Büyük Sipâhî İhtilâli'ndeki İngiliz zarar-ziyânı'nı tesbît eden hey'etin çalışmasını bitirmesi ve bütün Hindistân'ın (1950 râyiciyle 5 milyar dolarlık) pek zâlim bir vergi ödemiye mahkûm edilmesi, Hindistân'ın şevketinin sonu

1865: Büyük Sipâhî İhtilâli'ni çıkaranlardan "Mücâhidîn" gizli cemiyeti'nin ısyânlarının bastırılması ve şefleri olan 'Ulemâ'dan 2 zâtın tevkıyfi, Mücâhidîn'in 40.000 kişilik ordusu ile İngilizler arasında Peşâwer yakınlarında çok kanlı harblerin geçmesi (Cemiyet'in merkezleri Patna ile Kalküta'da idi)

1868: Emîr 'Abdu'r-Rahmân Hân'ın, Ambala'da (Pencâb), Hindistân Kral Nâibi Lord Mayo ile buluşması

1870: İngiltere ile Hindistân arasında ilk telgraf ile muhâbere imkânının teessüsü

1871: Kraliçe Victoria'nın 2. oğlu Edinburg Dükü'nün Hindistân'ı ziyâreti

1872: Hindistân Kral Nâibi Lord Mayo'nun katli

10.VI.1873: Ruslar'ın Hıywe'ye girmesi ve Hwârezm hânlığı'nın pây-i tahtı Ürgenc'i tehdîdi üzerine Afgaanistân vezîr-i â'zam'ı Nûr Muhammed ile Hindistân Kral Nâibi Lord Northbrook'un Simla'da (Pencâb) 12.VII.'de buluşması

1875: İngiltere Velî'ahdi'nin (müstakbel VII. Edward) Hindistân'ı ziyâreti

1.V.1876: Victoria'nın Hindistân İmparatoriçesi sanını takınarak "Melike-i Mu'azzama, Kaysar-i Hind, Şehenşeh-i Â'zam, 'Alâ-Hazret-i Akdes" unvânlarını alması, bununla 17 sene, 9 aydır muallâkda duran Timur-Oğulları'ndan boşalmış Hindistân İmparatorluk Tâcı'nın İngiltere Hânedânı'na geçmesi ve Hindistân'ın bütün câmîlerinde hutbe'nin II. Sultân 'Abdü'l-Hamîd (1876-1909) adına okunmıya başlaması ve bunun Osmân-Oğulları'nın hılâfet sıfatı kalkıncaya kadar (mart 1924) devâmı

I.1877: Afgaanistân vezîr-i â'zam'ı Nûr Muḥammed ile İngilizler arasında hiç bir netîce alınamadan dağılan (31.III.) Peşâwer Konferansı

I.-V.1879: İkinci İngiliz-Afgaan harbi

3.IX.1879: Kâbil'de İngiliz sefîri ile bütün maiyyetinin katli üzerine harbin tekrâr başlaması, İngilizler'in Kâbil'e girmeleri

27.VII.1880: Prens Eyyûb Hân'ın Jeneral Burrows'un kumandasındaki 12.000 kişilik İngiliz ordusu'nu Meywend meydan muhârebesi'nde imhâ etmesi

29.VII.1880: Emîr 'Abdu'r-Raḥmân Hân'ın Afgaanistân hükümdârlığının başlaması

IV.1881: İngilizler'in Kâbil'den sonra Kandehâr'ı da boşaltıp Afgaanistân'ı terk etmesi

4.X.1881: 'Abdu'r-Raḥmân Hân'ın Afgaanistân'ı şahsında tamâmen tevhîdi

III.1885: 'Abdu'r-Raḥmân Hân'ın Hindistân'ı ziyâreti

27.XII.1885: Bombay'da Kongress'in kurulması

1896: Hindistân'da büyük kıtlık ve Bombay'da büyük vebâ salgını.- 'Abdu'r-Raḥmân Hân'ın Kâfiristân'ı fethi ve "Nûristân" ismini vermesi

29.IX1901: 'Abdu'r-Raḥmân Hân'ın 21 sene, 2 ay, 1 günlük bir saltanatdan sonra vefâtı ve yerine oğlu Ḥabîbu'llaah Hân'ın geçmesi

21.III.1905: Ḥabîbu'llaah Hân'ın "Emîr" unvânını bırakıp "Melik" unvânını takınması

1906: Ḥabîbu'llaah Hân'ın Hindistân'ı ziyâreti.- Kongress'in büyük Kalküta toplantısı ve ilk def'a olarak istiklâl hareket ve taleblerinin zuhûru

1.IX.1906: Hindistân İslâm Birliği Cemiyeti'nin kurulması ve Londra'da da bir şûbe açarak oraya meşhur âlim ve târihçi Seyyid Emîr 'Alî'yi göndermesi

1907: Kongress'in Surât'da toplanması ve "mûtedil" ve "müfrit" iki hizbe ayrılması, ikinci hizbin İngilizler ile tâm mânâsıyle mücâdeleye geçmesi

VIII.1907: Londra'daki Hindistân Nezâreti'nin 15 kişilik hay'etine 1 Müslümân ve 1 Hindû'nun da seçilmesi

XII.1912: Kral Nâibi Lord Hardingve'in Dehli'de bir bomba atılarak yaralanması ve ihtilâlcinin halk tarafından gizlenmesi dolayısiyle hiç bir zaman yakalanamaması

III.1913: İslâm Birliği'nin Luknow'daki kongresinde istiklâl umdesinin kabûlü, bunun üzerine Ağa Hân'ın bu cemiyet âzâlığından istîfâsı

XII.1915: Müslümân Birliği'nin Bombay kongresi

IX.1916: Hindistân'ın İngiltere'den resmen istiklâl istemesi

X.1916: Kalküta'da Kongress ile Birlik'in müşterek kongreleri ve istiklâl umdesi için mutâbakata varmaları

27.VIII.1917: İngiltere'nin Hindistân'a "istiklâl" vâd etmesi

XII.1917: Kalküta'da Kongres ile Birlik'in 2. müşterek kongresi.- Hindistân nâzırı Montegu'nün Hindistan'daki incelemelerinin başlaması

IV.1918: Montegu'nün incelemelerini bitirmesi

21.III.1919: Ḥabîbu'llaah Hân'ın katli üzerine, amcası ve ağabeyini mağlûb eden Hân'ın 3. oğlu Velî'ahd Amânu'llaah Hân'ın cülûsu

3.V.1919: Üçüncü İngiliz-Afgaan harbi'nin başlaması

3.VI.1919: Harbin bitmesi

8.VIII.1919: Harbin bitmesine âid Rawalpindi Muâhedesi

24.XI.1919: Dehli'de Kongress ile Birlik'in Gandi'nin riyâsetinde "Bütün Hindistân Hılâfet Konferansı"nı toplaması ve Osmân-Oğulları ve Türkiye lehinde Hindistân'da İngilizler'e karşı yıkıcı bir mücâdelenin başlaması

23.XII.1919: Yeni Hindistân yasası ile Hindliler'e oldukca geniş haklar tanınması, fakat bu kadarının Hindistân'da kimseyi tatmîn etmemesi

I.1920: İngiliz prensi Connought Dükü'nün Hindistân'ı ziyâreti

II.1920: Bombay'da II. Hılâfet Konferansı

30.VI.1920: Allaah-Âbâd'da III. Hılâfet Konferansı

IX.1920: IV. Hılâfet Kongresi ve İngilizler'e umûmî boykot îlân edilmesi, Hindistân'da İngiliz hâkimîyeti'nin temellerine kadar sarsılması

XII.1920: Kongress'in Nagpûr konferansı

28.II.1921: Afgaanistân ile Rusya arasında Moskova Muâhedesi

1.III.1921: Afgaanistân ile Türkiye arasında Ankara Muâhedesi ve Afgaanistân'ın Pâdişâh'ı Halîfe olarak tanıdığını resmen te'yîdi

21.VII.1921: Karaçi'de Büyük Hılâfet Konferansı

17.IX.1921: Hılâfet Komitesi riyâseti'nde bulunan Şewket ve Muḥammed 'Alî Kardeşler'in İngilizler'ce tevkıyfi ve bütün Hindistân'da muazzam protesto tezâhürâtı

22.X.1921: İngiltere ile Afgaanistân arasında Kâbil Mu'âhedesi

XI.1921: İngiltere Velî'ahdi'nin (müstakbel VIII. Edward) Hindistân'ı ziyâreti

II.1922: Gandi'nin de İngilizler'ce tevkıyfi

1923: Padit Motilal Nehru'nun Svarac (= Bağımsızlık) partisi'ni kurması

1924: Gandi'nin serbest bırakılması

1928: Amânu'llaah Hân'ın zevcesi Süreyyâ Tarzî ile berâber Türkiye ve Avrupa seyâhati

XI.1928: Afgaanistân'da ihtilâlin başlaması

14.II.1929: Amânu'llaah Hân'ın Kâbil'i terk etmesi, saltanattan (9 sene, 10 ay, 24 gün sürmüşdür) ferâgati, evvelâ Kandehâr'a, orada da tutunamayıp Hindistân'a ilticaı, Tajik aslından ihtilâl leader'i Beççe-i Sâkâ'nın kendisini "Emîr Ḥabîbu'llaah" ismiyle hükümdâr îlânı

16.X.1929: Ayni Bârekzeî Hânedânı'nın dîğer bir kolundan Nâdir Hân'ın

Kâbil'de hükümdâr îlânı, Beççe-i Sâkâ'nın evvelâ 9 aylık bir saltanattan sonra firârı (şimâle), sonra hile ile celb edilerek îdâmı (3.XI.)

31.X.1929: İngiltere'nin Hindistân'a tekrâr istiklâl vâ'di

31.XII.1929: Kongress'in Lâhûr kongresi ve burada alınan kararlara göre İngilizler'e müdhiş bir boykotun başlaması, 10 ay içinde İngilizler tarafından 70.000 kişinin tevkıyfi ve habsi

7.V.1930: Gandi'nin tekrar tevkıyfi

12.XI.1930: Londra'da Hindliler ile İngilizler arasında netîcesiz Yuvarlak-Masa Konferansı (Round Table Conference)

20.I.1931: Yuvarlak-Masa Konferansı'nın hıtâmı

II.1931: Gandi, Nehru ve habs edilmiş dîğer siyâsî şeflerin serbest bırakılması

6.III.1931: Gandi-Kral Nâibi müzâkereleri

25.III.1931: Kongress'in Karaçi konferansı, Cewherlal Nehru yerine Serdâr Patel'in Kongress reîsi olması, 4'ü Müslümân olmak üzere 15 kişilik bir yüksek hey'et-i idâre seçilmesi

V.1931: Birlik'in büyük kongresi

XII.1931: Gandi'nin de iştirâki ile Londra'da 2. Yuvarlak-Masa Konferansı ve Gandi'nin konferansı terki

I.1932: Konferans'ın netîcesiz dağılması.- Kongres'in tekrar boykot îlânı, Gandi ile arkadaşları ve 30.000 Hindli'nin habsi

8.XI.1933: 4 sene, 2 gün saltanattan sonra "Şâh" unvânını takınmış olan Nâdir Hân'ın katli ve 19 yaşındaki oğlu Zâhir'in amcalarının yardımı ile kral olması

1935: Yeni Hindistân teşkîlât-ı esâsîye kaanûnu ve Federal Hindistân'da federe hükûmetlerin Kongress'ce teşkîli

X.1937: Birlik'in büyük Luknow kongresi

IV.1940: Mewlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın riyâsetinde Kongresin fevkalâde kongresi ve tâm istiklâl istemesi.- Muhammed 'Alî Cinna'nın riyâsetinde Birlik'in Lâhûr'da fevkalâde kongresi ve "Pâkistân" fikrini yânî Hindistân'ın parçalanma fikrini ortaya atması

VIII.1940: Nehru ve dîğer Kongress liderleri'nin tevkıyfi ve habsi

XII.1941: 1 sene, 4 ay sonra Kongress liderleri'nin serbest bırakılması mecbûrîyetinde kalınması (Japonlar'ın Hindistân'ı tehdîdi üzerine)

I.1942: Mühr-i hâs birinci lordu Sir Stafford Cripps'in Hindistân'ı ziyâreti ve harb biter-bitmez tâm istiklâl verileceğini vâ'd etmesi

IV.1942: Mevlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd riyâsetindeki Kongress'in Hindistân'ın Hindû ve Müslümân 2 devlet'e bölünmesi fikrini redd etmesi

8.VIII.1942: Kongress'in İngiltere'yi Hindistân'ı boşaltmıya dâvet etmesi ve aksi takdirde tehdîdi ve bunun üzerine Gandi'nin tevkıyfi ve habsi (20. VIII) ve Hindliler'in büyük bir millî baltalama hareketine geçmesi

IX.1942: Birlik'in Bombay kongresi

IV.1943: Birlik'in Dehli kongresi

V.1944: 1 sene, 9 ay habsi müteâkıb Gandi'nin serbest bırakılması

VI.1945: Kral Nâibi Lord Wavell'in Hindistân'ın istiklâlini kabûl ve îlân etmesi ve idârenin Hindliler'e geçmesi için Kongress ile Birlik'i dâveti

VII.1945: Kongress ile Birlik'in müşterek Simla konferansı

26.VII.1945: İngiltere'de Muhâfazakâr Parti'nin devrilmesi ve yerine Çalışma Partisi'nin gelmesi ve Hindistân'ın istiklâli fikrinin yeni Parti'ce de kabûlü

IX.1945: Mewlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd'in Kongress riyâseti'ne gelmesi ve Pâkistân fikri'nin Kongress'ce "kabûl edilebilir" şeklinde tesbîti

I.1946: Hindistân'da genel seçimler ve meb'ûslukların kaahir ekserîyetle Kongress ve Birlik tarafından kazanılması

III.1946: Londra'dan birkaç İngiliz nâzırı'nın Hindistân'a gelmesi ve istiklâle dâir bir rapor hâzırlaması

IV.1946: Kongress riyâseti'nden Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın istîfâsı ve yerine Nehru'nun gelmesi

28.IV.1946: Kongress'in istiklâl şekli hakkındaki kararını alması

22.V.1946: Birlik'in istiklâl şekli hakkındaki kararını alması ve Muhammed 'Alî Cinna'nın Pâkistân fikri'ni kayıtsız-şartsız îlânı

VII.1946: Kongress'in büyük toplantısı, teşkîlât-ı esâsîye kaanûnu'nu hazırlıyacak hey'et'in intihâbı

VIII.1946: Birlik'in muvakkat hükûmet ve teşkîlât-ı esâsîye kaanûnu hazırlanmasını boykotu ve 14 kişilik nâzırlık hey'eti'nde kendisine teklîf edilen 5 iskemleyi reddi.- Bütün Hindistân'da pek kanlı Müslümân-Hindû boğuşmalarının başlaması

2.IX.1946: Muvakkat Hindû-Müslümân hükûmeti'nin Hindistân'a el koyması

15.IX.1946: Birlik ile anlaşamıyan müfrit Nehru'nun Kongress riyâseti'nden istîfâsı ve yerine Açarya Kripalan'ın gelmesi

9.XII.1946: Teşkîlât-ı esâsîye kaanûnu'nu hazırlıyacak Meclis'in toplantısı ve Birlik tarafından boykotu

II.1947: Kongress'in Allaah-Âbâd konferansı

14.VI.1947: Kongress'in Pâkistân'ın ayrılmasını kat'î şekilde kabûl etmesi

15.VIII.1947: Hindistân ile Pâkistân'ın istiklâli ve İngiltere Kralı'nın "İmparator" unvânından ferâgati

27.IV.1949: Hindistân Cumhûrîyeti'nin îlânı.

HİNDİSTAN TİMUROĞULLARI
İçin Tenkıydî Bibliyografya

A- KAYNAKLAR

a- Umumî Tarihler:

(109) M.J.Darmsteter, *L'Inscriptions de Caboul, Les Epitaphes de l'Empereur Bâber et d'Autres Princes, Journal Asiatique*, Paris, 1888, 491 v.dd.- (110) Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *The History of India as told by Its Own Historians, The Muhammed Period*, 8 c., Londra, 1867-77 (pek çok yerli kaynağın tercüme, hulâsa ve atıflarını içine alan çok mühim külliyat) (yeni bir ofset baskısı da var). - (111) Ekber Şâh'ın emriyle bir hey'et tarafından İslâm'ın 1000. yılı şerefine kaleme alınan *Târîh-ı Elfî* adlı Farsça cihan tarihi pek mühim bir eserdir; hey'ete Mollaa Ahmet Tattâwî riyaset etmiş olup, üyeleri içinde Hâce Abdulkaadir-i Bedâ'ûnî, Ebu'l-Fazl Allâmî, Naqîb Hân, Câ'fer Beğ, Hâce Nizamüddin Ahmed vardır. S.R.Sharma, *A Bibliography of Mughal India*, Bombay 1939.

b- Avrupalılar'ın Seyâhat-nâmeleri:

(112) Pyrard ve Laval (1601-10), *Discours du Voyage des Français aux Index*, Paris, 1611; (113) Aynı Yazar, *Voyages aux Indes Orientales*, 2 c., Paris, 1615, 1616; diğer tab'ı: 1579; (112-A) B. Narain ve S.Sharma, *A Dutch Chronicle of Mughal India* Flamanca'dan trc. 1978; Fernao Guerreiro, *Relaçam na India*, 2 c., Evora, 1603, bundan bir parçanın İng. trc. *The Siege of the Fort of Asirgarh by the Emperor Akbar, Indian*

Antiquary, LIII, 1924, 33-41; (114) Manrique, *Itinerario*, Roma, 1649; (114-A) Niccolao Manucci, *Storia do Mogor*, Portekizce'den İngilizce'ye trc. William Irvine, 2 c., Londra, 1907-8, kısaltılmışı: 1913, 2: 1965-7, 3: 1976, M.L.Irvine nş. (114-B) J.van Twist, *Generale Beschrijvinge van Indien*, Amsterdam, 1648; (114-C) J.Ovington, *A Voyage to Suratt in the Year 1689*, Londra, 1696; (114-D) D. de Couto, *Da Asia*, 2 c., Lizbon, 1777-8; (114-E) P.du Jarric, *Theraurus Rerum Indicarum*, 2 c., Kolonya, 1615-6; (114-F) J.Hay, *De Rebus Iaponicis, Indicis et Persanis*, Anvers, 1605; (114-G) F.Pelsaert, *Remonstrantie*, İngilizce tr. W.H.Moreland ve Geyl, *Jahangîr's India*, Cambridge, 1925; (114-H) Purchas, *Pilgrimes*, Londra, 1625; (115) François Bernier (1656-64: Şâh-i Cihân ve Â'lemgir'in hekimi), *Histoire de la Dernière Révolution des Etats du Grand-Mogol et des Evénements Particuliers*, *Suite des Mémoires du Sieur Bernier sur l'Empire du Grand-Mogol*, 2 c., Paris 1670-71; Amsterdam tab'ları:*Voyages...*, 1699, 1710, 1724; 2 ciltlik yeni Paris tab'ı: 1830; İngilizce tr. Archibald Constable, Westminister, 1891, 2: 1976 *Travels in the Mogul Empire (1656-68)*; yeni İngilizce trc. V. A. Smith, Londra, 1934; ((116) J. Thévenot, *Voyages en Euproe, en Asie et en Afrique*, 3 c. (III.'sü Hindistan'a ait), Paris, 1664-84; Amsterdam tab'ları: 1705, 1725, 1727 (bu eserin daha pekçok basımı, İngilizce, Almanca, Flamanca vs. pekçok tercümesi vardır); (117) Jean Chardin (1666-72, mücevherci), *Journal du Voyage...*, Londra, 1687; Amsterdam, 1711; Rouen, 1723; Langlès nş., 10 c., Paris, 1810 (bu eserin daha pekçok tab'ı ve tercümesi vardır); (118) J -B. Tavernier (mücevherci), *Les Voyages en Turquie, en Perse et aux Indes*, 3 c., Paris 1810, 7 c. (daha pekçok tab'ı ve tercümesi vardır) (Paris, 1676 baskısının İng. trc. V. Ball, *Travels in India*, 2 c., 1889, 2: 1976; (119) Johannes de Laet, *De Imperio Magni Mogolis*, Leiden, 1631; Paris, 1681; (120) Schillinger Weber ve Mayr, *Persianische und Ost-Indianische Reis* (1699-1702), Nürnberg, 1707.- Krş. (120-A) M.Oaten, *European Travellers in India during the 15th, 16th and 17th Centuries*, Londra, 1909.- (120-8) Sir Thomas Roe, *The Embassy to India, 1615-19*, 2 c., W.Foster nş., Londra, 1899, 2: 1926. (120-c) Abbé Carré, *The Travels in India and the Near East (1672-74)*, Lady Fawcett trc., 3., Huklayt Society nş., 1947, 2: Tieffenthaler, *Description Historique et Géographique de l'Inde*, Berlin, 1786. Diğer seyâhatnâmeler ve basım ve tercümelerinin daha etraflı bir listesi için bk. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, IX, Istanbul 1966, *Bibliyografya*.

c- Hümâyûn Devri:

(121) Gülbeden Beğim b. Bâbur Şâh, *Hümâyûn-Nâme* pek mühim tamamlanmamış hâtırât ki, bir Türk imparatorluk prensesinin kaleminde çıkmış olması, eseri daha da ilgiye değer kılmaktadır, tek yazma nüshasının neşri: *Oriental Translation Fund:* I, Royal Asiatic Society nş., Londra, 1902, 2: 1972 (aynı zamanda Anette S.Beveridge'in İngilizce tercümesini ve pek mükemmel ilâvelerini hâvîdir) (ayrıca Luknow 1925); Türkçe trc. Abdürrab Yelgar, T.T.K. nş., Ankara, 1944 (Y. H. Bayur'un önsözüyle), *Hümâyûn-Nâme*, Gülbeden Beğim'in ağabeyinin adını taşıyorsa da, yeğeni Ekber Şâh'ın arzûsu ile, Ebü'l-Fazl'in *Ekber-Nâme*'sine kaynak olmak üzere kaleme alınmıştır. Elimizde tek nüshası vardır (British Museum). Bu nüsha eksiktir ve 1553'ten

sonraki yıllar kopuktur. Tıpkı *Bâbur-Nâme*'nin) 'Abdü'r-Rahîm Hân-ı Hânân'ın Fârsca tr., Mîrzâ Muh.Şîrâzî Melikü'l-Küttâb nş., Bombay, 1308 = 1891) (Hamîd Süleymân, *Minatyuri K Babur-Nama*, Taşkent 1970, 160 s., Özbekistân İlimler Akademisi) eksik olması gibi. Bu iki hâtırâtında tam nüshaları zamânımıza gelmemiştir.- 'Abbâs Hân Serwânî, *Târîh-ı Şîr-Şâhî*, S.M.İmâmüddîn nş., Dakka, 1964; İlâhdâd Feyzî-i Ser-hindî, *Târîh-i Hümâyûn-Şâhî*, Kings College, Cambridge, no.84.- Hâdî Has., *The Unique Divan of Humâyûn Badshâh, Islamic Culture*, XXV, 1951, 212-76'da dîvân'ı yayınlanmıştır; Kutbü'l-Â'lem 'Abdü'l-Kuddûs Gengâhî (ölm. 1537), *Mektûbât-ı Kuddûsiyye*, Delhi, 1287 = 1870, 1312 = 1895. Fârsca kaynakların Hindî trc. S.A.A.Rizvî, *Mughul Kâlîn Bhârât, Humâyûn*, 2 c., 'Alîgarh, 1961.- Krş.S.R.Sharma, *A Bibliography of Mughal India*, Bombay, 1939. (122) Cevher Âftâbcı, *Tezkiretü'l-Wâkı'ât* (British Museum, add. 16.711) (te'lifi 1586, fakat Hümâyûn devrine ait), Farsça'dan İngilizce'ye trc. Charles Stewart, Londra 1832 ve Kalküta 1904; Urdû trc. Muînü'l-Hakk, Karaçi, 1955 (Hümâyûn Şâh'ın dikte ettiği bu eserden seçmeler: Elliot, V, 136-49) - (123) Hând-Mîr, *Kaanûn-i Hümâyûn*, veyâ *Hümâyûn-nâme* (1534), M. Hidâyet Hüs. nş., *Bibl. Ind.*, Kalküta 1940 ve İng. trc. Baini Prashad, Kalküta 1940, seçmeler: Elliot, V, 136-49; (124) Bâyezîd Batan Türkmen, *Târîh-ı Hümâyûn*, İngilizce trc. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Kalküta, 1898; Bâyezîd Bayat, *Tezkire-i Hümâyûn we Ekber*, Kalküta, 1941, M.Hidâyet Hüs. nş., *Bibl. Ind.*, İng.trc. B.P.Saxena, *Allahabad Un. Studies*, IV, 1930, 71-148 ve 1939, s.1-82. (125) Seydî Alî Reîs, *Mir'âtu'l-Memâlik* (Osmanlı amiralinin Hindistan seyahati ve Hümâyûn ile geçirdiği 6 ay), Ahmed Cevdet nş., Istanbul, 1313 (1895); kısmen nş., *Transactions of the Asiatic Society of Bombay, I*; İngilizce trc. A. Vambery, *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India...* (1553-1556), Londra, 1899; Fransızca trc. *Relation des Voyages de Sidi Ali*, Paris, 1827; Almanca tr. Diez, II, 133-267, Berlin 1815; Özbek Türkçesi'ne trc. *Mamlakatlar Küzgusi*, Özbekistan İlimler Akademisi nş., Taşkent 1963; Farsca trc. Mahmûd Tefazzulî ve 'Alî Genceli, Tahr. 1976; Y.Öztuna nş., *Hayat Tarih Mecmuası*, 1966 (başka kısmî tercümeleri de vardır).

d- Ekber Devri:

(126) Abdulkaadir Bedâûnî (1540-1605), *Müntehabu't-Tevârîh*, 3 c., Farsça metin: *Bibliotheca Indica*, Kalküta, 1884-98; 2. tab'ı: 1924; E.Rehatsek trc. *The Emperor Akbar's Repudiation of Islam*, Bombay, 1866; W.H.Lowe, T.W. Haig ve G.S.A. Ranking'in (2 c., 1884, 1898, 2: 1976-7) (3. cildin trc. Haig, 1925, 2: 1978) İngilizce tercümesi de vardır.- (127) Hâce Nizâmuddîn Ahmed, *Tabakaat-ı Ekberî*, 2 c., Luknov, 1292 (1875); Farsca metin ve B.De'nin İngilizce trc. *Bibliotheca Indica* nş., 2 c., Kalküta, 1913, 1936; (128) Şeyh Ebû'l-Fazl Allâmî (1551-1602), *Ekber-Nâme* (III. cildin adı: *Âyîn-i Ekberî)*, Farsça metin ve İngilizce trc. H.Beveridge, Blochmann ve Jarret, *Bibliotheca Indica*, Kalküta, 1873-94, 2: 1977, 3 c., ilk İngilizce trc. Gladwin, 4 c., Kalküta, 1772-92 ve Londra, 1800, metnin yeni nş. D.C.Phillott, 2 c., 1939-44; 2: 1977, bu eserin zeyli: İnâyetullâh, *Tekmile*, seçmeler: Elliot, VI, 116-47 ve İng trc. VI, 103-15; (129) Aynı Yazar, *İnşâ* veyâ *Mükâtebât* (Ekber nâmına yazılmış mektuplar),

Luknov 1279 (1862) - (129-A) Mîr Muh.Mâ'sûm Nâmî-i Bhekkerî, *Târîh-ı Sind (Târîh-ı Mâ'sûmî)*, U.M.Dâûdpotâ nş., Pûna, 1938, Ebû-Zafer Nedwî, *Târîh-ı Sind* (Urdû), Â'zamgarh, 1366 = 1947; İlâhdâd Feyzî-i Serhîndî, *Ekber-Nâme*, British Museum, Pers.mans., Or.169; 'Abbâs Serwâhî, *Tuhfe-i Ekber-Şâhî (Târîh-ı Şîr-Şâhî*, İmâmüddîn nş., Dakka, 1964; Â'rif Kandehârî, *Târîh-ı Ekberî (Târîh-ı Kandehârî)*, İmtiyâz 'Alî 'Arşî nş., Râmpûr 1962; Nî'metullâh Herewî, *Târîh-ı Hân-Cihânî*, İmâmüddîn nş., 2 c., Dakka 1950Hayder Melik,*Târîh-ı Keşmîr* (-1617), India Office, no. 510.

Âyîn-i Ekberî, Beveridge trc.Delhi 1973, 1985 vs. baskıları, metin: Delhı 1855 vs., *Tekmile*(1605'e kd.), Kalküta, 1873-87.

e- Cihângîr Devri:

(130) Cihângîr Şâh, *Tüzük-i Cihângîrî* veyâ *Wâkı'ât-ı Cihângîrî* yahut *Târîh-ı Selîm-Şâhî* (Cihangir, hâtırâtını büyükbabasının babası Bâbur gibi Türkçe değil, Farsça yazmıştır), Gaazîpûr, 1863; Alîgarh, 1864; H.Beveridge nş., Londra, 1909, Royal Asiatic Society nş., İngilizce tr., Major Price, Londra, 1829, Royal Asiatic Society; diğer İng. trc. Elliot, VI, 251-391; İngilizce tr. A. Rogers, Londra 1875, 1914, 1975, 2 c.lik H.Beveridge nş., 1909-14, Urdû tr. Lâhûr, 1960, Major David Price trc., Kalküta, 2: 1906, Royal Asitatic Society nş. ('Alîgrah neşrini Seyyid Ahmed Hân yapmıştır); Türkçe tr. Nevres, *Târîh-ı Cihân-Şâh*, Istanbul Üniversitesi Küt., Türkçe Yazmalar, 2.544 (III. Mustafa adına yapılmış trc.), 'Abdülganî Mirzoyef'in yeni neşri: 2 c., Karaçi 1976-7; Muh.Hâşim nş., Tahrân 1359Ş: *Nûrüddîn Muh. Cehângîr Gürkânî, Tûzek-i Cehângîrî;* (131) Muhammed Şerîf Mû'temed Hân, *Ikbâl-Nâme-i Cihângîrî, Bibliotheca Indica*, Kalküta, 1865; Urdû trc. Kalküta, 1865, *Bibliotheca Indica;* İng. trc. Elliot, VI, 401-38.-(131-A) Kemgâr Hüseynî, *Me'âsir-i Cihângîrî*, yz. (İng. trc. Francis Gladwin, *The History of Hindustan during the Reigns of Jahargir, Shah Jahan and Aurengzeb*, Kalküta, 1788); Cihângîr devri Bengal târîhi: Mîrzâ Nathan, *Bahâristân-ı Gaybî*, M.J.Borah trc., 2 c., Gauhatî, 1936. (132) Muhammed Kaasim Ferişte (1552-1623), *Târîh-ı Hind* (Farsça umumî Hindistan tarihi olmakla beraber 1612'de kalır ve bu çağın eseridir), 2 c., Bombay, 1829; J.Briggs trc., 4 c., 1829, 2: 1977, Alexander Dow trc., Londra 1768-1813 arasında 4 defa basılmıştır; Jonatham Scott trc., 2 c., Shrewsbury, 1794; seçmeleri: Elliot, VI, 207-43.- (132-A) Lâ, *Târîh-ı Sultân Muhammed-i Kutb-Şâhî* (1617) (Storey, II, 446-7).- (133) İskender Münşî, *Târîh-ı Â'lem-Ârây-ı Abbâsî*, Tahrân, 1314 şemsî (1935); bu eser ve diğer İran kaynakları için, *Türkiye Tarihi*'nin IX. cildinin sonundaki bibliyografyaya bk.

f- Şâh-ı Cihân Devri:

(134) Muhammed Sâlih Kembû, *'Amel-i Sâlih* veya *Şâh-Cihân-Nâme*, G. Yezdânî nş., Kalküta, 1912, Asiatic Society of Bengal nş. 3 c., Kalküta 1939, 2 c., Lâhûr 1958.- (135) Sâdık Hân, *Târîh-ı Şâh-i Cihân*, British Museum, Persian Ms. Oriental, 174 (her ikisi de Farsça).- (134-A) Muhammed Dârâ-Şükûh Mîrzâ b. Şâh-i Cihân, *Mecmâ'ül-Bahreyn*, M.Mahfûzü'l-Hakk nş., Kalküta, 1929 ve Aynı Yazar, *Müntehabât-ı Âsâr*, Tahrân, 1335 H.Ş.- *Slected Documents of Shâhjahân's Reign*, Hayderâbâd 1950 (Fârsca vesîkalar); Yûsuf Mîrek, *Mazhar-ı Şâh-Cihânî*, Karaçi 1962.

g- Â'lemgîr Devri:

(136) Muhammed Sâqî Müsta'idd Hân, *Ma'âsir-i Âlem-gîrî,* Kalküta, 1871, Bibliotheca Indica nş., İng.trc. Jadunath Sarkar, Kalküta 1947; (137) Muhammed Kâzım, *Â'lem-gîr-nâme* (1658-1668), Kalküta, 1868, Bibliotheca Indica nş., 2 c.; (138) Muhammed. Wâris, *Bâdşâh-nâme* (1658-1679), Londra, British Museum, Persian Ms. Add., 6.556; (139) Abdülhamid Lâhûrî, *Bâdşâh-Nâme* (1658-1678), 2 c., Kalküta, 1867-68, Bibliotheca Indica nş., (140) Hâfî Hân (1664?-1733?), *Müntehabü'l-Lübâb,* 3 c., Kalküta, 1869, 1874 ve 1925, Bibliotheca Indica nş. (yazarın asıl adı Muhammed Hâşim Alî olup, eseri esas bakımından bu devreyi içine alır; İng. seçmeler: Elliot, VI, 207-533), S.Mu'înü'l-Haqq nş. ve İng. trc. *History of 'Alamgir,* Karaçi 1975 (620 s.) (bütün bu eserler Farsça'dır).- (141) *Hulâsatü't-Tevârîh,* İngilizce trc. G. Sarkar, *The India of Awrangzêb,* Kalküta, 1901; (142) *Târîh-ı Assâm,* Hindustânî'den Fransızca trc. Thomas Pavie, Paris, 1845 (Âlemgîr'in Assam seferi); (142-A) *Ahkâm-ı Â'lem-gîrî,* Fars. metin ve İng. tr. Sir Jadunath Sarkar, Kalküta, 1901; (142-B) Ziybün-Nisâ Beğim, *Dîvân,* İng. trc. Magan Lal ve Jessie Duncan Westbrook, Londra, 1913 (142-C) Muh.Bahtiyâr Hân, *Mir'âtü'l-Â'lem* (1658-68), Farsca: 2 c., Lâhûr, 1979. (143-D) İşwardâs Nagar, *Fütûhât-ı Â'lemgîrî* (1698'e kd.) (te'lifi 1730), T.Ah. nş.ve İng.tr., 1978; (143-E) Mîrzâ 'Abdü'l-Kaadir-i Bîdil, *Külliyyât,* Muh.Erşed Kureyşî nş., Bombay, 1885, Lâhûr 1978, 496 s., F.; Gulâm Hüs.Hân Tabâtabâî, *Siyerü'l-Müte'ahhırîn,* İng.trc. Kalküta 1789, 2 c.; Şeyh Ebü'l-Feth Kaabil Hân, *Âdâb-ı Âlemgîrî,* 'Abdü'l-Gaafur Çawzrî nş., Lâhûr 1971.

h- Â'lemgîr'den Sonrası:

(143) Mîr 'Abdü'r-Rezzâq Şâh-Nevâz Hân Samsâmüd-Devle Evrengâbâdî (1700-1758) ve oğlu 'Abdulhayy Hân, *Me'asiru'l-Ümera,* Kalküta, 3 c., 1887-91, Bibliotheca Indica nş., Mewlevî 'Abdü'r-Rahîm ve Mewlevî Mîrzâ Eşref 'Alî nş. (1556-1750 arası imparatorluk yüksek görevlilerinin biyografileri); Farsça'dan İngilizce'ye trc. H.Beveridge, Kalküta, 1912 (1556-1780 arasında Hindistan'da yaşamış 731 şahsın biyografisi), Urdû trc. 2 c., Lâhûr 1968, dîğer İng. trc. Baini Prasad, 2 c., Kalküta 1952; başlıca kaynağı: Şeyh Ferîd Bhekkerî, *Tezkiretü'l-Hawânîn (Zahîretü'l-Hawânîn)*), yz. Pakistan Historical Society Küt., no. 1, S.Mu'înü'l-Haqq nş., Farsca metin: 2 c., Karaçi, 1970-74. Buna benzer bir eser: Mîr Ebü'l-Kaasim, *Hadîkatü'l-Â'lem,* Hayderâbâd, 1910 (te'lîfi: 1802). (144) Abdülkerîm, *Wâkı'ât-ı Dürrânî,* Farsça'dan Urdû diline trc. Hanpûr, 1292 (1875), Ahmed Şâh'ın Hindistan seferine ait Îrân ve Afgan kaynaklarını burada göstermiye lüzum görmüyoruz.- (145) Golâm Hüseyn Selim Zeydpûrî (öl. 1817), *Riyâzu's-Selâtıyn* (1788), 2 c., Kalküta 1890-91, 2:1902-4, Mewlevî 'Abdü'l-Haqq 'Abîd nş., Bibliotheca Indica nş. (Bengal tarihi)- (146) Golâm Hüseyn Hân Tabâtabâî (Delhi 1728-Monghyr 1815'ten sn.) (yukarıdaki yazar değil!), *Siyerü'l-Müte'ahhirîn,* (1707-1781 Hind. târîhi) Kalküta, 1832; Luknov, 1866, 1897, 2 c. İngilizce trc. Hâcci Mustafâ, Kalküta, 1789, 4 c., 2: 1902-3, 3: 1926, 4: 1975; Urdû trc. S.Bahşîş 'Alî, *Ikbâl-Nâme,* Delhi, t.siz; dîğer Urdû trc. Gokul Prasâd, *Mir'âtü's-Selâtîn,* Luknow, 1874; Farsca kısaltılmış metin: *Mülahhasu't-Tewârîh,* Kalküta 1827, Agra 1831; dîğer İngilizce tr. J. Briggs, Londra, 1832, 2: 1973 (1707-1781 Hindistan tarihi).-

(147) C.U.Aitchison, *Treaties, Engagements and Sanads...*, 6 c., Kalküta, 1892'de resmî vesikalar toplanmıştır- (147-A) Dânişmend Ni'met 'Alî Hân, *Târîh-ı Şâh-ı Â'lem Bahâdur Şâh*, Luknow ve Hânpûr'da basılmıştır, İng. trc.leri: Chandra Lal Gupta ve Agan Lal Verma, Agra, 1909; Baij Nath Figâr, Luknow, 1928 (Elliot, VII, 568); (147-B) Lâ, *Târîh-ı Bahâdur-Şâhî* (1747) (Elliot, VII, 565-7); (147-C) Lâ, *Bahâdur Şâh-Nâme*, British Museum, Or. 240; (147-D) Muhammed Kaasim Lâhûrî, *Târîh-ı Bahâdur-Şâhî ('İbret-Nâme)*, British Museum, Or.1.934; Nûrü'd-D.Fârûqî, *Cihândâr-Nâme*, India Office Library, Persan 3.988; Mîr Muh.Ahsen Îcâd, *Ferruh-Siyer-Nâme*, British Museum, Or. 25; Lâ, *Târîh-ı Saltanat-i Ferruh-Siyer*, Brit. Mus., Add. 6.584; Kâmrâc b. Nam Singh, *'İbret-nâme*, India office Library, Persan 1.534; Muh. Kaasim 'İbret Lâhûrî, *'İbret-nâme*, Brit. Mus. Or. 1.934; A.M., *Ahwâlü'l-Hawâkıyn*, Brit.Mus., Cr.Add. 26.244. Dîğer bâzı eserler için bk.H.Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts the Library of the India Office*, 2 c., 1903, 1937, 2: 1980 ve H.K.Kaul, *Urdu Manuscripts in Delhi Libaries*, 1977.

Ûd nevvâb-vezîrleri için: Muh.Necmi'l-Ganî Hân, *Târîh-ı Awaz* (Urdû), 4 c., Murâdâbâd 1909, Luknow 1919; Sey.Kemâlü'lü'd-D.Hayder, *Târîh-ı Awaz (Kayşarü't-Tewârîh)* (Urdû), 2 c., Luknow, 1879; Emîr 'Alî Hân, *Wezîr-Nâme*, Cewnpûr, 1293 = 1876; Durga Perşâd Mihr, *Büstân-ı Awaz*, 1892; W.Knighton, *The Private Life of an Eastern King*, Londra 1855; 'Abdü'l-Halîm Şerer, İng. trc. E.S.Harcourt ve Fâhir Hüseyn, *Lucknow, The Last Phase of an Oriental Culture*, Londra, 1975; Satish Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court (1707-40)*, Delhi 1959; A.L.Śrivastava, *The First Two Nawabs of Oudh, A Critical Study based on Original Sources*, Luknov 1933; Bishop R.Heber, *Narrative of a Journey through the Upper Provinces of India (1824-5)*, 2 c., Londra, 1829; Comte de Moldave, *Voyage en Inde (1773-6)*, J.Deloche nş., Paris 1971; Ziyaud-din Desai, *Mosques of India*, Delhi 1971; W.Hodges, *Travels in India (1780-83)*, Londra 1974; Père J.Tieffenthaler, *Description Historique et Géographique de l'Inde*, 2 c., Berlin, 1786-8.- Gulâm 'Alî Hân, *Şâh-Â'lem-Nâme*, 2 c., Kalküta, 1912-4, İng. trc. W.Francklin, *The History of the Reign of Shah-Aulum*, Londra, 1798; Sabâhü'd-D. 'Abdi'r-Rahmân, *Bezm-i Tîmûriyye*, Â'zamgarh, 1367 = 1948 (Timuroğulları üzerinde edebî malzeme); K.'Alî, *A New History of Indo-Pakistan since 1526*, 4: 1979.- Hân-ı Hânân Bayrâm Hân Karakoyunlu, *Dîwân* (Tr. ve F.), S.H.Reşdî ve M.Sâbir nş., Pâkistân Ün.nş., 1971.

S.M.Latîf, *Lahore, Its History, Architectural Remains*, Lâhûr 1892; B.S.Neccâr, *Panjâb under the Great Mughals (1526-1707)*, 1979; H.R.Gupta, *Later Mughal History of the Panjab (1707-93)*, Lâhûr 1944, 2: 1976; Z.Ahmad nş., *Selections from the Panjab History, I: Lahore, II: Punjab, III: Mughal India*, 3 c., Lâhûr 1982; P.Rocatgi, *Catalogue of Portraits in the India Office Library and Records*, 1983; *Encyclopaedia of Islam, Urdu Edition*, 17 c.; S.R.Dar, *Historical Gardens of Lahore*, 1982; N.M.Titley, *Persian Miniature Paiting and Its Influence on the Art of Turkey and India, The British Library Collections, 14th-19th Centuries*, 1983.

J.F.Richards, *Mughal Administration in Golconda*, Oxford 1975; Radhey Shyan, *Honours, Marks, Ranks and Titles under Great Mughals, Babur and Humayun and Akbar, Islamic Culture*, XLVI, 1972, 107-7 ve XLVII, 1973, 375-53.

B- TETKİKLER

a- Umûmî Eserler:

(148) W.Hunter, *The Imperial Gazetteer of India* (bir heyet tarafından kaleme alınmıştır; pek zengin malzeme vardır), 14 c., Londra, 1866; bu coğrafya, tarih, statistik lugatinin son cildi atlas yeni tab'ı: 26 c., 1908-31.- (149) H.Yule, *Hubson-Jobson, A Glossary of Anglo-İndian Colloquial*, Londra, 1886.- (150) Ziererio, *Geschichte Indiens und des Islam, III: 1500-1760*, 1956; (151) *Cambridge History of India, III: Turks and Afghans, IV: Moghul Period*, 1929 ve 1937 (çeşitli basımları vardır); (152) Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (3 c., bilhassa II. c.), T.T.K. nş., Ankara, 1947; (153) Shâhpurshâh Hormasji Hodivaca, *Studies in Indo-Muslim History, A Critical Commentary on Elliot and Dowson's History of India as Told Its Own Historians*, Bombay, 1939 (kaynak incelemesi); (153-A) Sir H. M. Elliot, *Bibliographical Index to the Histories of Muhammedan India*, 2 c., Kalküta, 1849; (154) H.G. Keene, *History of India from the Earliest Times tho the End of the Nineteenth Century*, 2 c., son tab'ı: Edingburg, 1906; A.V.W.Jackson, *History of India*, 9 c., 1906-7, 2: 1976. (155) Stanley Lane-Poole, *The History of the Moghul Emperors of Hindustan*, Londra, ilk tab'ı: 1892; De Laet, *The Empire of the Great Mogol*, Bombay, 1928; (155-A) A. Majumdar, *The Mughal Empire*, 1974; (156) C. E. Bockland, *Dictionary of Indian Biography;* (157) Thomas William Beale, *The Oriental Biographical Dictionary*, Kalküta, 1881; 2. tab'ı: H.G. Keene nş., Londra, 1894, 3: New York 1965; (158) P. Kennedy: *History of the Great Moghuls*, Kalküta, 1905; (159) François Catrou, *History of the Great Moghuls*, Kalküta 1905; (159) François Catrou, *Histoire Générale de l'Empire Mongol*, Paris, 2 c., 1705, 1715; (160) Paul Horn, *Das Heer und Kriegswesen des Gross-Moghuls*, Leiden, 1894; (161) M. Gentil, *Mémoire sur l'Indoustan ou Empire Mogol*, Paris 1822; (162) Charles Stewart, *The History of Bengal from the First Mohammedan Invasion until 1757*, Londra, 1813; (163) Edward Thomas, *The Revenue Resources of the Mughal Empire in India*, Londra, 1871; (164) Birdwood, *The Industrial Arts of India*, 2 c., Londra 1881; (165) H. Gooetz, *Bilderatlas zur Kulturgeschichte Indiens in der Gross-Moghul-Zeit*, Berlin, 1930; (166) *Bartholomews's Map of India*, 1: 4.000.000, Edinburgh, pek çok tab'ı vardır.

b- Bâbur ve Hümâyûn:

(167) W.Erskime, *A History of India under the Two First Sovereigns of the House of Timour: Bâber und Humayun*, 2 c., Londra, 1854, 2: 1973; (168) Stanley Lane-Poole, *Baber*, Oxford, 1899; (168-A) S.M.Edwardes, *Babur*, Londra, 1926; (168-B) İ.H.Ertaylan, *Bâbür Şâh*, Ank. 1966. (169) Fernard Grenard, *Baber* (fevkalâde kompozisyon), Paris 1930; İngilizce tr. Homer White ve Richard Glaenzer, Londra, 1931, 2: 1970; Türkçe trc. Orhan Yüksel, *Babur, 1000 Temel Eser:* 64, Istanbul 1964;

(170) L.J.Rusbrook Williams, *An Empire Builder: Baber*, Londra, 1918; (170-A) F.Teufel, *Bâbur und Abûl-Fazl*, *ZDMG*, XXXVII, 1883, 141-87; (170-B). S.A.Azimdjarov, *Gosudarstvo Babura v Kabulei v Hindii*, Mosk. 1977; Ishwari Prasad, *Life and Times of Humayun*, Kalküta, 1955; M.Lal, *Babar*, 1977 ve *Humayun*, 1978; Sukumar Ray, *Humayun in Persia*, Kalküta 1948; 'Alî Kewser Çandpûrî, *Muhammad Bayram Khân Turkomân*, Agra 1931; Banerji, *Humâyûn Badshah*, 2 c., Londra 1939 ve Luknow 1941; I.A. Khan, *Mirza Kamran*, Bombay 1964.

c- Ekber:

(171) Kont F.A. von Noer, *Kaiser Akbar*, 2 c., Kiel, 1880, 1885; Fransızca trc. G.Bonet-Maury, 2 c., Leiden, 1883, 1887: *L'Empereur Akbar, Un Chapitre de l'Histoire de l'Inde au XVIe Siècle*, İng. trc.Anette Susannah Beveridge, 2 c., Kalküta, 1890; (172) V. A. Smith, *Akbar*, Oxford, 1917, 1919; (173) Şemsü'l-'Ulemâ Mevlânâ Mevlevî Muhammed Hüseyn Âzâd, *Derbâr-ı Ekberî* (Urdûca), Lâhûr, 1896, 4: 1927; (174) W.Foster, *Early Travels in India*, 1921 (1581-91 Ralph Fitch ve 1599-1606 John Mildenhall'ün seyâhatleri); (175) Albay G.B.Malleson, *Akbar, Rulers of India Series* nş., 1903, 2: 1979 (176) Ömer Rızâ Doğrul, *Ekber Şâh*, Istanbul, 1944; (176-A) W.H. Moreland, *India to the Death of Akbar*, Londra, 1920; S.A.A.Rizwî, *Muslims in Akbar's Reign*, Delhi 1975; A.R.Hân, *Chieftains during the Reign of Akbar*, Simla 1977; C.W.Troll, P *The Akbar Mission*, 1982; J.J.Modi, *Parsees at the Court of Akbar*, Bombay 1903; E.Maclagan, *The Jesuits and the Great Mogul*, 1932; V.J.A. Flynn, *Fathpur-Sikri*, Bombay 1975. (176-B) P. Goldie, *The Mission of the Great Mogul* (Ekber), Dublin, 1898.- M.Roychoundhuri, *The Din-i Ilahi*, Kalküta, 1941, 3: 1951; C.H.Payne, *Akbar und the Jesuits*, 1926; J.S.Moyland, *The Commentary of Father Montserrate*, 1922; E.Wellesz, *Akbar's Religions thought in Mogul Pasting*, Londra, 1952.

M.L.R.Choudry, *Dîn-i İlâhî or Religion of Akbar*, Kalküta 1951; R.Krishnamurti, *Akbar: The Religious Aspect*, Baroda 1961; A.L.Sristava, *Akbar the Great*, Delhi 1962; G.B.Malleson, *Emperor Akbar*, Delhi 1978; S.M.Burke, *Akbar the Greatest Mogul*, Delhi 1989; K.A.Nizami, *Akbar and Religion*, Delhi 1989; Fauzia Zareen Abbas(Fewziye Zerrîn 'Abbâs), *Abdul Qadir Badauni*, Delhi 1987; R.Shyam, *Honours, Ranks and Titles under the Great Mughals(Akbar)*, *Islamic Culture*, XLVIII/4, 1973, 335-53; Shireen Moosvi(Şîrîn Muswî), *The Mansab System under Akbar*, *JRAS*, 1981/2, 173-85; Sukumar Ray, *Bairam Khan*, Karaçi 1992(290 s.).

d- Cihângîr ve Şâh-ı Cihân:

(177) Gladwin, *Reign of Jahangir*, Kalküta, 1788 (ilk tab'ı: *History of Jahangir*, Kalküta 1778); (178) Beni Parsad, *History of Jahangir*, 1922, 2: Allâhâbâd, 1940; (178-A) W.H.Moreland, *From Akbar to Aurangzeb*, Londra, 1923; (178-B) Keene, *The Turks in India*, Londra, 1879 (Şâh-ı Cihân devri); Hân-ı Hânân 'Abdü'r-Rahîm Hân için Hindî dilinde şu 2 eser: Mâyâ Sankara Yâdjnîka, *Rahim Ratnâvalî;* Dêva Prasâda Munsıf, *Hânhân-Nâme;* T.Raychaundhuri, *Bengal under Akbar and Jahangir*, Kalküta, 1953; M. ve R. Şücâ'ü'd-D., *Noorjahan*, 1967; C.H.Payne, *Jahungir and the Jesuits*, Londra, 1939. K.R.Qanungo, *Dara Shukoh*, 2 c., Kalküta, 1935; Mahbûbü'r-Rahmân, *Cihânârâ*

(Beğim) (Urdû), Alîgarh, 1918; Banarsi Prasad Sakena, *Shahjahan*, Allâhâbâd, 1932, 2: 1958; V.Vidyalankar, *'Abdur Rahîm Hânhânân, Islamic Culture*, XXIV/2, 1950, 123-33; Yûs. Mîrek, *Mezher-i Şâh-cehânî*, Karaçi 1962; Riyâzu'l-İslâm, *Indo-Persian Relations, The Mughal Empire and Iran*, Tahrân 1970; Ibn Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire to the Year 1657*, Oxford 1936.

e- Â'lemgîr:

(179) Sir Jadunath Sarkar, *History of Aurangzîb, Mainly based on Persian Sources*, 5 c., 1912-24; A.M., *Anecdotes of Awrangzeb*; A.M., *Short History of Awrangzib*, 2: Kalküta 1954; (180) Stanley Lane-Poole, *Aurangzib*, Oxford 1893, 2: 1975; (180-A) Mewlânâ Şiblî, *Evrengzîb Â'lem-gîr* (Urdû); (180-B) Zahîrü'd-D.Fârûqî, *Awrangzeb*, Neval Kişor, 1935, 2: 1977; L.Ahmad, *The Prime Ministers of Aurangzeeb*, 1976; C.M.Agrawal, *Wazirs of Aurangzeb*, 1978; Sarkar, *Mir Jumla, General of Aurangzeb*, 2: 1979; M.Athar Alî, *The Mughal Nobility under Aurongzeb*, Bombay 1968; (181) Robert Orme, *Historical Fraegments of the Mughal Empire from Year 1669, Origine of the English Etablissement*, Londra 1805.

f- Â'lemgîr'den Sonrası:

(182) Satis Chandra, *Parties and Polltics at the Mughal Court, 1697-1740*, 'Alîgarh, 1959; A.M., *Farrukh Siyar and the Saiyid Borthers, Medieval Indian Quartely*, 'Alîgarh, 1957, 135-46; *The Ruin of Aurangzeb, Nineteenth Centrury* dergisi, V, 1887; (183) W.Irwine, *Later Mughals (1707-1739)* 2 c., 1922, 2: Sir J. Sarkar nş., I: 1707-1720, II: 1720-1739, (184) Stanley Lane-Poole, *The Fall of the Moghul Empire*, Londra, çeşitli basımları vardır; (185) H.G.Keene, *Fall of the Moghul Empire*, Londra, 3: 1887, 4: 1975; (186) Sir Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire of Hindustan*. Kalküta, 1934, 2: 3 c., Kalküta, 1949-52; (186-B) G.Singh, *Ahmad Shah Durrani*, 1959, 2: 1977; (187) Antoine Polier, *Shah Alam II and His Court*, Kalküta, 1947; (187-A) W.Franklin, *The History of the Reing of Shah-Alam, the Present Emperor*, Londra, 1798, 2: 1979; (188) C.V.Fürer-Naimendorf, *The Aboriginal Tribes of Hyderabad*, 2 c., Bombay, 1943-45; (189) James Grant Duff, *History of the Mahrattas*, 3 c., 1826, 3: Bombay, 1873; (190) H. Gastonnet des Fosses, *L'Inde Française avant Dupleix*, Paris, 1887; (191) J.R.Seelley, Fransızca trc. Albay Baille ve Alfred Rambaud, *Expansion de l'Angleterre*, Paris, 1885; (192) Jhames Mill, *The History of British India*, 5. tab'ı: H.H. Wilson nş., 9 c., Londra, 1858; (193) Sir John Kaye ve Albay Malleson, *History of the Indian Mutiny* (1857-8), 6 c., Londra, 1898 (4. tab'ı; ilk tab'ı 1896'da yapılan bu eser, Sipâhi İhtilâli'nin İngiliz görüşüne göre yazılmış en etraflı incelemesidir), tek cildlik kısaltılmışı: 1888, 2: 1976; R.Seton, *The Indian "Mutiny" 1857-58, A Guide to Source Material in the India Office Library and Records*, 1986; W. Keene ve B. Malleson, *History of Sepoy War*, Londra, 1880-8; (194) D.B.Parasins, *A*

History of the Marâthâ People, Oxford, 1918; (195) Surendranath Sen, *Administrative System of the Marâthâs*, Kalküta, 1923; (196) H.A.Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjâb*, 3 c., Lâhûr, 1911-19; (197) W.McGregor, *The History of the Sikhs*, 2 c., Londra 1846; (198) J.D.Cunningham, *A History of the Sikhs*, H.L.O. Garrett nş., Oxford, 1918; (199) J. Malcolm, *A Sketch of the Sikhs*, Londra, 1812; (200) G.C.Smyth, *History of the Reigning Family of Lahore*, Kalküta, 1847, 2: 1961; (201) G.Gough ve A.D. Innes, *The Sikhs and the Sikhs Wars*, Londra, 1897; (202) Kenehyâ Lâl, *Târîẖ-ı Pencâb*, Lâhûr, 1877; (203) Seyyid Muhammed Latıyf, *History of the Panjâb*, Kalküta, 1891;(204) Gokul Chand Nang, *The Transformation of Sikhism*, Lahûr, 1912; (205) M.A. Macauliffe, *The Sikhs Religion*, 6 c., Oxford, 1909; (206) Khazân Singh,*History and Philisophy of the Sikh Religion*, 2 c., Lâhûr, 1914; (206-A) W.- G. Osborn, *The Court and Camp of Runjeet-Singh*, Londra, 1840; (206-B) H.- T. Prinsep, *Histoire de Randjit Singh (Origines et Progrès de la Puissance des Sikhs)*, Fr. trc. X. Raymond, Paris, 1836; (206-C) H.-G. Rawlinson, *Shivâji the Marâthâ, His Life and Times*, Oxford, 1918. (206-D) H.R.Grupta, *History of the Sikhs*, 3 c., 2: 1980 (C. III: *Sikh Dominition of the Mughal Empire, 1764-1803)*.

g- Medeniyet ve Teşkîlât:

(207) 'Abdülazîz, *The Imperial Treasury of the Indian Mughuls*, Lâhûr, 1942; (208) Aynı Yazar, *The Mansâbdarî System and the Mughul Army*, Lâhûr, 1945; (209) Aynı Yazar, *Arms and Jewellery of the Indian Mughuls*, Lâhûr, 1947; (210) Sir J. Sarkar, *Studies in Mughal India*, Kalküta, 1919; (211) H. R. Grupta, *Studies in Later Mughal History of the Panjab*, Lâhûr, 1944; (212) Fergusson, *History of Indian and Eastern Architecture*, Londra, 1876, 2: 1910; (213) Sir J. Sarkar, S. K. Saraswati, A. Goswati ile A. Goswamî, *Glimpsey of Mughal Architecture*, 1953; (214) C.M. Villiers-Stuart, *The Gardens of the Great Mughals*, Londra, 1913; (215) S. M. Latıyf, *Agra, Historical Descriptive*, 1896; (216) Duncan, *Keene's Handbook for Visitors to Agra*, 1909; (217) E.B. Havell, *A Handbook to Agra and the Taj*, 1921; (218) M.Eşref Hüseyn, *An Historical Guide to the Agra Fort*, 1937; (219) Mevlevî Mu'înüddîn Ahmed, *The Taj and Its Environments;* M.A.Chaghatai, *Le Tadj Mahal d'Agra*, Brüksel, 1938; (220) Sir Gordon Hearn, *The Seven Cities of Delhi*, Kalküta 1928; (221) Sir Seyyid Aḥmed H̱ân, *Âs̱ârü's-Senâdîd* (Urdû), Delhi 1847, 1854, Luknow 1876, 1900, H̱ânpûr, 1904 (Fr.trc. Garcin de Tassy, *JA*, XV-XVII; İng. trc. Carr Stephen, *Monumental Remains of Delhi*, Simla 1876); (222) Sir Ram Sharma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, Oxford, 1940, 2: 1975; (223) S. N. Bhattacasyya, *A History of Mughal North-East Frontier Policy*, Kalküta, 1929; (224), Narendra Nath Law, *Pronotion of Learning in India during Muhammedan Rule*, Bombay, 1916; (225) D.Pant, *The Commercial Policy of the Moguls*, Bombay, 1930; (226) Bal Krishna,

Commercial Relations between India and England, Londra, 1924; (227) W.H.Moreland, *The Agrarian System of Moslem India,* Cambridge, 1929, 2: Allâhâbâd; (228) Sir J. Sarkar, *Mughal Administration,* Kalküta, 1920, 2: 1924, 4: 1952 (229) S.A.Khan, *The East India Trade in the Seventeenth Century,* Londra, 1923; (230) H.Terpstra, *De Opkomst der Wester-Kwartieren van de Oost Indische Compagnie,* Lahey, 1919; (231) R. Nath, *The Tomb of Babur at Agra, Islamic Culture,* XLVIII/3, 1974, 149-58; (232) William Irvine, *The Army of the Indian Moghuls,* Londra, 1903; S.M.Edwardes ve H.L.O. Garrent, *Mughal Rule in India,* Londra, 2: 1979; S. Digby, *War-horse and Elephant in the Delhi Sultanate,* Oxford 1971.

H.-G. Briggs, *The Nizam, History and Relations with the British Government,* 2 c., Londra, 1861. Le Mascrier, *Histoire de la Dernière Révolution des Indes Orientales,* 2 c., Paris, 1757. Edward-J.Rapson, *The Struggle between England and France for Supremancy in India,* Londra, 1887. Barou de Penhoen, *Histoire de la Conquête de l'Angleterre,* 2 c., Paris, 1844. Colonel Malleson, *History of the French in India,* 1866, Fr. trc. 1884. T. Hammond, *Dupleix,* Paris, 1881. M. Chr Sprengel, *Geschichte der Maratten,* Halle, 1786. Hamilton, *Historical Account of the Rohillas Afgham,* 2 c., Londra, tarihsiz. J. Malcolm, *Memoirs of the Central India,* 2 c., Londra, 1820. Mir Hussein Ali Khan, *Tippou-Sahib,* Farsça'dan İng. trc. Colonel Miles, Londra, 1844. Sir John Strachey, Fr. trc. J. Harmand, *L'Inde,* Paris, 1892. Tîpû-Sultan, Farsça'dan İng. trc. *Letters,* Colonel W. Kirkpatrick, 1811. *Report of the House of Commons on the Affairs of India,* 1812. *Letters, Despatches and Other State Papers preserved in the Foreign Department of the Government of India (1772-1785),* 3 c., in folio, George W. Forrest nş. Lord Wellesley, *Despatches, Minutes and Correspondence,* Montgomery Martin nş., 2: 1840. Lord Cornwallis, *Correspondence,* Ch. Ross nş., 3 c., 1859. *Selections from Letters, Despatches and other State Papers preserved in the Bombay Secretariat, Maratha Series,* Bombay, 1885. Lord Wellesley, *Notes Relative to the Late Transactions in the Mahratta Empire,* Fort-William, 1803. Lord Wellesley, *Memoirs,* Londra 1827. Arthur Wellesley (Lord Wellington), *Despatches, India,* Londra, 1837. George Thomas, *Memoirs,* W. Franklin nş., Kalküta, 1803. James Skinner, *Military Memoirs,* B. Fraser nş., Londra, 1851. James Bristow, *Narrative,* 1794. Boigne, *Mémoires,* Chambéry, 1829. Sir J. Strachey, *Hastings and the Rohilla War,* 1892. Beatson, *War with Tipû Sultân,* 1800. Gen. A. Brialmont, *Histoire de Wellington,* c. I, Brüksel, 1858. Dubois de Jancigny, *Inde,* Paris, 1845. W. Hunter, *The Indian Empire,* 2: Londra, 1866. Mill, *History of British India,* 5 c., Londra, 1858, Wilson nş. H. Sutherland Edwards, *Russian Parojects agains India,* Londra, 1885. H.-G. Keene, *Sindhia,* Oxford, 1895. Sir Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab,* 2: Londra, 1873, 3: 1976.

H. Pottinger, *Travels in Beloochistan and Sinde, A Geographicale and Historical Accrunt of those Countries*, 1816, 2: 1976; M. Muhyiddîn, *The Chancellery under the Mughals (1526-1658)*, 1971; R. Misra, *Women in Mughal India (1526-1748)*, 1967; R. Nath, *The Immortal Taj Mahal*, 1972; A.M., *Calligraphic Art in Mughal Architecture*, *1979;* M.C.Beach, *Paintings for the Mughal Court*, 1982; 'İrfân Habîb, *An Atlas of the Mughal Empire*, 1982 (folio, 34 harîta); R. Islam, *A Calendar of Documents of Indo-Persian Relations (1500-1750)*, 1979; A.M., *Indo-Persian Relations between the Mughul Empire and Iran*, 1970; S.M.Latif, *History of the Punjab*, Kalküta 1891; S.Mossvi, *The Economy of the Mughal Empire (ca. 1595), A Statistical Study*, 1987, 470 s.; P.Pal, *Court Paintings of India, 16th-19th Centuries*, 1983, 340 s. +192 renkli planş; P. Saran, *The Provincial Government of the Mughals (1526-1658)*, Allâhâbâd, 1941, 2: 1976; Royal India and Pakistan Society, *Art and Letters: India and Pakistan*, 37 c., 1925-63, 2: 1978; J.E.Schwartzber, *A Historical Atlas of South Asia*, 1978; A.Goomaraswang, *Rajput Painting (the XVIth to the XIXth Century)*, 2 c., 1916, 2: 1976; S.Crowe ve S.Haywood, *The Gardens of Moghal India, A History and a Guide*, 1972; S.Crowe ve S.Haywood, *The Art of Moghal India*, 1963, 2: 1976.- M.Ahmad, *Lord William Bentick*, 1978; A.L.Srivastava, *The First Two Nawabs of Oudh*, Luknow, 1933; M.Alam, *Crisis of Empire in Mughal North India, Awadh and the Punjab (1707-1748)*, 1987; 'Alî Hân Nakawî, *'İmâdü's-Sa'âdet*, Luknow, 1864; Muh.Feyz-Bahş, *Ferah-bahş*, İng. trc. W.Hoey, 2 c., Allaahâbâd, 1888-9; Kemâlü'd-D.H ayder, *Târîh-i Awadh*, 2 c., Luknow, 1879 (Farsca'dan Urdû trc.); Necmü'l-Ganî Râmpûrî, *Târîh-ı Awadh* (Urdû), 5 c., Luknow 1918; Mewlewî Halîlü'r-Rahmân, *Târîh-i Burhânpûr*, Delhi, 1317 = 1889; Yûs.Hüs.Hân, *Nizâmü'l-Mülk Âsaf-Câh*, Mangalar, 1936; A.L.Srivastava, *Shuja-ud-daulah*, 2 c., Kalküta, 1939.- S.M.Jaffar, *Some Cultural Aspects of Muslim Rule in India*, Peşâwer, 1950; *Paintings from the Muslim Courts of India*, Londra, 1976; J.Burgess, *Muhammadan Architecture of Ahmadabad*, 2 c., Londra, 1900; G. Sanderson, *Delhi Fort*, Delhi, 1914; E.B.Havell, *Agra and the Taj*, Londra, 1912; E.W.Smith, *The Moghul Achitecture of Fathpur -Sikri, Archaelogical Survey of India, NIS*, XVlll, 1898; Seççidânanda Sinhâ, *Kashmir*, 3: Allaahâbâd, 1947; V.Jacquemont, *India, Tibet and Kashmir*, Londra, 1834; G.T.Vigne, *Travel in Kashmir*, Londra, 1842; Kirpâ Râm, *Târîh-i Gül-zâr-ı Keşmîr*, Lâhûr, 1870; Francis Younghusband, *Kashmir*, Londra, 1917; Thornton, *Lahore*, Lâhûr, 1876; S.Muh.Latîf, *History of the Panjab*, Lâhûr, 1891; A.Y., *Lahore*, 1892; R.P.Tripathi, *Some Aspects of Muslim Administration*, Allaahâbâd, 1936; İbnü Has., *The Central Structure of the Mughal Empire*, 1936; M.A.Sherring, *The Sacred City* (Benâres), Londra, 1868; S.Muh.Refî' Rizawî, *Târîh-i Benâres*, Lâhûr, 1315 = 1897; E.B.Havell, *Benares*, Kalküta, 1906; Mazhar Hüs., *Târîh-i Benâres*, Benâres, 1916; Ferîdûn Bey Kaliç, *History of Sind*, 2 c., Karaçi, 1900-1; J.Abbot, *Sind*, Oxf.1924; J.Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, 2: Madras, 1873, 3: Londra, 1914; H. Cousens, *Bijapur and Its Architectural Remains*, Bombay, 1916; J.Fergusson ve P.D.Hart, *Principal*

Mahomedan Buildings at Beejapore, 1859; J.Fergusson ve Meadows Taylor, *The Architecture at Beejapore*, 1866; Henry Cousens, *Guide to Bijapur*, Bombay, 1905; Beşîrü'd-D.Aḥ., *Wâkı'ât-ı Memleket-i Bîcâpûr* (Urdû), 3 c., Hayderâbâd, 1914; A.Y., *Târîḫ-i Bîcâpûr*, 1911; G.F.Blagova, *Rusya'da Bâbur-Nâme Araştırmaları, Tyurkologiçeskiy Sbornik*, Moskova, 1966, Akademiya Nauk, Institut Narodov Azii, 168-76; A.Strindberg, *Chronique d'Abul-Ghâsi-Behâder*, Stockholm, 1889; S.S.Jacob, *Jaypore Fortfolio of Architectural Details*, 5 kutu, 1977; *Annual Reports of Archaeological Survey of India*, 30 c., 1902-37; *A Handbook for Travellers in India*, John Murray nş., Londra, 13. baskı: 1929. J.Abbot, *Sind*, 1977; B.S.K.Grover, *Sikkim India;* A.F.Ṣalâḥüddîn Aḥ., *Social Ideas and Social Change in Bengal (1818-1835)*, 1965, 2: 1976; M.H.Siddiqi, *Babur's Occupation of Qandahar, University Studies*, VIII-1, 1966, 25-36; C.J.Hamilton, *The Relations between England and India (1600-1890)*, Kalküta, 1949; P.Gupta, *Geographical Names in Ancient Indian Inscriptions*, 1977; G.Hambly, *Cities of Mughul India, Delhi, Agra and Fatehpur Sikri*, 1968 2: 1977 (71'i renkli 128 planş resim); J.Lall, *Taj Mahal*, 1982 (çok resimli); Z.Yazdani, *Hyderabad During the Residency of Henry Russell (1811-1820)*, 1976; A.M., *Bidar, His History and Monuments*, Oxf.1947 (Berîd-Şâhlar); Mulla Shah Muhammad Shâh Âbâdî, *Raj Tarangini, History of Kashmir* (Farsca metin), 1975; Muḥibbü'l-Ḥasen, *Kashmîr under the Sultâns*, Srinagar 1974; G.M.D.Sufi, *Kashmîr*, Lâhûr 1949. P.Spear, *The Oxford History of Modern India*, 2: 1978; A.M., *Master of Bengal, Clive and His India*, 1975; R.Nath, *Some Aspects of Mughal Architecture*, 1976; A.M., *Colour Decoration in Mughal Architecture*, 1970; A.M., *Agra and Its Monumental Glory*, 1977 (bu üç kitap, çok zengin resimli).- O. Feldbaek, *Indian Trade the Danish Flag (1772-1808)*, 1978; B.G.Gokhale, *Surat in the Saventeenth Century*, 1978; Z.U.Malik, *The Reign of Muhammed Shah (1717-1748)*, 1977; H.S.Bhatia, *Military History of British India (1607-1947)*, 1977; B.P.Ambashthya, *Decisive Battles of Şer Şah*, 1977; S.C.Welch, *The Art of Mughal India, Painting and Precious Annual Report (1915-16)*, 1963, 2: 1976; A.D.Gordon, *Bombay City*, Canberra, 1978; G.E.Harvey, *History of Burma from Earliest Times to 1824*, Kalküta, 1925, 2: 1967; G.L.Chopra, *The Punjab as a Sovereign State (1799-1839)*, Kalküta, 1929, 2: 1977; E.C.Bayley, *History of Gujurât, The Local Muhammadan Dynasties*, N.Singh nş., 1970; J.Rennell, *Memoir of a Map of Hindustan or the Mogul Empire*, 1793, 2: 1976 (3 by. harita + 500 s. îzâhât); J.Şerîf, *Kaanûn-i İslâm*, İng.trc.G.A.Hercklots, *The Customs of the Mussalmans of India*, 1863, 2: 1973; R.F.Burton, *Sind Revisited*, Londra, 1977; E.H.Aitken, *Gazetteer of the Province of Sind*, Karaçi, 1907; A.W.Hughes, *The Country Balochistan*, 1877, 2: 1977; E.W.Hopkins, *The Religions of India*, Kalküta, 1885, 2: 1977; W.Hastings, *Memoirs relative to the State of India*, 1786, 2: 1978; R.Muir, *The Making of British India (1756-1858), Documents*, 1915, 2: 1977; C.Chattopadhyay, *Bengal, Early Nineteenth Century Select Documents*, 1978; H.B.Edwardes, *A Year of the Punjab Frontier in 1848-49*, 2 c., 1851, 2: 1963; C.Masson, *Narrative of Various Journeys in Balachistan, Afghanistan and the Panjab*, 3 c., 1842, 2: 1974; H.G.Raverty, *Notes on Afghanistan*

and Baluchistan, 1878, 2: 1976; H.W.Bellew, *Afghanistan, A Political Mission in 1857*, 1920, 2: 1978; A.M., *A General Report on the Yusufzais*, 1864, 2: 1977; Hari Ram Gupta, *Later Mughal History of the Punjab*, Lâhûr, 1944; C.R.Singhal, *Mint-Towns of the Mughal Emperors of India*, Bombay, 1953; E.Merklinger, *Indian Islamic Architecture, The Deccan (1347-1686)*, 1981; R.B.Barnet, *North India between Empires, Awadh, the Mughals and the British, 1720-1801*, 1980; N.Gupta, *Delhi between Two Empires, 1803-1931*, 1980; A.Gaur, *Indian Charters on Coper Plates*, 1975; G.U.Pope, *A Text-book of Indian History, with Genealogical Tables*, 3: 1880, 4: 1979; E.S.Smart, *Indian Painting, Mughal and Rajput and a Sultanate Manuscript*, 1978 (yalnız 500 nüsha basılmıştır); E.B.Moynihan, *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, 1980; E.W.Smith, *The Mogul Architecture of Fathpur-Sikri*, 3 c., Allâhâbâd, 1897, 2 c., 1973, *ASI*, XVIII; S.H.Hodivala, *Mughal Numismatics*, Kalküta 1923; S.A.Rashid, *History of Indo-Pakistan Sub-continent (1707-1806)*, Karaçi, 1978; Z.Malik, *A Mughal Statesman of the Eighteent Century: Khan-i Dauran, Mir Bakshi of Muhammad Shah, 1719-39*, 1980; M.H.Ali, *Observations on the Musulmans of India*, 2 c., 1832, 2: 1973; Z.Imam, *The Musulmaans of the Subcontinent*, 1980; I.H.Qureshi, *The Administration of the Mughal Empire*, 2: 1979; İbnü Ḥasan, *The Central Structure of the Mughal Empire (1657)*, Londra 1936, 2: 1980; Urdû trc. *Devlet-i Mugaaliyye kî Hey'et-i Merkezî*, Lâhûr, 1958; R.Malik, *Muslim Supremacy in India*, 1980; S.M.Haq, *Islamic Movement in the Subcontinent (711-1947)*, Karaçi, 1979; Sir Jadunâth Sarkâr, *The Revenue of Aurangzib*, *JASB*, 1906, 223-55 ve H.Beveridge, *Aurangzeb's Revenue*, *JRAS*, 1906, 349-53; A.H.Dani, *Dacca*, Dacca, 1956 ve A.M., *Muslim Architecture in Bengal*, Dacca, 1961; S.A.A.Naqvi, *Humayun's Tomb*, Dehli, 1947; G.Sanderson, *Delhi Fort*, Delhi, 4: 1937; H.C.Fanshawe, *Delhi Past and Present*, Londra, 1902; H.Sharp, *Delhi: Its Story and Buildings*, Londra, 1921; J.N.Sarkar vs., *The History of Bengal*, II (İslâm devri), Dakka, 1948; C.R.Wilson, *Early Annals of the English in Bengal*, 2 c., Londra, 1895, 1917; Lucy S.Sutherland, *The East India Company in Eighteenth Century Politics*, Oxford, 1952; George Dunbar, *India and the Passing of Empire*, Londra, 1951; Rennell, *Atlas of Bengal*, 1781; J.N.Sarkar, *Bengal Nawabs*, Kalküta, 1952; Kâlî Kindar Datta, *'Alî Vardi and His Times*, Kalküta, 1939; A.C.Roy, *Mir Jafar Khan*, Kalküta, 1953; Ẕekâullaah Dihlewî, *Târîḫ-i Hind* (Urdû), bir çok c., Alîgarh, 1917; Satish Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740*, Aligarh, 1959; H.C.Kar, *Millitary History of India*, 1980; Cambridge University, *Economic History of India*, I: 1200-1750, II: 1750-1970, 1980, 'İrfân Ḥabîb, *Agrarian System of Mughal India*, Bombay, 1963; Muḥ.Beşîr Aḥmed, *Judicial System of Mughal Empire*, Karaçi 1978; J.N.Sarkar, *Mughal Economy, Organization and Working*, 1987; Mountstuart Elphinstone, *The History of India*, 2: Allâhâbâd 1966; Muḥ.'Abdü'l-Ganî, *A History of the Persian Literature at the Mughal Court*, 3 c., 1929-30 (yeni bir ofset baskısı da var); J.C.E. Bowen, *A Selection from the Poetry of the Moghul Empire of India (1526-1828)*, 1966; J.Burgess, *The Hand-gazetteer of India*, 1909, 2: 1977; C.Chattopadhyay, *Bengal, Early Nineteenth Century, Select Documents*, 1978.

III

MÜSLÜMAN HİNDİSTAN DEVLETLERİ

1- Kişmir: Şâhîler ve Çekkîler (1334 - 1587)

Kişmir, Hindistan'ın en kuzeyindeki ülkedir. Kuzeyi baştan başa Doğu Türkistan, doğusu tamâmen Tibet ile sınırlıdır. Güneyi ve batısı Pencâb'a açılır. Kuzey-batısı Afganistan'dır. Çok dağlık, tabiî manzara bakımından çok güzel ("Asya'nın İsviçresi") bir ülkedir. Kuzeyinde Karakurum Dağları, muhteşem bir heybetle uzanır ve 8.610 metreye yükselen zirveler yapar. Karakurum geçidi (5.580 m) ile Doğu Türkistan'a açılır ama, Orta Asya'dan Hindistan'a girmek için bu geçit işlek değildir. Zîrâ bir sürü sıradağ aşılmak gerekir. Hindistan'a asıl geçit, Hayber'dir. Orta Asya'dan değil, İran tarafından gelen müstevlîler ise, Ummân Denizi sâhillerini tâkıyb ederek Kirmân'dan Belûcistân'a geçerler. İndus nehri, Tibet'ten kaynar. Kişmir'i baştan başa geçerek Pathanistan ve Pencâb'a geçer, Sind'de delta yaparak Ummân Denizi'ne dökülür. Kişmir'in bugün batı ve kuzey-batı bölgeleri (takrîben üçte bir) Pâkistân'ın, büyük kısmı Hindistan'ın elindedir. Ülkenin tâmâmı, Sünnî Müslüman'dır. Hindûlar (Brahmanlar), azınlıktır. "Camnû" denen ülkenin Pencâb üzerindeki güney uzantısı da Kişmir'e dâhildir.

Keşmîrliler, bir Ârî ırk olmakla berâber çok Türk, Afgan, hattâ Moğol, Tibet kanı vardır. 1420'ye kd. Müslüman sultânların resmî dili Sanskrit iken, bu târîhte Fârsca ve 1889'da Fârsca yerine Urdû oldu. Bugün de her iki Keşmîr'de resmî dil Urdû olup, Keşmîrce konuşanlar gittikçe azalmıştır.

Lohara hânedânından son Keşmîr kralı Râmâ Dêwa'nın (1252-1273) oğlu yokdu, bir Brahman'ın oğlu olan Lakşmâna Dêwa'yı evlâd edidi (salt. 1273-1301). Sonra onun oğlu Sûha Dêwa (salt.1301-1320) kral oldu. 1320'de (bahâr) Zulcu yönetiminde Çağatay Moğolları, eyâleti işğâl ettiler. Sonra Müslüman Türk hâkimiyeti başladı.

Şâhîler veyâ Swâtîler, 1334'de Kişmir Moğol istilâsına son verip Delhi Sultanlığı'ndan ayrılarak, müstakil bir devlet kurmuşlardır. Hânedan Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Kişmir, Camnû, Batı Tibet üzerinde (313.000 km2 kadar) Şâhî melikleri, taht şehirleri Srinagar olmak üzere, 1334b-1541 + 1552-1560 arasında 216 yıl hükümrân olmuşlardır. Şâhî melikleri ve saltanat müddetleri (3 Sanskritçe kronik trc. J.C.Dunn, *Kings of Kashmîra*, 3 c., Kalküta, 1879-98; Muhibbü'l-Hasen, *Kashmîr under the Sultâns*, Kalküta 1959):

1. Şemsü'l-Â'zam Şemsü'd-D.Tâhir Mîrzâ, sn. Şâh "Şâh-Mîr Swâtî" (1339-1349=10)
2. Cemşîd b.Şemsi'd-D.(1349-1350=1)
3. 'Alâ'ü'd-D.'Alî Şîr b.Şemsi'd-D. (1350-1359=9)
4. Şihâbü'd-D.b.Şemsi'd-D. (1359-1378=19)
5. Kutbü'd-D. Hindal b.Şemsi'd-D. (1378-1394=16)
6. Sikender Şâh Büt-Şiken b.Hindal b.Şemsi'd-D. (1394-1416=22)
7. Emîr Hân 'Alî Mîrzâ Şâh b.Sikender (1416-1420=4)
8. Zeynü'l-Â'bidîn b.Sikender "Büyük" "Şâh-Hân" (1420-1470=50)
9. Hayder Şâh Hacı Hân b.Zeyni'l-Â'bidîn (1470-1471=1)
10. Hasen Şâh b.Hayder (1471-1489=18)
11. Muhammed Şâh b.Hasen (1489-1490=1+1498-1499=1 + 1500 - 1526 = 26 + 1529 - 1533 = 4=32)
12. Feth Şâh b.Âdem b.Zeyni'l-Â'bidîn (1490-1498=8 + 1499 - 1500 = 1 = 9)
13. İbr. b.Muh. Şâh (1526-1527 = 1+ 1552 - 1555 = 3 = 4)
14. Nâzük Şâh b.Feth Şâh (1527-1529=2 + 1540 + 1551 - 1552 = 1 = 3)
15. Şemsüddîn II b. Muh. Şâh (1533-1540 = 7)
16. Mîrzâ Hayder Duğlat (1540-1551=11)
17. İsm. b. Muh. Şâh (1555-1557=2)
18. Habîb Mahmûd b.İsm. (1557-1561=4)

Şâhîler'in yerine Çekkîler (aş.bk.) geçti. Bu hânedân da Türk fakat Şîî'dir. 16 numaradaki Mîrzâ Hayder, Şâhîler'den değildir. Duğlatlar'dan (b.bk.) olup Bâbur Şâh'ın teyze oğludur. Hümâyûn Şâh b.Bâbur'un vâlîsi olarak Kişmir'i 1553'te öldürülünceye kadar 11 yıl yönetmiş ünlü Türk târihçisidir.

Sadrüddîn, 1334b-1339 arasında Kişmir racaları (sırasıyle Sûhadêwa, sonra kardeşi Udayânadêwa)'nın vezîri iken, devletin idâresini tamâmen eline almış, sonunda 1341'de

racalara son vererek kendi hükümdâr olmuştur. 1339'da katledilen Râcâ Adnidewa'nın kızı Kôta Rânî ile evlenerek esâsen Brahman hânedâna dâmâd olmuştu. Ladah'ta bir beyin oğlu iken ihtidâ etmiş, Çaçan (Rinçana) olan adını Sadrüddîn yapmışdı. Kôta Rânî, Sadrüddîn'den dul kalınca râcâ Udayânadêwa ile evlenip onun adına saltanat sürdü. Saltanatı bir kaç ay olabilir. Sonra Şâh Mîr adlı Türk generali, Sultân Şemsüddîn (no.1) adıyle tahta çıktı ve hânedan kurdu. Zîrâ Udayâdêwa ölmüştü ve kraliçe Kôta'yı tanımadı.

Kutbüddîn'in (no.5) oğulları Hasen ve 'Alî'dir. Kişmir'e geniş ölçüde İslâm dînini yaydığı için "Büt-şiken=Putkıran" denen Sikender Şâh'ın kardeşi Heybet, bir oğlu Muh. Hân ve bunun oğlu Hayder'dir. Zeynü'l-Â'bidîn Şâh'ın bir oğlu da Behrâm ve bunun oğlu Yûsuf'tur. Muh. Şâh'ın kızı, Kâşgar hanı İskender'le evlenmiştir. No.8 = Tâc Hâtûn b.Seyyid Muh. Beyhakî. No.8'in dâmâdı: Seyyid Hasan b. Seyyid b.Seyyid Muh. (Seyyid Hasan, no.9'un, 10'un, 11'in vezîri oldu, oğulları Seyyid Hâşim ve Muh.'dir, bu sonuncusu 1493-1505'de vezîr olup öldürüldü, oğlu Sey İbr. 1541'de Hayder Mîrzâ Duğlat'a karşı ayaklandı; İbr.'in oğlu Seyyid Mübârek Beyhakî 9.12.1586'da Agra'ya sürüldü, oğlu Ebü'l-Ma'âlî de Ekber Şâh'a esir düşdü). No.9'un eşi ve 10'un annesi Gül Hâtûn'dur. Şâhîler'i, Çekkî hânedânından Kişmir melikleri tâkıyb etti:

19. Gaazî Hân b.Kâcî Çekk (1561-1563a=2)

20. Nasrü'd-D.Hüs. Şâh (19'un hem amca-zâdesi, hem de anne bir baba aynı üvey kardeşi) (1563a-1569b=6)

21. Zahîrü'd-D.Muh. 'Alî Şâh (1596b-1579=10) (20'nin kardeşi)

22. Nasrü'd-D.Muh. Yûs. Şâh b.Zahîri'd-D. (1579-14.2.1586=7) (hal')

23. Yâ'qûb b.Nasri'd-D. (14.2.1586-1587=1)

Çekkîler, Kişmirli ve Şîî, resmî dilleri Farsca'dır. Dardistân'dan Keşmîr'e gelen Leşker Çek, 1339'da Keşmîr sultânının beyleri arasına katıldı. No.19, bunun neslindendir. No.20, Farsca'da şâirdir. No.22, 22.9.1592'de Patral (Bihâr) yakınlarında Biswek'de öldü. No.23, 10.1592'de ölüp babasının yanına gömüldü. 1561-1587=36 yıl müddetle taht şehirleri Srinagar olmak üzere Şâhîler'e halef oldular. Kâcî Çekk'in 'Abdâl adlı bir oğlu daha bilinmektedir. Gaazî Hân, Bâbur'un genç beyleriden olup, Kişmîrli olması dolayısıyle 1527'de Bâbur tar. Kişmîr'e, Keşmîr hükümdârı Muh. Şâh'a karşı İskender b.Feth Şâh'ı desteklemek üzere gönderildi. Gaazî Hân, babası ile berâber Keşmîr'de kaldı, 1555'de İsm. Şâh'ın vezîri oldu. Amca-zâdesi Dewlet Çek'le savaşıp bertaraf etdi. 1561'de Habîb Şâh'ı tahttan indirip Sultân Nasîrüdd-Dîn Gaazî Çek sanıyle tahtı çıktı. Üvey kardeşi tar. hal'edilip 1567'de 58 yaşında öldü. Son hükümdar Yâ'qûb, 1588'de Delhi'ye giderek Ekber Şâh'ın hizmetine girdi. Timuroğulları, 1587'de Kişmir'i yeniden ilhâk ettiler. Ülke Şîa'dan Sünnî'liğe döndü.

5.1588, 10.1592'de Ekber 2 def'a Keşmîr'e geldi. Oğlu Cihângîr Şâh, 8 def'a Keşmîr'e gelip inşâ ettirdiği saray ve bahçelerde oturdu. Oğlu Şâh-ı Cihân da vâlî Zafer Hân'ın planlarını çizdiği bahçeler yaptırdı. Baltistân ve Ledâh'ı bu vâlî fethetdi.

Gilgit, Hunza, Nagar

Keşmîr'in batısında Gilgit'te, Şemşîr b.Azar b.Tara Han Yârkendî adlı Türk beyi, bir prenslik kurdu. Budist Şrî Budat'ı tahttan indirip yerine geçti. Yerine ağabeyi Tara Han geçdi (1290-1335=45) ki Şîî-İsmâîlî idi. Bunun neslinden Mîrzâ Han (1565-1600=35), İsmâîlî mezhebini bırakıp İsna-'Aşerî Şîîliği kabûl etti. Bu Türk hânedânın son hükümdârı 'Abbâs Han 1822'de öldü. 1842'de Nagar beyi Kerîm Han, Gilgit'i de ilhâk etdi. 1822-42 arasında ise Yâsîn beyi Gewher Han, Gilgit'i yönetdi. 1846'da Keşmîr mihrâcesi, Gilgit'i ilhâk etdi.

1931 sayımında göre Hunza ve Nagar (Nagir)'ın nüfûsları biribirine eşit, ayrı ayrı 13.500 idi, toprak bakımından Hunza çok daha büyüktü. Nüfûsun üçte ikisi Buruşo olup Buruşaski denen ve hiç bir dil âilesine bağlanamıyan dili konuşuyorlardı. Geri kalan nüfûs da ayrı diller konuşan Wâhîler ve Şinâlar idi. Nagar, Şîî-Câferî, Hunza ise Şîî-İsmâîlî'dir. Hunza ve Nagir hânedânları ayni âileden iner. Hükümdârlarına "mîr" (bey) ve "sam" denir. Başkentleri Bâltît ve Nagir 2.400 ve 2.250 m'dir. Hunza, istiklâlini daha fazla korumuştur. Bununla berâber bâzan Gilgit'e tâbî olmuştur. İkisi de zamân zamân Çin'i metbû tanımışlardır. 1869'da Lunza sam'ı Gazan Hân, Keşmîr mihrâcesine, dolayısıyle İngiltere'ye tâbî oldu. 1891'de öldürüldü, oğlu Safder-'Alî yerine geçdi. Bunun Kâşgar'a kaçmasıyle yerine kardeşi Muh. Nazîm ve 1938'de bunun oğlu Gazan (II) Hân geçdi. Hânedânın Türk asıllı olduğu anlaşılmaktadır (J.Biddulph, *Tribes of the Hindoo Koosh*, Kalküta 1880; *Autobiography of Mir Sir Muhammad Nazim Khan*, Londra Ün., SOAS Kat.).

2. Sind: Câmîler (1320 - 1521)

Sind, bugün Pâkistân'ın bir eyâletidir. Batıda Belûcistan, kuzeyde Pencâb, doğuda Racastân, güney-doğuda Gücerât, güneyde Ummân Denizi ile sınırlı olan ülkedir. İndus, delta yaparak, buradan denize dökülür ve deltanın batısında Karaçi limanı vardır. Otokton halk, Sindliler, Sindî konuşur ve bir Hind-Avrupa (Ârî) kavmidir (Hind kolu) (Kişmirliler de Kişmirce konuşan aynı gruptan bir kavimdir).

Sind'i Emevî fâtihi Muh. İbni'l-Kaasim 712'de fethetmiştir. O zamandan beri Müslümanlar'ın elindedir. Delhi Türk sultanlığı zaafa uğrayınca bu ülkede önce Sûmrâ (Sûmre), sonra Samnâ veyâ Câm hânedânı, bir krallık kurdu. Sûmre hânedânı Sind'de mahallî Hindû hânedânı iken XI. asrın ilk çeyreğinde Şîî-İsmâîlî oldu (H.F.al-Hemdânî, *The Beginnings of the Isma'îlî Dâ'wa in Northern India*, Kaah. 1956). Bütün târihler tahmînîdir: 1) Sumra 1025, 2) Bhungar I 1053, 3) Duda 1068, 4) Singhar 1092, 5) kraliçe Hamun 1107, 6)Pithu, 7) Hayre, 8) Hafîf I, 9) 'Umer, 10) Duda II, 11) Pahtu, 12) Genhra I, 13) Muh. Tûr, 14) Genhra II, 15) Duda III 1190, 16) Tai 1204, 17) Çani Sâr 1228, 18) Bhungar II 1246, 19) Hafîf II 1261, 20) Duda IV 1279, 21) 'Umer Sumra 1304, 22) Bhungar III 1330, 23) Hamîr 1336-1336. Sn.Samnâ veyâ Câm Hânedânı, bir krallık kurdu. Hânedân, Racput ırkındandır (Ârîler'in Hind kolunun Hindî dalından bir ırk, Hindce'nin Râcpût lehçesini konuşurlar; Kişmirliler ve Sindliler gibi Müslüman

değil, Brahman = Hindû'durlar). Hânedân, 1379'da ihtidâ ederek Sünnî-Hanefî olmuştur ve Gücerât Şâhları ile karâbet kurmuştur. İlk 4 kralları Brahman'dır. Resmî dil Farsca'dır. 1320-1521=201 yıl saltanat süren hânedân, Râcpûtlar'ın Semnâ oymağının şefleridir. Timur istîlâsına kadar Delhi sultanlarına tâbî olmuşlardır. En geniş şekliyle Sind ve Belûcistân'ı elde tutmuşlardır (487.000 km^2). Samnâ oymak beyleri, Tûr merkez olmak üzere, 1053'ten 1320'ye kadar Thatta (Tette)'da hüküm sürmüşlerdir. Sonuncuları, aynı Câmlar'dan ilk melik olan Afzâh Unar'dır (Mîr Muh. Mâ'sûmi'l-Bhekkerî, *Târîhu's-Sind*, U.M. Daudpotra nş., Pûna, 1938). Devletin merkezi Tette'dir (Thatha). Melikler ve saltanat müddetleri (isimlerinin başına veyâ sonuna "Câm" gelir) (Semme hânedânı):

1. Afzân (Unar) (1320(1336)-1339a=19)
2. Cûna (kardeşi) (1339a-1353=14)
3. Banhatiya Mânî b.Afzâh (1353-1375=22)
4. Tîmâcî (Tamâçî) b.Afzâh (1375-1379=4)
5. Salâhu'd-D.b.Tîmâcî (1379-1391=12)
6. Nizâmü'd-D.I b.Salâhi'd-D. (1391-1393=2)
7. 'Alî-Şîr b.Nizâmi'd-D.(1393-1408=15)
8. Feth-Hân b.Sikender b.Tîmâcî (1408-1423=15)
9. Tuğluk (x) b.Sikender (1423-1449=26)
10. Sikender (Râydan) b.Feth-Hân (1449-1452=3)
11. Sancar (x) b.'Alî-Şîr (1452-1462=10)
12. Nizâmü'd-D.II Nandâ=Büyük b.'Alî-Şîr (1462-1509=47)
13. Salâhuddîn Fîrûz b.Nizâmi'd-D.(1509-1521=12)

Argun-Tarhânlar, Câmlar'ın yerine geçtiler. Müddeî Câm Salâhüddîn ile uğraşıp öldüren son Câm, Gücerât'a kaçıp orada öldü. Afzâh'ın (no.1) büyük oğlu ve velîahdi Bâbaniya, 1388'de ölmüş ve tahta çıkamamıştır.

3. Argun-Tarhânlar (1475 - 1599)

Argunlar, Türk'leşmiş Moğol, Tarhanlar (Fârs talaffuzu: Tarhân) ise Türk'tür. Sünnî-Hanefî olan her iki âilenin dili de Türkçe'dir (Çağatay lehçesi). Kandehâr'da 1475b-1522=47 müddetle beylik yapmışlar, fakat 1507-1522 arasında Bâbur Şâh'a tâbî olmuşlar, 1522'de Bâbur bu âileyi Kandehâr'dan (Afganistan) çıkararak Sind ile iktifâ etmelerini istemiştir. Zîrâ 1513'te Sind'in bir kısmını, 1521'de Câmlar'ın sona ermesi üzerine hemen hemen tamâmını ele geçirmişlerdir. Merkezleri Bhakkar, bir ara Tette'dir. Sind'de de Bâbur, Hümâyûn ve Ekber'e yânî Timuroğulları'na tâbî, onların vâlîleri olarak hüküm sürmüşler, 1599'da Ekber Şâh, Sind'e bu âileden vâlî tâyîninden vaz geçmiştir. Sind'deki hâkimiyetleri 1513-1599=86 yıldır.

(x) Râcpût mühtedîsi bir hânedânın krallarının "Tuğluk" ve "Sancar" gibi öz Türkçe isimler alması, Hindistan'daki Türk kültürünün azametini gösterir; zîrâ bunlar İslâmî isimler değildir.

Argunlar, Cengiz hânedânından inmişlerdir İlhanlılar'ın bir şûbesidir. İlhan Olcaytu'nun İlçi adındaki oğlu, Argun beylerinin atasıdır. Bâbur Şâh'ın onların bu şecerelerinden istihzâ ile bahsetmesi *(Bâbur-Nâme)*, bir şübhe unsuru olarak alınamaz. Sul. Ebû-Sa'îd, sn. Sul. Hüs. Baykara'nın beyi olup 1507'de Şaybak Hân'ın öldürttüğü ilk Kandehâr beyi olan Zü'n-Nûn Bey Argun'un şeceresi şudur: Zü'n-Nûn b.Emîr Basrî b.Ferruh b. Ah. b.Mîrân b.Ferruh b. Yâr Bey b.Mahmûd b.Şahû b.Bartak b.Beg b.Şakal b.Timur b.Ekû b.İlçi b.Olcaytu İlhan b.Argun İlhan b.Abaka İlhan b.Hulagu İlhan b.Tulı Kaan b.Cengiz Han (Ekû ile Timur'un Ekû-Timur ve Şakal ile Beg'in Şakal-Beg olarak tek şahıs olmaları da muhtemeldir). Zü'n-Nûn Bey Argun, 1475b'den beri, Timuroğulları'na tâbî Kandehâr beyi olmuştur (Bâbur'un bizzât Kahdehâr'a gelmesi: 1507). Oğulları Muh. Mukîm Bey Argun ve "Şâh-Şücâ" denen Şâh Bey Argun'dur. Bu sonuncusu, Kandehâr'da babasına halef olduğu gibi, 1513'te Sind'e de el atmıştır. Oğlu Şâh-Hüs. Bey Argun (doğ. Kandehâr 1490), 1519'da Bâbur'un hizmetine girmiş, 1522'ye kadar Kandehâr, 1555'e kadar da Sind'i elinde tutmuştur. Timurlu prensesi Hacı Beğim'le evlenmiştir. Kızı Hacıye Mâh-Çiçek, 1545'te, Bâbur Şâh'ın oğlu Kâmrân Mîrzâ ile evlenmiştir. Muh. Muqîm Bey'in kızı Mâh-Çiçek Hâtûn (ölm.1568) ise önce Şâh-Has., sn. 4.1508'de Kaasim Kökeltaş'la evlendi. Ahsı'da ölen Bâqî Tarhân, Bâbur'un beyi idi; babası 'Abdü'l-'Alî Bey Tarhân, onun babası Dervîş Muh. Bey Tarhân (ölm. 1496), onun babası Ordu-Buğa Bey Tarhân-Argun idi. Ordu-Buğa'nın oğlu Muh. Mezîd Bey Tarhân (ölm. 1512) olup Muh. Mezîd'in bir kızkardeşi 'Abdü'l-'Alî Bey Tarhân-Argun (ölm.1490) ile evlendi bu izdivâcdan Bâqî Bey Tarhân ve Tarhân Beğim doğdular. Bu Tarhân Beğim, Semerkand imparatoru ve Bâbur'un amcası Sul.- Ah. Mîrzâ ile evlendi. Sul.-Ah. Mîrzâ'nın annesi (yânî Sul. Ebû-Sa'îd Mîrzâ'nın eşi) ise, Muh. Mezîd Bey'in (ölm.1512) bir dîğer kızkardeşi idi. Timuroğulları'na bk. [İç Sind beyleri, Semerkand asıllıdır. Bêglâr (Beyler) denen bu hânedânın merkezi Nasrpur'dur. Emîr Kaasim Begler, oğlu Hân-ı Zemân Emîr Şâh Kaasim Hân (ölm.1547), oğlu Hân-ı Zemân (1540-1609) bunun oğlu Şâh Ebü'l-Kaasim Sultân (ölm.1629), Argun-Tarhanlar'a ve Timuroğulları'na tâbî oldular.] 1554'te Hüs. Bey Argun 65 yaşında 'Alîpôtô'da vârissiz ölünce Sind'e, Muh. Î'sâ Bey Tarhân hâkim olmuştur. Bu zâtın babası 'Abdü'l-Â'lî Bey Tarhân, dedesi ise 'Abdü'l-Hâliq Bey Tarhân'dır. Şâh-Şücâ' Bey Argun ile oğlu Şâh-Hüs. Bey Argun'un kumandanı olan Muh. Î'sâ Bey, efendisinin ölümü üzerine Timurlular'ın Sind şûbe'si=eyâleti vâlîsi oldu (merkez Tette). Ölünce yerine oğlu Muh. Bâqî Bey tâyîn edildi. Dîğer oğlu Mîr Sâlih Bey'dir. Bâqî Bey'in yerine Cânî (Cân) Bey, sonra onun oğlu Mîrzâ Ganî Bey, Sind vâlîsi oldular. 1593'te Ekber Şâh, Tarhânlar'la bozuştu ve 1599b'da ülkeyi başka bir vâliye verdi. Bu arada Mîrzâ Ferruh oğlu ve Şâh-Hüs. Bey'in süd kardeşi Mîrzâ Sul.-Mahmûd Bey Kökeltaş, 20 yıl müddetle (1554-1574), Bhekker merkez olmak üzere, Sind'in bir kısmının vâlisi idi. Bu âileden Muh.-'Alî Ceng-Ceng Argun, Bâbur'un beyi idi ki, oğlu Terdi-Muh. Bey'dir.- Gerek Sipâhî mahlası ile şâir olan Şâh-Hüs. (no.3), gerek babası, Mekke'ye götürülüp gömülmüşlerdir; Mekke'deki muhteşem türbeleri yıkılmışdır. (Mîrzâ Kalichbeg Fredunbeg, *History of Sind*, 2 c., Karaçi 1902; Muh. Sâlih Tarhân, *Tarhân-Nâme (Argun-Nâme)*, India Office, no.3.871; Mîr

Ṭâhir Muḥ. Nisyânî, *Târîḫ-ı Ṭâhirî*, Ḥayderâbâd/Sind, 1964; Ḫudâdâd Ḫân, *Lübb-i Târîḫ-ı Sind*, Ḥayderâbâd/Sind, 1959; İdrâkî Beglârî Türkmen, *Begler-Nâme*, Ḥayderâbâd/Sind, 1965).

1. Żü'n-Nûn Bey Argun (1475b-1505=30)
2. Şâh-Şücâ' Bey Argun (1505-1524=19)
3. Şâh-Ḥüs. Bey Argun (1524-4.2.1555=30)
4. Muḥammed Î'sâ Bey Tarḫân (4.2.1555-1568=13)

(4a.Mîrzâ Maḥmûd Bey Kökeltaş: 1554-1574=20)

5. Muḥ. Bâqî Bey Tarḫân (1568-1584=16)
6. Cânî Bey Tarḫân (1584-1599b=15)
7. Mîrzâ Ganî Bey Tarḫân (1599b)

4. Bahâwelpûr Nevvâbları (1739 - 1956)

Bahâwelpûr, Pencâb'ın güney-batısında ve Sind'in kuzey-doğusunda bir ülkedir. İndus ve Sütlec nehirleri ile Pencâb'dan (kuzey ve batısından) ayrılır. Doğu ve güneyi baştan başa Racastân'dır Bugün Pâkistân'dadır. Halk Sindli'dir ve bu dili konuşur. Pencâbîler (bu dili konuşan bir Ârî kavim) azınlıktır. 41.286 km²'dir. 1921'de nüfûsu 781.000 ve bunun % 85'i Müslüman (Sünnî-Ḥanefî) idi. Bugün nüfûsun % 99'u Müslüman'dır. Nüfus gelişmesi (Bahâwelpûr nevvâblığı sınırları içinde) şöyledir: 1941'de 1.341.000, 1951'de 1.823.000, 1981'de 3.750.000 (km²'ye 91 kişi). Aynı adı taşıyan taht şehri, 1747'de I.Behâwel (no.1) tarafından kurulmuştur. 1945'e doğru Nevvâb'ın yıllık şahsî geliri -o zamanki para ile- 910.000 sterlin idi. Nevvâb, Hindistan'ın 17 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlarından idi (Dewlet Rey, *Mir'ât-ı Dewlet-i 'Abbâsî*, Delhi, 1850; *Gazetteer of the Bahawalpur State*, Lâhûr, 1908; Gulâm Resûl Mihr, *Târîḫ-ı Sind, 'Ahd-i Kelhôrâ*, Karaçi, 1958; Nâzır 'Alî-Şâh, *Sâdık-Nâme*, Lâhûr, 1959; Hi Ho Râm, *Târîḫ-ı Dêra-Gaazî-Ḫân*, Lâhûr, 1875; 'Azîzü'r-Raḥmân, *Ṣubḥ-i Ṣâdık*, Bahawalpur, 1943). Hânedân Sünnî-Ḥanefî, dil Sindce'dir.

Dâwûd-Pôtrâ veyâ 'Abbâsî hânedânının atasının, gûyâ 'Abbâsîler'den bir prens olup 873'te İran'dan Sind'e gelen Kaaim olduğu, oğlunun Muḥ. Çannêy (Çîne) Ḫân ve bunun oğlunun Şeyḫ Miyân Odhânâ olduğu iddia edilmişse de, bu şecere fictif'tir. Gûyâ Şeyḫ Miyân'ın 4. kuşak torunu (yâni torununun torunu) Ṣull (Feth'Ullaah) Ḫân'dır. Bunun oğlu Bhalla (Bahâullaah) Ḫân, bunun oğlu Çannêy Ḫân, bunun oğulları da Muḥ. Mehdî ve Dâwûd I Ḫânlar'dır. Mehdî Ḫân'dan Kelhôrâ hânedânı çıkmış, kardeşi Ḫudâyâr Ḫân, 1746'da Şikârpûr'a taarruz etmiş, bunun oğlu olan Gulâm-Şâh 1761'de Sind'i ele geçirmiş, dîğer oğlu 'Iṭr Ḫân da faâl olmuştur. I. Dâwûd Ḫân'ın oğlu Muḥ. Ḫân'ın oğlu II. Dâwûd Ḫân'ın oğlu I. Bahâdur Ḫân, 1617'de Cihângîr Şâh zamânında Şikârpûr şehrini kurmuştur. Bunun oğlu Yâr-Muḥ.Ḫudâ-yâr Ḫân, bunun da oğlu I. Mübârek Ḫân'dır. Bu zât, 1702-1723 arasında Sind'in bir kısmına hâkim olarak hânedânın gerçek kurucusu olmuştur. 1702'de Şikârpûr, Baḫtiyârpûr ve Ḫânpûr'u Âlemgîr Şâh'tan câygîr olarak almış,

1723'te ferâgat etmiş, 1726'da ölmüştür. Bunun oğlu Şâdık Muh. Hân (1723-1746), katline kadar, babasının hâkim olduğu bu toprakları, Timuroğulları'nın vâlîsi olarak yönetmiştir. Onun oğlu I. Muh. Behâwel Hân'dır. 1739'da Timuroğulları'ndan "nevvâb" unvânını alarak Behâwelpûr nevvâblığını kuran, I. Şâdık Muh. Hân'dır. Hânedân, zaman zaman bugünki topraklarından da taşmıştır: 1739'da ve 1819'da Pencâb'ın en güneyini ve Dêrâ-Gaazî-Hân şehrini ele geçirmiştir. Sind'in de ehemmiyetli yerlerini elde tutmuşlardır. Sind, 1842'de İngilizler'ce istîlâ edilmiş, 1848'de Multân ve 1849'da bütün Pencâb, İngiltere'ye geçmiştir. Behâwelpûr, 1849'da İngiltere tâbiiyyetini kabûl etmiştir. Nevvâb, Türk sipâhîlerinin bütün Hindistan'ı İngilizler'e karşı ayaklandırdığı Büyük Sipâhî İhtilâli'nde Timuroğulları ile İngiltere arasında tarafsız kaldığı için, hânedânı, İngilizler'ce, ihtilâl bastırıldıktan sonra, devâm etmiştir.

I. Behâwel Hân'ı kardeşi II. Muh. Mübârek, onu yeğeni II. Behâwel (1760-1809=49) tâkıyb etmişlerdir. II. Behâwel, 12 yaşında cülûs etmiş, 1780'de Timuroğlu II. Şâh-i Cihân'ın verdiği "Rüknü'd-Dewle Nusret-Ceng Hâfizi'l-Mülk" elkaabını almıştır. Oğulları sırasıyle Velîahd Hân 'Abbâsî, 1809'da katledilen Velîahd Wâhîd-Bahş Hân ve şehzâdeliğinde "'Abd.Hân" denen II. Sâdık Muh.'dir.II. Muh.'in oğlu III. Muh. Behâwel (asıl adı: Rahîm-Yâr Hân), onun oğlu III. Şâdık Muh.'dir. Şehzâdelik adı Sa'âdet-Yâr Hân olan III. Muh., hal' edilmiş ve Lâhûr'da ölmüş, yerine şehzâdelik adı "Hacı Hân" olan kardeşi Feth Hân, onun yerine de oğlu IV. Muh. Behâwel (asıl adı: Rahîm-Yâr), öldürülünce yerine 1879'a kadar niyâbetle tahtta oturan ve "Subh-i Sâdık" denen oğlu IV. Şâdık Muh., yerine oğlu V. Muh. Behâwel (asıl adı: Mübârek) geçmişlerdir. V. Behâwel (1883-1907=24) genç yaşta hac dönüşü 'Aden'de ölmüş, oğlu V. Muh. 2,5 yaşında tahta geçerek 1956'da Pâkistân'ın nevvâblığı ilgasına kadar 49 yıl tahtta kalmıştır. Az sonra 30.9.1904 doğumlu olan bu zât 52 yaşında ölmüştür. Çocukluğunda nâib Mewlewî Sir Rahîm-Bahş Gürâhmî idi. İngiliz (sonra Pâkistân) tümgenerali olan son nevvâbın tâm unvânı şöyledir: H.H.Newwâb el-Hâcc Sir Sâdık Muh. Hân V 'Abbâsî Bahâdur. Son velîahd ise 'Abdü'r-Reşîd Hân'dır. Behâwelpûr nevvâbları ve saltanat müddetleri:

1. Şâdık Muh. Hân I (1739-1746=7)
2. Muh. Behâwel Hân I (1746-1749=3)
3. Muh. Mübârek Hân II (1749-1772=23)
4. Muh. Behâwel Hân II (1772-1809=37)
5. Şâdık Muh. Hân II (1809-1825=16)
6. Muh. Behâwel Hân III (1825-1852=27)
7. Şâdık Muh. Hân III (1852-1853=1)
8. Feth Hân (1853-1858=5)
9. Muh. Behâwel Hân IV (1858-1866=8)
10. Sâdık Muh. Hân IV (1866-1899=33)
11. Muh. Behâwel Hân V (1899-4.3.1907=8)
12. Şâdık Muh. Hân V (4.3.1907-23.3.1956=49, 0, 20)

5. Hayrpûr Mîrleri (1740 - 1956)

Hayrpûr, üç tarafından Sind eyâleti ile çevrili, doğusu Racastân'a açık küçük bir ülkedir. Aynı adı taşıyan başkenti, ülkenin en kuzeyindedir. Behâwelpur, Hayrpûr'un kuzey-doğusunda uzanır, fakat ortak sınır yoktur. Şimdi Pâkistân'a dâhildir. Hayrpûr devleti 15.668 km^2'dir. Nüfûsu: 193.000 (1921), 227.000 (1931), 306.000 (1941), 320.000 (1951), 452.000 (1961) (km^2'ye 30 kişi). Şehrin nüfûsu 34.000 idi (1961) (El.A.Langley, *A Residence at the Court of Meer Ali Moorad*, Londra 1860; H.T.Lambrick, *Sir Charles Napier and the Conquest of Sind*, Oxford 1952).

Hayrpûr hükümdarlarına "mîr" (Farsca) yâni "bey" denir. Sünnî-Hanefî olan hânedân, Behâwelpûr hânedânının bir dalıdır. Hayrpûr hânedânına 'Abbâsî-Kelhôre'ler veyâ Tâlpûr'lar denir. Zîrâ Belûç Tâlpûr oymağının beyleri iken, Hayrpûr'a gelip devlet kurmuşlardır. Bunlar da Behâwelpûr nevvâbları gibi Timuroğulları'na tâbî iken, 1843'te İngiltere'ye tâbî olmuşlardır. Kelhôre hânedânı, 3 şûbeye ayrılır: Orta Sind'de (Hayder-Âbâd) Şâhdâdpûr hânedânı, Mîrpûr'da Mankânî hânedânı, Hayrpûr'da Sührâbânî hânedânı. 1843'te İngilizler, Sind'i istîlâ edince, ilk iki şûbeye son vermişler, sâdece Hayrpûr'u Tâlpûrlar'ın Sührâbînî hânedânında bırakmışlardır. 1843'te Hayderâbâd yerine Karaçi merkez olmuştur. Hayrpûr beyleri, İngiliz Hindistanı'nda 15 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlardandı. Behâwelpûr nevvâbı, Hayder-Âbâd Nizâmı'ndan sonra, İngiliz Hindistanı'nın en büyük (en nüfuslu) Müslüman hükümdârı olduğu hâlde, Hayrpûr'un böylesine bir ehemmiyeti de yoktu. Mîr'in yıllık geliri 1945 parasıyle 185.000 sterlinden ibâretti. Dil Sindce'dir.

1701'de Sind'de, Dâûdpotrâ'lar (Dâwûdputra) yerine, ayni 'Abbâsî hânedânın dîğer dalı olan Kelhôreler'in (Kalhora) hâkimiyeti görüldü. İbr. Hân b.Muh. Mehdî Hân b.Çannêy Hân neslinden (bk. Behâwelpûr hânedânı) Mîr Muh. Hudâ-Yâr Hân Kelhôre, Timuroğulları adına, Sind'in mühim kısmını ele geçirdi, 1746'da Şikârpûr'a bile taarruz ettiyse de ilhâk edemedi. Onu oğulları Muh. Murâd-Yâr Hân ile Gulâm-Şâh Hân tâkıyb ettiler (dîğer oğul 'Itr Hân'dır). Gulâm-Şâh, 1761'de Sind'in mühim kısmına hâkimdi. 1768'de Hayder-Âbâd (Sind) şehrini kurdu. Yerine oğlu 'Abdü'n-Nebî geçti. Fakat Feth-'Alî tarafından tahttan indirildi. Kehôreler'le akrabâ olan Mîr Bicer, 1778'de Kelhôreler'e karşı ayaklanmış, Sind'i onlardan almak istiyordu. Bu zât, Tâlpûr Belûç oymağının beyi idi. 1781'de öldü. Oğlu 'Abd.Hân Tâmpûr da ertesi yıl katledildi. 'Abd.'ın kardeşi Feth-'Alî nihâyet 1783'te Kelhôreler'i devirerek Sind'de (Hayderâbâd) "reîs" unvânı ve "mîr" lakabı ile kendini hükümdâr îlân etti. Onu kardeşi, sonra bunun oğlu Sührâb, Sührâb'ın oğlu Rüstem tâkıyb ettiler. Hayrpûr'da hüküm sürüyorlardı. İngilizler 1843'te tahta geçen Rüstem'in kardeşi 'Alî Murâd'ı tahtta bıraktılar, fakat sınırlarını daralttılar (1852'de 14.000 km^2 toprağı elinden aldılar). 'Alî-Newâz (1884-1935=51), bu 'Alî Murâd'ın torunudur. 'Alî-Newâz'ı oğlu Feyz Muh. (4.1.1913-24.6.1947=34), bunu da son mîr olan oğlu H.H.Mîr 'Alî Murâd Hân Tâlpûr (Brighton, 29.6.1933 doğumlu) tâkıyb ettiler. Bu zât, 16.9.1951'den îtibâren nâibsiz saltanat sürmiye başladı, fakat 1956'da Pâkistân, dîğer yerli devletlerle berâber, Hayrpûr'a da son verdi.

1. Mîr Muh. Hudâ-Yâr Hân Kelhôre (1740-1754=14)
2. Mîr Muh. Murâd-Yâr Hân Kelhôre (1754-1768=14)
3. Mîr Gulâm-Şâh Hân Kelhôre (1768-1773=5)
4. Mîr 'Abdü'n-Nebî Hân Kelhôre (1773-1783=10)
5. Mîr Feth-'Alî Hân Tâlpûr (1783-)
6. Mîr Hân Tâlpûr
7. Mîr Sührâb Hân Tâlpûr (-1830)
8. Mîr Rüstem Hân Tâlpûr (1830-1843=13)
9. Mîr 'Alî Murâd Hân Tâlpûr (1843-1894=51)
10. Mîr Fâiz Muh. Hân Tâlpûr (1894-1921=27)
11. Mîr 'Alî-Newâz Hân Tâlpûr (1921-26.2.1935=14)
12. Mîr Feyz-Muh. Hân Tâlpûr (26.2.1935-24.6.1947=12, 3, 22)
13. Mîr 'Alî Murâd Hân II Tâlpûr (24.6.1947-23.3.1956=8, 8, 29)

6. Langa'lar (1438 - 1528)

Langalar (Fars.Lengâh/Lengâhîler), Multân taht şehri olarak 1438-1528=90 yıl müddetle Batı Pencâb ve Pathanistân'da (222.000 km2) hüküm sürdüler. Sünnî-Hanefî'dirler. Dilleri Farsca'dır. Devletin kurucusu (no.1) Afgan'dır. Asıl Langa hânedânı, halefi tar. hal'edilen bu zâtın (Şeyh Yûsuf) halefleri olan 4 meliktir. Bunlar Hindû mühtedîsidir. İlkleri olan (no.2) I. Mahmûd'un ihtidâ etmeden önce Hindû adı Râê Sehrâ'dır. I. Mahmûd, devleti kuran Yûsuf'un (no.I) kayın-pederidir. I. Mahmûd'u oğlu I. Hüs. (kardeşi: müdd. Şihâbüddîn), sonra I. Hüs.'in oğlu zehirlenerek öldürülen Velîahd Fîrûz'un oğlu II. Mahmûd ve onun oğlu 3 yaşında tahta geçen ve ablasının kocası vezîr Şücâ'ü'l-Mülk Buhârî'nin niyâbetinde hüküm süren II. Hüs. tâkıyb ettiler. Son hükümdar ve nâibini Şâh-Hüs. Argun öldürttü. Bâbur Şâh, 1528'de Langalar'a son verdi ve 2. oğlu Kâmrân Mîrzâ'ya Multân'ı verdi.

1. Şeyh Yûsuf (1438-1445=7)
2. Kutbü'd-D.Mahmûd I Langa (1445-1470a=25)
3. Hüs I. Langa (1470a-31.8.1502=32)
4. Mahmûd II Langa (31.8.1502-1524=22)
5. Hüs. II Langa (1524-1528=4)

Langalar'dan önce de Multân'da Türk beylerinden Melik 'İzzüddîn Hân Ayaz ve oğlu Tâcüddîn Ebû-Bekr (ölm.1241) bir krallık kurmuşlardı. Daha önceleri ise Multân'da bir Hindû hânedân vardı. 958'de İsmâ'îlî dâîleri bu racaya mezheblerini kabûl ettirdiler. 1011'e kadar 53 yıl bu hânedân, Fâtımîler'e tâbî ol. devâm etti. Bu yıl Gazneli Mahmûd, son hükümdârı tahtından indirdi ve İsmâ'îlî mezhebini yasakladı (S.M.Stern, *Ismâ'îlî Propaganda and Fâtimid Rule in Sind, Islamic Culture*, XXIII, 1949, 298- 317).

7. Çitrâl Mehterleri (1585 - 1634 + 1712 - 1956)

Çitrâl, Hindistan'ın en kuzeyidir. Bugünki Pâkistan'da kalır ve Pâkistân'ın kuzeydoğuya kıvrılarak uzanan en kuzeyidir. Kuzeyi ve batısı Afganistan, doğusu Kişmir'dir. Tamâmen dağlıktır (Hindûküş Dağları). Aynı adı taşıyan merkezi, Afganistan sınırından bir kaç kilometredir (Muḥ.'Azîzi'd-D., *Târîḫ-ı Çitrâl* (Urdû), Agra, 1897; H.C. Thompson, *The Chitral Campaign*, Londra, 1895; W.R.Robertson, *The Chitral Expedition*, Kalküta, 1898; G.Robertson, *Chitral*, Londra, 1898; Biddulph, *Tribes of the Hindoo Koosh*, Kalküta, 1880; Sir Alexander Cunningham, *Ladak, Physical, Statistical and Historical*, Londra 1854).

Resmî dil Ḫowar, İran grubundan müstakil bir dildir. 1951'de 107.000 nüfûsun 90.000'i bu dili konuşuyordu. 11.655 km² olan ülkenin bugünki (1981) nüfûsu 255.000 kadardır (km2'ye 26 kişi).

Timuroğulları'a, sonra İngiltere'ye, son yıllarında Pâkistân'a tâbî olan hânedân (her iki hânedân), Sünnî-Ḥanefî'dir. Hükümdarların unvânı "mehter"dir (Çitrâl mehteri). 1945'te mehter'in yıllık şahsî geliri 35.000 sterlin idi.

I. Hânedân: Reîsîler'dir. 1585'te hâkimiyeti II. Hânedân'a bırakmakla berâber XVIII. asra kadar devâm etmişlerdir. Son Reîsî emîri Nâṣır ve bunun velîahdi 1615'te tahta hakk iddia eden Muḥ.'dir.

II. Hânedân: kurucusu Baba Eyyûb, Bâbur Şâh'ın oğlu Kâmrân Mîrzâ'nın oğlu olduğunu iddia eden bir mâcerâ-perestür. Bunun torunu Sengîn'Alî I, 1570'te Reîsîler'in (I. Hânedân) Çitrâl vezîri olarak öldü. Oğulları Muḥ. Riẕâ ve Muḥ. Beyler de Çitrâl vezîri oldular. Nihâyet sonuncunun oğlu 1. Muḥterem-Şâh, 1585'te Reîsîler'i devirerek Çitrâl tahtına çıktı. Hânedân Afgan asıllıdır. Muḥterem, yarım asırlık bir beylikten sonra katledildi. 1634-1712 arasında emâret ilgaa edildi. 78 yıl sonra Muḥterem-Şâh'ın oğlu olarak kaydedilen, fakat torunlarından olması kronolojiye daha uygun bulunan II. Sengîn-'Alî, Çitrâl mehteri oldu. Öldürüldü. Yerine amcasının oğlu 'Iṣmetullaah, onun yerine oğlu Ferâmerz (katl), sonra Ferâmerz'in amcaları I. Afḏal ve Fâẕıl, sonra Afḏal'ın oğlu Şâh-Newâz, sonra Ferâmerz'in kardeşi Ḫayrullaah, sonra bunun oğlu Mülk-Amân, sonra Şâh-Newâz'ın kardeşi II. Muḥterem, bunun oğlu II. Afḏal, bunun oğlu III. Muḥterem Âdem-ḫurr, hal'i üzerine oğlu Amânü'l-Mülk, bunun oğlu Afḏalü'l-Mülk, katli üzerine amcası Şîr-Afḏal, sonra Amânü'l-Mülk'ün büyük oğlu Niẕâmü'l-Mülk, kardeşleri Emînü'l-Mülk ve Şücâ'ü'l-Mülk, mehter oldular. Mülk-Âmân'ın (no.9) oğlu Gewher-Amân, 1860'da ölünceye kadar Gilgit beyliği yaptı (Kişmir'in en kuzeyi).

H.H.Sir Şücâ'ü'l-Mülk, mehter of Chitral (1881-1936=55), 1919'da İngiltere'den altes unvânını kullanma hakkını ve 11 pâre topla selâmlanmak imtiyâzını aldı. Çitrâl'de Câmî'-Mescid'i yaptırdı. Yerine oğulları Nâṣırü'l-Mülk (Farsca *Ṣaḥîfetü't-Takwîm* adlı manzûm eserin müellifi şâir) ve Şâhzâde Muẓafferü'l-Mülk, sonra bunun oğlu Seyfü'r-Raḥmân, tayyâre kazâsında ölmesi üzerine bunun oğlu 3 yaşındaki (doğ.1951) Seyfü'l-Mülk geçti ve 2 yıl sonra da Pâkistân hükûmetince tahtından indirildi.

1. Muḥterem-Şâh I (1585-1634=49)
2. Sengîn-'Alî II (1712-1745=33)

3. 'Işmetu'llaah Hân (1745-1775=30)
4. Ferâmerz-Şâh (1775-1790=15)
5. Şâh-Afdal I (1790-1795=5)
6. Şâh-Fâzıl (1795-1798=3)
7. Şâh-Newâz Hân (1798-1808=10)
8. Hayr'Ullaah Hân (1808-1818=10)
9. Mülk-Amân (1818-1833=15)
10. Muhterem-Şâh II (1833-1837=4)
11. Şâh-Afdal II (1837-1853=16)
12. Muhterem-Şâh III (1853-1868=15)
13. Amânü'l-Mülk (1868-1892=24)
14. Afdalü'l-Mülk (1892-1893=1)
15. Şîr-Afdal (1893-1894=1)
16. Nizâmü'l-Mülk (1894-1895=1)
17. Emînü'l-Mülk (1895-26.4.1895)
18. Şücâ'ü'l-Mülk (26.4.1895-1936=41)
19. Nâsırü'l-Mülk (1936-1943=7)
20. Muzafferü'l-Mülk (1943-1.1949=6)
21. Seyfü'r-Rahmân (1.1949-1954=5)
22. Seyfü'l-Mülk Nâsır (1954-23.3.1956=2)

8. Dîr Nevvâbları (1750? - 1960)

Dîr, Çitrâl'in hemen güneyindeki (güney-batı) Afganistan sınırında, bugün Pâkistân'a âit, adını merkezi olan şehirden alan bir küçük ülkedir. 5.485 km²'dir. Nüfus: 149.000 (1951), 320.000 (1981) (km2 başına 58 kişi). Yûsufzaî Afganları'nın Pâyende Hêl boyunun Ahund Hêl oymağının beyleri, Dîr'de bir Afgan beyliği kurmuşlardır. Hânedân, Çitrâl (yk.bk.) hânedânı ile aynıdır. Baba Eyyûb'un oğlu "Ahund Baba" denen Mollaa İlyâs'ın çeşitli torunları Çitrâl, Dîr, Emb ve Swât hânedancıklarının ve beyliklerinin kurucusu olmuşlardır. Dîr'in kurucusu Gulâm Baba, bu İlyâs'ın torunlarındandır. 1750'ye doğru Dîr'i ele geçirmiştir. Bu beyler, 1897'de (Muh. Şerîf Hân zamânında) "nevvâb" unvânını almışlardır. Afganistan'a bağlı iken, İngiltere'ye tâbî olmuşlar, sonra Pâkistân'a katılmışlardır. XIX. asır sonlarında bir ara Kişmîr mihrâcesine tâbî olmuşlardır. 9 Dîr beyinin hepsi baba-oğuldur. 1945'e doğru beyin 60.000 st. şahsî geliri vardı. Nevvâb Sir Şâhcehân hal' edilerek yerine oğlu geçmişse de, az sonra Pâkistân, beyliğe son vermiştir. Muh. Şerîf'in küçük oğlu Miyân Gül Cân 'Umrâ Hân, 1904-14'te Cendôl beyi olmuş, oğlu 'Abdü'l-MetînHân da, Dîr'e tâbî olarak Cendôl beyliği yapmıştır. 10.1917'de amcası Dîr nevvâbı Ewrengzîb, Cendôl'ü yeğeni 'Abdü'l-Metîn'den geri alınca, Beşinci Sultân Mehmed Reşâd Hân, İstanbul'dan bir fermân göndererek, Cendôl'ü boşaltıp yeğenine iâdesini emretti. Nevvâb, bu emre itâat ederek, Cendôl'ü yeğenine geri verdi.

1. Gulâm Baba (1750?-)
2. Zafer Hân
3. Kaasim Hân
4. Gazzen Hân (-1863)
5. Rahmetu'llaah Hân (1863-1884=21)
6. Nevvâb Muh. Şerîf Hân (1884-1904=20)
7. Nevvâb Ewrengzîb-Bâdşâh Hân (1904-1925=21)
8. Nevvâb Muh. Şâhcehân-Bahâdur Hân (1925-1960=35)
9. Nevvâb Muh. Şâh-Husrew Hân (1960)

9. Swât, Emb ve Phulera

Swât, Dîr'in doğusunda ve Çitrâl'in güneyindedir Ortasından geçen çayın adını taşır. Bugün Pâkistân'dadır. Afganca konuşulur. 4.500 km^2 kadardır. 1951'de 569.000 olan nüfus bugün (1981) 1.200.000'i bulmuştur (km^2'ye 267 kişi). Çitrâl mehterleri ve Dîr nevvâbları, Emb nevvâbları ve Phulera hânları gibi, Swât beyleri de, aynı hânedandan inmişlerdir (yk.bk.) ve Afgan'dırlar. Swât beylerine "wâlî" denmektedir. 1945'te Swât vâlîsi'nin şahsî geliri 350.000 st. idi (yıllık). Sondan önceki vâlî, Sir 'Abdü'l-Wedûd Miyân Gül Şehzâde, 11.12.1949'da ferâgat edince yerine oğlu Miyân Gül 'Abdü'l Haqq Cihânzîb geçti. 1956'ya kadar tahtta kaldı.

Hanefî olan Swât vâlîlerinin ilki, Rancit Singh'den Swât'ı 1821'de alan 'Abdü'l-Gafûr Ahond-Şâhib'dir ki, 1878'de 57 yıl sn. 100 yaşında öldü, yerine oğlu 'Abdü'l-Mennân Meyân-Gül geçti.

Emb (Amb), Swât'ın güney-doğusundadır ve doğusu Kişmîr'dir. Bu adı taşıyan şehirde yerleşmiş nevvâbın ülkesi 128 km^2'den ibârettir. 1951'de 48.000 olan nüfus 1981'de 110.000'e ulaşmıştır (km^2'ye 859 kişi). 1945'te nevvâbın şahsî yıllık geliri 10.000 st. idi. Son nevvâb Sir Muh. Ferîd Hân'dır (1.1936-3.1956=20).

Phulera, Emb yakınlarında, ayni hânedandan, çok küçük bir hanlık idi.

10. Kelât Beylerbeyileri (1650 - 1956)

Kelât, bugün Pâkistân'da bir şehir ve ülkedir. Belûcistân'ın kuzeyidir. Kuzeyi Pathanistân, kuzey-doğusu Pencâb, doğusu Sind, batısı İran'dır. Kelât beyliği ilk zamanlarında bir Belûcistân hanlığı durumunda iken sonradan küçülmüştür. Pâkistân tarafından ilğâsından önce 78.998 km^2 idi. Bu geniş topraklarda 1941'de ancak 253.000 ve 1951'de 283.000 (1981: 403.000; km^2'ye 5 kişi) nüfus yaşıyordu. Eski büyüklük günlerinin hâtırasına Kelât hükümdârı, Hindistan'ın 21 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlarından idi (sonra 19 top'a indirildi). Yıllık geliri ise 1945'e doğru ancak 114.000 st. idi. Altes (H.H.) sanını taşıyan Kelât hükümdârına "Kelât wâlî'si" (wali of Kalat) deniyor, "beglerbegi" unvânını taşıyor, adının başına "Mîr" (bey) getiriliyordu. Kelât hükümdarları bu şekilde Türkçe "beylerbeyi" diye anılmışlardır: Kelât beylerbeyisi.

Hânedân Afgan asıllıdır. Kelât'da en yaygın dil, Brahuî'dir. Bu bir Dravid (Güney Hindistan) dilidir ve Hind-Avrupa dillerinden değildir. Bir Dravid dili, bu sûretle, bu kadar kuzeyde tutunabilmiş ve hâlâ Ârî dillerce süpürülememiştir. Fakat çevrede ve Belûcistân'da Belûçça konuşulur ki, İran grubundan bir Hind-Avrupa (Ârî) dilidir.

Bugünki hânedân, 1650'ye doğru Timuroğulları'nın vâlîsi olarak Kelât'a yerleşmiş Afgan beyleridir. 1739'a kadar Timurlu vâlîsi olarak ülkeyi ellerinde tutmuş, 1739-1759 arasında önce Avşarlar'a (İran imp.), sonra Dürrânîler'e (Afganistan imp.) tâbî olmuşlardır. 1759-1854 arasında Timurlular'a sâdece ismen tâbî, aslında tamâmen müstakil bir krallık hâline gelmişlerdir. İngilizler 1838'de ülkeye sokulmuş ve 1854'te Belûcistân'ı İngiliz Hindistanı'na katmış, fakat yerli devletleri muhâfaza etmişlerdir. 1947'ye kadar İngiltere, bu târihten sonra Pâkistân'a bağlanan Kelât devleti, 1956'da Pâkistân federal devlet hâlinden tek cumhûriyet hâline gelince, Pâkistân tarafından ilgaa edilmiştir. Müstakil oldukları devirde Mekrân dâhil hemen bütün Belûcistân'ı ellerinde tutuyorlardı. I. Naṣîr H̱ân, Belûcistân'ın en güney-doğusuna komşu Sind limanı Karaçi'yi de almıştı.

Mîr Maḥmûd (no.10), Brahûî Kemberânî kabîlesi şefi Mîr Murâd 'Alî'nin hemşîresi ile evlendi. Şâh-Newâz hal', Miḥrâb, II. Naṣîr, H̱udâ-dâd ve Şîr-Dil katl edilmişlerdir. I. Naṣîr "beylerbeyi" unvânını alan ilk hükümdardır. Ortanca ve küçük oğulları Mîr Muṣṭ. H̱ân ile Mîr Raḥîm H̱ân'dır. "Kelât vâlîsi Beylerbeyi Sir Mîr Maḥmûd II H̱ân" (1864-1933=69) (16) ve son vâlî-beylerbeyi İngiltere binbaşısı Sir Mîr Aḥmed-Yâr H̱ân'dır (doğ. 1904).

1. Mîr Ḥas. H̱ân Merwerî (1650?-1666=16?)
2. Serdâr Mîr Aḥmed H̱ân (1666-1695=29)
3. Mîr Mihrâb H̱ân I b.Aḥ. H̱ân (1695)
4. Mîr Semender H̱ân b.Fülân b.Aḥ. H̱ân (1695-1714=29)
5. Mîr 'Abd. H̱ân b.Mihrâb I (1714-1734=20)
6. Mîr Eşref H̱ân b'Abd. I (1734)
7. Mîr 'Abd. H̱ân II b.Eşref (1734-1740=6, katl)
8. Mîr Maḥabbet H̱ân b.'Abd.I (1740-1749=9)
9. Mîr Naṣîr H̱ân I b.'Abd. I (1749-1794=45)
10. Mîr Maḥmûd H̱ân I b.Naṣîr (1794-1831=37)
11. Mîr Mihrâb H̱ân II b.Maḥmûd (1831-1838=7)
12. Mîr Şâh-Newâz H̱ân b.Fülân b. Maḥabbet H̱ân (1838-1840=2)
13. Mîr Naṣîr H̱ân II b.Mihrâb II (1840-1857=17) (doğ. 1824)
14. Mîr H̱udâ-dâd H̱ân b.Mihrâb II (1857-1863=6) (doğ. 1826?)
15. Mîr Şîr-Dil H̱ân b.Fülân b.Maḥmûd I (1863-1893=30)
16. Mîr Maḥmûd H̱ân II b.H̱udâ-dâd (1893-1931=38)
17. Mîr Â'ẓam H̱ân b.H̱udâ-dâd (1931-1933=2)
18. Mîr Aḥmed-Yâr H̱ân b.Â'ẓam (1933 (1948)-23.3.1956=23)

11. H̱ârân ve Mekrân Nevvâblıkları

H̱ârân, Belûcistân'da, Kelât'ın güney-batısında bir şehirdir. Burada, Kelât vâlî-beylerbeyilerine tâbî bir nevvâblık kurulmuştur. 46.349 km² olan nevvâblık, sonuna kadar Kelât'ı metbû tanımıştır. Nüfûsu 34.000 (1941)'den 42.000 (1961) ve bugün

150.000 olmuştur. Km²'ye 3 kişi düşer. Son nevvâb (1911-1956=35) (doğ. 1897) Ḥabîbu'llaah Ḫân Nûşîrwânî'dir. 1945'te yıllık şahsî geliri 40.000 st. idi. 1750'lere kd. İran'a ve Kirmân eyâletine dâhil olan Ḫârân, sn. Belûcistân'a tâbî oldu. 1810'da Nevvâb 'Abbâs Ḫân Nûşîrwânî, Belûcistân'a tâbiiyyeti reddetti, XIX. asrın sonlarında nevvâb, Âzâd Ḫân idi.

Mekrân, Ḫârân'ın güneyinde ve Belûcistân'ın ortasındadır. 51.160 km²'dir. Nüfus 1951'de 139.000 ve bugün 200.000'in üzerindedir. Km²'ye 4 kişi düşer. Mekrân nevvâbları da, her zaman Kelât beylerbeyilerine tâbî olmuşlardır. Son nevvâb Bai Ḫâin Giçki (doğ. 1890) idi. 1945'te yıllık şahsî geliri 85.000 st. idi.

12. Las Bêla Câm'ları

Las Bêla, Belûcistân'ın güney-doğusundadır. Doğusu Sind'dir. Merkez Bêla'dır. Burada "câm" denen hükümdarlar, 17.608 km² bir ülke üzerinde 1956 martında Pâkistân'ın yerli devletleri ilgaasına kadar hükümrân idiler. Nüfus: 51.000 (1921), 87.000 (1941), 76.000 (51), 91.000 (61) (Bêla kasabası 3.139), 180.000 (1981). Km²'ye 10 kişi düşer. Câm'ın yıllık şahsî geliri 1945'te 70.000 st idi. Son câm'lar: Mîr Gulâm Muḥ. Ḫân (1921-1937=16) (doğ. 1895) ve oğlu Mîr Gulâm Kaadir Ḫân (1937-1956=19) (doğ. 1920, nâibsiz: 3.1939).

Beylik nüfûsunun dörtde üçü, Sindî'nin Cadgalî (Cat) lehcesini, dörtte bir Belûçî'nin Mekrânî lehçesi ile Brahûî konuşurlar (sonuncusu bir Dravid dilidir). Devletin kurcusu Câm 'Alî, Câmot kabîlesindendir ve bir Râcpût unvânı olan "câm"ı kullanmışdır. 1742'de Kelât hükümdârı Maḥabbet Ḫân'ın desteğiyle Las Bêla'ya hâkim oldu, ona tâbî oldu. 2) Câm Mîr Ḫân I (1776-1828=52), 3) Câm 'Alî Ḫân II (1828-1830=2), 4) Câm Mîr Ḫân II (1830-1869=39), 5) Câm 'Alî Ḫân III (1869-1895=27), baba-oğul ol. biribirini tâkıyb etdi. Mîr II, çocuk yaşında tahta çıkdı. Kelât hükümdârı Ḫudâdâd Ḫân'a dâmâd oldu. 1869'da hal'edilip Hindistan'a sürüldü, 1888'de öldü. Oğlu 'Alî III, 1876'da resmen Kelât'ın metbûluğunu kabûl etdi. 1886-89'da Keta'ya sürgün gitdi. Oğlu 6) Câm Mîr Kemâl Ḫân (1896-1921=25) onu tâkıyb etdi.

Ayrıca bugünki Pâkistân'da Ḫunza ve Nagir (İng. Nagar) beylikleri vardı. İlki Şîî-Câferî, ikincisi Sünnî iken XIX. asır ortalarından it. Şîî-İsmâîlî idi. Burası Kişmîr'in kuzey-batısını teşkîl eden Gilgit ülkesindedir. Karakurum dağlarının güney yamaçlarında, çok dağlık bir arâzîde iki kasaba kurulmuştur. Halk üçte iki ekseriyette Buruneşkî dilini konuşur ki Himalaya dillerindendir ve Ârî, Tûrânî veyâ Dravid, yâhut Tibet dilleriyle bir ilgisi yoktur. Ḫunza, Nagir'den çok geniş olduğu hâlde ikisinin de nüfûsu 1931 sayımında 13.500'er çıkmıştır. Hükümdarlarına "mîr" veyâ "tham" yânî bey denmektedir. Hunza'nın merkezo Bâltît, Nagir'inki Nagir kasabalarıdır. 1869'da Hunza beyi Gazan Hân, Kişmîr mihrâcesine tâbî oldu. 1891'de oğlu Safder 'Alî babasını öldürüp yerine geçti. Fakat kardeşi Muḥ. Nâzım onu Kâşgar'a kaçırdı ve İngiltere'ye tâbî olarak tahta oturdu. 1938'de yerine oğlu II. Gazan Hân geçti. Her iki beyliğin hânedânları ayni olup vaktiyle biribirinden ayrılmışdır ve Türk asıllı olmaları çok muhtemeldir. Yukarıda Kişmîr bahsinin (no.1) sonuna da bk.

13. Pencâb Nevvâblıkları

Bugünki Hindistan'da kalan eski İngiliz Hindistanı'nın Müslüman yerli devlet ve hânedanlarının az çok ehemmiyet taşıyanları aşağıda sunulmuştur. Sâdece bir kaç bin nüfuslu olan ve beyleri "nevvâb" unvânını taşıyamıyan eski yerli Müslüman devletleri de bir haylidir, bunları almadık. Önce, bugünki Hindistan'ın Pencâb eyâletinde kalan nevvâblıkları göreceğiz. Burası Doğu Pencâb'dır. Halk Sih dînindendir, Brahmanlar (Hindûlar) ve Müslümanlar azınlıktır. Pencâb'ın asıl büyük kısmını teşkîl eden ve tamâmen Müslüman olan Batı Pencâb (eski Lâhûr ve Multân eyâletleri) ise bugün Pâkistân'dadır.

Kasûr (Kalsia) Nevvâblığı: 1.000 km^2 ve 1951'de 5.000 nüfuslu idi. Kasûr kasabası bugün Pâkistân'dadır ve Hindistan sınırına bir kaç kilometredir.

Patawdî Nevvâblığı: Doğu (Hindistan) Pencâb'ın en güney-doğusunda, Delhi şehrinin az güney-batısındadır. 1.334 km^2 ve 1951'de 24.000 nüfuslu idi. Son nevvâb: 'Alî Hân (doğ.1942, cülûsu 1952).

Malerkütle Nevvâblığı. Doğu Pencâb'ın ortasında, Ludhiâna şehrinin güneyindedir. 413 km^2 ve 1951'de 92.000 nüfuslu idi. Nevvâb'ın 1945'te yıllık şahsî geliri 65.000 st idi. Son nevvâb: Sir Ah. 'Alî Hân (doğ. 1881, cülûsu 1908).

Ducâna Nevvâblığı: 228 km^2 ve 1951'de 34.000 nüfuslu idi. Son nevvâb: Emnü'd-D.Ah. Hân (doğ. 1911, cülûsu 1926).

14. Tonk (Tenk) Nevvâbları (1817 - 1956)

Tonk (Tenk), Racastân'daki Müslüman yerli devletciklerinin en mühimmi idi (Fars. Râcpûtânâ, Râcpûtistân, Hind. Râcastân). Tonk şehri, Ceypûr şehrinin güneyindedir. Nevvâblık 6.360 km^2 idi. Nüfus: 354.000 (1941), 467.000 (1954), 806.000 (1981) (km^2 ye 127). Nevvâbın 1945 yıllık şahsî geliri 169.000 st. idi. Hânedân, Afgan asıllı ve Sünnî-Hanefî'dir. Dil Hindce'nin Râcpût lehçesidir. Devlet 1798 ve kesin şekilde 1817'de kurulmuştur. İlk nevvâb (1817-1834=17) Emîrü'd-Dewle Muh. Emîr Hân'dır (1798-1834=66), oğlu ve halefi Wezîrüddewle'dir (Wezîr Muh. Hân, 1834-1864=30). Sonra bunun oğlu Muh. 'Alî Hân (1864-1867=3), bunun oğlu Hâfız Muh. İbr. 'Alî Hân (1867-1930=63) (doğ. 1849) ve oğlu Hâfız Muh. Sa'âdet 'Alî Hân (1930-1956=26) nevvâb oldular.

Câlewer (İng. Jhalawar) nevvâblığı da Racastân'ın en güney-doğusundadır. 3.060 km^2 idi. 1945'te nevvâb'ın şahsî geliri 59.000 st idi. Nüfus: 122.000 (1941), 161.000 (1954), 337.000 (1981) (km^2'ye 111).

15. Cûnâgarh Nevvâbları (1737 - 1947)

Cûnâgarh (İng. Junagarh), Gücerât (Kathiawar) yarımadasının güneyinde bir şehirdir. Buradaki nevvâblık, Hindistan yerli Müslüman devletleri içinde Ḥayderâbâd, Behâwelpûr ve Bhôpâl'den sonra en mühimmidir. Nevvâblık 8.680 km^2 idi. Nüfus: 671.000 (1941), 1.476.000 (1981) (km^2'ye 170 kişi). Nevvâb İngiliz Hindistanı'nda nâmına sikke basmak hakkını hâizdi. 1945'e doğru yıllık şahsî geliri 577.000 st idi. Hânedân Afgan asıllı ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Cûnâgarh'ta yerli dil Gücerâtî (Gücerâtca)'dir. Hânedânın vekaayi'-nâmesi: Gulâm Muḥ., *Târîḫ-ı Mir'ât-i Muṣṭafâ-Âbâd*, Bombay, 1931 (Muṣṭafâ-Âbâd, Cûnâgarh şehrinin dîğer bir adıdır). Cûnâgarh şehrinin kalesine Ûperkôt denir. Bu kalede bugün 2 dev top vardır ki, Kaanûnî Sultân Süleymân'ın (1520-1566) damgasını taşır ve Portekizliler'e karşı savunmaları için pâdişâhın Gücerât'a gönderdiği Osmanlı toplarındandır. Cûnâgarh (Gir) cangıllarında arslan yaşar. Burası, Afrika dışında arslan yaşıyan tek yerdir; bugün Cûnâgarh dışında Asya'nın hiç bir yerinde arslan yoktur. Gene nevvâblık, çok ünlü Sômnâth Hindû mâbedinin harâbelerini toprakları içinde bulundurmakla meşhurdur. Bu mâbedi Gazneli Sultân Maḥmûd, 1025 Hindistan seferinde tahrîb etmiş ve ilâh heykellerindeki fevkalâde değerli mücevherleri Gazne'ye götürmüştü. Cûnâgarh nüfusunun % 22'si Müslüman, gerisi Hindû'dir. Nevvâblık 1737-1947=210 yıl müddetle devâm etmiştir. 1821'e kadar ismen Timuroğulları'na, bu târihte İngiltere'ye tâbî olmuşlardır. Hindistan ile Pâkistân, İngiltere'den ayrılıp istiklâl kazanınca Nevvâb, Pâkistân'a katıldığını îlân etti. 1947 ağustosundan kasımına kadar Cûnâgarh, Pâkistân'a dâhil oldu. Kasımda Hindistan, topraklarının içindeki ülkeyi işgal etti. 1981'de Cûnâgarh anlaşmazlığı, Pâkistân ile Hindistan arasıda, Kişmîr gibi, hâlâ Birleşmiş Milletler'in gündeminde idi. Cûnâgarh'ın Pâkistân sınırından (Sind) uzaklığı 400 km kadardır.

XV. asırda Cûnâgarh bir Râcpût racalığı idi. 1737'de nevvâb olan Şîr H̲ân, Kandehâr'dan Hindistan'a gelip Timurlular hizmetine girmiş bir Afgan'dır (Şîr H̲ân Bâbî Paṭhân Kandehârî). Cûnâgarh fevc-dârı (il vâlîsi) Mîr Dôst 'Alî'yi kovarak ülkeye yerleşti. Timuroğulları'nın fevc-dârı oldu, sonra nevvâb sanı da verildi. 9 nevvâbın hepsi baba-oğuldur. 3 ve 5 numaralar, çocukken tahta geçtiler. Son nevvâb: H.H.Newwâb-Ṣâḥib Sir Muḥ. Mehâbet H̲ân III (1900-Karaçi 1960=60), 11 yaşında (1911) tahta çıktı, 1920'ye kadar niyâbet altında kaldı. Hind istîlâsı üzerine Karaçi'ye yerleşti, 13 yıl sonra öldü.

1. Şîr H̲ân (1737-1758=21)
2. Muḥ. Mehâbet H̲ân I (1758-1770=12)
3. Muḥ. Ḥamîd H̲ân (1770-1811=41)
4. Muḥ. Mehâbet H̲ân II (1811-1840=29)
5. ...
8. Muḥ. Resûl H̲ân (1892-1911=19)
9. Muḥ. Mehâbet H̲ân III (1911-1947=38)

16. Pâlanpur Nevvâblığı

Pâlanpur (Pâlenpür), Gücerât yarımadasının kuzeyinde, Ahmedâbâd'ın güneyinde, Pâkistân sınırına 150 kilometrede bir şehirdir. Buradaki nevvâblık 4.494 km^2 idi. Nüfus: 316.000 (1941), 790.000 (1981) (km^2'ye 176). Nevvâbın 1945'e doğru şahsî yıllık geliri 187.000 st idi. Son nevvâb: Sir Tâlî' Muh. Hân b.Şîr Muh. Hân (doğ. 1883, nevvâb: 1918-1956).

Hânedân, Râcpût Çanderî hânedânıdır. Bu hânedân, XIII. asırdan beri, Câlor (Côdhpur'un 120 km güneyi) râcâları idi. XVI. asır başlarında Pâlanpur'u da ilhâk ettiler. 1699'da taht şehirlerini Côlor'dan Palanpur'a naklettiler. XVI. asır ortalarında ihtidâ edip (Sünnî-Hanefî) râcâ yerine nevvâb unvânını aldılar.

17. Dîğer Gücerât Nevvâblıkları

Kambey nevvâblığı: Kambey limanı, ayni adı taşıyan ve Kathiawar yarımadasının doğusunu kaplıyan körfezin en kuzey ucundadır. Doğusunda Barûda, kuzeyinde Ahmedâbâd büyük şehirleri bulunur. İlk nevvâb Türk asıllı Mîrzâ Câ'fer Necmü'd-Dewle Mü'min Hân I, Timurlular'ın son Gücerât umûmî vâlîlerindendir. Bu zâtın kurduğu hânedân, Şîî-Câ'ferî'dir. Nevvâb'ın yıllık geliri 65.000 st idi ve 11 pâre topla selâmlanan yerli hükümdarlardandı. Nevvâblık 930 km^2 idi. Nüfus: 249.000 (1941), 620.000 (1981) (km^2'ye 667). Son nevvâb: H.H.Mîrzâ Hüs. Yâwer Hân Sâhib (21.1.1915-1956, doğ. 16.5.1911, niyâbetsiz 13.12.1930). Tek Şîî nevvâblık budur.

Balasinor Nevvâblığı: Balasinor şehri, Ahmedâbâd'ın doğusundadır. 9 pâre topla selâmlanan nevvâbın geliri 25.000 st idi. 189 km^2 olan devletin nüfûsu: 61.000 (1941), 152.000 (1981) (km^2'ye 804). Son nevvâblar: Bâbî Hân (1899-1940, doğ. 10.11.1894) ve çocukken yerine geçen oğlu Bâbî Muhammed Selâbet Hân.

Radhanpur Nevvâblığı: Radhanpur, Kaç (Cutch) yarımadasının kuzey-doğusunda, Pâkistân sınırına (Sind) 60 km bir şehirdir. Nevvâbın geliri 58.000 st idi. 4.565 km^2 olan nevvâblığın nüfûsu: 101.000 (1941), 252.000 (1981) (km^2'ye 55). Son nevvâblar: 'Alâ'ü'd-D.Hân (1910-1940, doğ. 1889) ve oğlu Newwâb-Sâhib Mürtezâ Hân (1940-1956).

Saçin (İng.Sachin) Nevvâblığı: Nevvâbın geliri 50.000 st idi. Hânedân, Câncira nevvâbları (aş.bk.) soyundandır. 130 km^2'den ibâret olan bu devletin nüfûsu: 26.000 (1941), 65.000 (1981) (km^2'ye 500 kişi). 1784'te ölen Câncira nevvâbı 'Abdü'l-Kerîm Yâ'qût Hân, ayni zamanda ilk Saçin nevvâbıdır. Saçin nevvâbları 9 pâre selâmlanırdı. Son nevvâblar: Sîdî Muh. Hayder Yâ'qût Hân (doğ. 11.9.1909, cülûsu 11.1930) ve oğlu Mübârizü'd-Dewle Nusret-Ceng Bahâdur.

Cencîre-Câ'fer-Âbâd Nevvâblığı: Cencîre (İng. Janjira), Bombay'ın güneyinde, Ummân (Arab) Denizi üzerinde (Hind Okyanusu) ada üzerinde kaleli bir limandır. Burası Gücerât değil, Maharaştra (eski Bombay) eyâletidir ve Gücerâtî değil Maratthî (Marathaca) konuşulur. Nevvâbın geliri 62.000 st idi. Nevvâblık 915 km^2 idi. Nüfus:

110.000 (1941), 275.000 (1981) (km^2'ye 300). Nevvâbın unvânı "H.H.the Nawwâb-Ṣâḥib of Jafrabad and Janjira" idi. Son nevvâb: Sîdî Muḥ. Hân (doğ. 1914, cülûsu 1922).

Cencîre hânedânı, Sîdî Hânedânı olarak da bilinir (Seyyid kelimesinden bozma), Sünnî'dir. Hânedânın atası Sîdî Yâkuut, Habeşistân'dan gelip 1490'a doğru Nizâm-Şâhîler'in Cencîre adası vâlîsi olmuşdur. Vâlîlik, asırlarca neslinden devâm etdi, "nevvâb" ve "vezîr" unvânlarını kullandılar, dâimâ bir filo sâhibi oldular. 1670'de Timurlu imparatorluğunun deniz kuvvetleri kumandanı olan Sîdî, Cencîre nevvâbıdır. XVIII. asır sonlarında Kathiawar sâhilinde Câferâbâd'ı, Murud ve Şriwardhan'ı da mülklerine katdılar. 1870'de İngiltere hâkimiyetini tanıdılar (D.R.Bonaji, *Bombay and the Sidis*, Londra 1932).

18. Râmpûr Nevvâbları (1700 - 1956)

Râmpûr, Delhi'nin doğu-kuzey-doğusunda, Nepal sınırına yakın, yâni Hindistan'ın kuzeyinde bir şehirdir. 2.235 km^2 olan nevvâblığın nüfûsu: 454.000 (1921), 465.000 (1931), 477.000 (1941), 524.000 (1951), 700.000 (1981) (km^2'ye 313). 15 pâre topla selâmlanan nevvâb'ın yıllık geliri 389.000 st idi. Nüfus bakımından Hindistan yerli devletleri arasında 28. idi. Başkent Râmpûr'un 1951 nüfûsu 133.000 idi (1971: 161.000, 1981: 182.000). Hânedân Afgan asıllı ve Sünnî-Ḥanefî'dir. 7. nevvâbın zevcesi 'Umde Ḫânım ünlüdür. 9. nevvâb İngiltere tuğgenerali ve 10. nevvâb İngiltere tümgeneralidir. 9. nevvâbın unvanları: H.H. Emîrü'l-Ümerâ Newwâb Sir Seyyid Muḥ. Ḥamîd 'Alî Ḫân Bahâdur Müsta'idd-Ceng (1875-20.6.1930=55). Oğlu olan 10. nevvâb: Sir Seyyid Muḥ. Riẕâ 'Alî Ḫân Bahâdur Müsta'idd-Ceng (doğ. 17.11.1906). 5.-10. nevvâblar, baba-oğuldur.

1. Şâh-i Â'lem Ḫân (1700?-)
2. Dâwûd Ḫân (-1737)
3. Muḥ. 'Alî Ḫân (1737-16.9.1749=12)
4. Ḥâfiẓ Raḥmet Ḫân (16.9.1749-23.4.1774 = 24, 7, 9)
5. Feyzu'llaah Ḫân (23.4.1774-1785?=11?)
6. 'Alî Ḫân (1785?-)
7. Mîrzâ Yûsuf 'Alî Ḫân (-21.4.1865)
8. Kelb-i 'Alî Ḫân (21.4.1865-23.3.1887 = 21, 11, 2)
9. Muḥ. Ḥamîd 'Alî Ḫân (23.3.1887-20.6.1930=47, 2, 28)
10. Muḥ. Riẕâ 'Alî Ḫân (20.6.1930-1.11.1956=26, 4, 11)

Râmpûr hânları, eskiden Rôhilḫand nevvâbları idiler. Rôhilḫând, Râmpûr'un da içinde bulunduğu ülkedir. Delhi'nin doğusundaki, Delhi ile Nepal arasındaki memlekettir. Burada Afgan asıllı Müslümanlar eskiden beri yoğundur. Râmpûr'un kuzey-batısındaki Murâdâbâd ve güney-doğusundaki Barelli büyük şehirleri buradadır. Râmpûr hânedânı başlangıçta, bu şehirlere de hâkimdi. Şâh-i Â'lem Bareç Ḫân (no.1) b.Maḥmûd Ḫân b.Şihâbiddîn (katl) buraya, 1700'e doğru, Âlemgîr Şâh'ın vâlîsi olarak yerleşti. Bu

zâtın yeğeni (kardeşinin oğlu) Döndü Hân ve bunun 2 oğlu da rol oynamışlardır. Şâh-i Â'lem'i Rôhilhand'da 2 oğlu, Dâwûd (2) (bu mânevî oğuldur) (katl) (yerine mânevî oğlu Muh. 'Alî Hân geçti ve 1737'de ilk def'a Timuroğulları'ndan newwâb unvânını aldı) ve Hâfizü'l-Mülk Hâfiz Rahmet (4) (Pathânistân, 1708-23.4.1774 = 66) (şâir ve *Hulâsatü'l-Ensâb* müellifi 1770, Storey I/1,396-7) Hânlar tâkıyb ettiler. Rahmet Hân, babası ve ağabeyi gibi öldürüldü. Oğullarından "İnâyet Hân ve 13. oğlu olan ve 1774'te öldürülen müellif Newwâb Müstecâb Hân Bahâdur Zü'l-Fekaar 'Alî Hân, Mahabbet Hân ve Rahmet Hân'ın birâder-zâdesi ve vezîr Necîbüddewle'nin (ölm. 1770) (oğlu ve vezîr ol. halefi: Zâbita Hân) kayın-pederi Dûndê(Döndü) Hân (ölm. 1771) bilinmektedir. 1774'te hânedân Rôhilhand'ın büyük kısmını kaybetti ve İngiliz tâbiiyyetine geçerek Râmpûr çevresiyle iktifâ etti. Rahmet'in yerine, Dâwûd'un mânevî oğlu Muh.'Alî Hân yerine geçen ortanca oğlu Feyzullah da öldürülmüştür. Bu sonuncusunun kardeşleri 'Abd. ve Sâ'dullah Hânlar ile daha 3 prenstir. Hânedân Şîî-Câ'ferî ve dili Farsca idi. XIX. asırda Urdû, Farsca'nın yerini aldı. Râmpûr'dan önce hânedânın bütün Rôhilhand'ı elinde tuttuğu devrede taht şehri Bicnûr idi ki, Murâdâbâd'ın kuzey-batısındadır. Rôhilhand'ın dîğer ünlü şehirleri Amroha, Bedâun ve Bülendşehr'dir. Rahmet Hân'ın merkezi ise türbesinin bulunduğu Barelli idi.

Tabîatiyle bu nevvâblıkların hiç biri hiç bir zaman müstakil olmamışlardır. Timuroğulları'na, sonra İngiltere'ye tâbî olmuş, sonra Hindistan veyâ Pâkistân'a intikaal etmişlerdir.

19. Caorâ Nevvâbları (1817 - 1956)

Caorâ (İng. Jaora), Orta Hindistan'da (Vindia Pradesh, Madhia Pradesh), Bhôpâl'in batısındadır. Dil Hindce'dir (Hindûstânî). Nevvâblar, Afgan asıllı ve Sünnî-Hanefî'dir. Gelirleri 112.000 st idi. Ülke 1.803 km^2 idi. Nüfus: 84.000 (1921), 125.000 (1954), 170.000 (1981) (km^2'ye 94). Nüfûsun % 20'si Müslüman'dır. Burası eski Mâlwâ ülkesindedir. 1817'de nevvâblığı kuran Gafûr Hân'dır. Son nevvâb: Sir Muh. İftihâr-'Alî Hân (1895-1956=61, doğ. 1883).

20. Dîğer Orta Hindistan Nevvâblıkları

Bâoni Nevvâblığı: Bâoni, 304 km^2, 1941'de 25.000 nüfuslu idi. Nevvâbın yıllık geliri 9.000 st idi. Son nevvâb: Muh. Müştâku'l-Hasen Hân (1911-1956=45, doğ. 1896). Bk. Hayderâbâd Nizâmları.

Hılcîpûr ve Muhammedgarh nevvâblıkları da Orta Hindistan'dadır (Vindhya Pradesh). Hılcîpûr (İng. Khilcipur), Bhôpâl'in kuzey-batısında ve Racastân sınırındadır. Muhammedgarh, Bihâr eyâletinde, Benâres'in güney-doğu ve Patna'nın güney-batısındadır.

Delhi kuzeyinde Kernâl (Kuncpura)'in ilk nevvâbı, Necâbet Hân, Afgan'dır, Nâdir Şâh ile işbirliği yapdı, fakat Ah. Şâh Dürrânî'ye itâat etmedi. 1849'da newâblık ilga edildi. Newâb titri taşıyan Muh. 'Alî Hân'a 1857'de mülkü iâde edildi. Sonra Ah.'Alî Hân, nevvâb oldu.

21. Bhôpâl Nevvâbları (1707 - 1956)

Hindistan'ın İngiltere zamânında Müslüman yerli devletleri arasında Ḥayderâbâd ve Behâwelpûr'dan sonra en mühimmi (nüfuslusu) idi. Hânedânı da şöhretli idi. Bhôpâl, târîhî Mâlwâ ülkesindedir. Şehir bugün Hindistan'ın Madhya Pradesh (Orta Hindistan) eyâletinin başkentidir. Şehrin nüfûsu 1971'de 392.000'e ve 1981'de 580.000'e yükselmiştir.

Nevvâblar 19 pâre topla selâmlanırdı ve yıllık şahsî gelirleri 600.000 st idi. Nevvâblık 17.929 km^2'dir. Nüfus: 996.000 (1941), 2,5 milyon (1981) (km^2'ye 139). Bhôpâl şehri "Fetḥgarh" adıyle 1728'de Dost Muḥ. (no.1) tar. kurulmuştur. Şehir 1951'de 120.000 nüfuslu idi. Şehir nüfûsunun % 65'i, fakat bütün nevvâblık nüfûsunun ancak % 20'si o târihte Müslüman (Sünnî-Ḥanefî), gerisi Brahman idi. Dil Hindî'nin Braj lehçesidir. Aydın Müslümanlar'ın dili Hindî'nin -Arab harfleriyle yazılan- Urdû lehçesidir. Soylular ise hâlâ Farsca bilirler ve kullanırlar. Dîn adamları ve âlimler Arabca da bilirler. Lingua franca ise o zaman da, bugün de İngilizce'dir. Afganca ve dîğer bir Batı dili bilenler nâdirdir. Doğu veyâ Batı Türkçesi bilene bugün tesâdüf edilememiştir (Bhôpâl için bib.: *EI*^{2}, I, 1.232a).

Hânedân, aslen Afgan ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Bu hânedân, çok sofu Müslüman olmak ve halîfe'ye (Osmanlı pâdişâhı) bağlılıkla tanınmıştır. Ana dilleri Farsca'dır, Urdû da öğrenmişlerdir. Afgan Afrîdî boyunun Mirzâî H̲êl oymağından Dost Muḥ. H̲ân (no.1) (Tîrâh/Pathanistân, 1676-Bhôpâl 1740=64), Timuroğlu Âlemgîr Şâh'ın generali idi. O ölünce (1707), Bhôpâl il vâlîsi oldu ve 33 yıl Timuroğulları nâmına bu görevi yürüterek Bhôpâl'e yerleşti. Zevcesi Fetḥ Bîbî'dir. 4.12.1858'e kadar, Timuroğulları'nın bir şûbe (eyâlet) vâlîsine tâbî olarak Bhôpâl nevvâblığı, aynı âilede kaldı. Daha evvel gayrı resmî olan İngiltere hâkimiyeti, 1858'de resmen kabûl edildi. 1947'de Hindistan'ın istiklâline kadar bu durum devâm etti. 1956'da Hindistan, yerli hükümdarların bir çok hakkını devraldı. Bugün yerli hânedânlar, ancak unvanlarını muhâfaza ediyorlar. Bir hükümranlık hakları kalmamıştır. Bhôpâl hânedânı prenslerinin adlarının sonuna "H̲ân", prenseslerinin "Beğim" (Hind talaffuzu: Begüm, Begam), hükümdar ve velîahdlerin isimleri başına ayrıca "Newwâb" gelir. 1947'de Hindistan hükûmeti, son nevvâba (no.12) yılda 1 milyon rupi tahsîsât vererek ve son velîahd olan prensese de yılda 100.000 rupi bağlıyarak, ferâgatlerini te'mîn etti. 1956'da bu yıllık tahsîsâtı kesti. Fakat unvanlarının, saraylarının, servetlerinin muhâfazasına izin verdi. 12 nevvâbın 3'ü kadındır. 1819-1926 arasında anne-kız-torun olarak biribirini tâkıyb eden ve cem'an 107 yıl tahtta kalan bu 3 kadın nevvâb ile de Bhôpâl hânedânı ayrı bir şöhret te'mîn etmiştir. Nevvâblar ve saltanat müddetleri:

1. Dôst Muḥ. H̲ân (3.3.1707-1740=33)
2. Muḥ. H̲ân (1740-1741=1)
3. Yâr Muḥ.H̲ân (1741-1754=13)
4. Feyẕ Muḥ. H̲ân (1754-1778=24)
5. Ḥayât Muḥ. H̲ân (1778-1807=29)
6. Gawṡ Muḥ. H̲ân (1807-1816=9)

7. Nezr Muh. Hân (1816-1819=3,6)
8. Sikender Beğim (1819-1868=49)
9. Şâh-i Cehân Beğim (1868-16.6.1901=33)
10. Sultân-ı Cehân Beğim (16.6.1901-18.5.1926=24, 11, 2)
11. Muh. Hamîdu'llaah Hân (18.5.1926-1947=21)
12. Â'bide-Sultân Beğim (bugünki Hânedân şefi)

Dôst Muh.'in (no.1) yerine 2 oğlu (no.2, 3) geçti. Sonra Yâr Muh.'in (3) 2 oğlu (4, 5) nevvâb oldu. Hayât Muh.'in (5) yerine de oğlu Gaws Muh. (6) geçti. Ancak Muh. Hân'ın (no.2) hal'i ve daha uzun müddet yaşaması, hânedânı iki dala ayırdı. Bu Muh. Hân'ın ölümünden sonra doğan oğlu Muh. Hân (1767-1816=49) 21 yıl müddetle (1795-1816) Bhôpâl'e, amca-zâdesi Hayât Muh.'e ve onun oğlu Gaws Muh.'e vezîr oldu. 1813'te Marâtthâlar (Brahman), 8 ay müddetle Bhôpâl şehrini muhâsara ettilerse de alamadılar. Bu müdâfaayı vezîr ol. Muh. Hân yaptı ve o kadar büyük şöhret kazandı ki, son 3 yılında Bhôpâl'in gerçek hâkimi oldu. Yeğeni Gaws ise, daha 1807'den önce, babası hayatta iken iktidârı ele almıştı. Ancak önce Marâtthâlar'ın, 1807'den sonra ise vezîri ve ikinci derecede amcası Muh.'in kuklası oldu. Nihâyet 1816'da dâmâdı ve kuzeni Nezr'in (no.7) lehine tahttan ferâgat etti.

Nezr, Vezîr Muh.'in 2 oğlundan biri idi. Gûyâ kayınpederi Gaws'e vekâleten üç buçuk yıl saltanat sürdü; gerçekte babası Vezîr Muh.'in şöhretine ve kendisinin de aynı hânedânın bir prensi olmasına dayanıyordu. Zevcesi (Gaws'in kızı) Kudsiyye Beğim, 1881'e kd. yaşadı, kızı Sikender Beğim'in ve onun kzı Şâh-ı Cehân Beğim'in saltanatlarını gördükten sonra çok yaşlı öldü. Bhôpâl Câmî'-Mescid'ini inşâ ettirmiştir. 1819-37 arasında 18 yıl, kızı Sikender Beğim'in nâibesi ol. gerçek saltanat sürmüştür.

Sikender Beğim (8), Kudsiyye Beğim'le Nezr'in (7) kızıdır. Amca-zâdesi Cihângîr Muh. Hân ile evlendi. Cihângîr, Nezr'in kardeşi Fewcdâr Muh. Hân'ın oğludur. 1837'de Kudsiyye Beğim, kızı Sikender'in niyâbetinden çekildi. Sikender'in zevci Cihângîr, 7 yıl müddetle saltanat nâibi oldu (1837-1844). Sikender Beğim, 1835'te 9 yaşlarında evlendirildi.

Sikender Beğim (8) (1810?-1868=58?), babası Nezr'in (7) ölümü üzerine, nevvâbbeğim oldu (1819). Önce annesinin 18, sonra zevcinin 7 yıllık niyâbetlerinden sonra ancak 1844'te 34 yaşlarında müstakil olabildi. 49 yıllık saltanatının ancak son 24 yılında hükümrân oldu. 1864'te hacca gitti. İngilizce (Londra 1870) ve Urdû dilinde bir hacc seyâhat-nâmesinin müellifidir. Sikender Beğim'in, bir tek kızı oldu. 10 yaşlarında iken doğurduğu bu kız, Şâh-ı Cehân (9), velîahdi ve halefi oldu.

Bhôpâl kadın nevvâblarının en ünlüsü olan Şâh-i Cehân Beğim (9) (1836-1901=65), 1864'te annesi ile hac yaptı. Fârsca bir Bhôpâl târîhinin (Cawnpûr 1872) ve İngilizce bir otobiografinin (Londra 1910) müellifidir. Tâc-Mahall Sarayı ile Tâcü'l-Mesâcid'i de o yaptırmıştır. Doğar doğmaz velîahd olan Beğim, 1868'de annesinin ölümü üzerine 32 yaşında tahta geçti ki, anne annesi Kudsiyye Beğim bu târihten 13 yıl sn. ölmüştür. Beğim, 2 def'a evlendi. Fakat sâdece ilk izdivâcından tek kızı oldu ve yerine geçti.

Şâh-i Cehân Beğim'in ilk zevci Bahşî Bâqî Muh. Hân'dır. Bununla 15 yaşında iken 1851'de evlendi ve bu izdivaç 1867'de kd. 16 yıl sürdü. 1867'de, Beğim tahta çıkmadan bir yıl önce bu zevci öldü. İkinci zevci, Mewlewî Seyyid-Muh. Sıddîq Hasan Hân (14.10.1832-20.2.1890=57, 4, 7), "Ebü't-Tayyib Newwâb Emîri'l-Mülk Wâlâ-Câh Bahâdur" unvanlarını aldı (Sa'îdullâh, *The Life and Works of Muhammad Siddiq Hasan Khan Nawab of Bhopal*, Lâhûr 1973). Şâh-i Cehân Beğim, dul kaldıktan 4 yıl sn. (1871) 35 yaşında iken kendinden 4 yaş büyük olan bu zât ile evlendi. Bu izdivaç, zevcinin ölümüne kd. 19 yıl sürdü. Beğim, 54 yaşında gene dul kaldı. Hasan Hân, Beğim'den önce de evlenmişti; bu ilk izdivâcından olan oğlu Newwâd Seyyid-'Alî Hân, *Me'âşir-i Sıddîqî* müellifidir. Sıddîq Hasan'ın 1861'de evlediği ilk zevcesi, Bhôpâl vezîri Cemâlü'd-D.Hân'ın kızıdır.

Sıddîq Hasan, en mühim İslâm âlimlerindendir. 222 eser te'lîf etti (74 Ar., 45 Fars., 102 Urdû). Bu kitaplar Bhôpâl, İstanbul, Kaahire gibi şehirlerde basılmıştır (Arabca 32 matbû te'lîfi için bk. *İst. Ün. Ar. Basm. Kat.*, İst. 1953, II, 481-3). En mühimm eseri, *Ebcedü'l-'Ulûm* (İlimlerin Alfabesi) adlı ansiklopedisidir (Bhopal, 1295=1878).

Şâh-i Cehân Beğim'e (9), ilk izdivâcından olan ve tek çocuğu olan kızı Sultân-ı Cehân Beğim (10) halef oldu. Bu Beğim (1852?-1930=78?), 16 yaşında velîahd oldu ve 49 yaşında tahta geçti. 1926'da oğlu lehine ferâgat ederek daha 4 yıl yaşadı. "Bîbîye-Beğim" diye ünlüdür. "Şîrîn" mahlasıyle şiir yazmıştır. Üvey babası Sıddîq Hân öldüğü zaman 38 yaşında idi. Onunla geçinememiş, üvey babasının âlim, fakat sahte sofu, iktidâra ve servete harîs olduğunu yazmıştır; annesinin üzerindeki nüfûzundan şikâyet etmiştir. Tahta çıktıktan (1901) sonra ilk işi İstanbul'a gelip İkinci 'Abdülhamîd'e (1876-1909) bîat etmek oldu. Pâdişâha çok değerli hediyeler sundu ve Mekke ile Medîne'ye de çok para ve hediye gönderdi. 1911 ve 1925'te 2 def'a Avrupa'yı ve İngiltere'yi ziyâret ederek V. George ile görüştü. 20.7.1911'de 2 oğlu ile berâber V. Mehmed Reşâd'ın (1909-1918) huzûrunda çıkarak bîat etti. 1874'te 22 yaşlarında iken Ah. 'Alî Hân Sultânü'd-Dewle ile evlendi. 3 oğlu oldu. Büyük oğluna o zamanki İran Şâhı (Nâsırüddîn), üçüncüsü olan halefine de Osmanlı hükümdârının ('Abdülhamîd) adlarını verdi. Annesi gibi, İkinci Abdülhamîd'in panislam politikasını tâkıyb etti.

Sultân-ı Cehân Beğim'in hâtıraları 3 cild ve İngilizce olarak yayınlandı(Bombay 1910, 1922, 1926), 1903'te hacca gitti.

Sultân-ı Cehân Beğim'in büyük oğlu Muh. Nasru'llaah Hân (1876-1924=48), annesinin saltanat şerîki ve velîahdidir (1901-1924=23). Bir oğlu oldu. İkinci oğul Hâfız 'Ubeydu'llaah Hân (1877-1924=47), bir yaş küçük olduğu ağabeyi ile aynı yıl öldü. Bunun da bir oğlu vardır. Üçüncü oğul, 1894 doğumlu Hamîdu'llaah, 2 yıllık velîahdlikten sonra, annesinin yaşlılığı dolayısıyle ferâgati üzerine tahta çıktı.

İngiltere hava tuğgenerali H.H.Newwâb Sir Hâccî Muh. Hamîdu'llaah Hân Bahâdur Sikender-Sawlet İftiharü'l-Mülk (no.11), 2 yıl velîahdlikten sonra, 32 yaşında tahta çıktı; annesi 4 yıl sn. öldü. 1931-2 ve 1944-7 arasında 2 def'a, Hindistan hükümdarlar meclisi başkanı oldu. Oğlu olmadı. 3 kızı oldu: büyükleri Gewher-i Tâc Süreyyâ-Câh Newwâbe Â'bide-Sultân Beğim, 18.5.1926'da babasının velîahdi oldu;

Pâkistân'a yerleşmiştir. Kızkardeşleri: Mihr-i Tâc Newwâb-zâd Seyyide-Sultân Beğim ve Kamer-i Tâc Newwâb-zâd Rabî'a-Sultân Beğim.

22. Ferruh-Âbâd Nevvâbları (1714 - 1858)

Ferruh-Âbâd, Rôhilhand denen ülkenin güneyinde, Şâhcihânpûr şehrinin güney-batısında, Agra'nın kuzey-doğusunda bir şehirdir (1921 nüfûsu 48.000, 1971 nüfûsu 111.000). İlde Müslüman nüfus 1950'den önce çoğunluktu. Bangaş Hân (no.1) (1665?-1743=78?) (babası: 'Ayn Hân) tarafından, Timuroğlu Ferruh-Siyer Şâh'ın adına kurulmuştur ki o toprağı kayın-pederi Kaasim Hân Bengeş'ten 1713 Semâgarh muhârebesinde ölmesi üzerine tevârüs etmiştir, şehre Ahmednagar da denmiştir. İl 4.381 km2'dir (1921 nüfûsu 857.000). Burada 5 nevvâb 1714-1.1858=144 yıl müddetle saltanat sürmeşlerdir (Müftî Seyy. Muh. Welîyullaah Ferruhâbâdî, *Târîh-ı Ferruhâbâd*, yz., 'Alîgarh Ün., Sübhânullaah yzm.; W.Irvine, *The Bangash Nawâbs of Farrukhâbâd*, *JASB*, XLVII, 259-383, XLVIII, 49-170, 1878-9). Hânedân Afgan asıllı ve Sünnî Hanefî, dili Farsca'dır. 1777'ye kadar Timuroğulları'na ve Ûd nevvâb-vezîrlerine, sonra ismen gene onlara, gerçekte İngilizler'e tâbî oldular. Son nevvâb, Sipâhî İhtilâli'ni desteklediği için İngilizler tarafından devletine son verildi, 1859'da hacca gitti. 2. ve 3. nevvâblar, ilkinin oğludur, 2.'si katledilmiştir. Dîğerleri baba-oğul, yalnız no.6, selefinin torunudur.

1. Muh. Bangaş Hân (1714-1743=29)
2. Kaasim Hân (1743-1748=5) b.Bangaş (katl)
3. Ah. Hân (1748-1771=23) b. Bangaş
4. Fülân Hân (1771-1796=25)
5. Hüs. Nâsır-Ceng Hân (1796-1813=17)
6. Tecemmül Hüs. Hân Zafer-Ceng (1813-12.1846=30)
7. Tafazzul Hüs. Hân (12.1846-1.1858=11,1)

23. Bândâ Nevvâbları (1750 - 1858)

Bândâ, Ûd eyâletinde, Allaahâbâd'ın batısında Hânpûr'un (Cawnpor) güneyinde bir şehirdir (1951 nüfûsu 30.000). Burada 4 nevvâb, 1750?-1.1858=108? müddetle hüküm sürmüşlerdir. Dil Hindûstânî/Urdû'dur. Hânedân, Maratha mühtedîsidir. Katledilen ilk nevvâb, Pêşwâ I. Bâcî Râo'nun (1726-1740), bir Müslüman câriyeden doğan oğludur. Bândâ'yı ele geçirmiş, Timuroğulları'na, sonra İngilizler'e tâbî olarak yönetmişlerdir. 4 nevvâbın hepsi baba-oğuldur. Nevvâb unvânını Timuroğulları'ndan ancak 1812'de 3. prens almıştır. Sonuncusu, Bândâ Câmî'-Mescid'ini yaptırmış, Sipâhî İhtilâli'nde (1857) İngiltere'yi değil, Timuroğulları'nı desteklediği için, İngilizler'ce prensliğine son verilmiştir.

1. Şemsîr Bahâdur (1750?-1761=11?)
2. 'Alî Bahâdur I (1761-)
3. Zü'l-Fekaar Bahâdur
4. 'Alî Bahâdur II (-1.1858)

24. Ağa - Hânlar (1838 -)

Ağa-Hânlar, Hindistan'da toprak sâhibi olmuş prens değillerdir. Bir mezhebin başıdırlar. Hindistan'da otururlar ve İngiltere onların prenslik titrlerini tanımıştır. Ağa-Hânlar, dünyâdaki bütün Nizârî Şîî-İsmâîlîler'in mezheb reîsidir. İsmâîlîler, Şîî'lerin sol (müfrid) kanadıdır. Şîîler, Sünnî halîfe'yi İslâm'ın başı tanımadıkları hâlde (sağ=mûtedil Zeydîler hâric), III. Ağa-Hân (1885-1957), II. Abdülhamîd'i ve haleflerini, İslâm dîninin en büyük lideri olarak tanımıştır ki, bu devirde Hindistan'ın kaahir ekseriyeti Sünnî olan Müslümanlar'ının baskısı netîcesidir.

Dünyâda Ağa Hân'ı lider tanıyan İsmâîlîler'in (Nizârî) sayısı şu şekilde tahmîn edilebilir (1981): Hindistan 4.000.000, İran 1.400.000, Pâkistân 900.000, Afganistan 600.000, Tanzanya 100.000, Suriye 94.000, Seylan 120.000, Kenya 50.000, Madagaskar 12.000, Yemen 12.000, dîğer ülkeler 10.000 = 7.298.000. Dîğer bir tahmin: Asya 6.477.000 + Afrika 140.000 = 6.617.000 (1981).

İsmâ'îlîler, Şî'a-i Seb'iyye'dir. 7 imâm tanırlar. Dîğer Şîîler gibi 12 imâm tanımazlar (son 5 imâm onlar için gayri meşrûdur). Bâtınî'dirler (mezheblerini gizlerler, çoğunluk mezhebi neyse onlardan görünürler). Eylemcidirler. Şimdi ticâretle uğraşır ve milletlerarası ilişkilere ehemmiyet verir, mümkin olduğu kadar fazla servet kazanmayı hedef alırlar.

Ağa-Hânlar, Hasen Sabbâh neslinden geldiklerini söylerler (bk.Alamut). Mü'min-Şâh b.Muh. Şemsi'd-D.b.Rükni'd-D. Hurşâh'ın oğulları Kaasim-Şâh ile Muh.- Şâh, iki dalın ataları oldular. Kaasim-Şâhîler, XV. asrın 2. yarısında Güney Âzerbeycan'dan Mehallât'a gelip Encüdân kasabasına yerleştiler. Bunlardan İsmâîlî imâmı Şâh-Nizâr, 1722'de öldü ve Encüdân yakınında Kehek'e gömüldü. Oğlu Seyyid Hasan Bey, yerine geçti ve 1740'a doğru Kirmân'da Şehr-i Bâbek'e yerleşti. Bunların hepsi mektûm (gizli) imâmlardır. Ancak Hasan Bey'in oğlu ve halefi 1792'de ölümüne kadar 35 yıl Kirmân vâlîliği yaptı ve İsmâîlî imâmı olduğunu yarı resmî şekilde açıkladı. Şimdiki hânedânın atası olan bu Ebü'l-Has.Hân (Seyyid Hasan Bey), 1757'de İran'ın Kirmân vâlîsi oldu. Oğulları el-Has. ve Halîlu'llaah'tır. Bu Şâh-Halîlu'llaah Seyyid Kehkî, Kumm civârında (İran) Mahallât beyi idi. 1817'de Yezd'de öldürüldü. Oğlu Seyyid Has. 'Alî-Şâh Mahallâtî Ağa Hân I (1804-1851=47), 13 yaşında gizli imâm ve Kum v. ve Feth-'Alî Kaçar'a dâmâd oldu. 1834-36'da Kirmân vâlîsi oldu. 1836'da azlini kabûl etmedi, 14 ay Bem kalesine kapandı. Ancak gizli İsmâîlî şefi olduğu anlaşılınca, babasının âkıbetine uğramamak için, 9.1840'da Bender-'Abbâs'dan Mekke'ye gitdi, 1842'de Kirmân'a dönüp ayaklandı, yenilince Hindistan'a kaçtı ve kendisini Şâh'a karşı kışkırtmış olan İngilizler'e sığındı. Orada İsmâîlî mezhebinin dünyâca lideri olarak kabûl edildi. Bilhassa Bombay'da oturan Ağa Hânlar, dünyâyı dolaşır, daha çok İngiltere, Fransa, İsviçre, sonraları Birleşik Amerika'da yaşar, Doğu Afrika ve Hindistan'ı gezerlerdi. İsmâîlîler kendisine gönüllü vergi verir ve itâat ederlerdi. Bugün de öyledir. İngilizce, ikinci derecede Fransızca'yı lingua franca olarak kullanmaktadırlar. I. Ağa Hân'ı 4 oğlundan 'Alî II. Ağa Hân ve torunu III. Ağa Hân tâkıyb ettiler. Ağa Hân unvânı, Feth-'Alî Şâh Kaçar tarafından Has. 'Alî-Şâh'a resmen verilmiştir. 1842'de Bombay'da büyük arâzî alarak yerleşen Ağa Hân,

1866'da İngiltere tar. resmen prens ve bütün İsmâîlîler'in başı tanındı. I. Ağa Hân, Nîmetullâhî tarîkati şeyhi Zeynü'l-Â'bidîn Şirwânî'nin mürîdi idi (H.Algar, *The Revolt of Âghâ Khân Mahallâtî and the Transference of the Ismâ'îlî Imamate to India, Studia İslamica*, XXIX, 1969, 55-81). Ancak çeşitli bölgelerde, gene Hasen-i Sabbâh'tan indiğini iddia eden gizli İsmâîlî imâmları nesilleri vardır (Â.Tâmir, *Fürû'ü'ş-Şeceri'l-İsmâ'îlîyye, Machriq*, LI, 1957, 581-612). Muhammed-Şâhî dalından Şâh-Radıyyüddîn, 1507'de Bedahşân'da (Türkistân) imâm idi ve 1509'da öldürüldü. Oğlu Şâh Tâhir Dekkenî'dir. Doğu İran ve Hindistan'da mezhebini yaymıya çalıştı. Bunun neslinden Hudeybahş, gene Bedahşân'a dönüp 1664'te orada öldü. Bk. W.Ivanow, *Brief Survey of the Evolution of Ismailism*, Leiden 1952; A.M., *Ismaili Literature*, Tahrân 1963; A.M., *Ismaili Tradition concerning the Rise of the Fatimids*, Londra 1942; A.M., *Studies in Early Persian Ismailism*, Bombay, 2: 1955; B.Lewis, *The Oringins of Ismâ'îlism*, Cambridge 1940; M.Kâmil Hüs., *Tâifetü'l-İsmâ'îliyye*, Kaah. 1959; B.Lewis, *The Assasins*, Londra 1967; M.G.S. Hodgson, *The Order of Assasins*, Lahey 1955; A.M., *The Ismâ'îlî State, The Cambridge History of Iran*, V, 1968, 422-82; Stanley Jackson, *Aga Khan*, Münih 1953; İsm. Poonawala, *Biobibliography of Ismâ'îlî Literature*, Malibu/ Cal. 1977; Ağa Hân Mahallâtî, *Târîh-ı 'İbret-efzâ* (otobiyografi), Bombay, 1278=1861, Tahrân, 1325 Ş.=1946 (Güceràtî trc. de var); Zawahir Nooralally, *The First Aga Khan and the British (1838-68)*, Londra Ün., 1964 (geniş ölçüde bu otobiyografinin tercemesidir); Must. Gaalib, *Â'lâmü'l-İsmâ'îliyye*, Beyrût 1964; A.M., *Târîhu'd-Dâ'we'l-İsmâ'îliyye*, Şâm 1953.

II. Ağa Hân'ın asıl adı 'Alî-Şâh, III.'nün asıl adı Muh.-Şâh'tır. S.A.Sir Sultân-Muhammed-Şâh III. Ağa Hân (Karaçi, 2.11.1877-Cenevre, 11.7.1957=79, 8, 9), milletlerarası ilişkilerde büyük şöhret yaptı. II. Abdülhamîd'den İngiltere hükümdarlarına kadar pek çok kimseyle alâka kurdu. Hindistan Müslümanları'nın tazyîkı ile, hılâfeti ilgaa etmemesi için, Atatürk'e bile mektup yazdı (1924). Bu mektupla çifte rol oynadı: hem Hindistan'ın Sünnî Müslümanlar'ının arzûsunu yerine getiriyor, hem de İngiltere'nin hılâfeti istemediği dedikodusu ile Müslüman sömürgelerinde rahatsız olmaması için, İngiltere'nin bu işte rolü olmadığını dolayısıyle îmâ etmiş oluyordu. Zîrâ İngiltere'nin adamı olarak biliniyordu. Nitekim Atatürk, onun bu entrikasının farkına vararak belirtmiştir. 72 yıl (8 yaşından îtibâren) her yıl altın ve elmasla tartılarak liderlikte kalan ve devrinde dünyâ basınının popüler sîmâlarından olan bu şişman, gözlüklü, esmer zât, 3 def'a evlendi: İlk zevcesi Şâhgadi, akrabâsıdır. İkincisi Theresa Magliono, İtalyan asıllı ve 'Alî Hân'ın annesidir. 1929'da evlendiği kısaca "Begüm" denilen Fransız asıllı 3. zevcesi Yvette Labrousse (doğ. 1906) ise dünyâ basınında çok popülerdi. Hayattadır (Ağa Hân'ın hâtırâtı: *World Enough and Time*, Londra, 1954).

III. Ağa Hân'ın küçük oğlu Sadrüddîn Hân, 1958'de Nina Dyer adlı 1930 doğumlu bire dulla cevlenipe 1961'dec boşadı. cAğabeyic 'Alî Hân (Torino, 13.6.1911-Suresnes 12.3.1960 = 48, 10, 29) bir sûikasd-tertîb ile öldürüldü. Önce 1931'de Thelma Morgan'la evlenip 1936'da boşadı. Oğulları Kerîm ve Muh. Emîn Hânlar bu izdivaçtandır. Sonra "Tâc-i Dewle" adıyle ihtidâ eden Joan Barbara Yardebuller (Baronne de Churston) ile evlenip boşadı. Sonra ünlü sinema aktrisi Rita Hayworth (New York 1916-1988) ile

evlenip boşandı ve bundan kızı Yâsmîn (doğ. 1949) (=Basil Embiricos, doğ. 1949, izd. 1985) doğdu. Ağa Hân, iki oğlu da hayatta olduğu halde, halef olarak torunu Kerîm Hân'ı seçti. Bu zât, dedesine halef oldu. 'Alî Hân, Pâkistân'ın Birleşmiş Milletler nezdinde büyükelçisi idi. Babası da vaktiyle Cenevre'de Cem'iyyet-i Akwâm'da başkanlık etmişti. Âile, dünyânın en zengin âilelerinden biri olmakta devâm etmekte, servetlerini büyük yatırımlarla çoğaltmaktadırlar. Kerîm Hân, IV. Ağa Hân unvânını taşımaktadır. Avrupalı mühtedî Selîme Beğim'le evlidir, çocukları: Zehrâ (1969), Hüseyn (1973), Rahîm (1970).

1. Ağa Hân I (1842-1851=9) (imâm: 1817)
2. Ağa Hân II (1851-1885=34)
3. Ağa Hân III (1885-11.7.1957=72)
4. Ağa Hân IV Kerîm (11.7.1957-)

Muh.- Şâh (b.Mü'min-Şâh b.Muh. b. Hursâb) nesli, Deylem'de devâm etdi. Bu Muh. Hudâwend Şâh hattâ bir ara 1375'te Alamût kalesini yeniden ele geçirdi. Onun neslinden İsmâ'îlî-Nizârî imâmı Şâh Tâhir Hüseynî Dekkenî, Şâh İsmâ'îl ile çağdaştır. Şâh, onun Kâşân'a sürünce, kaçıp 1522'de Dekken'de (Hindistan) Ahmednagar'a gitdi ve Burhân Nizâm-Şâh'a te'sîr edip onu Şîî yaptı ve 1549'da orada öldü. Onun neslinden Emîr Muh. Bâkır, 1796'da Evrengâbâd'da öldü.(W.Ivanow, *A Forgotten Branch of the Ismailis, JRAS*, 1938, 57-79). Muh. Bâkır'a bağlı Suriye Nizârî-İsmâ'îlîler'i 1886'da Ağa Hân'ı imâm tanıdılar ki bunların sayısı 1957'de 45.000 idi ve Suriye'de Selemye, Kadmûs, Maşyâf'da yaşıyorlardı ('Â.Tâmir, *Fürû'ü'ş-Şecere'l-İsmâ'îliyye'l-İmâmiyye, Meşriq*, LI, 1957, 581-612). Hamâ'nın doğusunda ve Selemye'de bu İsmâ'îlîler, nüfûsun üçte ikisini oluşturuyorlar (N.N.Lewis, *The Ismâ'îlîs of Syria Today, Royal Central Asian Studies Journal*, XXXIX, 1952 69-77).

1507'de Şâh Razıyyüddîn, İsmâ'îlî imâmı ol. Sîstân'dan gelip Türkistân'da Bedahşân'a geldi ve Tâcikler (Fârsca konuşan nüfûs) arasında mezhebini yaydı. Bu zât, muhtemelen Dekken'e giden -yukarıda anılan- Şâh Tâhir Hüseynî'nin babasıdır. Şâh İsmâ'îl'in baskısından kaçtığı muhakkakdır (Şâh İsmâ'îl, Şî'a-i İsnâ-'Aşeriyye'nin imâmı idi). Bu Razıyyüddîn 1509'da katledildi. Neslinden Hudây-bahş (ölm. 1664), Bedahşân İsmâîlîleri'nin imâmı idi. XIX. asırda Bedahşân gibi Gazne, Çitral, Gilgit, Hunza, Kâşgar, Yârkend'de yaşıyan ve ticâret yapan küçük İsmâ'îlî grupları, Ağa Hân'ın imâmetini tanıdılar.

Gücerât'da (Hindistan) İsmâ'îlîlik, XIII. asrın ilk yarısında İran'dan Sind'e ve Gücerât'a gelen Pîr Şemsüddîn tarafından kuruldu. Bu âileye Pîrler denir. İsmâ'îliyye'nin Tayyibiyye dalıdır. Şemsüddîn, Pencâb'da da faâliyet gösterdi ve Multân'da ölerek oradaki türbesine gömüldü. Onun neslindenXV. asrıda Sadrüddîn ve Hasan Kebîrüddîn adlı pîr'ler, Multân yakınlarında (güneyinde) Uçch'da medfûndur. Sadrüddîn ile Hoca denen ve Gücerât-Mahâraştra'da yaşıyan İsmâ'îlî cemâati başlar ki bunlar Lohana Hindû kast'ından ihtidâ etmişlerdir. Kebîrüddîn'in oğlu İmâm-Şâh, 1471'de Pencâb'dan Gücerât'a giderek, epey Hindû'yu ihtidâ ettirmişdir. Bu zât 1520'de öldü ve Ahmedâbâd yakınında Pîrâne'ye gömüldü. Oğlu Nûr Muh.- Şâh'dır (ölm. 1534). İmâm-Şâhî veyâ Satpanthî denen dal budur. Hoca cemâati bugün Kuzey Sind, Kuçch, Gücerât, Bombay, Doğu Afrika, Güney

Afrika, Seylan, Birmanya'da yaşayan küçük azınlıklardır. Pencâb'daki Pîr Şemsüddîn'den inen Şemsî denen İsmâ'îlî-Nizârî grup, ayrıdır (W. Ivanov, *The Sect of Imam Shah in Gujrat, JBBRAS*, XXII, Kalküta 1936, 19-70).

25. Ûd Nevvâb - Vezîrleri (1721 - 1857)

Ûd (veya Awad), batısında Delhi, doğusunda Bihâr, kuzeyinde Nepal olan 240.000 km^2 büyüklüğünde, çok nüfuslu, büyük eyâlet-ülkedir.

Ûd'un ve nevvâblığın merkezi büyük Luknow şehridir (1971: 826.000) (1764-75: Feyzâbâd). Nevvâb-vezîrler, hem Ûd, hem Allaahâbâd sûbe'lerini (eyâlet) Timuroğulları nâmına yönetmişler, fakat 1765'te Allaahâbâd'ı bırakarak yalnız Ûd ile yetinmişlerdir. Ûd + Allâhâbâd eyâletleri 340.000 km^2'dir ve bugün (1981) bu topraklarda yaklaşık 80 milyon nüfus yaşamaktadır. 1764'te tedrîcen İngiliz te'sîri başlamış, 10.9.1801'de nevvâblık İngiliz kontrolüne ve tâbiiyyetine geçtiği gibi, Rohilhand bölgesi, doğrudan doğruya İngiltere'ye terkedilmiştir. 11.11.1801 muâhedesi ile Ûd topraklarının yarısından fazlası İngiltere'ye bırakıldı: Düâb, Barelli, Kanawc, Bundelhand, Allâhâbâd, Kallingar, Gorakpur.1721-1857=136 yıl müddetle devâm eden bu krallık, resmî dil olarak - Timurlular gibi- Farsca'yı kullanmıştır. Hânedân Türk ve Şîî-Câ'ferî'dir. Hânedân, Timuroğulları'nın vezirleri, Ûd sûbedâr'ları olarak ortaya çıkmış, bu ülkeyi Timuroğulları nâmına idâre etmişlerdir. İngilizler'e karşı çıkan Büyük Sipâhî İhtilâli'nde Timuroğulları saffında yer aldıkları için, İngilizler devleti ve hânedânı -Timuroğulllları gibi- düşürmüşlerdir. Mühim parlak bir devir yaşatmışlardır (P.Taylor, *The Coins of the Kings of Awadsh, JABS*, 1912, 249 v.dd.; 'Abdü'l-Ehad b.Mewlewî Muh. Fâiq, *Wekaayî'-i Dil-pezîr*, BM, Or. 1.876; Seyyid Kemâlü'd-D.Hayder, *Sewânih-i Selâtîn-i Awadh* (Urdû), Luknov 1876; Muh. Feyz-Bahş, *Târîh-ı Ferah-bahş*, İng. trc. W. Hoey, *Memoirs of Delhi and Faizâbâd*, 2 c., Allâhâbâd, 1888-9; Gulâm Hüs. Nekawî, *'İmâdü's-Sa'âdât*, 2: Luknow 1897; Necmü'l-Ganî Râmpûrî, *Târîh-ı Awadh*, 2 c., Luknow 1919):

1. Mîr Muh. Emîn "Sa'âdet Hân Bahâdur Ceng" (1720) Burhânü'l-Mülk b.Seyyid-Muh. Mîrzâ Nasîri'l-Mûsewiyyi'n-Nîşâpûrî (1721-8.3.1740=19)
2. Mîrzâ-Muh. Muqîm Ebü'l-Mansûr Hân Safder-Ceng b.Seyâdet Hân b.Nasîri'l-Mûsewî (8.3.1740-5.10.1754=14, 6, 28)
3. Şücâ'ü'd-Dewle Hân b.Safder-Ceng (5.10.1754-1775 = 31)
4. Âsafü'd-Dewle Hân b.Şücâ'ü'd-Dewle (1775-20.9.1797=22)
5. 'Alî Hân b.Âsafü'd-Dewle (20.9.1797 - 1.1798 = 0, 4)
6. Sa'âdet 'Alî Hân b.Âsafü'd-Dewle (1.1798-1.7.1814=16, 6)
7. Gaaziyyü'd-D.Hayder Hân b.Sa'âdet 'Alî (1.7.1814-19.10.1827 = 13, 3, 19)
8. Nâsırü'd-D.Hayder Süleymân-Câh Hân b.Gaaziyyü'd-D.(19.10.1827-7.7.1837=9,8,19)
9. Mu'înü'd-D.Muh. 'Alî Şâh b.Sa'âdet 'Alî (7.7.1837 - 16.5.1842 = 4, 10, 10)
10. Emced-'Alî Şâh Süreyyâ-Câh b.Mu'înü'd-D.(16.5.1842-13.1.1847 = 4, 7, 28)
11. Wâcid 'Alî Şâh b.Emced-'Alî (13.1.1847-15.2.1856 = 9, 1, 3)
12. Bercîs-Kadr Ramazân 'Alî Hân b.Mümtâzü'd-Dewle Hân b.Mu'înü'd-D. (15.2.1856-7.1857=1 , 5)

Sa'âdet Hân (no.1), 11.1720-1721'de Âgrâ şûbe-dârı ve 1721'de Ûd şûbedârı oldu. Ûd'da hânedânının temellerini attı. Bir kızı olduğu için yerine yeğeni Şafder-Ceng (2) geçti. Bu zât, 1743'te ilâveten mîr-âteş yânî Timurlu imparatorluğu tophâne müşîri, 1748-53'te ilâveten imparatorluk sadrâzamı (başbakan) olduğu gibi Ûd'a ilâveten Allaah-Âbâd eyâleti de 1753'te ona tevdî edildi. Delhi'deki türbesindedir. Bir oğlu Manşûr'dur. Dîğer oğlu Şücâ'ü'd-Dewle (3), Ûd nevvâb-sûbedârlığına (eyâlet vâlîsi) ilâveten 13 yıl Timuroğulları'na sadrâzamlık yaptı (30.1.1762-1775). Zevcesi Bâlû (Bahû) Bîbî, Âşafüddewle'nin annesi ve onun çocukluk yıllarında nâibesidir. Şücâüddewle ve Bahû Bîbî, Feyzâbâd'da (Luknow'un doğusunda) iki ayrı muhteşem türbede medfundur. Şücâüddewle, akıl almaz bir hazîne bırakarak öldü. Âşafüddewle (4) (1760?-1797=37?), şehzâde iken Benâres ve Gaazîpur vâlîsi idi. O da ayni zamanda Timuroğulları'nın sadrâzamı oldu. Onun için hânedâna "Ûd Nevvâb-Vezîrleri" denmektedir. 'Alî Hân (5), 1817'de Kalküta'da, hal'inden 19 yıl sn. öldü. İngilizler'in elinde esirdi. O da 4 aylık saltanatında Timuroğulları'nın sadrâzamı idi. Kardeşi Sa'âdet 'Alî (=Hûrşîd-zâde Beğim) (6) de nevvâblığı boyunca sadrâzamlık yaptı. Böylece Timurlu pâdişâhı Delhi'de, sadrâzamı Luknow'da oturuyordu (kuşuçuşu 400 km). Sa'âdet 'Alî'nin saltanatı başında nevvâblık (1801), İngiltere'ye resmen tâbî oldu. Fakat Timuroğulları'na tâbiiyyetini de devâm ettiriyordu. Esâsen Timuroğulları da 1806'da İngiltere'ye tâbî oldular. Bu atmosfer içinde Ebü'l-Muz. Mu'izzi'd-D. Şâh-i Zemân Gaaziyyü'd-D.Hayder (7) (doğ. Besewlî / Rohîlhand, 1774, med. İmâmbâreh-Şâh-Necef-i Eşref Câmii/Luknow), bu çifte tâbiiyyetli, fakat çok zengin hükümdar-vezîr, ilk def'a hükümdar tavrı takınarak "Şâh" unvânını almıya cesâret etti. Fars dili âlimi ve müelliftir. Cülûsundan 8.10.1819'a kd. 5 yıl, 3 ay, 8 gün, sadrâzamlık yaptı ve o târihte bu görevden ayrıldı. Oğlu ve halefi Süleymân-Câh (8), şâh unvânını -Timurlu pâdişâhından utanarak- kullanmadı. Zehirlenerek öldürüldü. Velîahdi Nûr-i Cân Hân (ölm.14.1.1846) da tahta çıkarılmadı. Tahta Süleymân-Câh'ın amcası Mu'înüddîn (9) çıktı. O ve halefleri artık şâh unvânını kullandılar. Bir şâh ki, Timurlu imparatorundan başka, İngiltere kralına da tâbî idi. Fakat servetleri dillere destân ve cihan çapında idi (mücevher, altın ve değerli eşyâ, akıl almaz ihtişamda saraylar ve bahçeler).

Wâcid 'Alî'nin (11) kardeşleri Mümtâzü'd-Dewle, Muştafâ 'Alî Hayder ve Süleymân-Kadr Hânlar'dır. Bunlardan Mümtâzüddewle'nin kızı, son nevvâb olan amca oğlu Bercîs-Kadr ile evlenmiştir. Bercîs-Kadr'in kardeşleri Hâmid Hân ile 1858'de İngilizler tarafından şehîd edilen Cewâd 'Alî Hân'dır. Wâcid 'Alî (11), İngilizler'ce tahtından indirildi ve 31 yıl sonra Kalküta'da 1887'de öldü. Zevcesi ve Bercîs-Kadr'in annesi Hazret-Mahall Mâ'şûq, Paris'e çekildi, fakat 2 yıl geçmeden -İngilizler'in Hindistan'daki terakkıylerini kîn ve nefretle tâkıyb eden- III. Napoléon'un Paris'inde öldü (24.1.1858). Bercîs-Kadr'i de hal' eden İngilizler, ülkeyi doğrudan doğruya topraklarına kattılar ve Nevvâb-Vezîrler'in Binbir Gece'den nümûne hazînelerinin büyük kısmını yağmâ ettiler. Bercîs-Kadr'in oğlu Hâmid 'Alî Hân, son velîahddir. Bu hânedânın prensleri, bugün de âileyi devâm ettiriyorlar.

26 - Hânpûr Şarkî Sultânları (1394 - 1479)

Bu devlet, 1394-1479=82 yıl müddetle devâm etti. Hânpûr (Cawnpûr), Ûd'da, Luknow'un güney-batısında büyük bir şehirdir (1971: 1.275.000). Adlarının sonuna "Şarqî" geldiği için "Şarqî Sultânları" denen melikler, Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır. Taht şehirleri 1360'ta kurulan Hânpûr, Luknow ve Burhânpûr'dur. Kapladığı sâha Ûd ve Allaahâbâd eyâletleri, aşağı yukarı 340.000 km^2 ve yukarıdaki Ûd nevvâb-vezîrlerinin en geniş saltanat sâhası ile aynıdır. Bu topraklarda bugün (1981) 80 milyon kadar nüfus vardır (km^2'ye 235). Batıda Koyl'dan ('Alîgarh) doğuda Tirhut ve Bihâr'a kadar uzanan devlet, 1453'te Orisa'da Çunâr'ı, 1466'da Rohilhand'ı da ilhâk etti. 1399'a kadar Delhi sultanlarına (Lûdîler) tâbî olup, sonra müstakil duruma geçti ve Delhi sultanlığından koptu.

Devletin kurucusu Hwâce-i Cihân (bu unvânı 1389'da aldı) Melik Serwer Hân, 1389'da Delhi'de vezîr (başbakan) idi. 1394'te "melikü'ş-şark", sonra "atabek-i â'zam" unvanları ile Şark (Doğu) eyâletlerine umûmî vâlî gönderildi. 5 yıl sonra yerine mânevî oğlu "Melik Wâsıl" unvanlı Karanfül geçti ve tahta çıkınca "Mübârek Şâh-Şarqî" adını aldı. Bu zât, Seyyid Hızr Hân'ın (Multân vâlîsi) yeğeni idi. Onu kardeşi (no.3) tâkıyb etti, dîğer kardeşi Muhallâ Hân bir dîğeri Muhtass Hân'dır. No.4, no.3'ün oğludur. Sonra Mahmûd'un (4) oğulları tahta çıktı (5 ve 6) ve ikisi de hal' edildi. Sonuncu Şâh-Şarqî olan ve bir müddet İtâwâ'yı başkent yapan ve bestekâr olan Hüs., hal'inden 21 yıl sn. Bengal'de Kehlgâôn'da (Colgong) öldü (1500a) ve Hânpûr'a getirilip Câmî'-Mescid yanına gömüldü. Eşi Bîbî Humze Melike-i Cehân, Delhi Seyyid sultânı 'Alâüddîn'in kızıdır ve 1473'te Lûdîler'e esir düşmüştür. Hüs. Şâh, by. bestekârdı. Annesi 1486'da ölen Bîbî Râcî'dir. Lûdîler, eyâletlerini tekrâr ilhâk ettiler.Nezîrü'd-Dîn, *Târîh-ı Cewnpur* (Urdû), Cewnpur 1921; Hayrü'd-D.Muh. İlâhâbâdî, *Cewnpur-Nâme*, Cewnpur 1899, İng. trc. W.R.Pagson, Kalküta 1914; Zü'l-Feqâr 'Alî, *Cuğrafiyây-i Dârü's-Sürûr Cewnpur*, Luknow 1874; Seyyid Gawş-'Alî, *Selâtîn-i Cewnpur*, Cewpur, 1286; Muh. Fasîhü'd-Dîn, *Sharqi Monuments of Jaunpur*, Allâhâbâd 1922; A.M., *Kings of the East*, Allâhâbâd 1922; H.R.Nevill, *Gazetteer of Jaunpur*, Allâhâbâd 1908; A.Fuhrer, *The Sharqi Architecture of Jaunpur*, Kalküta 1889; Seyyid Iqbâl Ah., *Târîh-ı Cewnpur*, Cewnpur 1963; G. Yezdânî, *Mandû, The City of Joy*, Oxford 1929.

1. Serwer Hân-Şarqî (1394-9.4.1399=5)
2. Mübârek Şâh-Şarqî (9.4.1399-1402=3)
3. Şemsü'd-D.İbr.Mahmûd Şâh-Şarqî (1402-1440=38)
4. Mahmûd Şâh-Şarqî (1440-1457=17)
5. Bhîken Muh. Şâh-Şarqî (1457-1459=2)
6. Hüs.Şâh-Şarqî (1459-1479=20)

27. Mâlwâ Guurîleri (1392 - 1531 + 1542 - 1561)

Mâlwâ, Hândeş'le Bhôpâl arasındaki ülkedir. Burada 1392-1531=139 + 1542 - 1561 = 19 = 158 yıl müddetle bir krallık kurulmuştur. Başkent 1405'e kd. Dhâr, sonra bu şehrin yakınlarında Mândû, sonlara doğru bâzan Şâdîâbâd'dır. Dhâr, İndûr'un

batısındadır. Hânedân Türk ve Sünnî-Hanefî, resmî dil Farsca'dır. Sâha: Mâlwâ ve Berâr (125.000 km^2, 1981 nüfûsu: 32 milyon). Berâr, Hayderâbâd ile Bhôpâl arasındaki Orta Hindistan ülkesidir. Daha da genişlediği zamanlar olmuştur: 1440'a doğru güneyde Satpura Dağları, kuzeyde Mewar (Râcpûtânâ), doğuda Gücerât, batıda Bundelhand (G.Yazdani, *Mandû, The City of Joy*, Oxf. 1929; E.Barnes, *Dhar and Mandu, JASB*, XX1, 1903, 339-91; Emîr Ah. 'Alewî, *Şâhân-ı Mâlwa*, Luknow, t.siz). Hûşeng, bir ara Orisa (Urisâ)'yı da istîlâ etti.

Hânedân, Guurî imparatoru (bk.Delhi Sultânları /Guurîler) Şihâbü'd-D. ('İzzü'd-D.) Muh.'in 6. batından torunu olduğunu ileri süren Dilâwer Hân'dan indiği için, "Mâlwa Guurîleri" denmiştir. Zamanla Afgan'laşmıştır. Fakat Dilâwer'in, III. Fîrûz Şâh Tuğluk'un (bk.Delhi Sultânları /Tuğluklar) neslinden olduğu da söylenmiştir. Dilâwer, 1401b'e kd. Tuğluklar'a (Delhi Türk sultânlarına) tâbî olmuş, bu târihte istiklâlini kazanmıştır. Kardeşi, Hûşeng b.Dilâwer'in vezîri olmuştur ki bunun da oğlu Mûsâ Hân'dır. Dilâwer'in dîğer bir kardeşinin oğlu da Melik Muğîs-Hân-ı Cihân'dır ve bunun oğlu Mahmûd Şâh (no.4), Hûşeng'in dâmâdıdır. Hûşeng'in kardeşi Has.ve kızkadeşi de, Hândeş (aş.bk.) hânedânından Nasîr Hân ile evlenmiştir. Hûşeng (2), önce babası Dilâwer gibi hân, fakat sonra şâh unvânı ile saltanat sürdü, haleflerine de şâh dendi. Mândû'daki muhteşem türbesine gömüldü. Yerine geçen oğlu Muh. (3) öldürüldü ve Hûşeng'in -aynı zamanda amcasının torunu olan- dâmâdı Mahmûd (4), tahta çıktı. Hûşeng'in dîğer oğulları, 'Osm. ve Ahmedâbâd'da (Gücerât) yaşıyan Ah.'dir (bunun 2 oğlu var). Muh.'in (3) oğulları da velîahdi Mes'ûd Hân (1437'de müdd.) ve 'Ömer Hân'dır. Böylece 1435'te hânedânın ikinci dalı iktidâra geçti. Mahmûd Şâh (4), esâsen daha önce devletin vezîri idi (başbakan). Tahta çıktığı zaman babası Melik Muğîs hayatta idi. Oğlu ve halefi Gıyâsüddîn (5) katledildi. Zevcesi Rânî Hurşîd'dir (her iki oğlunun annesi). Gıyâsüddîn'in yerine oğlu ve vezîri Nâsırüddîn geçti. Bunun kardeşi 'Alâ'ü'd-D.Şecâ'at Hân, 17.11.1500'de, babası ile berâber öldürülmüştür. Nâsırüddîn'in halefi, oğlu II. Mahmûd'dur (no.7). Sul. Nâsırüddîn'in kç. oğlu Muh.- Şâh (ölm.1524), Gwalyâr'ın güneyinde Çendîrî'de saltanat sürdü, yerine oğlu Ah.- Şâh geçti ve 1526'da Rânâ Sengâ tar. kovuldu, 12.1527'de Bâbur Şâh onu kendi Çendîrî vâlîsi olarak tahtına tekrâr oturttu. Bu zât da 7 şehzâde bırakarak öldürüldü. Devlet, Lûdîler'e, Gücerât Şâhları'na, sonra Timuroğulları'na (1526'da Bâbur'a tâbî ki Bâbur 12.1527'de Mandû'yu fethetti) sonra Sûrîler'e (Delhi) geçti ve II. Mahmûd'un katlinden 11 yıl sn. Sûrîler, ülkeyi daha iyi yönelebilmesi için, bir prensi Mâlwâ vâlîsi yaptılar ki Şücâ' Hân'dır ve Sûrîler'in Mâlwa dalının kurucusu ve 2. Mâlwa hânedânı ve devletinin bânîsidir. Bu zât, 12 yıl vâlîlikten sonra oğlu Bâz-Bahâdur tarafından istihlâf edildi. Ancak Timuroğlu Ekber Şâh, devleti yeniden ilhâk etti. Böylece Mâlwa Sûrîleri 18 yıl devâm edebildi. Bâz-Bahâdur, 9 yıl müddeî oldu (1561a-1570), 1588'de Ucceyn'de öldü. Zevcesi bestekâr Rûpmatî'dir. Bâz-Bahâdur'un kardeşleri Dewlet (katli Ucceyn 1555) ve Must. Hânlar'dır.-Guurîler'in son şâhı II. Mahmûd'un (7) kardeşleri ise Velîahd Muh. Sâhib Hân (müdd. 1510-5) ve Velîahd Şihâbüddîn Hân'dır (müdd. 1515). Bu sonuncunun oğlu müddeî Hûşeng Hân Mahsûs'tur.

1. Dilâwer Hüs.Hân 'Amîd-Şâh Dâwûd (1392-1405=13)
2. Hûşeng Şâh Hüsâmüddîn Ebü'l-Mücâhid Alp-Hân (1405-7.8.1438=27)
3. Muh. Gaznîn Şâh (7.8.1432-11.1435=3, 3)
4. Mahmûd Şâh I. Halacî (11.1435-30.5.1469=33, 6)
5. Gıyâsü'd-D. Şâh (30.5.1469-17.11.1500=31, 4, 17)
6. Nâsırü'd-D.Şâh (17.11.1500-2.5.1511=10, 5, 15)
7. Mahmûd Şâh II (2.5.1511-12.4.1531=19, 11, 10)
8. Şücâ' Hân Sûrî (1542-1554=12)
9. Bâz-Bahâdur Melik Bâyezîd (1554-1561a=7)

28. Hândeş Fârûqîleri (1370 - 1601)

Hândêş, Gücerât ile Mâlwa arasındaki ülkedir. Tâptî ve Nerbedâ nehirleri arasıdır. Gücerât'ın doğusudur. Taht şehri Burhânpûr (Esîrgarh), Nasîr Hân tar. kurulmuştur (Berâr'ın kuzey-batısında). Hânedân Türk ve Sünnî-Hanefî, resmî dil Farsca'dır. Sâha: Hândeş (357.000 km², 1981 n.47 milyon). Ekseri Gücerât Şâhları'na (aş.bk.) tâbî olmuşlardır (T.W.Haig, *The Fârûqî Dynasty of Khândesh, The Indian Antiquary*, XLVII, 1918). Meliklerin adlarının sonuna dâimâ "Fârûqî" gelir (Hân-Fârûqî, Şâh-Fârûqî). Hânedânın atası önce Behmenî vezîri, sn. Dehli Türk sultanlığı beylerinden Hân-ı Cihân Fârûqî'dir. Bunun oğlu Râcâ Hân (no.1), 1370'te Delhi Türk sultanlarının (Tuğluklar) Hândeş umûmî vâlîliğine tâyîn edildi. 1382'de tâbî hükümdar hâline geldi. Kızını, Mâlwa hükümdârı Hûşeng ile evlendirdi. Oğlu Nasîr (2), müstakil oldu, fakat 1417'de ît. devlet, Gücerât şâhlarının nüfuz, hattâ tâbiiyyetine düştü. Dîğer oğlu Melik İftihâr'dır (torunu: Â'lem Hân). Nasîr'in oğlu I. Â'dil (3), öldürüldü. Nasîr'in kızı, 'Alâüddîn II Behmen-Şâh (1435-1472) ile evlendi (bk.Güney Hindistan: Behmenîler). Nasîr'in dîğer oğlu Hasen, Gücerât şâhı I. Mahmûd'un kızı ile evlendi ve bundan III. Â'dil (7) doğdu. Nasîr'in zevcesi, Mâlwa meliki Dilâwer kızıdır. I. Â'dil'in (3) yerine oğlu I. Mübârek (4) geçti. Burhânpûr'da Mübârek-Şâh Türbesi'nde medfundur. Oğlu ve halefi II. Â'dil (5), şehzâdeliğinde Melik 'Aynâ Ganî adını taşır. Oğlu 'Azîz'dir. Yerine kardeşi Dâwûd (6), sonra III. Â'dil (7) geçti. Dâwûd'un oğlu ve velîahdi (1492-1508) Gaznîn Hân'dır (müdd. 28.8.1508-9). III. Â'dil b.Has. b.Nasîr, Gücerât şâhı (1511-1525) II. Muzaffer'in dâmâdıdır. Ona oğulları I. Muh. (8) ve II. Mübârek (9) halef oldular. I. Muh., 1536'da bir kaç ay için Gücerât şâhı da oldu. Sonra tahta II. Mübârek'in oğulları II. Muh. (10) ve IV. Â'dil (12) çıktılar. İkisinin arasındaki Has. (11), II. Muh.'in oğludur. Hândêş, 1564'te Ekber Şâh'ı metbû tanıdı. Öldürülen IV. Â'dil, Burhânpûr'daki türbesinde medfundur. Oğlu Bahâdır (13), hânedânının sonuncusudur. Bu zât, kızını Ekber'in oğullarından Murâd Mîrzâ'ya verdi. Ekber Şâh, onu esîr ederek Hândeş'i "Dândêş sûbesi" ol. ilhâk etti. Bahâdur, 23 yıl sonra Lâhûr'da Timurlular'ın esîri olarak öldü (1624).
1. Melik Râcâ Ah. Hân Fârûqî (1370-9.4.1399=29)
2. Nasîr Hân Fârûqî (9.4.1399-1.10.1437=38, 5, 22)
3. Mîrân Ganî Â'dil Hân I Fârûqî (1.10.1437-30.4.1441=4, 7, 0)

4. Mîrân Mübârek Hân I Fârûqî (30.4.1441-5.6.1457=16, 1, 5)
5. Hümâyûn Â'dil Hân II Fârûqî (5.6.1457-15.1.1492=34, 7, 10)
6. Dâwûd Hân Fârûqî (15.1.1492-28.8.1508=16, 7, 14)
7. Â'dil Hân III Fârûqî (28.8.1508-24.8.1520=11, 11, 27)
8. Mîrân Muh. Şâh I Fârûqî (24.8.1520-4.5.1536=15, 8, 11)
9. Mîrân Mübârek Şâh II Fârûqî (4.5.1536-19.12.1566=30, 7, 16)
10. Mîrân Muh. Şâh II Fârûqî (19.12.1566-1576=10)
11. Mîrân Hasen Şâh Fârûqî (1576)
12. Râcâ 'Alî Hân Â'dil Şâh IV Fârûqî (1576-2.1597=21)
13. Bahâdur Şâh Fârûqî (2.1597-27.1.1601=3, 11)

29. Gücerât Şâhları (1391 - 1572)

Gücerât, Hindistan'ın batısında bir mühim ülkedir. Batısında Sind, kuzeyinde Râcpûtânâ (Racastân) vardır. Kâthîâwâr (Sawraştra/Sôrath) ve Kaç (Kaççh, İng. Cutch) yarımadaları ülkenin esâsını meydana getirmekle berâber, Gücerât, bu yarımadaların dışına da taşar. Ummân Denizi ortasındadır ve bu denize açılan pek çok limanı vardır. 196.000 km^2'dir (1981: 33 milyon). Halk Ârîler'dendir ve Gücerât dili konuşur (Gücerâtî). En büyük şehir Ahmedâbâd'dır (1971: 1.742.000). Ünlü Sûret limanı (472.000), Baroda (467.000) gibi şehirler, bu ülkededir.

Gazneli Sultân Mahmûd'un yıktığı, Hindistan'ın en büyük ve zengin tapınağı (sonradan gene yapıldı, Türkler gene yıkdı) Sômnâth, Gücerât'ın (Kathîâwâr yarımadası) en güneyinde, denize çok yakındır, az güney-doğusunda Dîw (Diu) adası vardır. Bütün Gücerât'ın kesin şekilde fethi, Sultân Alâüddîn Halaç zamânında 1298'de Uluğ Hân ve Nusret Hân eliyle oldu ki, yeniden yapılan Sômnâth tapınağını tekrar yıkan, bu Türk serdârlarıdır. Bundan sonra ülke, Hindistan Türk İmparatorluğunun, nâzım denen umûmî vâlîlerince yönetildi. 1376'da Gücerât nâzım'ı Fahrüddîn Mübârek Şâh'ın dâmâdı Zafer Hân idi. Bu târihte yerine Şemsüddîn Dâmğânî, sonra 15 yıl bu görevde kalan Melik Müferreh Sultânî Fethatü'l-Mülk tâyîn edildi. 1391'de Dehli, bu zâtın yerine Zafer Hân b.Wecîhi'l-Mülk'ü Muzaffer Hân unvânıyle gönderdi (mart). İşte Muzaffer Şâh unvânıyle Güeerât şâhları hânedânını kurarak, Gücerât'ı Hindistan Türk İmparatorluğundan ayıran, bu zâttır. Hânedân asken Hindû (Râcpût) olmakla berâber, Muzaffer Şâh aslında Delhi'nin bir Türk generali idi. Onun için kurduğu Gücerât İmparatorluğu, Türk devletleri arasında mütâlaa edilebilir. Çünki dîğer Hindistan Türk devletlerinin an'anesi içinde yaşamıştır.Brahmanlar'ın eski haşmeti kalmamakla berâber yeniden canlandırdıkları Somnâth tapınağını Muzaffer Şâh, 1395 ve 1402 seferleriyle yerle bir etmiştir. Muzaffer Şâh'ın Delhi'deki oğlu Tatar Hân, Delhi Türk İmparatorluğunun vezîri (başbakan) olmuş, 1398'de Gücerât'a babasının yanına gelmiştir. Velîahd oldu. Fakat babasından önce öldüğü için tahta çıkamadı. Bir ara "Muh. Şâh" sanını takınarak Delhi tahtına bile oturmak istedi (11.1403). Fakat amcası Şems Hân tarafından tevkıf edildi. Muzaffer Şâh (1345-1411), 66 yaşında öldü. Ölümüne kadar, Delhi Türk sultânının adına sikke kestirdi. Yerine torunu, Tatar Hân'ın oğlu Ahmed

Hân, Gücerât şâhı oldu. Bu zâtın Mâlwa'nın taht şehri Mândû'ya seferi ve muhâsarası ünlüdür. Gücerât devleti, güneyde, Güney Hindistan Türk İmparatorluğu (Behmenîler) ile de Malabar kıyılarında rekaabet hâlinde idi. Şimdi üzerinde Bombay şehrinin bulunduğu Mehîm adası Gücerât'ın idi. Behmenîler almak istediler, fakat muvaffak olamadılar. Gücerât Şâhları, Râcpûtânâ'nın batı sınırında Dungârpur, Câlor gibi yerlere hâkim olarak genişlediler. 12.1482'de Çâmpânêr'in fethi ise 20 aylık bir muhâsaradan sonra mümkin oldu, racası îdâm edildi. Muhammedâbâd adı verilen şehir, bu târihten ölümüne (1511) kadar Mahmûd Şâh'ın tercîhan oturduğu taht şehri hâline geldi.- Çocuk III. Mahmûd'un nâibleri Deryâ Hân (1537-43) ve Â'lem Hân Lodî'dir. III. Mahmûd, 1546'da taht şehrini Ahmedâbâd'ın az güney-doğusunda Mahmûdâbâd'a nakletti (1554'e kd.). 1548'de Mekke'den dönen Bahâdur Şâh'ın vezîri Âsaf Hân, Â'lem Hân'ın yerine nâib oldu. Çocuksuz ölünce yerine geçen çocuk III. Ahmed'e de Hindû mühtedîsi Î'timâd Hân nâiblik yaptı. Nâib, şâhını öldürttü.

Timuroğlu Ekber Şâh'ın birinci Gücerât seferi, Fethpûr-Sîkrî'den hareketinden dönüşüne kadar 7.1572-4.1573 arasında 9 ay sürdü. Babası Hümâyûn Şâh'ın vaktiyle bir aralık fethettiği Gücerât şâhlığını yeniden fethetti. Ülke, 16 serkâr'lı (il = vilâyet) bir Sûbe (eyâlet) olarak, Hindistan Türk İmpartorluğuna katıldı (vaktiyle Gücerât Şâhlığı, 25 serkâr iken küçülmüştü). Gücerât'ta isyan çıkması üzerine Ekber, 1573 eylûlünde tekrâr Ahmedâbâd'a geldi. 1758'e kadar Gücerât, Timuroğulları'nın bir eyâleti hâlinde yönetildi. Timuroğulları'nda bir kaç mîrzâ da burada Sûbedâr oldular. 1761'de ülke Marâthâlar'a geçip Timuroğulları'ndan hukukan değilse bile fiilen ayrıldı. 1817'de de Marâthâlar'dan İngilizler'e geçti.

Gücerât Şâhları veyâ Sultânları, Sünnî-Hanefî Racput'tur (Racputlar'ın Gûcar boyunun Tânk Pramâra oymağı). Dilleri Farsca'dır. Taht şehirleri: 1411-1484+1536-1572'de Ahmedâbâd, 1484-1536'da Mahmûdâbâd (Çâmpânêr). Ahmedâbâd, 1411'de Ahmed Şâh (no.2) tarafından kurulmuştur. (Ahmednagar da 1427'de onun tar. kuruldu). Gücerât imparatorluğu 3.1391-20.11.1572=181, 8 müddetle devâm etmiştir (bundan Hümâyîn Şâh'ın fetih yıllarını düşmek îcâb eder). 1391-1408a arasında Tuğluklar'a (Delhi Türk sultanlarına) tâbî iken bu târihte müstakil oldular. İmparatorluğun en geniş şekli: Gücerât, Mâlwa, Hândeş, Racastân, Berâr (1.106.000 km2, 1981: 165 milyon n.). Hândeş, ayni hânedânın bir dalına âid tâbî devlet şeklinde mütâlaa edilmiştir ('Abd.Muh.b.'Umeri'l-Mekkî, *Zaferü'l-Wâlih bi-Muz.we-Âlih*, Sir E. Denison Ross nş., 3 c., Londra, 1921, 1928: *An Arabic History of Gujarat*).

Zafer Hân, bir Râcpût mühtedîsidir. 1401'e kadar Tuğluklar'ın (Delhi Türk İmparatorları) Gücerât vâlîsi idi. Bu târihte Tuğluklar'a tâbî olarak hükümdarlığını îlân etti. 1408'de "Muz.Şâh" (no.1) sanıyle müstakil imparatorluğunu îlân etti. Katledildi (29.6.1342-26.7.1411=69, 0, 27). Oğlu Vel. Tatar Hân, 1403'te "Nâsırü'd-D.Muh. Şâh" sanını aldı. Fakat babasından önce öldü. Tatar Hân'ın oğlu I. Ah. (2), dedesine vel. ve sn. halef oldu; kardeşi Latîf Hân'dır. I. Ah.'in yerine by. oğlu Muh. Şâh (3) (1446'da Îdar racasının kızı ile evlendi), katli üzerine oğlu II. Ah. (4) (9.2.1432-13.5.1459=27, 3, 3) (Şems Hân Nâgewr'in dâmâdı), sn. I. Ah.'in kç. oğlu Dâwûd (5), bir hafta sn. Muh.

Şâh'ın kç. oğlu I. Mahmûd (6) (1445-1511=66) tahta geçtiler. I. Mahmûd, 52,5 yıl tahtta kalarak rekor kırdı. Şehzâdelik adı Feth Hân'dır. Kızı, Has. Hân Fârûqî (yk.bk.Fârûqîler) ile evlendi. Bu izdivaçtan Hândeş meliki III. Â'dil (1508-20) doğdu. Bunun da oğlu Muh. Şâh Fârûqî, hem Hândeş (1520-36), hem Gücerât (no.11) (1537) hükümdârı oldu, fakat Gücerât şâhlığı 42 günden ibârettir.

I. Mahmûd'u oğlu II. Muz. (7) (9.4.1470-6.2.1526=55, 9, 27) tâkıyb etti ki şehzâdelik adı Halîl Hân'dır. 11.1480'de by. oğul Ahmed velîahdlikten düşünce vel. olmuştur. Yerine ardarda Halîl'in 3 oğlu, Sikender (8), katli üzerine asıl adı Nâsır Hân olan II. Mahmûd (9) ve Bahâdır (10) geçti. Dîğer oğulları Muh. Hân (müdd. 1556), Has. Hân, İbr. Hân, Latîf Hân ve Çând Hân'dır. II. Muz.'in kızı da, annesi II. Muz.'in hemşîresi olan Hândeş meliki III. Â'dil'le evlendi.

Bahâdır Şâh (10) (1507-1537=30), 1535-36'da Timuroğlu Hümâyûn Şâh'ın, Gücerât'ın mühim kısmını fethine şâhid oldu. Bahâdur Şâh, tahta geçmeden az önce, Pânîpat meydan muhârebesinde, Bâbur Şâh'a karşı Lûdî ordusunda bulundu. Tahta geçince, Mâlwa, Hândeş, Ahmednagar, Çitor'a (dâhil) kadar Racastân, Bahâdur'u metbû tanıdı. Çitor meydan muhârebesinde (25.4.1535) Hümâyûn Şâh'a yenilip kaçtı. Portekizliler'e karşı Osmanlı amirallerinin hazırladığı büyük donanmasını, Hümâyûn'un eline geçmesin diye, yaktı. Diu'ya (Bender-i Dew=Dîw) sığındı. Gücerât, Timuroğlu Hümâyûn Şâh'a geçti. 25.10.1535 muâhedesi ile Hümâyûn'a karşı Portekiz'le ittifâk etti. Basseyn limanını Portekizliler'e verdi ve onlara Diu adasında kale yapma hakkı tanıdı. Portekizliler, Diu adasında, Asya'nın en müstahkem kaleleriden birini inşâ ederek, Hind Okyanusu'nda Müslümanlar'ın başına daha büyük belâ kesildiler. 1535 ve 1536'da Mâlwa ve Gücerât'ı Hümâyûn'dan geri aldı. Diu adasını Portekizliler'den geri almak istedi. Portekizliler tarafından kayığı batırılıp denizde boğularak öldürüldü. Fakat Timuroğulları, Gücerât'ta tutunamadılar. Sâdece Gücerât'a ağır darbe vurdular. Bu da Portekizliler'in işine yaradı. Bahâdır Şâh, Portekiz'e ve Hümâyûn Şâh'a karşı Kaanûnî Sultân Süleymân'dan (1520-1566) yardım istedi ki, (Vezîr-i âzam) (o sırada Mısır beylerbeyisi) Hâdim Süleymân Paşa'nın pek çok ünlü Hindistan seferi, bu vesîleyle yapıldı. Bahâdır Şâh, Portekizliler'ce sûikasd netîcesi denize düşerek öldü. Çocuğu yoktu. Hazînesini de Hümâyûn'un eline geçmemesi için Osmanlı devletine yollamıştı. 300 kasa mücevherin bugünki değeri bir kaç trilyon TL'na tekaabül ediyordu (Hammer, V, 300-2). Bahâdır'ın vârissiz ölmesi üzerine Osmanlı hükûmeti, bu hazîneye, Hindistan seferi masrafı sayarak el koydu.

Bahâdır'ın yerine yeğeni (Latîf Hân'ın oğlu) III. Mahmûd (1526-1554=28) geçti. 11 yaşında idi. Süleymân Paşa'nın Gücerât'ı Osmanlı devletine ilhâk edeceği endîşesiyle, Osmanlı'ya karşı çok sinsi bir politika tâkıyb etti. Bu da Portekizliler'in bu denizlerden sökülememesine müncer oldu. 1553'te 2 kardeşini öldürttü. O da ertesi yıl öldürüldü. Yerine 12 yaşındaki III. Ah. (13) (I. Ah.'in torununun torunu) (şehzâdeliğinde: Razıyyülmülk Hân) ile III. Mahmûd'un oğlu III. Muz. (14) geçti. III. Ah. (1542-1562=20) doğar doğmaz velîahd olmuş, vârissiz ölmüştür. III.Muz. ağabeyinin velîahdi ve şehzâdelik adı Habîb Hân idi. Ekber Şâh, babası Hümâyûn Şâh'ın yarıda bıraktığı işi

tamamlıyarak bütün Gücerât'ı fethetti. Ülke, Timurlular'ın bir eyâleti oldu. (1572). III. Muz. 11 yıl sn. (1583) Gücerât'ta 5 aylık bir 2. saltanat sürdü ise de, sonu gelmedi. 1593'te öldü, yaşı 70'i geçmişti.

1. Muzaffer Şâh I (3.1391-26.7.1411=20, 4)
2. Ahmed Şâh I (26.7.1411-14.7.1442=30, 11, 19)
3. Muhammed Kerîm Şâh (14.7.1442-9.2.1451=8, 6, 26)
4. Kutbü'd-D.Ahmed Şâh II (9.2.1451-13.5.1459=8, 3, 2)
5. Dâwûd Şâh (13.5.1459-20.5.1459=0, 0,7)
6. Mahmûd Şâh I Begrâ = Baykara "Büyük" (20.5.1459-23.11.1511=52, 6, 4)
7. Muzaffer Şâh II (23.11.1511-6.2.1526=14, 2, 13)
8. Sikender Şâh II (6.2.1526-18.5.1526=0, 3, 11)
9. Mahmûd Şâh II (18.5.1526-3.8.1526=0, 2, 15)
10. Bahâdur Şâh (3.8.1526-14.2.1537=10, 6, 12)
11. Muhammed Şâh (II) Fârûqî (14.2.1537-28.3.1537=0, 1, 12)
12. Mahmûd Şâh III (28.3.1537-18.2.1554=16, 10,21)
13. Ahmed Şâh III (18.2.1554 - 10.4.1562=8, 1, 20)
14. Muzaffer Şâh III (10.4.1562-20.11.1572=10, 7, 10 + 1583 = 5 ay)

Diû adacığı, Gücerât'ın esâsını teşkîl eden Sawrâştrâ (Sôrâth) (Kathiawar) yarımadasının güney ucunda, sâhile çok yakın, Kambey Körfezi açığında, Ummân Denizi'ndedir. İlk Gücerât şâhı olan I. Muzaffer, burasını Tuğluklar hesâbına, vâlî iken, tahkîm etti (1402). Gücerât şâhlarının donanması ve topçusu, Osmanlı Türkleri'nin elinde ve kumandasında idi. 1510'da bu Osmanlı amirallerinden Melik Ayaz, Gücerât şâhının donanma ve topçu kumandanı ve Sûret (Sôrâth) vâlîsi idi. Sûret limanında üslenmekten vaz geçerek, kendine merkez olarak Diû adacığını seçti ve burada çok kudretli bir kale yaptırdı. Tersâne ve liman ve adayı Gücerât karasına bağlıyan bir köprü inşâ ettirdi. Bütün bunlara sebep, Portekiz donanmasının 1509'da Diû'ya taarruzu idi. 1520 ve 1521'de Portekiz taarruzları tekrarlandı, fakat def' edildi. Ayaz Bey, 1522'de öldü. Yerine oğlu İshâq Bey geçti. İshâq Bey, Gücerât şâhı ile geçinemedi. Yerine kardeşi Melik Doğan, Sûret ve Diû vâlîsi, donanma ve topçu kumandanı oldu. Çok değerli 2 Osmanlı amirali, Mustafâ Bey ve Hoca Safer Bey, Melik Doğan'a muâvinlik yapıyorlardı (1531). 25.11.1535'te Bahâdır Şâh, Diû'yu Portekizliler'e verdi; karşılığında onlardan ülkesini istîlâ eden Timuroğlu (Bâbur'un oğlu) Hümâyûn Şâh'a karşı boş bir yardım vaadi aldı. Melik Doğan'ın yerine geçen Hoca Safer Bey, Diû'yu Portekizliler'den geri almak istedi. Bu sırada Süleymân Paşa'nın Hindistan seferi vukuu' buldu. Süleymân Paşa, 3 aylık bir muhâsaradan sonra, Gücerâtlılar'ın ihânetini görüp, ülkeye çok büyük mikdarda top, teknik malzeme ve teknik eleman bırakıp çekilip gitti (25.2.1539). 20.6.1546'da Safer Bey, bu malzeme ile 7 ay sürecek ikinci bir muhâsaraya girişti, fakat kaleyi düşüremediği gibi, oğlu ile berâber, şehîd oldu (11.1.1547).

IV

BENGAL

Bengal, Hindistan'ın doğusunda, çok verimli topraklar ve cangıllarla kaplı, pek yoğun nüfusla meskûn, bir ülkedir. Doğu Bengal üzerinde bugün Bengaldeş devleti vardır. Batı Bengal ise, Hindistan'ın bir eyâletidir ve bütün Hindistan'ın en büyük şehri (10 milyon küsur nüfus) Kalküta, Batı Bengal'dedir. Batı Bengal (Hindistan) 87.853 km^2 ve 54.685.000 nüfuslu (km^2'ye 622) ve Doğu Bengal (Belgaldeş) (Belgaldeş'in Assam bölgesi hâriç) 131.627 km^2 ve 87.170.000 nüfusludur (km^2'ye 662). İki Bengal'in toplamı: 219.480 km^2 ve 141.855.000 n. (km^2'ye 646). Doğu Bengal'in (Bengaldeş/ Bangladesh) merkezi Dakka (ing. Dacca) 3 milyon nüfusludur. En doğuda, Arakan'a (Birmanya) yakın Çittagong limanı ve H̲ulna'nın nüfusları da birer milyona yaklaşmaktadır. Bengal'de, Bengalce konuşur. Bu dili Batı Bengal'de Hindûlar, Sanskrit alfabesiyle, Doğu Bengal'de Müslümanlar ise Arab harfleriyle yazarlar. Bir Hind-Avrupa (Ârî) dilidir ve dünyânın en fazla konuşulan dillerinden biridir (140 milyon kadar). Gerek Müslüman, gerek Hindû Bengalî (Bengal dili) edebîyâtı zengindir. Ünlü Tagor, bu dille yazmıştır. Hindistan'da konuşulan diller arasında Hindce (Hindî)'den sonra en fazla konuşulanıdır.

Bütün Bengal, bugünki Türkiye'nin dörtte birinden az büyüktür. Bugünki Fransa'nın yarısından küçüktür. Suriye'den az büyüktür. Öyle olmasına rağmen yoğun nüfûsu (bugün km^2'ye 700 kişiye yaklaşmaktadır), halkın giyecek ihtiyâcının hemen hiç

olmaması, yakacak ihtiyâcı bulunmaması, mesken ihtiyâcının basit ve gıdânın asgarîde tutulması, dolayısıyle iş ve işçinin çok ucuzluğu, pek verimli topraklar, Bengal'i, eski devirlerden beri Hindistan'ın bir servet kaynağı yapmıştır. Nitekim İngilizler önce buraya yerleşmiş ve XX. asra kadar Hindistan'ı Kalküta'dan idâre etmişlerdir. Ganj'ın azametli deltası, ülkeyi sular ve nehir, çeşitli kollar hâlinde Bengal'den denize dökülür. Bu denize "Bengal Körfezi" denir ki, Hindistan ile Çinhindi yarımadaları arasındaki büyük denizdir, sâdece adı "körfez"dir. Hind Okyanusu'na açılır. Yengeç Dönencesi, Bengal'den geçer.

1. Bengal Vâlîleri (1202 - 1340)

Müslümanlar'ın daha çok "Bengale /Bengaale" dedikleri Bengal'i, 1098'e doğru Guurîler fethettiler. Guurîler'in selefi olan Gazneliler, Bengal'e erişememişlerdi. Binâenaleyh ülkede Müslüman hâkimiyeti ve İslâm dîninin yayılması, Guurîler'le başladı. Guurîler ülkeye ilk vâlîlerini (umûmî vâlî/eyâlet vâlîsi) 1202'de tâyîn ettiler. Guurîler'in yerine 1206'da geçen Memlûkler de ülkeyi vâlîler göndererek idâre ettiler.

Hindûlar'ın merkezleri Nudiah idi. Müslüman vâlîleri Gor = Gewr (Lahnawtî) şehrini merkez yaptılar. 1495'e doğru başkent Iqdâlâ'ya götürüldü. Ekdâlâ ve Hüseynâbâd (no.42) da denen bu şehir, Gawr yakınlarında idi. Bu vâlîler Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır (*Tabakaat-i Nâsırî*, Raverty, I, 548-95; A.H. Dani, *Bibliography of the Muslim Inscriptions of Bengal*, Dacca, 1957). İlk vâlî Melik Muh. Bahtiyâr Sul. Muh. Sâm'ın 4 ünlü mânevî oğlundan biridir (no.2). Yerine geçen 'Alî Merdân'ın (no.2) kardeşi Ah. Şîrân'dır. 'Alî Merdân, katledilmiştir.

Mahmûd Hân (no.5), sonradan Delhi sultânı (1246-1266=20) olan prenstir. Balaban Hân (no.12), dîğerleri gibi Orta Asya Türkü değil, Kıpçak Türkü'dür. Şîr Hân (no.14) da Kıpçak'tır ve kardeşleri Seyfüddîn Aybek ve Bahâüddîn Balaban'dır.

1282'den îtibâren ülkeye Delhi Türk sultânları, Türk beylerinden değil, kendi hânedânları prenslerinden vâlîler gönderdiler. Bunların ilki olan Buğra Hân (17), Memlûk hânedânının imparatorluk velîahdi (1266-1286) idi; 13.6.1290'da Memlûkler düşüp Halaçlar, Delhi tahtına çıkınca, onun velîahdliği de düştü; fakat daha 2 yıl, Halaçlar'a tâbî olarak Bengal'i yönetti. Sonraki bütün vâlîler (18-24) de Türk imparatorluk prensleridir. Bunlardan Buğra Şâh (20), yalnız Batı Bengal vâlîsi oldu. Halefi Gıyâsüddîn (21) ise, 1318-19'da Doğu Bengal'i, 1319-23'te bütün Bengal'i, 1325-39a'da tekrar yalnız Doğu Bengal'i idâre etti. 'İzzüddîn (24), Satgâûn (Sonârgâwn) şehrini merkez yaptı.

1. Muh. Bahtiyâr Hân Halac (1202-1205=3)
2. 'İzzüd'd-D. Muh. Hân Şîrân (1205b-1209a=4)
3. 'Alâ'ü'd-D.'Alî Hân Merdân (1209a-1213=4)
4. Gıyâsü'd-D. (Hüsâmüddîn) 'İwaz Hân Halac (1213-1226=13)
5. Nâsırü'd-D.Mahmûd Hân (1226-1230=4)
6. 'Alâ'ü'd-D.Hân Cânî (1230-)
7. Seyfü'd-D.Aybek Hân (1230-1233=3)
8. 'İzzü'd-D.Tuğrul Toğan Hân (1233-4.1245=12)

9. Kamerü'd-D.Temir Hân Kırân (4.1245-4.1247=2, 0)
10. İhtiyârü'd-D. (Muğîsü'd-D.) Yüsbek Hân (4.1247-11.1258=11, 7)
11. Celâlü'd-D.Mes'ûd Hân Melik Cânî (11.1258-1259=1)
12. 'İzzü'd-D.Balaban Hân (1259-1260=1)
13. Muh. Tatar Arslan Hân (1260-)
14. Şîr Hân Kıpçak
15. Emîn Hân (-1278)
16. Muğîsü'd-D.Tuğrul Hân (1278-1282=4)
17. Nâsırü'd-D.Buğra Hân (1282-1292=10)
18. Rüknü'd-D.Keykâwûs Şâh (1292-1303a=11)
19. Şemsü'd-D.Fîrûz Şâh (1303a-1318=16)
20. Şihâbü'd-D.Buğra Şâh (1318-1319: Batı B.)
21. Gıyâsü'd-D.Bahâdır Buğra Şâh (1319-1323=4; yalnız Doğu B. 1318-9+1325-39a)
22. Nâsırü'd-D.İbr. Hân (1323-1326=3)
23. Kadır Hân (1326-1340a=14) (Lahnawtî)
24. 'İzzü'd-D.Â'zamü'l-Mülk Behrâm Hân (1324-1340a=16) (Satgâûn)

2. Bengal Melikleri (1338 - 1537 + 1553 - 1576)

1338'den îtibâren Bengal'deki Türk vâlîleri, Delhi'den (Tuğluklar) ayrılma emâreleri gösterirler. "Melik = kral" sanını takınırlar. 1340'ta Delhi ile ilgilerini hemen hemen keserler. 1340-1576 arasındaki Bengal melikleri, umûmiyetle müstakil hükümdarlardır. Ancak Delhi'de Sultân kudretli ise, ona nazarî bir tâbiiyyet göstermişlerdir. 1537-1553 arasıda Timuroğlu Hümâyûn Şâh, Bengal'i almıştır. 1576'da onun oğlu Ekber Şâh, Bengal melikliğine kesin şekilde son vermiş, ülke, Hindistan Timurlu imparatorluğunun eyâletlerinden (sûbe) biri olmuştur. Delhi melikleri, 8 ayrı hânedâna mensupturlar. Resmî dil Farsca'dır. (N.K.Bhattasali, *Coinage and Chronology of the Early Independent Sultans of Bengal,* Cambridge 1922) Bu hânedanlar şunlardır:

I. Mübârek-Şâhîler: 1338=1345=7, Doğu Bengal'de 1352'ye kd. = 14, Türk, Mübârek Şâh'ın dâmâdı Zafer Hân'dır. 3 melik: no. 22, 23, 24.

II. İlyâs-Şâhîler: 1345-1409=64 (5 melik: no.25, 26, 27, 28, 29). Türk. İlyâs Şâh (no.25): Batı Bengal 1345-1353=8+bütün B.1353-1358=5=13; müdd. ol. Batı B. 1339-1345=6. No.25-29 baba-oğuldur. No.27, 1370a'de müdd. İlyâs-Şâhîler, 2 def'a daha saltanata yükseldiler: 1442-1486=44 (5 melik: no. 33, 34, 35, 36, 37; 33 ve 34 ile 37, no.29'un oğlu olan Mahmûd Hân I adlı müddeînin oğullarıdır; 35 ise 34'ün oğlu, 36 da 35'in oğlu) + 1489-1490=1 (1 melik: no.40 ki 37'nin oğludur). Böylece cem'an 11 İlyâs-Şâhî meliki, 109 yıl tahtta kaldılar.

III. Bâyezîd-Şâhîler: 1409-1442=33 (3 melik: no.30, 31, 32). Bunların ilki (30) Türk'tür. Baba-oğul olan dîğer ikisi (31 ve 32), mühtedî Hindû'dur. Asıl adı Cîtmâl Pûrbî b.Râca Ganeş Şâh olan Muh. Şâh (31), Bâyezîd Şâh (30) ile ortak olarak saltanat sürdükten sonra, tahtı tek başına (1414) ele geçirdi. Bâyezîd'in dâmâdı veyâ mânevî oğlu olacaktır.

IV. Habeş Melikleri: 1486-1493=3+1390-1393=3=6 (3 melik: no. 38, 39, 41). Bunlar Habeş ve İlyâs-Şâhîler'in memlûküdür. Her üç Habeş melik de, İlyâş-Şâhîler'den Feth Şâh'ın (37) memlûkleri ve mânevî oğullarıdır. İlki (38), hadım'dır.

V. Hüseyn-Şâhîler: 1493-1537=44 (4 melik: 42, 43, 44, 45). Türk. İlkinin (42) babası Tirmiz'den gelen Seyyid Eşref'tir. No.42, başkenti Gaur'dan Ikdâlâ'ya götürdü. No.43, ve 45, no.42'nin oğulları, no.44 ise 43'ün oğludur. No. 42'nin tahta çıkan 2 oğlundan başka 16 oğlu daha olmuştur. No.44 öldürüldü. No.45, Bengal'i Şîr Şâh Sûr'a bırakıp, metbuu Hümâyûn Şâh'a sığındı. Timuroğlu Hümâyûn Şâh, 15 yıl için Hindistan'ı kaybedince, Sûrî prensleri, Bengal meliki oldular.

VI. Timuroğulları: 1526 (kesin şekilde 1537) (Bâbur ve oğlu Hümâyûn Şâhlar) ile 1540 (kesin şekilde 1553) arası.

VII. Sûrîler: Timuroğulları'ndan geçici olarak Hindistan İmparatorluk tahtını alan Afgan'laşmış Türk hânedânıdır. 1540 ve kesin şekilde 1553'te Bengal'i Timurlular'dan aldılar. 1553'ten îtibâren 4 imparatorluk prensini vâlî (melik) tâyin ettiler: 1553-1563=10 (no.46, 47, 48, 49). No.47 ve 48, no.46'nın oğulları, sonuncusu (49) ise 48'in oğludur. Şîr Hân Sûr, Hümâyûn Şâh'ın -Bihâr'dan sonra- Bengal vâlîsi oldu (4.1538-15.7.1538), yerine Hümâyûn, Cihângîr-Kulı Bey'i vâlî yaptı ki 7.1539'da Şîr Şâh Sûr bunu öldürüp Bengal'i Timuroğulları'ndan aldı ve önce Hızr Hân adlı bir Türk beyini Bengal vâlîliğine, no.45'in dâmâdı olduğu için, getirdi.

VIII. Kerrânîler: 1563-1576=13 (3 melik: no.50, 51, 52). Türk. "Kerrânî" imlâsı yanında "Karârânî, Kerârânî" imlâsı da görülmektedir. Karan Türk boyuna mensûb oldukları anlaşılıyor. Son iki melik (51 ve 52), ilkinin (50) oğullarıdır. Sonuncusu katledildi. Yalnız Bengal'e değil, Urisâ, hattâ birincisi (50) Bihâr'da hâkim olmuşlardır. Zâten bâzan Bengal emîrleri de Urisâ'ya uzanmış, Bihâr'a kadar uzunanlar olmuştur. 1493'te merkez Gawr'dan Ikdâlâ'ya götürüldü. 1498'de Assam'dan bir parça ilhâk edildi. 1512-6'da Tripura ve kısmen Arakan alındı. 1538'de Şîr Şâh Sûr, Gawr'ı aldı. Ekber Şâh, ülkeyi Timurlu imparatorluğuna kattı ve merkezden vâlîler tâyîn etti.

22. Yemînü Halîfet'Ullaah we Nâsıri Emîri'l-Mü'minîn Fahrü'd-D. Mübârek Şâh (Doğu B. 1338-1350=12)
23. İhtiyârü'd-D.Gaazî Şâh (Doğu B. 1350-1352=2) (hal')
24. 'Alâ'ü'd-D.'Alî Şâh (Batı B. 1339b-1345=6)

25. Hâccî Şemsü'd-D.İlyâs Şâh (Batı B. 1345-1353=8+bütün B. 1353-1358=5=13)
26. Sikender Şâh I (1358-1389=31)
27. Gıyâsü'd-D.Â'zam Şâh (1389-1396=7)
28. Seyfü'd-D.Hamza Şâh (1396-1406=10)
29. Şemsü'd-D.Şâh (1406-1409=3)

30. Şihâbü'd-D.Bâyezîd Şâh (1409-1414=5)
31. Celâlü'd-D.Muh. Şâh (1414-1432a=18)
32. Şemsü'd-D.Ah. Şâh (1432a=1442=10)

33. Nâsırü'd-D.Şâh (1442-1459=17)
34. Rüknü'd-D.Bârbek Şâh (1459-1474=25)
35. Şemsü'd-D.Yûsuf Şâh (1474-1481=7)
36. Sikender Şâh II (1481)
37. Celâlü'd-D.Feth Şâh (1481-1486=5)

38. Sultân Şâh-zâde Bârbek (1486)
39. Seyfü'd-D.Fîrûz Şâh I (1486-1489=3)
40. Nâsırü'd-D.Mahmûd Şâh II (1489-1490=1)
41. Şemsü'd-D.Ebi'n-Nasr Muz. Şâh (1490-1493=3)

42. 'Alâ'ü'd-D.Ebi'l-Muz. Sultân Hüs. Şâh (1493-1519=26)
43. Nâsırü'd-D.Nasr (Nusret) Şâh (1519-12.1532=13)
44. 'Alâ'ü'd-D.Fîrûz Şâh II (12.1532-5.1533=0, 5)
45. Gıyâsü'd-D.Mahmûd Şâh III (5.1552-4.1538= 4, 11)

46. Şemsü'd-D.Muh. Şâh Gaazî Sûr (1553-1555=2)
47. Gıyâsü'd-D.Bahâdır Şâh Husrew Sûr (1555-1560=5)
48. Gıyâsü'd-D.Celâl Şâh Sûr (1560-1563=3)
49. Hûşeng Şâh Sûr (1563)

50. Sül. Hân Kerrânî (1563-1572=9)
51. Bâyezîd Şâh Kerrânî (1572)
52. Dâwûd Şâh Kerrânî (1572-1576=4)

3. Bengal Timurlu Vâlîleri (1576 - 1704)

1576'da Timurlular'ın (Bâburlular) Bengal'de 2. hâkimiyet devri başladı. Timurlular'ın Bengal vâlîleri:

1. Mün'im Hân (1576-2.1577=1)
2. Hân-ı Cehân Hüs.-Kulı Bey (2.1577-1578=1)
3. Muz.Hân (1578-1580=2)
4. Râcâ Toder-Mall (1580-1581=1)
5. Hân-ı Â'zam (1581-1583=2)
6. Şâhbâz Hân (1583-1588=5)
7. Râcâ Mân Singh (1588-1606=18)
8. Kutbü'd-D.Hân (1606-1607=1)
9. Cihângîr-Kulı Hân (1607-1609=2)
10. İslâm Hân (1609-1614=5)
11. Kaasim Hân (1614-1619=5)
12. İbr. Hân (1619-12.1622=3)
13. İmparator Şâh-ı Cihân (12.1622-28.10.1627=4, 10)

14. Âzâd Hân (28.10.1627-11.1627=0, 1)
15. Mükerrem Hân (11.1627-1628b=1)
16. Fidâî Hân (1628b-1629a=1)
17. Kaasim Hân Cobun (1629a-1634a=5)
18. Â'zam Hân (1634a-3.1657=23)
19. Şücâ' Mîrzâ b.Şâh-ı Cihân (3.1657-5.5.1660=3, 2)
20. Mîr Cümle (5.5.1660-1664a=4)
21. Şâyeste Hân (Âlemgîr Şâh'ın dayısı) (1664a-1676=12)
22. Fidâî Hân (1676-1677=1)
23. Muh. Â'zam-Şâh Mîrzâ b.Â'lemgîr (1677-1680=3)
24. Şâyeste Hân (2. def'a: 1680-1689=9=21)
25. İbr. Hân (1689-1696a=7)
26. 'Azîmü'ş-Şân Mîrzâ b.Bahâdır Şâh I (1696a-1704=5)

4. Bengal Nevvâbları (1704 - 1858)

1704'ten îtibâren Timurlular'ın Bengal vâlîleri "Bengal Nevvâbları" diye meşhurdur (S.C.Hill, *Bengal in 1756-57*, 2 c., Londra, 1905; A.H.Dani, *Muslim Architecture in Bengal*, Dacca, 1961).

1704-1858a=154 yıl müddetle devâm eden Bengal nevvâbları, Türk ve Şîî-Câ'ferî'dir. Resmî dil Farsca'dır. Başkent Dakka (İng. Dacca, Fars. Dâkâ) iken, 1706'da ilk nevvâb Mürşidâbâd'ı kurup buraya nakletti. Mürşidâbâd, bugün Hindistan Bengali'nin kuzey-doğusunda ve Bengaldeş sınırından ancak bir kaç km ötededir. Bu nevvâblar, önce Timurlu vâlîsi, sonra tâbii, sonra sâdece hukukan tâbii oldular. 17.9.1761, sonra 11.7.1763 muâhedeleri ile İngiltere tâbiiyyetini kabûl ettiler. Bir yandan da lâfzan, Delhi'deki Timurlu pâdişâhını imparatorları kabûl etmekte devâm ediyorlardı. Nevvâblar, Bengal'den başka Orisa ve Bihâr'ı da idâre etmişlerdir. Nevvâblar, tek âileden inmezler. Ekserisi Türk beyleri veyâ mâcerâperestleridir. Bir kaçı da Türk asıllı değildir. İçlerinde Sünnî-Hanefî olanlar da vardır (Orta Asya'dan gelen Türkler'in mezhebi Sünnî, İran'dan gelen Türkler'inki Şîî).

1. Mürşid-Kulı Câ'fer Hân (1704-1726a=22)
2. Muh. Şücâ'ü'd-D.(-Dewle) Hân (1726a-24.3.1739=13)
3. Serfirâz (Ser-Efrâz) Hân (24.3.1739-10.5.1740=1, 1, 17)
4. Mîrzâ-Muh. 'Alî Allaah-Verdi Hân Mehâbet Ceng (10.5.1740-9.4.1756=15, 11, 0)
5. Mîrzâ-Mahmûd Sirâcü'd-D.Hân (9.4.1756-1757=1)
6. Mîr Muh. Câ'fer 'Alî Muzafferü'd-D.Hân (1757-9.1760=3)
7. Mîr Kaasim 'Alî Hân (9.1760-2.8.1763=2, 9)
8. Mîr Necmü'd-D.(-Dewle) Phûlwârî Hân (2.8.1763-4.1766=1, 2)
9. Seyfü'd-Dewle Necâbet 'Alî Hân (4.1766-4.3.1770=3, 11)
10. Mübârekü'd-Dewle Hân (4.3.1770-1772=2)
11. Nâsırü'l-Mülk Wezîrü'd-Dewle Hân (1772-1775=3)

12. Seyyid Zeynü'd-D.'Alî Hân (1775-1810=35)
13. Seyyid Ah. 'Alî Hân (1810-1824=14)
14. Hümâyûn-Câh Hân (1824-1858a=34)
15. Manşûr 'Alî Hân Nusret-Ceng (1858a)

Mürşid-Kulı (1), bir Brahman'ın oğlu ve mühtedîdir. 1704-3.1712 arasında Bengal, Bihâr ve Orisa şûbeleri (eyâletleri) vâlîsi (şûbe-dâr) Timuroğlu şehzâdesi 'Azîmü'ş-Şân Mîrzâ'nın vekili olarak bu eyâletleri yönetti. 1712 martından 1726 başlarına kadar da bizzât kendisi vâlî olarak bu eyâletleri Timurlu pâdişâhı nâmına idâre etti. Mürşid-Kulı ölünce Delhi, Şamşâmüddewle Hân'ı vâlî tâyîn etti. Fakat bu zât, Bengal'e gelmedi. Mürşîd-Kulı'nın dâmâdı Şücâ'ü'd-Dîn (2), bu zâtın yerine vekâleten, sonra asâleten ülkeyi yönetti. Ölünce yerine oğlu Serfirâz (3) geçti ise de 14 ay geçmeden öldürüldü.

Bunun üzerine Delhi, Bihâr vâlîsi Allah-Verdi Hân'ı (babası: Hacı Ah.), Bengal vâlîliğine tâyîn etti. Bu zât ölünce de kızından olma torunu Sirâcüddewle (5), Bengal'e atandı. Sirâcüddewle'nin babası Zeynüddîn Ah. Heybet-Ceng, 8 yıl Bihâr'da şûbedâr vekilliği (10.5.1740-1748) yapmış ve bu görevde öldürülmüştür. Bu zâtın katli üzerine oğlu Sirâcüddewle de 8 yıl Bihâr'da vâlî vekîli oldu (1748-9.4.1756). Bir yıl da Bengal vâlîliği yapıp azledildi. Yerine Seyyid Ah. Necefî diye birinin oğlu olan Mîr Câ'fer (6), tâyîn edildi. Bu, Allah-Verdi Hân'ın kızkardeşi Şâh Hânım'la evli idi. 1742-1757 arasında Orisa (Kuttak) nâibi (şûbedâr vekîli) idi. 3 yıl sonra devrildi ve bir kaç gün sonra öldü veyâ öldürüldü. Oğulları Newwâb Muh. İshâq Hân ve Newwâb Reşîd Hân'dır. Dâmâdı Mîr Kaasim (7), Bengal nevvâbı oldu. Bunun 3 yılı bulmıyan nevvâblığında İngilizler'e yenilmesi ve İngilizler'le iki kötü muâhede imzâlaması (1761, 1763), Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin başlangıcını teşkîl eder. Zîrâ İngilizler, fiilen Bengal'i, hiç olmazsa kaynaklarını ele geçirdiler. Az zamanda da Bengal, Orisa ve Bihâr'ın gerçek sâhipleri olup çıktılar. Nevvâbları kukla hâline getirdiler. Böylece Hindistan'ın İngilizler'ce fethi başlamış oldu.

Mîr Kaasim (7), devrildikten 14 yıl sonra (1777) öldü. Yerine Mîr Câ'fer'in (6) oğlu Necmüddewle (8) nevvâb oldu ise de 14 ay sonra 21 yaşında öldü. Kardeşi Necâbet 'Alî (9), nevvâb oldu. Dîğer kardeşleri Reşîd ve Muh. İshâq Hânlar'dır. Sonra başka bir âileden Mübârekûddewle (10), bunun oğlu Wezîrüddewle (11), bunun 2 oğlu Zeynüddîn (12) ve Ahmed 'Alî (13), nevvâb oldular. Sonra başka bir âileden Hümâyûn-Câh (14) ve bir iki ay için oğlu Nusret-Ceng (15), nevvâb oldular. 1858'de İngiltere, nevvâblığı, nevvâbın Büyük Sipâhî İhtilâli'nde İngilizler'e karşı Timuroğulları'nı desteklemesi sebebiyle ilgaa etti.

Müslüman Bengal için: C.d'Oyly, *Antiquities of Dacca*, Londra 1830; J.Taylor, *Topography and Statistics of Dacca*, Kalküta 1840; 'Abdü'l-Kerîm, *Dacca, The Mughal Capital*, Dakka 1964; S.M.Tayfûr, *Glimpses of Old Dhaka*, Dakka 1956; A.H.Dani, *Muslim Architecture in Bengal*, Dakka 1961; Hakîm Habîbü'r-Rahmân, *Âsûde-gân-i Dhâke*, Dakka; Münşî Rahmân 'Alî, *Tewârîh-ı Dhâke*, Dakka 1910; A.H.Dani, *Dacca*, Dakka 1956; *Eastern Bengal District Gazetteers*, Allâhâbâd 1912.

5. Arakan (1404 - 1785)

Arakan, Birmanya'nın (Burma) en batısında, Bengal Körfezi ile Arakan Dağları arasındaki bölgedir ki, Bengladeş'in güneye doğru ince uzun bir uzantısı gibidir. Başlıca şehri Akyab limanıdır. Arakan, Müslüman Birmanlar'ın oturduğu bölgedir. Burada 1404-1785=381 yıl müddetle bir Müslüman devlet mevcûd olmuş ve 1459'da Çittagong'u (Bengladeş'te) da içine almıştır. Bengal meliklerine, 1576'da Timuroğulları'na, sonra Budist Birmanya krallarına ismen tâbî olmuştur. Ancak Arakan krallığı, 950 yılına doğru kurulmuştur, krallar Budist iken henüz tahta geçen Mrohaung Hânedânı 1404'de ihtidâ etmişlerdir.

Narameikhla (no.1), Arakan prensi ve Budist idi. 1406'da Birmanya kralı onu tahtından kovarak Arakan'ı aldı. Bu zât, 1430'da Müslüman (Sünnî-Hanefî) oldu ve Arakan'ı aldı. Bu def'a Bengal'e tâbî bir Müslüman hükümdâr ol. saltanat sürdü. 1785'de krallık, Burma krallığına katıldı.

1) Narameikhla 1404-1406 + 1430-1434, 2) kardeşi Meng Khari 'Alî Hân 1434, 3) oğlu Basawpyu Kelime Şâh 1459, 4) oğlu Dawlya 1482, 5) 2 oğlu Basawnyo 1482, 6) 4 oğlu Yanaung 1484, 7) 6'nın dayısı Salingathu 1494, 8) oğlu Men-ra-dza 1501, 9) oğlu Kasabadi İlyâs Şâh Sultân 1523, 10) 7 kardeşi Meng-tsau-o 1525, 11) 4 oğlu Thatasa 'Alî Şâh 1525, 12) 8 oğlu Minbin Zebük Şâh 1531, 13) oğlu Dik-Kha 1553, 14) oğlu Tsau-İha 1555, 15) kardeşi Meng-Tsek-ya 1564, 16) 12 oğlu Minpalaung Sikender Şâh 1571, 17) oğlu Minyazagyi Selîm Şâh 1593, 18) oğlu Michkamaung Hüs. Şâh 1612, 19) oğlu Thirithudamma Selîm Şâh II 1622, 20) oğlu Meng-Tsa-ni 1638, 21) 11'in torununun oğlu Na-ra-ba-di-gyi 1638, 22) Thado 1645, 23) oğlu Sandathudamma 1652, 24) oğlu Thirithuriya 1684, 25) kardeşi Waradhammaraza 1685, 26) kardeşi Munithudhammaraza 1692, 27) kardeşi Sandathuriyadhamma 1694, 28) oğlu Nawrahtazaw 1696, 29) Mayokpiya 1696, 30) Kalamandat 1697, 31) oğlu Naradipati I 1698, 32) 22 torunu Sandawimala I 1700, 33) 23 torunu Sandathuriya I 1706, 34) Sandawizaya I 1710, 35) dâmâdı Sandrathuriya II 1731, 36) oğlu Naradipati II 1734, 37) Narapawara 1735, 38) Sandawizaya II 1737, 39) Katya 1737, 40) 38 kardeşi Madarit 1737, 41) Nara-Apaya 1742, 42) oğlu Thirithu 1761, 43) kardeşi Sandapayama 1761, 44) Apaya 1764, 45) Sandathumana 1773, 46) Sandawimala II 1777, 47) Sandathaditha 1777, 48) Thamada 1782-1785.

V

GÜNEY HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU

1. Behmenîler (1347 - 1527)

Güney Hindistan Türk İmparatorluğu, Behmenîler'le başlar. Behmenîler, Güney Hindistan'ın mühim bir kısmını, Delhi Türk sultânlarından (Hindistan Türk İmparatorluğu) kopararak bu devleti kurmuşlardır. Delhi'nin zaafından faydalanarak tâbiiyyet bağlarını koparan güneyin Hindû devletlerinin bâzılarını da yeniden itâat altına almışlar veyâ ortadan kaldırmışlardır (Mewlânâ Beşîrüddîn, *Wakı'ât-i Memleket-i Bîcâpûr* (Urdû), 3 c., Âgrâ 1915; Maḥmûd Gâwân'ın mektûbları: *Riyâḏü'l-İnşâ,* Ḥayderâbâd 1948; J.S.King, *History of the Bahmanî Dynasty,* Londra 1895; J.W. Haig, *Some Notes on the Bahmani Dynasty, JASB,* LXXIII; J.Gibbs, *Gold and Silver Coins of the Bahmani Dynasty, Numismatic Chronicle,* 1881; R.G.Bhandarkar *Early History of the Dekkan down to the Mahomedan Conquest,* 2: Bombay, 1895; J.D.B. Gribble, *History of the Deccan,* Londra, 1900; S.K.Aiyangar, *South India and Her Muhammadan Dynasty,* Londra, 1895; H.K.Sherwani, *The Bahmanis of the Deccan,* Ḥayderâbâd, 1953; A.M., *Mahmud Gawan, The Great Bahmani Wazir,* Allâhâbâd, 1941; H.K.Sherwani ve P.M.Joshi vs, *History of Medieval Deccan,* Ḥayderâbâd 1973; J.Aubin, *Shâh Ni'metullâh Walî Kirmânî,* Paris 1956; Muh. Ẓahîrüddîn, *Sulṭân Aḥmed Şâh-i Behmenî* (Urdû), Ḥayderâbâd 1937).

En geniş sâha: Berâr, Dekken, Bîcâpûr, Bîder, Urisâ, H̱ândeş, Kuzey Ḥayderâbâd. 1.171.000 km². 1981 n. 254.000.000. Warangal racalığını 1. Aḥ. Şâh fethetmiştir. Behmenî imparatorluğunun iki deniz (Ummân Denizi ve Bengal Körfezi) arasında "ṭaraf" denen eyâletleri: Gâwîl, Mâhûr, Devlet-Âbâd, Bîcâpûr, Warangal, Râcâmahendi, Berâr, Telingâna ve tâbî devletler. Bugün Bombay şehrinin bulunduğu Mehîm adası, Beh-

menîler ve Gücerât şâhları arasında çekişilmiştir. Gao ise Behmenîler'indi. 1445'ten ît. bir kaç yıl, güneydeki Vijayanagar Hindû imparatorluğu da Behmenîler'e tâbî oldu; bunu, en geniş şekliyle gösterdiğimiz sâha dışında bıraktık.

Taht şehirleri: İlk yıllarda (1347-9) Dewlet-âbâd, 1349-1433 arasında Gülberge (Hind talaffuzu: Gulbargâ) (Aḥsen-âbâd), 1433'ten sn. Aḥmed-âbâd (Bîder). Gülberge, Ḥayderâbâd'ın doğusundadır. Dewletâbâd, Ḥayderâbâd eyâletinin en kuzey-batısında ve Ewrengâbâd şehrinin çok yakınlarındadır. Bîder, Ḥayderâbâd şehrinin kuzey-batısında ve Gülberge'nin kuzey-doğusundadır. Hindû imparatorluğunun merkezi Vijayanagar, Ḥayderâbâd nizâmlığı ile Maysûr mihrâceliği arasındadır.

Devlet 3.8.1347-1527a = 180 yıl müddetle devâm etti. Hânedân, Türk ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır. Ancak no. 9 ve 10 gibi şâhlar, Şîî'dir.

Güney Hindistan'ın, Kuzey'den ayrılan husûsiyetleri şunlardır: Godavari nehrinin güneyi, Güney Hindistan'dır ve İslâm târîhinde Dekken (İng. Deccan) diye bilinir. Hindistan yarımadasının incelen kısmıdır. İki deniz arasındadır. En güney-doğusunda Seylan adası vardır. Bu büyük ve nüfuslu ülke, Hind-Avrupa (Ârî) ırklarının yerleşmediği, Hindistan'ın otokton halkı olan Dravidler'in ülkesidir. 4 ayrı Dravid arkı, 4 ayrı büyük dil kullanarak burada yaşarlar: Telûgûlar, Kanâralar, Tamîller ve Malayamlar. Bugün Andhra Pradesh eyâletinin dili Telûgû'dur. Burası, ülkenin kuzey-doğusudur. Ülkenin ortasından Bengal Denizi'ne kadar uzanır. Güneyde Madras şehri kuzeylerine kadar iner. Eski Ḥayderâbâd nizâmlığının büyük kısmı, burada idi. Kanâra dili, Maysûr (İng. Mysore) eyâletinde konuşulur. Bu dil, Ummân Denizi sâhillerine dayanır. Maysûr şehrinin az güneyine kadar konuşulur. Yarımadanın en güney-batısında, Kerala (Travankur mihrâceliği) eyâletinde Malayam dili konuşulur. Bu dil dîğer 3 Dravid dili dercesinde yaygın değildir. Hindistan yarımadasının en güney-doğusundaki kalın sâha ise, Tamîl (Tamul) dili bölgesidir. Madras şehrinin az kuzeyinden başlar, Komorin Burnu'na kadar konuşulur, fakat Ummân Denizi tarafında sâhili yoktur; bu sâhili Malayam dili keser. Dravidler, Güney Hindistan'ın, başka bir ırk grupu ile ilgili olmıyan müstakil bir esmer ırk grubu teşkîl ederler. Eski Ḥayderâbâd nizâmlığının kuzey-batısı ise, Dravid sâhasında değildir; burada bir Ârî dil (Maratthaca) konuşulur.

Behmenî hânedânının kurucusu ve ilk hükümdârı I. Ḥasen (1), Delhi Türk sultanlarının (Tuğluklar) Dekken (merkez Gülberge) vâlîsi olarak Ẓafer H̱ân adıyle ve İsm. Muḥ'un yerine bu topraklara yerleşmiştir. Yeğeni Behrâm H̱ân Mâzenderânî'dir (müdd. 1367). I. Ḥasen'in yerine I. Muḥ. (2) geçti. Onu Oğlu I. Mücâhid (3), katli üzerine I. Muḥ.'in kardeşi I. Dâwûd (Dâûd) (4), sonra Dâwûd'un kardeşi Maḥmûd H̱ân'ın oğlu II. Muḥ. (5) tâkıyb etti. I. Ḥas.'ın dîğer oğlu el-Muẓ. ve I. Muḥ.'in dîğer oğlu Rûḥ-Perwer'dir. 20.4.1397'den ît. bir kaç yıl nâib: Tuğalçın Bey.

I. Gıyâs̱üddîn (6) ve kardeşi I. Şemsüddîn (7), II. Muḥ.'in oğullarıdır ve ikisi de hal' edilmişlerdir. I. Fîrûz (8) ile I. Aḥ. (9) ise, I. Dâwûd'un oğullarıdır. II. Muḥ.'in 2 kızı, I. Fîrûz ve I. Aḥ. ile evlendiler. I. Fîrûz'un oğlu Ḥasen'dir. I. Fîrûz ayrıca Kehrla râcâsının kızı ile 1407'de ve Vijayanagar imparatoru I. Dewa Raya'nın kızı ile de 1408'de evlendi. I. Fîrûz'un kardeşleri Sancar, Ḥasan (torunu Muḥ. Sancar H̱ân) ve Muḥ.'dir. Bu

Muh. Hân'ın çocukları: Muh. Hân (en kç., müdd. 1435), Mahmûd Hân, Dâwûd Hân, Fülâne (=Celâl Hân Buhârî; bu izdivaçtan: 1457'de ölen Sikender Hân) ve şehzâdelik adı Zafer Hân olan II. Ah. (10).

Şâh Halîlu'llâh Seyyidüddîn (Burhânüddîn) Büt-Şiken Kirmânî (Kûbnân/Kirmân, 26.1.1374-Bîder/Dekken, 1460 = 86), ünlü bir Şîî mutasavvıf olup Behmehî ülkesine yerleşti. I. ve II. Ahmed (no.9 ve 10), müridleri oldular. Halîlu'llâh'ın babası, Şâh Nî'metullâh Kirmânî'dir (1329-1431=102), Halîlullâh'ın oğulları Nûrullâh (Habîbullâh) ve Muhibbullâh, I. Sultân Ahmed'in kızı ve torunu 2 Behmenî prensesi ile evlendiler.

II. Ah. (10), Nasîr Hân Fârûqî ve Lunahayr râcâsının dâmâdlarıdır. İstanbul'un Fethi'ni (1453), Güney Hindistan'da tes'îd ettirip Fâtih'i tebrîk eden bu zâttır. II. Ah.'in çocukları: Fülâne (=Şâh-Kulı Sultân), Yahyâ Hân (ölm.1459), Hasan Hân (ölm.1462) ve I. Hümâyûn (11). By. oğul olan I. Hümâyûn, Delhi Türk sultânı Fîrûz Şâh'ın torunu olan Mahdûme-i Cehân ile evlendi ki, III. Muh.'in (13) annesidir. Hümâyûn, öldürüldü. Çocukları: Nizâm Şâh (12), III. Muh. (13), Ah. Hân, Yahyâ Hân, Hasan Hân, (müdd.1461). Nizâm Şâh (12) (1453-1463=10) 10 yaşında öldü. III. Muh. (1454-1482=28), annesinin niyâbetinde 9 yaşında cülûs etti. Oğlu II. Mahmûd (14) (1470-1518=48), en fazla tahtta kalandır (36 yıla yakın). II. Mahmûd'u 3 oğlu tâkıyb etti: III. Ah. (15) (=Sattı b.Yûs. Â'dil-Şâh), II. 'Alâ'ü'd-D. (16), Veliyyu'llaah (17). Son hükümdar, Kelimetu'llaah (18), III. Ah.'in oğludur. Hal'inden 10 yıl sn. müddeî ol. sürgünde öldü (1537). Behmenî imparatorluğu, 5 Dekken devleti (aş.bk.) arasında pay edildi.

Ahmed II(no.10), müzisyen olan Ferişte ile evlendi.

3 sultâna vezirlik (başbakanlık) yapan diktatör-vezîr Mahmûd Gâwân b.Muh. Geylânî (1405-1481=76, katl) çok ünlüdür. Bu zât, Hümâyûn (11), Nizâm (12) ve III. Muh. (13) Şâhlar'a vezîr oldu. 1455'te Hindistan'a tâcir olarak geldiği zaman 50 yaşında idi. Az zamanda parladı. 1457'de "Melikü't-Tüccâr", 1463'te "Hwâce-i Cehân" lakablarını aldı. Necmü'd-D.Mahmûd Gâwân, 1457'de vezîr ve 3 kişilik niyâbet meclisi üyesi oldu. Nüfûzunu arttıkdıkça arttırdı. Mânevî oğlu Yûsuf I Â'dil-Şâh'tır (bk.Â'dil-Şâhlar) ki, Behmenîler'in sonuncusunun yerine, Güney Hindistan Türk imparatoru oldu.

1. Ebü'l-Muz.'Alâ'i'd-D.Zafer Hasen Gangû Behmen-Şâh (3.8.1347-11.2.1358=10, 5, 9)
2. Muh. I Behmen-Şâh (11.2.1358 - 3.1375 = 17, 1)
3. Mücâhid Behmen-Şâh (3.1375 - 17.4.1378 = 3, 1)
4. Dâwûd Behmen-Şâh (17.4.1378 - 20.5.1378 = 0, 1, 3)
5. Muh. II Behmen-Şâh (20.5.1378 - 20.4.1397 = 18, 11, 1)
6. Gıyâşü'd-D.Behmen-Şâh (20.4.1397 - 14.5.1397 = 0, 0, 24)
7. Şemsü'd-D.Behmen-Şâh (14.5.1397 - 10.1397 = 0, 5)
8. Tâcü'd-D.Fîrûz Behmen-Şâh (10.1397 - 3.10.1422 = 25, 0)
9. Şihâbüddîn Ah. I Welî Behmen-Şâh (3.10.1422 - 18.2.1435 = 12, 4, 16)
10. 'Alâ'ü'd-D.(I) Ah. II Behmen-Şâh (18.2.1435 - 1457 = 22)
11. 'Alâ'ü'd-D.Hümâyûn Zâlim Behmen-Şâh (1457 - 4.10.1461 = 4)
12. Nizâm Behmen-Şâh (4.10.1461 - 30.7.1463 = 1, 9, 27)

13. Gaazî (1478) Muḥ. III Behmen-Şâh (30.7.1463 - 2.3.1482 = 18, 7, 3)
14. Maḥmûd (II) Behmen-Şâh (2.3.1482 - 18.12.1517 = 35, 9, 17)
15. Aḥ. III Behmen-Şâh (18.12.1517 - 1521 = 4)
16. 'Alâ'ü'd-Dîn (II) Behmen-Şâh (1521 - 1523 = 2)
17. Veliyyu'llaah Behmen-Şâh (1523 - 1526 = 3)
18. Kelîmu'llaah Behmen-Şâh (1526 - 1527a = 1)

2. Â'dil-Şâhlar (1490 - 1686)

Behmenîler'in Güney Hindistan Türk İmparatorluğu, 5 Türk krallığı arasında bölüşülerek ortadan kalktı. Bu 5 devlet, 1527'de son Behmenî şâhı ortadan kalkıncaya kd., onların tâbii statüsünde kaldılar. Bunlardan en güçlüleri olan Âdil-Şâhlar, Güney Hindistan Türk İmparatorluğu tâcında, Behmenîler'e halef olarak, 1686'ya kadar devâm ettiler ve bu târihte Timuroğulları'nın Hindistan imparatorluğuna katıldılar. Bu sûretle Timuroğlu Âlemgîr Şâh, Hindistan kıt'asını Sulṭân Alâüddîn Muḥammed Şâh'tan sonra târihte 2. def'a olarak birleştirdi ki, buna 3. ve sonuncu def'a olarak İngiltere, XIX. asır 3. çeyreğinde muvaffak olacaktır.

Sâha: Bîcâpûr, Bîder (1619'dan ît.), Maysûr, Koorg, 381.000 km2 (1981: 103.000.000 n.). Buna 1564'te Nizâm-Şâhlar'dan cihâz ol. alınan Şôlâpûr'u eklemek lâzımdır. Taht şehri: Bîcâpûr (1688: 350.000 n.). Bu târîhî muhteşem Türk şehri, Maharaştra (Bombay) eyâletinde, Şôlâpûr'un güneyinde ve Gülberge'nin güney-batısındadır. Behmenî taht şehri Gülberge'yi Âdil-Şâhlar 1504'te aldılar, 1657'de Timuroğulları'na (Mîr Cümle) bıraktılar. Resmî diller: Türkçe, Farsca (İbr.Âdil-Şâh zamânında Urdû). Hânedân Türk ve Sünnî-Ḥanefî, yalnız 1502-1535 arasında ve 1558'den sonra bir müddet Şîî-İṣnâ-'Aşerî'dir. Hükümdarlarına "'Adâlet-Penâh", bâzan "Dîn-Penâh" şeklinde hitâb edilirdi. Hepsinin adının sonuna "Â'dil-Şâh" getirilir. 1634b'e kd. müstakil yaşadılar. Bu târihte Timuroğulları'na tâbî oldular (Beşîrü'd-D.Aḥ., *Wâkı'ât-ı Memleket-i Bîcâpûr* (Urdû), 3 c., Ḥayderâbâd, 1914; A.M., *Târîḫ-ı Bîcâneger*, 1911; Henry Cousens, *Guide to Bijapur*, Bombay, 1905). Müddet: 1490-1686 = 196.

1. Yûsuf Âdil-Şâh (1490 - 1510 = 20)
2. İsmâ'îl Âdil-Şâh (1510 - 30.8.1534 = 24)
3. Mallû Âdil-Şâh (30.8.1534 - 1535 = 1)
4. İbrâhîm I Âdil-Şâh (1535 - 1558 = 23)
5. 'Alî I Âdil-Şâh (1558 - 9.4.1580 = 22)
6. İbrâhîm II Âdil-Şâh (9.4.1580 - 1626 = 46)
7. Muḥammed Âdil-Şâh (1626 - 1660 = 34)
8. 'Alî II Â'dil-Şâh (1660 - 1672 = 12)
9. İskender Âdil-Şâh (1672 - 1686 = 14)

Hânedân, Osmânoğulları'ndan indiğini kuruluşundan yıkılıncaya kadar resmen iddia etmiştir. Yûsuf Â'dil-Şâh (1451?-1510=59?), Hindistan'a gelmiş emsâli pek çok Türk mâcerâperestlerinden biridir. II. Sultân Murâd'ın (1421-1451) küçük oğlu iken, babası Sultân Murâd'ın ölümü üzerine, ağabeyi Fâtih Sultân Meḥmed (1451-1481) ta-

rafından îdâm edilmemek için annesinin kendisini kundakta kaçırdığını iddia etmiş ve bu iddiasını tescîl ettirmiştir. II. Murâd'ın şehzâdesi olduğu iddiası, son tedkiklerde büyük kuvvet kazanmıştır. Behmenîler'in hizmetine subay olarak giren Yûsuf, büyük askerî başarı göstermiş, Behmenîler'in vezîri büyük devlet adamı Maḥmûd Gâwân tarafından himâye edilmiş ve mânevî oğul edinilmiş, "Yûsuf Âdil H̲ân" adıyle Behmenî imparatorluğunda ṭaraf-dâr (eyâlet vâlîsi) olmuş, 1481'de mânevî babası Behmen-Şâh tarafından öldürülünce Behmenî hânedânına cebhe almış, 1490'da devlet kurmuş, zamanla Behmenî metbûluğunu da reddetmiştir. Hindistan Türk târîhinin en büyük şahsiyyetlerinden biridir. Bubucî "H̲ânum"la evlenmiştir ki Marattha şefi Mukand Râo'nun kızı ve Yûsuf Şâh'ın bütün çocuklarının annesidir.

Yûsuf Âdil-Şâh'ın kızları Meryem, H̲adîce ve Sattı'dır. Meryem, 1529'da Burhân Nizâm-Şâh Baḥrî ile evlenmiştir. H̲adîce, 'Alâüddîn 'İmâd-Şâh ile, Sattı da III. Aḥmed Beḥmen-Şâh ile evlenmişlerdir. Yûsuf Şâh'a oğlu İsm. Şâh (2) (1501-1534=33) (vel. 1501-1510=9) 9 yaşında halef oldu. Kemâl H̲ân, nâib oldu (1510-11, katl). Bunun zamânında Behmenîler tamâmen ortadan kalktı. İsm. Şâh'ın (2) oğulları: Mallû Şâh (3) (vel. -1534), İbr. Şâh I (4) (vel. 1534-35) (=Rabî'a b.'Alâ'i'd-D.'İmâd-Şâh, 1543), Anu H̲ân, 'Abd. H̲ân.

I. İbr.'in (4) çocukları: Bânî Bîbî (='Alî Berîd-Şâh), Hâdiye Bîbî (=Mürtez̲â Nizâm-Şâh, 1564), Ṭahmâsb H̲ân (vel. 1557-) ve I. 'Alî Şâh (5) (vel. 1535-1557=22) (kaṭl). I. 'Alî'nin yerine, yeğeni (Ṭahmâsb'ın oğlu) II. İbr. (6) (1565-1626=61) (vel. -1579) geçti. 46 yıl tahtta kalarak rekor kıran bu zât, 15 yaşında cülûs ettiği için, bir müddet annesinin niyâbetinde kaldı.Şâir (dîvânı: *Kitâb-ı Newres*). Annesi Çând Bîbî b.Hüs. Nizâm-Şâh, 1564'te Tahmâsb H̲ân ile evlenmişti.

İbrâhîm II(6) müzisyendir.

II. İbr'in (6) çocukları: H̲adîce Bîbî (=Mîrân Ḥüs. Nizâm-Şâh), Fülâne Bîbî (=Dânyâl Mîrzâ b.Ekber Şâh, 1601b), İsm. H̲ân ve Muḥ. Şâh (7) (vel. 1589-1626=46). Bîcâpûr'daki Gûl-Gümbaz denen türbesinde gömülü olan Muḥ. Âdil-Şâh'ın bu türbesi, Osmanlı mîmârları tarafından yapıldı. Yeryüzündeki en büyük kubbe, bu türbenin kubbesidir (Ayasofya ve Selîmiye kubbelerinden büyük). Yerine oğlu II. 'Alî (8) (vel. 1626-1660=34), sonra bunun oğlu İskender (9) geçti (vel. 1660-1672=12). Daha 1683'te Ḥayderâbâd'ı ve 1687'de Gülkende'yi (Golkondâ) alan Âlemgîr Şâh, Âdilşâhlar'a son vererek Timurlu imparatorluğuna ilhâk etti. İskender Âdil-Şâh, 3 yıl sonra (1689) öldü.

3. Kuṭb-Şâhlar (1512 - 1687)

Â'dil-Şâhîler'den sonra, Behmenîler'e halef olan 5 devletin en ehemmiyetlisi, Kuṭb-Şâhîler'dir. Kuṭb-Şâhî hânedânı da Â'dil-Şâhîler gibi Oğuz (Batı) Türkü ve Şîî-İs̲nâ-'Aşerî'dir. Bunlar da Karakoyunlu İran Türk İmparatorluk hânedânından indiklerini resmen iddia etmişlerdir. Gerçekten Karakoyulular'dan indikleri ihtimâli, hayli kuvvetlidir. XVI-XVII. asırlarda Kuṭb-Şâhlar, dünyânın en büyük elmas müstahsili ol. kaldılar. Zîrâ XVI. asır başlarında Krişna vâdîsinde elmas bulundu. XVII. asırda Gülkende, dünyâ elmas piyasasının merkezi oldu.

1512-1687=175 yıl müddetle devâm etmişlerdir. Müddet bakımından 5 Dekken krallığı içinde Âdil-Şâhlar'dan (196 yıl) sonra gelmekle berâber, Âdil-Şâhlar'dan bir yıl sonra ortadan kalkmışlardır. Resmî diller: Türkçe ve Farsca. Sâha: Kuzey Hayderâbâd (200.000 km2, 1981: 60.000.000 n.). Taht şehri: (Hind talaffuzu: Golkondâ) Gülkende, Hayderâbâd'ın banliyösüdür (8 km). Hayderâbâd, Muh.-Kulı Kutb-Şâh tar. (no.5) 1590'da Hazret-i 'Alî'nin adına izâfetle kurularak taht şehri Gülkende'den buraya alınmıştır (V. Minorsky, *The Qaraqoyunlu and the Qutb-Shahs, Turkmenica: 10, BSOS*, XVIII-1, Londra, 1955, 50-73). Şehrin ulu câmii olan Mekke-Mescid, son 2 Kutb-Şâh tar. inşa ettirilmiştir. Kutb-Şâhlar, 1527'de Behmenîler ortadan kalkınca tamâmen müstakil oldular. 1634'te Âdil-Şâhlar gibi Timuroğulları'na (Şâh-ı Cihân) tâbî oldular. Âdil-Şâhlar'dan bir yıl sonra Âlemgîr Şâh tarafından Timurlu devletine ilhâk edildiler (1687). Kutb-şâhlar, Gülkende'deki 7 muhteşem türbede medfundurlar.

1. Sultân-Kulı Kutbü'l-Mülk (1512-3.9.1543=31)
2. Cemşîd Kutb-Şâh (3.9.1543-1550 = 17)
3. Sübhân-Kulı Kutb-Şâh (1550)
4. İbrâhîm Kutb-Şâh (27.7.1550-6.6.1580 = 29, 10, 10)
5. Muh.-Kulı Kutb-Şâh (6.6.1580 - 24.1.1596 = 15, 6, 18)
6. Muh. Kutb-Şâh (24.1.1596 - 1612 = 16)
7. 'Abd. Kutb-Şâh (1612-1.5.1672 = 60)
8. Ebü'l-Hasen Kutb-Şâh (1.5.1672 - 1.10.1687 = 15, 5, 1)

Hânedânın atası Weys-Kulı Hân (ölm. 1494) Behmenî taraf-dâr'larındandır (umûmî vâlî). Weys-Kulı Bahârlu'nun şeceresi (*Târîhu Neseb-Nâme-i Kutb-Şâhî*, Tahrân, Kütüb-hâne-i Meclis, no.2.320, te'lîfi: 1029=1620): Weys-Kulı b. Pîr-Kulı b.Elwend Mîrzâ b.Mîrzâ İskender b.Kara-Yûsuf b.Kara-Mehmed (bk. Karakoyunlular).

Weys-Kulı'nın oğlu Sultân-Kulı Hân, 1495'te "Kutbü'l-mülk" sanını almış ve Behmenî taraf-dâr'ı olmuştur. 1512'de Meşhed'i ziyâret etmiş, aynı yıl dönünce Behmenîler'in Gülkende taraf-dârı olarak devletinin temellerini atmıştır. 87 yaşında öldürülmüştür (1456-3.9.1543). Oğulları:

Cemşîd Şâh (2) (vel. 1512-1543=31) (bunun oğlu: Sübhân-Kulı Şâh, no.3, vel.1533-1550=17), İbr.Şâh (4), Kutbü'd-D.Hân, Hayder Hân (ölm.1549), 'Abdü'l-Kerîm Hân, Dewlet Hân.- İbr. Şâh (4) (1532a-6.6.1580=48) (vel. 1550) = Bîbî Cemâl b.Hüs. Nizâm-Şâh. 7 yıl Vicayanagar'da sürgün yaşayan, bir Hindû ile evlenen ve Telugu dili öğrenen İbr.Şâh'ın (4) çocukları: Muh.-Kulı Şâh (5), Mahmûd Hân (vel.1581-), Ebü'l-Feth Hân, 'Abdü'l-Kaadir Hân, Hudâbende Hân, Emîn Hân, Hüs. Hân, Fülâne (=İbr.Nizâm-Şâh).- Bu sırada oluşan Dahnî dili veyâ lehçesinde şâir olan (*Külliyyât-ı Kulî Kutb-Şâh*, Seyyid Muhyiddîn Kaadir Zôr nş., Hayderâbâd, 1359=1940) Muh.-Kulı Şâh (5) (1576b-24.1.1596=29) (vel. 1567b-6.6.1580=13) (dîvân sâhibi şâir: Farsca ve Urdû) =Bhâgmatî. Kızı: Hayât-Bahş Bîbî = Muh. Şâh (6) (amca-zâde) ('Abd. Şâh (no.7)'ın annesi).- Muh.-Kulı Şâh'ın yerine yeğeni ve dâmâdı Muh. Şâh (6) geçti. Onu da oğlu 'Abd.Şâh (7) (1602?-1.5.1672=70?) tâkıyb etti. 'Abd.Şâh, çocuk olduğu için ilk yıllarını annesi Hayât-Bahş Bîbî'nin (Beğim) nâibeliğinde geçirdi. Urdû dilinde şâirdi. 60

yıl tahtta kalarak dünyâ târîhinin rekorlarından birini kırdı. 'Abd. Kutb-Şâh'ın kızı Fâtıme Hn. (ölm.10.12.1676)=Nizâmüddîn Ah.b.Seyyid Mâ'sûm Mekkî=Fülâne Bint Şâh Safî I Safewî. Oğlu son hükümdâr Ebü'l-Has. (8) da Urdû dilinde şâirdir. Çok uzun velîahdliği vardır (babası 'Abd.Şâh'ın velîahdliği de onun gibi doğumundan başlar, fakat kısadır: 1602?-1612=10?). Ebü'l-Has.Şâh'ın oğlu son vel. el-Hasen Hân'dır. Âlemgîr Şâh ilhâk etti.- 'Abd. Şâh'ın (7) kızları: Fülâne =Sul.- Muh. Mîrzâ b. Âlemgîr Şâh (izd.1656); Fülâne = Muh. Ekber Mîrzâ b.Â'lemgîr Şâh; Fülâne Bîbî.

Kutb-Şâh târîhinin ana kaynakları: Seyyid 'Alî Tabâtabâ, *Bürhân-ı Me'âşir* (1596), Delhi 1936; Lâ, *Târîh-ı Sultân Muh. Kutb-Şâh* (1617), India Office (Storey, I, 747); Nizâmü'd-D. Ah., *Hadîkatü's-Selâtîn* (1644), S.'Alî Bilgrâmî nş., Hayderâbâd 1932; son dönemin kaynakları, Âlemgîr Şâh dönemi Timurlu kaynaklarıdır.

4. Berîd-Şâhlar (1492 - 1619)

Berîd-Şâhî hânedânı Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Resmî dil Farsca'dır. 1492-1619=127 yıl müddetle devâm etmiştir. Bîder eyâleti üzerine kurulmuş bir krallıktır (100.000 km^2, 1981: 18.000.000 n.). Taht şehri Bîder'dir (Güberge'nin kuzey-doğu ve Hayderâbâd şehrinin kuzey-batısında, eski Hayderâbâd nizâmlığında). 1527'ye kd. Behmenîler'e tâbî olmuş, 1619'da Cihângîr Şâh tar. Timurlu İmparâtorluğuna katılmıştır. Hânedânın kurucusu Kaasim Berîd-Şâh, 5 yıl (1487-92) Behmenîler'in vezirliğini yaptıktan sn., Bîder eyâlete taraf-dârı (vâlîsi) olarak devletinin temellerini atmıştır. 'Alî Şâh (3), Bânî Bîbî b.İbr.Âdil-Şâh'la evlenmiştir. En çok bu zât tahtta kalmıştır (43 yıl). Son berîd-şâh olan Emîr'in (7), büyüğü velîahd, 2 oğlu vardı. No.4 ve 5 kardeş, dîğerleri baba-oğuldur. Emîr Berîd-Şâh'ın şeceresi şöyle olur: Emîr (no.7) b.Mîrzâ-'Alî (6) b.Kaasim (5) b.'Alî (3) b.Emîr (2) b.Kaasim (no.1).

1. Kaasim I Berîd-Şâh (1492-1504=12)
2. Emîr I Berîd-Şâh (1504-1539=35)
3. 'Alî Berîd-Şâh (1539-1582=43)
4. İbr. Berîd-Şâh (1582-1589=7)
5. Kaasim II Berîd-Şâh (1589-1592=3)
6. Mîrzâ-'Alî Berîd-Şâh (1592-1609=17)
7. Emîr II Berîd-Şâh (1609-1619=10)

5. Nizâm-Şâhlar (1491 - 1598)

Nizâm-Şâhî hânedânı, Türk'leşmiş Güney Dekkenli -muhtemelen Maratha asıllı- Hindistanlı mühtedî, Sünnî-Hanefî, 1537'den ît. bâzan Şîî-İsnâ-'Aşerî'dir. Krallık 1491-1598b = 107 yıl müddetle devâm etti. Sâha: Dekken ve 1574'ten ît. Berâr (160.000 km2, 1981: 32.000.000 n.). 1564'te Şolapur'u Âdil-Şâhlar'a cihâz ol. bırakmıştır. Taht şehri: Ahmednagar, 1495'te ilk nizâm-şâh I. Ah. tar. kurulmuştur (Bombay'ın doğusu, Maharaştra=Bombay eyâletinde).

Resmî dil Farsca'dır. Hükümdarların adları sonuna "Nizâm-Şâh Bahrî" gelir. Ekber Şâh tar. Timurlu İmparatorluğuna ilhâk edildi. 5 Dekken devleti içinde Timurlular'ca ilhâk edilen -'İmâd-Şâhlar'dan sonra- ikincisidir. 1598b'de ilhak vukuu' bulmakla berâber hânedânın Ahmed-nagar'da oturarak nizâm-şâh unvânını taşımasına Timurlular 1598b 1606=8 + 1629a-1634a =5 = 13 yıl müddetle daha izin vermişlerdir. Nizâm-Şâhî ülkesine Timurlular'ın gönderdikleri ilk vâlîler: Melik 'Amber Habeşî (1598b-1626a=28) ve oğlu Feth Hân (1626a-1634b=8).

1. Ahmed I Nizâm-Şâh Bahrî (1491-1508=17)
2. Burhân I Nizâm-Şâh Bahrî (1508-1553=45)
3. Hüseyn I Nizâm-Şâh Bahrî (1553-7.6.1565=12)
4. Mürtezâ I Nizâm-Şâh Bahrî (7.6.1565-6.1588=23, 0)
5. Mîrân-Hüseyn II Nizâm-Şâh Bahrî (6.1588-28.3.1589=0, 9)
6. İsmâ'îl Nizâm-Şâh Bahrî (28.3.1589-7.5.1591=1, 7, 8)
7. Burhân II Nizâm-Şâh Bahrî (7.5.1591-28.4.1595=3, 11, 22)
8. İbrâhîm Nizâm-Şâh Bahrî (28.4.1595-9.1595=0, 5)
9. Ahmed II Nizâm-Şâh Bahrî (9.1595-10.1595= 0, 1)
10. Bahâdır Nizâm-Şâh Bahrî (10.1595-1598b=3)
11. Mürtezâ II Nizâm-Şâh Bahrî (1598b-1606=8)
12. Hüseyn III Nizâm-Şâh Bahrî (1629a-1634b=5)

Nizâm Hân, "Nizâmü'l-Mülk Bahrî" unvânıyla Behmenî vezîri olmuş ve 1486'da ölmüş Vicayânagarlı bir mühtedîdir. Bunun oğlu I. Ah. (no.1), Behmenî taraf-dân (eyâlet vâlîsi) ol. 1491'de, devletin temellerini attı. Yerine oğlu I. Burhân (2) (1498-1553=55) (vel. 1498-1508=10) 10 yaşında tahta çıktı ve 45 yıl saltanat sürdü. 1527'de Behmenî tâbiiyyetinden de ayrıldı. 1529'da Âdil-Şâhlar'dan Bîbî Meryem'le evlendi. Yerine oğlu I. Hüs. (3) (vel.-1553) geçti. Dîğer oğulları Şîî'liği reddeden Mîrânşâh Hayder (Parendâ'lı Hâce-i Cihân'ın dâmâdı ve müddeî olup Â'dil-Şâhlar'a sığındı) , 'Abdülkaadir ve Mîrân-Şâh-'Alî'dir. I. Hüs. 'İmâd-Şâhlar'dan Bîbî Dewlet'le evlendi. Hüs. Bahrî Şâh, 25.12.1564 Tâlîkôta meydan muhârebesinde başkumandan olmakla mâruftur. Bu muhârebede müttefik Âdil-Şâhî, Kutb-Şâhî, Nizâm-Şâhî, Berîd-Şâhî ('İmâd-Şâhlar katılmadılar) orduları, Vijayanagar Hindû imparatorluk ordusunu imhâ ederek bu devleti yıkmışlar ve Hindistan'ın en güneyi de asırlar sonra tekrar Müslüman hâkimiyyetine düşmüştür. Hwâce-i Cihân'ın kızı Emîne Bîbî ile evlenen Hüseyn Şâh'ın (3) kardeşleri: 'Abdü'l-Kaadir (Sünnî), Mîrân-Şâh Haydere, Muh. Bâkır, Mîrân-Şâh 'Alî ve Muh. Hudâbende Hânlar (son ikisinin nesilleri için az aşağıya bk.).

Hüs. Şâh'ın (3) kızı Çend (Çând) Bîbî, Âdil-Şâh velîahdi Tahmâsb Hân ile 1564'te evlenerek 'Alî Âdil-Şâh'ı doğurdu. Dîğer kızı Cemâl Bîbî, İbr. Kutb-Şâh ile evlendi. Hüs.Şâh'ın (3) oğulları: I. Mürtezâ (4), II. Burhân (7) ve Kaasim Hân. "Dîwâne" denen I. Mürtezâ (4) (vel. 1553-1565=12), katledildi. 1564'te Âdil-Şâh imparatorluk prensesi Hâdiye Bîbî ile evlendi. Yerine önce oğlu Mîrân-Hüs. (5) (vel. 1565-1588=23) geçti, fakat 9 ay sn. katledildi. Âdil-Şâhlar'dan Hadîce Bîbî ile evli idi. İsm. Şâh (6), tah-

ta geçti ve hal' edildi. Zîrâ, I. Hüs.'in oğlu olan babası II. Burhân (7) hayatta idi. II. Burhân, oğlunun yerine tahta geçti ki, târihte nâdir bir hâdisedir. Zîrâ babası hayatta iken tahta geçenler vardır, fakat kendisinden sonra babasının tahta geçmesi hâdisesi nâdirdir. II. Burhân (vel.1588-1589=1) 'a, dîğer oğlu İbr. Şâh (8) (vel. 1590-1594=4) halef oldu (annesi Habeş'tir). Kutb-Şâhlar'dan bir prensesle evli idi. Sonra kısa müddet için tahta geçen II. Ah. (9), Tâhir Hân'ın oğludur ki, o da Muh. Hudâbende Hân'ın ve o da I. Burhân Şâh'ın (no.2) oğludur. Sonra Bahâdır Şâh (10) tahta geçti; İbr Şâh'ın (8) oğludur. Ekber Şâh kendisini hal' ettikten 35 yıl sonra öldü (1633). Ekber Şâh, sonra oğlu Cihângîr Şâh, hânedândan 2 prensin, "Nizâm-Şâh" unvânını taşıyarak Ahmednagar'daki saraylarında oturmalarına izin verdiler. İlki, II. Mürtezâ'dır. Ancak Timuroğulları bu zâtın şâh unvânını 1606'da geri aldılar 1629a-1634a arasında 10 yaşındaki III. Hüs.'e (12) nizâm-şâh unvânı verildi ki, II. Mürtezâ'nın oğludur, 1622 doğumlu olup Gwâliyar'a habsedildi.

6. 'İmâd-Şâhlar (1485 - 1574)

'İmâd-Şâhî krallığı, Behmenîler'in yerine geçen 5 Dekken devletinin en küçüğü, en kuzeydeki ve en az devâm edenidir. 1485-1574=89 yıl sürdü (devletin târîhini 1471'de başlatmak da mümkindir). Sâha Berâr'dır. (47.000 km^2, 1981: 8.600.000 n.) (Gôdâwerî-Encâdrî-Ahmednagar-Hândêş-Nâgpûr arası). Taht şehri Elliçpûr, bâzan Gawal'dır (Kâwêl). Elliçpûr, Berâr ülkesinin kuzeyinde, Amraoti şehrinin kuzey-batısındadır. Gawal (Gawilgarh) ise, Elliçpûr'un az kuzey-batısına düşmektedir. Ancak devlet bâzan Berâr'dan güneye doğru da taşmıştır. Resmî dil Farsca'dır. Hânedân Sünnî-Hanefî ve Türk'leşmiş Hindistan mühtedîsidir. Hükümdarların adlarının sonuna "'İmâd-Şâh" gelir.

1. Fethu'llaah 'İmâdü'l-Mülk (1485-1504b=19)
2. 'Alâ'ü'd-D.'İmâd-Şâh b.Fethi'llaah (1504b-1530a=16)
3. Deryâ 'İmâd-Şâh b.'Alâ'i'd-D. (1530a-1561a=30)
4. Burhân 'İmâd-Şâh b. Deryâ (1561a-1574=13)

Fethullaah (1), Vicayânagarlı, Kanada ırkından, Brahman kasd'ından olup pek genç yaşta ihtidâ ederek (1423) Behmenî hizmetinde gittikçe yükseldi. Deryâ Hân ve 1471'de 'İmâdü'l-Mülk unvanlarını aldı. 1471'de Behmenîler'in Berâr taraf-dâr'ı (eyâlet vâlîsi) oldu. Böylece devletin temelleri atıldı. 1485'da, hemen hemen müstakil oldu. Fakat 1490'da şâh unvânını almakla berâber 1527'ye kadar ismen Behmenî tâbiiyyetini devâm ettirdi. Fethullah'ın oğlu ve halefi 'Alâ'ü'd-D. (2) (vel. 1485-1504=19), Yûsuf Âdil-Şâh'ın bir Hindû prensesden doğan kızı Hadîce Bîbî ile evlendi. Onun oğlu ve halefi Deryâ (3) (vel. 1504b-1530a=16), en fazla tahtta kaldı. Kızkardeşi Râbi'a Bîbî 1543'te İbrâhîm I Âdil-Şâh ile ve kızı Dewlet Bîbî de Hüs. Nizâm-Şâh ile evlendiler. Son 'imâd-şâh olan Burhân (4), Deryâ Şâh'ın oğludur, 3 yaşında cülûs etti. Son 4 yılında vezîri Tüfâl Dahnî Hân'ın diktatörlüğü altına düştü (1568b-1572). 1574'de hem 16 yaşındaki Burhân Şâh, hem vezîri katledildiler. 'İmâd-Şâh ülkesi Berâr, Nizâm-Şâhlar'a geçti. Nizâm-Şâhlar çok büyüdü. Fakat o da az sonra Timurlu nufûzuna düştü. Son hükümdârın câriyeden doğma ağabeyi Fîrûz, tahta hakk iddia etti ise de netîcesiz kaldı.

VI

GÜNEY HİNDİSTAN MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

1. Mâ'berîler (1325 - 1388)

Mâ'berî krallığı, Hindistan'ın en güneyinde kurulmuş Müslüman devlettir. 1325-1388=63 yıl sürdü. Mâ'ber, Hindistan'ın Seylan'a bakan en güney-doğu sâhillerine Türkler'in verdiği isimdir. Hânedân Türk ve Sünnî-Hanefî'dir. Sâha yaklaşık 200.000 km2'dir (1981: 60.000.000 n.). Resmî dil Farsca'dır. Taht şehri Madûra, en Güney Hindistan'da, Madras eyâletinde ve 10° paralelindedir. Burası Tamîl dili sâhasıdır (E.Hutzsch, *The Coinage of the Sultans of Madura, JRAS*, 1909, 667-83; C.J.Rodgers, *Coins of the Musulmân Kings of Ma'bar, JASB*, LXIV/1; İbnü Battûta, III, 328,337-8 ve IV, 187-90, 200). 1279'da Çola kralı IV. Râcendra düşünce, ülkede fetret başladı. 1310'da Sultân Alâüddîn Halaç'ın kumandanı Melki Kâfûr gelerek ülkeyi fethetti. Celâlüddîn Hân (no.1), 1325'te Tuğluklar'ın (Delhi Türk sultânları) Ma'ber (merkez Madûra) umûmî vâlisi olarak Delhi'den buraya geldi ve hânedânın temellerini attı. 1334'te Tuğluklar bu derecede uzak bir ülke üzerindeki kontrollerini kaybedince, onların metbûluğunu reddetmemekle berâber, fiilen müstakil oldu. 1339'da katledildi. Yerine oğlu 'Alâüddîn (2), sonra dâmâdı geçti. Fakat oğlu ile dâmâdı arasında bir sultân daha olması îcâb etmektedir. Meşhûr Arab âlimi ve seyâhat-name müellifi İbnü Battûta, 1338'de Madûra'ya gel-

diği zaman, Celâlüddîn Şâh'ın kızı Hûr-neseb ile evlendi. 'Alâ'ü'd-Dîn'in (2), Celâlü'd-Dîn'in asıl değil, mânevî oğlu olduğu anlaşımaktadır. 1369'da Vicayanagar'a tâbî olup 1388'de tamâmen ilhâk edildi.

1. Şerîf Celâlü'd-D.Ahsen-Şâh (1325(1334)-1339=14)
2. 'Alâ'ü'd-D.Üdevcî Şâh (1339-1341=2)
3. Kutbü'd-Dîn Fîrûz Şâh (1341)
4. Gıyâşü'd-D.Muh. Şâh (1341-1345=4)
5. Nâsırü'd-D. Mahmûd Gaazî Şâh (1345-1356=11)
6. Â'dil Şâh (1356-1360=4)
7. Fahrü'd-D.Mübârek Şâh (1360-1372=12)
8. 'Alâü'd-D. Sikender Şâh (1372-1378(1388)=16)

2. Maysûr (1761 - 1799)

Âdil-Şâhlar ile Hindistan Türk imparatorluğuna katılan Güney Hindistan Türk İmparatorluğunu bir asır sonra ve kısa müddet için yeniden ihyâ etmiş sayılabilecek bir devlet, Maysûr'dur (İng. Mysore). Burada bir Brahman hânedânı, Timurlular'a tâbî olarak saltanat sürüyordu. Taht şehirleri, ülkenin en güney-batısında Koorg bölgesinde Merkara idi. İlk râcâ Çikka Krişnaraç, 1766'da öldü. Yerine 2 oğlu geçti. 2. oğlu Râcâ III. Çamraç, ağabeyinin katli üzerine tahta çıktı. 1796'da öldü. 7.1.1782'ye kadar, Hayder 'Alî Hân'ın (aş.bk), nâmına hükûmet ettiği râcâ, budur. Yerine oğlu Râcâ Mummadi-Krişnarac geçti ve 69 yıl tahtta kaldı (4.5.1799-1868) (tafsîlât için bk. c.III: Hindistan). Şimdiki Maysûr mihrâceleri hânedânı, işte bu hânedândan iner.

Ancak Hayder 'Alî ile oğlunun muazzam krallığı, Maysûr râcâlığı sınırları ile mukaayese edilemiyecek boyutlara ulaşmıştır: Maysûr, Koorg, Madras eyâleti, bütün Güney Hindistan ki yaklaşık 411.000 km2'dir (1981 t.: 130.000.000 n.). Taht şehirleri Seringapatam, Maysûr şehrinin kuzey-doğu banliyösü ve Maysûr ülkesinin güneyindedir. 1761-4.5.1799 = 38 yıl devâm eden hânedân Türk ve Şîî-Câ'ferî'dir (şu halde menşe'de İran Türkü). Resmî dil Farsca'dır (Tippoo Sultan, *Autentic Memoirs, written by an officer in the East India Service*, G.N.Dhar nş., 1799, 2: 1979; Tîpû Sultân'ın III. Selîm'e nâmeleri: *Arşiv Kılavuzu*, 59b; Albay M. Wilkes, *Historical Sketches of the South of India in an Attempt to Trace the History of Mysore* 2 c., Londra, 1810-17, M.Hammick nş., Mysore 1930, 2 c.; D.Forrest, *Tiger of Mysore*, Londra 1970; *Mysore State District Gazetteers*, Bangalore, 1965-72; C. Hayavadana Rao, *History of Mysore*, 3 c., Bangalore, 1943-8).

1. Nevvâb Ḥayder 'Alî Fetḥ Bahâdır H̱ân (6.1761 - 7.12.1782 = 21, 6)
2. Fetḥ-'Alî Şâh Tîpû Sulṭân (7.12.1782-4.5.1799 = 16, 4, 28)

Fetḥ Muḥ. H̱ân, 1749'da ölen, Pencâb'dan Ḥayderâbâd'a gelen, Timurlular'ın bir Türk beyidir. Bunun büyük oğlu Şâhbâz H̱ân (oğlu: Ḥayder Ṣâhib), küçüğü Ḥayder 'Alî H̱ân'dır (no.1), 1721'de Bangalûr yakınlarında Dodballâpur'da doğdu. 1749'da ẖân, 1754'te "Bahâdur" unvânını aldı. 1755'te Dindigul fevcdâr'ı, 1758'de Bangalûr hâkimi oldu. 6.1759'da Maysûr serdârı oldu. Ḥayder 'Alî, 6.1761'den îtibâren Maysûr'a hâkim oldu ve devleti nâib sıfatıyle Râcâ adına idâreye başladı. Râcâ, Ḥayderâbâd Nizâmı'na, Nizâm da Delhi'deki Timurlu pâdişâhına tâbî idi. Ḥayder 'Alî, Madras şehri batısındaki Arkâṭ (İng. Arcot) yakınlarında Çittor'a tâbî Narasingarâyanpet'te öldü. Timurlu pâdişâhından Sire nevvâbı pâyesini almış, 1780 temmûzunda Karnâtaka'yı alarak İngilizler'e karşı muzafferâne harbine başlamıştı. Yerine oğlu Fetḥ 'Alî H̱ân geçti. Ḥayder 'Alî (1722-7.1.1782=60) zamânında oğlu Fetḥ 'Alî (1753-4.5.1799=46), 1769'dan beri "Tîpû-Ṣâḥib" unvânıyle Bednûr vâlîsi idi. Cülûsu ile sultân unvânını aldı ve Delhi'deki pâdişâh ile tâbiiyyet bağını kesti ki, şimdiye kadar Hindistan'da hiç bir yerli hükümdar asırlardan beri buna cesâret edememişti (1782). Bu, Timurlu İmparatorluğunun fiilî dağılmasından sonra hukukî dağılmasının da başlangıcıdır.

Hindistan Türk târîhinin en büyük şahsiyetlerinden olan Tîpû Sultân (Fetḥ-'Alî Şâh), İngilizler'le korkunç ve çok büyük çapta savaşlara girdi. Fransa, onu desteklemiye çalıştı ise de bir şey yapamadı. Türkiye (Osmanlı imparatorluğu) ise, fazla bir destek veremedi. İngiltere-Maysûr harbi yıllarca dünyâ gündemine kaldı. Bir çok hezîmetten sonra İngilizler nihâyet Seringepatam'a (Şrîrangapattanam) girdiler ve Tîpû Sultân'ı şehîd ettiler. Bu şehirde, babasının yanında, 1782'de yapılan muhteşem türbeye gömüldü. Akıllara durgunluk verecek servet, İngilizler'ce yağmâ edildi. Bu savaşta, 60 yıl sonraki Sipâhî İhtilâli'nde olduğu gibi Ḥayderâbâd Nizâmları, İngilizler'e mâil bir tarafsızlıkla kaldılar. Zîrâ Maysûr Sultânı veyâ 60 yıl sonra Timurlu pâdişâhı İngilizler'i Hindistan'dan kovabilse idiler, Nizâm'ın topraklarını almaları muhtemeldi. Maysûr Türk İmparatorluğu parçalandı. Bir parçası, Maysûr mihrâceliğini teşkîl etti. Kadapah, Karnaul, Savanor tarafları Nizâm'a verildi (Güney Ḥayderâbâd), kuzeyden bir bölüm Maratthalar'ın oldu, Baramaul, Salem, Dindigul, Malabar, Kananor, Kalikût güney ülkeleri ise, İngiltere'nin Madras eyâletini teşkîl etti.

Tîpû Sultân'ın 3 oğlu ve âilesi, 1799-1857 arasında Vellûr'da (Vellore) (Bangalûr ile Madras şehirleri arası) oturtuldu. Sonra 3 oğlu ile âilesinin -Sipâhî İhtilâli'nde- Kalküta'ya yerleşmelerine izin verildi. Küçük oğlu Gulâm Muḥ. H̱ân (1799?-1889?=90?), Kalküta'da hâkimlik yaptı. Bu zât, Kalküta'nın en büyük câmii olan Câmî'-Mescid'i, babasının servetinin kırıntılarıyle rahatça inşâ ettirdi. Tîpû Sultân'ın serveti, bu derecede idi.

3. Karnatik Nevvâbları (1698 - 1755)

İngilizler'in "Karnatik Nevvâbları" (Karnâtaka) dedikleri Arkot (İng. Arcot, Fars. Ârkat, Tamilce Ârukadu) Nevvâblığı, 1698-1825 = 127 yıl müddetle devâm etmiş sayılabilir. Arkot şehri, Madras eyâletinde, Madras ve Vellûr (İng. Vellore) şehirleri arasındadır. Âlemgîr Şâh, 1698'de yeni teşkîl ettiği Karnatak şûbe'sine şûbe -dâr olarak Dâûd Hân'ı tâyîn etti. Bu zât, 1703'te eyâlet merkezini Arkot'a nakletti. Onun yerine Arkot'a şûbedâr olarak Muh. Seyyid Sa'âdetullaah Hân gönderildi ki, Arkot'daki muhteşem türbesinde gömülüdür. O ölünce yeğeni Arkot nevvâbı oldu. Trinçinopoli ve Tancûr'u alarak çok güneye kadar eyâlet sınırlarını genişletti. Nizâm'a tâbî idi. Fakat 1740'ta Maratthalar'a karşı şehid düştü. Dâmâdı Hüs. Dôst Hân "Çandâ-Şâhib" de, Maratthalar'a 1740'ta esir düştü, sonra salıverildi. Bu sırada Şafder 'Alî (no.3'ün oğlu) öldürüdü. Dôst Hân'ın oğlu Muh.'Alî, nevvâb oldu. Kardeşi 'Abdülwehhâb, Hayder 'Alî Hân'ın (aş.bk.) ilk hâmîsidir. Sınırları gittikçe dağıldı. İngiliz nüfuz ve metbûluk statüsü çok ağırlaştı. Fakat hâlâ Delhi Pâdişâhları metbû tanınmakta devâm ediliyordu. Nevvâblık, İngilizler'ce ilhâk edildi.

1. Żü'l-fekaar 'Alî Hân (1690-1698=8)
2. Dâwûd Hân (1698-1710=12)
3. Seyyid Muh. Sa'âdetu'llaah Hân I (1710-1732=22)
4. Dôst 'Alî Hân (1732-1740=8) (2'nin yeğeni)
5. Şafder-Ceng 'Alî Hân b.Dôst 'Alî (1740-1742=2)
6. Hüs.Dôst Sa'âdetu'llâh Hân II "Çandâ-Şâhib" b.Şafder (1742-1743=1)
7. Enwerü'd-D. Muh. Hân (1744-1749=5)
8. Muh. 'Alî Hân Wâlâ-Câh b.Enwerü'd-D (1749-1795=46)
9. 'Umdetü'l-Umre Hân (8'in oğlu) (1795-15.7.1801=6)
10. 'Alî Hüs. Hân (9'un oğlu) (15.7.1801-6.8.1802 = 1, 0, 22)
11. 'Azîmü'd-Dewle (1802-1819=17) (9'un yeğeni)
12. 'Azîm-Câh (1819-1825=6) (11'in oğlu)

4. Banganapalle Nevvâbları

Banganapalle, Madras eyâletinin kuzeyinde , Haydârâbâd sınırından güneyde bir şehirdir. Bu nevvâblık, 712 km^2 idi. 1948'de 45.000 nüfûsu bulunuyordu. Nevvâb unvânı 1867'de îtibâren alınmıştı, daha öncekiler "câgîrdâr" diye anılmışlardır. Hânedân Şîî-Câ'ferî'dir (1921 nüfûsu: 32.000, 1981: 65.000, km^2'ye 91). Nevvâblık, XVIII. asırda kuruldu. XVII. asırda İran'dan Bîcâpûr'a göçen ve katledilen Mîr Tâhir 'Alî, hânedânın atasıdır. Bunun 4 oğlundan biri, Banganapalle câgîrdârının kız torunu ile evlenerek, burasını ele geçirmiştir. XVIII. asır sonlarında Banganapalle câgîrdârı Hüs.'Alî'nin neslinden Nevvâb Mîr Fazl-ı 'Alî Hân, 1947'de öldü. Son nevvâb, bunun oğlu Mîr Gulâm 'Alî Hân'dır.

5. Haydarâbâd Nizâmları (1706 - 1956)

1. Çın-Kılıç Hân Bahâdur (I) Gaaziyyü'd-D. (I) Emîr Kamerü'd-D.Hân-ı Dewrân Nizâmü'l-Mülk (1724) Âsaf-Câh I Feth-Ceng b.Kılıç Hân Semerkandî Emîr Şihâbü'd-D.Türkmen Gaaziyyü'd-D.Fîrûz-Ceng b.Â'bid Kılıç Hân Semerkandî-i Türkmen (1706-1.6.1748=42) (doğ. 1671-1748=77)
2. Nizâmü'd-Dewle Nâsır-Ceng Hân Mîr Ahmed (1.6.1748-16.12.1750 = 2, 6, 15)
3. Muhyü'd-D.Hidâyet Hân Muz.- Ceng Nizâm (16.12.1750-13.1.1751 = 0, 0, 28)
4. Salâbet-Ceng Nizâm Hân (13.1.1751 - 28.9.1763 = 12, 8, 16)
5. Nizâmü'l-Mülk Âsaf-Câh II 'Alî Hân (28.9.1763 - 16.8.1802 = 38, 10, 18)
6. İskender-Câh Mîr Nizâm Hân (16.8.1802 - 23.5.1829 = 26, 9, 8)
7. Ferhunde-'Alî Hân Mîr Nizâm Nâsırü'd-Dewle (23.5.1829-9.5.1857= 27, 11, 17)
8. Mahbûb-'Alî Hân I Mîr Nizâm Afdalü'd-Dewle (9.5.1857 - 27.2.1869 = 11, 9, 19)
9. Sir Newwâb Mîr Nizâm Mahbûb-'Alî Hân II (27.2.1869 - 1911 = 42)
10. Org. Sir Newwâb Mîr Nizâm 'Osmân 'Alî Hân Nizamü'l-Mülk ve Nizâmü'd-Dewle Âsaf-Câh VII Bahâdur Feth-Ceng Rüstem-i Dewrân Aristûy-i Zemân Muzafferü'l-Mülk we'l-Memâlik Sipâhsâlâr (1911 - 1.11.1956 = 45) (+Hânedân şefi: 1.11.1956 - 24.2.1967 = 10, 3, 23) (doğ. 1886 - 24.2.1967 = 81)
11. Sultân-zâde Bereket 'Alî Hân Bey-Efendî Nizâmü'l-Mülk ve Nizâmü'd-Dewle Newwâb Mîr Nizâm Âsaf-Câh IX Bahâdur (24.2.1967-) (doğ. 6.10.1933)

Hayderâbâd, Güney Hindistan'da, Telûgû dili konuşulan bölgede, bugünki Ândhra Pradesh eyâletinde, Dekken yarımadasının ortasında, bir şehirdir. Bugün Hindistan Cumhuriyeti'nin 5. büyük şehridir (1971: 1.796.000 n.). Kutb-Şâhlar'ın taht şehri Gülkende'nin yanında, gene Türker tarafından kurulmuş ve Hazret-i 'Alî'nin adına izâfeten isim verilmiştir. İşte bu şehrin bulunduğu bölgeye de son asırlarda aynı ad verilmiştir. Bu ülke, 15°-22° paralelleri arasındadır. Ülkenin başlıca dili Telûgû'dur. Ancak kuzey-batı bölgesi Dravid değil, Ârî'dir. Maratlha dili konuşulur. Kuzeydeki Berâr'da ise dil Marâtthî ve Hindî'nin Braj lehçesidir (Ârî). Evrengâbâd şehri, en kuzey-batıdadır, Âlemgîr Şâh tarafından onun adı verilerek kurulmuştur (1971: 151.000). Dîğer büyük şehirler: Gülberge (1971: 146.000 n.), Kurnûl (1971: 137.000 n.). Ünlü Bîcâpûr ve Ahmednagar şehirleri ise sonradan Hayderâbâd dışında, Bombay eyâletinde bırakılmışlardır, Hayderâbâd sınırına yakındırlar.

Hayderâbâd şehri son Nizâm'ın kurduğu adını taşıyan 'Osmâniyye Üniversitesi ile ünlüdür ki, tedris dili Urdû'dur ve İslâmî ilimler tedris ve tetkıykleri meşhurdur.

Hayderâbâd Nizâmlığı, İngliiz Hindistanı'nın en büyük yerli devleti idi. Yerli devletlerin de en imtiyazlısı idi. Nizâm, 1918'den H.E.H. (His Exalted Highness = Son Altesse Sublime) the Nizam of Hyderabad and Berar, Nizâm'ın velîahdi de 1936'dan beri H.H. the Prince of Berar diye anılırdı. Nizâm'ın 1945'e doğru şahsî yıllık geliri

6.856.000 st idi ve dünyânın mutlak şekilde en zengin adamı sayılıyordu (mücevher, altın). 21 pâre topla selâmlanıyordu. Ḥayderâbâd Nizâmlığı 15 il, 107 ilçe ve 213.180 km² + Berâr 46.015 km² = 259.195 km² idi. Nizâmlık'ta nüfus: 12.472.000 (1921), 14.436.000 (1931), 16.339.000 (1941), 18.658.000 (1951), 28.000.000 (1981 t.) + Berâr: 3.442.000 (1931), 3.602.000 (1941), 4.300.000 (1951), 6.500.000 (1981 t.) = 34.500.000 (1981 t.; km²'ye 133). 1941 sayımına göre dinler: 2.097.000 Müslüman, 216.000 yerli Hıristiyan, 5.000 Siẖ, 25.000 Ceynî, 685.000 Putperetst, 13.311.000 Hindû (Berâr hâriç).

Müslümanlar, Sünnî-Ḥanefî'dir. Çok az Şîî-Câ'ferî vardır. Müslüman nüfûsun mühimce kısmı Türk melezidir ve asırlardan beri Türk kanı almışlardır (Türkçe konuşan hiç kimse kalmamıştır). Demiryolu: 4.500 km.

Arabca ve Farsca konuşan da yoktur. Bunlar Müslümanlar arasında kültür dilleri olarak hâlâ öğrenilmekte, fakat konuşulmamaktadır. Müslüman aydın tabakası, yerli dilden başka Urdû ve İngilizce de bilmekte ve konuşmaktadır. Hânedânın bugünki mensupları, İstanbul şîvesi ile Türkçe'yi çok iyi konuşmakta, fakat Doğu Türkçesi (Çağatayca) bilmemektedirler.

Ḥayderâbâd nizâmları, 1800 muâhedesi ile İngiltere'ye tâbî olmuşlarsa da, 4.12.1858'e kadar tâbiiyyetlerini devâm ettirmişler, yâni Delhi'deki Timurlu pâdişâhına da tâbî olmaktan nazarî de olsa vaz geçmemişlerdir. Hattâ 1920'ye kadar Ḥayderâbâd sikkelerinde, Timurlu tâbiiyyetinin işâretleri muhâfaza edilmiş, bu târihte kral-nâibi Lord Reading'in îtirâzı üzerinde kaldırılmıştır. 1947'de Nizâm, Hindistan ve Pâkistân'ın istiklâlinde Pâkistân'a katıldığını îlân etmiş, ancak 1948'de Hindistan ordusu, Nizâm'ın ordusunu dağıtarak ülkeye el koymuştur.

Hânedân Semerkandlı, fakat Çağatay Türkü değil Türkmen, ve Sünnî-Ḥanefî'dir. Hânedân dili sırasıyle Çağatay Türkçesi, Farsca, Urdû'dur. Bugünki hânedân üyeleri, İstanbul Türkçesi'ni de çok iyi konuşmaktadırlar. İngilizce lingua franca'dır.

Taht şehri Ewrengâbâd, sonra Ḥayderâbâd, 1757-60 arasında da Dewletâbâd'dır (Dewletâbâd, Ewrengâbâd'a banliyö sayılacak derecede yakındır).

Hânedân, XVIII. asrın 2. yarısında Hindistan'ın güney yarısına Delhi pâdişâhı adına hükmetmiş, sonradan küçülerek son şeklini almıştır. Bir ara 4 Dekken ṣûbe'sini (eyâlet) elinde tutarak, Hindistan Türk İmparatorluğunun gelirinin hemen hemen yarısını eline geçirmiştir (1720'ye doğru Hindistan Türk İmparatorluğunun yıllık vergi geliri 1981 değerleriyle yaklaşık 142 milyar dolardı, bunun yaklaşık 67 milyar doları Dekken eyâletlerinden geliyordu). Daha Kılıç Ḫân 1710'da öldüğü zaman 1981 değerleriyle 700 milyon dolar bir servet bırakmıştı. Oğlu Çın-Kılıç Hân'ın ölümünde (1748) bu şahsî servet, bir kaç mislini bulmuştu. Âsaf-Câhîler denen hânedân üyeleri,

Ḥayderâbâd şehrinde Mekke-Mescid'de medfundur. 1724'te Timuroğlu Muḥ. Pâdşâh, Çın-Kılıç H̱ân'a irsî ol. "Âṣaf-Câh" unvânını vermiştir.

4.5.1799'da Ḥayderâbâd, Tîpû Sulṭân'ın mîrâsından, Kadapah, Karnaul ve Savanor nevvâblıklarını aldı. 12.10.1800 muâhedesi ile Nizâm, 1792 ve 1799'da Tîpû Sulṭân'dan aldığı o zaman 40 milyon nüfusla meskûn ülkeleri İngiltere'ye bıraktı. 1853'te Berâr, İngiltere'ye yılda 25 lâẖ rupi karşılığında kirâlandı.

1948-1956 arasında Nizâm, râcpramuẖ unvânıyle, Hindistan devletinin Ḥayderâbâd federe devletinin devlet başkanı oldu. Fakat 1956'da bu statü sona erdi. Ḥayderâbâd devleti toprakları, Andhra Pradesh ve Maharaştra eyâletlerine verildi; Ḥayderâbâd şehri, ilkinin merkezi oldu. 1947-1948 arasında Ḥaydarâbâd, müstakil devlet îlân edildi. Fakat ertesi yıl Hindistan ordusu, Nizâm'ın ordusunu dağıtalarak devleti işgal etti. Devletin bâzı kazâları da Kanara dili konuşulan Maysûr eyâletine verildi.

Yûs. Ḥüs. H̱ân, *Nizâmü'l-Mülk Âṣaf-Câh I*, Mangalor, 1936; Mevlewî H̱alîlü'r-Raḥmân, *Târîẖ-ı Bürhânpûr*, Delhi, 1317=1899; bibl. için Hindistan Timuroğulları'na ve Hindistan bibliyografyasına bk.

Hânedânın kurucusu Semerkand'dan gelerek Şâh-ı Cihân'ın hizmetine giren, onun generali olup takrîben 1670'te ölen Âbid Kılıç H̱ân'dır. Bunun kardeşi Mîr Bahâüddîn, bunun da oğlu Î'timâdü'd-Dewle Muḥ. Emîn H̱ân Çın Bahâdur Nuṣret-Ceng'dir ki, 29.1.1721'de ölmüştür. 1710'da imparatorluk sadrâzamı, 11.1720'de Multân ve Murâdâbâd vâlîsi olmuştur. Bunun oğlu Î'timâdü'd-Dewle Kamerü'd-D.H̱ân, Ercmend-Bânû Pâdşâh-Beğim'in kardeşi Âṣaf H̱ân'ın (bk. Timuroğulları) kızı Mihrü'n-Nisâ ile evlenmiştir; bu prenses, Âlemgîr Pâdişâh'ın dayı-zâdesidir. Kamerüddîn, 1713'te Ferruẖsiyer Pâdişâh'ın hassa ordusu kumandanı, 1.1724'ten 1748'de öldürülünceye kadar da 24 yıl imparatorluk sadrâzamı (başbakan) olmuştur. Kamerüddîn'in kızı, II. Gaaziyyüddîn b.Çın-Kılıç, yâni kuzeni ile evlenmiştir (aş.bk.). Kamerüddîn'in oğulları:

1. Emîrü'l-Umerâ Âṣafü'd-Dewle Cümletü'l-Memâlik Esed H̱ân daha 1706'da Âlemgîr Şâh'a sadrâzam olmuş, oğlu Ẕü'l-Fekaar H̱ân da 1.1713'te sadrâzam iken katledilmiştir.

2. Mîr Menû (Münnû) Mu'înü'l-Mülk (ölm.1755), 1740-51'de Pencâb vâlîliği yapmıştır. =Moğolânî Beğim (=2. Âdîne Beg H̱ân, Pencâb v.). Kızı, Zekeriyyâ H̱ân b.'Abdü'ṣ-Ṣamed H̱ân ile (aş.bk) evlenmiştir. Dîğer kızı, hala oğlu III. Fîrûz-Ceng ile evlenmiştir.

3. İntiẓâmü'd-Dewle de sadrâzam olmuştur (1753-5.1754).

Hânedânın bir dalının bu derecede imtiyaz kazanmasına rağmen, asıl hânedân, Kılıç H̱ân'ın kardeşinden değil, oğlundan yürümüştür. Kılıç H̱ân'ın küçük oğlu Ḥâmid H̱ân, Gücerât vâlî vekîli (1722-1.1724), oğlu 'Aẓîmullaah H̱ân da Mâlwa vâlî vekîli

(1722-1.1724) olmuşlardır. Kılıç Hân'ın büyük oğlu ise Şihâbüddîn Kılıç Hân (II)'dır. 1669'da Semerkand'dan gelip Âlemgîr Şâh'ın hizmetine girdi. Hindistan'da bulunan babası Âbid Kılıç Hân (I), az sonra öldü. II. Kılıç, 1679'da Gaaziyyüddîn Hân ve 1685'te Fîrûz-Ceng (I) lakablarıyle yükseltildi (Semerkad 1645? - Ahmedâbâd 1710 = 65?). Şâh-ı Cihân'ın sadrâzamı (1646-1655) Sâdullâh Hân'ın dâmâdı idi. 1706-8'de Berâr, 1708-10'da Gücerât vâlîsi oldu. Dâmâdı 'Abdü's-Samed Hân Semerkandî, 1713'te Lâhûr vâlîsi olup 1720'de öldü. Bunun oğlu Zekeriyyâ Hân, 11.1730'da Kişmir, 1745'te ölünceye kadar Lâhûr ve Multân vâlîsi oldu ve Nusret-Ceng'e (yk.bk.) dâmâd oldu. Şihâbüddîn Kılıç Hân'ın oğlu Çın-Kılıç Hân (no.1), hânedânın asıl kurucusudur.

Çın-Kılıç Hân (no.1), Farsca 2 dîvân sâhibi şâirdir. 6.1725'te Âsaf-Câh lakabını aldı (bütün bu gibi unvân ve makamları veren tek kişi, Delhi'deki Timuroğlu pâdişâhıdır). Çın-Kılıç Hân'ın başlıca görevleri: Bîcâpûr v.1706-8, Ûd v. 1708-13, 4 Dekken eyâleti birden (Ewrengâbâd, Bîder, Hândeş, Berâr) 1713, Mâlwa 1717, tekrar 4 Dekken eyâleti birden 8.1720, ilâveten Gücerât 1722, azli 1.1724,3. def'a 4 Dekken eyâleti birden 6.1725 (buna Mâlwa da eklendi), bu arada imparatorluk sadrazâmı 29.1.1721-1.1724. Çın-Kılıç Hân'ın dâmâdı Muzaffer-Ceng'in oğlu ve Çın-Kılıç'ın kızından torunu Muzaffer-Ceng, 3. Hayderâbâd nizâmı sayılır (no.2). Fakat bu makamda 28 gün kalıp katledilmiştir. Çın-Kılıç Hân'ın 6 oğlu şunlardır (yaş sırası):

1. İmâdü'l-Mülk Gaaziyyü'd-D.Hân II Fîrûz-Ceng (II) Mîr Muh. Penâh (ölm. Ewrengâbâd, 16.10.1752). Zehirlenerek öldürüldü. Âlimdir. "'İmâdü'l-Mülk" Hindistan Timuroğulları'nda imparatorluk 2. vezîrine (sadrâzam muâvini) verilen unvandır. =Bint Kamerüddîn Hân (yk.bk). Oğlu: Şihâbü'd-D. 'İmâdü'l-Mülk Gaaziyyü'd-D.III Bahâdur Fîrûz-Ceng (III) (1734-1.9.1800=66), imparatorluk emîrülümerâ'sı (harbiye nâzırı) 16.10.1752, sadrâzam 5.1754. Kâlpî'de münzevî olan bu zât, önce Âsaf, sn. Nizâm mahlası ile şâir, hâfız, müellifdir. *Menâkıb-i Fahriyye* müellifidir (Delhi 1897). *Dîvân*'ı 1884'te Delhi'de basıldı. Şiirlerinin çoğu Farsca'dır. Fakat Çağatay Türkçesi, Arab ve Urdû dillerinde de şiirleri vardır. 1781'de hacca gitdi. =Bint Mîr Menû (Münnû) Mu'înü'l-Mülk (yk.bk.) (dayı kızı) izd. 1755. Oğlu: 'Alî -Şâh (1756?-1795/96=40?), 1. Bâoni nevvâbı (1784-1796a=12). Bunun oğlu: Muh. Hüs. Hân (2. Bâoni nevvâbı 1796a-1860?=64?). Son Bâoni nevvâbı: Muh. Müştâku'l-Hasen Hân (1911-1956=45, doğ. 1896) (bk. Orta Hindistan Nevvâblıkları). Bâoni, Bundelhand'dadır. 304 km2 olan nevvâblık nüfûsu 1901'de 20.000 ve 1941'de 25.000 idi. Nüfûsun % 12'si Müslüman'dı. Son nevvâbın yıllık geliri, 9.000 st. idi. Hânedânın bu dalı devâm etmektedir.

2. Nâsır-Ceng (no.2): 2. nizâm oldu, 2,5 yıl sn. katledildi. Yerine eniştesi Muz.-Ceng, fakat 1 ay geçmeden kardeşi Salâbet-Ceng geçti.

3. Salâbet-Ceng (no.4): 4. nizâm. Eniştesinin yerine geçti. Halefi olan kardeşi tar. katledildi. Zamânında devleti gerçekte nâib ol. Semsâmü'd-Dewle Şâh-Newâz Hân yönetti ki *Me'âsirü'l-Ümerâ* müellifidir (1753-7 ve dîğer nâibler).

4. Nizâm 'Alî (no.5): 6.1762'de ağabeyine karşı bulunduğu Bürhânpûr'da müddeî

oldu. Sonra tahta geçti. 41 yıla yakın nizâm olduğu gibi, nizâmların bundan böyle kendi soyundan gelmesini de sağladı. Saltanatının sonunda (1800) İngiltere himâyesine girdi, Tîpû-Sultân'a karşı İngilizler'e destek verdi. Dâmâdı Mîr Muh. İbr. Hân, 1764'te 1. Kelyânî nevvâbı oldu ve Kelyânî (Bîder'in 60 km. batısı) onun neslinde kaldı.

5. Basâlet-Ceng ve 6. Moğol 'Alî Hânlar, târîhî rol oynamadılar.

Nizâm 'Alî'nin (no.5) yerine oğlu İskender (no.6), onun yerine bunun oğlu Ferhunde 'Alî (no.7) (1839'da amca Mübârizüddewle, Vehhâbîlik iddia edip tahtı ele geçirmek istedi), sonra bunun oğlu Mahbûb 'Alî (no.8), nizâm oldular. Mahbûb 'Alî ile, Delhi'de Timurlu pâdişâhlığı sona erdi. Yerine oğlu 3 yaşındaki II. Mahbûb 'Alî (no.9) geçti. Çocukluğunda 14 yılı (27.2.1869-1883) niyâbet altında geçdi. Nâib: Newwâb Sir Mîr Tüırâb 'Alî Sâlâr-Ceng Şücâ'ü'd-Dewle Muhtârü'l-Mülk (1829-1883=54). Bu nâibin amcası, 1853'te ölen Sirâcü'l-Mülk Hân'dır.

II. Mahbûb 'Alî'nin küçük oğlu Sâhib-zâde Basâlet-Şâh ve by. oğlu, yerine geçen, son fiilî nizâm (no.10) 'Osmân 'Alî Hân'dır. İngiltere orgenerali idi. Zevcesi: Â'zamü'n-Nisâ Beğim (1890-16.2.1955=65), izd. 1904, izd. müd.51, zevcinden 4 yş. kç. "Dulhân Paşa" unvânını taşıyan Beğim, ayni hânedândan Nevvâb Cihângîr-Ceng'in kızıdır. Hayderâbâd için burada verilmiyen başka tafsîlât: c .III: Hindistan.

'Osmân 'Alî Hân'ın (no.10) Şâh-zâde Paşa Beğim adlı kızı ile 2 oğlu oldu. Küçük oğlu Şecâ'at-'Alî Hân Mu'azzam-Câh, Nîlûfer Hânım-Sultân ile, 14.11.1931'de Nice'te Hılâfet Sarayı'nda nikâhlandı. Nîlûfer Hânım-Sultân (doğ. Göztepe Sarayı, 4.1.1916-ölm. Paris 1989) Âdile Sultân'ın (1887-1973) 2. zevci Dâmâd Moralı-zâde Salâheddîn Bey-Efendi'den (ölm.1918) olma kızıdır. Âdile Sultân, Beşinci Murâd'ın (1876) tek oğlu Salâheddîn Efendi'nin kızıdır.

Prens'in Nîlûfer Hânım-Sultân'dan sonraki eşinden 1948, 1950, 1951 ve 1953 yıllarında 3 kız ve 1 erkek çocuğu oldu. Hânım-Sultân'ın resmî talâkı Paris'te 20.10.1952'dedir.

'Osmân 'Alî Hân'ın (no.10) büyük oğlu ve velîahdi (1911-24.2.1967=56); İngiltere orgenerali Dâmâd Wâlâ-Şân Newwâb Mîr Nizâm Hidâyet 'Alî Hân Â'zam-Câh Bahâdur, 1911'den beri Berâr prensi, doğ. 22.2.1907. =Hadîce Hayriyye Â'işe Dürr-i Şeh-vâr Sultân (evlendikten sn. Dürdâne Beğim) (doğ. Çamlıca Sarayı/İst.24.2.1914), son halîfe (1922-24) II. 'Abdülmecîd'in (1868-1944) tek kızı, izd. Nice, Hılâfet Sarayı, 14.11.1931, yş. 17, zevcinden 7 yş. kç., şimdiki ikamamet-gâhı: Hyderabad Palace, 6, Palace Green, London. Fazlâ tafsîlât için bk. c. II. Nîlûfer Hânım-Sultân'ınki ile berâber olan nikâhı, Sultân 'Abdülazîz Hân'ın en küçük dâmâdı, Meşrûtiyet nâzırlarından ve ünlü bilgin ve müelliflerden Dâmâd Çavdaroğlu Vezîr Mehmed Şerîf Paşa (İst. 1874-İst. 1958) kıydı. Bu izdivaçtan 2 prens doğdu:

Küçüğü: Sultân-zâde (Osmanlı prensi) Kerâmet 'Alî Hân Mufahham-Câh Bahâdur, doğ. Nice, 27.2.1939. Büyüğü: Sultân-zâde Bereket 'Alî Hân (no.11). Bu prens, dedesi ölünce, babasının ferâgati üzerine, onun yerine, titulaire olarak nizâm ve hânedân şefi oldu. Şâir Hüseyin Sîret Özsever'in torunu Esrâ (-Câh) Hanım'la evlendi. Çocukları: 'Azamet 'Alî Hân (1960) (vel. 24.2.1967-) ve Şehpûr Beğim (1963).

6. Kannanor Nevvâbları

Kannanor, Hindistân'ın güney-batı sâhilinde küçük bir limandır. Buradaki nevvâblığın nüfûsu 1950'ye doğru 56.000 idi. 12° enleme yakındır. Eskiden Fransız sömürgesi olan Mahé limanını çok az kuzey-batısındadır. 'Alî Râcâ hânedânından Kannavor nevvâbları: 1) 'Alî Adi-Râcâ I 1545, 2) Ebû-Bekr Adi-Râcâ I 1591, 3) Ebû-Bekr Adi-Râcâ II 1607, 4) Muh. 'Alî Adi-Râcâ I 1610, 5) Muh. 'Alî Adi-Râcâ II 1647, 6) Kemâl Adi-Râcâ 1655, 7) Muh.'Alî Adi-Râcâ III 1656, 8) 'Alî Adi-Râcâ II 1691, 9) Kunhi Amsa Adi-Râcâ I 1704, 10) Muh. 'Alî Adi-Râcâ IV 1720, 11) Harrabiçi Kadavube Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1728, 12) Cunumabe Adi-Râcâ Bîbî I (nevvâbe) 1732, 13) Kunhi Amsa Adi-Râcâ II 1745, 14) Cunumabe Adi-Râcâ Bîbî II (nevvâbe) 1777, 15) Mariambe Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1819, 16) Hayaşabe Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1838, 17) 'Abdu'r-Rahmân 'Alî Adi-Râcâ I 1852, 18) Mûsâ 'Alî Adi-Râcâ 1870, 19) Muh. 'Alî Adi-Râcâ V 1899, 20) İmbiçi Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1907, 21) Ah. 'Alî Adi-Râcâ 1911, 22) Â'işe Adi-Râcâ Bîbî (nevvâbe) 1921, 23) 'Abdu'r-Rahmân 'Alî Adi-Râcâ II 1931, 24) Mâriyumma Adi-Râcâ Bîbî 1946-1949 (1956), son Kannanor=Kennenûr nevvâbesi.

Kannanor râcâ ve bîbî'leri, "Mâppila" denen Malabar (Güneybatı Hindistan sahilleri) bölgesi Müslümanları'nın lideri ve hâmîsi oldular. 1787-99 arasında Lakkadiv adaları, Meysûr hükümdârı Tîpû Sultân'a geçti. 1799-1875'de Kannanor devletine geçti ki İngiltere himayesinde idi. 1875'te İngiltere, bu adaları Kannanor'dan, doğrudan kendi yönetimine aldı. 10'u meskûn 27 adacıktan oluşan Lakkadiv'ler, Sünnî-Şâfiî Müslüman halkla meskûndur. Malayalam Dravid dilini konuşurlar. Fakat lehçelerine çok Arapça kelime girmiştir ve kanlarında da vaktiyle gelen Arab tâcirlerinin kanı vardır. 1971 sayımında adaların nüfûsu 32.000 idi (*EI*[2], V, 661b-2b; K.K.N. Kurup, *The Ali Radjas of Cannanore*, Trivandrum 1975).

7. Maldiv Emîrleri (1141 - 1968)

Maldiv adaları, Seylan'ın ve Hindistan'ın en güneyinin (Komorin Burnu) güneybatısında, Hind Okyanusu ortasında adacıklar grubudur. Tafsîlât için aşağıda Müslüman devletler arasında Maldiv'e (IX. bahis) bk. Halk tamâmen Sünnî-Mâlikî'dir. Seylan dili (Singralî) konuşulmakla berâber Arabca, yüksek tabaka dilidir. 1141a-11.11.1968 arasında 847 yıl emâret (prenslik) olarak idâre edilmiş, bu târihte monarşi ilgaa edilerek cumhûriyet îlân edilmiştir. XIX. asırda İngiltere adaları Seylan'a bağlıyarak yönetmiş, 1953'te müstakil devlet olmuştur. XIX. asırdan önce de müstakildi. Başkent Male'dir. Burada hükümrân olan emîrler, biribiriyle karâbeti olan bir kaç hânedândır. 16. emîr Dâwûd b.Yûs.'un torununun kızı olan prensesle, 1343'te, meşhûr Arab seyyâhı İbnü Battûta evlenmiştir. Hânedân, 1153'te İslâm dînini kabûl etmiştir. 19. hükümdar kadındır ve önce 1363'te Muh. Cemâlü'd-D. ile, sn. 1373'te 'Abd. Kilage b.Muh.'le evlenmiştir. Sn. onun kızkardeşi olan 20. emîre tahta çıkmış, o da ablasının oğlu Muh. b.Muh. Cemâli'd-D. ile 1379'da evlenmiştir. Onu bu izdivaçtan doğan ve 21. hükümdâr

olan emîre tâkıyb etmiş, 1387'de 'Abd.ile evlenmiştir. 45. emîr Ḥas., Dom Manuel adıyle Katolik olarak Koşin'e firâr etmiştir. Portekiz müdâhalesi devâm etmiştir. No.47a, Portekiz vâlîsi ol. 16 yıl adaları idâre etmiş, no.48 tar. kovulmuştur. No.49 öldürülmüştür. No.51, no. 48'in (Muḥ.) kardeşi 'Alî'nin kızı Meryem'in kızı Emîne'nin oğludur. Böylece kadın verâsetinin de kabûl edildiği anlaşılıyor. No. 55, bir Arab muhâciridir, fakat tutunamamıştır. No.60, hal'inden 1 yıl sn. ölmüştür. 1754-60 arası Malabarlılar'ın istîlâsıdır. 1760'ta no. 63 bunları kovarak "Gaazî" sanını takınmıştır. (H.C.Bell, *The Maldive Islands, Monograph on the History, Archaeology and Epigraphy*, Kolombo 1940, 1141-1821 yıllarını içine alan *Târîḫ* adlı Maldiv kronikinin tercemesini verir):

1. Muḥ.ü'l-Â'dil (1141a-1166=25)
2. Muti Kalaminca (1166-1184=18)
3. 'Alî (1184-1189=5)
4. Dinai Kalaminca b.Fahihiriâ Mawâkilage (1189-1199=10)
5. Dihai Kalaminca b.F.M. (1199-1213=14)
6. Wadi Kalaminca b.F.M. (1213-1233=20)
7. Kalaminca b.F.M.(1233-1257=24)
8. Hüdai Kalaminca b.Hiriâ Mawâkilage (1257-1264=7)
9. Aim Kalaminca b.Hirati Kabâdikilage (1264-1266=2)
10. Hili Kalaminca (1266-1268=2)
11. Fülân Kalaminca (1268-1269=1)
12. Muḥ. Udû-Kalaminca (1269-1277=8)
13. 'Alî b.Muḥ. (1277-1287=10)
14. Yûs. b.Muḥ. (1287-1294=7)
15. Ṣalâḥü'd-D.Ṣâliḥi'l-Bencâlî (1294-1301=7)
16. Dâwûd b.Yûs. (1301-1307a=6)
17. Ṣalâḥü'd-D.'Ömer b.Yûs. (1307a-1340=33)
18. Şihâbü'd-D.b.'Ömer (katl) (1340-1347=7)
19. Melike Ḫadîce Rehendî Kabâdikilage b.'Ömer (1347-1379=32)
20. Melike Radafati Meryem Kambâdikilage b.'Ömer (1379-1383=4)
21. Melike Fâṭıme Dâyin Kambâdikilage b.Muḥ. b.Muḥ. (1383-1388=5)
22. 'Os̱mân (1388)
23. Ḥasen (1388-1411=23)
24. Î'sâ (23'ün kardeşi) (1411-1419=8)

24a. İbr. (müdd. 1411)

25. 'Os̱m. b.Ḥas. (1419-1420=1)
26. Muh. 'Alîm b.Hâzin Yûs. (1420)

27. Yûs. b.Ḥas. (1420-1423=3)
28. Ebû-Bekr b.Ḥas. (1423)
29. Ḥâccî Ḥas. b.Ebî-Bekr (1423-1468a=45 + 1468a)
30. Seyy.-Muḥ. (1468a)
31. Muḥ. b.Ḥaccî Ḥas. (1468a-1481=13)
32. Ḥas. b.Muḥ. (1481 + 1486 - 1490 = 4)
33. 'Öm. b.Yûs. b.Ḥas. (1481-1484=3)
34. Ḥas. b.'Öm. (1484-1486=2)
35. Şeyẖ-Ḥas. b.Fülân b.'Öm. (1490-1491=1)
36. İbr. b. Ḥas. b.'Öm. (1491-1492=2)
37. Muḥ. b. 'Öm. b.Yûs. (1492-1493=1 + 1495-1509=14 + 1513-1529=16 = 31)
38. Yûs. b.'Öm. b.Yûs. (1493)
39. 'Alî (1493-1495=2)
40. Ḥas. b.Yûs. b.'Öm. (1509-1511=2)
41. Şerîf Aḥ.ü'l-Mekkî (1511-1513=2) (Arab muhâciri, önce kadı)
42. 'Alî (1513)
43. Ḥas. b.Muḥ. b.'Öm. (1529-1548=19)
44. Muḥ. (1548-1550=2)
45. Ḥas. (1550-1551=1)
46. Ebû-Bekr (1551-1556=5)
47. 'Alî (1556-1557=1)
47a. Andiri-Andiri (1557-1573=16)
48. Muḥ. Tukrufânü'l-Â'lem (1573-1584=11)
49. İbr. b.Muḥ. Tukrufân (1584-2.1607=23)
50. Ḥüs. Famudêri Kilage (2.1607-1620=13)
51. Muḥ. 'İmâdü'd-D. I. b. Emîne b.Meryem b.'Alî (1620-1648=28)
52. İbr. İskender 1 b.Muḥ. 'İmâdi'd-D. (1648-1687=39)
53. Muḥ. b.İbr. İsk. (1687-1691=4)
54. Muḥ. Muḥyi'd-D.Fülân b.Muḥ. İsk. (1691-1692=1)
55. Muḥ. Şemsü'd-D.i'l-Ḥamawî (1692)
56. Muḥ. b.Ḥâccî 'Alî (1692-1700=8)
57. 'Alî (1700-1701=1)
58. Ḥas.b.'Alî (1701)
59. İbr. Mülhîrü'd-D. (1701-1704=3) (57'nin yeğeni)
60. Muḥ. 'İmâdü'd-D. II (1704-1721=17)

61. İbr. İskender II b.Muḥ. 'İmâdi'd-D. (1721-1750=29)
62. Muḥ. Mükerrem 'İmâdi'd-D.b.Muḥ. 'İmâdi'd-D. (1750-1754=4)
63. Gaazî Ḥas. 'İzzü'd-D. (1760-1766=6)
64. Muḥ. Gıyâşü'd-D.b.İbr. İsk. (1766-1773=7)
65. Muḥ. Şemsü'd-D.(63'ün amca-zâdesi) (1773-)
66. Muḥ. Mu'izzü'd-D. b.Gaazî Ḥas. (- 1778)
67. Ḥâccî Ḥas. Nûrü'd-D.b.Gaazî Ḥas. (1778-1798=20)
68. Muḥ. Mu'înü'd-D.b.Ḥâccî Ḥas. (1798-1834=36)
69. Muḥ. 'İmâdü'd-D. III b.Mu'înü'd-D. (1834-1882=48)
70. İbr. Nûrü'd-D.b.Muḥ. 'İmâdi'd-D.(1882-1886=4 + 1888 - 1892 = 4= 8)
71. Mu'înü'd-D.Muḥ. II (Nûrüddîn'in yeğeni) (1886-1888=2)
72. 'İmâdü'd-D.Muḥ. IV b.Nûrüddîn İbr. (1892-1893=1)
73. Şemsü'd-D.Muḥ. İskender I b.Nûrüddîn İbr. (1889+1903-12.3.1935=32)
74. 'İmâdü'd-D.Muḥ. V (Nûrüddîn İbr.'in yeğeni) (1893-1903=10)
75. Ḥas. Nûrü'd-D.İskender II (12.3.1935-1945=10) ('İmâdüddîn V oğlu)
76. Emîr 'Abdü'l-Mecîd Dîdî (1945-1.1.1953=8)
77. Emîr Emîn Dîdî b.'Abdülmecîd (1.1.1953-22.2.1954=1, 1, 22)
78. Emîr Muḥ. Ferîd Dîdî Sulṭân b.'Abdülmecîd (22.2.1954-11.11.1968=14, 8, 17)

VII

AFGANİSTAN

1. Dürrânîler (1747 - 1842)

1. Ahmed Şâh Baba Dürr-i Dürrân b.Muh. Zemân Hân Sadôzey b.Sadô Hân (20.6.1747 1773 = 26) (Herât 1722 - Murğâb 1773 = 51)
2. Timur Şâh b.Ah. Şâh (1773 - 5.1793 = 20)
3. Zemân Şâh b.Timur Şâh (5.1793 - 1801 = 8) (katli: 1850?)
4. Şâh-Şücâ' Şücâ'ü'l-mülk Şâh b.Timur Şâh (1801 + 1803 - 1809 = 6 + 1839 - 5.4.1842 = 3 = 9) (katl)
5. Mahmûd Şâh b.Timur Şâh (1801 - 1803 = 3 + 1809 - 1818 = 9 + 1818 - 1829 = 11= 22) (ölm.Herât)
6. Sultân-'Alî Şâh b.Timur Şâh (1818)
7. Eyyûb Şâh b.Timur Şâh (1818 - 1829 = 11)
8. Kâmrân Hân b.Mahmûd Şâh (Kandehâr: 1806 + Herât: 1829 - 1842 = 13) (katl)
9. Feth-Ceng Hân (Şâh) b.Şâh-Şücâ' (Kâbil, Kandehâr, Celâlâbâd: 5.4.-11.1842=0, 4) (ölm. 1843'ten sn.)
10. Şâpûr Hân (Şâh) b.Şâh-Şücâ' (11.1842: Kâbil'de bir kaç hafta)

Afganistan, ilk def'a 1747'de müstakil bir devlet kurdu. Afganlar'dan, İranlılar'dan ve Türkler'den, 3 ayrı dil konuşan 3 kavimden müteşekkil bulunan bugünki Afganistan'ın temelleri, 1747'de atıldı. Bugün Afganca konuşan bir çok Afgan boyunun da, eski Türk kavimleri oldukları ve asırlar önce Türkçe'yi unuttukları bilinmektedir. Afganlar, Hindistan'a da büyük nüfus göndermiş ve XI. asırla berâber XIX. asra kadar Türk fâtihlerine asker vererek desteklemişlerdir. Bunlardan bir kısmı Afgan'laşmış Türk'tür. Çok azı da Türk'leşmiş Afgan'dır. Türkler, Orta Asya'dan geldikleri ülkelerin dillerini benimsiyerek yerleşmek âdetiyle, büyük nüfus kaybetmişlerdir. Afganistan'ın kuzeyi Güney Türkistan'ı teşkîl ettiği için, Türkistan bahsimizde etraflıca incelenmişti.

Afganistan 1747-1797 arasında yarım asır, dünyânın büyük devletleri arasına girdi. Bu yarım asır, imparatorluk devridir. 1797'den bu yana da krallık devridir ve XVIII. asrın ikinci yarısındaki ehemmiyetini kaybetmiştir Bu ehemmiyeti, târih boyunca Afgan ırkının yetiştirdiği en büyük şahsiyyet olan Ahmed Şâh Dürrânî'ye (no.1) borçludur.

Dürrânî hânedânı, Afgan ve Sünnî-Hanefî'dir. Abdalî (Ahmed Şâh'tan sn. "Dürrânî" dendi) boyunun Pôpalzey dalının Sadôzey oymağına mensubdurlar. 20.6.1747-1842 = 95 yıl hüküm sürmüşlerse de, 1826'dan ît. ülkeyi Bârekzeîler'le (aş.bk.) paylaşmışlardır. Taht şehri 1747-1773=26 müddetle Kandehâr, sonra Kâbil'dir. Resmî dil Farsca iken gittikçe Afganca da resmî dil oldu, bugün de öyledir.

Afganistan imparatorluğunun kurulup gelişmesi şöyle oldu: Ahmed Hân, Nâdir Şâh Avşar'ın subayı idi. Büyük cihangîrin askerî stratejisini, yönetimini ve her şeyini dikkatle inceledi. 1742'ye doğru Nâdir Şâh, onu Mâzenderân eyâlet vâlîliğine getirdi. Nâdir'in ölümünde (20.6.1747) Ahmed Hân, hâlâ bu görevde idi. Henüz 25 yaşında idi. Çok yetenekli idi. Hemen Kandehâr'a gitti ve kendini şâh îlân etti. Afganistan ve Hindistan'a doğru uzanan ülkeler, Nâdir Şâh'ın idi. Ahmed Şâh, bu ülkelere el koydu. Zîrâ Nâdir'den sonra Avşar hânedânı hiç bir büyük şahsiyyet yetiştiremeden dağıldı. İran da Kaçarlar'a, XVIII. asrın son yıllarına kadar anarşik devreye girdi. Bu durum, Ahmed Şâh'ın ikbâlini sağladı.

Ahmed Şâh'ın kardeşi Zü'l-Fekaar Hân ve amcası 1773'te öldürülen 'Abdü'l-Hâliq Hân'dır. Afganca ve Farsca'da dîvân sâhibi şâirdi. Çok iyi Türkçe ve Arapca da biliyordu. Kanserden 51 yaşında ölmesi, Hindistan'a el koymasını önledi (III. Mustafa'ya nâmeleri: *Arşiv Kılavuzu*, 25b). =Sâhibe-i Zemân Beğim b.Muhammed Şâh (Hindistan Timurlu Pâdişâhı), izd. 1757. Ahmed Şâh'ın -ilk ikisi sâdece Pencâb'a olmak üzere- 7 Hindistan seferi vardır: 1748, 1749, 1756, 1760, 1762, 1764, 1767.

Bugünki Afganistan'ın hemen tamâmına hâkim olan Ahmed Şâh'ın Dürrânî İmparatorluğu, şu şekilde büyüdü: 1748: Lâhûr ve Multân (bütün Pencâb), 1754: Herât ve Meşhed (bütün Horâsân), 1757: Delhi'nin geçici işgali, 1821: Dêrâ İsmâîl Hân (bütün Belûcistân). Sonra İmparatorluk yavaş yavaş bugünki Afganistan sınırlarına çekildi. 1818'den Multân, 1819'da Kişmîr ve Dêrâ Gaazî Hân, 1808'de Lâhûr ve Amritsar, 1834' te Peşâver kaybedildi. 1797'de büyük devletler arasından çıkan imparatorluk, 1834'te aşağı yukarı bugünki Afganistan'dan ibâret hâle geldi. En geniş şeklinde eyâletler: Sind, Belûcistân, Peşâwer, Multân (yânî bugünki bütün Pâkistân), Kişmîr

(Hindistan), Belh, Kâbil, Herât (bugünki Afganistan). İmparatorluk ordusu 80.000 atlı + 40.000 piyâde, ayrıca topçu, nakliye vs. birliklerinden müteşekkildi. XIX. asrın ilk yıllarında bâzı eyâletlerin merkeze gönderdikleri vergi (1981 değerleriyle yaklaşık): Kişmîr 1,1 milyar dolar, Peşâwer 730 milyon dolar, Multân 140 milyon dolar (daha önceleri çok daha yüksekti).

Ahmed Şâh'ın 6 oğlu oldu. 3.'sü Süleymân Hân, 1773'te ağabeyi tar. öldürüldü. 1773'e kd. vezîr-i âzam olan Şâh Welî Hân'ın dâmâdı idi. Ah. Şâh'ın yerine oğlu Timur Şâh geçti. Farsca bir dîvânı vardır. =1. Gewher-i Nisâ Beğim b.Âlemgîr II (Hindistan pâdişâhı), izd. 1757. =2. Fülâne Beğim b. Şâhruh Avşar (İran), izd. 1772. =3. Yûsufzaylar'dan bir prenses (Zemân Şâh'ın ann). =4. Dürrânîler'den bir prenses (Şâh Şücâ' ve Mahmûd Şâh'ın ann.). Timur Şâh, tahta geçmeden önce, 16 yıl, babasının Pencâb (Lâhûr) vâlîliğini yaptı (1757-1773). Timur Şâh'ın 56 oğlu oldu ki, 1793'te öldüğü zaman 18'i hayatta idi. Bunlardan 5'i, 1793-1842 arasında tahta geçti. Timur Şâh'ın târîhî rolü olan 6 oğlu şunlardır (yaş sırası):

1. Mahmûd Şâh (no.5) (taht şehri: Herât). Oğlu: Kâmrân Hân (no.8), vezîri Yâr-Muhammed 'Alî tar. öldürüldü, yalnız Herât'ta saltanat sürdü; Afganistan velîahdi: 1801-3=2 + 1809-18=9 + 1818-29=11 = 22.

2. Hâccî Fîrûzü'd-D.Hümâyûn Hân (Mahmûd Şâh ile ayni anneden): Herât v. Oğlu Fülân Hân, amcası Mahmûd Şâh'ın dâmâdıdır.

3. Zemân Şâh (no.3): babası Timur Şâh'a önce bu halef oldu. Oğlu: Kaysar Hân: vel.1793-1801=8, Kişmîr v.1806-8=2.

4. Şâh-Şücâ' (no.4): Fârsca dîvân sâhibi. Kişmîr v. 1809-12=3. 3. cülûsu Kandehâr'da 25.4.1839 ve Kâbil'de 7.8.1839'dadır. Oğulları: Timur Hân, Feth-Ceng Hân (Şâh) (no.9) ve Şâpûr Şâh (10): bununla 11.1842'de Dürrânîler'in Afganistan'da elinde kalan hiç bir yer kalmadı.

5. Sultân-'Alî Şâh (no.6).

6. Eyyûb Şâh (no.7).

2. Bârekzeyîler (1826 - 1973)

1. Dôst Muh. Hân b.Pâyende Hân (1819 + 1826b - 7.8.1839 = 13 + 11.1842 - 17.6.1863 = 21,7 = 34) (1788-Herât, 17.6.1863 = 75)
2. Welî Şîr-'Alî Hân b.Dôst Muh. (17.6.1863 - 1864 = 1 + 1868 - 21.1.1879 = 11 = 12) (1825 - 21.1.1879 = 54).
3. Muh. Â'zam Hân b.Dôst Muh. (1864 - 1868 = 4) (1809? - 12.10.1869 = 60)
4. Muh. Yâ'qûb Hân b.Şîr-'Alî (21.1.1879 - 7.1879 = 0, 6) (1849 - Derâdûn/Hindistan, 15.11.1923 = 74).
5. 'Abdü'r-Râhmân Hân b.Muh. Efdal Hân b.Dôst Muh. (29.7.1880 - 29.9.1901 = 21, 2, 1) (1845 - 29.9.1901 = 56)
6. Sirâcü'l-Mille ve 'd-D.Habîbu'llaah Hân b.'Abdi'r-Rahmân (29.9.1901 - 21. 3.1919 = 17, 5, 22) (2.7.1872 - 21.3.1919 = 46, 8, 20)
7. Amânu'llaah Hân b.Habîbi'llaah (21.3.1919 - 14.2.1929 = 9, 10, 24) (Pagmân, 27.6.1892 - İsviçre, 24.4.1960 = 67, 9, 27)

8. 'İnâyetu'llaah Hân b.Habîbi'llaah (14-17.1.1929 = 3 gün) (doğ. 20.10.1888)
9. Muh. Nâdir Şâh b.Muh. Yûs. Hân b.Sul.-Muh. Hân b.Pâyende Hân (16.10.1929 - 8.11.1933 = 4, 0, 23) (Derâdûn/Hindistan, 10.4.1880 - 8.11.1933 = 53, 6, 28)
10. el-Mütewekkilila'llaah Muh. Zahîr Şâh b.Nâdir (8.11.1933 - 17.6.1973 = 39, 7, 11) (doğ. 15.10.1914)
11. Muh. Dâwûd Hân b.Muh. 'Azîm Hân b.Muh. Yûs. Hân b.Sul.-Muh. Hân b.Pâyende Hân (başkan: 17.6.1973 - 27.4.1978 = 4, 10, 10) (1909 - 27.4.1978, katl = 69)

Bârekzeyîler veyâ Muhammed-zâyî hânedânı, Afganlar'ın Abdâlî (Dürrânî) boyunun Bârekzey dalının Muhammed-zây oymağının beyleridir. Sünnî-Hanefî'dir. Taht şehirleri Kâbil'dir. 1826b-17.6.1973 = 147 yıl devâm etmiş, ancak 1929'da hânedânın başka bir dalı iktidâra gelmiştir. 1973'ten sonra da 27. 4.1978'de öldürülünceye ve komünistler iktidâra gelinceye kadar, bu hânedânın bir prensi Afganistan'ı başkan olarak yönetmiştir. 1819'da bir kaç hafta için Kâbil'e hâkimiyeti buna eklemek îcâb eder. Maamâfih Bârekzeyîler'in Dürrânîler'i tamâmen tasfiye edip ülkenin tamâmını ele geçirmeleri târîhi ancak 11.1842'dir. Bir de 1929'da 9 aylık bir saltanat fâsılası vardır. Herât'ta ise 11.1842-1863b arasında 21 yıllık bir İran (Kaçar) hâkimiyeti devresi mevcuddur. Kuzeydeki Türkmen ve Özbek hanlıklarına gelince, bu küçük emîrlikleri Dôst Muh. Hân, birer ikişer ortadan kaldırarak, sonunda bütün Güney Türkistân'ı ilhâk etmiştir. Resmî diller Farsca ve Afganca'dır. Afganca'nın resmî dil olarak Farsca yanında takarrür etmesi ve Kâbil'in mutlak başkent olması, gene bu hânedân zamânındadır. Afganistan kralları, 1929 sonuna kadar "hân", ancak bu târihte "şâh" diye anılmışlardır (Doğu Türk dünyâsında zamanla bu iki kelimenin mânâsı çok düşmüş, alelâde prenslere, hattâ hânedân mensûbu olmıyan beylere "hân" ve bâzan alelâde krallara "şâh" denmiştir; Batı Türkleri'nde yâni Osmanlılar'da ise bu iki kelime, 1922'ye kadar, dâimâ pâdişâha tahsîs edilmiş ve "imparator" derecesini kaybetmemiştir). 1919'a kadar Afganistan hükümdarlarına "emîr", bu târihten sonra "melik = kral" denmiştir. Bu hânedân zamânında 1919'a kadar İngiltere, Afganistan'a nüfûz etmiş, bir kaç başarısız istîlâ teşebbüsünde bile bulunmuş, İngilizler, Kâbil'e, Herât'a, Afgan Türkistânı'na kadar muntazam ordu sokmuşlar, sonunda çıkarılmışlardır. Mahallî feodal beylerin ve hânedân prenslerinin ellerinde tuttukları toprak, hattâ ülkelerdeki hâkimiyet iddiaları, merkezî bir krallık teşkîlini çok zorlaştırmıştır. 1919'a kadar Afganistan, başka devletlerle dış münâsebet kuramamış, içine kapanık kalmış, eski ehemmiyetini kaybetmiş, dünyâya açılamamış, çok gerilemiştir. XX. asırda Osmanlı, sonra Türkiye Cumhûriyeti subayları ve mütehassısları, Afganistan'ı modern müesseselerle donatmışlardır. Ancak bugüne kadar ülkede tek demiryolu yapılmamıştır, tek nüfus sayımı yoktur. Per capita gelir ve GSMH da son derece düşüktür (ileride Afganistan bahsine bk.). Gene bu hânedân, Afganistan Türkleri'ne eşit muâmele etmemiş, Ârî ırkçılığı yapmış ve Türkler'i çok ezmiştir (bilhassa XX. asırda). Afganistan, yalnız Müslümanlar'ın yaşadığı, başka dinden kimsenin olmadığı bir ülke durumuna gelmiş, ancak Şîî azınlık Sünnî'liğe çevrilememiştir. Gene Afganistan, benim bildiğim kadarıyle, hükümdârının belirli bir Sünnî mezhebde

olmasını şart kılan târîh boyunca görülen tek Müslüman devletidir. Kral için Hanefî mezhebinde olmayı şart koymuştur. Hâlbuki Sünnî devlet ve hânedânlarda böyle bir şart konmaz. Nazarî olarak 4 Sünnî mezhebden istenene geçilebilir, aynı derecede meşrû sayılır. Osmanlılar bile böyle bir şart koymamışlardır. Gerçi bütün Osmanlı hükümdar, şehzâde ve sultân'ları Hanefî'dir. Ancak -nazarî olsa da- Şâfiî veyâ Hanbelî yâhut Mâlikî olmaları için hiç bir mânî yoktu.

Hânedânın atası, Hâccî Cemâl Hân, Ahmed Şâh Dürrânî'nin generali idi. Bunun oğlu Pâyende Hân, 28 yıl (1773-1801) Timur Şâh Dürrânî ile oğlu Zemân Şâh Dürrânî'nin vezîr-i âzamı (başbakan) oldu ve îdâm edildi. Pâyende Hân'ın 21 oğlu içinde târîhî rolü bulunanlar şunlardır: büyük oğlu Feth-'Alî Hân (Dürrânîler'in vezîr-i âzamı, 1818'de Mahmûd Şâh tar. îdâm ettirildi), 2. oğul Muh. 'Azîm Hân (ölm. Kâbil 1823), 3. oğul Kûhen-dil Hân (1853'e kd. Kandehâr v.), 4. oğul Cebbâr Hân, 20. oğul Dôst Muh. Hân (aş.bk.) ve 21. (en kç.) oğul Sul.- Muh. Hân. Bu sonuncusu, Dôst Muh.'in Peşâver vâlîsi oldu ve 1835'te 100.000 kişilik ordu ve 400 top ile, Pencâb'da Sihler'i tehdîd etti. Dôst Muh. ve Sul.- Muh., hânedânın iki dalının başıdırlar. Önce Dôst Muh. şûbesini görelim:

Dôst Muh. (no.1), Şîî bir Türk anneden doğdu. Kürrem Şîîleri'nden Bangaşlar'dan bir kızla (Â'zam ve Efdal'in ve Welî-Muh.'in ann.) ve Bârezaylar'ın Popalzay oymağından bir kızla (Hayder, Ekber, Şîr-'Alî, Muh. Emîn ve Muh. Şerîf'in ann.) evlendi. 1819'da 31 yaşında Dürrânîler'e isyân ile muvakkaten Kâbil'i ele geçirdi. 1826b'ya kadar 7 yıl Buhârâ'ya sığınıp orada yaşadı. 1826b-1839'da tekrâr Afganistan'ın mühim kısmını ele geçirdi ve "emîr-i kebîr = büyük prens, büyük-duka" unvânını aldı, 1835'te resmen kendini Afganistan hükümdârı ve Dürrânîler'i sâkıt îlân etti. 1839-42 arasında İngilizler'ce yakalanıp 3 yıl Kalküta'da habsedildi. 1842'de dönüp bu sefer bütün Afganistan'ı ele geçirdi. 1863'te, 1842'den, 21 yıldan beri İran'ın elinde bulunan Herât'ı aldığı sırada, Herât'da 75 yaşında öldü. Târîhî rolleri olmıyan ve küçük ölen 16 oğlu dışında oğulları (yaş sırası):

1. Muh. Efdal Hân (1807?-10.1867=60?): en by. oğul. Belh (Güney Türkistan) v. 1864-7, Kâbil v. 1864-10.1867. Oğlu: 'Abdü'r-Rahmân Hân (no.5): nüzûlden öldü. Kâbil'den tahta çıktıktan 14 ay sn. 4.10.1881'de Herât ve Kandehâr'da da hükümdar tanındı. 11 yıl Semerkand'da mültecî ol. oturdu (1868-1879). =Bîbî Halîme (hânedânın kabîlesi olan Muhammedzeyler'den) ('Umer'in ann.), =Bîbî Gülrîz Wâhânî, izd. Semerkad, 1871 (Habîbullaah ve Nasrullaah Hânlar'ın ann.). 'Abdü'r-Rahmân'ın oğulları için aş. bk.

2. Muh. Ekber Hân (1809?-1849 = 40?): 2. oğul. 26.12.1841'de İngiliz Sir W.H. Macnanghten'ı öldürttü.

3. Golâm-Hayder Hân (1809?-1858 = 49?): Vel. 1819 + 1826b-7.8.1839 = 13 + 11.1842 - 1858 = 16 = 29.

4. Muh. Â'zam Hân (no.3): Kuram v., sn. Kâbil v. 10.1867-68. Bir kızı dışında oğlu: İshâq Hân (1851-19xx): vel. 1864-68=4, Belh-Güney Türkistan v. 1880-88=8, isyân etti, Taşkend, sn. Buhârâ'da oturdu.

5. Welî Şîr-'Alî Hân (no.2): 5. oğul olmasına rağmen babasının yerine - Bârekzeîler'den 2. hükümdâr ol.- geçti. Vel. 1858 (ağabeyinin yerine)- 17.6.1863=5. Mezâr-ı Şerîf'de (Güney Türkistân) öldü. Lâlpura hânının kızı ile evlendi (Yâ'qûb ve Eyyûb'un ann.). Oğulları (yaş sırası): 1. Muh. 'Alî Hân (ölm.1865) (vel. 17.6.1863-1864=1). 2. 'Abd.- Cân Hân (ölm. 17.8.1878) (vel. 1868-17.8.1878=10). 3. Muh. Yâ'qûb Hân (no.4): 1863'te Herât'ı eline geçirdi. 1879'da amcasının yerine 6 ay için Afganistan hüküdârı oldu. Hindistan'a sığındı ve orada 44 yıl yaşayıp öldü. Oğulları: Mûsâ Cân Hân (Kâbil ve Kandehâr: 7.1879-22.7.1880=1), Kâzım Hân ve Yûnus Hân (bunun oğlu 1901 doğumlu 'Umer Hân ve kızı 1912 doğumlu Gül Beğim). 4. İbr. Hân. 5. Eyyûb Hân (1855-19xx): Şîr-'Alî'nin kç. oğlu. Kandehâr ve Herât v.7.1879-4.10.1881=2, 3. 27.7.1880'de İngiliz generali Burrows'un ordusunu Meywend meydan muhârebesinde imhâ etti. 1874-79'da Meşhed'de oturdu. Hindistan'da öldü. Oğulları: Muh. 'Umer ve Serwer Hânlar (bu sonuncusu Allaahâbâd'da yaşadı).

6. Muh. Emîn Hân: Kandehâr v.

7. Muh. Şerîf Hân: Ferah-Sirişk v.

8. Feyz Muh.Hân: Şîr-'Alî ile ayni anneden.

9. Welî Muh. Hân.

'Abdü'r-Rahmân Hân'ın (no.5) oğulları (yaş sırası): Habîbullaah (aş.bk), Nasrullaah (7.4.1875) (müdd. 21.3.1919), Emînullaah (12.10.1885), Muh. 'Umer (16.9.1889) ve Golâm-ı 'Alî (3.9.1890) (Celâlâbâd'da katledildi).

Habîbullaah Hân (no.6): babasına halef oldu. Annesi Wahânlı Gülrîz'dir. Vel. 29.7.1880-29.9.1901=21, 2, 1. 21.7.1905'te "emir-i kebîr" yerine "melik" sanını aldı. Celâlâbâd'da katledildi. 22.3.1905'te İngiltere ile yeni bir muâhede yaptı. Kızları: Safwet Kamerü'l-Benât (1902) =Şâh-Muh.Hân Gaazî (1887) (izd.1920) (çocukları için aş.bk.) ve Safriyye Semârü's-Sirâc (1904) =Şâh-Welî Hân (1881) (izd. 1920) (aş.bk.). Habîbullâh Hân'ın oğulları: 'İnâyetullâh (no.8, aş.bk.), Hayâtullaah (29.12.1888), Amânullaah (no.7, aş.bk.), Muh. Kebîrullaah (4.10.1895) (Hindistan'da yaşadı), Esedullaah (23.5.1910) (hâssa alayı kum.), 'Abdü'l-Mecîd (kç. öldü), 'Abd. (18.11.1915).

'İnâyetullaah Hân (no.8): 4 yaş kç. kardeşi Amânullaah hal' edilince 3 gün için tahta çıkarıldı. Sonra İran'da yaşadı. =Kokah (Köke) Tarzî (1895) (Melike Süreyyâ'nın ablası) (izd. 1914). Çocukları: Muh. Kebîr (3 gün vel.), Hediyyetullaah, Esedullaah (1910), 'Ubeydullaah (1915) ve daha 9 prens ve prenses.

Amânullaah Hân (no.7) (Pagmân, 27.6.1892-İsviçre, 26.4.1960) (annesi 'Ulyâ Hazret 1965'te öldü). Vel.29.9.1901-21.3.1919=17, 5, 22. Afganistan'ı terkî: 23.5.1929. Kraliçe ile Türkiye'yi resmî ziyâreti: 20.5.1928 (1927 ve 1929'da da Türkiye'ye uğradı). =1. talâk, =2. Süreyyâ Tarzî Şâh-Hânım [Melîke Süreyyâ'nın hemşîresi 'Azîze Hn. =Seyyid Kaasim Hân (Afganistan'ın Ankara büyük-elçisi), çocukları: Zübeyr Hân, doğ. İst. 1934, SBF me'zûnu, TC tab'ası]. (Şâm 1897 21.2.1969) (izd. 1914). Serdâr Mahmûd Beğ-Hân (Kâbil, 1866-İst.1935) b.Golâm Muh. Hân. Mahmûd Tarzî hâriciye nâzırı idi ve 1929'da Roma'ya yerleşti. Eşi Kokah (Köke) Hn. b.Şâh-Gaazî Şîr-Dil Bârekzey (nâzır)'dir. Mahmûd Tarzî'nin cem'an 5 kız ve 5 oğlu

olmuştur. Bunlardan 'Abdü'l-Wehhâb Tarzî, İstanbul Üniversitesi Farsca lektörü idi ve bir çok eseri Farsca'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir. Amânullaah Hân, zevcesi ile 1929-1960 arasında 31 yıl Roma'da yaşadı. Onunla halefi arasında 9 ay Afganistan, "Emîr Habîbullaah" sanını takınan Beççe-i Sâkâ (Sekaw) adlı bir Tacik (Türkistanlı İranlı) mürtecînin elinde kaldı ki, Humeynî'nin prototipidir. 3.11.1929'da hîleyle îdâm edildi. Amânullaah'ı, Batı tarzında devrimler yaptığı için devirmiş, bilhassa kadınları açmak ve zevcesini açık gezdirmek sebebleriyle ithâm etmişti. Amânullaah, Atatürk'ü, Türkiye ile Afganistan ve Atatürk ile kendi arasındaki büyük şart değişikliklerini kavrıyamaksızın taklîd etmek istemişti. Amânullaah Hân'ın çocukları (yalnız ilki ilk zevcesinden):

Hidâyetullaah (1912) (vel. 21.3.1919-7.6.1921=2, 2, 17) (1919'dan beri Paris'te), Emîne (14.5.1915, ressam), 'Abîde (10.10.1917), Dr. Mâile (13.4.1920), Rahmetullaah (7.6.1921) (vel. 7.6.1921-14.2.1929=7, 8, 7) (Roma'da), Â'dile (28.10.1925), Hasenullaah (3.10.1926), Hindiyye (Bombay, 7.6.1929) ve Nâciyye (Roma, 20.6.1930)=İlter Doğan (1931) (izd. İst. 16.12.1957).

Amânullaah Hân'dan 9 ay sonra tahta, hânedânın 2. dalı geçti. Bu dal Dôst-Muh. Hân'ın (no.1) kardeşi Sul.- Muh. Hân b.Pâyende Hân'dan inmektedir. Sul.- Muh.'in oğulları: Yahyâ, Muh. Zemân, Zekeriyyâ, Muh. Yûs. ve Feth-Muh.- Zekeriyyâ'nın oğlu Tâc-Muh., onun oğlu Gül-Muh. (doğ. 1876), onun oğulları da Feyz-Muh. (1891, maârif, sn. hâriciye nâzırı) ve Sul.- Ah. (1904) Hânlar'dır.- Yahyâ Hân'ın (Hindistan'da yaşadı) Hamdân-Sul.'dan olma oğulları Muh. Âsaf (doğ. 1866) ve Ah.-Şâh (doğ. 1891, saray nâzırı) Hânlar'dır. Bu sonuncunun kızı 'Umeyre, Zahîr Şâh (no.10) ile evlenip melike oldu (aş.bk.). Muh. Âsaf'ın oğlu Sül.- Cân (doğ. 1881, Bedahşân v., general), onun oğulları da Ah.'Alî (doğ. 1898, maârif nâzırı) ve 'Alî -Şâh (1900) Hânlar'dır.- Muh.Yûs. Hân b.Sul.- Muh.Hân b.Pâyende Hân'ın oğulları (yaş sırası):

Muh. 'Azîm Hân (Derâdûn/Hind.1875 - 6.6.1933=58) (Berlin'de elçi iken öldürüldü), Nâdir Şâh (no.9, aş.bk.), Şâh Welî Hân (doğ. Derâdûn 1881) (Paris, Vichy, Londra, Karaçi sefîri) = Safriyye b.Amânillaah Hân (1904, izd. 1920) (oğulları: Ah. Welî 1921, 'Abdü'l-Welî 1925, Welî-Şâh 7.1926 Hânlar), Muh. Hâşim Hân (Derâdûn 1884 - 26.10.1953 = 69) (başbakan: 1929-12.1946=17), Serdâr Şâh Mahmûd Gaazî Hân (aş.bk.) ve Muh. 'Alî Hân (Derâdûn 1891) (Roma 1926-7, Londra 1938-47 elçileri, 1947'de hâriciye n.) (çocukları: Muh. Welî, Hamîde, Emîne).- Şâh-Mahmûd Gaazî (Derâdûn 1887 - 15.12.1959 = 72), general olup, harbiye n., Celâlâbâd v., 12.1946-6.9.1954=8 müddetle ağabeyinin yerine başbakan oldu=Safwet b.Amânillaah Hân (1902, izd.1920), çocukları: Kamer-Sul. Beğim (1921), Zalma'î Hân (1923), Sul.- Mahmûd Hân (1925), 'Aliyye Beğim (1926), 'Umeyre Beğim (1927), Nazîfe Beğim (7.1928), Latîfe Beğim (8.1930), Şâh-'Abdü'l-Azîm Hân (8.1932), Nâciyye Beğim (1.1934).

Muh. 'Azîm Hân b.Muh. Yûs.'un çocukları: Muh. Dâwûd Hân (1909) (sırasıyle başbakan, dâhiliyye n., başbakan 6.9.1954, harbiye n.) (no.11: devlet başkanı). Amcaoğlu ve eniştesi olduğu Zahîr Şâh'ı devirerek gûyâ cumhûriyet îlân etti ve başkan oldu. Bunun komünist tertîbi olduğunu anlıyamadı. Komünistlerce katledildi. Bk. Afganistan (aşağıda). 'Azîm Hân'ın 2. oğlu: Muh. Na'îm Hân (1910) (hâriciye n., başbakan yard.), 'Azîm Hân'ın kızı: Â'işe Beğim (1920).

Muḥ Nâdir Şâh (no.9): İlk def' h̲ân yerine şâh unvânı ile tahta çıktı ve hânedânın 2. dalının ilk hükümdârı oldu. 1905'e kadar kardeşleri ile Hindistan'da yaşadı. 1929'a kd. harbiye n. ve başkumandan oldu. Becce-i Sâkâ ihtilâline son vererek tahta çıktı, fakat 4 yıl sn. katledildi. Çocukları: Ẓahîr Şâh (no.10) (aş.bk.), Zehrâ Beğim (1915) =Muḥ. Dâwûd H̲ân (no.11) (yk.bk.), Zeyneb Beğim (1919), Sulṭân Beğim (1920), Belqîs Beğim (1922).

Muḥ. Ẓahîr Şâh (no.10): vel.16.10.1929-8.11.1933=4, 0, 23. 19 yaşında tahta çıktı ve 40 yıla yakın tahtta kalarak hânedânının rekorunu kırdı. ='Umeyre Beğim b. Serdâr Aḥ.- Şâh H̲ân (yk.bk.) (1915?, izd. 7.11.1931). Türkiye'yi resmî ziyâreti: 25.8.1957. Çocukları: Belqîs Beğim (1932), Muḥ. Ekber H̲ân (10.8.1933), (vel. 10.8.1933-), Meryem Beğim (1936), Aḥ.- Şâh H̲ân (23.9.1934) (2.vel.), Muḥ. Nâdir H̲ân (1941) (3. vel.), Şâh-Maḥmûd H̲ân (1946), Dâwûd H̲ân (1949).

VIII

İNDONEZYA ve MALAYA

Güney-Doğu Asya İslâm Devletlerinin Başlangıcı

Güneydoğu Asya, Uzak Doğu'nun güney kesimidir. İndonezya adaları ile Malaya yarımadası ve Filipinler'in güney adaları (Mindanao, Palawan, Sulu), bu kesimin Müslüman ülkeleridir. Hatt-ı istivâ (ekvator çizgisi), İndonezya adalarından geçer (Sumatra, Borneo, Selebes). En yoğun nüfûsunun bulunduğu Cava adası, Ekvator'un güneyinde, yâni Güney Yarıküre'de kalır. O asırlarda seyrek nüfusla meskûn olan bu adalara Müslüman dînini Arab tâcirler, göçmenler, misyonerler getirdiler. Yerli kaynak fıkdânından dolayı ilk İslâm devletlerini de bilemiyoruz. İslâm dîni bu adalara gelmeden önce Brahman dîni kuvvetli idi. Müslümanlar, Brahman dînini silip süpürmüşler, bu dîni çok geriletmişlerdir. Fakat ekseriyet yine putperest idi. Hıristiyanlık sonraki asırlarda girmiştir. Putperestlik bugün de silinmemiştir.

1- Cava

Cava'da Hindû (Brahman) krallıkları: doğuda Macapahit (Bali ve Lombok dâhil) (1478'de söndü), batıda Pacacaran (1530'da söndü). Cava'ya İslâm 1400'e doğru geldi. Macapahit kralları Vikramarvaddhana (1386-1429) ve bilhassa Kertawicaya Bhre Tumapel (1447-1451) zamanlarında yayıldı. 1540'ta Sumbawa ve Lombak'ta ihtidâ başladı.Bu arada küçük Balabangan Hindû krallığı 1613'e kadar devâm etti. 1478'de Macapahit krallığı dağılınca, Bali krallığı (Lombok dâhil) teşekkül etti. İlk Bali kralı

Dewa Agung'tur (1478-). Son Bali kralı, 1849'da Holanda adaya el koyuncaya kadar hüküm süren Karong-asem'dir. Bu krallık, 1839'da Lombok adasını Mataram krallığına bıraktı. Mataram hânedânından Lombok prensleri: Râcâ Anak Agung Ngrurah Ketut Karang-asem (1839-1870=31) ve oğlu Râcâ Agung Gede Karang-asem (1870-18.11.1894=24). Bu târihte adayı Holanda ilhâk etti ve bu son raca 5.1895'te Cakarta'da öldü.- 1526'da Batı Cava'da Bantem sultânı Sunan Gunung Cati (1526-1552) ihtidâ etti.

1478'de Sulṭân Raden Patak, Cava Macapahit Hindû krallığını (merkezi Demak) yıktı. Cava'da Müslüman devletini kurdu. Sonra Cava; Demak (Bintoro), Giri ve Şeribon Müslüman krallıklarına bölündü. Bu arada Mataram Müslüman prensleri 'susuhunan' unvânı ile temâyüz ettiler (Senopati Sutawicaya 1582-1601, Orta Cava'da). Bu hânedân, 1604'te krallık hâline geldi ve 1704'e kd. devâm etti. Mataram Müslüman krallığı, bütün Cava'yı ihtivâ etti. İndonezya-Malaya krallıklarının hemen hepsi gibi Sünnî-Ḥanefî'dir.

1704'te Cava Mataram krallığı, Surakarta (bir müddet sn. söndü), Susuhanan prenslikleri ile hükümdarlarına ' 'sulṭân' ' denen Cokyakarta krallığına ayrıştı.

V. 'Abdurraḥmân, 3 yaşında Dipo Negoro'nun niyâbetinde ' 'Rodgo sulṭânı' ' olarak tahta çıktı. Holanda tar. ilhâk edildi. 1825-30 arasında Cokyakarta-Holanda harbi sonunda, sultânlık, Holanda'ya şu toprakları terketti: Banyumas, Bagelen, Madiun, Paçitan, Kidiri. 1905'te eski Cokyakarta, yeni Rodgo sultânının elinde sâdece 143 km^2 toprak ve 1.119.000 nüfus kalmıştı. Bu arada Cava'da 2 prenslik daha teşekkül etti ve Holanda'ca ilhâk olundu: Pangeran Adipati Arya Mangku Nagara ve Pangeran Adipati Arya Palu Â'lem. Holanda umûmî vâlîsi HermanWillem Deandels (1808-11) Cava'da ilk Holanda yönetimini kurdu ve adayı itâate aldı. Cava ve çevre adalar 1811'de geçici İngiliz yönetimine düştü. 1816'da Holanda geri aldı. Bu yıllarda İngiliz umûmî vâlîsi ünlü Thomas Stamford Raffles idi. 1.1.1800'de Holanda Doğu Hind Şirketi lağvedilerek, varlığı Holanda devletine geçdi. Cava'nın fethi için Holanda, 1825-30 Cava ve Sumatra'nın fethi için (merkez) Padris (Menangkabau) (1821-39) savaşlarını yapdı. Genel vâlî Johannes van den Bosch (1830-34), büyük çaba gösterdi. Açe Harbi ve Kuzey Sumatra'nın fethi için savaş ise çok uzun sürdü (1873-1904).

Batı Cava'da 1530'da sönen Hindû Pancacaran krallığı yerine Müslüman Bantam krallığı kuruldu. Borneo'nun Sambas bölgesini de içine alıyordu. İlk 4 hükümdar pangeran (prens) iken 1596'da ' 'sultân' ' unvânını aldılar. 1775'e doğru Holanda himâyesine geçti. Bantam hükümdarlarının ilkinin babası, Şeribon Brahman başrâhibidir.

I- Demak Sultânları: 1478 - 1550 = 72

1) Raden Patah Senapati 1478, 2) oğlu Pangeran Sabrang Lor Adipati Yûnus 1518, 3) Pangeran Tranggana (kardeşi) 1521, 4) oğlu Pangeran Pravata 1546-1550?.

II- Bantam Sultânları: 1526 - 1832 = 306

1) Sunan Gunong-Cati Nûrü'd-Dîn İbr. (Bantam ve Cakarta sultânı olup 1526'da ihtidâ etti) 1526, 2) oğlu Mewlânâ Ḥasenü'd-Dîn 1552, 3) oğlu Mewlânâ Yûnus 1570, 4) oğlu Mewlânâ Muḥ. 1580, 5) oğlu Ebü'l-Mefâhir Muḥ. 'Abdü'l-Kaadir Maḥmûd Ageng 1596-1651, 5a) ortak hükümdâr Ebü'l-Me'âlî Aḥ. Raḥmetullâh 1632a-1634, 6) 5

oğlu 'Abdü'l-Fettâḥ Agong 1651, 7) oğlu 'Abdü'l-Kahhâr Ḥâccî 1682, 8) oğlu Muḥ. Yaḥyâ 1687, 9) kardeşi Muḥ. Zeynü'l-Â'bidîn 1690, 10) oğlu Muḥ. Zeynü'l-Â'rifîn -1733, 11) zevcesi Ratu Şerîfe Fâṭıma 1748, 12) 9 oğlu Muḥ. Wasî'ü'l-Ḥalîmîn 1750, 13) oğlu 'Abdü'n-Nâṣır Muḥ. Â'rif Zeynü'l-Â'şiqîn 1753, 14) oğlu Muḥ. 'Alâüddîn 1777, 15) kardeşi Muḥ. Muḥyiddîn 1802, 16) 14 oğlu 'Abdü'n-Nâṣır Muḥ. İsḥâq, 17) kardeşi 'Abdü'l-Mefâḫir Muḥ. 'Alâüddîn 1808, 18) 15 oğlu Muḥ. Seyfüddîn 1810-1811 + 1816-1832, 19) Aḥ. 1811-1813, 20) Muḥyîddîn 1813-1816.

III - Mataram Sultânları: 1582 - 1755 = 173

1) Panembahan Senepati İngalaga 1582, 2) oğlu Mas Colang Panembahan Krapyak 1601, 3) oğlu 'Abdu'r-Raḥmân Agung 1613, 4) oğlu Prabu Amangkurat I 1645, 5) oğlu Amangkurat II 1677, 6) oğlu Amangkurat III 1703, 7) 3 oğlu Pakubuwana 1705, 8) oğlu Amangkurat IV 1719, 9) oğlu Pakubuwana II 1725, 10) oğlu Pakubuwana III 1749-1755.

Mataram Sultanlığı, Madura adası ile bağlantılıdır. Ada 5.472 km2 ve 1971 sayımında 2.385.000 n. olup bunun yalnız 7.000'i Gayri Müslim idi. 4 il'e ayrılıyordu: Pemekasan, Sempang, Bangkalan ve Sumenep (veyâ Sungenep). Sampang veyâ Sambang'ın ilk prensi Lambu Peteng, Macapahit kralı Bra Vicaya ile Ghampa prensesinin ihtidâ eden oğlu şeklinde sunulmaktadır. 1624'de Sumenep sultânı Agung, bütün adayı aldı ve Prens Agga Dipa'yı vâlî yapdı. Batı Madura prenslerinden inen raden Truna Caya, 1670'de hâlâ Mataram susuhunan'ına tâbî olarak nüfûzunu muhâfaza ediyordu. 1683'de adanın doğusunu Holanda Şirketi (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) işgal etdi. 1743'de adadaki yerli prenslerin tamâmı, Holanda'nın metbûluğunu kabûl etdiler. 1885'de Holanda, prensliklerin hepsini ilga ile adayı doğrudan ilhâk etti.

Moluk adalarında önce 1495'te Ternat adasında Gresik sultânı ihtidâ etdi. Sumbawa ve Lombok 1540 ve 1550'ye doğru müslüman oldu.

IV - Cokyakarta Sultânları: 1755 - 1949 = 194

1) 8. Mataram sultânı IV. Amangkurat'ın (1719-25) oğlu 'Abdu'r-Raḥmân Amangkubuwana I 1755, 2) oğlu 'Abdurraḥmân Amang. II 1792, 3) oğlu 'Abdurraḥmân Amang. III 1810, 4) oğlu 'Abdurraḥmân Amang. IV 1814, 5) oğlu 'Abdurraḥmân Amang. V 6.12.1822(doğ. 1819), 6) kardeşi 'Abdurraḥmân Amang. VI 1855, 7) oğlu 'Abdurraḥmân Amang. VII 1877, 8) 'Abdurraḥmân Amang.VIII 1921, 9) 'Abdurraḥmân Amang. IX 1939-1949.

V - Surakarta Susuhunan'ları: 1755 - 1949 = 194

1) Son Mataram sultânı Pakubuwana III (1749 - 1755) 1755, 2) oğlu Pakubuwana IV 1788, 3) oğlu P.V 1820, 4) oğlu P.VI 1823, 5) 2 oğlu P.VII 1830, 6) kardeşi P.VIII 1858, 7) 4 oğlu P.IX 1861, 8) P.X 1893, 9) P.XI 1939, 10) P.XII 1944-1949.

İlk Holandalı tâcir denizciler Cava'ya 1596'da geldiler. 1619'da Cakarta iskelesine Batavia adını vererek Holanda Doğu Hind Şirketi, burada merkezini kurdu. 1628 ve 1629'da Mataran Sultânı, Batavia'yı almak için iki taarruz yaptı, başaramadı.

2. Makassar (1565 - 1816)

Makassar, Selebes (Ar. Sâleb) adasının merkezidir, adanın güney-batısındadır. 1505'te ihtidâ başladı. Burada kurulan (1565) devlet, adanın orta ve güneyi ile Küçük Sunda adalarından bâzılarını ihtivâ ediyordu. Hânedân putperest iken, 1603'te Müslüman oldu. Devlet 1565-1816=251 yıl devâm etti. 2.9.1816'da Holanda, bu prensliği ilhâk etti. İlk hükümdârlar:

1. Tunicallo (1565-1590=25)
2. 'Alâ'ü'd-D. (1590-1639=49)
3. Karaeng Matowaya (1639-)

Bununla berâber bu kesime İslâm XV. asırda girdi. Halmahera adası (merkez Ternate) sultânı daha 1495'te ihtidâ etti ve daha bu târihte Yeni Gine'nin batı sâhillerinde ihtidâlar başladı. Sâleb adasının kuzeyinde ise Bolaang-Mongudu devleti 1686'da Hıristiyan oldu (Kral Jacobus Manopo 1686-1709). Son Hıristiyan kral Jacobus Manuel Manopo 1844'te ihtidâ etti. XVI. asırda Batyan sultânı Zeynü'l-Â'bidîn, Yeni Gine'nin batı sâhillerine ve adalarına da hâkim oldu ve 1606'da Yeni Gine batısında ihtidâlar çoğaldı.

3. Sulu (1475 - XX. Asır)

Sulu adaları, Borneo adasının kuzey-doğusu ile Filipinler'in güneyindeki Mindanao büyük adasının güney-batısı arasında uzanan küçük adalardır. Adaların kuzeyindeki Palawan adası ile arasındaki Büyük Okyanus (Pasifik) parçasına Sulu Denizi ve, adaların güneyindeki Selebes adası ile arasındaki denize de Selebes denizi denir. Sulu, Palawan ve Mindanao adaları, Filipinler'in Müslüman çoğunlukla meskûn kısmıdır. Mindanao'da 1475 yılında Cohor'lu (Malaya) Ebû-Bekr Şerîf Muḥ. Kabungsuan ilk Müslüman hânedânını kurdu ve bir Malaka Prensesi ile evlendi. Bu Sulu devletinin merkezi, Jolo limanı idi ki, Sulu adalarının en irisi olan Jolo adasının kuzeyindedir. Devlet zaman zaman Sulu adaları dışında Palawan ve büyük Mindanao adalarını, hattâ başka Filipin adalarını ve Manila'yı bile ele geçirerek, Luzon adasına kadar uzandı ve Filipinler'in en büyük kısmına hâkim oldu (*Encyclopaedia Britannica*'da *Philippines* ve *Sulu* maddeleri). Sulu sultânı, 1878'de İspanya'ya ve 1898'de A.B.D.'ne tâbî oldu. İlk İslâm misyoneri Sulu'ya 1380'de geldi. İlk hükümdar Raca Baginda ve halefi olan dâmâdı Ebû-Bekr'dir. Başkent Jolo adasında Bwansa idi.

Sulu Sultânları (1450 - 1915 = 465): 1) Şerîfü'l-Hâşim 1450?, 2) oğlu Kemâlü'd-Dîn 1480?, 3) kardeşi 'Alâüddîn, 4) Emîrü'l-Ümerâ, 5) Mu'izzü'l-Mütewâdi'în, 6) Nâṣırü'd-Dîn I, 7) Muḥ.ü'l-Ḥalîm, 8) Batarah Şâh Tengah 1596?, 9) Müwellid Wâṣıt 1610?-1650, 10) Nâṣırü'd-Dîn II 1645?-1648, 11) 9 oğlu Ṣalâḥü'd-Dîn Baḫtiyâr 1650?, 12) 'Alî Şâh 1680?, 13) Nûrü'l-Â'zam Sulṭâne (kadın), 14) el-Ḥakunü, 15) 11 oğlu Şihâbü'd-Dîn 1685?, 16) kardeşi Muṣṭ. Şefî'ü'-Dîn 1710?, 17) kardeşi Bedrü'd-Dîn I 1718? 18) 15 oğlu Naṣrü'd-Dîn 1732, 19) 17 oğlu 'Azîmü'd-Dîn I 1735, 20) kardeşi Mu'izzü'd-Dîn 1748, tekrâr 'Azîmü'd-Dîn I 1764, 21) 19 oğlu Muḥ. İsrâil 1774, 22) oğlu 'Azîmü'd-Dîn II 1778, 23) 19 oğlu Şerefü'd-Dîn 1791, 24) oğlu 'Azîmü'd-Dîn III

1808, 25) kardeşi 'Aliyyü'd-Dîn 1808, 26) kardeşi Şâkirullâh 1821, 27) 24 oğlu Cemâlü'l-Kirâm I 1823, 28) oğlu Muh. Fadl 1842, 29) oğlu Cemâlü'l-Â'zam 1862, 30) oğlu Bedrü'd-Dîn II 1881, 31) kardeşi Cemâlü'l-Kirâm II 1884-1915, 32) 19 neslinden Hârûnü'r-Reşîd 1886-1894.

Magindenao (Mindanao) Sultânları (1645 - 1888 = 243) : 1) Kudret Nâsırü'd-Dîn 1645?, 2) Dundang Tidulay Seyfüddîn 1671?, 3) 'Abdurrahmân 1678?, 4) Kahhârü'd-Dîn Kuda 1699?, 5) Beyânü'l-Enwâr 1702?-1745, 6) Muh. Câ'fer Sâdık Manâmir 1710?-1733, 7) Tâhirü'd-Dîn 1736?-1748, 8) Muh. Hayrü'd-Dîn 1748?, 9) Pahârü'd-Dîn 1755, 10) Kibad Sahriyal 1780?, 11) Kawasa Enwârü'd-Dîn 1805?, 12) İskender Kudretullâh Muh. 1830?, 13) Muh. Makakwa 1854, 14) Muh. Celâlü'd-Dîn Pablu 1884-1888.

4. Borneo

Borneo, İndonezya'nın ve Asya'nın en büyük adasıdır. Dünyâ adaları içinde de Grönland ve Yeni Gine'den sn. 3.'dür (743.143 km^2). Sumatra (425.143 km^2), Madagaskar'dan sn. dünyânın 5. adasıdır. Sâleb (189.035 km^2) dünyânın 8., Cava (126.703 km^2) 10., Filipinler'den Mindanao 16.(98.681 km^2) büyük adasıdır. Ancak bugün (1981) dünyânın en nüfuslu adası Honşû (Japonya), dünyâ 2.'si Cava, 3. Büyük Britanya adalarıdır (10 milyondan fazla nüfusu dîğer adalar: Formoza, Sumatra, Kyûşû, Luzon, Seylan, Selebes=Sâleb, Küba).

Güney Borneo'da XV. asırda ihtidâ eden Bancarmasin sultanlığı 1826'da Holanda'ya ilhâk edildi. Son sultanlardan Tagmid'Allaah (1787-29.5.1809=22) ünlüdür. 1520'de Demak sultanlığına tâbî ol. Samudra tar. kuruldu. 1860'da Holanda son sultânı tahttan indirdi. Son sultân, babası Âdem'in yerine 1857'de geçen Hidâyet'tir.

Borneo'nun batısında ise Pontianak sultanlığı vardı. Borneo sultanlıklarında resmî dil, Malayca idi.

Böylece Holanda, bütün İndonezya'yı ele geçirdi ve Müslüman devletlerini de önce tâbiiyyetine alıp sonra ilgaa etti. Avrupalı devletler aleyhine bile gelişti. Meselâ 20.4.1849'da Portekiz, Timor adasının yarısı ile Flores adasının doğu ucunu, Holanda'ya terketti; sâdece Timor adasının yarısını son yıllara kadar muhâfaza etti.

Brunei: Borneo'daki en mühim Müslüman hânedân, Brunei prensleridir. Brunei, adanın kuzey kıyısında, Kuzey Çin Denizi üzerinde bir limandır. Vaktiyle Brunei (Bruney) sultanları, bütün Kuzey Borneo'ya hükmediyorlardı. 24.9.1841'de adanın bütün kuzey-batısını kaplıyan Sarawak ülkesi, İngiliz Sir James Brooke'a terkedildi. Bu zât, Hıristayn raca olarak, bu Müslüman ülkesinde bir hânedan kurdu ve ülkeyi İngiltere himâyesine sokarak 27 yıl (1841-1868) saltanat sürdü ki, târîhin nâdir olduğu derecede garip hâdiselerindendir. 1.6.1946'da İngiltere, bu hânedânı ilgaa etti. Sarawak bugün, Kuzey Borneo gibi, Malaya devletine âittir. Kuzey Borneo (Sabah), adanın kuzey-doğu bölgesidir. Brunei sultânı burasını da 1877'ye İngiltere'ye bıraktı. Bu arada küçük Labuan adasını da 1846'da İngiltere'ye verdi. Böylece bugünki Türkiye büyüklüğünde olan Borneo adasının güney üçte ikisi Holanda'nın, kuzey üçte biri İngiltere'nin olmak üzere paylaşıldı. Holanda'ya âit kısım bugün İndonezya'da, İngiltere'ye âit Kuzey Borneo (Sabah) ile Sarawak ise Malaya'dadır. Sabah'la Sarawak arasında kalan Brunei, İngiltere'ye bağlı iken 31.12.1983 günü tam istiklâli kesinleşmiştir.

Sarawak'ta resmî İngiltere tâbiiyyeti 14.6.1888'de, 2. raca (ilkinin yeğenidir) Sir Charles Johnson Brooke'un prensliğindedir. Brunei sultânı ise, topraklarının çoğunu İngiltere'ye kaptırdıktan sonra, kendisi de 1888'de İngiltere'ye tâbî oldu. Basit bir sömürge olarak yönetildi. Fakat hânedân ilgaa edilmedi.

Brunei sultanları XVI. asır başlarında başlar. Resmî dil Malayca'dır. Bugünki sultân, 29. hükümdardır. Bugün Brunei, 1979'da 12 milyon tonu bulan petrol istihsâli sâyesinde, dünyânın en zengin bir kaç ülkesinden biri hâline gelmiştir. Aşağıda IX. bahiste Brunei maddesine bk. (D.E.Brown, *Brunei, The Structure and History of a Bornean Malay Sultanate*, Brunei 1970). Son Brunei sultânı 29. Sulṭân Yang di-Pertuan Sir Muda Ḥasenü'l-Bukiya Mu'izzü'd-D.we'd-Dewle b.Kebawah Duli Yang Teramat Mulia Paduka Seri Begawan Sulṭân Sir Mud'Umer 'Alî Seyfü'd-D. Sâ'di'l-H̱ayri we'd-D. (4.10.1967-).

Sarawak râcâları: 1) Sir James Brooke 1841, 2) hemşîre-zâdesi Charles Brooke 1868, 3) oğlu Charles Vyner Brooke 1917-1946.

Brunei sultânları (1841'e kadar Sarawak da dâhil): 1) Muḥ. (asıl adı Awang Alak Betatar, Johor sultânının dâmâdı) 1405?, 2) kardeşi Aḥ. 1415?, 3) dâmâdı Ṭâifli Şerîf 'Alî bi'l-Faqîh, 4) oğlu Sül. 1433?, 5) oğlu Bülkiye(x), 6) oğlu 'Abdü'l-Kahhâr, 7) oğlu Seyfü'r-Ricâl 1578?, 8) oğlu Şâh Bruneî, 9) kardeşi Ḥas., 10) oğlu 'Abdü'l-Celîl Ekber, 11) oğlu 'Abdü'l-Celîl Cebbâr, 12) 9 oğlu Muḥ.'Alî, 13) 9'un kızının oğlu 'Abdü'l-Mübîn 1662?, 14) 10 oğlu Muḥyiddîn, 15) 12 torunu Naṣrü'd-Dîn, 16) 12 oğlu Kemâlü'd-Dîn, 17) 14 torunu 'Alâüddîn, 18) oğlu 'Umer Seyfü'd-Dîn I, 19) oğlu Muḥ. Tâcü'd-Dîn 1780-1792 + 1793-1806, 20) oğlu Muḥ.Cemâlü'l-Â'lem I 1792-1793, 21) 18 oğlu Muḥ. Hanzü'l-Â'lem 1806, 22) oğlu Muḥ. Â'lem 1822, 23) 20 oğlu 'Umer 'Alî Seyfü'd-Dîn II Cemâlü'l-Â'lem 1822, 24) 20 dâmâdı ve 16 neslinden 'Abdü'l-Mü'min 1852, 25) 23 oğlu Hâşim Celîlü'l-'Â'lem Ekmelü'd-Dîn 1885 (xx), 26) oğlu Muḥ. Cemâlü'l-Â'lem II 5.1906, 27) oğlu Sir Aḥ Tâcü'd-Dîn (çocuk) 9.1924, 28) kardeşi Sir 'Umer 'Alî Seyfü'd-Dîn III (1919-1986=67) 6.6.1950 (ferâgat etti), 29) oğlu Ḥasen Mu'izzü'd-Dîn 1967 (doğ.15.7.1946) (xxx).

Pontianak sultânları: 1) Şerîf 'Abdü'r-Raḥmâni'l-Kadrî, Ḥaḏramawt'tan gelen bir Arab mâcerâperesetin oğludur ve annesi Matan prensesidir, 1771-1780?, 2) Şerîf İdrîs, 1'in eniştesidir, 1780? - ?, 3) oğlu 'Alewî..., 4) Zeyn, 5) Ḥasen 1943-1958. No 2, Holanda himâyesini kabûl etti. No.5, 1958'de sultân titrini ve otonomi hakkını bıraktı, kecamatan unvânıyle Pontianak vâlîsi oldu.

(x) 1520'de Borneo'nun en büyük kısmı dışında kısmen Luzon, Mindanao ve Sulu adalarına da hâkim oldu.

(xx) 1888'de İngiltere himâyesini kabûl etdi.

(xxx) Muda Hassan al Bolkiah =1. Anak Ṣâliḥa, izd. 1965, =2. Hajah Meryem. Vel.: Muda Al Mutadee (doğ. 1970). Muda Ḥasan'ın 3 oğlu,4 kızı var, kardeşleri Muda Muḥ. B. başbakan yardımcısı ve Jefri B. mâliye nâzırıdır.

5. Palembang (1539-1823) ve Siak (1721-1890)

Palembang bugün Sumatra adasının en büyük şehridir. Güney-doğudadır. Burası Güney Sumatra'dır. 1539'dan önce Cava Macapahit krallığının bir parçası idi. 1539-1649=110 yıl müddetle Müslüman bir prenslik oldu. 1649-1823=174 yıl müddetle de bütün Güney Sumatra'ya hâkim bir Müslüman krallık teşekkül etti. 1823'te Holanda ihâk etti. Hükümdarların adının başına "sultân" gelmektedir:

1. 'Abdür-Rahmân (1662-1682=20)
2. Muh. Mansûr (1698-1696=14) (1 oğlu)
3. Kamerü'd-Dîn (1696-1707=13) 1 oğlu)
4. Bedrü'd-D.Mahmûd I (1707-1743=36) (2 oğlu)
5. Necmü'd-D.Ah. I (1743-1769=26) 4 oğlu)
6. Bahâü'd-D.Muh. (1769-1798=29) (5 oğlu)
7. Bedrü'd-D.Mahmûd II (1798-1821=23) (6 oğlu)
8. Necmü'd-D. Ah. II (1812-1818=6) (6 oğlu)
9. Necmü'd-D.Ah. III (1821-1823=2) (8 oğlu)

Siak sultanlığı (1721-1890=169), Orta Sumatra'dadır. Siak, Malaka Boğazı'na dökülen bir çaydır ve Kampar ırmağının az kuzeyine paralel akar. Siak üzerinde Pakanbaru şehri vardır. Ekvator çizgisinin az kuzeyindedir: 1) Keçil râcâsı iken Siak sultânı olan 'Abdü'l-Celîl 1721, 2) oğlu Muh. Şâh 1746, 3) oğlu Ah. 'Abdü'l-Celîl Şâh 1760-1761 + 1765 - 1781, 4) 1'in oğlu Atlimü'd-Dîn Şâh 1761-1765, 5) 3'ün oğlu Ah. Şâh 1781, 6) 4'ün kızının oğlu 'Abdü'l-Celîl Seyfüd'd-Dîn 'Alî 1791, 7) oğlu 'Abdü'l-Celîl Halîlü'd-Dîn İbr. 1811, 8) oğlu 'Abdü'l-Celîl Seyfü'l-Â'lem İsın. 1827, 9) kardeşi 'Abdü'l-Celîl Seyfü'd-Dîn Kaasim 1864-1890.

Sumatra'da Samudra-Pasai sultânları: 1) Melikü'ṣ-Şâlih (ölm. 1297), 2) oğlu Melikü'z-Zâhir Şemsü'd-Dünyâ we'd-Dîn Muh. (1297-1326=29), 3) oğlu Melikü'l-A'dil Hoca Ah. (1326- ?), 4) kızı Mihr Şâh (? - 1428), 5) oğlu (?) Râca Hân (1428-1431=3), 6) oğlu Hoca Râca Hân (1431-1460=29). Bu devlet XVI. asırda söndü.

6. Açe (1514 - 1903)

Devlete adını veren Açe veyâ Kuta Raca, Sumatra'nın kuzey-batı ucunda şehirdir. Hind Okyanusu'na yakındar ve Nikobar adalarının güney ucuna bakar. Burası, Açe devletinin taht şehri idi. Bugün Kuzey Sumatra'nın büyük şehri olan Medan ise, doğuda, Malaka Boğazı'na yakındır. Devletin en geniş şekli: Sumatra adasının kuzeyi ve kuzey-batısı (Kampar ırmağına kadar Aru ve Batta bölgeleri), adanın yaklaşık yarısı, Singapur ve Riu adaları, bugünki Malaya devletinin hemen hemen tamâmı, hepsi 360.000 km^2.

Açe, Osmanlı devleti ile XVI. asrın ikinci yarısındaki münâsebetleri, Osmanlı pâdişahına tâbî olması, Osmanlı filolarının bir kaç def'a Sumatra'ya ve Malaya'ya gelmeleri, binlerce Osmanlı levend, topçu ve askerinin Açe hizmetine bırakılması, bunların başkumandanlık ve hükümdar dâmadlığı dâhil en yüksek mevkı'lere çıkmaları ile Türkiye târîhine de geçmiştir. Devamlılığı, XIX. asırda Holandalılar'a çok ağır kayıplar ve hezîmetler verdirmesi, yıllar süren Açe-Holanda harbi ile en zor yutulan İndonezya

parçası olmasıyle de tanınmıştır (Snouck Hurgronje, *De Atjèhers*, Cakarta, 1894). Kuzey Sumatra'da İslâm, 1204 yılında başladı.

1821-38'de Sumatra'da Menangkabau krallığının (Padang, Mandeling, Angokola, Spirok) Holanda'ya geçişi harbinden sonra sıra Açe krallığına gelmiş, fakat Holanda'nın XX. asırda bile bu ülkede büyük problemleri olmuştur. Çetin 1873-1904 Holanda-Açe harbinden sonra Sumatra umûmî vâlîsi (1904-1909) adayı itâat altına alabildi.

XV. asırda da Kuzey Sumatra'da "Pedir Sultanlığı" denen bir Müslüman devlet vardı. "Râcâ" unvânını taşıyan ve muhtemelen Brahman dîninde bir Malay prensi olan bir zât, Pedir sultânına dâmad ve onun Açe vâlîsi oldu. Bu izdivaçtan Râcâ Lellay ile Râcâ İbr. doğdu. Bu sonuncusu, 1496'da Açe vâlîsi ol. babasını istihlâf etti. 1514'te " 'Alî Mugaayet Şâh" unvânıyla Açe sultânı oldu, 14 yıl sn. katledildi. I. Hânedân'ın (1515-1699=185) kurucusu budur.

Hüs. Şâh'ın (no.4) velîahdi, 1570'te, babasının saltanatında, Açe limanında bir gemi ile yatarken, Portekiz amirali Luiz de Melle'nin 14 gemisinin baskınına uğradı; bütün Açe filosu imhâ edildi, Velîahd, 1.200 Açeli ile şehid düştü. Muda (no.5), çocuktur. Buyung (9), Mansûr Şâh'ın (8) kızının Cohor Sultânı'ndan olma oğludur. Binâenaleyh 1586'da tahta gerçekte Cohor hânedânı geçti. Fakat 1589'da yeni bir değişiklik oldu. Mansûr Şâh'ın yeğeni olan prensesle evli 'Alâ'ü'd-D. (10) (1514-1604=90), tahta geçti. İskender (12) (1582-1636=54), bu 'Alâ'ü'd-D. Şâh'ın (10) kızının oğludur. 1614'te Malaya'da Cohor'u ve 1615'te Queda (Kudat)'yı alarak parladı. Zevcesi Mökuta Â'lem'dir. II. İskender (13) de 1640'ta Portekizliler'den Malaka'yı aldı. Ondan sonra tahta üstüste 4 kraliçe geçti ki, ilki olan Tâcü'l-Â'lem (14), I. İskender'in (12) kızı ve II. İskender'in (13) zevcesidir. 'İnâyet-Şâh (16) (1643-1688=45) ve Kemâlât Şâh'tan (17) sn. I. Hânedân sona erdi. II. Hânedân (1699-1727=28) tahta çıktı. Bu hânedân, Arab asıllıdır. Kurucu olan Şerîf Hâşim (18) hal' edildi. Sonra gelen Lamtu (19), Kraliçe Kemâlât'ın (17) yeğenidir. Onun için ikinci hânedânın da ilk hânedân ile karâbeti açıktır. Kadın nesebinin bu Müslüman ülkelerinde geçerli olduğu da bilinmektedir. Münîr (20), hal'inden 10 yıl sn. 1736'da öldürüldü. III. Hânedân (1727-1903=176), bugün de neslini devâm ettirmektedir.

'Alâ-üd-D.'in (29), ilk 7 yılı (1795-1802) niyâbet altında geçti. III. Mahmûd (34), 1874'te Açe'yi Holanda'ya bırakıp 1878'de öldü. Fakat 1874-78 arasında 4 yıl müddeî olan Muh. Dâwûd (35) (1872-Cakarta 1939=67), Holandalılar tar. tahta çıkarıldı. 1903'te Holanda, Açe monarşisine son verdi ve son hükümdârı Cakarta'ya getirdi. Muh. Dâwûd'un (35) büyük oğlu Tenku Â'rif, Açe hânedânı şefi (1939-1945) oldu ve sonra yerine kardeşi Tenku Muh. Dâwûd Böröeh, hânedân şefi ve İndonezya'nın Açe vâlîsi olarak geçti (1945-1957=12).

1. 'Alî Mugaayet Şâh (1496)-1514-1528=32)
2. Salâhü'd-D.Şâh b.Mugaayet (1528-1537=9)
3. 'Alâ'ü'd-D.Ri'âyet Şâhü'l-Kahhâr I b.Mugaayet (1537-1568=31)
4. Hüs. 'Alî Şâh b.Ri'âyet (1568-1575=7)

5. Sulṭân Muda b.Ri'âyet (1575 = bir kaç gün)

6. Sulṭân Sri Â'lem b.Ri'âyet (1575-1576=1)

7. Zeynü'l-Â'bidîn Şâh b.Fülân b.Ri'âyet (1576-1577=1)

8. 'Alâ'ü'd-D.Manṣûr Şâh I (1577-1586=9) (3. Perak sultânı Aḥ.'in kardeşi)

9. Sulṭân Buyung b.Fülâne b.Manṣûr (1586-1589=3)

10. 'Alâ'ü'd-D.Ri'âyet Şâh II Seyyidü'l-Mükemmel (1589-1604=15) (1'in babasının yeğeninin oğlu)

11. 'Alî Ri'âyet Şâh b.Ri'âyet II (1604-1607=3)

12. İskender I Muda Mahkota Â'lem b.Fülâne b.'Alâ'i'd-D.Ri'âyet II (1607-1636=29)

13. İskender II (1636-1641=5) (11. Pahang sultânının oğlu)

14. Ṣafiyyetü'd-D.Tâcü'l-Â'lem b.İsk. I (melike) (1641-1675=34) (13'ün zevcesi)

15. Nakıyyetü'd-D.Nûrü'l-Â'lem (melike) (1675-1678=3)

16. Zekiyyetü'd-D.'İnâyet Şâh (melike) (1678-1688=10)

17. Zînetü'd-D.Kemâlât Şâh (melike) (1688-1699=11)

18. Bedrü'l-Â'lem Şerîf Hâşim Cemâli'd-D. (1699-1702=3)

19. Perkara Â'lem Şerîf Lamtuy (1702-1703=1)

20. Cemâlü'l-Â'lem Bedri'l-Münîr (1703-1726=23)

21. Cewherü'l-Â'lem I Emînü'd-D. (1726 = bir kaç gün)

22. Şemsü'l-Â'lem (1726-1727=1)

23. 'Alâ'ü'd-D.Aḥ. Şâh (1727-1735=8)

24. 'Alâ'üd-D.Şâh-ı Cihân b.Aḥ. Şâh (1735-1760=25)

25. Maḥmûd Şâh I (1760-1764 = 4 + 1765-1773=8 + 1773-1781=8=20)

26. Bedrü'd-D.Şâh (1764-1765=1)

27. Sül. Şâh I (1773)

28. 'Alâ'ü'd-D. Muḥ. (1781-1795=14)

29. 'Alâ'ü'd-D.Şâh Cewherü'l-Âlem (1795-1815=20-1818-1824=6=26)

30. Şerîf Seyfü'l-Â'lem (1815-1818=3)

31. Muḥ. Şâh (1824-1838=14)

32. Sül. Şâh II (1838-1857=19)

33. Manṣûr Şâh II (1857-1870=13)

34. 'Alâ'ü'd-D. Maḥmûd Şâh II (1870-1874=4)

35. Muḥ. Dâwûd Şâh (1874-1878=4+) (1878-1903=25) (+1903-1939=36=65)

(36. Tenku Â'rif b.Dâw. (1939-1945=6)

(37. Tenku Muḥ. b.Dâw. (1945-1957=12)

7. Malaya Devletleri

Malaya, tam bir yarımadadır ve oldukça ince bir berzahla Siyam'a (Tayland) bağlıdır. Güneyinde küçük Singapur adası vardır. Sumatra adası ile Malaya yarımadası arasındaki açıklığa "Malaka Boğazı" denmektedir. Yarımadanın doğusu Pasifik Okyanusu'nun Güney Çin Denizi, batısı ise Hind Okyanusu'nun Malaka Boğazı'dır.

Singapur'da 1160-1247=87 yıl müddetle Güney Malaya ve Sumatra'nın bâzı kısımlarına hâkim bir devlet vardır. İlk kralı Sri Tri Buana'dır. 1247'de bu hânedân Singapur'dan Cavalılar tar. kovuldu. Her iki taraf da Brahman idi. Malaka'da da 1247-1521=274 yıl müddetle gene böyle bir devlet vardı. 1521'de Portekizliler, Malaka limanını ele geçirdiler. 1521-26'da Sultân I. Mahmûd, Malaka'yı Portekizliler'e bırakıp önce Sumatra, sonra Bintang, 1526'da da Cohor'u merkez edindi. Bu sûretle 1526'da Cohor devleti başladı; o zamâna kadar Cohor, Malaka sultânının bir vilâyeti idi. Cohor krallığı 1824'te ikiye ayrıldı: Sul. Hüs. Muh. (1819-1835=16) Cohor'da saltanatına devâm ederken, Sul. 'Abdü'r-Rahmân I (1824-1831=7), merkezi Rio Lingga olmak üzere bir prenslik kurdu. 1812'de Pahang devleti gene Cohor'dan ayrıldı (ilk hükümdar: 'Alî) ve 1888'de İngiltere himâyesine girdi.

Selangor devleti, XVIII. asırda Sâlebli (Selebes) Arong Passari tar. kuruldu. 1867'de Kedah sultânının kardeşi ve Selangor sultânının dâmâdı Tunku Zıyâ'ü'd-D. tahta geçerek, Selangor'da hânedân değişti.

Perak devleti, Cohor'dan ayrılıp, Açe sultânlığına (Kuzey Sumatra) geçti. 1650'de Açeliler, Holandalılar tar. Perak'tan çıkartıldı. 1818'de Perak -hem-hudûd bulunduğu-Siyam'a, 1822'de İngiltere'ye geçti. 1874'te tahtta, İngiltere himâyesinde Sul. 'Abd. bulunuyordu.

Negri Sembilan, 9 devletcikten müteşekkil bir federasyondu (Sungey-Ujong, Rambow, Cohol, Naning, Segamet, Ulu Kalang, Campol, Cellye ve Cellabu) ki Cellabu, 1889'da İngiltere himâyesine girdi. Dîğerleri daha 1887'de İngiltere himâyesini kabûl etmişlerdi. Negri Sembilan devletcikleri de Cohor sultânının iken 1760'ta Holanda'ya geçmiş, fakat Holanda burada hâkimiyetini devâm ettirememişti.

Penang adası ile karşısındaki Wellesley yöresi, Kedah'ın en güney-batısıdır, Perak sınırı üzerindedir. Kedah sultânı 17.7.1786'da adayı İngiltere'ye verdi ve İngilizler burada -kralları adına- Georgetown şehrini kurdular. 1798'de Kedah sultânı Ah. I. Tâcüddîn 'Alîm, Wellesley arâzîsini satın aldı, fakat sonra İngilizler el koydular. Malaya devletlerinin teşekkülü bu şekilde oldu ve bugünki 9 devlet, bu şekilde oluştu. Hepsinin aşağı yukarı, en güneyindeki Cohor sultânlığının parçalanmasıyle teşekkül ettiği görülmektedir.

8. Bugünki Malaya Prenslikleri

Bugünki Malaya (Malaysiya) federasyonunun teşekkül tarzı, bundan sonraki IX. bahsimizde görülecektir. Burada sâdece bu federasyonu teşkîl eden 9 prensliğin hânedânları ve hükümdarları üzerinde durulacaktır. Her prensliğin coğrafî durumu, yüzölçümü, nüfûsu vs., IX. bahse terkedilmiştir.

1. Cohor (Johor) (taht şehri: Johor Bahru): Malaya prensliklerinin en eskisi. Vaktiyle bütün Malaya'ya ve çevre adalara hâkim krallık. Malaya'nın en güneyini kaplar ve her iki denize (Malaka Boğazı = Hind Okyanusu ve Güney Çin Denizi = Büyük Okyanus) açılır. Singapur adası, güneyine bitişik denecek şekilde yakındır. Taht şehri olan liman da Singapur adası ile karşı karşıyadır. Singapur da vaktiyle Cohor sultânının idi. Güneyde 1° kuzey paraleline kadar iner. Prenslerine "sultân" denir. Sultân Sir İngiltere tuğgenerali İbr. b.Sul. Ebî-Bekr (1874-1959=85), 1920'den önce tahta geçmiş, 1959'a kadar 40 yıldan fazla tahtta kalmıştır. Kızı Meryem'dir (doğ. 1950). Yerine önce bir kaç ay için oğlu Sultan 'Abdü'l-Hamîd, sonra 8.5.1959'da şimdiki (1981) sultân İsmâ'îl geçmiştir.

2. Pahag (taht şehri: Kuala Lipis): prensliklerin toprak bakımından en genişidir. Yalnız Güney Çin Denizi'ne (Pasifik) açılır. Cohor'un kuzeyindedir. Dîğer 6 prenslikle sınırı var, yalnız ikisi (Kedah ve Perlis) ile sınırı yoktur. Prenslerine (hükümran-prens) "sultân" denir. Son sultânlar: Ah.ü'l-Mu'azzam-Şâh (1900'den önce tahta geçti, 1920'lerde öldü), oğlu el-Mû'tasım-b'illaah 'Abd.-Şâh (ölm.23.6.1932), bunun oğlu Sir Ebû-Bekr Ri'âyetü'd-Dîni'l-Mu'azzam-Şâh(23.6.1932-8.5.1975=43, 10, 15), bunun oğlu el-Hâcc Ah.-Şâhü'l-Müsta'în-b'illaah ki 7.5.1979'da Malaysiya kralı (yang di-Pertuan Agong) oldu. 28.3.1984'te Türkiye'yi resmen ziyâret etti. Doğ. 24.10.1930, Pahang sultânı 8.5.1975. = Tuanku Haccâh Afzân binti Tenku Muh. (1933), izd. 22.4.1954, yş.21, zevcinden 3 yş. kç (2 pr., 5 prs.: Prs. Meryem, Prs. Şehârî, Prs. Muhaynî, Prs. Tengku Haccâh).

3. Negri Sembilan (Kuala Pilah): Malaka Boğazı üzerindedir. Hükümran prenslerine Malayca yang di-Pertuan Pesar (Ar.emîr) denir. Emîr Antah oğlu Emîr Muh. 1910'dan önce cülûs etmiş ve 1930'larda ölmüştür. Yerine geçen oğlu Sir 'Abdü'r-Rahmân, Malaysiya'nın ilk kralı oldu (1957-60). Yerine oğulları Tuanku Nünewwer (1960-1968) (31.8.1957'de babası kral seçilince Negri Sembilan'da nâib) ve Tuanku Câ'fer (8.4.1968-) geçmişlerdir.

4. Selangor (Kuala Lumpur): Malaka Boğazı üzerindedir. Taht şehri, Malaysiya federasyonunun da merkezidir. Hükümdarlarına "sultân" denir. Râcâ Muda Mûsâ'nın oğlu Sul. 'Alâ'ü'd-D.Sül.-Şâh, 1900'den önce cülûs etmiş, 1930'larda ölmüş, yerine oğlu Hacı Sir Hüsâmü'd-D.'Alem-Şâh, onun yerine de oğlu Salâhü'd-D.'Abdi'l-'Azîz-Şâh (3.9.1960-) geçmiştir. Bu zât, 1960-61'de federasyonun 2. kralı oldu.

5. Trengganu (Kuala Trengganu): Güney Çin Denizi üzerindedir. Hükümran prensine "sultân" denir. Sul.Ah.'i oğlu Sul.Zeynü'l-Â'bidîn 1910'larda tâkıyb etmiş, sn. oğulları Sir Sül. Bedrü'l-Â'lem-Şâh 1920'lerde ve Tuanku İsm. Nasîrü'd-D.-Şâh tâkıyb etmiştir (16.12.1945-20.9.1979=33, 9, 5). Sonra bunun oğlu Sul. Mahmûd cülûs etti.

6. Kelantan (Kota Bharu): Güney Çin Denizi üzerinde ve Siyam sınırındadır. Hükümran prensine sultân denir. Sul. IV. Muh.'in yerine oğlu Sul. Sir İsm., 1910'larda cülûs etti. Sonra bunun kardeşi Sul. Sir İbr. (1945-1960=15), sn. Sul. Yahyâ Petra (10.6.1960-29.3.1979=18, 9, 19) cülûs etti. Bu zât 21.9.1975-29.3.1979 arasında kral olunca, velîahdi olan oğlu Sul. Tenku İsm. II nâib ve babası ölünce sultân oldu.

7. Perak (Kuala Kangsar): Malaka Boğazı üzerinde ve Siyam sınırındadır. Hükümran prensine "sultân" denir. Sul. İskender 1890'larda ölmüş, yerine oğlu İdrîs Â'zam-Şâh, 1920'lerde de onun oğlu Paduka Sri Sul. İskender Şâh II geçmiştir. 1930'larda Paduka Sri Sir Râcâ Sul. Yûs. 'İzzü'd-D.-Şâh b.'Abdi'l-Celâl Radiyyu'llaah Huan-hu, sn. II. İskender'in oğlu Sul. İdrîs (II) -Şâhü'l-Mütewekkili'llaahi (1.1963-) cülûs etmiştir.

8. Kedah (Alor Star): Malaka Boğazı üzerinde ve Siyam sınırındadır. Hükümran prensine "sultân" denir. Sul. Aḥ. Tâcü'd-D.Mükerrem-Şâh'ı (ölm.1881) oğlu Sul.Sir 'Abdü'l-Ḥamîd Ḥalîm-Şâh (1881-1945=64) tâkıyb etti. Çocuk tahta çıkan bu zât, 64 yıl tahtta kaldı. Oğlu Tunku Sir Sul. Badlişâh (1945-1958=13), sn. bunun oğlu Tunku Ḥacı 'Abdü'l-Ḥalîm Mu'azzam-Şâh (doğ. 1927) (kral 23.7.1970-1975) tâkıyb etti (14.6.1958). Bu zâtın krallığı müddetince Kedah'ta kardeşi Tunku 'Abdü'l-Melik nâib oldu.- Sul.Badlişâh, yaşlı babasının yerine 1943'te nâib oldu. Badlişâh'ın bir kardeşi, federasyonun ilk Londra büyükelçisi Tunu Yâ'qûb, bir kardeşi de ilk federal başbakan (1955-1970=15) ve dış işleri bakanı el-Ḥâcc Tunku 'Abdü'r-Raḥmân Putra (doğ. Alor Star, 1903)'dır.

9. Peris (Kangar): Malaka Boğazı ve Siyam sınırındadır. Malaya'nın en kuzeybatısıdır. Toprakça en küçük devlettir. Hükümran prensine "râcâ" denir. Bu unvan İndonezya-Malaya'da bâzı Müslüman prenslerce kullanıldığı hâlde, Hindistan'da Müslüman prenslerce kullanılmaz ve Brahman (Hindû) prenslere mahsustur, Müslüman racalara "newwâb" denir. Râcâ Seyyid Âyed 'Alewî, 1910'larda cülûs etti ve 1930'larda yerine oğlu Râcâ Seyyid Sir Tuan Sa'îd Şerîf 'Alewî Cemâlü'l-Leyl'e bıraktı. Bunu yeğeni Râcâ Seyyid Putra b.Seyyid Ḥasen Cemâli'l-Leyl tâkıyb etti (12.3.1949) ki bu zât, 21.9.1961-1965'te Malaysiya kralı oldu.

I - Malaka Sultânları: 1400? - 1511 = 111?

1) Megat İskender Şâh Paramesvara 1400, 2) oğlu Muḥ. Şâh 1424, 3) oğlu Ebû-Şehîd İbr. Şâh Sri Paramesvara Deva 1444, 4) kardeşi Muẓaffer Şâh 1446, 5) oğlu Manṣûr Şâh 1458, 6) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh 1477, 7) oğlu Maḥmûd Şâh 1488-1511.

II - Patani Râcâları: 1540? - 1729 = 189?

1) İsm.Şâh 1540, 2) oğlu Muẓaffer Şâh, 3) kardeşi Manṣûr Şâh 1564, 4) 2 oğlu Patik Siam 1572, 5) 3 oğlu Bahâdur Şâh 1573, 6) 3 kızı Râcâ İpau 1584, 7) hemşîresi Râcâ Biru 1616, 8) hemşîresi Râcâ Ungu 1624, 9) kızı Râcâ Kuning 1635, 10) Râcâ Bakal 1688?, 11) Râcâ Emas Kalantan 1690, 12) Râcâ Emas Cayam Baginda 1704-1707 + 1721-1728, 13) Râcâ Devi Fra-Kao (kadın) 1707, 14) Paduka Şâh Â'lem 1716, 15) Râcâ Lakşmana Daçang 1720-1721, 16) Alung Yûnus 1728-1729.

III - Kedah Sultânları:

1) Muzaffer Şâh I 1160?, 2) oğlu Mu'azzam Şâh 1179, 3) oğlu Muḥ. Şâh 1201, 4) oğlu Mâ'zûl Şâh 1236, 5) oğlu Maḥmûd Şâh I 1280, 6) oğlu İbr. Şâh 1320, 7) oğlu Sül.Şâh 1373, 8) oğlu 'Aṭâullâh Muḥ. Şâh I 1422, 9) oğlu Muḥ. Ciwa Zeynü'l-Â'bidîn 1472, 10) oğlu Maḥmûd Şâh II 1506, 11) oğlu Muzaffer Şâh II 1546, 12) oğlu Sül. Şâh II 1602, 13) oğlu Ricâlü'd-Dîn Şâh 1625, 14) oğlu Muḥyiddîn Şâh 1651, 15) oğlu Ẕıyâüddîn Mükerrem Şâh 1661, 16) oğlu 'Aṭâullâh Muḥ. Şâh II 1687, 17) oğlu 'Abd.Mu'azzam Şâh 1698, 18) oğlu Muḥ. Ciwa Zeynü'l-Â'bidîn Mu'azzam Şâh 1706, 19) oğlu 'Abd. Mükerrem Şâh 1760, 20) kardeşi Ẕıyâüddîn Mu'azzam Şâh 1798, 21) 19 oğlu Aḥ. Tâcüddîn 'Alîm Şâh 1803-1821 + 1843, 22) oğlu Zeynü'r-Reşîd Mu'azzam Şâh 1 1843, 23) oğlu Aḥ. Tâcüddîn Mükerrem Şâh 1854, 24) oğlu Zeynü'r-Reşîd Mu'azzam Şâh II 1879, 25) kardeşi 'Abdü'l-Ḥamîd Ḥalîm Şâh 1881, 26) oğlu Badli Şâh 1943, 27) oğlu 'Abdü'l-Ḥalîm Mu'azzam Şâh 1958.

IV - Pahang Sultânları:

1) 5. Malaka sultânı Manṣûr Şâh'ın (ölm. 1477) (yk.bk.) oğlu Muḥ. Şâh 1470, 2) kardeşi Aḥ. Şâh I 1475, 3) 1'in oğlu 'Abdü'l-Cemâl Şâh I 1500?-1512, 4) 2 oğlu Manṣûr Şâh I 1500?-1515, 5) 1 oğlu Maḥmûd Şâh I 1515, 6) oğlu Muzaffer Şâh 1530, 7) kardeşi Zeynü'l-Â'bidîn Şâh 1540, 8) oğlu Manṣûr Şâh II 1555?, 9) kardeşi 'Abdü'l-Cemâl Şâh II 1560?, 10) kardeşi 'Abdü'l-Kaadir 'Alâüddîn Şâh, 11) oğlu Aḥ. Şâh II 1590?, 12) kardeşi 'Abdü'l-Gafûr Muḥyiddîn Şâh 1590?, 13) oğlu Fülân Şâh 1613, 14) Cohor sultânı 'Abdü'l-Celîl Şâh II 1641-1677. 15) 'Alî Bendahara 1806, 16) oğlu Wan Muṭâhir Bendahara 1857, 17) kardeşi Aḥ. Mu'azzam Şâh 1863, 18) oğlu Maḥmûd Şâh II 1914, 19) kardeşi 'Abd.Muktesim-b'İllâh Şâh 1917, 20) oğlu Ebû-Bekr Ri'âyetü'd-Dîn Mu'azzam Şâh 1932, 21) oğlu Aḥ. Şâh III el-Müsta'în 1974.

V - Cohor Sultânları:

1) 7. ve sonuncu Malaka sultânı Maḥmûd Şâh, Malaka'yı Portekiz'e kaptırdıktan sn. Cohor sultânı 1511, 2) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh I 1529, 3) oğlu Muzaffer Şâh 1564, 4) hemşîre-zâdesi 'Abdü'l-Celîl Şâh I 1580, 5) babası 'Abdü'l-Celîl Ri'âyet Şâh I 1580, 6) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh II 1597, 7) kardeşi 'Abd. Ma'âyet Şâh 1613, 8) 6 oğlu 'Abdü'l-Celîl Şâh II 1623, 9) 7 torunu İbr. Şâh 1677, 10) oğlu Maḥmûd Şâh II 1685, 11) 'Abdü'l-Celîl Ri'âyet Şâh II 1699, 12) dâmâdı Siak'ın Keçil râcâsı 'Abdü'l-Celîl Raḥmet Şâh 1717, 13) 11 oğlu Sül. Bedrü'l-Â'lem Şâh 1722, 14) oğlu 'Abdü'l-Celîl Mu'azzam Şâh 1760, 15) oğlu Aḥ. Ri'âyet Şâh 1761, 16) kardeşi Maḥmûd Ri'âyet Şâh 1761, 17) oğlu 'Abdu'r-Raḥmân Mu'azzam Şâh 1812, 18) 11'in torunu oğlu 'Abdu'r-Raḥmân Tememggong 1819, 19) oğlu İbr. Temenggong 1825, 20) oğlu Ebû-Bekr Temenggong 1862, 21) oğlu İbr.Şâh 1895, 22) oğlu İsm.Şâh 1959, 23) İbr. İsm. b. Sulṭân Maḥmûd İskender el-Ḥâcc (nâib) 15.11.1984.

VI - Perak Sultânları:

1) 1. Cohor sultânı Maḥmûd Şâh'ın oğlu Muẓaffer Şâh I 1529, 2) oğlu Manṣûr Şâh I 1549, 3) yeğeni Aḥ Tâcü'd-Dîn Şâh 1577, 4) kardeşi Tâcü'l-Â'rifîn Şâh, 5) 3'ün torunu 'Alâüddîn Şâh, 6) 3'ün kızının oğlu Mukaddem Şâh 1603, 7) 5'in kardeşi Manṣûr Şâh II 1619, 8) 6'nın kardeşi Maḥmûd Şâh I 1619, 9) oğlu Ṣalâḥuddîn Şâh 1630, 10) Muẓaffer Şâh II 1635, 11) oğlu Muḥ. İskender Şâh 1654, 12) oğlu 'Alâüddîn Ri'âyet Şâh 1720?, 13) kardeşi Muẓaffer Şâh III 1728?-1754, 14) kardeşi Muḥ. Şâh 1728?-1750, 15) oğlu İskender Ẕü'l-Karneyn Şâh 1754, 16) kardeşi Maḥmûd Şâh II 1765, 17) kardeşi 'Alâüddîn Manṣûr İskender Şâh 1773?, 18) kardeşi Aḥ. Şâh, 19) oğlu 'Abdü'l-Melik Manṣûr Şâh 1806, 20) oğlu 'Abd. Mu'azzam Şâh 1825, 21) 18 torunu Şihâbü'd-D.Ri'âyet Şâh 1831, 22) 18 torunu 'Abd.Muḥ. Şâh I 1851, 23) 19'un kızının oğlu Câ'fer Mu'azzam Şâh 1857, 24) 21 oğlu 'Aliyyü'l-Kâmil Riâ'yet Şâh 1865, 25) İsm. Mu'âbidîn Şâh 1871, 26) 23 oğlu 'Abd. Muḥ. Şâh II 1874, 27) 22 oğlu Yûsuf Şerîfü'd-D.Mufẕal Şâh 1877, 28) 23 yeğeni İdrîs Mürşidü'l-Â'zam Şâh 1887, 29) oğlu 'Abdü'l-Cemîl Şâh 1916, 30) kardeşi İskender Şâh 1918, 31) 26 yeğeni 'Abdü'l-'Azîz Şâh 1938, 32) 29 oğlu Yûsuf 'İzzü'd-Dîn Şâh 1948, 33) 30 oğlu İdrîsü'l-Mütewekkil Şâh 1963, 34) Raca Tun Azlan Şâh 3.2.1984.

VII - Trengganu Sultânları:

1) 11. Cohor sultânı II. 'Abdü'l-Celîl Ri'âyet Şâh'ın (1699-1717) kardeşi Zeynü'l-Â'bidîn Şâh I 1725, 2) oğlu Manṣûr Şâh I 1733, 3) oğlu Zeynü'l-Â'bidîn Şâh II 1793, 4) oğlu Aḥ.Şâh 1808, 5) kardeşi 'Abdu'r-Raḥmân Şâh 1827, 6) 4 oğlu Dâwûd Şâh 1831, 7) 3 oğlu Manṣûr Şâh 1831, 8) oğlu Muḥ. Şâh I 1836, 9) 4 oğlu 'Umer Şâh 1839, 10) yeğeni Aḥ. Mu'azzam Şâh 1876, 11) oğlu Zeynü'l-Â'bidîn Mu'azzam Şâh 1881, 12) oğlu Muḥ. Şâh II 1918, 13) kardeşi Sül. Bedrü'l-Â'lem Şâh 1920, 14) kardeşi İsm. Nâṣırü'd-Dîn Şâh 1945, 15) oğlu Maḥmûd Şâh 2.9.1979.

VIII - Selangor Sultânları:

1) Ṣalâḥu'd-Dîn Şâh 1756, 2) oğlu İbr. Şâh 1778, 3) kardeşi Muḥ. Şâh 1826-1857, 4) yeğeni 'Abdü's-Samed Şâh 1859, 5) torunu 'Alâüddîn Sül. Şâh 1898, 6) oğlu Ḥüsâmü'd-Dîn Â'lem-Şâh 1938-1942 + 1945-1960, 7) 3'ün torununun oğlu Mûsâ Gıyâs̱ü'd-Dîn Şâh 1942-1945, 8) 6 oğlu Ṣalâḥü'd-Dîn 'Abdü'l-'Azîz Şâh 3.9.1960.

IX - Negri Sembilan yang di-pertuan besar (=emîr)'ları:

1) Râcâ Melâwar 1773, 2) dâmâdı Râcâ Hitam 1795, 3) dâmâdı Râcâ Lenggang 1808, 4) Râcâ Kercan 1824, 5) Râcâ Laboh 1826, 6) 3 oğlu Râcâ Radin 1830, 7) kardeşi Râcâ Ulin 1861-1869, 8) 6 oğlu Tengku Antah 1872, 9) oğlu Muḥ. 1888, 10) oğlu 'Abdu'r-Raḥmân 1933, 11) oğlu Münâwir 1960, 12) kardeşi Câ'fer 1967.

X - Kelantan Sultânları:

1) Long Yûnus 1790?, 2) oğlu Muḥ. Şâh 1 1800?, 3) yeğeni Muḥ. Şâh II 1838, 4) oğlu Muḥ. Şâh 1886, 5) oğlu Muḥ. Şâh III 1889, 6) kardeşi Manṣûr Şâh 1891, 7) 5 oğlu Muḥ. Şâh IV 1899, 8) oğlu İsm. Şâh 1919, 9) kardeşi İbr. Şâh 1946, 10) oğlu Yaḥyâ Petra 1960, 11) oğlu İsm. Petra 29.3.1979.

XI - Riau-Lingga Sultânları:

1) Cohor sultânı 'Abdu'r-Raḥmân Mu'aẓẓam Şâh 1819, 2) oğlu Muḥ. Şâh 1830, 3) oğlu Maḥmûd Muẓaffer Şâh 1841, 4) 1 oğlu Sül.Bedrü'l-Â'lem Şâh 1857-1883, 5) 3 torunu 'Abdu'r-Raḥmân Mu'aẓẓam Şâh II 1885-1911.

XII - Perlis Râcâları:

1) Seyyid Ḥüs. Cemâlü'l-Leyl 1843, 2) oğlu Seyyid Aḥ. Cemâlü'l-Leyl 1873, 3) torunu Seyyid Ṣafî Cemâlü'l-Leyl 1897, 4) oğlu Seyyid 'Alewî Cemâlü'l-Leyl 1905-1943, 5) kardeşinin torunu Seyyid Hârûn Putra Cemâlü'l-Leyl 1945, 6) Seyyid Putra b. Seyyid Ḥasan Cemâlü'l-Leyl 12.3.1949.

XIII - Malezya Kralları (=Yang di-Pertuan Agong'lar):

1) Negri Sembilan emîri 'Abdu'r-Raḥmân 1957 - 1960

2) Selangor sultânı Ṣalâḥü'd-Dîn 'Abdü'l-'Azîz Şâh 1960-1961

3) Perlis râcâsı Seyyid Hârûn Putra Cemâlü'l-Leyl 1961 - 1965

4) Trengganu sultânı İsm. Nâṣırü'd-Dîn Şâh 1965 - 1970

5) Kedah sultânı 'Abdü'l-Ḥalîm Mu'aẓẓam Şâh 1970 - 1975

6) Kelantan sultânı Yaḥyâ Petra 1975 - 1979

7) Pahang sultânı Aḥ. Şâhü'l-Müsta'în 1979 - 1984

8) Sul. Maḥmûd İskender b. Sul. İsm. 26.4.1984-1989

12. besar(Emîr) Tuanku Câ'fer 'Abdürraḥmân 22.9.1994'te 10. Malezya kralı oldu.

IX

GÜNEY ve GÜNEY-DOĞU ASYA'da BUGÜNKİ MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

1. AFGANİSTAN

Orta Asya'nın güney-batısına ve Yakın Doğu'nun kuzey-doğusuna düşen, denizlere kapalı, hiç demiryolu olmıyan, şimdiye kadar hiç nüfus sayımı yapılmamış bir ülkedir. Kuzeyi, "Güney Türkistan"ı -ki "Afgan Türkistanı" da deniyor-teşkîl eder. Daha doğrusu kuzeyindeki kalın şerit, Bend-i Türkistân (Fars. "Türkistan'ın Bağlayıcısı") Dağları'na kadar, Türkistan'ın üç ülkesinin -batıdan doğuya Türkmenistan ve Özbekistan ve Kırgızistan'ın- güney uzantısıdır ve sun'î şekilde Afganistan'a eklenmiştir. Ülkenin kuzeyi baştan başa Sovyetler Birliği (Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan Sovyet Cumhûriyetleri) ile çevrilmiştir. Doğuda Çin Türkistanı (Doğu Türkistan) ile çok kısa bir hudud vardır. Sonra doğu ve bütün güneyi Pâkistân çevirir (kuzeyden güneye Kişmir, Pathanistân, Belûcistân eyâletleri). Afganistan'ın batısı, İran'dır (Horâsân ve Kirmân eyâletleri). Horâsân'ın İran'da kalan kısmına (târîhî merkezler, Tûs, Meşhed, Nîşâpûr) "Batı Horâsân", Afganistan'da kalan kısmına (Herât) "Doğu Horâsân" denir ki her iki târîhî Türk ülkesi de bugün İranlılar'la meskûndur ve Türkler oldukça küçük bir azınlık teşkîl ederler. Târîhî Horâsân'ın bir kısmı da (Merw), Türkmenistân Sovyet Cumhûriyeti'nin güney şehridir; burası hâlâ Türk yurdudur.

Afganlar, Hind-Avrupa (Ârî) ırkların İran ırkları grubundan bir millet olmakla berâber, Afganistan, millî bir devlet değildir. Zîrâ halkının ancak yaklaşık % 52'si Afgan'dır (9.974.000 nüfus). Buna karşılık Pâkistân'da da yaklaşık 13.620.000 kişi Afganca koşunur. Şu halde Afganca, 23.594.000 kişinin (1981) dilidir ki, Farsca konuşanlardan az değildir. Üstelik Pâkistân ve Hindistan Müslümanları'nda oldukça Afgan

kanı vardır, fakat bugün Hindistan dilleri konuşurlar. Bununla beraber Afganlar'ın bâzı boyları, Afgan'laşmış, yâni Afganca konuşan eski Türk boylarıdır. Afganlar, vuruşkanlıklarını Türkler'den almışlardır. Afganistan, târih boyunca, daha çok Türk kavimleri veyâ hânedanlarınca yönetilmiştir. Umûmiyetle asıl Afganca konuşulan bölge Hindistan'daki, kuzeyde Türkçe konuşan bölge Türkistan'daki ve batıda Farsca konuşan bölge de İran'daki Türk imparatorluklarına bağlı olmuştur. Bugünki Afganistan'ın kurucusu, 1747'de Ahmed Şâh Dürrânî'dir ve 1798'e kadar Afganistan imparatorluğunu büyük devletler arasında bulunduran, bir hânedan kurmuştur. Sonradan bugünki Pâkistân'ı kaybeden Afganistan, mütevâzı' ve dünyâ şartlarına uyamıyan bir krallık hâline gelmiştir. Bununla berâber, hiç bir zaman Avrupa sömürgesi olmıyan çok sayılı Asya devletlerinden biri olabilmiştir (dîğerleri: Türkiye, Çin, Japonya, Siyam ve İran). Ama Birinci Cihan Harbi'ne kadar, İngiltere, Afganistan yönetimine katılmamakla berâber, onu, dış ülkelere kapatmıştır. Böylece Afganistan geri kalmış, fakat Rus sömürgesi olmaktan da kurtulmuştur. Zîrâ İngiltere olmasa idi, XIX. asır sonlarında Rusya'nın Afganistan'ı işgali kaçınılmazdı.

Afganistan devleti 20.6.1747'de kurulmuştur. 27.4.1978'de Dâwûd Hân'ı deviren Nûr-Muh. Taraqî, Afganistan cumhûriyetini komünistleştirmiş, fakat Rusya'ya teslîm etmemiştir. Bu şahıs 16.9.1979'da öldürülmüş, yerine Babrak Karmal gelmiş ve ülkeyi Rusya'ya teslîm etmiştir. Hâlen milliyetçiler içeride direnmektedirler. Karmal'in çağırdığı Rus ordusu, ülkeyi işgalde devâm etmektedir(1989'da Rus ordusu tamâmen çekildi). Nüfûsun üçte biri Pâkistân ve Îrân'a sığınmıştır.

Babrak Karmal'in yerine geçen Necîbullâh, 16.4.1992'de ayrıldı. 27.4.1978'de katledilen Dâwûd Hân'ın yerine geçen Muh.Tarakî 16.9.1979'da katledildi, onun yerine geçen Hâfız Emîn 27.12.1979'da katledildi ve yerine Babrak Karmal geçti. Ruslar'ın Afganistan'ı boşaltmaları, Sovyetler'in dağılmasının işâreti oldu. Fakat Afganistan'da iç savaş 1996'da da sürmektedir.

Per capita gelir 250 dolar hesaplanmaktadır ki bu rakam gerçeğe yakın ise GSMH 4.795.000.000 dolar eder. Çok az petrol vardır. Halkın % 90'ı ümmî'dir (okuma-yazma bilmez).

Afganistan 636.216 km^2 ve 1981 tahminlerine göre 19.180.000 nüfusludur (km^2'ye 30 kişi). Başkent Kâbil'dir (1.100.000). Dîğer büyük şehirler: Kandehâr (280.000, Kâbil gibi Afganca konuşulur). Herât (210.000 Farsca), Kunduz 150.000 (Türkçe), Mezâr-ı Şerîf 130.000 (Türkçe). Askerlik 2 yıl ve savunma büdcesi 1978'de 61 milyon dolardır. 32.000 kara + 8.000 (160 harb tayyâresi) + 30.000 jandarma = 70.000 askeri vardır.

Yaklaşık nüfûsun % 52'sinin Afganca, % 30'unun Farsca (Tâcik), % 3'ünün Moğolca (Hezâre) ve % 15'inin Türkçe konuştuğu hesaplanmaktadır. Türkçe konuşanlar 2.870.000 nüfûs eder. Türkler, 3 ayrı lehçe konuşurlar (umûmî nüfûsa nisbetle): % 8 Özbek, % 6 Türkmen, % 1 Kırgız.

Nüfûsun % 100'ü Müslüman'dır. Resmî din Sünnî-Hanefîlik'tir. Fakat 1.600.000 kadar Şîî-Câ'ferî (batıda) ve 375.000 kadar Şîî-İsmâîlî vardır (bu sonuncular Bedahşân, Wâhân, Nûristân'da).

Kuruluşu sırasında, Ahmed Şâh zamânında 1750'ye doğru Afganistan imparatorluğunun taht şehri Kandehâr idi. 1.638.308 km² olan ve 22.000.000 nüfuslu idi. 1800'de imparatorluk, büyük devletler arasından çıkmış ve küçülmüştü: 908.000 km² ve 13.000.000 n. 1825'te: 747.908 km² ve 8.000.000 n. (şehirleri: Kâbil 80.000, Herât 80.000, Kendehâr 70.000 n.). 1850'de: 636.266 km² ve 6.500.000 n. (Kâbil 80.000, Kendehâr 70.000 , Herât 65.000). 1875'te: 636.266 km² ve 7.000.000 n. (Kâbil 80.000, Kendehâr 70.000, Herât 65.000). 1900'de: 636.266 km² ve 6.500.000 n. (100.000'i geçen bir hiç bir büyük şehri yok). 1915'te: 636.266 km² ve 8.250.000 n. (Kâbil 140.000). 1925'te: 636.266 km² ve 10.000.000 n. (Kâbil 140.000), 1950'de: 636.266 km² ve 13.000.000 n. (Kâbil 240.000).

2. PÂKİSTÂN

14.8.1947'de kurulan bu devlet, târîhî Hindistan kıt'asının batı (veyâ kuzey-batı) parçasıdır. Güneyi 'Ummân Denizi'dir. Batısı İran, bütün kuzeyi Afganistan'dır. En kuzey-doğuda Çin ile (Çin Türkistanı) kısa sınırı vardır. Doğusu ise Hindistan'dır (Hindistan'ın kuzeyden güneye Kişmîr, Pencâb, Racastân ve Gücerât state =devlet'leri yâni eyâletleri). Yengeç Dönencesi, Pâkistân'ın en güneyinden (Sind kıyıları) bir kaç kilometre güneyden geçer. Buna karşılık Pâkistân kuzeyde 38° paraleline yaklaşır. İndüs, Pâkistân'ı baştan başa geçerek sular. Hindistan için Ganj ne ise, Pâkistân için de İndüs odur.

Pâkistân, bir cumhûriyettir. İngiliz Milletler Topluluğu'ndan ayrılmıştır (30.1.1972). Pâkistân devlet başkanları: 1. Kaaid-i â'zam Muḥ. 'Alî Cinnah (Cinâḥ=Cenâḥ) 14.8.1947-11.9.1948=1, 0, 28 (Karaçi, 25.12.1876 - Karaçi, 11.9.1948 = 71, 8, 17, med. Karaçi). 2. H̱oca el-Ḥâcc Nâzımü'd-Dîn 11.9.1948-19.10.1951=3, 1, 8. 3. Golâm Muḥ. H̱ân (Lâhûr 1895-Karaçi 1956=61) 19.10.1951-6.10.1955=3, 11, 18. 4. Tuğg. İskender Mîrzâ 6.11.1955-28.10.1958=3, 0, 23. 5. Mareşal Muḥ. Eyyûb H̱ân 28.10.1958-25.3.1969=10, 4, 28 (Pathanistân 1908 - İslâmâbâd 1974 = 66). 6. Org. Ağa Muḥ. Yaḥyâ H̱ân 25.3.1969-20.12.1971=1, 8, 26 (doğ. Peşâwer 1917). 7. Ẕü'l-Fekaar 'Alî Butto (Bhutto) 20.12.1971-14.8.1973=1, 7, 25 (Lakana/Sind 1928 - îdâmı: 1980). 8. Faẕlu'llaah Çawdrâ 14.8.1973-9.1978=5, 1 (bu müddet içinde başbakan: Butto). 9. Org. Muḥ. Ẓıyâ'ü'l-Ḥaqq 9.1978 (doğ. Cullundur (Pencâb-Hind., 12.8.1927). Newwâb-zâde Liyâkat 'Alî H̱ân (Kernâl/Doğu Pencâb, 1.10.1895- Rawalpindî, 16.10.1951 = 56, 0, 16): İlk başbakan: 2.6.1947-16.10.1951 = 4, 4, 14. Cinnah'dan sn. Pâkistân'n 2. lideri. B.Newwâb Rüstem 'Alî H̱ân b.Newwâb b.Aḥ. 'Alî H̱ân, Mandal hânedânı. 1921 Oxford hukuk me'zûnu. Bir Afgan tar. katledildi ve ölümünden "kaaid-i millet" dendi. Ẓıyâ'ü'l-Hakk'ın sûikasd eseri tayyâresi patlatılarak 29 devlet adamı ve generalle ölümü Bahâwalpûr, 17.8.1988 (=61, 0, 8, başkan: 9,11), yerine yardımcısı

Gulâm İshâq Hân(doğ.1911) 18.7.1993'te istifâ etti. 13.11.1993'te Fârûq Legharî(doğ.1940) seçildi. 1993'te Benâzir Butto 2. defa başbakan oldu.

887.749 km² - 82.755.000 n. (1981 t.) = 93. P.c. 240 dolar = GSMH 19.429.000.000 dolar.

408.000 kara + 13.000 deniz + 17.600 hava (256 harb tayyâresi) + 109.000 jandarma askeri = 547.600. Askerlik: gönüllü. 1979 savunma büdcesi: 1.180.000.000 dolar.

8.808 km demiryolu. 14,2 milyar kwh elektrik (1979). % 78 ümmî (1972).- Petrol 0,5 milyon ton (1979) (1960: 0,4 milyon).Pirinc, 4,7 milyon ton (1978) (dünyâ 13.'sü), buğday 8,2 milyon ton (1978) (dünyâ 10.'su).

Resmî diller: Urdû (Hindce'nin Arab harfleri ile yazılan ve bol Türkçe kelime ihtivâ eden, aydın tabaka Hind Müslümanları'nın kullandığı bir lehcesi) ve İngilizce. Yüksek kültür dilleri: Farsca ve Arabca. Halkın konuştuğu diller: 46.900.000 Pencâbca, 17.400.000 Sindce, 13.620.000 Puştû (Pathanî) (Afganca), 3.000.000'dan az Belûçça, 1.800.000 Kişmîrce, bir kaç yüz bin Brahuî (yalnız bu, Dravid dilidir).

Eyâletler: Pencâb (Batı Pencâb) (Lâhûr) 46.900.000, Sind (Karaçi) 17.400.000, Pathanistân (Peşâwer) 13.620.000, Belûçistân (Keta, İng. Quetta) 3.000.000, Âzâd Kişmîr (Batı Kişmîr) 1.800.000 (83.806 km^2).- Şehirler (gene 1981 t.): Râwelpindi-İslâmâbâd (başkent) (Pencâb) 2.275.000, Karaçi (Sind) 4.665.000, Lâhûr (Pencâb) 2.887.000, Ḥayderâbâd (Sind) 837.000, Multân (Pencâb) 723.000, Gujranwâla (Pencâb) 481.000, Peşâwer (Pathanistân) 366.000, Siyalkut (Pencâb) 272.000, Sagoda (Pencâb) 268.000, Sukkur (Sind) 202.000, Keta (Belûçistân) 205.000.

1951 s. 33.781.000, 1972 s.64.890.000, 1978 t.75.600.000. Şehirler (1951): Lâhûr 1.800.000, Karaçi 1.009.000, Ḥayderâbâd 242.000, Râwelpindi 237.000.

Resmî din: İslâm. % 97 Müslüman (80.520.000). 1981'de Gayri Müslimler: 2.230.000 (5.000 Budist, 12.000 Pârsî, 1.213.000 Hıristiyan (yarısından azı Protestan, yarısından fazlası Katolik,, hepsi yerli), 1.100.000 Brahman=Hindû).- Müslümanlar'ın tamâma yakını Sünnî ve bunların da çok büyük çoğunluğu Ḥanefî'dir. Zîrâ bütün Hind kıt'asına İslâm dînini Türkler getirip yaymışlardır. Dîğer mezhepler (1981 yaklaşık): 900.000 Şîî-Câ'ferî (Sind ve Pencâb), 900.000 Şîî-İsmâ'îlî (her eyâlette), 220.000 Aḥmedî=Kaadiyânî (yarısı Lâhûr şehrinde).

3. HİNDİSTAN

Hindistan bugün bir Müslüman devleti değildir. Ancak İndonezya'dan sonra dünyâ devletleri içinde en fazla Müslüman nüfûsu ihtivâ eden devlet olması bakımından, burada ayrı bir hulâsa açmak îcâb etmektedir. Büyük tafsîlât için III. cildin Hindistan ve İngiltere bahislerine bk.

Hindistan, Pâkistân ile aynı zamanda İngiltere'den ayrılarak 15.8.1947'de müstakil olmuş bir birleşik devlettir (22 devlet + 9 federal toprak). İngiliz Milletler Topluluğu üyesidir. Sosyalist bir cumhûriyettir.

Bakanlar kurulunda çok def'a bir kaç Müslüman nâzır bulunduğu gibi, eyâlet (state) kabineleri için de aynı şey bahis mevzuudur. Bir Müslüman bugüne kadar yalnız federal başbakan olamamıştır. Fakat cumhur başkanı ve başkan yardımcısı olmuşlardır. Hindistan cumhur başkanı Faḫrüddîn 'Alî Aḥ. 24.9.1974-11.2.1977 (katl) = 2, 4, 17. Müslüman Hindistan cumhur başkanı yardımcıları: İlk yıllarda Ẕâkir Ḥüs. ve hâlen (1981) bu makamda bulunan Muḥ. Hidâyetullaah.

3.166.828 km² - 683.000.000 n. (1981 t.) = 215. P.c. 195 dolar ve GSMH (1981 t.) 133.185.000.000 dolar.

1981 savunma büdcesi 4,4 milyar dolar. Askerlik: gönüllü. 944.000 kara + 47.000 deniz + 113.000 hava (630 tayyâre) + 300.000 jandarma = 1.404.000 asker.

Petrol 13 milyon ton (1979) (1960: 0,4 milyon); pirinç 79 milyon ton (1978) (dünyâ 2.'si); buğday 31,3 milyon ton (1978) (dünyâ 4.'sü). Elektrik: 26 milyar kwh (1978). % 65,5 ümmî (1971). 60.231 km demiryolu (4.649 km elektrikli).

Hindistan, Çin'den sonra nüfus bakımından dünyânın 2. devletidir. 1951 s. 356.892.000, 1961 s.439.073.000, 1971 s. 547.950.000, 1978 t. 638.000.000.

Müslüman nüfus, Hindûlar'dan açık şekilde fazla artmaktadır. 1951 sayımında % 10 olan Müslüman nüfus, 1971 sayımında % 11,21'e çıkmıştır. 1981 t. % 12'dir (81.960.000) (1951 s. 35.400.000). 1971 sayımında dinler şöyle idi: Müslüman % 11,21 (61,4 milyon), Sih % 1,89 (10,3 milyon), Hıristiyan % 2,60 (14,2 milyon; 8,2 milyon Katolik, 6 milyon Protestan), Budist 0,70 (3,8 milyon), Ceynî=Pârsî % 0,47 (2,6 milyon), gerisi Brahman=Hindû.- Bugün 91.960.000 nüfusla Hindistan Müslümanları, İndonezya'dan sonra, dünyâ devletleri içinde, 2. büyük Müslüman cemâatidir.

Hindistan Müslümanları'nın büyük çoğunluğu Sünnî-Hanefî'dir. Şîî azınlıklar: 5.500.000 Şîî-Câ'ferî (Uttar Pradesh, çok az Andhra Pradesh, Maysûr ve Kerala), 3.500.000 Şîî-İsmâîlî (Maharaştra, Gücerât).

Hindistan + Pâkistân + Bengladeş (eski İngiliz Hindistanı) = 4.198.598 km² - 859.755.000 n.- 1981 t.) = 204. Müslüman: 242.385.000 (% 28'den fazla).

Seylan: Müslüman % 7'den az fazla (962.000). Nepal: Müslüman % 7 (900.000). Butan: Müslüman yok gibidir. Seylan kabinesinde Müslüman bakanlar bulunmaktadır.

1594'te Timuroğulları'nın Hindistan Türk İmparatorluğu 3.673.000 km² ve 120.000.000 nüfuslu ve dünyânın -Türkiye ve İran'dan sonra- 3. büyük devleti idi (Ekber Şâh). Âdil-Şâhlar'ın Güney Hindistan Türk İmparatorluğu (Bîcâpûr), 453.000 km² ve 22.000.000 nüfuslu idi, o da büyük devletler arasında idi. Kutb-Şâhlar'ın Gülkende Türk krallığı 295.000 km² ve 10.000.000 nüfuslu idi. Nizâm ve Berîd Şâhlar'ın iki krallığı ise toplam 200.000 km² ve 7.000.000 nüfûsu ihtivâ ediyordu.

1700'de Timuroğulları, Hindistan kıt'asını hâkimiyetleri altında hemen hemen tevhîd etmişlerdi (Âlemgîr Şâh). Hindistan Türk İmparatorluğu -Türkiye'den sonra- dünyânın 2. devleti idi ve İran'ı 3.'lüğe itmişti. 4.622.885 km² ve 170.000.000 nüfuslu idi.

1750'de Timuroğulları'nın Hindistan İmparatorluğu, 3.103.243 km² ve 140.000.000 nüfuslu idi. Dünyânın 7. mühim devleti idi. Nâdir Şâh'ın darbesi, Hindistan Türk imparatorluğu çökertmişti. Eyâletler sallantıda idi. İngiliz müdâhalesine müsâit zemin hazırdı.

1800'de Timuroğulları'nın Hindistan Türk İmparatorluğu 293.000 km² ve 22.000.000 nüfûsa inmişti. Kıt'anın mühim kısımlarında İngiliz hâkimiyeti gerçekleşmişti. Hayderâbâd Nizâmı, 260.000 km² toprak ve 10.000.000 nüfûsu elinde

tutuyordu. İki yıl önce Feth-'Alî Tîpû-Sultân'ın Güney Hindistan'daki kudretli Müslüman Türk devletini yıkmak için, Türkmen asıllı olan Nizâm, İngiltere'yi desteklemişti. Bir çok Hindû devlet ortaya çıkmıştı. Bâzı Müslüman devletler de vardı. Bunların başında Belûcistân geliyordu (447.000 km^2, 2.220.000 n.). Behâwelpûr, Bhôpâl devletleri de bu arada anılabilir. Bunlar gûyâ nazarî şekilde Delhi'deki Timurlu pâdişâhı nâmına hüküm sürüyorlardı. Çoğunu İngiltere nüfûzuna almıştı. İngiltere, kıt'anın tamâmını fethedeceği XIX. asra ayak basmıştı.

1825'te durum, İngiltere'nin daha lehine gelişmiş, Timurlu pâdişâhı bile İngiliz nüfûzuna düşmüştü. Delhi'deki pâdişâh ve Luknov'da onun sadrâzamı olan Ûd nevvâbı ellerindeki 293.000 km^2 ve 31.300.000 nüfuslu çok zengin toprakları, İngiltere'ye tâbî olarak 1857'ye kadar muhâfaza edeceklerdir. Hayderâbâd başta olmak üzere dîğer Müslüman devletler de İngiltere'ye tâbî olmuşlardı. İngilizler, kuzey-batıya doğru tırmanıyorlardı, henüz bu bölgeleri ele geçirememişlerdi. 447.060 km^2 kadar bu toprağı ellerinde tutan Belûcistân beylerbeyileri, 1875'te bile henüz müstakil idiler; fakat nüfus çok azalmıştı (600.000 kadar). Şehirler devamlı istîlâlar, darbeler, iç muhârebeler, yağmâlar, merkezî otoritesizlik yüzünden sarsılmış, büyük nüfus kaybetmişti. 1825'te Timuroğulları'nın elindeki şehirlerin yaklaşık nüfusları: Luknow 350.000, Delhi 340.000, Agra 200.000 Hânpûr 175.000, Allaahâbâd 150.000, Barelli 80.000, Meret 50.000.

4. BENGLADEŞ

Bengladeş (Bengaldeş), eski Doğu Pâkistân'dır. 31.12.1971'de Pâkistân'dan ayrılarak müstakil oldu. Bk.c.111: İngiltere ve Hindistan. Bugün Commonwealth üyesi, sosyalist cumhûriyettir. Başkanlar: Şeyh Mücîbü'r-Rahmân 31.12.1971-20.1.1975=3, 0, 20 (Ferîdpûr 1920 - Dhâka 20.1.1975 = 55, katl), Muh. Sâim 20.1.1975-21.4.1977 = 2, 3, 2, Tümg. Zıyâ'ü'r-Rahmân 21.4.1977 - 30.5.1981 = 4, 1, 9 (1935-30.5.1981 = 46, katl), sn. 'Abdü's-Settâr ve yerine 23.3.1982'de Ebü'l-Fazl Muh. İhsânid-'Dîn Çuwdurî.

144.020 km^2 - 94.000.000 n. (1981 t.) = 652. P.c. 115 dolar = GSMH 1981 t. 10.810.000.000 dolar.

65.000 kara + 4.000 deniz + 3.000 hava (27 harb tayyâresi) + 30.000 jandarma = 102.000 asker. Askerlik: gönüllü. 1979 savunma bütçesi 79 milyon dolar.

Dil: Bengalce (Arab harbleri). Bengaldeş Assamı'nda Assamca konuşulur: 12.393 km^2 - 6.200.000 n. (500) (merkez Sylhet).

Din: % 85 Sünnî-Hanefî Müslüman 79.900.000, gerisi Hindû, az Hıristiyan yerli ve Budist.

% 77 ümmî (1977). Çok az petrol. Pirinç 18,9 milyon ton (1978) (dünyâ 4.'sü). Kenevirde dünyâ 1.'si. Elektrik 1,4 milyar kwh (1975). 1.786 km demiryolu.

4 bölgeye ayrılmış 19 eyâlet. Dhâka (İng. Dacca) eyâleti: 7.464 km^2 - 10.144.000 n. (1981)=1.360.

Şehirler: başkent Dhâka 3.100.00 (1951: 700.000), Hulna 590.000, Çittagong 560.000 (1951: 294.000), Narayanganj 240.000.

1951 s. 42.063.000, 1974 s. 71.317.000.

Pâkistân + Bengladeş = 1.031.769 km^2 - 176.755.000 n. (1981 t.) = 171.

Burma (Birmanya): % 6 Müslüman (2.100.000). Bengladeş sınır bitiminden Bengal Körfezi'nin doğu sâhilleri boyunca inen ve doğusu Arakan Dağları ile sınırlı Arakan bölgesinde Müslümanlar, büyük ekseriyettedir. Rangun'da da (başkent) Müslüman vardır.

Bengladeş'in güneyi Bengal Körfezi, güney-doğusu Burma'dır. Dîğer bütün tarafları Hindistan'la çevrilmiştir (doğuda Batı Bengal, kuzey ve batıda Assam). Doğu Bengal, Assam'dan Sylhet bölgesi ile berâber, Bengladeş'i teşkîl etmiştir. Daha küçük ve az nüfuslu olan Batı Bengal (merkez Kalküta), Hindistan'da kalmıştır.

5. MALDİV

298 km2 - 154.000 n. (1981 t.) = 517. Hind Okyanusu ortasında, Ummân Denizi güneyinde, Seylan'ın ve Hindistan'ın güney ucunun güney-batısında 220'si meskûn 2.000 kadar koral adacığından ibârettir. 9.1.1957'de İngiltere'den ayrılarak müstakil oldu. Monarşi ilgaa edilerek (bk. yukarıda Maldiv Emîrleri) cumhûriyet oldu (bk.c.III: İngiltere). Başkan: Me'mûn 'Abdü'l-Kayyûm, daha önceki: Emîr İbr. Nâşır. Merkez Male 36.000. Ordusu yoktur. P.c. 300 dolar = GSMH 1981 t. 46.000.000 dolar. % 100 Müslüman (Sünnî). Dil: Dewehî (Eski Seylanca). Lingua franca: Arabca ve İngilizce. 1954 t. 93.000.

Maldiv güneyindeki Chagos (Çago) adacıkları. 1976 hazîrânında Afrika'daki Seyşel devletine verilmiştir.

6. MALAYSİYA

Malaysiya Birleşik Krallığı, İngiltere'nin ayrılarak, 31.8.1957'de müstakil devlet oldu. Commonwealth üyesidir. Bk.c.III: İngiltere ve yukarıda Malaya prenslikleri bahsi.

333.507 km^2 - 14.715.000 n. (1981 t.) = 44. P.c. 1.210 dolar ve GSMH 1981 t. 17.805.000.000 dolar.

54.000 kara + 6.000 deniz + 6.000 hava (31 harb tayyâresi) + 14.800 jandarma = 80.000 asker. Askerlik: gönüllü. 1980 savunma büdcesi 1.470.000.000 dolar.

Petrol 13 milyon ton (1979). Elektrik 7,5 milyar kwh (1978). Demiryolu 1.500 km. Kauçuk ve kalay istihsâlinde Malezya, bir çok yıl dünyâ birincisidir.

Resmî din: İslâm. Resmî dil: Malay. Lingua franca: İngilizce, ayrıca Müslümanlar için Arabca ve Çinliler için Çince. % 66 Müslüman 9.711.000 (Sünnî Hanefî).- 1961 t. 8.360.000, 1970 s. 8.810.000, 1977 t. 12.946.000 (10.882.000 Malaya + 904.000 Sabah + 1.160.000 Sarawak), 1978 t. 13.300.000.

Malaysiya, bir konfederasyondur. Devletin esâsını teşkîl eden Malaya 9 devlet ve 3 federal topraktan müteşekkil bir federasyon olup, Sabah ve Sarawak da bu federasyona katılarak konfederasyon teşkîl etmişlerdir. Sabah, eskiden Kuzey Borneo denen ve Borneo adasının kuzey-doğusunu teşkîl eden İngiltere sömürgesidir. Sarawak ise, Borneo adasının kuzeyinin ehemmiyetli bir kısmını kaplıyan eski İngiltere sömürgesidir. İkisinin arasında Brunei vardır (aş.bk). Borneo adasının büyük kısmı ise İndonezya'nın elindedir. İngilizler, Sarawak ve Sabah'ı İndonezya'ya değil, Malaysiya'ya bırakarak

çekilmişlerdir. Bu sûretle Malaysiya, Güney Çin Denizi üzerinde, batıdan doğuya denizi bütünüyle kat'eden bir sâhaya yayılmıştır. Sabah'ın kuzeyinde Sulu Denizi'nde Filipinler'le bile komşu olmuştur.

Sabah: 80.520 km^2 - 1.094.000 n. = 8 (1970 s. 655.000). Sarawak: 121.400 km^2 - 1.273.000 n. = 10 (1970 s. 976.000, 1978 t. 1.174.000). Toplam (Malaysiya Borneosu): 252.987 km^2 - 2.367.000 = 9.- Asıl Malaya: 131.587 km^2 - 12.348.000 = 94 (1970 s. 8.810.000).- Federal taht şehri Kuala Lumpur 700.000, Sarawak'ın merkezi Kuçing 96.000, Sabah'ın merkezi Kota Kinabalu (eski Jesselton) 62.000.- Kuala Lumpur eskiden Selangor prensliğinin merkezi idi. Şimdi 339 km^2 bu prenslikten alınarak Kuala Lumpur, federal taht şehri yapılmış, Selangor prensliğinin merkezi Şâh-Â'lem şehri olmuştur.- Malaya: 3.990.000 Çinli (bir kısmı Müslüman), 960.000 Hindû ve Hindistan-Pâkistân Müslümanı, gerisi Malay; din: 960.000 Brahman (Hindû), 3.185.000 Budist, 280.000 yerli Hindistan, 7. 923.000 Müslüman.- Sabah: 226.000 Çinli, gerisi çoğunlukla Malay.- Sarawak: 350.000 Çinli, 270.000 Malay, gerisi Dayak (Çinliler çoğunlukla Budist, dîğerleri Müslüman'dır). Konfederasyondaki Çinliler, Çin'den gelmiş, Hindliler de Hindistan ve Pâkistân'dan gelmiş ve yerleşmiş göçmenlerdir.

Malaya, dar bir berzahla Siyam'a (Tayland) bağlı tam bir yarımadadır. İnce uzundur. Çinhindi'nin Sumatra adasına paralel uzanan güney uzantısıdır. Güney ucu (Buru Burnu), ekvator çizgisine çok yaklaşır. Bu güney ucunda Singapur adası vardır ki, önce Malaya ile federasyon şeklinde istiklâl kazanmış, sonra Singapur'a Çinliler'in hâkimiyeti yüzünden ayrı cumhûriyet olmuştur. Malaya'nın kuzeyindeki prenslikler son asırlarda Siyam tarafından alınıp verilmiştir. Malaya yarımadasının kuzeyi bugün de Siyam'da kalmaktadır. Malaya birliği, 9 prenslik ve 3 federal arâzîden müteşekkildir. Federal arâzîler:

Kuala Lumpur 339 km^2 - 700.000 = 2.065 (federal taht şehri ve başkent); Pinang 1.036 km^2 - 1.070.000 = 1.033 (merkez Georgetown 404.000); Malaka 1.657 km^2 - 570.000 = 344 (merkez Malaka 131.000).

9 hükümran prensten biri, 4 yıl için kral seçilmekte, prensliğini velîahdinin niyâbetinde bırakıp Kuala Lumpur'a gelip "kral" sanıyle bu sınırlı müddet içinde saltanat sürmektedir. Bu prenslik hânedanları, evvelce gözden geçirilmişti. 9 Malaya prensliği:

1. Perek 20.668 km^2 - 2.190.000 = 106 (İpoh 372.000)
2. Johor 18.983 km^2 - 1.780.000 = 94 (Johore Bharu 204.000)
3. Selangor 8.183 km^2 - 1.640.000 = 200 (Şâh-Â'lem)
4. Kedah 9.478 km^2 - 1.340.000 = 141 (Alor Star 100.000)
5. Kelantan 14.891 km^2 - 960.000 = 64 (Kota Bharu 93.000)
6. Pahag 35.790 km^2 - 703.000 = 20 (Kuantan 65.000)
7. Negri Sembilan 6.681 km^2 - 670.000 = 100 (Seremban 122.000)
8. Trengganu 13.078 km^2 - 575.000 = 44 (Kuala Trenggau 80.000)
9. Perlis 803 km^2 - 170.000 = 212 (Kangar 14.000)

Singapur: % 20 Müslüman (çoğu Malay) (bâzı Hindistanlı ve Çinli Müslümanlar) = 493.000. İlk cumhurbaşkanı (1965-1970=5): İndre Yûsuf b. İsḥâq (Padang Gasah 1916-Singapur 1970=54).

7. BRUNEİ

Brunei, İngiltere'den ayrılarak 31.12.1983 günü müstakil devletler arasına giren bir devlettir. Tafsîlât için bk.c.III: İngiltere. Hânedânı için yk.bk. Commonwealth üyesidir. 5.800 km^2 - 220.000 n. (1981 t.) = 38. P.c. 12.000 dolar ve GSMH 1981 t. 2.640.000.000 dolar. Borneo adasının kuzeyinde, Sarawak ile Sabah (Kuzey Borneo) arasına sıkışmıştır. Başkent Bender Seri Begawan (Seria)'dır. Brunei limanı, bu küçük ülkeye adını vermiştir. 4 ilçeye ayrılır. Resmî dil Malayca, lingua franca İngilizce'dir. 54.000 Çinli'den geriye kalan nüfus Malay'dır. % 75 Müslüman'dır (gerisi çoğunlukla Budist). İslâm, resmî dindir. Petrol 12 milyon ton (1979). 2.400 kara + 400 deniz + 100 hava + 1.800 jandarma = 4.700 asker. Askerlik gönüllüdür. 1978 savunma büdcesi 171 milyon dolardır. Harb tayyâresi yoktur.

8. İNDONEZYA

İndonezya, Holanda sömürgesi iken, 28.12.1949'da istiklâlini kazandı. Tafsîlât için bk. c.III: Holanda. Muhâfazakâr cumhûriyettir. Başkanlar: Ah. Sukarno 28.12.1949-22.2.1967 = 17,1,25 (Surabaya 1901 - Cakarta 1970 = 69) ve Org.Suharto 22.2.1967'den bugüne (1989) (doğ. Cokyakarta 1921). Önceleri birleşik devlet iken, bugün merkezî cumhûriyettir. Nüfus bakımından dünyâ devletleri arasında 5.'dir (Çin, Hindistan, Rusya ve Amerika'dan sn.). Dünyâda en çok Müslüman nüfûsu olan devlet de İndonezya'dır. Asya'nın en güney-doğusudur. Güneydoğu Asya'nın ve Uzak Doğu'nun da en güney doğusudur. Batı Yeni Gine (İrian), Okyanusya kıt'asında kalmakla, iki kıt'a üzerinde uzanır (topraklarının 5'te 1'inden fazlasını teşkîl eden İrian, nüfus bakımından İndonezya içinde bir ehemmiyet taşımaz). Bir adalar topluluğudur. 3.000 kadar adadır. Timor adasının yarısı Portekiz'e âitken, son yıllarda İndonezya'ya geçmiştir. Ancak İngiltere, Borneo'nun kuzeyini İndonezya'ya değil, Malaysiya'ya vermiş, İndonezya da bir hakk iddia etmemiştir. Ekvator (hatt-ı istivâ) çizgisi İndonezya'dan, Sumatra, Borneo ve Selebes adalarının ortasından geçer. Yeni Gine, bu çizginin güneyinde yâni Güney Yarıküre'de kalır. İndonezya'nın belkemiği olan Cava adası, güney yarımküeredir. Nüfus bakımından Cava'yı Sumatra, sonra Selebes, sonra Borneo tâkıyb eder. Halbuki Borneo, Sumatra, Selebes ve Yeni Gine adaları, Cava'dan çok büyüktür. İndonezya aynı zamanda Hind Okyanusu ile Büyük Okyanus'u ayırır. Asıl büyük Okyanus (Pasifik), Yeni Gine ile başlar. Dîğer İndonezya adaları, Pasifik'e bağlı ve İndonezya'nın iç denizleri sayılabilecek denizler arasında veyâ içindedir (Cava Denizi, Salebes Denizi, Banda Denizi, Flores Denizi, Karimata Denizi, Makassar Denizi vs.). 94° - 141° paralelleri arasında İndonezya, doğudan batıya 47 paralel kat' eder.

Nüfus inanılmaz derecede artmış ve artmaktadır. 1594'te İndonezya-Malaya Müslüman devletleri 1.600.000 km^2 ve 5,5 milyon nüfuslu idi ve bunların en ehemmiyetlisi olan Açe sultanlığı, Osmanlı pâdişâhına tâbî idi. 1700'de 1.300.000 km2 üzerine yayılan İndonezya-Malaya Müslüman devletlerinin toplam 3,5, 1750'de 4, 1800'de 5 milyon nüfûsu olduğu tahmîn edilebilir. 1825'te 1.207.000 km2 üzerinde 4,5 milyon toplam nüfuslu Müslüman devletler vardı. Bundan sonra Holanda ve kısmen İngiltere, Müslüman devletlerin birer ikişer ortadan kaldırdılar. XX. asra kadar direnenleri oldu. Nüfus pek çok arttı: 1870 t. 24.836.000, 1920 s. 49.155.000, 1930 s.

60.413.000, 1950 s. 79.910.000, 1957 t. 90.620.000, 1961 s. 93.900.000, 1971 s. 119.232.000, 1978 t. 141.600.000.- 1950'de şehirler henüz küçüktü: Cakarta 3.000.000, Surabaya 630.000, Semarang 340.000, Bandung 330.000, Surakarta 320.000, Cokyakarta 280.000, Palembang 240.000, Malang 200.000.

1.903.650 km^2 - 153.000.000 n. (1981 t.) = 80. P.C. 375 dolar ve GSMH 1981 t. 57.375.000.000 dolar.

181.000 kara + 35.800 deniz + 25.000 hava (48 harb tayyâresi) + 12.000 jandarma = 253.800 asker. Askerlik: kur'a. 1980 savunma büdcesi: 2.070.000.000 dolar.

Petrol 80 milyon ton (1979) (1960'ta 20,6 ve 1978'de 82,4 milyon). Pirinç 1978'de 25,7 milyon ton (dünyâ 3.'sü). 7.891 km demiryolu. 2,9 milyor kwh elektrik (1974).

Resmî dil: İndonezce (Malayca). Fakat halk bundan başka, pek çok Malay grubundan ayrı diller konuşur (Cavaca, Madûraca, Sâlebce, Buginesce, Balice, Lombokca, Dayakca ve daha pek çokları). Yeni Gine'de halk Zencî'dir ve diller, Malay grubundan değildir.

Din: % 91 Müslüman (çoğunlukla Sünnî-Hanefî) = 140.000.000. Gayri Müslimler: 13.000.000.Ancak yaklaşık 7.000.000 nüfus Müslümanlar arasında gösterilmiştir ki, bunlar çeyrek asır önceki kitaplarda henüz Putperest olan anılan kabîlelerdir. Dîğer dinler: 6.000.000 Brahman (2,5 milyonu Bali adasında), 1.000.000 Budist (Çinli), 6.000.000 yerli Hıristiyan. Hıristiyanlar'ın üçte birinden azı Katolik, üçte ikisiden fazlası Protestan'dır. Hıristiyan nüfus bilhassa Orta ve Doğu Cava, Kuzey Selebes, Doğu Nusa Tenggara, Moluklar ve İrian'dadır.

Başlıca ırklar ve diller: Cava adasında Malay, Cavalı, Madûralı (batıdan doğuya), Madûra adasında Madûralı, Sumatra adasında Açeli, Batan, Minangkabo ve Malay, Bali adasında Balili, Lombok adasında Sasak (Lomboklu), Selebes adasında Menandon (Selebesli veyâ Makassar), Bugines, Borneo adasında Dayak, Moluk adalarında Ambonlu vs., İrian'da İrian Zencîleri vs.

Şehirler (1981 t.): başkent Cakarta 8.000.000 (Cava), Surabaya 2.772.000 (Cava), Bandung 2.916.000 (Cava), Semmarang 1.042.000 (Cava), Surakarta 950.000 (Cava), Cokyakarta 682.000 (Cava), Malang 570.000 (Cava), Pekalongan 400.000 (Cava); Palembang 1.446.000 (Sumatra), Makassar 1.208.000 (Selebes), Bancermasin 400.000 (Borneo).

Cava ve Madura adaları: 134.044 km^2 - 98.300.000 = 733 (5 eyâlet) (Madura adası: 5.471 km^2) (bundan Cakarta şehri: 592 km^2 - 8.000.000 = 13.514).- Sumatra adası (8 eyâlet): 524.097 km^2 - 26.000.000 = 50.- Selebes (Ar.Sâleb, Mal. Sulawesi) adası (4 eyâlet): 229.108 km^2 - 10.700.000 = 47.- Borneo (Mal. Kalimantan) adası (4 eyâlet): 550.203 km^2 - 6.500.000 =12.- Palau-Palau Lain (6 eyâlet): 596.843 km^2 - 12.000.000 = 20.- Böylece 5 bölgeye ayrılmış 27 eyâlettir. Sonuncu bölgenin (Palau-Palau) 6 eyâletinin dökümü: Bali adası 5.623 km^2 - 2.700.000 = 480; İrian (Batı Yeni Gine) 421.981 km^2 - 1.200.000 =2; Maluku (Moluk adaları) 83.675 km^2- 1.400.000=17; Loro Sae (eski Portekiz Timoru ki adanın yarısıdır)14.925 km^2 - 800.000 = 53; Barat (Lombok) 21.740 (yalnız Lombok ad. 4.667 km^2) ve Timor

(Timor adasının öteki yarısı ile bağlı adalar) 48.889 ve ikisi berâber 70.629 km^2 - 5.900.000 = 84.

Filipinler: % 10 Müslüman = 5.000.000. Mindanao, Palawan ve Sulu adaları ki Filipinler'in en güneyidir, müstakil Müslüman devlet olmak için yıllardan beri savaş hâlindedir.

Okyanusya: Fici devletinde (ada) % 8 (51.000) Hindistan-Pâkistân asıllı Müslüman, Avustralya'da 135.000 kadar bilhassa Türk asıllı Müslüman vardır. Sünnî-Ḥanefî. Dîğer Okyanusya adalarında Müslümanlar, çok küçük ve ehemmiyetsiz cemâatler hâlindedir: Yeni Zelanda 1.000, Papua - Yeni Gine 100.000, Solomon 1.000, Havay (A.B.D) 100.000, Fransa'ya aid adalar (Tahiti, Yeni Kaledonya) 8.000.

B i b l i y o g r a f y a

Hindistan Timuroğulları'na âid bibliyografya, tahlîlî şekilde, 11. bahsin sonunda verildi. Buradaki bibliyografya, *13. Kitab*'ın dîğer 8 bahsi üzerinedir. Bu 8 bahsin bibliyografyası Hindistan ve İndonezya-Malezya olarak iki gruba ayrılabilir. Fakat ikinci grubun kaynakları çok sınırlıdır; bu grup daha çok Avrupalılar'ın incelemelerine dayanmaktadır. Onun için *13. Kitab*'ın bibliyografyası karışık verilecektir. Ayrıca verilmiş Hindistan Timuroğulları'na âid kitaplar, burada bir def'a daha anılmayacaktır. Fakat o bibliyografya da, geniş ölçüde, dîğer Hindistan bahislerimiz için geçerlidir.

Hindistan Türk imparatorluğunun kurucusu Gazneliler ve onların halefi Gurlular için kaynaklar, Farsca'dır: 'Utbî, (*Târîh-ı Yemînî*, Tahrân ve Lâhûr baskıları); Beyhaqî, (*Târîh-ı Mes'ûdî*, Ganî ve 'Alî Ekber Feyyâd nş., Tahrân, 1945, 2: Meşhed 1971) (Rusca trc. A.K.Arends, Taşkent, 1962, 2: Moskova 1969); Gerdîzî, Nizâmî-i 'Arûzî, Cûzcânî, 'Awfî (gerek *Cewâmî'* ve gerek *Lübâb*), Cüweynî, Hamd. Müstewfî *(Târîh-ı Güzîde)*, Râwendî vs. Bunlara Ar. olarak İbnü'l-Esîr'in son cildleri eklenmelidir. Gurlular için başlıca kaynak Cûzcânî'dir: *Tabakaat-i Nâsırî*, yeni neşri: 'Abdü'l-Hayy Habîbî, 2 c., Kâbil, 1923-4, 2: Quetta 1949 ve Lâhûr 1954 ve Kâbil, 1962, 1964; Gurlular için bir de: Mu'înü'd-D.İsfizârî, *Rawzâtü'l-Cennât fî Ewsâfi Medîneti Herât*, Muh. Kâzım İmâm nş., 2 c., Tahr. 1338-9 Ş.=1959-60.- C.E.Bosworth, *Early Sources for History of the First Ghaznevid Sultans (977-1041), The Islamic Quartely*, VII/1-2, 1963, 3-22, A.M., *The Imperial Policy of the Early Ghaznevids, Islamic Studies* I/3, 1962, 49-82; A.M., *Ghaznevid Military Organization, Der Islam*, XXXVI/102, Hamburg, 1960, 37-77; A.M., *Titulature of the Early Ghaznevids, Oriens*, XV, 1962, Leiden, 210-33; A.M., *The Ghaznavids (994-1044)*, Edinburg, 1963; D.Sourdel, *Inventaire des Monnais Musulmanes Anciennes du Musée de Caboul*, Şâm, 1953; Muh. Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge Un., 1931; Y.A. Hashmi, *Political, Cultural and Administrative History under the Later Ghaznavids* (1040'tan sn.), Hamburg, 1958; Golâm Must. Hân, *Bahrâm Shâh of Ghaznin, Islamic Culture* XXIII, 1949, 62-91 ve 199-235; I.M.Shafi, *Fresh Light on the Ghaznavids, Islamic Culture*, XII, 1938, 189-234; Sir T.Holdich, *The Gates of India*, L.1910; A.Maricq ve Gaston Wiet, *La Capitale des Sultans Ghorides*, P.1959; Muh. 'Abdi'l-Gafûr, *The Ghûrids*, Hamburg, 1959; B.Spuler, *Iran in Frühislamischer Zeit*, Wiesbaden, 1952; Schlumberger, *Le Palais Ghaznévide de Lashkarî-Bazar*, Paris, 1952; Barhold, *Turkestan*, İng. trc.'nin ilk tab'ı: Londra, 1928; Muh. Ekber Mcdedî, *Dewre-i Gazneviyyân*, Kâbil, 1356; C.E.Bosworth, *The Early Islamic History of Ghûr, Central Asiatic Journal*, VI, 1961, 116-33, 182-233; A.M., *The Later Ghaznavids (1034-1186)*, Edinburg, 1977; R.Gelpke, *Sultân Mas'ûd I von Gazna (1030-33)*, Münih 1957.

André Wink, *el-Hind, The Making of the Indo-Islamic World, I: Early Mediaval India and the Expantion of Islam, 7-11th Centuries*, 1990.

Sir Henry M.Elliot ve J. Dowson, *The History of India as told by Its Own Historians*, 8 c., Londra, 1869-73 (bir yeni baskısı da var); C.R.Singhal, *Bibliographs of Indian Numismatics, II: Muhammadan*, Bombay, 1952; H.Nelson Wright, *The Sultan of Dehli, Their Coinage and Metrology*, Delhi, 1936; R.Burn, *Muh. Tughluq's*

Foreed Coinage, JASB, N.S. XXIX, 1935, no.5-6; N.K. Bhattasali, *Coins and Chronology of the Early Independent Sultans of Bengal,* Dacca, 1922; Mehdî Ḥüs., *Critical Study of the Sources for the History of India, 1320-1526, Islamic Culture,* XXXI/4, 10.1957, 314-21; C.R.Singhal, *The Coins of the Sultans of Gujarat,* Bombay, 1935, 2: 1979 (Bombay Müzesi); İbnü Baṭṭûta, *Rihle* (Ar.; İng., Fr., Alm., Tr. tercemeleri var), Hindistan bahislerinin İng. trc. Mehdî Ḥüs., Baroda, 1953; Şemsü'd-D.Sirâc 'Afîf, *Târîẖ-ı Fîrûz-Şâhî, Bibliotheca Indica* nş., Kalküta, 1890, krş.K.S.Ashrafyan, *Tarikh-i Firuz Shahi, Uçeniye Zapiski Instituta Vostokovedeniya,* XVIII, 1957, 407-41; Ẕıyâ'ü'd-D.Berenî, *Târîẖ-ı Fîrûz-Şâhî,* Seyyid Aḥ. H̱ân nş., Kalküta, 1862, Şeyẖ 'Abdü'r-Reşîd nş., 'Alîgarh, 1957; krş.S.Mu'îni'l-Ḥaqq, *Barani's History of the Tughluqs,* Karaçi 1959; Lâ, *Fütûḥât-i Fîrûz-Şâhî,* Şeyẖ 'Abdü'r-Reşîd n., 'Alîgarh, 1954; Lâ *Sîret-i Fîrûz-Şâhî* (1370), Bankipore / Patna ve India Office kütübhânelerinde yazma; Emîr H̱usrev Dehlewî, *H̱azânü'l-Fütûḥ,* Kalküta 1953, Bibliotheca Indica nş.; Yaḥyâ b.Aḥ. b.'Abd. Ser-hindî, *Târîẖ-ı Mübârek-Şâhî,* Kalküta 1931, İng. trc. K.K.Basu, Baroda, 1932, 2: 1977 (XIV. asrın ilk yarısı); E.Thomas, *The Cronicle of the Pathân Kings of Dehli,* Londra, 1871; Ebû-Türâb Welî, *Târîẖ-ı Gücerât,* Sir E.Denison Ross nş.; Kalküta, 1909; Maḥmûdü'l-Kirmânî, *Me'âs̱ir-i Maḥmûd-Şâhî* (Gücerât), Cambridge Un., King's College, Pers. Mansc.67; 'Abd.Muḥ. b.'Umeri'l-Mekkî, *Ẓaferü'l-Wâlih bi-Muzaffer we-Âlih,* Sir E. Denison Ross nş., 3 c., Londra, 1910, 1921, 1928: *An Arabic History of Gujarat;* 'Iṣâmî, *Fütûḥü's-Selâṭîn* (1349) (11.693 beyit) (F.), Agra 1938, A.S.Usha nş., Madras 1948, İng. trc. Aga Mehdî Ḥüs., Bombay 1967; Şeyẖ Sikender b.Muḥ. Mencû, *Mir'ât-i Sikenderî,* S.C. Misra ve M.L. Raḥmân nş., Baroda, 1961; Lâ, *Târîẖ-ı Muẓaffer-Şâhî,* India Office, Pers.mans., 3.842; 'Alî b. 'Azîzillâh Ṭabâṭabâ, *Bürhân-i Me'âsir,* Delhi 1936; H̱ayrü'd-D.Muḥ. İlâhâbâdî, *Cewnpûr-Nâme,* Cewnpûr, 1878; Seyyid Gülâb Miyân, *Târîẖ-ı Pâlenpûr; Autentic Memoirs of Tippoo Sultan written by an Officer in the East India Service,* G.N.Dhar nş., 1799, 2: 1979; Col. W.Kirkpatrick, *Select Letters of Tippoo Sultan,* Londra 1811; P.Hardy, *Historians of Medieval India,* L.1960.- *Şecere-i Ensâb (Târîẖ),* nş.ve İng. trc. Sir E.D.Ross, 2 c., Londra 1922, 1927; Ferişte, *Târîẖ,* 2 c., Bombay 1831; Niyâz Aḥ. H̱ân Ḥüs, *Târîẖ-ı Rohilẖand* (Urdû), Barelli, t.siz; Debî Praşâd, *Târîẖ-ı Ferruẖ-âbâd,* Allâhâbâd, 1859; Faẖr-i Müdebbir Mübârek-Şâh, *Âdâbü'l-Ḥarb we'ş-Şecâ'a,* A.S.H̱wânsârî nş., Tahrân, 1346 Ş. = 1966.

Cambridge History of India, III: Turks and Afghans, Sir Wolseley Haig nş., Cambr. 1928 ve Delhi 1958; Aligarh Un., *Studies in Medieval India History,* 1956; Stanley Lane-Poole, *Mediaeval India under Mohammedan Rule (712-1764),* 2: 1979; Y.H.Bayur, *Hindistan Târîhi,* I, T.T.K., Ank. 1946; J.M.Jaffar, *Medieval India,* Peşâver, 1940; A.M., *Cultural Aspects of the Muslim Rule in India,* Peşâver, 1950; Ishwâri Prasad, *A History of the Turks in India,* Allaahâbâd, 1936; A.M., *L'Inde du VIIe au XVIe Siècle,* İng. aslının 2. tab'ından trc. H.de Saugy, Paris, 1930, M.E.Cavaignac, *Histoire du Monde: VIII-I;* H.C.Ray, *Dynastic History of Northern India,* 2 c., Kalküta, 1931, 2: 1936; A.B.M. Ḥabîbullaah, *The Foundation of Muslim Rule in India,* Lâhûr, 1945; Qârî Muḥ. Beşîrüddîn Pandit, *Târîẖ-ı Hindî-i Kurûn-i Wusṭâ* (Urdû), Alîgarh,

1949; Bhâratîya Vidya Bhavan, *The Delhi Sultanate*, Bombay, 1960; M.'Azîz Aḥmed, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290)*, Lâhûr, 1949; Aga Mehdî Ḥüs., *Le Gouvernement du Sultanat de Delhi*, Paris, 1936; A.M., *Muḥ. bin Tughluq*, Londra, 1938; A.M., *Tughluq Dynasty*, Kaltüta 1963; 'Abdullâh, *Târîḫ-ı Dâwûdî* (Lûdîler), A.Reşîd nş., 'Alîgarh 1959; Aḥ. Yâdgâr, *Târîḫ-ı Şâhî* (Lûdîler), M.Hidâyet Ḥüs. nş., ASB, Kalküta 1939; Ḫwâce Nî'metullâh, *Târîḫ-ı Ḫân-Cehânî* (Lûdîler), S.M.İmâmüddîn nş., Dhâka 1960; 'Abdü'l-Ḥalîm, *History of Lodi Sultans of Delhi and Agra*, Dhâka, 1961; Miyân Muḥ. Sa'îd, *The Sharqî Sultanate of Jaunpûr, A Political and Cultural History*, Karaçi 1972; Enver Konukçu, *Kalaç Sultânlığı (1290-1320)*, Erzurum Ün. doçentlik tezi 1977. Mewlânâ 'Abdü'r-Raḥmân, *Muḥ.Shâh İbn Tughluq* (Urdû), *Oriental College Magazine*, III, Lâhûr, 1926-7; D.L.Sharma, *Malika Razia* (Hindî), 1974; K.L.Srivastava, *The Position of Hindus under the Delhi Sultanate, 1206-1526*, 1980; K.S.Lal, *History of the Khaljis, 1290-1320*, Allâhâbâd 1950, 2: Londra 1967, 3: 1980; A.M., *A Political, Social and Cultural History of the Sultanate of Delhi, 1398-1526*, 2: 1980; K.A.Nizami, *Religion and Politics in India the 13th Century*, Aligarh, 1961; J.M. Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 1976; İştiyâq Ḥüs. Quereshi, *Administration of the Sultanate of Delhi*, Lâhûr, 1944, 4: Karaçi, 1958; H.H.Cole, *The Architecture of Ancient Delhi*, Londra 1872; R.N.Münşî, *The History of the Kutb Mînâr*, Bombay 1911,S.R.Page, *The Qutb of Delhi, Arch. Survey of India:* XXII, 1925; M.A.Aḥmed, *The Administration of Justice of Medieval India*, Aligarh, 1941; S.H.Hodîvâlâ, *Studies in Indo-Muslim History*, 2 c., Bombay, 1939, 1957; W.H.Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge Un., 1929, 2: Allâhâbâd, t.siz; P.S.Tripathi, *Aspects of Muslim Administration*, Allâhâbâd, 1936; R.C.Majumdar, *The Struggle for Empire*, Bombay, 1937; Awadh Bihari Pandey, *The First Afghan Empire in India (1451-1516)*, Kalküta, 1956; İ.H.Siddiqui, *History of Shêr Shâh Sûr*, Alîgarh, 1971; 'Abdü'l-Ḥalîm, *History of the Lodi Sultans of Delhi and Agra*, Dhâka 1961; Kalikarajan Quanungo, *Sher Shah*, Kalküta, 1921; Markham Kittoe, *Illustrations of Indian Archihecture from the Muhammadan Conquest*, Kalküta, 1838; S.Mu'înü'l-Ḥaqq, *Ghiyath al-dîn Tughluq*, *Journal of Pakistan Historical Society*, VII, 1959, 1-23 ve 127-64; K.K.Basu, *The House of Tughlaq*, *JASB*, N.S., XXVI, 1930, 247-69; Sir T.Wolseley Haig, *The Tughluq Dynasty of Dihli*, *JRAS*, 1922, 319-72.

M.S. Commisariat, *A History of Gujarat*, 2 c., Londra, 1938 ve Bombay 1957; Edalji Dosabhai, *A History of Gujarat*, Ahmedâbâd, 1894; J.V.Vatson, *History of Gujarat*, Bombay, 1886; A.Führer, *The Sharqi Architecture of Jaunpur*, *Arch. Survey of India:* XI, Kalküta, 1889; J.Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, 3 c., Londra, 1914, Oxford, 1920; B.S.Nijjar, *Panjâb under the Sultâns, 1000-1526*, 1979; Newall, *Sketch of the Mahomedan History of Chashmere*, *JASB*, V, 1854, 54 v.dd.; G.W. Leitner, *The Hunza and Nagyr*, Kalküta, 1889, 2: 1893; Sir J.W.Sarkar, *History of Bengal*, 2 c., Dacca, 1948; V.P.Menon, *The Story of the Integration of the Indian State*, Kalküta, 1956; Sir T.Wolseley Haig, *The Fârûqî Dynasty of Khândesh*, *Indian*

Antiquary, XLVII, 1918; P.E.Roberts, *Historical Geography of India,* 2 c., Oxford, 1916, 1920; N.Venkataramanya, *The Early Muslim Expantion in South India,* Madras, 1942; R.M.Eaton, *Sufis of Bijapur, 1300-1700, Social Roles of Sufis in Medieval India,* 1978; B.K.Thakore, *Indian Administration, 1765-1920,* 2 c., Bombay, 1922, 1926; A.N. Sudarisaran, *Indian States Register,* Madras, 1929; S.C.Misra, *The Rise of Muslim Power in Gujarat,* L.1963 (1298-1442); A.M., *Muslim Communities in Gujarat,* New York 1964; G.P.Taylor, *The Coins of the Gujarât Saltanate, JASB,* XXI, 1903, 278-338; S.K.Aiyanganagar, *South India and Her Muhammadan Invaders,* Oxford 1921; K.A.Nilakanta Sastri, *The Cholas,* Madras 1977; N.Roy, *Art of Manipur,* 1979.

The Imperial Gazetteer of India, 2: 26 c., Londra, 1909'da tamamlandı; *The Indian States,* Kalküta, yıllık; *The Indian Year-Book,* Sir S.Reid nş., Bombay, yıllık; *The Statesman's Year-Book,* Londra, yıllık; *Almanach de Gotha,* Gotha, yıllık; L.F.Rushbrook, *Handbook for Travellers in India, Pakistan, Burma and Ceylon,* 19: Londra, 1962; V.E.Smith, *Oxford History of India,* 3: 1958; S.P.Chatterjee, *National Atlas of India,* Kalküta, 1957; P.J.Griffit's, *The British Impact of India,* Londra, 1952; P.L.Chudgar, *Indian Princes,* Londra, 1929; Sir G.A.Grierson, *Linguistic Survey of India,* Kalküta, 1903-18; H.N.Nitra, *The Indian Annual Register,* Kalküta, yıllık, 1953'ten beri; P.Spear, *India, A Modern History,* Un. of Michigan, 2: 1972; B.L.Skhwal, *India, A Political Geography,* Bombay, 1971; C.Yezdânî, *Early History of Deccan,* Londra, 1960; Sir E.Gaid, *History of Assam,* Kalküta, 2: 1926; R.P.McAuliff, *The Nizam,* Londra, 1904; Aga Khan, *India in Transition,* Londra, 1918; C.J.Bliss ve N.H.Stern, *Palanpur,* 1980; A.H. Hanson ve J.Douglas, *India's Democraty,* Londra, 1972; Dhatia, *Indira Gandhi,* New York, 1974; Pandit Nehru, *Ma Vie,* Londra, 1936, Georges Belmont trc., Paris, 1952; Mahatma Gandi, *Autobiography,* 2 c., Ahmedâbâd, 1927-9 (Gücerâtî, Hindî, Fr.vs.)(tercümeleri var); René Grousset, *Le Réveil de l'Asie, L'Impérialisme Britannique et la Révolte des Peuples,* Paris, 1924; C.U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India,* 14 c., Kalküta, 1892 v.dd.; *The British Crown and the Indian States,* Londra, 1929; Sir William Lee-Warner, *The Native States of India,* Londra, 1910; Sir Michael O'Dwyer, *India (1885-1925),* Londra, 1926; Sir Valentine Chirol, *India Old and New,* Londra, 1921; Lord Curzon, *British Governement in India,* 2 c., Londra 1925; Hastings Fraser, *The Nizam,* Londra, 1865; L.B.Bowring, *Haidar Ali and Tipu Sultan,* Oxford, 1899; Maj.Dirom, *War with Tippo Sultan in 1792,* Londra, 1794; James Mill, *The History of British India,* 6 c., Londra, 1820; Edward Thornton, *The History of the British Empire in India,* 6 c., Londra, 1841; Tuğg. Sir John Malcolm, *The Political History of India (1784-1823),* 2 c., Londra, 1826; M.Diver, *Royal India, India's Fifteen Principal States and Their Rulers,* 1942, 2: 1971; Elṭâf-'Alî Barêlwî, *Ḥayât-ı Ḥâfiz-Raḥmet H̲ân,* Karaçi, 2: 1963 (Urdû); Müstecâb H̲ân, *Gülistân-i Raḥmet,* İng.trc.Elliot, *The Life of Hafiz Rehmut Khan,* Londra, 1831; Muḥ. Sa'âdet-Yâr H̲ân, *Gül-i Raḥmet,* Agra, 1836.

Golâm Ḥüs. Sâlim, *Riyâḏü's-Selâṭîn* (1765'e kd. Bengal târîhi), İng. trc. Mewlewî 'Abdü's-Selâm, ASB nş., Kalküta, 1904; Ewlâd-i Ḥayder Fewq, *Tewârîh̲-ı*

Cedîd-i Şûbe-i Bihâr-ü Urîse, Patna, 1915; Raḥmân-'Alî Ṭayş, *Tewârîḫ-ı Ḍâke*, Ârreh, 1910; G.Muḥ., *History of Hayder Shah*, 1976; C.Willmott ve Seyyid Ḥüseyn Bilgrâmî, *Historical and Descriptive Sketch of H.H. the Nizam's Dominion*, 2 c., Bombay, 1883-4; J.van Lohuizen, *The Dutch East India Company and Mysore*, Lahey, 1961; Ḥüs. 'Alî Ḫân Kirmânî, *Nişân-i Ḥayderî*, Bombay, 1307=1890, İng.trc.W.Miles, 2 c., Londra, 1842, 1846; J.Michaud, *L'Empire de Mysore sous les Règnes d'Hyder-Ally et Tippoo Saib*, 2 c., Paris, 1801; Wilks, *History of Mysore*, 2 c., M.Hammick nş., Maysûr, 1930-2; Lewin B. Browring, *Ḥaidar 'Alî Tipu Sulṭân*, Oxford, 1893, 1899; N.K.Sinha, *Ḥaidar 'Alî*, Kalküta, 1949; Basanta Kumar Bos, *Conquest of Bengal*, Kalküta, 1925; R.Chowdhury, *The Genesis of Bangladesh*, Londra, 1972; K.A.Kamal, *Sheikh Mujibur Rahman*, Dacca, 2: 1970.- H.C.P.Bell, *Archaeology and Epigraphy of the Maldive Islands*, Kolombo, 1940.- O.H.K.Spate, *India and Pakistan, A General and Regional Geography*, Londra 2: 1957; I. Stephens, *Pakistan*, New York, 1963; A.Ṭayyib, *Pakistan, A Political Geography*, 1966; Ẕıyâ'ü'd-D.Aḥ. Süleri, *A Survey of Pakistan: Politics from 1948 to 1964*, Lâhûr, 1965; Jinnah, *Speeches and Writings*, Cemâlüddîn Aḥ. nş., 2 c., Lâhûr, 1942, 1947; Maṭlûbü'l-Ḥas. Seyyid, *Mohammad Ali Jinnah*, Lâhûr, 1953; Bolitho, *Jinnah*, Londra, 1954; S.Taseer, *Bhutto, A Political Biography*, 1980; H.Gardezi ve J.Rashid, *The Political Economy of Pakistan*, 2 c., 1981; I. Müller-Stellrecht, *Hunza and China (1761-1891)*, 1978; M.Idris Siddiqi, *Thatta*, Karaçi, 1958, Sir G.Robertson, *Chitral*, Londra, 1899; S.S.H. Kadri, *Creation of Pakistan*, 1982; M.Willes ve M.Hannich, *South Indian History from the Earliest Times to the Last Muhammadan Dynasty*, 4 c., 1831, 2: 1980; Z.Yazdani, *Hyderabad (1811-1820)*, 1976; J.N.Hollister, *The Shî'a of India*, Londra 1953; S.F.Dale, *Islamic Society on the South Asian Frontier: The Mâppilas of Malabar (1498-1922)*, 1980; Ṣabâḥü'd-D.'Abdi'r-Raḥmân, *Bezm-i Memlûkiyye*, Â'zamgarh 1954; K.A.Nizâmî, *Selâṭîn-i Dihlî ve Meẕhebî Rüchânât*, Delhi 1958; H.C.Keene, *Handbook of Lucknow*, Kalküta 1875; W.C.Smith, *Modern Islam in India*, Lâhûr 1943; Ram Gopal, *Indian Muslims (1858-1947)*, New York 1959; Albay Wolseley Haig, *The History of the Nizam Shahi Kings of Ahmadnagar, Indian Antiquary*, 1920-3; Beşîrü'd-D.Aḥ., *Wâkı'ât-i Memleket-i Bîcâpûr*, 3 c., Agra 1925; Hârûn Ḫân Şirwânî, *The Bahmanis of the Deccan*, Ḥayderâbâd 1953; A.M., *Maḥmûd Gâwân, the Great Bahmanî Wazîr*, Allâhâbâd 1941; 'Abdü'l-Gafûr, *Târîḫ-ı Deken*, 2 c., Agra 1900; N.K.Bhattasali, *Coinage and Chronology of the Early Sultans of Bengal*, Cambr. 1922; S.Digby, *Warhorse and Elephant in the Dehli Sultanate*, Oxf. 1971; Muḥibbü'l-Ḥasen, *Kashmir under the Sultâns*, Kalk.1959; M.H.Gopal, *Tipu Sultân's Mysore*, Bombay 1971; G.Minault, *The Khilafat Movement in India*, 1982; L.Singh, *Victory of Bangladesh*, 1981; J.E.Schwartzberg vs., *A Historical Atlas of South Asia*, 1978; *Urdû Dâire-i Ma'ârif-i İslâmiyye* (*EI*[1]' in ilâveli Urdû trc.), Muḥ. Şefî' ve Muḥ. Mîrzâ nş., 4 c., Lâhûr, 1959-68, Pencâb Ün. nş.; B.K.Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company (1756-1757)*, 1963, 2: 1966; Syed Sharifuddun Pirzada, *Foundation of Pakistan, Documents (1906-47)*, 2 c., Dakka 1970; Anil Chandra Banerjee, *History of India*, Kalküta 1972.

Hindistân ve Uzak Doğu hânedânları: C.H.Philips vs, *Handbook of Oriental History*, Londra 1951. Sir T.W. Haig, *The Muhammadan Kings of Kashmir, JRAS*, 1918, 451-68. J.Allan, Sir T.Wolseley Haig ve H.H.Dodwel, *The Cambridge Shorter History of India*, Cambridge 1934, 1.000 s.; T.G.Spears, *The Nobobs*, Londra 1939; Stanley Jackson, *The Aga Khan*, Londra 1952; F.C.R.Robinson, *The Politics of the United Provinces Muslims, 1868-1923*, Cambridge Ün., 1974; M.Ḥabîb ve K.A.Nizâmî, *The Delhi Sultanate (1206-1526), A Comprelensive History of India*'nın V. cildi, Delhi 1970; R.C Majumdar vs., *The Delhi Sultanate, The History and Culture of Indian People*'ın VI. cildi, Bombay, 1960.

Azim Nanji, *The Nizârî Ismâ'îlî Tradition in the Indo-Pakistani Subcontinent*, McGill Ün., 1974, tez (gayri matbû); S.Mujtaba Ali, *The Origins of the Khodjas and Their Religious Life To-day*, Bonn 1936; S.C.Misra, *Muslim Communities in Gujarat*, Bombay 1964; W.Ivanow, *The Sect of Imâm Shâh in Gujarat, JBBRAS*, XII, Kalküta 1936, 19-70.

H.A.Rose, *A Glossary of the Tribles and Castes of the Punjab and the N.W.F.P.*, Lâhûr 1911; Bakhshish Singh Nijjar, *Punjab under the Sultans (1000-1526)*, Delhi 1968; C.Collin Davies, *The Problem of North-West Frontier (1890-1908)*, Londra, 2: 1975; A.Swinton, *The North-West Frontier (1839-1947)*, Londra 1967; J.W.Spain, *The Pathan Borderland*, Lahey 1963.

K. ve Charles Fischer, *Indische Baukunst Islamischer Zeit*, Baden Baden 1976; P.Brown, *Indian Architecture, Islamic Period*, Bombay, 4: 1964.

H.K.Sherwani, *Muhammad-Quli Qutb Shah*, Londra 1967; A.M., *History of the Qutb Shahi Dynasty*, Delhi 1974; 'Abdü'l-Mecîd Ṣıddiqî, *History of Golkonda*, Hayderâbâd 1956; Jagadirh N.Sarkar, *Life of Mir Jumla*, Kalküta 1951; W.H.Moreland, *The Relations of Golkando in the Early 17th Century*, Londra 1931.

S.Muḥ. Nainar, *Arab Geographers' Knowledge of Southern India*, Madras 1942; G.R.Tibbetts, *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese*, Londra 1971; H.Yule ve A.C.Burnell, *Hobson-Jobson*, Londra, 2: 1903, 3: 1968; Şeyh Zeynü'd-D.b.'Abdi'l-'Azîzi'l-Mâ'berî, *Tuḥfetü'l-Mücâhidîn fî Bâ'ẓ Aḥvâli'l-Burtukaaliyyîn* (1498-1583), Ar.metin: Ḥakîm Şemsullâh Kadrî nş., Ḥayderâbâd 1931, İng. trc. Seyyid Muḥ. Ḥüs. Nainar, Madras Un., 1942; Nundo Lal Day, *The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India*, Londra 1927; J.Deloche, *Recherhes sur les Routes de l'Inde au Temps des Mongols*, Paris 1968; Hakluyt Socieety, *English Factories in India*, 13 c., Oxford, 1906-27.

R.R.Kuezynski, *Demographic Survey of the British Colonial Empire*, 2 c., Oxford 1948; K.S.Lal, *Muslim Population in Medieval India (1000-1800)*, Delhi 1973; E.Thornton, *Gazeteer of the Govertment of the East India Company and of the Native States*, 4 c., Londra 1854; K.C.Zachariah, *An Historical Study of Internal Migration in the Indian Sub-Continent*, New York 1964; Goverment of India, *Population Estimates of India (1820-1930)*, Delhi 1975; S.S.Burki, *Pakistan under Bhutto (1971-77)*, 2: 1988; P.Mehra, *A Dictionary of Modern Indian History (1707-1947)*, 1980,2: 1987;

T.Bowrey, *A Geopraphical Account of Countries Round in the Bay of Bengal*, 1903, R.C.Temple nş., 1988, Hakluyt Society nş.

*

Feyẕ Muḥ. H̱ân, *Sirâcü't-Tewârîẖ* (1747-1901 Afgan târîhi), 3 c., Kâbil, 1331-3=1913-5; Sir P.M.Sykes, *History of Afghanistan*, Londra, 1940; 2: New York 1975; J.Humlum, *La Géographie de l'Afghanistan*, Kopenhag, 1959; Y.V.Ganskovski, *İmperiya Durrani*, Moskova, 1958; Sir Olaf Caroe, *The Pathans, 550 B.C.-A.D.1957*, Londra, 1938,1958; D.N.Wilber, *Afghanistan*, New Haven, 1954, 2: 1962; A.M., *Afghanistan, A Bibliography*, New Haven, 2: 1963; L.Dupree, *Afghanistan*, Princeton Un., 1974; V.Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, Stanford, 1970; Col.G.B.Malleson, *History of Afghanistan*, Londra, 2: 1879; R.Furon, *L'Afghanistan*, Paris, 1926; G.P.Tate, *The Kingdom of Afghanistan*, Bombay, 1911; F.Noyce, *England, India and Afghanistan*, Londra, 1902; H.W.Bellew, *Afghanistan and the Afghans*, Londra, 1879; A.M., *The Races of Afghanistan*, Londra, 1880; G.B.Scott, *Afghan and Pathan*, Londra, 1929; A.Forbes, *The Afghan Wars, 1839-42 and 1878-80*, Londra, 2: 1892; Col.H.B.Hanna, *The Second Afghan War*, Londra, 1899; John William Kaye, *History of the War in Afghanistan*, 3 c., Londra, 1851, 3: 1890; Lady Sali, *Journal of the Desastres in Affghanistan*, 2 c., Paris, 1843; Mohan Lal, *Life of the Amir Dost Muhammed Khan of Kabul*, 2 c., Londra, 1846; 'Abdürraḥmân H̱ân, *Tâcü't-Tewârîẖ* (hâtırât), 2 c., Bombay, 1904, İng. trc. Sul. Muḥ. H̱ân, *The Life of Abdur Rahman, Amir of Afghanistan*, 2 c., Londra, 1900; Lord Curzon, *Russia in Central Asia*, Londra, 1891; S.S.Hussain, A.H.Alvi ve A.H.Rizvi, *Afghanistan under Soviet Occupation*, 1980; G.Sambasiva Ras, *King Amanullah*, Madras, 1924; Muḥ. 'Alî, *Progressive Afghanistan*, Lâhûr, 1933; E. Cagnacci, *Afghanistan*, Milano, 1951; G.Jarring, *Distribution of Turk Tribes of Afghanistan*, Leipzig, 1939; H.F.Schurmann, *The Mongols of Afghanistan*, Lahey, 1962; S.K.Riştiye, Rusca trc. *Afghanistan v XIX Veke*, Moskova, 1958; L.W.Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century*, Tucson, 1974; A.M., *Afghanistan 1900-1923*, Los Angeles, 1967; L.B.Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan (1919-1929)*, Ithaca, 1973. A.H̱alîlî, *Âs̱âr-i Herât*, 3 c., Herât, 1930-31; G.Malleson, *Herat*, Londra, 1880; G.A.Henty, *To Herat and Cabul, A Story of the First Afghan War*, Londra, 1902; Muḥ. 'Alî, *A New Guide to Afghanistan*, Kâbil, 1958; C.E.Yate, *Northern Afghanistan*, Londra, 1888; T.Holdich, *The Gates of India*, Londra, 1910: P.G.Franck, *Afghanistan Between East and West*, Washington, 1960; *Gazeteer of Afghanistan*, 4: Kalküta, 1908; C.Maprayil, *The Soviets and Afghanistan*, 1982; H.Hahn, *Die Stadt Afghanistan*, 2 c., Bonn, 1964-5; L.W.Adamec, *Historical and Political Gazetteer of Afghanistan*, 6 c., 1972 v.dd.; A.M., *Historical and Political Who's Who of Afghanistan*, 1975; J.A.Norris, *The First Afghan War (1838-1842)*, Cambridge 1967; V.M.Masson ve V.A.Romodin, *Istoriya Afganistana*, 2 c., Moskova, 1964-5; D.N.Wilbur vs., *Afghanistan, Its People, Its Society, Its Culture*, New Haven 1962; W.K.Fraser-Tytler, *Afghanistan*, Londra, 3: 1967; M.Klimburg, *Afghanistan, das Land im Historischen,*

Viyana 1966; K.S.McLachlan ve W.Whittaker, *A Bibliography of Afghanistan*, 1982; *The N.W.F.Province Year-Book*, Peşâver.

Jos. J.L.Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire(1710-1780)*, Leiden 1994.

*

J.Kennedy, *A History of Malaya*, Londra, 1962; J.M.Gullik, *Malaya*, Londra, 2: 1965; Sir R.Winstedt, *Malaya and Its History*, Londra, 3: 1953; A.M., *The.Malays, A Cultural History*, Londra, 1959; R.S.Milne ve K.J.Ratnan, *Malaysia*, Londra, 1974; L.Y.Andaya, *The Kingdom of Johor (1641-1728)*, Oxford Un., 1975; W.A.Graham, *Kelantan*, Glasgow, 1908; R.L.German, *Handbook to British Malaya*, 1927; R.O.Winstedt, *Malaya*, Londra, 1923; J.S.Sidhu, *Administration in the Federated Malay States (1896-1920)*, 1980; M.MacDonald, *Borneo People*, Londra, 1956; M.G.Dickson, *Sarawak*, Kuçing, 2: 1962; C.M.Turnbull, *A History of Singapore (1819-1975)*, 3: 1981.

D.G.E. Hall, *A History of South-East Asia*, 4: 1981; Voerhoeve, *Indonesian Manuscripts in Great Britain, A Catalogue of Manuscripts in Indonesian Languages in British Public Collections*, Londra, 1977; S.Raffles, *The History of Java*, 2 c., Oxford, 2: 1979; *Almanak voor Nederlandsch Indië*, yıllık; *Haandboek van Nederlandsch Indië*, yıllık; J.Paulus, S.de Gaff ve D.G.Stibbe, *Encyclopaedie van Nederlansch Indië*, 10 c., Lahey 2: 1917-35; F.W.Stapel vs., *Geschiednis van de Nederlandsch Indië*, 6 c., Amsterdam, 1938-40; E.S.de Klerck, *History of the Netherland's East Indies*, 2 c., Rotterdam, 1938; M.A.Meilink-Roelofsz, *The Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, Lahey, 1962; N.Gervaise, *Description Historique du Royaume de Macaçar*, Paris, 1688; *Indonesian Handbook 1978*, Cakarta, 1979; J.D.Legge, *Sukarno, A Political Biography*, Londra, 1972; G.F. Pijper, *Studien over de Geschiedenis van de Islam in Indonesia 1900-1950*, Leiden, 1977; M.C.Richlefs, *A History of Moden Indonesia 1300 to the Present*, 1981; C.Coedès, *Les Etats Hindouisés de l'Indochine et d'Indonésie*, Paris, 3: 1964, İng. trc. *The Indianised States of Southeast Asia*, Honolulu 1968.

Frederick Charles Danvers, *The Portuguese in India*, 2 c., Londra, 1894, 2: 1924, 3: 1962; R.J.Whiteway, *The Rise of the Portuguese Power in India (1497-1550)*, Westminster, 1899, 2: Londra, 1967; C.Snouk Hurgronje, *De Atjèhers*, 2 c., Batavia (Cakarta), 1893-4, İng. trc. A.W.S.O'Sullivan, *The Achenese*, 2 c., Leiden, 1906 (kapital eser); P.J.Veth, *Atchin*, Leiden, 1883; K.F.van Langen, *Handleiding der Atjèhsche Taal*, Lahey, 1889; H.D. Jajadiningrat, *Atjèhsch-Nederlandsch Woordemboek*, Cakarta, 1934; S.M.Amin, *Sekitar Peristiwa Berdarah di Atjeh*, 1956; J.A. Kruyt, *Atjèh en de Atjehers*, Leiden, 1877; Razâullah Şâh, *Açe Pâdişâhı Alâüddîn'in Kaanûnî Sultân Süleymân'a Mektûbu*, *TAD*, V, Ank. 1970, 373-409; Bahriyye Mîralayı Safvet Bey, *Bir Osmânlı Filosunun Sumatra Seferi*, *TOEM*, II-10, 11, 1911, 604-14 ve 678-83; A.M., *Osmânlı Bahr-i Ahmer Filosunun Sumatra Seferi Üzerine Vesîkalar*, *TOEM*, IV-24, 1913, 1.521-40; A.J.S.Reid, *Sixteenth Century Turkish Influence in Westhern Indonesia*, *Journal of Southeast Asian History*, X, Kuala Lumpur, 1969, 395-414 (mühim); C.R. Boxer, *The Rise of Acheh (1540-1640)*, *Journal of Southeast Asian History*, X, Kuala Lumpur, 1969, 415-28; kitap şeklinde genişletilmişi: Kuala Lumpur,

1978; Meh. Zıyâ, *Açe Târîhi,* Ist. 1316=1898;D.Lombard, *Le Sultanat d'Atjeh au Temps d'Iskender Muda (1607-1636),* Paris 1967; er-Rânîrî, *Bustânü's-Selâtîn* (Açe), Leiden Ün.Küt., Or. 1971 ve 5303, R.H.Djajadiningrat, *Soeltanaat van Atjeh, BTLV,* LXV, 1911, 135-265; R.Ulack ve G.Pauer, *Atlas of Southeast Asia,* 1988, 131 harita + 80 resim+150 s.

Charles A.Fisher, *South-East Asia, A Social and Economic Geography,* Londra, 2: 1966; Charles Robequain, *Le Monde Malais,* Paris 1946; R.T.McVey, *Indonesia,* New Haven, 2: 1967; R.Kennedy, *Bibliography of Indonesian Peoples and Cultures,* New Haven, 1955, 2 c.; W.F.Wertheim, *The Indonesian Town,* Lahey 1958; P.D.Milone, *Urban Areas in Indonesia,* Berkeley 1966; *Atlas van Tropsch Nederland,* Cakarta 1938; *Atlas Nasional Seluruh Dunia untuk Sekolah Landjutan,* Cakarta 1960; R.Salzner, *Sprachenatlas des Indopazisipschen Raumes,* 2 c., Wiesbaden 1960; V.D.Arakin, *Indonezyskie Yazuiki,* Moskova 1965; Seyyid Muh. Necîbi'l-Attâs, *Islamic Culture in Malaysia,* Kuala Lumpur 1967; R.Hüs.Djajadiningrat, *Geschichte v.h.Soeltanaat Atjeh, BTLV,* LXV, 1911, 135-265; *Hikâyat Atjeh,* T.İskender nş., Lahey 1959; *Hikâyat Radja-Radja Pasai,* A.H.Hill nş., Kuala Lumpur 1960; S.Q.Fâtımî, *Islam Comes to Malaysia,* Singapur 1963; N.M.Salîbî, *Mori History,* Manilla 1905; A.M., *History of Sulu,* Manilla 1908; W.F.Stuttterheim, *De Islam en Zijn Komst in den Archipel,* 2: Groningen 1952; R.O.Winstedt, *A History of Malay Literature,* Kuala Lumpur 1940, 2: 1958; Thomas G.Th. Pigeaud, *Literature of Java,* 3 c., Lahey, 1967-70; A.Teeuw, *Modern Indonesian Literature,* Lahey 1967; C.Snouck Hurgronje, *Verspreide Geschriften,* IV, Bonn 1924; G.F.Pijper, *Het Islamisme in Nederländsch-Indië,* Leiden 1934; G.-H.Bousquet, *Introduction à l'Etude de l'Islam Indonésien, REI,* XII, Paris 1938, 135-259; A.Salim, *Islam di Indonesia,* Cakarta 1941; R.A.Kern, *De Islam in Indonesië,* Lahey 1947; J.C.van Leur, *Indonesian Trade and Society,* Lahey 1955; C.A.O. van Nieuwenhuijze, *Islam in Post-Colonial Indonesia,* Lahey 1958; H.J.Benda, *The Crescent and the Rising Sun, Indonesian Islam under the Japanese Occupation, 1942-1945,* Lahey 1958; B.Schrieke, *Indonesian Sociological Studies,* 2 c., Lahey 1957; H.Cordier, *Bibliotheca Indonesica,* 2 c., Paris, 1912-32, 2: 1972; W.Kaudern, *Ethnographical Studies in Celebes,* 6 c., 1925-44, 2: 1981; Louis Fischer, *Indonesien,* Berlin 1960; Alfred Maass, *Zentral-Sumatra,* 2 c., Berlin 1910; K.S.Sandhu ve P.Wheatley, *Malaka (1400-1978),* 2 c., 1982; D.Greenfield, *Indonesia, A Traveler's Guide,* 2 c., 1975-76; M.Caldwell ve E.Utrecht, *Indonesia, History,* 1979; L.Y.Andaya, *A History of South Celebes in the 17th Century,* 1981; C.C.Barber, *A Balinese-English Dictionary,* 2 c., Aberdeen 1979; F.M.Schnitger,C.von Fürer-Haimendorf ve G.L.Tichelman, *Forgotten Kingdoms in Sumatra,* 1939; 2: 1964; G.F.Pijper, *Studiën over de Geschiedenis van de Islam in Indonesia (1900-1950),* 1977; *Royal Asiatic Society Straits Branch in Singapore,* 86 c., 1878-1922; *Journal of the Indian Archiepelago and Eastern Asia,* 13 c., 1847-1862; H.Herrfurth, *Djavanisch-Deutsches Wörterbuch,* 1985; P.J.Zoetmulder, *Old Javanese-English Dictionary,* 2 c., 2.400 s.; T.G. Pigeaud, *Java in the 14th Century,* 5 c., 1960-63; A.M., *Islamic States*

in Java (1500-1600), A Summary, Bibliography and Index, Lahey 1976; A.M. ve De Graaf, *De Eerste Moslimse Vorstemdommen van Java van de 15de en 16de Eeuw,* Lahey 1974; E.M.Uhlenbeck, *The Languages of Java and Madura,* Lahey 1964; I.Dyen, *Classification of the Austronesian Languages,* Indiana Un., 1965.

J.P.Moquette, *Soeltan Mansoer Sjah van Malaka (1458-1477), TBG,* LIX, 1921, 601-6; R.O.Winstedt, *A History of Malaya,* Georgetown 1935; A.M., *A History of Johore,* Georgetown 1932; W.Linehan, *A History of Pahang,* Georgetown 1936; Anker Rentse, *History of Kelantan, Journal of Malayan BrRAS,* XII-2, Georgetown 1934, 44-62; W.Linehan, *History of Pahang, Ayni Dergi,* XII-2, 201-25; W.P.Groeneveldt, *Historical Notes on Indonesia and Malaya compiled from Chinese Sources,* Cakarta 1960; F.W.Stapel vs., *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië,* 5 c., Amsterdam, 1938-40; başlıca dergiler: *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, Journal of Southeast Asian History, Monographs of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, Verhandelingen van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; Revue du Sud-est Asiatique* (Brüksel); P.Carey, *The British in Java (1811-1816),* 1988, 650 s.; G.J.Hugo, *The Demographic Dimension in Indonesian Development,* 1987; Z.H.Ahmad vs, *Government and Politics of Malaysia,* 1987. R.Delval, *A Map of the Muslims in the World,* 1984; 3 baskı: İng., Fr., Ar.

B İ R İ N C İ   C İ L D İ N   S O N U

HÂNEDANLAR

E K L E M E L E R ve D Ü Z E L T M E L E R

e.=cilt par.=paragraf s.=sayfa sn.= sondan st.=satır

I

BİRİNCİ CİLT

S.103, ilk paragraf sonuna : Birinci Velîd oğlu 'Umer'in (no.6) oğullarından 'Abdülmelik oğlu Habîb 779'da İspanya Emevî devletinde Tuleytıle vâlîsi iken öldü. 15.5.756'da Endülüs devletinin kuruluşunu sağlayan meydân muhârebesinde süvârî kumandanı idi. Oğulları Süleymân, Mübârek, 'Umer, Ebân, Cebbâr, Velîd olup Endülüslü şâirler Bişr b.Habîb, Sa'îd b.Hişâm, Kurtube kadısı İbrâhîm, fakıyh 'Abdurrahmân b.Yahyâ, onun soyundan gelirler ve Kurtubeli Habîbîler âilesini oluştururlar.

S.127, no.34: = Melike Selçuk Hâtûn, ölm.1188.

S.136, no.24 : doğ.789, şâir, No.29 : Emîr Atamış veyâ Otamış, askerken kısa müddet vezîr oldu, oğulları Emîr Mûsâ, Emîr Muhammed. Bu Emîr Atamış, Emîr Büyük Boğa'nın kızkardeşinin oğludur. Büyük Boğa (ölm.862), Ar.Boga el-Kebîr,

merâsı olup Abbâsî halîfelerinin tahttan indirip tahta
arı Emîr Mûsâ (ölm.877) (bunun oğlu Emîr Ahmed) ve
l'dir.

15.2.1059.

ıun oğludur 1120-24.4.1178.

ır, bugünki Moğolistân'ı 840-924 yılları arasında 84 yıl
Moğol Kıtaylar, Kırgızlar'ı gene eski yurdları olan
ırdüler.

yakınlarında Sens'a kadar ilerledi. Bordeaux'ya gelen
n şehîd düştüğü yere Balâtu'ş-Şühedâ adı verilir.
Ketan öldürüldü.

ıs Emevîleri'nin atası Muâviye b.Hişâm 736 yılında
ɔaşkumandan olarak seferde iken attan düşerek şehîd

e öldüğü zamân 9 oğlu hayatta idi.

'.

nla berâber gerek en-Nâsır-li-Dînillâh sanı ile 1016'da
k ağabeyi Tanca vâlîsi Kaasim(no.2: el-Me'mûn), Şîî

1085'de Kastilya kralı 6. Alfonso tarafından alındı.

geçkin) yerine (60 yaşında). Par.5, s.sn.4: (40 yaşından
. Son par.'dan önce: el-Me'mûn sanını da alan
ılm.1009) annesi İkinci Sancho'nun kızı olduğu için
ınılır.

inal Ximenes, Granada'da *1 milyon el yazması* kitâbı
, *Vida y Hazanas del Cardenal Ximenes*, Toledo 1604,

ât fî Târîhı'l-Endelüs we Hadâratihâ, 2 c., Şâm 1969,
vletü'l-İslâm fi'l-Endelüs, 2 c., Kahire 1969; A.Y.,
ıhhidîn fi'l-Endülüs, 2 c., Kahire, 1964-5; Hüs.Mû'nis,
; 'Abdü'l-'Azîz Sâlim, *Târîhu'l-Müslimîn we Âsârihim*
35.

i, *L'Emirat Aghlabide 800-909*, Paris 1966.

S.216, par.1 sonu: A.A.Ahmed, *A History of Islamic Sicily,* Edinburgh 1985.

S.217 başı: G.Musca, *L'Emirato di Bari 847-871*, Bari 1978.- 217 sonu: P.Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs in 824,* Atina 1984.

S.228, sondan 2. par. sonuna: Ebû-Yûsufi'l-Mansûr (no.5) 17.7.1195 Alarcos (Ar.Arak) meydan muhârebesinde Kastilya kralı 8. Alfonso'yn yendi. 500 şehîde karşı İspanyollar 30.000 maktûl ve 24.000 tutsak verdiler. Bu muhârebeye Arab kaynaklarının Guzz dedikleri (Oğuz) Türk birliği de katıldı.

S.240, par.3 sonu: Burgiba 6.4.2000'de 97 yaşında öldü.

S.258, par.2, st.sn.2: 'Abdülmelik 1788'de İstanbul'a uğrayıp hacca gitti.

S.260: Bugünki Fâs kralı 19.7.2002'de bilgisayar mühendisi Selmâ Bennânî (1978) ile evlendi.- Par.3'ten sn.: Hasan II, ölm.23.7.1999, yş.70,0,13, saltanatı 38,4,25.

S.308, par.4'den sn.: Sani Abaça (doğ.1944), ölm.8.6.1998, Nijerya başkanı 1993-1998.-Par.4'den sn.: Olusegun Obasonjo 29.5.1999'da tekrar başkan.

S.309, par.3-4 arası: Yazar olan el-Hâdî (no.1) 859'da Medîne'de doğdu, 52 yaşında öldü.

S.312, ilk par.dan sn: Jean Bedel Bokassa, ölm.4.11.1996=75.

S.337, son st.: 'İzzüddîn Ak Böri (beyaz kurt) b.Emîr Erkuş.

S.348, no.25: (1389) yerine (22.5.1389 = 6, 5, 26 = 15, 10, 25.

S.350, par.3, st.10: Vel.es-Sâlih 'Alî = Menbek Hâtûn b.Moğol Nokey. Bu 'Alî'nin Sultân Kalavun'un eşi olan annesi: Cıgan oğlu Karacin oğlu Sektay adlı Moğol beyinin kızı idi.

S.350 sonu: Sult. Muhammed'in dâmâdı : Deniz Boga el-Mardinî, emîr-i meclis. No.8: 1. Sultân Halîl = Ertegin Hâtûn ölm. 1323 b.Nökey Moğol = 2. Sultân Muhammed (no.9), izd.1300, talâk 1317. Fülâne Hâtûn b.Sultân Muhammed I(no.9) = Emîr Seyfüddîn Kaçlis (ölm.1330). Sultân Muhammed I(no.9) = Beyâz Hâtûn (bu izdivâcdan Sultân Ahmed, no.15), Beyâz Hâtûn = 2. Melik Timur es-Sercûvânî. Fülâne Hâtûn b. Sultân Muhammed I(no.9) = Melik Timur el-Hicâzî (katli 12.1348). Fülâne Hâtûn b.Sultân Muhammed I = Emîr Kavsun (katli 1342, Kaahire'de câmî ve hânkah, kardeşi : Susun, yeğeni : Bolcek). Sultân Kalavun (no.7) oğlu Muhammed, bunun oğlu Hüseyn, bunun oğlu Canı (Cân) Bek (ölm.1427). Asıl adı Altun Boğa olan Sultân Berkuk'un (no.25) oğlu : Bolgak.

S.351, par.3 sonu : Şîrîn, Rûmelili Türk'tür. İlk paragraftan sn.: Sultân Hasan'ın (katli 9.4.1361) 6 kızı ve şu 10 oğlu oldu: Ahmed, Kaasim, 'Alî, İskender, Şâ'bân, İsmâ'îl, Yahyâ, Mûsâ, Yûsuf, Muhammed.

S.352, par.2 başı: Barsbay'ın (no.33) ölümünde yaşı 60'ın üzerinde idi. Par.3 sonu: Sultân Çakmak'ın dâmâdı : Dulkadıroğlu Mehmed Bey (ölm.1442), izd.Kaahire 1439, izd.müd.3.

S.362 sonu: Komor'un 3. başkanı : Muhammed Takıyy 'Abdülkerîm, Türkiye'yi ziyâretten dönüşünde 6.11.1998'de makaamında öldü.

S.366, par.4 sonu: İdi Âmîn, Suûdî Arabistân'a kaçıp orada yaşadı, ölm. Cidde 16.8.2003.

S.408, no.1 : Dübeyy velîahdi Muhammed = Prs. Hayye b.Melik Hüseyn (Ürdün), izd.10.4.2004.

S.412, no.13 : Şeyh Zâid : ölm.2.11.2004 = 86.

S.419, no.1 : Emîr Î'sâ II, ölm.6.3.1999 = 65, 9, 3, saltanatı 37, 4, 4.

S.440, no.13: 1.8.2005'te ölen kral Fehd'in yerine 6. kral oldu. 1995'ten beri felçli olan ağabeyinin nâibi sıfatıyle devleti 10 yıl yönetti.

S.441, no.16: Pr. Sultân (harbiye vezîri/savunma bakanı) 1.8.2005'te velîahd oldu.

S.444, st.sn.5, no.6 : Prs.Hayye (b.Melik Hüseyn, Ürdün) = Şeyh Muhammed, Dübeyy velîahdi, izd.10.4.2004. No.3: Melîke 'İffetü's-Sânyân (İst.1916-2.2000=84), hâriciye nâzırı Emîr Suûd'un annesi.

S.449 sonu: Alan Rush, *Al-Sabah,* Londra 1987.

S.465: Saddâm Hüseyn (Tikrit, 28.4.1937), başkan 16.7.1979 – 9.4.2003 (Amerikalılar'ın Bağdâd'a girmesi), Amerikalılar'a tutsak 13.12.2003, oğulları Udayy (1965-2003) ile Kusayy (1966-2003) Amerikalılar'ca öldürüldü, 'Alî (1982), kızları Ragdad (1967), Rânâ (1969) ve Hala.

S.466, par.2 sonu: Hafîzü'l-Esed (Lâzıkıyye 1930 – 10.6.2000) yerine oğlu Dr. Albay Beşşâr (1966).

S.475, son paragraftan önce: Omelyan Pritsak'a göre *(Reiches des Oguzischen Yabgu, Mélanges Fuad Köprülü,* İst.1956, 397-410), Oğuz Devleti yaklaşık 500.000 km2 üzerinde kurulu olup Aral gölünün kuzey yarısını çevreliyordu. Batıda Emba ırmağına dayanıyordu. Kuzeyde komşuları Kimek Türkleri, güneyde önce eski Harzem devleti, sonra Sâmânîler, doğuda Karluk Türkleri idi. Sır Deryâ, Oğuzlar'ın topraklarından geçiyordu ve bu nehre Öküz diyorlardı ki "eşsiz akarsu" demektir. Pek çok şehirleri vardı ve İslâm'ı kabûl etmeden önce çoktan şehir medenîyetine geçmişlerdi. Oğuzlar buraya 780 yılına doğru bugünki Moğolistan'daki Uygur hâkimiyetinden koparak gelmişlerdi. Bu sûretle bugünki Moğolistan'da Türk nüfûs zayıfladı ki, 840 yıkımının sebeplerindendir.

S.477, par. Sondan 2 sonu : Erbasgan (Erbasan) Bey'in oğlu Doğan Arslan, onun oğlu Selçuk, onun oğlu Muhammed, onun oğulları Selçuk-Şâh ve Şâhîn-Şâh (bu son 2 prens 1200 yıllarında).

S. 479, no.4 : Melik Mevdûd, doğ.1080 = 22.

S.480, no.4 : Melik Yâkub Arslan-Şâh Ayaz, no.6: Melik Şemsü'd-Dewle Ebi'l-Fevâris Togan (Doğan)-Şâh, no.5: oğlu Melik Mengü Bars, bunun oğulları Melik 'Alî ve Melik Alp-Arslan, no.11: Melik Tekiş'in dîğer oğlu: Melik Bektaş, 1102'de Mûsul beyi, 1109'da hayatta, no.12: Melik Kıpçak.

S.481: Sultân Melik-Şâh'ın dayısı: Ay Tegin Bey. Sultân Melik Şâh'ın eşi Seferiyye Hâtûn, Kıpçak Türkü'dür. Sultân Melik-Şâh'ın annesi de Türk.

S.482, ilk par., st. Sn.2 : Salkım Hân'ın ilk eşi, 2. eşinin ağabeyi Necmü'd-Dewle Kaarin b.Şehryâr'dır.

S.485, no.4: = Fülâne Hâtûn b.Kavurt Bey. = Fülâne Hâtun b.Dübeys b. Sadaka (Hille meliki). = Fülâne Hâtûn b.el-Muktefî (halîfe 1136-1160).

S.489, par.sn.4 sonu: Sultân Kavurt'un oğlu Melik Ahmed, 1106'da Mûsul'da öldü.

S.492, no.17 ile 18 arasına: Muhammed Doğan Bey b.Süleymân, Sultân Sancar'ın vezîri 1116-18, Türk asıllı tek Büyük Selçuklu vezîri (başbakanı).

S.495 : Tûnus beylerinin çok detaylı jenealojisi, şu büyük kitapta verilmiştir: Prof.Dr. el-Muhtâr Bey (b.Tayyib b.Ahmed Paşa-Bey II), *Les Beys de Tunis de la Dynastie Husseïnite (1705-1957), Généalogie*, Tûnus, 12.2002 (albüm şeklinde 300 papye kuşe çok sütunlu büyük sayfa) (Fransızca, renkli, bol resim).

S.506, son st.: İnanç Hâtûn, eşi Tuğrul II tar. öldürüldü.

S.508 sonu: Kürt Revâdî boyundan Emîr İbrâhîm oğlu 1) Ahmedîl 1116'da Bâtınîler'ce katline kadar Irâk Selçukluları'nın Merâga ve Urmiye beyi, evlâdlığı olan Türk memlûkü 2) Atabey Aksungur, Irâk Selçuklu sultânı Dâvûd'un atabeyi, 1116-1133, bu da Bâtınîler'ce öldürüldü, oğlu 3) Atabey 'İzzüddîn Ebi'l-Hâris Arslan Apa II, 1209'da maktûl.

S.513, ilk par. sonu: 1218'de Moğolistan'dan Otrar'a gelen ticâret kervânındaki 450 Moğol muhâfazını, Otrar'ın Harzem-Şâh vâlîsi ve Muhammed Harzem-Şâh'ın dayısının oğlu İnalcık Kayır Hân, belki sebepsiz yere tamâmen kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine Cengiz Hân, İslâm dünyâsının fethinin başlangıcı ve târîhin dönüm noktalarından biri olan Harzem-Şâhlar'ın Türkistân seferine başladı. Kayır Hân, Otrar'ı son neferine kadar 5,5 ay savunduktan sonra Moğollar'a tutsak düşüp işkenceyle öldürüldü (Nesevî, 100; İbnü'l-Esîr, XII, 166-7).

S.515, ilk par.: Celâleddîn Harzem-Şâh'ın taht şehri Tebrîz. – No.5 ile 6 arası: Sultân Muhammed, ayni zamanda Selçuklu sultanları gibi Sultânü'l-â'zam (en büyük imparator) ve Ebü'l-Feth unvanlarını kullandı ve oğlu Celâleddîn de Sultânü'l-â'zam unvânını takınarak açıkça Türkiye Selçuklu sultânı Büyük Alâeddîn Keykubâd'a meydan okudu ki, o da ayni unvânı kullanıyordu.

S.516, par.3 sonu: Sultân Şâh Mahmûd, vâlî bulunduğu Merv'de öldü. Par.3'ten sn.: Tekiş Harzem-Şâh 26.6.1194'te Irâk Selçukluları yerine ilk defa Sultân unvânını kullandı. Irâk-ı Acem (Hemedân) tahtına oturdu. Daha önceki unvânı melik (kral) idi ki, bütün Selçuklu şehzâdelerinin (prenslerinin) doğumlarından îtibâren kullandıkları unvandır.- Par.2: Atsız'ın kızı Fülâne Hâtûn = Şemsü'l-Mülk b.Ayyâr Bey Karluk.

S.517, par.3: Ay-Çiçek Hâtûn, 11.1221'de oğlu Celâleddîn Harzem-Şâh Moğollar'la savaşırken, gelini (Celâleddîn'in eşi) ile berâber Sind nehrinde boğuldu.- par.4 başı: Uzlak-Şâh: Harzem, Horâsân ve Mâzenderân vâlîsi.-par.4: Gıyâseddîn Pîr-Şâh ve Barak Hâcib tarafından nikâhlanan annesi, Barak Hâcib'in emriyle öldürüldü.- par.5: Celâleddîn Harzem-Şâh'ın kızı, Şîrâz atabeyi Sâ'd'in kızından doğdu ve Anadolu Selçukluları'ndan Melik Gıyâseddîn Keyhusrev'le 1225'te nişanlandı. Celâleddîn Harzem-Şâh'ın küçük oğlu Mengtus-Şâh, babası Celâleddîn'in ölümünde hayatta idi. –Par.3, st.sn.5 : (Fülâne Hâtûn) yerine İşi Hâtûn = 1.Emîr Ödek Hân Bayavut, = 2.Yağan Tayşı.- St.sn.8: Celâleddîn'in kızı Terken Hâtûn, 2 yaşında Moğollar'a tutsak düştü, Hulâgû tarafından Mûsul melikinin oğlu Melik Sâlih'le evlendirildi. – Par.4: Gıyâseddîn Pîr-Şâh ve Barak Hâcib tarafından nikâhlanan annesi, Barak Hâcib'in emriyle öldürüldü.

S.518, ilk par.sonu: Celâleddîn Harzem-Şâh, Âzerbaycan atabeki Özbek'in dul eşi ile de evlendi.- İlk paragraftan sn. : Harzem-Şâh vezîrleri: Tekiş saltanatında Nizâmü'l-Mülk Mes'ûd b.'Aliyyi'l-Herevî 1194-1200, Bâtınîler'ce katledildi, oğlu Sadrüddîn 'Alî 1200-1210. Muhammed saltanatında Nizâmü'l-Mülk Nâsıruddîn Muhammed b.Sâlih 1210-1217, Bedrüddîn Hamîd (Moğol hizmetine girdi), İmâmü'l-Mülk Şâh Velî, Mücîrü'l-Mülk Şerefüddîn Muhammed, Bahâülmülk (kezâ Moğol hizmetine girdi), Muğîsüddîn Zıyâü'l-Mülki't-Tâlibî (sonra Barak Hâcib'in vezîri oldu), Celâleddîn Harzem-Şâh'ın saltanatında Şerefü'l-Mülk Fahrüddîn 'Aliyyi'l-Cendî 1224-1230, Harzem-Şâh tar. öldürültüldü.

S.560, no.1: Hulâgû'nun oğlu Çankur'un kızı Doğan Hâtûn, Hulâgû'nun dâmâdı Tengiz Güregen (bunun kızı Kutluğ Hâtûn ölm.1288 = Argun İlhân). Kongurtay'ın 2 oğlundan biri Taştimur'dur.- No.2: 2. Büyük Bolugan Hâtûn, akrabâsı: Kök Böri (yani Bozkurt) b.Köke Bitikçi, Moğollar'ın Bayavut boyundan. Son st.: Kaymış Hâtûn Öngüt. No.1: Çamurgar (Camkur) b.Hulâgû, kızı İl Kutluğ Hât.

S.561, no.1 sonu: Hulâgû'nun kızı: Bulugan Aka. No.3: Kültürmüş Hâtûn b.Tekûdâr İlhân = Şâdî Noyan b.tümen beyi Buğu. Fülâne Hâtûn b.Tekûdâr İlhân=Emîr Karaca. No.4: Argun İlhân = Kutluğ Hâtûn = İlbeyi, Memlûk emîri, ölm.1303, Argun İlhân = Kutluğ Hâtûn, ölm.1288 (Hulâgû'nun kızının kızı), İlhân'ın bundan oğlu: Hıtay-Oğul.

S.561, no.1: Hulâgû'nun oğlu Anadolu genel vâlîsi Kongurtay'ın (ölm.1282) oğulları: İsen Timur Harbende, Taş Timur, Aşığ Timur, Çevik Timur.- St.2: İltüzmüş Hâtûn (ölm.12.1308, med.Sultâniye) b.Kutluğ Timur Güregen Kongrat (K.Timur oğlu Tarakay Güregen) = 1.Abaka İlhân, = Keyhatu İlhân (üvey oğlu, izd.1291, dul 1295), = Olcayto İlhân.- No.3: Çiçek Hâtûn b.Ahmed Tekûdâr İlhân=Yürecü b.Durbay (Diyârbekr v.).- No.4: Dilancı Hâtûn, By.Bolugan Hâtûn'dan doğdu, birkaç yıl sn. öldü.- Argun İlhân'ın eşi Uruk Hâtûn'un asıl adı Sarıca olup Hulâgû'nun baş-hâtûnu Dokuz Hâtûn'un hemşîresidir.- Argun İlhân'ın dîğer oğlu Hıtay-Oğul'dur.- Döndü Hâtûn b.Ak Buka (Boğa) b.İylegay Celâyir (katli 1295), oğulları Oduncu ve Hüseyn Güregen, sonuncunun oğlu Büyük Şeyh Hasan Celâyir = Bağdâd Hâtûn.- No.5: Keyhatu İlhân = İsen Hâtûn b.Emîr Biglemiş Amlat.- İl-Kutluğ Hâtûn, Keyhatu'nun (oğlu) değil (kızı) olocak = Emîr Kutluğ Şâh Mankut Noyan.

S.562, no.8 : Dolandı Hâtûn (ölm.1315) = Emîr Çoban, izd.1307 = 8(Cilav Hân'ın annesi). No.8, sn.st.: Olcayto İlhân'ın dîğer oğlu: Okul Kaydı.- No.7: Gazan İlhân = Tüzmüş Hâtûn b.Mübârek-Şâh Çağatay, = Bulugan Hâtûn-i Mu'azzam b.Utman (ölm.15.1.1309) (Olcay-Sultân'ın annesi), = Bulugan Hâtûn II Horâsânî b.Emîr Tecüke, ölm.25.7.1308.

S.566, ilk par.: Emîr Nevrûz = Doğancık Hâtûn (ölm.1296) b.Abaka İlhân. Nevrûz'un dîğer oğulları: Güregen Lekzi, Yol Kutluğ, Bulduk, Oyratay.- Timur'un hemşîresi Şîrîn-Bek Ağa'nın kızı : Sevinç Kutluğ Ağa.- son st.: Tancut/Tayciyut, Emîr Mûsâ: Saray-Mülk Hanım'ın (b.Kazan Sultân Hân, ölm.1346) kızkardeşinin oğludur.

S.576, son st.: Togay-Şâh Mehd-i Ulyâ Eke Bigi Ağa Beğim Mûsâ Bey Tayciut.

S.577, Timur = 11. Çolpan Melek Ağa b.Hacı Bey, = 12. İslâm Ağa b.Hızr Yasavul, =13. Ulus Ağa b.Beyân Sulduz, =14. Togan Terken Hâtûn (bu 4 hanımlar, hep 1370'de Emîr Hüseyn'in dulları iken, Saray-Mülk Hanım'la ayni zamanda evlendi). –No.4: Saray-Mülk Hn., Timur'un öldürdüğü Emîr Hüseyn'den dul idi.- No.5: Tuman (Tümen) Ağa b.Emîr Mustafâ (Mûsâ): Timur'dan dul kalınca Şeyh Nûreddîn Kıpçak (katli 1412) b.Sarı Boğa Kıpçak ile evlenip 1412'de Herât'a yerleşti. Şeyh Nûrüddîn'in kardeşi Birdi Bey, Ankara muhârebesine katıldı. Sarı Boğa'nın kardeşi Urus (Rus) Boğa ve bunun oğlu Şeyh-Hasan'dır.- No.9 : (Türkel) yerine (Tükel).

S.584, ilk par.sonu: Sul.Muhammed Mîrzâ'nın eşi Hânike dul kalınca Timur'un kızının oğlu Sultân Hüseyn ile evlendi.- Par.1 sonu: Sul.-Muhammed Mîrzâ'nın annesi Anadolu'dan alınıp götürüldü.

S.585: Ömer-Şeyh M. (med.Keş) = 1.Sevinç Kutluğ Ağa b.Şirin Bey Ağa, =2. Big (Bey) Melik Ağa, = 3. Meliket Ağa.

S.586, no.4, İskender M. = Bikisi Sultân Beğim b.Mîrânşâh b.Sultân, amcazâde.

S.593, no.2: Gevher-şâd Pâdşâh-Beğim, Cuki Mîrzâ'nın annesidir.- No.3: Mülket Ağa (ölm.Kâbil 1440), Belh'e nakledilip buradaki medresesinin yanındaki türbesine gömüldü. Herât'ta da medrese, dârülhadîs, dârüşşifâ, hânkaah, 2 hamam ve büyük bir rıbât yaptırdı (*Habîbü's-Siyer,* III, 629).- Sondan 3. par.: İbrâhîm Sultân Mîrzâ'nın atabeyi : Emîr Osmân Abbâs.

S.594, no.6: ölm.11.1426 = 26?

S.599, Ebû-Bekr Mîrzâ : Önce Bem'e, sn. kemikleri Semerkand'a götürülerek gömüldü.- No.3 : Bikisi Sultân Beğim b.Mîrânşâh M. = İskender Mîrzâ b. 'Ömer-Şeyh M., amca-zâde.

S.600, ilk par.: Halîl Sultân Mîrzâ'nın atabeyi : Emîr Yahyâ.

S.601, par.2'den sn.: Sultân Ebû-Saîd Mîrzâ ile by.oğlu Sultân Ahmed Mîrzâ'nın şeyhleri : Nakşî ulularından Hoca 'Ubeydullâh Ahrâr.

S.604, no.3, son par.: Mes'ûd Mîrzâ, Çağatayca dîvânında Şâhî ve Farsca dîvânında Â'rifî mahlaslarını kullanmıştır.

S.613, no.4 sonu: *Coğrafyâ-yı Hâfız-ı Ebrû, kısmet-i rub': Horâsân,* Mâil-i Herevî nş., Tahrân, 1349 HŞ.

S.614-615: William Erksine, ilk baskı: Londra 1826. Pavet de Courteille, 2: 1987. P. Şamşıev, *Bâbir, Âsârlar,* 3 c., Taşkent 1958-1965 (c.II : *Bâbur-nâme*). Bacquée-Grammont, 2: 1980. I. V. Stebleva, *Sementika Gazeli Babura,* Moskova 1982. W. Stammler, Alm.trc.Das *Baburnama,* Zürih 1988. W.M.Tlackston, *Baburnama,* 3 c., Cambridge/Mass. 1993 (Çağatayca metin, Farsca trc.metin ve İng.trc.). Claus Schönig, *Textstruktur im Babur-name,* Wiesbaden 1997, 410 s. (eserin gramer yapısı).

S.618, no.101: A.Z.V.Togan, Tr.trc.İsmail Aka, *Emîr Timur'un Soyuna Dâir, Târih Dergisi,* no.26, 1972, 75-84.- A.Z.V.Togan, *Şâhruh, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* III, İst.Ün.Ed.Fak., 1949, 520-38.

S.619, st.sn.6: *Risâle-i Mezârât-ı Herât,* Kâbil 1967, Fikrî Selcukî nş.

S.627: Karahanlılar'a Âl-i Efrâsyâb = Alp Er Tunga Oğulları da denmiştir. 3. kağan olan Abdülkerîm Satuk Buğra Hân'ın, Alp Er Tunga'nın 49. ve Oğuz Han denen Mete'nin 35. kuşak torunu olduğu düşünülebilir. Zîrâ M. Ö. 624'te ölen Alp Er Tunga ile M.Ö. 174'te ölen Mete arasında 450 yıl vardır ki bu da Mete'nin Alp Er Tunga'nın 14. kuşak torunu olduğunu gösterir. Karahanlılar'la Selçukoğulları (ki gene Mete'den inmişlerdir) arasında sıkı akrabâlıklar oluşmuştur. 1070'te 6.645 beyitli *Kutadgu Bilik*'in ilk dehâ sâhibi Türk şâiri olan Yûsuf Hâs Hâcib (ölm.1103) tarafından sunulduğu Hasan Buğra Hân, Satuk Buğra Hân'ın 5. kuşak torunudur. Mahmûd Kâşgarî ise 6. kuşak torunu. Hasan Hân Kâşgarî'nin babasının amca

oğludur. Kâşgarlı, *Dîvânü Luğâti't-Türk*'ünü 25.1.1072-10.2.1074 arasında te'lîf etmiş, yeniden gözden geçirdikten sonra, 1077'de Bağdâd'da Halîfe el-Muktedî'ye sunmuştur. "Türkçe öğren, Türkçe öğrenmezsen İslâm dünyâsı içinde yerini alamazsın" uyarmasını kibar bir dille yapan bir önsözle... Mahmûd Kâşgarî'nin babaannesi, muhtemelen Selçuklu prensesi ve muhtemelen Çağrı Bey'in kızı ve Alp Arslan'ın kızkardeşi'dir. Zîrâ Kâşgarlı'nın büyükbabası Muhammed Buğra Hân (ölm.1057), bu Selçuklu prensesi ile evlenmiş ve kızkardeşi Hân-Melek Şâh Hâtûn'u da kayın-birâderi Alp Arslan'la evlendirerek Türk Hâkaanı'nı ayni zamanda enişte edinmiştir. Bu sûretle Kâşgarlı, muhtemelen Alp Arslan'ın kızkardeşinin oğlunun oğlu oluyor, dîğer bir ifâdeyle Alp Arslan, Kâşgarlı'nın babasının dayısıdır. Bu sûretle Kâşgarlı'nın, bir Karahanlı prensi olmasına rağmen, Büyük Türk Hâkanlığı tâcını Karahanlılar'dan alan Selçukoğulları'nı Arz'ın kutbu şeklinde sunması az çok anlaşılıyor. Eserini sunduğu halîfe el-Muktedî de Alp Arslan'ın dâmâdı olduğu için, Halîfe ile de akrabâ oluyor ve ilişkiler ortaya çıkıyor. Yânî al-Muktedî, Kâşgarlı'nın babasının dayısının kızı ile evlidir. Cihan Devleti'ni yöneten milletin dilini öğrenen ve kızını alan el-Muktedî (1056-1094, 27. Abbâsî halîfesi 1075-1094), Alp Arslan'ın kızkardeşi olan eşi Melike Seferiyye Hâtûn'u öldürüp, Hâtûn'un yeğeni (kardeşi Sultân Melik-Şâh'ın kızı) Melike Mâh-Melek'le evlenmiştir (1087). El-Muktedî, dedesi el-Kaaim'in (halîfe 1031-1075) yerine Bağdâd'da Selçuklular'ca hılâfet tahtına oturtulmuştu. Bu el-Kaaim, 15.12.1055 günü Selçukoğulları'ndan ilk Büyük Türk Hâkanı (Alp Arslan'ın amcası) Sultân Tuğrul Bey tarafından, yalnız halîfe sıfatıyle ve dînî-mânevî yetkilerle tahtında bırakılıp, dünyevî saltanatı Selçukoğulları'na terk etmiş olan zâttır. Bağdâd şehri bile bir Selçuklu askerî vâlîsinin (şahne) yönetimine girmiştir. Tuğrul Bey, Halîfe'yi Şîî (Zeydî) Büveyhî tahakkümünden ve Şîî (İsmâîlî) Fâtımî hutbe ve sultasından kurtardı. Tuğrul Bey'in 23.1.1058 günü Bağdâd'da Halîfe'yi tekrar ziyaretinde, yanında, amca oğlu Melik Kutalmış Bey de vardı ki, birkaç yıl sonra Türkiye Devleti'ni kuracak olan Anadolu Fâtihi ve Türkiye'nin ilk hükümdârı (devlet başkanı) Birinci Sultân Süleymân-Şâh'ın babasıdır. 1040'ta Karahanlılar'ın yerine Büyük Türk Hâkanı olan Tuğrul Bey, el-Kaaim'in kızı Seyyide Hâtûn ile evlendi. Bu hâtûn, el-Muktedî'nin halasıdır. Kâşgarlı Mahmûd'un, Âl-i Efrâsyâb'dan olması dolayısıyle Alp Er Tunga'nın 56. kuşak torunu olduğunun idrâki içinde, gerçek atasını eserinde heyecanla terennüm ettiğini söyleyebilirim.

Âl-i Efrâsyâb (Alp Er Tonga Oğulları) (tonga = Tr. pars) denen Karahanlı hânedânı, Oğuzlar'ın Yağma boyu melikleri iken 840 yılında Ötüken'in düşmesi üzerine hâkanlığa yükseldiler. Yağma boyu, daha büyük Uygurlar'a bağlı idi ki Uygurlar'ın tâm adı olan Dokuz Oğuz-On Uygurlar'ı oluşturan 10 boydan biri idi (9 Oğuz+1 Uygur boyu). Ötüken'den kaçan Uygurlar'ın bir kısmının başında olarak, onları Kâşgar'a, Doğu Türkistân'ın Batı Türkistân'a yakın batısına, tâm Orta Asya'ya getirdiler. Bu yörede yaşayan büyük Oğuz boylarından Karluklar'ı itâatlerine aldılar. Karluk yabgusu esâsen Ötüken'deki Uygur hâkanlık hânedânından iniyordu. Karahanlı hükümdârı han unvânını taşırken, 840'ta hâkan unvânını, imparatorluk titrini aldı. Tıpkı Osmânoğulları gibi Karahanlı hâkanı da 9 tuğ ile temsîl ediliyordu. Onlar da vezir durumundaki komutanlarına az sayıda tuğ taşımak hakkı

bahşediyorlardı. Karahanlılar'da mehter-hâne-i hâkaanî, hükümdâr adına çalıyordu, nevbet vuruyordu. Karahanlı hâkanları da hizmet karşılığında taltîfen hıl'at giydiriyorlardı. Göktürk-Karahanlı-Selçuk-Osmanlı sürekliliğinin tâm bir halkası oldukları anlaşılır. Ancak hâkanlar, Osmanlı pâdişâhları gibi altın değil, gümüş tahtta oturuyorlardı, zîrâ beyaz rengi uğurlu sayıyorlardı. Otağ-ı hümâyûnları, Osmanlı pâdişâhında olduğu gibiydi. Dîvân-ı Âlî denen dîvân-ı hümâyûna hâkan başkanlık ediyordu. Zîrâ Osmanlı'daki sadâret, meşîhat, vezâret gibi kurumlar yoktu. Sadrâzamlık, başbakanlık. 1040'ta Selçuklular'la başladı. Saraylarına Osmanlı'daki gibi Kapı deniyordu. Osmanlı'nın başkapıcıbaşı görevlisine kapu ilbaşı tâbîr ediliyordu, fakat mevkıi Osmanlıdakinden yüksekti, bir çeşit saray nâzırı idi. Silâhdâr, alemdâr, subaşı görevleri, Osmanlılarınkine çok benziyordu. Hâkanın yemek tabaklarına tamga (damga) denen tuğrây-ı hümâyûn vuruluyordu.Tamgacı Osmanlı'nın tuğrâkeş'i karşılığı idi. Hâkanın ılımga adlı Uygur alfabesiyle ve bitigçi adlı Arab alfabesi ile yazan sır veya dîvân kâtibi, reîsü'l-küttâbı vardı. Osmânoğulları'nda olduğu gibi şehzâdelerin kanı akıtılamıyor, yay kirişi veyâ ibrişim kemendle boğuluyorlardı. Zîrâ Alp Er Tonga'nın kanında "kut" vardı, yânî kanı kutsaldı, akıtılması Türk milletine hakaretti. Annesi hânedân prensesi, babası halktan olan prense Osmanlılar sultân-zâde, Karahanlılar ise inal demişlerdir. Karahanlı hâkanın şahsına bağlı, yeniçerinin prototipi devşirme (köle =gulâm, gılmân-ı hâssa) kökenli tümen, sarayı muhâfaza ettiği gibi, savaşa da hükümdarla birlikte gidiyordu, Türk asıllı kölelerdi, zîrâ Orta Asya'da Hristiyan köle bulmak kolay değildir ve Türkler, iyi savaştıkları için tercîh edilmişlerdir. Bu tümenin sayısı 12.000 olup, Osmanlı'nın yeniçeri sayısı ile paraleldir. Oğuz Türçesi'nin bir şîvesini kullanan Karahanlılar, edebîyat dili olarak, Osmanlı'daki gibi, Arabça ve Farsça kelimelerle yüklü (fakat ilk dönem Osmanlıcası gibi çok az yüklü) bir dil kullanıyorlardı ki, Karahanlı hâkanlarının sarayında oluştuğu için Hâkaaniye Lehçesi denmiştir, 14. asırda Çağatay Lehçesi adını alacak ve 20. asıra kadar Türkistân'ın edebî dili olacaktır. Hâkaaniye lehçesinin. Göktürk-Uygur Oğuzcasının sonraki şekli olduğu her döneme âid edebî metinlerin incelenmesinden anlaşılır.

S.739, son par.: Ak Boğa, Hulâgû'nun büyük-emîri İlken Celâyir'in 10. oğludur, 1295'te öldürüldü. İlken'in 6. oğlu Aktar, 11 yaşında savaşta ölmüştü. Ak Buka (Boğa) oğlu Hüseyn Güregen'in oğlu Büyük Şeyh-Hasan'dır.

S.752, par.2 sonu: Sultân Ahmed kızı Kamerî Sultân = 'Alî Bey b. Kazak Hân, Kızılrıbât sancak beyi, ölm. 1583 (*Mühimme*, LI, 5: Bağdâd Beylebeyisi'ne hükm).

S.757, par.1'den sn.: Hûrşîd Bânû Nâtevân (Şuşa, 15.8.1830 – 2.10.1897), med.Şuşa, İmâret. Babası Mahmûd-Kulı Hân (ölm.1834), annesi 3. Gence hânı Cevâd Hân'ın kızıdır. 1960'ta Bakû'da heykeli dikilen Hûrşîd Bânû, Dağıstanlı Hasan Hân Üsmiyev'le evlendi (1850) ve ayrıldı (1860), sonra bir Karabağlı Seyyid'le evlendi, çocukları ilk eşindendir.

S.757, Karabağ Hanları: Bk. Bilâl Dedeyev, *Karabağ Hanlığı (1747-1822), Türk Dünyâsı Araştırmaları,* no.136, İst.2002, s.163-218. Cevânşîr aşîreti reîsi Penâh 'Alî Bey oğlu İbrâhîm Halîl Ağa oğulları : Fazl 'Alî Bey ve Penâh 'Alî Hân (1701-1759)

(1747-1759), bunu oğulları Mihr 'Alî Bey, Tâlibân Bey ve İbrâhîm Halîl Hân (1730-1806) (1759-1806), Penâh 'Alî Hân'ın kızları: Ağa Beğim Ağa, Tûtî Beğim (annesi : Tûtî Beğim b.Genceli Şâhverdi Hân), Bahşı Hanım, Tûtî Beğim2, Küçük Beğim (annesi : Şâhnisâ Hn. b.Şâhsevenli Bahâdır Hân), Saltanat Beğim (annesi : Bike Ağa b. Nârsel Hân), Gevher-Nisâ Hn. (annesi : Cevânşîr Hn. b. Kinya Yevgeni Abaşidze), Şâh-nisâ Hn.- İbrâhîm Halîl Hân'ın oğulları : Mehdî-Kulı Hân (1806-1822) (annesi : Hûrşîd Beğim b. Genceli Şâh-verdi Hân), Mehdî-Kulı Hân kızı Hûrşîd Bânû Nâtevân (annesi : Bedr-i Cihân Beğim b.Uğur Bey b.Fülân b.Genceli Cevâd Bey).- Mehdî-Kulı Hân'ın oğulları: Mehmed Hasan Ağa (Cevânşîr binbaşısının kızından), Hânlar Ağa, Ahmed Hân (Bike Ağa b.Nusel Hân Avar'dan), Mehmed Kaasim Ağa (Fülâne b.Allâh-yâr Bey Unkutlu'dan), 'Abbâs-Kulı Bey (Cevâhîr Hn.b.Knyaz Yevgeni Abaşidze'den), Ebü'l-feth Ağa (Rukam Hn.'dan), Hüseyn-Kulı Bey, Safî-Kulı Bey (Hatay Hn.b.Melik Vakatang Dizak'tan), Feth-Alî Bey (Ana Hn.b.Şuşalı Hacı Kerîm Bey), Süleymân Bey (Sana Hn.'dan), Şeyh-'Alî Bey (Hadîce Hn.Tatar'dan).

S.766, st.sn.7: (Prs.Fülâne) yerine (Prs.Selçuk Hâtûn).

S.778, par.2, st.sn.2 : (Fülâne Beğim) yerine (Oğlan-Paşa Beğim).- Son st.: Cân Beğim, Tebrîz'de Muzafferiyye veyâ Gök Mescid külliyesini yaptırdı. Cihân-Şâh'ın Türkçe büyük dîvânı Atatürk Yüksek Kurumu'nca yayınlandı.

S.780, 7: (Hâneş Beğim) olacak.

S.790, Avşarlar, st.3: Bektaş Hân, 733'te yeğeni Nâdir tarafından Esterâbâd v. yapıldı.

S.792, st.2: (Fülân) yerine (Ögedey Hân, bebekken öldürüldü), kardeşi Timur Hân (1742-1747), dîğer kardeşi Oğuz Hân da 2 aylık öldürülmüştü.- İlk par.sonu: Nâdir Şâh'ın bir oğlu da Cengiz Hân'dır (1744-1747, katl).

S.796, par.3, st.2 : (1686? = 40?) yerine (1691=35).

S.800, st.2: 7 yaşında iken Nâdir Şâh'ın halefi 'Alî Şâh tarafından hadım ettirildi.

S.804: 3.1925'te San Remo'da oturan Muh.'Alî Şâh Kaçar'ın cenâzesine bu şehirde bulunan Sultân Vahîdeddin katıldı. Şâh, Beyrût-Şâm-Bağdâd yolu ile götürüldüğü Kâzımiyye'ye (Bağdâd banliyösü) gömüldü.

S.810, ilk par.'tan sn. : Rafsancânî'nin yerine İran cumhurbaşkanı olarak Hüccetü'l-İslâm Seyyid Muh. Hâtemî (Yezd 1943) 24.5.1997'de seçilip 3.8.1997'de göreve başlandı. Hâşim-i Rafsancânî 2 dönem yerinde kaldı. 16.6.2005'te seçime girdi, kaybetti.

S.833, par.1 sonu: Pîr Muh. b.Gıyâseddîn Pîr Alî oğulları Zeynü'l-Â'bidîn ile Mahmûd 1389'da Semerkand'a sürülüp Timur'ca öldürüldü.

S.836, ilk par. sonu: Hâkaanü'l-Mu'azzam denen Balaban'ın çağdaşı çok büyük Farsça mesnevî şâiri Emîr Husrev-i Dehlevî, Kıpçak Türkü'dür.

S.849, no.2: İmparatoriçe Süreyyâ, 25.10.2001'de Paris'te öldü.

S.850: *Babur* Türkçe'de kesinlikle *çita* denen kaplangillerden en hızlı koşan kara hayvanıdır ki, kolaylıkla evcilleştirilir. Bu etoburun Arapça'da adı fehd'dir. (Bir çeşit pars, kaplan) gibi anlam yakıştırmaları kesinlikle yanlıştır. Kaplan'a eski Türkler toña ve panter'e kara toña demişlerdir.- Par.2: Türkler'ce erkek adı olarak kullanılan yırtıcı hayvan ve kuş isimlerine baykara, çağrı (bunlar yırtıcı kuş) ve argun gibi kelimeler eklenebilir.

S.910, ilk paragraftan son.: Peter Hardy, *Indo-Muslim Historical Writing,* Londra 1969, 2: Westport 1982.-Annabel Teh Gallop, *The Genealogical Seal of the Mughal Emperors of India, JRAS,* seri'lll, IX-1, 4.1999, s.77-140.

S.912 başına: *Bâbür-nâme*'de iki boşluk vardır ve belirli yıllar, yazıldığı halde, bir fırtınada Bâbür Şâh'ın kâğıdları dağılıp kısmen bulunamadığı için Bâbür'ün hayâtında kaybolmuştur. Metni Şinasi Tekin yayınladı. Türkiye'de metnin yayınlanmasının mutlak zarûret olduğunu birkaç yıl ara ile 3 def'a Türk Dil Kurumu başkanına söylediğim halde önemini kavrıyamadı. Bâbür'ün kızının *Hümâyûn-nâme*'sinin A.S. Beveridge tercümesi 4. defa Delhi 1983, 4. defa Lâhûr 1987 baskıları yapıldı, Farsca metin de Luknov 1925'te tekrarlandı.

S.949, ilk par. Sonu: Mihir Bose, *The Aga Khans,* 1984.

S.950, ilk par.'dan sn.: Kerîm Ağa-Hân (doğ.1937) = 1.Selîm Beğim, İngiliz manken, izd.1966, tal.1995=29, =2. Prs. Gabriele zu Leiningen, Paris'te UNESCO'da müşâvir, Begüm Inaara adını aldı, doğ.1963, izd.6. 1998, Prs.'in ilk eşinden 1992 doğumlu Theresa adlı kızı var (bu Prs. Leiningen'lerden başka Oldenburg, Romanov ve Windsor hânedânlarından iniyor, bk.V, 611, ilk par.sonu).

S.979, par. sondan 2, st.4 : Tîpû Sultân'ın ilk elçileri 23.9.1786'da İstanbul'da idiler.

S.997 sonu: Amânullâh Hân'ın kardeşleri 'Ubeydullâh Sarâc (1917-İst.13.12.1998), ağabeyi ile Roma'da (1929-1949) 20 yıl yaşayıp bu târihte İst.'a yerleşti.- Amânullâh Hân ile Tarzîler'in detaylı jenealojisi şöyledir (geniş ölçüde İlter Doğan'dan alınan yazılı bilgi ki, annesi Hüsniye Doğan, 1950'li yılların başlarında yakın arkadaşım İsmâil Hâmî Dânişmend'in eşi idi ve Dânişmend'in ünlü cumartesi toplantıları gerçekte Hüsniye Hanım'ın Doğu Palas'taki (Altınbakkal, Hilton karşısı) dairesinde yapılırdı):

Esedullâh 1951-61'de Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi idi. 'Ubeydullâh (1917) = Emîne b. Mahmûd Tarzî (1948) çocukları Habîbullâh (1951 = Pelin, kızları Mînâ) ve Sîmîn (=Târık Öcal, kızları Cânân). İnâyetullâh Hân = Hayriye b. Mahmûd Tarzî (1929'da İstanbul'a yerleşti) = Esmâ Resmiye, izd. 1891.- Amânullâh Hân'ın annesi

Ulyâ Hazret'tir (ölm. İst. 1965). Amânullâh, 1930 yazını İstanbul'da geçirip 1938'de Atatürk'ün cenazesi için yine geldi. İlk eşinden oğlu: Hidâyetullâh (ölm. Roma 1992). İkinci eşi Süreyyâ'dan olan çocukları: 1) Emîne (Kâbil 1917-İst. 1992) = Must. Hasanar, izd. 1952, 2) 'Abîde (Kâbil 1918-Roma 1992), ilk eşi Alî Vâlî (izd. 1938) (oğulları Eklîl 1939) ve ikinci eşi Hamîdullâh b. İnâyetullâh Hân, izd. 1958, 3) Melîha (1920) = Tâhir Söker, izd. 1947, oğulları Sezâî Söker (1948, ilk eşinden oğlu Alp, ikinci eşi Gönülden Söker'le evliliğinden kızı Begüm), 4) Rahmetullâh (1921) = Adelia Graziani, 5) Âdile (1925) = Armando Angelini, izd. 1946 (3 kızları: Elizabetta, Cristina, Simin, Cinzia, bunlardan Buitoni ile evli Cristina'nın oğlu Andrea, Enzo Brescia ile evli Cinzia), 6) İhsânillâh (1926) = Leylâ Tarzî (oğulları Amânullâh 1961 ve Rahmetullâh 1965), 7) Hindiye (Bombay 1929) = 1) Kaasim Mâlik (kızları Süreyyâ ve Hemdem), = 2) Dr. Raûf Hayder (oğulları İskender), 8) Nâciye (Roma 1930) = İlter Doğan, izd. 1957 (çocukları: Ömer Fâzıl İlter (1959 = İpek İlter) ve Hümeyrâ Gücük (1961 = Mevlûd Gücük, oğulları Nedîm Gücük).

Mahmûd Tarzî (1865-1935), Gulâm Muhammed Tarzî = Saltanat Begüm oğlu, = Esmâ Resmiyye, izd. 1891, çocukları: 1) Hayriye (1892) = İnâyetullâh Hân, 2) Hûriye (1896) = Gulâm Sıddîk, 3) Süreyyâ (1900-1968), Afganistan Kraliçesi, 4) Dr. Abdülvehhâb Tarzî (1903-1994) = Hadîce b. Habîbullâh Hân, izd. 1928 (çocukları Ayten Tarzî (1907-1991) = Zâkire, izd. 1931 (çocukları Leylâ 1932, Şehâb Tarzî 1934-1994, Ömer Tarzî 1940; Leylâ 1958'de İhsânullâh ile evlendi; Şehâb Tarzî = İnci Tarzî kızları Yâsemîn ve Nîlûfer; Ömer Tarzî=Melike Tarzî (izd. 1970) çocukları İdil ve Kerîm, 6) Abdülfettâh Tarzî (1908-1979) = Dr. Pâkîze Saltık, izd. 1936 (çocukları Fatma Sunguroğlu (1938 = İlter Sunguroğlu, oğulları Murâd Sunguroğlu), Zeyneb Hanımefendi (1940 = Ertuğrul Osmân Efendi, şehzâde, izd. 1991, bk. Osmânoğulları), Mahmûd Tarzî (1946 = Ferdâ Tarzî, çocukları Mahmûdcân, Mehmed ve Mustafa Tarzî 1955 (=Mahmûre Tarzî, oğulları Azîzcân Tarzî), Muazzez Ateşdağlı (= Âtıf Ateşdağlı, izd. 1984, kızları Ayşegül Ateşdağlı), 8) Azîze (1911-1986) = Kaasim Hân, izd. 1928 (oğulları Âsım 1928-1982 ve Zübeyr 1930; Âsım = Mukadder, izd. 1965, oğulları Fârûk = Claudia, izd. 1997); Zübeyr = Aysel, izd. 1964, oğulları Ahmed 1968), 9) Abdülkaadir Tarzî (1912) = Marta Pineiro, izd. 1968, oğulları Kerîm Ahmed Tarzî ve Ömer Mehmed Tarzî, 10) Emîne (1915) = Ubeydullâh b. Habîbullâh Hân, çocukları için yk. bk. Detay: Ahmed İzzet Saltık (Zirâat Bankası Şâm şûbesi müdürü) = Hayriye Saltık kızı Dr. Pâkîze Tarzî (Haleb 1912 – İst.17.10.2004=92), İst.Ün.1932, med.Zincirlikuyu = Abdülfettâh Tarzî (Afganistan kraliçesi Süreyyâ'nın kardeşi), izd.1935. Kızkardeşleri : Sâmiye Saltık ve Fâhıre Hammond. Çocukları : Fatma Tarzî (İst.'da), Mahmûd Tarzî (İst.'da) ve Zeyneb Hanımefendi, New York'da = Şehzâde Ertuğrul Osmân Ef., 1994'ten beri Osmanlı Hânedânı reîsi, çocuksuz. Mahmûd Tarzî'nin çocukları: Mahmûdcân Tarzî, Mehmed Tarzî, Mustafa Tarzî (= Ferdâ Tarzî), çocukları: Mahmûdcân Tarzî, Mehmed Tarzî, Mustafa Tarzî. Fâhıre Hammond'un çocukları: Leylâ Hanım, Lâle Hanım ve Ahmed Hammond.

S.1003 : Bruney: Sultân Hasan oğlu Velîahd el-Mühtedî (1974) = Sâre Sâlih (1987), izd.9.2004.

S.1012 : Malezya kralı Sultân Salâhüddîn 'Abdü'l-Azîz Şâh (1926-19.9.2001 = 75), 11. kral 1999-2001= 2.-4. eşinden 10 oğlu, 4 kızı oldu. Yerine geçen oğlu: Sultân Mîzân Zeynü'l-Â'bidîn (1962).

S.1014: Hamîd Karzâî, ABD işgali ile Afganistan başbakanı, sn. cumhurbaşkanı 7.12.2004.

S.1016 sonu: Hindistan cumhurbaşkanı : Kocheril Raman Narayanan (1995-2002) yerine A.P.J.Abdülkelâm, Müslüman fizikçi, 27.7.2002.

S.1017: Hindistan nüfûsu bugün (11.5.2000) tam: 1.000.000.000.

S.1021: Doğu Timor müstakil devlet olarak İndonezya'dan ayrıldı: 20.5.2002.

S.1027, par. 2: Omar Khalidi, *Dekan under the Sultans (1296-1724), A Bibliyograph*, Wichita/Kansas 1987.

S.1032, iki par. arası : J.V.Van Leur, *Indonesian Trade and Society*, Lahey 1955; İslâm öncesi: G.J.Resinsk, *Indonesia's History between the Myths*, Lahey 1967.

S.1040: (Uganda 366) olacak.

S.604, no.3: Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Türkçe dîvânında Şâhî, Farsça dîvânında Â'rifî mahlaslarını kullanmıştır (Janos Eckmann, *Çağatay Sâiri Sâhî ve Dîvânı*, TDK, *Belleten*, 1970, s. 13-35).

BİRİNCİ CİLDİN SONU

YILMAZ ÖZTUNA'NIN ESERLERİ

-**1402 Ankara Muhârebesi, Bâyezid ile Timur'un Ölümü ve Fetret Devri,** İstanbul 1946, Kenan Matbaası, 88 s. (2.000 tiraj) (tükendi)

-**Türk Mûsikîsi Lugati,** İstanbul 1949-1955, **Mûsikî Mecmuası** yayını, 446 s. (çift sütun) (1.000 tiraj) (tükendi)

-**Gündelik Gazete Tarzında Hazırlanmış Dünyâ Târihi, Hayat Târih Gazetesi, İnsanlığın Başlangıcından Kore Harbi'ne Kadar,** İstanbul 1963, **Hayat** yayını, 216 s. (5 sütun, in folio) (te'lif ve terceme) (220.000 tiraj) (tükendi)

-**Türkiye Ansiklopedisi,** İstanbul 1964 ve 2 baskı daha, **Hayat** yayını, 520 s. (3 sütun) (550.000 tiraj) (tükendi) (Prof. Dr. Metin Tuncel'le müşterek)

-**Mahmûd Şevket Paşa'nının Günlük Not Defteri, Hayat** mecmuasında tefrika, 1965 (metin neşri), kitap şeklinde: İstanbul 1988, 224 s. (5.000 tiraj) (tükendi)

-**Hurşîd Paşa'nın Saray Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1965 (metin neşri)

-**Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1965 (metin neşri), kitap şeklinde: Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1990, 128 s. (5.000 tiraj) (tükendi)

-**Mîmâr Sinân'ın Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-**Seydî-Alî Reîs'in Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-**Gaalib Paşa'nın Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-**Türkiye Târihi (Başlangıcından Zamânımıza Kadar), Hayat** yayını, 12 c, İstanbul, 1964-67, toplam 3.664 s. (60.000 tiraj) (tükendi) (1. cildin Arapça trc. Erşedü'l – Hürmüzî, **el-Medhal ale't-Târîhi't-Türkiye,** Beyrût 2005).

-**Vilâyetlerimizin Târihi, Hayat** yayını, 448 s. (çift sütun), İstanbul 1968 (45.000 tiraj) (tükendi)

-**Les Bases de la Musique Turque, Cultura Turcica**'dan aynı baskı, Ankara 1965 (5.000 tiraj) (tükendi)

-**TRT Türk Mûsikîsi Notaları** (bir hey'etle müşterek) (teksir), İstanbul radyosu, 1967-69.

- **Osmanlı Pâdişâhlarının Hayat Hikâyeleri, Hayat** yayını, İstanbul 1969, 120 s. (3 sütun) (150.000 tiraj) (tükendi) yeni baskı: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 446 s. (3.000 tiraj), sonraki baskı (3.000 tiraj), 4. baskı, 366 s., 1998, 5. baskı 2000, 6. baskı 2005.

-**Türk Târihinden Yapraklar,** aslı: 1965-66'da İstanbul Radyosu'nda yapılan 69 konuşma, **1000 Temel Eser: 11,** Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1969, 344 s. (20.000 tiraj) (tükendi); 2. baskı: İstanbul 1983, Ötüken Yayınevi 344 s. (10.000 tiraj), 3. baskı MEB, İstanbul 1985, 388 s. (5.000 tiraj), 4. baskı: MEB, **Türk Klâsikleri: 17,** İstanbul 1992, 340 s. (20.000 tiraj), 5. baskı: MEB, **Millî Klâsikler: 11,** 340 s., 1999, 340 s. (5.000 tiraj) (toplam 66.000 tirajlı) (tükendi); kısaltılmışı: **Türkler,** İst. 2004, 256 s. (2.500 tiraj); 7. baskı (Ötüken, 3.000)

-**Resimlerle 93 Harbi (1877-78 Türk-Rus Savaşı), Hayat** yayını, İstanbul 1969, 48 s. (3 sütun) (15.000 tiraj) (tükendi)

-**Türk Bestecileri Ansiklopedisi, Hayat** yayını, İstanbul 1969, 160 s. (çift sütun) (150.000 tiraj) (tükendi)

-**Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi,** Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, 3 c, İstanbul 1969, 1974, 1976, 374+140+328 s. (çift sütun) (10.525 tiraj) (tükendi)

-**Osmanlı Târihçilerinden Seçmeler, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1970 (metin neşri), bir bölümünün kitap şekli: **İslâma Dâvet,** Samsun 1981, 128 s. (10.000 tiraj) (tükendi)

-**Resimlerle Türkiye Târihi, Hayat** yayını, İstanbul 1970, 300 s. (çift sütun) (30.000 tiraj) (tükendi)

-**Fâtih'in Ölümü, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 5-6.1964.

-**İkinci Osman, Yeni İstanbul**'da tefrika, 7.8.1966 v. dd. **Dünya**'da tefrika, 12.1972.

-**Osmanlı Hânedânı, Orta Doğu** gazetesinde tefrika, 5.1974.

-**Büyük Türk Sözlüğü, Hayat** yayını, İstanbul 1970, 1.288 s. (çift sütun) (180.000 tiraj) (Prof. Dr. Muharrem Ergin'le müşterek) (tükendi)

-**Havacılık Târihinde Türkler (1918 Mondros Mütârekesi'ne Kadar),** Hava Kuvvetleri Komutanlığı yayını, Ankara 1970, 488 s. (çift sütun) (2.000 tiraj) (tükendi) (Yk. Mh.Yavuz Kansu ve Hv. Alb. Sermed Şensöz'le müşterek)

-**Dördüncü Murâd, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1971.

-**Türk Mûsikîsi Klasikleri,** Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1972, 1-6, s.1-36 (çift sütun, in folio) (5.000 tiraj) (tükendi)

-**Kösem Sultân, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1972.

-**İstanbul Sarayları, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1973.

-**Halil Menteşe'nin Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası**'nda tefrika, 1973 (metin neşri)

-**Safiyye Sultân, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1975, **Son Havâdis**'te tefrika, 1980.

-**Histoire de la Turquie,** Basın-Yayın Gn. Müd. yayını, Ankara 1976, 80 s. (çift sütun) (10.000 tiraj) (tükendi), 2. baskı: 2002 (5.000 tiraj)

-**Osmanlı Târihi ve Medeniyeti,** YAYKUR ders notları, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1976, 1977, 1979, üç baskı, 152 s. (toplam 450.000 tiraj) (tükendi)

-**Târih Lise III,** Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1976, 480 s., değişik 2. baskı 1977, 448 s. (200.000+150.000 tiraj) (tükendi)

-**Osmanlı İmparatorluğu Nasıl Battı? Tercüman** gazetesinde tefrika 1977.

-**Osmanlı İmparatorluğu,** Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1977, 72 s. (çift sütun) (13.600 tiraj) (tükendi)

-**Osm. İmp., Tercüman** gaz. **Türk ve İslâm Ans.,** 2. cilt (1. ciltte **Türk Tarihi**).

-**Türk Bestecileri,** İst. Radyosu'nda N. Atlığ'ın aylık 45 dakika konserlerinde, 1.1966-1.1968.

-**Türk Bestecileri, Son Havâdis** gaz. 1970-74 ve **Dünya** gaz. 1969-74'te müzik sayfalarında.

-**Türk Mûsikîsi Târihi,** İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuarı ders notlarının teksîri, İstanbul 1977, 44 s. (tükendi)

-**14. Yüzyılda Türk Mûsikîsi,** MEB, **14. Yüzyıl Türk San'atı,** İstanbul 1977'de.

-**Târihte Ramazan, Tercüman** gazetesinde tefrika, 1979.

-**Bir Darbenin Anatomisi, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1982, kitap hâlinde: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1984, 520 s. (10.000 tiraj), yeni baskılar: 1987, 564 s. (3.000 tiraj), 1990, 560 s. (3.000 tiraj), 5. baskı: Bâbıâlî Kültür Yayıncılığı, 472 s. (2.500 tiraj), Fransızca'ya çevrildi: Pr. Ömer Nâmî.

-**Türkler, Arablar ve Yahûdiler, Hayat** mecmuasında tefrika, 1982, kitap hâlinde: Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1989, 80 s. (3.000 tiraj) (tükendi)

-**Balkan Savaşı, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1983, kitap hâlinde: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1990, 208 s. (3.000 tiraj) (tükendi)

-**Harem'de Fırtına, Tercüman** gazetesinde tefrika, 1983, kitap hâlinde: **Osmanlı Haremi'nde Üç Hasekî-Sultân**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 264 s. (3.000 tiraj), 3. baskı 2.000 (3.000 tiraj), 5. baskı 2000 (2.000 tiraj)

-**Târih Sohbetleri,** Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 384 s. (3.000 tiraj), (tükendi).

-**İttihad ve Terakkî, Hayat Mecmuası**'nda tefrika, 1983

-**Dînî Bestekârlarımız, Tercüman** gazetesinde tefrika, 1983

-**Son İslâm Devletleri, Tercüman** gazetesinde tefrika, 1983

-**Balkan Savaşı, Tercüman'da** tefrika 1986

-**Sâdeddin Arel,** Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, 160 s. (20.000 tiraj) (tükendi).

-**Hacı Ârif Bey,** Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, 128 s. (20.000 tiraj) (tükendi).

-**Târih Sohbetleri,** Hayat'da tefrika, 1986

-**Osmânoğulları ve Türk Mûsikîsi,** Türk Dünyâsı Araştırmaları, İstanbul 1987, 30 s. (tükendi).

-**Türk Mûsikîsi, Teknik ve Târih,** Türk Petrol Vakfı, İstanbul 1987, 120 s. (5.000 tiraj) (tükendi).

-**Türkiye'de Askerî Müdâhaleler,** s. 1-36, çift sütun, **Tercüman** yayını, İstanbul 1987 (100.000 tiraj) (tükendi).

-**Itrî,** Kültür Bakanlığı, 112 s., Ankara 1987 (15.000 tiraj) (tükendi)

-**Dede Efendi,** Kültür Bakanlığı, İstanbul 1987, 232 s. (15.000 tiraj), 2. baskı 1996, 240 s. (5.000 tiraj) (tükendi).

-**Abdülkaadir Merâğî,** Kültür Bakanlığı, Ankara 1988, 96 s. (15.000 tiraj) (tükendi).

-**Keçeci-zâde Fuâd Paşa,** Kültür Bakanlığı, 1988 (15.000 tiraj), 116 s. (tükendi).

-**Şevki Bey,** Kültür Bakanlığı, Ankara 1988, 148 s. (8.000 tiraj) (tükendi).

-**Âlî Paşa,** Kültür Bakanlığı, 1988, 148 s. (8.000 tiraj) (tükendi).

-Kaanûnî Sultân Süleymân, Ankara 1989, 176 s., Kültür Bakanlığı (15.000 tiraj) (tükendi).

-İkinci Mahmûd, Ankara 1989, 124 s., Kültür Bakanlığı (15.000 tiraj) (tükendi)

-Şark Mes'elesi, Ankara 1989, 58 s. (10.000 tiraj), Almanca tercümesi: **Die Ostfragen,** 1989, 80 s., Fransızca tercümesi: **Question d'Orient,** 1989, 80 s. (hepsi tükendi).

-Osmanlı Devleti Târihi, Faisal Finans Kurumu, 2 c, 1.160 s., İstanbul 1986 (5.000 tiraj), Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, 2 c., 1.168 s. (5.000 tiraj), bir de Yimpaş Holding'in korsan baskısı var (tükendi) (Arabca tercümesi: Adnân Mahmûd Selmân. **Târîhu'd-Dewleti'l-Usmâniyye,** Kahire 1988, 1990, 2 c., 680+878 s., (10.000 tiraj) (hepsi tükendi). Gözden geçirilmiş son baskı: 2 c., Ötüken, İstanbul 2004, 640+484 s.

-Târih Ansiklopedisi, BATEŞ, İstanbul 1991, 2 c., 832 s. (çift sütun) (10.000 tiraj) (tükendi)

-Büyük Türkiye Târihi (Başlangıcından Zamânımıza Kadar Türkiye'nin Siyâsî, Medenî, Kültür, Teşkîlât ve San'at Târîhi), Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977-1979, 14 c. (toplam 6.904 s.) (55.000 tiraj) (tükendi).

-İslâm Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c.I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, 1.060 s. (5.000 tiraj) Arabca trc. Adnân Mahmûd Selmân, 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi)

-Türkiye Devleti (1074-1990), Devletler ve Hânedânlar, c.II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 1.200 s. (5.000 tiraj), 2.baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi).

-İlk Çağ Devletleri, Devletler ve Hânedanlar, c.III, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 565 s. (5.000 tiraj), 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi).

-Avrupa Devletleri, Devletler ve Hânedanlar, c.IV, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, 900 s. (5.000 tiraj), 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi).

-Lâtin Avrupa ve Amerika Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c.V, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, 960 s. (6.500 tiraj) (tükendi).

-Türk Mûsikîsi, Türk Dünyâsı El Kitabı, TKAE, Ankara, 1992, c.II, s. 487-535.

-Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri, Atatürk Yüksek Kurumu, Ankara 2000, 592 s., çift sütun. (3.000 tiraj).

-Târihten Portreler, Türkiye gazetesi, haftalık yazılar, 1990-92, kitap hâlinde Ötüken 1998, 366 s. (5.000 tiraj).

-Sâz eserlerinin notaları: Dr. Yılmaz Karakoyunlu, **Parlamenter Bestekârlar,** TBMM nş., Ank. 1999, s. 145-58. ve Tarık Kip, **TRT Saz Eserleri Repertuvarı** ve **Mûsikî Mecmuası,** 1965 ve Onur Akdoğlu, **Tarihçi ve Müzikolog Yılmaz Öztuna,** İzmir 1990.

-**Târihten Sohbetler, Türkiye** gazetesi, haftalık yazılar, 1992-97, kitap hâlinde: 3 c., toplam 1.248 s. Ötüken, 1988 (5.000 tiraj).

-**Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi,** 2 c., 480+592 s. (çift sütun), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990 (5.000 tiraj) (tükendi).

-**Târih Konuşmaları,** TRT2'de cumartesi geceleri 25 dakikalık TV sohbetleri, 2,5 yılda 125 konuşma, 2001-2003.

-**Çerçeveden Yansımalar,** TGRT-Haber TV'de her ayın ilk pazartesi gecesi 90 dakika politika konuşması (başlangıç: Kasım 2004).

-**Büyük Osmanlı Târihi,** Ötüken Yayınevi, İstanbul 1994, 10 c., yaklaşık 5.500 s. (30.000 tiraj).

-Makaleler, fıkralar, etüdler, ansiklopedi maddeleri: **Hayat Ansiklopedisi**'nde 874 madde; **Hayat Küçük Ansiklopedi**'de 200 kadar madde; **Hayat Târih Mecmuası**'nda 500 kadar etüd, makale, tenkıyd; **Dünyâ** gazetesinde 500 kadar siyâsî makale; **Son Havâdis**'de 250 kadar siyâsî makale; **Hayat** mecmuasında 60 kadar makale; **İstanbul Ansiklopedisi**'nin her iki baskısında 40 kadar madde; **Yeni İstanbul** gazetesinde 20 kadar makale; **Türk Kültürü** mecmuasında 20 kadar etüd; **İslâm-Türk Ansiklopedisi**'nde 10 kadar madde; **Türk Ansiklopedisi**'nde 2.700 kadar mûsikî ve târih maddesi; **Meydan-Larousse**'da 800 kadar 12 ciltteki bütün Türk Mûsikîsi maddeleri; **Ses San'atçılar Ansiklopedisi**'nde 135 kadar madde; **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**'de (Ferid Devellioğlu) 700 kadar bütün Türk Mûsikîsi maddeleri; **Yeni Türk Ansiklopedisi**'nde ansiklopedinin dörtte birini oluşturan bütün mûsikî, târih ve Türkiye dışı coğrafya maddesi; **Tercüman**'da 1.000 küsur gündelik fıkra; **Türkiye** gazetesinde 2.000 kadar başmakale; çeşitli dillerde gazete, dergi, ansiklopedilerde 2.000'e yakın makale. Kitap hâline getirilmiş makaleler bu listenin dışındadır.

Müellifin genel yayın müdürü ve başredaktör olarak yayınladığı başlıca periodikler: **Hayat Ansiklopedisi, Hayat Târih Mecmuası, Türk Ansiklopedisi,** MEB (K-S harflerine ait ciltler). Hayat, MEB ve Kültür Bakanlığı serileri içinde pek çok kitap.